

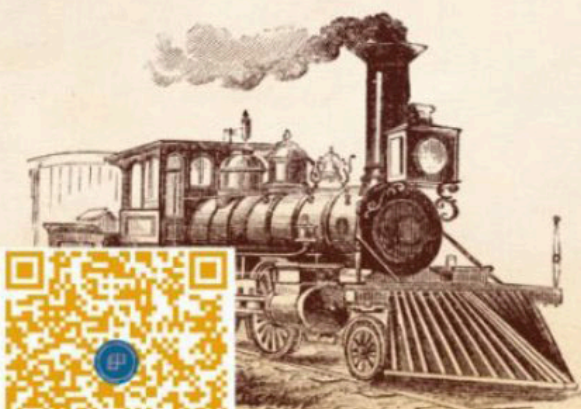
Наукові перспективи
Видавнича група

Актуальні питання у сучасній науці

Серії: державне управління,
економіка, право, педагогіка,
історія, техніка

№ 11(41)
2025

1964

1829

numériques, de
de créateurs de

graphistes capables de
tion, le design graph
e, où chaque image
se démarquer et de

odeme** Le design graphique joue
mettre des messages de manière vi
t l'importance d'un bon design pour

un marché concurrentiel. Titre : L'importance
Dans un monde où la communication visuelle est om

graphique jou... es entiel dans la transmission d'informations. Les entreprises, les

... les particuliers reconnaissent l'impact significatif d'un bon design sur l'engagement et la
du public. En effet, un visuel bien conçu peut captiver l'attention, susciter des émotions et renfor

*Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління
Науковий парк Національного Авіаційного Університету*

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Актуальні питання у сучасній науці»

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 11(41) 2025

Київ – 2025

*Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration
Scientific Park of the National Aviation University*

within the work of the Publishing Group "Scientific Perspectives"

«Current issues in modern science»

*("Pedagogy" Series, "Law" Series, Economy Series,
"Public Administration" Series, "Technology" Series,
"History and Archeology" Series)*

Issue № 11(41) 2025

Kyiv – 2025

«Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)»: журнал. 2025. № 11(41) 2025. С. 2031.

Свідоцтво про державну реєстрацію Серія Серія KB № 25116-15056P.

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України 10.10.2022 № 894 журналу присвоєні категорії "Б" із права (спеціальність - 081 Право), економіки (спеціальність - 076 Підприємництво та торгівля), педагогіки (спеціальність - 014 Середня освіта) та державного управління (спеціальність - 281 Публічне управління та адміністрування).

Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.02.2023 № 185 журналу присвоєно категорію "Б" із історії та археології (спеціальність - 032 Історія та археологія)

Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління (Рішення від 11.11.2025, № 5/11-25).

Журнал видається за підтримки Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук Азербайджану (Баку, Азербайджан), Міждержавної гільдії інженерів консультантів, громадської організації «Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і психологів з духовно-морального виховання».

Журнал публікує оригінальні дослідницькі та оглядові розвідки з теоретичних та прикладних аспектів державного управління, права, економіки, історії, педагогіки, техніки для їх інтеграції у європейський, світовий науковий простір. Цільова аудиторія: науковці, працівники вищих навчальних закладів та наукових інституцій, здобувачі вищої освіти, а, також фахівці тематики журналу.

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Coperticus (IC), міжнародної пошукової системи Google Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.

Головний редактор:

Котельницький Назар Анатолійович – член-кореспондент Української Академії Наук, кандидат історичних наук, доцент кафедри мовної підготовки та міжкультурних комунікацій, ЗВО Університет трансформації майбутнього(м. Чернівці, Україна)

Редакційна колегія:

Балаласва (Дорошенко) Катерина Вікторівна - кандидат технічних наук, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (Київ, Україна)

Бутера Олена Іванівна - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного та адміністративного права Національного транспортного університету (Київ, Україна)

Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)

Г'бур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)

Герасименко Юлія Сергіївна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри педагогіки, психології та менеджменту Білоцерківського інституту неперервної професійної освіти Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України (Біла Церква, Україна)

Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)

Закієв Іслам Муса-Огли - старший науковий співробітник кафедри підтримання льотної придатності авіаційної техніки Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)

Зубова Віталіна Вікторівна - старший викладач Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна, член громадських організацій "Центр українсько-європейського наукового співробітництва", «Міжнародна фундація науковців та освітян» (Харків, Україна)

Іванченко Євгенія Вікторівна — кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Ігнатович Сергій Ромуальдович - доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)

Ісайкіна Олена Дмитрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії та документознавства Національного авіаційного університету, член Спілки краєзнавців України (Київ, Україна)

Кавиліна Ганна Костянтинівна — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри сімейної та спеціальної педагогіки і психології Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського» (Одеса, Україна)

Кардаш Оксана Любомирівна — кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)

Карусевич Михайло Віталійович - доктор технічних наук, професор, професор кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Катеринчук Іван Степанович - доктор технічних наук, професор кафедри телекомунікаційних та інформаційних систем Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)

Кінзерявий Василь Миколайович — кандидат технічних наук, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Коваленко Валентин Васильович - доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник сектору авторського права та суміжних прав лабораторії авторського права та інформаційних технологій Науково-дослідного центру судової експертизи з питань інтелектуальної власності Міністерства юстиції України (Київ, Україна)

Ковтун Владислав Юрійович — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Комнатний Сергій Олександрович - докторант кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Корченко Анна Олександрівна — доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Корченко Олександр Григорович — доктор технічних наук, професор, завідувач кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Кошечар Ульяна Петрівна - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри української мови та культури Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охорони здоров'я Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)

Кравчук Володимир Миколайович — доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Кризина Наталія Павлівна - доктор наук державного управління, професор, Заслужений лікар України, директор Навчально-Наукового медичного інституту Київського міжнародного університету (Київ, Україна)

Куриш Наталія Костянтинівна — кандидат педагогічних наук, заступник директора з науково-навчальної роботи, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області (Чернівці, Україна)

Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (Київ, Україна)

Маслак Тетяна Петрівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри конструкції літальних апаратів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Матяш Ольга Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)

Михайленко Любов Федорівна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри алгебри і методики навчання математики Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (Вінниця, Україна)

Михальчук Роман Юрійович - кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Мізюк Вікторія Анатоліївна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмаїльського державного університету (Ізмаїл, Україна)

Мірошніченко Валентина Іванівна - доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (Хмельницький, Україна)

Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)

Ніколас Микола Іллєч - доктор історичних наук, професор кафедри історії на методику її навчання Ізмаїльського державного гуманітарного університету (Одеса, Україна)

Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)

Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Онїщенко Наталія Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, академік НАПрН України, завідувач відділу теорії держави і права Інституту держави і права ім. В.М.Корецького НАН України (Київ, Україна)

Орлова Наталія Сергіївна — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)

Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, професор кафедри аналітичної економіки та природокористування Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (Київ, Україна)

Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)

Палічук Юрій Іванович — кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медицини катастроф та військової медицини Буковинського державного медичного університету (Чернівці, Україна)

Присяжнюк Олексій Миколайович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та методології науки ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» (Одеса, Україна)

Пушкар Ірина Володимирівна — кандидат наук з державного управління, доцент, професор кафедри обліку та оподаткування Запорізького національного університету, сертифікований аудитор, член Аудиторської Палати України, член громадської організації «Професійна організація аудиторів, бухгалтерів та викладачів ОКД» (Запоріжжя, Україна)

Робак Ігор Юрійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри суспільних наук Харківського національного медичного університету (Харків, Україна)

Руденко Юлія Анатоліївна - доктор педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії і методики дошкільної освіти ДЗ "Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського (Одеса, Україна)

Сидоренко Вікторія Миколаївна — асистент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Сирник Ярослав - доцент кафедри етнології та культурної антропології Вроцлавського університету (Вроцлав, Польща)

Січкаренко Галина Геннадіївна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри документознавства та інформаційної діяльності Державного університету телекомунікацій (Київ, Україна)

Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)

Тарчинська Юлія Георгіївна — кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інструментального виконавства Рівненського державного гуманітарного університету (Рівне, Україна)

Терещенко Юрій Матвійович — доктор технічних наук, професор, лауреат Державної премії в області науки і техніки України, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Титко Анна Васиївна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)

Толочко Світлана Вікторівна — доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник лабораторії позашкільної освіти Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України (Київ, Україна)

Хипровська Юлія Валентинівна - доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії факультету соціології і права Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» (Київ, Україна)

Хохлачова Юлія Євгенівна — кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри безпеки інформаційних технологій Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Чумак Оксана Володимирівна - доктор економічних наук, доцент, науковий співробітник відділу статистики і аналітики вищої освіти Державної наукової установи «Інститут освітньої аналітики», (Київ, Україна)

Шандра Наталія Андріївна - кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов для природничих факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка (Львів, Україна)

Шеремет Інеса Володимирівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри медикобіологічних та валеологічних основ охорони життя і здоров'я Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова (Київ, Україна)

Шологон Лілія Іванівна - доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна)

Якимчук Олег Феодосійович - керівник групи білінгу Відділу бізнес-систем Департаменту інформаційних технологій ПРАТ «Рівнеобленерго» (Рівне, Україна)

Якушенко Олександр Сергійович — кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, доцент кафедри авіаційних двигунів Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Економіка»

Джога О.В., Ляховська Н.О. <i>СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТЕХНОЛОГІЇ ПРИГОТУВАННЯ БЕЗГЛЮТЕ- НОВИХ ТА БЕЗЛАКТОЗНИХ СТРАВ У РЕСТОРАННОМУ ГОСПО- ДАРСТВІ</i>	24
Романюк І.А., Бобловський О.Ю., Цапенко А.В. <i>ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ</i>	32
Слободянюк О.В., Орлов В.М. <i>ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ СТРА- ХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ БЕЗПЕЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНО- МІЧНОГО РОЗВИТКУ</i>	44
Солтисік О.О., Максимич В.В. <i>ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД</i>	57
Струтинська Л.Р., Гончар Д.М. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗДЕШЕВЛЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ВТОРИННОЇ ЕНЕРГЕТИКИ</i>	66
Томашевська А.В., Григорук І.І., Малишівський Т.В. <i>ЕФЕКТИВНІ МОДЕЛІ МЕНЕДЖМЕНТУ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ІННОВАЦІЙ ТА СТАРТАПІВ</i>	78

СЕРІЯ «Державне управління»

Voichuk M.V., Mishchuk M.O. <i>EUROPEAN STANDARDS FOR CIVIL SOCIETY PARTICIPATION IN THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY</i>	90
Абрамова І.О., Свирид Ю.А. <i>СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ В МОЛО- ДІЖНИХ ЦЕНТРАХ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ, ВОЛОНТЕРСЬКИЙ МЕНЕДЖ- МЕНТ, ПАРТНЕРСТВА</i>	99

Антипенко І.В., Михно В.В. <i>НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПУБЛІЧНИХ СТРУКТУР ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ</i>	107
Гайдученко С.О., Бельська Т.В., Коляда Т.А. <i>РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБОРОННО-ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ</i>	117
Гасюк І.Л., Норчук Ю.В. <i>ІНТЕРЕСИ, ЯК ПРЕДМЕТ ДІАЛЕКТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА</i>	127
Гончаренко В.С. <i>ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ У ПАРТНЕРСТВІ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ</i>	145
Дегтяр О.А., Жук О.І. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ КІБЕРЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	155
Дорош І.М., Дорош А.О. <i>УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ФАНДРЕЙЗИНГУ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ГРОМАДСЬКОМУ СЕКТОРІ</i>	166
Євсюкова О.В., Кисельов М.С. <i>УКРАЇНА ЯК ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ</i>	180
Карковська В.Я., Головчак М.І., Весоловська М.К. <i>ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ПРАКТИКИ ТА КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ</i>	192
Козловцева В.А., Фуркаленко А.Л. <i>МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ “ЗЕЛЕНОЇ” ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ</i>	203
Кравець І.М., Тютик Н.В. <i>РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ</i>	215

Кузьменкова К.С. <i>ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ</i>	229
Мануїлова К.В., Попов М.П., Саханєнко С.Є. <i>ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ АДАПТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ</i>	238
Нинюк І.І., Нинюк М.А. <i>МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ</i>	250
Носань Н.С., Сердюченко Н.М. <i>СУЧАСНІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ</i>	266
Підбережний Н. <i>ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ</i>	280
Ситник Т.І. <i>ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ МАСОВОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НА БАЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ</i>	292
Ситник Г.П., Таран Є.І. <i>ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ НАТО В ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО КЕРІВНИХ КАДРІВ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	302
Стороженко Л.Г., Горбалюк Р.В., Чарупа А.М. <i>ЦИФРОВА ПУБЛІЧНІСТЬ ВЛАДИ В УМОВАХ НЕТОКРАТІЇ: ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ РЕПУТАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ</i>	318
Таранчук С.О. <i>СТРАТЕГІЧНІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ</i>	327
Токарева В.І. <i>РОЗВИТОК ЕКСПОРТНООРІЄНТОВАНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ</i>	343

- Тютюнник О.** 355
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

СЕРІЯ «Історія та археологія»

- Аксюк М.Б.** 366
ДУХОВЕНСТВО ЯК НОСІЙ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

- Баженів О.** 400
ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ДАВНЬОРУСЬКИХ ГОРОДИЩ XII-XIII СТ.: АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

- Богатчук С.** 418
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В 70-80-Х РОКАХ ХХ СТ.

- Вітенко М., Дебенко В., Кобильник Р.** 435
ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА МОСКОВІЇ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ У 1654 - 1657 РР.

- Вороніна М.С.** 452
ПРИХОДЬКО АНТОНІНА ФЕДОРІВНА – ВИДАТНА УКРАЇНСЬКА НАУКОВИЦЯ (1906-1995 РР.).

- Габрієлян А.А., Городніченко І.С.** 468
ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПАМ'ЯТІ ПРО МИНУЛЕ

- Галишин А.В.** 479
УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) (1925-1939): ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

- Ганусин О.Б.** 490
«ВАЖКО ПИСАТИ СПОГАДИ ПРО ДОРОГУ ЛЮДИНУ, З ЯКОЮ ПРОЖИТО ЧИМАЛО РОКІВ...»: НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ НАТАЛІЇ СЕМАНЮК У ВІДТВОРЕННІ ПОСТАТІ ЧОЛОВІКА – АДВОКАТА ІВАНА СЕМАНЮКА

- Денисенко О.В.** 498
ЗМІНОВІХІВЦІ ТА ЇХНЯ ВЗАЄМОДІЯ З ДИПЛОМАТІЄЮ УСРР

Дияк В.В., Демот Б.М., Михайлова С.В. <i>УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.</i>	511
Долинна А.С., Мурашова О.П. <i>ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПАРАДИГМИ США В СІРІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТАХ</i>	525
Дудар В.Л., Молоткіна В.К., Сіропол В.О. <i>ГЕБІТСКОМІСАРІАТИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ РАЙХС- КОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ</i>	533
Євтушенко Д.Ю. <i>ОБРАЗ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО У ПІЗНІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1960-1980-ТІ РОКИ)</i>	543
Жерноклєєв О.С., Королько А.З., Пилипів І.В. <i>НАСАДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ НА КАНО- НІЧНІЙ ТЕРИТОРІЇ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ГКЦ УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914– 1918 РР.)</i>	560
Калугін О.В. <i>ДІАЛОГ НАУКИ І ТРАДИЦІЇ: ВИКЛАДАННЯ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЦЕРКОВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)</i>	576
Карліна О.М. <i>ПАЛОМНИЦТВО ДО САНТЯГО-ДЕ-КОМПОСТЕЛА В СЕРЕДНЬО- ВІЧНІЙ ЄВРОПІ</i>	586
Крамар Ю.В., Марчук К. <i>ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ В ЄВРОПІ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІО- ГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛ</i>	603
Красота І.В. <i>ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРИРОДО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ ПІД ЧАС РОЗМІНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ</i>	616
Кузнець Т.В., Хоменко Д.Д. <i>УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ІШЛЯХОМ УКЛАДАННЯ БІОРАМ ТВОРЧОЇ ЕЛІТИ ХІХ-ХХ СТ.: УМАНСЬКИЙ KEYC</i>	633

Лахач Т.О., Макогончук Н.В., Діхтяр Я.І. <i>ПОТОЦЬКІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ВІД КОЗАЦЬКИХ ВІЙН ДО ДОБИ АВСТРО-УГОРСКИНИ (РОЗГЛЯД ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В РІЗНІ ЕПОХИ)</i>	647
Лильо О.М. <i>ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ РОМУАЛЬДА ВОВКОРОВИЧА – ВИПУСК- НИКА ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ ТА ПРОВІДНОГО ФАХІВЦЯ В ГАЗОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ</i>	663
Любовець О.М. <i>ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ- ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.</i>	680
Любчук О.К., Гривцова О.М., Сорокіна М.Є. <i>ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я</i>	694
Мельник Р.І. <i>МІСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СОКАЛЯ У СВІТЛІ ЙОСИФІНСЬКОЇ МЕТРИКИ</i>	704
Михайлик А.О. <i>ІСТОРІЯ АНТИЧНОГО ЧАСУ</i>	715
Нижник С.В. <i>РОЗВИТОК ГЕНЕТИЧНОЇ НАУКИ У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ДОБИ О. О. СОЗІНОВА</i>	726
Пугач Д.Б. <i>АГРАРНА ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 1918 – 1923 РР. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)</i>	737
Радіонова Л.О., Козирєва Н.В. <i>ТЕКСТ МІСТА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ</i>	7417
Радугуз С.А. <i>ВОЛОДИМИР РВАЧОВ І КАТЕРИНА ЮЩЕНКО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ НАУКИ</i>	757
Рибчинський Н.-М.О. <i>МЕТОДИКА 3D-РЕКОНСТРУКЦІЇ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ФОР- ТИФІКАЦІЙ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ</i>	770

Стасюк І.М., Павлишин А.М. 778
*ПАРАФІЯ С. ПОЛЯНКА У 1733–1957 РР.: МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ
ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ НА ЛЬВІВЩИНІ*

Чепіга В.О. 788
*ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА У ЛЬВОВІ
ДРУГА ПОЛОВИНА 19-ОГО, ПОЧАТОК 20-ОГО СТОЛІТТЯ: МЕТО-
ДОЛОГІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ*

Шваб Л.П. 801
МІФ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ МИСЛЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ЛЮДИНИ

Шептак С.С. 813
*ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-ПРИРОДОЗНАВЦІВ ЯК ПЛАТ-
ФОРМА ДЛЯ ЗМІН У СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ НАУКИ, ЗА ЧАСІВ
ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ*

СЕРІЯ «Право»

Didkivska H.V. 827
*CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF MISUSE OF BUDGET FUNDS:
INDIVIDUAL ASPECTS*

Rizenko O.V. 835
*CITIZENS' RIGHT TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION:
IMPLEMENTATION DURING MARTIAL ARTS*

Басалюк Н.В., Чернов О.В., Чумак С.П. 845
*РОЛЬ СУДОВО-ТОКСИКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУ-
ВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З
ОТРУЄННЯМИ*

Бобик М.В. 860
*ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОДУ УЧАСНИКІВ З РИНКУ СТРА-
ХУВАННЯ УКРАЇНИ*

Ваврічен О.А., Городиський Р.О. 872
*МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕ-
ЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ
СИСТЕМ*

Власенко Є.С., Копачинська О.І. 884
*ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА
ДОСТУП ДО ЧИСТОЇ ПИТНОЇ ВОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ*

Волюков Т.А. <i>АКТУАЛЬНІСТЬ ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЯК ОКРЕМОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ : ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ</i>	900
Гаруст Ю.В., Будяк Ю.В. <i>ПРЕВЕНТИВНА ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ ТА МІНІМІЗАЦІЯ НАСЛІДКІВ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ</i>	911
Гаруст Ю.В., Федорович О.М. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У СФЕРІ ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ</i>	927
Гончаров І.О. <i>ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВІЙНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР</i>	943
Горбова Н.А. <i>РОЛЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН І НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА</i>	954
Граб М.І., Нестеренко А.С., Гриневич Д.В. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ</i>	966
Демчик Н.П. <i>ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	975
Діордіца І.В., Коваленко І.А. <i>РОЛЬ АДВОКАТУРИ В НАДАННІ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА МИТНОЇ СПРАВИ</i>	991
Замрига А.В. <i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ</i>	1001
Зільник Н.М., Яровик Д.Р. <i>РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ЗАХИСТ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ПРОСТОРУ: ВИКЛИКИ ОНЛАЙН-ПУБЛІКАЦІЙ</i>	1010

Кічук Я.В. <i>ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ЯК ІННОВАЦІЙНЕ ПОЛЕ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ</i>	1023
Комісарова Н.О., Комісаров М.Л., Климчук О.Г. <i>ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ</i>	1035
Кондюк В.І. <i>КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ДЕНОНСАЦІЇ ТА ПРОЦЕДУРА ЇЇ НАБУТТЯ ЧИННОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ</i>	1049
Кравець М.О. <i>АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ</i>	1057
Кузьменко О.В., Антошкіна В.К. <i>ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЄДИНУ ІНФОРМАЦІЙНУ СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ» В КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ</i>	1069
Лепей М.В. <i>СТРАТЕГІЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ЗАСАДАХ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПРОТИДІЮЧОГО СУБ'ЄКТА</i>	1080
Лошицький М.В. <i>ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ</i>	1089
Муляр Г.В., Сухоребра Т.І. <i>НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ</i>	1104
Оверковський К.В. <i>МАЙНОВІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СПОРАХ ПРО ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ</i>	1116
Овсійчук Т.П. <i>АНАЛІЗ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ</i>	1129

- Омельченко А.В., Дмитренко Е.С.** 1140
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ОБІГОМ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ І ДОРОГОЦІННОГО КАМІННЯ В УКРАЇНІ
- Панасюк О.П.** 1150
ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР
- Половніков В.В.** 1163
ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИМОГ ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ФОРМИ АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Прав Ю.Г., Непомнящий О.М., Ульянченко Ю.О., Близнюк А.С., Лошихін О.М., Дацій Н.В.** 1177
МЕТОДИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН
- Рябих Н.В.** 1190
КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВОМУ БУДІВНИЦТВУ В УКРАЇНІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ
- Сергієнко Н.А.** 1200
ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ В СВІТЛІ ЙОГО ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМАТИКА В УКРАЇНІ, ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ, ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
- Солдатенко О.А., Береда М.В.** 1212
ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ — ЖЕРТВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ
- Спасенко В.О., Федчишин С.А.** 1225
ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ
- Степаненко Н.В.** 1232
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СПОРАХ ЩОДО ДІТЕЙ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Тарнавська М.І., Симчич Я.М. <i>КООПЕРАТИВИ: ЗАСТАРІЛІ ЧИ НЕДООЦІНЕНІ?</i>	1243
Чернецька Т.В. <i>ПОСМЕРТНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРІАЛУ: ПРОГАЛИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ</i>	1251
Чорна В.Г., Кузьменко О.В., Панченко М.В. <i>ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР У СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ: ДОКТРИНАЛЬНА МОДЕЛЬ І РИЗИКИ ІНСТРУМЕН- ТАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЇ</i>	1261
Чудненко В.О. <i>ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬ- НОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ В ПЕДОСФЕРІ В УКРАЇНІ</i>	1272
Шаповал Л.І. <i>МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ РОЗІРВАННІ ШЛЮБУ</i>	1282
Шапченко С.Д. <i>ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУДИМОСТІ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ:</i>	1294
Швець О.М. <i>ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ</i>	1305
Шевчук О. <i>АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПО- ДАРСТВА В УКРАЇНІ</i>	1319
Школа С.М. <i>ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ І ПРАВО- ОХОРОННИХ ОРГАНІВ</i>	1330

СЕРІЯ «Педагогіка»

Dekusar G.G., Tsyhikalo H.D. <i>CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME THEM IN TRAINING OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS UNDER MARTIAL LAW</i>	1342

- Kudelina O., Popovych I., Shotova-Nikolenko A.** 1350
*INTEGRATING GEOSPATIAL AND ATMOSPHERIC SCIENCE WITH ESP:
A PEDAGOGICAL FRAMEWORK FOR PRECISION AND PROFESSIONAL
COMPETENCE*
- Yumrukuz A.A., Foksha O.M.** 1362
USING SONGS FOR DEVELOPING STUDENTS' LISTENING COMPETENCE
- Білявець А.Я.** 1373
*ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МОБІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ
ПІДГОТОВКИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ*
- Бобро О.В., Пелепчук О.С.** 1386
*ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ
НАВИЧОК У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ-ЛЕГКОАТЛЕТІВ*
- Брезецький С.О., Кашина Г.С., Кутафін Ю.В., Самойленко О.О.** 1395
*ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ МОВ ПРОГРАМУВАННЯ В АРХІТЕКТУРУ
ВЕБОРІЄНТОВАНИХ ПРОГРАМНИХ СИСТЕМ*
- Васильєва С.А.** 1410
*ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ І ПРАВИЛА ЦИФРОВОЇ ГІГІЄНИ ДІТЕЙ
ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ*
- Великдан Ю.В.** 1423
*ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕРАКТИВНИХ ЦИФРОВИХ ПЛАТ-
ФОРМ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА
УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ*
- Виговська С.В., Пономарьова Г.Ф.** 1435
*ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ
ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ*
- Гвоздецька М.А.** 1446
*БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ ВІЗ «БІБЛІОТЕЧНА,
ІНФОРМАЦІЙНА ТА АРХІВНА СПРАВА»: КОНВЕРГЕНТНІ МОДЕЛІ
ТА ОСВІТНЯ ВЕРТИКАЛЬ «БАКАЛАВР–МАГІСТР–ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ»*
- Гончаренко О.М.** 1459
*ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ
НАВЧАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ І ТЕХНОЛОГІЙ*

Граб М.В., Козарь О.П., Рейс Т.Т., Росул Р.В. <i>КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОД- НИЧИХ ДИСЦИПЛІН</i>	1468
Гуменюк А.М., Левандовська Л.М., Островий В.М. <i>ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ</i>	1478
Дейнега О.А., Трезінська Л.В. <i>STEM-ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДНИЦЬКО-ПРАКТИЧНОГО НАВЧАННЯ ГЕОМЕТРІЇ У 8-9 КЛАСАХ</i>	1489
Демченко І.І., Тверезовська Н.Т., Григоренко Т.В. <i>ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ПРАКТИКИ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛО- ГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ</i>	1504
Денисюк В.І., Муляр О.П. <i>МОТИВАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ</i>	1517
Дзюба П.М. <i>ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ НАТО ДО ДІЙ В УМОВАХ РХБ ЗАРАЖЕННЯ</i>	1530
Дудик Р.В. <i>ХОРОВИЙ КОЛЕКТИВ ЯК ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ</i>	1541
Житарюк І.В. <i>МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФРАГМЕНТІВ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ</i>	1554
Калініна Л.М., Пелех В.Ю. <i>ЗАВДАННЯ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	1563
Карпенко О.М. <i>ІНТЕГРАЦІЯ ДЕЕСКАЛАЦІЇ ТА ЮРИДИЧНОГО КОНТЕКСТУ У ВОГНЕВУ ПІДГОТОВКУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ</i>	1576
Кравцова Н.О. <i>ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ</i>	1585

Куріс Ю.В., Курчаба О.Є., Красавцева Л.Ю. <i>СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄ- ДІЯЛЬНОСТІ</i>	1600
Кутафін Ю.В., Бацуровська І.В., Брезецький С.О., Самойленко О.О. <i>ІНТЕГРАЦІЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА ОБ'ЄКТНООРІЄНТОВАНОГО ПРОГРАМУВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ</i>	1611
Лесик А.С., Коваль К.В., Куза А.А. <i>ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: НОВІ ГОРИ- ЗОНТИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ</i>	1628
Лисиця В.Т., Ломоносова Н.О. <i>СИМЕТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ І РОЗВИТКУ МАТЕМАТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ</i>	1639
Ломака О. <i>АНАЛІЗ СТАНУ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	1654
Лук'яненко О.В., Коліванова Т.В., Майструк Н.М. <i>ОСВІТНЬО-ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЖИВОПИСУ XVII–XVIII СТОЛІТЬ НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ</i>	1667
Манзій О.П., Заболотна А.В., Поліщук Т.В., Гедзик К.В. <i>ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗІОЛОГІЇ ЛЮДИНИ І ТВАРИН</i>	1680
Маслова С. <i>ПЕРЕКЛАД КУЛЬТУРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ ЦИФРОВОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: МЕТОДИЧНІ ВИМІРИ ТА СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ</i>	1689
Мельник Н.І., Прожога І.В. <i>ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СУПЕРВІЗІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ</i>	1699
Мельничук В.О. <i>УПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ</i>	1712

- Мельничук В.О.** 1730
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ
- Мервінська Н.Я., Профорук А.А.** 1739
РОЗВИТОК КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ
- Мирончук Н.М.** 1748
РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ
- Міщанин В.В., Ісак Ю.І., Сліпецький О.С.** 1760
БАЗОВА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВЗАЄМИН В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ, ПОЗАШКІЛЬНІЙ І ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ В КОНТЕКСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТА ОСНОВ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ
- Могілевська В.М., Барліт О.О., Сібіль О.І.** 1771
ДИСТАНЦІЙНИЙ ФОРМАТ ГУРТКОВОГО ЗАНЯТТЯ ЯК ДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА
- Моїсєєва З.Ю., Пшенична Н.С., Брюховецька І.В.** 1789
РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
- Мудрик О.В.** 1799
ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
- Муляр В.П., Хабатюк Т.О.** 1811
МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ПРИСТРОЇВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФІЗИКИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ
- Ненько Ю.П., Іващенко О.А., Подлесна В.І., Лазоренко Л.В.** 1822
МАЙБУТНЄ ОСВІТИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ Й НАВЧАННІ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ
- Павлюк О.В., Павлюк А.Б., Малімон Л.К.** 1833
ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

- Паламарчук О.Ф., Шофолова Н.М.** 1844
РОЛЬ АКАДЕМІЧНОГО ТА НЕАКАДЕМІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ПЕРСОНАЛІЗОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ У ЗВО
- Поліщук Н.М., Каленіченко О.В.** 1859
ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ВІД СИМУЛЯЦІЙ ДО ВІРТУАЛЬНИХ ТРЕНАЖЕРІВ
- Полос О.Д., Сопова Д.О.** 1873
ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТІ
- Станіченко О.Ф.** 1882
МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І РОДИН ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ
- Стойка М.В., Полінські О.С.** 1893
ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ НА ОСНОВІ МЕТОДУ КОМБІНОВАНОГО НАВЧАННЯ
- Сухопара І.Г., Миколенко Н.Ю.** 1903
ДІАГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
- Таточенко В.І., Гаран І.О.** 1917
ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ
- Трубіщина О.М., Бакаліна М.С.** 1943
ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ДІЯЛЬНІСНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Ульянова В.С.** 1953
МОДЕРНІЗАЦІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ КИТАЮ ЧЕРЕЗ УПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ
- Хлус Н.О., Москаленко І.М.** 1961
ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

- Ходунова В.Л.** 1972
ГЕНЕЗИСНІ ВИТОКИ ПОНЯТТЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» У ПРОСТОРІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ
- Ходунова В.Л.** 1981
ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
- Чучко Ю.В., Рожнова Т.Є.** 1991
ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ
- Шадюк О.І.** 2003
УМОВИ УСПІШНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ РАННЬОГО ВІКУ КАТЕГОРІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ
- Шарова Т.М., Землянська А.В.** 2011
АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАУКИ
- Шинкарук О.В., Сирожко О.В., Тараненко Ю.П., Мартиненко О.В.** 2022
РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Шановні колеги!

Вітаю вас із виходом чергового номеру фахового журналу категорії Б “Актуальні питання у сучасній науці”.

Відзначаючи різноплановість тематики, представлених у випуску, матеріалів, їх науковість і практичність, наявність інформативного матеріалу особливої уваги потребують статті, що висвітлюють питання: розкриття теоретичних засад та практичних підходів до розвитку копінг-стратегій і соціально-емоційних навичок у здобувачів початкової школи; комплексного висвітлення змісту адміністративної відповідальності як самостійного різновиду юридичної відповідальності, уточнення її від межувальних

ознак від кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальностей, а, також, ідентифікації сучасних проблем правозастосування в Україні; дослідження особливостей та механізмів саморегуляції, що здійснюють всебічний вплив на психофізіологічний стан і формування професійних якостей юних легкоатлетів-спринтерів; обґрунтування теоретико-методологічних підходів до визначення сутності супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери та виявлення її структурних і функціональних рівнів та ін.

Колективу редакційної колегії, авторам, читачам зичу творчих успіхів, натхнення та плідного співробітництва на ниві вітчизняної науки і освіти України.

**З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим**

Ірина Жукова

СЕРІЯ «Економіка»

УДК 640.43:641.56](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-24-31](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-24-31)

Джога Ольга Валентинівна доктор філософії, доцент кафедри технологій та організації туризму і готельно-ресторанної справи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Ляховська Неля Олександрівна викладач кафедри біології, Уманський національний університет

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ТЕХНОЛОГІЇ ПРИГОТУВАННЯ БЕЗГЛЮТЕНОВИХ ТА БЕЗЛАКТОЗНИХ СТРАВ У РЕСТОРАННОМУ ГОСПОДАРСТВІ

Анотація. У статті розглядаються сучасні тенденції у технології приготування безглютенових та безлактозних страв у сфері ресторанного господарства. Особлива увага приділяється зростаючому попиту на дієтичне харчування серед споживачів, зокрема тих, хто має непереносимість глютену та лактози. Описано новітні технологічні підходи до приготування таких страв, включно з використанням альтернативних інгредієнтів, інноваційних методів обробки продуктів і забезпеченням якості та безпеки готових страв. Також розглянуто питання дотримання міжнародних стандартів у харчовій промисловості та можливі напрями подальшого розвитку даної сфери для задоволення потреб сучасних споживачів.

В результаті проведеного дослідження було виявлено, що попит на безглютенові та безлактозні страви продовжує зростати, особливо серед споживачів, які стежать за своїм здоров'ям або мають харчову непереносимість. Новітні технології приготування цих страв спрямовані на збереження смакових характеристик та текстури, використовуючи альтернативні інгредієнти та інноваційні методи обробки.

Було встановлено, що важливою умовою для успішного впровадження безглютенових та безлактозних страв у ресторанне меню є навчання персоналу та дотримання стандартів безпеки харчових продуктів. Використання сертифікованих продуктів та дотримання міжнародних стандартів є необхідною умовою для забезпечення якості та безпеки приготованих страв.

Ресторанний бізнес має можливість не лише задовольнити зростаючий попит на безглютенові та безлактозні страви, але й підвищити свою конкурентоспроможність шляхом впровадження новітніх технологій та забезпечення високої якості обслуговування споживачів з особливими харчовими потребами.

Розвиток технологій, таких як використання альтернативних видів борошна для безглютенової випічки та рослинних замінників молока для безлактозних страв, дозволяє ресторанам забезпечувати високу якість страв та розширювати асортимент. Окрім того, важливою складовою успіху є належне навчання персоналу та дотримання стандартів безпеки, щоб уникати перехресного забруднення та гарантувати якість продукції.

Досвід таких закладів, як ресторан "Green Garden", демонструє, що інтеграція безглютенових та безлактозних страв у меню сприяє не лише розширенню цільової аудиторії, але й підвищенню конкурентоспроможності. Таким чином, використання новітніх технологій у приготуванні спеціалізованих страв стає обов'язковою умовою для розвитку ресторанного бізнесу в умовах сучасних тенденцій здорового харчування та особливих харчових потреб.

Ключові слова: безглютенові страви, безлактозні страви, ресторанне господарство, дієтичне харчування, технології приготування.

Dzhoha Olha Valentynivna Ph. D. Associate Professor of the Department of Technologies and Organization of Tourism and Hotel and Restaurant Business, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0003-2574-4906>

Liakhovska Nelia Oleksandrivna Lecturer of the Department of Biology, Uman National University

CURRENT TRENDS IN THE TECHNOLOGY OF PREPARING GLUTEN-FREE AND LACTOSE-FREE DISHES IN RESTAURANTS

Abstract. The article examines modern trends in the technology of preparing gluten-free and lactose-free dishes in the restaurant industry. Particular attention is paid to the growing demand for diet food among consumers, in particular those with gluten and lactose intolerance. The latest technological approaches to the preparation of such dishes are described, including the use of alternative ingredients, innovative methods of processing products and ensuring the quality and safety of ready meals. The issue of compliance with international standards in the food industry and possible directions of further development of this area to meet the needs of modern consumers were also considered.

As a result of the conducted research, it was found that the demand for gluten-free and lactose-free dishes continues to grow, especially among consumers who

monitor their health or have food intolerances. The latest technologies in the preparation of these dishes are aimed at preserving the taste characteristics and texture, using alternative ingredients and innovative processing methods.

It was established that an important condition for the successful introduction of gluten-free and lactose-free dishes into the restaurant menu is staff training and compliance with food safety standards. The use of certified products and compliance with international standards is a necessary condition for ensuring the quality and safety of prepared dishes.

The restaurant business has the opportunity not only to meet the growing demand for gluten-free and lactose-free dishes, but also to increase its competitiveness by introducing the latest technologies and providing high-quality service to consumers with special dietary needs.

The development of technologies, such as the use of alternative types of flour for gluten-free baking and plant-based milk substitutes for lactose-free dishes, allows restaurants to ensure high quality dishes and expand the assortment. In addition, proper staff training and adherence to safety standards to avoid cross-contamination and ensure product quality are critical to success.

The experience of such institutions as the "Green Garden" restaurant shows that the integration of gluten-free and lactose-free dishes into the menu contributes not only to expanding the target audience, but also to increasing competitiveness. Thus, the use of the latest technologies in the preparation of specialized dishes becomes a prerequisite for the development of the restaurant business in the conditions of modern trends in healthy eating and special dietary needs.

Keywords: gluten-free dishes, lactose-free dishes, restaurant business, dietary food, cooking technologies

Постановка проблеми Сучасне ресторанне господарство стикається з необхідністю адаптувати меню для споживачів із різними харчовими потребами, зокрема тих, хто страждає на непереносимість глютену та лактози. Зростання кількості таких споживачів зумовлює високий попит на спеціалізовані страви, які повинні відповідати вимогам безпеки, якості та смакових характеристик, а також відповідати міжнародним стандартам у сфері харчування. Проблема полягає в недостатньому вивченні новітніх технологій приготування таких страв, а також у необхідності підвищення обізнаності та професійних навичок працівників ресторанної індустрії у цьому напрямку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками у сфері ресторанного господарства спостерігається значне зростання інтересу до безглютенових і безлактозних страв, що підтверджується численними науковими дослідженнями та публікаціями. У роботах дослідників зазначається, що зростання кількості людей з непереносимістю глютену та лактози, а також загальний

інтерес до здорового харчування, є ключовими факторами, що стимулюють розвиток цього напрямку. Ці роботи висвітлюють потребу ресторанного бізнесу адаптувати свої технологічні процеси під нові вимоги споживачів [1-3].

Дослідження Європейської комісії з безпеки харчових продуктів (EFSA, 2020) акцентує увагу на важливості дотримання стандартів якості та безпеки при виготовленні безглютенових і безлактозних страв. Ці стандарти охоплюють усі етапи технологічного процесу, від вибору сировини до подачі готових страв. Наголошується на інноваційних підходах до використання альтернативних інгредієнтів, таких як рослинні молочні аналоги або борошно без глютену, що сприяє збереженню смакових і поживних характеристик страв [4-7].

Зазначається важливість навчання персоналу ресторанного господарства сучасним технологіям приготування безглютенових і безлактозних страв, що сприятиме забезпеченню високого рівня обслуговування та уникненню перекресного забруднення алергенами. Аналіз літератури свідчить про те, що, незважаючи на значний прогрес у цій галузі, все ще існує потреба у подальших дослідженнях щодо впровадження новітніх технологій та підвищення обізнаності про них серед фахівців індустрії гостинності [8-10].

Загалом, наукові праці підтверджують, що попит на безглютенові та безлактозні страви є стійкою тенденцією, яка потребує подальшого вивчення та інноваційних рішень у технологічних процесах приготування їжі в ресторанах.

Мета статті - дослідження сучасних тенденцій у технології приготування безглютенових та безлактозних страв у ресторанному господарстві. Це включає аналіз альтернативних інгредієнтів, інноваційних методів обробки продуктів, а також оцінку стандартів якості та безпеки таких страв для задоволення потреб споживачів з харчовою непереносимістю.

Виклад основного матеріалу. У сучасному ресторанному господарстві спостерігається зростання попиту на страви, що не містять глютену та лактози, що обумовлено як медичними потребами споживачів, так і зростаючим інтересом до здорового харчування. Згідно з дослідженнями, близько 1% населення планети страждає на целиакію (непереносимість глютену), тоді як непереносимість лактози зустрічається у значно ширшого відсотка населення. Ці факти вимагають від ресторанної індустрії розробки нових технологічних рішень для приготування страв, що задовольняють потреби таких споживачів.

Безглютенові страви вимагають виключення будь-яких інгредієнтів, які містять пшеницю, ячмінь, жито чи інші глютенівмісні злаки. Це ставить перед кухарями ресторанного господарства певні виклики, оскільки глютен виконує важливу роль у формуванні структури багатьох страв, таких як хліб, паста та кондитерські вироби.

Однією з сучасних тенденцій є використання альтернативних безглютенових борошен: рисового, гречаного, кукурудзяного, нутового, мигдального та

кокосового. Ці борошна мають різні властивості, які впливають на текстуру, смак і поживну цінність готових страв. Наприклад, рисове борошно використовується для створення легких і повітряних текстур, тоді як кокосове додає стравам додатковий аромат і вологість. Гречане борошно, що має високий вміст білка та клітковини, часто використовується для приготування хліба та випічки, забезпечуючи багатий смак.

Інноваційні підходи включають використання псилію (подрібнених оболонки насіння подорожника), який діє як загущувач і може замінювати властивості глютену, що допомагає створити бажану текстуру хлібних виробів. Важливим також є контроль над можливим перехресним забрудненням під час приготування, що вимагає чітких правил санітарії та організації робочого процесу на кухні.

Приготування безлактозних страв передбачає заміну молочних продуктів, що містять лактозу, на альтернативні. Однією з основних тенденцій є використання рослинних замінників молока, таких як соєве, мигдальне, вівсяне або кокосове молоко. Ці інгредієнти дозволяють зберегти текстуру та смакові характеристики традиційних страв, таких як креми, соуси та десерти, не порушуючи вимоги щодо вмісту лактози.

Крім того, для приготування безлактозних сирів, йогуртів та вершків використовують спеціальні ферментативні технології, що розщеплюють лактозу до більш простих цукрів. Такі продукти доступні як у промислових масштабах, так і в ручному виробництві у багатьох ресторанах, що пропонують спеціалізовані меню.

Одним із ключових викликів у приготуванні безлактозних страв є збереження смакових якостей, особливо в стравах, де молочні продукти є важливими для структури або аромату. Наприклад, для приготування безлактозного морозива можна використовувати кокосове молоко або інші рослинні вершки, зберігаючи кремову текстуру продукту.

Згідно з дослідженнями, зокрема рекомендаціями Європейської комісії з безпеки харчових продуктів, контроль якості та безпеки у приготуванні безглютенових та безлактозних страв є критично важливим. Необхідно чітко розмежовувати зони обробки безглютенових продуктів від інших продуктів, що містять глютен, а також забезпечувати персонал необхідними знаннями та інструментами для роботи з цими продуктами.

У деяких дослідженнях зазначено, що в ресторанах, де готуються безглютенові страви, персонал повинен проходити спеціалізоване навчання, щоб уникати перехресного забруднення. Важливо також використовувати сертифіковані продукти, які пройшли перевірку на вміст глютену або лактози, що гарантує їхню безпеку для споживачів.

Одним із прикладів успішного впровадження технології приготування безглютенових та безлактозних страв є київський ресторан "Green Garden", який

спеціалізується на здоровому харчуванні та відповідає вимогам сучасних споживачів з харчовими обмеженнями. Заклад має окреме меню для людей з непереносимістю глютену та лактози, що дозволяє задовольнити їхні потреби без компромісів у якості та смаку страв.

У меню "Green Garden" є безглютенові страви, такі як піца, паста, випічка та десерти. Для їх приготування використовуються альтернативні види борошна - наприклад, рисове, гречане та мигдальне. Піцайולי закладу, щоб уникнути втрати традиційного смаку та текстури, використовують суміш рисового та кукурудзяного борошна, що дозволяє зберегти хрусткість основи. Також додають ксантанову гуму або псиліум, щоб компенсувати відсутність глютену, який забезпечує еластичність тіста.

Для запобігання перехресного забруднення, у ресторані використовують окремі поверхні для приготування безглютенових страв. Всі інструменти, як-от ножі, ложки, тістоміси, проходять окреме маркування і зберігаються у спеціальних місцях.

Безлактозні страви в "Green Garden" включають веганські десерти, супи на кокосовому молоці та каву з рослинним молоком (мигдальним, вівсяним, кокосовим). Для створення кремоподібних текстур у супах та соусах використовується мигдальне молоко, яке надає стравам легкий горіховий присмак. Також використовуються ферментовані продукти, такі як безлактозні йогурти, які виробляються безпосередньо на кухні ресторану.

У кондитерському цеху закладу застосовують кокосове та вівсяне молоко для приготування безлактозних тортів та десертів. У процесі створення безлактозного морозива, наприклад, використовуються спеціальні рослинні вершки та агар-агар як загущувач, що дозволяє досягти кремової текстури без використання молочних продуктів.

У "Green Garden" всі працівники проходять спеціалізоване навчання, яке охоплює правила роботи з безглютеновими та безлактозними продуктами, дотримання санітарних норм та уникнення перехресного забруднення. Це включає чіткі інструкції щодо розділення зон на кухні, маркування продуктів та обробки замовлень. Крім того, заклад регулярно організовує майстер-класи для кухарів, щоб впроваджувати новітні технології приготування безглютенових та безлактозних страв.

Завдяки впровадженню сучасних технологій приготування, ресторан "Green Garden" не лише задовольняє потреби споживачів з харчовими обмеженнями, а й користується популярністю серед широкого загалу відвідувачів, які віддають перевагу здоровому харчуванню. Заклад став еталоном для інших ресторанів, які прагнуть включити до своїх меню страви для людей з непереносимістю глютену та лактози, демонструючи, що інноваційні підходи можуть поєднувати якість, безпеку та смакову привабливість.

Висновки. У сучасному ресторанному господарстві технології приготування безглютенових та безлактозних страв є важливою складовою для задоволення потреб споживачів з харчовою непереносимістю та прихильників здорового харчування. Зростаючий попит на такі страви змушує ресторани адаптувати свої технологічні процеси, впроваджуючи новітні інгредієнти та методи обробки продуктів, що дозволяє зберігати смакові якості й текстуру страв без втрати їхньої безпеки.

Розвиток технологій, таких як використання альтернативних видів борошна для безглютенової випічки та рослинних замінників молока для безлактозних страв, дозволяє ресторанам забезпечувати високу якість страв та розширювати асортимент. Окрім того, важливою складовою успіху є належне навчання персоналу та дотримання стандартів безпеки, щоб уникати перехресного забруднення та гарантувати якість продукції.

Досвід таких закладів, як ресторан "Green Garden", демонструє, що інтеграція безглютенових та безлактозних страв у меню сприяє не лише розширенню цільової аудиторії, але й підвищенню конкурентоспроможності. Таким чином, використання новітніх технологій у приготуванні спеціалізованих страв стає обов'язковою умовою для розвитку ресторанного бізнесу в умовах сучасних тенденцій здорового харчування та особливих харчових потреб.

Література:

1. Capriles, V. D., de Aguiar, E. V., Dos Santos, F. G., Fernández, M. E. A., de Melo, B. G., Tagliapietra, B. L., ... & Conti, A. C. (2023). Current status and future prospects of sensory and consumer research approaches to gluten-free bakery and pasta products. *Food Research International*, 113389.
2. Savarese, M., Wismer, W., & Graffigna, G. (2021). Conceptualizing “free-from” food consumption determinants: A systematic integrative literature review focused on gluten and lactose. *Food Quality and Preference*, 90, P. 104170.
3. Capriles, V. D., Santos, F. G., & Aguiar, E. V. (2021). Innovative gluten-free breadmaking. *Trends in wheat and bread making*, P. 371-404.
4. Alencar, N. M. M., de Araújo, V. A., Faggian, L., da Silveira Araújo, M. B., & Capriles, V. D. (2021). What about gluten-free products? An insight on celiac consumers' opinions and expectations. *Journal of Sensory Studies*, 36(4), e12664.
5. Martins, M., Rosa, V., Gonçalves, M., & Au-Yong-Oliveira, M. (2020, June). Getting out of the Office to see how Gluten-Free "our World" is. In *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies* (pp. 156-164). Academic Conferences International Limited.
6. Peckman, J. Y. (2020). Exploring the influence of the “gluten-free” label claim on parents’ food purchasing decisions (Doctoral dissertation).
7. Leite-Pereira, F., Brandão, F., & Costa, R. (2023). GUESTS PREFERENCES FOR DIFFERENT FOODS AT HOTEL’S BREAKFAST: RESULTS OF AN ON-LINE SURVEY. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 50(4), 1546-1554.
8. Muthukumar, J., Selvasekaran, P., Lokanadham, M., & Chidambaram, R. (2020). Food and food products associated with food allergy and food intolerance—An overview. *Food Research International*, 138, 109780.

9. Martínez-Pineda, M., & Yagüe-Ruiz, C. (2022). The risk of undeclared allergens on food labels for pediatric patients in the European Union. *Nutrients*, 14(8), 1571.

10. GEZGİNÇ, Y. THREE-DIMENSIONAL (3D) PRINTING APPLICATIONS IN FOOD TECHNOLOGY. Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief C. Cansın Selin Temana Kapak & İç Tasarım. Eylül 2023. 305 p.

References:

1. Capriles, V. D., de Aguiar, E. V., Dos Santos, F. G., Fernández, M. E. A., de Melo, B. G., Tagliapietra, B. L., ... & Conti, A. C. (2023). Current status and future prospects of sensory and consumer research approaches to gluten-free bakery and pasta products. *Food Research International*, 113389.

2. Savarese, M., Wismer, W., & Graffigna, G. (2021). Conceptualizing “free-from” food consumption determinants: A systematic integrative literature review focused on gluten and lactose. *Food Quality and Preference*, 90, 104170..

3. Capriles, V. D., Santos, F. G., & Aguiar, E. V. (2021). Innovative gluten-free breadmaking. *Trends in wheat and bread making*, 371-404.

4. Alencar, N. M. M., de Araújo, V. A., Faggian, L., da Silveira Araújo, M. B., & Capriles, V. D. (2021). What about gluten-free products? An insight on celiac consumers' opinions and expectations. *Journal of Sensory Studies*, 36(4), e12664.

5. Martins, M., Rosa, V., Gonçalves, M., & Au-Yong-Oliveira, M. (2020, June). Getting out of the Office to see how Gluten-Free" our World" is. In *European Conference on Research Methodology for Business and Management Studies* (pp. 156-164). Academic Conferences International Limited.

6. Peckman, J. Y. (2020). Exploring the influence of the “gluten-free” label claim on parents’ food purchasing decisions (Doctoral dissertation).

7. Leite-Pereira, F., Brandão, F., & Costa, R. (2023). GUESTS PREFERENCES FOR DIFFERENT FOODS AT HOTEL’S BREAKFAST: RESULTS OF AN ON-LINE SURVEY. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 50(4), 1546-1554.

8. Muthukumar, J., Selvasekaran, P., Lokanadham, M., & Chidambaram, R. (2020). Food and food products associated with food allergy and food intolerance—An overview. *Food Research International*, 138, 109780.

9. Martínez-Pineda, M., & Yagüe-Ruiz, C. (2022). The risk of undeclared allergens on food labels for pediatric patients in the European Union. *Nutrients*, 14(8), 1571.

10. GEZGİNÇ, Y. THREE-DIMENSIONAL (3D) PRINTING APPLICATIONS IN FOOD TECHNOLOGY. Genel Yayın Yönetmeni/Editor in Chief C. Cansın Selin Temana Kapak & İç Tasarım. Eylül 2023. 305 p.

УДК 339.138:004.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-32-43](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-32-43)

Романюк Ірина Анатоліївна доктор економічних наук, доцент, професор кафедри туризму та економіки, Криворізький державний педагогічний університет, м. Кривий Ріг, <https://orcid.org/0000-0002-9257-2043>

Бобловський Олександр Юрійович кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, бізнесу і адміністрування, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-1427-3267>

Цапенко Анастасія Володимирівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти, Державний біотехнологічний університет, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0005-5965-613X>

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ МАРКЕТИНГОВИМИ КОМУНІКАЦІЯМИ ПІДПРИЄМСТВА В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. У статті досліджено сутність і практичне значення інноваційних механізмів управління маркетинговими комунікаціями підприємства в умовах цифрової трансформації. Визначено, що розвиток інформаційних технологій та діджиталізація економіки змінюють парадигму комунікацій між бізнесом і споживачами. Зазначено, що ефективна маркетингова діяльність сьогодні неможлива без впровадження інноваційних інструментів, які забезпечують швидку адаптацію до мінливих умов ринку, персоналізовану взаємодію з клієнтами та точну аналітику споживчих уподобань. Розкрито роль інтегрованих комунікацій, омніканального маркетингу, соціальних мереж, штучного інтелекту, аналітики великих даних та гейміфікації у формуванні конкурентних переваг підприємства. Особливу увагу приділено українському контексту цифрової трансформації. Наведено статистичні дані, які підтверджують активне зростання ринку діджитал-реклами в Україні: у 2024 році його обсяг перевищив 7 млрд грн, а 94 % українських користувачів мають досвід онлайн-покупок. Проаналізовано діяльність вітчизняних компаній «Rozetka», «Нова пошта» та «Монобанк», які є прикладами ефективного впровадження цифрових комунікаційних стратегій. Зокрема, використання чат-ботів, мобільних додатків, CRM-систем і персоналізованого контенту дозволяє їм підвищувати рівень лояльності клієнтів, формувати довіру до бренду та зміцнювати позиції на внутрішньому ринку. Доведено, що інноваційні механізми управління маркетинговими комуні-

каціями мають системний характер і поєднують технологічні, організаційні та людські складові. Успішне впровадження таких механізмів потребує розвиненої цифрової інфраструктури, інвестицій у навчання персоналу, застосування agile-підходів у маркетинговому менеджменті та розроблення стратегій, орієнтованих на сталий розвиток. У статті окреслено перспективні напрями вдосконалення маркетингових комунікацій українських підприємств – зокрема, впровадження штучного інтелекту, автоматизованої сегментації клієнтів, аналітики даних у реальному часі та створення цифрових екосистем. Результати дослідження мають як теоретичну, так і прикладну цінність: вони можуть бути використані для розробки маркетингових стратегій підприємств, підготовки фахівців із цифрового маркетингу, а також формування політики інноваційного розвитку вітчизняних компаній у період воєнних та поствоєнних трансформацій. Підкреслено, що впровадження інновацій у сфері комунікацій є не лише фактором конкурентоспроможності, а й ключовим елементом адаптації бізнесу до нових реалій цифрової економіки.

Ключові слова: інноваційні механізми, маркетингові комунікації, цифрова трансформація, діджитал-маркетинг, інтегровані комунікації, омніканальність, персоналізація, аналітика даних, штучний інтелект, клієнтоорієнтованість.

Romaniuk Iryna Anatoliivna Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Tourism and Economics, Kryvyi Rih State Pedagogical University, Kryvyi Rih, <https://orcid.org/0000-0002-9257-2043>

Boblovskyi Oleksandr Yuriyovych Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Business and Administration, State Biotechnological University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-1427-3267>

Tsapenko Anastasiia Volodymyrivna student pursuing a second (master's) degree in higher education, State Biotechnology University, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0005-5965-613X>

INNOVATIVE MECHANISMS FOR MANAGING ENTERPRISE MARKETING COMMUNICATIONS IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION

Abstract. The article explores the essence and practical significance of innovative mechanisms for managing enterprise marketing communications in the context of digital transformation. It is determined that the development of information technologies and the digitalisation of the economy are changing the paradigm of

communication between businesses and consumers. It is noted that effective marketing activities today are impossible without the introduction of innovative tools that ensure rapid adaptation to changing market conditions, personalised interaction with customers, and accurate analysis of consumer preferences. The role of integrated communications, omnichannel marketing, social networks, artificial intelligence, big data analytics, and gamification in shaping the competitive advantages of an enterprise is revealed. Particular attention is paid to the Ukrainian context of digital transformation. Statistical data confirming the active growth of the digital advertising market in Ukraine is provided: in 2024, its volume exceeded UAH 7 billion, and 94% of Ukrainian users have experience with online shopping. The activities of domestic companies Rozetka, Nova Poshta, and Monobank, which are examples of effective implementation of digital communication strategies, are analysed. In particular, the use of chatbots, mobile applications, CRM systems, and personalised content allows them to increase customer loyalty, build trust in the brand, and strengthen their position in the domestic market. It has been proven that innovative marketing communication management mechanisms are systematic in nature and combine technological, organisational and human components. The successful implementation of such mechanisms requires a developed digital infrastructure, investment in staff training, the application of agile approaches in marketing management and the development of strategies focused on sustainable development. The article outlines promising areas for improving the marketing communications of Ukrainian enterprises, in particular, the introduction of artificial intelligence, automated customer segmentation, real-time data analytics, and the creation of digital ecosystems. The results of the study have both theoretical and practical value: they can be used to develop marketing strategies for enterprises, train digital marketing specialists, and shape the innovative development policy of domestic companies during periods of military and post-war transformation. It is emphasised that the introduction of innovations in the field of communications is not only a factor of competitiveness, but also a key element in adapting business to the new realities of the digital economy.

Keywords: innovative mechanisms, marketing communications, digital transformation, digital marketing, integrated communications, omnichannel, personalisation, data analytics, artificial intelligence, customer focus.

Постановка проблеми. Маркетинг і пов'язані з ним комунікації відіграють ключову роль у забезпеченні конкурентоспроможності та успішного розвитку підприємства. За останні три десятиліття роль маркетингових комунікацій у просуванні товарів і послуг істотно зросла внаслідок глобальних змін, що привели до появи концепції інтегрованих маркетингових комунікацій як реакції на зниження ефективності традиційних інструментів. Інтеграція таких комунікацій дозволяє підвищити їхній вплив на споживачів і зміцнити лояльність

клієнтів до бренду. Натомість сучасна цифрова трансформація висуває нові вимоги до управління комунікаціями: класичні методи (друкована реклама, радіо, «холодні» розсилки) поступово втрачають ефективність, а успіх бізнесу дедалі більше залежить від того, наскільки добре компанія використовує цифровий маркетинг як інноваційний метод взаємодії зі споживачем. Наприклад, оновлення методів залучення клієнтів, ґрунтовані на персоналізації та інтерактивності, стають ключовою задачею (перехід від масової реклами до «цифрових» комунікацій з конкретним споживачем).

В Україні впровадження діджитал-технологій також прискорилося під впливом зовнішніх факторів. Згідно з дослідженням New Age (2023), за перші місяці повномасштабного вторгнення кількість інтернет-користувачів віком 14–70 років зменшилася з ~24 млн до ~19 млн, тоді як 94 % українців уже мають досвід онлайн-покупок (14 % зробили перше замовлення саме після початку війни). Ці зрушення формують нову аудиторію діджитал-ринку. Показник рекламної активності також демонструє стрімке відновлення: станом на початок 2023 року 56 % рекламних агентств і 70 % рекламодавців повернулися до докризового рівня навантаження. Окрім того, ринок діджитал-реклами в Україні зростає фантастичними темпами – за перше півріччя 2024 року його обсяг сягнув 7 205 млн грн (після зростання на 134 % у 2023-му).

Таким чином, з одного боку, цифрова трансформація відкриває величезні можливості (широка аудиторія онлайн, нові канали комунікацій, аналітика великих даних), а з іншого – створює низку викликів (сильна конкуренція в діджитал-сфері, необхідність постійної адаптації). Підприємство має сформувати та ефективно управляти інноваційною системою маркетингових комунікацій, яка дозволяє оперативно реагувати на зміни ринку, утримувати клієнтів і залучати нових. Цей виклик потребує розробки нових підходів і механізмів управління комунікаціями, які враховують сучасний цифровий контекст та специфіку українського ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації маркетингових комунікацій активно досліджується як вітчизняними, так і зарубіжними науковцями. Проведені дослідження узагальнюють глобальні тренди й українську специфіку. Наприклад, Перчук О. В. та ін. [1] вказують, що сучасні споживачі очікують персоналізованого та інтерактивного підходу, що змушує компанії інтегрувати цифрові технології у комунікаційні стратегії. З їхнього погляду, очевидно, що використання лише традиційних методів рекламування може бути недостатнім; виникає потреба дослідження нових інноваційних інструментів маркетингових комунікацій та їх поєднання з класичними методами просування. Гноєвий В. Г. і Корень О. М. [2] також підкреслюють кардинальні зміни цифрового середовища: у сучасному маркетингу цифрові платформи стають основним форматом спілкування з клієнтами, а

оперативна обробка даних про поведінку споживачів значно підвищує точність маркетингових рішень. Вони відзначають роль штучного інтелекту – застосування голосового пошуку та чат-ботів дозволяє компаніям глибше персоналізувати пропозиції і автоматизувати обробку зростаючих обсягів маркетингових даних. Зокрема, активна інтеграція чат-ботів робить їх універсальними інструментами взаємодії з клієнтами як для бізнесу, так і для споживачів.

Кримська А. О. та ін. [3] розглядають нові підходи, що виникли внаслідок цифровізації маркетингу. Вони виділяють ключові інструменти цифрового маркетингу: маркетинг подій, SEO (пошукову оптимізацію), контент-маркетинг та вірусний маркетинг. Основними тенденціями у діджитал-маркетингу автори називають гейміфікацію, пошук із нульовим кліком, штучний інтелект, чат-ботів, голосовий пошук тощо. Вони також вказують, що для України пріоритетними напрямками розвитку маркетингової діяльності є розширення інтернет-інфраструктури (фіксованого й мобільного широкосмугового) та створення екосистеми цифрової довіри. Деякі праці зосереджені на українських реаліях. Так, Писаренко Н. [4] наголошує на необхідності клієнтоорієнтованого підходу і використання цифрових технологій для посилення конкурентоспроможності підприємства. Вона зазначає, що обґрунтоване застосування діджитал-технологій відкриває перспективи для збереження постійних клієнтів і розвитку з ними довгострокових партнерських відносин. Водночас дослідник С. Т. Корінь підкреслює, що цифрова трансформація охоплює не тільки технічні рішення, але й зміну корпоративної культури, а перехід від традиційних до цифрових маркетингових стратегій є критично важливим для сучасного бізнесу.

Аналіз останніх публікацій свідчить: на сьогоднішньому етапі вивчені різні аспекти цифрового маркетингу й комунікацій, від макротрендів (AI, Big Data, соціальні мережі) до конкретних інструментів (чат-боти, SEO, контент). Водночас багато авторів відзначають необхідність подальшого дослідження інноваційних механізмів в умовах конкретних галузей чи економічного середовища, зокрема й українських реалій.

Мета статті – систематизація сучасних інноваційних механізмів управління маркетинговими комунікаціями підприємства в умовах цифрової трансформації, аналіз їх ролі та ефективності, а також виокремлення перспективних напрямів застосування цих інструментів в українських реаліях. Зокрема ставиться завдання дослідити, як цифрові платформи та технології змінюють традиційні підходи до комунікацій, і які практичні кроки можуть допомогти підприємствам посилити взаємодію з клієнтами в період динамічних технологічних змін.

Виклад основного матеріалу. Цифрова трансформація глобальної економіки суттєво змінює характер маркетингових комунікацій і підходи до управління ними. Якщо раніше основним інструментом впливу на споживача

були класичні засоби реклами, то нині провідну роль відіграють цифрові технології, інтерактивність і швидкість обміну інформацією. Маркетингова діяльність дедалі більше переходить у цифрове середовище, де комунікації стають персоналізованими, аналітичними та двосторонніми. Сучасний споживач не просто отримує повідомлення – він взаємодіє з брендом, впливає на його репутацію та активно формує контент [5]. У таких умовах підприємства змушені переглядати свої комунікаційні стратегії, переходити від лінійної моделі впливу до інтегрованих систем, що поєднують рекламу, PR, digital, SMM, SEO, e-mail-маркетинг, мобільні додатки та аналітичні платформи. Ефективність таких систем залежить від здатності бізнесу збирати, аналізувати й оперативно використовувати дані про поведінку клієнтів. Саме дані стають стратегічним ресурсом, який визначає напрям розвитку підприємства, точність маркетингових рішень і рівень довіри до бренду.

В епоху діджиталізації головним ресурсом стає інформація, а ключовим інструментом – швидка, персоналізована комунікація зі споживачем. Сьогодні важливо не лише донести рекламне повідомлення, а й побудувати діалог, який враховує потреби, емоції та поведінкові патерни клієнта. Саме тому інноваційні механізми управління маркетинговими комунікаціями – такі як штучний інтелект, автоматизована аналітика, інтегровані CRM-системи, Big Data та омніканальний маркетинг – стають визначальним чинником конкурентоспроможності підприємств. Їх упровадження дозволяє підвищити ефективність взаємодії з клієнтами, скоротити витрати на рекламу, оптимізувати контент і забезпечити сталість розвитку бізнесу навіть у турбулентному середовищі.

Одним із найважливіших напрямів у цьому контексті є інтеграція комунікаційних каналів у єдину систему. Концепція інтегрованих маркетингових комунікацій (ІМК) передбачає узгоджене використання різних інструментів – реклами, PR, digital-маркетингу, соціальних медіа, контент-маркетингу – з метою створення цілісного інформаційного простору бренду. Такий підхід забезпечує формування єдиного комунікаційного повідомлення, яке зміцнює імідж компанії, підвищує рівень довіри споживачів і дозволяє підтримувати сталість контактів між брендом і клієнтом на всіх етапах споживчого шляху [6, с. 85].

Для українського бізнесу ІМК є особливо актуальними, оскільки вони допомагають зберігати ефективність у складних соціально-економічних умовах воєнного часу, коли традиційні канали просування можуть бути обмежені. У таких реаліях цифрові інструменти стають основним засобом комунікації та формують простір для діалогу між бізнесом і споживачами. Наступним інноваційним механізмом виступає омніканальний маркетинг, який забезпечує безперервний клієнтський досвід через усі точки контакту з брендом. Підприємства, що застосовують омніканальні стратегії, інтегрують офлайн-магазини, мобільні додатки, сайти, соціальні мережі та електронну пошту в

єдину систему управління комунікаціями. Наприклад, компанія «Rozetka» ефективно синхронізує вебплатформу та мобільний додаток, пропонуючи персоналізовані рекомендації, зручне відстеження замовлень і миттєвий зворотний зв'язок [7]. Такий підхід сприяє зростанню лояльності клієнтів, збільшенню конверсії продажів та підвищенню конкурентоспроможності компанії.

Важливу роль у розвитку сучасних маркетингових комунікацій відіграє впровадження технологій штучного інтелекту (AI), які дедалі активніше інтегруються в бізнес-процеси українських підприємств. Алгоритми машинного навчання дозволяють компаніям автоматизувати аналіз великих обсягів інформації, відстежувати поведінку споживачів у реальному часі, прогнозувати їхні потреби, формувати персоналізовані пропозиції та підвищувати ефективність рекламних кампаній. Використання AI у маркетингу сприяє зменшенню людського чинника в аналітичних процесах і водночас підвищує точність прийняття управлінських рішень. Сьогодні понад 40 % українських компаній у сфері торгівлі, фінансових послуг і логістики вже застосовують елементи штучного інтелекту у своїй діяльності – від чат-ботів до систем автоматизованого аналізу клієнтських даних. Наприклад, «Monobank» активно використовує AI у мобільному застосунку: чат-бот автоматично обробляє близько 80 % звернень клієнтів, а алгоритми прогнозування допомагають пропонувати індивідуальні фінансові продукти. Подібні практики спостерігаються у компаніях «Rozetka» та «Нова пошта», які використовують інтелектуальні системи для сегментації клієнтів, персоналізованих рекомендацій і прогнозування попиту в різних регіонах.

Ще одним важливим напрямом є використання аналітики великих даних (Big Data), яка стає ключовим інструментом для стратегічного планування маркетингових кампаній. За оцінками Інтернет-Асоціації України, станом на 2024 рік обсяг ринку цифрової реклами перевищив 7 млрд грн, а її частка в загальній структурі рекламного ринку сягнула понад 60 %. Це свідчить про поступове зміщення акценту на цифрові канали комунікації, що дозволяють отримувати миттєвий зворотний зв'язок, проводити глибоку аналітику аудиторії та вимірювати ефективність кожної кампанії в реальному часі [8].

Застосування Big Data дає можливість не лише ідентифікувати потенційних клієнтів, а й формувати прогностичні моделі поведінки споживачів. Згідно з аналітичними звітами Kantar Україна, понад 70 % великих компаній на вітчизняному ринку використовують системи CRM і BI-платформи для моніторингу результатів цифрових кампаній. Зокрема, в електронній комерції, фінансовому секторі та сфері послуг Big Data допомагає підвищити точність таргетингу та знизити вартість залучення клієнта в середньому на 25–30 %. Розвиток штучного інтелекту та аналітичних технологій формує основу інноваційних механізмів управління маркетинговими комунікаціями, роблячи їх

гнучкими, інтерактивними та максимально орієнтованими на потреби клієнта. Ці тенденції безпосередньо впливають на динаміку розвитку діджитал-реклами, рівень цифровізації підприємств і глибину проникнення інтернету в українське суспільство [9].

З метою наочного представлення тенденцій розвитку цифрових маркетингових комунікацій в Україні наведено таблицю 1, яка узагальнює основні статистичні показники останніх років. Дані ілюструють рівень проникнення інтернету, динаміку зростання діджитал-реклами, активність користувачів соціальних мереж і цифрових сервісів. Вони підтверджують посилення ролі цифрових технологій у комунікаційній політиці українських підприємств та актуальність впровадження інноваційних механізмів управління маркетинговими процесами.

Таблиця 1

Основні показники цифрових маркетингових комунікацій в Україні

Показник	Значення
Кількість інтернет-користувачів віком 14-70 років	~19 млн (2023 р.)
Частка населення, що здійснює онлайн-покупки	94 %
Обсяг ринку діджитал-реклами	7 205 млн грн (І півріччя 2024 р.)
Частка діджитал-реклами у загальній структурі ринку	понад 60 %
Активні користувачі соціальних мереж	понад 30 млн
Рекламні агентства, що відновили роботу після кризи	56 %
Рекламодавці, що відновили активність	70 %
Компанії з мобільними додатками для клієнтів	понад 65 % серед великих підприємств

Джерело: побудовано авторами [10-12]

Не менш значущим є розвиток соціальних мереж як інструментів маркетингових комунікацій. У сучасних умовах саме соціальні медіа стали центральним каналом взаємодії між брендом і споживачем. За даними Ukrainian Digital Report (2024), кількість користувачів соціальних мереж в Україні перевищує 30 мільйонів осіб, що становить понад 80 % усіх інтернет-користувачів. Найпопулярнішими платформами залишаються Facebook (62 %), Instagram (58 %), TikTok (48 %) та Telegram (45 %), тоді як аудиторія YouTube охоплює понад 70 % користувачів віком від 18 до 45 років. Така концентрація аудиторії у цифровому просторі зумовлює зміщення фокусу комунікаційних стратегій у бік контент-маркетингу та інтерактивних форматів.

Соціальні мережі перетворилися не лише на майданчик для просування товарів, а й на середовище формування спільнот і розвитку брендів. Основний акцент зміщується від прямої реклами до емоційного залучення аудиторії через сторіс, короткі відео, стріми, інтерактиви та гейміфікацію. За результатами аналітики Kantar Україна (2024), близько 68 % українських користувачів

довіряють контенту, створеному самими споживачами (user-generated content), що на 15 % вище, ніж довіра до традиційної реклами. Це свідчить, що сучасні бренди мають формувати не лише комунікаційне повідомлення, а й ціннісний простір, у якому клієнти відчують причетність до бренду.

Крім технологічних аспектів, інноваційні механізми управління комунікаціями включають організаційні та кадрові рішення [13, с. 173]. Цифрова трансформація неможлива без фахівців, які володіють новими компетенціями: аналітичним мисленням, знаннями у сфері роботи з даними, креативним підходом до розробки контенту та розумінням принципів функціонування цифрових платформ. За оцінками European Business Association (2024), близько 64 % українських компаній уже інвестують у підвищення кваліфікації працівників у сфері digital-маркетингу, а кожне третє підприємство впроваджує елементи гнучкого управління (agile, scrum) у свої маркетингові відділи. Формування кросфункціональних digital-команд дозволяє підвищити оперативність прийняття рішень, прискорити реалізацію кампаній та покращити якість взаємодії зі споживачами.

Особливу увагу заслуговує український контекст цифрових комунікацій. В умовах війни саме цифрові платформи стали ключовим інструментом підтримання бізнесу [14]. Онлайн-канали забезпечили безперервність комунікацій, допомогли компаніям залишатися на зв'язку з клієнтами, оперативно реагувати на зміни попиту та навіть виходити на зовнішні ринки. Яскравим прикладом є компанія «Нова пошта», яка активно розвиває цифрові сервіси: мобільний застосунок із понад 5 млн активних користувачів, систему онлайн-трекінгу, автоматизовану підтримку клієнтів через чат-ботів у Viber і Telegram. Завдяки цьому компанія змогла зберегти понад 90 % клієнтської бази та розширити географію доставки попри складну ситуацію в країні.

Подібні приклади демонструють, що інноваційні механізми управління маркетинговими комунікаціями формують нову парадигму взаємодії бізнесу й споживача. Вони об'єднують технологічні рішення (AI, Big Data, CRM), організаційні зміни (гнучке управління, розвиток персоналу) та стратегічну орієнтацію на клієнта (персоналізація, лояльність, довіра). За підрахунками IAB Ukraine (2024), підприємства, які впровадили комплексну цифрову комунікаційну стратегію, збільшили ефективність маркетингових кампаній у середньому на 35–40 % та знизили витрати на залучення клієнта на 25 % [15].

Отже, цифрові інновації стали не просто допоміжним інструментом маркетингу, а повноцінним рушієм розвитку підприємств. Їх ефективне використання забезпечує стійкість бізнесу, підвищує ефективність рекламних кампаній, сприяє зміцненню репутації бренду та дозволяє українським компаніям упевнено розвиватися навіть у складних умовах сучасного ринку.

Висновки. В умовах цифрової трансформації інноваційні механізми управління маркетинговими комунікаціями стають ключовим чинником

конкурентоспроможності підприємств. Цифрові технології докорінно змінюють підходи до взаємодії бізнесу зі споживачами, перетворюючи комунікаційні процеси з одностороннього інформування на двосторонній інтерактивний діалог. Саме завдяки впровадженню сучасних цифрових інструментів – штучного інтелекту, аналітики великих даних, CRM-систем, омніканальних стратегій, соціальних медіа та контент-маркетингу – підприємства здобувають можливість швидко реагувати на зміни попиту, персоналізувати пропозиції та зміцнювати емоційний зв'язок зі споживачем.

Отримані результати підтверджують, що в Україні спостерігається динамічне зростання цифрового сектору маркетингових комунікацій. Зокрема, обсяг ринку діджитал-реклами перевищив 7 млрд грн, а понад 60 % рекламних інвестицій спрямовується саме в онлайн-канали. Соціальні мережі стали основним комунікаційним середовищем, охоплюючи понад 30 млн користувачів, тоді як частка українців, які здійснюють онлайн-покупки, сягнула 94 %. Це свідчить про високий рівень готовності споживачів до цифрової взаємодії та необхідність подальшого удосконалення маркетингових інструментів. Інноваційні механізми управління комунікаціями – інтегровані маркетингові системи, штучний інтелект, Big Data, автоматизована аналітика та гнучкі управлінські підходи – формують нову парадигму маркетингового мислення, де головним є клієнт, а не продукт. Успіх бренду дедалі більше залежить від здатності створювати ціннісний діалог, підтримувати довіру та формувати спільноти навколо своїх ідей. Українські компанії, такі як «Rozetka», «Monobank» і «Нова пошта», демонструють високий рівень цифрової зрілості, поєднуючи технологічні рішення з ефективними комунікаційними стратегіями.

Таким чином, ефективне управління маркетинговими комунікаціями в умовах цифрової трансформації має ґрунтуватися на комплексному використанні технологічних, організаційних і кадрових ресурсів. Розвиток цифрової інфраструктури, інвестиції в людський капітал, побудова клієнтоорієнтованих стратегій і впровадження інноваційних інструментів комунікації є запорукою сталого розвитку українських підприємств та їх інтеграції у глобальний цифровий простір.

Література:

1. Перчук О. В., Артюх О. О., Ліщенко Д. П. Вплив цифрових технологій на маркетингові комунікаційні стратегії та практики. Грааль науки. 2024. № 40. С. 129–137.
2. Гноєвий В. Г., Корень О. М. Сучасні тенденції цифрового маркетингу та їх вплив на формування маркетингової стратегії. Академічний огляд. 2021. № 1 (54). С. 49–58.
3. Кримська А. О., Балик У. О., Клімова І. О. Цифрова трансформація у сфері маркетингу: нові підходи та можливості. Академічні візії. 2023. № 26. С. 14–19.
4. Писаренко Н. Управління маркетинговою діяльністю підприємства в умовах цифровізації: навчальний посібник. Київ : КПІ ім. І. Сікорського, 2021. 63 с.

5. Рибак О. Інноваційні підходи до управління маркетингом підприємства в умовах цифрової трансформації. Економіка та суспільство, Вип. 73. 2025. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-60>

6. Коренюк П.І., Дмитроченко М.В. Інноваційні підходи до маркетингових стратегій підприємств у середовищі цифрової економіки. Економічний вісник Дніпровського державного технічного університету. 2024. №2 (9). С. 82–89.

7. Райко Д., Дрепін І., Масалаб О. Адаптація та оптимізація традиційних маркетингових стратегій до вимог цифрової економіки: виклики та можливості. Вісник Хмельницького національного університету. Сер.: Економічні науки. 2024. № 328 (2). С. 18–23.

8. Бондаренко В., Омеляненко О. Цифровий маркетинг сьогодення: переваги та недоліки. Економіка та суспільство. 2024. №67. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4681>.

9. Васильченко Л. С. Сутність та сучасні тенденції розвитку маркетингових комунікацій підприємства. Причорноморські економічні студії. 2019. Вип. 48-2. С. 27–30.

10. Романюк І.А., Гаврилюк В.В. Моделі фінансування інноваційних проєктів у сучасному бізнес-середовищі. Інвестиції: практика та досвід. 2024. №12. С. 66-71.

11. Дергоусова А., Токарева В., Панасюк І. Клієнтоорієнтований маркетинг в умовах цифровізації економіки. Економіка та суспільство. 2024. № 62. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3901>

12. Білоус С.П., Супрун Д.А., Перепелиця Є.В. Інтеграція цифрових технологій у маркетингові процеси: виклики та перспективи. Економічний простір. 2024. № 195. С. 154–158.

13. Голуб В.В. Вплив цифровізації на розробку маркетингової стратегії в підприємницькій діяльності. Галицький економічний вісник. 2024. Т. 86. № 1. С. 171–177.

14. Струнгар А. Вплив штучного інтелекту на стратегії цифрового маркетингу: поточні можливості та перспективи розвитку. Економіка та суспільство. 2024. № 62. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-160>

15. Штанова А.Л. Мобільні застосунки в системі мобільного маркетингу. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління. 2024. № 13. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-13-04-05>

References:

1. Perchuk, O.V., Artiukh, O.O., & Lishchenko, D.P. (2024). Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na marketynhovi komunikatsiini stratehii ta praktyky [The impact of digital technologies on marketing communication strategies and practices]. *Hraal nauky – Grail of Science*, (40), 129–137. [in Ukrainian].

2. Hnoievyi, V.H., & Koren, O.M. (2021). Suchasni tendentsii tsyfrovoho marketynhu ta yikh vplyv na formuvannia marketynhovoї stratehii [Modern trends of digital marketing and their impact on marketing strategy formation]. *Akademichnyi ohliad – Academic Review*, 1(54), 49–58. [in Ukrainian].

3. Krymska, A.O., Balyk, U.O., & Klimova, I.O. (2023). Tsyfrova transformatsiia u sferi marketynhu: novi pidkhody ta mozhlyvosti [Digital transformation in marketing: new approaches and opportunities]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, (26), 14–19. [in Ukrainian].

4. Pysarenko, N. (2021). *Upravlinnia marketynhovoїu diialnistiu pidpriemstva v umovakh tsyfrovizatsii: navchalnyi posibnyk* [Management of enterprise marketing activity under digitalization: textbook]. Kyiv: KPI im. I. Sikorskoho. [in Ukrainian].

5. Rybak, O. (2025). Innovatsiini pidkhody do upravlinnia marketynhom pidpriemstva v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Innovative approaches to enterprise marketing management under digital transformation]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (73). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2025-73-60> [in Ukrainian].

6. Koreniuk, P.I., & Dmytrochenkov, M.V. (2024). Innovatsiini pidkhody do marketynhovykh stratehii pidpriemstv u seredovyshchi tsyfrovoi ekonomiky [Innovative approaches to enterprise marketing strategies in a digital economy]. *Ekonomichnyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu – Economic Bulletin of Dnipro State Technical University*, 2(9), 82–89. [in Ukrainian].
7. Raiko, D., Drepin, I., & Masalab, O. (2024). Adaptatsiia ta optymizatsiia tradytsiinykh marketynhovykh stratehii do vymoh tsyfrovoi ekonomiky: vyklyky ta mozhlyvosti [Adaptation and optimization of traditional marketing strategies to the requirements of the digital economy: challenges and opportunities]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky – Bulletin of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 328(2), 18–23. [in Ukrainian].
8. Bondarenko, V., & Omelianenko, O. (2024). Tsyfrovyi marketynh sohodennia: perevahy ta nedoliky [Digital marketing today: advantages and disadvantages]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (67). Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/4681> [in Ukrainian].
9. Vasylchenko, L.S. (2019). Sutnist ta suchasni tendentsii rozvytku marketynhovykh komunikatsii pidpriemstva [The essence and modern trends of enterprise marketing communications]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, (48-2), 27–30. [in Ukrainian].
10. Romaniuk, I.A., & Havryliuk, V.V. (2024). Modeli finansuvannia innovatsiinykh proektiv u suchasnomu biznes-seredovyshchi [Models of financing innovative projects in the modern business environment]. *Investytsii: praktyka ta dosvid – Investments: Practice and Experience*, (12), 66–71. [in Ukrainian].
11. Derhousova, A., Tokareva, V., & Panasiuk, I. (2024). Kliientoorientovanyi marketynh v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Customer-oriented marketing under digitalization of the economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (62). Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3901> [in Ukrainian].
12. Bilous, S.P., Suprun, D.A., & Perepelytsia, Ye.V. (2024). Intehratsiia tsyfrovykh tekhnolohii u marketynhovi protsesy: vyklyky ta perspektyvy [Integration of digital technologies into marketing processes: challenges and prospects]. *Ekonomichnyi prostir – Economic Space*, (195), 154–158. [in Ukrainian].
13. Holub, V.V. (2024). Vplyv tsyfrovizatsii na rozrobku marketynhovoї stratehii v pidpriemnytskii diialnosti [The impact of digitalization on the development of marketing strategy in business activities]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Bulletin*, 86(1), 171–177. [in Ukrainian].
14. Strungar, A. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na stratehii tsyfrovoho marketynhu: potochni mozhlyvosti ta perspektyvy rozvytku [The impact of artificial intelligence on digital marketing strategies: current opportunities and development prospects]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-160> [in Ukrainian].
15. Shtanova, A.L. (2024). Mobilni zastosunky v systemi mobilnoho marketynhu [Mobile applications in the system of mobile marketing]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: Ekonomika ta upravlinnia – Problems of Modern Transformations. Series: Economics and Management*, (13). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2024-13-04-05> [in Ukrainian].

УДК 368:005.22:338.24

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-44-56](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-44-56)

Слободянюк Ольга Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри економіки та менеджменту, Національний університет «Одеська юридична академія», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-2678-4707>

Орлов Василь Миколайович доктор економічних наук, професор, професор кафедри публічного управління та цифрової економіки, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-6392-5500>

ЕКОНОМІЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ В УМОВАХ БЕЗПЕЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній в умовах безпечного соціально-економічного розвитку України. У сучасних умовах трансформаційних змін, викликаних геополітичними викликами, цифровізацією економіки та посиленням вимог до стійкості фінансових інститутів, страхові компанії стикаються з необхідністю прийняття управлінських рішень, які мають забезпечувати не лише економічну ефективність, але й відповідати принципам безпечного розвитку. В роботі проаналізовано теоретичні засади економічного обґрунтування рішень у страховому бізнесі, визначено специфіку застосування методів оцінки ефективності з урахуванням особливостей страхової діяльності. Розкрито взаємозв'язок між якістю економічного обґрунтування управлінських рішень та забезпеченням фінансової стійкості страхових компаній в умовах невизначеності. Особлива увага приділена інтеграції принципів ESG у процес прийняття рішень, що є критично важливим для забезпечення довгострокової стабільності страхового ринку. Досліджено практичний досвід вітчизняних страхових компаній щодо впровадження систем економічного обґрунтування стратегічних та операційних рішень. Визначено ключові проблеми, які перешкоджають ефективному обґрунтуванню управлінських рішень в українських страхових компаніях, зокрема обмеженість інформаційно-аналітичного забезпечення, недостатній рівень застосування сучасних методів фінансового аналізу та ризик-менеджменту. Запропоновано методичні підходи до вдосконалення системи економічного обґрунтування управлінських рішень з

урахуванням вимог безпечного соціально-економічного розвитку. Результати дослідження можуть бути використані страховими компаніями для підвищення якості управлінських рішень, регуляторними органами при формуванні вимог до корпоративного управління та науковцями при подальших дослідженнях проблем розвитку страхового ринку України.

Ключові слова: економічне обґрунтування, управлінські рішення, страхові компанії, безпечний розвиток, фінансова стійкість, страховий ринок, ESG-принципи, ризик-менеджмент, трансформаційні зміни, корпоративне управління, сталий розвиток, соціально-економічний розвиток.

Slobodianiuk Olha Vasilyevna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Economics and Management National University «Odessa Law Academy», Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-2678-4707>

Orlov Vasyl Mykolayovych Doctor of Economics, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Digital Economy, State University of Intellectual Technologies and Communications, 1 Kuznechna St., Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-6392-5500>

ECONOMIC JUSTIFICATION OF MANAGEMENT DECISIONS IN INSURANCE COMPANIES UNDER THE CONDITIONS OF SAFE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

Abstract. The article is dedicated to studying the peculiarities of economic justification of management decisions in insurance companies under the conditions of safe socio-economic development of Ukraine. In the current context of transformational changes caused by geopolitical challenges, digitalization of the economy, and increased requirements for the resilience of financial institutions, insurance companies face the necessity of making management decisions that must ensure not only economic efficiency but also comply with the principles of safe development. The paper analyzes the theoretical foundations of economic justification of decisions in the insurance business and identifies the specifics of applying efficiency evaluation methods considering the peculiarities of insurance activities. The relationship between the quality of economic justification of management decisions and ensuring the financial stability of insurance companies under conditions of uncertainty is revealed. Particular attention is paid to the integration of ESG principles into the decision-making process, which is critically important for ensuring the long-term stability of the insurance market. The practical experience of domestic insurance companies regarding the implementation of systems for economic justification of strategic and operational decisions has been examined. Key problems that hinder

effective justification of management decisions in Ukrainian insurance companies have been identified, particularly the limited information and analytical support, insufficient application of modern methods of financial analysis and risk management. Methodological approaches to improving the system of economic justification of management decisions are proposed, taking into account the requirements of safe socio-economic development. The research results can be used by insurance companies to improve the quality of management decisions, by regulatory authorities in forming requirements for corporate governance, and by researchers in further studies of the development problems of Ukraine's insurance market.

Keywords: economic justification, management decisions, insurance companies, safe development, financial stability, insurance market, ESG principles, risk management, transformational changes, corporate governance.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку страхового ринку України характеризується безпрецедентними викликами, зумовленими воєнною агресією, макроекономічною нестабільністю, трансформацією бізнес-моделей під впливом цифровізації та посиленням регуляторних вимог у контексті європейської інтеграції. В умовах високої невизначеності та волатильності зовнішнього середовища управлінські рішення страхових компаній мають базуватися на комплексному економічному обґрунтуванні, яке враховує не лише критерії короткострокової фінансової ефективності, але й принципи довгострокової стійкості та безпечного розвитку. Однак практика діяльності вітчизняних страхових компаній свідчить про існування суттєвих проблем у системі економічного обґрунтування управлінських рішень. Спостерігається недостатній рівень застосування сучасних методів фінансово-економічного аналізу та прогнозування, що знижує якість оцінки альтернативних варіантів рішень та їх можливих наслідків. Обмеженість інформаційно-аналітичного забезпечення та слабкість систем внутрішнього контролю перешкоджають своєчасному виявленню ризиків та загроз фінансовій стійкості. Відсутність комплексного підходу до інтеграції принципів ESG у процес прийняття рішень обмежує можливість страхових компаній щодо забезпечення їх довгострокової конкурентоспроможності та відповідності вимогам сталого розвитку. Недостатня увага до специфіки страхової діяльності при виборі методів економічного обґрунтування призводить до прийняття рішень, які не повною мірою враховують особливості формування страхових резервів, управління інвестиційним портфелем та андеррайтингу ризиків. За таких умов актуалізується потреба у розробці методичних підходів до вдосконалення системи економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній, які б забезпечували баланс між економічною ефективністю, фінансовою стійкістю та вимогами безпечного соціально-економічного розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання економічного обґрунтування управлінських рішень у страхових компаніях привертає увагу багатьох вітчизняних дослідників, особливо в контексті трансформаційних змін на фінансовому ринку України. Віленчук О.М. досліджує інноваційні стратегії управління діяльністю страхових компаній з урахуванням міжнародного та національного контекстів, підкреслюючи необхідність адаптації передового досвіду до специфіки українського ринку [1]. Вовченко О. приділяє значну увагу інтеграції принципів ESG у систему управління фінансовими установами, розглядаючи ESG-стратегію як основу управління ризиками сталого розвитку в банках [2]. Іщук Л. та Поліщук В. досліджують інтеграцію механізмів міжнародного екофінансування у систему страхового менеджменту у контексті ESG та сталого розвитку [3]. Чуницька І.І., Богріновцева Л.М. та Ключка О.В. аналізують вплив сучасних технологій на розвиток страхового бізнесу в Україні [6]. Водночас аналіз наукової літератури свідчить про фрагментарність досліджень щодо комплексного економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній в умовах безпечного соціально-економічного розвитку. Недостатньо розробленими залишаються методичні підходи, які б інтегрували традиційні методи фінансового аналізу з сучасними вимогами до оцінки ризиків, ESG-факторів та принципів антикризового управління. Потребує подальшого дослідження система критеріїв економічного обґрунтування, яка б враховувала специфіку прийняття рішень в умовах підвищеної невизначеності та забезпечувала баланс між короткостроковими фінансовими цілями та довгостроковими пріоритетами безпечного розвитку страхового бізнесу.

Метою статті є дослідження особливостей економічного обґрунтування управлінських рішень у страхових компаніях та розробка методичних підходів до його вдосконалення в умовах безпечного соціально-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Сучасний етап розвитку страхового ринку України характеризується кардинальними трансформаційними змінами, які зумовлені не лише внутрішніми економічними процесами, але й глобальними викликами, що постали перед фінансовою системою держави. Економічне обґрунтування управлінських рішень являє собою комплексний процес аналізу, оцінки та вибору альтернативних варіантів дій на основі кількісних та якісних показників ефективності з урахуванням специфіки страхової діяльності та особливостей зовнішнього середовища функціонування страхових компаній.

Теоретичні засади економічного обґрунтування управлінських рішень у страховому бізнесі базуються на фундаментальних принципах фінансового менеджменту, теорії прийняття рішень в умовах невизначеності та специфічних підходах до оцінки страхових ризиків. Згідно з положеннями Закону України «Про страхування», страхова діяльність підлягає обов'язковому ліцензуванню та

державному регулюванню, що передбачає встановлення чітких вимог до фінансового стану страховиків, достатності капіталу та якості управління [4]. Нормативні вимоги створюють інституційну основу для формування системи економічного обґрунтування управлінських рішень, яка має забезпечувати відповідність діяльності страхових компаній регуляторним стандартам та принципам безпечного розвитку. Інноваційні стратегії управління діяльністю страхових компаній повинні враховувати як міжнародний досвід, так і специфіку національного ринку, що вимагає адаптації класичних методів економічного обґрунтування до реалій українського страхового сектору [1]. В умовах підвищеної невизначеності та кризових явищ особливого значення набуває інтеграція принципів антикризового управління у систему економічного обґрунтування, що дозволяє страховикам оперативно реагувати на зовнішні виклики та забезпечувати стабільність функціонування.

Процес економічного обґрунтування управлінських рішень у страхових компаніях передбачає систематичне застосування аналітичних методів для оцінки економічних наслідків альтернативних варіантів дій. До основних методів належать фінансовий аналіз для оцінки поточного стану та прогнозування впливу рішень на ключові показники; актуарний аналіз для обґрунтування тарифної політики та достатності резервів; ризик-менеджмент для ідентифікації, оцінки та управління страховими і фінансовими ризиками; інвестиційний аналіз при розміщенні страхових резервів. Інтеграція цих методів у єдину систему забезпечує комплексну оцінку управлінських рішень з урахуванням їх впливу на різні аспекти діяльності компанії.

Специфіка застосування методів економічного обґрунтування визначається особливостями бізнес-моделі страхових компаній, зокрема інверсією виробничого циклу. Впровадження сучасних технологій суттєво впливає на розвиток страхового бізнесу, створюючи нові можливості для удосконалення систем аналітичного забезпечення управлінських рішень [6]. Використання великих даних, штучного інтелекту та машинного навчання дозволяє підвищити точність актуарних розрахунків, удосконалити андеррайтинг та персоналізувати страхові продукти.

Взаємозв'язок між якістю економічного обґрунтування управлінських рішень та фінансовою стійкістю страхових компаній є критично важливим в умовах невизначеності. Фінансова стійкість визначається здатністю виконувати зобов'язання перед страхувальниками навіть за несприятливого розвитку подій, що вимагає формування достатніх резервів, підтримання адекватного рівня платоспроможності та ефективного ризик-менеджменту. Відсутність належного економічного обґрунтування може призвести до прийняття рішень, які загрожують фінансовій стабільності компанії та спроможності виконання зобов'язань перед страхувальниками.

Аналіз статистичних даних страхового ринку України свідчить про значну волатильність основних показників діяльності страховиків в останні роки, що відображає вплив геополітичних та економічних чинників на функціонування страхового сектору. За даними інформаційно-аналітичного порталу Форіншурер, протягом 2022-2024 років спостерігалися суттєві зміни в структурі страхового ринку, обсягах страхових премій та рівні виплат, що вимагало від страхових компаній оперативного перегляду стратегій та адаптації управлінських рішень до нових реалій [5].

Інтеграція принципів ESG у процес прийняття управлінських рішень страхових компаній є сучасною тенденцією, яка набуває дедалі більшого значення для забезпечення безпечного соціально-економічного розвитку. ESG-стратегія являє собою основу управління ризиками сталого розвитку, що особливо актуально для фінансових установ [2]. Економічне обґрунтування з урахуванням ESG-принципів передбачає розширення традиційного фінансового аналізу шляхом включення нефінансових факторів, які впливають на довгострокову стійкість бізнесу.

Страхові компанії як інституційні інвестори володіють значними фінансовими ресурсами, розміщення яких може здійснюватися з урахуванням критеріїв екологічної та соціальної відповідальності. Інтеграція механізмів міжнародного екофінансування у систему страхового менеджменту розглядається як важливий елемент реалізації ESG-принципів [3] і вимагає розробки методик оцінки, які дозволяють порівнювати традиційні фінансові показники інвестицій з їх нефінансовими характеристиками та довгостроковими екологічними і соціальними ризиками.

Впровадження ESG-принципів сприяє підвищенню конкурентоспроможності страховиків, покращенню репутації та зміцненню довіри стейкхолдерів. Для українських компаній впровадження набуває особливого значення в контексті європейської інтеграції та необхідності відповідності міжнародним стандартам. Водночас інтеграція ESG створює виклики, оскільки вимагає розробки нових метрик оцінки, які враховують не лише короткострокові фінансові результати, але й довгострокові стратегічні переваги від реалізації принципів сталого розвитку.

Практичний досвід вітчизняних страхових компаній демонструє значну диференціацію підходів до впровадження систем економічного обґрунтування управлінських рішень залежно від розміру компанії, структури капіталу та стратегічних пріоритетів. Провідні страховики з іноземними інвесторами або у складі міжнародних груп застосовують комплексні системи на основі міжнародних стандартів корпоративного управління, створюють спеціалізовані аналітичні підрозділи, впроваджують інформаційні системи для автоматизації процесів та використовують актуарне моделювання для прогнозування результатів.

Водночас значна частина українських страховиків, особливо середнього та малого розміру, стикається з обмеженнями у впровадженні систематичних підходів до економічного обґрунтування. Основними проблемами є обмеженість фінансових та людських ресурсів, недостатній рівень кваліфікації персоналу у сфері сучасних методів фінансового аналізу та ризик-менеджменту, відсутність доступу до якісних інформаційних систем. Додатковою проблемою є обмеженість статистичної інформації про страховий ринок України для проведення бенчмаркінгу та порівняльного аналізу ефективності управлінських рішень [5].

Інформаційно-аналітичне забезпечення процесу економічного обґрунтування є елементом ефективної системи управління страховою компанією. Якість інформаційного забезпечення визначається повнотою, достовірністю, своєчасністю та релевантністю інформації для аналізу альтернативних управлінських рішень. В умовах цифровізації страхові компанії отримують доступ до зростаючих обсягів інформації про ринкові тенденції, поведінку споживачів та динаміку ризиків. Розробка методичних підходів до вдосконалення системи економічного обґрунтування має базуватися на комплексному врахуванні специфіки страхової діяльності, сучасних тенденцій розвитку ринку та вимог безпечного соціально-економічного розвитку. Представимо процес економічного обґрунтування управлінських рішень у вигляді послідовності взаємопов'язаних етапів, кожен з яких має специфічні завдання та використовує відповідні методи аналізу (рис. 1).

Рис. 1. Процес економічного обґрунтування управлінських рішень
Джерело: розроблено автором

Представлена блок-схема відображає логічну послідовність етапів економічного обґрунтування управлінських рішень від ідентифікації проблеми до оцінки результатів з можливістю зворотного зв'язку. Кожен етап характеризується специфічними завданнями та методами аналізу з урахуванням особливостей страхової діяльності.

На першому етапі здійснюється ідентифікація управлінської проблеми та формулювання цілей. Для страховиків це може бути розширення портфеля, оптимізація тарифної політики, вибір напрямків інвестування резервів, впровадження нових технологій. Другий етап передбачає збір внутрішньої інформації про фінансовий стан, структуру портфеля та зовнішньої інформації про ринок, конкурентів, регуляторні зміни. Третій етап полягає у генерації альтернативних варіантів рішень з урахуванням реальних обмежень. Четвертий етап передбачає детальну економічну оцінку альтернатив за допомогою методів фінансового та актуарного аналізу, включаючи прогнозування результатів, оцінку впливу на показники фінансової стійкості, ідентифікацію ризиків через ризик-менеджмент та стрес-тестування. Інтеграція ESG-факторів вимагає розробки критеріїв оцінки екологічного, соціального та управлінського впливу рішень. П'ятий етап передбачає порівняльний аналіз та ранжування альтернатив з використанням методів багатокритеріального аналізу. Шостий етап полягає у проведенні аналізу чутливості та сценарного моделювання для оцінки стійкості результатів. Сьомий етап є вибором оптимального варіанту та документування обґрунтування. Восьмий етап передбачає реалізацію рішення через проєктне управління. Дев'ятим етапом є оцінка фактичних результатів та формування висновків для вдосконалення майбутніх рішень, забезпечуючи циклічність процесу.

Для систематизації критеріїв економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній в умовах безпечного соціально-економічного розвитку розроблено комплексну систему оцінки, представлену у табл. 1. Система охоплює вісім груп критеріїв, кожна з яких має специфічне значення для забезпечення стійкості страхового бізнесу та враховує особливості прийняття рішень в антикризових умовах.

Перша група критеріїв фінансової ефективності включає традиційні показники рентабельності та прибутковості діяльності страхової компанії. Друга група критеріїв фінансової стійкості є фундаментальною для безпечного розвитку страхового бізнесу. Третя група ризикових показників спрямована на кількісну оцінку та обмеження потенційних збитків страхової компанії. Застосування методологій оцінки ризиків, оцінка концентрації ризиків та волатильності результатів дозволяє забезпечити передбачуваність фінансових результатів. Четверта група критеріїв операційної ефективності характеризує здатність страхової компанії оптимізувати бізнес-процеси та підтримувати конкурентоспроможність. П'ята група ринкових показників відображає конкурентну позицію страховика та його здатність адаптуватися до змін ринкового середовища. Шоста група ESG-показників інтегрує принципи сталого розвитку у систему економічного обґрунтування управлінських рішень [2, 3].

Таблиця 1.

Система критеріїв економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній в умовах безпечного соціально-економічного розвитку

Група критеріїв	Показники для оцінки	Значення для безпечного розвитку	Особливості застосування в антикризових умовах
1. Фінансова ефективність	Рентабельність власного капіталу; рентабельність активів; комбінований коефіцієнт; рентабельність страхових операцій	Самофінансування розвитку та формування резервів стійкості	Пріоритет збереження капіталу; стабільність доходів; обмеження ризикових інвестицій
2. Фінансова стійкість	Коефіцієнт платоспроможності; достатність резервів; ліквідність; фінансова незалежність	Запас стійкості для поглинання збитків та виконання зобов'язань	Посилення вимог до капіталу; підвищення ліквідності; активне перестраховування
3. Ризикові показники	VaR; концентрація ризиків; волатильність результатів; рівень збитковості	Обмеження можливих збитків та передбачуваність результатів	Жорсткіші ліміти концентрації; часте стрес-тестування; консервативний андеррайтинг
4. Операційна ефективність	Коефіцієнт витрат; продуктивність персоналу; швидкість врегулювання претензій; рівень автоматизації	Оптимізація процесів при збереженні якості обслуговування	Прискорена оптимізація витрат; утримання клієнтів; автоматизація для зниження ризиків
5. Ринкові показники	Темп зростання премій; ринкова частка; індекс задоволеності клієнтів; рівень проникнення страхування	Підтримання конкурентної позиції та адаптація до ринку	Консервативна політика зростання; якість портфеля над обсягами; гнучкість у розробці продуктів
6. ESG-показники	Вуглецевий слід портфеля; частка ESG-інвестицій; соціальна відповідальність; прозорість	Довгострокова стабільність та довіра стейкхолдерів	Врахування ESG-ризиків у плануванні; соціальна підтримка клієнтів; прозорість комунікацій
7. Антикризова готовність	Стійкість до стрес-сценаріїв; диверсифікація портфеля; швидкість прийняття рішень; плани безперервності	Здатність протистояти кризам та швидко адаптуватися	Регулярне тестування сценаріїв; актуалізація антикризових планів; формування резервів
8. Довгострокова стійкість	Реінвестування; цифрова зрілість; адаптивність бізнес-моделі; інвестиції у розвиток	Забезпечення майбутньої конкурентоспроможності	Баланс антикризових заходів з інвестиціями у цифровізацію; підтримка інновацій

Джерело: розроблено автором

Сьома група критеріїв антикризової готовності є специфічною для економічного обґрунтування рішень в умовах підвищеної невизначеності. Восьма група критеріїв довгострокової стійкості характеризує інноваційний потенціал страхової компанії та її здатність забезпечувати конкурентоспроможність у майбутньому.

Представлена система критеріїв дозволяє здійснювати комплексне економічне обґрунтування управлінських рішень з урахуванням як поточних фінансових результатів, так і довгострокових факторів безпечного розвитку страхового бізнесу.

Методичні підходи до вдосконалення системи економічного обґрунтування управлінських рішень страхових компаній мають базуватися на інтеграції сучасних аналітичних методів, цифрових технологій та принципів сталого розвитку. Необхідним є впровадження комплексних систем управління ризиками, які інтегрують традиційні страхові ризики з новими викликами, а саме з кліматичними змінами, кібербезпекою, геополітичною нестабільністю [1] та підвищення рівня застосування сучасних методів фінансового моделювання та прогнозування. Використання стохастичного моделювання, машинного навчання та штучного інтелекту для аналізу великих даних створює нові можливості для підвищення точності прогнозів [6]. Необхідним є формування культури прийняття рішень на основі даних, що передбачає підвищення аналітичної грамотності менеджменту та створення спеціалізованих підрозділів з економічного обґрунтування. Важливим є створення систем інформаційної прозорості через впровадження інтегрованої звітності, яка поєднує фінансову та нефінансову інформацію [2]. Вдосконалення системи вимагає розвитку партнерських відносин між страховиками, регуляторами та професійними асоціаціями для доступу до передових практик [3].

Регуляторна підтримка є важливою для безпечного розвитку страхового ринку [4]. Регуляторні органи можуть сприяти підвищенню якості економічного обґрунтування через встановлення вимог до систем ризик-менеджменту, внутрішнього контролю та стимулювання інтеграції ESG-принципів. Аналіз статистичних даних страхового ринку України виявляє значну волатильність обсягів діяльності, що відображає вплив макроекономічної нестабільності та геополітичних ризиків [5].

Цифровізація страхового бізнесу створює нові вимоги до систем економічного обґрунтування, оскільки інвестиції в цифрові технології вимагають значних витрат, проте їх відсутність загрожує втратою конкурентоспроможності. Пандемія COVID-19 та геополітичні події продемонстрували важливість стійкості бізнес-моделей до екстремальних подій, що обумовлює необхідність інтеграції сценарного аналізу та стрес-тестування як обов'язкових елементів обґрунтування стратегічних рішень. Соціальна відповідальність страховиків

передбачає врахування інтересів широкого кола стейкхолдерів, що вимагає розширення системи критеріїв оцінки управлінських рішень. Елементом вдосконалення є розвиток актуарної професії в Україні та підвищення ролі актуаріїв у процесах управління страховими компаніями.

Таким чином, комплексна реалізація запропонованих методичних підходів до економічного обґрунтування управлінських рішень з урахуванням принципів безпечного соціально-економічного розвитку та антикризового управління дозволить українським страховим компаніям забезпечити фінансову стійкість, підвищити якість управлінських рішень та посилити свою конкурентоспроможність в умовах трансформаційних змін.

Висновки. Економічне обґрунтування управлінських рішень є важливим інструментом забезпечення фінансової стійкості та конкурентоспроможності страхових компаній. Процес обґрунтування має базуватися на інтеграції традиційних методів фінансового та актуарного аналізу з сучасними підходами до оцінки ризиків, ESG-факторів та принципів антикризового управління.

Розроблена система критеріїв економічного обґрунтування охоплює вісім груп показників: фінансову ефективність, фінансову стійкість, ризикові показники, операційну ефективність, ринкові показники, ESG-показники, антикризову готовність та довгострокову стійкість. Кожна група критеріїв має специфічне значення для безпечного розвитку та вимагає особливого підходу в антикризових умовах.

Запропоновано дев'яти етапний процес економічного обґрунтування управлінських рішень, який включає ідентифікацію проблеми, збір інформації, генерацію альтернатив, економічну оцінку, порівняльний аналіз, аналіз чутливості, прийняття рішення, реалізацію та оцінку результатів з механізмом зворотного зв'язку.

Вдосконалення системи економічного обґрунтування вимагає впровадження комплексних систем управління ризиками, застосування сучасних методів фінансового моделювання, формування культури прийняття рішень на основі даних, створення систем інформаційної прозорості та розвитку партнерських відносин з регуляторними органами.

В умовах підвищеної невизначеності особливого значення набуває інтеграція принципів антикризового управління у систему економічного обґрунтування, що передбачає пріоритет збереження капіталу над максимізацією прибутку, посилення вимог до ліквідності та платоспроможності, регулярне стрес-тестування, консервативну політику зростання.

Практична реалізація запропонованих методичних підходів дозволить підвищити якість управлінських рішень страхових компаній, забезпечити їх фінансову стійкість та сприяти безпечному соціально-економічному розвитку України.

Література:

1. Віленчук О.М. Інноваційні стратегії управління діяльністю страхових компаній: міжнародний та національний контексти. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2021. Вип. 41. URL: <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/708>
2. Вовченко О. ESG-стратегія як основа управління ризиками сталого розвитку в банках. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип. 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2458>
3. Іщук Л., Поліщук В. Інтеграція механізмів міжнародного екофінансування у систему страхового менеджменту у контексті ESG та сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2025. № 3 (54). С. 381–388. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-54-58>
4. Про страхування : Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20>
5. Статистика страхового ринку України. Форіншурер : інформаційно-аналітичний портал про страхування. URL: <https://forinsurer.com/stat>
6. Чуницька І. І., Богріновцева Л. М., Ключка О. В. Аналіз впливу сучасних технологій на розвиток страхового бізнесу в Україні. *Актуальні питання економічних наук*. 2025. URL: <https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/141>

References:

1. Vilenchuk, O. M. (2021). Innovatsiini stratehii upravlinnia diialnistiu strakhovykh kompanii: mizhnarodnyi ta natsionalnyi konteksty [Innovative strategies for managing the activities of insurance companies: international and national contexts]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Ekonomiczni nauky»* – Scientific Bulletin of Kherson State University. Series "Economic Sciences", issue 41 [in Ukrainian]. URL: <http://ej.journal.kspu.edu/index.php/ej/article/view/708>
2. Vovchenko, O. (2023). ESG-stratehiia yak osnova upravlinnia ryzykamy staloho rozvytku v bankakh [ESG strategy as a basis for managing sustainable development risks in banks]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, issue 50 [in Ukrainian]. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2458>
3. Ishchuk, L., & Polishchuk, V. (2025). Intehratsiia mekhanizmv mizhnarodnoho ekofinansuvannia u systemu strakhovoho menedzhmentu u konteksti ESG ta staloho rozvytku [Integration of international eco-financing mechanisms into the insurance management system in the context of ESG and sustainable development]. *Stalyi rozvytok ekonomiky – Sustainable Economic Development*, 3(54), 381–388 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2308-1988/2025-54-58>
4. Pro strakhuvannia : Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1909-IX [On Insurance: Law of Ukraine dated 18.11.2021 No. 1909-IX] [in Ukrainian]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20>
5. Statystyka strakhovoho rynku Ukrainy [Statistics of the insurance market of Ukraine]. Forinsurer : informatsiino-analitychnyi portal pro strakhuvannia – Forinsurer: Information and Analytical Portal about Insurance [in Ukrainian]. URL: <https://forinsurer.com/stat>
6. Chunyaitska, I. I., Bohrinovtseva, L. M., & Kliuchka, O. V. (2025). Analiz vplyvu suchasnykh tekhnolohii na rozvytok strakhovoho biznesu v Ukraini [Analysis of the impact of modern technologies on the development of insurance business in Ukraine]. *Aktualni pytannia ekonomichnykh nauk – Current Issues of Economic Sciences* [in Ukrainian]. URL: <https://a-economics.com.ua/index.php/home/article/view/141>

УДК 330.322.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-57-65](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-57-65)

Солтисік Оксана Орестівна доцент, кандидат економічних наук, доцент кафедри математики та економіки Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0000-0003-3054-0158>

Максимич Віталій Васильович Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич

ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. У статті досліджено інституційні засади цифрової трансформації територіальних громад України в умовах децентралізації та воєнного стану. Обґрунтовано актуальність формування ефективної системи управління цифровими змінами на місцевому рівні як ключової передумови забезпечення прозорості, підзвітності та стійкого розвитку громад. Розкрито зміст поняття «інституційне забезпечення цифрової трансформації», що трактується як сукупність організаційних, нормативно-правових, кадрових і технологічних структур, які забезпечують створення, впровадження та функціонування цифрових сервісів.

Метою дослідження є аналіз існуючих інституційних механізмів цифровізації місцевого самоврядування, виявлення їх сильних і слабких сторін, а також формування пропозицій щодо вдосконалення інституційної архітектури цифрової трансформації територіальних громад.

Методологічну основу становлять системний, інституційний та порівняльний підходи, що дали змогу проаналізувати структуру суб'єктів цифрової трансформації, взаємодію центральних і місцевих органів влади, а також інституційну роль громадських та приватних партнерів.

У результаті встановлено, що цифровізація громад потребує узгодження державної політики (Міністерство цифрової трансформації України, Державна служба спеціального зв'язку) з інституційними ініціативами на місцях — створення відділів цифрового розвитку, впровадження посад «СІО громад», розвитку міжмуніципального співробітництва у сфері ІТ. Запропоновано модель інституційного середовища цифрової трансформації, яка включає нормативно-правову, організаційну, кадрову, технологічну та комунікаційну підсистеми.

Зроблено висновок, що ефективне інституційне забезпечення цифровізації є передумовою реалізації принципів «смарт-врядування», підвищення конкурентоспроможності регіонів і розбудови цифрової держави в цілому.

Ключові слова: цифрова трансформація, територіальна громада, інституційне забезпечення, децентралізація, місцеве самоврядування, цифрове врядування.

Soltysik Oksana Orestivna Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics and Economics Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0000-0003-3054-0158>

Maksymych Vitalii Vasylovych Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych

INSTITUTIONAL SUPPORT FOR DIGITAL TRANSFORMATION OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The article examines the institutional foundations of the digital transformation of territorial communities in Ukraine under conditions of decentralization and martial law. The relevance of building an effective management system for digital changes at the local level is substantiated as a key prerequisite for transparency, accountability, and sustainable community development. The concept of "institutional support for digital transformation" is defined as a set of organizational, legal, human, and technological structures that ensure the creation, implementation, and functioning of digital services in public administration.

The purpose of the study is to analyze existing institutional mechanisms for local government digitalization, identify their strengths and weaknesses, and propose ways to improve the institutional architecture of digital transformation in territorial communities.

The methodological basis includes systemic, institutional, and comparative approaches, which made it possible to study the structure of digital transformation actors, the interaction between state and local authorities, and the role of public and private partners.

The results show that effective digitalization requires harmonizing national policy (the Ministry of Digital Transformation of Ukraine, State Service of Special Communications) with local initiatives, including establishing digital development departments, introducing "CIO of the community" positions, and fostering partnerships with the IT sector. A model of the institutional environment of digital transformation is proposed, comprising legal, organizational, personnel, technological, and communication subsystems.

Keywords: digital transformation, territorial community, institutional support, decentralization, local self-government, digital governance.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку України характеризується активними процесами цифрової трансформації всіх сфер суспільного життя, у тому числі публічного управління та місцевого самоврядування. В умовах реалізації реформи децентралізації територіальні громади отримали широкі повноваження у сфері управління ресурсами, надання публічних послуг, забезпечення сталого розвитку територій. Однак ефективне виконання цих функцій неможливе без побудови інституційного середовища, здатного підтримувати впровадження цифрових технологій і гарантувати їхню сталість.

Водночас, незважаючи на активну діяльність Міністерства цифрової трансформації України, участь громад у національних проєктах, зокрема «Дія.Цифрова громада», залишається нерівномірною. Частина територіальних громад не має достатніх кадрових, організаційних і фінансових ресурсів для якісного впровадження цифрових рішень. Відсутність системного підходу до інституційного забезпечення цифровізації призводить до фрагментарності політики, дублювання функцій між органами влади та недостатнього рівня координації дій на місцях.

Актуальність проблеми посилюється в умовах воєнного стану, коли цифрові технології стають ключовим інструментом забезпечення безперервності управлінських процесів, доступу громадян до послуг та підтримки комунікації між владою і суспільством. У цих умовах особливо важливим є створення стійкої інституційної моделі цифрової трансформації, яка б поєднувала державні ініціативи та місцеві ресурси, сприяла формуванню цифрової спроможності громад і підвищенню ефективності публічного управління.

Отже, постає наукова проблема визначення змісту, структури та механізмів інституційного забезпечення цифрової трансформації територіальних громад, що зумовлює необхідність системного дослідження цього питання.

Мета статті. Метою статті є теоретичне обґрунтування сутності та структури інституційного забезпечення цифрової трансформації територіальних громад, а також визначення ключових напрямів удосконалення організаційно-правових і управлінських механізмів, що забезпечують ефективне впровадження цифрових технологій на місцевому рівні.

Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язання таких завдань:

- з'ясувати зміст поняття «інституційне забезпечення цифрової трансформації територіальних громад»;
- проаналізувати нормативно-правові засади та організаційну структуру цифрової політики на місцевому рівні;
- дослідити роль органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інституцій громадянського суспільства у формуванні цифрового середовища;
- виявити основні проблеми та бар'єри у процесі цифровізації громад;

- запропонувати напрями вдосконалення інституційного механізму реалізації цифрової трансформації з урахуванням викликів воєнного стану та післявоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика цифрової трансформації публічного управління, зокрема на місцевому рівні, активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Значний внесок у розроблення теоретичних засад цифровізації управлінських процесів зробили такі дослідники, як В. Бакуменко [1], С. Серьогін [1], О. Гармаш [2], І. Розпутенко [8], які розглядали питання модернізації публічного управління в контексті впровадження електронного урядування та цифрових сервісів.

У працях *Бакуменка В., Серьогіна С. [1], Гармаш О. [2], Карпенка О. [3], В. Купрія, Н. Гончарук [5]* розкрито особливості становлення концепції цифрового врядування в Україні, визначено її інституційну структуру, принципи функціонування та основні інструменти управління даними. Вагомим є внесок *Мельник А.Ф., Загалюк О.М. [7]*, які досліджували взаємозв'язок цифровізації з економічним розвитком територій та підвищенням конкурентоспроможності громад.

Проблеми формування цифрової спроможності територіальних громад розглядаються у працях *Квасній Л., Квасній О. [4], Л. Федулової [9], М. Ткач [10]*, де наголошується на важливості інституційної підтримки цифрових процесів, розвитку цифрової освіти та культури, а також партнерства між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Разом із тим, незважаючи на наявність наукових розробок, у сучасних дослідженнях недостатньо уваги приділено саме інституційному аспекту цифрової трансформації територіальних громад, зокрема питанням взаємодії між різними рівнями управління, механізмам координації цифрової політики, формуванню цифрових екосистем та інституційної стійкості у період воєнного стану.

Таким чином, актуальним залишається наукове завдання системного аналізу інституційного забезпечення цифрової трансформації територіальних громад в Україні та визначення шляхів його вдосконалення з урахуванням сучасних викликів безпеки, управління та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інституційне забезпечення цифрової трансформації територіальних громад охоплює сукупність норм, правил, організаційних структур, механізмів управління та взаємодії суб'єктів, що сприяють впровадженню цифрових технологій у публічне управління. Його основна мета: створення стійкої інституційної системи, яка забезпечує узгодженість дій державних, муніципальних і громадських інститутів у процесі цифровізації.

Цифрова трансформація громади - це не лише впровадження ІТ-рішень, а насамперед зміна управлінської логіки, побудова відкритого цифрового

простору, що базується на принципах прозорості, доступності, орієнтації на потреби громадян [6]. Тому інституційний компонент виступає фундаментом цього процесу, адже саме він визначає нормативно-правові, організаційні та кадрові засади розвитку цифрового врядування.

Серед складових інституційного забезпечення можна виокремити:

- нормативно-правову базу (закони, підзаконні акти, стратегії цифрової трансформації);
- організаційно-управлінські структури (місцеві органи влади, цифрові офіси, відділи цифровізації, центри надання адміністративних послуг);
- кадрову та освітню складову (наявність фахівців із цифрових технологій, цифрова грамотність службовців);
- фінансово-економічні механізми (бюджетні програми, грантове фінансування, державно-приватне партнерство);
- цифрову інфраструктуру (інтернет-покриття, платформи, бази даних, аналітичні системи);
- громадську участь та комунікації (електронні петиції, консультації, інструменти е-демократії).

Основу інституційного забезпечення цифрової трансформації становить законодавча база України, яка включає Закони України «Про Національну програму інформатизації», «Про електронні довірчі послуги», «Про публічні електронні реєстри», «Про доступ до публічної інформації», «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про адміністративні послуги». Важливу роль відіграє Концепція розвитку цифрових компетентностей (затверджена розпорядженням КМУ № 167-р від 03.03.2021 р.) та Стратегія цифрової трансформації регіонів України [11].

На практичному рівні головним координатором процесів цифровізації виступає Міністерство цифрової трансформації України, яке реалізує проєкти «Дія.Цифрова держава», «Дія.Цифрова громада», «Інтернет-субвенція» тощо [12]. Важливою є інтеграція державних та місцевих цифрових платформ, зокрема через впровадження Єдиної інформаційної системи місцевого самоврядування.

Разом із тим, значна частина нормативних документів має декларативний характер, а їхня імплементація у громадах стикається з недостатністю фінансових і кадрових ресурсів. Відсутність єдиних стандартів цифрового управління на рівні ОМС знижує ефективність впровадження цифрових інструментів.

Інституційне середовище цифровізації включає державні органи, органи місцевого самоврядування, комунальні підприємства, приватний сектор, IT-компанії, освітні установи та громадські організації. Ключову роль відіграють:

- органи місцевого самоврядування, які формують цифрові стратегії, затверджують програми розвитку громади, впроваджують електронні сервіси;
- державні органи (Мінцифра, Мінрегіон, Державна служба спеціального зв'язку), що забезпечують нормативну підтримку, кібербезпеку та стандартизацію даних;

- навчальні заклади та центри цифрової освіти, які підвищують цифрову компетентність службовців;

- громадські ініціативи та ІТ-спільноти, що сприяють залученню громадян до цифрових процесів.

Важливим напрямом є розвиток інституцій партнерства між державою, бізнесом і громадськістю - формування місцевих цифрових хабів, лабораторій інновацій, кластерів і технопарків, які об'єднують ресурси для реалізації цифрових проєктів [13].

Серед основних проблем інституційного забезпечення цифрової трансформації територіальних громад можна виокремити:

- фрагментарність нормативно-правового регулювання;
- недостатню координацію між центральними та місцевими органами влади;
- нестача кваліфікованих кадрів і низький рівень цифрових компетентностей службовців;
- обмежене фінансування цифрових проєктів;
- нерівномірність розвитку цифрової інфраструктури між громадами;
- недостатній рівень цифрової довіри населення;
- низький рівень громадської участі в ухваленні цифрових рішень.

Додаткові виклики створюють умови воєнного стану - зокрема, необхідність забезпечення кібербезпеки, збереження даних, безперервності надання послуг, а також адаптації цифрових сервісів до умов кризи. Проте саме війна стимулювала швидке впровадження дистанційних рішень, мобільних сервісів, електронних документів і систем захисту даних, що довело ефективність цифровізації як інструменту стійкості громади.

Нами сформовано перспективні напрями вдосконалення інституційного забезпечення цифрової трансформації. Вважаємо, що удосконалення інституційного забезпечення цифрової трансформації територіальних громад може відбуватися у таких напрямках:

1. Систематизація законодавчої бази та розробка єдиних стандартів цифрового врядування для органів місцевого самоврядування.

2. Посилення кадрового потенціалу шляхом створення інституту головних цифрових трансформаторів (CDTO) у громадах та розвитку програм цифрової освіти.

3. Зміцнення фінансової спроможності громад через механізми державно-приватного партнерства, грантові програми ЄС, USAID, U-LEAD.

4. Розвиток цифрової інфраструктури - забезпечення повного інтернет-покриття, хмарних сервісів, інтегрованих реєстрів.

5. Формування культури цифрової довіри та розширення інструментів електронної демократії (е-консультації, е-бюджет, е-петиції).

6. Інституціоналізація механізмів кіберзахисту на місцевому рівні та запровадження систем резервного зберігання даних.

Реалізація зазначених напрямів сприятиме побудові цілісної системи цифрового врядування, що забезпечить ефективність, прозорість і стійкість публічного управління на місцях.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що цифрова трансформація територіальних громад є не лише технологічним, а насамперед інституційним процесом, який потребує системного підходу до організації управлінських, правових і соціально-економічних механізмів на місцевому рівні. Ефективність цифровізації безпосередньо залежить від узгодженості дій державних та муніципальних інституцій, наявності нормативно-правової підтримки, кадрової спроможності, фінансових ресурсів і розвиненої цифрової інфраструктури.

В Україні створено базові передумови для цифрової модернізації територіальних громад - сформовано законодавче поле, функціонує Міністерство цифрової трансформації, реалізуються державні та донорські програми підтримки. Водночас, існуюча система інституційного забезпечення характеризується фрагментарністю, браком координації між рівнями влади, обмеженими ресурсами на місцях та нерівномірністю розвитку цифрових компетентностей серед працівників органів місцевого самоврядування.

У контексті воєнного стану цифрові інструменти стали критично важливими для забезпечення безперервності публічних послуг, комунікації з населенням, підтримки гуманітарних процесів і кібербезпеки. Це доводить, що цифровізація є не лише фактором інноваційного розвитку, а й елементом національної безпеки та стійкості територіальних громад.

З метою підвищення ефективності інституційного забезпечення цифрової трансформації доцільно:

1. Удосконалити нормативно-правову базу з урахуванням європейських стандартів цифрового врядування.

2. Розробити національну методологію оцінювання цифрової спроможності громад.

3. Запровадити посади головних цифрових трансформаторів (CDTO) у кожній громаді.

4. Розширити партнерські програми між державою, бізнесом і громадянським суспільством для фінансування цифрових проєктів.

5. Акцентувати увагу на розвитку цифрової освіти, підвищенні компетентностей працівників ОМС та громадян.

6. Забезпечити інституційне закріплення систем кіберзахисту і резервного збереження даних.

Таким чином, інституційне забезпечення цифрової трансформації територіальних громад має стати стратегічним напрямом державної політики

регіонального розвитку, орієнтованим на підвищення якості публічних послуг, зміцнення демократії участі та стійкості громад у кризових умовах. Формування ефективної інституційної моделі цифровізації сприятиме сталому розвитку територій і наближенню України до європейських стандартів цифрового врядування.

Література:

1. Бакуменко В. Д., Серьогін С. М. Державне управління: теорія і практика в умовах цифрової трансформації : монографія. Київ : НАДУ, 2021. 312 с.
2. Гармаш О. М. Цифрове врядування в Україні: інституційні передумови та перспективи розвитку. Вісник НАДУ при Президентові України. 2022. № 3. С. 45–56.
3. Карпенко О. В. Публічне управління в умовах цифровізації: теоретико-методологічний аспект. Державне управління та місцеве самоврядування. 2021. № 2 (50). С. 17–26.
4. Квасній Л.Г., Квасній О.Р. Стратегічні напрями розвитку територіальних громад в Україні. Розвиток територіальних громад в Україні. 2022. С. 218-219
5. Купрій В. О., Гончарук Н. Т. Цифрове врядування як складова модернізації системи публічного управління. Ефективність державного управління. 2020. Вип. 3(64). С. 33–42.
6. Міністерство цифрової трансформації України. Концепція розвитку цифрових компетентностей населення України. Київ : Мінцифра, 2021. 38 с.
7. Мельник А.Ф., Загалюк О.М. Використання цифрових технологій для модернізації механізмів управління медичними закладами в адміністративному районі. URL: <https://economicscience.net/wp-content/uploads/2025/10/>
8. Розпутенко І. П., Брус Т. В. Інституційна архітектура цифрової держави: проблеми формування та реалізації. Публічне урядування. 2022. № 1 (23). С. 12–22.
9. Федулова Л. І. Цифрова економіка та суспільство: теоретичні основи становлення. Київ : КНЕУ, 2020. 298 с.
10. Ткач М. В. Цифрова спроможність територіальних громад: діагностика, індикатори, напрями розвитку. Регіональна економіка. 2023. № 2. С. 51–62.
11. U-LEAD with Europe. Дослідження цифрової готовності територіальних громад України. Київ, 2022. –64 с.
12. European Commission. Digital Decade Policy Programme 2030. Brussels : European Union, 2022. 42 p.
13. OECD. Digital Government Review of Ukraine: Accelerating the Digital Transformation of the Public Sector. Paris : OECD Publishing, 2023. 196 p.
14. UNDESA. E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. New York : United Nations, 2022. 210 p.

References:

1. Bakumenko, V. D., & Serohin, S. M. (2021). Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka v umovakh tsyfrovoi transformatsii [Public administration: theory and practice in the context of digital transformation]. Kyiv: NADU.
2. Harmash, O. M. (2022). Tsyfrove vriaduvannia v Ukraini: instytutsiini peredumovy ta perspektyvy rozvytku. [Digital governance in Ukraine: institutional prerequisites and prospects for development]. Visnyk NADU pry Prezydentovi Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, (3), 45–56.
3. Karpenko, O. V. (2021). Publichne upravlinnia v umovakh tsyfrovizatsii: teoretyko-metodolohichniy aspekt. [Public administration in the conditions of digitalization: theoretical and methodological aspect]. Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia - Public Administration and Local Government, 2(50), 17–26.

4. Kvasnii, L. H., & Kvasnii, O. R. (2022). Stratehichni napriamy rozvytku terytorialnykh hromad v Ukraini. [Strategic directions of development of territorial communities in Ukraine]. Rozvytok terytorialnykh hromad v Ukraini.- In Development of Territorial Communities in Ukraine (pp. 218–219). Mykolaiv: Mykolaiv National Agrarian University.
5. Kuprii, V. O., & Honcharuk, N. T. (2020). Tsyfrove vriaduvannia yak skladova modernizatsii systemy publichnoho upravlinnia. [Digital governance as a component of modernization of the public administration system]. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia -Efficiency of Public Administration, 3(64), 33–42.
6. Ministerstvo tsyfrovoy transformatsii Ukrainy. Kontseptsii rozvytku tsyfrovyykh kompetentnostei naselennia Ukrainy Ministry of Digital Transformation of Ukraine. [Concept for the Development of Digital Competences of the Population of Ukraine. Kyiv: Ministry of Digital Transformation].2021.
7. Melnyk A.F., Zahaliuk O.M. (2025). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii dlia modernizatsii mekhanizmiv upravlinnia medychnymy zakladamy v administratyvnomu raioni [Using digital technologies to modernize management mechanisms for medical institutions in the administrative district]. URL: <https://eco-science.net/wp-content/uploads/2025/10/>
8. Rozputenko, I. P., & Brus, T. V. (2022). Instytutsiina arkhitektonika tsyfrovoy derzhavy: problemy formuvannia ta realizatsii. [Institutional architectonics of the digital state: problems of formation and implementation]. Publichne uriaduvanna. - Public Governance, 1(23), 12–22.
9. Fedulova, L. I. (2020). Tsyfrova ekonomika ta suspilstvo: teoretychni osnovy stanovlennia. [Digital economy and society: theoretical foundations of formation]. Kyiv: KNEU. 298
10. Tkach, M. V. (2023). Tsyfrova spromozhnist terytorialnykh hromad: diahnostyka, indykatory, napriamy rozvytku. [Digital capacity of territorial communities: diagnostics, indicators, directions of development]. Rehionalna ekonomika . - Regional Economy, 2, 51–62.
11. U-LEAD with Europe. (2022). Research on the digital readiness of territorial communities of Ukraine. Kyiv.
12. European Commission. (2022). Digital Decade Policy Programme 2030. Brussels: European Union.
13. OECD. (2023). Digital Government Review of Ukraine: Accelerating the Digital Transformation of the Public Sector. Paris: OECD Publishing.
14. UNDESA. (2022). E-Government Survey 2022: The Future of Digital Government. New York: United Nations.

УДК 621.436:620.91:502.3:658.152

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-66-77](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-66-77)

Струтинська Леся Романівна кандидат економічних наук, доцент кафедри «Менеджменту персоналу та адміністрування», Національний університет «Львівська політехніка» м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-0401-5475>

Гончар Данило Михайлович студент, Національний університет «Львівська політехніка» м. Львів

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАХОДИ ЩОДО ЗДЕШЕВЛЕННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ДЖЕРЕЛ ВТОРИННОЇ ЕНЕРГЕТИКИ

Анотація. Здійснено аналіз організаційних та технологічних заходів, спрямованих на пониження експлуатаційних витрат та збереження екології довкілля при експлуатації побутових електрогенераторів із двигунами внутрішнього згоряння.

Запропонована вдосконалена технологічна схема живлення циліндрів двигуна внутрішнього згоряння електрогенератора кавітаційно обробленим водяно-бензиновим паливом включає доповнення традиційної мережі подачі бензину додатковою мережею подачі води з баком її накопичення та електромагнітним вібраційним кавітатором для перемішування водяно-бензинової суміші. Вдосконалена технологічна схема кавітаційної підготовки водяно-бензинової паливної суміші дозволяє на 15-17% понизити витрату вартісного бензину. Використання кавітаційно обробленої водяно-паливної суміші при цьому ще і покращує умови згоряння палива у робочих циліндрах двигунів електрогенераторів, знижуючи викиди у атмосферу вкрай шкідливого двоокису вуглецю.

Доведено, що запропоноване переобладнання і вдосконалення системи подачі палива двигунів електрогенераторів лише на 7-10% нарощує загальну вартість побутових та промислових електрогенераторів. Завдяки пониженню витрати вартісного бензинового палива термін окупності додаткового вдосконалення системи подачі паливної суміші у робочі камери циліндрів двигуна електрогенератора знаходиться в межах 4-6 місяців, залежно від інтенсивності та періодичності їх експлуатації.

Встановлено, що кавітаційна обробка цієї паливної суміші при процентному співвідношенні вода / бензин 17/83% дозволяє до 15-20 % підвищити економію вартісного бензину при експлуатації бензинових двигунів побутових

та промислових генераторів. Його застосування дозволить не тільки забезпечити економію палива під час експлуатації електрогенераторів, а і підвищить ступінь повноти згоряння їх водяно-бензинової паливної суміші, тобто сприятиме покращенню екології довкілля.

Ключові слова: електрогенератор, вода, паливо, бензин, кавітація, термін окупності, економія бензину, повнота згоряння палива, екологія

Strutynska Lesia Candidate of Economic Science, Associate Professor of the Department Human Resource Management and Administration Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-0401-5475>

Honchar Danylo student, Lviv Polytechnic National University, Lviv,

ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MEASURES TO REDUCE THE COST OF OPERATING SECONDARY ENERGY SOURCES

Abstract. An analysis of organizational and technological measures aimed at reducing operating costs and preserving the environment during the operation of household electric generators with internal combustion engines has been carried out.

The proposed improved technological scheme for supplying the cylinders of the internal combustion engine of an electric generator with cavitation-treated water-gasoline fuel includes supplementing the traditional gasoline supply network with an additional water supply network with a water storage tank and an electromagnetic vibration cavitator for mixing the water-gasoline mixture. The improved technological scheme for cavitation preparation of the water-gasoline fuel mixture allows for a 15-17% reduction in the consumption of high-quality gasoline. The use of a cavitation-treated water-fuel mixture also improves the conditions for fuel combustion in the working cylinders of the electric generator engines, reducing emissions of extremely harmful carbon dioxide into the atmosphere.

It is proven that the proposed re-equipment and improvement of the fuel supply system of electric generator engines increases the total cost of household and industrial electric generators by only 7-10%. Due to the reduction in the consumption of valuable gasoline fuel, the payback period of additional improvement of the fuel mixture supply system into the working chambers of the electric generator engine cylinders is within 4-6 months, depending on the intensity and frequency of their operation.

It has been established that cavitation treatment of this fuel mixture with a water/gasoline percentage ratio of 17/83% allows for up to 15-20% increase in fuel economy when operating gasoline engines of household and industrial generators. Its use will not only ensure fuel economy during the operation of electric generators, but

will also increase the degree of completeness of combustion of their water-gasoline fuel mixture, i.e. will contribute to improving the ecology of the environment.

Keywords: electric generator, water, fuel, gasoline, cavitation, payback period, gasoline savings, completeness of fuel combustion, ecology

Вступ. Широко розповсюджені та повсемісні під час воєнних подій на території України так звані віяльні відключення мереж подачі електроенергії як промисловим підприємствам, так і громадським споживачам неминуче спрямували користувачів на пошуки альтернативних джерел електрики, без якої на сьогодні майже немислимі сприйнятні умови життєдіяльності як виробничої сфери, так і побуту громадян. І чільне місце, поряд із сонячною енергетикою, тут посідає масове використання промислових та побутових електрогенераторів із двигунами внутрішнього згоряння. У якості палива для цих електрогенераторів переважно використовують або дизельне, або бензинове паливо. Кожен із цих різновидів палива має в умовах експлуатації як свої переваги, так і притаманні саме їм недоліки. Та обом їм неминуче притаманні два вкрай вагомні недоліки, а саме висока вартість палива та забруднення довілля продуктами їх згоряння.

Закономірно, що ці недоліки спонукали науковців на пошуки організаційних та технологічних шляхів і заходів, спрямованих як на зменшення витрат вартісного палива, так і на пониження шкідливих викидів в атмосферу продуктів його згоряння.

Постановка проблеми. Для усіх без винятку двигунів внутрішнього згоряння, у тому числі і для бензинових двигунів електрогенераторів, поряд із визначальним впливом на повноту згоряння в робочій камері палива, тобто якості бензину, не менш вагоме значення має і якість підготовленої для впорскування в робочу камеру повітря-паливної суміші. У наукових дослідженнях науковців Національного університету «Київський політехнічний інститут» ім. Сікорського переконливо доведено, що чим вища дисперсність розсіювання впорскуваного у робочу камеру бензину, тим вищий ступінь його змішування із повітрям і тим краща повнота згоряння палива у робочих камерах циліндрів двигунів внутрішнього згоряння [1]. А відповідно і менша ступінь забруднення двигунами внутрішнього згоряння довілля [2] і, що не менш вагомо, вища потужність двигунів. Результатами цих досліджень постало створення кавітаційних ультразвукових пристроїв для підвищення дисперсності впорскуваної в робочу камеру циліндрів двигунів внутрішнього згоряння повітря-паливної суміші [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основною ідеєю цих пристроїв є забезпечення додаткового диспергування струменів палива вібруючими із ультразвуковими частотами диспергаторами безпосередньо перед потраплянням

повітряно-паливної суміші у камеру згоряння двигунів [4]. Тривалий досвід досліджень кавітаційної обробки палива для двигунів внутрішнього згоряння правомірно надав підставу авторам робіт [5,6] відзначити, що «...Ультразвукова кавітаційна обробка палива дозволяє покращити його енергетичні та споживчі характеристики».

Отримані дані переконливо засвідчили спроможність кавітації благотно впливати на підвищення якості палива [7]. Отримані дані переконливо засвідчили спроможність кавітації благотно впливати на підвищення якості палива. Згідно із даними їх досліджень, забезпечується це руйнівним впливом кавітації на олвеоли та згустки палива, дегазацією палива від розчинених у ньому негорючих газів, а також сприяє якісному перемішуванню між собою певних фракцій палива [8,9]. У літературних джерелах приведено і результати інших наукових досліджень, спрямованих на покращення повноти згоряння палива в робочій камері циліндрів двигунів внутрішнього згоряння [10]. Зокрема завдяки додаванню до поданої в робочу камеру повітряно-паливної суміші у певних пропорціях води [11].

Таким чином, наявні певні підстави для твердження, що сучасний рівень наукових досліджень окреслює досяжні напрями здешевлення експлуатаційних витрат електрогенераторів. Однак це пониження експлуатаційних витрат нерозривно пов'язане із необхідністю конструктивного вдосконалення систем подачі палива у робочі циліндри двигуна внутрішнього згоряння, що неминуче призведе до підвищення вартості бензинових електрогенераторів. Тому і постає проблема економічної оцінки ефективності та доцільності конструктивного вдосконалення промислових та побутових електрогенераторів із врахуванням впливу покращення конструкції на експлуатаційні витрати бензинового палива.

Метою статті була порівняльна оцінка витрат на оснащення промислових та побутових електрогенераторів віброкавітаційними пристроями для кавітаційної обробки водяно-паливної суміші перед її безпосередньою подачею після змішування із повітрям у камеру згоряння бензинових двигунів електрогенераторів.

Для вирішення даної мети було сформульовано коло задач, основними з яких були:

- розробка технологічної схеми підготовки водяно-паливної суміші для двигунів внутрішнього згоряння електрогенераторів;
- дослідження впливу процентного співвідношення складників палива у суміші вода-бензин на стабільність роботи двигуна внутрішнього згоряння;
- визначення вартості оснащення електрогенераторів додатковою системою підготовки покращеної водяно-паливної суміші та термінів окупності витрат на її запровадження.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж оцінювати ефективність заходів, що спрямовані на вдосконалення роботи двигунів внутрішнього згоряння

бензинових електрогенераторів, доречно розглянути безпосередньо суть технологічного заходу, спрямованого на вдосконалення системи подачі палива та обсяги витрат на конструктивні елементи його здійснення.

На рис. 1 відображена принципова технологічна схема кавітаційної підготовки водяно-паливної суміші для подачі її у карбюратор бензинового двигуна внутрішнього згоряння електрогенератора. Традиційна система подачі палива у камери згоряння циліндрів двигуна електрогенератора, яка складається із паливного баку 1, трубопроводу 2 подачі палива від паливного насоса 3 до карбюратора 4, тут доповнена вмонтованим у трубопровід віброкавітатором 5 кавітаційного змішування палива із дистильованою водою. До віброкавітатора 5 підведено трубопровід 6 подачі дистильованої води, яку подають із окремого баку 7. Розхід подачі палива та дистильованої води у віброкавітатор 5 регулюють вмонтованими у трубопроводи 2 та 6 регуляторами 8 витрати цих рідин. Для очищення дистильованої води та палива від механічних домішок у трубопроводах 2 та 6 їх подачі облаштовано очисні фільтри 9. На завершальному етапі кавітаційно змішана в карбюраторі 4 із повітрям водяно-паливна суміш подається у через форсунки 10 у камери згоряння циліндрів двигуна електрогенератора, де згораючи виконує корисну роботу, спрямовану на забезпечення обертання вихідного валу двигуна електрогенератора.

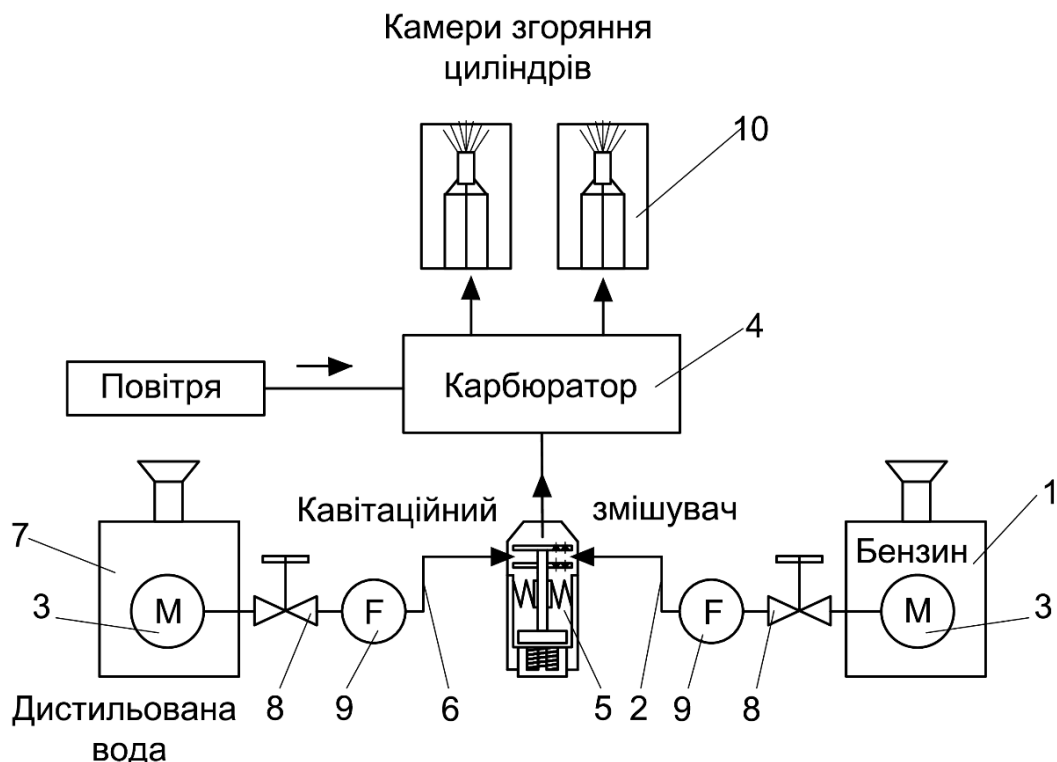

Рис.1 Технологічна схема кавітаційної обробки водяно-бензинової паливної суміші для двигуна внутрішнього згоряння електрогенератора

Регламентований верхній обсяг об'ємного співвідношення поданих у кавітаційну камеру і змішуваних між собою дистильованої води та палива у співвідношенні 1:6 обумовлений максимально допустимою здатністю бензинового палива до насичення водою без пониження такої вагової для палива характеристики, як його октанове число. Зменшення ж кількості дистильованої води у підготовленій водяно-паливній суміші, наприклад, до співвідношення 1:6,5, навпаки приведе до збільшення витрат палива тобто до пониження ефективності запропонованого пристрою для підготовки палива для двигунів внутрішнього згоряння. Взаємодіючи із складниками наявної в робочій зоні кавітатора паливної суміші, тобто із наявними тут водою та бензином, кавітаційні мікрострумені інтенсивно перемішують між собою ці рідини. Більше того, під дією кавітації у наявній тут воді формуються іони пероксиду водню H_2O_2 , який є хорошим окиснювачем, що незаперечно, сприятиме кращому згорянню паливної суміші в камерах згоряння циліндрів двигуна.

Для оцінки обсягів додаткових витрат на оснащення системи подачі палива електрогенератора системою подачі дистильованої води із кавітаційним віброзмішувачем для перемішування її з бензиновим паливом доречно розглянути основні складові цієї системи та можливість їх виготовлення чи придбання. Як відображено на рис.1, додаткова система подачі дистильованої води включає бак 7 її накопичення і збереження з насосом подачі 3, трубопровід 6 подачі із вмонтованими у нього регулятором 8 витрати та очисним фільтром 9. Усі ці вузли та деталі є стандартизованими, виготовляються промисловістю і їх вартість є порівняно незначною.

Інша ситуація із не стандартним та головним вузлом додаткової системи подачі та підготовки водяно-паливної суміші, а саме із низькочастотним віброрезонансним кавітаційним віброзмішувачем 5. Це унікальне хіміко-технологічне обладнання було розроблено та ґрунтовно досліджено в Національному університеті «Львівська політехніка» під керівництвом проф. Івана Афтаназіва. Його експериментальна перевірка на очищенні стічних вод підприємств переробки сільськогосподарської продукції та покращенні якості бензинового палива автомобільних двигунів внутрішнього згоряння засвідчила не лише високу ефективність, а і надійність в експлуатації та простоту в обслуговуванні [10,11,12].

Промисловістю цей пристрій не виготовляється, його доведеться виготовляти та відналаштовувати індивідуально, що відповідно нарощує його вартість. Конструктивно кавітаційний віброзмішувач електрогенератора є доволі малогабаритним. За своїми зовнішньою формою, масою, розмірами та вартістю даний віброзмішувач побутового електрогенератора потужністю до 10-15 кВт співрозмірний із автомобільним перетворювачем–електророзподільником. Тому він може кріпитися безпосередньо на двигуні або ж на рамному каркасі електрогенератора. Бак із насосом подачі дистильованої води та її фільтром

можуть бути розташованими поряд із ємністю накопичення та зберігання бензинового палива. Тобто доповнення системи подачі та зберігання палива електрогенератора додатковою системою подачі дистильованої води суттєво не наростить габарити електрогенератора, відчутно не збільшить його вартості. Орієнтовно можна вважати, що оснащення побутових електрогенераторів потужністю до 15 кВт новою вдосконаленою системою підготовки кавітаційно обробленої водяно-паливної суміші приблизно на 15-17% підвищить їх вартість, а промислових відповідно на 10-12%.

Доречно розглянути ефективність запропонованої вдосконаленої паливної системи побутових та промислових електрогенераторів. Вихідні дані та дані розрахунків термінів окупності вкладень на вдосконалення паливної системи електрогенераторів приведено у Таблиці. У якості типових представників побутового електрогенератора обрано типовий електрогенератор моделі Procraft GP60 потужністю 5 кВт, промислового - електрогенератор моделі EnerSol EPG-16000SEA потужністю 15 кВт. У Таблиці вказані їх орієнтовні вартість, витрати бензину марки А95 на одну годину безперервної роботи, середньостатистичні дані тривалості експлуатації впродовж однієї доби тощо.

Як основний показник ефективності вдосконалення системи подачі та підготовки водяно-паливної суміші електрогенераторів обрано величину річної економії коштів на придбання палива та термін окупності вкладень на здійснення вдосконалення паливної системи електрогенератора.

Річну економію коштів E_p на вартості бензину, зекономленого завдяки вдосконаленню паливної системи електрогенератора, можна визначити із математичної залежності

$$E_p = (P_1 - P_2) \cdot \text{Ц} \cdot t \cdot T \cdot M,$$

а термін $T_{\text{ок}}$ окупності вкладених у модернізацію паливної системи електрогенератора коштів

$$T_{\text{ок}} = \frac{B}{(P_1 - P_2) \cdot \text{Ц} \cdot t \cdot T \cdot M},$$

де B – витрати на облаштування вдосконаленої системи подачі водяно-бензинового палива;

P_1 – розхід бензину в літрах на годину роботи електрогенератора згідно технічних умов його експлуатації;

P_2 – розхід бензину в літрах на годину роботи електрогенератора після облаштування вдосконаленої системи підготовки і подачі водяно-паливної суміші;

Ц – вартість одного літра бензину марки А95;

t – тривалість роботи електрогенератора в годинах впродовж одного робочого дня;

T – кількість робочих днів у місяці;
 $M = 12$ - кількість місяців у році.

Таблиця

**Таблиця вартості вдосконалення системи підготовки та подачі
водяно-паливної сіміші у двигун внутрішнього згорання
електрогенератора**

№ з/п	Показники технічної характеристики та експлуатаційні витрати	Промисловий Електрогенера-тор	Побутовий Електрогене-ратор
1	Модель	EnerSol EPG-16000SEA	Procraft GP60
2	Вартість електрогенератора, грн	170000	24000
3	Потужність, кВт	15	5
4	Витрати палива на годину роботи: а) згідно технічних умов, літрів б) із вдосконаленою системою подачі та підготовки палива, літрів	 1,2 л 1,0 л	 0,5 л 0,425 л
5	Витрати на облаштування вдоскона- леної системи підготовки палива : а)сумарна вартість стандартних вуз- лів та деталей, грн б) вартість індивідуального виготов- лення електромагнітного віброкаві- татора, грн	 4000 6000	 2500 2500
6	Місячна витрата палива при 8-ми го- динній щоденній експлуатації: а) згідно технічних умов , літрів б) із вдосконаленою системою підго- товки та подачі палива, літрів	 240 л 200 л	 100 л 85 л
7	Термін окупності витрат на встано- влення вдосконаленої системи підго- товки та подачі палива, місяців	4,2 місяця	5,5 місяців

Для промислового електрогенератора моделі EnerSol EPG-16000SEA при орієнтовних витратах на його облаштування вдосконаленою системою подачі водяно-бензинового палива $B = 10$ тис.грн., забезпечуване цим зменшення на 15% витрати бензину, тобто від 1,2 л/год. до 1,0 л/год., при вартості бензину марки А95 в Україні $\Pi = 60$ грн. станом на липень місяць 2025 року та $t = 8$ год., тобто 8-ми годинному періоді щоденної експлуатації впродовж $T = 25$ днів на місяць та при експлуатації цього електрогенератора впродовж одного року ($M = 12$ міс.) річна економія на бензиновому паливі становитиме

$$E_p = (P_1 - P_2) \cdot \Pi \cdot t \cdot T \cdot M = (1,2 - 1,0) \cdot 60 \cdot 8 \cdot 25 \cdot 12 = 28800 \text{ грн.},$$

а термін окупності вкладень на облаштування електрогенератора вдосконаленою системою підготовки та подачі водяно-бензинового палива

$$T_{\text{ок}} = \frac{B}{(P_1 - P_2) \cdot \Pi \cdot t \cdot T \cdot M} = 10000 : 28800 = 0,35 \text{ року} = 4,2 \text{ місяці}.$$

Відповідно рентабельність інвестицій ROI у облаштування цього електрогенератора вдосконаленою системою підготовки та подачі водяно-бензинового палива становитиме

$$ROI = \frac{E_p - B}{B} = \frac{(28800 - 10000)}{10000} \cdot 100\% = 180\%$$

Аналогічно для побутового електрогенератора моделі Procraft GP60, де витрати на його облаштування вдосконаленою системою подачі водяно-бензинового палива $B = 5$ тис.грн., забезпечуване цим зменшення на 15% витрат бензину, тобто від 0,5 л/год. до 0,425 л/год., та незмінних інших показників, тобто $\Pi = 60$ грн., $t = 8$ год., $T = 25$ днів, $M = 12$ місяців, річна економія на бензиновому паливі становитиме

$$E_p = (P_1 - P_2) \cdot \Pi \cdot t \cdot T \cdot M = (0,5 - 0,425) \cdot 60 \cdot 8 \cdot 25 \cdot 12 = 10800 \text{ грн.},$$

термін окупності вкладень

$$T_{\text{ок}} = \frac{B}{(P_1 - P_2) \cdot \Pi \cdot t \cdot T \cdot M} = 5000 : 10800 = 0,46 \text{ року} = 5,5 \text{ місяців},$$

а рентабельність інвестицій ROI

$$ROI = \frac{E_p - B}{B} = \frac{(10800 - 5000)}{5000} \cdot 100\% = 116\%.$$

Таким чином, при такій ефективності запровадження вдосконаленої системи підготовки та подачі водяно-бензинового палива в двигун внутрішнього згоряння електрогенератора не тільки за 4 – 5 місяців окупляться витрати на її встановлення, а і за один рік повністю покриваються витрати на придбання безпосередньо самого побутового електрогенератора. Для промислових електрогенераторів термін окупності витрат на облаштування вдосконаленої системи підготовки та подачі водяно-бензинового палива аналогічний. А от через високу вартість термін повного покриття витрат на їх придбання тут суттєво вищий і сягає 5 – 6 років.

Обговорення результатів дослідження. Можна стверджувати, що запропоноване переобладнання і вдосконалення системи подачі палива двигунів електрогенераторів лише на 7-10% нарощує загальну вартість побутових та промислових електрогенераторів. При цьому завдяки пониженню витрати вартісного бензинового палива термін окупності додаткового вдосконалення системи подачі паливної суміші у робочі камери циліндрів двигуна електрогенератора знаходиться в межах 4-6 місяців, залежно від інтенсивності та періодичності їх експлуатації.

Отже встановлено і підтверджено проведеними розрахунками, що кавітаційна обробка водяно-паливної суміші при процентному співвідношенні вода/бензин 17/83% дозволяє забезпечити до 15-20 % економію вартісного бензину при експлуатації бензинових двигунів побутових та промислових генераторів.

При цьому використання вдосконаленої системи підготовки та подачі кавітаційно обробленої водяно-паливної суміші дозволить не тільки забезпечити економію палива під час експлуатації електрогенераторів, а і підвищить ступінь повноти згоряння сформованої паливної суміші, тобто сприятиме покращенню екології довкілля.

До того ж, завдяки 15% економії на вартісному бензині, доволі швидко окупляться витрати на виготовлення та встановлення цієї вдосконаленої системи підготовки та подачі кавітаційно обробленої водяно-паливної суміші у двигуни внутрішнього згоряння електрогенераторів.

Висновки

1. Вдосконалення технологічної схеми живлення двигунів внутрішнього згоряння електрогенераторів полягає у доповненні традиційної мережі подачі бензину додатковою мережею подачі води з баком її накопичення та електромагнітним вібраційним кавітатором для перемішування водяно-бензинової суміші.

2. Експериментально підтверджено спроможність інтенсивного перемішування кавітаційною обробкою важко змішуваних між собою води та бензину і формування з них кавітацією водяно-паливної суміші, придатної для забезпечення стабільної роботи двигунів внутрішнього згоряння електрогенераторів.

3. Встановлено, що діапазон забезпечення стабільного режиму роботи двигуна на водяно-бензиновій кавітаційно обробленій паливній суміші знаходиться в межах співвідношення до 15-17% води відповідно до 85-83% бензину в сформованій паливній суміші.

4. Доведено, що запропоноване переобладнання і вдосконалення системи подачі палива двигунів електрогенераторів лише на 7-10% нарощує загальну вартість побутових та промислових електрогенераторів. Завдяки пониженню витрати вартісного бензинового палива термін окупності додаткового вдосконалення системи подачі паливної суміші у робочі камери циліндрів двигуна

електрогенератора знаходиться в межах 4-6 місяців, залежно від інтенсивності та періодичності їх експлуатації.

5. Встановлено, що кавітаційна обробка паливної суміші при процентному співвідношенні вода/бензин 17/83% дозволяє до 15-20 % підвищити економію вартісного бензину при експлуатації бензинових двигунів побутових та промислових генераторів. Його застосування дозволить не тільки забезпечити економію палива під час експлуатації електрогенераторів, а і підвищить ступінь повноти згоряння їх водяно-бензинової паливної суміші, тобто сприятиме покращенню екології довкілля.

Література:

1. Луговской А.Ф. Подготовка топливной смеси в ДВС с помощью ультразвука // Вестник Национального технического университета Украины „КПИ”. Машиностроение. – 1997. - Вып. 32. - С. 209-213.
2. Луговской А.Ф. Применение пьезоэлектрических преобразователей как путь совершенствования систем подготовки и подачи топлива в ДВС // Вестник Национального технического университета Украины «КПИ». Машиностроение.- 1997. - Вып. 32. - С. 34-38.
3. Луговской А.Ф. Ультразвуковое распыление в системах подготовки топливно-воздушной смеси // Техніка в сільськогосподарському виробництві, галузеве машинобудування, автоматизація. Збірник наукових праць Кіровоградського державного технічного університету. - 2000. – Вип. 7. - С. 30-33.
4. Луговський О.Ф., Чорний В.І., Єременко О.І. Підвищення ефективності двигуна внутрішнього згоряння за рахунок ультразвукової дообробки палива // Сучасні технології в аерокосмічному комплексі. Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції. – 1997. - С. 169-171.
5. Луговской А.Ф., Чорный В.И., Еременко А.И. Подготовка топливной смеси в карбюраторных системах питания ДВС с помощью ультразвукового диспергатора с радиально-изгибными колебаниями //Прогресивна техніка і технологія машинобудування, приладобудування і зварювального виробництва. Праці Міжнародної науково-технічної конференції. - 1998. - Том III. - С. 341-346.
6. Патент № UA 42827; 15.11.01. Бюл. № 10; Чорний В.І., Луговський О.Ф., Прилипко Ю.С. Пристрій ультразвукової обробки палива в двигунах внутрішнього згоряння.
7. Федоткин И.М. Интенсификация технологических процессов.- К.: Вища школа. Головное изд-во, 1979. - 344 с.
8. Федоткин И.М., Немчин А.Ф. Использование кавитации в технологических процессах /И.М. Федоткин, А.Ф. Немчин. – К.: Вища шк. Изд-во при Киев. ун-те, 1984. – 68 с.
9. Федоткин И.М. Кавитация, кавитационная техника и технология, их использование в промышленности (Теоретические основы производства избыточной энергии, расчет и конструирование кавитационных теплогенераторов) / И.М. Федоткин, И.С. Гулый. – К.: АО “ГЛАЗ”, 2000. – Ч. 11. – 898 с.
10. Патент України № UA125799, опубліковано 28.07.2021, Бюл. №30. Афтаназів І.С., Шевчук Л.І. Спосіб кавітаційної підготовки палива для двигунів внутрішнього згоряння.
11. Афтаназів І.С., Шевчук Л.І., Строган О.І., Струтинська Л.Р. Кавітаційна обробка водяно-паливної суміші для двигунів внутрішнього згоряння //Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» Серія: Машинобудування. - 2021. Vol.5 iss. 2. – P.228-235.
12. Шевчук Л.І. Низькочастотні віброрезонансні кавітатори: монографія / Л.І. Шевчук, І.С. Афтаназів, О.І. Строган, В.Л. Старчевський. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 176 с.

References

1. Luhovskyi, A.F. (1997). Pidhotovka toplyvnoyi sumishi v DVS z dopomohoiu ultrazvuka [Preparation of fuel mixture in ICE with the help of ultrasound]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI". Mashynobuduvannia, Issue 32, pp. 209-213. [in Ukrainian].
2. Luhovskyi, A.F. (1997). Zastosuvannia piezoelektrychnykh peretvoriuvachiv yak shliakh vdoskonalennia system pidhotovky ta podachi palyva v DVS [Application of piezoelectric transducers as a way to improve fuel preparation and supply systems in ICE]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "KPI". Mashynobuduvannia, Issue 32, pp. 34-38. [in Ukrainian].
3. Luhovskyi, A.F. (2000). Ultrazvukove rozpylennia v systemakh pidhotovky toplyvno-povitrianoi sumishi [Ultrasonic spraying in fuel-air mixture preparation systems]. Tekhnika v silskohospodarskomu vyrobnytstvi, haluzeve mashynobuduvannia, avtomatyzatsiia. Zbirnyk naukovykh prats Kirovohradskoho derzhavnogo tekhnichnoho universytetu, Issue 7, pp. 30-33. [in Ukrainian].
4. Luhovskyi, O.F., Chornyi, V.I., Yeremenko, O.I. (1997). Pidvyshchennia efektyvnosti dvyhuna vnutrishnoho zghoriannia za rakhunok ultrazvukovoi doobrobky palyva [Increasing ICE efficiency through ultrasonic fuel post-treatment]. Suchasni tekhnolohii v aerokosmichnomu kompleksi. Materialy III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii, pp. 169-171. [in Ukrainian].
5. Luhovskyi, A.F., Chornyi, V.I., Yeremenko, A.I. (1998). Pidhotovka toplyvnoyi sumishi v karbyuratornykh systemakh zhyvlennia DVS z dopomohoiu ultrazvukovoho dispersora z radyalno-zgybnymy kolebanniamy [Fuel mixture preparation in carburetor systems of ICE with an ultrasonic disperser with radial-bending oscillations]. Prohresyva tekhnika i tekhnolohiya mashynobuduvannia, prykladobuduvannia i zvaryvalnoho vyrobnytstva. Pratsi Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii, Volume III, pp. 341-346. [in Ukrainian].
6. Chornyi, V. I., Luhovskyi, O. F., Prylypko, Yu. S. (2001). Prystroi ultrazvukovoyi obrobky palyva v dvygunakh vnutrishnoho zghorannia [Device for ultrasonic fuel treatment in internal combustion engines]. Patent № UA 42827, 15.11.01, Byul. № 10 [in Ukrainian].
7. Fedotkin, I. M. (1979). Intenstyfikatsiya tekhnolohichnykh protsesiv [Intensification of technological processes]. Kyiv: Vyshcha shkola. Holovne vyd-vo. – 344 s. [in Ukrainian].
8. Fedotkin, I. M., Nemchyn, A. F. (1984). Vykorystannia kavitatsiyi v tekhnolohichnykh protsesakh [Use of cavitation in technological processes]. Kyiv: Vyshcha shkola, vyd-vo pry Kyiv. un-te.- 68 p. [in Ukrainian].
9. Fedotkin, I. M., Hulyi, I. S. (2000). Kavitatsiya, kavitatsiina tekhnika i tekhnolohiia, yikh vykorystannia v promyslovosti (Teoretychni osnovy vyrobnytstva zbytochnoi enerhii, rozrakhunok i konstruiuvannia kavitatsiinykh teplohereratoriv) [Cavitation, cavitation techniques, and technology, their industrial application (Theoretical basics of excess energy production, calculation, and design of cavitation heat generators)]. Kyiv: AO "GLAZ", Ch. 11. – 898 s. [in Ukrainian].
10. Patent PaUkrainy № UA125799, opublikovano 28.07.2021, Byul. №30. Aftanaziv I.S., Shevchuk L.I. Sposib kavitatsiynoyi pidgotovky palyva dlya dyhuniv vnutrishnoho zhorannia [Method of cavitation preparation of fuel for internal combustion engines]. [in Ukrainian].
11. Aftanaziv I.S., Shevchuk L.I., Strohan O.I., Strutynska L.R. Kavitatsiina obrobka vodiano-palyvnoi sumishi dlia dvyhuniv vnutrishnoho zghoriannia //Visnyk natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» Seriia: Mashynobuduvannia. -2021. Vol.5 iss. 2. – P.228-235. [in Ukrainian].
12. Shevchuk L.I., Aftanaziv I.S., Strohman O.I., Starchevskiy V.L. (2013). Nyzkochastotni vibrorezonansni kavitory: monohrafiya [Low-frequency vibroresonance cavitators: monograph]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoyi Politekhniky, 176 s. [in Ukrainian].

УДК 005.8:005.342](042.4)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-78-89](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-78-89)

Томашевська Антоніна Василівна кандидат економічних наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-8182-5906>

Григорук Ірина Іванівна доктор філософії, доцент, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-7945-9679>

Малишівський Тарас Володимирович доктор філософії, викладач кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, [ehttps://orcid.org/0000-0002-9050-2308](https://orcid.org/0000-0002-9050-2308)

ЕФЕКТИВНІ МОДЕЛІ МЕНЕДЖМЕНТУ ДЛЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ ІННОВАЦІЙ ТА СТАРТАПІВ

Анотація. У статті досліджено сучасні тенденції розвитку стартап-екосистем університетів у глобальному та національному контексті, а також їх роль у трансформації інноваційної економіки. Проаналізовано ключові чинники, що впливають на динаміку формування університетських стартап-спільнот, зокрема цифровізацію, поширення відкритих інновацій, наслідки пандемії COVID-19 та війна. Обґрунтовано, що університети поступово еволюціонують у багатофункціональні інституції, які поєднують освітню, науково-дослідну та підприємницьку діяльність, стаючи каталізаторами створення нових технологій і бізнес-моделей. Розкрито теоретичні засади та структурні компоненти стартап-екосистеми відповідно до моделі інституту StartupDelta, яка передбачає інтеграцію освітніх, інфраструктурних, фінансових та комунікаційних елементів у єдиний інноваційний простір.

Запропоновано авторську методику кількісного оцінювання рівня розвитку стартап-екосистем університетів України — індекс стартап-екосистеми університету. Методика базується на п'яти групах показників: інфраструктура підтримки, активність і програми, результати стартапів, партнерства та міжнародність, комунікація і видимість. Кожен показник оцінюється за зваженою бальною шкалою (0–100), що дозволяє комплексно оцінити інноваційний потенціал закладу вищої освіти.

Окрему увагу приділено аналізу міжнародного партнерства між Карпатським національним університетом імені Василя Стефаника та Університетом Східної Англії (Велика Британія) в межах програми Twinning. Цей кейс демонструє ефективну модель імплементації західних практик підприємницької освіти в українських реаліях, зокрема шляхом розвитку інфраструктури інновацій, підтримки студентських стартапів та підвищення компетентностей викладачів.

Результати дослідження підтверджують, що формування університетських стартап-екосистем є стратегічним інструментом післявоєнного економічного відновлення України, посилює комерціалізацію наукових результатів, сприяє розвитку людського капіталу та інтеграції у глобальний інноваційний простір.

Ключові слова: стартап-екосистема, університет, інновації, підприємництво, індекс, інфраструктура, міжнародна співпраця.

Tomashevska Antonina Vasylivna PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-8182-5906>

Hryhoruk Iryna Ivanivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-7945-9679>

Malyshivskiy Taras Volodymyrovych Doctor of Philosophy, Lecturer, Department of Management and Business Administration, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-9050-2308>

EFFECTIVE MANAGEMENT MODELS FOR UNIVERSITY INNOVATIONS AND STARTUPS

Abstract. The article examines current trends in the development of university startup ecosystems in both global and national contexts, as well as their role in transforming the innovation-driven economy. The study analyzes key factors influencing the dynamics of university startup communities, including digitalization, the spread of open innovation, the consequences of the COVID-19 pandemic, and the challenges of wartime conditions. It is substantiated that universities are gradually evolving into multifunctional institutions that integrate educational, research, and entrepreneurial activities, becoming catalysts for the creation of new technologies and business models. Theoretical foundations and structural components of the startup ecosystem are revealed according to the StartupDelta model, which integrates educational, infrastructural, financial, and communication elements into a unified innovation space.

The author proposes a new methodology for quantitative assessment of the development level of university startup ecosystems in Ukraine — the University Startup Ecosystem Index. The methodology is based on five groups of indicators: support infrastructure, activity and programs, startup performance, partnerships and internationalization, and communication and visibility. Each indicator is assessed on a weighted 0–100-point scale, allowing a comprehensive evaluation of the innovation potential of higher education institutions.

Particular attention is paid to the analysis of international cooperation between Vasyl Stefanyk Carpathian National University and the University of East Anglia (United Kingdom) within the framework of the Twinning program. This case demonstrates an effective model for implementing Western practices of entrepreneurial education in the Ukrainian context, particularly through the development of innovation infrastructure, support for student startups, and the enhancement of academic staff competencies.

The results of the research confirm that the formation of university startup ecosystems serves as a strategic tool for Ukraine's post-war economic recovery, promotes the commercialization of scientific results, contributes to human capital development, and strengthens integration into the global innovation space.

Keywords: startup ecosystem, university, innovation, entrepreneurship, index, infrastructure, international cooperation.

Постановка проблеми. Сучасна економіка знань вимагає від університетів не лише традиційної освіти та науки, але й активної участі у національних інноваційних екосистемах. У умовах цифрової трансформації, глобальної конкуренції заклади вищої освіти стають центрами розвитку стартап-культури, комерціалізації наукових результатів і створення високотехнологічних підприємств.

Водночас інституціоналізація стартап-екосистем в українських університетах залишається фрагментарною. Відсутні уніфіковані підходи до оцінки їх розвитку та комплексні моделі менеджменту, які поєднували б освітню, наукову та підприємницьку діяльність. Це створює потребу у нових управлінських моделях, що враховують міжнародний досвід і національний контекст, що робить дослідження ефективних моделей менеджменту університетських інновацій і стартапів надзвичайно актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вищої освіти розглядається як один із ключових факторів економічного розвитку в умовах становлення економіки знань, і ця тематика активно досліджується як закордонними, так і українськими вченими. Підґрунтя для таких досліджень було закладене мислителями Д. Беллом, Е. Тофлером та Дж. К. Гелбрейтом, які створили основи концепції постіндустріального суспільства знань. Серед сучасних науковців, які вивчають роль і значення вищої освіти в сучасному світі, варто виділити роботи

Ф. Альтбаха, Л. Л. Антонюк, І. Каленюк, О. Кукліної, С. Марджинсона, Дж. Найта, Д. Сакса, В. Сафоновой, В. Сацика, Ф. Фукуями, Н. І. Холявка та інших.

Виклад основного матеріалу. Сучасний світовий ринок стартапів, як і вся глобальна економічна система, досі знаходиться в шоковому стані і оговтується від коронакризи, адже вона сколихнула не тільки транснаціональні корпорації та традиційні компанії, але й вплинула на стан стартап-екосистем у всьому світі. Хоча пандемія потрусила весь світ і зупинила роботу багатьох підприємств, проте це посилює діджиталізацію, темпи розвитку різних нових та існуючих секторів, для яких зміни були неймовірно позитивними, оскільки вони були прибутковими протягом цього періоду, і ще продовжують зростати. Також пандемія „допомогла” підтримати та розвинути зокрема такі сектори, що сприяють віддаленій роботі та надають технологічні послуги програмного забезпечення CRM (Customer Relationship Management), відеоконференцій, онлайносвіти, віртуальних подій та занять здоров’ям і фітнесом на базі програмного забезпечення, які отримали велику кількість інвестицій під час пандемії.

Щодо стартап-екосистеми, за версією StartupBlink, рейтинг країн зображений у табл.1., проте, слід зауважити, що п’ятірка лідерів за останні роки не змінилася. Українська ж екосистема стартапів посіла 42 місце у 2025р.

Таблиця 1.

Рейтинг екосистема стартапів

№	Країни	Загальний показник
1	США	254.050
2	Велика Британія	70.743
3	Ізраїль	62.167
4	Сінгапур	54.652
5	Канада	45.438
6	Швеція	35.311
7	Німеччина	33.159
8	Франція	32.417
9	Швейцарія	31.747
10	Нідерланди	30.872

Джерело: складено на основі StartupBlink [1]

Як правило, найуспішніші міжнародні стартапи народжуються в сприятливій стартап-екосистемі. Екосистема стартапів складається з групи людей,

стартапів та суміжних організацій, які працюють як система для створення та масштабування нових стартапів. Стартап-екосистеми часто формуються на відносно обмеженій території з центром ваги, таким як університет або концентрація технологічних компаній. Ця екосистема об'єднує ключових суб'єктів та зацікавлені сторони, які тяжіють до підприємств, що розвиваються, включаючи нових підприємців, наставників, бізнес-інкубатори, джерела талантів, такі як університети та корпорації, інвесторів та допоміжні послуги, які надають юридичні та бухгалтерські агенції.

В будь-якому випадку, підприємництво має потребу в підтримці на всіх рівнях. При цьому важливим є не просто розробка та реалізація окремих програм підтримки розвитку бізнес-структур чи використання часткових інструментів, а формування цілісної екосистеми, де учасниками будуть не лише діючі суб'єкти підприємництва, а й органи влади всіх рівнів, інвестори, інфраструктурні інституції сприяння підприємництву.

Найвідомішою та найбільшою стартап-екосистемою є Кремнієва Долина (Silicon Valley), її розвиток тісно пов'язаний із створенням Стенфордського індустріального парку в 1951 р., що було запропоновано інженером Фредом Терманом, до цього він керував надсекретною радіаційною лабораторією під час війни, згодом його задачею стало змінити науково-дослідний відділ Стенфордського університету у тісній співпраці з Міністерством оборони шляхом створення Стенфордського індустріального парку та залучення провідних технологічних компаній до Північної Каліфорнії. Цей район вже був місцем досліджень і розробок флоту з часів двох світових війн, однак США доклали подальших зусиль, щоб стати провідною технологічною державою, і спрямували більше державних грошей на науково-дослідні установи в Кремнієвій Долині для подальшого розвитку [2].

Саме в цьому регіоні колись почали свою діяльність стартапи які згодом переросли у технологічні компанії-гіганти – Apple, Google, Facebook та Netflix, Alphabet Inc, Uber та ще багато інших.

Відмінною особливістю стартап-екосистеми від середовищ для інших видів бізнесу є тісний взаємозв'язок з прикладною наукою. Закономірно, в регіонах, де функціонують провідні заклади освіти, наукові-і-технопарки, інноваційні екосистеми є більш розвиненими, що підвищує вірогідність успішної реалізації стартапу. Розмір і зрілість стартап-екосистеми визначається її здатністю забезпечувати можливості щодо запуску, розвитку і успішної реалізації стартапів, а також подальший розвиток інноваційних компаній на пост-стартап стадіях. Стартап-екосистема – це інноваційно-розвинений регіон, де функціонує сукупність інституцій, зокрема науково-дослідних інститутів, кращі технічні університети, технопарки, фірми-гіганти в сфері інформаційно-комунікаційних технологій, організації, діяльність яких спрямована на

підтримку бізнес-ініціатив в секторі технологій і інновацій. Основою функціонування стартап-екосистеми є рух венчурного капіталу, інтелектуальних і людських ресурсів, а також взаємовідносини між господарюючими суб'єктами, мета котрих – технологічний розвиток та впровадження інновацій.

Передові організації та інститути пропонують різні моделі стартап-екосистеми, але, на нашу думку, найбільш повноцінною є модель, що пропонується нідерландським акселератором і його дослідницьким інститутом Startup Delta (табл 2). [3]

Таблиця 2.

Модель стартап-екосистеми за інститутом StartupDelta

МЕРЕЖІ		ЕКСПЕРТИЗА	ОСВІТА
Підтримка у виході на місцевий ринок	Змагання	Трансфер знань і технологій	Центри підприємництва
Співробітництво	Простір для коворкінгу	Розвиток індустрії	Підтримка студентського підприємництва, ЗВО
Події	Стартап-медіа	Навчання	Наукові парки, НДІ
КАПІТАЛ		ПІДТРИМКА	
Інвестування на перед-посівній стадії	Альтернативне фінансування	Держава	Акселератори й інкубатори
Бізнес-яголи	Державне фінансування	Розвиток концепції	Організації, що здійснюють соціальний вплив
Корпоративний венчурний капітал	Приватний і венчурний капітал фондів	Масштабування стартапу	Будівники венчурного бізнесу

Джерело: згруповано автором на основі [3]

Завдяки активному розвитку інноваційних технологій та накопиченню значного портфеля зареєстрованих патентів університетський сектор посідає провідні позиції у формуванні підприємницьких екосистем. Так, лише протягом 2024 року стартапи, засновані університетами Великої Британії, залучили понад 2,1 млрд фунтів стерлінгів інвестицій у власний капітал. Варто зазначити, що майже 57% із них перебували на посівній стадії розвитку [4], що свідчить про значний потенціал їх подальшого зростання та високу спроможність до залучення інвестиційних ресурсів.

Міжнародна практика підтверджує, що на сучасному етапі університети, які входять до Топ-100 найконкурентоспроможніших у світі, у середньому створюють близько 16,6 стартапів на кожні 100 млн євро бюджетного фінансування. Цей показник суттєво перевищує середньосвітовий рівень у 6,6 стартапа [5], що демонструє визначальну роль цілеспрямованої підприємницької освіти та розвинених систем підтримки інновацій у зміцненні впливу закладів вищої освіти на макроекономічну динаміку країн і регіонів.

Водночас світовими лідерами за кількістю створених університетських стартапів виступають бізнес-школи. Зокрема, Школа менеджменту Отто Бейсхайма (Німеччина) із показником 65 стартапів на 100 млн євро бюджету та Університет Париж-Дофін (Франція) із 35 стартапами [5] сьогодні задають еталон ефективності підприємницької діяльності у сфері міжнародного науково-технологічного трансферу.

«Екосистеми стартапів відповідають за створення більшості нових робочих місць, особливо в економіках, де традиційні галузі скорочують більше робочих місць, ніж створюють», — каже Форрест Райт, керівник відділу оцінки досліджень у Startup Genome. «Вони також стимулюють інновації, залучаючи до регіонів новий людський та інтелектуальний капітал, спрямовуючи ці ресурси в нові та більш ефективні підприємства. У міру розвитку екосистем стартапів їхній вплив посилюється мережевим ефектом, оскільки досвід поширюється на ширшу спільноту».

Топ – 10 світових університетів за кількістю засновників стартапів станом на 30 серпня 2024 р. зображено у таблиці 3.

Таблиця 3.

**Топ – 10 світових університетів за кількістю засновників
стартапів станом на 30 серпня 2024 р.**

Рей- тинг	Університет	Кількість засновни- ків	Країна	Рей- тинг	Університет	Кількість засновни- ків	Країна
Випускники бакалаврських програм				Випускники програм післядипломної освіти			
1	Каліфорнійський університет Берклі	1811	США	1	Стенфордський університет	4214	США
2	Стенфордський університет	1547	США	2	Гарвардський університет	3716	США
3	Гарвардський університет	1352	США	3	Массачусетський технологічний інститут	2834	США
4	Пенсільванський університет	1197	США	4	Колумбійський університет	1885	США
5	Массачусетський технологічний інститут	1175	США	5	Каліфорнійський університет Берклі	1804	США
6	Корнельський університет	933	США	6	Пенсільванський університет	1740	США
7	Тель-Авівський університет	893	Ізраїль	7	Кембриджський університет	1391	Велико-британія
8	Мічиганський університет	860	США	8	Оксфордський університет	1307	Велико-британія
9	Техаський університет	842	США	9	Північно-Західний університет	1286	США
10	Іллінойський університет	739	США	10	Нью-Йоркський університет	1063	США
Усього за Топ-10		11349	X	Усього за Топ-10		21240	X

Джерело: побудовано автором за даними [6]

Міністерство освіти і науки також впроваджує ряд заходів для розвитку української стартап-екосистеми. Серед останніх, запуск всеукраїнської мережі стартап-шкіл — інкубаторів — акселераторів. Вони мають стати центрами розвитку інновацій у вишах і допомогти науковим розробкам ставати бізнесом.

Мета мережі — підтримати наукомістке підприємництво, а також комерціалізувати результати досліджень та створити екосистему інновацій в Україні. В першу чергу стартап-школи орієнтовані на студентів, дослідників, молодих підприємців — усіх, хто має ідеї в галузі технологій чи науки та хоче створити стартап. Також розглядаються стартапи, які ще не залучили фінансування, або знаходяться на ранніх його стадіях.

Стартап-школи, які створені у межах мережі, надаватимуть:

- менторство й експертну підтримку,
- доступ до обладнання та робочих просторів,
- допомогу з пошуком фінансування,
- навчання підприємницьким навичкам[7].

Попри активний розвиток інноваційного підприємництва, **на сьогодні в Україні відсутня уніфікована методика кількісного оцінювання рівня сформованості стартап-екосистем закладів вищої освіти.** Запропонований підхід має інноваційний характер, оскільки базується на адаптації провідних західних моделей підприємницької освіти та стартап-підтримки до специфічних умов і викликів держави, що функціонує в умовах воєнного стану. Така адаптація передбачає акцент на принципах **стійкості, гнучкості, інноваційної винахідливості та соціально-економічного відновлення**, які є ключовими для формування ефективної екосистеми інновацій у післякризовий період.

У межах дослідження запропоновано методику оцінювання стартап-екосистем університетів, що ґрунтується на **п'яти інтегральних групах показників**, зведених у **зважену бальну шкалу (0–100 балів)**. Така система дає змогу здійснити комплексну порівняльну оцінку інституційної, інфраструктурної, освітньої та комунікаційної спроможності університетів щодо підтримки підприємницької діяльності (таблиця 4).

Таблиця 4.

Методика оцінювання стартап-екосистем українських університетів

№	Категорія	Макс.бал	Що оцінюватиметься
1	Інфраструктура стартап-підтримки	25	наявність інкубатора, акселератора, наукового парку, стартап-школи, FabLab / Makerspace
2	Активність і програми	20	кількість проведених хакатонів, воркшопів, курсів підприємництва (2023–2025)
3	Результати стартапів	25	кількість стартапів/команд, що отримали визнання (гранти, призи, участь у акселераторах, запуск бізнесу)

№	Категорія	Макс.бал	Що оцінюватиметься
4	Партнерства та міжнародність	15	участь у міжнародних програмах (Erasmus+, Horizon, Sikorsky Challenge Network тощо), угоди з індустрією
5	Комунікація і видимість	15	присутність у медіа, регулярність публічних звітів, відкриті дані про стартап-активність
Максимум		100	

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Оскільки, на даний момент, не має бази даних для розрахунку стартап-екосистем університетів України, ми виділили кілька університетів, які мають досягнення (таблиця 5).

Таблиця 5.

Ключові досягнення українських університетів з розвитку екосистеми стартапів

Університет	Ключові досягнення
Український католицький університет (Львів)	IdeasLab / Ideas Center, партнерство з Angel One, стартапи з фінансуванням, власна pre-seed програма
Національний університет Києво-Могилянська академія (Київ)	Startup School, StarJet, Academ.City, участь у хакатонах, менторські програми
Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського (Київ)	Sikorsky Challenge, стартап-школа KPI, десятки стартапів, міжнародні нагороди
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут» (Харків)	Deep-tech команди, участь у конкурсах, сильна інженерна база
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ)	Науково-технічний парк, стартап-конкурси, співпраця з фондами
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ)	Науковий парк «Прикарпатський університет», Регіональний акселератор інновацій, технологій та стартапів у Івано-Франківській області, організація міжнародних хакатонів, міжнародні проекти (Horizon, Erasmus+)
Національний університет «Одеська політехніка» (Одеса)	Інкубатор, гранти на стартап-школу, партнерство з IT-компаніями
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (Дніпро)	Dnipro Creative Startups, стартап-школа, підтримка від USF
Державне некомерційне підприємство «Державний університет Київський авіаційний інститут» (Київ)	Стартап-ініціативи при факультетах, участь у програмах USF
Національний університет «Львівська політехніка» (Львів)	Tech StartUp School, міжнародна співпраця (Horizon, Erasmus+), акселераційні програми, партнерства з бізнесом

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Одним із показових прикладів ефективного розвитку університетської стартап-екосистеми є **партнерство між Карпатським національним університетом імені Василя Стефаника (КНУВС, м. Івано-Франківськ, Україна) та Університетом Східної Англії (UEA, м. Норвіч, Велика Британія)**, що реалізується в межах програми **Twinning** вже понад два роки. Співпраця спрямована на формування інноваційно-підприємницького середовища в українському університеті через розбудову сталої інфраструктури підтримки стартапів, розвиток підприємницької культури серед студентів і викладачів та впровадження найкращих практик комерціалізації наукових результатів.

Ключовою метою партнерства є **модернізація та посилення підприємницької інфраструктури ПНУ** шляхом адаптації перевірених інституційних і освітніх моделей Університету Східної Англії. У межах програми було розроблено **комплексну стратегію нарощування потенціалу**, що передбачала реалізацію низки навчально-інноваційних заходів у Великій Британії, Україні та в онлайн-форматі. Ця діяльність сприяла інтеграції університету у міжнародну мережу підприємницької освіти, підвищенню компетентностей академічного персоналу та активізації студентського підприємництва. Зокрема було реалізовано:

- Конкурс стартапів (травень 2023 р.): ця програма передбачала п'ять тижнів наставництва для стартапів, що завершилося фінансовою підтримкою трьох переможців, яку проводила UEA.
- Візит з обміну знаннями (червень 2023 р.): Делегація з 17 викладачів КНУВС відвідала UEA, де ознайомилася з передовими практиками ведення бізнесу.
- Hack Global (листопад 2023 р.): онлайн-хакатон за участю студентів з Університету Англії, Польського національного університету в Пльзенській області, Словенії та AGH, організований Польським національним університетом у Пльзенській області за підтримки Університету Англії.
- Синхронізація міста (листопад 2023 р.): КНУВС взяв участь у 54-годинному хакатоні UEA, який отримав нагороди.
- Навчання тренерів від Startup Accelerator (березень 2024 р.): шість співробітників КНУВС завершили цю програму, що підвищило їхню спроможність навчати інших.
- Tech Fusion (квітень 2024): UEA відвідала Україну для проведення глибокого технологічного хакатону та кращого розуміння місцевої екосистеми стартапів.
- Школа стартапів (травень 2024 р.): серія лекцій та семінарів у КНУВС, присвячених нанотехнологіям, енергетичним матеріалам та бізнес-стратегіям, за підтримки UEA.
- Climate Hack (червень 2024 р.): КНУВС виконала роль наставника у хакатоні з питань кліматичних дій.

Головною метою такої співпраці було розширення доступу студентів до освіти з підприємництва, що має вирішальне значення для стимулювання

економічного відновлення після війни. На Міжнародній конференції з питань підприємницької освіти, яка проходила з 4 по 6 вересня 2024 року в Белфасті, партнерство UEA-КНУВС було відзначено Національною премією для педагогів-підприємців 2024 року. Це визнання було присуджено в категорії «Підприємництво заради добра» за проєкт «Підготовка ґрунту для економічного оновлення: від науковців до новаторів – від студентів до підприємців». У цій категорії відзначаються видатні зусилля у впровадженні позитивних соціальних та економічних змін через підприємницьку освіту[8].

У сучасних умовах техноглобалізації університети виступають ключовими агентами формування знаннєвої економіки та інноваційного розвитку. Вони дедалі частіше виконують не лише освітню чи науково-дослідну функцію, а й стають активними учасниками підприємницької діяльності, центрами створення стартапів і трансферу технологій. Саме університетські стартап-екосистеми перетворюються на каталізатори економічного зростання, адже поєднують науковий потенціал, людський капітал, інфраструктурні ресурси та інвестиції у єдине інноваційне середовище[9], [10].

Світовий досвід підтверджує, що системна підтримка підприємництва у вищій освіті сприяє появі високотехнологічних компаній, створенню робочих місць та формуванню сталих регіональних інноваційних кластерів. За оцінками дослідження Redstone University Index, університетські стартапи вже сьогодні формують потужний мультиплікативний ефект для економік ЄС, забезпечуючи мільйонні надходження до бюджетів, нові робочі місця та приріст валового внутрішнього продукту.

Висновки. Для України формування ефективних стартап-екосистем у закладах вищої освіти є стратегічним напрямом відбудови економіки та інтеграції у глобальний інноваційний простір. Запропонована методика індексу стартап-екосистеми університету дає змогу не лише кількісно оцінити рівень розвитку підприємницької активності у ЗВО, але й окреслити ключові напрями підвищення їх інноваційної спроможності — через розвиток інфраструктури підтримки, міжнародне партнерство, менторські програми та розширення доступу студентів до підприємницької освіти.

Таким чином, університети нового покоління поступово трансформуються у центри інноваційного лідерства, що забезпечують сталий розвиток, сприяють комерціалізації наукових результатів і виступають драйверами соціально-економічного відновлення України у післявоєнний період.

Література

1. StartupBlink. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.startupblink.com/>
2. Blank, S., & Dorf, B. *The Startup Owner's Manual: The Step-By-Step Guide for Building a Great Company*. 2018.
3. StartupDelta [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://startupdeltasummit.com/>
4. Peckett, S. *Spotlight on Spinouts 2023: A Summary* / S. Peckett [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.beauhurst.com/blog/spotlight-on-spinouts-2023-a-summary/>

5. Redstone University Startup Index – Europe’s Trillion Euro Opportunity / Research. – 2024, June 05 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.redstone.vc/research/redstone-university-startup-index>
6. Zhu, K., Lam, S. Which Universities Produce the Most Startup Founders? – 2024, September [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.visualcapitalist.com/which-universities-produce-the-most-startup-founders/>
7. В Україні запускають мережу стартап-шкіл при університетах. Як це працюватиме і хто може долучитись [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dou.ua/lenta/news/network-startup-schools-incubators-accelerators/>
8. Офіційний сайт - Карпатський національний університет імені Василя Стефаника [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cnu.edu.ua/>
9. Томашевська А. В. Роль інвестиційних процесів та інвестиційного потенціалу у період війни та післявоєнній відбудові регіонів України / А. В. Томашевська // Наукові перспективи. – 2023. – № 9. – С. 219–231. – Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6513/6546>.
10. Томашевська А.В., Сурай І.Г. Інвестиції в інфраструктурні проекти як ключовий фактор розвитку та відбудови територіальних громад / А. В. Томашевська // Наукові перспективи. – 2023. – № 9. – С. 269–281. – Режим доступу: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/5661/5693>

References:

1. StartupBlink [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.startupblink.com/> [in English].
2. Blank, S., & Dorf, B. (2018). *The Startup Owner's Manual: The Step-By-Step Guide for Building a Great Company*. [in English].
3. StartupDelta [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://startupdeltasummit.com/> [in English].
4. Peckett, S. (2023). *Spotlight on Spinouts 2023: A Summary* [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.beauhurst.com/blog/spotlight-on-spinouts-2023-a-summary/> [in English].
5. Redstone University Startup Index – Europe’s Trillion Euro Opportunity / Research. – 2024, June 05 [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.redstone.vc/research/redstone-university-startup-index> [in English].
6. Zhu, K., & Lam, S. (2024, September). *Which Universities Produce the Most Startup Founders?* [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://www.visualcapitalist.com/which-universities-produce-the-most-startup-founders/> [in English].
7. “Launching a network of startup schools at universities in Ukraine: How it will work and who can join [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://dou.ua/lenta/news/network-startup-schools-incubators-accelerators/> [in English]” [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://dou.ua/lenta/news/network-startup-schools-incubators-accelerators/> [in Ukrainian].
8. Official website – Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [Electronic resource]. – Retrieved from: <https://cnu.edu.ua/> [in English].
9. Tomashevskaya, A. V. (2023). *Rol' investytsiynykh protsesiv ta investytsiynoho potentsialu u period viyny ta pislyavoyennyi vidbudovi rehioniv Ukrayiny* [The role of investment processes and investment potential during the war and post-war reconstruction of Ukraine’s regions]. *Scientific Perspectives*, (9), 219–231. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/6513/6546> [in Ukrainian].
10. Tomashevskaya, A. V., & Surai, I. H. (2023). *Investytsiyyi v infrastruktturni proyekty yak klyuchovyy faktor rozvytku ta vidbudovy terytorial'nykh hromad* [Investments in infrastructure projects as a key factor in the development and recovery of territorial communities]. *Scientific Perspectives*, (9), 269–281. Retrieved from: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/5661/5693> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Державне управління»

UDC 351.85:061.2(4-6ЄС)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-90-98](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-90-98)

Voichuk Maksym Volodymyrovych Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Lutsk National Technical University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-3848-9708>

Mishchuk Maksym Oleksandrovyh Student of the Second (Master`s) Level of Higher Education Educational programme “Public Management and Administration of Youth Policy” Lutsk National Technical University

EUROPEAN STANDARDS FOR CIVIL SOCIETY PARTICIPATION IN THE IMPLEMENTATION OF YOUTH POLICY

Abstract. Civil society participation is a necessary condition for the effective development of democratic institutions and the implementation of public policy. In the field of youth policy, this aspect is crucial, as the level of youth involvement significantly influences the sustainable development and social cohesion of society. European standards developed by the Council of Europe and the EU define participation as a right of youth and a key principle for the formation of policies that meet their needs.

The purpose of this article is to examine European standards for civil society participation in the implementation of youth policy and to identify opportunities for their adaptation in Ukraine, considering current legislation, strategic documents, and the practice of involving youth in public governance processes.

The primary documents regulating youth participation at the European level are analysed, including Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Council of Europe, the European Youth Strategy 2019-2027, and the political documents of the European Youth Forum. It was found that key tools for ensuring participation include youth councils, social dialogue mechanisms, digital platforms, and education for civic engagement. In Ukraine, the regulatory framework provides the basis for the development of such forms of cooperation; however, their effectiveness is limited by the low institutional capacity of organisations and the uneven development of youth infrastructure. It is proposed to strengthen the interaction between authorities and the public through the institutionalisation of youth dialogue, financial support for initiatives, and the introduction of electronic participation tools.

Further research should be directed toward developing a system for assessing the quality of youth participation, analysing the effectiveness of existing mechanisms for consulting with youth in communities, and studying the potential of digital tools to increase the level of involvement. A promising direction is the formation of a national model of participation based on the principles of policy co-creation, partnership and open governance.

Keywords: youth policy, civil society participation, European standards, youth councils, public governance, democratic governance, European Union, public administration.

Войчук Максим Володимирович кандидат економічних наук, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та логістики, Луцький національний технічний університет, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-3848-9708>

Мішук Максим Олександрович, здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти ОП «Публічне управління та адміністрування молодіжної політики» Луцький національний технічний університет, м. Луцьк

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ УЧАСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У РЕАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ

Анотація. Участь громадянського суспільства є необхідною умовою ефективного розвитку демократичних інститутів та реалізації публічної політики. У сфері молодіжної політики цей аспект набуває особливої ваги, адже від рівня залучення молоді залежить сталий розвиток і соціальна згуртованість суспільства. Європейські стандарти, сформовані Радою Європи та ЄС, визначають участь як право молоді й ключовий принцип формування політик, що відповідають її потребам.

Метою статті є дослідження європейських стандартів участі громадянського суспільства у реалізації молодіжної політики та визначення можливостей їх адаптації в Україні з урахуванням чинного законодавства, стратегічних документів і практики залучення молоді до процесів публічного управління.

Проаналізовано основні документи, що регулюють молодіжну участь на європейському рівні – Рекомендацію CM/Rec(2012)2 Ради Європи, Європейську молодіжну стратегію 2019-2027 років, а також політичні документи Європейського молодіжного форуму. Встановлено, що ключовими інструментами забезпечення участі є молодіжні ради, механізми соціального діалогу, цифрові платформи та освіта для громадянської активності. В Україні нормативна база створює основу для розвитку таких форм співпраці, проте їх ефективність обмежується низькою інституційною спроможністю організацій і нерівномірним

розвитком молодіжної інфраструктури. Запропоновано посилення взаємодії між владою і громадськістю через інституціоналізацію молодіжного діалогу, фінансову підтримку ініціатив і впровадження електронних інструментів участі.

Подальші дослідження доцільно спрямувати на розроблення системи оцінювання якості молодіжної участі, аналіз ефективності діючих механізмів консультацій із молоддю в громадах, а також на вивчення потенціалу цифрових інструментів для підвищення рівня залучення. Перспективним напрямом є формування національної моделі участі, що базуватиметься на принципах співтворення політик, партнерства та відкритого врядування.

Ключові слова: молодіжна політика, участь громадянського суспільства, європейські стандарти, молодіжні ради, публічне управління, демократичне врядування, Європейський Союз, публічне адміністрування.

Problem Statement. Effective youth policy is the key to sustainable development and democratic sustainability of any state, since youth is not only an object, but also an active subject of social transformations. In the context of Ukraine's European integration aspirations, it is crucial to align national youth policy implementation mechanisms with European standards, based on the principle of active participation by youth and civil society organisations (CSOs). The Council of Europe and the European Union have developed several key documents (in particular, the Recommendations of the Committee of Ministers of the Council of Europe CM/Rec(2012)2, the EU Youth Strategy for 2019-2027), which establish not only the right of young people to participate, but also clear standards and models of such cooperation. Ukraine has taken essential steps in this direction, in particular, by adopting the Law "On the Basic Principles of Youth Policy" [1] and the National Youth Strategy until 2030 [2], which provide for participatory institutions, such as youth councils. However, despite the formal existence of institutions, several systemic problems arise in practice. The main difficulty lies in transitioning from the formal implementation of legislative norms to ensuring their actual effectiveness, institutional stability, and quality at both local and national levels. The insufficient institutionalisation of mechanisms for quality participation, the lack of guaranteed resource provision, and the frequent politicisation of advisory bodies jeopardise the effectiveness of implementing youth policy. The lack of clear, unified criteria for assessing the compliance of national mechanisms with European standards for quality participation (Quality Youth Participation) creates a significant methodological gap that requires scientific resolution.

European standards for youth and civil society participation are based on several strategic documents from the Council of Europe, the European Union, and the United Nations. In particular, Recommendation CM/Rec(2012)2 of the Committee of Ministers of the Council of Europe defines the participation of children and young

people as a right and a necessary element of democracy, emphasising the importance of partnership between authorities, young people and civil society organisations [4]. Additionally, in 2023, the Council of Europe adopted a recommendation on the participation of Roma youth, emphasising the principles of equality, inclusiveness, and intercultural dialogue [5].

Analysis of recent research and publications. An essential role in shaping the modern approach to youth participation is played by the European Youth Strategy 2019-2027, approved by the Council of the EU [6]. The document defines participation as one of the three main policy objectives, along with engagement and empowerment of young people. The strategy emphasises the need to create systemic tools for participation, from consultations and youth dialogues to the institutionalisation of representation in political decision-making.

The European Youth Forum, in its policy report [9], emphasises that high-quality participation is possible only when young people not only participate in consultations but also have a tangible impact on policymaking, access to information, and support from the state in building their own representation structures. This approach is also supported by the recommendations of the European Commission, which, in its report “Good practices of youth participation” [7], provides examples of effective practices in EU Member States, including the participation of youth councils in planning local strategies, the development of civic education schools, and digital platforms for consulting with young people.

At the global level, the basic reference point is the World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond [10], which defines youth participation as a key component of sustainable development. Ukrainian researchers, in their work to analyse the processes of adaptation of these standards, emphasise the need for an intersectoral approach, the development of youth infrastructure, and the strengthening of the role of civil society institutions in the implementation of youth policy [3].

In the national context, it is crucial to assess the extent to which the current regulatory framework aligns with European approaches. The Law of Ukraine “On the Basic Principles of Youth Policy” [1] establishes the principle of youth participation in the formation and implementation of policy through youth councils, student self-government bodies, and public associations. At the same time, the practical implementation of these provisions largely depends on the activity of communities, the readiness of government bodies for open dialogue, and the institutional capacity of youth organisations.

Research indicates that the successful implementation of European standards is contingent upon a systemic approach, which involves combining regulatory changes with the development of educational, communication, and financial mechanisms to support youth initiatives [7; 9]. Particular attention is paid to the issues of quality of participation, ranging from the level of involvement to the actual impact, which

determines the overall effectiveness of the policy. Despite the presence of a robust regulatory framework and significant scientific interest, the issue of methodology for implementing and assessing the compliance of national mechanisms for implementing youth policy with European criteria for the quality of participation (criteria for financial sustainability, autonomy, and real impact) remains unresolved. The system for adapting these standards in the context of crisis and post-crisis management is also undeveloped.

The aim of the article is a comprehensive analysis and systematization of European standards for civil society participation (CSOs and youth) in the implementation of youth policy, defined by the Council of Europe and the European Union; an assessment of their implementation potential and the state of implementation in Ukrainian practice through the activities of advisory and consultative bodies; as well as the development of scientifically based practical recommendations for optimizing national mechanisms to ensure the quality, sustainability and representativeness of youth participation.

European standards for civil society participation in youth policy are based on the principles of participatory democracy, openness, inclusiveness, and partnership. They have been established over several decades within the framework of the Council of Europe, the European Union, and the UN. They are aimed at ensuring the genuine participation of young people in decision-making that affects their lives. The key elements of these standards are institutional mechanisms, legal guarantees, support systems for youth organisations and mechanisms for intersectoral interaction [4; 6; 9].

One of the most important documents defining the Council of Europe's approach to youth participation is Recommendation CM/Rec(2012)2, "On the participation of children and young people under the age of 18" [4]. It emphasises that participation is not only a right, but also a vital component of democratic culture. The document stipulates that member states must create favourable conditions for the involvement of young people in decision-making, ensure their representation in consultative and advisory bodies, and guarantee access to information. This approach is continued in the Council of Europe's Recommendation on the Participation of Roma Youth (2023), which emphasises the importance of inclusiveness, equal opportunities, and anti-discrimination policies [5].

The European Youth Strategy 2019-2027 [6] plays a vital role in shaping participation standards. It defines participation as one of the three strategic objectives, along with youth involvement and empowerment. The strategy envisages the development of the European Youth Dialogue, a permanent consultation process between young people, civil society organisations and public authorities at all levels. This approach ensures a transition from declarative forms of participation to effective mechanisms of influence, where young people not only express their position but also have the opportunity to influence political decisions.

The European Youth Forum, in its policy report [9], proposes clear criteria for “quality participation”: institutional recognition, sustainable mechanisms of interaction, financial support, open access to information, and the development of youth competences. The Forum emphasises that participation should not be formal and should be based on the principles of partnership, trust, and responsibility between the state and civil society.

The European Commission, in its report “Good practices of youth participation” [7], presents several examples of the implementation of these principles in EU countries. For instance, in Finland, municipal youth councils have the right to a consultative vote in local decision-making; in Portugal, a state platform for electronic youth participation has been established; in Germany, “youth mainstreaming” projects are supported, which integrate the youth component into all policy areas. These examples demonstrate that youth participation is effective when it is systemic in nature, backed by regulations, finances and organisations.

A critical component is understanding participation not only as a consultation process, but also as the co-creation of policies. This approach is widespread within the European Union and the Council of Europe, meaning the joint development of policies, programs, and strategies with the involvement of young people at all stages, from planning to evaluating results. This contributes to increasing the legitimacy of political decisions, strengthening trust between authorities and citizens, and developing the civic competences of young people [8].

In the Ukrainian context, the process of approaching European standards of participation intensified after the adoption of the Law of Ukraine “On the Basic Principles of Youth Policy” [1], which established the principle of youth participation in the formation of state policy through youth councils, public associations, and student self-government bodies. A crucial step was the approval of the National Youth Strategy until 2030 [2], which outlines the tasks of creating effective mechanisms for involving young people at the local level.

However, despite positive legislative changes, significant challenges remain. First, the level of institutional capacity of many youth organisations remains low, which complicates their participation in cooperation processes with government authorities. Second, mechanisms for the sustainable financing of youth initiatives, particularly at the local community level, are not sufficiently developed. Third, there is an uneven development of youth councils, ranging from active structures to formal entities with little to no real influence on local politics [3].

Adapting European standards to Ukrainian conditions requires the implementation of several key areas. First, it is necessary to strengthen institutional mechanisms for participation, particularly through the introduction of clear procedures for consulting young people in local decision-making. Second, it is essential to develop a system of informal education and training of young leaders who will be able to

represent the interests of young people in government bodies. Third, it is worth creating a national platform for digital youth participation, which will contribute to the involvement of wider groups of young people in political processes.

The application of these approaches will enable Ukraine to realise the potential of youth as an active participant in civil society, ensure transparency and accountability in decision-making, and integrate national youth policy into the broader European space of democratic governance. As a result, effective youth participation becomes not only an element of state policy but also a fundamental condition for sustainable development, social cohesion, and the European integration of Ukraine [6; 9; 10].

Conclusions and prospects for further research. European standards for civil society participation in the implementation of youth policy are based on the principles of democracy, inclusiveness, partnership and transparency. Their essence lies in creating sustainable institutional mechanisms that ensure the genuine involvement of young people in decision-making, policy formation, and the implementation of socially essential initiatives. An analysis of the primary documents of the Council of Europe, the European Union, and the UN reveals that youth participation is viewed not as a formality, but as a strategic resource for the development of society, democratic institutions, and public administration [4; 6; 10]. Ukraine has taken significant steps towards implementing these standards, particularly through the adoption of the Law “On the Basic Principles of Youth Policy” [1] and the approval of the National Youth Strategy for 2030 [2]. However, practical implementation remains fragmentary and requires further strengthening of participation mechanisms. Among the main challenges are the uneven development of youth councils, the insufficient institutional capacity of civil society organisations, a low level of financial support for initiatives, and a lack of systemic coordination between levels of government.

The European experience demonstrates that success is ensured by integrating participation into all stages of the political cycle, from policy development to evaluation, as well as through the implementation of co-creation tools and digital democracy. For Ukraine, it is crucial to develop a model that fosters youth participation beyond consultative formats and integrates it as a permanent element of the governance system.

Prospects for further research lie in a comparative analysis of the effectiveness of national youth participation mechanisms across different European countries, the development of models to assess the quality of youth participation, and an examination of the potential of digital tools for enhancing participation. The issues of training youth leaders, developing civic competencies, and establishing a system of ongoing dialogue between authorities and civil society require special attention.

In conclusion, the implementation of European standards of civil society participation in Ukrainian youth policy is not only a requirement of the time, but also a key condition for the democratic transformation of the state. It will contribute to the

development of active citizenship, strengthen trust in government institutions, and foster a generation of young people capable of taking responsibility for the country's future.

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (2021). *Zakon Ukrainy "Pro osnovni zasady molodizhnoi polityky" № 1414-IX* (27 kvitnia 2021 r.) (Law of Ukraine "On the basic principles of youth policy" No. 1414-IX (April 27, 2021). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20>
2. Kabinet Ministriv Ukrainy / Prezydent Ukrainy. (2021). *Natsionalna molodizhna stratehiia do 2030 roku* (National Youth Strategy until 2030). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021>
3. Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. (n.d.). *Normatyvna baza molodizhnoi sfery / Informatsiia pro molodizhnu polityku* (Regulatory Framework of the Youth Sphere / Information on Youth Policy). Ministerstvo molodi ta sportu Ukrainy. Retrieved from https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/zakonodavstvo/normativna_baza_molodizhnoyi-sferi
4. Council of Europe – Committee of Ministers. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)2 on the participation of children and young people under the age of 18*. Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/youth/adopted-texts-and-recommendations>
5. Council of Europe – Committee of Ministers. (2023). *Recommendation on Roma youth participation*. Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/youth>
6. Council of the European Union. (2018). *Council resolution on the European Union Youth Strategy 2019-2027*. Official Journal of the European Union. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42018Y1218\(01](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42018Y1218(01)
7. European Commission. (2020). *Good practices of youth participation – Mid-term deliverable report (Youth for a Just Transition)*. Directorate-General for Regional and Urban Policy. Retrieved from https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/youth_for_a_just_transition_mid-term_deliverable_report_final.pdf
8. European Commission; European Youth Portal. (n.d.). *EU Youth Strategy 2019-2027*. European Youth Portal. Retrieved from https://youth.europa.eu/strategy_en
9. European Youth Forum. (2020). *Policy document on quality youth participation and representation in institutions (Policy paper)*. European Youth Forum. Retrieved from https://www.youthforum.org/files/0017-20_FINAL_Policy20Paper20on20Quality20Youth20Participation.pdf
10. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (1995). *World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond (WPAY)*. United Nations. Retrieved from https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wpay_text_final.pdf

Література

1. Верховна Рада України. (2021). *Закон України «Про основні засади молодіжної політики» № 1414-IX* (27 квітня 2021 р.). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1414-20>
2. Кабінет Міністрів України / Президент України. (2021). *Національна молодіжна стратегія до 2030 року*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/94/2021>
3. Міністерство молоді та спорту України. (n.d.). *Нормативна база молодіжної сфери / Інформація про молодіжну політику*. Міністерство молоді та спорту України. Retrieved from https://mms.gov.ua/molodizhna-politika/zakonodavstvo/normativna_baza_molodizhnoyi-sferi
4. Council of Europe – Committee of Ministers. (2012). *Recommendation CM/Rec(2012)2 on the participation of children and young people under the age of 18*. Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/youth/adopted-texts-and-recommendations>

5. Council of Europe – Committee of Ministers. (2023). *Recommendation on Roma youth participation*. Council of Europe. Retrieved from <https://www.coe.int/en/web/youth>
6. Council of the European Union. (2018). *Council resolution on the European Union Youth Strategy 2019–2027. Official Journal of the European Union*. Retrieved from [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42018Y1218\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:42018Y1218(01))
7. European Commission. (2020). *Good practices of youth participation – Mid-term deliverable report (Youth for a Just Transition)*. Directorate-General for Regional and Urban Policy. Retrieved from https://commission.europa.eu/system/files/2020-11/youth_for_a_just_transition_mid-term_deliverable_report_final.pdf
8. European Commission; European Youth Portal. (n.d.). *EU Youth Strategy 2019–2027*. European Youth Portal. Retrieved from https://youth.europa.eu/strategy_en
9. European Youth Forum. (2020). *Policy document on quality youth participation and representation in institutions* (Policy paper). European Youth Forum. Retrieved from https://www.youthforum.org/files/0017-20_FINAL_Policy20Paper20on20Quality20Youth20Participation.pdf
10. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. (1995). *World Programme of Action for Youth to the Year 2000 and Beyond (WPAY)*. United Nations. Retrieved from https://www.un.org/esa/socdev/unyin/documents/wpay_text_final.pdf

УДК 005.3:364.65:364-322:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-99-106](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-99-106)

Абрамова Ірина Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Луцький національний технічний університет, м.Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-1241-0520>

Свирид Юлія Андріївна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти ОП «Публічне управління та адміністрування молодіжної політики» Луцький національний технічний університет, м.Луцьк

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ ОПЕРАЦІЙНОГО УПРАВЛІННЯ В МОЛОДІЖНИХ ЦЕНТРАХ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ, ВОЛОНТЕРСЬКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ, ПАРТНЕРСТВА

Анотація. Сучасні молодіжні центри відіграють ключову роль у розвитку компетентностей, соціальної інтеграції та активної участі молоді у громадському житті. Проте ефективність їхньої діяльності значною мірою залежить від сучасних інструментів операційного управління, включаючи цифровізацію, волонтерський менеджмент та партнерські взаємодії. Актуальність дослідження обумовлена потребою адаптації міжнародних практик до українських умов та формування стійкої та інноваційної молодіжної інфраструктури.

Метою статті є аналіз сучасних інструментів операційного управління в молодіжних центрах і оцінка їх впливу на ефективність, стійкість та інноваційність діяльності центрів у регіонах України. Особлива увага приділяється інтеграції цифрових платформ, методик волонтерського менеджменту та партнерських мереж.

Дослідження показує, що цифровізація процесів дозволяє централізувати планування, автоматизувати облік ресурсів та моніторинг результатів. Волонтерський менеджмент забезпечує мобілізацію людських ресурсів, підвищує мотивацію та соціальну відповідальність молоді, а партнерські взаємодії з державними, громадськими та міжнародними організаціями сприяють доступу до фінансових і методичних ресурсів, обміну досвідом та інтеграції центрів у ширшу молодіжну інфраструктуру. Аналіз українських кейсів демонструє ефективність адаптації міжнародних практик з урахуванням регіональних особливостей.

Подальші дослідження мають зосередитися на системній оцінці впливу цифровізації, волонтерського менеджменту та партнерств на ефективність молодіжних центрів, розробці інтегрованих методичних рекомендацій та плат-

форм для управління регіональною інфраструктурою, а також адаптації міжнародного досвіду до українських умов.

Ключові слова: молодіжні центри, операційне управління, цифровізація, волонтерський менеджмент, партнерські взаємодії, ефективність.

Abramova Iryna Oleksandrivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Lutsk National Technical University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-1241-0520>

Svyryd Yuliia Andriivna Student of the Second (Master`s) Level of Higher Education Educational programme “Public Management and Administration of Youth Policy” Lutsk National Technical University

MODERN TOOLS FOR OPERATIONAL MANAGEMENT IN YOUTH CENTERS: DIGITALIZATION, VOLUNTEER MANAGEMENT, PARTNERSHIPS

Abstract. Modern youth centres play a crucial role in developing competencies, promoting social integration, and fostering the active participation of young people in public life. However, the effectiveness of their activities largely depends on modern operational management tools, including digitalisation, volunteer management and partnership interactions. The relevance of the study lies in the need to adapt international practices to Ukrainian conditions and establish a sustainable and innovative youth infrastructure.

The purpose of the article is to analyse modern operational management tools in youth centres and assess their impact on the efficiency, sustainability, and innovativeness of the centres' activities in the regions of Ukraine. Special attention is paid to the integration of digital platforms, volunteer management methods and partner networks.

Results. The study shows that digitalisation of processes enables centralised planning, automates resource accounting, and monitors results. Volunteer management ensures the mobilisation of human resources, increases the motivation and social responsibility of young people, and partnerships with state, public, and international organisations facilitate access to financial and methodological resources, the exchange of experiences, and the integration of centres into the broader youth infrastructure. Analysis of Ukrainian cases demonstrates the effectiveness of adapting international practices to account for regional characteristics.

Further research should focus on a systematic assessment of the impact of digitalisation, volunteer management, and partnerships on the effectiveness of youth centres, the development of integrated methodological recommendations and platforms

for managing regional infrastructure, as well as the adaptation of international experiences to Ukrainian conditions.

Keywords: youth centres, operational management, digitalisation, volunteer management, partnership interactions, effectiveness.

Постановка проблеми. Молодіжні центри є ключовими інституційними складовими регіональної молодіжної інфраструктури, виконуючи функції розвитку компетентностей, соціальної інтеграції та громадської активності молоді [1; 2; 3]. Проте сучасні виклики, включаючи швидкі соціальні зміни, економічну нестабільність та глобальні кризи, вимагають удосконалення операційного управління, що включає цифровізацію процесів, ефективне управління волонтерськими ресурсами та партнерські взаємодії з державними, громадськими та міжнародними організаціями [1; 5; 8].

Традиційні підходи до управління молодіжними центрами, орієнтовані на поточні потреби, часто не забезпечують належної гнучкості та ефективності. Впровадження сучасних інструментів операційного управління дозволяє централізувати планування та контроль діяльності, оптимізувати використання ресурсів, підвищувати продуктивність персоналу та залучати волонтерів до реалізації програм соціального розвитку [4; 6; 9]. Цифровізація, зокрема через платформні інструменти, створює можливості для інтерактивної комунікації з молоддю, моніторингу результатів і автоматизації рутинних процесів [5; 7; 10].

Партнерські взаємодії з державними установами, громадськими організаціями та міжнародними платформами забезпечують доступ до фінансових ресурсів, кращих практик та методологічних матеріалів, що підвищує інституційну спроможність центрів та їхню здатність до інновацій [6; 7; 8]. У результаті операційне управління молодіжними центрами стає комплексним процесом, що включає стратегічне планування, цифровізацію, волонтерський менеджмент та розвиток партнерств як інтегрованих компонентів ефективності та сталості діяльності [1; 9; 11].

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю систематизації сучасних інструментів операційного управління, їх адаптації до українського контексту та оцінки впливу на ефективність і стійкість молодіжних центрів у регіонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна література та практичні посібники свідчать про глобальний тренд на цифровізацію молодіжних центрів та інтеграцію сучасних інструментів управління. Digital Skills & Jobs Platform [4] та DigitalYouthWork.net [5] пропонують системні цифрові рішення для управління проєктами, комунікації з молоддю та моніторингу результатів діяльності, що дозволяє підвищити прозорість процесів і ефективність внутрішнього управління. Платформи European Development Institute [7] та

European Academy on Youth Work [6] розглядають цифрові інструменти як механізм обміну кращими практиками, підвищення компетентності персоналу та стандартизації діяльності.

Особливу роль у підвищенні ефективності молодіжних центрів відіграє волонтерський менеджмент. SALTO YOUTH [8; 9] та Youth Participation Toolkit [11] пропонують методики планування, координації та мотивації волонтерів, що дозволяє залучати додаткові ресурси для реалізації проєктів та соціальних ініціатив. Структурований підхід до управління волонтерським потенціалом сприяє підвищенню продуктивності, формуванню соціальної відповідальності молоді та розширенню спектру наданих послуг.

Партнерські взаємодії є стратегічним ресурсом для розвитку молодіжних центрів. SALTO-YOUTH [8; 10] та European Academy on Youth Work [6] демонструють ефективні моделі створення мереж, що забезпечують спільну реалізацію проєктів, обмін досвідом та доступ до фінансових і методичних ресурсів. Українські дослідження підкреслюють необхідність комплексного підходу: Содома, Р. І., та Ільчишин, І. Ю. [2] акцентують на ролі центрів у ранньому попередженні соціальних ризиків, а Циганин, М. П. [3] – на організаційних механізмах залучення молоді та партнерів до діяльності. Методичний посібник [1] демонструє практичні приклади цифровізації, координації волонтерів та реалізації партнерських програм на локальному рівні.

Отже, інтеграція цифрових інструментів, волонтерського менеджменту та партнерств у операційне управління молодіжними центрами є ключовим фактором підвищення їх ефективності, стійкості та інноваційності. Водночас, більшість досліджень фокусуються на окремих інструментах або міжнародних практиках, що обґрунтовує необхідність подальших досліджень щодо системного підходу в українському контексті та адаптації кращих практик до локальних умов.

Метою статті є дослідження сучасних інструментів операційного управління в молодіжних центрах, зокрема цифровізації, волонтерського менеджменту та розвитку партнерств, з метою підвищення ефективності, стійкості та інноваційності діяльності центрів у регіональному контексті України. Особлива увага приділяється аналізу цифрових платформ, що оптимізують внутрішні процеси, забезпечують комунікацію з молоддю та автоматизацію управлінських завдань, а також методик волонтерського менеджменту, які дозволяють системно залучати ресурси молоді та забезпечувати соціальну відповідальність. Крім того, розглядаються практичні аспекти партнерських взаємодій з державними, громадськими та міжнародними організаціями, що сприяють доступу до фінансових, методичних та навчальних ресурсів, а також інтеграції центрів у ширшу молодіжну інфраструктуру.

Матеріали і методи. Для досягнення поставленої мети застосовано комплексний аналітичний підхід, що поєднує теоретичний аналіз наукових

публікацій, методичних матеріалів та практичних кейсів [1; 2; 3; 6]. Було проведено систематизацію сучасних цифрових інструментів та платформ для управління молодіжними центрами, таких як Digital Skills & Jobs Platform [4], DigitalYouthWork.net [5] та European Academy on Youth Work [6], а також методик волонтерського менеджменту, представлених у SALTO YOUTH [8; 9; 10] та Youth Participation Toolkit [11]. Досліджено практичні кейси українських молодіжних центрів щодо інтеграції партнерських мереж та координації волонтерської діяльності [1; 2; 3]. Аналітичні процедури включали порівняльний аналіз, класифікацію інструментів за функціональними можливостями та оцінку ефективності впровадження у локальних умовах. Такий підхід дозволив виявити ключові фактори ефективності операційного управління, інтегрувати міжнародний досвід та сформулювати рекомендації для підвищення продуктивності і стійкості молодіжних центрів у регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Операційне управління молодіжними центрами в сучасних умовах передбачає комплексне використання інноваційних інструментів, що забезпечують ефективність внутрішніх процесів, залучення молоді та інтеграцію партнерських мереж. Одним із ключових напрямів є цифровізація діяльності центрів, яка включає використання платформ для управління проєктами, моніторингу результатів, комунікації з відвідувачами та автоматизації адміністративних процесів [4; 5; 6; 7; 10]. Digital Skills & Jobs Platform [4] пропонує методики впровадження цифрових інструментів для планування заходів, контролю ресурсів та збору аналітичних даних, що дозволяє підвищити прозорість і ефективність управлінських процесів. Аналогічно, DigitalYouthWork.net [5] та European Development Institute [7] наголошують на інтеграції цифрових рішень у навчальні програми та інноваційні проєкти, що сприяє залученню молоді до активної участі у соціально-освітніх ініціативах.

Іншим важливим компонентом є волонтерський менеджмент, що виступає стратегічним ресурсом для розширення функціональних можливостей центрів. SALTO YOUTH [8; 9; 10] надає практичні інструменти для планування, координації та мотивації волонтерів, що дозволяє залучати додаткові ресурси та формувати соціально відповідальну поведінку молоді. Youth Participation Toolkit [11] пропонує методичні підходи до інтеграції молоді у проєктну діяльність центрів, що підвищує їхню залученість та відчуття значущості власного внеску у розвиток місцевих громад. В українському контексті дослідження Содоми, Р. І., та Ільчишина, І. Ю. [2] демонструють, що систематичне залучення волонтерів дозволяє підвищити ефективність роботи центрів у профілактиці соціальних ризиків і реалізації освітньо-виховних програм.

Партнерські взаємодії є третім критичним елементом ефективного управління молодіжними центрами. European Academy on Youth Work [6] та SALTO YOUTH [8; 10] підкреслюють важливість створення мереж, що об'єднують

державні, громадські та міжнародні організації для обміну кращими практиками, доступу до ресурсів та координації проєктів. Методичний посібник [1] демонструє практичні кейси українських центрів, де ефективно партнерство з місцевими громадами та органами влади забезпечувало успішне впровадження цифрових інструментів та волонтерських ініціатив. Циганин, М. П. [3] акцентує на необхідності інституційної підтримки та адаптації міжнародного досвіду до локальних умов, що дозволяє підвищити стійкість центрів і забезпечити сталість їхньої діяльності.

Аналіз сучасних практик показує, що цифровізація, волонтерський менеджмент і партнерства є взаємопов'язаними процесами, що формують комплексну систему операційного управління молодіжними центрами. Інтеграція цих елементів дозволяє підвищити продуктивність роботи центрів, забезпечити більш ефективний розподіл ресурсів та створити умови для інноваційного розвитку [4; 5; 6; 8; 9]. Зокрема, використання цифрових платформ дозволяє централізувати облік заходів, автоматизувати процеси звітності та моніторингу, а волонтерський менеджмент забезпечує мобілізацію людських ресурсів, тоді як партнерства створюють умови для обміну досвідом і доступу до фінансових ресурсів.

Важливо зазначити, що в українських умовах досвід міжнародних організацій потребує адаптації з урахуванням регіональних особливостей і ресурсної бази центрів. Системний підхід, що поєднує цифровізацію, управління волонтерами та партнерську інтеграцію, дозволяє створити більш гнучку, ефективну і стійку модель операційного управління, здатну адаптуватися до змін соціального середовища та забезпечувати активну участь молоді у громадському житті [1; 2; 3; 6; 10].

Отже, сучасні інструменти операційного управління виступають критично важливими для підвищення ефективності, інноваційності та стабільності молодіжних центрів. Комплексна інтеграція цифровізації, волонтерського менеджменту та партнерських взаємодій формує основу для сталого розвитку регіональної молодіжної інфраструктури та підвищення соціальної активності молоді в Україні [1; 4; 8; 11].

Висновки. Аналіз сучасних практик операційного управління в молодіжних центрах свідчить, що ефективність їх діяльності значною мірою залежить від інтеграції трьох ключових компонентів: цифровізації процесів, волонтерського менеджменту та партнерських взаємодій [4; 5; 6; 8; 10]. Цифрові платформи дозволяють централізувати планування заходів, автоматизувати облік ресурсів та моніторинг результатів, що підвищує прозорість та ефективність управлінських процесів [4; 5]. Водночас систематичний волонтерський менеджмент забезпечує мобілізацію людських ресурсів, їх мотивацію та активну участь молоді у соціальних ініціативах, що сприяє розвитку соціальної відповідальності. Парт-

нерські взаємодії з державними, громадськими та міжнародними організаціями створюють умови для обміну досвідом, доступу до фінансових і методичних ресурсів, а також інтеграції молодіжних центрів у ширшу регіональну інфраструктуру.

Дослідження українських авторів підтверджує необхідність адаптації міжнародних практик до локальних умов [1; 2; 3]. Системний підхід, що поєднує цифровізацію, управління волонтерами та партнерські мережі, дозволяє підвищити стійкість центрів, забезпечити інституційну підтримку та формувати середовище для активної громадської участі молоді. Проте більшість досліджень акцентує увагу на окремих інструментах або окремих міжнародних кейсах, що створює потребу в комплексному науковому аналізі та розробці адаптованих моделей операційного управління для українських умов [2; 3; 6; 9].

Перспективи подальших досліджень полягають у систематичній оцінці впливу цифровізації, волонтерського менеджменту та партнерських мереж на ефективність молодіжних центрів, розробці методичних рекомендацій для локальних організацій, а також у створенні інтегрованих платформ для управління діяльністю центрів на регіональному рівні. Крім того, важливим є дослідження механізмів адаптації міжнародних практик до специфіки українських регіонів, оцінка ресурсної спроможності та формування системи моніторингу ефективності операційного управління. Таким чином, розвиток комплексних, інтегрованих моделей операційного управління сприятиме підвищенню ефективності, інноваційності та стійкості молодіжних центрів, а також зміцненню регіональної молодіжної інфраструктури в Україні.

Література

1. Методичний посібник. (2022). Допомога та реалізація Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2021–2025 роки (ред. Т. Окушко). <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Methodposibnyk-red.-T.-Okushko.pdf>
2. Содома, Р. І., & Ільчишин, І. Ю. (2024). Молодіжні центри як інструмент раннього попередження та реагування на ризики в регіонах України. *Scientific Journal «City Development»*, №1(01), 2024. <https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/download/37/36/92>
3. Циганин, М. П. (2023). Інституційна підтримка суб'єктів молодіжної політики на місцевому рівні. Ефективність державного управління. <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/547>
4. Digital Skills & Jobs Platform. (2024). Youth toolkit. <https://digital-skills-jobs.europa.eu/en/inspiration/resources/youth-toolkit>
5. DigitalYouthWork.net. (2025). Digital youth work resource library. <https://www.digitalyouthwork.net/be>
6. European Academy on Youth Work (EAYW). (2023/24). Innovation+ toolbox. <https://www.eayw.net/resources/innovation-toolbox/>
7. European Development Institute (EDI). (2024). We empower youth organisations with digital tools!. <https://eudi.eu/digital-tools/>

8. SALTO-YOUTH. (2021). Volunteering made easy – Your practical guide for implementing volunteering projects. <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/tool/volunteering-made-easy-your-practical-guide-for-implementing-volunteering-projects.3096/>
9. SALTO-YOUTH. (2022). Digital tools for youth workers. <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/tool/digital-tools-for-youth-workers.3342/>
10. SALTO-YOUTH. (2024). Toolkit “Digitalisation of youth work for inclusion of immigrants”. <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/goto-tool/3943/>
11. Youth Participation Toolkit. (2021). SALTO / ParticipationPool. <https://participationpool.eu/resource/youth-participation-toolkit/>

References

1. Metodychnyi posibnyk. (2022). Dopomoha ta realizatsiia Derzhavnoi tsilovoi sotsialnoi prohramy “Molod Ukrainy” na 2021-2025 roky (red. T. Okushko). [Methodological manual. Support and implementation of the State targeted social program “Youth of Ukraine” for 2021–2025]. Retrieved from: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2022/07/Metodposibnyk-red.-T.-Okushko.pdf>
2. Sodoma, R. I., & Ilchyshyn, I. Yu. (2024). Molodizhni tsentry yak instrument rannoho poperedzhennia ta reahuvannia na ryzyky v rehionakh Ukrainy. [Youth centres as a tool for early warning and response to risks in the regions of Ukraine]. Scientific Journal “City Development”, №1(01), 2024. Retrieved from: <https://journals.ndirom.kyiv.ua/index.php/city-development/article/download/37/36/92>
3. Tsyhanin, M. P. (2023). Instytutsiina pidtrymka subiektiv molodizhnoi polityky na mistsevomu rivni. [Institutional support for subjects of youth policy at the local level]. Efektyvnist derzhavnoho upravlinnia. Retrieved from: <https://epa.nltu.edu.ua/index.php/journal/article/view/547>
4. Digital Skills & Jobs Platform. (2024). Youth toolkit. Retrieved from: <https://digital-skills-jobs.europa.eu/en/inspiration/resources/youth-toolkit>
5. DigitalYouthWork.net. (2025). Digital youth work resource library. Retrieved from: <https://www.digitalyouthwork.net/be>
6. European Academy on Youth Work (EAYW). (2023/24). Innovation+ toolbox. Retrieved from: <https://www.eayw.net/resources/innovation-toolbox/>
7. European Development Institute (EDI). (2024). We empower youth organisations with digital tools!. Retrieved from: <https://eudi.eu/digital-tools/>
8. SALTO YOUTH. (2021). Volunteering made easy – Your practical guide for implementing volunteering projects. Retrieved from: <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/tool/volunteering-made-easy-your-practical-guide-for-implementing-volunteering-projects.3096/>
9. SALTO YOUTH. (2022). Digital tools for youth workers. Retrieved from: <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/tool/digital-tools-for-youth-workers.3342/>
10. SALTO YOUTH. (2024). Toolkit “Digitalisation of youth work for inclusion of immigrants”. Retrieved from: <https://www.salto-youth.net/tools/toolbox/goto-tool/3943/>
11. Youth Participation Toolkit. (2021). SALTO / ParticipationPool. Retrieved from: <https://participationpool.eu/resource/youth-participation-toolkit/>

УДК 351.82:346.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-107-116](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-107-116)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Михно Владислав Вікторович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ПУБЛІЧНИХ СТРУКТУР ГОСПОДАРЮВАННЯ: СУЧАСНИЙ СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сучасного стану нормативно-правового регулювання діяльності вітчизняних публічних структур господарювання в умовах трансформації системи державного управління та євроінтеграційного курсу України.

У роботі здійснено комплексний аналіз чинної законодавчої бази, що регламентує правовий статус, функції та повноваження державних і комунальних підприємств, виявлено основні колізії, дублювання норм та прогалини у правовому полі. Обґрунтовано, що фрагментарність і неузгодженість законодавства знижує ефективність публічного управління, ускладнює взаємодію між різними рівнями влади та стримує модернізацію державного сектору. Визначено ключові напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення публічного господарювання, серед яких системна гармонізація з *acquis* ЄС, впровадження принципів *good governance*, розвиток корпоративного управління, підвищення прозорості й підзвітності, правова підтримка процесів цифрової трансформації.

Особлива увага приділена проблемам управління комунальною власністю, забезпеченню ефективності місцевих підприємств, формуванню комплаєнс-культури та антикорупційних механізмів у публічному секторі. Наголошено на необхідності переходу від адміністративно-командного підходу до інституційно-гнучкої моделі правового регулювання, орієнтованої на результативність, соціальну відповідальність і відкритість. Розроблено узагальнену концептуальну

модель розвитку правового поля публічного господарювання, що передбачає його системність, стратегічність та інституційну сталість.

Ключові слова: публічні структури господарювання, нормативно-правове регулювання, публічне управління, корпоративне управління, децентралізація, good governance, цифровізація, державна власність.

Antypenko Iryna Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

Mykhno Vladyslav Postgraduate student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF THE ACTIVITIES OF DOMESTIC PUBLIC ECONOMIC STRUCTURES: CURRENT STATUS, DEVELOPMENT TRENDS

Abstract. The article is devoted to the study of the current state of regulatory and legal regulation of the activities of domestic public management structures in the context of the transformation of the public administration system and the European integration course of Ukraine.

The work carried out a comprehensive analysis of the current legislative framework regulating the legal status, functions and powers of state and municipal enterprises, identified the main conflicts, duplication of norms and gaps in the legal field. It is substantiated that the fragmentation and inconsistency of legislation reduces the effectiveness of public administration, complicates the interaction between different levels of government and hinders the modernization of the public sector. Key areas for improving the regulatory and legal support of public management are identified, including systemic harmonization with the EU acquis, the implementation of good governance principles, the development of corporate governance, increasing transparency and accountability, and legal support for digital transformation processes.

Special attention is paid to the problems of municipal property management, ensuring the efficiency of local enterprises, the formation of a compliance culture and anti-corruption mechanisms in the public sector. The need to transition from an administrative-command approach to an institutional-flexible model of legal regulation, focused on efficiency, social responsibility and openness, is emphasized. A

generalized conceptual model of the development of the legal field of public management is developed, which provides for its systematicity, strategicity and institutional sustainability.

Keywords: public management structures, regulatory and legal regulation, public administration, corporate governance, decentralization, good governance, digitalization, state ownership.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації державного управління та переходу до моделі сервісної держави питання нормативно-правового регулювання діяльності публічних структур господарювання набуває особливої ваги. Ефективність функціонування державних і комунальних підприємств, установ та організацій безпосередньо залежить від чіткості, узгодженості та стабільності правової бази, що визначає їхні повноваження, відповідальність, фінансово-господарську автономію та механізми підзвітності.

Сучасний етап розвитку нормативно-правової системи України характеризується складним поєднанням реформаторських процесів, спрямованих на дерегуляцію та децентралізацію, із необхідністю гармонізації національного законодавства з нормами права Європейського Союзу. Проте існують істотні прогалини у правовому забезпеченні господарської діяльності публічного сектору – зокрема, у питаннях визначення правового статусу публічних суб'єктів господарювання, управління державним та комунальним майном, реалізації принципів прозорості та доброчесності в системі публічних фінансів.

Недостатня узгодженість між законами «Про управління об'єктами державної власності» [7], «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про державно-приватне партнерство» [5] та Цивільним кодексом України [9] (Господарський кодекс наразі втратив чинність) створює колізії, що ускладнюють ефективне управління активами публічних структур господарювання. Водночас, на практиці зберігаються проблеми дублювання функцій між центральними та місцевими органами влади, недосконалість механізмів корпоративного управління у публічному секторі, обмежений рівень прозорості фінансової звітності та контролю.

Проблематика дослідження також охоплює питання формування нової системи стратегічного управління публічними підприємствами в контексті цифровізації, посилення підзвітності та впровадження міжнародних стандартів управління державними активами. Відповідно, особливої актуальності набуває розроблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового поля діяльності публічних структур господарювання з метою забезпечення їхньої ефективності, конкурентоспроможності та суспільної цінності.

Метою статті є комплексний аналіз сучасного стану нормативно-правового регулювання діяльності вітчизняних публічних структур господарювання,

виявлення основних проблем, колізій і прогалин у чинному законодавстві, а також обґрунтування напрямів його удосконалення відповідно до принципів ефективного публічного управління, стандартів належного врядування та вимог європейського адміністративного права.

Виклад основного матеріалу. Нормативно-правове регулювання діяльності публічних структур господарювання в Україні сьогодні відіграє роль ключового чинника забезпечення ефективності державного управління та реалізації принципів сталого розвитку на всіх рівнях влади. У процесі трансформації суспільно-економічних відносин публічний сектор зазнає суттєвих змін, що потребують адекватного правового забезпечення, спрямованого на баланс між державним інтересом, ринковими механізмами та потребами громадянського суспільства. Відповідно до європейських тенденцій, роль держави у сфері господарювання поступово еволюціонує від прямого адміністративного впливу до регуляторно-координуючої функції, що забезпечує умови для ефективного, прозорого та підзвітного управління ресурсами.

У національному законодавстві сформовано багаторівневу систему нормативних актів, що регулюють діяльність публічних структур господарювання. До неї належать Конституція України [1], Цивільний та Бюджетний кодекси [8–9], а також закони України «Про управління об'єктами державної власності» [7], «Про місцеве самоврядування в Україні» [5], «Про публічні закупівлі» [6], «Про державно-приватне партнерство» [3], «Про акціонерні товариства» [2], «Про запобігання корупції» [4] тощо. Однак системність та узгодженість цих нормативних актів залишаються проблемними. Вони створювалися в різні періоди соціально-економічного розвитку держави, за різних політичних умов, без уніфікованої концепції правового регулювання публічного сектору, що зумовлює дублювання норм, колізії та суперечності між окремими положеннями.

Окрему увагу привертає питання правового статусу публічних суб'єктів господарювання. Господарський кодекс України, який наразі втратив чинність, хоча й визначав організаційно-правові форми підприємств, однак не давав чіткої класифікації за критерієм форми власності, функціонального призначення чи ролі у виконанні публічних завдань. Як наслідок, державні та комунальні підприємства перебувають у правовому полі, яке поєднує елементи приватно-правового та публічно-правового регулювання, що породжує низку практичних труднощів, зокрема, у сфері управління активами, визначення відповідальності керівництва, забезпечення фінансової прозорості та ефективності діяльності.

Суттєвою проблемою залишається відсутність єдиного підходу до організації корпоративного управління в державному та комунальному секторах. Незважаючи на прийняття базових документів, що орієнтують Україну на стандарти ОЕСР, їхнє впровадження здійснюється повільно та нерівномірно. Часто члени наглядових рад призначаються за політичними мотивами, що

знижує ефективність контролю та створює ризики конфлікту інтересів [11, с. 17]. Крім того, недостатньо розвинений інститут публічної звітності та незалежного аудиту діяльності таких підприємств, що суперечить принципам відкритого врядування.

Процеси децентралізації створили нові виклики для правового регулювання публічних структур господарювання на місцевому рівні. Розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері управління майном, фінансовими ресурсами та підприємствами потребує удосконалення законодавства у частині розмежування компетенцій між державними, регіональними та муніципальними структурами. Значна кількість місцевих громад не має достатньої нормативної спроможності для розроблення локальних актів управління комунальною власністю, що призводить до неефективного використання ресурсів і зниження якості публічних послуг.

На сучасному етапі розвитку, на нашу думку, важливу роль відіграє і нормативне забезпечення цифрової трансформації публічного сектору. Прийняття Стратегії розвитку цифрової держави до 2030 року та функціонування таких платформ, як «Дія», створили основу для переходу до нової моделі управління, заснованої на принципах відкритих даних, електронного документообігу та підзвітності в режимі реального часу, проте законодавча база у сфері цифровізації управлінських процесів залишається фрагментарною, що обмежує можливості публічних структур щодо впровадження інноваційних сервісів. Відсутність комплексного закону про цифрове врядування та неузгодженість положень щодо захисту персональних даних, електронних ідентифікацій та кібербезпеки створюють правову невизначеність і гальмують процеси модернізації.

З огляду на інтеграційні процеси, нормативно-правове регулювання публічного господарювання потребує гармонізації з *acquis communautaire* Європейського Союзу. Особливого значення у цьому аспекті набуває адаптація норм у сферах державної допомоги, антимонопольної політики, корпоративного управління, екологічної відповідальності та управління державною власністю. Європейські підходи передбачають посилення інституційної спроможності публічних суб'єктів, розмежування функцій регулювання і господарської діяльності, а також створення незалежних механізмів контролю за ефективністю управління активами [11].

Слід також зазначити, що нормативно-правова система України лише частково враховує гуманітарний і соціальний вимір діяльності публічних структур господарювання. У сучасних умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення держава має забезпечити, щоб підприємства не лише виконували економічні завдання, а й сприяли соціальній стійкості громад, зайнятості населення, відновленню інфраструктури та підтримці критичних галузей

економіки. А це, у свою чергу, потребує доповнення чинних нормативно-правових актів положеннями, що регламентують соціальну відповідальність публічного сектору, прозорість кадрової політики, забезпечення рівних можливостей і запобігання дискримінації.

Крім того, на наше глибоке переконання, стратегічним напрямом удосконалення правового поля має стати запровадження комплексного підходу до моніторингу та оцінювання результатів діяльності публічних структур господарювання. Відсутність чітких правових механізмів оцінювання ефективності використання ресурсів, фінансової звітності та управлінських рішень не дозволяє забезпечити об'єктивний контроль і суспільну підзвітність. Запровадження єдиних стандартів оцінки ефективності відповідно до міжнародних практик дозволить підвищити довіру до публічного сектору, зміцнити фінансову дисципліну та сприяти розвитку відкритої економіки [12, с. 196].

Відтак розвиток нормативно-правового регулювання діяльності публічних структур господарювання в Україні повинен здійснюватися на засадах системності, комплексності та адаптивності. Основними тенденціями найближчих років мають стати гармонізація національного законодавства з європейським правом, цифровізація управлінських процесів, посилення прозорості та підзвітності, удосконалення корпоративного управління, а також розширення участі громадян у контролі за діяльністю публічних підприємств. Лише формування єдиного, внутрішньо узгодженого нормативно-правового простору дозволить перетворити публічний сектор на дієвий інструмент соціально-економічного розвитку, підвищити конкурентоспроможність держави та зміцнити її інституційну стійкість.

Подальший розвиток нормативно-правового забезпечення публічних структур господарювання в Україні неможливий без глибокої переоцінки концептуальних засад управління державним сектором у цілому. Йдеться не лише про оновлення окремих законів чи створення нових підзаконних актів, а про формування цілісної правової доктрини публічного господарювання, що інтегрує економічні, управлінські, соціальні та етичні принципи діяльності державних і комунальних підприємств. Така доктрина має ґрунтуватися на системному підході, який передбачає узгодження нормативних положень між різними галузями права (господарського, адміністративного, фінансового тощо) з урахуванням специфіки публічних завдань і суспільного інтересу [10, с. 519–521].

У цьому контексті доцільним є поступовий перехід до *функціонально-цільового регулювання*, коли нормативні акти не лише визначають правовий статус суб'єкта, а й закріплюють вимоги до результатів його діяльності. Тобто правова система повинна створювати не лише обмеження чи регламенти, а й стимули для підвищення ефективності, інноваційності та соціальної відповідальності публічних підприємств. Запровадження таких механізмів, як страте-

гічні контракти, угоди про результативність, публічні індикатори оцінювання управлінських рішень, може істотно підвищити якість правового управління.

Важливою складовою майбутніх реформ, на нашу думку, має стати *інституціоналізація комплаєнс-культури* у публічному секторі. Йдеться про формування нормативної бази, яка зобов'язує державні підприємства впроваджувати політику доброчесності, антикорупційні стандарти, процедури внутрішнього контролю та управління ризиками. Досвід країн ЄС свідчить, що системний підхід до комплаєнсу дозволяє підвищити якість прийняття рішень, зменшити фінансові ризики та підвищити довіру суспільства до органів влади й державних корпорацій.

Окремий напрям розвитку – *формування правової основи для державно-приватного партнерства (ДПП)* нового покоління. В Україні нормативне регулювання таких відносин все ще зорієнтоване переважно на інфраструктурні проекти, тоді як сучасна європейська практика розглядає ДПП як інструмент інноваційного розвитку, соціального підприємництва та цифрової модернізації. Тому важливим кроком має стати створення законодавчої моделі, яка б дозволяла залучати приватних партнерів до надання публічних послуг, зберігаючи контроль держави над стратегічними ресурсами [3].

Не менш важливо розвивати і *правові засади інтегрованого управління територіальними активами*, особливо в умовах післявоєнного відновлення країни – відновлення інфраструктури, залучення інвестицій, розвиток промислових кластерів і логістичних хабів вимагатимуть нових механізмів правового регулювання, які б поєднували гнучкість приватного сектора з підзвітністю публічних органів. Такий підхід передбачає оновлення законодавства про управління комунальним майном, спрощення процедур концесій, а також запровадження єдиних стандартів фінансової звітності для суб'єктів публічного господарювання.

Водночас актуальним завданням є *інтеграція екологічних і соціальних стандартів у правове поле публічного управління*. Українська нормативно-правова система поки що лише частково відображає ці підходи, хоча вони є основою європейської політики сталого розвитку. Запровадження окреслених вимог для публічних підприємств, зокрема, щодо раціонального використання ресурсів, енергоефективності, соціальної інклюзії та гендерного балансу, сприятиме не лише підвищенню ефективності, а й формуванню позитивного міжнародного іміджу держави як відповідального партнера у глобальній економіці.

На наше переконання, варто звернути увагу і на *правове забезпечення кадрової політики в публічному секторі господарювання*. Сьогодні чинні норми не враховують специфіку управлінських компетенцій, необхідних для функціонування сучасних державних корпорацій у цифровому середовищі. Відтак потребує оновлення правовий механізм добору та оцінювання керівників

державних підприємств, зокрема, через впровадження відкритих конкурсів, публічних декларацій професійної компетентності, періодичної сертифікації управлінських навичок і посилення персональної відповідальності за результати діяльності.

Крім того, у перспективі має бути створена *єдина система електронного правового моніторингу публічного сектору*, яка дозволить у режимі реального часу відстежувати зміни у законодавстві, узгоджувати міжвідомчі рішення та попереджати нормативні колізії. Такий підхід, на нашу думку, забезпечить стабільність правового середовища, підвищить ефективність управлінських процесів і скоротить часові витрати на підготовку нормативних актів.

Узагальнюючи викладене, можемо констатувати, що подальше вдосконалення нормативно-правового регулювання публічних структур господарювання має спиратися на принципи *інституційної зрілості, інноваційності та відкритого управління*. Лише перехід від фрагментарного законодавчого підходу до стратегічної кодифікації правового поля забезпечить стабільність та передбачуваність державної політики, створить умови для ефективної взаємодії між державою, бізнесом і громадянським суспільством, а також сприятиме побудові сучасної моделі публічного господарювання, орієнтованої на результат і суспільну довіру.

Висновки. Нормативно-правове регулювання діяльності публічних структур господарювання в Україні перебуває на етапі реформування, спрямованого на підвищення ефективності управління державним і комунальним майном та наближення до європейських стандартів. Наявна нормативна база залишається фрагментарною, містить колізії та не забезпечує належної узгодженості між різними рівнями публічної влади.

Водночас відбувається поступова інтеграція принципів прозорості, підзвітності, корпоративного управління та *good governance*. Для подальшого вдосконалення системи необхідно забезпечити узгодження галузевого законодавства, кодифікацію основ публічного господарювання, розвиток правових механізмів цифрової трансформації, удосконалення регуляторної ролі місцевого самоврядування та запровадження єдиних стандартів результативності управління.

Ефективне оновлення нормативно-правового поля є передумовою підвищення інституційної спроможності держави, зміцнення довіри громадян до влади та створення сучасної моделі публічного господарювання, орієнтованої на результат і суспільну цінність.

Література:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Про акціонерні товариства: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20>

3. Про державно-приватне партнерство: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17>
4. Про запобігання корупції: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Про публічні закупівлі: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
7. Про управління об'єктами державної власності: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text>
8. Бюджетний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
9. Цивільний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
10. Антипенко І.В., Михно В.В. Нормативно-правове адміністрування в системі управління публічними структурами господарювання: теоретико-методологічний аспект. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 3(11). С. 515–526. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-515-526](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-515-526).
11. Бистряков І.К., Клиновий Д.В. Проблематика імплементації європейських публічно-приватних форматів сталого господарювання в Україні. *Економіка природокористування і сталий розвиток*. К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. № 5 (24). С. 14–20.
12. Євдокимов А.В., Ходун Т.В. Суб'єкти господарювання в умовах глобальних перетворень. *Механізм регулювання економіки*. 2005. №3. С. 193–198.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro aktsionerni tovarystva» [Law of Ukraine «On Joint Stock Companies»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2465-20> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy «Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo» [Law of Ukraine «On Public-Private Partnership»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii» [Law of Ukraine «On Prevention of Corruption»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy «Pro mistseve samovriyaduvannia v Ukraini» [Law of Ukraine «On Local Self-Government in Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro publichni zakupivli» [Law of Ukraine «On Public Procurement»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro upravlinnia ob'ektyamy derzhavnoi vlasnosti» [Law of Ukraine «On Management of State Property Objects»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-16#Text> [in Ukrainian].
8. Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text> [in Ukrainian].
9. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].

10. Antypenko, I. V., & Mykhno, V. V. (2025). Normatyvno-pravove administruvannia v systemi upravlinnia publichnymy strukturamy hospodariuvannia: teoretyko-metodolohichniy aspekt [Normative and legal administration in the system of management of public economic structures: theoretical and methodological aspect]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and National Interests*, 3(11), 515–526. [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3\(11\)-515-526](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2025-3(11)-515-526) [in Ukrainian].
11. Bystriakov, I. K., & Klynovyi, D. V. (2019). Problematyka implementatsii yevropeiskykh publichno-pryvatnykh formativ staloho hospodariuvannia v Ukraini [Problems of implementation of European public-private formats of sustainable management in Ukraine]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i stalyy rozvytok – Economics of Environmental Management and Sustainable Development*, 5(24), 14–20. Kyiv: State Institution «Institute of Environmental Economics and Sustainable Development of NAS of Ukraine» [in Ukrainian].
12. Yevdokymov, A. V., & Khodun, T. V. (2005). Subiekty hospodariuvannia v umovakh hlobalnykh peretvoren [Business entities in the conditions of global transformations]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky – Mechanism of Economic Regulation*, 3, 193–198. [in Ukrainian].

УДК 351.86

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-117-126](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-117-126)

Гайдученко Світлана Олександрівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

Бельська Тетяна Валентинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Коляда Тетяна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент закладу вищої освіти кафедри менеджменту, маркетингу та забезпечення якості у фармації, Національний фармацевтичний університет, <https://orcid.org/0000-0002-6929-8939>

РОЛЬ ЦЕНТРАЛЬНИХ ОРГАНІВ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОБОРОННО- ПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу (ОПК) України в умовах триваючої війни та курсу на європейську інтеграцію. У роботі розкрито нормативно-правові засади функціонування системи публічного управління в оборонно-промисловій сфері, визначено ключові інституції, їхню структуру, повноваження та функціональні взаємозв'язки. Особливу увагу приділено аналізу діяльності Кабінету Міністрів України, Ради національної безпеки і оборони, Міністерства оборони, Міністерства економіки, довілля та сільського господарства України, а також Служби безпеки України як базових органів, що забезпечують формування, координацію та контроль державної політики у сфері безпеки й оборони.

Доведено, що попри наявність нормативно-правової бази, система управління ОПК залишається фрагментованою, характеризується дублюванням повноважень і відсутністю єдиного центру стратегічного планування. Ліквідація Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості актуалізувала необхідність перерозподілу функцій між діючими органами виконавчої влади та створення ефективних механізмів міжвідомчої координації.

На основі аналізу європейського досвіду обґрунтовано напрями вдосконалення державного управління у сфері ОПК: запровадження єдиного стратегічного координуючого органу, розвиток державно-приватного партнерства, цифровізація процесів управління, підвищення рівня прозорості та підзвітності, посилення парламентського та громадського контролю. Зазначено, що ефективне функціонування центральних органів виконавчої влади у сфері оборонної промисловості є ключовою умовою забезпечення обороноздатності держави, її технологічної стійкості та інтеграції у спільний європейський безпековий простір.

Ключові слова: публічне управління, оборонна промисловість, механізми управління, безпекова політика, державні оборонні замовлення, реформування оборонного сектору, національна безпека, військово-промислове співробітництво, сектор безпеки та оборони, міжнародний досвід управління.

Haiduchenko Svitlana Oleksandrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3173-4763>

Bielska Tetiana Valentynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Management and Public Administration, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-2792-4700>

Koliada Tetiana Anatoliivna PhD, Associate Professor, Associate Professor at the institution of higher education, Department of Management, Marketing, and Quality Assurance in Pharmacy, National University of Pharmacy, <https://orcid.org/0000-0002-6929-8939>

THE ROLE OF CENTRAL EXECUTIVE AUTHORITIES IN ENSURING STATE POLICY IN THE DEFENSE INDUSTRY SECTOR

Abstract. The article is devoted to the study of the role of central executive authorities in shaping and implementing state policy in the defense-industrial complex of Ukraine amid ongoing war and the country's European integration course. The paper examines the legal and institutional foundations of public administration in the defense industry, identifies key institutions, their structure, powers, and functional interrelations. Particular attention is paid to the activities of the Cabinet of Ministers of Ukraine, the National Security and Defense Council, the Ministry of Defense, the Ministry of Economy, and the Security Service of Ukraine as core bodies responsible

for the formulation, coordination, and control of state policy in the field of national security and defense.

It is demonstrated that despite the existence of a regulatory framework, the management system of Ukraine's defense-industrial complex remains fragmented, characterized by overlapping responsibilities and the absence of a unified center for strategic planning. The liquidation of the Ministry for Strategic Industries has highlighted the need to redistribute functions among existing executive bodies and to develop effective mechanisms for interagency coordination.

Based on an analysis of European experience, the article substantiates directions for improving public administration in the defense-industrial sector: establishing a unified strategic coordinating body, fostering public-private partnerships, advancing the digitalization of management processes, increasing transparency and accountability, and strengthening parliamentary and public oversight. The study concludes that the effective functioning of central executive authorities in the defense industry is a key prerequisite for ensuring the state's defense capability, technological resilience, and integration into the common European security framework.

Keywords: public administration, defense industry, management mechanisms, security policy, state defense procurement, defense sector reform, national security, military-industrial cooperation, security and defense sector, international management experience

Постановка проблеми. Система публічного управління оборонно-промисловим комплексом (ОПК) України наразі перебуває в умовах екстремальної трансформації, зумовленої війною, необхідністю оперативного задоволення потреб сектору безпеки та одночасною імплементацією євроатлантичних стандартів. Перед центральними органами виконавчої влади постають протилежні завдання: забезпечити швидке нарощення виробничих потужностей і військово-технічної спроможності, водночас гарантувати прозоре управління, економічну ефективність і дотримання міжнародних зобов'язань. Існуюча інституційна структура демонструє фрагментарність повноважень, дублювання функцій, недостатній рівень координації між міністерствами, науковими установами та підприємствами ОПК, а також обмежену спроможність до залучення приватних інвестицій під надійними гарантіями. Це породжує ризики неузгодженого державного замовлення, зниження інноваційної активності та збереження корупційних вразливостей. Отже, постає нагальна потреба в науково обґрунтованих підходах до реструктуризації ролі центральних органів влади, перерозподілу функцій «власника – регулятора – замовника» і створення дієвих механізмів міжвідомчої координації та публічно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна наукова й аналітична література зосереджена на декількох ключових напрямках. По-перше, дослідники

акцентують увагу на інституційній корекції: необхідності чіткого розмежування функцій держави як власника, замовника і регулятора, впровадженні холдингових і корпоративних механізмів управління, а також формуванні незалежних наглядових рад. По-друге, велика кількість робіт присвячена цифровізації управлінських процесів і запровадженню стандартів фінансової звітності (IFRS) для підвищення прозорості та привабливості для інвесторів. По-третє, увага спрямована на моделі державно-приватного партнерства та кластерного розвитку як інструменти мобілізації приватних технологій і капіталів. Окремі публікації розглядають досвід провідних країн (Південна Корея, Франція, Ізраїль, Польща) як ключові орієнтири для адаптації, підкреслюючи важливість поетапної локалізації виробництва та експортної орієнтації [1-2]. Водночас аналіз показує недостатню кількість емпіричних досліджень, що вивчають механізми імплементації реформ в умовах воєнного часу, та брак оцінок ризиків переходного періоду. Виявлена прогалина обумовлює потребу подальших між-дисциплінарних досліджень, спрямованих на розробку практичних механізмів координації центральних органів влади і забезпечення стійкої інституційної трансформації ОПК.

Мета статті полягає у визначенні та науковому обґрунтуванні ролі центральних органів виконавчої влади у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу України, а також у розробці концептуальних підходів до оптимізації їх функціональної взаємодії. Дослідження спрямоване на виявлення структурних та організаційних проблем у системі управління ОПК, аналіз чинних механізмів координації між державними інституціями, з'ясування ефективності інструментів державного регулювання, а також визначення напрямів інституційного вдосконалення з урахуванням міжнародного досвіду та євроінтеграційних орієнтирів України.

Виклад основного матеріалу. Розвиток оборонно-промислового комплексу (ОПК) є невід'ємною складовою забезпечення національної безпеки та суверенітету України. Нормативно-правова база у цій сфері сформована з урахуванням положень Конституції України, законів та стратегічних документів, що визначають засади функціонування сектору безпеки і оборони. Основоположною є Конституція України, згідно з якою захист суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності держави є найважливішою функцією держави та справою всього народу [3].

Зміст державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу визначається низкою спеціальних законодавчих актів. Передусім це Закон України «Про національну безпеку України» [4], який визначає принципи формування та реалізації єдиної державної політики у сфері безпеки і оборони, а також структуру сектору безпеки. Важливе значення має Закон України «Про оборонні закупівлі» [5], що регулює процедури планування, фінансування, укладення та виконання державних контрактів у сфері оборонного виробництва.

Крім того, значну роль відіграють затверджені Указами Президента України стратегічні документи, які визначають довгострокові орієнтири розвитку галузі, зокрема Стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України та Державну стратегію воєнної безпеки України [6-7]. Ці документи формують методологічну основу для реалізації політики модернізації національної оборонної промисловості, розвитку науково-виробничого потенціалу, посилення міжнародного співробітництва, у тому числі з країнами-членами НАТО та ЄС.

Нормативно-правова база державної політики у сфері ОПК орієнтована на досягнення трьох ключових цілей:

- забезпечення технологічної незалежності держави через розвиток власного оборонного виробництва;
- підвищення ефективності використання бюджетних ресурсів шляхом запровадження прозорих процедур оборонних закупівель;
- створення сприятливих умов для інтеграції України у європейський та глобальний безпековий простір.

Поступові зміни в законодавчому полі відображають перехід від централізованої системи управління до моделі стратегічного партнерства держави та приватного сектору, що відповідає сучасним європейським тенденціям. У цьому контексті ключового значення набуває інституційна спроможність центральних органів виконавчої влади, відповідальних за формування та реалізацію державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу.

Інституційна система публічного управління оборонно-промисловим комплексом України є багаторівневою та охоплює низку органів державної влади, діяльність яких спрямована на планування, координацію, реалізацію та контроль державної політики у сфері оборонного виробництва.

Ключовим суб'єктом управління є Кабінет Міністрів України, який відповідно до Конституції та Закону України «Про Кабінет Міністрів України» забезпечує реалізацію внутрішньої і зовнішньої політики держави, у тому числі у сфері національної безпеки та оборони. У контексті ОПК уряд виконує координаційну функцію, затверджує державні програми розвитку оборонно-промислового комплексу, визначає обсяги фінансування, координує діяльність підпорядкованих органів виконавчої влади та підприємств державного сектору. Важливою функцією Кабінету Міністрів є також забезпечення гармонізації української нормативної бази з правом Європейського Союзу у сфері оборонних закупівель та державної допомоги підприємствам ОПК [8].

Центральне місце у реалізації оборонної політики займає Міністерство оборони України, яке визначає потреби Збройних Сил України у військовій техніці, озброєнні та матеріальних ресурсах, формує державне оборонне замовлення і забезпечує контроль за його виконанням. Міністерство також здійснює військово-технічну політику, сприяє розвитку вітчизняного виробництва обо-

ронної продукції, а в умовах воєнного стану відіграє ключову роль у координації міжвідомчої взаємодії у сфері постачання та логістики [9].

Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України відіграє ключову роль у системі публічного управління оборонно-промисловим комплексом, поєднуючи аналітичні, регуляторні та координаційні функції. Його компетенція охоплює формування економічних передумов розвитку оборонної промисловості, визначення пріоритетів державної промислової та інноваційної політики у сфері безпеки, а також забезпечення ефективного використання ресурсів, зокрема природних і аграрних, у межах національної безпекової стратегії. Міністерство відповідає за розвиток внутрішнього ринку оборонної продукції, регулювання експортно-імпортних операцій у сфері військово-технічного співробітництва, підвищення інвестиційної привабливості галузі та інтеграцію українських виробників у міжнародні виробничі ланцюги.

З урахуванням об'єднання економічного, екологічного та аграрного напрямів у межах однієї інституції, Міністерство забезпечує узгодження економічних, екологічних і продовольчих аспектів державної політики, що має важливе значення для сталого функціонування оборонно-промислового комплексу. Зокрема, воно бере участь у формуванні продовольчої безпеки сектору оборони, контролі за дотриманням екологічних стандартів під час виробництва та утилізації військової техніки, а також у впровадженні систем екологічної сертифікації оборонних підприємств. Такий інтегрований підхід сприяє підвищенню ефективності державного управління, зменшенню міжвідомчої фрагментації та забезпечує узгодженість політики у сферах економіки, екології, аграрного виробництва та національної безпеки [10].

Особливе місце у системі публічного управління належить Раді національної безпеки і оборони України (РНБО) – координаційному органу при Президентові України, який здійснює стратегічне планування та узгоджує дії органів виконавчої влади у сфері національної безпеки. РНБО розробляє рекомендації щодо розвитку ОПК, затверджує пріоритети державного оборонного замовлення, координує взаємодію між силовими структурами, урядом і підприємствами оборонного сектору [11].

Крім того, важливу роль у забезпеченні захисту державних інтересів у сфері оборонного виробництва відіграє Служба безпеки України (СБУ). До її повноважень належать протидія шпигунству, диверсіям і витоку технологічної інформації, захист державної таємниці, а також контроль за дотриманням режиму секретності на оборонних підприємствах [12].

Отже, сучасна система центральних органів виконавчої влади, що формують і реалізують державну політику у сфері оборонно-промислового комплексу, функціонує на засадах багатовекторної взаємодії між урядом, силовими структурами та економічними відомствами. Проте ефективність її

діяльності значною мірою залежить від узгодженості дій, чіткого розмежування повноважень і посилення механізмів стратегічного планування. Удосконалення координації між інституціями дозволить створити більш гнучку та адаптивну модель управління оборонною промисловістю, здатну забезпечити технологічну модернізацію, інноваційний розвиток і посилення обороноздатності України в умовах тривалих безпекових викликів.

Попри поступову трансформацію системи публічного управління оборонно-промисловим комплексом, її ефективність залишається обмеженою низкою структурних, нормативних та інституційних проблем. Насамперед це стосується фрагментарності повноважень між центральними органами виконавчої влади, що призводить до неузгодженості управлінських рішень, дублювання функцій і розпорошення відповідальності. Зокрема, функції щодо формування державного оборонного замовлення, розвитку оборонних технологій, стандартизації виробництва та експортного контролю розподілені між Міністерством оборони, Міністерством економіки, довілля та сільського господарства України, РНБО, СБУ, а також окремими державними підприємствами, що ускладнює міжвідомчу координацію.

На наш погляд, однією з ключових проблем є відсутність єдиного центру стратегічного планування розвитку ОПК. Після ліквідації Міністерства з питань стратегічних галузей промисловості його функції були розподілені між кількома органами, що створило знизило темпи реалізації державних програм модернізації оборонного виробництва. Нині стратегічне планування здійснюється фрагментарно – через урядові рішення, ініціативи окремих міністерств або РНБО, без створення єдиної системи пріоритетів, узгоджених із загальнодержавною політикою безпеки та економічного розвитку.

Суттєвим викликом залишається обмежена спроможність державних інституцій до довгострокового прогнозування потреб оборонного сектору. Планування оборонних закупівель часто має ситуативний характер, залежить від політичних і бюджетних чинників, що не дає змоги сформувати стабільний ринок оборонної продукції та забезпечити належний рівень інноваційного оновлення. Відсутність сталих механізмів фінансового забезпечення розвитку ОПК обмежує інвестиційну привабливість галузі та стримує участь приватного сектору у виконанні оборонних замовлень.

Крім того, спостерігається дублювання функцій у сфері контролю та регулювання. Зокрема, частина повноважень щодо військово-технічного співробітництва, експортного контролю і сертифікації продукції розподілена між різними органами, що ускладнює процедури отримання дозволів та погоджень. Це призводить до затримок у виробництві, ускладнює вихід українських підприємств на зовнішні ринки і створює ризики для залучення іноземних партнерів.

З огляду на сучасні виклики, одним із першочергових завдань державної політики є посилення ролі центральних органів виконавчої влади як стратегічних координаторів розвитку ОПК, орієнтованих на стандарти управління, прийняті у країнах Європейського Союзу та НАТО.

По-перше, доцільним є створення єдиного центрального органу стратегічного планування розвитку оборонно-промислового комплексу, який забезпечуватиме узгодження політики уряду, Міністерства оборони, РНБО, силових структур і приватного сектору. Такий орган має виконувати функції аналітичного центру, що здійснює довгострокове прогнозування, координує науково-технічні програми, розробляє рекомендації щодо пріоритетів оборонного виробництва та інноваційних інвестицій.

По-друге, важливо запровадити інтегровану систему стратегічного управління ОПК, яка базуватиметься на принципах програмно-цільового підходу. Це дозволить забезпечити чітке планування результатів діяльності, контроль виконання державних програм, прозорість використання бюджетних коштів і зниження ризиків дублювання функцій між інституціями.

По-третє, важливим напрямом реформування є посилення принципів прозорості, підзвітності та доброчесності в управлінні державними оборонними підприємствами. Необхідно впровадити стандарти корпоративного управління, що відповідають керівним принципам Організації економічного співробітництва та розвитку (OECD) і законодавству ЄС. Це включає створення незалежних наглядових рад, регулярний фінансовий аудит, відкриті звіти про результати діяльності та впровадження системи електронного моніторингу оборонних контрактів.

Нарешті, одним із ключових векторів удосконалення є цифровізація управлінських процесів у сфері оборонного виробництва. Впровадження єдиної інформаційної платформи для управління оборонними закупівлями, контролю ланцюгів постачання та моніторингу виконання контрактів забезпечить прозорість, скорочення бюрократичних процедур і підвищення ефективності ухвалення рішень.

Висновки. Узагальнюючи, слід зазначити, що реформування системи публічного управління оборонною промисловістю України має здійснюватися у напрямі створення цілісної, прозорої та інноваційно орієнтованої моделі, яка базуватиметься на принципах європейського врядування, підзвітності та партнерства. Саме такий підхід здатен забезпечити підвищення інституційної спроможності держави, конкурентоспроможність вітчизняного ОПК і зміцнення обороноздатності України в умовах тривалих безпекових викликів.

Література:

1. Evron Y. Israel's defence industry: adaptation and growth in a changing arms market. Defence studies. 2025. Vol. 25. NO2. 301-321. URL: <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2472720>

2. Paik W. The korean defense industry enters the european security theater an analysis of Korea-Poland arms deals. Institut de Recherche Stratégique de l'Ecole Militaire. 2024. URL: https://www.irsem.fr/storage/file_manager_files/2025/03/nr-irsem-140-paik.pd
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про національну безпеку: Закон України від 21.06.2018. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
5. Про оборонні закупівлі: Закон України від 17.07.2020 № 808-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
6. Про стратегію розвитку оборонно-промислового комплексу України : Указ Президента України від 20.08.2021 № 372/2021. URL: <https://www.president.gov.ua>
7. Про Стратегію воєнної безпеки України : Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://www.president.gov.ua>
8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27.02.2014 № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text>
9. Міністерство оборони України. *Офіційний сайт*. URL: <https://mod.gov.ua/>
10. Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України. *Офіційний сайт*. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA>
11. Про Раду Національної безпеки та оборони : Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text>
12. Про службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text>

References:

1. Evron Y. (2009) Israel's defence industry: adaptation and growth in a changing arms market. *Defence studies*. Vol. 25, NO2, 301-321. URL: <https://doi.org/10.1080/14702436.2025.2472720> [[in English]
2. Paik, W. (2023). The Korean Defense Industry Enters the European Security Theater: An Analysis of Korea-Poland Arms Deals. Paris: Institut de Recherche Stratégique de l'École Militaire (IRSEM). URL: https://www.irsem.fr/storage/file_manager_files/2025/03/nr-irsem-140-paik.pd [in English]
3. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 No. 254k/96-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Pro natsionalnu bezpeku: Zakon Ukrainy vid 21 cherv. 2018 roku № 2469-VIII [On National Security: Law of Ukraine of June 21, 2018 No. 2469-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
5. Pro oboronni zakupivli: Zakon Ukrainy vid 17 lyp. 2020 roku № 808-IX [On Defense Procurement: Law of Ukraine of July 17, 2020 No. 808-IX]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text> [in Ukrainian].
6. Pro stratehiiu rozvytku oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 20 serp. 2021 roku № 372/2021 [On the Strategy for the Development of the Defense-Industrial Complex of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of August 20, 2021 No. 372/2021]. URL: <https://www.president.gov.ua> [in Ukrainian].
7. Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 berez. 2021 roku № 121/2021 [On the Strategy of Military Security of Ukraine: Decree of the President of Ukraine of March 25, 2021 No. 121/2021]. URL: <https://www.president.gov.ua> [in Ukrainian].

8. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27 liut. 2014 roku № 794-VII [On the Cabinet of Ministers of Ukraine: Law of Ukraine of February 27, 2014 No. 794-VII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].

9. Ministerstvo oborony Ukrainy [Ministry of Defence of Ukraine]. *Ofitsiyni sait [Official Website]*. URL: <https://mod.gov.ua/> [in Ukrainian].

10. Ministerstvo ekonomiky, dovkillia ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Ministry of Economy, Environment and Agriculture of Ukraine]. *Ofitsiyni sait [Official Website]*. URL: <https://me.gov.ua/?lang=uk-UA> [in Ukrainian].

11. Pro Radu Natsionalnoi bezpeky ta oborony: Zakon Ukrainy vid 05 berez. 1998 roku № 183/98-VR [On the National Security and Defense Council: Law of Ukraine of March 5, 1998 No. 183/98-VR]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

12. Pro Sluzhbu bezpeky Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25 berez. 1992 roku № 2229-XII [On the Security Service of Ukraine: Law of Ukraine of March 25, 1992 No. 2229-XII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text> [in Ukrainian].

УДК 351:342.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-127-144](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-127-144)

Гасюк Ігор Леонідович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри права та публічного управління, Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка, м. Суми, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Норчук Юрій Володимирович кандидат психологічних наук, доцент кафедри управління повсякденною діяльністю підрозділів Військова академія, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-0850-2278>

ІНТЕРЕСИ, ЯК ПРЕДМЕТ ДІАЛЕКТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. У статті представлено результати дослідження особливостей здійснення взаємодії держави й громадянського суспільства, яка обумовлена необхідністю реалізації спільних інтересів: громадянина, громадянського суспільства, держави, приватної або публічної їх складників. Реалізація дослідження здійснювалась із застосуванням діалектичного та системного підходів. Встановлено, що важливим аспектом взаємодії громадянського суспільства і влади є персоналії, які таку комунікацію здійснюють. Визначено значення лідерів, партій та громадянських об'єднань у процесах організації влади та реалізації, як державних, так і приватних інтересів. В дослідженні визначено, що інтерес, як поняття носить більш прагматичний, фінансовий або інший ціннісний аспект, і може розумітись, як цінність, яка здатна задовольнити певну потребу. Зважаючи на те, що теорія грошей є тим універсальним мірилом цінностей усіх речей, то саме останній контекст поняття «інтерес» дозволяє опосередковано вести мову про можливість і вартість задоволення потреб людини й суспільства розпочинаючи від базових потреб і закінчуючи вищими: культурним та духовним розвитком. Доводиться, що саме площина задоволення потреб індивідуальних обумовлює і зміст інтересів, які залежно від рівня узагальнення, масовості, базової, фізичної необхідності можуть бути поділеними на інтереси індивідуальні, групові, суспільні та державні. Саме навколо них в різних формах і варіаціях здійснюється взаємодія між громадянським суспільством, державою і владою. Визначено, що з інтересів приватних, які в більшості є спільними для усіх індивідів, формуються інтереси суспільства, які можуть носити відмінності лише в якісному і кількісному їх вимірі, що своєю чергою, дозволяє виокремлювати із загальної маси так звані «групи за

інтересами». Інтереси суспільства – це сукупність потреб, цілей, прагнень та цінностей, які об'єднують людей у певні соціальні групи або суспільство в цілому (в тому числі й громадянське суспільство) та визначають напрями їхньої діяльності. Класифікація інтересів суспільства і держави безпосередньо пов'язана із наявними приватними інтересами та дзеркально відображає їх зміст. Визначено, що індивідуальні інтереси окремої особи пов'язані з її особистими потребами, групові інтереси певної соціальної групи, класу чи професійної спільноти відображають спільні для усіх потреби, а державні або національні інтереси, всієї країни чи нації, як правило відображають інтереси провідних груп і тих, хто при владі та визначає внутрішню та зовнішню державні політики.

Ключові слова: держава, суспільство, діалектика, взаємодія, інтерес.

Hasiuk Ihor Leonidovich doctor of sciences in public administration, full professor, full professor of the department of law and public administration of Sumy state pedagogical university named after A.S. Makarenko, Sumy, <https://orcid.org/0000-0001-6575-5680>

Norchuk Yuriy Volodymyrovych PhD in Psychology, associate professor of the department of daily activities management of military academy, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-0850-2278>

INTERESTS AS A SUBJECT OF DIALECTICAL INTERACTION BETWEEN THE STATE AND CIVIL SOCIETY

Abstract. The article presents the results of a study of the peculiarities of interaction between the State and civil society, which is conditioned by the need to realize common interests: of a citizen, civil society, the State, and their private or public component. The study was carried out using dialectical and systematic approaches. It is established that an important aspect of the interaction between civil society and the government is the personalities involved in such communication. The importance of leaders, parties and civic associations in the processes of organizing power and realizing both public and private interests is determined. The study determines that interest as a concept has a more pragmatic, financial or other value aspect, and can be understood as a value that can satisfy a certain need. Given that the theory of money is the universal measure of the value of all things, it is the latter context of the concept of “interest” that allows us to indirectly talk about the possibility and cost of satisfying the needs of a person and society, ranging from basic needs to higher ones: cultural and spiritual development. It is proved that it is the plane of satisfaction of individual needs that determines the content of interests, which, depending on the level of generalization, mass, basic, physical necessity, can be divided into individual, group,

social and state interests. It is around these interests that interaction between civil society, the State and the authorities takes place in various forms and variations. The author determines that out of private interests, which are mostly common to all individuals, the interests of society are formed, which may differ only in their qualitative and quantitative dimensions, which in turn allows distinguishing so-called “interest groups” from the general mass. The interests of society are a set of needs, goals, aspirations and values that unite people into certain social groups or society as a whole (including civil society) and determine the directions of their activities. The classification of interests of society and the State is directly related to the existing private interests and mirrors their content. It is determined that individual interests of an individual are related to his or her personal needs, group interests of a certain social group, class or professional community reflect common needs, and state or national interests of the whole country or nation usually reflect the interests of pro-government groups and those in power who determine domestic and foreign state policy.

Keywords: state, society, dialectic, interaction, interests.

Постановка проблеми. Важливим аспектом взаємодії громадянського суспільства і влади є персоналії, які таку комунікацію здійснюють. Тобто представники-активісти або лідери від громадянського суспільства і представники влади із певними повноваженнями. Як свідчить практика, дуже часто на політичному олімпі зустрічаються люди, які із плином часу та зміни ситуації, знаходяться по черзі на одній зі сторін барикад боротьби за добробут усіх і кожного: то вони представники влади то представники громадянського суспільства або політичних сил, які знаходяться в опозиції до влади. Будь-яка взаємодія між громадянським суспільством і владою точиться навколо розв'язання певних проблем, які не дозволяють повною мірою задовольнити чи то приватний інтерес окремого громадянина, чи то суспільний або державний інтерес. Зміст потреб, які у свої сукупності добре представлені через піраміду Маслоу [3] відображають і зміст інтересів, як спонукальних мотиваційних домінант до вчинення певних дій. Механізми та умови просування певних осіб до лав владного бомонду і зміст їх інтересів є визначальними чинниками, які впливають на ефективність взаємодії між владою, державою з одного боку, а з другого, громадянським суспільством або окремим громадянином. Саме зміст інтересів і становить діалектичну основу для взаємодії держави та суспільства дослідження якого є актуальною науковою проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень спрямованих на виявлення особливостей та закономірностей в побудові ефективної взаємодії між державою та громадянським суспільством значно побільшало, а коло проблемних питань стало значно ширшим. Так, з позицій системного підходу, автори стверджують [9, 10], що зворотні зв'язки між державою і громадянським

суспільством обумовлюють надійність і щільність їхньої взаємодії. Обмін інформацією сприяє орієнтації на досягнення соціальної ефективності публічного управління, оскільки забезпечує донесення до влади актуальних потреб і вимог суспільства. Водночас така взаємодія навколо інтересів різних політичних та соціальних груп не завжди є конструктивною. Як зазначають дослідники [12, 14, 15, 18], що хоча і відбуваються позитивні зрушення внаслідок розгортання демократичних процесів, взаємодія між громадянським суспільством та державою не є вже й такою досконалою і плідною. Автори наголошують, що взаємодія держави та суспільства відбувається не тільки у конструктивний спосіб, на кшталт кооперації, але й в більш жорсткий спосіб – конкуренції та конфлікту. На думку дослідників, співпраці у взаємодії держави та суспільства в «ідеальному» вигляді не існує. Більш реальною є взаємодія на основі конкуренції та конфліктів, які полягають у боротьбі за цінності та інтереси.

На думку дослідників глобальна демократизація соціального життя та соціальних відносин, утворення принципово нових основ громадянського урядування та збільшення впливу з боку держави на стан громадянського суспільства утворюють необхідний та достатній фундамент для подальшого вдосконалення публічного управління в Україні. Впровадження в комунікативну практику передового досвіду країн Європейського Союзу значно збільшує шанси на успіх у підвищенні якості та ефективності такої взаємодії. Сутність ефективного функціонування влади та громадянського суспільства можливий лише за наявності ефекту синергії, коли вони взаємодіють як єдина та злагоджена соціальна система: держава, публічна влада, громадянське суспільство [5, 17, 19].

Історико-ретроспективний та компаративний аналіз, який був проведений у ряді досліджень, дозволяє науковцям стверджувати, що досвід становлення громадянського суспільства в Україні є складним і неоднозначним і не варто просувати концепцію європейського громадянського суспільства до українських умов та копіювати досвід інших країн [13].

Взаємодія громадянського суспільства та держави завжди відбувається навколо певних предметних сфер, які в самому широкому розумінні, відображають усю сукупність інтересів: починаючи від приватних і закінчуючи державними. Особливої уваги науковцями приділяється проблемі «національних інтересів» [8], визначенню їх змісту в контексті національної безпеки [11], їх систематизації та класифікації [4], в теорії міжнародних відносин [6], національних інтересів в економічній сфері [7], суспільних інтересів в процесах економічного розвитку територій [16], а також висвітленню змісту основних ознак публічного інтересу та його співвідношення з державними інтересами [1]. Науковцями доводиться, що суспільний або публічний інтерес має відповідати загальноновизнаним нормам моралі та відповідати змісту загальнодержавних або національних інтересів, хоча і не зазначається, які є первинними, а які є

похідними. Слід погодитись із думкою авторів про те, що державні та суспільні інтереси не завжди тотожні, а тим більш вони можуть не відповідати змісту інтересів пересічного громадянина, хоча водночас і доводиться необхідність того, що держава повинна орієнтуватися на суспільні (публічні) інтереси та створювати механізми для захисту приватних інтересів.

Таким чином, аналіз літературних джерел переконливо доводить, що дослідження, які б висвітлювали зміст інтересів навколо яких відбувається взаємодія держави та громадянського суспільства з позицій діалектичного підходу є актуальними.

Метою статті є визначення на основі діалектичного підходу змісту інтересів, як предмету взаємодії держави й громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Важливим аспектом взаємодії громадянського суспільства і влади є персоналії, які таку комунікацію здійснюють, адже саме вони є безпосередніми носіями та головними акторами реалізації приватних, публічних, державних або національних інтересів. Представники-активісти або лідери від громадянського суспільства і представники влади із певними повноваженнями це люди зі своїми інтересами. Політична сфера діяльності людини облаштована таким чином, що дуже часто на політичному олімпі зустрічаються люди, які із плином часу та зміни ситуації, знаходяться по черзі на одній зі сторін барикад боротьби за добробут усіх і кожного: то вони представники влади то представники громадянського суспільства, яке знаходиться в опозиції до влади. Якими є механізми та умови просування певних осіб до лав владного бомонду? Зазначимо, що ми розглянемо лише ті, які є позитивними з погляду морально-етичних норм.

Значення лідерів, партій та громадянських об'єднань у процесах організації влади, а відповідно і домінування певних інтересів, має визначальну роль для суспільства та держави: або це буде довга і нескінченна рецесія або процвітання та розвиток. Лідери відіграють ключову роль у формуванні, утвердженні та реалізації влади, оскільки вони мають генерувати ідеї та визначати стратегічний курс держави або спільноти, формувати зміст життєво важливих інтересів суспільства і держави. На жаль це не завжди так, майже завжди не так, адже в більшості присутній популізм і проголошення тих тез, які хочуть чути більша частина політично активного суспільства. Саме це дозволяє їм консолідувати суспільство навколо спільних цілей та інтересів, стати посередниками між владою та громадянами, формуючи механізми зворотного зв'язку. Як правило, не зважаючи на засоби та механізми досягнення політичних, управлінських висот особа, яка претендує на лідерство має володіти низкою якостей, як от: харизматичністю та здатністю надихати людей на звершення, компетентністю, професіоналізмом у відповідній сфері, широкою ерудицією, знаннями та життєвим досвідом, етичністю, вірністю демократичним принци-

пам, високим рівнем морально-вольових якостей, особистими досягненнями, які забезпечують такій особі суспільне визнання та бажання наслідування. Зрозуміло, що цей перелік є дещо ідеалізованим, адже такі люди, як правило мають декілька облич та ролей, одне для суспільного вжитку, інше для приватного життя, і яке (обличчя) є відбитком реальних, приватних цілей та інтересів, які досягаються коштом здійснення суспільної, громадської діяльності.

В сучасному суспільстві політичні діячі в умовах усталеної демократії розпочинають свій шлях до владних державних висот з участі у різноманітних політичних партіях, подекуди змінюючи їх залежно від змін в структурі громадської думки та політичного розташування сил. Саме політичні партії є основними інструментами демократичного устрою та забезпечують взаємодію між громадянським суспільством і владою, оскільки вони:

- Формують політичну еліту через підготовку кандидатів у владу.
- Виражають інтереси різних соціальних груп і працюють над їх реалізацією.
- Здійснюють контроль за діяльністю усіх гілок влади (у випадку опозиції), організовуючи так звані «опозиційні уряди».

Історія людства налічує безліч прикладів успішності політичних партій, під проводом яких здійснювались не тільки державні перевороти та революції (комуністична та націонал-соціалістична партії), а й відкритий геноцид інших націй, народів, рас, людей із відмінним віросповіданням та життєвими цінностями. Злочини проти людства і людей на чолі із партійними та державними лідерами в одній особі ставали можливими завдяки низці умов, які були прийнятними для більшості політично активного суспільства. В першу чергу, це наявність легко зрозумілої для широких мас ідеології, яка відповідає їх інтересам, потребам, цінностям, культурі, вихованню, традиціям, віруванням тощо. Другою умовою є наявність компетентних і харизматичних лідерів та ефективних управлінців, які є фахівцями своєї справи, коли посади обіймають не тільки за політичною кон'юктурою й особистісною відданістю вождю, але й за професіоналізмом, навички та уміння. Вкрай необхідною є підтримка широких верств населення через відкритість та активну діяльність, яка створює видимість, що кожний громадянин є цінністю для держави та влади, суспільства, що він знаходиться під захистом, його уміння та навички цінуються, до думки дослухаються, а його голос в реалізації суспільних справ є важливим.

Громадянські об'єднання доповнюють державні та партійні механізми управління, сприяючи захисту прав громадян та контролю за діями влади, виробленню ініціатив, що відповідають інтересам окремих груп населення, формуванню соціальної активності та громадянської свідомості. На нашу думку, основними умовами та етапами виокремлення лідерів із громадської маси є наступні. Лідер завжди є зажаданим в той час, коли є наявність назрілих в

суспільстві та державі суперечностей, соціальних та економічних викликів або криз, які потребують негайного вирішення. Вирішальним для формування лідера є в нього бажання та особистісна ініціатива активної участі в громадських рухах, політичних партіях, громадських ініціативах. Здатність до формування власного іміджу через публічні виступи, участь у дебатах, сміливість та бажання брати та нести персональну відповідальність за усі дії та їх наслідки для суспільства, що є необхідною і визначальною рисою лідера. Дуже важливою або визначальною у наш час є фінансова спроможність особи, яка бажає стати лідером, або підтримка певних фінансових груп для здійснення нею публічної діяльності. Як правило, це є визначальним чинником, який обумовлює домінування і захист інтересів таких груп політиками й державними діячами найвищого рівня, які з їх допомогою досягли владних висот. Саме вони докладають максимум зусиль для представлення інтересів фінансових, інших впливових груп, як державних або національних.

Як правило, перший етап становлення лідера, це визнання в межах локальної спільноти, активна комунікація із місцевими органами влади та їх керівниками, участь у розв'язанні локальних проблем (місцеві ініціативи, проєкти), і як наслідок це набуття підтримки місцевої громади через результати роботи.

Другий етап це підвищення впливу на регіональному чи національному рівні коштом розширення активної участі у діяльності партій або громадських об'єднань, і як наслідок можливість висування певного майбутнього політичного діяча на виборні посади (депутат, мер тощо).

Третій етап це безпосередня інтеграція в державну владу, у вищі її ешелони. Це дозволяє брати активну участь у прийнятті важливих рішень у складі парламенту, уряду чи інших органів влади, або взагалі, очолити державу. Це відкриває шлях для набуття статусу національного або навіть міжнародного лідера через впливові для міжнародної спільноти соціально-корисні дії. Саме на цьому етапі особа стає носієм та реалізатором інтересів певної, як правило фінансово і політично впливової частини суспільства.

Ми представили дещо ідеалізований алгоритм, який більше притаманний мажоритарному механізму формування кадрів для влади, адже партійний не передбачає необхідності підтримки громадою кожного члена партії, адже підтримують, як правило її лідера. А це створює можливості застосування партійного механізму для просування у владу недобросовісних осіб стосовно суспільних справ, або взагалі осіб, із кримінальним минулим, але високим соціальним рейтингом в певних колах. Зрозуміло, що за таких обставин державні або національні інтереси, не кажучи вже про інтереси більшої частини населення не знаходяться в полі зору таких осіб.

Таким чином, лідери, політичні партії та громадянські об'єднання – це основні суб'єкти організації влади, що формують основу політичної системи, є

стороною для взаємодії із владою представляючи інтереси громадянського суспільства. Політичні лідери внаслідок боротьби за владу можуть змінювати своє реноме із представника громадянського суспільства до представника влади, що є можливим завдяки наявності в них відповідних професійних, моральних та харизматичних якостей, широкого визнання суспільством через свою активну діяльність. Процес виокремлення таких постатей залежить від актуальних соціальних потреб і викликів, що формують запит на нових лідерів, центром яких є інтерес приватний та публічний.

Поняття «інтерес» носить доволі неоднозначний поняттєвий контекст, а саме: інтерес це відчуття бажання приділити увагу чомусь або бажання бути залученим до чогось і дізнатися про щось більше; інтерес – це діяльність, якою людині подобається займатися, і предмети, на вивчення яких вона готова витратити час; інтерес розуміється як реакція на властивість, якою володіє певна річ, і яка викликає цікавість або бажання нею володіти; інтерес це те, що може принести переваги або впливати на когось чи щось. Також, в англомовному середовищі, інтерес, як поняття носить більш прагматичний, фінансовий характер і розуміється як гроші, які заробляє індивід, зберігаючи їх на рахунок в банку або іншій фінансовій установі [2]. Зважаючи на те, що гроші є тим універсальним мірилом цінностей усіх речей, то саме останній контекст поняття «інтерес» дозволяє опосередковано вести мову про можливість і вартість задоволення потреб людини й суспільства розпочинаючи від базових потреб і закінчуючи вищими: культурним та духовним розвитком. На нашу думку, саме площина задоволення потреб індивідуальних обумовлює і зміст інтересів, які залежно від рівня узагальнення, масовості, базової, фізичної необхідності можуть бути поділеними на: інтереси індивідуальні, групові, суспільні й державні. І саме навколо них в різних формах і варіаціях здійснюється взаємодія між громадянським суспільством, державою і владою.

З інтересів приватних, які в більшості є спільними для усіх індивідів, формуються інтереси суспільства, які можуть носити відмінності лише в якісному і кількісному їх вимірі, що своєю чергою, дозволяє виокремлювати із загальної маси так звані «групи за інтересами». Отже, інтереси суспільства – це сукупність потреб, цілей, прагнень та цінностей, які об'єднують людей у певні соціальні групи або суспільство в цілому (в тому числі й громадянське суспільство) та визначають напрями їхньої діяльності. Здавалося б, що спільні інтереси не можуть продукувати таку безліч суперечностей, які б одночасно об'єднували та роз'єднували суспільство, примушувало б його вести боротьбу кожного із кожним, владу із суспільством, а держава буде протистояти кожному індивіду, який є його невід'ємною часткою. Суперечності закладені в саму сутність основних рис суспільних інтересів, серед яких на нашу думку визначальними є наступні.

Колективний характер інтересів стосується не окремих осіб, а певної спільноти (нація, клас, соціальна група), які претендують на певне благо, але воно є обмеженим, і досяжним у різний спосіб. Воно представляється індивідуально кожним в різній мірі, кількості і якості. У кожного є власні бачення щодо кількісно-якісних характеристик такого блага-інтересу та способів його досягнення або реалізації. Саме колективний або спільний характер сутності інтересу, який відображається через призму приватної особистісної користі або аспекті породжує безліч сперечань, які є джерелами протистоянь, загроз правам, свободам громадян, їх життю та здоров'ю. Адже таке благо є бажаним для усіх і є в колі життєвих інтересів кожного громадянина, але зважаючи на кількісну його обмеженість, різний ступінь його досяжності для членів соціуму залежно від їх соціального або будь-якого іншого статусу, індивідуальних бажань щодо величини кількісного володіння ним породжують безліч причин, які призводять до змагальності та конкуренції між членами соціуму. Така змагальність та конкуренція проявляється стосовно майже усіх речей навколишнього світу: мати більше грошей, кращу освіту, кращу посаду, вищий соціальний статус, значні статусні відмінності від інших тощо. Але досягнення цих «більше і краще» можливо лише завдяки зусиллям усього соціуму, тобто є суспільним, а от привласнення і розподіл таких благ переходить в площину приватного інтересу. Говорячи в термінах марксизму виробництво благ є суспільним, а от розподіл, привласнення та споживання має приватний характер. Саме в у цій сфері й точиться основна боротьба між інтересами людей, груп, держави, а саме тих, хто є при владі. Слід відзначити, що ті, хто є при владі знаходяться у більш зручному становищі щодо можливості задоволення своїх інтересів у порівнянні із рештою суспільства, адже в їх руках є механізм держави. Саме тому, інтереси держави можуть бути використані, як прикриття перед соціумом з боку владних еліт, в процесах досягнення своїх особистих, приватних або кланових інтересів із використанням усіх можливостей державної влади, маніпулюючи ними та підмінюючи їх сутність. Для прикладу, говорячи про національну безпеку та територіальну цілісність, яка беззаперечно є провідним державним інтересом, влада може переслідувати свій глибоко приватний інтерес щодо збереження земель, майна, засобів виробництва, які належать провладним олігархам і знаходяться в приватній власності, а решта суспільства по суті є лише персоналом, що обслуговує майно, яке йому ніколи не належало і не буде належати. А от для пересічного громадянина захист таких державних інтересів є конституційним обов'язком, але ніяким чином не пов'язаний із його власним, приватним інтересом, адже більшість, не володіє майном, не має заощаджень, а подекуди й стабільних джерел для фізичного існування. Зазвичай, під час відстоювання державних інтересів, особливо у збройний спосіб, громадяни можуть бути позбавлені здоров'я, життя та свободи. Як правило, таке

позбавлення відбувається внаслідок бажання індивіда задовольнити свої приватні інтереси делегувавши державі повне право розпоряджатись своїми немайновими особистісними правами: правом на життя, здоров'я тощо, яке використовується для відстоювання владою у такий спосіб державних інтересів. В цьому і проявляється основна суперечність між суспільним, державним та приватним інтересом. В безпеці зацікавлені всі, але вона (безпека) може бути реалізована у різний спосіб на різних підставах і умовах, і відповідно, обійдеться різною ціною для кожного члена соціуму. Такий стан речей характерний для усіх без виключення суспільно-економічних формацій, чи їх усіх можливих похідних та варіацій, у яких може процвітати «державний капіталізм» чи «конституційна монархія». Для них є спільним те, що більшість громадян, з їх приватними інтересами є взагалі вторинним елементом в державному механізмі та призначення яких, полягає в обслуговуванні інтересів владної верхівки. Таке симбіотичне злиття влади, яке ототожнює себе із самою державою призводить до протиставлення людей при владі та певних «елітних» соціальних груп самому громадянському суспільству. Виникають суперечності, які не можливо розв'язати мирним, договірним шляхом, а тільки жорсткими, силовими методами боротьби.

Залежність інтересів від історичного контексту полягає в тому, що з розвитком суспільства та технологій змінюється зміст самих благ, якості та кількісні їх характеристики, внаслідок чого змінюється рівень їх рідкості та доступності, одні стають загально доступними й менш цінними, інші набирають популярності є дорогими та рідкісними. Розвиток технологій і зростання продуктивності праці дозволяє задовольняти більшу кількість потреб, і відповідно інтересів громадян, а з другого боку, ці потреби й інтерес до їх задоволення теж змінюється в сторону збільшення: отримавши мінімум виникає бажання мати більше, на цьому побудоване усе сучасне суспільство «тотального споживання». Водночас приватна природа їх привласнення і розподілу забезпечує владним елітам застосування механізму контролю за кількістю їх споживання рештою суспільства, таким чином, зберігаючи контроль над ним, регулюючи норми задоволення фізіологічних потреб та створюючи необхідність постійно працювати для отримання речей повсякденної необхідності.

Різноплановість приватних, суспільних та державних інтересів охоплює відповідно до потреб усі сфери життя: політичну, економічну, соціальну, культурну. Залежно від того, на якому рівні піраміди виражається потреба, чи то на фізіологічному, духовному або культурному, зміст інтересу може носити постійний або змінний характер. Єдиною константою може бути інтерес до грошей, адже вони є універсальним інструментом для отримання усіх благ в усіх доступних людям сферах, які продукує суспільство: від тих, які задовольняють фізіологічні, базові потреби до таких, які здатні задовольнити духовні: витвори мистецтва, науки, визнання, влади, нагород, відзнак тощо. Динамізм змісту

інтересів обумовлюється змінами – чи то розвитком, чи то навпаки регресом, і залежить від нових соціально-економічних умов, рівня технологічного устрою виробництва, наявних викликів та загроз. Зрозуміло, що під час війни, голоду та розрухи домінанти інтересів будуть значно відмінними від тих, які формуються в умовах достатку та процвітання.

Класифікація інтересів суспільства безпосередньо пов'язана із наявними приватними інтересами та дзеркально відображає їх зміст. За рівнем узагальненості можуть бути індивідуальні інтереси окремої особи, що пов'язані з її особистими потребами (право на освіту, захист приватної власності); групові інтереси певної соціальної групи, класу чи професійної спільноти (спільне бажання вчителів у підвищенні кожному заробітної плати); державні або національні інтереси, всієї країни чи нації, як правило відображають інтереси провладних груп і тих, хто при владі, адже не всі зацікавлені у підвищенні зарплати вчителям, адже тоді інші групи можуть залишитись без такого підвищення, і тому підвищувати треба тим, хто безпосередньо забезпечує державний суверенітет та економічне зростання: військові та силові структури, реальний сектор виробництва. Хоча в даному контексті, в довгостроковій перспективі, тільки якісна освіта кожного громадянина може забезпечити такий суверенітет та економічне зростання, тому, як бачимо, в цій ситуації можливий конфлікт інтересів держави та соціальних груп, який є предметом взаємодії між ними.

За сферою прояву інтереси можна класифікувати як: економічні, пов'язані з виробництвом, розподілом і споживанням благ (зниження податків та створення робочих місць відображають пріоритетне груповий та приватний інтерес, але не завжди ці процеси є доцільними з погляду влади, адже за певних умов, а саме без зростання реального сектору виробництва, може призвести до зменшення доходів бюджету, що знову ж таки, створює умови для виникнення конфлікту інтересів держави й решти суспільства); політичні, які відображають бажання і прагнення брати участь у владі та впливати на соціальні процеси (розширення прав виборців та прозорість виборчого процесу є пріоритетними інтересами громадянського суспільства, але не є інтересами кримінально-олігархічних груп, які прагнуть легітимізації своєї влади); соціальні: пов'язані з рівнем життя, добробутом, освітою, охороною здоров'я; культурні: стосуються духовного розвитку, освіти, мистецтва. Як правило, дві останніх групи є менш пріоритетними для держави ніж безпековий сектор, про що переконливо свідчить структура видатків із державного бюджету будь-якої країни світу.

За часовим виміром розрізняють короткострокові інтереси, зміст яких полягає у задоволенні актуальних потреб, як правило фізіологічних та довгострокові, спрямовані на майбутнє та розвиток суспільства.

За засобами реалізації інтереси поділяють на законні або ті, що відповідають правовим нормам та незаконні або ті, що суперечать законам і моралі. Слід

відзначити, що законність способів реалізації інтересів встановлює влада, що є предметом нескінченних консультацій, обговорень. «Законність» є предметом, навколо якого, точиться взаємодія держави та громадянського суспільства. Парадокс полягає саме в тому, що «законність» цих засобів змінюється з часом, і відображає зміни інтересів провладних груп в певних сферах соціально-економічного життя суспільства. Такі зміни забезпечують максимальні можливості владі щодо застосування силового, морального впливу на громадянське суспільство.

Основними джерелами походження суспільних та державних інтересів є перш за все, природні, біологічні, соціальні потреби людини. Інтереси різних соціальних груп виникають через їхню роль у суспільстві, адже для прикладу, інтереси робітників та інтереси підприємців збігаються в частині отримання прибутку підприємством, а от далі, в його розподілі, інтереси є протилежними: кожна зі сторін прагне його збільшити для себе коштом зменшення частки прибутку в іншій. Підприємець прагне платити робітникам менше водночас вимагаючи працювати більше, а робітники вимагають більшої оплати з одночасним покращенням умов праці – працювати менше, а отримувати більше. Це важливий момент, навколо якого точиться споконвічна боротьба між державою, соціальними групами та індивідами, і яка призводила до безлічі бунтів та революцій. Останні є силовою формою взаємодії між державою та громадянським суспільством.

Рівень соціально-економічного та культурного розвитку визначає потреби суспільства, а історія, традиції та релігія формують цінності суспільства, які утворюють інтереси у матеріальній та духовній площинах. Слід відзначити, що політичні системи та ідеології впливають на формування інтересів. Як правило, у демократіях суспільний інтерес виражається через вибори, у тоталітарних системах він може бути нав'язаний громадянам владою. Розвиток нових технологій також створює нові потреби й інтереси в суспільстві водночас породжуючи такі явища як глобалізація, підвищення впливу на національні економіки транснаціональних компаній, що призводить до конфлікту інтересів вже на рівні держави та світового приватного капіталу.

Значення інтересів в процесі взаємодії громадянського суспільства та держави полягає в тому, що вони не тільки об'єднують людей у групи, партії та організації, але й відображають зміст мотивів, які спонукають суспільство для соціально-економічного розвитку. Інтереси, це інструмент політики, через який відбувається врахування потреб суспільства й окремих громадян, а отже формується державна політика, навколо реалізації якої точиться постійне протистояння між певними соціальними групами. Протистояння, як правило, стосується розподілу коштів, які виділяються із державного бюджету для реалізації певних програм соціально-економічного розвитку країни. Реально,

громадянське суспільство не здатне контролювати якість реалізації самих програм, тому що не має дієвого механізму моніторингу та притягнення до відповідальності дієвих акторів з освоєння бюджетних (народних) грошей.

Інтереси, це невичерпне джерело конфліктів, які є пріоритетною формою взаємодії громадянського суспільства та держави, адже нерівномірне задоволення інтересів різних груп може спричиняти соціальні протистояння, як між громадянами, соціальними групами, суспільством і державою загалом.

Взаємодія, як боротьба і єдність протилежностей суспільства і держави проявляється через вплив індивіда на суспільство та державу, а суспільства і держави на кожного із нас. Індивіди через свої дії, творчість і інновації формують матеріальну та духовну культуру, а через активну участь у житті суспільства можуть впливати на його правила й норми, формувати тренди та зміст суспільної думки. Лідери думок, активісти та впливові особи формують погляди громадськості на важливі питання. Соціальні інновації стають можливими лише тоді, коли найкращі представники людства генерують нові ідеї та проекти, які змінюють технологічні можливості та соціальну структуру держави. З другого боку, вплив суспільства на індивіда здійснюється в процесі його соціалізації, адже суспільство формує особистість через виховання, освіту та взаємодію у родині, школі, релігійних обрядах у яких індивід засвоює загальносуспільні цінності та норми. Суспільство і держава впливає на індивідів через норми, закони, звичаї, мораль, що дозволяє коригувати та управляти поведінкою мас, обмежуючи свободу індивіда за ради забезпечення безпеки та можливості мати таку свободу усім. Суперечність в тому і полягає, що заради забезпечення свободи усім, держава і суспільство має обмежити свободу індивіда: не дозволяється вбивати, впливати на вибір де і як здобувати освіту, лікуватись, яке віросповідання обрати, де жити тощо. Обмежуючи свободу індивіда держава і суспільство надає таку свободу слабшому або членам соціуму, які мають відмінні від решти суспільства погляди та переконання і знаходяться в меншості. Виникає нерозв'язна логічна дилема: держава і суспільство надаючи свободу громадянину і можливість задовольняти свої інтереси, водночас забирає або обмежує її з одночасним обмеженням в реалізації своїх інтересів. Суспільство і держава створює умови для самореалізації індивіда через освіту, медицину, культуру, водночас обмежуючи доступ до них, створюючи різноманітні бюрократичні перепони: конкурси та відбори «кращих» або через надання статусу «елітності» певним установам, до яких можуть потрапити тільки «сильні миру цього».

Висновки. Плідна взаємодія індивіда, суспільства та держави можлива лише за умови балансу прав і обов'язків, де індивід має права на самовираження та розвиток, але також виконує обов'язки перед суспільством. Такі взаємні обов'язки мають бути пропорційне двосторонніми й не має бути ситуації, коли держава і влада, суспільство не виконує своїх обов'язків перед громадянином,

водночас примушуючи його виконувати свої перед ними, а у разі відмови, застосовувати примус. У такий спосіб влада захищає і реалізовує свої інтереси коштом інтересів громадян та громадянського суспільства. Іноді індивідуальні прагнення суперечать інтересам суспільства, але в гармонійному суспільстві вони взаємодоповнюють одне одного, коли є баланс, а обсяги відповідальності є рівнозначними для кожної сторони: громадянина, суспільства, влади. Без взаємодії між індивідом, громадянським суспільством та державою не може бути ніякого соціально-економічного прогресу, адже вона (взаємодія) є його рушійною силою, яка (рушійна сила) народжується в надрах боротьби та єдності протилежностей, які відображають усі можливі суспільні суперечності причиною яких є інтереси. Індивіди пропонують нові ідеї, а суспільство приймає, адаптує та реалізовує їх на благо кожного або відхиляє. В цьому полягає величезна трагедія видатних представників людства коли їх ідей випереджали час в якому вони жили, адже більшість суспільства була не здатна зрозуміти їх сутності та значення.

Суперечності у взаємодії індивіда та суспільства також обумовлені дуалізмом індивідуалізму та колективізму, адже індивідуальні прагнення можуть суперечити загальним цілям суспільства; свободи та контролю, коли індивід прагне свободи, але суспільство встановлює межі та правила поведінки, але як правило, це робить влада, або провладні соціальні групи; інновації та консерватизм, коли нові ідеї можуть зустрічати опір через прихильність до традицій та вірувань.

Таким чином, взаємодія між індивідом, громадянським суспільством та державою є основою соціального життя, яка забезпечує баланс між особистою свободою та колективними інтересами. Водночас як ми доводили вище по тексту, інтереси держави та провладних соціальних груп, дуже часто не сходяться з інтересами пересічних громадян, а також соціальних груп, які не є носіями владних атрибутів: майна, статків, політичного або суспільного впливу. Часто інтереси держави завуальовано під інтереси провладних соціальних груп та олігархів, хоча інтереси держави мають відображати й захищати інтереси кожного громадянина, що має бути вищим пріоритетом. Саме в цьому факті полягає основне сперечання та діалектика взаємодії громадянського суспільства та держави за такою логічною схемою: інтереси кожного індивіда є спільними для усіх, що дозволяє об'єднувати людей у групи, організована група, переслідуючи свої інтереси, здатна підкорити своїй владі решту людей, перетворивши їх через створення держави на громадянське суспільство розшароване по соціальному статусу, достатку іншими ознаками. Механізм держави та влада у своєму вищому пріоритеті інтересів має захищати усіх людей, але цього не робить, і не здатна робити, адже в першу чергу, є механізмом примусу й інструментом провладних еліт для управління громадянами та

суспільством в цілому. Інтереси держави відображені у політиці внутрішній так і зовнішній мають відображати настрої суспільства і конституційно, реально захищати права і свободи кожного громадянина, а суспільство має бути готовим і прагнути забезпечити усім громадянам достойне і комфортне життя, а також у разі загрози існування держави мати бажання стати на захист інтересів держави. Цього в більшості випадків ніколи не відбувається, адже інтереси держави, влади, суспільства і громадян не збігаються або не можуть бути задоволені повною мірою, або взагалі можуть бути діаметрально протилежними, що призводить до домінування у їх взаємодії насильницьких форм комунікацій. Саме тому вважаємо, що природа і сутність громадянського суспільства та організація влади та держави, основи їх взаємодії не можуть і не здатні забезпечити рівні можливості для реалізації інтересів усіх членів соціуму без виключення. Це скоріш є ідеалізованим міфом, теоретичним конструктом бажаної реальності.

Література:

1. Bernaziuk, Y. A. O. (2021). Signs and content of general (public) interest and its relationship with state interests. *Law And Society*, 6, 146–153. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.21>
2. Interest | English meaning - Cambridge Dictionary. (N.D.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interest>
3. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/H0054346>
4. Mateta, O. (2020). Systematization and classification of national interests in the context of Ukrainian national security. *Visnyk Of The Lviv University*, 31, 164–172. <https://doi.org/10.30970/Pps.2020.31.21>
5. Бойко Л. Поняття громадянського суспільства в контексті владно-громадської взаємодії / Л. Бойко // *Грааль Науки*. – 2023. – № 31. – С. 93–94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.36074/Grail-Of-Science.15.09.2023.14>
6. Грушко І. Концептуалізація національних інтересів у теорії міжнародних відносин / І. Грушко // *Міжнародні відносини суспільні комунікації та регіональні студії*. – 2020. – № 2 (8). – С. 6–17. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-06-17>
7. Завгородня С. П. Національні інтереси в економічній сфері: сутність та побудова їх ієрархії / С. П. Завгородня // *Аспекти державного управління* – 2015. – № 3(1–2). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.15421/15155>
8. Калинкина Н. В. Поняття «національний інтерес»: дослідження наукової літератури / Н. В. Калинкина, А. Г. Герасименко // *Формування держави* – 2021. – № 1(30). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.34213/Db.21.01.02>
9. Корощенко М. М. Проблеми взаємодії публічної влади та громадянського суспільства в Україні та шляхи їх вирішення / М. М. Корощенко // *Інвестиції практика та досвід*. – 2024. – № 4. – С. 229–234. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.4.229>
10. Лукашев С. Взаємодія громадянського суспільства й держави: теоретичний аспект / С. Лукашев, А. Зілінська, Д. Єрьомка // *Наукові перспективи*. – 2022. – № 1 (19). – С. 174–186. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)-174-186](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-174-186)

11. Матета О. А. Категоріальне визначення поняття «національні інтереси» у контексті національної безпеки України / О. А. Матета // Сучасне суспільство. Політичні науки, соціологічні науки, культурологічні науки. – 2020. – № 2(2–19). – С. 79–94. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.19.2.07>
12. Мельник І. Моделі взаємодії влади та громадянського суспільства в країнах європейського союзу / І. Мельник // Економіка та суспільство. – 2024. – № 65. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-68>
13. Пилипенко Л. Концепції становлення і розвитку інститутів громадянського суспільства в Україні / Л. Пилипенко, Н. М. Позняковська // Механізми економічного регулювання – 2023. – № 1(99). – С. 121–127. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32782/Мер.2023.99.19>
14. Родіонов Є. О. Теоретичні засади соціальної взаємодії влади та суспільства в сучасних умовах державотворення / Є. О. Родіонов, В. Філіппова // Вісник Херсонського національного технічного університету. – 2023. – № 3(86). – С. 171–175. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.35546/Kntu2078-4481.2023.3.23>
15. Теробун О. С. Концептуалізації взаємодії інститутів громадянського суспільства та органів публічної влади / О. С. Теробун // Інвестиції практика та досвід – 2022. – № 3. – С. 119–122. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.3.119>
16. Фуфалко І. Ю. Інтереси суб'єктів суспільних відносин та їх узгодження в процесі забезпечення економічного розвитку території / І. Ю. Фуфалко // Актуальні проблеми розвитку регіональної економіки – 2018. – № 2(14). – С. 116–127. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.1530/Apred.2.14.116-127>
17. Шевченко О. С. Еволюція взаємовідносин держави і громадянського суспільства / О. С. Шевченко // Державне управління та регіональний розвиток – 2022. – № 18. – С. 1221–1245. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://doi.org/10.34132/Pard2022.18.12>
18. Юсіф А. Концептуальні засади взаємодії держави та громадянського суспільства у вимірі вдосконалення системи публічного управління / А. Юсіф // Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. – 2023а. – № 2(68). – С. 145–152. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-21](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-21)
19. Юсіф А. Специфіка трансформації взаємовідносин держави та громадянського суспільства як основа модернізації державного управління / А. Юсіф // Наукові праці міжрегіональної академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління. – 2023б. – № 1(67). – С. 85–93. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1\(67\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1(67)-12)

References:

1. Bernaziuk, Y. A. O. (2021). Signs and content of general (public) interest and its relationship with state interests. *Law And Society*, 6, 146–153. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2021.6.21>
2. Interest | English meaning - Cambridge Dictionary. (n.d.). Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/interest>
3. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/H0054346>
4. Mateta, O. (2020). Systematization and classification of national interests in the context of Ukrainian national security. *Visnyk Of The Lviv University*, 31, 164–172. <https://doi.org/10.30970/Pps.2020.31.21>
5. Boiko, L. (2023). Poniattia hromadianskoho suspilstva v konteksti vladno-hromadskoi vzaiemodii [The concept of civil society in the context of government-public interaction]. *Hraal Nauky - Grail of Science*, 31, 93–94. Retrieved from <https://doi.org/10.36074/Grail-Of-Science.15.09.2023.14> [in Ukrainian].

6. Hrushko, I. (2020). Kontseptualizatsiia natsionalnykh interesiv u teorii mizhnarodnykh vidnosyn [Conceptualization of national interests in the theory of international relations]. *Mizhnarodni Vidnosyny Suspilni Komuniksatsii Ta Rehionalni Studii - International Relations Social Communications and Regional Studies*, 2(8), 6–17. Retrieved from <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2020-02-06-17> [in Ukrainian].
7. Zavhorodnia, S. P. (2015). Natsionalni interesy v ekonomichnii sferi: sutnist ta pobudova yikh iierarkhii [National interests in the economic sphere: essence and construction of their hierarchy]. *Public Administration Aspects*, 3(1–2). Retrieved from <https://doi.org/10.15421/15155> [in Ukrainian].
8. Kalynkyna, N. V., & Herasymenko, A. H. (2021). Poniattia «natsionalnyi interes»: doslidzhennia naukovoï literatury [The concept of "national interest": research of scientific literature]. *State Formation*, 1(30). Retrieved from <https://doi.org/10.34213/Db.21.01.02> [in Ukrainian].
9. Koroshchenko, M. M. (2024). Problemy vzaiemodii publichnoi vlady ta hromadianskoho suspilstva v ukraini ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of interaction between public authorities and civil society in Ukraine and ways to solve them]. *Investytsiï Praktyka Ta Dosvid - Investments Practice and Experience*, 4, 229–234. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2024.4.229> [in Ukrainian].
10. Lukashev, S., Zilinska, A., & Yeriomka, D. (2022). Vzaiemodiia hromadianskoho suspilstva y derzhavy: teoretychnyi aspekt [Interaction of civil society and the state: theoretical aspect]. *Naukovi Perspektyvy - Scientific Perspectives*, 1(19), 174–186. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1\(19\)-174-186](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-1(19)-174-186) [in Ukrainian].
11. Mateta, O. A. (2020). Katehorialne vyznachennia poniattia «natsionalni interesy» u konteksti natsionalnoi bezpeky ukrainy [Categorical definition of the concept "national interests" in the context of the national security of Ukraine]. *Suchasne Suspilstvo Politychni Nauky Sotsiologichni Nauky Kulturolozhichni nauky - Modern Society Political Sciences Sociological Sciences Cultural studies*, 2(2–19), 79–94. Retrieved from <https://doi.org/10.34142/24130060.2019.19.2.07> [in Ukrainian].
12. Melnyk, I. (2024). Modeli vzaiemodii vlady ta hromadianskoho suspilstva v krainakh yevropeiskoho soiuzu [Models of interaction between government and civil society in the countries of the European Union]. *Ekonomika Ta Suspilstvo - Economy and Society*, 65. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-68> [in Ukrainian].
13. Pylypenko, L., & Pozniakovska, N. M. (2023). Kontseptsii stanovlennia i rozvytku instytutiv hromadianskoho suspilstva v ukraini [Concepts of formation and development of civil society institutions in Ukraine]. *Mechanism Of An Economic Regulation*, 1(99), 121–127. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/Mer.2023.99.19> [in Ukrainian].
14. Rodionov, Ye. O., & Filippova, V. (2023). Teoretychni zasady sotsialnoi vzaiemodii vlady ta suspilstva v suchasnykh umovakh derzhavotvorennia [Theoretical principles of social interaction between government and society in modern conditions of state formation]. *Visnyk Khersonskoho Natsionalnoho Tekhnichnoho Universytetu - Bulletin of the Kherson National Technical University*, 3(86), 171–175. Retrieved from <https://doi.org/10.35546/Kntu2078-4481.2023.3.23> [in Ukrainian].
15. Terebun, O. S. (2022). Kontseptualizatsii vzaiemodii instytutiv hromadianskoho suspilstva ta orhaniv publichnoi vlady [Conceptualizations of interaction between civil society institutions and public authorities]. *Investytsiï Praktyka Ta Dosvid - Investments Practice and Experience*, 3, 119–122. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2022.3.119> [in Ukrainian].
16. Fufalko, I. Yu. (2018). Interesy subiektiv suspilnykh vidnosyn ta yikh uzghodzhennia v protsesi zabezpechennia ekonomichnoho rozvytku terytorii [Interests of subjects of social relations and their coordination in the process of ensuring the economic development of the territory]. *The Actual Problems Of Regional Economy Development*, 2(14), 116–127. Retrieved from <https://doi.org/10.15330/Apred.2.14.116-127> [in Ukrainian].

17. Shevchenko, O. S. (2022). *Evoliutsiia vzaiemovidnosyn derzhavy i hromadianskoho suspilstva* [Evolution of relations between the state and civil society]. *Public Administration And Regional Development*, 18, 1221–1245. Retrieved from <https://doi.org/10.34132/Pard2022.18.12> [in Ukrainian].

18. Yusif, A. (2023a). *Kontseptualni zasady vzaiemodii derzhavy ta hromadianskoho suspilstva u vymiri vdoskonalennia systemy publichnoho upravlinnia* [Conceptual foundations of interaction between the state and civil society in the dimension of improving the public administration system]. *Naukovi Pratsi Mizhrehionalnoi Akademii Upravlinnia Personalom Politychni nauky Ta Publichne Upravlinnia - Scientific Papers of the Interregional Academy of Personnel Management Political Science and Public Administration*, 2(68), 145–152. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2\(68\)-21](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-2(68)-21) [in Ukrainian].

19. Yusif, A. (2023b). *Spetsyfika transformatsii vzaiemovidnosyn derzhavy ta hromadianskoho suspilstva yak osnova modernizatsii derzhavnoho upravlinnia* [Specifics of the transformation of relations between the state and civil society as a basis for the modernization of public administration]. *Naukovi Pratsi Mizhrehionalnoi Akademii Upravlinnia Personalom Politychni nauky Ta Publichne Upravlinnia - Scientific Papers of the Interregional Academy of Personnel Management Political Science and Public Administration*, 1(67), 85–93. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1\(67\)-12](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2023-1(67)-12) [in Ukrainian].

УДК 35.071.5:316.334.3(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-145-154](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-145-154)

Гончаренко Володимир Сергійович кандидат юридичних наук, докторант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКІ ІННОВАЦІЇ У ПАРТНЕРСТВІ ДЕРЖАВИ Й ГРОМАДСЬКОСТІ В УМОВАХ ПІСЛЯВОЄННОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню публічно-управлінських інновацій у партнерстві держави й громадськості в умовах післявоєнної трансформації України. Розкрито теоретичні та прикладні аспекти інноваційних форм взаємодії між владними інституціями та громадянським суспільством як ключового чинника ефективного відновлення країни. Обґрунтовано, що перехід від ієрархічної до мережевої моделі управління зумовлює потребу у впровадженні нових інструментів участі, орієнтованих на принципи відкритості, прозорості, довіри та співтворення.

Проаналізовано сучасні тенденції розвитку цифрових механізмів е-демократії, краудсорсингових платформ, громадських лабораторій, консультаційних хабів і сервісів відкритих даних, які забезпечують інтерактивну участь громадян у процесах ухвалення управлінських рішень. Особлива увага приділяється децентралізації, цифровізації та розвитку інституцій громадської участі як стратегічним напрямом модернізації публічного управління в період післявоєнного відновлення.

Зазначено, що впровадження інноваційних підходів сприяє підвищенню ефективності державної політики, зміцненню демократичних засад, консолідації суспільства та зростанню рівня довіри до інституцій влади. Визначено ключові проблеми реалізації інноваційних форм партнерства (фрагментарність нормативно-правової бази, недостатню цифрову готовність громад, нерівномірність доступу до електронних сервісів, дефіцит управлінських компетентностей).

Аргументовано, що формування нової моделі публічного управління на засадах інновацій, співпраці та відкритості є необхідною умовою побудови стійкої державності, орієнтованої на потреби громадян та європейські стандарти врядування.

Ключові слова: публічне управління, інновації, партнерство, цифровізація, е-демократія, післявоєнне відновлення, відкритість влади.

Goncharenko Volodymyr Serhiyovych Candidate of Legal Sciences, doctoral student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0008-1569-9180>

PUBLIC ADMINISTRATIVE INNOVATIONS IN THE PARTNERSHIP OF THE STATE AND THE PUBLIC IN THE CONDITIONS OF POST-WAR TRANSFORMATION

Abstract. The article is devoted to the study of public management innovations in the partnership of the state and the public in the conditions of the post-war transformation of Ukraine. The theoretical and applied aspects of innovative forms of interaction between government institutions and civil society as a key factor in the effective restoration of the country are revealed. It is substantiated that the transition from a hierarchical to a network model of management necessitates the introduction of new participatory tools focused on the principles of openness, transparency, trust and co-creation.

The article analyzes current trends in the development of digital mechanisms of e-democracy, crowdsourcing platforms, public laboratories, consultation hubs and open data services that ensure the interactive participation of citizens in the processes of making administrative decisions. Special attention is paid to decentralization, digitalization and the development of institutions of public participation as strategic directions for the modernization of public administration in the period of post-war restoration.

It is noted that the implementation of innovative approaches contributes to increasing the effectiveness of state policy, strengthening democratic principles, consolidating society and increasing the level of trust in government institutions. Key problems of implementing innovative forms of partnership are identified (fragmentation of the regulatory framework, insufficient digital readiness of communities, uneven access to electronic services, shortage of management competencies).

It is argued that the formation of a new model of public administration based on innovation, cooperation and openness is a necessary condition for building a sustainable state, focused on the needs of citizens and European standards of governance.

Key words: public administration, innovation, partnership, digitalization, e-democracy, post-war recovery, openness of government.

Постановка проблеми. Повоєнне відновлення України супроводжується докорінною трансформацією системи публічного управління, що потребує

переосмислення підходів до взаємодії держави з громадянським суспільством. В умовах масштабних викликів, від відбудови інфраструктури до відновлення соціальної довіри, саме партнерство влади й громадськості стає ключовим чинником ефективності державної політики. Однак чинні інституційні та комунікаційні механізми залучення громадян часто залишаються фрагментарними, формальними або недостатньо адаптованими до нових цифрових і соціальних реалій. Інерційність управлінських практик, орієнтованих на вертикальні моделі прийняття рішень, обмежує можливості горизонтальної взаємодії, знижує гнучкість управлінських процесів і стримує впровадження інновацій.

Недостатній рівень інституціоналізації громадської участі проявляється у слабкому розвитку інструментів співтворення політики, низькій ефективності публічних консультацій і відсутності сталих механізмів моніторингу реалізації управлінських рішень з боку громадянського суспільства. Водночас цифровізація управління, яка відкрила значні можливості для участі громадян, залишається нерівномірною, а інтеграція електронних інструментів у процеси публічного діалогу – обмеженою, що, у свою чергу, зумовлює потребу в розширенні використання технологій електронної демократії, цифрових платформ участі та відкритих даних як основи прозорості та підзвітності влади.

Однією з ключових проблем є також дефіцит довіри між владою і суспільством, що знижує готовність громадян брати участь у спільному вирішенні питань розвитку держави та громад. Такий стан речей підсилюється браком інноваційних управлінських компетентностей у представників органів державної влади та місцевого самоврядування, які часто не володіють навичками ефективної комунікації та співпраці з громадськістю в умовах відкритих мережесистем.

У той же час, саме повоєнна трансформація створює унікальне вікно можливостей для розбудови нових форматів публічно-громадського партнерства, що спираються на інноваційні підходи, зокрема, цифрові платформи участі, громадські лабораторії, мережеві консультаційні хаби, краудсорсингові механізми стратегічного планування та спільного ухвалення рішень. Такі форми співпраці відповідають сучасним тенденціям розвитку інноваційного врядування, яке ґрунтується на принципах відкритості, підзвітності та залучення громадян до процесів формування та реалізації державної політики.

Актуальність дослідження визначається потребою системного оновлення публічно-управлінських механізмів у напрямі децентралізації, цифровізації та демократизації державних процесів. Аналіз і впровадження інноваційних форм взаємодії держави й громадськості є ключем до формування ефективної моделі співпраці, здатної забезпечити сталість реформ, соціальну згуртованість і підвищення довіри до влади у процесі відбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження зосереджені на інноваційних моделях публічного врядування, що поєднують цифрові інструменти участі, відкриті дані, краудсорсинг і механізми співтворення політики. У низці наукових студій наголос робиться на переході від ієрархічних до мережових форм координації, посиленні підзвітності через е-демократію, розвитку інклюзивних форматів консультацій та спільного моніторингу виконання рішень. Значна увага приділяється концепціям спільного виробництва публічних послуг, платформеного управління, міських та регіональних лабораторій інновацій, а також використанню штучного інтелекту в аналітиці політики за умови дотримання стандартів прозорості та етики даних.

Окремі публікації стосуються післявоєнної відбудови, де партнерство держави й громадськості розглядається як ключова умова стійкості, легітимності та результативності публічної політики. Автори акцентують на зміцненні довіри, адаптивному управлінні, ризик-орієнтованому плануванні та мультистейкхолдерній взаємодії, включно з місцевими громадами, бізнесом і громадськими організаціями. Наявні дослідження (І. Антипенко, Н. Василенко, Н. Гончарук, І. Дробот, А. Кречик, А. Чередниченко та ін.) водночас фіксують і прогалини: недостатню інституціоналізацію інструментів участі, нерівномірну цифрову зрілість органів влади, потребу у нових метриках оцінювання публічної цінності та ефектів співпраці, а також обмежену методологічну базу для масштабування успішних практик.

Мета статті – наукове обґрунтування сутності та змісту публічно-управлінських інновацій у контексті партнерства держави й громадськості в умовах післявоєнної трансформації України, а також у визначенні ефективних моделей, механізмів і цифрових інструментів взаємодії, здатних забезпечити відкритість, підзвітність і результативність процесів відбудови.

Дослідження спрямоване на виявлення тенденцій модернізації управлінських практик, адаптацію інноваційних підходів до українських реалій, формування теоретико-методологічної бази для розвитку інклюзивного, мережевого та партнерського управління, що поєднує потенціал державних інституцій і громадянського суспільства в реалізації стратегічних завдань повоєнного відновлення країни.

Виклад основного матеріалу. Післявоєнна трансформація України актуалізує потребу в переосмисленні традиційних підходів до публічного управління та формуванні нових механізмів партнерства держави й громадськості. Ефективне відновлення країни можливе лише за умови інтеграції принципів відкритості, співучасті та довіри між усіма учасниками управлінського процесу. Поступова відмова від централізованих вертикальних моделей на користь горизонтальної взаємодії передбачає створення гнучких мережових структур управління, які забезпечують швидкий обмін інформацією, оперативне

прийняття рішень і спільну відповідальність за їх реалізацію. У цьому контексті публічно-управлінські інновації набувають форми не лише технологічних, а й соціальних та організаційних змін, що впливають на характер комунікації між владою та громадськістю.

Одним із ключових напрямів інновацій у публічному управлінні є розвиток цифрової взаємодії. Використання електронних сервісів, відкритих даних, онлайн-консультацій і краудсорсингових платформ сприяє підвищенню прозорості управління та залученню громадян до процесів ухвалення рішень. Формуються інтерактивні механізми співтворення політики, де громадськість не лише реагує на ініціативи держави, а бере участь у їх розробленні та реалізації. Особливого значення набувають інструменти електронної демократії, зокрема електронні петиції, громадський бюджет, цифрові платформи стратегічного планування та моніторингу виконання програм відбудови, які забезпечують нову якість зворотного зв'язку, підвищують легітимність управлінських рішень і формують культуру довіри до інституцій [2–3].

Інноваційні форми партнерства держави та громадськості також реалізуються через створення громадських лабораторій (public labs) та центрів спільного управління, де відбувається апробація нових політик, інструментів участі та форматів міжсекторної співпраці. Такі лабораторії виступають просторами співдії між владою, науковими інституціями, бізнесом і громадянським суспільством, забезпечуючи тестування ідей, обмін знаннями та розроблення інноваційних управлінських рішень; сприяють формуванню компетентностей співпраці, критичного мислення та соціальної інженерії, що є невід'ємними складовими сучасного публічного врядування.

Важливою складовою інновацій у публічно-громадських відносинах, на нашу думку, стає поступове запровадження принципів co-governance і co-production, які передбачають колективну відповідальність держави, громади та інших стейкхолдерів за створення публічних благ, що дає змогу ефективніше розподіляти ресурси, узгоджувати пріоритети відбудови та знижувати соціальні напруження. Активізація громадянської участі у поєднанні з діджиталізацією управління створює передумови для переходу від реактивної до проактивної моделі державного управління, коли рішення ухвалюються не лише у відповідь на кризи, а й на основі передбачення суспільних тенденцій і потреб [6].

Водночас реалізація публічно-управлінських інновацій в Україні стикається з низкою викликів. Серед них – недостатній рівень цифрової грамотності населення, нерівномірний доступ до інтернету, обмежені фінансові ресурси на місцевому рівні, а також інституційна інерція органів влади. Важливою передумовою подолання цих проблем є формування інноваційної культури управління, орієнтованої на відкритість, експериментування та постійне навчання. Розвиток кадрового потенціалу, запровадження навчальних програм з іннова-

ційного врядування, посилення міжсекторної взаємодії – усе це створює основу для сталого розвитку системи публічного управління/

У процесі післявоєнного відновлення України інноваційні форми взаємодії держави й громадськості виступають не лише інструментом ефективного управління, а й стратегічним чинником демократичної стійкості. Їх упровадження забезпечує підвищення адаптивності державних інституцій, зміцнення довіри громадян до влади та формування нової парадигми управління, заснованої на партнерстві, взаємній відповідальності та інклюзивності.

Інноваційна взаємодія держави та громадськості у повоєнний період передбачає переорієнтацію управлінських процесів на принципи відкритого врядування, прозорості, підзвітності та залучення громадян до формування політик на всіх рівнях. Це означає відхід від моделі «влада – виконавець» до моделі «влада – партнер», в якій громадськість сприймається не як об'єкт впливу, а як рівноправний учасник процесу ухвалення рішень. Зміна управлінської філософії вимагає оновлення нормативно-правової бази, створення умов для ефективного функціонування інститутів громадської участі та розроблення стратегій інтеграції громадських ініціатив у державні програми відбудови [1, с. 32-33].

Такі зміни сприяють не лише зміцненню демократичних засад управління, а й формуванню спільного бачення майбутнього розвитку держави.

Ще одним важливим напрямом публічно-управлінських інновацій стає розвиток цифрової екосистеми участі, яка забезпечує інтерактивний діалог між владою, громадянами та бізнесом. Використання технологій штучного інтелекту, аналітики даних, блокчейн-рішень і мобільних застосунків відкриває нові можливості для моніторингу процесів відбудови, забезпечення прозорості публічних фінансів, контролю за ефективністю використання ресурсів. Цифрові інструменти дозволяють не лише автоматизувати процедури, а й створювати «інтелектуальні» системи управління, які прогнозують суспільні запити, оцінюють соціальні ризики й оптимізують процес ухвалення рішень. Впровадження таких підходів сприяє формуванню смарт-врядування, концепції, що поєднує технологічну ефективність із демократичними принципами співучасті.

Не менш важливою складовою, на нашу думку, є розвиток комунікативної компетентності органів влади, здатних до діалогу, пояснення політики та управління репутаційними ризиками. Післявоєнна відбудова вимагає особливої уваги до стратегічних комунікацій, які мають забезпечувати не лише інформування, а й активне залучення громадськості до спільного формування політики. У цьому контексті інноваційним напрямом виступає застосування медіаплатформ взаємодії, інтеграція соціальних мереж у процес публічного управління, розвиток цифрових каналів довіри та систем зворотного зв'язку. Окреслені інструменти підсилюють прозорість діяльності органів влади, забезпечують оперативне реагування на суспільні потреби та формують культуру комунікативного партнерства [3].

Особливе значення в системі публічно-управлінських інновацій має інституціоналізація громадських ініціатив. Йдеться про необхідність створення правових і організаційних умов для сталого функціонування громадських рад, аналітичних платформ, фондів місцевого розвитку, громадських спостережних комітетів і волонтерських об'єднань. Інституційне закріплення громадської участі дозволяє перетворити її з епізодичного явища на постійний механізм демократичного контролю та співпраці, що особливо важливо в умовах відбудови, коли довіра, стабільність і передбачуваність управлінських рішень стають фундаментом суспільної стійкості.

Таким чином, інноваційні форми партнерства між державою та громадськістю виступають не лише реакцією на виклики післявоєнного періоду, а й системним чинником модернізації публічного управління. Їх упровадження сприяє формуванню нового типу державності – відкритої, цифрової, мережевої, орієнтованої на суспільну взаємодію, колективну відповідальність і синергію ресурсів, що створює передумови для побудови стійкої демократичної системи, у якій держава виступає фасилітатором розвитку, а громадськість – активним співтворцем політики, спрямованої на відновлення, оновлення та європейську інтеграцію України [4, с. 48].

В умовах післявоєнної трансформації України інноваційні форми взаємодії держави та громадськості стають не лише механізмом реалізації управлінських рішень, а й засобом соціальної консолідації, що сприяє формуванню нової моделі державності – партнерської, прозорої та орієнтованої на довіру. Зміна парадигми публічного управління передбачає перехід від адміністративно-командного стилю до моделі співтворення, де громадяни розглядаються як активні учасники процесів планування, реалізації та моніторингу державних стратегій. Такий підхід вимагає переосмислення управлінських цінностей, оновлення управлінських кадрів, підвищення ролі громадського контролю та формування спільної відповідальності за результати публічної політики [5, с. 177].

Зазначимо, що особливу роль у впровадженні інновацій відіграє децентралізація, яка створює умови для посилення місцевих громад і розвитку місцевої демократії. Саме на рівні територіальних громад формуються нові практики взаємодії влади й громадськості: створюються центри участі громадян, цифрові ради, платформи стратегічного планування розвитку, механізми прозорого бюджетування, що дозволяє підвищити ефективність прийняття рішень, враховувати місцеві ініціативи та залучати ресурси бізнесу й міжнародних партнерів. Розвиток децентралізованих форм управління, у поєднанні з цифровими інструментами участі, сприяє формуванню адаптивних управлінських систем, здатних швидко реагувати на зміни соціально-економічної ситуації.

Важливим чинником успішного впровадження інновацій у сфері публічного управління є і культурна готовність суспільства до співучасті [5]. Йдеться

про подолання патерналістичних установок, що історично сформувалися в українському суспільстві, та перехід до активної громадянської позиції, заснованої на усвідомленні власної ролі у процесах державотворення. Розвиток громадянської освіти, підтримка громадських ініціатив, сприяння волонтерському руху і суспільним об'єднанням сприяють формуванню культури партнерства та взаємної довіри. Інноваційне управління неможливе без соціального капіталу, а його джерелом є саме активна громадськість, здатна продукувати нові ідеї, проєкти та соціальні інновації.

На нашу думку, не менш важливою складовою інноваційної взаємодії є міжсекторне партнерство – інтеграція зусиль держави, бізнесу, наукових установ і громадського сектору. Саме така співпраця сприяє впровадженню нових технологій, створенню інноваційних кластерів, розвитку державно-громадських і державно-приватних платформ. У рамках післявоєнного відновлення такі моделі можуть бути використані для реалізації проєктів у сфері енергетики, освіти, соціального захисту, цифрової безпеки та відбудови критичної інфраструктури [2]. Міжсекторна взаємодія забезпечує синергію ресурсів, обмін знаннями і підвищення ефективності управлінських процесів, що є запорукою сталого розвитку та зміцнення державної спроможності.

Як бачимо, публічно-управлінські інновації у партнерстві держави й громадськості формують основу нової архітекτονіки українського врядування, в якій поєднуються цінності демократичної участі, технологічна ефективність і соціальна відповідальність. Розвиток інноваційних форм взаємодії дає змогу не лише забезпечити ефективне повоєнне відновлення, а й створити інституційну основу для сталого розвитку, підвищення конкурентоспроможності держави та її інтеграції у європейський політичний і управлінський простір. У цьому полягає стратегічна перспектива модернізації української системи публічного управління – переходу від бюрократичної до відкритої, партнерської та інноваційної держави.

Висновки. У процесі дослідження встановлено, що публічно-управлінські інновації в партнерстві держави й громадськості є ключовою передумовою ефективного повоєнного відновлення України. Саме інноваційна взаємодія між владними інституціями та громадянським суспільством забезпечує створення нової моделі управління, орієнтованої на відкритість, підзвітність, довіру та спільну відповідальність. Розвиток цифрових інструментів участі, краудсорсингових платформ, громадських лабораторій та систем е-демократії трансформують управлінські практики, підвищує рівень прозорості державної діяльності та залучає громадян до процесів формування публічної політики.

Модернізація державного управління потребує поєднання організаційних, технологічних і соціальних інновацій. Децентралізація, цифровізація, розвиток міжсекторного партнерства і формування культури громадянської участі мають

стати базовими орієнтирами оновленої системи врядування. Зміцнення демократичних засад, створення адаптивних управлінських структур і інституціоналізація громадської участі формують підґрунтя для стійкого розвитку та консолідації українського суспільства.

Отже, інноваційні форми партнерства між державою й громадськістю у післявоєнний період не лише підвищують ефективність публічного управління, а й сприяють утвердженню нової державної ідентичності – відкритої, інтегрованої, орієнтованої на людину. Такий підхід дозволяє не просто відбудувати країну, а створити якісно нову систему врядування, здатну забезпечити соціальну стійкість, конкурентоспроможність та європейський вектор розвитку України.

Література:

1. Василенко Н. В. Публічне управління в умовах післявоєнного відновлення в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. 2025. № 1(41). С. 28-35. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-28-35](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-28-35).
2. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах, м. Київ, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 15-28 квітня 2022 р.; ред. колегія : І.О. Дегтярьова, В.С. Куйбіда, П.М. Петровський та ін., уклад. Т.О. Мельник. Т. 1 К. : ДЗВО «УМО» НАПН України, 2022. 217 с.
3. Публічне управління в умовах воєнного стану та вектор післявоєнного розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Миколаїв, 11 листопада 2022 року / кол. авт.; відп. за випуск Н. Лапшина, Н. Деркач. Одеса: Бондаренко М. О., 2022. 90 с.
4. Гончарук Н., Чередниченко А. Модернізація публічного управління в Україні в умовах війни та в поствоєнний період у контексті європейських цінностей. *Аспекти публічного управління*. 2022. № 10(6). С. 46-54. DOI: <https://doi.org/10.15421/152243>
5. Дробот І. Гарантування місцевого самоврядування України в умовах децентралізації державного управління та правового режиму воєнного стану. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. 2023. № 29. С. 174-178. DOI: <https://doi.org/10.35432/tisb292023289503>.
6. Кречик А. С. Законодавче регулювання форм безпосередньої участі громадян в управлінні місцевими справами. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 10. С. 75–78. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/16>.

References:

1. Vasylenko, N. V. (2025). Publichne upravlinnia v umovakh pislivoiennoho vidnovlennia v Ukraini [Public administration in the conditions of post-war recovery in Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 1(41), 28–35. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1\(41\)-28-35](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-1(41)-28-35) [in Ukrainian].
2. Publichne upravlinnia ta administruvannia v umovakh viiny i v postvoienniy period v Ukraini: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii u trokh tomakh (Kyiv, DZVO «Universytet menedzhmentu osvity» NAPN Ukrainy, 15–28 kvitnia 2022 r.); red. kolehiia: I. O. Dehtiarova, V. S. Kuibida, P. M. Petrovs'kyi ta in., uklad. T. O. Melnyk. (2022). *Public administration and administration in the conditions of war and in the post-war period in Ukraine: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference (Vol. 1)*. Kyiv: DZVO «UMO» NAPN Ukrainy [in Ukrainian].

3. Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu ta vektor pisliavoiennoho rozvytku: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Mykolaiv, 11 lystopada 2022 r.); kol. avt.; vidp. za vypusk N. Lapshyna, N. Derkach. (2022). *Public administration under martial law and the vector of post-war development: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. Odesa: Bondarenko M. O. [in Ukrainian].

4. Honcharuk, N., & Cherednychenko, A. (2022). Modernizatsiia publichnoho upravlinnia v Ukraini v umovakh viiny ta v postvoiennyi period u konteksti yevropeiskyykh tsinnosti [Modernization of public administration in Ukraine during the war and in the post-war period in the context of European values]. *Aspekty publichnoho upravlinnia – Aspects of Public Administration*, 10(6), 46–54. <https://doi.org/10.15421/152243> [in Ukrainian].

5. Drobot, I. (2023). Harantuvannia mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy v umovakh detsentralizatsii derzhavnoho upravlinnia ta pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Guaranteeing local self-government of Ukraine under conditions of decentralization of public administration and martial law]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia – Theoretical and Applied Issues of State Building*, 29, 174–178. <https://doi.org/10.35432/tisb292023289503> [in Ukrainian].

6. Krechyk, A. S. (2021). Zakonodavche rehuliuвання form bezposerednoi uchasti hromadian v upravlinni mistsevymy spravamy [Legislative regulation of forms of direct participation of citizens in managing local affairs]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 10, 75–78. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-10/16> [in Ukrainian].

УДК 004.056.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-155-165](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-155-165)

Дегтяр Олег Андрійович професор кафедри публічного управління та адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, доктор наук з державного управління, професор, <https://orcid.org/0000-0001-6413-3580>

Жук Ольга Іванівна завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, кандидат економічних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ПУБЛІЧНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СФЕРІ КІБЕРЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглядаються інноваційні підходи до формування та реалізації публічно-приватного партнерства (ППП) у сфері кіберекономічної безпеки. В умовах стрімкого зростання кіберзагроз, які впливають на економічну стабільність держави, забезпечення ефективної співпраці між державними структурами та приватним сектором стає ключовим фактором у створенні стійкої системи кіберзахисту. Особлива увага приділяється аналізу сучасних викликів та ризиків, пов'язаних із кіберзлочинністю, а також ролі PPP у їх подоланні.

У роботі запропоновано нові механізми взаємодії між державою та бізнесом, які базуються на інтеграції міжнародного досвіду, адаптованого до українських реалій. Визначено основні принципи, які мають бути покладені в основу таких партнерств, зокрема: прозорість, взаємна відповідальність, інноваційність та адаптивність до змінного середовища. Також розглянуто можливості використання цифрових технологій для підвищення ефективності PPP у сфері кіберекономічної безпеки.

Стаття акцентує увагу на важливості залучення приватного сектору до розробки та впровадження стратегій кіберзахисту, створення спільних платформ для обміну інформацією, а також використання інноваційних фінансових інструментів. Результати дослідження можуть бути корисними для розробки національної політики у сфері кіберекономічної безпеки та формування ефективних моделей PPP, що сприятимуть зміцненню економічної стійкості України в умовах сучасних викликів.

У статті здійснено аналіз міжнародного досвіду функціонування публічно-приватного партнерства, що виявив його значну цінність для України. Особливу актуальність ці практики набувають у контексті воєнних викликів та необхідності економічного відновлення країни.

Досліджено інституційно-правові та організаційні аспекти розвитку публічно-приватного партнерства в Україні, а також виявлено низку бар'єрів, які стримують його ефективне впровадження. У роботі акцентується увага на важливості вдосконалення нормативно-правової бази, створення спеціалізованих координаційних органів, впровадження фінансово-інноваційних інструментів і розширення міжнародної співпраці.

Зроблено висновок, що публічно-приватне партнерство має бути визначене одним із стратегічних пріоритетів державної політики у сфері кібербезпеки. Такий підхід дозволяє об'єднати ресурси та зусилля держави і бізнесу, сприяти розвитку інноваційної екосистеми, а також інтеграції України у глобальний кіберпростір. Реалізація запропонованих заходів сприятиме посиленню економічної стійкості, підвищенню ефективності публічного управління та створенню умов для сталого розвитку й конкурентоспроможності України в умовах цифрової трансформації.

Ключові слова: публічно-приватне партнерство, кіберекономічна безпека, інновації, цифрові технології, кіберзагрози, економічна стійкість, співпраця держави і бізнесу, інформаційна безпека, стратегічне партнерство, національна безпека, стратегічне управління, цифрова економіка, державне регулювання, інновації, міжнародна співпраця.

Diegtiar Oleg Andriyovych professor of the Department of Public Management and Administration of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, doctor of sciences in public administration, professor, <https://orcid.org/0000-0001-6413-3580>

Zhuk Olha Ivanovna Head of the Department of Public Management and Administration of the Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0001-8519-5529>

INNOVATIVE APPROACHES TO PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIPS IN THE FIELD OF CYBER ECONOMIC SECURITY

Abstract. The article examines innovative approaches to the development and implementation of public-private partnerships (PPPs) in the field of cyber-economic security. In the context of the rapid growth of cyber threats affecting the economic stability of the state, ensuring effective cooperation between public institutions and the private sector becomes a key factor in creating a resilient cyber defense system. Particular attention is paid to the analysis of modern challenges and risks associated with cybercrime, as well as the role of PPPs in addressing them.

The paper proposes new mechanisms for interaction between the state and business, based on the integration of international experience adapted to the Ukrainian

context. The main principles that should form the foundation of such partnerships are identified, including transparency, mutual responsibility, innovation, and adaptability to a changing environment. The opportunities for using digital technologies to enhance the effectiveness of PPPs in the field of cyber-economic security are also explored.

The article emphasizes the importance of involving the private sector in the development and implementation of cybersecurity strategies, creating joint platforms for information exchange, and utilizing innovative financial instruments. The research findings can be useful for the development of national policies in the field of cyber-economic security and the formation of effective PPP models that will strengthen Ukraine's economic resilience in the face of modern challenges.

The article analyzes international experience in the functioning of public-private partnerships, highlighting their significant value for Ukraine. These practices are particularly relevant in the context of wartime challenges and the need for the country's economic recovery.

The institutional, legal, and organizational aspects of public-private partnership development in Ukraine have been studied, and several barriers hindering its effective implementation have been identified. The study emphasizes the importance of improving the regulatory framework, establishing specialized coordination bodies, introducing financial and innovative mechanisms, and enhancing international cooperation.

It is concluded that public-private partnerships should be defined as one of the strategic priorities of state policy in the field of cybersecurity. This approach enables the unification of resources and efforts of the state and business, promotes the development of an innovative ecosystem, and facilitates Ukraine's integration into the global cyberspace. The implementation of the proposed measures will strengthen economic resilience, improve the efficiency of public administration, and create conditions for sustainable development and competitiveness of Ukraine in the era of digital transformation.

Keywords: public-private partnership, cybereconomic security, innovation, digital technologies, cyberthreats, economic sustainability, government-business cooperation, information security, strategic partnership, national security, strategic management, digital economy, government regulation, innovation, international cooperation.

Постановка проблеми. У сучасну цифрову епоху стрімкий розвиток кіберпростору та зростаюча складність кіберзагроз створюють серйозні ризики для економічної стабільності та національної безпеки держав. Україна, яка стикається з викликами військової агресії та необхідністю економічного відновлення, є особливо вразливою до кіберризиків, що загрожують її фінансовим системам, критичній інфраструктурі та загальній економічній стійкості.

Традиційні механізми забезпечення кібербезпеки та економічної стабільності вже не здатні ефективно реагувати на динамічні загрози цифрової епохи. Це вимагає розробки інноваційних і адаптивних підходів, які дозволять ефективно протидіяти кіберризикам та сприяти економічному розвитку. Публічно-приватне партнерство (ППП) стає стратегічним інструментом, що об'єднує ресурси, знання та можливості державного та приватного секторів для вирішення цих завдань.

Водночас впровадження PPP в Україні стикається з низкою інституційних, правових та організаційних проблем. Серед них – застарілі нормативно-правові акти, відсутність спеціалізованих координаційних механізмів, недостатність фінансових інструментів та обмежена міжнародна співпраця. У той же час інтеграція найкращих світових практик та впровадження інноваційних рішень є ключовими для підвищення ефективності таких партнерств в умовах унікальних соціально-економічних та геополітичних реалій України.

Проблема полягає у необхідності створення комплексної моделі публічно-приватного партнерства, яка не лише подолає існуючі бар'єри, але й використає інновації для посилення кіберекономічної безпеки України. Це потребує стратегічного акценту на вдосконаленні законодавства, активізації співпраці між зацікавленими сторонами та інтеграції сучасних технологій для формування стійкої та конкурентоспроможної економіки в умовах посилення кіберзагроз.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Проблематика забезпечення економічної кібербезпеки та розвитку публічно-приватного партнерства у цій сфері знайшла відображення у роботах як українських, так і зарубіжних науковців (Н. Гражевська, В. Дячек, Я. Жовнірчик, Г. Зубко, І. Мірошніченко, Ю. Неустроєв, О. Скрипнюк, В. Столярчук, О. Туз, Д. Харинович-Яворська, А. Чигиринський та ін.). У дослідженнях підкреслюється важливість кібербезпеки як ключового елемента економічної стабільності та конкурентоспроможності держави. Значна увага приділяється вдосконаленню інституційного та нормативно-правового забезпечення, розробці дієвих механізмів державного регулювання, а також розвитку інноваційних форм співпраці між державою та приватним сектором.

Окремий напрям досліджень стосується вивчення міжнародного досвіду у сфері кіберзахисту, зокрема в межах Європейського Союзу та НАТО, де публічно-приватне партнерство розглядається як один із ключових інструментів протидії кіберзагрозам. Науковці також наголошують на важливості адаптації національного законодавства до міжнародних стандартів, підвищення рівня підготовки фахівців у сфері кіберекономіки, а також удосконалення інфраструктури цифрової безпеки.

Аналізуючи напрацювання вчених, можна зробити висновок, що більшість дослідників сходяться на необхідності застосування комплексного підходу до

забезпечення економічної кібербезпеки. Такий підхід має передбачати активну співпрацю між державою, бізнесом та громадянським суспільством. Водночас у наявних дослідженнях недостатньо уваги приділено впровадженню нових організаційних та правових механізмів публічно-приватного партнерства, враховуючи специфіку українських реалій та виклики повоєнного відновлення.

Мета статті - Метою статті є обґрунтування необхідності впровадження інноваційних підходів до розвитку публічно-приватного партнерства у сфері кіберекономічної безпеки, з урахуванням українських реалій та викликів післявоєнного відновлення. У рамках дослідження передбачається аналіз існуючих проблем, пов'язаних із забезпеченням економічної кібербезпеки, вивчення міжнародного досвіду у цій сфері та розробка рекомендацій щодо формування ефективної моделі співпраці між державою та бізнесом для протидії кіберзагрозам і забезпечення стійкості цифрової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження У сучасних реаліях цифрової трансформації економіки та державного управління питання кібербезпеки набуває особливого значення. Стабільне функціонування фінансових систем, державних електронних сервісів та об'єктів критичної інфраструктури значною мірою залежить від надійного захисту цифрового середовища. Водночас держава не може самотійно забезпечити повний рівень кіберзахисту, адже кіберзагрози є динамічними, складними і часто охоплюють як державний, так і приватний сектор. Це зумовлює необхідність пошуку нових форм співпраці, серед яких важливу роль відіграє публічно-приватне партнерство, що дозволяє об'єднати ресурси, знання та інноваційний потенціал держави і бізнесу.

Публічно-приватне партнерство у сфері економічної кібербезпеки можна визначити як модель співпраці, де держава створює правові та інституційні умови для протидії кіберзагрозам, а приватний сектор забезпечує технологічні рішення, інноваційні підходи та фінансові ресурси. Такий підхід активно застосовується у країнах Європейського Союзу, США та Ізраїлі. На основі подібних партнерств там створюються національні центри кіберзахисту, впроваджуються системи раннього попередження про кіберінциденти, а також здійснюється спільне фінансування досліджень у сфері кібербезпеки. Для України цей досвід є особливо важливим з огляду на виклики воєнного та післявоєнного періоду, які підсилюють необхідність надійного захисту економічних систем [3, с. 54].

Однією з основних проблем є недостатня правова регламентація публічно-приватного партнерства у сфері кібербезпеки. Хоча в українському законодавстві вже існують загальні положення щодо державно-приватного партнерства, вони здебільшого орієнтовані на інфраструктурні та інвестиційні проекти у таких сферах, як транспорт, енергетика чи будівництво. Натомість механізми співпраці держави та бізнесу у сфері кібербезпеки залишаються

недостатньо розробленими. Це стосується, зокрема, обміну інформацією про кіберзагрози, спільного реагування на кіберінциденти, використання приватних технологій для захисту державних інформаційних систем, а також створення сприятливих умов для розвитку національної інноваційної екосистеми у сфері кіберзахисту.

Важливим напрямом розвитку публічно-приватного партнерства є фінансова підтримка інноваційних рішень у сфері кібербезпеки. Приватні компанії, особливо стартапи, мають потенціал створювати сучасні технологічні рішення, однак часто стикаються з браком ресурсів для їх масштабування. У таких випадках держава може виступати як замовник або інвестор, забезпечуючи сприятливі умови для інтеграції цих розробок у державний сектор. Ефективними інструментами стимулювання співпраці можуть стати грантові програми, податкові пільги чи створення спільних інноваційних фондів.

Окремої уваги заслуговує питання кадрового забезпечення. У сфері кібербезпеки спостерігається суттєвий дефіцит кваліфікованих спеціалістів, що обмежує можливості як державних установ, так і приватних компаній. Публічно-приватне партнерство може стати платформою для реалізації спільних освітніх програм, організації стажувань та підвищення кваліфікації фахівців. Це сприятиме підвищенню загального рівня кіберстійкості економіки.

Не менш важливим є створення ефективних механізмів обміну інформацією. У міжнародній практиці поширеною є модель, коли приватні компанії, що стикаються з кіберзагрозами, передають відповідну інформацію до національних центрів реагування. Це дозволяє державі формувати цілісну картину кіберзагроз та оперативно координувати захисні заходи [4]. В Україні створення подібних платформ могло б стати важливим кроком для інтеграції національної системи кіберзахисту у європейський та глобальний простір.

Публічно-приватне партнерство у сфері економічної кібербезпеки має стати не лише інструментом залучення інвестицій та інновацій, але й основою для створення стійкої національної системи захисту у цифровому середовищі. Це партнерство має включати комплекс правових, організаційних та фінансових механізмів, які дозволять об'єднати зусилля держави та бізнесу для боротьби з кіберзагрозами. Для України, яка прагне інтегруватися у європейський кіберпростір і водночас відновити економіку після війни, розробка нових моделей такого партнерства є стратегічно важливим завданням [2]. Від його реалізації залежить не лише ефективність захисту економіки, але й довіра громадян до державних інституцій та здатність країни залишатися конкурентоспроможною на міжнародній арені.

Для підвищення ефективності публічно-приватного партнерства у сфері кіберзахисту в Україні необхідно здійснити низку важливих кроків. Передусім варто створити чітку нормативно-правову базу, яка регламентуватиме співпрацю

між державними установами та приватним сектором саме у сфері кібербезпеки. Це включає гармонізацію національного законодавства з європейськими стандартами та закріплення механізмів юридичної відповідальності сторін. Паралельно необхідно створити спеціалізовані установи та координаційні центри, які забезпечуватимуть реалізацію спільних проєктів, сприятимуть формуванню платформ для обміну інформацією про кіберзагрози та підтримуватимуть галузеві асоціації, що можуть стати партнерами держави у розробці політики.

Ще одним важливим напрямом є фінансова підтримка інновацій. Це може включати надання державних грантів, пільгових кредитів або створення інвестиційних фондів за участю приватного капіталу для розвитку стартапів та інноваційних рішень у сфері кіберзахисту. Також важливо активно залучати міжнародних донорів та партнерів, що дозволить інтегрувати українські ініціативи у глобальний простір кібербезпеки.

Кадрове забезпечення є ще одним ключовим аспектом. Потрібно створювати умови для підготовки та перепідготовки фахівців у сфері економічної кібербезпеки, розробляти спільні освітні програми, організовувати стажування та сертифікаційні курси. Це сприятиме підвищенню професійного рівня спеціалістів та формуванню культури цифрової безпеки як серед державних службовців, так і серед представників бізнесу. Особливу увагу слід приділити міжнародній співпраці, яка передбачає взаємодію з ЄС, НАТО та іншими міжнародними організаціями, впровадження найкращих практик захисту критичної інфраструктури, а також участь українських компаній у міжнародних проєктах і програмах.

Розвиток довіри між державними установами та бізнесом є важливим елементом успішного партнерства. Без прозорих правил взаємодії, надійної системи захисту даних і чіткого розподілу відповідальності співпраця залишатиметься формальною. Тому необхідно розробити механізми конфіденційного обміну інформацією про кіберінциденти, які б гарантували захист чутливих даних та водночас дозволяли державі отримувати повну картину кіберзагроз.

Також важливим є створення національної системи моніторингу та прогнозування кіберризиків, яка базуватиметься на даних, отриманих від державних установ і приватних компаній. Це дозволить посилити превентивний захист, перейти від реагування на інциденти до їх запобігання та розробити комплексну стратегію кіберстійкості держави. Ефективність такої системи залежить від її інтеграції з європейськими та міжнародними платформами обміну даними [8], що зміцнить позиції України у глобальному кіберпросторі.

Окремо слід зосередитися на формуванні інноваційної екосистеми у сфері кіберзахисту. Публічно-приватне партнерство може стати рушійною силою для створення технопарків, лабораторій кібербезпеки та акселераторів стартапів, які

працюють у сфері цифрового захисту. Це сприятиме розробці нових продуктів і сервісів, орієнтованих як на потреби державного сектору, так і бізнесу, а також стимулюватиме розвиток конкурентного середовища [7]. Успішний досвід таких ініціатив демонструють країни Балтії, де завдяки співпраці держави, ІТ-компаній і наукових установ створюються інноваційні рішення для захисту цифрової інфраструктури та державних сервісів.

Розвиток публічно-приватного партнерства у сфері економічної кібербезпеки для України є не лише технологічним чи організаційним викликом, але й стратегічною умовою для економічного зростання та зміцнення національної безпеки. Запровадження відповідних механізмів дозволить сформувати ефективну систему співпраці між державою та бізнесом, яка здатна протидіяти сучасним кіберзагрозам, захищати критичну інфраструктуру та забезпечувати інтеграцію України у міжнародний кіберпростір [9]. У перспективі це стане основою не лише для післявоєнного відновлення економіки, але й для її сталого розвитку та зміцнення глобальної конкурентоспроможності.

Варто зазначити, що публічно-приватне партнерство у сфері кібербезпеки має розглядатися не лише як інструмент оперативного реагування на кіберінциденти, але й як довгострокова стратегія розвитку цифрової економіки. Спільні зусилля держави та бізнесу мають бути спрямовані на формування цілісної екосистеми кіберзахисту, яка включатиме не лише механізми реагування, але й превентивні заходи. Це передбачає прогнозування нових кіберзагроз, створення спільних науково-дослідних центрів та підтримку розробок у таких напрямках, як штучний інтелект, машинне навчання та аналіз великих даних, які можуть бути використані для виявлення та нейтралізації атак [6, с. 401].

У цьому контексті важливим є формування державної політики, яка поєднує економічні стимули з вимогами до бізнесу щодо дотримання стандартів кібербезпеки. Наприклад, надання податкових пільг або доступ до державних грантів може бути пов'язане із впровадженням сертифікованих систем захисту інформації та участю компаній у програмах спільного реагування на кіберзагрози. Такий підхід сприятиме підвищенню відповідальності бізнесу за безпеку цифрового середовища, водночас стимулюючи інноваційний розвиток [5, с. 107].

Соціальний аспект публічно-приватного партнерства також відіграє важливу роль. Забезпечення кіберстійкості економіки безпосередньо впливає на рівень довіри громадян до державних установ, якість надання електронних послуг та захист персональних даних. Тому співпраця у сфері кіберзахисту має враховувати не лише державні та корпоративні інтереси, але й права громадян. Це передбачає підвищення прозорості, інформування населення про кіберзагрози та розвиток цифрової грамотності.

Окремим перспективним напрямом є підтримка регіональних ініціатив у сфері публічно-приватного партнерства. З огляду на те, що місцеві органи влади

та регіональні бізнес-асоціації часто стикаються з викликами у сфері кіберзахисту, такими як захист комунальних послуг, електронне врядування чи логістика, створення регіональних центрів кіберстійкості може стати важливим доповненням до національної стратегії кібербезпеки. Такі центри, засновані на співпраці місцевої влади, університетів та бізнесу, здатні ефективно вирішувати локальні проблеми та сприяти загальному зміцненню кіберзахисту країни.

Висновки. Публічно-приватне партнерство у сфері економічної кібербезпеки є стратегічно важливим для України, оскільки забезпечує захист критичної інфраструктури, сприяє інтеграції у міжнародний кіберпростір та створює передумови для економічного зростання й глобальної конкурентоспроможності.

Формування довгострокової стратегії цифрового захисту має включати не лише оперативне реагування на кіберзагрози, але й превентивні заходи, такі як прогнозування ризиків, підтримка інноваційних розробок у сфері штучного інтелекту та машинного навчання, а також створення науково-дослідних центрів.

Економічні стимули для бізнесу у вигляді податкових пільг, грантів і доступу до державних програм мають бути поєднані з вимогами щодо впровадження сертифікованих систем кіберзахисту, що підвищить відповідальність приватного сектору за безпеку цифрового середовища.

Соціальний аспект кібербезпеки є ключовим для забезпечення довіри громадян до державних інституцій, захисту персональних даних та підвищення цифрової грамотності населення, що сприятиме формуванню культури кіберстійкості.

Регіональні ініціативи у сфері кіберзахисту можуть стати важливим елементом національної стратегії, адже місцеві органи влади, бізнес-асоціації та університети здатні ефективно вирішувати локальні проблеми кібербезпеки через створення регіональних центрів кіберстійкості.

Інтеграція України у міжнародний кіберпростір через співпрацю з ЄС, НАТО та іншими організаціями дозволить використовувати найкращі практики захисту критичної інфраструктури та забезпечить участь українських компаній у глобальних програмах кібербезпеки.

Реалізація ефективного публічно-приватного партнерства стане важливим кроком до створення цілісної екосистеми кіберзахисту, яка забезпечить стійкість економіки, розвиток інновацій та зміцнення позицій України на міжнародній арені.

Досвід провідних країн світу свідчить, що ефективне партнерство між державою та приватним сектором є ключовим фактором успішної роботи національних систем кіберзахисту.

Для України, яка знаходиться на етапі післявоєнного відновлення та прагне інтегруватися в європейський і світовий кіберпростір, розробка нових механізмів публічно-приватної співпраці є стратегічним пріоритетом. Це завдання включає

вдосконалення нормативно-правової бази [1], розбудову інституційної та організаційної інфраструктури, стимулювання інноваційного розвитку бізнесу та посилення міжнародної взаємодії. Баланс між цими компонентами забезпечить дієвість системи кіберзахисту, дозволяючи не лише реагувати на поточні загрози, але й формувати проактивну стратегію у сфері економічної кібербезпеки.

Така система стане фундаментом для зміцнення довіри до державних установ, забезпечення економічної стабільності та підвищення конкурентоспроможності України на міжнародній цифровій арені.

Література:

1. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05.10.2017 № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>.
2. Указ Президента України від 26.08.2021 № 447/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text>.
3. Гражевська Н. І., Чигиринський А. М. Цифрова трансформація економіки в умовах посилення глобальних ризиків і загроз. Економіка та держава. 2021. № 8. С. 53–57. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.53.
4. Дія.Бізнес : офіційний портал для підприємців. URL: <https://business.dia.gov.ua>.
5. Неустроєв Ю. Г. Роль інновацій у забезпеченні економічної безпеки. Агросвіт. 2021. № 7–8. С. 103–108. DOI: 10.32702/2306-6792.2021.7-8.103.
6. Туз О. (2025). Механізми державного впливу на цифрову модернізацію підприємницького сектора в умовах цифрової економіки. Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences. 2025. № 340(2). С. 397–403. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-63>.
7. Український фонд стартапів : офіційний сайт. URL: <https://usf.com.ua>.
8. National Institute of Standards and Technology (NIST). Cybersecurity Framework. URL: <https://www.nist.gov/cyberframework>.
9. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). Public-private partnerships in cybersecurity. URL: <https://www.enisa.europa.eu>.

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady zabezpechennia kiberbezpeky Ukrainy» [The Law of Ukraine «On the basic principles of ensuring cybersecurity of Ukraine»] № 2163-VIII. (2017, October 5). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> [in Ukrainian].
2. Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 26 serpnia 2021 roku № 447/2021 «Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 14 travnia 2021 roku «Pro Stratehiiu kiberbezpeky Ukrainy» [Decree of the President of Ukraine of August 26, 2021, № 447/2021 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 14, 2021 «On the Cybersecurity Strategy of Ukraine»]. (2021, August 26). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/447/2021#Text> [in Ukrainian].
3. Hrazhevska, N. I., & Chyhyrskyi, A. M. (2021). Tsyfrova transformatsiia ekonomiky v umovakh posylennia hlobalnykh ryzykiv i zahroz [Digital transformation of the economy in the conditions of increasing global risks and threats]. Ekonomika ta derzhava – Economy and State, 8, 53–57. <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2021.8.53> [in Ukrainian].

4. Diia.Biznes: ofitsiyni portal dlia pidpriiemtsiv [Diia.Business: official portal for entrepreneurs]. (n.d.). business.diia.gov.ua. Retrieved from <https://business.diia.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Neustroiev, Yu. H. (2021). Rol innovatsii u zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky [The role of innovation in ensuring economic security]. *Ahrosvit – Agrosvit*, 7–8, 103–108. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2021.7-8.103> [in Ukrainian].
6. Tuz, O. (2025). Mekhanizmy derzhavnoho vplyvu na tsyfrovu modernizatsiiu pidpriemnytskoho sektora v umovakh tsyfrovoy ekonomiky [Mechanisms of state influence on digital modernization of the entrepreneurial sector in the digital economy]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 340(2), 397–403. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-340-63> [in Ukrainian].
7. Ukrainskyi fond startupiv: ofitsiyni sait [Ukrainian Startup Fund: official website]. (n.d.). usf.com.ua. Retrieved from <https://usf.com.ua> [in Ukrainian].
8. National Institute of Standards and Technology (NIST). (n.d.). Cybersecurity Framework. Retrieved from <https://www.nist.gov/cyberframework> [in English].
9. European Union Agency for Cybersecurity (ENISA). (n.d.). Public-private partnerships in cybersecurity. Retrieved from <https://www.enisa.europa.eu> [in English].

УДК 334.722:336.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-166-179](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-166-179)

Дорош Ірина Миронівна доктор філософії в галузі публічного управління та адміністрування, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-1394-5639>

Дорош Андріана Олегівна студентка IV курсу факультету іноземних мов, Львівський національний університет ім. Івана Франка, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0008-2399-7057>

УКРАЇНСЬКА МОДЕЛЬ ФАНДРЕЙЗИНГУ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ У ГРОМАДСЬКОМУ СЕКТОРІ

Анотація. У статті досліджено особливості української моделі фандрейзингу в громадському секторі в умовах післявоєнного відновлення та євроінтеграційних процесів. Фандрейзинг розглянуто як стратегічний механізм мобілізації зовнішніх фінансових, матеріальних і людських ресурсів від міжнародних донорів, бізнесу та громадян для підтримки суспільно важливих ініціатив. На основі системного, інституційного та порівняльного підходів визначено основні форми фандрейзингу — соціальний, корпоративний і бізнес-фандрейзинг — та окреслено ролі органів влади, громадянського суспільства і бізнесу у фінансуванні проєктів розвитку громад. Емпіричні дані OECD, World Bank URTF, Zagoriy Foundation та Opendatabot свідчать про трансформацію українського фандрейзингу від волонтерських практик до професійної системи, заснованої на прозорості, партнерстві та цифровізації. У статті наведено приклади корпоративних ініціатив (Metinvest, DTEK, МХП, Kyivstar, Rozetka), що демонструють ефективність соціальних інвестицій і публічно-приватного партнерства. Проведений SWOT-аналіз засвідчує, що сильними сторонами української моделі є активність громадянського суспільства, міжнародна співпраця та розвиток цифрових платформ, тоді як слабкі сторони пов'язані із залежністю від грантів, нерівномірністю розвитку регіонів і недостатньою професійністю сектору. Серед зовнішніх можливостей виокремлено розширення міжнародної підтримки та розвиток партнерств на основі корпоративної соціальної відповідальності, тоді як загрози пов'язані з економічною нестабільністю, втратою донорів і конкуренцією за ресурси. Отримані результати можуть бути використані для формування доказових підходів у публічній політиці, спрямованих на зміцнення фінансової стійкості та спроможності організацій громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: фандрейзинг, громадський сектор, соціальна відповідальність, публічно-приватне партнерство, Україна, післявоєнне відновлення, громадянське суспільство.

Dorosh Iryna Myronivna PhD in Public Management and Administration, Associate Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-1394-5639>

Dorosh Andriana Olehivna fourth year student of the Faculty of Foreign Languages, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, <https://orcid.org/0009-0008-2399-7057>

UKRAINIAN FUNDRAISING MODEL: PROBLEMS AND CHALLENGES IN THE PUBLIC SECTOR

Abstract. The article explores the features of the Ukrainian fundraising model in the public sector amid post-war recovery and European integration. Fundraising is defined as a strategic mechanism for mobilizing external financial, material, and human resources from international donors, corporations, and citizens to support socially significant projects. Based on systemic, institutional, and comparative approaches, the research identifies key forms of fundraising—social, corporate, and business—and outlines the roles of public authorities, civil society, and business in financing community initiatives. Empirical data from OECD, World Bank URTF, Zagoriy Foundation, and Opendatabot reveal the transformation of Ukrainian fundraising from spontaneous volunteer practices to a professionalized system built on transparency, partnership, and digitalization. The paper highlights leading corporate initiatives (Metinvest, DTEK, MHP, Kyivstar, Rozetka) as examples of social investment and public-private cooperation. The SWOT analysis shows that Ukraine's model benefits from strong civic engagement, international partnerships, and innovative digital platforms, yet faces weaknesses such as dependence on grants, uneven regional development, and insufficient professionalization. External opportunities include expanding international aid and CSR-based partnerships, while threats stem from donor fatigue, economic instability, and competition for limited resources. The study concludes that fundraising in Ukraine is evolving into a structured financial and social instrument that consolidates the state, business, and citizens in rebuilding communities. The development of professional training, transparency standards, and digital infrastructure is essential for enhancing its strategic role in sustainable recovery. **The obtained results can serve as a basis for forming evidence-based public policies aimed at strengthening the financial resilience and sustainability of civil society organizations in Ukraine.**

Keywords: fundraising, public sector, social responsibility, public-private partnership, Ukraine, post-war recovery, civil society.

Постановка проблеми. Сьогодні, в умовах повномасштабної війни в Україні, перед територіальними громадами постало завдання не лише забезпечити базові потреби населення, а й створити умови для відновлення соціально-економічного потенціалу. Разом з тим фінансові ресурси державного та місцевих бюджетів залишаються обмеженими, що, своєю чергою, унеможливорює повне покриття витрат на реалізацію проєктів із відбудови інфраструктури, підтримки бізнесу, надання соціальних послуг та розвитку актуальних громадських ініціатив.

В сучасних українських реаліях пошук нових шляхів фінансування громадських ініціатив є **стратегічно важливим**, оскільки саме ці ініціативи забезпечують сталий розвиток громад, зміцнення соціальної згуртованості та ефективну реалізацію політики відновлення України. У таких умовах фандрейзинг — як процес залучення зовнішніх ресурсів, зокрема коштів міжнародних донорів, бізнесу, благодійних організацій та громадян — стає одним із ключових механізмів забезпечення фінансової стійкості громад. Саме ефективна співпраця органів влади, бізнесу та громадського сектору здатна створити синергію, необхідну для прискорення відбудови та розвитку регіонів.

Та попри активізацію благодійної діяльності, а також зростання кількості фандрейзингових ініціатив, в Україні поки ще не сформовано цілісну систему взаємодії між владними структурами, бізнесом і громадськими організаціями у сфері залучення фінансування. Відсутність сталих партнерських механізмів призводить до фрагментарності зусиль, неузгодженості пріоритетів і недостатнього рівня довіри між учасниками процесу. Це знижує ефективність використання залучених коштів та обмежує можливість масштабування успішних ініціатив.

Метою статті є дослідження особливостей формування та функціонування української моделі фандрейзингу у громадському секторі, визначення її структурних характеристик, сильних і слабких сторін, а також виявлення ключових проблем та викликів, що впливають на ефективність залучення ресурсів для суспільно значущих ініціатив у контексті євроінтеграційних і повоєнних трансформацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фандрейзинг — це процес пошуку ресурсів, який спрямований на досягнення спільної мети чи на розв'язання якоїсь проблеми у більш глобальному контексті. Це комунікація, професіоналізм та вміння переконувати інших, що реалії сьогодення, діяльність організації чи бізнес-ідея, вартує уваги і ресурсної підтримки [1]. Однак необхідно відрізняти фандрайзинг і благодійність. Благодійність — це, перш за

все, безкорисна, добровільна допомога нужденним, а фандрайзинг – це діяльність, спрямована на залучення цієї допомоги [2]. У науковій літературі існує кілька підходів до класифікації фандрейзингу залежно від його **мети, джерел фінансування та суб'єктів взаємодії**. За метою розрізняють **соціальний фандрейзинг**, спрямований на підтримку громадських чи благодійних ініціатив; **корпоративний**, який реалізують компанії через програми соціальної відповідальності; та **бізнес-фандрейзинг**, орієнтований на залучення інвестицій у підприємницькі проєкти [11]. За типом донорів виокремлюють **корпоративний, грантовий і краудфандинговий** та державний фандрейзинг [4]. Окрім того, за способом організації процесу виділяють **традиційний (офлайн), цифровий (онлайн) і гібридний** формати фандрейзингу, що відображає сучасну тенденцію переходу до цифрових платформ і мережевої взаємодії донорів, бізнесу та громадських організацій.

Аналізуючи сучасні публікації щодо особливостей використання фандрейзингу в Україні, варто відмітити те, що це поняття у період війни перетворилося з разової волонтерської практики на складний процес із великою кількістю дійових осіб, де ключову роль відіграють цифрові платформи, корпоративні фонди та міжнародні донори. Окремі дослідження, як наприклад Zagoriy Foundation, документують масовість та цифрову мобілізацію донорів в Україні після 2022 року. Разом з тим фіксується вагоме зростання середнього розміру одноразових пожертв, а молодь найактивніше використовує саме цифрові канали передачі коштів [6].

Численні аналітичні та практичні посібники, опубліковані міжнародними неурядовими організаціями (OECD, World Bank URTF), підкреслюють два важливі тренди у громадському секторі України: по-перше, необхідність гнучкого, прогнозованого та «core» фінансування для підвищення спроможності вітчизняних неприбуткових організацій; по-друге, зростаючу роль публічно-приватних механізмів у фінансуванні відновлення та інфраструктури, але з попередженням про ймовірні ризики щодо прозорості у проєктах публічно-приватного партнерства.

Ці ж емпіричні звіти та аналітика донорських демонструють динамічний перехід від масових одноразових пожертв у перші місяці війни — до проєктних, інституційних і фондових інвестицій у 2023–2025 рр., спрямованих на житло, енергетику, соціальні послуги та економічну реінтеграцію. Це підтверджує парадигму переходу від гуманітарної до відбудовної фази, де потрібні інструменти великих транзакцій і довгострокових партнерств [8, 12].

Водночас журналістські та політичні матеріали, такі як AP, The Guardian, фіксують реальні виклики в українському фандрейзингу. Перш за все, це «втома донорів», зниження динаміки малих пожертв для військових ініціатив, а також конкуренція між локальними та міжнародними акторами за обмежені ресурси.

Це означає, що фандрейзингові стратегії в Україні сьогодні мають суттєво еволюціонувати, фокусуючись на прозорості та підзвітності, а також розвитку нових продуктів [9].

Методологія дослідження. Методологічну основу дослідження становлять системний, інституційний та порівняльний підходи, що забезпечують комплексний аналіз фандрейзингу як інструменту фінансування громадських ініціатив у сфері публічного управління. Для досягнення мети статті використано такі методи:

—**аналітичний** — для узагальнення сучасних теоретичних підходів до класифікації видів фандрейзингу (соціального, корпоративного, бізнес-фандрейзингу);

—**структурно-функціональний** — для виявлення ролі бізнесу, громадських організацій та держави у формуванні партнерських моделей фінансування;

—**SWOT-аналіз** — для оцінювання сильних і слабких сторін української моделі фандрейзингу, а також можливостей і загроз зовнішнього середовища;

—**емпіричний аналіз** — базується на даних міжнародних організацій (OECD, World Bank, UNDP) та українських джерел (Zagoriy Foundation, Opendatabot, VoxUkraine), що дозволяє оцінити динаміку благодійності та ефективність корпоративних ініціатив у період війни.

Методологія поєднує **якісний** (контент-аналіз публікацій, кейс-стаді, інтерпретаційний підхід) та **кількісний** (описові статистичні дані з відкритих джерел) методи, що забезпечує цілісне бачення розвитку фандрейзингу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні фандрейзинг активно розвивається у **соціальній, гуманітарній, освітній, медичній та культурній сферах**. Так, в **Україні** найпопулярніші напрями — це **гуманітарна допомога, оборона, медицина, освіта та відбудова громад**. Після 2022 року здебільшого лідирують ініціативи на підтримку Збройних сил України (фонд «Повернись живим», «Фонд Сергія Притули»), медичних закладів, притулків для переселенців та відновлення інфраструктури (платформи UNITED24, СпівДія, Dobro.ua). [3, 5]. Про це свідчать дані представлені у табл. 1.

Таблиця 1

**Ключові корпоративні програми соціальних інвестицій в Україні
протягом 2022–2025 рр.**

№	Компанія / фонд	Ініціатива	Декларована сума / форма фандрейзингу	Оцінювання ефективності
Великі промислові групи				
	Metinvest (Metinvest Foundation / Opora Ukraini)	Гуманітарна допомога, підтримка громад, програми реабілітації та відбудови; створено низку фондів для координації допомоги.	Згідно із звітами виділено близько 8–9,7 млрд. грн. з 2022–2024 на підтримку України; грантові та інвестиційні програми.	Велика сума і широка географія — позитив для масштабної допомоги; ризик — потреба у прозорому аудиторському контролі при масштабних витратах.
	DTEK (DTEK Group)	Гуманітарні пожертви, безоплатне постачання електроенергії для лікарень/військових, участь у публічно-приватному партнерстві для відбудови енергетики.	Задекларовано 527 млн. грн. допомоги на гуманітарні потреби з початку війни; реалізуються проекти з відновлення за фінансуванням ЄС та США.	Сильний секторальний вплив (енергетика) — великі мультиплікатори, але високі капітальні ризики; партнерства з міжнародними донорами посилюють ефективність.
Корпорації				
	МХР (фонд «МХР-Поруч», МХР-Громади)	Програми підтримки військових, ветеранів, допомога громадам (соціальні, освітні, аграрні проекти).	Масштаб програм — сотні громад; фінансування через корпоративний фонд (сума часто не афішується в загальних релізах).	Орієнтація на локальні громади та реабілітацію — висока релевантність; потребу у відкритих індикаторах результативності.
	Kernel — благодійний фонд «Разом з Кернел»	Підтримка громад, інфраструктурні та гуманітарні проекти; допомога ЗСУ і цивільному населенню.	Декларують інвестиції на суму близько 1,47 млрд. грн. у програми підтримки громад (офіційний ресурс фонду).	Локально орієнтована допомога з чіткою присутністю у регіонах — добре для таргетованих проєктів; вимагає незалежних звітів для зовнішньої оцінки ефективності.
Оператори зв'язку та інтернет-платформи				
	Rozetka / Friends of Ukraine (фонд)	Платформи збору допомоги, партнерства з неприбутковими	Великі онлайн-кампанії, платформи для донейту; суми	Сильний цифровий канал фандрейзингу (електронна комерція)

№	Компанія / фонд	Ініціатива	Декларована сума / форма фандрейзингу	Оцінювання ефективності
		організаціями, ініціативи для дітей і постраждалих.	залежать від кампаній/партнерств.	— дає швидкий доступ до масових донорів; ризик — непослідовність даних про використання коштів у медіа.
	Киivstar (оператор)	SMS-кампанії, співпраця з фондами («Повернись живим»), пожертви на UNITED24, техпідтримка цифрової інфраструктури.	Декларовано понад 2 млрд. грн допомоги з 2022 року; 300 млн. грн — внесок у цифрову інфраструктуру через UNITED24; кампанії по збору більш ніж 180 млн. грн для розмінування.	Сильна платформа для масових мікродонатів (SMS), велика медіа/логістична спроможність — дуже ефективно для швидкого фандрейзингу; потребує прозорої звітності по перерахуванню коштів.

* Джерело: сформовано авторами на основі [1-12]

У світі акценти дещо інші. Відтак фандрейзинг традиційно концентрується у сферах **освіти, науки, охорони здоров'я, культури та екології**. Найбільші університети (Harvard, Oxford), лікарні (St. Jude Children's Research Hospital) і міжнародні неурядові організації (UNICEF, WWF, Red Cross) системно залучають кошти через гранти, краудфандинг, корпоративні пожертви та ендаументи. Окрем уваги заслуговує світова тенденція **цифровізації фандрейзингу** та розширення участі бізнесу у соціальних інвестиціях через моделі корпоративної соціальної відповідальності і приватно-публічних партнерств [8].

Українська модель фандрейзингу — це система організації, процеси залучення та використання ресурсів (фінансових, матеріальних, людських, інформаційних) для підтримки соціально значущих ініціатив, громадських, культурних, освітніх, екологічних чи благодійних проєктів в Україні. Вона сформувалася на перетині світових практик та українських реалій, із врахуванням рівня розвитку громадянського суспільства, традицій благодійності та економічних умов.

Ще донедавна в Україні переважала так звана «**спонтанна благодійність**», коли пожертви відбувались здебільшого на емоційному рівні. З 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення, почала формуватись **професійна фандрейзингова культура**, що базується на:

- стратегічному плануванню;
- прозорій звітності;

— маркетингових підходах до залучення донорів;
— використанні цифрових платформ, таких як Patreon, BuyMeACoffee, Spilnota, Dobro.ua тощо.

Ще однією особливістю української моделі фандрейзингу є формування відповідних ініціатив **на основі горизонтальних зв'язків** — волонтерських спільнот, місцевих неприбуткових організацій, бізнесу та медіа. Вже сьогодні в Україні активно використовується **краудфандинг** для колективного фінансування проєктів через онлайн-платформи, наприклад, «Спільнокошт», «Моє місто», «Добро.ua», тощо.

Відмічається також доволі високий рівень довіри до особистісних брендів, тобто значну роль відіграють **публічні лідери, волонтери, журналісти**, які стають "обличчям" фандрейзингових кампаній (Сергій Притула, Оксана Муха, Вадим Яценко тощо). Це, власне, зумовлено тим, що суспільна довіра до державних інституцій в Україні часто нижча, ніж до окремих особистостей.

Сьогодні українські організації активно залучають грантове фінансування від міжнародних партнерів, таких як ЄС, UNICEF, Open Society Foundations, Національного фонду демократії (NED) та ін. Таким чином відбувається адаптація міжнародних фандрейзингових стандартів (вимоги до моніторингу, прозорості, звітності) до українських реалій. Що, своєю чергою, стимулює перехід від одноразових зборів до довготермінових фандрейзингових стратегій, що інтегровані у розвиток організацій та передбачають перспективні партнерства із бізнесом. Своєї популярності також набуває створення ендаументів у ЗВО, наприклад, УКУ, Києво-Могилянська академія тощо.

Попри позитивну динаміку, процес формування української моделі фандрейзингу має низку проблемних аспектів, які стримують її розвиток і знижують ефективність залучення ресурсів. Перш за все, це низький рівень фінансової культури та культури благодійності. Саме тому пожертви часто мають **емоційний, разовий характер**, без розуміння довготермінового впливу на стратегію проєкту. Тут існує потреба у формуванні **традиції систематичних внесків (recurring donations)**.

Не менш актуальною є проблема дефіциту професійних фандрейзерів. Адже у більшості громадських та благодійних організацій **немає підготовлених фахівців**, які розуміють маркетинг, PR, аналітику, комунікацію з донорами.

Сьогодні українці все більше довіряють **особистим лідерам або волонтерам**, а не офіційним організаціям. Це зумовлено непоодинокими випадками зловживань або непрозорої звітності, а, як результат, - **падіння довіри до благодійних фондів та інших неприбуткових організацій**, що, своєю чергою, гальмує розвиток вкрай важливого громадського сектору в країні. Такі зловживання нерідко стають можливими через недосконалу законодавчу базу, де немає єдиних стандартів прозорості та оцінки ефективності фандрейзингової діяльності.

Значна частина проєктів в Україні реалізується за кошти саме **міжнародних грантів**, що створює певні ризики у фінансуванні. Адже часто після завершення гранту низка ініціатив **втрачають джерела підтримки**. Окрім цього неприбуткові організації не притримуються стратегії диверсифікування джерел фінансування власних проєктів, а це, своєю чергою, призводить до **нестабільності чи раптового припинення фінансових потоків**. Як це було у випадку із фондом USAID.

Особливістю також є те, що активний фандрейзинг зосереджений переважно у **великих містах (Київ, Львів, Харків, Дніпро)**, тоді як у малих громадах відчувається **нестача досвіду, ресурсів та контактів**. Адже не всі організації вміють ефективно використовувати **онлайн-платформи, соціальні мережі та аналітику даних**. Бракує системного **брендингу та комунікаційних стратегій** для побудови довіри.

Сьогодні в Україні активно зростає конкуренція між ініціативами, а ресурсна база суспільства, відповідно, виснажується. Це породжує потребу у формуванні нових підходів до фандрайзингу, які сприятимуть підвищенню рівня довіри серед населення. Необхідні напрацювання податкових стимулів для донорів (особливо бізнесу), зменшення бюрократичних процедур звітності для неприбуткових організацій, що часто відлякують потенційних партнерів. У табл.2 систематизовано основні елементи української моделі фандрейзингу.

Таблиця 2

Характеристика української моделі фандрейзингу

Елемент моделі	Зміст (характеристика)
1. Суб'єкти фандрейзингу	— Благодійні фонди та громадські організації; — освітні та наукові установи; — органи місцевого самоврядування; — бізнес-структури (через корпоративну соціальну відповідальність, спонсорство); — волонтерські рухи, релігійні організації тощо.
2. Об'єкти фандрейзингу	— Соціальні та гуманітарні проєкти (допомога армії, ВПО, вразливим групам населення); — освітні, наукові, культурні ініціативи; — екологічні, інфраструктурні та медичні програми; — відновлення та розвиток громад у поствоєнний період.
3. Інструменти фандрейзингу	— Краудфандинг; — грантові програми (ЄС, UNICEF тощо); — благодійні акції, марафони, аукціони, концерти; — партнерські програми бізнесу та громад (публічно-приватне партнерство, корпоративна відповідальність бізнесу тощо);

Елемент моделі	Зміст (характеристика)
	— онлайн-інструменти: Patreon, Monobank, PayPal, соціальні мережі тощо; — ендаументи та цільові фонди.
4. Принципи фандрейзингу	— Добровільність і прозорість; — відповідальність перед донорами; — ефективність використання ресурсів; — довіра та відкритість комунікації; — партнерство і взаємна вигода; — соціальна орієнтація та сталий розвиток.
5. Правове регулювання	— Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації»; — Закон «Про громадські об'єднання»; — Податковий кодекс; — Постанова КМУ №440 (порядок включення до Реєстру неприбуткових організацій).
6. Тенденції розвитку	— Професійність фандрейзингової діяльності; — розвиток цифрового фандрейзингу та онлайн-платформ; — розширення партнерств між громадою, бізнесом і державою; — формування культури постійної благодійності; — інституційна підтримка через ендаументи, освітні програми; — поступова адаптація міжнародних стандартів прозорості.
7. Проблемні аспекти (негативні риси)	— Відсутність стратегічного планування; — обмежена довіра до інституцій; — нестача податкових стимулів для донорів; — залежність від зовнішніх грантів; — донорська втома суспільства; — нерівномірність розвитку фандрейзингу між регіонами.

** Джерело: сформовано авторами на основі [1-12]*

Попри певні досягнення у становленні вітчизняної моделі фандрейзингу, вона залишається динамічною системою, що формується під впливом численних чинників. Для глибшого розуміння її потенціалу та обмежень доцільно провести SWOT-аналіз, який дає змогу визначити ключові стратегічні орієнтири розвитку галузі (табл.3).

Таблиця 3

SWOT-аналіз української моделі фандрейзингу

Сильні сторони	Слабкі сторони
Активність громадянського суспільства — високий рівень самоорганізації після 2014 року та повномасштабного вторгнення. Цифрові інновації у фандрейзингу — наявність платформ (<i>United24, Dobro.ua, Help Ukraine Center</i>), що забезпечують прозорість і швидкість зборів. Довіра до локальних ініціатив і волонтерських проєктів, що демонструють реальні результати. Гнучкість і адаптивність неприбуткових організацій — швидке реагування на кризові виклики. Високий рівень міжнародних партнерств — участь українських організацій у програмах <i>USAID (до 2025 року), UNDP, EU4Youth, Erasmus+</i>.	Брак професійних фандрейзерів та стратегічного менеджменту у громадському секторі. Фрагментарність звітності та відсутність єдиних стандартів прозорості у малих організацій. Недостатня диверсифікація джерел фінансування — залежність від грантів або короткострокових кампаній. Низька культура «донецьків» серед населення — пожертви здебільшого ситуативні (у кризові моменти). Слабкий зв'язок між бізнесом і громадським сектором у сфері сталого фінансування.
Можливості	Загрози
Міжнародні грантові програми (EU, UN, USAID, World Bank) для соціальних та гуманітарних проєктів. Поширення цифрових платформ для краудфандингу та глобальних кампаній. Зростання глобальної підтримки соціальних інновацій і сталого розвитку (SDGs). Міжнародні партнерства між державними структурами, бізнесом та неурядовими організаціями. Залучення діаспори та глобальних донорських мереж.	Глобальна економічна нестабільність і фінансова невизначеність. Конкуренція між неурядовими організаціями за обмежені грантові ресурси. Політичні ризики та санкції у різних регіонах. Відволікання уваги донорів на глобальні кризи (пандемії, війни). Ризики репутаційних втрат у випадку непрозорого використання коштів.

* Джерело: сформовано авторами на основі [1-12]

Проведений SWOT-аналіз української моделі фандрейзингу дає змогу констатувати, що система має значний внутрішній потенціал завдяки досвіду корпоративного та соціального фандрейзингу, наявності благодійних фондів і активності громадських організацій. Разом з тим, існують слабкі сторони, пов'язані з нерівномірністю доступу до ресурсів, недостатньою прозорістю та обмеженою професійністю частини сектору. Зовнішнє середовище створює низку можливостей, серед яких міжнародна підтримка, розвиток цифрових платформ і активізація корпоративної соціальної відповідальності. У той же час

основні загрози пов'язані з економічною та політичною нестабільністю, конкуренцією за ресурси і ризиками недовіри. Отримані результати підкреслюють необхідність стратегічного планування, розвитку прозорих механізмів взаємодії між державою, бізнесом і громадськими організаціями, а також адаптації міжнародного досвіду до національних умов.

Висновки. Виокремлення поняття «українська модель фандрейзингу» зумовлено унікальністю умов формування цих відносин. Це, своєю чергою, дасть змогу адаптувати існуючі механізми до українських реалій, водночас – це цінний досвід для інших країн. Адже після війни український фандрейзинг має потенціал еволюціонувати в напрямі:

- **інвестиційного фандрейзингу** (для відбудови інфраструктури, малого бізнесу, освіти);
- **публічно-приватного партнерства** у реалізації соціальних проєктів;
- **експорту українських фандрейзингових практик**, які стали унікальним феноменом стійкості та мобілізації ресурсів у кризових умовах.

Фандрейзинг у сучасних умовах постає не лише як інструмент залучення ресурсів, а як **механізм соціальної консолідації**, що поєднує державу, бізнес і громадянське суспільство навколо спільних цілей відбудови країни. Його розвиток в Україні демонструє перехід від емоційно-волонтерської моделі до **інституціоналізованої системи фінансової підтримки суспільно важливих ініціатив**.

У теоретичному вимірі фандрейзинг інтегрує елементи соціальної відповідальності бізнесу, корпоративної філантропії та публічно-приватного партнерства. Це формує основу для **державно-громадських моделей співпраці**, де ресурси мобілізуються через прозорі та інноваційні механізми — цифрові платформи, краудфандинг, грантові програми.

Практичний аналіз засвідчив, що **бізнес активно бере участь у відбудові громад** через створення благодійних фондів, реалізацію корпоративних програм соціальних інвестицій і підтримку локальних ініціатив. Успішні приклади — діяльність *МХП-Громаді*, *Фонду Ріната Ахметова*, *KSE Foundation*, *Rozetka Foundation*, *OKKO Group*, *Нова пошта Human* — доводять, що корпоративний фандрейзинг може виступати каталізатором сталого розвитку.

Разом з тим, для посилення ефективності української моделі фандрейзингу доцільно:

1. Розвивати **систему професійної підготовки фандрейзерів** у публічному та громадському секторах.
2. Інституціоналізувати **механізми публічно-приватного партнерства** у сфері соціального інвестування.
3. Забезпечити **єдині стандарти звітності та прозорості** для організацій, що залучають кошти.

4. Розширювати **цифрову інфраструктуру фандрейзингу**, у тому числі через державні програми підтримки інновацій у благодійності.

У перспективі фандрейзинг може стати **стратегічним інструментом післявоєнної відбудови**, сприяючи відновленню довіри, соціальній згуртованості та сталому розвитку українських громад.

Література:

1. Гавадзин Н.О., Крішак Ю.О. *Фандрейзинг в умовах воєнного часу. Причорноморські економічні студії*. 2022. Вип. 74. URL: <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/868/29.pdf>
2. Ревко А.М., Чумак К.Ю. *Фандрайзинг соціальних проєктів як інструмент соціального розвитку територіальних громад. Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2021. №3(23). С. 57–64. URL: <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/224539>
3. Тенденції благодійності: цифри, форми та виклики у щорічному дослідженні Фонду Загорій. *VoxUkraine*, 2025. URL: <https://voxukraine.org/en/trends-in-charity-figures-forms-and-challenges-in-the-annual-study-by-zagoriy-foundation>
4. *Фандрейзинг: що це, основні види та особливості. Philanthropy in Ukraine*. 2024. URL: <https://philanthropyinukraine.org/knowledge-hub/publication/fandreizing-sho-ce-osnovni-vydy-ta-osoblyvosti>
5. Хроніки пожертвувань під час війни. *Opendatabot*, 2025. URL: <https://opendatabot.ua/en/analytics/donates-in-war-2024>
6. Charity in times of war. *Zagoriy Foundation*, 2022. URL: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/charity-in-times-of-war.pdf>
7. Employee donation campaign: #ColleaguesForUkraine. *Cefic*, 2022. URL: <https://cefic.org/case-study/employee-donation-campaign-colleaguesforukraine/>
8. *Funding civil society in partner countries: Toolkit for implementing the DAC Recommendation on Enabling Civil Society in Development Co-operation and Humanitarian Assistance*. *OECD*, 2023. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/05/funding-civil-society-in-partner-countries_9462bbeb/9ea40a9c-en.pdf
9. Grassroots funding for Ukraine's military declines as groups look for creative ways to raise money. *Associated Press*. 2025. URL: <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-charity-music-military-economy-5753a6a2950ec498400c9b23721f894a>
10. Hunter Wh. *What is Corporate Fundraising and How Nonprofits Can Use It?* *BetterWorld*, 2023. URL: <https://betterworld.org/blog/nonprofits/what-is-corporate-fundraising/>
11. Sargeant A., George J. *Fundraising Management: Analysis, Planning and Practice*. Routledge. Taylor & Francis, 2022. 53 p. URL: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781000426878_A41250806/preview-9781000426878_A41250806.pdf
12. *Ukraine Recovery and Reconstruction Trust Fund (URTF): Progress Report*. Washington, D.C.: *World Bank Group*, 2024. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099430504172540289/pdf/IDU-27384831-502e-466d-907e-d497bdd5132d.pdf>

References:

1. Gavadzyn, N.O., & Kritsak, Yu.O. (2022). *Fandreizing v umovakh voiennoho chasu* [Fundraising in wartime conditions]. *Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies*, 74 p. Retrieved from <http://repository.ukd.edu.ua/bitstream/handle/123456789/868/29.pdf> [in Ukrainian].

2. Revko, A.M., & Chumak, K.Yu. (2021). *Fandraizyng sotsialnykh proektiv yak instrument sotsialnoho rozvytku terytorialnykh hromad* [Fundraising of social projects as a tool for social development of territorial communities]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia – Problems and Prospects of Economics and Management*, 3(23), 57–64. Retrieved from <http://ppeu.stu.cn.ua/article/view/224539> [in Ukrainian].
3. VoxUkraine (2025). *Trends in charity: figures, forms, and challenges in the annual study by the Zagoriy Foundation*. Retrieved from <https://voxukraine.org/en/trends-in-charity-figures-forms-and-challenges-in-the-annual-study-by-zagoriy-foundation> [in English].
4. *Philanthropy in Ukraine*. (2024). *Fandreizing: shcho tse, osnovni vydy ta osoblyvosti* [Fundraising: what it is, main types and features]. Retrieved from <https://philanthropyinukraine.org/knowledge-hub/publication/fandreizing-sho-ce-osnovni-vydy-ta-osoblyvosti> [in Ukrainian].
5. Opendatabot. (2025). *Khroniky pozhertruvan pid chas viiny* [Donation chronicles during the war]. Retrieved from <https://opendatabot.ua/en/analytics/donates-in-war-2024> [in Ukrainian].
6. *Zagoriy Foundation*. (2022). *Charity in times of war*. Retrieved from <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/08/charity-in-times-of-war.pdf> [in English].
7. Cefic. (2022). *Employee donation campaign: #ColleaguesForUkraine*. Retrieved from <https://cefic.org/case-study/employee-donation-campaign-colleaguesforukraine/> [in English].
8. OECD. (2023). *Funding civil society in partner countries: Toolkit for implementing the DAC Recommendation on Enabling Civil Society in Development Co-operation and Humanitarian Assistance*. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2023/05/funding-civil-society-in-partner-countries_9462bbeb/9ea40a9c-en.pdf [in English].
9. Associated Press. (2025). *Grassroots funding for Ukraine's military declines as groups look for creative ways to raise money*. Retrieved from <https://apnews.com/article/russia-ukraine-war-charity-music-military-economy-5753a6a2950ec498400c9b23721f894a> [in English].
10. Hunter, W. (2023). *What is Corporate Fundraising and How Nonprofits Can Use It?* *BetterWorld*. Retrieved from <https://betterworld.org/blog/nonprofits/what-is-corporate-fundraising/> [in English].
11. Sargeant, A., & George, J. (2022). *Fundraising Management: Analysis, Planning and Practice*. London: Routledge / Taylor & Francis. 53 p. Retrieved from https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9781000426878_A41250806/preview-9781000426878_A41250806.pdf [in English].
12. World Bank Group. (2024). *Ukraine Recovery and Reconstruction Trust Fund (URTF): Progress Report*. Washington, D.C.: World Bank. Retrieved from <https://documents1.worldbank.org/curated/en/099430504172540289/pdf/IDU-27384831-502e-466d-907e-d497bdd5132d.pdf> [in English].

УДК 35.072

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-180-191](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-180-191)

Євсюкова Оксана Володимирівна доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Державний торговельно-укономічний університет України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1299-6955>

Кисельов Микита Сергійович аспірант кафедри публічного управління, менеджменту інноваційної діяльності і дорадництва НУБіП України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-4573-892X>

УКРАЇНА ЯК ПУБЛІЧНО-СЕРВІСНА ДЕРЖАВА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Повномасштабна збройна агресія російської федерації проти України призвела до загострення питань щодо ефективності державного управління та спроможності держави забезпечувати базові публічні послуги в екстремальних умовах. Україна опинилася перед подвійним викликом – необхідністю одночасно виборювати власну незалежність та зберігати функціонування ключових державних інституцій, підтримуючи при цьому довіру громадян до влади.

Проблематичність вказаної ситуації полягає у пошуку рівноваги між реалізацією безпекових завдань воєнного часу та збереженням принципів відкритості, підзвітності й сервісності, що визначають сутність сучасної демократичної держави. Здавалося б, що в умовах війни традиційна адміністративно-командна модель управління, орієнтована переважно на контроль і регламентацію, мала б бути більш доцільною, але все одно виявила обмеженість власного функціонування. Українське суспільство очікує від влади іншої якості – людиноцентричності, гнучкості, прозорості та швидкості у процесі розробки і прийняття важливих управлінських рішень. Вказана конструкція взаємовідон суб'єктів владних повноважень та громадян, на які спрямовані ці повноваження можлива лише за умов публічно-сервісної держави. У даному контексті постає необхідність дослідження особливостей процесу трансформації України у публічно-сервісну державу в умовах воєнного стану, яке спрямоване на виявлення основних чинників, що впливають на ефективність функціонування системи публічного управління, зокрема у контексті цифровізації державних сервісів, децентралізації влади та підвищення рівня довіри громадян до інституцій влади.

У даній науковій публікації представлено наукову спробу щодо дослідження процесу становлення України як публічно-сервісної держави в умовах воєнного стану у контексті модернізації системи публічного управління та державної служби. Зазначено, що зміна адміністративно-командної моделі до сервісно-орієнтованої моделі влади свідчить про глибоку трансформацію держави, де головним пріоритетом стає людина, її права, безпека та гідність. модель дозволяє не лише забезпечити сталість управлінських процесів у кризових обставинах, а й створює підґрунтя для відновлення та розвитку країни в післявоєнний період. Акцентовано увагу на реалізації принципів публічно-сервісної держави, яка базується на цифрових технологіях, відкритості, ефективності та партнерстві влади з громадянами. Вказано, що інтеграція, електронних платформ, міжвідомчих реєстрів, систем електронної ідентифікації та дистанційного надання послуг забезпечує безперервність публічних сервісів навіть у період активних бойових дій. Охарактеризовано сукупність викликів у процесі становлення сервісної держави. Визначено перспективи подальшого розвитку публічно-сервісної держави в Україні.

Ключові слова: публічне управління та адміністрування, цифрова держава, сервісна держава, публічно-сервісна держава, цифровізація, електронні послуги, цифрові технології, штучний інтелект, кібербезпека, цифрова нерівність, цифрова трансформація України в умовах воєнного стану.

Evsyukova Oksana Volodymyrivna Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of public administration, State University of Trade and Economics (Ukraine). Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1299-6955>

Kyselov Mykyta Serhiiovych PhD student of the Department of Public Administration, Innovation Management and Advisory Activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-4573-892X>

UKRAINE AS A PUBLIC SERVICE-ORIENTED STATE UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine has significantly intensified the issue of the effectiveness of public administration and the state's ability to provide essential public services under extreme conditions. Ukraine faces a dual challenge – the necessity to fight for independence while simultaneously maintaining the functionality of key public institutions and preserving citizens' trust in state authorities.

The problem lies in finding a balance between the security imperatives of wartime and the preservation of the principles of openness, accountability, and service

orientation that define a democratic state. The war has exposed the limitations of the traditional administrative-command model, which is primarily focused on control and regulation. Society now expects a different quality of governance – one that is human-centered, flexible, transparent, and efficient.

The concept of a public service-oriented state implies the reorientation of power from coercion toward service. Its main goal is not to control citizens but to create conditions that ensure the realization of their rights and needs. During the war, this idea has gained particular importance: the state must guarantee the continuity of essential services – administrative, social, informational, and defense-related.

At the same time, hostilities, infrastructure destruction, personnel losses, and large-scale migration have complicated communication between authorities and the population, as well as access to public services. Under these circumstances, digitalization, transparency, and partnership with citizens have become the key instruments of the state's resilience. Platforms such as "Diia," mobile Administrative Service Centers (ASCs), and national programs like "eAid," "eRecovery," and "Army+" have proven that even in wartime, the state can remain a service-oriented institution that serves its people.

Nevertheless, a range of challenges persists: unequal access to digital services, a shortage of qualified personnel, duplication of administrative functions, and bureaucratic inertia. These factors reduce the efficiency of governance and highlight the need for modernization of the public service system. The relevance of this research lies in the necessity of a comprehensive analysis of Ukraine's transformation into a public service-oriented state under martial law, assessing its capacity to deliver high-quality services, maintain public trust, and address the challenges of post-war recovery.

Ukraine's experience demonstrates that even in exceptional circumstances, the state is capable of preserving democratic principles and fulfilling its mission of serving citizens – not only in times of peace but also amid war.

Keywords: public service-oriented state, digitalization, public administration, e-services, information and communication technologies (ICT), artificial intelligence, cybersecurity, digital inequality, martial law.

Постановка проблеми. Концепція публічно-сервісної держави передбачає переорієнтацію влади з використання примусу на служіння інтересам громадянського суспільства. Головною метою такої держави є – не контроль над громадянином, а створення умов для реалізації його прав і потреб. Під час війни це набуло особливого змісту: держава має забезпечити безперервність надання життєво важливих послуг – адміністративних, соціальних, інформаційних, оборонних в т.ч. у кризових умовах.

Водночас, бойові дії, руйнування інфраструктури, кадрові втрати та міграція населення ускладнили комунікацію між органами публічної влади,

доступ до послуг і процес управління в цілому. У цих умовах головними інструментами виживання держави стали цифровізація, прозорість і партнерство з громадянами. Платформи «Дія», мобільні ЦНАПи, програми «Допомога», «Відновлення», «Армія+» є доказом того, що навіть під час війни держава має спроможність залишатися сервісом для людини.

Поряд з вказаними перевагами актуальними залишаються проблеми сервісизації, а саме: нерівність доступу до цифрових сервісів; кадровий дефіцит; дублювання функцій органів влади, ризики бюрократизму. Вказане знижує ефективність управління і потребує модернізації системи публічної служби.

Актуальність представленої наукової тематики визначається необхідністю комплексного дослідження у напрямі становлення та подальшого розвитку публічно-сервісної держави в умовах воєнного стану, оцінки її спроможності забезпечувати якісні послуги, підтримувати довіру громадян і відповідати на виклики післявоєнного відновлення. Досвід України демонструє, що навіть у надзвичайних умовах держава може зберігати демократичні принципи, доводячи свою здатність служити людині – не лише в мирний, а й у воєнний час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сфері дослідження цифровізації державного управління, надання публічних послуг, формування та розвитку сервісної держави в Україні працювала значна кількість українських науковців. Їх наукові дослідження охоплюють проблематику цифрової трансформації, електронного урядування, використання сучасних технологій для покращення доступності та ефективності державних послуг, а також упровадження механізмів розвитку та функціонування сервісної держави, сервісної діяльності органів публічної влади, поширення сервісизації, як глобальної тенденції сучасного світу. Досліджувана проблематика знайшла власне відображення у значній кількості наукових праць вітчизняних авторів, таких як: В. Д. Бакуменко, А. Бермас, В. І. Биркович, С. О. Гайдученко, І. В. Жиляєв, О. В. Євсюкова, О. С. Кабанець, О. В. Карпенко, О. С. Качний, С. А. Квітка, І. В. Кобзев, В. В. Косенко, Н. Костенюк, В. В. Кравченко, В. С. Куйбіда, О. Ф. Мельников, В. В. Наместнік, Ю. Пігарєв, Г. М. Шаульська, О. В. Шевченко та інші.

Мета статті – дослідження особливостей процесу трансформації України у публічно-сервісну державу в умовах воєнного стану, яке спрямоване на виявлення основних чинників, що впливають на ефективність функціонування системи публічного управління, зокрема у контексті цифровізації державних сервісів, децентралізації влади та підвищення рівня довіри громадян до інституцій влади.

Виклад основного матеріалу. Публічні послуги в сучасній Україні слід розглядати, як системно організований комплекс заходів, спрямованих на реалізацію конституційних прав громадян і забезпечення стабільної взаємодії

між державними інституціями та суспільством. В умовах воєнного стану вони набули нового змісту – стали не лише інструментом публічного управління та адміністрування, а й елементом національної стійкості, який дозволяє зберегти життєдіяльність країни, навіть, під час кризи. Війна суттєво змінила пріоритети державної політики, сформувавши перед органами публічної влади завдання щодо забезпечення безперервності надання публічних послуг, створення соціальної підтримки та доступу громадян до базових адміністративних сервісів.

Відтак, цифровізація відіграє ключову роль у цьому процесі. Інтеграція сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн-рішення, аналітика великих даних і хмарні платформи, дозволяє скоротити часові витрати, мінімізувати людський фактор та підвищити точність і прозорість управлінських процесів. Цифрові сервіси стали основою для швидкої реакції на потреби громадян, забезпечення прозорості державних рішень та створення механізмів взаємодії, що не залежать від територіальних чи часових обмежень. Водночас впровадження цифрових рішень супроводжується новими ризиками – кіберзагрозами, нерівністю доступу до мережі, потребою у захисті персональних даних і підвищенні рівня цифрової грамотності населення [1, с. 6–10].

Воєнний стан висуває нові вимоги до архітектури публічного управління, якими є: захищеність комунікацій, прозорість процедур, багатоканальність автентифікації, геореплікація баз даних, використання захищених хмарних рішень. Портالي державних послуг стали своєрідним «єдиним вікном», через яке громадяни отримують документи, соціальні виплати, довідки чи дозволи. Застосування електронного підпису, BankID, MobileID та системи «Дія» створює комплексну екосистему цифрової взаємодії між державою та суспільством. Такі рішення не лише підвищують ефективність публічних послуг, а й формують новий рівень довіри громадян до влади [5, с. 443–452].

Зазначимо, що перехід до сервісної моделі держави, на думку багатьох науковців, означає трансформацію управлінської культури – від контролю до служіння. Ключовим показником успішності вказаної трансформації виступає стає не обсяг виконаних завдань органами публічної влади (чи державними інституціями), а рівень задоволення громадян, швидкість реагування, рівень довіри та безперервність сервісів. За умов воєнного стану до системи оцінки сервісної діяльності органів публічної влади додаються такі нові індикатори, як: стабільність функціонування цифрових платформ, середній показник часу їх відновлення після кіберінцидентів, доступність електронних послуг у кризових регіонах, а також рівень кіберстійкості державних систем.

Таким чином, публічно-сервісна держава в умовах воєнного стану є не лише проявом цифрової трансформації, а й свідченням здатності держави адаптуватися до криз, забезпечуючи водночас ефективність, відкритість і довіру суспільства [7].

Загалом публічні послуги в сучасній Україні є ключовим інструментом реалізації прав громадян і стабільної взаємодії між державою та суспільством. В умовах воєнного стану їх значення зростає в рази, адже саме вони сприяють посиленню соціальної підтримки, забезпечують доступ адміністративних сервісів і комунікацію з органами влади, коли традиційні механізми управління зазнають серйозних випробувань. За допомогою публічних послуг реалізуються не лише адміністративна, а й гуманітарна, безпекова та стабілізаційна функції суб'єктів системи публічного управління та адміністрування, що в цілому становить частку критичної інфраструктури держави.

Варто зауважити, що система публічних послуг за умов воєнного стану трансформується під впливом цифрових технологій, які стали основою стійкості управлінських процесів. Інтеграція інноваційних ІКТ на кшталт, штучного інтелекту, блокчейну, великих даних, хмарних рішень, сприяє швидкому обробленню запитів, мінімізації бюрократії та зменшенню навантаження на фізичну інфраструктуру. Завдяки вказаному навіть у складних обставинах держава зберігає здатність надавати послуги громадянам, а громадяни – отримувати підтримку, незалежно від місця перебування. При цьому основними принципами стають доступність, прозорість, ефективність і безпека. Водночас цифровізація породжує нові виклики, якими є: забезпечення кіберзахисту, рівного доступу до технологій, захист персональних даних і підвищення рівня цифрової грамотності населення.

У попередніх наукових розробках нами було акцентовано увагу на удосконаленні механізмів надання публічних послуг у цифровому форматі, які є ключовим елементом трансформації державного управління, спрямованого на підвищення ефективності, доступності та прозорості взаємодії громадян і бізнесу з органами влади. Цифровізація публічних послуг передбачає впровадження сучасних інформаційних технологій, що забезпечують дистанційний доступ до адміністративних сервісів, мінімізують бюрократичні процедури та сприяють оперативному прийняттю рішень [6].

Так, на думку вітчизняних вчених І.Б. Жилиєва і А.І. Семенченка, феномен цифрової держави розглядається, як новий формат публічного управління, що ґрунтується на даних і аналітиці. На думку науковців, така держава функціонує як цілісна система, де управлінські процеси автоматизовані, державні сервіси інтегровані, а рішення органів публічної влади ухвалюються на основі достовірних даних. Основу такої моделі становлять електронне урядування, єдині державні портали послуг, автоматизовані системи управління й інтегровані реєстри, які взаємодіють через захищені канали обміну інформацією. На переконання вказаних дослідників, саме цифрові сервіси спрощують процедури отримання адміністративних і соціальних послуг, створюють прозорість і зручність у взаємодії громадян із владою [4, с. 17–21].

Дотримуючись наукової позиції вищезазначених дослідників, вважаємо, що в умовах війни цифрова держава набуває ознак стійкої архітектури управління. Її базові принципи – відкритість, підзвітність, інклюзивність і довіра – залишаються незмінними, однак технологічна реалізація доповнюється елементами безперервності. Системи електронної ідентифікації (BankID, MobileID, КЕП), платформа «Дія» та мобільні ЦНАПи довели, що навіть під час війни держава здатна залишатися сервісною і доступною для кожного громадянина [9]. Відтак, цифрова держава є тією моделлю держави, на основі якої формується публічно-сервісна держава. При цьому зазначимо, що саме вказана інтерпретація інтегрального поєднання понять «цифрова» та «сервісна» держава була використана розробниками Стратегії реформування державного управління України до 2025 року. Свідченням вказаному є мета цієї Стратегії, а саме – побудова в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечує захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду [12].

Концепція публічно-сервісної держави передбачає відхід від авторитарної моделі влади до системи партнерства, у якій держава служить людині, а не навпаки. Цей підхід формує нову управлінську культуру – культуру довіри, співпраці, відкритості та орієнтації на результат. Ключовими показниками ефективності стають не обсяг виконаних рішень чи кількість регламентів, а задоволеність громадян, швидкість надання послуг, стабільність роботи сервісів і рівень довіри до інституцій влади.

Під час війни такі технології мають не лише сервісну, а й безпекову функцію. Вони дозволяють швидко обробляти звернення внутрішньо переміщених осіб, реєструвати пошкоджене майно, здійснювати виплати, координувати гуманітарну допомогу. Цифрова держава виступає гарантом соціальної справедливості та стабільності. При цьому особлива увага приділяється кіберзахисту – розвитку національних центрів кіберстійкості, систем моніторингу загроз, шифруванню даних і захисту каналів комунікації.

Прикметно вказати, що аспект «публічності» в публічно-сервісній державі – забезпечує новий тип взаємодії між державою і громадянами, який базується на відкритому діалозі. Цифрові платформи створюють можливості для участі населення в управлінні: громадські консультації, опитування, електронні петиції, інструменти зворотного зв'язку. Усе це сприяє зміцненню демократичних інститутів і формуванню активного громадянського суспільства.

На думку А. Бернас, міжнародний досвід цифровізації публічних послуг демонструє, що ефективна держава ХХІ століття – це держава, здатна бути сервісом. Країни, які першими запровадили концепцію електронного урядування, такі як Естонія, Данія, Фінляндія чи Сінгапур, довели: цифрові технології не лише спрощують адміністративні процедури, а й формують нову модель взаємодії між громадянами та владою [2].

Подібні системи активно розвиваються у Північній Європі. Данія створила портал державних послуг Borger.dk і систему цифрової ідентифікації MitID, що об'єднує громадян, бізнес і органи влади в єдину екосистему. У Фінляндії функціонує багаторівнева модель цифрового урядування, де електронна взаємодія поширюється не лише на публічний, а й на приватний сектор. Сінгапур зробив ставку на використання штучного інтелекту, великих даних і інтернету речей у сфері управління міською інфраструктурою, що дозволило оптимізувати процеси управління ресурсами й підвищити рівень комфорту громадян.

Для України ці приклади мають стратегічне значення. Досвід країн ЄС і Сінгапуру показує, що цифровізація держави має бути не фрагментарною, а системною, охоплюючи законодавство, управлінські процедури, інформаційні стандарти та освітню політику. Важливо не лише впровадити технологічні інструменти, а й забезпечити належне правове, фінансове й кадрове підґрунтя. Україна поступово рухається в цьому напрямі, розвиваючи платформу «Дія», системи електронного документообігу, інтегровані реєстри та міжвідомчі шини даних. Проте особливістю українського шляху є те, що цифрова трансформація здійснюється в умовах війни, що вимагає від держави гнучкості, швидкої адаптації та постійного балансу між безпекою і відкритістю.

Поточний стан цифровізації публічних послуг в Україні свідчить про значний прогрес, досягнутий за останні роки. Ключовими результатами є створення національних електронних порталів і мобільних застосунків, що дозволяють отримувати адміністративні послуги онлайн, а також інтеграція державних реєстрів, яка забезпечує автоматичний обмін даними між установами. Особливої уваги заслуговує мобільний застосунок «Дія», який став символом цифрової держави. Він дозволяє не лише зберігати електронні документи, а й подавати заяви, отримувати соціальну допомогу, оформлювати компенсації, брати участь у програмах підтримки бізнесу чи військових.

Паралельно держава розвиває системи електронної взаємодії між органами влади, створює галузеві цифрові платформи у сфері охорони здоров'я, освіти, судочинства, соціального захисту. Впроваджуються рішення для автоматичного аналізу звернень громадян, електронного судочинства, відстеження публічних фінансів та забезпечення прозорості державних закупівель. Особливо важливо, що ці процеси не призупинилися навіть під час активних бойових дій – це свідчить про високий рівень інституційної зрілості й стратегічної послідовності цифрової політики [3, с. 44–45].

Одночасно з цим держава стикається з об'єктивними труднощами: обмежене фінансування, кадровий дефіцит у сфері кібербезпеки та ІТ, нестача фахівців на місцях, нерівномірність розвитку інфраструктури. У сільських та прифронтових громадах все ще існують проблеми зі стабільним інтернет-з'єднанням, електропостачанням та матеріальною базою. Проте навіть за таких

умов Україна змогла створити ефективну модель цифрової взаємодії, яка продовжує функціонувати в реальному часі.

Попри досягнення, розвиток публічно-сервісної держави в Україні супроводжується низкою системних викликів, що потребують стратегічного вирішення. Найбільшим із них є нерівність доступу до цифрових сервісів між різними регіонами країни. У прифронтових і сільських громадах, де інфраструктура зазнала руйнувань, громадяни часто не мають стабільного інтернету чи технічних засобів для користування електронними послугами. Це створює ризики соціальної нерівності та знижує ефективність цифрової інтеграції.

Не менш важливою проблемою, на нашу думку є кадровий дефіцит у публічному секторі, який поглибився через мобілізацію, евакуацію фахівців і психологічне вигорання службовців. Як зазначають вітчизняні дослідники – Н.Обушна та С. Теплов, брак кваліфікованих кадрів у сфері інформаційних технологій, кібербезпеки, комунікацій і управління проектами негативно впливає на темпи цифровізації та якість надання публічних послуг. Водночас цей виклик став стимулом для реформування системи підготовки державних службовців, оновлення навчальних програм і підвищення ролі цифрової грамотності [8].

В умовах триваючої війни не зменшується ризик кіберзагроз. Державні реєстри, інформаційні системи та комунікаційні платформи стають об'єктами постійних атак. Тому одним із головних напрямів реформ залишається підвищення рівня кіберстійкості: створення національних центрів моніторингу загроз, розвиток системи резервного копіювання даних, застосування багаторівневих механізмів шифрування та автентифікації. Надійна кіберінфраструктура – це не лише питання технічного захисту, а й фундамент довіри громадян до держави [10, с.345–351].

Іншим викликом є фінансова стійкість процесу цифровізації. Значна частина державного бюджету в умовах війни спрямовується на оборону, тому проекти у сфері цифрової трансформації часто залежать від міжнародних донорів. Це вимагає посилення державно-приватного партнерства, створення гнучких механізмів залучення інвестицій, грантових програм та підтримки інноваційного підприємництва.

Важливою тенденцією є і трансформація очікувань громадян. Люди дедалі частіше оцінюють ефективність держави не за кількістю ухвалених законів, а за зручністю, швидкістю та якістю сервісів, які вони отримують. Це стимулює перехід до концепції *proactive services* – коли держава надає послугу без необхідності звернення, автоматично реагуючи на події у житті людини. Така модель вже частково реалізується через систему «Дія», і її розвиток є одним із ключових напрямів післявоєнної модернізації.

Значний потенціал має інтеграція України у європейський цифровий простір. Гармонізація законодавства з директивами ЄС, участь у програмах

Digital Europe, обмін досвідом із країнами-лідерами у сфері електронного урядування створять підґрунтя для формування спільних стандартів публічного управління. У цьому контексті цифровізація виступає не лише інструментом підвищення ефективності, а й механізмом європейської інтеграції та зміцнення міжнародного авторитету України [1].

Окремої уваги заслуговує соціально-психологічний аспект розвитку публічно-сервісної держави. Досвід війни показав, що головна сила держави – у людях, які здатні діяти в екстремальних умовах, підтримувати одне одного й довіряти інституціям. Тому відновлення після війни має включати не лише технічну, а й етичну модернізацію публічної служби. Державний службовець майбутнього – це фахівець із високим рівнем цифрової компетентності, емоційного інтелекту, відповідальності й орієнтації на результат.

Таким чином, публічно-сервісна держава стає не лише адміністративною моделлю, а фундаментом для побудови сучасної, демократичної та людиноцентричної України. Війна, попри всі втрати, стала каталізатором глибоких реформ, які наближають країну до європейських стандартів управління. Відтак побудова та розвиток сервісної держави – це не майбутнє, у якому головною цінністю є людина, а ефективність держави вимірюється довірою, швидкістю рішень і здатністю служити суспільству навіть у найскладніших умовах, а реальний сучасний прояв деліберативної демократії, за умов якої політичні та управлінські відносини стають більш комплексними та складними, але підконтрольними громадянському суспільству.

Висновки. Таким чином, становлення України як публічно-сервісної держави в умовах воєнного стану є одним із найважливіших напрямів модернізації системи публічного управління та державної служби. Перехід від адміністративно-командної до сервісно-орієнтованої моделі влади свідчить про глибоку трансформацію держави, де головним пріоритетом стає людина, її права, безпека та гідність. Ця модель дозволяє не лише забезпечити сталість управлінських процесів у кризових обставинах, а й створює підґрунтя для відновлення та розвитку країни в післявоєнний період.

Реалізація принципів публічно-сервісної держави базується на цифрових технологіях, відкритості, ефективності та партнерстві влади з громадянами. Інтеграція електронних платформ, міжвідомчих реєстрів, систем електронної ідентифікації та дистанційного надання послуг дала змогу зберегти безперервність публічних сервісів навіть у період активних бойових дій. Платформа «Дія», мобільні ЦНАПи, цифрові реєстри та автоматизовані сервіси стали символами державної стійкості, довіри та сучасності.

Разом із цим, процес становлення сервісної держави супроводжується низкою викликів: кіберзагрозами, проблемами захисту персональних даних, цифровою нерівністю, дефіцитом кадрів та нерівномірністю розвитку інфра-

структури між регіонами. Подолання цих викликів вимагає комплексного підходу – посилення системи кіберзахисту, модернізації законодавчої бази, розширення освітніх програм із цифрової грамотності та залучення інвестицій у розвиток інфраструктури.

Перспективи подальшого розвитку публічно-сервісної держави в Україні полягають у впровадженні інтелектуальних технологій управління, розширенні функціональності електронних сервісів, інтеграції блокчейн-рішень і біометричних методів ідентифікації, а також у повноцінній інтеграції державних платформ до європейського цифрового простору. Це сприятиме створенню безшовного середовища обміну даними, скороченню бюрократичних процедур і підвищенню якості надання публічних послуг.

Отже, формування публічно-сервісної держави – це не лише технологічна модернізація, а й стратегічна зміна державної філософії. Вона ґрунтується на служінні людині, прозорості, довірі та відповідальності. Успішне впровадження цієї моделі забезпечить підвищення ефективності державного управління, зміцнення демократичних інститутів, відновлення довіри до влади та створення передумов для сталого розвитку України як сучасної європейської держави, де головна мета влади – служити громадянам навіть у найскладніших умовах.

Література:

1. Бакуменко В. Д. Електронне урядування як складова сучасного державного управління. *Електронне урядування*. 2010. № 1. С. 5-15.
2. Бермас А. Міжнародний досвід діджиталізації діяльності органів державної влади. *Аспекти публічного управління*, 12(4), 2024. С.13-18.
3. Гайдученко С. О. Електронне урядування: конспект лекцій для студентів усіх форм навчання спеціальності 281 - Публічне управління та адміністрування. Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2019. 54 с.
4. Жилияєв І. Б., Семенченко А. І. Етапи розвитку електронного урядування: сутність та термінологія *Теорія та практика державного управління*. 2019. № 1(64). С. 17–30.
5. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підруч.; за ред. Є. Д. Скулиша. Київ: КНТ, 2010. 776 с.
6. Євсюкова О.В., Кисельов М.С. (2025) Механізми надання публічних послуг у цифровій державі: виклики та перспективи. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування Т.36 (75). №1. 2025. DOI https://doi.org/10.32782/TNU-2663-URL:6468/2025.1/11https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/13.pdf
7. Євсюкова О.В., Кузменкова К.С. Формування інституційно-правових засад протидії дезінформації в Україні. *Наукові перспективи*. 2024. № 10(52). С.119-128.
8. Обушна Н., Теплов С. Цифровізація управління HR-процесами на державній службі. *Наукові перспективи*. 2021. Випуск 3 (9). С. 157-171.
9. Офіційний портал «Дія». URL: <https://diia.gov.ua>.
10. Петров В. Стан захищеності інформаційних ресурсів України та шляхи її вдосконалення. *Актуальні проблеми міжнародної безпеки: український вимір*. К.ВД “Стилос”, 2010. С. 577.
11. Стратегія URL: https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/35/PARS_2022-2025_ukr.pdf

12. Evsyukova O. Fyshchuk I., Smalskys V. (2021). The information and communication support of public authorities in the context of using knowledge management in human resources. *Public Policy And Administration*. – Vol 20. (2). 2021. (Інформаційно-комунікаційне забезпечення органів державної влади в контексті використання управління знаннями в кадровому забезпеченні. *Державна політика та адміністрування*. – Т. 20. (2). 2021.). DOI: <https://doi.org/10.13165/VPA-21-20-2-09>. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/6475>

References:

1. Bakumenko, V. D. (2010). Elektronne uriaduvannia yak skladova suchasnoho derzhavnoho upravlinnia [Electronic governance as a component of modern public administration]. *Elektronne uriaduvannia – Electronic Governance*, 1, 5–15 [in Ukrainian].
2. Bermas, A. (2024). Mizhnarodnyi dosvid didzhytalizatsii diialnosti orhaniv derzhavnoi vlady [International experience of digitalization of public authorities]. *Aspekty publicznego upravlinnia – Aspects of Public Administration*, 12 (4), 13–18 [in Ukrainian].
3. Haiduchenko, S. O. (2019). Elektronne uriaduvannia: konspekt lektsii dlia studentiv usikh form navchannia spetsialnosti 281 – Publichne upravlinnia ta administruvannia [Electronic governance: Lecture notes for students of all forms of study major 281 – Public administration]. Kharkiv: KhNUMG im. O. M. Beketova [in Ukrainian].
4. Zhyliaiev, I. B., & Semenchuk, A. I. (2019). Etapy rozvytku elektronnoho uriaduvannia: sutnist ta terminolohiia [Stages of development of e-governance: essence and terminology]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and Practice of Public Administration*, 1 (64), 17–30 [in Ukrainian].
5. Skulysh, Ye. D. (Ed.). (2010). Informatsiina bezpeka (sotsialno-pravovi aspekty) [Information security (socio-legal aspects)]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
6. Yevsiukova, O. V., & Kyseliov, M. S. (2025). Mekhanizmy nadannia publichnykh posluh u tsyfrovii derzhavi: vyklyky ta perspektyvy [Mechanisms of public service delivery in the digital state: challenges and prospects]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Seriya: Publichne upravlinnia ta administruvannia – Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Public Administration and Management*, 36 (75) (1). <https://doi.org/10.32782/TNU-2663-6468/2025.1/11>. Retrieved from https://pubadm.vernadskyjournals.in.ua/journals/2025/1_2025/13.pdf [in Ukrainian].
7. Yevsiukova, O. V., & Kuzmenkova, K. S. (2024). Formuvannia instytutuino-pravovykh zasad protydii dezinformatsii v Ukraini [Formation of institutional and legal foundations for countering disinformation in Ukraine]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 10 (52), 119–128 [in Ukrainian].
8. Obushna, N., & Teplov, S. (2021). Tsyfrovizatsiia upravlinnia HR-protsesamy na derzhavnii sluzhbi [Digitalization of HR process management in civil service]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, 3 (9), 157–171 [in Ukrainian].
9. Ofitsiyni portal «Diia». (n.d.). Retrieved from <https://diia.gov.ua> [in Ukrainian].
10. Petrov, V. (2010). Stan zakhyschenosti informatsiinykh resursiv Ukrainy ta shliakhy yii vdoskonalennia [The state of protection of Ukraine's information resources and ways to improve it]. In *Aktualni problemy mizhnarodnoi bezpeky: ukrainskyi vymir* (pp. 577). Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
11. Stratehiia 2022–2025. (n.d.). Retrieved from https://api.par.in.ua/uploads/progress_report/file_uk/35/PARS_2022-2025_ukr.pdf [in Ukrainian].
12. Evsyukova, O., Fyshchuk, I., & Smalskys, V. (2021). The information and communication support of public authorities in the context of using knowledge management in human resources. *Public Policy and Administration*, 20 (2). <https://doi.org/10.13165/VPA-21-20-2-09>. URL: <https://ojs.mruni.eu/ojs/public-policy-and-administration/article/view/6475>

УДК 614.2:614.253.5:005.591.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-192-202](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-192-202)

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Головчак Марія Ігорівна доктор філософії з публічного управління та адміністрування, асистент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Весоловська Марія Кімсанівна, доктор філософії з публічного управління та адміністрування, доцент, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3151-6435>

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МЕДСЕСТРИНСЬКОЇ ПРАКТИКИ ТА КАДРОВОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті визначено та досліджено роль медсестринської практики як ключового чинника інноваційного розвитку й кадрової безпеки системи охорони здоров'я в умовах сучасних викликів. Обґрунтовано, що світова нестача медсестер і акушерок, за оцінками ВООЗ, досягає мільйонів і продовжує зростати, що особливо гостро проявляється у країнах Європейського регіону, де фіксується дефіцит сотень тисяч фахівців та високий середній вік кадрів. Показано, що ці тенденції безпосередньо впливають на якість і доступність медичної допомоги, рівень емоційного вигорання персоналу та стійкість систем охорони здоров'я.

Проаналізовано сучасні наукові джерела, які підтверджують тісний взаємозв'язок між рівнем укомплектованості медсестринського персоналу та клінічними результатами лікування: вищий рівень кадрового забезпечення асоціюється зі зниженням смертності, кількості ускладнень і підвищенням безпеки догляду. На основі праць Aiken L., Griffiths P., Chi S. та інших доведено, що інвестиції у розвиток людського капіталу медсестринства є стратегічним чинником ефективності системи охорони здоров'я. Теоретичну основу дослідження становлять концепції людського капіталу, соціотехнічна теорія та

теорія професіоналізації медсестринства, які дозволяють комплексно розглядати роль медсестер як агентів змін і носіїв інновацій.

У роботі зацентовано увагу на українському контексті, де війна, наслідки пандемії COVID-19 та міграційні процеси суттєво посилили кадрову вразливість і ризики вигорання. Визначено, що відсутність офіційно закріплених ролей розширеної медсестринської практики в Україні обмежує автономію фахівців, знижує привабливість професії та гальмує інноваційний розвиток системи. Запропоновано напрями підвищення кадрової безпеки через інвестиції у безперервний професійний розвиток, покращення умов праці, упровадження симуляційних та цифрових технологій, а також формування психологічно безпечного середовища.

Доведено, що медсестринська практика є не лише складовою професійної діяльності, а й системоутворюючим елементом інноваційної трансформації галузі. Її розвиток у напрямках цифровізації догляду, розширення ролей медсестер, міждисциплінарної взаємодії та психосоціальної підтримки забезпечує стійкість, ефективність і соціальну справедливість медичної допомоги.

Ключові слова: охорона здоров'я; медсестринська практика; кадрова безпека; інноваційний розвиток; управління персоналом; вигорання медичного персоналу; цифровізація догляду; безперервний професійний розвиток, людський потенціал; психосоціальна підтримка.

Karkovska Veronika Yaroslavivna D.Sc. in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

Holovchak Mariia Ihorivna PhD, Assistant of the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-9890-6948>

Vesolovska Maria Kimsanivna PhD, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Organisational Management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-3151-6435>

INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE HEALTHCARE SYSTEM THROUGH THE LENS OF NURSING PRACTICE AND HUMAN RESOURCES SECURITY

Abstract. The article defines and explores the role of nursing practice as a key driver of innovative development and workforce security in healthcare systems under contemporary global and national challenges. It substantiates that the global shortage

of nurses and midwives, according to WHO estimates, reaches several million and continues to grow, particularly in the European region, where there is a deficit of hundreds of thousands of specialists and an aging workforce. These trends directly affect the quality and accessibility of healthcare services, the level of professional burnout, and the resilience of health systems.

The study analyzes contemporary scientific literature confirming a strong correlation between nursing staffing levels and clinical outcomes: higher staffing ratios are associated with lower mortality, fewer complications, and improved patient safety. Based on the works of Aiken L., Griffiths P., Chi S., and others, the article proves that investments in the development of nursing human capital are a strategic factor for healthcare system efficiency. The theoretical framework integrates human capital theory, sociotechnical systems theory, and the theory of nursing professionalization, enabling a comprehensive view of nurses as agents of change and carriers of innovation.

The paper emphasizes the Ukrainian context, where the ongoing war, the aftermath of the COVID-19 pandemic, and migration processes have significantly increased workforce vulnerability and burnout risks. The absence of formally established Advanced Practice Nursing roles in Ukraine limits professional autonomy, reduces the attractiveness of the profession, and constrains innovative progress. The article proposes directions for strengthening workforce security through investment in continuing professional development, improving working conditions, integrating simulation-based and digital learning technologies, and creating a psychologically safe environment.

It concludes that nursing practice is not merely a professional activity but a system-forming element of healthcare innovation. Its advancement in areas such as digitalization of care, expansion of nursing roles, interdisciplinary collaboration, and psychosocial support ensures the sustainability, effectiveness, and social equity of healthcare delivery.

Keywords: healthcare; nursing practice; personnel security; innovative development; personnel management; burnout among medical personnel; digitisation of care; continuous professional development, human potential; psychosocial support.

Постановка проблеми. Умови сучасності диктують нові виклики: зростаючий попит на медичну допомогу через старіння населення й хронічні захворювання поєднується зі стійким дефіцитом медсестринських кадрів та неприйнятними умовами їхньої праці. За оцінками Всесвітньої організації охорони здоров'я, світова нестача медсестер і акушерок вимірюється мільйонами і має зростати, якщо не вживати системних заходів [1].

Особливо гостро кадрова прогалина позначається в європейському регіоні: у країнах ЄС/Європи спостерігається дефіцит сотень тисяч медичних праців-

ників, причому у значної частини робочої сили – високий середній вік та ризик масових виходів на пенсію в найближчі роки. Наслідком є нестабільні робочі навантаження, підвищене емоційне вигорання персоналу та зниження доступності базових послуг [2].

Звісно, враховуючи український контекст, до цього додаються ще й чинники системної вразливості: останні аналізи ринку праці у сфері охорони здоров'я фіксують значне скорочення кількості медсестер порівняно з попередніми роками, наявність дисбалансів між первинною та спеціалізованою ланками, а також підвищений ризик відтоку кадрів і появи регіональних «пусток» у забезпеченні догляду. Все це посилює загрози для безпеки пацієнтів та здатності системи реагувати як на щоденні потреби населення, так і на надзвичайні ситуації [3; 4].

Зазначимо, що рівень кадрового забезпечення та якість медсестринської практики прямо корелюють із клінічними результатами: систематичні огляди [5] показують, що більш високі показники укомплектованості та кращі умови праці медсестер пов'язані з нижчою смертністю пацієнтів, меншою кількістю ускладнень та підвищеною безпекою догляду. Водночас велика частина запобіжного потенціалу медсестринської практики реалізується лише за умови інвестицій в освіту, умови праці, лідерство та системи управління персоналом.

Отже, питання, яке потребує розв'язання, формулюється так: як через синергію медсестринської практики, кадрової політики та організаційних інновацій зміцнити стійкість і безпеку системи охорони здоров'я в умовах дефіциту персоналу та зовнішніх викликів? Відповідь вимагає міждисциплінарного підходу через поєднання емпіричного аналізу впливу рівня та якості медсестринської роботи на результати пацієнтів, з оцінкою політичних і управлінських інструментів, які допоможуть знизити вигорання, стримати відтік кадрів і підвищити інноваційну спроможність системи охорони здоров'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні роки відзначаються зростанням наукового інтересу до проблеми кадрової безпеки та інноваційного розвитку системи охорони здоров'я через призму медсестринської практики. Зокрема, у звіті ВООЗ [6] наголошується, що глобальна нестача медичних сестер і акушерок перевищує 4,5 млн осіб, а найуразливішими є країни з низьким і середнім рівнем доходу, де кадрові втрати поєднуються з низькими можливостями для професійного росту та інноваційної діяльності.

Праці Aiken L. et al. [7] та Griffiths P. et al [8] підтверджують, що рівень укомплектованості медсестринського персоналу прямо пов'язаний із безпекою пацієнтів і клінічними результатами лікування, а оптимальні показники кадрового забезпечення знижують смертність у стаціонарах.

У сучасних умовах відновлення після пандемії та триваючої війни в Україні особливе значення має збереження кадрового потенціалу. Дослідження

Chi S. et al. [9] показує, що професійне вигорання медсестер після COVID-19 досягло найвищих рівнів за останнє десятиліття, що безпосередньо впливає на їхнє бажання залишати професію та якість наданої допомоги. Для України питання кадрової безпеки набуває ще більшої актуальності у зв'язку з воєнною міграцією, пошкодженням інфраструктури та нерівномірним розподілом кадрів.

За оцінками експертів, медсестринський персонал є одним із найвразливіших секторів, а дефіцит кваліфікованих фахівців у регіонах становить понад 30 % (2015-2022 рр.) [10].

Теоретичну основу сучасних досліджень становлять концепції людського капіталу [11], які пояснюють, що інвестиції у підготовку та розвиток медичних сестер є стратегічним чинником підвищення ефективності системи охорони здоров'я. Доповнює цю рамку системна (соціотехнічна) теорія, відповідно до якої медсестринська діяльність розглядається як інтегральна частина багаторівневої організаційної структури, яка потребує узгодження між технологіями, кадровою політикою та управлінськими процесами [12]. Не можемо оминути, теорію професіоналізації медсестринства, у межах якої досліджуються процеси розширення ролей (advanced practice nursing) та автономії фахівців як чинники інноваційного розвитку галузі [13].

Утім, попри значну кількість напрацювань, недостатньо досліджено роль медсестринської практики як ключового чинника інноваційного розвитку та кадрової безпеки системи охорони здоров'я, зокрема її вплив на стійкість галузі та ефективність інвестицій у розвиток кадрового потенціалу.

Мета статті – обґрунтувати роль медсестринської практики як ключового чинника інноваційного розвитку та кадрової безпеки системи охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. В Україні, де триває війна та відчутні наслідки пандемії COVID-19, медсестринська практика набуває надзвичайного значення не лише з точки зору забезпечення догляду за пацієнтами, але й як ключовий чинник кадрової безпеки та інноваційного розвитку системи охорони здоров'я.

Як зазначає ВООЗ, станом на 2024 рік в Україні зафіксовано 487 атак на заклади охорони здоров'я (ЗОЗ) – це на 12 % більше, ніж у попередньому році [14]. З початку повномасштабного вторгнення в лютому 2022 р. по серпень 2024 р. загальна кількість підтверджених атак перевищила 1 900 – рекордний показник серед усіх гуманітарних криз, яких спостерігала ВООЗ [15].

Ці атаки мають багато негативних ефектів:

- руйнування або пошкодження ЗОЗ, транспортних засобів та медичних складів [16];
- підвищення ризику для працівників охорони здоров'я, включно з медсестрами, як частини групи підвищеного ризику [17];
- переривання доступу до первинної, вторинної та невідкладної медичної допомоги, особливо в районах, близьких до лінії фронту [18].

Як бачимо, вже на рівні «кадрової безпеки» (захист працівників охорони здоров'я, забезпечення їхньої можливості працювати без постійного ризику) медсестринська практика стикається з дуже складним середовищем.

Крім того, медсестри в Україні виконують значно ширший спектр функцій, ніж традиційно. Серед них – психосоціальна підтримка пацієнтів і персоналу, участь у мобільних медичних бригадах, організація евакуації, а також впровадження елементів дистанційної та цифрової допомоги. У такому середовищі вони стають не лише виконавцями призначень лікарів, але й справжніми менеджерами догляду, координаторами міждисциплінарної допомоги і рушіями інновацій.

Проте існує суттєве нормативно-організаційне обмеження: відсутність офіційно визначених ролей розширеної практики медсестер (advanced practice nursing, APN) в українському законодавстві.

Відсутність визначених статусів APN обмежує [13]:

- ступінь автономії медсестринської практики (наприклад, самостійність у клінічних рішеннях, виписування деяких ліків, управління випадками);
- можливості інтеграції медсестер у лідерські, освітні та інноваційні позиції;
- привабливість професії медсестри у довгостроковій перспективі (кар'єрний ріст, визнання, мотивація).

Так, розвиток ролі APN в Україні може стати одним із засобів підвищення якості медичної допомоги, зниження навантаження на лікарів, покращення доступу та кадрової стійкості системи.

Інтенсивність роботи медсестер, особливо в часи війни, а також нестача ресурсів, підвищений ризик, часті зміни середовища роботи й емоційне навантаження створюють підґрунтя для професійного вигорання. Згідно з працею Kooktareh Z. et al. [19], в умовах пандемії частота вигорання серед медсестер варіювалася, зазначаючи значні організаційні та контекстуальні фактори ризику.

В українському контексті це означає, що:

- безпосередня загроза життю (через бойові дії) розширює ризик травми, посттравматичного стресу і вигорання серед медсестер;
- пошкодження медичної інфраструктури, нестача обладнання, змінні умови забезпечення догляду призводять до підвищеного стресу, невизначеності та морального навантаження;
- висока плинність кадрів, репрезентація бригад мобільної допомоги, зміни місця праці – все це підриває стабільність кадрового складу і створює виклик для кадрової безпеки.

На наш погляд, для посилення кадрової безпеки та покращення якості медичної допомоги необхідно інвестувати в:

- систему безперервного професійного розвитку медсестер, зокрема в спеціалізації, симуляційні тренінги, цифрові платформи;

- умови праці та захист працівників (фізичне, психологічне, матеріальне забезпечення);
- програми підтримки психічного здоров'я, супервізії, моніторинг рівня вигорання, механізми реабілітації для медичних сестер.

Вважаємо, що медсестринська практика є потужним агентом інноваційного розвитку системи охорони здоров'я, зокрема у таких ключових аспектах:

1. Диджиталізація догляду. Розвиток телемедицини, використання мобільних застосунків та систем віддаленого моніторингу пацієнтів відкривають нові можливості для підвищення ефективності медсестринської роботи. Медсестри можуть виступати координаторами й провайдерами таких цифрових моделей догляду, особливо в умовах обмеженого доступу до стаціонарного лікування або під час кризових ситуацій.

2. Мобільні та адаптивні форми надання допомоги. Участь медсестер у складі мобільних медичних бригад, організація первинної допомоги та догляду в умовах бойових дій, евакуацій чи гуманітарних місій свідчить про високу гнучкість і здатність професії адаптуватися до динамічних викликів сучасності.

3. Психосоціальна підтримка та міждисциплінарна взаємодія. Медсестри відіграють важливу роль у забезпеченні психоемоційної стабільності пацієнтів і персоналу, профілактиці стресових і травматичних наслідків, сприяють комунікації та координації між різними фахівцями системи охорони здоров'я.

4. Розвиток ролей розширеної медсестринської практики. Впровадження розширених функцій медсестри: у сфері клінічної діяльності, управління, освіти та досліджень формує нові, більш автономні та ефективні моделі догляду, зменшуючи залежність системи від лікарських ресурсів і підвищуючи якість медичних послуг.

5. Кадрова стійкість і профілактика втрат. Інвестування в безперервний професійний розвиток, покращення умов праці, створення можливостей для кар'єрного зростання та психологічної підтримки медсестер є безпосереднім внеском у забезпечення кадрової безпеки системи охорони здоров'я та її стійкості в умовах надзвичайних ситуацій.

З одного боку, мова йде про якість медичної допомоги: чим фаховіше, автономніше й ефективніше працює медсестринська служба, тим швидше і якісніше пацієнт отримує допомогу, тим меншою є навантаженість інших ланок (наприклад, лікарів).

З іншого – про кадрову безпеку: втрати працівників охорони здоров'я, їхня демобілізація, переміщення, емоційне вигорання означають реальну втрату для системи. Медсестринська служба, що має внутрішню стійкість і потенціал, виступає опорою.

Також це питання соціальної справедливості: доступ до медичної допомоги не має зменшуватись через війну чи кризу. Посилена роль медсестер допомагає якраз зменшити географічні, соціальні та інфраструктурні бар'єри.

Економічно – менші втрати від неефективності, кращі результати, менша плинність кадрів, менше повторних госпіталізацій і ускладнень означають кращу витратну ефективність системи.

Отже, медсестринська практика в Україні – це не просто «професійна складова» системи охорони здоров'я, а ключовий чинник інноваційного поступу, кадрової безпеки і стійкості країни. Умови війни і пандемії тільки підсилили ці процеси – загроза, нестабільність, перевантаження медичної системи вимагають активної участі медсестер у нових ролях і функціях.

Потрібно, щоб уряд, керівники закладів охорони здоров'я, заклади освіти та професійні організації звернули увагу на такі завдання:

- формалізація ролей APN, розробка освітніх і нормативних механізмів їхнього впровадження;
- модернізація системи БПР медсестер із акцентом на кризове, мобільне, цифрове середовище;
- створення середовища праці, що зменшує ризики вигорання, забезпечує психологічну безпеку, логістику, матеріальні стимули;
- інвестування у моделі догляду з участю медсестер як лідерів інновацій (телемедицина, мобільні бригади, медсестринські лідери та ін.);

Лише за умови, якщо медсестринська служба буде інтегрована як активний «агент змін», а не лише виконавча ланка – система охорони здоров'я України зможе підвищити не тільки свою реактивну здатність (в умовах кризи), але й перейти у фазу стійкого, інноваційного розвитку.

Висновки. Проведений аналіз показує, що медсестринська практика виступає стратегічним чинником інноваційного розвитку системи охорони здоров'я та ключовим елементом забезпечення її кадрової безпеки. Сучасні глобальні тенденції підтверджують: рівень укомплектованості та професійної підготовки медсестер безпосередньо впливає на якість, доступність і безпеку медичних послуг. Результати численних досліджень свідчать, що оптимізація медсестринських ресурсів зменшує смертність, скорочує кількість ускладнень і підвищує задоволеність пацієнтів. Проте пандемія COVID-19, війна в Україні, міграційні процеси – продемонстрували вразливість кадрової структури та необхідність формування гнучких, адаптивних моделей управління персоналом.

Інноваційний розвиток медсестринства повинен ґрунтуватися на кількох пріоритетах: розширенні професійних ролей, міждисциплінарній інтеграції, цифровізації процесів та підвищенні автономії фахівців. Ефективна кадрова політика в охороні здоров'я має забезпечити не лише кількісне відновлення персоналу, а й якісне зростання його компетентностей, створення умов для лідерства, дослідницької діяльності та участі у прийнятті управлінських рішень. Для України це особливо важливо у контексті повоєнного відновлення, коли людський потенціал стає головним ресурсом системної стійкості.

Подальші наукові дослідження доцільно спрямувати на розроблення моделей оцінювання економічної ефективності інвестицій у медсестринський персонал, вивчення довгострокового впливу інноваційних практик (зокрема, *advanced practice nursing*) на якість і доступність медичних послуг.

Таким чином, формування кадрової безпеки та інноваційного потенціалу системи охорони здоров'я через розвиток медсестринської практики має стати суспільним пріоритетом, оскільки саме від стабільності, автономії й професійної сили медсестринського корпусу залежить стійкість усієї системи охорони здоров'я у XXI столітті.

Література:

1. Nursing. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/nursing-and-midwifery> (date of access: 28.10.2025).
2. OECD/European Commission (2024), *Health at a Glance: Europe 2024: State of Health in the EU Cycle*, *OECD Publishing*, Paris, <https://doi.org/10.1787/b3704e14-en>.
3. Results of initial health labour market analysis in Ukraine. Copenhagen: *WHO Regional Office for Europe*; 2024. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/196c4d39-7bdd-4218-ab74-84642acc5dd6/content>
4. Карковська, В. Я., & Головчак, М. І. (2023). Трансформація системи медсестринської освіти в Україні: виклики, тенденції та інновації. *Інвестиції: практика та досвід*, 16, 193-198.
5. Dall'Ora C, Saville C, Rubbo B, Turner L, Jones J, Griffiths P. Nurse staffing levels and patient outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Int J Nurs Stud*. 2022 Oct;134:104311. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2022.104311. Epub 2022 Jun 16. PMID: 35780608.
6. State of the world's nursing report 2025. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240110236> (date of access: 28.10.2025).
7. Aiken, L. H., Sloane, D. M., Bruyneel, L., Van den Heede, K., Griffiths, P., Busse, R., ... & Sermeus, W. (2014). Nurse staffing and education and hospital mortality in nine European countries: a retrospective observational study. *The lancet*, 383(9931), 1824-1830.
8. Griffiths P, Maruotti A, Recio Saucedo A On behalf of Missed Care Study Group, et al Nurse staffing, nursing assistants and hospital mortality: retrospective longitudinal cohort study *BMJ Quality & Safety* 2019;28:609-617.
9. Chi, S., Wang, W., Wan, M., Xu, S., He, F., Zhang, L., ... & Liu, X. (2025). Knowledge Mapping of Burnout among Nursing Professionals: A Bibliometric Study. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 100427.
10. How Nursing is Overlooked in Ukraine's Healthcare Crisis. *Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien (ZOiS)*. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/how-nursing-is-overlooked-in-ukraines-healthcare-crisis> (date of access: 28.10.2025).
11. Becker, G. S. (1964). *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis*, with Special Reference to Education ((1993 edit).
12. Squires, M. A. E., Tourangeau, A. N. N., SPENCE LASCHINGER, H. K., & Doran, D. (2010). The link between leadership and safety outcomes in hospitals. *Journal of nursing management*, 18(8), 914-925.
13. International Council of Nurses (ICN) | *ICN - International Council of Nurses*. URL: https://www.icn.ch/system/files/documents/2020-04/ICN_APN%20Report_EN_WEB.pdf (дата звернення: 28.10.2025).

14. 2024 emergency annual report: WHO's health response in Ukraine. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/05-08-2025-2024-emergency-annual-report--who-s-health-response-in-ukraine> (date of access: 28.10.2025).

15. Grim milestone on World Humanitarian Day: WHO records 1940 attacks on health care in Ukraine since start of full-scale war. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/19-08-2024-grim-milestone-on-world-humanitarian-day--who-records-1940-attacks-on-health-care-in-ukraine-since-start-of-full-scale-war> (date of access: 28.10.2025).

16. WHO records 1,000th attack on health care in Ukraine over the past 15 months of full-scale war. Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/233890-who-records-1000th-attack-health-care-ukraine-over-past-15-months-full-scale-war> (date of access: 28.10.2025).

17. 1000 days of war in Ukraine: resilience in health response, recovery and reform efforts despite attacks and ongoing challenges. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/18-11-2024-1000-days-of-war-in-ukraine--resilience-in-health-response--recovery-and-reform-efforts-despite-attacks-and-ongoing-challenges> (date of access: 28.10.2025).

18. Health systems in action: Ukraine. European Observatory on Health Systems and Policies. *OBS*. URL: <https://eurohealthobservatory.who.int/publications/i/health-systems-in-action-ukraine-2024> (date of access: 28.10.2025).

19. Kooktapeh, Z. G., Dustmohammadloo, H., Mehrdoost, H., & Fatehi, F. (2023). In the line of fire: a systematic review and meta-analysis of job burnout among nurses. *arXiv preprint arXiv:2312.14853*.

References:

1. Nursing. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/nursing-and-midwifery> (date of access: 28.10.2025).

2. OECD/European Commission (2024), Health at a Glance: Europe 2024: State of Health in the EU Cycle, *OECD Publishing*, Paris, <https://doi.org/10.1787/b3704e14-en>.

3. Results of initial health labour market analysis in Ukraine. Copenhagen: *WHO Regional Office for Europe*; 2024. URL: <https://iris.who.int/server/api/core/bitstreams/196c4d39-7bdd-4218-ab74-84642acc5dd6/content>

4. Karkovska, V. Ya., & Holovchak, M. I. (2023). Transformatsiia systemy medsestrynskoï osvity v Ukraini: vyklyky, tendentsii ta innovatsii [Transformation of the Nursing Education System in Ukraine: Challenges, Trends, and Innovations]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 16, 193-198 [in Ukrainian]

5. Dall'Ora C, Saville C, Rubbo B, Turner L, Jones J, Griffiths P. Nurse staffing levels and patient outcomes: A systematic review of longitudinal studies. *Int J Nurs Stud*. 2022 Oct;134:104311. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2022.104311. Epub 2022 Jun 16. PMID: 35780608.

6. State of the world's nursing report 2025. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240110236> (date of access: 28.10.2025).

7. Aiken, L. H., Sloane, D. M., Bruyneel, L., Van den Heede, K., Griffiths, P., Busse, R., ... & Sermeus, W. (2014). Nurse staffing and education and hospital mortality in nine European countries: a retrospective observational study. *The lancet*, 383(9931), 1824-1830.

8. Griffiths P, Maruotti A, Recio Saucedo A On behalf of Missed Care Study Group, et al Nurse staffing, nursing assistants and hospital mortality: retrospective longitudinal cohort study *BMJ Quality & Safety* 2019;28:609-617.

9. Chi, S., Wang, W., Wan, M., Xu, S., He, F., Zhang, L., ... & Liu, X. (2025). Knowledge Mapping of Burnout among Nursing Professionals: A Bibliometric Study. *International Journal of Nursing Studies Advances*, 100427.

10. How Nursing is Overlooked in Ukraine's Healthcare Crisis. *Zentrum für Osteuropa- und internationale Studien (ZOiS)*. URL: <https://www.zois-berlin.de/en/publications/zois-spotlight/how-nursing-is-overlooked-in-ukraines-healthcare-crisis> (date of access: 28.10.2025).
11. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education ((1993 edit).
12. Squires, M. A. E., Tourangeau, A. N. N., SPENCE LASCHINGER, H. K., & Doran, D. (2010). The link between leadership and safety outcomes in hospitals. *Journal of nursing management*, 18(8), 914-925.
13. International Council of Nurses (ICN) | ICN - International Council of Nurses. URL: https://www.icn.ch/system/files/documents/2020-04/ICN_APN%20Report_EN_WEB.pdf (дата звернення: 28.10.2025).
14. 2024 emergency annual report: WHO's health response in Ukraine. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/05-08-2025-2024-emergency-annual-report--who-s-health-response-in-ukraine> (date of access: 28.10.2025).
15. Grim milestone on World Humanitarian Day: WHO records 1940 attacks on health care in Ukraine since start of full-scale war. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/19-08-2024-grim-milestone-on-world-humanitarian-day--who-records-1940-attacks-on-health-care-in-ukraine-since-start-of-full-scale-war> (date of access: 28.10.2025).
16. WHO records 1,000th attack on health care in Ukraine over the past 15 months of full-scale war. Ukraine. URL: <https://ukraine.un.org/en/233890-who-records-1000th-attack-health-care-ukraine-over-past-15-months-full-scale-war> (date of access: 28.10.2025).
17. 1000 days of war in Ukraine: resilience in health response, recovery and reform efforts despite attacks and ongoing challenges. *World Health Organization (WHO)*. URL: <https://www.who.int/europe/news/item/18-11-2024-1000-days-of-war-in-ukraine--resilience-in-health-response--recovery-and-reform-efforts-despite-attacks-and-ongoing-challenges> (date of access: 28.10.2025).
18. Health systems in action: Ukraine. European Observatory on Health Systems and Policies. *OBS*. URL: <https://eurohealthobservatory.who.int/publications/i/health-systems-in-action-ukraine-2024> (date of access: 28.10.2025).
19. Kooktapeh, Z. G., Dustmohammadloo, H., Mehrdoost, H., & Fatehi, F. (2023). In the line of fire: a systematic review and meta-analysis of job burnout among nurses. *arXiv preprint arXiv: 2312.14853*.

УДК 351:330.15:502.131.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-203-214](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-203-214)

Козловцева Валентина Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Одеський національний університет ім.І.І.Мечникова, <http://orcid.org/0000-0001-9643-8346>

Фуркаленко Андрій Леонідович аспірант кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, <https://orcid.org/0009-0004-9719-4020>

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СТИМУЛЮВАННЯ БІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ “ЗЕЛЕНОЇ” ВІДБУДОВИ ЕКОНОМІКИ РЕГІОНУ

Анотація. Стаття досліджує комплекс механізмів публічного управління, що активують ділову активність у процесі “зеленої” відбудови регіональної економіки. Мета — розробити інтегровану рамку політик і інструментів, які поєднують регуляторні, фінансові та організаційні стимули для бізнесу, водночас забезпечуючи досягнення екологічних і соціальних цілей. Методологія ґрунтується на концептуально-аналітичному підході з елементами порівняльного аналізу практик (податково-бюджетні стимули, «зелені» фінансові інструменти, публічно-приватне партнерство), інституційного аналізу ролей акторів (органи влади, бізнес, громади, фінансові установи) та процесного підходу до прийняття управлінських рішень у регіональному вимірі.

Новизна полягає у запропонованій структурі «трикутника стимулів» для зеленої відбудови: (1) політико-правові механізми (екостандарти, регуляторні «піски», спрощені процедури для зелених інвестицій, екологічні вимоги до публічних закупівель); (2) фінансово-економічні інструменти (податкові пільги, прискорена амортизація, «зелені» облігації муніципалітетів, гранти на декарбонізацію МСП, диференційовані тарифні стимули для відновлюваної енергетики й енергоефективності); (3) організаційно-управлінські рішення (моделі PPP у відходах, енергетиці та відновленні інфраструктури; кластери циркулярної економіки; регіональні офіси трансформації, що супроводжують проекти за принципом «єдиного вікна»). Додатково обґрунтовано роль даних та цифрових інструментів у прийнятті рішень (карти вуглецевого сліду, реєстри еко проектів, панелі моніторингу ESG-результатів), а також механізмів участі стейкхолдерів (консультації громад, соціальні угоди з бізнесом).

Отримані результати структурують послідовність управлінських дій: від стратегічної діагностики й визначення пріоритетів «зеленої» політики ніш до

вибору інструментів стимулювання, відбору та супроводу проєктів і вимірювання ефектів (економічних, екологічних, соціальних). Практичне значення полягає у створенні прикладної матриці відповідності «ціль—інструмент—метрика», яка дає змогу регіональним органам влади налаштовувати портфель стимулів під структуру місцевої економіки та профіль відновлюваних потреб. Запропонована рамка придатна для застосування в регіонах з різним стартовим рівнем інституційної спроможності та може слугувати підґрунтям для розроблення програм зеленого відновлення, регіональних дорожніх карт та планів сталого енергетичного розвитку.

Ключові слова: зелена відбудова; публічне управління; економічні стимули; публічно-приватне партнерство; зелені фінанси; регіональна політика; ESG; енергоефективність; циркулярна економіка; управлінські рішення.

Kozlovtsava Valentyna Anatoliivna Candidate of Economic Sciences Associate Professor, Associate Professor the Department public management and administration, Odesa I.I. Mechnikov national university, <http://orcid.org/0000-0001-9643-8346>

Furkalenko Andrii Leonidovych PhD Student the Department public management and administration, Odesa I.I. Mechnikov national university, <https://orcid.org/0009-0004-9719-4020>

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION AND BUSINESS STIMULATION IN THE CONTEXT OF “GREEN” ECONOMIC RECONSTRUCTION OF THE REGION

Abstract. The article examines a comprehensive set of public governance mechanisms that catalyze business engagement in the “green” recovery of regional economies. The objective is to develop an integrated policy framework that aligns regulatory, financial, and organizational incentives for firms while delivering environmental and social outcomes. The methodology combines a conceptual–analytical design with comparative assessment of instruments (fiscal incentives, green finance, public–private partnerships), an institutional mapping of actor roles (authorities, businesses, communities, financial institutions), and a process approach to regional decision-making.

The originality lies in a proposed “incentive triangle” for green recovery: (1) policy-legal mechanisms (eco-standards, regulatory sandboxes, streamlined permitting for green investments, green public procurement requirements); (2) financial-economic tools (tax relief, accelerated depreciation, municipal green bonds, decarbonization grants for SMEs, differentiated tariff incentives for renewables and energy efficiency); (3) organizational-managerial solutions (PPP models in waste, energy, and resilient infrastructure; circular-economy clusters; regional transformation offices providing

one-stop project facilitation). The study further substantiates the role of data and digital instruments in decision-making (carbon-footprint mapping, registries of green projects, ESG performance dashboards) and stakeholder-participation mechanisms (public consultations, community–business social compacts).

The results structure a stepwise governance sequence: from strategic diagnostics and prioritization of green niches to the selection of incentives, competitive project screening and facilitation, and outcome measurement (economic, environmental, social). The practical contribution is an operational matrix linking “goal–instrument–metric,” enabling regional authorities to tailor incentive portfolios to local economic structures and recovery profiles. The framework is applicable across regions with varying institutional capacity and can inform green-recovery programs, regional roadmaps, and sustainable energy and climate action plans.

Keywords : green recovery; public governance; economic incentives; public–private partnership; green finance; regional policy; ESG; energy efficiency; circular economy; managerial decision-making.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції глобального розвитку визначають «зелену» відбудову як стратегічний пріоритет економічної трансформації країн, що постраждали від воєнних дій чи структурних криз. Для України це питання набуває особливої ваги у контексті післявоєнного відновлення регіонів, де поєднуються завдання економічного зростання, екологічної безпеки та соціальної стабільності. Однак ефективність «зеленої» відбудови безпосередньо залежить від якості публічного управління, узгодженості дій держави, місцевих органів влади та бізнесу, а також від наявності дієвих механізмів економічного стимулювання екологічно орієнтованих ініціатив [1].

Нині спостерігається фрагментарність управлінських рішень на регіональному рівні, відсутність системи оцінювання ефективності стимулів, слабка інтеграція між стратегічними документами регіонального розвитку та секторальними політиками у сфері енергетики, довкілля й інновацій. Це створює бар'єри для бізнесу, який прагне інвестувати у «зелені» технології, відновлювану енергетику, управління відходами та підвищення енергоефективності [2]. Проблема також полягає у недостатній координації між рівнями влади, що гальмує реалізацію інвестиційних проектів і знижує довіру приватного сектору. Тому виникає потреба у комплексному дослідженні механізмів публічного управління, здатних створити сприятливе середовище для «зеленої» економіки регіону.

Актуальність дослідження. Розбудова «зеленої» економіки є основою досягнення Цілей сталого розвитку ООН до 2030 року та відповідає євроінтеграційним прагненням України, зокрема у межах виконання Європейського зеленого курсу (European Green Deal). В умовах децентралізації та підвищення автономії регіонів саме на місцевому рівні формується потенціал для впровадження екологічно орієнтованих бізнес-моделей, енергетичної модернізації та інноваційного зростання [3]. Актуальність дослідження посилюється необхід-

ністю адаптації системи державного та муніципального управління до нових викликів — зокрема, створення стимулів, які забезпечують синергію між екологічними пріоритетами й економічною доцільністю.

З огляду на масштаб руйнувань інфраструктури, забруднення довкілля та втрат людського капіталу, «зелена» відбудова є не лише екологічною, а й соціально-економічною стратегією. Вона потребує ефективних інструментів державного регулювання — податкових, бюджетних, фінансово-кредитних, інвестиційних, інституційних — які дозволять мобілізувати ресурси бізнесу та міжнародних партнерів [4]. Розвиток механізмів публічного управління в цьому напрямі створює підґрунтя для формування стійкої регіональної економіки, конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках. Отже, актуальність теми обумовлена необхідністю розроблення науково обґрунтованих підходів до стимулювання бізнесу у процесі зеленої відбудови регіонів України.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробленні практичних підходів до формування механізмів публічного управління, спрямованих на стимулювання бізнесу в процесі «зеленої» відбудови економіки регіону.

Для досягнення поставленої мети передбачено виконання таких **завдань**:

1. Розкрити сутність і структуру механізмів публічного управління у сфері «зеленої» економіки.
2. Проаналізувати міжнародний та вітчизняний досвід застосування економічних стимулів для розвитку «зеленого» бізнесу.
3. Ідентифікувати бар'єри та фактори ефективності регіональних систем управління «зеленою» відбудовою.
4. Сформулювати типологію інструментів стимулювання бізнесу з урахуванням рівня інституційної спроможності регіону.
5. Запропонувати модель взаємодії органів влади, бізнесу та громадськості у процесі реалізації програм зеленої відбудови.
6. Розробити практичні рекомендації щодо впровадження інструментів публічно-приватного партнерства та фінансових механізмів для екологічної модернізації економіки регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика «зеленої» відбудови та стимулювання бізнесу активно розглядається у працях як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Європейський зелений курс визначає стратегічні орієнтири для формування сталих моделей економічного зростання, акцентуючи взаємозв'язок екологічної політики, інновацій та соціальної відповідальності [5]. У межах Регламенту ЄС 2020/852 створено базу для класифікації сталих інвестицій, що забезпечує прозорість і уніфікацію «зелених» критеріїв [6].

Дослідження OECD підкреслюють роль державних і регіональних стимулів у підтримці екологічно спрямованого бізнесу, наголошуючи на потребі координації політик між рівнями управління [3]. Методологія ЄБРР «Green City

Action Plan» пропонує інструментарій планування та моніторингу результатів «зелених» програм, який може бути адаптований для українських регіонів [8].

Згідно зі звітом Світового банку, післявоєнне відновлення України повинно базуватись на принципах «зеленої» реконструкції та партнерстві держави з приватним сектором [4]. У працях українських авторів наголошується, що ефективність такої політики залежить від якості управлінських рішень, економічних стимулів і прозорих процедур взаємодії влади й бізнесу [1].

Таким чином, аналіз літератури засвідчує, що подальші дослідження мають бути спрямовані на інтеграцію міжнародних підходів до механізмів публічного управління у систему регіональної «зеленої» відбудови України.

Виклад основного матеріалу. Післявоєнне відновлення регіонів України потребує не просто відтворення зруйнованої інфраструктури, а створення нової моделі розвитку, заснованої на принципах сталості, енергоефективності й інноваційності. Визначальну роль у цьому процесі відіграють механізми публічного управління, які повинні забезпечити баланс між державними пріоритетами, інтересами бізнесу та потребами громад [1; 3; 4].

Одним із головних завдань є побудова системи стимулювання бізнесу до участі у «зеленій» відбудові, що включає фінансові, правові та організаційні інструменти. Таке управління має бути не лише адміністративним, а й партнерським, з орієнтацією на результативність і відкритість рішень [2; 5; 7].

Нижче представлено структурну модель, яка відображає взаємозв'язок основних механізмів публічного управління у процесі «зеленої» відбудови регіональної економіки.

Рис. 1. Структурна модель механізмів публічного управління стимулюванням бізнесу у процесі «зеленої» відбудови регіону.

Подана на рис. 1 модель відображає системну взаємодію трьох ключових блоків механізмів публічного управління, які забезпечують реалізацію політики “зеленої” відбудови регіонів України.

Перший блок — регуляторно-нормативні механізми, що формують законодавче, інституційне та процедурне середовище. Їхнє завдання полягає у створенні стабільних правил для екологічно орієнтованого бізнесу, гармонізації національного законодавства з нормами ЄС, а також у впровадженні стандартів “зеленого” будівництва, енергоефективності та ресурсозбереження [5; 6].

Другий блок — фінансово-економічні інструменти, покликані активізувати приватні інвестиції через систему податкових пільг, грантів, субсидій, муніципальних “зелених” облігацій і кредитних програм. Саме ці інструменти забезпечують економічну мотивацію бізнесу до участі у проектах відбудови на принципах сталості [2; 4; 7].

Третій блок — організаційно-управлінські рішення, що сприяють координації дій держави, бізнесу та громад. Йдеться про створення регіональних агенцій розвитку, центрів підтримки інновацій, “єдиних вікон” для супроводу інвестицій і запровадження публічно-приватних партнерств [1; 3].

У центрі моделі — ефективне публічне управління, яке виступає інтегруючою ланкою між нормативними, економічними та управлінськими інструментами. Воно забезпечує збалансованість цілей екологічної безпеки, економічного зростання та соціальної відповідальності.

Завдяки узгодженій взаємодії зазначених блоків формується цілісна система, що дає змогу не лише відновити економічну активність регіонів, а й перетворити її на основу сталого розвитку. Такий підхід дозволяє підвищити ефективність управлінських рішень і водночас мінімізувати екологічні ризики від процесів відбудови.

Наступним кроком у дослідженні є аналіз розподілу функцій між державним і місцевим рівнями управління, адже саме від чіткого визначення їхніх повноважень залежить узгодженість дій та ефективність реалізації “зелених” ініціатив.

Ефективна реалізація політики “зеленої” відбудови в Україні передбачає чітке визначення компетенцій між державними, регіональними та місцевими рівнями влади. Саме розподіл функцій та узгодженість управлінських дій визначають результативність екологічної трансформації економіки. Державні інституції забезпечують стратегічне бачення, формують нормативну базу, створюють фінансові передумови та координують міжнародну співпрацю [3; 4; 5]. Водночас регіональні та місцеві органи влади відповідають за практичне впровадження політик, моніторинг ефективності програм і безпосередню взаємодію з бізнесом і громадами [1; 7; 8].

Аналітична структура розподілу функцій у системі “зеленої” відбудови базується на принципі функціональної взаємодоповнюваності. Вона передбачає,

що кожен рівень влади реалізує власні компетенції у межах спільної стратегії сталого розвитку, не дублюючи завдання, а забезпечуючи безперервність управлінського циклу [9].

Державний рівень відіграє стратегічну роль:

- розробляє політику “зеленої” відбудови;
- визначає ключові напрями екологічної модернізації;
- забезпечує доступ до міжнародних фінансових механізмів (ЄС, Світовий банк, EBRD);
- координує міжвідомчу взаємодію та контролює результативність [3; 5; 9].

Регіональний рівень виконує функції адаптації та координації. Саме тут відбувається трансформація загальнодержавних стратегій у конкретні регіональні програми, враховуючи соціально-економічні та екологічні особливості території. Регіони формують місцеві фонди підтримки бізнесу, сприяють створенню “зелених” кластерів, організовують публічно-приватні партнерства та ініціюють інноваційні проекти у сфері відновлюваної енергетики чи управління відходами [7; 8].

Місцевий рівень — це рівень безпосередньої реалізації. Саме громади відповідають за впровадження енергоефективних технологій, розвиток системи сортування відходів, контроль за використанням природних ресурсів, а також за комунікацію з населенням і підприємствами. Як підкреслює Європейський комітет регіонів, принцип субсидіарності передбачає, що рішення мають прийматися на тому рівні, який найближче до проблеми, — за умови наявності ресурсів і компетенцій [10].

Така тристороння взаємодія формує збалансовану систему управління, де стратегічне бачення держави поєднується з гнучкістю регіонів і практичним досвідом громад. У результаті формується горизонтальна мережа співпраці, у якій обмін даними, спільне планування та публічний моніторинг підвищують прозорість рішень і довіру бізнесу до влади.

Наявність такої структури є ключовою передумовою для розвитку системи економічних стимулів, спрямованих на підтримку підприємництва у сфері “зеленої” економіки. Саме економічна мотивація бізнесу дозволяє перетворити екологічну політику з адміністративного зобов’язання на прибутковий напрям сталого розвитку.

Формування ефективної системи економічного стимулювання є ключовою умовою переходу регіонів до моделі “зеленої” економіки. За сучасними підходами OECD та Світового банку, мотивація бізнесу до впровадження екологічних інновацій повинна поєднувати фінансову вигоду, регуляторну стабільність і довгострокову підтримку з боку держави [3; 4].

До найпоширеніших інструментів належать:

- податкові пільги для підприємств, що використовують енергоефективні технології чи відновлювані джерела енергії;

- грантові програми для малого та середнього бізнесу у сфері переробки відходів і “зелених” інновацій;
- муніципальні зелені облігації, кошти від яких спрямовуються на відбудову екологічно безпечної інфраструктури;
- пільгові кредити та державні гарантії для підприємств, що реалізують еко проекти [2; 6; 7].

Згідно з підходом UNDP [8], економічні стимули мають бути гнучкими та поєднувати коротко- й довгострокові ефекти. На першому етапі вони створюють фінансовий інтерес бізнесу, а надалі — формують культуру екологічної відповідальності та нові ринки “зелених” послуг.

Для систематизації можна виділити три групи стимулів (табл. 1):

1. Фінансово-кредитні (пільги, кредити, гарантії);
2. Інвестиційні (гранти, облігації, державно-приватні фонди);
3. Регуляторні (спрощення процедур, пільгові тарифи, пріоритети у закупівлях).

Таблиця 1.

Приклад узагальненої моделі “ціль — інструмент — метрика” у системі стимулювання “зеленого” бізнесу

Ціль	Інструмент	Метрика результативності
Зменшення викидів CO ₂	Податкова пільга на ВДЕ	т CO ₂ /рік
Підвищення енергоефективності	Грант на модернізацію обладнання	% скорочення енергоспоживання
Розвиток “зеленого” підприємництва	Пільговий кредит МСП	Кількість підтриманих проектів
Відновлення інфраструктури	Муніципальні зелені облігації	млн грн залучених інвестицій

Застосування такої моделі дозволяє органам влади узгоджувати державні пріоритети з економічними інтересами бізнесу, оцінювати реальний ефект від використаних інструментів і поступово переходити до системи сталого фінансування регіонального розвитку.

Публічно-приватне партнерство виступає ефективним інструментом залучення приватного капіталу та управлінської експертизи до масштабних екологічно орієнтованих проектів регіональної відбудови. Українські дослідження підкреслюють, що ППП дозволяє поєднати ресурси держави, бізнесу й місцевих громад, мінімізуючи фінансові ризики та підвищуючи результативність [11; 12].

Однак для успішної реалізації ППП-моделей важливі чіткі нормативно-правові рамки, ефективні інституційні механізми та прозора система управління [13].

В умовах післявоєнної відбудови регіонів України саме ППП може стати каталізатором модернізації інфраструктури, енергетичної трансформації та

переходу до циркулярної економіки, якщо буде поєднано економічні стимули, «зелені» фінанси та публічне управління у партнерській моделі.

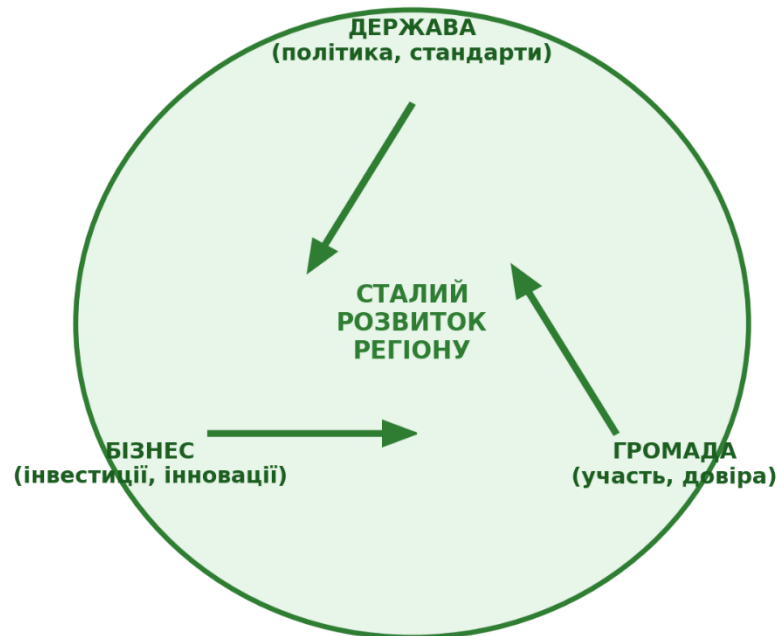

Рис. 2. Коло партнерства у системі державно-приватної взаємодії для 'зеленої' відбудови регіонів.

Подана модель відображає взаємозалежність трьох ключових суб'єктів відбудови — держави, бізнесу та громади, які спільно формують умови для сталого розвитку регіонів.

Держава забезпечує нормативно-правову базу, політичну підтримку та гарантії інвестицій [11]; бізнес — фінансові ресурси, інновації та управлінські рішення [12]; громада — участь, суспільний контроль і підвищення прозорості процесів [13].

Коло символізує рівновагу та постійний обмін ресурсами між сторонами, де результатом є сталий розвиток регіону як спільна ціль партнерства.

Висновки

Проведене дослідження підтвердило, що успішна «зелена» відбудова економіки регіонів України можлива лише за умови створення цілісної системи публічного управління, заснованої на принципах партнерства, відкритості та сталого розвитку. Така система має забезпечувати не лише відновлення зруйнованих об'єктів, а й формування нової якості економічного зростання — інноваційної, ресурсоефективної та екологічно збалансованої [1–5].

Визначено, що результативність процесу «зеленої» відбудови залежить від узгодженої взаємодії трьох груп механізмів: регуляторно-нормативних, які

створюють стабільні правові умови; фінансово-економічних, що стимулюють участь бізнесу через пільги, гранти та інвестиційні інструменти; та організаційно-управлінських, які забезпечують координацію дій і підзвітність на всіх рівнях влади [6–10].

Ключовою складовою системи стала концепція публічно-приватного партнерства, яка інтегрує зусилля держави, бізнесу та громад. Саме така тристороння взаємодія сприяє ефективному розподілу ресурсів і відповідальності, дозволяючи реалізовувати екологічно орієнтовані проекти з довгостроковим соціальним ефектом. Модель «Держава — Бізнес — Громада» виступає інституційною основою для практичного втілення принципів «зеленої» економіки в регіональній політиці [11–13].

Особливе значення має цифрова трансформація публічного управління, яка забезпечує новий рівень прозорості та обґрунтованості управлінських рішень. Використання електронних систем моніторингу, відкритих даних і цифрових платформ управління дозволяє підвищити ефективність державної політики, покращити взаємодію між владою й бізнесом та забезпечити реальний контроль за результатами «зеленої» відбудови [9; 14].

Узагальнюючи результати, можна зробити висновок, що формування економічної системи стимулювання «зеленої» відбудови потребує поєднання управлінських, фінансових і технологічних інновацій. Їхня синергія створює фундамент для розвитку конкурентоспроможної, екологічно безпечної та соціально орієнтованої економіки регіонів України, здатної забезпечити сталий поступ держави в післявоєнний період [15].

Література:

1. Семенюк І. М. *Публічне управління у системі екологічної політики регіонів України*. — Київ : НАДУ, 2023.
2. Павленко В. О. Інструменти стимулювання екологічного бізнесу в умовах трансформації економіки України. *Економічний вісник*. — 2022. — Т. 6, № 1. — С. 45–54.
3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Green Recovery and Regional Development: Policy Approaches for a Sustainable Future*. — Paris : OECD Publishing, 2022.
4. World Bank. *Ukraine Green Recovery Framework: Leveraging Private Investment for Reconstruction and Sustainability*. — Washington, DC : World Bank Group, 2023.
5. European Commission. *Communication on the European Green Deal*. — Brussels : European Commission, 2019.
6. European Union. *Regulation (EU) 2020/852 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment (EU Taxonomy)*. — Official Journal of the EU, 2020.
7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). *Green City Action Plan Methodology*. London : EBRD, 2022.
8. United Nations Development Programme (UNDP). *Localizing the SDGs through Green Recovery Planning: A Guide for Regional Authorities*. New York : UNDP, 2023.
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). *Decentralisation and Regional Development in Ukraine: Building Institutional Capacity for Reconstruction*. Paris : OECD Publishing, 2024.

10. European Committee of the Regions. *Principles of Subsidiarity in Multi-Level Governance*. Brussels : European Union, 2023.

11. Нагорна О. В., Василюшен Ю., Рябий Р., Мураховський М. Державно-приватне партнерство у відбудові України. *Актуальні проблеми економіки*. 2024. № 11 (281). URL: <https://eco-science.net/...>

12. Запатріна І. В. Публічно-приватне партнерство в Україні: перспективи застосування для реалізації інфраструктурних проєктів. Київ : Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2010. URL: https://eip.org.ua/docs/EP_10_4_62.pdf

13. Романенко О. Б., Романенко С. В. Інноваційні фінансові інструменти у проєктах державно-приватного партнерства: перспективи запровадження в Україні. *Ефективна економіка*. 2025. №7. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/download/7072/7186/15625>

14. Гринько Т. В. *Цифровізація публічного управління як фактор сталого розвитку територіальних громад*. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2023.

15. Кравчук Л. С. *Інноваційно-інституційні засади екологізації економічного розвитку регіонів України*. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2024.

References :

1. Semeniyuk, I. M. (2023). Public administration in the system of environmental policy of the regions of Ukraine. Kyiv: National Academy for Public Administration.

2. Pavlenko, V. O. (2022). Instruments for stimulating ecological business in the context of the transformation of Ukraine's economy. *Economic Bulletin*, 6(1), 45–54.

3. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2022). *Green Recovery and Regional Development: Policy Approaches for a Sustainable Future*. Paris: OECD Publishing.

4. World Bank. (2023). *Ukraine Green Recovery Framework: Leveraging Private Investment for Reconstruction and Sustainability*. Washington, DC: World Bank Group.

5. European Commission. (2019). *Communication on the European Green Deal*. Brussels: European Commission.

6. European Union. (2020). Regulation (EU) 2020/852 on the establishment of a framework to facilitate sustainable investment (EU Taxonomy). *Official Journal of the European Union*.

7. European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). (2022). *Green City Action Plan Methodology*. London: EBRD.

8. United Nations Development Programme (UNDP). (2023). *Localizing the SDGs through Green Recovery Planning: A Guide for Regional Authorities*. New York: United Nations Development Programme.

9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024). *Decentralisation and Regional Development in Ukraine: Building Institutional Capacity for Reconstruction*. Paris: OECD Publishing.

10. European Committee of the Regions. (2023). *Principles of Subsidiarity in Multi-Level Governance*. Brussels: European Union.

11. Nahorna, O. V., Vasylyshen, Yu., Riaby, R., & Murakhovskyi, M. (2024). Public-private partnership in the reconstruction of Ukraine. *Actual Problems of Economy*, 11(281). Retrieved from <https://eco-science.net>

12. Zapatrina, I. V. (2010). *Public-private partnership in Ukraine: Prospects for implementation of infrastructure projects*. Kyiv: Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine. Retrieved from https://eip.org.ua/docs/EP_10_4_62.pdf

13. Romanenko, O. B., & Romanenko, S. V. (2025). Innovative financial instruments in public-private partnership projects: Prospects for implementation in Ukraine. *Efficient Economy*, 7. Retrieved from <https://nayka.com.ua/index.php/ee/article/download/7072/7186/15625>
14. Hrynko, T. V. (2023). Digitalization of public administration as a factor in the sustainable development of territorial communities. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University.
15. Kravchuk, L. S. (2024). Innovative and institutional foundations for the greening of economic development of the regions of Ukraine. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv.

УДК 331.108:331.152

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-215-228](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-215-228)

Кравець Ірина Михайлівна кандидат економічних наук, доцент, доцентка кафедри соціального забезпечення, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-5543-6958>

Тютік Наталія Вадимівна здобувачка вищої освіти за спеціальністю 232 Соціальне забезпечення, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, м. Хмельницький

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Анотація. В умовах повномасштабної війни, посилення глобалізаційних процесів та економічної нестабільності виникає необхідність застосування ефективних механізмів та підходів до адаптації до нових викликів соціального захисту населення. У забезпеченні соціальних гарантій та соціальної підтримки усіх верств населення, зокрема економічно активного, набуває особливої значущості соціальне партнерство, як інструмент співпраці суспільних суб'єктів. Завдяки інтеграції зусиль усіх сторін, соціальне партнерство сприяє розвитку політики, орієнтованої на соціальну захищеність, підвищення рівня соціальної згуртованості та розширення соціальних гарантій, що є фундаментальним у досягненні соціально-економічної стабільності.

У роботі досліджено значення соціального партнерства як одного з головних чинників зміцнення системи соціального захисту, а також роль держави у регулюванні соціально-економічних процесів на засадах партнерської взаємодії з громадянським суспільством.

Наголошено, що соціальний діалог сприяє розвитку системи соціального захисту, як особливого соціального інституту, шляхом реалізації державою широкого спектру заходів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до життєвих благ усім громадянам, а також підтримку вразливих соціальних груп населення. На стан соціальної захищеності, стабільність суспільної системи та ефективність ринкової економіки суттєво впливають взаємовідносини у трудовій сфері між державою, роботодавцями та працівниками. Зроблено висновки, що перспективи розвитку соціального партнерства за участю держави передбачають посилену підтримку соціально вразливих верств населення. Також важливим є стимулювання економічного зростання шляхом сприяння зайнятості, колективно-договірному регулюванню сфери праці, підтримки соціального

підприємництва, розвитку електронного урядування, міжнародного співробітництва тощо. Вплив держави проявляється у безпосередній участі в соціальному діалозі з громадянським суспільством з питання формування адекватної сучасним викликам законодавчої бази, контролю за дотриманням нормативно правових актів. Держава також є сприяє реалізації спільних проєктів в економічному та соціальному середовищах, в гуманітарній діяльності.

Ключові слова: соціальне партнерство, соціальний захист, соціальні гарантії, соціальна захищеність, соціальна згуртованість, державна політика.

Kravets Iryna Mykhailivna PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Security, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-5543-6958>

Tiutyk Nataliia Vadymivna higher education student in specialty 232 Social Security, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Khmelnytskyi

THE ROLE OF SOCIAL PARTNERSHIP IN PROVIDING SOCIAL PROTECTION OF THE POPULATION IN MODERN CONDITIONS

Abstract. In conditions of full-scale war, increased globalization processes, and economic instability, there is a need to apply effective mechanisms and approaches to adapting to new challenges in social protection of the population. In providing social guarantees and social support to all segments of the population, in particular the economically active, social partnership is of particular importance as a tool for cooperation between social actors. By combining the efforts of all parties, social partnership contributes to the development of policies aimed at social protection, increasing the level of social cohesion and expanding social guarantees, which is fundamental for achieving socio-economic stability.

It was emphasized that social dialogue contributes to the development of the social protection system, as a special social institution, through the implementation by the state of a wide range of measures aimed at ensuring equal access to life's benefits for all citizens, as well as supporting vulnerable social groups. The state of social security, the stability of the social system, and the efficiency of the market economy significantly depend on labor relations between the state, employers, and employees.

The conclusions are drawn that the prospects for the development of social partnership with the participation of the state provide for increased support for socially vulnerable segments of the population. It is also important to stimulate economic growth by promoting employment, collective bargaining regulation of the labor sphere,

supporting social entrepreneurship, developing e-government, international cooperation, etc. The influence of the state is manifested in direct participation in social dialogue with civil society on the issue of forming a legislative framework adequate to modern challenges, and monitoring compliance with regulatory legal acts. The state also promotes the implementation of joint projects in the economic and social spheres, and in humanitarian activities.

Keywords: social partnership, social protection, social guarantees, social security, social cohesion, public policy.

Постановка проблеми. Соціальний захист населення є невід'ємною складовою соціально-економічної стабільності та добробуту суспільства. У сучасних умовах глобалізації, цифровізації та економічних криз виникають нові виклики, які потребують адаптації традиційних механізмів соціального захисту до нового середовища. Соціальне партнерство, як одна з ключових форм співпраці у суспільстві, відіграє важливу роль у вирішенні цих проблем. В умовах зростання економічних ризиків, скорочення робочих місць і зміни трудових відносин, підвищення вразливості різних груп населення, соціальне партнерство стає критично важливим інструментом підтримки громадян і забезпечення соціальної згуртованості. Тому аналіз значення цього механізму у формуванні соціальної захищеності населення в сучасних умовах є важливим науковим та практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Пошуку інструментів вирішення проблем праці, зайнятості та інших суспільних завдань присвячені наукові праці багатьох дослідників, серед яких Н. Діденко, А. Колот, Т. Ляшенко, В. Мартиненко, О. Мірошніченко, М. Сорока, С. Українець та інші. Проте, на нашу думку, саме в сучасних умовах потребує особливої уваги усвідомлення значення соціального партнерства у контексті забезпечення соціального захисту громадян та активної ролі держави у цьому процесі.

Метою статті є висвітлення змісту соціального партнерства та функцій держави у налагодженні партнерських відносин у сфері забезпечення соціального захисту населення, особливо за умов трансформації ринку праці, змін підходів до забезпечення зайнятості населення, а також розкриття напрямів соціального партнерства у суспільному розвитку в сучасних українських реаліях.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ускладнення організації соціального ринкового господарства дедалі більше потребує розвитку соціального партнерства, яке є одним з найважливіших аспектів взаємодії між людьми в процесі виробництва, споживання, облаштування суспільного середовища. У соціумі постійно відбувається взаємодія незалежних, рівноправних громадян, які добровільно об'єднуються на основі спільних інтересів у вирішенні як приватних, так і суспільних проблем. Конструктивність такої взаємодії визначається

ефективністю форм та методів узгодження інтересів різних соціальних груп і, власне, означає соціальне партнерство.

Виникнення поняття соціальне партнерство було пов'язане, перш за все, з необхідністю вирішення проблем праці. У соціально-трудовій сфері соціальне партнерство в класичному його розумінні є системою взаємодії між найманими працівниками, трудовими колективами та профспілками з одного боку, роботодавцями та їхніми об'єднаннями — з іншого, а також державними й місцевими органами влади — з третього, яка спрямована на забезпечення прав і законних інтересів усіх зацікавлених сторін [1, с. 21].

Проблема регулювання соціально-трудових відносин постала разом із розвитком капіталістичного виробництва, коли власники засобів виробництва та наймані працівники остаточно стали суб'єктами трудових відносин [2]. Оскільки їхні інтереси у соціально-трудовій сфері не збігалися, виникла необхідність у створенні механізму для їх узгодження, а також вирішення трудових конфліктів.

Формування механізму соціального партнерства з метою регулювання трудових відносин є результатом довготривалого історичного розвитку взаємодії праці і капіталу, який пройшов шлях від протистояння до співробітництва [3]. Сучасна система соціального партнерства в провідних країнах остаточно склалася в 60-70-х роках XX століття. Сьогодні у світі поширені дві основні моделі соціального партнерства — біпартизм і трипартизм. У країнах з обмеженим втручанням держави в регулювання трудових відносин, таких як США, Канада або Велика Британія, функціонує біпартистська модель, що передбачає двосторонню взаємодію між роботодавцями та профспілками. У такій системі держава зазвичай виконує роль арбітра або посередника у випадку виникнення конфліктів [2].

Найрозвиненішою є трипартистська модель соціального партнерства, яку реалізують низка європейських країн, зокрема Німеччина, Швеція та Австрія. У цій моделі у врегулюванні соціально-трудових відносин беруть участь три сторони: представники працівників, об'єднання роботодавців та держава.

У країнах з низьким рівнем розвитку соціальне партнерство може бути відсутнім взагалі.

Важливим чинником формування системи соціального партнерства стала еволюція ролі держави у зв'язку інтенсивним розвитком виробництва, ускладненням економічних зв'язків і загостренням соціальних проблем. Держава, як соціальний інститут, почала активніше втручатися у регулювання економічних і соціальних відносин. У багатьох країнах Західної Європи та США був покладений початок розвитку соціальної політики. У 40–50 роках XX століття обов'язковими елементами державної соціальної політики стали програми покращення рівня життя населення через створення системи освіти, охорони здоров'я, житлового будівництва, а також програм соціального захисту та

регулювання мінімальної заробітної плати. Згодом ці програми були доповнені демографічними, екологічними та іншими ініціативами.

Термін «соціальний захист» вперше з'явився у «Законі про соціальний захист США» у 1935 році, який законодавчо закріпив інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття. З того часу цей термін набув широкого вжитку в багатьох країнах світу, а також був включений у практику діяльності Міжнародної організації праці (МОП). Надалі його значення розширювалося через розробку і прийняття конвенцій і рекомендацій МОП, Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) та інших міжнародних організацій [4].

Система соціального захисту, як особливий соціальний інститут, продовжує розвиватися і ключовим інструментом у цьому слугує партнерська взаємодія держави та громадянського суспільства.

Відповідно до Конституції України [5], держава проголосила себе соціальною, що означає обов'язок створення умов для гідного матеріального добробуту населення, а також впровадження ефективної системи соціального захисту, яка сприятиме всебічному розвитку особистості та її самореалізації. Згідно зі статтею 46 Основного Закону, кожен громадянин має право на соціальний захист, який включає підтримку у випадках втрати працездатності, годувальника, безробіття та в інших ситуаціях, передбачених законодавством. Це право забезпечується системою загальнообов'язкового державного соціального страхування, що фінансується за рахунок страхових внесків фізичних і юридичних осіб, а також бюджетних коштів та інших джерел соціального забезпечення [4].

Соціальний захист населення охоплює широкий спектр форм підтримки держави (пенсії, соціальні допомоги, соціальні послуги, медичне обслуговування тощо), мета якої полягає у створенні у суспільстві соціальної захищеності населення від соціальних ризиків. Це можливе за наявності законодавчо закріплених прав і свобод людини в системі норм, що виникають як відповідь на потребу суспільства у компенсації недосконалості механізмів виробництва і розподілу матеріальних благ. Завдання держави щодо соціальної захищеності полягає в законодавчому забезпеченні економічних, політичних, соціальних прав та інтересів громадян, а також організації соціального забезпечення у вигляді надання матеріальної допомоги особам, які зазнали соціальних ризиків, таких як безробіття, втрата працездатності, здоров'я або засобів до існування тощо.

Соціальний захист стосується практичних заходів держави і суспільства для реалізації законних прав і свобод громадян. У науковій літературі виділяють два види соціального захисту: абсолютний, що забезпечує всім членам суспільства гарантований мінімум рівня життя, і обмежений, що надає соціальні гарантії конкретним особам або категоріям громадян для захисту їхніх доходів [2].

Сьогодні система соціального захисту виконує дві ключові функції: по-перше, це пом'якшення наслідків бідності шляхом надання короткострокової адресної допомоги, по-друге - запобігання бідності через створення умов для участі громадян у системі соціального страхування. Перша функція є пасивною формою підтримки осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, тоді як друга має активний характер і спрямована на захист доходів громадян та їхніх сімей.

В широкому розумінні соціальний захист передбачає спектр заходів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до життєвих благ усім громадянам, а також підтримку вразливих соціальних груп населення. У цьому напрямі держава здійснює видатки з бюджету, зокрема у 2024 році на соціальний захист та соціальне забезпечення (за функціональною класифікацією видатків) було виділено 464734,4 млн. грн. або 10,36 % від усіх бюджетних видатків [6]. Фінансування було спрямоване на субсидії, підтримку малозабезпечених родин, соціальний захист осіб з інвалідністю (видатки збільшено майже вдвічі), підтримку ветеранів (включаючи витрати на реабілітацію та психологічну допомогу), зростання мінімальної заробітної плати тощо. Також держава продовжувала допомагати внутрішньо переміщеним особам у зв'язку з воєнними діями на території України.

Соціальний захист охоплює елементи соціального забезпечення, але водночас виходить далеко за його межі через виконання таких своїх захисних функцій, як економічна, правова, соціальна, у складі якої виокремлюють також екологічну та безпекову. Відповідні заходи спрямовані на подолання соціальних ризиків, нерівності, зниження соціальної напруги у суспільстві, дотримання громадського порядку, захист від зовнішнього ворога тощо. В умовах війни більше половини видатків з державного бюджету у 2024 році (52,25 %) було спрямовано на забезпечення оборони країни (2097620,5 млн. грн.) [6].

Стабільність суспільної системи та ефективність ринкової економіки залежать насамперед від характеру взаємин, які формуються у трудовій сфері. Саме через участь населення у трудовій діяльності можливо забезпечити стійкий еволюційний розвиток суспільства і досягнення добробуту, який узагальнено можна виразити такими показниками, як зростання продуктивності праці; збільшення валового національного продукту, удосконалення техніки, технології виробництва, науково-технічний прогрес, підвищення рівня життя населення та багатьма іншими.

У сфері праці та зайнятості соціальне партнерство передбачає взаємодію між державою, роботодавцями та працівниками, у суспільному житті в цілому – взаємодію між різними суб'єктами суспільної діяльності з метою вирішення соціально значущих проблем і підвищення якості життя. Соціальне партнерство дає змогу досягти балансу між інтересами основних соціальних груп: держави,

яка відповідає за добробут суспільства; роботодавців, зацікавлених у стабільному веденні бізнесу; працівників, які прагнуть гідних умов праці та соціальних гарантій; суспільства в цілому. Спільними зусиллями сторони можуть знаходити оптимальні рішення соціальних проблем, таких як безробіття, бідність, нерівність доходів. Завданням держави є стимулювання роботодавців до створення робочих місць, допомога у пошуку роботи безробітним, професійна орієнтація для молоді та інших категорій громадян, сприяння підприємницькій діяльності, працевлаштування молоді та осіб з інвалідністю тощо.

У цей складний для України час з метою підтримки економіки держава намагається сприяти зайнятості, надаючи підтримку через загальні програми для бізнесу, наприклад, гранти та доступні кредити, а також через програми з працевлаштування для вразливих категорій населення. У 2024 році із загальної суми соціальних видатків частина коштів спрямовувалась на підтримку бізнесу, зокрема через програму «Доступні кредити 5-7-9%» в рамках Фонду розвитку підприємництва. В цілому, за час дії воєнного стану (станом на вересень 2024 року) підприємці отримали 60 317 кредитів на 237,5 млрд. грн. за програмою «Доступні кредити 5-7-9%» [7].

На основі співпраці з підприємцями у 2024 році були заплановані гранти на створення та розвиток бізнесу, зокрема для переробних підприємств. **За програмою «Власна справа» з початку 2024 року переможцями програми стали 8 тисяч українців, в їхній бізнес держава інвестує 2 млрд грн. Від початку дії програми її переможцями стали вже 20 тисяч людей** [8].

Взаємодія держави з роботодавцями на основі соціального партнерства дозволяє реалізовувати програми працевлаштування. Завдяки цьому сфера зайнятості продовжує адаптуватися до нових викликів у бік підвищення ефективності активних програм та доступності надаваних послуг. Значним кроком на цьому шляху стало ухвалення 21.09.2022 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці» № 2622-IX [9].

Ним суттєво оновлюється зміст положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» № 1533 (Закон про соціальне страхування на випадок безробіття) та Закону України «Про зайнятість населення» № 5067 (Закон про зайнятість населення). Відповідно до цього Закону відбулось розширення обсягу програм сприяння зайнятості та їх адресатів; застосовано нові інструменти сприяння зайнятості молоді у вигляді компенсації частини заробітної плати роботодавцям, які працевлаштовують безробітних, у тому числі осіб після строкової військової служби та інших категорій; впроваджено додаткові заходи по подоланню тривалого безробіття, а також запропоновано ряд інших заходів.

Загалом, в умовах функціонування ринкової економіки з метою формування демократичного суспільства соціальне партнерство набуває нових форм і поширюється на суспільний розвиток в цілому. Суспільством пропонуються неконфронтаційні шляхи взаємодії різних соціальних груп, які мають різні інтереси, настрої і очікування, але можуть спільно діяти, щоб досягати поступових і послідовних змін на краще у підвищенні добробуту громадян, створенні нових демократичних інститутів, розбудові громадянського суспільства. Це дає можливість сприймати соціальне партнерство як особливий напрям діяльності держави, що сприяє побудові нових соціально-економічних відносин, адекватних трансформаційним змінам у розвитку українського суспільства [10].

Перспективи розвитку соціального партнерства за участю держави передбачають кілька важливих напрямів.

Умови війни вимагають від держави посиленої підтримки соціально вразливих верств населення (людей похилого віку, хворих, дітей, людей з інвалідністю, внутрішньо переміщених осіб та інших груп, які перебувають у кризовій ситуації), що реалізується через механізми соціального партнерства. Це партнерство передбачає співпрацю держави, профспілок та роботодавців, а також залучення міжнародних організацій (наприклад, ООН) та громадських об'єднань для надання допомоги, відновлення інфраструктури та забезпечення прав людини. Такі заходи, як **надання грошової допомоги, соціальних послуг, евакуація та захист**, що реалізуються як силами держави, так і за допомогою міжнародних інституцій, інших суспільних суб'єктів потребують надійної економічної бази.

Соціальне партнерство є потужним каталізатором економічного зростання шляхом ефективної взаємодії держави, роботодавців та найманих працівників. У сучасних умовах у сфері соціально-трудових відносин основними механізмами соціального партнерства залишаються взаємні консультації, переговори і примирні процедури на взаємоузгоджених принципах. Завдяки створенню Національної служби посередництва і примирення відбувається сприяння вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів). Так, упродовж 2024 року служба допомогла у вирішенні 103 колективних трудових спорів (конфліктів): 3 – на національному, 4 – на галузевому, 1 – на територіальному, 95 – на виробничому рівнях. У зазначених спорах взяли участь майже 1,7 млн працівників 7589 суб'єктів господарювання [11].

Вимогою сьогодення є розвиток колективно-договірного регулювання, результатом якого є укладення колективних договорів, що регламентують умови праці, соціальні гарантії та виплати і є засобами соціального захисту економічно активного населення. Безпосередній вплив цього інструменту полягає у підвищенні ефективності праці, стимулюванні як працівників, так і роботодавців

до взаємовигідної співпраці на основі визнання взаємозалежності. Водночас цифрова трансформація економіки зумовлює необхідність оновлення цих механізмів з метою забезпечення соціальної захищеності працівників на основі врахування нових викликів (поширення дистанційної роботи, гнучких форм зайнятості та зростання сегменту фрілансу).

Формування довгострокових трудових відносин та покращення якості робочої сили і, як наслідок, зменшення соціальної напруги, є прямими наслідками реалізації засобів соціального партнерства. Підвищення заробітної плати та соціальних гарантій сприяє зростанню споживчого попиту, а інновації, що стимулюються соціальним діалогом, підвищують конкурентоспроможність економіки.

Позитивний вплив держави на регулювання соціально-трудових відносин проявляється також у створенні сприятливого інвестиційного клімату, збільшення внутрішнього попиту та стимулювання інноваційного розвитку. Стабільні трудові відносини, передбачуваність соціальної політики та високий рівень соціального захисту приваблюють інвестиції. Ефективними механізмами впливу будуть прямі інвестиції в людський капітал через програми навчання та перекваліфікації, а також створення гнучких форм організації праці.

Підтримка соціального підприємництва, яке здатне вирішувати соціальні проблеми та створювати нові робочі місця, є ще однією важливою сферою застосування соціального партнерства за участю держави. Підприємницька діяльність з соціальною метою може провадитись у різних напрямках: працевлаштування підприємством вразливих категорій населення для їх соціального включення в суспільні процеси; реінвестування прибутків компанією в реалізацію своєї соціальної місії; здійснення соціальних змін громадською організацією через використання інновацій та підприємництва; виробництво підприємством соціально значимих товарів чи надання соціально значимих послуг [12].

Роль держави у цій сфері значна і полягає у створенні сприятливого середовища для соціального підприємництва через законодавче регулювання, стимулювання інновацій та забезпечення балансу між суспільними та комерційними інтересами, надання фінансової підтримки, податкових пільг, грантів, а також визначення правового статусу соціальних підприємств, що сприяє їхньому розвитку та вирішенню соціальних проблем.

Розвиток економіки є міцним фундаментом у забезпеченні соціального захисту населення як економічно активного, так і вразливих верств населення. Як зазначає Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР, 2021), в країнах із нестабільною економікою рівень бідності зростає на 15-20% під час кризових періодів [13].

Проявом соціального партнерства держави та громадянського суспільства є розвиток електронного урядування, яке сприяє спрощенню процедур, підви-

щенню прозорості та ефективності соціального діалогу. Оперативний доступ до необхідних послуг та ресурсів захищає права та законні інтереси усіх громадян в соціальній державі, сприяючи утвердженню демократичних стандартів у суспільних відносинах.

Основою забезпечення електронного урядування є його нормативно-правова база, яка на рівні законодавчих норм закріплює основні ідеї, принципи, пріоритетні цілі, стратегічні завдання, шляхи розвитку електронного урядування, моделі та інструменти його впровадження, а також у сфері розбудови інформаційного суспільства, модернізації, інформаційної безпеки та відкритого уряду [14, с. 177].

Ключовими факторами, що впливають на ефективність соціального партнерства, є рівень розвитку інститутів громадянського суспільства, правова база, що регулює суспільні відносини, культуру взаємодії та компромісів, а також готовність сторін до співпраці. Посилення ролі громадянського суспільства сприяє активному залученню громадських організацій до процесу розробки та реалізації соціальної політики.

Міжнародне співробітництво також відіграє значну роль, оскільки дозволяє обмінюватися досвідом і кращими практиками з іншими країнами.

Незважаючи на важливість соціального партнерства, воно стикається з низкою викликів. Йдеться, зокрема, про зміни на ринку праці, такі як глобалізація, цифровізація та інші процеси, які вимагають нових підходів до соціального партнерства, оскільки традиційні моделі можуть виявитися неефективними. Також недостатня довіра між сторонами, наприклад, між державою, роботодавцями та працівниками, іноді ускладнює ефективну співпрацю та перешкоджає досягненню спільних цілей. І, нарешті, брак ресурсів також є суттєвою перешкодою, оскільки не завжди є достатньо фінансових, людських та інших ресурсів для реалізації всіх соціальних програм, що призводить до обмеження їхньої ефективності.

Підсумовуючи вище відмічене, на нашу думку, основні напрями соціального партнерства у сфері соціального захисту можна представити так.

По-перше, важливим напрямом має бути участь соціальних партнерів у розробці, удосконаленні та реалізації державних соціальних стандартів та державних соціальних гарантій, програм соціального захисту економічно активного та вразливих верств населення шляхом розвитку системи соціального страхування, соціальної допомоги, соціального обслуговування. Особливо це стосується соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. Формуючи продуману соціальну політику держава сприятиме вирішенню важливих для неї демографічних проблем, пов'язаних з відтворенням населення, шляхом стимулювання народжуваності, захисту сімей та дітей, а також розвитку соціальної інфраструктури.

По-друге, соціальне партнерство займає особливе місце в розвитку трудових відносин, що передбачає створення гідних умов праці, забезпечення соціальних гарантій для працівників та вирішення колективних трудових спорів.

По-третє, на основі соціально-партнерських відносин необхідно розвивати систему професійної підготовки та спільними зусиллями формувати програми підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів, оскільки це сприяє зайнятості населення, особливо у воєнний та повоєнний періоди.

По-четверте, соціальне партнерство має бути покладене в основу відновлення та розбудови економіки (матеріального та нематеріального виробництва) як в цілому, так і в окремих галузях та секторах, регіонах на інноваційних енерго- та екологомістких засадах.

По-п'яте, ефективна соціальна взаємодія держави, роботодавців, найманих працівників у напрямі розвитку соціальної відповідальності бізнесу сприятиме подоланню "тіньової" економіки в Україні, виходу підприємництва з тіні та його розвиток, що забезпечить зростання наповнення бюджету.

По-шосте, завдяки співпраці місцевої влади, бізнесу та громадських організацій можливе прогресивне соціально-економічне зростання територіальних громад у напрямі реалізації спільних проєктів з розвитку інфраструктури, створення нових робочих місць, підтримки соціального підприємництва, покращення екологічної ситуації на місцях або розробки програм соціальної підтримки.

По-сьоме, застосування партнерського підходу вкрай необхідне для стабілізації та поліпшення стану довкілля через поступове досягнення екологічних цілей, забезпечення екологічної безпеки для населення і впровадження збалансованої системи природокористування. Особливо важливим у цьому напрямі є очищення територій від наслідків воєнних дій. Комплексний підхід, який передбачає співпрацю на місцевому, національному та міжнародному рівнях — із залученням громадськості через екологічну освіту та підвищення обізнаності про наслідки війни є ключовим для відновлення довкілля України та збереження його для майбутніх поколінь.

По-восьме, партнерська взаємодія суб'єктів є запорукою розвитку громадянського суспільства через реалізацію суспільних ініціатив, використання молодіжного потенціалу, залучення молоді до розбудови держави та її інститутів для створення сприятливих та комфортних умов для життя.

По-дев'яте, реалізація інструментів соціального партнерства є важливою у напрямі формування ефективної інформаційної політики, яка забезпечує прозорість, доступність та ефективність комунікацій між усіма зацікавленими сторонами. Використання сучасних технологій і принципів відкритості та прозорості сприяє розвитку соціального партнерства та підвищенню рівня довіри у суспільстві, формуванню соціального капіталу.

По-десяте, перспективи соціального партнерства пов'язані з розвитком інституційних механізмів соціального партнерства у напрямі забезпечення прозорості та підзвітності у прийнятті рішень.

Висновки. Соціальне партнерство є важливим елементом сучасної системи соціального захисту, але воно потребує модернізації в умовах нових суспільних реалій. Вплив держави проявляється на всіх рівнях: від створення законодавчої бази до безпосередньої участі в переговорах та реалізації спільних проєктів в економічному та соціальному середовищах. До основних функцій держави у сфері соціального партнерства належить нормативно-правове забезпечення, яке передбачає створення державою правових основ для соціального партнерства, визначення прав і обов'язків сторін, процедур переговорів та механізмів вирішення трудових та інших соціальних конфліктів. Держава відповідає також за створення інституційних механізмів, сприяючи розвитку соціального партнерства. Важливою функцією є фінансова підтримка реалізації спільних соціальних проєктів та програм, розвитку соціальної інфраструктури. Важливим є аспект державного контролю за дотриманням законодавства для забезпечення рівних умов усім учасникам соціального діалогу.

Подальші дослідження мають зосередитися на розробці механізмів адаптації соціального партнерства до умов цифрової економіки та аналізі його впливу на усі категорії населення.

Література:

1. Шумило В.Ю. (2018) Соціальне партнерство як умова розвитку конкурентоздатного фахівця. Криворізький професійний гірничо-технічний ліцей. Кривий Ріг. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file>
2. Курдюченко А.І. (2008) Соціальне партнерство: європейський досвід і Україна. Стратегічні пріоритети: наук.-аналіт. щокварт. зб. Вип. 3. С.132-141.
3. Куртакова А. О. (2022) Історія розвитку законодавства про соціальне партнерство та профспілки в Україні. *Актуальні питання у сучасній науці*. № 5(5). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/2840/2853>
4. Агавердієва Х. Ф. (2018) Соціальне забезпечення і соціальний захист: взаємозв'язок зазначених категорій / Х. Ф. Агавердієва, О. В. Іванісов, О. С. Лебединська. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 17. Р. 8–11.
5. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Видатки державного бюджету України (функціональна класифікація) у 2024 р. Міністерство фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2024/>
7. Мінфін: За час дії воєнного стану підприємці отримали 60 317 кредитів на 237,5 млрд грн за програмою «Доступні кредити 5-7-9%». URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_zachas_dii_voiennogo_stanu_pidpriiemtsi_otrimali_60_317_kreditiv_na_2375_mlrld_grn_zaprogramoiu_dostupni_krediti_5-7-9-4780
8. Власна справа-2024: 2 млрд грн грантів на розвиток бізнесу отримують 8000 переможців програми. URL: <https://me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=5ce82d84-2f37-428d-b989-d89533a0bb71&title=vlasnasprava2024>

9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці. Закон України № 2622-IX від 21.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>

10. Ткачук В.О., Артемчук Н.О. Соціальне партнерство та його втілення у розробці теорій соціальної дії, соціальної злагоди та соціальної згуртованості. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/239.pdf>

11. Сприяння вирішенню колективних трудових спорів (конфліктів). Бюлетень національної служби посередництва і примирення. 2024. № 2. URL: https://nmcs.gov.ua/media/files/externaldocument_File_OITSMGA-F3/%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%E2%84%962%202024.pdf

12. Соціальне підприємництво. Дія. Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/initiative/socialne-pidpriemnictvo>

13. Возна Л.Б., Мельник О.В. (2024) Аналіз механізмів соціального захисту в Україні у контексті соціально-економічної нестабільності: державні програми та їх ефективність. *Молодий вчений*. № 6 (130). с.169-177. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6239/6101>

14. Лук'янова Г.Ю., Венгліньська А.С. (2021) Особливості впровадження електронного урядування в органах виконавчої влади України. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/255113/252218>

References:

1. Shumylo V.Iu.(2018) Sotsialne partnerstvo yak umova rozvytku konkurentozdatnoho fakhivtsia (Social partnership as a condition for the development of a competitive specialist) Kryvorizkyi profesiyni hirnycho-tekhnichnyi litsei. Kryvyi Rih. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file>

2. Kurdiachenko A.I. (2008) Sotsialne partnerstvo: yevropeyskyi dosvid i Ukraina (Social partnership: European experience and Ukraine). *Stratehichni priorityty: nauk.-analit. shchokvart. zb. Vyp. 3*. S.132-141.

3. Kurtakova A. O. (2022) Istoriiia rozvytku zakonodavstva pro sotsialne partnerstvo ta profspilky v Ukraini (History of the development of legislation on social partnership and trade unions in Ukraine) *Aktualni pytannia u suchasni nauksi*. № 5(5). URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/2840/2853>

4. Ahaverdiieva Kh. F. (2018.) Sotsialne zabezpechennia i sotsialnyi zakhyst: vzaiemozviazok zaznachenykh katehorii (Social security and social protection: the relationship between these categories) / Kh. F. Ahaverdiieva, O. V. Ivanisov, O. S. Lebedynska. *Norwegian Journal of development of the International Science*. № 17. R. 8–11.

5. Konstytutsiia Ukrainy (Constitution of Ukraine). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*, 1996, № 30, st. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

6. Vydatky derzhavnoho biudzhetu Ukrainy (funktsionalna klasyfikatsiia) u 2024 r. (Expenditures of the state budget of Ukraine (functional classification) in 2024). *Ministerstvo finansiv Ukrainy*. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/2024/>

7. Minfin: Za chas dii voiennoho stanu pidpriiemtsi otrymaly 60 317 kreditiv na 237,5 mlrd hrn za prohramoiu «Dostupni kredyty 5-7-9%». (Ministry of Finance: During the martial law period, entrepreneurs received 60,317 loans for UAH 237.5 billion under the program "Affordable Loans 5-7-9%"). URL: https://mof.gov.ua/uk/news/minfin_zh_chas_dii_voiennogo_stanu_pidpriiemtsi_otrimali_60_317_kreditiv_na_2375_mlrd_grn_zh_programoiu_dostupni_krediti_5-7-9-4780

8. Vlasna sprava-2024: 2 mlrd hrn hrantiv na rozvytok biznesu otrymaiut 8000 peremozhitsiv prohramy (Own Business-2024: 8,000 program winners will receive UAH 2 billion in grants for business development). URL: <https://me.gov.ua/news/detail?lang=uk-ua&id=5ce82d84-2f37-428d-b989-d89533a0bb71&title=vlasnasprava2024>

9. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo reformuvannia sluzhby zainiatosti, sotsialnoho strakhuvannia na випадок bezrobittia, spriannia produktyvnoi zainiatosti naselennia, u tomu chysli molodi, ta vprovadzhennia novykh aktyvnykh prohram na rynku pratsi (On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the reform of the employment service, social insurance in case of unemployment, promotion of productive employment of the population, including youth, and the introduction of new active programs in the labor market). *Zakon Ukrainy*. № 2622-IX vid 21.09.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text>

10. Tkachuk V.O., Artemchuk N.O. Sotsialne partnerstvo ta yoho vtilennia u rozrobttsi teorii sotsialnoi dii, sotsialnoi zlahody ta sotsialnoi zghurtovanosti (Social partnership and its implementation in the development of theories of social action, social harmony and social cohesion). URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/239.pdf>

11. Spriannia vyrishenniu kolektyvnykh trudovykh sporiv (konfliktiv) (Facilitating the resolution of collective labor disputes (conflicts)). Biuletен natsionalnoi sluzhby poserednytstva i prymyrennia. 2024. № 2. URL: https://nmcs.gov.ua/media/files/externaldocument_File_OITSMGA-F3/%D0%91%D1%8E%D0%BB%D0%B5%D1%82%D0%B5%D0%BD%D1%8C%20%E2%84%962%202024.pdf

12. Sotsialne pidpriemnytstvo (Social entrepreneurship). Diia. Biznes. URL: <https://business.diia.gov.ua/initiative/socialne-pidpriemnictvo>

13. Vozna L.B., Melnyk O.V. (2024) Analiz mekhanizmiv sotsialnoho zakhystu v Ukraini u konteksti sotsialno-ekonomichnoi nestabilnosti: derzhavni prohramy ta yikh efektyvnist (Analysis of social protection mechanisms in Ukraine in the context of socio-economic instability: state programs and their effectiveness). *Molodyi vchenyi*. № 6 (130). s.169-177. URL: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/6239/6101>

14. Lukianova H.Iu., Venhlynska A.S. (2021) Osoblyvosti vprovadzhennia elektronnoho uriaduvannia v orhanakh vykonavchoi vlady Ukrainy (Features of the implementation of e-government in the executive authorities of Ukraine). *Elektronne naukove vydannia «Analychno-porivnialne pravoznavstvo»*. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/255113/252218>

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-229-237](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-229-237)

Кузьменкова Катерина Сергіївна аспірантка кафедри публічного управління і проектного менеджменту, навчально-наукового інституту менеджменту та психології, ДЗВО «Університет менеджменту освіти», м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-7107-8793>

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬНИХ ПРОЦЕСІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ЗАСАДАХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЙ

Анотація. У статті досліджуються теоретичні та практичні аспекти демократизації суспільних процесів в умовах воєнного стану в Україні. Підкреслюється, що демократичні інститути, попри обмеження та виклики, залишаються важливим чинником стабільності та довіри громадян до влади. Виокремлено ключові проблеми, серед яких: баланс між безпековими потребами та захистом прав людини, зростання ролі військово-політичного керівництва, ризику концентрації влади та обмеження громадського контролю. Здійснено аналіз українських реалій, у межах яких демократичні практики проявляються через активність громадянського суспільства, розвиток електронної демократії, функціонування незалежних медіа та інклюзивність політичних процесів. Обґрунтовано, що ефективні шляхи подолання викликів пов'язані з інституційним удосконаленням системи державного управління, підвищенням прозорості прийняття рішень, створенням механізмів зворотного зв'язку з громадянами та формуванням культури взаємної відповідальності влади й суспільства. Потрібно зазначити, що демократизація навіть у кризових умовах здатна зміцнити національну єдність і посилити стійкість держави у протистоянні зовнішнім загрозам.

Важливим чинником демократизації є активізація громадянського суспільства – волонтерських рухів, правозахисних організацій, незалежних медіа та експертних спільнот. Їхня діяльність не лише компенсує окремі управлінські прогалини, але й формує запит на оновлення інституційних механізмів державної політики. Взаємодія між владою та громадянами у форматі партнерства створює умови для зміцнення національної єдності, а також сприяє міжнародному іміджу України як держави, що дотримується демократичних стандартів навіть у період збройного конфлікту. Тим паче в умовах воєнного стану демократичні процеси в Україні набувають нових вимірів, зокрема у сфері державного управління та громадської участі, так як відбувається трансформація інститутів влади, що поєднує елементи централізації, необхідної для забезпе-

чення обороноздатності, із збереженням демократичних принципів відкритості та підзвітності. Цей процес засвідчує здатність українського суспільства адаптуватися до екстремальних умов без втрати ціннісних орієнтирів, що є характерною ознакою зрілої демократії.

У перспективі подальша демократизація суспільних процесів потребує системної модернізації публічного управління, удосконалення комунікаційних стратегій держави та розширення механізмів участі громадян у прийнятті відповідних рішень. Формування нової парадигми взаємодії між владою і суспільством має спиратися на принципи довіри, прозорості та підзвітності, що дозволить забезпечити сталість демократичного розвитку в умовах післявоєнної відбудови.

Ключові слова: демократизація, воєнний стан, суспільні процеси, громадянське суспільство, права людини, електронна демократія, національна безпека.

Kuzmenkova Kateryna Serhiivna Postgraduate Student at the Department of Public Administration and Project Management, Educational and Scientific Institute of Management and Psychology, State Institution of Higher Education “University of Educational Management”, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-7107-8793>

DEMOCRATIZATION OF SOCIAL PROCESSES UNDER MARTIAL LAW: CHALLENGES AND WAYS OF OVERCOMING THEM BASED ON UKRAINIAN REALITIES

Abstract. The article examines the theoretical and practical aspects of the democratization of social processes under martial law in Ukraine. It is emphasized that democratic institutions, despite restrictions and challenges, remain an important factor of stability and citizens' trust in government. Key problems are highlighted, including the balance between security needs and the protection of human rights, the growing role of military-political leadership, risks of power concentration, and limitations of public oversight. An analysis of Ukrainian realities is conducted, in which democratic practices manifest through the activity of civil society, the development of e-democracy, the functioning of independent media, and the inclusiveness of political processes. It is argued that effective ways to overcome these challenges are linked to the institutional improvement of the system of public administration, enhancing transparency in decision-making, creating feedback mechanisms with citizens, and fostering a culture of mutual responsibility between authorities and society. The conclusion is drawn that democratization, even under crisis conditions, can strengthen national unity and increase the resilience of the state in confronting external threats.

An important factor in democratization is the activation of civil society — volunteer movements, human rights organizations, independent media, and expert

communities. Their activities not only compensate for certain managerial gaps but also create a demand for the renewal of institutional mechanisms of state policy. The interaction between authorities and citizens in the format of partnership creates conditions for strengthening national unity and contributes to Ukraine's international image as a state that adheres to democratic standards even during armed conflict.

Moreover, under martial law, democratic processes in Ukraine acquire new dimensions, particularly in the sphere of public administration and civic participation, as the transformation of state institutions combines elements of centralization — necessary to ensure defense capability — with the preservation of democratic principles of openness and accountability. This process demonstrates the ability of Ukrainian society to adapt to extreme conditions without losing its value orientations, which is a characteristic feature of a mature democracy.

In the long term, further democratization of social processes requires a systemic modernization of public administration, improvement of the state's communication strategies, and expansion of mechanisms for citizen participation in decision-making. The formation of a new paradigm of interaction between government and society should be based on the principles of trust, transparency, and accountability, which will ensure the sustainability of democratic development in the context of post-war reconstruction.

Keywords: democratization, martial law, social processes, civil society, human rights, e-democracy, national security.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної збройної агресії проти України суспільство постало перед необхідністю одночасного вирішення двох взаємопов'язаних і взаємозалежних завдань: забезпечення національної безпеки та збереження демократичних принципів функціонування держави [9]. Воєнний стан як особливий правовий режим спрямований на захист державного суверенітету, територіальної цілісності та громадян, водночас передбачаючи тимчасове обмеження окремих прав і свобод людини й громадянина. Такий баланс між безпековими пріоритетами та демократичними засадами є надзвичайно вразливим і потребує наукового осмислення, оскільки створює ризики звуження демократичного простору, посилення централізації влади та трансформації політичних інститутів [17].

Особливістю сучасного етапу є те, що демократичні процеси в Україні відбуваються не у звичайних, а в кризових, фундаментально загрозливих умовах, коли держава вимушена діяти в межах правового режиму воєнного стану. У таких умовах посилюється роль виконавчої влади, військово-політичного керівництва та силових структур, що, з одного боку, забезпечує оперативність прийняття рішень і координацію дій у сфері оборони, але з іншого — породжує ризики надмірної концентрації владних повноважень і зменшення можливостей громадського контролю [7].

У цьому контексті ключовою проблемою стає пошук оптимального співвідношення між вимогами національної безпеки та збереженням демократичного потенціалу суспільства. Надлишкова централізація може призвести до ослаблення інституцій громадянського контролю, згортання публічної дискусії, зниження рівня довіри до державних органів і, як наслідок, до руйнування демократичних цінностей. Водночас надмірна лібералізація управлінських процесів у кризових умовах може створити загрозу державній стійкості, порушити управлінську цілісність і ускладнити реалізацію політики безпеки.

Таким чином, постає питання про необхідність у глибокому науковому аналізі демократизації суспільних процесів у контексті воєнного стану, що передбачає осмислення не лише правових, а й політичних, соціально-психологічних та комунікаційних аспектів взаємодії держави й громадянського суспільства. Дослідження цього питання є актуальним з позицій як теоретичного, так і прикладного знання: воно дозволяє ідентифікувати ключові ризики для демократії, розробити інституційні моделі мінімізації авторитарних тенденцій, а також запропонувати ефективні механізми участі громадян у процесах прийняття рішень навіть за умов воєнного стану [13].

Отже, осмислення процесів демократизації в кризовий період є не лише науковим завданням, а й практичною потребою державотворення. Його результати можуть стати основою для формування збалансованої системи публічного управління, яка поєднуватиме вимоги безпеки з принципами відкритості, підзвітності та громадської участі, забезпечуючи тим самим сталість демократичного розвитку України у післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика демократизації суспільних процесів у кризових умовах та в умовах воєнного стану привертала увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. В українській науковій традиції увага приділяється як загальнотеоретичним аспектам демократизації, так і прикладним проблемам функціонування політичної системи в умовах воєнних загроз. Зокрема, у працях **О. Бойко**, який досліджує трансформацію демократичних інститутів та розвиток громадянського суспільства в Україні в умовах гібридних загроз і війни [3], **Н. Ротар**, яка аналізує питання політичної культури, суспільної консолідації та функціонування демократичних інститутів під час кризових станів. Авторка вказує, що демократія в умовах воєнного стану потребує адаптивних механізмів взаємодії між владою та громадянами [4], **В. Ліпкан** – відомий своїми дослідженнями у сфері національної безпеки, правових засад функціонування держави під час надзвичайних ситуацій та воєнного стану. Вчений обґрунтовує необхідність збереження демократичних принципів управління навіть за умов посилення безпекових вимог [5], **О. Резнік** – вивчає суспільно-політичну активність громадян, особливості розвитку громадянського суспільства в умовах війни, а також роль громадської думки у зміцненні

демократичних процесів та інших [6]. Теоретичні засади демократії, її інституційні виміри та механізми функціонування розкривалися у працях класиків політичної думки **Л. Даймонд (L. Diamond)** – провідний американський політолог, один із найвідоміших теоретиків демократизації. У своїх працях досліджує питання стійкості демократії, громадянської участі та викликів, які постають перед демократичними державами під час криз [12], **С. Філіпс Гантінгтон (S. Phillips Huntington)** – автор теорії «хвиль демократизації», досліджував динаміку становлення та занепаду демократичних режимів, а також вплив воєн і революцій на політичну стабільність [13], **Ю. Габермас (J. Habermas)** – німецький філософ і соціолог, який розробив концепцію комунікативної дії та публічної сфери як базових умов функціонування демократії. Його теорія підкреслює важливість діалогу між владою і громадянами, навіть у кризові періоди [14], **Д. Гелд (D. Held)** – британський дослідник, який запропонував концепцію «демократії глобального управління» та аналізує, як демократичні інститути можуть зберігати легітимність і ефективність у нестабільних політичних середовищах [15].

Окремі автори (зокрема, у працях Центру Разумкова, Українського інституту майбутнього, Національного інституту стратегічних досліджень) акцентують увагу на питаннях розвитку громадянського суспільства, цифровізації політичних процесів та підвищенні ролі незалежних медіа в умовах воєнного стану. Поряд із цим, у міжнародних дослідженнях (Freedom House, IDEA International, Transparency International) Україна розглядається як приклад держави, що намагається поєднати демократичні принципи з необхідністю забезпечення обороноздатності та протидії зовнішній агресії.

Таким чином, сучасні наукові підходи засвідчують актуальність проблеми демократизації суспільних процесів в умовах воєнного стану та формують методологічну основу для подальшого вивчення цього явища з урахуванням українських реалій.

Виклад основного матеріалу. Процеси демократизації суспільства в умовах воєнного стану мають подвійний характер: з одного боку, вони стикаються з істотними обмеженнями, з іншого – отримують нові стимули до розвитку, зумовлені необхідністю збереження національної єдності та довіри до влади. Впливом воєнного стану на демократичні інститути є ведення воєнного стану закономірно передбачає низку обмежень, зокрема щодо свободи слова, зібрань, доступу до інформації. Такі обмеження мають тимчасовий характер, проте створюють ризики для демократичних інститутів. У практиці українського державотворення зростає роль військово-політичного керівництва, що може призвести до концентрації влади у виконавчих структурах. Водночас механізми парламентського контролю та діяльність інститутів громадянського суспільства залишаються важливими запобіжниками надмірної централізації.

Тоді як роль громадянського суспільства та її активність в умовах війни набула якісно нових форм. Такими формами наразі виступають: волонтерські ініціативи, благодійні організації, професійні об'єднання відіграють значну роль у підтримці Збройних Сил України та у сфері гуманітарної допомоги. Крім того, громадські організації здійснюють контроль за діями влади, беруть участь у розробці законопроектів, забезпечують суспільний діалог, що свідчить про те, що демократизація не зупиняється навіть у критичних умовах, а набуває нових форм. Також потрібно звернути увагу на електронну демократію та цифрові інструменти, де важливим чинником демократизації стали цифрові технології, які забезпечують швидкий і прозорий зворотний зв'язок між владою та громадянами. Системи електронних петицій, платформи для консультацій з громадськістю, інструменти е-врядування дозволяють зберігати елементи демократичної участі навіть за умов обмежень воєнного часу. Особливої ваги набувають цифрові сервіси «Дія» та інші інновації, такі як Єдиний вебпортал відкритих даних, Портал «Trembita», Реєстр пошкодженого та зруйнованого майна та інші, що підвищують рівень довіри до державних інститутів.

Умови воєнного стану супроводжуються потужним інформаційним протистоянням. Протидія дезінформації, забезпечення свободи слова та розвиток незалежних медіа залишаються ключовими завданнями для збереження демократичного простору. Хоча певні обмеження інформаційної діяльності є виправданими в інтересах безпеки, важливо дотримуватися балансу між контролем та свободою, аби уникнути монополізації інформаційного виміру.

Шляхом подолання викликів виступає оптимізація демократичних процесів в умовах воєнного стану, яка потребує:

- удосконалення правової бази, що регулює діяльність інститутів влади та громадянського суспільства;
- підвищення прозорості управлінських рішень;
- формування дієвих механізмів комунікації між державою та громадянами;
- підтримки інституційних гарантій незалежності медіа та захисту свободи слова;
- розвитку політичної культури взаємної відповідальності.

Підсумовуючи, можна зазначити, що демократизація суспільних процесів в умовах воєнного стану в Україні є не лише викликом, але й можливістю для зміцнення інституційної спроможності держави та підвищення рівня громадянської активності. Збереження демократичних механізмів у кризових обставинах забезпечує не лише ефективність державного управління, але й формує підґрунтя для післявоєнної відбудови на засадах довіри, прозорості та участі громадян у прийнятті рішень. Таким чином, навіть у надзвичайних умовах демократія в Україні доводить свою життєздатність, адаптивність та здатність бути рушійною силою консолідації суспільства і підвищення стійкості держави.

Висновки. Демократизація суспільних процесів в умовах воєнного стану є складним і багатовимірним явищем, що поєднує у собі як виклики, так і можливості. Воєнний стан закономірно зумовлює посилення ролі державних інституцій та обмеження низки прав і свобод громадян, однак водночас стимулює активізацію громадянського суспільства, розвиток цифрових механізмів участі та пошук нових форм комунікації між владою і суспільством.

Аналіз українських реалій засвідчує, що демократизація в кризових умовах не лише не втрачає своєї актуальності, а й стає чинником консолідації нації та зростання суспільної стійкості. Збереження демократичних принципів у воєнний час сприяє підвищенню довіри до влади, формує основу для післявоєнного відновлення та наближає Україну до європейських стандартів державного управління.

Ефективне подолання викликів можливе за умови інституційного зміцнення системи державного управління, забезпечення прозорості прийняття рішень, розвитку незалежних медіа та електронної демократії, а також формування культури взаємної відповідальності держави і суспільства. Це дозволить не лише зберегти демократичний потенціал, а й перетворити його на ключову перевагу України у протистоянні зовнішній агресії та у процесі подальшої інтеграції до європейського співтовариства. Таким чином, результати роботи можуть слугувати підґрунтям для вдосконалення державної політики у сфері інформаційної безпеки, зберігаючи баланс між захистом національних інтересів та дотриманням свободи слова.

Література:

1. В. Горбулін. Національна безпека України: виклики та пріоритети в умовах війни, (2022). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://niss.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
2. М. Пірен. Демократизація політичних процесів у кризових умовах: український контекст, (2021). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ipi.org.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
3. О. Бойко. Громадянське суспільство України в умовах війни: трансформація інститутів і практик, (2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://razumkov.org.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
4. Н. Ротар. Політична культура та консолідація суспільства під час кризових станів, (2022). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.niss.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
5. В. Ліпкан. Правові засади функціонування держави в умовах надзвичайних ситуацій та воєнного стану, (2022). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://nlu.org.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
6. О. Резнік. Громадська думка і громадянська активність в умовах війни, (2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://i-soc.com.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
7. Freedom House. Nations in Transit: Ukraine 2023, (2023). [Online]. Доступно: <https://freedomhouse.org/country/ukraine> Дата звернення: 05.08.2025.
8. IDEA International. Global State of Democracy Report 2023, (2023). [Online]. Доступно: <https://www.idea.int/gsod> Дата звернення: 05.08.2025.
9. Council of Europe. Democracy in crisis: Challenges and responses, (2022). [Online]. Доступно: <https://www.coe.int/en/web/portal/democracy> Дата звернення: 05.08.2025.

10. Razumkov Centre. Ukraine: Civic Activism and Democratic Development during War, (2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://razumkov.org.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
11. Transparency International Ukraine. Демократичні інститути та антикорупційні практики в умовах воєнного стану, (2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://ti-ukraine.org/> Дата звернення: 05.08.2025.
12. Л. Даймонд. Чому демократії виживають: громадянська участь і стійкість у часи кризи, (пер. укр., добірка статей), (2020–2023). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.journalofdemocracy.org/> Дата звернення: 05.08.2025.
13. С. Гантінгтон. Хвилі демократизації та політична стабільність, (пер. укр., вибрані розділи), (1991/2019). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://global.oup.com/> Дата звернення: 05.08.2025.
14. Ю. Габермас. Публічна сфера і комунікативна дія в умовах кризи, (пер. укр., вибрані есе), (2020). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.politybooks.com/> Дата звернення: 05.08.2025.
15. Д. Гелд. Демократія і глобальне управління в нестабільних середовищах, (пер. укр., вибрані розділи), (2017/2022). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.wiley.com/> Дата звернення: 05.08.2025.
16. Конституція України, (зі змінами). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> Дата звернення: 05.08.2025.
17. Закон України «Про правовий режим воєнного стану», (2015, зі змінами). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> Дата звернення: 05.08.2025.
18. Указ Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», (2022). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://www.president.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
19. Кабінет Міністрів України. Єдиний веб-портал відкритих даних (data.gov.ua): роль відкритих даних у підзвітності, (2022–2025). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://data.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
20. Мінцифра. «Дія», е-демократія та е-послуги в умовах воєнного стану, (2022–2025). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://diia.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
21. Система обміну даними «Trembita»: інтегрованість державних реєстрів, (2022–2025). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://trembita.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.
22. Закон України «Про звернення громадян» та інструменти електронних петицій: офіційні ресурси органів влади, (2020–2025). [Електронний ресурс]. Доступно: <https://petition.president.gov.ua/> Дата звернення: 05.08.2025.

References:

1. Horbulin, V. (n.d.). Natsionalna bezpeka Ukrainy: vyklyky ta priorytety v umovakh viiny [National security of Ukraine: Challenges and priorities in wartime]. National Institute for Strategic Studies (NISS). Retrieved August 5, 2025, from <https://niss.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Piren, M. (n.d.). Demokratyzatsiia politychnykh protsesiv u kryzovykh umovakh: ukrainskyi kontekst [Democratization of political processes in crisis conditions: The Ukrainian context]. Institute of Political Information. Retrieved August 5, 2025, from <https://ipi.org.ua/> [in Ukrainian].
3. Boiko, O. (n.d.). Hromadianske suspilstvo Ukrainy v umovakh viiny: transformatsiia instytutiv i praktyk [Civil society of Ukraine in wartime: Transformation of institutions and practices]. Razumkov Centre. Retrieved August 5, 2025, from <https://razumkov.org.ua/> [in Ukrainian].
4. Rotar, N. (n.d.). Politychna kultura ta konsolidatsiia suspilstva pid chas kryzovykh staniv [Political culture and social consolidation during crises]. National Institute for Strategic Studies (NISS). Retrieved August 5, 2025, from <https://www.niss.gov.ua/> [in Ukrainian].

5. Lipkan, V. (n.d.). Pravovi zasady funktsionuvannia derzhavy v umovakh nadzvychainykh sytuatsii ta voiennoho stanu [Legal foundations of state functioning under emergencies and martial law]. National Law University (nlu.org.ua). Retrieved August 5, 2025, from <https://nlu.org.ua/> [in Ukrainian].
6. Reznik, O. (n.d.). Hromadska dumka i hromadianska aktyvnist v umovakh viiny [Public opinion and civic activity in wartime]. Institute of Sociology (i-soc.com.ua). Retrieved August 5, 2025, from <https://i-soc.com.ua/> [in Ukrainian].
7. Freedom House. (2023). Nations in Transit: Ukraine 2023. Retrieved August 5, 2025, from <https://freedomhouse.org/country/ukraine>
8. International IDEA. (2023). The Global State of Democracy Report 2023. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.idea.int/gsod>
9. Council of Europe. (n.d.). Democracy in crisis: Challenges and responses. Council of Europe Portal. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.coe.int/en/web/portal/democracy>
10. Razumkov Centre. (n.d.). Ukraine: Civic activism and democratic development during war. Retrieved August 5, 2025, from <https://razumkov.org.ua/>
11. Transparency International Ukraine. (n.d.). Demokratychni instytuty ta antykoruptsiini praktyky v umovakh voiennoho stanu [Democratic institutions and anti-corruption practices under martial law]. Retrieved August 5, 2025, from <https://ti-ukraine.org/> [in Ukrainian].
12. Diamond, L. (2020–2023). Chomu demokratii vyzhyvaiut: hromadianska uchast ta stiikist u chasy kryzy [Why democracies survive: Civic participation and resilience in times of crisis] (selected articles). Journal of Democracy. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.journalofdemocracy.org/> [in Ukrainian translation of title].
13. Huntington, S. P. (1991). The third wave: Democratization in the late twentieth century. Oxford University Press. Retrieved August 5, 2025, from <https://global.oup.com/>
14. Habermas, J. (n.d.). The public sphere and communicative action in crisis (selected essays). Polity. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.politybooks.com/>
15. Held, D. (n.d.). Democracy and the global order in unstable environments (selected chapters). Wiley. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.wiley.com/>
16. Konstytutsiia Ukrainy (zi zminamy) [Constitution of Ukraine, as amended]. (n.d.). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved August 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> [in Ukrainian].
17. Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» (2015, zi zminamy) [Law of Ukraine “On the legal regime of martial law” (2015, as amended)]. (n.d.). Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved August 5, 2025, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].
18. Ukaz Prezydenta Ukrainy №64/2022 «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» [Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 “On the introduction of martial law in Ukraine”]. (2022, February 24). President of Ukraine. Retrieved August 5, 2025, from <https://www.president.gov.ua/> [in Ukrainian].
19. Yedynyi veb-portal vidkrytykh danykh (data.gov.ua): rol vidkrytykh danykh u pidzvitchnosti (2022–2025) [Unified Open Data Portal: The role of open data in accountability (2022–2025)]. (n.d.). Retrieved August 5, 2025, from <https://data.gov.ua/> [in Ukrainian].
20. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. (2022–2025). «Diia»: e-demokratiia ta e-posluhy v umovakh voiennoho stanu [“Diia”: E-democracy and e-services under martial law]. Diia. Retrieved August 5, 2025, from <https://diia.gov.ua/> [in Ukrainian].
21. Systema obminu danymy «Trembita»: interoperabelnist derzhavnykh reiestriv (2022–2025) [“Trembita” data exchange system: Interoperability of state registers (2022–2025)]. (n.d.). Trembita. Retrieved August 5, 2025, from <https://trembita.gov.ua/> [in Ukrainian].
22. Ofitsiini platformy e-petytsii za Zakonom Ukrainy «Pro zvernennia hromadian» (2020–2025) [Official e-petition platforms under the Law of Ukraine “On citizens’ appeals” (2020–2025)]. (n.d.). Office of the President of Ukraine – E-petitions. Retrieved August 5, 2025, from <https://petition.president.gov.ua/> [in Ukrainian].

УДК: 351:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-238-249](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-238-249)

Мануїлова Катерина Віталіївна доктор наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та регіоналістики Навчально-наукового інституту публічної служби та управління, Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-0721-7232>

Попов Микола Петрович кандидат наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та регіоналістики Навчально-наукового інституту публічної служби та управління Національний університет «Одеська політехніка», <https://orcid.org/0000-0003-0204-1810>

Саханенко Сергій Єгоровіч доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та регіоналістики Навчально-наукового інституту публічної служби та управління Національний університет «Одеська політехніка», <https://orcid.org/0000-0001-8376-0328>

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ АДАПТИВНОСТІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена науковому обґрунтуванню ролі штучного інтелекту у підвищенні адаптивності публічного управління України в умовах повоєнної трансформації. Визначено, що застосування інтелектуальних технологій забезпечує підвищення точності, оперативності й обґрунтованості управлінських рішень, сприяє мінімізації впливу людського чинника, зміцненню прозорості та підзвітності органів влади. Розкрито ключові напрями використання ШІ у стратегуванні відбудови держави: оцінювання масштабів руйнувань, прогнозування сценаріїв реконструкції, оптимізація розподілу ресурсів, підвищення стійкості критичної інфраструктури, удосконалення надання державних послуг. Доведено, що ефективне впровадження ШІ формує підґрунтя для переходу до проактивної моделі розвитку держави, орієнтованої на довгострокову безпеку та інноваційність.

Разом із тим виявлено низку правових, технологічних, етичних, інституційних і кадрових викликів, які ускладнюють інтеграцію ШІ у державний сектор. З метою їх подолання обґрунтовано впровадження чотирирівневої моделі формування адаптивного механізму державного управління, що охоплює нормативно-правовий, організаційний, технологічний і освітньо-кадровий рівні. Реалізація

запропонованого підходу здатна забезпечити цілісну цифрову трансформацію публічного управління, прискорити повоєнне відновлення та інтеграцію України до європейського цифрового простору. Отже, штучний інтелект розглядається як стратегічний чинник державної стійкості та основа модерного управління в умовах глобальної турбулентності.

Ключові слова: штучний інтелект, публічне управління, адаптивність, повоєнне відновлення, цифрова трансформація, державна політика, інформаційні технології.

Manuilova Kateryna Vitaliyivna Doctor of Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Regionalism the ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-0721-7232>

Popov Mykola Petrovych PhD in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Regionalism the ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0003-0204-1810>

Sakhanienko Sierhiey Yehorovich Doctor in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Regionalism the ESI of Public Service and Administration Odesa Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0001-8376-0328>

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AS A TOOL FOR ENHANCING THE ADAPTABILITY OF PUBLIC GOVERNANCE FOR UKRAINE'S POST-WAR RECOVERY

Abstract. The article substantiates the role of artificial intelligence (AI) in enhancing the adaptability of public governance in Ukraine during the post-war recovery. It is demonstrated that the implementation of intelligent technologies strengthens the accuracy, timeliness, and evidence-based nature of management decisions, reduces the influence of human factor, and promotes transparency and accountability of public institutions. The study outlines the key areas of AI application in strategic recovery planning, including damage assessment, scenario modelling for reconstruction, optimization of resource allocation, strengthening the resilience of critical infrastructure, and improving the quality and accessibility of public services. AI is thus viewed as a driver of the transition to a proactive model of state development focused on long-term security, sustainability, and innovation.

The research also identifies significant challenges associated with the integration of AI into the public sector, namely legal, technological, ethical, institutional, and

human capacity-related barriers. To overcome these constraints, a four-level model for building an adaptive governance mechanism is proposed, combining legal regulation, institutional coordination, technological development, and workforce training. The implementation of this model is expected to ensure a comprehensive digital transformation of public governance, accelerate Ukraine's post-war reconstruction, and foster integration into the European digital governance space. Artificial intelligence is therefore regarded as a strategic factor of state resilience and a foundation for modern governance in conditions of global uncertainty.

Keywords: artificial intelligence, public governance, adaptability, post-war recovery, digital transformation, public policy, information technologies.

Постановка проблеми. Після початку повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України проблема забезпечення стійкості, адаптивності та випереджального характеру розвитку вітчизняної системи публічного управління постала як одна з центральних передумов збереження державності. Органи влади сьогодні вимушені ухвалювати рішення в умовах постійно змінюваного безпекового середовища, високого рівня невизначеності, багатовекторних ризиків, нестачі матеріальних і людських ресурсів, а подекуди й руйнування базових засад життєзабезпечення територій. Водночас вітчизняне суспільство очікує швидких, прозорих і виважених управлінських реакцій, що відповідають вимогам воєнного часу та спрямовані на збереження людського потенціалу й соціальної згуртованості.

У таких вельми складних умовах особливої ваги набуває здатність державних інституцій ефективно працювати з інформацією; оперативно збирати, систематизувати й аналізувати великі масиви даних; прогнозувати динаміку загроз і потреб, знаходити оптимальні рішення навіть за браку часу й ресурсів. Традиційні моделі публічного управління, орієнтовані переважно на ієрархічний розподіл функцій та лінійне планування, виявляються недостатньо гнучкими, щоби забезпечити необхідний рівень адаптивності та швидкості реагування у ситуації багатовимірної кризи.

Досвід держав, що демонструють найвищі показники управлінської результативності, засвідчує саме використання інтелектуальних технологій створює нову якість державного управління. Штучний інтелект уможливорює значне підвищення ефективності державних сервісів, автоматизацію рутинних процесів, підсилення аналітичних функцій управлінців, побудову точних моделей прогнозування соціально-економічного розвитку та ризиків. Технології ШІ формують підґрунтя для створення інклюзивних, персоналізованих і доступних державних послуг, зміцнюють довіру громадян до інституцій і водночас оптимізують використання наявних ресурсів.

В українському контексті впровадження штучного інтелекту є не просто одним із напрямів цифрової трансформації. Це – стратегічна умова ефективної повоєнної відбудови, інструмент підвищення національної стійкості та засіб модернізації державного управління відповідно до стандартів розвинених демократій. Формування цифрових компетентностей управлінців, розбудова інфраструктури даних, розвиток нормативно-правового забезпечення та етичних засад використання ШІ сьогодні мають розглядатися як невід’ємні компоненти відновлення країни й забезпечення її конкурентоспроможності у майбутньому.

Отже, дослідження можливостей впровадження штучного інтелекту у процеси публічного управління для посилення адаптивності державних інституцій у повоєнний період є надзвичайно важливим як у теоретичному, так і в практичному вимірах, адже прямо стосується здатності держави гарантувати безпеку, розвиток і гідне життя її громадян.

Мета статті — обґрунтувати роль штучного інтелекту у підвищенні адаптивності публічного управління для забезпечення ефективного повоєнного відновлення України та визначити напрями державної політики щодо впровадження інтелектуальних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій У низці сучасних наукових досліджень дослідники акцентують на подвійній природі ШІ як технологічного каталізатора і соціально-інституційного чинника, що формує здатність держави реагувати на екстремальні потрясіння. Так, С. Ковлевський розглянув інноваційні технології та ШІ як механізм прискорення повоєнного відновлення промисловості й економіки. Автор у своєму дослідженні проаналізував потенціал ШІ при оптимізації виробничих процесів, прогнозуванні та раціоналізації ресурсів, впровадженні зелених технологій як частини екологічної безпеки в процесі реконструкції [1].

У публікації І. Вербовського та В. Матвєєва зроблено акцент на трансформації державного управління під впливом цифровізації та проаналізовано «великі дані» (Big Data) та ШІ як стратегічний ресурс сучасного врядування. Автори систематизували напрями діджиталізації в органах влади, продемонстрували приклади практичної імплементації в Україні (зокрема платформи «Дія» і «Трембіта») та визначили інституційні бар’єри — інфраструктурні обмеження, дефіцит цифрових компетентностей і необхідність нормативного оновлення [2].

Ряд науковців у своїх дослідженнях акцентували на ключовій ролі цифрових платформ і соціальних інновацій у забезпеченні адаптивного врядування під час війни. Проведений аналіз платформи «Дія» як інструмента надання послуг і як каталізатора поліцентричного управління засвідчив, що цифрові спільні блага сприяють включенню місцевої влади та громадянського суспільства в процеси надання послуг за умов потрясінь [3].

У дослідженні І. Прокопчука, Н. Вознюка та С. Супруненка проведена систематизація можливостей ІІІ для автоматизації адміністративних процедур, відновлення інфраструктури, підвищення прозорості й боротьби з корупцією. Науковці також окреслили наявні виклики – застарілу інфраструктуру, брак фахівців, недовіру громадян [4].

Н. Коротченко ввела у науковий обіг концептуальну рамку, розглянувши ІІІ як драйвер інституційної трансформації державного управління, акцентуючи на необхідності поєднання технологічних рішень із правовими, етичними та освітніми заходами. Авторка слушно наголосила, що впровадження ІІІ має бути людиноцентричним і супроводжуватися розвитком компетентностей та міжсекторальними партнерствами. Цей підхід є вельми корисний для укріплення ідеї, що технологія сама по собі не створює адаптивності для останнього потрібні супутні інституційні зміни [5].

Попри значну активізацію досліджень у сфері цифрової трансформації, наукові публікації здебільшого зосереджуються на загальних характеристиках ІІІ, без достатніх доказів його впливу на адаптивність публічного управління в умовах кризи та повоєнного відновлення. Усе це свідчить про необхідність системного дослідження організаційних, технологічних, правових та кадрових умов, що забезпечують ефективне використання штучного інтелекту для підвищення адаптивності державного управління України в процесі відбудови.

Мета статті полягає у науковому обґрунтуванні ролі та можливостей впровадження штучного інтелекту як інструменту підвищення адаптивності системи публічного управління України в умовах повоєнного відновлення, а також у визначенні організаційних, технологічних, правових та кадрових передумов формування цілісного адаптивного механізму державного управління на основі ІІІ.

Виклад основного матеріалу. Адаптивність публічного управління у сучасних умовах розглядається як здатність інституцій влади оперативно реагувати на зміни політичного, економічного й безпекового середовища, своєчасно коригуючи інструменти реалізації публічної політики, управлінські процедури й розподіл ресурсів з метою досягнення стратегічно визначених цілей розвитку держави. Як влучно наголосив В. Круглов, що у контексті воєнного стану вітчизняна система публічного управління має «адаптуватися до кризового середовища. Пріоритетами стають ефективний перерозподіл ресурсів, швидке прийняття рішень і покращена координація між рівнями органів державної влади». [6; с. 68].

Отже, адаптивність публічного управління сьогодні трактується як спроможність державних інституцій оперативно реагувати на динамічні зміни політичної, економічної та безпекової ситуації, своєчасно коригуючи політико-управлінські інструменти й механізми розподілу ресурсів задля збереження

стійкості та досягнення стратегічних цілей розвитку. В умовах війни ця здатність набуває особливої ваги, адже ефективність системи управління визначається швидкістю прийняття рішень, гнучким перерозподілом ресурсів та посиленою координацією між різними рівнями влади. Спрощення адміністративних процедур, розширення можливостей цифрового урядування й забезпечення безперервності державних послуг стають необхідними реакціями на кризові виклики. Науковці наголошують, що ключовими індикаторами адаптивності є інституційна гнучкість [7, с. 81], інноваційні технології [8, с. 48], аналітична спроможність ухвалення рішень [9, с. 120] та орієнтація на потреби громадян [10, с. 125] – саме ці характеристики забезпечують стійке функціонування органів публічної влади, безперервність виконання своїх функцій у кризових обставинах та забезпечувати належну якість публічних послуг незалежно від масштабу загроз або потрясінь навіть за умов масштабних загроз.

Основою адаптивності є здатність системи швидко ідентифікувати зміни у зовнішньому середовищі, оцінювати потенційні сценарії розвитку подій та визначати оптимальні шляхи реагування на виклики. Оперативність управлінських рішень при цьому має поєднуватися з їх виваженістю, що можливо лише за наявності розвинених аналітичних інструментів, зокрема тих, що базуються на цифрових технологіях. Водночас важливими характеристиками адаптивного управління є автономність функціонування та здатність до саморегуляції, що дозволяє мінімізувати залежність від зовнішніх факторів і забезпечити стабільність публічного управління у періоди підвищеної турбулентності.

Упровадження штучного інтелекту в Україні поступово перетворюється на один із визначальних напрямів модернізації публічного сектору. ШІ дозволяє значно підвищити точність і швидкість обробки інформації, автоматизувати аналіз великих масивів даних, оптимізувати процеси управління й прогнозування ризиків і викликів. Це сприяє зменшенню негативного впливу людського фактора, особливо небезпечного в умовах обмеженого часу для ухвалення рішень і високого рівня відповідальності. Досвід провідних країн світу свідчить, що інтелектуальні технології, зокрема ШІ, значно підтримують структурну трансформацію публічної влади, сприяючи її прозорості, ефективності й результативності. Це підтверджує сучасна тенденція цифрової трансформації державного управління, що спостерігається, зокрема, у таких країнах, як Естонія, Сінгапур, Данія й Канада, які активно впроваджують AI для автоматизації рутинних процесів, аналізу великих обсягів даних та поліпшення взаємодії з громадянами. Інтелектуальні технології дозволяють підвищити якість прийняття рішень через оперативний доступ до достовірної інформації, а також забезпечують більшу прозорість процесів, що сприяє підвищенню довіри суспільства до влади. [11].

Для України роль ІІІ у зміцненні адаптивності системи публічного управління має особливо важливе значення. Завдання повоєнного відновлення, проведення реінтеграції тимчасово окупованих територій, забезпечення громадської безпеки, відновлення критичної інфраструктури та зміцнення соціальної стабільності вимагають від держави здатності швидко реагувати на складні та непередбачувані виклики, ухвалюючи управлінські рішення на основі достовірних даних і точних прогнозів. Саме використання ІІІ створює необхідні передумови для формування управлінських рішень, що враховують багатофакторний характер проблем і сприяють реалізації стратегічної мети — побудови стійкої, сучасної та ефективної демократичної держави.

Впровадження технологій ІІІ у вітчизняну систему публічного управління сприяє формуванню нового інтелектуального інструменту управління, здатного забезпечити випереджальне реагування на різні види викликів та запропонувати алгоритм ефективного використання наявних ресурсів. У сучасному світі вже існують різні типи ІІІ, що орієнтовані на виконання специфічних функцій. Використання дозволяє значно розширити аналітичні й організаційні можливості державних інституцій.

Так, машинне навчання дозволяє будувати прогностичні моделі розвитку суспільно-політичних і соціально-економічних процесів, своєчасно виявляти негативні тенденції, а також формувати варіативні сценарії рішень для мінімізації потенційних загроз [12]. Нейронні мережі забезпечують опрацювання надскладних даних, підтримку прийняття стратегічно важливих рішень у сферах безпеки, бюджетного планування, управління критичною інфраструктурою та у системах прийняття рішень [13; с. 182]. Використання експертних систем допомагає стандартизувати управлінські процеси та забезпечити управлінців релевантними рекомендаціями у складних управлінських ситуаціях.

Технології обробки природної мови (NLP) відкривають можливості для автоматизованого аналізу нормативно-правових актів, оптимізації документообігу, покращення доступу громадян до інформації про діяльність органів влади та підвищення якості комунікації між державою і суспільством [14]. Роботизована автоматизація процесів (RPA) сприяє значному скороченню кількості рутинних операцій, пов'язаних з обробкою заяв, форм, реєстрів, що зменшує ризик помилок та корупційних впливів.

Комп'ютерне бачення [15] застосовується у сфері інфраструктурного моніторингу, контролю громадської безпеки, а також у системах швидкого реагування на надзвичайні ситуації.

Аналіз великих даних, який лежить в основі багатьох ІІІ-рішень, забезпечує можливість виявляти приховані залежності між подіями, прогнозувати ресурсоємні процеси та раціоналізувати розподіл коштів державного бюджету в умовах обмежених можливостей (див. табл. 1).

Таблиця 1

Інтелектуальні технології у публічному управлінні

Технологія ІІІ	Функціональне призначення в державному управлінні
Машинне навчання	Прогнозування розвитку ситуацій, автоматичне виявлення трендів і відхилень
Нейронні мережі	Складні моделі підтримки стратегічних рішень
Експертні системи	Стандартизація рішень, рекомендації управлінням
Natural Language Processing (NLP)	Автоматизація документообігу, аналіз нормативних актів
Роботизована автоматизація процесів (RPA)	Виконання рутинних процедур без участі людини
Комп'ютерне бачення	Моніторинг інфраструктури, контроль безпеки
Аналіз великих даних	Виявлення ризиків, оптимізація державних ресурсів

Авторська розробка

Використання сучасних технологічних рішень із застосуванням ІІІ формує нову якість публічного управління. Міжнародний досвід демонструє підвищення оперативності та обґрунтованості управлінських рішень, зниження вартості державних послуг, посилення прозорості та підзвітності органів влади, а також мінімізацію впливу людського чинника. Це забезпечує ефективність, передбачуваність і адаптивність державного сектору в умовах глобальних викликів.

Стратегічне планування повоєнного відновлення України потребує точних аналітичних інструментів. ІІІ дозволяє оцінювати масштаби руйнувань, розставляти пріоритети відбудови та оптимізувати використання ресурсів, інтегруючи дані з супутників, дронів, кадастрів, реєстрів і сенсорних мереж. Це відповідає концепції «smart recovery», орієнтованій на дані.

Прототипи експертних систем уже застосовуються для моделювання сценаріїв відновлення, управління логістикою, релокацією підприємств, координацією гуманітарної допомоги та плануванням послуг для ВПО. Водночас ІІІ є інструментом прогнозування економічного потенціалу територій і забезпечення синергії інвестицій. Його роль виходить за межі технологій — це фактор державної безпеки й модернізації країни.

Разом із тим існують ризики, що потребують належного врегулювання. Правові — пов'язані з відсутністю норм щодо відповідальності за автоматизовані рішення. Технологічні — з дефіцитом захищеної цифрової інфраструктури та кіберзагрозами. Етичні — з небезпекою дискримінації й порушення приватності. Інституційні — з опором змінам і браком інноваційної культури в держсекторі. Кадрові — з нестачею фахівців і міграцією талантів.

Отже, для ефективного впровадження ІІІ у повоєнне відновлення необхідні: модернізація правового забезпечення, розвиток цифрової інфраструктури, інституційна трансформація та інвестування у людський капітал. Це прискорить трансформацію системи державного управління та забезпечить проактивне формування майбутньої архітектури України (див. рис. 1).

Рис. 1 Виклики та ризики впровадження ІІІ в публічне управління України

Подолання цих бар'єрів потребує комплексної моделі управління змінами та цілеспрямованої державної політики.

Формування адаптивного механізму державного управління на основі ІІІ є важливою умовою повоєнної трансформації України. Йдеться не лише про цифровізацію процесів, а й про комплексні зміни в правовій сфері, інституціях, технологіях та підготовці кадрів. Ефективним підходом є впровадження чотирирівневої системи управління.

Нормативний рівень передбачає створення законодавчої бази щодо використання ІІІ в державному секторі, включно з визначенням принципів, відповідальності та етичних стандартів для автоматизованих рішень, а також захисту прав громадян.

Організаційний рівень спрямований на створення інституцій для координації використання ІІІ, зокрема національної платформи цифрового управління та мережі регіональних і центральних АІ-хабів для підтримки управлінських рішень на основі даних.

Технологічний рівень забезпечує розроблення адаптивних цифрових сервісів із застосуванням продуктового підходу, аудит алгоритмів для запобігання

технічним і кіберризикам, а також впровадження відкритих стандартів та інтероперабельності.

Освітньо-кадровий рівень зосереджується на розвитку спеціалістів у сфері data-driven governance, аналітики даних, кібербезпеки та цифрової архітектури, формуючи нову управлінську культуру, засновану на даних і алгоритмічній раціональності.

Упровадження цієї системи забезпечить створення цілісного адаптивного механізму державного управління, здатного підтримати відбудову України та її інтеграцію до європейського цифрового простору на принципах стійкості, відкритості та інноваційності.

Висновки. Дослідження підтверджує, що штучний інтелект стає ключовим чинником модернізації та підвищення адаптивності публічного управління України під час повоєнної трансформації. Його застосування забезпечує точність і швидкість рішень, прозорість державного сектору, зниження впливу людського чинника та відповідність політики реальним потребам громад і територій. У стратегуванні відбудови країни ШІ відіграє особливу роль як інструмент оцінювання руйнувань, прогнозування сценаріїв, оптимізації ресурсів і мінімізації управлінських ризиків.

Разом з тим успішне впровадження інтелектуальних технологій потребує подолання правових, етичних, організаційних і кадрових бар'єрів. Запропонована чотирирівнева модель розвитку – нормативна, інституційна, технологічна та освітньо-кадрова – формує цілісний підхід до створення адаптивного державного управління, що прискорить повоєнне відновлення та зближить Україну з європейським цифровим простором.

Штучний інтелект постає фундаментом стійкості, інноваційної спроможності та проактивного стратегічного розвитку держави. Подальші наукові розвідки мають поглибити етичне й правове регулювання ШІ, розвинути методи аудиту алгоритмів, забезпечити підготовку управлінців нового покоління, а також зміцнити інституційні та партнерські механізми впровадження інновацій. Комплексне опрацювання цих питань сприятиме формуванню ефективного та безпечного використання штучного інтелекту як основи модерного публічного управління України в умовах повоєнного відновлення.

Література:

1. Kovalevskyy S. Challenges, opportunities, and prospects of applying innovative technologies and artificial intelligence in the reconstruction and development of Ukraine. *Global Journal of Human-Social Science: Н Interdisciplinary*. URL: https://globaljournals.org/GJHSS_Volume24/4-Challenges-Opportunities.pdf
2. Вербовський І., Матвєєв В. Шляхи покращення впливу цифровізації на ефективність державного управління в Україні. *Економіка. Менеджмент. Інновації*. URL: [https://doi.org/10.35433/issn2410-3748-2024-1\(36\)-6](https://doi.org/10.35433/issn2410-3748-2024-1(36)-6)

3. Gustafsson M. et al. Adaptive governance amidst the war: Overcoming challenges and strengthening collaborative digital service provision in Ukraine. *Government Information Quarterly*. URL: <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102056>

4. Прокопчук І., Вознюк Н., Супруненко С. Використання штучного інтелекту для оптимізації державного управління в Україні в період повоєнного відновлення. *Державне управління та національна безпека*. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572x-2025-5-11016>

5. Коротченко Н. Штучний інтелект як рушійна сила модернізації державного управління в контексті цифровізації суспільних відносин. *Державотворення*. URL: <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-06>

6. Круглов В. Моделі ефективного публічного управління в умовах воєнного стану. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. URL: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-64-73>

7. Свірко С.В. та ін. Принципи належного урядування на сучасному етапі розвитку людства: категоризація та концептуалізація. *Економіка, управління та адміністрування*. URL: [https://doi.org/10.26642/ema-2024-3\(109\)-74-90](https://doi.org/10.26642/ema-2024-3(109)-74-90)

8. Артемов С., Мужиченко Є., Довгопол І. Оцінювання публічного управління України за основними принципами ефективності діяльності. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. URL: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-5>

9. Кобиліна Ю.М. Оцінка ефективності механізмів інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності органів публічної влади. *Scientific Notes of Taurida V.I. Vernadsky University*. URL: <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2024.3/22>

10. Лола Ю.Ю., Забіяка Д.О. Адаптивне управління в публічному секторі: перспективи та виклики. *Сучасні проблеми гуманітарної науки і практики. зб. наук. праць*. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. С. 122-127

11. García-Mellado E., Gironella Guzman C. Trends in Public Administration: Modernizing Public Services. *VASS*. URL: <https://vasscompany.com/en/insights/blogs-articles/trends-public-administration/>

12. Як Big Data та машинне навчання змінюють політичні рішення. *Нейролюшінарі*. URL: <https://www.neurovolutionary.org/politics/-прискорене-навчання-у-політиці:-взаємодія-big-data-та-технологій-прийняття-рішень>

13. Воронов О., Остапенко О., Яценко В. Вплив штучного інтелекту на прийняття управлінських рішень у публічному управлінні. *Теоретичні та прикладні питання державотворення*. URL: <https://doi.org/10.35432/tisb322024319732>

14. Serediuk V. Possibilities of using artificial intelligence and natural language processing to analyse legal norms and interpret them. *Social Legal Studios*. URL: <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.191>

15. Zilberman A. Як комп'ютерне бачення та ШІ використовуються для захисту громадських місць. *ФЕЙСЕР*. URL: <https://www.facerua.com/iak-kompiutiernie-bachiennia-ta-shi-vikoristovuiutsia-dlia-zakhistu-ghromadskikh-mists/>

References

1. Kovalevskyy, S. (2024). Challenges, opportunities, and prospects of applying innovative technologies and artificial intelligence in the reconstruction and development of Ukraine. *Global Journal of Human-Social Science: H Interdisciplinary*, 24(5). Retrieved from https://globaljournals.org/GJHSS_Volume24/4-Challenges-Opportunities.pdf [in English].

2. Verbovskyy, I., & Matviiev, V. (2025). Shliakhy pokrashchennia vplyvu tsyfrovizatsii na efektyvnist derzhavnoho upravlinnia v Ukraini [Ways to improve the impact of digitalization on the efficiency of public administration in Ukraine]. *Ekonomika. Menedzhment. Innovatsii*, 1(36), 87–106. [https://doi.org/10.35433/issn2410-3748-2024-1\(36\)-6](https://doi.org/10.35433/issn2410-3748-2024-1(36)-6) [in Ukrainian].

3. Gustafsson, M., et al. (2025). Adaptive governance amidst the war: Overcoming challenges and strengthening collaborative digital service provision in Ukraine. *Government Information Quarterly*, 42(3), 102056. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2025.102056> [in English].
4. Prokopchuk, I., Vozniuk, N., & Suprunenko, S. (2025). Vykorystannia shtuchnoho intelektu dlia optymizatsii derzhavnoho upravlinnia v Ukraini v period povoyennoho vidnovlennia [Use of artificial intelligence to optimize public administration in Ukraine during post-war recovery]. *Derzhavne upravlinnia ta natsionalna bezpeka*, 5(58). <https://doi.org/10.25313/2617-572x-2025-5-11016> [in Ukrainian].
5. Korotchenko, N. (2025). Shtuchnyi intelekt yak rushiina syla modernizatsii derzhavnoho upravlinnia v konteksti tsyfrovizatsii suspilnykh vidnosyn [Artificial intelligence as a driving force for modernization of public administration in the context of digitalization of social relations]. *Derzhavotvorennia*, 1(37). <https://doi.org/10.26565/1992-2337-2025-1-06> [in Ukrainian].
6. Kruhlov, V. (2024). Modeli efektyvnoho publichnoho upravlinnia v umovakh voiennoho stanu [Models of effective public governance under martial law]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia*, (10), 64–73. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2024-10-64-73> [in Ukrainian].
7. Svirko, S.V., et al. (2024). Pryntsypy nalezhnogo uriaduvannia na suchasnomu etapi rozvytku liudstva: katehoryzatsiia ta kontseptualizatsiia [Principles of good governance at the current stage of human development: categorization and conceptualization]. *Ekonomika, upravlinnia ta administruvannia*, 3(109), 74–90. [https://doi.org/10.26642/ema-2024-3\(109\)-74-90](https://doi.org/10.26642/ema-2024-3(109)-74-90) [in Ukrainian].
8. Artemov, S., Muzhychenko, Ye., & Dovhopol, I. (2025). Otsiniuvannia publichnoho upravlinnia Ukrainy za osnovnymy pryntsypamy efektyvnosti diialnosti [Evaluation of public administration in Ukraine based on key principles of efficiency]. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 1, 43–49. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2025-338-5> [in Ukrainian].
9. Kobylyna, Yu.M. (2024). Otsinka efektyvnosti mekhanizmv informatsiino-analitychnoho zabezpechennia diialnosti orhaniv publichnoi vlady [Evaluation of the effectiveness of information-analytical support mechanisms for public authorities]. *Scientific Notes of Taurida V.I. Vernadsky University. Public Administration Series*, 3, 118–122. <https://doi.org/10.32782/tnu-2663-6468/2024.3/22> [in Ukrainian].
10. Lola, Yu.Yu., & Zabiaka, D.O. (2023). Adaptivne upravlinnia v publichnomu sektori: perspektyvy ta vyklyky [Adaptive management in the public sector: prospects and challenges]. *Suchasni problemy humanitarnoi nauky i praktyky*, 122–127. [in Ukrainian].
11. García-Mellado, E., & Guzman, C.G. (2025). Trends in Public Administration: Modernizing Public Services. *VASS Insights*. Retrieved from <https://vasscompany.com/en/insights/blogs-articles/trends-public-administration/> [in English].
12. Neurolutionary. (n.d.). Yak Big Data ta mashynne navchannia zminiuiut politychni rishennia [How Big Data and machine learning are changing political decisions]. *Neurolutionary*. Retrieved from <https://www.neurolutionary.org/politics/-прискорене-навчання-у-політиці:-взаємодія-big-data-та-технологій-прийняття-рішень> [in Ukrainian].
13. Voronov, O., Ostapenko, O., & Yatsenko, V. (2024). Vplyv shtuchnoho intelektu na pryiniattia upravlinskykh rishen u publichnomu upravlinni [Impact of artificial intelligence on decision-making in public administration]. *Teoretychni ta prykladni pytannia derzhavotvorennia*, 32, 177–187. <https://doi.org/10.35432/tisb322024319732> [in Ukrainian].
14. Serediuk, V. (2024). Possibilities of using artificial intelligence and natural language processing to analyse legal norms and interpret them. *Social Legal Studios*, 7(2), 191–200. <https://doi.org/10.32518/sals2.2024.191> [in English].
15. Zilberman, A. (2025). Yak kompiuterne bachennia ta SHI vykorystovuiutsia dlia zakhystu hromadskykh mist [How computer vision and AI are used to protect public spaces]. *Feyser*. Retrieved from <https://www.facerua.com/iak-kompiutiernie-bachiennia-ta-shi-vikoristovuiutsia-dlia-zakhystu-ghromadskikh-mist/> [in Ukrainian].

УДК 342.25:341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-250-265](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-250-265)

Нинюк Інна Іванівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

Нинюк Марія Антонівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри політології та публічного управління, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0009-0001-5082-533X>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ МІСЦЕВОЇ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Анотація. Трансформація системи публічного управління в Україні після 2014 року безпосередньо зумовлена децентралізаційними процесами, які стали невіддільною частиною євроінтеграційного курсу держави. Делегування адміністративних і фінансових повноважень від центральних органів до місцевих громад супроводжується імплементацією міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування, що ґрунтуються на принципах субсидіарності, прозорості, підзвітності та участі громадян в ухваленні рішень. Водночас у процесі реалізації реформи виникає низка обмежень, зокрема недостатність ресурсної бази територіальних громад, проблеми адміністративно-територіального устрою та конфліктність у відносинах між місцевими органами самоврядування й виконавчої влади. Наукові підходи акцентують на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та забезпеченні дотримання конституційно-правових засад. Важливу роль відіграють документи Ради Європи, Європейська хартія місцевого самоврядування та інші міжнародні акти, що визначають правові межі муніципальної автономії. Реформуючи систему публічного управління, Україна спирається на міжнародний досвід, зокрема польську модель децентралізації, яка передбачає зміцнення фінансової спроможності громад і розвиток демократичних інститутів. Попри досягнення, виклики інституційної й нормативної адаптації залишаються актуальними. Практика імплементації міжнародних норм ускладнюється правовими колізіями, нестачею координації між державними інституціями та недостатньою інформованістю суспільства, що гальмує прийняття реформ. Водночас поступове розширення конституційних основ муніципальної влади, розвиток фінансової автономії, посилення контролю за діяльністю органів влади та впровадження стандартів у сфері прав людини й безпеки формують основу

для ефективної місцевої демократії. Міжнародно-правові стандарти є універсальним інструментом створення сучасної моделі публічного управління, що поєднує правові, адміністративні та соціально-економічні механізми розвитку громад, підвищує прозорість влади й поглиблює інтеграцію України в європейський правовий простір.

Ключові слова: місцеве самоврядування, децентралізація, міжнародно-правові стандарти, Європейська хартія місцевого самоврядування, муніципальна автономія, правова гармонізація, публічне управління.

Ninyuk Inna Ivanivna PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0001-6544-2393>

Ninyuk Mariya Antonivna PhD in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Political Science and Public Administration, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0009-0001-5082-533X>

INTERNATIONAL LEGAL STANDARDS FOR THE ORGANIZATION AND FUNCTIONING OF LOCAL PUBLIC AUTHORITY

Abstract. The transformation of the system of public administration in Ukraine after 2014 is directly linked to decentralization processes, which have become an integral part of the country's European integration course. The transfer of administrative and financial powers from central authorities to local communities is accompanied by the implementation of international legal standards of local self-government, based on the principles of subsidiarity, transparency, accountability, and citizen participation in decision-making. At the same time, the reform faces several limitations, including the insufficient resource base of territorial communities, problems of administrative-territorial organization, and tensions in the relations between local self-government and executive authorities. Scholarly approaches emphasize the necessity of harmonizing national legislation with international norms and adhering to constitutional and legal foundations. Documents of the Council of Europe, the European Charter of Local Self-Government, and other international acts play a significant role in defining the legal framework of municipal autonomy. In the course of reforms, Ukraine takes into account foreign experience, particularly the Polish model of decentralization, which provides for strengthening the financial capacity of communities and developing democratic institutions. Despite achievements, the challenges of institutional and normative adaptation remain pressing. The practice of implementing international norms is complicated by legal conflicts, insufficient coordination among state institutions, and limited public awareness, which slows down

the acceptance of reforms. At the same time, the gradual expansion of constitutional foundations of municipal power, the development of financial autonomy, enhanced oversight of public authorities, and the introduction of standards in the field of human rights and security provide a basis for effective local democracy. Ultimately, international legal standards serve as a universal tool for shaping a modern model of public governance that combines legal, administrative, and socio-economic mechanisms for community development, fosters government transparency, and deepens Ukraine's integration into the European legal space.

Keywords: local self-government, decentralization, international legal standards, European Charter of Local Self-Government, municipal autonomy, legal harmonization, public governance.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку демократичних держав і процесів глобалізації дедалі важливішого значення набуває питання ефективної організації та функціонування місцевої публічної влади. Одним з основних чинників забезпечення її результативності та легітимності є дотримання міжнародно-правових стандартів, що формуються під впливом універсальних і регіональних документів міжнародних організацій. Водночас у правовій науці спостерігається низка суперечностей та нерозв'язаних проблем, пов'язаних із визначенням змісту, структури та механізмів імплементації цих стандартів у національні правові системи. З одного боку, міжнародно-правові акти проголошують принципи децентралізації, субсидіарності, самоврядування та участі громадян в ухваленні рішень, з іншого – їхня адаптація постає перед політичними, правовими та інституційними викликами, що зумовлює відмінності в практиках держав.

Особливої актуальності проблема набуває для країн із перехідними демократичними системами, де становлення місцевої публічної влади супроводжується пошуком балансу між централізацією та автономією, необхідністю забезпечення фінансової самостійності громад і водночас дотриманням міжнародних зобов'язань. Невідповідність між національним законодавством і міжнародними стандартами створює ризики фрагментарності правового регулювання, знижує рівень прозорості й підзвітності місцевої влади, ускладнює процеси демократичного контролю.

Отже, проблема полягає в потребі всебічного наукового осмислення міжнародно-правових стандартів організації та функціонування місцевої публічної влади, з'ясування механізмів їхньої інтеграції у внутрішньодержавні правові системи та визначення оптимальних шляхів гармонізації з урахуванням національної специфіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі питання імплементації міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування

розглядається в контексті демократизації публічної влади, удосконалення інституційного механізму децентралізації та гармонізації національного законодавства з європейськими нормами. Зокрема, Д. Мартиновський досліджує імплементацію міжнародно-правових виборчих стандартів у процесі децентралізації, підкреслюючи важливість узгодження виборчого законодавства України з положеннями Європейської хартії місцевого самоврядування для підвищення рівня легітимності та прозорості діяльності місцевих органів влади [1]. Взаємодію місцевих органів публічної влади в умовах децентралізації аналізує А. Крусян, наголошуючи на необхідності посилення координаційних зв'язків між органами виконавчої влади та самоврядування для ефективної реалізації принципу субсидіарності [2]. Проблеми реалізації адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування у межах реформи децентралізації вивчає А. Баско, визначаючи правові прогалини та дисбаланси в розподілі повноважень між різними рівнями влади, що гальмують практичну реалізацію міжнародних стандартів місцевого врядування [3]. На інформаційних механізмах забезпечення імплементації стандартів місцевої демократії акцентує Н. Туркоцьо, підкреслюючи значення відкритих даних, електронного врядування та цифрових інструментів участі громадян у прийнятті управлінських рішень [4]. Міжнародно-правові стандарти організації й функціонування місцевої публічної влади аналізують К. Коваленко та С. Зливко, порівнюючи українську модель управління з європейськими практиками. Дослідники вказують на необхідність інституційної адаптації українського законодавства до вимог Ради Європи, що сприятиме зміцненню правових гарантій на місцевому рівні [5]. На процесі переходу від законодавчого закріплення міжнародних стандартів до їх практичної імплементації зосереджується І. Софінська, підкреслюючи проблеми недостатньої ефективності правозастосування в діяльності місцевих органів [6]. Необхідність реформування територіальної організації публічної влади з урахуванням зарубіжного досвіду, що дає змогу сформувати гнучку модель управління, здатну забезпечити баланс між централізацією та самоврядуванням, обґрунтовують Л. Оленковська та М. Дурман [7]. Імплементацію міжнародно-правових стандартів місцевої демократії через призму принципів відкритості, участі та субсидіарності розглядає О. Ременяк, визначаючи напрями підвищення ефективності правових механізмів місцевого врядування [8]. Територіальну організацію влади в Україні досліджує Л. Комаха, наголошуючи на потребі вдосконалення управлінських процедур і розмежування повноважень для посилення спроможності місцевих громад [9]. Міжнародно-правові стандарти захисту персональних даних у діяльності місцевих органів влади розкривають К. Врублевська-Місюна та В. Тичина, звертаючи увагу на важливість поєднання процесів децентралізації з гарантіями прав людини в цифровому середовищі [10].

Узагальнюючи результати проаналізованих наукових праць, можна зазначити, що дослідники приділяють значну увагу проблемі узгодження національного законодавства з міжнародно-правовими стандартами у сфері місцевого врядування. У працях вітчизняних учених простежується прагнення розкрити як теоретичні засади децентралізаційних процесів, так і практичні механізми їх реалізації відповідно до положень Європейської хартії місцевого самоврядування. Водночас виявлено низку проблем, пов'язаних із недостатньою узгодженістю нормативно-правових актів, обмеженим доступом до інформації та потребою підвищення ефективності правозастосування. Це підкреслює актуальність подальших досліджень, спрямованих на вироблення дієвих підходів до гармонізації українського законодавства з міжнародними стандартами організації та функціонування місцевої публічної влади.

Мета статті є комплексне дослідження міжнародно-правових стандартів організації та функціонування місцевої публічної влади, розкриття їхнього змісту, джерел і принципів, а також з'ясування особливостей їх імплементації в національну правову систему України.

Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання:

- 1) проаналізувати міжнародно-правові стандарти організації та діяльності місцевої публічної влади, визначити їхні джерела, принципи та нормативно-правові засади;
- 2) дослідити процес імплементації міжнародно-правових стандартів у національне законодавство України та оцінити ступінь його відповідності міжнародним зобов'язанням держави;
- 3) виявити проблеми гармонізації національного та міжнародного правового регулювання у сфері місцевого самоврядування й обґрунтувати рекомендації щодо вдосконалення механізмів реалізації міжнародних стандартів місцевого врядування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Трансформація системи публічного управління в Україні тісно пов'язана з упровадженням принципів децентралізації. Починаючи з 2014 року, на політико-правовому рівні реалізовано низку важливих заходів, спрямованих на перерозподіл повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності від центральних органів влади до місцевих. Цей процес відбувався в контексті стратегічного курсу України на європейську інтеграцію, що передбачає узгодження національних правових інститутів із міжнародними нормами, зокрема зі стандартами, які регламентують участь органів місцевого самоврядування в електоральних процедурах. Важливим складником таких змін є імплементація міжнародно-правових стандартів у сфері місцевого самоврядування, зокрема виборчих механізмів [1, с. 126].

Сучасні тенденції суспільного розвитку, спрямовані на утвердження українського конституціоналізму, орієнтованого на обмеження державної влади в інтересах громадянського суспільства та забезпечення прав і свобод людини, формують нову парадигму державного управління. У межах цієї парадигми

діяльність органів виконавчої влади виходить за межі традиційних адміністративно-управлінських функцій, набуваючи координативного, забезпечувального та наглядово-моніторингового характеру у взаємодії з іншими суб'єктами й об'єктами управління [2, с. 86]. Децентралізація публічної влади – характерний процес для багатьох держав, зокрема й для України, оскільки вона спрямована на підвищення результативності управління, сприяння розвитку територіальних громад та забезпечення більшої відкритості й підзвітності влади. Залежно від політичних, адміністративних та соціальних умов країни застосовуються різні моделі децентралізації [3].

Право брати участь у діяльності місцевого органу влади передбачає можливість впливати на прийняття рішень та виконання повноважень і обов'язків цього органу. Закон має забезпечувати механізми, що сприяють реалізації цього права. При цьому, без будь-якої несправедливої дискримінації, закон може встановлювати спеціальні заходи для різних ситуацій або певних категорій осіб [4, с. 915].

Фахівці у сфері права схильні виділяти сучасні моделі управління на місцевому рівні, а отже й форми децентралізації влади, зокрема англосаксонську, континентальну та іберійську системи. Водночас кожна держава обирає власну модель організації місцевої публічної влади, і практика показує, що провести чітке розмежування між цими системами неможливо. Так, у багатьох країнах, зокрема в Австрії, Німеччині та Японії, місцеве самоврядування ґрунтується на поєднанні елементів як англосаксонської, так і романо-германської систем, доповнених специфічними національними рисами. Це зумовлює появу у науковців концепцій про своєрідні «змішані», «гібридні» або «конгломератні» форми організації та функціонування місцевої публічної влади [5, с. 97].

Таблиця 1

Основні документи міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування

Джерело	Тип документа	Основний зміст
Європейська хартія місцевого самоврядування	Регуляторний документ Ради Європи	Визначає принципи автономії громад, участі громадян та організаційної структури місцевого самоврядування
Міжнародний пакт про громадянські та політичні права	Універсальна конвенція ООН	Забезпечує права громадян на участь у місцевому самоврядуванні та доступ до інформації
Європейська конвенція з прав людини	Регуляторний договір Ради Європи	Передбачає захист прав на участь у громадських справах та належне адміністративне забезпечення
Резолюції Генеральної Асамблеї ООН	Рекомендаційні документи	Встановлюють стандарти доступності та якості послуг місцевих органів влади

Джерело: створено авторами на основі [11–14]

Міжнародно-правові стандарти організації та функціонування місцевої публічної влади становлять основу ефективного управління на місцевому рівні й забезпечують узгоджену взаємодію державних органів із громадянським суспільством. Ці стандарти відображаються в основних принципах децентралізації, субсидіарності, участі громадян у процесах ухвалення рішень, підзвітності та прозорості діяльності органів місцевого самоврядування. Джерела міжнародно-правових стандартів охоплюють універсальні декларації, конвенції та договори, а також регіональні документи, зокрема Європейську хартію місцевого самоврядування [11], яка встановлює мінімальні вимоги до правового й організаційного забезпечення місцевого самоврядування.

Нормативно-правові основи цих стандартів передбачають гармонізацію національного законодавства з міжнародними нормами, що сприяє ефективному регулюванню повноважень місцевих органів влади, фінансовій автономії громад та механізмів контролю за їхньою діяльністю. Значну увагу приділено процедурі імплементації міжнародних стандартів у внутрішнє право, яка передбачає формування системи нормативних актів, що забезпечують вертикальну й горизонтальну узгодженість між різними рівнями влади та ефективну взаємодію з населенням.

Нормативно-правові основи імплементації стандартів передбачають систему документів, які регулюють організаційні, фінансові та функціональні аспекти діяльності місцевих органів влади. Важливим складником є забезпечення відповідності національних актів міжнародним зобов'язанням, що дає змогу уникнути правових колізій та створює передумови для розвитку демократичних механізмів управління.

Таблиця 2

Основні принципи міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування

Принцип	Опис	Значення для місцевого самоврядування
Децентралізація	Делегування повноважень від центральних органів влади до місцевих	Забезпечує автономію громад та швидке реагування на потреби населення
Субсидіарність	Виконання функцій владою, найближчою до громадян	Підвищує ефективність управління та залученість громадян
Підзвітність	Відповідальність органів місцевого самоврядування перед населенням	Зміцнює демократичні механізми контролю та прозорість діяльності
Участь громадян	Залучення населення до ухвалення рішень	Сприяє врахуванню інтересів місцевих спільнот
Прозорість	Відкритість процедур і доступ до інформації	Підвищує довіру до органів влади та легітимність рішень

Джерело: власна розробка авторів

Отже, міжнародно-правові стандарти місцевого самоврядування визначають правові й організаційні засади для розвитку автономних територіальних громад, забезпечують гармонізацію національного законодавства з міжнародними зобов'язаннями та сприяють підвищенню ефективності й прозорості діяльності місцевих органів влади.

Міжнародно-правові стандарти організації та функціонування місцевої публічної влади є основою для впровадження ефективної, підзвітної та демократичної моделі місцевого управління. В умовах європейської інтеграції Україна посилює увагу до дотримання принципів, визначених у Європейській хартії місцевого самоврядування, забезпечуючи наближення вітчизняної системи публічної влади до сучасних європейських підходів [6, с. 86].

Реформа місцевого самоврядування в Україні у 2021–2025 роках активно реалізується з урахуванням міжнародного досвіду та стандартів, зокрема тих, що визначені Радою Європи, Європейською хартією місцевого самоврядування та польською моделлю децентралізації [7, с. 147]. Основним напрямом є децентралізація – делегування адміністративних, фінансових і розпорядчих повноважень від центру до місцевих громад, що дає змогу підвищити якість публічних послуг і забезпечити участь населення в ухваленні рішень.

Головною ознакою сучасних реформ є оновлення правової та конституційної основи муніципальної влади через поєднання європейських і власних традицій. Створення нових адміністративно-територіальних одиниць, зміцнення ресурсної автономії громад та посилення фінансової самостійності набули особливого значення в державній політиці розвитку територій [7, с. 146; 8, с. 99]. На практиці органи місцевого самоврядування постають перед викликами інституційної спроможності, забезпечення законності та контролю, що зумовлює потребу в подальшій гармонізації національного законодавства з міжнародно-правовими актами [8; 15, с. 8].

У період кількох довоєнних років місцеве самоврядування значно зміцнилося. Водночас виявилися певні проблеми, для вирішення яких були потрібні конституційні зміни. До них належала відсутність повноцінного місцевого самоврядування на субрегіональному та регіональному рівнях; правова невизначеність у взаємодії місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування щодо здійснення державними адміністраціями окремих повноважень місцевого самоврядування; а також відсутність належного правового статусу місцевих державних адміністрацій у контексті забезпечення законності діяльності органів місцевого самоврядування [9, с. 186]. Досягнення стратегічних цілей у сфері вдосконалення інформації про особу передбачає розвиток нових програм, створення вітчизняних систем захисту та усунення суперечностей сучасного законодавства. Крім того, особливого значення сьогодні набуває законодавчий контроль за розвитком електронного середовища на рівні місцевого самоврядування [10, с. 150].

Для оцінки поточного стану гармонізації національного та міжнародного правового регулювання доцільно звернутися до порівняння основних вимог Європейської хартії місцевого самоврядування з фактичним станом їхнього виконання в Україні.

Таблиця 3

**Порівняльна характеристика стандартів Європейської хартії
місцевого самоврядування та їхнє відображення в українському
законодавстві**

Стандарт Європейської хартії місцевого самоврядування	Реалізація в Україні	Виявлені проблеми
Правова основа автономії місцевого самоврядування	Конституція України та Закон «Про місцеве самоврядування» закріплюють автономність	Залежність від виконавчої влади, дублювання функцій місцевих адміністрацій
Фінансова автономія	Упроваджено систему місцевих бюджетів, частина податків спрямовується громадам	Висока залежність від трансфертів, недостатня дохідна база
Організаційна автономія	Громади формують власні ради та виконавчі органи	Слабка інституційна спроможність, низька кадрова компетентність
Принцип субсидіарності	Відображений у концепції децентралізації	Нечітке розмежування повноважень, конфлікти юрисдикції
Судовий захист прав місцевого самоврядування	Передбачено конституційне право на судовий захист	Судова практика залишається нестабільною, слабка правозастосовна культура

Джерело: власна розробка авторів

Місцеве самоврядування в Україні функціонує на основі конституційно закріплених принципів, законодавчих норм і міжнародних стандартів публічного управління. Сукупність нормативно-правових актів визначає механізми взаємодії державної влади й територіальних громад, забезпечує фінансову автономію місцевих бюджетів, участь громадян у прийнятті управлінських рішень та формування сучасної системи саморегулювання органів влади.

Фундаментальною основою функціонування місцевого самоврядування є Конституція України [16], яка закріплює право територіальних громад на самостійне розв'язання питань місцевого значення, визначає організаційну структуру влади на місцях і забезпечує взаємозв'язок між органами державного управління та місцевого самоврядування. Цей документ створює передумови для реалізації принципів децентралізації, народовладдя та ефективного публічного управління. Бюджетний кодекс України [17] є основним фінансовим інстру-

ментом розвитку місцевого самоврядування. Він регламентує порядок формування та використання місцевих бюджетів, встановлює принципи фінансової самостійності, прозорості й підзвітності місцевих органів влади. Цей документ створює фінансово-економічні умови для ефективного саморегулювання, підвищення якості публічного управління та забезпечення стабільності місцевих фінансів.

Важливу роль у формуванні сучасних стандартів публічного управління відіграє Орхуська конвенція (Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters) [18], що визначає міжнародні принципи забезпечення доступу громадськості до екологічної інформації, участі в процесах прийняття управлінських рішень і реалізації права на правосуддя. Її принципи активно імплементуються в українську практику, сприяючи підвищенню рівня прозорості діяльності органів місцевої влади, розвитку механізмів громадської участі та зміцненню демократичних засад місцевого самоврядування.

Системоутворювальним документом у сфері місцевого управління є Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» [14], який визначає правові, організаційні та фінансові засади діяльності місцевих рад, виконавчих органів та сільських, селищних, міських голів. Цей документ регулює взаємодію органів місцевого самоврядування з державними адміністраціями, визначає їхні компетенції, механізми відповідальності й підзвітності, тим самим забезпечуючи ефективне функціонування системи публічного управління на місцях. Він є основою для розвитку саморегулювання територіальних громад і реалізації принципів субсидіарності.

Важливим кроком у реформуванні територіальної організації влади став Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» [19], який запровадив механізми укрупнення адміністративно-територіальних одиниць. Документ передбачає підвищення фінансової спроможності громад, удосконалення надання адміністративних і соціальних послуг, а також посилення участі населення в процесах прийняття управлінських рішень. Він сприяє ефективній реалізації реформи децентралізації, формує передумови для створення самодостатніх територіальних утворень, здатних до саморегулювання й сталого розвитку.

Отже, зазначені документи створюють комплексну нормативно-правову базу для функціонування місцевого самоврядування в Україні. Вони забезпечують поєднання конституційних принципів народовладдя, фінансової децентралізації, відкритості, прозорості та ефективності публічного управління, формуючи сучасну модель саморегулювання на місцевому рівні.

Попри відчутні зрушення у сфері децентралізації українська модель місцевого самоврядування поки що не відповідає міжнародним стандартам. Виявлені

проблеми зумовлюють потребу в удосконаленні правового регулювання, підвищенні фінансової самостійності та створенні дієвіших механізмів контролю й відповідальності.

Науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення механізмів реалізації міжнародних стандартів у сфері місцевого врядування мають враховувати як нормативно-правові, так і організаційно-інституційні аспекти. Одним із напрямів є формування стабільної фінансової бази місцевого самоврядування шляхом закріплення в законодавстві гарантій щодо мінімального рівня власних доходів громад, який не може бути знижений через державні трансферти. Важливо також розширити можливості громад у запровадженні місцевих податків і зборів, що відповідає міжнародним рекомендаціям щодо фінансової автономії.

Не менш важливим є питання прозорості та підзвітності органів місцевого самоврядування. Міжнародні стандарти вимагають, щоб діяльність місцевих органів була відкритою та зрозумілою для громадян. У цьому напрямі в Україні досягнуто певних успіхів завдяки поширенню електронних сервісів та інструментів участі громадян, однак ці практики залишаються фрагментарними. Розвиток механізмів громадського контролю, таких як публічні консультації, бюджети участі та інструменти локальної демократії, має бути закріплений законодавчо як обов'язковий елемент функціонування місцевої влади.

Таблиця 4

Рекомендації щодо вдосконалення механізмів реалізації міжнародних стандартів у сфері місцевого самоврядування

Напрямок удосконалення	Рекомендація	Очікуваний результат
Фінансова автономія	Закріплення гарантій щодо мінімального рівня власних доходів громад; розширення прав у сфері місцевого оподаткування	Підвищення фінансової незалежності громад, зменшення залежності від трансфертів
Кадрова спроможність	Створення системи обов'язкового навчання посадових осіб; розвиток електронного врядування	Професійний розвиток кадрів, ефективність управління
Судовий захист	Розширення ролі Конституційного Суду; посилення адміністративного судочинства	Забезпечення реальної автономності місцевого самоврядування
Партнерство з державою	Упровадження інституційних консультацій з асоціаціями громад	Демократизація законотворчого процесу
Прозорість і підзвітність	Законодавче закріплення механізмів громадської участі та контролю	Зростання довіри громадян до органів місцевого самоврядування

Джерело: власна розробка авторів

Отже, процес гармонізації національного та міжнародного правового регулювання місцевого самоврядування в Україні має багатовимірний характер, поєднуючи правові, фінансові, інституційні та культурні аспекти. Попри те, що у сфері децентралізації та правового забезпечення місцевого врядування досягнуто істотного прогресу, рівень відповідності міжнародним стандартам залишається недостатнім. Проблеми фінансової залежності, кадрової неспроможності, правової невизначеності та відсутності стабільних механізмів партнерства між державою й громадами потребують комплексного розв'язання. Запропоновані рекомендації свідчать, що вдосконалення механізмів реалізації міжнародних стандартів можливе через поєднання правових реформ, інституційних перетворень і розвитку демократичної культури. Досягнення рівня місцевого самоврядування, що відповідає європейським стандартам, можливе лише за умови комплексного підходу.

Висновки. Реформа системи публічного управління в Україні відбувається в контексті європейської інтеграції та спирається на принципи децентралізації, які передбачають передачу повноважень і ресурсів від центральної влади до місцевих органів. Такий підхід відповідає міжнародним стандартам місцевої демократії, закріпленим в основних міжнародно-правових документах, зокрема Європейській хартії місцевого самоврядування.

Децентралізація – не лише інструмент підвищення ефективності управління та розвитку територіальних громад, а й важливий чинник демократизації суспільних відносин і формування громадянського суспільства. Водночас процес імплементації міжнародно-правових стандартів супроводжується низкою проблем: обмеженістю фінансово-матеріальної бази громад, недосконалістю адміністративно-територіального устрою, колізіями між міжнародними нормами та національними актами, недостатньою інституційною спроможністю органів влади.

Загалом, децентралізація та запровадження міжнародно-правових стандартів формують підґрунтя для створення ефективної, підзвітної та прозорої системи публічного управління в Україні. Ці стандарти посилюють місцеву демократію, сприяють розвитку автономних громад і поступовому наближенню національного законодавства до європейських норм, однак потребують подальшого вдосконалення законодавчої та інституційної бази, а також підвищення рівня практичної реалізації ухвалених рішень.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі полягають у глибшому аналізі механізмів взаємодії центральних і місцевих органів влади в умовах децентралізації, розробленні інструментів забезпечення фінансової самодостатності територіальних громад, а також вивченні кращих практик європейських країн щодо інтеграції цифрових технологій у систему місцевого самоврядування. Важливим завданням є також оцінка ефективності реалізації

законодавчих новацій у сфері публічного управління та вироблення рекомендацій щодо посилення інституційної спроможності громад як основи для сталого демократичного розвитку України.

Література:

1. Мартиновський Д. П. Імплементація міжнародно-правових виборчих стандартів місцевого самоврядування в процесі децентралізації влади в Україні. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Львів, 23 травня 2025 р.). Львів, 2025. С. 126–131. URL: <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2025/07/3бїрник-матеріалів-Міжнародної-конференції-Львів-23.05.2025.pdf#page=126> (дата звернення: 01.10.2025).
2. Крусян А. Р. Науково-практична парадигма взаємодії місцевих органів публічної влади в умовах децентралізації в Україні. *Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління*. 2021. № 6(18). С. 79–97. DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-79-97](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-79-97) (дата звернення: 01.10.2025).
3. Баско А. В. Проблеми реалізації адміністративно-правового статусу органів місцевого самоврядування в контексті реформи децентралізації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2024. Вип. 101. С. 11–17. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v101.2024.2> (дата звернення: 01.10.2025).
4. Туркоцьо Н. Інформаційні механізми забезпечення імплементації міжнародно-правових стандартів місцевої демократії в процесі децентралізації місцевої влади в Україні. *Публічне управління та адміністрування в Україні: євроінтеграційний поступ : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю* (м. Івано-Франківськ, 31 травня 2024 р.). Івано-Франківськ, 2024. С. 913–916. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20864/1/%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%86%D0%A4%D0%9D%D0%A2%D0%A3%D0%9D%D0%93_2024.pdf#page=913 (дата звернення: 01.10.2025).
5. Коваленко К. Є., Зливко С. В. Міжнародно-правові стандарти організації та функціонування місцевої публічної влади. *Кримінально-виконавча система України та її роль у розбудові правової і соціальної держави : матеріали XII Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції* (м. Чернігів, 01 грудня 2023 р.). Чернігів, 2023. С. 96–101. URL: https://pau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Konferenciya-verstka-molodih-uchenih_01.12.pdf#page=96 (дата звернення: 01.10.2025).
6. Софінська І. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування: від законодавчого закріплення до імплементації. Міжнародні та європейські стандарти місцевого самоврядування: проблеми імплементації в Україні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 20 грудня 2019 р.). Львів, 2020. С. 85–90. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Problem-samovryaduvannya.pdf (дата звернення: 01.10.2025).
7. Оленковська Л. П., Дурман М. О. Концептуальні основи реформування територіальної організації публічної влади України у призмі зарубіжного досвіду. *Вісник КНТУ*. 2021. № 3 (78). С. 144–152. URL: <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/162> (дата звернення: 01.10.2025).
8. Ременяк О. І. Імплементація міжнародно-правових стандартів місцевої демократії в процесі децентралізації місцевої влади в Україні. *Вісник національного університету "Львівська політехніка". Серія: юридичні науки*. 2022. № 22. С. 96–102. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19961/remenyak.pdf> (дата звернення: 01.10.2025).

9. Комаха Л. Г. Територіальна організація влади в Україні: підходи до удосконалення процесу трансформації. *Інвестиції: практика і досвід*. 2025. № 1. С. 183–188. URL: <https://pauka.com.ua/index.php/investplan/article/download/5427/5481/12284> (дата звернення: 01.10.2025).
10. Врублевська-Місюна К. М., Тичина В. П Міжнародно-правові стандарти захисту інформації про особу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. № 74 (2). С. 149–154. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.58>
11. European Charter of Local Self-Government. Strasbourg, 1985. URL: <https://rm.coe.int/168007a088> (date of access: 01.10.2025).
12. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. Документ 995_043. Ратифікація від 19.10.1973. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 01.10.2025).
13. Європейська конвенція з прав людини. Документ 995_004. Редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.10.2025).
14. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України. Документ 280/97-ВР. Редакція від 12.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.10.2025).
15. Міжнародні стандарти місцевого самоврядування: хрестоматія / Є. І. Бородін, С. А. Квітка, Т. М. Тарасенко. Дніпро, 2019. URL: <https://ir.nmu.org.ua/bitstreams/6975d38fd0c2-4f4b-8395-8813e3444775/download> (дата звернення: 01.10.2025).
16. Конституція України. Документ 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 01.10.2025).
17. Бюджетний кодекс України. Документ 2456-VI. Редакція від 04.07.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 01.10.2025).
18. Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters. Denmark, 1998. URL <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf> (date of access: 01.10.2025).
19. Про добровільне об'єднання територіальних громад: Закон України. Документ 157-VIII. Редакція від 14.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> (дата звернення: 01.10.2025).

References:

1. Martynovskyi, D. P. (2025). *Implementatsiia mizhnarodno-pravovykh vyborchych standartiv mistsevoho samovriaduvannia v protsesi detsentralizatsii vlady v Ukraini* [Implementation of international legal electoral standards of local self-government in the process of decentralization of power in Ukraine]. *Detsentralizatsiia publichnoi vlady v Ukraini: zdobutky, problemy ta perspektyvy – materialy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Decentralization of public power in Ukraine: achievements, problems and prospects: materials of the VII International Scientific and Practical Conference* (Lviv, May 23, 2025) (pp. 126–131). Lviv. Retrieved from <https://constitutionalist.com.ua/wp-content/uploads/2025/07/36ірник-матеріалів-Міжнародної-конференції-Львів-23.05.2025.pdf#page=126> [in Ukrainian].
2. Krusian, A. R. (2021). *Naukovo-praktychna paradyhma vzaiemodii mistsevykh orhaniv publichnoi vlady v umovakh detsentralizatsii v Ukraini* [Scientific and practical paradigm of interaction of local public authorities under decentralization in Ukraine]. *Expert: paradyhmy yurydychnykh nauk i derzhavnoho upravlinnia – Expert: Paradigms of Legal Sciences and Public Administration*, 6(18), 79–97. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6\(18\)-79-97](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-6(18)-79-97) [in Ukrainian].
3. Basko, A. V. (2024). *Problemy realizatsii administratyvno-pravovoho statusu orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v konteksti reformy detsentralizatsii* [Problems of implementing the administrative and legal status of local self-government bodies in the context of decentralization reform]. *Aktualni problemy derzhavy i prava – Actual Problems of the State and Law*, 101, 39–44. <https://doi.org/10.32782/apdp.v101.2024.2> [in Ukrainian].

4. Turkotsio, N. (2024). Informatsiini mekhanizmy zabezpechennia implemntatsii mizhnarodno-pravovykh standartiv mistsevoi demokratii v protsesi detsentralizatsii mistsevoi vlady v Ukraini [Information mechanisms for ensuring the implementation of international legal standards of local democracy in the process of decentralization of local government in Ukraine]. *Publichne upravlinnia ta administruvannia v Ukraini: yevrointehratsiinyi postup: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii za mizhnarodnoiu uchastiu – Public management and administration in Ukraine: European integration progress: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference with international participation* (Ivano-Frankivsk, May 31, 2024) (pp. 913–916). Ivano-Frankivsk. URL: http://repositc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/20864/1/%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D1%82%D0%B5%D0%B7_%D0%86%D0%A4%D0%9D%D0%A2%D0%A3%D0%9D%D0%93_2024.pdf#page=913 [in Ukrainian].
5. Kovalenko, K. Ye., & Zlyvko, S. V. (2023). Mizhnarodno-pravovi standarty orhanizatsii ta funktsionuvannia mistsevoi publichnoi vlady [International legal standards of organization and functioning of local public authorities]. *Kryminalno-vykonavcha systema Ukrainy ta yii rol u rozbudovi pravovoi i sotsialnoi derzhavy : materialy XII Vseukrainskoi zaочноi naukovo-praktychnoi konferentsii – The criminal and executive system of Ukraine and its role in the development of a legal and social state: materials of the XII All-Ukrainian correspondence scientific and practical conference* (Chernihiv, December 1, 2023) (pp. 96–101). URL: https://pau.edu.ua/wp-content/uploads/2024/10/Konferenciya-verstka-molodih-uchenih_01.12.pdf#page=96 [in Ukrainian].
6. Sofinska, I. (2020). Mizhnarodni standarty mistsevoho samovriaduvannia: vid zakonodavchoho zakriplennia do implementatsii [International standards of local self-government: from legislative consolidation to implementation]. *Mizhnarodni ta yevropeiski standarty mistsevoho samovriaduvannia: problemy implementatsii v Ukraini: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – International and European standards of local self-government: implementation problems in Ukraine: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference* (Lviv, December 20, 2019) (pp. 85–90). Lviv. Retrieved from https://fpk.in.ua/images/biblioteka/2bac_pravo/Problem-samovryaduvannya.pdf [in Ukrainian].
7. Olenkovska, L. P., & Durman, M. O. (2021). Kontseptualni osnovy reformuvannia terytorialnoi orhanizatsii publichnoi vlady Ukrainy u pryvnyi zarubizhnoho dosvidu [Conceptual foundations of reforming the territorial organization of public power in Ukraine in the context of foreign experience]. *Visnyk KNTU – KNTU Bulletin*, 3(78), 144–152. Retrieved from <https://ojs.kntu.net.ua/index.php/visnyk/article/view/162> [in Ukrainian].
8. Remeniak, O. I. (2022). Implementatsiia mizhnarodno-pravovykh standartiv mistsevoi demokratii v protsesi detsentralizatsii mistsevoi vlady v Ukraini [Implementation of international legal standards of local democracy in the process of decentralization of local government in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnogo universytetu «Lvivska politekhnika». Seriya: Yurydychni nauky – Bulletin of the National University “Lviv Polytechnic”. Series: Legal Sciences*, 22, 96–102. Retrieved from <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/nov/19961/remenyak.pdf> [in Ukrainian].
9. Komakha, L. H. (2025). Terytorialna orhanizatsiia vlady v Ukraini: pidkhody do udoskonalennia protsesu transformatsii [Territorial organization of power in Ukraine: approaches to improving the transformation process]. *Investytsii: praktyka i dosvid – Investments: Practice and Experience*, 1, 183–188. Retrieved from <https://nayka.com.ua/index.php/investplan/article/download/5427/5481/12284> [in Ukrainian].
10. Vrublevska-Misiuna, K. M., & Tychyna, V. P. (2022). Mizhnarodno-pravovi standarty zakhystu informatsii pro osobu [International legal standards for the protection of personal information]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Law*, 74(2), 149–154. Retrieved from <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/28-1.pdf> [in Ukrainian].

11. European Charter of Local Self-Government. (1985). Strasbourg. Retrieved from <https://rm.coe.int/168007a088>
12. International Covenant on Civil and Political Rights. Document 995_043. Ratification of 19.10.1973. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
13. European Convention on Human Rights. Document 995_004. Edition dated 01.08.2021. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
14. On local self-government in Ukraine: Law of Ukraine. Document 280/97-VR. Edition dated 12.09.2025. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
15. Borodin, Ye. I., Kvitka, S. A., & Tarasenko, T. M. (2019). *Mizhnarodni standarty mistsevoho samovriaduvannia: khrestomatiia* [International standards of local self-government: a reader]. Dnipro. Retrieved from <https://ir.nmu.org.ua/bitstreams/6975d38f-d0c2-4f4b-8395-8813e3444775/download> [in Ukrainian].
16. Constitution of Ukraine. Document 254к/96-VR dated 28.06.1996. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
17. Budget Code of Ukraine. Document 2456-VI. Edition dated 04.07.2025. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
18. *Aarhus Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters*. (1998). Denmark. Retrieved from <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention>.
19. On the voluntary unification of territorial communities: Law of Ukraine. Document 157-VIII. Edition dated 14.05.2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/157-19> [in Ukrainian].

УДК 35:378

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-266-279](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-266-279)

Носань Наталія Сергіївна доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0002-4005-8333>

Сердюченко Ніна Михайлівна магістрант кафедри менеджменту та державної служби, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0009-0005-6337-2244>

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ УКРАЇНИ В ГАЛУЗІ ОСВІТИ: ЦИФРОВІЗАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено дослідження сучасних аспектів цифровізації публічного адміністрування освіти в Україні в умовах повномасштабної війни. Визначено, що цифрові технології перестали бути факультативним інструментом інноваційної політики — вони трансформувалися у фундаментальний механізм забезпечення безперервності освітнього процесу, збереження людського капіталу, прозорості управління й стійкості державних інституцій. Метою статті є наукове обґрунтування теоретичних і методологічних засад цифрового публічного врядування у сфері освіти, аналіз його інституційних та організаційних складових у кризових умовах і розроблення пропозицій щодо подальшої модернізації механізмів управління. Показано, що ключовими напрямками цифрової трансформації освітньої сфери стали впровадження Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО), розвиток платформи «Дія.Освіта», запровадження електронного документообігу через СЕВ ОБВ, створення аналітичних дашбордів і формування освітньої цифрової екосистеми. Ці інструменти забезпечили стійкість системи управління освітою навіть за умов руйнування інфраструктури, міграції населення та кадрового дефіциту. Водночас виявлено низку проблем — фрагментарність нормативного регулювання, нерівномірний доступ до цифрової інфраструктури і вразливість до кіберзагроз.

Доведено, що цифрове адміністрування освіти набуває функцій антикризового менеджменту, спрямованого на підтримання державної керованості, швидкість ухвалення рішень та ефективну комунікацію між суб'єктами освітнього процесу. В умовах війни цифрові сервіси перетворилися на інструмент забезпечення освітньої безпеки та інформаційного суверенітету держави. Запропоновано створення Національної ради з цифрової освіти, розвиток національної аналітичної платформи обробки освітніх даних, імплементацію

європейських принципів управління даними, а також формування системи кіберзахисту освітнього простору. Обґрунтовано, що цифровізація освіти в Україні є не лише засобом технічної модернізації, а новою парадигмою публічного адміністрування, яка забезпечує стратегічну стійкість, відкритість, підзвітність і адаптивність державної політики в умовах воєнних викликів.

Ключові слова: публічне адміністрування, цифровізація освіти, електронне врядування, управління освітою, ЄДЕБО, антикризове управління, національна стійкість.

Nosan Nataliia Serhiivna Doctor of Economics, Professor, Professor at the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0002-4005-8333>

Serdiuchenko Nina Mykhailivna Master's student at the Department of Management and Public Service, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Cherkasy, <https://orcid.org/0009-0005-6337-2244>

MODERN ASPECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN UKRAINE'S EDUCATION SECTOR: DIGITALIZATION UNDER WAR CONDITIONS

Abstract. The article provides a comprehensive study of the modern aspects of digitalization in public administration of education in Ukraine under the conditions of full-scale war. It is determined that digital technologies have ceased to be an optional tool of innovation policy—they have transformed into a fundamental mechanism ensuring the continuity of the educational process, the preservation of human capital, transparency of management, and resilience of state institutions. The purpose of the article is to scientifically substantiate the theoretical and methodological foundations of digital public governance in the education sector, to analyze its institutional and organizational components in crisis conditions, and to develop proposals for further modernization of management mechanisms. The study identifies that the key directions of digital transformation in education include the implementation of the Unified State Electronic Education Database (EDEBO), the development of the “Diia.Education” platform, the introduction of electronic document management via SEV OVV, the creation of analytical dashboards, and the formation of an educational digital ecosystem. These tools ensured the resilience of the education management system even amid infrastructure destruction, population displacement, and staff shortages. At the same time, several challenges were revealed—fragmented regulatory framework, unequal access to digital infrastructure, and vulnerability to cyber threats.

It is proved that digital administration of education has acquired the functions of crisis management aimed at maintaining state controllability, increasing decision-

making speed, and ensuring effective communication between participants of the educational process. During the war, digital services have become instruments for ensuring educational security and the information sovereignty of the state. The article proposes the establishment of a National Council for Digital Education, the development of a national analytical platform for educational data processing, the implementation of European principles of data governance, and the formation of a comprehensive cybersecurity system for the educational sphere. It is substantiated that digitalization of education in Ukraine is not only a means of technical modernization but a new paradigm of public administration that provides strategic resilience, openness, accountability, and adaptability of public policy in wartime conditions.

Keywords: public administration, digitalization of education, e-governance, education management, EDEBO, crisis management, national resilience.

Постановка проблеми. Сучасна система публічного адміністрування України переживає період надзвичайно глибокої трансформації, зумовленої поєднанням воєнних викликів, євроінтеграційних прагнень та прискореного впровадження цифрових технологій. Особливо гостро ці процеси проявляються в галузі освіти, де публічне управління виступає не лише як регулятор, а й як гарант безперервності навчального процесу, збереження людського капіталу та відтворення інтелектуального потенціалу держави. З початком повномасштабної військової агресії проти України цифровізація освіти перестала бути виключно елементом інноваційної політики, перетворившись на інструмент національної стійкості, безпеки та управлінської мобільності.

Публічне адміністрування у сфері освіти охоплює багаторівневу систему взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування, закладів освіти, громадських інституцій та ІТ-сектору. В цих умовах цифрові технології формують нову архітектуру управлінських процесів, забезпечуючи відкритість, підзвітність, швидкість прийняття рішень і доступність послуг. Створення електронних освітніх реєстрів, розвиток платформи «ЄДЕБО», інтеграція сервісів «Дія.Освіта», упровадження електронного документообігу та дистанційного адміністрування стали ключовими проявами цифрового публічного врядування в освітньому секторі. Однак у воєнних умовах ефективність цих інструментів визначається не лише їх технічною досконалістю, а й здатністю забезпечити безперервність державних функцій, інформаційну безпеку та рівний доступ громадян до освітніх можливостей. Цифрові рішення виступають засобом адаптації державної системи до надзвичайних умов, забезпечуючи гнучкість і стійкість публічного управління. З іншого боку, прискорена цифровізація потребує нормативного, інституційного та кадрового супроводу, який поки що має фрагментарний характер.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації публічного адміністрування освіти розглядаються у працях українських і зарубіжних

науковців, серед яких можна відзначити Щокіна Р. [1], також Коваль Г. та Олексієнко М. [12], які акцентують увагу на ролі цифрового врядування у забезпеченні доступності та якості освіти. Водночас залишається недостатньо дослідженим саме аспект функціонування цифрових механізмів публічного управління освітою в умовах воєнного стану — як з погляду ефективності, так і з позиції державної відповідальності за збереження освітньої системи.

Постановка цілей статті. Метою дослідження є наукове обґрунтування сучасних аспектів цифровізації публічного адміністрування освіти в Україні в умовах війни, визначення ключових проблем, ризиків і напрямів удосконалення механізмів цифрового врядування у сфері освіти.

Виклад основного матеріалу. Цифровізація публічного адміністрування в галузі освіти є складним міждисциплінарним феноменом, що інтегрує принципи державного управління, інформаційних технологій, соціальної комунікації та освітньої політики. Вона визначає нову модель взаємодії держави, освітніх установ і громадян, у межах якої електронні інструменти забезпечують відкритість, прозорість і ефективність управлінських процесів. У сучасному розумінні цифровізація є не лише технічним процесом упровадження ІКТ, а структурною модернізацією публічного управління, спрямованою на забезпечення стратегічної стійкості та соціальної інклюзії системи освіти.

Понятійно-категоріальний апарат цифрового публічного адміністрування освіти потребує уточнення з огляду на подвійний характер цього явища — управлінський і технологічний. Публічне адміністрування освіти у вітчизняній науковій традиції трактується як цілеспрямована діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, а також уповноважених суб'єктів, спрямована на реалізацію державної освітньої політики, регулювання, контроль та координацію функціонування системи освіти [1]. Термін «цифрове врядування» (digital governance) визначає систему організаційних і технологічних рішень, які забезпечують інтеграцію інформаційно-комунікаційних технологій у державне управління. Відповідно до Концепції розвитку електронного урядування в Україні [2] електронне урядування спрямоване на створення ефективного, прозорого та підзвітного державного механізму. У сфері освіти це означає перехід до електронного публічного адміністрування, яке охоплює цифрову реєстрацію освітніх процесів, електронний документообіг, онлайн-моніторинг і використання цифрової аналітики для прийняття рішень.

Поняття «е-освіта» у свою чергу має охоплювати використання ІКТ у навчанні, адмініструванні, оцінюванні й контролі, забезпечуючи зворотний зв'язок між усіма учасниками освітнього процесу. Згідно з позицією Міністерства освіти і науки України: «цифрова трансформація у сфері освіти і науки - це комплексна робота над побудовою екосистеми цифрових рішень у сфері освіти та науки, включно зі створенням безпечного електронного освітнього

середовища, забезпеченням необхідної цифрової інфраструктури закладів та установ освіти і науки, підвищення рівня цифрової компетентності, цифровою трансформацією процесів та послуг, а також автоматизацією збору і аналізу даних» [3]. Вона охоплює не лише технологічну інфраструктуру, а й нові моделі управління, що базуються на принципах ефективності, доказовості та ухвалення управлінських рішень на основі достовірних цифрових даних.

З методологічного погляду дослідження цифровізації публічного адміністрування освіти потребує поєднання кількох підходів. Системний підхід дозволяє розглядати цифрову трансформацію як структурно впорядкований процес, що охоплює взаємопов'язані елементи: нормативно-правову базу, технічні ресурси, організаційні структури, людський капітал і комунікаційні канали. Саме системність забезпечує можливість оцінювання ефективності цифрових змін на всіх рівнях освітнього управління — від Міністерства освіти і науки до місцевих громад.

Інституційний підхід зосереджується на аналізі ролі державних і недержавних установ у процесі цифровізації. МОН, Державна служба якості освіти, місцеві департаменти освіти, ІТ-компанії та громадські організації формують поліцентричну систему управління, де кожен суб'єкт виступає носієм певних функцій і цифрових компетенцій. У контексті війни це набуває особливого значення, адже інституційна взаємодія визначає стійкість освітнього управління в умовах загроз і обмежених ресурсів.

Структурно-функціональний підхід розкриває логіку розподілу функцій між державними та місцевими органами управління освітою в умовах цифрової децентралізації. Відповідно до реформ адміністративно-територіального устрою та принципів «good governance», ухвалених Європейською хартією місцевого самоврядування [4] цифрові інструменти стають засобом не лише оптимізації управління, а й розширення участі громад у прийнятті рішень через електронні консультації, публічні звіти, відкриті дані. В результаті поєднання всіх цих підходів, ключовими стратегічними напрямками інтеграції цифрових технологій у сферу освіти є інклюзія, безпека, управління даними та цифрова грамотність. Україна, попри складні умови війни, поступово наближає свої підходи до цих стандартів, інтегруючи принципи цифрової етики, кіберзахисту й доступності.

Сутність цифровізації публічного адміністрування освіти розкривається через її функціональні прояви, серед яких:

- трансформація управлінських процесів у режим реального часу;
- використання цифрової аналітики (аналітичних панелей, дашбордів) для стратегічного планування;
- створення електронних реєстрів і баз даних освітніх установ;
- автоматизація документообігу та звітності;
- забезпечення зворотного зв'язку з громадянами через електронні сервіси.

Ці інструменти формують підґрунтя для нової парадигми **публічного управління знаннями**, у межах якої інформаційні ресурси освіти розглядаються як стратегічний актив держави.

На особливу увагу заслуговує питання **правового забезпечення цифровізації**. Законодавство України поступово адаптується до викликів цифрового врядування та впроваджує нормативно-правові акти, що визначають правові, технічні та організаційні вимоги до цифрового адміністрування освіти, створюючи базу для формування інтегрованої державної інформаційної освітньої системи.

Таким чином, теоретико-методологічні засади цифровізації публічного адміністрування освіти базуються на поєднанні системного, інституційного, структурно-функціонального та порівняльного підходів, що дозволяє осмислити цифрову трансформацію як багаторівневий і багатовимірний процес. Цифровізація освіти постає не лише як інструмент оптимізації управління, а як новий тип державного управління, зорієнтований на стійкість, відкритість, інклюзивність і підзвітність, що особливо актуально в умовах воєнних загроз і необхідності швидкого відновлення управлінських спроможностей держави.

Цифровізація освіти в Україні стала не лише інструментом модернізації галузі, а й механізмом її виживання в умовах воєнних дій. Після 2022 року цифрові рішення перетворилися на основу функціонування системи управління освітою, забезпечуючи безперервність навчального процесу, комунікацію між державними інституціями, органами місцевого самоврядування та громадянами, тобто відбувається фактичне формування створення єдиної освітньої цифрової екосистеми.

Першим фундаментальним елементом цієї екосистеми виступає **Єдина державна електронна база з питань освіти (ЄДЕБО)** — централізований реєстр, який з 2011 року забезпечує збирання, обробку та використання освітніх даних. У сучасних умовах вона набула стратегічного значення як інструмент забезпечення прозорості вступної кампанії, моніторингу здобувачів освіти, обліку документів про освіту та електронного контролю за видачею дипломів. У перспективі очікується постійне вдосконалення функціоналу ЄДЕБО, включаючи інтеграцію з реєстром «Дія» для електронної ідентифікації вступників і педагогічних працівників. У 2023–2024 рр. у ЄДЕБО реалізовано функцію автоматизованої верифікації персональних даних і цифрового обліку дипломів, що мінімізує ризики підробок документів в умовах переміщення населення.

Іншим ключовим напрямом цифровізації стала поява **платформи «Дія.Освіта»**, створеної на базі Міністерства цифрової трансформації України та Міністерства освіти і науки України [5]. Вона об'єднує онлайн-курси, цифрові інструменти самоосвіти, а також сервіси для підвищення кваліфікації педагогічних працівників. Вже понад мільйон українців пройшли навчання через

платформи “Дія.Освіта” та “Дія.Цифрова освіта” [6]. В умовах війни ця платформа виконує подвійну функцію — як інструмент державної політики цифрової грамотності та як **механізм антикризової підтримки людського капіталу**, оскільки забезпечує доступ до навчання навіть у зонах із обмеженою фізичною інфраструктурою.

Цифрова трансформація також охоплює **електронний документообіг у системі профільного міністерства і закладів освіти**, що набув особливого значення у зв’язку з неможливістю традиційного документообігу під час активних бойових дій. Саме під час війни більшість закладів освіти та її адміністрування перейшли на електронні системи документообігу, інтегровані з «Системою електронної взаємодії органів виконавчої влади» (СЕВ ОВВ). Такі рішення дозволяють підтримувати управлінську комунікацію, скорочувати витрати на паперові документи та зберігати безперервність освітньої політики.

Значний поступ спостерігається у сфері **цифрової аналітики управління освітою**. Міністерство освіти і науки спільно з Державним центром освіти запроваджує **аналітичні панелі (dashboards)**, які надають можливість у режимі реального часу відстежувати статистику роботи закладів освіти, демографічні показники, фінансові потоки та потреби ринку праці. Використання інструментів big data і геоаналітики дозволяє ухвалювати рішення на основі фактичних даних, що відповідає європейським принципам. Водночас, як зазначають експерти проєкту EU4DigitalUA, Україна ще перебуває на етапі становлення інтегрованої освітньої аналітичної платформи, яка могла б об’єднати державні та місцеві дані в єдиній архітектурі управління [7].

Показовим напрямом цифровізації є **дистанційне адміністрування освітнього процесу**. Завдяки інтеграції систем Moodle, Google Workspace for Education, Zoom, Microsoft Teams та національної хмарної платформи e-Twinning Україна зберегла навчальний процес у понад 90 % закладів середньої та вищої освіти. У 2022–2024 роках МОН реалізувало низку проєктів, спрямованих на **підвищення цифрової компетентності управлінських кадрів**, зокрема програми «Цифрові інструменти для освітніх управлінців», «Кібербезпека для закладів освіти», «Е-менеджмент освіти». Ці ініціативи підтримуються міжнародними партнерами — UNESCO, UNICEF, USAID, Світовим банком — у межах рамкових проєктів «Education Cannot Wait» і «EU4Skills».

В умовах війни цифрові механізми управління освітою набули **функції кризового менеджменту**, спрямованого на підтримання керованості системи в екстремальних обставинах. Станом на кінець 2023 року 3798 закладів освіти постраждали від обстрілів та руйнувань, а понад 2,3 млн учнів і студентів були переміщені [8]. Саме цифрові системи дозволили зберегти навчальні записи, комунікацію між вчителями та здобувачами освіти, а також забезпечити доступ до електронних підручників і сертифікацій. Таким чином, цифровізація висту-

пила не лише фактором ефективності, а **механізмом національної освітньої безпеки**.

Попри очевидні досягнення, сучасний стан цифровізації публічного адміністрування освіти залишається **асиметричним**. Регіональна нерівність у доступі до цифрової інфраструктури, низький рівень цифрової грамотності частини педагогічних працівників, фрагментарність нормативного регулювання та недосконалість кіберзахисту утворюють сукупність системних обмежень. За даними Інституту освітньої аналітики (2024), лише 56 % сільських шкіл мають стабільне підключення до швидкісного Інтернету, а 38 % педагогів не проходили офіційного курсу цифрової компетентності. Це свідчить про потребу **інституційного вирівнювання** у цифровій політиці освіти.

З міжнародного погляду, Україна демонструє динамічне наближення до європейських практик цифрової освіти. У 2023 р. Європейська комісія у своєму звіті «Education in the Eastern Partnership» відзначила Україну як одну з держав, що «найшвидше впроваджує механізми відкритих освітніх даних і цифрової взаємодії державних структур, проте країна все ще стикається з викликами інтеграції цифрової освіти у систему управління людським капіталом та регіонального планування» [9]. Основні виклики цифровізації публічного адміністрування освіти в умовах війни систематизовано та доповнено в табл. 1

Таблиця 1.

Проблеми, бар'єри та ризики цифрового публічного адміністрування освіти в Україні в умовах війни

Група проблем	Зміст проблеми / бар'єру	Конкретні прояви у практиці публічного управління	Потенційні ризики для системи освіти
Інституційні	Відсутність єдиного координаційного центру цифровізації освіти	Низький рівень інтеграції між МОН, Мінцифрою та місцевими громадами; дублювання функцій цифрових платформ	Фрагментарність цифрової політики, втрата єдиних стандартів управління даними
Нормативно-правові	Недостатня регламентація створення та обігу освітніх електронних даних	Відсутність правових норм щодо публічної відповідальності за збої чи втрату даних; неузгодженість із європейськими стандартами	Порушення принципів good governance, ризики правового вакууму при обміні даними
Технологічні	Залежність від іноземних цифрових платформ і слабка кібербезпека	Масові кібератаки на освітні реєстри; використання хмарних сервісів без гарантій збереження даних	Компрометація інформації, зупинка ключових освітніх процесів у разі кібератак

Група проблем	Зміст проблеми / бар'єру	Конкретні прояви у практиці публічного управління	Потенційні ризики для системи освіти
Кадрово-організаційні	Недостатня цифрова компетентність управлінців і педагогічних працівників	Менше половини управлінців мають сертифікат цифрової грамотності (DigCompEdu); інерційність бюрократичних процедур	Неефективне використання цифрових сервісів, опір змінам, дезорганізація управління
Соціальні	Цифрова нерівність між регіонами та соціальними групами	Обмежений доступ до Інтернету в сільських і прифронтових громадах; нестача технічного обладнання	Порушення принципу рівності освітніх можливостей, зниження довіри до держави
Етичні	Відсутність культури цифрової безпеки й прозорості	Недостатній контроль за обробкою персональних даних; низький рівень довіри до державних сервісів	Витоки інформації, зниження суспільної легітимності цифрової освіти
Інфраструктурні	Руйнування ІТ-мереж і об'єктів унаслідок бойових дій	Втрата серверного обладнання, нестабільне електропостачання, відключення зв'язку	Неможливість доступу до освітніх ресурсів, порушення навчального процесу
Управлінсько-комунікаційні	Відсутність єдиної системи кризового цифрового адміністрування	Різні платформи використовуються без інтеграції; дублювання управлінських рішень	Інформаційні розриви, неузгодженість державних і місцевих дій
Культурно-психологічні	Опір педагогічних спільнот до цифрових інновацій	Формальне впровадження електронних сервісів без зміни управлінських практик	Зниження мотивації персоналу, гальмування цифрової трансформації

Тенденції розвитку цифрового публічного адміністрування освіти України можна узагальнити у трьох ключових напрямках:

- інституційна інтеграція — посилення взаємодії між МОН, Мінцифрою, місцевими громадами, ІТ-компаніями та міжнародними донорами;
- аналітизація управління — зростання ролі цифрових даних у прийнятті управлінських рішень, формування дашбордів та індикаторів ефективності;
- безпеково-резилієнтна трансформація — перехід цифрових систем освіти у статус стратегічної інфраструктури національної безпеки.

Таким чином, нинішній етап цифровізації освіти в Україні характеризується інтенсивним розвитком цифрових інститутів і сервісів, але водночас

потребує подальшої систематизації, уніфікації нормативного забезпечення та інвестицій у кадровий потенціал. Цифрове публічне адміністрування освіти в умовах війни стало не лише засобом збереження функціональності системи, а й ключовим чинником формування її майбутньої стійкості, адаптивності й міжнародної інтеграції.

Розвиток цифрового публічного адміністрування освіти в Україні має стати не просто інструментом технічної модернізації, а системним чинником підвищення ефективності управління, прозорості та стійкості державної освітньої політики. В умовах війни цифрові технології перетворилися на засіб підтримання управлінської життєздатності країни, а тому подальше вдосконалення цифрових механізмів має бути орієнтоване не лише на технологічне оновлення, а й на інституційну стійкість, кадрову адаптивність і стратегічну підзвітність.

Проведений аналіз засвідчує, що пріоритетними напрямками вдосконалення є:

- створення інтегрованої архітектури цифрового управління освітою;
- нормативне унормування публічних електронних даних;
- розвиток аналітичної інфраструктури ухвалення рішень;
- формування кадрової цифрової компетентності;
- забезпечення кібербезпеки освітнього простору.

В Україні назріла потреба у створенні єдиного державного центру координації цифровізації освіти, який об'єднає функції стратегічного планування, моніторингу та міжвідомчої взаємодії між Міністерством освіти і науки, Міністерством цифрової трансформації та місцевими органами управління освітою. Доцільним є формування Національної ради з цифрової освіти, аналогічної до European Digital Education Hub, що діє при Європейській Комісії. Ця інституція має забезпечити координацію міждержавних і міжнародних освітніх проєктів, розробку єдиних стандартів даних, а також інтеграцію освітніх реєстрів у спільну систему, наприклад «Digital Education Cloud Ukraine». Така архітектура створить умови для безперервного обміну даними між усіма учасниками освітнього процесу та уніфікації процедур звітності, що знизить управлінське навантаження на школи й університети.

Подальший розвиток цифрового управління потребує глибинного оновлення законодавчої основи. У правове поле слід інтегрувати європейські принципи data governance, викладені в Регламенті ЄС 2022/868 Data Governance Act [10], що визначає засади прозорого управління державними даними. Крім того, доцільним є розроблення підзаконних актів щодо стандартизації цифрових форматів звітності, цифрового підпису, електронного документообігу закладів освіти та форм моніторингу аналітичних показників ефективності. Ці зміни сприятимуть переходу від декларативного використання цифрових технологій

до правової легітимізації цифрового освітнього середовища, у якому кожна дія управління матиме цифровий слід і контрольну верифікацію.

Один із найперспективніших напрямів — створення національної аналітичної освітньої платформи, що поєднає дані ЄДЕБО, Державної служби статистики, НАЗЯВО, Міністерства фінансів і ринку праці. Така платформа забезпечить функціонування аналітичних панелей для моніторингу якості освіти, кадрового складу, фінансування, результатів ЗНО/НМТ, працевлаштування випускників. Використання технологій big data, AI-аналітики, прогнозного моделювання дозволить виявляти освітні тенденції та своєчасно реагувати на зміни середовища. У перспективі 2025–2027 років це може стати основою для впровадження системи обґрунтованого цифрового управління, в якій система публічного адміністрування отримуватиме автоматизовані аналітичні звіти з рекомендаціями для рішень.

Прикладом може слугувати досвід Естонії, де платформа EHIS (Estonian Education Information System) автоматично інтегрує дані шкіл, університетів і муніципалітетів, забезпечуючи прозорість та персоналізоване планування політики [11]. Україна може адаптувати цей підхід, створивши власну гібридну модель «Електронного освітнього дзеркала», що стане інструментом прогнозно-аналітичного управління.

Оскільки цифрова освіта стала частиною національної безпеки, необхідно розробити Національну програму кіберзахисту освітнього простору, спрямовану на захист державних освітніх реєстрів, електронних журналів, баз персональних даних і серверних потужностей. Така програма має передбачати створення єдиного центру моніторингу кіберзагроз у сфері освіти, який діятиме у взаємодії з CERT-UA. У середньостроковій перспективі доцільно розвивати власні національні хмарні рішення для зберігання та обробки освітніх даних, зокрема у партнерстві з приватними ІТ-компаніями в рамках державно-приватного партнерства (ДПП). Це дозволить знизити технологічну залежність від іноземних платформ (Google, Microsoft) і гарантувати збереження інформаційного суверенітету держави.

Україна має стратегічно інтегрувати свої дії з європейськими документами — Digital Education Action Plan 2021–2027, EU4Digital Education Framework та European Skills Agenda. Це дасть змогу уніфікувати стандарти цифрової грамотності, впровадити систему відкритих освітніх даних, створити умови для транскордонного визнання цифрових дипломів і сертифікатів. Участь України в програмах Erasmus+ Digital Transformation і Horizon Europe – Digital Skills & Education дозволить залучити міжнародне фінансування для розбудови інфраструктури, дослідження цифрових компетентностей і створення аналітичних систем оцінювання якості освіти. У цьому контексті особливого значення набуває узгодження політики МОН із принципами European Education Area, що

передбачає не лише цифровізацію процесів, а й зміцнення демократичної підзвітності державних органів перед громадянами.

Сучасна тенденція європейського освітнього врядування — це використання алгоритмів штучного інтелекту (AI) у моніторингу якості освітніх послуг, кадровому плануванні, прогнозуванні попиту на спеціальності. Україна може впровадити адаптовану систему AI-освітньої аналітики, що автоматично оброблятиме статистичні дані, виявлятиме ризики (зниження успішності, кадровий дефіцит, перевантаження ресурсів) і пропонуватиме управлінські рішення. Це не замінить людину, але стане інструментом підтримки рішень у державній політиці.

Висновки. Отже, цифрова трансформація у сфері освіти перестала бути технологічним процесом — вона стала інституційною умовою життєздатності освітньої системи, здатною підтримувати безперервність навчання, забезпечувати прозорість управління та підвищувати адаптивність державних інституцій в умовах повномасштабної війни.

Цифровізація публічного адміністрування освіти є системним процесом, який інтегрує управлінські, нормативно-правові, технологічні, кадрові та соціальні компоненти. Її ефективність визначається не лише рівнем технічної оснащеності, а передусім якістю державного управління, аналітичною спроможністю органів влади та розвитком цифрових компетентностей управлінських кадрів. Застосування системного, інституційного, структурно-функціонального та порівняльного підходів дало змогу розкрити цифровізацію як інноваційний механізм модернізації державної освітньої політики.

Війна в Україні стала каталізатором глибинної цифрової трансформації освіти. В умовах руйнування інфраструктури, міграції населення та дефіциту кадрів саме цифрові технології забезпечили виконання базових функцій публічного адміністрування — управління, моніторинг, комунікацію, контроль і звітність. Такі системи, як ЄДЕБО, “Дія.Освіта”, СЕВ ОБВ, платформи електронного документообігу й аналітичні дашборди, стали основою функціонування освітнього сектору. Водночас, розвиток цифрових механізмів має асиметричний характер, зумовлений правовими, технічними, кадровими та соціальними бар’єрами, що потребують комплексного подолання.

Подолання ідентифікованих викликів вимагає не окремих технічних рішень, а нової концепції цифрового публічного управління освітою, у центрі якої — стратегічна інтеграція, інституційна узгодженість і людський капітал. Саме ці складові визначають спроможність держави діяти в кризових умовах і забезпечувати безперервність освітнього процесу як базового елементу національної безпеки.

Цифровізація освіти набуває рис антикризового механізму публічного адміністрування освіти, що забезпечує одночасно керованість, прозорість і

адаптивність державної політики в умовах війни. На сьогодні це не просто технологічний процес, а новий формат публічного адміністрування, який у воєнних умовах став інструментом стабільності, а в повоєнний період має потенціал перетворитися на каталізатор європейської інтеграції України. Саме через цифрові механізми освіта здатна забезпечити не лише відновлення освітньої системи, а й інтелектуальне відродження нації.

Література:

1. Щокін Р.Г. Публічне адміністрування у сфері освіти: підходи до формування поняття. *Право і суспільство*. №3. 2018. С. 224-230. URL : <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd87fdc5-6122-4a9a-87d2-4adb6a0f1d6e/content> (дата звернення: 11.10.2025).
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні» № 649-р від 20.09.2017 р.. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 11.10.2025).
3. Цифрова трансформація освіти і науки. Міністерство освіти і науки України. URL : <https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki?tag=tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki> (дата звернення: 11.10.2025).
4. Європейська хартія місцевого самоврядування від 15.10.1985р. Ратфіковано в Україні 15.07.1997р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 11.10.2025).
5. Дія. Освіта. URL : <https://osvita.diia.gov.ua/> (дата звернення: 11.10.2025).
6. Понад 1 млн українців навчаються на Дія.Цифрова освіта. Міністерство цифрової трансформації. 15.10.2021. URL : <https://thedigital.gov.ua/news/education/ponad-1-mln-ukraintsiv-navchayutsya-na-diyatsifrova-osvita> (дата звернення: 11.10.2025).
7. Ініціатива EU4Digital. URL : <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/the-eu4digital-initiative/> (дата звернення: 11.10.2025).
8. Війна та освіта. 2 роки повномасштабного вторгнення. Бриф за результатами дослідження 2024 року. Міністерства цифрової трансформації та ЄС. URL : <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf>
9. Education in the Eastern Partnership: Findings from PISA. Organisation for Economic Co-operation and Development. 17.12.2024. URL : https://www.oecd.org/en/publications/education-in-the-eastern-partnership-findings-from-pisa_d5d6f109-en/full-report.html#foreword-d1e20-6ca10d12f4 (дата звернення: 11.10.2025).
10. Regulation (EU) 2022/868 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on European data governance and amending Regulation (EU) 2018/1724 (Data Governance Act) (Text with EEA relevance). URL : <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj/eng> (дата звернення: 11.10.2025).
11. Estonian Education Information System. URL : <https://haridussilm.ee/> (дата звернення: 11.10.2025).
12. Коваль Г., Олексієнко М. Публічне управління системою освіти: поняття та сутність. *Публічне управління та соціальна робота*. № 2. 2024. С. 11-17. DOI <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-2-2>

References:

1. Shchokin, R.H. (2018). Publichne administruvannia u sferi osvity: pidkhody do formuvannia poniattia [Public administration in the field of education: approaches to the formation of the concept]. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 3, 224–230. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bd87fdc5-6122-4a9a-87d2-4adb6a0f1d6e/content> [in Ukrainian].

2. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2017, September 20). Rozporiadzhennia «Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku elektronnoho uriaduvannia v Ukraini» № 649-r [Order “On approval of the Concept of e-government development in Ukraine” No. 649-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
3. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. (n.d.). Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky [Digital transformation of education and science]. *Ministry of Education and Science of Ukraine*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/tag/tsifrova-transformatsiya-osviti-i-nauki> [in Ukrainian].
4. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government]. (1985, October 15). Ratified in Ukraine July 15, 1997. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian].
5. Diia. Osvita [Diia. Education]. (n.d.). Retrieved from <https://osvita.diia.gov.ua/> [in Ukrainian].
6. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy. (2021, October 15). Ponad 1 mln ukraintsiv navchaiutsia na Diia. Tsyfrova osvita [Over one million Ukrainians study on Diia.Digital Education]. *Ministry of Digital Transformation of Ukraine*. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/news/education/ponad-1-mln-ukraintsiv-navchayutsya-na-diyatsifrova-osvita> [in Ukrainian].
7. EU4Digital Initiative. (n.d.). Retrieved from <https://eufordigital.eu/uk/discover-eu/the-eu4digital-initiative/>
8. Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy & European Union. (2024). Viina ta osvita. 2 roky povnomasshtabnoho vtorhnennia: Bryf za rezultatamy doslidzhennia 2024 roku [War and education. Two years of full-scale invasion: Brief based on the 2024 study results]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2024/02/10/Bryf.Viyna.ta.osvita.Dva.roky.povnomasshtabnoho.vtorhnennya.2024.ukr-10.02.2024.pdf> [in Ukrainian].
9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (2024, December 17). *Education in the Eastern Partnership: Findings from PISA*. Retrieved from https://www.oecd.org/en/publications/education-in-the-eastern-partnership-findings-from-pisa_d5d6f109-en/full-report.html#foreword-d1e20-6ca10d12f4
10. European Parliament and Council of the EU. (2022, May 30). *Regulation (EU) 2022/868 on European data governance (Data Governance Act)*. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2022/868/oj/eng>
11. Estonian Education Information System. (n.d.). Retrieved from <https://haridussilm.ee/>
12. Koval, H., & Oleksiienko, M. (2024). Publichne upravlinnia systemoiu osvity: poniattia ta sutnist [Public administration of the education system: concept and essence]. *Publichne upravlinnia ta sotsialna robota – Public Administration and Social Work*, 2, 11–17. <https://doi.org/10.32782/3041-1319/2024-2-2> [in Ukrainian].

УДК: 327:339.92:061.1(ЄС)(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-280-291](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-280-291)

Підбережник Надія кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-2197-6139>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Анотація. У статті здійснено аналіз сучасного етапу співпраці України з Європейським Союзом в умовах російської агресії. Розглянуто ключові напрями взаємодії України та ЄС, зокрема виконання зобов'язань у межах програми Ukraine Facility, імплементація положень Угоди про асоціацію, реформування судової та антикорупційної систем, а також процес децентралізації та модернізації державного управління. Наголошується, що попри об'єктивні труднощі, пов'язані з воєнним станом, обмеженими фінансовими ресурсами та концентрацією державних зусиль на обороні, Україна демонструє стійку політичну волю до подальшого зближення з Європейським Союзом.

Приділено увагу аналізу проблемних аспектів взаємодії, серед яких — неповне виконання Україною зобов'язань за окремими напрямами, уповільнення темпів судової реформи, кадрові труднощі у формуванні органів правосуддя та спроби політичного впливу на антикорупційні інституції. Показано, що тимчасові політичні коливання, такі як спроба обмежити незалежність НАБУ і САП, негативно вплинули на рівень довіри між Україною та ЄС, проте оперативне відновлення незалежності цих органів засвідчило готовність Києва дотримуватися демократичних принципів і європейських стандартів управління.

Доведено, що в умовах війни євроінтеграційний процес набуває не лише політичного, а й безпекового значення, оскільки сприяє зміцненню обороноздатності, стійкості публічних інституцій та формуванню нової моделі публічного управління. Зроблено висновок, що співпраця України з ЄС на сучасному етапі має поступальний характер: Європейський Союз виступає головним стратегічним партнером, тоді як Україна, попри складні внутрішні та зовнішні умови, продовжує реалізацію реформ, спрямованих на наближення до стандартів об'єднаної Європи.

Ключові слова: Україна; Європейський Союз; євроінтеграція; Угода про асоціацію, реформи; воєнний стан; демократичні інституції; верховенство права.

Pidberezhnyk Nadiia PhD of Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Governance of Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-2197-6139>

PROBLEMS AND PROSPECTS OF COOPERATION BETWEEN UKRAINE AND THE EU AT THE CURRENT STAGE

Abstract. The article analyzes the current stage of Ukraine's cooperation with the European Union in the context of Russian aggression. It examines key areas of cooperation between Ukraine and the EU, including the fulfillment of obligations under the Ukraine Facility program, the implementation of the provisions of the Association Agreement, the reform of the judicial and anti-corruption systems, as well as the process of decentralization and modernization of public administration. It is emphasized that despite the objective difficulties associated with martial law, limited financial resources, and the concentration of state efforts on defense, Ukraine demonstrates a strong political will to further rapprochement with the European Union. Attention is paid to the analysis of problematic aspects of cooperation, including Ukraine's incomplete fulfillment of obligations in certain areas, the slowdown in the pace of judicial reform, personnel difficulties in the formation of justice bodies, and attempts to exert political influence on anti-corruption institutions. It is shown that temporary political fluctuations, such as the attempt to limit the independence of the NABU and SAP, negatively affected the level of trust between Ukraine and the EU, however, the prompt restoration of the independence of these bodies demonstrated Kyiv's readiness to adhere to democratic principles and European standards of governance.

It is proven that in times of war, the European integration process acquires not only political but also security significance, as it contributes to strengthening the defense capability, stability of public institutions and the formation of a new model of public administration. It is concluded that Ukraine's cooperation with the EU at the current stage is progressive in nature: the European Union acts as the main strategic partner, while Ukraine, despite difficult internal and external conditions, continues to implement reforms aimed at approaching the standards of a united Europe.

Keywords: Ukraine; European Union; European integration; Association Agreement, reforms; martial law; democratic institutions; rule of law.

Постановка проблеми. На сучасному етапі європейської інтеграції Україна активно розвиває партнерські відносини з Європейським Союзом, поглиблюючи співпрацю у різних секторальних сферах, виконуючи рекомендації Єврокомісії та впроваджуючи положення Угоди про асоціацію. Однак специфіка

нинішнього етапу інтеграційного процесу визначається складною сукупністю зовнішніх і внутрішніх чинників, серед яких — воєнні загрози, економічні виклики та потреба адаптації до європейських стандартів.

У цих умовах особливого значення набуває військова, фінансово-економічна та гуманітарна підтримка України з боку ЄС. Водночас постає проблема ефективності наявних механізмів допомоги, необхідності їх удосконалення та раціонального використання ресурсів з урахуванням масштабів і тривалості війни. Важливою складовою зміцнення українсько-європейського партнерства є подальше розширення економічних контактів, зокрема лібералізація взаємної торгівлі та розширення «безвізових режимів» у різних напрямках співробітництва. Це визначає потребу в глибшому осмисленні стратегічних пріоритетів інтеграції України до ЄС та розробленні ефективних механізмів їх реалізації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання розвитку відносин України з Європейським Союзом на сучасному етапі висвітлюються в роботах низки українських дослідників. Так, І. Пидоричева розглядає євроінтеграцію України крізь призму науково-дослідної та інноваційної політики, аналізуючи участь нашої держави у програмах Horizon 2020 та Horizon Europe. Дослідниця наголошує на недостатньому рівні залученості українських наукових установ до європейських дослідницьких мереж. В. Ляшенко зосереджує увагу на інституційних бар'єрах інтеграції України до Європейського дослідницького простору. Г. Калінічева узагальнює історичні етапи становлення євроінтеграційного курсу України — від підписання Угоди про партнерство і співробітництво 1994 року до сучасного етапу підготовки до переговорів щодо вступу до ЄС. Питання міжнародно-правових аспектів інтеграції України до Європейського Союзу висвітлює О. Будяченко. О. Стефанішина підкреслює практичні зміни, що відбуваються внаслідок адаптації українського законодавства до норм і стандартів ЄС. Незважаючи на значну увагу українських дослідників до проблеми євроінтеграції, подальшого вивчення потребують питання ефективності реалізації положень Угоди про асоціацію, оцінки впливу воєнних дій на євроінтеграційні процеси.

Мета статті передбачає дослідження сучасного стану відносин між Україною та Європейським Союзом, виявлення основних проблем та суперечностей у процесі їх розвитку та визначення перспектив подальшої співпраці.

Виклад основного матеріалу. На сучасному етапі співпраця України з ЄС здійснюється в межах Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, яка визначає ключові напрями взаємодії — від зони вільної торгівлі до секторального партнерства в енергетиці, цифровізації, освіті та безпеці. Євроінтеграція має не лише політичний, а й економічний та соціально-правовий вимір, оскільки передбачає глибоку трансформацію внутрішніх систем управління, торгівлі, правосуддя та соціальної політики.

Процес інтеграції України до Європейського Союзу (ЄС) є складним і багатовимірним явищем, що охоплює адаптацію національного законодавства до європейських норм, розвиток інституційної спроможності органів публічного управління та імплементацію міжнародно-правових стандартів [6].

У міжнародно-правовому контексті процес інтеграції України до Європейського Союзу охоплює комплекс зобов'язань і викликів, пов'язаних із поступовим наближенням до стандартів, політик і правових норм ЄС. Співпраця між Україною та Європейським Союзом здійснюється за широким спектром напрямів, що охоплюють ключові сфери державного управління та суспільного розвитку. Основні з них включають:

- політичний діалог, національну безпеку та оборону;
- юстицію, свободу, безпеку та права людини;
- усунення технічних бар'єрів у торгівлі, санітарні та фітосанітарні заходи, митну політику;
- підприємництво, державні закупівлі, інтелектуальну власність;
- енергоефективність, житлово-комунальне господарство та енергетику;
- оподаткування, фінансові послуги та управління державними фінансами;
- статистику, обмін інформацією, екологію та цивільний захист;
- транспорт, інфраструктуру, поштові й кур'єрські послуги;
- науку, технології, інновації, космічну діяльність і цифрову інтеграцію;
- гуманітарну, соціальну та освітню політику, включно з питаннями молоді та громадського здоров'я;
- сільське господарство, захист прав споживачів;
- фінансове співробітництво та боротьбу з шахрайством;
- поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі (ПВЗВТ) [8].

Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу є однією з ключових і необхідних передумов успішної інтеграції нашої держави до спільноти європейських країн. Цей процес передбачає поетапну адаптацію національної нормативно-правової бази до *acquis communautaire* ЄС, що охоплює оцінку відповідності чинного законодавства, розроблення нових нормативних актів, їх імплементацію в національну правову систему та подальший моніторинг ефективності виконання.

Ефективна гармонізація вимагає комплексного і системного підходу, тісної координації між гілками влади, а також ретельного планування та контролю за реалізацією реформ. Водночас цей процес ускладнюється необхідністю узгодження великого обсягу законодавства з європейськими стандартами та дотриманням вимог ЄС у сфері прав людини, економічної конкуренції, екологічної політики й державного управління.

Так, дотримання прав людини та основоположних свобод є одним із ключових критеріїв у процесі інтеграції України до ЄС. При цьому європейська

інтеграція передбачає не лише формальне прийняття європейських правових норм, а й їхнє реальне та ефективне застосування у внутрішній правовій системі держави. Україна, як учасниця Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), зобов'язана забезпечувати дотримання положень цього документа, які охоплюють широкий спектр прав — від права на життя, заборони катувань та нелюдського поводження до права на справедливий суд і захист приватного життя.

Тому відповідність європейським стандартам у цій сфері потребує не лише вдосконалення законодавчої бази, а й глибоких інституційних реформ, спрямованих на підвищення ефективності правоохоронних органів, зміцнення незалежності судової влади та забезпечення реального доступу громадян до правосуддя [6].

Оновлення системи правосуддя та правоохоронних органів є одним із ключових чинників забезпечення дотримання прав людини в Україні. Цей процес передбачає зміцнення незалежності судової влади, підвищення професійного рівня суддів, усунення корупційних ризиків у сфері правосуддя, а також забезпечення прозорості та доступності судочинства для громадян. Важливу роль у цій трансформації відіграє реформа правоохоронних органів, спрямована на підвищення ефективності та довіри суспільства. Тому в Україні особливу увагу приділено модернізації Національної поліції, упровадженню стандартів належного розслідування злочинів і запобіганню випадкам неправомірного застосування сили.

Інтеграція України до Європейського Союзу передбачає реалізацію глибоких економічних і секторальних реформ, спрямованих на адаптацію національної економіки до стандартів, політик і регуляторних вимог ЄС. Ці реформи охоплюють ключові сфери економічного та соціального розвитку, забезпечуючи поступову інтеграцію України до єдиного європейського ринку. Так, у сфері аграрної політики особливе значення має гармонізація українського законодавства зі Спільною аграрною політикою ЄС. Це включає реформування системи земельних відносин, удосконалення механізмів державної підтримки фермерів, а також впровадження європейських стандартів безпечності та якості сільськогосподарської продукції.

У промисловому секторі основними завданнями є модернізація виробничих потужностей, запровадження інноваційних технологій, підвищення енергоефективності та дотримання екологічних норм ЄС, що сприятиме формуванню конкурентоспроможної та сталої промисловості.

Сфера цифровізації вимагає інтеграції сучасних цифрових технологій у всі галузі економіки, розвитку цифрової інфраструктури, адаптації законодавства до європейських регуляторних рамок і підтримки інноваційного потенціалу ІТ-індустрії.

Реформування транспортного сектору передбачає модернізацію транспортної інфраструктури, підвищення безпеки дорожнього руху, а також інтеграцію України до європейської транспортної мережі TEN-T [1].

Не менш важливими напрямками залишаються податкова та митна політика, які потребують створення прозорих і ефективних механізмів оподаткування, боротьби з ухиленням від сплати податків, удосконалення митних процедур і наближення їх до норм і стандартів Європейського Союзу.

У комплексі ці трансформації сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності національної економіки, залученню іноземних інвестицій, покращенню добробуту громадян та зміцненню інституційних засад розвитку України як європейської держави.

23 червня 2022 року Європейська Рада на саміті у Брюсселі ухвалила історичне рішення про надання Україні статусу кандидата на членство в ЄС. Цей статус став вагомим етапом у євроінтеграційному поступі держави, оскільки передбачає поглиблення реформ, прискорення зближення з Європейським Союзом у всіх секторах економіки та поступове входження України до єдиного європейського ринку. Отримання статусу кандидата також відкриває нові можливості для економічного розвитку, зокрема, мова йде про доступ до структурних та інвестиційних фондів ЄС, кошти з яких можуть бути спрямовані на відновлення інфраструктури, зруйнованої війною, та побудову сталої, конкурентоспроможної української економіки. Цей етап визначає не лише зовнішньополітичні пріоритети України, але й її внутрішню трансформацію відповідно до стандартів і цінностей Європейського Союзу.

Попри триваючу повномасштабну війну Україна послідовно реалізує курс на євроінтеграцію, здійснюючи системні демократичні реформи. 2024 рік став визначальним етапом цього процесу. 25 червня 2024 року в Люксембурзі відбулася Перша Міжурядова конференція між Україною та ЄС, яка офіційно відкрила переговорний процес щодо вступу України до ЄС. За два роки після отримання статусу кандидата Україна виконала всі 7 рекомендацій та 4 додаткові вимоги Європейської Комісії. Під час першої конференції Україна представила власну вступну заяву, тоді як Європейський Союз схвалив переговорну рамку, що складається з трьох основних частин: принципів переговорів, їхнього змісту та процедурних положень. Україна успішно виконала чотири базові кроки, необхідні для початку переговорів, серед яких: посилення антикорупційних інституцій, ухвалення законодавства про лобізм, а також упровадження норм щодо захисту прав національних меншин [2].

Офіційне відкриття переговорів стало підтвердженням здатності України здійснювати глибокі структурні реформи навіть в умовах повномасштабної війни. Це свідчить про відданість держави принципам демократії, верховенству права та європейським цінностям, а також про прагнення до сталого економічного розвитку в межах європейської спільноти.

У 2024 році загальний рівень виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом зріс із 77% у 2023 році до 81%, що свідчить про підвищення на 4%. Прогрес виконання завдань у межах Угоди за 2024 рік становив 70%, зокрема, Кабінетом Міністрів України виконано 69% запланованих заходів. Упродовж 2014–2024 років загальний показник реалізації Угоди склав:

- Кабінет Міністрів України — 79%;
- Верховна Рада України — 74%;
- інші органи державної влади — 62% [4].

У 2024 році активно здійснювався процес скринінгу українського законодавства на відповідність праву Європейського Союзу, що становить ключовий етап переговорів про вступ України до ЄС. Так, упродовж 8–9 липня 2024 року відбулася перша двостороння зустріч між Україною та Європейською Комісією в межах офіційного скринінгу відповідності національного законодавства праву ЄС за переговорним розділом 5 «Публічні закупівлі». До роботи української делегації, що налічувала 32 представники з 10 органів державної влади, було залучено фахівців із ключових інституцій.

Під час зустрічі презентовано національну систему публічних закупівель України, зокрема напрями, що охоплюють державно-приватне партнерство, концесії, міжнародні угоди, оборонні закупівлі та механізми оскарження. Захід сприяв отриманню конкретних зауважень і рекомендацій з боку ЄС щодо наближення українського законодавства до *acquis* ЄС, а також забезпечив встановлення робочих контактів для подальшої співпраці в межах відповідної робочої групи та узгодження стратегічного бачення інтеграції України до ринку публічних закупівель ЄС. Сторони наголосили на важливості досягнення повної гармонізації з правом ЄС не лише в контексті виконання Угоди про асоціацію, а й поза її межами. Європейська сторона звернула увагу на недостатню участь іноземних компаній у тендерних процедурах і часті зміни регуляторних правил, що потенційно знижують рівень довіри бізнесу до системи публічних закупівель [4].

У період з 17 по 19 вересня 2024 року відбулася двостороння зустріч між Україною та Європейською Комісією за переговорним розділом 23 «Верховенство права, основоположні права та свободи». Українська делегація, що складалася з 305 представників 47 органів державної влади, представила 24 тематичні презентації, об'єднані у три змістові блоки: «Правосуддя», «Антикорупційна політика» та «Основоположні права». Ці напрями становлять основу демократичного розвитку держави та гарантують належний рівень захисту і реалізації прав людини.

У межах кожного блоку було визначено ключові заходи, спрямовані на:

- забезпечення незалежності судової влади, продовження судової реформи, підвищення прозорості та підзвітності суддів;

- посилення інституційної спроможності антикорупційних органів і забезпечення відкритості їхньої діяльності;
- утвердження основоположних прав людини відповідно до стандартів і цінностей Європейського Союзу [4].

8 жовтня 2024 року відбулася двостороння зустріч між Україною та Європейською Комісією за переговорним розділом «Економічні критерії». До складу української делегації увійшли 69 представників із 16 органів державної влади. У ході зустрічі Українська сторона представила оцінку відповідності національної економіки критеріям ЄС, зокрема щодо забезпечення стабільного функціонування ринкової економіки, підвищення конкурентоспроможності та стимулювання довгострокового економічного зростання. За підсумками обговорення Європейська Комісія надала відповідні рекомендації, які враховуються Міністерством економіки України та іншими державними органами під час підготовки проекту переговорної позиції за цим розділом. Упродовж 8–9 жовтня 2024 року відбулася ще одна двостороння зустріч за переговорними розділами 32 «Фінансовий контроль» та «Реформа публічного управління». Українська делегація налічувала 111 представників із 16 органів державної влади, що засвідчує комплексний підхід держави до підготовки до вступних переговорів з ЄС [4].

10 жовтня 2024 року відбулася двостороння зустріч між Україною та Європейською Комісією за переговорним розділом «Функціонування демократичних інституцій». Участь у ній взяла українська делегація, до складу якої входило 140 представників із 29 органів державної влади. Захід мав на меті представлення поточного стану розвитку демократичних інституцій в Україні, обговорення їхньої відповідності європейським стандартам та окреслення подальших кроків щодо поглиблення інституційної спроможності у контексті процесу євроінтеграції.

Європейський Союз зберігає статус одного з провідних стратегічних партнерів України, який надає безпрецедентну за масштабами фінансову, технічну, гуманітарну, військову та політичну підтримку, спрямовану на сприяння процесу інтеграції України до ЄС.

Станом на поточний період, у межах 381 зареєстрованого проєкту технічної допомоги ЄС реалізуються заходи загальною вартістю близько 992,5 млн євро. Ці проєкти впроваджуються через національні та регіональні програми підтримки, програми прикордонного співробітництва, механізм Twinning, а також через такі ініціативи, як Erasmus+, Креативна Європа, Connecting Europe Facility (CEF), LIFE, EU4Health, Інструмент ядерної безпеки та програма секторальної бюджетної підтримки, обсяг якої у сфері державного управління становить 90 млн євро [4].

Європейський Союз підтримує ініціативу України щодо розширення участі у програмах Союзу, що створює широкі можливості для фінансування

спільних із державами-членами ЄС проєктів у різних сферах, обміну досвідом, підвищення кваліфікації кадрів, координації реформ у ключових секторах економіки, а також для розвитку прикордонної інфраструктури. Загальний обсяг допомоги, наданої Україні з боку Європейського Союзу у 2024 році, становить 813,3 млн доларів США.

Упродовж 2022–2023 років між Україною та Європейським Союзом було укладено міжнародні угоди про участь України у 13 програмах ЄС на період 2021–2027 років. Серед них: «Креативна Європа», Рамкова програма з досліджень та інновацій «Горизонт Європа» і Програма з досліджень та навчання Європейського співтовариства з атомної енергії, LIFE - Програма дій з довкілля та клімату, «Цифрова Європа», програма для співробітництва в митній сфері, програма для співробітництва в галузі оподаткування «Fiscalis», «Єдиний ринок», «Механізм цивільного захисту», «Механізм «Сполучення Європи», «EU4Health», програма щодо боротьби із шахрайством, «Права та цінності», програма у сфері юстиції [4].

Попри значні досягнення у сфері євроінтеграції, процес наближення України до Європейського Союзу супроводжується низкою системних проблем і викликів. Спостерігається певне відставання України від графіка реалізації запланованих реформ. Зокрема, у липні Київ у межах програми Ukraine Facility із 16 передбачених реформ не реалізував три — децентралізацію, реформу судової системи та реформування АРМА. Унаслідок цього Європейський Союз зменшив черговий транш у межах програми Ukraine Facility з €4,5 млрд до €3,05 млрд [7].

Реформування судової системи залишається однією з найскладніших сфер державної політики. Основні проблеми полягають у тривалому заповненні вакансій у Конституційному Суді України та Вищій раді правосуддя, потребі в перезавантаженні Верховного Суду, а також у створенні спеціалізованих адміністративних судів.

Водночас деякі дії української влади у сфері протидії корупції мали негативні наслідки як на зовнішньому, так і на внутрішньому рівнях. Зокрема, 22 липня 2025 р. Верховна Рада ухвалила, а Президент України підписав закон, що передбачав запровадження контролю з боку Генерального прокурора над діяльністю НАБУ і САП. Цей крок викликав гостру критику з боку ЄС і спричинив масштабні громадські протести в різних регіонах України. З огляду на суспільний резонанс, 31 липня 2025 р. незалежність НАБУ і САП була законодавчо відновлена. Тимчасове відхилення від задекларованого євроінтеграційного курсу негативно позначилося як на переговорному процесі, так і на рівні довіри між Україною та Європейським Союзом.

Корупція залишається одним із ключових факторів, що підривають довіру до державних інституцій та ускладнюють виконання зобов'язань перед ЄС.

Серйозною перешкодою є також низька спроможність органів публічного управління ефективно впроваджувати законодавство ЄС. Економічні труднощі, посилені наслідками війни, зокрема зниженням виробничого потенціалу, дефіцитом бюджету та зростанням соціальних витрат, обмежують можливості для стабільного фінансування реформ. Додатковим викликом залишається залежність від зовнішньої допомоги та ризику втрати внутрішньої політичної узгодженості в умовах масштабних трансформацій. Водночас повномасштабна війна, розв'язана Росією, створює безпрецедентні безпекові загрози, що ускладнюють реалізацію інтеграційних планів і знижують темпи економічного відновлення. Не менш важливою проблемою є низький рівень обізнаності частини населення щодо змісту й переваг євроінтеграції, що іноді призводить до соціального скептицизму та недостатньої підтримки реформаторських ініціатив.

У таких умовах особливої ваги набувають євроінтеграційні механізми стримування і противаг, до яких належать:

- подальша імплементація комплексу передвступних реформ у межах Угоди про асоціацію Україна — ЄС;
- виконання пакету зобов'язань у рамках плану Ukraine Facility;
- реалізація результатів скринінгових сесій щодо відповідності національного законодавства праву ЄС;
- впровадження дорожніх карт із питань верховенства права, функціонування демократичних інституцій та реформування державного управління [5].

Темпи просування України на шляху до членства в ЄС залежать як від внутрішніх, так і від зовнішніх чинників. Серед основних внутрішніх перешкод — проблеми у сферах судової реформи, боротьби з корупцією, децентралізації та реформування державного управління. Додатковим ускладненням стали спроби влади тимчасово обмежити незалежність антикорупційних органів. Водночас, з огляду на масштаб російської агресії, Київ змушений зосереджувати значні політичні, дипломатичні, фінансові та кадрові ресурси на обороні держави. За умов тривалої війни на виснаження та обмежених внутрішніх можливостей європейська інтеграція реалізується у скороченому форматі [3].

Тому успішна реалізація євроінтеграційного курсу України потребує послідовності у впровадженні реформ, зміцнення інституційної спроможності, посилення антикорупційних механізмів та активнішої комунікації з громадянським суспільством, що сприятиме глибшій інтеграції до європейського простору.

Висновки. Таким чином, на сучасному етапі співпраця між Україною та Європейським Союзом набуває особливої ваги, адже вона визначає стратегічний напрям розвитку держави. Європейська інтеграція залишається пріоритетом української зовнішньої та внутрішньої політики, навіть попри значні виклики, спричинені триваючою російською агресією. Україна продовжує реалізовувати основні напрями трансформацій — судову реформу, децентралізацію, удоскона-

лення антикорупційного законодавства та реформу державного управління. Водночас реформаторська динаміка має уповільнений характер, що зумовлено необхідністю концентрації політичних, фінансових і кадрових ресурсів на обороні країни. Тимчасові політичні коливання, зокрема спроби обмежити незалежність антикорупційних інституцій, мали негативний вплив на рівень довіри між Україною та ЄС.

Література:

1. Букет Є. Україна — ЄС: яким є шлях до євроінтеграції. URL: <https://armyinform.com.ua/2024/06/28/ukrayina-yes-yakym-ye-shlyah-do-yevrointegracziyi/>
2. Вступ до ЄС: Україна розпочинає офіційний переговорний процес. URL: <https://mon.gov.ua/news/vstup-do-ies-ukraina-rozpochynaie-ofitsiinyi-perehovorni-protses>
3. Євроінтеграція в умовах війни: виклики і перспективи. Центр Разумкова грудень 2022 р. URL: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVA>
4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом за 2024 рік. URL: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf>
5. Зовнішня політика України : особливості, виклики, пріоритети. Деякі експертні оцінки стану і перспектив партнерства України з ЄС, США і НАТО. Вересень 2025. URL: https://razumkov.org.ua/images/2025/09/19/2025_foreign_policy_UKR.pdf
6. Мигаль М. Ukraine Facility від ЄС та програма МВФ: моніторинг виконання Україною індикаторів та структурних маяків. Інститут аналітики та адвокації. URL: <https://surl.li/wbedia>
7. Транш фіндопомоги Ukraine Facility уріжуть, бо Київ не провів всі обіцяні реформи // Українська правда. 25 липня 2025 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/07/25/7523426/>
8. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

References:

1. Buket, Ye. (2024). *Ukraine — YeS: yakym ie shliakh do yevrointehratsii* [Ukraine—EU: What is the path to European integration?]. <https://armyinform.com.ua/2024/06/28/ukrayina-yes-yakym-ye-shlyah-do-yevrointegracziyi/> [in Ukrainian]
2. (2024). *Vstup do YeS: Ukraina rozpichynaie ofitsiinyi perehovorni protses* [Accession to the EU: Ukraine begins the official negotiation process]. MOU. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/news/vstup-do-ies-ukraina-rozpochynaie-ofitsiinyi-perehovorni-protses> [in Ukrainian].
3. (2022, December). *Yevrointehratsiia v umovakh viiny: vyklyky i perspektyvy* [European integration in wartime: challenges and prospects]. Razumkov Centre. Retrieved from: <https://razumkov.org.ua/images/2022/12/28/2022-MATRA-IV-KVA> [in Ukrainian].
4. (2024). *Zvit pro vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom za 2024 rik* [Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union for 2024]. Government Office for Coordination of European and Euro-Atlantic Integration of Ukraine. Retrieved from: <https://eu-ua.kmu.gov.ua/wp-content/uploads/Zvit-pro-vykonannya-Ugody-pro-asotsiatsiyu-za-2024-rik.pdf> [in Ukrainian].
5. (2025, September). *Zovnishnia polityka Ukrainy: osoblyvosti, vyklyky, priorytety. Deiaki ekspertni otsinky stanu i perspektyv partnerstva Ukrainy z YeS, SShA i NATO* [Ukraine's foreign policy: features, challenges, priorities. Some expert assessments of the state and prospects of Ukraine's partnership with the EU, USA and NATO]. (Razumkov Centre. Retrieved from: https://razumkov.org.ua/images/2025/09/19/2025_foreign_policy_UKR.pdf [in Ukrainian].

6. Myhal, M. (2024). Ukraine Facility vid YeS ta prohrama MVF: monitorynh vykonannia Ukrainoiu indyikatoriv ta strukturnykh maiakiv [The EU's Ukraine Facility and the IMF Programme: Monitoring Ukraine's implementation of indicators and structural benchmarks]. Instytut analityky ta advokatsii. <https://surl.li/wbedia> [in Ukrainian]

7. (2025, July 25). Transh findopomohy Ukraine Facility urizhut, bo Kyiv ne proviv vsi obitsiani reformy [Ukraine Facility aid tranche reduced as Kyiv failed to implement all promised reforms]. Ukrainska Pravda. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/07/25/7523426/> [in Ukrainian].

8. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Verkhovna Rada of Ukraine. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in Ukrainian].

УДК 35:004.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-292-301](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-292-301)

Ситник Тарас Ігорович кандидат наук з державного управління, старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування, Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0005-6816-8787>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ МАСОВОГО ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ НА БАЗІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. Метою статті є теоретичне обґрунтування концепції забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту. Об'єктом дослідження виступає система публічного управління, що трансформується під впливом цифровізації та впровадження технологій на базі штучного інтелекту. В статті розглядається проблема забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту. У роботі використано авторське розуміння інтелектуалізації як процесу, який передбачає формування такого роду умов, що уможливають стимулювати розумові здібності з подальшим їх використанням індивідуально або групово з метою виконання поставлених завдань та підвищення інноваційної активності, що дозволяє по новому інтерпретувати зміст трансформацій публічного сектору з урахуванням ролі знань, компетентностей і аналітичного мислення. Встановлено, що ключовим елементом інтелектуалізації є розвиток компетентностей публічних службовців у сфері роботи з даними, інтерпретації результатів функціонування систем на базі штучного інтелекту, оцінювання етичних та соціальних наслідків цифрових рішень, а також формування організаційної культури, орієнтованої на постійне навчання і пошук інноваційних рішень. Охарактеризовано напрями впровадження технологій на базі штучного інтелекту у процеси публічного управління, що включають аналітичну підтримку політичних рішень, моделювання сценаріїв розвитку, прогнозування ризиків та персоналізацію публічних послуг, при цьому доведено, що їх ефективність безпосередньо залежить від рівня інтелектуалізації. Доведено, що забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту є не просто одним з можливих напрямів модернізації, а стратегічною передумовою збереження спроможності держави ефективно реагувати на складні суспільні виклики, підтримувати довіру громадян і стимулювати інноваційний розвиток.

Ключові слова: публічне управління, система публічного управління, інтелектуалізація, технології на базі штучного інтелекту, цифрова трансформація, людський капітал

Sytnyk Taras Ihorovych Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies, Lviv, <https://orcid.org/0009-0005-6816-8787>

ENSURING INTELLECTUALIZATION OF THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM IN THE CONDITIONS OF MASS IMPLEMENTATION OF TECHNOLOGIES BASED ON ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Abstract. The purpose of the article is to theoretically substantiate the concept of ensuring the intellectualization of the public administration system in the conditions of mass implementation of technologies based on artificial intelligence. The object of the study is the public administration system, which is transformed under the influence of digitalization and the implementation of technologies based on artificial intelligence. The article considers the problem of ensuring the intellectualization of the public administration system in the conditions of mass implementation of technologies based on artificial intelligence. The work uses the author's understanding of intellectualization as a process that involves the formation of such conditions that make it possible to stimulate mental abilities with their subsequent use individually or in groups in order to fulfill the tasks set and increase innovative activity, which allows for a new interpretation of the content of public sector transformations, taking into account the role of knowledge, competencies and analytical thinking. It has been established that the key element of intellectualization is the development of public servants' competencies in the field of working with data, interpreting the results of the functioning of systems based on artificial intelligence, assessing the ethical and social consequences of digital solutions, as well as the formation of an organizational culture focused on continuous learning and the search for innovative solutions. The directions of implementing technologies based on artificial intelligence in public administration processes are characterized, which include analytical support for political decisions, modeling development scenarios, risk forecasting and personalization of public services, while it is proven that their effectiveness directly depends on the level of intellectualization. It has been proven that ensuring the intellectualization of the public administration system in the context of the mass introduction of technologies based on artificial intelligence is not just one of the possible directions of modernization, but a strategic prerequisite for maintaining the state's ability to effectively respond to complex social challenges, maintain the trust of citizens and stimulate innovative development.

Keywords: public administration, public administration system, intellectualization, technologies based on artificial intelligence, digital transformation, human capital

Постановка проблеми. Інтелектуалізація системи публічного управління набуває особливої актуальності в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту, оскільки саме вона визначає здатність органів влади адаптуватися до стрімких змін зовнішнього середовища, інформаційних потоків і суспільних очікувань. Інтелектуалізація це процес, який передбачає формування такого роду умов, що уможливають стимулювати розумові здібності з подальшим їх використанням індивідуально або групово з метою виконання поставлених завдань та підвищення інноваційної активності. У контексті публічного управління це означає створення інституційних, організаційних і технологічних передумов для того, щоб управлінські рішення ґрунтувалися не лише на формальних регламентах, а й на глибокому осмисленні даних, здатності до критичного аналізу, стратегічного бачення та креативного опрацювання суспільних проблем. Масове впровадження систем на базі штучного інтелекту загострює потребу в такій інтелектуалізації, оскільки без належної підготовки людського капіталу, без розвитку компетентностей публічних службовців у сфері аналітики, інтерпретації результатів роботи цифрових платформ і відповідального використання алгоритмів зростає ризик технократизації управління, підміни змістовної політики суто автоматизованими процедурами. Інтелектуалізована система публічного управління перетворює технології на базі штучного інтелекту з пасивного інструменту обробки даних на активний засіб підтримки обґрунтованих рішень, який дозволяє поєднати людську здатність до оцінювання контексту, етичних наслідків і довгострокових ефектів з високою швидкістю обчислень, прогнозування і моделювання сценаріїв.

Метою статті є теоретичне обґрунтування концепції забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту. Об'єктом дослідження виступає система публічного управління, що трансформується під впливом цифровізації та впровадження технологій на базі штучного інтелекту.

Огляд наукових джерел. У сучасній науковій літературі інтелектуалізація все частіше розглядається як ключова передумова оновлення систем управління, однак акценти здебільшого зміщені у бік підприємницького сектору, тоді як публічне управління лише починає адаптувати ці підходи [1-12]. До прикладу, В. Лелик [1] наголошує, що підвищення ефективності процесу інтелектуалізації можливе лише за умови цілеспрямованого використання механізмів державного управління, які формують середовище для розвитку і реалізації інтелектуального потенціалу. Значний внесок у розроблення категорії інтелектуалізації зроблено у

працях, присвячених управлінню розвитком підприємств, насамперед торговельних. В. Павлова та К. Хаврова [2] пропонують концепцію системи управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств, у якій структуровано елементи, суб'єкти та інструменти такого управління. Дослідниці розглядають інтелектуалізацію як інтеграцію знанневих, інноваційних та організаційних компонентів у єдину управлінську систему, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності підприємств. Окремий пласт досліджень стосується проблеми мотивації та організації праці на засадах інтелектуалізації. Л. Тертична та А. Паламарчук [3] аналізують стимулювання праці на принципах інтелектуалізації в системі менеджменту продуктивності та доводять, що підвищення результативності неможливе без орієнтації на розвиток творчого потенціалу працівників, їх здатності до самостійного аналізу й ініціювання змін. Авторки обґрунтовують необхідність поєднання матеріальних і нематеріальних стимулів, створення умов для безперервного навчання і залучення персоналу до процесів удосконалення управління. Важливим напрямом розвитку концепції інтелектуалізації є дослідження безпекової діяльності підприємств. А. Штангрет та В. Шляхетко [4] розглядають інтелектуалізацію управління безпековою діяльністю підприємства і доводять, що ефективне забезпечення безпеки потребує переходу від реактивних, фрагментарних заходів до системи, яка спирається на аналітичні моделі, прогнозування загроз, поєднання різних джерел інформації та знань. З. Равлінко [5] уточнює базові теоретичні засади інтелектуалізації безпекової діяльності торговельних підприємств, систематизує підходи до трактування цього поняття, окреслює його структурні компоненти і взаємозв'язки із загальною стратегією розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. Інтелектуалізація системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту пов'язана з глибокою трансформацією логіки прийняття рішень, організації управлінських процесів і розуміння ролі публічного службовця у сучасному суспільстві знань. Це означає, що у центрі модернізації публічного управління повинна знаходитися не сама цифрова інфраструктура, а формування середовища, у якому аналітичне мислення, креативність, здатність до передбачення наслідків, опрацювання великих обсягів інформації і міждисциплінарна взаємодія стають базовими характеристиками органів влади. Технології на базі штучного інтелекту у цьому контексті розглядаються як каталізатор, що посилює можливості людини, а не як заміник людського мислення, тому завданням інтелектуалізації стає узгодження потенціалу цих технологій із цінностями публічного управління, принципами демократичної підзвітності та потребами громадян (табл.1).

Таблиця 1.

Сутнісні засади поняття інтелектуалізації системи публічного управління

Аспект	Характеристика
Базове розуміння інтелектуалізації	Інтелектуалізація це процес, який передбачає формування такого роду умов, що уможливають стимулювати розумові здібності з подальшим їх використанням індивідуально або групово з метою виконання поставлених завдань та підвищення інноваційної активності у публічному управлінні
Роль людського капіталу	Центральним ресурсом системи публічного управління стають знання, компетентності, аналітичне мислення, здатність до творчого опрацювання інформації та до спільного вироблення рішень
Організаційний вимір	Інтелектуалізація проявляється у зміні організаційної культури, переході від формального виконання процедур до аналітико орієнтованої взаємодії, розвитку інституцій, що підтримують навчання та обмін знаннями
Стратегічна спрямованість	Інтелектуалізація системи публічного управління слугує основою для підвищення якості рішень, інноваційної активності органів влади та здатності держави відповідати на складні суспільні виклики

Сформовано автором

Масове впровадження систем на базі штучного інтелекту створює якісно нові можливості для публічного управління, пов'язані з прогнозуванням наслідків політик, моделюванням сценаріїв розвитку територій, раннім виявленням ризиків, персоналізацією публічних послуг і оптимізацією використання ресурсів. Водночас без інтелектуалізації організаційної культури, без розвитку спроможності публічних службовців критично інтерпретувати результати роботи алгоритмів, ставити правильні запитання до даних і бачити ширший соціальний контекст рішень, ці системи можуть відтворювати упередження, посилювати інформаційну асиметрію, формувати ілюзію об'єктивності там, де потрібна етична і політична відповідальність. Саме тому дослідження механізмів узгодження людського інтелекту і технологій на базі штучного інтелекту набуває особливого значення, адже мова йде про побудову такої архітектури публічного управління, де автоматизовані інструменти підсилюють людську здатність до осмислення, а не нівелюють її (табл.2).

Таблиця 2.

Вплив масового впровадження систем на базі штучного інтелекту на процес інтелектуалізації

Напрямок впливу	Прояв у системі публічного управління	Наслідки для інтелектуалізації
Опрацювання великих масивів даних	Системи на базі технологій штучного інтелекту забезпечують швидке збирання, оброблення та узагальнення інформації з різних джерел	Підсилюється аналітичний компонент управлінських рішень, зростає потреба у розвитку компетентностей інтерпретації даних у публічних службовців
Підтримка прийняття рішень	Алгоритмічні моделі пропонують сценарії дій, прогнози наслідків, оцінки ризиків для різних варіантів політик	Інтелектуалізація спрямовується на поєднання людського судження і результатів роботи систем на базі технологій штучного інтелекту для обґрунтування рішень
Трансформація управлінських процесів	Автоматизація рутинних операцій, цифрові сервіси для громадян, нові формати взаємодії між органами влади	Звільняється ресурс для розумової праці вищого рівня, посилюється роль креативних та стратегічних функцій у роботі публічних службовців

Сформовано автором

Забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління передбачає реалізацію комплексу взаємопов'язаних кроків у сферах кадрової політики, нормативно правового регулювання, інституційного дизайну та цифрової інфраструктури. Необхідним є формування нових профілів компетентностей публічних службовців, де поряд із знанням законодавства та процедур важливе місце посідають навички роботи з даними, розуміння принципів функціонування систем на базі штучного інтелекту, володіння методами системного аналізу і стратегічного мислення. Паралельно потрібне створення прозорих правил використання технологій на базі штучного інтелекту у публічному секторі, включно з вимогами до якості даних, пояснюваності алгоритмів, запобігання дискримінаційним практикам та механізмами громадського контролю. Інтелектуалізація вимагає також інституційного закріплення форматів міжвідомчої і міжсекторальної співпраці, залучення наукових установ, бізнесу та громадських організацій до спільного аналізу проблем і спільного конструювання рішень, що спираються на поєднання різних типів знань (табл.3).

Таблиця 3.

Ресурсне забезпечення процесу інтелектуалізації системи публічного управління

Вид ресурсу	Зміст
Кадровий ресурс	Кадрове забезпечення інтелектуалізації передбачає не просто наявність достатньої кількості публічних службовців, а формування корпусу фахівців з високим рівнем аналітичного, критичного та стратегічного мислення. Йдеться про працівників, які здатні працювати з великими масивами даних, інтерпретувати результати функціонування систем на базі технологій штучного інтелекту, оцінювати їх можливі наслідки для суспільства. Важливим елементом стає розбудова системи безперервного навчання, яка включає програми підвищення кваліфікації, розвиток навичок роботи з цифровими інструментами, опанування сучасних методів аналізу політики та управлінського консультування
Інформаційно аналітичний ресурс	Інформаційно аналітичне забезпечення процесу інтелектуалізації пов'язане зі створенням цілісної системи збирання, накопичення, верифікації та опрацювання даних, які використовуються для прийняття управлінських рішень. Йдеться про якісні реєстри, бази даних, аналітичні платформи, інструменти візуалізації та моделювання, що дають змогу перетворювати розрізнену інформацію у знання, придатні для практичного застосування. Особливого значення набуває інтеграція різних джерел даних, включно зі статистичною інформацією, адміністративними записами, результатами опитувань, експертними оцінками та аналітичними продуктами, які генерують системи на базі технологій штучного інтелекту
Фінансовий та організаційний ресурс	Фінансове забезпечення інтелектуалізації передбачає стабільне і достатнє фінансування програм цифрової трансформації, розроблення та впровадження систем на базі технологій штучного інтелекту, модернізації інфраструктури, а також інвестиції у навчання публічних службовців. Важливо не лише виділити кошти, а й закласти у бюджетних документах довгострокові пріоритети підтримки інтелектуально орієнтованих реформ. Організаційний ресурс проявляється у здатності органів влади створювати ефективні структури управління проєктами, координувати діяльність різних підрозділів, запроваджувати гнучкі форми роботи, міжвідомчі робочі групи, лабораторії інновацій
Інституційно нормативний та технологічний ресурс	Інституційно нормативне забезпечення включає розроблення і впровадження правил, процедур, стандартів, що регулюють використання технологій на базі штучного інтелекту у публічному управлінні, визначають вимоги до прозорості алгоритмів, захисту персональних даних, запобігання дискримінаційним практикам. Воно охоплює також створення спеціалізованих інституцій або підрозділів, відповідальних за координацію інтелектуалізації, вироблення етичних кодексів використання цифрових технологій. Технологічний ресурс пов'язаний з наявністю сучасної цифрової інфраструктури, обчислювальних потужностей, програмних рішень, які забезпечують функціонування аналітичних систем, платформ електронної взаємодії та сервісів для громадян

Сформовано автором

У підсумку зазначимо, що ажливість розроблення та впровадження механізмів забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління полягає також у тому, що сучасні технології на базі штучного інтелекту змінюють саму природу взаємодії між державою і громадянами, бізнесом, інститутами громадянського суспільства. Без якісного посилення інтелектуальної складової публічного управління, без формування середовища, у якому розумові здібності службовців, експертів, аналітиків і громадськості цілеспрямовано стимулюються і використовуються для спільного розв'язання проблем, такі технології можуть поглиблювати нерівність доступу до послуг, знижувати прозорість рішень і підривати довіру до держави. Натомість орієнтація на інтелектуалізацію дозволяє перетворити масове впровадження систем на базі штучного інтелекту на чинник підвищення інноваційної активності в публічному секторі, розвитку нових форм участі громадян, удосконалення механізмів оцінювання результативності політик, та посилення спроможності держави реагувати на складні виклики.

Висновки. Отже, забезпечення інтелектуалізації системи публічного управління в умовах масового впровадження технологій на базі штучного інтелекту є не просто одним з можливих напрямів модернізації, а стратегічною передумовою збереження спроможності держави ефективно реагувати на складні суспільні виклики, підтримувати довіру громадян і стимулювати інноваційний розвиток. Оскільки інтелектуалізація це процес, який передбачає формування такого роду умов, що уможливлюють стимулювати розумові здібності з подальшим їх використанням індивідуально або групово з метою виконання поставлених завдань та підвищення інноваційної активності, дослідження цієї теми дозволяє поєднати осмислення ролі людського капіталу, організаційної культури, знанневих ресурсів та цифрових технологій у єдину концепцію розвитку публічного управління. Результати такого дослідження можуть стати підґрунтям для оновлення освітніх програм для публічних службовців, удосконалення нормативно правових актів, створення інтелектуальних цифрових екосистем та формування нових стандартів прозорості й підзвітності, що разом сприятиме переходу від формально процедурної моделі державного управління до по справжньому інноваційної, аналітично орієнтованої та людиноцентричної.

Література:

1. Лелик В.М. Уможливлення підвищення ефективності процесу інтелектуалізації через механізми державного управління. «Публічне управління і адміністрування в Україні» Випуск 45. 2025. С. 288-292.
2. Павлова В. А., Хаврова К. С. Система управління інтелектуалізацією діяльності торговельних підприємств. Академічний огляд. 2020. №1(52). С. 50- 57.
3. Тертична Л. І., Паламарчук А. Б. Стимулювання праці на принципах інтелектуалізації в системі менеджменту продуктивності. Економіка та суспільство. 2024. №6. С. 62-110

4. Штангрет А. М., Шляхетко В. В. Інтелектуалізація управління безпековою діяльністю підприємства. Причорноморські економічні студії. 2021. Вип. 67. С. 54–59.

5. Равлінко З. П. Базові теоретичні засади інтелектуалізації безпекової діяльності торговельних підприємств. Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. 2024. № 3 (133). С. 83–87.

6. Островська Г. Й. Мотивування персоналу щодо підвищення рівня інтелектуалізації праці в умовах новітньої управлінської парадигми. Review of transport economics and management. 2022. № 7(23). С. 156–167.

7. Кащук К. М. Сутність та специфічні риси емоційного інтелекту у менеджменті та самоменеджменті. Імплементація наукових засад та перспектив досконалої маркетингової діяльності підприємств як ринково-орієнтованої концепції їх розвитку: колект. монографія. Житомир : Вид-во Євенок О. О., 2017. 450 с.

8. Verbova, O., Pachomova, T., Prots, R., Martusenko, I., Gorska, M., & Bondarenko, L. Changes in demand and supply in the alternative energy market (using the example of solar energy) of the european union. Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice, 4(63), 2025, 419–427. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4915>

9. Колісніченко П.Т., Терещенко Є.Ю., Школенко О.Б. Концептуальний підхід до класифікації цифрових бізнес-моделей торговельних підприємств. Науково-виробничий журнал «Бізнес навігатор». Випуск 5 (82) 2025. С.35-41 DOI: <https://doi.org/10.32782/business-navigator.82-6>

10. Штангрет А., Силкін О., Шляхетко В. Трудова міграція як зовнішня загроза для кадрової безпеки підприємства. № 10(38), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 190-201. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-190-201](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-190-201)

11. Штангрет А., Силкін О. Безпекові аспекти управління персоналом в умовах гіпердинамічного зовнішнього середовища. № 9(37), 2024. Наукові інновації та передові технології. С. 227-237. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237)

12. Gorski T. Public administration mechanisms in the field of digital development of small and medium-sized businesses in EU. Věda a perspektivy № 10(53) 2025 . P.165-174 DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10\(53\)-165-173](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10(53)-165-173)

References:

1. Lelyk, V. M. (2025). Umozhlyvlenня pidvyshchennia efektyvnosti protsesu intelektualizatsii cherez mekhanizmy derzhavnoho upravlinnia [Enabling the increase in the efficiency of the intellectualization process through public administration mechanisms]. Publichne upravlinnia i administruvannia v Ukraini – Public Governance and Administration in Ukraine, 45, 288–292. [in Ukrainian].

2. Pavlova, V. A., & Khavrova, K. S. (2020). Systema upravlinnia intelektualizatsiieiu diialnosti torhovelnykh pidpriemstv [System for managing the intellectualization of trade enterprises activities]. Akademichnyi ohliad – Academic Review, 1(52), 50–57. [in Ukrainian].

3. Tertychna, L. I., & Palamarchuk, A. B. (2024). Stymuliuvannia pratsi na pryntsypakh intelektualizatsii v systemi menedzhmentu produktyvnosti [Labor incentives based on the principles of intellectualization in the productivity management system]. Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society, 6, 62–110. [in Ukrainian].

4. Shtangret, A. M., & Shliakhetko, V. V. (2021). Intelektualizatsiia upravlinnia bezpekovoio diialnistiu pidpriemstva [Intellectualization of the management of an enterprise's security activities]. Prychornomorski ekonomichni studii – Black Sea Economic Studies, 67, 54–59. [in Ukrainian].

5. Ravlinko, Z. P. (2024). Bazovi teoretychni zasady intelektualizatsii bezpekovoio diialnosti torhovelnykh pidpriemstv [Basic theoretical principles of intellectualization of security activities of trade enterprises]. Derzhava ta rehiony Serii Ekonomika ta pidpriemnytstvo – State and Regions Series Economics and Entrepreneurship, 3(133), 83–87. [in Ukrainian].

6. Ostrovska, H. Y. (2022). Motyvuvannia personalu shchodo pidvyshchennia rivnia intelektualizatsii pratsi v umovakh novitnoi upravlinskoï paradyhmy [Motivating personnel to increase the level of labor intellectualization in the conditions of a modern managerial paradigm]. *Review of Transport Economics and Management*, 7(23), 156–167. [in Ukrainian].
7. Kashchuk, K. M. (2017). Sutnist ta spetsyfichni rysy emotsiinoho intelektu u menedzhmenti ta samomenedzhmenti [The essence and specific features of emotional intelligence in management and self management]. *Implementatsiia naukovykh zasad ta perspektyv doskonaloi marketynhovoï diïalnosti pidpriemstv yak rynkovo oriientovanoi kontseptsii yikh rozvytku kolektyvna monohrafiia*. Zhytomyr Vydavnytstvo Yevenok O. O. 450 pages. [in Ukrainian].
8. Verbova, O., Pachomova, T., Prots, R., Martusenko, I., Gorska, M., & Bondarenko, L. (2025). Changes in demand and supply in the alternative energy market using the example of solar energy of the European Union. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 4(63), 419–427. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.4.63.2025.4915> [in English].
9. Kolisnichenko, P. T., Tereshchenko, Ye. Yu., & Shkolenko, O. B. (2025). Kontseptualnyi pidkhid do klasyfikatsii tsyfrovyykh biznes-modelei torhovelynykh pidpriemstv [Conceptual approach to the classification of digital business models of trade enterprises]. *Naukovo-vyrobnychyï zhurnal Biznes navihator – Scientific and Production Journal Business Navigator*, 5(82), 35–41. <https://doi.org/10.32782/business-navigator.82-6> [in Ukrainian].
10. Shtangret, A., Sylkin, O., & Shliakhetko, V. (2024). Trudova mihratsiia yak zovnishnia zahroza dlia kadrovoi bezpeky pidpriemstva [Labor migration as an external threat to an enterprise's personnel security]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 10(38), 190–201. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10\(38\)-190-201](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-10(38)-190-201) [in Ukrainian].
11. Shtangret, A., & Sylkin, O. (2024). Bezpekov i aspekty upravlinnia personalom v umovakh hiperdynamichnoho zovnishnoho seredovyshcha [Security aspects of personnel management under hyperdynamic external environment]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii – Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 9(37), 227–237. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9\(37\)-227-237](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-9(37)-227-237) [in Ukrainian].
12. Gorski, T. (2025). Public administration mechanisms in the field of digital development of small and medium-sized businesses in the European Union. *Věda a perspektivy*, 10(53), 165–174. [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10\(53\)-165-173](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2025-10(53)-165-173) [in English].

УДК 351.746:615.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-302-317](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-302-317)

Ситник Григорій Петрович доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри глобальної та національної безпеки, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3083-5733>

Таран Євген Іванович кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри глобальної та національної безпеки, Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-1822-6978>

ВПРОВАДЖЕННЯ СТАНДАРТІВ НАТО В ОСВІТНЬО-КВАЛІФІКАЦІЙНІ ВИМОГИ ДО КЕРІВНИХ КАДРІВ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. У статті проаналізовано стан впровадження стандартів НАТО у сфері освітньо-кваліфікаційних вимог до керівних кадрів військової медицини в Україні. Досліджено нормативно-правове регулювання підготовки військово-медичних фахівців, зокрема аналіз законодавчих актів України й основних наказів Міністерства оборони, які визначають кваліфікаційні критерії та процедури атестації. Визначено, що існуюча система частково відображає національні потреби, однак залишається переважно формальною, неспроможною адекватно оцінити управлінські, командні, кризові компетентності, які є невід’ємними у військовій медицині. Доведено необхідність адаптації й інтеграції стандартів НАТО (зокрема STANAG 2122, 2560, 2879) як комплексного механізму, що сприяє уніфікації освітніх програм, сертифікації кадрів та впровадженню аудиту медичних підрозділів відповідно до міжнародних зразків. Показано, що сучасний підхід НАТО базується на компетентнісній моделі, що включає оцінку лідерських, організаційних і етичних показників, а не лише формальних кваліфікаційних ознак. Зроблено висновок, що відсутність єдиного центру стандартизації, механізмів незалежного аудиту, а також цифрових систем управління даними значно знижує ефективність національної системи. Визначено перспективні напрями подальшої науково-практичної діяльності: розроблення національної компетентнісної рамки для керівних медичних кадрів, впровадження тренінгових програм і симуляційних вправ,

стандартизація визнання міжнародного досвіду участі у операціях, а також створення інституту сертифікованих аудиторів з урахуванням методології НАТО. Це сприятиме підвищенню рівня оперативної сумісності, професійної спроможності і управлінської культури військово-медичних підрозділів у складних умовах сучасної безпеки. Обґрунтовано необхідність комплексної інституційної трансформації, яка поєднує нормативно-правові, освітні та управлінські виміри, що є визначальними для успішної інтеграції України в євроатлантичні структури.

Ключові слова: державне регулювання, підготовка керівних кадрів у сфері військової медицини, стандарти НАТО, сертифікація кадрів, компетентнісний підхід, євроатлантична інтеграція.

Sytnyk Hryhorii Petrovych Doctor of Sciences of Public Administration, Full Professor, Head of the Department of Global and National Security Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3083-5733>

Taran Yevhenii Ivanovych Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Global and National Security Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-1822-6978>

IMPLEMENTATION OF NATO STANDARDS IN EDUCATIONAL AND QUALIFICATION REQUIREMENTS FOR LEADERSHIP PERSONNEL IN MILITARY MEDICINE IN UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract: The article analyzes the current state of implementing NATO standards in the educational and qualification requirements for leadership personnel in military medicine in Ukraine. The study examines the legal and regulatory framework governing the training of military medical professionals, including an analysis of Ukrainian legislation and key Ministry of Defense orders that define qualification criteria and certification procedures. It is determined that the existing system partially addresses national needs but remains largely formal, insufficiently capable of adequately assessing managerial, command, and crisis competencies, which are essential in military medicine. The necessity of adapting and integrating NATO standards (notably STANAG 2122, 2560, 2879) as a comprehensive mechanism is demonstrated, facilitating the unification of educational programs, personnel certification, and the implementation of medical unit audits according to international models. The article shows that the modern NATO approach is based on a competency

model that evaluates leadership, organizational, and ethical performance rather than solely formal qualifications. The study concludes that the absence of a centralized standardization authority, independent audit mechanisms, and digital data management systems significantly reduces the effectiveness of the national system. Prospective directions for further scientific and practical activity are identified, including the development of a national competency framework for leadership personnel in military medicine, implementation of training programs and simulation exercises, standardization of recognition for international operational experience, and the establishment of certified auditors based on NATO methodology. These measures are expected to enhance operational interoperability, professional capacity, and managerial culture of military medical units under complex security conditions. The article substantiates the need for comprehensive institutional transformation that integrates legal, educational, and managerial dimensions, which are crucial for Ukraine's successful integration into Euro-Atlantic structures.

Keywords: state regulation, leadership training in military medicine, NATO standards, personnel certification, competency-based approach, Euro-Atlantic integration.

Постановка проблеми. У сучасних умовах посилення загроз національній безпеці, інтенсифікації міжнародного військового співробітництва та орієнтації України на інтеграцію до євроатлантичних структур питання ефективного медичного забезпечення військових формувань набуває першочергового значення. Якість та своєчасність медичної допомоги у військових операціях прямо залежать не лише від матеріально-технічного та логістичного забезпечення, але й від професійної підготовки керівних кадрів військово-медичних служб, які формують політику, організовують медичні операції, управляють ресурсами та координують цивільно-військову взаємодію у кризових умовах. Впровадження стандартів НАТО у систему підготовки й кваліфікаційні вимоги до таких кадрів розглядається як стратегічна необхідність для досягнення оперативної й технічної сумісності, підвищення рівня управлінської професійності та адаптації процедур до сучасних форм ведення бойових і миротворчих операцій. Водночас процес адаптації стандартів Альянсу до українського контексту стикається з комплексом системних проблем: нормативно-правова база неповністю відображає потреби інтеграції стандартів, існуючі освітні програми військово-медичних закладів не мають уніфікованих компетентнісних критеріїв, а механізми сертифікації й атестації керівних медичних кадрів відсутні або фрагментарні; до того ж, спадщина централізованих радянських підходів до структури й прийняття рішень створює бар'єри для імплементації більш гнучких і децентралізованих процедур, притаманних стандартам НАТО. Водночас існують організаційні перешкоди: недостатня міжвідомча координація між Міністерством оборони, Міністерством

охорони здоров'я та Міністерством освіти і науки; відсутність чітких механізмів цивільно-військової інтеграції в освіті та клінічній практиці; обмежені ресурси для навчання та підвищення кваліфікації, зокрема для практичних тренінгів з тактичної медицини, логістики медичного забезпечення та кризового менеджменту. Все це призводить до ризику формального запозичення окремих процедур НАТО без інституційної адаптації, що може знизити ефективність реформ і створити невідповідність між очікуваними стандартами та реальною спроможністю системи. Отже, науково-практична проблема, що потребує всебічного дослідження, полягає у визначенні змісту, структурних компонентів і процедур трансформації освітньо-кваліфікаційних вимог для керівних кадрів військової медицини в Україні з урахуванням стандартів НАТО та національних особливостей, а також у розробці механізмів їхнього впровадження і сертифікації, які забезпечать сумісність, оперативну придатність та стійкість системи медичного забезпечення в умовах сучасних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика стандартизації та оцінювання спроможностей медичних підрозділів Збройних Сил України активно розробляється у сучасній науці. Зокрема, В.Лівінський, В. Жаховський, А. Швець, О. Іванько, Д. Ковида [7] наголошують на необхідності гармонізації національних стандартів медичного забезпечення з вимогами НАТО, а також підкреслюють роль єдиних критеріїв оцінки готовності військово-медичних підрозділів. Є. Зуй [13] розробив методичний підхід до кількісного оцінювання спроможностей медичних підрозділів, що може стати основою для побудови системи внутрішнього аудиту та сертифікації у межах національної моделі військової медицини. У контексті інтеграції стандартів НАТО, В. Гридчина [14] досліджує впровадження стандартів Альянсу у військову освіту, підкреслюючи, що ефективна імплементація можлива лише за умов підготовки персоналу з урахуванням системних вимог. Серед зарубіжних джерел варто виокремити дослідження Р. Леоне та співавт. [10], у якому запропоновано універсальну рамкову модель оцінки військово-медичних систем різних країн, що враховує управлінські, логістичні та клінічні компоненти. Й. Фрассіні [12] аналізує еволюцію інституту військових лікарів і фахівців з аерокосмічної медицини в НАТО, акцентуючи на системності підходів до акредитації і професійного аудиту. Значну методологічну основу для уніфікації військово-медичних стандартів становлять документи НАТО - STANAG 2122 [8], STANAG 2560 (AMedP-1.6) [9] та STANAG 2879 [11], які регламентують вимоги до підготовки персоналу, оцінки медичних підрозділів та управління масовими медичними інцидентами. Серед офіційних джерел України фундаментальне значення мають Воєнно-медична доктрина України [3] та Інструкція про порядок присвоєння кваліфікаційних категорій військовослужбовцям у сфері охорони здоров'я [4-6], які визначають засади функціонування системи військової медицини та

професійного розвитку медичного персоналу. Аналіз наукових і нормативних джерел засвідчує, що сучасна українська система військово-медичного забезпечення поступово інтегрується у стандарти НАТО, проте зберігаються значні прогалини, зокрема впровадження єдиних критеріїв оцінки спроможностей медичних підрозділів, механізмів їх сертифікації тощо. Це створює передумови для подальших досліджень, спрямованих на удосконалення діяльності військово-медичних підрозділів та їх керівників.

Мета статті – проаналізувати стан впровадження стандартів НАТО в освітньо-кваліфікаційні вимоги до керівних кадрів у сфері військової медицини в Україні, ідентифікувати ключові бар'єри та ризики при їх імплементації та запропонувати перспективні напрями удосконалення підготовки керівних кадрів з урахуванням міжнародних практик і національного контексту

Виклад основного матеріалу. Система нормативно-правового регулювання підготовки керівних кадрів у сфері військової медицини в Україні має багаторівневу структуру, що включає загальні закони, які визначають основи державної політики у сферах охорони здоров'я та оборони, а також спеціальні підзаконні акти Міністерства оборони України, що регламентують порядок присвоєння, підтвердження та вдосконалення кваліфікації військово-медичних фахівців. Аналіз зазначених документів дозволяє окреслити ключові правові рамки, у межах яких має відбуватися адаптація освітньо-кваліфікаційних вимог до стандартів НАТО.

Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» № 2801-ХІІ від 19 листопада 1992р. [1] є базовим нормативним актом, який визначає правові, організаційні та соціально-економічні засади охорони здоров'я в Україні. Він закріплює основні принципи державної політики у сфері охорони здоров'я, включаючи право громадян на медичну допомогу, державне управління системою охорони здоров'я, а також вимоги до професійної діяльності медичних працівників. У статтях 74-77 закону підкреслено необхідність безперервного професійного розвитку медичних кадрів, їх атестації та підвищення кваліфікації.

Закон України «Про оборону України» № 1932-ХІІ від 6 грудня 1991 р. [2] встановлює основні принципи організації оборони держави, структуру та функції сектору безпеки і оборони. У його положеннях визначено, що медичне забезпечення Збройних Сил України є складовою системи оборонної готовності, а Міністерство оборони здійснює державне управління у цій сфері. Для досліджуваної теми закон має значення як системоутворюючий документ, що закріплює відповідальність держави за підготовку професійних кадрів, здатних забезпечити медичну підтримку військових операцій. В контексті інтеграції до НАТО цей закон створює загально-організаційні умови для запровадження євроатлантичних стандартів у військовій медицині, але потребує розвитку у

вигляді підзаконних актів, які конкретизують вимоги до кваліфікаційного рівня керівних кадрів, системи їхньої сертифікації та сумісності з навчальними програмами країн-партнерів.

Постанова Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 р. № 910 «Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України» [3] є стратегічним орієнтиром державної політики у сфері військової медицини, який визначає основні засади функціонування, розвитку та інтеграції системи медичного забезпечення сил оборони. Воєнно-медична доктрина України спрямована на забезпечення готовності медичної служби до дій у мирний і воєнний час, підвищення її спроможності реагувати на надзвичайні ситуації, а також на гармонізацію з міжнародними стандартами медичного забезпечення військовослужбовців.

У документі окреслено стратегічні пріоритети розвитку медичного забезпечення сектору безпеки і оборони України. Доктрина встановлює мету, принципи, напрями та завдання у сфері організації, управління, наукового забезпечення й кадрової політики у військово-медичній службі: єдність управління медичним забезпеченням сил оборони; системність і безперервність медичної допомоги; інтеграція військової та цивільної систем охорони здоров'я; підготовка медичного персоналу з урахуванням досвіду збройних сил держав-партнерів; розвиток медичної науки, орієнтованої на сучасні виклики та стандарти якості.

Доктрина передбачає створення єдиної системи воєнно-медичної освіти, вдосконалення механізмів підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації керівних кадрів медичної служби. Її реалізація спрямована на формування професійного корпусу фахівців, здатних діяти в умовах сучасних бойових дій, надзвичайних ситуацій та у взаємодії з військовими структурами держав-партнерів.

Таким чином, постанова № 910 не лише задає концептуальні напрями розвитку системи військової медицини, а й формує нормативно-методичне підґрунтя для реформування військово-медичної освіти. Її реалізація має стати основою для синхронізації вітчизняних стандартів із системою професійної підготовки, що діє у країнах НАТО, забезпечуючи підвищення мобільності, взаємосумісності та професійної компетентності керівних кадрів у сфері оборонного здоров'я.

Наказ Міністерства оборони України № 115 від 16 березня 2015 р. «Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння (підтвердження) кваліфікаційних категорій військовослужбовцям та працівникам Збройних Сил України у сфері охорони здоров'я» [4] є основним нормативом, що регламентує процедури кваліфікаційного оцінювання фахівців медичної служби Збройних Сил України. Інструкція встановлює порядок присвоєння та підтвердження кваліфікаційних категорій військовослужбовцям і працівникам медичних спеціальностей,

критерії оцінки їхнього професійного рівня, а також вимоги до стажу, результатів діяльності й участі у системі післядипломної освіти.

У контексті дослідження цей акт відображає спробу інституціоналізувати управління якістю професійної підготовки кадрів у військовій медицині, проте він базується переважно на внутрішніх стандартах Міністерства оборони України, без урахування міжнародних освітніх рамок. Це створює потребу в подальшому гармонізуванні положень Інструкції з вимогами НАТО до менеджерів медичних служб.

Наказом Міністерства оборони України № 25 від 23 січня 2019 р. «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 16 березня 2015 р. № 115» [5] внесено зміни, які стали важливим етапом оновлення механізму кваліфікаційного оцінювання військово-медичних кадрів. Документ передбачив уточнення кваліфікаційних вимог для різних категорій посад, розширив підстави для присвоєння вищих категорій, зокрема з урахуванням участі у міжнародних місіях, наукової діяльності, підготовки фахівців. Водночас акцент було зроблено на практичній компетентності та безперервному професійному розвитку, що наближує підхід до принципів компетентнісного оцінювання, характерних для системи НАТО. Таким чином, цей наказ можна розглядати як початковий етап інтеграції євроатлантичних підходів, хоча в ньому ще відсутня системна методологія співвідношення національних і міжнародних кваліфікаційних рівнів.

Подальші зміни, внесені у 2020 році, були спрямовані на оптимізацію процедур присвоєння кваліфікаційних категорій і вдосконалення діяльності кваліфікаційних комісій [6]. Наказ Міністерства оборони України № 316 від 7 вересня 2020 р. «Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 16 березня 2015 р. № 115» увів більш гнучкі вимоги до стажу служби, деталізував порядок подання документів і врахував можливість дистанційного підвищення кваліфікації, що особливо актуально в умовах цифрової трансформації системи військової освіти. Ці зміни є важливим кроком до модернізації управлінських процедур, які можуть бути адаптовані до вимог НАТО щодо стандартизації навчання, моніторингу компетентностей і сертифікації керівних кадрів у військовій медицині.

Попри наявність розгалуженої нормативно-правової бази, яка визначає засади професійного зростання військово-медичних працівників, чинна нормативно-правова база зберігає переважно внутрішньо орієнтований характер і потребує подальшої адаптації до міжнародних стандартів підготовки, оцінювання та сертифікації керівних кадрів у сфері військової медицини.

Основним стратегічним документом, який окреслює напрями розвитку цієї сфери, є Воєнно-медична доктрина України, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 31 жовтня 2018 року № 910 [3]. Як зазначалось вище,

документ визначає концептуальні засади державної політики у сфері військової медицини, орієнтовані на підвищення якості медичного забезпечення сил оборони, інтеграцію цивільної та військової систем охорони здоров'я, розвиток кадрового потенціалу та наукового забезпечення. Вперше закріплено необхідність узгодження національної системи військово-медичної освіти з міжнародними стандартами, а також підготовки кадрів з урахуванням досвіду держав-партнерів НАТО.

У цьому контексті показовим є дослідження В.Лівінського, В.Жаховського, А.Швеця та співавт. (2023) [7], у якому здійснено аналіз стану стандартизації медичного забезпечення у Збройних Силах України. Автори наголошують, що, попри наявність концептуальної бази (Воєнно-медична доктрина України), процес гармонізації національних стандартів із вимогами НАТО залишається фрагментарним, а відсутність єдиного центру стандартизації та моніторингу якості гальмує інтеграцію у систему AMedP і STANAG.

Разом із тим, попри визначення стратегічних орієнтирів, у наявних підзаконних актах, зокрема в Інструкції № 115, яка регламентує порядок присвоєння кваліфікаційних категорій військовослужбовцям і працівникам медичної служби, домінує формально-атестаційний підхід. Її положення зосереджені на оцінюванні стажу, дипломів, участі у заходах підвищення кваліфікації, але не передбачають системного аналізу управлінських, командних, комунікативних чи кризових компетентностей. У результаті процес атестації не повною мірою відображає реальний рівень професійної спроможності керівників медичних підрозділів у бойових або надзвичайних умовах.

У цьому контексті необхідним є гармонізація та узгодження положень українських нормативних актів із документами НАТО серії STANAG (зокрема STANAG 2122 – Medical Evaluation, STANAG 2560 – Medical Treatment Facility Capability Evaluation, STANAG 2879 – Medical Support to Mass Casualty Incidents). Ці стандарти визначають вимоги до компетентності керівного медичного персоналу, системи оцінювання медичних спроможностей та підготовки до дій у кризових ситуаціях. Їхня інтеграція у національну практику дозволить відійти від формально-кваліфікаційної моделі до компетентнісно орієнтованої системи професійної підготовки, що відповідає принципам взаємосумісності, ефективності управління та етичних норм Альянсу.

Таким чином, Воєнно-медична доктрина України створює політико-стратегічне підґрунтя для впровадження стандартів НАТО, а завданням наступного етапу реформування має стати розроблення нового підзаконного акту, який би деталізував механізми імплементації компетентнісних, управлінських і етичних вимог STANAG у систему військово-медичної освіти, підготовки та сертифікації керівних кадрів.

STANAG 2122 – «Requirement for training in casualty care for all military personnel» [8] визначає мінімальні вимоги до підготовки військового персоналу

щодо надання домедичної допомоги, базової медичної евакуації та підтримання гігієнічних стандартів у бойових умовах. Його ключова мета – уніфікація базової медичної підготовки в усіх країнах Альянсу, що забезпечує ефективну взаємодію підрозділів у багатонаціональних операціях. Для України це створює орієнтир не лише для розробки освітніх програм, а й для побудови системи сертифікації військово-медичних кадрів, спроможних діяти у спільних форматах.

STANAG 2560 – «Evaluation of NATO Medical Treatment Facilities» (AMedP-1.6) [9] встановлює єдині стандарти оцінювання медичних закладів і підрозділів НАТО, зокрема критерії сертифікації, управлінської спроможності, ресурсного забезпечення та якості медичних послуг. Він безпосередньо орієнтований на формування системи аудиту й контролю якості діяльності військово-медичних структур, у тому числі через залучення компетентних командирів та керівників закладів. Це створює модель управлінської відповідальності, якої сьогодні бракує українському нормативному полю.

Підтвердження ефективності застосування такої методології наведено у роботі R. Leone та співавт. (2021), де запропоновано рамкову модель оцінювання військово-медичних систем, орієнтовану на комплексне вимірювання управлінської ефективності, ресурсної спроможності та рівня інтегрованості у цивільні системи охорони здоров'я [10]. Ця модель може бути адаптована для українського контексту як основа майбутньої системи аудиту військово-медичних структур відповідно до STANAG 2560.

STANAG 2879 – «Medical aspects in the management of a major incident / mass casualty situation» [11] визначає організаційні та управлінські стандарти реагування на надзвичайні ситуації з великою кількістю постраждалих, визначаючи порядок командування, розподілу ресурсів, логістичного забезпечення та координації між медичними й не медичними структурами. Цей документ є особливо важливим для адаптації української військово-медичної системи до стандартів кризового менеджменту, що охоплює стратегічне планування, управління персоналом та прийняття рішень у динамічних умовах кризового характеру.

Прикладним впровадженням стандартів НАТО є дослідження J. Frassini (2020), присвячене розвитку аерокосмічної медицини та підготовці військових лікарів у країнах Альянсу [12]. У ньому наголошено, що ключовою умовою ефективності є саме лідерська та аналітична компетентність керівників медичних підрозділів, що узгоджується з принципами компетентісно орієнтованої підготовки, визначеними STANAG 2122 і 2879.

Проведений аналіз свідчить, що українська нормативна база поки що не формує єдиної компетентісної рамки для оцінювання професійної придатності та управлінської ефективності військово-медичних кадрів. Її орієнтація залишається переважно формальною, з акцентом на адміністративно-бюрократичних

процедурах; у системі НАТО домінує підхід, заснований на результатах діяльності, стандартах лідерства, оперативній готовності та етичній відповідальності.

Однією з основних тенденцій у процесі впровадження стандартів НАТО у систему підготовки керівних кадрів військової медицини України є зміщення акценту від формальних кваліфікаційних критеріїв до компетентнісно орієнтованого підходу. Як зазначає Є.О. Зуй (2021), нинішня система оцінювання спроможностей військово-медичних підрозділів в Україні ґрунтується переважно на кількісних показниках, що дозволяє визначати ресурси, але не відображає управлінську ефективність чи здатність до кризового реагування [13]. Автор пропонує методичний підхід до кількісного оцінювання медичних спроможностей, який може стати основою для розроблення компетентнісно орієнтованих індикаторів, застосованих у стандартах STANAG.

Інструкція Міністерства оборони України №115, що регламентує порядок присвоєння кваліфікаційних категорій медичним працівникам, переважно спирається на формальні атрибути професійної придатності – стаж, освітній рівень, участь у підвищенні кваліфікації. Така модель не відображає сучасних вимог до військово-медичного менеджменту в умовах інтеграції до системи колективної безпеки. Натомість стандарти НАТО серії STANAG (зокрема 2122, 2560, 2879) та керівні документи AMedP визначають компетентнісні рамки як основний інструмент оцінювання професійної спроможності персоналу. У цих документах детально описано набір управлінських, клінічних і організаційних компетенцій, якими має володіти керівник медичної служби: від планування евакуаційних маршрутів і розподілу ресурсів до лідерства в умовах стресу та міжвідомчої координації під час кризових ситуацій.

В. Гридчина слушно підкреслює (2024), що впровадження стандартів НАТО у військову освіту неможливе без концептуальної зміни моделі професійної підготовки: від формального оцінювання до компетентнісної системи розвитку управлінців. Таким чином, важливим напрямом модернізації української системи має стати формування національної компетентнісної рамки військово-медичних керівників, що відображатиме практичні показники ефективності, а не лише формальні освітні ознаки. Це дозволить уніфікувати вимоги до посадових осіб із міжнародними стандартами й підвищить прозорість процедури атестації.

Не менш важливою складовою є інституціоналізація аудиту та сертифікації медичних підрозділів і персоналу. Документ AMedP-1.6 (STANAG 2560) пропонує комплексну модель оцінки спроможностей медичних установ (Medical Treatment Facilities, MTF), від управлінських процесів до якості надання допомоги. У межах цієї моделі акредитація не є формальною процедурою, а слугує інструментом постійного вдосконалення, зворотного зв'язку та обміну кращими практиками. Українська нормативна база наразі передбачає лише

адміністративну оцінку діяльності посадових осіб, що не забезпечує системності контролю якості. Впровадження незалежних аудитів із залученням акредитованих оцінювачів і використанням стандартизованих чек-листів сумісності дозволить підвищити рівень управлінської культури у військовій медицині та сприятиме інтеграції до системи спільних оцінювань НАТО.

Окремим напрямом модернізації є посилення акценту на кризовому менеджменті та готовності до масових санітарних втрат (MASCAL readiness). STANAG 2879 визначає обов'язкові вимоги до командної структури, процедур управління, логістичного забезпечення й інформаційної взаємодії в умовах надзвичайних ситуацій. Для ефективного функціонування таких систем керівники медичних підрозділів мають бути підготовлені не лише в медичному, а й в управлінсько-комунікаційному вимірі. В Інструкції №115 ці аспекти не набули належного відображення, що обмежує здатність оцінювати практичну готовність управлінського складу. Тому доцільним є доповнення критеріїв атестації показниками кризової компетентності, передусім здатністю організувати евакуацію, забезпечити безперервність управління та реалізувати багаторівневу взаємодію під час інцидентів масового ураження.

Важливо також звернути увагу на практичну складову підготовки керівників. Згідно з STANAG 2122 та STANAG 2879, регулярні тренінги, тактичні симуляції та навчання у змодельованих умовах є невід'ємною частиною підтримання боєздатності медичного персоналу. Для командного складу вони мають не менше значення, аніж для клінічних фахівців, оскільки саме управлінські рішення визначають ефективність реагування. Відповідно, необхідно встановити нормативні вимоги щодо мінімального обсягу практичних тренувань для керівників медичних частин, а також запровадити механізм документального підтвердження й сертифікації здобутих навичок.

Позитивним напрацюванням чинного нормативної бази є врахування досвіду участі в міжнародних місіях як фактора підвищення кваліфікаційної категорії. Проте цей досвід потребує стандартизації. У стандартах НАТО професійна компетентність підтверджується не лише фактом участі у міжнародній операції, а й документами, що засвідчують конкретний обсяг виконаних завдань, рівень відповідальності та здобуті компетенції. Тому доцільним є розроблення уніфікованого механізму визнання такого досвіду: визначення типових форм звітності (сертифікатів, протоколів, рекомендаційних листів), їхнього перекладу у національні кваліфікаційні бали та відображення у службовій характеристиці кандидата на присвоєння категорії.

Суттєвою передумовою ефективного управління військовою медициною є впровадження електронних систем управління даними та стандартизованої звітності, що передбачено STANAG 2560 та 2879. У цих документах особлива увага приділяється формам звітності під час медичної евакуації, веденню

електронних медичних записів, уніфікації інформаційних потоків між підрозділами. Для України це засвідчує необхідність модернізації системи документування та інтеграції електронних медичних реєстрів у єдину інформаційну мережу оборонного сектору, сумісну з міжнародними стандартами обміну медичними даними. Водночас це вимагатиме підвищення цифрової грамотності керівного складу і створення нормативної бази для захисту персональних даних у військових умовах.

Незважаючи на наявність у структурі Командування Медичних сил Збройних Сил України підрозділів, відповідальних за контроль якості медичного забезпечення, наразі відсутній окремо формалізований інститут аудиту чи сертифікації військово-медичних підрозділів за єдиними критеріями. Існуючі функції інспектування та перевірок здійснюються в межах загальної системи військового управління, переважно відповідно до наказів Міністерства оборони України № 508 від 06.08.2014 р. [15] та № 99 від 15.04.2021 р. [16], які визначають порядок організації медичного забезпечення військовослужбовців, залучених до міжнародних миротворчих операцій.

Однак зазначені нормативні документи регламентують переважно процедурні аспекти медичного забезпечення: порядок підготовки персоналу, матеріально-технічного оснащення та медичного супроводу контингентів. Вони не містять положень щодо системної оцінки ефективності, безпеки чи відповідності стандартам НАТО у сфері військової медицини. Відсутність єдиного механізму сертифікації призводить до фрагментарності контролю, різного тлумачення критеріїв якості, а також обмежує можливість інтеграції української військово-медичної системи до спільного медичного простору держав-членів Альянсу.

Одним із важливих напрямів розвитку системи медичного забезпечення сектору оборони є удосконалення механізмів внутрішнього контролю та оцінювання відповідності діяльності медичних підрозділів стандартам НАТО у сфері медичного менеджменту та підтримки (STANAG). Відповідно до керівного документа AMedP-1.6 «NATO Medical Evaluation Manual», аудит медичних підрозділів має здійснюватися спеціально підготовленими фахівцями, які пройшли сертифікацію та володіють компетенціями у сферах планування, етики аудиту, управління ризиками та взаємодії з персоналом. Такі аудитори у державах-членах Альянсу забезпечують об'єктивність оцінювання та є важливою ланкою механізму міжінституційної довіри.

У нормативному полі України інститут сертифікованих аудиторів або інспекторів із перевірки спроможності медичних підрозділів формально не створений, що істотно обмежує можливості об'єктивної оцінки ефективності системи медичного управління за стандартами НАТО. Інспекційні функції реалізуються переважно через Головну інспекцію Міністерства оборони України

[17], яка здійснює перевірки структур оборонного відомства, у тому числі у сфері медичного забезпечення. Це підтверджується звітами про інспекційні заходи 2024 року та прикладами проведення аудитів медичних складів [18]. Однак у чинних нормативних актах Міністерства оборони України відсутні положення про окрему систему підготовки й сертифікації інспекторів, що оцінюють медичні спроможності за стандартами STANAG.

У цьому контексті доцільним є розроблення підзаконного акта, який би регламентував створення системи підготовки та сертифікації інспекторів, що здійснюватимуть перевірку відповідності медичних підрозділів стандартам STANAG і керівним документам AMedP. Відповідно до положень AMedP-1.6 (STANAG 2560), аудитори повинні проходити спеціалізоване навчання, яке охоплює не лише технічні аспекти оцінювання, а й етичні стандарти, принципи незалежності аудиту та комунікації з підлеглими структурами. Створення інституту сертифікованих аудиторів у системі Медичних сил Збройних Сил України [19] із залученням міжнародних експертів і представників країн-партнерів забезпечить можливість гармонізації внутрішніх процедур із євроатлантичними практиками моніторингу якості.

Перехід до такої моделі потребує оновлення процедурного забезпечення та концептуального перегляду підходів до управління у військовій медицині, оскільки стандарти НАТО розглядаються як набір технічних вимог та як система ціннісних орієнтирів, що передбачає підвищення рівня відповідальності, ефективності, адаптивності управлінських структур і лідерських компетенцій. У цьому контексті імплементація стандартів має здійснюватися не лише на нормативному, а й на інституційному рівні шляхом формування управлінської культури, здатної забезпечувати результативність і стійкість функціонування медичних підрозділів у змінних умовах безпеки.

Висновки. Розгортання процесу адаптації стандартів НАТО у сфері підготовки керівних кадрів військової медицини України є не лише технічним чи процедурним завданням, а комплексною інституційною трансформацією, що передбачає поєднання нормативного, освітнього та управлінського вимірів. Аналіз чинної нормативно-правової бази показує наявність концептуальних засад для інтеграції у євроатлантичний простір, однак практичні механізми оцінювання, сертифікації та аудиту діяльності військово-медичних підрозділів залишаються фрагментарними. Інструктивно-наказова система, закріплена у наказах Міністерства оборони України № 115, № 508 та № 99, орієнтована переважно на формальні критерії кваліфікації, не враховуючи компетентнісних моделей, що лежать в основі стандартів STANAG 2122, 2454, 2560 і 2879. Це зумовлює потребу у розробленні єдиної рамки професійної компетентності керівного медичного складу, що поєднує знання з управління, кризового реагування, етики та міжвідомчої координації як основних елементів лідерської

підготовки в системі НАТО. Попри створення у структурі Командування Медичних сил підрозділів, відповідальних за контроль якості медичного забезпечення, відсутній формалізований інститут незалежного аудиту або інспектування медичних частин за уніфікованими критеріями. Відтак доцільним є формування системи підготовки і сертифікації інспекторів (аудиторів), які володітимуть методиками оцінювання відповідно до керівних документів серії AMedP, із залученням міжнародних експертів і партнерських центрів підготовки. З огляду на досвід НАТО, стандарти повинні розглядатися не лише як набір технічних вимог, а як система цінностей, спрямована на підвищення відповідальності, ефективності та управлінської культури у військово-медичній сфері. Таким чином, впровадження стандартів НАТО у підготовку керівних кадрів військової медицини має відбуватися в єдності трьох векторів: нормативного узгодження, компетентнісного переорієнтування та формування нової управлінської культури, заснованої на принципах лідерства, професіоналізму та етичної відповідальності.

Література:

1. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-XII від 19.11.1992. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>
2. Про оборону України: Закон України № 1932-XII від 06.12.1991/ URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>
3. Про затвердження Воєнно-медичної доктрини України: постанова КМУ від 31 жовтня 2018 р. № 910. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text>
4. Про затвердження Інструкції про порядок присвоєння (підтвердження) кваліфікаційних категорій військовослужбовцям та працівникам Збройних Сил України у сфері охорони здоров'я: Наказ Міністерства оборони України № 115 від 16 березня 2015 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-15#Text>
5. Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 16 березня 2015 р. № 115: Наказ Міністерства оборони України № 25 від 23 січня 2019 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0163-19#Text>
6. Про внесення змін до наказу Міністерства оборони України від 16 березня 2015 р. № 115: Наказ Міністерства оборони України № 316 від 7 вересня 2020 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-20#Text>
7. В.Г. Лівінський 1, В.О. Жаховський 1, А.В. Швець 1, О.М. Іванько 1, Д.В. Ковида. Стандартизація медичного забезпечення у збройних силах України: стан та перспективи розвитку. *Український журнал військової медицини*. 2023. Т.4. URL : https://www.researchgate.net/publication/370206935_Standartizacia_medycznogo_zabezpecenna_u_Zbrojnih_Silah_Ukraini_stan_ta_perspektivi_rozvitku
8. NATO - STANAG 2122. Requirement for training in casualty care for all military personnel. URL : <https://standards.globalspec.com/std/14568602/stanag-2122>
9. STANAG 2560 – «Evaluation of NATO Medical Treatment Facilities». NATO Standard. AMedP-1.6. Medical evaluation manual. Edition B, Version 1. 2025. URL : https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-1.6_EDB_V1_E_2560.pdf
10. Leone R., et al. Framework for the evaluation of military health systems. *Global Health / BMJ Open-style article*. 2021. URL : <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10313955/>

11. STANAG 2879 – «Medical aspects in the management of a major incident / mass casualty situation». URL : https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-1.10_EDB_V1_E_2879.pdf
12. Frassini J. Flight Surgeons, Aerospace Medicine and NATO. *International Journal (ERAU)*, 2020. URL : <https://commons.erau.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1541&context=ija>
13. Є.О.Зуй. Методичний підхід до кількісного оцінювання спроможностей медичних підрозділів збройних сил України. *Український журнал військової медицини*. 2021. Т.2. URL : <https://ujmm.org.ua/index.php/journal/article/view/185/121>
14. В. Гридчина. Впровадження стандартів НАТО у військову освіту. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2024. 4(60). URL : <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnuk/en/article/view/1236/1120>
15. Про затвердження Положення про організацію медичного забезпечення військово-службовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Наказ Міністерства оборони України від 06.08.2014 № 508. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-14#Text>
16. Про затвердження Змін до Положення про організацію медичного забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України, які залучаються до участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки: Наказ Міністерства оборони України від 15.04.2021 № 99. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0761-21#Text>
17. Головна інспекція Міністерства оборони України. URL : <https://mod.gov.ua/pro-nas/aparat-ministerstva-oboroni/golovna-inspekciya>
18. На складах Командування медичних сил аудит Міноборони виявив 30 тисяч турнікетів, які зберігалися майже рік: частину вже видали військовослужбовцям. URL : <https://mod.gov.ua/news/na-skladah-komanduvannya-medichnih-sil-audit>
19. Медичні сили Збройних Сил України. URL : <https://mod.gov.ua/pro-nas/medichni-sili-zbrojnih-sil-ukrayini>

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992). *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia* [Fundamentals of the Legislation of Ukraine on Health Care: Law of Ukraine No. 2801-XII dated November 19, 1992]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada of Ukraine. (1991). *Pro oboronu Ukrainy* [On Defense of Ukraine: Law of Ukraine No. 1932-XII dated December 6, 1991]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> [in Ukrainian].
3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). *Pro zatverdzhennya Voyenno-medychnoyi doktryny Ukrainy* [On Approval of the Military Medical Doctrine of Ukraine: Resolution No. 910 dated October 31, 2018]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/910-2018-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
4. Ministry of Defense of Ukraine. (2015). *Nakaz № 115: Pro zatverdzhennya Instruktsiyi pro poryadok prisvoyennya (pidtverdzhennya) kvalifikatsiynykh kategorii viyskovosluzhbovtziv ta pratsivnykiv Zbroynykh Syl Ukrainy u sferi okhorony zdorovia* [On Approval of the Instruction on Assignment (Confirmation) of Qualification Categories to Military Personnel and Employees of the Armed Forces of Ukraine in Health Care]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0379-15#Text> [in Ukrainian].
5. Ministry of Defense of Ukraine. (2019). *Nakaz № 25: Pro vnesennya zmin do nakazu Ministerstva oborony Ukrainy vid 16 bereznya 2015 r. № 115* [On Amendments to the Ministry of Defense Order No. 115 dated March 16, 2015]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0163-19#Text> [in Ukrainian].

6. Ministry of Defense of Ukraine. (2020). Nakaz № 316: Pro vnesennya zmin do nakazu Ministerstva oborony Ukrainy vid 16 bereznia 2015 r. № 115 [On Amendments to the Ministry of Defense Order No. 115 dated March 16, 2015]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0926-20#Text> [in Ukrainian].
7. Livinskyi, V. H., Zhakhovskyi, V. O., Shvets, A. V., Ivan'ko, O. M., & Kovida, D. V. (2023). Standardization of medical support in the Armed Forces of Ukraine: Current state and development prospects. *Ukrainian Journal of Military Medicine*, 4. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/370206935_Standartizacia_medicnogo_zabezpecenna_u_Zbrojnih_Silakh_Ukraini_stan_ta_perspektivi_rozvitku [in Ukrainian].
8. NATO. STANAG 2122. Requirement for training in casualty care for all military personnel. Retrieved from: <https://standards.globalspec.com/std/14568602/stanag-2122>
9. NATO. (2025). STANAG 2560 – Evaluation of NATO Medical Treatment Facilities. AMedP-1.6 Medical Evaluation Manual. Edition B, Version 1. Retrieved from: https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-1.6_EDB_V1_E_2560.pdf
10. Leone, R., et al. (2021). Framework for the evaluation of military health systems. *Global Health / BMJ Open-style article*. Retrieved from: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10313955/>
11. NATO. STANAG 2879 – Medical aspects in the management of a major incident / mass casualty situation. Retrieved from: https://www.coemed.org/files/stanags/03_AMEDP/AMedP-1.10_EDB_V1_E_2879.pdf
12. Frassini, J. (2020). Flight Surgeons, Aerospace Medicine and NATO. *International Journal (ERAU)*. Retrieved from: <https://commons.erau.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1541&context=ijaaa>
13. Zui, Ye. O. (2021). Methodological approach to quantitative assessment of capacities of medical units of the Armed Forces of Ukraine. *Ukrainian Journal of Military Medicine*, 2. Retrieved from: <https://ujmm.org.ua/index.php/journal/article/view/185/121> [in Ukrainian].
14. Hrydychyna, V. (2024). Implementation of NATO standards in military education. *Visnyk of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-Special Sciences*, 4(60). Retrieved from: <https://miljournals.knu.ua/index.php/visnyk/en/article/view/1236/1120> [in Ukrainian].
15. Ministry of Defense of Ukraine. (2014). Nakaz № 508: Pro zatverdzhennya Polozhennya pro organizatsiyu medychnoho zabezpechennya viyskovosluzhbovtsiv Zbroynykh Syl Ukrainy, yaki zaluchayutsya do uchasti v mizhnarodnykh operatsiyakh z pidtrymannya myru i bezpeky [On Approval of the Regulation on Medical Support for Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine Engaged in International Peacekeeping Operations]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1231-14#Text> [in Ukrainian].
16. Ministry of Defense of Ukraine. (2021). Nakaz № 99: Pro zatverdzhennya Zmin do Polozhennya pro organizatsiyu medychnoho zabezpechennya viyskovosluzhbovtsiv Zbroynykh Syl Ukrainy, yaki zaluchayutsya do uchasti v mizhnarodnykh operatsiyakh z pidtrymannya myru i bezpeky [On Approval of Amendments to the Regulation on Medical Support for Military Personnel of the Armed Forces of Ukraine Engaged in International Peacekeeping Operations]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0761-21#Text> [in Ukrainian].
17. Ministry of Defense of Ukraine. Main Inspection of the Ministry of Defense. Retrieved from: <https://mod.gov.ua/pro-nas/aparat-ministerstva-oboroni/golovna-inspekciya> [in Ukrainian].
18. Ministry of Defense of Ukraine. (n.d.). Audit of the Ministry of Defense found 30 thousand tourniquets stored almost a year at the Medical Forces Command warehouses; part have already been issued to military personnel. Retrieved from: <https://mod.gov.ua/news/na-skladakh-komanduvannya-medichnih-sil-audit> [in Ukrainian].
19. Ministry of Defense of Ukraine. Medical Forces of the Armed Forces of Ukraine. Retrieved from: <https://mod.gov.ua/pro-nas/medichni-sili-zbrojnih-sil-ukrayini> [in Ukrainian].

УДК 35:004.9:316.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-318-326](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-318-326)

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Горбалюк Роман Васильович магістрант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ

Чарупа Анатолій Михайлович магістрант кафедри публічного управління та адміністрування Навчально-наукового інституту менеджменту та підприємництва, Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій, м. Київ

ЦИФРОВА ПУБЛІЧНІСТЬ ВЛАДИ В УМОВАХ НЕТОКРАТІЇ: ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ ТА УПРАВЛІННЯ РЕПУТАЦІЙНИМИ РИЗИКАМИ

Анотація. У статті досліджено феномен цифрової публічності влади в умовах нетократії як нової форми соціально-політичної організації, в якій мережеві структури, цифрові еліти та алгоритмічні системи формують нову логіку публічного управління. З'ясовано, що цифровізація владно-комунікаційних процесів спричиняє глибинні зміни у взаємодії між державою та громадянами, трансформуючи публічний простір у відкриту мережу взаємозалежних комунікацій. Обґрунтовано, що ефективність цифрової публічності визначається не обсягом поширеної інформації, а якістю двосторонньої взаємодії, рівнем довіри, прозорістю алгоритмів та управлінням репутаційними ризиками.

Проаналізовано сучасні підходи до цифрової легітимності влади, алгоритмічної прозорості та комунікаційної підзвітності в межах концепції «відкритого уряду». Виявлено, що в українському контексті цифрова публічність має стратегічне значення для підвищення довіри до інституцій, протидії дезінформації та зміцнення національної стійкості у період воєнних і післявоєнних викликів. Акцентовано на ролі соціальних мереж, big data та систем social listening у побудові репутаційного менеджменту державних інституцій.

Узагальнено, що цифрова публічність влади є не лише технологічною, а й культурною та етичною категорією, яка формує нові стандарти відкритості,

прозорості та довіри. Акцентовано на потребі створення єдиної концепції цифрової публічності як складової стратегії державного управління в добу нетократії, що забезпечить перехід від інформаційної реактивності до комунікаційної проактивності.

Ключові слова: цифрова публічність, нетократія, стратегічні комунікації, довіра, репутаційні ризики, публічне управління, цифрове урядування.

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Administration and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Horbalyuk Roman Vasylovych master's student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv

Charupa Anatoliy Mykhailovych master's student of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Management and Entrepreneurship of the State University of Information and Communication Technologies, Kyiv

DIGITAL PUBLICITY OF GOVERNMENT IN THE CONTEXT OF NETOCRACY: COMMUNICATION EFFECTIVENESS AND REPUTATIONAL RISK MANAGEMENT

Abstract. The article explores the phenomenon of digital publicity of power in the context of netocracy as a new form of socio-political organization, in which network structures, digital elites and algorithmic systems form a new logic of public administration. It is found that the digitalization of power and communication processes causes profound changes in the interaction between the state and citizens, transforming the public space into an open network of interdependent communications. It is substantiated that the effectiveness of digital publicity is determined not by the volume of disseminated information, but by the quality of two-way interaction, the level of trust, transparency of algorithms and management of reputational risks.

Modern approaches to the digital legitimacy of power, algorithmic transparency and communication accountability within the concept of «open government» are analyzed. It is revealed that in the Ukrainian context, digital publicity is of strategic importance for increasing trust in institutions, countering disinformation and

strengthening national resilience during the period of war and post-war challenges. The role of social networks, big data and social listening systems in building reputation management of state institutions is emphasized.

It is summarized that the digital publicity of the government is not only a technological, but also a cultural and ethical category that forms new standards of openness, transparency and trust. The emphasis is on the need to create a single concept of digital publicity as a component of the public administration strategy in the era of netocracy, which will ensure the transition from information reactivity to communication proactivity.

Keywords: digital publicity, netocracy, strategic communications, trust, reputational risks, public administration, digital governance.

Постановка проблеми. Сучасна епоха цифрової глобалізації радикально трансформує характер взаємодії між владою, суспільством і медіа. Поняття *цифрової публічності влади* набуває системного змісту, оскільки інформаційно-комунікаційний простір стає не лише каналом комунікації, а й середовищем формування легітимності, довіри, репутації та соціального впливу. В умовах становлення нетократії – суспільства, в якому влада належить не власникам матеріальних ресурсів, а тим, хто контролює інформаційні потоки, алгоритми та мережеві зв'язки, постає якісно новий вимір публічного управління. Держава, її інституції, посадові особи стають частиною глобального цифрового середовища, де публічність перетворюється на стратегічний ресурс і на зону підвищених репутаційних ризиків.

Актуальність теми зумовлена потребою у переосмисленні моделей взаємодії влади із суспільством у цифрову добу, коли інформаційна відкритість та прозорість є не стільки інструментом звітності, скільки показником легітимності влади та ефективності її управлінських рішень. Разом з тим, цифрова публічність має двоїсту природу: з одного боку, вона створює нові можливості для залучення громадян, комунікаційної відкритості, побудови довіри та участі тощо, з іншого – підвищує вразливість державних інституцій до кризових комунікацій, інформаційних атак, фейкових наративів і репутаційних втрат. Сьогодні це особливо важливо для України, яка в умовах війни, гібридних загроз і глобальної інформаційної конкуренції формує нову архітектуру публічної комунікації, де інформаційна безпека, довіра та репутація стають складовими національної стійкості.

Проблематика дослідження полягає в недостатній теоретичній і практичній розробленості механізмів управління цифровою публічністю влади. Наразі існує нагальна потреба у створенні комплексної моделі, яка б поєднувала аспекти стратегічних комунікацій, інформаційної безпеки, управління репутаційними ризиками, цифрової етики та прозорості. Крім того, залишається невирішеним

питання співвідношення між публічністю і приватністю у діяльності публічних службовців, рівнем цифрової відповідальності органів влади та механізмами реагування на дезінформаційні кризи. До того ж, в Україні бракує системного підходу до оцінки ефективності цифрової комунікації влади, алгоритмів прогнозування репутаційних ризиків та використання аналітики даних для підвищення довіри й стійкості управлінських інституцій.

Усе це зумовлює наукову й практичну значущість дослідження цифрової публічності влади в умовах нетократії, оскільки саме вона визначає майбутню модель взаємодії держави з громадянами у цифровому суспільстві, формує нові етичні стандарти публічної діяльності та відкриває перспективи побудови мережево орієнтованої, довірчої та ефективної системи публічного управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному медіа-орієнтованому публічному управлінні останні дослідження акцентують увагу на трьох ключових темах: прозорості алгоритмічних систем у державному секторі, ефективній цифровій комунікації та репутаційних ризиках. Зокрема, звіт Global Partnership on Artificial Intelligence [10] демонструє, що створення реєстрів державних алгоритмів та публічне пояснення їхнього застосування відіграють роль важливої складової цифрової публічності, здатної підвищувати довіру громадян до держави. Аналіз досліджень серії «Digital Public Services in the Digital Economy and Society Index» [9] підкреслює, що цифрова взаємодія не обмежується передаванням повідомлень – її ефективність обумовлена рівнем цифрової компетентності громадян, відчуттям їхньої залученості та довіри до державної влади.

В українському науковому полі вагомий внесок зробили дослідники Г. Сащук (аналіз еволюції стратегічних комунікацій у секторі безпеки та оборони) [6], Л. Самойленко (дослідження кризи довіри до влади в умовах цифровізації) [5], Л. Стороженко (студіювання концепції нетократії як нової моделі управління в цифровому суспільстві) [7]. Зазначені праці підтверджують, що в умовах нетократії цифрова публічність влади – це не лише технологічне питання, а й питання розподілу впливу, інституційної легітимності та інформаційної присутності у мережевому просторі.

Попри наявність окреслених досліджень, тема цифрової публічності влади в умовах нетократії залишається недостатньо дослідженою. Переважна більшість робіт зосереджується на технологічних або комунікаційних аспектах цифрового урядування, без урахування соціокультурних змін, пов'язаних із формуванням нових мережевих еліт. Недостатньо вивченими залишаються і питання цифрової легітимності, управління репутаційними ризиками та оцінки ефективності цифрової комунікації органів влади. Відсутність уніфікованих критеріїв прозорості, довіри й підзвітності у цифровому просторі свідчить про потребу в подальшому теоретико-прикладному осмисленні цифрової публічності як стратегічного ресурсу публічного управління в добу нетократії.

Метою статті є наукове обґрунтування сутності та механізмів цифрової публічності влади в умовах нетократії, а також визначення принципів і інструментів ефективної комунікації та управління репутаційними ризиками в системі публічного управління.

Виклад основного матеріалу. Сучасна система публічного управління поступово переходить від бюрократичної моделі комунікації до цифрово-мережевої, що визначається поняттям нетократії – влади мережевих еліт, здатних формувати інформаційні потоки та суспільні смисли [7, с. 104]. У цих умовах цифрова публічність влади виступає не лише засобом забезпечення прозорості, а й ключовим чинником формування легітимності. Завдяки цифровим платформам, соціальним мережам та відкритим даним створюється новий простір взаємодії між владою і громадянами, в якому головним ресурсом стають не адміністративні інструменти, а інформаційна довіра та репутаційний капітал.

Нетократична модель передбачає постійну комунікаційну взаємодію між державою, суспільством і цифровими спільнотами, де швидкість поширення інформації та якість реакції влади на інформаційні виклики визначають ефективність управління [1, с. 65]. Репутаційні ризики в цьому середовищі мають системний характер – від маніпуляцій і дезінформаційних атак до криз довіри, спричинених непрозорістю або неузгодженістю дій державних інституцій. Відповідно, важливим елементом сучасного публічного управління стає формування стратегічної комунікації, спрямованої на моніторинг інформаційного простору, своєчасне реагування на репутаційні загрози та побудову відкритого діалогу з громадянами.

Сьогодні ефективність цифрової публічності влади визначається не кількістю оприлюднених повідомлень, а якістю взаємодії, рівнем довіри, участі громадян у прийнятті рішень та стабільністю інформаційної репутації державних інституцій, що потребує розробки цілісних механізмів комунікаційного управління, які поєднують технологічні інновації, аналітику даних, алгоритмічну прозорість і репутаційний менеджмент як складові адаптивної системи публічного управління в епоху цифрової нетократії.

У межах цифрової публічності важливого значення набуває формування системи довіри між державою та громадянами, адже саме вона забезпечує легітимність управлінських рішень у середовищі, де традиційні ієрархії замінюються горизонтальними мережами комунікацій. У цьому контексті ефективна комунікація виступає не як інструмент впливу, а як механізм спільного створення смислів і політичної відповідальності. Застосування технологій big data, штучного інтелекту, аналітики соціальних мереж і систем соціального «слухання» (social listening) відкриває нові можливості для своєчасного виявлення репутаційних ризиків та управління інформаційною поведінкою державних інституцій [3, с. 43].

Водночас цифрова публічність влади вимагає нових стандартів алгоритмічної прозорості та відповідальності. Згідно з європейськими підходами, урядові структури повинні не лише використовувати цифрові сервіси, а й відкривати інформацію про принципи їхньої роботи, що створює основу для формування довіри до технологічних рішень. Як зазначалося вище, для України це особливо актуально, адже в умовах гібридних загроз і дезінформаційних атак питання цифрової відкритості набуває стратегічного виміру як елемент національної стійкості та міжнародного іміджу держави. Відтак цифрова публічність у контексті нетократії постає як новий формат публічного управління, в якому влада вимірюється не кількістю адміністративних ресурсів, а здатністю до ефективної комунікації, аналітичного передбачення та підтримання позитивного інформаційного іміджу [3, с. 240-241]. У цьому процесі комунікація перетворюється на головний ресурс управління, а репутаційна стійкість – на індикатор якості державної політики.

Розвиток цифрової публічності влади в умовах нетократії передбачає переорієнтацію державних інституцій на прозору, інтерактивну та адаптивну модель управління, в центрі якої перебуває громадянин – активний учасник комунікаційного процесу. Такий підхід дозволяє не лише забезпечити оперативне реагування на суспільні запити, а й формувати сталі канали довіри, які підсилюють легітимність управлінських рішень [4]. Саме взаємодія, а не одностороннє інформування, стає ключовим принципом цифрової публічності.

Важливою тенденцією є й інституціоналізація комунікаційних функцій у державному секторі – створення підрозділів стратегічних комунікацій, центрів моніторингу соціальних мереж, а також інтеграція аналітичних систем оцінювання ефективності комунікацій, що дає змогу органам влади прогнозувати реакцію суспільства, виявляти інформаційні загрози та мінімізувати репутаційні втрати. У цьому процесі критично важливим стає людський фактор (компетентність комунікаційних менеджерів, їх здатність працювати в умовах інформаційних криз, забезпечувати баланс між публічністю та безпекою даних тощо) [9, с. 85].

Як бачимо, цифрова публічність у добу нетократії трансформується в комплексну систему стратегічного управління репутацією держави, що охоплює комунікаційні технології, інформаційну аналітику, соціальну довіру й культурний вимір відкритості влади. Її розвиток вимагає не лише технологічних інновацій, а й глибокого переосмислення управлінської культури, переходу від вертикальної моделі влади до мережевої, діалогової, відповідальної системи публічного управління.

У контексті сучасних викликів (воєнних, інформаційних, економічних та ін.) цифрова публічність влади стає ключовим чинником стійкості державного

управління. Здатність органів влади комунікувати відкрито, швидко та зрозуміло визначає не лише рівень довіри громадян, а й ефективність реалізації державної політики. Позитивна інформаційна репутація інституцій сприяє консолідації суспільства, зміцнює внутрішню легітимність влади та формує сприятливий міжнародний імідж України як демократичної, технологічно розвиненої і відкритої держави.

Особливої ваги набуває інтеграція цифрової етики у процеси публічного управління (питання захисту персональних даних; дотримання принципів прозорості алгоритмів; запобігання інформаційним маніпуляціям, дискримінаційним практикам у цифровому середовищі тощо). Публічна влада, що демонструє цифрову відповідальність, здобуває стратегічну перевагу – вона сприймається суспільством як надійний партнер, а не як джерело ризиків чи недовіри.

Таким чином, цифрова публічність влади в умовах нетократії є не лише інструментом комунікації, а новою парадигмою управління, що поєднує технологічну модернізацію, етичну підзвітність і репутаційне управління. Її подальший розвиток в Україні потребує системного підходу – від законодавчого забезпечення стандартів відкритості до формування культури стратегічних комунікацій, яка базується на довірі, відповідальності та партнерстві між державою і суспільством.

Висновки. Цифрова публічність влади в умовах нетократії постає як фундаментальний чинник модернізації системи публічного управління. Вона формує нову якість взаємодії між державою та громадянами, в якій комунікація стає не просто інструментом інформування, а ключовим ресурсом довіри, легітимності та репутаційної стійкості. Розвиток цифрових технологій, соціальних мереж і алгоритмічних систем зумовлює потребу у переосмисленні традиційних управлінських практик на користь відкритості, підзвітності та діалогу.

В умовах нетократії ефективність влади визначається не лише компетентністю управлінців, а й здатністю державних інституцій інтегрувати цифрові інструменти у комунікаційні процеси, забезпечуючи прозорість, оперативність і передбачуваність дій. Управління репутаційними ризиками стає обов'язковою складовою стратегічного менеджменту, оскільки саме інформаційна довіра визначає стійкість держави в період криз і трансформацій.

Отже, цифрова публічність у добу нетократії – це не тимчасовий тренд, а нова парадигма публічного управління, що поєднує технологічні інновації, етичну відповідальність і соціальну взаємодію. Її утвердження в українському контексті покликане сприяти підвищенню ефективності державного управління, посиленню довіри громадян до влади та формуванню позитивного іміджу України як відкритої, демократичної й мережево орієнтованої держави.

Література:

1. Глобенко С. В. Публічне управління захистом інформаційного простору в умовах надзвичайних ситуацій : дис. ... д-ра філософії : 281 – публічне управління та адміністрування/ С. В. Глобенко. Київ, 2025. 177 с.
2. Дацаківська О. Політична еліта в теоріях інформаційного суспільства: особливості діяльності та структури. *Вісник Львівського університету*. 2010. Вип. 1. С. 237–246.
3. Дзюба Т. М. Обґрунтування концептуальних положень інформаційної безпеки України. *Наука і оборона*. 2021. № 3. С. 41–46.
4. Митко А. М. Інформація і знання як ресурс нетократії в країнах Європейського Союзу. *Integracja europejska: doświadczenie Polski i Ukrainy* : кол. моногр. / за заг. ред. Н. В. Павліхи. Луцьк ; Люблін : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2013. С. 637–642.
5. Самойленко Л. Криза довіри до влади : роль зв'язків з громадськістю у її відновленні. *Публічне управління та регіональний розвиток*. 2024. № 26. С. 1196–1214.
6. Сащук Г. М. Віртуалізація реальності як феномен культури сучасного інформаційного суспільства. *SPACE/Суспільство, політика, адміністрація в Центральній Європі*. 2019. № 10. С. 22-29.
7. Стороженко Л. Г. Нетократія, цифровий контроль та глобальна криза демократії: виклики нового світового порядку. *Публічно-управлінські та цифрові практики*. 2025. Вип. 1(4). С. 102–110.
8. Чалапко В. В. Інформаційна безпека: до проблеми місця й ролі в системі національної безпеки. *Вісник Нац. юрид. ун-ту ім. Я. Мудрого*. 2021. № 4 (51). С. 83–95.
9. «Digital Public Services in the Digital Economy and Society Index». URL: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-digital-public-services>.
10. Global Partnership on Artificial Intelligence. URL : <https://www.oecd.org/en/about/programmes/global-partnership-on-artificial-intelligence.html>.

References:

1. Hlovenko, S. V. (2025). *Publiczne upravlinnia zakhystom informatsiinoho prostoru v umovakh nadzvychainykh sytuatsii* [Public governance of information space protection under emergency conditions]. Doctor's thesis. Kyiv. 177 p. [in Ukrainian].
2. Dashakivska, O. (2010). *Politychna elita v teoriakh informatsiinoho suspilstva: osoblyvosti diialnosti ta struktury* [Political elite in the theories of the information society: features of activity and structure]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Filosofska-politologichni studii – Bulletin of Lviv University. Philosophical and Political Studies*, 1, 237–246 [in Ukrainian].
3. Dziuba, T. M. (2021). *Obgruntuvannia kontseptualnykh polozhen informatsiinoi bezpeky Ukrainy* [Justification of conceptual foundations of Ukraine's information security]. *Nauka i oborona – Science and Defense*, 3, 41–46 [in Ukrainian].
4. Mytko, A. M. (2013). *Informatsiia i znannia yak resurs netokratii v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Information and knowledge as resources of netocracy in the European Union countries]. In N. V. Pavlikha (Ed.), *Integracja europejska: doświadczenie Polski i Ukrainy – European integration: experience of Poland and Ukraine* (pp. 637–642). Lutsk & Lublin: Lesya Ukrainka Eastern European National University [in Ukrainian].
5. Samoilenko, L. (2024). *Kryza doviry do vlady: rol zviazkiv z hromadskistiu u yii vidnovlenni* [Crisis of trust in power: the role of public relations in its restoration]. *Publiczne upravlinnia ta rehionalnyi rozvytok – Public Administration and Regional Development*, 26, 1196–1214 [in Ukrainian].
6. Sashchuk, H. M. (2019). *Virtualizatsiia realnosti yak fenomen kultury suchasnoho informatsiinoho suspilstva* [Virtualization of reality as a cultural phenomenon of the modern information society]. *SPACE / Suspilstvo, polityka, administratsiia v Tsentralnii Yevropi – Society, Politics, Administration in Central Europe*, 10, 22–29 [in Ukrainian].

7. Storozhenko, L. H. (2025). *Netokratiia, tsyfrovyi kontrol ta hlobalna kryza demokratii: vyklyky novoho svitovoho poriadku* [Netocracy, digital control and the global crisis of democracy: challenges of the new world order]. *Publichno-upravlinski ta tsyfrovi praktyky – Public Governance and Digital Practices*, 1(4), 102–110 [in Ukrainian].
8. Chalapko, V. V. (2021). *Informatsiina bezpeka: do problemy mistsia y roli v systemi natsionalnoi bezpeky* [Information security: on the problem of its place and role in the national security system]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu im. Ya. Mudroho – Bulletin of Yaroslav Mudryi National Law University*, 4(51), 83–95. [in Ukrainian].
9. European Commission. (n.d.). *Digital Public Services in the Digital Economy and Society Index (DESI)*. Retrieved from <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi-digital-public-services> [in English].
10. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). *Global Partnership on Artificial Intelligence (GPAI)*. Retrieved from <https://www.oecd.org/en/about/programmes/global-partnership-on-artificial-intelligence.html> [in English].

УДК 351.863: 338.2:332.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-327-342](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-327-342)

Таранчук Сергій Олександрович здобувач наукового ступеня доктор філософії кафедри публічного управління та менеджменту, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0009-0001-8863-0503>

СТРАТЕГІЧНІ МОДЕЛІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ УКРАЇНИ ДЛЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено теоретико-методологічні засади та розроблено стратегічні моделі державного управління економічною безпекою України в умовах повоєнного відновлення. Обґрунтовано, що ефективне управління економічною безпекою є передумовою стійкого розвитку, соціальної стабільності, відновлення інвестиційної привабливості та гарантією реалізації національних інтересів.

Визначено, що традиційні підходи до державного управління, орієнтовані на стабільність, не відповідають умовам воєнних і поствоєнних трансформацій, які потребують адаптивності, гнучкості та інтеграції безпекових, економічних і соціальних стратегій. Виокремлено три сучасні базові стратегічні моделі державного управління економічною безпекою: інституційно-координаційну, інноваційно-інвестиційну та соціально-економічну модель стійкості. Доведено, що стратегічне державне управління економічною безпекою має ґрунтуватися на принципах резильєнтності, партнерства, прозорості, децентралізації та системного моніторингу загроз.

На основі сучасних підходів до стратегічного планування запропоновано три типи моделей управління економічною безпекою, які можуть бути застосовані в Україні: модель стійкого відновлення; модель інклюзивного зростання; модель партнерського управління. Визначено напрями вдосконалення механізмів стратегічного планування й прогнозування, які передбачають інтеграцію національної політики економічної безпеки з європейськими стандартами управління ризиками. Зазначено, що ключовими чинниками забезпечення економічної безпеки в повоєнний період мають стати відновлення виробничого потенціалу, розвиток інноваційних кластерів, енергетична незалежність, стимулювання підприємництва та ефективне використання міжнародної допомоги. Реалізація запропонованих моделей сприятиме формуванню резильєнтної економіки України, здатної функціонувати в умовах глобальної турбулентності, забезпе-

чуючи соціальну стійкість, економічну ефективність і зміцнення державного суверенітету.

Ключові слова: публічне управління, економічна безпека, стратегічні моделі, повоєнне відновлення, публічне адміністрування, інституційна спроможність, економічна політика, сталий розвиток.

Taranchuk Serhii Oleksandrovyh PhD student of the Department of Public Administration and Management, Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0009-0001-8863-0503>

STRATEGIC MODELS OF PUBLIC ADMINISTRATION OF UKRAINE'S ECONOMIC SECURITY FOR POST-WAR RECOVERY

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations and develops strategic models of public administration of Ukraine's economic security in the context of post-war recovery. It is substantiated that effective management of economic security is a prerequisite for sustainable development, social stability, restoration of investment attractiveness, and a guarantee of the realization of national interests.

It is determined that traditional approaches to public administration, focused on stability, do not correspond to the conditions of wartime and post-war transformations, which require adaptability, flexibility, and integration of security, economic, and social strategies. Three modern basic strategic models of public administration of economic security are identified: the institutional-coordination model, the innovation-investment model, and the socio-economic resilience model. It is proven that strategic public management of economic security should be based on the principles of resilience, partnership, transparency, decentralization, and systematic threat monitoring.

Based on modern approaches to strategic planning, three types of economic security management models applicable in Ukraine are proposed: the sustainable recovery model, the inclusive growth model, and the partnership governance model. Directions for improving strategic planning and forecasting mechanisms are defined, providing for the integration of national economic security policy with European risk management standards. It is noted that the key factors in ensuring economic security in the post-war period should be the restoration of production potential, the development of innovation clusters, energy independence, the stimulation of entrepreneurship, and the effective use of international assistance. The implementation of the proposed models will contribute to the formation of a resilient Ukrainian economy capable of functioning under conditions of global turbulence, ensuring social stability, economic efficiency, and the strengthening of state sovereignty.

Keywords: public administration, economic security, strategic models, post-war recovery, public governance, institutional capacity, economic policy, sustainable development.

Постановка проблеми. В умовах триваючої військової агресії проти України та масштабних руйнувань різних об'єктів національної економіки проблема забезпечення економічної безпеки набуває виняткового значення. Вона, передусім, визначає здатність держави відновлювати виробничий потенціал, стабілізувати продовольчу, енергетичну і фінансову системи, гарантувати соціальні стандарти та формувати довгострокові засади реалізації урядом цілей сталого розвитку. Наразі значної актуальності набуває розроблення ефективних стратегічних моделей державного управління економічною безпекою, які б відповідали новим викликам і ризикам воєнного та повоєнного розвитку. Традиційні підходи до державного управління, орієнтовані на стабільність, не забезпечують достатнього рівня гнучкості та адаптивності до поточних умов, коли економічна система функціонує під впливом структурних змін, нестабільності функціонування зовнішніх ринків та масштабної реконструкції інфраструктури. Особливого значення набуває формування інституційних механізмів державного управління, що здатні забезпечити ефективну координацію між центральними та місцевими органами влади, бізнесом, громадянським суспільством і міжнародними партнерами. В умовах обмежених ресурсів, зростання боргового навантаження та ризиків фінансової нестабільності надзвичайно важливою є раціональна модель державного управління, яка дозволить не лише відновити економічний потенціал, а й зміцнити його на довгострокову перспективу.

Сучасна система державного управління економічною безпекою України все ще залишається фрагментарною, з обмеженою координацією між центральними органами влади, регіонами та бізнесом. Відсутність узгодженої стратегії післявоєнного відновлення, яка б інтегрувала безпекові, інвестиційні, соціальні та технологічні пріоритети, знижує ефективність використання ресурсів і загрожує відтворенням довоєнних дисбалансів. Це вимагає розроблення нових стратегічних моделей державного управління економічною безпекою, здатних забезпечити баланс між національними інтересами, глобальними тенденціями та потребами суспільства.

Ключовим викликом виступає пошук паритетного балансу між короткостроковими антикризовими заходами, спрямованими на стабілізацію фінансово-економічної системи в умовах війни, та довгостроковими стратегіями розвитку, що мають забезпечити підвищення конкурентоспроможності економіки, розвиток інноваційного потенціалу, енергетичну незалежність і соціальну стійкість у майбутньому. Саме тому проблематика забезпечення економічної безпеки України в умовах післявоєнного відновлення є важливою у контексті стратегічного державного управління, ефективність якого має ґрунтуватися на системному підході, що враховує взаємозв'язок між макроекономічними показниками, фінансовою політикою, соціальними і безпековими ризиками та

міжнародними зобов'язаннями країни. Економічна безпека, як ключовий елемент національної безпеки, віднині стає не лише питанням економічного розвитку, а й передумовою збереження державності, суверенітету та соціальної стабільності.

Повоєнне відновлення потребує не лише відбудови інфраструктури, а й створення стратегічних механізмів управління, які забезпечать адаптивність економічної системи до глобальних ризиків і внутрішніх викликів. Важливою передумовою формування стратегічних моделей є усвідомлення того, що післявоєнна економіка України не може відновлюватися виключно за рахунок традиційних індустріальних галузей. Відбудова має базуватися на принципах сталого розвитку, цифровізації, екологічної модернізації, розвитку людського капіталу та диверсифікації економічних зв'язків. Це вимагає нових управлінських рішень і політик, які інтегрують національні пріоритети з глобальними тенденціями трансформації економічних систем.

Відтак, виникає необхідність формування науково обґрунтованих концепцій державної політики у сфері економічної безпеки, що враховують сучасні геополітичні реалії, інтеграційні процеси в межах ЄС та потребу підвищення конкурентоспроможності національної економіки на глобальному рівні. Без чіткої стратегічної моделі управління неможливо забезпечити ефективне використання ресурсів міжнародної допомоги, запровадити інноваційні інструменти стимулювання підприємницької активності та досягти синергії між безпековими, економічними й соціальними інтересами держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення економічної безпеки України в умовах трансформаційних процесів та поствоєнного відновлення є предметом активного наукового аналізу вітчизняних і зарубіжних дослідників. Значний внесок у формування теоретико-методологічних засад економічної безпеки здійснили такі вчені, як Л. Акімова, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Б. Данилишин, Я. Жаліло, О. Климчук, С. Кораблін, В. Мунтіян, О. Сундук, Л. Шевченко та інші, що досліджують сутність і структуру економічної безпеки держави, її взаємозв'язок із фінансовою, інноваційною, соціальною та енергетичною безпекою, а також механізми державного регулювання, спрямовані на зменшення вразливості економічної системи до внутрішніх і зовнішніх загроз.

У наукових роботах Т. Васильціва, В. Волошина, М. Кизима, О. Лігоненка, Р. Лупака, Ю. Луцика, І. Петрової, І. Салухіної досліджуються організаційно-економічні та інституційні механізми забезпечення економічної безпеки в умовах воєнних дій та кризових процесів, розкриваючи питання підвищення стійкості економічних систем, ролі держави у координації антикризових заходів, важливості розвитку державно-приватного партнерства та удосконалення нормативно-правового регулювання.

Водночас, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, більшість проведених досліджень зосереджуються переважно на загальних питаннях формування економічної безпеки або аналізують її окремі складові, не розглядаючи їх у системному взаємозв'язку в умовах повоєнного відновлення держави. Недостатньо уваги приділено розробці стратегічних моделей державного управління, які поєднували б інституційні, організаційні, економічні та соціальні аспекти забезпечення економічної безпеки в єдину цілісну систему. Невирішеними залишаються питання узгодження стратегічних пріоритетів економічного розвитку з безпековими орієнтирами держави, формування інтегрованих управлінських моделей, що забезпечували б баланс між стабілізацією економіки, структурною модернізацією та інноваційним розвитком. Відтак, проведення дослідження зумовлене необхідністю розроблення цілісної наукової концепції та стратегічних моделей державного управління економічною безпекою України, адаптованих до умов післявоєнної реконструкції, глобальної економічної турбулентності та зростання взаємозалежності між безпековими, соціальними й економічними процесами.

Мета статті полягає у розробці теоретико-методологічних засад і стратегічних моделей державного управління економічною безпекою України в умовах повоєнного відновлення, спрямованих на забезпечення стійкого економічного розвитку, підвищення адаптивності національної економіки до внутрішніх і зовнішніх викликів, формування ефективної системи координації державних і приватних інституцій у цій сфері, а також обґрунтування напрямів удосконалення механізмів стратегічного планування, моніторингу та реалізації політики економічної безпеки в контексті сучасних глобальних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. В умовах сьогодення економічна безпека розглядається як стан захищеності національної економіки від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільний розвиток, гарантує стійкість функціонування господарської системи, відтворення ресурсного потенціалу, самодостатність і підвищення добробуту населення та можливість реалізації державних інтересів. У структурі публічного управління економічна безпека є інтеграційним елементом між виробничою, фінансовою, енергетичною, інвестиційною, соціальною, інноваційною та іншими політиками. Сучасні теоретичні підходи (інституційний, системний, ризик-орієнтований) визначають, що управління економічною безпекою має бути превентивним, стратегічно скоординованим і підтриманим цифровими технологіями, що дозволяє вчасно та ефективно реагувати на динаміку зовнішніх загроз.

Економічна безпека держави в сучасних умовах виступає складною динамічною системою, що потребує здійснення постійного моніторингу та управління стійкістю до загроз внутрішнього і зовнішнього характеру з метою дотримання визначених національних інтересів країни в економічній сфері.

Державна політика щодо забезпечення економічної безпеки має реалізовуватися з комплексним урахуванням сукупності чинників, серед яких найбільш пріоритетними є геополітичне становище країни у світі та регіоні, розробка стратегічних моделей розвитку реальних секторів і базових традиційних видів економічної діяльності, існуючі відносини власності та ефективність ринкових механізмів, природно-ресурсний, науково-технічний та інноваційний потенціали держави тощо [1, 2].

Значне поглиблення внутрішньополітичних конфліктів у провідних країнах світу призвело до посилення протиріччя між правлячим класом та опозиційними силами, між представниками виконавчої та законодавчої гілок влади. У 2025 р. ланцюжок невизначеностей, пов'язаних із війною, також доповнюється відповідними ексцесами, причому така невизначеність виникає через різні сценарії ескалації збройної агресії та можливості настання мирних переговорів. Ситуація стає дедалі складнішою, оскільки основними ризиками як для глобальної економічної динаміки, так і для економічного зростання України та її регіонів є невизначеність подальшого сценарію війни, кількість і якість зброї, яку використовує РФ, а також зброї, яку Україна сама виробляє та отримує від своїх західних партнерів [3].

Сучасні підходи до управління економічною безпекою передбачають застосування концепцій резильєнтного розвитку, адаптивного управління, сценарного планування та партнерського управління (governance). Резильєнтна модель орієнтується на здатність системи до відновлення після криз, що є надзвичайно важливим у контексті повоєнного відновлення України. Адаптивна модель ґрунтується на постійному моніторингу загроз і коригуванні стратегічних пріоритетів відповідно до динамічних змін середовища. З методологічного погляду стратегічне управління економічною безпекою потребує поєднання функціонального підходу (зосередженого на механізмах реалізації), інституційного підходу (визначення ролі державних і недержавних суб'єктів), а також ціннісно-орієнтованого підходу, що враховує суспільну значущість безпеки як базової умови сталого розвитку.

Одним із ключових аспектів сьогодення є створення сприятливого інвестиційного клімату, який здатний забезпечити надходження необхідних фінансових ресурсів для відновлення та розвитку нашої держави. Залучення міжнародного капіталу не тільки сприятиме процесам економічного відродження, але й посилить зв'язки України з європейським ринком, що є важливим для її подальшої інтеграції у європейську економічну систему. При цьому значну увагу необхідно приділити відновленню критичної інфраструктури, яка є базисом для забезпечення стабільного функціонування державного механізму та добробуту її громадян. Питання енергетичної безпеки та збереження трудових ресурсів є ключовими для забезпечення стійкості національної економіки. Відновлення та

розвиток енергетичної інфраструктури, з акцентом на прискорене зростання частки відновлюваних джерел енергії у структурі енергоспоживання (зокрема формування ринку біопалива), а також заходи, спрямовані на повернення трудових мігрантів та інтеграцію у виробничі процеси іммігрантів, збудують плацдарм для довгострокового економічного зростання України в умовах протікання євроінтеграційних процесів [4, 5].

У результаті військової агресії зросла вразливість фінансової системи, посилилися загрози енергетичній та продовольчій безпеці, поглибилися регіональні диспропорції. Водночас воєнні події продемонстрували високий рівень мобілізаційної спроможності суспільства та потенціал розвитку економіки оборонного типу. Це відкриває можливості для формування нової моделі державного управління, орієнтованої на економічну відбудову через безпековий розвиток, де пріоритетами стають підтримка інноваційних кластерів, стимулювання малого і середнього бізнесу, диверсифікація експорту, розвиток людського капіталу та цифровізація управлінських процесів.

Незважаючи на трагічні обставини військової агресії, перед нашою державою та її певними регіонами відкриваються нові можливості для забезпечення прискореного якісного розвитку. Україна має потужну партнерську підтримку з боку економічно розвинутих країн світу та отримала статус кандидата в члени ЄС. Така ситуація суттєво змінює інституційні та фінансові передумови для реалізації стратегічних планів повоєнної відбудови й модернізації України, проте діюча система управління національною економікою, включаючи її регіональний і місцевий рівень, має бути спроможна акцептувати та ефективно використати нові можливості й виклики. Побудова повоєнної моделі економіки України потребує не тільки великих фінансових вкладень, а й значних зусиль у напрямі подальшого переходу до децентралізованого управління національною економікою з використанням новітніх управлінських підходів і принципів. Регіони в новій моделі мають зайняти провідну роль, обравши на основі свого внутрішнього потенціалу пріоритетні сфери економічної діяльності, які здатні забезпечити прискорений розвиток української економіки на інноваційних засадах [6, 7].

У середньостроковій перспективі, за умови подальшого продовження активних бойових дій, вагомим ризиком буде залишатися значне зростання потреби у бюджетних видатках для підтримання на необхідному рівні обороноздатності держави, що в умовах обмежених фінансових надходжень спонукатиме до здійснення максимальної економії інших видів видатків. У випадку припинення або послаблення інтенсивності бойових дій, відповідно зростатиме вірогідність і потреба перерозподілу наявних бюджетних видатків на користь розвитку програм з відновлення економіки [8].

Україна не може собі дозволити обмежитися лише досягненням довоєнного рівня соціально-економічного розвитку. Повоєнна відбудова України має

бути спрямована на кардинальну зміну структури економіки, перехід від аграрно-сировинного типу до індустріально-інноваційного на основі створення сучасної високотехнологічної продукції, використання інформаційних систем і технологій в управлінні промисловістю у контексті розгортання у світі Індустрії 4.0. Причому Україна сама має виступити з такою ініціативою, запропонувавши власний сценарій інноваційного розвитку [9, 10].

Етап “відбудови” має включати в себе такі складові, як відновлення та розвиток інфраструктури; відтворення і повернення трудових ресурсів; моніторинг та запровадження належної підтримки дослідницької та інноваційної діяльності; створення сприятливих умов для розвитку галузей, критично важливих для швидкої відбудови України; завершення розпочатих реформ у системі державного управління; підтримка галузей та секторів, які за сучасних умов забезпечують стабільний приріст валового внутрішнього продукту та валютні надходження в країну; стимулювання стратегічних секторів та ключових технологій; визначення спеціалізації регіонів [11].

Оскільки Національну економічну стратегію на період до 2030 року було затверджено Кабінетом Міністрів України 3 березня 2021 року [12], то зрозуміло, що у ній не враховано реалій повномасштабної збройної агресії рф. Тому однією з ключових проблем залишається відсутність цілісної системи стратегічного планування у сфері економічної безпеки. Наявні документи (Стратегія національної безпеки, Національна економічна стратегія тощо) потребують узгодження із регіональними програмами розвитку, а також інтеграції з європейськими підходами управління ризиками. Невизначеними залишаються механізми координації між центральними органами влади, місцевим самоврядуванням, бізнесом і громадським сектором. Ефективність реалізації державної політики економічної безпеки залежить від узгодженості дій між ключовими інститутами влади. Доцільним є закріплення у законодавстві функцій Міністерства економіки України як координатора системи економічної безпеки, із залученням Ради національної безпеки і оборони, Національного банку, Антимонопольного комітету, Державної служби фінансового моніторингу, Рахункової палати тощо.

Наразі економіка України потребує залучення додаткового капіталу та його органічного поєднання з наявною вільною робочою силою у проєктах створення нової доданої вартості, адже найнадійнішим фундаментом для забезпечення макроекономічної стабілізації є відновлення національного сектору виробництва. Співпраця з міжнародними інституціями орієнтована на створення передумов для довгострокового економічного зростання в умовах післявоєнної модернізації України та інтеграції до ЄС. Як наслідок, при складанні планів відбудови важлива роль належить обґрунтованій послідовності дій. Усталений підхід передбачає спрямування основних обсягів допомоги на

відновлення найважливіших соціальних функцій та стимулювання економічної активності [13, 14].

Наразі доцільно виокремити три базові стратегічні моделі державного управління економічною безпекою України: інституційно-координаційну, інноваційно-інвестиційну та соціально-економічну модель стійкості. Так, інституційно-координаційна модель вимагає створення багаторівневої системи координації дій органів влади, бізнесу та громадськості щодо забезпечення економічної безпеки. Її основою має стати Національна рада з економічної безпеки при Кабінеті Міністрів України, яка здійснюватиме стратегічне планування, аналіз ризиків, моніторинг показників економічної стійкості та координацію міжвідомчих дій. На регіональному рівні доцільним є створення центрів регіональної економічної безпеки, які б забезпечували оперативне реагування на локальні ризики, особливо у територіях, що зазнали руйнувань.

Інноваційно-інвестиційна модель акцентує увагу на розвитку нових секторів економіки, що сприяють технологічній модернізації та зменшенню залежності від зовнішніх ресурсів. Держава має створювати умови для залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій через запровадження інструментів державно-приватного партнерства, податкових стимулів, гарантій інвесторам та впровадження системи страхування інвестицій у регіонах із підвищеними ризиками. Особлива увага повинна приділятися технологічній незалежності, зокрема у сфері енергетики, цифрової інфраструктури, аграрного виробництва та оборонної промисловості.

Соціально-економічна модель стійкості базується на принципі збалансованого розвитку, що поєднує економічну ефективність і соціальну справедливість. Післявоєнне відновлення повинно враховувати потреби у працевлаштуванні ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, відновленні соціальної інфраструктури, підтримці регіонів, які зазнали руйнувань. Формування системи соціального партнерства між державою, бізнесом і громадянськими організаціями сприятиме зміцненню людського капіталу як стратегічного ресурсу економічної безпеки.

Ці моделі державного управління сприяють створенню цілісної системи економічної безпеки, яка здатна забезпечити швидке реагування на виклики, ефективне використання ресурсів, підвищення інвестиційної привабливості країни та соціальної стабільності. У довгостроковій перспективі це дасть змогу сформувати резильєнтну економіку, спроможну функціонувати навіть в умовах невизначеності та зовнішнього тиску.

В умовах післявоєнної відбудови особливого значення набуває інтеграція механізмів економічної безпеки в загальну архітектуру державного управління через впровадження єдиних стандартів, процедур та протоколів реагування, що має супроводжуватися розвитком відповідних компетенцій у державних

службовців та створенням культури міжвідомчої співпраці [15]. Серцевиною реконструктивного відновлення економіки має стати формування повноцінного національного господарського комплексу на засадах інтровертності (реалізація власних інтересів країни), інклюзивності (включеність у світогосподарські зв'язки з метою розвитку національної економіки) та інноваційності (здійснення економічних перетворень на інноваційних засадах). Комплексна реалізація таких заходів дасть змогу подолати структурні дисбаланси та сировинну орієнтацію української економіки, а також закласти на цій основі надійний фундамент для подальших глибинних трансформацій [16].

Економічна безпека держави в умовах післявоєнного розвитку стає однією з центральних складових державної політики, адже саме від її рівня залежить здатність країни забезпечити стійке економічне зростання, соціальну стабільність, відновлення інфраструктури, а також конкурентоспроможність національної економіки у глобальному середовищі. У нових реаліях воєнної та поствоєнної трансформації Україна стикається з потребою у розробці цілісних моделей державного управління, які б поєднували економічну стійкість, інноваційність, адаптивність та стратегічну синергію між державою, бізнесом і громадянським суспільством.

Публічне управління у сфері економічної безпеки має забезпечувати інтеграцію державної політики на національному, регіональному та місцевому рівнях. Це потребує переходу від адміністративного управління до моделі стратегічного governance, що передбачає партнерську взаємодію між державними інституціями та недержавними акторами. Ключовими функціями публічного управління у цьому контексті є: стратегічне прогнозування економічних ризиків; розробка програмно-цільових документів для конкретних секторів економіки; формування системи індикаторів моніторингу економічної безпеки; координація міждержавної співпраці у сфері фінансової, енергетичної та технологічної безпеки; впровадження цифрових платформ для аналізу загроз і прийняття управлінських рішень. У практичному вимірі це означає необхідність створення Єдиного державного реєстру показників економічної безпеки, який забезпечить оперативний доступ органів влади до актуальної інформації, а також розробку інтегрованих регіональних профілів ризиків, що дозволять своєчасно виявляти кризові тенденції.

У контексті післявоєнного відновлення економічна безпека повинна включати такі ключові напрями: 1) ресурсну безпеку (енергетичну, продовольчу, інфраструктурну); 2) фінансову стійкість державних і регіональних бюджетів; 3) інвестиційно-інноваційну активність як основу економічного зростання; 4) соціальну стабільність і відновлення зайнятості; 5) інституційну адаптивність системи управління до кризових умов.

На підставі проведеного аналізу сучасних підходів до стратегічного планування виокремимо три типи моделей управління економічною безпекою, які можуть бути застосовані в Україні:

1. Модель стійкого відновлення (resilience model) – базується на принципах підвищення адаптивності економічних інститутів, розвитку критичної інфраструктури, цифровізації та управління ризиками. Її метою є мінімізація вразливості економіки до повторних шоків.

2. Модель інклюзивного зростання (inclusive growth model) – орієнтована на забезпечення соціальної рівності, підтримку малого та середнього бізнесу, розвиток соціального підприємництва, що сприяє формуванню соціально орієнтованої економіки.

3. Модель партнерського управління (collaborative governance model) – передбачає активну взаємодію держави, бізнесу, громадянського суспільства та міжнародних партнерів у реалізації програм відновлення, зокрема через механізми державно-приватного партнерства, грантове фінансування, публічно-цифрові платформи моніторингу.

У практичному вимірі ефективна стратегічна модель має поєднувати елементи всіх трьох підходів, формуючи гібридну систему економічної безпеки. Для забезпечення функціонування зазначених стратегічних моделей доцільно сформулювати інтегровану систему державного управління, що включає:

- нормативно-правовий механізм (оновлення законодавства у сфері безпеки, інвестицій, відновлення, дерегуляції);
- інституційний механізм (створення міжвідомчих координаційних рад, регіональних офісів економічної безпеки, аналітичних центрів ризик-менеджменту);
- фінансово-економічний механізм (використання комбінованого фінансування (державні ресурси, донорські фонди, соціальні облігації, green bonds));
- цифровий механізм (розгортання платформ державного моніторингу економічних загроз, систем раннього попередження, цифрових паспортів інфраструктурних проєктів).

Значна увага у повоєнному періоді має приділятися регіональним моделям управління економічною безпекою. Відновлення територій, що постраждали від війни, вимагає гнучких підходів до формування місцевих стратегій безпеки з урахуванням специфіки кожного регіону. Такі моделі повинні передбачати розвиток інфраструктури, підтримку малого та середнього бізнесу, стимулювання локальних інвестицій, розвиток місцевих ринків праці. У цьому контексті важливо посилити роль органів місцевого самоврядування як суб'єктів публічного управління, здатних реалізовувати програми економічної безпеки на основі принципів субсидіарності та партнерства. При цьому особливої уваги потребує координація між центральними органами виконавчої влади та

місцевими громадами, оскільки саме регіональний рівень є основним простором реалізації програм відновлення.

Післявоєнна відбудова України неможлива без залучення міжнародних фінансових інституцій (Світового банку, ЄБРР, ЄІБ, USAID) та європейських структурних фондів. У стратегічному контексті така взаємодія має спиратися на принципи взаємної відповідальності, прозорості та результативності, з одночасним забезпеченням економічного суверенітету держави. Позитивний досвід повоєнної реконструкції Європи (план Маршалла, кейси Хорватії та Польщі) демонструє, що ефективне поєднання зовнішньої допомоги з внутрішніми реформами здатне забезпечити швидке відновлення економіки та підвищення конкурентоспроможності. Важливою складовою стратегічної моделі є модернізація системи публічного управління: децентралізація повноважень, підвищення професійної компетентності державних службовців, запровадження інструментів evidence-based policy та стратегічного аналізу. Необхідно створити Національну систему управління економічною безпекою, яка забезпечуватиме моніторинг, прогнозування, координацію та оцінку ефективності державної політики у цій сфері.

Отже, у сучасних умовах формування стратегічних моделей державного управління економічною безпекою України має базуватися на принципах інтегрованості, адаптивності, інноваційності та партнерства. Поєднання аналітичних, інституційних та інструментальних компонентів таких моделей дає змогу створити ефективну систему забезпечення економічної безпеки, здатну не лише протидіяти загрозам, але й використовувати виклики як можливості для подальшого розвитку. Реалізація таких підходів сприятиме формуванню резильєнтної, соціально орієнтованої та конкурентоспроможної економіки України у повоєнний період.

Висновки. Таким чином, стратегічне управління економічною безпекою України у повоєнний період набуває ключового значення у системі публічного управління. В умовах масштабних трансформацій національної економіки, необхідності її відбудови та відновлення соціально-економічної стабільності, саме економічна безпека стає основою для забезпечення стійкого розвитку держави, її конкурентоспроможності та незалежності. Ефективна система державного управління у цій сфері повинна враховувати як внутрішні структурні дисбаланси, так і зовнішні виклики, пов'язані з глобальною економічною нестабільністю, технологічними змінами та зростанням геополітичних ризиків. Сучасне розуміння економічної безпеки виходить за межі традиційного трактування її як стану захищеності економічних інтересів. У повоєнних умовах вона постає як комплексна характеристика здатності держави забезпечувати розвиток на основі резильєнтності, ефективності управлінських рішень, мобілізації ресурсів і гармонізації інтересів держави, бізнесу та суспільства.

Саме тому стратегічні моделі державного управління економічною безпекою мають бути системними, інтегрованими та орієнтованими на довгострокові цілі модернізації національної економіки.

Сформовано концептуальне бачення основних стратегічних моделей забезпечення економічної безпеки, серед яких інституційно-координаційна, інноваційно-інвестиційна, соціально-економічна та регіональна. Кожна з них має власну функціональну спрямованість, проте їх об'єднує спільна мета – створення стійкої, конкурентоспроможної та соціально збалансованої економіки України. Особлива увага приділяється інституційному зміцненню публічного управління, розбудові ефективних координаційних механізмів між органами влади, впровадженню систем стратегічного планування та підвищенню прозорості управлінських процесів. Важливою умовою є формування системи моніторингу та оцінювання загроз, яка дозволить оперативно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Запропоновані стратегічні моделі державного управління економічною безпекою (стійкого відновлення, інклюзивного зростання, партнерського управління) є не лише реакцією на сучасні виклики, а й інструментом формування нової економічної архітектури держави, заснованої на принципах стійкості, інноваційності та суспільної відповідальності. Практична реалізація запропонованих підходів та стратегічних моделей передбачає розробку єдиної державної стратегії економічної безпеки, що поєднуватиме інструменти аналітичного прогнозування, фінансово-економічного планування, державного регулювання та публічно-приватного партнерства, а також сприятиме формуванню ефективної, збалансованої та конкурентоспроможної економічної системи України у післявоєнний період.

Перспективи подальших наукових розвідок у цьому напрямі полягають у розробленні методичних підходів до оцінювання ефективності реалізації стратегічних моделей управління економічною безпекою, створенні аналітичних інструментів для прогнозування загроз і ризиків, удосконаленні інституційних механізмів координації між центральними та регіональними органами влади. Наукові дослідження також доцільно спрямувати на вивчення ролі цифрових технологій у системі державного управління безпековими процесами, аналіз міжнародного досвіду у сфері відновлення післявоєнних конфліктів та адаптацію його до українських реалій.

Література:

1. Васильців Т.Г., Лупак Р.Л., Волошин В.І. Стратегічні імперативи державної політики протидії гібридним загрозам і забезпечення економічної безпеки України. *Економіка України*. 2021. № 2. С. 32–51. DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.032>.
2. Patyka N., Khodakivska O., Pronko L., Kolesnyk T., Klymchuk O., Kamenschuk B., Zayed N. Approaches to Evaluation of the Agriculture Competitiveness Level: Empirical Evidence in Ukraine. *Academy of Strategic Management Journal*. 2021. Vol. 20, Issue 1. 1939-6104-20-1-703. URL: <https://surl.li/upihbp>.

3. Чорний Р. С., Чорна Н. П. Регіональна політика як домінанта повоєнного відновлення України: монографія. Тернопіль: Осадца Ю. В., 2025. 260 с.
4. Войтович Л., Федик М. (2024). Стратегія повоєнного відновлення економіки України в умовах євроінтеграції. *Економіка та суспільство*. № 65. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-112>.
5. Климчук О.В. Специфіка формування та механізми регулювання ринку біопалива. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2015. Вип. № 2. С. 13–21.
6. Швець Н.В., Шевцова Г.З. Формування повоєнної моделі економіки України: питання фінансування та управління. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. 2022. № 4 (274) С. 53–62. DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-274-4-53-62>.
7. Климчук О.В. Економічна сутність розвитку інноваційних процесів у виробництві біопалива. *Вісник аграрної науки*. 2014. № 8. С. 62–65.
8. Економічна безпека України в умовах високих воєнних ризиків та глобальної нестабільності: експ.-аналіт. доп. / [Базиліук Я., Власенко Р., Власюк О. та ін.]; за заг. ред. Я. Жаліла. Київ: НІСД, 2025. 104 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.03>.
9. Підоричева І. Післявоєнне відновлення Європи: досвід та уроки для України. *Журнал європейської економіки*. Том 21. № 2 (81). 2022. С. 190–207. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1592/1592>.
10. Климчук О. В. Сучасні аспекти використання інформаційних систем і технологій в управлінні. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: збірник тез доповідей II Міжнародної науково-практичної конференції. Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка», 2021. С. 170–171.
11. Янчук А.О. Економічна стратегія повоєнного відновлення як основа забезпечення національних інтересів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. Том 35 (74), № 5, 2024. С. 80–89. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/14>.
12. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text>.
13. Самборська О.Ю., Климчук О.В. Негативний вплив війни на зайнятість та доходи українців. *Інноваційна економіка*. 2023. №3 (95). С. 63–69. DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.3.8>.
14. Штань М. Економічна політика стимулювання повоєнного відновлення. *Економіка та суспільство*. 2023. № 56. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-62>.
15. Папирін Д. О. Трансформація механізмів державного регулювання економічної безпеки в умовах сучасних гібридних загроз: європейський досвід та українські реалії. *Теорія та практика державного управління*. 2024. Вип. 2 (79). С. 342–362. DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2024-2-17>.
16. Відновлення та реконструкція повоєнної економіки України: наукова доповідь / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2022. 305 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstrukcja-povojennoj-economiky.pdf>.

References:

1. Vasylytsiv, T. H., Lupak, R. L., Voloshyn, V. I. (2021). Stratehichni imperatyvy derzhavnoi polityky protydii hibrydnym zahrozam i zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy [Strategic imperatives of state policy to counter hybrid threats and ensure Ukraine's economic security]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 2, 32-51. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2021.02.032> [in Ukrainian].

2. Patyka, N., Khodakivska, O., Pronko, L., Kolesnyk, T., Klymchuk, O., Kamenschuk, B., Zayed, N. (2021). Approaches to Evaluation of the Agriculture Competitiveness Level: Empirical Evidence in Ukraine. *Academy of Strategic Management Journal*. Vol. 20, Issue 1. 1939-6104-20-1-703. Retrieved from URL: <https://surl.li/upihbp>.
3. Chorny, R. S., Chorna, N. P. (2025). Rehionalna polityka yak dominanta povoiennoho vidnovlennia Ukrainy [Regional policy as a dominant factor of Ukraine's post-war recovery]: *monohrafiia – monograph*, 260 Pp. Ternopil: Osadtsa Yu. V. 260 p. [in Ukrainian].
4. Voitovych, L., Fedyk, M. (2024). Stratehiia povoiennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy v umovakh yevrointehratsii [Strategy of post-war recovery of Ukraine's economy in the context of European integration]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 65. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-65-112> [in Ukrainian].
5. Klymchuk, O. V. (2015). Spetsyfika formuvannia ta mekhanizmy rehuliuвання rynku biopalyva [Specifics of formation and regulation mechanisms of the biofuel market]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics. Finance. Management: Topical Issues of Science and Practice*, 2, 13–21. [in Ukrainian].
6. Shvets, N. V., Shevtsova, H. Z. (2022). Formuvannia povoiennoi modeli ekonomiky Ukrainy: pytannia finansuvannia ta upravlinnia [Formation of the post-war model of Ukraine's economy: issues of financing and management]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia – Bulletin of Volodymyr Dahl East Ukrainian National University*, 4(274), 53–62. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.33216/1998-7927-2022-274-4-53-62> [in Ukrainian].
7. Klymchuk, O. V. (2014). Ekonomichna sutnist rozvytku innovatsiinykh protsesiv u vyrobnytstvi biopalyva [Economic essence of the development of innovative processes in biofuel production]. *Visnyk aharnoi nauky – Bulletin of Agrarian Science*, 8, 62-65 [in Ukrainian].
8. Baziliuk, Ya., Vlasenko, R., Vlasiuk, O. et al. (2025). Ekonomichna bezpeka Ukrainy v umovakh vysokykh voiennykh ryzykiv ta hlobalnoi nestabilnosti: ekspertno-analitychna dopovid [Economic security of Ukraine under conditions of high war risks and global instability: expert-analytical report]. In Ya. Zhalilo (Ed.). Kyiv: NISD. 104 p. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2025.03> [in Ukrainian].
9. Pidoricheva, I. (2022). Pisliavoienne vidnovlennia Yevropy: dosvid ta uroky dlia Ukrainy [Post-war reconstruction of Europe: experience and lessons for Ukraine]. *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky – Journal of European Economy*, 21(2/81), 190–207. Retrieved from URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/download/1592/1592> [in Ukrainian].
10. Klymchuk, O. V. (2021). Suchasni aspekty vykorystannia informatsiinykh system i tekhnolohii v upravlinni [Modern aspects of using information systems and technologies in management]. *Biznes, innovatsii, menedzhment: problemy ta perspektyvy: zbirnyk tez dopovidei II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Business, innovation, management: problems and prospects: collection of abstracts of the II International scientific and practical conference*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo «Politekhnik», 170-171 [in Ukrainian].
11. Yanchuk, A. O. (2024). Ekonomichna stratehiia povoiennoho vidnovlennia yak osnova zabezpechennia natsionalnykh interesiv [Economic strategy of post-war recovery as the basis for ensuring national interests]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky – Scientific Notes of V. I. Vernadsky TNU. Series: Legal Sciences*, 35(74), 5, 80–89. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.5/14> [in Ukrainian].
12. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ekonomichnoi stratehii na period do 2030 roku [On Approval of the National Economic Strategy for the Period until 2030]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 3 bereznia 2021 r. № 179 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine, 3 March 2021, No. 179]. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

13. Samborska, O. Yu., Klymchuk, O. V. (2023). Nehatyvnyi vplyv viiny na zainiatist ta dokhody ukraintsiv [Negative impact of the war on employment and incomes of Ukrainians]. *Innovatsiina ekonomika – Innovative Economy*, 3(95), 63–69. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.37332/2309-1533.2023.3.8> [in Ukrainian].
14. Shtan, M. (2023). Ekonomichna polityka stymuliuvannia povoiennoho vidnovlennia [Economic policy for stimulating post-war recovery]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 56. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-62> [in Ukrainian].
15. Papyrin, D. O. (2024). Transformatsiia mekhanizmiv derzhavnoho rehuliuвання ekonomichnoi bezpeky v umovakh suchasnykh hibrydnykh zahroz: yevropeyskyi dosvid ta ukraïnski realii [Transformation of mechanisms of state regulation of economic security under modern hybrid threats: European experience and Ukrainian realities]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia – Theory and Practice of Public Administration*, 2(79), 342–362. Retrieved from DOI: <http://doi.org/10.26565/1727-6667-2024-2-17> [in Ukrainian].
16. Vidnovlennia ta rekonstruiutsiia povoiennoi ekonomiky Ukrainy [Recovery and Reconstruction of the Post-War Economy of Ukraine]: *Naukova dopovid / NAN Ukrainy, DU «In-t ekonomiky ta prohnozuvannia NAN Ukrainy»*. Elektron. dani. Kyiv, 2022. 305 p. Retrieved from URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Vidnovlennja-ta-rekonstruktsja-povojennoji-ekonomiky.pdf> [in Ukrainian].

УДК 352.07:342.553 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-343-354](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-343-354)

Токарева Валентина Іванівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри маркетингу та туризму, Маріупольський державний університет, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4304-2617>

РОЗВИТОК ЕКСПОРТНООРІЄНТОВАНОГО АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню розвитку експортноорієнтованого аграрного сектору України в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів та сучасних глобальних викликів. Підкреслено стратегічне значення аграрного виробництва як джерела валютних надходжень, чинника продовольчої безпеки та основи соціально-економічної стійкості сільських територій. Проаналізовано тенденції експорту сільськогосподарської продукції, особливості доступу на ринки Європейського Союзу та роль Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у розширенні можливостей для агровиробників. Розглянуто гармонізацію стандартів якості й безпечності продукції відповідно до вимог Спільної аграрної політики ЄС та трансформацію інструментів державної підтримки галузі. Визначено ключові виклики, що постали перед експортом аграрної продукції в умовах повномасштабної війни: порушення логістичних ланцюгів, підвищення конкуренції з боку виробників країн-членів ЄС та зміни світової ринкової кон'юнктури. Обґрунтовано системний підхід до формування механізмів розвитку аграрного експорту, що включає інституційне та організаційно-економічне забезпечення, модернізацію логістичної інфраструктури, цифровізацію процедур контролю та сертифікації, підтримку інноваційного виробництва і вдосконалення фінансово-кредитних інструментів. Водночас зазначено, що стратегічний вектор розвитку експортного потенціалу аграрного сектору узгоджується з цілями Стратегії економічного розвитку України до 2030 року, яка передбачає адаптацію економіки до вимог Європейського Зеленого курсу, декарбонізацію виробничих процесів, цифровізацію державного управління та посилення прозорості використання бюджетних ресурсів. Реалізація цих підходів сприятиме інноваційному оновленню аграрного виробництва, зміцненню людського капіталу та підвищенню конкурентоспроможності української аграрної продукції на європейських і глобальних ринках.

Ключові слова: аграрний сектор України; експорт аграрної продукції; євроінтеграція; конкурентоспроможність; Спільна аграрна політика ЄС; логістична інфраструктура; інноваційний розвиток; глобальні виклики.

Tokareva Valentyna Ivanivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Marketing and Tourism, Mariupol State University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4304-2617>

DEVELOPMENT OF UKRAINE'S EXPORT-ORIENTED AGRICULTURAL SECTOR IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES AND GLOBAL CHALLENGES

Abstract. The article examines the development of Ukraine's export-oriented agricultural sector in the context of deepening European integration and current global challenges. The strategic importance of agricultural production as a source of foreign currency earnings, a factor of food security, and a foundation for the socio-economic resilience of rural areas is emphasized. Trends in the export of agricultural products, specifics of access to the European Union markets, and the role of the EU-Ukraine Association Agreement in expanding opportunities for agribusinesses are analyzed. The harmonization of quality and safety standards in accordance with the requirements of the EU Common Agricultural Policy, as well as the transformation of state support instruments for the sector, are considered. The key challenges facing agricultural exports under conditions of full-scale war are identified, including disruptions in logistics chains, increased competition with producers from EU member states, and changes in the global market environment. A systematic approach to the formation of mechanisms for agricultural export development is substantiated, comprising institutional and organizational-economic support, modernization of logistics infrastructure, digitalization of control and certification procedures, support for innovative production, and improvement of financial and credit instruments. It is also noted that the strategic direction of enhancing the export potential of the agricultural sector aligns with the goals of Ukraine's Economic Development Strategy until 2030, which provides for adaptation to the European Green Deal, decarbonization of production processes, digitalization of public administration, and strengthening the transparency of budget resource allocation. The implementation of these approaches will contribute to innovative modernization of agricultural production, strengthening of human capital, and increasing the competitiveness of Ukrainian agricultural products in European and global markets.

Keywords: agricultural sector of Ukraine; agricultural exports; European integration; competitiveness; EU Common Agricultural Policy; logistics infrastructure; innovative development; global challenges.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізаційних процесів економічна діяльність будь-якої країни стає тісно пов'язаною з міжнародними ринками товарів, що висуває нові вимоги до організації та ефективності експортної діяльності. Від рівня успіху у розвитку експорту залежить як темп,

так і характер економічного зростання держави. Особливе значення в цьому контексті набуває аграрний сектор, який покликаний не лише задовольняти внутрішні продовольчі потреби, а й забезпечувати надходження валюти до національної економіки. Для України аграрний експорт є критично важливим елементом зовнішньоторговельного балансу та стабільності національної валюти, однак сучасні виклики вимагають переосмислення та модернізації підходів до його організації. В умовах сучасних викликів, зокрема впливу глобальних криз і війни, постає необхідність переосмислення підходів до організації аграрного експорту та його інтеграції у міжнародні ринки, зокрема ринки Європейського Союзу.

Експорт сільськогосподарської продукції відображає рівень розвитку внутрішніх економічних відносин, інституційної організації аграрного сектору та здатність країни ефективно взаємодіяти зі світовими ринками. В аграрному експорті концентруються основні ресурсні, економічні, соціальні та конкурентні переваги держави. Підвищення ефективності експортної діяльності, диверсифікація зовнішньоекономічних зв'язків та інтеграція українських агропідприємств у європейські та світові ринкові процеси є ключовими чинниками економічного і соціального розвитку країни, а також підвищення її міжнародного конкурентного статусу.

В умовах євроінтеграційних процесів формування механізмів розвитку аграрного експорту потребує чітко визначеної стратегії, сучасних інструментів реалізації та адаптації до європейських стандартів, що забезпечує підвищення конкурентоспроможності продукції на світових ринках. Для цього важливо створити методичну та інформаційну базу для прийняття управлінських рішень і досягнення очікуваних результатів. Експорт аграрної продукції відображає рівень розвитку внутрішніх економічних відносин, організаційних і інституційних структур сектору та здатність національної економіки ефективно взаємодіяти зі світовими ринками. Саме через експорт акумулюються важливі ресурсні, економічні, соціальні та конкурентні переваги, що визначають позиції України у глобальному торговельному середовищі. Варто підкреслити значний потенціал країни у нарощуванні обсягів аграрного експорту та зміцненні її ролі як ключового учасника світової продовольчої безпеки.

Особлива увага приділяється розвитку експортної діяльності в умовах сучасних глобальних викликів, зокрема наслідків повномасштабної війни, порушень логістичних ланцюгів, коливань ринкової кон'юнктури та посилення конкуренції на міжнародному рівні. Актуальність теми полягає у визначенні ефективних механізмів інтеграції українського аграрного сектору в європейський економічний простір і підвищенні його стійкості до зовнішніх викликів, що має стратегічне значення для економічного розвитку та міжнародної конкурентоспроможності України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження українського аграрного сектору, зокрема його експортноорієнтованої діяльності, активно висвітлюються у працях багатьох науковців, серед яких Лупенко Ю., Ходаківська О., Нечипоренко О., Зінчук Т., Данкевич В., Гадзала Я., Лузана Ю., Мартинюк М, Скидана О., Бугайчук В., Грабчук І., Юрків Н., Гречко А., Кицюк І., Прощаликіна А. та інші. Вони розглядають питання постачання продукції на міжнародні ринки, формування логістичної та ринкової інфраструктури, а також налагодження зовнішніх партнерських зв'язків і адаптації до стандартів ЄС.

Водночас сучасні виклики, зокрема повномасштабна війна, порушення логістичних ланцюгів та коливання світових ринків, значно трансформують механізми організації аграрного експорту. Незважаючи на численні наукові розробки, залишається низка невирішених питань щодо створення ефективних управлінських механізмів, які б забезпечували адаптацію сектору до євроінтеграційних процесів та глобальних викликів. Отже, подальші дослідження мають бути спрямовані на розробку системних і інноваційних підходів до розвитку експортноорієнтованого аграрного сектору України, що дозволить підвищити конкурентоспроможність продукції та інтегрувати її у міжнародні ринки.

Мета статті. Метою статті є комплексне дослідження процесів розвитку експортноорієнтованого аграрного сектору України в умовах євроінтеграційних процесів та сучасних глобальних викликів, визначення основних проблем і невирішених питань у формуванні ефективних механізмів експорту агропродовольчої продукції, а також обґрунтування напрямів підвищення конкурентоспроможності українського аграрного сектору на міжнародних ринках.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрний сектор України є одним із ключових драйверів економічного розвитку держави. Він забезпечує не лише внутрішню продовольчу безпеку, а й формує значні валютні надходження через експорт сільськогосподарської продукції, що робить його стратегічно важливою складовою економіки. Завдяки родючим ґрунтам, сприятливим кліматичним умовам та історично сформованим аграрним традиціям, Україна має високий потенціал виробництва зернових, олійних культур, м'яса та молочних продуктів, що дозволяє країні конкурувати на світових ринках.

У 2024 році експорт аграрної продукції з України склав приблизно 24,5 млрд дол. США, що становило близько 59% усіх товарних експортних надходжень країни [1]. З точки зору обсягів, було експортовано близько 78,3 млн тонн агропродукції [2]. Така значуща роль аграрного сектору проявляється у виконанні ним низки економічних та соціальних функцій:

- джерело валютних надходжень та підтримки платіжного балансу - експорт сільськогосподарської продукції забезпечує стабільний приплив валюти, що сприяє макроекономічній стійкості держави;

- формувач продовольчої безпеки - як внутрішньої, так і через експортні зв'язки, оскільки забезпечення стабільного постачання продуктів є критичним елементом національної безпеки;

– основа соціально-економічної стійкості сільських територій - створення робочих місць, підвищення доходів населення, розвиток локальної інфраструктури сприяють зміцненню громад та покращенню якості життя у сільській місцевості.

Важливо відзначити, що аграрна продукція України має не лише сировинну, а й потенційну додану вартість, що може бути реалізована через переробку, логістику та розвиток сервісних секторів. Ефективне використання цього потенціалу дозволяє підвищувати конкурентоспроможність українського аграрного експорту на світовому ринку, зміцнювати економічну стабільність та підтримувати соціальний розвиток сільських територій.

Поглиблення інтеграції України у європейські економічні та торговельні системи висуває нові стандарти до аграрного виробництва. Українські виробники повинні забезпечувати відповідність продукції вимогам якості та безпеки харчових продуктів ЄС, впроваджувати сучасні технології обробки, зберігання та транспортування продукції, а також ефективні системи логістики. Це створює передумови для підвищення конкурентоспроможності українського експорту та інтеграції у міжнародні ланцюги доданої вартості, одночасно відповідаючи на європейські вимоги щодо слідовості продукції (traceability), екологічності та відповідності регламентам ЄС.

За даними за 2024 рік, експорт агропродукції України до Європейського Союзу становив приблизно €13,1 млрд, що дозволило Україні увійти до трійки найбільших постачальників агропродукції на ринок ЄС, забезпечивши близько 6,7% імпорту ЄС. Водночас частка агропродукції у структурі товарного експорту України досягала приблизно 52%, що свідчить про її стратегічне значення у контексті євроінтеграційних процесів [3]. Для забезпечення стабільної конкурентоспроможності українських виробників необхідно реалізувати комплекс заходів:

- впровадження систем управління якістю і безпечністю продукції (НАССР, ISO та інші стандарти);
- модернізація логістики, зокрема розвиток морських та альтернативних транспортних коридорів;
- стимулювання переробки продукції всередині країни, що дозволяє збільшувати частку товарів з доданою вартістю замість сировини, підвищуючи економічну ефективність сектору та зміцнюючи його позиції на зовнішніх ринках.

Таким чином, євроінтеграційна стратегія аграрного сектору України не лише стимулює модернізацію виробництва і логістики, а й створює передумови для формування висококонкурентного експорту, що відповідає міжнародним стандартам та сприяє сталому розвитку економіки країни.

Варто зазначити, що розвиток експортноорієнтованого аграрного сектору України стикається з низкою глобальних викликів, які безпосередньо впливають на обсяги виробництва, структуру експорту та економічну стабільність галузі. До основних факторів ризику належать коливання світових цін на сільськогосподарську продукцію, зміни клімату та часті погодні аномалії, нестабільність логістичних ланцюгів через геополітичні конфлікти, а також внутрішні економічні проблеми, що обмежують доступ до фінансування та інвестицій. Урахування цих ризиків є необхідною умовою стратегічного планування та довгострокового розвитку аграрного сектору. Серед ключових викликів можна виділити:

- цінові коливання та ціна за тонну продукції: середня ціна за тонну українського агроекспорту у 2024 році становила приблизно \$315, до квітня 2025 року вона зросла до ~\$443, що відповідає зростанню майже на 1,4 рази. Наприклад, середня ціна за тонну соняшникової олії у 2025 році становила \$1 174 (+37,8%), а за тонну пшениці ~\$231 (+27,4% від рівня 2024) [4];
- операційні та логістичні ризики: у січні–вересні 2024 року Україна експортувала 48,9 млн тонн агропродукції на ~\$10,5 млрд, що на понад 25% більше порівняно з аналогічним періодом попереднього року [5]. При цьому 89% обсягів експорту було відправлено морським шляхом, що робить сектор залежним від стану портової та транспортної інфраструктури;
- зміни клімату та воєнні дії: погіршення погодних умов та пошкодження сільськогосподарських угідь і логістичних маршрутів збільшують вразливість галузі. Так, за маркетинговий рік 2024-2025 прогнозується зменшення експорту пшениці на 25% до ~13,6 млн тонн [6];
- залежність від експортних коридорів і ринків: блокування морських портів або обмеження доступу до європейських ринків може суттєво вплинути на обсяги експорту. У цьому контексті завершення преференційного доступу України до ринку ЄС у 2025 році є серйозним викликом для сектору [6].

Врахування зазначених ризиків є критично важливим для забезпечення стабільності аграрного експорту та стратегічного розвитку сектору. Комплексний підхід до управління ризиками повинен включати диверсифікацію експортних коридорів і ринків, модернізацію логістики, впровадження страхових та фінансових інструментів, а також адаптацію виробничих процесів до кліматичних та геополітичних умов.

Загалом, аграрне виробництво є важливим фактором соціально-економічного розвитку регіонів України. Розширення експортного потенціалу аграрного сектору сприяє створенню нових робочих місць, підвищенню доходів населення, розвитку локальної інфраструктури та зміцненню громад. Активність агропромислового виробництва у сільських районах також позитивно впливає на демографічну стабільність та якість життя населення, що робить аграрний сектор

не лише економічним, а й соціальним ресурсом держави. Експортноорієнтоване агровиробництво має прямий соціальний ефект, який проявляється у декількох напрямках:

- створення робочих місць у сільській місцевості, що сприяє зменшенню темпів міграції населення та забезпечує зайнятість у регіонах з обмеженими економічними можливостями;
- зростання доходів фермерських господарств та суміжних секторів (переробка, логістика, обслуговування), що стимулює локальне економічне зростання та підвищує економічну стійкість регіонів;
- збільшення податкових надходжень до місцевих бюджетів: за оцінками Ukrainian Agribusiness Club, аграрний сектор сплачував близько 11% усіх місцевих податків у 2024 році [8, с. 19].

У сукупності ці фактори підвищують стійкість сільських територій до зовнішніх шоків, стимулюють розвиток інфраструктури (дороги, зберігальні приміщення, логістичні системи) та покращують якість життя населення, закріплюючи аграрний сектор як важливий соціально-економічний ресурс країни.

На наш погляд, успішна реалізація потенціалу аграрного експорту потребує комплексного підходу, який повинен поєднувати:

- державну підтримку та стимулювання інвестицій у виробництво та інфраструктуру;
- впровадження інноваційних технологій та сучасних методів управління;
- інтеграцію українських виробників у міжнародні ланцюги доданої вартості;
- розробку стратегій адаптації до глобальних економічних та кліматичних викликів.

Таким чином, розвиток експортноорієнтованого аграрного сектору є не лише економічною необхідністю, а й ключовим елементом національної стратегії сталого розвитку та інтеграції України у європейський та світовий агропродовольчий ринок.

Слід зазначити, що для подолання ключових проблем аграрного сектору України, таких як низька частка переробки продукції перед експортом, вразливість логістичних систем та залежність від зовнішніх ринків, необхідність дотримання більш жорстких стандартів ЄС (якість, екологія, слідковість) за умов обмежених інвестицій, а також ризики, пов'язані з кліматичними змінами, воєнними діями та скороченням площ під посівами, доцільно реалізувати комплекс стратегічних заходів:

1. Спрямування зусиль на розвиток переробної промисловості з метою збільшення експорту готових продуктів з високою доданою вартістю (наприклад, соняшникова олія, біоетанол), що дозволить підвищити економічну ефективність сектору та зменшити його залежність від сировинного експорту.

2. Модернізація логістичних та експортних коридорів, включаючи розвиток альтернативних маршрутів (річкових, залізничних, пунктів вивезення), для мінімізації ризиків блокади та підвищення надійності поставок на зовнішні ринки.

3. Посилення інвестицій у технології та стандартизацію, що передбачає впровадження цифрових систем управління агровиробництвом (Agro 4.0), систем сертифікації та екологічних практик. Сучасні дослідження свідчать, що застосування технологій IoT та штучного інтелекту здатне суттєво підвищити продуктивність і стійкість аграрного сектору [9].

4. Диверсифікація ринків експорту, шляхом активного виходу на ринки Азії, Африки та Латинської Америки, що зменшує ризики залежності від окремих регіонів і забезпечує стабільні валютні надходження.

5. Розробка та впровадження стратегій адаптації до кліматичних і геополітичних ризиків, зокрема заходів зі страхування врожаїв, застосування агроландшафтних практик та охорони ґрунтів, що сприяє підвищенню стійкості агропромислового виробництва до зовнішніх шоків.

Реалізація зазначених заходів сприятиме підвищенню конкурентоспроможності українського аграрного експорту, зміцненню економічної та соціальної стабільності регіонів і інтеграції в міжнародні ланцюги доданої вартості. Отже, враховуючи дані, що аграрний експорт України у 2024 році майже досяг рівня допереворотного періоду (24,5 млрд дол.) і становить близько 60 % товарного експорту країни, можна констатувати значний потенціал сектору. У разі успішної адаптації виробників до вимог ЄС, модернізації виробничих та логістичних процесів, а також диверсифікації ринків експорту, можливе подальше зростання не лише обсягів експорту, але й створення доданої вартості. Водночас глобальні ризики залишаються суттєвими та потребують системного стратегічного управління.

Аналіз розвитку експортноорієнтованого аграрного сектору України свідчить про його ключову роль у забезпеченні економічної стабільності та продовольчої безпеки держави. Одним із основних драйверів зростання є доступ українських виробників на ринки Європейського Союзу, що значною мірою забезпечується Угодою про асоціацію між Україною та ЄС. Цей міжнародно-правовий інструмент відкриває можливості для розширення експортних потоків, сприяє інтеграції у європейські ланцюги доданої вартості та стимулює модернізацію аграрного виробництва відповідно до стандартів Спільної аграрної політики ЄС [10].

Особливу увагу приділено гармонізації стандартів якості та безпечності продукції, що передбачає впровадження сучасних систем управління, сертифікаційних процедур та екологічних практик. Використання таких інструментів забезпечує відповідність продукції вимогам європейських ринків і підвищує

конкурентоспроможність українського експорту. Водночас інтеграційні процеси стимулюють трансформацію інструментів державної підтримки аграрного сектору, зокрема шляхом розвитку програм фінансового, кредитного та страхового забезпечення, модернізації логістики та стимулювання переробної промисловості.

Разом із тим, експорт аграрної продукції України стикається з низкою глобальних викликів. До них належать порушення логістичних ланцюгів унаслідок воєнних дій, підвищення конкуренції з боку виробників країн-членів ЄС, а також коливання світових цін на сільськогосподарську продукцію та зміни ринкової кон'юнктури. Такі ризики зумовлюють необхідність стратегічного планування, диверсифікації ринків експорту, модернізації технологій виробництва та логістики, а також посилення заходів із підвищення доданої вартості продукції [11].

Таким чином, розвиток експортноорієнтованого аграрного сектору України в умовах євроінтеграційних процесів та глобальних викликів передбачає поєднання модернізації виробничих і логістичних процесів, гармонізації стандартів із вимогами ЄС та ефективного управління ризиками, що виникають під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів. Реалізація цих заходів дозволить підвищити конкурентоспроможність українського аграрного експорту, збільшити його частку на міжнародних ринках та забезпечити соціально-економічний розвиток регіонів.

Сучасний розвиток експортноорієнтованого аграрного сектору України потребує системного підходу, який охоплює як інституційне, так і організаційно-економічне забезпечення. Це передбачає комплексне реформування державного управління у сфері аграрної політики, підвищення ефективності координації між центральними та регіональними органами влади, розвиток професійних навичок менеджерів аграрних підприємств, а також формування прозорих процедур контролю та сертифікації продукції. Водночас системний підхід включає модернізацію логістичної інфраструктури, що є критично важливою для стабільного експорту. Розвиток портової, залізничної та річкової транспортної системи, а також будівництво сучасних зберігальних та переробних комплексів дозволяє зменшити ризики втрат продукції, підвищити її якість та скоротити час доставки на зовнішні ринки.

Цифровізація процедур контролю та сертифікації агропродукції є ключовим елементом інтеграції України до європейських ринків. Впровадження систем Agro 4.0, використання IoT, штучного інтелекту та платформ електронного документообігу дозволяють відстежувати всю продукцію від поля до споживача (traceability), забезпечують автоматизоване дотримання стандартів НАССР та ISO, а також підвищують прозорість і ефективність державного нагляду. Такі технології значно знижують операційні ризики та підвищують довіру міжнародних партнерів до української продукції.

Паралельно слід приділяти увагу підтримці інноваційного виробництва, включаючи розвиток високопродуктивних сортів рослин, сучасних технологій переробки та виробництва товарів із високою доданою вартістю (наприклад, біоетанол, олія, готові харчові продукти). Підтримка інновацій передбачає як державні стимули - податкові пільги, гранти, програми субсидування інвестицій, так і залучення приватного капіталу через венчурні та партнерські проекти. Особливо важливим є вдосконалення фінансово-кредитних інструментів для агровиробників. Доступ до пільгового кредитування, страхування врожаю та інструменти хеджування валютних і цінових ризиків дозволяють зменшити негативний вплив зовнішніх факторів, таких як коливання світових цін, зміни клімату чи геополітичні потрясіння. Це забезпечує стабільність виробничих процесів і планування інвестицій на середньо- та довгострокову перспективу.

Стратегічний розвиток аграрного експорту України повністю узгоджується із Стратегією економічного розвитку України до 2030 року, яка визначає пріоритети адаптації економіки до вимог Європейського Зеленого курсу, декарбонізації виробничих процесів, цифровізації державного управління та посилення прозорості використання бюджетних ресурсів. Реалізація цих положень передбачає як модернізацію виробничих та технологічних процесів, так і підвищення кваліфікації людського капіталу, що забезпечує конкурентоспроможність аграрної продукції на європейських і глобальних ринках [12, с. 6].

Впровадження системного підходу дозволяє інтегрувати Україну у міжнародні ланцюги доданої вартості, підвищує ефективність експорту та сприяє соціально-економічному розвитку регіонів через створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури та зростання доходів місцевого населення. У комплексі ці заходи формують основу для сталого розвитку аграрного сектору, здатного ефективно реагувати на глобальні виклики, включаючи кліматичні зміни, нестабільність світових ринків та воєнні ризики.

Висновки. Аналіз розвитку експортноорієнтованого аграрного сектору України підтверджує його ключову роль у забезпеченні економічної стабільності, продовольчої безпеки та соціально-економічного розвитку регіонів. Сектор формує значну частку валютних надходжень та забезпечує зайнятість у сільській місцевості, сприяючи підвищенню доходів населення, розвитку локальної інфраструктури та зміцненню громад. Застосування потенціалу доданої вартості через переробку продукції та розвиток сервісних секторів дозволяє підвищувати конкурентоспроможність українського експорту на світових ринках та підтримувати стійкість економіки. Євроінтеграційні процеси створюють умови для модернізації виробництва, впровадження сучасних технологій та систем управління якістю продукції, що відповідає міжнародним стандартам безпечності та екологічності. Водночас глобальні виклики — коливання світових цін, зміни клімату, нестабільність логістичних ланцюгів та

воєнні ризики — потребують комплексного стратегічного управління та диверсифікації ринків експорту.

Для підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору та забезпечення сталого розвитку доцільно реалізувати такі заходи:

- розвиток переробної промисловості з метою збільшення експорту продукції з високою доданою вартістю; модернізацію логістичних коридорів та транспортної інфраструктури, включно з розвитком альтернативних маршрутів;
- впровадження цифрових технологій управління агровиробництвом та систем сертифікації продукції;
- диверсифікацію експортних ринків шляхом виходу на нові регіони, зокрема Азію, Африку та Латинську Америку;
- розробку та реалізацію стратегій адаптації до кліматичних та геополітичних ризиків, включно зі страхуванням врожаїв і застосуванням агроландшафтних практик.

Комплексна реалізація зазначених заходів дозволить не лише підвищити конкурентоспроможність українського аграрного експорту та збільшити його частку на міжнародних ринках, а й зміцнити соціально-економічну стабільність сільських територій через створення нових робочих місць, розвиток інфраструктури та зростання доходів населення. Крім того, системний підхід до розвитку аграрного сектору сприятиме інтеграції України у міжнародні ланцюги доданої вартості, підвищенню ефективності державної підтримки, модернізації технологій та виробничих процесів, а також підготовці висококваліфікованого людського капіталу для сталого розвитку економіки.

Отже, експортноорієнтований аграрний сектор є не лише економічним драйвером, а й важливим соціальним ресурсом країни. Його розвиток у контексті євроінтеграції та глобальних викликів забезпечує стратегічну перспективу для України, створюючи умови для стабільного економічного зростання, соціальної стійкості регіонів та інтеграції у світову економіку.

Література.

1. The Kyiv Independent. URL: https://kyivindependent.com/ukraine-hits-24-5-billion-in-agro-exports-nearing-pre-war-levels-agriculture-ministry-reported/?utm_source=chatgpt.com
2. Business news from Ukraine. URL: https://open4business.com.ua/en/ukraine-reached-pre-war-level-of-agricultural-exports-of-24-5-bln-in-2024/?utm_source=chatgpt.com
3. Ukraine Ranks Third Among Agricultural Product Suppliers to the EU. URL: https://finway.com.ua/en/ukraine-ranks-third-among-agricultural/?utm_source=chatgpt.com
4. Business: Price per tonne of Ukrainian agricultural exports rises 1.4 times. URL: https://export.gov.ua/news/ukrainskyi-ahraryi-eksport-zris-u-tsini?utm_source=chatgpt.com
5. Українська правда: Ukraine's agricultural exports surge over 25% due to resumption of maritime transport. URL: https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/10/23/7481006/?utm_source=chatgpt.com
6. Ukrainian Grain Exports Expected to Slide. URL: https://www.marketwatch.com/story/ukrainian-grain-exports-expected-to-slide-market-talk-e31e1d25?utm_source=chatgpt.com

7. Ukraine plans to boost food processing as preferential EU trade ends. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-plans-boost-food-processing-preferential-eu-trade-ends-2025-06-03/?utm_source=chatgpt.com
8. Мартинюк М. П. Особливості формування аграрної політики України в умовах євроінтеграції. Theory and practice of modern science. March 28, 2025. Kraków, Republic of Poland. Collection of scientific papers «SCIENTIA». С. 14-22.
9. Agricultural 4.0 Leveraging on Technological Solutions: Study for Smart Farming Sector. URL: https://arxiv.org/abs/2401.00814?utm_source=chatgpt.com
10. EU trade with Ukraine - latest developments (Eurostat). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=EU_trade_with_Ukraine_-_latest_developments
11. Ukraine: Grain and Feed Annual | USDA Foreign Agricultural Service. URL: <https://www.fas.usda.gov/data/ukraine-grain-and-feed-annual-8>
12. Центр економічної стратегії. Євроінтеграція агросектору: що зробити, аби посилити переговорні позиції?,- аналітична записка. 2024. 40 с.

References

1. The Kyiv Independent. URL: https://kyivindependent.com/ukraine-hits-24-5-billion-in-agro-exports-nearing-pre-war-levels-agriculture-ministry-reported/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
2. Business news from Ukraine. URL: https://open4business.com.ua/en/ukraine-reached-pre-war-level-of-agricultural-exports-of-24-5-bln-in-2024/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
3. Ukraine Ranks Third Among Agricultural Product Suppliers to the EU. URL: https://finway.com.ua/en/ukraine-ranks-third-among-agricultural/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
4. Business: Price per tonne of Ukrainian agricultural exports rises 1.4 times. URL: https://export.gov.ua/news/ukrainskyi-ahraryi-eksport-zris-u-tsini?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
5. Ukrainian Truth. Ukraine's agricultural exports surge over 25% due to resumption of maritime transport. URL: https://www.pravda.com.ua/eng/news/2024/10/23/7481006/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
6. Ukrainian Grain Exports Expected to Slide. URL: https://www.marketwatch.com/story/ukrainian-grain-exports-expected-to-slide-market-talk-e31e1d25?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
7. Ukraine plans to boost food processing as preferential EU trade ends. URL: https://www.reuters.com/world/europe/ukraine-plans-boost-food-processing-preferential-eu-trade-ends-2025-06-03/?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
8. Martyniuk M P. (2025). Peculiarities of the formation of agrarian policy of Ukraine in the context of European integration.[Osoblyvosti formuvannya ahraryoi polityky Ukrayiny v umovakh yevrointehratsiyi]. Theory and practice of modern science. Kraków, Republic of Poland. Collection of scientific papers «SCIENTIA». P. 14-22. [in Ukrainian].
9. Agricultural 4.0 Leveraging on Technological Solutions: Study for Smart Farming Sector. URL: https://arxiv.org/abs/2401.00814?utm_source=chatgpt.com [in Ukrainian].
10. EU trade with Ukraine - latest developments (Eurostat). URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=EU_trade_with_Ukraine_-_latest_developments [in Ukrainian].
11. Ukraine: Grain and Feed Annual | USDA Foreign Agricultural Service. URL: <https://www.fas.usda.gov/data/ukraine-grain-and-feed-annual-8> [in Ukrainian].
12. Center for Economic Strategy. European Integration of the Agricultural Sector: What to Do to Strengthen Negotiating Positions? [Tsentr ekonomichnoyi stratehiyi. Yevrointehratsiya ahrosetoru: shcho zrobyty, aby posylyty perehovorni pozytsiyi?.] - Analytical Note-Analitychna zapyska. 2024. 40 p. [in Ukrainian].

УДК: 351.858:323.1:355.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-355-365](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-355-365)

Тютюнник Олег аспірант кафедри публічного врядування Навчально-наукового інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0006-7881-6503>

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті здійснено комплексний аналіз теоретичних і практичних аспектів формування української громадянської ідентичності в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Визначено, що українська громадянська ідентичність є багатовимірним соціокультурним феноменом, який поєднує політичні, культурні та психологічні компоненти, відображаючи усвідомлення індивідом своєї належності до українського народу, прийняття демократичних цінностей і відповідальності за майбутнє держави.

Проаналізовано сучасні наукові підходи до розуміння сутності громадянської ідентичності, її взаємозв'язку з національною самосвідомістю, патріотизмом і соціальною активністю. Особливу увагу приділено специфіці формування громадянської ідентичності в умовах війни, що супроводжується психологічними травмами, вимушеним переселенням та руйнуванням традиційних освітніх і соціокультурних середовищ.

З'ясовано, що війна сприяла консолідації українського суспільства навколо національних цінностей та посиленню ролі громадян у створенні власного інформаційного простору, який став вагомим чинником зміцнення громадянської ідентичності. Вона виступила каталізатором переосмислення національних і громадянських орієнтирів, утвердження патріотизму, солідарності та ціннісної єдності українського народу. Водночас дезінформаційні впливи та ворожа пропаганда, спрямовані на підрив суспільної згуртованості та довіри до державних інститутів, здійснюють негативний вплив на процес формування української громадянської ідентичності.

Наголошено на необхідності реалізації публічної інформаційної політики, орієнтованої на протидію пропаганді, підтримку національного медіапростору, а також на важливості соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і мешканців постраждалих регіонів. Підкреслено, що публічна політика має бути спрямована на створення умов для активної участі громадян у розбудові та захисті держави, зміцнення національної єдності та посилення стійкості українського суспільства у період викликів війни.

Ключові слова: громадянська ідентичність; національна ідентичність; громадянське виховання; патріотична свідомість; соціальна згуртованість; війна; національна безпека; громадянська стійкість; консолідація суспільства.

Tiutiunnyk Oleh graduate student of Department of Public Governance, Public Administration, Governance and Professional Development Institute, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0006-7881-6503>

PROBLEMS OF FORMING UKRAINIAN CIVIC IDENTITY IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of the formation of Ukrainian civic identity in the conditions of a full-scale war of the Russian Federation against Ukraine. It is determined that Ukrainian civic identity is a multidimensional socio-cultural phenomenon that combines political, cultural and psychological components, reflecting the individual's awareness of his belonging to the Ukrainian people, the acceptance of democratic values and responsibility for the future of the state.

Modern scientific approaches to understanding the essence of civic identity, its relationship with national self-consciousness, patriotism and social activism are analyzed. Special attention is paid to the specifics of the formation of civic identity in the conditions of war, which is accompanied by psychological trauma, forced resettlement and the destruction of traditional educational and socio-cultural environments.

It was found that the war contributed to the consolidation of Ukrainian society around national values and the strengthening of the role of citizens in creating their own information space, which became a significant factor in strengthening civic identity. It acted as a catalyst for rethinking national and civic orientations, establishing patriotism, solidarity and value unity of the Ukrainian people. At the same time, disinformation influences and hostile propaganda aimed at undermining social cohesion and trust in state institutions have a negative impact on the process of forming Ukrainian civic identity.

The need to implement a public information policy focused on countering propaganda, supporting the national media space, as well as the importance of social support for internally displaced persons, veterans and residents of affected regions is emphasized. It is emphasized that public policy should be aimed at creating conditions for the active participation of citizens in building and protecting the state, strengthening national unity and increasing the resilience of Ukrainian society during the challenges of war.

Keywords: civic identity; national identity; civic education; patriotic consciousness; social cohesion; war; national security; civic resilience; consolidation of society.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної агресії російської федерації проти України громадянська ідентичність постає ключовим чинником формування відповідального громадянства, консолідації українського суспільства та забезпечення сталого розвитку держави. У контексті сучасних безпекових викликів, зумовлених війною, питання української громадянської ідентичності можна також розглядати як важливу складову забезпечення національної безпеки України. Адже зміст даного поняття виходить за межі формально-правового громадянства, охоплюючи усвідомлення належності до українського політичного та культурного простору, ідентифікацію з історичним досвідом нації та прийняття персональної відповідальності за її майбутній розвиток. Поняття громадянської ідентичності охоплює громадянські чесноти, патріотичну свідомість та готовність до активної участі у захисті та розбудові Української державності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика громадянської ідентичності у вітчизняній та зарубіжній науці розглядається крізь призму взаємозв'язку особистості й держави, формування національної свідомості, політичної культури та громадянської активності. Проблеми громадянської ідентичності досліджували О. Жаровська, Т. Коломієць, Я. Котенко, А. Лісовенко, А. І. Петровська, А. Рубан, А. Ткачук. Українські науковці підкреслюють, що становлення громадянської ідентичності є невід'ємною складовою процесу націєтворення та зміцнення державності. Особливу увагу приділяють освітньому контексту, в межах якого формується почуття належності до українського суспільства. Зокрема, Н. Пашина та О. Мендрін проаналізували роль громадянської освіти у процесі формування громадянської ідентичності. І. Петровська визначила та охарактеризувала рівні та структуру громадянської ідентичності особистості.

В умовах повномасштабної війни російської федерації проти України попри зростання рівня патріотичної самоідентифікації населення, спостерігаються значні відмінності у глибині та стабільності громадянської ідентичності. Тому проблема формування та збереження громадянської ідентичності набуває нових вимірів, пов'язаних із стійкістю громадянської самосвідомості в умовах війни. Це й обумовило предмет дослідження.

Мета статті передбачає дослідження проблем формування української громадянської ідентичності в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Громадянська ідентичність постає як багатовимірна соціокультурна категорія, що відображає процес інтеграції особистості у політичний, правовий та аксіологічний простір держави. Її зміст охоплює усвідомлення індивідом власної належності до громадянської спільноти, прийняття фундаментальних принципів державного устрою та позитивне ставлення до національних символів і легітимних інститутів влади. Ознаками

сформованої громадянської ідентичності виступають почуття особистої відповідальності за долю держави, довіра до суспільних інституцій, солідарність із співвітчизниками та готовність до активної участі у захисті державних інтересів [15].

Згідно із Законом України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», українська громадянська ідентичність трактується як «стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико-правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством» [12].

Громадянську ідентичність доцільно розглядати як різновид або вимір політичної ідентичності, що відображає рівень інтегрованості особистості у політичну систему та її ціннісно-нормативний простір. Вона передбачає усвідомлення індивідом власної належності до спільноти громадян певної держави, прийняття легітимних політичних інститутів та ідентифікацію з домінуючими моделями політичної культури. Формування громадянської ідентичності відбувається у процесі політичної соціалізації, у межах якої індивід засвоює базові принципи функціонування політичної системи, цінності, норми, моделі участі та оцінювання суспільно-політичних процесів. Результатом цього процесу є формування стійкої системи переконань і ціннісних орієнтацій, що визначають громадянську позицію та рівень соціально-політичної активності особистості [9].

Для ліберально-демократичних суспільств, а також для країн, які перебувають у стані демократичної трансформації, громадянська ідентичність ґрунтується на визнанні фундаментальних принципів демократії, розумінні права й обов'язку кожної особи брати участь у політичному житті на всіх рівнях — від локального до загальнодержавного.

Громадянська ідентичність виявляється через систему цінностей, переконань і поведінкових практик, що відображають рівень інтегрованості індивіда у політичне, правове та культурне життя держави. До ключових ознак цієї ідентичності належать: здатність реалізовувати свободу слова, здійснювати усвідомлений політичний вибір, брати активну участь у суспільно-політичних процесах; знання історії та державної мови; відповідальність за розвиток і майбутнє країни; дотримання законодавства, сплата податків, виконання конституційних обов'язків; шанобливе ставлення до державної символіки, національної культури й традицій; готовність захищати інтереси держави, брати участь у волонтерських та громадських ініціативах [15].

Процес становлення громадянської ідентичності особистості охоплює взаємодію трьох взаємопов'язаних компонентів — когнітивно-змістовного, емоційно-ціннісного та діяльнісного. Зокрема:

- когнітивно-змістовний компонент включає усвідомлення індивідом власного громадянського статусу, специфіки взаємовідносин між громадянином

і державою, а також між членами громадянського суспільства; передбачає сприйняття себе як громадянина України, розуміння змісту основоположних прав і свобод людини та оцінку рівня їх дотримання у суспільстві;

- емоційно-ціннісний компонент відображає систему настанов і переживань, пов'язаних із державними символами, культурними надбаннями, мистецтвом, мовою, національними святами, історичними подіями та героями; він формує патріотизм як морально-етичну основу громадянської поведінки;

- діяльнісний компонент характеризує активну громадянську позицію, участь у волонтерстві, громадських ініціативах, виконанні суспільних обов'язків, а також готовність протидіяти антисоціальним і протиправним проявам, усвідомлюючи особисту відповідальність за наслідки власних дій [11].

Громадянська ідентичність вважається сформованою тоді, коли індивід не лише усвідомлює свою належність до держави, а й наділяє її атрибути — символіку, культуру, історію — глибоким ціннісним змістом, сприймаючи спільний життєвий простір із співгромадянами як Батьківщину. Це забезпечує усвідомлення спільності історичного минулого та майбутнього, інтерналізацію політичних і культурних цінностей як маркерів національної ідентичності та сприяє утвердженню України як єдиної соціальної спільноти. Розвинена громадянська ідентичність забезпечує усвідомлення спільності історичного минулого й спільного бачення майбутнього, формує почуття належності до української політичної нації та єдності суспільства як цілісної соціальної спільноти.

Разом з тим, одним із чинників, що зумовлює неготовність значної частини населення ідентифікувати себе як громадян України, на думку науковців, є неприйняття концепції української нації, яка поєднує політико-громадянський і етнічний виміри. Внаслідок цього етнічна, етнолінгвістична та регіональна належність у процесі формування національної ідентичності починають відігравати розмежувальну, диференціюючу функцію [1, с. 238–239].

Громадянська ідентичність виступає не лише складовою політичної соціалізації, а й інтегративним чинником сталого розвитку суспільства, що поєднує індивідуальні зусилля громадян із державними та громадськими стратегіями поступу. Вона забезпечує ефективну взаємодію між інститутами влади та громадянським суспільством, сприяє зміцненню довіри, формуванню соціальної відповідальності, екологічної свідомості й інноваційного мислення — передумов, без яких неможливий стабільний розвиток держави. У цьому контексті виховання громадянської ідентичності слід розглядати як пріоритетний стратегічний напрям державної політики у сферах освіти, культури та соціального розвитку, оскільки саме через її формування створюється людський потенціал, здатний забезпечити довготривалу суспільну стабільність і прогресивний розвиток України.

В. Кречетова до ключових принципів формування громадянської ідентичності особистості відносить:

- багаторівневність — забезпечення конструювання ідентичності на макро-, мезо- та мікрорівнях, тобто на рівнях суспільства загалом, освітніх інституцій та міжособистісної взаємодії;
- фасилітаційність — залучення до процесу формування осіб, які сприймаються позитивно та здатні виступати прикладами для наслідування;
- активність — реалізація активної позиції учасників освітнього простору, спрямованої на мінімізацію впливу стихійних чинників; взаємозумовленість — урахування суб'єктного характеру взаємодії між учасниками освітнього процесу;
- конструктивність — застосування цілеспрямованого, системного підходу на всіх етапах формування; безперервність — забезпечення послідовності та тривалості цього процесу [7, с. 4].

Громадянська ідентичність тісно корелює з процесом становлення громадянської компетентності особистості. Остання розуміється як «сукупність готовності та здібностей, які дозволяють індивіду відповідально й ефективно реалізовувати весь комплекс громадянських прав і обов'язків у громадянському суспільстві, а також застосовувати набуті знання та вміння на практиці» [16, с. 63].

Складовою громадянської ідентичності є національна ідентичність, що становить фундаментальний елемент самовизначення особистості у межах певної етнospільноти. Основи національної ідентичності будь-якого народу формуються насамперед культурою, мовою, релігією та історичною спадщиною. Серед цих чинників провідну роль відіграє культура, яку Е. Сміт розглядає як систему публічних ритуалів, символів, церемоній, а також як сукупність характерних для етнічної спільноти кодів і літературних форм [13, с. 61].

Культура забезпечує збереження національних традицій, звичаїв і побуту, які зберігаються в історичній пам'яті народу та виконують функцію захисту від зовнішніх етнокультурних впливів. Мова, що характеризується вищим рівнем стійкості порівняно з іншими маркерами національної ідентичності, виступає важливим засобом вираження та формування етнічної самосвідомості, оскільки саме через мову нація зберігає власну історію, багатовіковий досвід і культурні надбання. Значну роль у процесі конструювання національної ідентичності відіграє також історична пам'ять, яка постає основою усвідомлення спільності походження, кровної та духовної спорідненості етнospільноти, формуючи опозицію «свої – чужі».

С. Бойко трактує феномен національної ідентичності у трьох аспектах:

- як соціально-психологічний результат когнітивно-емоційних і ціннісних процесів ідентифікації особистості з національною спільнотою;
- як мотиваційно-когнітивне ядро національної самосвідомості;
- як важливий компонент у структурі загальної соціальної ідентичності, невід'ємну частину особистісного «Я-образу» [2].

О. Шевченко визначає національну ідентифікацію особистості як процес ототожнення індивідом себе з певною нацією, що ґрунтується на суб'єктивному відчутті належності до національної спільноти та стійкому емоційному зв'язку з нею. Цей процес передбачає формування системи усвідомлених уявлень, оцінок і прийняття групових норм і цінностей, які визначають життєдіяльність нації. Підсумком становлення національно-культурної ідентичності є формування «Я-образу» особистості як суб'єкта певної національної спільноти [17, с. 6].

В основі національної свідомості лежить усвідомлення державно-політичної, громадянсько-територіальної єдності (соборності), духовної та історичної спорідненості, культурної унікальності та неповторності народу. Національно-культурна ідентичність, на її думку, постає як усвідомлення спільнотою або індивідом власної національної належності. Відтак підкреслюється нерозривний зв'язок між національною свідомістю та національною ідентичністю [5, с. 207].

Національна ідентичність може розглядатись як глибокий емоційний стан особистості, що не завжди усвідомлюється, особливо у стані так званого «національного спокою», коли відсутні зовнішні загрози чи виклики ідентичності. У такому стані інтеграція індивіда в етнос і націю здійснюється переважно через підсвідоме відчуття природної взаємної симпатії між представниками спільноти, що й формує соціальну єдність [3, с. 64].

Національна ідентичність постає як усвідомлене відчуття належності індивіда до певної нації чи етнічної спільноти, що ґрунтується на спільних історичних, культурних та політичних засадах. Вона охоплює комплекс політичних і культурних ідентичностей та виконує роль ключового консолідуючого чинника суспільства в умовах зовнішньої загрози. Усвідомлення небезпеки активізує внутрішні механізми самозахисту й самозбереження нації. Формування національної ідентичності зумовлюється низкою чинників, серед яких — характер і тривалість воєнного конфлікту, масштаби матеріальних і людських втрат, специфіка ворожої пропаганди, а також особливості мовно-культурної політики окупаційної влади на захоплених територіях.

В умовах війни національна ідентичність набуває особливого значення як інструмент впливу на масову свідомість, сприяючи збереженню територіальної цілісності держави та зміцненню патріотичних настроїв у суспільстві. В українському контексті ці процеси проявляються у консолідації громадян навколо спільної мети — протидії агресору та захисту національного простору, культурних цінностей і представників українського етносу.

З огляду на це, серед основних маркерів української громадянської ідентичності виокремлюються:

- мова — утвердження української як державної та забезпечення її повноцінного функціонування в освіті, офіційній сфері й медіапросторі;
- державна символіка — гімн, прапор і герб як знаки національної єдності та суверенітету;

- національний календар пам'ятних і святкових дат, який фіксує ключові події історії України та вшановує постаті, що зробили вагомий внесок у державотворення.

Варто зазначити, що вплив російсько-української війни на національну та громадянську ідентичність виявився у зростанні значення інформаційно-комунікаційних технологій як інструменту формування україноцентричних наративів у суспільстві та, відповідно, у посиленні позицій національно-громадянської ідентичності. У відповідь на російську інформаційну агресію багато українських громадян активно долучилися до інформаційного спротиву, використовуючи відеохостинги й хмарні месенджери для захисту права України на існування та створення власного, патріотично орієнтованого інформаційного простору [6].

Важливою складовою громадянської активності став рух опору на тимчасово окупованих територіях. Так, на Сумщині, де на початку агресії не було регулярних частин Збройних Сил України, місцеве населення самоорганізувалося у загони, що чинили опір противнику, знищуючи його техніку та особовий склад. Подібна ситуація спостерігалася і на Харківщині, де партизанський рух значно ускладнив просування ворога та сприяв звільненню регіону [8].

Відкрита агресія Росії істотно трансформувала ставлення українців до ключових маркерів національно-громадянської ідентичності. Згідно з даними опитування КМІС, проведеного у липні 2022 року, 85% громадян України насамперед ідентифікували себе як громадяни своєї держави, що свідчить про посилення загальнонаціональної єдності. Водночас відзначається відхід населення від російської та радянської культурних традицій, а також зростання самоідентифікації з українською культурою [10].

Додатковим підтвердженням зміцнення громадянської єдності є зниження рівня культурної близькості українців до росіян — з 6,8 бала у 2006 році до 1,4 бала у 2023 році. Аналогічна тенденція простежується і серед етнічних росіян — громадян України: їхня самооцінка культурної близькості з населенням Росії зменшилася з 8,6 до 3,1 бала (порівняно з 1,3 бала серед етнічних українців) [4].

Зміни торкнулися також історичної свідомості та переосмислення ролі видатних українських діячів: І. Мазепи, С. Петлюри, С. Бандери. Найпомітнішою стала еволюція ставлення до воїнів УПА: якщо у 2010–2013 роках позитивно їх оцінювали лише 20–30% українців, у 2014–2021 роках — уже 41–47%, то в квітні 2022 року цей показник зріс до 80%. Як зазначає Д. Судин, така динаміка свідчить не лише про переоцінку минулого, а й про зміну ціннісних орієнтирів українського суспільства [14].

В даному випадку національна ідентичність є важливою складовою і підґрунтям формування української громадянської ідентичності, що визначається відчуттям причетності до політичної спільноти громадян держави.

Національна і громадянська ідентичності утворюють синергетичну єдність, де національні символи, мова, культура та традиції стають основою для зміцнення громадянської свідомості, а громадянська активність — практичним проявом національної самоідентифікації. Війна, попри свої руйнівні наслідки, виступає каталізатором цих процесів, посилюючи солідарність, патріотизм і відчуття колективної відповідальності за долю держави. Ця взаємодія сприяє консолідації українського суспільства навколо спільних цінностей, таких як свобода, незалежність, демократія та повага до прав людини.

Водночас, в умовах війни поряд із зростанням почуття відповідальності, солідарності та патріотизму, а також активізацією громадянської участі й волонтерського руху, спостерігається дестабілізація суспільного життя, що ускладнює процес усвідомлення індивідами своєї належності до політичної спільноти громадян Української держави. Дезінформаційні впливи та ворожа пропаганда, спрямовані на послаблення суспільної єдності та підриг довіри до державних інститутів, уповільнюють процеси консолідації українського суспільства й формування громадянської ідентичності.

Тож у воєнний період громадянська ідентичність постає як суперечливе, проте динамічне явище, у якому поєднуються елементи кризи та значний потенціал суспільного оновлення. Тому завдання публічної політики у щодо вирішення даної проблеми полягає у зміцненні суспільної єдності, довіри до держави та консолідації громадян навколо спільних цінностей. Основна увага має приділятися розвитку ефективної інформаційної політики, що протидіє ворожій пропаганді та підтримує національний інформаційний простір. Важливо також забезпечити соціальну підтримку і реінтеграцію внутрішньо переміщених осіб, ветеранів і мешканців постраждалих регіонів. Значну роль відіграє освіта та культура, які формують патріотизм, громадянську свідомість і відчуття спільної відповідальності. У цілому публічна політика має створювати умови для активної участі громадян у розбудові та захисті держави, зміцнюючи національну єдність у період воєнних викликів.

Висновки. В умовах війни формування громадянської ідентичності набуває особливого значення як чинник консолідації суспільства та зміцнення державності. Попри дестабілізаційні впливи, інформаційні загрози й соціально-психологічні труднощі, саме цей період активізує почуття відповідальності, патріотизму та солідарності громадян. Війна виступає не лише випробуванням для суспільної єдності, а й потужним каталізатором розвитку нових форм громадянської активності, довіри та взаємопідтримки. У результаті громадянська ідентичність виявляється складним, але динамічним процесом, що поєднує елементи кризи й водночас — потенціал національного та суспільного відродження України.

Література:

1. Бевз Т. Особливості формування громадянської ідентичності в сучасній Україні // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2014. Вип. 3(71). С. 236–246.
2. Бойко С. Формування національної ідентичності української молоді в умовах російсько-української війни // Українознавчий альманах. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 2022. Вип. 30. С.17–22.
3. Етнос і соціум / відпов. ред. Б. Попов. Київ : Наукова думка, 1993. 165 с.
4. Ідентичність громадян України: тенденції змін. Центр Разумкова. URL: <http://surl.li/pakdqf>
5. Канішевська Л. В., Потапчук Т. В. Теоретичні аспекти становлення національнокультурної ідентичності у студентської молоді // Znanstvena misel journal, 2020. 49 (270). С.43–46.
6. Котигоренко В. Діалектика національно-громадянського і етнічного в українському соціумі. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2023.
7. Кречетова В. А. Вища школа як чинник формування громадянської ідентичності студентів у сучасній Україні : автореф. ... дис. канд. соціолог. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2018. 23 с.
8. Назарова Є. Про рух опору на окупованих територіях: у чому він проявлявся і які наслідки. Радіо Свобода. URL: <http://surl.li/ssjlzo>
9. Пашина Н. П., Мендрін О. В. Громадянська освіта в Україні як засіб формування громадянської ідентичності // Вісник Маріупольського державного університету. 2021. Вип. 31-32. С. 186-195.
10. Показники національно-громадянської української ідентичності. Київський міжнародний інститут соціології. URL: <http://surl.li/mdkyfx>
11. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві. Колективна монографія. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. 296 с.
12. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР). 2023. № 46. ст.116
13. Сміт Е. Д. Культурні основи націй. Ієрархія, заповіт і республіка. К., 2010. 312 с.
14. Судин Д. Як війна вплинула на нашу ідентичність, пам'ять та цінності // Тиждень. URL: <https://is.gd/SdLD3H>
15. Толочко С. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні // Advanced Linguistics. 2023. № 11. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1776bf97-2aba-4d5e-9abf-3f435f2ac510/content>
16. Червоний П. Д. Психолого-педагогічні особливості формування громадянської ідентичності в закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання // Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 24 берез. 2023). Вінниця, 2023. С.63–64.
17. Шевченко О. Національна ідентифікація Я-образу особистості: автореф. дис. ... канд. психол. наук, Київ : 2005. 20 с

References

1. Bevz, T. (2014). Osoblyvosti formuvannia hromadianskoï identychnosti v suchasniï Ukraini [Peculiarities of the formation of civic identity in modern Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy - Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I.F. Kuras, NAS of Ukraine*, 3(71). [in Ukrainian]
2. Boiko, S. (2022). Formuvannia natsionalnoï identychnosti ukrainskoï molodi v umovakh rosiisko-ukrainskoï viiny [Formation of the national identity of Ukrainian youth in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainoznavchyi almanakh - Ukrainian Studies Almanac*, 30. [in Ukrainian]

3. (1993). *Etnos i sotsium / vidpov. red. B. Popov [Ethnocentrism and society]*. Kyiv [in Ukrainian]
4. Identitynist hromadian Ukrainy: tendentsii zmin. Tsentrazumkova [Identity of Ukrainian citizens: trends of change. Razumkov Center]. Retrieved from: <http://surl.li/pakdqf> [in Ukrainian]
5. Kanishevska, L. V. & Potapchuk, T. V. (2020). Teoretychni aspekty stanovlennia natsionalnokulturnoi identychnosti u studentskoi molodi [Theoretical aspects of the formation of national-cultural identity in student youth]. *Znanstvena misel journal - Znanstvena misel journal*. 49 (270). [in Ukrainian]
6. Kotyhorenko, V. (2023). *Dialektyka natsionalno-hromadianskoho i etnichnoho v ukrainskomu sotsiumi [Dialectics of national-civic and ethnic in Ukrainian society]*. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
7. Krechetova, V. A. (2018). Vyshcha shkola yak chynnyk formuvannia hromadianskoi identychnosti studentiv u suchasni Ukraini [Higher school as a factor in the formation of students' civic identity in modern Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis. Zaporizhzhia*. [in Ukrainian]
8. Nazarova, Ye. Pro rukh oporu na okupovanykh terytoriiakh: u chomu vinproiavlialasia i yaki naslidky. Radio Svoboda [On the resistance movement in the occupied territories: how it manifested itself and what were the consequences. Radio Liberty]. Retrieved from: <http://surl.li/ssjlzo>. [in Ukrainian].
9. Pashyna, N. P. & Mendrin, O. V. (2021). Hromadianska osvita v Ukraini yak zasib formuvannia hromadianskoi identychnosti [Civic education in Ukraine as a means of forming civic identity]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu - Bulletin of Mariupol State University* 31-32. [in Ukrainian].
10. Pokaznyky natsionalno-hromadianskoi ukrainskoi identychnosti. Kyivskiy mizhnarodnyi instytut sotsiologii [Indicators of national-civic Ukrainian identity. Kyiv International Institute of Sociology]. Retrieved from: <http://surl.li/mdkyfx> [in Ukrainian]
11. (2014). Politychni mekhanizmy formuvannia hromadianskoi identychnosti v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi [Political mechanisms of forming civic identity in modern Ukrainian society]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian]
12. Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti» [Law of Ukraine «On the basic principles of state policy in the field of strengthening Ukrainian national and civic identity»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
13. Smit, E. D. (2010). *Kulturni osnovy natsii: iierarkhiia, zapovit i respublika [Cultural foundations of nations: hierarchy, testament, and republic]*. Kyiv [in Ukrainian]
14. Sudyn, D. Yak viina vplynula na nashu identychnist, pamiat ta tsinnosti [How the war affected our identity, memory and values]. *Tyzhden - Tyzhden*. Retrieved from: <https://is.gd/SdLD3H> [in Ukrainian]
15. Tolochko, S. (2023) Hromadianska identychnist osobystosti: aktualnist formuvannia ta vyivlennia v suchasni Ukraini [Civic identity of the individual: the relevance of formation and identification in modern Ukraine]. *Advanced Linguistics - Advanced Linguistics*. 11. Retrieved from: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/1776bf97-2aba-4d5e-9abf-3f435f2ac510/content> [in Ukrainian]
16. Chervonyi, P. D. (2023). Psykholoho-pedahohichni osoblyvosti formuvannia hromadianskoi identychnosti v zakladyakh vyshchoi osvity zi spetsyfichnymy umovamy navchannia [Psychological and pedagogical features of the formation of civic identity in higher education institutions with specific learning conditions]. *Proceedings from Vseukr. nauk.-prakt. konf. «Psykhologichni ta pedahohichni problemy profesiinoi osvity ta patriotychnoho vykhovannia personalu systemy MVS Ukrainy» - All-Ukrainian scientific and practical conference «Psychological and pedagogical problems of professional education and patriotic education of personnel of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine»*. Vinnytsia. [in Ukrainian]
17. Shevchenko, O. (2005). Natsionalna identyfikatsiia Ya-obrazu osobystosti [National identification of the self-image of the individual]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Історія та археологія»

УДК 94(477)«1954/1964»322::[2-4:2-5]

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-366-399](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-366-399)

Аксюк Микита Борисович аспірант кафедри вітчизняної та зарубіжної історії, Горлівський інститут іноземних мов, м. Дніпро, <https://orcid.org/0009-0002-8436-871X>

ДУХОВЕНСТВО ЯК НОСІЙ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ІДЕОЛОГІЇ (СЕРЕДИНА 50-Х – СЕРЕДИНА 60-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ)

Анотація. В роки Другої світової війни радянське керівництво послуго-вуючись суто прагматичними міркуваннями переглядає релігійну політику в бік її пом'якшення. СРСР потребувало підтримки усіх верств населення. В такий спосіб релігійні організації отримали значний стимул для розвитку та набули усіх ознак політичної організації. Відновлені управлінські центри, міцна матеріальна база, система підготовки кадрів, наявність вмотивованих та підготовлених працівників (духовенства), немарксистська ідеологія, котру поширювали серед населення, фінансова та господарська незалежність від держави, а також підтримка певної частини громадян надавали релігійним організаціям значний політичний потенціал. Реалізувати останній за часів сталінського тоталітаризму релігійні організації не мали щонайменшої спроможності. Лише після ліберальних заходів політичного керівництва «відлиги» та послаблення партійно-державного контролю над суспільством виникла гіпотетична можливість для політичної трансформації релігійних організацій. У зазначеному контексті антирелігійна кампанія «відлиги» виглядає як наперед спрямована акція для нейтралізації потенційного політичного опонента.

У статті здійснено аналіз діяльності духовенства, як одного із чинників, що міг посприяти політичній метаморфозі релігійних організацій. На основі широкого масиву архівних та опублікованих джерел здійснено аналіз матеріальної бази релігійних організацій, їх структура в порівнянні із структурою КПРС, досліджено діяльність священнослужителів та її вплив на населення держави. Встановлено, що поширення серед широких народних верств релігійного віровчення (альтернативної ідеології) підважувало авторитет комуністичної партії та створювало їй конкуренцію за лояльність населення, котра могла

набути політичного характеру. Щоб не допустити появи політичної альтернативи радянська влада вдається до превентивного удару по потенційному політичному опоненту та розпочинає антирелігійну кампанію.

Ключові слова: релігійні організації, антирелігійна кампанія, «відлига», духовенство, альтернативна ідеологія

Aksiuk Mykyta Borysovych postgraduate student of the Department of National and Foreign History, Horlivka Institute for Foreign Languages, Dnipro, <https://orcid.org/0009-0002-8436-871X>

CLERGY AS A CARRIER OF ALTERNATIVE IDEOLOGY (MID-1950s – MID-1960s)

Abstract. During the Second World War, the Soviet leadership, guided purely by pragmatic considerations, revised its religious policy towards its softening. The USSR needed the support of all members of Soviet society. So, religious organizations received a significant impetus for evolution and acquired all the characteristics of a political organization. The restored administrative centers, a strong material base, a system of spiritual education, the presence of motivated and trained staff (clergy), a non-Marxist ideology disseminated among the population, financial independence from the state, as well as the support of a certain part of the citizens provided religious organizations with significant political potential. Religious organizations had not the slightest capacity to realize the latter during the times of Stalinist totalitarianism. Only after the liberal measures of the political leadership of the "Khrushchev Thaw" and the weakening of party-state control over society did a hypothetical possibility arise for the political transformation of religious organizations. In this context, the anti-religious campaign of the "Thaw" appears to be a pre-emptive action aimed at neutralizing a potential political opponent.

The article analyzes the actions of the clergy as one of the factors that could have contributed to the political metamorphosis of religious organizations. Based on a wide array of archival and published sources, the material base of religious organizations, their structure in comparison with the structure of the CPSU, the activities of the clergy and their influence on the state's population were analyzed. It was established that the spread of religious doctrine (alternative ideology) among the broad masses of people undermined the authority of the Communist Party and created competition for the loyalty of the population, which could take on a political character. To prevent the emergence of a political alternative, the Soviet authorities resorted to a pre-emptive strike against the potential political opponent and began the anti-religious campaign.

Key words: religious organizations, anti-religious campaign, "The Thaw", ecclesiastic, alternative ideology.

Постановка проблеми. У роки Другої світової війни, коли радянська влада особливо потребувала підтримки усіх верств населення СРСР і союзників по антигітлерівській коаліції, вона змінює власну релігійну політику і дозволяє діяльність релігійних організацій. Фактично переслідуючи суто прагматичні інтереси радянське керівництво дозволило функціонувати усередині СРСР незалежній організації (звісно у порівнянні з іншими, як-то: комсомол, профспілки), у якої, при ретельному аналізі, визначаються всі ознаки політичної організації. Так у 1943-1945 рр., були відновлені управлінські центри релігійних організацій: інститут патріаршества, Всесоюзна рада євангельських християн і баптистів, Всесоюзна рада адвентистів сьомого дня та ін. Знову дозволили відкривати церкви і молитовні будинки, проводити богослужіння. Це посприяло зміцненню церковної матеріальної бази, розповсюдженню релігійної ідеології і зростанню кількості вірян. Фінансові питання релігійні організації вирішували власними силами. Вони не отримували матеріальної підтримки від держави і у такий спосіб зберігали певну самостійність у питаннях релігійної діяльності, подальшого розвитку інституцій і ведення господарства, на відміну від партійних та громадських організацій. Відновлена система духовної освіти змогла частково забезпечити приріст освіченого духовенства, яке виховувалось у альтернативній ідеологічній парадигмі щодо марксизму-ленінізму.

У період пізнього сталінізму, доки зберігався тотальний партійно-державний контроль над суспільством, доти ніхто не здатен був підважити політичну монополію комуністичної партії. У такий спосіб політичне керівництво Радянського Союзу убезпечувало себе від будь-якої політичної конкуренції, навіть потенційної. Ситуація докорінно змінилась після смерті Сталіна. Нові лідери СРСР під впливом ліберальних тенденцій розвитку післявоєнного світу та з огляду на безперспективність сталінського державного проекту вдалися до певної лібералізації суспільно-політичних відносин. У період «відлиги» КПРС, з одного боку – зменшила контроль над суспільством і відмовилась від застосування масового терору, як інструменту боротьби із політичними опонентами, а з іншого – почала поступово втрачати авторитет серед народних мас, внаслідок часткового визнання власних помилок.

На нашу думку, саме така політична okazія уможливлювала конкуренцію за лояльність населення між КПРС і релігійними організаціями та створювала необхідні умови для потенційної політичної трансформації останніх. У зазначеному контексті антирелігійна кампанія часів «відлиги» набуває ознак наперед узгодженого удару з метою нейтралізації потенційного політичного опонента. Духовенство стає «наріжним каменем» означеного процесу трансформації, оскільки саме священнослужителі забезпечували ефективність взаємодії усіх складових організації. Від них цілковито залежало влаштування єпархіального і парафіяльного життя громади, налагодження фінансування,

вирішення господарських питань, залучення якомога більшої кількості людей до релігійного життя. Останнє забезпечувалось розповсюдженням серед широких мас населення релігійної ідеології, ґрунтованої на загальнолюдських (у даному випадку навіть божественних) цінностях, які радянська влада всіляко намагалась заперечувати.

Поширення альтернативної щодо марксизму-ленінізму ідеології поряд із активною діяльністю духовенства, спрямованою на зміцнення релігійної організації підривали авторитет комуністичної партії та загрожували їй втратою монополії на владу. Таким чином, крізь призму потенційного політичного протистояння роль духовенства, як носія альтернативної ідеології, набуває особливої значимості і надає підстави для подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія релігійної політики «відлиги» доволі розлога і питання духовенства досліджувалось під різними кутами зору. Віктор Войналович [1] відмічав, що широке коло повноважень, якими володіло вище церковне духовенство у межах єпархій сприяло зміцненню православної церкви. Серед комплексу причин антирелігійної кампанії «відлиги» він виділяє бажання партійної еліти нейтралізувати будь-яку ідейну опозицію [1, с. 82-83]. Водночас автор більше уваги зосереджує на процесах реалізації державної релігійної політики і задачі щодо аналізу політичних перспектив діяльності духовенства не ставить.

Регіональні особливості державно-церковних відносин православної церкви і радянської влади на Буковині і Донеччині досліджували Сергій Яремчук [2] та Ілля Луковенко [3]. Відповідній темі тільки для католицьких деномінацій у західних областях присвятив дослідження Тарас Дідух [4]. Автори сходяться на думці, що активність віруючих, релігійність населення – повноцінність парафіяльного життя безпосередньо залежали від освітнього рівня священика, його активності та моральних якостей. Отже, чим вищим був рівень загальної культури священників тим вищим рівень впливу релігійної ідеології вони могли забезпечити. Щоправда, у межах власних досліджень автори не ставили завдання вивчення політичних наслідків діяльності духовенства. Причини антирелігійної кампанії вони вбачали або в зосередженні повноти влади у руках Микити Хрущова після червневого пленуму ЦК КПРС у 1957 р. [2, с. 74; 4, с. 108-109], або у прийнятті програми побудови комунізму на XXII з'їзді КПРС у 1961 р. [3, с. 65]. Тут варто наголосити, що перші спроби владнати справи з релігійними організаціями партійна верхівка здійснила вже у 1954 р.

На думку Оксани Висовень [5] першопричини наступу на релігію у період «відлиги» криються у ідеологічних протиріччях між марксизмом-ленінізмом, який претендував на роль нової релігії, та основами релігійного віровчення (у даному випадку євангельських християн-баптистів) [5, с. 98-99]. Дослідниця вказує на певні переваги віровчення євангельських християн-баптистів (далі –

ЄХБ) щодо комуністичної ідеології: соціальну орієнтованість, демократичність, терпимість та ін. Водночас, вона не розглядає ідеологічні колізії як передумову політичного протистояння і конкретних прикладів впливу віровчення на трансформацію релігійних громад не наводить.

Найближчою до нашої є позиція американського дослідника Вальтера Заватські [6], який вказує на схожість організаційних структур євангельських християн-баптистів із партійними (ієрархія, дисципліна, прагматизм) [6, с. 153]. Це перетворює ЄХБ на серйозних конкурентів для комуністичної партії: і перші і другі апелюють до однаково психологічно налаштованої аудиторії. Автор вказавши на конфлікт інтересів релігійної організації та держави подальшу увагу дослідження зосереджує на здійсненні аналізу протистояння усередині ЄХБ між Всесоюсною радою ЄХБ та Радою Церков ЄХБ.

Дмитро Веденєєв [7] у статті присвяченій архієпископу Кримському Луці вказує, що відколи у 1946 р. авторитетному ієрарху ввірили управління єпархією, його церковна і позацерковна діяльність повсякчас, до самої смерті у 1961 р., знаходилась під пильним наглядом КДБ [7, с. 243-244]. Залучення розгалуженої мережі інформаторів та значної кількості ресурсів для стеження за немолодим вже священнослужителем може слугувати опосередкованим доказом політичних пересторог влади. За інших мотивів такі заходи навряд були б виправданими.

У статті Надії Краснянської [8] показано у який спосіб соціальна доктрина протестантського віровчення реалізовувалась у радянському повсякденні. Дослідниця наводить ряд конкретних прикладів як протестантські громади організовували недільні школи, пропагували здоровий спосіб життя, допомагали людям у скрутному становищі, сприяли соціалізації маргінальних елементів суспільства чим фактично перебирали на себе обов'язки державних органів [8, с. 165-166]. Успішність соціальних проєктів протестантських громад була наочним прикладом для населення держави у невідомості і навіть хибності марксистсько-ленінського вчення. Для партії це означало втрату авторитету і підтримки населення.

Отже, не дивлячись, що історіографія релігійної політики «відлиги» охоплює широке коло питань і діяльність духовенства досліджує під різними кутами зору, питання загрози політичної трансформації релігійних організацій повноцінного вивчення поки не знайшло. Цим обумовлена подальша розробка проблеми. Мало дослідженим залишається питання діяльності духовенства з поширення альтернативної ідеології серед населення. На нашу думку, саме активна діяльність духовенства і розповсюдження альтернативної щодо марксизму-ленінізму ідеології створювали передумови політичного протистояння.

Мета. Проаналізувати діяльність духовенства, як чинника політичної трансформації релігійних організацій.

Виклад основного матеріалу. Коли політичне керівництво «відлиги» починає рух у протилежний від сталінізму бік – до радянського варіанту лібералізму, державний контроль над суспільством припиняє бути тотальним. XX з'їзд КПРС, який зафіксував зміни суспільно-політичних відносин і засудив культ особи Сталіна, фактично унеможливив повернення у повсякденне життя практики масових розправ із інакодумцями. У такий спосіб партійна верхівка включала СРСР у загальносвітовий поствоєнний ліберальний політичний тренд і де-факто створювала усередині держави простір реалізації альтернативного (опозиційного) світобачення, у тому числі і політичного. Зазначимо, що і феномен шістдесятництва і правозахисний рух в СРСР у середині 60-70-х рр., стали реалізацією цієї можливості.

Чи могли релігійні організації, за більш ліберальних реалій суспільно-державних відносин, загрожувати комуністичній партії втратою політичної монополії? Складність відповіді на поставлене питання полягає у відсутності документів, котрі б прямо вказували на політичні мотиви антирелігійної кампанії. Пояснити цей парадокс має неможливість визнати партійною верхівкою самого факту наявності в СРСР політичного опонента влади, навіть потенційного. Визнання подібного факту перекреслило би всі ідеологічні побудови, якими партійні керівники виправдовували політичні зміни останніх п'ятдесяти років. Саме тому офіційна позиція ЦК КПРС наполягала на відсутності політичних мотивів діяльності релігійних організацій, яку в постанові 1954 р. «Про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди» було підкреслено формулюваннями «ліквідація у нашій країні класової бази церкви» та «припинення її [церкви] контрреволюційної діяльності» [9, с. 429].

Інша складність полягає у тому, що інтенції церкви перебувають у площині метафізики: досягнути «Царства Божого», чи то через обоження (теозис) або через узгодження свого життя відповідно до норм заповідей даних у священних текстах. Мета ж політичної діяльності КПРС, принаймні на рівні ідеологічної риторики, полягала у побудові комуністичного суспільства у найближчому майбутньому [10, с. 71, 75, 81-82; 11, с. 83]. З огляду на трансцендентальний характер релігійної телеології можна припустити, що між релігійними організаціями та комуністичною партією не мало б виникнути політичного конфлікту. Водночас, треба констатувати, що досягнення поставленої мети діяльності як КПРС, так і церкви передбачала залучення людей до власних організацій, поширення свого впливу через різні за своїми принципами ідеології. В межах СРСР, де довгий час була відсутня будь-яка політична конкуренція, це, як мінімум, призводило до конфлікту інтересів між партійною верхівкою та релігійними організаціями, котрий цілком міг набути політичного характеру.

Виникнення політичних партій та рухів на основі загальнолюдських (навіть божественних) цінностей вже практикувалось у світовій історії, зокрема

і ХХ ст.: засновані у 1945 р. німецькі політичні партії Християнсько-демократичний союз та Християнсько-соціальний союз, латиноамериканська «теологія визволення», котра розвивала також й ідеї марксизму. Нарешті, варто відзначити, що іще на початку ХХ ст. сама радянська держава мала наочний приклад трансформації релігійної діяльності у соціально-політичну. У 1921 р. православна церква на чолі із патріархом Тихоном та мусульманське духовенство організовували збір коштів для допомоги постраждалим від голоду в СРСР. Тоді влада зробила все можливе, щоб зібрані кошти проходили через її структури та тим самим нівелювала вплив церкви, а згодом і взагалі її майже знищила [12, с. 36-40].

Зазначимо також, що керівництво КПРС в 1956 р. наочно спостерігало як духовенство в Угорщині намагалось посприяти політичним змінам в державі соціалістичного табору. Напередодні вторгнення радянських військ до Угорщини кардинал Йозеф Міндсенті виступав із промовою по радіо. Він підтримав революційні перетворення, закликав до незалежних безпартійних судів, побудови правової держави, підтримку приватної власності, відновлення діяльності організацій католицької церкви та ін. [13, с. 540-541]. Події 1956 р. неабияк налякали партійну верхівку, вже через декілька днів після придушення революції уповноважені рад у справах РПЦ та релігійних культів отримали вказівки визначити ставлення духовенства до цих подій [14, акр. 33]. Отже, консолідація спільноти довкола релігійних принципів, коли церква ставала активним суб'єктом політики, була цілком можливою і в тоталітарних суспільствах. Загроза виникнення навіть потенційного політичного конкурента не могла залишитись поза увагою керівництва КПРС, адже це напряду стосувалось монополії на владу.

Як було зазначено, керівництво КПРС не могло напряду визнати існування навіть потенційного політичного опонента, однак, деякі опосередковані свідчення того, що вони розглядали релігійні організації як вірогідну політичну загрозу існують. В 1957 р. в інтерв'ю Херсту В. Р. перший секретар ЦК КПРС Хрущов М. С. на питання щодо свободи совісті в СРСР відповів: «... у нашій країні багато церков, і кожна з них має повну свободу дій, якщо вона не втручається у політичне життя держави. Якщо служителі церкви будуть переплітати свою проповідницьку діяльність із політичною агітацією проти радянського устрою, це буде порушенням нашої Конституції» [15, с. 3]. Голова відділу агітації і пропаганди Ільчов Л. Ф. в програмній статті 1964 р. «Формування наукового світогляду та атеїстичне виховання» покликався на закордонний досвід, де за «за ознаками віросповідання створенні політичні партії, професійні союзи». Після чого перекидав місток вже до радянської дійсності, де «окремі керівники сектантських товариств, особливо протизаконно діючих, спекулюють на релігійних відчуттях віруючих у ворожих радянському

народу політичних цілях» [16, с. 28, 32]. Таким чином, припущення про можливість політичної трансформації релігійних організацій всередині СРСР, котре розглядалась верхівкою КПРС як потенційна загроза їх владній монополії, не має виглядати безпідставним. Водночас, щоб знайти підтвердження загрози політичної трансформації необхідно шукати опосередковані свідчення.

Ефективне функціонування релігійних організацій та взаємодію із населенням забезпечувало духовенство, отже, саме вони були безпосередніми конкурентами партійних функціонерів у боротьбі за прихильність населення, а значить і чинником, що міг посприяти потенційній політичній трансформації. Звісно, як окрема автономна одиниця священнослужитель не міг представляти загрози радянській партійно-державній системі, остання мала достатню кількість ресурсів, щоб нейтралізувати його. Інша справа – організована структура всередині самої держави, яка від неї матеріально не залежить, має вагому матеріальну базу, завдяки якій розповсюджує альтернативну ідеологію, має штат підготовлених вмотивованих виконавців та яка користується підтримкою населення. До жовтневого перевороту сама комуністична партія була подібною організацією.

Щоб унаочнити рівень конкурентоздатності релігійних організацій порівняємо їх структуру із структурою комуністичної партії. КПРС вибудовувалась у такий спосіб, щоб пронизувати усі сфери життєдіяльності держави та суспільства. Так кожна адміністративна і господарська одиниця СРСР мала власні партійні організації: республіки, області, райони, міста, фабрики, заводи (за необхідності навіть їх структурні підрозділи), колгоспи та ін. Територіально-виробничий принцип організації КПРС передбачав чітку ієрархію: партійній організації, яка обслуговує певний район підпорядковуються партійні організації, які обслуговують частини цього району. Вищим керівним органом кожної партійної організації в СРСР були зібрання її членів: для всієї КПРС і республіканських парторганізацій, зокрема і Комуністичної партії України, це був з'їзд, для обласних і районних – конференція, для первинних парторганізацій – партійні збори.

Саме на з'їзді КПРС ухвалювалися рішення, які визначали напрямки внутрішньої і зовнішньої політики СРСР. Щоб здійснювати управління роботою у періоди між з'їздами, обирався керівний орган на який покладались відповідні обов'язки. Так, на чолі КПРС стояв Центральний Комітет (ЦК), власні ЦК мали також партійні організації національних республік. Області, райони, міста очолювались партійними комітетами (відповідно: обкоми, райкоми, міськкоми). Рішення і постанови з'їзду КПРС та ЦК КПРС були обов'язковими для виконання усіма партійними організаціями та державними міністерствами СРСР і союзних республік. Фактично всі структури комуністичної партійної організації, від республіканських ЦК до первинних партійних осередків, включно із

громадськими організаціями (ВЛКСМ, профспілки) були виконавцями рішень ЦК КПРС.

Головна мета діяльності КПРС відповідно до II програми КПРС, яка діяла на час смерті Сталіна, та III програми, яка була прийнята у 1961 р. на XXII з'їзді – була побудова відповідно соціалістичного, а потім комуністичного суспільства. У рамках цього завдання одним із головних напрямків роботи всієї партії та її широко розгалуженого апарату була ідеологічна робота – поширення марксистсько-ленінського вчення. У межах цих зобов'язань партійні організації та члени партії мали пояснювати населенню сенс і зміст політики партії, керувати і організовувати вивчення марксизму-ленізму, опікуватись комуністичним вихованням трудящих та ін. [17, с. 285-302; 18, с. 185-203]. Від успішного сприйняття населенням марксизму-ленізму залежав як авторитет партії так і прихильність громадян СРСР.

У різних формулюваннях вищенаведені обов'язки були спільними для партійних статутів як 1952 р. так і 1961 р. Відмінність полягала у тому, що останній мав більш детальний та широкий перелік обов'язків і зокрема наголошував на необхідності «боротьби із релігійними забобонами» [18, с. 187]. Підкреслене акцентування на релігійному протиборстві, в одному із головних партійних документів, навіть з огляду на матеріалістичний та антирелігійний характер марксистсько-ленінського вчення, свідчить, що ставлення правлячої верхівки до релігійних організацій змінилось. Отже, останні мали нести неприховану загрозу комуністичній партії, яка, на нашу думку, з огляду на лібералізацію політичної системи в СРСР і послаблення контролю за суспільством, полягала саме у можливості створення політичної альтернативи комуністичній партії.

Переходячи до аналізу структури релігійної організації, варто наголосити, що на час смерті Сталіна Українська РСР була однією із найбільш релігійних республік із широкою конфесіональною мережею. За нашими підрахунками, з 13 офіційно дозволених релігійних об'єднань на території республіки діяло 8, з яких 3 мали республіканські структури управління (РПЦ, ЄХБ, АСД) [19, арк. 10]. Отже, у КПРС виникало одразу декілька потенційних політичних конкурентів. Почнемо із найчисельнішої в СРСР православної конфесії. Згідно «Положення про управління РПЦ», затвердженого в 1945 р., вся повнота влади у справах віровчення і церковного управління – законодавча, адміністративна, судова належала помісному собору. На чолі Православної церкви стояв Патріарх, який управляв нею разом із священним Синодом. У періоди між соборами патріархові належала найвища адміністративна та судова влада у області церковного управління. Православна церква діяла у кордонах передбачених адміністративним поділом держави. Єпархії, котрі відповідали областям, складались з благочинних округів – райони, котрі утворювались із окремих парафій – сільські або міські ради.

Єпархію очолював архієрей, якого назначав Патріарх. Собі у допомогу єпископ міг створити єпархіальну раду у складі 3-5 осіб, до складу керівного апарату єпархії, як правило також входили: секретар та 1-2 технічні працівники. Правлячий єпископ у межах своєї єпархії назначав благочинних на округи та настоятелів храму в парафії. Функції благочинного в основному зводились до контролю за справами свого округу, про які він звітував єпископу. Свого керівного апарату благочинний не мав, на відміну від парафіяльного священника. Останній керував і входив до складу церковної ради, котра складалась з церковного старости, його помічника та скарбника. Усі посади, крім священника, обирались на загальних зборах релігійної громади. Також обирали членів ревізійної комісії у складі трьох осіб, котрі слідкували за станом церковного майна та правильним використанням церковних коштів [20, с. 271-278]. Таким чином, провідна роль в організації та управлінні усіма рівнями церковної системи належала духовенству, саме від їх діяльності залежала ефективність та конкурентоздатність релігійної організації.

Інші конфесії в СРСР діяли за відповідним принципом. Баптисти та євангельські християни мали власну організацію – Союз ЄХБ, який було утворено у 1944 р. Його очолювала Всесоюзна Рада ЄХБ (ВРЄХБ), котра складалась з голови, його помічника, секретаря, скарбника і трьох членів ради. Управління церквою у межах територіальних одиниць СРСР (республіки та області) здійснювали старші пресвітери, котрих призначала ВРЄХБ [21, с. 33-37]. Старший пресвітер по республіці мав свій управлінський апарат, який складався з двох помічників, канцелярії та бухгалтерії. Обласні пресвітери мали 1-2 помічників та необхідний технічний персонал. Кожна релігійна громада мала свого пресвітера, котрий крім пастирської діяльності також відповідав за фінансово-господарську діяльність громади разом із виборними органами релігійної громади (рада і ревізійна комісія) [22, с. 125-127]. У такий самий спосіб було організовано Союз Адвентистів сьомого дня: із Всесоюсною Радою та інститутом старших пресвітерів [23, с. 27-28].

Релігійні організації, які не мали в УРСР своїх республіканських відділень діяли на рівні окремих парафій, якими управляли священники та виконавчі органи релігійних громад. В Україні до таких належали іудеї, католики, старообрядці, молокани та ін., виключення становила Закарпатська обл., де існували єпархіальні управління кальвіністської (очолював єпископ) та католицької церкви (очолював адміністратор-декан) [19, арк. 11-16]. Отже, на усіх рівнях адміністративного управління СРСР партійні органи стикались із конкуруючими релігійними структурами, які працювали із населенням та намагались заручитися його підтримкою, що створювало підстави для політичної конкуренції.

Варто більш детально поглянути на можливості та конкретну діяльність духовенства у контексті потенційного політичного протистояння. Вже у перші роки «відлиги» нові очільники СРСР здійснили спробу нівелювати вплив релігійних організацій серед населення. 7 липня 1954 р. ЦК КПРС видало постанову «Про значні недоліки науково-атеїстичної пропаганди», якою фактично розпочав протистояння із релігійними організаціями. Основна причина, якою влада виправдовувала новий курс релігійної політики, полягала у активізації «церковників та сектантів», які цілеспрямованими діями відволікали громадян СРСР від будівництва комуністичного суспільства [9, с. 428-431]. Цим актом радянська влада фактично визнавала релігійні організації своїми конкурентами у боротьбі за лояльність населення.

Подивимось на матеріальні та кадрові ресурси релігійних організацій, наскільки вони дозволяли їм вести конкурентну боротьбу із КПРС за підтримку населення. Найбільшими активами володіла Руська православна церква. На 1954 р. православна церква в республіці налічувала 8506 зареєстрованих церков та молитовних будинків, які обслуговували 5919 священнослужителів [24, арк. 11-13]. До 1957 р. їх кількість зросла до 8547 церков та 6075 осіб духовенства [25, арк. 168-169], що є найбільшим показником за всі роки «відлиги». Водночас в республіці діяло 40 монастирів та 3 духовні семінарії. Отже, церква збільшувала можливості ведення місіонерської та проповідницької діяльності (поширення альтернативної ідеології), ширшою ставала сфера надання послуг (таїнства, обряди, комерція та ін.), що призводило до збільшення впливу серед населення.

Починаючи із 1958 р. до 1964 р. число культових споруд та зареєстрованого духовенства стрімко скорочується, що вказує на штучний характер такої ситуації. Вже на 1 січня 1965 р. зареєстрованих церков та молитовних будинків в УРСР було 4005, 9 монастирів та 1 духовна семінарія, служителів культу залишилось 5356, але тільки 3450 з них були священнослужителями, а 1906 становили псаломщики [26, арк. 40]. Тут варто наголосити, що до 1958 р. кількість церковнослужителів у статистиці уповноважених не зазначалась, а фігурували лише священнослужителі (єпископи, священники та диякони). Тобто фактична кількість православного духовенства за десять років «відлиги» скоротилась майже вдвічі. Для партії влади це означало зменшення конкурентоздатності потенційного політичного опонента.

У межах УРСР всі церковні одиниці об'єднувались у митрополію, яку очолював митрополит Київський і Галицький Іоанн (Соколов). Повноваження патріаршого екзарха в «Положенні про управління РПЦ» не були прописані. Функції екзарха безпосередньо належали Патріархові, який призначав архієреїв на управління єпархіями. Крім того у Москві відбувалось висвячення єпископів, що робило їх більшою мірою залежними від столичного центру [1, с. 218]. Фактично

роль і функції митрополита Іоанна зводились до рівня правлячого єпископа. Така централізація управління може опосередковано вказувати на політичні перестороги влади, адже в республіці навіть наприкінці досліджуваного періоду знаходилось 62,2% усіх православних церков в СРСР [27, арк. 128]. Велика автономія управлінських рішень на рівні цілої митрополії могла загрожувати утворенням альтернативного центру впливу із подальшою трансформацією в політичну альтернативу на релігійному ґрунті. Відповідно, владі було зручніше працювати із однією централізованою структурою.

Щоправда сам митрополит Іоанн, зі слів уповноваженого РС РПЦ по УРСР Пінчука Г., особливої активності зі зміцнення церкви не виявляв, був лояльним до радянської влади та виконував усі рекомендації РС РПЦ. Певно, що на поведінку та діяльність патріаршого екзарха накладав відбиток його вже доволі поважний вік – 84 роки (виповнилось в 1961 р.), а також досвід минулих літ, що увібрав церковні погроми 30-х рр., арешт, слідство та заслання. Хоча стверджувати, що митрополит був зовсім байдужим щодо майбутнього церкви теж не можна. У тому ж таки звіті зазначалось, що Іоанн завжди піклувався про своїх «улюбленців, молодих священників та фанатиків», намагався посприяти їх переведенню на кращі парафії [27, арк. 76-77], що сприяло налагодженню релігійного життя громад та розповсюдженню релігійного віровчення. Він урочисто облаштовував власні богослужіння, які збирали велику кількість вірян [24, арк. 23], отже і сам поширював альтернативну щодо офіційної ідеологію.

Певна пасивність митрополита цілком компенсувалась активністю правлячих єпископів, чия діяльність турбувала органи влади [24, арк. 23-25]. Єпархіальні архієреї мали широке коло обов'язків та значний рівень управлінської автономії, щоб виконувати їх максимально ефективно. Крім пастирських обов'язків архієреї в межах ввіреної їм єпархії піклувались: про наявність достатньої кількості компетентних священнослужителів, які б користувались авторитетом серед вірян; про вирішення конфліктів всередині парафій; про фінансово-господарські справи єпархії (виділення коштів для допомоги слабким громадам, ремонт церков та ін.). Всі дії єпископату спрямовувались на активізацію релігійного життя, збільшення авторитету та впливу церкви серед населення.

Після приєднання Кримської обл. в 1954 р. до УРСР православна митрополія нараховувала 26 єпархій, які очолювали 19 архієреїв. Частина вищого духовенства керувала одразу кількома єпархіями, що ускладнювало управління церковними справами. До відновлення наступу на церкву в 1958 р. кількість єпископів залишалась незмінною [28, арк. 105], але в подальшому кількість єпархіальних управлінь зменшується. Станом на 1964 р. в УРСР залишилось всього 14 правлячих єпископів [29, арк. 9]. Водночас, наявність доволі значної кількості адміністративних одиниць разом із міцною матеріальною базою

надавали православній церкві широких можливостей, щоб активізувати вірян, залучити населення до християнського віровчення та посилити свій вплив серед широких народних верств.

Інші релігійні організації, хоч і поступались в матеріальному плані РПЦ, також мали достатню кількість ресурсів для конкуренції із КПРС. Значно поширеними в УРСР були протестантські конфесії євангельських християн баптистів та адвентистів сьомого дня. Навіть в 1962 р. на території республіки діяло понад 60% загальносоюзної сітки мережі ЄХБ та близько 55% – АСД [27, арк. 128]. Станом на 1955 р. ЄХБ налічували 1351 зареєстровану релігійну громаду, що приблизно відповідало кількості культових споруд та 1366 осіб духовенства. Церква АСД мала 115 громад, котрі обслуговували 114 служителів культу. На відміну від православних священників більшість протестантського духовенства поєднували релігійну діяльність із офіційним працевлаштуванням. Так в 1955 р. 1022 пресвітери ЄХБ та 74 – АСД, були задіяні на виробництві, колгоспах або установах. [30, арк. 52, 92, 92 зв.]. Для партії влади це створювало додаткову конкуренцію вже на рівні первинних партійних організацій.

Працевлаштовані пресвітери отримували додаткову можливість для проповіді протестантського віровчення, що не залишилось без уваги партійного керівництва республіки. Турбування з цього приводу висловлював секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи Червоненко С. В. під час доповіді на пленумі ЦК КПУ в 1959 р. [31, арк. 25]. Водночас протестантське духовенство на власному прикладі могло продемонструвати когерентність релігійної (протестантської) трудової етики із ефективною та успішною працею на виробництві. Так пресвітер ЄХБ Шпилько Я. в 1953 р. за 11 місяців роботи в колгоспі ім. Шевченка (Херсонська обл.) випрацював 600 трудовнів. В Харківській обл. інший пресвітер Рожок І. за 4 місяці 1954 р. напрацював 170 трудовнів на тваринницькій фермі [32, арк. 128-129]. У такий спосіб протестантське духовенство зміцнювало свій вплив та підривало авторитет комуністичної партії.

До 1958 р. кількість зареєстрованих релігійних громад та духовенства ЄХБ і АСД майже не змінювалась. Так, в 1957 р. ЄХБ налічували 1344 громади із штатом духовенства в 1364 особи, АСД – 115 громад та 116 осіб духовенства [27, арк. 344]. Тут треба наголосити, що кількість духовенства в обох організаціях була дещо вищою, ніж вказувалось у звітах уповноважених РСРК. До 1958 р. частина служителів культу не проходила процедури реєстрації (зокрема диякони), тому до статистики вони не потрапляли [26, арк. 55]. Від 1958 р., коли радянська влада знову вдається до спроб нівелювати вплив релігійних організацій, кількість громад та служителів культу в обох конфесій суттєво скорочується. Вже в 1963 р. ЄХБ мали 1055 громад та 1056 осіб духовенства, АСД – 84 громади та 71 особу духовенства [33, арк. 1зв.]. Отже, протестантські конфесії також мали досить міцну матеріальну базу та широкий

штат духовенства, що дозволяли їм здійснювати місіонерську діяльність та у такий спосіб підважувати вплив КПРС.

Республіканські духовні центри ЄХБ та АСД, під керівництвом О. Л. Андрєєва та О. Галаджева (в 1959 р. його змінив О. Парасей) відповідно, активно сприяли зміцненню своїх церков та поширенню релігійного віровчення. В областях вони спирались на інститут старших пресвітерів, чиї функції можна порівняти із єпископами православної церкви. Старший пресвітер ЄХБ по УРСР давав вказівки обласним старшим пресвітерам відвідувати усі громади не менше одного разу протягом року. Сам Андрєєв разом із помічниками виїжджав до різних областей УРСР. В такий спосіб стимулювалось поширення альтернативної ідеології та залучення населення до релігійних організацій [34, арк. 44-45]. В 1960 р. церква АСД втратила свій керівний орган ВР АСД, який ліквідувала РСРК за погодженням з «відповідними органами», як зазначалось у довідці надісланій обласним уповноваженим за підписом голови РСРК Пузіна А. [35, арк. 101-103]. На причини, що спонукали владу до такого рішення, у звіті за 1960 р. вказував голова РСРК по УРСР Вільховий П. Він зазначав, що духовний центр АСД не займається нічим іншим крім місіонерської діяльності (тобто, поширенням релігійного вчення), а також не дослуховується рекомендацій РСРК.

Додаткову складність для комуністичної партії створювали й інші конфесії, які діяли на території УРСР і так само поширювали альтернативну ідеологію, відповідно створювали додаткову конкуренцію. Наведемо дані за 1957 р., разом з іншими в УРСР діяли: римо-католицька церква – 170 громад, 74 ксьондзи; старообрядці обох напрямків – 72 громади, 63 священника; юдеї – 42 громади, 30 рабинів; реформаторська церква – 90 громад, 65 пасторів; молокани – 5 громад, 5 пресвітерів; караїми – 1 громада, 1 газзан [25, арк. 344]. Разом із офіційно дозволеними конфесіями існували ті, що діяли підпільно. В УРСР до таких належали: єговісти, істинно-православні християни, адвентисти-реформісти, чисті баптисти, мальованці та ін. Вони або відмовлялись вступати в організації, що співпрацюють із органами радянської влади (ВРЄХБ, ВРАСД) або були заборонені до реєстрації самою владою через їх «антирадянську діяльність». До останньої відносили відмову від служби в радянській армії, небажання приймати брати участь в виборах та ін.

Варто подивитись який вплив мали релігійні організації серед населення. Визначити останній доволі складно, особливо у випадку із православною церквою. Московська Патріархія та РС РПЦ, на відміну від РСРК, не вели обліку вірян, тому встановити кількісний приріст або відтік вірян неможливо. Єдиними кількісними показниками, які дають хоч якесь уявлення про чисельність православних вірян в республіці це дані уповноважених РС РПЦ щодо «двадцятки» (релігійних громад) та виконавчих церковних органів. В 1954 р.

вони нараховували близько 100 тис. осіб [36, арк. 15], цей показник залишався майже незмінним аж до 1964 р., коли знизився до 80 тис. осіб [29, арк. 11]. Статистика РСРК щодо чисельності вірян інших конфесій не могла не турбувати партійних чиновників, адже вона щороку зростала. Так, від 1955 р. до 1958 р. загальна кількість віруючих зареєстрованих неправославних деномінацій збільшилась з 305 978 до 311 572. Абсолютно чіткі дані є стосовно церков ЄХБ та АСД, у зазначений період вони збільшили свою чисельність з 93 218 до 102 494 та з 8 000 до 9 368 відповідно [26, арк. 3].

Занепокоєння з цього приводу висловлював секретар ЦК КПУ з ідеологічної роботи Червоненко С. В. на пленарному засіданні ЦК КПУ в травні 1959 р. [31, арк. 34-35]. Зростання числа прихильників неправославних конфесій побічно може вказувати на примноження числа і православних вірян. Водночас приріст вірян в складі релігійних організацій засвідчує як ефективність та привабливість релігійного віровчення, так конкурентоспроможність у протистоянні із державною ідеологією. Вже на кінець досліджуваного періоду в своїх звітах уповноважені вказували, що число вірян пішло на спад. В 1963 р. їх загальна кількість становило – 218 700 [37, арк. 81-82]. Але наведені цифри свідчили не про згасаючий вплив церкви та апостасію вірян, а відбивали наслідки релігійної політики КПРС, внаслідок якої значну частину громад зняли з реєстрації та їх учасників не враховували при складанні звітів.

«Неуважність» контролюючих органів щодо вельми значимого питання: кількості населення, яке знаходиться під впливом найбільш потужної релігійної організації (потенційного політичного опонента), може свідчити про декілька факторів. По-перше, кількість православних вірян була набагато більшою, через що уповноваженим складно було вести та оновлювати облікові списки, хоча РСРК працюючи із усіма іншими конфесіями мала хоча б приблизні дані стосовно всіх релігійних течій; по-друге, і це на нашу думку більш достовірно, справжня кількість віруючих була досить великою, щоб перевищити число членів КПРС, що фактично зводило нанівець усі революційні перетворення і здобутки, про які партія постійно нагадувала. Відповідно партійним чиновникам було набагато легше обґрунтувати доцільність антирелігійної кампанії за умови, коли релігія залишалась прихистком лише «незначної» частини населення.

Говорити про значний вплив релігійних організацій серед населення, зокрема й православної церкви, дозволяють інші дані, як-то: церковні доходи, які щороку збільшувались. Уповноважений РС РПЦ по УРСР, Пінчук Г. у доповідній направлений до завідуючого відділом пропаганди і агітації ЦК КПУ в 1961 р. повідомляв, що прибутки церкви зросли з 155,5 млн. руб. в 1958 р. до 164 млн. руб. в 1956 р. [38, арк. 22]. Високими залишались прибутки й інших конфесій, навіть в 1963 р. Так у звіті уповноваженого РСРК по УРСР К. Литвина вказано, що за неповними даними прибутки за 1963 р. становили (в нових цінах):

в католиків – 171 164 руб.; в старообрядців – 155 792 руб.; в юдеїв – 89 955 руб.; ЄХБ – 224 222 руб. [39, арк. 56]. Хвилювання викликало зростання церковних прибутків в промислових районах сходу УРСР, які на відміну від західних регіонів України, довше перебували під комуністичною владою. Згідно офіційної ідеології «передовий та революційний клас» тут мав би складати більшість населення та відповідно мати високий рівень «комуністичної свідомості». Тим не менш, прибутки церков за 1956 р. в порівнянні із 1955 р. зросли: в м. Іловайськ – з 88 тис. руб. до 98 тис. руб.; в м. Костянтинівка – з 420 тис. руб. до 450 тис. руб.; в м. Слов'янськ – з 258 тис. руб. до 265 тис. руб. [40.197, арк. 10]. Отже, навіть десятиріччя радянських перетворень, в одному із ключових промислових регіонів СРСР не надавали гарантій КПРС щодо тотальної підтримки. Навпаки, як тільки з'явилась ідеологічна альтернатива (потенційно політична альтернатива) комуністична партія втрачала підтримку частини населення.

Високі показники релігійної обрядності та відвідування богослужінь в республіці також турбували партійних чиновників. Дані, які наводить Г. Пінчук у звіті за 1961 р., тобто у розпал антирелігійної кампанії, свідчать, що церква залишалась важливим інститутом у житті значної частини громадян. Так, загальна кількість віруючих, які відвідували богослужіння у великі релігійні свята в 1961 р. склала 2 206 680 чол. (0,5% до загальної кількості населення УРСР). В 1960 р. в УРСР було охрещено 368 360 (42,9%) новонароджених з 858 155 зареєстрованих народжень по республіці; за релігійним обрядом поховали 109 275 чол. (37,9%) з 287 996 зареєстрованих смертей [27, арк. 92, 104].

Таким чином, централізована та розгалужена структура управління разом із значними матеріальними ресурсами дозволяли релігійним організаціям нав'язати конкуренцію КПРС за підтримку населення. Велика кількість культових споруд створювала можливості для надання релігійних послуг (обряди, предмети культу та ін.), за які церкви отримували гроші, відповідно вони були матеріально незалежними від держави, на відміну від громадських організацій (ВЛКСМ, профспілки). Культові споруди фактично слугували майданчиками поширення альтернативної ідеології через богослужіння, проповіді, таїнства та ін. До того ж, наявність серед матеріальної бази церков різних деномінацій пам'ятників архітектури (XVI-XIX ст.), свідчила про давність і глибину духовної традиції, котру репрезентувала церква. Нічого подібного в арсеналі комуністичної влади не було, що ставило КПРС у досить програшну позицію. Чималий штат духовенства надавав широкі можливості для місіонерської діяльності та збільшення кількості прихильників. Відповідно, всі ознаки політичної організації в релігійних організаціях були наявні.

Задля повноцінної політичної конкуренції релігійним організаціям не вистачало хіба що затвердженої «партійної програми». Звісно, що в умовах

однопартійного тоталітаризму, хоч і пом'якшеного ліберальними реформами, подібного розвитку подій годі було очікувати. Водночас, можна стверджувати, що прообраз умовної «політичної програми» існував, принаймні у православної церкви. Написана вона була в 1944 р. одним із найавторитетніших архієреїв РПЦ Лукою (Войно-Ясинецький). У той час він очолював єпископську кафедру в Тамбові, в 1946 р. був переведений до Кримської єпархії, яку очолював до самої смерті в 1961 р. Зміст цієї умовної «програми» архієпископ Тамбовський виклав у листі до митрополита Крутицького Миколая (Ярушевича). Лука пропонував комплекс заходів спрямованих на активізацію діяльності церкви та протидію матеріалістичній пропаганді, одному із важливих елементів марксистсько-ленінської ідеології.

Можна виділити три головні елементи цієї «програми»: матеріальна база, духовенство, християнське віровчення (альтернативна ідеологія). У першу чергу були запропоновані кроки швидкого відновлення матеріальної бази церкви: відкриття неушкоджених церков, побудова нових стандартизованих досить дешевих дерев'яних церков, налагодження роботи майстерень з виготовлення предметів культу (хрестиків, свічок) та ін. Паралельно із цим пропонувалось організувати механізм поповнення кадрів. Реалізація якого полягала в пошуку серед вірян та «простого народу» кандидатів та їх спеціальну підготовку до священства шляхом індивідуальних занять, організації богословських курсів та спеціальних навчальних закладів. Нарешті, всі попередні заходи були необхідні для поширення християнської віри через богослужіння та проповідь. Для її кращої перцепції та залучення населення до повноцінного релігійного життя пропонувалось друкувати та поширювати житія святих, в яких разом із етичними нормами зафіксовано образ християнського благочестя. Для протидії матеріалістичній пропаганді передбачена була критика антирелігійної літератури, друкування стандартизованих керівництв для пастирів та нарешті створення і написання нової апологетики [41, с. 117-125].

Подібна пропозиція щодо активізації церкви та прямої полеміки із марксистською матеріалістичною риторикою викликала серйозне занепокоєння партійних чиновників. Голова відділу пропаганди та агітації ЦК ВКП(б) направив секретарю ЦК ВКП(б) Маленкову Г. лист архієпископа Луки з викладом зазначеної програми. У супровідному листі підкреслювався політичний підтекст документу. Нажаль, як зазначає Веденєєв Д., подальша реакція партійного керівництва на нього невідома [7, с. 242-243]. Очевидно також, що «програма» архієпископа Луки ніде й ніколи офіційно затверджена не була. Тим не менш, подальша діяльність православної церкви цілком відповідала і співвідносилась із запропонованою «програмою».

Досить вірогідно, що певний прообраз «політичної програми» був написаний старшим пресвітером АСД в УРСР Парасеєм О. Ф. Інформацію про

документ знаходимо у звіті уповноваженого РСРК по УРСР, Полонника К., за 1960 р. Він зазначав, що Парасей О. розробив т.зв. «Положення для громад АСД Черновецької обл.» (зберігаємо назву документу – М.А.), в якому містились положення, що суперечили радянському законодавству про культи. Зміст цього документу залишився невідомим через вимогу уповноваженого здати всі екземпляри на знищення [42, арк. 70-71]. Можна припустити, що оскільки «Положення» було написане в період активної антирелігійної кампанії, коли ВРАСД була вже ліквідована, напевно там містились інструкції для пресвітерів та громад як діяти в нових умовах, як протидіяти антирелігійній пропаганді та діям влади спрямованим на обмеження релігійної діяльності.

Залишається з'ясувати у який спосіб поширення релігійного віровчення (альтернативної ідеології) піддажувало політичний авторитет КППРС? Згідно марксистсько-ленінської доктрини найвище благо людського буття перебувало в світі матеріальному (профанному) і полягало у встановленні конкретного суспільного устрою (соціально-економічної формації): за якого зникнуть всі соціальні протиріччя, що були причинами насильства, експлуатації, матеріальної нерівності та ін. Комуністичне суспільство, якому надавали характеру квінтесенції всього історичного, політико-економічного та духовного розвитку людства, вимагало здійснення масштабних політичних, соціальних, економічних та культурних перетворень. Всі вони потребували залучення широких народних мас, котрі задля досягнення мети мали прийняти примат колективізму над індивідуальністю. Будь-які тяготи, які приносили революційні зміни виправдовувались майбутнім «Царством Божим» на землі – комунізмом.

Фактично комуністична ідеологія представляла інверсію релігійної телеології зі зміщенням акцентів з метафізичного духовного на фізичне матеріальне. Основоположний тезис марксизму-ленінізму про примат буття над свідомістю, на якому вибудовувалась методологія революційних змін суспільно-економічних формацій, релігійним світоглядом заперечувався. Релігія надавала пріоритет духовному розвитку особистості, морально-етичному вдосконаленню людини, котрі були запорукою нагороди якісно іншого характеру (теозису).

Приналежність до церковної організації і залученість в релігійне життя передбачає певну трансформацію соціальної ролі та світогляду окремої особистості, як, з рештою, і всієї спільноти віруючих. У питаннях де партійна організація та марксистсько-ленінська ідеологія не могли допомогти індивіду, церква та релігійний світогляд могли надати релевантні відповіді: у питаннях морально-етичних, сімейно-побутових, соціальних та ін. Подібні тенденції відмічали у своїх звітах уповноважені Рад у справах релігійних культів. Зокрема з довідки голови РСРК по УРСР П. Вільхового «Про діяльність релігійників серед молоді» можемо зробити висновок, що моральна поведінка віруючих ЄХБ (не мають шкідливих звичок), їх соціальна етика (благодійність, допомога у

побутових питаннях), трудова етика (сумлінна праця на роботі), які зумовлені релігійним світоглядом та підкріпленні місіонерською та проповідницькою діяльністю духовенства і віруючих, сприяли залученню людей до церкви ЄХБ [43, акр. 20-21].

Протиставити приклади високоморальної «комуністичної поведінки» партійна номенклатура не завжди була спроможна. Непристойна поведінка комуністів була не таким вже рідкісним явищем суспільного життя. На пленумі ЦК КПУ в травні 1959 р. секретар з ідеологічної роботи Червоненко С. В. вказував, що тільки за 1958 р. в республіці за розкрадання суспільної власності та спекуляцію було засуджено понад 70 тис. чол. Зі 160 тис. осіб підібраних в громадських місцях в нетверезому стані більше 3,5 тис. були комуністами та близько 3 тис. комсомольцями [31, арк. 34]. Про аморальну поведінку комуністів та органів влади, вибірковість правосуддя говорив редактор газети «Правда» Білогуров у доповіді на пленумі ЦК КПУ в серпні 1962 р. [44, арк. 179-181]. Отже, марксистсько-ленінська ідеологія не гарантувала морального вдосконалення людини, хоча претендувала на тотальність та всеохоплення людського життя. Те саме можна сказати й про релігійну віру, але на відміну від комуністів релігійні організації мали кодифіковану систему етичних норм, котрі надані через священні тексти та, принаймні номінально, вважаються божественними (тобто вічними). Протиставити цьому комуністична партія могла лише власну штучну аксіологію, ніколи й ніким не підтверджену. Таким чином, «керівна і спрямовуюча сила суспільства» втрачала свій авторитет та прихильність населення, відповідно як і політичний вплив.

Іншим фактором, який мав викликати тривогу КППРС була здатність релігійних організацій об'єднувати великі групи людей та впливати на їх умонастрої, спонукати до активних дій, розширюючи сферу впливу, від індивідуально-суб'єктивного до більш широкого масового колективного рівня. Такі організаційні здібності духовенства були приводом для занепокоєння уповноважених у справах релігії. У звітах і доповідних вони часто відмічали активізацію релігійних громад ініційовану священнослужителями. На відповідні факти вказував П. Вільховий в 1954 р., коли доповідав про католиків, котрі наполегливо надсилали листи до центральних установ із проханням відкрити і зареєструвати недіючі костели [45, арк. 19-20]. До відповідних висновків прийшов і голова РС РПЦ Г. Карпов, що збільшення клопотань вірян щодо відкриття та реєстрації церков є результатом діяльності та впливу духовенства [46, арк. 223-224].

На відміну від КППРС священнослужителі могли апелювати до церковної традиції та спадковості віри, котрі існували та діяли задовго до комуністичної влади на територіях, що об'єднувались в кордонах СРСР. Під час богослужінь католицькі ксьондзи [47, арк. 53-54] та православні священники [37, арк. 39] не

оминали нагоди наголосити на цій обставині, що привертало увагу уповноважених у справах релігій. Особливої значимості подібні настанови священнослужителів набували в умовах активізації антицерковних заходів радянської влади, адже підкреслювали, що незалежно від епохи та політичного ладу суспільство не втрачало потреби в релігії.

На тлі демократизації соціально-політичних відносин в період «відлиги» частина духовенства навіть дозволяла собі пряму критику політики комуністичної партії, що викликало неабияке занепокоєння органів влади, так як критика лунала не тільки у приватних бесідах духовенства, але й з церковних амвонів під час проповіді. Так, житомирський обком надсилав таємні доповідні на ім'я секретаря ЦК КПУ Червоненко С. В. (відділ агітації та пропаганди) в лютому та листопаді 1957 р., в яких повідомляв про «антирадянську» та «ворожу політичну» діяльність житомирського архієпископа Венедикта. Правлячого єпископа звинувачували в активізації проповідницької діяльності духовенства, що призводила до поширення «ворожої політичної агітації» та «пропаганди реакційної ідеології». Сміливі проповіді архієпископа у яких він непрямо, але цілком зрозуміло вказував на репресії минулих років, критикував антирелігійний вектор внутрішньої політики сучасної влади та наполягав на пріоритеті «божих заповідей» викликали симпатії значної частини вірян. В середовищі духовенства архієпископ висловлював набагато критичніші думки щодо політики КПРС [48, арк. 30-36; 25, арк. 336-341]. Частина православного духовенства не уникала критики партійної політики навіть в період активного антирелігійного наступу. Священнослужителі з Львівської обл. у присутності вірян ставили під сумнів успішність партійної програми, прийнятої на XXII з'їзді КПРС [27, арк. 79-80].

Таким чином, маючи вихід до широких народних мас духовенство поширювало альтернативну ідеологію, формуючи в населення некомуністичне світобачення, що позбавляло КПРС авторитету та впливу серед населення. Формування ідеологічної альтернативи створювало підґрунтя для потенційного політичного протистояння. Водночас становище релігійних організацій зміцнювалось: вони мали міцну матеріальну базу, стабільні високі прибутки, користувались підтримкою населення, від держави матеріально не залежали, тобто мали всі атрибути політичної організації. Цей процес відбувався одночасно зі зміною вектору суспільно-політичного розвитку СРСР у бік лібералізації, коли влада позбавила себе можливості застосувати масові репресії, отже мала би шукати інші засоби протидії для нейтралізації потенційного політичного опонента. У такому ракурсі антирелігійна кампанія виглядає якраз превентивним засобом протидії потенційній політичній силі, що могла сформуватися.

Відновлення активної фази антирелігійної кампанії відбувається в 1958 р., коли на початку жовтня ЦК КПРС приймає таємну постанову «Про записку відділу пропаганди і агітації «Про недоліки науково-атеїстичної пропаганди».

Записка відділу агітації та пропаганди була подана в ЦК КПРС 12 вересня 1958 р., в ній зокрема висловлювалось занепокоєння щодо проповідницької діяльності священнослужителів, котра призводить до активізації віруючих (написання клопотань щодо відкриття та реєстрації храмів, здійснення паломництва та ін.), а також до збільшення числа вірян [49]. Вже 18 листопада 1958 р. РС РПЦ подала до ЦК КПРС список заходів розроблених для реалізації жовтневої таємної постанови ЦК щодо релігії. Заступник голови РС РПЦ Чередняк П. Г. повідомляв, що Рада готує пропозиції спрямовані на обмеження діяльності церкви, зокрема, що стосуються участі дітей та підлітків в церковних службах, позахрамової діяльності духовенства, посилення контролю за діяльністю єпископату [50].

Старт активній фазі антирелігійної кампанії ЦК КПРС дає раніше ніж експериментам із побудовою комунізму в СРСР, що вказує на значне занепокоєння партійної верхівки питанням релігії і свідчить, що програма побудови комунізму не була першопричиною антирелігійної кампанії. На ХХІ з'їзді КПРС в січні 1959 р. було оголошено про остаточну перемогу соціалізму в Радянському Союзі, де також побіжно торкались і питання релігії. Серед задач комуністичної партії в області ідеологічного виховання були зазначені «подолання пережитків капіталізму у свідомості людей і боротьба з капіталістичною ідеологією» [51, с. 434]. Тільки в жовтні 1961 р. КПРС на ХХІІ з'їзді приймає партійну програму побудови комунізму в СРСР. На відміну від попереднього з'їзду релігія стає прямим предметом обговорення. Перший секретар ЦК КПРС Хрущов М. С., говорить, що вона є гальмуючим фактором у вихованні комуністичної людини [52, с. 123-124].

Схожі думки щодо релігії висловив секретар ЦК КПРС Козлов Ф. Р., який виступав із доповіддю про внесення змін до статуту КПРС, одна із яких передбачала зобов'язання членів КПРС бути атеїстами та вести активну антирелігійну пропаганду. З цього ж питання висловлювалась другий секретар Московського обкому партії Колчіна О. П., яка виказала хвилювання щодо активізації діяльності «церковників та сектантів». Нарешті, відповідні формулювання щодо необхідності протиставлення «науково-матеріалістичного світосприйняття» «релігійним передсудам» були закріплені в резолюції ХХІІ з'їзду та статуті КПРС [53, с. 28, 82-83, 319, 338]. Можна говорити, що рішення ХХІ та ХХІІ з'їздів більшою мірою обґрунтували антирелігійну кампанію ідеологічно ніж стали її першопричиною.

Щоб нейтралізувати потенційного політичного опонента та звести його вплив на населення до мінімуму комуністична партія вдалась до ряду взаємопов'язаних кроків. Після прийняття постанов РМ СРСР «Про монастирі», «Про свічковий податок» та «Про оподаткування прибутків єпархіальних управлінь та прибутків монастирів», котрі підвищували податки для релігійних

організацій, радянська влада береться за руйнацію внутрішньої структури релігійних організацій. В 1961 р. РС РПЦ разом із РСРК розробили і затвердили тасмну «Інструкцію з використання законодавства про культи». Поява цього документу була обумовлена постановою ЦК КПРС від 13 січня 1960 р. «Про заходи по ліквідації порушень радянського законодавства про культи», а також постановою РМ СРСР від 16 березня 1961 р. Відповідні постанови ЦК КПУ та РМ УРСР прийняли 21 березня 1960 р. та 29 квітня 1961 р. Головним лейтмотивом документів було посилення позицій церкви, на чому наголошував голова РС РПЦ Куроедов В. О. на всесоюзній нараді уповноважених ради. З його слів «Інструкція...» була розглянута і узгоджена Центральним Комітетом КПРС [54, арк. 32-33], що свідчить про надзвичайну стурбованість партійного керівництва діяльністю духовенства. Остання, на нашу думку, могла посприяти політичній трансформації релігійних організацій, що і обумовило реакцію керівництва комуністичної партії.

Відповідно до «Інструкції...» роль священнослужителя зводилась до найманого працівника, котрий здійснює виключно культові відправи та немає жодного впливу на господарську та фінансову діяльність парафії. Фактично парафія переходила під самоуправління парафіяльної громади, але її функціонування як автономної одиниці унеможлилювалась окремими положеннями «Інструкції...». Відтепер релігійні об'єднання та духовенство не могли впливати на зміни в складі виборних органів парафіяльного управління та скликати збори вірян для вирішення навіть внутрішніх організаційних питань, адже це ставало прерогативою виконавчих органів місцевої влади. Порушуючи структуру управління та функціонування релігійних об'єднань, комуністична влада суттєво знижувала можливості політичної консолідації релігійних громад. Цьому також перешкождали значні обмеження, що накладались на діяльність релігійних об'єднань. Їм заборонялось використовувати релігійні зібрання для політичних виступів, спонукати вірян відмовлятися від виконання громадських обов'язків та вести пропаганду спрямовану на відрив віруючих від активної участі у державному, культурному та громадсько-політичному житті держави, що фактично унеможлилювало критику політики та рішень партії влади.

Релігійним організаціям заборонялось здійснювати будь-яку громадську, суспільно корисну або благодійну діяльність. Відповідно до «Інструкції...» їм заборонялось організовувати каси взаємодопомоги, організовувати санаторії та оздоровчу допомогу, влаштовувати екскурсії, відкривати бібліотеки та читальні, організовувати гуртки, що не стосуються культових відправ та ін. У такий спосіб органи влади суттєво обмежували взаємодію духовенства із населенням, що мало призвести до зменшення або втрати авторитету, завадити поширенню впливу серед населення, як потенційної політичної альтернативи партійно-державному апарату. У такий спосіб комуністична партія зберігала виключну монополію у

питаннях надання соціальних, культурних та ін. послуг, що суттєво обмежувало політичний потенціал релігійних організацій. Значно обмежувались можливості церков поширювати власне віровчення (альтернативну ідеологію). Їх позбавляли можливості організовувати молитовні зібрання для молоді, а також будь-які гуртки з вивчення релігії, організація паломництва до святих місць опинялась під забороною [55, с. 77-87]. Таким чином, релігійні організації були позбавлені будь-яких засобів ведення політичної боротьби, відповідно зменшувались і можливості трансформації релігійної діяльності в політичну.

Запропоновані зміни релігійні організації мали прийняти на рівні статутного управління. В червні 1961 р. з ініціатики влади був проведений архієрейський собор РПЦ на якому затвердили зміни в «Положенні про управління РПЦ», що закріплювали запропоновані нововведення «Інструкції з використання законодавства про культи». Варто зауважити, що частина найавторитетніших ієрархів виступала проти парафіяльної реформи, серед них були і владики з УРСР: Лука (Кримський), Андрій (Чернігівський), Симон (Вінницький). В 1965 р. після відставки Хрущова М. С. частина невдоволеного духовенства звернулася до першоієрарха з проханням відмінити єпархіальний статут 1961 р. [56], що свідчить про наявність опозиційних сил в середовищі РПЦ, котрі за більш сприятливих умов могли оформитись як політична альтернатива.

В середовищі протестантів відповідні зміни намагались затвердити навіть раніше. В 1960 р. ВРЄХБ затвердила «Положення про союз ЄХБ» [57] та «Інструктивний лист старшим пресвітерам» [58], які значно обмежували проповідницьку та місіонерську діяльність пресвітерів, збільшувався термін випробування бажаючих прийняти водне хрещення до двох-трьох років та ін. Частина духовенства разом із вірянами запропонованих змін не прийняли, що призвело до розколу всередині ЄХБ. Таким чином радянська влада з одного боку змогла добитись послаблення релігійної організації, коли частина активного та опозиційно налаштованого духовенства покинула її ряди та розпочала ідейну боротьбу із колишніми одновірцями, з іншого – створила підґрунтя для підпільної діяльності найбільш пасіонарної частини цієї організації чим фактично посприяла політизації протестантського руху, котрий набрав обертів вже після «відлиги».

Для забезпечення ефективного виконання прийнятих обмежень щодо діяльності церкви при місцевих органах виконавчої влади (міськкомах, райкомах та ін.) почали утворювати групи активістів по 7-15 осіб, т. зв. «комісії сприяння». Вони мали виконувати широке коло завдань: слідкувати за діяльністю духовенства, вивчати методи їх роботи серед вірян, бути в курсі проповідницької діяльності священників, вивчати стан релігійної обрядності, знати хто відвідує церкви та входить до складу виконавчих органів релігійних громад тощо. Про

найменші відхилення від діючого законодавства комісії мали оперативно повідомляти органи влади. Комісії створювались при погодженні із керівними партійними та радянськими органами влади про що інформував старший інспектор РС РПЦ Пашкін у доповідній за березень 1961 р. [38, арк. 127-133]. Така ретельна увага до внутрішньоцерковних справ свідчить про неабияке хвилювання партійних керівників щодо впливу релігійних організацій на народні маси. Фактично радянська влада намагалась позбавити релігійні організації щонайменшої можливості заручитись підтримкою населення, залучати громадян до церкви, поширювати свій вплив. Відповідними діями КПРС залишала за собою монополію на політичну владу в державі, убезпечувала себе від політичної критики.

Позбавлені легальних підстав проповідувати поза межами церкви, організовувати благодійні та громадські заходи, будучи відрізними від повноцінного життя релігійної громади, священнослужителі ставали вкрай обмеженими в можливостях вести конкурентну політичну боротьбу із КПРС за симпатії населення. Найменші відхилення від законодавства про культ могли спричинити зняття з реєстрації, що унеможливлювало легальну діяльність, переведення на іншу парафію або за штат [59, арк. 51-55] та навіть кримінальне переслідування. Зокрема останнє частіше використовували проти конфесій, які радянська влада позбавила можливостей для ведення легальної діяльності, як-то свідки Єгови. Саме їх голова РСРК Пузін О. О. називав «найбільш політично шкідливими» під час Всесоюзної наради уповноважених РСРК в квітні 1960 р. [35, арк. 47-49].

Щоб запобігти поширенню релігійного віровчення уповноважені РС РПЦ та РСРК намагались найбільш активних, самостійних та авторитетних священнослужителів замінити більш лояльними та пасивними [27, арк. 77-80; 37, арк. 83-84]. Водночас чиновники проводили політику скорочення кількості діючих єпархій. В 1961 р. у планах РС РПЦ, які підтримав голова відділу пропаганди та агітації УРСР Скаба А. Д., фігурувала пропозиція скоротити кількість єпархій в республіці до 8, але свого втілення ця ініціатива не знайшла [38, арк. 134-135]. Тим не менш від 1954 р. до 1964 р. кількість православних єпархій скоротилась з 26 до 14 [39, арк. 15]. На великій території УРСР скорочення числа адміністративних одиниць церкви суттєво ускладнювало управління: площа єпархій ставала більшою, відповідно розширювалась зона відповідальності єпископів, котрі мали слідкувати та управляти більшою територією. Зменшення кількості єпархій також позбавляло перспективи висвячення нових осіб до вищої церковної ієрархії. Таким чином, КПРС позбавлялось від частини найбільш досвідченої та освіченої верстви православних священнослужителів, що мало значно спростити конкуренцію із церквою. Водночас єпископи мали право здійснювати таїнство хіротонії – висвячувати у священно-

служителі та обряд хіротесії – у церковнослужителі. Відповідно, чим більша кількість єпископів – тим більші можливості поповнення штату духовенства, а значить і розширення впливу православної церкви.

Відповідну політику радянська влада проводила й щодо протестантських деномінацій. Так, від 1954 р. до 1958 р. кількість старших пресвітерів ЄХБ залишалась незмінною – 24 особи [30, арк. 92 зв.], на 1964 р. їх кількість скоротилась до 19 [33, арк. 1 зв.]. Як і з православною церквою, комуністична влада намагалась ліквідувати найбільш авторитетну та досвідчену ланку управління релігійної організації, щоб нівелювати їх вплив та позбутись сильного конкурента. У випадку з АСД точного числа старших пресвітерів уповноважені РСРК у звітах не наводили, але відомо, що протягом 1958 р. та першого кварталу 1959 р. з реєстрації зняли 8 старших пресвітерів [26, арк. 69]. У такий спосіб, комуністична партія позбавляла потенційного політичного опонента досвідчених керівників та красномовних ораторів, відповідно послаблювалась управлінська структура релігійних організацій, зменшувався вплив серед населення та падала конкурентоздатність релігійних організацій. Таким чином комуністична партія полегшувала собі конкуренцію із потенційним політичним опонентом.

Одним із кроків, які радянська влада здійснила, щоб обмежити активність духовенства було переведення його на тверді оклади. Від 1962 р. священнослужителі почали отримувати сталу платню за душпастирську роботу. Якщо раніше священники були зацікавлені у здійсненні більшої кількості культових відправ (тим самим поширюючи церковне віровчення та залучаючи населення до релігійного життя), то тепер частина духовенства втратила до цього інтерес, адже матеріальна нагорода залишалась сталою, незважаючи на кількість здійснених таїнств. На такі настрої серед духовенства прямо вказували уповноважені у своїх звітах [37, арк. 30-37]. Фактично радянська влада у такий спосіб обмежувала поширення релігійного віровчення (альтернативної ідеології), відповідно і зменшувала рівень конкуренції для себе.

Важливою частиною антирелігійного наступу була кампанія дискредитації духовенства в очах суспільства. Державні засоби масової інформації після 1958 р. суттєво збільшують кількість статей антирелігійного спрямування. На сторінках загальносоюзних, республіканських, обласних та ін. видань починають з'являтися статті, в яких довкола священнослужителів та церкви створюється образ мракобісся, меркантильності, неосвіченості, ретроградності, сервілізму тощо. Регулярно виходять статті із назвами на кшталт: «Дармоїди за церковними стінами» [60, с. 4], «Дурисвіти під личиною святих» [61, с. 2], «Оминайте храми святи» [62, с. 3], «В тенетах мракобісся» [63, с. 3]. До антирелігійної пропаганди долучають ренегатів, які мають переконати аудиторію в підступності та нечесності священнослужителів, котрі переймаються в

першу чергу інтересами власного збагачення і насправді не вірять в ті догми, що виголошують [64, с. 441-449]. Намагаючись позбавити церкву авторитету серед широких мас радянська влада робила конкурентну боротьбу із потенційним політичним опонентом більш вигідною для себе. Позбавлені електоральної підтримки будь-які політичні сили не матимуть шансів на успіх.

Цілеспрямовані дії радянської влади призвели до значної руйнації матеріальної бази церкви та скорочення кількості зареєстрованого духовенства релігійної сітки в УРСР. За десятиліття «відлиги» кількість діючих церков та молитовних будинків православної церкви скоротилась майже вдвічі з 8506 в 1954 р. до 4005 в 1965 р. Фактичне число священнослужителів зменшилось з 5919 до 3450 [24, арк. 11-13; 26, арк. 40]. Від дій влади постраждали також і неправославні конфесії. Загальна кількість релігійних громад усіх зареєстрованих конфесій скоротилась з 1821 в 1955 р. до 1398 в 1963 р. За цей же час загальне число духовенства зменшилось з 1693 до 1281 осіб [30, арк. 92, 92 зв.; 33, с. 1, 1 зв.]. Таким чином, у декілька разів скоротились можливості конфесій поширювати релігійне віровчення (альтернативну ідеологію), що для партії влади означало послаблення конкурентоздатності потенційного політичного опонента. Водночас радянська влада посприяла руйнації внутрішньої структури релігійних організацій: духовенство опинилось поза межами фінансового та господарського життя парафій, священнослужителям обмежили можливості поширювати віровчення. У такий спосіб партійне керівництво розв'язало декілька важливих для себе проблем. Фактично були зведені до мінімуму можливості релігійних організацій поширювати альтернативну ідеологію та примножувати кількість прихильників. Водночас партійна номенклатура зменшувала потенційну політичну конкуренцію за симпатії населення.

Висновки. Здійснений аналіз, дозволяє дійти ряду висновків. В першу чергу варто наголосити, що духовенство в Радянському Союзі було одним із джерел поширення альтернативної недержавної ідеології серед населення. Проповідь релігійної моралі та етики, залучення до церковного життя частини населення підривало основи радянського суспільства. Значні матеріальні ресурси, фінансова та господарська незалежність релігійних організацій надавала їм можливостей трансформувати суто релігійну діяльність в політичну. Щоб не допустити посилення потенційного політичного опонента радянська влада вдалась до масштабної антирелігійної кампанії. Саме ці опосередковано виявлені факти дозволяють говорити, що діяльність духовенства, поширення ними альтернативної ідеології цілком могло стати одним із елементів політичної трансформації релігійних організацій.

Отже, висунута на початку дослідження гіпотеза про політичні мотиви антирелігійної кампанії «відлиги» знайшла своє часткове підтвердження. Водночас для повноцінного бачення перспектив політичної трансформації релігійних

організацій необхідним виглядає аналіз інших факторів, що могли посприяти зазначеній метаморфозі: матеріальної бази та структури релігійних організацій, фінансово-господарської діяльності та ін.

Література

1. Войналович В. А. *Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс*. Київ: Світогляд, 2005. 741 с.
2. Яремчук С. С. *Православна церква на Буковині у 1944–1991 рр. (державно-церковні взаємини)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Держ. педагог. ун-т ім. Григорія Сковороди. Переяслав-Хмельницький, 2005. 235 с.
3. Луковенко І. Г. *Радянська держава і Російська православна церква на Донеччині у 1943–1964 роках*: монографія. Донецьк: Донбас, ДОГО «Центр Діскавері», Центр релігієзнавчих досліджень таміжнародних духовних стосунків, 2011. 353 с.
4. Дідух Т. Г. *Становище римо-католицької і греко-католицької церков в УРСР у 1953–1964 рр. (на прикладі Львівської, Дрогобицької, Станіславської і Тернопільської областей)*: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Нац. педагог. ун-т. ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2021. 326 с.
5. Висовень О. І. *Громади євангельських християн-баптистів радянської України в політичних, соціокультурних вимірах тоталітарної доби (40-80-і рр. XX ст.)*: монографія. Переслав, 2020. 521 с.
6. Заватски В. *Евангелическое движение в СССР после Второй мировой войны*. Москва, 1995. 559 с.
7. Веденєєв Д. В. Оперативна розробка радянськими спецслужбами архієпископа Кримського Луки (Войно-Ясенецького) у світлі маловідомих архівних документів. *Труди Київської духовної академії*. 2017. № 27. С. 237-250.
8. Краснянська Н. Ю. Соціальне служіння віруючих протестантських громад Південноукраїнського регіону у 1943-1964 рр. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 39. С. 164-168.
9. Постановление ЦК КПСС «О крупных недостатках в научно-атеистической пропаганде и мерах её улучшения» от 7 июля 1954 г. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 12 т.* Москва. Издательство политической литературы, 1985. Т. 8. С. 428-433.
10. Программа Российской коммунистической партии (большевиков). *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 12 т.* Москва. Издательство политической литературы, 1985. Т. 2. С. 71-117
11. Программа Коммунистической партии Советского Союза. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 12 т.* Москва. Издательство политической литературы, 1985. Т. 10. С. 81-185
12. Монахиня Александра (Спектор) *Церковное подполье в СССР: книга первая – 1922 г.* Київ: Дух і Літера, 2019. 236 с.
13. Выступление Й. Миндсети по радио. 3 ноября 1956 г. *Советский Союз и венгерский кризис 1956 г. Документы*. Москва, «Российская политическая энциклопедия», 1998. С. 538-542.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 175. 260 арк.
15. Беседа Н. С. Хрущева с главой газетно-издательского треста В. Р. Херстом. *Правда*. 1957. 29 ноября. (№333). С. 1-3.

16. Ильичёв Л. Ф. Формирование научного мировоззрения и атеистическое воспитание. *Коммунист*. 1964. № 1. С. 23-47.
17. Устав Коммунистической партии Советского Союза. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 12 т.* Москва. Издательство политической литературы, 1985. Т. 8. С. 285-302.
18. Устав Коммунистической партии Советского Союза. *КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК: в 12 т.* Москва. Издательство политической литературы, 1985. Т. 10. С. 185-203.
19. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 2. Спр. 214. 39 арк.
20. Постановление СНК СССР «Положение об управлении Русской Православной Церкви». *Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Сборник документов*. Москва: Издательство Крутицкого подворья Общество любителей церковной истории, 2009. С. 271-278.
21. Положение о Союзе Евангельских христиан и баптистов. *Братский вестник*. 1945. №1. С. 33-37.
22. Вільховий Ю. Розвиток протестантських церков в Україні після Другої світової війни (сер. 40-х – 50-ті рр. XX століття). *Українське релігієзнавство*. 2011. №58. С. 125-135.
23. Парасей А. Ф., Жукалюк Н. А. *Бедная, бросаема бурей*. Київ: «Джерело життя», 1997. 340 с.
24. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3532. 225 арк.
25. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4494. 368 арк.
26. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 237. 78 арк.
27. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5488. 259 арк.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 196. 182 арк.
29. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 6007. 222 арк.
30. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 127. 92 арк.
31. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1553. 198 арк.
32. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3531. 213 арк.
33. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 320. 134 арк.
34. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4162. 146 арк.
35. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 5045. Оп. 1. Спр. 31. 105 арк.
36. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 144. 130 арк.
37. Центральний державний архів громадських об'єднань та українці. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5663. 228 арк.

38. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5407. 157 арк.
39. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5908. 159 арк.
40. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 197. 21 арк.
41. Письмо архиепископа Тамбовского Луки (Войно-Ясенецкого) митрополиту Крутицкому Николаю (Ярушевичу) с программой активизации деятельности Русской Православной Церкви и борьбы с материализмом. *Русская Православная Церковь в годы Великой Отечественной войны 1941-1945 гг. Сборник документов*. Москва, Издательство Крутицкого подворья Общество любителей церковной истории, 2009. С. 117-126.
42. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5297. 167 арк.
43. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 1572. 340 арк.
44. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 1818. 335 арк.
45. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 3800. 118 арк.
46. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 195. 268 арк.
47. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 5589. 118 арк.
48. Центральний державний архів громадських об'єднань та україніки. Ф. 1. Оп. 24. Спр. 4537. 120 арк.
49. Записка отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды» 12 сентября 1958 г. URL: <https://surl.li/jqeo0m> (дата звернення: 18.10.2025).
50. Записка заместителя председателя Совета по делам РПЦ П. Г. Чередняка в ЦК КПСС о мерах по реализации постановления ЦК КПСС от 4 октября 1958 г. 18 ноября 1958 г. URL: <https://surl.li/iigcha> (дата звернення: 18.10.2025).
51. Внеочередной XXI съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет: в 2 т. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1959. Т. 2. 515 с.
52. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет: в 3 т. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962. Т. 1. 608 с.
53. XXII съезд Коммунистической партии Советского Союза. Стенографический отчет: в 3 т. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1962. Т. 3. 592 с.
54. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 255. 107 арк.
55. Инструкция по применению законодательства о культах в СССР. *Законодательство о религиозных культах (Сборник документов и материалов)*. Москва: «Юридическая литература», 1971. С. 77-88.
56. Войналович В. Що насправді коїлось у патріарших палатах. Маловідомі документи про опозиційний рух в Руській Православній Церкві. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 1994. №1. С. 152-158. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_1994_1/gpu_1994_1.pdf (дата звернення: 18.10.2025).

57. Положение о союзе Евангельских христиан-баптистов в СССР 1960 г. URL: <https://surl.li/vghplb> (дата звернення: 18.10.2025).
58. Инструктивное письмо ВСЕХБ 1960 г. URL: <https://surl.li/ggwlee> (дата звернення: 18.10.2025).
59. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4648. Оп. 3. Спр. 238. 168 арк.
60. Вікторів П. Дармоїди за церковними стінами. *Ленінець*. 1961. 11 квітня. (№44). С. 4.
61. Котовський І. Дуриєвіти під личиною святих. *Молодий комунар*. 1960. 27 листопада. (№65). С. 2.
62. Гура Л. Обминайте храми святі. *Молодий комунар*. 1960. 14 серпня. (№20). С. 3.
63. Біляков П. В тенетах мракобісся. *Молодий комунар*. 1960. серпня. (№25). С. 3.
64. Дулуман Е., Дарманський П. Темные дела у «святых мест». *Мы порвали с религией*. Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963. С. 441-449.

References:

1. Voinalovych, V. A. (2005). *Partiyno-derzhavna polityka shchodo relihiyi ta relihiynykh instytutsiy v Ukrayini 1940-1960-kh rokiv: politolohichnyy dyskurs [Party-state policy regarding religion and religious institutions in Ukraine in the 1940s-1960s: a political discourse]*. Kyiv: Svithliad [In Ukrainian].
2. Yaremchuk, S. S. (2005). *Pravoslavna tserkva na Bukovyni u 1944-1991 rr. (derzhavno-tserkovni vzaiemyny) [The Orthodox Church in Bukovina in 1944-1991 (state-church relations)]*. *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi: Hryhorii Skovoroda NPU [In Ukrainian].
3. Lukovenko, I. H. (2011). *Radyanska derzhava i Rosiyska pravoslavna tserkva na Donechchyni u 1943-1964 rokakh [The Soviet state and Russian Orthodox Church in Donetsk region in 1943-1964]*. Donetsk: Donbas, DOHO «Tsentr Diskaveri», Tsentr relihiieznachnykh doslidzhen [In Ukrainian].
4. Didukh, T. H. (2021). *Stanovyshche rymo-katolytskoyi i hreko-katolytskoyi tserkov v URSR u 1953-1964 rr. (na prykladi Lvivskoyi, Drohobyskoyi, Stanislavskoyi i Ternopil'skoyi oblastey) [The State of the Roman-Catholic and the Greek Catholic Churches in the Ukrainian Soviet Socialist Republic in 1953-1964 (on the example of Lviv, Drohobych, Stanislav, and Ternopil Regions)]*. *Candidate's thesis*. Ternopil: Volodymyr Hnatiuk NPU [In Ukrainian].
5. Vysoven, O. I. (2020). *Hromady Yevanhelskykh khrystyian-baptystiv radyanskoyi Ukrayiny v politychnykh, sotsiokulturnykh vymirakh totalitarnoyi doby (40-80-i rr. XX st.). [Evangelical Christian Baptists' Communities of Soviet Ukraine in the Political and Sociocultural Dimensions of the Totalitarian Era (the 1940s-80s)]*. *Candidate's thesis*. Pereiaslav-Khmelnitskyi: Hryhorii Skovoroda NPU [In Ukrainian].
6. Zavatski, V. (1995). *Evangelicheskoe dvizhenie v SSSR posle Vtoroj mirovoj vojny [Evangelical movement in the USSR after World War II]*. Moskva [In Russian].
7. Viedenieiev, D. V. (2017). *Operativna rozrobka radyanskymy spetssluzhbyamy arkhiepyskopa Krymskoho Luky (Voyno-Yasenetskoho) u svitli malovidomykh arkhivnykh dokumentiv [Operative tracking by Soviet special services of Archbishop Luka (Voino-Yasenetsky) of Crimea in the light of little-known archival documents]*. *Trudy Kyivskoyi dukhovnoyi akademiyi*, 27, 237-250 [In Ukrainian].
8. Krasnianska, N. Yu. (2017). *Sotsialne sluzhinnya viruyuchykh protestantskykh hromad Pivdenoukrayinskoho rehionu u 1943-1964 rr. [Social service of believers of Protestant communities of the South Ukrainian region in 1943-1964]*. *Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. 39, 164-168 [In Ukrainian].

9. Postanovlenie CK KPSS «O krupnyh nedostatkah v nauchno-ateisticheskoy propagande i merah eyo uluchsheniya» ot 7 iyulya 1954 [Resolution of the Central Committee of the CPSU On major shortcomings in scientific-atheistic propaganda and measures to improve it. July 7, 1954]. (1985). The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee. (Vol. 8), (pp. 428-433). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
10. Programma Rossijskoj kommunisticheskoy partii (bol'shevikov) [the program of the Russian Communist Party (bolshevik's)]. (1985). The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee. (Vol. 2), (pp. 71-117). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
11. Programma Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza [the program of the Communist Party of the Soviet Union]. (1985). The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee. (Vol. 10), (pp. 81-185). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
12. Monahinja Aleksandra (Spektor). (2019). *Cerkovnoe podpol'e v SSSR: kniga pervaja – 1922 g.* [Ecclesiastic underground movement in USSR: first book – 1922]. Kyiv: Dukh i Litera [In Russian].
13. Vystuplenie J. Mindseti po radio. 3 nojabrja 1956 g. [Mindsety's speech on the radio. November 3, 1956]. (1998). The Soviet Union and the Hungarian Crisis of 1956. Documents. (pp. 538-542). Moscow: «Rossijskaja politicheskaja jenciklopedija» [In Russian].
14. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladny ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 175. 260 ark. [In Russian].
15. (1957, November 29). Beseda N. S. Hrushheva s glavoy gazetno-izdatel'skogo tresta V. R. Herstom [Conversation between N. S. Khrushchov and the head of the newspaper and publishing trust V. R. Hirst]. *Pravda*, 333, 1-3 [In Russian].
16. Il'ich'ov, L. F. (1961). Formirovanie nauchnogo mirovozzrenija i ateisticheskoe vospitanie [Formation of a scientific worldview and atheistic upbringing]. *Communist*, 1, 23-47 [In Russian].
17. Ustav Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza [The Statute of the Communist Party of the Soviet Union]. (1985). The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee. (Vol. 8), (pp. 285-302). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
18. Ustav Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza [The Statute of the Communist Party of the Soviet Union]. (1985). The CPSU in resolutions and decisions of congresses, conferences and Plenums of the Central Committee. (Vol. 10), (pp. 185-203). Moscow: Izdatel'stvo politicheskoy literatury [In Russian].
19. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladny ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 2. Spr. 214. 39 ark. [In Russian].
20. Postanovlenie SNK SSSR «Polozhenie ob upravlenii Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi» [Resolution of the Council of People's Commissars of the USSR «Regulations on the Governance of the Russian Orthodox Church»]. (2009). The Russian Orthodox Church during the Great Patriotic War of 1941-1945. Collection of documents. (pp. 271-278). Moscow: Izdatel'stvo Krutickogo podvor'ja Obshhestvo ljubitelej cerkovnoj istorii [In Russian].
21. (1945). Polozhenie o Sojuze Evangel'skih hristian i baptistov [Regulations on the Union of Evangelical Christians and Baptists]. *Bratskij vestnik*, 1, 33-37 [In Russian].
22. Vilkhovyi, Yu. (2011). Rozvytok protestantskykh tserkov v Ukraini pislia Druhoi svitovoi viiny (ser. 40-kh – 50-ti rr. XX stolittia) [The Evolution of Protestant Churches in Ukraine After World War II (mid. 1940s – 1950s)]. *Ukrainske relihiieznavstvo*, 58, 125-135 [In Ukrainian].

23. Parasej, A. F., Zhukaljuk, N. A. (1997). Bednaja, brosaemaja bureju [O afflicted one, storm-tossed]. Kyiv: Dzherelo zhyttia [In Russian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 3532. 225 ark. [In Russian].
25. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 4494. 368 ark. [In Russian].
26. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 4. Spr. 237. 78 ark. [In Russian].
27. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5488. 259 ark. [In Russian].
28. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 196. 182 ark. [In Russian].
29. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 6007. 222 ark. [In Russian].
30. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 4. Spr. 127. 92 ark. [In Russian].
31. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 1. Spr. 1553. 198 ark. [In Russian].
32. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 3531. 213 ark. [In Russian].
33. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 4. Spr. 320. 134 ark. [In Russian].
34. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 4162. 146 ark. [In Russian].
35. Derzhavnyi arkhiv Kirovohrads'koi oblasti. F. 5045. Op. 1. Spr. 31. 105 ark. [In Russian].
36. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 144. 130 ark. [In Russian].
37. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5663. 228 ark. [In Russian].
38. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5407. 157 ark. [In Russian].
39. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5908. 159 ark. [In Russian].
40. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vladly ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 197. 21 ark. [In Russian].
41. Pis'mo arhiepiskopa Tambovskogo Luki (Vojno-Jaseneckogo) mitropolitu Krutickomu Nikolaju (Jarushevichu) s programmoj aktivizacii dejatel'nosti Russkoj Pravoslavnoj Cerkvi i bor'by s materializmom [Letter from Archbishop Luka (Voino-Yasenetsky) of Tambov to Metropolitan Nikolai (Yarushevich) of Krutitsy with a program for stepping up the activities of the Russian Orthodox Church and the struggle materialism]. (2009). The Russian Orthodox Church during the Great Patriotic War of 1941-1945. Collection of documents. (pp. 117-126). Moscow: Izdatel'stvo Krutickogo podvor'ja Obshhestvo ljubitelej cerkovnoj istorii [In Russian].
42. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5297. 167 ark. [In Russian].
43. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 1572. 340 ark. [In Russian].

44. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 1. Spr. 1818. 335 ark. [In Russian].
45. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 3800. 118 ark. [In Russian].
46. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 195. 268 ark. [In Russian].
47. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 5589. 118 ark. [In Russian].
48. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan ta ukrainiky. F. 1. Op. 24. Spr. 4537. 120 ark. [In Russian].
49. Zapiska otdela propagady i agitacii CK KPSS po sojuznym respublikam «O nedostatkah nauchno-ateisticheskoy propagandy» 12 sentjabrja 1958 g. [Note of the Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the CPSU for the Union Republics «On the Shortcomings of Scientific-Atheistic Propaganda». September 12, 1958]. URL: <https://surl.li/jqeoom>
50. Zapsika zamestitelja predsedatelja Soveta po delam RPC P. G. Cherednjaka v CK KPSS o merah po realizacii postanovlenija CK KPSS ot 4 oktjabrja 1958 g. 18 nojabrja 1958 g. [Note by the Deputy Chairman of the Council for the Affairs of the Russian Orthodox Church P.G. Cherednjak to the Central Committee of the CPSU «On measures to implement the resolution of the Central Committee of the CPSU of October 4, 1958» (1958, November 18)]. URL: <https://surl.li/iigcha>
51. Vneocherednoj XXI s#ezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza. Stenograficheskij otchet: v 2 t. [Extraordinary XXI Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1959). (Vol. 2)]. Moscow: Gospolitizdat [In Russian].
52. XXII s#ezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza. Stenograficheskij otchet: v 3 t. [XXI Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1959). (Vol. 1)]. Moscow: Gospolitizdat [In Russian].
53. XXII s#ezd Kommunisticheskoy partii Sovetskogo Sojuza. Stenograficheskij otchet: v 3 t. [XXI Congress of the Communist Party of the Soviet Union: Verbatim Report. (1959). (Vol. 3)]. Moscow: Gospolitizdat [In Russian].
54. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 255. 107 ark. [In Russian].
55. Instrukcija po primeneniju zakonodatel'stva o kul'tah v SSSR [Instructions on the application of legislation on cults in the USSR]. (1971). Legislation on religious cults (Collection of documents and materials). (pp. 77-88). Moscow: «Juridicheskaja literatura» [In Russian].
56. Voinalovych, V. (1994). Shcho naspravdi koilos u patriarshykh palatakh. Malovidomi dokumenty pro opozytsiinyi rukh v Ruskii Pravoslavonii Tserkvi [What really happened in the patriarchal chambers. Little-known documents about the opposition movement in the Russian Orthodox Church]. *Z arkhiviv VUChK-HPU-NKVD-KHB*, 1, 152-158. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_1994_1/gpu_1994_1.pdf [In Ukrainian].
57. Polozhenie o sojuze Evangel'skih hristian-baptistov v SSSR 1960 g. [Regulations on the Union of Evangelical Christians-Baptists, 1960]. URL: <https://surl.li/vghplb> [In Russian].
58. Instruktivnoe pis'mo VSEHB 1960 g. [Instructional letter of the All-Union Council of Evangelical Christians-Baptists, 1960] URL: <https://surl.li/ggwlee> [In Russian].
59. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. F. 4648. Op. 3. Spr. 238. 168 ark. [In Russian].
60. Viktorov, P. (1961). Darmoidy za tserkovnymi stinamy [Spongers behind church walls]. *Leninets*, 44, 4 [In Ukrainian].

61. Kotovskyi, I. (1960). Duryshivty pid lychynoiu sviatykh [Swindlers disguised as saints]. *Molodyi komunar*, 27, 2 [In Ukrainian].

62. Hura, L. (1960). Obmynaite khramy sviati [Bypass the holy temples]. *Molodyi komunar*, 20, 3 [In Ukrainian].

63. Biliakov, P. (1960). V tenetakh mrakobissia [In the nets of the obscurantism]. *Molodyi komunar*, 25, 3 [In Ukrainian].

65. Duluman, E., Darmanskij, P. (1963). Temnye dela u «svjatyh mest» [The Deeds of Darkness at the «Holy Places»]. We broke with religion. (pp. 441-449). Moscow: Voennoe izdatel'stvo Ministerstva oborony SSSR [In Russian].

УДК: 902.2(477)"11/12":316.334.55

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-400-417](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-400-417)

Баженов Олександр кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, <https://orcid.org/0000-0002-8643-914X>

ОСОБЛИВОСТІ ПОСЕЛЕНСЬКОЇ СТРУКТУРИ ТА СОЦІАЛЬНИХ ФУНКЦІЙ ДАВНЬОРУСЬКИХ ГОРОДИЩ XII-XIII СТ.: АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ

Анотація. У статті зосереджено увагу на функціональному значенні давньоруських городищ XII-XIII ст., з оглядом археологічного матеріалу та історико-культурні напрацювання даної проблематики. Мета роботи полягає у типологізації цих укріплених центрів та визначенні їхньої багатогранної ролі у системі функціонування Давньоруської держави, що виходить за межі суто оборонного призначення. Наголошено, що для укріплених поселень цього періоду характерна багаточастинна структура з чітким функціональним і соціальним зонуванням на дитинець (князівський замок, адміністративний і культовий центри, житла еліти) та окольне місто (посад) (житла ремісників та торговців), що відображало ієрархію тогочасного суспільства.

Особливу увагу приділено тягlostі фортифікаційних традицій. Зазначено, що значна кількість давньоруських городищ постала на місці стратегічно важливих ранніх укріплень, але із застосуванням вибіркового підходу до їхнього повторного використання. Простежено еволюцію оборонних систем XII-XIII ст.: від простих укріплень до складних багаторядних ліній валів та ровів із дерев'яними конструкціями (городнями, клітями). Така еволюція була викликана розвитком військової техніки (зокрема, появою каменеметних машин) та зростанням інтенсивності міжкнязівських конфліктів.

На прикладі археологічних пам'яток (Пліснесько, Звенигород, городище Корсунь-Шевченківського) проаналізовано функціональну трансформацію поселень: від великих племінних/язичницьких центрів до князівських столиць та осередків західної урбаністичної культури. Археологічні дані підтверджують високий рівень культури та міжнародне значення цих центрів.

Результати дослідження, підкріплені аналізом писемних джерел (літописи, скандинавські рунічні написи, західноєвропейські хроніки), дозволяють по-новому оцінити давньоруські городища не лише як оборонні пункти, а як фундаментальні елементи формування та функціонування державної та соціальної структури Русі в окреслений період.

Ключові слова: городище, дитинець, посад, поселенська структура, соціальні функції, фортифікація.

Bazhenov Oleksandr candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Department of Archaeology, Special Historical and Legal Disciplines, Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, <https://orcid.org/0000-0002-8643-914X>

FEATURES OF THE SETTLING STRUCTURE AND SOCIAL FUNCTIONS OF OLD RUSSIAN HOLIDAY SETTLEMENTS OF THE 12TH-13TH CENTURIES: AN ARCHAEOLOGICAL AND HISTORICAL ANALYSIS

Abstract. The article focuses on the functional significance of Old Russian hillforts of the 12th-13th centuries, based on archaeological material and historical and cultural developments in this area. The aim of the work is to typify these fortified centers and determine their multifaceted role in the functioning of the Old Russian state, which goes beyond the purely defensive purpose.

It is emphasized that the fortified settlements of this period are characterized by a multi-part structure with a clear functional and social zoning into a ditynets (princely castle, administrative and cult centers, elite housing) and a surrounding city (posad) (housing of artisans and merchants), which reflected the hierarchy of the society of that time.

Particular attention is paid to the continuity of fortification traditions. It is noted that a significant number of ancient Russian settlements arose on the site of strategically important early fortifications, but with a selective approach to their reuse. The evolution of defense systems of the 12th-13th centuries is traced: from simple fortifications to complex multi-row lines of ramparts and ditches with wooden structures (fences, cages). Such an evolution was caused by the development of military equipment (in particular, the appearance of stone-throwing machines) and the increase in the intensity of inter-princely conflicts.

Using the example of archaeological sites (Plisnesko, Zvenyhorod, Korsun-Shevchenkivskyi settlement), the functional transformation of settlements is analyzed: from large tribal/pagan centers to princely capitals and centers of Western urban culture. Archaeological data confirm the high level of culture and international significance of these centers.

The results of the study, supported by the analysis of written sources (chronicles, Scandinavian runic inscriptions, Western European chronicles), allow us to reassess ancient Russian settlements not only as defensive points, but as fundamental elements of the formation and functioning of the state and social structure of Rus in the specified period.

Keywords: settlement, dytynets, posad, settlement structure, social functions, fortification.

Постановка проблеми. Історія Русі, з моменту її зародження і до трансформаційних процесів середині XIII ст., залишається в центрі уваги науковців. Багато дослідників схильні розглядати цей період як природний, поступальний процес становлення та розвитку феодального суспільства і способу виробництва, що був аналогічний процесам у більшості інших європейських регіонів [1, с. 4]. Існує необхідність більш глибокого та системного аналізу особливостей поселенської структури та соціальних функцій давньоруських городищ XII-XIII ст., щоб вийти за рамки традиційних уявлень про них лише як про військові фортеці.

Археологія має вкрай важливе значення у вивченні цього періоду. Через повну відсутність або значну фрагментарність письмових джерел, саме археологічні дані часто є ключовими для висвітлення низки історичних проблем. Особливе місце серед археологічних об'єктів посідають укріплені поселення (городища). Їхнє виявлення, дослідження та класифікація є принципово важливими для вирішення питань, що стосуються не лише історичної географії чи соціально-політичної історії Давньоруської держави, а й для розуміння загального процесу генези суспільно-економічних відносин та політичного устрою Русі. Дослідження поселенської структури давньоруських городищ має важливе значення для вивчення цього етапу історії України.

Городища були не просто фортецями. Вони були ключовими осередками влади, економіки та релігії. Виникнення городищ пов'язане з внутрішнім розвитком племінних структур (дулібів, волинян, хорватів та ін.) та тогочасними політичними обставинами (формування Київської держави, активність скандинавів та степовиків). Таким чином, попри значну кількість досліджень та наявний археологічний матеріал, залишається актуальною проблема комплексного вивчення функціонального призначення та внутрішньої організації давньоруських городищ XII-XIII ст., а також їхньої ролі у формуванні регіональних соціально-політичних структур на тлі динамічних змін тогочасного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчаючи стан наукової розробки теми нашої статті, ми звернули увагу на значний інтерес дослідників до проблеми генезису, еволюції та функціонального наповнення городищ Русі в окреслений період. Науковці зосереджуються як на фундаментальних працях задля формування цілісного уявлення про поселенську структуру та соціальне життя давньоруських городищ, так і на репрезентації у науковому дискурсі матеріалів, пов'язаних із локальними дослідженнями та окремими аспектами побуту та господарської діяльності населення цих поселень.

Монографія М. Кучери присвячена історичній географії літописних племен, формуванню територіальної структури Русі та ролі племінних земель в її адміністративно-територіальній організації. Ключовим елементом роботи є типологічна класифікація укріплених поселень (VIII–XIII ст.) з урахуванням їхнього економічного розвитку та соціальних функцій. Дослідження базується на значному археологічному матеріалі, зокрема, на даних про близько 700 городищ (багато з них зібрані автором). У книзі автор узагальнює результати археологічних розкопок укріплених городищ слов'янських племен та Русі на території України, Молдови та Польщі [3]. С. Маярчак аналізував городища Лівобережжя Середнього Подністров'я IX–XIII ст., зазначивши, що недостатнє археологічне вивчення ускладнює чітке визначення їхніх соціальних функцій. Проте, з огляду на їхнє розташування та наявні дані, він припускає, що основні завдання фортець (зокрема, Гарячинці, Стара Ушиця, Гринчук, Устя) полягали у захисті місцевого населення та контролі над Дністровським водним шляхом. Різноманітні поселення регіону отримували додатковий захист завдяки природному бар'єру, створеному численними притоками Дністра, що ефективно захищало від ворогів, особливо від кочівників зі східного степового напрямку [4, с. 288]. Дисертаційне дослідження С. Маярчака присвячене також цьому регіону, який у XIII ст. став осередком формування історичної області Пониззя та князівства з центром у Бакоті [5]. С. Маярчак видав монографію, у якій узагальнив свої багаторічні наукові напрацювання, пов'язані із історико-культурним розвитком Середньодністровського Лівобережжя. Територіальні межі дослідження охоплюють територію сучасної Хмельниччини (Центрального Поділля) протягом IX–XIII ст. [6].

І. Возний підготував статтю, присвячену проблематиці походження, соціальної природи та внутрішньої організації давньоруських міст. Міста функціонували як ключові опорні пункти, соціально-економічні та політичні осередки як окремих удільних князівств, так і Давньоруської держави. У них відбувалося становлення соціальних станів та зародження нових форм господарсько-виробничої діяльності, а також концентрація князівської адміністрації, ремісничого населення та купецтва [7]. Маємо й низку досліджень, які присвячені історії появи та заселення і формування специфіки господарсько-економічного і культурного розвитку того чи іншого населеного пункту, так і зосереджені на певних аспектах розвитку поселенської структури (фортифікації, поховання, побут). Еволюцію та особливості функціонування давньоруських неукріплених поселень Правобережної України IX–XIII ст. вивчала М. Хададова. Дослідниця наголосила на генетичному зв'язку таких поселень з Лука-Райковецькою культурою [8]. Ю. Пшеничний розглянув поселенську структуру сучасного міста Дубно у часи його домиського розвитку (VIII–X ст.). У цю фазу відбувалося формування господарської бази населення, встановлення терито-

ріальних параметрів майбутнього міського організму та значні модифікації форм суспільних відносин [9]. Поселенську структуру літописного Поросся вивчав А. Борисов (хронологія досліджень охоплює IX-XIII ст.) [10]. Характеристика процесів містоутворення на Волині у давньоруський час стала предметом наукових зацікавлень А. Пословської. Ще у X-XI ст. на цій території почало формуватися багато городищ з різними соціальними та економічними функціями [11]. С. Семенчук у результаті аналізу могильників Лівобережжя Середнього Подністров'я IX-XIII ст. виявив домінування двох поховальних язичницьких звичаїв. Також на об'єктах регіону виявлені християнські поховання в домовинах [12]. Матеріали з археологічних досліджень давньоруського городища першої половини XIII ст. у Чорнівці на Буковині значно розширюють знання про побут, житлово-оборонне планування, поховальний обряд цієї пам'ятки домонгольського періоду. Про що йдеться у статті С. Пивоварова, М. Ільківа та В. Калініченка [13]. І. Возний, спираючись на історіографічні напрацювання та результати археологічних досліджень, проаналізував типологію житлових споруд, специфіку житлобудівництва Сіreto-Дністровського межиріччя протягом X-XIV ст. [14].

Огляд наукових розробок дає нам ґрунтовну базу, однак узагальнення даних, отриманих різними дослідниками, з акцентом саме на поселенській структурі та функціональних змінах городищ XII-XIII ст. залишається важливим завданням, що і є метою статті.

Мета статті полягає у проведенні комплексного археологічного та історичного аналізу функціональної еволюції давньоруських городищ XII-XIII ст., а також у типологізації їхніх поселенських структур для визначення багатогранної соціальної ролі цих укріплених центрів у розвитку Давньоруської держави та її регіональних структур.

Виклад основного матеріалу. Городища були не просто фортецями. Вони були ключовими осередками влади, економіки та релігії. Виникнення городищ пов'язане з внутрішнім розвитком племінних структур (дулібів, волинян, хорватів та ін.) та тогочасними політичними обставинами (формування Київської держави, активність скандинавів та степовиків). Городища виконували багатогранну роль, що виходила за межі суто оборонної. Вони були осередками племінної/князівської влади та адміністративними центрами. Розташування городищ часто було пов'язане з контролем над торговими шляхами. Також городища виконували функцію релігійних центрів, а також місць проведення міжобщинних/міжплемінних зборів, де вирішувалися економічні та владні питання. На багатьох городищах виявлені залишки внутрішньої забудови – житлових та господарських споруд. Особливо виділяються племінні городища на Прикарпатті та Волині, які за площею та конструкцією відрізняються від пізніших княжих фортець. Городища племінного часу, такі як Стільсько та

Пліснеськ, були велетенськими, понад 160-200 гектарів, що більше характерно для Прикарпаття та Волині, ніж для Київщини. Склалися вони з центрального майданчика (прообразу дитинця) та декількох ліній оборони. Оборонні споруди відрізнялися відносно невисокими валами та простішою оборонною структурою, яка укріплювалася переважно частоколом (гостроколом). Деякі слов'янські городища могли бути повторно використаними укріпленнями, збудованими ще в ранньозалізний час. Деякі великі городища мають слабкий культурний шар, що призвело до появи терміну «сховища» (тимчасовий прихисток). Однак їхні масштаби, знахідки довгих будинків (контин) та відсутність сенсу витратити колосальні ресурси для «тимчасового сховку» свідчать про їхні релігійно-общинні та адміністративні функції, а не лише про функцію укриття [15].

Дослідження давньоруських городищ спирається також і на комплекс писемних джерел, епіграфічних пам'яток, відомості допоміжних історичних дисциплін, етнографії, лінгвістики та інших гуманітарних наук. Основна інформація про давньоруські «гради» міститься в Іпатіївському, Лаврентіївському та Новгородських літописах. Наразі, за підрахунками А. Кузи, за писемними джерелами відомо про 414 укріплених поселень із культурним шаром X-XIII ст. Деякі такі міста у літописах та документах з'являються лише у другій половині XIII-XIV ст., хоча їх більш давнє існування підтверджують археологічні дані. Також при вивченні городищ важливо зважати на тогочасні просторові уявлення, для чого необхідно залучати літературні пам'ятки. Зокрема, на джерела, що походять із Візантії. Костянтин VII Багрянородний у трактаті «Про управління імперією» («De administrando imperio», близько 950 р.) надає опис про плавання кораблів русів «із варяг в греки» з перерахунком міст: Новгород, Смоленськ, Любеч, Чернігів, Вишгород, Вітичев. У переліку єпископств Русі (середина XII ст.) йдеться про Білгород, Новгород, Чернігів, Полоцьк, Володимир, Переяслав, Суздаль, Туров, Канів, Смоленськ, Галич [7, с. 297].

У більш пізніх західноєвропейських джерел також міститься інформація про Русь. Зокрема, у англійських письмових джерела IX-XIII ст. (хроніках, анналах, трактатах, житіях святих, філософських творах, куртуазній літературі, звітах про подорожі) фіксуються як загальні уявлення про географію руських земель, так і окремі згадки про політичні центри, торговельні шляхи та міста-укріплення. Особливо докладні географічні описи містяться у творах XIII ст., таких як «Імператорські дозвілля» Гервазія Тільберійського, «Про властивості речей» Бартоломея Англійського та «Великий твір» Роджера Бекона, де східноєвропейський простір окреслюється як зона активних політичних і культурних контактів між Заходом і Руссю. Важливими свідченнями про давньоруські землі є також польські хроніки й аннали XI - середини XIII ст. («Dagome Iudex», «Хроніка Галла Аноніма», «Хроніка магістра Вінцентія Кадлубка», «Рочник Краківського капітулу», «Рочник короткий»), у яких наявні

відомості про Русь, зокрема про її головні політичні та адміністративні центри. Ці джерела розкривають контекст міждержавних відносин і водночас подають описи міст-фортець, їхніх оборонних укріплень, економічного значення та культурної ролі. Окремо варто згадати «*Велику хроніку*», що об'єднала матеріали попередніх польських хронік (Галла Аноніма, Вінцентія Кадлубка) та низку інших текстів: анналів, документальних записів, житій святих, рицарських повістей, усних переказів. Вона репрезентує широкий погляд на політичні та військові відносини Польщі й Русі протягом кількох століть, але також містить згадки, які мають безпосереднє значення для вивчення давньоруських городищ. Ці повідомлення стосуються насамперед великих центрів (Києва, Володимира, Галича, Полоцька, Новгород), однак опосередковано дають уявлення і про мережу укріплених пунктів, що забезпечували систему оборони та адміністративного контролю Русі [2, с. 77].

Дослідники західноєвропейських середньовічних джерел наголошують на потребі критичного підходу до їхньої інтерпретації. Суб'єктивність оцінок середньовічних авторів, обмеженість їхніх знань про східноєвропейський простір і вплив теологічних або ідеологічних настанов їхніх шкіл вимагають урахування специфіки середньовічного історизму, риторичних стратегій і творчих принципів кожного автора. Саме тому ці пам'ятки доцільно розглядати як синтез документального і символічного рівнів опису, де реальні факти поєднуються з елементами уявного географічного мислення. Окрему групу західних джерел становлять рунічні написи X-XII ст., що містять найдавніші згадки про східноєвропейські землі у скандинавській традиції. Їхня географічна номенклатура охоплює широкий спектр назв (гідроніми, ойконіми, етконіми), а також загальні позначення території Русі та суміжних регіонів. У рунічних текстах території, розташовані на схід і південний схід від Балтійського моря, згадуються під назвою *Gardar* (раніша форма, ніж пізніша в сагах *Gardariki*). Серед міст, зазначених у цих написах, тричі згадується Новгород (*Holmgardr*), який подається як один із головних пунктів шляху зі Скандинавії до Середнього Подніпров'я. Ці дані підтверджують ранню обізнаність скандинавського світу з поселенською системою Русі та її ключовими укріпленими центрами [2, с. 77].

Свого часу В. Довженок зазначав, говорячи про типи городищ Русі:

«В епоху Київської Русі було чотири основних типи поселень: неукріплені села, де мешкали особисто вільні общинники і феодално залежні селяни; укріплені двори феодалів - феодалні замки, де мешкали їх власники, вотчинна адміністрація і челядь; сторожові оборонні пункти - гради, на яких проживали різні представники військового стану; міста - ремісничі, торгові, політичні та культурні центри. Звичайно, чітких меж між окремими типами поселень не існувало. У містах зосереджувалися представники феодалного класу, міські ремісники і дрібні торговці, які частково займалися сільським господарством і

обслуговували представників пануючого класу. Міста відігравали роль і оборонних пунктів, через що мали укріплення. Феодальні замки нерідко були сторожовими оборонними пунктами - градами. Останні, в свою чергу, були укріпленими центрами феодальних володінь і водночас феодальними замками. Але кожний населений пункт мав свою основну соціальну рису, яка і визначала його приналежність до певного типу поселень» [16, с. 3].

Зазвичай городища описують з урахуванням топографічного розташування та планувальної структури укріплень, виокремлюючи острівні, мисові, округлі, напівкруглі, складно-мисові, складні та городища «волинського типу». Окрему групу становили пам'ятки Болохівської землі, які відрізнялися особливо складною системою валів і ровів, розташованих у кілька (три-чотири) ряди [7, с. 297-298].

Дослідники, що займаються вивченням давньоруських городищ IX-XIII ст., неодноразово підкреслювали, що значна їх частина постала на місці більш ранніх укріплень. Насамперед, це більш ранні городища доби раннього заліза I тис. до н. е. - I тис. н. е., розташованих як на Лівобережжі, так і на правому березі Дніпра. Ця наступність укріплених центрів свідчить про тяглість традицій освоєння стратегічно важливих територій і використання природно захищених ділянок для оборонних і культових потреб. Городища неслов'янського походження мають низку характерних рис, які дозволяють відрізнити їх від типових слов'янських укріплень. Серед основних ознак дослідники виокремлюють:

- значну площу укріпленої території;
- відсутність або дуже слабкий розвиток культурного шару;
- складну багаторядну систему валів і ровів, що нерідко ділить городище на кілька окремих укріплених майданчиків;
- розташування валів не по краю площадки, а по схилу укріплення;
- наявність ровів, які спускаються вниз по схилу;
- при подвійній системі укріплень вони мають рівну або більшу висоту зовнішнього валу порівняно з внутрішнім;
- поєднання двох оборонних ліній під прямим кутом або їхнє злиття;
- існування окремих валів і ровів, що не спираються на природні оборонні рубежі [1, с. 60].

Якщо ж укріплення ранньозалізного періоду не мали внутрішнього зонування чи природно захищених ділянок, слов'яни зазвичай не використовували такі об'єкти повторно, натомість споруджували нові городища поблизу, іноді лише за кількасот метрів від давніших укріплень. Така практика свідчить про прагнення давньоруських спільнот поєднувати стратегічну доцільність із власними просторовими й оборонними принципами забудови [1, с. 61].

Різноманіття форм, розмірів і конструкцій городищ можна систематизувати не лише за хронологічними чи природно-географічними відмінностями, а й соціальними особливостями укріплених поселень, розглядаючи їх як общинні укріплення, міста, замки та фортеці. При класифікації городищ важливо враховувати об'єктивні (природно-топографічні) і суб'єктивні (суспільно-історичні) фактори. Загалом, городища поділяють на прості та складні. Типи простих городищ визначаються за топографічним розташуванням, формою (для правильних геометричних планів) і структурою укріплень (якщо вони багаторядні). Типи складних городищ - за планувальною структурою, з урахуванням топографії укріплень і форми у разі її чіткої визначеності. Дана схема прийнятна й до укріплених поселень більш пізнього періоду та передбачає доповнення іншими ознаками, без порушення основоположного принципу [2, с. 80].

Відмінною рисою пізніших городищ доби Русі, порівняно з ранньослов'янськими, є поява оборонного валу, який охоплює всю площу укріплення, а також ускладнення системи захисту за рахунок кількох рядів валів і ровів, особливо з напільного, найбільш уразливого боку. Подібна фортифікаційна структура характерна для мисових городищ Древлянської землі, що сформувалися у XII ст. Зокрема, суцільний кільцевий вал простежується на городищах у Леніно, Рудні-Городищі, Станишівці та Степку. Ймовірно, саме в цей час було споруджено аналогічні укріплення по периметру площадок у Райках і Тульську. Багаторядна оборонна система чітко фіксується археологами в Бельківцях, Зарічанах і на Великому Городському городищі, де додаткові лінії валів і ровів свідчать про поступову еволюцію укріплень. Імовірно, у цей же період додаткові вали зводилися й на старіших городищах - у Звягелі (Північне городище), Пилиповичах і Райках. Появу традиції зводити кілька рядів валів і ровів пов'язують із розвитком військової техніки та вдосконаленням методів облоги, зокрема із застосуванням каменеметних машин, що вимагало підсилення оборонних систем давньоруських фортець [1, с. 55-56].

Яскравий приклад городища XII-XIII ст. - Пліснесько, одне з найвідоміших ранньослов'янських городищ, розташоване поблизу села Підгірці Бродівського району Львівської області. Його центральна частина, за результатами досліджень, припадає на територію урочища Оленин Парк. Саме тут у 2009 р. археолог Михайло Филипчук відкрив давньослов'янський культовий центр, який відігравав ключову роль у структурі поселення. За даними розкопок, у період функціонування городища в добу Русі (XII-XIII ст.) на місці колишнього святилища розташовувалася садиба представників феодальної знаті. Дослідник припускає, що саме тут могла діяти одна з найдавніших церков, яка згодом стала осередком Підгорецького монастиря [17].

Цю гіпотезу частково підтверджують результати археологічних досліджень 2007 р., що засвідчили наявність культового комплексу з жертвними

ямами та своєрідним «жертвним поясом», тобто насипом, утвореним поверх поховальних об'єктів. Жертвні поховання представлені переважно кремаційними рештками, хоча подекуди виявлено фрагменти інгумаційних поховань. До «жертвеного поясу» прилягали дерев'яні конструкції, так звані контини, які, за інтерпретацією М. Филипчука, виконували не житлову, а представницьку функцію: саме тут могли відбуватися зібрання місцевої владної еліти. У IX-X ст. на території урочища постає язичницький храм, що продовжує сакральну традицію попередніх культових місць. Тоді ж поверх «жертвеного поясу» було насипано оборонний вал, який став частиною фортифікаційної системи. Існування святилища тривало близько півстоліття, до його руйнування внаслідок походу князя Володимира Святославовича на білих хорватів у 992 р. Сакральний центр займав стратегічно найзахищенішу ділянку городища, укріплену шістьма внутрішніми лініями оборони та системою зовнішніх рубежів. Відсутність археологічних свідчень на користь існування інших резиденцій військової чи адміністративної знаті дозволяє вважати, що саме язичницький релігійний комплекс був головним осередком політичної та культової влади у Пліснеському городищі [23].

На сьогодні найбільш цінну інформацію про соціальну стратифікацію мешканців Пліснеського городища надають результати дослідження його оборонних ліній. Особливої уваги заслуговує п'ятий оборонний вал, одна з найпотужніших ліній укріплень, яка, ймовірно, виконувала функцію останнього рубежу захисту у давньоруський період. Попри відсутність систематичних розкопок у цьому секторі, саме ця ділянка стала ключовою для з'ясування характеру забудови й часу функціонування оборонної системи. У межах досліджень на різних глибинах було зафіксовано шість асинхронних об'єктів: три оборонного, один житлового та два культового призначення. Розкоп, закладений у 2008 р. поруч із траншеєю попереднього року, мав площу 98 м². Метою робіт було уточнення конструктивних особливостей укріплення та виявлення його хронологічних етапів. Уже на глибині близько 0,4 м від сучасної поверхні простежилися обриси двох об'єктів, розділених світлою смугою лесового ґрунту. На вершині валу навпроти цієї смуги виявлено масивне каміння, що частково виступало на поверхню. У процесі подальших розкопок уточнювалися не лише межі та конфігурація споруд, але й виявлено кілька нових асинхронних комплексів. П'ятий оборонний рубіж мав надзвичайно складну конструкцію: основу валу складала земляна насипна маса, у товщі валу містилися бойові камери, укріплені дерев'яною стіною [17].

Подібних за типом оборонних споруд на сьогодні в інших давньоруських центрах не виявлено, що робить цю лінію унікальною. Імовірно, вона захищала територію, де проживали представники феодальної знаті або заможні мешканці городища. Дослідження оборонної лінії № 2, проведене у 2016 р. під

керівництвом А. Филипчука, дало змогу простежити динаміку використання території. Встановлено, що на природному схилі, який пізніше став частиною валу, у кінці IX - на початку X ст. функціонували кілька печей для випалу кераміки, що дозволяє припускати існування виробничого комплексу. Сам вал утворився дещо пізніше, а період його активного функціонування припадає на другу половину X ст. У XI ст. на внутрішньому боці укріплення з'являється заглиблене житло з пічкою-кам'янкою, а вже в XII-XIII ст. ця ділянка використовувалася як християнський некрополь. Таким чином, стратиграфічні та археологічні матеріали оборонних ліній Пліснеська не лише засвідчують еволюцію фортифікаційної системи, але й відображають соціальну ієрархію давньоруського міського простору, від ремісничих і культових зон до осередків влади й елітного проживання [17].

За найновішими археологічними дослідженнями, початки заселення території, де було локалізовано літописний Пліснеськ, сягають кінця VIII ст. Упродовж кількох століть тут функціонувала низка поселень і сакральних об'єктів, що репрезентують різні етапи розвитку регіону. Зокрема, в урочищі «Оленин Парк» існувало культове місце, яке датують кінцем VIII-X ст. На територіях урочищ «Побіч», «Поділ», «Кецарки», «Оленин Парк», «Замчисько», «Високе городисько» та «Поруби» археологи виявили сліди слов'янського городища поліського типу (IX-X ст.). Наступний етап представлений залишками давньоруського городища, імовірного літописного міста Пліснеськ, що охоплювало урочища «Оленин Парк», «Замчисько» та «Високе городисько» й датується XI-XIII ст. До цього ж історико-культурного комплексу належать курганний могильник в урочищі «Поруби» (XI - початок XII ст.) та Підгорецький («здавна іменований Пліснеський») монастир, який існував у межах урочищ «Оленин Парк» і «Високе городисько» від XII до XVIII ст. [23].

Показово, що всі пізніші від культового місця пам'ятки (давньоруське городище, курганний некрополь і монастир) розташовані в межах укріпленої території слов'янського городища IX-X ст. Лише частина курганних поховань частково перекриває оборонну лінію цього городища з напільного (північного) боку. Отже, у межах цього локального простору сформувався комплекс асинхронних, але генетично пов'язаних археологічних пам'яток матеріальної та духовної культури, що послідовно відображають еволюцію заселення, культових практик і фортифікаційних традицій регіону. Для кожного етапу характерні власна топографія, планувальна структура, стратиграфічні особливості та функціональне призначення, що разом створюють цілісну картину розвитку мікрорегіону від VIII до XVIII ст. [18, с. 345-346].

Ще одним яскравим прикладом давньоруських городищ є Звенигород. Перша літописна згадка про Звенигород датується 1087 р.:

«Прийшов Ярополк із Ляхів і вчинив мир з Володимиром. І пішов Володимир назад до Чернігова, а Ярополк сів у городі Володимирі. І,

пересидівши кілька днів, пішов він до Звенигорода. І не дійшов він до города: простромив його проклятий убивця Нерядець, дияволом наущений і злими людьми. Князь же Ярополк лежав на санках, а він з коня шаблею проткнув його місяця листопада у двадцять і другий день» [19].

У Х-ХІІІ ст. площа Звенигорода сягала майже 11 гектарів і була співмірна з тогочасним Києвом. Але Звенигород був у рази меншим за тогочасні городища білих хорватів, які подекуди мали й 250 гектарів [20].

Князь Володар, правнук Ярослава Мудрого з династії Рюриковичів, став засновником міста Звенигорода. Завдяки розташуванню на перетині торговельних шляхів, місто швидко розвивалося та набувало економічної сили. Його центром був укріплений дерев'яним частоколом княжий двір, відомий у давньоруських джерелах як «дитинець». Згідно з тогочасними європейськими традиціями, двір являв собою білокам'яний ансамбль, що включав палац та з'єднаний з ним храм. Піку свого розвитку Звенигород досяг за наступника Володаря, князя Володимирка. Він перетворив це поселення на річці Білка на столицю Звенигородського князівства. Площа укріплених ділянок міста зросла до майже 140 гектарів, де функціонували дев'ять дерев'яних та один кам'яний храми. Захист міста від ворожих нападів забезпечувало його природне розташування серед боліт [24].

Забудова давньоруського Звенигорода, як і інших міст, формувалася навколо центральної укріпленої частини дитинця. Безпосередньо біля нього зводили свої маєтки бояри. У ремісничих кварталах міста активно розвивалися майстерні: процвітали ювелірні, склоробні, шевські, гончарні та ковальські ремесла. Житлові будинки у Звенигороді мали дерев'яну підлогу, а для освітлення використовувалися свічки та каганці. Для підтримки міської інфраструктури та запобігання перетворенню вулиць на багнюку, їх мостили дерев'яними дошками. Звенигород був важливим центром, про що свідчить його значна присутність в історичних джерелах: у літописах місто згадане 15 разів. Дослідження Звенигорода розпочалися активно ще у 1930-х рр. Серед перших науковців, які працювали на місці давнього міста, був український археолог Ярослав Пастернак, який і встановив його точні координати. Звенигород вирізнявся з-поміж інших руських поселень того часу своєю топографією: місто було збудовано серед боліт. Ця особливість, а також те, що річка Білка тисячу років тому була значно повноводнішою, змушувала будівельників враховувати складні природні умови у плануванні. Завдяки цьому Звенигород був також судноплавним містом [19].

Масштабні наукові дослідження середньовічної княжої столиці Звенигорода розпочалися у 1947 р. і майже не припинялися протягом наступних п'ятдесяти років. Одним із найактивніших дослідників цього періоду був Ігор Свешніков. У 1980-х рр. на північному сході передмістя він виявив рештки

центральної міської дороги, яка була чітко поділена на дві смуги та мала окремі пішохідні хідники. Крім того, було знайдено близько п'ятдесяти будинків та господарських споруд, що містили численні керамічні, металеві, дерев'яні та скляні вироби. Проте найбільшою сенсацією та найважливішою знахідкою І. Свешнікова стали три берестяні грамоти XII ст. Ці унікальні документи є першими і поки що єдиними пам'ятками східнослов'янської писемності, виявленими на території сучасної України. Одну з них вдалося прочитати, і її зміст стосувався виплати боргу за перевезення човнами [25, с. 18].

Повноцінні розкопки Звенигорода відновилися у 2010 р. Саме тоді й повернулися до ідеї створення заповідника. У 2017 р. була розроблена його концепція, а через три роки, у 2020 р., було офіційно створено заповідник обласного підпорядкування. Незважаючи на те, що на сьогодні досліджена лише близько 10% території Звенигорода, ця княжа столиця має величезний потенціал, як науковий, так і політичний. Археологиня, екскерівниця заповідника «Древній Звенигород» Наталя Войцещук пояснює, що це місто, де гіпотетично народився князь Ярослав Осмомисл, а також воно, поряд із Теребовлею і Перемишлем, стояло біля витоків формування української державності на Прикарпатті. Крім того, Звенигород є надзвичайно важливим для вивчення урбаністичної культури, оскільки активно переймав та імплементував елементи західної культури [19].

Звернемо увагу на ще одну історико-археологічну заповідну пам'ятку - городище XI-XIII ст. в Корсуні-Шевченківському. Воно є пам'яткою археології національного значення (охоронний номер 230021-Н), розташованою на лівому березі річки Росі при впадінні Корсунки. Ця пам'ятка є залишками фортеці Корсунь, однієї з перших споруд стратегічної Пороської оборонної лінії, заснованої у 1032 (або 1031) році. Про її важливість свідчать чотири згадки у літописах. Фортеця площею 2 га була зведена на овальному гранітному мисі: її південний і західний боки захищав крутий ескарпований берег річки (виступ до 4 м), а північний і східний охоронявся штучним ровом і валом (знищені у 1920-х рр.). Разом із фортецею (дитинцем) існувало поселення (посад) на захід та на островах Росі, що разом становили єдиний комплекс у XI – першій половині XIII ст. Археологічні дослідження на дитинці проводив Василь Довженко (1949), а на посаді Василь Воляник (1989) та Олександр Назаров (1996-1998). Археологічні знахідки вказують на те, що на місці сучасного Корсуня-Шевченківського існував не лише оборонний пункт, а й значний ремісничий та торговий центр. Основна функція фортець Пороської оборонної лінії полягала не тільки у захисті Русі, але й у засвоєнні та закріпленні нових південних територій. У XII - першій половині XIII ст. Корсунь відігравав роль адміністративно-територіального центру. Він був ядром однієї з шести територіальних груп пам'яток, виділених науковцями у складі Поросся [21].

Отож, поселення XII-XIII ст., мають низку характерних рис. *По-перше*, багаточастинну структуру з поділом на дитинець, де були князівський замок,

адміністративний і культовий центри, та окольне місто (посад), що мало власне, менш потужне, укріплення. *По-друге*, оборонні споруди. Серед типових – оборонні вали, часто з дерев'яними конструкціями (городні і кліті), які могли досягати висоти у кілька метрів. Вали супроводжувалися ровами. З напільного боку укріплення були зазвичай найбільш потужними. Інколи застосовувалося кам'яне будівництво. *По-третє*, зберігалася тенденція до використання природних перешкод (мисів, берегів річок), що забезпечувало додатковий захист городищу від ворогів.

За даними археології, внутрішня забудова городищ у цей період була більш диференційованою. У дитинці концентрувалися князівські/боярські двори, храмова архітектура, адміністративні будівлі. переважали житла наземного типу. У посаді були житла ремісників та торговців. Тут також знаходилися численні ремісничі майстерні та господарські споруди. житла були зазвичай напівземлянки або невеликі наземного типу. Загалом, городища продовжували виконувати важливу військово-адміністративну функцію, будучи ключовими елементами оборонної системи та опорними пунктами у князівських міжусобицях. Чимало городищ розміщувалися на кордонах князівств або вздовж важливих торговельних шляхів (фортеці-гради). Одна з найбільш відомих – Тустань, скельна фортеця IX-XIII ст., стратегічна лінія Карпатської лінії оборони рубежів Русі [22]. Укріплені поселення, особливо ті, що розташовувалися на торговельних шляхах, перетворювалися у центри ремесел і торгівлі. Важливою була й роль городищ як релігійно-культових центрів.

Висновки. Давньоруські городища XII-XIII ст. - складний та динамічний тип поселень. Їхня поселенська структура чітко відображає соціальну ієрархію через поділ на укріплений адміністративно-елітний дитинець та економічний посад. Соціальні функції цих городищ були багатограними. Вони діяли як військово-оборонні фортеці, адміністративні резиденції, ремісничо-торговельні центри та релігійні осередки. Еволюція городищ є яскравим археологічним та історико-культурним свідченням формування повноцінних міських структур та поглиблення феодальних відносин у період роздробленості Русі. Їхня подальша доля була часто трагічно пов'язана із монгольською навалою 1240-х рр., яка призвела до руйнування та занепаду значної частини цих політичних, економічних, культурних центрів.

Література:

1. Звіздецький Б. *Городища IX- XIII ст. на території літописних древлян*. Київ : Інститут археології НАН України, 2008. 176 с.
2. Бондарець О. Специфіка вивчення давньоруських городищ. *Наукові записки НаУКМА. Том 49. Теорія та історія культури*, 2006. С. 76-86. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac52b75b-4866-417d-a4f6-ccada4850fb1/content>
3. Кучера М. *Слов'яно-руські городища VIII-XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем*. Київ: Інститут археології НАН України, 1999. 256 с.

4. Маярчак С. Городища IX-XIII ст. Лівобережжя Середнього Подністров'я у межах Хмельниччини (загальна характеристика). У: *Фортеця: збірник заповідника «Тустань»: на пошану Михайла Рожка. Книга 1*, 2009. С. 284-290. Львів: Камула.
5. Маярчак С. *Лівобережжя Середнього Подністров'я у IX-XIII ст. (за даними історико-археологічних досліджень)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Київ: Національна академія наук України, Інститут археології, 2012. 391 с.
6. Маярчак С. *Історико-культурний розвиток Середньодністровського Лівобережжя у IX-XIII ст. і формування Пониззя*. Відп. ред.: Л. Виногородська. Інститут археології НАН України; Хмельницька міська рада Управління культури і туризму. Хмельницький: ФОП Сторожук О.В., 2018. 488 с.
7. Возний І. Історія досліджень та етапи формування давньоруських міст X-XIII ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2005. Випуск 9. С. 297-323.
8. Хададова М. Давньоруські поселення відкритого типу на території Правобережної України. *Актуальні аспекти сучасних наукових досліджень. Матеріали X Міжнародної науково-практичної конференції*, 2024. С. 465-468. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/40234/>
9. Пшеничний Ю. Формування поселенської структури міста Дубна в VIII-X ст. *Історичні студії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*, 2013. Випуск 9-10. С. 4-9. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/6610>
10. Борисов А. Варіабельність поселенських структур давньоруського часу у літописному Пороссі. *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Київ: Інститут археології НАН України, 2020. Випуск 2 (35). С. 76-84. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6c8f90d7-2ad0-41f9-9f7b-86835b2e0f35/content>
11. Пословська А. Процеси містоутворення на Волині в давньоруський час. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Розділ III. Археологія. Пам'яткознавство. Етнографія*, 2014. № 7. С. 142-147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnu_2014_7_29
12. Семенчук С. Давньоруські поховальні звичаї Лівобережжя Середнього Подністров'я. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2022. Випуск 54. Том 2. С. 88-95. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-13>
13. Пивоваров С., Ільків М., Калініченко В. Нові знахідки з давньоруського городища першої половини XIII ст. в Чорнівці (роботи 2017 р.). *Матеріали наукової конференції. XV Несторівські студії «Новітні дослідження джерел з середньовічної історії України (XI-XIV ст.)»*, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/337276023_Novi_znakhidki_z_davnoruskogo_gorodisa_persoi_polovini_XIII_st_v_Cornivci_roboti_2017_r_Materiali_naukovoi_konferencii_HV_Nestorivski_studii_Novitni_doslidzenna_dzerel_z_serednovicnoi_istorii_Ukraini_X
14. Возний І. Типологія житлових споруд X-XIV ст. в межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 2010. Випуск 14. С. 151-171.
15. Погоральський Я. Племянні городища та князівські фортеці. Локальна історія, 18 квітня. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/iaroslav-pogoralskii/>
16. Довженко В. (1975). Про типи городищ Київської Русі. *Археологія*, 2025. Випуск 16. С. 3-14. URL: <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/handle/123456789>
17. Рибчинський Н.-М. Соціальна структура слов'янських городищ полісного типу на Українському Прикарпатті. *Записки Львівського медієвістичного клубу*, 2018. Випуск №2. URL: <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2018/02/10/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B3%D0%BE/>

18. Филипчук М. Пліснеський археологічний комплекс. *Археологія і давня історія України: Збірник наукових праць*. Київ : Інститут археології НАН України, 2010. Випуск 1. С. 345-357.
19. Молодій В. Звенигород. Місто, яке стало селом. *Локальна історія*, 2023, 18 жовтня. <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/zvenigorod-misto-iake-stalo-selom/>
20. Явір Іскра Б. Звенигород: релігійно-адміністративний центр над Збручем? *Zbrucʹ*, 2013, 29 жовтня. <https://zbruc.eu/node/14762>
21. Городище XI - XIII ст. *Корсунь-Шевченківський державний історико-культурний заповідник*. URL: <https://korsunzapovidnyk.com.ua/museum/gorodyshe-hi-hiii-st/>
22. Переверзева О. Тустань: унікальна середньовічна фортеця в Карпатах, про яку ви навіть не чули. *Українська правда*, 2019, 28 травня. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/2019/05/28/237015/>
23. Филипчук М., Филипчук А. Пліснеське городище у світлі нових досліджень. *Пліснеські старожитності*. Випуск 2. Львів : Растр-7, 2017. С. 7-17.
24. Моця О. Звенигород, археологічна пам'ятка. Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Видавництво «Наукова думка», 2005. *Інститут історії України НАН України. Електронна бібліотека*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zvenygorod_pamyatka
25. Гупало В. Звенигородський період у дослідженнях Ігоря Свешнікова: міждисциплінарний напрям. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. 2015. Вип. 19. С. 13-22.

References:

1. Zvizdetskyi, B. (2008). *Horodyshcha IX–XIII st. na terytorii litopysnykh drevlian* [Hillforts of the 9th–13th centuries in the territory of the chronicled Drevlians]. Kyiv: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy. 176 p. [in Ukrainian].
2. Bondarets, O. (2006). Spetsyfika vyvchennia davnoruskykh horodyshch [The specificity of studying Old Rus' hillforts]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Tom 49. Teoriia ta istoriia kultury – Scientific Notes of NaUKMA. Volume 49. Theory and History of Culture*, 76–86. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ac52b75b-4866-417d-a4f6-ccada4850fb1/content> [in Ukrainian].
3. Kuchera, M. (1999). *Slov'iano-ruski horodyshcha VIII–XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem* [Slavic-Rus' Hillforts of the 8th–13th Centuries between the San and Siverskyi Donets]. Kyiv: Instytut arkheolohii NAN Ukrainy. 256 p. [in Ukrainian].
4. Maiarchak, S. (2009). *Horodyshcha IX–XIII st. Livoberezhzhia Serednoho Podnistrov'ia u mezhakh Khmelnychchyny (zahalna kharakterystyka)* [Hillforts of the 9th–13th centuries on the Left Bank of the Middle Dniester region within Khmelnytskyi region (general characteristics)]. In: *Fortetsia: zbirnyk zapovidnyka «Tustan»: na poshanu Mykhaila Rozhka. Knyha 1 – Fortress: a collection of the "Tustan" reserve: in honor of Mykhailo Rozhko. Book 1*, 284–290. Lviv: Kamula. [in Ukrainian].
5. Maiarchak, S. (2012). *Livoberezhzhia Serednoho Podnistrov'ia u IX–XIII st. (za danymy istoryko-arkheolohichnykh doslidzhen)* [The Left Bank of the Middle Dniester region in the 9th–13th centuries (according to historical and archaeological research)]. PhD dissertation. Kyiv: Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Instytut arkheolohii. 391 p. [in Ukrainian].
6. Maiarchak, S. (2018). *Istoryko-kulturnyi rozvytok Serednodnistrovskoho Livoberezhzhia u IX–XIII st. i formuvannia Ponyzzia* [Historical and Cultural Development of the Middle Dniester Left Bank in the 9th–13th centuries and the Formation of Ponyzzia]. Edited by L. Vynohrodka. Instytut arkheolohii HAH Ukrainy; Khmelnytska miska rada Upravlinnia kultury i turyzmu. Khmelnytskyi: FOP Storozhuk O.V. 488 p. [in Ukrainian].

7. Voznyi, I. (2005). Istoriia doslidzhen ta etapy formuvannia davnoruskykh mist Kh–KhIII st. u mezhyrichchi Verkhnoho Syretu ta Serednoho Dnistra [History of research and stages of formation of Old Rus' cities of the 10th–13th centuries in the interfluvium of the Upper Siret and Middle Dniester]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni – Materials and Research on Archaeology of the Carpathian Region and Volhynia*. Vol. 9, 297–323. [in Ukrainian].
8. Khadadova, M. (2024). Davnoruski poselennia vidkrytoho typu na terytorii Pravoberezhnoi Ukrainy [Old Rus' open-type settlements on the territory of Right-Bank Ukraine]. *Aktualni aspekty suchasnykh naukovykh doslidzhen. Materialy Kh Mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii – Actual Aspects of Modern Scientific Research. Materials of the 10th International Scientific and Practical Conference*, 465–468. Retrieved from <https://eprints.zu.edu.ua/40234/> [in Ukrainian].
9. Pshenychnyi, Yu. (2013). Formuvannia poselenskoï struktury mista Dubna v VIII–X st. [Formation of the settlement structure of Dubno in the 8th–10th centuries]. *Istorychni studii Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky – Historical Studies of Lesya Ukrainka East European National University*. Vol. 9–10, 4–9. Retrieved from <https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/6610> [in Ukrainian].
10. Borysov, A. (2020). Variabelnist poselenskykh struktur davnoruskoho chasu u litopysnomu Porossi [Variability of settlement structures of the Old Rus' period in the chronicled Porossia]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats – Archaeology and Ancient History of Ukraine: Collection of scientific papers*. Kyiv: Instytut arkeolohii NAN Ukrainy. Vol. 2 (35), 76–84. Retrieved from <https://nasplib.isoftware.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/6c8f90d7-2ad0-41f9-9f7b-86835b2e0f35/content> [in Ukrainian].
11. Poslovska, A. (2014). Protsesi mistoutvorennia na Volyni v davnoruskyi chas [Processes of urban development in Volhynia in the Old Rus' period]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Rozdil III. Arkheolohiia. Pamiatkoznavstvo. Ethnografiia – Scientific Bulletin of Lesya Ukrainka East European National University. Section III. Archaeology. Monument Studies. Ethnography*. No. 7, 142–147. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnuui_2014_7_29 [in Ukrainian].
12. Semenchuk, S. (2022). Davnoruski pokhovalni zvychai Livoberezhzhia Serednoho Podnistrov'ia [Old Rus' burial customs of the Left Bank of the Middle Dniester region]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current Issues of Humanities*. Vol. 54, Vol. 2, 88–95. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/54-2-13> [in Ukrainian].
13. Pyvovarov, S., Ilkiv, M., & Kalinichenko, V. (2017). Novi znakhidky z davnoruskoho horodyshcha pershoi polovyny KhIII st. v Chornivtsi (roboty 2017 r.) [New finds from the Old Rus' hillfort of the first half of the 13th century in Chornivka (works of 2017)]. *Materialy naukovoï konferentsii. KhV Nestorivski studii «Novitni doslidzhennia dzherel z serednovichnoi istorii Ukrainy (XI–XIV st.)» – Materials of the scientific conference. XV Nestor's Studies "Latest research on sources of medieval history of Ukraine (11th–14th centuries)"*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/337276023_Novi_znakhidky_z_davnoruskogo_gorodisa_persoi_poloviny_HIII_st_v_Chornivci_roboty_2017_r_Materialy_naukovoï_konferentsii_HV_Nestorivski_studii_Novitni_doslidzenna_dzherel_z_serednovichnoi_istorii_Ukraini_X [in Ukrainian].
14. Voznyi, I. (2010). Typolohiia zhytlovykh sporud Kh–KhIV st. v mezhyrichchi Verkhnoho Syretu ta Serednoho Dnistra [Typology of residential buildings of the 10th–14th centuries in the interfluvium of the Upper Siret and Middle Dniester]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni – Materials and Research on Archaeology of the Carpathian Region and Volhynia*. Vol. 14, 151–171. [in Ukrainian].
15. Pohoralskyi, Ya. (2025). Plemynski horodyshcha ta kniazivski fortetsi [Tribal hillforts and princely fortresses]. *Lokalna istoriia – Local History*, April 18. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/iaroslav-pogoralskii/> [in Ukrainian].

16. Dovzhenok, V. (1975). Pro typy horodyshch Kyivskoi Rusi [On the types of hillforts of Kyiv Rus']. *Arkheolohiia – Archaeology*. Vol. 16, 3–14. URI: <https://nasplib.isofts.kiev.ua/handle/123456789> [in Ukrainian].
17. Rybchynskiy, N.-M. (2018). Sotsialna struktura slov'ianskykh horodyshch polisnoho typu na Ukrainkomu Prykarpatti [Social structure of Slavic city-type hillforts in the Ukrainian Carpathian region]. *Zapysky Lvivskoho mediievistychnoho klubu – Notes of the Lviv Medieval Club*. No. 2. Retrieved from <https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2018/02/10/%D1%81%D0%BE%D1%86%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%BA%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%8F%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85-%D0%B3%D0%BE/> [in Ukrainian].
18. Fylypchuk, M. (2010). Plisneskyi arkeolohichnyi kompleks [The Plisnesk Archaeological Complex]. *Arkheolohiia i davnia istoriia Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats – Archaeology and Ancient History of Ukraine: Collection of scientific papers*. Kyiv: Instytut arkeolohii NAN Ukrainy. Vol. 1, 345–357. [in Ukrainian].
19. Molodii, V. (2023). Zvenyhorod. Misto, yake stalo selom [Zvenyhorod. A city that became a village]. *Lokalna istoriia – Local History*, October 18. Retrieved from <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/zvenigorod-misto-iake-stalo-selom/> [in Ukrainian].
20. Yavir Iskra, B. (2013). Zvenyhorod: relihiino-administratyvnyi tsent nad Zbruchem? [Zvenyhorod: a religious and administrative center over the Zbruch?]. *Zbruč*, October 29. Retrieved from <https://zbruc.eu/node/14762> [in Ukrainian].
21. Horodyshche KhI – KhIII st. [Hillfort of the 11th–13th centuries]. *Korsun-Shevchenkivskiy derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk – Korsun-Shevchenkivskiy State Historical and Cultural Reserve*. Retrieved from <https://korsunzapovidnyk.com.ua/museum/gorodyshhe-hi-hiii-st/> [in Ukrainian].
22. Pereverzieva, O. (2019). Tustan: unikalna serednovichna fortetsia v Karpatakh, pro yaku vy navit ne chuly [Tustan: a unique medieval fortress in the Carpathians you haven't even heard of]. *Ukrainska Pravda – Ukrainian Truth*, May 28. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/2019/05/28/237015/> [in Ukrainian].
23. Flypypchuk, M., Fylypchuk, A. (2017). Plisneske horodyshche u svitli novykh doslidzhen. [Plisne settlement in the light of new research]. *Plisneski starozhytnosti*. Vypusk 2. Lviv : Rastr-7. S. 7-17.
24. Motsia, O. (2005). Zvenyhorod, arkeolohichna pamiatka. [Zvenyhorod, archaeological monument]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova dumka». *Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. Elektronna biblioteka*. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zvenygorod_pamyatka
25. Hupalo, V. (2015). Zvenyhorodskiy period u doslidzhenniakh Ihoria Svieschnikova: mizhdystsyplinarnyi napriamok. [Zvenyhorod period in the studies of Igor Svieschnikov: interdisciplinary direction]. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni*. Vyp. 19. S. 13-22.

УДК: 94(477) "1945/1991":37

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-418-434](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-418-434)

Богатчук Світлана кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та філософії, Вінницький національний аграрний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0003-0684-6106>

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА В ГАЛУЗІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В 70-80-Х РОКАХ ХХ СТ.

Анотація. Дослідженням цієї проблеми займалося чимало науковців. Більшість публікацій щодо освіти в Україні у 70-80-х роках ХХ ст. в минулому мали пропагандистський характер, відзначаючи керівну роль комуністичної партії. Освіта є складовою частиною формування ідентичності українського суспільства. Тому сьогодні зростає інтерес до цього питання.

Перебуваючи під повним впливом Комуністичної партії Радянського Союзу, освіта розвивалася у специфічних умовах.

70 – 80-ті роки ХХ ст. характеризуються формуванням застійних явищ в радянському суспільстві, а саме: стійкого характеру набували негативні проблеми в економіці, соціальній сфері, але особливо постраждала сфера освіти.

Школа відігравала помітну роль у підготовці майбутніх кадрів та ідеологічному вихованні.

Основна увага приділялася формуванню радянської системи шкільної освіти, яка супроводжувалась ідеологічним тиском органів державної влади, нівелюванням національних відмінностей. До того ж державна політика в галузі освіти досліджуваного періоду передбачала відновлення та розбудову мережі шкіл, ліквідацію неписьменності та малописьменності населення, виконання закону «Про загальне обов'язкове навчання», що дозволило б збільшити кількість дітей, охоплених шкільною освітою.

В досліджуваний період продовжувалося реформування освіти. В 60-х роках було прийнято рішення про перехід до обов'язкової восьмирічної освіти. В 70-х роках відбувся перехід до обов'язкової загальної середньої освіти в загальноосвітній, а й в професійно-технічній школі. У 1978 році Конституція закріпила положення про загальну середню освіту. У 1984 році була проведена нова реформа освіти, згідно з якою здійснювався перехід до навчання з шести років, середні школи переводились на одинадцятирічний термін навчання.

Значного розвитку в Україні набула система професійно-технічної освіти, яка стала основою професійної підготовки кваліфікованих робітників.

У 70–80-х рр. ХХ ст. структура освіти була традиційною і мала такий вигляд: дошкільні установи, загальноосвітні школи, професійно-технічні навчальні заклади, технікуми, вищі навчальні заклади.

В цей період влада продовжувала політику русифікації освіти та витіснення української мови, посилилася політизація навчально-виховного процесу, збільшувалася мережа російських шкіл.

Ключові слова: освіта, наука, школи, русифікація

Bogatchuk Svitlana Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy of Vinnytsia National University of the Agrarian University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0003-0684-6106>

STATE POLICY IN THE FIELD OF EDUCATION IN UKRAINE In the 1970s and 1980s.

Abstract. Many scientists have been studying this problem. Most of the publications on education in Ukraine in the 70s and 80s of the 20th century. in the past had a propagandist character, noting the leading role of the Communist Party. Education is an integral part of the formation of the identity of Ukrainian society. Therefore, interest in this issue is growing today.

Being under the full influence of the Communist Party of the Soviet Union, education developed under specific conditions.

70-80s of the 20th century. are characterized by the formation of stagnant phenomena in Soviet society, namely: negative problems in the economy and social sphere acquired a persistent character, but the sphere of education was especially affected.

The school played a significant role in the training of future personnel and ideological education.

The main attention was paid to the formation of the Soviet system of school education, which was accompanied by the ideological pressure of state authorities, the leveling of national differences. In addition, the state policy in the field of education of the studied period provided for the restoration and development of the network of schools, the elimination of illiteracy and low literacy of the population, the implementation of the law "On universal compulsory education", which would allow to increase the number of children covered by school education.

During the researched period, education reform continued. In the 1960s, a decision was made to switch to compulsory eight-year education. In the 70s, there was a transition to compulsory general secondary education in general education, but also in vocational and technical schools. In 1978, the provision on general secondary education was enshrined in the Constitution. In 1984, a new education reform was carried out, according to which the transition to education from six years was carried out, secondary schools were transferred to eleven years of education.

The system of professional and technical education, which has become the basis of professional training of qualified workers, has developed significantly in Ukraine.

In the 70s and 80s of the XX century. the structure of education was traditional and had the following form: preschool institutions, comprehensive schools, vocational and technical educational institutions, technical schools, higher educational institutions.

During this period, the government continued the policy of Russification of education and suppression of the Ukrainian language, the politicization of the educational process intensified, and the network of Russian schools increased.

Keywords: education, science, schools, russification

Постановка проблеми Освіта відіграє важливу роль в соціально-економічному та політичному становищі країни, формуючи кваліфіковані кадри для різних сфер життєдіяльності суспільства. Звернення до цієї теми дозволяє встановити вплив держави на розвиток освіти в Україні в 70-80-х роках ХХ ст., її політизацію та русифікацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивчення даного питання щодо розвитку освіти розпочинається в наукових працях з 70-х років ХХ ст.

Монографія канадського науковця українського походження Коляски І.В. «Освіта в радянській Україні» (1970 р. - видана в Торонто), була присвячена націям та національним меншинам, які борються за свою мову, культуру та національну гідність, висвітлює політику русифікації української освіти в радянські часи, використовуючи неопубліковані раніше матеріали [1].

Наприкінці ХХ ст. і на початку ХХІ ст. поступово з'являються праці українських учених, в яких висвітлюються питання реформ в освіті, долучаються урядові документи.

У науковому дослідженні Березівської Л. Д. «Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі» відображаються організаційні аспекти й процесуально-змістові компоненти реформування шкільної освіти на різних етапах її розвитку в Україні у ХХ ст. у контексті соціально-економічних, суспільно-політичних, а особливо – педагогічних причин [2].

Науковець Пироженко Л. В. присвятила наукову працю реформуванню змісту загальної середньої освіти (60-х – початок 80-х рр. ХХ століття), яка розкриває політичні та соціокультурні зміни у суспільстві, висвітлюючи причини, хід і наслідки реформування шкільної освіти в Україні в досліджуваний період [3].

В дисертаційному дослідженні Богатирчук К.О. розкриваються механізми соціалізації дітей і підлітків УРСР. Для часів «брежнєвського застою»

характерним було виховання дітей у дусі вимог і потреб партійно-радянської системи, перш за все на засадах комуністичної ідеології. Основна увага приділялася вихованню патріотизму, відданості партії та Батьківщині, а також на військово-патріотичне, ідейне, трудове, фізичне та естетичне виховання, що були основними напрямками у процесі соціалізації «майбутнього будівничого комунізму» [4].

У науковому доробку Лузан П.Г. «Історія педагогіки та освіти в Україні» висвітлено основні етапи становлення та розвитку педагогічної думки та освіти України від найдавніших часів до сьогодення [5].

Постановка завдання. Залишається й надалі актуальною увага дослідників щодо державної політики у сфері освіти в 70-80-х роках ХХ ст., русифікація та політизація шкільної освіти.

Метою статті – схарактеризувати основні напрями державної політики у сфері освіти в 70 – 80-ті роки ХХ ст., вказати на актуальні питання роботи школи даного періоду.

Виклад основного матеріалу.

У 1970 році було прийнято новий Статут середньої загальноосвітньої школи. На основі цього державного документа випускники восьмирічних шкіл могли продовжити освіту в загальноосвітніх повних середніх (десятирічних) школах (9-10 класи), середніх спеціальних навчальних закладах – технікумах (3-4 роки навчання), а також у школах робітничої й селянської молоді (9-11 класи). Всі ці навчальні заклади давали повну середню освіту та атестат зрілості. Вважалось, що таким чином буде розв'язано проблему одержання повної середньої освіти в поєднанні з професійною підготовкою молоді до праці [5, с. 176].

Постанова від 20 червня 1972 р. «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та подальший розвиток загальноосвітньої школи», а також введені в дію з 1 січня 1974 року «Основи законодавства СРСР і союзних республік про народну освіту» ставили перед школою завдання давати молоді глибокі й міцні знання основ наук і проголошували перехід країни до обов'язкової загальної середньої освіти. Перед органами народної освіти висувалось завдання завершити до 1975 року здійснення середнього всеобучу, переходу на нові навчальні плани та програми. Школа орієнтувалась на створення кабінетної системи навчання, ефективне використання ТСН, кіно, радіо та телебачення. З метою стимулювання постійного росту кваліфікації, педагогічної майстерності та творчої ініціативи викладацьких кадрів запроваджувалась атестація учителів. За результатами атестації вчителів, які найбільш успішно працювали, присвоювались звання «старший вчитель», «вчитель-методист».

Посилилася політизація навчально-виховного процесу: із серед. 1960-х рр. вводився спец. курс суспільствознавства, 1972 у середній школі було запровад-

жено обов'язкову початкову військ. підготовку, з 1975 — основи радянської держави й права [6].

В 70-х і на початку 80-х років було прийнято ще ряд документів, спрямованих на піднесення роботи системи народної освіти. Але вони не працювали й радянська школа, піддаючись застійним впливам, все більше входила у кризовий стан.

Завдання школи -розвивати пізнавальну активність учнів, самостійність їх мислення, пробуджувати в них прагнення до знань, формувати навички самостійної навчальної роботи, самоосвіти задля долучення до досягнень науки, техніки та культури. Учні повинні були усвідомити істину, яка формально полягала в тому, що становище та престиж людини в СРСР визначалися її сумлінною працею та високим ідейно-моральним обличчям. В Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки зазначено, що усі громадяни мають право на освіту, що забезпечується безоплатністю всіх видів освіти, здійсненням загальнообов'язкової середньої освіти молоді.

Статутом середньої загальноосвітньої школи відзначено, що середня загальноосвітня школа в СРСР є єдиною, трудовою та політехнічною школою. Також стверджується, що головним завданням середньої загальноосвітньої школи – надавати учням загальну середню освіту, яка відповідає сучасним вимогам суспільного і науково-технічного прогресу та формувати у молодого покоління марксистсько-ленінській світогляд, виховувати в учнів високі почуття радянського патріотизму – любов до Батьківщини [7, с. 509].

Постановою 1978 р. «Про подальше вдосконалення ідеологічної, політико-виховної роботи» партійні організації зобов'язані були вдосконалювати роботу з кадрами загальноосвітніх шкіл, їх марксистсько-ленінську освіту, адже школа мала виховувати дітей в дусі ідейності та відданості Комуністичній партії, позитивного ставлення до праці та подоланні пережитків «буржуазного суспільства», всебічному й гармонійному розвитку особистості. Школа мала демонструвати сутність радянського способу життя, досягнення соціалістичного суспільства, пов'язуючи з науковотехічним прогресом, виховувати почуття гордості за країну, повагу до національної культури, нетерпимість «до будь-яких виявів націоналізму» [8, с. 100].

У 1981 р. при Міністерстві освіти України на підтримку вказаної постанови було створено Раду для вирішення питань щодо координації та планування марксистсько-ленінської освіти вчителів, розробки навчальних планів та програм підготовки пропагандистських кадрів, вивчення, узагальнення та поширення досвіду. В результаті активної діяльності та виконання завдань постанови був організований і впроваджений у практику рух «Кожному вчителю – вищу політичну освіту», створювалися науково-методичні ради з марксистсько-ленінської освіти педагогічних працівників при обласних і районних відділах народної освіти [4, с. 101].

У постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів від 22 грудня 1977 року «Про подальше покращення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» відзначалося, що школа зобов'язана допомогти учням опанувати глибокими знаннями основ наук і трудовими навичками відповідно єдності навчання і виховання, тісного взаємозв'язку розумового, трудового і морального виховання, а також поєднання навчання з участю у виробничій праці. Важливе значення приділялось удосконаленню навчально-виховного процесу, позакласної й позашкільної роботи, яка мала враховувати інтереси та бажання школярів. Одночасно з цим документом була прийнята постанова про безплатне користування підручниками й про створення шкільних бібліотечних фондів підручників.

Вже на першому році реформування освіти на урядовому рівні було констатовано, що реформа призупинилася. Школа залишалася у кризовому стані, такою вона була і на час проголошення незалежної України [9].

17 вересня 1959 Верховна Рада УРСР продублювала постанову пленуму ЦК КПРС 1958 року про перехід шкіл на російську мову викладання, що створювало умови для подальшої русифікації навчального процесу. На захист української мови в школі виступали А.Малишко, М.Рильський, М.Бажан, І.Дзюба, О.Гончар. Вони не були почуті. На 1971/72 навчальний рік в республіці налічувалося 26 690 шкіл, з них 21 328 шкіл (4458,2 тис. учнів) були з українською мовою навчання і 4665 шкіл (2919,9 тис. учнів) з російською мовою навчання. У 18 педагогічних вузах викладання велося переважно українською, у 12 — переважно російською мовами. За період з 1960 по 1980-ті роки число україномовних шкіл у республіці скоротилося на 8,7 тис.

Міністерством освіти УРСР були внесені пропозиції до ЦК КПУ щодо поліпшення вивчення російської та української мов у школах УРСР (26 лютого 1974 р.), мотивуючи покращенням політичних, культурних та економічних зв'язків між українським та російським народами. В республіці з кожним роком стрімко зростала чисельність учнів, які навчалися російською мовою. Якщо в 1959 р. українською мовою навчалось 70,6 % учнів шкіл від загальної їх кількості, російською — 28,6 %, то в 1973 р. цей показник: українською — 59,08 %, російською — 40 %. В українських школах з російською мовою викладання учні звільнялися від вивчення української мови відповідно побажання батьків. Відсоток таких учнів складав 3 – 5 %. Учні звільнялися в індивідуальному порядку від вивчення й української літератури. Учні, які не володіють українською мовою, на уроках української літератури дозволено було відповідати російською мовою [2, с. 329-330].

У жовтні 1978 року ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР прийняли Постанову «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках», яка передбачала збільшення кількості вчителів

російської мови для шкіл, для цього планувалося збільшити набір студентів до педагогічних інститутів: 1981 — на 300, у 1982/85 н. р. — на 400, у наступні роки — на 850 осіб. Для вивчення російської мови класи поділялися на підгрупи.

У травні 1983 р. вийшла Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік» [7, с. 514]. Вчителям російської мови та літератури «За особливо складні умови роботи» встановили 15 % надбавки до ставки. У 1985 прийнято постанову «Про додаткові заходи покращення викладання російської мови в національних середніх загальноосвітніх школах». Отже, державна політика й надалі була направлена на русифікацію освіти. В Донецьку, Луганську, Миколаєві, Одесі, Харкові, Чернігові в 1988/89 навчальному році українських шкіл не було [10].

Українські школи закривалися, дітей примусово переводили на російську мову навчання, а в середніх спеціальних та вищих навчальних закладах республіки викладали лише російською мовою. Школа стала засобом боротьби проти українців, запроваджуючи русифікацію корінного населення, спотворюючи його національний світогляд, свідомість, характер, традиції, звичаї. Збільшення кількості учнів в російськомовних школах відображає русифікацію української молоді, що характеризується даними в таблиці 1.

Таблиця 1.

Співвідношення шкіл за мовою навчання в Україні

Мова навчання	Кількість шкіл і учнів у них, тис		
	1965/66	1970/71	1978/79
Українська	23 674	21953	17 200
	4485,5	4520,6	3800
Російська	4703	4858	4200
	2465,7	2908,5	2600

Джерело: Розвиток українського шкільництва і освіти в період зміцнення тоталітаризму
<file:///D:/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%2024-25/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F/%D0%86%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F%20%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97%20%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B8%20%D1%96%20%D0%BF%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%D1%96%D0%BA%D0%B8-14.pdf>

У багатьох обласних містах та великих промислових центрах переважна більшість дітей навчалися у російськомовних школах. Така державна політика призвела до формування у молоді національного нігілізму, зневаги до рідної мови, культури рідного народу.

Протягом зазначеного періоду простежується тенденція до скорочення україномовних видань. Кількість книжок, що видавалися наприкінці 1970-х рр.

українською мовою, впала до рівня середини 1920-х рр. При комплектуванні різного рівня бібліотек не враховували інтереси корінної нації. Катастрофічно зменшувався відсоток підручників та посібників, написаних українською мовою. В шкільних та міських, районних дитячих бібліотеках бракувало книг українських письменників, позбавляючи дітей найкращих українських творів [11, с. 371].

Переважна більшість газет і книг, які читали в Україні, надходила з Росії. Розширювався друк навчальної літератури російською мовою. У результаті розгортання зросійщення на середину 1980-х рр. у столиці України лише п'ята частина учнів навчалася українською мовою [12].

80-і роки були досить суперечливими в розвитку освіти.

У 1984 р. Верховна Рада СРСР схвалила «Основні напрями реформ загальноосвітньої й професійної школи», які конкретизували освітню політику держави «в умовах розвинутого соціалізму». Згідно з цим документом важливе місце продовжували займати питання трудового виховання, засвоєння учнями конкретних знань з природничих, економічних і суспільних наук, а також помітно посилилася ідеологізація шкільного навчання. Прийнято рішення про перехід до навчання дітей в школі з 6-річного віку та перехід з 10-річного на 11-річний термін навчання в середній школі. Змінювалась і структура середньої школи: 1-4 класи знову ставали початковою школою, 1-9 класи – неповною середньою школою, а 1-11 класи – повною середньою школою. Кількість учнів в класах мало зменшитися: до 30 учнів – в 1-9 класах, до 25 учнів – в 10-11 класах. Пропонувалось проведення в старших класах семінарських занять, конференцій, диспутів, що більше активізувало б творчу діяльність дітей [13].

У 1986/87 н. р. навчання в початковій школі розпочалося з 6 років (за бажанням батьків), початкова школа тривала 4 роки, повна загальна середня освіта стала 11-річною. Навчальними програмами передбачалося введення нових дисциплін: «Основи виробництва. Вибір професії» (7-8 класи), факультативний курс «Етика і психологія сімейного життя» (9 клас), з 1985 почалося вивчення курсу «Основи інформатики та обчислювальної техніки» (9-11 класи), було оновлено підручники з історії України та СРСР. Демократизація мовної політики привела до збільшення у 9—10 класах кількості годин на вивчення української, російської та іноземної мов, збільшення кількості годин на рідну мову (мову навчання) у 6—8 класах. Наприкінці 1980-х рр. відкрито 200 шкіл з українською мовою навчання, удосконалено навчальні плани та програми з українською мови та літератури (на 5 годин на тиждень збільшено час на вивчення цих предметів, введено вивчення рідної мови в 9—10 класах).

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада УРСР ухвалила «Закон про мови в УРСР». До 1990 р. додатково планувалося відкрити й відновити 104 школи з українською мовою навчання, понад 500 україномовних класів у школах з російською мовою навчання тощо.

Статистичні дані Міністерства освіти УРСР свідчать, що у 1987 році середню освіту здобуло 693 тис. осіб. Розпочато план переходу на навчання дітей з 6-річного віку. У перші класи 11-річної школи прийнято 442,5 тис., 62,5 % складали діти шестирічного віку, з них 154,5 тис. – у класи, які були організовані при дитячих дошкільних закладах. Побудовано 345 шкіл на 209,3 тис. учнівських місць, дошкільних закладів – на 79,7 тис. місць, 6 пришкільних інтернатів, 70 житлових будинків для вчителів сільської місцевості, поставлено навчально-наочного приладдя й обладнання на суму близько 75 млн крб, обладнано 142 кабінети інформатики й обчислювальної техніки [3, с. 335-336].

У 60-80-х рр. рівень загальної освіти в Україні в цілому відображався позитивними показниками. На жаль, з кожним роком рівень освіти випускників середніх шкіл невпинно знижувався, особливо це стосувалося учнів сільських шкіл. Навчальні плани і програми перевантажені, не в усіх школах відбулося удосконалення методів навчання і виховання, технічне оснащення установ освіти.

На початок 1980-81 навчального року в УРСР різними формами навчання було охоплено майже 17 млн осіб. Зросла кількість нових шкіл, більшість з них перейшли на кабінетну систему навчання, використовуючи технічні засоби й активні методи навчання. Вчителі навчали учнів умінню самостійно поповнювати свої знання (самоосвіта), орієнтуватися у стрімкому потоці наукової та технічної інформації [10, с. 373].

Державна політика торкалася усіх сфер повсякденного життя дітей та підлітків: забезпечувалося обов'язкове восьмирічне навчання, за бажанням діти продовжували навчання далі у 9–10 кл., забезпечувалося харчуванням дітей та підлітків (деякі категорії дітей – безкоштовним харчуванням), медичне обслуговування, учнів з віддалених місцевостей підвозили до школи, частково видавалися підручники [14, с. 80].

Значного розвитку в Україні набула система професійно-технічної освіти, яка стала провідною ланкою професійної підготовки кваліфікованих робітників. У 1970 р. в Україні працювало 892 ПТУ, в яких навчалося 448 тис. учнів, а в 1988 році їх кількість збільшилася до 1241, в яких робітничі професії опановували понад 718 тис. юнаків та дівчат. Педагоги запроваджували нові методи й форми підготовки, практикуючи лекції, семінари, диспути, щоб підняти рівень підготовки молоді. Проте загальноосвітня підготовка учнів профтехучилищ залишалася дещо спрощеною порівняно з такою ж у загальноосвітній школі, що ускладнювало вступ випускників ПТУ до вищої школи та навчання в ній.

Міністерством освіти УРСР була розроблена програма щодо трудової підготовки учнів I–VIII класів. В школах відкривалися шкільні майстерні, робочі кімнати, навчально-дослідні ділянки з основ сільськогосподарського, промислового виробництва. Успішно здійснювалася підготовка механізаторів сільського господарства, шоферів та секретарів-друкарок. За статистичними даними, в 1971/72 навчальному році виробничі професії одержали близько 80 тис.

випускників середніх шкіл, в у. ч. понад 23 тис. одержали посвідчення водія, близько 24 тис. – механізатора сільського господарства [3, с. 326].

Також, необхідно відзначити роботу спеціальних шкіл (шкіл-інтернатів), в яких навчалися діти як з міста, так і з села, про це свідчить таблиця 2.

Таблиця 2.

Школи-інтернати Вінницької області (1950-1990 рр.)

Роки	Міські		Сільські		Загальноосвітні навчальні заклади	
	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість шкіл	Кількість учнів	Кількість закладів	Кількість учнів
1950-1951	2	139	3	488	1540	366732
1960-1961	4	377	5	413	1830	344843
1970-1971	6	988	13	1862	1446	382602
1980-1981	7	1127	15	2265	1150	310021
1990-1991	7	1193	14	2290	1120	245908

Джерело: Розвиток освіти на Вінниччині. Краєзнавчі дослідження. Статистичний збірник. Вінниця, 2010. С. 15, 28-29.

Як свідчать дані таблиці, у Вінницькій області в період 50-х років – початку 90-х років ХХ ст. відбуваються зміни як у кількості навчальних закладів, зокрема шкіл-інтернатів, так й кількості учнів в них. Необхідно відзначити, що в сільській місцевості за цей період кількість шкіл-інтернатів збільшується, хоча в загальному по області йде зменшення загальноосвітніх навчальних закладів [15, с. 15-29].

Однак, в цілому по Україні ситуації з відкриттям інтернатів складається неоднозначною. Відповідно Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР про сільську школу в 1974–1975 рр. планували побудувати шкільних інтернатів на 15,1 тис. місць, збудували лише 8 тис. Більшість облвиконкомів у річних планах передбачали ввести в дію менше місць, ніж визначалося постановою. У Ворошиловградській, Кримській областях відкриття інтернатів не планувалося. Був занижений план будівництва у Волинській, Київській, Львівській, Харківській, Запорізькій, Сумській та Хмельницькій областях. Планом на 1976–1980 рр. передбачалося відкриття шкіл-інтернатів на 41, 9 тис. місць. Відомості щодо виконання цієї постанови ніде не фіксуються [4, с. 148].

У повоєнний час в Україні набувають поширення середні спеціальні навчальні заклади, які готували спеціалісти середньої кваліфікації для різних галузей народного господарства, науки та культури, завданням яких було надати можливість молоді отримати загальну середню освіту та раніше залучити до виробничої праці. Серед осіб, що здобували середню освіту в Україні, близько 20 % були випускниками технікумів, училищ та інших середніх спеціальних навчальних закладів. Динаміку розвитку середніх спеціальних навчальних закладів та контингенту учнів у них показує таблиця 3.

Таблиця 3.

Динаміка розвитку середніх спеціальних навчальних закладів

Навчальний рік	1950 /51	1960 /61	1970 /71	1980 /81	1985 /86
Кількість закладів	584	595	760	727	731
Контингент учнів, тис.осіб	227,7	398,2	797,9	803,1	808,9

Щорічно в середині 80-х років майже чверть мільйона спеціалістів із середньою спеціальною освітою вливалися в народне господарство України. На жаль, диплом технікуму знецінювався, оскільки більшість випускників працевлаштовувалися робітниками, а не за фахом. До того ж, їм доводилося опановувати робітничими професіями на рівні випускників профтехучилищ. Престижність навчання в технікумах різко впала, у більшості середніх навчальних закладів промисловості, будівництва, сільського господарства при вступі не було конкуренції, що визначало подальшу якість навчання та підготовки фахівців.

Перехід до загальної середньої освіти став важливим культурним досягненням. Для здійснення цього в Україні були використані значні кошти. Здобувати освіту в старшій школі мали всі без винятку. Унаслідок цього до наступних класів переводили разом з усіма навіть не дуже успішних учнів, щоб не отримати догану від органів управління освітою. Усіх, хто не мав середньої освіти у віці до 45 років, примушували навчатися у вечірніх та заочних школах. Перехід до загальнообов'язкової середньої освіти на селі відбувався зі значними труднощами. У більшості сіл діяли переважно малокомплектні початкові або неповні середні школи. Повні середні школи створювали одну на декілька сіл, й учні змушені були добиратися десятків кілометрів. Тому найбільш зручним типом навчальних закладів для сільської місцевості стали школи-інтернати [12, с. 15-29].

Школа продовжувала залишатися центром непримиренності до вільнодумства, їй приписувалося посилення войовничості до інших, некомуністичних ідеологій.

За вказівками керівництва Радянського Союзу продовжувалася подальша русифікація української школи. Педагогічні інститути зобов'язувалися розширити підготовку вчителів російської мови. Студенти педінститутів, які закінчили українські школи, насильно мали вивчати «Практичний курс російської мови». Збільшувалася мережа російських шкіл шляхом введення новобудов та переведення українських у розряд російськомовних. Взагалі в УРСР все робилося аби не допустити розвитку української школи як національної. Виховання національного світогляду, національної свідомості, прищеплення молоді національної ідеології не допускалися і вважалися «буржуазним націоналізмом» [5, с. 379].

Національні надбання школи й педагогіки, все цінне, що було створено попередніми поколіннями, повністю було вилучено з практики навчання і

виховання молоді. Основні напрями реформи загальноосвітньої й професійної школи закріплювали це безпам'ятство і зречення від досвіду вітчизняного шкільництва. Українська мова по всій Україні витіснялася зі сфери державного вжитку, науки, культури, вищої й середньої школи. Масовим стало явище зречення від рідної мови, у містах молодь соромилася розмовляти українською, хизувалася тим, що «не читает и не понимает по-украински».

У 1987 р. були опубліковані дані про чисельність шкіл в обласних містах УРСР з українською й російською мовами викладання та мішаних (російсько-українських), про це свідчить таблиця 4.

Таблиця 4.

**Міста УРСР з українською й російською мовами викладання
(1987 р.)**

Міста	Українські школи	російські	змішані
<u>Чернігів</u>	— (2?)	24	6
<u>Чернівці</u>	15	23	—
<u>Черкаси</u>	5	19	7
<u>Хмельницький</u>	9	17	2
<u>Херсон</u>	5	49	1
<u>Харків</u>	2	156	3
<u>Ужгород</u>	12	5	2
<u>Тернопіль</u>	20	3	—
<u>Суми</u>	3	20	—
<u>Сімферополь</u>	—	33	—
<u>Рівне</u>	15	9	—
<u>Полтава</u>	19	16	—
<u>Одеса</u>	3	90	7
<u>Миколаїв</u>	—	51	5
<u>Львів</u>	66	26	11
Кіровоград (зараз <u>Кропивницький</u>)	4	17	11
<u>Київ</u>	34	152	88
<u>Івано-Франківськ</u>	18	6	2
<u>Запоріжжя</u>	1	95	5
<u>Житомир</u>	14	16	1
<u>Донецьк</u>	—	146	—
<u>Дніпро</u>	9	125	6
Ворошиловград (зараз <u>Луганськ</u>)	—	60	1
<u>Вінниця</u>	10	21	—

Джерело: Шкільництво в Україні https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A8%D0%BA%D1%96%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%82%D0%B2%D0%BE_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

Відповідно до постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 10 листопада 1966 року № 874 та постанови Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 року № 835 у загальноосвітніх школах, професійно-технічних та педагогічних училищах республіки з українською мовою навчання на уроках російської мови й літератури проводиться поділ класів на дві групи (підгрупи), що сприяло поліпшенню умов для вивчення російської мови. Разом з тим це створило нерівні можливості у вивченні російської та української мов і викликало численні справедливі нарікання вчителів, батьків, працівників творчих спілок. Оплата праці вчителів за додатково введені години мала здійснюватися в межах асигнувань, виділених на утримання загальноосвітніх шкіл республіки шляхом економії, одержаної від упорядкування оплати за проведення суспільно корисної, продуктивної праці учнів [2, с. 344].

У загальноосвітніх школах продовжували навчатися за єдиними навчальними планами, програмами, підручниками, що були спрямовані на виховання усередненої людини, на втрату нею особистісності та низький рівень її культури.

Атеїстичне виховання було неодмінною частиною позакласної роботи, яка мала доповнювати, розширювати й поглиблювати класну атеїстичну роботу. В школах проводили позакласні заходи, які б мали поглибити знання учнів про Всесвіт та заперечити існування Бога. Таким чином, суть і завдання атеїстичного виховання в школі полягало в озброєнні школярів основами наукових, матеріалістичних знань про природу і суспільство, в попередженні й знешкодженні релігійних впливів на учнів, викорененні з їх свідомості марновірних і релігійних уявлень, у формуванні стійких атеїстичних переконань [16, с. 81-82].

Проте, гострі народногосподарські проблеми вимагали постійного поповнення провідних галузей економіки, науки, освіти та культури висококваліфікованими спеціалістами.

На початку 80-х років, у зв'язку зі зростаючими вимогами науково-технічної революції, стало особливо помітно, що рівень підготовки фахівців в УРСР, як і загалом у СРСР, поступався світовим стандартам [17].

В другій половині 80-х років XX ст. відбуваються демократичні процеси в управлінні освітніми закладами. Розширились форми державно-громадського управління школами. У середніх і неповних середніх школах організовані ради з питань народної освіти. Голів рад обирали з-поміж керівників партійних радянських органів, господарств, працівників різних організацій, директорів шкіл, учителів та інших. Ради зосередили увагу на питаннях зміцнення матеріальної бази установ освіти, забезпечення умов для навчання школярів, організації їх трудового навчання, виховання, суспільно корисної продуктивної праці, оздоровлення, поліпшення матеріально-побутових умов учителів. Ради закладів освіти сприяли демократизації шкільного життя, забезпечували гласність у роботі, сприяли розвитку ініціативи вчителів та учнів.

Висновки

До особливостей розвитку освіти в Україні у 70–80-ті рр. ХХ ст. відносимо: обов'язковість середньої освіти молоді; розширення мережі вечірніх (змінних) і заочних шкіл; подальший розвиток вищої та середньої спеціальної освіти; функціонування широкої мережі структур політичної освіти дорослих; розвиток неперервної освіти різних категорій населення; перехід від десятирічної до одинадцятирічної школи; забезпечення трудової та професійної підготовки учнів загальноосвітньої школи.

Перехід до загальної середньої освіти став важливим культурним досягненням, на що йшли значні кошти. Негативний чинник запровадження загальної середньої освіти полягав у погіршенні якості навчання. Здобувати освіту в старшій школі мали всі без винятку. Унаслідок цього до наступних класів переводили разом з усіма навіть не дуже успішних учнів, щоб не отримати догану від органів управління освітою.

Для періоду 70 - 80-х років характерно, що усі важливі документи щодо розвитку державної освіти приймали спільно ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР. Зокрема, постанови «Про завершення переходу до загальної середньої освіти молоді та дальший розвиток загальноосвітньої школи» (1972), «Про подальше покращання навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовки їх до праці» (1977). Тобто напрям розвитку освіти в державі визначала єдина комуністична партія. До того ж завжди першою приймалась постанова на всесоюзному рівні, а наступними були ідентичні постанови керівних органів союзних республік. Централізація пронизувала усі сфери діяльності, в тому числі й освіту.

Характерною ознакою навчально-виховного процесу цього періоду стала його ідеологізація і політизація. Школи як державні навчальні заклади покликані були виховувати слухняних, покірних громадян унітарної союзної держави. На всіх рівнях навчання обов'язковим було вивчення праць класиків марксизму-ленінізму, рішення з'їздів і пленумів партії, праці провідних партійних діячів. Об'єктивно школа перетворилась у бюрократичний заклад, який діяв у режимі одноманітності, одноступенчості й одноосібної влади. Це не могло не привести до падіння престижу знань, зниженню ефективності освіти, поглибленням розриву між освітою та потребами практичної діяльності.

Українська мова по всій Україні витіснялася зі сфери державного вжитку, науки, культури, вищої й середньої школи. Масовим стало явище зречення від рідної мови, у містах молодь соромилася розмовляти українською.

Література

1. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні. пер. з англ. мови з допов. і дод. / І. В. Коляска. [Toronto: Martin, 1970]. XVII. 246 с.
2. Березівська Л. Д. Реформи шкільної освіти в Україні у ХХ столітті: документи, матеріали і коментарі : хрестоматія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. Д. Березівська; Ін-т педагогіки НАПН України. Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 384 с.

3. Пироженко Л. В. Реформування змісту загальної середньої освіти (середина 60-х – початок 80-х рр. XX століття) : Монографія/ав.: Пироженко Л. В. К.: Педагогічна думка, 2013. 304 с.
4. Богатирчук К.О. Повсякденне життя дітей і підлітків шкільного віку в Українській РСР (друга половина 60-х — перша половина 80-х рр. XX ст.): дис. канд. істор. н. К., 2017. 332 с.
5. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. [2-ге вид., доп. і перероб.]. К. : ДАКККиМ, 2010. 296 с.
6. Середня освіта в Україні. Середня освіта в УРСР від Другої світової війни до руйнації СРСР http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr
7. Любар О. Історія української школи і педагогіки. К.: Знання, 2003. 766 с.
8. Лаврут О. Радянська школа у другій половині 1940-х – кінці 1980-х рр.: вимір України. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Донецький національний університет імені Василя Стуса, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Вінниця – Черкаси, 2021. 549 с.
9. Розвиток освіти й шкільництва в Україні у XX ст. <https://studentam.net.ua/content/view/2265/85/>
10. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=serednja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr
11. Ярмоленко М. Мовна політика в УРСР У 40–80-х роках XX століття. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України . Випуск 3(65). 2018. С. 365-377.
12. Розвиток освіти в період системної кризи радянського ладу. <https://vseosvita.ua/blogs/rozvytok-osvity-v-period-systemnoi-kryzy-radianskoho-ladu-38244.html>
13. Школа №1 в кінці 50-х – початку 90-х років XX століття. <http://shkola1school.org.ua/pro-nas/istoriyashkoli/9-shkola-v-kintci-90-rokiv.html>
14. Богатирчук К. О. Державна політики щодо дітей і підлітків Української РСР 1960-1980-ті рр. / К. О. Богатирчук // Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. Вип. 122 (№7). К., 2017. С. 78-81.
15. Розвиток освіти на Вінниччині. Краєзнавчі дослідження. Статистичний збірник. Вінниця, 2010. 90 с.
16. Богатирчук К. О. Ідеологічна складова повсякденного життя учнівської молоді Української РСР 1965–1985 рр. / К. О. Богатирчук // Гілея: науковий вісник. Зб. наукових праць. Вип. 105 (№2). К., 2016. С. 79-84.
17. Наука. Література в 60 - 80 рр. <https://sites.google.com/view/irinaivhor/%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/23-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B2-60-80-%D1%80%D1%80>

References

1. Koliaska, I. V. Osvita v radianskii Ukraini : [Education in Soviet Ukraine]. per. z anhl. movy z dopov. i dod. / I. V. Koliaska. [Toronto: Martin, 1970]. XVII. 246 s.
2. Berezivska L. D. Reformy shkilnoi osvity v Ukraini u XX stolitti: dokumenty, materialy i komentari : khrestomatiia : navch. posib. dlia stud. vyshch. navch. zakl. [School education reforms in Ukraine in the twentieth century: documents, materials and comments: textbook: textbook. a manual. For students. Higher. Educ. Lay]./ L.D. Berezivska ; In-t pedahohiky NAPN Ukrainy. Luhansk : Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2011. 384 s.
3. Pyrozhenko L. V. Reformuvannia zmistu zahalnoi serednoi osvity (seredyna 60-kh – pochatok 80-kh rr. XX stolittia) : Monohrafiia [Reforming the content of general secondary education (mid 60's-early 80's of the XX century): Monograph] /av.: Pyrozhenko L. V. K.: Pedahohichna dumka, 2013. 304 s.
4. Bohatyrchuk K.O. Povsiakdenne zhyttia ditei i pidlitkiv shkilnoho viku v Ukrainiskii RSR (druga polovyna 60-kh — persha polovyna 80-kh rr. XX st.): dys. kand. istor. n. [Everyday life of children and adolescents of school age in the Ukrainian SSR (the second half of the 60s — the first half of the 80s of the 20th century): diss. Ph.D. history n.]. K., 2017. 332 s.
5. Luzan P.H. Istoriia pedahohiky ta osvity v Ukraini : navchalnyi posibnyk [History of Pedagogy and Education in Ukraine: A Textbook]/ Luzan P.H., Vasiuk O.V. [2-he vyd., dop. i pererob.]. K. : DAKKKiM, 2010. 296 s.
6. Serednia osvita v Ukraini. Serednia osvita v URSR vid Druhoi svitovoi viiny do ruinatsii SRSR [Secondary education in Ukraine. Secondary education in the Ukrainian SSR from the Second World War to the collapse of the USSR] http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=sere dnja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr
7. Liubar O. Istoriia ukrainskoi shkoly i pedahohiky. [History of Ukrainian School and Pedagogy]. K.: Znannia, 2003. 766 s.
8. Lavrut O. Radianska shkola u druhii polovyni 1940-kh – kintsi 1980-kh rr.: vymir Ukrainy. [The Soviet School in the second half of the 1940s-late 1980s: measurement of Ukraine]. Dysertatsiia na здобuttia naukovooho stupenia doktora istorichnykh nauk za spetsialnistiu 07.00.01 – istoriia Ukrainy. Donetskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stusa, Cherkaskyi natsionalnyi universytet imeni Bohdana Khmelnytskoho, Vinnytsia – Cherkasy, 2021. 549 s.
9. Rozvytok osvity y shkilnytstva v Ukraini u XX st. [Development of education and schooling in Ukraine in the XX century]. <https://studentam.net.ua/content/view/2265/85/>
10. Serednia osvita v Ukraini. Serednia osvita v URSR vid Druhoi svitovoi viiny do ruinatsii SRSR [Secondary education in Ukraine. Secondary education in the Ukrainian SSR from the Second World War to the collapse of the USSR] http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=EIu&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=sere dnja_osvita_v_ukrajini_serednja_osvita_v_ursr_vid_drugoji_svitovoji_vijny_do_rujnatsiji_srsr
11. Yarmolenko M. Movna polityka v URSR U 40–80-kh rokakh XX stolittia. [Language policy in the Ukrainian SSR In the 40s-80s of the 20th century]. Scientific notes of the Institute of Political and Ethnonational Studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. Vypusk 3(65). 2018. S. 365-377.
12. Rozvytok osvity v period systemnoi kryzy radianskoho ladu. [Development of education during the systemic crisis of the Soviet system.]. <https://vseosvita.ua/blogs/rozvytok-osvity-v-period-systemnoi-kryzy-radianskoho-ladu-38244.html>

13. Shkola №1 v kintsi 50-kh – pochatku 90-kh rokiv XX stolittia. [School № 1 in the late 1950s-early 90's of the twentieth century]. <http://shkola1school.org.ua/pro-nas/istoriyashkoli/9-shkola-v-kintci-90-rokiv.html>
14. Bohatyrchuk K. O. Derzhavna polityky shchodo ditei i pidlitkiv Ukrainiskoi RSR 1960-1980-ti rr. [State policies regarding children and adolescents of the Ukrainian SSR 1960-1980s.]. / K. O. Bohatyrchuk // Hileia: naukovyi visnyk. Zb. naukovykh prats. Vyp. 122 (№7). K., 2017. S. 78-81.
15. Rozvytok osvity na Vinnychchyni. Kraieznavchi doslidzhennia. Statystychnyi zbirnyk. [Development of education in Vinnytsia region. Local Studies. Statistical collection]. Vinnytsia, 2010. 90 s.
16. Bohatyrchuk K. O. Ideolohichna skladova povsiakdennoho zhyttia uchnivskoi molodi Ukrainiskoi RSR 1965–1985 rr. [Ideological component of everyday life of students of the Ukrainian SSR 1965–1985.]. / K. O. Bohatyrchuk // Hileia: naukovyi visnyk. Zb. naukovykh prats. Vyp. 105 (№2). K., 2016. S. 79-84.
17. Nauka. Literatura v 60 - 80 rr. [Science. Literature in 60 - 80 years]. <https://sites.google.com/view/irinavihor/%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%97-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/23-%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0-%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0-%D0%B2-60-80-%D1%80%D1%80>

УДК 94(4-191.2):355.02:316.455(477+438)=161.2=161.1 "1654/1657"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-435-451](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-435-451)

Вітенко Микола кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0001-8486-4073>

Дебенко Василь кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-6647-5485>

Кобильник Роман старший викладач кафедри історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-9740-3126>

ІМПЕРСЬКА ПОЛІТИКА МОСКОВІЇ В УМОВАХ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ПРОТИСТОЯННЯ У 1654 - 1657 РР.

Анотація. Державотворчі процеси в незалежній Україні потребують глибокого знання вітчизняної історії, перегляду і переосмислення багатьох її сторінок. Серед них значне місце належить українсько-російським відносинам середини XVII століття. З'ясування цієї проблематики дозволить сьогодні уникнути багатьох помилок минулого, позбутися комплексу «малоросійства», правильно розставити акценти і пріоритети у стосунках із російською федерацією.

Затяжна й кровопролитна війна з Річчю Посполитою вимагала значних людських та матеріальних ресурсів. Воєнні лихоліття штовхали Б. Хмельницького та козацьку старшину до пошуку зовнішньої підтримки. В умовах того часу її можна було б отримати або від Московії, або від Туреччини. Значна частина гетьманського оточення та українського суспільства від безвиході виступали за укладання військово-політичного союзу з Московським царством. Це було зумовлено політичними та релігійними чинниками, певними дипломатичними контактами того часу.

Українсько-російські відносини другої половини XVII ст. завжди привертали до себе пильну увагу вітчизняних істориків. Погляди українських вчених зазнали значної еволюції, особливо щодо подій даного хронологічного

періоду. Скликаючи в 1654 році в Переяславі козацьку раду Б. Хмельницький та його оточення намагались заручитись підтримкою Росії у війні з Польщею. Переяславська угода та Березневі статті 1654 р. започаткували цілу низку українсько-російських договорів, які неодноразово порушувались Москвою.

Російська держава використовувала українські землі для реалізації власних зовнішньополітичних планів у Центрально-Східній Європі. Смерть гетьмана Б. Хмельницького в 1657 р. спровокувала і політичну кризу і руйнацію української державності. Саме в період 1654-1657 років відбулася різка зміна політичного курсу Москви щодо Гетьманщини. Ці роки стали першим етапом на шляху обмеження царським урядом автономії козацької України, її підпорядкування абсолютистській владі московських монархів.

Ключові слова: Центрально-Східна Європа, Гетьманщина, українсько-російські відносини, українсько-польські відносини

Vitenko Mykola Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-8486-4073>

Debenko Vasyl Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-6647-5485>

Kobylnyk Roman Senior teacher the Department of History of Central and Eastern Europe and Special Branches of Historical Science, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-9740-3126>

IMPERIAL POLICY OF MUSCOVIA IN THE CONDITIONS OF THE UKRAINIAN-POLISH MILITARY CONFLICT IN 1654 - 1657.

Abstract. State-building processes in independent Ukraine require a deep knowledge of national history, revision and rethinking of many of its pages. Among them, a significant place belongs to the Ukrainian-Russian relations of the middle of the XVII century. Clarification of this problem will allow to avoid many mistakes of the past, to get rid of the complex of "Little Russia", to correctly place accents and priorities in relations with the Russian Federation in our days.

The protracted and bloody war with the Polish-Lithuanian Commonwealth required significant human and material resources. The hardships of war pushed B. Khmelnytsky and the Cossack officers to seek external support. In the conditions of

that time, it could have been obtained either from Muscovy or from Turkey. A significant part of the hetman's entourage and Ukrainian society, out of desperation, advocated concluding a military-political alliance with the Moscow Kingdom. This was due to political and religious factors, as well as certain diplomatic contacts of the time.

Ukrainian-Russian relations of the second half of the XVII century. have always attracted the close attention of domestic historians. The views of Ukrainian scientists have undergone a significant evolution, especially regarding the events of this chronological period. Convening the Cossack Council in Pereyaslav in 1654, B. Khmelnytsky and his entourage tried to enlist Russia's support in the war with Poland. The Pereyaslav Agreement and the March Articles of 1654 initiated a number of Ukrainian-Russian treaties, which were repeatedly violated by Moscow.

The Russian state used Ukrainian lands to implement its own foreign policy plans in Central and Eastern Europe. The death of Hetman B. Khmelnytsky in 1657 provoked both a political crisis and the destruction of Ukrainian statehood. It was in the period 1654-1657 that there was a sharp change in Moscow's political course towards the Hetmanate. These years were the first stage on the way to the tsarist government's restriction of the autonomy of Cossack Ukraine, its subordination to the absolute power of the Moscow monarchs.

Keywords: Central and Eastern Europe, Hetmanate, Ukrainian-Russian relations, Ukrainian-Polish relations

Постановка проблеми. Знекровлена багаторічною війною з Річчю Посполитою молода українська держава потребувала нових матеріальних та людських ресурсів. Знелюднення й економічне спустошення значної території Гетьманщини змушувало Б. Хмельницького шукати нових союзників на міжнародній арені. На думку гетьмана таким партнером мало б стати Московське царство. Московити в першій половині XVII століття зазнали суттєвих військових та політичних поразок від Польщі й змушені були погодитись на принизливе Деулінське перемир'я (1618 р.) та Поляновський мир (1634 р.). Москва прагнула реваншу. Окрім того, цар Олексій Михайлович (1645-1676 роки правління) плекав надію приєднати до свого царства «київську спадщину» і, таким чином, реалізувати давню мрію великих московських князів та царів щодо загарбання українських та білоруських земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розкриваючи проблему українсько-російських політичних відносин протягом 1654 – 1657 рр., автор використав значний пласт джерельного та історіографічного матеріалу [1,4,7,10,12]. Це дозволило охарактеризувати основні етапи міждержавних взаємин, їх суть, специфіку та вплив на внутрішню та зовнішню політику Української держави і Московського царства.

У праці В. Брехуненка[3] висловлена думка про цілковиту несумісність державного устрою, а відтак безперспективність для автономії Гетьманщини підпорядкування її Московській державі.

Дослідники В. Смолій та В. Степанков розробили нову концепцію Національно-визвольної війни, а згодом й Української національної революції XVII ст. Вони звернули увагу на потребу переосмислення Переяславської ради 1654 р. в історичній долі України [13,14,15].

Вагомий внесок у дослідження українсько-російських відносин другої половини XVII – XVIII ст. належить В. Горобцю [5,6]. Він зауважує, що концептуальні розбіжності українського і російського урядів на характер та суть українсько-російського союзу від самого початку носили суперечливість і започаткували конфронтацію у міждержавних відносинах.

Віленська угода 1656 р між Річчю Посполитою і Московським царством розкрита в праці Я. Федорчука[16]. Вчений розглядає її в контексті міжнародних відносин цього періоду, які докорінно змінили розстановку політичних сил в Центрально-Східній Європі і вплинули на відносини Війська Запорозького з Московською державою. Автор відверто звинувачує царський уряд в порушенні українсько-російських домовленостей 1654 р.

Водночас, на нашу думку, потребує глибокого об'єктивного наукового аналізу дослідження формування імперської зовнішньої політики Росії в контексті зміни європейського геополітичного балансу даного хронологічного періоду, що й зумовило вибір теми статті.

Мета статті полягає в тому, щоб об'єктивно і всебічно висвітлити вузлові питання українсько-російських відносин на тлі національно-визвольної боротьби 1654-1657 рр. українського народу проти польського панування. Особливу увагу в роботі приділено імперській політиці російського уряду та спробі підпорядкувати Гетьманат Московському царству.

Виклад основного матеріалу. На початку 50-х років XVII століття геополітична ситуація для Гетьманщини була вкрай несприятливою. Тяжка поразка під Берестечком 1651 р., важкі битви під Батогом 1652 р., і Жванцем 1653 р., виснажливі молдовські походи 1650-х років знесилювали економіку України. Військовий потенціал козацької держави теж вичерпувався. Водночас постійною була загроза нового вторгнення поляків на українські землі.

Внаслідок вище перелічених подій перед українським керівництвом постала драматична дилема: визнати зверхність польського короля та відмовитися від створення власної держави, чи обрати інший шлях. Підписати військовий угоду з Московською державою ,навіть, ціною певного обмеження власного суверенітету. Найбільш вірогідними союзниками по антипольській коаліції могли б стати Туреччина і Московія. Вибір Б. Хмельницький та його оточення зробило на користь Московії. Союз з православним царем вважався більш прийнятним, ніж з турецьким султаном мусульманином.

Чергова зрада кримського хана Іслама III Гірея під час військових кампаній 1653 р. змусили Б. Хмельницького пришвидшити підписання міждержавного договору з Москвою. Протягом тривалого часу, починаючи з червня 1648 р., гетьман вів переговори з московським царем Олексієм Михайловичем. Він намагався схилити царя до військового союзу та підтримки козацтва. Гетьман висловлював своє прихильне ставлення до Московського царства та пропонував об'єднатися для боротьби з Річчю Посполитою.

Висвітлюючи події 1653 року козацький літописець Самійло Величко зазначав, що «Хмельницький, вирубавши орду, що поверталася з Литви, поклав цим завдаток до неприязні і розбрату з ханом. Отож він зараз-таки послав до пресвітлого великого государя Олексія Михайловича, всеросійського самодержця, своїх послів, бажаючи разом з усією малоросійською Україною, що лежить обіруч Дніпра, з усім Запорозьким військом піти під його сильну протекцію при своїх давніх правах та вольностях. Він, пресвітлий всеросійський монарх, це посольство Хмельницького прийняв сердечно й мило і дуже радів на те, що така велика частина малоросійської землі, яка лишалася в греко-руським православ'ї, доброхотно прихиляється до нього, православного монарха, без жодної війни й кровопролиття, а віддаляється і відчужується від своїх колишніх панів поляків, що перебувають у римській вірі» [4, с. 136].

В іншому козацькому літописі, Григорія Граб'янки, зазначалось, що «Хмельницькому давно стало відомо, що хан дав королеві слово Україну підкорити Польщі. Тому, порадившись із своїми полковниками, він відрядив послом Григорія Гуляницького до великого государя царя Олексія Михайловича і сповістив його про свій намір...» [10, с. 92].

1 жовтня 1653 року Земський собор у Москві прийняв рішення узяти Військо Запорозьке «під високу государеву руку». 9 жовтня 1653 р. виконуючи волю найвищого представницького органу Росії московський уряд відіслав в Україну Велике посольство у складі ближнього боярина і намісника тверського В.В. Бутурліна, окольничого намісника муромського І.В. Алфер'єва, думного дяка Л.Д. Лопухіна. 23 жовтня 1653 року цар Олексій Михайлович у Москві в Успенському соборі Кремля оголосив про війну з Річчю Посполитою [12, с. 48].

1 листопада 1653 року російські послы вже були в Путивлі. В цьому прикордонному місті посольство перебувало майже два місяці. Царські дипломати чекали повернення Богдана Хмельницького з військового походу. Потрібно було з'ясувати, яке місто обрати для зустрічі і проведення всіх офіційних церемоній: присяги, вручення царської грамоти, клейнодів – регалій для гетьмана і Запорозького Війська. Російські послы наполягали, щоб для проведення урочистих заходів було обрано Київ. Б. Хмельницький, навпаки, прагнув виключно ділових переговорів і тому відмовився від Києва. Гетьман хотів уникнути будь-яких урочистостей. Слід звернути увагу, що Києву

загрожувала військова небезпека з боку Литви. Також в Києві знаходились вищі ієрархи православного духовенства і українська шляхта, які в той час були в опозиції до гетьмана. Б. Хмельницький обрав «Переяслав, місто за Дніпром – центр Переяславського полку з численним населенням і розвинутою торгівлею» [1, с. 9].

На Раді в Переяславі Б. Хмельницький з'явився під гетьманським бунчуком в оточенні генеральних старшин і полковників. У своїй промові він акцентував увагу на виснаженні України після шестирічної війни з Польщею. Гетьман вважав, що єдиний порятунок - це попросити захисту в сильної держави. Отримати військову допомогу можна було б від Туреччини, Кримського ханства чи християнського православного московського царя. Після промови гетьмана «зчитано там-таки, на раді, раніше споряджені й наготовані пакти того союзу, а після прочитання їх Хмельницький з усією старшиною і товариством присягали на вірність новому своєму государеві» [4, с. 138].

Гетьман і старшина з'явилися на постоялому дворі, де тимчасово поселились московські послы. Від імені Олексія Михайловича представники царя вручили царську грамоту Б. Хмельницькому. Гетьман передав її генеральному писарю Івану Виговському з проханням зачитати козацтву. В грамоті зазначалось, що цар приймає під свою опіку гетьмана Богдана Хмельницького й все Військо Запорозьке та починає війну з Польщею. Після офіційного оголошення царської волі український гетьман та російський посол обмінялися промовами [3, с. 312].

Потім мала відбутися присяга. Гетьман біля Успенської соборної церкви поставив вимогу, щоб царські послы присягнули від імені Олексія Михайловича. Вони мали б гарантувати, що російський цар не зрадить їх. Підтвердить їх права, привілеї, маєтності власними грамотами. Царські послы категорично відмовилися присягти за Олексія Михайловича. Вони безкомпромісно заявили, що тільки піддані присягають царю. Гетьман і козацька старшина повинні покладатися на царське слово [1, с. 11].

Московські бояри нав'язували українському козацтву ті принципи, на яких трималась Російська держава: цар стоїть над правом, воля царя – це ласка, «пожалування», і в нього не може бути рівноправних стосунків з підданими. Такі поняття були чужими для світогляду українців, сформованого у відповідності до західноєвропейських принципів сюзеренітету [8, с. 465].

Богдан Хмельницький і козацька старшина вперше відчули силу абсолютистської царської влади. Зазначимо, що гетьман та його оточення покладали великі надії на допомогу Москви у війні з Польщею. Щоб не зірвати переговорів, змушені були припинити дискусію і погодитись на односторонню присягу російському царю.

У самому Переяславі присягнули московському царю лише 284 козацьких представники. Уповноважені посольства Московського царства з часом

побували в 117 містах і містечках України. За їх підрахунками, присягнули російському царю 127,5 тисяч осіб. Проте існувала серйозна опозиція Переяславській угоді. Відмовилися присягати цареві Брацлавський, Полтавський, Уманський і Кропив'янський козацькі полки. Не присягнули полковники Іван Богун та Іван Сірко. Проти союзу з Москвою була частина міщан Києва, Переяслава, Чорнобиля. Опозиційні настрої були поширені серед православного духовенства української церкви.

Торкаючись проблематики українсько-російських відносин досліджуваного нами хронологічного періоду М. Грушевський зазначав: «Весь хід історії Східної Європи міг би взяти інший і кращий напрям, коли б Україна увійшла в політичну унію з Москвою в початках своєї боротьби з Польщею, ще повна сил, повна людності..., здатна бути опозицією Москві» [7, с. 706].

На наш погляд, цілком слушною є думка відомих дослідників Козаччини В. Смолія і В. Степанкова. Характеризуючи українсько-російський договір вони наголошували, що не можна погодитися з поширеною думкою про випадковий характер рішень Переяславської ради. В умовах жорстокої багаторічної боротьби проти гноблення Річчю Посполитою Б. Хмельницький та його прихильники неодноразово переконувались, що ні Кримське ханство, ні, Порта, ні Московія не були зацікавлені в створенні на землях України незалежної держави. Крим прагнув не допустити військової поразки Речі Посполитої. Це порушило б вигідну йому розстановку сил у Східній і Південно-Східній Європі. Враховуючи дану політичну ситуацію, гетьман у пошуках союзників змушений був маневрувати. Це посилювало залежність краю від позицій хана й турецького султана. Останній активно домагався встановлення власного протекторату над Україною. Внаслідок трагічної геополітичної ситуації «руїна» української державності була, немовби, «запрограмована» [13, с. 338].

За таких практично безвихідних умов Б. Хмельницький намагався зберегти хоча б автономію утвореної держави. Він неодноразово звертався до царя Московії з пропозицією про входження до її складу земель козацької республіки.

Козацька старшина з гетьманом після від'їзду московських послів почала складати умови майбутнього договору. Відбулися старшинські наради в Корсуні й Чигирині. 17 лютого 1654 р. з Чигирини відправлено в Москву українське посольство для укладання міждержавного договору. Його очолили впливові представники козацької старшини, генеральний суддя Самійло Богданович-Зарудний та переяславський полковник Павло Тетеря.

Українсько-російський міждержавний договір остаточно був узгоджений та підписаний 21 березня 1654 р. Він складався з 11 статей. Договір доповнювався царською жалуваною грамотою від 27 березня 1654 р. В історичну літературу він увійшов як Березневі статті.

Під час українсько-російських переговорів, українське керівництво мало твердий намір зберегти самостійність Війська Запорозького. Гетьманат нама-

гався відбутися тільки формальним визнанням зверхності московського монарха. Проте представники уряду Олексія Михайловича внесли до заключних документів окремі положення, які обмежували внутрішню і зовнішню політику України. Зокрема, російські урядовці відхилили запропонований Чигирином проект фінансових відносин. Він передбачав виплату цареві щорічну, заздалегідь, визначену суму данини. Російські дипломати внесли до остаточного тексту угоди положення про те, що збір податків з українського населення буде здійснювати гетьманська адміністрація, але від імені царя та під контролем росіян [5, с. 5].

На нашу думку, важливим обмеженням суверенітету України стала заборона встановлення та підтримки дипломатичних зносин з Річчю Посполитою, Османською імперією та іншими іноземними країнами. Гетьман зобов'язаний був інформувати царя про всі дипломатичні контакти.

В історичних дослідженнях є багато дискусійних тверджень, щодо правового статусу України після укладання Березневих статей. Значна частина науковців вважають, що українсько-московський договір узаконив стосунки номінального васалітету. Доповнення, зроблені царським урядом у Москві, були спрямовані на посилення залежності України від російського царя. Проте козацька держава зберігала автономний суспільно-політичний та соціально-економічний лад, територіально-адміністративний поділ, незалежність збройних сил. Переяславський договір мав важливе значення для звільнення українського народу від польського панування. Даної концептуальної позиції дотримуються М. Грушевський, В. Липинський, В. Горобець, В. Смолій і В. Степанков.

На наш погляд, уваги заслуговують також висновки, щодо українсько-російських відносин зроблені О. Апанович. Вона зазначала, що для Б. Хмельницького договір 1654 року був звичайною угодою про військову допомогу в боротьбі проти Речі Посполитої. Водночас, гетьманський уряд намагався юридично закріпити за Україною її права та вольності та не допустити в майбутньому їх порушень російським царизмом. За даних історичних обставин Гетьманат використав звичну для того часу формулу договору між двома країнами. Це так звана протекція. Дана форма була відома всім монархам того часу. Під час тривалої боротьби з поляками Б. Хмельницький не вперше підписував такі угоди. Під час війни Україна і Польща двічі укладали міждержавні трактати. Проте Зборівський(1649 р.) і Білоцерківський(1651 р.) договори обидва рази були розірвані Польщею. Війна продовжувалась. Б. Хмельницький сподівався, що тепер на підставі українсько-російського договору Україна отримає військову допомогу і легітимізує на міжнародній арені своє визволення [1, с. 25].

З часу підписання Переяславського договору розпочинається новий етап українсько-російських взаємин. Вже до середини 1654 р. відносини між

гетьманом та царем зіпсуватись через відрядження в Україну боярина М. Лодиженського. Він мав провести перепис її населення для оподаткування на користь царя. Гетьманський уряд повідомив російського царя щодо небезпечності подібних дій в умовах воєнного часу. Тверезо оцінивши політичну ситуацію московити відмовилися від реалізації задуманого. Більш того у серпні 1654 р. в Україну надійшло з Москви царське «жалування», це повинно було стати вагомим аргументом на користь союзу з московським монархом [5, с. 7].

Слід звернути увагу і на відмінність позицій української та російської сторін щодо ведення військових дій проти Польщі. Це зумовило чергове напруження в українсько-російських стосунках. Бойові операції союзників, що розпочалися в середині 1654 року на білоруських землях, створювали для української сторони сприятливі умови для продовження творення національної держави. Вперше в історії визвольної боротьби воєнні дії відбувалися поза межами України. Однак, саме на білоруських землях викристалізувались українсько-московські суперечності. Б. Хмельницький та козацька старшина вважали необхідним визволення всіх земель, населених українським етносом, розширення території козацької держави на білоруські землі [15, с. 135].

Уряд Олексія Михайловича був проти територіального зростання Гетьманщини. Цар наполягав на підпорядкуванні Москві усіх відвойованих у Польщі земель. Трагічними для населення Східного Поділля стали розбіжності в оцінках союзниками військово-стратегічної ситуації в регіоні. Це вплинуло на неузгодженість дій гетьмана з воєводами О.М. Трубецьким і В.Б. Шереметьєвим. Внаслідок військових дій, що відбувались в другій половині 1654 - на початку 1655 років призвели до жахливого спустошення Брацлавщини. Укладення угоди з Москвою спричинило важливе перегрупування сил у регіоні. Б. Хмельницький намагався зберегти союзницькі відносини з Кримом. Проте кримський хан Мехмед IV Гірей у жовтні 1654 р. вимагав розриву союзу з царем. На початку 1655 р. тридцятитисячна кримсько-татарська орда об'єдналася з польськими військами С. Потоцького для проведення спільної каральної операції проти українського населення на Поділлі [14, с. 296].

Підводячи підсумки першого року союзницьких відносин з Московським царством, Б. Хмельницький міг констатувати як позитивні, так і негативні наслідки підписання Переяславського договору. Очевидним був той факт, що головного результату – повного розгрому Речі Посполитої та визволення всіх українських земель досягнуто не було. За таких умов гетьман та козацька старшина починають пошуки нових союзників для розширення антипольської коаліції. В 1655 році розпочалась шведсько-польська війна. Успіхи шведів на півночі Польщі, приїзд в Україну посла короля Карла X Густава О.Ю. Торквата для узгодження часу ведення бойових дій проти «спільного ворога» 26 серпня 1654 р., відкривали сприятливі перспективи приєднання західноукраїнських

земель. Це були розцінено українським керівництвом як «початок нової ери» у військовому протистоянні з поляками [7, с. 733].

На тлі українсько-шведського зближення українсько-московські відносини з другої половини 1655 р. зазнають певного охолодження. Це зумовлено цілою низкою факторів. Зокрема, оголошення на початку вересня 1655 року нових царських титулів – «Великої, Малої та Білої Русі самодержець» [10, с. 78]. Нова титуляція царя мала важливе політичне значення. Вона штучно обмежувала територію «Малої Росії» землями Наддніпрянщини. Це також засвідчило наміри Москви підпорядкувати безпосередньо собі західноукраїнські та білоруські землі. В знак протесту 10 листопада 1655 р. Б. Хмельницький, незважаючи на спротив керівника російського війська В. Бутурліна, знімає облогу Львова.

На наш погляд, жваві українсько-шведські контакти спричинили ще більше охолодження союзницьких відносин Війська Запорозького з Москвою. Росія з тривогою спостерігала за посиленням позицій Швеції в Східній Європі. Саме тому царська адміністрація, незважаючи на особисті клопотання Богдана Хмельницького, передані Олексію Михайловичу, не пропустила до Чигирина шведського посланця Данила Калугера і відповідно до Стокгольма – Кіндрата Бурляя [7, с. 743].

Складні і трагічні наслідки військової кампанії літа 1654 - зими 1655 років продемонстрували неефективність українсько-російського договору.

Б. Хмельницький все більше усвідомлював необхідність проводити власний самостійницький політичний курс. Під час спільного з росіянами походу в Галичину влітку-восени 1655 року у гетьмана викликало невдоволення зневажливе ставлення московського воєводи В. Бутурліна до жителів Поділля і Галичини. Б. Хмельницький відхилив спробу В. Бутурліна взяти Львів штурмом [14, с. 296]. Гетьман на прохання львів'ян «шануючи людей благочестивих, ...вирішив не силувати боєм Львів і, взявши з міста викуп, рушив уже сам на Замостя» [10, с. 79].

Наприкінці 1655 - першій половині 1656 років Богдан Хмельницький обмінюється посольствами та проводить консультації з шведським і польським королями, кримським ханом, молдавським воєводою і трансільванським князем. Гетьман не узгоджує свої зовнішньополітичні дії з московським царем і не ставить до відома царський уряд про мотиви й характер дипломатичних стосунків з іншими державами.

Зміна векторів зовнішньополітичної діяльності гетьманського уряду визначалась значною мірою політикою Москви. Уряд Олексія Михайловича, занепокоєний воєнними успіхами шведів у Польщі, розпочав підготовку до війни з Карлом X Густавом. В квітні 1656 року до Варшави виїхав боярин Ф. Зиков. Він мав передати царську грамоту Яну II Казимиру й з'ясувати можливості досягнення перемир'я на московсько-польському театрі військових дій [5, с. 10].

У травні 1656 р. російський цар Олексій Михайлович оголосив Швеції війну. На початку літа московські війська розпочали наступ у Прибалтиці. Уряд Речі Посполитої, розуміючи неминучість капітуляції країни, прийняв московські мирні пропозиції. Наприкінці квітня 1656 р. у Москві підписано перемир'я між Олексієм Михайловичем і послом від Яна II Казимира Петром Галінським. На початку липня 1656 р. це перемир'я було підтверджене польським королем у Варшаві.

Реакція українського керівництва на повідомлення про наміри російського царя укласти перемир'я з поляками була різко негативною. Протягом літа Б. Хмельницький активно листувався з Москвою, переконуючи Олексія Михайловича та його оточення у помилковості обраного ними курсу. Гетьман застерігав царя, що після перемоги над шведами король і шляхта відмовляться від взятих зобов'язань. Однак аргументи Б. Хмельницького не переконали московський уряд. Більше того, українську делегацію, незважаючи на особисте прохання гетьмана до царя, не було допущено за стіл переговорів.

У відповідь на московсько-польські відносини Б. Хмельницький зміцнював контакти з шведським королем Карлом X Густавом і трансільванським князем Юрієм II Ракоці. Водночас гетьман готувався до спільного з росіянами походу на Польщу. Про це зазначалось в інструкції

Б. Хмельницького І. Скоробогатову та його товаришам у посольстві до Москви від 7 червня 1656 р. [16, с. 247].

Переговори у Вільно тривали протягом серпня-жовтня 1656 р. Українська делегація, на вимогу послів Речі Посполитої, не була допущена до участі у виробленні умов Віленського перемир'я. Запропоновані гетьманом Богданом Хмельницьким пропозиції були відкинуті. Остаточний текст угоди сторони підписали 24 жовтня 1656 р. Самійло Величко зазначав у своєму літописі, що «робилося найбільше для того, щоб Литва не відпала взагалі від Корони Польської в Московську державу». Однією з головних умов договору, на його думку, стала обіцянка польського короля Яна II Казимира про те, що «Річ Посполита прийме великого московського государя за електа Корони Польської, але цілком на королівство він зможе бути коронований аж після смерті теперішнього короля» [4, с. 196].

Вважаємо слушною думку В. Липинського який зазначав, що дії московського уряду суперечили найважливішим політичним інтересам Української держави. Москва ставала союзницею Варшави, а тому мілітарний союз з нею втрачав для Війська Запорозького будь-який зміст. Після Віленської угоди протекція царського уряду була не лише зайвою, але й небезпечною та шкідливою для українського державного будівництва. Тому пріоритетним напрямом гетьманської політики стає «унезалежнення» України від агресивних планів і дій Москви [11, с. 144-145].

Зазначимо, що В. Смолій і В. Степанков, більш стримані у своїх оцінках. Вони вважають, що Б. Хмельницький, розчарувався у політиці російського царя. Гетьман вносить суттєві корективи до зовнішньополітичного курсу Війська Запорозького. За таких умов у першій половині жовтня 1656 р. в Чигирині відбулися старшинські наради. На них бурхливо обговорювалося питання про зміну зовнішньо-політичної орієнтації Української держави [14, с. 299].

Загроза політичної ізоляції Війська Запорозького та ігнорування Москвою планів приєднання до козацької держави західноукраїнських земель змусили Гетьманат відкоригувати зовнішньополітичний курс. В його основу було покладено принцип надання пріоритетів союзам із вороже налаштованими до Польщі державами. В жовтні 1656 р. Б. Хмельницький підписав договір з Трансільванією, а в другій половині січня 1657 р. поновлює переговори зі Швецією.

Після віленського дипломатичного ляпасу Б. Хмельницький ігнорував результати московсько-польських переговорів. 10 січня 1657 р. він видав універсал про направлення козацького війська на допомогу трансільванському князю Юрію II Ракоці. Це суперечило польсько-російським віленським домовленостям про припинення бойових дій. Різким дисонансом з ними стало продовження переговорів з шведським королівством, вироблення попередніх домовленостей щодо підписання договору про дружбу із союзником Швеції – бранденбурзьким курфюрстом Фрідріхом Вільгельмом у червні 1657 р. Разом з тим, оцінюючи стан тогочасних українсько-московських відносин, не варто перебільшувати ступінь відчуження сторін. Не завершивши боротьби з Річчю Посполитою, не вибивши остаточно «всю Русь з неволі лядської» та не забезпечивши гарантій нейтралітету татар, не можна було звільнитись з московського ярма. Орієнтація українського керівництва на Швецію та Трансільванію, внаслідок, непослідовності та нещирості правителів цих країн не давала можливості реалізувати далекосяжні державотворчі плани гетьмана [7, с. 749-750].

В останні роки життя Б. Хмельницький прагнув переконати українську еліту у важливості національної державної ідеї і зміцнити владні структури козацької держави. Тенденція зміцнення гетьманської влади викристалізовується в ідею спадковості верховної влади в Україні. Старшинська рада у Корсуні в квітні 1657 р. з ініціативи Б. Хмельницького обирає його сина Юрія офіційним спадкоємцем. Таким чином, узаконивши передачу булави останньому після смерті батька. Водночас гетьман намагався легітимізувати зосередження влади династією Хмельницьких шляхом його визнання на міжнародному рівні.

Відсутність будь-яких юридично оформлених зобов'язань гетьманича Юрія Хмельницького щодо Росії вселяла козацькому уряду надію на можливість приведення правових норм українсько-московського союзу у відповідність з

фактичним станом речей, що мав місце у стосунках держав на середину 1657 р. Слід зазначити, що ратифікаційні акти угоди – Березневі статті не були широковідомими в Україні. Б. Хмельницький, незадоволений зробленими московськими урядовцями доповненнями, їх не оприлюднив. Гетьман не рахувався із взятими зобов'язаннями. Він йшов власним шляхом до скріплення своєї влади і держави [9, с. 179].

Гетьманський уряд не дотримувався жодної норми занотованої в 11 статтях від 21 березня 1654 р. Особливо ігнорувала козацька старшина положення, що торкались фінансових питань (пункти 1, 2, 4). Майже повністю не виконувались домовленості щодо обмеження гетьмана в зовнішньополітичній діяльності (пункт 5). Проігноровано було статтю і про шестидесятитисячний козацький реєстр, який підтверджувався і царською жалованою грамотою Війську Запорозькому від 27 березня. З вини російського уряду втратили силу домовленості про надання Україні військової допомоги в боротьбі з Польщею (пункти 7 і 8). Сподіваючись анулювати не вигідні для України обмеження її державного суверенітету та не бажаючи передчасно зв'язувати сини руки в стосунках з Москвою, Б. Хмельницький виступив проти прийняття Юрієм присяги на вірність цареві. Він запевнив Олексія Михайловича, що той неодмінно складе присягу, як тільки стане гетьманом України [5, с. 5].

Незалежна політика Б. Хмельницького викликала негативну реакцію московського уряду. Договірні принципи, зафіксовані у Березневих статтях, останній розцінював як початковий етап на шляху більш глибокої інтеграції України з Росією. У зв'язку з цим московський посол А. Матвєєв повідомив Б. Хмельницькому про наміри Олексія Михайловича зробити Київ своєю другою столицею. Збудувати там «малий царський двір», а також надіслати в українські міста царських воєвод [7, с. 718-719].

Зміна дипломатичної тональності московського уряду щодо України знайшла відображення і в матеріалах посольства Ф. Бутурліна (травень-липень 1657 р.). Претензії до Чигирин, висловлені царським послом, полягали у зволіканні із запровадженням в українських містах інституту царських воєвод. Не виконувались зобов'язання про надходження податків до царської скарбниці. Росіян дратувало захоплення козацьким військом білоруських земель. Гетьманський уряд відмовив у наданні земельних наділів у Києві московським стрільцям місцевого гарнізону. Юрія Хмельницького не було приведено до присяги царю.

1 червня 1657 р. в Україну прибув московський боярин І. Желябужський. Він мав не лише зібрати інформацію про стан справ у Війську Запорозькому. Йому було доручено вести таємну антигетьманську агітацію. Боярин вміло використовував міжстанові та соціальні суперечності, що набирали сили в українському суспільстві. Він активно пропагував третейські функції

російського царя в конфліктах, що розгорталися. Місія І. Желябужського увінчалася цілковитим успіхом. До Москви боярин надсилав інформацію про зростання антигетьманських і москвофільських настроїв у козацькому війську. Водночас, І. Желябужський доповідав про незадоволення рядових козаків і міщан діями гетьманського уряду на міжнародній арені, зокрема, його втручанням у трансільвансько-польські стосунки [17, с. 206].

Незважаючи на погіршення стану здоров'я, Б. Хмельницький наполегливо проводив політику, спрямовану на досягнення незалежності Української держави. Так, під час переговорів з Ф. Бутурліним він рішуче відхилив претензії московських представників, які завдавали шкоди інтересам України. Зокрема, на вимогу бояр розірвати союз із Швецією гетьман відповів відмовою. Крім того, у розмові з послами гетьман піддав гострій критиці зовнішньополітичну діяльність Москви при укладанні Віленського договору. У середині 1657 р. прорахунки Б. Хмельницького на міжнародній арені зумовили загострення ситуації на українських кордонах. Загострилась внутрішньополітична ситуація всередині країни. Диференціація суспільства та зростання впливу старшини, що відбувається на фоні ігнорування нею соціально-економічних інтересів селянства та рядового козацтва, спричиняють антигетьманські й антистаршинські виступи на Запорозжі [14, с. 303].

Вкрай небезпечна боротьба відбувалась і в середовищі козацької старшини, де утворилося дві партії. Партія очолювана генеральним писарем І. Виговським, виступала проти династичних планів гетьмана. Таким чином підсвідомо закладаючи міну сповільненої дії під конструкцію національної держави. За таких умов український гетьман змушений був пом'якшити свою позицію у стосунках з Московією. Прикладом вищесказаного може слугувати висловлений Б. Хмельницьким 10 червня 1657 рішучий протест проти чергових претензій Москви. Однак, вже через день гетьман не лише значно пом'якшив висловлювання, але доклав значних зусиль до того, щоб знівелювати попередні власні заяви [2, с. 48].

Незважаючи на складну ситуацію, в якій опинилась Україна, гетьман не відмовився від намірів добитися повної незалежності козацької держави. Український уряд продовжував проводити активну дипломатичну діяльність. В Москві покладали великі надії на чергові вибори гетьмана. Російський цар сподівався нав'язати українській стороні нові, менш вигідні для неї зобов'язання. В лютому 1657 р. уряд Олексія Михайловича, отримавши інформацію про хворобу Б. Хмельницького, доручив стольнику В. Кікіну дізнатись кого козаки хочуть вибрати гетьманом Війська Запорізького [6, с. 64].

Смерть Богдана Хмельницького 27 липня 1657 р. призвела до значного ослаблення гетьманської влади. Уряд Олексія Михайловича використав дану для реалізації своїх імперських амбіцій. Він дотримувався традиційної для

менталітету московських правителів доктрини «збирання руських земель». Росіяни вбачали у Переяславському договорі 1654 р. можливість приєднання раніше «втрачені» землі Давньоруської держави. Політична верхівка Московії намагались реанімувати міфологічні ідеї «Третього Риму», які стали основою імперської політики Кремля, щодо українських земель. Договірні норми 1654 р. розглядались як тимчасові. Москва плекала надію досягти в майбутньому їх перегляду виключно на свою користь.

Висновки. Українсько-російські відносини у 1654-1657 рр. сформувалися в умовах військового протистояння України і Польщі. Вони визначалися необхідністю гетьмана Б. Хмельницького знайти сильного і надійного військово-політичного союзника. Юридично закріплені у Березневих статтях 1654 р. дипломатичні взаємини не витримали перевірки на доброчесність. Російський уряд кардинально відмінно розглядав статус Війська Запорозького під царським протекторатом.

Російсько-польський Віленський договір 1656 р. став підтвердженням агресивної політики Московської держави щодо України. Жорсткий політичний курс російського царизму провокував загострення соціально-політичних суперечностей в українському суспільстві. Він став своєрідним каталізатором конфліктів у Війську Запорозькому та однією з важливих передумов доби Руїни.

Література:

1. Апанович О. М. Українсько-російський договір 1654 року. Міфи і реальність. К.: Варта, 1994. 25 с.
2. Борисенко В. Й. Московія уявна в планах і діях Б. Хмельницького і Московія реальна. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія № 6. Вип. 2 Історичні науки. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2005. С. 42 -50.
3. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 р./ НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 2005. 368 с.
4. Величко С. В. Літопис. Т.1. /Відп. ред. О. Мишанич. К.: Дніпро, 1991. 371 с.
5. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII - першої чверті XVIII ст. /НАН України, Інститут історії України. К., 1995. 70 с.
6. Горобець В. М. «Волимо царя східного...». Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. К.: Критика, 2007. 462 с.
7. Грушевський М. С. Історія України-Руси. К.: Наукова думка, 1997. Т.9 - Ч.2 760 с.
8. Кравченко В. Концепції Переяслав в українській історіографії. *Переяславська рада 1654 року (Історіографія та дослідження)* /Редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. / К.: Смолоскип, 2003. С. 463-523.
9. Крип'якевич І. П. Історія України. Львів: Світ, 1990. 519 с.
10. Літопис гадяцького полковника Граб'янки /Переклад із староукраїнської Р.Г. Іванченка. К.: Знання, 1992. 192 с.
11. Липинський В. Україна на переломі. 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. *Український історичний журнал*. 1992. № 2. С. 144-151.
12. Переяславська Рада: очима істориків, мовою документів. /Упоряд., авт. передм. О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. К.: Україна, 2003. 432 с.

13. Смолій В. А., Степанков В. С. Міра відповідальності. Переяславська Рада очима істориків, мовою документів. / Упоряд. та авт. передм.: О. І. Гуржій, Т. В. Чухліб. К.: Україна, 2003. С.331 - 352.

14. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

15. Степанков В. С. Богдан Хмельницький і проблеми державності України. *Український історичний журнал*. 1991. № 11. С. 127-139.

16. Федорук Я. О. Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття. К.: Києво-Могилянська академія, 2011. 623 с.

17. Яковлева Т. Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: причини і початок Руїни. К.: Основи, 1998. - 447 с.

References:

1. Apanovych O. M. (1994). *Ukrainsko-rosiiskyi dohovir 1654 roku. Mify i realnist* [Ukrainian-Russian treaty of 1654. Myths and reality]. Kyiv: Varta. 25 s. [in Ukrainian].

2. Borysenko V. Y. (2005). *Moskoviia uivna v planakh i diakh B. Khmelnytskoho i Moskovii realna*. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova [Muscovy is imaginary in the plans and actions of B. Khmelnytsky and Muscovy is real. Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov]. Serii № 6. Vyp. 2. Istorychni nauky. Kyiv: NPU imeni M. P. Drahomanova. S. 42 -50. [in Ukrainian].

3. Brekhunenko V. (2005). *Moskovska ekspansiia i Pereiaslavska rada 1654 p.* [Moscow expansion and the Pereiaslav Council of 1654]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t ukr. arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho. 368 s. [in Ukrainian].

4. Velychko S. V. (1991). *Літопис [Litopys] T.1*. Kyiv: Dnipro. 371 s. [in Ukrainian].

5. Horobets V. M. (1995). *Vid soiuzu do inkorporatsii: ukrainsko-rosiiski vidnosyny druhoi polovyny XVII - pershoi chverti XVIII st.* [From Union to Incorporation: Ukrainian-Russian Relations of the Second Half of the XVII - the First Quarter of the XVIII Century.]. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. 70 s. [in Ukrainian].

6. Horobets V. M. (2007). «Volymo tsaria skhidnoho...». *Ukrainskyi Hetmanat ta rosiiska dynastiia do i pislia Pereiaslava* ["We love the king of the east...". The Ukrainian Hetmanate and the Russian dynasty before and after Pereiaslav]. Kyiv: Krytyka. 462 s. [in Ukrainian].

7. Hrushevskiy M. S. (1997). *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus]. Kyiv: Naukova dumka. T.9. Ch. 2. 760 s. [in Ukrainian].

8. Kravchenko V. (2003). *Kontseptsii Pereiaslav v ukrainskii istoriohrafii. Pereiaslavska rada 1654 roku (Istoriografiia ta doslidzhennia)* [Concepts of Pereiaslav in Ukrainian Historiography / Pereiaslav Council of 1654 (Historiography and Research)]. Kyiv: Smoloskyp. S. 463-523. [in Ukrainian].

9. Krypiakevych I. P. (1990). *Istoriia Ukrainy* [History of Ukraine]. Lviv: Svit. 519 s. [in Ukrainian].

10. *Litopys hadiatskoho polkovnyka Hrab'ianky*. Pereklad iz staroukrainskoi R.H. Ivanchenka (1992). [Chronicle of Hadiach Colonel Grabyanka. Translated from Old Ukrainian by R.G. Ivanchenko]. Kyiv: Znannia. 192 s. [in Ukrainian].

11. Lypynskiy V. (1992). *Ukraina na perelomi. 1657–1659. Zamitky do istorii ukrainskoho derzhavnoho budivnytstva v XVII-im stolittii* [Ukraine is at a turning point. 1657–1659. Notes on the History of Ukrainian State Building in the XVII Century]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 2. S. 144-151. [in Ukrainian].

12. Hurzhii O. I., Chukhlib T. V. (2003). Pereiaslavska Rada: ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv [Pereyaslav Rada: through the eyes of historians, in the language of documents]. Kyiv: Ukraina. 432 s. [in Ukrainian].
13. Smolii V. A., Stepankov V. S. (2003). Mira vidpovidalnosti. Pereiaslavska Rada ochyma istorykiv, movoiu dokumentiv [Measure of responsibility. Pereyaslav Rada through the eyes of historians, in the language of documents]. Kyiv: Ukraina. S. 331 - 352. [in Ukrainian].
14. Smolii V. A., Stepankov V. S. (2009). Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648-1676 rr.) [The Ukrainian national revolution of the XVII century. (1648-1676)]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia». 447 s. [in Ukrainian].
15. Stepankov V. S. (1991). Bohdan Khmelnytskyi i problemy derzhavnosti Ukrainy [Bohdan Khmelnytskyi and the problems of statehood of Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* № 11. S. 127-139. [in Ukrainian].
16. Fedoruk Ya. O. (2011). Vilenskyi dohovir 1656 roku: Skhidnoievropeiska kryza i Ukraina u seredyni XVII stolittia [The Treaty of Vilnius of 1656: The Eastern European Crisis and Ukraine in the Middle of the XVII Century]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia. 623 s. [in Ukrainian].
17. Yakovleva T. (1998). Hetmanshchyna v druhii polovyni 50-kh rokiv XVII stolittia: prychyny i pochatok Ruiny [Hetmanate in the second half of the 50s of the XVII century: causes and the beginning of the Ruin]. Kyiv: Osnovy. 447 s. [in Ukrainian].

УДК 001(09)-055.2:94(477)''19''

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-452-467](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-452-467)

Вороніна Марина Сергіївна кандидатка історичних наук, доцентка кафедри української філології та історії, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-7533-7463>

ПРИХОДЬКО АНТОНІНА ФЕДОРІВНА – ВИДАТНА УКРАЇНСЬКА НАУКОВИЦЯ (1906-1995 РР.).

Анотація. Громадські феміністичні організації або з гендерної рівності встановили 11 лютого як «День жінок і дівчат в науці», але до широкої аудиторії – це все буде доходити вкрай спорадично. Головний фундамент знань із основних галузей науки закладається саме в шкільні роки, саме вони найчастіше відкладаються в підсвідомість майбутньої дорослої людини. І на жаль, саме тоді формуються основні гендерні стереотипи. Тому найбільшими популяризаторами фізики є шкільні підручники, де не знайшлося місця Приходько Антоніні Федорівні, хоча один із авторів був її учнем (В.Г.Бар'яхтар). Вона визначалася щодо професії у дуже контroversійні часи. Законодавчо гендерних перепон вже не було, освітній рівень більшості абітурієнтів був жахливий, тому її рівень дозволив не тільки вступити а й невдовзі працевлаштуватися відповідно профілю навчання. Утім, саме освіченість викликала підозри щодо соціального походження, яке постійно треба було доводити в автобіографіях, репресії 1930-х років викошували найближче оточення, можливо, саме гендер і був тим рятівним колом.

Вже у 1943 році А. Ф. Прихотько захистила дисертацію на отримання доктора фізико-математичних наук, ставши першою жінкою доктором фізикоматематичних наук у Радянському Союзі. У 1948 році – обрана членкою-кореспонденткою АН УРСР, 1964 році – академчиною АН УРСР . Її дисертація стала на той час енциклопедією з низькотемпературної спектроскопії твердого тіла. Упродовж багатьох років у відділі А.Ф.Прихотько спільно з науковцями Інституту нейрохірургії активно проводилися роботи щодо створення спеціальних приладів для кріобіології та кріохірургії. Ці прилади були відзначені нагородами виставок і запатентовані в США та Великобританії. Разом із організаціями співвиконавцями було створено та впроваджено нові кріогенні прилади, за допомогою яких проведено велику кількість онкологічних та інших операцій. Наукова школа Антоніни Федорівни продовжує плідно діяти і активно розвиватись, створюючи нові розгалуження і розширюючи сферу творчої діяльності в нових напрямках. Але ж скільки їй та, навіть, її наступникам ще

доводилося долати гендерні стереотипи в науці, а також власні, скільки «зламалося» на цьому шляху.

Ключові слова: фізикиня, гендерний, історія, фемінізм, науковиця.

Voronina Maryna Serhiivna, PhD in History, Associate Professor of the Department of Ukrainian Philology and History at Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-7533-7463>

PRYKHODKO ANTONINA FEDORIVNA – A DISTINGUISHED UKRAINIAN SCIENTIST (1906–1995).

Abstract. Public feminist and gender-equality organizations established 11 February as the “International Day of Women and Girls in Science”, yet it still reaches wide audiences only sporadically. The main foundation of knowledge in key scientific fields is laid during school years, and it is these early impressions that often remain in the subconscious of future adults. Unfortunately, this is also the time when core gender stereotypes are formed. Therefore, school textbooks are the most influential promoters of physics, yet they did not find room for her, although one of their authors was her student (Bar’iakhtar V.H.).

Antonina Fedorivna Prykhodko chose her profession in highly controversial times. Legally, there were no gender barriers anymore, while the educational level of most applicants was extremely low. Her level of preparation allowed her not only to enroll but also to soon obtain work in her field. However, her education itself aroused suspicion about her social origin, which she had to constantly justify in autobiographies. The repressions of the 1930s decimated her closest circle, and it is possible that her gender became a kind of life-saving factor.

Already in 1943, A. F. Prykhodko defended her doctoral dissertation in physics and mathematics, becoming the first woman Doctor of Physical and Mathematical Sciences in the Soviet Union. In 1948, she was elected Corresponding Member of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, and in 1964 – Full Member (Academician) of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR. Her dissertation became, in effect, an encyclopedia of low-temperature solid-state spectroscopy.

For many years, in Prykhodko’s department, in cooperation with researchers of the Institute of Neurosurgery, intensive work was conducted to create special equipment for cryobiology and cryosurgery. These devices received awards at exhibitions and were patented in the United States and the United Kingdom. Together with partner organizations, new cryogenic instruments were developed and implemented, enabling a large number of oncological and other operations.

The scientific school of Antonina Fedorivna continues to work productively and actively develops, forming new branches and expanding the scope of creative activity

in new directions. Yet she and even her successors had to overcome numerous gender stereotypes in science – including their own. Many broke” along this path.

Keywords: female physicist, gender, history, feminism, woman scientist.

Постановка проблеми. Словосполучення «історія фізики» в основному викликає асоціацію з чоловіками, зрідка впливає образ Марії Склодовської-Кюрі як виключення, що лише підтверджує правило, а вітчизняна історія фізики – вже без виключень. Досі можна зустріти зневажливе ставлення до дівчат/жінок, що займаються фізикою, не говорячи вже про використання фемінітиву «фізикиня». Але в такому разі нащо ми змушуємо вивчати школярів фізику в школі, чому не з’явилося гендерного обмеження щодо вступу абітурієнток на спеціальності з обов’язковим вивченням фізики, як це відбувалося з військовими та деякими цивільними професіями з хрущовських часів і тільки події 2014 р. почали відновлювати справжню гендерну рівність у спеціальній освіті та професіях. 25 серпня 2020 року міністр економіки Ігор Петрашко підписав наказ «Про затвердження зміни №9 до національного класифікатора» від 18.08.2020, яким дозволив за бажанням використовувати фемінітиви, документ оприлюднений на сайті Мінекономіки [19]. Більше того, з 25 березня 2025 року урядом був затверджений операційний план з реалізації Стратегії впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р. [24] Таким чином, у нас сьогодні вже є термін «фізикиня» і виникає питання: а чи багато жінок ми можемо так назвати, тим більше записати до «трудової книжки» саме так?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні вітчизняна історіографія ще не має ґрунтовних гендерно сегрегованих досліджень з історії успіхів фізикинь і навіть із історії вкладу в науку конкретної особистості жіночої статі. Якщо проаналізувати статистичні дані тільки однієї спеціалізованої ради в Головній астрономічній обсерваторії (ГАО) за час існування, з 1976 р. по 1991 р., відбулось всього 2 захисти докторських дисертацій жінками. А от за часів незалежності ситуація дещо покращилась: майже кожна п’ята з дисертантів – жінка. Зважаючи на те, що скорочується загальна кількість захистів, можна передбачити, що вже в 2020 році кількість жінок, які захистили докторську дисертацію в спеціалізованій вченій раді ГАО, буде перевищувати кількість чоловіків [1, с. 59]. І це просто трохи більше ста років як жінки отримали рівний доступ до освіти всіх ступенів, не зважаючи на всілякі «скляні стелі» та «липкі підлоги». Якщо аналізувати освітній напрям, то одним і з перших, хто зосередився на цій проблематиці вже в незалежній Україні був М.В.Головко, який присвятив даній тематиці статті, такі як «Використання матеріалів з історії вітчизняної науки при вивченні фізики та астрономії» (1998.) [10] важливу роль відіграла монографія Юлії Сергіївни Овчаренко «Історія кріофізики в Україні» (2019) [21], де комплексно розкрита історія розвитку напрямку вже в фізиці, яким займалася А.Ф. Прихотько.

Мета статті – популяризація видатної фізикині України заради досягнення гендерної рівності та безпосередньої актуалізації даної професії.

Виклад основного матеріалу. На чотири підручника з фізики, які вже мали декілька перевидань, єдине жіноче фото – це М. Склодовська-Кюрі в 9 класі, решта чоловічі, хоча іноді жодного відношення до теми параграфа не мають. [25-28]. Тобто школярі та школярки підсвідомо сприймають професію фізика як суто чоловічу: бо фактично за всю «історію» була лише одна фізикиня й то в позаминулому столітті.

Утім, М. Склодовську-Кюрі, формально, ми як і Польща «втратили»: бо як до Варшавського так і до університетів та інститутів всієї Російської імперії жінкам вступати було не дозволено, лише в революційні 1905 – 1907 рр. змогли вступати на загальних умовах, а потім знов лише до гендерно-сегрегованих Вищих жіночих курсів та Вищих жіночих політехнічних курсів [4]. Тобто всі біографи Марії Склодовської-Кюрі згадують про бідність родини, що сестри по черзі працювали заради оплати навчання одна одною [14, с. 56], але як піддані держави і без мовних бар'єрів (бо навчання велось виключно російською) економною пропозицією російських ЗВО вони не могли скористатися саме через гендерну дискримінацію, [14, с. 114-115]. У сусідній Австро-Угорщині двері закладів вищої освіти перед жінками відкрилися в ХХ столітті, коли вона вже почала викладати фізику в Севрі, де готували вчителів (до речі, перед цим їй відмовили у посаді з дипломом Сорбони саме через гендер на теренах Російської імперії [14, с. 157]. Проте, на сьогодні в різноманітних варіантах її біографії з гордістю згадують, що «...в липні 1912 р. Склодовська-Кюрі відвідала... «Львівську політехніку». Тут нею була прочитана лекція. Вчена Рада Політехніки удостоїла її звання почесного доктора технічних наук. Її ім'я увіковічено на почесній дошці докторів honoris causa Львівської політехніки. В листі, датованому 1922 р., Склодовська-Кюрі повідомляє про можливість сприяння через Лігу Націй надання фінансової допомоги Політехніці...вона також допомагала в організації стажувань перспективних учених Львова в провідних європейських наукових установах» [17-18]. Таким чином, українська інституція намагається хоч якось притулитися до світової науки, продемонструвати свою причетність до відкриттів.

Внесок українських саме фізикинь в науку також значний, символічним доказом тому є «статистика» в бібліографічному нарисі до Міжнародного дня жінок і дівчаток у науці: з семи жінок-вчених – дві фізикині А. Ф. Прихотько та О.І. Казимирчак-Полонська[2, с. 7-9, 8-10]. Але в загальних виданнях все по-іншому: їх відсутність на сторінках біографічних видань, і подібний підхід демонструють вступні статті в підручниках з фізики навіть для педагогічних ЗВО. Іноді доходить до абсурду: не тільки не виокремлюють фізикинь, особливо, коли мова йде про гендерно-нейтральне прізвище, але й ще вказується

помилковий ініціал «по-батькові». Наприклад, П.П. Чолпан такий текст опублікував: «Українськими вченими, які плідно працювали на науковій ниві і брали участь в організації наукових досліджень за радянських часів й працюють у роки незалежності України, є такі фізики:... А. М. Прихотько» [5], хоча насправді – це Антоніна Федорівна Прихотько і тільки завдяки контексту і певному знанні історії фізики та наукових шкіл про це можна було здогадатися. Але, якщо не нею пишатися – першою жінкою докторкою фізико-математичних наук у всьому СРСР, то ким?

Антоніна Федорівна Прихотько народилась 26 квітня 1906 року в місті П'ятигорськ. За даними особового листка в міщанській родині, де батько працював службовцем. Партиїних не було в родині та й сама не була ні в комсомолі, ні в комуністичній партії. Наскільки можна довіряти автобіографічним даним про походження, то тут більше питань ніж відповідей, бо конструювання автобіографії – це мистецтво, яким мала оволодіти нова радянська людина, якщо прагнула не просто вижити, а й зробити кар'єру. М.Т Шпак відмічав: «У молодості її вабили гори, кінний спорт, вона багато читає, любить детективи, музику, грає на фортепіано, її нотна бібліотека не поступається науковій» [29, с. 106]. Увесь цей перелік підтверджує непролетарське походження.

В 17 років вона вступила до технічного інституту, тільки одне це нашттовхує на гіпотезу про добрий матеріальний стан, а головне – добру середню освіту, без гімназійного етапу точно не обійшлося. Судячи з біографічних даних її рідного брата Прихотько Геннадія Федоровича (1913-1965 рр.), у 1913 році родина все ще перебувала в П'ятигорську, коли вони переїхали до Петрограду поки не відомо, але на момент її вступу до вищого учбового закладу йому було тільки 10 років, в 1937 році він вступає до Харківського гідрометеорологічного інституту, тобто в тому ж місті, де вже на той момент жила та працювала Антоніна Федорівна, можливо й батьки переїхали (втім про них відомостей немає), тому, можливо, був у неї на утриманні. [22].

Припущення щодо рівня освіти відповідають історичному контексту тих буремних часів, як зазначалося у спогадах про стиль навчання її керівника. У Харкові на фізико-механічному факультеті Механіко-машинобудівного інституту І.В.Обреїмов читав курс загальної фізики. Він був організатором цього вишу та першим деканом фізико-механічного факультету. Ось як згадує про той час один із учнів І.В. кандидат фізико-математичних наук А.А. Явнелъ: «...серед нас були деякі і старші 18 років, особливо виділялися кілька чоловіків і одна жінка, що прийшли з виробництва «парттисячники», прийняті до інституту поза конкурсом (7 осіб на одне місце). Представившись, І.В. попросив узяти чистий аркуш паперу, у якому зверху написати прізвище. Після цього він підійшов до дошки і сказав, що він швидко писатиме і стиратиме основні алгебраїчні

формули, а ми повинні встигнути на своїх листках написати їхню розшифровку. І тут одразу з'являлися і зникали: $(a+b)^2$, $a^2 - b^2$ і т.д. Після чого він зібрав листки і виявив, що на деяких з них крім прізвищ, нічого не виявилось. І.В. одразу зачитав ці прізвища та заявив, що зазначені студенти на фізику вчитися не будуть. До них потрапили і наші «парттисячники»... За п'ять років через нашу групу пройшли 64 особи, з яких закінчили інститут лише 8». [16] Наврядчи, за декілька років до цього в Петрограді він якось по іншому себе поводив, та й Антоніна Федорівна точно була не зі льготного контингенту.

У 1918 році в Петрограді відкрито три інститути: Державний оптичний інститут (академік Д. С. Рождественський) (далі ДОІ), Інститут рентгенології та радіології (професор М. І. Неменов, Фізико-технічний інститут (академік А. Ф. Йоффе), в Москві: Фізична лабораторія Російської академії наук (академік П. П. Лазарєв) і Центральний аерогідродинамічний інститут (член-кореспондент М. Є. Жуковський) [11]. У 1919 році для забезпечення інститутів науковими кадрами в Петроградському політехнічному інституті організований фізико-механічний факультет [6,7]. Так з ініціативи А. Ф. Йоффе вперше в СРСР закладена база комплексу «науковий інститут – вищий навчальний заклад» [21, с. 58-59]

Свій творчий шлях у велику науку Антоніна Федорівна почала ще зі студентської лави саме в Петроградському політехнічному інституті (з 1924 року Ленінградському політехнічному інституті імені М.І.Калініна) на фізико-механічному факультеті, до якого вступила в 1923 році та закінчила в 1929, але справжні дослідження почалися в Петроградському фізико-технічному інституті (далі ЛФТІ), де вона почала підпрацьовувати ще на третьому курсі. Тобто на четвертий рік існування системи А. Ф. Йоффе, яка мала реальне втілення. А це, насправді, багато про що свідчило, оскільки І.В. Обреїмов, який очолював його був не просто вимогливим, а як згадували сучасники: «Ставлення до співробітників та аспірантів у І.В. було своєрідним. Дехто просто його боявся і не наважувався поступати до нього на роботу. Причиною страху були незвичність спілкування І.В. зі співробітниками та висока вимогливість у виконанні його правил. Спочатку після появи нового співробітника чи аспіранта І.В. його не помічав. У І.В. було правило – нехай спершу виявить себе, тоді можна вирішити, чи варто ним займатися.» [16].

Наприкінці 20-х років ХХ ст. І. В. Обреїмов, який займався фізикою кристалів в ЛФТІ, висловив думку, що зміна кольору кристалів під час охолодження їх є наслідком звуження смуг поглинання. Його дослід із кристалом азобензолу, охолодженим до 4 К, спектр поглинання якого виявився справді лінійчастим, підтвердив передбачення. У 1929 році у спільних дослідях І. В. Обреїмова з А. Ф. Прихотько виявлено аналогічний ефект на тонких монокристалічних плівках нафталіну, спектр якого при 78 К складався з багатьох вузьких смуг. Ці роботи стали піонерськими в дослідженні спектрів кристалів під

впливом низьких температур та визначили напрям подальших досліджень А.Ф. Прихотько [21, с. 113].

Згодом Антоніна Федорівна зазначала декілька подробиць з історії кріоспектроскопії кристалів. За її словами, І.В.Обреїмов зацікавився явищем зміни кольору кристалів при їх охолодженні рідким повітрям ще на початку 20-х років. Дані про звуження смуг поглинання та власні спостереження призвели до думки про необхідність дослідження спектрів поглинання кристалів. Оскільки Д.С.Рожественський у ДОІ відверто не підтримував цю ідею, довелося проводити досліди в інституті у А.Ф.Іоффе, який хоча спектроскопію теж не дуже шанував і називав її зоологією, проте працювати не заважав. Результати були опубліковані у статті «Про спектри поглинання кристалів», поміщеній у вересневому номері «Журналу Російського фізико-хімічного товариства» за 1927р. Розрахунок набору частот коливань показав ряд рівновіддалених ліній, здатних поширюватися при кімнатній температурі до безперервного спектру. Так було закладено основи підходу до аналізу спектрів твердих тіл. Серед кристалів були такі, охолодження яких призводило до змін спектра. Припустили, що їм охолодження до -180° недостатньо. Тоді Іван Васильович організовує спільну роботу з Лейденською лабораторією Камерлінг-Оннеса (директором лабораторії був В.І.Де-Гааз), єдиною у світі, яка допускає до роботи з рідким воднем та гелієм іноземних учених. Робота в Лейдені підтвердила правоту пророцтв І.В.Обреїмова. Звуження смуг при охолодженні, що виявилось ще яскравіше, було безперечним відкриттям того часу і отримало визнання фізиків [16].

Для децентралізації науки в СРСР було прийнято рішення про організацію наукових центрів і, зокрема, великих фізичних центрів у провінції в організованому порядку, тому що до початку ХХ ст. було всього два центри фізичної науки – Ленінград (нині СанктПетербург) і Москва. У 1928 році А. Ф. Йоффе прийнято рішення виділити з Ленінградського Фізико-технічного інституту (ЛФТІ) такі ж інститути для Томська, Харкова, Дніпропетровська (нині Дніпро) та Свердловська (нині Єкатеринбург) [21, с. 58-59]. 21 липня 1928 р. з ініціативи А.Ф. Йоффе ВРНГ СРСР ухвалив рішення про організацію в Харкові (тодішній столиці України) Українського фізико-технічного інституту (УФТІ) на базі Державної фізико-технічної лабораторії, якою на той час керував професор Д.О. Рожанський. На нараді НТУ ВРНГ та Головнауки було обрано оргбюро на чолі з професором Обреїмовим, який тоді був заступником директора ЛФТІ. У складі оргбюро були харківські професори: Д.С.Штейнберг, А.В.Желиховський, Д.А.Рожанський, М.Ф.Перевозський, а також представники НТУ ВРНГ та Головнауки. У середовищі ЛФТІ згуртувалася група талановитих науковців, які вирішили пов'язати свою наукову долю з УФТІ: К.Д. Синельников, А.К. Вальтер, Н.А. Діамантів, А.Ф. Прихотько, В.С. Горський, В. Гей, Г.Д. Латишев, В. Волейко,

П.І. Стрельников, О.І. Лейпунський (заступник І.В.), Л.В. Розенкевич, Г. Горовиць. У становленні УФТІ взяли участь В.А. Фок, Л.Д. Ландау, П.С. Еренфест [16]. Як бачимо, вона була єдиною жінкою, втім у цій групі був її чоловік Олександр Ілліч Лейпунський (1903 – 1972), який ще в 1934 р. без захисту отримав ступінь доктора фізико-математичних наук, але його сфера наукових інтересів була в ядерній фізиці, тому в подальшому співпрацював із І.Курчатовим [23]. Інститут Червоної професури тоді дозволяв навіть без жодної опублікованої статі отримувати таку ступінь, якщо підходящі пункти біографії, хоча, іноді ті, хто там навчався не завжди навіть мали за плечима вищу освіту.

У 1930 році А.Ф. Прихотько переведена до Харкова на посаду асистента. Важливо зазначити, що 9 травня 1930 року вона народила дочку Лейпунську Ніну Олександрівну майбутню видатну археологиню, дослідницю Ольвії [15], тобто переїзд був у край екстримальним, який, утім, не злякав ні її, ні керівництво! Як зазначав Ю.С.Овчаренко: «Фізика низьких температур – наука ХХ ст. Перші десятиріччя ХХ ст. ця наука не виходила за межі лабораторних досліджень. Лише обмежене коло спеціалістів-ентузіастів займалися дослідженнями в галузі кріофізики. Передумовами зародження цього напрямку науки є період до 30-х років ХХ ст., коли у світі діяла лише одна кріогенна лабораторія у Лейденському університеті.» [21, с. 8] Пізніше починають розгортатися експериментальні та наукові роботи у новій галузі досліджень, кріогенні лабораторії відкриваються у Англії, Німеччині та СРСР. Роботи з низькотемпературної спектроскопії молекулярних кристалів, початі в кінці 20-х років ХХ століття академіком АН СРСР І.В. Обреїмовим (першим директором УФТІ), привели до необхідності створення спеціалізованого обладнання для цієї мети (кріостатів) [20, с. 2]. Роботи вчених інституту були спрямовані як у напрямку експериментальних досліджень, так і розробки техніки, яка була потрібна у різних галузях народного господарства країни. Ця єдність фундаментальних й прикладних досліджень залишається характерною для інституту і нині. І.В.Обреїмов і А.Ф. Прихотько в кріогенній лабораторії УФТІ першими в країні провели широке систематичне дослідження спектрів різних органічних кристалів. «У 1932 році вони виявили лінійчатий спектр кристалів нафталіну при 78 К» [29, с. 105]. Саме в УФТІ Антоніна Федорівна здійснила спектральне дослідження кристалів кисню, метану, аміаку та ін. За 1930-1932 роки були отримані такі результати: вивчена природа пластичної деформації у твердих тілах та сплавах, досліджено спектри твердих речовин за низьких температур, коли речовини мають обмежений ступінь свободи та спектри спрощуються (І.В.Обреїмов, А.Ф.Прихотько).

Як згадував найстаріший співробітник УФТІ Р.І.Гарбер: «Інститут постійно підтримував зв'язок із зарубіжними вченими. За 1931-1932 роки проведено чотири конференції за участю вчених із Англії, Голландії, Швейцарії, Данії та

США. У 1932 році було створено журнал «Радянська фізика» німецькою, англійською, французькою та російською мовами. Мета видання – ознайомлення зарубіжних учених із роботами радянських фізиків. Російською мовою мало хто володів за кордоном, і на роботи радянських фізиків, зазвичай, не посилалися. Це завдавало шкоди пріоритету радянської країни. Перший номер журналу «Радянська фізика» вийшов у січні 1932 року. До 1938 року, коли вийшло 73 номери з більш ніж 700 оригінальних статей, виникли труднощі з цензурою [24]. Видання було припинено з оголошенням для передплатників в останньому номері, яке свідчило, що за минулі роки іноземні фізики достатньо ознайомилися з роботами радянських фізиків, багато хто опанував російську мову, а інші можуть налагодити у себе переклад публікацій, що їх цікавлять, з російських видань, де публікуються всі роботи радянських фізиків. Про українську, взалі, не згадувалось навіть попри політику коренізації.

Протягом 1930 – 1935 років разом із О.І. Обреїмовим у Харкові А.Ф. Прихотько успішно провела низькотемпературні дослідження різноманітних органічних і неорганічних кристалів, в тому числі кріокристалів – речовин, що кристалізуються лише при дуже низьких температурах. Приміром, академік Г. Ландсберг вважав, що «І. У. Обреїмовим разом з А. Ф. Прихотько було розроблено інтерферометричний метод дослідження показника заломлення при низьких температурах, для чого довелося сконструювати та побудувати оригінальний інтерферометр жаменівського типу, пристосований до роботи в умовах глибокого охолодження. Це цікаве методичне досягнення дозволило отримати важливі результати, що стосуються дії світла в кристалах при низьких температурах [20, с. 10]. Суттєвим фактором, який безперечно ускладнив дослідницький процес стала заміна директора УФТІ в 1934 році на С.А. Давидовича, який не знайшов спільної мови з колективом, проте не погребував написати до Харківського управління НКВС, в результаті були арештовані у червні 1938 року О.І. Обреїмов разом із іншими фізиками УФТІну: Л. Ландау, Л.В. Шубніковим, О.І. Лейпунським, О. М. Трапезніковою та ін. [13]. Як згодом зазначав І.В. Обреїмов у своєму листі від 26 квітня 1940 року до С.І. Вавілова: «У мене залишилася в Харкові сильна група учнів, які і за моєї відсутності зможуть далі розвивати ці роботи», серед яких була згадана і А.Ф. Прихотько [20]. У другій половині 1930 – 1940 років вона вперше показала, що структура спектрів поглинання молекулярного кристала відрізняється від структури спектра ізольованої молекули наявністю додаткових смуг, які вона назвала кристалічними. Згодом ці смуги були інтерпретовані як прояв особливого стану електронних збуджень кристалів екситонів.

З 1941 року Антоніна Федорівна працювала в УФТІ на посаді старшого наукового співробітника. Підтвердженням великого наукового потенціалу та цікавим фактом з біографії видатної дослідниці є те, що звання кандидата фізико-

математичних наук їй також присвоєно без захисту кандидатської дисертації [21, с. 116]. Втім, як раніше зазначалося система вимог для отримання наукових ступенів тільки формувалася й скоріше носила заохочувальний характер. До того ж молох репресій 1930-х років суттєво прорідив ті нечисленні наукові школи, які вдалося створити за півтора десятиліття нової влади. Вже у 1943 році А. Ф. Прихотько захистила (а не просто отримала) дисертацію на отримання доктора фізико-математичних наук, ставши першою жінкою доктором фізико-математичних наук у Радянському Союзі. Забігаючи наперед, слід зазначити, що у 1948 році – обрана член-кореспонденткою АН УРСР, 1964 році – академичною АН УРСР. Її дисертація стала на той час енциклопедією з низькотемпературної спектроскопії твердого тіла.

Таким чином, перед нами постає доволі непересічна особистість, якій пощастило отримати не лише добру базову освіту, але й не потрапити під класові обмеження і в часи карколамних репресій не просто вціліти, а й не втратити людської подобу, бо немає жодних натяків про її негідну поведінку й щодо чоловіка, й щодо колег та вчителя. Хоча їй наврядчи вдалося уникнути спроб вербування та й вступ до партійних лав, безперечно міг гарантувати краще просування кар'єрною дробиною, але вона змогла «пройти поміж крапель» і залишитися науковицею.

У роки Другої світової війни Академія наук УРСР була евакуйована до Уфи, де Антоніна Федорівна очолювала лабораторію в Інституті фізичної хімії, в якій проводили важливі роботи для потреб фронту. [12, с. 7].

Після драматичної зміни складу співробітників УФТІ розширюється, центр української фізики переміщується до Києва. У 1944 році А. Ф. Прихотько починає працювати у Київському інституті фізики АН УРСР на посаді завідувачки відділом фізики кристалів. На зміну приходять нові вчені, але зв'язок із лабораторією Івана Васильовича Обреїмова постійно підтримується. Тривають спільні з А.Ф. Прихотько та її співробітниками роботи з вимірювання показника заломлення та дисперсії органічних кристалів. У новоствореному Інституті фізики АН УРСР у Києві Обреїмов консультує та відновлює нову спектральну лабораторію, допомагає у доставці та налагодженні оптичного обладнання [16]. Тут вперше в світі були закладені також основи сучасного кріостатобудування і відповідних вимірювальних систем для спектральних та інших досліджень. Уперше був налагоджений випуск металевих оптичних кріостатів для азотних, водневих і гелієвих температур.

З ініціативи А. Ф. Прихотько в Інституті фізики АН УРСР в 1940 – 1950-х роках була створена друга в Україні і третя в Радянському Союзі кріогенна лабораторія, яка довгий час (після реконструкції і розширення) служила базою для низькотемпературних робіт ряду наукових закладів м.Києва. Кріогенна лабораторія та розвинута техніка низькотемпературних спектральних досліджень молекулярних кристалів продовжували розпочате в Харкові.

Однією з перших робіт А. Ф. Прихотько в Інституті фізики стало дослідження спектрів надтонких монокристалів нафталіну, охолоджуваних до температури рідкого водню. У 1948 році О. С. Давидовим цей результат покладено в основу теорії поглинання світла кристалами, закладено принципово новий підхід до розуміння кристалічних спектрів. Резонансне екситонне розщеплення набуло назви «давидовського розщеплення» і зареєстроване у 1966 році як відкриття [21, с. 117-118].

Перші кріостати, з якими працювали фізики, були скляні з рядом недоліків – вони були крихкими і ненадійними в експлуатації, могли працювати тільки з рідким азотом. Тому було необхідно створити тип кріостатів, вільних від перерахованих недоліків і здатних працювати надійно з різними кріоагентами. У той час в основу розгляду спектрів кристалів було покладено так звану модель орієнтованого газу, згідно з якою молекулярний кристал уявлявся як структура упорядкованих, орієнтованих певним чином невзаємодіючих молекул. У 1949 році була здійснена спроба заміни скляного дослідницького дьюара на металічний. Перший спомин щодо застосування такого кріостата знаходимо у статті І.В. Обреїмова і А.Ф. Прихотько у ювілейному збірнику, присвяченому 70-річчю О.І.Іоффе, 1950 року, в якій описано азотний металічний кріостат із вбудованим інтерферометром Жамена.

Для втілення ідей фізиків-експериментаторів у металеву конструкцію за дорученням О.Ф. Прихотько в експериментальній виробничій майстерні ІФ АН УРСР був створений технічний відділ, конструктори якого Л.І.Бородіна та інші займалися розробкою конструкції кріостатів з 1954 по 1968 роки.

У 1953 році академік Г.Ландсберг у відгуку про наукову діяльність І.В. Обреїмова також зазначав: «Протягом ряду років І. В. Обреїмовим разом з тими, хто виріс під його керівництвом співробітниками, з яких на першому місці стоїть А. Ф. Прихотько (нині член-кореспондент Академії наук УРСР), були опубліковані досить змістовні дослідження щодо спектрів поглинання та люмінесценції численних органічних кристалів за низьких температур (до 20° К).» [20, с. 9]. На думку Ю.О. Храмова, вона у 1950-1960 роки створила наукову школу: «Цьому сприяли її особисті якості як вченого, вчителя і людини. Її відзначали талант фізика-експериментатора, тонка інтуїція, сильний характер, цілеспрямованість, велика ерудиція та різноманітність інтересів, бачення людей і їх можливостей, висока культура». [29, с. 106] Під керівництвом А.Ф. Прихотько в Інституті фізики з 1965 по 1970 роки було проведено великий цикл експериментальних робіт, який охоплює різні аспекти взаємодії не металевих кристалів зі світлом: поглинання, відбиття, люмінесценція, дисперсія тощо.

Антоніна Федорівна в 1965 році організувала Всесоюзний семінар «Екситони в кристалах», що збирався щорічно до 1987 року. Семінар сприяв

об'єднанню вчених різних республік СРСР, які проводили дослідження екситонів у молекулярних та напівпровідникових кристалах і були справжньою школою для наукової молоді. Пізніше вона організувала Республіканський семінар «Кріокристали»; в Інституті фізики також керувала об'єднаним семінаром всіх «твердотільних» відділів, а протягом 1965 – 1970 років успішно очолювала Інститут фізики УРСР. У процесі виконання спектральних досліджень з'явилися нові напрями, які успішно розвиваються і сьогодні. Вони стосуються не лише молекулярних кристалів, а й напівпровідників, антиферромагнетиків та ін. З ініціативи Антоніни Федорівни в Інституті фізики були створені нові відділи і лабораторії, які очолили її учні: академіки НАН України М.С. Бродін і М.Т. Шпак, професор В.Л. Броуде та інші. Від 1963 року за підтримки А.Ф. Прихотько в Інституті фізики розпочалися дослідження впливу інтенсивного лазерного випромінювання на оптичні властивості діелектриків, напівпровідників і розчини барвників, що поклало початок розвитку нового напрямку – нелінійної оптики різних середовищ. Були вперше створені лазери з перебудовою довжини хвиль генерації (професор В.Л. Броуде, член кореспондент НАН України М.С. Соскін).

За теоретичні й експериментальні дослідження екситонів у кристалах О. С. Давидов, А. Ф. Прихотько, В. Л. Броуде, Е. Й. Рашба, М. С. Бродін, А. Ф. Любченко у 1966 році удостоєні Ленінської премії. Нині екситонні уявлення широко використовуються в хімії, біології, розвитку мікроелектроніки та ін. [21, с. 119-120]

Антоніна Федорівна активно сприяла розвитку нових методик дослідження кристалів – високочастотної спектроскопії при низьких температурах, рентгеноструктурного аналізу кристалів, лазерної швидкісної оптики, високотемпературної надпровідності, кріобіології та кріомедицини. Упродовж багатьох років у відділі А.Ф.Прихотько спільно з науковцями Інституту нейрохірургії активно проводилися роботи щодо створення спеціальних приладів для кріобіології та кріохірургії (професор Т.П. Птуха, завідувач лабораторії А.Б. Рікберг). Ці прилади були відзначені нагородами виставок і запатентовані в США та Великобританії. Разом із організаціями співвиконавцями було створено та впроваджено нові кріогенні прилади, за допомогою яких проведено велику кількість онкологічних та інших операцій. Наукова школа Антоніни Федорівни продовжує плідно діяти і активно розвиватись, створюючи нові розгалуження і розширюючи сферу творчої діяльності в нових напрямках. Створений академичною А.Ф. Прихотько відділ фізики кристалів нині працює під керівництвом її онука, професора Ю.О. Резнікова, де успішно розвивається фізика рідких кристалів, нелінійна оптика металевих та напівпровідникових нанокристалів (професорка Г.В. Клімушева) і теорія надпровідності (пров. наук. співр. О.М. Габович).

Наврядчи, А.Ф. Прихотько була менш вимогливою до своїх учнів, бо, як мінімум гендерне питання точно постійно висіло у повітрі. Спогади М.С. Бродіна про неї як керівника абсолютно ідентичні спогадам про її вчителя: «А.Ф. дотримувалася певного принципу в підбірці молодих співробітників і аспірантів. На початку наукових контактів з ними їм надається випробувальний термін з метою перевірки їх на самостійність і творчі можливості. Аспіранта-початківця після загальної бесіди і визначення напрямку його майбутньої роботи відпускають у «вільне плавання» на певний час (місяць чи більше), за який він повинен призвичаїтися, зорієнтуватися в можливостях майбутньої роботи, набути свого бачення проблеми, «ввійти» в експеримент. На цьому проміжку часу йому приділялося небагато уваги. Якщо він виявився спроможним, то його відносини з А.Ф. переходили в іншу фазу – фазу тісної співпраці та наукового партнерства. Молодий співробітник (аспірант) мав повну підтримку з боку А.Ф...»[29, с. 107-109].

Академчина НАН України, лауреатка Державних премій, Заслужена діячка науки Антоніна Федорівна Прихотько залишила глибокий слід серед наукової спільноти як визначна науковиця зі світовим ім'ям у галузі фізики твердого тіла та спектроскопії й як талановита вихователька творчої наукової молоді. Результати її робіт не втратили актуальності й сьогодні.

Висновки. Звісно, бути революціонеркою, піонеркою, першопроходицею – все це конче необхідні якості для науковиць, без них не буде відкриттів, в тому числі й нобелівського рівня. Втім, скільки сил, нервів було витрачено лише на те, щоб довести оточуючим, що ти людина, яка просто має право вивчати фізику у закладах вищої освіти, продовжувати свої дослідження в аспірантурі й, зрештою, на «чоловічі» посади, отримувати відповідну зарплатню й сподіватися на власну пенсійну виплату. Бо «жіноче питання» – це впершу чергу питання фінансової незалежності, але самореалізація не менш важлива.

Література:

1. Васильєва І.Е. Тенденції докторських дисертаційних робіт, які було захищено у спеціалізованій вченій раді при Головній астрономічній обсерваторії НАН України у 1991-2016 роках / І.Е. Васильєва // Наука та інновації. 2017. Т. 13, № 6, с. 59-65.
2. Визначні українки-вчені XIX – XX століття: до Міжнародного дня жінок і дівчаток у науці: бібліографічний нарис/ укладач Т.П. Коблікова; Публічна бібліотека ім. Г. Квітки-Основ'яненка. К., 2019. 17 с.
3. Вороніна М.С., Козир Ю.Г. Історичне місце жінки у шкільних підручниках з фізики. // Матеріали XII Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільних дисциплін»/ [упоряд. Г.Г.Яковенко]. – Х., 2020, с. 21-26.
4. Вороніна М.С. Професійна освіта як ознака гендерної стратифікації жінок у промисловості Харківської губернії (в др. пол. XIX – на поч. XX ст.)// Збірник наукових праць. Серія "Історія та географія". Вип. 9. Харків, 2002, с. 33-38.

5. Внесок у розвиток фізики українських учених. // Чолпан П.П. Фізика. Підручник для студентів природничих факультетів університетів і педагогічних інститутів. К.: Вища школа, 2003. <https://subject.com.ua/physics/cholpan/6.html>
6. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции. / Под ред. И. И. Карпова, В. А. Северцева. М., 1957. 656 с.
7. Высшая школа: Сборник основных постановлений, приказов и инструкций. М., 1978. 576 с.
8. Гиндикин С. Г. Рассказы о физиках и математиках, 4-е изд., исправленное. М.: МЦНМО, 2006. 464 с.
9. Глейзер Г. И. История математики в школе (пособие для учителей). М.: Просвещение, 1964. 376 с.
10. Головка М.В. Використання матеріалів з історії вітчизняної науки при вивченні фізики та астрономії // Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. К.: ТОВ "Міжнар. фін. агенція", 1998. 93 с.
11. Декреты советской власти» М., 1957 - 1968. Т. 1 - 4.
12. Історія Національної академії наук України (1941–1945) : Частина 2. Додатки / Редкол.: О.С. Онищенко (відп. ред.) та ін. К., 2007. 576 с. <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-4256-5/978-966-02-4256-5.pdf>
13. Корж М. «Справа» УФТІ. Краєзнавство 1995 № 01-04.
14. Кюри. Е. Мария Кюри / пер. с франц. Е. Ф. Корша под ред. проф. В. В. Алпатова. 4-е. М.: Атомиздат, 1977. 327 с.
15. Лейпунська Ніна Олександрівна http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=382&Itemid=101
16. Литинская Т.К. Жизнь и научная деятельность академика И. В. Обреимова <http://old.ihst.ru/projects/sohist/papers/obreimov.htm>
17. Марія Склодовська-Кюрі у Львівській політехніці.//Українська Наукова Інтернет-Спільнота <http://www.nauka-online.org/content/mariya-sklodovska-kyuri-lvivskiy-politekhmitsi>
18. Марія Склодовська-Кюрі у Львівській політехніці <http://195.22.112.35/uk/mariya-sklodovska-kyuri-u-lvivskiy-politehnic>
19. Наказ Мінекономіки від 18.08.2020 № 1574 «Про затвердження Зміни № 9 до національного класифікатора ДК 003:2010 <https://www.me.gov.ua/Documents/>
20. Обреимов Иван Васильевич (08.03.1984 – 02.12.1981). Автобиография. <http://84.237.19.2:8081/hoepersonalia/obreimov.pdf>
21. Овчаренко Ю. С. Історія кріофізики в Україні : монографія / НААН, ННСТБ; наук. ред. В. А. Вергунов. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. 168 с.
22. Прихотько Геннадій Федорович <https://esu.com.ua/article-879769>
23. Резников Ю.О. Лейпунський Олександр Ілліч // Енциклопедія сучасної України : у 30 т. / ред. кол. І. М. Дзюба [та ін.] https://esu.com.ua/search_articles.php?id=54105
24. Стратегія впровадження гендерної рівності у сфері освіти до 2030 р. <https://mon.gov.ua/news/uriad-zatverdvy-operatsiinyi-plan-z-realizatsii-stratehii-vprovadzhennia-hendernoi-rivnosti-u-sferi-osvity-do-2030-roku>
25. Фізика: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл./ [В.Г.Бар'яхтар, С.О.Довгий, Ф.Я.Божинова, О.О.Кірюхіна]; за ред. В.Г.Бар'яхтара, С.О.Довгого. Харків: Вид-во «Ранок», 2016, 240 с.

26. Фізика: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл./ [В.Г.Бар'яхтар, С.О.Довгий, Ф.Я.Божинова, О.О.Кірюхіна]; за ред. В.Г.Бар'яхтара, С.О.Довгого. Харків: Вид-во «Ранок», 2017. 272 с.

27. Фізика (рівень стандарту, за навчальною програмою авторського колективу під керівництвом Локтева В.М.): підруч. Для 10 кл. закл. Загал. Серед. Освіти/ [В.Г.Бар'яхтар, С.О.Довгий, Ф.Я.Божинова, О.О.Кірюхіна]; за ред. В.Г.Бар'яхтара, С.О.Довгого. Харків: Вид-во «Ранок», 2018. 272 с.

28. Фізика. 11 клас. Академічний рівень. Профільний рівень: підручник для загальноосвіт. навч. закл./ В.Г.Бар'яхтар, Ф.Я.Божинова, М.М. Кірюхін, О.О.Кірюхіна. 3-тє вид. Харків: Вид-во «Ранок», 2013. 320 с.

29. Храмов Ю. А. Антонина Федоровна Прихотько (к 100-летию со дня рождения) Ю.О. Храмов // Наука та наукознавство. 2006. № 2, с. 105-112.

References

1. Vasylieva I. E. Tendentsii doktorskykh dysertatsiinykh robit, yaki bulo zakhyscheno u spetsializovani vchenii radi pry Holovni astronomichnii observatorii NAN Ukrainy u 1991–2016 rokakh [Trends of doctoral dissertations defended at the Specialized Academic Council at the Main Astronomical Observatory of NAS of Ukraine in 1991–2016]. *Nauka ta innovatsii = Science and Innovation*, 2017, Vol. 13, No. 6, pp. 59–65.

2. Koblikova T. P. (comp.). Vyznachni ukrayinky-vcheni XIX–XX stolittia: bibliografichni narys [Outstanding Ukrainian Women Scientists of the 19th–20th Centuries: A Bibliographic Essay]. Kvitka-Osnovianenko Public Library. Kyiv, 2019. 17 p.

3. Voronina M. S., Kozyr Yu. H. Istorychne mistse zhinky u shkilnykh pidruchnykakh z fizyky [The historical place of women in school textbooks on physics]. In: *Aktualni problemy metodyky navchannia istorii, pravoznavstva ta suspilnykh dystsyplin*, Proceedings of the XII International Scientific and Practical Conference. Kharkiv, 2020, pp. 21–26.

4. Voronina M. S. Profesiina osvita yak oznaka gendernoi stratyfikatsii zhinok u promyslovosti Kharkivskoi hubernii (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) [Professional education as a feature of gender stratification of women in the industry of Kharkiv Governorate (second half of the 19th – early 20th century)]. *Zbirnyk naukovykh prats. Seriia "Istoriia ta heohrafiia"*, Issue 9. Kharkiv, 2002, pp. 33–38.

5. Cholpan P. P. Fizyka [Physics]. Kyiv: Vyshcha shkola, 2003. Available at: <https://subject.com.ua/physics/cholpan/6.html>

6. Vysshaia shkola. Osnovnye postanovleniia, prikazy i instruktsii [Higher School: Main Decrees, Orders and Instructions]. Eds. I. I. Karpov, V. A. Severtsev. Moscow, 1957. 656 p.

7. Vysshaia shkola: Sbornik osnovnykh postanovlenii, prikazov i instruktsii [Higher School: Collection of Main Decrees, Orders and Instructions]. Moscow, 1978. 576 p.

8. Gindikin S. G. Rasskazy o fizikakh i matematikakh [Stories about Physicists and Mathematicians]. 4th ed. Moscow: MTsNMO, 2006. 464 p.

9. Gleizer G. I. Istoriia matematiki v shkole: Posobie dlia uchitelei [History of Mathematics at School: A Teacher's Manual]. Moscow: Prosveshchenie, 1964. 376 p.

10. Holovko M. V. Vykorystannia materialiv z istorii vitchyznianoï nauky pry vyvchenni fizyky ta astronomii [Use of materials on the history of national science in teaching physics and astronomy]. Kyiv: Mizhnarodna finansova ahentsiia, 1998. 93 p.

11. Dekrety sovetskoi vlasti [Decrees of the Soviet Government]. Vols. 1–4. Moscow, 1957–1968.

12. Istoriia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (1941–1945). Ch. 2: Dodatky [History of the National Academy of Sciences of Ukraine (1941–1945). Part 2: Appendices]. Ed. O. S. Onyshchenko et al. Kyiv, 2007. 576 p. Available at: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-4256-5/978-966-02-4256-5.pdf>

13. Korzh M. “Sprava” UFTI [The “UFTI Case”]. *Kraieznavstvo*, 1995, No. 01–04.
14. Curie E. Mariia Kiuri [Madame Curie]. Transl. from French by E. F. Korsh, ed. by V. V. Alpatov. 4th ed. Moscow: Atomizdat, 1977. 327 p.
15. Leipunśka Nina Oleksandrivna. Available at: http://www.archaeology.univ.kiev.ua/home/index.php?option=com_content&view=category&id=382&Itemid=101
16. Litynskaia T. K. Zhizn i nauchnaia deiatelnost akademika I. V. Obreimova [Life and scientific activity of Academician I. V. Obreimov]. Available at: <http://old.ihst.ru/projects/sohist/papers/obreimov.htm>
17. Mariia Sklodovska-Kiuri u Lvivskii Politekhmitsi [Maria Sklodowska-Curie at Lviv Polytechnic]. *Ukrainska Naukova Internet-spilnota*. Available at: <http://www.nauka-online.org/content/mariya-sklodovska-kyuri-lvivskiy-politekhmitsi>
18. Mariia Sklodovska-Kiuri u Lvivskii Politekhmitsi [Maria Sklodowska-Curie at Lviv Polytechnic]. Available at: <http://195.22.112.35/uk/mariya-sklodovska-kyuri-u-lvivskiy-politehnic>
19. Nakaz Ministerstva ekonomiky Ukrainy vid 18.08.2020 No. 1574 “Pro zatverdzhennia Zminy No. 9 do natsionalnoho klasyfikatora DK 003:2010” [Order of the Ministry of Economy of Ukraine, No. 1574]. Available at: <https://www.me.gov.ua/Documents/>
20. Obreimov Ivan Vasilievich (08.03.1884 – 02.12.1981). *Avtobiografia* [Autobiography]. Available at: <http://84.237.19.2:8081/ho/personalia/obreimov.pdf>
21. Ovcharenko Yu. S. Istorii kriofizyky v Ukraini: monohrafiia [History of Cryophysics in Ukraine: Monograph]. Kharkiv: FOP Panov A. M., 2019. 168 p.
22. Prykhotko Hennadii Fedorovych. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Available at: <https://esu.com.ua/article-879769>
23. Rieznykov Yu. O. Leipunskyi Oleksandr Illich. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=54105
24. Stratehiia vprovadzhennia hendernoi rivnosti u sferi osvity do 2030 r. [Strategy for Implementation of Gender Equality in Education until 2030]. Available at: <https://mon.gov.ua/news/uriad-zatverdyy-operatsiinyi-plan-z-realizatsii-stratehii-vprovadzhennia-hendernoi-rivnosti-u-sferi-osvity-do-2030-roku>
25. Bar’iakhtar V. H., Dovhyi S. O., Bozhynova F. Ya., Kiriukhina O. O. *Fizyka: pidruchnyk dlia 8 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Physics: Textbook for Grade 8]. Kharkiv: Ranok, 2016. 240 p.
26. Bar’iakhtar V. H., Dovhyi S. O., Bozhynova F. Ya., Kiriukhina O. O. *Fizyka: pidruchnyk dlia 9 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Physics: Textbook for Grade 9]. Kharkiv: Ranok, 2017. 272 p.
27. Bar’iakhtar V. H., Dovhyi S. O., Bozhynova F. Ya., Kiriukhina O. O. *Fizyka (riven standartu): pidruchnyk dlia 10 klasu* [Physics, standard level: Textbook for Grade 10]. Kharkiv: Ranok, 2018. 272 p.
28. Bar’iakhtar V. H., Bozhynova F. Ya., Kiriukhin M. M., Kiriukhina O. O. *Fizyka. 11 klas. Akademichniy i profilnyi riven* [Physics. Grade 11. Academic and Profile Level]. 3rd ed. Kharkiv: Ranok, 2013. 320 p.
29. Khramov Yu. A. Antonina Fedorovna Prykhotko (k 100-letiiu so dnia rozhdeniia) [Antonina Fedorovna Prykhotko: For the 100th Anniversary]. *Nauka ta naukoznavstvo = Science and Science Studies*, 2006, No. 2, pp. 105–112.

УДК 17.023.34:930.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-468-478](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-468-478)

Габрієлян Андрій Артурович кандидат філософських наук, Придунайська філія ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Ізмаїл, <https://orcid.org/0009-0002-1864-355X>

Городніченко Ірина Сергіївна кандидат історичних наук, Придунайська філія ПрАТ «ВНЗ «МАУП», м. Ізмаїл

ФІЛОСОФСЬКИЙ ВИМІР ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОРАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У КОНТЕКСТІ ПАМ'ЯТІ ПРО МИНУЛЕ

Анотація У статті досліджено філософські засади взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності як ключових категорій гуманітарного пізнання, що визначають зміст сучасної культури пам'яті. Обґрунтовано, що історична свідомість не зводиться лише до знання про минуле, а є формою морального самопізнання, через яку суспільство осмислює власну ідентичність, цінності й межі етичної відповідальності. Показано, що процес інтерпретації історії має моральний характер, адже вибір подій, наративів і оцінок відображає етичні орієнтири певної епохи. У цьому контексті філософія відповідальності постає як концептуальний міст між історичним досвідом і моральною практикою, забезпечуючи внутрішню цілісність суспільної пам'яті.

Проаналізовано еволюцію понять “історична свідомість” і “моральна свідомість” у європейській філософії від античності до сучасності. Визначено, що в античній традиції мораль розглядалася як індивідуальний обов'язок дотримання природного порядку, тоді як у християнській філософії вона набула історичного виміру через ідею спасіння. Просвітницька думка утвердила зв'язок морального прогресу з історичним розвитком, а філософія ХХ століття — з етикою пам'яті. Підкреслено, що після досвіду тоталітаризму та воєн історична свідомість потребує моральної критичності, щоб уникнути ідеологізації минулого. У цьому аспекті моральна відповідальність виступає захисним механізмом проти спотворення історії, формуючи громадянську чутливість до правди, справедливості та гідності.

Окрему увагу приділено сучасній українській ситуації, у якій історична свідомість відіграє роль морального орієнтиру в процесі національного самоусвідомлення. Під впливом війни та постколоніальних викликів суспільство відновлює автентичні наративи, долаючи наслідки ідеологічного минулого. Показано, що етичне осмислення історії є необхідною умовою формування зрілої

громадянської позиції, заснованої на поєднанні патріотизму з критичним мисленням. У статті доведено, що філософія відповідальності — не лише теоретичний конструкт, а практичний інструмент морального виховання, який визначає здатність суспільства зберігати правду, визнавати власні помилки та перетворювати пам'ять на джерело духовного розвитку.

Сформульовано висновок, що культура пам'яті, побудована на філософії відповідальності, є чинником гуманізації суспільства та передумовою його духовної стабільності. Вона створює умови для збереження історичної спадщини, розвитку етичного мислення й формування моральної ідентичності, що особливо важливо в умовах глобальних криз і цивілізаційних викликів XXI століття.

Ключові слова: історична свідомість, моральна відповідальність, культура пам'яті, етика історії, філософія відповідальності, гуманістичні цінності, Україна.

Habriielian Andrii Arturovych PhD in Philosophy, Prydunaiska Branch of PJSC “Higher Educational Institution ‘IAPM’”, Izmail, <https://orcid.org/0009-0002-1864-355X>

Horodnichenko Iryna Serhiivna, PhD in History, Prydunaiska Branch of PJSC “Higher Educational Institution ‘IAPM’”, Izmail

THE PHILOSOPHICAL DIMENSION OF HISTORICAL CONSCIOUSNESS AND MORAL RESPONSIBILITY IN THE CONTEXT OF MEMORY OF THE PAST

Abstract. The article examines the philosophical foundations of the interrelation between historical consciousness and moral responsibility as key categories of humanitarian knowledge that determine the essence of modern memory culture. It substantiates that historical consciousness is not limited to knowledge about the past but represents a form of moral self-awareness through which society comprehends its identity, values, and the boundaries of ethical responsibility. The process of interpreting history is shown to have a moral nature, as the selection of events, narratives, and evaluations reflects the ethical orientations of a given era. In this context, the philosophy of responsibility functions as a conceptual bridge between historical experience and moral practice, ensuring the internal coherence of social memory.

The evolution of the concepts of “historical consciousness” and “moral consciousness” in European philosophy from antiquity to the present is analyzed. It is determined that in ancient philosophy, morality was understood as an individual duty

to maintain the natural order, while in Christian thought it acquired a historical dimension through the idea of salvation. Enlightenment philosophy consolidated the connection between moral progress and historical development, whereas the philosophy of the twentieth century introduced the concept of the ethics of memory. It is emphasized that after the experience of totalitarianism and wars, historical consciousness requires moral criticality to avoid the ideological distortion of the past. In this regard, moral responsibility serves as a protective mechanism against falsification of history, forming civic sensitivity to truth, justice, and dignity.

Special attention is given to the contemporary Ukrainian context, in which historical consciousness serves as a moral guide in the process of national self-awareness. Under the influence of war and postcolonial challenges, society restores authentic narratives while overcoming the consequences of ideological manipulation. It is shown that the ethical understanding of history is a necessary condition for shaping a mature civic position based on the combination of patriotism and critical thinking. The article demonstrates that the philosophy of responsibility is not only a theoretical construct but also a practical tool of moral education that defines the capacity of society to preserve truth, acknowledge its own mistakes, and transform memory into a source of spiritual development.

It is concluded that a memory culture grounded in the philosophy of responsibility acts as a factor of humanization and a prerequisite for the spiritual stability of society. It creates conditions for preserving historical heritage, developing ethical reasoning, and forming moral identity—an especially vital task amid the global crises and civilizational challenges of the twenty-first century.

Keywords: historical consciousness, moral responsibility, memory culture, ethics of history, philosophy of responsibility, humanistic values, Ukraine.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальної невизначеності, воєнних конфліктів і культурних трансформацій проблема взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності набуває особливої актуальності. Історична пам'ять перестає бути лише науковою чи освітньою категорією, перетворюючись на чинник морального самовизначення суспільства. У цьому контексті постає потреба в філософському осмисленні механізмів, через які суспільство формує свою культуру пам'яті — не як інструмент ідеології, а як основу гуманістичного розвитку. Актуальність проблеми полягає в тому, що саме через моральну відповідальність людина усвідомлює власну участь в історії, а нація — свою етичну тяглість, що безпосередньо впливає на процеси державотворення, громадянського виховання та збереження культурної ідентичності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема моральної відповідальності й історичної свідомості розглядається у працях сучасних філософів і

педагогів, які підкреслюють необхідність поєднання етичного та історичного підходів у гуманітарному знанні. У працях М. Талберта [1], А. Вісали [2] та Г. Фріманнссона [3] розкрито поняття моральної відповідальності як засадничої умови людської свободи. Г. Кудрявцева [4] аналізує джерела виникнення та види відповідальності, що формують філософські основи етичної поведінки. Дж. Льюїс та С. Едлінг [5; 6] акцентують увагу на зв'язку моральної свідомості з історичним мисленням, зокрема у сфері освіти й виховання громадянської позиції. Українські дослідники, зокрема Т. Дуткевич [7], розглядають історичну свідомість як психологічну передумову морального вибору особистості. Водночас залишається недостатньо вивченим питання інтеграції філософії відповідальності в сучасну культуру пам'яті — як теоретичний і практичний аспект, що визначає моральний вимір історичного знання [8].

Мета статті. Метою статті є філософське обґрунтування взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності як підґрунтя формування культури пам'яті сучасного суспільства. Завданням дослідження є розкрити еволюцію понять історичної та моральної свідомості, визначити етичний зміст інтерпретації минулого, проаналізувати особливості моральних дилем пам'яті в українському контексті та довести, що філософія відповідальності виступає основним чинником духовного відновлення суспільства й збереження його гуманістичних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Проблема взаємозв'язку історичної свідомості та моральної відповідальності має свої корені в антропологічній природі людини як істоти, здатної до осмислення часу, наслідків власних учинків і оцінки минулого через призму етичних норм. У філософії цей зв'язок визначається як співвідношення між усвідомленням історичної зумовленості людських дій та моральним обов'язком особистості. Історична свідомість виступає не лише формою знання про минуле, а й способом морального самопізнання, через який людина співвідносить себе з тими, хто жив до неї, та з тими, хто прийде після. Саме тому філософський аналіз цієї проблеми вимагає поєднання етичних і герменевтичних підходів, що розкривають, як індивідуальна відповідальність перетворюється на історичну.

Моральна відповідальність у класичних філософських системах трактувалася як здатність особи бути причиною власних дій і нести наслідки за них. Проте в історичному вимірі ця здатність набуває колективного характеру. Суспільства формують уявлення про добро і зло через досвід минулих поколінь, тому історична свідомість стає середовищем, у якому відбувається етична оцінка історичних подій. У цьому контексті сучасна філософія розглядає пам'ять не як механічне відтворення фактів, а як простір морального вибору — що саме і як ми пам'ятаємо, які події визнаємо ціннісно значущими, а які замовчуємо [1, с. 34].

У філософії XX століття питання моральної відповідальності набуло нового виміру під впливом історичних катастроф — світових воєн, тоталітаризму,

масових геноцидів. Мислителі цього періоду (зокрема Г. Арендт, К. Ясперс, П. Рікер) підкреслювали, що осмислення історії вимагає не лише фактологічної точності, а й моральної чутливості. Історична свідомість, позбавлена етичного виміру, перетворюється на засіб маніпуляції, тоді як моральна відповідальність без історичної пам'яті втрачає свою глибину. Саме тому сучасні дослідники, зокрема А. Вісала, акцентують на необхідності інтеграції моральної відповідальності у дискурс історичного досвіду, що дозволяє формувати не лише індивідуальну, а й колективну етичну позицію [2, с. 45].

Філософська рефлексія щодо цього взаємозв'язку вказує на те, що історична свідомість не є нейтральною. Вона завжди інтерпретує минуле крізь призму цінностей, які панують у суспільстві. Таким чином, моральна відповідальність стає не тільки обов'язком перед сучасністю, а й актом інтелектуальної чесності перед історією. Визнання помилок, критичне осмислення історичних травм і готовність приймати складні істини — усе це є проявами зрілої історичної свідомості, здатної до морального самокоригування [3, с. 18].

Цей підхід відкриває нові горизонти для розуміння сутності морального вибору. В історичній перспективі відповідальність постає як процес безперервного діалогу між минулим і майбутнім, у якому сучасна людина виступає посередником. Уміння критично ставитися до історичних наративів, не відкидаючи при цьому етичного виміру, є однією з форм філософської зрілості суспільства. Як зазначає Г. Кудрявцева, моральна відповідальність завжди передбачає наявність рефлексії — здатності усвідомити, що будь-яке судження про минуле містить у собі моральний вибір [4, с. 92].

Переходячи від загальнофілософських засад до історико-теоретичного аналізу, доцільно розглянути, як упродовж розвитку європейської думки трансформувалися поняття історичної та моральної свідомості. Їхня еволюція не була лінійною, оскільки зміни у соціокультурному середовищі, світоглядних орієнтирах і політичних структурах зумовлювали нові способи осмислення минулого та морального обов'язку. Якщо в першому питанні увага зосереджувалася на філософському підґрунті єдності історії й етики, то тепер постає завдання простежити, як ця єдність набувала конкретних змістів у різні історичні епохи.

В античній філософії моральна свідомість формувалася на основі ідеї доброчесності як природного стану душі, що веде до гармонії між людиною та космосом. Історичний вимір у цьому контексті майже відсутній: минуле розглядалося як повторення циклічних подій, а мораль — як індивідуальна відповідальність за дотримання порядку буття. Проте вже у християнській патристиці з'являється лінійне розуміння історії як процесу спасіння, у якому людська дія набуває значення вічного наслідку. Саме тоді зароджується поняття моральної відповідальності як частини історичного задуму Бога, де кожен учинок має цінність у масштабі людства [1, с. 67].

У добу Відродження та Нового часу історична свідомість починає поєднуватися з раціональним осмисленням прогресу. Людина усвідомлює себе не лише свідком, а й творцем історії, а отже, і моральним суб'єктом, здатним змінювати світ. Просвітницька філософія закріпила цей підхід, ототожнивши моральний розвиток із історичним поступом. У працях І. Канта відповідальність постає як категоричний імператив — внутрішній закон, що визначає поведінку особистості, а історія стає процесом розгортання морального розуму в суспільстві. У цьому сенсі моральна свідомість набуває суспільного виміру, а історична пам'ять стає критерієм морального прогресу [5, с. 51].

Надалі, у XIX столітті, романтизм і феноменологічна традиція поглибили розуміння історичної свідомості як способу самопізнання народу. Вона перетворюється на форму культурної рефлексії, у якій моральність уже не визначається універсальними нормами, а корениться у цінностях конкретної спільноти. У Г. Гегеля історія — це процес саморозвитку духу, що відбувається через суперечності між мораллю та реальністю, а тому моральна свідомість є діалектичним інструментом пізнання істини [3, с. 23].

У XX столітті філософи переосмислюють історичну свідомість через призму травматичного досвіду світових воєн. Виникає концепція «етики пам'яті», у межах якої моральна свідомість розглядається як здатність суспільства визнавати відповідальність за минуле. Зокрема, С. Едлінг зазначає, що осмислення історії без морального виміру перетворює її на ідеологічний інструмент, тоді як поєднання історичної та етичної рефлексії формує простір для громадянського виховання [6, с. 214]. Такий підхід сприяв розвитку педагогічної філософії пам'яті, орієнтованої на моральне навчання через розуміння історичних подій.

Сучасна європейська філософія розглядає історичну свідомість як динамічну систему, у якій індивідуальні й колективні смисли переплітаються. У контексті цифрової культури пам'ять стає глобальним ресурсом, а моральна відповідальність — інструментом її етичного регулювання. Тому, як підкреслює А. Вісала, лише через усвідомлення моральних засад можливо уникнути маніпуляцій історичними наративами, що особливо важливо для суспільств із травматичним досвідом минулого [2, с. 48].

Еволюція понять “історична свідомість” і “моральна свідомість” у європейській філософії засвідчує їхню взаємозалежність: зміна уявлень про людину як історичного суб'єкта щоразу вела до переосмислення її моральної ролі. Цей зв'язок демонструє, що філософія пам'яті — не просто дисциплінарний напрям, а форма етичного самозбереження цивілізації. Завдяки цьому історична свідомість набуває гуманістичного сенсу, перетворюючись на простір морального вибору, у якому минуле, теперішнє і майбутнє постають єдиним етичним континуумом.

З розгляду еволюції понять історичної та моральної свідомості логічно впливає питання інтерпретації минулого. Для цього важливо дослідити, яким чином моральний вимір впливає на процес осмислення історії, тобто на те, як суспільства пам'ятають, забувають і переосмислюють власне минуле. Інтерпретація історії — це не лише інтелектуальний акт, а й моральна позиція, що відображає цінності, через які вибудовується колективна ідентичність.

Пам'ять як категорія етичного пізнання передбачає, що будь-яке тлумачення минулого є вибором — між правдою і замовчуванням, між прощенням і засудженням. Моральна відповідальність у цьому контексті полягає не в тому, щоб ідеалізувати історію, а в готовності приймати її суперечності. На думку Дж. Льофстрьома, справжня історична свідомість розвивається тоді, коли суспільство здатне інтегрувати в пам'ять не лише героїчні, а й трагічні сторінки минулого, визнаючи їхню моральну цінність як досвіду [5, с. 59]. Така позиція формує культуру пам'яті, в основі якої лежить принцип етичної автентичності — прагнення до правди, навіть якщо вона болісна для колективної свідомості.

Філософія історії наголошує, що пам'ять не є об'єктивним відображенням подій, а радше інтерпретаційним простором, у якому минуле постійно відтворюється залежно від сучасних потреб. Це означає, що історична свідомість завжди перебуває у полі морального ризику — між спокусою ідеологізації та прагненням до справедливості. Як зазначає С. Едлінг, моральна свідомість допомагає протидіяти цій спокусі, оскільки вона вимагає критичного мислення і здатності розрізняти, коли інтерпретація історії служить пізнанню, а коли — виправданню насильства або упереджень [6, с. 218].

Особливе значення етичного виміру історичної пам'яті проявляється у процесі колективного переосмислення травматичних подій. Досвід тоталітаризму, війн і геноцидів змушує філософію шукати нові моральні засади інтерпретації минулого. Пам'ять у такому контексті стає формою морального опору забуттю. Вона не лише фіксує факти, а й підтримує етичну чутливість суспільства, нагадуючи, що будь-яке знання про минуле має наслідки для майбутнього. Як підкреслює Т. Дуткевич, історична свідомість особистості є психологічним механізмом, який формує її здатність до морального вибору в ситуації зіткнення з історичними травмами [7, с. 104].

Етичний вимір інтерпретації минулого має також педагогічне значення. Він формує у громадян почуття відповідальності за збереження історичної правди, незалежно від політичних чи національних контекстів. Це проявляється в освіті, у медіа, у мистецтві пам'яті, де актуалізується моральне завдання — виховати здатність критично мислити про минуле, не відмовляючись від гуманістичних принципів. Філософськи осмислена пам'ять не лише вшановує жертви історії, а й попереджає про небезпеку повторення моральних помилок, перетворюючи знання на відповідальність [3, с. 31].

Етична інтерпретація минулого, таким чином, полягає у відмові від байдужості до історії. Вона вимагає, щоб осмислення подій минулого супроводжувалося моральним судженням і усвідомленням наслідків для сучасності. У цьому сенсі історична пам'ять стає частиною моральної культури — не стільки способом зберегти факти, скільки формою духовного зв'язку між поколіннями. Її філософський сенс полягає в тому, що через пам'ять людство утверджує власну гідність, зберігаючи здатність до співчуття, прощення та правди, які становлять основу будь-якої зрілої моральної свідомості.

Питання інтерпретації минулого особливо гостро постає при переході до розгляду українського контексту, адже саме сьогодні Україна переживає період глибокої історичної самоідентифікації. Сучасні суспільні процеси, спричинені війною, переосмисленням колоніального минулого та боротьбою за культурну автономію, актуалізують питання моральної відповідальності перед історією. Історична свідомість українців набуває рис не лише національної, а й етичної мобілізації, де пам'ять стає чинником не політичного конформізму, а морального вибору — між правдою та зручним забуттям.

Українська культура пам'яті нині перебуває у фазі трансформації, коли відбувається відмова від радянських міфів та відновлення правдивих наративів про події, які формували колективну ідентичність. Цей процес має виразний моральний вимір, оскільки вимагає від суспільства готовності визнати не лише героїзм, а й трагізм власної історії. Як зазначає Т. Дуткевич, історична свідомість особистості формується через інтерналізацію моральних цінностей, що відображають суспільну оцінку минулого [7, с.107]. Отже, моральна зрілість нації проявляється у здатності співпереживати власному минулому, не уникаючи болю й суперечностей.

Моральна дилема української пам'яті полягає у співіснуванні двох протилежних тенденцій — прагнення зберегти історичну правду та спокуси її ідеологічного спрощення. Це стосується як оцінки подій ХХ століття, так і сучасних процесів декомунізації та деколонізації. З одного боку, національна пам'ять виступає засобом самоутвердження, з іншого — може перетворитися на інструмент виключення, якщо втрачає гуманістичний вимір. Тому філософський підхід до історичної свідомості має поєднувати патріотизм із моральною критичністю. Саме така позиція, як підкреслює С. Едлінг, дозволяє суспільству уникати повторення моральних помилок минулого і будувати відповідальне ставлення до історії [6, с.221].

Особливу роль у формуванні сучасної української історичної свідомості відіграють освіта та культура. Через навчальні програми, публічні дискусії та мистецькі практики відбувається моральне переосмислення історії, у якому минуле постає не як сукупність фактів, а як простір етичних уроків. У цьому сенсі важливо, щоб процес відновлення історичної справедливості супровод-

жувався вихованням емпатії — здатності розуміти інший досвід, навіть якщо він суперечить усталеним уявленням. За Вісалою, моральна відповідальність полягає не лише у визнанні провини, а й у готовності слухати і співпереживати, що робить історичну пам'ять живим моральним процесом [2, с.50].

Водночас сучасна українська пам'ять стикається з викликами цифрової епохи. Надлишок інформації, швидке поширення фейків і політичних маніпуляцій створюють загрозу для достовірності історичної свідомості. Тут проявляється новий вимір моральної відповідальності — етична компетентність у роботі з історичними джерелами. Як зазначає М. Талберт, моральна відповідальність завжди пов'язана з усвідомленням власної участі у творенні реальності, зокрема через способи передавання знань про минуле [1, с.72]. Уміння критично відрізнити достовірні наративи від ідеологічних конструкцій стає проявом зрілості не лише інтелектуальної, а й моральної.

Переходячи до узагальнення попередніх міркувань, варто зазначити, що саме філософія відповідальності становить ідейний каркас, на якому вибудовується культура історичної пам'яті. Якщо в попередньому розгляді була практична реалізація моральних принципів у межах українського суспільства, то тепер увага зосереджується на теоретичному осмисленні самої природи відповідальності як умови збереження духовної цілісності людства. У сучасному філософському дискурсі поняття відповідальності виходить за межі індивідуальної етики й охоплює колективний, історичний і навіть цивілізаційний вимір, адже пам'ять про минуле стає моральним орієнтиром для майбутніх дій.

Філософія відповідальності розвивається як спроба осмислити взаємозалежність між свободою людини та наслідками її рішень. Моральна автономія передбачає здатність діяти, усвідомлюючи вплив власних учинків на інших і на історію загалом. У цьому сенсі відповідальність набуває екзистенційного виміру: вона означає готовність визнавати свою участь у колективних процесах, навіть якщо наслідки виходять за межі особистого досвіду. Як підкреслює М. Талберт, відповідальність є центральною умовою морального агентства, оскільки без неї свобода перетворюється на свавілля [1, с.76]. Це твердження розкриває фундаментальний зв'язок між етикою та історією: без усвідомлення відповідальності неможливе справжнє осмислення минулого.

Культура пам'яті, заснована на філософії відповідальності, функціонує як система етичного самоконтролю суспільства. Вона спонукає до збереження правди не через страх покарання, а через внутрішній імператив совісті. Освіта, література, мистецтво, музейна справа — усі ці сфери покликані не лише фіксувати факти минулого, а й формувати моральну позицію щодо них. На думку авторів порталу «Освіта», саме усвідомлення людиною своєї відповідальності перед іншими й історією визначає рівень її моральної зрілості [8, с.2]. Це свідчить, що формування культури пам'яті неможливе без системного морального виховання, яке виходить за межі суто історичного знання.

Особливістю сучасної філософії відповідальності є її спрямованість на майбутнє. Вона розглядає пам'ять не як пасивне збереження минулого, а як активну етичну силу, що визначає поведінку суспільства в перспективі. У цьому контексті з'являється поняття «пам'яті заради відповідальності» — усвідомлення того, що історія є не лише полем дослідження, а й моральним викликом. Як наголошує Г. Кудрявцева, будь-яка форма відповідальності має свій онтологічний виток — вона виникає там, де людина визнає себе учасником загального морального порядку, який триває крізь час [4, с.94]. Цей підхід дозволяє переосмислити культуру пам'яті як сферу, у якій поєднуються індивідуальна совість і колективна етика.

Філософія відповідальності в українському контексті набуває особливого значення, оскільки поєднує національне самопізнання з універсальними моральними принципами. Вона формує уявлення про історію як про простір етичного вибору, де кожне покоління має обов'язок переосмислювати досвід минулого, не допускаючи повторення несправедливості. Така позиція узгоджується з гуманістичною традицією європейської філософії, у якій відповідальність перед історією постає не тягарем, а виявом зрілості людського духу.

Отже, філософія відповідальності є не лише концептуальним, а й моральним підґрунтям культури пам'яті. Вона забезпечує баланс між свободою інтерпретації історії та обов'язком її правдивого осмислення. Через неї суспільство здатне перетворювати пам'ять на інструмент духовного вдосконалення, що сприяє єдності, толерантності й гідності. Така культура пам'яті стає основою етичного майбутнього, у якому знання про минуле поєднується з моральною готовністю відповідати за нього.

Висновки. Проведене дослідження показало, що взаємозв'язок історичної свідомості та моральної відповідальності є фундаментальним чинником формування культури пам'яті. Історична свідомість виступає не лише формою знання про минуле, а й простором етичної рефлексії, у якому суспільство усвідомлює наслідки власних учинків і визначає моральні межі історичного судження. Моральна відповідальність, у свою чергу, надає цьому знанню гуманістичного сенсу, перетворюючи пам'ять із механічного нагромадження фактів на сферу духовного вибору. Такий підхід дозволяє поєднати історію, етику та філософію в єдину систему осмислення людського досвіду, у якій істина розуміється не лише як пізнавальна, а й як моральна категорія.

У сучасному українському контексті філософія відповідальності набуває практичного значення — вона стає основою національної ідентичності, що ґрунтується на правді, гідності й солідарності. Формування культури пам'яті передбачає не лише вшанування минулого, а й готовність критично його осмислювати, визнаючи власні помилки та здобутки. Саме через моральну зрілість у ставленні до історії суспільство здатне зберігати духовну спадкоємність і водночас будувати майбутнє, у якому пам'ять не є тягарем, а джерелом етичного розвитку й людяності.

Література

1. Talbert, M. (2023). *Moral Responsibility*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>
2. Visala, A. O. (2021). *Consciousness and Moral Responsibility*. *Zygon Journal of Religion and Science*, Vol. 56(4). URL: <https://www.zygonjournal.org/article/id/14755/>
3. Frímannsson, G. H. (2017). *Moral and Historical Consciousness*. *Akureyri University Institutional Repository*. URL: <https://opinvisindi.is/bitstreams/d0015a88-cb04-43d5-a997-af762b328b95/download>
4. Кудрявцева, Г. І. (2018). Джерела походження і види відповідальності. *Матеріали наукової конференції Харківського національного університету внутрішніх справ*, 30 березня 2018 р. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2018/pdf/85.pdf
5. Löfström, J., Ammert, N., & Edling, S. (2021). *After Intersections of Moral and Historical Consciousness*. *Ethics and Education*, Vol. 16(3). DOI: 10.1007/s40889-020-00116-w. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40889-020-00116-w>
6. Edling, S. (2022). *Mapping Moral Consciousness in Research on Historical Consciousness*. *Journal of Curriculum Studies*, Vol. 54(3). DOI: 10.1080/00220272.2021.1970817. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00220272.2021.1970817>
7. Дуткевич, Т. В. (2020). Психологічна структура історичної свідомості особистості. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка*, Вип. 15. URL: <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/160403>
8. Сутність та специфіка моральної відповідальності. (2019). *Освіта.ua*. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10772/>

References

1. Talbert, M. (2023). *Moral Responsibility*. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Retrieved from <https://plato.stanford.edu/entries/moral-responsibility/>
2. Visala, A. O. (2021). *Consciousness and moral responsibility*. *Zygon: Journal of Religion and Science*, 56(4). Retrieved from <https://www.zygonjournal.org/article/id/14755/>
3. Frímannsson, G. H. (2017). *Moral and historical consciousness*. *Akureyri University Institutional Repository*. Retrieved from <https://opinvisindi.is/bitstreams/d0015a88-cb04-43d5-a997-af762b328b95/download>
4. Kudriavtseva, H. I. (2018). *Dzherela pokhodzhennia i vydy vidpovidalnosti [Sources of origin and types of responsibility]*. In *Proceedings of the Scientific Conference of Kharkiv National University of Internal Affairs* (March 30, 2018). Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/30_03_2018/pdf/85.pdf
5. Löfström, J., Ammert, N., & Edling, S. (2021). *After intersections of moral and historical consciousness*. *Ethics and Education*, 16(3). <https://doi.org/10.1007/s40889-020-00116-w>
6. Edling, S. (2022). *Mapping moral consciousness in research on historical consciousness*. *Journal of Curriculum Studies*, 54(3). <https://doi.org/10.1080/00220272.2021.1970817>
7. Dutkevych, T. V. (2020). *Psykhologichna struktura istorychnoi svidomosti osobystosti [Psychological structure of the individual's historical consciousness]*. *Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni I. Ohiiienka*, 15. Retrieved from <http://restaurant-hotel.knukim.edu.ua/index.php/2227-6246/article/view/160403>
8. *Sutnist ta spetsyfika moralnoi vidpovidalnosti [The essence and specificity of moral responsibility]*. (2019). *Osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10772/>

УДК 94(477.8)"1925/1939":001.891

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-479-489](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-479-489)

Галишин Андрій Васильович аспірант кафедри історії України та правознавства, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м. Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0003-2962-6664>

УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) (1925-1939): ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Анотація. У статті проаналізовано основні етапи та напрями вивчення історії Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО), яке було провідною українською легальною політичною партією на західноукраїнських землях у складі Другої Речі Посполитої (Польщі) в міжвоєнний період (1925-1939 рр.). УНДО відіграло ключову роль у представництві інтересів українського населення в польському парламенті (Сеймі та Сенаті), а також у формуванні культурно-просвітницького та економічного життя краю.

Здійснено критичний огляд джерельної бази та наукової літератури, присвяченої різним аспектам діяльності УНДО. Особливу увагу приділено виокремленню особливостей інтерпретації ролі, місця та політичної лінії УНДО в українській діаспорній, радянській, польській та сучасній вітчизняній історіографії.

Діаспорна історіографія, як правило, позитивно оцінювала діяльність УНДО, акцентуючи на його внеску в національно-визвольний рух через легальні парламентські методи та боротьбу за права українців. Натомість, радянська історіографія переважно критикувала УНДО, розглядаючи його як «буржуазно-націоналістичну» партію, що йшла на компроміси з польським урядом. Польська історіографія розглядає УНДО як лояльну до польської держави партію, що прагнула компромісу й легальної боротьби за українські права, але зазнала поразки через радикалізацію суспільства після 1930 року. Сучасні українські історики прагнуть до більш об'єктивного та збалансованого погляду, аналізуючи як здобутки, так і суперечливі кроки партії, зокрема її участь у «нормалізації» 1935 року.

На основі проведеного аналізу визначено основні історіографічні проблеми, що залишаються дискусійними (наприклад, ефективність легальних методів боротьби), а також перспективи подальших наукових досліджень. Це включає необхідність глибшого вивчення регіональних структур партії, її соціальної бази та впливу на українські кооперативні та освітні товариства.

Ключові слова: Українське національно-демократичне об'єднання, УНДО, Західна Україна, міжвоєнний період, український парламентаризм, історіографія, джерельна база.

Halyshyn Andrii Vasylovych Graduate Student at the Department of History of Ukraine and Law, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, <https://orcid.org/0009-0003-2962-6664>

UKRAINIAN NATIONAL DEMOCRATIC ALLIANCE (UNDO) (1925-1939): HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Abstract. The article analyzes the main stages and directions of studying the history of the Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO), which was the leading Ukrainian legal political party in the West Ukrainian territories within the Second Polish Republic (Poland) during the interwar period (1925-1939). UNDO played a key role in representing the interests of the Ukrainian population in the Polish parliament (Sejm and Senate), as well as in shaping the cultural, educational, and economic life of the region.

A critical review of the source base and scholarly literature dedicated to various aspects of UNDO's activity is carried out. Particular attention is paid to highlighting the features of interpreting UNDO's role, place, and political line in the Ukrainian diaspora, Soviet, Polish, and contemporary domestic historiography.

Diaspora historiography, as a rule, positively assessed UNDO's activities, emphasizing its contribution to the national liberation movement through legal parliamentary methods and the struggle for the rights of Ukrainians. In contrast, Soviet historiography predominantly criticized UNDO, viewing it as a «bourgeois-nationalist» party that made compromises with the Polish government. Polish historiography views the UNDO as a party loyal to the Polish state, which sought compromise and legal struggle for Ukrainian rights but was ultimately defeated by the radicalization of society after 1930. Contemporary Ukrainian historians strive for a more objective and balanced view, analyzing both the party's achievements and controversial steps, particularly its participation in the «Normalization» of 1935.

Based on the analysis, the main historiographical problems that remain debatable (for example, the effectiveness of legal methods of struggle) are identified, along with the prospects for further scholarly research. This includes the need for a deeper study of the party's regional structures, its social base, and its influence on Ukrainian cooperative and educational societies.

Keywords: Ukrainian National Democratic Alliance, UNDO, Western Ukraine, interwar period, Ukrainian parliamentarianism, historiography, source base.

Постановка проблеми. На сучасному етапі українська історична наука приділяє значну увагу політичній історії Західної України міжвоєнного періоду. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) – як провідна легальна сила 1925-1939 рр. – є ключовим об'єктом для вивчення. Однак, його роль та політична лінія оцінюються суперечливо у працях діаспорної, радянської, польської та сучасної вітчизняної історіографії. Це спричиняє існування низки невирішених дискусійних питань й виникає нагальна потреба у історіографічному аналізі для систематизації наукових поглядів та визначення подальших перспектив об'єктивного дослідження УНДО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Констатуємо, що історія УНДО як провідної легальної сили міжвоєнної Західної України висвітлена у значній кількості наукових праць, проте історіографічний аналіз проблеми досі залишається фрагментарним.

Основні дослідження, присвячені самій діяльності УНДО, належать представникам діаспорної школи (І. Лисяк-Рудницький, І. Кедрин-Рудницький, В. Кубійович), які переважно позитивно оцінювали парламентський напрям.

У радянській історіографії УНДО розглядалося виключно як «буржуазно-націоналістична» партія та об'єкт критики за «колаборацію» з польським режимом і відхід від «революційної боротьби». Цей підхід зумовив упереджене сприйняття і тривалий час блокував об'єктивне вивчення теми.

Польська історіографія розглядає УНДО як лояльну до польської держави партію, що прагнула компромісу й легальної боротьби за українські права, але зазнала поразки через радикалізацію суспільства після 1930 року. Історик Ришард Томчик (пол. Ryszard Tomczyk) наголошує, що УНДО представляло «реалістичний напрям» української політики, спрямований на еволюційне вирішення національного питання через участь у виборах, роботу в парламенті та адміністрації.

У сучасній вітчизняній науці діяльність партії аналізували І. Соляр, Р. Пуйда, які прагнуть збалансованого погляду. Однак, відсутні спеціальні монографічні дослідження, які б системно порівнювали методологію, джерельну базу та еволюцію поглядів на УНДО у чотирьох основних гілках (діаспорній, радянській, польській та сучасній українській) історичної науки.

Мета статті – здійснити загальний історіографічний аналіз еволюції наукових поглядів на діяльність УНДО (1925-1939), виявивши розбіжності та перспективи подальшого дослідження проблеми.

Виклад основного матеріалу. Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО) виникло у липні 1925 р. внаслідок злиття декількох політичних груп, а саме Української Партії Національної Роботи, Української Трудової Партії та волинської національної групи Української Парламентарної Репрезентації, ставши безпосереднім наступником довоєнної Української

національно-демократичної партії (УНДП) та найбільш впливовою легальною українською партією у Другій Речі Посполитій (Польща) [8, с. 1957], [1, с. 164].

Головною метою УНДО було представництво інтересів українського населення в польському Сеймі та Сенаті, а також досягнення національно-державної самостійності шляхом послідовної парламентської боротьби та розбудови національного життя в усіх сферах. Партія прагнула захисту соціально-економічних і культурно-освітніх прав українців, виступаючи за територіальну автономію Галичини. Важливим аспектом його діяльності була координація широкої мережі українських кооперативів і товариств, що забезпечувало національну самодостатність в умовах польської влади [9].

До перших ключових письмових джерел, що ґрунтовно висвітлювали програмні засади, політичну стратегію та діяльність УНДО, можна віднести:

1. Офіційний пресовий орган партії – тижневик «Свобода». Це видання слугувало головною трибуною для оприлюднення офіційних рішень, заяв керівництва та статей провідних ідеологів УНДО, забезпечуючи пряму комунікацію з партійним активом та широкими масами.

2. Неофіційний, але впливовий орган – щоденна газета «Діло». Завдяки своїй щоденній періодичності та широкому охопленню вона відігравала виняткову роль у формуванні громадської думки. «Діло» не лише інформувало про щоденну політичну боротьбу, але й публікувало аналітичні матеріали, коментарі та дискусійні статті, що відображали політичні візії та інтелектуальні пошуки партії [9], [10].

Ці видання були основними інструментами пропаганди та організації, які допомагали УНДО закріпити свій статус як найбільшої та найвпливовішої української політичної сили в Галичині між світовими війнами. Варто зазначити, що періодичне видання є історичним джерелом, а не власне історіографією, проте його зміст та існування формують емпіричну базу, яка згодом використовується для написання історіографічних праць.

Історіографічні праці, присвячені УНДО, з'явилися безпосередньо у міжвоєнний період. Одним із ключових першоджерел, яке фіксує ідеологічний стан і самооцінку партії напередодні її зникнення, є праця Павла Лисяка «Наша національна політика і останній народній з'їзд» (Львів, 1938). Ця брошура відображає позицію прихильників поміркованого та легального шляху боротьби, обраного УНДО, і слугує важливим свідченням «історіографії сучасності», дозволяючи зрозуміти, як партія обґрунтовувала свою діяльність перед власним електоратом та політичними опонентами. Аналіз тексту П. Лисяка дає змогу вивчити внутрішню дискусію в українському національному русі, особливо щодо найбільш суперечливого курсу УНДО – політики «нормалізації» (спроби компромісу з польською владою), що активно впроваджувалася в середині 1930-х років. Автор виступає з апологетикою цієї тактики, представляючи її не

як зраду національних інтересів, а як вимушений, але єдино реалістичний шлях захисту прав українців у Польщі. Його аргументація фокусується на конкретних практичних здобутках (у кооперативному русі, культурному житті, парламентській діяльності), які партія змогла досягти завдяки легальній роботі [5].

Таким чином, включення праці П. Лисяка до історіографічного огляду є критично важливим. Вона дозволяє науково протиставити сучасні, публіцистичні оцінки діяльності УНДО (з їхньою емоційністю та політичною заангажованістю) пізнішим академічним дослідженням. Це джерело не лише ілюструє риторику та тактичні завдання партії у 1938 році, але й допомагає повноцінно розкрити складність політичного клімату, в якому функціонувала найбільша українська політична сила в Західній Україні.

Аналіз історіографії питання засвідчує, що саме в колах української діаспори сформувалася перша ґрунтовна та відносно неупереджена оцінка діяльності УНДО та його ролі в міжвоєнній політичній системі Західної України.

Іван Лисяк-Рудницький оцінював УНДО як одну з найпоспідовніших політичних сил міжвоєнної Галичини, що втілювала традиції українського парламентаризму та правового націоналізму. Він розглядав діяльність УНДО як спробу сформувати модерну політичну націю на основі поєднання демократизму, еволюційного національного розвитку та реалістичної політики щодо польської держави. На його думку, партія намагалася відстояти українські інтереси легальними засобами, уникаючи екстремізму, що відрізняло її від радикальних течій. І. Лисяк-Рудницький наголошував, що попри обмежені успіхи, саме УНДО забезпечувало політичну культуру та безперервність національного руху, зберігаючи тяглість ідей від довоєнного народовства до модерного українського лібералізму. Він критично оцінював надмірну обережність партійного керівництва й обмеженість її соціальної бази, однак визнавав, що діяльність УНДО стала важливим чинником політичного виховання галицького суспільства та створення передумов для майбутнього державотворення. У цілому, в його інтерпретації УНДО виступає як взірець «національної нормальності» й політичного реалізму в історії українського руху [6].

Іван Кедрин-Рудницький розглядав УНДО як головну політичну силу міжвоєнної Галичини, що репрезентувала традицію українського парламентаризму та ідею поступового, демократичного національного розвитку. УНДО, на його думку, було спадкоємцем народовського руху та національно-демократичної партії Костя Левицького, продовживши лінію «легального націоналізму», орієнтованого на політичну еволюцію, а не революційні методи. І. Кедрин-Рудницький підкреслював, що партія поєднувала національні прагнення із соціальними реформами, виступала за рівноправність і самоврядування українців у складі польської держави. Вона прагнула політичного компромісу, але залишалася принципово національною організацією, що обстоювала

інтереси українського населення легальними парламентськими засобами. Попри певний консерватизм і брак радикалізму, УНДО, за оцінкою І. Кедрин-Рудницького, відіграло провідну роль у збереженні політичної культури, організації суспільного життя та формуванні національної еліти. Саме через діяльність цієї партії українці міжвоєнної Галичини зберегли демократичну політичну традицію, що стала фундаментом наступних визвольних змагань [3].

У своїх спогадах Володимир Кубійович торкався діяльності УНДО побічно, через згадки про своїх сучасників, зокрема історика Степана Томашівського. В. Кубійович відзначає, що С. Томашівський, якого він високо цінував за глибокий історичний світогляд і гостру критику, виявляв особливо критичне ставлення до політичної лінії УНДО, вважаючи її надто опортуністичною [4, с. 66]. Що цікаво, В. Кубійович передає цю позицію з певною симпатією, адже сам також скептично ставився до поміркованої політики УНДО, яка, на його думку, не відповідала викликам часу. Автор вбачав у діяльності партії прагнення до компромісу з польською владою, що послаблювало національний потенціал українського руху. Водночас він не заперечував організаційного значення УНДО для збереження політичного життя галицьких українців і формування національної інтелігенції. Таким чином, у баченні В. Кубійовича УНДО постає як партія, що мала заслуги у національному розвитку, але не зуміла стати рушієм активної політичної дії в критичний період історії Галичини [4].

Радянська історіографія послідовно формувала негативний образ УНДО. У науковому полі дослідження УНДО проходило в жорстких ідеологічних рамках: партія трактувалася як «буржуазно-націоналістична», «контрреволюційна» та «антирадянська» організація, активістами якої виступали «ворожі елементи» [2, с. 531]. Такий підхід, будучи цілком підпорядкованим ідеологічним настановам КПРС, критично обмежував можливості для об'єктивного аналізу діяльності УНДО. Методологічно, акцент робився виключно на класовій боротьбі та оцінці партії як антисистемної буржуазно-націоналістичної сили, а не як на ключовому суб'єкті національно-демократичного руху на західно-українських землях. Як наслідок, практично повністю ігнорувалася необхідність залучення архівних матеріалів та вивчення внутрішньої політичної динаміки і суспільної підтримки УНДО. Справедливо буде зауважити, що ця догматична методологія не тільки спотворювала оцінку партії, а й мало сприяла розвитку теми, фактично залишивши «білу пляму» у вітчизняній історіографії. Зрештою, головною метою такої інтерпретації було ідеологічне легітимізування радянської влади та дискредитація будь-яких форм українського політичного життя, які функціонували поза контролем і незалежно від радянської системи. Як наслідок, це перетворило вивчення УНДО на інструмент пропаганди, а не на об'єкт неупередженого історичного дослідження.

Польська історіографія проблеми УНДО сформувалася порівняно пізно – переважно після 1989 року, коли зникли ідеологічні обмеження щодо оцінки українського руху в міжвоєнній Польщі. Сучасні польські дослідники розглядають УНДО не як «сепаратистську» силу, а як лояльну, помірковано-опозиційну партію, що прагнула політичного компромісу та інтеграції українців у легальне життя II Речі Посполитої. У їхніх працях наголошується, що діяльність УНДО була вираженням прагматичного націоналізму, зорієнтованого на захист прав українського населення парламентськими засобами. Водночас польські автори вказують на обмеженість результатів цієї політики, що не змогла змінити асиміляційного курсу польської влади, і трактують УНДО радше як чинник стабілізації, ніж радикального опору в польсько-українських відносинах.

У монографії «Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925-1939» (Щецин, 2006) авторства Ришарда Томчика (пол. Ryszard Tomczyk) подається вичерпний аналіз діяльності УНДО за період міжвоєнної Польщі, причому автор оцінює її як рух з виразним державницьким і демократичним потенціалом, що проте зазнав низки структурних і політичних обмежень. З одного боку, Р. Томчик визнає, що УНДО була найбільшим легальним українським політичним об'єднанням у Галичині і Волині, що дала форму організаційної стабільності для українського національного руху в польському політичному полі. З іншого боку – автор вказує на те, що її стратегія «нормалізації» польсько-українських відносин (зокрема після 1935 р.) та залучення до парламентської роботи польської держави супроводжувалися помітною втратою радикальної чи автономістичної ініціативи. Р. Томчик підкреслює, що УНДО зберігала прагнення української автономії й демократичного представництва, але її практична політика часто орієнтувалася на компроміси з польською владою, що виникали з переконання про обмеженість сил у даному політичному просторі. Автор також звертає увагу на те, що, попри добру організаційну базу та вплив серед української громади, УНДО не змогла переламати ситуацію систематичних обмежень прав українців у Польщі, а її спроби вплинути на державну політику натикалися на опір і нестабільність польської політичної системи. У цілому, за Р. Томчиком, УНДО виступає як «реалістичний» варіант українського національно-демократичного руху – організація, яка балансувала між амбіцією до ширшої автономії та необхідністю працювати в рамках державних інституцій Польщі, що в кінцевому результаті зумовило її обмежені можливості. Автор робить висновок, що, хоча УНДО і не справила революційного прориву, вона відіграла важливу роль у формуванні політичної культури, організованої інтелігенції та публічного простору українців Західної України [11].

З проголошенням незалежності України розпочався якісно новий етап вивчення історії УНДО. Подолання ідеологічних обмежень радянської доби та розширення доступу до архівних джерел дало змогу українським дослідникам

відмовитися від схематичних ідеологізованих оцінок і переосмислити роль партії як провідної політичної сили Західної України в міжвоєнний період. У сучасній історіографії простежується тенденція до комплексного аналізу діяльності УНДО, який охоплює ідейні засади, внутрішню еволюцію, парламентську практику та спроби налагодження конструктивного діалогу з польською владою.

Вагомий поштовх до нового бачення проблеми дало дисертаційне дослідження Романа Пуйди «Парламентська діяльність Українського національно-демократичного об'єднання в 1935–1939 роках» (Львів, 2012), у межах якого здійснено перше комплексне дослідження політичної, виборчої та парламентської активності УНДО у другій половині 1930-х рр. Учений розглянув діяльність партії в контексті суспільно-політичних процесів Західної України, її участь у виборах до сейму і сенату, стосунки з польськими політичними силами та наслідки курсу на «нормалізацію» польсько-українських відносин. Р. Пуйда підкреслює, що парламентська діяльність була основною формою політичної боротьби УНДО, яка вважала польський парламент ареною захисту соціально-економічних і культурних прав українців. Партія, будучи найвпливовішою серед легальних українських політичних сил, намагалася діяти в межах польської державної системи, доводячи можливість легальної боротьби за національні інтереси. На думку дослідника, УНДО послідовно виступало за еволюційне, мирне вирішення українського питання, спираючись на принципи парламентаризму та політичного реалізму. Водночас автор критично оцінює політику «нормалізації» 1935 року, вважаючи її невдалою спробою компромісу. Попри початкові надії, польська влада не виконала взятих зобов'язань, продовжуючи курс на асиміляцію українців. Це призвело до внутрішньої кризи УНДО, падіння її авторитету й посилення радикальних настроїв у суспільстві. Дослідник робить висновок, що поразка нормалізаційного курсу не заперечує історичного значення парламентської діяльності партії. На думку Р. Пуйди, УНДО відіграло важливу роль у збереженні національної свідомості, формуванні політичної культури та демократичних традицій українського суспільства в умовах чужої державності. Попри обмежені можливості, його діяльність засвідчила прагнення українців до самоврядування і стала важливим етапом у розвитку ідей національної єдності та парламентаризму в українській політичній історії [7].

Висновки. Проведений історіографічний аналіз дає підстави стверджувати, що вивчення діяльності УНДО пройшло складний і багатовимірний шлях еволюції – від апологетичних та ідеологічно заангажованих оцінок до комплексного наукового осмислення його ролі в історії міжвоєнної Західної України. Від перших публіцистичних праць 1930-х років до сучасних академічних досліджень спостерігається поступове розширення джерельної бази, удосконалення методології та прагнення до об'єктивності, що засвідчує зрілість історіографічної традиції.

У діаспорній історіографії УНДО постає як носій легального, демократичного національного руху, який забезпечував політичну тяглість українства в умовах бездержавності та сприяв формуванню політичної культури галицького суспільства. Такі автори, як І. Лисяк-Рудницький і І. Кедрин-Рудницький, наголошували на державницькому характері партії, її прагненні поєднати національну ідею з принципами парламентаризму та правової демократії. Діаспорні дослідження відіграли важливу роль у збереженні історичної пам'яті про УНДО та заклали основи неупередженого підходу до аналізу українського політичного руху міжвоєнної доби.

Радянська історіографія, навпаки, розвивалася в умовах ідеологічного диктату, що призвів до викривлення оцінок і редукції проблематики до класового виміру. УНДО трактувалося як «буржуазно-націоналістична» організація, ворожа до радянської влади, що фактично унеможливлювало науковий підхід до її діяльності. Відсутність критичного аналізу джерел, використання ідеологічних штампів і політизованої термінології спричинили тривале відставання радянської науки в осмисленні цього феномена.

Польська історіографія, що активно розвинулася після 1989 року, внесла новий ракурс у дослідження проблеми, інтерпретуючи УНДО як реалістичну, помірковано-опозиційну силу, котра прагнула досягти компромісу в межах польської державності. Праці Р. Томчика та інших польських дослідників сприяли збагаченню джерельної бази, а також дозволили інтегрувати українське питання в ширший контекст політики міжвоєнної Польщі. Такий підхід підкреслює прагматичний характер діяльності УНДО, що поєднувала національні прагнення із пошуками легальних механізмів політичної участі.

Сучасна українська історіографія демонструє якісно новий рівень осмислення теми. Подолання ідеологічних бар'єрів радянського періоду, доступ до архівів і застосування міждисциплінарних методів дали змогу дослідникам комплексно проаналізувати політичну еволюцію партії, її соціальну базу, інтелектуальний потенціал та участь у суспільному житті. Дослідження І. Соляр, Р. Пуйди та інших науковців засвідчують перехід до синтетичного бачення – поєднання оцінки здобутків і прорахунків УНДО, а також визнання його як важливого чинника розвитку українського парламентаризму та демократичних традицій у міжвоєнний період.

Важливо підкреслити, що історіографічна еволюція поглядів на УНДО відображає ширші тенденції розвитку української історичної науки – від політизованих концепцій до критичного, джерельного та порівняльного аналізу. Це дозволяє розглядати партію не лише як політичну організацію, а як соціокультурний феномен, що формував політичну свідомість, правову культуру та модерну українську ідентичність у складних умовах міжвоєнної Польщі.

Подальші дослідження мають бути зосереджені на кількох напрямках:

Регіональний вимір – вивчення діяльності осередків УНДО на Волині, Холмщині, Лемківщині, де умови політичної боротьби відрізнялися від галицьких;

Соціальна структура партії – аналіз соціального складу членства, механізмів залучення виборців, ролі кооперативів, жіночих і молодіжних організацій;

Ідеологічна еволюція – дослідження змін політичного дискурсу УНДО в контексті викликів 1930-х років, зокрема політики «нормалізації»;

Порівняльний аспект – зіставлення досвіду УНДО з іншими національними партіями Центрально-Східної Європи, що діяли в умовах парламентських демократій міжвоєнного часу.

Таким чином, УНДО залишається важливим і перспективним об'єктом історичних студій. Його досвід є невід'ємною частиною політичної історії України та Європи ХХ століття, а комплексне осмислення діяльності партії сприятиме не лише глибшому розумінню міжвоєнного періоду, а й розвитку сучасної української історичної думки, зорієнтованої на об'єктивність, плюралізм і наукову аргументованість.

Література:

1. Гранд М. Костянтин Костянтинович Паньківський (1897–1974): інтелектуальна біографія : дис. ... доктора філософії : 032. Історія та археологія. Дрогобич, 2025. 262 с.
2. История Украинской ССР: В 10 т. – Т. 7: Украинская ССР в период построения и укрепления социалистического общества (1921-1941) / Ред. кол. тома: С. В. Кульчицкий (отв. ред.), Н. Д. Березовчук, П. П. Гудзенко, В. Н. Довгопол, В. В. Николаева (зам. отв. ред.), З. Г. Лихолобова, А. В. Санцевич, Ю. А. Поляков, Л. И. Ткачева (отв. секретарь), А. Н. Шлепаков, В. П. Шерстобитов. АН УССР. Институт истории. – К.: Наукова думка, 1984. – 720 с.
3. Кедрин, І. Життя — події — люди : спомини і коментарі / Іван Кедрин. — Нью-Йорк: Видавнича кооператива «Червона Калина», 1976. — 724 с.
4. Кубійович, В. Мені 85 / Володимир Кубійович. — Мюнхен : Молоде життя, 1985. — 307 с.
5. Лисяк П. Наша національна політика і останній народний з'їзд. Львів, 1938.
6. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том І. / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої - К.: Основи, 1994. - 554 с.
7. Пуйда Р. Б. Парламентська діяльність Українського національно-демократичного об'єднання в 1935 - 1939 роках : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Р. Б. Пуйда; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. - Т., 2012. - 18 с. - укр.
8. Українське національно-демократичне об'єднання // Українська мала енциклопедія : 16 кн. : у 8 т. / проф. Є. Онацький. – Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. – Буенос-Айрес, 1966. – Т. 8, кн. XV : Літери Ст – Уц. – С. 1957.
9. Черченко Ю.А. УКРАЇНСЬКЕ НАЦІОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧНЕ ОБ'ЄДНАННЯ (УНДО) [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Україна—Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2019. - 842 с.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_UNDO (останній перегляд: 23.10.2025)

10. Ясь О.В. СВОБОДА - тижневик, Львів (1897-1938) [Електронний ресурс] . URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Svoboda> (останній перегляд: 23.10.2025)

11. Tomczyk R. *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925—1939*. — Szczecin : Książnica Pomorska, 2006. — ISBN 83-87879-60-6.

References:

1. Grand, M. (2025). Kostiantyn Kostiantynovych Pankivskyi (1897–1974): Intelektualna biografia [Kostyantyn Kostyantynovich Pankivsky (1897–1974): an intellectual biography] (PhD dissertation, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University). Drohobych [in Ukrainian].

2. Kulchytskyi, S. V. (Ed.), Berezovchuk, N. D., Hudzenko, P. P., Dovhopol, V. N., Nikolaieva, V. V., Lykholobova, Z. H., Santsevych, A. V., Poliakov, Yu. A., Tkacheva, L. I., Shlepakov, A. N., & Sherstobytov, V. P. (1984). *Istoriia Ukrainskoi RSR: U 10 t. T. 7: Ukrainska RSR v period pobudovy ta zmitsnennia sotsialistychnoho suspilstva (1921–1941)* [History of the Ukrainian SSR: In 10 vols. Vol. 7: The Ukrainian SSR during the period of building and strengthening the socialist society (1921–1941)]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

3. Kedryn, I. (1976). *Zhyttia — podii — liudy: Spomyny i komentari* [Life — events — people: Memoirs and commentaries]. New York: Vydavnycha kooperatyva “Chervona Kalyna.” [in Ukrainian].

4. Kubiiiovych, V. (1985). *Meni 85 [I am 85]*. Munich: Molode zhyttia [in Ukrainian].

5. Lysiak, P. (1938). *Nasha natsionalna polityka i ostannii narodnyi zizd* [Our national policy and the last people's congress]. Lviv [in Ukrainian].

6. Lysiak-Rudnytskyi, I. (1994). *Istorychni ese. V 2 t. Tom I* [Historical essays. In 2 vols. Vol. 1] (Trans. from English by M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsak, A. Deshchytsia, H. Kyvan, & E. Pankeeva). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].

7. Puyda, R. B. (2012). *Parlamentska diialnist Ukrainskoho natsionalno-demokratychnoho obiednannia v 1935–1939 rokakh* [Parliamentary activity of the Ukrainian National Democratic Alliance in 1935–1939] (Author's abstract of the Candidate of Historical Sciences dissertation, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University). Ternopil [in Ukrainian].

8. *Ukrainske natsionalno-demokratyчне obiednannia*. (1966). In Onatskyi, Ye. *Ukrainska mala entsyklopediia: 16 kn.: u 8 t.* [Ukrainian small encyclopedia: 16 books in 8 volumes] (Vol. 8, Book XV: Letters St – Uts, p. 1957). Buenos Aires: Issued by the Administration of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in Argentina [in Ukrainian].

9. Cherchenko, Yu. A. (2019). *Ukrainske natsionalno-demokratyчне obiednannia (UNDO)* [Ukrainian National Democratic Alliance (UNDO)]. In V. A. Smolii (Ed.), *Entsyklopediia istorii Ukrainy: Ukraina—Ukrainci* [Encyclopedia of the History of Ukraine: Ukraine—Ukrainians] (Book 2, p. 842). Kyiv: Naukova dumka. National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Retrieved October 23, 2025, from http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainske_UNDO [in Ukrainian].

10. Yas, O. V. (n.d.). *Svoboda – tyzhnevyyk, Lviv (1897–1938)* [Svoboda – weekly newspaper, Lviv (1897–1938)] [Electronic resource]. Retrieved October 23, 2025, from <http://www.history.org.ua/?termin=Svoboda> [in Ukrainian].

11. Tomczyk, R. (2006). *Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne 1925–1939* [Ukrainian National Democratic Alliance, 1925–1939]. Szczecin: Książnica Pomorska. ISBN 83-87879-60-6 [in Polish].

УДК 821.161.2(092)“18/19”(477.8) + 930.2 + 305-055.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-490-497](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-490-497)

Ганусин Олена Богданівна кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет „Львівська політехніка”, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

**«ВАЖКО ПИСАТИ СПОГАДИ ПРО ДОРОГУ ЛЮДИНУ, З ЯКОЮ
ПРОЖИТО ЧИМАЛО РОКІВ...»: НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ НАТАЛІЇ
СЕМАНЮК У ВІДТВОРЕННІ ПОСТАТІ ЧОЛОВІКА – АДВОКАТА
ІВАНА СЕМАНЮКА**

Анотація. У статті досліджено наративні стратегії Наталії Семанюк – дружини письменника і адвоката Івана Семанюка (Марка Черемшини) – у відтворенні образу чоловіка. Спогади Наталії Семанюк розглянуто як важливий зразок жіночої мемуаристики, у якому поєднано особисте, емоційне сприйняття постаті свого чоловіка та його оточення з культурно-історичними рефлексіями. У тексті простежується особлива «жіноча оптика», що дозволяє побачити повсякденне життя інтелігенції «зсередини» — через почуття, побут, родинні та соціальні ролі. Дослідження має джерелознавчий характер і спирається на методологію суміжних дисциплін – психоісторії, наратології та гендерних студій, що дозволяє глибше інтерпретувати специфіку жіночої пам'яті та механізми творення біографічного наративу.

Авторка спогадів постає не лише хранителькою пам'яті про свого чоловіка, а й носієм освіченості та аналітичного мислення, притаманних представницям інтелігентної верстви Галичини кінця XIX – першої чверті XX століття. Її наратив характеризується емоційною насиченістю, фрагментарністю, нелінійністю, поєднанням художніх та документальних елементів, що створює ефект живої пам'яті. Водночас мемуари відображають гендерну асиметрію доби – домінування чоловічого образу та обмежену присутність жіночих персонажів, що вказує на внутрішнє прийняття патріархальних моделей. Попри це, спогади Наталії Семанюк є проявом жіночої саморефлексії та спробою увійти в історичний дискурс, де раніше панував винятково чоловічий голос. Текст відкриває нові перспективи у вивченні приватного виміру історії, розширює уявлення про роль жінки в культурній пам'яті та демонструє, що навіть у рамках традиційної соціальної ролі вона здатна творити власний наратив, залишити слід у історії.

Ключові слова: жіноча історія, образ жінки, жіноча мемуаристика, Галичина, Іван Семанюк, Марко Черемшина, Наталія Семанюк, інтелігенція.

Hanusyn Olena Bohdanivna PhD of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-3806-542X>

«IT IS HARD TO WRITE MEMOIRS ABOUT A DEAR PERSON WITH WHOM YOU HAVE LIVED MANY YEARS...»: NARRATIVE STRATEGIES OF NATALIIA SEMANIUK IN RECONSTRUCTING THE IMAGE OF HER HUSBAND, LAWYER IVAN SEMANIUK

Abstract. The article examines the narrative strategies of Nataliia Semaniuk — the wife of writer and lawyer Ivan Semaniuk (Marko Cheremshyna) — in reconstructing the image of her husband. Her memoirs are analyzed as an important example of women’s autobiographical writing, combining personal and emotional perception of her husband and his milieu with cultural and historical reflection. The text reveals a distinct “female optic,” allowing the reader to perceive the everyday life of the Galician intelligentsia “from within” — through emotions, domestic space, and social and family roles. The research has a source-studies character and relies on the methodology of related disciplines — psychohistory, narratology, and gender studies — which enables a deeper interpretation of female memory and the mechanisms of biographical narrative formation.

The author of the memoirs appears not only as a guardian of her husband’s memory but also as an educated and analytical figure representing the intellectual class of Galicia in the late nineteenth and early twentieth centuries. Her narrative is characterized by emotional intensity, fragmentation, and nonlinearity, as well as by the interplay of artistic and documentary elements, creating the effect of a “living memory.” At the same time, the memoirs reflect the gender asymmetry of the era — the dominance of the male image and the limited presence of female figures — indicating an internal acceptance of patriarchal models. Nevertheless, Nataliia Semaniuk’s recollections embody female self-reflection and an effort to enter the historical discourse previously dominated by the male voice. The text opens new perspectives for studying the private dimension of history, expanding the understanding of women’s roles in cultural memory and demonstrating that even within traditional social frameworks, a woman can create her own narrative and leave a lasting mark on history.

Keywords: women’s history, image of woman, women’s memoir writing, Galicia, Ivan Semaniuk, Marko Cheremshyna, Nataliia Semaniuk, intelligentsia.

Постановка проблеми. У культурному та інтелектуальному житті Галичини кінця XIX – першої чверті XX століття важливу роль відігравала інтелігенція – група людей, що формувала національну ідентичність, сприяла

розвиткові освіти, науки та культури, займалася активною політичною та громадською діяльністю. Проте діяльність представників цього середовища зазвичай розглядається крізь призму чоловічих біографій, написаних самими ж чоловіками, тоді як жіночий досвід, особливо досвід їхніх дружин, залишається на маргінесах історичного дискурсу. Дружини були своєрідним скеровуючим чинником для чоловіків-інтелігентів, їхня підтримка чи непадтримка у будь-якій справі, атмосфера та стосунки у сім'ї могли значно вплинути на перебіг різноманітних подій у житті інтелігента. Дружини часто були друзями, порадиниками, розрадиниками та соратниками інтелігентів, творили тло для їхньої громадської і політичної роботи. Український філолог та громадський діяч Кирило Студинський ніжно і трепетно писав про роки, прожиті з дружиною: «Нераз помагала мені моя дружина добрим словом, заохотою в науковій праці, а навіть поміччю в коректі, коли друкарня понаглювала. Вона гоїла своїм жіночим, добрим серцем мої рани, викликані різними життєвими невзгодами, стратою найдорожших мені людей. Більше рівноваги було нераз у неї, як у мене. Стала вона мені моєю доброю розрадницею, вірною дружиною, печаливою, дбалою опікункою, що несла розраду в тузі, горю, чи недостатку» [5, Арк.8].

Спогади жінок – дружин діячів галицької інтелігенції – є унікальним джерелом, яке не лише доповнює відомі факти з життя та діяльності їхніх чоловіків, але й дозволяє побачити інтелектуальне середовище того часу «зі середини», через особисті переживання, побут, взаємини, соціальні ролі та емоційний вимір. Попри свою суб'єктивність, жіночі мемуари є цінним історичним джерелом, адже вони відображають неофіційний, приватний вимір історії – те, що часто не потрапляє до офіційних документів. Їхнє вивчення дозволяє розширити уявлення про соціокультурний контекст епохи, відтворити повсякденність галицької інтелігенції, зрозуміти становище жінки в інтелектуальних колах та її вплив на культурні процеси.

Зважаючи на те, що жіноча мемуаристика XIX – початку XX століття є досить рідкісним явищем, спогади Наталії Семанюк, дружини адвоката, громадського діяча та письменника Івана Семанюка (Марка Черемшини), становлять особливу цінність. Унікальність цих спогадів полягає в тому, що вони поєднують особистий, емоційний погляд дружини з уважними спостереженнями за інтелектуальним та культурним життям Галичини початку XX століття. Наталія Семанюк подає неофіційний, «домашній» повсякденний образ Марка Черемшини, який суміщав професійну діяльність, громадську активність, творчість та дружбу. Дослідження має джерелознавчий характер, адже спогади Наталії Семанюк розглядаються як історичне джерело особистісного типу, водночас у роботі застосовано методологію суміжних дисциплін – психоісторії, наратології та гендерних студій, що дозволяє глибше інтерпретувати жіночий досвід і механізми творення пам'яті.

Аналіз досліджень. Постать Марка Черемшини неодноразово ставали предметом наукових студій літературознавців, істориків та культурологів – праці Іванни Стеф'юк, Андрія Музичка, Тетяни Лях, Основна увага дослідників зосереджується переважно на художній спадщині письменника, його зв'язках із Василем Стефаником і Лесем Мартовичем, особливостях мовної стилістики та соціально-психологічному змісті новел. Натомість особистісний вимір життя Івана Семанюка і, зокрема, роль його дружини Наталії Семанюк у збереженні та популяризації його творчої спадщини залишаються малодослідженими.

Мета статті – проаналізувати спогади Наталії Семанюк не лише як вагоме джерело до вивчення життя і творчої діяльності Марка Черемшини, але й осмислити їх як вияв жіночої мемуарної традиції, у якій формувався образ освіченої галицької жінки-інтелігентки, що, жертвуючи особистими амбіціями й професійною кар'єрою, реалізує себе через служіння родині.

Виклад основного матеріалу. Після смерті 25 квітня 1927 року письменника адвоката, громадського діяча Івана Семанюка, його дружина Наталія Семанюк (дівоче прізвище Карп'юк) активно долучилась до популяризації його імені, творчості та пам'яті. У 1946 році з її ініціативи було створено музей Марка Черемшини у м. Снятин Івано-Франківської області, в будинку, де в 1912-1927 роках проживало подружжя. Тут вона працювала на правах директора до самої смерті, яка настала в 1974 році. В 1958 році вона видала «Спогади про Марка Черемшину». В 1974 році вони були перевидані вже під назвою «Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину» [2].

Спогади Наталії Семанюк охоплюють період від їхнього знайомства до моменту його смерті. Текст подано у формі оповіді від першої особи, з використанням художніх прикрас: уривків з віршів, пісень, приказок, художніх творів, зокрема Марка Черемшини, описів звичаїв, традицій забобонів; включено фотографії, портрети та малюнки. Спогади мають виразно суб'єктивний характер, оскільки були написані через тридцять один рік після смерті чоловіка. Така часово-дистанційна перспектива зумовила природне вибіркове сприйняття минулого, що робить її мемуари радше художньо-психологічною реконструкцією, ніж точним документом.

Спогади практично не містять дат чи точних часових вказівок, що вкотре підтверджує мемуарно-художній, а не документальний характер тексту. Авторка зосереджувалась передусім на емоційних враженнях, характерах і життєвих обставинах, орієнтувалася на внутрішню логіку пам'яті, де головне – не послідовність, а значущість пережитого. Час постає як внутрішній, ніж календарний вимір.

Відповідно до часу публікації, у мемуари вплетені радянські кліше: про «трудящих», «панування буржуазії», «пролетаріат», «революційні маси», «імпералістів Заходу», а також у формуванні образу письменника: «На відміну

від українських буржуазних націоналістів Черемшина ніс у народ справжній образ великого поета-революціонера, борця проти чужих і своїх панів – гнобителів народу» [3, С.28-29]. Українсько-польську війну 1918-1919 років Наталія Семанюк називає «гризною між польськими та українськими націоналістами», оминаючи згадки про Західноукраїнську Народну Республіку. Вона зазначає, що на початку 1918 року Івана Семанюка було обрано міським комісаром Снятина, до обов'язків якого входило керівництво міським самоврядуванням. Наступного року він очолив делегацію на переговори з румунськими військами генерала Якоба Задіка. Проте мемуаристка не уточнює, що всі ці посади Іван Семанюк обіймав у період існування ЗУНР [3, С.54].

Спогади поділені на 16 невеликих розділів: «Перегортаючи сторінки життя», «Знайомство», «Черемшина як адвокат», «Друзі», «Кілька днів у Львові», «Ні, мовчанки не було!», «Війна», «Неволя триває», «Дивний народ ті гуцули», «Його думки», «В Косові і Русові», «Вороги не сплять», «Радість», «Хвороба», «1927 рік», «Він серед нас».

Найбільшим є розділ «Війна», у якій мемуаристка описувала початок Першої світової війни, вступ російських військ на територію Галичини, настрої населення, бачення і переживання щодо подій війни самого подружжя та їхнього найближчого оточення, повсякдення та спроби пристосуватися до нових умов: «Під час обстрілювання Снятина, коли шрапнелі розривались над головами, ми мусили спускатися в льох. Тут інколи доводилось просиджувати протягом кількох годин. Письменники пригадували різні цікаві моменти з свого життя, намагалися в цю зловісну тишу, що панувала в льоху, внести своєрідну розрядку сміхом, жартом» [3, С.40-41].

На початку війни подружжя вирішило «перебути неспокій» в рідному селі Івана Семанюка – Кобаки (зараз – село Косівського району Івано-Франківської області). Зокрема мемуаристка звернула увагу на евакуацію, організовану австрійською владою та проблему біженства під час війни «Хіба можна забути паніку, яка панувала серед людей? По дорогах у безладді їхали підводи, повні дітей, стариків, а також всякого добра, а за ними прип'яті корови, коні. Втікали всі, хто міг. І усюди над землею висів стоголосий гомін» [33].

В цьому розділі російських військових зображено нейтрально чи навіть позитивно. Авторка спогадів оминула згадки про русифікаційну політику російської адміністрації щодо українського населення, цензуру, репресії проти інтелігенції та церковних діячів. Для того, щоб оминати незручні теми Наталія Семанюк вплела у розповідь переказані спогади про навчання свого чоловіка у Відні чи його знайомство з Іваном Франком [3, С.41-51]. У спогадах часто спостерігається нелінійна оповідна структура: розповідаючи про певні події, авторка часто відходить від основної теми, вплітаючи епізоди з професійної діяльності або «флешбеки» з молодості Івана Семанюка. Такі відступи надають її мемуарам динаміки й природності, відображаючи сам процес роботи пам'яті.

Значну частину своїх спогадів Наталія Семанюк присвятила змалюванню характеру, звичок і вподобань свого чоловіка: «Марко Черемшина мав цільну і сильну натуру. В ній міцно поєднувалися ніжна чутливість, глибина душевних переживань, твердість духу і твердість раз назавжди прийнятих рішень»; «Це – особлива риса характеру Черемшини – при зовнішньо суворій натурі – глибоко відчувати чуже горе»; «...він усе дуже близько приймав до серця»; «Ввійшовши в дім Черемшини після одруження, я ще раз помітила його акуратність. В кабінеті ні порошинки, багато зелені, а на письмовому столі “ліричний непорядок”, як він любив називати. Поруч всіляких юридичних книжок лежали книги художньої літератури і його власні рукописи, бо працював Черемшина одночасно над кількома речами. Почерк чіткий, майже каліграфічний. Вставав рано, спати лягав пізно. Одягався в темний колір, дуже любив краватки вишневого кольору і вже зовсім дивно ставився до взуття: дбав, щоб мати взуття вдосталь, але в старому ходив до зносу. До нового ставився з відразою»; «...поважний, серйозний, вольовий, енергійний і працьовитий...»; «Черемшина дуже багато читав, слідкував за кожним новим літературним явищем; «...умів бути другом до кінця», «Він ніколи не був байдужим» [3, С.8, 11, 19, 21,22, 30,40, 72]. Також Наталія Семанюк розшифрувала значення літературного псевдоніма Івана Семанюка – від назви річки Черемош, що протікала через його рідне село та клички, яку йому дала мати «вертишся, як Марко по пеклі» [3, С.13]. Через уважне спостереження за його поведінкою, побутом і зацікавленнями мемуаристка створила цілісний психологічний портрет Марка Черемшини, у якому поєднуються риси митця, інтелігента й людини з високими моральними принципами.

У спогадах практично відсутні розповіді про особисті взаємини з чоловіком, за винятком кількох моментів. Наприклад, опис їхнього знайомства та дня вінчання. «Набільш пам’ятним днем» Наталія Семанюк назвала день, коли Іван Семанюк освідчився їй у коханні. Мемуаристка згадала у тексті фразу, сказану її чоловіком, яка теж проливає певне світло на особливості їхнього сімейного життя: «Над ревнощами працювати не люблю, бо я сам не без гріха» [3, С.72]. Сам Іван Семанюк називав свій шлюб нещасливим, хоч «дружину свою любив» [1, С.188]. Зі спогадів дружини адвокат постає стриманим у вираженні ніжних, інтимних почуттів: «В житті в нього було більше смутку, ніж радості» [3, С.55].

Наталія була молодшою від Івана на 17 років та дуже вродливою, через, що як згадували сучасники, він дуже ревнував дружину [4]. Втім, жінка зазначила, що їхній шлюб сприймався тогочасним галицьким суспільством мезальянсом не через вікову різницю, чи зовнішність, а через різний соціальний статус «письменник, ще й адвокат жениться зі звичайною вчителькою», сиротою по батькові [3, С.11]. Наприкінці XIX – першій чверті XX століття, особливо в

інтелектуальному середовищі Галичини, питання особистого життя часто залишалися за межами публічних спогадів чи офіційної біографії. Тому, ймовірно, Наталія Семанюк, щоб зберегти приватність оминула цю сторінку їхнього спільного життя.

Ще один тематичний напрям спогадів становлять описи товариського кола Івана Семанюка – його найближчих друзів і колег, що може слугувати цінним джерелом для доповнення їхніх біографій: письменники Василь Стефаник і Лесь Мартович, адвокат Михайло Фірманюк, учитель Василь Равлюк, громадський діяч Семен Зінкевич та інші.

Варто зауважити, що у спогадах Наталії Семанюк помітна певна гендерна асиметрія у зображенні людей, які оточували її чоловіка. Як вже було сказано, авторка детально згадує численних знайомих Івана Семанюка – переважно чоловіків, представників інтелігенції. Натомість жіночі образи у її наративі практично відсутні або подані побіжно. Показовим є і те, що мемуаристка приділяє багато уваги постаті свекра – дяка, яскравого, начитаного, з хорошим почуттям гумору, натомість свекруху згадувала лише одним реченням, а про сестру Олену майже не подано інформації. Це може вказувати як на несвідоме відтворення патріархальної ієрархії у структурі спогадів, а також про тогочасні уявлення про роль жінки в інтелектуальному та публічному житті, про внутрішнє ототожнення авторки з традиційною моделлю «дружини митця», чия оптика має бути зосереджена насамперед на постаті чоловіка. Як ілюстрацію обов'язку «жіночого служіння», можна навести згадку про те, як Наталія Семанюк облаштувала робоче місце в stodolі для Івана Семанюка під час їхнього перебування в батьківському домі в роки війни та сиділа насторожі, щоб його ніхто не відволікав: «Працював Черемшина у своєму укритті по п'ять-шість годин підряд», а вона його чекала, читаючи книги [3, С.35].

Про свою біографію мемуаристка не написала нічого. Наталія Семанюк походила із інтелігентної снятинської родини Карп'юків. Її батько – Василь Карп'юк приділяв увагу освіті всіх своїх дітей, не лише синів, а й доньок. Наталія Василівна навчалася у Снятинській польській жіночій гімназії, приватній українській гімназії Інституту Василянок у Станисловові (Івано-Франківськ) та у Львівській педагогічній школі. Після навчання працювала вчителькою у селі Микулинці (тепер частина міста Снятин), займалася музикою [1, С.188]. Втім, після одруження вона покинула роботу. Про свою громадську діяльність Наталія майже не згадувала. Дітей у подружжя не було.

Висновки. Спогади Наталії Семанюк є вагомим внеском у жіночу мемуаристику Галичини початку ХХ століття, адже розкривають не лише приватний вимір життя письменника та адвоката Івана Семанюка, а й демонструють особливості жіночого світобачення в патріархальному суспільстві. Образ жінки у мемуарах постає подвійним: з одного боку як уважної спостерігачки,

хранительки пам'яті, а з іншого – як освіченої інтелігентки, здатної до аналітичного осмислення історичних процесів і культурного середовища. Її «жіночий голос» поєднував інтимне і громадське.

Водночас мемуари засвідчують внутрішнє прийняття авторкою традиційної моделі «дружини інтелігента», для якої пріоритетом було підтримка чоловіка. Така позиція відображає тогочасні уявлення про роль жінки в інтелектуальному житті Галичини та її «домашнє» служіння як форми самореалізації. Відсутність детального самоопису Наталії Семанюк і мінімальна присутність жіночих персонажів у її тексті вказують на глибоко вкорінену гендерну асиметрію у сприйнятті історії. Попри це, сам факт написання і публікації спогадів означає вихід жінки з приватної сфери у простір публічної пам'яті.

Література:

1. Бажанський М. Вічно житимуть... Постаті від зарання історії, аж до найновіших часів: біографічний словник. Детройт, 1984. 188 с.
2. Семанюк Н. Співець Гуцульщини. Спогади про Марка Черемшину. Ужгород: Карпати, 1974. 119 с.
3. Семанюк Н. Спогади про Марка Черемшину. Львів, 1958. 82 с.
4. Стеф'юк І. Сам собі етнографічний матеріал і жайворонок з-під Карпат – Марко Черемшина. URL <https://chytomo.com/sam-sobi-etnohrafichnyj-material-i-zhajvoronok-z-pid-karpat-marko-cheremshyna/> (дата звернення 1 листопада 2025 р.)
5. Центральний державний історичний архів у Львові. Ф. 362. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 8 (Спогади К. Студинського про студентські роки)

References

1. Bazhanskyi, M. (1984). *Vichno zhytymut... Postati vid zarannia istorii, az do nainovishykh chasiv: biohrafichnyi slovnyk* [They Will Live Forever... Figures from the Dawn of History to the Most Recent Times: A Biographical Dictionary]. Detroit (in Ukrainian).
2. Semaniuk, N. (1974). *Spivets Hutsulshchyny. Spohady pro Marka Cheremshynu* [The Singer of Hutsul Region. Memoirs about Marko Cheremshyna]. Uzhhorod: Karpaty (in Ukrainian).
3. Semaniuk, N. (1958). *Spohady pro Marka Cheremshynu* [Memoirs about Marko Cheremshyna]. Lviv (in Ukrainian).
4. Stefiuk, I. (2025). *Sam sobi etnohrafichnyi material i zhaivoronok z-pid Karpat – Marko Cheremshyna* [Ethnographic Material unto Himself and a Lark from under the Carpathians – Marko Cheremshyna]. Retrieved November 1, 2025, from <https://chytomo.com/sam-sobi-etnohrafichnyj-material-i-zhajvoronok-z-pid-karpat-marko-cheremshyna/> (in Ukrainian).
5. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv u Lvovi [Central State Historical Archive in Lviv]. F. 362. Op. 1. Spr. 11. Ark. 8. *Spohady K. Studynskoho pro studentski roky* [Memoirs of K. Studynsky about Student Years] (in Ukrainian).

УДК 327(477)"1920/1930":329.78(=161.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-498-510](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-498-510)

Денисенко Остап Володимирович аспірант кафедри новітньої історії України ім. М. Грушевського, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, <https://orcid.org/0009-0006-7712-1865>

ЗМІНОВІХІВЦІ ТА ЇХНЯ ВЗАЄМОДІЯ З ДИПЛОМАТІЄЮ УСРР

Анотація. Після захоплення України більшовиками велика кількість українських діячів УНР опинилося на еміграції. Більшовицька влада прагнула здобути визнання від населення окупованих територій. Для цього вона вирішила скористатися складним життєвим становищем емігрантів та переконати їх перейти на свою сторону під гарантію амністії. На той час, найбільшими осередками діяльності української еміграції була Австрія, Польща, Чехословаччина та Німеччина. Природно, що більшовики створили офіційні дипломатичні представництва УСРР у цих країнах.

На той час почав розвиватися, не без допомоги більшовиків, рух змінівців. Представники УСРР отримували офіційні директиви від наркомату закордонних прав УСРР щодо поводження зі змінівцями. Важливі відомості щодо процесу переходу до більшовизму залишила Надія Суровцова, яка була колишньою працівницею міністерства закордонних справ УНР та змінила свою переконання внаслідок важкої життєвої ситуації та впливу представництва УСРР, яке надавало їй україномовні більшовицькі газети, котрі переконували що в Україні ситуація покращується. Іншим відомим змінівцем був Михайло Грушевський, котрий міг переїхати до УСРР ще в 1921 р., але тодішні його політичні вимоги зірвали перемовини. Втім, наприкінці 1923 р. він знайшов контакт з більшовиками та повернувся до Києва у 1924 р.

Для своєї діяльності змінівці використовували власні друковані органи, щоб переконувати українських емігрантів та вояків УНР повертатися до України. Проте, створення СРСР підкосило процес повернення, адже мігрантам було вже важко повірити, що УСРР це незалежна держава. На цьому етапі феномен змінівництва почав занепадати. У подальшому доля тих, хто повернувся, була сумною, адже вони ставали першими жертвами Великого терору 30-х років.

Ключові слова: змінівці, УСРР, більшовики, Михайло Грушевський, пропаганда, дипломатія, міжнародна діяльність, спогади, дипломатичні представництва.

Denysenko Ostap Volodymyrovych PhD student at the M. Hrushevsky Department of Modern History of Ukraine, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, <https://orcid.org/0009-0006-7712-1865>

THE MOVEMENT OF ZMINOVICHIVCI AND THEIR INTERACTION WITH THE DIPLOMACY OF THE UKRAINIAN SSR

Abstract. After the Bolsheviks captured Ukraine, a large number of Ukrainian leaders of the Ukrainian People's Republic found themselves in exile. The Bolshevik authorities tried to gain recognition from the population of the occupied territories. To do this, they decided to take advantage of the difficult living conditions of the emigrants and convince them to switch sides in exchange for amnesty. At that time, the largest centres of Ukrainian emigration were Austria, Poland, Czechoslovakia and Germany. Naturally, the Bolsheviks established official diplomatic missions of the Ukrainian SSR in these countries.

At that time, with the help of the Bolsheviks, the zminovichivci movement began to develop. Representatives of the Ukrainian SSR received official directives from the People's Commissariat for Foreign Affairs of the Ukrainian SSR on how to deal with the zminovichivci movement. Important information about the process of transition to Bolshevism was left by Nadiya Surovtseva, a former employee of the Ministry of Foreign Affairs of the Ukrainian People's Republic, who changed her views as a result of difficult life circumstances and the influence of the USSR representative office, which provided her with Ukrainian-language Bolshevik newspapers that convinced her that the situation in Ukraine was improving. Another well-known member of the zminovichivci was Mykhailo Hrushevsky, who could have moved to the Ukrainian SSR as early as 1921, but his political demands at the time disrupted the negotiations. However, at the end of 1923, he established contact with the Bolsheviks and returned to Kyiv in 1924.

Zminovichivci used their own publications to persuade Ukrainian emigrants and soldiers of the Ukrainian People's Republic to return to Ukraine. However, the creation of the USSR undermined the return process, as it was difficult for migrants to believe that the Ukraine SSR was an independent state. At this point, the phenomenon of Zminovichivci began to decline. Later on, the fate of those who returned was sad, as they became the first victims of the Great Purge of the 1930s.

Keywords: zminovichivci, Ukrainian SSR, Bolsheviks, Mykhailo Hrushevsky, propaganda, diplomacy, international activities, memoirs, diplomatic missions.

Постановка проблеми. Впродовж останнього десятиліття трансформувалося дослідження періоду 20-х років XX століття. Процес декомунізації змін погляд суспільства на радянський період, тому виникла потреба у детальнішому вивченні цього часу та досвіду. Початок 20-х в Україні відзначається тим, що більшовики продовжували зберігати видимість незалежності УСРР, тому ця республіка мала й власну зовнішню політику.

Зовнішня діяльність УСРР сильно корелювала із баченням РСФСР і відзначалася тісно співпрацею. Головним завданням більшовицької дипломатія

було переконати українську еміграцію та вояків УНР повернутися на територію України або перейти на більшовицькі позиції. Цей процес називали зміновіхівством і він активно підтримувався більшовиками, які надавали детальні інструкції своїм дипломатичним працівникам щодо поводження з представниками цього руху. Найбільшим осередком зміновіхівців був Відень, оскільки там проживала найчисельніша кількість представників української еміграції.

Феномен зміновіхівства поступово припинився після проголошення СРСР, адже вже не було можливості переконувати еміграцію, що УСРР це незалежна держава.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти функціонування міжнародної діяльності УСРР висвітлені в архівних документах Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, а також Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України. Безцінним є свідчення з автобіографії Надії Суровцової та листування Михайла Грушевського, яке демонструє період його життя перед поверненням до України. О. Купчик, В. Піскун, М. Горбатюк та М. Мазипчук у своїх роботах висвітлили особливості тогочасної ситуації та роботу дипломатів УСРР.

Мета статті – дослідження зміновіхівства та вплив на нього представників більшовицької влади, їхні методи роботи та плани щодо використання цього явища на свою користь.

Виклад основного матеріалу. Більшовицькому режиму було важко здобути визнання. Різні світові держави вважали його скороминучим та шкідливим, а діячі завойованих держав очікували слухної нагоди, щоб повернутися та відвоювати свої країни.

В цих умовах більшовицька влада потребувала способів укріплення свого становища на міжнародній арені та на завойованих територіях. Найкращим способом для цього стало повернення та перехід на пробільшовицькі позиції вчорашніх ворогів, «буржуазних націоналістів».

Цей процес називали зміновіхівським рухом, який склався почасти через питання особистісного характеру тих, хто змінював свої погляди, але і через діяльність дипломатів УСРР, які активно працювали у Австрії, Польщі та Німеччині, країнах з найбільшою кількістю українських втікачів від комунізму. До прикладу, в самій Австрії нараховували 6 000 українських емігрантів [1, с. 75], які були колишніми чиновниками УНР.

Окрім цього, для допомоги своїм представникам дипломатична місія УСРР у Москві надсилала для них матеріали про економічне та політичне становище в УСРР. При самій місії також діяло спеціальне бюро еміграції, яке організовувало повернення на батьківщину для українців, які того бажали [2, с. 317].

Наркомат закордонних справ УСРР складав секретні директиви для своїх працівників, щоб ті працювали зі зміновіхівцями. У них зазначалося, що

зміновіхівців необхідно збирати у групи для захисту Радянської України і щоб вони, як безпартійні, боролися з будь-якою критикою УСРР. Зазначалося, що перед наданням матеріальної або моральної підтримки, зміновіхівці повинні у друкованих виданнях опублікувати матеріалі, які б скомпрометували керівництво УНР, окремих міністрів або про отримані гроші від інших урядів. Наголошувалося, що зміновіхівцям не можна надавати дозволу на в'їзд до УСРР до їх повного використання закордоном[3, с.148] і вести перемовини так, щоб «щоб відрізати усі шляхи для відступу». Наголошувалося, що необхідно ґрунтовно перевіряти щирість людей, які пропонують свої послуги і тільки після цього надавати фінансову допомогу для випуску друкованих видань, особливо зазначалося, що важливо пробувати перетворити українські видання на зміновіхівські, щоб у них друкувалася декларація про «засудження минулого»[3, с. 148].

Цей процес також стосувався не тільки чиновників або активних діячів української революції, але й звичайних солдатів-українців, які могли бути інтернованими. Надія Суровцова згадувала про те, як посольство УСРР в Австрії організовувало ешелони для таких бажаючих[4, с.122], Повноважний представник УСРР у Чехословаччині Михайло Левицький згадував про близько 60 інтернованих петлюрівців, які бажали повернутися до України[1, с.74]. У раніше згаданій директиві також наголошувалося, що необхідно працювати у таборах для інтернованих вояків УНР і для цього краще всього залучати комуністичні партії країни, де ці табори знаходяться[3, с.148].

Одним з прикладів зміновіхівства є перехід колишньої співробітниці МЗС УНР Надії Суровцової на сторону комуністичної влади. Її випадок є цінним, оскільки вона одна із небагатьох зміновіхівців, яка пережила репресії та написали свої мемуари. У 1918 р. вона оселилася у Відні, де продовжила своє навчання та здобула ступінь доктора філософії у 1920 р. Приблизно у 1921 р. вона вперше відвідала посольство УСРР[4, с. 109], яке очолював Юрій Коцюбинський. Там вона отримала літературу про становища в Україні, тоді ж Коцюбинський не пробував її заігувати, а поведився напрочуд чемною, що справило на Суровцову приємне враження. Варто зауважити, що саме з цього моменту почався поступовий перехід Суровцової на сторону радянської влади.

Під час своєї роботи в комітеті «Голодним України» Суровцова краще познайомилася з Коцюбинським, який став для неї добрим другом та джерелом постійної інформації про ситуацію в підрадянській Україні[4, с. 110], при тому, єдиним джерелом повної інформації, яку вона прагнула отримувати. Таким чином Коцюбинський здобув повну довіру, завдяки ввічливому підходу, україномовним матеріалам про ситуацію в Україні та інформацію про політику коренізації, збоку Суровцової. За спогадами Суровцової Коцюбинський мав величезний вплив під час її переходу до комунізму, адже «просвіщав» її надаючи матеріали та провадив розмови. Естафету від Коцюбинського пізніше прийняли Володимир Ауссем, Михайло Левицький та Адольф Йоффе[4, с. 140].

Під час роботи в комітеті Суворовцова також познайомилася із колишніми січовими стрільцями, які стали комуністами, Василем Коссаком, Михайлом Чичневичем та Петром Демчуком[4, с. 110]. Під час її проживання у Відні поступово коло її знайомств поповнювалося комуністами. Разом з Коссаком Суворовцова займалася перекладом статей Леніна для видавництва «Malik Verlag».

Тяжке становища українців у Відні, як і самої Суворовцової, могло послужити поштовхом до зміновіхства, адже за спогадам Надії Віталіївни життя було важким, грошей ледь вистачало на оплату оренди та купівлю їжі. Проблемою була і складна економічна ситуація післявоєнної молодії Австрійської республіки, яка не покращувала загального становища.

У 1924 р. Суворовцова вступила до Австрійської комуністичної партії, де входила до групи пропагандистів, котрі ходили по віденських бараках, в яких перебували колишні полонені українці, та агітувала їх переїхати разом із сім'ями до УСРР. Зазвичай агітація відбувалася під час творчих вечорів[4, с. 122].

Надія Суворовцова під час своїх поїздок до США на конференції «Жіночої Ліги миру і свободи» у вільний час виступала на різних віче проти «польських знущань над галичанами», але виступи друкувалися у випусках «Большевика» [4, с. 126]. Під час одного з таких віче націоналісти подарували їй квіти та заспівали «Ще не вмерла України», що зі спогадів Суворовцової «наші стерпіли, а потім заспівали «Інтернаціонал»» [4, с. 127].

Вже після свого повернення до України Суворовцова разом із колишнім членом австро-угорського парламенту Семеном Вітеком створили картотеку для представництва МЗС СРСР у Харкові про українських діячів, які перебували закордоном. Вітек написав про діячів-галичан, а Суворовцова про наддніпрянців [4, с. 150]. У своїх спогадах Суворовцова жалкувала щодо своєї роботи над цією картотекою.

Помітною фігурою у дипломатії УСРР був Михайло Коцюбинський. Син відомого українського письменника, він був одним з командирів Червоної армії, яка вторглися на територію України. Дипломатом він став тільки у 1920 році, коли його призначили главою дипломатичної місії УСРР в Москві. Там же він проявив хист до цієї справи, коли вів перемовини щодо спільного визнання між УСРР та Грузинською Демократичною Республікою, який завдяки затягуванню було підписано саме у бажаній для УСРР редакції [6, с. 39].

Найбільшим його успіхом стало залучення групи на чолі з генералом О. Грековим, С. Шелухіним, О. Андрієвським та С. Сагайдачним-Чернушенко на свою сторону, яке відбулося у червні 1922 р. Із повідомлень Коцюбинського, до групи також входили А. Макаренко, І. Матюшенко, О. Лотоцький і С. Шемет [3, с. 149]. За його словами, ця група написала лист-звернення на адресу представництва УСРР з пропозицією надати їм амністію, зі своєї сторони обіцяли працювати разом з радянською владою[3, с. 149].

Між групою та Коцюбинським виникла суперечка, адже група хотіла, щоб лист-звернення підписав хтось один, Коцюбинський хотів, щоб його підписали усі. Він боявся, що вся група може позадкувати і пожертвувати один підписантом. Окрім того, група прохала про надання фінансів для роботи газети «Україна». Коцюбинський не спішив надавати кошти та допомоги, оскільки вважав, що чим більше він тягне, тим легше диктувати свої умови, адже гроші у групи закінчувались.

Окрім цього, у самого Коцюбинського з фінансами були труднощі[7, с. 170], тому він звертався до НКЗС з проханням їх виділити. Умовою групи для співпраці була повна амністія, дозвіл виїхати до України та надання роботи, для тих хто повернувся. Керівництво УСРР погодилося надати амністію, але за умов, що група опублікує відповідну декларацію, або «краще триматиме лінію» під час публічних виступів, наголосили, що не варто загострювати увагу на списку підписантів листа-звернення. Гроші на газету «Україна» погодились виділити. Проте, наголошувалося, що групі краще залишатися закордоном для проведення своєї роботи[3, с. 158].

Окрім Відня, Берлін також був помітним центром діяльності дипломатів УСРР. Впершу чергу це було пов'язано з бажанням ліквідувати дипломатичні представництва УНР в Німеччині. Однак справа по репатріації також активно просувалася. Згідно зі звітів завідувача консульського відділу повноважного представництва УСРР у Німеччині Михайла Руденка за період з 1 жовтня 1922 р. до 1 квітня 1922 р. в процесі схвалення перебувало 1425 заявок на поновлення громадянства[8, с. 152]. Таку велику кількість заявок в 1922 р. можна пояснити вимогами німецького законодавства мати при собі паспорт, тому люди, які походили з території України і могли претендувати на паспорти УСРР подавали заявки на їх отримання задля полегшення свого проживання у самій Німеччині, особливо багато серед них було німців, які до 1918 року проживали в Україні, а пізніше виїхали.

У Німеччині дипломатам УСРР також вдавалося переманити на свою сторону важливих представників УНР. Найбільш помітним був колишній посол УНР у Німеччині Микола Порш, котрого В. Ауссем у листопаді 1922 р. характеризував, як «по відношенню до Радянської влади вів себе цілком лояльно, останнім часом працював в якості відповідального співробітника в місцевому представництві ВУКС» [3, с. 216]. Л. Лукасевич стверджував, що Порш мав контакти з більшовиками ще з часів Центральної ради і почав з ними працювати лише через фінансові вигоди[5, с. 470]. Вже у 1923 році Порш офіційно опублікував своє «покаяння» у пресі, тоді ЦК КП(б)У вирішило, що відновлення Порша у правах громадянина України є «можливим», але до України він так і не повернувся, а помер у Берліні 16 квітня 1944 року[5, с. 1479].

У своїх листах В. Ауссем згадував, що не тільки мав контакти з Поршем, але й займався «підкормленням» різними туманними обіцянками Д. Дорошенка, Г. Супруна, В. Темницького, та купував вірші у О. Олесь[5, с. 505].

Важливою постаттю у дослідженні змінюючихся є Михайло Грушевський, який повернувся до Києва у 1924 р. Проте, ще у листі представника УСРР в Чехословаччині М. Левицького, який датується 16 серпня 1921 р. згадується, що група українських есерів на чолі з Грушевським очікують дозволу на повернення до України[9, с. 26], це було за 3 роки до офіційного повернення Грушевського. Проте, у 1921 р. він до України не повернувся, це пов'язано із бажанням Грушевського та його групи добитися легалізації діяльності Української партії соціалістів-революціонерів в УСРР, як окремої партії, Грушевський тоді очолював одну з фракцій цієї партії, а саме т. зв. Закордонної делегації, сам Левицький, у одному зі своїх листів, наводить цей аргумент, як такий, що ускладнює повернення групи Грушевського[9, с. 27].

Питання легалізації партії продовжувало бути каменем спотикання для повернення Грушевського, оскільки Левицький у листі за 5 жовтня 1921 р. прямо про це вказав: «Грушевського, который пока от поездки на Украину воздерживаются, требуя от Украинского правительства легализации их партии» [9, с. 36]. У подальшому між більшовиками та (ЗД) УПСР відбувся конфлікт щодо резолюції, яка стосувалася питання легалізації партії в УСРР та причин відмови самої делегації повернутися до Києва. Більшовики погрожували, що розірвуть будь-яке спілкування із ЗД, якщо резолюція буде опублікована. У той проміжок часу дійсно було опубліковано резолюція у 9 номер закордонного органу УПСР, що призвело до остаточного припинення у перемовинах. Сама резолюція була доволі необхідною і в ній навіть йшлося, що «Закордонна Делегація, констатуючі соціалістичність сучасного радянського правительства України і відсутність у нього антинаціональних в відношенні до українства тенденцій, вбачає в цім подтверждение правильности зайнятого ЦК УПСР відношення до цього правительства, як до соціалістичного правительства України»[10, с. 27]. Єдина критика у самій резолюції стосувалася небажання уряду УСРР легалізувати діяльність УПСР, проте вона не була досить гострою, щоб викликати настільки негативну реакцію збоку Харкова. Однак, цей випуск датується липнем-вереснем 1921 р., коли лист Левицького датується листопадом. В наступному номер журналу, Грушевський звернувся у відкритому листі до Раковського, де прямо згадав про несприйняття резолюції збоку більшовиків і встав на її захист: «Мені, і моїм найблизшим товаришам, з котрими велися паралельні переговори, дано зрозуміти, що передумовою співробітництва являється ся наше повне політичне самовідречення. Закордонна делегація мала б відступити від своєї резолюції, з 5. IX. с.р.»[11, с. 3]. У своєму листі до Олександра Олеся за 19 лютого 1922 р., Грушевський пише, що не має наміру шукати зустрічі з Раковським, а перемовини про співпрацю були обірвані за ініціативи самих більшовиків [12, с. 237]. Відповідно за період з вересня 1921 р. по лютий 1922 р. була тільки одна резолюція, тому існує ймовірність, що дата листа Левицького є помилко-

вою, яка виникла в комісаріаті закордонних справ. Ймовірність така існує, адже і сам Левицький в своїх листах скаржився на дезорганізованість у самому комісаріаті.

Реальна можливість для повернення Грушевського склалася тільки у другій половині 1923 року. Ще у своєму листі за 6 серпня, він писав, що отримує запрошення до США та України, але «новини про «прискорену українізацію» дійсно не заохочують до негайно виїзду» [12, с. 254]. Грушевського цікавила й пропозиція про викладання у Чехії. У листі за 29 вересня 1923 р. Грушевський обговорював питання свого працевлаштування до Педагогічного інституту в Празі та Академії в місті Подебрад, в листі він також згадує [12, с. 257], що має тільки паспорт УНР та посвідку, яку підписала канцелярія президента Чехословаччини Томаша Масарика, згідно якої він може отримати паспорт Чехословаччини. Але головною проблемою для його працевлаштування було питання оплати, яку він вважав не достатньою для переїзду до Праги.

Вже у листі за другу половину жовтня 1923 р. Грушевський вперше згадує про реальну можливість повернутися до України за вмовлянням студентів та академічних працівників з Харкова та Києва. У листопаді Грушевський чіткіше пише про своє бажання поїхати до України і згадує, що дав згоду Академії Наук у Києві виставити його кандидатуру [12, с. 261].

У листі за 31 грудня 1923 р. Грушевський написав, що його перемовини з Педагогічним інститутом та Академією в Чехословаччині завершилися не вдало [12, с. 262], а у листі за 20 січня 1924 р. він пише, що під час подорожі до України планують зупинитися у Відні на кілька днів [12, с. 263]. Грушевський офіційно прибув до Києва у березні 1924 р.

З листів Грушевського можна дійти висновку, що до України він бажав повернутися, це бажання було ще у 1921 році, але тоді висування вимог політичного характеру до більшовиків не дозволило втілити цей задум у життя.

На те, що Грушевський з власного бажання це зробив вказує, по перше, його хвилювали щодо питань особистих фінансів, через нього він переїхав з Відня до Бадену [12, с. 239], де наймав помешкання без слуг. По друге, він з розумінням ставився до тих, хто повертався до України і сам жалкував, що не може гідно повернутися [12, с. 240]. По третє, альтернатива у вигляді викладання у Чехії не викликала великого ентузіазму через питання оплати, про яку Грушевський часто згадував, як недостатню, й бажання мати час для написання роботи з історії української літератури [12, с. 256]. По четверте, буквально у листопаді 1923 р. Грушевський відновив контакти з М. Левицьким [12, с. 261], який вже тоді був послом СРСР в Австрії, що відкрило для нього можливість повернутися до України. З цього, можна зробити висновок, що Грушевський повернувся до України з власного бажання, як тільки для цього склалися сприятливі обставини.

Зміновіхівство було не тільки у Австрії, але й у Польщі. До прикладу, представник УСРР О. Шумський у телеграмі, за серпень 1922 року, до НКЗС написав, що до нього звернувся «інженер Кобза» з проханням надати дозвіл повернутися до України. За його словами Кобза був лідером партії хліборобів-демократів, був в опозиції до гетьмана Скоропадського та мав 5-6 тисяч прихильників із Запорізького корпусу[3, с. 163].

Ім'я в телеграмі не назвали, проте за деякими рисам цього опису можна стверджувати, що мається на увазі командир Харківського Слобідського Коша Іван Кобза. Кобза дійсно був інженером, адже закінчив Політехнічний інститут в Санкт-Петербурзі та, перед Першою світовою війною, був інженером електротехніки по будові ліфтів у Харкові[13]. Слобідський Кіш був підрозділом Запорізького корпусу, тому своїх прихильників він там мав. Згідно спогадів поручника армії УНР І. Панченка, І. Кобза дійсно поїхав до УСРР у 1922 році[13], але він вказує, що прощався з ним на станції Здолбунів навесні, проте самі спогади написані у 1968 році, тому легко можна було сплутати пору року.

Проте в описі є неточності, Кобза ніколи не був лідером жодної партії. Тому твердження Шумського, який писав, що Кобза «викинув з партії Шемата та Липинського за підтримку Вишиваного» [3, с. 163] не відповідають дійсності. Важко зрозуміти чому Шумський придумав для Кобзи партію, але тим не менше, можна вважати, що йдеться про особу Івана Кобзи, адже у телеграмі-відповіді йому дозволили повернутися до України.

Серед іншого, представництва УСРР займалися розповсюдженням своєї пропаганди за допомогою власних видавництв та газет. У 1922 році було створено видавництво «Космос» [14, с. 76], яке займалося книгодрукуванням у Берліні, а також допомагало друкуватися часописи зміновіхівського характеру. У видавництві друкували видання для Америки, Канади, України та решти Європи. Серед найменувань були твори Стеклова «Карл Маркс, його життя й наука», Богданова «Червона зоря», Синявського «Порадник української мови», Горева «Матер.-філософі. пролетар.», Маркса «Заробітня плата, цін і зиск» [14, с. 94].

У 1923 р., у Відні, був створений зміновіхівський часопис «Нова громада», хоча він мав функціонувати, як незалежний часопис діячів, які хочуть «виправитись», але дотації отримували від більшовиків. За один раз редакція газети отримала 900 рублів золотом, а також повинна була отримувати по 150 рублів золотом від НКЗС кожного місяця[3, с. 198]. Редактором цього часопису був Семен Вітек. Серед авторів цього часопису були Порш, Степаненко, Харченко, Моркотун, Суровцова[5, с. 472].

До грудня 1922 року процес виманювання мігрантів йшов досить успішно, згідно звіту, з 8 000 інтернованих солдатів УНР у Польщі до УСРР поїхало більше 3 000 [7, с. 96]. Інтенсивності набирала і зміновіхівський рух, проте

створення СРСР підкосила усі зусилля. Згідно доповідних записок Наркомату закордонних справ, створення федерації створило сум'яття в середовищі змінюючихся. Через таку ситуацію було надано пропозицію створити посаду представника УСРР в НКЗС СРСР та ряд інших, таких як[7, с. 97]:

1. Надати імперативний мандат від УСРР в Колегії НКЗС УСРР такому представнику.

2. Надати йому керування усіма українськими справами закордоном, незалежно від його участі в прийнятті рішень загальнополітичного характеру Союзу.

3. Створити в УСРР посаду «Уполнаркоминдела ССРСР», який вирішував би питання дипломатичних та косульсько-правових питань в межах республіки.

4. Створити українські відділи в закордонних місіях СРСР у таких країнах, як Польща, Німеччина, Австрія, Чехословаччина, Литва, Італія, Румунія, Болгарія, Югославія, Туреччина та США.

Згідно пропозицій, передбачалося, що українські представники в місіях СРСР серед іншого буду займатися представництвом УСРР в цих місіях, бути референтами з українських справ, наглядати за процесом репатріації, проводити пропагандистську роботу серед українських мігрантів та організовувати роботу змінюючихся.

У результаті посади представника УСРР при колегії НКЗС та уповноваженого НКЗС СРСР в УСРР були створені. Ці посади зайняв В. Копп та О. Шліхтер, відповідно.

Зі свого боку, уряд УСРР висловив пропозицію розподілити дипломатичні посади для представників УСРР наступним чином[15, с. 172-173]:

Повноважний представник СРСР у Чехословаччині - М. Левицький; Повноважний представник СРСР в Австрії - Ю. Коцюбинський; Радник повноважного представництва СРСР у Берліні – В. Ауссем; Радник повноважного представництва СРСР у Польщі – Г. Беседовський; Перший секретар повноважного представництва СРСР у Чехословаччині – Н. Калюжний; Радник повноважного представництва СРСР у Канаді – Кулик.

Наркомат Закордонних справ СРСР обмежився призначенням Левицького послом у Австрії та Коцюбинського радником в Австрії, а потім у Польщі.

Доля більшості змінюючихся, котрі поїхали до УСРР, полягала у тому, що спочатку, у своїй більшості, вони ставали агентами ГПУ[5, с. 506]. Пізніше вони ставали жертвами репресій 30-х років. До прикладу, Надія Суровцова провела у ГУЛАГУ 27 років, М. Чечель, П. Христюк, П. Демчук, Г. Коссак загинули в таборах або були розстріляні. Подібна доля не оминула і тих, хто переконав їх переїхати до УСРР. Коцюбинського розстріляли у 1937 році, Левицький застрелився у 1933 році, коли перебував у засланні, Ауссема розстріляли або він

пропав безвісті, точних даних немає, Шумського заарештувати, а потім вбили у 1946 році.

Висновки. Складні життєві обставини змушували українську еміграцію шукати шляхи повернення до України. Більшовики скористалися цим і оголосили амністію для своїх вчорашніх ворогів. Проте, вони змушували, бажаючих повернутися до України, ставати агентами-впливу більшовиків у країні, де вони проживали. До моменту створення СРСР змінюючись поступово більшало, адже політика коренізації та спроби показати незалежність УСРР дійсно знаходили відклик серед емігрантів, які не займали високих політичних посад у 1917-1921 рр., однак підписання союзного договору обмежило успіх. Доля тих, хто повернувся, складалася трагічно, адже вони були вимушені ставати агентами ГПУ, а потім жертвами репресій.

Література:

1. Доклады о деятельности представителя УССР в Чехословакии о проведенной работе. 18 июля 1921 г. – 13 января 1922 г., Центральный державный архив вищих органов власти та управління України, ф.4. оп.1, спр. 560, 122 арк.
2. Коцюбинський Ю. М. Творчі матеріали (стаття, рецензія). біографічні матеріали, спогади, статті про нього та ін. 1917 р. – 1967 р., Центральный державный архив-музей літератури і мистецтва України, ф.169, оп.2, од. зб. 878, 325 арк.
3. Отчет Народного комиссариата иностранных дел УССР в ЦК КП(б)У о его деятельности к 5-й годовщине Великой Октябрьской социалистической революции. Переписка с народным комиссариатом иностранных дел УССР о возвращении эмигрантов на Украину, о положении в Польше и Галиции, деятельности украинских групп «поворотовцев» и «сменовеховцев», субсидировании газеты «Наша правда», командировании за границу и др. вопросам. 2 января 1922 г. – 23 декабря 1922, Центральный державный архив громадських об'єднань України, ф.1, оп.20, спр.1035, 249 арк.
4. Суровцова Н. Спогади. — Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 1996. — 432 с.
5. Піскун В. Політичний вибір української еміграції (20-ті роки XX століття). Київ: МП «Леся», 2006. – 672 с.
6. Мазипчук М. Дипломатична діяльність Юрія Коцюбинського (1920–1922 рр.) // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2013. – Вип. 4. – с. 38–40.
7. Информационные сводки, доклады, отчеты и письма представителя посольства УССР в Польше о положении последней и отношении ее к УССР; об установлении почтово-телеграфных сношений с Италией; об обмене представителями с Германией; проект ноты румынскому правительству по поводу насилий, чинимых над населением оккупированной Бессарабии. 16 февраля 1922 г. – 30 января 1923 г., Центральный державный архив вищих органов власти та управління України, ф.4. оп.1, спр. 591, арк. 243
8. Горбатюк М. Документи про консульську діяльність дипломатичного представництва УСРР у Німеччині як джерело до вивчення історії української радянської дипломатії 1920–1923 років, Архіви України. - 2018. - № 4. - С. 137-162.
9. Горбатюк М., Жукова О. Листи Михайла Левицького до Християна Раковського як джерело для вивчення історії діяльності дипломатичного представництва УСРР у Чехословаччині та українсько-чехословацьких відносин у 1921 році, Пам'ятки. - 2012. - Т. 13. - С. 3-60. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pam_2012_13_3

10. Борітеся - поборете! : закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів / Під редакцією Комітету. № 9 : липень - вересень. – Вієн [Відень], 1921. – 32 с.
11. Грушевський М. Відкритий лист Мих. Грушевського, закордонного делегата УПСР, Голові Ради Народніх Комісарів Української Соціалістичної Радянської Республіки Х. Г. Раковському [Відень, 15 падолиста 1921 р.]. Борітеся - поборете!: Закордонний орган Української партії соціалістів-революціонерів. – 1921. – № 10. – С. 1-8.
12. Листування Михайла Грушевського/ М. С. Грушевський; упоряд. Г. Бурлака; ред. Л. Винар; НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – Київ [та ін.]: [б. в.], 1997. – с. 398.: іл. – (Епістолярні джерела грушевськознавства ; т. 1).
13. Панченко І. Харківський слобідський кіш. Режим доступу: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/11/blog-post_25.html
14. Спр. 1. Переписка с ЦК КП(б)У о работе миссии среди эмиграции, издании сменовеховского журнала, исключении из партии германского коммуниста Бардаха, отдельные выписки из протоколов ЦКК и Политбюро ЦК КП(б)У. 1922 г. – 1923 г., Центральный державный архив вищих органов власти та управління України, ф.3692. оп.1, спр. 1, 86 арк.
15. Купчик О. Організаційно-правові засади функціонування органів зовнішньої політики в УСРР (1922–1924 рр.). Вісник Академії адвокатури України. - 2011. - Число 1. - с. 168-174.

References:

1. Doklady o dejatenosti predstavytelia USSR v Chechoslovakyy o provedennoj rabote. 18 yulia 1921 h. – 13 janvaria 1922 h., Central'nyj derzavnyj archiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f.4. op.1, spr. 560, 122 ark. [in Ukrainian & Russian]
2. Kociubynskij Ju. M. Tvorchy materialy (stattia, recenzija). biohrafichni materialy, spohady, statti pro noho ta in. 1917 r. – 1967 r., Centranyj derzhavnyj archiv-muzej literatury i mystectva Ukrainy, f.169,op.2,od. zb. 878, 325 ark. [in Ukrainian & Russian]
3. Otchet Narodnoho komysaryata ynostrannykh del USSR v CK KP(b)U o eho dejatenosti k 5-j hodovshchynе Velykoj Oktiabrskoj socyalystrycheskoj revoliucyy. Perepyska s narodnym komysaryatom ynostrannykh del USSR o vozvrashchenyy emyhrantov na Ukraynu, o polozhenyy v Polshe y Halycyy, dejatenosti ukraynskych hrupp «povorotovcev» y «smenovechovcev», subsydyrovanny hazety «Nasha pravda», komandyrovanny za hranycu y dr. voprosam. 2 janvaria 1922 h. – 23 dekabria 1922, Centranyj derzhavnyj archiv hromadskych objednan Ukrainy, f.1,op.20, spr.1035, 249 ark [in Ukrainian & Russian]
4. Surovcova N. (1996). Spohady [Memories]. Kyjiv: Vydavnyctvo im. O.Telihi [in Ukrainian]
5. Piskun B. (2006) Politychnyi vybir ukrainskoj emihratsii (20-ti roky XX stolittia) [The political choices of Ukrainian emigrants (1920s)]. Kyiv: MP «Lesia» [in Ukrainian]
6. Mazypchuk M. (2013) Dyplomatychna diialnist' Yurii Kotsiubynskoho (1920–1922 rr.) [Diplomatic activities of Yuriy Kotsyubinsky (1920–1922)]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho un-tu im. tarasa SHevchenka. Istorii - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History, 4, 38–40 [in Ukrainian]
7. Ynformatsyonnye svodky, doklady, otchety y pyśma predstavytelia posolstva USSR v Polshe o polozhenyy poslednei y otnoshenyy ee k USSR; ob ustanovlenyy pochtovo-telehrafnykh snosheniy s Ytalyei; ob obmene predstavyteliamy s Hermanyei; proekt noty rumynskomu pravytelstvu po povodu nasyl'i, chynymykh nad naselenyem okkupyrovannoi Bessarabyi. 16 fevralia 1922 h. – 30 yanvaria 1923 h., Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f.4. op.1, spr. 591, ark. 243 [in Ukrainian & Russian]
8. Horbatiuk M. (2018). Dokumenty pro konsul'sku diialnist' dyplomatychnoho predstavnytstva USSR u Nimechchyni yak dzherelo do vyvchennia istorii ukrainskoj radianskoj dyplomatii 1920–1923 rokiv [Documents on the consular activities of the diplomatic mission of the Ukrainian SSR in Germany as a source for studying the history of Ukrainian Soviet diplomacy in 1920–1923]. Arkhivy Ukrainy - Archives of Ukraine, 4,137-162 [in Ukrainian]

9. Horbatiuk M., & Zhukova O.(2012) Lysty Mykhaila Levytskoho do Khrystyiana Rakovskoho yak dzherelo dlia vyvchennia istorii diialnosti dyplomatychnoho predstavnytstva USSR u Chekhoslovachchyni ta ukraïnsko-chekhoslovatskykh vidnosyn u 1921 rotsi [Mykhailo Levytskyi's letters to Christian Rakovsky as a source for studying the history of the diplomatic representation of the Ukrainian SSR in Czechoslovakia and Ukrainian-Czechoslovak relations in 1921], Pamiatky-Memories, 13, 3-60 [in Ukrainian]
10. Boritiesia - poborete! : zakordonnyi organ Ukraïnskoï partii sotsiialistiv-revoliutsioneriv/ Pid redaktsiieiu Komitetu. № 9 : lypeń - vereseń. – Wien [Videń], 1921. – 32 s. [in Ukrainian]
11. Hrushevskyi M. (1921) Vidkrytyi lyst Mykh. Hrushevskoho, zakordonnoho delegata UPSR, Holovi Rady Narodnikh Komisariv Ukraïnskoï Sotsiialistychnoi Radianiskoï Respubliky X. G. Rakovskomu (Videń, 15 padolysta 1921 r.) [Open letter from Mykhailo Hrushevsky, foreign delegate of the Ukrainian Socialist Republican Party, to X. G. Rakovsky, Chairman of the Council of People's Commissars of the Ukrainian Soviet Socialist Republic (Vienna, November 15, 1921)]. Boritiesia - poborete!: Zakordonnyi organ Ukraïnskoï partii sotsiialistiv-revoliutsioneriv - Fight and you will win!: Foreign organization of the Ukrainian Party of Socialist Revolutionaries, 10,1-8 [in Ukrainian]
12. Lystuvannia Mykhaila Hrushevskoho/ M. S. Hrushevskyi; uporiad. H. Burlaka; red. L. Vynar; NAN Ukrainy, In-t lit. im. T. H. Shevchenka. – Kyiv [ta in.]: [b. v.], 1997. – s. 398.: il. – (Epistoliarni dzherela hrushevskoznavstva ; t. 1) [in Ukrainian]
13. Panchenko I. (2009) Kharkivskyi slobidskyi kish [Kharkiv Sloboda Kish]. Retrieved from http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2009/11/blog-post_25.html [in Ukrainian]
14. Spr. 1. Perepyska s TSK KP(b)U o rabote myssyy srede zmyhratsyy, yzdanny smenovekhovskoho zhurnala, yskliuchenyy yz partyy hermanskoho kommunysta Bardakha, otelnye vypysky yz protokolov TSKK y Polytburo TSK KP(b)U. 1922 h. – 1923 h., Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, f.3692. op.1, spr. 1, 86 ark [in Ukrainian & Russian]
15. Kupchuk O. (2011). Orhanizatsiino-pravovi zasady funktsionuvannia orhaniv zovnishnoi polityky v USSR (1922–1924 rr.) [Organizational and legal foundations of the functioning of foreign policy bodies in the Ukrainian SSR (1922–1924)]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy- Bulletin of the Ukrainian Advocacy Academy, 1, 168-174 [in Ukrainian].

УДК 94(477) «19»+37.014.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-511-524](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-511-524)

Дияк Вадим Валерійович доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>

Демот Богдан Миколайович магістр історії, викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0003-8639-3799>

Михайлова Світлана Вікторівна магістр історії, старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0003-1681-5595>

УКРАЇНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНЦІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. У статті досліджується процес українізації освітньої сфери на українських землях у складі Російської імперії на початку ХХ ст., який став важливою складовою формування національної ідентичності українців. Відправною точкою аналізу визначено події демократичної революції 1905-1907 рр., що стали каталізатором соціально-політичних зрушень і пробудження національної свідомості. Визначено, що демократичні виступи та піднесення громадського руху сприяли активізації боротьби української інтелігенції, студентства, освітньо-культурних та громадсько-політичних діячів за право навчати та навчатися рідною мовою.

Наголошено на тому, що освітній рух тісно переплітався з політичним: українські партії вбачали в освіті головний чинник державотворення і засіб консолідації народу, адже вона сприяла поширенню ідей автономії українських земель, культурної самостійності їхнього народу та розвитку його рідної мови. Досліджено, що процес українізації освіти мав стихійний та обмежений характер. Його основний масив складали поодинокі локальні ініціативи, залежні від спонсорського фінансування. Відповідно, рішуча протидія імперської влади, яка відновила цензуру, обмежила використання української мови в суспільному

просторі та книгодрукуванні, займалася переслідуюванням патріотично налаштованих діячів освіти та культури ускладнювала будь які спроби розбудувати систему якісної та доступної української освіти.

Як наслідок, з початком Першої світової війни рівень грамотності населення залишався на досить низькому рівні, а більшість українських дітей була позбавлена доступу до якісного навчання рідною мовою. Не зважаючи на окреслені деструктивні чинники, доведено, що українізація освіти початку ХХ ст. стала не лише значним культурно-освітнім явищем, а й важливим етапом становлення національної самосвідомості та боротьби за духовну незалежність українського народу. Попри тиск з боку російської влади та значну втрату напрацьованих здобутків у роки реакції, саме цей період став базисом ідейних та інституційних засад подальшого розвитку української освіти та науки.

Ключові слова: освіта, наука, культура, українізація, національна ідентичність, інтелігенція.

Dyjak Vadym Valeriyovych Doctor of pedagogical sciences, professor, department of psychology, pedagogy and social and economics disciplines, National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0003-1477-5803>

Demot Bohdan Mykolaiovych Master of History, Lecturer at the Department of Psychology, Pedagogy, and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0003-8639-3799>

Mykhailova Svitlana Viktorivna Senior Lecturer Senior Lecturer of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of State Border Guard Service of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1681-5595>

UKRAINIZATION OF THE EDUCATIONAL SPHERE IN THE CONTEXT OF FORMING THE NATIONAL IDENTITY OF UKRAINIANS AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract. The article examines the process of Ukrainization of the educational sphere in the Ukrainian lands that were part of the Russian Empire at the beginning of the 20th century, which became an important component in the formation of the national identity of Ukrainians. The starting point of the analysis is defined as the events of the democratic revolution of 1905–1907, which acted as a catalyst for socio-political transformations and the awakening of national consciousness. It is determined that democratic movements and the rise of civic activism stimulated the struggle of the

Ukrainian intelligentsia, students, educational, cultural, and socio-political figures for the right to teach and study in their native language.

The article emphasizes that the educational movement was closely intertwined with the political one: Ukrainian political parties regarded education as a key factor in state-building and a means of consolidating the nation, as it contributed to the spread of ideas of autonomy for the Ukrainian lands, cultural independence of their people, and the development of their native language. It is revealed that the process of Ukrainization of education was spontaneous and limited in scope. Its main body consisted of isolated local initiatives dependent on private sponsorship. Accordingly, the resolute resistance of the imperial authorities—who reinstated censorship, restricted the use of the Ukrainian language in public life and publishing, and persecuted patriotic figures in education and culture—greatly complicated any attempts to build a system of high-quality and accessible Ukrainian education.

As a result, by the beginning of the First World War, the literacy rate among the population remained quite low, and most Ukrainian children were deprived of access to quality education in their native language. Despite these destructive factors, it is proven that the Ukrainization of education in the early 20th century became not only a significant cultural and educational phenomenon but also an important stage in the formation of national consciousness and the struggle for the spiritual independence of the Ukrainian people. Despite the pressure from Russian authorities and the considerable loss of previously achieved gains during the years of political reaction, this period laid the ideological and institutional foundations for the further development of Ukrainian education and science.

Keywords: education, science, culture, Ukrainization, national identity, intelligentsia.

Постановка проблеми. На початку ХХ ст. становище освіти в українських губерніях Російської імперії було вкрай суперечливим. Розбудова належної системи навчання гальмувалася низкою проблем. Створювані імперською владою мовні обмеження, спричинені Валуєвським циркуляром 1863 р. та Емським актом 1876 р. та жорстка цензура значно ускладнювали доступ до навчання, а її централізована політика робила освітню політику і імперії безсистемною. Сукупність вищенаведених чинників, на тлі поширення демократичних ідей в суспільстві внаслідок подій 1905–1907 рр., сприяла активізації національно-культурного руху українців. Саме тоді як передова українська інтелігенція, так і патріотично налаштовані суспільні кола розпочали формування підвалин для майбутньої українізації освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Завдяки аналізу інтелектуального доробку окреслених дослідників можна простежити як теоретичні засади українізації освіти, так і реальні практичні кроки з її впровадження, а також

оцінити перешкоди та обмеження, що існували в умовах імперської політики. Вони дають змогу глибше зрозуміти не лише історичний процес формування української системи освіти, а й роль інтелігенції в національному культурно-освітньому відродженні. Проблематика становища української освіти неодноразово піднімалася на сторінках робіт провідних культурно-освітніх діячів тієї епохи, серед яких праці Д. Дорошенка, присвячені ключовим питанням українізації освіти та формування культурно-духовного життя України на початку ХХ ст. [8], П. Феденка, в яких автор комплексно аналізує громадський рух за українізацію освіти в українських губерніях Російської імперії, виокремлюючи окремі його аспекти [25], Б. Грінченка, який детально описує становище української середньої та вищої освіти того періоду, характеризуючи її як ключовий елемент національної культури, властивий українському народу [4]. Демонструють визначні риси розвитку української освіти ХХ ст. та появи в ній українізаційних процесів роботи українських вчених новітнього періоду, серед яких досить близькими досліджуваній тематиці є інтелектуальний доробок О. Реєнта, у якому автор здійснив комплексний аналіз історичної ситуації, що склалася на теренах українських губерній в першій третині ХХ ст. та охарактеризував її вплив на процес українського національного відродження, яке перебувало на політичному етапі [19]. Також вагому цінність для дослідження української освіти окресленого періоду становлять наукові праці Г. Касьянова, в яких він досліджує тогочасну українську інтелігенцію, виділяє її ідеологічні напрямки, а також дає об'єктивну оцінку впливу на розвиток національної культури на межі ХІХ–ХХ ст. [11]. В цьому контексті варто згадати колективну працю В. Колісника, О. Тимошенка, О. Рафальського сторінками якої можна простежити як представники одних із перших національних політичних організацій стали на захист українізаційних ініціатив в освітньо-культурному житті українських губерній [12]. Безпосереднє зацікавлення викликають тематичні дослідження В. Сарбея, в яких автор здійснює змістовний аналіз історіографії «українського питання» в Росії, а також окреслює специфіку політики Російської імперії щодо України та українців, оцінюючи її вплив на формування національної свідомості населення [23]. Важливий історично-науковий матеріал для досліджуваної тематики міститься у роботах Й. Гермайзе, який описує розвиток українського національного руху в ХХ ст. використовуючи матеріали, що безпосередньо ілюструють політичну, військову, культурну та соціальну діяльність українців у цей період [1].

Метою роботи є аналіз спроб української інтелігенції українізувати освіту в умовах протидії імперського режиму та з'ясування їхніх наслідків для розвитку культурно-освітньої сфери на українських землях поч. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Становище української освіти в перші роки ХХ ст. було досить неоднозначним. Система освіти на теренах українських

губерній характеризувалася певною структурованістю та водночас глибокими суперечностями. Населення міст і сіл здебільшого здобувало освіту у державних навчальних закладах різного типу. Це були початкові школи, жіночі курси, заклади професійно-технічного спрямування, повітові гімназії, а також у вищі навчальні заклади, що функціонували у Києві, Харкові та Одесі. Важливу роль у формуванні професійних навичок відігравали також ремісничі, комерційні та сільськогосподарські школи, покликані забезпечувати імперію працівниками технічного і виробничого профілю.

Проте важливо звернути увагу, що попри поступове розширення освітньої мережі, доступ до якісної освіти залишався обмеженим. Передусім це стосувалося представників нижчих соціальних верств, зокрема селянства, що становило більшість населення українських земель. Важливо, що хоча у закладах освіти офіційно проголошувалася мета «всебічного розвитку особистості учня», на практиці зміст освіти мав однобокий характер і не охоплював багатьох фундаментальних дисциплін гуманітарного та правового циклу. Так, поза навчальними програмами часто залишалися латина, іноземні мови, філософія, право та риторика, що суттєво звужувало інтелектуальні горизонти вихованців і знижувало рівень їхньої загальної підготовки.

Не менш показовою була й кадрова проблема. Нерідко посаду вчителя у більшості державних шкіл посідали особи з низьким рівнем кваліфікації, що зумовлювало посередній рівень викладання. Така недостатня підготовка вчителів пояснювалася як обмеженим фінансуванням галузі, так і недостатнім соціальним престижем педагогічної професії. Відповідно, якість освіти у більшості державних закладів залишалася невисокою, що не сприяло розвитку освіченості серед учнівства. Дещо краща ситуація спостерігалася у приватних навчальних закладах, доступ до яких мали здебільшого представники заможних верств населення. У таких закладах викладали досвідчені педагоги, серед яких досить часто були іноземці, дотичні до новітніх методів викладання. Програми цих закладів вирізнялися ширшим спектром навчальних дисциплін – тут більше уваги приділялося вивченню іноземних мов, літератури, природничих наук, історії культури тощо. Це створювало умови для формування більш гармонійно розвиненої особистості. Проте такі заклади становили незначну частку освітньої системи, тому не могли суттєво вплинути на загальний стан освіти в українських губерніях.

Разом із тим усі перелічені типи навчальних установ мали вагому спільну ознаку – вони залишалися типовими закладами Російської імперії, підпорядкованими централізованій бюрократичній системі. Як результат, місцева адміністрація здійснювала контроль за освітнім процесом, викладання проводилося виключно російською мовою, а зміст освітніх програм був наскрізь пронизаний великодержавними ідеями. Освітня політика спрямовувалася на формування у

молоді відданості імперській владі, виховання лояльності до царського режиму та водночас – на тотальну русифікацію українського населення. Унаслідок цього школа виконувала не лише освітню, а й ідеологічну функцію, перетворюючись на засіб культурного та національного впливу, який мав на меті прищеплення українським учням почуття прихильності до російського панування й відчуження від власної національної культури [25, с. 43-44].

Також важливо звернути увагу на те, що рівень охоплення освітою в містах був відчутно вищим, ніж у сільській місцевості, тому його не можна було вважати достатнім для забезпечення культурного й економічного поступу. Сюди ж, за показниками освіченості українські губернії значно поступалися не лише провідним регіонам Європи, а й окремим центральним районам самої Російської імперії. Обмежена кількість шкіл, недостатня кількість педагогів, слабка матеріальна база та відсутність системного підходу до організації навчання зумовлювали низьку ефективність освітнього процесу. Так само поволі розвивалася і українська університетська освіта, яка, попри свою формальну престижність, також переживала період стагнації. Навчальні програми вишів залишалися консервативними й не відповідали новітнім науковим тенденціям, які на той час активно розвивалися в Західній Європі. Академічна свобода викладачів була суворо обмежена аналогічними цензурними вимогами та адміністративним наглядом, що і у школах, що фактично стримувало наукову ініціативу в галузі українських. У результаті як шкільна, так і університетська освіта українських губерній поступово втрачала динаміку розвитку, не відповідала сучасним викликам і дедалі більше відставала від загальноєвропейського освітнього рівня, що зумовлювало її поступовий занепад. [15, с. 39].

Програш у російсько-японській війні 1904-1905 рр. став для Російської імперії лакмусовим папірцем для виявлення гострих соціально-економічних та внутрішньополітичних проблем, в тому числі і проблем української національної освіти. По всій державі прокотилася хвиля народних страйків та протестів, а «кривава неділя» 9 січня 1905 р. лише підсилила всенародне невдоволення імперською політикою [23, с. 262]. Таким чином розгорнулася відома демократична революція 1905–1907 рр. яка стала початком краху недосконалого царського режиму російської влади та дала поштовх новій хвилі українського національного відродження. В цей час не лише робітники, а й патріотично налаштована студентська молодь, науково-педагогічні працівники, вчителі, члени просвітніх організацій, земств, провідні освітньо-культурні діячі та представники політичних партій стали активними учасниками демократичних виступів, прагнучи не лише домогтися більших прав та свобод для громадян, а змусити владу реформувати недосконали вітчизняну освіту.

Так, протягом 1905-1910-х рр., зусиллями українського студентства на теренах Одещини, Харківщини та Київщини було організовано ряд студентських

конференцій, виступів та з'їздів. На них обговорювалися питання підготовки україномовних фахівців, створення українознавчих центрів освіти на базах існуючих університетів та розбудови національної школи. Своїх учнів підтримали науково-педагогічні працівники Одеси, Харкова та Києва. Так товариством науковців, яке мало чітку національну позицію до Ради міністрів було подано прохання скасувати заборону вживання української мови в освітньому процесі, а також дозволити відкриття українознавчих кафедр в Київському та Харківському університетах [16, с. 4; 17, с. 3; 6, с. 123].

До боротьби за українську мову, школу та науку доєдналися «Просвіти». Вони активно просували ідеї українізації освітнього процесу шляхом проведення тематичних зібрань, видавали відповідні відозви до уряду. Як приклад, 1905 р. товариство Одеської «Просвіти» на одному зі своїх засідань погодило необхідність українізувати шкільну освіту та розширило спектр своєї діяльності, додавши до нього поширення українських підручників у повітових школах [21, с. 42]. Товариство Миколаївської «Просвіти» пішло ще далі – воно почало самостійно відкривати народні школи з українською мовою навчання, забезпечуючи їх по мірі можливості новітньою українською навчальною літературою [13, с. 21]. Окрім «Просвіт» думку про заснування української школи поділяли і громади. Київська громада 1905 р. організовує написання офіційного листа до Міністерства народної освіти, в якому окреслює плачевний стан справ української школи. Хоч його результативність і була безуспішною, втім, це демонструвало готовність української громадськості боротися за національну освіту [18, с. 45].

Захищати українську школу взялися також вчителі. Як ніхто розуміючи ряд гальмівних елементів в структурі тогочасної освіти, педагоги розпочали організацію публічних виступів та обговорень, присвячених обороні рідної мови, а також пожвавили друк тематичних прокламацій. Так, на Київщині, Полтавщині, Харківщині, Миколаївщині, та Одещині освітяни розпочинають організацію курсів вивчення українською мови, історії та культури, а також займаються поповненням шкільних бібліотек якісними українськими підручниками. До такої діяльності долучалися місцеві меценати та культурно-освітні діячі, серед яких М. Аркас, М. Кропивницький, Х. Алчевська, Б. Грінченко. Вони допомагають з фінансуванням існуючих закладів освіти, а також сприяють відкриттю нових з українською мовою викладання [15, с. 41-43]. Наступним важливим кроком для вчительської спільноти українських губерній стала політизація питання важливості національної мови у вітчизняних школах. В грудні 1905 р. та червні 1906 р. українські учасники Загальноросійської спілки вчителів й діячів освіти неодноразово здійснювали спробу відстояти позицію потреби автономії України та трансформації Російської імперії у федеративну демократичну республіку з визнанням широких освітньо-культурних прав її населення, що сприяло б розвитку нової української освіти [24, с. 110-113].

На тлі національного піднесення після подій демократичної революції до боротьби за українську освіту та науку приступили також політичні партії. Спочатку позитивні плоди на цій ниві принесла Революційна українська партія, яка в своїх агітаційних прокламаціях неодноразово зазначала, що основою української державності має стати українська освіта. Відповідно, осередки РУП в ході агітаційної роботи в селах та містах Лівобережжя неодноразово долучалися до розбудови вітчизняної освіти, знаходячи прихильників партії серед кіл земств та молоді, які в свою чергу допомагали українізувати освіту на місцях. Таким чином, зусиллями рупівців українська мова стала мовою навчання в окремих народних школах, що стало справжньою новацією у середовищі тотальної русифікації [9, с. 218-220]. Згодом, переживши організаційну кризу та ідеологічний розкол, партія змінює назву та виступає на політичній арені як Українська соціал-демократична робітничка партія. Її діячі надалі продовжують культивувати ідею українізувати міські та провінційні школи, цим самим, разом з іншими очевидними питаннями (фінансове та аграрне), завоювавши собі значну підтримку з боку простого народу. 1908 р. соціал-демократам Чернігівщини вдається навіть розробити проєкт мережі українських шкіл, а також посприяти створенню педагогічного відділу в на базі місцевого земства [10]. Така сукупність дій дозволила УСДРП вибороти собі місце однієї із найпопулярніших українських партій того часу.

Не була осторонь модернізаційних процесів в українській освіті Українська народна партія. Її ідейна спрямованість була тісно пов'язана з правом українців мати свою власну культуру та мову. Члени та співробітники партії на соціо-культурній ниві у своїй громадській роботі, окрім розвитку української культури та преси, не оминали і питань розвитку національного шкільництва, популяризуючи ідею українських шкіл та впровадження викладання в них рідної мови. Голова УНП М. Міхновський неодноразово брав участь у видавництві україномовних книг і газет, а також здійснював пошуки джерел фінансування освіти та культури [22, с. 220].

Доречно також згадати сприяння розвитку української освіти Української радикальної партії та Української демократичної партії. УРП у своїх політичних відозвах критикувала імперський шовінізм та відображувала плачевний стан української освіти та культури. Її діяльність була спрямована на поширення серед населення ідей шляхом видання україномовних брошур та книг [11, с. 121]. Таким чином партія прагнула привернути увагу суспільства до нагальних питань, що визначали українську самобутність, апелюючи до розвитку національної мови й освіти як основних засад розбудови соціалістичної держави. УДП після 1905 р., керуючись прагненнями розширити автономію українських земель в складі федеративної імперії, не тільки наголошувала на самостійності освітньої політики в українських губерніях, а також як і решта зазначених

партійних організацій активно друкували книги, газети, брошури українською мовою. Для привертання особливої уваги не лише українського, а й російського соціуму такі друковані видання активно поширювалися демократами Петербургом та Москвою [5, с. 12].

Серед політичних осередків, які прагнули винести питання необхідності розвитку та самобутності української мови та освіти на обговорення імперським урядом, варто виділити Українську демократично-радикальну партію. Ідейні засади партії не були осторонь від національного питання, яка наголошувала на національному вихованні українства. На одному зі своїх з'їздів в ході виборчої кампанії до I Державної думи депутати активно підтримали тезу про надання особливого статусу рідної мови в провідних учбових закладах українських губерній. УДРП всіма силами прагнула скликати Всеукраїнський з'їзд на якому б вдалося публічно обговорити необхідність створення українських науково-дослідних центрів на базі відомих тогочасних університетів, а також дозволити викладання української мови та історії в їхніх стінах. Крім цього, партія всіляко підтримувала діяльність просвітницьких організацій, спираючись на них як на рупорів політики українізації культурно-освітнього простору Лівобережжя [2, с. 48].

В період 1907-1914 рр. право українців на власну мову та освіту захищає Товариство українських поступовців, що складалося з колишніх членів УДРП. Тупівці популяризували українську мову і культуру, здійснювали спроби українізувати заклади середньої освіти шляхом забезпечення їх україномовними підручниками, а також патріотично налаштованими педагогами. Крім цього ТУП сприяла створенню українських музеїв та монументів відомим українським культурним діячам [14, с. 140–144].

Рух за українізацію освіти на теренах українських губерній, що набув особливої активності на початку XX століття, викликав серйозне занепокоєння з боку російського уряду. Його сприймали не лише як культурну ініціативу, а як серйозну політичну загрозу імперській єдності. Саме тому будь-які спроби впровадження української мови в навчальний процес або розширення культурно-освітньої автономії наштовхнулися на різкий опір з боку офіційної влади. Тиск влади посилювався в період так званої царської реакції після революційних подій 1905–1907 рр., коли імперська адміністрація, остерігаючись повторення демократичних виступів, розпочала масштабну кампанію згортання політичних і культурних свобод. Особливе місце серед репресивних заходів посіло обмеження, або ж повне припинення діяльності провідних українських освітніх і культурних осередків, які вбачалися уряду потенційними вогнищами «національної неблагонадійності». Після початку Першої світової війни ці тенденції лише посилювалися. Влада, побоюючись загострення внутрішньої ситуації в державі та посилення антиросійських настроїв серед населення, вдалася до низки заборон, спрямованих проти українського культурно-освітнього руху. Було

відновлено сувору цензуру україномовних видань: із бібліотек вилучали українські книги, а чимало підручників, брошур і збірників з історії, літератури та культури України підлягали знищенню. У результаті українська мова знову була витіснена з публічного простору, а будь-які спроби розвивати національну освіту сприймалися як прояв нелояльності до імперії.

У подальші роки імперська влада не лише посилила державний контроль, а й запровадила нові адміністративні обмеження щодо вживання української мови в офіційному, освітньому та суспільному середовищі. Використання рідної мови в навчальних закладах фактично прирівнювалося до прояву політичної нелояльності, що створювало атмосферу страху й змушувало багатьох освітян відмовлятися від українознавчих ініціатив. Таким чином, процес українізації освіти, який розпочався як природна реакція на зростання національної самосвідомості, був штучно загальмований і витіснений репресивними механізмами імперської політики. У підсумку такі дії не лише завдали значного удару по українському культурному відродженню, але й надовго законсервували стан освітньої залежності від російських імперських структур. Придушення україномовного шкільництва та цензурні утиски гальмували формування національно орієнтованої інтелігенції, що в подальшому мало суттєві наслідки для розвитку української освіти і культури загалом [15, с. 41].

Як бачимо, прагнення свідомої частини українського суспільства поліпшити стан народної освіти шляхом українізаційних заходів зазнало значних втрат унаслідок цілеспрямованої протидії з боку російського самодержавства. Більш, ніж очевидно, що імперський уряд, який у період Першої світової війни переживав часи свого політичного й морального занепаду, сприймав будь-які прояви національної активності як загрозу внутрішній стабільності держави. Тому не дивно, чому українізаційні ініціативи, попри свій культурно-просвітницький характер, трактувалися владою як елементи «українського сепаратизму» та підлягали суворим санкціям.

Водночас не можна оминати й того факту, що сам процес українізації народної освіти не був позбавлений внутрішніх проблем. Йому бракувало належної організованості, послідовності й системного підходу. Першим, що впадало у вічі, була його немасовість і певна стихійність: окремі україномовні школи та просвітні курси виникали переважно з ініціативи провідних місцевих діячів, громадських об'єднань чи наукових товариств та не мали державної підтримки. Через це такі освітні центри нерідко припиняли своє існування вже через короткий час після відкриття, оскільки їхнє утримання повністю залежало від благодійних внесків меценатів і пожертв приватних осіб.

Особливо складним було питання фінансового забезпечення україномовної літератури й навчальних підручників. Для друку українських книжок, букварів і навчальних посібників потрібні були значні кошти, яких бракувало

навіть найбільш активним просвітницьким організаціям. Навіть коли необхідні фінанси все ж вдавалося зібрати, існувала постійна загроза цензурного втручання.

Таким чином, українізаційний рух у сфері народної освіти на початку ХХ ст. перебував у складних умовах подвійного тиску – зовнішнього, з боку репресивної імперської політики, та внутрішнього, через відсутність достатньої матеріальної бази, координації й організаційної підтримки. Це зумовило його опосередкований характер і не дало змоги перетворити окремі локальні ініціативи на широкомасштабний національний освітній процес [21, с. 44]. Крім цього, не сприяли розвитку національної освіти і невмотивованість більшості освітян, які, побоюючись йти у відкриту конфронтацію із владою та втратити свої робочі місця, залишалися осторонь будь-яких нововведень у середовищі тогочасної освіти [20, с. 232-254]. За свою причетність до національного руху поплатився не один відомий представник української інтелігенції (С. Єфремов, М. Грушевський, Є. Чикаленко). У тиски проявлялися у вигляді таємного нагляду жандармерії, арештів, адміністративних висилок, заборон провадження освітньої діяльності, звільнень з навчальних і наукових установ, обмеження чи навіть припинення роботи українських товариств та просвітницьких гуртків. Унаслідок цього значна частина найактивніших проукраїнських діячів була змушена залишити батьківщину й продовжувати свою культурно-просвітницьку та наукову діяльність в екзилі, що, однак, не припинило розвитку української національної думки, а лише перенесло її осередки за межі українських губерній [15, с. 43].

Отже, припинення українізаційних заходів в системі тогочасної народної освіти мало вельми плачевні наслідки, особливо – для розвитку закладів загальної та середньої освіти. Згідно з наявними історичними джерелами, станом на 1916 рік рівень освіти в українських губерніях залишався вкрай плачевним. Так, зазначалося, що низький рівень грамотності, байдужість населення до освіти та поширення повторної неписьменності свідчили про глибокий культурний занепад, який охопив духовне життя українського народу [7, с. 9]. Діти із заможних та аристократичних родин і надалі продовжували здобувати освіту на теренах провідних освітніх закладів імперії та мали можливість здобувати її закордоном. Для всіх інших освіта і надалі залишалася практично недосяжною [3, с. 70–71].

Висновки. Таким чином, спроби українізувати освіту в українських губерніях на поч. ХХ ст. завершилися тимчасовою поразкою – більшість ініціатив місцевої інтелігенції, меценатів, науково-освітніх та громадсько-політичних діячів було згорнуто під тиском царського режиму, а українську мову знову витіснили з освітньо-культурного поля. Проте ці дії не були марними: вони заклали ідеологічний фундамент майбутньої національної освітньої політики, сприяли зміцненню української ідентичності й стали важливою передумовою подальшого відродження української середньої та вищої школи в період 1917–1920 рр.

Література:

1. Гермайзе Й. Матеріали до історії українського руху за світової війни // Український археографічний збірник. Т. І. Київ, 1926. С. 271-354;
2. Голобуцький О. Кулик В. Український політичний рух на Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття: Дослідження. Київ: Смолоскип, 1996. 124 с.;
3. Гриценко Т., Гриценко С., Кондратюк А. Культурологія: навч. посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.;
4. Грінченко Б. (П. Вартовий) Яка тепер народна школа на Україні // Життя і слово. Т. 5. Чернігів, 1896 р. 507 с.;
5. Гуз А. Культурно-освітня діяльність земських установ в Україні (1864-1919 рр.): дис... канд. іст. наук: 07.00.05; Київський національний ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1997. 24 с.;
6. Даниленко С. Українська інтелігенція в русі за національно-культурне відродження (др. пол. XIX - поч. XX ст.). Укр. іст. збірник / упоряд. Т. Чухліб, А. Блацуа, О. Андрощук. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2013. Вип. 16. С. 119-130;
7. Докладная записка Министру Просвещения об украинской школе // Украинская жизнь. 1915 г. № 9. С. 141-142;
8. Дорошенко Д. Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення // Українська культура. Київ: Либідь, 1993. С. 26-39;
9. Животко А. Історія української преси. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с.;
10. Капельгородський П. Записки семінариста. Київ, 1961. 564 с.;
11. Касьянов Г. Українська інтелігенція на рубежі XIX-XX століть: соціально-політичний портрет. Київ: Либідь, 1993. 176 с.;
12. Колісник В., Рафальський О., Тимошенко О. Шляхом національного відродження. Національне питання в програмах і діяльності українських партій Наддніпрянщини (1900-1907 рр.). Київ, 1998. 227 с.;
13. Кульчицька О. Культурно-мовні заходи південних «Просвіт» на початку XX ст. // Наукові праці ЧДУ ім. Петра Могили. 2009. Т. 115. Вип. 102. С. 20-23;
14. Лотоцький О. Сторінки минулого. Т. III. Варшава: Праці Українського Наукового Інституту, 1934. 345 с.;
15. Морозова О. Розбудова національної початкової освіти з рідною мовою викладання в Наддніпрянській Україні наприкінці XIX – на початку XX століття // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». 2009. Т. 100, Вип. 87. С. 39-43;
16. Музичко О. Від українознавства до україністики, від клубів до університетських кафедр: формування фундаменту одеської історичної україністики наприкінці XIX - на початку XX ст. Історична україністика в Одеському університеті: визначні віхи, персонажі, доробок: матеріали конф. V Історіографічних читань історичного фак.-ту Одеського національного ун-ту ім. І. І. Мечникова (31 травня 2012 р.). Одеса: ТЕС, 2013. С. 7-29;
17. Перша загальностудентська українська конференція // Рада. 29 травня 1908. № 123. 4 с.;
18. Побірченко Н. Проблеми освіти на сторінках часопису «Киевская Старина» (1882-1906 рр.). Київ: Науковий світ, 2000. 91 с.;
19. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). Київ, 2003. 338 с.;
20. Старовойтенко І. Листи Євгена Чикаленка як джерело просопографічної інформації про автора // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. 2005. Вип. 12. С. 232-254;
21. Сушко В. Передумови українізації загальноосвітньої школи Півдня України з початку XX століття до 1920 року // Вісник Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Черкаси, 2019. № 4. С. 42-47;

22. Турченко Ф. Микола Міхновський: Життя і слово: монографія. Київ: Генеза, 2006. 318 с.;
23. Україна крізь віки: в 15 т. / за заг. ред. В. А. Смолій; НАН України, Ін-т археол. Київ: Альтернативи, 1998. Т. 9 : Національне відродження України. 335 с.;
24. Феденко П. Український рух у 20 столітті: монографія. Лондон: Наше слово, 1959. 267 с.;
25. Федьков О., Донік О., Опря Б. Політичні партії та селянство в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст.: соціоментальні й інституційні чинники взаємодії // Український історичний журнал. Київ: Ін-т НАН України, 2021. № 2. С. 29-47.

References:

1. Hermaize, Y. (1926). *Materialy do istorii ukrainskoho rukhu za svitovoi viiny* [Materials on the history of the Ukrainian movement during the World War]. *Ukrainskyi arkheohrafichnyi zbirnyk*, Vol. 1, pp. 271–354. Kyiv [in Ukrainian].
2. Holobutskyi, O., & Kulyk, V. (1996). *Ukrainskyi politychnyi rukh na Naddniprianshchyni kintsia XIX – pochatku XX stolittia: Doslidzhennia* [Ukrainian political movement in the Dnieper region at the end of the 19th – beginning of the 20th century: A study]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
3. Hrytsenko, T., Hrytsenko, S., & Kondratiuk, A. (2007). *Kulturolohiia: navchalnyi posibnyk* [Culturology: A textbook]. Kyiv: Tsentr navchalnoi literatury [in Ukrainian].
4. Hrinchenko, B. (P. Vartovyi). (1896). *Yaka teper narodna shkola na Ukraini* [What is the current state of the public school in Ukraine]. *Zhyttie i slovo*, Vol. 5. Chernihiv [in Ukrainian].
5. Huz, A. (1997). *Kulturno-osvitnia diialnist zemskykh ustanov v Ukraini (1864–1919 rr.)* [Cultural and educational activities of Zemstvo institutions in Ukraine (1864–1919)]. Candidate's thesis, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Kyiv [in Ukrainian].
6. Danylenko, S. (2013). *Ukrainska intelihentsiia v rusi za natsionalno-kulturne vidrozhennia (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Ukrainian intelligentsia in the movement for national and cultural revival (second half of the 19th – early 20th century)]. In T. Chukhlib, A. Blatsua, & O. Androshchuk (Eds.), *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*, Vol. 16, pp. 119–130. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine [in Ukrainian].
7. *Dokladnaia zapiska Ministru Prosveshcheniia ob ukrainskoi shkole* [Memorandum to the Minister of Education on the Ukrainian school]. (1915). *Ukrainskaia zhizn*, No. 9, pp. 141–142 [in Russian].
8. Doroshenko, D. (1993). *Rozvytok nauky ukrainoznavstva u XIX – na pochatku XX st. ta yii dosiahnennia* [Development of Ukrainian studies in the 19th – early 20th century and its achievements]. In *Ukrainska kultura*, pp. 26–39. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
9. Zhyvotko, A. (1999). *Istoriia ukrainskoi presy* [History of the Ukrainian press]. Kyiv: Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
10. Kapelhorodskyi, P. (1961). *Zapysky seminarysta* [Notes of a seminarian]. Kyiv [in Ukrainian].
11. Kasianov, H. (1993). *Ukrainska intelihentsiia na rubezhi XIX–XX stolitt: sotsialno-politychnyi portret* [Ukrainian intelligentsia at the turn of the 19th–20th centuries: A socio-political portrait]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
12. Kolisnyk, V., Rafalskyi, O., & Tymoshenko, O. (1998). *Shliakhom natsionalnoho vidrozhennia. Natsionalne pytannia v prohramakh i diialnosti ukrainskykh partii Naddniprianshchyny (1900–1907 rr.)* [On the path of national revival. The national question in the programs and activities of Ukrainian parties in the Dnieper region (1900–1907)]. Kyiv [in Ukrainian].
13. Kulchytska, O. (2009). *Kulturno-movni zakhody pivdennykh "Prosvit" na pochatku XX st.* [Cultural and linguistic activities of southern "Prosvita" societies at the beginning of the 20th century]. *Naukovi pratsi ChDU im. Petra Mohyly*, Vol. 115, Issue 102, pp. 20–23 [in Ukrainian].

14. Lototskyi, O. (1934). *Storinky mynuloho*, Vol. 3 [Pages of the past]. Warsaw: Pratsi Ukrainskoho Naukovoho Instytutu [in Ukrainian].
15. Morozova, O. (2009). *Rozbudova natsionalnoi pochatkovoï osvity z ridnoiu movoiu vykladannia v Naddnyprianskii Ukraini naprykintsi XIX – na pochatku XX stolittia* [Development of national primary education with instruction in the native language in the Dnieper Ukraine at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu im. Petra Mohyly*, Vol. 100, Issue 87, pp. 39–43 [in Ukrainian].
16. Muzychko, O. (2013). *Vid ukraïnoznavstva do ukraïnistyky, vid klubiv do universytetskykh kafedr: formuvannia fundamentu odeskoï istorichnoi ukraïnistyky naprykintsi XIX – na pochatku XX st.* [From Ukrainian studies to Ukrainian philology, from clubs to university departments: The formation of the foundation of Odesa's historical Ukrainian studies at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. In *Istorychna ukraïnistyka v Odeskomu universyteti: vyznachni vikhy, personazhi, dorobok*, Proceedings of the 5th Historiographical Readings, pp. 7–29. Odesa: TES [in Ukrainian].
17. *Persha zahalnostudentska ukraïnska konferentsiia* [First All-Student Ukrainian Conference]. (1908, May 29). *Rada*, No. 123, p. 4 [in Ukrainian].
18. Pobirchenko, N. (2000). *Problemy osvity na storinkakh chasopysu “Kievskaiia Starina” (1882–1906 rr.)* [Problems of education on the pages of the journal “Kievskaya Starina” (1882–1906)]. Kyiv: Naukovyi svit [in Ukrainian].
19. Reient, O. (2003). *Ukraina v impersku dobu (XIX – pochatok XX st.)* [Ukraine in the imperial era (19th – early 20th century)]. Kyiv [in Ukrainian].
20. Starovoitenko, I. (2005). *Lysty Yevhena Chykalenka yak dzherelo prosopohrafichnoi informatsii pro avtora* [Letters of Yevhen Chykalenko as a source of prosopographical information about the author]. *Spetsialni istorichni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, Issue 12, pp. 232–254 [in Ukrainian].
21. Sushko, V. (2019). *Peredumovy ukraïnizatsii zahalnoosvitnoi shkoly Pivdnia Ukrainy z pochatku XX stolittia do 1920 roku* [Prerequisites for the Ukrainization of general education schools in southern Ukraine from the beginning of the 20th century to 1920]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu im. B. Khmelnytskoho*, No. 4, pp. 42–47 [in Ukrainian].
22. Turchenko, F. (2006). *Mykola Mikhnovskiy: Zhyttia i slovo* [Mykola Mikhnovskiy: Life and word]. Kyiv: Geneza [in Ukrainian].
23. Smolii, V.A. (Ed.). (1998). *Ukraina kriz viky*, Vol. 9: *Natsionalne vidrozhennia Ukrainy* [Ukraine through the ages, Vol. 9: The national revival of Ukraine]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
24. Fedenko, P. (1959). *Ukrainskyi rukh u 20 stolitti: Monohrafiia* [Ukrainian movement in the 20th century: A monograph]. London: Nashe slovo [in Ukrainian].
25. Fedkov, O., Donik, O., & Opria, B. (2021). *Politychni partii ta selianstvo v ukraïnskykh huberniiakh Rosiiskoi imperii naprykintsi XIX – na pochatku XX st.: sotsiomentalni y instytutsiini chynnyky vzaïemodii* [Political parties and the peasantry in the Ukrainian provinces of the Russian Empire at the end of the 19th – beginning of the 20th century: Sociomental and institutional factors of interaction]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, No. 2, pp. 29–47. Kyiv: Institute of History of Ukraine, NAS of Ukraine [in Ukrainian].

УДК 327.56(73:510+477)"20"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-525-532](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-525-532)

Долинна Анна Сергіївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

Мурашова Ольга Петрівна кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, <https://orcid.org/0000-0002-1618-8381>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ПАРАДИГМИ США В СИРІЙСЬКОМУ ТА УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТАХ

Анотація. У статті досліджено еволюцію зовнішньополітичних парадигм Сполучених Штатів Америки щодо конфліктів у Сирії та Україні в контексті геополітичних трансформацій ХХІ століття. Автор здійснює порівняльний аналіз стратегічних підходів США до регіональних криз, розглядає дипломатичну активність, військову участь та гуманітарну політику Вашингтона. Особливу увагу приділено ролі НАТО, ефективності санкційного тиску, підтримці опозиційних сил та впливу США на формування нової архітектури міжнародної безпеки. Виявлено спільні риси та відмінності у реалізації зовнішньої політики США, а також окреслено невизначені тенденції, що ускладнюють прогнозування майбутніх дій Вашингтона на міжнародній арені.

В статті досліджується трансформація зовнішньополітичної стратегії США у 2025 році крізь призму чотирьох ключових аспектів: правозахисної риторики, боротьби з тероризмом, захисту демократії та реалізації геополітичних інтересів. Автор аналізує, як ці складові формують ідеологічну та практичну основу американської політики, зокрема в контексті зміни адміністрації у Вашингтоні. Особлива увага приділяється порівнянню підходів США до Сирії та України, що дозволяє виявити баланс між прагматизмом і ціннісною риторикою. Актуальною є переоцінка американських інтересів, стратегічна невизначеність щодо України, а також зміщення акцентів на Азійсько-Тихоокеанський регіон. Саме тому зовнішня політика США є багатовекторною та адаптивною, але її реалізація залежить від політичного курсу адміністрації та міжнародних викликів. Аналізуються зовнішньополітичні стратегії США щодо України та Сирії станом на жовтень 2025 року, з урахуванням зміни адміністрації у

Вашингтоні та актуальних геополітичних викликів. Автор розкриває суттєві відмінності між підходами США до обох країн: активна дипломатична та гуманітарна підтримка України на тлі поступового згортання військової допомоги, протиставляється зниженню американської активності в сирійському напрямі.

Ключові слова: США, зовнішня політика, Сирія, Україна, регіональні конфлікти, НАТО, санкції, гуманітарна допомога, міжнародна безпека, опозиційні сили, геополітика.

Dolynna Anna Sergiyevna Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of World History and International Relations, Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-0559-1087>

Murashova Olha Petrovna Candidate of historical sciences, Senior Lecturer of the Department of World History and International Relations, Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-1618-8381>

US FOREIGN POLICY PARADIGMS IN THE SYRIAN AND UKRAINIAN CONFLICTS

Abstract. The article explores the evolution of the foreign policy paradigms of the United States of America regarding the conflicts in Syria and Ukraine within the context of 21st-century geopolitical transformations. The author conducts a comparative analysis of U.S. strategic approaches to regional crises, examining Washington's diplomatic engagement, military involvement, and humanitarian policy. Particular attention is given to the role of NATO, the effectiveness of sanctions, support for opposition forces, and the influence of the U.S. on shaping a new architecture of international security. The study identifies both commonalities and differences in the implementation of U.S. foreign policy, as well as outlines uncertain trends that complicate forecasting Washington's future actions on the global stage.

The article also investigates the transformation of U.S. foreign policy strategy in 2025 through the lens of four key aspects: human rights rhetoric, counterterrorism efforts, the defense of democracy, and the pursuit of geopolitical interests. The author analyzes how these components shape the ideological and practical foundation of American policy, particularly in the context of the change in administration in Washington. Special focus is placed on comparing U.S. approaches to Syria and Ukraine, revealing the balance between pragmatic interests and value-based rhetoric. The reassessment of American priorities, strategic uncertainty regarding Ukraine, and the shift of focus toward the Asia-Pacific region are especially relevant. Consequently,

U.S. foreign policy is portrayed as multidimensional and adaptive, yet its implementation depends on the political course of the administration and global challenges. The article analyzes U.S. strategies toward Ukraine and Syria as of October 2025, taking into account the change in leadership in Washington and current geopolitical dynamics. The author highlights significant differences in U.S. approaches to both countries: active diplomatic and humanitarian support for Ukraine amid the gradual reduction of military aid, contrasted with declining American engagement in the Syrian context.

Keywords: USA, foreign policy, Syria, Ukraine, regional conflicts, NATO, sanctions, humanitarian aid, international security, opposition forces, geopolitics.

Постановка проблеми. У ХХІ столітті зовнішня політика Сполучених Штатів Америки зазнала суттєвих трансформацій, зумовлених зміною глобального балансу сил, зростанням ролі регіональних конфліктів та переосмисленням принципів міжнародної безпеки. Конфлікти в Сирії та Україні стали ключовими етапами реалізації нових зовнішньополітичних парадигм США, які поєднують елементи військового втручання, дипломатичного впливу та гуманітарної підтримки. У кожному з випадків Вашингтон демонстрував різні моделі реагування, що відображають не лише особливості регіонального контексту, а й стратегічні пріоритети американської політики.

Сирійський конфлікт виявив фрагментарність та обережність американської дипломатії, тоді як український кейс засвідчив стабільність, чіткість позиції та активну координацію з НАТО та ЄС. Водночас гуманітарна допомога США в обох регіонах стала важливим інструментом м'якої сили, спрямованим на підтримку цивільного населення та стабілізацію ситуації. Порівняльний аналіз цих двох кейсів дозволяє глибше осмислити логіку американського втручання, оцінити його наслідки для регіональної та глобальної безпеки, а також визначити роль США у формуванні нової архітектури міжнародного порядку [1–10].

Попри активну участь США у врегулюванні конфліктів у Сирії та Україні, зовнішньополітичні парадигми Вашингтона залишаються динамічними та позначені низкою невизначених тенденцій. *По-перше*, спостерігається коливання стратегічних пріоритетів, що зумовлено зміною адміністрацій та внутрішньополітичними чинниками. *По-друге*, роль НАТО, хоч і ключова в українському кейсі, залишається нечітко визначеною в контексті позаєвропейських конфліктів, зокрема в Сирії. Також викликає дискусії ефективність санкційної політики США, яка не завжди демонструє очікувані результати. Крім того, на тлі зростання впливу Китаю, РФ та регіональних коаліцій, постає питання про здатність США зберігати міжнародне лідерство. Нарешті, гуманітарна політика США, хоча й масштабна, часто залежить від політичної кон'юнктури, що створює ризики нестабільності підтримки в умовах затяжних конфліктів. Усі ці

фактори ускладнюють прогнозування майбутніх дій США та вимагають подальшого наукового аналізу.

Мета статті – дослідити еволюцію зовнішньополітичних парадигм США у контексті сирійського та українського конфліктів, здійснити порівняльний аналіз стратегічних підходів Вашингтона до регіональних криз, охарактеризувати інструменти дипломатичного, військового та гуманітарного впливу, а також визначити роль американської політики у формуванні нової архітектури міжнародної безпеки в умовах геополітичної нестабільності ХХІ століття.

Виклад основного матеріалу. Зовнішньополітична стратегія США традиційно базується на чотирьох взаємопов'язаних аспектах, які формують її ідеологічну та практичну основу: правозахисна риторика, боротьба з тероризмом, захист демократії та реалізація геополітичних інтересів. Правозахисна риторика слугує інструментом легітимації американської присутності у світі, дозволяючи Вашингтону позиціонувати себе як захисника фундаментальних свобод і прав людини. Проте її застосування часто є вибіркоvim і залежить від стратегічної доцільності [2, 3, 7].

Боротьба з тероризмом залишається одним із ключових пріоритетів, особливо після досвіду військових кампаній у Сирії, Іраку та Афганістані. У цьому контексті США використовують широкий спектр інструментів, зокрема від військових операцій до розвідувального співробітництва, з метою нейтралізації загроз, що можуть вплинути на міжнародну безпеку.

Захист демократії – ще один важливий елемент американської зовнішньої політики, який особливо проявляється у підтримці країн, що перебувають у конфліктних або перехідних станах, як-от Україна. Проте в умовах зміни адміністрації у 2025 році спостерігається тенденція до переосмислення цього підходу, коли демократичні цінності поступаються прагматичним інтересам.

Геополітичні інтереси США – це фундамент, на якому будуються всі інші аспекти. Вони визначають пріоритетність регіонів, обсяги допомоги, характер союзництва та рівень втручання. У 2025 році особливу увагу Вашингтон приділяє Азійсько-Тихоокеанському регіону, стримуванню Китаю, енергетичній безпеці та захисту торгових позицій, що впливає на перерозподіл ресурсів і зміну акцентів у політиці щодо Європи та України [4, 8].

Отже, зовнішня політика США є багатовекторною, але її реальна реалізація залежить від балансу між ідеологічними деклараціями та стратегічними інтересами, що особливо помітно в умовах нової адміністрації.

У 2025 році зовнішньополітична стратегія США щодо України перебуває у фазі перегляду, що зумовлено зміною адміністрації у Вашингтоні та новими глобальними викликами. Після президентських виборів, які привели до влади Дональда Трампа, політичні сигнали свідчать про прагматичну переоцінку американських інтересів у регіоні. З одного боку, адміністрація Байдена підтримувала

політику «м'якого стримування» рф, надання військової допомоги Україні та запобігання ескалації конфлікту. З іншого – нова команда Трампа демонструє схильність до скорочення безоплатної підтримки, акцентуючи на відповідальності європейських союзників у зміцненні обороноздатності Києва. Така зміна курсу створює ситуацію стратегічної невизначеності, яка може вплинути на темпи реформ, безпекову стабільність та позиції України в міжнародній системі. У цьому контексті порівняння зовнішньополітичних парадигм США щодо Сирії та України дозволяє глибше осмислити логіку американського впливу, його гнучкість, а також потенційні сценарії розвитку міжнародного порядку [5, 7].

Зовнішньополітична стратегія США традиційно балансує між прагматичними інтересами та декларованими демократичними цінностями. У конфліктах на кшталт сирійського та українського це протиставлення набуває особливої гостроти. В Сирії американська політика демонструвала переважно інтересоцентричний підхід, а саме: боротьба з тероризмом, стримування впливу Ірану та рф, збереження регіональної стабільності, – при обмеженій реалізації ціннісних принципів, таких як захист прав людини чи підтримка демократичних інституцій. Натомість в Україні США активніше апелюють до цінностей: підтримка суверенітету, демократії, реформ та євроатлантичної інтеграції. Проте навіть у цьому випадку інтереси щодо збереження впливу в Східній Європі, стримування рф, стабільність НАТО – залишаються визначальними. Саме тому, ідеологічні засади американської політики не є однозначними: вони формуються на перетині стратегічного прагматизму та нормативної риторики, що дозволяє Вашингтону адаптуватися до різних геополітичних контекстів, не втрачаючи легітимності на міжнародній арені [6, 8].

Дискусії щодо майбутнього українсько-американських відносин тривають. Експертні оцінки демонструють переважно песимістичні настрої: понад половина аналітиків вважає, що за нової адміністрації ці відносини можуть погіршитися, тоді як лише незначна частина допускає їхнє покращення. Така невизначеність є характерною не лише для українського експертного середовища, а й для європейського політичного істеблішменту. Водночас слід враховувати, що передвиборчі гасла та медійні заяви не завжди відповідають реальним політичним рішенням. На цьому етапі офіційна стратегія нового президента США щодо України залишається не сформульованою, а обговорення «миротворчої моделі Трампа» базується переважно на припущеннях. Очевидним є те, що Трамп, як прагматичний політик і бізнесмен, буде жорстко просувати власні інтереси, які не завжди збігатимуться з національними інтересами України. Така ситуація актуалізує питання про ідеологічні засади американської зовнішньої політики – баланс між стратегічними інтересами та декларованими демократичними цінностями – і потребує більш конкретизованого аналізу в контексті порівняння сирійського та українського кейсів (табл.1).

Таблиця 1

Основні стратегії США щодо Сирії та України станом на жовтень 2025 року

Напрямок	Україна	Сирія
1	2	3
Дипломатична стратегія	Активна підтримка суверенітету, консолідація з НАТО та ЄС, санкційна дипломатія	Обмежена участь у багатосторонніх переговорах, фрагментарна координація
Військова політика	Зменшення безоплатної допомоги, акцент на участь союзників, оборонна підтримка через контракти	Виведення військ у 2025 році, стримування ІДІЛ, уникнення прямої ескалації
Гуманітарна допомога	Програми USAID: підтримка ВПО, медична допомога, енергетична безпека, інфраструктура	Через ООН та НУО: допомога біженцям, медична та продовольча підтримка
Ідеологічна основа	Баланс між інтересами (стримування РФ) і цінностями (демократія, реформи)	Переважно інтересоцентричний підхід: стабільність, боротьба з тероризмом
Поточні тенденції	Стратегічна невизначеність через зміну адміністрації, очікування нової політики Трампа	Зниження активності, передача відповідальності регіональним гравцям

Станом на жовтень 2025 року зовнішньополітичні стратегії США щодо України та Сирії демонструють суттєві відмінності, зумовлені як геополітичним контекстом, так і зміною адміністрації у Вашингтоні. У випадку України Сполучені Штати зберігають дипломатичну підтримку, хоча військова допомога поступово трансформується з безоплатної у контрактну, з акцентом на участь європейських союзників. Гуманітарна політика залишається активною, особливо в сферах енергетичної безпеки та допомоги внутрішньо переміщеним особам. Натомість у Сирії американська стратегія характеризується зниженням активності: виведенням військ, передачею відповідальності регіональним гравцям та обмеженою участю у дипломатичних процесах. Ідеологічно політика США щодо України балансує між інтересами та цінностями, тоді як у сирійському кейсі переважає прагматичний інтересоцентричний підхід. Такий контраст свідчить про гнучкість американської зовнішньої політики, яка адаптується до регіональних викликів, але водночас породжує стратегічну невизначеність, особливо в умовах зміни президентської адміністрації [3, 9].

Прогнозуючи перспективи миротворчої діяльності президента США Дональда Трампа, експертне середовище демонструє переважно стримані або песимістичні очікування. Згідно з опитуванням, 44% аналітиків припускають можливість встановлення перемир'я, однак за рахунок українських інтересів і без гарантій довгострокової стабільності. Ще 35% вважають, що за

президентства Трампа війна продовжуватиметься без суттєвих змін, а лише 3% налаштовані оптимістично щодо досягнення справедливого миру. Такий розподіл думок свідчить про глибоку невизначеність щодо майбутнього зовнішньополітичного курсу США. Такі настрої корелюються з перспективами міжнародних очікувань, згідно з якими адміністрація Трампа зосередиться переважно на внутрішніх економічних і торгових інтересах. Очікується жорстке просування фінансових пріоритетів США, захист національного ринку через протекціоністські заходи, зниження цін на енергоносії та протидія експансії Китаю в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. У цьому контексті 67% українських експертів прогнозують відхід Вашингтона від політики глибинного просування демократії та прав людини, що може послабити позиції демократичного світу перед авторитарними альянсами [5, 10].

Особливе занепокоєння викликає очікуване зменшення уваги США до європейських проблем: 84% експертів переконані, що фокус американської політики зміститься з трансатлантичного партнерства на стримування КНР, що вже спричинило поживавлення дискусій у ЄС щодо стратегічної автономії та оборонної самодостатності. Крім того, 78% аналітиків прогнозують ускладнення співпраці в рамках НАТО, зокрема через ультимативні вимоги Трампа щодо збільшення оборонних витрат європейських країн. Усе це свідчить про трансформацію геополітичної ролі США й матиме безпосередній вплив на безпекову ситуацію в Україні та на євроатлантичному просторі загалом.

Висновок. Таким чином, представники експертної спільноти прогнозують високу ймовірність трансформації зовнішньої політики США на світовій арені, що особливо актуалізується у зв'язку з приходом до влади нової адміністрації. Очікування зміщення акцентів із міжнародного просування демократичних цінностей на захист національних інтересів США, зокрема економічних і торгових, є домінуючими як серед українських, так і серед європейських аналітиків. Водночас зростає занепокоєння щодо зменшення уваги Вашингтона до проблем Європи, що може спричинити перегляд форматів трансатлантичного партнерства та посилити дискусії про стратегічну автономію ЄС. Прогнози щодо миротворчої діяльності президента США залишаються неоднозначними: більшість експертів вважає, що можливе перемир'я буде досягнуте за рахунок інтересів України, а перспектива справедливого миру виглядає малоімовірною. Усе це свідчить про те, що зовнішньополітична роль США перебуває у фазі переосмислення, а реальні масштаби та наслідки цих змін покаже лише час.

Особлива увага приділяється ідеологічному балансу між прагматичними інтересами та декларованими цінностями, що формує гнучку, але суперечливу зовнішню політику США. На основі експертних опитувань висвітлюються очікування щодо миротворчої діяльності президента Дональда Трампа, зокрема песимістичні прогнози щодо перспектив справедливого миру в Україні. Також

аналізуються тенденції до переорієнтації американської політики на внутрішні економічні інтереси та стримування Китаю, що спричиняє занепокоєння в Європі та дискусії про стратегічну автономію ЄС. У підсумку, дослідження окреслює трансформацію геополітичної ролі США та її вплив на євроатлантичну безпеку.

Література:

- 1.AP News. European countries near Russia puzzled by US plans to cut defense funding. 09.2025. URL: <https://surl.li/duayyi>.
- 2.Atlantic Council. A US defense strategy to win the next conflict. 07.2025. URL: <https://surl.li/liwokc>.
- 3.CSIS (Center for Strategic and International Studies). The Trump Administration Boosts Immediate Military Aid Deliveries to Ukraine. 07.2025. URL: <https://surl.li/bitevj>.
- 4.Reuters. Trump promised Patriots for Ukraine... now Europe has to.... 16.07.2025. URL: <https://surl.lu/wbxzuk>.
- 5.Reuters. Trump to send Patriot missiles and batteries to NATO for Ukraine – as it happened. 14.07.2025. URL: <https://surl.li/zckqfv>.
- 6.Reuters. U.S. to cut some security funds for countries bordering Russia, sources say. 04.09.2025. URL: <https://surl.li/fjeaim>.
- 7.S. Representative Don Bacon. Bacon's Statement on Reported Cancellation of Funding for Baltic Security. 05.09.2025. URL: <https://surl.li/sthdzy>.
- 8.The Hague Summit Declaration. 25.06.2025. URL: <https://surli.cc/usjryd>.
- 9.The Washington Post. Secret Pentagon memo on China, homeland has Heritage fingerprints. 29.03.2025. URL: <https://surl.li/aesrpg>.
- 10.U.S. Department of Defense. Statement on the Development of the 2025 National Defense Strategy. 02.05.2025. URL: <https://surl.li/jhgpsy>.

References:

- 1.AP News [AP News]. (2025, September). European countries near Russia puzzled by US plans to cut defense funding. Retrieved from <https://surl.li/duayyi> [in English]
- 2.Atlantic Council [Atlantic Council]. (2025, July). A US defense strategy to win the next conflict. Retrieved from <https://surl.li/liwokc> [in English]
- 3.Bacon, D. [U.S. House of Representatives]. (2025, September 5). Bacon's Statement on Reported Cancellation of Funding for Baltic Security. Retrieved from <https://surl.li/sthdzy> [in English]
- 4.Center for Strategic and International Studies [CSIS]. (2025, July). The Trump Administration Boosts Immediate Military Aid Deliveries to Ukraine. Retrieved from <https://surl.li/bitevj> [in English]
- 5.Reuters [Reuters]. (2025, July 14). Trump to send Patriot missiles and batteries to NATO for Ukraine – as it happened. Retrieved from <https://surl.li/zckqfv> [in English]
- 6.Reuters [Reuters]. (2025, July 16). Trump promised Patriots for Ukraine... now Europe has to.... Retrieved from <https://surl.lu/wbxzuk> [in English]
- 7.Reuters [Reuters]. (2025, September 4). U.S. to cut some security funds for countries bordering Russia, sources say. Retrieved from <https://surl.li/fjeaim> [in English]
- 8.The Hague Summit Declaration [NATO]. (2025, June 25). Retrieved from <https://surli.cc/usjryd> [in English]
- 9.The Washington Post [The Washington Post]. (2025, March 29). Secret Pentagon memo on China, homeland has Heritage fingerprints. Retrieved from <https://surl.li/aesrpg> [in English]
- 10.U.S. Department of Defense [U.S. Department of Defense]. (2025, May 2). Statement on the Development of the 2025 National Defense Strategy. Retrieved from <https://surl.li/jhgpsy> [in English]

УДК 930: [94:355.355(430:477) «1941/1944»

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-533-542](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-533-542)

Дудар Василь Леонідович кандидат історичних наук, доцент, проректор з наукової роботи та інноваційної діяльності, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0001-6064-9408>

Молоткіна Валентина Костянтинівна доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Сіропол Володимир Олександрович кандидат історичних наук, доцент кафедри загальної історії, правознавства і методик навчання, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>

ГЕБІТСКОМІСАРІАТИ В СИСТЕМІ ОРГАНІВ УПРАВЛІННЯ РАЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»: СУЧАСНА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ

Анотація. У статті досліджується функціонування гебітскомісаріатів у системі органів управління Райхскомісаріату «Україна» у 1941–1944 рр. на основі сучасної української історіографії. Гебітскомісаріати розглядаються як ключові адміністративні одиниці, що поєднували управлінські, економічні та репресивні функції, забезпечуючи контроль і координацію діяльності підлеглих установ, включно з жандармерією, поліцією та економічними органами.

Аналізуються як мікрорівневі аспекти внутрішньої структури апарату, кадрової організації та динаміки чисельності, так і макрорівневі – роль гебітскомісаріатів у реалізації загальної політики нацистської адміністрації та економічної експлуатації населення.

Розглядаються підходи провідних дослідників, серед яких О. Гончаренко, М. Куницький, С. Стельникович, В. Власенко, І. Спудка, І. Тарнавський та О. Тішин, що дозволяють комплексно оцінити організаційні принципи, вертикальну субординацію, концентрацію повноважень у руках гебітскомісара та адаптацію адміністративних структур до регіональних особливостей.

Виявлено основні прогалини сучасної історіографії: недостатній аналіз соціальних та демографічних наслідків діяльності апарату, суперечностей у функціонуванні на локальному рівні, взаємодії з військовими та поліційними структурами, а також практичної реалізації трудової мобілізації, вилучення ресурсів та Голокості.

Автори наголошують на потребі комплексного дослідження, що поєднує мікро- і макроаналіз, інтегрує архівні матеріали та систематизує функціональні аспекти гебітскомісаріатів. Такий підхід сприятиме формуванню повнішого уявлення про роль цих структур у нацистській окупаційній адміністрації України, глибшому розумінню механізмів тоталітарного управління та їхніх наслідків для розвитку українських територій у післявоєнний період.

Ключові слова: Райхскомісаріат «Україна», нацистська окупаційна адміністрація, гебітскомісаріат, допоміжна адміністрація, органи місцевої влади, нацистська окупація, історіографія, Голокост, Друга світова війна, колабораціонізм, окупаційне управління.

Dudar Vasyl Leonidovych PhD in History, Associate Professor, Vice-Rector for Research and Innovation, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, <https://orcid.org/0000-0001-6064-9408>

Molotkina Valentyna Kostyantynivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History and Culture of Ukraine and Special Historical Disciplines, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, <https://orcid.org/0000-0001-6092-5927>

Siropol Volodymyr Oleksandrovyh PhD in History, Associate Professor at the Department of General History, Law, and Teaching Methods, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereiaslav, <https://orcid.org/0000-0001-6069-2609>

GEBIETSKOMMISSARIATS IN THE ADMINISTRATIVE SYSTEM OF THE REICHSKOMMISSARIAT «UKRAINE»: CONTEMPORARY UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. This article examines the functioning of Gebietskommissariats within the administrative system of the Reichskommissariat «Ukraine» during 1941–1944, based on contemporary Ukrainian historiography. Gebietskommissariats are considered key administrative units that combined managerial, economic, and repressive functions, ensuring control and coordination of subordinate institutions, including the gendarmerie, police, and economic authorities.

The study analyzes both micro-level aspects, such as internal organizational structure, staffing, and personnel dynamics, and macro-level aspects, including the role of Gebietskommissariats in implementing overall Nazi administrative policies and the economic exploitation of the population.

The article reviews approaches by leading scholars, including O. Honcharenko, M. Kunytskyi, S. Stelnykovych, V. Vlasenko, I. Spudka, I. Tarnavskiy, and O. Tyshyn,

allowing a comprehensive assessment of organizational principles, vertical subordination, concentration of authority in the hands of the Gebietskommissar, and adaptation of administrative structures to regional conditions.

Significant gaps in contemporary historiography are identified, including insufficient analysis of the social and demographic consequences of the apparatus's activities, internal conflicts at the local level, interaction with military and police structures, and practical implementation of labor mobilization and resource requisition.

The author emphasizes the need for a comprehensive study combining micro- and macro-level analyses, integration of archival materials, and systematization of the functional aspects of Gebietskommissariats. Such an approach will provide a fuller understanding of the role of these structures in the Nazi occupational administration of Ukraine, deepen insight into the mechanisms of totalitarian governance, and clarify their consequences for the development of Ukrainian territories in the postwar period.

Keywords: Reichskommissariat Ukraine, Nazi occupation administration, Gebietskommissariat, auxiliary administration, local authorities, Nazi occupation, historiography, Holocaust, World War II, collaborationism, occupation governance.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна українська історіографія демонструє зростаючий інтерес до вивчення функціонування гебітскомісаріатів у системі управління Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Провідні дослідники, серед яких О. Гончаренко, М. Куницький, С. Стельникович, В. Власенко, І. Спудка та І. Тарнавський, розглядають гебітскомісаріати як ключові адміністративні одиниці, що поєднували управлінські, економічні та каральні функції. У їхніх працях простежується два основні підходи: мікрорівневий аналіз внутрішньої структури апарату та макрорівнева оцінка ролі гебітскомісаріатів у реалізації загальної політики окупаційної адміністрації.

Дослідники виділяють високу централізацію влади, вертикальну субординацію, концентрацію повноважень у руках гебітскомісарів та адаптацію організаційних структур до регіональних умов. Разом із цим існують значні прогалини: недостатньо висвітлені соціальні та демографічні наслідки діяльності гебітскомісаріатів, обмежений аналіз взаємодії з військовими структурами та фрагментарне використання архівних джерел.

Подальші дослідження потребують комплексного поєднання мікро- та макropідходів, інтеграції регіональних архівних матеріалів і систематизації функціональних аспектів апарату для формування цілісного уявлення про роль гебітскомісаріатів у нацистській окупаційній адміністрації України.

Постановка проблеми. Дослідження структурно-організаційних засад окупаційного управління нацистської Німеччини в Україні у 1941–1944 рр. становить важливий напрям сучасної історичної науки, з огляду на необхідність комплексного осмислення природи тоталітарних режимів і механізмів їхнього функціонування. У цьому контексті гебітскомісаріати, як ключова ланка в

адміністративній ієрархії Райхскомісаріату «Україна», постають об'єктом особливого наукового інтересу. Саме через ці адміністративні структури здійснювалося впровадження окупаційної політики в повсякденне життя місцевих громад, реалізація економічної експлуатації, організація примусової праці, контроль над виробничими ресурсами та запровадження репресивних заходів.

Сучасна українська історіографія, попри зростаючий інтерес до вивчення окупаційних структур, у своїх працях переважно зосереджується на загальних характеристиках адміністративно-територіальної системи, яка була встановлена в Україні із боку Німеччини. При цьому поглиблений аналіз функцій, кадрового складу, механізмів підпорядкування та практичних аспектів діяльності гебітскомісаріатів залишається недостатньо розробленим.

Наукова актуальність даної проблематики посилюється тим, що її дослідження дозволяє інтегрувати до наукового обігу нові архівні матеріали, реконструювати специфіку управлінських практик на місцевому рівні та виявити взаємозв'язки між військовою та цивільною владою в умовах нацистської окупації. Такий підхід сприятиме не лише розширенню історичних знань про період Другої світової війни, а й формуванню критичного бачення механізмів зовнішнього контролю та їхніх наслідків для розвитку українських територій у післявоєнний час.

Попри наявність окремих досліджень, присвячених загальним аспектам нацистської окупаційної політики в Україні, функціонування гебітскомісаріатів у системі органів управління Райхскомісаріату «Україна» не отримало належного комплексного відображення в сучасній вітчизняній історіографії. Значний обсяг інформації про організаційну структуру, кадрові призначення, компетенційні межі та практику взаємодії цих установ з іншими ланками влади досі залишається розпорошеним у джерелах і потребує систематизації.

Серед недостатньо досліджених аспектів варто виокремити: аналіз внутрішньої ієрархії гебітскомісаріатів; специфіку регіональних відмінностей у їхній роботі; вплив місцевих умов на ефективність виконання розпоряджень окупаційної адміністрації; а також роль у забезпеченні мобілізації людських і матеріальних ресурсів на користь рейху. Не менш важливим є вивчення того, яким чином діяльність гебітскомісаріатів позначилася на соціальній структурі та демографічних процесах на підконтрольних територіях.

Отже, постає потреба у цілеспрямованому аналізі сучасної вітчизняної історіографії з даної теми, з метою узагальнення наукових напрацювань, виявлення концептуальних прогалин та визначення напрямів подальших досліджень, що дозволить створити більш повну картину функціонування гебітскомісаріатів як складової окупаційної системи управління на українських землях.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі сучасної української історіографії щодо функціонування гебітскомісаріатів у системі органів управ-

ління Райхскомісаріату «Україна» у 1941–1944 рр., з виявленням основних тенденцій, досягнень та прогалин у наукових працях, а також визначення перспектив подальшого вивчення теми.

Завданням статті є:

- систематизація сучасних українських досліджень, присвячених гебітско-місаріатам, та аналіз їх методології, джерельної бази та тематичної спрямованості;
- визначення основних функцій, повноважень та адміністративної структури гебітскомісаріатів на території Райхскомісаріату «Україна»;
- встановлення ролі гебітскомісаріатів у реалізації економічної, соціальної та репресивної політики окупаційної адміністрації;
- виявлення існуючих прогалин в українській історіографії та окреслення напрямків подальших наукових досліджень у цій сфері;
- формування цілісного уявлення про функціонування гебітскомісаріатів як важливої складової нацистської адміністративної системи на окупованих територіях України.

Виклад основного матеріалу. Одним із сучасних дослідників О.Гончаренко було досліджено організаційну структуру та службову компетенцію гебітскомісаріатів як складових цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна». Автор підкреслює, що гебітскомісаріати були ключовими окружними одиницями адміністративної системи та виконували управлінські функції, що включали контроль за підлеглими установами, жандармерією та поліцією, здійснення адміністративних і економічних процесів, а також репресивних заходів.

Структура гебітскомісаріатів, за Гончаренком, включала численні відділи: загальний, політичний, адміністративний, фінансовий, господарський, технічний, продовольчий і сільськогосподарський, а також відділ праці та соціального забезпечення. Детальний аналіз показує, що гебітскомісаріати поєднували управлінські функції з контролем за ресурсами та примусовою мобілізацією населення.

О.Гончаренко встановив, що важливим аспектом є надмірна централізація влади в руках гебітскомісара, що, з одного боку, забезпечувало ефективність управління, а з іншого – призводило до дублювання функцій та колізій із іншими органами влади, включаючи військові комендатури та відомств Г.Гіммлера та Г.Герінга [2; 3; 4; 5; 6].

М.Куницький також підкреслює роль гебітскомісаріатів як низових одиниць цивільного управління, що підпорядковувалися генеральним комісаріатам. Він деталізує структуру гебіту, яка, як правило, включала відділи загального управління, політики, адміністрації, фінансів, господарства, технічного забезпечення, продовольства та сільського господарства, а також праці та соціального управління.

М.Куницький відзначає адаптивність структури гебітскомісаріатів до регіональних особливостей, зокрема через створення «українських» і «німецьких» підвідділів у деяких округах. Під час окупації проміжні адміністративні ланки, такі як гаупткомісаріати, були ліквідовані, а зовнішні представництва на віддалених територіях дозволяли централізовано координувати виконання завдань. Це свідчить про прагнення Німеччини підвищити ефективність управління та оптимізувати адміністративну систему [7].

Підхід С.Стельниковича акцентує увагу на мікрорівневому аналізі гебітскомісаріатів. Автор детально описує кадрову структуру, штатний склад відділів і динаміку чисельності апарату. Він відзначає суперечності у функціонуванні гебітскомісаріатів, зокрема конфлікти компетенцій та дублювання повноважень, що зумовлено потребою оперативно реагувати на локальні виклики [8; 9].

У протиставі С.Стельниковичу, В.Власенко розглядає гебітскомісаріати в ширшому політичному та соціально-економічному контексті. У його дослідженнях підкреслюється роль цих структур у реалізації загальної стратегії Третього рейху, включно з економічною експлуатацією населення, репресивними заходами та контролем за мобілізацією ресурсів. Таким чином, підхід В.Власенко дозволяє оцінити гебітскомісаріати як інструмент системного контролю на рівні генеральних округів [1].

І.Спудка, аналізуючи апарат гебітскомісара на рівні крайсгебіта, виділяє чотири основні відділи: головне бюро, політвідділ, відділ господарства та технічний відділ. Її підхід підкреслює формалізовану структуру апарату, орієнтовану на економічне та господарське управління, що відрізняє його від більш практично-орієнтованих досліджень С.Стельниковича та В.Власенка [10].

І.Тарнавський наголошує на концентрації повноважень у руках гебітскомісара та на уніфікації адміністративних структур. Він відзначає, що крайсгебіти підпорядковувалися безпосередньо генеральним комісаріатам і формували замкнуту систему управління, де ініціативи місцевих службовців проходили лише через контроль гебітскомісара. Структура апарату була спрощеною, повторюючи модель міністерства А.Розенберга, але адаптованою до адміністративних реалій України [11].

За О.Тішиним, гебітскомісаріати об'єднували централізовану владу, гнучку організацію апарату та жорсткий контроль. До основних принципів їхньої діяльності відносились: висока централізація влади на рівні округу; контроль за етнічним складом управлінських кадрів; жорстка вертикальна субординація між гебітскомісаріатами і генеральним комісаріатом; поєднання адміністративних, економічних та каральних функцій; практика суміщення службових посад [12].

Таким чином, поєднання різних підходів дозволяє оцінити гебітскомісаріати як ефективний, але централізований інструмент нацистської адміністрації,

що забезпечував контроль і координацію на місцевому рівні, водночас адаптуючись до регіональних умов.

Висновки. Аналіз сучасної української історіографії показує, що гебітско-місаріати виступали ключовим елементом адміністративної системи Райхско-місаріату «Україна», забезпечуючи управління, контроль і координацію на місцевому рівні.

На основі досліджень О.Гончаренка та М.Куницького можна стверджувати, що гебітскомісаріати були структурно організованими, комплексними установами, які поєднували адміністративні, економічні та репресивні функції. Їхня організація включала численні відділи, що охоплювали управління, політику, господарство, фінанси, технічні питання, продовольство та соціальну сферу, що дозволяло централізовано координувати діяльність підпорядкованих установ і забезпечувати контроль за місцевим населенням.

Порівняльний аналіз підходів С.Стельниковича та В.Власенко показує, що дослідження гебітскомісаріатів потребують одночасного урахування мікро- та макрорівнів. С.Стельникович надає детальну картину внутрішнього функціонування адміністративного апарату, розкриваючи специфіку відділів, кадрову структуру та динаміку чисельності апарату, тоді як В.Власенко дозволяє оцінити їхню роль у загальній системі нацистського контролю, економічної експлуатації та реалізації репресивної політики. Поєднання цих підходів створює повнішу картину, де внутрішні механізми та стратегічна функція гебітскомісаріатів розглядаються комплексно.

І.Спудка підкреслює формалізовану, системну організацію апарату на нижчому адміністративному рівні, акцентуючи увагу на економічно-господарській спрямованості діяльності. Її дослідження доповнюють підхід С.Стельниковича та В.Власенка, дозволяючи зрозуміти, як адміністративна структура гебітскомісаріату забезпечувала реалізацію стратегічних планів окупаційної влади в конкретних умовах [9].

І.Тарнавський висвітлює політико-адміністративний аспект функціонування гебітскомісаріатів, підкреслюючи концентрацію влади в руках гебітско-місара та ізоляцію місцевих чиновників у системі управління. Його підхід дозволяє оцінити механізми вертикальної субординації та персоніфікацію влади, що забезпечувало чітке виконання політики Рейху та уніфікацію адміністративних процедур [11].

Принципові підходи О.Тішина узагальнюють попередні дослідження та формулюють ключові характеристики гебітскомісаріатів: високу централізацію влади на рівні округу, етнічний контроль кадрів, вертикальну субординацію від гебітскомісара до генерального комісара, гнучку, але структуровану організацію апарату, поєднання адміністративних, економічних і каральних функцій, а також практику суміщення посад для підвищення ефективності управління.

Ці принципи демонструють, що гебітскомісаріати були не лише інструментом адміністративного контролю, а й важливим елементом політичної та економічної стратегії окупаційної влади [12].

Проте сучасна українська історіографія має і низку прогалин. Зокрема, недостатньо досліджено: внутрішні суперечності в роботі гебітскомісаріатів на локальному рівні; вплив місцевих умов на ефективність виконання розпоряджень; взаємодію гебітскомісаріатів із військовими та німецькими поліційними структурами.

Подальші дослідження мають ґрунтуватися на комплексному використанні архівних матеріалів, включаючи німецькі та українські джерела, поєднання методів мікро- і макроаналізу. Зокрема, доцільним є: створення систематизованих баз даних кадрових і адміністративних призначень; аналіз регіональних відмінностей у функціонуванні гебітскомісаріатів; вивчення впливу окупаційної адміністрації на соціальні та економічні процеси; порівняльний аналіз діяльності гебітскомісаріатів на території різних генеральних округів.

Отже, інтеграція різних підходів і методик дослідження дозволяє сформувати більш повну картину функціонування гебітскомісаріатів як ключових одиниць системи нацистської окупаційної адміністрації. Такий підхід не лише підвищує наукову обґрунтованість висновків, а й сприяє глибшому розумінню механізмів тоталітарного управління, особливостей адміністративного контролю та їхніх наслідків для розвитку українських територій у післявоєнний період.

Література:

1. Власенко В.В. Створення та діяльність органів місцевого управління в генеральному окрузі «Житомир» у роки німецької окупації (1941–1944 рр.): дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01. К. 2013. 208 с.
2. Гончаренко О.М., Куницький М.П., Лисенко О.Є. Система органів місцевого управління на території райхскомісаріату «Україна» та «військової зони». 1941–1944 рр. Київ: НАН України. Ін-т історії України. 2014. 151 с.
3. Гончаренко О.М. Функціонування окупаційної адміністрації Рейхскомісаріату «Україна»: управлінсько-розпорядчі та організаційно-правові аспекти (1941–1944 рр.): монографія. Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова. 2011. 600 с.
4. Гончаренко О., Лисенко О., Першина Т. Система управління окупованими територіями України. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси. Кн. 1. Київ: Наукова думка. 2010. 734 с.
5. Гончаренко О. Функціонування гебітскомісаріатів у системі органів влади Райхскомісаріату «Україна»: організаційна структура та службова компетенція (1941–1944 рр.). Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. Вип. 25. Переяслав-Хмельницький. 2010. С. 153–158.
6. Гончаренко О. Функціонування органів влади цивільної адміністрації Райхскомісаріату України: нормативне забезпечення управлінсько-розпорядчої діяльності (1941–1944 рр.). Часопис української історії. Вип. 20. 2011. С. 33–38.
7. Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.). Київ: ПП «НВЦ «Профі», 2014. 564 с.

8. Стельникович С.В. Органи нацистського цивільного управління в генеральному окрузі «Житомир» (1941–1944 рр.). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. 2015. Вип. 23. С. 102–108.

9. Стельникович С.В. Нацистський окупаційний режим на території Житомирсько-Вінницького регіону і місцеве населення: паралелі існування й боротьби (1941–1944 рр.): дис. ... докт. іст. наук.: спец. 07.00.01. К. 2016. 522 с.

10. Спудка І., Турчина Л. Система адміністрування як засіб реалізації планів нацистів на окупованій території. Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2017. Вип. 49. С. 41–45.

11. Тарнавський І.С. Окупаційна політика нацистської Німеччини та її союзників в Україні в 1941–1944 рр.: дис. ... докт. іст. наук.: спец. 07.00.01. Донецьк. 2013. 403 с.

12. Тішин О. Німецьке окупаційне цивільне управління на Півдні України (1941–1943 рр.): адміністративно-політичний та соціально-економічний аспекти: дис. ... канд. іст. наук.: спец. 07.00.01. Запоріжжя. 2020. 277 с.

References:

1. Vlasenko, V.V. (2013). Stvorennia ta diialnist orhaniv mistsevoho upravlinnia v heneralnomu okruzi «Zhytomyr» u roky nimets'koi okupatsii (1941–1944 rr.): dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Kyiv. 208 s. [Creation and functioning of local government bodies in the General District «Zhytomyr» during the German occupation (1941–1944): dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences] [in Ukrainian].

2. Honcharenko, O.M., Kunytskyi, M.P., Lysenko, O.E. (2014). Systema orhaniv mistsevoho upravlinnia na terytorii Raikhskomisariatu «Ukraina» ta «viiskovoi zony». 1941–1944 rr. Kyiv: NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy. 151 s. [The system of local government bodies in the territory of the Reich Commissariat «Ukraine» and the «military zone», 1941–1944] [in Ukrainian].

3. Honcharenko, O.M. (2011). Funktsionuvannia okupatsiinoi administratsii Raikhskomisariatu «Ukraina»: upravlinsko-rozporyadchi ta orhanizatsiino-pravovi aspekty (1941–1944 rr.): monografiia. Kyiv: NPU imeni M.P. Drahomanova. 600 s. [The functioning of the occupation administration of the Reich Commissariat «Ukraine»: administrative, managerial, and organizational-legal aspects (1941–1944): monograph] [in Ukrainian].

4. Honcharenko, O., Lysenko, O., Pershyna, T. (2010). Systema upravlinnia okupovany my terytoriiamy Ukrainy. Ukraina v Druhii svitovii viyni: pohliad z XXI st. Istorychni narysy. Kn. 1. Kyiv: Naukova dumka. 734 s. [The system of management of occupied territories of Ukraine. Ukraine in the Second World War: a 21st-century perspective. Historical essays. Book 1] [in Ukrainian].

5. Honcharenko, O. (2010). Funktsionuvannia hebitskomisariativ u systemi orhaniv vlady Raikhskomisariatu «Ukraina»: orhanizatsiina struktura ta sluzhbova kompetentsiia (1941–1944 rr.). Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zbirnyk naukovykh statei. Vip. 25. Pereiaslav-Khmelnyskyi. S. 153–158 [Functioning of the Gebietskommissariats in the system of government bodies of the Reich Commissariat «Ukraine»: organizational structure and official competence (1941–1944)] [in Ukrainian].

6. Honcharenko, O. (2011). Funktsionuvannia orhaniv vlady tsyvilnoi administratsii Raikhskomisariatu Ukrainy: normatyvne zabezpechennia upravlinsko-rozporyadchoi diialnosti (1941–1944 rr.). Chasopys ukrainskoi istorii. Vip. 20. S. 33–38 [Functioning of civil administration bodies of the Reich Commissariat «Ukraine»: normative support for administrative and managerial activities (1941–1944)] [in Ukrainian].

7. Kunytskyi, M.P. (2014). Sotsialno-pravovyi status mistsevoho naselennia Raikhskomisariatu «Ukraina» (1941–1944 rr.). Kyiv: PP «NVTs «Profi». 564 s. [Social and legal status of the local population of the Reich Commissariat «Ukraine» (1941–1944)] [in Ukrainian].

8. Stelnikovych, S.V. (2015). Orhany natsystskoho tsyvilnoho upravlinnia v heneralnomu okruzi «Zhytomyr» (1941–1944 rr.). Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii. Vip. 23. S. 102–108 [Bodies of Nazi civil administration in the General District «Zhytomyr» (1941–1944)] [in Ukrainian].

9. Stelnikovych, S.V. (2016). Natsystskyi okupatsiinyi rezhym na terytorii Zhytomyrsko-Vinnytskoho rehionu i mistseve naselennia: paraleli isnuvannia i borotby (1941–1944 rr.): dys. ... dokt. ist. nauk: spets. 07.00.01. Donetsk. 522 s. [Nazi occupation regime in the Zhytomyr-Vinnytsia region and the local population: parallels of existence and resistance (1941–1944): dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences] [in Ukrainian].

10. Spudka, I., Turchyna, L. (2017). Systema administruvannia yak zasib realizatsii planiv natsystiv na okupovanii terytorii. Naukovi pratsi istorichnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Vip. 49. S. 41–45 [The administration system as a means of implementing Nazi plans in the occupied territory] [in Ukrainian].

11. Tarnavskiy, I.S. (2013). Okupatsiina polityka natsystskoi Nimechchyny ta ii soiuznykiv v Ukraini v 1941–1944 rr.: dys. ... dokt. ist. nauk: spets. 07.00.01. Donetsk. 403 s. [Occupation policy of Nazi Germany and its allies in Ukraine in 1941–1944: dissertation for the degree of Doctor of Historical Sciences] [in Ukrainian].

12. Tishyn, O. (2020). Nimetske okupatsiine tsyvilne upravlinnia na Pivdni Ukrainy (1941–1943 rr.): administratyvno-politychnyi ta sotsialno-ekonomichnyi aspekty: dys. ... kand. ist. nauk: spets. 07.00.01. Zaporizhzhia. 277 s. [German occupation civil administration in southern Ukraine (1941–1943): administrative-political and socio-economic aspects: dissertation for the degree of Candidate of Historical Sciences] [in Ukrainian].

УДК 930.1:94

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-543-559](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-543-559)

Євтушенко Дмитро Юрійович аспірант кафедри східноєвропейської історії, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, <https://orcid.org/0009-0001-1059-7141>

ОБРАЗ Д.І. ЯВОРНИЦЬКОГО У ПІЗНІЙ РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ (1960-1980-ТІ РОКИ)

Анотація. Стаття присвячена осмисленню та інтерпретації постаті Дмитра Івановича Яворницького у контексті пізньої радянської історіографії 1960–1980-х рр., а також простеженню особливостей її трансформації в межах наукових та ідеологічних тенденцій другої половини ХХ ст. Мета статті - проаналізувати еволюцію історіографічного образу Д. І. Яворницького у радянській та діаспорній історичній науці другої половини ХХ ст., виявити основні етапи та тенденції його трансформації, а також окреслити вплив ідеологічних, політичних і методологічних чинників на інтерпретацію наукової спадщини вченого. У ході наукового дослідження використовувалися загальнонаукові методи пізнання - аналіз і синтез, порівняльно-історичний, історіографічний, проблемно-хронологічний, а також методи узагальнення та інтерпретації історичних фактів. Результати дослідження показують, що впродовж другої половини ХХ ст. відбувалася суттєва еволюція історіографічного образу Д. І. Яворницького. У 1950–1960-х рр. його постать розглядалася крізь призму радянської ідеології: у наукових працях того часу переважали негативно забарвлені характеристики, що визначали вченого як представника «буржуазно-ліберальної» чи «націоналістичної» історичної школи. Таке трактування супроводжувалося відмовою визнати об'єктивну наукову цінність його досліджень, а творчість Яворницького тлумачилася з позицій жорсткого класового підходу. Водночас із початком «хрущовської відлиги» та частковою демократизацією гуманітарного знання в 1960-х рр. відбувається поступове пом'якшення оцінок: увага науковців зосереджується на фольклористичній, архівній і етнографічній діяльності дослідника, його внесок починають розглядати крізь призму культурного значення. У 1970-х рр. спостерігається спроба систематизації та наукового аналізу його спадщини (праці М. Олійник-Шубравської, І. Гапусенка), що знаменує перехід від суто ідеологічних до більш збалансованих інтерпретацій. Проте методологічна основа радянської науки залишалася домінантною, обмежуючи можливість повного переосмислення постаті історика. Лише у 1980-1990-х рр. образ Д. І. Яворницького починає набувати рис багатовимірності - він

постає не лише як романтизований ентузіаст, але й як професійний історик, що заклав підвалини вивчення українського козацтва. Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його результатів для подальших історіографічних і культурологічних студій, спрямованих на аналіз наукової спадщини українських істориків у контексті змін ідеологічних парадигм.

Ключові слова: Дмитро Яворницький, історіографія, радянська наука, історична пам'ять, наукова спадщина

Yevtushenko Dmytro Yuriiovich Postgraduate Student of the Department of East European History, Oles Honchar Dnipro National University, Dnipro, <https://orcid.org/0009-0001-1059-7141>

THE IMAGE OF D. I. YAVORNYTSKYI IN LATE SOVIET HISTORIOGRAPHY (1960S–1980S)

Abstract. The article is devoted to understanding and interpreting the figure of Dmytro Ivanovych Yavornytskyi in the context of late Soviet historiography of the 1960s–1980s, as well as to tracing the peculiarities of its transformation within the scientific and ideological trends of the second half of the 20th century. The purpose of the article is to analyze the evolution of the historiographical image of D. I. Yavornytskyi in Soviet and diaspora historical scholarship of the second half of the 20th century, to identify the main stages and trends of its transformation, and to outline the influence of ideological, political, and methodological factors on the interpretation of the scholar's scientific legacy. The study employed general scientific methods of cognition — analysis and synthesis, comparative-historical, historiographical, problem-chronological methods, as well as methods of generalization and interpretation of historical facts. The results of the research show that during the second half of the 20th century there was a significant evolution in the historiographical image of D. I. Yavornytskyi. In the 1950s–1960s, his persona was viewed through the prism of Soviet ideology: scholarly works of that period were dominated by negatively charged characteristics defining him as a representative of the “bourgeois-liberal” or “nationalist” historical school. Such interpretations were accompanied by the refusal to acknowledge the objective scholarly value of his studies, and Yavornytskyi's works were assessed through a rigid class-based approach. At the same time, with the onset of the “Khrushchev thaw” and partial democratization of the humanities in the 1960s, assessments began to soften gradually: scholars focused more on the folkloristic, archival, and ethnographic activities of the researcher, and his contribution started to be viewed through the lens of cultural significance. In the 1970s, there appeared attempts to systematize and analyze his legacy (works by M. Oliinyk-Shubravska, I. Hapusenko), marking a shift from purely ideological to more balanced interpretations.

However, the methodological framework of Soviet science remained dominant, limiting the possibility of fully rethinking the historian's figure. Only in the 1980s–1990s did the image of D. I. Yavornytskyi begin to acquire multidimensional features — he was seen not only as a romantic enthusiast but also as a professional historian who laid the foundation for the study of the Ukrainian Cossacks. The practical significance of the research lies in the possibility of applying its results in further historiographical and cultural studies focused on analyzing the scholarly legacy of Ukrainian historians in the context of changing ideological paradigms.

Keywords: Dmytro Yavornytskyi, historiography, Soviet science, historical memory, scholarly legacy

Постановка проблеми. Період 1960–1980-х років позначений глибокими змінами у розвитку історичної науки СРСР, що були зумовлені процесами десталінізації, часткової лібералізації суспільного життя та поступовим відновленням інтересу до національної історії. У цей час наукова спільнота звертається до постатей, які раніше перебували на периферії або піддавалися ідеологічній критиці. До таких постатей належав академік Д. І. Яворницький - визначний історик, етнограф, археограф і популяризатор козацького минулого України. Його ім'я поступово повертається в науковий і культурний простір, набуваючи нових змістових відтінків у суспільній пам'яті.

Разом із тим, оцінки діяльності Яворницького залишалися суперечливими, відображаючи коливання між офіційними радянськими ідеологічними установами та прагненням до об'єктивнішого історико-наукового осмислення його спадщини. У цей період формується широка палітра інтерпретацій - від різко критичних (що акцентували на «буржуазно-ліберальних» рисах його праць) до реабілітаційних, які розглядали історика як піонера українського козацького студіювання. З огляду на це, подальший аналіз спрямований на простеження динаміки формування та трансформації образу Д. І. Яворницького у пізній радянській історіографії, а також на виявлення провідних тенденцій його наукового сприйняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вивчення образу Дмитра Івановича Яворницького у пізній радянській історіографії (1960–1980-ті роки) є достатньо дослідженим у вітчизняній науковій літературі. Основну увагу дослідників привертало особливості сприйняття постаті вченого у радянський період, акценти на його науковому доробку та ідеологічні інтерпретації спадщини. Значний внесок у розроблення теми зробили такі автори, як В. О. Голобуцький [5–7], К. Г. Гуслистий та О. М. Апанович [9], які закладали офіційну концепцію радянського бачення козацької історії та ролі Яворницького в ній. Дослідницькі підходи цих авторів відображали тенденції радянської історіографії - прагнення вписати діяльність ученого в ідеологічно прийнятний контекст.

Вагомий внесок у формування наукового образу Д. І. Яворницького зробили також І. Д. Гапусенко [4], М. М. Олійник-Шубравська [22–24], Л. Г. Москвич [20] та інші, які аналізували його біографію, етнографічні та історичні праці, приділяючи увагу методологічним аспектам дослідження козацької доби. Водночас автори діаспори В. О. Біднов [3], Д. І. Дорошенко [11], В. Г. Дубровський [12] надавали альтернативне, позаідеологічне бачення постаті історика, акцентуючи на його науковій самобутності та культурно-національному значенні.

Окрему групу становлять публікації, присвячені вшануванню пам'яті Яворницького, зокрема роботи В. М. Заруби [14–17] і О. І. Журби [13], які демонструють еволюцію суспільного ставлення до вченого у пізньорадянській і пострадянській періоди. У дослідженнях О. І. Гуржія [8] і О. В. Яся [36] висвітлено гуманістичний і просвітницький потенціал його спадщини.

Попри значну кількість наукових і публіцистичних джерел, у дослідженнях відчувається нестача систематизованого підходу до аналізу радянських інтерпретацій образу Д. І. Яворницького. Тому у межах теми проведено узагальнення, групування та систематизацію наявних даних з використанням різних методів наукового пізнання.

Мета статті - проаналізувати еволюцію історіографічного образу Д. І. Яворницького у радянській та діаспорній історичній науці другої половини ХХ ст., виявити основні етапи та тенденції його трансформації, а також окреслити вплив ідеологічних, політичних і методологічних чинників на інтерпретацію наукової спадщини вченого.

Виклад основного матеріалу. Вивчення постаті академіка Д. І. Яворницького в пізньорадянський період (1960–1980-ті рр.) відбувалося в умовах поступової лібералізації суспільно-політичного життя та переосмислення методологічних засад радянської історичної науки. Після десятиліть ідеологічних обмежень дослідники почали відновлювати інтерес до персоналій, які раніше залишалися поза офіційним науковим каноном. У цей період спостерігається поступова реабілітація імені Д. І. Яворницького, його наукової та культурно-просвітницької діяльності, що відбивало загальну тенденцію до переоцінки доробку українських істориків дореволюційної доби. Саме в цей час формується новий історіографічний образ ученого, який поєднував елементи офіційного радянського трактування та спроби наукової об'єктивізації його спадщини.

За визначенням канадського вченого Ф. Сисина, в кінці п'ятдесятих років можна було спостерігати обережну спробу «поставити під питання офіційні інтерпретації і реабілітувати ранніх істориків». Фактично це означало створення стрункої системи сучасної історичної науки й вихід її з важкого кризового стану сталінської епохи [28]. В цей час відбувається часткове відкриття архівів, розгортання перерваної раніше практики публікації історичних джерел, відродження знищених галузей історичної науки: історіографії, джерелознавства, методології тощо [1].

У суттєвому зростанні інтересу науковців і суспільства до національної історії та її творців значну роль відіграла еволюція національно-культурної політики радянської влади. Особливого значення у черговій міфологізації української історії набули Тези ЦК КПРС «Про 300-річчя Возз'єднання України з Росією», які у той період суттєво стимулювали роботу з формування українського радянського національного патріотизму [21]. Постать Д.І. Яворницького з огляду на характер його діяльності серед усіх українських істориків виявилася найбільш зручною і придатною для прилаштування його наукової спадщини для вирішення задач радянської історичної політики. Д. І. Яворницький був істориком, який не перебував у відкритій опозиції до радянської влади, академіком АН УРСР, самовідданим збирачем і охоронцем музейних скарбів, пропагандистом історії козацтва, яка піддавалася у радянській історіографії переосмисленню і визначалася провідною силою у національній та антифеодальній боротьбі.

Саме тому образ Д.І. Яворницького у період «хрущовської відлиги» набув другого життя. Найбільш впливовими інструментами повернення його імені до суспільної пам'яті стали публікація популярних нарисів його біографії, активізація музейної роботи в напрямку розкрутки імені Яворницького, популяризація створеного ним музею [10] на сторінках міських путівників, включення місць, пов'язаних з іменем історика, до міських екскурсійних маршрутів, відкриття Будинку-музею Д.І. Яворницького, випуск документальних фільмів про нього тощо.

Протягом 1960–1980-х рр. ім'я ученого активно інструменталізувалося. Популяризації образу і творчості Д.І. Яворницького сприяло виконання у 1961 р., хоч із запізненням, його заповіту, у якому вчений наказував поховати себе біля його дітища - історичного музею. У 1995-му, по встановленні на могилі Яворницького скульптурного пам'ятника, це місце неофіційно набуло сакрального статусу.

Важливим кроком у збереженні пам'яті про видатного вченого стало відкриття у липні 1964 р. в будинку академіка Д.І. Яворницького філіалу історичного музею (меморіальної кімнати-музею) і встановлення меморіальної дошки на його будинку. Важливо відзначити, що це був перший в Україні меморіальний Будинок-музей українського історика [19]. Відомо, що на початку сімдесятих меморіальний музей було закрито. Його друге відкриття, здійснене внаслідок значного тиску на владу з боку науково- культурної громадськості Дніпропетровська, датується 3 листопада 1988 р.

У 1968 р. за сценарієм дніпровського письменника І. М. Шаповала, у якому використовувалися мотиви його однойменної книги [29], було знято перший радянський документальний фільм про Д.І. Яворницького «В пошуках скарбів». У картині розкривалася біографія історика, а також було представлено його поїздку на Соловецькі острови (1887 р.) в пошуках могили Петра Калнишевського, останнього кошового Запорозької Січі [14].

У 1969 р. у Дніпрі було знято сюжет для кіножурналу «Радянська Україна» про місцевий історичний музей [18].

У період «хрущовської відлиги» ім'я Д. І. Яворницького було долучене до знакових постатей міста. Як зазначав О. І. Журба [13], на сторінках міських путівників ім'я Яворницького згадувалося до 20 разів, що підносило його на вершини міського пантеону.

Повернення імені Д. І. Яворницького в українську історичну науку ознаменоване передусім публікацією розвідок О. М. Апанович, М. М. Олійник-Шубравської, К. Г. Гуслистого, В. О. Голобуцького, І. М. Гапусенка, І. М. Шаповала та інших, праць представників української діаспори В. О. Біднова і Д. І. Дорошенка, а також заміток в енциклопедичних та довідникових виданнях. У статтях відомих українських істориків В. О. Біднова і Д. І. Дорошенка представлено ґрунтовний історіографічний екскурс, основні відомості про життя та наукову діяльність Д. І. Яворницького, окреслено коло проблем, які науковець намагався вирішити у своїх роботах, гостро поставлено питання щодо необхідності вивчення наукової спадщини історика. Особлива увага вчених була приділена любові Д. І. Яворницького до історії запорізького козацтва, а також опису його козакознавчих студій, однак нічого не було сказано про методологію досліджень вченого [3].

В оглядах історика К. Г. Гуслистого, учня Д. І. Яворницького, представлені суперечливі міркування щодо поглядів видатного вченого на історію Запорізької Січі і запорізького козацтва. Відкидаючи будь-які спроби політизації оцінки діяльності Д. І. Яворницького, К. Г. Гуслистий у праці «Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу» (1954) [9], зважаючи на особливі історіографічні умови й обставини часу, виклав доволі протилежні міркування щодо творчої спадщини Д. І. Яворницького, зауваживши, що Д. Яворницьким у своїх працях про запорізьких козаків проводилася реакційною «теорією безкласовості Запорізької Січі», <...> яка, на думку Яворницького, являла собою «ідеальну демократичну» республіку» [9, 35–36].

Авторами матеріалу, вміщеного в «Большой Советской Энциклопедии» (1957), подавалася лише фрагментарна інформація з даної теми: головні періоди життя і діяльності вченого, перелік його найголовніших праць. У характеристиках наукової спадщини Яворницького підкреслювалася наявність націоналістичних тенденцій у всіх наукових студіях вченого [34].

Суворим критиком діяльності Яворницького був В. О. Голобуцький, автор «запорізькій трилогії» [5; 6; 7], у якій видатний історик іменувався буржуазно-націоналістичним вченим. Автор звертав увагу читачів на відсутність у творах Д. І. Яворницького, за рідким виключенням, уваги до класових процесів на Січі, наголошував на недостатній характеристиці подій, відсутності чітких узагальнень, прагненні вченого до охоплення всіх подій і зв'язання їх в єдиний логічний

ланцюг. В. О. Голобуцький дорікав Яворницькому за описовість у констатації ним фактів, розміщення документів без авторських критичних коментарів, непослідовність у висловленні думок. Серед критичних зауважень особливо суттєвим було зауваження щодо надмірної ідеалізації істориком запорізького козацтва, виражене, зокрема, у переконанні щодо рівності в козацькому середовищі. Попри критику, В. О. Голобуцьким відзначався досить високий рівень творчого доробку видатного вченого, якому вдалося зібрати «цінні відомості з історії, етнографії та географії Запоріжжя» [5, 1961].

Тенденцією в аналізі творчої спадщини Д. І. Яворницького в енциклопедичних та довідкових виданнях даного періоду було відзначення реакційного характеру його історичних поглядів та некритичного опрацювання документальних джерел.

В низці наукових праць, які вийшли у шістдесяті роки, представлено огляд різноманітних аспектів життя і творчості Д. І. Яворницького [33]. Великих зусиль до вивчення біографії, а також історичної, фольклорно-етнографічної і лексикографічної діяльності вченого доклала М. М. Олійник-Шубравська [23], якій належить також пріоритет введення до активного наукового обігу епістолярної спадщини Д. І. Яворницького, висвітлення творчих стосунків ученого з видатними науковцями та культурними діячами. Дослідницею було складено і опубліковано проспект до 20-ти томного академічного зібрання творів Д. І. Яворницького, порушено питання щодо видання творів ученого і про відродження забутих імен визначних діячів історичної науки [33].

Єдиною системною науковою розвідкою періоду короткочасної «відлиги» щодо біографії й наукової спадщини Д. І. Яворницького став біобібліографічний показник І. М. Гапусенка [30], у вступній статті якого стисло висвітлювалася наукова діяльність вченого в галузі етнографії й історії, а також вперше надавалася оцінка ролі вченого в дослідженні історії запорізького козацтва, простежувалася еволюція його поглядів, позиція Д. І. Яворницького порівнювалася з позицією інших дослідників, визначалося місце його концепції історії запорізького козацтва у вітчизняній історіографії. Автор наголошувалося, що праці Д. І. Яворницького належать до «кращих надбань української дожовтневої прогресивної історіографії», їх аналіз не дає підстав для твердження щодо національної обмеженості й замкнутості вченого [30]. І. М. Гапусенко вважав Д. І. Яворницького першим з науковців, кому вдалося поставити й розв'язати цілий ряд складних питань з історії запорізького козацтва. Але неволодіння науковою дослідницькою методологією унеможливило для вченого достатньо правильне висвітлення конкретно-історичних питань, пов'язаних із Запорізькою Січчю. Варто зазначити, що у даному виданні містилася неповна бібліографія праць, хронологія життя і діяльності Д. І. Яворницького, не подавалися перелік неопублікованих праць ученого, класифікація наукових робіт, було допущено низку фактологічних неточностей.

Серед науково-популярної літератури даного періоду особливе місце посідають документальні нариси І.М. Шаповала «У пошуках скарбів» [29]. У книзі розкривалися різноманітні аспекти біографії і наукової діяльності Д. І. Яворницького, якій надавалася висока оцінка, репрезентувалися спогади автора про видатного вченого як збирача народних скарбів, вказувалося на необхідність глибшого і ширшого засвоєння його кращих традицій. У творі І.М. Шаповала, який особисто знав Яворницького й впродовж деякого часу співпрацював із ним, читачеві пропонувалося дивовижне переплетіння художньо переосмислених сюжетів з біографії ученого, особистих спогадів автора й відомостей з наукової і популярної літератури. Книга легко читалася, оскільки була насичена вигаданими пригодницькими сюжетами, канва яких оберталася навколо реальних сюжетів регіональної історії, цікаво сконструйованими діалогами. Автор представив у ній спілкування Д.І. Яворницького з видатними діячами історії і культури: Л.М. Толстим, Лесею Українкою, І.Ю. Репіним та іншими. На сторінках книги І.М. Шаповала Яворницький виступав як «козацький батько», «козацький професор», «козацький характерник», що нагадувало про штампи і стереотипи початку ХХ ст. [29]. Твір завоював популярність серед читачів, був перекладений російською й польською мовами, багаторазово перевидавався, що засвідчувало потребу в подальших студіях біографії й наукових напрацювань вченого.

У середині 1960-х років інтерес до наукової діяльності Д. І. Яворницького щодо вивчення козацької історії був характерний для української історичної науки в діаспорі, хоча оцінки поглядів вченого її представниками повністю не висвітлювали особливостей його дослідницької методології [12].

З початку сімдесятих – до середини вісімдесятих років у вивченні життя і творчої спадщини Д. І. Яворницького, а також у дослідженні його поглядів на історію українського козацтва знову настає перерва, передусім пов'язана з обмеженням досліджень останньої [20]. У період з початку 1970-х по 1980-ті р.р. історичні праці Д. І. Яворницького або відверто вилучалися, або замовчувалися. Відтворювалася стара інвективна критика щодо нерозуміння вченим марксистсько-ленінської методології та ідеалізації козащини.

В цілому позитивна оцінка Д. І. Яворницькому-історика була надана в цей час дослідницею О. М. Апанович [2], яка вважала працю вченого з історії запорізького козацтва і топографії Січі «видатним внеском» в її історіографію, а спадщину вченого – «цінним здобутком радянської історіографії» [2].

Найбільш вагомим внеском у вивчення життя і наукової спадщини Д. І. Яворницького в 1970-ті роки стали результати дослідницької роботи М. М. Олійник-Шубравської, в кандидатській дисертації якої «Д. І. Яворницький. Життя, фольклористично-етнографічна діяльність» (1970), а також в однойменній монографії (1972) [23] на основі широкого застосування архівних і маловідо-

мих джерел було створено першу наукову біографію, в якій увага приділялась передусім науковій та громадській діяльності вченого, його напрацюванням у галузі етнографії, фольклористики, лексикографії. Автор монографії підкреслювала особливу любов Яворницького «до запорозьких козаків, до їх подвигів та всього укладу життя» [23]. У короткому аналізі історичних поглядів ученого дослідниця зазначала, що, за Д. І. Яворницьким, Запорізька Січ відіграла значну роль у визвольній боротьбі українського народу [23]. Автор висвітлює у своїй роботі головно фольклорну й етнографічну діяльність вченого, додавши до монографії також реєстр друкованих праць Яворницького [23].

Біографічні дані, а також інформацію про наукову діяльність Яворницького зафіксовано в енциклопедіях 1970-х років, які видавалися в СРСР. В українських та російських енциклопедичних виданнях вченого називали буржуазно-ліберальним істориком або науковцем ліберально-народницького напрямку [33]. В «Советской исторической энциклопедии» зазначалося, що роботи вченого містять націоналістичні тенденції і передусім зосереджені на змалюванні побуту запорожців [33]. Українськими радянськими істориками, а вторами енциклопедичних статей сімдесятих, вчений традиційно звинувачувався в ідеалізації української історії, нерозумінні ролі класової боротьби у період феодалізму [33], а подекуди відзначалося, що Д. І. Яворницький не зрозумів суті історії запорізького козацтва [33].

Зміни, які сталися в суспільно-політичному житті країни на початку 1980-х, ознаменувалися проголошенням у 1985 р. курсу на перебудову і демократизацію суспільства та призвели до підвищення розуміння ролі історичної науки у формуванні суспільної свідомості. Їх наслідком в Україні стало переосмислення всіх історичних концепцій, у першу чергу - історичної концепції М. С. Грушевського [25].

Друга половина 1980-х рр., період пізньорадянської історичної відлиги, став часом, коли розпочалася історіографічна реабілітація постатей, які в минулому перебували на маргінесі. До таких постатей належав Д. І. Яворницький, твори якого переживають своє друге народження. У 1988 р. праці вченого почали публікуватися журналах і в газетах, у львівському часописі «Жовтень» виходить друком капітальна монографія академіка «Історія запорозького козацтва», перекладена українською. В академічному видавництві «Наукова думка» під егідою Інституту історії АН УРСР відбулося репринтне перевидання даної праці. Дніпропетровське видавництво «Промінь» публікує твори Д. І. Яворницького «Дніпрові пороги», «История города Екатеринослава», «Іван Дмитрович Сірко» [1].

До суспільного обігу в пізньорадянський період відбулося повернення публічного образу І. Д. Яворницького, що склався в двадцять роки – пафосний, цілком позитивний і глорифікований образ самовідданого історика-музейщика, науковця, залюбленого в козаків-запорозжців. В суспільному просторі подібний

образ надихав і мобілізував істориків-краєзнавців, а також захисників пам'яток культури, заохочував до освоєння національної культури й історії.

Реабілітація творчої спадщини історика почала відбуватися і в професійному середовищі: фрагментарно досліджувалася його творчість, ставилися завдання подальшого вивчення доробку ученого [1].

У період 1980–1990 рр. виходять друком наукові роботи, присвячені детальному вивченню біографії та діяльності Д. І. Яворницького. Як зауважує Л. Л. Алексашкіна, даний період визначається безсистемністю історіографічного освоєння зазначеної проблеми. Питання щодо наукової діяльності Д. І. Яворницького в галузі джерелознавства й історії в зазначений період було висвітлено лише частково і потребувало проведення подальших ґрунтовних досліджень [1].

У 1980 р. в періодичній пресі з'явилася низка публікацій до 125-річчя з дня народження вченого. У розвідці І. М. Гапусенка [4], присвяченій цій даті, надано оцінку постаті Д. І. Яворницького як видатного історика, окреслено коло проблем, які вчений прагнув вирішити у своїй роботі, гостро поставлено питання щодо необхідності вивчення наукових напрацювань видатного вченого. Автор проаналізував погляди Яворницького на причини виникнення запорізького козацтва, відзначивши, що вченому вдалося пройти увесь нелегкий шлях ідейних пошуків – від ліберально-буржуазного історика до радянського вченого. Наукову методологію дослідження Яворницького, засновану на «архаїчному пізньому романтизмі із вкрапленнями позитивізму» [36], І. М. Гапусенко оцінив негативно, зауваживши, що саме вона не дозволила вченому об'ємно висвітлити проблеми історії Січі. Заслугою Яворницького автор статті вважав результати докладених ним зусиль у доведенні прогресивної ролі запорізького козацтва в житті українського народу, а також у вивченні цілої низки складних питань з історії Запорізької Січі [4].

Ґрунтовна розвідка М. М. Олійник-Шубравської [24] містить аналіз народознавчого аспекту у працях Д. І. Яворницького. Поряд з цим автор схвалює «прогресивні погляди вченого на роль Запорізької Січі в історії України», його позитивну оцінку селянсько-гайдамацьких рухів, діяльності Богдана Хмельницького та історичного акту возз'єднання України з Росією [24].

У вступній статті до перевидання праці Д. І. Яворницького «Дніпрові пороги» (1989) [31] український історик О. І. Гуржій репрезентував короткий огляд творчої біографії вченого, звернувши увагу на його погляди щодо запорізького козацтва [8]. Автор відмітив в них «значну ідеалізацію» «суспільно-політичного устрою» Запорізької Січі, помітну поспішність у підборі джерельної бази й у висновках, суперечливість і непослідовність окремих положень і думок. О. І. Гуржієм також зроблено критичні зауваження щодо оцінки Яворницьким діяльності козацьких ватажків – К. Гордієнка, І. Мазепи та інших. Автор робить акцент на некритичному ставленні академіка до джерел, наявності в його роботах

неточних або й хибних посилань на літописи, спеціальну літературу, мемуари [8]. На думку автора статті, ряд положень вченого, а також деякий конкретний документальний матеріал, наведений у його працях, потребують критичного аналізу й певних уточнень.

Особливою змістовністю серед наукових робіт вітчизняної історіографії пізнього радянського періоду, присвячених дослідженню постаті Д. І. Яворницького, відрізняються розвідки В. М. Заруби [14].

В своїй праці «Постаті: Студії з історії України» науковець розповідає про роботу вченого в архівах та бібліотеках Варшави. Значна частина архівного матеріалу для майбутньої «Історії запорозьких козаків», на думку автора статті, була віднайдена вченим саме під час перебування у Варшаві. Значний внесок було зроблено Д. І. Яворницьким як істориком запорізького козацтва у розвиток спеціальних історичних дисциплін, передусім в археографію. В. М. Зарубою виділено вагомі досягнення Д. І. Яворницького в галузі археографії. Автором відзначена різноплановість методів публікації вченим одиниць документації [17].

Характерною для цього періоду є увага до дослідження творчості Д. І. Яворницького з боку істориків української діаспори. Л. Л. Алексашкіною простежуються певні паралелі в інтерпретації історіографічного внеску Д. І. Яворницького в радянській і діаспорній історіографії.

Певною змістовністю вирізняється спеціальна стаття А. І. Жуковського, опублікована в «Енциклопедії українознавства» (1984) [32]. Головна увага автора розвідки спрямована на діяльність Д. І. Яворницького-історика, визначаючи основною цінністю його роботи насамперед зібрання й упорядкування джерельних матеріалів. Як зазначив А. І. Жуковський, у монографічних працях Яворницький не завжди дотримувався «об'єктивної методи та систематичного викладу розвитку української історії» [32]. На думку Л. Л. Алексашкіної, дана характеристика Д. І. Яворницького-історика визначається відсутністю доступу автора статті до джерел [32].

Варто зазначити, що в діаспорі даного періоду було опубліковано ще одну доволі ґрунтовну розвідку, автором якої стала представниця української історичної науки в діаспорі Н. Д. Полонська-Василенко [27]. Головним акцентом її роботи став пошук, вивчення й опрацювання академіком архівних джерел з історії Запоріжжя. Оглядово авторка надала характеристику поглядів вченого щодо історії Запорізької Січі. Як зауважила Н. Д. Полонська-Василенко, на історію запорізького козацтва Яворницьким «почеплено серпанок романтизму» [26]. Авторка не приділила уваги висвітленню історіографічного та суспільного значення праць Д. І. Яворницького з історії запорізького козацтва. У подальших дослідженнях, які також вийшли за кордоном, Н. Д. Полонській-Василенко вдалося суттєво поглибити й узагальнити власні напрацювання.

Радянська історіографія 1980-х, як і в попередній період (1960–1970 рр.), звинувачує Яворницького в «ідеалізації історичного минулого України», у

нерозумінні «ролі класової боротьби», помилковості його «націоналістичної концепції» щодо «безкласовості українського народу». В той же час у вітчизняних енциклопедичних виданнях у характеристиці постаті Яворницького укладачі обмежувалися стислою біографічною довідкою [15].

З метою узагальнення отриманих результатів та виявлення еволюції трактування постаті академіка Д. І. Яворницького у радянській і діаспорній історіографії другої половини ХХ ст., систематизовано основні підходи дослідників різних періодів. У таблиці наведено порівняльні характеристики образу вченого, які відображають зміни у його сприйнятті - від ідеологічно забарвлених оцінок до спроб наукової реабілітації та об'єктивізації спадщини історика.

Таблиця 1

Еволюція образу Д. І. Яворницького у радянській і діаспорній історіографії (1950–1990-ті рр.)»

Дослідник	Період	Образ Д. І. Яворницького (з посиланнями)
К. Г. Гуслистий	1950-ті рр.	Трактує вченого як носія «реакційної теорії безкласовості Січі», який ідеалізував запорозьке козацтво; визнає при цьому масштабність його історіографічного доробку [9].
Автори “Большой Советской Энциклопедии”	1957 р.	Подано фрагментарну інформацію; наголошено на «націоналістичних тенденціях» у працях історика [34].
В. О. Голобуцький	1960-ті рр.	Критично оцінює діяльність вченого, називає його «буржуазно-націоналістичним істориком»; зауважує описовість і відсутність класового аналізу, але визнає велику джерельну цінність його праць [5–7].
І. М. Шаповал	1960-ті рр.	Створює романтизований, художньо піднесений образ Яворницького — «козацького батька», «характерника», популяризує його серед широкої аудиторії [29].
І. М. Гапусенко	1960-ті – 1980-ті рр.	Представляє Яворницького як видатного вченого, одного з «кращих представників прогресивної дожовтневої історіографії»; акцентує на його внеску у вивчення історії Січі, визнає певні методологічні обмеження [30; 4].
М. М. Олійник-Шубравська	1960–1970-ті рр.	Формує науковий біографічний образ вченого — дослідника, фольклориста, етнографа, популяризатора історії козацтва; підкреслює любов Яворницького до запорожців [23; 24].
О. М. Апанович	1970-ті рр.	Надає позитивну оцінку як історика Запорозької Січі; вважає його спадщину «цінним здобутком радянської історіографії» [2].
О. І. Журба	1960-ті рр.	Підкреслює символічне значення Яворницького для міської ідентичності Дніпра, включення його імені до «міського пантеону» [13].

Дослідник	Період	Образ Д. І. Яворницького (з посиланнями)
В. М. Заруба	1980-ті рр.	Розглядає вченого як археографа й джерелознавця, який зробив значний внесок у вивчення запорозького козацтва та спеціальних історичних дисциплін [14; 17].
О. І. Гуржій	1989 р.	Дає збалансовану характеристику: визнає значення вченого, але критикує за некритичне ставлення до джерел і романтизацію образу козацтва [8; 31].
Л. Л. Алексашкіна	1980–1990-ті рр.	Визначає період як час фрагментарного, безсистемного освоєння спадщини Яворницького; наголошує на потребі її наукової реабілітації [1].
А. І. Жуковський	1984 р. (діаспора)	Акцентує на ролі Яворницького як збирача джерел, але зауважує брак систематичного викладу історії; обмежений доступом до архівів [32].
Н. Д. Полонська-Василенко	1960–1980-ті рр. (діаспора)	Визнає історика одним з перших дослідників Січі; зазначає, що його інтерпретація «оповита серпанком романтизму», не аналізує методологію глибоко [26; 27].

Примітка: систематизовано автором

Висновки. Аналіз історіографічних джерел свідчить про суттєву еволюцію образу Д. І. Яворницького в науковій та суспільній думці другої половини ХХ ст. У 1950–1960-х рр. переважали ідеологізовані оцінки, що характеризували вченого як «буржуазно-ліберального» або «націоналістичного» історика, чия творчість нібито позбавлена класового підходу. Разом із «хрущовською відлигою» та частковою лібералізацією гуманітарного знання відбувається поступова реабілітація постаті дослідника, зростає інтерес до його архівної, фольклористичної й етнографічної діяльності. У 1970-ті рр. з'являються перші спроби системного аналізу наукової спадщини Яворницького (М. Олійник-Шубравська, І. Гапусенко), хоча її інтерпретація все ще залишається в межах радянської методології.

Період 1980–1990-х рр. позначений переосмисленням його ролі в українській історичній науці: образ історика постає як багатогранний - романтизований, але водночас професійний дослідник-першопроходець у галузі козацької історії. У працях представників діаспори (Н. Полонська-Василенко, А. Жуковський) домінує тенденція до його повної наукової реабілітації, розгляду як одного з фундаторів модерної української історіографії.

Таким чином, образ Д. І. Яворницького трансформувався від ідеологічно обмеженого та критичного до науково-виваженого й позитивно-оцінного, що відображає ширший процес гуманізації та національного переосмислення історичної науки в Україні.

Література:

1. Алексашкіна Л. Л. Дмитро Іванович Яворницький як історик українського козацтва. 2025. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksashkina_Liudmyla/Dmytro_Ivanovych_Yavornytskyi_iak_istoryk_ukrainskoho_kozatstva.pdf
2. Апанович О. Передумови та наслідки ліквідації Запорізької Січі. Український історичний журнал, 1970, №9, 23–25.
3. Біднов В. О. Дмитро Яворницький. Українська енциклопедія. Буенос-Айрес, 1957, 18–20.
4. Гапусенко І. Д. І. Яворницький як історик: до 125-річчя з дня народження. Український історичний журнал, 1980, №12, 131–133.
5. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в часи свого існування: 1734–1775 рр. Київ, 1961, 415 с.
6. Голобуцький В. О. Запорожское казачество. Київ, 1957, 462 с.
7. Голобуцький В. О. Черноморское казачество. Київ, 1956, 414 с.
8. Гуржій О. І. Людина, повна любові і знань (передмова). У: Яворницький Д. І. Дніпрові пороги. Дніпро, 1989, 6–7.
9. Гуслистий К. Г., Апанович О. М. Запорізька Січ та її прогресивна роль в історії українського народу. Київ: Наукова думка, 1954, 86 с.
10. Дніпропетровський національний історичний музей імені Дмитра Яворницького. Wikipedia, 2025. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дніпропетровський_національний_історичний_музей_імені_Дмитра_яворницького
11. Дорошенко Д. І. Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). Вінніпег, 1949, 119–126.
12. Дубровський В. Г. Дмитро Іванович Яворницький (Спогад). Новий літопис. Вінніпег, 1964, ч.13, 19–38.
13. Журба О. І. Конструювання міського пантеону в пізньорадянських путівниках по Дніпропетровську. У пошуках обличчя міста. Харків, 2021, 238–252.
14. Заруба В. Дмитро Яворницький у Варшаві. Наше слово, 1985, №25, 3.
15. Заруба В. М. Академік Дмитро Іванович Яворницький. Постаті. Дніпропетровськ, 1993, кн. 2, 3–42.
16. Заруба В. М. Постаті: студії з історії України. Дніпро, 1993, кн. 2, 3–42.
17. Заруба В. М. Яворницький Дмитро Іванович (1855–1940): біобібліографія: до 150-річчя від дня народження. Дніпро, 2005, №5, 72 с.
18. Касян Л. Г. Академік Дмитро Яворницький в аудіовізуальних документах ХХ ст. Огляди джерел та документальні нариси. Київ, 2015.
19. Меморіальний будинок-музей Д. І. Яворницького у м. Дніпро (відділ Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. І. Яворницького). Dnipro.lib.dp.ua, 2025. URL: https://www.dnipro.lib.dp.ua/museum_history_literatura_collection
20. Москвич Л. Г. Ленінське ставлення до спадщини минулого (на прикладі видатних істориків АН УРСР). Історіографічні дослідження Української РСР. Київ, 1970, №3, 30–35.
21. Ніколаєць Ю. О. Святкування 300-річчя воз'єднання України з Росією як прояв національної політики в СРСР. 2025. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nikolaiets_Yurii/Sviatkuvannia_300richchia_vozziednannia_Ukrainy_z_Rosiieiu_iak_proiav_natsionalnoi_polityky_v_SRSR.pdf
22. Олійник-Шубравська М. Доробок у 25 томів. Літературна Україна, 1963, 23 липня, 5.
23. Олійник-Шубравська М. М. Д. І. Яворницький: життя, фольклористично-етнографічна діяльність. Київ: Наукова думка, 1972, 254 с.
24. Олійник-Шубравська М. Народні пісні в записах Д. І. Яворницького. Народна творчість та етнографія, 1986, №1, 27–32.

25. Парнета О. Й. Державницька концепція Михайла Грушевського та її реалізація в період Центральної Ради. 2025. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/22769/1/251-254.pdf>
26. Полонська-Василенко Н. Д. Заселення Південної України в XVIII ст. Мюнхен, 1960, 320 с.
27. Полонська-Василенко Н. Моя наукова праця (Війна, 1913–1916). Український історик, 1983, №2–4, 38–50.
28. Сисин Ф. «Отчизна» у політичній культурі України початку XVIII століття. Україна модерна. К.; Л.: Критика, 2006, №10, 7–18.
29. Шаповал І. М. В пошуках скарбів. Київ: Рад. письменник, 1963, 296 с.
30. Яворницький Д. І. Вступ. ст. та бібліогр. І. М. Гапусенка; Академія наук УРСР. Київ: Наукова думка, 1969, 60 с.
31. Яворницький Д. І. Дніпрові пороги. Дніпро: Промінь, 1989, 142 с.
32. Яворницький Д. І. Енциклопедія українознавства: в 15 т. Париж – Нью-Йорк, 1984, т.10, 3955–3956.
33. Яворницький Д. І. Радянська енциклопедія історії України. Київ, 1972, т.4, 549–550.
34. Яворницький Д. І. Українська радянська енциклопедія: в 16 т. Київ, 1967, т.16, 447–448.
35. Яворницький Д. І. Шевченківський словник: в 10 т. Київ, 1977, т.2, 401.
36. Ясь О. В. Яворницький Дмитро Іванович. Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2013, т.10, 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yavornytskyj_D

References

1. Aleksashkina, L. L. (2025). Dmytro Ivanovych Yavornytskyi yak istoryk ukrainskoho kozatstva [Dmytro Ivanovych Yavornytsky as a historian of the Ukrainian Cossacks]. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Aleksashkina_Liudmyla/Dmytro_Ivanovych_Yavornytskyi_iak_istoryk_ukrainskoho_kozatstva.pdf [In Ukrainian].
2. Apanovych, O. (1970). Peredumovy ta naslidky likvidatsii Zaporizkoi Sichi [The preconditions and consequences of the liquidation of the Zaporizhzhia Sich]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (9), 23–25. [In Ukrainian].
3. Bidnov, V. O. (1957). Dmytro Yavornytskyi [Dmytro Yavornytskyi]. *Ukrainska entsyklopediia*, Buenos-Aires, 18–20. [In Ukrainian].
4. Hapusenko, I. D. (1980). D. I. Yavornytskyi yak istoryk: do 125-richchia z dnia narodzhennia [D. I. Yavornytskyi as a historian: to the 125th anniversary of his birth]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, (12), 131–133. [In Ukrainian].
5. Holobutskyi, V. O. (1961). Zaporizka Sich v chasy svoho isnuvannia: 1734–1775 rr. [The Zaporizhzhia Sich during its existence: 1734–1775]. Kyiv, 415 s. [In Ukrainian].
6. Holobutskyi, V. O. (1957). Zaporozhskoe kazachestvo [The Zaporozhian Cossacks]. Kyiv, 462 s. [In Ukrainian].
7. Holobutskyi, V. O. (1956). Chernomorskoe kazachestvo [The Black Sea Cossacks]. Kyiv, 414 s. [In Ukrainian].
8. Hurzhii, O. I. (1989). Liudyna, povna liubovi i znan (peredmova) [A person full of love and knowledge (preface)]. U: Yavornytskyi D. I. Dnirovi porohy, Dnipro, 6–7. [In Ukrainian].
9. Huslysty, K. H., & Apanovych, O. M. (1954). Zaporizka Sich ta yii prohresyivna rol v istorii ukrainskoho narodu [The Zaporizhzhia Sich and its progressive role in the history of the Ukrainian people]. Kyiv: Naukova dumka, 86 s. [In Ukrainian].

10. Dnipropetrovskiy natsionalnyi istorychnyi muzei imeni Dmytra Yavornytskoho. (2025). Wikipedia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/Дніпропетровський_національний_історичний_музей_імені_Дмитра_яворницького [In Ukrainian].
11. Doroshenko, D. I. (1949). *Moi spomyny pro davnie-mynule (1901–1914)* [My memories of the past (1901–1914)]. Vinnipeh, 119–126. [In Ukrainian].
12. Dubrovskiy, V. H. (1964). Dmytro Ivanovych Yavornytskyi (Spohad) [Dmytro Ivanovych Yavornytskyi (Memoir)]. *Novyi litopys*, Vinnipeh, (13), 19–38. [In Ukrainian].
13. Zhurba, O. I. (2021). *Konstruiuvannia miskoho panteonu v piznoradianskykh putivnykakh po Dnipropetrovsku* [Constructing the city pantheon in late Soviet guides to Dnipropetrovsk]. U: *U poshukakh oblychchia mista*, Kharkiv, 238–252. [In Ukrainian].
14. Zaruba, V. (1985). Dmytro Yavornytskyi u Varshavi [Dmytro Yavornytskyi in Warsaw]. *Nashe slovo*, (25), 3. [In Ukrainian].
15. Zaruba, V. M. (1993). Akademik Dmytro Ivanovych Yavornytskyi [Academician Dmytro Ivanovych Yavornytskyi]. *Postati, Dnipropetrovsk*, kn. 2, 3–42. [In Ukrainian].
16. Zaruba, V. M. (1993). *Postati: studii z istorii Ukrainy* [Figures: studies in the history of Ukraine]. Dnipro, kn. 2, 3–42. [In Ukrainian].
17. Zaruba, V. M. (2005). Yavornytskyi Dmytro Ivanovych (1855–1940): biobibliohrafiia: do 150-richchia vid dnia narodzhennia [Dmytro Ivanovych Yavornytskyi (1855–1940): bio-bibliography: to the 150th anniversary of birth]. Dnipro, (5), 72 s. [In Ukrainian].
18. Kasian, L. H. (2015). Akademik Dmytro Yavornytskyi v audiovizualnykh dokumentakh XX st. Ohliady dzherel ta dokumentalni narysy [Academician Dmytro Yavornytskyi in audiovisual documents of the 20th century. Reviews of sources and documentary essays]. Kyiv. [In Ukrainian].
19. Memorialnyi budynok-muzei D. I. Yavornytskoho u m. Dnipro (viddil Dnipropetrovskoho natsionalnoho istorychnoho muzeiu im. D. I. Yavornytskoho). (2025). [Dnipro.lib.dp.ua](https://www.dnipro.lib.dp.ua/museum_history_literatura_collection). Retrieved from: https://www.dnipro.lib.dp.ua/museum_history_literatura_collection [In Ukrainian].
20. Moskvych, L. H. (1970). Leninske stavlennia do spadshchyny mynuloho (na prykladi vydatnykh istorykiv AN URSS) [Lenin's attitude toward the heritage of the past (on the example of outstanding historians of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR)]. *Istoriografichni doslidzhennia Ukrainskoi RSR*, (3), 30–35. [In Ukrainian].
21. Nikolaets, Yu. O. (2025). Sviatkuvannia 300-richchia vozziednannia Ukrainy z Rosiieiu yak proiav natsionalnoi polityky v SRSR [Celebrating the 300th anniversary of the reunification of Ukraine with Russia as a manifestation of national policy in the USSR]. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Nikolaets_Yurii/Sviatkuvannia_300richchia_vozziednannia_Ukrainy_z_Rosiieiu_iak_proiav_natsionalnoi_polityky_v_SRSR.pdf [In Ukrainian].
22. Oliinyk-Shubravska, M. (1963, July 23). *Dorobok u 25 tomiv* [A contribution in 25 volumes]. *Literaturna Ukraina*, 5. [In Ukrainian].
23. Oliinyk-Shubravska, M. M. (1972). D. I. Yavornytskyi: zhyttia, folklorystychno-etnografichna diialnist [D. I. Yavornytskyi: life, folklore, and ethnographic activity]. Kyiv: *Naukova dumka*, 254 s. [In Ukrainian].
24. Oliinyk-Shubravska, M. (1986). *Narodni pisni v zapysakh D. I. Yavornytskoho* [Folk songs in the recordings of D. I. Yavornytskyi]. *Narodna tvorchist ta etnografiia*, (1), 27–32. [In Ukrainian].
25. Parneta, O. Y. (2025). *Derzhavnytska kontseptsiiia Mykhaila Hrushevskoho ta yii realizatsiia v period Tsentralnoi Rady* [The state concept of Mykhailo Hrushevskyi and its implementation during the Central Rada period]. Retrieved from: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/22769/1/251-254.pdf> [In Ukrainian].
26. Polonska-Vasylenko, N. D. (1960). *Zaselennia Pivdennoi Ukrainy v XVIII st.* [Settlement of Southern Ukraine in the 18th century]. Miunkhen, 320 s. [In Ukrainian].

27. Polonska-Vasylenko, N. (1983). Moia naukova pratsia (Viina, 1913–1916) [My scientific work (War, 1913–1916)]. *Ukrainskyi istoryk*, (2–4), 38–50. [In Ukrainian].
28. Sysyn, F. (2006). “Otchyzna” u politychnii kulturi Ukrainy pochatku XVIII stolittia [“Fatherland” in the political culture of early 18th-century Ukraine]. *Ukraina moderna*, Kyiv–Lviv: Krytyka, (10), 7–18. [In Ukrainian].
29. Shapoval, I. M. (1963). V poshukakh skarbiv [In search of treasures]. Kyiv: Rad. pysmennyk, 296 s. [In Ukrainian].
30. Yavornytskyi, D. I. (1969). Vstup. st. ta bibliohr. I. M. Hapusenka; Akademiia nauk URSR [Introduction. Article and bibliography by I. M. Hapusenka; Academy of Sciences of the Ukrainian SSR]. Kyiv: Naukova dumka, 60 s. [In Ukrainian].
31. Yavornytskyi, D. I. (1989). Dniprovi porohy [The Dnipro Rapids]. Dnipro: Promin, 142 s. [In Ukrainian].
32. Yavornytskyi, D. I. (1984). Entsyklopediia ukrainoznavstva: v 15 t. [Encyclopedia of Ukrainian Studies: in 15 vols.]. Paryzh – Niu-York, t. 10, 3955–3956. [In Ukrainian].
33. Yavornytskyi, D. I. (1972). Radianska entsyklopediia istorii Ukrainy [Soviet Encyclopedia of the History of Ukraine]. Kyiv, t. 4, 549–550. [In Ukrainian].
34. Yavornytskyi, D. I. (1967). Ukrainska radianska entsyklopediia: v 16 t. [Ukrainian Soviet Encyclopedia: in 16 vols.]. Kyiv, t. 16, 447–448. [In Ukrainian].
35. Yavornytskyi, D. I. (1977). Shevchenkovskiy slovnyk: v 10 t. [Shevchenko Dictionary: in 10 vols.]. Kyiv, t. 2, 401. [In Ukrainian].
36. Yas, O. V. (2013). Yavornytskyi Dmytro Ivanovych [Yavornytskyi Dmytro Ivanovych]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Kyiv: Naukova dumka, t. 10, 688 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Yavornytskyj_D [In Ukrainian].

УДК 271.2(=161.1)(477):271.4:2-773(477.86)“1914/1918”

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-560-575](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-560-575)

Жерноклеєв Олег Станіславович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-5897-0785>

Королько Андрій Зіновійович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>

Пилипів Ігор Васильович доктор історичних наук, професор кафедри історії України і методики викладання історії, Карпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0001-7569-069X>

НАСАДЖЕННЯ РОСІЙСЬКОГО ПРАВОСЛАВНОГО КЛІРУ НА КАНОНІЧНІЙ ТЕРИТОРІЇ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ГАЛИЦЬКОЇ МИТРОПОЛІЇ ГКЦ УПРОДОВЖ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1914–1918 РР.)

Анотація: Перша світова війна стала справжнім випробуванням для українців та Греко-католицької церкви. Вони постали перед загрозою воєнного та ідеологічного протистояння Австро-Угорщини та Російської імперії. Галичина і Буковина залишалися полем битви з серпня 1914 р. по весну 1918 р. Водночас із бойовими діями російська адміністрація заохочувала насадження православного духовенства на канонічних територіях Греко-католицької Церкви. Представлена стаття присвячена вивченню поширення російського православного духовенства в парафіях Станіславівської єпархії ГКЦ.

Упродовж 1914 р. – 1915 р. релігійну політику на окупованих територіях реалізовували адміністрації генерал-губернатора Георгія Бобринського та архієпископа Євлогія Георгіївського. Обидві адміністрації допускали поширення православного духовенства у вакантні греко-католицькі парафії. Різниця полягала у темпах реалізації: адміністрація генерал-губернатора, враховуючи воєнні умови планувала відтермінувати процес до кінця війни, а російська церковна адміністрація порівняно активно призначала духовенство на парафії у тиллових районах. У цілому, протягом 1914–1915 рр. їм не вдалося добитися помітного успіху у поширенні православного кліру у Станіславівській єпархії. Підсумком першого етапу війни стала евакуація православних священників з території єпархії через поразку російських армій у воєнній кампанії 1915 р.

Другий етап тривав з 1916 по 1917 рр. В цей час адміністрація генерал-губернатора Федора Трепова та протопресвітера Георгія Шавельського мали порівняно краший успіх. Упродовж їхньої діяльності у Станиславівській єпархії призначення отримали близько десятка православних священників. Цього разу російська адміністрація зробила акцент не на інтенсивне захоплення парафій, а на ретельну місіонерську діяльність серед населення і спонукання їх до добровільного переходу у православну віру. В 1917 р. друга спроба знову зазнала невдачі через поразку Росії у війсьній кампанії, яка спричинила втрату нею контролю над канонічними межами єпархії та евакуацію з неї православного духовенства.

Проаналізувавши еволюцію підходів і реалізованих Росією заходів ми встановили, що Станиславівська єпархія не була пріоритетною для діяльності православного духовництва. Вони не змогли розвинути свою діяльність у зв'язку з бойовими діями на території єпархії, тривалу неузгодженість курсів цивільної і церковної адміністрацій, та переоцінкою можливості організації місіонерської діяльності на місцях. На думку авторів, означена сукупність чинників спричинила непопулярність православного кліру серед українських парафіян єпархії. Це стало однією з причин чому Російська імперія і церква не змогли закріпитися на окупованих територіях.

Ключові слова: Російська православна церква, Греко-Католицька Церква, Станиславівська єпархія, Перша світова війна, Російська імперія.

Zhernokleiev Oleh Stanislavovych Prof., Doctor of Historical Sciences, Head of the Department of World History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University: Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-5897-0785>.

Korolko Andrii Zinoviiovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University: Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-7435-5806>.

Pylypiv Igor Vasyliiovych Doctor of Historical Sciences, Prof. of the Department of History of Ukraine and Methods of Teaching History, Vasyl Stefanyk Carpathian National University: Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-7569-069X>

THE INSTALLATION OF THE RUSSIAN ORTHODOX CLERGY IN THE CANONICAL TERRITORY OF THE DIOCESE OF STANISLAVIV OF THE HALYCH METROPOLIS OF GCC DURING THE FIRST WORLD WAR (1914–1918)

The First World War was a real test for Ukrainians and the Greek Catholic Church. They faced the threat of military and ideological confrontation between

Austria-Hungary and the Russian Empire. Galicia and Bukovina remained a battlefield from August 1914 to the spring of 1918. Simultaneously with the hostilities, the Russian administration encouraged the establishment of Orthodox clergy in the canonical territories of the Greek Catholic Church. The presented article is devoted to the study of the spread of Russian Orthodox clergy in the parishes of the Diocese of Stanislaviv of the Greek Catholic Church.

During 1914-1915, religious policy in the occupied territories was implemented by the administration of General-Governor Georgiy Bobrinsky and Archbishop Evlogius Georgievsky. Both administrations allowed the spread of Orthodox clergy into vacant Greek Catholic parishes. The difference was in the pace of implementation: the administration of the Governor-General, taking into account the war conditions, planned to postpone the process until the end of the war, while the Russian church administration should actively recognize the clergy in parishes in the rear areas. In general, during 1914-1915, they did not manage to achieve significant success in expanding the Orthodox clergy in the Diocese of Stanislaviv. The result of the first stage of the war was the evacuation of Orthodox priests from the territory of the diocese due to the defeat of the Russian armies in 1915.

The second stage lasted from 1916 to 1917. At this time, the administration of Governor-General Fyodor Trepov and Protopresbyter Georgiy Shawelsky had relatively better success. During their activities in the Diocese of Stanislaviv, about a dozen Orthodox priests were appointed. This time, the Russian administration emphasized not the intensive capture of parishes, but thorough missionary work among the population and encouraging them to voluntarily convert to the Orthodox faith. In 1917, the second attempt again failed due to Russia's defeat in the military campaign, which led to the loss of control over the canonical borders of the diocese and the evacuation of the Orthodox clergy from it.

We have established that the Diocese of Stanislaviv was not a priority for the activities of the Orthodox clergy. They were unable to develop their activities due to hostilities on the territory of the diocese, the long-term inconsistency of the courses of the civil and church administrations, and the reassessment of the possibility of organizing missionary activities on the ground. According to the authors, the above-mentioned set of factors caused the unpopularity of the Orthodox clergy among the Ukrainian parishioners of the diocese. This became one of the reasons why the Russian Empire and the church were unable to gain a foothold in the occupied territories.

Keywords: the Russian Orthodox Church, the Greek Catholic Church, Diocese of Stanislaviv, World War I, the Russian Empire.

Постановка проблеми. Внаслідок динамічних бойових дій 1914 р. Російська імперія окупувала велику площу території Австро-Угорщини, в тому числі – частину канонічної території Станиславівської єпархії ГКЦ, яку з

перервами утримувала до березня 1918 р. Попри задекларований генерал-губернаторами Г. Бобринським, а в подальшому – Ф. Треповим та комісаром Д. Дорошенком принцип релігійної віротерпимості, російська окупаційна і церковна адміністрації сприяли насадженню російського православного духовенства на новоприєднаних територіях. Попри інтенсивні бойові дії в Карпатах, Буковині та Тернопільщині насадження не оминули і Станиславівську єпархію ГКЦ. Вплив російського православного духовенства на регіональні греко-католицькі центри залишається порівняно маловивченим. Означена стаття присвячена вивченню процесу насадження російського православного духівництва на канонічній території Станиславівської єпархії ГКЦ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика діяльності російського православного духівництва в умовах 1914–1918 рр. стала безпосереднім об'єктом вивчення для І. Барана [1], М. Корниловича [2], Р. Куцика [3], І. Лозинської [4], С. Малишка [5], С. Позняка [6], А. Стародуба [7], Е. Старостенко [8], Г. Степаненко [9], С. Фірсова [10] та ін. науковців. Тематика була розглянута також у загальному контексті політики Російської імперії на окупованій території дослідниками О. Бахтуриною [11], Ю. Дзеровичем [12], І. Кучерою [13], І. Крип'якевичем (Петрович І.) [14]. Окремі фактори впливу православного духівництва на стан греко-католицьких адміністративних одиниць висвітлювали також історики А. Гресько [15, 16], Р. Делятинський [17] та інші науковці.

Станом на сьогодні названими науковцями здійснено помітний поступ у вивченні нормативної бази, геополітичного та регіонального контексту діяльності російського православного духівництва та їхньої церковної еліти в умовах Першої світової війни. Більшість дослідників зосереджують свою увагу на найбільшому епіцентрі місійної діяльності російського духівництва в подіях 1914–1918 р., а саме на прикордонних територіях і центрі Львівської архієпархії ГКЦ. Значно важчою є ситуація з аналізом локальних проявів їхньої активності. Таким чином в історіографії фактично немає напрацювань, які б були присвячені процесу насадження православних священників в канонічних межах Станиславівської єпархії ГКЦ. Означена обставина спонукала нас до написання цієї статті.

Мета статті. Метою пропонованої наукової статті є вивчення заходів російської світської і церковної адміністрацій щодо насадження російського православного духівництва в канонічних межах Станиславівської єпархії ГКЦ.

Об'єктом дослідження виступає духівництво РПЦ.

Предметом вивчення є їхня місіонерська діяльність спрямована на здобуття парафій у Станиславівській єпархії ГКЦ.

Територіальні межі охоплюють канонічну територію Станиславівської єпархії в кордонах 1914 р.

Хронологічні рамки припадають на період російської окупації територій єпархії з серпня 1914 р. по березень 1918 р.

Для реалізації мети ми визначили завдання: дослідити особливості політики російських окупаційних властей щодо призначення православного духовництва в греко-католицькі парафії в окупованій території; визначити основні осередки в Станиславівській єпархії, де представники РПЦ намагалися закріпитися; встановити притичини невдачі місіонерської діяльності православного духовенства.

Виклад основного матеріалу. Події Першої світової війни торкнулися Станиславівської єпархії Галицької митрополії ГКЦ вже у серпні 1914 р. Її територія у складі Королівства Галичини і Лодомерії була окупована російськими арміями у жовтні, а південні деканати у Герцогстві Буковина – внаслідок бойових дій листопада-грудня 1914 р. Згідно нових адміністративних змін 14 єпархіальних деканатів опинилися під контролем Тернопільського губернатора, а ще 7 – Чернівецького [17, с. 79]. Реалізація політики в конфесійних справах потрапило у відання другого відділення при канцелярії Галицько-Буковинського генерал-губернатора Георгія Бобринського. Керівництво над російським православним духовенством, яке отримало призначення в окуповані території з 28 серпня 1914 р. виконував архієпископ Євлогій Георгіївський [17, с. 34, 36].

В цілому, імперський уряд та Священний Синод не вбачали за доцільне подальше існування греко-католицького кліру в межах імперії [1, с. 151]. В далекій перспективі після війни Галицька митрополія ГКЦ мала бути інкорпорована в рамки РПЦ у формі «возз'єднання». З цією метою планувалася комплексна робота щодо посилення авторитету православ'я в канонічній території греко-католицької митрополії. Чи не головним акцентом у цьому вважалося збереження обрядової форми при поступовому відриванню парафій від зв'язку з Римом [2, с. 135]. Одним із засобів до мети стало насадження російського православного духовництва в унійні парафії, яке російські адміністративні кола попри принцип віротерпимості та воєнні обставини допускали. На додачу, православне духовництво могло бути додатковим інструментом для насадження аксіом російської ідеології означеної доби серед місцевого населення [3, с. 470].

Нормативну основу цього процесу склали циркуляри Галицько-Буковинського генерал-губернатора від 26 вересня (9 жовтня) 1914 р., 25 січня (7 лютого) та 26 лютого (11 березня) 1915 р. Перший з них поставив призначення греко-католицьких священників під облік другого відділення і заборонив виступи проти православного духовництва. Означені чинники безумовно сприяли православному кліру, якби не параграф, який вимагав для дозволу на їх призначення у вакантну парафію $\frac{3}{4}$ голосів вірян населеного пункту. На додачу, церква до офіційного розпорядження мала залишатися греко-католицькою. Згідно другого та третього актів архієпископові Євлогію було дозволено призначати православне духовництво у вакантні парафії за бажання меншості парафіян, але для цього необхідна санкція адміністрації генерал-губернатора, з

якою належало узгоджувати і питання передачі церкви. Документ також обумовив організацію почергових богослужінь православного і греко-католицького отців, а унійним священникам, які перейшли у православ'я було дозволено залишитись у своїх парафіях [4, с. 270; 18, с. 67, 72]. Попри певні пом'якшення, процес призначення православного духівництва вимагав тісного узгодження з адміністрацією генерал-губернатора. До слова, сам Г. Бобринський у звіті зазначив, що воєнні умови роблять неактуальним надання насадженню православного кліру масового характеру [19, с. 43].

Попри означені приписи церковні кола очолювані архієпископом Євлогієм розгорнули насадження російського православного духівництва у парафії в тиллових районах Галицько-Буковинського генерал-губернаторства. Методи архієпископа схвалив оберпрокурор Володимир Саблер [1, с. 153]. Опрацювавши списки архієпископа Євлогія від 4 (17) квітня 1915 р. ми визначили три парафії Станиславівської єпархії, куди були командировані православні священники. Мова про села Виноград та Липівка (тоді Ляцьке-Шляхетське) у повіті Тлумач та с. Джурин у Чортківському повіті. У перше призначення отримав російський православний священник Михайло (Михайль) Марморович, у друге – о. Савин Кустинович. У останнє на основі клопотання місцевих жителів був командирований о. Антоній Сеницький. Схожою виявилась ситуація з наверненням греко-католицького духівництва в лави РПЦ. Ми встановили, що з станиславівських отців апостазію здійснили оо. Ілля Мардарович (парох с. Велика Кам'янка, повіт Коломия), Михайло Ільницький (парох Ямниці, Станиславівський повіт (отримав туди ж призначення від архієпископа Євлогія)), Іполит Баб'як (парох ворони, Тлумацький повіт (отримав туди ж призначення від архієпископа Євлогія)) [18, с. 77, 78; 20, Арк. 4; 21, с. 74, 226, 276]. На утримання православного священника призначалася річна оплата у розмірі 1200 рублів. Вочевидь, у архієпископа були значно більші амбіції. Відомо, що русофіли, серед яких Семен Бендасюк припідносили йому та генерал-губернаторові ідею відновлення Манявського Скиту. Дана пропозиція була винесена на обговорення між обер-прокурором В. Саблеревим та імператором Миколаєм II, однак до реалізації не дійшла [2, с. 137; 13, с. 102; 14, с. 74].

Додамо, що разом з військовими частинами армій Південно-Західного фронту діяла і значна кількість православних капеланів. Згідно розрахунків білоруської історикині Елеонори Старостенко, станом на 20 листопада 1915 р. їх число становило 543 активних священники, а у травні 1917 р. їх чисельність зросла до 830-ти [8, с. 41]. Означені священники виконували треби для солдатів, а в окремих випадках і служби для місцевого населення у греко-католицьких храмах. Наприклад, у березні 1915 р. російський православний капелан Михайло Щербаков тимчасово священнодіяв у парафіях Ямниці та Угринів [22, с. 364–367]. Російських капеланів окупаційна адміністрація залучала для полкових і держав-

них урочистостей. Так, о. Юліан Дзерович задокументував, що 13 вересня 1914 р. російський капелан Марчевський (?) провів православну відправу у Станиславові, а з 22 листопада російська адміністрація виділила міську катедру у денний час для православних богослужінь. Аналогічним чином урочисті служби вони провадили і на найбільших площах міста [12, с. 280–283].

Власне, у Станиславівській єпархії порівняно з Львівською архієпархією та Перемишльській єпархією у російського православного духовництва була найменша успішність у насадженні православного кліру. Цьому посприяло декілька чинників. Перший з них – військовий. З жовтня 1914 р. по лютий 1915 р. австрійські війська вели активні бої щодо утримання контролю над Карпатськими перевалами і Герцогством Буковина, що, врешті, закінчилося їхньою перемогою. Надалі внаслідок Горлицького прориву російська адміністрація втратила контроль над більшою частиною Станиславівської єпархії за винятком деканатів у межиріччі Стрипи, Дністра і Збручу. Такими чином, Станиславівська єпархія майже весь час була в прифронтовій зоні, а російське військове командування, вочевидь не хотіло налаштовувати проти себе цивільне населення шляхом силового навернення.

Другим фактором стала неузгодженість курсу щодо інтенсивності навернення місцевих парафій. У Станиславівській єпархії вербування греко-католицьких священників у лави православних та призначення кліру на єпархіальні парафії реалізовувала переважно адміністрація архієпископа Євлогія. Її представники не рідко призначала духовництво без узгодження з губернською адміністрацією, ставлячи останню перед фактом [6, с. 71]. На цій основі у церковного діяча виникали суперечності з генерал-губернатором. Власне, тільки у випадку з призначенням у с. Джурин обидві адміністрації діяли спільно [18, с. 73, 78; 19, с. 42–44]. Третім фактором стали австро-угорські репресії щодо підозрюваних у русофільських поглядах. Попри порівняно менші масштаби порівняно з іншими структурними одиницями Галицької митрополії вони не тільки дещо послабили проросійські впливи, а й залишили у пам'яті місцевого населення страх перед загрозою повторного початку репресій у випадку деокупації території [11, с. 190]. По-четверте, російський клір і адміністрація, вочевидь переоцінили реальне прагнення місцевого населення до переходу у православну конфесію [7, с. 207].

Додамо, що призначення православного священника на парафію, як і апостазія місцевого кліру не була тотожною русифікації цілої парафії. У своїй більшості російське православне духовництво отримало тільки тимчасове завідування, а при наближенні загрози з Австро-Угорщини – вони виїхали в Росію. Саме тому православ'я не закріпилося у Станиславівській єпархії, а єпископ Григорій Хомишин у подальшому з деякою гордістю зазначав, що у його дієцезії жодна парафія не перейшла у «шизму» (хоча випадки духовного

ренегатства священників таки були актуальні, але вони були мізерні на фоні інших церковних одиниць) [23, с. 199].

Унаслідок провалу архієпископ Євлогій втратив свої позиції. У 1916 р. його наступником став протопресвітер воєнного і морського духовенства о. Георгій Шавельський. Останній призначив для територій Генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини захоплених згідно права війни свого уповноваженого в особі о. Федора Тітова. Згаданий ієромонах, як і владика Євлогій вважався знавцем церковних справ на окупованій території [8, с. 39–42; 10, с. 28].

Представники адміністрації Священного Синоду проаналізували помилки діяльності оточення архієпископа. Для цього вони скористалися запискою «Про загальні положення церковних справ в Галичині» авторства професора Платона Жуковича, звітів генерал-губернатора і канцелярії Георгія Бобринського та іншими джерелами. На їх основі було визначено новий курс: посилено кооперацію між представниками державної адміністрації генерал-губернатора Федора Трепова та церковної адміністрації в реалізації церковної політики; акцент було остаточно змінено з інтенсивного здобуття православними священниками парафій на зміцнення авторитету російської церковної структури серед греко-католицьких священників і парафіян при мирному співіснуванні; з метою спонукання парафій до «возз'єднання» в Галичину планувалося скеровувати найкраще вишколених православних отців-місіонерів, вихідців з місцевих країв; призначення священників у парафії за клопотання меншості парафіян замінили на потребу клопотання більшості й оформлення таких отців на тимчасову службу з правом подальшого вибору парафіян щодо офіційного переходу парафії у православну віру [2, с. 141–152; 5, с. 77; 7, с. 214]. Таким чином, нова адміністрація через ускладнення геополітичних чинників стала значно обережнішою.

Поштовхом до другої хвилі насадження православного духовництва в єпархії стали бойові дії червня-липня 1916 р., внаслідок яких російська присутність знову поширилась майже на всю Станиславівську єпархію. До слова, 20 серпня (2 вересня) 1916 р. постав наказ штабу Верховного головнокомандувача, в якому було окреслено повноваження представника протопресвітера воєнного і морського духовенства, о. Ф. Тітова. В його компетенцію було введено відновлення зруйнованого війною порядку церковного життя, організації церковного управління та задоволення потреб православних і греко-католицьких парафій, які залишилися без священників. Дещо пізніше, 17 (30) січня 1917 р. були виготовлені офіційні правила щодо задоволення релігійних потреб греко-католиків у парафіях, які залишилися без священників. Означені правила постановили, що у випадку втрати парафією священника адміністрацією уповноваженого протопресвітера та губернатора на заміну в пріоритетному порядку пропонується православний священник, який в подальшому за бажання парафіян

може бути закріплений на постійну службу. Тільки у випадку відмови місцевих жителів від православного отця названі адміністрації санкціонуватимуть дозвіл для місцевих деканатів на призначення греко-католицького священника [24, Арк. 21, 22, 68].

В умовах закріплення російських військ в Станиславівській єпархії ГКЦ восени 1916 р. згідно розпорядження губернаторів в окупованих територіях було проведено перепис греко-католицького та буковинського православного духовенства [15, с. 214]. Аналіз результатів перепису, здійсненого адміністрацією Чернівецької губернії продемонстрував, що в межах адміністративної одиниці без офіційних парохів залишилися 44 греко-католицькі парафії. На додачу, облік засвідчив, що в межах Городенківського, Снятинського, Косівського, Коломийського та Печеніжинського повітів не було жодної православної парафії. Аналогічним чином Буковинська православна митрополія залишилася домінуючою в Герцогстві Буковина [25, Арк. 50, 52, 53, 65, 66]. Російське православне духівництво там не закріпилося. На жаль, даних аналогічного характеру про облік духівництва у Тернопільській губернії нам виявити не вдалося.

Адміністрація представника протопресвітера воєнного і морського духовенства активізувала свою діяльність в Станиславівській єпархії. Попри широке коло доступних парафій, які переважно опинилися під завідуванням греко-католицьких адміністраторів нові представники влади не поспішали насаджувати туди православне духівництво. Свою основну увагу вони зосередили на деканатах Кудринці, Скала, Гусятин, Чортків і Бучач, які були окуповані ще у серпні 1914 р. та знову опинилися в тиловому районі внаслідок бойових дій літа 1916 р. Ця обставина зумовила відновлення у них діяльності російського православного духовенства.

Таким чином, 15 (28) вересня 1916 р. на парафію Джурин у Чортківському повіті повторно був командирований призначений ще за адміністрації архієпископа Є. Георгіївського православний священник о. А. Сеницький (Съницькій). Надалі православне духівництво поширило вплив і на деякі нові парафії. Таким чином, 23 грудня 1916 р. (5 січня 1917 р.) у с. Палашівка, Чортківського повіту отримав призначення о. Йосиф Готський (о. Іосифъ Готскій), а о. Василій Крайчик – у м. Борщів, Борщівського деканату. Таким чином, російський клір повернувся у одну стару та увійшов у дві нові парафії Станиславівської єпархії в межах сучасної Тернопільської області [26, Л. 35].

Для фінансового утримання православних священників кожному було призначено 150 рублів «підйомних», які вони мали одноразово одержати по прибуттю на місце служби, одноразову грошову допомогу по обставинах воєнного часу в розмірі 300 рублів для жонатих і 150 рублів для ієромонахів, зарплату у розмірі 1080 рублів в рік та польові порційні кошти по четвертому розряду з

розрахунком 4 рублі на добу [26, Л. 35]. Для порівняння, згідно розрахунків української історикині Г. Степаненко середній річний дохід настоятеля собору в Росії у 1914 р. становив 800 рублів, для міського та сільського священника по 400 рублів, диякона – 300 рублів. Прибутки парохів заможних парафій дослідниця оцінила у 1200-2000 рублів на рік, їх дияконів у 700-1000 рублів, а церковнослужителів – 300-700 рублів. Таким чином російське православне духовництво в Галичині отримувало вдостатньо високий дохід [9, с. 46].

Дещо обережніше адміністрація Ф. Тітова підійшла до поширення православного духовництва на території Станиславівської єпархії за Дністром. Об'єктом їхньої уваги стали парафії сіл Великий Ключів та Текуча у Печеніжинському повіті. Згідно відомостей зібраних внаслідок перепису, парохі названих сіл – о. Іоан Монцібович та о. Теодор Винничук були виселені в примусовому порядку австрійською адміністрацією. На додачу, першого з них заарештували. Їхні обов'язки тимчасово виконували завідувачі з інших парафій. Достеменно відомо, що декан Пістинського деканату Іоан Рогужинський призначив завідувачем у Великий Ключів греко-католицького священника, помічника настоятеля у Печеніжині – о. Олександра Ніжинського [21, с. 162, 169; 25, арк. 2 (зворот)].

Приводом до дії російської православної адміністрації стало розгорнуте у листопаді 1916 р. жителями села Великий Ключів та Текуча клопотання щодо призначення в їхні парафії православних священників, які б володіли «малоросійською мовою». Про це начальник Печеніжинського повіту сповістив Чернівецького губернатора Валеріана Лігіна 21 листопада 1916 р. [27, Арк. 1]. На додачу, призначення саме в Печеніжинський повіт було обумовлене переконаннями російської адміністрації про переважаючі проросійські позиції місцевого населення. Питання було розглянуте відомством уповноваженого протопресвітера і 18 (31) січня 1917 р. у парафії були командировані два православні священники з м. Охтирка, Харківської губернії, вихідці з галицьких українців: Юліан Сенишин та Омелян (Емеліанъ) Федевич. Перший з них – у с. Великий Ключів, а останній – у Текучу [28, Арк. 4].

Обидва священнослужителі прибули в парафії 25 лютого (10 березня) 1917 р. Вочевидь, їхню появу не надто радо зустрів згаданий адміністратор, о. О. Ніжинський. Повітова адміністрація позбавила його повноважень обумовлюючи тим, що отець був призначений Пістинським деканом з порушенням процедури, а саме без узгодження з губернською адміністрацією. Після безуспішної бюрократичної тяганини 5 (18) березня о. Олександр вимушено повернувся у Печеніжин, а парафія перейшла під контроль православного о. Сенишина. На додачу, 12 (25) квітня 1917 р. у с. Текуча призначили православного паламаря Антонія Яковича Геніка з місячною платнею в розмірі 45 рублів [27, Арк. 7, 12, 25; 28, Арк. 4, 5, 8].

Таким чином, ми можемо констатувати принаймні 5 парафій Станиславівської єпархії у яких російське православне духовенство командувало своїх священників. Як показали наші студії діяльності оо. Ю. Сенишина та О. Федевича, революційні події спричинили майже двомісячний застій виплат заробітної плати. Тільки з травня 1917 р. відновилися регулярні виплати. На додачу, 12 (25) квітня 1917 р. о. Федевича перевели у Великий Ключів, а о. Сенишина в Текучу [27, Арк. 25]. Звітуючи 26 травня (8 червня) 1917 р. про свою діяльність у Текучі о. Юліан зазначив, що, попри його тривалу службу парафіяни і надалі не наважуються офіційно перейти в православ'я через воєнні обставини, тож він висловив бажання повернутися на Харківщину. Дещо оптимістичніший звіт подав о. Федевич відзначаючи бажання парафіян Великого Ключева, щоб він залишився (однак про офіційний перехід парафії у православ'я не йшлося) [28, Арк. 9, 10].

Надалі адміністрації обласного комісара Д. Дорошенка та представника протопресвітера воєнного і морського духовенства не розширювали насадження православного кліру у греко-католицькі парафії за винятком капеланів при воєнних підрозділах. Вочевидь причиною застою стали посилення внутрішньої розрухи в Росії. Достеменно відомо, що станом на червень 1917 р. названі священники ще залишалися у парафіях. Липневий наступ російських військ обернувся великою катастрофою, внаслідок якої до кінця серпня імперія втратила контроль майже над всією Станиславівською єпархією ГКЦ (за винятком окремих територій Сучавського і Серетського деканатів, які будуть остаточно деокуповані Австро-Угорщиною у березні 1918 р.). Призначені російській православні священники були евакуйовані назад у Росію. Згідно різних даних таких у Галичині було від 50 до 70 [13, с. 149]. Ми встановили, зокрема, що о. Федевич станом на 16 серпня 1917 р. вже знову був при Свято-Троїцькому монастирі в Охтирці і підтримував контакт з релокованими структурами окупаційної адміністрації в Костянтинограді (тепер–Берестин), Полтавської губернії. Невдовзі туди ж прибув і о. Сенишин [29, Арк. 28]. У цілому, у березні 1918 р. всі парафії Станиславівської єпархії повернулися під контроль єпископа Г. Хомишина. Православне духовництво у них не закріпилося.

Висновки. Насадження російського православного духовництва в Станиславівській єпархії Галицької митрополії ГКЦ пройшло щонайменше два етапи. Перший з них припав на серпень 1914 р. – вересень 1915 р. Він співпав з діяльністю адміністрації генерал-губернатора Г. Бобринського та уповноваженого в правах православного духовництва Є. Георгіївського. Попри офіційне декларування релігійної віротерпимості обидві адміністрації здійснювали насадження православного кліру у греко-католицькі парафії єпархії та заохочували перехід греко-католицьких отців у православ'я. Станиславівська єпархія через

інтенсивні бойові дії не стала великим осередком осідання російського православного духовництва порівняно з Львівською архієпархією, де російські кола вважали себе порівняно безпечно в тилкових умовах. Ті нечисельні парафії де таки були призначені отці невдовзі залишилися без них унаслідок бойових дій 1915 р.

Другий етап тривав з липня 1916 по липень 1917 рр. В цей час церковну політику реалізовували генерал-губернатор Ф. Трепов, обласний комісар Д. Дорошенко та уповноважений протопресвітера духовенства Ф. Тітов. Цього разу вони вділили значно більше уваги насадженню православного кліру саме в Станиславівській єпархії. Для цього адміністрації припинили інтенсивне насадження і діяли демонстративно законно, застосовуючи тимчасові «добровільні» призначення, які планували переоформити у постійні. Проте, попри більшу увагу, означений процес не став масовим, а внаслідок поразки росіян на фронті в 1917 р. та внутрішньої розрухи в імперії Станиславівська єпархія позбулася присутності російського православного кліру. Констатуємо, що означена проблематика досі залишається маловивченою. Актуальним для подальших студій могло б бути поглиблення вивчення персоналістики і постатей російського православного духовництва і, особливо військових капеланів, які впродовж 1914–1918 рр. священнодіяли безпосередньо у канонічних межах Станиславівській єпархії.

Література

1. Баран І. Антиукраїнська політика представників Руської православної церкви в Галичині у 1914–1915 роках. *Грані*, 2014. № 4. С. 148–156.
2. Корнилович М. Плани «возсоединенія галицьких уніятів» в 1914–1915 рр. *Україна: Науковий двомісячник українознавства*, 1925. Кн. 3. С. 134–152.
3. Куцик Р. Роль Російської православної церкви в інформаційній політиці імперської влади щодо населення українських губерній Південно-Західного краю у 1914–1917 рр. *Історія релігій в Україні*, 2016. Ч. 1. С. 464–471.
4. Лозинська І. Церковна політика російської окупаційної влади в Галичині в роки Першої світової війни. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 2014. № 17–18. С. 267–274.
5. Малишко С. Православне військове духовництво в контексті історії церкви на Україні. *Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей*, 2015. Вип. 37. С. 73–80.
6. Позняк С. Особливості місіонерської діяльності Російської Православної Церкви в Галичині в роки Першої світової війни. *Проблеми слов'янознавства*, 2003. Вип. 53. С. 68–76.
7. Стародуб А. Російська православна церква у Галичині в період Першої світової війни (1914–1918 роки). *Наукові записки. Збірник праць молодих вчених і аспірантів*, 2010. Т. 21. С. 194–222.
8. Старостенко Э. Служба православного военного духовенства на оккупированной территории Галиции в годы Первой мировой войны. *Журнал Белорусского государственного университета. История*, 2021. Вип. 2. С. 39–47.
9. Степаненко Г. Православне парафіяльне духовенство на українських землях Російської імперії в роки Першої світової війни (1914 – лютий 1917 рр.). *Український Історичний Журнал*, 2004. № 5. С. 45–65.

10. Фирсов С. Военное духовенство накануне и в годы Первой мировой войны. *Новый Часовой: Русский военно-исторический журнал*, 1995. № 3. С. 21–32.
11. Бахтурина А. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы Первой мировой войны (1914–1917 гг.). Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. 392 с.
12. Дзерович Ю. Матеріали до історії мартирології нашої Церкви в часі всесвітньої війни. *Нива: Місячник посвячений церковним і суспільним справам*, 1916. Ч. 5. С. 279–286.
13. Кучера І. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. Івано-Франківськ, 2005. 210 с.
14. Петрович І. Галичина під час російської окупації. Серпень 1914 – червень 1915 р. Львів: Накладом видавництва «Політична Бібліотека», 1915. 119 с.
15. Гресько А. Громадська та релігійна діяльність греко-католицького духовенства в Чернівецькій губернії (1914–1917 рр.). *Науковий і культурно-просвітний красназавчий часопис «Галичина»*, 2023. № 36. С. 211–222.
16. Гресько А. Політика адміністрації Галицько-Буковинського генерал-губернаторства щодо греко-католицького духовенства (1914–1915 рр.). *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Історія*, 2024. № 59, С. 33–40.
17. Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885–1946 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 390 с.
18. Приложение № 1. Къ отчету военного генераль-губернатора Галиции. Отчетъ канцеляріи военного генераль-губернатора Галиции въ періодъ времени съ 28 августа 1914 по 1 июля 1915 года. Киевъ: Типографія штаба Киевск. воен. окр., 1916. 125 с.
19. Отчетъ временнаго военного генераль-губернаторства Галиции по управленію краемъ за время съ 1-го сентября 1914 года по 1-е июля 1915 года. Киевъ: Типографія штаба Киевск. Воен. окр., 1916. 49 с.
20. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 527. Греко-католицький генеральний вікаріат, м. Відень. Оп. 1. Спр. 5. Списки греко-католицьких священників Перемишльської єпархії, які емігрували у м. Відень. 1915. 61 арк.
21. Шематизм всего клира греко-католицької Єпархії Станиславівської на рік Божий 1914. Станиславів: Накладом клира єпархіяльного, Друкарня Льва Данкевича, 1914. 339 с.
22. Щербаковъ М. Походныя впечатлѣнія священника въ Галиции. *Вѣстникъ военного и морского духовенства*, 1915. Годъ изданія XXVI, № 11–12. С. 363–367.
23. Блаженний священномученик Григорій Хомишин, Єпископ Станиславівський. Два Царства. За ред. о. І. Пелехатого, В. Осадчого. Люблін: UKRAINICUM, 2016. 400 с.
24. Державний архів Чернівецької області. Ф. 283. Канцелярія Чернівецького губернатора. Оп. 1. Спр. 124. Копии приказа военного генерал-губернатора областей Австро-Венгрии о границах генерал-губернаторства и циркуляров Черновицкого губернатора к начальникам уездов. 5 июля – 16 декабря 1917 г. 169 арк.
25. Державний архів Чернівецької області. Ф. 283. Канцелярія Чернівецького губернатора. Оп. 1. Спр. 217. Списки униатских церквей и священников Черновицкой губернии. 5 сентября – 1 декабря 1916 г. 105 арк.
26. Российский Государственный Военно-исторический архив. Ф. 2067. Штаб главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта Оп. 1. Д. 3696. Сборник циркуляров, изданных Тернопольским Губернатором в 1917 году (в копиях). Копии приказов губернатора обл. Австро-Венгрии, занятых войною, копии приказов Юго-Западного фронта и др. 315 л.

27. Державний архів Чернівецької області. Ф. 27. Чернівецький комісар, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 136. Переписка с управлением представителя протопресвитера военного и морского духовенства в областях Австро-Венгрии о назначении на вакантные должности православных и греко-католических священников. 9 января – 18 июня 1917 г. 50 арк.

28. Держархів Івано-Франківської обл. Ф. 605. Комісар Коломийського повіту, м. Коломия Коломийського повіту Чернівецької губернії. Оп. 1. Спр. 230. Переписка с Черновицким губернатором о священниках, назначенных в уезд. 6 марта – 1 июня 1917 г. 10 арк.

29. Державний архів Чернівецької області. Ф. 27. Чернівецький комісар, м. Чернівці. Оп. 1. Спр. 150. Матеріали о назначении на вакантные должности священников-австрийских подданных и выплате им далоуанья /Рапорты, ведомости, переписка/. 27 февраля – 30 ноября 1917 г. 41 арк.

References

1. Baran, I. (2014). Antyukrainska polityka predstavnykiv Ruskoj pravoslavnoi tserkvy v Halychyni u 1914–1915 rokakh [Anti-ukrainian politics of representatives of Russian Orthodoxy church is in Galychyna in 1914–1915]. *Hileia: naukovyi visnyk – [Gileya: scientific bulletin]*, 91, 50–54 [in Ukrainian].

2. Korniylovych, M. (1925). Plany «vozsoiedyneniia halytskykh uniiativ» v 1914–1915 rr. [Plans for the «unification of the Galician Uniates» in 1914–1915.]. *Ukraina: Naukovyi dvomisiachnyk ukraїnoznavstva – Ukraine: Scientific bimonthly of Ukrainian studies*, 3, 134–152 [in Ukrainian].

3. Kutsyk, R. (2016). Rol Rosiiskoi pravoslavnoi tserkvy v informatsiinii politytsi imperskoi vlady shchodo naselennia ukrainskykh hubernii Pivdenno-Zakhidnoho kraiu u 1914–1917 rr. [The role of the Russian Orthodox Church in the information policy of the imperial government to the population of Ukrainian provinces in Southwestern region in 1914–1917 years]. *Istoriia relihii v Ukraini – History of Religions in Ukraine*, 1, 464–471 [in Ukrainian].

4. Lozynska, I. (2014). Tserkovna polityka rosiiskoi okupatsiinoi vlady v Halychyni v roky Pershoi svitovoi viiny [Church politics of Russian of occupation power is in Galychyna in the years of First world war]. *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 17–18. 267–274 [in Ukrainian].

5. Malysenko, S. (2015). Pravoslavne viiskove dukhivnytstvo v konteksti istorii tserkvy na Ukraini [The orthodox military clergy in context of the history of church in Ukraine]. *Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: Zbirnyk naukovykh statei – Scientific notes on ukrainian history: A collection of scientific articles*, 37, 73–80 [in Ukrainian].

6. Pozniak, S. (2003). Osoblyvosti misionerskoi diialnosti Rosiiskoi Pravoslavnoi Tserkvy v Halychyni v Roky Pershoi svitovoi viiny. [The special features of missionary activity of the Russian Orthodox Church in Halychyna during the World War I]. *Problemy Slov'ianoznavstva – Problems of Slavonic Studies*, 53, 68–75 [In Ukrainian].

7. Starodub, A. (2010). Rosiiska pravoslavna tserkva u Halychyni v period Pershoi svitovoi viiny (1914–1918 roky). [Russian Orthodox Church in Galicia during the World War I (1914–1918)]. *Naukovi zapysky. Zbirnyk prats modolykh vchenykh ta aspirantiv – The Scientific notes Collection of works of scientists and postgraduate students journal*, 21, 194–222 [in Ukrainian].

8. Starostenko, E. (2021). Sluzhba pravoslavnogo voennogo duhovenstva na okkupirovannoi teritorii Galicii v roky Pervoi mirovoj vojny [Service of the Orthodox military clergy in the occupied territory of Galicia during the First World War]. *ZHurnal Belorusskogo gosudarstvennogo universiteta. Istoriya – Journal of the Belarusian State University. History*, 2, 39–47. [in Russian]

9. Stepanenko, H. (2004) Pravoslavne parafiialne dukhovenstvo na ukrainskykh zemliakh Rosiiskoi imperii v roky Pershoi svitovoi viiny (1914 – liuty 1917 rr.). [Orthodox parish clergy in the Ukrainian lands of the Russian Empire during the First World War (1914 – February 1917)]. *Ukrainskyi Istorychnyi Zhurnal – Ukrainian Historical Journal*, 5, 45–65 [in Ukrainian].

10. Firsov, S. (1995). Voennoe duhovenstvo nakanune i v gody Pervoj mirovoj vojny [Military clergy on the eve and during the First World War]. *Novyj CHasovoj: Russkij voenno-istoricheskij zhurnal – Novyj CHasovoj: Russian Military History Journal*, 3, 21–32. [in Russian].
11. Bahturina, A. (2004) *Okrainy rossijskoj imperii: gosudarstvennoe upravlenie i nacional'naya politika v gody Pervoj mirovoj vojny (1914–1917 gg.)*. [Outskirts of the Russian Empire: State Administration and National Policy during the First World War (1914–1917)]. Moskva: «Rossijskaya politicheskaya enciklopediya» (ROSSPEN), 2004. [in Russian].
12. Dzerovych, Yu. (1916). Materiialy do istorii martyrologii nashoi Tserkvy v chasi vsesvitnoi viiny [The materials for the history of the martyrology of our church during the military invasion]. *Nyva: Misiachnyk posviachenyi tserkovnym i suspilnym spravamy – Nywa: a monthly book dedicated to church and public affairs*, 4, 226–235 [in Ukrainian].
13. Kuchera, I. (2005) *Polityka rosiiskoi okupatsiinoi administratsii v Skhidnii Halychyni u 1914–1917 rr.* [The Political of the Russian Occupational Administration in Eastern Galicia in 1914–1917]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
14. Petrovych, I. (1915) *Halychyna pid chas rosiiskoi okupatsii. Serpen 1914 – cherven 1915 r.* [Galicia during the Russian occupation. August 1914 – June 1915] Lviv: Nakladom vydavnytstva «Politychna Biblioteka» [in Ukrainian].
15. Hresko, A. (2023). Hromadska ta relihiina diialnist hreko-katolytskoho dukhovenstva v Chernivetskii hubernii (1914–1917 rr.). [Religious and social activities of the Greek-Catholic clergy in the Chernivtsi Governorate (1914–1917)]. *Naukovyi I kulturno-prosvitnii kraieznavchyi chasopys «Halychyna» – The scientific, cultural and educational local history journal «Halychyna»*, 36, 211–222 [in Ukrainian].
16. Hresko, A. (2024). *Polityka administratsii Halytsko-Bukovynskoho heneral-hubernatorstva shchodo hreko-katolytskoho dukhovenstva (1914–1915 rr.)* [Policy of the administration of the General Government of Galicia and Bukovyna towards the Greek Catholic Clergy (1914–1915)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho natsionalnoho universytetu imeni Yuriiia Fedkovycha. Istoriiia – History journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*, 1, 33–44 [in Ukrainian].
17. Deliatynskiy, R. (2017). Stanyslavivska yeparkhia Hreko-Katolytskoi tserkvy v suspilnomu zhytti Halychyny (1885–1946 rr.) [Diocese of Stanislaviv Greek Catholic Church in Galicia public life (1885–1946)]. *Candidate's thesis*. Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
18. *Prilozhenie № 1. K" otchetu voennago general"-gubernatora Galicii. Otchet" kancelyarii voennago general"-gubernatora Galicii v" period" vremeni s" 28 avgusta 1914 po 1 iyulya 1915 goda.* [The appendix № 1 to the report of the Military General-Governor of Galicia. The report of the Chancellery of the Military General of Galicia in the period from August 28, 1914 to July 1, 1915.]. (1916). Kiev": Tipografiya shtaba Kievsk. voen. okr., [in Russian].
19. *Otchet" vremennago voennago general"-gubernatorstva Galicii po upravleniyu kraem" za vremya s" 1-go sentyabrya 1914 goda po 1-e iyulya 1915 goda* [The report of the Temporary Military Governor-General of Galicia about the administration of the region for the period from September 1, 1914 to July 1, 1915]. (1916). Kiev": Tipografiya shtaba Kievsk. Voен. okr., [in Russian].
20. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv. F. 527. Hreko-katolytskyi heneralnyi vikariat, m. Viden. Op. 1. Spr. 5. Spysky hreko-katolytskykh sviashchennykiv Peremyslskoi yeparkhii, yaki emihruvaly u m. Viden. 1915. 61 ark.
21. *Shematyzm vseho klyra hreko-katolytskoi Eparkhii Stanyslavivskoi na rik Bozhyi 1914.* [Schematism of the entire clergy of the Greek Catholic Diocese of Stanislaviv for the 1914 Christ's year]. (1914). Stanyslaviv: Nakladom klyra eparkhiialnoho, Drukarnia Lva Dankevycha, [in Ukrainian]
22. SHCHerbakov", M. (1915) *Pohodnyya vpechatleniya svyashchennika v" Galicii* [A Priest's Campaign Impressions in Galicia.]. *Vestnik" voennago i morskogo duhovenstva – Bulletin of the Military and Naval Clergy*, 11–12, [in Russian].

23. Pelekhatyi, I., Osadchyi, V. (Eds.). (2016) *Blazhennyi sviashchennomuchenyk Hryhorii Khomyshyn, Yepyskop Stanyslavivskiy. Dva Tsarstva [Blessed Hieromartyr Grigory Khomyshyn, Bishop of Stanislaviv. Two Kingdoms]* [in Ukrainian].
24. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti. F. 283. Kantseliariia Chernivetskoho hubernatora. Op. 1. Spr. 124. Kopii prikaza voennogo general-gubernatora oblastej Avstro-Vengrii o granicah general-gubernatorstva i cirkulyarov CHernovickogo gubernatora k nachal'nikam uездov. 5 iyulya – 16 dekabrya 1917 g. 169 ark.
25. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti. F. 283. Kantseliariia Chernivetskoho hubernatora. Op. 1. Spr. 217. Spiski uniatskih cerkvej i svyashchennikov CHernovickoj gubernii. 5 sentyabrya – 1 dekabrya 1916 g. 105 ark.
26. Rossijskij Gosudarstvennyj Voенно-istoricheskij arhiv. F. 2067. Shtab glavnokomanduyushchego armiyami YUgo-Zapadnogo fronta Op. 1. D. 3696. Sbornik cirkulyarov, izdannyh Ternopol'skim Gubernatorom v 1917 godu (v kopiyah). Kopii prikazov gubernatora obl. Avstro-Vengrii, zanyatyh vojnoyu, kopii prikazov YUgo-Zapadnogo fronta i dr. 315 l.
27. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti. F. 27. Chernivetskyi komisar, m. Chernivtsi. Op. 1. Spr. 136. Perepiska s upravleniem predstavatelya protopresvitera voennogo i morskogo duhovenstva v oblastyah Avstro-Vengrii o naznachenii na vakantnye dolzhnosti pravoslavnyh i greko-katolicheskikh svyashchennikov. 9 yanvarya – 18 iyunya 1917 g. 50 ark.
28. Derzharkhiv Ivano-Frankivskoi obl. F. 605. Komisar Kolomyiskoho povitu, m. Kolomyia Kolomyiskoho povitu Chernivetskoi hubernii. Op. 1. Spr. 230. Perepiska s CHernovickim gubernatorom o svyashchennikah, naznachennyh v uезд. 6 marta – 1 iyunya 1917 g. 10 ark.
29. Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoi oblasti. F. 27. Chernivetskyi komisar, m. Chernivtsi. Op. 1. Spr. 150. Materialy o naznachenii na vakantnye dolzhnosti svyashchennikov-avstrijskikh poddanyh i vyplate im dalovan'ya /Raporty, vedomosti, perepiska/. 27 fevralya – 30 noyabrya 1917 r. 41 ark.

УДК 902:378.4.016(477.54-21)(091)"18/191"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-576-585](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-576-585)

Калугін Олег Володимирович аспірант, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8485-9060>

ДІАЛОГ НАУКИ І ТРАДИЦІЇ: ВИКЛАДАННЯ АРХЕОЛОГІЇ ТА ЦЕРКОВНОЇ АРХЕОЛОГІЇ У ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ (XIX – ПОЧ. XX СТ.)

Анотація. Стаття присвячена висвітленню особливостей викладання археології та церковної археології у Харківському університеті XIX – початку XX століття як складного явища взаємодії науки і традиції. У центрі дослідження — пошук балансу між раціональним, емпіричним пізнанням минулого та культурними контекстами історичного світогляду, які визначали академічне життя доби. У дослідженні простежено, як у межах університетського середовища поєднувалися раціональні принципи наукового пізнання та духовно-традиційні основи осмислення минулого. Показано, розвиток археології як науки, яка орієнтована не лише на реконструкцію історичних процесів, а й на збереження духовних і моральних цінностей культури.

У статті розкрито специфіку взаємодії світської та церковної археології у культурному полі епохи, окреслено їхні спільні і відмінні риси. Визначено, що в Харкові склалася унікальна модель викладання, у межах якої археологія постала одночасно як інструмент історичного аналізу й як форма культурного виховання, що сприяла усвідомленню цінності історичної спадщини.

Акцент зроблено на тому, що поєднання наукових і духовних підходів через вплив на них різноманітних культурних змін та нововведень, сприяло розвитку університетської гуманітарної традиції, в якій знання про минуле набували світоглядного значення. Досвід Харківського університету XIX – поч. XX ст. засвідчує можливість гармонійного співіснування науки і традиції, що створювало умови для становлення історичної свідомості та виховання шанобливого ставлення до культурної пам'яті.

Ключові слова: археологія, церковна археологія, викладання, Харківський університет, культурні контексти.

Kaluhin Oleh Volodymyrovych PhD student; V. N. Karazin Kharkiv national university, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8485-9060>

DIALOGUE BETWEEN SCIENCE AND TRADITION: TEACHING ARCHAEOLOGY AND ECCLESIASTICAL ARCHAEOLOGY AT KHARKIV UNIVERSITY (19th – EARLY 20th CENTURY)

Abstract. The article elucidates the distinctive aspects of the teaching of archaeology and ecclesiastical archaeology at Kharkiv University during the 19th–early 20th centuries as a multifaceted phenomenon of interaction between science and tradition. The research focuses on achieving an equilibrium between the rational, empirical understanding of the past and the cultural contexts of the historical worldview that shaped academic life in the Modern Era. The author tries to trace how the rational principles of scientific inquiry were combined with the spiritual and traditional foundations of interpreting the past within the university environment and demonstrates the development of archaeology as a discipline oriented not only towards the reconstruction of historical processes but also to the preservation of the spiritual and moral values of culture.

The study elucidates the specificity of the interaction between secular and ecclesiastical archaeology within the cultural field of the time, delineating their common and distinctive features. It determines that a unique model of teaching was formed in Kharkiv, within which archaeology emerged both as an instrument of historical analysis and as a form of cultural education, contributing to the awareness of the value of historical heritage.

Particular emphasis is placed on the integration of scientific and spiritual approaches, influenced by various cultural transformations and innovations, which contributed to the development of the university's humanistic tradition, where knowledge of the past acquired a worldview dimension. The experience of Kharkiv University in the 19th – early 20th centuries demonstrates the possibility of a harmonious coexistence of science and tradition, creating conditions for the formation of historical consciousness and for nurturing respect for cultural memory.

Keywords: archaeology, ecclesiastical archaeology, teaching, Kharkiv University, cultural contexts.

Постановка проблеми. XIX — початок XX століття стали періодом формування академічної археології як окремої галузі історичного знання та навчальної дисципліни в університетах Російської імперії [1, С. 216]. Цей процес відбувався у складному культурному та ідеологічному контексті, позначеному одночасною дією двох систем світоглядних орієнтирів — наукового раціоналізму та релігійно-традиційного мислення [2, С. 46]. Саме на перетині цих тенденцій виникла специфічна освітня і наукова ситуація, у межах якої археологія, що розвивалася як позитивістська історична наука, співіснувала й

взаємодіяла з церковною археологією — дисципліною, тісно пов'язаною з богослов'ям і церковно-історичними студіями.

Харківський імператорський університет став одним із центрів, де цей діалог науки і традиції проявився особливо виразно. Університетська освіта в Харкові мала виразний історико-філологічний профіль і тісно взаємодіяла з духовними академіями [3, С. 13], що визначало відкритість академічного середовища до впливів церковної традиції. Водночас у межах університетської автономії розвивалася і критична наукова археологія, що спиралася на європейські методологічні зразки.

Проблема діалогу між світською наукою та церковною традицією у сфері викладання археології є важливою не лише для реконструкції інтелектуальної історії Харківського університету, а й для розуміння ширших процесів становлення історичної освіти в Україні. Вона дозволяє осмислити, яким чином у межах освітніх інституцій відбувалося взаємопроникнення наукових і конфесійних підходів, формувався академічний простір, у якому минуле набувало як наукового, так і сакрального виміру.

Вивчення цього питання має також прикладне значення для сучасної історико-педагогічної науки, оскільки дає можливість простежити еволюцію освітніх моделей, заснованих на міждисциплінарному діалозі, і зрозуміти механізми поєднання критичного мислення з традиційними ціннісними орієнтирами у процесі викладання історичних дисциплін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема викладання археології та церковної археології в університетській освіті Російської імперії досліджувалася у працях українських та європейських авторів, які зверталися до питання взаємозв'язку між релігійною традицією та науковим пізнанням.

Джерельну основу дослідження становлять матеріали з фондів Міністерства духовних справ та народної просвіти Російської імперії, а також документи архіву Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Ці джерела дозволяють простежити адміністративні, кадрові та навчально-програмні аспекти викладання археології й церковної археології, виявити механізми формування університетських курсів, внутрішні дискусії щодо їх змісту та методики, а також вплив державної і церковної освітньої політики на академічне середовище Харкова.

Важливими для розуміння взаємозв'язку між християнською і світською археологією в університетах Російської імперії, зокрема у Харківському, є праці А. Ю. Андрєєва [2], О. Є. Мусіна [4], І. А. Карсима [5] та О. П. Голубцова [6], які аналізують становлення церковної археології як навчальної дисципліни в системі духовної освіти, її методологічну специфіку та відмінності від університетського курсу.

Серед вітчизняних дослідників археологічної освіти у Харківському університеті варто відзначити Д. І. Багалія [7], Б. А. Шрамка [8], В. І. Кадєєва [9]

та В. В. Скирду [10]. Їхні праці, засновані на поєднанні історико-археологічного, культурологічного та освітнього підходів, розкривають особливості становлення археологічної науки в Харківському університеті, у межах якої простежувалося поєднання археології та історії культури як важливого джерела духовної ідентичності того часу.

Окремо слід відзначити попередні напрацювання автора у цій тематиці, викладені у статті 2021 року [3], де розглядалася специфіка взаємин між церковною версією історії та викладанням археології у Харківському університеті. Ця публікація започаткувала аналіз проблеми співвідношення науки і традиції, який у нинішньому дослідженні отримує подальший розвиток.

Таким чином, попередні джерелознавчі та історіографічні студії формують широкий контекст, у межах якого поєднання археології та церковної археології в університетському середовищі розглядається не як опозиція, а як форма інтелектуального діалогу між історичним знанням і релігійним світоглядом.

Мета статті – це дослідження взаємодії наукової та церковної традицій у процесі викладання археології та церковної археології в Харківському університеті у ХІХ – на початку ХХ століття. Завдання полягає у виявленні культурних контекстів, що впливали на формування змісту курсів, визначення специфіки їх поєднання у межах університетської освіти та окресленні відмінностей між світським і богословським розумінням археологічного знання.

Виклад основного матеріалу. Археологія як університетська дисципліна сформувалася в Європі в ХІХ столітті, коли історична наука почала набувати емпіричного характеру, спираючись на матеріальні джерела минулого [1, С. 217]. Університетські кафедри історії поступово включали до своїх програм археологічні курси, що ґрунтувалися на досвіді німецьких і французьких шкіл, де археологічний метод розглядався як шлях до реконструкції соціальних процесів минулого [1, С. 220].

Паралельно в католицьких і православних навчальних закладах формувалася церковна археологія, мета якої полягала у вивченні предметів культу, архітектури, іконографії та матеріальної культури християнських спільнот. Цей напрям був тісно пов'язаний із богослов'ям і мав на меті підтвердження історичності християнської традиції [11, С. 17]. У ХІХ столітті церковна археологія отримала окремий статус у духовних академіях Російської імперії, де її викладали як допоміжну історико-богословську дисципліну [11, С. 281].

Європейський контекст значною мірою вплинув і на Харківський університет, викладачі якого активно орієнтувалися на досвід німецьких університетів. Археологічні курси тут включали як античну, так і вітчизняну тематику, поєднуючи матеріалізм наукового методу з історико-культурним аналізом. Водночас поруч існувала і традиція церковно-історичного викладання, яка черпала натхнення у візантійській та слов'янофільській історіографії. Саме

це поєднання стало підґрунтям для своєрідного «діалогу науки і традиції», у межах якого формувалися як наукові кадри, так і духовно орієнтовані дослідники [2, С. 48].

Археологічна освіта у Харківському університеті на початку ХІХ століття мала свою специфіку, що визначалася місцевим інтелектуальним середовищем. Згідно Університетського статуту 1804 року передбачалось створення факультету моральних і політичних наук, до якого входили також дві кафедри – церковної історії та догматичного і повчального богослов'я [12, С. 281]. Так, у Харківському університеті така кафедра залишалася вільною протягом 15 років «через брак гідних кандидатів» [13, С. 8]. Заповнити ці вакансії було досить складно, оскільки новоутворені кафедри знаходилися у відомстві Міністерства народної освіти, яке не мало у своєму розпорядженні спеціалістів-богословів, а викладачі, які були залучені із церковних навчальних закладів мали бути визнані університетськими вченими [13, С. 9]. У лекціях викладачів факультету словесності можна виявити окремі елементи, які торкалися археологічного знання і богослов'я. Не зважаючи на відсутність спеціалізованої кафедри з археології викладачі у своїх курсах поєднували теологічні практики із розглядом археологічних пам'яток, використовуючи метод порівняльно-історичного аналізу [3, С. 10-11].

Уже в 30-х рр. ХІХ століття у Російській імперії почала формуватись церковна археологія як навчальна дисципліна в якості допоміжної до літургії. Її викладання розпочалося в духовних навчальних закладах. Так, згідно Статуту духовних семінарій 1839 року церковну археологію викладали в поєднанні з літургією [4, С. 84]. Як зазначає О. Є. Мусін поширення поняття «церковна археологія» відбулося після видання перекладу з латини роботи Йозефа Бінгмана про стародавні церковні християнські пам'ятки. Ця книга сприяла зростанню інтересу освіченого суспільства до церковних старожитностей, усвідомлення специфіки цих знахідок для історії та культури [4, С. 89]. Дослідник О. П. Голубцов взагалі зазначав, що до поняття «церковна археологія» може бути включено абсолютно все, що колись існувало у церкві, а зараз вийшло із використання або трансформувалось в інші форми [6, С. 201]. Однак, у Російській імперії до революційних подій 1917 року для позначення наукової галузі, яка вивчає «матеріальну» історію християнства часто використовували термін «церковні старожитності».

У другій половині ХІХ століття значний внесок у розвиток археологічної освіти зробив Микола Сумцов, який поєднував археологію, етнографію та історію культури. Його підхід передбачав міждисциплінарність і наближався до того, що сьогодні визначають як культурну історію. Сумцов розглядав археологічні артефакти не лише як історичні свідчення, а й як носії духовних і моральних цінностей народу, що перегукувалося з релігійним світоглядом, але залишалось в межах наукового дискурсу [див. 14].

Паралельно з цим у Харкові розвивалася церковно-археологічна думка, представлена викладачами духовної семінарії та єпархіального історико-археологічного товариства. Вони досліджували давньоруські пам'ятки, церковні старожитності, храми й ікони, акцентуючи на сакральному змісті матеріальних джерел. Таке середовище сприяло формуванню у студентів університету уявлення про археологію як про науку, що стоїть на межі духовного й історичного пізнання [3, С. 12].

Особливо показовим є те, що деякі професори університету брали участь у роботі археологічних з'їздів, організованих за участю духовенства, і тим самим забезпечували обмін методологічними підходами [див. 15, 16]. Це засвідчує, що в Харкові не існувало чіткого розмежування між «церковною» та «світською» археологією: вони співіснували в рамках єдиного наукового поля, хоча й мали різні цілі.

На засіданні історико-філологічного факультету Харківського університету від 12 грудня 1879 року факультет прийняв рішення про поділ предметів на загальні для всіх, спеціальні і додаткові. Саме до загальних на I курсі відносили богослов'я. Тобто бачимо, що не дивлячись на науковий прогрес богословські основи залишалися у студентських аудиторіях [17, С. 111].

Порівняно з Київським університетом, де викладання археології було тісніше пов'язане з історико-археологічними студіями при духовній академії, у Харкові переважала культурологічна орієнтація. Тут археологія сприймалася не як допоміжна до богослов'я дисципліна, а як частина університетської науки, що має власний предмет, метод і систему доказів. Водночас церковна археологія впливала на формування ціннісних орієнтирів викладання, створюючи моральний і культурний контекст для інтерпретації минулого [3, С. 12].

Культурні контексти викладання археології у Харківському університеті визначалися не лише академічними програмами, а й особливостями регіонального середовища, у якому поєднувалися традиції східнослов'янської духовності, європейські наукові орієнтири та локальна культурна ініціатива. Харків як тодішній інтелектуальний центр Слобожанщини мав тісні зв'язки з духовними установами, зокрема семінарією, що створювало умови для діалогу між університетськими науковцями й представниками духовенства [3, С. 7].

Цей діалог проявлявся у способах тлумачення археологічних пам'яток. Якщо для богословських курсів характерним було прагнення до сакралізації предмета — трактування старожитностей як матеріальних свідчень божественного промислу, — то в університетському викладанні переважала тенденція до раціонального аналізу, історичної критики та зіставлення матеріальних джерел. Однак навіть у межах цього підходу зберігалася увага до духовного виміру культури, що виявлялося у лексиконі, моральних акцентах і виборі прикладів.

Викладачі Харківського університету прагнули поєднати європейську методiku із збереженням національної та релігійної ідентичності. Зокрема, у

працях М. Сумцова простежується прагнення «зрозуміти дух народу через його старожитності» (переклад з рос.), а археологічні пам'ятки тлумачаться не лише як джерела знань, але й як носії морального досвіду нації [див. 14]. Такий підхід можна розглядати як спробу створення української версії культурно-історичної археології, що поєднувала європейську науковість із місцевою духовною традицією.

Особливістю харківського середовища було також те, що археологічні дослідження розглядалися не тільки як наукова, а й як просвітницька діяльність. Студенти брали участь у виїзних практиках, експедиціях, відвідували музеї старожитностей, де експозиції поєднували церковні реліквії з пам'ятками побутової культури. Це сприяло формуванню в них розуміння археології як науки, що виховує повагу до історичної спадщини й духовних цінностей [3, С. 11].

Порівняння харківського досвіду з іншими університетами Російської імперії дозволяє побачити загальні тенденції розвитку археологічної освіти. У Київському університеті археологія розвивалася в тісному зв'язку з Київською духовною академією, де церковна археологія мала усталену традицію ще з 1840-х років. Там вона трактувалася як «свідчення віри у предметному вимірі» (переклад з рос.) і мала чітко конфесійне спрямування. Водночас у Петербурзі археологічна наука набувала академічно-раціоналістичного характеру, що відповідало духу столичних університетів і орієнтації на європейські стандарти [18, С. 6].

Харківська модель вирізнялася своєю відкритістю й інтегративністю. Вона поєднувала глибоку зацікавленість у місцевій історії з прагненням до загальноєвропейського наукового рівня. Якщо в Києві церковна археологія залишалася сферою духовної освіти, то в Харкові її елементи поступово інтегрувалися в університетські курси, формуючи культурний фон, що сприяв осмисленню археології як гуманітарної дисципліни.

Висновки. Досвід викладання археології та церковної археології у Харківському університеті ХІХ – початку ХХ століття засвідчує наявність продуктивного діалогу між наукою і традицією. Університет став простором, де поєднувалися різні типи знань — богословське, історичне, культурологічне, — що сприяло формуванню власної моделі історичної освіти.

Цей діалог виявлявся у навчальних програмах, у діяльності викладачів, у роботі наукових товариств і в участі університету у ширшому культурному житті регіону. Археологія постала не лише як сукупність методів вивчення матеріальної культури, а як форма духовного пізнання минулого, спрямована на виховання моральної відповідальності перед історичною спадщиною.

Порівняльний аналіз показує, що харківський досвід мав власні особливості, відмінні від київського богословського чи петербурзького академічного підходів. Його головна риса — інтеграція церковної традиції у світське нав-

чальне середовище, що створювало можливості для розвитку гуманітарної науки у тісному зв'язку з культурною і духовною ідентичністю.

Подальші дослідження можуть бути спрямовані на детальніше вивчення змісту навчальних програм, архівних джерел щодо викладання археології у Харкові, а також на зіставлення цього досвіду з європейськими моделями гуманітарної освіти. Особливо перспективним є аналіз взаємодії університетських і церковних наукових спільнот як фактору формування національної історіографії.

Література:

1. Формозов А. А. История термина «археология» // Вопросы истории. – 1975. – № 8. – С. 216.
2. Андреев А. Ю., Цыганков Д. А. Преподавание церковно-богословских дисциплин и подготовка историков в Императорском Московском университете // Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. Серия II: История. История Русской Православной Церкви. – 2016. – № 1. – С. 46.
3. Калугін О. Конфлікт співіснування: церковна версія історії і викладання археології та історії первісного суспільства у Харківському університеті (XIX – початок XX століття) // *Evropský filozofický a historický diskurz*. – 2021. – Vol. 7, Issue 1. – P. 6–14.
4. Мусин А. Е. Церковная археология в России второй половины XIX – начала XX века и ее место в системе отечественной археологии и охраны культурного наследия // Невский археолого-историографический сборник: к 75-летию кандидата исторических наук А. А. Формозова. – Санкт-Петербург, 2004. – С. 77–94.
5. Карсим І. А. Розробка проблем церковної археології на археологічних з'їздах // *Vita Antiqua*. – 1999. – № 2. – С. 240–246.
6. Голубцов А. П. Введение в церковную археологию // Богословский вестник. – Москва, 1912. – Январь. – С. 192–215.
7. Багалея Д. И., Сумцов Н. Ф., Бузескул В. П. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905). – Харьков : Типография Адольфа Дарре, 1906. – 360 с.
8. Михеев В. К., Шрамко Б. А. Вклад ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805–1990 гг.) // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 357: Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ). – С. 104–130.
9. Кадеев В. И., Латышева В. А. Древняя история и античная археология в Харьковском университете (1805–1990 гг.) // Вестник Харьковского университета. – 1991. – № 357, вып. 24. – С. 50–69.
10. Скирда В. В. Археологічна наука в Харківському університеті (1805–1920 рр.). – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. – 164 с.
11. Голубцов А. П. Из чтений по Церковной Археологии и Литургике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Golubcov/iz-chtenij-po-tserkovnoj-arheologii-i-liturgike/ (дата звернення: 31.10.2025).
12. Петров Ф. А. Формирование системы университетского образования в России. Т. 1: Российские университеты и Устав 1804 года. – Москва : Издательство Московского государственного университета, 2002. – 281 с.
13. Вишленкова Е. А. Духовная школа в России первой половины XIX века. – Казань : Издательство Казанского университета, 1998. – 184 с.

14. Сумцов Н. Ф. Материалы для истории Харьковского университета // Харківський університет XIX – початку XX у спогадах його професорів та вихованців : у 2 т. – Харків : Видавництво «Сага», 2010. – Т. 2. – 550 с.
15. Серых Д. В. Всероссийские Археологические съезды как форма организации отечественной археологической науки во второй половине XIX – начале XX вв. – Казань : Отечество, 2014. – 188 с.
16. Скирда І. М. XII археологічний з'їзд: передумови, перебіг подій, історичне значення. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. – 252 с.
17. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / под ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. – Харьков : Сага, 2007. – 390 с.
18. Беляев А. Д. Характеристика археологии. – Харьков, 1890. – 84 с.

References:

1. Formozov, A. A. (1975). Istoriia termina «arkheologiiia» [The history of the term “archaeology”]. Voprosy istorii, (8), 216.
2. Andreev, A. Yu., & Tsygankov, D. A. (2016). Prepodavanie tserkovno-bogoslovskikh distsiplin i podgotovka istorikov v Imperatorskom Moskovskom universitete [Teaching church-theological disciplines and the training of historians at the Imperial Moscow University]. Vestnik Pravoslavnogo Sviato-Tikhonovskogo humanitarnogo universiteta. Seriia II: Istoriia. Istoriia Russkoi Pravoslavnoi Tserkvi, (1), 46.
3. Kaluhin, O. (2021). Konflikt spivisnuvannia: tserkovna versiia istorii i vykladannia arkheolohii ta istorii pervisnoho suspilstva u Kharkivskomu universyteti (XIX – pochatok XX stolittia) [Conflict of coexistence: the church version of history and the teaching of archaeology and the history of primitive society at Kharkiv University (19th – early 20th century)]. Evropskyi filozofickyi a historickyi diskurz, 7(1), 6–14.
4. Musin, A. E. (2004). Tserkovnaia arkheologiiia v Rossii vtoroi poloviny XIX – nachala XX veka i ee mesto v sisteme otechestvennoi arkheologii i okhrany kulturnogo naslediiia [Church archaeology in Russia in the second half of the 19th – early 20th century and its place in national archaeology and the protection of cultural heritage]. Nevskii arkheologo-istoriograficheskii sbornik: k 75-letiiu kandidata istoricheskikh nauk A. A. Formozova, 77–94.
5. Karsym, I. A. (1999). Rozrobka problem tserkovnoi arkheolohii na arkheolohichnykh z'izdakh [Development of church archaeology issues at archaeological congresses]. Vita Antiqua, (2), 240–246.
6. Golubtsov, A. P. (1912). Vvedenie v tserkovnuiu arkheologiiu [Introduction to church archaeology]. Bogoslovskii vestnik, January, 192–215.
7. Bagalei, D. I., Sumtsov, N. F., & Buzeskul, V. P. (1906). Kratkii ocherk istorii Khar'kovskogo universiteta za pervye sto let ego sushchestvovaniia (1805–1905) [Brief outline of the history of Kharkiv University during the first hundred years of its existence (1805–1905)]. Khar'kov: Tipografiia Adolfa Darre, 360 s.
8. Mikheev, V. K., & Shramko, B. A. (1991). Vklad uchenykh Khar'kovskogo universiteta v razvitie arkheologii (1805–1990 gg.) [The contribution of Kharkiv University scholars to the development of archaeology (1805–1990)]. Vestnik Khar'kovskogo universiteta, (357), 104–130.
9. Kadeev, V. I., & Latysheva, V. A. (1991). Drevniaia istoriia i antichnaia arkheologiiia v Khar'kovskom universitete (1805–1990 gg.) [Ancient history and classical archaeology at Kharkiv University (1805–1990)]. Vestnik Khar'kovskogo universiteta, (357), 50–69.
10. Skyrda, V. V. (2015). Arkheolohichna nauka v Kharkivskomu universyteti (1805–1920 rr.) [Archaeological science at Kharkiv University (1805–1920)]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 164.

11. Golubtsov, A. P. (n.d.). Iz chtenii po Tserkovnoi Arkheologii i Liturgike [From the readings on Church Archaeology and Liturgics]. Retrieved from https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Golubcov/iz-chtenij-po-tserkovnoj-arheologii-i-liturgike/ (accessed 31 October 2025).
12. Petrov, F. A. (2002). Formirovanie sistemy universitetskogo obrazovaniia v Rossii. T. 1: Rossiiskie universitety i Ustav 1804 goda [Formation of the university education system in Russia. Vol. 1: Russian universities and the Statute of 1804]. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta, 281.
13. Vishlenkova, E. A. (1998). Dukhovnaia shkola v Rossii pervoi poloviny XIX veka [The spiritual school in Russia in the first half of the 19th century]. Kazan: Izdatelstvo Kazanskogo universiteta, 184 s.
14. Sumtsov, N. F. (2010). Materialy dlia istorii Khar'kovskogo universiteta [Materials for the history of Kharkiv University]. In Khar'kovskiy universytet XIX – pochatku XX u spohadakh yoho profesoriv ta vykhovantsiv. Vol. 2. Kharkiv: Vydavnytstvo «Saga», 550.
15. Serykh, D. V. (2014). Vserossiiskie Arkheologicheskie s"ezdy kak forma organizatsii otechestvennoi arkheologicheskoi nauki vo vtoroi polovine XIX – nachale XX vv. [All-Russian archaeological congresses as a form of organizing national archaeological science in the second half of the 19th – early 20th century]. Kazan: Otechestvo, 188.
16. Skyrda, I. M. (2018). XII arkheolohichnyi z'izd: peredumovy, perebih podii, istorychne znachennia [The 12th archaeological congress: prerequisites, course of events, historical significance]. Kharkiv: KhNU imeni V. N. Karazina, 252.
17. Khar'kovskii Imperatorskii Universitet. Istoriko-filologicheskii fakultet za pervye sto let ego sushchestvovaniia (1805–1905) [The Faculty of History and Philology during the first hundred years of its existence (1805–1905)]. (1908). Khar'kov: Tipografiia Adolfa Darre, 390.
18. Beliaev, A. D. (1890). Kharakteristika arkheologii [Characteristics of archaeology]. Khar'kov, 84.

УДК 904.26:247.1«653»

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-586-602](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-586-602)

Карліна Оксана Миколаївна кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0001-8706-942X>

ПАЛОМНИЦТВО ДО САНТЯГО-ДЕ-КОМПОСТЕЛА В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ

Анотація. У статті висвітлено процес зародження та розвитку паломництва до гробниці Святого Якова, апостола Ісуса Христа, в Сантьяго-де-Компостела в середньовічній Європі; визначено вплив соціальних чинників на розгортання компостельського паломництва; доповнено цілісну картину побутування паломництва як явища релігійної практики в межах католицької ойкумени Західної Європи. Зазначено, що паломництво залишається предметом багатьох наукових праць. У них з'ясовуються мотиви, якими керувались люди, наважуючись вирушити в далеку дорогу, як готувались до тривалої мандрівки, чого очікувала від неї.

Наголошено, що історія культу Святого Якова в Сантьяго-де-Компостела помітно пов'язана з формуванням християнської ідентичності старого континенту. З відкриттям гробниці апостола Якова Західна Європа вступила в Середньовіччя, під час якого євангельське послання вкорінювалося у спільній свідомості суспільства. На основі джерел описано дороги, які вели до гробниці Святого Якова. Вони, як одні з видимих знаків, що вплинули на релігійність усього континенту, стали істотними складниками християнського простору, в параметрах якого формувалася середньовічна цивілізація. Мандрівники були переконані, що подолання дороги і поєднаних з нею труднощів, незручностей, нерідко жертвності, мало духовне значення.

Відзначено, що протягом століть склалася паломницька інфраструктура, яка слугувала допомогою для мандрівних паломників. Уздовж маршрутів з'явилися різні церковні та світські установи, що сприяло подальшій подорожі паломників. Серед них були цілі поселення із заїжджими дворами та місцями проживання, пункти обміну грошей, паломницькі церкви, монастирі, каплиці та навіть кладовища.

Зауважено, що християнське паломництво, будучи частиною культурної спадщини, здійснюється і в наші дні, що зумовлює інтерес науковців до його виникнення й розвитку в Середньовіччі.

Ключові слова: західноєвропейське середньовіччя, паломництво, Сантьяго-де-Компостела, гробниця Святого Якова, паломницькі шляхи, релігійна практика.

Karlina Oksana Mykolaivna PhD in History, Associate Professor at the Department of World History Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0001-8706-942X>

PILGRIMAGE TO SANTIAGO DE COMPOSTELA IN MEDIEVAL EUROPE

Abstract. The article highlighted the process of the origin and development of the pilgrimage to the tomb of Saint James, the apostle of Jesus Christ, in Santiago de Compostela in medieval Europe; the influence of social factors on the development of the Compostela pilgrimage was determined; the holistic picture of the existence of pilgrimage as a phenomenon of religious practice within the Catholic ecumene of Western Europe was supplemented. The author noted that pilgrimage is still a topic of many scientific studies. The reasons behind people's decision to go on a long journey, how they prepared for it, and the expectations of it were explained in these publications.

The study emphasized that the history of the cult of Saint James in Santiago de Compostela was closely linked to the formation of the Christian identity of the 'old' continent. With the discovery of the tomb of the Apostle James, Western Europe entered the Middle Ages, a period during which the gospel message became deeply ingrained in the common consciousness of society. According to the sources, the routes leading to St. James' tomb were described. They were one of the visible sign that influenced the religiosity of the entire continent and were essential components of the Christian space, within the parameters of which medieval civilization was formed. Travelers were convinced that conquering the road and the difficulties, inconveniences, and often sacrifices associated with it had a spiritual significance.

The author noted that a pilgrimage infrastructure had grown over the centuries to aid wandering pilgrims. Various ecclesiastical and secular institutions had emerged along the routes, facilitating the pilgrims' further journey. Inns, places of residence, money exchange points, pilgrimage churches, monasteries, chapels, and cemeteries were all part of the entire settlements among them.

The article noted that Christian pilgrimage, which is a cultural heritage, is still practiced today, which influences scholars' interest in its emergence and evolution in the Middle Ages.

Keywords: Western European Middle Ages, pilgrimage, Santiago de Compostela, tomb of Saint James, pilgrimage routes, religious practice.

Постановка наукової проблеми. Подорожі до місць, що вважаються святими, є поширеним історичним явищем, що зустрічається в таких великих релігіях, як іслам (де, на відміну від християнства, здійснення паломництва до Мекки хоча б раз у житті є обов'язковим для віруючих, якщо це дозволяє їхня життєва ситуація), буддизм, індуїзм та юдаїзм.

Середньовіччя було піком паломництва до Святої Землі, Рима, до гробниці апостола Якова в Сантьяго-де-Коспостелі та локальних святих місць. Реформація призупинила його, але з поверненням барокової побожності воно залишалося важливим у католицькій та православній Церквах. У XIX і XX століттях появились нові місця паломництва (Лурд, Фатіма). Джерелом ідеї та популярності паломництва була віра в унікальність «святих місць» та їх особливу близькість до священного.

Паломництво й донині є однією з релігійних форм побожності. Церква ніколи не зараховувала паломництво до релігійних обов'язків, хоча заохочувала його практику, направляла і включала до усталених душпастирських структур.

Тема середньовічного паломництва, духовних переживань, які виникали внаслідок контактів зі святими місцями, важлива для істориків Церкви, теологів, антропологів, релігієзнавців. Вона широко представлена в сучасній зарубіжній історіографії.

Аналіз досліджень проблеми. В українській науковій літературі кінця XX – початку XXI ст. немає праць, в яких висвітлюються середньовічне паломництво до Сантьяго-де-Компостела. Перспективи розвитку в Україні європейського паломницького шляху Святого Якова розглянуті в статті Орести Бордун та Юлії Шиманської [1]. Натомість варто звернути увагу на кілька статей, в яких розкриваються ті чи інші аспекти паломництва як явища духовно-релігійної культури [2; 3; 4]. До прикладу, Яна Попович досліджувала зародження паломництва в ранньохристиянський період на підставі вивчення творів Ермія Созомена і Сократа Схоластика [5]. Мотиваційну складову паломництва до Святої Землі християн західноєвропейського середньовічного соціуму визначив Віктор Мудеревич [6]. Він також проаналізував наукові розвідки вітчизняних і зарубіжних фахівців другої половини XX ст., присвячені дослідженню текстологічних, лінгвістичних та змістових аспектів одних із найвідоміших паломницьких записок – «Ходження ігумена Данила» [7]. Українські літературні твори, в яких висвітлюється паломництво до святинь на Сході протягом XI – XVIII ст., систематизував Петро Білоус [8; 9; 10].

Англомовна історіографія проблеми паломництва в період пізньої Античності і Середньовіччя представлена багатьма роботами. Серед них виділяються роботи англійського медієвіста Джонатана Сампшена, в яких автор досить критично ставиться до деяких аспектів традиції паломництва, принижуючи роль релігійного чинника в здійсненні паломницьких подорожей [11; 12; 13].

У німецькій історіографії наголос зроблено на вивчення паломництва німців у середні віки. Кармен фон Самсон-Гіммельштерна просліджувала образ паломника, його самооцінку, досвід і прийняття ним чужої культури на підставі аналізу паломницьких записок і тогочасної художньої літератури [14]. Узагальнююча робота з історії середньовічного паломництва належить Норберту Олеру, відомому німецькому медієвісту [15].

П'єр Мараваль показав, що в християнському паломництві не було нічого унікального, за винятком його масштабів в деяких великих центрах, таких як Сантьяго-де-Компостела [16].

Польська історіографія представлена роботами Войцеха Мрука, Анджея М. Вирви та інших [17; 18; 19; 20]. У роботі Галіни Маніковської розглянуто так звані великі паломництва, тобто паломництва до Святої Землі, Рима та Сантьяго-де-Коспостела. Дослідниця старалася знайти як спільні риси для них, так і охарактеризувати кожне з них, а також розкрити суть феномену середньовічного паломництва [21]. Однак паломництву до Сантьяго-де-Коспостела вони приділила небагато уваги, головним чином, зосередившись на описі самої дороги. Марія Старнавська розкрила феномен паломництва в польській і німецькій культурі доби Середньовіччя і Ранняго нового часу [22]. У Кракові з 1995 року виходить періодичне видання «Peregrinus Cracoviensis», присвячене явищу паломництва у світовій культурі. Збірники статей, видані за матеріалами конференцій, відображають стан вивчення теми паломництва польськими дослідниками [23; 24].

Як бачимо, паломництво залишається предметом зацікавлень багатьох науковців. Вони з'ясовують, для чого людина наважувалась вирішити в далеку дорогу, як готувалась до тривалої мандрівки, чого очікувала від неї. Однак в українській історіографії феномен середньовічного паломництва до Сантьяго-де-Компостела ще не став предметом вивчення.

Огляд джерел. Свідчення про паломництва до гробниці Святого Якова в Компостелі містяться переважно в рукописних джерелах (маршрут руху паломників, заповіти, звіти королівських та князівських канцелярій), іконографічних і картографічних матеріалах [25; 26, s. 12]. Серед археологічних знахідок особливе значення мають мушлі Святого Якова та інші паломницькі символи.

Найціннішим джерелом, в якому описані паломницькі шляхи, що ведуть через південну Францію та північну Іспанію до Компостели, є відомий Кодекс Калікста (Codex Calixtinus), написаний з ініціативи папи Калікста II, понтифікат якого припав на 1119–1124 роки [27, s.18]. За словами сучасних вчених, п'ять книг (libri), що складають Кодекс Калікста, були зібрані та написані щонайменше чотирма особами, але основне авторство приписується французькому ченцю Емері (Еймерику) Піко де Партене-ле-В'є (Aimericus Picadus). У книзі V Кодексу «Iter pro peregrinis ad Compostellam» Піко, спираючись на власні спостереження, описав шлях до Сантьяго-де-Компостела [28]. Автор розповів про регіони, міста, дорожню мережу, річкові переправи, а також помістив інформацію про загрози та мешканців Іспанії.

На увагу заслуговує путівник німецького паломника та ченця Германа Кюніга фон Ваха. «Das Wallfahrtsbuch des Hermannus König von Vach und die Pilgerreisen der deutschen nach Santiago de Compostela» – це розповідь Кюніга про

паломництво до Компостели. Путівник був написаний німецькою мовою у віршованій формі після повернення автора з паломництва в монастирі у Ваху. Ця невелика брошура, вперше надрукована у Страсбурзі в 1495 році, виявилася бестселером для свого часу: до 1521 року було вийшло п'ять видань. Путівник містив низку практичних порад для паломників, які вирушають до Сантьяго-де-Компостели. У ньому можна було знайти інформацію про проживання, шпиталі, церкви та монастирі вздовж маршруту [29].

Мета статті: висвітлити процес зародження та розвитку паломництва до гробниці Святого Якова, апостола Ісуса Христа, в Сантьяго-де-Компостела в середньовічній Європі, визначити вплив соціальних чинників на розгортання компостельського паломництва. Реалізація мети дасть змогу доповнити цілісну картину побутування паломництва як явища релігійної практики в межах католицької ойкумени Західної Європи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перебування поблизу місця, освяченого біблійними переказами, пов'язаного з життям та діяльністю патріархів, пророків, Ісуса Христа, Пресвятої Діви Марії, апостолів та учнів, а пізніше також мучеників, було, на думку пересічного християнина, майже гарантією отримання благодаті. Слід, однак, зазначити, що це сталося не відразу. Раннє християнство, розвиваючись у межах римського суспільства, яке сповідувало інші цінності, залишаючись в опозиції до них до початку IV століття, позбавлене державної підтримки, спочатку навіть не мало окремих храмів, а культ святих (довгий час лише мучеників) розвивався лише поступово і мав загалом локальний характер. Не дивно, що лише в IV столітті, після Міланського едикту і після короткочасного, але важкого рецидиву язичництва за правління Юліана Відступника (361–363 рр.), піднялася хвиля паломництва (*peregrinatio ad loca sacra*), метою якого була Свята Земля (Палестина, Сирія) і регіони Єгипту та Малої Азії, відображені в біблійних посланнях. Християнство охоплювало дедалі ширші верстви людей. Воно мало певною мірою адаптуватися до нових умов. Якби не поширення культу реліквій у різних місцях та бажання контактувати з ними (а також володіти ними), явище паломництва, очевидно, не досягло б таких результатів [30, s. 34].

Паломник – це унікальна особистість, яка відрізнялась від інших, але діяла в межах певних спільнот і країн. Ця приналежність зобов'язувала його до певної поведінки. Перш ніж вирушити в дорогу, паломник мав сплатити борги, помиритися з ворогами та виконати всі зобов'язання. Він також складав заповіт, призначив спадкоємців та осіб, яким довіряв управління своїм маєтком на час своєї відсутності, а також встановлював термін, після якого його дружина могла знову вийти заміж, якщо він не повернеться [17, s. 115]. Паломник мав рекомендаційний лист від свого єпископа, в якому пояснювалось, що його власник не був волоцюгою, а людиною, яку слід прийняти та допомогти.

Паломник мав характерні атрибути. До них належали наплічна сумка та посох паломника, який допомагав у подорожі, але також міг використовуватися для захисту. Перед тим, як вирушити в подорож, ці особливі знаки освячувалися в парафіяльній церкві або в приватній каплиці (для заможних). У церкві паломник сповідався, а потім у присутності парафіяльної громади священник благословляв його та вручав сумку та посох. Благословення паломників та їхніх атрибутів мало велике значення – воно гарантувало законність подорожі.

Одяг паломників був нічим не примітним. Він відповідав звичаям епохи, але мав свідчити про скромність, порядність та поміркованість особи. Паломників у мініатюрах зображували пішоходами в довгому плащі та широкополому капелюсі, що захищав їхнє обличчя. Шлях до святого міста також долали на конях, мулах або ослах. Хворих та інвалідів перевозили на возах, носили на ношах або на спині [31, s. 141]. Люди не часто подорожували поодиночі; вони зазвичай збиралися групами.

Канонічне право, як і світське, захищало паломників від незаконного затримання, нападу та примусової праці. Їхнє майно, як те, що вони мали з собою, так і те, що залишилося вдома, також було захищене. За словами В. Мрука, для середньовічних паломників можна виділити три категорії привілеїв, незалежно від соціального статусу [17, s. 114–116]. Першою з них були гарантії безпеки та зручності для подорожей (*in via defensio*) – паломники звільнялися від усіх дорожніх зборів, вбивство паломника підлягало звичайному покаранню за вбивство та вимагалось сплатити додатковий штраф до королівської скарбниці; а кожен, хто наважувався заарештувати або пограбувати паломника, підлягав відлученню від Церкви. Друга категорія привілеїв включала гарантії недоторканності майна паломника під час його відсутності, а також звільнення від низки цивільних позовів та виплат, що впливали з його володіння (*in domo protectio*). Паломники також мали право на привілеї *ubique presedium* (допомога всюди), що означало надання притулку, хліба та води тим, хто мав *litterae tractoriae*.

Незважаючи на ці «гарантії» безпеки, паломники в дорозі зазнавали різних бід з боку тих, кого вони зустрічали. Звернемось до книги V Кодексу Калікста: «Наприкінці цієї країни [Гасконі], прямуючи дорогою до Сантьяго, ми зустрінемо дві річки, що протікають поблизу міста Сан-Хуан-де-Сорде; одна праворуч, інша ліворуч від дороги. Жодну з цих річок не можна перетнути без човна. І човнярі на них, безсумнівно, будуть засуджені, бо, хоча ці річки вузькі, вони стягують з кожної людини, бідної чи багатой, яку переправляють, одну монету, а за коня – чотири. Вони вимагають плату силою та погрозами. Оскільки їхні човни маленькі, зроблені зі стовбура одного дерева, коні в них не поміщаються; однак, якщо ви вже сіли на такий човен, будьте обережні, щоб випадково не впасти у воду. Найкраще, що можна зробити, це схопити коня за

вездечку та тримати його позаду себе, зовні човна. Тому сідайте на нього з невеликою кількістю супутників, бо якщо він занадто важкий, він може бути небезпечним. Також часто трапляється, що човнярі забирають – після стягнення плати – стільки паломників, що човен перекидається, а паломники тонуть у річці. Злі човнярі радіють цьому, злісно грабуючи майно померлих» [28, s. 26]. Автор V книги Кодексу Калікста зазначив, що паломник на шляху до Сантьяго-де-Компостела зіткнеться з низкою труднощів у багатьох місцях, викликаних природою. Наприклад, земля Святих [tellus Sanctonensium] «майже безлюдна, з невеликою кількістю сіл, рівнинна та піщана, і хоча вона багата на мед, просо та свиней, у ній бракує хліба, вина, м'яса, риби, річок та джерел. Якщо випадково ви проходите через цю землю влітку, захистіть своє обличчя від величезних мух, яких зазвичай називають осами або оводами, бо їх там багато. А якщо ви не будете уважно дивитися, коли будете йти по піску, що приноситься з моря, ви одразу ж впадете на коліна» [28, s. 25].

Витрати на паломництво залежали від низки чинників: виду транспорту, маршруту, обраного паломником, та фізичного стану паломника (хвороби). Історики наголошують, що теоретично паломництво до Святої Землі, Риму чи Компостели могло бути безкоштовним для жебраків-паломників, які користувалися низкою привілеїв, зокрема проживанням [26, s. 13]. З іншого боку, медієвісти вказують на те, що «далекі» паломництва здійснювалися паломниками з достатніми фінансовими ресурсами.

Культ Святого Якова в Компостелі спочатку мав локальний характер, охоплюючи північні регіони Піренейського півострова, насамперед Галісію. На місці гробниці апостола за відносно короткий час було збудовано три церкви, першу з них наприкінці IX століття, але вона зазнала руйнування у 997 році від війська Кордовського халіфату на чолі з Аль-Мансуром. Згодом було зведено другу церкву, яка служила паломникам до першої половини XII століття, коли перший єпископ Компостельський Дієго Гельмірес розпочав роботи над новим романським собором [32]. X століття виявилось поворотним моментом, коли відомості про гробницю апостола поширилися за Піренеї. Першим паломником, відомим на ім'я з-за меж сучасної Іспанії, був французький єпископ Готескальк, який прибув до Сантьяго у 950 році.

Трансформація місцевого шанування апостола Якова в Сантьяго-де-Компостела на загальноєвропейський культ відбулася між X і XII століттями. Його популярність підживлювалася зусиллями місцевого духовенства, світських правителів та залученням ченців з абатств, об'єднаних навколо Ключі. У XI та XII століттях бургундське абатство організовувало паломництва до Компостели. Участь ченців-бенедиктинців із Ключі сприяла тому, що багатьох з них було призначено на єпископські кафедри в Іспанії, включаючи Компостелу [21, s. 384]. Найбільший внесок у рецепцію культу Святого Якова з XIII століття зробили домініканці [33, s. 110].

Окрім організації паломництв, зростанню значення святилища в Сантьяго сприяли відредаговані книги чуд, які сталися з паломниками до гробниці Святого Якова. Вони містили інформацію про дату чуда, особу, яка його пережила, лаконічний опис самої події, а іноді також інформацію про свідків [18, s. 170]. Згодом ці чуда були переписані та додані до Кодексу Калікста, про який йшлося раніше [21, s. 384]. Кодекс містить опис 22 чуд. Іншим прикладом такого роду творів є «*Libellus miraculorum sancti Iacobi Apostoli*» Вінсента з Бове. Автор описав допомогу апостола, надану вірним, які прямували до його гробниці. Чуда Святого Якова мали на меті представити апостола як могутнього покровителя, угодного Богові, який піклується про всіх людей [18, s. 171–174]. Той факт, що більшість чудесних втручань, здійснених через Святого Якова, відбувалися на дорогах, які вели до його гробниці, посилив шанування апостола як покровителя паломників.

Завдяки зусиллям різних осіб та організацій, наприкінці XI – на початку XII століть паломництво до Компостели утвердилось як «велике паломництво» (*peregrinatio maior*) [34]. Це було третє місце на релігійній карті християнського світу того часу, поруч зі Святою Землею та Римом. Варто зазначити, що на початку XII століття з'явилася та залишилася в культурі концепція Каміно де Санкті Якобі (*Camino de Sancti Jacobi*) [21, s. 403]. Наступні роки принесли постійний розвиток паломницької практики та мережі маршрутів, що вели до Компостели. Стандартизація маршрутів до північної Іспанії почалася в X столітті з опорою на дорожню мережу у Франції [21, s. 403]. З перших років «Шлях Святого Якова» перетинав Піренеї, набуваючи таким чином європейського виміру. Ним йшли паломники з різних регіонів християнського Заходу [35, s. 107].

Еймерик Піко у V книзі Кодексу Калікста виділив чотири основні паломницькі маршрути, що вели з Франції до Сантьяго-де-Компостела. Перший з них – *Via Turonensis* – починався в Турі та з'єднувався з маршрутом з Парижа та Нідерштрассе, який починався в Польці та йшов через Німеччину. Другий маршрут – *Via Tolosana* – виходив з Арля та пролягав через Сен-Жиль-дю-Гар, Монпельє, Тулузу, Ош, Олорон-Сент-Марі, Коль-дю-Сомпор до Пуенте-ла-Рейна. Паломницькі шляхи з Італії та Провансу, а також з Айнзідельна у Швейцарії, з'єднувалися з цим маршрутом. Віа Подієнсіс починалася в Ле-Пюї-ан-Веле. У Везле, місті, відомому в Середньовіччі святиною Святої Марії Магдалини, паломники починали свою подорож до Компостели вздовж Віа Лемовіченсіс. Ці чотири шляхи біля Пуенте-ла-Рейна зливалися у Каміно Франсес, або Каміно Гранде [36, s. 35].

Еймерик Піко поділив маршрут з Франції до Сантьяго-де-Компостела на 13 етапів, кожен з яких можна було подолати за кілька днів. Цікаво, що, згідно з рекомендаціями ченця, пішоходець мав долати в середньому 35 км на день, а паломник верхи — вдвічі більше [37, s. 59].

Німецький паломник Герман Кюніг фон Вах рекомендував два маршрути, якими він здійснив своє паломництво до гробниці Святого Якова. Перший маршрут починався біля святині Богоматері в Айнзільдельні (Швейцарія), звідки потрапляли на Верхню дорогу (Оберштрассе), яка вела через Берн, Лозанну, Женеву, Екс-ле-Бен, Шамбері, Вуарон, Сен-Марселлін та Валанс до Арля. З Арля виходила Віа Толосана, яка вела до Пуенте-ла-Рейна, звідки вже відбувалося паломництво Каміно Франсес до Компостели. Другий маршрут – це Нижня дорога (Нідерштрассе), якою повертався автор із Сантьяго-де-Компостела. Нідерштрассе починалася в Бордо та вела через Бле, Понс, Сент, Тур, Париж, Клермон, Аррас, Дуе, Валансьєн, Монс, Брюссель та Маастріхт до Аахена. Назва «верхня дорога» (Oberstraße) була пов'язана з географічною характеристикою регіону, в якому вона починалася та через який проходила. Це були, особливо на початковому етапі, гірські альпійські райони. На відміну від Оберштрассе, нижня дорога (Niederstrasse) проходила через низинні райони Аквитанії, Паризького регіону та Фламандської рівнини.

Окрім континентальних маршрутів, деякі паломники досягали Сантьяго-де-Компостела морем. Це стосувалося переважно мешканців Британських островів і прибережних регіонів, особливо ганзейських міст. Прикладами такого типу паломництва є експедиції, організовані з Гамбурга [38, s. 214] та Гданська [35, s. 111].

Протягом століть паломницький рух був відкритий для різних нововведень, які полегшували паломникам досягнення місця призначення. Перші паломницькі путівники, що містили практичні інструкції для мандрівників, з'явилися німецькою мовою наприкінці XV століття. Майже через 30 років вийшов іспанський путівник, а до 1535 року – французька версія [39, s. 192].

Використання друкованих путівників було рідкістю серед паломників через неписьменність, пізні видання таких книг та їхню ціну. Найбільшою допомогою для мандрівних паломників було розширення інфраструктури. Уздовж маршрутів з'явилися різні церковні та світські установи, що сприяло подальшій подорожі паломників. Серед них були цілі поселення з заїжджими дворами та місцями проживання, пункти обміну грошей, паломницькі церкви, монастирі, каплиці та навіть кладовища, де ховали померлих паломників [40, s. 19–20].

Паломницькі шляхи, що йшли з Італії чи Нідерландів через Францію та Іспанію, включали мережу лікарень для паломників. Перші з них були засновані в XI столітті. У великих містах діяло кілька центрів, де паломники, що подорожували до Компостели, могли отримати необхідну допомогу. Для управління цими установами були створені братства Святого Якова, які також пропонували мандрівникам допомогу [21, s. 368].

Важливим місцем на паломницькому шляху був Монте-дель-Жозо, розташований за п'ять кілометрів від Компостели, звідки можна було побачити

будівлі собору. У цьому місці, як символ очищення, паломники милися в струмку, що там протікав. Потім вони прямували до міста, проходячи через район збору мушель, щоб купити мушлі Якова як доказ завершеного паломництва [20, s. 145–147].

Деякі паломницькі традиції були пов'язані з кафедральним собором Компостели – місцем призначення подорожі. У місті урочиста процесія вирушила до собору. Вона супроводжувалася співом гімнів на честь апостола, а архієпископ Сантьяго вітав паломників у самому соборі. Офіційним завершенням подорожі був обряд апрети, або обіймання статуї Святого Якова, розташованої над гробницею апостола [41, s. 24].

Паломники часто проводили всю ніч у молитвах, отримували індульгенції, приймали Святе Причастя. Крім того, вони змінювали одяг, який вони отримували безкоштовно, та спаливали свій старий як символ зміненого життя та із санітарних міркувань [42, s. 76]. З XIV століття почали видавати документ, що підтверджував завершене паломництво, який називався компостела. Таке підтвердження можна було отримати, подолавши щонайменше 100 км пішки або 150 км верхи на коні [40, s. 17–18].

Офіційне завершення паломництва відбулося в кафедральному соборі Компостели. Незважаючи на це, подальша подорож до мису Фіністерра, приблизно за 80 км від Сантьяго, була дуже популярною серед паломників. На березі океану було зведено каплицю на честь Пресвятої Діви Марії, а на пляжі можна було побачити сліди Христа, який, за переказами, з'явився там разом зі своєю Матір'ю та апостолами Петром, Яковом та Іоанном [21, s. 389].

Паломництво до гробниці Святого Якова в Сантьяго-де-Компостела було важливим елементом у формуванні високого статусу паломника. Лицар, який здійснив паломництво до Компостели, забезпечував собі включення до престижних геральдичних реєстрів, таким чином приєднуючись до елітної європейської групи лицарів-глобутроттерів [43, s. 127]. Це було особливо важливо для паломників з нижчих соціальних верств.

У Середньовіччі шлях до гробниці Святого Якова був дуже жвавим. Більшість паломників на «Шляху Святого Якова» вирушали з духовної потреби. Маршрут паломництва Camino de Sancti Jacobi та молитва біля гробниці апостола в Компостелі були місцями розвитку віри. Серед паломників з'явилися люди, яких Церква зараз вшановує як святих. Однією з найвідоміших паломниць, які відвідали Сантьяго, була свята Бригіта Шведська. Щоб відсвяткувати срібну річницю свого шлюбу, вона разом зі своїм чоловіком вирушила до Компостели в 1341 році. Їх супроводжували родичі, друзі та духовенство. Під час свого паломництва зі Швеції свята Бригіда відвідала багато європейських святинь [44, s. 156].

До кінця Середньовіччя культ Святого Якова приваблював паломників з усієї Європи. Паломництво до Компостели занепало у XVI столітті. Подія, що відбулася в соборі Компостели у 1589 році, посприяла цьому. Під час війни між Іспанією та Англією через небезпеку, яка загрожувала церкві в Сантьяго з боку англійських каперів на чолі з Френсісом Дрейком, місцевий єпископ та капітул собору вирішили заховати мощі Святого Якова, щоб запобігти їх оскверненню. Їх помістили в гробницю під підлогою собору. Коли небезпека вторгнення минула, мощі апостола залишилися на тому ж місці [32, s. 73].

Інші причини ослаблення культу Святого Якова були викликані історичними подіями, що вплинули на весь континент, та трансформаціями, які переживало європейське суспільство в XVI столітті. Це було пов'язано з критичним поглядом гуманістів та реформаторів на культ святих та їхніх мощів. Релігійні війни в Іспанії та Франції, а також Французька революція також сприяли «забуттю» Сантьяго. Ще раніше подібну «конкуренцію» Святому Якову в Іспанії становив культ Святої Терези Авільської [45, s. 95].

Висновки. З поширенням християнства формувалася практика вшанування святих місць і основних дійових осіб нової релігії. В середньовічному соціумі паломництво виконувало кілька функцій: релігійну, комунікативну, етичну. Паломництво увійшло до середньовічної релігійної практики як одна з форм відвідування місцевостей, освячених благодатною присутністю Ісуса Христа, виявами Божої ласки в діях земних подвижників. Відвідування місць, які вирізняються знаками присутності Бога, змінювало мандрівку на паломництво, ніби її «освячувало».

Історія культу Святого Якова в Сантьяго-де-Компостела помітно пов'язана з формуванням християнської ідентичності старого континенту. З відкриттям гробниці апостола Якова Західна Європа вступила в Середньовіччя, під час якого євангельське послання вкорінювалося у спільній свідомості суспільства. Дороги, які вели до гробниці Святого Якова, були одним із видимих знаків, що вплинули на релігійність усього континенту. Вони стали істотними складниками християнського простору, в параметрах якого формувалася середньовічна цивілізація. Мандрівники були переконані, що подолання дороги і поєднаних з нею труднощів, незручностей, нерідко жертвності, мало духовне значення.

Протягом кількох сотень років розвинулася мережа шляхів, розгалужена інфраструктура та власна паломницька традиція, якою тисячі людей вирушали, щоб зміцнити свою віру або спокутувати свої гріхи через акти покаяння. Святого Якова шанували в Західній Європі по-різному, залежно від заступництва, яке йому приписували. Християни вважали його насамперед покровителем паломників та лицарів.

Література:

1. Бордун О. Ю., Шиманська Ю. П. Сучасний стан і перспективи розвитку в Україні європейського паломницького шляху Святого Якова. *Географія та туризм*. 2014. Вип. 28. С. 131–140.
2. Остащук І. Б. Сакральний символізм паломництва в західноєвропейському християнському дискурсі. *Хортицький семінар: Сакральна географія і феномен паломництва: вітчизняний і світовий контекст. Зб. наук. праць*. Запоріжжя: Дике Поле. 2012. С. 104–120.
3. Попович Я. Католицькі ікони у паломницькому культі. *Релігія та Соціум*. 2014. № 1–2 (13–14). С. 284–289;
4. Терський С. В. Паломницькі старожитності XI – XIV ст. на галицько-волинських землях (за археологічними знахідками). *Церковно-історичний збірник Волинської духовної семінарії*. Луцьк, 2022. Вип. 3. С. 5–14.
5. Попович Я. Паломництво у ранньохристиянський період. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2014. Вип. 6. С. 68–73.
6. Мудеревич В. Феномен християнського паломництва: мотиваційні аспекти. *Релігія та соціум*. 2011. № 2 (6). С. 38–43.
7. Мудеревич В. Вивчення «Ходження ігумена Даниїла» до Святої Землі у 50 – 80-х рр. XX ст. *Релігія та соціум*. 2011. № 1 (5). С. 96–101.
8. Білоус П. Паломницький жанр в історії української літератури. Житомир, [б. в.], 1997. 158 с.
9. Білоус П. Українська паломницька проза: Історія жанру. Київ: [б. в.], 1998. 127 с.
10. Білоус П. Тяжіння Святої Землі. Українська паломницька проза. Київ: Академвидав, 2013. 205 с.
11. Sumption J. Pilgrimage: an image of mediaeval religion. Lanham: Rowman a. Littlefield, 1975. 391 p.
12. Sumption J. Pilgrimage. London: Faber a. Faber, 2002. 400 p.
13. Sumption J. The Age of Pilgrimage: The Medieval Journey to God. Mahwah: Hidden Spring, 2003. IV, 567 p.
14. Samson-Himmelstjerna C. Deutsche Pilger des Mittelalters im Spiegel ihrer Berichte und der mittelhochdeutschen erzählenden Dichtung. Berlin: Duncker a. Humblot GmbH, 2004. 328 s. (Berliner Historische Studien. Band 37).
15. Ohler N. Pilgerleben im Mittelalter. Zwischen Andacht und Abenteuer. Freiberg: Verlag Herder, 1994. 243 s.
16. Maraval P. Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe. Paris: Les Editions du Cerf, 1985. 443 p.
17. Mruk W. Status prawny pielgrzymów. Wybrane aspekty prawne pielgrzymowania w wiekach średnich. *Peregrinus Cracoviensis*. 1996. Z. 4. S. 113–124.
18. Mruk W. Libellus miraculorum Santi Iacobi Apostoli Wincentego z Beauvais, czyli o Średniowiecznym sposobie propagowania pielgrzymowania do Composteli. «Akt europejski» bł. Jana Pawła II a renesans Drogi Św. Jakuba; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza. Kraków, 2012. S. 169–175.
19. Wyrwa A. M. Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela. Wyd. II. Lednica, 2015. 106 s.
20. Jaworska A. U kresu Camino. Obyczaje pielgrzymów i kompostelańska „geografia wiary”. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość; pod red. P. Roszaka, W. Rozyńkowskiego*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014. T. 1. S. 143–154.
21. Manikowska H. Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2008. 572 s.

22. Starnawska M. Das Phänomen der Pilgerfahrten in der deutschen und polnischen Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der polnischen Historischen Mission*. 2015. Nr 10. S. 25–62.
23. Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy; pod red. H. Manikowskiej, H. Zaremskiej. Warszawa: PAN, 1995. 228 s.
24. Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały XIII Seminarium Mediewistycznego, red. J. Wiesiołowski, Poznań: PTPN, 1993. 229 s.
25. Szymborski W. Źródła do dziejów ruchu pielgrzymkowego – próba klasyfikacji. *Peregrinus Cracoviensis*. 2006. Z. 17. S. 33–43.
26. Manikowska H. Badania nad kultem św. Jakuba na ziemiach polskich – problemy i perspektywy. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej; pod red. R. Knapieńskiego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002. S. 9–24.
27. Kuśnierek K. Święty Jakub (Santiago) i księga jakubowa. Camino de Santiago. *Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II)*, red. A. Wyrwa. Legnica: Muzeum Pierwszych Piastów na Legnicy, 2015. S. 11–22.
28. Liber Sancti Jacobi vel Codex Calixtinus. Księga św. Jakuba albo Kodeks Kalikstyński. Camino de Santiago. *Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego; red. A. M. Wyrwa; wyd. II*. Legnica: Muzeum Pierwszych Piastów w Legnicy, 2015. S. 25–30.
29. Das Wallfahrtsbuch des Hermannus Künig von Vach und die Pilgerreisen der deutschen nach Santiago de Compostela. URL: <https://archive.org/details/daswallfahrtsbuc00haebuoft/page/n15/mode/2up>
30. Strzelczyk J. «Pielgrzymka niema granic». Pielgrzymki w Europie średniowiecznej. *Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Ląd na szlakach kulturowych Europy; pod red. M. Brzostowicza, H. Mizerskiej i J. Wrzesińskiego; pod red. M. Brzostowicza, H. Mizerskiej i J. Wrzesińskiego*. Poznań – Łódź, 2007. S. 31–40.
31. Chelini J., Branthomme H. Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich; przedm. F. Marty; przeł. E. Sieradzińska, M. Stafiej-Wróblewska. Warszawa: PAX, 1996. 378 s.
32. Temperan E. Santiago de Compostela – miasto na końcu Świata. Camino de Santiago – nie tylko droga. *Historia i współczesność. Szlaki św. Jakuba; pod red. P. Roszaka*. Toruń: UMK, 2011. S. 57–85.
33. Witkowska A. Wezwania św. Jakuba Większego Apostoła w diecezji krakowskiej w średniowieczu. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo-Wschodniej; pod. red. R. Knapieńskiego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002. S. 107–123.
34. Adamczyk S. J. Zasługi papierza Kaliksta II (1119–1124) w szerzeniu kultu św. Jakuba Apostoła. *Wpływ świętego roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza, I. Hodorowicz*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2011. S. 43–67.
35. Tanco J. Historia pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Camino de Santiago – nie tylko droga. *Historia i współczesność. Szlaki św. Jakuba; pod red. P. Roszaka*. Toruń: UMK, 2011. S. 103–127.
36. Jackowski A., Sołjan I. Droga świętego Jakuba jako element kształtowania świadomości geograficznej mieszkańców Europy do końca XVI wieku. *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego; red. A. M. Wyrwa; wyd. II*. Legnica: Muzeum Pierwszych Piastów w Legnicy, 2015. S. 31–41.
37. Adamczyk S. J. Historyczne tło peregrynacji św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela. *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba – w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2014. S. 37–68.

38. Bettin H., Volkdorf D. Pielgrzymki w testamentach mieszczan straludskich. *Kult Św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo – wschodniej*; pod red. R. Knapieńskiego. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002. S. 211–233.
39. Mieck I. Polska a pielgrzymka do Santiago de Compostela na początku ery nowożytnej. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*; pod red. R. Knapieńskiego. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002. S. 187–200.
40. Strzelecka M. Camino de Santiago. Antropologiczna analiza współczesnego pielgrzymowania, Poznań: UAM, 2011. 107 s.
41. Przybyszewski B. Romańskie kościoły pielgrzymkowe. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1979. 242 s.
42. Villaverde E. T. 1200 lat pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Powody pielgrzymowania. *1200 lat pielgrzymek do grobu Św. Jakuba w Santiago de Compostela*; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza, Ł. Mroza. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2013. S. 63–88.
43. Samsonowicz H. Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*; red. R. Knapieński. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 2002. S. 125–129.
44. Kwiatkowska – Frejlich L. Ikonografia Św. Brygidy Szwedzkiej jako pielgrzyma na wybranych przykładach. *Pielgrzymi na Drodze Św. Jakuba. Przeszłość i teraźniejszość*; pod red. I. Hodorowicz, F. Mroza. Kraków: 2009. S. 155–163.
45. Matuszewska – Sulima B. Obchody roku Świętego oraz pielgrzymowanie do Santiago de Compostela na przełomie XX i XXI wieku ze szczególnym uwzględnieniem Roncesvalles. *Wpływ Świętego 138 roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi Św. Jakuba*; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza, I. Hodorowicz. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 2011. S. 95–105.

References:

1. Bordun, O. Yu., & Shymanska, Yu. P. (2014). Suchasnyi stan i perspektyvy rozvytku v Ukraini yevropeiskoho palomnytskoho shlakhu Sviatoho Yakova. [The current state and prospects for the development of the European pilgrimage route of St. James in Ukraine]. *Geografiia ta turizm*, 23, 131–140. [in Ukrainian].
2. Ostashchuk, I. B., (2012). Sakralnyi symvolizm palomnytstva v zachidnoieropeiskomu khrystyianskomu dyskursi. [Sacred symbolism of pilgrimage in Western European Christian discourse] *Khortytskyi seminar: Sakralna geografiia i fenomen palomnytstva: vitchyzniani i svitovyi kontekst. Zb. nauk. prats*, 104–120. [in Ukrainian].
3. Popovych, Ya. (2014). Katolytski ikony u palomnytskomu kultu. [Catholic icons in the pilgrimage cult]. *Relihiia ta Sotsium*, 1–2 (13–14), 284–289. [in Ukrainian].
4. Terskyi, S. V. (2022). Palomnytski starozhytnosti XI – XIV st. na halytsko-volynskykh zemliakh (za arkheolohichnymy znakhidkami). [Pilgrimage antiquities of the 11th - 14th centuries. on the Galicia-Volyn lands (according to archaeological findings)]. *Tserkovno-istorychnyi zbirnyk Volynskoi seminarii*, 3, 5–14. [in Ukrainian].
5. Popovych, Ya. (2014). Palomnytstvo u rannokhrystyianskyi period. [Pilgrimage in the early Christian period]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, 6, 68–73. [in Ukrainian].
6. Mudarevych, V. (2011). Fenomen khrystyianskoho palomnytstva: motyvatsiini aspekty. [The phenomenon of Christian pilgrimage: motivational aspects]. *Relihiia ta Sotsium*, 2 (6), 38–43. [in Ukrainian].
7. Mudarevych, V. (2011). Vyvchennia “Khodzhennia ihumena Danyila” do Sviatoi Zemli u 50–80-kh rr. XX st. [Study of "Higumen Daniel's Journey" to the Holy Land in the 1950s - 1980s of the 20th century]. *Relihiia ta Sotsium*, 1 (5), 96–101. [in Ukrainian].

8. Bilous, P. (1997). Palomnytskyi zhanr v istorii ukrainskoi literatury. [Pilgrimage genre in the history of Ukrainian literature]. Zhytomyr, [in Ukrainian].
9. Bilous, P. (1998). Ukrainska palomnytska proza: Istoriia zhanru. [Ukrainian pilgrimage prose: History of the genre]. Kyiv. [in Ukrainian].
10. Bilous, P. (2013). Tiazhinnia Sviatoi Zemli. Ukrainska palomnytska proza. [Gravity of the Holy Land. Ukrainian pilgrimage prose]. Kyiv: Akademvydav, [in Ukrainian].
11. Sumption, J. (1975). Pilgrimage: an image of mediaeval religion. Lanham: Rowman a. Littlefield [in English].
12. Sumption, J. (2002). Pilgrimage. London: Faber a. Faber [in English].
13. Sumption, J. (2003). The Age of Pilgrimage: The Medieval Journey to God. Mahwah: Hidden Spring. [in English].
14. Samson-Himmelstjerna, C. (2004). Deutsche Pilger des Mittelalters im Spiegel ihrer Berichte und der mittelhochdeutschen erzählenden Dichtung. [German pilgrims of the Middle Ages as reflected in their reports and Middle High German narrative poetry]. Berlin: Duncker a. Humblot GmbH [in German].
15. Ohler, N. (1994). Pilgerleben im Mittelalter. Zwischen Andacht und Abenteuer. [Pilgrim life in the Middle Ages. Between devotion and adventure]. Freiburg: Verlag Herder, [in German].
16. Maraval, P. (1985). Lieux saints et pèlerinages d'Orient. Histoire et géographie des origines à la conquête arabe. [Holy places and pilgrimages of the Orient. History and geography from the origins to the Arab conquest]. Paris: Les Editions du Cerf, [in French].
17. Mruk, W. (1996). Status prawny pielgrzymów. Wybrane aspekty prawne pielgrzymowania w wiekach średnich. [Legal status of pilgrims. Selected legal aspects of pilgrimage in the Middle Ages]. *Peregrinus Cracoviensis*, 4, 113–124. [in Polish].
18. Mruk, W. (2012). Libellus miraculorum Santi Iacobi Apostoli Wincentego z Beauvais, czyli o Średniowiecznym sposobie propagowania pielgrzymowania do Composteli. [Libellus miraculorum Santi Iacobi Apostoli Wincentego z Beauvais, or about the Medieval method of promoting pilgrimages to Compostela]. «Akt europejski» bl. Jana Pawła II a renesans Drogi Św. Jakuba; pod red. A. Jackowskiego, F. Mroza. Kraków, 169–175. [in Polish].
19. Wyrwa, A. M. (2015). Święty Jakub Apostoł. Malakologiczne i historyczne ślady peregrynacji z ziem polskich do Santiago de Compostela. [Saint James the Apostle. Malacological and historical traces of peregrination from Polish lands to Santiago de Compostela]. Lednica, [in Polish].
20. Jaworska, A. (2014). U kresu Camino. Obyczaje pielgrzymów i kompostelańska „geografia wiary”. [At the end of the Camino. Customs of pilgrims and Compostela's "geography of faith"]. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*; pod red. P. Roszaka, W. Rozyńskiego. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 1, 143–154. [in Polish].
21. Manikowska, H. (2008). Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza. [Jerusalem – Rome – Compostela. The great pilgrimage at the end of the Middle Ages]. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, [in Polish].
22. Starnawska, M. (2015). Das Phänomen der Pilgerfahrten in der deutschen und polnischen Kultur des Mittelalters und der Frühen Neuzeit. [The phenomenon of pilgrimages in German and Polish culture of the Middle Ages and the early modern period]. *Biuletyn Polskiej Misji Historycznej. Bulletin der polnischen Historischen Mission*, 10, 25–62. [in German].
23. Peregrinationes. Pielgrzymki w kulturze dawnej Europy, (1995). [Peregrinationes. Pilgrimages in the culture of ancient Europe]. Warszawa: PAN, [in Polish].
24. Pielgrzymki w kulturze średniowiecznej Europy. Materiały XIII Seminarium Mediewistycznego, (1993). [Pilgrimages in the culture of medieval Europe. Materials of the 13th Medieval Studies Seminar]. Poznań: PTPN, [in Polish].

25. Szymborski, W. (2006). Źródła do dziejów ruchu pielgrzymkowego – próba klasyfikacji. [Sources for the history of the pilgrimage movement - an attempt at classification]. *Peregrinus Cracoviensis*, 17, 33–43. [in Polish].
26. Manikowska, H. (2002). Badania nad kultem św. Jakuba na ziemiach polskich – problemy i perspektywy. [Research on the cult of Saint James in Polish lands – problems and prospects]. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*, 9–24. [in Polish].
27. Kuśnierek, K. (2015). Święty Jakub (Santiago) i księga jakubowa. Camino de Santiago. [Saint James (Santiago) and the Book of James. Camino de Santiago.]. *Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego (wydanie II)*, 11–22. [in Polish].
28. Liber Sancti Jacobi vel Codex Calixtinus. Księga św. Jakuba albo Kodeks Kalikstyński, (2015). [Liber Sancti Jacobi vel Codex Calixtinus. Book of St. James or the Calixtine Codex]. *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego; wyd. II*, 25–30. [in Polish].
29. Das Wallfahrtsbuch des Hermannus König von Vach und die Pilgerreisen der deutschen nach Santiago de Compostela. [The pilgrimage book of Hermannus König von Vach and the German pilgrimages to Santiago de Compostela]. URL: <https://archive.org/details/daswallfahrtsbuc00haebuoft/page/n15/mode/2up> [in German].
30. Strzelczyk, J. (2007). «Piegrzymka niema granic». Pielgrzymki w Europie średniowiecznej. [«The pilgrimage has no limits». Pilgrimages in medieval Europe]. *Mnisi i pielgrzymki w średniowieczu. Ląd na szlakach kulturowych Europy*, 31–40. [in Polish].
31. Chelini, J., & Branthomme, H. (1996). Drogi Boże. Historia pielgrzymek chrześcijańskich. [Dear God. History of Christian pilgrimages]. Warszawa: PAX, [in Polish].
32. Temperan, E. (2011). Santiago de Compostela – miasto na końcu Świata. [Santiago de Compostela – a city at the end of the world]. *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność. Szlaki św. Jakuba*, 57–85. [in Polish].
33. Witkowska, A. 2002. Wezwania św. Jakuba Większego Apostoła w diecezji krakowskiej w średniowieczu. [Calls of Saint James the Greater, the Apostle in the Kraków diocese in the Middle Ages]. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*; Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 107–123. [in Polish].
34. Adamczyk, S. J. (2011). Zasługi papierza Kaliksta II (1119–1124) w szerzeniu kultu św. Jakuba Apostoła. [The merits of the paper Callixtus II (1119–1124) in spreading the cult of Saint. James the Apostle]. *Wpływ świętego roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi św. Jakuba*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 43–67. [in Polish].
35. Tanco, J. (2011). Historia pielgrzymowania do Santiago de Compostela. [The history of pilgrimage to Santiago de Compostela]. *Camino de Santiago – nie tylko droga. Historia i współczesność. Szlaki św. Jakuba*. Toruń: UMK, 103–127. [in Polish].
36. Jackowski, A., & Sołjan, I. (2015). Droga świętego Jakuba jako element kształtowania świadomości geograficznej mieszkańców Europy do końca XVI wieku. [The Way of Saint James as an element of shaping the geographical awareness of the inhabitants of Europe until the end of the 16th century]. *Camino de Santiago. Szkice historyczne do peregrynacji i dziejów kultu św. Jakuba Apostoła Większego; wyd. II*. Legnica: Muzeum Pierwszych Piastów w Legnicy, 31–41. [in Polish].
37. Adamczyk, S. J. (2014). Historyczne tło peregrynacji św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela. [Historical background of the pilgrimage of Saint. Francis of Assisi to Santiago de Compostela]. *Święci i błogosławieni na Drodze św. Jakuba – w 800. rocznicę pielgrzymki św. Franciszka z Asyżu do Santiago de Compostela*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 37–68. [in Polish].
38. Bettin, H., & Volkdorf, D. (2002). Pielgrzymki w testamentach mieszczan straludskich. [Pilgrimages in the wills of the Strauder townspeople]. *Kult Św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo – wschodniej; pod red. R. Knapieńskiego*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 211–233. [in Polish].

39. Mieck, I. (2002). Polska a pielgrzymka do Santiago de Compostela na początku ery nowożytnej. [Poland and the pilgrimage to Santiago de Compostela at the beginning of the modern era]. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 187–200. [in Polish].
40. Strzelecka, M. (2011). Camino de Santiago. Antropologiczna analiza współczesnego pielgrzymowania. [Camino de Santiago. Anthropological analysis of modern pilgrimage]. Poznań: UAM, [in Polish].
41. Przybyszewski, B. (1979). Romańskie kościoły pielgrzymkowe. [Romanesque pilgrimage churches]. Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, [in Polish].
42. Villaverde, E. T. (2013). 1200 lat pielgrzymowania do Santiago de Compostela. Powody pielgrzymowania. [1200 years of pilgrimage to Santiago de Compostela. Reasons for pilgrimage]. *1200 lat pielgrzymek do grobu Św. Jakuba w Santiago de Compostela*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 63–88. [in Polish].
43. Samsonowicz, H. (2002). Kult św. Jakuba i szlaki Jakubowe w Polsce. [Cult of Saint James and the Jacobean routes in Poland]. *Kult św. Jakuba Większego Apostoła w Europie Środkowo–Wschodniej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 125–129.
44. Kwiatkowska – Frejlich, L. (2009). Ikonografia Św. Brygidy Szwedzkiej jako pielgrzyma na wybranych przykładach. [Iconography of Saint Bridget of Sweden as a pilgrim on selected examples]. *Pielgrzymi na Drodze Św. Jakuba. Przeszłość i terażniejszość*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 155–163. [in Polish].
45. Matuszewska – Sulima, B. (2011). Obchody roku Świętego oraz pielgrzymowanie do Santiago de Compostela na przełomie XX i XXI wieku ze szczególnym uwzględnieniem Roncesvalles. [Celebration of the Holy Year and pilgrimage to Santiago de Compostela at the turn of the 20th and 21st centuries, with particular emphasis on Roncesvalles]. *Wpływ Świętego 138 roku Jakubowego na rozwój kultu i Drogi Św. Jakuba*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, 95–105. [in Polish].

УДК 94(4)"17":330.341.424(093)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-603-615](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-603-615)

Крамар Юрій Вікторович доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-5711-3634>

Марчук Костянтин магістрант факультету історії, політології та національної безпеки, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0009-0004-8429-0072>.

ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ В ЄВРОПІ: ДО ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛ

Анотація. Статтю присвячено проблемі індустріальної революції в Європі в контексті її висвітлення зарубіжною та сучасною вітчизняною історіографією. Показано еволюцію методологічних підходів до досліджуваного питання та типологію джерел.

Аналіз історіографічних праць свідчить про чималий доробок науковців у вивченні вказаної проблеми. Так, англійські вчені здебільшого зосереджувалися на унікальності британського шляху індустріалізації, розглядаючи його як найбільш класичний варіант. Окрім характеристики технічних винаходів епохи, вони акцентували увагу на ролі фінансових інститутів держави напередодні індустріалізації, наслідках аграрної революції в країні, аналізували демографічні аспекти проблеми. Проблеми індустріальної революції, її перебіг та наслідки знайшли своє відображення в роботах французьких істориків. Вони вказували на те, що французька індустріалізація була більш повільною та еволюційною, ніж англійська, пояснюючи це наслідками революції кінця XVIII ст. Підкреслено, що важливим в дослідженнях французьких вчених було звернення до сутнісних характеристик епохи через детальну реконструкцію його мікроструктур, акцентування уваги на особливостях менталітету різних верств населення, з'ясування впливу економічних процесів на повсякденне життя людей. Вказуючи на специфіку промислової революції в Німеччині, вчені цієї країни підкреслювали, що вона була тісно пов'язана з політичною роздробленістю держави. Процес об'єднання німецьких земель, що завершився утворенням в Німецької імперії супроводжувався її стрімким економічним піднесенням. Проблеми економічного розвитку країн Західної Європи в період промислової революції все частіше стають предметом уваги вітчизняних істориків. Прикладом можуть слугувати розвідки О. Макарової, Н. Стеценко, О. Підляського.

Роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених спираються на широкий спектр історичних джерел, найважливішими з яких є документальні, статистичні матеріали, джерела особового походження та матеріали періодики. Дослідження проблем, пов'язаних з індустріальною революцією в Європі тривають й надалі, залишаючись актуальною сферою наукового пошуку.

Ключові слова: промислова революція, індустріалізація, економічні процеси, машинне виробництво, історіографія, історичні джерела.

Kramar Yurii Viktorovich Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of World History at Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-5711-3634>

Marchuk Kostiantyn Valentynovych Master's student at the Faculty of History, Political Science and National Security of Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0009-0004-8429-0072>.

THE INDUSTRIAL REVOLUTION IN EUROPE: THE PROBLEM OF HISTORIOGRAPHY AND SOURCES

Abstract. The article is devoted to the issue of the Industrial Revolution in Europe in the context of its interpretation in both foreign and contemporary domestic historiography. It outlines the evolution of methodological approaches to the study of this phenomenon and the typology of relevant sources.

An analysis of historiographical works demonstrates the significant contribution of scholars to the study of the problem. British researchers mainly focused on the uniqueness of the British path to industrialization, viewing it as the most classical model. In addition to describing the technological inventions of the era, they emphasized the role of state financial institutions on the eve of industrialization, the consequences of the agrarian revolution, and analyzed the demographic dimensions of the issue. The problems, course, and consequences of the Industrial Revolution were also reflected in the works of French historians, who pointed out that French industrialization was slower and more evolutionary than the British one, explaining this by the aftermath of the late eighteenth-century revolution. Importantly, French scholars paid considerable attention to the essential characteristics of the period through detailed reconstructions of its microstructures, focusing on the mentality of various social strata and exploring the impact of economic processes on everyday life.

German scholars, in turn, emphasized that the specific features of the Industrial Revolution in Germany were closely linked to the country's political fragmentation. The process of unifying the German lands, which culminated in the formation of the German Empire, was accompanied by rapid economic growth. The economic

development of Western European countries during the Industrial Revolution has increasingly become a subject of interest among domestic historians, as exemplified by the research of O. Makarova, N. Stetsenko, and O. Pidliaskyi.

Both domestic and foreign studies rely on a wide range of historical sources, the most important of which include documentary and statistical materials, personal records, and periodical publications. Research on issues related to the Industrial Revolution in Europe continues, remaining a relevant and significant area of scholarly inquiry.

Keywords: Industrial Revolution, industrialization, economic processes, machine production, historiography, historical sources.

Постановка проблеми. Індустріальна революція – один з поворотних етапів в історії нового часу, який кардинально вплинув на економічне, соціальне, культурне та повсякденне життя людства. Вона стала не лише важливим етапом в еволюції людської цивілізації, а й чинником, що призвів до зміни традиційного аграрного суспільства на індустріальне. Окрім того, цей процес спричинив появу нових соціальних станів, таких як промисловий пролетаріат та буржуазія, а також зумовив стрімкий прогрес техніки і технологій – від парового двигуна до нових галузей виробництва – нафтової, хімічної, автомобільної, верстатобудівної, авіаційної. Це, своєю чергою, призвело до формування абсолютно нових форм організації праці – великого машинного виробництва.

Дослідження вказаної проблеми в контексті таких провідних країн Західної Європи, як Велика Британія, Франція та Німеччина, є надзвичайно актуальним. Адже саме ці держави опинилися в центрі глобальних змін, що визначили обличчя сучасного світу. Їхній досвід дозволяє глибше зрозуміти витоки сучасної економічної моделі, де панують ринкові відносини та інновації.

Питання про причини, характер і наслідки промислової революції й досі залишаються предметом дискусій вчених – економістів, істориків, демографів, політологів. Історіографічний та джерелознавчий аналіз проблеми дозволяє глибше зрозуміти її суть, виявити спільне та відмінне в підходах до досліджуваного питання серед наукових спільнот провідних західноєвропейських країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з промисловою революцією в Європі доволі активно розроблялись зарубіжними вченими у XX ст. Йдеться, насамперед, про такі знакові постаті як А. Тойнбі, Т. Ештон, Е. Гобсбаум, Р. Аллен, Ф. Бродель, Е. Ле Руа Ладюрі, Г. Шмоллер, В. Зомбарт та інші. Їхні розвідки, присвячені проблемі індустріальної революції відображають розмаїття наукових шкіл, еволюцію методологічних підходів та трактування цього епохального явища вченими різних країн. Останнім часом інтерес до вказаної тематики зріс і в Україні.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз проблеми індустріальної революції в Європі в контексті її вивчення зарубіжною та сучасною вітчизняною

історіографією, показати еволюцію методологічних підходів, типологію джерел та їх значення для вивчення досліджуваної епохи.

Виклад основного матеріалу. Першими, хто звернувся до проблем індустріальної революції були британські дослідники. Вже у XIX - на початку XX ст. окремі з них прагнули показати сутність докорінних змін, що охопили суспільство. Щоправда їхні погляди часто були зосереджені переважно на технічних аспектах цього процесу, таких як технологічні інновації та нові винаходи. Серед вчених цього покоління на особливу увагу заслуговують роботи *А. Тойнбі*, котрий до слова, запровадив до наукового обігу сам термін «*індустріальна революція*» в межах своєї концепції «виклик-і-відгук». Вчений трактував індустріальну революцію як один з найважливіших «відгуків» західної цивілізації на виклики часу, який дав їй змогу перейти на вищий рівень розвитку шляхом трансформації економіки та соціальної структури [1].

У XX столітті серед британських істориків, які досліджували епоху промислової революції в Європі з'явилося кілька нових знакових постатей. Серед них, професор економічної історії Лондонської школи економіки *Томас Ештон*. В одній зі своїх найбільш знаних робіт «Індустріальна революція (1760-1830)», що побачила світ у 1948 р. вчений зосередився не лише на технічних винаходах епохи, але й на таких важливих передумовах промислової революції, як роль фінансових інститутів (зокрема, банківської системи) та демографічних змінах, які зробили можливим забезпечення зростаючих потреб великого промислового виробництва робочою силою [2].

Водночас британський історик-марксист *Ерік Гобсбаум* в своїй ґрунтовній праці «Епоха революцій: Європа 1789-1848» [3] запропонував марксистське тлумачення індустріальної революції, особливо наголошуючи на її соціальних наслідках, зокрема на формуванні робітничого класу, форм його визиску та загостренні класових протиріч. Важливо підкреслити, що британські дослідники, незважаючи на різноманітність підходів до трактування причин та передумов промислового перевороту, здебільшого зосереджувалися на унікальності британського шляху індустріалізації, розглядаючи його як найбільш класичний варіант.

Серед сучасних дослідників історії індустріальної революції відзначимо роботи американського економіста, професора економічної історії Нью-Йоркського університету в Абу-Дабі *Роберта Аллена*. Його розвідки характеризуються новими методологічними підходами [4-6]. Вчений переосмислює роль аграрної революції та її вплив на формування передумов індустріалізації у Великій Британії. Дослідження Р. Аллена акцентують увагу на тому, як зміни у сільському господарстві впливали на вивільнення робочої сили та створювали ринок для промислових товарів.

Проблеми індустріальної революції, її перебіг та наслідки знайшли своє відображення і в роботах французьких істориків. Представники відомої школи

«Анналів», такі як *Фернан Бродель* [7-9] та *Еммануель Ле Руа Ладюрі* [10] значно розширили поняття індустріалізації, виходячи далеко за межі його суто економічного трактування. Спираючись на багатий джерельний матеріал, вони вивчали сутнісні характеристики епохи через детальну реконструкцію його мікроструктур, акцентуючи увагу на особливостях менталітету різних верств населення, повсякденному житті людей, впливі довгострокових процесів (зокрема клімату) на економічне життя країни. Так, Ф. Бродель у шостому розділі («Промислова революція і економічне піднесення») третього тому своєї найвідомішої праці «Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст.» порушує питання про співвідношення економічного прогресу та життєвого рівня населення. Автор доходить висновку, що в Європі до середини XIX століття не існувало прямого зв'язку між технологічним прогресом і життєвим рівнем населення. Навпаки, були періоди, коли поступ сповільнювався, переходив у застій, а життя людей покращувалося. І лише індустріальна доба встановлює прямий зв'язок між економічним зростанням та ростом заробітної плати [11].

Французькі дослідники нерідко звертались до порівняльного аналізу французького та британського шляху розвитку, наголошуючи на тому, що французька індустріалізація була більш повільною та еволюційною, ніж англійська. Вчені висвітлювали вплив революційних подій кінця XVIII століття (Велика французька революція та наполеонівські війни) на темпи та характер промислових змін, які гальмували початковий етап індустріалізації. Крім того, важливе місце у французькій історіографії займають дослідження аграрної історії та її особливого, часто специфічного, зв'язку з процесами індустріалізації.

Німецькі вчені, зокрема представники німецької історичної школи, такі як *Густав фон Шмоллер* та *Вернер Зомбарт* [12, с. 271-272] наголошували на особливій ролі держави у стимулюванні економічного розвитку, важливості політики протекціонізму. В цьому контексті важливими були дослідження німецького економіста, представника історичної школи політекономії, професора Лейпцизького університету *Вільгельма Рошера*. Його роботи «Історія англійської політичної економії XVI–XVII століть» (1851), «Система політичної економії» (1854–1894), «Історія національної політичної економії» (1874) заклали підвалини для розуміння специфічних особливостей німецької індустріалізації, яка нерідко ініціювалась «зверху» – за рахунок державних інвестицій та планування [13].

Акцентуючи увагу на специфіці промислової революції в Німеччині, німецькі історики зауважували, що вона була тісно пов'язана з політичною роздробленістю країни, яка зберігалась до середини XIX століття, а пізніше – з об'єднанням Німеччини та формуванням сильної централізованої держави. Процес об'єднання німецьких земель, що завершився утворенням Німецької

імперії у 1871 р. супроводжувався її стрімким економічним піднесенням. Саме держава активно стимулювала промисловий розвиток, приділяючи особливу увагу важкій промисловості.

У другій половині XX - на початку XXI ст. в роботах, присвячених індустріальній революції з'явився новий важливий напрямок – порівняльні дослідження. Автори цих праць намагаються вийти за межі національних рамок, виявити спільні та відмінні риси промислової революції в країнах Західної Європи, а також в інших регіонах світу. Вони дозволяють глибше зрозуміти універсальні закономірності та специфіку адаптації до індустріальних викликів.

В новітніх дослідженнях вчені-історики все частіше використовують міждисциплінарні підходи, долучаючи до аналізу дані та методи суміжних з історією наук: економіки (для моделювання економічних процесів), соціології (для вивчення соціальних змін та конфліктів), антропології (для розуміння повсякденного життя та культурних аспектів), а також екології (для оцінки впливу індустріалізації на навколишнє середовище). У рамках цих досліджень активно обговорюються такі важливі питання, як роль глобальних зв'язків у поширенні технологій та капіталу, вплив культурних факторів на темпи та характер промислових змін, наслідки екологічних змін, спричинених індустріалізацією, концепції т. зв. «другої індустріальної революції», тощо. Ці тенденції свідчать про те, що дослідження проблем, пов'язаних з індустріальною революцією в Європі тривають, й надалі залишаючись актуальною сферою наукового пошуку.

Зростає інтерес до вказаної тематики і в Україні. В цьому контексті добрим прикладом може слугувати розвідка Олени Макарової, в якій авторка порушує проблему використання дитячої праці під час промислової революції в Англії, досліджує форми визиску дітей, задіяних у промисловому виробництві, аналізує фабричне законодавство, що регулювало тривалість робочого дня, умови праці осіб дитячого віку тощо [14]. Цій же проблемі присвячена стаття Н. Стеценко «Еволюція захисту дитячої праці у законодавчих актах Англії у XIX ст.» [15]. Умови повсякдення мешканців робітних будинків у Вікторіанській Англії висвітлює Підляський О. [16].

Вивчення питань, пов'язаних з промисловою революцією в країнах Західної Європи ґрунтується на широкому спектрі *історичних джерел*. Відповідно до усталеної в сучасному джерелознавстві класифікації, останні умовно можна поділити на чотири основні групи: *документальні джерела, статистичні матеріали, джерела особового походження, матеріали періодики*.

Серед джерел першої групи особливу увагу звернемо на державні законодавчі та нормативні акти. Ця категорія джерел є надзвичайно цінною для розуміння того, як держава реагувала на глибокі соціальні та економічні зміни, спричинені індустріалізацією. Законодавчо-нормативні акти дають можливість

виявити ступінь втручання держави в економічне та соціальне життя суспільства. Прикладом може слугувати *фабричне законодавство*. Фабричні закони регулювали умови праці, визначали тривалість робочого дня, встановлювали обмеження на дитячу та жіночу працю. Певною мірою вони відображали реакцію суспільства на нові реалії промислового виробництва. В цьому плані особливо показовими є фабричні акти 1802, 1833, 1844, 1847 років в Англії. Здебільшого вони стали результатом тривалої боротьби промислових робітників за свої соціальні права. Схожі закони, хоча й з певним запізненням, поступово з'являлися у Франції, в Німеччині. Вони відображали не лише виклики індустріальної епохи, але й національну специфіку вирішення складних соціальних проблем. Ці акти є прямим свідченням умов праці та повсякдення значної частини населення [15].

Інший тип законодавчих документів періоду промислової революції – «закони про бідних» (найбільш відомі - британські «Poor Laws»). Вони відображали соціальну політику держави, були її реакцією на складні виклики доби індустріалізації та урбанізації. Акти про бідних регулювали систему допомоги незаможним верствам населення, визначали форми їх підтримки з боку держави (робітні будинки, благодійність). Аналіз такого типу документів дозволяє дослідникам окреслити глибину соціальних проблем (зростання люмпенізованого населення, безробіття, масова міграція до міст) та простежити еволюцію підходів до їхнього вирішення – від суто репресивних до більш організованих форм соціальної підтримки, нерідко й вкрай жорстких [16].

Одним із документальних джерел для вивчення фіскальної політики держави в умовах промислової революції є *податкове законодавство*. Відомості про оподаткування промислових підприємств та населення дозволяють зрозуміти, як держава акумулювала ресурси для своїх потреб (наприклад, для розвитку інфраструктури, армії) і як це впливало на можливості для інвестицій та споживання. Аналіз податкових ставок, видів податків (на прибуток, на землю, на товари) та системи їх збору дозволяє оцінити, наскільки фіскальна політика стимулювала або, навпаки, гальмувала промисловий розвиток, а також те, як податкове навантаження розподілялося між різними соціальними верствами в умовах індустріальної трансформації.

Важливими для дослідження епохи індустріальної революції є *статистичні джерела*. Ця категорія документів дозволяє кількісно оцінити масштаби змін в економіці, темпи її розвитку та структурні трансформації, що відбувалися в країнах Західної Європи. Без цих даних аналіз економічних процесів в епоху індустріальної революції буде неповним.

Офіційні державні статистичні збірники та звіти залишаються одним з найцінніших джерел для дослідження економічних процесів. Вони містять детальні дані про обсяги виробництва ключових галузей промисловості. Крім

того, державна статистика подає інформацію про динаміку зовнішньої та внутрішньої торгівлі, включаючи обсяги імпорту та експорту сировини та готової продукції. Такі дані часто зустрічаються у парламентських звітах, урядових бюлетенях різних міністерств, а також у спеціальних збірниках міністерства фінансів та торгівлі. Наприклад, в Англії «Сині книги» («Blue Book»), які були публікаціями парламентських комісій та урядових департаментів, та статистичні щорічники XIX століття містили величезний масив інформації про різні аспекти розвитку промисловості, торгівлі, сільського господарства та соціальної сфери. Аналогічні державні звіти та статистичні збірники регулярно видавалися у Франції (наприклад, «Statistique de la France»), а також в Німеччині («Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich»).

Інформація, що збиралася митними органами, є надзвичайно важливою для розуміння зовнішньоекономічної діяльності держави. Ці дані включають детальні відомості про імпорт та експорт товарів за їхніми категоріями, обсягами та вартістю. Аналіз *митної статистики* дозволяє відстежувати зміни у торговельних потоках, виявляти нових торговельних партнерів, оцінювати спеціалізацію економіки кожної країни та її місце у міжнародному поділі праці. Наприклад, зростання імпорту бавовни та експорту готових тканин в Англії чітко свідчило про розвиток текстильної промисловості, а збільшення експорту машин з Німеччини – про розвиток важкої промисловості.

Документи фінансового характеру є ключовими для розуміння ролі капіталу в процесі індустріалізації. Вони включають звіти центральних та комерційних банків, що відображають обсяги емісії грошей, кредитування, відсоткові ставки. Звіти акціонерних товариств дають уявлення про їхній капітал, прибутки, дивіденди та розширення діяльності. Дані про обсяги інвестицій, особливо у промисловий сектор, є критично важливими для розуміння джерел фінансування нових підприємств та галузей. Інформація про кредитування промисловості показує, як банки сприяли розвитку виробництва. Нарешті, курси акцій на біржах відображають настрої інвесторів та економічне становище окремих компаній і галузей. Ці джерела розкривають, як фінансові інститути сприяли акумуляції капіталу, його перерозподілу та спрямуванню у виробничу сферу, що було невід'ємною частиною індустріальної революції.

Вітриною досягнень індустріальної епохи були промислові, а згодом і всесвітні виставки. *Матеріали промислових виставок* є винятково цінними джерелами. Звіти організаторів виставок, детальні каталоги представлених експонатів та описи технологій та товарів дають уявлення про рівень розвитку різних галузей промисловості в певний період часу. Виставки демонстрували останні новинки технічного прогресу, оригінальні інженерні рішення, якість продукції та конкурентні переваги різних країн. Наприклад, Всесвітня виставка в Лондоні 1851 року, що проходила у знаменитому Кришталевому палаці, стала

справжнім символом промислової потуги Великої Британії, відображала її досягнення у текстильній, машинобудівній та інших галузях господарства [17]. Аналогічна всесвітня виставка, що проходила в Парижі 1889 року й відома серед іншого завдяки спорудженню Ейфелевої вежі, відображала промисловий потенціал Франції, що швидкими темпами наздоганяла Англію. Ці матеріали дозволяють оцінити інноваційний потенціал, масштаби виробництва та пріоритети розвитку промисловості різних країн Європи.

Для розуміння того, як індустріальна революція відображалась на повсякденному житті людей епохи надзвичайно цінними є *джерела особового походження*. Адже серед іншого важливо з'ясувати як ці глобальні зміни переживали пересічні мешканці європейських міст та сіл. Аналіз цієї категорії джерел дає можливість зазирнути у внутрішній світ людини, шляхи її адаптації до нових реалій, а також з'ясувати страхи та сподівання, пов'язані з цими змінами [18].

Приватне листування та щоденники є цінними документами для реконструкції суб'єктивного сприйняття індустріальної революції. Вони могли належати різним верствам населення: від підприємців, які ділилися своїми планами, успіхами та труднощами, до робітників, які описували виснажливу працю, умови життя в промислових містах. В приватному листуванні, щоденних записах землевласники нерідко висловлювали свої переживання у зв'язку із відходом від традиційного укладу життя чи, навпаки, зацікавленість у нових можливостях, які відкривались перед ними. Представники інтелігенції (письменники, вчені, журналісти) часто в своїй приватній переписці передавали своє захоплення або ж виступали з критикою тих соціальних та економічних змін, свідками яких вони були. Ці записи дозволяють побачити не лише статистику, а й людську драму за нею, зрозуміти, як індивідуальні долі перепліталися з глобальними історичними процесами.

Спогади видатних діячів епохи (мемуари, автобіографії) є важливим джерелом інформації про конкретні події, свідками яких вони були. Особливо цінними є мемуари підприємців, таких зокрема, як *Роберт Оуен* (соціаліст-утопіст, який експериментував з новими формами організації праці) чи *Річард Аркрайт* (один із винахідників і «батьків» фабричної системи в Англії). В них вони розповідають про винаходи, впровадження нових технологій, організацію виробництва на своїх фабриках [19].

Народна творчість - пісні, балади, фольклорні твори того періоду є унікальним джерелом для з'ясування ставлення широких верств населення до нових реалій індустріальної епохи. Вони часто відображають нецензуровані емоції, настрої та уявлення про фабричну працю, яка часто була виснажливою та небезпечною. У цих творах можна знайти критику власників фабрик, розповіді про важкі умови праці, біль від розлуки з рідними місцями через урбанізацію та

переїзд до міста, ностальгію за сільським життям. Наприклад, англійські робітничі пісні чи французькі «шансони» містять сатиричні або ж трагічні описи життя в промислових центрах, що є цінним доповненням до офіційних звітів. Це дозволяє почути «голос народу», який часто залишається поза увагою в інших джерелах [20].

Унікальним джерелом з мікроісторії, яке дозволяє відтворити конкретні конфліктні ситуації та повсякденні проблеми є *судові справи* [21]. Протоколи судових засідань зазвичай були пов'язані з трудовими конфліктами (страйками, невивплатою заробітної плати, позовами щодо нещасних випадків на виробництві), злочинністю, що зросла внаслідок урбанізації та соціальної дезорганізації (крадіжки, бійки, порушення громадського порядку), або ж порушеннями фабричного законодавства (використання дитячої праці поза встановленими нормами, недотримання правил безпеки). Аналіз судових протоколів дозволяє побачити, як закони застосовувалися на практиці, які були типові порушення, а також зрозуміти соціальну напругу та трансформацію правової системи у відповідь на виклики індустріалізації. Вони дають можливість реконструювати конкретні інциденти та людські долі, що відображали ширші суспільні тенденції.

Цінним джерелом для вивчення суспільної думки, формування громадської свідомості та реакції на індустріалізацію у режимі реального часу була *періодична преса*. Її матеріали дозволяють глибоко зануритися в атмосферу епохи, зрозуміти пануючі настрої, дискусії та суперечки, а також скласти уявлення про умови життя різних соціальних груп крізь призму сучасників.

Газети та журнали тієї доби були основним засобом швидкого поширення інформації. *Новинні статті* подавали оперативну інформацію про винаходи (наприклад, удосконалення парових машин, появу нових верстатів), відкриття нових фабрик та заводів. Вони також інформували про конфліктні ситуації - протести, страйки, демонстрації, що відображали гостроту соціальних протиріч. Аналіз цих повідомлень дозволяє відстежувати динаміку подій, географію промислового зростання та реакцію суспільства на економічні зміни.

Надзвичайно інформативною для вивчення розвитку споживчого ринку та появи нових товарів була *реклама*, що вміщувалась на сторінках періодичних видань. Рекламні оголошення в газетах та журналах свідчили про зростання виробництва товарів масового споживання, зміну потреб населення, розвиток торговельних мереж та маркетингових стратегій. Вони показували, які товари ставали доступними для широких верств населення, як формувалися стандарти якості, які були нові тенденції в моді того часу [22].

Висновки. Історіографія питання промислової революції в Європі почала формуватися ще в XIX ст. Доволі активно проблема розроблялась зарубіжними вченими у XX ст. Йдеться насамперед про такі знакові постаті як А. Тойнбі, Т. Ештон, Е. Гобсбаум, Р. Аллен, Ф. Бродель, Е. Ле Руа Ладюрі, Г. Шмоллер,

В. Зомбарт та інші. Їхні розвідки, присвячені проблемі індустріальної революції відображають розмаїття наукових шкіл, еволюцію методологічних підходів та дещо відмінні підходи до трактування цього епохального явища вченими різних країн. Останнім часом і в Україні зріс інтерес до вказаної тематики, свідченням чого є публікації О. Макарової, Н. Стеценко, О. Підляського. Роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених спираються на доволі широкий спектр історичних документів, найважливішими з яких є документальні джерела, статистичні матеріали, джерела особового походження, матеріали періодики. Серед перспективних напрямів подальших досліджень - питання, пов'язані з впливом індустріальної революції на менталітет та повсякденне життя мешканців західноєвропейських країн в другій половині XIX ст.

Література:

1. Тойнбі А. Дослідження історії / пер. з англ. В. Шовкуна. К.: Основи, 1995. Т. 1. 614 с.
2. Ashton T. The Industrial Revolution (1760–1830). London: Oxford University Press, 1948. 167 p.
3. Hobsbawm E. Age of Revolution: Europe 1789-1848. Abacus, 1988. 416 p.
4. Allen R. Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300-1800. *European Review of Economic History*. 2000. Vol. 3. Pp. 1-25.
5. Allen R. Progress and poverty in Early Modern Europe. *Economic History Review*. 2003. Vol. LVI. Pp. 403-443.
6. Allen R. The Industrial Revolution: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2017. 176 p.
7. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Пер. з фр. Григорій Філіпчук. Т. 1. Структура повсякденності: можливе і неможливе. К.: Основи, 1995. 543 с.
8. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Пер. з фр. Григорій Філіпчук. Т. 2. Ігри обміну. К.: Основи, 1997. 585 с.
9. Бродель Ф. Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм, XV-XVIII ст. / Пер. з фр. Григорій Філіпчук. Т. 3. Час світу. К.: Основи, 1998. 631 с.
10. Ле Руа Ладюрі Е. Коротка історія клімату: від середньовіччя до наших днів / Пер. з фр. А. Рєпи. Київ: Ніка-Центр, 2009. 144 с.
11. Сайт журналу «Критика», 1999. Рік III. Число 5 (19). С. 26–28. Режим доступу: <https://krytyka.com/ua/articles/korotkyy-kurs-naukovoho-kapitalizmu/print>
12. Сорба О. Зомбарт Вернер. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. с. 271-272.
13. Економічні теорії національної економіки. Режим доступу: <https://tusovka.kr.ua/news/2018/01/12/ekonomichni-teorii-natsionalnoi-ekonomiki-chastina-2>
14. Макарова О. Дитяча праця в Англії в добу промислової революції (медичний аспект). *Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича: Історія*. № 1. 2020. С. 59–68.
15. Стеценко Н. С. Еволюція захисту дитячої праці у законодавчих актах Англії у XIX ст. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука". Серія : Юридичні науки*. 2021. № 5. С. 46-55.
16. Підляський О. Повсякденний досвід мешканців Робітних будинків Вікторіанської Англії. *Народознавчі зошити*. 2022. № 3. С. 622-632.

17. Davis J. The Great Exhibition. Sutton Stroud, 1999. 238 p.
18. Коляструк О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / Друге вид. Х.: Раритети України, 2016. 172 с.
19. Owen. R. Observations on the Effect of the Manufacturing System: With Hints for the Improvement of Those Parts of it Which are Most Injurious to Health and Morals (2nd Edition), London, Edinburgh & Glasgow, 1817. 24 p. Режим доступу: <https://www.marxists.org/reference/subject/economics/owen/observations.htm>
20. Work song. Britannica. Режим доступу: <https://www.britannica.com/art/work-song-music>.
21. Нові підходи до історіюписання / за ред. Пітера Берка ; пер. з англ. 2-ге вид., випр. К.: Ніка-Центр, 2010. 368 с.
22. Newspaper history from the XVII century to the present day / Ed. George Boyce, James Curren and others. London : Constable ; Beverly Hills, California, 1978. 423 p. Режим доступу <https://archive.org/details/newspaperhistory0000unse/page/n5/mode/2up>).

References:

1. Toinbi, A. (1995). *Doslidzhennia istorii [Historical research]* / per. z anhl. V. Shovkuna. T. 1. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Ashton T. The Industrial Revolution (1760–1830). London: Oxford University Press, 1948. 167 p.
3. Hobsbawm E. Age of Revolution: Europe 1789-1848. Abacus, 1988. 416 p.
4. Allen R. Economic Structure and Agricultural Productivity in Europe, 1300-1800. *European Review of Economic History*. 2000. Vol. 3. Pp. 1-25.
5. Allen R. Progress and poverty in Early Modern Europe. *Economic History Review*. 2003. Vol. LVI. Pp. 403-443.
6. Allen R. The Industrial Revolution: A Very Short Introduction. Oxford University Press, 2017. 176 p.
7. Brodel, F. (1995). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. T. 1. Struktura povsiakdennosti: mozhlyve i nemozhlyve [Material civilisation, economy and capitalism, 15th–18th centuries. Vol. 1. The structure of everyday life: the possible and the impossible]* / Per. z fr. Hryhorii Filipchuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
8. Brodel, F. (1997). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. T. 2. Ihry obminu [Material civilisation, economy and capitalism, 15th–18th centuries. Vol. 2. Exchange games]* / Per. z fr. Hryhorii Filipchuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
9. Brodel, F. (1998). *Materialna tsyvilizatsiia, ekonomika i kapitalizm, XV-XVIII st. T. 3. Chas svitu [Material civilisation, economics and capitalism, 15th–18th centuries. Vol. 3. World time]* / Per. z fr. Hryhorii Filipchuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
10. Le Rua Ladiuri, E. (2009). *Korotka istoriia klimatu: vid serednovichchia do nashykh dniv [A brief history of climate: from the Middle Ages to the present day]* / Per. z fr. A. Riepy. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
11. Krytyka, (1999). Rik III. Chyslo 5 (19). Sait zhurnalu «Критика» [Site of journal «Criticism»]. Retrieved from: <https://krytyka.com/ua/articles/korotkyy-kurs-naukovoho-kapitalizmu/print> [in Ukrainian].
12. Sorba, O. (2011). Zombart Verner [Zombart Verner]. *Politychna entsyklopediia - Political encyclopaedia*. Redkol.: Yu. Levenets (holova), Yu. Shapoval (zast. holovy) ta in. (pp. 271-272). Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo [in Ukrainian].
13. Ekonomichni teorii natsionalnoi ekonomiky [Economic theories of the national economy]. Retrieved from <https://tusovka.kr.ua/news/2018/01/12/ekonomichni-teorii-natsionalnoi-ekonomiki-chastina-2> [in Ukrainian].

14. Makarova, O. (2020). Dytiacha pratsia v Anhlії v dobu promyslovoi revoliutsii (medychnyi aspekt) [Child labour in England during the Industrial Revolution (medical aspect)]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu imeni Yurii Fedkovycha: Istoriiia - Scientific Bulletin of Yuriy Fedkovych Chernivtsi University: History*, 1, 59-68 [in Ukrainian].
15. Stetsenko, N. S. (2021). Evoliutsiia zakhystu dytiachoi pratsi u zakonodavchykh aktakh Anhlії u XIX st. [The evolution of child labour protection in English legislation in the 19th century]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriiia : Yurydychni nauky - International scientific journal 'Internauka'. Series: Legal Sciences*, 5, 46-55 [in Ukrainian].
16. Pidliaskyi, O. (2022). Povsiakdennyi dosvid meshkantsiv Robitnykh budynkiv Viktorianskoi Anhlії [The everyday experience of residents of workhouses in Victorian England]. *Narodoznavchi zoshyty - Ethnographic notebooks*, 3, 622-632 [in Ukrainian].
17. Davis J. The Great Exhibition. Sutton Stroud, 1999. 238 p.
18. Koliastruk, O. (2016). *Istoriiia povsiakdennosti yak ob'ekt istorychnoho doslidzhennia: istoriografichni i metodolohichni aspekty* [The history of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects] / Druhe vyd. Kharkiv: Rarytety Ukrainy [in Ukrainian].
19. Owen. R. Observations on the Effect of the Manufacturing System: With Hints for the Improvement of Those Parts of it Which are Most Injurious to Health and Morals (2nd Edition), London, Edinburgh & Glasgow, 1817. 24 p. Retrieved from [https:// www.marxists.org/reference/subject/economics/owen/observations.htm](https://www.marxists.org/reference/subject/economics/owen/observations.htm)
20. Work song. Britannica. Retrieved from <https://www.britannica.com/art/work-song-music>
21. Berk, P. (2010). *Novi pidkhody do istoriopysannia* [New approaches to historiography]. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
22. Newspaper history from the XVII century to the present day / Ed. George Boyce, James Curren and others. London: Constable; Beverly Hills, California, 1978. 423 p. Retrieved from <https://archive.org/details/newspaperhistory0000unse/page/n5/mode/2up>.

УДК 006:623

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-616-632](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-616-632)

Красота Ігор Васильович кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу концептуальних основ військової служби, Науково-методичний центр кадрової політики Міністерства оборони України, м. Київ, <https://orcid.org/000-0001-7108-4297>

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРИРОДО-КЛІМАТИЧНІ УМОВИ ПІД ЧАС РОЗМІНУВАННЯ ТЕРИТОРІЇ ТА ОБ'ЄКТІВ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Анотація. У статті здійснено комплексне наукове дослідження впливу фізико-географічних та природо-кліматичних умов на організацію, тактичне планування та ефективність розмінування територій і об'єктів України в повоєнний період Другої світової війни (1943-1950 рр.). Доведено, що мінна насиченість повоєнного простору формувалася у прямій залежності від топографії бойових дій, зокрема у межах Дніпровського плацдарму, Київського стратегічного вузла, Карпатського гірського регіону та Донбасу. Узагальнено просторову структуру мінної небезпеки, виділено зони з високим рівнем вибухонебезпечного забруднення та розкрито залежність ефективності кліренсу від природно-ландшафтних умов. Проаналізовано особливості рельєфу, ґрунтів, зволоження, кліматичних коливань і гідрологічних чинників у ключових фізико-географічних регіонах України (Полісся, Лісостеп, Степ, Карпати, Придніпров'я), підкреслено їхню роль у виборі методів розмінування, сезонному плануванні та логістиці. Обґрунтовано, що такі змінні, як глибина промерзання ґрунтів, ризики паводків, крутизна схилів, заболочення, дефляція і тип ґрунтів (торф, ліс, пісок) є критичними параметрами для формування зонально адаптованої стратегії очищення територій. У роботі використано історичні джерела, архівні матеріали, наукові публікації, сучасні стандарти IMAS, інструменти GICHD і цифрові модулі IMSMA Core. Підтверджено, що ще у 1940-х роках сапери інтуїтивно застосовували підходи, які нині формалізовані в міжнародних доктринах. Зроблено висновок про необхідність закріплення природно-зонального підходу в нормативно-методичній базі України та розробки інтегрованих моделей пріоритизації ділянок розмінування з урахуванням геоекологічних, гідрологічних та соціально-економічних змінних. Запропоновано інституціоналізувати класифікацію природних зон, актуалізувати карти ризику, удосконалити підготовку саперів і адаптувати стандарти IMAS до історичного досвіду та сучасних реалій України.

Ключові слова: розмінування, фізико-географічні умови, повоєнний період, Друга світова війна, саперні операції, рельєф, ґрунти, гідрологія, IMAS, мінна небезпека, кліматичні чинники, просторове планування.

Krasota Ihor Vasiliiovych candidate of historical sciences, leading researcher research department of conceptual foundations of military service, Scientific and methodological center of personnel policy of the Ministry of Defense of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/000-0001-7108-4297>

PHYSICAL-GEOGRAPHICAL AND NATURAL-CLIMATIC CONDITIONS DURING THE DEMINING OF TERRITORIES AND OBJECTS IN THE POST-WAR PERIOD OF THE SECOND WORLD WAR IN THE TERRITORY OF UKRAINE

Abstract. The article presents a comprehensive scientific study of the influence of physico-geographical and natural-climatic conditions on the organization, tactical planning, and effectiveness of demining operations across the territory of Ukraine during the post-World War II period (1943-1950). It is demonstrated that the density of landmine contamination in the postwar landscape was directly shaped by the topography of military operations, particularly within the Dnipro bridgehead, the Kyiv strategic hub, the Carpathian mountain region, and the Donbas. The spatial structure of mine hazards is generalized, zones with a high level of explosive contamination are identified, and the dependence of clearance efficiency on natural and landscape conditions is revealed. The study analyzes the characteristics of terrain, soil composition, moisture, climatic fluctuations, and hydrological factors in key physico-geographical regions of Ukraine (Polissia, Forest-Steppe, Steppe, Carpathians, and Dnipro Basin), highlighting their role in method selection, seasonal planning, and logistical support for demining operations. It is substantiated that such variables as soil freezing depth, flood risks, slope steepness, waterlogging, deflation, and soil types (peat, forest, sand) are critical parameters for designing a zone-adapted clearance strategy. The research employs historical sources, archival records, scientific publications, current IMAS standards, GICHD instruments, and digital modules of IMSMA Core. The findings confirm that as early as the 1940s, sappers intuitively applied approaches that are now formalized in international doctrines. The article concludes with a call to institutionalize the natural zonation-based approach within Ukraine's regulatory and methodological framework and to develop integrated prioritization models for clearance areas that consider geoeological, hydrological, and socio-economic variables. It also recommends institutionalizing the classification of natural zones, updating risk maps, improving sapper training, and adapting IMAS standards to both the historical experience and current realities of Ukraine.

Keywords: demining, physico-geographical conditions, postwar period, World War II, sapper operations, terrain, soils, hydrology, IMAS, mine hazard, climatic factors, spatial planning.

Постановка проблеми. Повоєнне розмінування території України після Другої світової війни відбувалося в надзвичайно складних природно-географічних умовах, що вимагали не лише високого рівня професійної підготовки саперів, а й адаптації тактики до різних типів ландшафтів, кліматичних режимів та гідрологічних особливостей. Гірські регіони Карпат, заболочені території Полісся, посушливі степові простори та паводкові зони Придніпров'я формували полігон просторової складності, де ефективність кліренсу залежала не лише від технічного оснащення, а й від здатності враховувати локальні фізико-географічні змінні. Проте наявні архівні джерела здебільшого зосереджені на оперативних і хронологічних аспектах розмінування, оминаючи комплексний аналіз впливу природного середовища на організацію, темпи й ефективність цих робіт.

Дотепер залишаються несистематизованими такі важливі чинники, як типи ґрунтів (торф, ліс, чорнозем, пісок), ризики паводків, глибина промерзання, крутизна схилів, сезонна доступність ділянок, щільність рослинного покриву та ерозійна активність. У результаті формуються суттєві прогалини у розумінні того, як саме природні умови впливали на вибір методів розмінування, часові рамки саперних операцій, логістику та безпекові протоколи. Історичні приклади з різних фізико-географічних регіонів України засвідчують, що ці чинники мали визначальний вплив на тактичні рішення й результати очищення територій.

В умовах актуалізації проблеми гуманітарного розмінування у сучасній Україні, а також розвитку міжнародних стандартів протимінної діяльності (зокрема IMAS та рекомендацій GICHD), виникає об'єктивна потреба в міждисциплінарному переосмисленні досвіду повоєнного кліренсу з урахуванням геоекологічного підходу. Такий підхід дозволить інтегрувати історичні кейси, архівну документацію, геоінформаційні системи та просторову аналітику в нову концептуальну рамку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасних досліджень у сфері воєнної історії, фізичної географії та протимінної діяльності засвідчує зростання інтересу до взаємозв'язку між природними умовами й тактикою військових та гуманітарних операцій. У національній історіографії увагу до локального контексту мінної небезпеки приділено у ґрунтовній праці "Битва за Центральну Україну" (2021) [1], що на основі архівних матеріалів реконструює структуру мінних полів та характер протистояння на Кіровоградщині у 1944 р. Офіційні ресурси Державного архіву Кіровоградської області [2] доповнюють картографічні й документальні свідчення про масштаби забруднення. Нову аналітичну парадигму сформулювали О. Лисенко й Р. Пилявець, які інтерпре-

тують Битву за Дніпро не лише як воєнну операцію, а як фактор формування “мінного ландшафту” у межах стратегічних вузлів [3]. У міжнародному контексті увага зосереджена на довготривалих геологічних наслідках бойових дій: І. Базельт та інші (2023) [4] доводять, що зсуви, паводки та ерозійні процеси сприяють вторинному переміщенню мін у Західних Балканах, що є релевантним і для українського простору. Методичні підходи до кліматичної резильєнтності в протимінній діяльності систематизовано у посібнику GICHD [5], який пропонує інструменти оцінки сезонних ризиків і пріоритизації територій. Значення природного чинника також підкреслюється у спогадах про Карпатсько-Дуклінську операцію [6], яка продемонструвала роль гірських умов у формуванні тактики саперів. Уніфіковані технічні вимоги щодо врахування фізико-географічних змінних закріплено в IMAS 07.11/02 [7] та IMAS 07.13 [8], де slope, flood-plain index, climatic impact розглядаються як ключові змінні для оцінки місцевості. Ці положення інтегровані в Національну стратегію протимінної діяльності України до 2033 року [9], що акцентує на адаптації міжнародних підходів до вітчизняних реалій. Історичні події, такі як підриг Дніпровської ГЕС у 1941 році, залишили довготривалі екологічні наслідки, що досі впливають на вибухонебезпечність територій [10]. Нормативна основа тактичної підтримки EOD-операцій у НАТО [11] визначає необхідність динамічного оновлення просторових моделей ризику. Дані ФАО [12] деталізують структуру ґрунтів степу й лісостепу, дозволяючи точніше прогнозувати дефляцію й ерозійні процеси. У свою чергу, праці Т. Соловей [13] та В. Тарасова [14] підтверджують важливість гідроморфологічних процесів у формуванні вторинної мінної небезпеки у Волинському Поліссі та на Луганщині. Таким чином, міждисциплінарний аналіз джерел дозволяє стверджувати, що природно-ландшафтні умови мають визначальний вплив на ефективність кліренсу, а фізико-географічна стратифікація має бути інтегрована у стратегічне планування гуманітарного розмінування в Україні.

Метою статті є наукове обґрунтування впливу фізико-географічних та природо-кліматичних умов на організацію, виконання та ефективність розмінування територій і об’єктів України у повоєнний період Другої світової війни, з подальшим визначенням їхнього значення для формування системного підходу до планування саперних робіт у різних природних зонах.

Виклад основного матеріалу. О. Лисенко та Р. Пилявець фіксують масштаб та просторову логіку кульмінації бойових дій на території України у 1943-1944 років (зокрема, битви за Дніпро та звільнення Києва), які створили основні осередки післявоєнної мінної небезпеки вздовж дніпровських переправ і київського вузла, а також на Правобережжі та в Карпатському напрямку [3]. Принагідно підкреслити, що датований рубіж повного вигнання ворожих військ з сучасної території України (28 жовтня 1944 року) задав старт системним роботам післявоєнного розмінування на рівні областей і районів.

Узагальнення фізико-географічної картини мінної насиченості України в повоєнний період дає змогу виділити кілька регіональних зон із підвищеним рівнем вибухонебезпечного забруднення. Дніпровський пояс і Київський вузол стали найбільш інженерно насиченими через інтенсивність форсування Дніпра та проведення Київської наступальної операції, що супроводжувались масовим мінуванням переправ, плацдармів і підступів до столиці, оскільки, за твердженням О. Лисенка та Р. Пилявця, саме там сформувався один із найпотужніших поясів післявоєнного забруднення ВВП [3]. Донбас і південний схід України характеризувалися тривалими позиційними боями за промислові центри й транспортні коридори, що зумовило щільне мінування підступів до міст, заводських майданчиків та залізничних вузлів [1].

У свою чергу, Правобережжя та Карпатський регіон вирізнялися специфічною тактикою ведення бойових дій у лісисто-гірській місцевості, де форсування річок, гірських перевалів і просування крізь густі ліси супроводжувалося щільним мінуванням доріг, ущелин і стратегічних проходів, що ускладнило подальше розмінування територій. Таким чином, саме топографічно та стратегічно важливі ділянки стали ядром мінної небезпеки в перші повоєнні роки, що визначало пріоритетність їх розмінування на оперативному рівні.

Варто зазначити, що Державний архів Кіровоградської області оприлюднює описи справ із відомостями про надзвичайні випадки серед районних команд з розмінування за 1944-1945 років та доповненням до підсумкового звіту про роботи з розмінування та збирання трофеїв за листопад 1945 року, що є валідним підтвердженням системності розмінування на регіональному рівні [2]. Погоджуємося з висновком про плановий, а не спорадичний характер даних робіт, адже документи фіксують організаційні ланцюжки відповідальності й облік інцидентів. Отже, просторовий патерн мінної небезпеки в Україні сформувався під впливом географії операцій 1943-1944 років.

Базою для інженерного планування розмінування є коректне фізико-географічне зонування: Полісся, Лісостеп, Степ, Карпатський регіон та Придніпровська низовина. Національний атлас України фіксує чотири ландшафтні зони (мішанолісова/широколистяна, лісостепова, степова) й підкреслює різноманіття ґрунтового покриття, у тому числі, домінування чорноземів у лісостепу та степу. Карта задає природну матрицю ризиків для саперних робіт (тип ґрунтів, зволоження, лісистість). Принагідно підкреслити, що сучасні стандарти протимінної діяльності IMAS 07.13 та 07.13-01 прямо вимагають інтегрувати клімато-екологічні чинники та землекористування в оцінку задач, добір методів та посткліренс-використання земель [7]. Отже, стандарти методично поєднують природну зону з вибором технології та сезону робіт.

Полісся як фізико-географічна зона поєднує ліси, болота, заплавні луки та мілкі озера, формуючи складну гідроморфологічну структуру з високим рівнем

заболоченості та значною площею торфовищ. Торфові масиви не лише акумулюють вологу, але й регулюють сезонну динаміку ґрунтових вод, що безпосередньо впливає на умови розмінування. Дослідження Т. Соловей розкриває морфогенетичні умови формування поліських боліт та специфіку їхнього водного режиму, який залежить від кліматичних, геологічних і антропогенних чинників [13]. У межах сучасних екологічних польових ініціатив у Поліссі неодноразово підкреслюється важливість моніторингу глибини залягання ґрунтових вод як передумови для відновлення та захисту водно-болотних угідь. Погоджуємось із висновками автора, адже її дослідження є надійним обґрунтуванням того, що саме в заплавах і торфовищах спостерігається підвищена мінна небезпека, зумовлена як міграцією вибухонебезпечних предметів (через зволоження, фільтрацію і сезонне підтоплення), так і фізичною недоступністю ділянок для важкої техніки. Це вимагає сезонної адаптації тактики саперних робіт та широкого залучення альтернативних методів, зокрема роботи у зимовий період, використання саперно-пошукових собак та легких мобільних платформ.

Лісостепова зона України охоплює перехідну смугу між лісом і степом, вирізняючись високою часткою орних земель та аграрного навантаження. Згідно з дослідженнями FAO, тут домінують типові чорноземи й сірі лісові ґрунти, які мають високу родючість, але також ерозійну чутливість, особливо на межі з північним степом. Це важливо враховувати, оскільки нестабільність поверхневого шару прямо впливає на стійкість траншей, вибухонебезпечних вибоїн і точність маркування небезпечних ділянок у процесі розмінування [12]. Погоджуємось щодо критичності даного чинника, оскільки навіть незначні зміщення ґрунту можуть дезактуалізувати результати технічного обстеження. Щільні чорноземи навесні мають властивість перезволожуватись, а влітку формувати тверду, майже цементовану кірку, що ускладнює ручні роботи, але водночас сприятливе для роботи фрез у суху погоду. У міжсезоння ж зростають витрати на попереднє розчищення, дренаж і утримання коридорів доступу. Важливим є те, що ерозійна чутливість лісостепу потребує екологічно виваженого підходу до розмінування: пріоритет має бути надано логіці *land release* – цільовому технічному проходженню лише підтверджених осередків небезпеки, без зайвого рихлення або фрезерування територій. Погоджуємось із вимогами стандарту IMAS щодо мінімізації втручань у природне середовище, особливо у зонах, що мають стратегічне значення для сільського господарства [8].

У свою чергу, степ характеризується меншими сумами опадів, відкритими просторами та домінуванням чорноземів; за довідковими кліматичними описами, опади зменшуються на південь і схід, що підсилює дефляційні процеси. Улітку сухі ґрунти та жорстка дернина сприяють механіці, але пил і висока температура знижують продуктивність екіпажів і собак. Узимку мерзлий шар

ускладнює копання, тому доцільні ранкові/осінні вікна, прицільні механізовані проходи, а також аналіз посткліренс-використання (пасовища, зрошення) для запобігання повторній ерозії ділянок після зняття рослинного покриву. Погоджуємось із IMAS 07.13-01 щодо управління впливами на ґрунт і рослинність [7].

Карпати вирізняються складним рельєфом, підвищеною кількістю опадів і специфікою снігового покриву: у горах спостерігаються зміни тривалості/глибини снігу залежно від висоти, а кліматичні коливання додають ризиків паводків і селів, що, на нашу думку, прямо впливає на графіки доступу/маркування та стабільність ВНП у гірських ґрунтах. Схили, карпатські дощі і лісистість зумовлюють підвищені вимоги до безпечних маршрутів, тросових/полегшених платформ, лісорозчищення й анкерування знакування. До того ж, дощі та мокрий сніг впливають на продуктивність металодетекторів і видимість розмітки; отже, доцільно планувати роботи в міжсезоння з низькою зволоженістю.

Важливим є те, що і НАТО-доктрини (АJP-3.18, АJP-3/3.2) і IMAS 07.13 трактують довкілля, рельєф, погоду, ґрунти та водний режим як обов'язкові змінні оперативного планування (склад сил, вибір інструментів, логістика, управління ризиком) [7; 11]. Погоджуємось, оскільки це підтверджує необхідність прив'язувати методи розмінування до зональних і мікрозональних умов. Частково погоджуємось, що кліматичні тренди здатні змінювати пріоритети кліренсу. Для повоєнного періоду 1943-1950 років важливіше ретроспективне відновлення сезонних сценаріїв, але сучасні тренди корисні для порівняльного аналізу.

У контексті післявоєнного розмінування території України надзвичайно важливо враховувати фізико-географічне районування як передумову для планування та реалізації саперних операцій. Природно-ландшафтні зони формують унікальні набори факторів, що впливають на тип мінної небезпеки, вибір методів розмінування та сезонну доступність. Систематизація вищезазначених особливостей є необхідною передумовою для розробки ефективних моделей очищення територій від вибухонебезпечних предметів відповідно до міжнародних стандартів IMAS та доктрин НАТО (табл. 1).

Таблиця 1

Зональні фізико-географічні профілі розмінування території України у повоєнний період Другої світової війни

Природно-ландшафтна зона	Ключові фізико-географічні особливості	Імовірні ризики для саперних операцій	Рекомендовані підходи до розмінування
Полісся	Заболоченість, торфовища, високе залягання ґрунтових вод, лісистість	Затоплення, нестабільність ґрунтів, обмеження для важкої техніки, міграція ВНП	Використання легких платформ, саперно-пошукових собак, роботи у зимовий період (мерзлий ґрунт), часткова механізація

Природно-ландшафтна зона	Ключові фізико-географічні особливості	Імовірні ризики для саперних операцій	Рекомендовані підходи до розмінування
Лісостеп	Чорноземи, сірі лісові ґрунти, аграрне освоєння, ерозійна чутливість	Весняне перезволоження, літнє ущільнення ґрунту, ерозія після втручань	Механічне розмінування в суху погоду, дотримання принципів land release, обмеження глибоких втручань
Степ	Посушливий клімат, відкриті простори, дефляція, твердий ґрунт влітку	Пил, спека, знижена чутливість детекторів, ризики деградації ґрунту	Роботи в ранкові/осінні періоди, захист від пилу, стабілізація ґрунту після кліренсу
Карпатський регіон	Круті схили, опади, сніг, лісистість, паводки	Важкодоступність, зсуви, селеві потоки, низька видимість маркерів	Вузькі безпечні маршрути, мікрорегіональне планування, анкерування маркування, роботи в періоди низької вологості
Придніпровська низовина	Терасовані рівнини, заплави, розгалужені русла, торфовища	Підтоплення, нестабільність поверхні, повторне забруднення, міграція ВМП	Гідрологічний моніторинг, плавуче маркування, ручне/цільове розмінування, мінімізація застосування важкої техніки

Авторська розробка.

Таким чином, фізико-географічне районування України у повоєнний період задає чіткі операційні профілі для планування розмінування. Урахування зональних особливостей рельєфу, ґрунтів, водного режиму та сезонних кліматичних коливань дозволяє підвищити ефективність очищення територій, зменшити ризики для саперів та цивільного населення і сформувати стратегічно обґрунтовані маршрути та технології відповідно до міжнародних стандартів IMAS та принципів військово-інженерної безпеки.

Варто зауважити, що після 1943 року саперні частини, які очищали звільнені території України, зіткнулися не тільки з різнотипними мінними загородженнями, а й з фізичною архітектурою ландшафту: перепадами висот, ярами, заболоченими ділянками, гірськими схилами та річковими долинами. Дані геоморфологічні чинники визначали вибір техніки, сезон робіт і навіть структуру саперних підрозділів. Принагідно підкреслити, що сучасні стандарти IMAS вимагають фіксувати нахил схилів, підтоплюваність і металеве забруднення як базові параметри у формах технічного обстеження – тобто те, що вже фактично робили інженерні бригади у 1940-х, лише без формалізованої термінології [7].

Принагідно зазначити, що у процесі розмінування території України після завершення Другої світової війни фізико-географічний рельєф відіграв критичну роль у формуванні тактичної моделі робіт. Геоморфологічні елементи виступали не просто природними перешкодами, а факторами, що впливали на глибину міграції ВВП, вибір техніки, доступність маршруту й календар виконання завдань. Систематизація таких умов дозволяє створити науково обґрунтовану класифікацію типових перешкод для повоєнного очищення територій, адаптовану до специфіки регіонів України.

Таблиця 2

**Геоморфологічні обмеження саперних робіт у повоєнний період
Другої світової війни в Україні: тактична стратифікація природного
рельєфу**

Геоморфологічний об'єкт	Характеристика	Тактичні наслідки для розмінування
Круті схили Карпат (15-20°)	У ході Карпато-Дуклинської операції (1944) війська втратили понад 70 тис. осіб через штурм укріплених гірських позицій. Отже, глибина мінування на терасах і гребенях була значною	Сповзання мін разом із ґрунтом, зниження ефективності детекторів, необхідність сезонного зондування і тросового страхування
Яри та ерозійні балки	У Північному Донбасі за останні десятиліття густота ярів зросла до >1,5 од./км ² , глибина – до 10 м	Яри створюють “тіні” для металодетекторів, тому впроваджувалось “вертикальне буріння” та часткове засипання
Торфовища Полісся	У другій половині XX ст. були осушені мільйони гектарів водно-болотних угідь на Поліссі, що сприяло проході військ, але викликало підтоплення післявоєнних ділянок і дестабілізацію торфових шарів	Сапери уникали техніки влітку, натомість працювали у зимовий період, використовуючи собак та легкі платформи
Гірські масиви (зсувонебезпечні зони)	Висока концентрація уражені зсувами, а водозбори мають селеві ризики	Важка техніка не застосовувалась або транспортувалась секційно

Таблицю створено автором на основі джерел [6; 14].

Отже, рельєф і геоморфологічні умови суттєво впливали на просторову організацію та тактичну стратифікацію розмінування території України в 1943-1950 роках. Круті схили й перевищення висот вимагали створення безпечних маршрутів і врахування сезонних вікон для мінімізації ризиків, тоді як ерозійні форми рельєфу, зокрема яри, зумовлювали необхідність вертикального зондування в умовах обмеженої роботи металодетекторів.

Варто зауважити, що у процесі розмінування територій після завершення бойових дій вирішального значення набували не лише картографічні й розвідувальні дані, а й фізико-географічні умови, зокрема ґрунтово-кліматичні особливості кожного регіону. Тип ґрунтів безпосередньо впливав на вибір методів виявлення, тактичну логіку знешкодження та технічні параметри застосовуваних пристроїв. З огляду на це доцільно систематизувати основні типи ґрунтів, характерні для українських регіонів у 1940-1950-х роках, з урахуванням їхніх фізичних властивостей та впливу на процес саперних операцій.

Таблиця 3

**Вплив ґрунтових характеристик на ефективність пошуку та
знешкодження вибухонебезпечних предметів у регіональному розрізі
України**

Ґрунт	Характеристики	Вплив на пошук/знешкодження ВНП
Торфові (Полісся)	Високий рівень ґрунтових вод, кисла реакція; унікальні мікрокліматичні умови.	Магнітні аномалії та водонасиченість знижують ефективність металодетекторів; потрібні собаки та зимові “вікна”.
Лесові (покривні суглинки лісостепу)	Пилуватий склад, схильність до зсувної деформації; основа профілю типових чорноземів.	Легка розробка в суху пору, але високий ризик зсувів під час паводку.
Піщані (тераси Дніпра)	Низька вологомісткість, висока інфільтрація; рухомі еолові форми.	Занос мін глибокими осипами, “зсув” сигнатури; потрібне частіше переналаштування детекторів.
Чорноземи (степ, лісостеп)	Високий вміст гумусу – до 150 см профілю; деградація через ерозію й військові дії.	У суху погоду утворюють тверду кірку, тому постає необхідність використання фрези, а у вологу погоду – стається залипання робочої техніки.

Авторська розробка.

Аналіз ґрунтових умов у різних природно-географічних зонах України демонструє, що фізичні властивості ґрунтів безпосередньо впливали на оперативність і безпечність розмінування у повоєнний період. Умови Полісся потребували адаптації підвищеної водонасиченості, у степах та на лесових ґрунтах – протидії ерозійним процесам і зсувам, а піщані райони потребували динамічного налаштування засобів виявлення.

Отже, ґрунтово-кліматична динаміка виступала не просто фоновим чинником, а активним драйвером результативності повоєнного розмінування. Замерзання ґрунту забезпечувало необхідну опору для техніки та переміщення особового складу, однак ускладнювало виявлення дрібних вибухонебезпечних предметів, прихованих під кіркою льоду. Весняні паводки провокували масове переміщення ґрунтових шарів і спричиняли перерозподіл мінних полів, ство-

рюючи повторні осередки ризику навіть після завершення первинного очищення. Ерозійні процеси у різних регіонах або оголювали боеприпаси, полегшуючи їх виявлення, або, навпаки, глибоко їх “консервували” залежно від інтенсивності атмосферних опадів, ухилу місцевості та структури ґрунту. Тип ґрунту визначав доступність для використання важкої техніки, чутливість металодетекторів, а також рівень екологічного ризику після завершення саперних операцій – особливо на торфовищах і ерозійно нестабільних територіях.

Таким чином, врахування сезонної мерзлотності, паводкової гідродинаміки та фізичних властивостей типових ґрунтів (торф, лес, пісок, чорнозем) є критичною передумовою системного підходу, який ми детальніше адаптуємо у наступному розділі щодо гідрологічних і сезонних чинників ефективності діяльності саперних підрозділів на звільнених територіях України в 1943-1950 роках.

Варто зауважити, що вода є одним із найскладніших природних детермінантів для саперів. Затоплення мінних полів, переміщення снарядів течією та постійне “дихання” вологості ґрунтів впливають на точність картографування, вибір техніки й навіть на хіміко-корозійний стан вибухонебезпечних предметів.

Підрив греблі ДніпроГЕС у серпні 1941 року спричинив хвилю заввишки до 10 м, яка прокотилася руслом Дніпра та затопила прибережні села й оборонні рубежі, переносючи вибухонебезпечні предмети на десятки кілометрів вниз за течією [10]. Важливим є те, що уже в 1944-1945 роках саперні загони змушені були очищати не лише первісні оборонні позиції, а й новоутворені осередки забруднення на заплавах і островах – задачі, які не передбачалися довоєнними статутами. І. Базелт, А. Скеджик, Б. Зіндович та Д. Бендер доводять, що під час повеней і селевих потоків міни та снаряди здатні переміщуватися на 100-300 м від початкових координат, формуючи секундарні кластери небезпеки [4]. Частково погоджуємось із авторами, адже їхня модель створена для Балкан, однак фізика процесу (пік паводку → ерозія терас → седиментація) є тотожною для Дніпра, Прип’яті чи Десни.

Варто зазначити, що, відповідно до оновленого стандарту IMAS-01, у процесі планування саперних операцій особливу увагу слід приділяти фіксації топографічних і гідрологічних характеристик, таких як крутизна схилів (slope), індекс заплав (flood-plain index) та глибина залягання ґрунтових вод (groundwater depth) [8]. Дані параметри мають визначатися ще на етапі технічного обстеження території, що дозволяє підвищити точність оцінки ризику та адаптувати тактичні підходи до локальних умов. Таким чином, сучасна міжнародна доктрина гуманітарного розмінування формалізує ті підходи, які у повоєнний період 1940-х років сапери змушені були застосовувати інтуїтивно, зокрема шляхом погодинного або сезонного коригування календаря робіт та вибору відповідних методів очищення залежно від водного режиму місцевості.

У 1945 році фіксувалась залежність темпів розмінування від геоморфології, зволоження ґрунтів і сезонних коливань температури. Сучасні стандарти лише формалізували те, що інтуїтивно практикували сапери другої світової: імплементацію фізико-географічних даних у весь цикл планування – від пріоритизації ділянок до перевірки якості кліренсу.

У контексті повоєнного розмінування територій України особливої актуальності набуває принципова інтеграція фізико-географічних даних у процеси планування саперних операцій, що уможливлює перехід від локальних рішень до системного підходу. Важливим є те, що геопросторове ядро сучасної системи IMSMA Core дозволяє імпортувати шари рельєфу, ґрунтів, паводкових зон і температурних трендів, забезпечуючи побудову оперативних карт ризику для штабу та польових груп (GICHD). Ця функціональність відображає той рівень ситуаційної обізнаності, який був недоступним саперним підрозділам у 1940-х роках, однак потребував інтуїтивного відображення природних умов без належної візуалізації.

Принагідно підкреслимо, що міжнародні стандарти IMAS-07.13-01 прямо вимагають фіксації ключових геоекологічних параметрів – зокрема крутизни схилу (slope), індексу заплаваності (flood-plain index), глибини ґрунтових вод (depth-of-groundwater) тощо – вже на етапі технічного обстеження. А відповідно до IMAS-07.11-02, дані показники включаються до формальних KPI з оцінкою впливу погодних умов та топографії. Погоджуємось із логікою таких вимог, адже, на відміну від нормативно нерегламентованих методик 1940-1950-х років, сучасна система координує дані з польовими процедурами на засадах цифрової достовірності. Особливу увагу слід приділити циклічності оновлення природних даних: методичний посібник GICHD з питань кліматичної резильєнтності рекомендує щонайменше щорічно переоцінювати рівень природних ризиків та оновлювати карти пріоритетів [5]. Такий підхід відповідає вимогам адаптивного управління ризиками та, на нашу думку, є цілком релевантним і для сучасного українського контексту. Адже в 1940-х роках ревізії місцевості здійснювались лише спорадично – після стихійних лих чи техногенних інцидентів, тоді як нині цифрові рішення дозволяють зробити їх регулярними, стандартизованими й верифікованими. Отже, інтеграція фізико-географічних параметрів не є додатковою опцією, а базовим шаром ризик-менеджменту у повоєнному гуманітарному розмінуванні.

У процесі планування гуманітарного розмінування в повоєнний період критично важливою стає системна оцінка ризику, заснована на фізико-географічних характеристиках місцевості. Враховуючи складну геоморфологічну будову, варіативність кліматичних режимів та асиметрію соціально-економічного навантаження на різні регіони України після Другої світової війни, доцільно розробити багатоетапну модель ранжування ділянок за рівнем пріори-

тетності. Така модель базується на поєднанні геоінформаційного аналізу, кліматичних індикаторів, а також мультикритеріальної оцінки для виявлення найбільш небезпечних та чутливих до антропогенного навантаження локацій. У цьому контексті таблиця нижче відображає рекомендований алгоритм оцінки, який дозволяє інтегрувати природно-кліматичні, демографічні та інфраструктурні дані у форматі прийняття рішень для ефективного планування саперних операцій.

Таблиця 4

Алгоритмізована модель пріоритизації ділянок розмінування за природно-кліматичними та соціально-економічними параметрами в контексті післявоєнного очищення територій України

Етап	Вхідні природні дані	Інструмент	Рішення
Базове зонування	DEM-рельєф, ландшафтна зона	IMSMA Core + ArcGIS геоаналітика	клас схилів, потенційна заболоченість
Кліматичний модуль	Нормативи промерзання, паводкові піки, тривалість безморозного періоду	GICHD Climate-Resilience Tool	сезонні вікна робіт, коеф. мобільності ВВП
Соціально-економічний фільтр	щільність населення, аграрна цінність, логістичні коридори	Стратегія Мінекономіки 2024 року	вагові коефіцієнти для ранжування ділянок
Композитний рейтинг	сума балів природних і соціальних факторів	модуль пріоритетів IMSMA Core	черги кліренсу I–III та метод (ручний/механічний)

Авторська розробка.

Таким чином, інтеграція природно-кліматичних параметрів у систему оцінки ризику дозволяє сформулювати структурований підхід до пріоритизації розмінування на території України. Завдяки використанню цифрових платформ типу IMSMA Core та аналітичних модулів GICHD, можливо оперативно зонувати місцевість за типами небезпек, визначити часові вікна для виконання робіт і адаптувати стратегії очищення до особливостей кожної природної зони. Водночас застосування соціально-економічного фільтру забезпечує стратегічне поєднання гуманітарної місії з відновленням аграрного потенціалу та транспортної логістики. Отже, запропонована таблиця відображає не лише технічну послідовність дій, а й підкреслює потребу у міждисциплінарному підході до післявоєнного управління ризиками на мінезабруднених територіях.

Важливим є те, що Національна стратегія протимінної діяльності України (2024-2033) уже закріпила “індекс природної складності” як обов’язковий критерій для планування бюджету та техніки – тобто узгодила радянський історичний досвід із сучасними IMAS-вимогами [9].

У контексті післявоєнного періоду розмінування територій України, фізико-географічні умови набули критичного значення для ефективності та безпеки саперних операцій. Важливим є те, що кожна природна зона країни характеризується специфічним комплексом ґрунтово-гідрологічних, кліматичних та геоморфологічних параметрів, які детермінують як ризики, так і можливості в процесі гуманітарного розмінування. Таблиця нижче узагальнює ці параметри в контексті історичного досвіду 1940-х років, спираючись як на емпіричні спостереження повоєнних років, так і на сучасні стандарти (зокрема IMAS та рекомендації GICHD), що дозволяє вибудувати логіку прийняття рішень з урахуванням зонального підходу. Зокрема, вона демонструє, як у кожному регіоні поєднуються пріоритетні природні індикатори, відповідні тактичні рекомендації для саперних груп і можливі джерела політичної чи фінансової підтримки таких операцій.

Таблиця 5

Природно-зональні особливості розмінування: тактичні підходи, ризик-індикатори у повоєнній Україні (1943-1950 рр.)

Зона	Пріоритетні природні індикатори	Тактичні рекомендації
Полісся	рівень ґрунтових вод, торфовища, тривалість мерзлого періоду	зимові «вікна», легка механіка + кінологія, плавуче маркування
Лісостеп	ерозійна чутливість лесових ґрунтів, весняна відлига	механізований фрезерний прохід у суху погоду + АНР-фільтр ерозійного ризику
Степ	дефляція, літні температурні піки, тверда кірка	дистанційна важка техніка → ранковий ручний контроль
Карпати	крутизна схилів, селеві загрози, сніговий покрив	ручне зондування зі страхуванням, мікрорегіональні карти небезпек
Придніпров'я	паводкова частота, анадромні русла, торфоопади	гідромоніторинг, обмеження важкої техніки, пласкі шляхи евакуації

Авторська розробка.

Таким чином, розмінування в умовах післявоєнної України не може бути універсальним – воно повинне адаптуватися до конкретного природного середовища, що потребує інтеграції геопросторової аналітики, локального прогнозування ризиків і сценарного планування. У зоні Полісся критично важливими є сезонні вікна й легка механізація через високі ґрунтові води та торф'яники, тоді як у Карпатах – ручні методи зі страхуванням і створення детальних мікрорегіональних карт. У лісостепу акцент робиться на ерозійну чутливість, а в степах – на дефляцію та температурні піки, що потребують ранко-вого ручного контролю та мінімізації навантаження на ґрунт. Придніпров'я, зі своєю паводковою динамікою, вимагає гідромоніторингу та спеціального планування

евакуаційних шляхів. Отже, інтеграція природно-зонального підходу у саперне планування не лише підвищує безпеку операцій, а й дозволяє ефективніше залучати фінансові ресурси – від аграрних фондів до міжнародних проєктів інфраструктурного відновлення.

Висновки. У ході дослідження було доведено, що фізико-географічні та природно-кліматичні умови відігравали визначальну роль у плануванні, проведенні та ефективності післявоєнного розмінування території України в 1943-1950 роках. Просторовий розподіл осередків мінної небезпеки корелював з інтенсивністю бойових дій у ключових стратегічних напрямках – Дніпровському, Київському, Карпатському та Донбаському – де специфіка рельєфу, гідрології та ґрунтів формувала унікальні виклики для саперних частин.

Встановлено, що природно-ландшафтні зони мали суттєві відмінності у фізичних і кліматичних параметрах, що зумовлювало відмінності у виборі тактики: від зимових вікон у торфовищах Полісся до мікрорегіональних картування гірських ризиків у Карпатах, а також сезонного зондування, обмеження важкої техніки й пріоритету ручного розмінування на ерозійно нестабільних ґрунтах.

Підтверджено, що геоморфологічні чинники – крутизна схилів, яри, заболоченість, гідрологічна динаміка та тип ґрунтів – визначали не лише технічні параметри виконання робіт, але й безпосередньо впливали на тривалість, безпечність і повторну загрозу після завершення саперних операцій. Ретроспективний аналіз джерел, зокрема архівів, наукових праць та воєнних доповідей, доводить: саперні підрозділи 1940-х років уже інтуїтивно інтегрували елементи фізико-географічного районування у свою практику, що сьогодні знаходить підтвердження та формалізацію в міжнародних стандартах IMAS, рекомендаціях GICHD та цифрових платформах типу IMSMA Core.

Таким чином, урахування кліматичних змін, сезонної мерзлотності, гідрологічних ризиків, структури ґрунтів і геопросторової доступності територій не є додатковим чинником, а базовим елементом системного планування протимінної діяльності як у минулому, так і в сучасних умовах. Наукове обґрунтування цього підходу дозволяє переглянути не лише історичні аспекти розмінування, а й розробити адаптивні алгоритми для сучасного очищення мінезабруднених територій у поствоєнний період.

Пропонується інституціоналізувати природно-зональний підхід як базову складову планування розмінування, із закріпленням відповідної класифікації у методичних документах ДСНС та оборонних структур. Доцільно створити карту повторної мінної небезпеки з урахуванням гідроморфологічних процесів, торфовищ, зсувних зон і ерозійної динаміки. Стратегії протимінної діяльності потребують цифрового моделювання із залученням IMSMA Core, ArcGIS та кліматичних аналітичних платформ. Система підготовки саперів має включати

основи мікрорельєфу, геоботаніки, кліматичного аналізу та екологічного менеджменту. Важливо адаптувати IMAS-стандарты до українського історичного досвіду шляхом уточнення стратифікації методів. Фізико-географічні умови варто розглядати як ресурс для оптимізації – зокрема, використовувати сезонну мерзлоту для проїзду чи дрони на відкритій місцевості.

Літератури:

1. Битва за Центральну Україну. Військове протистояння між Червоною армією і вермахтом на Кіровоградщині у січні – березні 1944 року. Кропивницький: Поліграф-Сервіс, 2021. 420 с.
2. Державний архів Кіровоградської області. Офіційний вебсайт. URL: https://dakiro.kr-admin.gov.ua/lang_dok_3V.php
3. Лисенко О. Є., Пилявець Р. О. Битва за Дніпро у Другій світовій війні: спроба нової концептуальної візії. Український історичний журнал. 2019. № 4. С. 89-116.
4. Baselt, I., Skejic, A., Zindovic, B., & Bender, J. (2023). Geologically-driven migration of landmines and explosive remnants of war – A feature focusing on the Western Balkans. *Geosciences*, 13(6), 178. DOI: <https://doi.org/10.3390/geosciences13060178>
5. Climate Resilience Priority-Setting in Mine Action – Methodology Guide. URL: <https://www.gichd.org/publications-resources/publications/climate-resilience-priority-setting-in-mine-action-methodology-guide/>
6. Ferencík, J. (2024, October 7). Commemorating the Carpatho-Dukla Operation: A pivotal and bloody WWII battle in Czech and Slovak history. *Radio Prague International*. URL: <https://english.radio.cz/commemorating-carpatho-dukla-operation-a-pivotal-and-bloody-wwii-battle-czech-8830939>
7. International Mine Action Standards (IMAS) (2021). Technical Note for Mine Action 07.11/02 – Key Performance Indicators (KPIs) for Land Release and Stockpile Destruction Operations. Edition 1. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/07-11-02/>
8. International Mine Action Standards (IMAS). (2024, July 3). 07.13 Environmental management and climate change in mine action (Edition 2). United Nations Mine Action Service. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/07-13>
9. National Mine Action Strategy for the period up to 2033. Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://demine.gov.ua/static-objects/demine/uploads/public/676/004/a22/676004a224dd4084346105.pdf>
10. Nelsson, R. (2022, November 2). Second world war: Dnieper dam blown up by Russians – archive, 1941. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/nov/02/second-world-war-dnieper-dam-blown-up-by-russians-1941>
11. North Atlantic Treaty Organization (NATO) (2023). Allied Joint Publication AJP-3.18 (B), Edition B Version 1: Allied Joint Doctrine for Explosive Ordnance Disposal Support to Operations. NATO Standardization Office. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65d48f3f38fef90011b5b03b/AJP_3_18_EOD_EdB_V1.pdf
12. Overview of soil conditions of arable land in Ukraine – Study case for steppe and forest-steppe zones (2020). Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Budapest. DOI: <https://doi.org/10.4060/ca7761en>
13. Solovey, T. (2019). Wetlands of the Volhynian Polissia (Western Ukraine): Classification, natural conditions of distribution and spatial difference. *Geological Quarterly*, 63(1), 139-149. DOI: <https://doi.org/10.7306/gq.1455>
14. Tarasov V. Evolution of gully erosion in Steppe of Northern Ukraine (Luhansk region). *Agrovisnyk*, 2016. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/en_2016_05_12.pdf

References:

1. Bitva za Tsentral'nu Ukraïnu. Vijs'kove protystoyannya mizh Chervonoyu armieyu i Vermahtom na Kirovogradshchyni u sichni – berezni 1944 roku [The Battle for Central Ukraine: The Military Confrontation Between the Red Army and the Wehrmacht in Kirovohrad Region in January–March 1944]. Kropyvnytskyi: Poligraf-Service, 2021. 420 s. [in Ukrainian].
2. Derzhavnyj arkhiv Kirovograds'koï oblasti. Oficijnyj vebсайт [State Archive of the Kirovohrad Region. Official Website]. URL: https://dakiro.kr-admin.gov.ua/lang_dok_3V.php [in Ukrainian].
3. Lysenko, O. Ye., Pyljavets', R. O. Bitva za Dnipro u Drugij svitovij vijni: sproba novoï kontseptual'noï vizii [The Battle for the Dnipro in World War II: An Attempt at a New Conceptual Vision]. *Ukraïns'kyj istorychnyj zhurnal* [Ukrainian Historical Journal]. 2019. No. 4. S. 89-116. [in Ukrainian].
4. Baselt, I., Skejic, A., Zindovic, B., & Bender, J. (2023). Geologically-driven migration of landmines and explosive remnants of war – A feature focusing on the Western Balkans. *Geosciences*, 13(6), 178. DOI: <https://doi.org/10.3390/geosciences13060178>
5. Climate Resilience Priority-Setting in Mine Action – Methodology Guide. URL: <https://www.gichd.org/publications-resources/publications/climate-resilience-priority-setting-in-mine-action-methodology-guide/>
6. Ferenčík, J. (2024, October 7). Commemorating the Carpatho-Dukla Operation: A pivotal and bloody WWII battle in Czech and Slovak history. *Radio Prague International*. URL: <https://english.radio.cz/commemorating-carpatho-dukla-operation-a-pivotal-and-bloody-wwii-battle-czech-8830939>
7. International Mine Action Standards (IMAS) (2021). Technical Note for Mine Action 07.11/02 – Key Performance Indicators (KPIs) for Land Release and Stockpile Destruction Operations. Edition 1. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/07-11-02/>
8. International Mine Action Standards (IMAS). (2024, July 3). 07.13 Environmental management and climate change in mine action (Edition 2). United Nations Mine Action Service. URL: <https://www.mineactionstandards.org/standards/07-13>
9. National Mine Action Strategy for the period up to 2033. Cabinet of Ministers of Ukraine. URL: <https://demine.gov.ua/static-objects/demine/uploads/public/676/004/a22/676004a224dd4084346105.pdf>
10. Nelsson, R. (2022, November 2). Second world war: Dnieper dam blown up by Russians – archive, 1941. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2022/nov/02/second-world-war-dnieper-dam-blown-up-by-russians-1941>
11. North Atlantic Treaty Organization (NATO) (2023). Allied Joint Publication AJP-3.18 (B), Edition B Version 1: Allied Joint Doctrine for Explosive Ordnance Disposal Support to Operations. NATO Standardization Office. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/65d48f3f38fef90011b5b03b/AJP_3_18_EOD_EdB_V1.pdf
12. Overview of soil conditions of arable land in Ukraine – Study case for steppe and forest-steppe zones (2020). Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Budapest. DOI: <https://doi.org/10.4060/ca7761en>
13. Solovey, T. (2019). Wetlands of the Volhynian Polissia (Western Ukraine): Classification, natural conditions of distribution and spatial difference. *Geological Quarterly*, 63(1), 139-149. DOI: <https://doi.org/10.7306/gq.1455>
14. Tarasov V. Evolution of gully erosion in Steppe of Northern Ukraine (Luhansk region). *Agrovisnyk*, 2016. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/en_2016_05_12.pdf

УДК 929:316.344.42-029:7(477.46)"19/20":39(=161.2)-043.83](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-633-646](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-633-646)

Кузнець Тетяна Володимирівна доктор історичних наук, професор, кафедра історії України. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

Хоменко Дарія Дмитрівна здобувач вищої освіти ОС «Бакалавр» 4-го року навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань

УТВЕРДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ШЛЯХОМ УКЛАДАННЯ БІОРАМ ТВОРЧОЇ ЕЛІТИ ХІХ-ХХ СТ.: УМАНСЬКИЙ КЕЙС

Анотація. У статті систематизовані біографічні відомості представників творчої еліти, які народилися чи працювали на Уманщині ХІХ-ХХ ст., з акцентом на їх творчий і мистецький спадок, що витворювався на традиціях української культури і, у такий спосіб, сприяв їх збереженню та розвитку.

Наукова новизна. Комплексно представлено біорами архітектора з Умані Олександра Камінського, художників з Уманщини Івана Їжакевича, Герасима Подхалюзіна і Григорія Турчака з метою привернення уваги до їх внеску у світову та українську культурну спадщину. Зазначається, що, не дивлячись на колоніальну асиміляторську політику російсько-радянської влади щодо України, культура розвивалася і український народ виплекав цілу плеяду талановитих митців. Їх творчий спадок поповнив золоту скарбницю досягнень людства.

Основні результати. У культурному просторі Уманщини у ХІХ-ХХ ст. формувалась плеяда талановитих особистостей, які увійшли до золотого фонду культурної еліти. Не дивлячись на зумовлені підневільним становищем України несприятливі історичні чинники, які проявлялися «викачуванням» талантів з українського соціуму, все ж глибокі корені української культури проростали на національному ґрунті потужними творчими талантами. На прикладі тільки одного невеликого регіону – Уманщини видно, що з українського соціуму виходили непересічні особистості, творча спадщина яких є не тільки національним надбанням, а й частиною загальнолюдської культурної скарбниці.

Культурна спадщина, як частина культури, варта збереження, пошанування і використання. Особливо в роки російсько-української війни вона стає чинником спротиву та збереження національної ідентичності. Тому на часі пропагування відомих і маловідомих зразків культурної спадщини, демонстрація

світові особистості культурного поступу українства навіть в умовах перебування під російсько-радянською владою.

Ключові слова: мистецька еліта, українська національна ідентичність, культурна ідентичність, Уманщина, Олександр Камінський, Іван Їжакевич, Герасим Подхалюзін, Григорій Турчак.

Kuznets Tetiana Volodymyrivna Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of History of Ukraine, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-9282-110X>

Khomenko Dariia Dmytrivna Bachelor's Degree Student (4th year), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman

AFFIRMATION OF UKRAINIAN NATIONAL IDENTITY THROUGH THE COMPILATION OF BIOGRAPHICAL PROFILES OF THE CREATIVE ELITE OF THE 19TH–20TH CENTURIES: THE UMAN CASE

Abstract. The article systematizes biographical information about representatives of the creative elite who were born or worked in the Uman region in the 19th–20th centuries, with an emphasis on their artistic and creative heritage, which was shaped by the traditions of Ukrainian culture and thus contributed to its preservation and development.

Scientific novelty. The study comprehensively presents biographical profiles of Uman architect Oleksandr Kaminskyi, and artists from the Uman region – Ivan Yizhakevych, Herasym Podkhaliuzin, and Hryhorii Turchak – with the aim of drawing attention to their contribution to Ukrainian and world cultural heritage. It is noted that, despite the colonial and assimilatory policy of the Russian-Soviet authorities toward Ukraine, culture continued to develop, and the Ukrainian people nurtured an entire generation of talented artists whose creative legacy enriched the golden treasury of humanity's achievements.

Main results. In the cultural space of the Uman region in the 19th–20th centuries, a constellation of gifted individuals was formed, who became part of the golden fund of the cultural elite. Despite the adverse historical circumstances caused by Ukraine's dependent position – which manifested in the “draining” of talent from Ukrainian society – the deep roots of Ukrainian culture continued to grow in the national soil, producing powerful creative personalities. The example of just one small region – Uman – demonstrates that the Ukrainian social milieu produced remarkable individuals whose creative heritage constitutes not only a national asset but also a part of the universal cultural treasury.

Cultural heritage, as an integral component of culture, deserves preservation, respect, and active use. Especially in the years of the Russian-Ukrainian war, it

becomes a factor of resistance and a means of safeguarding national identity. Therefore, it is timely to promote both well-known and lesser-known examples of cultural heritage, and to demonstrate to the world the distinctiveness of Ukraine's cultural progress, even under the conditions of Russian-Soviet domination.

Keywords: artistic elite, Ukrainian national identity, cultural identity, Uman region, Oleksandr Kaminskyi, Ivan Yizhakevych, Herasym Podkhaliuzin, Hryhorii Turchak.

Постановка проблеми. Реалізація державної політики національної пам'яті Українського народу передбачає здійснення наукових та краєзнавчих досліджень, у тому числі і про осіб, які зробили особистий внесок у розвиток української культури. Тому звернення до біографій непересічних особистостей, які внесли вагомий внесок у світову та українську культуру, є цілком умотивованим. Актуальності такому зверненню додає те, що тривалий час російські ідеологи, потрібно визнати, не безуспішно, привласнювали культурні надбання українців, яких відірвали з національного ґрунту, і, водночас, замовчували не визнавали творчої праці тих, хто продовжував народні культурні традиції. Серед таких митців є непересічні особистості з Умані чи Уманщини, чи ті, творчий таланти яких розквітли у нашому краю. Це десятки імен, наукові, творчі, мистецькі біографії яких ще не написані. Фрагментарні відомості про них містяться у довідкових виданнях, мистецьких альбомах чи текстах екскурсій працівників історичних та краєзнавчих музеїв. А саме повний життєпис таких особистостей з характеристикою їх творчого спадку слугував би зразком для наслідування молоддю, сприяв би утвердженню національної і культурної ідентичності, доповнював би історію та культуру України.

Місто Умань і історична Уманщина, як значний територіальний простір, на якому у різний час існували Уманський козацький полк (1648-1713 рр.), Уманський повіт (1796-1923 рр.), Уманський район (1923 – дотепер), завжди мали поліетнічний склад населення. В результаті українсько-польсько-єврейсько-російських культурних взаємовпливів формувалося своєрідне культурне середовище, яке, у свою чергу, впливало на появу талановитих особистостей. Серед них: архітектор Олександр Камінський (1829-1897 рр.), художники Іван Їжакевич (1864-1962 рр.), Герасим Подхалюзін (1880-1945 рр.), Григорій Турчак (1890-1967 рр.) і десятки інших більше чи менше відомих митців, імена яких чекають гідного пошанування. Спільною у них була не тільки географія народження чи професійного становлення, а й те, що в умовах панування російсько-радянської влади вони продовжували традиції народної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія задекларованої теми не може вважатися достатньою. Її складають коротенькі наукові розвідки, публікації з нагоди ювілейних дат в періодичній пресі, авторами яких є

працівники Уманського художнього музею Тамара Гай [1] та Валентина Коробань [3; 4; 5]. Важливе джерелознавче значення має публікація частини епістолярію Івана Їжакевича, здійснена науковим співробітником відділу образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України Оксаною Сторчай [9]. Це листи І. Їжакевича до учня і колеги Федора Коновалюка за 1941-1961 рр., які супроводжуються вступною статтею, коментарями та ілюстраціями. Як зазначала сама авторка, така публікація «дозволить здійснити реконструкцію образотворчої спадщини художника зазначеного періоду, атрибуцію його творів і, в першу чергу, уточнення дати їхнього створення та визначення співавторства» [9, с. 479]. Тому включення інформації з листів у біографію І.С. Їжакевича – завдання на часі.

Мета статті полягає у двоєдиному завданні: систематизувати розпорошені по різних джерелах відомості про архітектора Олександра Камінського, художників Івана Їжакевича, Герасима Подхалюзіна, Григорія Турчака та привернути увагу до їхнього творчого та мистецького спадку з метою гідного пошанування їх діяльності та оцінки внеску в українську культуру.

Виклад основного матеріалу. Історія архітектури знає чимало імен, але серед них є такі, життєписи яких навмисне не поширюють. Мається на увазі те, що про коріння видатних особистостей в імперських наративах не повідомлялося. Так сталося і з Олександром Камінським – архітектором, якого сьогодні зазвичай називають «московським», і мало хто згадує, що насправді він народився далеко від Москви: в українському місті Умань. Він творив для Третьякових, Морозових, Боткіних, Коншиних – людей, що формували обличчя тодішньої Москви.

Народився О. Камінський 28 грудня 1829 році в Умані. Це підтверджується записом в метричній книзі Уманського парафіяльного костюлу, зробленим 7 листопада 1834 року [12]. Навчався О. Камінський в Петербурзькій академії мистецтв. Згодом, як і багато інших талановитих архітекторів, він вирушив на стажування за кордон. У Парижі познайомився з Павлом Третьяковим, засновником майбутньої Третьяковської галереї, а згодом – одружився з його сестрою Софією. Шлюб із Софією Третьяковою фактично закріпив його зв'язки з багатими купецькими родинами Москви, для яких він і створював свої шедеври.

Його архітектурний стиль – це пізня еклектика, що поєднувала елементи готики, класицизму і традиційного. Він проектував особняки, лікарні, торгові біржі, перебудовував стару нерухомість під прибуткові будинки. Будівлі Камінського вирізнялися розкішшю, витонченим поєднанням стилів і прагненням до репрезентативності. Серед найвідоміших творів відомого майстра не лише «Третьяковка», а й будівлі Московської купецької біржі, Олександрівської

лікарні, численних особняків іменитих москвичів, Царський павільйон Всеросійської виставки у Москві та справжня перлина храмової архітектури – Спасо-Преображенський собор підмосковного Микола-Угреньського монастиря [12].

Катастрофа на вулиці Кузнецкий міст в Москві стала не просто особистою трагедією Олександра Камінського, а справжнім символом кризи будівельної галузі того часу. У 1888 році на цій вулиці обвалився прибутковий будинок Московського купецького товариства, який будувався за проектом О. Камінського. Винним зробили саме архітектора, але він не став мовчати й відкрито заявив про справжні причини катастрофи.

О. Камінський аргументовано звинуватив замовників у грубих порушеннях проекту та елементарних норм будівництва. Він не приховував правду: справа була не в одиничній помилці, а в загальноприйнятій практиці економії на матеріалах і нехтуванні безпекою заради здешевлення та прискорення будівництва. Власники прибуткових будинків постійно тиснули на архітекторів і підрядників, вимагаючи якомога швидшого зведення споруд за мінімальні кошти. Проте його викриття йому не пробачили. Він втратив не лише посаду, а й підтримку впливових покровителів та замовників. Його ім'я, ще вчора шановане у будівельних колах, почало зникати з міських замовлень.

Втративши репутацію, він намагався повернутися в професію і заснував журнал для популяризації своїх робіт, але успіху не досяг. Його останньою роботою став храм святого Серафима Саровського, освячений вже після його смерті. Камінський помер у 1897 році, залишившись у тіні тих, кому він створював архітектурну велич. Так уманчанин прикрашав Москву, а його повна біографія не написана ні в Росії, ні в Україні.

У час крадіжок північним сусідом української історії та досягнень непересічних особистостей – вихідців з України, варто пам'ятати імена учасників та творців історичного та культурного процесів. Олександр Камінський – не просто московський архітектор, а вихідець з України, чий талант залишив слід у світовій архітектурі. Його невинуватно забуте ім'я потребує пошанування, а найперше – створення детальної мистецької біографії талановитої особистості.

Повної мистецької біографії вимагає і Іван Сидорович Їжакевич, чії роботи стали значним здобутком української художньої традиції. Він є одним з найвизначніших українських художників, його роботи охоплюють різноманітні жанри: від іконопису та розпису церков до книжкової графіки, живопису та пейзажів. Через свою багатогранну творчість він заслужив місце серед найвідоміших митців епохи. Його картини прикрашають музеї по всій Україні, а сам художник залишив після себе багату спадщину.

Іван Їжакевич народився 18 січня 1864 року в бідній селянській сім'ї, яка мешкала в мальовничому селі Вишнопіль, що на той час відносилось до Уманського повіту [5]. Дитинство не було легким: через бідність він не міг

мріяти про школу. Однак, природний талант і допитливість дозволили йому навчитися писати і читати самотужки. Перші ознаки таланту майбутнього митця з'явилися в ті часи, коли він захоплювався народними піснями та казками, що передавали дух українського народу, і вуглинкою на задній стіні глиняної повітки малював їх героїв.

Ще неповнолітнього дядько, що мешкав у Києві, влаштував І. Їжакевича на службу посохоносцем в Братському монастирі, де хлопець почав проявляти свої здібності в малюванні. Це стало початком його шляху в мистецтво. Невдовзі батьки віддали І. Їжакевича до іконописної школи Києво-Печерської Лаври, де він показав чудові результати. Його талант не залишався непоміченим, і Іван почав отримувати похвали від викладачів і зауваження від критиків. Згодом, після того як він намалював автопортрет, він звернувся до Миколи Мурашка (1844-1909). Художник і педагог Микола Іванович Мурашко організував і очолив рисувальну школу, яка проіснувала 25 років (1875-1901 рр.) як навчальний художній заклад в Києві і утримувалася коштом мецената Івана Терещенка. У ній відшліфовували свої таланти чимало здібних юнаків, а Іван Їжакевич поповнив когорту її найталановитіших вихованців. Мурашко був вражений майстерністю І. Їжакевича та швидкістю його роботи і вирішив взяти його помічником. Відтак, у 1882-1884 роках І.С. Їжакевич навчався в школі Мурашка, а також брав участь у реставрації фресок XII століття в Кирилівському монастирі під керівництвом Михайла Врубеля та Андріана Прахова.

На початку 1884 року Їжакевич вирушив до Петербурга, щоб вступити до Академії мистецтв. Хоча він запізнився на екзамен, а потім два місяці добивався дозволу скласти його окремо, в результаті наприкінці того ж року він став вільним слухачем Академії [11, С.53]. Згодом він став ілюстратором столичних журналів: «Солнце России», «Север», «Нева» [5].

У 1905-1906 роках Іван Їжакевич працював художнім керівником рисувальної школи в Києво-Печерській Лаврі. Про його педагогічний хист свідчить той факт, що вже наприкінці навчального року його учні брали участь у лаврських розписах за ескізами і під керівництвом майстра. До того ж, І.С. Їжакевич був зайнятий розписом трапезної церкви і палати Києво-Печерської лаври з 1904 р. до 1908 р. [9, С.480]

У автобіографії про ці роки навчання український живописець Федір Коновалюк, який у 1903-1909 рр. навчався в Лаврській іконописній майстерні зазначав: «В Лаврській школі був учителем художник І. С. Їжакевич. Це був учитель, який вів школу не як хотілося начальству, а як йому здавалося потрібним. Він не вчив учнів малювати ікони, а вчив малювати з натури та композиції. Це начальству не подобалось і його звільнили» [8, С. 217-218]. У цій інформації допущена неточність, так як І. Їжакевич в одному з листів повідомляв про це по-іншому: він викладав у Лаврській живописній школі лише один

навчальний рік – 1905/1906. «В Лаврській школі я працював один рік як учитель, безплатно. Це було мною зроблено, щоб поквитатись з лаврою за те, що колись тут вчився, а по другому плану, яким я мав огранити себе від духовного Собору втручання в мою справу, справу мого плану. План на протязі одного року був виконаний, і в результаті всі працівники – учні в цій розпису [sic] одержали нагороду по постановленію Митрополита Флавіана, але далі працювати я одмовився. Духовний Собор видав таке постановіленіє, коли мені належало уже перейти на платню, а саме: малювати ікони і учнів водити в праздничні дні в церкву. Я на це незгодився і покинув школу, а всю роботу учнів, що робилась на протязі року монахи найшли непотрібною і все спалили» [9, с.479-480].

Іван Їжакевич розписав Свято-Покровську церкву в Покровському монастирі в Києві. У рамках благодійної акції 1910 року разом з українським живописцем, графіком і педагогом Фотієм Красицьким (1873-1944 рр.) він взяв участь у випуску плакату з портретом і біографією Тараса Шевченка, який став справжнім символом української нації. Плакат був надрукований накладом 100 тисяч примірників – нечуваним для того часу.

Між 1902 і 1910 роками Їжакевич працював над розписами Церкви Всіх Святих і Храму преподобних Антонія та Феодосія Печерських. У 1911 році, розписуючи церкву святого Георгія на околиці села Пляшева (тепер – Рівненської області), на місці Берестецької битви, він відвідував Почаївську лавру. Роботи в церкві села Пляшева тривали до середини 1914 року, коли їх перервала Перша світова війна. До того часу разом з учнями він розписав фасад будівлі композицією «Голгофа», створив чотири портрети на колонах, оздобив склепіння над балконом, а також ворота і двері [2, С. 1099]. У 1915 році під час австро-угорської окупації Пляшевої скит на «Козацьких могилах» було пограбовано, дзвін та картини Івана Їжакевича вивезли невідомо куди.

В роки війни художник ілюстрував український «Буквар», а також написав кілька п'єс, зокрема – «Гречаники» та «Стара школа», для яких підбирав музичний супровід. У 1917 році повернувся до Києва. Там у 1919 році спільними зусиллями художників було створено першу професійну спілку художників міста, членом якої став і Іван Їжакевич. Працював він у різних стилях: книжковій графіці, монументальному живописі (розпис Борисоглібської церкви, Успенського собору), писав портрети та пейзажі.

На початку 1920-х років Іван Сидорович викладав у середній школі, ілюстрував шкільні підручники, створював наочні посібники. Як потребу часу, він виготовляв декорації для сцен у робітничих клубах. На замовлення музеїв писав історичні картини, серед яких: «Торг невольниками в Туреччині», «Уманська різанина», «Бунт селян у селі Веселому», «Повстання киян у 1113 році» та ін. У 1930-х роках виконував замовлення для Геологічного музею АН УРСР. Створив понад десяток тематичних панно для будинку-музею Т. Шевченка,

зокрема: «Історія землі», «Гайдамаки в Умані», «Перебендя», «Зустріч Т.Шевченка з сестрою Яриною», «Похорон Шевченка» тощо. А один з найкращих його творів – «Мені тринадцятий минало...» (1935 р.) – має автобіографічний сюжет. Згодом І. Їжакевич все більше зосереджувався на ілюструванні літературних творів: «Кобзаря» Т.Шевченка, творів М. Гоголя, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, Г. Квітки-Основ'яненка [5].

Коли до Шевченківського ювілею (1939 р.) потрібно було виконати оформлення «Кобзаря», то таку роботу доручили І.С. Їжакевичу. Ілюстрації до «Кобзаря» стали вершиною творчого злету майстра. Автобіографічні поезії Т. Шевченка – «І золотої, й дорогої», «Мені тринадцятий минало» – неначе переплітаються в Івана Сидоровича з власним дитинством. Ці ілюстрації увійшли до хрестоматій та підручників, на них виховувалась українська молоді.

Окреме місце у творчості І.Їжакевича зайняла тема Другої світової війни. Ставши свідком епічних подій визволення міста Києва, він написав картину «Вступ радянських військ до Києва в листопаді 1943 року» та полотна про героїчних народних месників – «Партизанський табір» та «Ворог в оточенні». Ці роботи експонувалися на персональній виставці І.С. Їжакевича 1945 року в Києві [5].

Іван Сидорович вів листування з Уманським краєзнавчим музеєм, у якому зберігаються його листи та ілюстровані ним книги з автографами, збереглося і свідоцтво про народження художника.

Радянська держава відзначила заслуги талановитого художника двома орденами Трудового Прапора та орденом «Знак Пошани». Йому також було присвоєно звання Народного художника України, його ім'я носить вулиця в батьківському селі та м. Києві [5], провулок у місті Черкаси.

Іван Їжакевич помер 1962 року, залишивши понад 20 тисяч картин, ілюстрацій і творів, які є частиною української культурної спадщини. Його роботи не тільки прикрашають музеї та галереї, але й зберігають дух народної культури.

До мистецької еліти Уманщини відноситься і Герасим Миколайович Подхалюзін – український художник, майстер пейзажу та портретного живопису, чия творчість залишається маловідомою широкому загалу. Попри свій талант, він не здобув належного визнання ні за життя, ні після смерті. Мистецька спадщина Подхалюзіна майже повністю втрачена, що ускладнює оцінку його внеску в українське образотворче мистецтво. Однак збережені твори, що представлені в Уманському краєзнавчому музеї, засвідчують його виняткову майстерність.

Митець народився 26 січня 1880 р. у селі Бабанка Уманського повіту. Його батько походив з дворян, був унтер-офіцером і співаком католицького костельного хору [3, С.4]. Батько мав величезний вплив на формування світогляду своїх

дітей. З раннього дитинства він учив їх відчувати та цінувати красу, прищеплюючи любов до літератури, музики та академічного співу. Усі діти в родині тягнулися до мистецтва в різних його формах. Брат Герасима – Климентій писав вірші, а сестра – Марія малювала. Свою пристрасть до малювання майбутній художник виявив ще у дитинстві.

Досягнувши повноліття, хлопець вступив до Петербурзької Академії мистецтв і в 1902 році успішно закінчив навчання, отримавши диплом вільного художника. Він завжди з теплотою згадував час навчання в Петербурзькій Академії, де навчався у Іллі Юхимовича Рєпіна, видатного художника-реаліста, академіка і професора Академії з українським корінням. Після закінчення Петербурзької Академії мистецтв Герасим Миколайович повернувся на батьківщину і працював учителем малювання, креслення та красного письма в Уманському комерційному училищі та міській жіночій гімназії [3, С.4].

У 1910 році він переїхав у містечко Гадяч на Полтавщині, звідки була його дружина Марія. Там у міській гімназії він викладав малювання та ліплення. Пристрасть художника до живопису не зникала ні на мить: він малював міські пейзажі Полтави та Гадяча, а також зворушливі портрети селян і міщан Полтавської губернії. У 1912 році Герасим Миколайович Подхалюзін, як випускник Петербурзької Академії мистецтв, отримав запрошення взяти участь у Петербурзькому з'їзді художників – престижному мистецькому заході, що об'єднував провідних митців того часу, що було своєрідним свідченням його визнання. Після подій 1917-1920 рр. він повернувся на свою малу батьківщину і працював учителем малювання в містах Умань і Тальне та селах Підвисоке та Бабанка [3, С.4].

Життя Герасима Подхалюзіна в Умані було вершиною його творчої діяльності, перетворившись на справжню симфонію кольорів, світла та емоцій. Саме в Умані, серед затишних вуличок старовинного міста, розкішних парків і тихих річок, митець знаходив натхнення, занурюючись у світ природи, що була для нього головним джерелом художніх образів. Він написав велику кількість творів у різних жанрах, але багато з них – це портрети близьких людей, друзів і відомих сучасників, пейзажі, написані на природі під час прогулянки Софійським парком, архітектурні краєвиди Умані, які добре передають неповторну атмосферу повітового міста. Мешкаючи в Умані, він брав участь у художніх виставках і організовував власні. Зокрема, 1928 р. відбулася 3-я персональна виставка Г.М. Подхалюзіна в стінах Уманського краєзнавчого музею, що було особливою подією у творчості майстра пензля.

У 1930-х роках митець розлучився зі своєю першою дружиною Марією Пилипівною, яка працювала вчителем музики в міській школі №7. Причини розлучення не відомі, але він відразу одружився з молодою сільською дівчиною Анною і переїхав до села Підвисоке на Уманщині, де працював учителем у

сільській школі. У 1935 р. Подхалюзіни перебралися до містечка Тальне на Уманщині. Тальнівчани дивувалися: як цілими днями можна сидіти за мольбертом? Та коли Герасим Миколайович влаштував у Тальному виставку своїх робіт, то це зняло усі питання. Довершеність картин майстра вражала: «Портрет дружини» світився внутрішньою духовною енергією, а картина – «Голова Коня» зупиняла біля себе відвідувачів виставки. У Тальному Г.М. Подхалюзін працював у неповній середній школі №2 (заводській) учителем малювання, а його дружина викладала російську мову та літературу.

Початок війни та сімейні незгоди порушили розмірне життя митця. Він переїхав до Підвисокого, а потім повернувся до Бабанки. «Більшість картин спакував і вийшов на дорогу. Ледве встиг їх вкинути в кузов вантажівки, як вона рушила з місця і поїхала. В розпачі дивився їй вслід, бо зникали плоди його творчої праці», – розповідали працівники Тальнівського музею історії [7]. На 65 році життя, 10 грудня 1945 року художника не стало.

Роботи Г.М. Подхалюзіна сповнені глибокого відчуття природи, гармонії та емоційного переживання. Кожна картина розповідає свою історію, відкриваючи глядачеві світ очима митця. Наприклад, картина «Бабанський млин» зачаровує ніжністю зелених фарб, «Будинок Волконських у місті Умань» має не лише художню, а й історичну цінність, так як споруда, зображена на полотні, не збереглася до наших днів [6, С.4]. Настрій золотої осені навіюють картини «Бабанська церква» та «Сільський будинок». Створював митець і портрети. Зокрема його «Портрет дружини в кріслі за читанням» вражає гармонією й витонченістю. Мистецьки досконалими є і такі роботи Г.М. Подхалюзіна, як «Портрет дружини в шубці з муфтою» та «Портрет дружини в синьому», «Портрет сестри Марії».

В Уманському краєзнавчому музеї зберігається лише 16 живописних творів Герасима Подхалюзіна, які у різний час передала до фондів донька художника – Валентина Подхалюзіна. Це «Ставок», «Літо в Гадячі», «Пейзаж з млином», «Сільський будинок». Сільська тематика, мабуть, була найближчою художнику. Найбільш упізнаваною його роботою є «Сільське подвір'я», на якій відтворено насичений сонцем та повітрям куточок сільського краєвиду: широке подвір'я, старий дерев'яний паркан, хата за густою зеленню і маленька жіноча постать з червоному, що вносить в ліричний пейзаж олюдненість. Картини «Бабанський млин» і «Бабанська церква» влучно передають не лише барви, а й повітря, навіюючи елегантний настрій.

У 2010 р. виставку творів митця в Умані відвідала донька – Валентина Герасимівна – співачка, музикант, художниця. Вона розповідала, що свого батька завжди бачила в роботі: за мольбертом, з фарбами та пензлями. Він малював людей, церкви, ліс, квіти. Картин було дуже багато (портрети, пейзажі, натюрморти) і він їх складав у спеціальні фанерні ящики. Майже усі зароблені

учителюванням гроші витрачав на купівлю фарб, полотна, підрамників. А ще, за словами доньки, Герасим Миколайович гарно співав, обожнював українську народну пісню. «Бувало: батько малює біля вікна, а мама шие або вишиває, аж раптом як заспівають разом «Ой, на горі там жінці жнуть», то відлунює у кожному куточку хати. Часто співали утрюх. Батько любив українську прозу та поезію, гарно декламував вірші класиків української літератури» [4]. Тоді ж Валентина Герасимівна передала Уманському музеєві дві невеликі роботи батька – «Портрет дочки» і «Портрет Ганни». Картини давні, без підрамників, подекуди обсипалась фарба, але, за словами доньки, це останні роботи батька, які в неї були.

З Уманщиною пов'язана мистецька біографія ще одного талановитого майстра пензля – Григорія Степановича Турчака. Він народився 24 січня 1890 року в селі Плоске на Полтавщині, де з дитинства захоплювався красою природи [1]. На початку ХХ століття у Полтаву приїхав відомий художник-передвижник Григорій М'ясоєдов, який у 1889 р. придбав у передмісті Павленки садибу з великим садом, парком, ставком і оселився там. У 1894 р. Григорій Григорович М'ясоєдов відкрив у Полтаві школу малюнку та живопису, яка проіснувала кілька років. Григорій Турчак не міг не прийти до тієї школи. Під час їх зустрічі сільський хлопець Григорій Турчак був вражений мистецтвом майстра Григорія М'ясоєдова і, не вагаючись, почав допомагати йому під час малювання пейзажів, спостерігаючи за його майстерністю. Г.Г. М'ясоєдов помітив талант юнака, і, ймовірно, саме він спрямував Г. Турчака на навчання до Петербурзької Академії мистецтв. Після двох років навчання в академії Григорій Турчак закохався в доньку багатих батьків, які не дозволили йому одружитися з нею. Та не зрадивши кохання, Григорій залишає академію та Петербург і повертається в Україну з нареченою Зінаїдою Дмитрівною. У молодого подружжя попереду було усе життя, сповнене кохання і піклування один про одного.

Як і чому Г. Турчак опинився саме в Умані поки-що невідомо. «Тут вони оселилися, він розпочав малювати, став шанованою та знаною людиною. У них не було дітей і вони часто запрошували учнів до себе додому на чаювання. Разом з однокласниками у гості до Турчаків ходив і Корній Мікіндо, в майбутньому художник і педагог. Він, будучи тоді дуже бідним хлопчиком, у сім'ї Турчаків бачив теплу атмосферу, гармонійну та красиву пару, певну розкіш, витонченість, і, можливо, це знайомство давало йому поштовх вчитися та прагнути кращого в житті» [6, С.57].

У 1927 році Г. Турчак виставив свої роботи на першій Республіканській виставці Асоціації революційних митців України (АРМУ), ставши одним із небагатьох художників з «провінції», хто потрапив до цього творчого об'єднання [1]. Виставки у місті організовувалися часто, і Турчак був одним із найактивніших учасників. Григорій Степанович викладав у школах м. Умані, педучилищі,

педінституті, керував студією образотворчого мистецтва [1]. А весь вільний час він присвячував живопису. Після роботи він брав невелику валізу і сам або з учнями вирушав на околиці Умані малювати етюди.

На початку 1930-х років Г. Турчак викладав географію в Уманському педтехнікумі. Після реорганізації Інституту соціальної освіти в педагогічний, він отримав запрошення викладати креслення в новому закладі. У 1936 році його перевели на роботу до уманської школи №2, де він викладав географію та малювання. У 1941 році Григорій Степанович став директором цієї школи.

Коли почалась Друга світова війна і нацистські війська зайняли Умань, він залишився в окупованому місті і, аби якось прожити, малював ікони і продавав їх на базарі. У 1944 р. Г. Турчак з дружиною емігрували до Німеччини, а потім були Франція і США. Після війни він повернувся до Умані, але не міг знайти собі роботу, його нікуди не брали. «На той час Корній Генріхович Мікіндо вже створив свою студію образотворчого мистецтва у Будинку культури. Друзі та учні Григорія Турчака просили Корнія Генріховича взяти його до себе на роботу учителем. Так, шляхи двох талановитих особистостей знову зішлись» [6, С.57]. Але не надовго: через якийсь конфлікт з К. Мікіндо Г. Турчак втратив роботу. У 1947 р. Григорій Степанович перебрався до Христинівки, де йому вдалося влаштуватися вчителем географії Христинівської залізничної школи №18. В Христинівці він організовував ізостудію [1].

Григорій Степанович Турчак був не тільки відомим живописцем, але й талановитим педагогом з багатим досвідом викладання. Він став наставником для багатьох учнів, які згодом стали відомими художниками (К.Лодзейський, Ю. Іщенко, В. Куліш) та архітекторами (Л. Попиченко, С. Янов, К. Плахонтнюк, А. Стопкевич) [1]. Педагогіка завжди була його пристрастю. Г. Турчак з радістю ділився своїми знаннями та досвідом з тими, хто прагнув займатися мистецтвом. Він віддавав учням свою любов і тепло, щиро радів їхнім досягненням. Велика любов до мандрівок кликала Григорія Степановича щоліта в різні куточки країни. На уроці географії під час розповіді чи опитування він використовував прийом умовної подорожі за картою. Його завжди кликала дорога. Під час мандрівки в гори у Новому Афоні на Кавказі, де він відпочивав, 1967 р. він помер [1].

У картинах Григорія Степановича Турчака часто присутній один і той самий природний мотив – гармонійне поєднання землі, води та неба. Ці три елементи, переплітаючись між собою, створювали в його пейзажах відчуття рівноваги та спокою, як на картинах: «Рання весна», «Сонячний день», «Степовий пейзаж», «На лузі», «На березі річки», «Жнива», «Дорога», «У лісі», «Ставок», «Осінній пейзаж», «Галявина влітку».

Григорій Степанович Турчак був не лише талановитим художником, а й педагогом, який залишив по собі відчутний слід у багатьох долях нової генерації митців України.

В Уманському та Черкаському краєзнавчих музеях збереглася чимала частина творів Григорія Турчака – це більші чи менші за розміром картини, що виконані в техніці олійного живопису чи аквареллю. Частина його творів зберігається у приватних колекціях, а у колекціях художніх музеїв відклалося близько 300 етюдів митця.

Це усі відомості про життєві шляхи О.Камінського, І. Їжакевича, Г. Подхалюзіна, Г. Турчака, що зібрані з газетних публікацій з нагоди ювілейних дат та записані з екскурсій в Уманському художньому музеї (Картинній Галереї), які проводили колишня його директорка Тамара Гай та теперішня – Валентина Коробань. Споглядання полотен митців залишають незабутнє враження, переконливо свідчать про таланти землі української, про піднесеність людського духу і тонкощі емоційного сприйняття українського мистецтва.

Висновки. Отже, в культурному просторі Уманщини у XIX-XX ст. формувалась плеяда талановитих особистостей, які увійшли до золотого фонду культурної еліти. Не дивлячись на зумовлені підневільним становищем України несприятливі історичні чинники, які проявлялися «викачуванням» талантів з українських теренів, все ж глибокі корені української культури проростали на національному ґрунті потужними творчими талантами. На прикладі тільки одного невеликого регіону – Уманщини видно, що з українського середовища виходили непересічні особистості, творча спадщина яких є не тільки національним надбанням, а й частиною загальнолюдської культурної скарбниці.

Культурна спадщина, як частина культури, варта збереження, пошанування і використання. Особливо в роки російсько-української війни вона стає чинником спротиву та збереження національної ідентичності. Тому на часі пропагування відомих і маловідомих зразків культурної спадщини, демонстрація світові особистості культурного поступу українства навіть в умовах перебування під російсько-радянською владою.

Література:

1. Гай Т. Художник і педагог. *Уманська зоря*. 2000. 11 жовтня.
2. Дундяк І. Іван Їжакевич і церковне мистецтво України другої половини XX ст. *Народознавчі зошити*. 2016. № 5 (131). С.1095-1101.
3. Коробань В. Мистецька спадщина Герасима Подхалюзіна (1880-1945). *Уманська зоря*. 2016. №13. 15 січня. С.4.
4. Коробань В. Мистецька спадщина уманського художника Герасима Подхалюзіна (до 145 річниці з дня народження) / Архів авторів.
5. Коробань В.П. Покликання. *Хроніка*. 2004. 18 лютого.
6. Кузнець Т.В., Присяжнюк А.Ю. Корній Генріхович Мікіндо: життя, продовжене в учнях. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського*. 2023. Вип. 44. С. 52-62.
7. Проценко С., Приходько О. Учень Іллі Рєпіна / Архів авторів.
8. Спілка художників України. *Українські радянські художники: довідник* / уклали Даскалова Р. О., Кучеренко З. В., Мальцева В. Ф., Стрелова З. К., Турунова А. І., Фіщенко А. І., Цельтнер В. П. К.: Мистецтво, 1972. 564 с.

9. Сторчай О. З листів Івана Їжакевича до Федора Коновалюка (1941-1961): до 150-річчя від дня народження І.Їжакевича. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2018. Вип. 22. С.479-508.

10. Турчак Г.С. – учитель, художник, спортсмен. Віртуальний музей історії освіти Христинівщини. URL: <https://surl.lt/yqlpym>

11. Форманюк Т., Сєрих С., Ковальова Н., Гуртова В. Мистецька спадщина та особисті речі І.С. Їжакевича у збірці Національного музею історії України. *Молодий вчений*. 2023. №4 (116). С.52-57.

12. Шпак В. Архітектор багатьох перлин Москви Олександр Камінський – родом з України. *Урядовий кур'єр*. 2013. 6 листопада.

References:

1. Hai, T. (2000, October 11). Khudozhnyk i pedahoh [Artist and teacher]. *Umanska zorya*. [in Ukrainian].

2. Dundiak, I. (2016). Ivan Yizhakevych i tserkovne mystetstvo Ukrainy druhoyi polovyny XX st. [Ivan Yizhakevych and Church art of Ukraine in the second half of the 20th century]. *Narodoznavchi zoshyty*, 5(131), 1095-1101 [in Ukrainian].

3. Koroban, V. (2016, January 15). Mysteetska spadshchyna Herasym Podkhaliuzina (1880–1945) [The artistic heritage of Herasym Podkhaliuzin (1880–1945)]. *Umanska zorya*. [in Ukrainian].

4. Koroban, V. (n.d.). Mysteetska spadshchyna umanskoho khudozhnika Herasym Podkhaliuzin (do 145-richnytsi z dnya narodzhennia) [The artistic heritage of the Uman artist Herasym Podkhaliuzin (on the 145th anniversary of his birth)]. *Arkhiv avtoryv* [in Ukrainian].

5. Koroban, V. P. (2004, February 18). Poklykannia. *Khronika* [Calling. Chronicle]. [in Ukrainian].

6. Kuznets, T. V., & Prysiashniuk, A. Y. (2023). Korniy Henrikhovych Mikindo: zhyttia, prodovzhenne v uchniah [Korniy Henrikhovych Mikindo: A life continued in students]. *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*, 44, 52-62 [in Ukrainian].

7. Protsenko, S., & Prykhodko, O. (n.d.). Uchen' Illi Repina [A student of Ilya Repin]. *Arkhiv avtoryv* [in Ukrainian].

8. Spilka khudozhnykiv Ukrainy. (1972). *Ukrains'ki radjans'ki khudozhnyky: dovidnyk* [Ukrainian Soviet artists: A reference book]. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian].

9. Storchay, O. (2018). Z lystiv Ivana Yizhakevycha do Fedora Konovaliuka (1941–1961): do 150-richchya vid dnya narodzhennya I. Yizhakevycha [From the letters of Ivan Yizhakevych to Fedor Konovalyuk (1941–1961): To the 150th anniversary of Ivan Yizhakevych's birth]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy*, 22, 479-508 [in Ukrainian].

10. Turchak, H. S. (n.d.). Uchytyel', khudozhnyk, sportsmen [Teacher, artist, athlete]. *Virtuialnyi muzei istorii osvity Khrestynivshchyny*. Retrieved from <https://surl.lt/yqlpym>. [in Ukrainian].

11. Formaniuk, T., Syerikh, S., Kovalova, N., & Hurtova, V. (2023). Mysteetska spadshchyna ta osobysti rechi I. S. Yizhakevycha u zbirtsi Natsional'noho muzeiu istorii Ukrainy [The artistic heritage and personal belongings of I.S. Yizhakevych in the collection of the National Museum of History of Ukraine]. *Molodyi vchenyi*, 4(116), 52-57. [in Ukrainian].

12. Shpak, V. (2013, November 6). Arkhitektor bahatokh perlyn Moskvy Oleksandr Kaminsky – rodом z Ukrainy [The architect of many pearls of Moscow, Oleksandr Kaminsky – originally from Ukraine]. *Uriadovi kurieri*. [in Ukrainian].

УДК 94(477)"16/19"(092)Потоцькі

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-647-662](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-647-662)

Лахач Тамара Олександрівна кандидат історичних наук, доцент кафедри політології, історії і філософії. Полтавський державний аграрний університет, м. Полтава, <http://orcid.org/0000-0001-8380-2460>.

Макогончук Наталія Віталіївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології, педагогіки та соціально-економічних дисциплін. Національна академія державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <http://orcid.org/0000-0001-7378-8917>.

Діхтяр Ярослав Ігорович (Ярослав Князев), гід-екскурсовод, краєзнавець, дослідник знатних родин Поділля (Потоцькі – Строганови – Щербатови). Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, спеціальність «Організація конгресного і ділового туризму». <https://orcid.org/0009-0004-0862-5360>.

ПОТОЦЬКІ В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: ВІД КОЗАЦЬКИХ ВІЙН ДО ДОБИ АВСТРО-УГОРЩИНИ (РОЗГЛЯД ПРЕДСТАВНИКІВ РОДУ, ЯКІ ВПЛИВАЛИ НА ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ В РІЗНІ ЕПОХИ)

Анотація. У статті автори досліджують багатовимірну роль роду Потоцьких у політичному, соціальному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття, від часів козацьких воєн до доби Австро-Угорщини. Автори аналізують біографії окремих представників родини, їхню участь у військових конфліктах, дипломатичних та адміністративних справах, взаємодію з козацькою старшиною, польською шляхтою та австрійським управлінням [7].

Особлива увага приділяється економічній та соціальній діяльності Потоцьких: їхні великі маєтки та фільварки були центрами економічного, політичного та культурного життя регіонів, де проживали тисячі селян і міських мешканців. Родина сприяла розвитку міст, будівництву замків, церков і монастирів, що залишило помітний слід в архітектурній та культурній спадщині України. Значну роль відігравала меценатська діяльність Потоцьких: підтримка художників, письменників і науковців сприяла розвитку освіти, науки та формуванню української національної ідентичності. У статті детально висвітлюється, як Потоцькі інтегрувалися в австрійську систему адміністративного управління та місцевого самоврядування в Галичині, зберігаючи власні інтереси та вплив.

Використовуючи методи порівняння та біографічного аналізу, автори прослідковують особисті плани різних членів родини та їхню активну участь у

суспільному житті. Аналітичний підхід базується на сучасних дослідженнях, зокрема працях О.А. Лобко, І.І. Кривошеї, Т.Д. Чубіної, В.М. Устинського, М. Вольського та Н.М. Яковенко, і підтверджує, що Потоцькі були не лише економічними, політичними та культурними лідерами, а й консервативними розробниками власних стратегій, створюючи міцну основу для подальшого вивчення історії шляхти, магнатських родів та розвитку культурної спадщини.[10].

У статті автори зосередили увагу на архівних матеріалах, які дають змогу дослідити внутрішні механізми управління великими земельними володіннями Потоцьких та їхні взаємини з представниками місцевої української еліти. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти вплив магнатства на історичний розвиток регіону. Аналіз спадщини родини відкриває нові перспективи для оцінки процесів модернізації та формування регіональної ідентичності в Східній Європі, водночас демонструючи лояльність Потоцьких до різних політичних центрів і їхню здатність адаптуватися до змін [14].

Ключові слова: Потоцькі, українська історія, козацькі війни, Річ Посполита, шляхта, магнати, українська революція XVII ст., польсько-українські відносини, Австро-Угорщина, Поділля, Волинь, політична діяльність, земельні володіння, соціально-економічний розвиток, культурна спадщина.

Lakhach Tamara Oleksandrivna Ph. D. in History, Associate Professor of the Department of Political Science, History and Philosophy. Poltava State Agrarian University, Poltava, <http://orcid.org/0000-0001-8380-2460>.

Makohonchuk Nataliia Vitaliivna Ph. D. in Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, Pedagogy and Socio-Economic Disciplines. Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <http://orcid.org/0000-0001-7378-8917>.

Dikhtiar Yaroslav Ihorovych (Yaroslav Knyazev), tour guide, local historian, researcher of the noble families of Podillia (Potocki – Stroganov – Shcherbatov). National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, specialty “Organization of Congress and Business Tourism,” Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-0862-5360>.

POTOCKI FAMILY IN THE HISTORY OF UKRAINE: FROM THE COSSACK WARS TO THE AUSTRIAN-HUNGARIAN ERA (AN EXAMINATION OF FAMILY MEMBERS INFLUENCING POLITICAL EVENTS IN DIFFERENT PERIODS)

Abstract. This article explores the multidimensional role of the Potocki family in the political, social, and cultural life of Ukrainian lands from the 17th century to the

early 20th century, from the era of the Cossack wars to the Austrian-Hungarian period. The authors analyze the biographies of individual family members, their participation in military conflicts, diplomatic and administrative affairs, and their interactions with Cossack elites, the Polish nobility, and Austrian authorities [7].

Particular attention is given to the economic and social activities of the Potockis: their large estates and manors served as centers of economic, political, and cultural life for regions inhabited by thousands of peasants and townspeople. The family promoted the development of cities, the construction of castles, churches, and monasteries, leaving a significant mark on Ukraine's architectural and cultural heritage. The Potockis also played an important role as patrons of the arts: supporting artists, writers, and scholars contributed to the development of education, science, and the formation of Ukrainian national identity. The article details how the Potockis integrated into the Austrian administrative system and local governance in Galicia while maintaining their own interests and influence.

Using methods of comparison and biographical analysis, the authors trace the personal plans of different family members and their active participation in public life. The analytical approach is based on contemporary research, including the works of O.A. Lobko, I.I. Kryvosheya, T.D. Chubina, V.M. Ustynsky, M. Volsky, and N.M. Yakovenko, confirming that the Potockis were not only economic, political, and cultural leaders but also conservative strategists, creating a solid foundation for further study of the history of the nobility, magnate families, and cultural heritage development [10].

The article focuses on archival materials that allow the study of internal mechanisms of managing the Potocki family's large landholdings and their relations with representatives of the local Ukrainian elite. This approach provides a deeper understanding of the influence of the magnates on the historical development of the region. The analysis of the family's legacy opens new perspectives for evaluating modernization processes and the formation of regional identity in Eastern Europe, while also demonstrating the Potockis' loyalty to various political centers and their ability to adapt to change [14].

Keywords: Potocki, Ukrainian history, Cossack wars, Polish-Lithuanian Commonwealth, nobility, magnates, Ukrainian Revolution of the 17th century, Polish-Ukrainian relations, Austro-Hungary, Podillia, Volhynia, political activity, landholdings, socio-economic development, cultural heritage

Актуальність теми. Історія роду Потоцьких посідає особливе місце у вивченні соціально-політичного та культурного розвитку України ранньомодерного і модерного періодів. Представники цього магнатського роду протягом кількох століть мали значний вплив на політичні процеси в Речі Посполитій, брали участь у козацьких війнах, визначали долю українських земель у складі

різних державних утворень, а в добу Австро-Угорщини формували нові соціально-економічні та культурні реалії. Дослідження ролі Потоцьких дає можливість глибше зрозуміти суперечливий характер відносин між українським населенням і польською шляхтою, простежити трансформацію землеволодіння та механізмів влади, а також осмислити внесок цієї династії у збереження чи зміну історичної та культурної ідентичності регіонів. У сучасних умовах переосмислення української історії звернення до теми представників роду Потоцьких дозволяє по-новому осмислити діяльність магнатів, критично оцінити їхній вплив на політичний, економічний і культурний розвиток України, а також розширити наукові уявлення про складність взаємодії між українським та європейським історичними просторами [2].

Наукова новизна. У статті проаналізовано роль окремих представників роду Потоцьких, які в окремі історичні періоди відігравали визначальну роль у політичному, економічному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття. Особлива увага приділяється їхній взаємодії з козацькою старшиною, польською шляхтою та австрійською адміністрацією, участі в ключових військових конфліктах, дипломатичних і адміністративних процесах, а також механізмах впливу на розвиток міст, архітектурної спадщини та освітніх ініціатив. Наукове значення дослідження полягає в інтеграції біографічного та порівняльного підходів для оцінки індивідуальних стратегій цих магнатів та їхнього реального внеску у формування соціально-політичної і культурної динаміки українських земель. Такий підхід дозволяє уникнути узагальнень щодо всього роду й забезпечує точне відтворення ролі лише тих членів родини, чия діяльність справді мала вагомий вплив на історичний розвиток регіону [5].

Ступінь наукового опрацювання проблеми. Проблема історії роду Потоцьких досліджувалася у численних працях вітчизняних та зарубіжних істориків, які висвітлюють політичну, економічну та культурну діяльність магнатських родів на українських землях. Окремі аспекти, зокрема взаємодія шляхти з місцевим населенням, трансформація землеволодіння та розвиток культурної спадщини, розглянуті у роботах О.А. Лобко, І.І. Кривошеї, Т.Д. Чубіної, В.М. Устинського, Ю. Вольського та Н.М. Яковенко. Водночас комплексного аналізу ролі окремих членів родини у політичному, економічному та культурному житті українських земель, інтегрованого з біографічним та порівняльним підходом, досі не здійснено, що визначає актуальність і наукову значущість цього дослідження.

Мета статті – дослідити діяльність роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких воєн до періоду Австро-Угорщини, зокрема проаналізувати їхню політичну участь, соціально-економічні відносини, управління маєтками, а також внесок у розвиток освіти, релігійних інституцій, мистецтва та архітектури.

Проблемне поле дослідження. Дослідження охоплює ключові аспекти діяльності роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких війн до

періоду Австро-Угорщини. Особлива увага приділяється політичним стратегіям родини, її взаємодії з місцевими адміністративними структурами та механізмам впливу на регіональні процеси. Соціально-економічний аспект включає управління маєтками та фільварками, що визначало структуру землеволодіння та економічний ландшафт Поділля, Волині та Галичини. Культурна діяльність родини - підтримка освітніх, релігійних і мистецьких інституцій - розкриває її роль у формуванні регіональної ідентичності та культурної спадщини. Діяльність Потоцьких характеризувалася поєднанням модернізаційних ініціатив із збереженням соціальних нерівностей, що відображає складність магнатської влади у різні історичні періоди [10].

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати політичну активність роду Потоцьких на українських землях від доби козацьких воєн до періоду Австро-Угорщини.
2. Висвітлити участь представників родини у козацько-польських конфліктах та їхній вплив на регіональну політичну стабільність.
3. Оцінити роль магнатів у соціально-економічному розвитку Поділля, Волині та Галичини, зокрема через управління маєтками та землеволодіння.
4. Дослідити внесок Потоцьких у розвиток освіти, релігійних установ, мистецтва та архітектури.
5. Простежити трансформації владних структур та земельних відносин, пов'язані з діяльністю родини, у контексті зміни державних систем.
6. Систематизувати досліджувані аспекти для формування цілісного уявлення про історичну роль роду Потоцьких.

Методи дослідження. У дослідженні застосовано комплекс історико-наукових методів, що забезпечують всебічний аналіз діяльності роду Потоцьких:

1. Історико-генетичний метод - для простеження розвитку політичної та соціально-економічної ролі магнатського роду в різні епохи.
2. Порівняльно-історичний метод - для зіставлення діяльності Потоцьких з іншими магнатськими родами Речі Посполитої - та оцінки їхнього впливу на політичні, економічні й культурні процеси в Україні.
3. Аналітико-синтетичний метод - для систематизації джерельного матеріалу, наукових праць та архівних документів.
4. Компаративно-критичний підхід - для критичного осмислення суперечливих оцінок династії у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

Герб є спадковим знаком, що поєднує фігури та предмети зі символічним значенням і відображає історичні традиції роду Потоцьких. Гербом роду став «Пилява» (Pilawa, Piława, Strzała) — польський шляхетський герб, у блакитному полі якого зображено срібний хрест із двома повними перекладами та половиною третьої з лівого боку. У клейноді п'ять страусиних пір'їн. Девіз роду — «Scutum opponebat scutis» («Щит протиставляй щитам»), що символізував рішучість, оборонну силу та наступальний характер шляхетської гідності [11].

Остаточно герб сформувався наприкінці XIV століття. Найдавніша відомість про печатку з гербом датується 1384 роком, коли Мстислав із Болешці підтвердив шляхетство цим знаком. Уже 1386 року герб з'явився на печатці Томаша з Бзова. У процесі графічної еволюції «Пилява» розділилася на три основні варіанти — золоту, срібну та залізну.

Золота Пилява (*Złota Pilawa*) пов'язана з духовною гілкою роду, представники якої займали високі посади в католицькій ієрархії Речі Посполитої. Основним осередком їхніх володінь були землі Краківського та Сandomirського воєводств. Геральдично ця лінія відрізнялася золотим хрестом на блакитному тлі, що символізувало духовне світло, віру й жертвність. Золота Пилява уособлювала моральний і релігійний авторитет роду, його вплив на церковне життя та меценатську підтримку освітніх і духовних осередків [13].

Срібна Пилява (*Srebrna Pilawa*) — найвідоміша і найвпливовіша гілка, відома як «гетьманська лінія». Її представники володіли значними маєтностями в Галичині, зокрема Тартаковом, Тульчином, Кристинополем, Золотим Поток. Фігури герба цієї гілки були срібними, що відповідало традиції військової доблесті, чесності й прямої. Саме зі срібною Пилявою асоціюються такі постаті, як Станіслав Ревера Потоцький, Францішек Салезій Потоцький, Станіслав Щенсний Потоцький — видатні воєначальники, політики й меценати. Їхні родові осідки стали культурними центрами Поділля та Галичини.

Залізна Пилява (*Żelazna Pilawa*) — найдавніший і менш поширений варіант герба, споріднений із гербом Шеліга. Колір фігур — темно-сірий або залізний. Відомості про представників цієї гілки обмежені XV століттям. Вона символізувала міцність, непохитність і оборонний дух лицарства.

Герб «Пилява» виник як модифікація герба Лис: до нього додано піврамено хреста з лівого боку та стрілу, причому срібна літера «Z» у документах 1387–1389 рр. слугувала вістрям стріли. Символ широко застосовувався на території Краківського, Сandomirського та Галицького воєводств, а його зображення трапляються в містах Польщі та України — Москожев, Пилява, Монастирська, Бучач, Козова, Печеніжин, Золотий Потік, Івано-Франківськ (Станіславів), Броди, Червоноград, Городенка. Герб прикрашав замки, палаци, костели, ратуші й адміністративні споруди, зведені коштом роду Потоцьких. Родинний герб «Пилява» став символом могутності та престижу Потоцьких, а численні фундаторські проєкти та культурні ініціативи забезпечили їм значне місце в історії України та Європи.

Після аналізу геральдичних аспектів звернемо увагу на політичну діяльність представників роду, яка була надзвичайно різноплановою та впливовою. Потоцькі активно брали участь у роботі органів влади Речі Посполитої, обіймали високі державні посади, входили до складу сенату та мали значний вплив на формування політичних рішень. Їхня діяльність поєднувала вміння

вести дипломатичні переговори, організовувати оборону прикордонних територій і сприяти стабільності регіонів, що знаходилися під їхнім контролем.

Середина XVII століття стала етапом зміцнення позицій роду Потоцьких на українських землях: Тартаків і навколишні маєтності, об'єднані в Тартаківський ключ, перейшли у власність представників роду герба «Пилява». Потоцькі поєднували військову службу з активною господарською діяльністю, сприяли розвитку ремесел, меценатству та будівництву храмів.

У ранній польській історіографії побутувала легенда про походження роду Потоцьких від лицаря Жирослава з Потоку (XIII ст.), яку описали Бартош Папроцький у праці *Herbu rycerstwa polskiego* (1578) та Шимон Окольський у *Orbis Polonus* (1643). Однак сучасні дослідження, зокрема праця Мар'яна Вольського (*Potoccy herbu Pilawa*, 2013), не підтверджують достовірності цього родоводу. Фактичним засновником гілки роду Потоцьких герба «Пилява» вважається Якуб Потоцький (1488–1571/74), галицький підкоморій, який переселився з Малої Польщі до Галичини. Його перша печатка з гербом «Пилява» 1535 року свідчить про остаточне утвердження роду на цих землях.

На зламі XV–XVI ст. у селі Дольний Потік (нині Потік Малий) мешкало багато представників роду, тому виникла потреба в додаткових прізвищах — Cornus, Gawin, Grad, Pantir. Лише з середини XVI століття всі представники з прізвищем Потоцький були остаточно віднесені до герба «Пилява».

У XVI–XVIII століттях рід Потоцьких виробив шлюбну стратегію: вступали у шлюби переважно з багатими вдовами або спадкоємицями, що сприяло швидкому зростанню земельних володінь і соціального впливу. Завдяки родинним зв'язкам, зокрема з Творовськими герба «Пилява», рід інтегрувався до вищої польської аристократії, посівши помітне місце в політичному, військовому та культурному житті Речі Посполитої [3].

Потоцькі брали активну участь у колонізаційній політиці, сприяючи розвитку й розбудові нових населених пунктів на підконтрольних територіях. Їхня діяльність мала як господарське, так і стратегічне значення, оскільки сприяла укріпленню впливу роду в регіоні. Зокрема, відомі такі фундаторські ініціативи представників роду:

1. Якуб Потоцький заснував містечко Сидорів (Гусятинський район, Тернопільська область);

2. Миколай Потоцький виступив фундатором поселення Сухостав (Гусятинський район, Тернопільщина);

3. Ян Потоцький, воєвода, здійснив значну колонізаційну діяльність, заснувавши міста Бучач, Золотий Потік (де надав фундуш на спорудження костелу) та Бариш; до його володінь належали королівщини в Галицькій землі — Гринівці, Оришківці, Гадинківці, Королівське Поле, Братківці, Назавизів; він також обіймав уряд Червоногородського старости;

4. Анджей Потоцький виступив засновником поселення Китайгород (Кам'янець-Подільський район, Хмельницька область) [14].

У XVII–XVIII століттях маєтності охоплювали великі території Галичини, Поділля, Волині, Брацлавщини та Київщини. Ключові володіння: Тартаків, Кристинопіль, Тульчин, Немирів, Браїлів, Ямпіль, Уманщина. Важливе значення мали міста Немирів, Тульчин, Умань, Бучач і Станіслав, які ставали культурними й адміністративними центрами.

Після поділів Речі Посполитої рід Потоцьких зберіг статус у Російській та Австрійській імперіях, підтвердив шляхетські титули та права на маєтки. У XVIII столітті окремі гілки отримали графські титули. Потоцькі формували ефективні господарсько-адміністративні системи, будували замки, костели та монастирі, розвивали торгівлю й ремесла, утримували приватні війська чисельністю кілька тисяч осіб, що робило їх фактично напівнезалежними володарями на українських землях.

Таким чином, рід Потоцьких пройшов шлях від локальної шляхетської родини Малої Польщі до одного з наймогутніших магнатських домів Центрально-Східної Європи. Їхній успіх ґрунтувався на гнучкій шлюбній політиці, здатності консолідувати та розширювати земельні володіння, а також на активній участі у військовій та державній службі. Сформована в XVI–XVIII століттях економічна та політична база забезпечила роду довготривале домінування навіть після занепаду Речі Посполитої [3].

У політичній системі Речі Посполитої Потоцькі посідали провідне місце серед магнатської еліти, входячи до сенату та обіймаючи найвищі державні посади. Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) - польний і великий гетьман коронний, воєвода київський - активно впливав на рішення сейму й формування воєнної політики під час козацьких війн. Його син, Фелікс Казимир Потоцький (1630–1702), продовжив родинну традицію, ставши великим коронним гетьманом і воєводою краківським. У XVIII столітті вагомий політичний вплив мали Юзеф Потоцький (1673–1751) - воєвода київський і брацлавський, та Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805), який поєднував адміністративну владу з військовим командуванням, контролюючи значну частину Поділля й Київщини [11].

Велике земельне володіння та привілейований статус робили Потоцьких не лише об'єктом політичних союзів і шлюбних стратегій, а й мішенню критики. Шляхта дорікала їм у надмірному впливі на сеймах, тоді як козацтво та селянство нерідко виступали проти їхнього господарювання. Їхні маєтності - Тульчин, Немирів, Брацлав, Умань - сприймалися сучасниками як «держави в державі» з власною адміністрацією, судівництвом і військовими загонами. У XVII–XVIII століттях рід Потоцьких став однією з найвпливовіших династій Речі Посполитої, що визначала політичні, соціальні та економічні процеси на регіональному і державному рівнях [12].

До найвизначніших представників роду належать постаті, чия діяльність вплинула на політичний, військовий і культурний розвиток кількох епох. Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) був видатним державним діячем та військовим, активно брав участь у війнах проти Османської імперії та Кримського ханства. Його нащадки - Юзеф Потоцький (1673–1751) та Францішек Салезій Потоцький (1700–1772) - продовжили традиції політичного домінування роду, беручи активну участь у сеймовому житті Речі Посполитої та впливаючи на формування її зовнішньої політики [7].

Юзеф Потоцький, київський воєвода і великий коронний гетьман, володів численними маєтностями на Правобережній Україні, що забезпечувало йому значну політичну вагу. Францішек Салезій Потоцький, знаний як «король на Русі» та власник Умані, відігравав ключову роль у подіях Коліївщини. Його політика жорсткого контролю над населенням і підтримка єзуїтських місій викликали опір козацької та селянської спільноти, що призвело до трагічних подій 1768 року. [4]

У другій половині XVIII століття Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805) уособив перехід роду від воєнно-політичної до культурно-меценатської діяльності. Саме він заснував Софіївський парк в Умані - визначну пам'ятку садово-паркового мистецтва Європи. У XIX столітті традиції громадського патронату продовжив Альфред II Потоцький (1817–1889), політичний діяч доби Австро-Угорщини, міністр внутрішніх справ, який активно підтримував культурні та освітні ініціативи на західноукраїнських землях [14].

Відносини Потоцьких із козацькою старшиною залишалися складними й суперечливими. Як воєводи та старости Поділля, Брацлавщини й Київщини, вони виступали на боці польської адміністрації, протистоячи повстанням, однак водночас підтримували зв'язки з окремими полковниками для зміцнення оборони південних рубежів. Уже в середині XVII ст. Станіслав «Ревера» Потоцький відігравав визначну роль у воєнних діях проти війська Богдана Хмельницького, а його нащадки Анджей і Миколай Потоцькі утримували контроль над прикордонними територіями, що часто ставали ареною збройних конфліктів [6].

Участь представників роду у військових кампаніях проти Османської імперії та Кримського ханства засвідчує їхню ключову роль у захисті українських земель. Вони організовували оборону прикордонних регіонів, зміцнювали укріплення Поділля й Брацлавщини, забезпечували військові формування матеріальними ресурсами. Завдяки значним маєтностям і фінансовим можливостям Потоцькі утримували власні загони, що брали участь у кампаніях під Очаковом, Кафою та під час оборони Кам'янця-Подільського [10].

Особливе місце посідає Хотинська битва 1621 року, у якій війська під проводом Станіслава «Ревери» Потоцького спільно з козацьким військом Петра

Сагайдачного зупинили наступ Османської імперії на Центральну Європу. Ця перемога стала символом єдності та взаємодії польсько-козацьких сил у боротьбі проти спільного ворога.

Упродовж XVII століття Потоцькі активно співпрацювали з козацькою старшиною, координуючи дії у захисті південних кордонів. Такі зв'язки мали не лише військове, а й політичне значення, оскільки магнати виступали посередниками між польською владою та козацтвом, впливаючи на кадрову політику, розподіл земель і стабілізацію прикордонних територій [7].

Отже, рід Потоцьких упродовж кількох століть демонстрував поступову еволюцію — від провідних військово-політичних діячів Речі Посполитої до європейських аристократів-меценатів, які відіграли вагомую роль у розвитку українських земель. Їхня діяльність поєднувала риси магнатського патронату, військової організації та політичного впливу, що зробило Потоцьких одним із ключових чинників стабільності регіону. Завдяки поєднанню військової сили, політичного авторитету та культурного меценатства вони залишили глибокий слід у політичному, соціальному та культурному житті України й Центральної Європи — від доби козацьких воєн до XIX століття. [1]

Миколай Потоцький (1593–1651) — один із провідних польських воєначальників середини XVII ст., учасник Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Він очолював коронні війська у битві під Берестечком 1651 року, організовував оборону прикордонних земель Поділля, забезпечуючи війська продовольством і озброєнням, а також підтримував комунікацію між польською адміністрацією та козацькою старшиною, що сприяло тимчасовій стабілізації регіону [10].

Станіслав «Ревера» Потоцький (1589–1667) — великий коронний гетьман, учасник воєн із козаками, татарами та Османською імперією. Незважаючи на поразки у перших битвах Хмельниччини (Жовті Води, Корсунь), він відіграв помітну роль у відновленні польської влади на Правобережжі. Під час походів на Крим і оборони Кам'янця-Подільського та Чигирини активно взаємодіяв із козацькою старшиною у спільній протидії татарським нападам. Його діяльність поєднувала військову стратегію з політикою умиротворення козацтва [9].

Анджей (Андрій) Потоцький (помер 1692) — воєвода Подільського воєводства, визначний політичний і військовий діяч другої половини XVII ст. Він впроваджував військові реформи для модернізації збройних формувань та посилення обороноздатності прикордонних земель. Як учасник Конотопської битви проявив талант полководця. Значний внесок зробив у зміцнення адміністративного управління Поділля, сприяючи координації між місцевою та центральною владою [1].

Фелікс Казимир Потоцький (1630–1702), син Станіслава, продовжував політичний курс батька, зміцнюючи королівську владу на Правобережній

Україні, протидіючи гетьманам Петру Дорошенку та Юрію Хмельницькому і організовуючи оборону від татарських і турецьких нападів [2].

Рід Потоцьких завдяки поєднанню військової активності, дипломатичних зв'язків і контактів із козацькою старшиною формував стратегічні альянси, які забезпечували координацію дій між козацькими формуваннями та королівською адміністрацією, зміцнювали обороноздатність прикордонних територій і стабілізували політичну ситуацію на українських землях.

Період Руїни (1657–1687) став часом складних політичних і соціальних потрясінь на українських землях. У цей період рід Потоцьких володів значними маєтностями на Поділлі, Волині та Правобережжі й активно впливав на політику Речі Посполитої щодо українських земель, визначаючи її військові та адміністративні напрями.

Особливістю політики роду була прагматична взаємодія з гетьманами Правобережжя: вони підтримували тих, хто визнавав зверхність Речі Посполитої, і протидіяли тим, хто орієнтувався на Османську імперію чи Московію. Рід Потоцьких володів власними військовими загонами, укріпленими замками та розвиненою адміністративною структурою, що фактично робило їх напівсамостійними правителями. Ця автономність нерідко викликала недовіру з боку короля, проте у критичні моменти саме Потоцькі залишалися надійними оборонцями кордонів Речі Посполитої.

Таким чином, рід Потоцьких упродовж XVII століття поєднував військову силу, дипломатичний вплив і стратегічне управління землями, що сприяло стабільності регіону та становленню культурного середовища на українських землях. Їхня діяльність була важливою складовою політичного, військового та соціально-економічного життя Речі Посполитої [2].

Рід Потоцьких, як і більшість впливових магнатів, поєднував політичну владу з релігійним меценатством. Вони активно підтримували католицькі та унійні ордени, особливо єзуїтів, які засновували школи й колегіуми у Львові, Кам'янці-Подільському, Барі та інших містах.

Водночас, усвідомлюючи релігійну специфіку Правобережної України, де переважало православне населення, Потоцькі виявляли толерантність до православних громад, аби уникнути соціальної напруги. Така політика релігійної гнучкості сприяла підтриманню відносної стабільності в регіоні [13].

Їхнє меценатство позначилося й на розвитку архітектури: численні костели, монастирі, замки та палаци — зокрема в Тульчині, Чорткові, Івано-Франківську — стали не лише символами влади роду, а й важливими осередками культурного життя.

У XVIII столітті Потоцькі залишалися однією з найвпливовіших сил на Правобережній Україні. Представники роду брали участь у Барській конфедерації (1768–1772), яка виступала проти зростання впливу Російської імперії та

відстоювала інтереси католицької шляхти. Під час Коліївщини (1768) їхні маєтності стали ареною гайдамацьких повстань, що свідчило про складні стосунки магнатів із місцевим населенням.

Після поділів Речі Посполитої (1772, 1793, 1795) володіння Потоцьких опинилися під владою Російської та Австрійської імперій. На Галичині вони успішно інтегрувалися в структури Габсбурзької монархії, продовжуючи відігравати помітну роль у культурному та економічному житті краю.

У другій половині XVIII століття діяльність роду Потоцьких поступово змістилася від воєнно-політичної до культурно-меценатської. Яскравим прикладом цього став Станіслав Щенсний Потоцький (1751–1805), який заснував Софіївський парк в Умані — унікальну пам'ятку садово-паркового мистецтва Європи, створену на честь його дружини Софії Глявані - де Вітт -Потоцької). «Софіївка» поєднала традиції європейського ландшафтного дизайну з українською природною символікою, уособлюючи гармонію між людиною, культурою та довкіллям, і стала символом любові та культурного спадку родини [13]

Окремий напрям діяльності Потоцьких пов'язаний зі Львовом та Галичиною, які після 1772 року опинилися під владою Габсбурзької монархії. У цьому регіоні визначну роль відігравали:

1. Юзеф Потоцький — польський магнат, воєвода київський, який після першого поділу Речі Посполитої зосередився на управлінні своїми галицькими маєтностями. Він підтримував розвиток греко-католицької церкви, фінансував відновлення храмів і монастирів, сприяв діяльності василіанських шкіл [6].

2. Альфред Потоцький (1817–1889) — галицький намісник (1875–1883), маршалок Галицького сейму, один із найвпливовіших політиків Австро-Угорщини. Під час його правління у Львові було розширено освітню інфраструктуру, підтримано діяльність бібліотек і культурних товариств, а також зміцнено позиції греко-католицької церкви [14].

До найважливіших здобутків роду Потоцьких у Львові та Галичині належать:

1. Бібліотеки та архіви. Одна з найбільших приватних книжкових колекцій у Галичині, частина якої нині зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника.

2. Фінансування греко-католицьких закладів освіти. Зокрема підтримка Львівської духовної семінарії та василіанських шкіл, що виховували нову інтелектуальну еліту українського суспільства.

3. Архітектурні пам'ятки. Спорудження та реставрація храмів і монастирів, а також будівництво палаців, серед яких особливе місце посідає Палац Потоцьких у Львові (XIX ст.), зведений у стилі французького класицизму.

Отже, Потоцькі у Львові та Галичині постали не лише як представники польської аристократії, а й як активні покровителі освіти, науки та мистецтва.

Їхня діяльність сприяла культурному збагаченню регіону, розвитку міської архітектури й підтримці духовного життя. Особливе значення мало збереження бібліотечних фондів, фінансування греко-католицьких освітніх установ і меценатство у сфері мистецтва, що відображало тривале культурне партнерство між українськими та європейськими традиціями.

У XIX ст. рід Потоцьких зазнав поступової трансформації: від військово-політичної активності доби Руїни вони перейшли до культурно-меценатської діяльності, залишивши помітний слід у розвитку українських земель у складі Австро-Угорської монархії.

Історія Потоцьких демонструє складний і водночас багатогранний шлях цього роду в історії України. У добу Руїни вони виступали провідними військово-політичними суперниками гетьманів, водночас виконуючи роль посередників між Річчю Посполитою та козацькою старшиною. Їхня культурна й релігійна діяльність сприяла збереженню європейських освітніх і духовних традицій, а в XIX столітті Потоцькі стали символом меценатства й культурного розвитку Галичини та Правобережжя.

Роль Потоцьких в історії України є багатозначною: з одного боку, вони виражали інтереси польської аристократії, а з іншого - їхня культурна спадщина стала невід'ємною частиною українського історичного ландшафту [9].

Після Першого поділу Речі Посполитої (1772 р.) Галичина опинилася під владою Австрійської імперії, що змусило шляхетські роди, зокрема Потоцьких, адаптуватися до нових політичних і соціальних умов, зберігаючи свій вплив через меценатство, освіту й культуру.

Адам Юзеф Потоцький гербу Пилява (1822–1872) – граф, представник галицького магнатського роду, який активно адаптував родину до політичних змін у Галичині після встановлення австрійського панування. Його діяльність поєднувала управління численними маєтками та фільварками в Кшешовіце, Тенчинку, Мендзехуві, Гурі Ропчицькій і на Кресах (Кобринь, Жаб'янка, Яблонівка). Потоцький також володів промисловими підприємствами на Сілезії, зокрема цинковою гутнею «Кунегунда» в Заводзю, та інвестував у будівництво залізничних ліній [7].

Син Артура та Зофії Потоцької з Браницьких, він 26 жовтня 1847 року в Дрездені одружився з Катериною Браницькою — представницею впливового магнатського роду. У подружжя народилися діти: Ружа Рачинська, Артур, Анджей Казимир, Анна та Зофія. Завдяки родинним зв'язкам Потоцькі зміцнили свої соціальні та політичні позиції, забезпечивши наступним поколінням можливості для освіти, управління маєтками та участі в суспільному житті [4].

Адам Юзеф Потоцький отримав європейську освіту в Единбурзі, а 1848 року перебував у Парижі, де очолював Національну гвардію та брав участь у

червневій революції. Після повернення до Кракова він активно включився в політичне життя, зокрема:

- брав участь у квітневих подіях 1848 року та очолював делегацію, яка домогалася дозволу на повернення політичних емігрантів до краківського циркулу;
- після відставки Пйотра Станіслава Мошинського був призначений начальником Національної гвардії;
- обраний депутатом до Установчого сейму, але згодом склав мандат;
- через участь у патріотичних змовах 1851–1852 років був ув'язнений австрійською владою у Вавельській «Курячий Нозі» та у Відні [14].

Після звільнення Потоцький сформував коло консервативних політиків, які пропагували ідеї органічної праці, господарського розвитку та лояльності до Австрії. Він активно працював у краківському Сільськогосподарському товаристві, Крайовому сеймі та Державній раді, очолював повітову раду Хшанова й був почесним громадянином Кракова. Його діяльність поєднувала політичну виваженість із прагненням до модернізації суспільного життя Галичини [9].

Окрім політичної участі, Адам Потоцький був ініціатором численних економічних, культурних і доброчинних проєктів. Він входив до складу правління Зернового банку, товариства взаємних страхувань (де був першим головою правління у 1860–1872 рр.), а також до товариства доброчинності та товариства приятелів образотворчого мистецтва. Граф підтримував розвиток аграрного сектору через керівництво Краківським господарсько-аграрним товариством, а також сприяв культурним і освітнім ініціативам [6].

Як меценат, Потоцький підтримував діяльність наукових і педагогічних товариств, виступав співзасновником часопису «Czas», сприяв поширенню освіти, науки та культури серед галицького суспільства. Його ініціативи охоплювали модернізацію економічного та освітнього середовища регіону, розбудову залізничної інфраструктури та підтримку промислового виробництва.

Граф Адам Потоцький уособлював поєднання магнатських традицій, європейської освіти, економічної далекоглядності й політичної активності. Саме завдяки таким постатям рід Потоцьких зберігав провідні позиції в добу Австро-Угорщини, виступаючи чинником стабільності й культурного поступу.

Дослідження засвідчує, що рід Потоцьких посідав провідне місце в політичному, економічному та культурному житті українських земель від XVII до початку XX століття. Представники цього роду брали активну участь у державному управлінні, військових кампаніях, розвитку промисловості, сільськогосподарства та інфраструктури, водночас виступаючи меценатами науки, освіти, релігії й мистецтва.

Їхня діяльність сприяла формуванню модерного суспільства, інтеграції українських територій у європейський культурний простір і збереженню націо-

нальної ідентичності в умовах змін політичних формацій. Завдяки Потоцьким українські міста й села отримали новий імпульс економічного й культурного розвитку, а архітектурна спадщина Поділля, Волині та Галичини збагатилася пам'ятками європейського рівня [13].

Рід Потоцьких став символом поєднання аристократичних традицій із прогресивними тенденціями доби, демонструючи здатність до адаптації та ефективного впливу на суспільні процеси. Спадщина Потоцьких виходить за межі родового середовища, уособлюючи процеси соціокультурної модернізації та інтеграції українських земель у ширший європейський контекст. Їхня історія є важливим елементом спільної культурної пам'яті Європи й потребує подальшого міждисциплінарного дослідження та осмислення [12]

Література:

1. Кривошея І. І. Графи Потоцькі в польській еміграції XVIII–XIX ст. // Наукові записки. Серія: Історичні науки. – Київ : [б. в.], 2018. – С. 45–59.
2. Чубіна Т. Д. Тульчинська лінія магнатського роду Потоцьких: методологія та методи дослідження // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – 2019. – Вип. 29. – С. 112–123.
3. Лобко О. А. Поміщицькі маєтки Правобережжя в умовах соціально-економічної трансформації 1831–1917 років : рукопис дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. – Київ : Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2008.
4. Wolski M. Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku: studium genealogiczno-własnościowe. – Kraków : Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego “Societas Vistulana”, 2013.
5. Polski Słownik Biograficzny / red. W. L. Dankiewicz [et al.]. – Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1935–2025. – Т. 1–XXX.
6. Котляр М. Польсько-литовська шляхта на українських землях у XVI–XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 2005. – 248 с.
7. Biliński W. S., Kisil O. M., Miszkowska T. W. Ród Potockich w odmęcie historii (XVII–XX w.). – Katowice : Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej, 2010. – 676 s.
8. Sendor A. K. Adam Józef Potocki (1822–1872). – Kraków : Księgarnia Akademicka, 2021. – 275 s.
9. Яковенко Н. М. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. – Київ : Фоліо, 2025. – 736 с. – (Велика книга).
10. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 pp.). – Київ : Альтернативи, 1999. – 352 с.
11. Niemczyk K. Kamienieccy herbu PILAWA. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535–1536 roku. – Katowice, 2016.
12. Центральний державний історичний архів м. Львів. Довідковий апарат описів 1 та 2 фонду 134 «Колекція документів про шляхетські маєтки на території Руського, Волинського, Подільського та інших воєводств (1374, 1428–1938 pp.)». – Львів, [б. в.].
13. Мальська М., Завадовський Т., Каднічанський Д. Туристичне Львовознавство. Частина І. Міщанські гмерки та шляхетські герби в архітектурі міста Львова. – Київ : [б. в.], 2017.
14. Zdrada J. Potocki Alfred Józef (1822–1889) // Polski Słownik Biograficzny. – Т. 27. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Polska Akademia Nauk, Instytut Historii, 1983. – S. 762–766. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/alfred-jozef-potocki>.

References:

1. Kryvosheia, I. I. (2018). Hrafy Pototski v polskii emihratsii XVIII–XIX st. [Nobles Potocki in Polish emigration of the 18th–19th centuries]. *Naukovi zapysky. Serii: Istorychni nauky*, 45–59 [in Ukrainian].
2. Chubina, T. D. (2019). Tulchynska liniia mahnatskoho rodu Pototskykh: metodolohiia ta metody doslidzhennia [The Tulchyn line of the Potocki magnate family: methodology and methods of research]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka*, (29), 112–123 [in Ukrainian].
3. Lobko, O. A. (2008). Pomishchytski maietky Pravoberezhzhia v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii 1831–1917 rokiv [Landlord estates of the Right Bank in the context of socio-economic transformation of 1831–1917] (Unpublished Candidate of Historical Sciences dissertation). National University “Kyiv-Mohyla Academy”, Kyiv [in Ukrainian].
4. Wolski, M. (2013). Potoccy herbu Pilawa do początku XVII wieku: studium genealogiczno-własnościowe [The Potocki family of the Pilawa coat of arms until the beginning of the 17th century: a genealogical and property study]. Kraków: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego “Societas Vistulana” [in Polish].
5. Dankiewicz, W. L. (ed.). (1935–2025). *Polski Słownik Biograficzny* [Polish Biographical Dictionary] (Vols. 1–30). Kraków: Polska Akademia Umiejętności [in Polish].
6. Kotliar, M. (2005). Polsko-lytovska shliakhta na ukraïnskikh zemliakh u XVI–XVIII st. [Polish-Lithuanian nobility on Ukrainian lands in the 16th–18th centuries]. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
7. Bilinski, W. S., Kisil, O. M., & Miskowska, T. W. (2010). Ród Potockich w odmeście historii (XVII–XX w.) [The Potocki family in the maelstrom of history (17th–20th centuries)]. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej [in Polish].
8. Sendor, A. K. (2021). Adam Józef Potocki (1822–1872). Kraków: Księgarnia Akademicka [in Polish].
9. Yakovenko, N. M. (2025). Narys istorii serednovichnoi ta ranno-modernoï Ukrainy [Outline of the history of medieval and early-modern Ukraine]. Kyiv: Folio [in Ukrainian].
10. Smolii, V. A., & Stepankov, V. S. (1999). Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648–1676 rr.) [Ukrainian national revolution of the 17th century (1648–1676)]. Kyiv: Alternatyvy [in Ukrainian].
11. Niemczyk, K. (2016). Kamienieccy herbu Pilawa. Z dziejów kariery i awansu szlachty polskiej do 1535–1536 roku [The Kamieniecki family of the Pilawa coat of arms: from the career and advancement of the Polish nobility up to 1535–1536]. Katowice [in Polish].
12. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv m. Lviv. (n.d.). Dovidkovyi aparat opysiv 1 ta 2 fondu 134 “Kollektsiia dokumentiv pro shliakhetski maietky na terytorii Ruskoho, Volynskoho, Podilskoho ta inshykh voievodstv (1374, 1428–1938 rr.)” [Reference apparatus to fonds 1–2, collection of documents on noble estates in Ruthenian, Volhynian, Podillian and other voivodeships]. Lviv [in Ukrainian].
13. Malska, M., Zavadovskyi, T., & Kadnichanskyi, D. (2017). Turystychnie Lvivoznavstvo. Chastyna I. Mishchanski gmerky ta shliakhetski herby v arkhitekturi mista Lvova [Tourist Lviv studies. Part I. Bourgeois marks and noble coats of arms in the architecture of Lviv]. Kyiv: [n.p.] [in Ukrainian].
14. Zdrada, J. (1983). Potocki Alfred Józef (1822–1889). *Polski Słownik Biograficzny*, 27, 762–766. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Polska Akademia Nauk, Instytut Historii. Retrieved from <http://www.ipsb.nina.gov.pl/index.php/a/alfred-jozef-potocki> [in Polish].

УДК 929 Вовконович Ромуальд (438) + 620.9(091) + 94(438)"1918/1939"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-663-679](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-663-679)

Лильо Орест Миколайович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>

ШТРИХИ ДО БІОГРАФІЇ РОМУАЛЬДА ВОВКОРОВИЧА – ВИПУСКНИКА ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛІТЕХНІКИ ТА ПРОВІДНОГО ФАХІВЦЯ В ГАЗОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ У МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

Анотація. Стаття присвячена життєвому та професійному шляху Ромуальда Вовконовича (1884–1939) – випускника Львівської політехніки, видатного інженера-хіміка та провідного спеціаліста газової промисловості та хімічного виробництва в міжвоєнній Польщі. Мета дослідження полягає у відтворенні, життєвого шляху та професійної діяльності Р. Вовконовича, аналізі його внеску в розвиток комунального господарства та хімічної промисловості II Речі Посполитої, зокрема його ролі в становленні Державної Фабрики Азотних Сполук (PFZA) у Мосьціцах. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю систематизації розрізнених відомостей про випускника Львівської політехніки, який відіграв ключову роль у становленні та модернізації економіки міжвоєнної Польщі.

Описано події та з'ясовано факти, пов'язані із життям і професійною діяльністю інженера Ромуальда Вовконовича – одного з яскравих і талановитих спеціалістів в історії газової промисловості Галичини та хімічної галузі міжвоєнної Польщі першої третини XX ст. Зауважено, що постать Р. Вовконовича залишалась не поміченою в дослідженнях присвячених історії Львівської Політехніки, так і в наукових працях польських дослідників. Постать Р. Вовконовича була майже повністю забута в сучасній Польщі, зокрема у м. Тарнів. Випускник Львівської політехніки, інженер Р. Вовконович десятиліттями сприяв розвитку Тарніва – проявив себе талановитим організатором, керував ключовими комунальними підприємствами. Комплексний підхід дозволить адекватно оцінити внесок Ромуальда Вовконовича в індустріальний розвиток Галичини і Польщі у першій половині XX століття.

Дослідження показує, що Р. Вовконович був одним із провідних фахівців у газовій промисловості та хімічному виробництві II Речі Посполитої. Його діяльність суттєво вплинула на технічний розвиток м. Тарнів та спричинила створення однієї з найсучасніших хімічних фабрик міжвоєнної Європи.

Ключові слова: Ромуальд Вовконович, Львівська Політехніка, газова промисловість, PFZA Мошціце, Тарнів, міжвоєнна Польща, хімічна промисловість.

Lyljo Orest Mykolayovych Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage of the Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0000-4354-1294>

NOTES ON THE BIOGRAPHY OF ROMUALD WOWKONOWICZ – A GRADUATE OF LVIV POLYTECHNIC AND A LEADING GAS INDUSTRY SPECIALIST IN INTERWAR POLAND

Abstract. The article is dedicated to the life and career path of Romuald Wowkonowicz (1884–1939) – a graduate of Lviv Polytechnic, an outstanding chemical engineer, and a leading specialist in the gas industry and chemical production in interwar Poland. The purpose of the study is to reconstruct the life path and professional activities of R. Wowkonowicz, analyze his contribution to the development of municipal services and the chemical industry of the Second Polish Republic, particularly his role in the establishment of the Państwowa Fabryka Związków Azotowych in Mościce (PFZA). The relevance of the study is due to the need to systematize the information about Lviv Polytechnic graduate who played a key role in the formation and modernization of the economy of interwar Poland.

The events and facts related to the life and professional activities of engineer Romuald Wowkonowicz, one of the brightest and most talented specialists in the history of the gas industry of Galicia and the chemical industry of interwar Poland in the first third of the 20th century, are described and clarified. R. Wowkonowicz remained unnoticed in studies dedicated to the history of Lviv Polytechnic, as well as in the scientific works of Polish researchers. R. Vovkonovych was almost completely forgotten in modern Poland, particularly in the city of Tarnów. A graduate of Lviv Polytechnic, engineer R. Vovkonovych contributed to the development of Tarnów for decades – he proved himself to be a talented organizer, managing key municipal enterprises. A comprehensive approach will allow for an adequate assessment of Romuald Vovkonovych's contribution to the industrial development of Galicia and Poland in the first half of the 20th century.

The study shows that R. Wowkonowicz was one of the leading specialists in the gas industry and chemical production of the Second Polish Republic. His activities significantly influenced on the technical development of Tarnów and led to the creation of one of the most modern chemical factories in interwar Europe.

Keywords: Romuald Wowkonowicz, Lviv Polytechnic, gas industry, PFZA Mościce, Tarnów, interwar Poland, chemical industry.

Постановка проблеми. Львівська Політехніка була однією з найстаріших і найпрестижніших технічних вищих навчальних закладів Центрально-Східної Європи. Заснована як Технічна школа у 1816 році, вона пройшла цікавий і тернистий шлях до Цісарсько-королівської технічної школи Австро-Угорської монархії та Національного університету «Львівської Політехніка». Вона стала справжньою кузницею інженерних й наукових кадрів для всієї Галичини та інших регіонів імперії, а пізніше – для відродженої у міжвоєнний період II Речі Посполитої. Серед її випускників були не лише визначні науковці, викладачі, але й політичні діячі, зокрема прем'єр-міністри та міністри II Речі Посполитої*. Одним з випускників Цісарсько-королівської технічної школи був Ромуальд Вовконович – життєвий і професійний шлях має бути прикладом для майбутніх поколінь політехніків.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Постать Ромуальда Вовконовича (1884–1939) належить до маловивчених у сучасній історіографії. Попри його важливу роль в індустріальному розвитку міжвоєнної Польщі та його зв'язок з історією Львова, ця постать залишається на маргінесі історичних досліджень як в Україні, так і в Польщі. Українські дослідження в контексті історії Львівської Політехніки не приділяють окремої уваги особі Р. Вовконовича, хоча ця тема загалом є об'єктом наукового інтересу в історії технічної освіти в Галичині. Що стосується польської історіографії, то вона приділяє дещо більше уваги постаті Р. Вовконовича [9], [24]. Однак, наявні публікації мають переважно довідковий характер, представлені в енциклопедичних виданнях, статтях краєзнавчого спрямування та інтернет-ресурсах. Вони містять згадки про Р. Вовконовича як одного з директорів фабрики азотних сполук поблизу Тарнів у Мосьціцах (Państwowa Fabryka Związków Azotowych), але не зосереджуються на його особистому внеску. Основна увага приділяється загальній історії підприємства та ролі президента Ігнація Мосьціцького, одного з директорів підприємства

* Серед відомих випускників Львівської Політехніки, які стали відомими науковцями і зробили успішну політичну кар'єру в часи II Речі Посполитої були: *Ігнацій Мосьціцький* – польський вчений-хімік, винахідник, професор та ректор Львівської політехніки (1925–1926 рр.). У 1916 р. організував у Львові Інститут наукових і технічних досліджень «Мета». Запроектував оригінальний метод переробки ропи. Був обраний 3-м президентом у міжвоєнній Польщі з 1926 по 1939 р. У 1926 р. йому надано звання почесного професора. Автор близько 70 публікацій, 40 патентів у різних країнах світу. [36, с. 105-106]; [17, с. 257-264]; *Еугеніуш Квятковський* – випускник Львівської Політехніки (факультет технічної хімії) польський економіст-реформатор, інженер-хімік, державний діяч – віце-прем'єр, міністр економіки, промисловості та торгівлі міжвоєнної Польщі (1926–1930 рр.) [40]; *Казимир Бартель* – Видатний польський вчений, професор нарисної геометрії, математик, політичний діяч. У 1926–1930-х роках тричі обирався прем'єром, міністром віровизнання і суспільної освіти в уряді Польщі. У 1930–1931-х роках був ректором Львівської політехніки [40].

Еугеніуша Квятковського[18]. Ця ситуація вимагає активізації досліджень, залучення нових архівних джерел та міждисциплінарного підходу, який би поєднав історію техніки, соціальну історію та регіональні студії.

Мета статті. Дослідження присвячене опрацюванню, систематизації та аналізу розрізнених інформаційних матеріалів для висвітлення життєвого шляху та професійної діяльності інженера Ромуальда Вовконович, який заслуговує на окрему увагу в контексті вивчення історії Львівської Політехніки, її випускників-інженерів, що розбудовували газову і хімічну промисловість Польщі у 20–30-х рр. ХХ ст.

Виклад основного матеріалу. Газова промисловість залишається однією із найбільш прибуткових у світі. Впродовж тривалого часу людство не відразу зрозуміло її промисловий потенціал. На початках перше місце посідала нафта, яку застосовували в сільському господарстві, для освітлювання домівок і вулиць. З розвитком газової промисловості, нових технологій, у Галичині постала потреба у досвідчених фахівцях. Важливу роль у їх професійній підготовці займали заклади вищої освіти. Одне з чільних місць в історії наукового осередку Львова другої половини ХІХ – поч ХХ ст. та підготовці інженерів в різних галузях промисловості посідала Львівська Політехніка.

Одним із талановитих її випускників був Ромуальд Вовконович – інженер-хімік, один з піонерів газової галузі й хімічного виробництва, який зробив вагомий внесок у промисловий розвиток м. Тарнів та хімічної промисловості міжвоєнної Польщі загалом. В комуністичній Польщі Ромуальд Вовконович, який десятиліттями сприяв розвитку Тарнів 20–30-х рр., був повністю забутий. Довгий час його постать залишалася поза увагою сучасних дослідників.

Ромуальд Вовконович народився 14 січня 1884 року в Самборі. Він був сином Францішека Ромуальда Вовконовича, судового службовця зі Львова та Юлії з дому Гусаковських. Рано ставши вдівцем, Ф. Ромуальд одружився вдруге з Юлією Фрей і мав від неї чотирьох дітей: Яна, Ромуальда, Маріана та доньку Пауліну [24]. Очевидно, родина була достатньо заможною, оскільки змогла забезпечити своїм дітям вищу технічну освіту, що на той час було доступне далеко не всім*.

* Усі діти Ф. Р. Вовконовича отримали хорошу освіту. Старший син від першого шлюбу – Август, став юристом, і до 1918 року працював секретарем в одному з міністерств Відня. Після відновлення державності Польщі в листопаді 1918 році – він став керівником адміністративного відділу в канцелярії прем'єр-міністра у Варшаві. Нажаль, раптово помер у Варшаві в 1919 році у віці 41 року. Ян і Ромуальд здобули освіту в стінах Цісарсько-королівської політехнічної школи у Львові. Зокрема, Ян Вовконович закінчив у 1907 році інженерний факультет і отримав диплом інженера доріг та мостів. Працював у м. Перемишль інженером у департаменті, що відповідав за систему регулювання течії річки Сян, а також у Бережанах, Тернополі та у Варшаві (Міністерство громадських робіт (департамент шляхів

Після завершення гімназії Ромуальд Вовконович у 1904 р. вступив до Львівської Політехніки, де навчався на хімічному відділенні. Під час навчання він зарекомендував себе стараним студентом – свій перший державний іспит на факультеті технічної хімії він склав на «відмінно» [30]. У 1910 році він успішно закінчив Цісарсько-королівську технічну школу і здобув диплом інженера-техніка [33]. Варто наголосити, що на той час, ця навчальна інституція вже мала усталені традиції підготовки хіміків-технологів, а її лабораторії були оснащені сучасним обладнанням [36, с. 277–278].

Одразу після завершення навчання Р. Вовконович розпочав свою професійну діяльність на газовому заводі у Львові (*Gazownia Lwowska*), одному з найбільших і сучасних підприємств тогочасної Галичини [43]. Слід зазначити, що у першій половині XIX ст. століття вуличне освітлення у Львові було дуже примітивним – використовувалися ліхтарі із лосевими свічками або лампи на конопляній, ріпаковій та буковій оліях [38]. Видобуток нафти, що розпочався в Галичині (м. Борислав) в середині XIX століття, спричинив, що вулиці міст вже освітлювалися нафтовими ліхтарями. Проте ці лампи давали мало світла, вимагали значних витрат і зусиль для їх функціонування. Починаючи з 50-х років XIX ст. міська влада Львова вирішила впровадити газове освітлення вулиць, однак для цього потрібно було збудувати спеціалізовані заводи (газівні), де виготовлявся штучний світильний газ. **

У 1856 році львівська влада підписала контракт з Німецьким континентальним газовим товариством *** на спорудження у Львові газового заводу для виробництва газу для освітлення, який був збудований 1 вересня 1858 року *. На початках, вугілля, з якого вироблявся газ, імпортували з Пруссії [2, S. 91–125]. Окрім газу, вироблялося багато цінних додаткових продуктів, зокрема аміак, кокс, смолу, нашатирний спирт та дьоготь. У 1894 році у Львові довжина газової мережі вуличного освітлення складала біля 40 кілометрів, газ постачався чавунними трубами до 815 газових ліхтарів [37]. Також газ подавався для

сполучення). Син Маріан став доктором медицини, а донька Пауліна вийшла заміж за адвоката Пйотра Траунфельнера [30].

** Штучний світильний або міський, кам'яновугільний газ – це суміш водню (50 %), метану (34 %), окису вуглецю (8 %) та інших горючих газів, що отримується при термічній реакції розкладання кам'яного вугілля або нафти. Газове освітлення було популярне в окремих країнах Європи, зокрема Англії. Світильний газ [44].

*** Deutsche Continental-Gas Gesellschaft in Dessau, (скорочено – DCGGз міста Дессау (Саксонія). Німецька компанія збудувала міські газові заводи в Магдебурзі, Франкфурті-на-Одері, Потсдамі, Варшаві та Кракові. Підприємство існує до сьогодні. Із 1979 р. компанія відома як «Contigas Deutsche Energie-AG» [43].

1) * Вулиця на якій був споруджений завод була названа Газовою. Старий міський газовий завод працював до 1960-х років. У 1961 році на вулиці Золотій було відкрито новий газовий завод.

освітлення урядових установ та приватних будинків [42]. Таким чином, на початку ХХ століття Львів був одним із найрозвинутіших міст Галичини, де активно впроваджувалися нові технології комунального господарства.

Газове освітлення та опалення в містах ставали все популярнішими, що в свою чергу, вимагало кваліфікованих спеціалістів для обслуговування та розвитку газового господарства. Після закінчення Цісарсько-королівської технічної школи Р. Вовконович отримав посаду хіміка на міському газовому заводі Львова. Ця робота дала молодому інженеру Р. Вовконовичу цінний практичний досвід — він опанував технологію виробництва газу, експлуатацію газового обладнання та вивчив систему міського газопостачання. В майбутньому, це стало основою його подальшої успішної кар'єри як інженера.

Розвиток технологічного прогресу, збільшення видобутку природного газу та розвитку міст спричинили необхідність будівництва нових комунальних газових заводів і потребу фахових спеціалістів. 27 квітня 1911 року міська рада м. Тарнів призначила 26-річного інженера Р. Вовконовича на посаду директора місцевого газового заводу (*Gazownia Miejska w Tarnowie*) [29]. Цей вибір був не випадковим — починаючи з 70-х років ХІХ ст. Тарнів був містом, де дуже активно розвивалась газова промисловість. У 1877 році в місті почав працювати приватний газовий завод, завдяки якому, головні вулиці міста, залізничний вокзал і синагога освітлювалися 750 газовими ліхтарями [23]. Тарнів став одним із перших міст у Польщі (після Львова, Борислава та Ясла), де почали активно використовувати природний газ у великих масштабах [5].** У 1910 році міська влада Тарнова викупила газовий завод у приватних власників за півмільйона крон, і для керівництва цим стратегічним об'єктом потрібен був кваліфікований фахівець***. Забігаючи наперед зазначимо, що за керівництва Р. Вовконовича газовий завод в м. Тарнів був значно розбудований та модернізований [33].

Період роботи Р. Вовконовича в Тарнівi співпав із часом значних модернізаційних змін. 1911 рік увійшов в історію міста як рік великих інвестицій в технологічні проекти: було запущено водогін, трамвайну лінію та електростанцію [6]. У подальшому, демонструючи свої організаторські здібності,

** Цього вдалося досягти завдяки підключенню Тарніва до газопроводу, побудованого в 1933 році, який з'єднував газове родовище «Розтоки» з Державним заводом азотних сполук у Мошціцах. [23].

*** Про зростаючий розвиток Тарнова свідить той факт, що через нього у 60-х рр. ХІХ ст. проходила залізниця. Завдяки цьому кількість мешканців невпинно зростала. Це в свою чергу спонукало розвивати і вдосконалювати міську інфраструктуру — водопровідну станцію, газовий завод та електростанцію. У 1911 році у місті було запроваджено електричний трамвай. Для управління новоствореними інституціями були необхідні висококваліфіковані спеціалісти. В особі Р. Вовконовича міська влада Тарніва отримала чудового фахівця, який впродовж 30 років пов'язав своє життя із цим містом [43, S. 45–46].

Р. Вовконович очолив об'єднані міські підприємства Тарніва, куди входили газовий завод, міська електростанція та управління міських водогонів [1]. Це свідчить про високу довіру до нього з боку міської влади та визнання його управлінських талантів. Нажаль, подальшому його кар'єрному зростанню перешкодила Перша світова війна. Тарнів опинився в зоні бойових дій. В листопаді 1914 року місто було окуповано російськими військами генерала Павла Хелмицького й зіткнулося з глибокою економічною кризою — боролось з нестачею продовольства та робітників на промислових заводах [10, s. 261]. Перша світова війна та її наслідки вплинули не лише на геополітичну ситуацію у світі, а й внесли корективи в розвиток нафтодобувної та газової промисловості післявоєнної Європи. Завдяки підтримці країн Антанти, Польща зуміла відновити свою незалежність і Тарнів опинився в складі II Речі Посполитої.

В період боротьби за відновлення польської незалежності у 1918—1921-х рр. гостро відчувалася нестача кваліфікованих працівників, тому після закінчення Першої світової війни Р. Вовконович продовжував виконувати свої обов'язки директора тарнівського міського газового заводу, модернізуючи його впродовж 1919—1922 років[29]. Він брав активну участь у багатьох ключових ініціативах та проектах приймаючи рішення, що вплинули на подальший розвиток Тарнова, зокрема — обіймав посаду керівника Муніципального відділу Тарнівських міських підприємств, а з 1924 року — директора міської електростанції. Він також працював над покращенням технічного стану тарнівських трамваїв [30].

Цікавим фактом біографії Ромуальда Вовконовича було те, що з лютого 1929 року він виконував обов'язки директора Львівського заводу «Польмін» (Polmin) [14]. Це підприємство було найбільшою нафто-газовою компанією і вважалася своєрідним буфером від зазіхань іноземного капіталу, що активно діяв у нафтовидобувній та газовій промисловості міжвоєнної Польщі*.

* Назва «Polmin» походить від аббревіатури «Państwowa Fabryka Olejów Mineralnych» (Державний завод мінеральних олій). Центральний офіс компанії «Polmin» був у Львові і під його керівництвом перебували: Нафтопереробний завод у Дрогобичі, шахти нафти та природного газу в Дашаві, Розтоках, Собнєві, Садковій, Гурках, Франкові, Туржи Поле, Ліпінках, Ветшно, Тарговіській та Рівному, Державне управління газопроводів у Ясло, Газопровід у Мосьціце, Центральне управління будівництва газопроводу в Сандомирі. «Polmin» також мав 289 власних автозаправних станцій і торговельні філії, відповідальні за дистрибуцію мастильних матеріалів, олив, бензину та гасу. Окрім діяльності в нафтовій промисловості, «Polmin» мав власну цегельню в Полянці та Дрогобичі, а також Торгово-складський завод у Гданську. У 1930 році в концерні працювало 3 тис. співробітників. Компанію відрізняли висока оплата праці співробітників (від 600 до 2000 злотих) і увага до соціальних умов. Компанія покривала різні витрати, пов'язані з орендою квартир, включаючи електроенергію, газ та каналізацію, поточний ремонт та безкоштовні квитки на автобуси в межах міста. Деякі працівники «Polmin» проживали в Житловій колонії — 40 будинках (від

Р. Вовконович виконував обов'язки директора львівського заводу «Польмін» впродовж двох місяців. Це був короткий, але важливий етап кар'єри, що показав його здатність працювати в різних галузях хімічної промисловості II Речі Посполитої. Загалом, можемо стверджувати, що компанії «Польмін» щастило на керівників. Одним з найяскравіших директорів цього концерну був професор Львівської Політехніки Станіслав Пілят,^{*} завдяки якому нафтогазодобувна промисловість активно розвивалась і модернізовувалась впродовж усього міжвоєнного періоду. Це стосувалося й хімічної промисловості, що була однією з основних і найсучасніших галузей тогочасної у Польщі. Розуміючи важливість подальшого її розвитку, професор Львівської Політехніки Ігнацій Мосьціцький ще у 1922 році висловив ідею будівництва фабрики азотних сполук у Польщі на публічній лекції в залі Національного банку у Львові. Нажаль, реалізувати цей проект вдалося лише у 1927 році, коли Ігнацій Мосьціцький вже був президентом Польщі [8].

Рішення про будівництво першої фабрики азотних сполук поблизу Тарніва у Мосьціцах^{**} (PFZA – Państwowa Fabryka Związków Azotowych) було прийняте урядом 12 березня 1927 року [10]. У майбутньому на підприємстві планувалося виробництво також сільськогосподарських добрив.

Використання вітчизняної сировини у хімічній промисловості мало важливе значення для молодой польської держави, щоб стати незалежною від

двоквартирних до десятиквартирних), кожен з яких мав власний сад. Колонія могла похвалитися сучасною початковою школою, каплицею, спортивним стадіоном, басейном, клубом, бібліотекою та магазинами. Автобуси компанії безкоштовно обслуговували дружин працівників для поїздок по магазинах, для походів у гори, поїздок скаутів в табори. Робота в «Polmin» була мрією для працівників. Продукція «Polmin» експортувалася до – Данії, Швеції та Англії. [41, с. 259–280].

^{*} Станіслав Пілат (1881–1941) – видатний польський хімік, вчений і винахідник. Один з піонерів нафтовидобувної і газової промисловості Галичини. Впровадив на нафтопереробних заводах новий метод ректифікації бензину, спроектував і побудував одну з перших парафінових установок, а також побудував установку для високовакуумної дистиляції нафти. У 1909–1918 рр. і 1926–1929 рр був директором концерну «Polmin». Окрім нафтопереробної галузі С. Пілят приділяв багато уваги видобутку природного газу. У 1922–1923 роках С. Пілят спричинився до організації масштабних бурових робіт в пошуках природного газу в місцевості Дашава. У 1929 році було побудовано 68-кілометровий газопровід Дашава-Львів, що підвищило прибутковість нафтопереробних заводів Галичини [41, с. 259–280].

^{**} Державний завод азотних сполук поблизу Тарніва, був освячений 18 січня 1930 року єпископом ординарієм Тарнівської дієцезії, доктором Леоном Валенгою, за участі Президента республіки Польщі Ігнація Мосьціцького. Вартість будівництва заводу становила приблизно 90 мільйонів довоєнних злотих. Роком раніше два передмістя, де розміщувалася нова фабрика, були названі Мосьціце – на честь президента Польщі. У 1928 р. на підприємстві було зайнято близько 7000 осіб Місто Тарнів з населенням у 120 000 осіб завдячує своїм розвитком цій промисловій інвестиції, зробленій 70 років тому[8].

іноземних корпорацій, інтереси яких були широко представлені в нафто-газовій промисловості країни. Це стосувалося також і підбору провідних спеціалістів, які мали очолювати майбутні підприємства. Президент Ігнацій Мосьціцький розумів це дуже добре.* Варто відзначити, що більшість фабричних інженерів були випускниками Львівської політехніки, яка буда своєрідною кузницею інженерних й наукових кадрів тогочасної Польщі. Багато з них були учнями професора Ігнація Мосьціцького, який не лише в свій час очолював кафедру фізичної хімії, а й був ректором Львівської політехніки у 1925–1926 навчальних роках. [17, s. 262].

Найважливішим і найбільш значущим етапом професійної діяльності Р. Вовконовича стала його робота в Державній Фабриці Азотних Сполук поблизу Тарніва**. Першим технічним директором фабрики азотних сполук був призначений Тадеуш Звіслоцький (1889–1929). Однак, він раптово помер 15 лютого 1929 року в Кракові, і постало питання про призначення нового керівника***. Можемо стверджувати, що президент Ігнацій Мосьціцький пам'ятав про свого

* Причина будівництва першої фабрики азотних сполук поблизу Тарніва була пов'язана більш з глобальною проблемою – запаси чилійської селітри, єдиного на той час азотного добрива вичерпалися. Ігнацій Мосьціцький розробив метод отримання азотної кислоти з повітря шляхом синтезу оксидів азоту в електричній дузі. Він активно працював над удосконаленням свого методу — хотів створити більш концентровану кислоту. Він досяг цього, побудувавши піч з електричним полум'ям, що оберталася з величезною швидкістю. Перший танкер концентрованої кислоти був побудований на швейцарському заводі Aluminium Industrie AG [21]. Для спорудження майбутньої фабрики азотних сполук необхідно було залучити провідних спеціалістів для розробки нового методу виробництва синтез-газу і виробництвом аміаку, оскільки це було пов'язано з придбанням відповідних ліцензій закордоном, а це б коштувало надто дорого. Призначеній команді інженерів було доручено розробити технологію виробництва азотних добрив.

** Для будівництва фабрики у князя Романа Владислава Сангушка було придбано за 210 000 доларів територію площею 670 гектарів у селах Сверчків і Домбрувка Інфулацька, що поблизу Тарніва. Місто знаходилося поблизу родовищ природного газу та кам'яної солі. Територія, де провадилося будівництво була багата на ґравій, тому необхідні будівельні матеріали були легкодоступними. Значну роль для функціонування майбутнього підприємства відігравали також близькість судноплавної річки Дунаєць, залізничний вузол, електростанції та водопровідної станції. Через два роки населені пункти, де побудували фабрику, було названо на честь президента Польщі – Ігнація Мосьціцького [8].

*** Тадеуш Звіслоцький – польський легіонер, майор артилерії Війська Польського. Доктор хімії Львівської Політехніки, будівельник і перший генеральний директор Польської асоціації хімічної промисловості (PFZA). Зять Ігнація Мосьціцького. Після звільнення в запас, з 1921 року займався наукою та хімічною промисловістю. З 1922 року в Хожуві організував завод азотних сполук, захоплений у німців. У 1925–1927 роках керував заводом "Азот" у Явожно. З 1 березня 1928 року був генеральним директором Польської асоціації хімічної промисловості (PFZA) у Мосціцях. Помер, не доживши до завершення будівництва заводу. Похований на Повонзківському кладовищі у Варшаві. [17, s. 260], [26], [3, s. 535–536], [25].

учня з Львівської політехніки і колегу – Р. Вовконовича, який зарекомендував себе талановитим інженером і керівником. Після смерті Т. Звіслоцького, Р. Вовконович був призначений спочатку технічним директором Державної Фабрики Азотних Сполук, яка перебувала у стадії будівництва, а згодом й генеральним директором [22]. Завданням Р. Вовконовича було завершити будівництво фабрики та запустити її в експлуатацію. Незважаючи на особисту сімейну трагедію пов'язану із смертю дружини, він продовжував активно працювати і впорався блискуче із поставленим перед ним завданням*.

18 січня 1930 року відбулося урочисте відкриття Державної Фабрики Азотних Сполук у Мосьціцах. На цю подію прибув президент II Речі Посполитої Ігнацій Мосьціцький, представники польського уряду на чолі з міністром промисловості та торгівлі, інженером Еугеніушем Квятковським та представники фабрики, включаючи технічного директора Р. Вовконовича [31]. Його внесок в організацію виробництва та управління цим складним технологічним комплексом був надзвичайно важливим. Технічні знання та досвід, здобуті у Львові та Тарнівi, дозволили йому ефективно керувати роботою однієї з найсучасніших та найважливіших хімічних фабрик тогочасної Польщі та Європи загалом. Державна Фабрика Азотних Сполук у Мосьціцах спеціалізувалась на виробництві аміаку, азотної кислоти, добрив та інших хімічних продуктів, що мали стратегічне значення для сільського господарства та оборони країни*. Державна Фабрика Азотних Сполук у Мосьціцах експортувала продукцію майже до 60 країн світу, зокрема до Англії, Данії, США, Аргентини, Фінляндії, Румунії, Нідерландів та Венесуели [30].

Керуючи Державною Фабрикою Азотних Сполук у Мосьціцах Р. Вовконович дбав не лише про ефективне виробництво добрив та інших хімічних продуктів, а й проводив успішну соціальну політику щодо працівників підприємства. Очевидно, взірцем для Р. Вовконовича був вже згаданий вище «Польмін». Щоб привабити потенційних клієнтів та збільшити обсяг продукції на внутрішньому та зовнішньому ринку, фабрика культивувала власне господарство. Це була територія площею шість гектарів та експериментальні ділянки, які могли відвідувати зацікавлені клієнти, фермери та просто гості. Дбаючи про маркетинг, для них заздалегідь готували відповідні інформаційні матеріали про виробничі потужності і добрива, проводилися лекції. Одночасно, вже від початку створення фабрики, Р. Вовконович був ініціатором будівництва в Мосьціцах

* У 1919 році Ромуальд Вовконович одружився з Марією Теодорович (1895–1929), яка була спорідненою з вірменським архієпископом Юзефом Теодоровичем. У цьому шлюбі народилась донька – Єва Вовконович (у заміжжі – Гласголл). Смерть дружини у 1929 році в Мерано (Італія), де вона проходила лікування, була важким ударом для Р. Вовконовича, але він продовжував працювати над будівництвом фабрики та виховувати доньку [33], [30].

містечка для працівників, що складалося з вілл та окремих робітничих будинків, яке до війни мало 4000 мешканців і зараз є одним з найбільших і найважливіших районів Тарніва. Тож не дивно, що Р. Вовконович був відомою і шанованою людиною не лише у Мосьціцах, але й Тарнів^{**}.

Залишається відкритим питання, чому після закінчення будівництва Державної Фабрики Азотних Сполук та її урочистого відкриття 18 січня 1930 р., Міська Рада Тарніва, 30 січня цього ж року, ухвалила рішення про відставку Р. Вовконовича з посади генерального директора [33]. Можемо висловити припущення, що ймовірною причиною цього рішення могли бути як особисті мотиви (бажання достроково вийти на пенсію і займатися вихованням доньки), так і політичні. Відомо, що з 1931 по 1935 рік генеральним директором Державної Фабрики Азотних Сполук у Мосьціцах став Євгеніуш Квятковський – видатний економіст і політичний діяч міжвоєнної Польщі [30]. Р. Вовконович повернувся на посаду технічного директора фабрики яку займав аж до початку Другої світової війни у вересні 1939 року.*

1 вересня 1939 року німецькі війська вторгнулися в Польщу, Тарнів опинився під окупацією. Р. Вовконович разом із донькою залишив місто та виїхав до Львова [22]. Багатьох заводських робітників також евакуювали до Львова. Варто також зазначити, що інженер Р. Вовконович організував транспорт, який вивіз найцінніше обладнання заводу на схід. До Львова також перевезли безцінну платинову сітку, яка використовувалася як каталізатор у виробництві азотних сполук. Подальша доля вищезгаданого вантажу залишається невідомою. Колишня Державна Фабрика Азотних Сполук отримала

^{**} До початку II Світової війни Державна Фабрика Азотних Сполук продовжувала розширюватися. Більшість обладнання для фабрики було закуплено за кордоном, але частина необхідного устаткування також постачалася вітчизняними виробниками. Тут працювало понад 3200 осіб, що сприяло вирішенню проблеми безробіття в регіоні. Крім своєї професійної діяльності, Р. Вовконович активно брав участь у громадському житті Тарніва, очолюючи освітні, культурні та професійні організації. Його організаторські здібності визнавалися як місцевою владою, так і центральним урядом. Він був президентом Товариства Народної Школи (Towarzystwo Szkoły Ludowej), головою Товариства Друзів Скаутів (Towarzystwo Przyjaciół Harcerstwa), членом Польського Об'єднання Газівників, Водопровідників і член Польської асоціації газових інженерів (PZGWiTS), а також членом Мисливського Гуртка в Тарнові. Його активна громадська позиція свідчила про те, що він був не лише чудовим інженером-управлінцем, але й свідомим громадянином [24], [33].

* Азотний завод у Тарнові, поряд із будівництвом порту в Гдині, був найбільшою інвестицією в Польщі в 1920-х роках. У 1933 році завод було об'єднано з заводом у Хожові (Верхня Сілезія) в єдине підприємство. Заяву про внесення новоствореного підприємства під назвою «Об'єднані заводи азотних сполук у Мошці та Хожові» до торгового реєстру підписав інженер Ромуальд Вовконович [31].

німецьке керівництво та нову назву «Stickstoffwerke Mościce» і продовжувала виробляти добрива та хлорну продукцію [12, s. 1050].

Р. Вовконович, як і багато інших представників польського суспільства, не міг передбачити, що Радянський Союз нападе на Польщу невдовзі після нацистів. Львів опинився в зоні радянської окупації за умовами пакту Ріббентропа-Молотова. Ймовірно, життєві труднощі та душевні переживання могли вплинути на здоров'я Р. Вовконовича. Після ускладнень спричинених невдалою операцією, Р. Вовконович помер у Львові у віці 55 років. 25 жовтня 1939 року він був похований у родинному гробівці на Личаківському цвинтарі – одному з найстаріших і найвідоміших некрополів Львова, де знайшли спочинок багато видатних діячів польської, української та вірменської культури [30].

Висновки. Після закінчення Другої світової війни Ромуальд Вовконович, який десятиліттями сприяв розвитку Тарніва, був повністю забутий. Випускник Львівської Політехніки, він був яскравим представником покоління польських інженерів, які здобули освіту в Австро-Угорській монархії, а свій професійний талант реалізували у відродженій Польській державі, працюючи на благо розвитку її хімічної промисловості. Його внесок у модернізацію газового комунального господарства Тарніва, організацію роботи об'єднаних міських підприємств і, найголовніше, будівництво та роботу Державної Фабрики Азотних Сполук у Мосьціцах важко переоцінити. Вона була одним із флагманів польської хімічної промисловості міжвоєнного періоду, і Р. Вовконович відіграв ключову роль у її становленні*. Дослідження його біографії та інших випускників Львівської Політехніки є важливим для розуміння процесів модернізації Польщі у міжвоєнний період та ролі технічної інтелігенції в економічному розвитку країни. Постать Р. Вовконовича заслуговує на гідне вшанування та подальше вивчення в контексті історії науки, техніки та промисловості першої половини XX століття**.

* Після війни завод відновив роботу в 1948 році. Впродовж 1960–1980-их рр. відбулося подальше розширення та модернізація підприємства. У 1991 році воно було перетворено на державне акціонерне товариство, а у 2008 році її акції дебютували на Варшавській фондовій біржі. У травні 2010 року «Azoty Tarnów» взяла на себе роль консолідатора польської хімічної промисловості. У 2014 році було завершено процес інтеграції найбільших польських хімічних заводів. Сьогодні «Azoty Tarnów» є однією з найбільших хімічних компаній у Центральній Європі, яка разом із ZAK SA, Zakłady Chemiczne "Police" SA, АТТ Polymers та Польським хімічним консорціумом (PKCh) утворює сильну фінансову групу. «Azoty Tarnów» є великим польським експортером, приблизно 60% своїх продажів здійснюючи на зовнішніх ринках. [11, s. 1053-1055].

** У 2012 році м. Тарнів святкувало ювілей - 85-річчя з дати ініціативи будівництва Державної Фабрики Азотних Сполук у Мосьціцах. 9 жовтня 2012 р. за участі Президента Республіки Польща Броніслава Коморовського та Юліти Мацеєвич-Рись (онуки Еугеніуша Квятковського) було відкрито пам'ятник Еугеніушу Квятковському, міністру промисловості

Література:

1. Dzieje Tarnowa – Historia miasta // Portal miasta Tarnów. – Режим доступу: <https://tarnow.pl/Miasto/O-Tarnowie/Historia-miasta/Dzieje-Tarnowa>.
2. Dywan T. (2018) Przemysł gazowniczy we Lwowie w latach 1856–1914: przyczynek do dziejów industrializacji miasta. / T. Dywan // Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych. – № 89. – с. 91 – 125 <https://doi.org/10.12775/RDSG.2018.04> – Режим доступу: https://www.academia.edu/53213424/Przemys%C5%82_gazowniczy_we_Lwowie_w_latach_1856_1914_przyczynek_do_dziej%C3%B3w_industrializacji_miasta.
3. Encyklopedia Tarnowa, praca zbiorowa pod red. Andrzeja Niedojadło, Tarnów 2010.
4. Gazownia miejska we Lwowie. – Режим доступу: <https://lwow.pl.ua/gazownia-miejska-we-lwowie/>.
5. Historia. Oddział SITPNiG w Tarnów // Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Przemysłu Naftowego i Gazowniczego. – Режим доступу: <https://www.sitpnig.pl/historia-tarnow>.
6. Historia Miasta Tarnowa (2024) // Muzeum Miasta Tarnowa. – Режим доступу: <https://www.mmtarnow.com/p/historia.html>.
7. Historia Zakładów Azotowych w Tarnowie-Mościcach // Wikipedia, wolna encyklopedia – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Zakładów_Azotowych_w_Tarnowie-Mościcach.
8. Jak powstały Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach (2021) // Tarnowskie Centrum Informacji. — Режим доступу: <https://www.it.tarnow.pl/atrakcje/tarnow/ciekawostki/taka-jest-historia/jak-powstaly-zaklady-azotowe-w-tarnowie-moscicach/>.
9. Konrad Meus, Zdzisław Noga, Mirosław Płonka, Marcin Sepiał, Andrzej Szpunar. (2024) Atlas Historyczny Miast Polskich. Zeszyt 6 Tarnów. Toruń-Kraków : Towarzystwo Naukowe w Toruniu, S. 45-46. – Режим доступу: https://atlasmiast.umk.pl/pliki/tarnow/AHMP_Tarnow_intro.pdf.
10. Kronika Tarnowa od czasów najdawniejszych do roku 2010. Miejską Bibliotekę Publiczną w Tarnowie, 2025. S. 261. – Режим доступу: https://dlibra.biblioteka.tarnow.pl/Content/2093/IW-Moskal_Krzysztof-Kronika_Tarnowa.pdf.
11. Lichwała R (2012). Historia techniczno-technologiczna Zakładów Azotowych w Tarnowie. Chemik, vol. 66, nr. 10. Режим доступу: <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPP2-0020-0006>.
12. Lichwała R. (2010). Wowkonowicz Romuald / R. Lichwała // Encyklopedia Tarnowa / red. A. Niedojadło. – Tarnów.
13. Menżyński M. Ludzie tarnowskiego gazownictwa / M. Menżyński // Szkice Tarnowskie. – 2010. – Nr 1.
14. Moje miasto Tarnow. Romuald Wowkonowicz (1884-1939) – dyrektor PFZA (1929-1931) – Режим доступу: <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html>.
15. Mościce. – Режим доступу: <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mo%C5%9Bcice>.
16. Mościce // Wikipedia, wolna encyklopedia. – Режим доступу: <https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Mościce>.

та торгівлі міжвоєнної Польщі (1926–1930 рр.), генеральному директору фабрики (1931–1935). Пам'ятник розташований на вулиці Квятковського, перед будівлею управління тарнівського азотного заводу. У вересні 2013 року Тарнівська міська рада, на прохання Товариства друзів м. Мосьціце назвала на честь Ромуальда Вовконовича одну з міських площ, що розміщується неподалік від штаб-квартири компанії «Azoty Tarnów» [15], [28].

17. Politechnika Lwowska 1844–1945: praca zbiorowa (1993) / red. zbiorowa. – Wrocław : Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej.
18. Politechnika Lwowska // Wikipedia, wolna encyklopedia. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Politechnika_Lwowska.
19. Politechnika Lwowska 1844–1945 // Strona historyczna. – Режим доступу: <https://www.lwow.com.pl/politechnika/politechnika2.html>.
20. Popławski Zbysław. (1992) Dzieje Politechniki Lwowskiej: 1844-1945 Zakład Narodowy im. Ossolińskich. – 363 s.
21. 85 lat tarnowskich zakładów. – Режим доступу: <https://www.kierunekchemia.pl/85-lat-tarnowskich-zakladow,4815,art.html>.
22. Romuald Wowkonowicz (1884-1939) – dyrektor PFZA (1929–1931) – Режим доступу: <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html>.
23. Rys historyczny Oddziału SITPNiG w Tarnowie. – Режим доступу: <https://www.sitpnig.pl/historia-tarnow>.
24. Tarnowskie „Azoty”. Perła w koronie Centralnego Okręgu Przemysłowego. – Режим доступу: Czytaj więcej na https://historia.interia.pl/ii-rzeczpospolita/news-tarnowskie-azoty-perla-w-koronie-centralnego-okregu-przemysl,nId,1541464#google_vignetteutm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome https://historia.interia.pl/ii-rzeczpospolita/news-tarnowskie-azoty-perla-w-koronie-centralnego-okregu-przemysl,nId,1541464#google_vignette.
25. Tadeusz Zwiśłocki (1889–1929) – dyrektor PFZA (1927–1929) // Muzeum Miasta Tarnowa. – 2020. – Режим доступу: <https://www.mmtarnow.com/2014/03/tadeusz-zwisocki-1889-1929-dyrektor.html>.
26. Tadeusz Zwiśłocki // Wikipedia, wolna encyklopedia. – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Zwiśłocki.
27. Tadeusz Zwiśłocki – pierwszy Dyrektor PFZA // Wirtualne Muzeum Polskiego Przemysłu Chemicznego. – Режим доступу: <https://www.muzeumchemii.pl/smierc-pierwszego-dyrektora-pfza/>.
28. Tarnów: Romuald Wowkonowicz już ma skwer w Mościcach (2013). – Режим доступу: <https://tarnow.naszemiasto.pl/tarnow-romuald-wowkonowicz-juz-ma-skwer-w-moscicach/ar/c3-2024222>.
29. Wirtualny Muzeum Polskiego Przemysłu Chemicznego. – Режим доступу: <https://www.muzeumchemii.pl/romuald-wowkonowicz/>.
30. W służbie Galicji oraz niepodległej Polsce. Romuald Wowkonowicz (2012). – Режим доступу: <https://kuriergalicyjski.com/romuald-wowkonowicz-1884-1939/>.
31. Wiadomosci-Tarnowskie. (2012). Tarnów, r. 30. – Режим доступу: <https://www.it.tarnow.pl/wp-content/uploads/2019/02/Wiadomosci-Tarnowskie-nr-30.pdf>.
32. Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach (2012). // Wikipedia, wolna encyklopedia. . – Режим доступу: https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakłady_Azotowe_w_Tarnowie-Mościcach.
33. Zbrożek J. Romuald Wowkonowicz (1884–1939) – dyrektor PFZA (1929–1931) / Jarosław Zbrożek // Muzeum Miasta Tarnowa. (2014). – Режим доступу: <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html>.
34. Zagajewski T. Udział Politechniki Lwowskiej w życiu Górnego Śląska w okresie między wojnami i w powstaniu Politechniki Śląskiej (1994). Referat wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Ziemi Lwowskiej w Katowicach / Tadeusz Zagajewski. – Режим доступу: <https://www.polsl.pl/rau11/historia-katedry/historia/lwowskie-poczatki/>.
35. Żardecki K. Projekt gazyfikacji miasta Lwowa gazem ziemnym. / K. Żardecki // Gaz i woda. – 1933. – № 9. s. 223 – 231.
36. Відомі вчені Державного університету «Львівська політехніка» (1844–1994 pp.). (1994). Біографічний довідник. Львів.

37. Сайт журналу «Історична правда». Газ із відходів деревини та вугілля – як починалася газифікація в Україні XIX століття. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/03/23/162518/>.

38. Історичні ліхтарі Львова: олійні, газові та електричні. – Режим доступу: https://zaxid.net/istorichni_lihtari_lvova_gasovi_ta_elektrichni_n1590821.

39. Казимир Бартель. – Режим доступу: <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/bartel-kazimierz/>.

40. Еугеніуш Квятковський – Режим доступу: <https://irp.te.ua/kvyatkovskyj-evgeniush/>.

41. Лиліо О. (2025.) Станіслав Пілят: піонер нафтової промисловості Галичини, засновник школи технології нафти у Львівській Політехніці. Новітня доба / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, Вип. 13. С. 259-280. – Режим доступу: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioid=90>.

42. Сайт журналу «photo-lviv.in.ua». Світло і темрява на вулицях Львова або трохи історії вуличного освітлення нашого міста – Режим доступу: <https://photo-lviv.in.ua/svitlo-i-temriava-na-vulytsiakh-lvova-abo-trokh-istorii-vulychnoho-osvitlennia-nashoho-mista/>.

43. Сайт журналу «photo-lviv.in.ua». Столітня історія Львівської газівни або сторінки із історії газифікації Львівщини. – Режим доступу: https://photo-lviv.in.ua/stolitnia-istoriia-lvivskoi-hazivni-abo-storinky-iz-istorii-hazyfikatsii-lvivshchyny/#google_vignette.

44. Світильний газ Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B3%D0%B0%D0%B7.

References:

1. Dzieje Tarnowa – Historia miasta // *Portal miasta Tarnów*. Retrieved from <https://tarnow.pl/Miasto/O-Tarnowie/Historia-miasta/Dzieje-Tarnowa> [in Polish].

2. Dywan T. (2018) Przemysł gazowniczy we Lwowie w latach 1856–1914: przyczynek do dziejów industrializacji miasta. / T. Dywan // *Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*. – № 89. – с. 91 – 125 <https://doi.org/10.12775/RDSG.2018.04> Retrieved from https://www.academia.edu/53213424/Przemys%C5%82_gazowniczy_we_Lwowie_w_latach_1856_1914_przyczynek_do_dziej%C3%B3w_industrializacji_miasta [in Polish].

3. Encyklopedia Tarnowa, praca zbiorowa pod red. Andrzeja Niedojadło (2010). Tarnów. [in Polish].

4. Gazownia miejska we Lwowie. – *lwow.pl.ua*. Retrieved from <https://lwow.pl.ua/gazownia-miejska-we-lwowie/> [in Polish].

5. Historia. Oddział SITPNiG w Tarnów // Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Przemysłu Naftowego i Gazowniczego. *www.sitpnig.pl* Retrieved from: <https://www.sitpnig.pl/historia-tarnow> [in Polish].

6. Historia Miasta Tarnowa (2024) // Muzeum Miasta Tarnowa. *www.mmtarnow.com* Retrieved from <https://www.mmtarnow.com/p/historia.html> [in Polish].

7. Historia Zakładów Azotowych w Tarnowie-Mościcach // Wikipedia, wolna encyklopedia. – *pl.wikipedia.org* Retrieved from https://pl.wikipedia.org/wiki/Historia_Zakładów_Azotowych_w_Tarnowie-Mościcach. [in Polish].

8. Jak powstały Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach (2021) // Tarnowskie Centrum Informacji. *www.it.tarnow.pl* Retrieved from <https://www.it.tarnow.pl/atracje/tarnow/ciekawostki/taka-jest-historia/jak-powstaly-zaklady-azotowe-w-tarnowie-moscicach/> [in Polish].

9. Konrad Meus, Zdzisław Noga, Mirosław Płonka, Marcin Sepiał, Andrzej Szpunar (2024). *Atlas Historyczny Miast Polskich*. Zeszyt 6, Tarnów. Toruń-Kraków: Towarzystwo Naukowe w Toruniu. S. 45-46. Retrieved from https://atlasmiast.umk.pl/pliki/tarnow/AHMP_Tarnow_intro.pdf; [in Polish].

10. *Kronika Tarnowa od czasów najdawniejszych do roku 2010.* (2025). Miejską Bibliotekę Publiczną w Tarnowie. S. 261. Retrieved from https://dlibra.biblioteka.tarnow.pl/Content/2093/IW-Moskal_Krzysztof-Kronika_Tarnowa.pdf [in Polish].
11. Lichwała R. (2012) Historia techniczno-technologiczna Zakładów Azotowych w Tarnowie // *Chemik*, vol. 66, nr. 10. Retrieved from <https://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPP2-0020-0006> [in Polish].
12. Lichwała R. (2010). *Wowkonowicz Romuald* / R. Lichwała // *Encyklopedia Tarnowa* / red. A. Niedojadło. – Tarnów, [in Polish].
13. Menżyński M. (2010). Ludzie tarnowskiego gazownictwa / M. Menżyński // *Szkice Tarnowskie*. – Nr 1. [in Polish].
14. Moje miasto Tarnow. Romuald Wowkonowicz (1884-1939) – dyrektor PFZA (1929-1931) www.mmtarnow.com. Retrieved from <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html> [in Polish].
15. Mościce. pl.wikipedia.org. Retrieved from <https://pl.wikipedia.org/wiki/Mo%C5%9Bcice> [in Polish].
16. Mościce // Wikipedia, wolna encyklopedia. Retrieved from <https://pl.m.wikipedia.org/wiki/Mo%C5%9Bcice>. [in Polish].
17. *Politechnika Lwowska 1844–1945* (1993): praca zbiorowa / red. zbiorowa. – Wrocław : Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, [in Polish].
18. Politechnika Lwowska // Wikipedia, wolna encyklopedia. pl.wikipedia.org Retrieved from https://pl.wikipedia.org/wiki/Politechnika_Lwowska [in Polish].
19. Politechnika Lwowska 1844–1945 // Strona historyczna. www.lwow.com.pl Retrieved from <https://www.lwow.com.pl/politechnika/politechnika2.html> [in Polish].
20. Popławski Zbysław. *Dzieje Politechniki Lwowskiej: 1844-1945*. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1992 – 363 s. [in Polish].
21. 85 lat tarnowskich zakładów. kierunekchemia.pl. Retrieved from <https://www.kierunekchemia.pl/85-lat-tarnowskich-zakladow,4815,art.html> [in Polish].
22. Romuald Wowkonowicz (1884-1939) – dyrektor PFZA (1929-1931) mmtarnow.com. Retrieved from <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html> [in Polish].
23. Rys historyczny Oddziału SITPNiG w Tarnowie. sitpnig.pl. Retrieved from <https://www.sitpnig.pl/historia-tarnow> [in Polish].
24. Tarnowskie „Azoty”. Perła w koronie Centralnego Okręgu Przemysłowego. historia.interia.pl. Retrieved from https://historia.interia.pl/ii-rzeczpospolita/news-tarnowskie-azoty-perla-w-koronie-centralnego-okregu-przemysl,nId,1541464#google_vignetteutm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=chrome [in Polish].
25. Tadeusz Zwisłocki (1889–1929) – dyrektor PFZA (1927–1929) (2020). // Muzeum Miasta Tarnowa. mmtarnow.com. Retrieved from <https://www.mmtarnow.com/2014/03/tadeusz-zwisocki-1889-1929-dyrektor.html>. [in Polish].
26. Tadeusz Zwisłocki // Wikipedia, wolna encyklopedia. pl.wikipedia.org. Retrieved from https://pl.wikipedia.org/wiki/Tadeusz_Zwisłocki [in Polish].
27. Tadeusz Zwisłocki – pierwszy Dyrektor PFZA // Wirtualne Muzeum Polskiego Przemysłu Chemicznego. muzeumchemii.pl. Retrieved from <https://www.muzeumchemii.pl/smierc-pierwszego-dyrektora-pfza/> [in Polish].
28. Tarnów: Romuald Wowkonowicz już ma skwer w Mościcach (2013). tarnow.naszemiasto.pl. Retrieved from <https://tarnow.naszemiasto.pl/tarnow-romuald-wowkonowicz-juz-ma-skwer-w-moscicach/ar/c3-2024222> [in Polish].

29. Wirtualny Muzeum Polskiego Przemysłu Chemicznego. *muzeumchemii.pl*. Retrieved from <https://www.muzeumchemii.pl/romuald-wowkonowicz> [in Polish].
30. W służbie Galicji oraz niepodległej Polsce. Romuald Wowkonowicz (2012). *kuriergalicyjski.com*. Retrieved from <https://kuriergalicyjski.com/romuald-wowkonowicz-1884-1939/> [in Polish].
31. Wiadomosci-Tarnowskie. (2012). Tarnów, r. 30. *it.tarnow.pl*. Retrieved from <https://www.it.tarnow.pl/wp-content/uploads/2019/02/Wiadomosci-Tarnowskie-nr-30.pdf> [in Polish].
32. Zakłady Azotowe w Tarnowie-Mościcach (2012). // Wikipedia, wolna encyklopedia. *pl.wikipedia.org*. Retrieved from https://pl.wikipedia.org/wiki/Zakłady_Azotowe_w_Tarnowie-Mościcach. [in Polish].
33. Zbrożek J. Romuald Wowkonowicz (1884–1939) – dyrektor PFZA (1929–1931) (2014). // *Muzeum Miasta Tarnowa*. *mmtarnow.com*. Retrieved from <https://www.mmtarnow.com/2014/03/romuald-wowkonowicz-1884-1939-dyrektor.html> [in Polish].
34. Zagajewski T. Udział Politechniki Lwowskiej w życiu Górnego Śląska w okresie między wojnami i w powstaniu Politechniki Śląskiej (1994). Referat wygłoszony na posiedzeniu Towarzystwa Miłośników Ziemi Lwowskiej w Katowicach / Tadeusz Zagajewski. *polsl.pl*. Retrieved from <https://www.polsl.pl/rau11/historia-katedry/historia/lwowskie-poczatki/> [in Polish].
35. Żardecki K. Projekt gazyfikacji miasta Lwowa gazem ziemnym. / K. Żardecki // *Gaz i woda*. – 1933. – № 9. c. 223 – 231. [in Polish].
36. *Vidomi vcheni Derzavnoho universytetu «Lvivska politechnika» (1844–1994 rr.)*. (1994). [Prominent Scientists of Lviv «Polytechnic National University»] Bibliografichnyi dovidnyk. Lviv. s. 105–106
37. Sait zhurnalu «Istorychna pravda». Haz iz vidchodiv derevyny ta vuhilia – jak pochynalasia hazyfikacija v Ukraini XIX stolitia. *istpravda.com.ua*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/articles/2023/03/23/162518/> [in Ukrainian].
38. Istorychni lichtari Lvova:olijni, hazovi ta elektrychni. *zaxid.net*. Retrieved from https://zaxid.net/istorichni_lihtari_lvova_gasovi_ta_elektrichni_n1590821 [in Ukrainian].
39. Kazymyr Bartel. *lia.lvivcenter.org* Retrieved from <https://lia.lvivcenter.org/uk/persons/bartel-kazimierz/> [in Ukrainian].
40. Eugeniusch Kviatkovskiy. *irp.te.ua*. Retrieved from <https://irp.te.ua/kvyatkovskij-evgeniush/>.
41. Lylio O. (2025) Stanislav Pilat: pioner naftovoi promyslovosti Halychyny, zasnovnyk shkoly technolohii nafty u Lvivskii Politechnici. *Novitnia doba – Modern era* / hol. red. Mychajlo Romaniuk; NAN Ukrainy, Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha. Lviv, Vyp. 13. S. 259–280. Retrieved from <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioid=90> [in Ukrainian].
42. Sait zhurnalu «photo-lviv.in.ua». Svitlo i temriava na vulyciach Lvova abo trochy istorii vulychnoho osvittlennia naschoho mista. *photo-lviv.in.ua*. Retrieved from <https://photo-lviv.in.ua/svitlo-i-temriava-na-vulytsiakh-lvova-abo-troky-istorii-vulychnoho-osvittlennia-nashoho-mista/> [in Ukrainian].
43. Sait zhurnalu «photo-lviv.in.ua». Stolitnia istoriia Lvivskoi hazivni abo storinky iz istorii hazyfikatsii Lvivshchyny. *photo-lviv.in.ua*. Retrieved from https://photo-lviv.in.ua/stolitnia-istoriia-lvivskoi-hazivni-abo-storinky-iz-istorii-hazyfikatsii-lvivshchyny/#google_vignette [in Ukrainian].
44. Svitylnyj haz. *uk.wikipedia.org* Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%B3%D0%B0%D0%B7 [in Ukrainian].

УДК 327(477)"1917/1921":329

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-680-693](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-680-693)

Любовець Олена Миколаївна доктор історичних наук, професор кафедри міжнародних відносин і суспільних наук, Національний університет біоресурсів і природокористування, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДОКТРИНА УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ РОБІТНИЧОЇ ПАРТІЇ В ПЕРІОД УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Анотація. У статті проаналізовано зовнішньополітичну доктрину УСДРП в період Української революції 1917-1921 рр.; з'ясовано внутрішні та зовнішні чинники, які впливали на її зміну та еволюцію; визначено роль УСДРП у формуванні основних засад зовнішньої політики УНР періоду Центральної Ради та Директорії. УСДРП виступила однією з провідних політичних сил Української революції, її представники займали ключові керівні посади у владних структурах УНР, що уможливлювало корегування урядової зовнішньополітичної діяльності відповідно до партійних настанов. Зовнішньополітична доктрина партії формувалася протягом всієї революційної доби й зазнавала змін відповідно до поточної міжнародної ситуації та настроям основної маси трудового населення України (селянства та робітництва, які розглядалися соціальною базою партії). Ключовою складовою цієї доктрини було питання національно-державного статусу України, при вирішенні якого партія пройшла еволюцію від автономії України в складі демократичної федеративної Російської республіки до визнання повної незалежності та суверенітету УНР. Доктрина включала прагнення до об'єднання всіх українських земель у єдиній державі. Основними завданнями зовнішньої політики визначалися боротьба за міжнародне визнання незалежності України, формування професійного дипломатичного корпусу, пошук союзників у відстоювання державного суверенітету УНР. У питаннях організаційно-державного будівництва партія коливалася між парламентаризмом і радянської системою організації влади, підтримуючи певний час «трудовий принцип». Однак, після довготривалої внутріпартійної дискусії перемогла орієнтація на західноєвропейські парламентські традиції, які також зумовлювали й основний вектор зовнішньополітичної орієнтації. Несприятливі міжнародні чинники, насамперед, несприйняття ідеї української державності більшістю європейських держав та військова агресія Радянської Росії, зумовили поразку Української революції, внаслідок чого УСДРП не змогла реалізувати власну зовнішньополітичну доктрину. Водночас партійний досвід проведення

зовнішньої політики може бути використаний в процесі формування сучасного зовнішньополітичного курсу України.

Ключові слова: Українська соціал-демократична робітничка партія (УСДРП), зовнішньополітична доктрина УСДРП, Українська Центральна Рада, Директорія УНР, зовнішня політика УНР.

Liubovets Olena Mykolaivna Doctor of Historical Sciences, Professor of the Department of International Relations and Social Sciences, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7115-4937>

FOREIGN POLICY DOCTRINE OF THE UKRAINIAN SOCIAL-DEMOCRATIC LABOUR PARTY DURING THE UKRAINIAN REVOLUTION OF 1917–1921

Abstract. This article analyzes the foreign policy doctrine of the Ukrainian Social-Democratic Labour Party (USDRP) during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. It examines the internal and external factors that influenced its transformation and evolution, and outlines the role of the USDRP in shaping the core principles of the foreign policy of the Ukrainian People's Republic (UNR) during the periods of the Central Rada and the Directory. The USDRP emerged as one of the leading political forces of the Ukrainian Revolution, with its representatives holding key leadership positions in the UNR government, which enabled the alignment of official foreign policy with party directives. The party's foreign policy doctrine developed throughout the revolutionary era and evolved in response to the international context and the sentiments of Ukraine's working population (peasants and workers, considered the party's social base). A central component of the doctrine was the issue of Ukraine's national and state status, with the party transitioning from advocating autonomy within a democratic federal Russian republic to recognizing the full independence and sovereignty of the UNR. The doctrine also emphasized the unification of all Ukrainian lands into a single state. The main objectives of foreign policy included the struggle for international recognition of Ukraine's independence, the formation of a professional diplomatic corps, and the search for allies to defend the UNR's sovereignty. In terms of state organization, the party oscillated between parliamentary democracy and the Soviet system of governance, temporarily supporting the "labour principle." However, after prolonged internal debate, the party ultimately favored Western European parliamentary traditions, which also influenced its foreign policy orientation. Adverse international conditions – particularly the rejection of Ukrainian statehood by most European powers and military aggression from Soviet Russia—led to the defeat of the Ukrainian Revolution, preventing the USDRP from fully implementing its foreign policy doctrine. Nevertheless, the party's experience in

foreign affairs may offer valuable insights for shaping Ukraine's modern foreign policy course.

Keywords: Ukrainian Social-Democratic Labour Party (USDRP), foreign policy doctrine of the USDRP, Ukrainian Central Rada, UNR Directory, foreign policy of the UNR.

Постановка проблеми. В умовах російсько-української війни актуалізується проблема вивчення попереднього вітчизняного досвіду збройної та дипломатичної боротьби за незалежність України, пошуку союзників у справі зміцнення міжнародного становища нашої держави. В контексті цього значний дослідницький інтерес має період Української революції 1917-1921 рр. Саме тоді Україна вперше за багато століть стала не тільки об'єктом, а й суб'єктом міжнародних відносин. Ключовими акторами формування різних моделей вітчизняної державності та зовнішньополітичного курсу стали українські політичні партії. Однією з провідних політичних сил Української революції була Українська соціал-демократична робітнича партія (УСДРП), представники якої займали ключові урядові посади в Українській Народній Республіці (УНР) доби Центральної Ради та Директорії й мали суттєвий вплив на формування її зовнішньополітичної доктрини відповідно власних партійних настанов. Головним завданням зовнішньополітичної діяльності партії було ствердження на міжнародній арені суверенної незалежної УНР, боротьба за її міжнародне визнання. УСДРП доклала багато зусиль у справу організації дипломатичної служби УНР та протидії зовнішній агресії. Партійний досвід у цій справі може бути використаний в процесі формування сучасного зовнішньополітичного курсу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. УСДРП є предметом активного вивчення вітчизняних істориків. Окремі сюжети її діяльності є невід'ємною складовою всіх узагальнюючих праць з історії Української революції 1917-1921 рр. та навчальних посібників. Аналізу політичної доктрини партії, особливостей її функціонування на різних етапах революції присвячені окремі праці О.В. Бобини, В.Ф. Верстюка, О.Ю. Висоцького, В.І. Головченка, А.І. Голуба, О.М. Любовець, В.Ф. Солдатенка та ін. Зовнішньополітична діяльність партії розглядається у роботах О.Д. Бойко, А.О. Буравченкова, С.В. Варгатюка, І.О. Дацьківа, О.О. Малець та ін. Водночас подальшого вивчення та аналізу потребує зовнішньополітична доктрина УСДРП та вплив партії на формування основних засад зовнішньої політики УНР.

Мета статті – проаналізувати зовнішньополітичну доктрину УСДРП в період Української революції 1917-1921 рр.; з'ясувати внутрішні та зовнішні чинники, які впливали на її зміну; визначити роль партії у формуванні основних засад зовнішньої політики УНР періоду Центральної Ради та Директорії.

Виклад основного матеріалу. Українська соціал-демократична робітничка партія оформилася в грудні 1905 р. на II з'їзді РУП. Зміна назви партії свідчила про перехід РУП на соціал-демократичні засади. В основу партійної програми була покладена Ерфрутська програма німецької соціал-демократії. УСДРП своїми головними цілями визначала встановлення в Росії демократичної республіки й автономію України з окремим сеймом [1, с. 96]. У роки Першої світової війни робота більшості її місцевих партійних осередків була практично паралізована.

Після Лютневої революції загальнопартійна конференція (3–5 квітня 1917 р., м. Київ) офіційно заявила про організаційне відродження партії [2, 1 квітня]. Представники партії взяли участь у створенні представницького органу українського народу – Української Центральної Ради (УЦР). З моменту створення Центральної Ради УСДРП взяла активну участь в її роботі. До Президіуму УЦР увійшли два представники партії: Д. Антонович – товариш Голови і С. Веселовський – писар. З дев'яти обраних на початку березня 1917 р. комісій УЦР соціал-демократи очолили чотири [3, с. 45]. До першого складу Центральної Ради входило 13 соціал-демократів. Після проведення на початку квітня 1917 р. Українського Національного Конгресу УСДРП отримала 20 місць, заступником Голови був обраний В. Винниченко. До складу Комітету УЦР, сформованому на її засіданні 8 квітня 1917 р., увійшло 5 представників партії [3, с. 65]. Таким чином, з самого початку існування УЦР соціал-демократи зайняли кілька ключових керівних посад, що забезпечило їм провідне становище в українському політичному русі.

Ставши активним членом Центральної Ради, яка проголосила себе репрезентантом інтересів українського народу, УСДРП мала виробити чітку програму вирішення нагальних внутрішніх та зовнішніх проблем. це було зроблено на партійній конференції 3–5 квітня 1917 р. Делегати конференції першим і невідкладним завданням визначили встановлення широкої національно-політичної автономії України. З метою реалізації поставленого завдання пропонувалося негайно розпочати найенергійнішу підготовчу роботу щодо скликання Всеукраїнських Установчих зборів. Санкціонувати автономію України, на переконання соціал-демократів, повинні були Всеросійські Установчі збори. Тобто на тому етапі УСДРП вважала, що українці повинні отримати автономію з рук центральної влади, а не проголошувати її самочинно [2, 7 квітня]. Предметом обговорення конференції стала пекуча проблема війни та миру. У відповідній резолюції підкреслювалося, що конференція рішучо висловлюється проти подальшого ведення війни і вимагає від Тимчасового уряду розпочати переговори з іншими державами. В резолюції висловлювалася й така утопічна вимога – запропонувати союзним державам відмовитися від анексій та контрибуцій [2, 7 квітня]. Зрозуміло, що було неможливо у тих умовах.

Загалом аналіз рішень квітневої конференції свідчить, що для партії на той момент на першому місці стояла національна проблема, що пояснюється початком її роботи в УЦР, яка своїм головним завданням проголосила боротьбу за надання Україні автономії.

Лідер партії В. Винниченко очолив у травні 1917 р. делегацію Центральної Ради до Тимчасового уряду для розв'язання проблеми української автономії – визнання автономії України, закріплення цього на юридичному рівні. Офіційну відповідь Тимчасовий уряд дав 1 червня 1917 р., відкинувши всі українські домагання – від видання акту про автономію України до визнання компетенції Центральної Ради [4]. УСДРП негативно поставилася до рішення Тимчасового уряду, про що заявила на сторінках партійної преси та на зборах місцевих осередків. Водночас позиція есдеків була значно поміркованішою в порівнянні з іншою українською соціалістичною партією – УПСР. Вони, на відміну від есерів, не пропонували рішучих дій з боку української влади щодо самочинного запровадження автономії, а підтверджували висловлену раніше тезу, що це повинні затвердити Всеросійські Установчі збори [2, 11 червня].

Відмова Тимчасового уряду визнати за Україною права національно-політичної автономії спричинило ухвалення УЦР I Універсалу, важливим наслідком якого стало створення виконавчого органу влади – Генерального Секретаріату, першим головою якого став лідер есдеків В. Винниченко.

Проголошення I Універсалу та створення Генерального Секретаріату буквально шокували Тимчасовий уряд. Для з'ясування ситуації до Києва терміново прибула делегація, яка протягом 28-30 червня проводила переговори з українським керівництвом. Підсумкам переговорів і обговоренню проекту II Універсалу (як компромісного документа) були присвячені спеціально чотири закритих засідання УЦР. Найбільшою радикальністю відзначалася позиція українських есерів, які пропонували перервати будь-які стосунки з Тимчасовим урядом. Але більш поміркована позиція есдеків за підтримки інших фракцій, і насамперед, соціалістів-федералістів, зумовила позицію українського національно-представницького органу. В результаті голосування пройшла резолюція есдеків [3, с. 151].

Загалом, аналіз ситуації навколо переговорів із Тимчасовим урядом, ухвалення I та II Універсалів показав, що саме УСДРП мала суттєвий вплив на формування української національної політики. Пояснювалося це тим, що саме її представники навесні-влітку 1917 р. займали фактично домінуюче становище у керівних структурах – у Комітеті Центральної Ради та у перших трьох складах Генерального Секретаріату. Водночас, на основі аналізу наявних документів і діяльності партії можна зробити висновок, що УСДРП не мала чіткої програми щодо механізму впровадження автономії України, займала пасивну очікуючу позицію, сподіваючись на те, що Тимчасовий уряд як центральна влада Росії

надасть санкцію на це. Есдеки виступали категорично проти самочинного одностороннього запровадження автономії Україною. Підтвердженням цього є й позиція партії щодо інструкції Тимчасового уряду Генеральному Секретаріату від 4 серпня 1917 р.

Загально відомо, що інструкція була значним відхиленням від досягнутої на початку липня 1917 р. угоди між Тимчасовим урядом і Центральною Радою, не відповідала інтересам України і фактично відкривала простір для сваволі Тимчасового уряду. Цей документ викликав різке невдоволення українського загалу, а серед українського політичного проводу – гостру дискусію з приводу того, як до нього поставитися. Це питання було винесено на засідання Малої Ради 6 серпня 1917 р. Майже всі фракції запропонували власні резолюції з цього питання. Резолюції есефів і есдеків висловлювалися за підтримку інструкції. Після триденного обговорення, 22 серпня була затверджена резолюція, запропонована фракцією соціал-демократів. Висловивши своє негативне ставлення до інструкції, водночас провідні українські партії Центральної Ради визнали її і взяли до відома [3, с. 250]. Отже, представникам УСДРП знову вдалося провести в УЦР власне партійне бачення проблеми.

Прийняття резолюції свідчило, незважаючи на зневажливе ставлення Тимчасового уряду до національних потреб українського народу, більшість лідерів українських політичних партій, в тому числі й УСДРП не наважилися відкрито виступити проти нього і розпочати самочинне запровадження автономії краю, продовжуючи вірити у можливість перебудови Росії на федеративну республіку, де б були забезпечені та гарантовані автономні права України.

На практиці український провід ігнорував інструкцію, що спричиняло напруження у стосунках із Тимчасовим урядом. Подальше загострення зупинив більшовицький переворот у Петрограді. Як і більшість українських партій УСДРП не визнала легітимним Раднарком, утворений внаслідок жовтневого перевороту. 26 жовтня 1917 р. на надзвичайному засіданні Мала Рада категорично висловилися проти більшовицького повстання в Петрограді. Ухвалена з цього приводу резолюція зазначала, що УЦР буде завзято боротися з будь-якими спробами його підтримки в Україні [3, с. 363]. Водночас, не визнавши Раднарком законним центральним російським урядом, в той же час Центральна Рада своїм III Універсалом підтверджувала, що проголошена нею Українська Народна Республіка залишається у федеративних зв'язках із Росією. З огляду на це, керівництво УЦР завданням часу в нових політичних умовах вважало створення центрального уряду, до складу якого ввійшли б представники всіх соціалістичних партій та національних регіонів, підтримавши ідею формування багатопартійної соціалістичної влади, яку висунули російські політичні партії та громадські об'єднання [3, с. 376]. УСДРП також підтримала цю ідею. ЦК партії ухвалив спеціальну резолюцію в справі організації централь-

ної влади Російської республіки [2, 14 листопада]. Таким чином, отримавши фактично всю повноту влади після повалення Тимчасового уряду, Центральна Рада, замість вирішення власних державно-національних проблем, захопилася справами влаштування центрального федеративного уряду, згаявши таким чином дорожочинний час.

Перемога більшовиків актуалізувала проблему закінчення Першої світової війни та встановлення миру з країнами Четвертного союзу. Спочатку лідери УСДРП були проти укладання УНР такого мирного договору. Особливо проти цього виступав В. Винниченко, вважаючи, що це «ніж в спину російської революції». Тільки після того як більшовики вступили в переговори з метою укладання сепаратного миру позиція есдеків і їхнього лідера змінилася [5, ч. II, с. 199-200]. Партія підтримала посилку окремої делегації УНР у Брест-Литовськ для ведення мирних переговорів з країнами Четвертного союзу.

Поступово під впливом реальної політичної ситуації – протистояння Центральної Ради з Раднаркомом і загрозою військових дій з боку радянської Росії – УСДРП почала наприкінці 1917 р. схилитися до потреби проголошення незалежності України. Але не її представники, а члени УПСР, почали просувати цю ідею на засіданнях Генерального Секретаріату та Малої Ради. Серед соціал-демократів узгодженої позиції в цьому питанні не існувало. Наприклад, М. Ткаченко на засіданні Генерального Секретаріату 19 грудня назвав проголошення України незалежною державою єдиним виходом із складеного міжнародного становища [6, с. 47]. Водночас М. Порш розцінював подібний акт як помилку, вважаючи, що «це пройде для мас і для фронту цілком без усякого сліду, не маючи ніякого організаційного значення» [6, с. 54]. Непевну позицію займав В. Винниченко. Проголошення самостійності України він припускав лише в разі «коли справді більшовиками буде оповіщена священна війна» [6, с. 69].

Поки соціал-демократичні лідери визначалися з власною позицією щодо незалежності УНР, більшовики стрімко просувалися вглиб української території, займаючи одне місто за іншим. Центральна Рада втрачала не тільки територію, а й авторитет у масах, які підпадали під вплив більшовицької агітації. До того ж й країни Четвертного союзу відмовлялися підписати мирну угоду з «окраїною Росії». Все це у сукупності й прискорило офіційне проголошення самостійності УНР. Фактичне переведення цього акту в життя взяли на себе 49 членів Малої Ради. У ніч з 11 на 12 січня 1918 р. відбулося поіменне голосування тексту IV Універсалу. Усі представники українських політичних партій (УСДРП, УПСР, УПСФ, УПСС), крім Є. Нероновича (УСДРП(нез.)), який залишив зал, висловилися «за» [6, с. 102]. IV Універсал Центральної Ради урочисто проголосив Україну самостійною незалежною державою. Це дозволило підписати УНР Брестський мирний договір.

Після прийняття IV Універсалу есерівська фракція в Центральній Раді розгорнула активну діяльність щодо відставки уряду В. Винниченка,

наполягаючи на тому, що його політика не відповідає вимогам часу. 18 січня 1918 р. член УПСР В. Голубович очолив новий кабінет міністрів, який переважно складався з есерів. Від соціал-демократів до уряду ввійшли тільки М. Ткаченко та Д. Антонович. Однак новопризначений уряд не мав можливості повноцінно працювати, під тиском радянських військ керівні органи УНР змушені були залишити на початку лютого 1918 р. Київ. Більшість членів ЦК УСДРП також залишили Київ. Повернення відбулося лише на початку лютого 1918 р. завдяки австро-німецьким частинам. Після повернення до Києва Центральна Рада стрімко втрачала авторитет і підтримку серед населення України. 29 квітня 1918 р. відбувся державний переворот, у результаті якого до влади прийшов гетьман П. Скоропадський.

УСДРП негативно поставилася до гетьманського перевороту. Основні напрями партійної тактики визначив V Конгрес УСДРП, який пройшов нелегально в середині травня 1918 р. Окрема резолюція конгресу визначила ставлення партії щодо гетьманського перевороту. У документі переворот розглядався як наслідок зростаючих впливів Центральних держав і збройне втручання їх війська у внутрішню політику України. Метою перевороту називалося знищення української державності і всіх попередніх революційних здобутків [7, с. 4]. Делегати конгресу внесли зміни до партійної національно-державної програми, відмовившись від автономістсько-федералістської ідеї. Державна самостійність України розглядалася як гасло, висунуте українською революцією. Це закріпила спеціальна резолюція: «В справі самостійності України». Резолюція також закликала проводити рішучу боротьбу з гаслом федерації з Росією «як з гаслом направленим проти української революції і проти інтересів українського пролетаріату» [7, с. 8]. Таким чином, партія остаточно стала на позицію самостійності України.

Згодом УСДРП стала одним із ініціаторів організації антигетьманського повстання. З метою його проведення в ніч з 13 на 14 листопада була обрана Директорія як орган підготовки та проведення повстання. Головою Директорії став лідер УСДРП – В. Винниченко, до її складу ввійшов інший відомий член партії – С. Петлюра, тобто УСДРП знову отримала партійну перевагу. 15 листопада розпочалося загальне антигетьманське повстання. Це повстання ліквідувало Гетьманську Державу і розпочало новий етап Української революції.

19 грудня 1919 р. війська Директорії урочисто в'їхали до Києва. 26 грудня Директорія призначила перший уряд – Раду Народних Міністрів, складений на коаліційній основі. Головою РНМ і міністром закордонних справ був призначений український соціал-демократ В. Чехівський. Загалом, після певних змін до складу уряду входило 6 соціал-демократів (найбільше партійне представництво) [8, с. 139]. Таким чином, як і за часів Центральної Ради провідне становище в урядових структурах УНР зайняла УСДРП, що уможливлювало реалізацію партійного бачення внутрішньої та зовнішньої урядової політики.

Проблема Директорії полягала в тому, що на противагу від своїх попередників, Центральної Ради та Гетьманату, її лідери не мали єдиної цілісної уяви щодо майбутнього суспільно-політичного устрою України. Спочатку партійні та державні лідери розглядали тільки два принципи організації влади: парламентську демократію західного типу та радянську владу більшовицького зразка. На окреслення цих двох орієнтирів впливали як внутрішньо-, так і зовнішньополітичні чинники. З одного боку, перемога Антанти над країнами німецького альянсу в Першій світовій війні та початок інтервенції її військ на Півдні України. А з іншого боку – значне полівиння і радянська мас та революційні події в деяких країнах Європи. Підтримка тої чи іншої форми організації влади автоматично визначала зовнішньополітичний вектор – або союз із країнами Антанти, або союз із Радянською Росією. Показово, що розбіжності існували не лише між окремими партіями, а й всередині партій. Не була виключенням й УСДРП.

Так звана офіційна УСДРП виступала за парламентську форму правління на основі загальних демократичних виборів, фракція незалежних пропонувала формування системи влади через ради робітничих і селянських депутатів. Між двома цими лініями стояли В. Винниченко, В. Чехівський і М. Порш, які на той час користувалися в партії найбільшим авторитетом. Водночас, вони сильно схилилися до радянської системи. Пізніше І. Мазепа, який мав довгі розмови з В. Винниченком, так охарактеризував його позицію: «Винниченко був за мир з Советською Росією, але часто хитався і не знав, як поступати». Про В. Чехівського він писав, що той «твердо стояв за порозуміння з Советською Росією» [9, с. 74]. Мабуть ці ідейні хитання В. Винниченка між парламентаризмом і радянством й стали причиною висунення ним «трудового принципу» на грудневій Вінницькій міжпартійній нараді [5, ч. III, с. 134-136]. За цим принципом мала створитися така вертикаль влади: на місцях – губернські та повітові трудові ради, а в центрі – Конгрес трудового народу як законодавчий орган. Інший лідер партії – С. Петлюра відстоював демократичну лінію і рішуче відкидав всякі «комбінації з диктатурою пролетаріату і капітуляцією перед Советською Росією». Сильну опозицію проти будь-якого «советофільства» або «радянства» займала й група катеринославської організації УСДРП під проводом І. Мазепа, І. Романченка і П. Феденка.

З'ясувати та узгодити спільну позицію мав VI партійний з'їзд, який пройшов у Києві 10-13 січня 1919 р. Напередодні з'їзду в особистих розмовах І. Мазепі вдалося переконати М. Порша відійти від радянської платформи і повернутися назад до демократичного парламентаризму, а В. Винниченка похитнути в його симпатіях до «радянства». Скориставшись цим катеринославці І. Мазепа і П. Феденко разом із М. Поршем розробили спільний проект політичної резолюції, який і був згодом прийнятий більшістю з'їзду. Але переконати в цьому провідників фракції незалежних не [9, с. 74].

На з'їзді питання організації влади стало предметом гострої дискусії. Обидві фракції – офіційна УСДРП та незалежні – запропонувала власні проекти резолюцій, які відстоювали протилежні платформи. Резолюція перших висловлювалася за скликання в найближчому часі всенародного демократичного парламенту на основі загального виборчого права. Резолюція незалежних основними завданнями часу вбачала перетворення УНР у суверенну самостійну і незалежну Українську Соціалістичну Республіку; організацію влади на принципі диктатури міського і сільського пролетаріату та незаможного трудового селянства. У справі міжнародної політики від уряду вимагалось: а) порозуміння з Радянською Росією на підставі обопільного визнання суверенності обох республік, невтручання у внутрішні справи та негайного виводу російських військ з території України; б) домагання від Антанти невтручання у внутрішні справи України та виводу її військ з території Української Республіки (включаючи Крим), а в разі відмови – організація активної оборони [10, 21 січня].

У ході прелімінарного голосування більшість делегатів з'їзду (24 голосами) висловилися за першу резолюцію. Не отримавши підтримки, незалежні у складі 15 осіб залишили засідання з'їзду, мотивуючи свій вихід різницею у поглядах на форму влади. Вони проголосили себе окремою фракцією, але без виходу з партії.

На Трудовому Конгресі фракція УСДРП була другою за чисельністю, після фракції УПСР(ц.т.) та Селянської Спілки, і нараховувала 40 осіб [11, 23 січня]. Її представникам вдалося поступово згуртувати навколо себе значну більшість депутатів, скласти спільний заключний документ, який при голосуванні й отримав більшість. Таким чином, зазначені політичні сили брали на себе фактично відповідальність за подальший напрям державної політики УНР. На останньому засіданні 28 січня на основі цього документу було ухвалено «Закон про форму влади на Україні», який називали ще Тимчасовою конституцією УНР [10, 29 січня].

Однак втілювати в життя рішення Трудового Конгресу було надзвичайно важко, бо щойно відновлена УНР опинилася в колі фронтів – з одного боку Радянська Росія, з іншого – Антанта. Опинившись таким чином між двох вогнів, українські політики повинні були визначитися із можливим союзником. Намагаючись відстояти національні здобутки, політичний провід УНР розпочав переговори з Антантою щодо можливого військового союзу проти Раднаркому. Центральні органи українських партій розглянули питання щодо ставлення до цих переговорів й ухвалили відповідні резолюції. Соціал-демократи визнали можливим створення військових і політичних союзів з державами Антанти лише для боротьби з більшовицькими військовими силами на українській території, але ніяк не «у всеросійському масштабі» [12, 212 лютого].

Розгляду проблеми зовнішньополітичної орієнтації УНР була присвячена чергова Державна нарада, що пройшла вже у Вінниці 8 лютого 1919 р. У центрі

обговорення стояли вимоги, які були висунуті французькою стороною до Директорії та уряду. Зокрема, французи бажали, щоб подали у відставку В. Винниченко, С. Петлюра, В. Чехівський; вимагали формування нового правого уряду, що створив би протягом трьох місяців 300-тисячну українську армію під протекторатом Франції. Під час боротьби з більшовиками остання мала контролювати українські залізниці з метою запобігання перерв у постачанні людей і військового спорядження для фронту. Франція прагнула також мати вплив на господарську політику українського уряду. Справу ж самостійності України мала вирішити мирна конференція [9, с. 98]. Результатом наради та наступних консультацій стало рішення відхилити більшість вимог французів, але переговори продовжувати й надалі.

Ухвалення такого рішення призвело до відставки тодішнього прем'єра В. Чехівського, а за ним і всього уряду. Відставку уряду прискорив отриманий С. Петлюрою лист від члена української делегації на Паризькій конференції П. Дідушка, в якому той повідомляв про панування в антантівських колах правих антисоціалістичних настроїв і радив подумати над тим, чи не слід в інтересах справи створити бодай тимчасово уряд з представників несоціалістичних угруповань [9, с. 105]. З відставкою уряду українські соціалістичні партії прийняли рішення про припинення своєї участі в здійсненні влади. 10 лютого зі складу Директорії вийшов В. Винниченко. Його повноваження фактично перебрав на себе С. Петлюра, який 11 лютого подав до ЦК УСДРП заяву про свій вихід із партії [13, 18 лютого]. 13 лютого своїм наказом Директорія затвердила новий склад Ради Народних Міністрів на чолі з С. Остапенком. Основу уряду складали представники УПСФ та УПСР, водночас на основі персонального принципу до нього ввійшли й члени УСДРП та УПСР.

В цілому політичний курс уряду С. Остапенка у внутрішніх справах був значно правіший у порівнянні з його попередником. Тому ліві соціалістичні партії виступають проти політики правлячого уряду. 7 березня у Вінниці відбулася нарада представників центральних комітетів УСДРП і УПСР(ц.т.), де була вироблена спільна доповідна записка з приводу ситуації в Україні з вимогою до уряду й Директорії негайно припинити переговори з Антантою і приступити до пошуків порозуміння з радянською Росією на основі визнання радянського устрою Української Республіки Директорією і незалежності та суверенності цієї республіки Радянською Росією [9, с. 122-123]. 10 березня у Проскурові представники цих партій передали свою записку С. Петлюрі.

З метою обговорення поставленого соціалістами питання 14 березня 1919 р. у Проскурові була скликана чергова Державна нарада. Після доповіді прем'єра С. Остапенка про стан переговорів із Антантою розгорнулася гостра дискусія. Першим від імені соціал-демократів виступив І. Мазепа, який доводив необхідність негайного припинення переговорів з Антантою і початку мирних

переговорів із більшовиками. Основним доводом було переконання, що таким чином вдасться «усунути або бодай зменшити внутрішню братовбивчу боротьбу всередині самого українського народу». Показово, що такий крок сам І. Мазепа розцінював лише як «певний тактичний момент» [9, с. 126-127]. Проти пропозицій есдеків і есерів виступили представники інших партій, С. Петлюра та С. Остапенко. Розуміючи реальну безперспективність переговорів з Антантою, вони все ж висловлювалися проти згоди з більшовиками. Позитивного рішення у справі зміни політики на нараді так і не було прийнято, тобто записка двох партій лишилася без відповіді.

Наприкінці березня, коли вже остаточно стало зрозумілим, що країни Антанти не нададуть допомоги УНР, а також під впливом вищезазначених внутрішніх подій, Директорія починає задумуватися над питанням зміни урядового курсу. 4 квітня у Рівному, що на деякий час став державним центром УНР, з приводу утворення соціалістичного уряду відбулася спільна нарада представників УСДРП та УПСР. Її результатом стало складання спільних умов створення коаліційного кабінету з українських соціалістів. Характерно, що ухвалені умови партій були дещо іншими порівняно з їх березневими вимогами, про які зазначалося вище. Так, вже не йшла мова про мир з радянським урядом України, а завдання встановлення миру з РСФРР у тексті умов за пропозицією С. Петлюри було переформульовано на встановлення миру з усіма державами, що воювали з УНР. Причиною того, що обидві ліві партії погодилися з С. Петлюрою і відкинули положення негайного миру з Радянською Росією, стала, насамперед, «воєнно-комуністична» політика Раднаркому, яка викликала величезне незадоволення населення і хвилю селянських повстань.

9 квітня 1919 р. після інтенсивних дебатів було затверджено новий кабінет міністрів на чолі з Б. Мартосом. Практичній діяльності уряду Б. Мартоса заважало стрімке просування більшовицьких військ. 17 травня 1919 р. уряд виїхав до Галичини. Вся Наддніпрянська Україна опинилася під контролем радянського уряду Х. Раковського. Однак дуже скоро невідповідна місцевим умовам політика радянської влади викликала повстання селянства, які охопили Київщину, Поділля, Волинь, частину Полтавщини. Ще у квітні представники трьох соціалістичних партій – УСДРП, УСДРП(нез.) і УПСР – підписали між собою договір про спільну боротьбу проти радянської влади [12].

Отже, в першій половині 1919 р. вирішальними зовнішньополітичними чинниками, які впливали на Директорію УНР та її правлячі партії були більшовики та Антанта. Саме орієнтація на одну зі сторін зумовлювала вектор зовнішньої політики. УСДРП, в залежності від ситуації, схилялася то на одну, то на іншу сторону.

Друга половина 1919 р. стала трагічною для визвольних змагань українського народу. Вже 16 листопада 1919 р. під натиском денікінців провід УНР

змушений був евакуюватися з Кам'янця-Подільського, а потім протягом другої половини листопада – початку грудня, продовжуючи втрачати підвладну територію, переїжджати з місця на місце разом із військом, яке невпинно відступало. В результаті УСДРП опинилася поділеною – частина партійних діячів іммігрувала, частина залишилася на окупованій території. З підписанням воєнно-політичної конвенції з Польщею у квітні 1920 р. і успішним наступом українсько-польського війська з'явилася можливість відновлення УНР. Однак, не зважаючи на перші перемоги, ця боротьба вже заздалегідь була приречена на провал. Цей договір негативно сприйняло населення Західної України, яку С.Петлюра віддавав Польщі в обмін на військову допомогу. Без захвату поставилося до нього й населення Наддніпрянщини, не сприймаючи польську владу.

Восени 1920 р. на терені України припинили свою діяльність більшість українських політичних партій. ЦК УСДРП переніс свою діяльність за кордон. Невеликі групи українських соціал-демократів діяли у Варшаві, Подебрадах, Празі, Берліні, Парижі, Відні. У 1920-1922 рр. у Львові та Тарнові діяло бюро ЦК УСДРП (М.Шадлун, І.Мазепа, Й.Безпалко), яке у липні 1922 р. реорганізувалося у Виконавчий Комітет. Згодом він став частиною закордонної делегації УСДРП, яка знаходилася у Празі аж до саморозпуску закордонних організацій в листопаді 1938 р.

Висновки. УСДРП була однією з найвпливовіших партій доби Української революції 1917-1921 рр. У чисельному відношенні та своєму впливу на маси вона поступалася лише УПСР. Однак, маючи більш підготовленні кадри, а також користуючись популярністю соціалістичних ідей серед трудових верств населення та української інтелігенції, партії вдавалося займати провідні посади у керівних структурах УНР у періоди Центральної Ради та Директорії й практично визначати напрями внутрішньої та зовнішньої урядової політики відповідно своїм власним партійним настановам. Протягом революції політична програма есдеків, як і більшості українських партій, зазнала певної еволюції. Зокрема, у питаннях національно-державного статусу України – від автономізму до самостійництва. В питаннях організаційно-державного будівництва партія коливалася між парламентаризмом і радянської системою організації влади, підтримуючи деякий час «трудовий принцип». Однак, усе ж таки, в партії перемогла орієнтація на західноєвропейські парламентські традиції, які також зумовлювали й основний вектор зовнішньополітичної орієнтації.

Незважаючи на певні помилки та прорахунки, необхідно віддати належне й лідерам партії, й усій партії загалом. У неймовірно тяжких умовах, як внутрішньо-, так і зовнішньополітичних, їм вдалося закласти основи української державності і вперше за багато століть зробити спробу втілити їх в життя.

Література:

1. Програма Української соціал-демократичної партії. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX століття. Програмові і довідкові матеріали. К.: «Консалтинг», «Фенікс», 1993. 336 с.
2. Робітнича газета (Київ). 1917.
3. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2-х т. К.: Наукова думка, 1996. Т. 1. 589 с.
4. ЦДАВО України. Ф. 2592. Оп. 1. Спр. 118. Арк. 38.
5. Винниченко В. Відродження нації. В 3-х т. Київ-Відень, 1920.
6. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали: У 2-х т. Т. 2. К.: Наукова думка, 1997. 423 с.
7. Резолюції і постанови останніх конгресів УСДРП. Львів-Київ, 1921. 16 с.
8. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР. Скrentон, 1962. Т. 1.
9. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921: У 3-х т. Прага, 1942. Ч. 1.
10. Робітнича газета (Київ). 1919.
11. Столичний голос (Київ). 1919. 19 січня.
12. Трудова Республіка (Київ). 1919.
13. Робітнича газета (Вінниця). 1919.
14. ЦДАВО України. Ф. 4657. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1.

References:

1. Programa Ukraïns'koï social-demokratichnoï partii. Ukraïns'ki politichni partii kincyа НІН - pochatku НН stolittya. Programovi i dovidkovi materialy. [Program of the Ukrainian Social Democratic Party. Ukrainian political parties of the late 19th - early 20th centuries. Program and reference materials]. K.: «Konsalting», «Feniks», 1993. 336 s. [in Ukrainian].
2. Robitnicha gazeta (Kiïv). [Workers' newspaper]. 1917. [in Ukrainian].
3. Ukraïns'ka Central'na Rada. Dokumenty i materialy: U 2-h t. [Ukrainian Central Rada. Documents and materials]. K.: Naukova dumka, 1996. T. 1. 589 s. [in Ukrainian].
4. CDAVO Ukraïni. F. 2592. Op. 1. Spr. 118. Ark. 38. [in Ukrainian].
5. Vinnichenko V. Vidrojdjennya nacii. V 3-h t. Kiïv-Viden', 1920. [in Ukrainian, in Austria].
6. Ukraïns'ka Central'na Rada: Dokumenty i materialy: U 2-h t. T. 2. [Ukrainian Central Rada. Documents and materials]. K.: Naukova dumka, 1997. 423 s. [in Ukrainian].
7. Rezolyucii i postanovy ostannih kongresiv USDRP. [Resolutions and decrees of the latest congresses of the USDRP]. L'viv-Kiïv, 1921. 16 s. [in Ukrainian].
8. Stahiv M. Ukraïna v dobi Direktorii UNR. [Ukraine in the era of the UNR Directory]. Skrenton, 1962. T. 1. [in USA].
9. Mazepa I. Ukraïna v ogni y buri revolyucii 1917-1921: [Ukraine in the Fire and Storm of the Revolution 1917-1921]. U 3-h t. Praga, 1942. CH. 1. [in Czechoslovakia].
10. Robitnicha gazeta (Kiïv). [Workers' newspaper]. 1919. [in Ukrainian].
11. Stolichny'y golos (Kiïv). [Metropolitan voice]. 1919. [in Ukrainian].
12. Trudova Respublika (Kiïv). [Labor Republic]. 1919. [in Ukrainian].
13. Robitnicha gazeta (Vinnicya). [Workers' newspaper]. 1919. [in Ukrainian].
14. CDAVO Ukraïni. F. 4657. Op. 1. Spr. 1. Ark. 1. [in Ukrainian].

УДК 008.14.(477.7): 338.48:005

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-694-703](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-694-703)

Любчук Ольга Костянтинівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри туризму та рекреації, Приазовський державний технічний університет, м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0002-7450-4741>

Гривцова Олена Миколаївна асистент кафедри туризму та рекреації, Приазовський державний технічний університет, м. Дніпро <https://orcid.org/0000-0002-7305-1162>

Сорокіна Маріанна Євгенівна старший викладач кафедри «Гуманітарні дисципліни», Приазовський державний технічний університет, м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0001-6487-1751>

ДО ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ГРЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ ЯК ТУРИСТИЧНОГО РЕСУРСУ УКРАЇНСЬКОГО ПРИАЗОВ'Я

Анотація. В статті представлена проблема збереження культурної спадщини греків українського Приазов'я в умовах сучасних викликів повномасштабної війни. Проведене дослідження акцентувало увагу на сутності поняття «культури», його багатогранності та різноманітності тлумачень. Закон України «Про охорону культурної спадщини» розкриває поняття «культурна спадщина» як сукупність успадкованих об'єктів культурної спадщини, як результат духовної і матеріальної діяльності попередніх поколінь. Виокремлюють матеріальну та нематеріальну види культурної спадщини народів. До нематеріальної культурної спадщини відносять: традиції; звичаї; обряди; свята (святкування); традиційні ремесла; усну народну творчість; різноманітні форми збереження та демонстрування досвіду, навичок і знань попередніх поколінь. Констатовано загальні ознаки культури. До загальних ознак культури віднесено: історичність; мова як етнодиферентна ознака; рівновага духовних та матеріальних цінностей; спрямованість; фундамент формування особистісної та колективної ідентичностей; надання відчуття належності до спільнот; «штучне середовище» існування; засвоєння відбувається за допомогою навчання, комунікації. Звернено увагу на роль духовної культури в її матеріальних та ментальних формах на формування культурної ідентичності народів.

В довоєнний період культура греків українського Приазов'я мала самотність (субкультуру) та діяла лише на території їхнього проживання. Національна

неповторність грецької культури збережена на рівні тієї мови, з якою вони прибули в Приазов'я. В дослідженнях нараховано до п'яти мовних груп маріупольських греків. Румейська мова стала другою для маріупольських греків та відігравала провідну роль у їхній самоідентифікації. У грецьких селах Приазов'я встановлено мову урумів-тюркофонів та румеїв-еллінофонів. Румейські діалекти Приазов'я були розповсюджені у п'яти районах Донецької області. Відзначено культурні цінності греків українського Приазов'я: «освіта», «релігія», «сім'я». Культурно-історична спадщина греків українського Приазов'я являється також туристичним ресурсом. У довоєнному Маріуполі було безліч пам'яток-туристичних локацій, пов'язаних із грецькою культурою. Найбільш поширеними формами її включення в систему туристського обслуговування є організація музеїв та туристсько-екскурсійних маршрутів.

Ключові слова: туристичний ресурс, культурна спадщина, культурна ідентичність, збереження, греки Приазов'я, греки – румеї, греки – уруми.

Liubchuk Olha Kostyantynivna Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Tourism and Recreation, Pryazovskyi State Technical University, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0002-7450-4741>

Hryvtsova Olena Mykolaivna Assistant, Department of Tourism and Recreation, Pryazovskyi State Technical University, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0002-7305-1162>

Sorokina Marianna Yevgenivna Senior Teacher, Department of Humanities, Pryazovskyi State Technical University, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0001-6487-1751>

TO THE PROBLEM OF PRESERVING GREEK CULTURAL HERITAGE AS A TOURIST RESOURCE OF THE UKRAINIAN AZOV SEA REGION

Abstract. The article presents the problem of preserving the cultural heritage of the Greeks of the Ukrainian Azov Sea region in the conditions of modern challenges of a full-scale war. The conducted research focused on the essence of the concept of «culture», its multifacetedness and diversity of interpretations. The Law of Ukraine «On the Protection of Cultural Heritage» defines the concept of «cultural heritage» as a set of inherited cultural heritage objects, as a result of the spiritual and material activities of previous generations. They distinguish between tangible and intangible types of cultural heritage of peoples. Intangible cultural heritage includes: traditions; customs; rituals; holidays (celebrations); traditional crafts; oral folklore; various forms of preservation and demonstration of the experience, skills and knowledge of previous

generations. General characteristics of culture have been identified. The general characteristics of culture include: historicity; language as an ethno-differentiating feature; balance of spiritual and material values; orientation; foundation for the formation of personal and collective identities; providing a sense of belonging to communities; «artificial environment» of existence; assimilation occurs through learning, communication. Attention is drawn to the role of spiritual culture in its material and mental forms in the formation of the cultural identity of peoples.

In the pre-war period, the culture of the Greeks of the Ukrainian Azov Sea region had its own identity (subculture) and operated only in the territory of their residence. The national uniqueness of Greek culture was preserved at the level of the language with which they arrived in the Azov Sea region. Studies have identified up to five language groups of Mariupol Greeks. The Rumey language became the second language for Mariupol Greeks and played a leading role in their self-identification. In the Greek villages of the Azov Sea region, the language of the Urum-Turkic speakers and the Rumey-Hellenic speakers was established. The Rumey dialects of the Azov Sea region were spread in five districts of the Donetsk region. The cultural values of the Greeks of the Ukrainian Azov Sea were noted: «education», «religion», «family». The cultural and historical heritage of the Greeks of the Ukrainian Azov Sea region is also a tourist resource. In pre-war Mariupol there were many tourist attractions and locations associated with Greek culture. The most common forms of its inclusion in the tourist service system are the organization of museums and tourist and excursion routes.

Keywords: tourist resource, cultural heritage, cultural identity, preservation, Greeks of the Azov Sea region, Greeks – Rumei, Greeks – Urum

Постановка проблеми. Явище культури надзвичайно різноманітне і складне. Культура проявляється в усіх сферах людського життя: правах, обов'язках людини в суспільстві, нормах суспільства і стосунках між людьми; ціннісних установках і принципах моральності. Складність дослідження цих явищ полягає в тому, що саме поняття «культура» містить у собі досить багато інтерпретацій; проблема передачі духовної культури в її матеріальних та ментальних формах є актуальною для кожного народу світу як фундаментальна основа існування культурної ідентичності етносу в часовій перспективі. Кожна сфера вкладає в це поняття різний зміст, і кожна з них розкриває поняття культури з іншого погляду, взаємодоповнюючи одна одну. Тому з'ясування генезу, особливостей становлення та можливостей збереження сфери культури та туризму в умовах загроз та викликів є актуальним для збереження неповторності національної культурної спадщини та цінностей грецької культури українського Приазов'я.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Дослідженням проблеми сутності культури та культурної спадщини, її значення для наступних поколінь займалися наступні вчені: П.Е. Герчанівська [1], С.І. Кот [2], О.К. Любчук [9], С.М. Пазірін [6], Б.В. Слющинський [5], Л.Д. Якубова [7] та ін. Як показав аналіз, в цих роботах розкриті різні аспекти процесу розвитку, але відсутній розгляд краєзнавчих досліджень спрямованих на з'ясування витоків становлення культурної ідентичності та неповторної національної культурної спадщини греків українського Приазов'я.

Мета статті - дослідження витоків та особливостей неповторної національної культурної спадщини греків українського Приазов'я в довоєнний період для збереження в умовах сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. Культурно-історична спадщина охоплює всю соціально-культурне середовище з традиціями і звичаями, особливостями побутового та господарського життя. Найбільш поширеними формами включення культурно-історичних ресурсів в систему туристського обслуговування є організація музеїв та формування туристсько-екскурсійних маршрутів. Термін «культура» походить від латинського слова «cultura». Спочатку поняття цього слова означало «обробіток землі», її культивування, тобто зміни природи під впливом людини». Зміст цього поняття, на відміну від поняття «natura» (природа), означає «створене», «позаприродне», тобто кожний предмет або явище світу культури сприймається як результат зусиль людей, спрямований на перетворення, вдосконалення того, що створене безпосередньо природою.

П.Е. Герчанівська визначає культуру як «сукупність штучних порядків та об'єктів, створених людьми як додаток до природних, засвоєних форм людської поведінки, здобутого знання, образів самопізнання й символічних позначень навколишнього світу» [1]. Згідно з С.І. Котом, культурна спадщина – сукупність успадкованих сучасниками від попередніх поколінь культ. цінностей [2]. Відповідно до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000) дефініція «культурна спадщина» – це сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини, результат духовної і матеріальної діяльності [3]. Загальними ознаками культури є: рівновага духовних та матеріальних цінностей; спрямованість (культура містить прагнення до ідеалу); панування над природою; історичність; вона є підставою для формування особистих і колективних ідентичностей, надає відчуття належності до більш широких спільнот; вона є штучно створеним людьми середовищем існування; вона передається за допомогою навчання, комунікації [4]. Розрізняють матеріальну та нематеріальну культурну спадщину. До нематеріальної культурної спадщини належать: традиції, звичаї, обряди, свята (святкування), традиційні ремесла, інші форми збереження та демонстрування досвіду, навичок і знань, що мають значення для окремих спільнот і передаються із покоління в

покоління. Освіта, виховання, історична пам'ять, традиції, звичаї, правила, продиктовані суспільством, мова спілкування – все це виробляє систему орієнтацій, яка допомагає кожному індивіду сприймати різні життєві ситуації і адекватно реагувати на них. Культурні межі (цінності, норми), як правило, не усвідомлюються індивідом, адже вони настільки йому властиві, що складають частину його особистості.

Людина, спілкуючись в рамках «своєї культури», не усвідомлює особливостей власної поведінки, обумовленої її культурним контекстом, а стикаючись з іншою культурою ці підсвідомі моделі сприйняття, емоційні реакції, мислення, поведінка і оцінка стають все більш очевидними, такими, що підлягають осмисленню, урахуванню і корекції стосовно партнера з комунікації [5]. Грецька культура розвивалася впродовж тисячоліть, починаючи з егейської культури і закінчуючи в класичну епоху через вплив Риму та еллінізований Схід. Культура греків Приазов'я, відрізняючись самотутністю, є складовою частиною грецької цивілізації.

Усна народна творчість греків Приазов'я має давні традиції і посідає особливе місце серед культурної і духовної спадщини народу. Вона бере початок від Давньої Греції, але за тривалий час відокремленого існування стала самотутньою, оригінальною [6].

В довоєнний період представники грецької національності проживали компактно, зберегли свою самотутність (субкультуру), але вона діяла лише на території їхнього проживання (с. Сартана, Мала Янисоль). За межами населеного пункту починав діяти «дух нашої доби», який «примушував» цей етнос приймати загальні «правила гри», піддаватися потужному впливові домінуючої тут культури. Якщо ж брати саму діаспору, то мова і національна культура її представників значно відрізнялися від сучасної мови їхньої історичної батьківщини. Вона збережена на рівні тієї мови, з якою вони прибули сюди, а процесу розвитку не відбувалося. Одним із найважливіших проявів існування нації є її мова, вона є найпершою етнодиферентною ознакою кожного народу. Мова відіграє ключову роль у побудові мовної картини світу. Мовна картина світу являє собою відображений у мові образ свідомості реальності, модель інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, що репрезентуються мовою.

Стосовно маріупольських греків слід говорити не про одну мову, а про співіснування кількох (деякі дослідники нараховують до п'яти мовних груп) [7]. У грецьких селах Приазов'я, згідно з етнолінгвістичними та історичними дослідженнями, розрізняли урумів-тюркофонів та румеїв-еллінофонів. Тобто, румеїв, що розмовляли діалектом, близьким до новогрецької мови, та урумів, мова яких належить до групи тюркських мов греків-татар. Обидві етнолінгвістичні групи іменували себе греками, проте в побуті вони не можуть порозумітися одна з

одною, оскільки в кожного села є свій діалект. Так, румейське село Малоянисоль, як і румейське село Кременівка мали свої особливості говірки: малоянисольцям було проблематично зрозуміти кременівців через відмінності звучання певних слів у побуті. Слід зазначити, що греки, які прийшли з Криму та оселилися на землях Маріуполя, не всі були еллінофонами. Більша їх частина розмовляла та продовжувала розмовляти діалектом, який вони називали «румейським» чи «румейку глоса», який утворився в результаті змішування елементів давньогрецької, татарської та російської мов.

Румейська мова фактично стала другою для маріупольських греків і відігравала провідну роль у їхній самоідентифікації. Рідна мова румеїв передавалася усно із покоління в покоління і сьогодні греки- еллінофони спілкуються у вузьких межах побутових тем. Російська мова є мовою, засвоєною в дитинстві, але вона має багато слів і конструкцій, які запозичені з української. Румейські діалекти Приазов'я були розповсюджені у п'яти районах Донецької області: Великоновоселківському, Нікольському, Волноваському, Першотравневому, Старобешівському районах. Незначна частина греків проживала у Новоазовському районі. Деякими науковцями румейська мова виділяється в окрему мову та має 4 споріднених між собою діалекти.

Греки Приазов'я створили самобутню літературу. Художні традиції цих народних рапсодів продовжили Георгій Костоправ, Амфіктіон Димитріу, Василь Галла, Даніїл Теленчі, Олімпіада Ксенофонта, Димитрій Папуш, Антоній Шапурма, Леонтій Кір'яков, Павло Саравас, Василь Бахтаріс, Федір Шебаніц, Григорій Меотіс, Валерій Кіор, Віктор Борота та інші. Одним з організаторів найдавнішого в Україні літературного об'єднання «Плавка» був грецький поет-перекладач Дмитро Лазарович Демерджі, який деякий час очолював обласне літературне об'єднання в Дніпропетровську. Під його редакцією у 1979 році вийшла книга вибраних творів грецьких поетів України «Від берегів Азова». Чільне місце серед грецьких літераторів посідав Георгій Костоправ, його по праву називають засновником літератури греків Приазов'я [8].

Історії та культурі греків Приазов'я присвячено чимало краєзнавчих досліджень. Любов до рідної землі, прагнення передати наступним поколінням українських греків свій історичний досвід задля багатогранного розуміння сьогодення та розвитку культури в майбутньому є особливістю грецької культурної спадщини. Так, дослідник та викладач ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет» В.В. Харабет довгі роки був активним членом Маріупольського товариства греків та присвятив своє життя науковим дослідженням культури та побуту греків Приазов'я. В.В. Харабет зазначав, що культура греків Приазов'я тримається на трьох стовпах: освіта, релігія та сім'я. Перші переселенці з Кримського ханства у Приазов'я першочергово будували школу, храми (яскравий приклад – ікона Георгія Побідоносця у Свято-Михайлівському храмі в Урзуфі), вчили молодше покоління повазі до старших.

Етнографічний дослідник Е. В. Хаджинов в 60-х роках здійснював активну роботу по збору та дослідженню фольклору греків Приазов'я. З 1973 року працював над кандидатською дисертацією «Пісенний фольклор румеїв Донбасу». Паралельно з цим продовжував збирати пісні, розшифровувати їх. Е. Хаджинов зібрав біля однієї тисячі пісень, триста з цих пісень є пісні - основи. Культурна спадщина греків Приазов'я була збагачена частівками, казками, прислів'ями, приказками, анекдотами, дитячим фольклором і творами інших жанрів.

До війни Маріуполь вважався найбільшим містом на південному сході України, розташованим у гирлах річок Кальміус і Кальчик, на північному узбережжі Азовського моря, а також важливим центром машинобудування (головний порт) країни. Маріуполь був осередком кліматичних та грязьових курортів та відомим освітнім центром. За чисельністю маріупольські греки були найбільшою групою серед усіх греків території України. Історії та культурі греків Приазов'я було присвячено чимало краєзнавчих досліджень. Краєзнавче дослідження О. В. Гедьо являло собою фундаментальну монографію «Джерела з історії греків Північного Приазов'я (кінець XVIII - початок XX ст.)» і понад сто наукових, науково-методичних публікацій. С.О. Калоєров працював над фундаментальними дослідженнями, присвяченими історії грецьких поселень у Криму та Приазов'ї, такими, як «Феокист Хартахай», «На нові землі», «Між Кримом та Приазов'єм», «Греки Приазов'я», анотирований бібліографічний вказівник тощо. У довоєнному Маріуполі було безліч пам'яток, пов'язаних із грецькою культурою, які можна відвідати. Одним із найвідоміших місць був музей-заповідник «Старий Старобазарний», де знаходилися залишки римських і грецьких будівель. Грецька площа була адміністративним центром Маріуполя. На її території розташовані Будинок зв'язку, прикрашений цікавою мозаїкою у тематичному монументалізмі, над якою працював В. Арнаутів.

Унікальність природних ресурсів Маріуполя як приморського міста та його околиць знайшла відображення і в творчості відомого художника грецького походження А. Куїнджі. Архип Куїнджі відомий як неперевершений майстер передачі світла та тіні, пейзажного живопису. Найвідомішими творами його для теперішніх шанувальників та в минулому були: «Місячна ніч на Дніпрі», «Українська ніч», «Березовий гай», «Після дощу», «Чумацький шлях у Маріуполі» та інші [9].

Збереження грецької культурної спадщини в Приазовському регіоні важливе не тільки для місцевих жителів, а й корисне для туризму. Пам'ятки грецької культурної спадщини можуть привабити туристів з усього світу, які прагнуть познайомитися з давньогрецькою цивілізацією та її впливом на Приазовський регіон. В довоєнний період місцева влада використовувала унікальну торгову точку для розвитку туристичної галузі. Для збереження грецької культурної спадщини в Приазовському регіоні, місцева влада повинна

використовувати багатосторонній підхід: заохочувати і підтримувати сучасну грецьку громаду, щоб вона продовжувала дотримуватися своїх звичаїв і традицій; використовувати культурну спадщину для розвитку туризму, поєднуючи розбудову туристичної інфраструктури та просування туристичних заходів і подій. Національні експерти виділяли фестивалі ГОГОЛЬFEST і MRPL City Fest як гідні просування в регіоні. створення національного проекту розвитку так званого «сентиментального туризму», який полягає в радикальній зміні підходу до показу та тематики пам'ятних табличок, створення привабливих арт-об'єктів на основі їхнього ідейного змісту. Однією з головних цінностей грецької культурної спадщини в Приазовському регіоні була її унікальність. Грецький вплив у регіоні відрізнявся від інших регіонів із грецькою історією. Цінність становила не тільки давня історія, а й сучасна грецька громада в Приазов'ї, яка прагнула зберегти традиції, мову і звичаї, що ще більше підвищувало цінність культурної спадщини.

Висновки. Таким чином, проведення дослідження дозволило з'ясувати, що мова є невід'ємною частиною культурної ідентичності кожного народу та його культурної нематеріальної спадщини. Мову можна віднести до витоків становлення неповторності культурної ідентичності народу, також вона впливає на розвиток мовної картини світу та картини світу загалом. Особливостями розвитку мови греків українського Приазов'я є її етнолінгвістичні ознаки належності до урумів-тюркофонів та румеїв-еллінофонів. Для румеїв є характерним діалект близький до новогрецької мови, а для урумів є характерним належність мови до групи тюркських мов греків-татар. До особливостей культурної спадщини греків Приазов'я слід віднести їх самобутню літературу та культурні цінності: освіта, релігія та сім'я. До відомих митців, які мають грецьке походження, відносять А. Куїнджі, неперевершеного майстра передачі світла та тіні, пейзажного живопису. Серед його відомих робіт особливе місце займає картина «Чумацький шлях у Маріуполі». Збереження та розвиток неповторності культури греків було обумовлене дієвістю грецької громади Приазов'я, яка прагнула зберегти традиції, мову і звичаї, що ще більше підвищувало цінність культурної спадщини.

Література:

1. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. Київ: Національна Академія керівних кадрів культури і мистецтв, 2015. 493 с. URL: https://nakkkim.edu.ua/images/Instytutu/nauka/vydannia/Gerchanivska_Slovnyk_compressed.pdf
2. Кот С.І. Культурна спадщина. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2008. 568 с. . URL: <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001005> .
3. Про охорону культурної спадщини: Закон України № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>.

4. Городяненко В.Г. Соціологічна енциклопедія. Київ: Академвидав, 2008. 456 с. URL: https://www.yakaboo.ua/ua/sociologichna-enciklopedija.html?srsId=AfmBOoo-SyJ2KsteaMLuxuUCzY8KtX5DC02Dq_bU8kQpp0orn1buVg9z

5. Слющинський Б.В. Етнічні ідентичності в дзеркалі культури сучасного населення українського Приазов'я. *Вісник маріупольського державного університету*. Серія: філософія, культурологія, соціологія. 2016. вип. 12. URL: <https://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2867>

6. Пазізн С.М. Історичний аспект виникнення, збирання і дослідження усної народної творчості греків Приазов'я. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2008. №1. URL: <https://mdu.in.ua/Nauch/VESTNIK/philology/vipusk1.pdf>

7. Якубова Л.Д. 2004 – Мовна проблема та її вплив на етнокультурне життя українських греків (середина 20-х – 30-ті рр. XX ст.). *Український історичний журнал*. 2004. № 2. С. 121-132. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=journal_2004_2_121

8. Сардарян К.Г. Незабутні імена: Федір Федорович Шебаніц. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2012. №7. С.85-90. URL: [http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8F%D0%BD%20%D0%9A\\$](http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8F%D0%BD%20%D0%9A$)

9. Любчук О.К., Ханча М.К. Нові грані розвитку культурної скарбниці туристичного Маріуполя в довоєнний період XXI століття. *Information of competences in the sphere of tourism. Сучасні тенденції, проблеми та перспективи управління розвитком туризму: збірник матеріалів І Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 23-24 березня 2023 р.)*. Дніпро, 2023. С.78-79 URL: https://pstu.edu/wp-content/uploads/2023/04/materials-1st-international-scientific-and-practical-conference_modern-trends-problems-and-prospects-of-tourism-development-management.pdf

References:

1. Herchanivska, P.E. (2015). *Kulturolohiia: terminologichniy slovnyk* [Culturology: Terminological Dictionary]. Kyiv: National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts. Retrieved from https://nakkim.edu.ua/images/Instytutu/nauka/vydannia/Gerchanivska_Slovnyk_compressed.pdf [in Ukrainian].

2. Kot, S.I. (2008). *Kulturna spadshchyna* [Cultural Heritage]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy*, Vol. 5: Kon-Kiu (V.A. Smolii, Ed.). Kyiv: Naukova Dumka, NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine. Retrieved from <https://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001005> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu kulturnoi spadshchyny” [Law of Ukraine “On the Protection of Cultural Heritage”]. (2000). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text> [in Ukrainian].

4. Horodianenko, V.H. (2008). *Sotsiologichna entsyklopediia* [Sociological Encyclopedia]. Kyiv: Akademvydav. Retrieved from <https://www.yakaboo.ua/ua/sociologichna-enciklopedija.html> [in Ukrainian].

5. Sliushchynskyi, B.V. (2016). *Etnichni identychnosti v dzerkali kultury suchasnoho naseleння ukrainskoho Pryazov'ia* [Ethnic Identities in the Mirror of Culture of the Modern Population of the Ukrainian Azov Region]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu*. Serii: Filosofiia, kulturolohiia, sotsiologhiia – Bulletin of Mariupol State University. Series: Philosophy, Culturology, Sociology, (12). Retrieved from <https://repository.mu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2867> [in Ukrainian].

6. Pazizin, S.M. (2008). Istorychnyi aspekt vynykennia, zbyrannia i doslidzhennia usnoi narodnoi tvorchosti hrekiv Pryazov'ia [The Historical Aspect of the Origin, Collection, and Study of Oral Folk Art of the Greeks of the Azov Region]. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Bulletin of Mariupol State Humanitarian University. Series: Philology, (1). Retrieved from <https://mdu.in.ua/Nauch/VESTNIK/philology/vipusk1.pdf> [in Ukrainian].
7. Yakubova, L.D. (2004). Movna problema ta yii vplyv na etnokulturne zhyttia ukraïnskyykh hrekiv (seredyna 20-kh – 30-ti rr. KhKh st.) [The Language Problem and Its Influence on the Ethnocultural Life of Ukrainian Greeks (Mid-1920s – 1930s)]. Ukraïnskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian Historical Journal, (2), 121–132. Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=journal_2004_2_121 [in Ukrainian].
8. Sardarian, K.H. (2012). Nezabutni imena: Fedir Fedorovych Shebanits [Unforgettable Names: Fedir Fedorovych Shebanits]. Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia – Bulletin of Mariupol State Humanitarian University. Series: Philology, (7), 85–90. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%A1%D0%B0%D1%80%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%8F%D0%BD%20%D0%9A [in Ukrainian].
9. Liubchuk, O.K., & Khancha, M.K. (2023). Novi hrani rozvytku kulturnoi skarbnitsi turystychnoho Mariupolia v dovoïennyi period XXI stolittia [New Facets of Cultural Heritage Development of Touristic Mariupol in the Pre-War Period of the 21st Century]. Information of Competences in the Sphere of Tourism. Modern Trends, Problems and Prospects of Tourism Development Management: Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference (Dnipro, March 23–24, 2023), 78–79. Retrieved from https://pstu.edu/wp-content/uploads/2023/04/materials-1st-international-scientific-and-practical-conference_modern-trends-problems-and-prospects-of-tourism-development-management.pdf [in Ukrainian].

УДК 930.2:316.334.56(477.83-21Сокаль) "178"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-704-714](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-704-714)

Мельник Ростислав Ігорович кандидат історичних наук, доцент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет „Львівська політехніка”, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-0375-7167>

МІСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО СОКАЛЯ У СВІТЛІ ЙОСИФІНСЬКОЇ МЕТРИКИ

Анотація. У статті на підставі аналізу документів першого поземельного кадастру Галичини, більше відомого як Йосифінська метрика, охарактеризовано міське суспільство Сокаля з приміським селом Забужжя станом на кінець 1780-х рр. Розкрито документальний склад Йосифінської метрики Сокаля, особливий акцент зроблено на характеристиці її основного документа – ґрунтової метрики. Відтак окремо проаналізовано формуляр ґрунтової метрики.

На підставі ґрунтової метрики визначено усіх посідачів нерухомого майна у Сокалі і Забужжі наприкінці 1780-х рр. За розмірами земельних наділів, якими вони володіли, встановлено й проаналізовано структуру власників нерухомості у межах двох згаданих населених пунктів.

Проаналізовано соціальний склад населення Сокаля і Забужжя, окреслено коло осіб, які належали до міської еліти. Перелічено осередки влади, які діяли у місті наприкінці 1780-х рр., – камеральної, міської, військової, духовної.

На підставі аналізу записів, вміщених у ґрунтовій метриці, а також прізвищ власників нерухомості, які походять від назв професій, висунуто припущення про рід занять і характер зайнятості населення Сокаля і Забужжя у досліджуваній час. За схожим принципом проаналізовано етнічний і релігійний склад населення згаданих населених пунктів.

Окремо розглянуто особливості забудови Сокаля і Забужжя. Зокрема перелічено всі об'єкти громадського характеру, які існували у цих населених пунктах (адміністративні будівні, культові споруди, медичні заклади, освітні заклади, цвинтарі тощо). Охарактеризовано житлову забудову двох поселень, визначено типи житлових будівель, які там існували (замок, дворик, доми, домівства, халупи), розглянуто їх кількість, вказано власників деяких житлових будівель. Подано перелік господарських об'єктів, розташованих у Сокалі і Забужжі, вказано власників більшості цих об'єктів.

Ключові слова: Сокаль; Забужжя; місто; міське суспільство; Йосифінська метрика; ґрунтова метрика; нерухомість; міські ґрунти.

Melnyk Rostyslav Ihorovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, Lviv, [https://orcid.org/ 0000-0003-0375-7167](https://orcid.org/0000-0003-0375-7167)

URBAN SOCIETY OF SOKAL IN THE LIGHT OF THE JOSEPHINE METRICS

Abstract. The article, based on the analysis of documents from the first land cadaster of Galicia, better known as Josephine metric, characterizes the urban community of Sokal with the suburban village of Zabuzhia as of the late 1780s. The documentary composition of the Josephine metric of Sokal is revealed with special emphasis on the characteristic of its main document, namely the land metric. Therefore, the land metric form was analyzed separately.

Based on the land metric all owners of real estate in Sokal and Zabuzhia in the late 1780s were identified. The structure of real estate owners in the two mentioned settlements was established and analyzed based on the size of the land plots they owned.

The social composition of the population of Sokal and Zabuzhia is analyzed, and the group of people who belonged to the urban elite is outlined. The centers of power that operated in the town in the late 1780s are listed namely cameral, town, military and religious.

Based on the analysis of records contained in the land metric, as well as the surnames of real estate owners which are derived from the names of professions, assumptions were made about the occupation and nature of employment of the population of Sokal and Zabuzhia during the studied period. The ethnic and religious composition of the mentioned settlements was analyzed using a similar principle.

The features of the development of Sokal and Zabuzhia are considered separately. In particular, all public facilities that existed in these settlements (administrative buildings, religious buildings, medical institutions, educational institutions, cemeteries etc.) are listed.

The residential development of two settlements is characterized, the types of residential buildings that existed there are determined (castle, courtyard, houses, households, shacks), their number is considered, and the owners of some residential buildings are indicated. A list of economic objects located in Sokal and Zabuzhia is provided and the owners of most of these objects are indicated.

Key words: Sokal; Zabuzhia; town; urban society; Josephine metric; land metric; real estate; urban land.

Постановка проблеми. Після входження Галичини у 1772 р. до складу імперії Габсбургів новостворений коронний край поринув у вир ініційованих Віднем реформ і нововведень, які раз і назавжди поривали із старими порядками

та істотно змінювали умови суспільно-політичного й економічного життя усього регіону. Ці реформи й нововведення супроводжувалися небувалою діловодною активністю імперських чиновників всіх рівнів, які ретельно все документували. Наслідком цього стала поява величезного масиву джерел описово-статистичного характеру, які у складі різних архівних збірок майже у повному обсязі дійшли до наших днів [4]. Ці документи стосуються майже усіх місцевостей коронного краю, а відтак є безцінним джерелом для вивчення історії окремих населених пунктів Галичини. У цьому контексті особливий інтерес у дослідників викликають документи податкового характеру, зокрема першого поземельного кадастру Галичини або, іншими словами, Йосифінської метрики [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Хоча цінність Йосифінської метрики як джерела для вивчення історії галицьких міст кінця XVIII ст. є безсумнівною, довгий час не існувало спеціальних наукових розвідок, які б висвітлювали історію Сокаля крізь призму документів першого поземельного кадастру Галичини. Першою спробою зробити щось у цьому напрямку стала електронна публікація, яка побачила світ у 2023 р. в серійному виданні, що реалізовувалося у рамках міжнародного дослідницького проекту „На стику культур і народів. Галицькі міста і містечка у Йосифінському ґрунтовому кадастрі”. Публікація передає дослівно (повністю або частково) зміст основних документів Йосифінської метрики Сокаля із приміським селом Забужжям, зокрема ґрунтових метрик, правил фасіювання, описи меж, сумарії громадських фасій. Окремим елементом публікації є історіографічна частина, в якій на підставі Йосифінської метрики подано загальну характеристику двох згаданих вище населених пунктів (правовий статус, географічне розташування, структура власності, фізичний, публічно-політичний, суспільний простір) [6].

Мета статті – на підставі комплексу документів Йосифінської метрики охарактеризувати міське суспільство Сокаля, розглянути основні аспекти його життя і функціонування.

Виклад основного матеріалу. З 1785 до 1788 р. було проведено перший поземельний кадастр Галичини, який охопив усі населені пункти коронного краю. Метою кадастру був облік й оцінка якості та врожайності земельних угідь сільськогосподарського призначення, що мало створити об’єктивні підстави для їх оподаткування. Юридичною підставою для цього був патент імператора Йосифа II від 12 квітня 1785 р. Безпосереднім результатом робіт з укладання кадастру стала поява цілісного комплексу документів, відомого в архівознавчій й історичній літературі під назвою Йосифінська метрика (від імені Йосифа II). Він включає документи кадастру, які стосуються майже всіх населених пунктів Галичини. Йосифінська метрика характеризується значним видовим розмаїттям документів. Так в одній справі, яка стосується окремого населеного пункту, може бути не менше 10 видів документів [2].

Видовим розмаїттям зокрема відзначається склад документів Йосифінської метрики міста Сокаля із селом Забужжя [1]. Укладення кадастру міста тривало понад два роки – з липня 1787 р. до серпня 1789 р. Сама справа складається з таких документів: ґрунтові метрики (затверджені 2 травня 1788 р.), правила фасіювання з примітками (затверджені 16 грудня 1787 р.), опис меж (датований 15 серпня 1789 р.), сумарій громадської фасії (затверджений 16 грудня 1787 р.), сумарій громади (затверджений 16 грудня 1787 р.), генеральний сумарій обміру всієї нерухомості (14 грудня 1787 р.), обрахунок контрольованого прибутку з ґрунтів (4 липня 1787 р., затверджений – 16 грудня 1787 р.), сумарний обрахунок „прибутку” (врожаю) з домінальних і рустикальних ґрунтів з переведенням їх на грошову вартість (затверджений 6 січня 1788 р.), таблиця оцінки доходів із панських лісів у Сокалі (дата не вказана), сумарна рекапітуляція річного прибутку разом із нарахованим ґрунтовим податком (дата не вказана). У справі також зберігається один документ із пізнішого періоду – таблиця оцінки доходів із панських лісів у сокальському ключі (22 вересня 1805 р.).

Основним, а водночас і найбільш інформативним документом Йосифінської метрики є ґрунтова метрика. Вона містить інформацію про всі земельні угіддя, розташовані у межах населеного пункту, який описувався. Одиницями обліку й опису у ґрунтовій метриці були окремі земельні ділянки, які разом формували фізичний простір міста або села. Елементами формуляра ґрунтової метрики були такі рубрики: 1. порядковий номер ділянки; 2. ім'я і прізвище особи, яка займала ділянку, з номером будинку, де вона мешкала (зазвичай тут також вказувався вид нерухомості, якою була зайнята ділянка, наприклад, орне поле/лука/город/сад, двір/дім/халупа/стодола, школа, церква/костел, цвинтар, гребля, дорога тощо); 3. розмір ділянки (довжина, ширина, площа); 4. поле (площа ділянки; врожай для чотирьох культур, якими традиційно засівали поля, – пшениці, жита, ячменю, вівса, одиниця обліку – центнер); 5. луки (площа ділянки; врожай, залежно від того, що збирали, солодкого сіна, квасного сіна чи отави, одиниця обліку – центнер); 6. ліси (площа ділянки; прибуток, отриманий від м'якого або твердого дерева; одиниця обліку – сажень кубічний).

Структура ґрунтової власності. Згідно з ґрунтовими книгами Сокаля й Забужжя, нерухомість у цих населених пунктах належала 778 посідачам, серед яких були як фізичні особи, так і різні інституції і спільноти. Серед останніх були дідич міста (у документах – двір), громада міста, магістрат, три ідентифіковані церкви, фарний костел, монастир бернардинів, монастир бригідок, три шпиталі, єврейська громада Сокаля. Ще дві церкви не вдалося ідентифікувати. Мабуть, у випадку кожної з них мова йде про котрись із трьох згаданих вище церков. Серед посідачів ґрунтів були мешканці двох сусідніх із Сокалем сіл – Завишні (8 осіб) і Потуриці (6 осіб). Сім із них володіли земельними наділами у Сокалі, стільки ж – у Забужжі.

Із всіх власників міської і приміської нерухомості 219 (понад 28%) володіли лише житловими будинками. До цієї групи переважно належали євреї – їх було аж 152. До переліку безземельних власників потрапили також два міські шпиталі, один з яких було означено словом „pusty”.

Решта 559 власників нерухомості, окрім житлових будівель, володіли також ґрунтами, які використовували у сільськогосподарських цілях (поля, луки, ліси). Загальна площа цих ґрунтів у межах Сокаля і Забужжя становила 5 048 моргів 1 306 $\frac{1}{2}$ сажня квадратного. 67 посідачів ґрунтів господарювали фактично на два поселення, оскільки мали у своєму розпорядженні земельні наділи як у Сокалі, так і в Забужжі. Решта посідачів, а їх було 492, користувалися ґрунтами лише в одному із цих населених пунктів.

За розміром ґрунтів, які мав кожен власник, посідачі земельних наділів поділялися на декілька груп. Тих, хто володів ґрунтами, загальна площа яких не перевищувала один морг, було 220 (понад 28% власників нерухомості). Зокрема до цієї групи належали священник Морелевич, шляхтич Велюрський, місцевий аптекар, вісім сокальських євреїв і п'ять мешканців сусідніх сіл (три – із Завишні, два – із Потуриці). Безземельні й малоземельні посідачі нерухомості становили найчисельнішу верству населення Сокаля і Забужжя.

339 посідачів користувалися ґрунтами площею понад один морг. Але і між представниками цієї групи були істотні майнові відмінності. Так 153 власників володіли земельними наділами, загальна площа яких не перевищувала 5 моргів. Зокрема, до цієї категорії потрапили єврейська громада Сокаля, шляхтич Ігнацій Каменецький, три жителі Завишні і стільки ж Потуриці.

Вдвічі менше у Сокалі і Забужжі було посідачів з ґрунтами площею від 6 до 10 моргів. Таких налічувалося 74. Серед цих власників є місцевий парох Стефан Орелевський (Орлевський), а також дві особи з Завишні та одна з Потуриці.

Приблизно стільки ж у Сокалі і Забужжі було посідачів, які розпоряджалися ґрунтами площею від 10 до 20 моргів. До цієї групи належало 70 землевласників. Серед них уже не було вихідців з інших місцевостей. З-поміж представників цієї групи вирізняється шляхтянка Магдалена Соболевська.

Кількісно істотно меншою є група власників, які володіли ґрунтами площею від 20 до 30 моргів. Наприкінці 1780-х рр. таких у Сокалі і Забужжі було 28. До них, зокрема, належали магістрат Сокаля (користувався ґрунтами площею майже 30 моргів), а також три духовні інституції – церква святого Михаїла (понад 27 моргів), фарний костел (майже 28 моргів), церква Пресвятої Богородиці (понад 28 моргів). Майже 28 моргами ґрунтів володів також шляхтич Кауль.

Зовсім небагато у Сокалі і Забужжі було власників, які мали у користуванні ґрунти площею понад 30 моргів. До групи землевласників, які володіли наділами

площею від 30 до 40 моргів, належали чотири посідачі: сокальський міщанин, ймовірно німець за походженням, Йоган (Ян) Вайс (майже 40 моргів), Еліаш Уласевич (понад 39 моргів), шпиталь при фарному костелі (понад 38 моргів), Дем'ян (Демко) БуяРСький (БояРСький) (майже 36 моргів). Лише три власники володіли ґрунтами площею від 40 до 50 моргів: греко-католицький парох Лукаш Базилевич (Михаловський) (понад 46 моргів), Ян Уласевич (понад 43 морги), Еліаш Іванець (Паламар) (майже 42 морги). Ще більше землі – майже 56 моргів – мав інший греко-католицький парох – Оритовський.

Проте найбільшими землевласниками у Сокалі і Забужжі були дідич міста, а також три духовні інституції та два священнослужителі. Але навіть між ними існувала відчутна майнова градація. Так загальна площа ґрунтів церкви святого Миколая становила понад 84 морги, ще одного греко-католицького пароха Томи Базилевича (Михаловського) – майже 94 морги, монастиря бернардинів – понад 136 моргів, римо-католицького пароха – понад 213 моргів. Але навіть ці цифри є доволі скромними порівняно з розмірами ґрунтів, які належали панському двору та монастирю бригідок. Так загальна площа всіх панських ґрунтів перевищувала 433 морги. Земельна власність монастиря бригідок становила понад 576 моргів.

У Сокалі проживало десять комірників, кожен з яких мав ґрунти. Найменша площа ґрунту, якою користувався комірник, становила трохи більше 2 моргів, а найбільша – понад 11 моргів. У Забужжі мешкав лише один комірник. Він займав ґрунт площею менше морга.

Особливістю Сокаля і Забужжя була відносно велика кількість серед власників нерухомого майна овдовілих жінок, про що свідчать відповідні записи (наприклад, Бонковська вдова, Дроздовська вдова, Гаєвська вдова, Єнта вдова тощо). Загалом у двох досліджуваних поселеннях таких налічувалося аж 60. Це означало, що кожним тринадцятим посідачем міських і приміських ґрунтів була жінка.

27 земельних ділянок у Сокалі і Забужжі загальною площею майже 72 морги перебували у спільній власності двох, а то й більше осіб, пов'язаних родинними зв'язками (наприклад, Грицько Дацик з братом, Ян Гадомський з братом, Санецький з братами, Ян Гуз, Гуз Дяк (брат Яна Гуза), Яцко Волко з братом, Базилій Перетятко із сестрою, Миколай Ярушинський із зятем). Для таких випадків неможливо визначити, скільки ґрунту належало кожному співвласнику.

Також не вдалося встановити власників 54 земельних ділянок загальною площею понад 318 моргів, оскільки у відповідній рубриці не вписано їхні імена і прізвища. Інформацію про ще 28 ділянок загальною площею понад 58 моргів подано без зазначення номерів будинків власників цих ділянок.

На підставі Йосифінської метрики неможливо визначити точну кількість жителів, які проживали у Сокалі наприкінці 1780-х рр. Ґрунтова метрика містить

лише записи про власників нерухомого майна, якими зазвичай були глави родин – чоловіки, а після їх смерті їхні вдови. Відтак можна припустити, що на момент укладання кадастру у Сокалі і Забужжі проживало приблизно 760 родин (поза увагою залишаємо власників ґрунтів, які походили із інших населених пунктів, а також власників нерухомості неособового походження – органи місцевої влади, духовні інституції, римо-католицького плебана, шпиталі та єврейську громаду). Якщо припустити, що у середньому родина могла складатися з 4-5 членів, то населення Сокаля із приміським селом Забужжям могло становити 3 500-4 000 жителів. Підтвердженням цього здогаду можуть бути документи з колекції „Теки Шнайдера”, яка зберігається у Національному архіві у Кракові. Згідно з ними, у 1787 р. у Сокалі проживало 4 145 мешканців [5, с. 228].

Соціальний склад населення. Документи Йосифінської метрики частково є підставою для аналізу соціальної структури населення Сокаля у досліджуваний період. Воно представлено різними соціальними групами. Окрім самих міщан, які природньо становили основу населення міста, тут проживали представники шляхти та духовенства. Зокрема серед власників нерухомості згадуються чотири особи шляхетського походження. Цікаво, що майнове становище кожної з них було різним. Так Велюрський (ім'я не вказано, означений як „Ясновельможний”) мав у власності лише будинок і город площею 880 сажнів квадратних, Ігнацій Каменецький (означений як „Вельможний”) – будинок і город площею один морг і 1 428 сажнів квадратних. Значно краще майнове становище займала Магдалена Соболевська (означена як „Jejmość Pani”). Їй належала халупа і ґрунти загальною площею 15 моргів 1 359 сажнів квадратних. Найбільше ґрунтів мав невідомий за іменем Кауль (означений як „Jmć Pan”): йому належали поле й лука загальною площею 27 моргів 962 сажні квадратні. Цілком можливо, що у Сокалі і Забужжі проживали й інші особи шляхетського стану, але дізнатися про це з Йосифінської метрики є непростим завданням.

У ґрунтових метриках Сокаля і Забужжя зустрічаємо згадки про чотирьох осіб священницького стану. Ними є чотири греко-католицькі священники – парох Лукаш Базилевич (Михаловський), Тома Базилевич (Михайловський), парох Стефан Орелевський та невідомий за іменем Оритовський. Така кількість греко-католицького духовенства не є дивною з огляду на наявність у місті трьох греко-католицьких храмів. У ґрунтовій книзі згадується ще один священнослужитель – невідомий за іменем Морелевич, який правдоподібно був римо-католицьким пробощом у місцевому костелі.

Міська еліта. На підставі документів Йосифінської метрики можна говорити про міську еліту Сокаля. Вона була представлена насамперед членами комісії, що проводила під час укладання кадастру перепис й оцінку міських ґрунтів. До її складу входили: уповноважений панської адміністрації Франциск Спінер; представники міста: війт Василь Перетятко, присяжні Миколай Блащук,

Ян Полохало, Басиль Багрій. До еліти міста також можна віднести чотирьох згаданих вище духовних осіб та представників місцевої шляхти.

До еліти приміського села Забужжя належали представники громади: війт Міхал Лазука, присяжні Павло Томчак, Андрій Блащук, Каспер Жулінський.

Влада. На підставі документів Йосифінської метрики можна стверджувати про існування у Сокалі наприкінці 1780-х рр. принаймні трьох осередків влади:

1. Панська влада. Сокаль належав до камеральних міст. До компетенції адміністрації двору належала юрисдикція над мешканцями міста у справах, пов'язаних із користуванням міськими ґрунтами.

2. Міська влада. Її репрезентував магістрат міста, відомості про який містяться у ґрунтовій книзі Йосифінської метрик.

3. Військова влада. Судячи записів у ґрунтовій книзі Йосифінської метрики у Сокалі розміщувався військовий підрозділ. На це вказує наявність у місті трьох військових стайнь.

4. Духовна влада. Її репрезентували аж п'ять релігійних інституцій – три греко-католицькі парафії (святого Миколая, святого Михаїла, Пресвятої Богородиці), римо-католицький фарний костел, монастир бернардинів, монастир бригідок. Окремо треба загадати про керівництво єврейської громади Сокаля.

Професійний структура населення. Документи Йосифінської метрики Сокаля і Забужжя дають багатий матеріал для аналізу професійної діяльності їхніх мешканців. З них дізнаємося як безпосередньо, так і опосередковано про ремісників та представників інших професій, які тут проживали. Так у ґрунтовій книзі міститься інформація про трьох осіб із зазначенням роду їхньої діяльності. Ними були: Ходорович (аптекар, Сокаль), Іван Гуз (дяк, Сокаль), Миколай Мельник Журомський (Забужжя). Про професійну зайнятість або приналежність до певних видів діяльності місцевих мешканців опосередковано можуть свідчити їхні прізвища, співзвучні з професіями, заняттями або предметами. Ось повний перелік цих прізвищ: Венцеж, Воєводка, Возний, Возняк, Гуменний, Ковальчук, Кравець, Мельник, Панчошник, Пушкарчук, Райтар, Сагайдак, Січкара, Солтис, Солтисевич, Стельмах, Ткачик, Цимбалюк. Прізвища та прізвиська, які походять від назв професій, традиційно вживало багато євреїв: Мошко Злотник, Мошко Котляр, Шмуйлова Котлярка, Пейсак Кравець, Юкев Крамар, Іцко Музикант, Грець Пекар, Ейзик Столяр, Юдка Токарський, Іцко Цимбаліста.

Етнічний і релігійний склад населення. Аналіз документів Йосифінської метрики, зокрема ґрунтових метрик, дозволяє стверджувати те, що у Сокалі й Забужжі проживали представники двох релігійних громад – християнської та юдейської. Євреї при цьому становили значну частку міської спільноти Сокаля. У Забужжі їх не було. Серед власників нерухомості, внесених до ґрунтової метрики Сокаля, було 160 представників єврейського етносу, а це понад 20% від загальної кількості посідачів ґрунту. Фактично можемо стверджувати про те, що у Сокалі проживало 160 єврейських родин.

Про національно-релігійна структуру християнського населення Сокаля і Забужжя щось однозначно стверджувати досить складно. Але навіть побіжне ознайомлення з іменами і прізвищами власників нерухомості (Василь, Гаврило, Грицько, Дмитро, Іван, Кірик, Кирило, Левко, Луць, Матвій, Остап, Панас, Пантелеймон, Панько, Прокіп, Семен, Степан, Тимко, Тимотей, Федір, Федорій, Федько, Яким), а також факт наявності у місті трьох греко-католицьких храмів дозволяє зробити висновок про кількісну перевагу українського населення у двох згаданих поселеннях. Зі значною долею впевненості можна припустити, що у Сокалі проживало декілька німецьких родин. Ця теза знаходить підтвердження у характерних для представників цієї нації іменах і прізвищах: Йохан (Ян) Вайс, Андрис Гелерунг, Йохан Прасьці.

Громадські будівлі. В Йосифінській метриці Сокаля і Забужжя зустрічаємо чимало згадок про об'єкти громадського характеру. До таких насамперед належав сокальський замок. Тут був панський двір, в якому розміщувалася адміністрація панських маєтків. У Сокалі і Забужжі було чимало об'єктів, пов'язаних із релігійним життям. Зокрема тут були чотири храми – три греко-католицькі (св. Миколая, св. Михайла, Богородиці Діви) та римо-католицький фарний костел. При одній із церков був цвинтар (згадок про цвинтар у Забужжі немає). У Сокалі діяли два римо-католицькі монастирі – чоловічий бернардинів та жіночий бригідок. Низкою об'єктів представлене релігійне життя єврейської громади Сокаля. До них належали ритуальна лазня, цвинтар (окописько) та дві школи. Кожна релігійна громада у Сокалі – греко-католицька, римо-католицька та юдейська – мала свій шпиталь. Християнські шпиталі діяли відповідно при одній із церков і фарному костелі. Існував ще й четвертий шпиталь, щоправда, мабуть, нечинний, оскільки означений як „пустий”.

Житлова забудова. З ґрунтових метрик дізнаємося про те, що наприкінці 1780-х рр. у межах Сокаля й Забужжя було 611 житлових будівель. Існувало три типи цих будівель: дома, домівства та халупи. Найбільше було халуп – 500. Це становило майже 82% від всієї житлової забудови Сокаля і Забужжя. Цікаво, що майже всі халупи були розташовані у межах міста. Тут їх було аж 493. У Забужжі було лише сім халуп. 103 житлові будівлі було означено як дома. Безпосередньо у Сокалі було лише 11 домів. Правдоподібно, шість із них належали шляхті (так власниками двох домів були шляхтичі, ще чотирьох – ймовірно, шляхтичі). Три дома були власністю сокальських євреїв, один – панського двору. 92 дома були у Забужжі. 6 житлових будівель означено як домівства. Всі вони розміщувалися у межах Сокаля і належали місцевим євреям. Окрім перелічених типів житлових будівель, у Сокалі ще був один дворик (належав невідомому за іменем шляхтичу Ходзинському) та замок (належав панському двору). У межах міста також були чотири порожні земельні ділянки, власником яких був панський двір.

Господарські об'єкти. З ґрунтових метрик черпаємо цінну інформацію про господарські об'єкти, які були у Сокалі і Забужжі. А таких тут вистачало. Так у

самому Сокалі була ділянка, „де брали глину”. Її площа становила 2 морги 221 сажень квадратний. Ділянка належала бернардинському монастирю. У його власності була також цегельня. Окрім того, у межах міста була „порожня панська цегельня” (ймовірно, нечинна). У Сокалі функціонували два фільварки: один – панський, інший – монастиря бригідок. Свій фільварок мали також бернардини. Він був розташований у Забужжі.

У межах міста до панського двору належали також інші господарські об’єкти. Ними були муровані магазини, шпіхлір та винарня (winnica). Окрім цього, у Сокалі було ще 16 винниць. Власниками 15 з них були євреї, ще одного – монастир бригідок. У ґрунтовій книзі Сокаля зустрічаємо інформацію про три військові стайні та один загумінок. Тут також є згадка про порожній млинок, власника якого, щоправда, не вдалося встановити.

Висновки. Проаналізувавши документи Йосифінської метрики можна зробити певні попередні висновки про місто Сокаль та його суспільство останньої третини XVIII ст. Треба відзначити, що на відміну від багатьох галицьких містечок того часу, воно відповідало основним критеріям міського поселення – мало достатню кількість населення (понад 4 тис.), різні інститути влади (двір, магістрат, військо, церква), складну соціальну структуру (міщани, шляхта, духовенство, військові), міську еліту (представники панського двору, керівництво міста, шляхта, духовенство), неоднорідний національний склад (українці, поляки, євреї, німці), відносно розвинуту міську інфраструктуру (житлові будівлі, громадські будівлі, господарські об’єкти). Про міський, а не аграрний характер Сокаля та його соціуму свідчить також структура земельної власності. З 778 власників нерухомості 220 (понад 28%) не мали ґрунтів, ще 219 (понад 28%) володіли земельним наділами менше одного морга. Очевидно, що більшість із цих безземельних та малоземельних міщан заробляли на прожиття суто „міськими” заняттями – торгівлею, ремеслами, промислами. Підтвердження цієї тези можна шукати у наявності серед міщан Сокаля великої кількості осіб з прізвищами, які походили від назв професій або відповідних предметів. Міський характер суспільства Сокаля підсилювала також присутність у місті численної єврейської громади.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів. Ф. 19. Оп. 19. Спр. 204. 355 арк.
2. Доліновський В. Податкові документи 1780-х років як джерело до історії галицьких міст / В. Доліновський, К. Слюсарик // Архіви України. – 2018. – № 5–6. – С. 56–71.
2. Йосифінська (1785-1788) і францисканська (1819-1820) метрики. Перші поземельні кадастри Галичини. – Київ, 1965. – 356 арк.
4. Barwiński E. Reformy Józefa II i jego następców i ich pozostałości archiwalne / E. Barwiński, M. Wąsowicz. – Lwów, 1935. – 39 s.

5. Jewuła Ł. Galicyjskie miasta oraz ich mieszkańcy w latach 1772-1848 / Ł. Jewuła. – Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Jagellonica”, 2013. – 271 s.

6. Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym / Pod redakcją naukową Krzysztofa Ślusarka. Tom LXI: Krystynopol i Sokal. Opracował Rostyslav Melnyk. – Kraków, 2023. – 155 s.

References:

1. Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy, m. Lviv [Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv]. F. 19. Op. 19. Spr. 204. 355 ark. [Manuscript] [in German and Polish]

2. Dolinovskiy, V. & Sliusarek, K. (2018). Podatkovi dokumenty yak drzerelo do istorii halytskykh mist [Tax documents of the 1780s as a source for the history of Galician cities]. Arkhivy Ukrainy – Archives of Ukraine, 5-6, 56-71 [in Ukrainian].

3. Josyfins'ka (1785-1788) i frantzyskans'ka (1819-1820) metryky. Pershi pozemelni kadastry Halychyny [Josephine (1785-1788) and Franciscan (1819-1820) metrics. The first land cadasters of Galicia]. (1965). Kyiv [in Ukrainian]

4. Barvinski, E., Vonsovykh, M. (1935). *Reformy Juzefa II i ieho nastevpcuv i ikh pozostalosci arhivalne* [Reforms of Joseph II and his successors and their archival remains]. Lviv [in Polish]

5. Jewuła, Ł. (2013) *Halicyjskie miasta oraz ich mieszkanczy w latach 1772-1848* [Galician towns and their inhabitants in the years 1772-1848]. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Jagellonica” [in Polish]

6. Ślusarek, K., Melnyk, R. (Ed.). (2023). *Na styku kul'tur i naroduv. Halicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym: Krystynopol i Sokal* [At the crossroads of cultures and nations. Galician cities and towns in the Josephine Cadaster: Krystynopol and Sokal]. (Vol. 61). Kraków [in Polish].

УДК 930.2:94(3)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-715-725](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-715-725)

Михайлик Артур Олександрович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри інклюзивної освіти, реабілітації та гуманітарних наук, Навчально-реабілітаційний заклад вищої освіти «Кам'янець-Подільський державний інститут» м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0003-3189-6535>

ІСТОРІЯ АНТИЧНОГО ЧАСУ

Анотація. Антична епоха посідає особливе місце у світовій історії, оскільки саме вона стала основою формування політичних, філософських і культурних засад європейської цивілізації. Період античності охоплює приблизно VIII ст. до н. е. – V ст. н. е. і включає дві провідні цивілізації – Давню Грецію та Давній Рим. Вони створили культурний простір, у якому народилися ідеї демократії, раціональності, гуманізму та громадянської свободи, що стали фундаментом для розвитку сучасної європейської думки.

У Давній Греції сформувалася політична система, заснована на активній участі громадян у житті поліса. Афіни стали символом демократичних перетворень, тоді як Спарта уособлювала ідею дисципліни та колективної відповідальності. Саме в цих містах-державах зародилася філософська традиція, що прагнула раціонально пояснити природу, суспільство і людину. Твори Сократа, Платона та Арістотеля визначили подальший розвиток етичних і політичних концепцій, заклавши основи наукового мислення.

Антична культура характеризувалася прагненням до гармонії між розумом і красою. У мистецтві, архітектурі, літературі й театрі втілювалися ідеали міри, порядку та духовної досконалості. Гомерівські поеми, трагедії Софокла та Евріпіда, скульптури Фідія і Праксителя відображали пошук ідеалу людини як розумної і моральної істоти. Після походів Александра Македонського почалася епоха еллінізму – час культурного синтезу, коли грецька мова й освіта поширилися на величезні території. Центри науки – Александрія, Пергам, Родос – стали осередками знань, де працювали Архімед, Евклід, Ератосфен, Гіппарх та інші мислителі, що збагатили людство науковими відкриттями.

Римська цивілізація продовжила грецькі традиції, але надала їм прагматичного і юридичного змісту. Рим створив унікальну систему державного управління та права, що забезпечила стабільність великої імперії. Принципи римського права – рівність перед законом, договір, власність – стали наріжним каменем сучасної правової культури. Водночас Рим подарував світові

літературну спадщину Цицерона, Вергілія, Горація та Тіта Лівія, у творах яких відображено велич і драматизм людського буття.

Пізня античність стала часом духовного перелому. Християнство, що виникло в межах Римської імперії, поступово перетворилося з переслідуваної релігії на провідну світоглядну систему, змінивши уявлення про людину, мораль і сенс історії. Падіння Західної Римської імперії у 476 р. н. е. ознаменувало завершення античної доби, але її духовні й культурні надбання стали основою європейського середньовіччя.

Античність залишила людству не лише матеріальні пам'ятки, а й ціннісні орієнтири – ідеї свободи, гідності, краси, гармонії та розуму. Саме тому вивчення історії античного часу має невмирущу наукову та культурну значущість, адже воно дозволяє осмислити витoki сучасної цивілізації й глибше зрозуміти закономірності розвитку людства.

Ключові слова: античність, Давня Греція, Давній Рим, еллінізм, демократія, право, культура, цивілізація, Європа, спадщина.

Mykhailyk Artur Oleksandrovyh. Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Inclusive Education, Rehabilitation, and Humanities, Educational and Rehabilitation Institution of Higher Education “Kamianets-Podilskyi State Institute” Kamianets-Podilskyi, Ukraine <https://orcid.org/0000-0003-3189-6535>

HISTORY OF THE ANCIENT PERIOD

Abstract. The ancient era occupies a special place in world history, as it laid the foundations for the political, philosophical, and cultural principles of European civilization. The period of antiquity covers approximately the 8th century BC to the 5th century AD and includes two leading civilizations – Ancient Greece and Ancient Rome. They created a cultural space where the ideas of democracy, rationality, humanism, and civic freedom were born, forming the cornerstone of modern European thought.

In Ancient Greece, a political system was established based on the active participation of citizens in the life of the polis. Athens became a symbol of democratic transformation, while Sparta embodied the ideals of discipline and collective responsibility. It was in these city-states that the philosophical tradition arose, striving to rationally explain nature, society, and humankind. The works of Socrates, Plato, and Aristotle defined the further development of ethical and political concepts, laying the groundwork for scientific reasoning.

Ancient culture was characterized by a pursuit of harmony between reason and beauty. Art, architecture, literature, and theatre embodied ideals of balance, order, and

spiritual perfection. The Homeric epics, the tragedies of Sophocles and Euripides, and the sculptures of Phidias and Praxiteles reflected humanity's search for the ideal of a rational and moral being. Following the conquests of Alexander the Great, the Hellenistic era began – a period of cultural synthesis during which the Greek language and education spread across vast territories. Centers of learning such as Alexandria, Pergamon, and Rhodes became hubs of knowledge where Archimedes, Euclid, Eratosthenes, Hipparchus, and other thinkers enriched humanity with their scientific discoveries.

Roman civilization continued the Greek traditions but endowed them with a more pragmatic and legal essence. Rome created a unique system of state governance and law that ensured the stability of its vast empire. The principles of Roman law – equality before the law, contract, and property – became the cornerstones of modern legal culture. At the same time, Rome gave the world the literary heritage of Cicero, Virgil, Horace, and Livy, whose works convey the grandeur and drama of human existence.

Late Antiquity became a time of profound spiritual transformation. Christianity, which arose within the Roman Empire, gradually evolved from a persecuted faith into a leading worldview system, transforming perceptions of humanity, morality, and the meaning of history. The fall of the Western Roman Empire in 476 AD marked the end of the ancient era, yet its spiritual and cultural achievements became the foundation of European medieval civilization.

Antiquity left humanity not only material monuments but also enduring values – the ideas of freedom, dignity, beauty, harmony, and reason. Therefore, the study of the history of the ancient period retains its lasting scholarly and cultural relevance, as it enables us to comprehend the origins of modern civilization and to better understand the patterns of human development.

Keywords: antiquity, Ancient Greece, Ancient Rome, Hellenism, democracy, law, culture, civilization, Europe, heritage.

Постановка проблеми. Попри значну кількість досліджень, історія античного часу залишається полем низки фундаментальних проблем, які потребують глибшої теоретичної та методологічної інтерпретації. Зокрема: як саме механізми політичної, соціальної і культурної трансформацій у грецьких і римських державностях визначили моделі державності, права, громадянства і свободи, які ми асоціюємо з античністю? Яким чином ці моделі взаємодіяли з економічними структурами, рабством, міською урбанізацією та торгівлею – і як це впливає на наше розуміння соціальної нерівності у давньому світі? Додатково виникає питання: наскільки класичні періоди Греції та Риму можуть слугувати модельними максимумами цивілізаційного розвитку або ж є лише окремими епізодами в довготривалій історії? Та нарешті – як змінювалися способи

дослідження античності: які методологічні, джерелознавчі й археологічні підходи дозволяють сьогодні переосмислювати давньогрецькі й римські джерела і реконструкції?

Ці проблеми мають вагомі наукові наслідки: вони стимулюють розбудову інтердисциплінарних підходів (історія, археологія, класичні студії, соціальна економіка), сприяють переосмисленню класичних концепцій держави, права й громадянства, і відкривають нові перспективи для порівняльної історії. Наприклад, дослідження економічних моделей Античності – від рабства до ремесла й торгівлі – дозволяє краще розуміти довготривалі тенденції економічного розвитку й соціальної диференціації. На практичному рівні історія античного часу має значення для формування сучасної культурної ідентичності, освітніх програм, музейної та популяризаційної діяльності: розуміння античних політичних і правових моделей може слугувати орієнтиром у сучасних дискусіях про громадянське суспільство і демократію. Крім того, актуалізація теми Античності в гуманітарній освіті сприяє розвитку критичного мислення: звернення до античної спадщини дозволяє інтерпретувати сучасні виклики (наприклад: роль громадянина, межі свободи, соціальна справедливість) у контексті історичних традицій. З огляду на це, необхідно здійснити глибинний комплексний аналіз джерел, переоцінку суспільно-економічних моделей, а також розвиток методологій, які забезпечують інтеграцію археологічних, текстових і матеріальних даних – як це, наприклад, підкреслює сучасне дослідження проблеми походження науки у Античності [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження демонструють помітний зсув у методології, тематиках та географічному масштабі, що створює добрий фундамент для подальшої публікації з цієї теми й водночас висвітлює низку невирішених питань.

По-перше, сучасна історіографія дедалі активніше залучає міждисциплінарні підходи: поряд із класичним археологічним і письменним джерелознавством застосовуються цифрові технології, великі дані й машинне навчання. Наприклад, серія «Brill Research Perspectives in Ancient History» відображає тенденцію до узагальнювальних оглядів поточного стану дисципліни [1]. Крім того, стаття Instruct-Tuning Pretrained Causal Language Models for Ancient Greek Papyrology and Epigraphy (Cullhed 2024) демонструє, як моделі машинного навчання вже застосовуються до аналізу та датирування грецьких папірусів і епіграфіки [3].

По-друге, просторовий та тематичний фронт досліджень зазнав розширення: журнали й платформи, наприклад PHILIA. International Journal of Ancient Mediterranean Studies, охоплюють широкий спектр проблем – від соціально-економічної історії до епіграфіки, нумізматики, цифрової археології. Також журнал Journal of Ancient History включає теми охопленням від архаїчного

періоду до пізньої античності на всьому Середземномор'ї та в сусідніх цивілізаціях.

По-третє, одночасно з розширенням тематики зростає усвідомлення викликів: методологічних, хронологічних, тематичних. Наприклад, у праці *The Dawn of Everything : A New History of Humanity* Грейбера і Венгроу (2021) критикується лінійна традиційна модель розвитку цивілізацій і підкреслюється необхідність гнучкіших історіографічних моделей. Аналіз журналу «*Mediterranean Historical Review*» підтверджує, що дослідники приділяють увагу питанням глобальних взаємодій, перетину культур, а не лише ізольованим цивілізаційним зонам [12].

Отже, оперуючись на сучасні оглядові ресурси (серія Brill, журнали *PHILIA*, *Journal of Ancient History*, *Mediterranean Historical Review*) та врахувати інноваційні методи (Cullhed 2024) і критичні теоретичні підходи (Грейбер / Венгроу 2021). Водночас варто зосередитись на вирішенні згаданих чотирьох невирішених аспектів: інтеграції цифрових методів із інтерпретацією, хронологічній коректності, дослідженні периферійних регіонів, і створенні комплексної тематики, що об'єднує технології, екологію, економіку й соціальну структуру.

Мета статті – комплексне вивчення процесів становлення, розвитку та занепаду античних цивілізацій Середземномор'я й суміжних регіонів у контексті їхнього політичного, соціально-економічного, культурного та духовного життя. Дослідження спрямоване на з'ясування закономірностей формування державних утворень, еволюції суспільних інститутів, ролі античної спадщини у становленні європейської цивілізації та її впливу на сучасну історичну думку.

Виклад основного матеріалу. Дослідження історії античного часу займають центральне місце в сучасному європейському історіографічному дискурсі, оскільки саме давньогрецькі та давньоримські цивілізації стали фундаментом для багатьох ключових понять європейської культури – від концепції громадянської участі до кодексів права та ідей політичної спільноти. Так, у праці *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern* Е. Брейзаха досліджено розвиток історіописання від грецької поетики до сучасної епохи, зокрема зосереджено увагу на тому, як класичні моделі історіографії сформували європейську академічну традицію [4].

Античність розглядається не лише як віддалена епоха, але й як складова інтелектуального ландшафту сучасної Європи, оскільки в ній було закладено систему політичної рефлексії, ідеї влади, права, а також культурні практики, які перекочували в середньовіччя і Новий час. Цю лінію прослідковує, зокрема, праця *The Ancient City: A Study on the Religion, Laws and Institutions of Greece and Rome* Н. Д. Фустеля де Куланжа, де аналізуються зв'язки між сімейним ладом, сакральними практиками та становленням політичних інститутів у грецько-римському контексті [11].

З точки зору методології дослідження античності в Європі зазнають значних трансформацій: зростає роль міждисциплінарних підходів, врахування

археологічних, епіграфічних, нумізматичних даних, а також мережевих і цифрових методів аналізу. Так, у збірці *Greek and Roman Historiography* під редакцією К. С. Краус представлено низку досліджень-прецедентів, які аналізують давньогрецькі та давньоримські історіографічні традиції із огляду на жанр, пам'ять, міф і роль історика як творця наративу [6].

Попри це, ряд суттєвих проблем залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, багато праць все ще фокусуються на ядрах класичної цивілізації – Афінах, Римі – і недостатньо уваги приділено периферійним регіонам Європи, їхнім зв'язкам із класичними центрами та ролі в трансформаціях античного світу. У цьому контексті вагомою є робота *Connecting Harbours: A comparison of traffic networks across ancient and medieval Europe* Й. Прейзера-Капеллера та Л. Вертера, яка демонструє, як застосування мережевого аналізу дозволяє досліджувати транспортні й комунікаційні системи античної й ранньосередньовічної Європи [10].

Таким чином, наше дослідження історії античного часу вимагає не тільки відтворення фактичних подій, але й критичного осмислення їхнього значення для європейської цивілізаційної традиції, а також аналізу методологій, через які ця традиція будувалася і переосмислювалася. Саме в цьому просторі – між класичною історією та новими методологіями – відкривається поле для актуальної наукової роботи, яка дозволить поєднувати культурно-інтелектуальні, соціально-економічні та технологічні виміри античності в європейському контексті.

Упродовж періоду, що ми зазвичай називаємо «античним часом», на території сучасної Європи сформувалися цивілізаційні моделі, які надалі стали невід'ємною частиною європейської культурної, політичної та інтелектуальної пам'яті. Саме в цей час відбулися процеси, що визначили подальшу історичну траєкторію континенту: формування перших політичних інституцій, зародження наукового мислення, появи демократичних традицій і становлення права як соціального регулятора. У цьому сенсі античність виступає не лише історичним етапом, а й культурним кодом Європи, в якому зафіксовано уявлення про гармонію, свободу, громадянську відповідальність і цінність людського розуму.

Наприклад, охоплений поняттям «класична античність» період між VIII століттям до н. е. та V століттям н. е. включає «сплетіння цивілізацій Greece і Rome, що мали визначальний вплив на всю Середземноморську зону і далі на Європу» [2]. Саме в межах цього історичного простору виникли полісна система, республіканське управління, міські громади, які згодом стали основою для середньовічних та ранньомодерних державних утворень. Грецька філософія заклала засади критичного мислення, а римське право — принципи справедливості, правової рівності та відповідальності, які в різних формах продовжують визначати європейський соціально-політичний порядок до сьогодні.

У межах європейської рецепції античності особливе місце займає філософсько-етична спадщина: звернення до поняття громадянства, роздуми про політичну участь, про автономію культури та універсальність людської спільноти. Давньогрецькі мислителі — від Сократа до Арістотеля — заклали основи раціоналістичної традиції, що перетворилася на ядро європейського гуманізму. Саме в античному світі сформувалися уявлення про людську гідність, моральну відповідальність і співмірність свободи та обов'язку. Дослідження показують, що «філософська культура античності» відіграла помітну роль у формуванні сучасних європейських культурних моделей, зокрема через концепти космополітизму, автономії культур і розуміння культури як простору універсальних цінностей [8]. Ідеї стоїцизму, епікуреїзму та платонізму стали своєрідними духовними опорами, на які спиралися європейські мислителі Відродження, Просвітництва й модерного часу.

Однак античний світ у Європі не був замкнутою системою: він являв собою складну мережу взаємодій, обмінів і контактів, які поширювалися далеко за межі Егейського моря. Приклади заснування грецьких колоній на берегах Причорномор'я (наприклад, Histria, засноване у VII столітті до н. е.) свідчать про динамічний процес культурної дифузії, коли грецькі, фракійські, скіфські та інші спільноти вступали у взаємодію, створюючи унікальні гібридні культурні форми [5]. Такі контакти сприяли не лише поширенню матеріальних благ і технологій, але й взаємному збагаченню філософських, релігійних та мистецьких ідей. Саме через мережу колоній, торговельних шляхів і культурних центрів античний світ інтегрувався у ширший євразійський простір, перетворюючись із локального явища на цивілізаційний феномен, що визначив основи європейської історії.

Таким чином, античність у європейському контексті постає як багаторівнева система — історична, культурна, інтелектуальна, соціальна — у межах якої сформувалися ті смислові структури, що й сьогодні залишаються актуальними для розуміння людини, суспільства та держави.

Ці взаємодії, а також подальша трансформація античних інституцій у пізній античності та середньовіччі, відкривають перед дослідником складне поле: як традиції стародавньої Греції та Риму стали фундаментом для європейської політичної думки, правової культури, освітніх і мистецьких практик, і водночас — які локальні варіанти цих традицій існували на периферії європейського простору. Таким чином, історія античного часу в європейському контексті — це не лише опис минулих держав і цивілізацій, але й рефлексія над тим, як минуле пронизує сучасність через культурну, інтелектуальну й політичну спадщину [9].

Таблиця 1

Періодизація античного часу в Європі

№ з/п	Період	Часові межі	Основні події	Культурні центри
1	Ранній античний період	бл.1200-800 до н.е.	Формування полісів, розвиток ремесел і торгівлі	Крит, Мікени, Спарта
2	Класичний період Греції	V–IV ст. до н.е.	Розквіт Афін, філософія, демократія	Афіни, Дельфи
3	Елліністичний період	IV–I ст. до н.е.	Поширення грецької культури після походів Александра Македонського	Олександрія, Пергам, Родос
4	Римська республіка	509-27 до н.е.	Розвиток правової системи та політичних інститутів Риму	Рим, Карфаген
5	Римська імперія	27 до н.е. -476 н.е.	Експансія, християнізація, падіння Західної Римської імперії	Рим, Константинополь

У таблиці подано періодизацію античного часу з урахуванням політичного, соціального та культурного розвитку європейських цивілізацій. Вона охоплює п'ять ключових етапів – від формування перших полісів до занепаду Римської імперії.

- Ранній античний період (бл. 1200–800 до н. е.) характеризується становленням грецьких полісів, розвитком ремесел, морської торгівлі та первинних форм державності на території Егейського басейну.

- Класичний період (V–IV ст. до н. е.) є добою найвищого розквіту Афін, становлення демократії, філософії (Сократ, Платон, Аристотель) та архітектурного мистецтва.

- Елліністичний період (IV–I ст. до н. е.) відзначається поширенням грецької культури на схід після завоювань Александра Македонського; формуванням центрів знання в Олександрії, Пергамі, Родосі.

- Римська республіка (509–27 до н. е.) представлена розвитком політичних інститутів, кодифікацією права (Закони XII таблиць), формуванням військової та адміністративної системи.

- Римська імперія (27 до н. е. – 476 н. е.) є періодом найбільшої територіальної експансії, поширення християнства, централізації влади та культурного синтезу між Заходом і Сходом.

Таблиця відображає поступову еволюцію цивілізаційних процесів, демонструючи, як політична й культурна спадщина античності формувала основу подальшого європейського розвитку – від правової системи до гуманістичних цінностей.

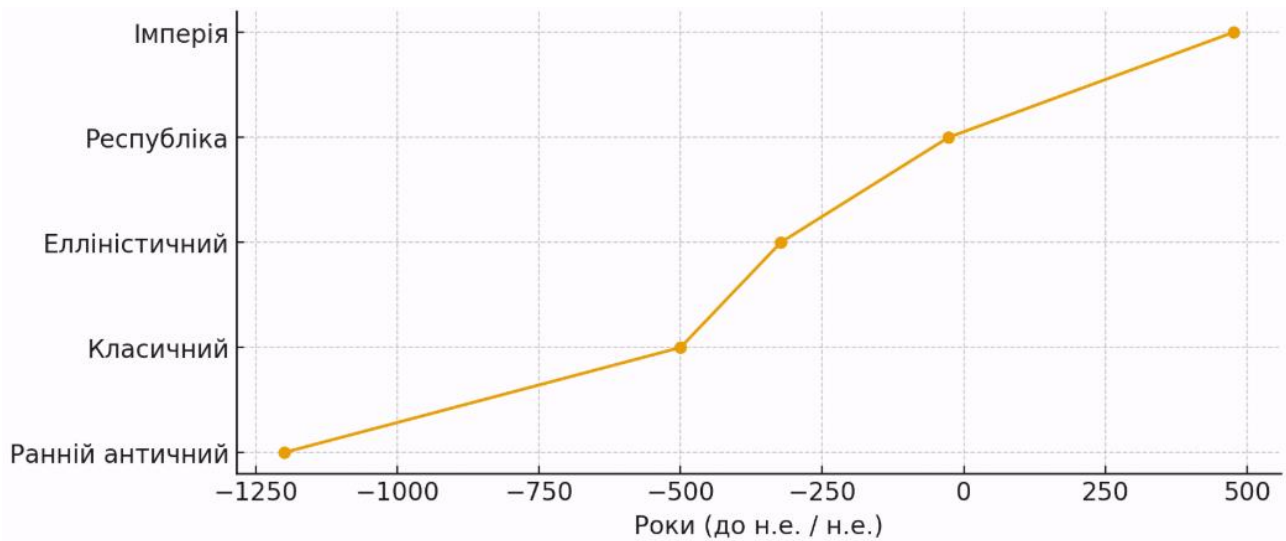

Рис. 1. Хронологія розвитку античного світу в європейському контексті

Рисунок 1 ілюструє послідовність основних історичних періодів античності та їхню часову динаміку.

Лінія показує поступальний розвиток європейських цивілізацій – від ранніх протодержав Егейського регіону до централізованої Римської імперії. Кожна точка на графіку позначає перехід до нового якісного етапу:

- близько 1200 р. до н. е. – занепад мікенської культури та початок формування грецьких полісів;
- V–IV ст. до н. е. – період політичного та інтелектуального піднесення Греції;
- IV–I ст. до н. е. – поява елліністичних держав і культурна експансія;
- 509–27 до н. е. – перехід Риму від монархії до республіки;
- 27 до н. е. – 476 н. е. – встановлення імперії, яка закріпила античні політичні та правові традиції у європейському просторі.

Таким чином, графік узагальнює безперервність античного процесу – від локальних спільнот до універсальної цивілізаційної системи, що стала базою для подальшого становлення європейської культури.

Висновки.

Дослідження історії античного часу засвідчує, що античність була не лише періодом формування перших державних і культурних систем Європи, а й часом закладення засад світової цивілізації. Аналіз античних процесів показує глибоку взаємодію політичних, соціально-економічних і культурних чинників, які визначили подальший розвиток європейського світу. Давньогрецькі поліси заклали ідеали громадянського суспільства, свободи та демократії, а римська правова традиція — універсальні принципи законності, рівності та відповідаль-

ності перед державою. Епоха еллінізму поєднала ці надбання, створивши єдиний культурний простір, що забезпечив взаємообмін знаннями, філософією та мистецтвом.

Системний аналіз свідчить, що античність постає не як замкнута історична епоха, а як жива основа європейської культури, яка постійно відтворюється в сучасній освіті, праві, політиці та науці. Спадщина Греції та Риму формує ціннісні орієнтири сучасного світу — від ідеї свободи особистості до концепції гуманізму та раціональності. Отже, історія античного часу є не лише науковою дисципліною, а й засобом формування критичного мислення й культурної ідентичності сучасного європейця.

Подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на поглиблене вивчення міжкультурних зв'язків античного світу, зокрема контактів між Середземномор'ям, Причорномор'ям і Південно-Східною Європою. Перспективним є залучення цифрових технологій, GIS-картографування, мережевого аналізу та археогенетики для відтворення просторової структури античних суспільств. Особливого значення набуває також інтеграція античної спадщини у сучасні гуманітарні практики — освіту, музеї, цифрову реконструкцію історичних артефактів. Порівняльний аналіз античних і сучасних концепцій державності, громадянства та права дозволить краще осмислити тяглість і трансформації європейських політичних традицій.

Література:

1. Brice L.L. Brill Research Perspectives in Ancient History. URL: <https://brill.com/display/serial/RPAHS>
2. Classical antiquity. Wikipedia, The Free Encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Classical_antiquity
3. Cullhed E. Instruct-Tuning Pretrained Causal Language Models for Ancient Greek Papyrology and Epigraphy. URL: <https://arxiv.org/abs/2409.13870>
4. Historiography: Ancient, Medieval, and Modern. URL: <https://books.google.com.ua/books/about/Historiography.html>
5. Histria (ancient city). Wikipedia, The Free Encyclopedia URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Histria_%28ancient_city%29
6. Kraus C. S., Marincola J., Pelling C. (eds.) Ancient Historiography and Its Contexts: Studies in Honour of A. J. Woodman. Oxford : Oxford University Press, 2010. 449 p. URL: <https://global.oup.com/academic/product/ancient-historiography-and-its-contexts-9780199558681>
7. Makarov Z., Radzyniak T. On the Problem of Origin of Science: The Antiquity Context. *Filosofija. Sociologija*. T. 34. Nr. 3, 2023. p. 300–309
8. Marukhovska-Kartunova O., Bugrov M., Yatskiv O., Malyk V. The philosophy of ancient culture in the context of the evolution of the states of European culture: an analysis of the autonomy of cultures. *Futurity Philosophy*. 2023. T. 2, № 1. С. 30–44. URL: <https://doi.org/10.57125/Phil.2023.03.30.03>
9. Paradis D., Barnes S., Lagemann A. Introduction: Europe and Civilization. *Origins of European Civilization*. Colorado : University Press of Colorado, 2021. URL: <https://colorado.pressbooks.pub/originsofeurope/front-matter/the-idea-of-western-civilization>

10. Preiser-Kapeller J., Werther L. Connecting harbours. A comparison of traffic networks across ancient and medieval Europe. 2016. URL: <https://arxiv.org/abs/1611.09516>

11. The Ancient City: A Study on the Religion, Laws, and Institutions of Greece and Rome. Numa Denis Fustel de Coulanges. Willard Small. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Ancient_City

References:

1. Brice, L. L. (n.d.). *Brill Research Perspectives in Ancient History*. Brill. Retrieved from <https://brill.com/display/serial/RPAHS>

2. Classical antiquity. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved November 6, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Classical_antiquity

3. Cullhed, E. (2024). Instruct-tuning pretrained causal language models for Ancient Greek papyrology and epigraphy. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2409.13870>

4. *Historiography: Ancient, Medieval, and Modern*. (n.d.). *Google Books*. Retrieved from <https://books.google.com.ua/books/about/Historiography.html>

5. Histrion (ancient city). (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved November 6, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/Histrion_%28ancient_city%29

6. Kraus, C. S., Marincola, J., & Pelling, C. (Eds.). (2010). *Ancient historiography and its contexts: Studies in honour of A. J. Woodman*. Oxford University Press. Retrieved from <https://global.oup.com/academic/product/ancient-historiography-and-its-contexts-9780199558681>

7. Makarov, Z., & Radzyniak, T. (2023). On the problem of origin of science: The antiquity context. *Filosofija. Sociologija*, 34(3), 300–309.

8. Marukhovska-Kartunova, O., Bugrov, M., Yatskiv, O., & Malyk, V. (2023). The philosophy of ancient culture in the context of the evolution of the states of European culture: An analysis of the autonomy of cultures. *Futurity Philosophy*, 2(1), 30–44. <https://doi.org/10.57125/Phil.2023.03.30.03>

9. Paradis, D., Barnes, S., & Lagemann, A. (2021). Introduction: Europe and civilization. In *Origins of European Civilization*. University Press of Colorado. Retrieved from <https://colorado.pressbooks.pub/originsofeurope/front-matter/the-idea-of-western-civilization>

10. Preiser-Kapeller, J., & Werther, L. (2016). Connecting harbours: A comparison of traffic networks across ancient and medieval Europe. *arXiv*. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1611.09516>

11. The Ancient City. (n.d.). *Wikipedia*. Retrieved November 6, 2025, from https://en.wikipedia.org/wiki/The_Ancient_City

УДК 327(477):001:63

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-726-736](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-726-736)

Нижник Світлана Володимирівна кандидат історичних наук, старший дослідник, завідувач сектору наукової бібліографії та біографістики Інституту історії аграрної науки, освіти та техніки Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки НААН, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

РОЗВИТОК ГЕНЕТИЧНОЇ НАУКИ У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ: УКРАЇНСЬКО-ЯПОНСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ДОБИ О. О. СОЗІНОВА

Анотація. У статті досліджено українсько-японські наукові відносини в галузі генетики другої половини ХХ століття крізь призму діяльності видатного українського вченого, академіка Олексія Олексійовича Созінова. Розкрито історичні аспекти співпраці між Україною та Японією, визначено роль міжнародних конференцій як ключового механізму наукової комунікації та обміну знаннями між ученими обох країн. З'ясовано, що О. Созінов активно представляв результати української аграрної науки на численних міжнародних форумах, семінарах і симпозіумах, сприяючи інтеграції вітчизняних досягнень у світовий науковий простір.

Узагальнено основні напрями співпраці українських і японських генетиків, зокрема дослідження генетичних мутацій у рослинах під впливом радіації у 1970–1980-х рр. Акцентовано внесок академіка О. Созінова у розвиток сучасної загальної та молекулярної генетики – зокрема, у розробку принципу використання алельних варіантів кластерів генів як генетичних маркерів і методу ідентифікації генотипів сортів рослин за локусами запасних білків, що має важливе значення для насінництва та сортовипробування.

Обґрунтовано пріоритетність і практичну значущість наукових розробок ученого, які заклали фундамент сучасної селекційно-генетичної науки. Відзначено, що О.О. Созінов – визнаний у світі експерт із питань якості зерна, генетики та селекції культурних рослин, автор фундаментальних праць із генетичного контролю біосинтезу запасних білків злаків. Міжнародна діяльність ученого та його наукової школи, зокрема створення генетичної класифікації проламінів, здобула широке міжнародне визнання.

Зроблено висновок, що діяльність академіка О.О. Созінова стала вагомим чинником розвитку української сільськогосподарської науки, сприяла формуванню потужної наукової спільноти та зробила помітний внесок у становлення світової генетичної науки.

Ключові слова: Україна, Японія, Олексій Олексійович Созінов, міжнародні наукові зв'язки, генетика, історія науки

Nyzhnyk Svitlana Volodymyrivna PhD in History, Senior Researcher, Head of the Sector of Scientific Bibliography and Biographical Studies, Institute of History of Agrarian Science, Education and Technology, National Scientific Agricultural Library of NAAS, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4777-8018>

DEVELOPMENT OF GENETIC SCIENCE IN THE INTERNATIONAL CONTEXT: UKRAINIAN-JAPANESE RELATIONS IN THE ERA OF O. SOZINOV

Abstract. The article examines the Ukrainian-Japanese scientific relations in the field of genetics in the second half of the twentieth century through the prism of the activities of the prominent Ukrainian scientist, academician Oleksiy Sozinov. The historical aspects of cooperation between Ukraine and Japan are revealed, the role of international conferences as a key mechanism of scientific communication and knowledge exchange between scientists of both countries is determined. It is found that O. Sozinov actively presented the results of Ukrainian agricultural science at numerous international forums, seminars and symposia, contributing to the integration of domestic achievements into the world scientific space.

The article summarizes the main areas of cooperation between Ukrainian and Japanese geneticists, in particular the study of genetic mutations in plants under the influence of radiation in the 1970s and 1980s. The contribution of Academician O. Sozinov to the development of modern general and molecular genetics is emphasized, in particular, the development of the principle of using allelic variants of gene clusters as genetic markers and the method of identifying plant genotypes by the loci of reserve proteins, which is important for seed production and variety testing.

The priority and practical significance of the scientist's scientific developments, which laid the foundation for modern breeding and genetic science, are substantiated. It is noted that O. Sozinov is a world-recognized expert on grain quality, genetics and cultivated plant breeding, author of fundamental works on genetic control of cereal reserve protein biosynthesis. The international activities of the scientist and his scientific school, in particular the creation of a genetic classification of prolamins, have gained wide international recognition.

It is concluded that the activity of Academician O. Sozinov became a significant factor in the development of Ukrainian agricultural science, contributed to the formation of a powerful scientific community and made a significant contribution to the formation of world genetic science.

Keywords: Ukraine, Japan, Oleksiy Sozinov, international scientific relations, genetics, history of science

Постановка проблеми. Друга половина ХХ століття стала періодом інтенсивного розвитку науки й технологій, що зумовило активізацію міжнародної наукової співпраці та формування нових наукових зв'язків. У цьому контексті особливого значення набувають українсько-японські відносини у сфері генетики, які відображають високий рівень інтеграції знань, технологій і культур. Цей напрям наукового співробітництва виявився результативним у вирішенні спільних наукових завдань і сприяв формуванню стійких міждержавних контактів у галузі біологічних наук.

У другій половині ХХ ст. генетика зазнала стрімкого розвитку завдяки впровадженню інноваційних методів дослідження, що відкрило нові можливості для міжнародного обміну науковими ідеями. Українсько-японська співпраця в цій галузі є показовим прикладом ефективної взаємодії між науковими школами різних країн, які, попри культурні та історичні відмінності, змогли досягти синергії у спільних дослідженнях.

Визначальну роль у розвитку таких відносин відіграли провідні вчені, чий особисті ініціативи сприяли встановленню і підтриманню наукових контактів. Однією з ключових постатей цього процесу став доктор сільськогосподарських наук, професор, академік Національної академії аграрних наук України, Національної академії наук України та ще шістнадцяти зарубіжних академій – **Олексій Олексійович Созінов (1930–2018)**. Його наукова діяльність, спрямована на дослідження генетичних основ якості зерна, мала світове визнання і стала підґрунтям для розвитку нових напрямів генетики та селекції культурних рослин.

Учений уперше встановив характер спадковості електрофоретичних компонентів запасних білків злаків і розробив принцип використання алельних варіантів кластерів родинних генів як генетичних маркерів. Застосування цих маркерів дало змогу визначити закономірності формування стійких асоціацій генів, пов'язаних з адаптацією генотипів до умов середовища, а також простежити зв'язок між варіантами білкових компонентів і проявом господарсько цінних ознак. Ці результати стали основою для нових методичних підходів у селекції, а також важливим внеском у вивчення еволюції злакових культур.

Діяльність О. О. Созінова у сфері міжнародної наукової співпраці є прикладом поєднання наукових і культурних цінностей, що сприяло взаємному збагаченню української та японської генетичних шкіл.

Актуальність дослідження полягає у необхідності комплексного вивчення історії українсько-японських наукових зв'язків у галузі генетики другої половини ХХ століття, зокрема крізь призму діяльності академіка О. О. Созінова. Такий підхід дає змогу реконструювати хронологію розвитку співробітництва, виявити особливості інтеграції наукових шкіл і оцінити вплив цієї взаємодії на сучасний стан міжнародного наукового діалогу в галузі генетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відносини між Україною та Японією привертає увагу дослідників та представлена певним науковим доробком. Загальні аспекти радянсько-японських відносин та діяльності дипломатичних установ висвітлюють у своїх працях О. Тригуб та Р. Подкур [1], Н. Середюк [2]. Інформацію діяльності японського консульства в Україні присвячені праці Дж. Ленсена [3], С. Павленка [4], Л.А. Вовчук [5] та ін.

Тема зовнішньої політики українсько-японських відносин розкрита у праці М. Белескової [6], аналіз політичного виміру двосторонніх відносин у кінці ХХ століття знаходимо у Т. Лахманюк [7].

Узагальненню напрямів творчої діяльності О.О. Созінова, а також його найбільш перспективних наукових розробок присвячено наукові праці С.В. Нижник [8], В. А. Вергунова [9]. Стислі відомості про науково-дослідну роботу діяча були представлені в ювілейних статтях [10; 11] та у прижиттєвому ювілейному бібліографічному покажчику наукових праць [12].

Однак до цього часу не виділено наукової міжнародної співпраці вченого у галузі генетики, зокрема з Японією, не простежено його внеску у розвиток наукових відносин, не аналізувалися спогади О. О. Созінова про наукові відрядження й особисту комунікацію з японськими колегами. Дослідження дасть змогу висвітлити окремі сторінки біографії академіка О. О. Созінова, його професійну діяльність, особисті й наукові взаємини, що є не тільки актуальною, а й недостатньо вивченою історіографічно та є важливим і для історії науки.

Мета статті – проаналізувати розвиток генетичної науки у міжнародному контексті через призму українсько-японських наукових зв'язків доби академіка О. О. Созінова, виявити особливості співпраці між науковими школами двох країн, зокрема вплив японських досліджень на генетичні напрями в Україні та внесок українських учених у світовий науковий простір другої половини ХХ століття.

Джерельну базу дослідження склали матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО) та архівні фонди галузевих наукових установ, зокрема особові справи О. О. Созінова з Інституту агроєкології і природокористування НААН та Інституту фізіології рослин і генетики НАН України.

Виклад основного матеріалу. Українсько-японські відносини у другій половині ХХ століття були обмеженими через політичні обставини, адже Україна на той час входила до складу Радянського Союзу. Проте певні форми співпраці все ж мали місце, зокрема в рамках загальносоюзних контактів із Японією.

Основою нормативно-правової бази відносин між країнами стала ратифікація окремих договорів, укладених між СРСР і Японією, що була офіційно підтверджена обміном листами між керівниками зовнішньополітичних відомств України та Японії.

У післявоєнний період, починаючи з 1950-х років, Японія активно відновлювала свою економіку та науку, прагнучи інтегруватися у світову спільноту. Водночас Україна, як частина СРСР, демонструвала значні досягнення в наукових дослідженнях, зокрема у галузі генетики. Серед досягнень українських науковців були дослідження структури ДНК, розробка методів гібридизації та впровадження генетичної інженерії, що створювало передумови для міжнародної співпраці.

Водночас у Радянському Союзі розвиток генетики стикався зі значними труднощами через політичні обмеження, зокрема через вплив лисенківщини у 1940–1950-х роках. На противагу цьому, в Японії після Другої світової війни розвиток науки став одним із ключових пріоритетів, і генетика розвивалася у тісній взаємодії з міжнародною спільнотою.

У післявоєнний період Японія приєдналася до низки міжнародних наукових організацій, що дозволило налагодити контакти з країнами соціалістичного табору. Такі об'єднання, як Міжнародна спілка генетиків (International Genetics Federation), сприяли обміну знаннями між науковцями різних країн. Українські вчені, хоч і опосередковано через представництво СРСР, брали участь у діяльності цих організацій, сприяючи розвитку міжнародної наукової співпраці.

Міжнародні конференції стали важливим засобом для обміну знаннями між науковцями України та Японії. Однією з перших визначних подій стала конференція, що відбулася у 1968 році в Києві на базі Інституту фізіології рослин та генетики АН УРСР [13]. Її головною метою було обговорення наукових досягнень і досліджень, пов'язаних із створенням, випробуванням, використанням, ідентифікацією та нормативно-правовим регулюванням обігу генетично модифікованих організмів та біотехнологічних рослин.

Ця подія мала велике значення для розвитку біологічних наук, зокрема в контексті відродження генетичних досліджень, які зазнали репресій у попередні десятиліття. Конференція відбулася в період поступової реабілітації генетики як науки в Радянському Союзі та стала однією з перших наукових зустрічей, що відкрила можливості для дискусій між генетиками й біологами після тривалого періоду боротьби з "менделізмом-морганізмом".

Японська делегація, до складу якої входили провідні вчені [14], зокрема, Хітосі Кіхара (1893–1986), доктор наук, професор, вчений генетик, директор Національного інституту генетики в Японії та Іноземний член ВАСГНІЛ (1967) [15], презентувала результати своїх досліджень у сфері мутаційної селекції рису. Їхні напрацювання викликали значний інтерес серед українських колег, оскільки запропоновані методи дозволяли суттєво підвищити врожайність, покращити стійкість рослин до хвороб та адаптувати їх до різноманітних кліматичних умов.

Україну представили провідні науковці з дослідницьких інститутів, які поділилися останніми досягненнями у галузі генетичних досліджень. Зокрема,

О.О. Созінов виступив із доповіддю на тему "Генетичне вдосконалення пшениці півдня України". Відмітимо, що основна увага наукової діяльності О.О. Созінова у 60-х рр. XX століття була зосереджена на селекції озимої пшениці. Учений дійшов висновку, що генетика і селекція мають великий потенціал у підвищенні урожайності пшениці. У праці **«Удобрення і якість зерна» (1962)** він зазначав, що мінеральні добрива впливають на вміст протеїну, але не забезпечують його якісних властивостей. Созінов підкреслював необхідність **комплексного підходу** із залученням фахівців різних галузей – агрохімії, біохімії, фізіології, технології зерна та мікробіології. Учений вважав, що розв'язання проблеми якості білків і клейковини можливе завдяки **поєднанню генетичних і фізіологічних методів** дослідження. Він наголошував на потребі впровадження **сучасних методів створення й оцінки селекційного матеріалу** та розвитку прикладної генетики для підвищення продуктивності, витривалості й адаптивності рослин [16].

Даний захід, в певній мірі, започаткував новий етап у науковій співпраці двох країн, зокрема реалізація спільних проєктів, обмін генетичним матеріалом і використання сучасних технологій у сільському господарстві. Відмітимо той факт, що Японія виявляла значний інтерес до досягнень українських вчених, а програми обміну між науковими установами сприяли поширенню ноу-хау та впровадженню новітніх (на той час) технологій у сільському господарстві. І на підтвердження цьому, у середині 1970-х років було започатковано спільні проєкти [17], що пов'язані з вивченням стійкості рослин до екологічних чинників.

Наступним етапом наукових відносин у галузі генетики слід вважати Міжнародну конференцію, що відбулася в Токіо 1973 року. Цей захід мав на меті об'єднати науковців з усього світу для обговорення сучасних досягнень у галузі генетики рослин, обміну досвідом, а також визначення нових напрямків досліджень. Основними темами конференції були: генетична модифікація рослин для підвищення врожайності; методи створення стійкості до хвороб і шкідників; роль генетичних ресурсів у селекції рослин; використання молекулярних маркерів для покращення точності селекції. Серед делегатів з України був доктор сільськогосподарських наук, професор О.О. Созінов. Крім того, вчений виступив з доповіддю "Генетично модифіковані рослини та перспективи їх застосування в Україні", де проаналізував досягнення у створенні трансгенних рослин.

Слід відзначити, що гіпотеза міжлокусних асоціацій, сформульована О. О. Созіновим, зокрема для запасних білків пшениці, стала вагомим внеском у світовий фонд загальної генетики. Використання молекулярно-генетичних маркерів для маркірування різних сортів є ключовим елементом сучасного сортовипробування. Розроблена вченим генетична класифікація проламінів

здобула міжнародне визнання, а метод ідентифікації генотипів сортів і форм культурних рослин за локусами запасних білків має визначальне значення для сучасного насінництва та сортовипробування.

Делегація з України акцентувала на необхідності міжнародної співпраці для вирішення глобальних викликів у генетиці та запропонувала низку ініціатив для обміну досвідом між країнами.

Упродовж 1970–1980-х рр. проводилися україно-японські експерименти, які стосувалися вивчення генетичних мутацій у рослинах під впливом радіації. Ці дослідження набули особливого значення після аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році, коли японські вчені запропонували свою експертизу у сфері радіаційної генетики. А Чорнобильська катастрофа стала поштовхом для посилення міжнародної співпраці в дослідженнях радіаційної генетики. Японські вчені, маючи досвід досліджень впливу радіації після атомних бомбардувань Хіросіми і Нагасакі, активно обмінювалися знаннями з українськими фахівцями. У свою чергу, академік О. О. Созінов досліджуючи генетичні наслідки впливу малих доз радіації на організми, уперше серед наукової спільноти дійшов висновку, що основним результатом цього є не поява нових мутацій, а поступова зміна характеристик усього геному тварин. Ця проблема висвітлена в його наукових роботах, таких як: «Проблемы оценки реальной генетической ситуации в зоне отчуждения Чернобыльской АЭС», «Динамика аллельных вариантов биохимических маркеров в поколениях крупного рогатого скота в зоне отчуждения Чернобыльской АЭС», «Генетическая изменчивость в зоне отчуждения» та ін.

Для сприяння інтеграції української науки в міжнародне наукове співтовариство, українські вчені-генетики беруть участь у 5-тій Міжнародній конференції з генетики кількісних ознак (Японія, 1987), яка зібрала провідних науковців і дослідників з усього світу. Конференцію організували провідні наукові установи Японії, серед яких університети та дослідницькі інститути, що спеціалізуються на генетиці та біотехнологіях. Серед організаторів також були Японське товариство генетиків і Японська асоціація молекулярної біології. Одним із яскравих моментів стала доповідь академіка О. О. Созінова, в якій він представив результати експериментальних робіт, присвячених ролі поліморфізму білків у генетиці та селекції культурних рослин. Ці дослідження лягли в основу монографії "Поліморфізм білків і його значення в генетиці та селекції" (1985) [18], яка у 1989 році була удостоєна премії імені В. Я. Юр'єва.

Результати роботи академіка довели, що природний та штучний добір формують стійкі коадаптивні асоціації генів, які сприяють адаптації генотипів до умов вирощування та покращенню якості зерна. Науковий внесок О. О. Созінова також має зв'язок із створенням сортів, які стали основою всесвітньо відомого сорту Норін 10 – одного з ключових чинників «зеленої революції».

Зазначимо, що сьогодні методи аналізу запасних білків пшениці за допомогою електрофорезу, розроблені за участю академіка, широко застосовуються в усьому світі для селекції зернових культур на якість. За визначний внесок у науку та техніку, сукупність досліджень під керівництвом О. О. Созінова була відзначена Державною премією у галузі науки і техніки у 1997 році [19].

Таким чином, О. О. Созінову, працюючи на посаді віце-президента ВАСГНІЛ та завідувача лабораторії біохімічної генетики Інституту загальної генетики ім. М. І. Вавилова АН СРСР (1978–1982) мав змогу заглибитися в проблеми фундаментальної науки, познайомитися з видатними вченими світового рівня з різних країн. Зокрема, з Мотоо Кімура (1924–1994) – вченим із Національного університету генетики в Японії, який зробив значний внесок у розвиток популяційної генетики. У 1964 році запропонував модель із необмеженим числом алелів, відому як модель «необмеженого алеля» (infinite allele model) [20].

У автобіографічних замітках О. О. Созінова знаходимо роздуми вченого під час відрядження до Японії, де вчений відмічав «...після повернень з конференцій, стосунки не завжди склалися добре вдома, так як у деяких принципових питаннях не погоджувався зі своїми колегами» [12, С. 23]. Тому деякі питання залишилися відкритим ще на певний період.

Слід акцентувати, що О. О. Созінов, усвідомлюючи важливість комунікації всередині наукової спільноти, був активним членом у товариствах та об'єднаннях. Зокрема, його двічі обирали президентом Українського товариства генетиків і селекціонерів імені М. І. Вавилова, регулярно брав участь у конференціях, симпозіумах та семінарах, де презентував результати своїх досліджень і ділився ідеями з колегами. Також активно підтримував молодих науковців, виступаючи наставником і організовуючи наукові заходи. Окрім цього, сприяв розвитку локальних наукових спільнот, беручи участь у створенні ініціатив для популяризації науки серед широкого загалу. Його активна позиція в обговореннях, публікації статей у провідних наукових журналах та внесок у розвиток генетики зробили його одним із впливових діячів у своїй сфері. Це підтверджується численними нагородами (серед яких: «Людина року» (1997) і «Людина III тисячоліття» (США)) та визнанням його праць на міжнародному рівні.

Українсько-японські наукові відносини з моменту проголошення незалежності України в 1991 році розвивалися активніше, що свідчить про зацікавленість Японії у встановленні взаємовигідного двостороннього діалогу. Окрім політичного та економічного співробітництва у напрямках візитів на рівні глав держав; міжпарламентських візитів; зустрічей на рівні глав урядів; переговорів керівників зовнішньополітичних відомств; технічної, грантової та фінансової допомоги і т.п. на новий рівень вийшла наукова співпраця України з

Японією у галузі генетики, що відкриває нові перспективи для спільних досліджень та інновацій. Завдяки об'єднанню зусиль науковців двох країн, планується створення сучасних сортів рослин, адаптованих до кліматичних змін, підвищення врожайності та розробка екологічно стійких технологій. Ця співпраця є важливим кроком на шляху до забезпечення глобальної продовольчої безпеки та розвитку аграрної науки.

Висновки. Міжнародна взаємодія між науковими спільнотами України та Японії у сфері генетики та селекції у другій половині ХХ століття стала прикладом того, як об'єднання зусиль сприяє науковому прогресу. Спільні конференції, проєкти та стажування забезпечили обмін знаннями, підвищення кваліфікації науковців та заклали основу для розробки інноваційних технологій, актуальних і сьогодні.

Наукова взаємодія між Україною та Японією у ХХ столітті стала фундаментом для подальших успіхів у сфері генетики. Особисті контакти між дослідниками не лише зміцнили взаємну довіру, але й відкрили нові перспективи для реалізації спільних проєктів у ХХІ столітті. Зокрема, сучасні програми досліджень у галузі генетики сільськогосподарських культур, орієнтовані на створення кліматично стійких сортів рослин, є прямим продовженням ініціатив того періоду. Об'єднання природних ресурсів України та японських технологій і досвіду доводить, що наука здатна об'єднувати нації заради спільного прогресу та вирішення глобальних проблем.

Вивчення наукової спадщини О. О. Созінова є важливим орієнтиром для розуміння етапів становлення та розвитку багатогранного вченого, а також актуальності його ролі в історії науки у сфері сільського господарства. Спільна праця з ним суттєво розширила межі наукового співробітництва та підвищила ефективність дослідницької діяльності. Цей досвід також підкреслює важливість особистих зусиль науковців, які, попри обмеження тогочасної доби, змогли внести вагомий внесок у розвиток генетики та біотехнології, інтегруючи свої здобутки у світовий науковий контекст.

Література:

1. Тригуб О., Подкур Р. Діяльність японської розвідки в СРСР міжвоєнної доби очима радянської розвідки. *XXV Сходознавчі читання А. Кримського*: матеріали міжнародної наукової конференції, 10 листопада 2022 р. Київ – Львів – Торунь: Liha-Pres, 2022. С. 141–145.
2. Середюк Н. Українсько-японські відносини та їхній вплив на розвиток Української держави. *Історико-політичні проблеми сучасного світу*. 2020. № 42. С. 89–98.
3. Lensen G. *Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia*. Tokyo, 1968. 124 s.
4. Павленко С. С. Хірата Мінору: останній японський консул в Одесі (1934–1937 рр.). *Сходознавство*. 2023. № 92. С. 33–64.
5. Вовчук Л. Радянські спецслужби vs японської дипломатії (на матеріалах Японського консульства в Одесі в міжвоєнний період). *Сходознавство*. 2022. № 89. С. 3–24.
6. Белесков М. *Аудит зовнішньої політики: Україна-Японія*. Київ, 2016. 86 с.

7. Лахманюк Т. Співробітництво між Україною та Японією в політичному вимірі (1991–2011 рр.). *Україна – Європа – Світ*. 2013. № 12. С. 24–28.
8. Нижник С.В. Висвітлення наукової діяльності академіка О. О. Созінова на шпальтах української періодики кінця ХХ — початку ХХІ ст. *Історія науки і біографістика*. 2024. № 2. С. 32–46.
9. Вергунов В.А. Він випереджав свій час: штрихи до портрету академіка О.О. Созінова. *Світосгляд*. 2018. №5. С. 14–16.
10. Ситник К.М., Кордюм Є.Л. Олексій Олексійович Созінов: до 80-річчя від дня народження вченого. *Український ботанічний журнал*. 2010. Вип. 67. № 2. С. 301–303.
11. Вергунов В.А. 80-річчя академіка НАН України О.О. Созінова. *Вісник НАН України*. 2010. № 4. С. 65–66.
12. Созінов Олексій Олексійович: бібліографічний покажчик наукових праць за 1954–2009 рр. до 80-річчя від дня народження / укладач. В. Вергунов, Т. Дерлеменко, О. Анікіна, Л. Кириленко, В. Товмаченко. Київ, 2010. 254 с.
13. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві. Ф. 27. Оп. 26. Спр. 293. 17 арк.
14. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 1490. Арк. 24
15. *Біологи*. Біографічний довідник. Київ, 1984.
16. Созінов О. О. Удобрення і якість зерна. *Земледелія*. 1965. №6. С. 60–64.
17. Центральний державний архів вищих органів влади та управління в м. Києві. Ф. 1. Оп. 10. Спр. 3587. Арк. 14.
18. Созінов О. О. Поліморфізм білків і його значення в генетиці і селекції. Київ, 1985. 176 с.
19. Кунах В. А. Розвиток генетики в Національній академії наук України. До 90-річчя від часу заснування Української академії наук. Київ, 2009. 178 с.
20. Кімура М. Молекулярна еволюція: теорія нейтральності: пер. з англ. Київ, 1985. 224 с.

References

1. Trigub, O. & Podkur, R. (2022). Diyal'nist' yapons'koyi rozvidky v SRSR mizhvoyennoyi doby ochyma radyans'koyi rozvidky [The Activities of Japanese Intelligence in the USSR in the Interwar Era Through the Eyes of Soviet Intelligence]. *XXV Orientalist readings by A. Krymskyi: Materials of the international scientific conference – XXV Krymsky's Orientalist Readings: Materials of the International Scientific Conference (November 10, 2022)*. Kyiv – Lviv – Torun, pp. 141–145. [in Ukrainian].
2. Seredyuk, N. (2020). Ukrayins'ko-yapons'ki vidnosyny ta yikhniy vplyv na rozvytok Ukrayins'koyi derzhavy [Ukrainian-Japanese relations and their impact on the development of the Ukrainian state]. *Istoryko-politychni problemy suchasnoho svitu – Historical and Political Problems of the Modern World*, 42. [in Ukrainian].
3. Lensen, G. (1968), *Japanese Diplomatic and Consular Officials in Russia*, Sophia University, Tokyo.
4. Pavlenko, S. S. (2023). Khirata Minoru: ostanniy yapons'kyy konsul v Odesi (1934–1937 rr.) [Hirata Minoru: the last Japanese consul in Odesa (1934–1937)]. *Skhodoznnavstvo – Oriental Studies*, 92, 33–64. [in Ukrainian].
5. Vovchuk, L. (2022). Radyans'ki spetssluzhby vs yapons'koyi dyplomatiyi (na materialakh Yapons'koho konsul'stva v Odesi v mizhvoyennyi period) [Soviet secret services vs. Japanese diplomacy (based on the materials of the Japanese Consulate in Odesa in the interwar period)]. *Shodoznnavstvo – Oriental Studies*, 89, 3–24. [in Ukrainian].

6. Belyeskov, M. (2016). Audyt zovnishn'oyi polityky : Ukrayina-Yaponiya [Audit of foreign policy: Ukraine-Japan]. Kyiv, 86 [in Ukrainian].
7. Lakhmanyuk, T. (2013). Spivrobitnytstvo mizh Ukrayinoyu ta Yaponiyeyu v politychnomu vymiri (1991–2011 rr.) [Cooperation between Ukraine and Japan in the Political Dimension (1991–2011)]. *Ukrayina – Yevropa – Svit – Ukraine - Europe - World*, 12. [in Ukrainian].
8. Nyzhnyk, S. (2024). Vysvitlennya naukovoï diyal'nosti akademika O. Sozinova na shpal'takh ukrayins'koyi periodyky kintsya KhKh – pochatku KhKhI st [Coverage of the scientific activities of Academician O. Sozinov in the Ukrainian periodicals of the late twentieth and early twenty-first centuries]. *Istoriya nauky i biohrafistyka – History of science and biography*, 2. [in Ukrainian].
9. Verhunov, V. (2018). Vin vyperedzhav sviy chas: shtrykhy do portretu akademika O. Sozinova [He was ahead of his time: touches to the portrait of academician O. Sozinova]. *Svitohlyad – Worldview*, 5, 14–16 [in Ukrainian].
10. Sytnyk, K. & Kordyum, Ye. (2010). Oleksiy Sozinov: do 80-richchya vid dnya narodzhennya vchenoho [Oleksiy Sozinov: to the scientist's 80th birthday]. *Ukrayins'kyi botanichnyy zhurnal – Ukrainian Botanical Journal*, 2, 301–303 [in Ukrainian].
11. Vergunov, V. A. (2010). 80-richchya akademika NAN Ukrayiny O.O. Sozinova [80th anniversary of the academician of the NAS of Ukraine O. Sozinov]. *Visnyk NAN Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 65–66. [in Ukrainian].
12. (2010). *Sozinov Oleksiy Oleksiyovych: biobibl. pokazhch. nauk. pr. za 1954–2009 roky. Do 80-richchya vid dnya narodzhennya [Oleksii Oleksiiovich Sozinov: biobibl. show of science pr. for the years 1954–2009. To the 80th anniversary of the birthday]* / Uporyad. V. Verhunov, T. Derlemenko, O. Anikina, L. Kyrylenko, V. Tovmachenko. Kyiv. [in Ukrainian].
13. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya v m. Kyievi [Central State Archives of Higher Authorities and Governments in Kyiv]. F. 27. Op. 26. Spr. 293. 17 ark. [in Ukrainian].
14. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya v m. Kyievi [Central State Archives of Higher Authorities and Governments in Kyiv]. F. 1. Op. 10. Spr. 1490. Ark. 24. [in Ukrainian].
15. (1984). *Biolohy. Biohrafichnyy dovidnyk [Central State Archives of Higher Authorities and Governments in Kyiv]*. Київ. [in Ukrainian].
16. Sozinov, O. O. (1965). Udobrennya i yakist' zerna [Fertilization and grain quality]. *Zemledelya – Agriculture*, 6, 60–64. [in Ukrainian].
17. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnya v m. Kyievi [Central State Archives of Higher Authorities and Governments in Kyiv]. F. 1. Op. 10. Spr. 3587. Ark. 14. [in Ukrainian].
18. Sozinov, O. (1985). Polimorfizm bilkiv i yoho znachennya v henetytsi i selektsiyi [Protein polymorphism and its importance in genetics and breeding]. Kyiv. [in Ukrainian].
19. Kunakh, V. A. (2009). Rozvytok henetyky v Natsional'niy akademiyi nauk Ukrayiny. Do 90-richchya vid chasu zasnuvannya Ukrayins'koyi akademiyi nauk [Development of genetics in the National Academy of Sciences of Ukraine. To the 90th anniversary of the foundation of the Ukrainian Academy of Sciences]. Kyiv. [in Ukrainian].
20. Kimura, M. (1985). Molekulyarna evolyutsiya: teoriya neytral'nosti: per. z anhl [Molecular evolution: a neutral theory: translation from English]. Kyiv. [in Ukrainian].

УДК [94:338.43.02.021.8:327](477.83/.86:438)"191/192:930.23

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-737-746](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-737-746)

Пугач Дмитро Богданович аспірант, асистент кафедри новітньої історії України імені Михайла Грушевського історичного факультету, Львівський національний університет ім. І. Франка, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>

АГРАРНА ПОЛІТИКА І ПРАКТИКА У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ У 1918 – 1923 РР. (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ)

Анотація. Розглянуто політику та практику аграрних перетворень у Східній Галичині у 1918 – 1923 рр., реалізовану урядами II Речі Посполитої та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Проаналізовано політичні, ідеологічні та національні підстави стратегії вирішення земельної проблеми на українських теренах владою міжвоєнної Польщі, показано їх вирішальну роль у особливостях законодавчого та нормативного оформлення земельних реформ на цих теренах, що мали дискримінаційний характер щодо українського населення. Звернуто особливу увагу на процес цивільної та військової колонізації Галичини, її кількісні показники та хронологію. Продемонстровано політику соціальної і матеріальної підтримки польських осадників, наголошено на вирішальній ролі мережі центральних урядових та місцевих інституцій у реалізації колонізаційного процесу. Підсумовано вплив зазначених заходів на економічну та національну структуру населення західноукраїнських земель.

Проведено порівняння зазначених реформ із аграрними заходами української держави – ЗУНР, що контролювала Східну Галичину у 1918 – 1919 рр.. Відзначено спільні та відмінні риси у основних земельних законах обох держав, зокрема у питаннях пріоритетності надання землі для окремих категорій населення, правових підстав для проведення реформи, поваги до приватної власності, соціальної спрямованості урядових заходів. Продемонстровано, що у площині практичної реалізації аграрних перетворень польська влада першочергово керувалася національними чинниками та дбала про державну безпеку, натомість українська сторона проводила реформи, опираючись насамперед на економічний та соціальний інтерес більшості сільського населення. Підкреслено, що уряд ЗУНР не вдавався до насильницьких чи дискримінаційних заходів, впроваджуючи модель соціально справедливої земельної реформи.

Ключові слова: міжвоєнна Польща, ЗУНР, українське питання, польсько-українські відносини, аграрна історія, колонізація.

Pugach Dmytro Bohdanovych postgraduate student, assistant at the Mykhaylo Hrushevskyi Department of Contemporary History of Ukraine, Faculty of History, Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-5044-1005>

AGRICULTURAL POLICY AND PRACTICE IN EASTERN GALICIA IN 1918–1923 (COMPARATIVE ASPECT)

Abstract. The article examines the policy and practice of agrarian reforms in Eastern Galicia in 1918–1923, implemented by the governments of the Second Polish Republic and the West Ukrainian People's Republic (WUPR). The political, ideological, and national foundations of the strategy for resolving the land issue in Ukrainian territories by the authorities of interwar Poland are analyzed, and their decisive role in the peculiarities of the legislative and regulatory formalization of land reforms in these territories, which were discriminatory in nature towards the Ukrainian population, is demonstrated. Particular attention is paid to the process of civil and military colonization of Galicia, its quantitative indicators, and chronology. The policy of social and material support for Polish settlers is demonstrated, and the decisive role of the network of central government and local institutions in the implementation of the colonization process is emphasized. The impact of these measures on the economic and national structure of the population of the western Ukrainian lands is summarized.

A comparison was made between these reforms and the agricultural measures taken by the Ukrainian state – the ZUNR, which controlled Eastern Galicia in 1918–1919. Common and distinctive features in the basic land laws of both states were noted, in particular in terms of the priority of land allocation for certain categories of the population, the legal grounds for reform, respect for private property, and the social orientation of government measures. It is demonstrated that in the practical implementation of agrarian reforms, the Polish authorities were primarily guided by national factors and concerned with state security, while the Ukrainian side carried out reforms based primarily on the economic and social interests of the majority of the rural population. It is emphasized that the government of the ZUNR did not resort to violent or discriminatory measures when implementing a model of socially just land reform.

Keywords: interwar Poland, WUPR, Ukrainian question, Polish-Ukrainian relations, agrarian history, colonization.

Постановка проблеми. Період 1918–1923 рр. є одним із найбільш насичених та водночас впливових періодів, він невід'ємний для комплексного розуміння трансформаційних процесів у Східній Галичині у модерну добу. Це час змін моделей державності (від Австро-Угорської імперії до Західно-української Народної Республіки та польської окупації), що безпосередньо

впливали і на аграрний сектор – основу економіки регіону. Порівняння законодавчого та практичного аспектів політики різних урядів (ЗУНР, Польща) дозволяє глибше оцінити їхній вплив на становище селянства та землевласників, виявити спільні риси та принципові відмінності у відповідних підходах до земельного питання. Попри сформовану традицію писати історію ЗУНР та II Речі Посполитої порізно (як частини ширших тем з історії Української революції 1917 – 1921 рр. та міжвоєнного період для західноукраїнських земель у 1919 – 1939 рр.) місцеве населення відчувало заходи обох держав послідовно, невідривно один від одного, що й породжує потребу комплексного компаративного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика аграрних реформ, які завжди були вагомими у новітній історії Галичини, знайшла певне відображення в історіографії ЗУНР. Спеціально цю проблему вивчали О. Павлишин, Р. Тимченко, М. Луцький, Я. Малик, С. Сливка, Д. Пугач; окремі змістовні розділи можна знайти в узагальнюючих дослідженнях М. Литвина та К. Науменка, С. Макарчука, Б. Тищика, І. Васюти, авторського колективу під головуванням О. Карпенка та інш. Земельній політиці міжвоєнної Польщі присвятили свої розвідки, як знані українські автори З. Баран, В. Визрик, В. Боєчко, О. Кондратюк, О. Мельник, І. Васюта, так і їх польські колеги Ч. Нонієвіч, Б. Вавжиняк, Я. Покой та інш. Однак у зазначених дослідженнях практично відсутній порівняльний контекст двох реформ, а історіографія доби ЗУНР переважно концентрується на дослідженні юридичних, а не практичних елементів аграрних реформ.

Мета статті – дослідити політику та практики аграрних перетворень у Східній Галичині у 1918 – 1923 рр., реалізовану урядами II Речі Посполитої та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР), порівнявши законодавчі засади земельних реформ та співставивши особливості їх реалізації.

Виклад основного матеріалу. Традиційною проблемою Східної Галичини, починаючи із XIX ст. було аграрне перенаселення та земельний голод. Різке зростання чисельності населення спричинилося до браку вільної землі для обробітку та підважило економічну самостійність селянських господарств. Галичина була одним із найбільш густозаселених регіонів Європи (у 1910 р. на 1 км² проживали 96 осіб, а у окремих повітах чисельність населення сягала подвійних розмірів – 182 – 156 осіб на 1 км² [5, С. 240]).

До такої ситуації додавався нерівномірний розподіл землі поміж селянськими та панськими господарствами. Відповідно до підрахунків Юліана Павликовського на основі австро-угорського імперського перепису сільськогосподарських маєтків від 3 червня 1902 р. у Східній Галичині у власності дідичів перебували понад 2 тис. гектарів землі (37,8 % усього аграрного фонду краю), натомість дрібні господарі користувалися 3,4 тис. гектарів землі, що становило 62,2 %. Оскільки статистично на одного великого землевласника припадало 320

селян, це призводило зосередження великої кількості землі у руках обмеженого числа панів та наявності великої кількості селянських господарств, що відчували нестачу ґрунтів. Безземельні та малоземельні господарства (тобто такі, що мали до 5 га) складали 79,8 % від усієї кількості селянських дворів у Східній Галичині [6, С. 186-187]. Щоб вижити, власники таких господарств мусили вдаватися до сезонних підробітків у панських маєтках або емігрувати із краю. Щорічно Східну Галичину покидали у середньому 47 000 осіб, а за десятиліття 1900 – 1910 рр. загальна кількість селян, що брали участь у еміграції у пошуках роботи сягнула 300 000 осіб [5, С. 240].

Не полегшували ситуацію довготривалі наслідки аграрної реформи 1848 р., які не сприяли масовому виникненню фінансово та економічно самодостатніх селянських господарств, спроможних взяти участь у парцелюванні (викуплені частин) панських двірських обшарів, що поступово занепадали та ставали збитковими. Сукупність таких обставин робила проведення аграрних перетворень у Східній Галичині невідворотним.

Влада Польської республіки встановила військовий контроль над територією ЗУНР упродовж травня – липня 1919 р., і попри короткий період радянської окупації влітку 1920 р., зберігала його до початку Другої світової війни. Зважаючи на те, що дані території мали переважну більшість українського, а не польського населення та втратили власну державність у збройній боротьбі, польська влада розглядала проведення на цих територіях аграрної реформи не як спосіб вирішення економічних проблем, а як інструмент зміни етнічної картини населення, придушення опозиційних та самостійницьких настроїв серед українців, створення лояльного до влади прошарку колоністів, які мали стати опорою режиму та врешті укріплення східного кордону Польської республіки. У сеймових дебатах з приводу земельної реформи депутати регулярно наголошували, що проведення аграрних перетворень – справа національного значення [1, С. 146 - 147].

Юридичними основами політики уряду II речі Посполитої були низка постанов Варшавського сейму та міністерських наказів. 10 липня 1919 р. сейм затвердив принципи проведення аграрної реформи, а через рік затвердив відповідний закон. Вони передбачали парцеляцію державних земельних угідь (казенні та монастирські землі, власність правлячих династій та помістя, взяті під державну опіку), понаднормових площ великих приватних маєтків та занедбаних господарств, що залишилися без власників. Передбачалося наділення парцельованою землею міцних селянських господарств із метою перетворити їх на самостійні господарські одиниці, водночас мали бути враховані інтереси безземельних та малоземельних селян. [9, S. 39-46; 10, S. 44; 11, S. 33-35].

Незважаючи на застереження Антанти про необхідність надання автономії Східній Галичині (у т.ч. і вирішенні земельного питання) польська влада

поширила дію земельного закону від 10 липня 1919 р. на приєднані землі. Механізми його дії у західноукраїнських реаліях було уточнено міністерським розпорядком від 1 вересня 1919 р. Відповідно до нього, продаж та розподіл поміщицьких земель у новоприєднаних воєводствах міг відбуватися лише з дозволу центральної колонізаційної установи – Головного земельного уряду у Варшаві, а українські селяни не мали права самостійно набувати земельну власність. Втім, практична реалізація даного закону зустрілася із труднощами (за наступний рік було розparcelьовано лише 50 тис. га), а тиски громадські на фоні невдач у польсько-української-радянській війни наростав, тому у 1920 р. сейм повернувся до розгляду аграрного питання [4, С. 139 - 140]. Наступні документи – закон про організацію колонізаційних урядів від 6 липня 1920 р. та закон про проведення земельної реформи від 15 липня 1920 р., продовжували аналогічну політику усунення місцевого селянства від можливості легально отримувати землю та концентрували владні повноваження у руках центральних варшавських інституцій [5, С. 241 - 242].

Окрім цього, дані акти встановили диспропорційний максимуми землі для різних регіонів держави. Так, якщо для центральних воєводств міжвоєнної Польщі кількість землі, яку можна було зберегти у власності панів, сягала від 60 га (у промислових і приміських районах) до 180 га (у сільській місцевості), то у східних воєводствах, де цього міг вимагати “інтерес держави”, ліміт встановлено у 400 га [1, С. 147]. Така обставина робила збереження великих земельних володінь польських дідичів доступною перспективою. Крім цього, з метою підтримки польських фермерських господарств на західноукраїнських землях та створення сприятливих умов колонізації, у зазначених закон була внесена постанова про те, що у східних воєводствах держави селяни можуть створювати самостійні господарства розміром до 45 га (на відміну від 15 га, передбачених для інших регіонів), а перевага при розподілі земельного фонду мала надаватися інвалідам та фронтовикам польської армії – учасникам бойових дій 1918 – 1920 рр. (за винятком дезертирів та солдат армій, що боролися проти польської армії, у тому числі і Галицької армії) [2, С. 93]. Врешті, польським колоністам, насамперед військовим, надавали соціальну допомогу у вигляді соснового або дубового лісу для забудови (або грошової компенсації за нього), насіння, живого та мертвого інвентаря [3, С. 50]. З цією метою відповідно до урядових рішень від березня 1921 р. та квітня 1922 р. були створені спеціальні фонди державної опіки над військовими осадниками [1, С. 147], які витратили понад 2 млрд марок [3, С. 50].

Реалізація земельної реформи на західноукраїнських землях проходила у кілька етапів. Перший із них – від вересня 1919 р. до червня 1920 р., характеризувався відносно обмеженим наданням польським колоністам земельних наділів. За цей період емігранти із центральних воєводств Польщі отримали 69 тис. га

землі, а чисельність новоприбулих складала близько 12 тис. родин, тобто орієнтовно 60 тис. осіб [5, С. 243]. Роздача землі відбувалася в умовах активних бойових дій, політичної нестабільності та відсутності чіткого правового регулювання – позаяк земельний закон від 10 липня 1919 р. не був опублікований у „Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej”, отже, не набув юридичної сили [4, С. 139].

Другий етап реалізації аграрних перетворень та колонізації Галичини розпочався у липні 1920 р. та мав значно більш організований та масовий характер. Для реалізації реформи польська держава розбудувала мережу урядових інституцій – повітові колонізаційні уряди, інспекторати рільничої допомоги, центральні та повітові дирекції відбудови, які діяли узгоджено із мережею староств та судів. Безпосередньо розподіл землі здійснювали авторизовані Головним земельним урядом у Варшаві колонізаційні інститути, у діяльності яких постійно брав участь делегат згаданого центрального уряду. Серед таких установ варто згадати „Towarzystwo agrarno-osadnicze”, „Związek Ziemiaków”, „Galicyski Ziemski Bank Kredytowy”, „Bank ziemski dla kresów”, „Polskie Biuro parcelacyjne”, „Bank dyskontowy” та інш. Упродовж наступних двох років ці інституції здійснили парцеляцію 470 фільварків, що, поряд із продажем великими землевласниками своїх маєтків у приватному порядку, становить близько 163 тис. га землі. Якщо врахувати, що загалом запас земель, які могли бути перерозподілені у Галичині становив 700 тис. га, то за період 1919 – 1923 р. у руки польських колоністів було передано понад чверть доступної землі. Загалом створення цивільних колоній із польських переселенців було зафіксовано у 36 повітах, із них у 14 повітах інтенсивність роздачі землі була вп'ятеро більшою від решти регіонів [5, С. 242 - 244].

Водночас українське населення мало обмежений доступ для отримання землі. Функціонувала лише одна українська інституція, що мала акредитацію на проведення парцеляції великих земельних маєтків, до того ж у її розпорядженні перебували лиш 6 фільварків загальною площею 1 тис. га. Українці мали змогу купляти наділи безпосередньо у приватних власників за долари із дозволу Головного земельного уряду у Варшаві, але таких угод укладалося мало, зважаючи на складне фінансове становище українських громад. Врешті, з метою заспокоєння міжнародної громадськості подекуди центральні польські інституції надавали обмежену кількість землі українським селянам. Станом на 1922 р. таким способом у 17 повітах 2730 українських селян отримали 5127 гектарів земля, тобто у середньому по 1,87 га на особу. До 1923 р. у сукупності українські господарі набули близько 10 тис. га землі, що становило шістнадцяту частину того, що надали польським поселенцям [5, С. 244 - 245].

Однак із 1923 р. польський уряд почав враховувати антиурядові настрої населення та національну ворожнечу, яка підсилювалася цивільною та військовою колонізацією. У березня 1923 р. сейм ухвалив постанову про тимчасове

обмеження колонізації східних воєводств, хоча і не припинив відповідну роздачу земельних наділів [3, С. 51].

Порівнюючи описану аграрну політику польської адміністрації із заходами уряду ЗУНР у 1919 р. можна віднайти кілька спільних рис, насамперед у законодавчому регулюванні земельного питання. 14 квітня 1919 р. Українська Національна рада прийняла спеціальний земельний закон. Відповідно до нього у земельний фонд ЗУНР за відшкодування (визначення якого відкладення до скликання українського сейму) переходили панські, монастирські, церковні землі, а також маєтки, що набуті з метою спекуляції, які залишились без господаря та не оброблялися й ті, що перевищують певні, згодом визначені, площі. Конфіскації без відшкодування підпадали також домени колишньої Габсбурзької імперії, землеволодіння осіб, які збройно боролися проти української державності. Ліси ж переходили у власність держави, а водойми мали належали громадам, за винятком судноплавних річок. Пасовища й полонини теж ставали володінням селян. [8, С. 170 - 172]. Такий перелік земель для конфіскацій цілком узгоджувався не лише із пізнішою польською практикою, а й відображав східноєвропейський досвід аграрних реформ, був схожим на естонський та чехословацький закони [2, С. 93 - 94]. Водночас пріоритетність роздачі землі у польському та українському баченні була дещо різною. Попри те, що першочергово обидві держави бажали наділити землею солдатів-рільників, які воювали за них, та виключити осіб, покараних за дезертирство та ухиляння від служби в армії, за злочини проти держави та співучасть у них із кола бенефіціарів земельної реформи, все ж український закон у другу чергу постановляв наділити землею безземельних та малоземельних селян, а польський варіант орієнтувався на створення міцних середніх фермерських господарств. Обидві країни вожночас законодавчо установляли підкреслену повагу до приватної власності. Втім, через військові обставини та поразку у польсько-українській війні, даний закон так і не був реалізований.

Водночас практична політика ЗУНР у аграрному питанні фундаментально відрізнялася від аналогічних заходів доби польської держави відсутністю дискримінації за національною ознакою. Незважаючи на те, що українська влада зобов'язала власників великих маєтків (більшість із яких були поляками, а окремі підтримували польський рух опору) віддати в оплачувану оренду землі (відповідно до урядової постанови 21 лютого 1919 р.), які вони не спроможні були обробити та передати у користування сільських громад частину лісів та пасовиськ за державну компенсацію, українська адміністрація підкреслено поважно ставилася до приватної власності панів, приймала їхні скарги, зупиняла та розслідування поодинокі погроми двірських обшарів.

Враховуючи тривалі дебати у парламенті з приводу запровадження земельного закону, а від так не маючи чіткого юридичного орієнтиру, уряд ЗУНР

переклав практичну сторону реалізації аграрної політики на повітові адміністрації, для яких видав окремі нормативні акти та рекомендації. Варто відзначити, що останні діяли насамперед в інтересах більшості сільського українського населення, дбаючи про забезпечення мешканців насінням та деревиною, сприяючи оренді покинутих та надлишкових земель, розподіляючи приватні лісові масиви, модеруючи конфлікти між селянами та власниками маєтків. Водночас така політика не перейшла у форму конфіскації чи стихійного розподілу земель, хоча і спричинилася до деградації автономії двірських обшарів [7]. Також не є зафіксованими випадки, щоб українська влада відмовляла особам польського чи єврейського походження в отриманні соціальної опіки і навпаки – досліджено приклади державної допомоги матеріальними засобами таким категоріям населення (переселенці, жителі міст та містечок).

Висновки. Центральну роль для польської політики аграрних реформ у Східній Галичині у 1919 – 1923 рр. відігравали національне та безпекове питання. Бажаючи змінити етнічну картину населення та отримати прошарок лояльних до влади поселенців варшавський уряд вдався до ручного контролю над парцеляцією землі у східних воєводствах, обмежуючи доступ українців до отримання наділів, організовуючи масовий колонізаційний процес та створюючи особливі умови для великих землевласників та польських селян – бенефіціаріїв земельної реформи. Натомість для уряду ЗУНР першорядну роль відігравали економічні та соціальні фактори, бажання виправити скрутне становище українського безземельного та малоземельного селянства (яке становила більшість населення цієї держави), а економічні важелі практично не використовувалися урядом у вирішенні національно-політичних проблем. Обидві реформи були частиною ширшої хвилі східноєвропейського врегулюванні аграрної проблеми, від так земельні закони обох країн мали низку спільних положень.

Література:

1. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. Львів, 1998. Вип. 33. С. 146–153.
2. Боєчко В. Польська аграрна реформа (1919 - 1925) та європейський контекст. *Український селянин*, 2014. Вип. 14. С. 91–94.
3. Виздрик В. Польське військове осадництво на західноукраїнських землях у 20–30-х роках ХХ ст. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. 2013. Вип. 21. С. 48–53.
4. Виздрик В., Мельник О. Деякі особливості колонізаційної політики Польщі на західноукраїнських землях у міжвоєнний період: нормативно-правова база. *Військово-науковий вісник*. 2018. №30. С. 136–148.
5. Павликовський Ю. Земельна справа у Східній Галичині (Короткий історичний та економічний огляд земельного питання та сучасний його стан). *Літературно-науковий вісник*. Львів, 1922. № 76. Кн. 3. С. 239–246.

6.Павликовський Ю. Чи є місце на колоністів зі Заходу у Східній Галичині. *Ілюстрований народний календар товариства "Просвіта" за звичайний рік 1922*. Львів, 1921. Вип. 44. С. 186–188.

7.Пугач Д. Реалізація аграрної політики ЗУНР на матеріалах Рудківського повіту (листопад 1918 – травень 1919 рр.). *Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка*. 2023. № 24. С. 188–202.

8.Тимченко Р. Соціально-економічна політика ЗУНР (ЗОУНР). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917 – 1921 рр.* 2012. Вип. 8. С. 164–175.

9.Pokoj J. Wywłaszczenia i nacjonalizacja nieruchomości na tle reform rolnych w Polsce po 1918 r., Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2016. 183 s.

10.Wawrzyniak B. Problematyka reformy rolnej i struktury agrarnej w polskim rolnictwie okresu międzywojennego. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*. 2023. № 4(114). S. 41–54.

11.Ziętara W. Społeczny i ekonomiczny charakter reform rolnych w okresie między- i powojennej. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*. Warszawa, 2015. Tom 102, Zeszyt 1. S. 31–58.

References:

1. Baran, Z. (1998) Do pytanńa pro ahrarnu polityku uriadiv mizhvoiennoi Polshchi stosovno Zakhidnoi Ukrainy. [On the issue of agrarian policy of interwar Polish governments regarding Western Ukraine] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia istorychna*, 33, 146–153. [in Ukrainian].

2. Boiechko, V. (2014) Polska ahrarna reforma (1919 - 1925) ta yevropeiskyi kontekst [Polish agrarian reform (1919–1925) and the European context]. *Ukrainskyi selianyn*, 14, 91–94. [in Ukrainian].

3.Vyzdryk, V. (2013) Polske viiskove osadnytstvo na zakhidnoukrainskykh zemliakh u 20–30-kh rokakh KhKh st. [Polish military settlement in Western Ukraine in the 1920s and 1930s.]. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Istorychni nauky*, 21, 48–53. [in Ukrainian].

4.Vyzdryk, V., Melnyk O. (2018) Deiaki osoblyvosti kolonizatsiinoi polityky Polshchi na zakhidnoukrainskykh zemliakh u mizhvoiennyi period: normatyvno-pravova baza [Some features of Poland's colonization policy in Western Ukraine during the interwar period: regulatory and legal framework]. *Viiskovo-naukovyi visnyk*, 30, 136–148. [in Ukrainian].

5.Pavlykovskiy, Yu. (1922) Zemelna sprava u Skhidnii Halychyni (Korotkyi istorychnyi ta ekonomichnyi ohliad zemelnogo pytanńa ta suchasnyi yoho stan). [Land issues in Eastern Galicia (A brief historical and economic overview of the land issue and its current status)]. *Literaturno-naukovyi vistnyk*, 76, 239–246. [in Ukrainian].

6.Pavlykovskiy, Yu. (1921) Chy ye mistse na kolonistiv zi Zakhodu u Skhidnii Halychyni. [Is there a place for colonists from the West in Eastern Galicia?] *Iliustrovanyi narodnii kaliendar tovarystva "Prosvita" za zvychainyi rik 1922*, 44, 186–188. [in Ukrainian].

7.Puhach, D. (2023) Realizatsiia ahrarnoi polityky ZUNR na materialakh Rudkivskoho povitu (lystopad 1918 – traven 1919 rr.). [Implementation of the agrarian policy of the ZUNR based on materials from the Rudkivsky district (November 1918–May 1919)]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu LNU im. I. Franka*, 24, 188–202. [in Ukrainian].

8.Tymchenko, R. (2012) Sotsialno-ekonomichna polityka ZUNR (ZOUNR). [Socio-economic policy of the WUPR (WOUPR)]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917 – 1921 rr.*, 8, 164–175. [in Ukrainian].

9.Pokoj, J. (2016) Wywłaszczenia i nacjonalizacja nieruchomości na tle reform rolnych w Polsce po 1918 r. [Expropriation and nationalization of real estate in the context of agricultural reforms in Poland after 1918], Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. [in Polish].

10.Wawrzyniak, B. (2023) Problematyka reformy rolnej i struktury agrarnej w polskim rolnictwie okresu międzywojennego [Issues of agricultural reform and agrarian structure in Polish agriculture in the interwar period]. *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, 4(114), 41–54. [in Polish].

11.Ziętara, W. (2015) Społeczny i ekonomiczny charakter reform rolnych w okresie między- i powojennej [The social and economic nature of agricultural reforms in the interwar and postwar periods]. *Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich*, 102, 31–58. [in Polish].

УДК 930.85.1(30.2)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-747-756](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-747-756)

Радіонова Людмила Олексіївна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і політології, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, м. Харків <https://orcid.org/0000-0001-9691-1199>

Козирєва Наталія Вікторівна кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії і політології, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, <https://orcid.org/0000-0002-1643-1871>

ТЕКСТ МІСТА: ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ

Анотація. У статті досліджено історико-філософську методологію аналізу «тексту міста» як культурного феномена, що поєднує фізичний простір і символічну реальність. Місто розглядається як багаторівнева система знаків, у якій архітектура, планування, мистецтво, топоніми, соціальні практики й усні історії утворюють єдиний семіотичний простір. Історико-філософський підхід дозволяє інтерпретувати міське середовище як «живий текст», що постійно переписується, зберігаючи історичну пам'ять і вбираючи нові сенси. Використано герменевтичні, феноменологічні, семіотичні та постструктуралістські методи, які забезпечують багатовимірне бачення міста – як культурного організму, що має власну «душу».

У статті простежено еволюцію філософських концепцій міста – від ритуально-міфологічних структур Давнього Сходу до сучасних постіндустріальних мегаполісів. Аналізуються ідеї О. Шпенглера, Л. Мамфорда, Р. Барта, У. Еко, Р. Сеннетта, М. Кастельса та представників української філософської школи, які розкривають місто як простір комунікацій і символічних форм. Особливу увагу приділено співвідношенню естетичного й утилітарного в міському середовищі, а також його функціональній та екологічній єдності. Показано, що місто являє собою єдність організованості, структурності та плинності, мінливості. Розкрито, що з одного боку, місто організовує і спрямовує життя, з іншого – спонтанність життя на всьому залишає свої сліди, тому за винятком окремих пам'яток архітектури та монументальної скульптури ніщо не повинно і не може бути ізольоване і законсервоване.

Розглянуто приклад Харкова як поліфонічного міста, у якому поєднуються історичні пласти, стилістичні коди й сучасні трансформації. Показано, що «текст

міста» це процес постійного дописування, у якому нове не знищує старе, а вступає з ним у діалог. Місто постає як відкрита структура, де минуле, сучасне і майбутнє взаємопроникають, утворюючи унікальну культурну ідентичність.

Ключові слова: місто, історія міста, «текст міста», семіотика міста, «душа» міста, міський простір, Харків.

Radionova Ludmila Oleksiyivna PhD in Philosophy, Docent, Senior Lecturer of Philosophy and Politology Department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-9691-1199>

Kozyrieva Nataliia Viktorivna PhD in Philosophy, Docent, Senior Lecturer of Philosophy and Politology Department, O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-1643-1871>

CITY TEXT: HISTORICAL-PHILOSOPHICAL METHODOLOGY OF ANALYSIS

Abstract. The article explores the historical and philosophical methodology for analyzing the «text of the city» as a cultural phenomenon that combines physical space and symbolic reality. The city is interpreted as a multi-layered system of signs in which architecture, urban planning, art, toponyms, social practices, and oral histories form a unified semiotic space. This approach allows for interpreting the urban environment as a «living text» that is constantly rewritten, preserving historical memory while absorbing new meanings. Hermeneutic, phenomenological, semiotic, and poststructuralist methods are employed to provide a multidimensional vision of the city as a cultural organism endowed with its own «soul».

The paper traces the evolution of philosophical concepts of the city—from the ritual and mythological structures of the Ancient East to modern post-industrial megacities. It analyzes the ideas of O. Spengler, L. Mumford, R. Barthes, U. Eco, R. Sennett, M. Castells, and representatives of the Ukrainian philosophical school, who interpret the city as a space of communication and symbolic forms. Particular attention is paid to the relationship between the aesthetic and the utilitarian in the urban environment, as well as to its functional and ecological unity. It is shown that the city represents a unity of organization, structure and fluidity, variability. It is revealed that on the one hand, the city organizes and directs life, on the other hand, the spontaneity of life leaves its traces on everything, therefore, with the exception of individual architectural monuments and monumental sculpture, nothing should and cannot be isolated and preserved.

Using Kharkiv as an example of a polyphonic city that integrates historical layers, stylistic codes, and contemporary transformations, the study demonstrates that

the «text of the city» is an ongoing process of rewriting in which the new does not destroy the old but enters into dialogue with it. The city thus appears as an open structure where the past, present, and future interpenetrate, forming a unique cultural identity.

Keywords: city, history of the city, «text of the city», semiotics of the city, «soul» of the city, urban space, Kharkiv.

Постановка проблеми. Історико-філософська методологія аналізу тексту – це підхід, який розглядає текст як унікальний історичний артефакт і використовує філософські інструменти для його інтерпретації. Вона вивчає не лише зміст, а й контекст створення, вплив, еволюцію ідей та взаємозв'язок тексту з іншими текстами, що допомагає розкрити його глибинні філософські та культурні значення. «Текст міста» як об'єкт історико-філософського аналізу означає розгляд міста не лише як фізичного простору, але і як комплексної системи значень, символів та культурних наративів, які формують його ідентичність [1, С. 162-165]. Цей підхід включає аналіз архітектури, урбаністичного планування, топонімів, літератури, мистецтва, соціальних практик та усних історій, що утворюють «текст міста», і дозволяє зрозуміти його історичний розвиток, соціальну динаміку та філософські виміри.

Місто розглядається як система знаків, що потребує дешифрування. Архітектура, пам'ятники, вулиці та площі мають символічне значення, яке відображає культурні цінності, ідеологію та історичну пам'ять. Художні твори, що зображують місто (література, живопис, кіно), є важливим джерелом для розуміння його «тексту». Вони відображають суб'єктивне сприйняття міста, його атмосферу та соціальні конфлікти. Література та живопис допомагають зрозуміти «текст» міста, відображаючи його соціальні, культурні та історичні аспекти через образи та сюжети. Література створює наратив, описуючи атмосферу, мешканців та їхні історії, як-от романи, поеми та оповідання, створюють цілісний образ міста, описуючи його атмосферу, звуки, запахи та настрої через мову. Через літературні твори можна простежити історичний розвиток міста, зміни його обличчя, а також зрозуміти, як минуле формує сучасність.

Живопис надає візуальний образ міста, передаючи його архітектурні стилі, планування, краєвиди, а також певні часові періоди через кольори, світло та композицію. Живопис може передавати емоційний стан міста та його мешканців через символічні образи та символи, створюючи глибше розуміння, ніж просто документальне відображення. Картини можуть слугувати своєрідними «фотографіями» міста, фіксуючи його в певний момент, що дозволяє порівнювати різні епохи та спостерігати за змінами. Ці мистецькі форми дозволяють дослідити як документальні, так і метафоричні виміри міського простору, розкриваючи його різні шари та інтерпретації.

Також сам план міста, його структура, розташування будівель та вулиць, а також їх назви (топоніми) є важливими елементами його «тексту», бо вони відображають історичні події, політичні рішення та культурні зміни. Звідси поведінка людей у міському просторі, соціальні зв'язки, усні історії та колективна пам'ять також є частиною «тексту міста». Вони формують його живий образ, відмінний від офіційної історії чи планування.

Тому **мета статті** це філософський вимір міста, дослідити філософські питання «тексту міста», також аналіз «тексту міста» неможливий без розуміння епохи, в яку він був створений, без врахування соціальних, політичних та культурних умов, що вплинули на його появу.

Методологія статті – історичний аналіз, семиотичний та текстуальний аналіз, феноменологія, герменевтика, постструктуралізм для осмислення структури, символіки, мови та смислів «тексту міста».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місто як текст, міське середовище як простір комунікацій, інформаційний потенціал середовища вивчають Р. Вентурі, К. Лінч, О. Шпенглер, Л. Преціозі, Р. Барт, Ф. Шое, У. Еко. Наприклад, Р. Барт і Ф. Шое виокремлюють у структурі міста сильні та слабкі, марковані та немарковані елементи. Цікавою є концепція Л. Мамфорда, що розкриває історію культури міст. Міський простір уподібнюється ним сценічному майданчику, де розігрувалася історична драма, кожен акт якої відповідав сценарію свого часу. У давньосхідних містах життя відбувалося за ритуально-міфологічним сценарієм, в античності – за політичним, у Середньовіччі – за сценарієм церковних містерій, в епоху Ренесансу – за законами театрального видовища. Новий час породив механістичний порядок, на зміну якому прийшла біотехнічна цивілізація з її мріями і міфами великих міст-мегаполісів. Будучи не тільки істориком, а й культурологом, і філософом, Мамфорд мріє про той час, коли людство вирветься з-під влади мегамашини, подолає механістичний порядок і прийде до вільного символічного обміну [2]. Міське середовище як простір комунікацій розглядають марксистські урбаністичні теоретики М. Кастельс, Д. Гарві, М. де Серто й А. Лефевр і представники так званої нью-йоркської школи, а саме Дж. Джекобс, Ш. Зукін та С. Сассен. Важливими для розуміння тексту міста є також концепції символічних форм Е. Кассіра. Водночас на цю проблему звертають увагу представники харківської школи, а саме: Л. Стародубцева, О. Мусієзов, О. Буряк, О. Кравченко тощо, їхні ідеї про візуальну складову міського середовища, час і простір, тілесність та міську ідентичність дотичні як до аналізу «тексту міста».

Виклад основного матеріалу. Філософський аналіз міста прагне проникнути в «душу» міста, змалювати його обличчя, охопити його повсякденність, інколи звану фізіологією міста, зрозуміти культуроутворювальні смисли і цінності, з яких складається історична доля міста. Цим історико-філософський

підхід відрізняється від комплексу наук, які досліджують окремі сторони життя міста. Історико-філософський підхід дає змогу подивитись на місто як систему, що містить у собі антропологічний, феноменологічний, семіотичний культурологічний ракурси, те, що ми називаємо душею міста. Аналіз міста з точки зору філософії – це цілісне бачення міста як феномена.

Історію створення текстів, присвячених душі міста, у ХХ ст. слід розпочати з О. Шпенглера, який у другому томі праці «Присмерк Європи» відповідно до своєї методології пошуку душі культури присвятив особливий розділ душі міста. Шпенглер стверджував, що він проник у душу і фізіогномічно витлумачив специфічно китайський, індійський, аполлонічний і фаустівський образи міста [3], пов'язуючи з ними все, що створили культура, релігія, наука і мистецтво цих народів.

Часто дослідники під час аналізу метафізики міста, філософії, розглядають «душу» міста. Під душею міста розуміють, як правило, історично виявлену єдність усіх сторін його життя (сил природи, побуту, населення, його зростання і характеру його архітектурного пейзажу, його участь у загальному житті країни, духовне буття його громадян [4]. Часто під час конкретизації поняття «душа міста» розглядають у єдності: стиль життя, мовлення, поведінку містян, їхній менталітет, особливості художнього мистецтва, а саме: стиль життя, мова, поведінка городян, їхній менталітет, особливості художньої культури в самому вигляді міста, створеному стилями архітектури, що змінюються в часі.

Річард Сеннетт, американський соціолог і урбаніст, відомий своїми роботами про міське життя, зокрема книжкою «Місто без кордонів: Міркування про ХХІ століття», досліджує різні аспекти міського простору з використанням філософсько-антропологічного підходу та елементів феноменології. Його роботи підкреслюють важливість розуміння міста через призму культури, соціальних відносин і людського досвіду. Він звертає увагу на структури повсякденності, головною темою його робіт є місто і людина [5]. Простір міста – це символічне середовище проживання, що формує відповідний стиль і спосіб життя людини. Тут свою роль відіграє вигляд будівель, дисциплінарні та моральні установи, системи комунікацій та особливості тілесних практик, як символи проникають у міську структуру, а також як вони відображають культурні та духовні аспекти міста.

Проблеми міста впритул змикаються з проблемами природного середовища, що оточує місто. Як зробити так, щоб місто не перетворилося на вампіра, що висмоктує життєві сили з природи, як зберегти «зелене оточення», яке слугує рекреативною зоною, як вписати місто в навколишній ландшафт, яку роль мають виконувати міські сади і парки? – подібні проблеми є предметом вивчення представників урбаністичної екології.

Таким чином, розглядаємо образ міста як єдине ціле, сформоване нерозривним зв'язком трьох підсистем міста: технічної (як техне в Арістотелівському контексті), екологічної та міського соціуму [6].

Семантики основних смислових зон міста, класифікацію яких здійснюють відповідно до тричленного поділу світу по вертикалі в космологічній свідомості, у разі проєкції на горизонталь призводить до висновку про вплив архетипових образів на смислове наповнення міських просторів, які отримують свій особливий *habitus*. Міські інтер'єри вимагають різного характеру поведінки, одягу, жестів, стилю мовлення. Вони пронесли крізь століття свою споконвічну семантичну спрямованість, продовжуючи впливати виглядом міста і зразками типової поведінки на кожного городянина. З іншого боку, культурна єдність різних зон утворює цілісність міського середовища, що не може бути охоплена однією лінією розгляду, оскільки являє собою набір різночасових, вмонтованих один в одного текстів культури і способів їх прочитання, а також життєвих установок, які диктують вони.

З виникненням свідомого ставлення до організації міського середовища – пізній Ренесанс, потім класицизм – місто почали прикрашати чудовими ансамблями, де не ізольована будівля, а стилістична єдність багатьох утворювала простір, придатний для цілеспрямованого розміщення людських мас. Еволюція видовищної організації міського простору до XIX ст. полягала лише у зменшенні масштабності, дробленні простору на дедалі дрібніші частини, але принцип видовищності, театральності залишався незмінним. Від масових видовищ просто неба спектакль перейшов в інтер'єри: у салони, будуари, вітальні, зали для прийомів тощо. Як і раніше, семантично й естетично значущою залишалася зона візуального спостереження. За цим принципом організовувався й простір міста XVIII–XIX ст. Вражає контраст естетично оформленого фасаду і часом позбавленої навіть штукатурки «спини» будівлі; парадна вулиця, парадний під'їзд, сходи, парадні кімнати контрастують з брудними дворами, чорними сходами, наприклад, у палаці дожів у Венеції можна знайти подібні контрасти між естетично оформленими фасадами і парадними під'їздами, а також менш розкішними житловими частинами будівлі [7]. Венеція – одна з найстаріших і найвеличніших міст Європи. Єдине у своєму роді місто, збудоване на воді, що славиться на весь світ унікальною культурою місцевих карнавалів та класичного мистецтва. Фасади і парадні під'їзди палаців зазвичай прикрашені розкішними деталями, мармуром, скульптурами та іншими елементами, що відображають багатство і владу венеціанських правителів. Але житлові частини будівлі, особливо ті, що розташовані у більш віддалених ділянках або на нижніх поверхах, менш розкішні.

Розкол естетичного й утилітарного в міському середовищі спробував подолати функціоналізм, поставивши завдання створити єдність середовища,

його структурну цілісність. Уже не людина, а тіло, організм проєктувався і вбудовувався в середовище, водночас машинізоване середовище пропонувало себе як продовження органів людини-машини. Усе це, здавалося б, обіцяло комфорт, легке, радісне життя. Але надії функціоналістів не виправдалися: позбавлення людини права на вигадку, фантазію у виконанні різних соціальних ролей із перебуванням у різних статусах і просторах збіднило життя (ідеал функціоналістів – однорідний простір). Сучасне розуміння естетичної значущості простору міського середовища приділяє рівну увагу середовищу як видовищу і середовищу як місцю. Середовище як видовище – це простір кругозору людини, візуальне поле, структуроване різноспрямованістю поглядів, різними цільовими установками. Загалом вигляд міського середовища можна уподібнити постмодерністському тексту як колажу з різностильних цитат із навмисним порушенням конструктивної логіки для внесення ігрового ефекту.

Прогулянка будь-яким містом, що має історичне минуле, – це читання постмодерністського тексту, де всюди видно гру стилів, мимовільну іронію поєднання несумісного, пародійне поєднання поважної старовини й ультра-сучасних новацій [8]. Під час переходу з одного простору в інший середовище дає зміну вражень: у ньому завжди присутнє поєднання того, що перебуває, структурно оформленого (архітектурний каркас, його ритми, тектоніка), з безперервно рухомими, картинками, що змінюються, як у калейдоскопі. Наприклад, архітектура Харкова експериментальна й пронизана символами. Червона цегла і двоповерхова забудова ХІХ століття, пам'ятки конструктивізму, кооперативні будинки та перші культурні хаби для робітників ХХ століття. У 1905 році в Харкові тривала робітнича революція: працівники заводів боролися за восьмигодинний робочий день на противагу дванадцятигодинним змінам. За кілька років почали відкривати робітничі клуби й опікуватися спільними просторами для їхнього дозвілля, тож Робітничий будинок (зараз це Палац культури «Металіст») був розроблений з великою кількістю кімнат для гуртків, театральною сценою, бібліотекою [9]. Протягом своєї історії Харків відігравав неабияку роль у торгівельному, промисловому, освітньому, літературному житті країни. Тут співіснують безліч стилів і прикмет різних історичних епох. Сучасний Харків поєднує усі ці символи з новими підходами до містобудування. Але нові господарі ремонтують старі будівлі кожен на свій лад, тинькуючи й зафарбовуючи стару цеглу, переробляючи фасади тощо. Райони поступово змінюють своє обличчя, від старовини мало що лишається.

Водночас не можна забувати, що середовище – це не тільки візуальне поле, сфера спостереження, а ще й місце присутності спостерігача, для якого важлива зміна ритмів відкритих і закритих просторів, широких перспектив та інтимних куточків міських інтер'єрів. Людина не може бути весь час на виду, на людях, демонструвати себе – їй також необхідна приватність. Енергетику місця свого

перебування людина відчуває не дистанційовано, а всім своїм єством, тілесно, безпосередньо. З погляду середовищної естетики знімаються або, принаймні, згладжуються опозиції природи і культури, реальності і тексту, художнього і нехудожнього простору. Людина згадує про те, що вона сама – частина природи, що багато чого в її творчості визначається архетипами, які лежать нижче за рівень свідомості, десь на межі природи і культури.

Ставлення до тексту міста зазнає певних змін порівняно з традиційним [10]. Текст не укладається в рамку, не відокремлюється від реальності, навпаки – він відкритий і перекинутий у неї. У міру того, як життя триває, він обростає новими текстами, взаємодіючи з ними, утворюючи гіпертекст із дедалі збільшуваною під час інтертекстуальної гри смислів інформативністю, тобто текст міста, якщо воно не зазнає варварської руйнації й переробок, повинен збільшувати свою змістовну місткість, бо нове будівництво за вмілого підходу не шкодить історичній забудові, а навпаки, створює стикування різних значень, де пізніший виступає як інтерпретація більш раннього міста.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що «текст міста» це динамічна система культурних смислів, у якій поєднуються матеріальне, символічне та духовне. Історико-філософська методологія дозволяє розкрити глибинні зв'язки між просторовими структурами та людським досвідом, між архітектурою і пам'яттю, між соціальними практиками та ціннісними орієнтаціями мешканців. Місто є водночас і текстом, і автором, воно постійно «пише» себе через покоління, мову, традиції та просторову організацію.

З огляду на це, будь-яке втручання у міське середовище повинно враховувати його історико-культурний код і філософську глибину, бо лише діалог між старим і новим забезпечує цілісність міської ідентичності. У перспективі подальші дослідження мають зосередитися на осмисленні взаємодії екологічного, соціального та символічного вимірів міста, як способу відновлення гармонії між людиною, середовищем і культурою.

Література:

1. Радіонова Л. О. Міський текст і ракурси його інтерпретації // Філософія тексту в сучасній культурі: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практич. конф., м. Київ, 29 березня 2019 р. – Київ : КНУКіМ, 2019. – С.162-167. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/19/8.pdf
2. Mumford Lewis. The Myth of the Machine (1st ed.). New York: Harcourt, Brace and World. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://archive.org/details/mythofmachine00lewi>
3. Ясь О. В. ШПЕНГЛЕР Освальд // Енциклопедія історії України: Додатковий том. – Кн. 1: А–Я / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во «Наукова думка», 2021. - 773 с.. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Shpenhler_O

4. У пошуках обличчя міста: Практики саморепрезентації міст України в індустріальну та постіндустріальну добу / заг. ред. В. Кравченка та С. Посохова. – Харків : Видавництво Точка, 2021. – 564 с.

5. Sennett Richard. The City Without Borders: Reflections on the 21st Century. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://intensificantvidesnervioses.wordpress.com/2013/08/28/the-public-realm-richard-sennett/>

6. Радіонова Л. О. Місто як соціальна система: курс лекцій (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної і заочної форм навчання всіх спеціальностей) / Л. О. Радіонова; Харків. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. – Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2025. – 64 с.

7. 15 дивовижних палаців у Венеції. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://vsviti.com.ua/collections/20722?utm_source=ukrnet_news

8. Карповець М. Місто як світ людського буття : монографія / М. Карповець. – Острог: Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2014. – 258 с.

9. Архітектура Харкова. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrainer.net/arkhitektura-kharkova/>

10. Eliade M. The sacred and profan nature of religion / Translated from the French by Willard R. Trask Harvest Brace & World, Inc. NY. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://monoskop.org/images/b/b1/Eliade_Mircea_The_Sacred_and_The_profane_1963.pdf

References:

1. Radionova L. O. (2019) Mis'kyy tekst i rakursy yoho interpretatsiyi [Radionova L. O. Urban text and perspectives of its interpretation] // Filosofiya tekstu v suchasniy kul'turi: zb. materialiv Vseukr. nauk.-praktych. konf., m. Kyiv, 29 bereznia S.162-167 – Kyiv : KNUKiM [Philosophy of the text in modern culture: collection of materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference, Kyiv, March 29, PP. 162-167 – Kyiv: KNUKiM] Retrieved from: https://knukim.edu.ua/wp-content/uploads/nuk_konf/19/8.pdf [in Ukrainian].

2. Mumford Lewis. The Myth of the Machine (1st ed.). New York: Harcourt, Brace and World. Retrieved from: <https://archive.org/details/mythofmachine00lewi> [in USA].

3. Yas' O. V. (2021) SHPENHLER Osval'd [Yas O. V. SPENGLER Oswald] // Entsyklopediya istoriyi Ukrayiny: Dodatkovyy tom. – Kn. 1: A–YA / Redkol.: V. A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrayiny. Instytut istoriyi Ukrayiny. - K.: V-vo «Naukova dumka» [// Encyclopedia of the History of Ukraine: Additional Volume. – Book 1: A–Z / Editors: V. A. Smolii (chairman) and others. NAS of Ukraine. Institute of the History of Ukraine. - Kyiv: Publishing House "Naukova Dumka"] 773 p. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?Z21ID=&I21DBN=DOP&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Shpenhler_O [in Ukrainian].

4. U poshukakh oblychchya mista: Praktyky samoreprezentatsiyi mist Ukrayiny v industrial'nu ta postindustrial'nu dobu (2021) [In Search of the Face of the City: Practices of Self-Representation of Ukrainian Cities in the Industrial and Post-Industrial Eras] // zah. red. V. Kravchenka ta S. Posokhova. – Kharkiv : Vydavnytstvo Tochka 564 s. [General editors V. Kravchenko and S. Posokhov. – Kharkiv: Publishing house Tochka] 564 p. [in Ukrainian].

5. Sennett Richard. The City Without Borders: Reflections on the 21st. Century. Retrieved from: <https://intensificantvidesnervioses.wordpress.com/2013/08/28/the-public-realm-richard-sennett/> [in USA].

6. Radionova L. O. (2025) Misto yak sotsial'na systema: kurs lektsiy (dlya zdobuvachiv pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity dennoyi i zaochnoyi form navchannya vsikh spetsial'nostey) [Radionova L. O. City as a social system: a course of lectures (for applicants of the first (bachelor's) level of higher education of full-time and part-time forms of study of all specialties)] // L. O. Radionova; Kharkiv. nats. un-t mis'k. hosp-va im. O. M. Beketova. – Kharkiv : KHNUMH im. O. M. Beketova 64 s. [L. O. Radionova; Kharkiv. National University of Urban Economics named after O. M. Beketov. – Kharkiv: KhNUMG named after O. M. Beketov] 64 p. [in Ukrainian].
7. 15 dyvovyzhnykh palatsiv u Venetsiyi [15 Amazing Palaces in Venice]. Retrieved from: https://vsviti.com.ua/collections/20722?utm_source=ukrnet_news [in Ukrainian].
8. Karpovets' M. (2014) Misto yak svit lyuds'koho buttya : monohrafiya [Karpovets M. The City as the World of Human Being: Monograph] // M. Karpovets'. – Ostroh : Vyd-vo nats. un-tu «Ostroz'ka akademiya». 258 s. [M. Karpovets. – Ostroh: Publishing house of the National University “Ostroh Academy”. 258 p.] [in Ukrainian].
9. Arkhitektura Kharkova [Architecture of Kharkov]. Retrieved from: <https://www.ukrainer.net/arkhitektura-kharkova/> [in Ukrainian].
10. Eliade M. The sacred and profane nature of religion / Translated from the French by Willard R. Trask Harvest Brace & World, Inc. NY. Retrieved from: https://monoskop.org/images/b/b1/Eliade_Mircea_The_Sacred_and_The_profane_1963.pdf [in USA].

УДК 930.2:51(477)(092)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-757-769](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-757-769)

Радугуз Сергій Анатолійович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри українознавства, культурології та історії науки, Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-5412-7398>

ВОЛОДИМИР РВАЧОВ І КАТЕРИНА ЮЩЕНКО В КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МАТЕМАТИЧНОЇ НАУКИ

Анотація. У статті проаналізовано життєвий і науковий шлях академіків Володимира Логвиновича Рвачова та Катерини Логвинівни Ющенко в контексті становлення української математичної науки другої половини ХХ ст. На основі біографічних, архівних та наукових джерел показано вплив родинного середовища, суспільно-політичних обставин 1930–1950-х рр., воєнної евакуації та повоєнної відбудови на формування їхнього наукового світогляду. Розкрито основні етапи наукової діяльності К. Л. Ющенко у Львові та Києві, зокрема її роль у створенні Адресної мови програмування - Pointer, а також першого в СРСР підручника з програмування, розвитку алгебро-граматичних методів синтезу програмного забезпечення та формуванні першої радянської школи теоретичного програмування. Окреслено внесок В. Л. Рвачова у розвиток прикладної математики: розроблення теорії R-функцій, неархімедового обчислення, теорії атомарних функцій, створення програмуючих систем «ПОЛЕ» та формування харківської школи прикладної математики. Показано інтелектуальну взаємодію між братом і сестрою, зокрема вплив досліджень Катерини Ющенко у сфері розпізнавання образів на зацікавлення Володимира Рвачова проблемами аналітичного подання зображень і подальшу розробку теорії R-функцій. Наукову новизну роботи становить комплексний історико-науковий аналіз діяльності академіків Рвачова та Ющенко як взаємопов'язаних постатей, що одночасно розбудовували українські школи прикладної математики та теоретичного програмування у Харкові й Києві. Зроблено висновок про визначальну роль брата і сестри Рвачових у формуванні національної традиції математичних та інформаційних досліджень, а також про значення їхньої наукової спадщини для сучасних студій з історії науки, обчислювальної математики та інформатики.

Ключові слова: В.Л. Рвачов, К.Л. Ющенко, теоретичне програмування, теорія R-функцій, історія науки і техніки, наукова спадщина, біографістика.

Radohuz Serhii Anatoliiovych Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Ukrainian Studies, Cultural Studies and History of Science, National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-5412-7398>

VOLODYMYR RVACHOV AND KATERYNA YUSHCHENKO IN THE CONTEXT OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN MATHEMATICAL SCIENCE

Abstract. The article analyzes the life and scientific legacy of Academicians Volodymyr Lohvynovych Rvachov and Kateryna Lohvynivna Yushchenko in the context of the development of Ukrainian mathematical science in the second half of the 20th century. Based on biographical, archival, and scientific sources, the study highlights the influence of family background, socio-political circumstances of the 1930s–1950s, wartime evacuation, and postwar reconstruction on the formation of their scientific worldview. The main stages of Kateryna Yushchenko’s research career in Lviv and Kyiv are examined, particularly her role in creating the Address (Pointer) programming language—one of the first high-level programming languages in the USSR—as well as in authoring the first Soviet textbook on programming, developing algebraic-grammar methods for software synthesis, and founding the first Soviet school of theoretical programming. The contribution of Volodymyr Rvachov to the advancement of applied mathematics is outlined, including the development of the theory of R-functions, non-Archimedean calculus, atomic function theory, the creation of the “POLE” programming systems, and the establishment of the Kharkiv school of applied mathematics. The paper also reveals the intellectual interaction between the siblings, particularly how Kateryna Yushchenko’s research in pattern recognition influenced Volodymyr Rvachov’s interest in analytical image representation and the further development of R-function theory. The novelty of the research lies in its comprehensive historical and scientific analysis of Rvachov’s and Yushchenko’s interconnected contributions, who simultaneously built Ukrainian schools of applied mathematics and theoretical programming in Kharkiv and Kyiv. The study concludes that their joint intellectual legacy played a decisive role in shaping the national tradition of mathematical and informational research and remains significant for contemporary studies in the history of science, computational mathematics, and informatics.

Keywords: V. L. Rvachov, K. L. Yushchenko, theoretical programming, R-function theory, history of science and technology, scientific heritage, biographistics.

Постановка проблеми. Інтелектуальний потенціал будь-якої нації визначається рівнем розвитку її інтелектуальної еліти, провідне місце в якій належить ученим. Значна частина представників української наукової спільноти увійшла до когорти дослідників світового рівня, чиї здобутки сприяли

подоланню упереджених уявлень щодо стану та перспектив розвитку науки в Україні.

Серед них особливе місце посідають академік Володимир Логвинович Рвачов – автор теорії R-функцій, атомарних функцій, неархімедового обчислення та методів автоматизації програмування, – і його сестра, академік Катерина Логвинівна Ющенко, розробниця Address (Pointer) – однієї з перших у світі мов програмування високого рівня, що поєднувала декларативні й імперативні концепції. Їхня науково-педагогічна діяльність є важливою складовою історії української математики, проте окремі аспекти їхнього внеску досі не стали предметом спеціального історико-наукового аналізу в контексті становлення української математичної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постаті академіків Володимира Логвиновича Рвачова та Катерини Логвинівни Ющенко привертали увагу дослідників, проте їхня наукова спадщина переважно розглядалася окремо, без комплексного порівняльного аналізу. Дослідженню життєвого й наукового шляху В. Л. Рвачова присвячено низку праць. Серед них варто відзначити статтю Л. Курпи [1], приурочену до 95-річчя від дня народження вченого, у якій узагальнено основні напрями його наукової діяльності та внесок у становлення прикладної математики в Україні. У публікації М. Гутник [2] розглянуто Рвачова як представника української технічної еліти у світовому науковому просторі.

Наукову спадщину Катерини Ющенко досліджували переважно в контексті становлення теоретичного програмування в Україні. Цьому присвячені праці С. Ругаленка [3], а також спільна публікація М. Гутник і С. Ругаленка [4], у яких визначено внесок ученої у розвиток програмних систем і мов програмування високого рівня. Окрім того, біографічні матеріали про К. Ющенко представлено у низці електронних ресурсів [5–7; 13], де висвітлено основні відомості про науковий доробок, та суспільно-культурне значення діяльності вченої.

Попри наявність окремих досліджень, присвячених кожній із постатей, комплексне історико-наукове вивчення внеску брата та сестри Рвачових у розвиток української математичної науки досі не здійснювалося. Саме це зумовлює актуальність і наукову новизну запропонованої статті, яка вперше розглядає діяльність обох учених у єдиному історико-науковому контексті – через призму становлення українських шкіл прикладної математики та теоретичного програмування у другій половині ХХ століття.

Мета статті – комплексне висвітлення наукового доробку академіків В. Л. Рвачова та К. Л. Ющенко, які одночасно розбудовували українську математичну науку в Харкові та Києві, зробивши вагомий внесок у становлення прикладної математики й теоретичного програмування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження наукового доробку академіків Володимира Рвачова та Катерини Ющенко потребує розгляду їхніх життєвих і професійних шляхів у єдиному історико-науковому контексті. Обидва науковці належали до покоління, становлення якого відбувалося у складних суспільно-політичних умовах 1930–1950-х років, що позначилися на долях українських інтелектуалів доби сталінських репресій, воєнних евакуацій та повоєнної відбудови.

Формування наукового світогляду обох дослідників відбувалося під впливом родинного середовища, у якому цінувалася освіта й самовдосконалення.

У родині Логвіна та Ксенії Рвачових росло п'ятеро дітей, більшість із яких обрали математичний або педагогічний фах. Найстарші – Михайло й Людмила – стали вчителями математики, а син Олексій згодом захистив докторську дисертацію і завідував кафедрою в Харківському авіаційному інституті. Двоє наймолодших – Катерина та Володимир – увійшли до історії науки як всесвітньо відомі математики.

Катерина Логвинівна Ющенко (уроджена Рвачова) народилася 08 грудня 1919 р., а Володимир Логвинович Рвачов – 21 жовтня 1926 р. у місті Чигирині Черкаської області в родині вчителя історії та географії. У юності батько за революційну діяльність був засуджений і на три роки відправлений на заслання до Астрахані. Після завершення терміну йому заборонили проживати в центральних районах Росії, що зумовило переїзд до України, в місто Овруч, де він одружився з дочкою лісника. Працюючи вчителем у Чигирині, Логвін Рвачов заочно закінчив історичний факультет Київського університету. Він добре знав історію Чигирини, проводив для школярів екскурсії історичними місцями, пов'язаними з козацькою добою, і активно використовував цей матеріал у навчальному процесі [10, с. 7, 43].

Вагома роль у сім'ї належала матері – Ксенії Олексіївні Черномордік, яка опікувалася побутом і вихованням дітей. Не маючи формальної освіти, вона самостійно за підручником арифметики навчилася читати, а згодом екстерном склала іспити за курс гімназії. Матір докладала всіх зусиль, аби її діти здобули освіту.

Проте дитинство та юність наймолодших дітей припали на голод 1932–1933 рр. та період сталінського терору і були далекими від безхмарних. У 1937 р. їхнього батька було заарештовано за звинуваченням в «українському націоналізмі» та засуджено на 10 років ув'язнення. Ксенія намагалася довести його невинність, надаючи чекістам документи про його участь у революційному русі, але їх було знищено, а її саму також заарештовано й ув'язнено (через три роки матір звільнили, а Логвіна розстріляли у 1943 р.). Зрештою юній Катерині довелося взяти опіку над наймолодшим братом, який був на сім років менший за неї [2, с. 185]. У той же час її, студентку першого курсу фізико-математичного

факультету Київського університету, виключили із закладу як доньку ворога народу. Ці події глибоко вплинули на становлення Катерини як особистості та визначили подальшу життєву стійкість, що згодом виявилася у науковій праці.

Влітку 1937 р. Катерина вступила до Узбецького державного університету в Самарканді. Володимир поїхав з нею. Під час війни цей університет об'єднали з Середньоазійським державним університетом в Ташкенті і молода студентка була перенаправлена до цього навчального закладу. Тут же закінчив середню школу і Володимир. Під час другої світової війни в евакуації Катерина Ющенко пішла на завод, який виробляв приціли для танкових гармат, а згодом – на шахту запальником-підривною, абсолютно чоловічу професію. Її брат після завершення навчання працював токарем на заводі «Ташсельмаш». У 1943 р. він вступив до Харківського інституту інженерів залізничного транспорту. Однак через необхідність заробляти на проживання у великому місті він не мав можливості приділяти достатньо часу навчанню. Унаслідок цього рівень його успішності знизився, і майбутнього академіка було відраховано з інституту. Невдовзі він був призваний на службу до Військово-Морського Флоту [2, с. 186].

У 1944 р. Катерина повернулася в Україну, де викладала математику у школі в Житомирській області. Вже наступного року – вчителька у містечку Стрий, де окрім математики викладала історію, українську мову та літературу. У 1946 р. у Львові була заснована філія Інституту математики АН УРСР, присвячена дослідженню теорії ймовірностей. Майбутній академік АН України Борис Гнеденко, ознайомившись із червоним дипломом Середньоазійського університету, запросив К. Рвачову до роботи у Львівському відділі теорії ймовірностей, де вона розпочала свій науковий шлях і працювала протягом 1946–1950 рр.

Після демобілізації, повернувшись до міста Стрий, де після реевакуації мешкала його родина, В. Л. Рвачов вирішив повторно скласти іспити на атестат зрілості. Оскільки в школі він мав низькі оцінки, необхідно було підвищити рівень підготовки. З цією метою він вступив до вечірньої школи, де систематично опановував усі навчальні предмети. Уже за рік Рвачов вступив до Львівського політехнічного інституту. Проте перший семестр виявився для нього невдалим, і за неуспішність, зокрема з математики, він знову був відрахований. Наступного року здійснив нову спробу й успішно вступив на фізико-математичний факультет Львівського університету.

У Львівському університеті В. Рвачов відзначався старанністю і швидко досяг значних успіхів, ставши стипендіатом імені Й. Сталіна. Він відвідував наукові семінари, де познайомився з відомими згодом академіками М. Я. Леоновим, Я. Б. Лопатинським, В. І. Моссаковським, В. В. Панасюком, Я. С. Підстригачем та іншими, що справили значний вплив на формування його наукових інтересів. Під час навчання він зустрів Ірину Костянтинівну Семірай, з якою одружився у 1951 р. У подружжя було двоє дітей – Ірина та Валерій [10, с. 8].

У 1950 р. Катерина Рвачова прийняла пропозицію Б. Гнеденка перевестися до Київського інституту математики АН України та переїхати до Києва, у тому ж році здобула ступінь кандидата фізико-математичних наук. У 1951 р. познайомилася зі майбутнім чоловіком – Олексієм Ющенко, який теж писав програми на МЕОМ. У подружжя народилося троє дітей: сини Андрій та Юрій і донька – Оксана.

Від 1950 до 1957 р. працювала старшим науковим співробітником Інституту математики АН УРСР, завідувала лабораторією «Методи обчислень та розрахунків» (1950–1952), яка згодом була перейменована на «Методи обчислень та програмування» (1952–1954). Протягом 1954–1957 рр. очолювала відділ методів обчислень та програмування лабораторії обчислювальної техніки Інституту математики АН УРСР. У 1957–1962 рр. була завідувачем відділу автоматизації програмування обчислювального центру при АН УРСР, а з 1962 р. – завідувачем відділу теорії програмування Інституту кібернетики АН УРСР.

У 1952 р. В. Рвачов із відзнакою закінчив Львівський університет і отримав направлення на посаду старшого викладача до міста Пушкіно під Ленінградом, у військово-морське училище. Втім, через принципову відмову задовольнити прохання начальника навчального закладу поставити високий бал абітурієнту – синові одного з високопосадовців, його було понижено в посаді до лаборанта. Незважаючи на зменшення заробітної плати, ця ситуація мала певні позитивні наслідки: він звільнився від підготовки до лекцій і отримав більше часу для самоосвіти та наукових занять. Саме в цей період він звернув увагу на одну з наукових проблем механіки, пов'язаних із теорією пружності, згадану у примітці в одній із монографій. Протягом двох років він наполегливо працював над її розв'язанням і зрештою отримав науковий результат, який став основою його кандидатської дисертації. Захист відбувся 25 травня 1955 р. у Львівському університеті [11, с. 203].

У 1954 р. К. Л. Ющенко за власною ініціативою розробила дослідницьку програмуючу систему (транслятор), яка за формулою автоматично генерувала програму в двійковому коді для обчислення значення відповідної формули.

У тому ж році обчислювальна лабораторія комп'ютерного первістка разом із лабораторією обчислювальної техніки Інституту електродинаміки (раніше – електротехніки) АН УРСР була об'єднана з обчислювальною лабораторією Інституту математики АН УРСР. Очолив новостворену лабораторію з обчислювальної техніки та програмування Б. В. Гнеденко.

У процесі роботи з МЕОМ з'ясувалося, що розв'язання складних завдань значно ускладнюється при використанні простих машинних програм. Це зумовило потребу у створенні мов програмування високого рівня. Однак виникла проблема відсутності відповідного транслятора для ефективної взаємодії людини з комп'ютером. Значний внесок у формалізацію цієї проблеми зробив

Л. І. Калужнін, професор Київського університету, який викладав курс математичної логіки в 1950–1970-х рр., розробивши схему взаємодії користувача з програмою.

Унаслідок цих досліджень у 1955 р. К. Ющенко спільно з математиком В. Королуком розробили адресну мову програмування, засновану на двох ключових принципах роботи з комп'ютером: адресації та управлінні програмним забезпеченням.

Адресна мова програмування була реалізована на ЕОМ «Київ», «Дніпро», на комп'ютерах С. О. Лебедєва (М-20, ВЕОМ-3, ВЕОМ-3М, ВЕОМ-4), а також на машинах сімейства «Урал» та «Мінськ». Ці комп'ютери серійно вироблялися в СРСР і постачалися разом із Адресною мовою програмування до всіх соціалістичних країн.

На основі декларативних засобів Адресної мови вперше у світі було створено табличну реляційну базу даних – «Автодиректор» (кінець 1950-х років), яка стала підґрунтям для розробки відомої автоматизованої системи «Львів» для концерну «Електрон».

Проте комуністичне керівництво науки ухвалило рішення про припинення практично завершеної реалізації транслятора Адресної мови для БЕСМ-6. С.О. Лебедєв наполягав на завершенні розробки транслятора, однак це не вдалося здійснити. З 1965 року розробка трансляторів Адресної мови програмування була припинена через заборону публікації наукових робіт із цієї мови.

Незважаючи на це, Адресна мова програмування залишалася у використанні у постсоціалістичних країнах ще понад десять років. Література з Адресного програмування була перекладена та видана в Польщі, Болгарії, Східній Німеччині, Угорщині, Румунії, Югославії, Данії та Франції [12; 13].

У 1955 р. В. Л. Рвачова призначено завідувачем кафедри вищої математики Бердянського педагогічного інституту. Тут він активно поєднував наукову діяльність із педагогічною до 1963 р. У грудні 1957 р. Вищою атестаційною комісією СРСР йому було присвоєно вчене звання доцента. У провідних наукових журналах («Прикладна математика і механіка», «Вісник АН СРСР», «Доповіді АН УРСР») публікувалися його статті. Уже 30 червня 1960 р., у віці лише 33 років, в Інституті проблем механіки АН СРСР він успішно захистив докторську дисертацію на тему «Просторова контактна задача теорії пружності та деякі її додатки». 21 січня 1961 р. ВАК присвоїв йому ступінь доктора фізико-математичних наук [14, с. 253–254].

Педагогічна діяльність молодого доктора наук не обмежувалася читанням лекцій. Він став ініціатором підготовки вчителів шкіл за спеціальністю «програмування». Для цього організував студентські й викладацькі групи з вивчення програмування, де особисто проводив заняття. Підготовлені ним співробітники та студенти почали викладати програмування у школах Бердянська. Саме ця

діяльність заклала підґрунтя для створення першого серед педагогічних інститутів України обчислювального центру та започаткувала наукову школу теоретичного програмування [11, с. 204].

Основним напрямом досліджень В. Л. Рвачова у 1950-х – на початку 1960-х років було розв’язання просторових задач теорії пружності. Він отримав точні рішення низки важливих задач, зокрема просторової контактної задачі про штамп у формі нескінченної смуги на пружному напівпросторі при довільному навантаженні, а також задачі про клинчастий штамп. Окрім того, ним досліджено характер розподілу тиску під штампами полігональної форми.

У 1963 р. В. Л. Рвачов переїхав до Харкова, куди разом із ним перебралися й більшість його учнів. Він очолив кафедру обчислювальної математики Харківського інституту гірничого машинобудування, автоматики й обчислювальної техніки. Після реорганізації закладу став першим ректором новоствореного Харківського інституту радіоелектроніки. За його активної участі було створено обчислювальний центр [2, с. 185].

Варто зазначити, що саме спілкування з сестрою, Катериною Логвинівною, щодо потреб у розв’язанні задач штучного інтелекту – зокрема розпізнавання простих геометричних фігур, прописних та друкованих літер і цифр – стало одним із чинників формування інтересу В. Л. Рвачова до проблем аналітичного подання зображень. Це, у свою чергу, сприяло розробленню ним теорії R -функцій.

На той час українські вчені вже мали перші в світі винаходи щодо вводу зображень з паперу та фотоплівки, друку на папері та засвітлення фотопластин (вивід зображень). ЕОМ «Київ» мав такі технічні засоби ще у 1957 р. Однією з проблем розпізнавання образів була проблема знаходити для зображень аналітичну форму їх представлення. У сучасних термінах приблизно так звучить: перетворити растрове зображення у векторне. Володимир Рвачеву вдалось R -функціями розв’язати проблему, яка походить ще від Декарта: по зображенню визначити аналітичну відповідну аналітичну функцію. Розв’язавши цю задачу В. Рвачову вдалося спрямувати R -функції для опису областей в математичних задачах, зокрема і для застосування в описі задач у розділі математики «Рівнянь математичної фізики». Саме R -функції орієнтовані на застосування їх в інформаційних технологіях.

Того ж 1963 р. опубліковано його працю «До розв’язання однієї задачі теорії потенціалу», у якій він сформулював задачу побудови сімейства поверхонь, що включають відому, та ввів фундаментальне поняття R -функцій (функцій Рвачова). На основі цієї теорії у 1968 р. ним було розроблено метод розв’язання крайових задач теорії пружності для тіл складної форми [15, с. 17].

З 1967 по 2005 р. В. Л. Рвачов керував відділом прикладної математики й обчислювальних методів Інституту проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного

НАН України. Саме тут було започатковано роботи зі створення перших версій програмуючих систем «ПОЛЕ». Ці системи стали інструментальною базою для проведення експериментів і розв'язання практичних задач, що дозволяло математичним і інженерним колективам звільнитися від рутинного програмування. Разом зі своїм племінником, Володимиром Олексійовичем, який працював у Харківському авіаційному інституті Володимир Логвинович винайшли іR-функції, які подібно R-функціям призначені для формалізації широкого кола математичних задач та, також орієнтовані для практичного застосування на комп'ютерах. Теорія іR-функцій невід'ємно пов'язана з теорією R-функцій та також знайшла своє застосування сьогодні [16, арк. 6].

У Харківському інституті радіоелектроніки Рвачов заклав основи методики організації досліджень, яку він розвинув також у Харківському політехнічному інституті, де у 1969–1970 рр. очолював кафедру теоретичної та математичної фізики. У подальшому він продовжував працювати там за сумісництвом. Його прихід визначив новий курс у діяльності кафедри – орієнтацію на прикладні проблеми математики. У 1972 р. його обрано членом-кореспондентом, а в 1978 р. – дійсним членом Академії наук України [1, с. 10].

К. Л. Ющенко стала засновницею першої радянської школи теоретичного програмування. Протягом 1970–1980-х рр. теоретичне програмування стало окремою науковою дисципліною та предметом систематичних досліджень. Одним із ключових досягнень школи в цей період стало створення алгебраїчних методів граматики для синтезу програмного забезпечення.

У 1957 р. К. Ющенко спільно з В. С. Королюком підготувала перший у СРСР підручник з програмування «Елементи програмування» («Элементы программирования» російською мовою). Книга вийшла обмеженим накладом у 1957 р. в Київському державному університеті та була перевидана у 1961 і 1963 рр.. Переклади видання з'явилися в НДР, Румунії, Польщі, Чехословаччині, Угорщині, Югославії та Данії (1964–1965 рр.), а у Франції – у 1969 р.

На Адресній мові програмування київські програмісти наприкінці 1950-х рр. створили перші у світі програми для обробки зображень. Зображення представлялися як растрові (точки) або векторні (аналітичні формули). На цій мові також були розроблені перші у світі програми розпізнавання образів: для визначення простих геометричних фігур, друкованих та рукописних літер і цифр, із застосуванням методів навчання, які нині відносять до «машинного навчання».

У 1976 р. Катерина Ющенко стала членом кореспондентом Академії наук УРСР.

У 1970–1980-х рр. остаточно сформувався предмет досліджень теоретичного програмування. Основним досягненням школи стало створення алгебро-граматичного (АГ) апарату для синтезу програмних продуктів. У 1990-х рр. школа теоретичного програмування зосередила зусилля на дослідженні АГ-

методів представлення знань про моделі організації обчислень та дружніх інтерфейсів користувача при проектуванні баз даних і систем знань, а також у розробці систем прийняття рішень, експертних систем і методів автоматичного здобування знань для цих систем, включно з навчальними програмами різної спрямованості.

У середині 1980-х років В. Л. Рвачов запропонував нове, алгебраїчно ізоморфне класичному, обчислення, яке отримало назву неархімедового. Було започатковано дослідження щодо застосування неархімедових обчислень у фізиці далекого космосу. У результаті було розроблено економічні та стійкі до накопичення похибок методи і засоби теорії R-функцій, здійснено численні обчислювальні експерименти, створено нову технологію програмування та виконано комплексне налагодження системи ПОЛЕ-ЗВП для розв'язання задач з фізико-механічних полів, що взаємодіють [17, с. 23].

Володимир Логвинович Рвачов є одним із засновників теорії атомарних функцій. Ним було сформульовано задачу щодо відшукування найпростішої атомарної функції. Введені вченим атомарні функції, розроблені спільно з професором В. Ф. Кравченком, знайшли практичне застосування у задачах теорії апроксимації, радіофізики, цифрової обробки сигналів та в інших напрямках прикладної математики й техніки [11, с. 204–205].

У 1994 р. В. Л. Рвачову була присуджена Соросівська премія, що дало поштовх до активізації міжнародних наукових контактів, зокрема зі США. Співпраця української та американської наукових шкіл сприяла подальшому розвитку прикладної математики та обчислювальних методів.

Національна академія наук України високо оцінила внесок ученого у розвиток математичної фізики, нагородивши його премією та медаллю імені академіка А.М. Динніка. Крім того, за визначні заслуги у розвитку науки В. Л. Рвачов отримав звання Заслуженого діяча науки і техніки України. Йому було присвоєно звання почесного професора Харківського політехнічного університету, Бердянського державного педагогічного університету (помертпно) та Вісконсінського університету (Медісон, США).

Науковий доробок В. Л. Рвачова налічує сотні праць, серед яких 17 монографій. Особливе місце займають фундаментальні видання: «Геометричні додатки алгебри логіки» (1967), «Методи алгебри у математичній фізиці» (1974), «Теорія R-функцій і деякі її додатки» (1982).

Земний шлях Катерини обірвався 15 серпня 2001 р., а 26 квітня 2005 р. не стало Володимира.

Висновки. Володимир Логвинович Рвачов і Катерина Логвинівна Ющенко стали визначними постатями української та світової науки, заклавши фундамент українських шкіл прикладної математики та теоретичного програмування і суттєво посиливши авторитет українських дослідників у міжнародному науковому просторі.

Науковий доробок Володимира Рвачова охоплює розроблення теорії R-функцій, концепції неархімедового обчислення та теорії атомарних функцій, які поєднали класичну математичну фізику з новими обчислювальними підходами. Створені ним методи стали ефективним інструментом розв'язання задач математичної фізики, механіки, радіофізики та цифрової обробки сигналів, а також лягли в основу спеціалізованих програмуючих систем («ПОЛЕ» та ін.), що забезпечили автоматизацію складних інженерних і наукових розрахунків.

Катерина Ющенко стала піонеркою теоретичного програмування в СРСР і засновницею першої радянської школи в цій галузі. Розроблена нею Адресна мова програмування та перший підручник з програмування в СРСР започаткували новий етап розвитку обчислювальної техніки й програмних систем. На базі її ідей були створені перші у світі програми для обробки зображень і розпізнавання образів, що передували сучасним методам машинного навчання. Школа Ющенко сформувала алгебро-граматичний апарат синтезу програмного забезпечення, заклала основи досліджень у сфері представлення знань, баз даних, експертних і навчальних систем.

Спільна інтелектуальна траєкторія брата і сестри Рвачових сприяла інтеграції прикладної математики та програмування, формуванню нових методів і технологій, зорієнтованих на автоматизацію математичних досліджень і обробку інформації. Їхній науковий спадок продовжує впливати на сучасні дослідження в галузі математичного моделювання, обчислювальної математики, інформатики та історії науки, залишаючись важливим орієнтиром для наступних поколінь учених.

Література:

1. Курпа Л. В. До 95-ої річниці з дня народження видатного вченого академіка НАН України Володимира Логвиновича Рвачова. Вісник НТУ «ХПІ». 2021. № 2. С. 9–13.
2. Гутник М. Українська технічна еліта у поступі світової науки (на прикладі наукового доробку В. Рвачова). Українознавчий альманах. 2013. Вип. 14. С. 184–186.
3. Ругаленко С. Розвиток теоретичного програмування в Україні: наукова спадщина Катерини Ющенко. Історія науки і біографістика. 2023. № 3.
4. Hutnyk M., Ruhalenko S. History of theoretical programming in Ukraine (contribution of Kateryna Yushchenko). Proceedings of the 2023 IEEE Sixth International Conference on Information and Telecommunication Technologies and Radio Electronics (UkrMiCo). Kyiv, 2023. P. 356–359.
5. Ющенко Катерина Логвинівна. UA Computing. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uacomputing.com/persons/yushenko/> (дата звернення: 10.11.2025).
6. Катерина Ющенко: донька «ворога народу» і першопрохідниця у світі програмування. – Режим доступу: <https://pereiaslav.city/articles/380788/katerina-yuschenko-donka-voroga-narodu-i-persha-programistka> (дата звернення: 10.11.2025).
7. Катерина Ющенко (до 100-річчя від дня народження). Укрпатент. 2019. – Режим доступу: <https://ukrpatent.org/atachs/kateryna-yuschenko-122019.pdf> (дата звернення: 10.11.2025).
8. Рвачов Володимир Логвинович. Харківський національний університет радіоелектроніки (НУРЕ). – Режим доступу: <https://nure.ua/branch/rvachov-volodimir-logvinovich> (дата звернення: 10.11.2025).

9. Рвачов Володимир Логвинович. Інститут проблем машинобудування ім. А. М. Підгорного НАН України. – Режим доступу: <https://ipmach.kharkov.ua/члени-академії/рвачов-володимир-логвинович/> (дата звернення: 10.11.2025).

10. Владимир Логвинович Рвачев. Се человек. Много званых – Мало избранных / ред. Л. В. Курпа. Харків: Новое слово, 2006. 80 с.

11. Онуфрієнко О. Г. Наукова спадщина українського математика Володимира Рвачова. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету: Педагогічні науки. 2011. № 3. С. 202–207.

12. Ядренко М. Й. Борис Володимирович Гнеденко – фундатор кафедри теорії імовірностей у Київському університеті. Теорія імовірностей та математична статистика. 1997. Вип. 56. С. 32–39.

13. Ющенко Ю. Катерина Логвинівна Ющенко – винахідниця Pointers. Світ. 2021. Вип. 5 (6 лютого).

14. Харьковский политехнический: ученые и педагоги / Ю. Т. Костенко, В. В. Морозов, В. И. Николаенко та ін. Харків: Прапор, 1999. 352 с.

15. Звіт про діяльність АН УРСР у 1968 році. Київ: Наукова думка, 1969. 254 с.

16. Державний архів Харківської області. Ф. 69. Партійний архів Харківського обкому Компартії України. Оп. 70. Спр. 23. Довідки відділу науки і навчальних закладів за 1988–1989 рр. 76 арк.

17. Звіт про діяльність АН УРСР у 1989 році. Київ: Наукова думка, 1990. 236 с.

References:

1. Kurpa, L. V. (2021). Do 95-oi richnytsi z dnia narodzhennia vydatnoho vchenoho akademika NAN Ukrainy Volodymyra Lohvynovycha Rvachova [To the 95th anniversary of the birth of the outstanding scientist, Academician of NAS of Ukraine Volodymyr L. Rvachov]. *Visnyk NTU "KhPI"*, 2, 9–13. [in Ukrainian].

2. Hutnyk, M. (2013). Ukrainska tekhnichna elita u postupi svitovoi nauky (na prykladi naukovoho dorobku V. Rvachova) [Ukrainian technical elite in the progress of world science (on the example of V. Rvachov's works)]. *Ukrainoznavchyi almanakh*, 14, 184–186 [in Ukrainian].

3. Ruhalenko, S. (2023). Rozvytok teoretychnoho prohramuvannia v Ukraini: naukova spadshchyna Kateryny Yushchenko [Development of theoretical programming in Ukraine: The scientific heritage of Kateryna Yushchenko]. *Istoriia nauky i biohrafistyka*, 3 [in Ukrainian].

4. Hutnyk, M., & Ruhalenko, S. (2023). History of theoretical programming in Ukraine (contribution of Kateryna Yushchenko). In *Proceedings of the 2023 IEEE Sixth International Conference on Information and Telecommunication Technologies and Radio Electronics (UkrMiCo)* (pp. 356–359).

5. Yushchenko Kateryna Lohvynivna [Kateryna Lohvynivna Yushchenko]. *UA Computing*. Retrieved from <https://uacomputing.com/persons/yushenko/> [in Ukrainian].

6. Kateryna Yushchenko: donka “voroha narodu” i pershoprokhidnytsia u sviti prohramuvannia [Kateryna Yushchenko: Daughter of an “enemy of the people” and pioneer in the world of programming]. Retrieved from <https://pereiaslav.city/articles/380788/katerina-yuschenko-donka-voroga-narodu-i-persha-programistka> [in Ukrainian].

7. Kateryna Yushchenko (do 100-richchia vid dnia narodzhennia) [Kateryna Yushchenko (on the 100th anniversary of her birth)]. (2019). *Ukrpatent*. Retrieved from <https://ukrpatent.org/atachs/kateryna-yuschenko-122019.pdf> [in Ukrainian].

8. Rvachov Volodymyr Lohvynovych [Volodymyr Lohvynovych Rvachov]. *National University of Radioelectronics (NURE)*. Retrieved from <https://nure.ua/branch/rvachov-volodimir-logvinovich> [in Ukrainian].

9. Rvachov Volodymyr Lohvynovych [Volodymyr Lohvynovych Rvachov]. Institute for Problems of Machinery, NAS of Ukraine. Retrieved from <https://ipmach.kharkov.ua/члени-академії/рвачов-володимир-логвинович/> [in Ukrainian].
10. Kurpa, L. V. (Ed.). (2006). Vladimir Lohvynovych Rvachev. Se chelovek. Mnogo zvannykh – Malo izbrannykh [Volodymyr Lohvynovych Rvachov. Many are called – few are chosen]. Kharkiv: Novoe Slovo [in Russian].
11. Onufrienko, O. H. (2011). Naukova spadshchyna ukrainskoho matematyka Volodymyra Rvachova [Scientific heritage of Ukrainian mathematician Volodymyr Rvachov]. Pedagogichni nauky – Pedagogical Sciences, 3, 202–207 [in Ukrainian].
12. Yadrenko, M. Y. (1997). Borys Volodymyrovych Hnedenko – fundator kafedry teorii imovirnostei v Kyivskomu universyteti [Borys V. Hnedenko – founder of the Department of Probability Theory at Kyiv University]. Teoriia imovirnostei ta matematychna statystyka – Theory of Probability and Mathematical Statistics, 56, 32–39 [in Ukrainian].
13. Yushchenko, Yu. (2021, February 6). Kateryna Lohvynivna Yushchenko – vynakhidnytsia Pointers [Kateryna Lohvynivna Yushchenko – inventor of Pointers]. Svit, 5 [in Ukrainian].
14. Kostenko, Yu. T., Morozov, V. V., & Nikolaienko, V. I. (Eds.). (1999). Kharkovskiy politekhnicheskyy: Uchenye i pedahohy [Kharkiv Polytechnic: Scientists and teachers]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
15. Zvit pro diialnist AN URSS u 1968 rotsi [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1968]. (1969). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
16. Derzhavnyi arkhiv Kharkivskoi oblasti (State Archive of Kharkiv Region). (1989). F. 69. Partiinyi arkhiv Kharkivskoho obkomu Kompartii Ukrainy. Op. 70. Spr. 23. Dovidky viddilu nauky i navchalnykh zakladiv za 1988/1989 rr. [References of the Department of Science and Educational Institutions for 1988/1989]. Kharkiv [in Ukrainian].
17. Zvit pro diialnist AN URSS u 1989 rotsi [Report on the activities of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR in 1989]. (1990). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

УДК 9.90.904

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-770-777](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-770-777)

Рибчинський Нестор-Миколай Олегович p.h.d., асистент кафедри історії, музеєзнавства та культурної спадщини, Національний університет «Львівська Політехніка», <https://orcid.org/0000-0002-7960-3714>

МЕТОДИКА 3D-РЕКОНСТРУКЦІЇ РАННЬОСЕРЕДНЬОВІЧНИХ ФОРТИФІКАЦІЙ НА ЗАХОДІ УКРАЇНИ

Анотація. У статті розкрито особливості методики 3D-реконструкції фортифікацій. Звернуто увагу на джерельну базу та особливості її аналізу. Визначено, що натурні реконструкції середньовічних об'єктів не завжди є вдалим вибором через брак даних та можливу шкоду для пам'яток. Як альтернативу запропоновано використання 3D-моделей, що є більш гнучкими у коректурі архітектурних рішень та не шкодять археологічному шару. Проаналізовано ряд посібників, що допомагають розібратись у різних графічних редакторах, серед яких: 3DS Max, Autodesk, Autocad, Blender та SketchUp. Також проаналізовано літературу пов'язану з використанням 3D-технологій в сфері збереження та популяризації історико-культурної спадщини в Україні. Визначено корпус описових джерел до яких належать описи археологічних даних створені науковцями, що вивчали ці фортифікації. Наведено приклади типових конструкцій: гострокіл, стіна каркасно-стовпкової конструкції та городні. До цього блоку зараховано також і письмові джерела, адже там середньовічні автори розмістили інформацію про конструкцію та матеріал спорудження фортифікацій. До другого блоку зараховано графічні джерела серед яких: геодезичні плани городищ (дозволяють проаналізувати систему оборони в цілому та визначити основні та допоміжні стіни, а також локалізувати місця в'їздів), перерізи земляних валів (стратиграфічний розріз, що дозволяє з'ясувати глибину рову та додаткові укріплюючі конструкції), план досліджуваної ділянки (планіграфічний перетин, що дозволяє визначити тип оборонної стіни та з'ясувати основні конструктивні вузли) та фотографії досліджень. Також вказано, що після опрацювання джерельної бази необхідно зайнятись пошуком аналогії в Центральній-Східній Європі, що є найкращим регіоном для пошуку аналогій ранньосередньовічних фортець з Заходу України. Описано основні інструменти для створення 3D-реконструкцій в програмі для моделювання тривимірних об'єктів SketchUp. Вказано, що інструментарій дозволяє використання 2D-текстур.

Ключові слова: городища, 3D-реконструкція, раннє середньовіччя, музеєфікація, історико-культурна спадщина.

Rybchynskyi Nestor-Mykolai Olehovysh p.h.d., Assistant, Department of History, Museology and Cultural Heritage, Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-7960-3714>

3D-RECONSTRUCTION METHODOLOGY OF EARLY MEDIEVAL FORTIFICATIONS IN WESTERN UKRAINE

Abstract. This article explores the methodology of 3D-reconstruction of fortifications, focusing on the specifics of the approach. Attention is paid to the source base and the features of its analysis. It is determined that full-scale reconstructions of medieval sites are not always a good choice due to a lack of data and potential harm to the monuments. As an alternative, the use of 3D-models is proposed, which are more flexible for adjusting architectural solutions and do not damage the archaeological layer. A number of manuals helpful for navigating various graphics editors, including 3DS Max, Autodesk, Autocad, Blender, and SketchUp, are analyzed. Literature related to the use of 3D-technologies in the preservation and popularization of historical and cultural heritage in Ukraine is also reviewed. The corpus of descriptive sources is defined, which includes descriptions of archaeological data created by scholars who studied these fortifications. Examples of typical constructions are provided: palisades, timber-framed (post-and-beam) walls, and log-crib structures (gorodny). Written sources are also included in this block, as medieval authors placed information there about the construction and material of the fortifications. The second block includes graphical sources, among which are: geodetic plans of hillforts (which allow for analysis of the defense system as a whole and identification of main and auxiliary walls, as well as the location of entrances), cross-sections of earth ramparts (a stratigraphic cut that helps determine the depth of the moat and additional reinforcing structures), plans of the investigated area (a planigraphic section that helps identify the type of defensive wall and clarify the main structural nodes), and photographs of the research. It is also noted that after processing the source base, it is necessary to search for analogies in Central-Eastern Europe, which is the best region for finding parallels to early medieval fortresses from Western Ukraine. The main tools for creating 3D-reconstructions in the SketchUp 3D modeling program are described. It is noted that the tools allow the use of 2D-textures.

Keywords: hillforts, 3D-reconstruction, Early Middle Ages, musealization, historical and cultural heritage.

Постановка проблеми. Археологічні вивчення ранньосередньовічних городищ Заходу України є тривалим процесом, що незакінчений і до сьогодні. Основним елементом цього типу пам'яток є рештки фортифікацій, що сьогодні репрезентовані земляними валами. Науковці лише зрідка звертали свою увагу на

польові дослідження оборонних стін, через складність, великий об'єм роботи та малу кількість підйомного матеріалу, ще рідше досліджувались окремі складові – вежі та брами, в основному зосереджуючись на дослідження забудови чи поховальних комплексів.

Сьогодні, у зв'язку з ростом зацікавленості до історії України серед пересічних громадян перед науковцями та музейниками постало завдання демонстрації спадщини різних періодів історії. На теренах Заходу України сьогодні існують численні історико-культурні заповідники в сферу опіки яких входять в тому числі і середньовічні фортеці. Рішення про натурні реконструкції середньовічних споруд не завжди є вдалим через брак архітектурних даних та можливість пошкодити першоджерело. Саме тому, в нагоді стануть сучасні технології, які дозволять представити гіпотетичний вигляд споруди, не втручаючись в оригінальний простір, зберігши його для музеєфікації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Спеціалізованих посібників, монографій чи публікацій присвячених методиці 3D-реконструкції не було, однак сьогодні існує велика група матеріалів присвячених 3D-моделюванню назагал, адже воно широко застосовується при створенні комп'ютерних ігор чи продуктів пов'язаних з демонстрацією втраченої чи зруйнованої культурної спадщини. Одним з таких навчальних посібників є «Системи 3D моделювання» авторства Б. Пальчевського, Б. Валецького, Т. Вараніцького. У ньому автори описують методи моделювання площин та ліній [1]. Ще одним посібником присвяченим об'ємним кресленням є «Основи 3D-моделювання». У ньому С. Ляковська та Є. Мартин розглядають основні програми для моделювання та редагування 3D-об'єктів: 3DS Max, Autodesk та Autocad. [2] До навчальних матеріалів варто зарахувати і посібник «Основи 3D моделювання в середовищі Blender 2.90». Тут описано основні принципи роботи в редакторі Blender [3]. Також варто згадати про посібник «Комп'ютерна інженерна графіка в SketchUp». У ньому описані основи роботи для користувачів цієї програми [10].

Варто згадати і про використання 3D-технологій в музейній справі в Україні. Так, А. Кузьменко на прикладі переяславського скансену аналізує можливості цифрової візуалізації як музейних предметів (рухомих артефактів) так і археологічних та архітектурних пам'яток [4]. Окрім цього автор аналізує можливості використання цих продуктів для популяризації історико-культурної спадщини. Також до 3D-моделювання звертались К. Коцюбіївська та С. Баранський при дослідженні можливостей 3D-моделювання при відтворенні історико-культурних цінностей. Дослідники звертали увагу на можливості програм для моделювання та створення копій за допомогою 3D-принтера [5].

Мета статті

Висвітлити методику 3D-реконструкції середньовічних фортифікацій при використанні програми для моделювання тривимірних об'єктів SketchUp.

Виклад основного матеріалу

Для того, щоб виготовити 3D-модель фортифікації спершу необхідно опрацювати наявну корпус джерел, який можна розподілити на дві групи: описові та графічні.

До описових належать тексти викладені дослідниками у археологічних звітах, статтях чи монографіях. Тут варто звертати увагу на параметри фортифікацій, розміри збережених деструкцій (наприклад: ширину та довжину городень, глибину фіксації палі у випадку гостроколів чи стін каркасно-стовпової конструкції). Археологи розробили багато класифікацій для конструкцій ліній оборони. Так, М. Кучера виділяє гостроколи, стіни стовпової конструкції та городні (розподіляв їх на пустотілі та заповнені землею) [6].

Також, не менш важливою є інформація про те, як автор польових досліджень інтерпретував ці об'єкти, адже варто зрозуміти, чи були знайдені в їхніх межах рештки опалювальних пристроїв, артефактів, що можуть вказувати на наявність чи функціонал приміщень. Так, О. Ратич при дослідженні дитинця городища Судова Вишня в урочищі «Замчище» в середині дерев'яних городень, що становили основу оборони віднайшов численні фрагменти кераміки, а також фрагменти озброєння та кінської зброї. Це дозволило йому припустити, що період функціонування фортеці припав на кін. X – поч. XI ст. Окрім цього знахідки в межах зрубів вказують на те, що вони не були заповнені землею, а залишались пустотілими і використовувались під потреби мешканців [7].

Сюди ж, варто зарахувати і письмові джерела, адже давні автори можуть дати інформацію про побутування певних типових конструкцій в вузькому географічному регіоні. Також, тут можна знайти інформацію про різновид матеріалів, що використовувався при спорудженні оборонних стін. Так, в повісті минулих літ фігурує термін «острог» [9], що може стосуватись як опису передгороддя в цілому так і давати характеристику конкретному типу конструкції – гостроколу. Ще одним терміном, що зустрічається в писемних джерелах є «столпіє». Цей термін мав декілька значень: вежа, стовп або колонна та конкретний тип оборонної стіни [11]. Також писемні джерела дозволять період коли побутував той чи інший оборонної стіни. Так, про використання гостроколів згадується ще у праці античного військового Флавія Вегеція Рената «Про військову справу» (De re militari) [12].

До графічних джерел зараховуємо: геодезичні плани городищ, перерізи земляних валів (стратиграфічний розріз), план досліджуваної ділянки (планіграфічний перетин), фотографії досліджень.

При використанні цього блоку інформації варто дотримуватись чіткої послідовності, адже це дозволить зрозуміти оборонний задум давніх військових зодчих та ключові місця в системі оборони. Так, на першому етапі необхідно розглянути геодезичний план. Він покаже особливості рельєфу на якому

розташовується фортеця (таким чином, можна зрозуміти наскільки локація сприяла обороні), де знаходиться в'їзд, та як він був захищений. Також, важливим є саме місце археологічних досліджень, адже на різних відтинках оборони складність оборонних конструкцій може різнитись. Це залежить від рельєфу та важливості прикриття саме цієї ділянки. Прикладом такого зображення є план городища Ревне I на Буковині, складений Б. Тимощуком. На ньому дослідник показав рельєф на якому розташовується пам'ятка, конфігурацію основних та допоміжних оборонних ліній, місця імовірних в'їздів, локації розкопів та сліди-западини, які він інтерпретував як рештки жител. Такий план дозволяє проаналізувати особливості оборони цього городища [13].

Наступним кроком буде аналіз планграфічного перетину. Це дозволить зрозуміти яка конструкція знаходилась безпосередньо на досліджуваній ділянці. Варто звертати увагу на особливості конструкцій, чи складені колоди в зруб чи вкладені в пази вертикальних паль або що розташовуються що один навпроти одного формуючи стійково-балкову конструкцію. Таким чином можна отримати розуміння того, що було в основі фортифікації. Наприклад, під час археологічних розкопок городища Ломачинці Б. Тимощук зафіксував конструкцію, що складалась з двох паралельних стін, в основі яких знаходились вертикальні палі, що фіксували горизонтально розташовані дошки (дилі) [14]. Під час аналізу цього плану вдалось виявити, що вертикальні стовпи розташовуються один навпроти одного – формуючи стійково-балкову конструкцію. Це дало розуміння, що ця фортифікація мала два яруси[8].

Наступним кроком буде аналіз стратиграфічного розрізу. Він дасть змогу зрозуміти на чому збудована дерев'яна конструкція стіни: чи існував вал-платформа та як була укріплена стіна з зовнішнього боку. Окрім цього стратиграфія дозволить прослідкувати конфігурацію рову та зрозуміти чи були на його дні додаткові інженерні споруди. Так, під час досліджень п'ятого оборонного валу Плісеського городища вдалось з'ясувати, що він був викладений камінням, що утримувало ґрунт від сповзання та ускладнювало доступ до оборонної стіни з боку нападників [15].

Окремо варто розглянути фотоматеріали з процесу досліджень. Вони дозволять уточнити планіграфічний та стратиграфічний перетини, уточнити інтерпретацію деструкцій (розвалів каміння, рештки обгорілого дерева та ін.).

Опісля опрацювання усієї джерельної бази необхідно зайнятись пошуком аналогій в ширшому хронологічному та територіальному діапазоні. Це дозволить простежити культурні зв'язки та розвиток військових технологій як у хронологічному, так і у територіальному вимірах. Для городів Заходу України найкращим полем для порівнянь виступає Центрально-Східна Європа. На це вказує кілька факторів: торгівельні шляхи, що зв'язували цей регіон як з Чорним так і з Балтійським морями, близькість до великих держав того часу та єдиний слов'янський простір що на той час мав схожу архітектуру для усіх територій.

Основа описових та графічних даних, а також при урахування аналогій дозволяє створити гіпотетичну реконструкцію втраченої оборонної архітектури кінця I тисячоліття. Однією з найзручніших для цифрових відтворень є програма для моделювання тривимірних об'єктів SketchUp. Для того, щоб виготовити креслення можна використовувати створення різних геометричних форм (відрізків (інструмент line), прямокутників (інструмент rectangle), кругів (інструмент circle), дуг (інструмент 2 point arc) та ін.). Програма дозволяє виготовляти об'ємні (3D) креслення у форматі 1:1 використовуючи різні системи мір (як метричну так і англійську). Для перевірки розмірів використовується інструмент «Рулетка» (Tape Measure Tool). Використання додаткових інструментів дозволяє вставляти текстури створюючи імітацію використання реальних матеріалів, що сприяє візуальному сприйняттю усієї моделі на загал (Export 2D graphic).

Висновки

Таким чином, для того, при підготовці до створення 3D-реконструкції можна використати велику кількість посібників, що дозволяють використовувати різні 3D-редактори серед яких: 3DS Max, Autodesk, Autocad. Blender та SketchUp. Окрім цього дослідники звертали свою увагу на використанні 3D-технологій у збереженні, популяризації та відтворення культурної спадщини.

При реконструкції фортифікацій основу частину роботи займає дослідження та аналіз джерел, які для зручності розділені на дві групи: описових (звіти, статті та монографії створені авторами археологічних досліджень та писемні джерела у яких давні автори звертають увагу на конструкції стін чи матеріал з яких вони були споруджені) та графічних (геодезичний план городищ, перерізи земляних валів, план досліджуваної ділянки, фотографії досліджень).

Опісля аналізу матеріалів отриманих під час дослідження фортифікації необхідно зайнятись пошуком аналогій. Для Заходу України найкращим регіоном для пошуку аналогій є Центрально-Східна Європа, через ряд економічних та політичних факторів.

На основі даних отриманих під час досліджень та після пошуку аналогій можна виготовити графічну реконструкцію. Програма для моделювання тривимірних об'єктів SketchUp дозволяє це зробити за допомогою інструментів, що створюють прості та складні геометричні форми в масштабі 1:1 використовуючи різні метричні системи. Також програма дозволяє використовувати 2D текстури, що створить краще візуальне враження від створення креслення.

У підсумку варто зазначити, що програма SketchUp через простий набір інструментів є простою у використанні для істориків та археологів, що відкриває нові можливості для досліджень давньої архітектури.

Література:

1. Вараніцький, Т. Л., Пальчевський Б. О., Валецький Б.П. Системи 3D моделювання Луцьк: 2016.
2. Лясковська, С., Мартин, Є. Основи 3D-моделювання: навчальний посібник. Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2022.
3. Сось, Ю. Основи моделювання в середовищі Blender 2.90. Дубно: 2021.
4. Кузьменко, А. Перспективи створення 3D-контенту на базі археологічних об'єктів та оборонних споруд музею народної архітектури та побуту середньої Наддніпрянщини. Військово-історичний меридіан: електронний журнал. 2021.
5. Коцюбівська, К., Баранський, С. 3D-моделювання при відновленні історико-культурних цінностей. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. Т.3, №1, 2020.
6. Кучера, М. П. Слов'яно-руські городища VIII – XIII ст. між Саном і Сіверським Дінцем. Київ: ІА НАНУ, 1999.
7. Ратич, О. О. До питання про розташування і оборонні споруди древньоруських городів південно-західної Русі. Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Випуск 5. Київ: 1964.
8. Рибчинський, Н.-М. Ранньосередньовічне городище Ломачинці на Буковині: оборонний устрій та функціональна роль в системі заселення регіону. Актуальні питання у сучасній науці. Вип. 4, 2024.
9. Повість врем'яних літ: Літопис (За Іпатіївським списком) / пер. з давньоруської, післяслово, комент. В. Яременка. Київ: 1990.
10. Пустюльга С. І., Самостян В. Р. Комп'ютерна інженерна графіка в SketchUP: Навчальний посібник. Луцьк: 2021.
11. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. СПб.: Т.3, 1903.
12. Флавий Вегетий Ренат. Краткое изложение военного дела. Вестник древней истории. 1940. № 1. Режим доступу: https://librebook.me/kratkoe_izlozhenie_voennogo_dela/vol1/1
13. Тимошук, Б. А. Восточнославянская община VI – X вв. н. э. Москва: Наука, 1990.
14. Тимошук, Б. О. Слов'яни Північної Буковини V – IX ст. Київ: Наукова Думка, 1976.
15. Филипчук, М., Филипчук, А. Археологія фортифікацій Давнього Пліснеська. Львів: Растр-7, 2021.

Referemces:

1. Varanitskyi, T. L., Palchevskyi, B. O., Valetskyi, B. P. (2016). *Systemy 3D modeliuvannia* [3D Modeling Systems]. Lutsk [in Ukrainian].
2. Liaskovska, S., Martyn, Ye. (2022). *Osnovy 3D-modeliuvannia: navchalnyi posibnyk* [Fundamentals of 3D Modeling: Study Guide]. Lviv: Vyd-vo LDU BZhD [in Ukrainian].
3. Sos, Yu. (2021). *Osnovy modeliuvannia v sere dovyyshchi Blender 2.90* [Fundamentals of Modeling in the Blender 2.90 Environment]. Dubno [in Ukrainian].
4. Kuzmenko, A. (2021). *Perspektyvy stvorennia 3D-kontentu na bazi arkheolohichnykh ob'ektiv ta oboronnykh sporud muzeiu narodnoi arkhitektury ta pobutu serednoi Naddniprianshchyny* [Prospects for Creating 3D Content Based on Archaeological Objects and Defensive Structures of the Museum of Folk Architecture and Life of the Middle Dnieper Region]. *Viiskovo-istorychnyi meredian: elektronnyi zhurnal* [Military-Historical Meridian: Electronic Journal]. [in Ukrainian].
5. Kotsiubivska, K., Baranskyi, S. (2020). *3D-modeliuvannia pry vidnovlenni istoryko-kulturnykh tsinnostei* [3D Modeling in the Restoration of Historical and Cultural Values]. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnolohii v sotsiokulturnii sferi* [Digital Platform: Information Technologies in the Socio-Cultural Sphere], 3(1). [in Ukrainian].

6. Kuchera, M. P. (1999). *Sloviano-ruski horodyshcha VIII – XIII st. mizh Sanom i Siverskym Dintsem* [Slavic-Rus' Hillforts of the 8th – 13th Centuries between the San and Siversky Donets]. Kyiv: IA NANU [in Ukrainian].
7. Ratych, O. O. (1964). Do pytannia pro roztashuvannia i oboronni sporudy drevnioruskykh horodiv pivdenno-zakhidnoi Rusi [On the Question of the Location and Defensive Structures of the Ancient Rus' Towns of Southwestern Rus']. *Materialy i doslidzhennia z arkeolohii Prykarpattia i Volyni. Vypusk 5* [Materials and Research on the Archaeology of the Carpathians and Volhynia. Issue 5]. Kyiv [in Ukrainian].
8. Rybchynskyi, N.-M. (2024). Rannioserednovichne horodyshche Lomachyntsi na Bukovyni: oboronnyi ustroi ta funktsionalna rol v systemi zaselenia rehionu [Early Medieval Hillfort Lomachyntsi in Bukovyna: Defensive Structure and Functional Role in the Regional Settlement System]. *Aktualni pytannia u suchasni nauki*, 4. [in Ukrainian].
9. Povist vremianykh lit (1990). *Povist vremianykh lit: Litopys (Za Ipatiivskym spyskom)* [The Tale of Bygone Years: Chronicle (According to the Hypatian Chronicle)] (V. Yaremenko, Trans.). Kyiv [in Ukrainian].
10. Pustiulha, S. I., & Samostian, V. R. (2021). *Kompiuterna inzhenerna hrafika v SketchUP: Navchalnyi posibnyk* [Computer Engineering Graphics in SketchUP: Study Guide]. Lutsk [in Ukrainian].
11. Sreznevskiy, I. I. (1903). *Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka*. T.3 [Materials for a Dictionary of the Old Russian Language. Vol. 3]. SPb. [in Russian].
12. Flavii Vegetsyi Renat (1940). *Kratkoe izlozhenie voennogo dela* [A Brief Exposition of Military Affairs]. *Vestnik drevnei istorii*, 1. Retrieved from https://librebook.me/kratkoe_izlozhenie_voennogo_dela/vol1/1 [in Russian].
13. Tymoshchuk, B. A. (1990). *Vostochnoslavianskaia obshchina VI – X vv. n. e.* [East Slavic Community of the 6th – 10th Centuries AD]. Moskva: Nauka [in Russian].
14. Tymoshchuk, B. O. (1976). *Slov'iany Pivnichnoi Bukovyny V – IX st.* [Slavs of Northern Bukovina in the 5th – 9th Centuries]. Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].
15. Filypchuk, M., Filypchuk, A. (2021). *Arkheolohiia fortyfikatsii Davnoho Plisnieska* [Archaeology of Fortifications of Ancient Plisnieska]. Lviv: Rastr-7 [in Ukrainian].

УДК 272/279(477.83)"1733/1957"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-778-787](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-778-787)

Стасюк Іван Михайлович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-4003-3670>

Павлишин Андрій Миколайович доктор філософії у галузі історії, старший викладач кафедри історії, музеєзнавства і культурної спадщини Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

ПАРАФІЯ С. ПОЛЯНКА У 1733–1957 РР.: МАТЕРІАЛИ ДО ІСТОРІЇ ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ НА ЛЬВІВЩИНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню історії парафіяльного життя села Полянка Пустомитівської міської територіальної громади Львівського району у 1733–1957 рр. на основі архівних матеріалів, фундаційних актів, єпископських візитацій та джерел місцевого походження. У дослідженні акцентовано увагу на процесі заснування парафії та будівництві храму Введення в храм Пресвятої Богородиці, визначенні ролі світських власників і духовної влади у формуванні релігійного осередку та зміцненні громади. Встановлено, що ініціатива спорудження церкви належала мешканцям села, які, не чекаючи офіційного дозволу від власників, розпочали будівництво святині, попередньо отримавши благословення львівського єпископа і київського митрополита Афанасія (Шептицького). На основі візитаційних матеріалів Львівської єпархії 1739 р. та 1764 рр. простежено становлення матеріальної бази парафії, окреслено її земельні володіння, структуру майна, демографічні процеси, обов'язки духовенства, участь громади в утриманні храму та особливості побуту пароха. У статті подано дані про перших священників, зокрема Василя Керницького, діяльність якого заклала підвалини сталого розвитку парафії. Розкрито зміни в організації парафіяльного життя у контексті австрійських адміністративних реформ кінця XVIII ст., об'єднання з парафією села Місток, динаміку священничих призначень, будівництво нового храму на початку XX ст. та його трагічну втрату у 1957 р. Показано, що історія церкви у Полянці відображає ширші тенденції релігійного та культурного розвитку Галичини, демонструє тісну взаємодію між духовною і світською владою та самоорганізацію сільської громади в умовах змін політичних і церковних систем. Дослідження збагачує локальну історію церкви на Львівщині та сприяє глибшому розумінню еволюції парафіяльного середовища в українській культурній традиції.

Ключові слова: Полянка, Українська Греко-католицька церква, історія церкви, релігійне життя, локальна історія

Stasiuk Ivan Mykhailovych PhD in History Associate Professor, Associate Professor Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage of the Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-4003-3670>

Pavlyshyn Andriy Mykolayovych PhD in History Senior Lecturer Department of History, Museum Studies and Cultural Heritage of the Lviv Polytechnic National University, <https://orcid.org/0000-0002-7127-2340>

THE PARISH OF THE VILLAGE OF POLIANKA IN 1733 - 1957: MATERIALS ON THE HISTORY OF CHURCH LIFE IN THE LVIV REGION

Abstract. The article is devoted to the study of the history of parish life in the village of Polianka, Pustomyty urban hromada in Lviv region in 1733–1957, based on archival materials, foundation acts, episcopal visitations, and sources of local origin. The study focuses on the process of founding the parish and the construction of the church of the Presentation of the Blessed Virgin Mary determining the role of secular owners and spiritual authorities in the formation of a religious center and strengthening the community. It has been established that the initiative to build the church belonged to the villagers, who, without waiting for official permission from the owners, began the construction of the shrine, having previously received the permission of bishop of Lviv and metropolitan of Kyiv Athanasius Sheptytskyi. Based on the visitation materials of the Eparchy of Lviv in 1739 and 1764, the formation of the material base of the parish is traced, its land holdings, property structure, demographic processes, clergy duties, community participation in the maintenance of the church and the peculiarities of the parish life are outlined. The article provides data on the first priests, in particular Vasyl Kernytskyi, whose activities laid the foundations for the sustainable development of the parish. Changes in the organization of parish life in the context of the Austrian administrative reforms of the late 18th century, unification with the parish of the village of Mistky, the dynamics of priests appointments, the construction of a new church at the beginning of the 20th century and its tragic loss in 1957 are investigated. It is shown that the history of the church in Polianka reflects broader trends in the religious and cultural development of Halychyna, demonstrates close interaction between the spiritual and secular authorities and the self-organization of the rural community in the context of changes in political and church systems. The study enriches the local history of the church in the Lviv region and contributes to a better understanding of the evolution of the parish environment in the Ukrainian cultural tradition.

Keywords: Polianka, Ukrainian Greek Catholic Church, church history, religious life, local history.

Постановка проблеми. Історія церковного життя сільських парафій від ранньомодерного періоду до новітнього часу залишається малодослідженою ділянкою української історіографії, особливо у контексті локальних церковних осередків Львівщини. Попри значний доробок з церковної історії Галичини, конкретні приклади функціонування парафій на місцевому рівні, їхній соціокультурний вплив і трансформації під впливом адміністративних, політичних та релігійних змін вивчено ще досить фрагментарно. Парафія села Полянка, заснована у 1730-х роках, є показовим прикладом розвитку невеликої громади в межах структур Унійної церкви (Греко-католицької церкви), що віддзеркалює взаємини між духовною та світською владою, відносини між священиком і вірними, а також роль меценатів у парафіяльному житті упродовж кількох століть. Відтворення її історії дає змогу простежити особливості становлення релігійного життя, соціальної самоорганізації громади й культурної спадщини регіону.

Аналіз досліджень. Історія парафії села Полянка, зокрема її найдавніший період, досі не була об'єктом спеціального наукового дослідження. Певну увагу церковній історії Полянки приділив краєзнавець Василь Лаба у дослідженні, присвяченому 120-річчю освячення храму у селі Містки. Використовуючи значний архівний матеріал, автор висвітлив факти з історії полянської парафії у контексті розгляду церковного життя Місток, з яким Полянка була об'єднана у спільну парафію у кінці XVIII ст. Однак ця праця не ставила за мету комплексне висвітлення історії церкви с. Полянка, обмежившись фрагментарними відомостями. Відсутність спеціальних досліджень, присвячених історії парафії та храму с. Полянка від заснування у XVIII ст. до другої половини XX ст., зумовлює актуальність даної статті та необхідність системного аналізу доступних джерел для реконструкції церковної історії поселення.

Мета статті: Мета статті полягає у реконструкції історії парафії села Полянка від часу її заснування у 1733–1734 рр. до середини XX ст. на основі архівних джерел і опублікованих матеріалів. Дослідження має на меті з'ясувати обставини створення храму, роль місцевої громади, духовної та світської влади у його фундуванні, визначити динаміку розвитку парафіяльного життя, кадрові зміни та вплив загальних церковних і суспільно-політичних процесів на релігійні практики в Полянці.

Виклад основного матеріалу. Село Полянка належить до Пустомитівської міської територіальної громади Львівського району Львівської області. Воно розміщене на правобережжі річки Ставчанки – правої притоки Щирки (басейн Дністра), на північний захід від Пустомит та на південний захід від Львова.

Етимологія назви вказує на те, що поселення виникло на розчищеній лісовій ділянці – поляні біля річки Ставчанки. Точна дата заснування Полянки залишається невідомою. Найдавніша документальна згадка про поселення виявлена в податкових записах Львівської землі, що входила до складу Руського воєводства, датована 1569 роком. Село тоді було невеликим, оскільки документ фіксує тут обробіток лише одного лану земельних угідь [1, с. 2837].

З часів пізнього Середньовіччя ця територія входила до Лісневицького ключа – значного земельного комплексу, що об'єднував кілька навколишніх сіл: Лісневичі, Містки, Глинну та Наварію. Починаючи з першої половини XV ст., цими землями володів шляхетський рід Голомбеків з Зимної Води гербу Гриф, яких в тогочасних документах часто називають Лесньовськими – за назвою головного осередку їхніх володінь [2, с. 68].

З огляду на те, що Полянка не була значним поселенням досить довго вона не мала власного храму і її мешканці, очевидно, належали до парафії найближчого села лісневицького ключа – Місток. Принаймні джерела XVI – початку XVIII ст. нічого не згадують про церкву у Полянці. Ймовірно на початку 30-х років XVIII ст. громада вирішила збудувати у себе церкву. На жаль, документи не висвітлюють цей процес, який напевно був досить тривалим. Показовим є те, що храм було збудовано у 1733 р., як свідчив напис на одвірку церкви, тоді як дозвіл від власника маєтку датований лише наступним – 1734 роком [3, с. 953, 955-956]. Це свідчить про те, що громада розпочала будівництво з власної ініціативи, а документальний дозвіл місцевого землевласника став лише засвідченням уже доконаного факту. Водночас вирішальним для початку будівництва було не стільки схвалення світського власника, скільки дозвіл і благословення духовної влади – єпископа, без якого зведення храму не могло вважатися канонічно законним.

Отже, 22 червня 1734 р. власники Малополянки – так село назване у документах, – Мартин Олександр Венявський, хорунжий і підстароста Перемишльської землі і його дружина Барбара видали грамоту на заснування парафії і будівництво храму Введення в храм Пресвятої Богородиці. В документі було зазначено, що храм і парафія засновані з дозволу львівського єпископа і водночас київського митрополита Афанасія (Шептицького) (1686-1746). Власники села для утримання священика призначили дві чверті поля: Гіналовську і Вовківську (між чвертями Коваля і Вовка), сіножаті в хащах і на болоті, а також ділянку й город Гіналовського розташовані поблизу церкви, де парохів дозволили збудувати собі будинок. Громада Полянки добровільно погодилася щорічно давати парохів по 24 гроші від кожної чверті і по 12 грошів від загороди, а також по чотири хліби від кожного господаря. Власники села дозволили полянським священикам рубати дерево в панських лісах на опалення будинку і на будівельні потреби, а також звільнили парохів від всіх повинностей,

зобов'язавши раз на місяць, в п'ятницю, відправляли богослужіння за живих і померлих нащадків Венявських [3, с. 955-956].

За згодою Мартина Олександра і Барбари Венявських було призначено першого пароха Полянки – Василя Керницького, якого 28 червня 1734 р. в Унівському монастирі висвятив на священника Афанасій (Шептицький) [3, с. 957]. Новостворена парафія увійшла в склад Щирецького намісництва (деканату) Львівської єпархії.

У 1739 р. церкву в Полянці відвідав представник львівського єпископа, який провів візитацію храму. Вона засвідчила, що церква була збудована з дерева при підтримці Мартина Олександра Венявського у 1733 р., їй належало пів лана поля, а також сіножаті на десять косарів. Копія фундаційних документів знаходилася у архіві львівських єпископів в соборі св. Юра. Біля храму знаходилася дерев'яна дзвіниця, вкрита гонтом з двома дзвонами, а також кладовище, обгороджене парканом. В церкві був престол, але без кивота, антимінс правлячого єпископа з мощами, іконостас «столярської роботи, ще не помальований». Церква мала дерев'яну підлогу у доброму стані. Парохом був Василь Керницький висвячений і призначений на парафію у 1733 р. Парохіян було близько 15 родин, котрі щорічно платили проскурного по 24 гроші. В ризниці храму зберігалися дві олов'яні чаші з двома дисками і ложечками, олов'яна дарохранильниця, олов'яний піднос, два олов'яні хрести з підставками і два олов'яні підсвічники, латунне кадило. Три фелони (блакитний атласний, жовтий китайковий і багазиновий старий), дві шовкові заслонки, три полотняні хоругви, п'ять стихарів, полотняна плащаниця. Серед книг згадане одне Євангеліє у звичайній оправі, один новий служебник, апостол, трефологійон (мінея святкова), часослов, новий требник. Парох вів метрику хрещень і шлюбів [4, арк. 108-108 зв.].

Через тридцять років – у 1764 р. парафію знову візитував представник львівського єпископа. Ця візитація дає найбільш докладний опис храму і стану парафії. Зокрема, в документі було зазначено, що церква Введення в храм Пресвятої Богородиці в с. Полянка збудована на дубових підвалинах, далі частково з дубового, а частково з ялицевого дерева, а верх виведений з липового дерева. Храм увінчували три невисокі квадратні верхи. В середині була дубова підлога, а також липові, окуті залізом з залізним замком двері, над якими вміщено напис про будівництво храму у 1733 р. Храм був освячений деканом щирецьким Теодором Гаприєвичем на основі дозволу митрополита виданого 13 серпня 1734 р. у Мальчицях. Довкола храму знаходилося кладовище, обгороджене парканом. Над церковною брамою була невелика дзвіниця на чотирьох дубових стовпах, вкрита гонтом, де висіли три невеликих дзвони.

У вівтарі церкви був престол, поставлений на п'яти стовпчиках (більшому в центрі і менших по чотирьох кутах), вкритий трьома тонкими льняними

обрусами. На престолі знаходився антиминос єпископа Афанасія (Шептицького). Над престолом вміщено ікону Скорботної Богородиці в різьбленому позолоченому обрамленні. На престолі стояв подібно оздоблений кивот з олов'яною дарохранильнецею, на кивоті був вміщений хрест, а по боках олов'яні підсвічники зі свічками. Передня стінка престолу (антипендіум) була полотняна і помальована. З лівого боку від вітваря знаходився жертовник, вкритий білими обрусами, а над ним ікона Пресвятої Богородиці намальована на полотні. Плащаниця теж була намальована на полотні. Бурса (єпитрахиль для перенесення причастя для хворих) – зі срібною, позолоченою в середині скринькою. Кадило – латунне. Катапетазма (заслона на іконостасі) виготовлена з шовкової хустини.

В церковній ризниці зберігалися дві олов'яні чаші з дискосами і ложечками, чотири фелони (блакитний в білі квіти, кавовий в дрібні квіти, жовтий і червоний), три єпитрахилі, чотири стихарі.

Іконостас був недавно намальований і різьблений. Перед намісними іконами стояли чотири поставники зі свічками, ікони прикрашали сім латунних корон.

Біля лівої стіни знаходився невеликий вітвар з іконою св. Онуфрія, а перед ним престол вкритий білими обрусами, на ньому олов'яний хрест і пара підсвічників. Цей вітвар мав грамоту на відпусти, надану у Римі в 1755 р.

Процесійний хрест був дерев'яним, а три хоругви – полотняні. Тетрапод вкривав пофарбований полотняний обрус. В бабинці на лівій стіні висіла давня ікона Богородиці. Посудина для освячення води була дубовою.

Серед церковних книг згадано: Євангеліє у звичайній оправі, апостол, шестиднев, тріодь постна і квітна, старий требник, часослов, псалтир – львівські видання; служебник, виданий у Вільнюсі; требник і збірник богослужінь – видання унівської монастирської друкарні; трефологійон (мінея святкова) – видана у Києві. Деякі з видань були виправленими.

У візитацію була вписана грамота на заснування парафії і надання їй землі. Візитатор зазначив, що на основі документу священнику належать поля в довжину на 12 стай, а в ширину 24 загони. Це все починалося від дворища пароха, а закінчувалося біля Великолюбінського лісу і охоплювало площу на 16 днів оранки. Сіножать в хашах на 12 косарів і наділ землі на два дні оранки, а на болотах два наділи на чотирьох косарів. Будинок пароха знаходився на північ від церкви – через дорогу від неї, між хатами Яцка Коваля і Ілька Кийнаша. Біля будинку був тік і город на добрий день оранки. Те, що парох користувався землею без жодних утисків, підтвердили місцеві селяни: Гринько Присяжний, Степан Яремчук, Гринько Панькович.

Парохом був Василь Керницький, висвячений і призначений на парафію у 1734 р. Він показав візитатору ведені метричні книги: хрещення з часу

заснування парафії, одруження з 1742 р., і смерті – з 1744 р. Парохіян було 20 родин, які давали вино для причастя і платили проскурне відповідно до грамоти про заснування парафії. Братства і школи у цей час в селі не було. Дяк мешкав на землі пароха і отримував щорічно від парафіян по шість грошів, а також, окрім звичайних оплат, отримував дохід від продажу в церкві маленьких свічок – офірок. Візитатор похвалив пароха за добру поведінку і опіку над парафіянами, наказав придбати срібне літургійне начиння (чашу, дискос і ложку), заборонив використовувати олов'яну чашу і наказав впродовж трьох тижнів передати деканові на виправлення трєфологійон (православний, виданий у Києві) відповідно до постанов Замойського синоду [3, с. 953-958]. Отець Василь Керницький був священиком у селі понад 30 років.

12 лютого 1766 р. нова власниця села, стольникова коронна, старостина ліфляндська, лащівська і горчичанська Тереза Гумецька (Потій) у Бишках надала презенту на парафію Івану Стобчанському [5, арк. 9]. Він виконував свої обов'язки до 1782 р., коли був усунений з парафії на підставі декрету львівського єпископа Петра Білянського (1736-1798). Отець Стобчанський збудував у селі власним коштом будинок, оскільки у 1797 р. парох Полянки і Місток о. Григорій Шушкевич заплатив вдові о. Івана Стобчанського – Пелагії 28 злотих ринських за її будинок [6, с. 19].

15 жовтня 1782 р. вже згадана власниця села – Тереза Гумецька презентувала львівському єпископові Петрові Білянському нового пароха – Івана Кохановського, який демонстрував «прикладне життя і високий рівень освіти, що довів іспит у єпископа» [5, арк. 10]. У цей час будинок пароха знаходився у центрі села поруч церкви, між будинками коваля Федька Яціва і Антона та Олексі Куйнашів (Кийнашів). На землі, яка належала до пароха жив халупник – дяк Федько [7, арк. 1-45].

Через десять років, ймовірно після смерті о. Івана Кохановського, у межах австрійських секуляризаційних реформ парафію с. Полянка було об'єднано з парафією села Містки і з цього часу вона мала спільного священика. Першим таким парохом став Григорій Шушкевич, який з травня 1793 р. служив у обох селах [6, с. 27]. Парафія була доволі бідною і вже у червні він просив владу про збільшення платні. Цей парох мав доволі складні відносини з власницею Місток Терезою Нагуйовською, яка у 1796 р. навіть подала проти нього позов до Консисторії. У 1800 р. між парохом і представниками адміністрації Терези Нагуйовської виник довголітній спір через те, що слуги власниці Місток і Полянки привласнили частину луки Студзенка у Полянці, а у 1805 р. – понад 3 морги поля «Шнури» у тому ж урочищі Студзенка [6, с. 28-32].

За даними на 1798 р. парафії у Полянці належало понад 19 моргів поля: нива Студзенка (3 морги) та нива від поля Яремчука до поля Карпа (16 моргів), понад 22 морги лук: на Студзенках (18 моргів) і у верхів'ї лісновицького ставу (3

морги), а також город (9 моргів). Дерев'яна будівля церкви вкрита гонтом була у доброму стані і не потребувала ремонту. Будинок священика був старим, дерев'яним, з протилежного боку сіней знаходилася пекарня з комірчиною. Будівлю вкривав дах: частково солом'яний, частково з очерету [5, арк. 15-16]. У Полянці тоді мешкало 33 родини парафіян [6, с. 33].

Григорій Шушкевич був священиком у Містках і Полянці до 1815 р., коли його призначили на іншу парафію. Тимчасово обов'язки пароха у 1815-1816 рр. виконував Данило Хібінський, а у 1816-1831 рр. – Павло Червінський, колишній парох Наварії. Останній парох у 1820 р. подав скаргу на дії слуг місцевого землевласника Йосифа Зяткевича, які захопили парафіяльний запуск Копані на кордоні з землями с. Любінь. Первісно це була парафіяльна сіножать, яку о. Шушкевич перетворив на молодий ліс і власне його намагалися привласнити управителі місцевого маєтку. У 1821 р. у Полянці проживало 269 дорослих і 93 дітей [6, с. 38-42].

Наступними священиками у Полянці, об'єднаній з парафією с. Містки були: парох Милошевич Михайло Кулачковський (1831-1833), Йосиф Заячківський (1833-1836), парох Милошевич Іван Пачовський (1836-1837), Дезідерій Гречанський (1837), парох Гуменця Теодор Чорний (1837-1838), Гнат Проскурницький (1838-1841), парох Пустомит Йосиф Чернянський (1841-1842), Іван Яримович (1842-1845), парох Пустомит Йосиф Чернянський (1845-1846), Антін Хойнацький (1846-1857), Григорій Хомин (1857-1858), Михайло Левицький (1858-1868), Ісидор Якимович (1868-1871), Михайло Хомин (1871-1904), Іполит Хомин (1904-1905) [6, с. 38-57].

У 1905 р. парохом став Юліан Борачок, що прослужив тут до 1907 р. 1 липня 1906 р. він просив Консисторію прислати щирецького декана, пароха Товщева Пилипа Пелеха для освячення фундаментів під нову церкву у Полянці. Восени 1906 р. митрополит Андрей Шептицький освятив у Полянці нову церкву, яку громада закупила у с. Ясениця Замкова [6, с. 58]. Ця церква за даними візитації 1765 р. була дерев'яною, триверхою і містила каплицю над бабинцем. З огляду на згадку у візитації, ймовірно походила з першої половини XVIII ст., чи навіть XVII ст. [8].

У 1907 р. завідував парафією Михайло Горчинський [6, с. 59].

На один з найскладніших періодів у історії села – Першої світової війни, міжвоєнного двадцятиліття та початок Другої світової війни парохом у Полянці довелося бути Петру-Омелянну Кордубі, що служив громаді у 1908-1941 рр. Під час Першої світової війни внаслідок воєнних дій був пошкоджений дах церкви у Полянці. Можливо після відновлення церква була знову освячена і їй надали нову посвяту: замість Введення у храм Пресвятої Богородиці – Різдва Пресвятої Богородиці. Власне після Першої світової війни у церковних документах з'являється ця нова назва храму [9, с. 466-467].

Ще більш трагічним виявився для Петра-Омеляна Кордуби початок Другої світової війни. 21 травня 1941 р. його було арештовано разом з дружиною

і донькою, й заслано у Красноярський край, де він і помер у 1944 р. Адміністратором парафії у 1941-1943 рр. був син о. Петра-Омеяна Кордуби – Еммануїл Кордуба, який у серпні 1943 р. пішов служити капеланом у дивізію «Галичина». Адміністратором у 1944-1945 рр. був Ярослав Левицький, а у 1945 р. – Іван Дорик [6, с. 58-77].

Після Другої світової війни, довголітнім парохом впродовж 1945-1969 рр. був Іван Пінковський [6, с. 58-77]. В 1946 р. внаслідок Львівського собору парафія перейшла в структури РПЦ. Під час урядування останнього у селі сталася трагедія: у четвер після Великодніх свят, 24 квітня 1957 р., о 14 год. згоріла дерев'яна церква, що простояла у селі понад п'ятдесят років. Селяни Полянки з того часу і аж до кінця 80-х рр. XX ст. відвідували богослужіння у сусідніх Містках.

На завершення варто додати що, наявні статистичні джерела дозволяють відтворити динаміку чисельності парафіян у Полянці, що дає змогу оцінити розвиток громади впродовж XIX – першої половини XX ст. Зокрема, у 1832 р. церковні статистичні джерела фіксують 227 вірних, у 1844 р. – 460, у 1854 р. – 432, у 1864 р. – 401, у 1874 р. – 414, а у 1884 р. – 426 [9, с. 467]. У 1894 р. у Полянці нараховувалося 456 парафіян [10, с. 176], 1904 р. – 556 [11, с. 350], 1914 р. – 627 [12, с. 399], 1924 р. – 640 [13, с. 269], а у 1936 р. – вже 756 вірних [9, с. 467].

Висновки. Проведене дослідження дозволяє розглядати історію парафії села Полянка як репрезентативний приклад розвитку сільського церковного осередку на теренах Львівщини XVIII–XX ст. Заснування храму Введення в храм Пресвятої Богородиці у 1733–1734 рр. стало результатом ініціативи місцевої громади, узгодженої з духовною владою, що засвідчує високий рівень релігійної свідомості населення. Ініціатива була підтримана місцевими землевласниками, що було типовим для Речі Посполитої ранньомодерного періоду. Діяльність перших парохів, насамперед о. Василя Керницького, сприяла формуванню стабільного релігійного життя, упорядкуванню богослужбової практики й веденню парафіяльної документації. Подальша історія парафії, зокрема об'єднання з сусідньою парафією Місток, зміни священиків, спорудження нового храму та його трагічне знищення у 1957 р., відображає складні суспільно-політичні трансформації Галичини. Збережені джерела дають змогу простежити тяглість духовного життя громади, її здатність до самоорганізації та адаптації в умовах зміни державних режимів і церковної політики.

Література:

1. Павлишин А. Село Полянка на Львівщині у світлі архівних та статистичних матеріалів XVI – початку XX ст. // *Вісник науки та освіти*. – 2025. – № 10 (40). – С. 2834–2847.
2. Jabłonowski A. *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*. – Т. 7, cz. 1. – Warszawa : Główny skład u Gebethnera i Wolffa, 1902. – 402 s.
3. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького. Відділ рукописів. – Ркл-24.
4. Національний музей у Львові ім. Андрея Шептицького. Відділ рукописів. – Ркл-17.
5. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 159. – Оп. 9. – Спр. 1289.

6. Лаба В. *Літопис парафії Містки*. – Львів, 2012. – 92 с.
7. Центральний державний історичний архів України у Львові. – Ф. 19. – Оп. 12. – Спр. 115.
8. Церква у Ясениці-Замковій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decerkva.org.ua/yasenytsia-zam.html> (дата звернення: 22.10.2025).
9. Блажейовський Д. *Історичний шематизм Львівської архієпархії (1832–1944)*. – Київ: КМ Академія, 2004. – Т. 1. – 570 с.
10. *Шематизмъ всечестного клира Гр. Кат. Митрополитальнои Архидієцезіи Львовскои на рокъ 1894*. – Львів : Типографія Ставропігійского Института, 1894. – 223 с.
11. *Шематизмъ всего клира Греко-католицкои митрополиchoи архієпархії Львовскои на рокъ 1904*. – Львів : Накладомъ архієпархіального клира, 1904. – 454 с.
12. *Шематизмъ всего клира Греко-католицкои митрополиchoи архієпархії Львовскои на рокъ 1914*. – Львів : Накладомъ архієпархіального клира, 1914. – 490 с.
13. *Шематизм гр. кат. духовенства Львівської архієпархії на рік 1924*. – Львів : Накладом священичої кооперативи «Власна допомога», 1924. – 328 с.

References:

1. Pavlyshyn, A. (2025). *Selo Polianka na Lvivshchyni u svitli arkhivnykh ta statystychnykh materialiv XVI – pochatku XX st.* [The village of Polyanka in the Lviv region in the light of archival and statistical materials of the 16th – early 20th centuries]. *Visnyk nauky ta osvity*, 10(40), 2834–2847. [in Ukrainian].
2. Jabłonowski, A. (1902). *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym* [16th-century Poland in Geographical and Statistical Views] (Vol. 7, Pt. 1). Warszawa: Główny skład u Gebethnera i Wolffa. [in Polish].
3. Natsionalnyi muzei u Lvovi im. Andreia Sheptytskoho [Sheptytsky National Museum in Lviv]. *Viddil rukopysiv*, Rkl-24. [in Ukrainian].
4. Natsionalnyi muzei u Lvovi im. Andreia Sheptytskoho [Sheptytsky National Museum in Lviv]. *Viddil rukopysiv*, Rkl-17. [in Ukrainian].
5. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi* [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 159, Op. 9, Spr. 1289. [in Latin, Polish].
6. Laba, V. (2012). *Litopys parafii Mistky* [The Chronicle of the Mistky Parish]. Lviv.
7. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy u Lvovi* [Central State Historical Archive of Ukraine in Lviv]. F. 19, Op. 12, Spr. 115. [in German, Polish].
8. *Tserkva u Yasenytsi-Zamkovii* [The Church in Yasenytsia-Zamkova]. (2025). Retrieved October 22, 2025, from <http://decerkva.org.ua/yasenytsia-zam.html> [in Ukrainian].
9. Blazhejevskyi, D. (2004). *Istorychnyi shematyzm Lvivskoi arkhiieparkhii (1832–1944)* [Historical schematism of the Lviv Archdiocese (1832–1944)] (Vol. 1). Kyiv: KM Akademiia. [in English].
10. *Shematyzm vsechestnoho klira Hr. Kat. Mytropolytalnoi Arkhidiecezii Lvivskoi na rok 1894* [Schematism of the clergy of the Greek-Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for 1894]. (1894). Lviv: Typohrafiia Stavropyhiiskoho Instytuta. [in Ukrainian].
11. *Shematyzm vseho klira Hreko-katolytskoi mytropolychoi arkhiieparkhii Lvivskoi na rok 1904* [Schematism of the clergy of the Greek-Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for 1904]. (1904). Lviv: Nakladom arkhiieparkhialnoho klira. [in Ukrainian].
12. *Shematyzm vseho klira Hreko-katolytskoi mytropolychoi arkhiieparkhii Lvivskoi na rok 1914* [Schematism of the clergy of the Greek-Catholic Metropolitan Archdiocese of Lviv for 1914]. (1914). Lviv: Nakladom arkhiieparkhialnoho klira. [in Ukrainian].
13. *Shematyzm hr. kat. dukhoventstva Lvivskoi arkhiieparkhii na rik 1924* [Schematism of the Greek-Catholic clergy of the Lviv Archdiocese for 1924]. (1924). Lviv: Vlasna dopomoha priests' cooperative publishing. [in Ukrainian].

УДК 94(477.83-25)"18/19":001.891

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-788-800](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-788-800)

Чепіга Віктор Олексійович аспірант навчально-наукового Київського інституту транспорту, Національний транспортний університет, <https://orcid.org/0009-0006-0149-7969>

ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО ТЕХНІЧНОГО ТОВАРИСТВА У ЛЬВОВІ ДРУГА ПОЛОВИНА 19-ОГО, ПОЧАТОК 20-ОГО СТОЛІТТЯ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

Анотація. У другій половині XIX – на початку XX ст. Львів став одним із провідних осередків технічної науки й освіти Центрально-Східної Європи. На тлі модернізаційних процесів та лібералізації суспільного життя у місті сформувалася спільнота інженерів, архітекторів і науковців, яка прагнула створити платформу для обміну знаннями та фахового саморозвитку. Дослідження присвячене історико-джерелознавчому аналізу формування Львівського науково-технічного товариства (1876–1939 рр.) як важливого елемента інституційного розвитку освіти і науки Галичини.

Метою роботи є комплексне осмислення процесу становлення товариства у взаємозв'язку з соціально-економічними та культурними трансформаціями Галичини. Методологічну основу становлять принципи історизму, системного підходу, критичного аналізу джерел, порівняльно-матричний і транснаціональний методи, що дозволяють розглядати товариство як частину європейської наукової мережі.

Результати дослідження засвідчують, що Львівське політехнічне товариство стало осередком професійної консолідації інженерів і водночас каталізатором урбаністичних та інфраструктурних перетворень. Його діяльність сприяла створенню дослідних лабораторій при Політехніці, розвитку фахової періодики та формуванню нової моделі наукової комунікації. Виявлено методологічні принципи дослідження історії технічних товариств і розроблено рекомендації щодо інтеграції результатів історико-джерелознавчих розвідок у сучасний науковий дискурс про інституційний розвиток освіти й науки України.

У висновках підкреслено, що вивчення історії Львівського науково-технічного товариства має не лише джерелознавчу, а й практичну цінність: воно поглиблює розуміння генези технічної інтелігенції, сприяє збереженню культурної спадщини та може бути використане у сучасних міждисциплінарних дослідженнях – від історії науки до урбаністики. Отримані результати

створюють підґрунтя для подальшого вивчення технічних спільнот Галичини у контексті європейської модерності.

Ключові слова: Львів, технічна освіта, інженерна спільнота, історія науки, Політехнічне товариство, джерелознавчий аналіз, модернізація.

Chepiga Viktor Oleksiyovych postgraduate student of the Kyiv Educational and Scientific Institute of Transport, National Transport University, <https://orcid.org/0009-0006-0149-7969>

FORMATION OF THE SCIENTIFIC TECHNICAL SOCIETY IN LVIV, SECOND HALF OF THE 19TH, BEGINNING OF THE 20TH CENTURY: METHODOLOGICAL AND SOURCE ASPECTS

Abstract. In the second half of the 19th and early 20th centuries, Lviv became one of the leading centers of technical science and education in Central and Eastern Europe. Against the backdrop of modernization processes and liberalization of public life, a community of engineers, architects, and scientists was formed in the city, which sought to create a platform for knowledge exchange and professional self-development. The study is devoted to the historical and source-based analysis of the formation of the Lviv Scientific and Technical Society (1876–1939) as an important element of the institutional development of education and science in Galicia.

The aim of the work is a comprehensive understanding of the process of the formation of the society in connection with the socio-economic and cultural transformations of Galicia. The methodological basis is the principles of historicism, a systemic approach, critical analysis of sources, comparative-matrix and transnational methods, which allow us to consider the society as part of the European scientific network.

The results of the study show that the Lviv Polytechnic Society has become a center for professional consolidation of engineers and at the same time a catalyst for urban and infrastructural transformations. Its activities contributed to the creation of research laboratories at the Polytechnic, the development of professional periodicals and the formation of a new model of scientific communication. Methodological principles for studying the history of technical societies have been identified and recommendations have been developed for integrating the results of historical and source research into the modern scientific discourse on the institutional development of education and science in Ukraine.

The conclusions emphasize that the study of the history of the Lviv Scientific and Technical Society has not only source research, but also practical value: it deepens the understanding of the genesis of the technical intelligentsia, contributes to the preservation of cultural heritage and can be used in modern interdisciplinary research –

from the history of science to urbanism. The results obtained create a basis for further study of the technical communities of Galicia in the context of European modernity.

Keywords: Lviv, technical education, engineering community, history of science, Polytechnic Society, source analysis, modernization.

Постановка проблеми. Формування науково-технічного товариства у Львові в другій половині XIX – на початку XX століття є одним із ключових феноменів культурно-інтелектуального розвитку Галичини. У цей період Львів перетворився на осередок інституалізації технічної освіти, де взаємодія між університетськими структурами, промисловими осередками та науковими колами створила передумови для появи сталих форм професійного самоврядування інженерів і техніків [1, р. 352–354]. Попри значну кількість праць, що висвітлюють історію окремих інституцій чи персоналій, питання становлення технічного товариства як соціально-наукової системи в контексті джерелознавчого аналізу досі залишалося поза належною увагою дослідників.

Актуальність теми визначається необхідністю міждисциплінарного осмислення процесів модернізації міського наукового середовища Львова в добу Габсбурзької монархії, коли саме технічна інтелігенція виступила провідником європейських ідей прогресу та раціоналізму [2, р. 108–110]. У межах історичної науки дослідження цього феномену дозволяє не лише реконструювати структурні особливості інституцій, але й простежити динаміку розвитку наукової комунікації – від університетських кафедр до професійних асоціацій і спеціалізованих видань.

Важливою складовою є джерелознавчий аспект, що дає змогу оцінити роль архівних документів, матеріалів періодики та публікацій у фахових журналах. Наприклад, оцифровані колекції Центру міської історії у Львові, які відображають еволюцію будинку Політехнічного товариства на вул. Дудаєва, 9, надають унікальні дані щодо матеріальної спадщини та просторової структури наукових осередків [3; 4]. Подібні матеріали дозволяють не лише реконструювати інституційний простір, але й зрозуміти соціокультурні механізми функціонування наукових товариств у мультикультурному середовищі міста.

Методологічна основа дослідження спирається на принципи історизму, системного підходу та критичного аналізу джерел. Сучасна історіографія дозволяє виявити взаємозв'язки між розвитком технічної науки, освітніх інституцій та культурного контексту. Таким чином, постановка проблеми полягає у визначенні Львівського науково-технічного товариства як ключового індикатора процесів модернізації, що об'єднали академічну науку, технічну освіту й громадські ініціативи, утвердивши Львів як один із провідних наукових центрів Східної Європи наприкінці XIX – на початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика формування науково-технічного середовища Львова другої половини XIX – початку XX

століття поступово увійшла до кола зацікавлень європейських і українських дослідників, однак її системне осмислення досі залишається фрагментарним. Серед сучасних польських науковців одним із найґрунтовніших є П. Франашек (P. Franaszek), який розкрив соціальну динаміку технічної інтелігенції Галичини, наголосивши на провідній ролі Львівської Політехніки та Політехнічного товариства як інституцій, що сприяли інтеграції науки, освіти та промисловості [1]. Учений підкреслює, що середовище інженерів мало не лише освітній, а й націотворчий потенціал, однак його праця потребує розширення в аспекті порівняння польських і українських ініціатив у межах багатонаціональної Галичини.

Вагомий внесок у розуміння культурно-наукового контексту здійснили дослідження І. Жеваженка, який висвітлив діяльність Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) як першої національної академії [5]. Науковець показав, що НТШ формувало власну модель наукової комунікації, близьку до європейських стандартів академічності, і стало осередком міждисциплінарної співпраці гуманітаріїв і природничиків. Ідею продовжує Р. Бліхарський, аналізуючи видання НТШ у контексті рецепції їх у європейських журналах і наголошуючи на високій науковій репутації львівських дослідників [6]. Обидва автори фокусуються переважно на гуманітарній складовій, тоді як технічний напрям лишається побіжно згаданим – це створює одну з «білих плям», що зумовлює актуальність нашого дослідження.

До аспекту європейських взаємин у науковому просторі Галичини звернулася Л. Ільницька, яка проаналізувала участь європейських учених-гуманітаріїв у діяльності НТШ [7]. Її висновки розкривають міжнаціональний характер наукових контактів Львова, що узгоджується з дослідженнями М. Рохде (M. Rohde), котра простежує розвиток української популярної науки в Габсбурзькій Галичині на зламі століть [8]. Обидва підходи засвідчують, що Львів функціонував як транснаціональний інтелектуальний центр, проте бракує досліджень, що інтегрують технічну освіту та інженерну культуру в цей широкий контекст.

Окремий напрям формують праці, присвячені інституційній історії вищої технічної освіти. В. Швець аналізує становлення економічної освіти у Львівському університеті, окреслюючи процес її інституалізації в умовах суспільних трансформацій [9]. На основі цих висновків О. Сухий (O. Sukhyu) простежує діяльність академічних шкіл і студентських рухів початку ХХ ст., підкреслюючи, що саме Львівський університет став осередком формування наукових кадрів для промисловості та технічних товариств [10]. З іншої сторони О. Целуйко, досліджуючи допоміжні історичні дисципліни міжвоєнного періоду, доводить спадкоємність методологічних засад у підготовці спеціалістів [11]. Ці праці розширюють розуміння освітньо-наукового підґрунтя, однак залишають поза увагою безпосередні зв'язки між університетом і технічними асоціаціями.

Серед зарубіжних досліджень особливу увагу привертає праця Й. Гіцкевича (J. HICKIEWICZ) зі співавторами, присвячена феномену «львівської школи» електротехніки, яка вплинула на розвиток польської технічної освіти [2]. Автори наголошують, що інженерна культура Львова стала взірцем для інших міст Центральної Європи. У певному сенсі це підтверджує міжнародне значення львівських технічних інституцій, проте в дослідженні бракує українознавчої перспективи – аспекту, який частково висвітлюють С. Чжоу (C. Zhou) та співавтори, де аналізується потенціал використання історичних будівель Львова для сучасного урбаністичного розвитку [12]. Таким чином, міждисциплінарний підхід поєднує культурну спадщину з технічною історією, але все ще потребує узагальнення в межах цілісної методологічної рамки. Варто згадати працю М. Приходька, який на прикладі Краківського технічного товариства дослідив профільні напрями його діяльності після 1917 р., акцентуючи на ролі професійних організацій у процесах державотворення [13].

Отже, проведений аналіз свідчить, що науковці вже заклали підвалини для вивчення історії науково-технічних товариств Галичини, проте питання їхнього становлення у Львові залишається недостатньо розробленим у контексті джерелознавчого аналізу, типології діяльності та взаємозв'язку з європейським освітнім простором. Відсутність комплексних порівняльних досліджень між українськими, польськими та австрійськими джерелами підсилює актуальність даного дослідження.

Метою статті є комплексне історико-джерелознавче осмислення процесу формування науково-технічного товариства у Львові другої половини ХІХ – початку ХХ століття як важливого чинника модернізації наукового, освітнього та культурного середовища Галичини. Для досягнення зазначеної мети визначено наступні завдання дослідження:

1. Дослідити соціально-економічні та інтелектуальні передумови виникнення науково-технічного товариства у Львові в контексті розвитку технічної освіти та професійних спілок Центрально-Східної Європи кінця ХІХ століття.
2. Проаналізувати джерельну базу, що відображає діяльність Львівського політехнічного товариства, з метою реконструкції його організаційної структури, напрямів роботи та ролі у формуванні технічної інтелігенції.
3. Виявити методологічні принципи дослідження історії технічних товариств і сформулювати рекомендації щодо інтеграції результатів історико-джерелознавчих досліджень у сучасний науковий дискурс про інституційний розвиток освітньо-наукового середовища України.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХІХ ст. модернізація Галичини та академічного середовища Львова створили сприятливі умови для появи науково-технічних об'єднань. Після революцій 1848 р. відбулося поживавлення професійної самоорганізації: у Відні ще тоді заснували перше

інженерно-архітектурне товариство Австрійської імперії. У Львові цей рух набув сили в 1860-х рр., коли професори Технічної академії під керівництвом А. Райзінгера спробували створити Technischen Verein in Lemberg – вони навіть читали публічні лекції в ратуші, однак спілка проіснувала недовго [3; 4]. Утім, сама поява такої ініціативи засвідчила інтелектуальний запит на інтеграцію технічної спільноти. Водночас проголошення автономії Галичини (1867) та багатонаціональний характер Львова посилили можливості для незалежного академічного розвитку міста. За цих умов Львів перетворився на осередок інституалізації технічної освіти та науки, де взаємодія університетських структур, промислових осередків і наукових кіл підготувала ґрунт для сталого самоврядування інженерів і техніків [1, р. 352–354].

Важливою передумовою стало зміцнення матеріальної бази технічної освіти. Власні корпуси Львівської технічної академії відкрилися 1877 р., і заклад отримав статус Вищої технічної школи. Цей прогрес стимулював молоду генерацію інженерів до формування професійної організації. Уже 1876 р. випускники академії вирішили офіційно об'єднатися, взявши за зразок віденські товариства колег [3; 4]. Статут нового львівського союзу техніків затвердили на початку 1877 р., що дозволило розпочати діяльність на публічній основі. Таким чином, науково-технічна інтелігенція Львова, надихнувшись європейськими ідеями прогресу та раціоналізму, отримала простір для консолідації.

Додатковим мотивом виступали й націотворчі прагнення: технічні фахівці Галичини розглядали свою працю як внесок у поступ краю. Показово, що в першому номері журналу львівських інженерів було вміщено патріотичний вірш, який закликав «взятися до праці» задля відродження батьківщини. Отже, соціально-економічні трансформації (урбанізація, індустріальні проекти), освітні здобутки (розвиток Політехніки) та інтелектуальний ентузіазм молодії технічної еліти стали ключовими передумовами створення у Львові науково-технічного товариства. Щоб комплексно окреслити умови, що сприяли зародженню Львівського науково-технічного товариства, у табл. 1 узагальнено ключові чинники його формування, які охоплюють соціальні, академічні та культурні передумови другої половини XIX століття.

Таблиця 1

Основні чинники формування Львівського науково-технічного товариства

Чинник-передумова	Характеристика та приклад
Лібералізація суспільства після 1848 р.	Демократизація Габсбургів сприяла появі професійних об'єднань. У 1848 р. у Відні засновано перше інженерне товариство, що стало прикладом для інших міст
Автономія Галичини та самоврядування	З 1867 р. львів'яни отримали ширші права для культурно-освітніх ініціатив. Багатонаціональне середовище міста стимулювало співпрацю учених різних спільнот

Чинник-передумова	Характеристика та приклад
Розвиток технічної освіти у Львові	Львівська технічна академія (засн. 1844) у 1877 р. реорганізована у Вищу технічну школу з новим кампусом – осередок підготовки інженерних кадрів для регіону
Перші спроби об'єднання інженерів	1866–1867 рр. – гурток викладачів Академії ухвалив статут і проводив відкриті лекції, порушивши питання популяризації технічних знань для широкої публіки
Європейський досвід та зразки	Молоді львівські техніки орієнтувалися на моделі Австрії. При створенні товариства (1876–1877 рр.) використано статuti віденських інженерно-архітектурних спілок
Національно-культурний підйом	Технічна інтелігенція Галичини усвідомлювала свій внесок у прогрес нації. Програмні публікації 1870-х рр. у журналі «Dźwignia» підкреслювали польську патріотичну місію товариства

Джерело: узагальнено автором на основі даних [1, р. 352–354; 3; 4; 14; 15].

Львівське політехнічне товариство, офіційно засноване 1876 р., стало першою й провідною недержавною організацією технічних фахівців у Галичині [3; 4]. Воно поєднувало риси професійної спілки та наукового товариства, слугуючи платформою для взаємодопомоги інженерів і розвитку технічної науки, яка тоді ще не мала належного суспільного визнання. Перші збори товариства відбулися восени 1877 р., символічно збігшись у часі з розгортанням діяльності Вищої технічної школи. Першими членами стали випускники і викладачі цього закладу: зокрема, серед засновників згадуються архітектори Б. Бауер, І. Левинський, інженери К. Еплер та інші фахівці. Такий склад відображав відкритий характер товариства – вступ дозволявся випускникам технічних вишів будь-якого фаху і походження.

Вже за кілька років об'єднання налічувало кількасот членів, об'єднаних спільною професійною ідентичністю. Хоча статут декларував наднаціональний принцип, діяльність товариства швидко набула переважно польського характеру (про що свідчить тональність перших видань товариства). Це зумовило домінування польської мови та культурного контексту в його роботі, хоча в рядах організації залишалися представники різних етнічних груп.

Організаційна структура Львівського політехнічного товариства еволюціонувала разом із зростанням його впливу. Перший статут (1877) визначив основні цілі товариства: згуртувати інженерів з вищою освітою, сприяти їх працевлаштуванню та суспільному статусу, проводити наукові зустрічі для обміну ідеями, влаштовувати технічні конкурси, створювати спеціалізовану бібліотеку та видавати власний часопис. Вже 1878 р. товариство започаткувало друкований орган – журнал «Dźwignia», що висвітлював результати досліджень і новини техніки. 1883 р. видання отримало назву «Czasopismo techniczne» («Технічний часопис»), який виходив аж до Першої

світової війни і став головним фаховим журналом інженерів Галичини [16]. Крім публікацій, товариство запровадило регулярні наукові зібрання: щотижневі лекції та доповіді з дискусіями відбувалися протягом навчального року. В середньому щороку організовували близько двадцяти публічних лекцій, присвячених як власним дослідженням членів, так і оглядам зарубіжного досвіду в різних галузях – від будівництва водогонів чи робітничих осель до економіки та міського господарства. Повідомлення про ці заходи та їх короткий зміст регулярно публікувалися на сторінках «Dźwignia» та «Czasopismo techniczne». Таким чином, товариство функціонувало як центр наукової комунікації технічної інтелігенції: воно не лише поширювало нові знання, але й формувало спільну професійну культуру інженерів.

Джерела засвідчують вагомую роль товариства у розвитку міста та краю. Вже наприкінці 1870-х львівські інженери почали виступати експертами для місцевої влади: спочатку безуспішно клопотали про офіційне працевлаштування техніків у державних установах, а згодом домоглися визнання – міські й крайові органи влади самі зверталися до товариства по фахові консультації. При товаристві створювалися комісії, що рецензували нові технічні проекти і проводили аналіз місцевих матеріалів, підвищуючи їх якість. На основі цих ініціатив Львівська політехніка за підтримки краю відкрила дослідні лабораторії (керамічну та нафтову з 1886 р., механіко-технічну з 1901 р.). Члени товариства інтегрувалися в громадсько-політичне життя: багато інженерів обиралися до міської ради Львова, створювали там інженерні й архітектурні секції, контролювали розвиток інфраструктури. Завдяки їхнім зусиллям у місті реалізовано масштабні проекти – зокрема, запроваджено електричне освітлення вулиць, модернізовано систему каналізації, створено перший Промисловий музей. Усе це не лише покращило міське середовище, але й утвердило престиж технічної професії в суспільстві. Зростання товариства дало змогу поширити його присутність по всій Галичині: на початку ХХ ст. відкрито філії у Станіславові, Перемишлі, Стрию, активісти діяли у багатьох менших містах. Така регіональна експансія свідчила про консолідацію технічної еліти краю навколо львівського центру.

На початку ХХ ст. у діяльності товариства відбулися структурні зміни, відображені в нових редакціях статуту. У 1893 та 1896 рр. було реформовано систему керівництва і додано до статутних завдань підтримку крайової промисловості – товариство дедалі більше орієнтувалося на практичні потреби економіки. Переломним став 1913 рік: на тлі загострення польсько-українських відносин частина українських членів вийшла зі складу організації та заснувала окреме Українське технічне товариство під проводом Романа Залозецького. Відтоді львівське об'єднання отримало назву Польське політехнічне товариство, підкреслюючи свою національну приналежність. Попри цей поділ, до початку Другої світової війни (коли діяльність було припинено) товариство лишалося

важливою інституцією, що формувала покоління інженерів і визначала технічну політику в регіоні. Вчені-інженери Львова брали участь не тільки в науково-освітніх, а й у соціальних та політичних процесах модернізації, що вирізняло їх у тодішньому інтелектуальному ландшафті [1, р. 353–354].

Узагальнення методологічних підходів до вивчення історії Львівського політехнічного товариства свідчить про потребу поєднання принципів історизму, системності та критичного аналізу джерел. Такий підхід дає змогу розглядати товариство як елемент ширшої наукової інфраструктури Галичини, що взаємодіяла з університетом, промисловістю й громадським середовищем. Джерельна база дослідження охоплює архівні документи, статuti, протоколи засідань, публікації у «Dźwignia» та «Czasopismo techniczne», а також візуальні матеріали, які відтворюють просторову й культурну ідентичність львівських техніків [3; 4; 16]. Порівняльний аналіз досвіду інших міст Центральної Європи (Кракова, Відня, Праги) дозволяє глибше усвідомити унікальність львівського феномену [13, с. 16–18].

З метою інтеграції результатів у сучасний науковий дискурс доцільно поєднувати історико-технічний, урбаністичний і культурологічний підходи, що сприятиме популяризації спадщини львівських інженерів у європейському контексті [12]. Узагальнені методологічні орієнтири та напрями практичного використання результатів подано нижче у табл. 2.

Таблиця 2

Методологічні принципи дослідження історії технічних товариств і рекомендації

Методологічний підхід / рекомендація	Зміст і обґрунтування
Принцип історизму	Розглядати товариство у конкретному історичному контексті (соціально-економічному, політичному). Це допомагає зрозуміти мотиви його заснування та еволюцію (наприклад, вплив модернізації міста і автономії Галичини)
Системний, міждисциплінарний підхід	Аналізувати товариство як частину ширшої системи (наука–освіта–промисловість–влада). Поєднання історії техніки з урбаністикою та культурологією відкриває нові аспекти (як-от використання технічної спадщини в сучасному розвитку міста)
Комплексний аналіз джерел	Залучати весь спектр джерел: періодику товариства, архівні документи, візуальні матеріали, спогади. Критично зіставляти дані з різних джерел для усунення упередженостей та лакун (напр., порівнювати польські та українські свідчення)
Порівняльно-матричний метод	Інтегрувати історію львівського товариства в загальноєвропейський контекст через порівняння з іншими технічними осередками (Відень, Краків, Київ). Це виявить спільні тенденції і унікальні риси львівського феномену

Методологічний підхід / рекомендація	Зміст і обґрунтування
Транснаціональний підхід	Враховувати багатонаціональність наукового життя Львова. Методика дослідження має охоплювати як польський, так і український виміри діяльності інженерів, що забезпечить цілісне бачення (наприклад, включення НТШ як паралелі)
Інтеграція в сучасний дискурс	Популяризувати результати: публікувати двомовно, презентувати на міжнародних форумах. Використовувати історичні здобутки для актуальних потреб – від освіти (формування наукової спадкоємності) до містобудування (ревіталізація історичних технічних локацій)
Наукові рекомендації	Розвивати співпрацю між істориками науки та практиками (інженерами, освітянами) для осмислення історичного досвіду. Включати тематику технічних товариств до освітніх програм з історії науки України, акцентуючи їхній внесок у модернізацію та націєтворення

Джерело: власна розробка автора

Таким чином, поєднання історико-джерелознавчого аналізу з міждисциплінарними підходами дає змогу не лише реконструювати історію Львівського політехнічного товариства, а й осмислити його місце в інституційному розвитку освітньо-наукового середовища України. Виявлені методологічні принципи (історизм, системність, критичність, порівняльність тощо) дозволяють побачити це товариство як модель саморозвитку наукових спільнот у багатокультурному просторі Галичини. Вони демонструють тяглість технічної інтелектуальної традиції, яка поєднувала локальний досвід із загальноєвропейськими науковими тенденціями.

Водночас запропоновані рекомендації щодо інтеграції результатів дослідження мають прикладне значення для сучасної історії науки. Їх реалізація через міжінституційну співпрацю, цифрові архіви, публікації англomовних досліджень, сприятиме репрезентації українського технічного спадку у світовому науковому просторі. Львівське політехнічне товариство, розглянуте у цьому контексті, постає не лише об'єктом історичного вивчення, а й важливим джерелом методологічних орієнтирів для сучасних студій із націєтворення, урбаністики та історії технічної культури.

Висновки. Дослідження процесу формування науково-технічного товариства у Львові дозволило виявити складну взаємодію соціально-економічних, культурних та освітніх чинників, що зумовили появу цього феномену на зламі XIX–XX століть. Його становлення відбулося у контексті європейської модернізації, коли технічна інтелігенція Галичини виступила носієм раціоналістичних ідей та стала рушієм урбаністичних і промислових змін. У цьому сенсі Львівське політехнічне товариство стало індикатором зрілості технічної думки регіону та символом інтеграції місцевої науки у ширший європейський простір.

Досліджено передумови виникнення товариства, серед яких провідне місце посідають розвиток технічної освіти, лібералізація суспільного життя та автономія Галичини, що створили умови для інституалізації інженерного середовища. Проаналізовано діяльність Львівського політехнічного товариства, яке виконувало функції наукового центру, професійної спілки й громадської організації. Воно поєднало дослідницьку, просвітницьку й видавничу роботу, започаткувало технічну періодику, ініціювало створення лабораторій і музеїв, а також вплинуло на модернізацію міської інфраструктури. Сформовані методологічні засади дослідження (історизм, системність, критичний аналіз джерел, порівняльно-матричний і транснаціональний підходи) дозволили комплексно реконструювати структуру та роль цього товариства в історії науки.

Здобуті результати мають важливе практичне значення. Матеріали про діяльність львівських інженерів можуть бути використані для розвитку історії науки й техніки, урбаністичних досліджень, а також у сучасних освітніх програмах як приклад становлення інституційної наукової традиції в Україні. Вони сприяють усвідомленню історичної тяглості технічної культури та формуванню професійної ідентичності сучасних інженерів і науковців.

Наукова новизна роботи полягає у поєднанні історико-джерелознавчого аналізу з міждисциплінарним підходом, що дозволило розглядати Львівське політехнічне товариство не лише як локальний феномен, а як частину транснаціональної мережі інженерних осередків Центрально-Східної Європи. Практична цінність полягає у можливості застосування отриманих висновків для формування політики збереження технічної спадщини та ревіталізації історичних інженерних об'єктів міста.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні компаративного аналізу технічних товариств Австро-Угорщини, вивченні персоналій українських і польських інженерів у контексті націєтворчих процесів, а також у створенні цифрових баз даних, які об'єднують архівні, візуальні й текстові джерела про діяльність цих інституцій. Таке поєднання історичної реконструкції та сучасних технологій відкриває нові можливості для розвитку української історіографії науки і техніки.

Література:

1. Franaszek P. Środowisko inteligencji technicznej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej. *Szkoła Politechniczna i Towarzystwo Politechniczne. Galicja. Studia i materiały*. 2024. Vol. 11. P. 351–367. DOI: <https://doi.org/10.15584/galisim.2024.11.15>.
2. Hickiewicz J., Rataj P., Sadłowski P. 'The Lviv Phenomenon' and the Development of Polish Higher Education in Electrical Engineering. *Quarterly Journal of the History of Science and Technology*. 2025. P. 103–136. DOI: <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.25.001.22269>.
3. Заречнюк О. Вул. Дудаєва, 9 – колишній будинок Політехнічного товариства. Інтерактивний Львів (Центр міської історії Центрально-Східної Європи): вебсайт. 2020. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/dudaieva-9/> (дата звернення: 08.11.2025).

4. Заречнюк О. Товариство політехнічне (Towarzystwo politechniczne). Інтерактивний Львів (Центр міської історії Центрально-Східної Європи): вебсайт. 2019. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/technical-society/> (дата звернення: 06.11.2025).
5. Жеваженко І. Наукове товариство імені Шевченка (1892–1939) – перша національна академія. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника*. 2023. Вип. 15(31). DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15\(31\)-3](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15(31)-3).
6. Бліхарський Р. Видання Наукового товариства імені Шевченка в оцінці європейських фахових журналів: науково-комунікаційний аспект. *Пресознавство: історія, теорія, методологія*. 2023. Вип. 3. С. 3–28. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2023-3-1>.
7. Ільницька Л. Європейські вчені-гуманітарії у Науковому товаристві імені Шевченка: українознавчий дискурс. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника*. 2023. Вип. 15(31). С. 89–146. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15\(31\)-4](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15(31)-4).
8. Rohde M. Ukrainian Popular Science in Habsburg Galicia, 1900–14. *East/West: Journal of Ukrainian Studies*. 2020. Vol. 7. № 2. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus615>.
9. Швець В. Економічна освіта у Львівському університеті в період трансформацій та початку інституалізації. *Вісник Львівського університету. Серія економічна*. 2022. Вип. 62. С. 261–278. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6220>.
10. Sukhyi O. Academic schools and social movements of Lviv University at the beginning of the XX century: The historical discoveries. *Society. Document. Communication*. 2023. Vol. 8. № 3. P. 76–85. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/3.2023.76>.
11. Целуйко О. Спеціальні (допоміжні) історичні дисципліни в українських університетах міжвоєнного Львова. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2023. Вип. 24. С. 253–270. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4024>.
12. Zhou C., Petryshyn H., Kryvoruchko O., Kochan O., & Przystupa K. Potential and Opportunities of Use of Postindustrial Buildings and Territories for Urban Development: Case Studies of the Historical Area in Lviv (Ukraine). *Sustainability*. 2022. Vol. 14(23). 16020. DOI: <https://doi.org/10.3390/su142316020>.
13. Приходько М. Профільні віхи діяльності Краківського технічного товариства в перші роки незалежної Польщі (1917–1919 рр.). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 65. Т. 3. С. 12–19. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-3-2>.
14. Наука в Україні. Державна наукова установа «Енциклопедичне видавництво»: вебсайт. 2022. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 08.11.2025).
15. Артимишин П. Українські. Таємні. Про вищі студії у міжвоєнному Львові на початку 1920-х. Локальна історія: вебсайт. 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/ukrayinski-taiemni-pro-vishchi-studiyi-u-mizhvoiennomu-lvovi-na-rochatku-1920-kh/> (дата звернення: 09.11.2025).
16. Заречнюк О. Часопис технічний («Czasopismo techniczne») 1877–1914. Інтерактивний Львів (Центр міської історії Центрально-Східної Європи): вебсайт. 2020. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/technical-society/> (дата звернення: 09.11.2025).

References:

1. Franaszek P. Środowisko inteligencji technicznej we Lwowie w okresie autonomii galicyjskiej. *Szkoła Politechniczna i Towarzystwo Politechniczne. Galicja. Studia i materiały*. 2024. Vol. 11. P. 351–367. DOI: <https://doi.org/10.15584/galisim.2024.11.15>.
2. Hickiewicz J., Rataj P., Sadłowski P. ‘The Lviv Phenomenon’ and the Development of Polish Higher Education in Electrical Engineering. *Quarterly Journal of the History of Science and Technology*. 2025. P. 103–136. DOI: <https://doi.org/10.4467/0023589XKHNT.25.001.22269>.

3. Zarechnjuk O. Vul. Dudaeva, 9 – kolishnij budinok Politehničnogo tovaristva. Interaktivnij L'viv (Centr mis'koï istoriï Central'no-Shidnoï Ėvropi): vebсайт. 2020. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/dudaieva-9/> (data zvernennja: 08.11.2025).
4. Zarechnjuk O. Tovaristvo politehnične (Towarzystwo politechniczne). Interaktivnij L'viv (Centr mis'koï istoriï Central'no-Shidnoï Ėvropi): vebсайт. 2019. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/technical-society/> (data zvernennja: 06.11.2025).
5. Zhevazhenko I. Naukove tovaristvo imeni Shevčenko (1892–1939) – persha nacional'na akademija. L'vivs'ka nacional'na naukova biblioteka Ukraïni imeni V. Stefanika. 2023. Vip. 15(31). DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15\(31\)-3](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15(31)-3).
6. Bliars'kij R. Vidannja Naukovogo tovaristva imeni Shevčenko v ocinci evropejs'kih fahovih zhurnaliv: naukovu-komunikacijnij aspekt. Presoznavstvo: istorija, teorija, metodologija. 2023. Vip. 3. S. 3–28. DOI: <https://doi.org/10.37222/2786-7552-2023-3-1>.
7. Il'nic'ka L. Ėvropejs'ki včeni-gumanitariï u Naukovomu tovaristvi imeni Shevčenko: ukraïnoznavčij diskurs. L'vivs'ka nacional'na naukova biblioteka Ukraïni imeni V. Stefanika. 2023. Vip. 15(31). S. 89–146. DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15\(31\)-4](https://doi.org/10.37222/2524-0315-2023-15(31)-4).
8. Rohde M. Ukrainian Popular Science in Habsburg Galicia, 1900–14. East/West: Journal of Ukrainian Studies. 2020. Vol. 7. № 2. DOI: <https://doi.org/10.21226/ewjus615>.
9. Shvec' V. Ekonomična osvita u L'vivs'komu universiteti v period transformacij ta pochatku instutualizacij. Visnik L'vivs'kogo universitetu. Serija ekonomična. 2022. Vip. 62. S. 261–278. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/ves.2022.62.0.6220>.
10. Sukhyj O. Academic schools and social movements of Lviv University at the beginning of the XX century: The historical discoveries. Society. Document. Communication. 2023. Vol. 8. № 3. P. 76–85. DOI: <https://doi.org/10.69587/sdc/3.2023.76>.
11. Celujko O. Special'ni (dopomizhni) istorični disciplini v ukraïns'kih universitetah mizhvoennogo L'vova. Naukovi zoshiti istoričnogo fakul'tetu L'vivs'kogo universitetu. 2023. Vip. 24. S. 253–270. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/fhi.2023.24.4024>.
12. Zhou C., Petryshyn H., Kryvoruchko O., Kochan O., & Przystupa K. Potential and Opportunities of Use of Postindustrial Buildings and Territories for Urban Development: Case Studies of the Historical Area in Lviv (Ukraine). Sustainability. 2022. Vol. 14(23). 16020. DOI: <https://doi.org/10.3390/su142316020>.
13. Prihod'ko M. Profil'ni vihi dijal'nosti Krakivs'kogo tehničnogo tovaristva v pershi roki nezalezhnoï Pol'shhi (1917–1919 rr.). Aktual'ni pitannja humanitarnih nauk. 2023. Vip. 65. T. 3. S. 12–19. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-3-2>.
14. Nauka v Ukraïni. Derzhavna naukova ustanova «Enciklopedične vidavnictvo»: vebсайт. 2022. URL: https://vue.gov.ua/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (data zvernennja: 08.11.2025).
15. Artimishin P. Ukraïns'ki. Taemni. Pro vishhi studii u mizhvoennomu L'vovi na pochatku 1920-h. Lokal'na istorija: vebсайт. 2022. URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/photo/ukrayinski-taiemni-pro-vishchi-studiyi-u-mizhvoiennomu-lvovi-na-pochatku-1920-kh/> (data zvernennja: 09.11.2025).
16. Zarechnjuk O. Chasopis tehničnij («Czasopismo techniczne») 1877–1914. Interaktivnij L'viv (Centr mis'koï istoriï Central'no-Shidnoï Ėvropi): vebсайт. 2020. URL: <https://lia.lvivcenter.org/uk/organizations/technical-society/> (data zvernennja: 09.11.2025).

УДК 165.191"63"

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-801-812](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-801-812)

Шваб Лариса Петрівна доцент кафедри історії України та археології,
м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>

МІФ ЯК ДЖЕРЕЛО ПІЗНАННЯ МИСЛЕННЯ ПЕРВІСНОЇ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті висвітлені питання смислового навантаження міфу первісної доби розвитку людства. Логіка викладу статті унікає ділення первісності на періоди. Йдеться про фундаментальні прояви людського мислення – міф, ритуал і магію, як наскрізні реальності первісної культури. Міфу надається значення смислового ядра первісної культури. Акценти, зроблені у статті, опираються на студіювання досліджень учених, визнаних авторитетів у царинах західної філософії, антропології, культурології – Джеймса Джорджа Фрейзера, Зигмунда Фрейда, Карла Юнга, Люсьєна Леві-Брюля, Клода Леві-Стросса. Збірний результат зусиль учених спрямував гуманітарні науки XX і XXI століть у русло визнання почувань і мислення людини основним об'єктом історії. Інтелектуальний набуток Сергія Кримського, Мирослава Поповича, Віктора Малахова, історичні та філологічні дослідження Михайла Грушевського, Олександра Потебні, дослідження учених-сучасників відкрили ширші перспективи бачення першотвору людини. Тож у статті зроблено висновки: міф є смисловою серцевиною первісної культури; міф жив посутнім життям і сприймався серйозно; міф засвідчував присутність світо- і самовідчття в людині; міфологічне пізнання зближається з художнім, бо мислить образами; міф не виявляє причинно-наслідкових зав'язків, а мислить уподібненням споглядальних предметів, явищ тощо; міф покликаний долати безлад у душі людини; міф – це слово, розповідь, намагання сказати так, щоб зробити щось відомим чи закарбувати в пам'яті, або, щоб невідоме зробити відомим; оповідання міфу було не просто посвяченням в сакральне знання, але перебування в цьому знанні, а далі – у щоденній реальності, яку відтворював міф; зважаючи а свою сакральність, міфи не розголошувалися; до наліченої кількості міфологічних текстів, які з легкістю записуються, переповідаються, інтерпретуються треба ставитися з обережністю; зовні торкнутися їх, бути в них посвяченими не було можливим; міфологічне слово може бути реконструйоване зусиллями дослідників у тій мірі, в якій воно доступне для післяміфічної епохи; основна хиба сучасної людини в тяжінні до модернізації сюжету міфу і висновку про його «примітивну» природу; сучасна людина помиляється ще й у тому, що бачить міф

як явище, що належить лише минулому, а назвавши його «примітивним», відмежовується від нього досягненнями свого розуму; міф визначав, визначає і буде визначати природу людини поза часовими й географічними межами; натяк на те дійсне, невловиме для записування.

Ключові слова. Міф, міф як історичне джерело, первісне мислення, міфологічне мислення, модернізація міфу.

Shvab Larysa Petrivna Ph.D. in History, Associate Professor, Lutsk,
<https://orcid.org/0000-0002-9202-8910>

MYTH AS A SOURCE OF KNOWLEDGE ABOUT THE THINKING OF PRIMITIVE MAN

Abstract. The article highlights the issues of the semantic load of myths in the primitive era of human development. The logic of the article avoids dividing primitivism into periods. It deals with the fundamental manifestations of human thinking – myths, rituals, and magic – as cross-cutting realities of primitive culture. Myths are given the meaning of the semantic core of primitive culture. The emphases made in the article are based on the study of research by scholars who are recognized authorities in the fields of Western philosophy, anthropology, and cultural studies—James George Frazer, Sigmund Freud, Carl Jung, Lucien Lévy-Bruhl, and Claude Lévi-Strauss. The combined result of the efforts of these scholars directed the humanities of the 20th and 21st centuries toward recognizing human feelings and thinking as the main object of history. The intellectual achievements of Serhii Krymskyi, Myroslav Popovych, Viktor Malakhov, the historical and philological research of Mykhailo Hrushevskyi, Oleksandr Potebnia, and the research of contemporary scholars have opened up broader perspectives on the original nature of man. Therefore, the article concludes that: myth is the semantic core of primitive culture; myth lived an essential life and was taken seriously; myth attested to the presence of world and self-awareness in human; mythological knowledge is close to artistic knowledge because it thinks in images; myth does not reveal cause-and-effect relationships, but thinks in terms of similarities between objects of contemplation, phenomena, etc.; myth is designed to overcome disorder in the human soul; myth is a word, a story, an attempt to say something in order to make something known or engrave it in memory, or to make the unknown known; the telling of the myth was not simply an initiation into sacred knowledge, but a dwelling in that knowledge, and further, in the daily reality that the myth reproduced; considering its sacredness, myths were not divulged; the countless number of mythological texts that are easily recorded, retold, and interpreted should be treated with caution; it was not possible to touch them from the outside, to be initiated into them; the mythological word can be reconstructed

by the efforts of researchers to the extent that it is accessible to the post-mythical era; the main mistake of modern man is the tendency to modernize the plot of the myth and the conclusion about its “primitive” nature, he distances himself from it by the achievements of his mind; myth has defined, defines and will define the nature of man beyond temporal and geographical boundaries; a hint that what is real is elusive to record.

Keywords: myth, myth as a historical source, primitive thinking, mythological thinking, modernization of myth.

Постановка проблеми. Від усіх епох і типів культури первісність відрізняється історичною тривалістю. Вона неподільно тривала щонайменше 35 – 40 тисяч років існування дини. Усім іншим епохам, разом із сучасною, відведено 5 тисяч років. Утім, коли мовиться про античну чи середньовічну культури, їх неможливо не фрагментувати на ранній (архаїчний), класичний і пізній періоди. Вони надто різні, щоб обмежитися цілісними поняттями Античності й Середньовіччя. Первісність – однорідна. У ній домінує стійкість і однорідність. Століття й тисячоліття, а тим більше регіональні особливості, для первісної культури не мають значення. Зміни в первісній культурі, звичайно, відбувалися, але про них говорять надто невизначено, не як про окремі періоди, а як про орієнтири – ті, що зберігають первісні форми, чи ті, що трансформуються в інші форми культури.

Логіка викладу цієї статті не передбачає ділення первісності на ранній і пізній періоди. Нас цікавить її ядро і фундаментальні прояви поза простором і часом, а це – міф, ритуал і магія як наскрізні реальності первісної культури. Все, що відбувалося у свідомості первісної людини так чи інакше було ритуальним і міфологічним (ритуальність і міфологічність разом протистояли магії). Тож смисловою серцевиною первісної культури є міф, що буквально в старогрецькій мові означає «оповідь».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження відомих світові вчених Джеймса Джорджа Фрейзера, Зигмунда Фрейда, Карла Юнг, Люсьєна Леві-Брюля, Клода Леві-Стросса та ін., були наслідком позитивістського результату дослідження історії, яка дійшла висновку про людину як найбільш таємничий об’єкт науки, конче необхідний для пізнання. Об’єктом гуманітарних наук стала людина та її внутрішній світ – «світ людських вартостей», так більш точно можна схарактеризувати зміни інтелектуального мислення другої половини XIX – початку XX ст. «Що таке людина? Тільки частина природи чи щось іще? Якщо так, то чому завдячує те «щось іще». Богові? Власній активності? Своєму мисленню? Що таке людина-та-її-твір?, пише Марія Зубрицька у вступному слові до «Антології світової літературно-критичної думки XX ст.»

[3, с. 11]. Мислячи у цьому руслі, Фрейзер (також Едвард Б. Тайлор, Герберт Спенсер), як представник еволюціонізму, посилався на психіку первісної людини (чи людини взагалі), як на чинник зародження/розвитку міфологічних ідей. Послідовники Фрейда також виводили всі явища культури із людської психіки, щоправда, з її підсвідомості. Леві-Брюль (також Еміль Дюркгайм) – представник французької соціологічної школи, звернувся до колективної, а не індивідуальної психології, запевняючи, що колективні уявлення передаються з покоління в покоління і нав'язують себе особистості, тобто стають для неї продуктом не міркування, а віри. Те, що відбувалося далі у царині інтелектуальної філософської думки (Фрідріх Ніцше, Мартін Гайдеггер, Едмунд Гуссерль) спричинилося до розгорнутої дискусії довкола проблем прочитання художнього тексту. Міф виявився тим, що «лежало в основі», тож поновилося «нове», «сучасне» – модерне прочитання цього первісного тексту.

Західні філософські, антропологічні, соціологічні, філологічні дослідження становили методологію вивчення початків словесного мистецтва визнаним українським істориком Михайлом Грушевським, зокрема у першому томі «Історії української літератури». Грушевський зі свого боку, високо поцінював дослідження видатного мовознавця, фольклориста, етнографа Олександра Потебні. Вихідною тезою обох учених є гадка про «тісну зв'язь і глибоку аналогію, процесу творення мови з творенням поетичних образів» [4]. Потебня, зокрема, писав, що слово є зародковою формою поезії, що розвинулося з міфів [14, с. 43 – 44]. Обидва твердження розвинуті в дослідженні.

Сергій Кримський, український філософ, культуролог, пропонуючи нові підходи до розуміння історії, узагальнюючи висвітлення цивілізаційного розвитку людства, мусив розпочати з поняття «архетипу» в значенні, якого воно набуло від Платона, стоїків, Філона Александрійського, Діонісія Ареопігита тощо. У «вічно людському», – пише Кримський, – є дуже багато міфічного, міфічного у тім сенсі, що типове, як і всякий міф, – це споконвічний зразок, споконвічна форма, позачасова схема, споконвічно задана формула, що смутно прагне знову знайти колись визначені їй прикмети» [7, с. 18]. Філософія Мирослава Поповича, яка аналізує фундаментальні виміри людського буття (істина, добро, краса) та пропонує концепцію узгодження цінностей з раціональністю, створили методологічну базу для аналізу первісного тексту людини. Йдеться про книгу Поповича «Раціональність і виміри людського буття» [13]. І врешті, філософія Віктора Малахова, дала авторці матеріал для роздумів, чи не вважати творення первісною міфу реалізацією людиною «права бути собою» [12].

Вужче, але необхідне для розуміння міфу в його історичній динаміці у статті «Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження», завдання виконує Ірина Костюк. Назвавши функції міфу, такі як соціально-інтегративна, нормативно-регуляторна, сакральна, мнемонічна, моделююча, аксіоло-

гічна, інтерезаційна, етіологічна, пізнавальна та етіологічна, праксеологічна, ідеологічна, медативна, комунікативна та ін., авторка резюмує: «Міфологія вічна, запропоновані нею важелі впливу на людську свідомість і поведінку залишаються поза часом та історичними змінами суспільств» [6, с. 376]. Василь Шинкарук, Галина Салата, Тетяна Данилова у статті «Міф як феномен культури» вважають, що значення міфу полягає у розумінні його як одного зі способів осмислення та інтерпретації навколишнього світу, потенціал якого привабливий для майбутнього [16, с. 20].

Мета статті – розпізнання внутрішньої логіки міфу як джерела первісного (початкового) мислення людини.

Виклад основного матеріалу. Міф, подібно ритуалу, жив посутнім життям і завжди сприймався серйозно. Фантастичні сюжети й дійові особи міфу відображали й виражали буття самої реальності. В них присутня системність, зв'язаність і послідовність. Щоправда безумство теж мислить системно, однак, міф, не дивлячись на всю свою фантастичність, містить в собі істину. Це істина не емпіричних конкретних актів і подій, не так звана об'єктивна істина, а відображення духовного життя, внутрішнього світу первісної людини. Народжений у її душі, міф засвідчував присутність світо- і самовідчуття у людині, образ якої стертий пройденим часом. Сучасна людина може критично ставитися до світоглядного образу людини первісної, але це несприйняття жодним чином не заперечить факту того, що первісна людина була такою, яким був її міф і зрозуміти її поза ним неможливо. Сучасна людина помиляється ще й у тому, що бачить міф як явище, що належить лише минулому, а назвавши його «примітивним», відмежовується від нього досягненнями свого розуму. Ніхто не заперечує того факту, що міф формувався в певному історичному проміжку часу. Це очевидно. Менш очевидний, але dokonаний факт полягає у тому, що міф створює ще й постійну структуру, яка одночасно належить минулому, теперішньому і майбутньому. Досить згадати добре відомі закони Хамураппі від близько 1776 р. до н. е., які були інструкцією співжиття для сотень тисяч людей у давній Вавілонії. Закони Хамураппі стверджують, що соціальний порядок Вавилону, оснований на всезагальних і вічних принципах справедливості, встановленої богом. Бог же встановив принцип нерівності, тому Хамураппі лише відобразив цю нерівність у законах. У 1776 р., приблизно через 3500 років після законів Хамураппі, жителі Британських колоній у Північній Америці зібралися у Філадельфії, щоб проголосити, що вони більше не є підданими Британської корони. Американський бог у тексті Декларації незалежності проголошував: «Ми вважаємо самоочевидну істину, що всі люди, створені рівними і, що Творець обдарував їх певними невіддільними правами, серед яких – життя, свобода, прагнення до щастя» [1]. Подібно до законів Хамураппі американський основоположний документ обіцяє, що коли люди діятимуть згідно зі священними

принципами, мільйони зможуть співпрацювати, безпечно і мирно жити в одній країні. Очевидна відмінність обох текстів у тому, що Хамураппі стверджує, що всі люди нерівні, а американці, що рівні. І все ж, ці принципи не мають жодної об'єктивної обґрунтованості, бо люди не завжди усі нерівні, і ніколи не бувають усі рівні. Вони є результатом міфу – вигадки людини. Декларація незалежності обґрунтовує рівність людей обдаруванням Бога. Себто це формулювання походить від ідеї рівності людей перед християнським Богом. Проте, якщо людина не вірить у християнського Бога, то що тоді означає, що всі люди рівні? «Ніщо так не схоже на міфічну думку, як політична ідеологія», – писав Леві-Строос [10, с. 198]. «Не вір очам своїм, говорять ідеології; істина насправді прихована від тебе, вона не є реальністю, вона є більшим, ніж реальність» [5, с. 29], – у «Плинні ідеології», стверджує Володимир Єрмоленко.

Міфологічне пізнання відрізняється від наукового і зближається із художнім, бо мислить образами. У міфі не знайти відсторонених від реальності істин: того що не можна уявити наглядно, відчутти, пластино міф не знає. Ми вживаємо багато слів, які для нас не є образами: совість, втома, нещасття, праця тощо. Первісна людина не знає відсторонених від дійсності слів, тому вона не може сказати: «Ця людина підла», вона каже: «Ця людина копає яму іншій». Копання ями для первісної людини цілком уявна дія, тому вона й застосовує цей зримий акт для пояснення моральних максим. У Геродота Гера – «волоока», а не просто богиня з красивими очима; «широкоскиба Фтія»; Ахілес – «конеборець», тобто могутній (Іліада). Геродот, творячи міф, застосовує очевидні для ока речі. Чи вважати цю первісну здатність мислити присутніми у дійсності явищами, предметами, діями примітивною? Мовознавець і фольклорист Потебня висловився з цього приводу так: «... вважати створення міфів за помилку, хворобу людства значить думати..., допускати, що метелик помиляється, будучи спочатку черв'яком, а не тільки метеликом?» [14, с. 43].

Міф існує в слові, як ритуал у рухах (танці). Це – розповідь, намагання сказати так, щоб зробити щось відомим чи закарбувати в пам'яті; або, щоб невідоме зробити відомим. Коли, наприклад, греки вперше дізналися про існування бавовни, вони назвали цю рослину шерстю. Невідому бавовну, вони назвали відомим – шерстю, опісля надали невідомому властивих характеристик. Бавовна не просто шерсть, а шерсть рослинного походження. Ні родів, ні видів первісна людина не знала, тому могли оперувати тільки образами. Скажімо вони не казали «Сонце рухається по небосхилу», а «Сонце – це птах», «Сонце – це сокіл, що летить». Для того, щоб «людина могла орудувати... такими виразами як «місяць народився», «сонце рано схопилося», «зорі вийшли», вони мали бути від початку поетичними образами... тим часом приглянувшись ближче до сих виразів і до поодиноких слів, ми, якби могли відтворити історію творення їх, так само відкрили б за кожним словом дуже влучну, дотепну, може, навіть геніальну

комбінацію ідей і образів», – писав в «Історії української літератури Грушевський. Міфи справді сприймаються сучасною людиною як поезія, тобто звучать метафорично. Для сучасної людини ці порівняння звучать метафорично. Щоправда між ними є суттєва різниця: поезія віддаляє людину від реального світу, він для неї надто очевидний, пізнаний, грубий; поезія веде її в омріяні світи. Завдання міфу ототожнити образи з реальністю, зняти незрозумілість, незнайомість, відчуженість реального світу. Аналогія, уподібнення відіграють у міфі ту саму роль, що у нашій свідомості причинно-наслідкові зв'язки. Сучасна поговорка «аналогія не доказ», для первісної людини більше ніж доказ, бо вона робить речі очевидними. Більшого пояснення вона не потребує.

На перший погляд, щойно сказане, суперечить устояному поняттю «етіологічний міф» (від грецького слова «ейтіс» – причина) [6, с. 373]. Етіологічним називають міф, що пояснює походження тих чи інших явищ. Таких міфів записано незліченна кількість і читача вони дійсно упевнюють в думці, що причинно-наслідкові зв'язки властиві міфологічному мисленню. Наслідки універсальні і людина їх завжди зауважувала, тому що людина завжди мислила «однаково добре» [10, с. 219] Називаючи міфи етіологічними, ми їх модернізуємо, розуміємо так, як би самі пояснили явища. Інтерпретуючи міф, пам'ятаємо також застереження французького антрополога Леві-Брюля, що ні одна істота, жоден предмет, жодне явище природи не виступають у колективних уявленнях первісних людей тим, чим вони здаються нам. Майже все те, що ми бачимо в цих явищах і предметах, вислизає від уваги первісних людей або байдуже їм [2].

На Філіппінських островах поширений міф «Звідки з'явилася жаба». Його зміст лаконічний, тому описується повністю.

«Жив колись чоловік, який тільки те й робив, що їв, і їв без зупину. Працювати він не любив і постійно сидів удома, зайнятий тільки їжею, зате жінку, яка вирощувала для нього батати, змушував працювати багато. Від об'їдання і неробства живіт у нього став дуже великий, а руки і ноги ставали все слабші.

Одного разу він пішов на свято і стільки багато там з'їв, що не міг сам іти додому. І тоді : він сказав жінці:

– Неси мене в корзині, в якому ти носиш батати.

Жінка посадила чоловіка в корзину і понесла, але, коли вона переходила річку вброд, чоловік випав із корзини в воду. Він почав сварити жінку, але захлинувся і міг говорити тільки «ква-ква-ква», тому що став жабою.

Ось чому набалої кажуть своїм дітям, що ті перетворюються у жаб, якщо будуть багато їсти».

Зміст цього міфу настільки простий, що ми несвідомо його модернізуємо, тобто бачимо у ньому причинно-наслідкові зв'язки: ми шукаємо у ньому

причини появи жаби, адже, звідкись вона таки з'явилася. От тільки уява про появу жаби у нас зовсім інша. Тут ні до чого ні надлишкова вага якогось чоловіка, ні те, що він на обіді перехопив надлишок їжі. Ми шукаємо (знаємо) наукове пояснення появи жаби. Пояснення первісної людини (як ми вважаємо) появи жаби нам видається настільки недолугим, що і її і всю культуру первісності ми називаємо «примітивною». Проте, тут йдеться не про розумне і нерозумне пояснення, а про принципово відмінне мислення.

У щойно процитованому міфі не йдеться про причини чогось. Оповідач зайнятий виключно уподібненням добре відомого менш відомому. Якщо відкинути будь-яке аналітичне знання і застосувати споглядальне, то чоловік із великим животом і тоненькими ніжками таки дійсно схожий на жабу. Такі люди зустрічалися в усі часи. Проте жаба вправно плаває у воді, то чому б не чоловікові (мислить первісна людина) не впасти у воду і не борсатися як жабі (оскільки ця схожість більш, ніж очевидна). Первісна людина створила подібність між двома відомими їй образами і зробила висновок: чоловік, що борсається у воді як жаба не просто схожий на жабу, він і є жабою. Уподібнення довершується уподібненням. Але оформляється як оповідь, сюжет. У міфічній дії не існує статичного споглядання, фіксації конкретних речей. Міф тяжіє до пластики, до зримої образності, до малюнка, живопису, скульптури. Але міф у власному сенсі – це слова [9, с. 462]. У міфові не відтворюється спосіб пізнання оповідача, предмет, про який оповідається, відтворює пізнання. Первісна людина створює міфічні образи, що відповідають побаченому, тобто вона довіряє власному зорові. У Леві-Стросса читаємо: «Дуже довго нам подобалося посилатися на мови, де відсутні терміни для вираження таких понять, як дерево чи тварина...» [8, с. 16], тому що первісна «людина не чутлива до логічних протиріч» [2].

У міфі «Звідки з'явилася жаба» впадає в око змістова наповненість, досягнута через неймовірну простоту його структури. А «Структура, – пише філософ Мирослав Попович, – є синонімом порядок... Про порядок можна говорити з певною імовірністю. Теорія імовірностей виходить із припущення, що за певних умов подія настає не завжди, а лише з певною імовірністю, тобто або «завжди» або «ніколи». Якщо дві події ніяк не зв'язані, то структура відсутня. Якщо є хоч найменша кореляція між двома величинами ймовірностей, то ми намацуємо структуру» [13, с. 19]. У цитованому міфі немає жодної величини, існування якої ставилося б під сумнів, вони всі реальні і пов'язані між собою, тобто формують не лише структурованість тексту, але й поведінку первісної людини, заради чого міф і було створено.

Приклад міфу, який наводить Джек Ліндсей у першому томі «Короткої історії культури», має усі ознаки щойно висловлених тверджень. У міфі про двох мисливців на кенгуру йдеться як двоє осіб, закінчивши білувати кенгуру,

прикріпили краї шкури до землі та підняли її посередині, утворивши небозвід: «...відтепер люди зможуть ходити не згинаючись і не боятися, що небо впаде». Це міф про відокремлення неба від землі, який зустрічається в греків, шумерів, полінезійців та інших [11, с. 33]. Уподібнення шкури кенгуру, зафіксованої вертикально, з небом, дає первісній людині «гарантію» безпеки. Вочевидь і сама дія, і промовлене про неї слово мали магічний зміст. Американський мовознавець Роман Якобсон більш точно висловлюється – «значеннєвий» зміст [9, с. 462]. У наведеному Ліндсеєм міфі очевидне й інше його значення – сублімативне, описане, як явище перенаправлення інстинктивної енергії у творчість чи іншу суспільно значиму працю Фройдом [15]. Він явно виступає засобом «втішання, заміщення, реалізації та вдоволення потреб» [6, с. 376]. Людина продовж усієї історії використовувала цю властивість міфу для конструювання привабливого минулого.

Те, що у міфі чуттєво-конкретний образ легко переходить у подібності з більш відомим, заміщає менш близьке більш близьким, не сприймається у міфі як необхідна умова пізнання реальності. В ньому відбувається невимусшений перехід до подвоєння чи навіть множення речей і явищ, які уподібнюються. Ось чому сонце порівнюється не тільки з птахом, але й з жуком, човном та ін. І ця багатоманітність подібностей не заважає первісній людині уявляти сонце. Так само, як її «я» не відповідає нашому розумінню індивідуального «я» (а – сукупності «ти»), так і багатообразність одного природного явища не заважає первісній людині розуміти конкретне явище в різних образах: чи то сонце-човен, чи-то сонце птах, це все одно – сонце. Щоправда човен, може уподібнюватися із землею, що плаває в хаосі-океані; земля – із жіночим началом і далі – з лоном, що народжує. Лоно, мислить первісність, уподібнюється з печерою, печера – зі скарбом і так далі. Так вибудовується нескінченно логічна лінія образів: сонце – човен – земля – жінка – лоно – печера – скарб – і далі, до невидимої нескінченності. Внутрішній зміст міфу не передбачає скінченності, для цього у міфологічного мислення немає достатніх обґрунтувань. Пізнаний світ – безпечний світ, заради нього людина мислить безперервними пізнаваними образами.

Перевтілення, протейзм міфологічного мислення ведуть до того, що воно почитає бути схожим до небуття. Більш точно висловлюючись, міф за своїм імпульсом – космічний. Він має подолати безлад у душі первісної людини. Так, сонце, уподібнене човну, стає пізнаним космосом. І все ж, безперервне уподібнення образів має свої ризики: сотворене з елементів, воно завжди ризикує повернутися у первісний стан, у стан хаосу, нерозуміння і небезпеки. Нескінченність і всеохопність для первісної людини – знак нездійсненності. У міфові все ризику повернутися до початків, коли космічність міфу виявляється неспроможною досягнути нескінченності.

Висновки. До цього моменту мовилося про універсальний аспект міфу, тобто первісна людина не виходила за межі міфологічного мислення, бо іншого способу пізнання не мала. Утім, міф, як оповідь, не може бути розказаним будь-ким у будь-яких обставинах. Щоб розповісти міф, недостатньо просто наперед почути його від іншого. Тим більше неможливо самому домислювати чи створювати міф. Людина не може навіть оповідати міф, це право лише богів. Колись боги оповіли міфи першим людям, але не для того, щоб вони його переказали наступним поколінням. Люди стають джерелом міфу лише в стані божественного натхнення, вони є посередниками між богом і людьми і мають відкрити людям сакральне знання про сутність всіх речей. Ось чому міф, як і будь-яка інша оповідь, наприклад, казка, не може оповідатися між іншим, як випадкова розмова між людьми. Навіть казка оповідалася у затишних домашніх обставинах, поза працею, на відпочинку. Справжнє місце міфу в ритуалі, а ритуал пов'язує людей з богами, обожує їх. Міф є одним із елементів цього обожнення. Розповідаючи і слухаючи міф не можна було залишатися просто людьми. Між словом і тим, що воно оповідало для первісної людини існувала тісна спорідненість. Тому розповідання міфу було не просто посвяченням в сакральне знання, але й перебуванням в цьому знанні, а далі – у щоденній реальності, яку відтворював міф. Якщо оповідача скеровувало саме божество, то в ньому ще й діяли сили, яким присвячувалася розповідь. Врешті, слухачі міфу не були аудиторією в теперішньому розумінні слова. Слухаючи міф, вони занурювалися в нього всією повнотою свого існування, і, в якісь моменти, переставала існувати відстань між собою, оповідачем і тим, про що він оповідав. У цьому значенні міф наближався до того, щоб стати усією повнотою реального існування первісної людини. Зрозуміло, що зважаючи а свою сакральність, міфи не розголошувалися. Зовні торкнутися їх, бути в них посвяченими не було можливим. І, якщо до нас дійшла назліченна кількість міфологічних текстів, які з легкістю записуються, переповідаються, інтерпретуються їх збирачами (і слухачами), то до цього треба відноситися з обережністю. Міф – це не жанр словесності поряд із казкою, легендою, епосом та ін. Всі вони залежать від міфу, черпають із його мудрості, доносять якісь елементи міфологічних сюжетів. Міф як такий, у його справжності, записати неможливо. Запис – це в кращому разі схема чи натяк на те дійсне, невловиме для записування, міфологічне слово, яке може бути реконструйоване зусиллями дослідників у тій мірі, в якій воно доступне для післяміфічної епохи.

Література:

1. Articles of Confederation (1777) / National Archives. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/articles-of-confederation>
2. Lévi-Bruhl L. Primitive Mentality. URL: <https://archive.org/details/primitivementali0000luci/page/124/mode/2up>

3. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. 626 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури. Т. 1. URL: <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush104.htm>
5. Єрмоленко В. Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі ХІХ – ХХ століть. Київ: Дух і Літера, 2023. 480 с.
6. Костюк І. Міф як соціокультурний феномен: функціональне навантаження. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2010. Вип. 21. С. 367–378.
7. Кримський С., Павленко Ю. Цивілізаційний розвиток людства. Київ: Фенікс, 2007. 316 с.
8. Леві-Стросс К. Первісне мислення / пер. з фр.; вступне слово та примітки С. Йосипенка. Київ: Український центр духовної культури, 2000. 324 с.
9. Леві-Стросс К. Міт та значення. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття* / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 2001. С. 448–462.
10. Леві-Стросс К. Структурна антропологія / пер. з фр. З. Борисюк. Київ: Основи, 1997. 335 с.
11. Ліндсей Д. Коротка історія культури. Т.1: Від історичних часів до доби Відродження / пер. В. та Л. Герасимчуків. Київ: Мистецтво, 1995. 240 с.
12. Малахов В. Право бути собою. Київ: Дух і Літера, 2008. 336 с.
13. Попович М. Раціональність і виміри людського буття. Київ: Сфера, 1997. 290 с.
14. Потебня О. Поетика і естетика слова. Збірник. Київ: Мистецтво, 1985. 302 с.
15. Фройд З. Поет і фантазування. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* Львів: Літопис, 1996. С. 83–91.
16. Шинкарук В., Салата Г., Данилова Т. Myth as a phenomenon of culture. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2018. № 4. С. 17–22 (DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.152938>).

References:

1. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st. [Anthology of World Literary and Critical Thought of the 20th Century]* (1996) / za red. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys [in Ukrainian].
2. *Articles of Confederation* (1777). Retrived from <https://www.archives.gov/milestone-documents/articles-of-confederation> [In English].
3. Froid, Z. Poet i fantazuvannia [The Poet and Fantasizing]. *Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* (1996) Lviv: Litopys, 83–91 [in Ukrainian].
4. Hrushevskiy, M. (1993). *Istoriia ukrainskoi literatury. T.1. [Hrushevsky M. (1993). History of Ukrainian Literature. Vol. 1.]*. Retrived from <http://litopys.org.ua/hrushukr/hrush104.htm> [in Ukrainian].
5. Kostiuk, I. (2010). Mif yak sotsiokulturnyi fenomen: funktsionalne navantazhennia [Myth as a sociocultural phenomenon: functional load]. *Visnyk Lvivskoi natsionalnoi akademii mystetstv*, 21, 367–378 [in Ukrainian].
6. Krymskyi, S., Pavlenko, Yu. (2007). *Tsyvilizatsiinyi rozvytok liudstva [The civilizational development of humanity]*. Kyiv: Feniks.
7. Lévi-Bruhl, L. *Primitive Mentality* (1924). URL: <https://archive.org/details/primitivementali/0000luci/page/124/mode/2up> [In English]
8. Lévi-Strauss, C. (1997). *Strukturna antropolohiia [Structural anthropology]* / per. z fr. Z. Borysiuk. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
9. Lévi-Strauss, C. (2000). *Pervisne myslennia [Primitive Thinking]* / Per. z fr.; vstupne slovo ta prymitky S. Yosypenka. Kyiv: Ukrainskiy tsentr dukhovnoi kultury [in Ukrainian].

10. Lévi-Strauss, C. (2001). *Mit ta znachennia. Antolohiia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia* [Myth and Meaning. An Anthology of World Literary and Critical Thought of the 20th Century] / za red. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys. С. 448–462 [in Ukrainian].
11. Lindsay, J. (1995). *Korotka istoriia kultury. T.1: Vid istorychnykh chasiv do doby Vidrodzhennia* [A brief history of culture. Volume 1: Historical periods up to the Renaissance] / per. V. ta L. Herasymchukiv. Mystetstvo [in Ukrainian].
12. Malakhov, V. (2008). *Pravo buty soboiu* [The right to be yourself]. Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian].
13. Popovych, M. (1997). *Ratsionalnist i vymiry liudskoho buttia* [Rationality and dimensions of human existence]. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
14. Potebnia, O. (1985). *Poetyka i estetyka slova. Zbirnyk* [Poetics and aesthetics of the word. Collection]. Kyiv: Mystetstvo [in Ukrainian].
15. Shynkaruk, V., Salata, H., Danylova, T. (2018). Myth as a phenomenon of culture. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv*, 4, 17–22 (DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.4.2018.152938>) [in Ukrainian].
16. Yermolenko, V. (2023). *Plynni ideolohii. Idei ta polityka v Yevropi XIX – XX stolit. Dukh i Litera* [Yeromlenko, V. (2023). *Fluid Ideologies. Ideas and Politics in Europe of the 19th and 20th Centuries*. Kyiv: Spirit and Letter [in Ukrainian].

УДК 61(477)"1939/1945":001.89(091)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-813-826](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-813-826)

Шептак Степан Степанович аспірант навчально-наукового Київського інституту залізничного транспорту, Національний транспортний університет, кафедра Філософії та історії науки і техніки, <https://orcid.org/0009-0002-4205-0244>

ВНЕСОК УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ-ПРИРОДОЗНАВЦІВ ЯК ПЛАТФОРМА ДЛЯ ЗМІН У СИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ НАУКИ, ЗА ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. У період Другої світової війни українські науковці-природознавці зробили суттєвий внесок у розвиток медичної науки, попри обмеження, викликані окупацією, мобілізацією ресурсів і нестачею кадрового потенціалу. Цей внесок не обмежувався лише фундаментальними розробками, а охоплював низку прикладних напрямів, включаючи організацію епідеміологічного нагляду, медико-санітарну просвіту та підтримку кадрової тяглості в галузі охорони здоров'я. Дослідження спрямовано на з'ясування, яким чином ці наукові досягнення вплинули на трансформацію медичної системи та які можливості відкриває історичний досвід для подолання сучасних викликів воєнного часу.

Метою статті є комплексне осмислення діяльності українських учених-природознавців у зазначений період та виявлення перспектив інтеграції їхніх здобутків у сучасну медичну практику. Методологія дослідження спирається на історико-науковий аналіз, компаративний підхід, джерелознавчу інтерпретацію документів та критичне осмислення вторинних джерел.

У статті досліджено роль українських науковців у реформуванні медичної системи, проаналізовано напрями їхньої діяльності, пов'язані з мобілізацією науки на потреби війни, та сформульовано рекомендації щодо застосування історичного досвіду в сучасних умовах повномасштабної війни в Україні. Зокрема, висвітлено практики епідеміологічної безпеки, міждисциплінарної співпраці у сфері військової медицини, відновлення наукової інфраструктури та врахування екологічних ризиків у стратегіях охорони здоров'я.

Дослідження підкреслює, що історичний досвід є важливим інтелектуальним ресурсом для формування стійкої, адаптивної та інноваційної системи охорони здоров'я. Наукова новизна роботи полягає у виявленні малодосліджених механізмів впливу природничих наук на медичну практику під час війни. Практичне значення – у можливості використання запропонованих рекомендацій у сфері медичної освіти, воєнної епідеміології та державної політики охорони здоров'я. Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому аналізі

індивідуальних наукових біографій українських природознавців та вивченні їхнього впливу на становлення галузевих медичних шкіл у повоєнний період.

Ключові слова: медична наука, Друга світова війна, воєнна медицина, українські природознавці, наукова спадщина, епідеміологічна безпека, реформа охорони здоров'я.

Sheptak Stepan Stepanovich Postgraduate student of the educational and scientific Kyiv Institute of Railway Transport, National Transport University Departments of Philosophy and History of Science and Technology Specialties "032 History and Archaeology", <https://orcid.org/0009-0002-4205-0244>

THE CONTRIBUTION OF UKRAINIAN NATURAL SCIENTISTS AS A PLATFORM FOR CHANGES IN THE SYSTEM OF MEDICAL SCIENCE DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract. During the Second World War, Ukrainian natural scientists made a significant contribution to the development of medical science, despite the limitations caused by the occupation, mobilization of resources and lack of human resources. This contribution was not limited to fundamental developments, but covered a number of applied areas, including the organization of epidemiological surveillance, medical and sanitary education and support for personnel continuity in the field of health care. The study is aimed at clarifying how these scientific achievements influenced the transformation of the medical system and what opportunities historical experience opens up for overcoming modern challenges of wartime.

The aim of the article is a comprehensive understanding of the activities of Ukrainian natural scientists during the specified period and identifying prospects for integrating their achievements into modern medical practice. The research methodology is based on historical and scientific analysis, a comparative approach, source interpretation of documents and critical understanding of secondary sources.

The article examines the role of Ukrainian scientists in reforming the medical system, analyzes the areas of their activity related to the mobilization of science for the needs of war, and formulates recommendations for the application of historical experience in the current conditions of a full-scale war in Ukraine. In particular, it highlights the practices of epidemiological security, interdisciplinary cooperation in the field of military medicine, the restoration of scientific infrastructure, and the consideration of environmental risks in health care strategies.

The study emphasizes that historical experience is an important intellectual resource for the formation of a sustainable, adaptive, and innovative health care system. The scientific novelty of the work lies in the identification of little-studied mechanisms of the influence of natural sciences on medical practice during wartime. The practical

significance lies in the possibility of using the proposed recommendations in the field of medical education, military epidemiology, and public health care policy. Prospects for further research lie in an in-depth analysis of individual scientific biographies of Ukrainian natural scientists and the study of their influence on the formation of specialized medical schools in the post-war period.

Keywords: medical science, Second World War, military medicine, Ukrainian natural scientists, scientific heritage, epidemiological safety, healthcare reform

Постановка проблеми. Проблема становлення та трансформації медичної науки на українських землях у роки та наприкінці Друга світова війна вимагає системного історико-наукового осмислення. Хоча увага дослідників зосереджена на бойовій медицині, хірургії чи терапії, значно менше досліджено ролі природознавців-науковців як каталізаторів змін у системі охорони здоров'я. Це створює значущий дослідницький вакуум: як саме науковці-природознавці впливали на організаційні, кадрові та методичні параметри медичної науки в умовах війни та по її завершенні.

Заклади охорони здоров'я в західних областях України пережили радикальні зміни структури медичного персоналу в завершальному етапі війни та перші повоєнні роки [1, с. 322–325; 2]. Така трансформація потребує осмислення через призму участі природничо-наукових кадрів (ботаніків, біологів, анатомів тощо) не лише як практиків, але як агентів знання, які на основі своїх дисциплін могли сприяти новим підходам до охорони здоров'я. Недостатня увага до цієї теми підсуває актуальність дослідження: без розуміння ролі природознавців у цих процесах неможливо повно оцінити еволюцію української медичної науки та охорони здоров'я у період військових потрясінь.

Крім того, зміна системи охорони здоров'я в УРСР та регіональних структурах внаслідок війни вимагала не лише практичної адаптації, але й інтелектуальної платформи – тобто наукової бази, яка могла б забезпечити методичну, кадрову і технологічну базу реформ. Система охорони здоров'я УРСР та спроби її реформування є складною історичною ланкою, яка вимагає врахування контексту війни. Тут природознавці могли виступити проміжною ланкою між фундаментальною наукою та практичною медициною, створюючи наукові платформи, які пізніше використовувалися у відбудові й модернізації медичної системи [3; 4, с. 65–67].

Отже, предметом даного дослідження є виявлення, опис і аналіз механізмів, через які українські вчені-природознавці (саме як наукова платформа) впливали на зміни у системі медичної науки в період Другої світової війни й одразу після неї. Актуальність полягає у тому, що у сучасному медико-науковому дискурсі визнається: кризи зміщують не лише практичні, але й наукові парадигми. Вивчення минулої військової епохи допомагає зрозуміти, як

наукові дисципліни, які сьогодні здаються «допоміжними» (природознавство, біологія, екологія), можуть стати рушійними агентами змін у медицині. Такий підхід має практичне значення для розуміння потенціалу науки в умовах сучасних викликів (наприклад, пандемій, війни), коли природа, екологія, біологія інтегруються з медичною наукою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика взаємодії природничих наук та медичної практики в умовах Другої світової війни досліджена фрагментарно. У вітчизняній історіографії переважають праці, присвячені діяльності медичних працівників фронту та тилу, однак роль учених-природознавців як інтелектуальної основи цих процесів розкривається лише побіжно. Наприклад, В. Гулай детально висвітлив стан медичних закладів західних областей України, кадрові втрати та зміни у структурі персоналу наприкінці війни, наголошуючи на недостатній кількості висококваліфікованих кадрів [1]. Натомість М. Бойчак вказує на домінування українських учених серед військових епідеміологів, інфекціоністів та фахівців із санітарної справи, звертаючи увагу на їхню участь у системі командування фронтів та армій [5]. Проте автор зосереджується на практичній діяльності лікарів, не окреслюючи їх як природознавців-науковців і носіїв наукових шкіл.

В міжнародних працях С. Гей (S. Hey) аналізує функціонування системи охорони здоров'я на території України під німецькою окупацією, звертаючи увагу на дефіцит медикаментів, поширення інфекцій та мобілізацію наукових кадрів, але не розкриває їхніх природничих компетенцій [6]. У сучасних дослідженнях В. Чоп'як (V. Choryak) і В. Лончина (V. Lonchyna) піднімається питання руйнування медичної, освітньої та наукової інфраструктури як ознаки геноциду, однак ці праці зосереджені на сучасній війні й не реконструюють історичну спадкоємність з подіями 1940-х років [7]. Водночас доцільно врахувати, що в сучасній історіографії наукова спільнота аналізує воєнну медицину не лише через призму лікування, а й через психічні та нейробіологічні наслідки війни. Так, Дж. Морганстайн (J. Morganstein) зі співавторами акцентують на ролі науки у розумінні психотравм, спричинених воєнними діями, підкреслюючи необхідність міждисциплінарного підходу – від нейропсихології до біології стресу [8]. Подібний науковий підхід підсилює тезу про те, що медицину у воєнний час неможливо відривати від природничих дисциплін.

Іншим напрямом є осмислення природничої науки як джерела трансформації медичних знань. Л. Дротянко трактує природу як феномен, що визначає межі людського життя і впливає на формування етичних моделей у науці [9], а В. Гармасар описує розвиток біології в Україні, включно з військовим періодом, однак не досліджує, як ці досягнення інтегрувалися в медичну практику [10]. З іншої сторони Т. Дороніна та Н. Ахматова аналізують природничу освіту в Україні та Європі, показуючи, що ще до війни була сформована система підго-

товки кадрів, здатних працювати на стику біології та медицини [11]. Також у своїй праці Я. Богданович показує, як природничі знання (екологія) впливали на формування суспільної політики. Це опосередковано пояснює, як природознавці забезпечували підхід «людина-природа-здоров'я» [12].

У цьому контексті важливо врахувати і працю Ю. Мелкова, який доводить, що наука під час криз повинна функціонувати як відкрита гуманістична система, де поєднуються природничі знання, етика та технології [13]. Цю думку опосередковано підтверджують Н. Пасічник та Р. Ріжняк, які досліджують університети ХІХ–початку ХХ ст. в Україні як інституції, що поєднували науку, освіту і суспільне служіння – саме там формувалися кадри медиків і природознавців [14]. Подібну тенденцію демонструє й сучасна військова медицина: національне опитування хірургів у роботі Р. Паливода (R. Palyvoda) зі співавторами засвідчує, що високий рівень реконструктивної хірургії під час війни можливий лише за умови інтеграції анатомії, біології та фізіології в практику [15].

Актуальність теми додатково посилюють сучасні праці, що аналізують стан системи охорони здоров'я України при повномасштабному вторгненні від 2022 р.: як зазначають С. Боппана (S. Borpana) зі співавторами та М. Джус (M. Dzhus) зі співавторами, без наукової бази та кадрової спадковості (у т.ч. біологічної та медичної освіти) медицина в умовах війни втрачає стійкість [16; 17]. Це ще раз доводить необхідність комплексного переосмислення історичного внеску природознавців у воєнну медицину.

Таким чином, попри значну кількість праць, що висвітлюють медицину воєнного часу, в історіографії відсутнє системне дослідження про роль українських учених-природознавців як чинника модернізації медичної науки у 1940-х роках. Існуючі роботи розкривають лише окремі фрагменти – кадрові зміни, епідеміологію, діяльність УПА, реформу охорони здоров'я, моральну відповідальність науки. Проте залишається невисвітленим, як саме природничі знання (від біології до анатомії) стали фундаментом змін у медичних практиках. Ця «біла пляма» і визначає наукову новизну даної статті.

Метою дослідження є історичне осмислення внеску українських учених-природознавців у трансформацію системи медичної науки в період Другої світової війни, а також визначення того, яким чином їхні наукові підходи, організаційні ініціативи та освітня діяльність стали підґрунтям для подальших змін у медичній галузі. Для досягнення мети дослідження поставлено такі завдання:

1. Дослідити історичні умови функціонування медичної системи України у роки Другої світової війни та визначити місце вчених-природознавців у структурі воєнної науки й практичної медицини.

2. Проаналізувати основні напрями діяльності українських природознавців – від участі в епідеміологічних, біологічних, хірургічних розробках до формування освітніх і наукових осередків, які впливали на медичну науку та військову медичну інфраструктуру.

3. Виявити можливості використання здобутків природничих наук для вдосконалення сучасної медичної системи в умовах воєнних викликів та сформулювати рекомендації щодо інтеграції історичного досвіду у сучасні науково-медичні стратегії.

Виклад основного матеріалу. На початку Другої світової війни система охорони здоров'я на українських землях зазнала кардинальних змін. Воєнні дії та окупація призвели до різкого скорочення медичного персоналу, особливо в західноукраїнських областях. Більшість висококваліфікованих фахівців була мобілізована, евакуйована або загинула. Наприклад, у Станіславській області України (в період Другої світової війни) кількість лікарів скоротилася з 551 осіб (1940 р.) до 271 (1945 р.), тобто більш ніж удвічі [1, с. 325–326]. Нацистський окупаційний режим цілеспрямовано знищував українські кадри: лише на Львівщині розстріляно близько 450 медиків, включно з професорами Львівського медичного інституту.

У прифронтових районах погіршення санітарної ситуації спричинило спалахи інфекційних хвороб, а нестача медикаментів ускладнювала лікування. В цих умовах українські вчені-природознавці почали відігравати нетипову, але вагомую роль у воєнній медицині. Не маючи достатньо лікарів, система охорони здоров'я залучала біологів, хіміків, анатомів та інших фахівців природничого профілю до виконання медичних завдань. Вони стали своєрідними «агентами знань» – носіями наукових підходів, що були затребувані війною. Залучення таких спеціалістів сприяло впровадженню науково обґрунтованих методик у практичну медицину воєнного часу.

У різних секторах воєнної медицини роль природничо-наукових кадрів була помітною. По-перше, в епідеміологічній службі українські мікробіологи та санітарні лікарі забезпечували науковий підхід до боротьби з епідеміями. Саме українці домінували серед головних епідеміологів і інфекціоністів Червоної армії під час війни. Вони застосовували свій досвід дослідження збудників та імунізації для стримування поширення тифу, малярії та інших інфекцій у військах і серед населення. По-друге, природознавці долучилися до розвитку військово-польової хірургії та медицини катастроф. Багато українських лікарів мали фундаментальну підготовку з анатомії і біології, що дозволило їм упроваджувати нові підходи до хірургічного лікування поранень (зокрема, травм кісток і інфікованих ран).

По-третє, під час війни виникла потреба в організації науково-освітніх осередків, які б готували кадри на стику біології та медицини. Ще до війни в Україні існувала система підготовки медичних фахівців із ґрунтовними природничими знаннями. Університети традиційно поєднували науку, освіту і суспільне служіння, формуючи покоління медиків-природознавців. Цей потенціал не зник і в роки війни: навіть в умовах евакуації та окупації освітні установи (інститути,

курси сестер милосердя тощо) продовжували випускати медичні кадри, спираючись на досвід науковців-природників.

Таким чином, історичні умови (кадровий голод, епідемічні загрози, руйнування інфраструктури) змусили медичну систему шукати опору в науці. Українські природознавці стали тією інтелектуальною платформою, що допомагала адаптувати медицину до викликів війни. реформування охорони здоров'я УРСР у воєнний та повоєнний час потребувало наукової бази, здатної забезпечити методичні, кадрові й технологічні зміни [4, с. 65–68]. Учасниками такої наукової бази і виступали вчені природничого профілю (від біологів до фізіологів) чий внесок створив підґрунтя для повоєнної модернізації медицини. Для комплексного розуміння трансформацій у сфері охорони здоров'я України під час Другої світової війни у табл. 1 узагальнено відповідні ключові зміни та виклики.

Таблиця 1

Зміни та виклики у сфері охорони здоров'я України під час Другої світової війни

Аспект воєнної медицини	Історичні факти та наслідки
Кадрові втрати	Масове вибуття медиків через фронт, еміграцію та репресії. Західні області втратили до 50% лікарів; для поповнення кадрів радянська влада скеровувала спеціалістів зі сходу (переважно росіян), що змінило національний склад медперсоналу
Матеріально-технічний стан	Зруйновано багато лікарень та санітарних установ. Брак ліків і перев'язувальних матеріалів був хронічним під час окупації. Лікування поранених часто проводилося в польових умовах з мінімальним обладнанням
Епідеміологічна ситуація	Війна спричинила спалахи тифу, туберкульозу, малярії. Українські лікарі запровадили профілактичні щеплення та карантинні заходи, що дозволило уникнути масштабних епідемій навіть в умовах скупчення військ і біженців
Наукова підтримка	Створено наукові підрозділи при військових шпиталях (лабораторії аналізу крові, бактеріологічні станції). Провідні вчені-медики України (наприклад, О. Богомолець) очолювали дослідження з патології травматичного шоку та інфекцій, результати яких впроваджувалися у лікування поранених. Таким чином наукові знання напряду працювали на підвищення ефективності медичної допомоги на фронті

Джерело: узагальнено автором на основі [1, с. 322–325; 4, с. 65–68; 5, с. 66–67; 6, р. 156–158; 17].

Місце українських учених-природознавців у структурі воєнної науки та практичної медицини визначалося їх здатністю поєднати фундаментальні знання з нагальними потребами лікування. Вони стали містком між науковими

лабораторіями і фронтовими шпиталями. Без їхнього внеску організація протиепідемічних заходів, впровадження нових лікувальних технологій та підготовка кадрів значно ускладнилися б. Отже, історичний досвід України часів Другої світової війни демонструє, що природничі науки навіть у найважчі періоди залишалися рушієм розвитку медицини. Вчені-природознавці слугували інтелектуальною платформою, яка під час війни підтримувала систему охорони здоров'я, а по її завершенні – дала імпульс для її післявоєнної модернізації.

Діяльність українських учених-природознавців у роки війни була багатогранною. Її умовно можна розділити на кілька ключових напрямів, що відповідали найгострішим потребам військової медицини того часу: протиепідемічні та біологічні розробки, хірургічні новації та медицина катастроф, освітня та організаційна діяльність. Одним із пріоритетів воєнної медицини була боротьба з інфекційними захворюваннями. Українські біологи, мікробіологи та епідеміологи активно долучилися до цієї справи. Ще перед війною в Україні функціонували наукові школи мікробіології та імунології (згадаймо доробок Д. Заболотного, М. Гамалії та ін.), тому на початку 1940-х років існувала кадрова база для протиепідемічної роботи. Під час війни українські фахівці очолили епідеміологічні служби на фронтах: за даними М. Бойчака, серед головних епідеміологів фронтів і армій переважали вихідці з України [5, с. 66–68]. Вони організовували масові щеплення від тифу та холери, контролювали санітарний стан військових частин, розробляли рекомендації з профілактики інфекцій. Наприклад, професор О. Марзєєв (відомий епідеміолог) координував протичумні заходи у прифронтовій зоні, а групи військових мікробіологів в польових лабораторіях оперативно ідентифікували збудників хвороб. В результаті, попри важкі умови, вдалося запобігти катастрофічним епідеміям у військах.

Участь природознавців була також важливою у розробці засобів дезінфекції, нових біопрепаратів (наприклад, замінників пеніциліну до налагодження його промислового виробництва) та в дослідженнях впливу воєнних факторів на здоров'я (радіації, токсинів тощо). Хоча тогочасні публікації обмежені цензурою, відомо, що українські науковці заклали основи повоєнних епідеміологічних досліджень, спираючись на воєнний досвід [1, с. 325–328; 2].

Велика війна стимулювала бурхливий розвиток хірургії – з'явилися нові методики лікування поранень, ампутацій, протезування, лікування шоку і опіків. Українські лікарі, багато з яких мали природничу освіту (знання анатомії, фізіології, хімії), зробили суттєвий внесок у ці новації. Зокрема, хірурги Київського та Харківського медичних інститутів, евакуйовані в тил, проводили наукові дослідження з сепсису та ранових інфекцій, удосконалювали методи первинної хірургічної обробки ран. На основі їхніх напрацювань були розроблені

стандарти, що зменшували смертність від гангрені та остеомієліту. Також українські вчені-фізіологи (під керівництвом академіка О. Богомольця) досліджували проблему травматичного шоку – їхні рекомендації щодо застосування протишокової рідини (так званої сироватки Богомольця) впроваджувалися у польових шпиталях.

У воєнні роки українські природознавці не лише лікували чи досліджували – вони також займалися підготовкою нових кадрів і створенням наукових осередків, які мали довготривалий вплив. По-перше, війна вимагала прискореної підготовки медичного персоналу. У тилу були організовані курси медичних сестер, фельдшерів, санінструкторів, де викладали досвідчені лікарі-науковці. По-друге, навіть під окупацією діяли підпільні освітні структури. По-третє, українські науковці відіграли роль у збереженні та відновленні наукових інституцій. Вже в 1944 р., щойно територію України було звільнено, почалася відбудова медичних факультетів і науково-дослідних інститутів. Вчені-природознавці, повернувшись з евакуації, очолили ці процеси.

Історичний парадокс полягав у тому, що війна, руйнуючи старі структури, водночас стимулювала створення нових центрів знання. Ще до війни в Україні сформувалася модель університету, що виконувала «третю місію» – служіння суспільству [14, с. 158–161]. Під час війни ця місія проявилася у вигляді волонтерської роботи професури, підготовки нових медичних кадрів для фронту, консультування військового командування з питань санітарії та епідеміології. Таким чином, освітньо-наукова діяльність українських природознавців забезпечила спадкоємність медичної науки: попри воєнні втрати, уже в перші повоєнні роки саме ці кадри стали основою відновленої системи охорони здоров'я.

Таблиця 2

**Напрями та результати діяльності українських природознавців у
військовій медицині**

Напрямок діяльності	Приклади та здобутки (1941–1945 рр.)
Епідеміологія та мікробіологія	Домінування українських фахівців на ключових позиціях в епідеміологічній службі Червоної армії. Проведення масових вакцинацій проти тифу, холери тощо серед військ і населення. Створення польових санітарно-бактеріологічних лабораторій для оперативної діагностики інфекцій. Як наслідок – зниження захворюваності та відсутність масштабних епідемій у військах.
Біологічні дослідження	Дослідження впливу воєнних факторів на здоров'я: українські біологи вивчали дію холоду, голоду, стресу на організм, результати лягли в основу воєнної фізіології. Розробка замінників дефіцитних ліків (наприклад, антисептиків з місцевих ресурсів). Ці зусилля заклали підвалини для повоєнної профілактичної медицини.

Напрямок діяльності	Приклади та здобутки (1941–1945 рр.)
Хірургія та медицина катастроф	Удосконалення методів хірургічної допомоги: українські хірурги впроваджували нові підходи до ампутацій (зберігаючи операції), застосовували шви з синтетичних матеріалів, експериментували з переливанням крові та консервованою плазмою. Вклад науковців проявився у розробці протишокових заходів і реабілітації поранених.
Освіта і організація науки	Створення мережі короткотермінових навчальних курсів для медперсоналу в тилу (інструктори – викладачі-природознавці). Підпільна медицина УПА: під егідою Українського Червоного Хреста працювали шпиталі й школи санітарів. В результаті збережено безперервність підготовки кадрів і наукового пошуку, що дозволило швидко відновити медичну науку після війни.

Джерело: узагальнено автором на основі [1, с. 325–328; 2; 5, с. 66–68; 14, с. 158–161; 15, р. 1970–1973; 17].

Отже, українські вчені-природознавці під час Другої світової війни діяли на передньому краї як науки, так і практики. Від боротьби з епідеміями до порятунку поранених – всюди їхні знання ставали чинником успіху. Важливо підкреслити, що їхня діяльність мала не лише короткостроковий ефект (зниження смертності, запобігання хворобам), але й довгострокові наслідки. Саме напрацювання воєнних років згодом лягли в основу нових наукових напрямів у медицині, а багато молодих спеціалістів, навчених у воєнні роки, стали визначними науковцями пізніше. Таким чином, природничі науки слугували платформою, на якій вибудовувалася воєнна медицина, а згодом – її післявоєнний розвиток.

Досвід українських природознавців часів Другої світової війни має значний потенціал для вдосконалення сучасної медичної системи в умовах воєнних викликів. У минулому ефективно застосовувалися мобільні епідеміологічні бригади, санітарно-просвітницька діяльність, міждисциплінарне співробітництво між медиками й представниками інших природничих галузей. В умовах сучасної війни ці підходи можуть бути адаптовані з урахуванням новітніх наукових досягнень.

Рекомендується, по-перше, налагодити систему безперервної освіти для військових медиків з інтеграцією історичних прикладів успішної протиепідемічної роботи. По-друге, створити міждисциплінарні наукові платформи, які об'єднуватимуть біологів, фізиків, хіміків та лікарів для розробки інновацій у сфері лікування бойових травм, реабілітації та нейропсихологічної підтримки. По-третє, забезпечити наступність наукових шкіл, розширити програми повернення та підтримки вчених в Україні, а також розвивати дистанційне науково-освітнє середовище в умовах переміщення і руйнування інфраструктури. По-четверте, екологічні аспекти (токсичне забруднення, ризики поширення інфекцій

через руйнування водних мереж тощо) повинні стати невід'ємною складовою медичних стратегій. І нарешті, сучасна наука має реалізовувати принцип відкритості – забезпечувати доступ до даних, досвіду, інструментів через міжнародну співпрацю та публікаційну мобільність. Таким чином, інтеграція історичного досвіду українських природознавців у сучасні медико-наукові практики передбачає не лише відновлення традицій, а й системну модернізацію на основі міждисциплінарності, етичної відповідальності та глобальної солідарності.

Історичний досвід українських учених-природознавців є цінним ресурсом, що може стати основою для інновацій у сучасній військовій медицині. Кризи ХХ століття навчили, що наука здатна адаптуватися і пропонувати рішення там, де вичерпуються звичні підходи. Сьогодні, коли Україна знову переживає воєнне вторгнення, інтеграція науки і практики набуває вирішального значення. Застосування уроків минулого (від організації санітарної служби до формування кадрової політики) дозволить не лише підвищити ефективність медичної допомоги нині, але й закласти підґрунтя для післявоєнного відродження та розвитку системи охорони здоров'я на наукових засадах. Це стане найкращим вшануванням спадщини тих природознавців, які в буремні 1940-ві зробили свій внесок у порятунок життя, і водночас інвестицією в майбутнє нації, де наука і гуманізм спільно служать людині.

Висновки. Становлення та еволюція української медичної науки в роки Другої світової війни демонструють вагомий вплив природознавчих знань на збереження життя та відновлення здоров'я в умовах війни. Попри окупацію, репресії й нестачу ресурсів, українські вчені-природознавці не лише зберігали наукові школи, а й трансформували їх відповідно до викликів часу. Вони працювали в польових госпіталях, формували мобільні санітарні служби, розробляли засоби протиепідемічного захисту, втілювали нові методи лікування поранених. Такий досвід є винятково цінним для аналізу стратегій розвитку медичної науки в сучасних умовах воєнних загроз.

Досліджено динаміку наукових практик українських природознавців у воєнний період 1939–1945 рр. Встановлено, що ключовими напрямками стали епідеміологія, хірургія, біологія інфекцій, санітарна просвіта, а також організація наукової та освітньої інфраструктури в екстремальних умовах. Проаналізовано зміни в системі охорони здоров'я України під впливом природничої науки, зокрема на прикладі мобілізації наукових знань для епідеміологічної безпеки, реабілітації поранених, інтеграції біології та медицини. Сформовані рекомендації щодо використання історичного досвіду для вирішення сучасних завдань медичної науки, що охоплюють міждисциплінарні підходи, підтримку спадкоємності наукових шкіл, розвиток міжнародної наукової кооперації, екологічну інтеграцію в медичне планування.

Отримані результати мають важливе значення для проєктування національної стратегії розвитку медичної науки в умовах воєнного часу. Зокрема, вони

можуть бути використані у формуванні програм підготовки військових медиків, розробці державних політик у сфері науки й охорони здоров'я, створенні міждисциплінарних дослідницьких центрів. Практична цінність дослідження полягає в можливості адаптації історичних моделей взаємодії науки й медицини до реалій ХХІ століття, з урахуванням сучасних технологій і глобальних викликів.

Перспективи подальших досліджень полягають у глибшому аналізі персональних внесків окремих українських учених у розвиток медичної науки під час війни, вивченні трансформації наукових інституцій у повоєнний період, порівнянні воєнного досвіду України з міжнародними аналогами. Окремо варто дослідити роль жінок-науковиць у сфері медичної допомоги, а також вплив воєнної науки на формування етичних норм у біомедичних дослідженнях. Таким чином, запропоноване дослідження закладає підґрунтя для поглибленого осмислення ролі природничої науки в трансформації медичних стратегій під час криз.

Література:

1. Гулай В. Лікарі та середній медичний персонал закладів охорони здоров'я західних областей України на завершальному етапі Другої світової війни та в перші повоєнні роки. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2022. № 10/52. С. 320–337. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.258113>.
2. Petersen O., Verkhatsky A. The responsibility of scientists in a time of war. *Function*. 2022. Vol. 3. Iss. 3. zqac023. DOI: <https://doi.org/10.1093/function/zqac023>.
3. Гірня Н. Медична служба в українських національних збройних формуваннях (на прикладі Української повстанської армії). *Zaporizhzhia Historical Review*. 2022. Т. 6. № 58. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-23>.
4. Волоніць В. Система охорони здоров'я в УРСР та спроби її реформування. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2021. № 37. С. 63–73. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-37-63-73>.
5. Бойчак М. Українські вчені – головні інфекціоністи й епідеміологи центрального апарату медичної служби, фронтів (флотів), армій і військових округів у роки Другої світової війни. *Медицина невідкладних станів*. 2022. Т. 18. № 7. С. 65–69. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0586.18.7.2022.1535>.
6. Hey S. Aspects of healthcare in Ukraine during the German occupation (1941–1944). *Mos Historicus: A Critical Review of European History*. 2023. Т. 1. № 1. P. 152–170. DOI: <https://doi.org/10.12681/mh.34281>.
7. Chopyak V., Lonchyna V. In the third year of war: signs of genocide of the Ukrainian people through the destruction of medicine, science, and education. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Medical Sciences*. 2024. Vol. 73. № 1. DOI: <https://doi.org/10.25040/ntsh2024.01.02>.
8. Morganstein J., Bromet E., Shigemura J. The neuropsychiatric aftermath of exposure to weapons of mass destruction: Applying historical lessons to protect health during the war in Ukraine. *Psychological Medicine*. 2023. Vol. 53. № 11. P. 5353–5355. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291722002872>.

9. Дротянко Л. Трансформація людської природи в контексті системи «Людина – природа». *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2024. Т. 35. № 1. С. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.35.16528>.

10. Гармасар В. Еволюція та хронологія біологічної науки у світі та Україні. Частина 1. *Science and Science of Science*. 2024. № 1(123). С. 111–130. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.111>.

11. Дороніна Т., Ахматова Н. Природнична освіта у сучасному світі: європейський досвід та українські реалії. *Перспективи та інновації науки (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»)*. 2024. Вип. 8 (42). С. 185–194. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8\(42\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8(42)).

12. Богданович Я. Історичні аспекти формування екологічної політики на території України. *Acta Securitatae Volynienses*. 2024. № 3. С. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2024-3-9>.

13. Мелков Ю. Гуманістичні стратегії створення знання та освіти у ситуації «відкритої науки», інформаційних технологій та штучного інтелекту. Створювальна сила знання: монографія. Київ: Друкарня «7БЦ». Електронна бібліотека НАПН України. 2025. С. 10–28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746248/1/234m.pdf> (дата звернення: 19.10.2025).

14. Пасічник Н., Ріжняк Р. Університети та суспільство на теренах України XIX – початку XX століття, або третя місія тодішніх університетів. *Освітологічний дискурс*. 2022. Т. 2. № 7. С. 154–187. DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-154-187>.

15. Palyvoda R., Kaniura O., Vares Y., Fedirko I., Uhryn M., Chepurnyi Y., Snäll J., Shepelja A., Kopchak A., Kalashnikov D. Maxillofacial Surgery in Ukraine During a War: Challenges and Perspectives – A National Survey. *Military Medicine*. 2024. Vol. 189. № 9–10. P. 1968–1975. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usad465>.

16. Boppana S., Kunden V., Mamidi S., Kutikuppala L., Kalyani P. Ukraine Health System during the 2022 War Crisis: The Battling Concern of the Hour. *Journal of Public Health and Primary Care*. 2023. Vol. 4. № 3. P. 130–132. DOI: https://doi.org/10.4103/jphpc.jphpc_29_22.

17. Dzhus M., Golovach I. Impact of Ukrainian-Russian War on Health Care and Humanitarian Crisis. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 2023. Vol. 17. e340. DOI: <https://doi.org/10.1017/dmp.2022.265>.

References:

1. Gulay V. Doctors and medical staff of healthcare institutions of the western regions of Ukraine at the final stage of World War II and in the first post-war years. Problems of the humanities: collection of scientific works of the Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University. History series. 2022. No. 10/52. P. 320–337. DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.10/52.258113>.

2. Petersen O., Verkhatsky A. The responsibility of scientists in a time of war. Function. 2022. Vol. 3. Iss. 3. zqac023. DOI: <https://doi.org/10.1093/function/zqac023>.

3. Girna N. Medical service in Ukrainian national armed formations (on the example of the Ukrainian Insurgent Army). Zaporizhzhia Historical Review. 2022. Vol. 6. No. 58. DOI: <https://doi.org/10.26661/zhv-2022-6-58-23>.

4. Volonyts V. The health care system in the Ukrainian SSR and attempts at its reform. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi Vinnytsia State Pedagogical University. Series: History. 2021. No. 37. P. 63–73. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2021-37-63-73>.

5. Boychak M. Ukrainian scientists – chief infectious disease specialists and epidemiologists of the central medical service apparatus, fronts (fleets), armies and military districts during the Second World War. Emergency Medicine. 2022. Vol. 18. No. 7. P. 65–69. DOI: <https://doi.org/10.22141/2224-0586.18.7.2022.1535>.

6. Hey S. Aspects of healthcare in Ukraine during the German occupation (1941–1944). *Mos Historicus: A Critical Review of European History*. 2023. Vol. 1. No. 1. P. 152–170. DOI: <https://doi.org/10.12681/mh.34281>.
7. Chopyak V., Lonchyna V. In the third year of war: signs of genocide of the Ukrainian people through the destruction of medicine, science, and education. *Proceedings of the Shevchenko Scientific Society. Medical Sciences*. 2024. Vol. 73. No. 1. DOI: <https://doi.org/10.25040/ntsh2024.01.02>.
8. Morganstein J., Bromet E., Shigemura J. The neuropsychiatric aftermath of exposure to weapons of mass destruction: Applying historical lessons to protect health during the war in Ukraine. *Psychological Medicine*. 2023. Vol. 53. No. 11. P. 5353–5355. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033291722002872>.
9. Drot'yanko L. Transformation of human nature in the context of the system "Man - Nature". *Bulletin of the National Aviation University. Series: Philosophy. Culturology*. 2024. Vol. 35. No. 1. P. 5–10. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.35.16528>.
10. Garماسar V. Evolution and chronology of biological science in the world and Ukraine. Part 1. *Science and Science of Science*. 2024. No. 1(123). P. 111–130. DOI: <https://doi.org/10.15407/sofs2024.01.111>.
11. Doronina T., Akhmatova N. Natural science education in the modern world: European experience and Ukrainian realities. *Prospects and innovations of science (Series "Pedagogy", Series "Psychology", Series "Medicine")*. 2024. Issue 8 (42). P. 185–194. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8\(42\)](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-8(42)).
12. Bogdanovych Ya. Historical aspects of the formation of environmental policy in the territory of Ukraine. *Acta Securitatæ Volyniensis*. 2024. No. 3. P. 65–76. DOI: <https://doi.org/10.32782/2786-9385/2024-3-9>.
13. Melkov Yu. Humanistic strategies for creating knowledge and education in the situation of "open science", information technologies and artificial intelligence. *The creative power of knowledge: monograph*. Kyiv: Printing House "7BC". Electronic Library of the National Academy of Sciences of Ukraine. 2025. P. 10–28. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746248/1/234m.pdf> (access date: 19.10.2025).
14. Pasichnyk N., Rizhnyak R. Universities and Society in Ukraine in the 19th – early 20th Centuries, or the Third Mission of the Universities of that Time. *Educational Discourse*. 2022. T. 2. No. 7. P. 154–187. DOI: <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2022-15-154-187>.
15. Palyvoda R., Kaniura O., Vares Y., Fedirko I., Uhryn M., Chepurnyi Y., Snäll J., Shepelja A., Kopchak A., Kalashnikov D. Maxillofacial Surgery in Ukraine During a War: Challenges and Perspectives – A National Survey. *Military Medicine*. 2024. Vol. 189. No. 9–10. P. 1968–1975. DOI: <https://doi.org/10.1093/milmed/usad465>.
16. Boppana S., Kunden V., Mamidi S., Kutikuppala L., Kalyani P. Ukraine Health System during the 2022 War Crisis: The Battling Concern of the Hour. *Journal of Public Health and Primary Care*. 2023. Vol. 4. No. 3. P. 130–132. DOI: https://doi.org/10.4103/jphpc.jphpc_29_22.
17. Dzhus M., Golovach I. Impact of Ukrainian-Russian War on Health Care and Humanitarian Crisis. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*. 2023. Vol. 17. e340. DOI: <https://doi.org/10.1017/dmp.2022.265>.

СЕРІЯ «Право»

UDC 343

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-827-834](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-827-834)

Didkivska Halyna Vasylivna Doctor of Law, Professor, independent expert of the audit committee Bureau of Economic Security of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0003-1714-4804>

CRIMINOLOGICAL ANALYSIS OF MISUSE OF BUDGET FUNDS: INDIVIDUAL ASPECTS

Abstract. The military invasion of the Russian Federation, violating the borders of our state, led to the loss of the foundations and steadfastness of our security, increased the level and severity of criminal offenses. Crime that undermines the stability of security can also include misuse of budget funds, spending from the budget or providing loans from the budget without the established budget allocations or exceeding them. In addition, such criminal offenses are usually committed jointly by representatives of criminal organizations with representatives of state authorities, where the latter, through their bodies, use criminal means, methods and types of activities to achieve their own goals or are completely dependent on such criminal organizations, which, among other things, use state policy to hide the essence of their activities.

The article states that the misappropriation of budget funds as an offense is generally considered one of the serious financial offenses in view of the application of criminal or administrative liability for its commission. It is believed that when such a criminal manifestation is detected, it is necessary to stop operations from budget revenues. The opinion was expressed about the need to detail the range of budget discipline offenses in relation to budget financing for further correct qualification of the act. Separate aspects of criminological analysis were carried out regarding various types and levels of classification of subjects of misuse of budget funds, among them the following: managers of budget funds: main managers of budget funds and managers of budget funds of a lower level; officials of recipients of budget funds; persons who commit crimes due to official negligence

Keywords. Military aggression, subjects of resistance, prosecutor's office, economic crime, criminal offense, budget funds, prevention, criminal liability, punishment, subjects of misuse of budget funding, criminological analysis.

Дідківська Галина Василівна доктор юридичних наук, професор, незалежний експерт аудиторського комітету Бюро економічної безпеки України, <https://orcid.org/0000-0003-1714-4804>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ НЕЦІЛЬОВОГО ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНИХ КОШТІВ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Анотація. Військове вторгнення РФ порушуючи кордони нашої держави, призвело до втрати основ та непохитності нашої безпеки, посилила рівень та ступінь тяжкості кримінальних правопорушень. До злочинності яка підриває стабільність безпеки можна віднести і нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків з бюджету або надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Крім того, такі кримінальні правопорушення як правило вчиняється спільно представниками злочинних організацій з представниками державної влади, де останні через свої органи використовують злочинні кошти, способи й види діяльності для досягнення власних цілей або повністю залежить від таких злочинних організацій, які, між іншим, використовують політику держави для приховування сутності своєї діяльності.

У статті зазначається, що вчинення нецільового використання бюджетних коштів як правопорушення у цілому вважається одним з тяжких фінансових правопорушень з огляду застосуванням за його вчинення кримінальної чи адміністративної відповідальності. Вважається, що при виявленні такого кримінального прояву необхідно зупиняти операції з бюджетних надходжень. Висловлено думку про необхідність деталізувати коло правопорушень бюджетної дисципліни щодо бюджетного фінансування для подальшої правильної кваліфікації діяння.

Проведено окремі аспекти кримінологічного аналізу щодо різних видів та рівнів класифікації суб'єктів нецільового використання бюджетних коштів, серед них наступні: розпорядники бюджетних коштів: головні розпорядники бюджетних коштів і розпорядники бюджетних коштів нижчого рівня; службові особи одержувачів бюджетних коштів; особи, які вчиняють злочини через службову недбалість

Ключові слова. Воєнна агресія, суб'єкти протидії, прокуратура, економічна злочинність, кримінальне правопорушення, бюджетні кошти, запобігання, кримінальна відповідальність, покарання, суб'єкти нецільового використання бюджетного фінансування, кримінологічний аналіз.

Relevance of the topic. Misuse of budget funds is one of the components of economic crime. The state pays special attention to the protection of economic interests

and the protection of budgetary legal relations, which is evidenced by the variety of types of legal liability provided for their violation: disciplinary, financial and legal, administrative. Criminal liability is provided for committing the most socially dangerous actions in the field of inappropriate use of budget funds, in particular in Articles 210 and 211 of the Criminal Code of Ukraine. These crimes are, unfortunately, companions of the development of the modern Ukrainian state, they are widespread in many areas, for example, medical, educational, law enforcement, etc. The military sphere deserves special attention, where misuse of budget funds is also quite common.

Research topic. Legal research of the specified topic by representatives of legal science, among them: I.H. Bogatyrev, L.K. Voronova, G.V. Didkivska, L.M. Kasyanenko, A.T. Kovalchuk, M.P. Kucheryavenko, T.A. Latkovska, Yu.V. Nikitin, A.A. Nechai, O.P. Orlyuk, N.Yu. Pryshva, L.A. Savchenko, D.M. Tychyna, and others.

In the works of A. O. Monayenko and M. V. Zanfirov, attention is paid to the study of budgetary sanctions, and in the works of Yu. O. Rovynskyi and D. S. Shutliv - the issue of state coercion in the budgetary sphere. O. A. Muzyka-Stefanchuk and N. Ya. Yakymchuk considered responsibility for violations of budget legislation in the context of the legal status of public authorities and administrators of budget funds [1].

The purpose of determining certain aspects of the non-targeted use of budget funds is that it is difficult to consider countering these illegal acts as sufficiently effective in modern conditions, and, unfortunately, there are no trends to significantly reduce violations of budget legislation, which is explained by both the imperfection of legal support and the shortcomings in the organization of this activity.

Presentation of the main material. Analyzing the provisions of part 1 of Art. 22 of the Budget Code of Ukraine, which provide that in order to carry out any activities that need to be provided at the expense of budget funds, revenues from the budget must be sent to competent persons. According to the given powers, there are two levels of managers of funds from the budget: higher and lower levels. In the specialized literature, there is the following division of persons who commit inappropriate use of budget funds: - chief managers of budget funds, managers of budget funds of a lower level, officials of recipients of budget funds [2, p. 134-135].

A more detailed division of persons who commit inappropriate use of budget funds is as follows. Heads of the first and lower levels and chief accountants of budget financing institutions authorized to receive budget support, direct recipients of budget obligations regarding the further implementation of budget expenditures; managers of legal entities receiving budget funds - business entities, public or other organizations that do not have the status of budget structures, which are determined by the manager of finances from the budget for the implementation of measures provided for by the budget expenditure part, and receive budget support for their implementation - the distribution of these persons depending on the purpose of budget funds, the reasons for their receipt, as well as social role competence (target designation, state programs, etc.) [3, p. 50].

The following classification, officials who: a) authorized persons who directly participate in the formation, distribution and use of budget funds; b) carry out encroachments from the outside on budget funds without being their managers, using separate economic mechanisms in entrepreneurship [4, p. 82].

In the modern conditions of economic relations, taking into account the limitation of budget resources in connection with the military aggression of the Russian Federation, the problems of ensuring the targeted use of budget funds in Ukraine is a rather important task. The legislation provides for the civil, disciplinary, criminal or administrative liability of natural persons and the financial and legal responsibility of managers (budgetary institutions) and recipients of budgetary funds (a business entity, public or other organization that does not have the status of a budgetary institution) for misuse of budget funds. Basically, the legal responsibility for the violation of budget legislation is reflected in the obligation of the subjects of such relations for the violation of legislation in the budget sphere to bear the punishment of organizational or property influence, applied in the procedural form determined by normative legal acts [5, p. 4].

Subjects of the criminal offense provided for in Art.210 of the Criminal Code of Ukraine is: "officials of local financial bodies, i.e. institutions that, in accordance with the legislation of Ukraine, perform functions related to the preparation and implementation of local budgets, control over the spending of funds by managers of budget funds, as well as other functions related to the management of local budget funds; heads of budget institutions and organizations that manage budget funds in accordance with approved estimates and allocation plans; officials of legal entities of the non-budgetary sphere, who, according to the current legislation, have been delegated the right to dispose of budget funds (officials of non-state enterprises that provide housing and communal services and to whose accounts budget funds are transferred in the form of housing subsidies charged to the population); officials of enterprises, institutions, and organizations that do not have the status of budgetary ones, but receive budget funds for certain programs, as well as financial assistance at the expense of budget funds in the form of subsidies, subsidies, subventions, in the prescribed manner through fund managers"[6, p. 55].

Quite similar to the above-mentioned classification of subjects of non-targeted use of budget funds is determined by V.A. Unreadable. It divided all officials who commit the specified criminal offenses into the following groups: 1) "managers of budget funds: chief managers of budget funds and managers of budget funds of a lower level; 2) officials of recipients of budget funds; 3) persons who commit crimes due to official negligence" [7, p. 135–137].

As you can see, budget discipline violations are primarily committed by managers of budget funds at all levels and other persons who are recipients of budget resources. It is worth noting that the managers of the first level of budget assets are budget institutions in the person of the first officials, who, in accordance with the

Budget Code of Ukraine, are empowered in the manner of legislative consolidation of budget appointments (clause 18, part 1, article 2 of the BC of Ukraine).

Sometimes, evidence of the reluctance of a person to whom the authority from budgetary appointments is legally established to be conscientious in the performance of his direct duties is the commission of a criminal offense while holding a public service position, which is an insult and a defiant challenge to society and requires a response from law enforcement agencies [8, p. 103].

Next, the officials - managers of the higher rooster determine the number of managers of budget finances of a lower level and recipients of these finances, taking into account the established requirements for organizing a single register of such managers of budget funding and recipients of budget funding and information from such a register (Part 3 of Article 10 of the Budget Code of Ukraine).

In the comments of the current legislation, it is determined that other offenses related to budget finances by an official of any economic entity, who is neither a manager nor a recipient of finances from the budget, should be qualified as another criminal offense in the field of official activity. This criminal law position refers to the actions of officials of those institutions that, in accordance with contractual obligations, perform work for budget institutions or recipients of budget funds, as they have payments for the performance of work from the budget as the subject of an existing criminal offense. For example, it can be a calculation for the manufacture or supply of goods for the fulfillment of priority state obligations [9, p. 629-630].

Therefore, it is possible to agree with the above classifications that the subjects of non-targeted use of budget funds, implementation of budget expenditures or provision of loans from the budget without the established budget allocations or exceeding them, are officials of business entities of non-budgetary legal entities that receive grants, subsidies or subventions as budget funds; officials of legal entities of the non-budgetary sphere, who are delegated the right to dispose of budget funds in accordance with the current legislation. Persons who may be complicit in the misappropriation of budget funds are employees of a budget institution, controlling and financial bodies: the State Audit Service, the State Treasury Service, the State Treasury of Ukraine. The peculiarity of the misappropriation of budget funds by an official, the implementation of budget expenditures or the granting of loans from the budget without the established budget allocations or exceeding them was revealed, which consists in the simultaneous commission of offenses against property and official crimes [10, p. 60].

As for the responsibility for the use of funds not for their intended purpose, it is manifested through the application of the following influence measures: – warning about the improper implementation of budget legislation with a requirement to eliminate the violation of budget legislation, – stopping operations with budget funds, – suspension of budget allocations, – reduction of budget allocations, – return of budget

funds to the corresponding budget. In accordance with Clause 1, Part 1, Art. 117 of the Budget Code of Ukraine, a warning about improper implementation of budget legislation with a requirement to eliminate a violation of budget legislation is applied in all cases of detection of budget offenses, including in the case of the use of funds for purposes other than their intended purpose. The subjects of the application of this influence measure are all participants in the budget process authorized by budget legislation to exercise control over compliance with budget legislation (the Verkhovna Rada of Ukraine, the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Budget Issues, the Accounting Chamber, the Ministry of Finance of Ukraine, local financial bodies, bodies of the State Treasury Service and the State Audit Service, the Verkhovna Rada and the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, local councils and their executive bodies, local state administrations, chief administrators budget funds and lower-level managers). In practice, the bodies of the State Treasury Service, the State Audit Service and chief administrators apply warnings about improper implementation of budget legislation [11, p. 114].

The subjects of crime prevention in the budgetary sphere are both the above-mentioned state institutions and specialized law enforcement bodies: bodies of the Office of the Prosecutor General of Ukraine, the State Criminal Investigation Department, NABU, and the State Criminal Investigation Department, and separate divisions of the Ministry of Internal Affairs.

Conclusion. Investigating issues related to the misuse of budget funds, making budget expenditures or providing loans from the budget without the established budget allocations or exceeding them, it is important to understand the structure, mechanisms and consequences of the implemented measures to combat this criminal offense. A detailed study of this issue in scientific works points to the shortcomings that exist in the management of budget funds and is of crucial importance for the financial stability and economic development of the country. Among the determinants of non-targeted use in scientific sources, it is precisely insufficient control and monitoring of expenses that are identified. Effective control and accountability mechanisms must be implemented to prevent misuse of budget resources. First of all, it is important to develop clear procedures and criteria for allocating funds from the budget. An important aspect is the strengthening of the monitoring of the expenditure of budget funds, the effective control over the use of budget resources will help to identify inappropriate and corrupt schemes, and will also ensure reporting and transparency in expenses by subjects of misappropriation of budget funds.

References:

1. Nazar, Yu.S. (2021). *Protydiia porushenniam biudzhetnoho zakonodavstva* [Counteraction to violations of budget legislation]. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
2. Nechytailo, V.A. (2013). *Kharakterystyka osib, yaki vchyniaut netsilove vykorystannia biudzhetnykh koshtiv* [Characteristics of persons who misuse budget funds]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 133–143 [in Ukrainian].

3. Kulakov, V.V., Len, V.V., Miroshnychenko, S.S., et al. (2011). *Zapobihannia zlochynam, poviazanym z nezakonnym vykorystanniam biudzhetykh koshtiv: nauk.-prakt. posib.* [Prevention of crimes related to the illegal use of budget funds: scientific and practical manual]. Zaporizhzhia: Dniprovskiy metalurh [in Ukrainian].
4. Stepaniuk, R.L. (2012). *Zabezpechennia rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh u biudzhetsnii sferi Ukrainy: monohrafiia* [Ensuring the investigation of crimes committed in the budgetary sphere of Ukraine]. In A.F. Volobuiev (Ed.). Kharkiv: NikaNova [in Ukrainian].
5. Prots, I.M. (2016). *Vidpovidalnist za pravoporushennia u biudzhetsnii sferi: administratyvno-pravovi ta finansovo-pravovi aspekty* [Responsibility for offenses in the budgetary sphere: administrative and financial law aspects]. Extended abstract of candidate's thesis. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].
6. Bab'iak, A.V., Zhyvko, Z.B., Yosypiv, A.O., et al. (2010). *Protydiia zlochynam, shcho vchyniautsia u biudzhetsnii sferi: navch. posib.* [Combating crimes committed in the budgetary sphere: textbook]. Lviv: Lviv State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
7. Nechytailo, V.A. (2013). *Kharakterystyka osib, yaki vchyniaut netsilove vykorystannia biudzhetykh koshtiv* [Characteristics of persons who misuse budget funds]. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 133–143 [in Ukrainian].
8. Dovban, I.M. (2019). *Zlochynnist derzhavnykh sluzhbovtiv yak tsilisnyi kompleksnyi fenomen* [Criminality of civil servants as an integral complex phenomenon]. *Pivdennoukrainskyi pravnychiy chasopys – South Ukrainian Law Journal*, 4(1), 102–104 [in Ukrainian].
9. Melnyk, M.I., & Khavroniuk, M.I. (Eds.). (2012). *Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy* [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine] (9th ed., rev. and add.). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
10. Khomenko, V.P. (2020). *Sluzhbova osoba yak subiekt netsilovoho vykorystannia biudzhetykh koshtiv, zdiisnennia vydatkiv biudzhetu chy nadannia kredytiv z biudzhetu bez vstanovlenykh biudzhetykh pryznachen abo z yikh perevyshchenniam* [An official as a subject of misuse of budget funds, budget expenditures or granting of credits without established budget appropriations or exceeding them]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(20), 56–63 [in Ukrainian].
11. Kasianenko, A.M. (2015). *Finanova vidpovidalnist za porushennia biudzhethoho zakonodavstva: dys. kand. yuryd. Nauk* [Financial responsibility for violations of budget legislation]. *Candidate's thesis*. Irpin [in Ukrainian].

Література:

1. Назар Ю.С., Протидія порушенням бюджетного законодавства: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 453 с.
2. Нечитайло В.А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 133–143.
3. Запобігання злочинам, пов'язаним з незаконним використанням бюджетних коштів: наук.-практ. посіб. / [В.В. Кулаков, В.В. Лен, С.С. Мірошніченко та ін.]. Запоріжжя: Дніпр. металург, 2011. 289 с.
4. Степанюк Р.Л. Забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А.Ф. Волобуєва. Харків: НікаНова, 2012. 382 с.
5. Проць І. М. Відповідальність за правопорушення у бюджетній сфері: адміністративно-правові та фінансово-правові аспекти : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.07. Львів, 2016. 20 с.

6. Протидія злочинам, що вчиняються у бюджетній сфері: навч. посіб. / [А.В. Баб'як, З.Б. Живко, А.О. Йосипів та ін.]. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2010. 168 с.
7. Нечитайло В.А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 4. С. 133–143.
8. Довбань І.М. Злочинність державних службовців як цілісний комплексний феномен. Південноукраїнський правничий часопис. 2019. № 4. Ч. 1. С. 102–104.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. 9-те вид., переробл. та доповн. / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ: Юрид. думка, 2012. 1316 с.
10. Хоменко В.П. Службова особа як суб'єкт нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. 2020. № 2 (20). С. 56–63.
11. Касьяненко А. М. Фінансова відповідальність за порушення бюджетного законодавства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2015. 209 с.

UDC 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-835-844](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-835-844)

Rizenko Olena Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative and Information Law, Institute of Law, Psychology and Innovative Education of the National University "Lviv Polytechnic", Lviv, <https://orcid.org/0009-0006-9525-1719>

CITIZENS' RIGHT TO ACCESS TO PUBLIC INFORMATION: IMPLEMENTATION DURING MARTIAL ARTS

Abstract. It is noted that any restrictions on the right to access public information in the format of open data, introduced during martial law, must comply with the principle of necessity and not exceed the established limits.

In a country in a state of armed conflict, the procedure for access to information must be clearly defined by regulatory legal acts. This, however, does not mean depriving a person of freedom of speech or his legal right to receive information. To prevent possible provocations by the enemy, the state must limit the dissemination of information that constitutes a state or official secret, as well as data on strategically important objects or other information, the disclosure of which may harm national security.

The introduction of martial law objectively complicates the exercise by citizens of their information rights — to collect, store, use and disseminate information — due to the effect of temporary restrictions. Such measures include: control over the distribution of content, temporary suspension of the work of state information systems and registers, a special regime for the functioning of objects of state importance, a curfew, as well as the possibility of postponing the provision of answers to information requests.

Ukrainian legislation establishes the legal foundations of openness and transparency of the activities of state authorities and local self-government bodies (subjects of authority), ensuring effective mechanisms for the implementation of everyone's right to free access to public information.

It is argued that the right to access public information is guaranteed by a number of basic mechanisms: - the obligation of authorities to provide and publish information; - organizational support for this process; - simplification of procedures for obtaining data; - openness of meetings of collegial bodies; - effective mechanisms for control and responsibility for violations of legislation in this area.

It is proven that the right of citizens to contact authorities and receive answers to their requests cannot be completely limited even under martial law. At the same

time, it is important to maintain a balance between two aspects: ensuring freedom of expression and access to reliable information about the course of military operations and the need to protect the lives and safety of people who may suffer as a result of excessive disclosure of information.

Keywords: public information, martial law, right to information, judicial protection of citizens' rights, force majeure.

Різенко Олена Володимирівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та інформаційного права Інституту права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0006-9525-1719>

ПРАВО ГРОМАДЯН НА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: РЕАЛІЗАЦІЯ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Зазначено, що будь-які обмеження права на доступ до публічної інформації у форматі відкритих даних, запроваджені під час дії воєнного стану, мають відповідати принципу необхідності та не перевищувати встановлені межі.

У країні, яка перебуває у стані збройного конфлікту, порядок доступу до інформації повинен бути чітко визначений нормативно-правовими актами. Це, однак, не означає позбавлення людини свободи слова чи її законного права на отримання інформації. Для запобігання можливим провокаціям з боку противника держава має обмежити розповсюдження відомостей, що становлять державну або службову таємницю, а також даних про стратегічно важливі об'єкти чи іншої інформації, розголошення якої може зашкодити національній безпеці.

До обмежувальних заходів належать: контроль за розповсюдженням контенту, тимчасове призупинення роботи державних інформаційних систем і реєстрів, спеціальний режим функціонування об'єктів державного значення, комендантська година, а також можливість відтермінування надання відповідей на інформаційні запити.

Українське законодавство закріплює правові основи відкритості та прозорості діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування (суб'єктів владних повноважень), забезпечуючи ефективні механізми реалізації права кожного на вільний доступ до публічної інформації.

Аргументовано, що право на доступ до публічної інформації гарантується низкою основних механізмів: - обов'язком органів влади надавати та оприлюднювати інформацію; - організаційним забезпеченням цього процесу; - спрощенням процедур отримання даних; - відкритістю засідань колегіальних органів; - дієвими механізмами контролю та відповідальністю за порушення законодавства у цій сфері.

Доведено, що право громадян звертатися до органів влади та отримувати відповіді на свої запити не може бути повністю обмеженим навіть за умов воєнного стану. Водночас важливо зберігати баланс між двома аспектами: забезпеченням свободи вираження поглядів і доступу до достовірної інформації про перебіг воєнних дій та необхідністю захисту життя й безпеки людей, які можуть постраждати внаслідок надмірного розголошення відомостей.

Ключові слова: публічна інформація, воєнний стан, право на інформацію, судовий захист прав громадян, непереборні обставини.

Problem statement. Ensuring the implementation of citizens' rights, in particular, access to public information is the main task of the state. During the period of martial law in Ukraine, certain rights of citizens are legally restricted. For example, travel abroad of men of a certain age is restricted.

Access to information in a state that is in a state of actual war must be clearly regulated by regulatory legal acts. This does not mean that a person is deprived of freedom of speech or cannot exercise his legal right to receive information. In order to prevent provocations by the enemy, it is important to limit the dissemination of confidential information, information about strategic objects, or other information that is not subject to disclosure.

It is important that information is not disseminated without the consent of the person so that the human right to confidentiality is not violated. Citizens can contact the relevant authorities to provide information even during martial law, but they must be prepared that restrictions on the provision of information may be imposed. Such restrictions are necessary to ensure the possibility of introducing and implementing measures of the legal regime of martial law.

It is important to maintain a balance between ensuring the right to receive reliable information about the socio-political aspects of the functioning of the state and providing data on the state of war, and not violating citizens' rights to security.

Analysis of recent research and publications. Important aspects of the implementation of citizens' right to access public information during martial law were highlighted by such Ukrainian scientists as: I. Golubenko, D. Hryno, N. Dobryanska, N. Kostova, O. Pylypyuk, L. Rudnyk, A. Sagrađyan, O. Turchenko, V. Furman, M. Yurchenko.

It should be noted that although the issue of citizens' right to access public information in jurisprudence has been developed by scientists, the issue of the features and limitations of the implementation of this right during martial law in Ukraine requires research.

The purpose of the article is to study the right of citizens to public information and the peculiarities of the implementation of this right during martial law.

Presentation of the main material. The legislation of Ukraine defines the legal basis for ensuring openness and transparency of the activities of state authorities and

local self-government bodies (i.e., subjects of power). It forms effective legal mechanisms that guarantee every citizen the opportunity to exercise their right to free access to public information.

It is worth emphasizing that the effect of the above-mentioned norms has certain limits. They do not apply to legal relations related to obtaining information by the authorities themselves to perform their powers and functions. In addition, these provisions do not regulate the procedure for considering citizens' appeals, since this area is regulated by a separate special law.

Public information is understood as any information that is recorded or documented in any form and on any media. Such information includes data that: - is created or received by subjects of power in the process of performing their functional duties; - is in the possession of state authorities, local self-government bodies or other managers of public information [1].

Openness and transparency of the activities of state authorities and other subjects of power, as well as the creation of effective mechanisms for access to information, are one of the key conditions for ensuring the accountability of the state to citizens for the decisions made and the results of its activities. That is why the guarantee of the right of a person and a citizen to access information is considered an important feature of a democratic system.

However, in modern conditions, when the legal regime of martial law is in force in Ukraine, the issue of restricting access to public and other information still does not have a sufficiently clear legislative regulation.

The absence of a list of public information defined at the regulatory level, access to which may be temporarily restricted during martial law, creates a number of problematic aspects: - the possibility of abuse (public information managers actually receive the opportunity to independently decide on issues of restricting access, which may lead to a violation of the principle of openness of government; - risks to national security (at the same time, the lack of clear boundaries may lead to situations where the publication of certain information will pose a threat to state security or the safety of individual citizens) [2, pp. 107-113].

The human right to access public information is guaranteed by a set of basic mechanisms that ensure its practical implementation:

1. Obligation to provide and publish information. Managers of public information are obliged to provide and publish information in their possession, except in cases where the law provides for restrictions on access.

2. Organizational support. Each authority must identify responsible structural units or officials who organize work with requests for information and ensure access to it.

3. Simplification of procedures. The legislation provides for the need to create the most convenient and understandable procedures for submitting requests and obtaining the requested data.

4. Openness of meetings. Citizens have the right to be present at meetings of collegial authorities, except in cases directly specified by current legislation.

5. Control mechanisms. Compliance with legislation in the field of access to public information is under parliamentary, public and state control.

6. Legal responsibility. Violations of the rules governing the right to access information are subject to appropriate legal liability measures.

Access to public information is based on the following fundamental principles:

- transparency and openness (the activities of state authorities and local self-government bodies should be carried out openly, with the possibility of public control;
- freedom of use (the right of every person to freely receive, disseminate and use public information is ensured, unless otherwise provided by law;
- equality and non-discrimination (all citizens have equal access to information, regardless of race, gender, political or religious beliefs, national or social origin, material status, place of residence, language or other characteristics) [1].

In the context of a large-scale disinformation war actively waged by enemy information structures, as well as in view of the aggressive and inhumane actions of the military formations of the Russian Federation on the territory of Ukraine, it is extremely important to maintain a balance between two contradictory but interrelated aspects: the right of every person to freely express their views and receive reliable information about the course of military operations and the need to ensure the safety, preservation of life and health of people who may suffer harm as a result of excessive disclosure of certain information.

In accordance with the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 “On the introduction of martial law in Ukraine” (approved by the Law of Ukraine No. 2102-IX of February 24, 2022), for the period of the legal regime of martial law, temporary restrictions on certain constitutional rights and freedoms of a person and a citizen, defined in Articles 30–34, 38, 39, 41–44, 53 of the Constitution of Ukraine, are allowed. In addition, the legislation provides for the possibility of establishing restrictions on the rights and legitimate interests of legal entities - within the limits necessary for the implementation of measures provided for in Part One of Article 8 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law”.

Such restrictions, in particular the right of a person to collect, store, use and disseminate information, have a constitutional basis and comply with international legal standards. According to paragraph 2 of Article 29 of the Universal Declaration of Human Rights of 1948, when exercising his rights and freedoms, everyone may be subject only to such restrictions as are established by law in order to ensure due recognition and respect for the rights of others, as well as to meet the just requirements of morality, public order and general welfare in a democratic society. A similar legal position is set out in the Decision of the Constitutional Court of Ukraine of January 20, 2012 No. 2-пп/2012.

Given the full-scale military aggression of the Russian Federation against Ukraine, the main and most justified grounds for restricting citizens' information rights

are the protection of national security, territorial integrity of the state and public order, as well as the prevention of riots or crimes, which directly corresponds to international criteria for the admissibility of restrictions on human rights [3].

It should be noted that the right of citizens to address public authorities and receive responses to their requests is not subject to restriction even under martial law. This right is one of the main guarantees of citizens' participation in public administration and ensures the implementation of the principle of openness of government activities.

Taking into account the peculiarities of the functioning of state institutions during martial law, special recommendations were developed on the organization of the process of considering requests and providing responses to requests for public information. The purpose of these recommendations is to optimize communication between citizens and information managers, ensure prompt response and compliance with legislative requirements even in difficult wartime conditions. Thus, the right to address and receive information remains valid and protected, although it is implemented taking into account objective restrictions related to the security situation and the operation of a special legal regime [4].

In order to ensure effective communication with citizens during martial law, it is recommended to actively use telephone communication to provide oral answers to questions that fall within the competence of the institution, as well as to promptly inform the population about socially important events and decisions.

At the same time, through official websites and pages on social networks, it is necessary to publish information that directly concerns the life, health, freedom and safety of citizens. Such information must be reliable, complete, accurate and timely, as it builds public trust in government bodies and contributes to the information security of the state.

When providing answers to individual requests from citizens, information managers are recommended to choose the most convenient and accessible method of communication - for example, sending by e-mail. If the requested information is provided in paper format, it is advisable to consider the possibility of exempting applicants from paying actual costs for copying and printing during the period of martial law.

In cases where it is objectively impossible to provide a response to a request within the established period, the application of the deferral mechanism provided for in Part Six of Article 22 of the Law of Ukraine "On Access to Public Information" is allowed.

Every citizen has the right to make a request for the purpose of obtaining public information. This right is guaranteed by Article 34 of the Constitution of Ukraine, which enshrines the freedom to receive, store and disseminate information. Its implementation is ensured by the obligation of state authorities and local self-

government bodies – as information managers – to publish information created or obtained in the course of exercising their powers, in accordance with Articles 3, 4 and 14 of the Law of Ukraine “On Access to Public Information”.

According to Article 5 of the aforementioned Law, access to information may be carried out, in particular, by providing it at the request of citizens, and Article 19 guarantees the right of a person to make a request regardless of whether the information concerns him personally or not, and without the need to justify the reasons for receiving it.

It is worth emphasizing that martial law is not a basis for the abolition or violation of constitutionally guaranteed rights of citizens. Restriction of access to information may be applied only in compliance with the so-called “three-element test”, i.e. exclusively in cases where such a restriction is necessary: in the interests of national security, territorial integrity or public order; to protect the health of the population; to protect the rights, freedoms or reputation of other persons.

In general, the legislation of Ukraine does not contain special norms that automatically restrict access to public information due to the very fact of the introduction of martial law. The only legal basis for refusing to provide information is the presence of clearly defined circumstances that justify the lawfulness of the refusal, in accordance with the norms of current legislation, if such information is in the possession of public administration bodies [5, pp. 32-39].

Any restrictions on the right to access public information in the format of open data, introduced under the conditions of the martial law legal regime, must clearly comply with the principle of proportionality – that is, not go beyond what is necessary and be justified by specific circumstances.

Such restrictions may be applied exclusively to the extent necessary to implement and ensure the measures provided for by the martial law legal regime and are aimed at protecting national security, public order and vital interests of the state. This requirement is directly established by Part 1 of Article 8 of the Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” [6].

Despite the introduction of the martial law legal regime, any restrictions on human rights and freedoms must be consistent with the fundamental principles of international law in the field of human rights protection. This means that even in extraordinary circumstances, the state is obliged to comply with established international standards regarding the limits of admissibility of interference with the rights of citizens.

Analysis of international legal acts in the field of human rights shows that the possibility of temporary restriction of constitutional rights and freedoms by the state is provided for by most international documents. At the same time, it is worth emphasizing that not all acts of international law contain a clearly defined or exhaustive list of grounds on which such restrictions are permissible, leaving states some room for interpretation and application of these norms in accordance with specific circumstances [7, pp. 47-52].

In the context of martial law, the work of public authorities regularly encounters force majeure circumstances. These circumstances can create obstacles to the proper performance of duties, in particular, in processing and providing responses to requests for public information.

When force majeure circumstances arise that make it impossible to provide the requested information in a timely manner, the entity possessing the information (the administrator) has two main models of action: 1. In the case of preservation of information, but its temporary unavailability (postponement): if the necessary data has been preserved, but its provision is currently impossible (for example, due to the fact that documents remained in temporarily occupied territories, or the systematization of archival documents after evacuation is still ongoing), a decision should be made to postpone (postpone) the satisfaction of the request. The information must be provided as soon as the technical or logistical possibility for this is restored. 2. In the case of irretrievable loss of information (refusal): If the requested information has been destroyed without the possibility of recovery, the administrator has the right to refuse to satisfy the request. The legal basis for such refusal is the provision of paragraph 1 of part 1 of Article 22 of the Law of Ukraine “On Access to Public Information”, since the administrator no longer possesses this information [8, pp. 1-7].

The legal guarantee for the realization of the right to access public information is the mechanism of judicial protection. This protection is provided by the person whose rights have been violated applying to the administrative court. The grounds for the application are unlawful decisions, actions or inaction on the part of the information manager, and the process is completed by the execution of the adopted court decision [9, pp. 77-82].

The introduction of martial law inevitably complicates the exercise of citizens' rights to collect, store, use and disseminate information due to the introduction of a number of restrictions. Such measures include: control over the distribution of content, suspension of the work of state registers and databases, introduction of special modes of operation of objects of state importance, curfew and the possibility of postponing responses to information requests.

During this period, the state actively applies various information security measures aimed at controlling the information space and protecting national interests. However, such actions, including restrictions on access to certain sources and the possible temporary suspension of key information institutions, can significantly complicate citizens' access to public data. The key point is that all measures taken by the state to protect its interests must be justified, proportionate and not cause unjustified infringement of citizens' constitutional rights to information. It is also important to remember that the existing list of restrictions is not exhaustive and can be supplemented by making appropriate amendments to the current legislation of Ukraine [10, pp. 144-147]. M. Yurchenko N. Kostova note that the National legislation of Ukraine on access to public information demonstrates a high level of consistency,

internal consistency and compliance with international standards, which is comparable to the regulatory framework of the European Union. However, it should be noted that the legislative acts of individual EU member states often contain more detailed regulation of specific stages of dissemination and publication of public data. In addition, these foreign acts sometimes provide a broader interpretation of the concept of "public information" itself, linking it to the functioning of data in the context of the entire set of legal relations in this area [11, pp. 320-322].

Conclusions. Access to public information is based on the following fundamental principles: transparency and openness; freedom of use; - equality and non-discrimination. Taking into account the peculiarities of the functioning of state institutions during martial law, special recommendations have been developed on the organization of the process of considering applications and providing answers to requests for public information.

The main and most justified grounds for restricting citizens' information rights are: - protection of national security, territorial integrity of the state and public order; - prevention of riots or crimes, which directly corresponds to international criteria for the admissibility of restrictions on human rights.

References:

1. Pro dostup do publichnoi informatsii. Zakon Ukrainy. [On access to public information: Law of Ukraine]. (2011). (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR), № 32, st. 314). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> [in Ukrainian].
2. Turchenko O. H., Furman V. V. (2022). Obmezhennia prava na dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Restrictions on the right to access public information during martial law]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. № 5. S. 107-113. [in Ukrainian].
3. Osoblyvosti realizatsii prava na dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Peculiarities of exercising the right to access public information under martial law]. (2022). *Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady z prav liudyny*. <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E/rozyasnennya-shchodo-doderzhannya-prava-na-dostup-do-informatsii-v-umovakh-voennogo-stanu13042022-3.pdf> [in Ukrainian].
4. Dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Access to public information under martial law]. (2022). *Bezoplatna pravova dopomoha*. <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/dostup-do-publichnoyi-informacziyi-v-umovah-voyennogo-stanu-2/> [in Ukrainian].
5. Rudnyk L. I. (2023). Pravovi zasady obmezhennia prava na dostup do informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Legal principles of restricting the right to access information under martial law]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskyi politekhnichniy instytut»*. №4(60). S. 32-39. [in Ukrainian].
6. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu. Zakon Ukrainy. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine]. (2015). (Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 28, st.250). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].
7. Hryno D. D. (2023). Okremi aspekty konstytutsiinoho prava na dostup do publichnoi informatsii u formi vidkrytykh danykh pry obmezhenni prav i svobod liudyny v umovakh voiennoho stanu. [Certain aspects of the constitutional right to access public information in the form of open data when restricting human rights and freedoms under martial law]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. №3. S. 47-52. [in Ukrainian].

8. Pylypiuk, O. M. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennia zdiisnennia prava na dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Administrative and legal support for the exercise of the right to access public information under martial law]. Problemy suchasnykh transformatsii. № 7. S. 1-7. [in Ukrainian].

9. Dobrianska N. V. (2023). Zmist prava na dostup do publichnoi informatsii: okremi pytannia sudovoi praktyky. [The content of the right to access public information: certain issues of case law]. Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Tom 34 (73) № 4. S. 77-82. [in Ukrainian].

10. Holubenko I. I., Sahradian A. H. (2023). Pravovi pytannia realizatsii prava na dostup do publichnoi informatsii v umovakh voiennoho stanu. [Legal issues of implementing the right to access public information under martial law]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 3. S. 144-147. [in Ukrainian].

11. Yurchenko M. M., Kostova N. I. (2021). Mizhnarodni standarty YeS shchodo dostupu do publichnoi informatsii: porivnialnyi analiz z Ukrainoiu. [EU international standards on access to public information: a comparative analysis with Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. № 5. S. 320-322. [in Ukrainian].

Література:

1. Про доступ до публічної інформації: Закон України. (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2011, № 32, ст. 314). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>

2. Турченко О. Г., Фурман В. В. Обмеження права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство. 2022. № 5. С. 107-113.

3. Особливості реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Уповноважений Верховної Ради з прав людини. 2022. <https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/%D0%9F%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%20%D1%96%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8E/rozya-snennya-shchodo-doderzhannya-prava-na-dostup-do-informatsii-v-umovakh-voennogo-stanu13042022-3.pdf>

4. Доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Безоплатна правова допомога. 2022. <https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/dostup-do-publichnoyi-informacziyi-v-umovah-voennogo-stanu-2/>

5. Рудник Л. І. Правові засади обмеження права на доступ до інформації в умовах воєнного стану. Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». №4(60) 2023. С. 32-39.

6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України. (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст.250). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

7. Гриньо Д. Д. Окремі аспекти конституційного права на доступ до публічної інформації у формі відкритих даних при обмеженні прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Часопис Київського університету права. 2023. №3. С. 47-52.

8. Пилип'юк О. М. Адміністративно-правове забезпечення здійснення права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. 2023. № 7. С. 1-7.

9. Добрянська Н. В. Зміст права на доступ до публічної інформації: окремі питання судової практики. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Том 34 (73) № 4 2023. С. 77-82.

10. Голубенко І. І., Саградян А. Г. Правові питання реалізації права на доступ до публічної інформації в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 3. С. 144-147.

11. Юрченко М. М., Костова Н. І. Міжнародні стандарти ЄС щодо доступу до публічної інформації: порівняльний аналіз з Україною. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2021. С. 320-322.

УДК 343.98:615.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-845-859](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-845-859)

Басалюк Наталія Василівна доктор філософії з галузі знань 08 – «Право», провідний фахівець науково-дослідної частини, Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології, м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-2429-6964>

Чернов Олександр Віталійович доктор філософії з галузі знань 08 – «Право», доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології, Національний університет «Одеська юридична академія», м.Одеса, <https://orcid.org/0009-0002-6038-9479>

Чумак Сергій Прокопійович кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики, судових експертиз та поліграфології, Національний університет «Одеська юридична академія», м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-0486-1890>

РОЛЬ СУДОВО-ТОКСИКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ОТРУЄННЯМИ

Анотація. У статті висвітлено роль судово-токсикологічних досліджень у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з отруєннями, з урахуванням сучасних наукових підходів і практики експертної діяльності. У західній доктрині судова токсикологія визначається як міждисциплінарна галузь, що інтегрує знання медицини, хімії, біології та криміналістики, а її завдання полягають у виявленні, ідентифікації та кількісному визначенні токсичних речовин у контексті правозастосовної діяльності. Розкрито три провідні напрями судової токсикології: посмертна токсикологія, спрямована на встановлення причинно-наслідкового зв'язку між дією токсиканту та смертю; поведінкова токсикологія, що досліджує вплив психоактивних речовин на поведінку людини у кримінально значущих ситуаціях; та токсикологічний моніторинг, який виконує профілактичну і контрольну функції у соціально-правовому середовищі.

У роботі наведено аналіз судової практики, який демонструє доказове значення судово-токсикологічних експертиз у кваліфікації кримінальних правопорушень, встановленні причин смерті та механізмів інтоксикації. Показано, що результати токсикологічних досліджень виступають ключовими доказами у справах про комбіновані отруєння, інтоксикацію чадним газом, грибні отруєння, а також у випадках застосування лікарських і психотропних засобів як засобу

насильства. Особливу увагу приділено аналізу біологічних матриць (кров, сеча, волосся, нігті, спинномозкова рідина) та їх доказовій цінності, а також сучасним аналітичним методам – газовій і рідинній хроматографії, мас-спектрометрії, імуноферментному аналізу.

Визначено місце судово-токсикологічної експертизи у структурі доказування та її взаємозв'язок із іншими видами експертних досліджень – судово-медичними, пожежно-технічними, криміналістичними. Підкреслено, що належна інтерпретація токсикологічних результатів є критичною для встановлення механізму отруєння, часу, шляху надходження токсиканту в організм, а також для кваліфікації дій винних осіб. Окремо акцентовано на проблемах допустимості доказів, постмортальних змінах, ризиках контамінації зразків та необхідності дотримання міжнародних стандартів акредитації лабораторій.

Ключові слова: судова токсикологія, отруєння, токсикологічна експертиза, отруйні речовини, інтоксикація, доказування, кримінальне провадження.

Basalyuk Nataliia Vasylivna Doctor of Philosophy in Law (Field of Knowledge 08 – Law), Leading Specialist of the Research Department, National University «Odesa Law Academy»; Associate Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Polygraphology, Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-2429-6964>

Chernov Oleksandr Vitaliiiovych Doctor of Philosophy in Law (Field of Knowledge 08 – Law), Associate Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Polygraphology, National University «Odesa Law Academy», Odesa, <https://orcid.org/0009-0002-6038-9479>

Chumak Serhii Prokopiiovych Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Expertise and Polygraphology, National University «Odesa Law Academy», Odesa, <https://orcid.org/0000-0002-0486-1890>

THE ROLE OF FORENSIC TOXICOLOGICAL STUDIES IN THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENCES RELATED TO POISONING

Abstract. The article examines the role of forensic toxicological studies in the investigation of criminal offences related to poisoning, taking into account modern scientific approaches and expert practice. In Western scholarly doctrine, forensic toxicology is defined as an interdisciplinary field that integrates the knowledge of medicine, chemistry, biology, and criminalistics. Its main objectives include the

detection, identification, and quantitative determination of toxic substances within the framework of law enforcement and judicial activities. The study outlines three principal domains of forensic toxicology: postmortem toxicology, aimed at establishing the causal relationship between exposure to a toxicant and death; behavioral toxicology, which investigates the influence of psychoactive substances on human behavior in legally relevant contexts; and toxicological monitoring, performing preventive and supervisory functions within the socio-legal environment.

The paper presents an analysis of judicial practice illustrating the evidentiary value of forensic toxicological examinations in the qualification of criminal offences, determination of causes of death, and elucidation of intoxication mechanisms. It demonstrates that toxicological findings serve as key evidence in cases of combined poisoning, carbon monoxide intoxication, mushroom poisoning, as well as in crimes involving the use of medicinal or psychoactive substances as means of violence. Special attention is devoted to the analysis of various biological matrices (blood, urine, hair, nails, cerebrospinal fluid) and their evidential significance, as well as to modern analytical techniques, including gas and liquid chromatography, mass spectrometry, and enzyme-linked immunosorbent assay.

The study determines the place of forensic toxicological examination within the overall evidentiary structure and its interrelation with other types of forensic research medico-legal, fire-technical, and criminalistic. It emphasizes that the correct interpretation of toxicological results is crucial for establishing the mechanism of poisoning, the time and route of toxicant entry into the body, and for the legal qualification of the perpetrator's actions. Particular attention is given to issues of evidence admissibility, postmortem changes, risks of sample contamination, and the need to comply with international laboratory accreditation standards.

Keywords: forensic toxicology, poisoning, toxicological examination, toxic substances, intoxication, evidence, criminal proceedings.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку криміналістичної науки та практики одним із ключових напрямів забезпечення об'єктивності досудового розслідування є використання спеціальних знань у сфері судової токсикології. Зростання кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з отруєннями, зумовлене як побутовими, так і навмисними діями, у тому числі з метою вбивства, самогубства чи приховування іншого кримінального правопорушення.

«За оцінками, у світі існує 40 000–60 000 промислових хімічних речовин, з яких близько 6000 становлять більшу частину загального обсягу. Крім того, існує понад 6000 схвалених ліків, близько 730 нових психоактивних речовин, приблизно 2000 видів отруйних рослин, 1200 видів отруйних та отруйних тварин та незліченна кількість побутових та промислових товарів і косметики...Однак

токсикологія багатьох хімічних речовин і природних токсинів для людини погано вивчена» [1]. Водночас розвиток фармацевтичної промисловості, поява нових синтетичних психоактивних речовин, отрутохімікатів та біологічно активних сполук значно ускладнюють процес виявлення токсичних агентів, що створює серйозні виклики для правоохоронних органів і судово-експертних установ.

Проблема полягає у тому, що наявна система проведення судово-токсикологічних досліджень не завжди забезпечує повноту, точність та оперативність отримання даних, необхідних для кваліфікації кримінальних правопорушень, встановлення причин смерті чи ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Недостатня уніфікація методик, відсутність єдиних стандартів інтерпретації результатів та брак сучасного лабораторного обладнання призводять до ризику отримання суперечливих висновків експертів. Крім того, актуальним залишається питання підвищення рівня взаємодії між слідчими, прокурорами та судово-медичними експертами з метою ефективного використання токсикологічних даних у процесі доказування.

У зв'язку з цим особливої актуальності набуває наукове дослідження ролі судово-токсикологічних досліджень у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з отруєннями. Потребує поглибленого аналізу питання удосконалення методологічної бази токсикологічної експертизи, розроблення сучасних алгоритмів виявлення та ідентифікації отруйних речовин, а також удосконалення нормативно-правових механізмів, що регулюють порядок призначення та проведення таких експертиз. Комплексне осмислення цих аспектів має сприяти підвищенню ефективності досудового розслідування, забезпеченню доказової вагомості висновків експертів і, зрештою, – зміцненню принципів законності та справедливості у кримінальному судочинстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасний науковий дискурс щодо судово-токсикологічних досліджень формується на перетині клінічної токсикології, аналітичної хімії, судової медицини та криміналістики, із виразним трендом на стандартизацію методик і доказову інтеграцію результатів у кримінальне провадження. Наявний стан досліджень характеризується: 1) методичною зрілістю базових підходів до відбору/аналізу зразків і зростанням ролі альтернативних матриць [2–4]; 2) тематичною деталізацією щодо окремих класів токсикантів (рицин, аматоксини) з фокусом на аналітичній верифікації та інтерпретації низьких концентрацій [7; 10; 11]; 3) розширенням поведінково-правового виміру (DFSA, дорожні злочини, спеціальні категорії осіб) [13]; 4) посиленням зв'язку між лабораторною аналітикою і судовою кваліфікацією через усталену практику вироків [5; 6; 12]. Подальші дослідження в цій сфері мають важливе значення для вдосконалення аналітичних методик, стандартизації лабораторних процедур і підвищення процесуальної надійності експертних

висновків, що забезпечує більш точне, відтворюване й обґрунтоване встановлення істини у кримінальному провадженні.

Метою статті є висвітлення ролі судово-токсикологічних досліджень у встановленні причин та механізмів отруєнь, визначенні їхнього впливу на кваліфікацію кримінальних правопорушень і доведенні причинно-наслідкових зв'язків у процесі судово-експертного доказування.

Виклад основного матеріалу. У західній науковій доктрині судова токсикологія розглядається як міждисциплінарна галузь, що поєднує знання медицини, хімії, біології та криміналістики, і має на меті дослідження токсичних речовин у контексті правозастосовної діяльності. У її межах виокремлюють три основні напрями, кожен із яких виконує специфічну функцію у процесі розслідування кримінальних правопорушень та забезпечення доказової бази [2].

Перший напрям – **посмертна токсикологія**, або токсикологія розслідування смерті. Її головна мета полягає у встановленні наявності, виду та концентрації токсичних речовин у біологічних зразках тіла померлого з метою з'ясування їхньої ролі у настанні смерті. Це може стосуватися як випадкових отруєнь, так і навмисних – у тому числі при вбивствах чи самогубствах. Посмертна токсикологія дозволяє не лише визначити причинно-наслідковий зв'язок між дією токсиканта і летальним наслідком, а й уточнити час, шлях надходження отрути в організм, що має вирішальне значення для правильної кваліфікації події та реконструкції механізму злочину.

Другий напрям – **поведінкова токсикологія**, спрямований на вивчення впливу алкоголю, наркотиків і психоактивних речовин на психофізіологічний стан людини та її поведінку. Такий підхід є особливо важливим у кримінальних справах, пов'язаних із дорожньо-транспортними пригодами, вчиненими у стані сп'яніння, насильницькими злочинами, скоєними під впливом наркотичних або психотропних речовин, а також у випадках сексуального насильства, де застосування психоактивних препаратів може бути засобом контролю над жертвою. До цього напрямку також належить допінг-контроль у спорті, який має не лише етичне, але й кримінально-правове значення у контексті підробки результатів або незаконного обігу заборонених засобів.

Третій напрям – **токсикологічний моніторинг у соціально-правовому контексті**, який передбачає систематичне тестування на наявність наркотичних і психоактивних речовин серед окремих категорій осіб. Зокрема, це може бути контроль працівників певних професій із підвищеним рівнем відповідальності (водії, пілоти, військовослужбовці), а також осіб, які перебувають під пробачційним наглядом або засуджені за наркозлочини. Такий моніторинг має превентивну функцію, сприяє запобіганню повторним правопорушенням і забезпечує громадську безпеку.

Тісно пов'язаною, але відносно самостійною галуззю вважається **судова хімія наркотиків**, яка відрізняється від судової токсикології предметом

дослідження. Якщо остання зосереджується переважно на аналізі біологічних зразків (кров, сеча, тканини, волосся тощо), то судова хімія наркотиків досліджує небіологічні об'єкти – таблетки, порошки, рослинну сировину, розчини, а також реагенти, вилучені з нелегальних лабораторій або місць виготовлення заборонених речовин. Результати таких досліджень мають вирішальне значення для встановлення складу, походження та потенційної небезпеки вилучених зразків.

Варто зазначити, що лабораторії судової токсикології та судової хімії наркотиків, хоча й часто співпрацюють у межах єдиного розслідування, функціонують у різних приміщеннях із суворим дотриманням стандартів біологічної та хімічної безпеки. Такий поділ пов'язаний із необхідністю уникнення контамінації зразків, забезпечення точності аналітичних результатів і збереження доказового значення матеріалів. Системна взаємодія між цими підрозділами забезпечує комплексність досліджень, що особливо важливо для кримінальних проваджень, у яких одночасно фігурують як біологічні сліди токсичних агентів, так і речовини хімічного походження.

Судова токсикологія зосереджується на токсикологічних проблемах, які мають правове значення, зокрема при встановленні стану алкогольного або наркотичного сп'яніння, а також у випадках посмертних досліджень. Її основою є застосування високочутливих методів ідентифікації та кількісного визначення отрут, лікарських засобів і їх метаболітів у біологічних зразках, таких як кров, сеча, волосся etc. Щодо нігтів, то у сучасній судово-токсикологічній практиці аналіз нігтів як кератинізованої біоматриці набуває дедалі більшого значення як додатковий метод для виявлення наркотичних і заборонених речовин. Цей підхід дає змогу оцінювати тривале або хронічне вживання препаратів, відстежувати неперервне вживання наркотиків чи лікарських засобів. Попри те, що механізми інкорпорації речовин у нігтьову тканину досі не повністю з'ясовані, сучасні дослідження описують три основні шляхи потрапляння сполук: «через піт і поверхнєве забруднення, через кровопостачання нігтьового ложа та через включення у процесі росту з матриксу нігтя. Нігті, на відміну від волосся, забезпечують більш тривале збереження речовин, а тому є інформативними, наприклад, для ретроспективного аналізу зловживання наркотиками» [3].

Крім того, у випадках, коли традиційні рідини організму (кров, сеча) відсутні або непридатні для аналізу, у судово-токсикологічній практиці особливе значення мають альтернативні біологічні матеріали. Одним із таких матеріалів є спинномозкова рідина (СМР), що завдяки своїм фізико-хімічним властивостям може бути цінним джерелом інформації про наявність наркотиків, психотропних чи токсичних речовин. Використання СМР як альтернативної матриці для виявлення наркотиків, психоактивних речовин і етилового спирту залишається методологічно складним, оскільки дані щодо її діагностичної надійності та відтворюваності досі обмежені [4].

Інтерпретація результатів судово-токсикологічних досліджень посмертних зразків потребує від експерта глибоких знань щодо лікарських взаємодій, фармакогенетичних відмінностей, механізмів толерантності, ознак токсичної патології, посмертного перерозподілу речовин і впливу розкладу на концентрації препаратів. Без урахування цих чинників висновки можуть бути хибними або неповними, що має істотне значення для судового доказування.

У структурі доказування результати судово-токсикологічних експертиз зазвичай слугують ключовим доказом наявності або відсутності отрути чи токсичної речовини в організмі. Показовим прикладом, коли судово-токсикологічна експертиза виступає центральним доказом у встановленні причини смерті, а її результати інтегруються з іншими видами експертиз, зокрема пожежно-технічною, для побудови причинно-наслідкового зв'язку та правової кваліфікації кримінального правопорушення є Справа № 276/1831/24 [5], де смерть двох дітей настала внаслідок отруєння чадним газом, що підтверджено токсикологічними показниками карбоксигемоглобіну (СОНЬ 71% і 72%) у зразках крові з тіл загиблих. Такі рівні є токсичними та летальними для дитячого організму, що дало експертам підстави констатувати смертельну інтоксикацію чадним газом. Морфологічні ознаки (рожево-червоні плями, яскраво-червона кров, наявність кіптяви в дихальних шляхах) підтвердили, що інгаляція СО відбулася за життя, тобто це було антемортемне отруєння, а не посмертний артефакт.

Хоча у вирокі не деталізовано технічні параметри токсикологічного аналізу (тип методу, час забору зразків, обсяг, використані консерванти), експертні результати мали високу доказову силу завдяки поєднанню з пожежно-технічною експертизою. Остання встановила осередок займання – ковдру дитячого ліжка, розташованого впритул до груби, що призвело до тління, утворення чадного газу та смертельного отруєння дітей.

Таким чином, токсикологічний компонент дослідження визначив біологічну причину смерті, тоді як пожежно-технічна експертиза дала фізико-технічне пояснення механізму події. Разом вони утворили єдиний причинний ланцюг: порушення правил пожежної безпеки → займання → утворення чадного газу → інгаляція СО дітьми → смерть. Це дозволило суду кваліфікувати дії обвинуваченої за ст. 166 КК України (невиконання обов'язків по догляду за дітьми) та ч. 2 ст. 270 КК України (порушення правил пожежної безпеки, що спричинило загибель людей). Судово-токсикологічна експертиза у справах про пожежі з фатальними наслідками є не просто допоміжною, а визначальною для встановлення причинного зв'язку між технічною подією і смертю. Саме завдяки їй підтверджується, що смерть настала не від опіків чи задухи, а від інтоксикації чадним газом під час життя. Цей кейс чітко ілюструє «зшивання» біологічної та технічної причинності, коли токсикологічні дані дають суду змогу обґрунтовано

поєднати механізм події з наслідком і прийняти рішення поза розумним сумнівом.

Аналогічно, у Справі №705/2187/21 [6] навмисного отруєння алкоголем та психотропним препаратом встановлено, що смерть потерпілого настала внаслідок комбінованої інтоксикації клозапіном і етанолом, а дії обвинувачених, які змішали лікарський засіб із алкоголем, перебувають у прямому причинному зв'язку із настанням смерті. Цей випадок є зразковим прикладом, коли токсикологічна експертиза не лише встановлює причину смерті, а й визначає характер насильства, спосіб його реалізації та механізм утворення безпорадного стану потерпілих. Ідентифікована речовина – клозапін (азалептин, Leropex) належить до групи антипсихотичних препаратів із вираженою седативною та депресивною дією на центральну нервову систему. У передозуванні він спричиняє порушення свідомості до коми, пригнічення дихання, гіпотонію, аритмії й колапс. У комбінації з алкоголем клозапін діє синергічно: алкоголь потенціює седативний і респіраторно-депресивний ефекти, що призводить до різкого зниження рівня настороженості, втрати захисних реакцій, пригнічення дихального центру, а в тяжких випадках – смерті. Такий механізм фармакодинамічного потенціювання є ключовим для токсикологічної кваліфікації комбінованих отруєнь, коли навіть терапевтичні дози препарату у присутності алкоголю можуть стати летальними.

У наведеному випадку злочинці додали клозапін до алкогольного напою, який вживали потерпілі. Уже через кілька десятків хвилин після прийому настали типові прояви – сонливість, сплутаність свідомості, втрата орієнтації, далі непритомність. В одного потерпілого настала смерть від гострої екзогенної інтоксикації клозапіном, потенційованої алкоголем, а інша особа втратила свідомість, що зробило її безпорадною й унеможливило самозахист. Таким чином, токсикологічна експертиза довела прямий причинний зв'язок між введенням препарату, розвитком клозапін-алкогольної інтоксикації та летальним наслідком.

Вирішальними лабораторними доказами виступили результати визначення клозапіну та його метаболіту – норклозапіну у біологічних матрицях (периферична кров, вміст шлунка, сеча). Їх концентрації перевищували терапевтичні рівні у кратному розмірі, що підтвердило навмисне передозування. Наявність алкоголю у крові та шлунковому вмісті підтвердила спільне вживання й посилення токсичного ефекту. Вміст препарату у шлунку, як і залишки рідини у келихах, мав доказове значення для встановлення перорального шляху введення – через додавання до напою.

З погляду судово-токсикологічної інтерпретації, важливим є те, що клозапін здатен до постмортальної редистрибуції, тобто зміни концентрації після смерті, тому найінформативнішими є результати з периферичної крові та вмісту

шлунка. Встановлений співвідношнний аналіз цих матриць у сукупності з клініко-морфологічними ознаками (пригнічення дихання, набряк легенів, відсутність боротьби) дозволив зробити остаточний висновок про отруєння.

У доказовій структурі кримінального провадження судово-токсикологічна експертиза виконала подвійну функцію: 1) доказову – встановлення прямої причини смерті (гостра інтоксикація клозапіном у поєднанні з алкоголем); 2) кваліфікаційну – підтвердження факту застосування препарату як засобу насильства, що спричинило смерть потерпілого й безпорадний стан іншої особи.

Таким чином, токсикологічні дані не лише підтвердили біологічний механізм смерті, а й визначили юридичний сенс дій обвинувачених: введення психотропного засобу стало способом реалізації насильства, небезпечного для життя, що дало підстави для кваліфікації дій як умисного злочину з тяжкими наслідками.

Цей кейс ілюструє одну з найважливіших функцій судово-токсикологічної експертизи – перетворення науково-біохімічних результатів у юридично значущі докази, коли встановлюється не лише наявність токсичної речовини, а й механізм її впливу, спосіб введення, динаміка дії, взаємодія з іншими агентами та правова кваліфікація діяння. Відмітимо, що клозапін – це психотропний лікарський засіб (атиповий антипсихотик), який у терапевтичних дозах використовується для лікування шизофренії. Щодо білкових токсинів природного походження, то серед них можна виділити рицин, який міститься у насінні рицини (*Ricinus communis*). Це одна з найсильніших відомих біологічних отрут, що викликає порушення білкового синтезу, масивний некроз печінки, нирок і шлунково-кишкового тракту. Його застосування, навіть у мікродозах, призводить до смерті. Він здобув відомість завдяки використанню в так званому «зонтичному вбивстві» болгарського дисидента Георгія Маркова в 1978 році. Рицин також став відомим як потенційний агент біологічного терору, впливу якого люди могли б зазнати через повітря, їжу або воду (детальніше у дослідженні [7]).

Отруєння можуть бути дуже різноманітними за характером токсиканту. Так, практика збирання грибів призводить щороку до сотень госпіталізацій і навіть смертей внаслідок отруєння дикорослими грибами, особливо блідою поганкою (*Amanita phalloides*) з її амотоксинами. У структурі грибних отруєнь виділяють кілька груп: цитотоксичні (печінково-нироритичні), нейротоксичні, міотоксичні, шлунково-кишкові тощо. Цікаво, що стосовно самого походження слова гриб «псл. grībъ; етимологія затемнена, єдиної думки щодо походження немає» [8, С.592], а слово троєнка «мухомор червоний, *Agaricus muscarius* L.» (бот.) пов'язане з *trūiti* «псл. truti, trovъ «споживати, витрачати, перетравлювати...» [9, С.656]. Водночас, названий гриб – мухомор червоний «вважається одним з найкрасивіших грибів... Його вживання іноді використовується як засіб самогубства, або його можна вживати через його психоделічний ефект, а в

деяких випадках його можна сплутати з їстівним видом» [10]. У сучасних дослідженнях зазначається, що грибні отруєння спричиняють різні клінічні синдроми – від шлунково-кишкових розладів до гострого ураження печінки, зумовленого аматоксинами *Amanita phalloides*. Раннє розпізнавання симптомів і своєчасне лікування мають вирішальне значення для запобігання незворотним наслідкам, однак діагностичні тести на аматоксини досі рідко застосовуються у клінічній практиці, а стандартизовані протоколи терапії відсутні. Тому токсикологічна експертиза набуває особливої ролі у визначенні типу отрути та необхідності специфічного антидотного лікування [11].

Цей Вирок [12] є показовим прикладом справи соціально-побутового характеру, у якій отруєння дітей дикорослими грибами призвело до смерті, а ключову доказову роль відіграли результати судово-токсикологічного дослідження. Експерти досліджували біологічні зразки від обох загиблих дітей, залишки блювотних мас і грибною страви, знайденої у помешканні. Ідентифікація токсинів проводилась із застосуванням вискоєфективної рідинної хроматографії, газової хроматографії з мас-спектрометрією та імуноферментного аналізу. Отримані результати підтвердили наявність α -аманітину і β -аманітину – головних токсинів блідої поганки. Їх концентрації перевищували летальні рівні для дитячого організму, а морфологічна картина гострої печінково-ниркової недостатності, дистрофії гепатоцитів і некрозу ниркових канальців узгоджувалась із дією аматоксинів.

Смерть настала внаслідок гострого грибного отруєння, а пізнє звернення за медичною допомогою стало вирішальним чинником летального наслідку. Мати, усвідомлюючи небезпечний стан дітей, не вжила заходів для госпіталізації, що створило прямий причинний зв'язок між її бездіяльністю, перебігом отруєння і смертю дітей. Судово-токсикологічна експертиза в цьому випадку не лише визначила вид токсину та механізм дії, а й дозволила точно встановити біологічну причину смерті, забезпечивши наукове підґрунтя для юридичної кваліфікації дій за статтею 166 Кримінального кодексу України як злісне невиконання обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило смерть.

З наукової точки зору цей випадок демонструє фатальну токсичність аматоксинів навіть у мінімальних дозах і підкреслює вирішальне значення судово-токсикологічного аналізу для встановлення причинно-наслідкового зв'язку між біологічними процесами, поведінковою бездіяльністю та юридичною відповідальністю.

На практиці роль судово-токсикологічних досліджень може бути вирішальною або допоміжною залежно від контексту. У випадках, коли отруєння стало безпосередньою причиною смерті, судово-токсикологічні висновки часто стають ключовими доказами.

Навпаки, якщо причиною смерті є травматичні ушкодження (ножове поранення, побутова пожежа тощо), роль токсиколога часто обмежується

виявленням отрути чи спирту в крові. Наприклад, у справах, пов'язаних із вбивствами судово-токсикологічна експертиза встановлює: «причина смерті – травматична (наприклад, ножове поранення), не токсикологічна». Аналогічно, висновок експерта про наявність високих концентрацій СОНв і кіптяви в дихальних шляхах може послужити лише підтвердженням антемортемного отруєння чадним газом у справах про пожежі (у поєднанні з даними пожежно-технічних експертиз), але без судово-токсикологічної експертизи ці дані залишались би невідомими.

Типовими проблемами при проведенні токсикологічної експертизи є збереження зразків та постмортальні зміни. Якщо тіло знаходять із запізненням, це може спотворити концентрації речовин (через розпад та перерозподіл). Також часто виникають процесуальні питання: необхідно документувати час забору проб, використання консервантів, акредитацію лабораторії і методики. При недоліках в оформленні процедура дозволяє судам «толерувати» незначні порушення лише в тому разі, якщо в цілому дотримано вимог КПК та простежено походження зразка, в іншому разі буде застосовано доктрину «плодів отруєного дерева» згідно практики ЄСПЛ, відповідно до якої недопустимими визнаються докази, які отримані на основі первинних недопустимих доказів і є похідними.

У випадках сексуального насильства, пов'язаного з уживанням наркотиків, рівень офіційних повідомлень і судових вироків залишається надзвичайно низьким. Це зумовлено тим, що жертви нерідко перебувають у стані втрати свідомості або глибокої інтоксикації, не здатні чинити опір чи усвідомлено відмовитися від статевого акту, а після події страждають від антероградної амнезії й не можуть чітко відтворити обставини. Такий стан призводить до затримки токсикологічного обстеження і ускладнює доказування. Додатковою проблемою є те, що речовини, які застосовують для «згвалтувань із використанням наркотиків», часто комбінуються з алкоголем і мають подібний токсикодинамічний ефект, через що отруєння помилково розцінюють як звичайну алкогольну інтоксикацію [13]. Токсикологічний аналіз часто є єдиним шляхом встановлення факту насильницького застосування психоактивних речовин. Більшість так званих «наркотиків для згвалтування» (зокрема, ГБЛ, ГОМК, бензодіазепіни, кетамін, зопіклон та інші седативні препарати) мають подібну дію до алкоголю – вони пригнічують центральну нервову систему, викликають сонливість, сплутаність свідомості, втрату контролю над тілом і антероградну амнезію. У комбінації з етанолом їх ефект потенціюється, що призводить до повної безпорадності жертви.

Через схожість симптоматики з класичною алкогольною інтоксикацією слідчі й медики часто помилково не ініціюють спеціальні токсикологічні дослідження, обмежуючись визначенням рівня алкоголю у крові. У результаті втрачається можливість ідентифікації фармакологічного агента, який був

справжньою причиною втрати свідомості чи безпорадного стану. Саме тому роль судово-токсикологічної експертизи є визначальною: вона дозволяє виявити навіть низькі концентрації швидкометаболізованих речовин, зафіксувати їх комбінацію з алкоголем і довести факт насильницького введення препарату.

Таким чином, ефективність розслідування кримінальних правопорушень цього типу безпосередньо залежить від оперативності забору біологічних зразків, використання високочутливих аналітичних методів (ГХ-МС, РХ-МС/МС) і правильної інтерпретації отриманих результатів, які відмежовують алкогольне сп'яніння від фармакологічно індукованого безпорадного стану.

Перспективним, але малодослідженим (див. наприклад [14]) напрямом судово-токсикологічних досліджень є вивчення отруєнь не лише людей, а й тварин, оскільки механізми токсичної дії, метаболізм і шляхи потрапляння отрут у біологічні системи часто мають спільні закономірності. Умисне отруєння тварин полягає введення токсиканту через приманку, корм або воду.

Інтерпретація результатів має важливе значення в кримінальному процесі: вона пов'язує науково одержані дані із фактичними обставинами справи. Високоточні аналітичні дані – це лише частина доказової картини, тож правильна інтерпретація отриманих аналітичних даних є ключовою. Слід враховувати фармакокінетику речовини (швидкість виведення, можливу толерантність), дозу та час надходження в організм, взаємодію з іншими препаратами, а також дані інших експертиз (судово-медичної, пожежно-технічної, криміналістичної тощо). У кінцевому підсумку, комплексна оцінка токсикологічних результатів у поєднанні з іншими доказами створює незаперечний доказовий ланцюг.

Висновки. Судово-токсикологічна експертиза займає ключове місце у системі судово-медичних досліджень, відіграючи визначальну роль у розслідуванні кримінальних правопорушень, пов'язаних з отруєннями. Її основне завдання полягає у виявленні наявності токсичних речовин у біологічних об'єктах, визначенні їх кількісного вмісту, шляхів надходження до організму, а також оцінці впливу цих речовин на життєво важливі функції людини. Встановлення рівня токсиканта та характеру інтоксикації дозволяє експертам зробити науково обґрунтовані висновки про причинно-наслідковий зв'язок між дією отрути та настанням певних медико-біологічних наслідків – аж до летального результату. Саме тому результати судово-токсикологічної експертизи нерідко стають вирішальними доказами у кримінальних провадженнях, де необхідно з'ясувати, чи була смерть спричинена дією токсичних речовин, чи мала місце їхня роль як супутній або опосередкований фактор.

Окрім випадків фатальних отруєнь, судово-токсикологічна експертиза має значення і для характеристики фізіологічного чи психічного стану осіб у момент вчинення правопорушення або події. Йдеться, зокрема, про визначення рівня алкогольного чи наркотичного сп'яніння, виявлення впливу лікарських препа-

ратів, психоактивних або хімічних речовин, які могли зумовити зміну поведінкових реакцій, сприйняття дійсності чи здатності особи усвідомлювати свої дії та керувати ними. Такі дані мають важливе значення не лише для кваліфікації злочину, а й для вирішення питань осудності, визначення міри відповідальності або вибору запобіжного заходу.

Водночас проведення судово-токсикологічних досліджень супроводжується низкою складних методичних і процесуальних викликів. Серед них – постмортальні зміни біологічних об'єктів, що можуть впливати на концентрацію токсичних речовин; наявність у зразках кількох токсикантів, які взаємодіють між собою та змінюють загальну токсикодинаміку; обмеження чутливості та специфічності аналітичних методів; а також відмінності між лабораторними стандартами у різних експертних установах. Усі ці чинники потребують не лише високої технічної оснащеності лабораторій, а й глибоких фахових знань експерта, здатного інтерпретувати результати у контексті обставин справи, медичних даних та судово-медичної картини.

Саме тому судово-токсикологічна експертиза є не просто лабораторним аналізом, а комплексною криміналістичною процедурою, що поєднує наукову точність із юридичною відповідальністю. Лише за умови поєднання сучасних аналітичних технологій, дотримання процесуальних норм відбору, транспортування та зберігання зразків, а також правильної наукової інтерпретації отриманих даних, результати експертизи можуть бути визнані повноцінним, достовірним та допустимим доказом у кримінальному провадженні. У цьому контексті роль судового токсиколога полягає не лише у виявленні отруту, а й у наданні обґрунтованих висновків, що сприяють встановленню істини у провадженні, забезпеченню справедливості правосуддя та зміцненню доказової бази кримінального процесу.

Література:

1. Guidelines for establishing a poison centre. *World Health Organization*. 2020. Р.1. Режим доступу: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240009523>.
2. Wyman John F. Principles and Procedures in Forensic Toxicology. *Clinics in Laboratory Medicine*. 2012. Volume 32, Issue 3. P. 493-507. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.cll.2012.06.005>.
3. Solimini R., Minutillo A., Kyriakou C., Pichini S., Pacifici R., Busardo F.P. Nails in forensic toxicology: an update. *Current pharmaceutical design*. 2017. № 23(36). Режим доступу: [doi: 10.2174/1381612823666170704123126](https://doi.org/10.2174/1381612823666170704123126).
4. Wachholz P., Skowrone R., Pawlas N. Cerebrospinal fluid in forensic toxicology: Current status and future perspectives. *Journal of Forensic and Legal Medicine*. 2021. Vol.82. Режим доступу: <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2021.102231>.
5. Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 02 грудня 2024 року Справа № 276/1831/24. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123505771>.

6. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 15 травня 2023 року Справа №705/2187/21. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110869309>.
7. Musshoff F., Madea B. Ricin poisoning and forensic toxicology. *Drug testing and analysis*. 2009. Vol. 1 (4). Режим доступу: doi: 10.1002/dta.27.
8. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 1: А–Г / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), І. К. Білодід, В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 1982. 632 с.
9. Етимологічний словник української мови: В 7 т. – Т. 5: Р–Т / Ред. кол.: О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, Г. П. Півторак, В. Г. Складенко, О. Б. Ткаченко; Укладачі: Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова, О. С. Мельничук, В. Г. Складенко, І. А. Стоянов, А. М. Шамота. НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ: Наукова думка, 2006. 705 с.
10. Rampolli F.I., Kamler P., Carnevale C., Bedussi F. The deceptive mushroom: accidental *Amanita muscaria* Poisoning. *European journal of case reports in internal medicine*. 2021. Vol. 8(3). Режим доступу: doi: 10.12890/2021_002212.
11. Tuğcan M.O., Akpınar A.A. Mushroom poisoning: an updated review. *Turkish journal of emergency medicine*. 2025. Vol. 25(1). Режим доступу: doi: 10.4103/tjem.tjem_129_24.
12. Вирок Гайсинського районного суду Вінницької області від 05 жовтня 2022 року Справа № 129/2347/22. Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106609573>.
13. Ricardo J. D.-O., Magalhães T. Forensic toxicology in drug-facilitated sexual assault. *Toxicology Mechanisms and Methods*. 2013 Vol. 23. Режим доступу: <https://doi.org/10.3109/15376516.2013.796034>.
14. Smith-Blackmore M. In investigating Animal Abuse Crime Scenes: A Field Guide. *Forensic Toxicology*. 2023. P. 289–293. Режим доступу: doi: 10.4324/9781003090762-24.

References:

1. World Health Organization. (2020). Guidelines for establishing a poison centre. p. 1. Retrieved from: <https://www.who.int/publications/i/item/9789240009523> [in English].
2. Wyman, J. F. (2012). Principles and procedures in forensic toxicology. *Clinics in Laboratory Medicine*, 32(3), 493–507. <https://doi.org/10.1016/j.cl.2012.06.005> [in English].
3. Solimini, R., Minutillo, A., Kyriakou, C., Pichini, S., Pacifici, R., & Busardo, F. P. (2017). Nails in forensic toxicology: an update. *Current Pharmaceutical Design*, 23(36). <https://doi.org/10.2174/1381612823666170704123126> [in English].
4. Wachholz, P., Skowrone, R., & Pawlas, N. (2021). Cerebrospinal fluid in forensic toxicology: Current status and future perspectives. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 82. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2021.102231> [in English].
5. Вирок Володарсько-Волинського районного суду Житомирської області від 02 грудня 2024 року, Справа № 276/1831/24 [Judgment of the Volodarsk-Volyn District Court of Zhytomyr Region of December 2, 2024, Case No. 276/1831/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123505771> [in Ukrainian].
6. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 15 травня 2023 року, Справа № 705/2187/21 [Judgment of the Cherkasy District Court of Cherkasy Region of May 15, 2023, Case No. 705/2187/21]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110869309> [in Ukrainian].
7. Musshoff, F., & Madea, B. (2009). Ricin poisoning and forensic toxicology. *Drug Testing and Analysis*, 1(4). <https://doi.org/10.1002/dta.27> [in English].
8. Melnychuk, O. S. (ed.), Bilodid, I. K., Kolomiets, V. T., & Tkachenko, O. B. (1982). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy*. T. 1: A–H [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Vol. 1: A–H]. Kyiv: Naukova Dumka. 632 p. [in Ukrainian].

9. Melnychuk, O. S. (ed.), Kolomiets, V. T., Lukinova, T. B., Pivtorak, H. P., Skliarenko, V. H., & Tkachenko, O. B. (2006). Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy. T. 5: R–T [Etymological Dictionary of the Ukrainian Language. Vol. 5: R–T]. Kyiv: Naukova Dumka. 705 p. [in Ukrainian].
10. Rampolli, F. I., Kamler, P., Carnevale, C., & Bedussi, F. (2021). The deceptive mushroom: accidental *Amanita muscaria* poisoning. *European Journal of Case Reports in Internal Medicine*, 8(3). https://doi.org/10.12890/2021_002212 [in English].
11. Tuğcan, M. O., & Akpınar, A. A. (2025). Mushroom poisoning: an updated review. *Turkish Journal of Emergency Medicine*, 25(1). https://doi.org/10.4103/tjem.tjem_129_24 [in English].
12. Vyroky Haysynskoho raionnoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 05 zhovtnia 2022 roku, Sprava № 129/2347/22 [Judgment of the Haisyn District Court of Vinnytsia Region of October 5, 2022, Case No. 129/2347/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/106609573> [in Ukrainian].
13. Ricardo, J. D.-O., & Magalhães, T. (2013). Forensic toxicology in drug-facilitated sexual assault. *Toxicology Mechanisms and Methods*, 23. <https://doi.org/10.3109/15376516.2013.796034> [in English].
14. Smith-Blackmore, M. (2023). Forensic toxicology. In *Investigating Animal Abuse Crime Scenes: A Field Guide* (pp. 289–293). <https://doi.org/10.4324/9781003090762-24> [in English].

УДК 368

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-860-871](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-860-871)

Бобик Максим Вадимович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти навчально-наукового інституту «Юридичний інститут, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0009-0007-5704-0029>

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ ВИХОДУ УЧАСНИКІВ З РИНКУ СТРАХУВАННЯ УКРАЇНИ

Анотація. Страхування під час дії воєнного стану в Україні є важливим інструментом захисту фізичних та юридичних осіб від ризиків сьогодення. Впродовж повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України страховий ринок зіткнувся з низкою проблем: зменшення попиту на страхові продукти в різних регіонах України, недостатньо врегульовані питання страхування воєнних ризиків тощо.

Загалом, за період воєнного стану кількість учасників страхового ринку зменшилась майже на наполовину, що частково стало наслідком посилення нормативно-правових вимог до страховиків. У зв'язку з цим дослідження виходу страховиків з ринку набуло особливої актуальності.

На жаль, добровільний та примусовий вихід страховиків з ринку залишається недостатньо дослідженим у правовій доктрині. Незважаючи на це, питання є вкрай актуальним, враховуючи нові законодавчі норми та значну кількість страховиків, що покидають ринок. Добровільний вихід із страхового ринку, що часто пов'язаний з реорганізацією страховиків чи їх банкрутством, потребує від страховика дотримання чітких процедур, встановлених Національним банком України, зокрема щодо передачі страхового портфеля.

Примусове виведення страховиків з ринку навпаки застосовується Національним банком України як захід впливу, якщо страховик не відповідає вимогам платоспроможності або систематично порушує нормативи чи не виконує своїх зобов'язань перед клієнтами. У зв'язку з вищезазначеним та в умовах значного посилення пруденційних і регуляторних вимог до страховиків за період воєнного стану особливості процесу виходу учасників з ринку страхування є необхідними для дослідження.

В цій статті проаналізовано нормативно-правове регулювання виходу учасників з ринку страхування України, визначено особливості процесу виходу страхових компаній з ринку страхових послуг. На основі аналізу нормативно-правового регулювання визначено проблеми, які виникають під час процесу виходу страховиків з ринку та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: страхування, вихід, добровільний, примусовий, відкликання ліцензії, страховики, страхувальники, воєнний стан, особливості, учасники ринку страхування.

Bobyk Maksym Vadimovych graduate of the third (educational and scientific) level of higher education of the educational and scientific institute «Law Institute of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», <https://orcid.org/0009-0007-5704-0029>

FEATURES OF THE PROCESS OF PARTICIPANTS' EXIT FROM THE UKRAINIAN INSURANCE MARKET

Abstract. Insurance during martial law in Ukraine is an important tool for protecting individuals and legal entities from today's risks. During the full-scale invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, the insurance market faced a number of problems: a decrease in demand for insurance products in various regions of Ukraine, insufficiently regulated issues of insurance of war risks, etc.

In general, during the period of martial law, the insurance market decreased by almost half, which was partly a consequence of the strengthening of regulatory requirements for insurers. In this regard, the study of insurers' exit from the market has become particularly relevant. Unfortunately, voluntary and forced exit of insurers from the market remains insufficiently studied in legal doctrine.

Despite this, the issue is extremely relevant, given the new legislative norms and a significant number of insurers leaving the market. Voluntary exit from the insurance market, which is often associated with the reorganization of insurers or their bankruptcy, requires the insurer to comply with clear procedures established by the National Bank of Ukraine, in particular regarding the transfer of the insurance portfolio.

Forced withdrawal of insurers from the market, on the contrary, is used by the National Bank of Ukraine as a measure of influence if the company does not meet the solvency requirements or systematically violates regulations or does not fulfill its obligations to customers. In connection with the above and in the context of a significant increase in prudential and regulatory requirements for insurers during the period of martial law, the features of the process of exiting the insurance market by participants are necessary for research.

The paper analyzed the regulatory and legal regulation of the exit of participants from the insurance market of Ukraine, identified the features of the process of exiting insurance companies from the insurance services market. Based on the analysis of regulatory and legal regulation, the problems that arise during the process of exiting the market by insurers and proposed ways to solve them.

Keywords: insurance, exit, voluntary, compulsory, license revocation, insurers, policyholders, martial law, features, insurance market participants.

Постановка проблеми. Після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України інститут страхування отримав нові виклики, зокрема посилення регулятивних вимог до страховиків відповідно до оновлених законів України «Про страхування» та «Про фінансові послуги та фінансові компанії». Внаслідок посилення нормативно-правових вимог низка страховиків покинула ринок як добровільно, так і примусово через відкликання ліцензії Національним банком України (далі – НБУ).

В умовах активного процесу зменшення страхового ринку дослідження процесу добровільного та примусового виходу страховиків, зокрема механізму відкликання ліцензії НБУ, є необхідним для подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання процесу виходу страхових компаній з ринку. Виокремлення особливостей процесу виходу учасників з ринку страхування та конкретних проблем на всіх його етапах є важливим та актуальним питанням страхового ринку сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вихід учасників зі страхового ринку України є недостатньо дослідженим серед науковців у сфері страхування. Хочемо виділити роботи В. І. Майданика [1], який частково дослідив питання виходу учасників з ринку, та О. О. Більчук [2], яка досліджувала окремі проблеми, що були виявлені під час примусового виходу страховиків з ринку страхування в Україні.

Мета статті – визначення особливостей процесу виходу учасників зі страхового ринку та виокремлення конкретних проблем, які супроводжують цей процес.

Виклад основного матеріалу. Дослідження В. І. Майданика, засноване на офіційних даних НБУ щодо реєстрації та ліцензування, показало, що за перші десять місяців 2024 року страховий ринок залишили 32 компанії [1, с. 39]. Як зазначено у праці, 22 страховикам (1 компанія зі страхування життя і 21 – з інших видів страхування, що не охоплюють страхування життя) НБУ добровільно анулював ліцензії на підставі їхніх заяв, тоді як іншим 10 non-life страховикам ліцензії були анульовані примусово як міра впливу.

Примітно, що у 2024 році майже втричі зросла кількість страховиків, які порушили вимоги до капіталу та платоспроможності. Станом на 1 липня 2024 року таких компаній налічувалося 31, що становить майже 40% від їх загальної кількості на ринку. Це може свідчити про значне посилення регулятивних вимог до страховиків, що напряду впливає на кількість учасників, які виходять з ринку [1, с. 39].

Верховна Рада України 8 листопада 2021 року ухвалила нову редакцію Закону України «Про страхування» [3] (далі – Закон), що набув чинності з дня

його опублікування, але переважна більшість його положень набула чинності з 1 січня 2024 року. Цей законодавчий акт суттєво трансформує регулювання страхової сфери. Однією з ключових змін є значне розширення повноважень НБУ, який отримав набагато ширший інструментарій впливу на ринок страхування в Україні.

Аналізуючи норми вищезазначеного Закону, питанню виходу страховика з ринку присвячений окремий розділ XI. Виходячи з ч. 2 ст. 61 Закону, законодавець встановив два види виходу з ринку: добровільний (за ініціативою страховика) та примусовий (за рішенням НБУ). Критерієм класифікації у цьому випадку є конкретний суб'єкт, який приймає рішення про вихід з ринку страхування (НБУ або страховик).

Добровільний вихід з ринку відповідно до ч. 1 ст. 62 Закону поділяється на чотири види залежно від змісту рішення страховика: про реорганізацію, про ліквідацію, про передачу страхового портфеля, про виконання страхового портфеля.

Відповідно до ч. 3 ст. 63 Закону, першим етапом процедури виходу з ринку є затвердження радою страховика проєкту плану виходу з ринку, який повинен відповідати регулятивним вимогам, встановленим Законом. Затверджений проєкт подається до НБУ з метою погодження у формі попереднього висновку. НБУ протягом місяця з дня подання страховиком проєкту приймає рішення щодо надання попереднього висновку, або ж відмовляє страховику. У випадку погодження НБУ проєкту, рада страховика скликає загальні збори для прийняття рішення про вихід, затвердження плану виходу з ринку та інших документів (за необхідності).

Відповідно до ч. 6 ст. 62 Закону рішення про добровільний вихід учасників з ринку, прийняте загальними зборами страховика до одержання попереднього висновку НБУ про погодження плану виходу з ринку, є нікчемним. Ця норма свідчить про імперативний характер правових відносин між НБУ та страховиками, оскільки рішення страховика про добровільний вихід з ринку не породжує жодних правових наслідків через нікчемність рішення (недійсність) без проходження процедури, встановленої НБУ.

Після прийняття рішення загальними зборами про вихід з ринку страховик повинен звернутися протягом трьох робочих днів до НБУ про надання дозволу на вихід з ринку та погодження плану добровільного виходу з ринку. НБУ на основі наданих страховиком документів, приймає відповідне рішення: про відмову у виході з ринку або у задоволенні виходу та погодження плану.

Страховик зобов'язаний протягом семи робочих днів з дня завершення процедури добровільного виходу з ринку повідомити НБУ про завершення такої процедури шляхом подання заяви про відкликання ліцензії та виключення з Державного реєстру фінансових установ, а також надати документи, зазначені в

п. 9 ст. 63 Закону. Необхідно також подати звіт суб'єкта аудиторської діяльності, що підтверджує достовірність та повноту наданих документів.

Протягом 30 днів з дня отримання від страховика заяви про відкликання ліцензії та виключення з Державного реєстру фінансових установ, і доданих до неї документів, НБУ приймає рішення про відкликання ліцензії страховика та виключення його з Державного реєстру фінансових установ або відмовляє у запиті [3].

Перелік та вимоги до документів, які подаються страховиком до НБУ в межах процедури добровільного виходу з ринку визначаються нормативно-правовими актами НБУ. Таким документом є Положення про добровільний вихід з ринку страховика та передачу страховиком страхового портфеля, яке затверджене Постановою НБУ від 25.12.2023 № 184 [4]. Це положення визначає перелік документів, які компанія повинна подати НБУ для отримання дозволу на вихід, а також встановлює вимоги щодо врегулювання всіх поточних страхових зобов'язань, які має страховик на момент ініціювання виходу з ринку страхування. Ключовою складовою акта є процедура передачі страхового портфеля іншій компанії. Це дозволяє забезпечити безперервність страхового захисту відповідно до страхових полісів та договорів, які продовжують діяти навіть після виходу первинного страховика з ринку.

Враховуючи строки розгляду документів щодо виходу з ринку страхування, які подаються страховиком впродовж всіх етапів виходу, добровільний вихід з ринку страхування може тривати до шести місяців з моменту початку першого етапу, що в умовах воєнного стану та великої кількості страховиків, які виходять з ринку, є проблематичним. Така складна процедура може пояснюватися наявним на момент виходу великим обсягом зобов'язань страховиків перед фізичними та юридичними особами, зокрема під час дії воєнного стану. Разом з тим, чітко простежується різниця у складності процедури виходу з ринку страховиків та інших фінансових установ.

Відповідно до Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг, затвердженого Постановою НБУ від 29.12.2023 № 199 [5], фінансова установа для відкликання ліцензії на вид діяльності з надання фінансових послуг подає до НБУ заяву про відкликання ліцензії на вид діяльності з надання фінансових послуг та копію рішення загальних зборів учасників (акціонерів) про припинення виду діяльності з надання фінансових послуг, що ліцензуються. Також додатково подається письмове повідомлення в довільній формі з наданням підтвердних документів та інформації щодо структури зобов'язань фінансової установи за договорами з надання фінансових послуг та іншими правочинами або ж повідомлення, що таких зобов'язань немає.

Така ж сама процедура встановлена для інших фінансових установ – оператор поштового зв'язку, що має право здійснювати діяльність з торгівлі валютними цінностями, надавач фінансових платіжних послуг тощо. Тобто, страховики повинні проходити складну документально підтвердну процедуру виходу з ринку, яка ще й потребує залучення аудиторської роботи та значних фінансових та інших ресурсів, тоді як фінансовим установам достатньо подати рішення про припинення надання фінансових послуг та відповідну заяву до НБУ. Протягом тридцяти днів НБУ приймає рішення про відкликання ліцензії та виключення з Державного реєстру фінансових установ. Отже, можна констатувати, що серед учасників ринку фінансових послуг в Україні, страховики мають найскладнішу процедуру добровільного виходу з ринку.

В умовах нестабільності ринку страхових послуг під час воєнного стану в Україні та значної кількості учасників, які мають бажання вийти з ринку, на нашу думку, необхідним є розгляд питання трансформації процедури добровільного виходу з ринку для страховиків та створення спрощеної процедури, яка б дозволила страховикам виходити з ринку протягом строку, наближеного для інших учасників ринку фінансових послуг в Україні.

Примусовому виходу страховика з ринку за рішенням НБУ присвячена ст. 66 Закону, в якій зазначено, що прийняття НБУ рішення про застосування до страховика заходу впливу у вигляді відкликання ліцензії є підставою для звернення до господарського суду з позовом про ліквідацію страховика.

Важливим питанням, що виникає під час процедури ліквідації страховика, є наявність страхових зобов'язань за договорами страхування (перестрахування, співстрахування). У випадку, якщо страховик немає відповідних зобов'язань, НБУ звертається до господарського суду з позовом про ліквідацію страховика протягом одного місяця з дати прийняття рішення про відкликання ліцензії.

За наявності зобов'язань процедура є дещо складнішою, оскільки НБУ повинен призначити тимчасову адміністрацію одночасно з рішенням про відкликання ліцензії. Тимчасова адміністрація – це призначений регулятором тимчасовий орган управління та контролю страховика або кредитної спілки, щодо яких прийнято рішення про призначення тимчасової адміністрації. Особливості призначення тимчасової адміністрації страховика визначені Положенням про порядок призначення, здійснення та припинення тимчасової адміністрації страховика, кредитної спілки, яке затверджене Постановою НБУ від 23.12.2023 № 178 [6]. Цим Положенням, зокрема, визначаються: перелік функцій, повноважень та прав тимчасової адміністрації страховика; порядок визначення складу тимчасової адміністрації; процедура прийняття рішення про дострокове припинення повноважень тимчасового адміністратора; порядок припинення діяльності тимчасової адміністрації та звітування про виконання завдань тощо.

У випадку наявності у страховика зобов'язань протягом одного місяця з дати прийняття рішення про анулювання ліцензії страховика НБУ звертається до господарського суду з позовом про ліквідацію страховика відповідно до Цивільного кодексу України та з клопотанням про призначення ліквідатора страховика з числа арбітражних керуючих у справах про банкрутство фінансових установ.

Розпочата процедура ліквідації страховика не може бути зупинена/припинена, у тому числі в разі визнання протиправними (незаконними) та скасування індивідуальних актів НБУ, що були підставою для її початку.

На основі вищезазначеного, процедура примусового виходу з ринку фактично зводиться до того, що НБУ приймає рішення та ініціює процедуру примусового виведення страховика з ринку, а вже господарський суд приймає рішення про ліквідацію страховика. З одного боку, такий підхід є правильним, оскільки ліквідація юридичної особи, зокрема страховиків, які переважно функціонують в Україні як акціонерні товариства, не може бути повністю реалізована виключно за рішенням НБУ. Наділення НБУ такими повноваженнями поставило б під загрозу всіх учасників ринку страхових послуг в Україні через ризик непрозорості прийняття відповідних рішень.

З іншого боку, судова система є незалежним, неупередженим і доступним для кожного механізмом, що гарантує законність та справедливість у суспільстві. НБУ має звернутися з позовом про ліквідацію страховика, що в цьому контексті, на нашу думку, виступає обов'язком регулятора, а не його правом. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України на засадах верховенства права. При розгляді справи судом у порядку позовного провадження учасники справи викладають письмово свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору виключно у заявах по суті справи. Позовне провадження характеризується змагальністю та диспозитивністю, і є в першу чергу змагальним процесом двох та більше сторін, права та інтереси яких воно зачіпає. Процесуальні рішення судом приймаються з ініціативи однієї сторони при врахуванні думки, позиції інших сторін, що вимагає активної участі обох сторін спору.

Тобто, у випадку позовного провадження, судді виявлятимуть зацікавленість у позиції страховика щодо рішення НБУ. Крім того, будь-які особи, що вважатимуть себе зацікавленими в розгляді позовної заяви НБУ, можуть подавати клопотання про долучення до участі в судовому процесі. Коло таких осіб є надзвичайно широким – від акціонерів страхової компанії до тих, хто претендує на отримання страхового відшкодування. Відповідно, судді будуть зобов'язані ретельно оцінювати та обґрунтовувати кожну ініціативу щодо залучення до справи.

Звернувшись до судової практики, докладно розглянемо судову справу № 922/412/24 за позовом НБУ до Приватного акціонерного товариства «Страхова Компанія «Глобаліс Іншуренс Солюшенс» [7].

Під час судового розгляду 10.04.2024 у суді першої інстанції можемо виділити конкретні особливості ухваленого рішення:

по-перше, суддя ухвалив рішення про розгляд справи за правилами загального позовного провадження, при цьому врахував аргументи страховика, викладені у відзиві та підтримав його позицію;

по-друге, НБУ помилково вважав, що положення ст. 66 Закону зобов'язують його ініціювати позов до суду, тоді як насправді, відповідно до позиції суду, ця норма лише надає йому таке право, а не обов'язок. Це свідчить про неоднозначність нормативно-правового регулювання відповідно до ч. 3 ст. 66 Закону. Хоча ми і погоджуємось з позицією суду, що фактично це - є правом НБУ, але з юридичної точки зору, формулювання «регулятор звертається до господарського суду з позовом про ліквідацію страховика» встановлює, на наш погляд, саме обов'язок НБУ звернутися до суду, що виступає фінальним етапом процедури примусового виходу з ринку страхування. Законодавець не надає НБУ жодних альтернатив для закінчення процедури примусового виходу відповідно до Закону. Відповідно до ч. 9 ст. 66 Закону процедура ліквідації страховика, яка є фінальним етапом примусового виходу страховика з ринку, вважається завершеною, а страховик як юридична особа - ліквідованим з дня внесення запису про це до Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань.

Також у поданому позові НБУ сформулював дві вимоги: прийняти рішення про ліквідацію страховика та призначити ліквідатора. При цьому він не запропонував конкретну кандидатуру ліквідатора або критерії, за якими суд мав би його обрати. Крім того, суд першої інстанції розцінив звернення НБУ з позовом про ліквідацію страховика як самостійний, відокремлений захід впливу [7].

Зрештою, суд відмовив НБУ у задоволенні позову. НБУ був вимушений подавати апеляційну скаргу на рішення суду першої інстанції, яку було розглянуто Східним апеляційним господарським судом лише 03.12.2024, тобто майже через 9 місяців після ухвалення рішення судом першої інстанції. Апеляційний суд скасував рішення суду першої інстанції та задовільнив позов НБУ в повному обсязі [8].

У справі № 917/943/24 щодо Приватного акціонерного товариства «Страхова компанія «Саламандра», суд залишив позовну заяву регулятора без руху, що дозволяє виокремити певні позиції суду щодо особливостей розгляду позовів про ліквідацію страховика. Зокрема, суд висловив бажання бачити матеріали інспекційної перевірки як докази обставин справи, на які посилався НБУ, що не було надано. Також суд наголосив на важливості конкретизації кандидатур ліквідаторів під час формулювання позовної заяви НБУ [9].

Процедурні питання виходу учасників з ринку страхування тісно пов'язані з функціями публічної адміністрації, а отже, на них поширюється дія Закону України «Про адміністративну процедуру» [10]. Це можна підтвердити тим, що функції публічної адміністрації – це не тільки надання адміністративних послуг, а й здійснення інспекційної (контрольної, наглядової) діяльності, вирішення інших справ за заявою особи або за власною ініціативою адміністративного органу.

Проаналізувавши нормативно-правове регулювання виходу учасників з ринку страхування, на нашу думку, подання регулятором позову до суду є фактичним виконанням прийнятого адміністративного рішення про анулювання ліцензій. Таким чином, звернення до суду з позовом про ліквідацію страховика та реалізація рішення про анулювання ліцензій становлять завершальний етап адміністративного провадження. Це може свідчити про те, що законодавець не залишає НБУ будь-якого розсуду (дискреції) при здійсненні процедурної дії, якою є подання позову про ліквідацію страховика.

Це порушує саму концепцію надану законодавцем, яка полягає в наданні НБУ повного контролю над правом страховика продовжувати діяльність на ринку. У цьому контексті роль суду має бути обмежена перевіркою лише двох ключових обставин. По-перше, суд має встановити факт існування рішення регулятора щодо анулювання ліцензії, яке було прийнято на підставах, чітко визначених пп. 2-13, 15 ч. 2 ст. 123 Закону. По-друге, судова інстанція повинна підтвердити наявність у страховика чинних зобов'язань за укладеними договорами страхування. Таким чином, судові рішення фактично має надавати юридичної сили та легітимності рішенням НБУ, що з практичної точки зору є неможливим, оскільки суд має розглянути позицію сторін та прийняти відповідне рішення на основі поданих документів та доказів. Судова інстанція існує для здійснення правосуддя, що включає захист прав і свобод, вирішення правових спорів, розгляд справ та застосування закону для забезпечення справедливості. Виходячи з концепції повного контролю НБУ над правом страховика продовжувати свою діяльність, теоретично єдиним влучним судовим інструментом у цьому випадку може бути видача судом судового наказу на ліквідацію страховика без можливості оскарження. Але з практичної та юридичної точки зору - це неможливо, оскільки наказове провадження є способом стягнення боргу за письмовою заявою, а не процедурою припинення юридичної особи та досить легко оскаржується. Тому наразі позовне провадження є єдиним способом ліквідації страховика відповідно до адміністративної процедури примусового виходу учасника з ринку страхування.

На основі вищезазначеного, вважаємо за необхідне розглянути питання внесення змін до норм Закону, зокрема до ст. 66, яка регулює питання виходу з

ринку за рішенням Регулятора. Якщо законодавець не залишає НБУ будь-якого розсуду (дискреції) при здійсненні процедурної дії та не передбачає альтернатив, то пропонуємо наступну редакцію ч. 3 ст. 66 Закону: «Регулятор, за умови відсутності у страховика зобов'язань за договорами страхування (перестрахування, співстрахування), має право звернутися до господарського суду з позовом про ліквідацію страховика відповідно до пункту 3 частини першої статті 110 Цивільного кодексу України з підстав, визначених пунктами 2-13, 15 частини другої статті 123 цього Закону». Відповідно до такої редакції фінальним етапом процедури примусового виходу страховика з ринку може виступати відкликання ліцензії НБУ та виключення страховика з Державного реєстру фінансових установ, а не подача НБУ позову до суду. Таким чином, подача позову НБУ до страховика щодо його ліквідації буде виступати саме правом, а не обов'язком НБУ, яке може бути використано у майбутньому, наприклад, у випадку, коли страховик здійснює свою діяльність на ринку страхування вже після відкликання ліцензії НБУ та порушує чинне законодавство.

Хочемо зазначити, що ліквідація страховика як юридичної особи, на нашу думку, у випадку відсутності у страховика зобов'язань за договорами страхування не є обов'язковою, оскільки страховик, як і будь яка інша юридична особа після відкликання ліцензії на здійснення фінансових послуг, може здійснювати іншу діяльність. Після відкликання ліцензії на здійснення страхування та виключення з Державного реєстру фінансових установ, для цього необхідно виключити старий КВЕД на здійснення фінансових послуг через держреєстратора чи нотаріуса та зареєструвати нові. Таким чином страховик стає звичайною юридичною особою, яка може здійснювати свою діяльність відповідно до КВЕД та яка не потребує отримання ліцензії.

Висновки. Враховуючи скорочення страхового ринку, дослідження особливостей і проблем, які виникають на кожному етапі процесу виходу учасників з ринку страхування, є актуальним завданням для сучасної страхової сфери. Дослідивши різні види виходу страховика з ринку, можна констатувати неоднозначність положень законодавства, яка на практиці призводить до правових колізій та проблем, зокрема затягування строків виходу учасників з ринку страхування, як добровільного так і примусового. Примусовий вихід з ринку, на нашу думку, має закінчуватися саме адміністративним інструментом, який повністю підпорядковується та здійснюється НБУ. Це зокрема відкликання ліцензії страховика та виключення з Державного реєстру фінансових установ. Позовне провадження, що характеризується змагальністю сторін, не може виступати завершальним етапом адміністративної процедури і тим паче бути обов'язком НБУ. На практиці це призводить до затягування процедури ліквідації та низки протиріч під час судового процесу, що вже підтверджується чинною судовою практикою та потребує подальшого детального дослідження.

Література:

1. Майданик Є.Г. Вплив законодавчих новацій на управління ризиками страхових компаній України. *Економіка країни: загрози та виклики в умовах глобальної нестабільності*: матеріали II науково-практичної конференції (м. Одеса, 14-15 лютого 2025 р.) О.: Видавництво «Молодий вчений». 2025. С. 38-42.
2. Більчук О.О. Деякі проблеми примусового виходу страховика з ринку. *«Юридичний науковий електронний журнал»*. 2024. Вип. № 6. С. 135-137.
3. Про страхування: Закон України від 18.11.2021 № 1909-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Про затвердження Положення про добровільний вихід з ринку страховика та передачу страховиком страхового портфеля: Постанова Правління Національного банку України від 25.12.2023 № 184. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0184500-23#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
5. Про затвердження Положення про авторизацію надавачів фінансових послуг та умови здійснення ними діяльності з надання фінансових послуг: Постанова Правління Національного банку України від 29.12.2023 № 199. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
6. Про затвердження Положення про порядок призначення, здійснення та припинення тимчасової адміністрації страховика, кредитної спілки: Постанова Правління Національного банку України від 23.12.2023 № 178. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0178500-23#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118392982> (дата звернення: 01.11.2025).
8. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119616864> (дата звернення: 01.11.2025).
9. Єдиний державний реєстр судових рішень. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123632987> (дата звернення: 01.11.2025).
10. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

References:

1. Maidanyk E.G. (2025). Vplyv zakonodavchykh novatsiy na upravlinnya ryzykamy strakhovykh kompaniy Ukrainy [The impact of legislative innovations on risk management of insurance companies in Ukraine]. Proceedings from: *II naukovopraktychnoyi konferentsiyi «Ekonomika krayiny: zahrozy ta vyklyky v umovakh hlobal'noyi nestabil'nosti» - II Scientific and Practical Conference «The country's economy: threats and challenges in the face of global instability»* (pp. 38-42). Odessa: Publishing House "Young Scientist" [in Ukrainian].
2. Bil'chuk O.O. (2024). Deyaki problemy prymusovoho vykhodu strakhovyka z rynku [Some problems of the forced exit of an insurer from the market]. *«Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal» – «Legal Scientific Electronic Journal»*, 6, 135-137 [in Ukrainian].
3. Pro strakhuvannya: Zakon Ukrainy vid 18.11.2021 № 1909-IX [On insurance: Law of Ukraine dated November 18, 2021 №. 1909-IX]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1909-20#Text> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dobrovil'nyy vykhid z rynku strakhovyka ta peredachu strakhovykom strakhovoho portfelya: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrainy vid 25.12.2023 № 184 [On approval of the Regulation on voluntary exit from the market of an insurer and transfer of the insurance portfolio by the insurer: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated December 25, 2023 № 184]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro avtoryzatsiyu nadavachiv finansovykh posluh ta umovy zdiysnennya nymy diyal'nosti z nadannya finansovykh posluh: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 29.12.2023 № 199 [On approval of the Regulation on the authorization of financial service providers and the conditions for their activities in the provision of financial services: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated December 29, 2023 № 199]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0199500-23#Text> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennya Polozhennya pro poryadok pryznachennya, zdiysnennya ta prypynennya tymchasovoyi administratsiyi strakhovyka, kredytnoyi spilky: Postanova Pravlinnya Natsional'noho banku Ukrayiny vid 23.12.2023 № 178 [On approval of the Regulation on the procedure for appointing, implementing and terminating the temporary administration of an insurer, credit union: Resolution of the Board of the National Bank of Ukraine dated December 23, 2023 № 178]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0178500-23#Text> [in Ukrainian].

7. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions. Unified State Register of Court Decisions]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118392982> [in Ukrainian].

8. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions. Unified State Register of Court Decisions]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/119616864> [in Ukrainian].

9. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen'. Yedynyy derzhavnyy reyestr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions. Unified State Register of Court Decisions]. *reyestr.court.gov.ua*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123632987> [in Ukrainian].

10. Pro administratyvnu protseduru: Zakon Ukrayiny vid 17.02.2022 № 2073-IX [On administrative procedure: Law of Ukraine dated February 17, 2022 №. 2073-IX]. *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 349:004.75

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-872-883](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-872-883)

Ваврічен Олексій Анатолійович старший викладач кафедри зв'язку та інформаційних систем факультету забезпечення оперативно-службової діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0001-7777-9188>

Городиський Роман Олександрович старший викладач кафедри зв'язку та інформаційних систем факультету забезпечення оперативно-службової діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-0918-864X>

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ТА НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО- КОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Анотація. В сучасному світі одним із важливих елементів функціонування системи державного управління, економіки, соціальної взаємодії та подальшого розвитку науково-технічного прогресу виступають інформаційно-комунікаційні системи (далі – ІКС). У результаті підвищення рівня цифровізації суспільства, саме питання ефективного, безпечного та юридично врегульованого використання ІКС набувають особливої значимості. До того ж, темпи розвитку інформаційних технологій є набагато швидшими, порівняно із процесом формування нормативно-правової бази, внаслідок чого підвищуються ризики негативного впливу на забезпечення національної безпеки, приватність та стабільність інформаційної інфраструктури в цілому.

Універсальним інструментом забезпечення ефективного використання ІКС виступають міжнародні стандарти, на підставі яких у подальшому формується правова основа їх практичного використання. Саме це зумовлює потребу проведення системного дослідження ключових підходів до використання міжнародних стандартів та нормативно-правового регулювання використання ІКС, а також відповідності норм національного законодавства міжнародним нормам.

У статті проведено аналіз актуального стану нормативно-правового регулювання функціонування ІКС в умовах цифрової трансформації усіх сфер суспільного життя. Звернуто увагу на важливості функціонування ІКС у сфері державного управління, економіці та у процесі соціальної взаємодії, а також підвищення необхідності в їх безпечному, ефективному та законному використанні. Проаналізувавши основні міжнародні стандарти у сфері безпечного

функціонування ІКС, їх структуровано за основними категоріями (оглядово-термінологічні, нормативно-стандартизовані, аудиторські та додаткові), а також визначено їх вплив на підвищення ефективності використання ІКС у різних сферах діяльності.

Особливу увагу зосереджено на рівні гармонізації національної нормативно-правової бази та міжнародних стандартів, що виступає в якості основи для забезпечення повноцінної євроінтеграції нашої держави. У статті представлено комплексний аналіз законодавчих положень України у сфері функціонування ІКС, виявлено певні прогалини та неузгодженості, які можливо виправити шляхом приведення нормативних приписів у відповідність до міжнародних стандартів.

Ключові слова: інформаційно-комунікаційна система, захист інформації, кібербезпеки, персональні дані, конфіденційна інформація, електронні системи, гармонізація законодавства, міжнародні стандарти.

Vavrichen Oleksiy Anatoliyovych senior teacher department of communications and information systems faculty of operational and service activities of the National academy State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Khmelnytsky, <https://orcid.org/0000-0001-7777-9188>

Horodyskyi Roman Oleksandrovich senior teacher department of communications and information systems faculty of operational and service activities of the National academy State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytsky, Khmelnytsky, <https://orcid.org/0000-0002-0918-864X>

INTERNATIONAL STANDARDS AND REGULATORY AND LEGAL SUPPORT FOR THE FUNCTIONING OF INFORMATION AND COMMUNICATION SYSTEMS

Abstract. In the modern world, one of the important elements of the functioning of the system of public administration, economy, social interaction and further development of scientific and technological progress are information and communication systems (hereinafter referred to as ICS). As a result of the increasing level of digitalization of society, the issue of effective, safe and legally regulated use of ICS is gaining particular importance. In addition, the pace of development of information technologies is much faster than the process of forming a regulatory framework, which increases the risks of negative impacts on ensuring national security, privacy, and the stability of the information infrastructure as a whole.

International standards are a universal tool for ensuring the effective use of ICS, on the basis of which the legal basis for their practical use is subsequently formed. This

is what determines the need for a systematic study of key approaches to the use of international standards and regulatory regulation of the use of ICS, as well as the compliance of national legislation with international norms.

The article analyzes the current state of regulatory and legal regulation of the functioning of ICT in the context of digital transformation of all spheres of public life. Attention is drawn to the importance of the functioning of ICS in the sphere of public administration, economy and in the process of social interaction, as well as the increasing need for their safe, effective and legal use. Having analyzed the main international standards in the field of safe operation of ICS, they were structured into main categories (review and terminological, normative and standardized, audit and additional), and their impact on increasing the efficiency of using ICS in various areas of activity was determined.

Particular attention is paid to the level of harmonization of the national regulatory framework and international standards, which serves as the basis for ensuring full-fledged European integration of our state. The article presents a comprehensive analysis of the legislative provisions of Ukraine in the field of the functioning of the ICS, identifying certain gaps and inconsistencies that can be corrected by bringing the regulatory provisions into line with international standards.

Keywords: information and communication system, information protection, cybersecurity, personal data, confidential information, electronic systems, harmonization of legislation, international standards.

Постановка проблеми. Не зважаючи на те, що на сьогоднішній день розроблено та впроваджено цілу низку міжнародних стандартів та нормативно-правових актів у галузі використання ІКС, до цього часу існує велика кількість серйозних викликів. Зокрема, такі виклики зумовлені фрагментарністю імплементації на національному рівні міжнародних стандартів, неузгодженостями між національним законодавством різних країн, відсутністю єдиного механізму забезпечення міжнародного контролю за дотриманням певних правил у кіберпросторі, а також численними кіберзагрозами, які безперервно еволюціонують. Окрім цього, для України не втрачає актуальності необхідність гармонізації національного законодавства та міжнародних стандартів, особливо враховуючи євроінтеграційний вектор розвитку. Саме це зумовлює потребу проведення ґрунтовного аналізу стану нормативно-правового регулювання використання ІКС в Україні, виявлення прогалин у нормах вітчизняного законодавства, а також визначення шляхів їх усунення, враховуючи положення міжнародних стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти та проблематика дотримання міжнародних стандартів і належного нормативно-правового забезпечення функціонування ІКС виступали предметом дослідження великої кількості вітчизняних та зарубіжних науковців. Так, у працях Д. Бірюкова,

В. Бурячко, В. Бутузова, В. Гавловського, М. Гуцалюка, О. Дикого, О. Довгань та М. Флонта акцентовано увагу на міжнародних стандартах та нормативно-правовому регулюванні ІКС на національному рівні. У свою чергу, дослідження І. Арістової, О. Баранова, В. Брижко, Р. Калюжного, Б. Кормич, А. Крупнової, В. Ліпкана, Л. Харченко та інших присвячені правовим викликам безпечного використання ІКС. Не зважаючи на велику кількість досліджень даного питання, до цього часу в науковій літературі не представлено єдиного ґрунтовного дослідження міжнародних стандартів та нормативно-правового забезпечення функціонування ІКС, що й обумовлює актуальність нашої статті.

Мета статті - дослідження міжнародних стандартів та нормативно-правового забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем.

Виклад основного матеріалу. ІКС є узагальнюючою категорією, що включає в себе будь-які технології, які використовуються у процесі передачі інформації. За своїм змістом поняття ІКС виступає в якості достатньо широкої категорії, у зв'язку із чим у науковій літературі представлено різні підходи до його трактування. Зокрема, одним із найбільш поширених підходів прийнято вважати трактування ІКС як раціонально організованого комплексу заходів, що реалізуються у межах інформаційного простору, та спрямовані на виробництво і поширення інформації з метою забезпечення впливу на аудиторію [1, с. 139].

У той же час, на нормативному рівні визначення поняття ІКС закріплено у положеннях Закону України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах». Так, у відповідності до змісту ст. 1 вказаного законодавчого акту, ІКС є сукупністю електронних та інформаційних комунікаційних систем, що у процесі обробки інформації виступають в якості єдиного цілого [15].

Так, ІКС прийнято розглядати в якості комплексу дій, що пов'язаний із процесами обробки, зберігання та інтерпретації даних, внаслідок чого вона видозмінюється, враховуючи потреби конкретних суб'єктів. У такому форматі дані трансформуються в суспільні інформаційні потоки, провокуючи вираження реакцій з боку аудиторії. Тобто, ІКС є своєрідною сукупністю прийомів, способів та методів, які активно використовуються з метою збирання, обробки, зберігання та поширення даних у віртуальному просторі, що сприяє забезпеченню інтересів користувачів. Саме ІКС впливає на технологічну та соціальну стабільність, здатність до повноцінного розвитку демократичних інститутів.

Як зазначає Л. Кочубей, ІКС набувають особливої актуальності в умовах сьогодення, переходячи в онлайн-формат, формуючи таким чином громадську думку, у тому числі й за рахунок здійснення маніпулятивного впливу. До того ж, ІКС є сучасними технологіями, що активно використовуються з метою пришвидшення комунікації та консолідації різноманітних ідей, практик та ресурсів. Завдяки сучасним ІКС існує можливість забезпечення залучення більшого обсягу ресурсів для комплексної обробки даних, тобто не обмежуються використанням виключного одного потоку інформації [9, с. 50].

Нормативно-правове забезпечення функціонування ІКС є комплексною та багаторівневою системою законодавчих і підзаконних актів, положення яких забезпечують захист інформаційного простору та суверенітету держави. У процесі розвитку ІКС варто звернути увагу на загальні правові засади врегулювання інформатизації та використання інформації, вагоме місце серед яких посідають міжнародні стандарти. Під поняттям «стандарт функціонування ІКС» потрібно розуміти сукупність стандартизованих вимог, спрямованих на забезпечення захисту у процесі взаємодії між виробниками, споживачами та експертами при створенні чи використанні інформаційних технологій, а також систем обробки інформації. Як правило такі стандарти включають у себе послідовний опис результатів оцінювання дій, які мають бути реалізованими у процесі підтвердження ефективності механізму захисту. Це сприяє можливості подальшого використання у процесі забезпечення захисту даних та інформації.

Міжнародні стандарти функціонування ІКС спрямовані на формування безпечного кібернетичного середовища для окремих споживачів чи компаній. До основних елементів такого кібернетичного середовища можливо віднести наступні: користувачі, мережа, пристрої (обладнання), програмне забезпечення, реалізовані процеси, відомості, що використовуються у транзитному режимі чи для їх збереження, окремі системи, що з'єднані з мережею. Ключовою метою розробки таких стандартів є зниження рівня ризиків, що проявляється у попередженні чи зменшенні шкідливого впливу від кібератак [10].

Перші стандарти у досліджуваній сфері розроблялися окремими національними та міжнародними форумами, серед яких можливо виділити Стенфордський консорціум з досліджень питань інформаційної безпеки та політики у 1990-х роках. На сьогоднішній день такі розробки провадяться Міжнародною організацією з стандартизації, Міжнародною електротехнічною комісією, якими створено власний технічний комітет, діяльність якого спрямована на підготовку міжнародних стандартів використання ІКС [2, с. 81].

Більшість існуючих стандартів розглядаються в якості основоположних керівних засад, що використовуються у процесі захисту інформації у кібернетичному просторі. У цьому зв'язку заслуговує на увагу й система управління інформаційною безпекою, основні елементи якої враховують особливості можливих ризиків та спрямована на розробку, запровадження, практичне застосування, моніторинг, перегляд, підтримку та удосконалення заходів безпеки інформації. При цьому, до її складу належать наступні елементи: конфіденційність інформації, можливість її практичного використання та цілісність [2, с. 81].

У загальній системі міжнародних стандартів безпеки інформації прийнято виділяти чотири основні різновиди: 1) для огляду і введення до термінологічного застосування; 2) для визначення основних вимог до системи управління інформаційної безпеки; 3) для визначення вимог та рекомендацій для проведення

аудиту системи управління інформаційної безпеки; 4) для використання кращих практик запровадження, розвитку та удосконалення ІКС [2, с. 82]. До першої групи стандартів можливо віднести стандарт ISO/IEC 27000 «Інформаційні технології. Методи захисту. Системи керування інформаційною безпекою. Огляд і словник термінів». У його положеннях викладено загальнотеоретичні відомості стосовно системи менеджменту інформаційної безпеки, а також розкриття сутності основних термінологічних категорій [3].

До другої групи стандартів належить стандарт ISO/IEC 27006 «Інформаційні технології. Методи забезпечення безпеки. Вимоги до органів, що здійснюють аудит і сертифікацію систем менеджменту інформаційної безпеки». Так, у даному стандарті узагальнено найбільш досконалі світові практики у сфері управління інформаційною безпекою. До того ж, у ньому закріплено основні вимоги до розробки, запровадження, функціонування та удосконалення системи управління інформаційною безпекою, враховуючи специфіку діяльності окремих організацій, а також стосовно оцінювання і аналізу потенційних та реальних ризиків для інформаційної безпеки, що мають місце у системі окремих організацій.

Окрім цього, у положеннях вищевказаного стандарту закріплено вимоги стосовно належного функціонування системи менеджменту інформаційної безпеки з метою подальшої можливості організації для самостійного захисту власних інформаційних ресурсів. У цілому можливо стверджувати, що зазначений стандарт виступає в якості модельного у процесі розроблення, запровадження, використання, моніторингу, аналізу, забезпечення роботи і покращення системи менеджменту інформаційної безпеки [4].

До третьої групи стандартів необхідно віднести наступні:

1. ISO/IEC 27007 «Інформаційні технології – Методи забезпечення безпеки – Керівництво по аудиту – Систем менеджменту інформаційної безпеки». Зазначений стандарт може використовуватися у процесі діяльності посадових осіб, які працюють в окремих сертифікаційних організаціях, що займаються проведенням аудитів систем управління інформаційною безпекою [11].

2. ISO/IEC TR 27008 «Інформаційні технології – Методи забезпечення безпеки – Керівництво для аудиторів щодо механізмів контролю СУІБ». Положення даного стандарту використовуються виключно з метою проведення аудиту фінансових потоків управління інформаційною безпекою організації [5].

Четверта група міжнародних стандартів є найбільш об'ємною за своїм обсягом. Так, до неї можливо віднести стандарт ISO/IEC 27002 «Інформаційні технології – Методи забезпечення безпеки – Практичні правила управління інформаційною безпекою». Положення зазначеного стандарту призначені для їх використання організаціями у процесі практичного запровадження загальноприйнятих заходів у сфері інформаційної безпеки. До того ж, його використання

має місце при розробці внутрішньої документації з питань управління інформаційною безпекою, враховуючи більшість специфічних ризиків, що мають місце в окремих сферах промисловості чи діяльності організацій. Важливість даного стандарту полягає у тому, що велика кількість діючих на сьогоднішній день організацій здійснюють збирання, обробку, зберігання чи передачу інформації у різноманітних формах, зокрема, письмовій та електронній [6].

В контексті даного питання на увагу заслуговують положення стандарту ISO/IEC 27031 «Інформаційні технології – Методи забезпечення безпеки – Керівництво по забезпеченню готовності інформаційних і комунікаційних технологій до їх використання для управління безперервністю бізнесу». Він виступає в якості керівництва у сфері забезпечення безперервності бізнес-процесів стосовно інформаційно-телекомунікаційних технологій, розробки спеціального плану готовності системи, які використовуються виключно у випадках збоїв у роботі системи.

У вищезазначеному стандарті закріплено ключові принципи готовності інформаційно-телекомунікаційних технологій, методи і практичні аспекти реалізації визначення рівня ефективності, проектування та запровадження такої категорії технологій. До того ж, у даному стандарті запропоновано загально-відомий і поширений підхід до визначення характеристик конкретної програми до забезпечення безперервних бізнес-процесів [11].

На національному рівні особливості функціонування ІКС визначено положеннями цілої низки нормативно-правових актів. Так, змістом ч. 2 ст. 32 Конституції України встановлено заборону на збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу за відсутності згоди останньої, окрім випадків, встановлених законодавством та виключно з метою забезпечення національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [8]

Одним із ключових нормативних актів у сфері функціонування ІКС є Закон України «Про інформацію», положеннями якого врегульовано відносини, що виникають у процесі створення, збирання, отримання, зберігання, поширення, використання, охорони і захисту інформації. Так, у відповідності до ст. 1 вказаного законодавчого акту, інформацією виступають будь-які відомості чи дані, що можуть зберігатися на матеріальних носіях. До того ж, у ст. 11 цього закону наведено визначення понять «інформація про особу» та «персональні дані», у відповідності до якого під зазначеною категорією необхідно розуміти відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яку може бути ідентифіковано чи фактично ідентифіковано [17]. Окрім цього, поняття «інформація про особу» та «персональні дані», у розумінні зазначеного законодавчого документа, є тотожними та мають відношення виключно до фізичної особи.

Визначення поняття «конфіденційна інформація» надано у ст. 21 Закону України «Про інформацію», у відповідності до якої такою є «інформація про

фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Конфіденційна інформація може поширюватися за бажанням (згодою) відповідної особи у визначеному нею порядку відповідно до передбачених нею умов, а також в інших випадках, визначених законом. Перелік даних, які законодавцем віднесено до категорії конфіденційних представлено у ст. 11 зазначеного законодавчого документу, до яких слід відносити будь-які відомості про фізичну особу, у тому числі про національну приналежність, рівень освіти, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, адресу та місце проживання, місце та дату народження тощо [17].

Нормативні положення Законів України «Про доступ до публічної інформації» [12] та «Про захист персональних даних» [16] не містять деталізації відомостей, які можливо віднести до категорії «інформації про особу» та «персональні дані». Не зважаючи на це, у зазначених законодавчих актах зауважено про можливість обмеження доступу до інформації чи віднесення її до категорії конфіденційної самою фізичною особою чи на підставі закону.

Окрім термінів «персональні дані», «інформація про особу», «конфіденційна інформація про особу» додаткову термінологічну плутанину створює той факт, що згідно з абз. 2 ч. 1 ст. 302 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) збирання, зберігання, використання і поширення інформації про особисте життя фізичної особи без її згоди не допускаються, окрім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [19]. Отже, мова йде ще про один окремий законодавчий термін «інформація про особисте життя фізичної особи».

Вперше визначення поняття «персональні дані» було закріплено у положеннях статті Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних, у відповідності до зазначеного документа, персональними даними є будь-які відомості, що має відношення до конкретної особи чи надають можливість її чітко ідентифікувати [7]. У новому ж Регламенті Європейського Союзу під поняттям «персональні дані» розуміються відомості, що відносяться до особи, яку фактично ідентифіковано чи ідентифікація якої здійснюється [18].

У контексті досліджуваного питання важливу роль відіграють положення Закону України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», яким визначено обов'язок щодо захисту інформації, запобігання заподіяння шкоди інтересам розпорядників інформації. Закріплено засоби захисту інформації, а саме: спеціальні технічні засоби розпізнавання користувача; спеціальне програмне забезпечення щодо захисту інформації та криптографічні системи захисту, до змісту яких входить автентифікація та збереження відомостей. У цілому, положення зазначеного законодавчого акту спрямовані на

врегулювання відносин, що виникають у сфері захисту інформації в ІКС, інформаційних та електронних комунікаційних системах [15].

Наступним нормативним актом, положеннями якого врегульовано окремі аспекти функціонування ІКС в Україні, є Закон України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги». Так, вказаним законом врегульовано правові та організаційні аспекти електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг, визначено обсяг прав та обов'язків суб'єктів правовідносин у зазначеній сфері, процедурні аспекти реалізації державного контролю за дотриманням законодавчих вимог у процесі функціонування ІКС.

У відповідності до змісту ст. 1 зазначеного законодавчого акту, з метою підтвердження електронної ідентифікації фізичних та юридичних осіб у процесі використання інструментів ІКС, є обов'язковим проходження автентифікації чи багатофакторної автентифікації. Засобом електронної ідентифікації є матеріальні чи нематеріальні об'єкти, на яких зберігаються ідентифікаційні дані особи, що можуть бути використаними у процесі автентифікації особи в ІКС. При цьому, положення цього закону не поширюються на відносини, пов'язані із здійсненням електронної ідентифікації й надання електронних довірчих послуг із використанням систем обробки службової інформації та державної таємниці, а також таких, що використовуються обмеженим колом осіб на договірних засадах для задоволення внутрішніх потреб підприємств або фізичних осіб [14].

Забезпечення безпеки інформації при використанні ІКС є неможливою за відсутності повноцінного правового регулювання. Так, положеннями Закону України «Про захист персональних даних» врегульовано правовідносини з питань захисту та обробки персональних даних, закріплено механізми захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина, у тому числі щодо невтручання в особисте життя, що пов'язано із обробкою персональних даних. Згідно ст. 2 вказаного законодавчого акту, сутність обробки персональних даних полягає у вчиненні будь-якої дії чи сукупності дій (збирання, реєстрація, накопичення, адаптація, зберігання, поновлення, зміна, використання та поширення, знищення та знеособлення) із використанням інформаційних (автоматизованих) систем. Законодавцем встановлено, що згода суб'єкта персональних даних може надаватися в електронній формі у процесі реєстрації в ІКС [16].

Закон України «Про електронні документи та електронний документообіг» визначає загальні засади електронного документообігу та електронних документів, у тому числі й їх створення, обробку, відправку, передачу, отримання, зберігання, використання та знищення. Як визначено у ст. 10 законодавчого акту, електронний документообіг здійснюється із використанням інформаційних, електронних та ІКС. Додатково законодавцем передбачено, що у випадку використання ІКС для обміну електронними документами, які містять дані державних інформаційних ресурсів чи інформацію з обмеженим доступом, існує

потреба у забезпеченні належного захисту таких даних, враховуючи вимоги діючого законодавства [13].

Висновки. За результатами проведеного аналізу встановлено, що ІКС відіграють критично важливу роль у підвищенні захисту інформації у різних сферах суспільного життя та діяльності держави. При цьому, ефективність функціонування залежить від належного рівня нормативно-правового регулювання даного питання та активної імплементації положень міжнародних стандартів. Аналіз міжнародних стандартів серії ISO/IEC 27000 свідчить про існування уніфікованої методологічної основи для подальшого формування системи управління інформаційною безпекою, що сприяє забезпеченню доступності, цілісності та конфіденційності інформації у межах ІКС.

Норми національного законодавства фактично перебувають на етапі свого становлення і подальшого розвитку. Не зважаючи на те, що положеннями окремих нормативно-правових актів закріплено норми, що у повній мірі відповідають міжнародним практикам, має місце недостатність деталізації, фрагментарність та відсутність комплексного підходу до функціонування ІКС. У цьому зв'язку на особливу увагу заслуговує процес удосконалення національного законодавства з питань кібербезпеки, захисту персональних даних, управління ризиками та підвищення відповідальності за порушення правил використання ІКС. Отже, саме гармонізація положень вітчизняного законодавства із міжнародними стандартами виступає в якості ключової умови для забезпечення сталого розвитку ІКС, захисту інформаційних ресурсів та інтеграції до глобального кіберпростору.

Література:

1. Боднарчук О. Політична взаємодія в комунікативному просторі. Політичний менеджмент. № 59, 2013. С. 135-144.
2. Дикий О.В., Флюнт М.О. Стандарти інформаційної безпеки: компаративне дослідження. Право та державне управління. № 2. 2019. С. 80-87.
3. ДСТУ ISO/IEC 27000:2019 (ISO/IEC 27000:2018, IDT) Інформаційні технології. Методи захисту. Системи керування інформаційною безпекою. Огляд і словник термінів. URL: https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85795. (дата звернення: 20.06.2025).
4. ДСТУ ISO/IEC 27006:2015 Інформаційні технології. Методи захисту. Вимоги до органів, які надають послуги з аудиту і сертифікації систем управління інформаційною безпекою (ISO/IEC 27006:2015, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=66913. (дата звернення: 20.06.2025).
5. ДСТУ ISO/IEC TR 27008:2018 Інформаційні технології. Методи захисту. Настанова для аудиторів щодо елементів контролювання за інформаційною безпекою (ISO/IEC TR 27008:2011, IDT). URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85272. (дата звернення: 20.06.2025).
6. Керування механізмами захисту. Міжнародні стандарти інформаційної безпеки. URL: <https://naurok.com.ua/keruvannya-mehanizmami-zahistu-mizhnarodni-standarti-informaciyno-bezpeki-104726.html>. (дата звернення: 20.06.2025).

7. Конвенція про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних: Міжнародний документ від 28.01.1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text. (дата звернення: 19.06.2025).
8. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 року. ВВР, 1996, № 30, ст. 141.
9. Кочубей Л. Особливості сучасних інформаційно-комунікативних технологій. Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України. Вип. 3 (89). 2018. С. 44-70.
10. Міжнародні стандарти інформаційної безпеки. URL: https://informationsecuritypalamarchuk.blogspot.com/2021/01/blog-post_13.html. (дата звернення: 20.06.2025).
11. Оновлено міжнародний стандарт у сфері управління інформаційною безпекою. URL: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wT5doeylWyEJ:esm.kiev.ua/index.php%3Foption%3Dcom_content%26view%3Darticle%26id%3D4035%253A2017-11-13-09-25-37%26catid%3D122%253A2015-09-15-07-01-23%26lang%3Duk+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua. (дата звернення: 20.06.2025).
12. Про доступ до публічної інформації: Закон України № 2939-VI від 13.01.2011 року. ВВР, 2011, № 32, ст. 314.
13. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України № 851-IV від 22.05.2003 року. ВВР, 2003, № 36, ст. 275.
14. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України № 2155-VIII від 05.10.2017 року. ВВР, 2017, № 45, ст. 400.
15. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України № 80/94-ВР від 05.07.1994 року. ВВР, 1994, № 31, ст. 286.
16. Про захист персональних даних: Закон України № 2297-VI від 01.06.2010 року. ВВР, 2010, № 34, ст. 481.
17. Про інформацію: Закон України № 2657-XII від 02.10.1992 року. ВВР, 1992, № 48, ст. 650.
18. Регламент Європейського парламенту і Ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних): Міжнародний документ від 27.04.2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text. (дата звернення: 20.06.2025).
19. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16.01.2003 року. ВВР, 2003, № 40-44, ст. 356.

References:

1. Bodnarchuk, O. (2013). Politychna vzaiemodiiia v komunikatyvnomu prostori [Political interaction in the communicative space]. *Politychnyi menedzhment – Political Management*, 59, 135–144. [in Ukrainian].
2. Dykyi, O.V., & Fliunt, M.O. (2019). Standarty informatsiinoi bezpeky: komparatyvne doslidzhennia [Information security standards: comparative study]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 2, 80–87. [in Ukrainian].
3. DSTU ISO/IEC 27000:2019 (ISO/IEC 27000:2018, IDT). (2019). *Informatsiini tekhnolohii. Metody zakhystu. Systemy keruvannia informatsiinoiu bezpekoiu. Ohliad i slovnyk terminiv* [Information technology – Security techniques – Information security management systems – Overview and vocabulary]. Retrieved from https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85795 [in Ukrainian].
4. DSTU ISO/IEC 27006:2015 (ISO/IEC 27006:2015, IDT). (2015). *Informatsiini tekhnolohii. Metody zakhystu. Vymohy do orhaniv, yaki nadaiut posluhy z audytu i sertyfikatsii system upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu* [Information technology – Security techniques – Requirements for bodies providing audit and certification of information security management systems]. Retrieved from https://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=66913 [in Ukrainian].

5. DSTU ISO/IEC TR 27008:2018 (ISO/IEC TR 27008:2011, IDT). (2018). Informatsiini tekhnolohii. Metody zakhystu. Nastanova dlia audytoriv shchodo elementiv kontroliuvannia za informatsiinoiu bezpekoiu [Information technology – Security techniques – Guidelines for auditors on information security controls]. Retrieved from http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page.html?id_doc=85272 [in Ukrainian].

6. Keruvannia mekhanizmy zakhystu. Mizhnarodni standarty informatsiinoi bezpeky [Protection mechanisms management. International information security standards]. (n.d.). Retrieved from <https://naurok.com.ua/keruvannya-mehanizmami-zahistu-mizhnarodni-standarti-informaciyno-bezpeki-104726.html> [in Ukrainian].

7. Konventsiiia pro zakhyst osib u zviazku z avtomatyzovanoi obrobkoiu personalnykh danykh [Convention for the Protection of Individuals with regard to Automatic Processing of Personal Data]. (1981, January 28). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_326#Text [in Ukrainian].

8. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]. (1996, June 28). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 30, art. 141. [in Ukrainian].

9. Kochubei, L. (2018). Osoblyvosti suchasnykh informatsiino-komunikatyvnykh tekhnolohii [Features of modern information and communication technologies]. Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the Institute of Political and Ethno-National Studies of NAS of Ukraine, 3(89), 44–70. [in Ukrainian].

10. Mizhnarodni standarty informatsiinoi bezpeky [International information security standards]. (2021). Retrieved from https://informationsecuritypalamarchuk.blogspot.com/2021/01/blog-post_13.html [in Ukrainian].

11. Onovleno mizhnarodnyi standart u sferi upravlinnia informatsiinoiu bezpekoiu [Updated international standard in the field of information security management]. (n.d.). Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:wT5doeylWyEJ:csm.kiev.ua/...> [in Ukrainian].

12. Pro dostup do publichnoi informatsii [Law of Ukraine on Access to Public Information, No. 2939-VI, January 13, 2011]. (2011). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 32, art. 314. [in Ukrainian].

13. Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih [Law of Ukraine on Electronic Documents and Electronic Document Flow, No. 851-IV, May 22, 2003]. (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 36, art. 275. [in Ukrainian].

14. Pro elektronnu identyfikatsiiu ta elektronni dovirchi posluhy [Law of Ukraine on Electronic Identification and Trust Services, No. 2155-VIII, October 5, 2017]. (2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 45, art. 400. [in Ukrainian].

15. Pro zakhyst informatsii v informatsiino-komunikatsiinykh systemakh [Law of Ukraine on Protection of Information in Information and Communication Systems, No. 80/94-VR, July 5, 1994]. (1994). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 31, art. 286. [in Ukrainian].

16. Pro zakhyst personalnykh danykh [Law of Ukraine on Personal Data Protection, No. 2297-VI, June 1, 2010]. (2010). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 34, art. 481. [in Ukrainian].

17. Pro informatsiiu [Law of Ukraine on Information, No. 2657-XII, October 2, 1992]. (1992). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 48, art. 650. [in Ukrainian].

18. Rehlament Yevropeiskoho parlamentu i Rady (EU) 2016/679 vid 27 kvitnia 2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsuvanniam personalnykh danykh [Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 (General Data Protection Regulation)]. (2016, April 27). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text.

19. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine, No. 435-IV, January 16, 2003]. (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 40–44, art. 356. [in Ukrainian].

УДК 349.6

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-884-899](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-884-899)

Власенко Євгенія Сергіївна студентка 4 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, <https://orcid.org/0009-0006-3166-7491>

Копачинська Олександра Ігорівна студентка 4 курсу факультету прокуратури, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, <https://orcid.org/0009-0005-3984-4483>

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ДОСТУП ДО ЧИСТОЇ ПИТНОЇ ВОДИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті здійснено комплексне науково-правове дослідження проблеми правового забезпечення реалізації права людини на доступ до чистої питної води в умовах воєнного стану. Наголошується, що право на воду є складовою екологічних і соціально-економічних прав, необхідною умовою реалізації права на життя, здоров'я та безпечне довкілля.

Розкрито зміст права на воду через призму міжнародно-правових актів, таких як Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 64/292 (2010 р.), Загальний коментар № 15 Комітету ООН з економічних, соціальних і культурних прав, а також принципів Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку (1992 р.). Міжнародне право визнає воду не лише ресурсом, а й об'єктом правового захисту, пов'язаним із гідністю людини.

Наголошується на тому, що право на воду в умовах воєнного стану слід розглядати як невід'ємну частину гуманітарного права. Відповідно до Женевських конвенцій 1949 р. і Додаткового протоколу I (1977 р.), цивільне населення має право на доступ до предметів, необхідних для виживання, зокрема води, а атаки на водні об'єкти заборонені.

У статті проаналізовано, як воєнні дії безпосередньо впливають на правові механізми забезпечення доступу до питної води. Зокрема, відзначено, що знищення або пошкодження водогонів, систем очищення, насосних станцій у південних і східних регіонах України призвело до необхідності запровадження тимчасових режимів водокористування, локальних планів відновлення водопостачання та використання альтернативних джерел води, включаючи артезіанські свердловини, мобільні установки очищення, гуманітарні поставки питної води.

Ефективне забезпечення права на воду потребує створення національної системи моніторингу якості, розвитку автономних джерел і замкнутих циклів водообороту. Реалізація цих кроків сприятиме екологічній безпеці та стабільному доступу населення до питної води навіть у воєнний період.

Ключові слова: екологічна безпека, охорона водних об'єктів, управління водними ресурсами, міжнародно-правові стандарти у сфері водопостачання, підземні і поверхневі водні ресурси, право людини на воду, правове регулювання у сфері водокористування, доступ до безпечної та якісної питної води.

Vlasenko Yevheniia Sergiivna 4th year student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, <https://orcid.org/0009-0006-3166-7491>

Kopachynska Oleksandra Ihorivna 4th year student of the Faculty of the Prosecutor's Office, Yaroslav Mudryi National Law University, <https://orcid.org/0009-0005-3984-4483>

LEGAL GUARANTEES FOR THE REALISATION OF THE HUMAN RIGHT TO ACCESS TO CLEAN DRINKING WATER IN CONDITIONS OF MARTIAL LAW

Abstract. The article provides a comprehensive scientific and legal study of the issue of legal support for the realization of the human right to access clean drinking water under martial law. It is emphasized that the right to water is an integral part of environmental and socio-economic rights and a necessary condition for the realization of the right to life, health, and a safe environment.

The content of the right to water is revealed through the lens of international legal acts, such as UN General Assembly Resolution No. 64/292 (2010), General Comment No. 15 of the UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, as well as the principles of the Rio Declaration on Environment and Development (1992). International law recognizes water not only as a resource but also as an object of legal protection related to human dignity.

It is emphasized that, under martial law, the right to water should be considered an integral part of humanitarian law. According to the 1949 Geneva Conventions and Additional Protocol I (1977), the civilian population has the right to access items essential for survival, including water, and attacks on water facilities are prohibited.

The article analyzes how hostilities directly affect legal mechanisms guaranteeing access to drinking water. In particular, it is noted that the destruction or damage of water pipelines, treatment systems, and pumping stations in the southern and eastern regions of Ukraine has necessitated the introduction of temporary water-

use regimes, local plans for restoring water supply, and the use of alternative water sources, including artesian wells, mobile purification systems, and humanitarian deliveries of drinking water.

Effective protection of the right to water requires the creation of a national water-quality monitoring system, the development of autonomous sources, and closed-cycle water-use systems. Implementing these measures will promote environmental safety and ensure stable access to drinking water for the population, even during wartime.

Key words: environmental safety, protection of water bodies, water resource management, international legal standards in the field of water supply, underground and surface water resources, human right to water, legal regulation in the field of water use, access to safe and high-quality drinking water.

Постановка проблеми. В умовах воєнного стану забезпечення населення України доступом до чистої питної води стало однією з найгостріших екологічних і гуманітарних проблем. Руйнування водної інфраструктури, зокрема водогонів та очисних споруд, спричинило обмеження у водопостачанні багатьох регіонів. Водночас чинне законодавство не містить чітких механізмів реалізації права на воду під час воєнних дій.

Право людини на воду, визнане міжнародними актами, недостатньо відображене у національному праві, що ускладнює його практичну реалізацію в кризових умовах. Тому виникає потреба у формуванні цілісної системи правового забезпечення доступу до води в умовах воєнного стану та вдосконаленні відповідної нормативної бази України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику водного законодавства та забезпечення права на питну воду досліджували численні науковці. Зокрема, Обіюх Н. акцентує на міжнародно-правових засадах права на воду, Філюта К., Везденецький П. та Колодежна В. аналізують виконання Цілі сталого розвитку № 6, Крисінська Д. і Клименко Л. досліджують якість питної води та її екологічну безпеку, а Дідковська Л., Бенюх В., Курепін В. та Іваненко В. розглядають проблеми функціонування водопостачальних систем в умовах сучасних викликів.

Мета статті - комплексне дослідження правових засад реалізації права людини на доступ до чистої питної води в умовах воєнного стану, аналіз міжнародних і національних механізмів його забезпечення, а також визначення напрямів удосконалення правового регулювання з урахуванням екологічних, гуманітарних та безпекових викликів.

Виклад основного матеріалу. Право на воду є одним із фундаментальних елементів забезпечення гідного існування людини, адже без доступу до чистої та безпечної питної води реалізування інших основоположних прав, насамперед права на життя та здоров'я, виявляється неможливим. Вода є не лише природним ресурсом, а й життєво необхідним компонентом людського буття, від якого

залежить функціонування організму людини, санітарний стан суспільства та продовольча безпека.

Вперше про право на воду, яке закріплено документально на міжнародному рівні, було вказано у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права, зокрема у статтях 11 та 12, де визначається право людини на достатній рівень життя та право на здоров'я, хоча вода прямо не названа. Комітет економічних, соціальних і культурних прав ООН у 2002 році затвердив Загальний коментар № 15 стосовно права на воду, в якому визнав право на воду як складову цього права, зазначивши, що доступ до безпечної та прийнятної за якістю води є необхідною умовою реалізації права на життя і гідність людини [4].

У липні 2010 року Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію 64/292 «Право людини на воду та санітарію», яка визначає «право на безпечну та чисту питну воду та санітарію як право людини, що має істотно важливе значення для повноцінного життя та повного здійснення всіх прав людини». Згідно з цією резолюцією кожна людина має право на доступ до достатньої кількості води для особистих і побутових потреб (від 50 до 100 літрів на добу) [24; 25].

Незабаром у вересні 2010 року Рада ООН з прав людини прийняла резолюцію 15/9 «Права людини та доступ до безпечної питної води» – міжнародний документ, в якому підтвердила це визнання та пояснила, що право на воду походить від права на гідний рівень життя. Дана резолюція підкреслила надзвичайно важливе значення права на воду, яке є похідним від права на гідне життя, однак не визначила способи реалізації захисту такого права. Резолюція Ради ООН з прав людини № 18/1 пропонувала більший ступінь конкретики, але знову не змогла визначити, як держави повинні контролювати доступ до води та її якість, заходи відповідальності за порушення водних прав вразливих категорій населення [16, с. 572].

Також поставала проблема практичної реалізації, і рішенням стала конкретизація через технічні стандарти та науково обґрунтовані критерії безпеки води. Організація охорони здоров'я розробила Керівні принципи щодо якості питної води (останнє оновлення — 2022 р.), які встановлюють міжнародні гігієнічні норми, допустимі концентрації хімічних і біологічних забрудників, а також критерії оцінки безпеки водопостачання. Ці стандарти використовуються більшістю держав світу, у тому числі Україною, як орієнтир для національного нормотворення та моніторингу якості води.

Щодо України, то Конституція прямо не містить формулювання «права на чисту питну воду», хоча його зміст впливає із низки її норм. Наприклад, стаття 13 Конституції встановлює, що водні ресурси, які знаходяться в межах нашої держави, є власністю народу, і кожен громадянин має право користуватись такими об'єктами відповідно до законодавства. Також на конституційному рівні у статті 16 гарантується забезпечення екологічної безпеки і підтримання

екологічної рівноваги. Але на думку авторок, найбільш тісно право на доступ до чистої питної води пов'язане з статтею 50 Конституції, яка гарантує кожному право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування шкоди, заподіяної його порушенням. А тому, можна зробити висновок, що право на чисту питну воду вважається похідним елементом права на безпечне довкілля, а держава виступає гарантом його реалізації [1].

Однак конституційні норми мають загальний характер і потребують конкретизації у спеціальному законодавстві, яке визначає механізми реалізації та гарантії цього права на практиці. Саме тому детальне правове регулювання забезпечення населення якісною питною водою здійснюється через систему галузевих законів, зокрема такими як Водний кодекс України, Закон України «Про питну воду та питне водопостачання», Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища», а також санітарно-гігієнічні норми та державні стандарти якості води, що формують єдиний комплекс правового забезпечення у сфері використання та охорони водних ресурсів.

Водний кодекс України закріплює правові основи використання та охорони вод, зокрема тих, що використовуються для питного водопостачання. Він визначає порядок надання водних об'єктів для забору питної води, встановлює зони санітарної охорони джерел, регламентує вимоги до якості води та її раціонального використання. Кодекс також передбачає заходи щодо запобігання забрудненню водних ресурсів і відповідальність за порушення водного законодавства, що є важливою гарантією реалізації права людини на чисту питну воду [5].

Закон України «Про питну воду та питне водопостачання», в статті 7, гарантує забезпечення кожної людини питною водою нормативної якості в межах науково обґрунтованих нормативів питного водопостачання залежно від району та умов проживання. Вище зазначений нормативно-правовий акт закладає основні норми, щодо провадження господарської діяльності у сфері питної води та питного водопостачання, що дає змогу забезпечити належну якість питної води, її безпечність для здоров'я населення та ефективне функціонування систем централізованого і децентралізованого водопостачання [6].

Щодо санітарно-гігієнічних вимог, то в системі правових актів щодо питної води, можна виділити Закон України «Про систему громадського здоров'я», який закріплює санітарно-гігієнічні вимоги до питної води та покладає на органи державної влади обов'язок здійснювати контроль за її якістю [7].

Доцільно звернути увагу на те, що у 2021 році урядом, на чолі з Денисом Шмигалем, була запропонована ініціатива щодо запровадження системного нормативного акта «Закону про Загальнодержавну цільову соціальну програму "Питна вода України" на 2022 - 2026 роки», який мав би встановлювати регулярний моніторинг якості питної води та оприлюднення даних про стан

водопостачання для громадськості. Метою цієї ініціативи було забезпечити прозорість, підвищити відповідальність органів влади та гарантувати реалізацію права громадян на інформацію про безпечну воду. Однак, попри важливість і своєчасність пропозиції, на неї фактично не звернули уваги - законопроект було лише зареєстровано у Верховній Раді, і з того часу він не просунувся далі етапу реєстрації, не набрав законної сили та не був реалізований на практиці. Така ситуація демонструє, що навіть конструктивні та соціально значущі ініціативи можуть залишатися декларативними без належної уваги та підтримки законодавчого органу [8].

Водночас світова практика доводить, що питання водних ресурсів давно вийшло за межі внутрішньої політики держав і набуло глобального значення. Вода перетворюється не лише на стратегічний природний ресурс, а й на фактор міжнародного миру та безпеки. На глобальному рівні все більшої ваги набуває принцип пріоритету захисту екологічних прав громадян, який визнається міжнародним співтовариством. Про це, зокрема, йдеться у принципах 23–24 Декларації Ріо-де-Жанейро 1992 року, де підкреслюється, що навколишнє середовище та природні ресурси народів, які перебувають під гнітом чи окупацією, повинні бути захищені [16, с. 574].

У документі також наголошується, що війна неминуче має руйнівний вплив на процеси сталого розвитку, тому держави зобов'язані дотримуватися норм міжнародного права, забезпечуючи охорону навколишнього середовища навіть у період збройних конфліктів. Ці положення узгоджуються з Женевськими конвенціями та їх Додатковими протоколами, які визначають основні принципи міжнародного гуманітарного права щодо захисту об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення. Зокрема, у частині другій статті 54 Додаткового протоколу I зазначено, що споруди для забезпечення питною водою, її запаси, а також іригаційні системи не можуть бути об'єктом нападу чи репресалій [3]. Окрім того, стаття 14 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (протокол II) передбачає, що «заборонено піддавати нападу, знищувати, вивозити чи приводити в непридатний стан об'єкти, необхідні для виживання цивільного населення, а саме: запаси продуктів харчування, сільсько-господарські райони, що виробляють продовольство, посіви, худобу, споруди, що забезпечують питною водою, запаси останньої, а також іригаційні споруди» [2].

Ці норми набувають особливого значення у зв'язку з війною в Україні, що триває з 24 лютого 2022 року, коли мільйони громадян опинилися в умовах обмеженого або повністю відсутнього доступу до безпечної питної води, що становить серйозну гуманітарну проблему та виклик для системи захисту прав людини.

Загалом, Україна належить до країн, малозабезпечених водними ресурсами: за обсягом річкового стоку вона посідає лише 111-те місце у світі [22].

Загальносвітовий показник води складає 1,7 тис. м³ на рік, в Україні цей показник становить близько 1,2 тис. м³, що створює хронічний дефіцит прісної води. За даними Державного агентства водних ресурсів, понад 1300 населених пунктів забезпечуються привізною водою, а у низці областей, зокрема в Одеській, Миколаївській, Херсонській та Запорізькій, дефіцит води має сталий характер [12, с. 10].

За даними регіональних доповідей про стан навколишнього природного середовища за 2023 рік, більшість областей України продовжують фіксувати дефіцит водних ресурсів і зниження якості води у поверхневих та підземних джерелах. У звітах Вінницької, Полтавської, Хмельницької, Миколаївської та Одеської обласних військових адміністрацій підкреслюється, що гідрологічна ситуація залишається нестабільною: унаслідок зміни клімату та скорочення кількості опадів у літній період спостерігається зменшення середнього стоку малих і середніх річок, а також зниження рівнів підземних вод [18].

Щодо стану води, то за результатами моніторингу 2023 року, проведеного Державним агентством водних ресурсів України, у понад 50 % проб поверхневих вод було виявлено перевищення гранично допустимих концентрацій за показниками вмісту сполук азоту, фосфатів, заліза, а також органічних забрудників. У більшості населених пунктів Вінницької, Кіровоградської та Черкаської областей якість води з централізованих джерел не відповідає санітарним нормам за мікробіологічними показниками. Особливу небезпеку становить зростання рівня амонійного азоту, який є наслідком сільськогосподарського стоку та неочищених побутових вод [18].

Сучасні дослідження підтверджують, що проблема води в Україні є не лише кількісною, а й якісною. Як показано у роботі Крисінської Д. О. та Клименко Л. П. (Experimental research of drinking water quality and assessment of environmental safety of drinking water supply, 2021), традиційна система оцінки якості питної води, що базується на порівнянні результатів лабораторних аналізів із гранично допустимими концентраціями, не відображає реального ризику для здоров'я населення [13].

Більше 40 % населення користується водою, яка не відповідає санітарним нормам за вмістом мікроорганізмів або хімічних домішок. Основними джерелами забруднення є промислові стоки, сільськогосподарські добрива та пестициди, а також застарілі каналізаційні системи, що дозволяють фекальним стокам потрапляти у водопровідні мережі. Особливо критичною є ситуація в промислових регіонах та густонаселених районах, де концентрація забруднень значно перевищує допустимі норми, що створює серйозну загрозу для здоров'я населення та потребує невідкладного комплексного втручання [15].

Воєнна агресія російської федерації проти України, яка триває з 2022 року, призвела не лише до масштабних людських втрат і руйнувань інфраструктури, а

й до суттєвого погіршення стану довкілля. Екологічні наслідки воєнних дій стають дедалі очевиднішими, зокрема у сфері забезпечення населення якісною питною водою. Тому проблема забезпечення населення безпечною питною водою набуває в Україні особливого значення.

У Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини за 2025 рік “Про стан додержання прав громадян на чисту та доступну воду в умовах дії правового режиму воєнного стану” наголошується, що військова агресія російської федерації спричинила системні руйнування водопровідної інфраструктури, деградацію джерел водопостачання та погіршення якості питної води. Порушення функціонування систем водопостачання спостерігається у більшості регіонів країни, особливо в прифронтових та звільнених територіях, де забезпечення населення водою стало гуманітарною проблемою [21].

Весною 2022 року через активні бойові дії близько 4,6 мільйона людей в Україні практично втратили доступ до безпечної питної води. Внаслідок цього припинене водопостачання майже всієї Луганської області та багатьох громад Донецької області. Повністю зруйнована комунальна інфраструктура великих міст, що опинилися під тимчасовою окупацією, зокрема Сіверськ, Донецьк, Лисичанськ і Маріуполь. В останньому перебої з водопостачанням мали особливо тяжкі наслідки через обмеженість і низьку якість альтернативних джерел води [17].

З весни 2022 року водопостачання відсутнє у містах-фортецях на лінії фронту – Бахмуті, Авдіївці, Вугледарі. Російські війська систематично руйнували водну інфраструктуру, зокрема водозабори та насосні станції, як це сталося у травні 2022 року в Білогорівці, де подавалась вода з Сіверського Дінця на значну частину Луганської області. Навіть у деокупованих містах ворог продовжує тероризувати критичну інфраструктуру: у грудні 2022 року обстріляли будівлю Херсонського водоканалу, що призвело до загибелі працівника.

Такі дії створюють не лише гуманітарну, а й екологічну катастрофу. Обстріли енергетичної інфраструктури та припинення роботи насосних станцій і очисних споруд прямо загрожують доступу населення до безпечної питної води. Наприклад, після ракетних атак 23 листопада 2022 року у Вознесенську Миколаївської області відбулося аварійне відключення очисних споруд, що поставило під загрозу нормальне функціонування системи очистки та життєздатність бактерій активного мулу [17].

Наслідки воєнних дій на території України, зокрема в Донецькій, Харківській, Херсонській та Миколаївській областях, спричинили катастрофічний стан питного водопостачання, що кваліфікується як тип «вода-жертва». Російські окупанти навмисно руйнують дамби та водосховища — Оскільське водосховище на річці Сіверський Донець, дамби в Криму, затоплюють заплави річки Ірпінь та населені пункти на сході України. Було знищено або пошкоджено

водопровідні та насосні системи у Херсоні, Чернігові, Запоріжжі, Сіверськодонецьку, Миколаївській області, а також очисні станції, зокрема Карлівську, що призвело до тривалого припинення централізованого водопостачання сотень тисяч людей. За підрахунками Державної екологічної інспекції, лише протягом першого місяця війни російські загарбники здійснювали несанкціонований забір води на суму понад 32 млн грн на день [11].

Особливо катастрофічним є стан водопостачання в Донецькій області: руйнування Курахівського та Карлівського водосховищ, постійні обстріли, затоплення шахт та розриви трубопроводів спричинили масове забруднення питної води токсичними хімічними сполуками, важкими металами, нітратами та іншими небезпечними домішками. Місцевим мешканцям часто доводиться використовувати шахтні, ґрунтові та поверхневі води, які без комплексної очистки є небезпечними для вживання. Просте кип'ятіння або фільтрація забезпечують лише часткову безпеку, тоді як повне знезараження потребує багатоетапних технологічних заходів, включно з дезінфекцією та очищенням реагентами [19].

Наслідки руйнування Каховської ГЕС є надзвичайно масштабними: десятки тисяч тонн важких металів та токсичних сполук з промислових підприємств потрапили у воду та ґрунти, створюючи довготривалу загрозу для здоров'я людей і екосистеми. За оцінками, загальні збитки докільню України через війну перевищують 3,8 трильйона гривень, з яких понад 104 мільярди — прямі втрати водних ресурсів. Зафіксовано понад 7 900 порушень природоохоронного законодавства, включно з 216 випадками, пов'язаними з водними ресурсами, що можуть підпадати під статтю 441 Кримінального кодексу України — екоцид [10].

Ситуація в Миколаєві, традиційно забезпеченому водою з Дніпра через стратегічний водовід «Дніпро — Миколаїв», демонструє всі проблеми водної безпеки в умовах воєнного конфлікту. Руйнування основної та резервної ліній водоводу, велика частина якого пролягає через тимчасово окуповану Херсонську область, унеможлиблює проведення аварійно-відновлювальних робіт і ставить під загрозу стабільну подачу питної води для мільйонів людей. Єдиним виходом стає використання резервних джерел — артезіанських свердловин, колодязів, накопичувальних резервуарів та тимчасових джерел технічної води, а також раціональне споживання і підготовка систем очищення та знезараження води. Життєзабезпечення населення залежить від організації аварійних робіт, застосування альтернативних джерел енергії та простих методів знезараження — кип'ятіння, фільтрації, активованого вугілля і використання антисептичних рослин [14].

Така ситуація підкреслює, що забезпечення населення регіону питною водою в умовах війни є критичною проблемою виживання і водночас важливим елементом відновлення соціальної та економічної стабільності.

На цьому тлі особливої актуальності набуває 6-та Ціль Сталого Розвитку “Чиста вода та санітарія”, визначена пріоритетною для Regional Forum on Sustainable Development for the UNECE Region 2023. Під впливом глобальних кліматичних змін питання водозабезпечення стає дедалі важливішим, а для України — ще й стратегічним через воєнні руйнування. Незважаючи на певний прогрес у 2020–2021 роках, повномасштабна війна фактично унеможливила досягнення індикаторів до 2030 року та відкинула країну назад. За оцінками ЮНІСЕФ, близько 1,5 млн українців залишилися без доступу до водопровідної води, ще понад 4,5 млн перебувають під загрозою втрати водопостачання. Разом із тим, завдяки підтримці міжнародних партнерів вдалося частково відновити пошкоджені системи водопостачання та очистки стоків, що дозволило запобігти масштабнішим екологічним і гуманітарним наслідкам [21]. Однак, попри ці зусилля, ситуація у сфері водної безпеки залишається критичною, особливо в регіонах, що безпосередньо зазнали руйнувань інфраструктури.

Європейська стратегія водної стійкості (European Water Resilience Strategy) визначає три ключові цілі, серед яких однією з головних є забезпечення чистої та доступної питної води й санітарії для всіх у будь-який час. Стратегія ґрунтується на визнанні права людини на безпечну питну воду, що розглядається як базовий елемент безпеки ЄС. Вона вимагає від держав-членів забезпечити сталий баланс між попитом і пропозицією води, відновлення водного циклу, модернізацію інфраструктури та інтеграцію природних рішень у системи водопостачання. Документ також зобов'язує ЄС посилити моніторинг якості питної води, створити кризові плани забезпечення населення водою під час надзвичайних ситуацій і гарантувати її доступність як публічного блага, незалежно від економічного стану громадян [23].

Пошкодження дамб, насосних станцій, водогонів і очисних споруд у південних і східних регіонах призводить до зростання ризику інфекційних захворювань та деградації екосистем. Тому одним із стратегічних напрямів державної політики має стати розбудова національної системи моніторингу якості води, що поєднує автоматизовані засоби контролю, лабораторні дослідження та аналітичне прогнозування. Важливим доповненням до цього є впровадження інтелектуальних систем водопостачання, які використовують цифрові технології стандарту KNX для моніторингу споживання, виявлення витоків, контролю якості та повторного використання очищеної води. Це сприятиме зменшенню втрат і підвищенню енергоефективності систем [9].

Окремої уваги потребує комплексний підхід до забезпечення питною водою південних і східних регіонів, які найбільше потерпають від дефіциту водних ресурсів. При розробленні державної політики в цій сфері слід враховувати вплив зміни клімату, скорочення запасів прісної води внаслідок безвідповідального її використання, а також наслідки військової агресії російської федерації, що призвела до знищення частини водної інфраструктури.

Водночас одним із ключових напрямів є перехід до систем замкнутого водооборотного водопостачання. Такі системи передбачають повторне використання води після очищення, що дозволить значно зменшити навантаження на природні джерела та мінімізувати скидання забруднених стоків у річки. Масове впровадження сучасних очисних технологій має стати нормою не лише для промислових підприємств, а й для комунальних служб та навіть окремих домогосподарств.

Крім того, важливо розвивати сектор автономного водопостачання як альтернативу централізованим системам, особливо у сільській місцевості. У багатьох громадах підключення приватних будинків до централізованих мереж є надто дорогим або технічно неможливим, тому локальні джерела водопостачання — свердловини, колодязі, малі водозабори — можуть стати ефективним рішенням. Така модель сприяє раціональному використанню води, оскільки споживачі безпосередньо зацікавлені у підтриманні її якості та дотриманні норм споживання.

Тому, комплексна реалізація таких підходів дозволить підвищити екологічну безпеку питного водопостачання, зменшити антропогенне навантаження на довкілля та забезпечити сталу реалізацію права людини на доступ до безпечної питної води. Україна має потенціал для запровадження інтегрованої моделі управління водними ресурсами, орієнтованої на поєднання державного контролю, автономних технологічних рішень і активної участі громад у моніторингу якості води. Це відповідає стратегічним напрямам Європейського зеленого курсу та Цілям сталого розвитку ООН, зокрема ЦСР № 6 «Чиста вода та санітарія».

Висновки. Право людини на доступ до чистої питної води є базовою передумовою існування, реалізації інших прав і гарантією гідності людини. В умовах воєнного стану його значення набуває критичного характеру, адже від доступності та якості води прямо залежить виживання цивільного населення.

Попри міжнародне визнання цього права та його опосередковане закріплення в Конституції України, національна правова система все ще не забезпечує дієвих механізмів його реалізації в умовах збройної агресії. Воєнні дії завдали масштабних руйнувань водної інфраструктури, спричинили дефіцит водних ресурсів, забруднення джерел, а також унеможливили стабільне централізоване водопостачання в окремих регіонах. Це створює безпрецедентні гуманітарні та екологічні виклики.

Особливо гостро постає питання виконання норм міжнародного гуманітарного права, яке прямо забороняє напади на об'єкти водопостачання. РФ демонструє систематичне ігнорування цих норм, що повинно отримати належну міжнародну правову оцінку. Масштабність руйнувань та спричинені ними довготривалі екологічні наслідки свідчать про необхідність інтенсифікації механізмів міжнародної відповідальності.

У цих умовах держава має вживати послідовних та гнучких кроків, спрямованих на загальне вдосконалення правового регулювання та практик, пов'язаних із забезпеченням населення водою. Йдеться про необхідність урегулювання питання доступу до водних ресурсів у кризових ситуаціях, поступове формування дієвих підходів до їх охорони та використання, а також орієнтацію на сучасні міжнародні тенденції у сфері водної безпеки. Водночас важливо стимулювати пошук нових форм організації водопостачання, сприяти підвищенню ефективності існуючих систем, а також підтримувати ініціативи, спрямовані на збереження та належний стан водних ресурсів.

Забезпечення доступу до безпечної води в умовах війни має розглядатися не лише як технічне завдання, а як ключовий компонент захисту прав людини, національної безпеки та стійкості держави. Реалізація системної водної політики є необхідною умовою попередження гуманітарних катастроф, відновлення довкілля та збереження здоров'я населення.

Отже, право на воду в умовах воєнного стану повинно стати абсолютним пріоритетом державної політики, а його захист — обов'язком держави, міжнародної спільноти та всіх інституцій, відповідальних за збереження життя та гідності людини. Лише комплексне правове, технічне та організаційне забезпечення дозволить гарантувати доступ населення до чистої питної води й забезпечити сталий розвиток України навіть в умовах збройної агресії.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text (дата звернення: 03.11.2025).
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 03.11.2025).
4. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 03.11.2025).
5. Водний кодекс України : Кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР : станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-вр#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
6. Про питну воду, питне водопостачання та водовідведення : Закон України від 10.01.2002 № 2918-III : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
7. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 № 2573-IX : станом на 1 січ. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> (дата звернення: 03.11.2025).
8. Проект Закону про Загальнодержавну цільову соціальну програму "Питна вода України" на 2022 - 2026 роки : від 02.07.2021 № 5723. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72415 (дата звернення: 03.11.2025).

9. Бенюх В. В. Проблема доступу до питної води в Україні і можливі шляхи її подолання. ОЛЬВІЙСЬКИЙ ФОРУМ – 2023: стратегії країн Причорноморського регіону в геополітичному просторі : XVII Міжнар. наук. конф., м. Миколаїв, 15 черв. 2023 р. Миколаїв, 2023. С. 100–105. URL: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1194/3/ОФ-2023.%20Технічні%20науки.%20Сталий%20розвиток.pdf#page=100> (дата звернення: 03.11.2025).
10. Вода у вогні війни: експерти про наслідки руйнування водної інфраструктури – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/voda-u-vogni-vijny-eksperty-pro-naslidky-rujnuvannya-vodnoyi-infrastruktury/> (дата звернення: 03.11.2025).
11. Дідковська Л. Водні конфлікти в Україні та світі. Acta academiae beregsasiensis. 2024. Economics, № 5. С. 69–85. URL: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-69-85> (дата звернення: 03.11.2025).
12. Національна доповідь про якість питної води та стан питного водопостачання в Україні. Міністерство розвитку громад та територій України. URL: <https://mindev.gov.ua/diialnist/napriamy/sfera-komunalnykh-posluzh/tsentralizovane-vodopostachannia-ta-vodovidvedennia/natsionalna-dopovid-pro-iakest-pytnoi-vody-ta-stan-pytneho-vodopostachannia-v-ukraini> (дата звернення: 03.11.2025).
13. Крисінська Д. О., Клименко Л. П. Експериментальні дослідження якості питної води та оцінювання екологічної безпеки питного водопостачання. Scientific Bulletin of UNFU. 2021. № 31(1). С. 147–151. URL: <https://doi.org/10.36930/40310124> (дата звернення: 03.11.2025).
14. Курепін В. М., Іваненко В. С. Потенційні проблеми систем водопостачання міста Миколаєва під час бойових дій. Наукова молодь-2022 : зб. матеріалів X Всеукр. науково-практ. конф. молодих вчен., м. Київ, 15 листоп. 2022 р. Київ, 2022. С. 177–183. URL: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/12700> (дата звернення: 03.11.2025).
15. Методична розробка заняття з дисципліни «Основи екології» Тема: «Вода, що п'є Україна» / уклад. В. І. Залуженко ; Рецензент В. Музика. МОН України ВСП «Бобрин. аграр. фах. коледж ім. В. Порика Білоцерк. нац. аграр. ун-ту», 2024. 18 с. URL: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/13340/1/Voda,%20shcho%20pie%20Ukraina.pdf> (дата звернення: 03.11.2025).
16. Обіюх Н. Забезпечення права людини на питну воду в міжнародно-правовій доктрині. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 8/2022. С. 571–575. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/130> (дата звернення: 03.11.2025).
17. Огляд року війни для водних ресурсів України – Екологія Право Людина. Екологія Право Людина. URL: <https://epl.org.ua/announces/oglyad-roku-vijny-dlya-vodnyh-resursiv-ukrayiny/> (дата звернення: 03.11.2025).
18. Регіональні доповіді про стан навколишнього природного середовища в Україні – Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України – офіційний сайт. URL: <https://mepr.gov.ua/diialnist/napriamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 03.11.2025).
19. Рихва В. В., Тарнавський А. Б. Екологічний стан донецької області в умовах воєнних дій. Екологічна безпека в умовах війни : 3б. тез доп., 21 листоп. 2024 р. V Міжнародної науково-практичної конференції, 2024. С. 77–78. URL: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15043/1/Тези%204.pdf> (дата звернення: 03.11.2025).
20. Спеціальна доповідь уповноваженого верховної ради України з прав людини. Щодо стану дотримання прав громадян на чисту та доступну воду в умовах дії правового режиму воєнного стану. Осмбудсман України. С. 76. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/cpetsdopovidruk-1.pdf> (дата звернення: 03.11.2025).

21. Філюта К., Везденецький П., Колодежна В. Звіт щодо виконання Цілі Сталого Розвитку ЦСР 6 (“Чиста вода та санітарія”) / Рецендент: О. Василюк, Є. Москаленко. Україна, 2023. 12 с. URL: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/6_ukraine_ukr.pdf (дата звернення: 03.11.2025).

22. AQUASTAT Dissemination System. Food and Agriculture Organization of the United Nations. URL: <https://data.apps.fao.org/aquastat/?lang=en> (дата звернення: 03.11.2025).

23. European Water Resilience Strategy : Communication from the commission to the european parliament, the council, the european economic and social committee and the committee of the regions of 04.06.2025 no. COM(2025) 280 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52025DC0280&utm> (дата звернення: 03.11.2025).

24. Peace, dignity and equality on a healthy planet. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/global-issues/water> (дата звернення: 03.11.2025).

25. Resolution adopted by the General Assembly on 28 July 2010 : 64/292. The human right to water and sanitation. URL: <https://docs.un.org/en/a/res/64/292> (дата звернення: 03.11.2025).

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28 chervnia 1996 r. No 254k/96-VR [Constitution of Ukraine]. – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].

2. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv zbroinykh konfliktiv nemizhnarodnoho kharakteru (Protokol II), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II)]. – Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text [in Ukrainian].

3. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949 relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I)]. – Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

4. Mizhnarodnyi pakt pro ekonomichni, sotsialni i kulturni prava : Pakt Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii vid 16 hrudnia 1966 r. [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. – Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text [in Ukrainian].

5. Vodnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 6 chervnia 1995 r. No 213/95-VR [Water Code of Ukraine]. – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-vp#Text> [in Ukrainian].

6. Pro pytny vodu, pytnе vodopostachannia ta vodovidvedennia : Zakon Ukrainy vid 10 sichnia 2002 r. No 2918-III [On Drinking Water, Water Supply and Sewerage]. – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2918-14#Text> [in Ukrainian].

7. Pro systemu hromadskoho zdorovia : Zakon Ukrainy vid 6 veresnia 2022 r. No 2573-IX [On the Public Health System]. – Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2573-20#Text> [in Ukrainian].

8. Proekt Zakonu pro Zahal'noderzhavnu tsil'ovu sotsial'nu prohramu “Pytna voda Ukrainy” na 2022–2026 roky : vid 2 lypnia 2021 r. No 5723 [Draft Law on the National Targeted Social Program “Drinking Water of Ukraine” for 2022–2026]. – Retrieved from: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72415 [in Ukrainian].

9. Beniukh V. V. Problema dostupu do pytnoi vody v Ukraini i mozhlyvi shliakhy yii podolannia [The Problem of Access to Drinking Water in Ukraine and Possible Ways to Overcome It]. Olviyskyi Forum – 2023: Stratehii krain Prychornomorskoho rehionu v heopolitychnomu prostori: XVII Mizhnar. nauk. konf., Mykolaiv, 15 June 2023 (pp. 100–105). – Retrieved from: <https://dspace.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/1194/3/ОФ-2023.%20Технічні%20науки.%20Сталий%20розвиток.pdf#page=100> [in Ukrainian].

10. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Voda u vohni viiny: eksperty pro naslidky ruinuvannia vodnoi infrastruktury [Water in the Fire of War: Experts on the Consequences of the Destruction of Water Infrastructure]. – Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/voda-u-vogni-vijny-eksperty-pro-naslidky-rujnuvannya-vodnoyi-infrastruktury/> [in Ukrainian].
11. Didkovska L. Vodni konflikty v Ukraini ta sviti [Water Conflicts in Ukraine and Worldwide]. *Acta Academiae Beregsasiensis. Economics*. 2024. No 5. pp. 69–85. DOI: <https://doi.org/10.58423/2786-6742/2024-5-69-85> [in Ukrainian].
12. Natsionalna dopovid pro yakist pytnoi vody ta stan pytnoho vodopostachannia v Ukraini/ Ministerstvo rozvytku hromad ta terytorii Ukrainy [National Report on the Quality of Drinking Water and the State of Drinking Water Supply in Ukraine]. – Retrieved from: <https://mindev.gov.ua/diialnist/napriamy/sfera-komunalnykh-posluh/tsentralizovane-vodopostachannia-ta-vodovidvedennia/natsionalna-dopovid-pro-iakist-pytnoi-vody-ta-stan-pytnoho-vodopostachannia-v-ukraini> [in Ukrainian].
13. Krysinska D. O., Klymenko L. P. Eksperymentalni doslidzhennia yakosti pytnoi vody ta otsiniuvannia ekolohichnoi bezpeky pytnoho vodopostachannia [Experimental Studies of Drinking Water Quality and Environmental Safety Assessment of Water Supply]. *Scientific Bulletin of UNFU*. 2021. No 31(1). pp. 147–151. DOI: <https://doi.org/10.36930/40310124> [in Ukrainian].
14. Kurepin V. M., Ivanenko V. S. Potentsiini problemy system vodopostachannia mista Mykolaieva pid chas boiovykh dii [Potential Problems of Mykolaiv's Water Supply Systems During Hostilities]. *Naukova molod–2022 : zbirnyk materialiv X Vseukr. nauk.-prakt. konf. molodykh vchenykh*, Kyiv, 15 lystopada 2022 r. (pp. 177–183). – Retrieved from: <https://dspace.mnau.edu.ua/jspui/handle/123456789/12700> [in Ukrainian].
15. Zaluzhenko V. I. (comp.), Muzyka V. (rev.) *Metodychna rozrobka zaniattia z dystsypliny «Osnovy ekolohii»*. Tema: «Voda, shcho p'ye Ukraina» [Methodical Guide for the Discipline “Fundamentals of Ecology”. Topic: “Water Drunk by Ukraine”]. Ministry of Education and Science of Ukraine, Bobrynetskyi Agrarian Vocational College named after V. Poryk, Bila Tserkva National Agrarian University. 2024. 18 p. – Retrieved from: <https://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/13340/1/Voda,%20shcho%20pie%20Ukraina.pdf> [in Ukrainian].
16. Obiiukh N. Zabezpechennia prava liudyny na pytnu vodu v mizhnarodno-pravovii doktryni [Ensuring the Human Right to Drinking Water in International Legal Doctrine]. *Iurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal*. 2022. No 8/2022. pp. 571–575. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/130> [in Ukrainian].
17. Ekolohiia. Pravo. Liudyna (EPL). Ohliad roku viiny dla vodnykh resursiv Ukrainy [Annual Review of the War's Impact on Ukraine's Water Resources]. – Retrieved from: <https://epl.org.ua/announces/oglyad-roku-vijny-dlya-vodnykh-resursiv-ukrayiny/> [in Ukrainian].
18. Ministerstvo zakhystu dovkillia ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. Rehionalni dopovidi pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini [Regional Reports on the State of the Environment in Ukraine]. – Retrieved from: <https://mepr.gov.ua/diialnist/napriamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
19. Rykhva V. V., Tarnavskyi A. B. Ekolohichni stan Donetskoï oblasti v umovakh voiennykh dii [The Ecological State of Donetsk Region During Hostilities]. *Ekolohichna bezpeka v umovakh viiny : zb. tez dop. V Mizhnar. nauk.-prakt. konf.*, 21 lystopada 2024 r. (pp. 77–78). – Retrieved from: <https://sci.ldubgd.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/15043/1/Тези%204.pdf> [in Ukrainian].
20. Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny. Spetsialna dopovid shchodo stanu doderzhannia prav hromadian na chystu ta dostupnu vodu v umovakh dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu [Special Report of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the Observance of Citizens' Rights to Clean and Accessible Water Under Martial Law]. – 76 p. – Retrieved from: <https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/cpetsdopovidruk-1.pdf> [in Ukrainian].

21. Filiuta K., Vezdenetskyi P., Kolodezhna V. Zvit shchodo vykonannia Tsili Staloho Rozvytku TsSR 6 (“Chysta voda ta sanitaria”) [Report on the Implementation of SDG 6 “Clean Water and Sanitation”]. Reviewer: O. Vasyliuk, Ye. Moskalenko. Ukraine, 2023. 12 p. – Retrieved from: https://uncg.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/6_ukraine_ukr.pdf [in Ukrainian].
22. AQUASTAT Dissemination System / Food and Agriculture Organization of the United Nations. – Retrieved from: <https://data.apps.fao.org/aquastat/?lang=en> [in English].
23. European Water Resilience Strategy : Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions of 4 June 2025 No. COM(2025) 280 final. – Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52025DC0280> [in English].
24. United Nations. Peace, dignity and equality on a healthy planet [Global Water Issue Overview]. – Retrieved from: <https://www.un.org/en/global-issues/water> [in English].
25. United Nations General Assembly. Resolution adopted on 28 July 2010 : 64/292. *The Human Right to Water and Sanitation*. – Retrieved from: <https://docs.un.org/en/a/res/64/292> [in English].

УДК 343.985.7: 343.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-900-910](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-900-910)

Воліков Тарас Анатолійович кандидат юридичних наук, старший оперуповноважений ГУПН в Дніпропетровській області, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОКТРИНАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ЯК ОКРЕМОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ВЛАСНОСТІ : ОКРЕМІ ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Анотація. Наукову статтю присвячено окремим дискусійним питанням організаційно-тактичного забезпечення проведення огляду як слідчої (розшукової) дії під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності. Зосереджено увагу, що особливе місце серед слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації з матеріальних об'єктів, належить огляду. Наголошено на відсутності законодавчого тлумачення поняття «огляд», наведено доктринальні його визначення та схарактеризовано авторське бачення щодо праворозуміння цього поняття. Огляд належить до числа першочергових, неповторних та незамінних процесуальних дій. Огляд вимагає високої кваліфікації працівників, що беруть у ньому участь. Йому притаманна багатоманітність об'єктів, що підлягають дослідженню.

Вказано на невідкладність огляду на початковому етапі розслідування кримінальних правопорушень проти власності, що дозволяє з'ясувати обстановку злочинної події, встановити механізм учинення кримінальних правопорушень, розробити загальні версії стосовно злочинної події та її учасників, визначити подальші напрями розслідування, одержати вихідну інформацію для організації пошуку правопорушників та провадження першочергових невідкладних слідчих (розшукових) дій. Доведено, що невчасне проведення огляду може спричинити знищення слідів кримінального правопорушення та унеможливити встановлення обставин, що мають значення у кримінальному провадженні.

Однією з умов ефективного проведення огляду є якісна, ретельна та всебічна його підготовка. Запропоновано комплекс заходів організаційно-забезпечувального характеру, що створюють сприятливі умови для проведення огляду. Визначено організаційно-тактичні заходи огляду, до яких віднесено: правильне визначення меж огляду, розстановка сил і засобів (їх використання), обрання найдоцільнішого порядку (методу) пересування місцем події під час огляду, визначення тактичних прийомів огляду обстановки місця події та окремих її елементів.

Зосереджено увагу на основних напрямках використання спеціальних знань під час проведення огляду при розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності, що дозволяє виявити ознаки протиправної діяльності, висунути слідчі версії щодо злочинного характеру вчиненого діяння, встановити особу підозрюваного, виявити місця приховання викраденого, визначити коло можливих джерел інформації про злочинну подію, виявити, зафіксувати та вилучити матеріальні сліди кримінального правопорушення.

Ключові слова: огляд, слідча (розшукова) дія, місце події, кримінальне правопорушення, досудове розслідування, власність, організація, тактика, слідчий, методика розслідування, слідча ситуація, тактичний прийом.

Volikov Taras Anatoliyovych candidate of legal sciences, Senior Operations Officer of the Main Police Department in the Dnipropetrovsk region, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

THE RELEVANCE OF DOCTRINAL RESEARCH OF THE INSPECTION OF THE SITE OF AN EVENT AS A SEPARATE INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST PROPERTY: SOME DISCUSSION ISSUES

Abstract. The scientific article is devoted to certain debatable issues of organizational and tactical support for conducting an inspection as an investigative (detective) action during the investigation of criminal offenses against property. Attention is drawn to the fact that a special place among investigative (detective) actions aimed at obtaining evidentiary information from material objects belongs to the inspection. The lack of legislative interpretation of the concept of "inspection" is emphasized, its doctrinal definitions are given, and the author's vision of the legal understanding of this concept is characterized. The inspection is one of the primary, unique and irreplaceable procedural actions. The inspection requires high qualifications of the employees participating in it. It is characterized by a variety of objects to be examined.

The urgency of conducting an examination at the initial stage of the investigation of criminal offenses against property is indicated, which allows to clarify the circumstances of the criminal event, establish the mechanism of committing criminal offenses, develop general versions regarding the criminal event and its participants, determine further directions of the investigation, obtain initial information for organizing the search for offenders and conducting urgent investigative (search) actions. It has been proven that untimely inspection can lead to the destruction of traces of a criminal offense and make it impossible to establish circumstances that are important in criminal proceedings.

One of the conditions for effective inspection is its high-quality, thorough and comprehensive preparation. A set of organizational and supporting measures is proposed that create favorable conditions for the inspection. Organizational and tactical inspection measures have been determined, which include: correct determination of inspection boundaries, deployment of forces and means (their use), selection of the most appropriate order (method) of movement around the scene during the inspection, determination of tactical methods for inspecting the situation at the scene and its individual elements.

The focus is on the main areas of using specialized knowledge during an inspection in the investigation of criminal offenses against property, which allows identifying signs of illegal activity, putting forward investigative versions regarding the criminal nature of the committed act, to identify the suspect, identify the hiding places of the kidnapped person, determine the range of possible sources of information about the criminal event, identify, record and remove material traces of the criminal offense.

Keywords: inspection, investigative (detective) action, scene of the incident, criminal offense, pre-trial investigation, property, organization, tactics, investigator, investigation methodology, investigative situation, tactical technique.

Постановка проблеми. В умовах інтегрування України до Європейського Союзу та НАТО, реформування економічної та політичної систем суспільства та формування правової держави усе більшу актуальність набуває боротьба зі злочинністю, яка завдає значної шкоди державі, негативно позначається на іміджі країни на міжнародному рівні, впливає на стан економіки, дестабілізує фінансово-кредитну систему, ускладнює криміногенну ситуацію. Збільшення злочинних проявів може загрожувати національній безпеці держави. В умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України особливого значення набуває протидія злочинним проявам у сфері власності.

В умовах правового режиму воєнного стану суттєво підвищились вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД слідчими органів досудового розслідування як з боку держави, так і з суспільства. На сьогодні спостерігається трансформація злочинної діяльності, ускладнення способів підготовки, вчинення та приховування кримінальних правопорушень, посилення протидії органам досудового розслідування. Саме тому, виникає необхідність удосконалення організаційно-тактичного забезпечення проведення слідчих (розшукових) дій, особливо на початковому етапі розслідування, насамперед, огляду. На сьогодні проведення такої слідчої (розшукової) дії, як огляд місця події, потребує ретельного його планування, організації та забезпечення сучасними техніко-криміналістичними засобами.

Виходячи з цього, вирішення наведених проблемних питань обумовлює актуальність подальшої розробки організаційно-тактичного забезпечення проведення огляду, особливо в умовах правового режиму воєнного стану.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемним питанням проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності, насамперед, огляду, присвячено низку наукових розробок учених-криміналістів та процесуалістів, зокрема: Ю. П. Аленіна, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, В. Д. Берназа, А. Ф. Волобуєва, М. М. Єфімова, В. А. Журавеля, А. В. Іщенка, Н. І. Клименко, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малярової, Н. В. Павлової, І. В. Пиріга, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, С. М. Стахівського, Р. Л. Степанюка, В. М. Тертишника, В. В. Тіщенко, К. О. Чаплинського, Ю. М. Чорноус, С. С. Чернявського, Л. Д. Удалової, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Б. Б. Щура та ін. Проте, деякі питання організаційно-тактичного забезпечення проведення огляду потребують додаткового висвітлення з урахуванням сучасних потреб правозастосовної практики та умов запровадженого воєнного стану.

Мета наукової статті полягає у визначенні організаційно-тактичних засад проведення огляду під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності.

Виклад основного матеріалу. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності особливого значення набуває вчасне й якісне проведення слідчих (розшукових) дій та НСРД, особливо на початковому етапі досудового розслідування. Особливе місце серед слідчих (розшукових) дій, спрямованих на отримання доказової інформації з матеріальних об'єктів, належить огляду.

На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень можна дійти висновків, що вчасне проведення огляду дозволяє слідчому: з'ясувати обставини протиправної події, що мають значення для кримінального провадження; безпосередньо сприймати місце події та об'єкти з метою виявлення слідів злочинної діяльності; скласти уявлення про механізм кримінального правопорушення; зібрати відомості про особу правопорушника для організації його розшуку та затримання; встановити причини й умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення проти власності; завчасно висунути слідчі версії щодо злочинної події; правильно визначити напрями подальшого досудового розслідування тощо [1, с. 49–50].

Від належного організаційно-тактичного забезпечення проведення огляду залежить успіх у розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності.

Таку думку підтримує і В. Г. Клепіковський, зазначаючи, що в цілому і науковці, і практики дотримуються єдиної позиції щодо віднесення огляду місця події до невідкладних слідчих (розшукових) дій. Це якісно виділяє огляд з-поміж інших, адже якість проведення огляду місця події в значній мірі залежить від оперативності його проведення. Відносно окремих видів кримінальних правопо-

рушень огляд місця події буде фактично єдиною процесуальною дією, під час якої можна отримати відомості, що дозволять встановити подію кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила. Крім того, з огляду на специфіку саме цієї процесуальної дії повторний огляд місця події, як правило, не проводиться, а якщо і проводиться, то майже завжди безрезультатно. Відповідно, слідчий, дізнавач, прокурор та інші особи, які проводять огляд, повинні вже на початковому етапі розуміти значення тих дій, які ними проводяться, та їх доказове значення для всього кримінального провадження [2, с. 449].

Зважаючи на це, організація огляду вимагає високої кваліфікації працівників, що беруть у ньому участь. Слідчі, працівники оперативних підрозділів Національної поліції, експерти повинні широко застосувати увесь арсенал техніко-криміналістичних засобів і методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити огляд.

М. О. Ларкін наголошує, що огляд місця події дозволяє слідчому безпосередньо, без проміжних ланок, сприймати ті або інші об'єкти у тому вигляді, в якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями, зменшує можливість її викривлення як, наприклад, при допиті, причиною чому можуть стати як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори [3, с. 122].

У той же час, на думку В. М. Плетенця, проведенню огляду притаманна невизначеність, котра може не змінюватися й за належного його проведення. З психологічної точки зору, огляду притаманні:

- невизначеність слідчої інформації на початку досудового розслідування;
- публічність дій (огляд проводиться у присутності спеціалістів, працівників правоохоронних органів, понятих та інших осіб);
- невідкладний характер (огляд проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки і втрати слідів);
- узгодженість дій учасників огляду (чітке розмежування функцій між його учасниками);
- розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і, водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів);
- перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість;
- поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу (сприйняття обстановки, фактів і явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елементу (виявлення змін в обстановці, вилучення слідів та інших речових доказів), організаційного елементу (дії з керівництва слідчо-оперативною групою) і посвідчувального елементу (закріплення і фіксація виявлених слідів та речових доказів [4, с. 238–239].

Під час проведення огляду слідчий повинен спрямовувати зусилля на мінімізацію витоку будь-якої інформації про факт його проведення та отриманих результатів.

На думку В. Ю. Шепітька, у криміналістиці дотепер відсутня єдність у поглядах відносно поняття огляду місця події. На думку вченого, праві ті криміналісти, які як істотну ознаку огляду місця події виділяють безпосередність сприйняття. Так, одні вчені розглядають судово-слідчий огляд як процесуальну дію, яка полягає у безпосередньому огляді та вивченні органами розслідування або судом матеріальних об'єктів для встановлення обставин, що мають значення у кримінальному провадженні. Інші – зазначають, що огляд місця події як слідча (розшукова) дія полягає у безпосередньому сприйнятті, дослідженні та фіксації слідчим або дізнавачем обстановки місця події, а також у виявленні, фіксації та вилученні слідів і речових доказів для встановлення у можливих межах характеру й обставин події та винних осіб [5, с. 193].

К. Ю. Назаренко під оглядом розуміє слідчу (розшукову) дію, що полягає у безпосередньому сприйнятті, дослідженні і фіксації слідчим обстановки місця події, а також у виявленні, фіксації, вилученні слідів і речових доказів для встановлення в можливих межах характеру й обставин події і винних осіб [6, с. 88].

Узагальнюючи погляди вчених-криміналістів і процесуалістів (В. С. Кузьмічов, М. В. Салтевський, С. М. Стахівський, В. М. Тertiшник), можна зазначити, що під оглядом слід розуміти слідчу (розшукову) дію, яка полягає у безпосередньому сприйнятті об'єктів з метою виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів, з'ясування обставин події, а також обставин, що мають значення для кримінального провадження.

У науковій літературі вчені справедливо відмічають, що незважаючи на те, що поняття «місце події» значно ширше ніж поняття «місце злочину», проте вони є нерозривно пов'язаними між собою.

При розслідуванні кримінальних правопорушень проти власності місцем події можуть бути наступні об'єкти:

- місця проживання або володіння громадян (квартири, приватні будинки, садиби, дачні будинки, кімнати гуртожитків, підсобні приміщення, гаражі тощо);
- приміщення підприємств та організацій різного призначення та форм власності;
- територія в межах міста, селища (вулиця, площа, парк, сквер, місця автостоянки, лісосмуга тощо);
- земельні ділянки, що знаходяться у приватному володінні (території дачних кооперативів, сільськогосподарські землі);
- земельні ділянки у місцях відпочинку та санітарних зонах тощо.

Огляд місця події складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного. На думку В. Ю. Шепітька, «всі підготовчі заходи можуть бути

поділені на організаційно-розпорядчі (доручити оперативним співробітникам з'ясувати, кого можна запросити як понятих при виїзді у віддалену місцевість; викликати необхідних оперативних співробітників; запросити спеціалістів; видалити з місця події сторонніх осіб); забезпечувальні (перевірити стан науково-технічних засобів, укомплектованість слідчої валізи; забезпечити наявність транспорту; з'ясувати можливість виклику криміналістичної лабораторії); тактичні (опитати очевидців про злочинну подію; з'ясувати, які зміни були внесені в обстановку; попередити понятих про неприпустимість розголошення відомостей, отриманих під час огляду)» [5, с. 198–199].

Проте, у ході підготовки до проведення огляду слідчий зустрічається з організаційними недоліками, які пов'язані зі значною кількістю його учасників, недостатньою інформацією про злочинну подію, дефіцитом часу, що заважають слідчому ретельно спланувати проведення огляду [7, с. 13]. Виходячи з цього, ігнорування організаційно-підготовчих заходів до проведення огляду призводить до їхньої поверховості та неповноти.

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності важливе значення має і правильно обрана тактика проведення огляду. Тактика огляду має певні особливості, які залежать від конкретної слідчої ситуації або від того, що оглядається: місце учинення кримінального правопорушення чи місце події.

Ретельне та якісне дослідження обстановки місця події дозволяє слідчому отримати максимум інформації для успішного встановлення та розшуку правопорушника. Наприклад, безсистемне руйнування перешкод, специфіка викрадених предметів можуть вказувати на вік правопорушника; місце проникнення та його розміри – на статуру; спосіб розкриття замикаючих пристроїв та інших перешкод – на застосовані знаряддя зламу та професійні вміння й навички; розташування зламаних перешкод – на фізичну силу особи. Дослідження предмета протиправного посягання дозволяє зробити припущення щодо місць можливого збуту викраденого майна, зв'язки правопорушників, їх схильностей та уподобань тощо.

Виявлені під час огляду об'єкти повинні бути попередньо досліджені безпосередньо на місці події, що дозволяє слідчому отримати певний об'єм інформації, необхідний для розшуку правопорушника за «гарячими» слідами. Таке дослідження проводиться, як правило, спеціалістом-криміналістом. Так, дослідження слідів рук дозволяє з певним відсотком ймовірності визначити стать, вік, особливості будови рук, кількість правопорушників, які перебували на місці події. Дослідження слідів взуття визначає кількість правопорушників, їхню стать, зріст, статуру, особливості взуття та ін.

Узагальнюючи матеріали кримінальних проваджень можна дійти висновків, що під час проведення огляду необхідно досліджувати обставини, виявляти і фіксувати сліди, які вказують на:

- дії особи до учинення кримінального правопорушення, зокрема, спосіб прибуття на місце події, організація засідок або очікування потерпілого, безпосередня підготовка до скоєння протиправних дій;
- дії особи, що пов'язані з безпосереднім учиненням кримінального правопорушення, зокрема, спосіб злочинної діяльності, механізм протиправних дій, розподіл злочинних ролей;
- дії особи після учинення кримінального правопорушення, зокрема, спосіб зникнення з місця події та приховування або знищення слідів злочинної діяльності;
- місце і час учинення кримінального правопорушення, проміжок часу знаходження правопорушників на місці події;
- фізіологічні, психологічні та інші ознаки особи правопорушника;
- характер злочинних наслідків;
- обставини, що сприяли або перешкоджали учиненню кримінального правопорушення;
- наявність негативних обставин та ін.

Цілком можна погодитися з думкою В. С. Кузьмічова і І. В. Пиріга, що при проведенні огляду та визначенні напрямку зникнення правопорушників потрібно звертати увагу на можливе інсценування злочинної події та негативні обставини, що виникають при цьому [8, с. 131].

Так, під час огляду місця крадіжки необхідно звертати увагу на негативні обставини, що можуть свідчити про інсценування події кримінального правопорушення. Ними можуть бути невинуватені порушення обстановки, замикаючих пристроїв, відсутність слідів злочину у місцях, де вони за логікою повинні бути. В окремих випадках характер злочину перешкода може свідчити, що їх було зламано не ззовні, а з внутрішньої сторони приміщення.

У слідчій практиці правопорушники нерідко намагаються направити слідчого по неправильному шляху, створюючи на місці події неправдиву обстановку.

Так, В. О. Коновалова наголошує, що негативні обставини – це наявність або відсутність матеріально фіксованих слідів чи дій, які за певних умов місця і часу суперечать природному розвитку подій, причинним зв'язкам між явищами та їх наслідками [9, с. 131].

На думку В. К. Лисиченка та І. І. Когутича, під негативними обставинами слід розуміти реальні явища, які є відображенням супутніх сумісних чи несумісних зі злочинними діями матеріальних процесів взаємодій (сліди, зміни в обстановці місця події), або проявів в актах поведінки та показаннях осіб дисимуляції (утаювання чогось), котрі спостерігаються в ході слідчих дій як такі, що не узгоджуються з встановленими фактичними даними про конкретну подію і потребують системно-структурного дослідження з метою з'ясування їх походження та суті виявленого протиріччя [10, с. 63].

Під час розслідування кримінальних правопорушень проти власності виявляється значна кількість слідів.

Сліди, які можуть свідчити про факти учинення кримінального правопорушення можуть знаходитись в різних місцях, тому одним із головних завдань слідчого є визначення меж проведення огляду та методів його проведення. Адже неправильне визначення меж проведення огляду є типовою тактичною помилкою у кримінальних провадженнях. К. О. Чаплинський, узагальнивши матеріали кримінальних проваджень, встановив, що приблизно у 73 % випадків слідчими зменшувалися межі проведення огляду. При цьому, в 43 % вивчених кримінальних проваджень встановлені факти вимушеного проведення додаткового або повторного огляду [11, с. 480].

Оцінка отриманих результатів огляду місця події є завершальним етапом. Процедура проведення огляду аналізується з позицій дотримання умов і вимог до його проведення, правомірності поведінки учасників, допустимості застосованих криміналістичних засобів, тактичної слушності здійснення дій у цілому й окремих її етапів. Отримані результати оцінюються з позицій достовірності отриманої інформації, їхнього місця і значення в системі наявних у кримінальному провадженні [1, с. 80].

Висновки. Підсумовуючи, можна зазначити, що огляд місця події, як різновид слідчого огляду, який проводиться в ході досудового розслідування має низку особливостей. Вибір методу проведення огляду залежить від слідчої ситуації, що склалася, обстановки вчинення кримінального правопорушення, зокрема місця і способу злочинної діяльності.

Досягнення мети огляду можливе за умови своєчасного його проведення, використання різноманітних тактичних прийомів та методів. Для визначення послідовності проведення огляду необхідно враховувати слідчу ситуацію, що склалася, і використовувати наявну інформацію про учинене кримінальне правопорушення, визначаючи найбільш ймовірні місця знаходження слідів протиправної діяльності та інших речових доказів [1, с. 80].

Література

1. Чаплинський К. О. Тактичне забезпечення проведення слідчих дій : монографія. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2010. 560 с.
2. Клепиковський В. Г. Актуальність доктринального дослідження огляду місця події як окремої слідчої (розшукової) дії. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) у 2 т. / за заг. ред. С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 2. С. 448–450.
3. Ларкін М. О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3 (19). С. 122–128.

4. Плетенець В. М. Теоретичні та праксеологічні засади подолання протидії досудовому розслідуванню : монографія. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 424 с.
5. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. – Харків : Харків юридичний, 2007. 432 с.
6. Назаренко К. Ю. Методика розслідування злочинів, пов'язаних зі створенням або утриманням місць розпусти і звідництвом : монографія / К. Ю. Назаренко. – Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 172 с.
7. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів : наук.-практ. посібник / за ред. Н. І. Клименко. – Київ : Юрінком Інтер, 2005. 216 с.
8. Кузьмичов В. С. Використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : монографія / В. С. Кузьмичов, І. В. Пиріг. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-тет внутр. справ, 2007. 180 с.
9. Коновалова В. О. Негативні обставини і їх значення у розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1958. № 6. С. 41–56.
10. Лисиченко В. К. Негативні обставини та їх значення в розслідуванні злочинів : монографія / В. К. Лисиченко, І. І. Когутич. – Київ : ДІА, 2002. 160 с.
11. Чаплинський К. О. Організаційно-тактичні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною або особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 5. С. 479–481.

References

1. Chaplins'kyy K. O. Taktychne zabezpechennya provedennya slidchykh diy [Tactical support for conducting investigative actions] : monohrafiya. – Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav; Lira LTD, 2010. 560 s. [In Ukrainian].
2. Klepikovs'kyy V. H. Aktual'nist' doktrynal'noho doslidzhennya ohlyadu mistysya podiyi yak okremoyi slidchoyi (rozshukovoyi) diyi. Yevropeys'kyy vybir Ukrayiny, rozvytok nauky ta natsional'na bezpeka v realiyakh masshtabnoyi viys'kovoyi ahresiyi ta hlobal'nykh vyklykiv KHKHI stolittya (do 25-richchya Natsional'noho universytetu«Odes'ka yurydychna akademiya» ta 175-richchya [The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century] Odes'koyi shkoly prava) : mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 17 cherv. 2022 r.) u 2 t. / za zah. red. S. V. Kivalova. – Odesa: Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2022. – T. 2. S. 448–450. [In Ukrainian].
3. Larkin M. O. Taktyko-kryminalistychni osoblyvosti provedennya ohlyadu mistysya podiyi pry rozsliduvanni zlochyniv proty zhyttya ta zdorov'ya osoby, shcho vchynyayut'sya na grunti rasovoyi, natsional'noyi chy relihiynoyi vorozhnechi [Tactical and forensic features of conducting a scene inspection during the investigation of crimes against the life and health of a person committed on the grounds of racial, national or religious hostility]. *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrayiny*. 2010. № 3 (19). S. 122–128. [In Ukrainian].
4. Pletenets' V. M. Teoretychni ta prakseolohichni zasady podolannya protydiyi dosudovomu rozsliduvannyu [Theoretical and praxeological principles of overcoming resistance to pre-trial investigation] : monohrafiya. – Odesa : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2020. 424 s. [In Ukrainian].
5. Shepit'ko V. YU. Kryminalistychna taktyka (systemno-strukturnyy analiz) [Forensic tactics (systemic and structural analysis)] : monohrafiya. – Xarkiv : Kharkiv yurydychnyy, 2007. 432 s. [In Ukrainian].
6. Nazarenko K. YU. Metodyka rozsliduvannya zlochyniv, pov'yazanykh zi stvorenniam abo utrymanniam mist's' rozpusty i zvidnytstvom [Methodology for investigating crimes related to the creation or maintenance of places of prostitution and pimping] : monohrafiya / K. YU. Nazarenko. – Dnipro : Vydavnychyy dim «Hel'vetyka», 2018. 172 s. [In Ukrainian].

7. Ohlyad mistsysa podiyi pry rozsliduvanni okremykh vydiv zlochyniv [Scene of the crime survey during the investigation of certain types of crimes] : nauk.-prakt. posibnyk / za red. N. I. Klymenko. – Kyiv : Yurinkom Inter, 2005. 216 s. [In Ukrainian].

8. Kuz'michov V. S. Vykorystannya spetsial'nykh znan' pry rozsliduvanni rozkradan' vantazhiv na zaliznychnomu transporti [Using special knowledge in the investigation of thefts of cargo on railway transport] : monohrafiya / V. S. Kuz'mychov, I. V. Pyrih. – Dnipropetrovs'k : Dniprop. derzh. un-tet vnutr. sprav, 2007. 180 s. [In Ukrainian].

9. Konovalova V. O. Nehatyvni obstavyny i yikh znachennya u rozsliduvanni zlochyniv. [Negative circumstances and their significance in the investigation of crimes]. Radyans'ke pravo. 1958. № 6. S. 41–56. [In Ukrainian].

10. Lysychenko V. K. Nehatyvni obstavyny ta yikh znachennya v rozsliduvanni zlochyniv [Negative circumstances and their significance in the investigation of crimes] : monohrafiya / V. K. Lysychenko, I. I. Kohutych. – Kyiv : DIYA, 2002. 160 s. [In Ukrainian].

11. Chaplyns'kyi K. O. Orhanizatsiyno-taktychni aspekty provedennya ohlyadu mistsysa podiyi pid chas rozsliduvannya zlisnoho nevykonannya obov'yazkiv po dohlyadu za dytynoyu abo osoboyu, shchodo yakoyi vstanovlena opika chy pikluвання [Organizational and tactical aspects of conducting a scene inspection during the investigation of malicious failure to fulfill duties to care for a child or a person in respect of whom guardianship or custody has been established]. Yurydychnyy naukovy elektronnyy zhurnal. 2024. № 5. S. 479–481. [In Ukrainian].

УДК 343.3:351.746.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-911-926](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-911-926)

Гаруст Юрій Віталійович професор кафедри військового права та правохоронної діяльності, Національний університет оборони України, доктор юридичних наук, професор, <https://orcid.org/0000-0001-5450-4368>

Будяк Юрій Віталійович слухач магістратури, Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0009-0004-7964-2555>

ПРЕВЕНТИВНА ПРОТИДІЯ ТЕРОРИЗМУ ТА МІНІМІЗАЦІЯ НАСЛІДКІВ ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ В УКРАЇНІ: ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджуються превентивні механізми протидії тероризму та система заходів щодо мінімізації наслідків терористичних актів в Україні. Аналізуються правові, організаційні та соціальні аспекти профілактичної діяльності у сфері боротьби з тероризмом в умовах воєнного стану та гібридних загроз. Особлива увага приділяється дослідженню механізмів раннього виявлення терористичних загроз, запобігання радикалізації населення, протидії екстремістській пропаганді та фінансуванню тероризму. Розглянуто структуру та функції суб'єктів превентивної антитерористичної діяльності, включаючи правоохоронні органи, спеціальні служби, органи місцевого самоврядування та громадські організації. Проаналізовано міжнародний досвід запровадження програм дерадикалізації, соціальної реінтеграції осіб, схильних до екстремізму, та формування суспільної стійкості до терористичних загроз. Автори досліджують систему оперативного реагування на терористичні акти, координацію дій різних відомств під час ліквідації наслідків терористичних атак, механізми медичної допомоги постраждалим, психологічної підтримки жертв тероризму та їх родин. Висвітлюються сучасні підходи до захисту критичної інфраструктури, протидії кібертероризму, забезпечення безпеки масових заходів та громадських місць. Стаття аналізує роль інформаційно-комунікаційних технологій у профілактиці тероризму, включаючи моніторинг інтернет-простору, виявлення екстремістського контенту, проведення контрпропагандистських кампаній. Підкреслюється необхідність комплексного підходу до превентивної діяльності, що поєднує правові, оперативні, соціальні, освітні та інформаційні компоненти. Дослідження доводить, що ефективна профілактика тероризму можлива лише за умов активної участі всього суспільства, міжвідомчої координації, міжнародної співпраці та дотримання балансу між безпекою і

правами людини. Висновки статті можуть бути використані для вдосконалення національної системи превентивної протидії тероризму, розробки ефективних механізмів мінімізації наслідків терористичних актів та адаптації міжнародного досвіду до українських реалій.

Ключові слова: профілактика тероризму, превентивна діяльність, дерадикалізація, мінімізація наслідків, терористичні загрози, антитерористична операція, критична інфраструктура, суспільна безпека.

Garust Yuriy Vitaliyovych Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities of the National University of Oborona of Ukraine, Doctor of Law, Professor, <https://orcid.org/0000-0001-5450-4368>

Budyak Yuriy Vitaliyovych master's student at the National Defense University of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0004-7964-2555>

PREVENTIVE COUNTERACTION TO TERRORISM AND MINIMIZATION OF CONSEQUENCES OF TERRORIST ACTS IN UKRAINE: LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS

Abstract. The article examines preventive mechanisms of countering terrorism and the system of measures to minimize the consequences of terrorist acts in Ukraine. Legal, organizational, and social aspects of preventive activities in combating terrorism under martial law and hybrid threats are analyzed. Special attention is paid to studying mechanisms of early detection of terrorist threats, prevention of radicalization of the population, counteraction to extremist propaganda and terrorism financing. The structure and functions of preventive anti-terrorist activity actors are examined, including law enforcement agencies, special services, local government bodies, and public organizations. International experience in implementing deradicalization programs, social reintegration of persons prone to extremism, and formation of societal resilience to terrorist threats is analyzed. The authors investigate the system of operational response to terrorist acts, coordination of actions of various agencies during elimination of consequences of terrorist attacks, mechanisms of medical assistance to victims, psychological support for terrorism victims and their families. Modern approaches to critical infrastructure protection, cybterrorism counteraction, security provision at mass events and public places are highlighted. The article analyzes the role of information and communication technologies in terrorism prevention, including internet monitoring, detection of extremist content, and conducting counter-propaganda campaigns. The necessity of a comprehensive approach to preventive activities is emphasized, combining legal, operational, social, educational, and informational components. The study proves that effective terrorism prevention is

possible only under conditions of active participation of the entire society, inter-agency coordination, international cooperation, and maintaining a balance between security and human rights. The conclusions of the article can be used to improve the national system of preventive counteraction to terrorism, develop effective mechanisms for minimizing consequences of terrorist acts, and adapt international experience to Ukrainian realities.

Keywords: terrorism prevention, preventive activity, deradicalization, consequence minimization, terrorist threats, anti-terrorist operation, critical infrastructure, public security.

Постановка проблеми. У сучасному світі профілактика тероризму набуває пріоритетного значення у системі забезпечення національної безпеки. Превентивні заходи дозволяють запобігти терористичним актам на ранніх стадіях їх підготовки, зменшити потенційні людські жертви та матеріальні збитки, знизити рівень загрози для суспільства. Водночас навіть найефективніша система профілактики не може гарантувати абсолютний захист від терористичних атак, що зумовлює необхідність розробки комплексних механізмів мінімізації їх наслідків [6, с. 145].

Україна, перебуваючи в стані збройної агресії з боку Російської Федерації, зіткнулася з безпрецедентними терористичними викликами. Систематичні атаки на цивільну інфраструктуру, застосування терористичних методів проти мирного населення, використання засобів масового ураження створюють критичну загрозу національній безпеці та вимагають вдосконалення як превентивних механізмів, так і систем реагування на терористичні акти [4; 8, с. 234]. В умовах воєнного стану особливої актуальності набувають питання диференціації військових дій від терористичних актів, захисту критичної інфраструктури, запобігання диверсійно-терористичній діяльності на тилових територіях.

Глобальні тенденції трансформації тероризму, включаючи його децентралізацію, використання інформаційних технологій для вербування та координації, появу "самотніх вовків", застосування нових методів атак вимагають переосмислення традиційних підходів до профілактики [20, с. 123]. Зростає значення роботи з групами ризику, протидії радикалізації в інтернет-просторі, формування суспільної стійкості до екстремістських ідеологій. Водночас необхідно забезпечити баланс між ефективністю превентивних заходів та дотриманням прав і свобод людини, оскільки надмірно репресивні методи можуть призвести до зворотного ефекту та сприяти радикалізації [15, с. 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика профілактики тероризму та мінімізації його наслідків активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. Теоретичні засади превентивної протидії тероризму розробляли В.П. Горбулін, О.М. Литвиненко, В.О. Глушков. Питання організації

антитерористичних операцій та реагування на надзвичайні ситуації вивчали М.В. Гуцалюк, С.П. Пономарьов, О.В. Копан [8; 9; 14].

Проблеми дерадикалізації та соціальної реабілітації осіб, схильних до екстремізму, досліджували О.Ю. Бусол, І.В. Діордіца, В.В. Крутов [6; 10; 13]. Міжнародний досвід превентивної діяльності аналізували Н.А. Зелінська, В.М. Репецький, М.О. Баймуратов [11; 15]. Психологічні аспекти радикалізації та профілактики тероризму вивчали В.І. Барко, Л.І. Мороз, О.М. Кокун.

Питання захисту критичної інфраструктури та мінімізації наслідків терористичних актів розглядали О.Є. Користін, С.С. Чернявський, В.П. Горбулін [8; 12]. Водночас в умовах повномасштабної війни та еволюції терористичних загроз потребують подальшого наукового осмислення питання адаптації превентивних механізмів до сучасних викликів, розробки ефективних систем раннього попередження, вдосконалення координації дій під час ліквідації наслідків терактів, імплементації міжнародного досвіду дерадикалізації.

Мета статті - полягає у комплексному дослідженні правових та організаційних засад профілактики тероризму в Україні, аналізі механізмів мінімізації наслідків терористичних актів, виявленні прогалин у чинному законодавстві та практичній діяльності, формулюванні пропозицій щодо вдосконалення національної системи превентивної протидії тероризму з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки викликів воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Профілактика тероризму як система заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов, що сприяють вчиненню терористичних злочинів, регулюється низкою нормативно-правових актів. Базовим законом є Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20 березня 2003 року, який визначає правові та організаційні засади превентивної діяльності [1; 6, с. 67].

Стаття 5 зазначеного Закону встановлює, що боротьба з тероризмом включає профілактику тероризму, яка передбачає виявлення та усунення причин, умов та обставин, що сприяють виникненню і поширенню тероризму [1]. До профілактичних заходів належать: моніторинг терористичних загроз, виявлення осіб та організацій, причетних до терористичної діяльності, протидія фінансуванню тероризму, інформаційно-аналітична робота, міжнародна співпраця.

Кримінальний кодекс України містить норми про відповідальність за публічні заклики до вчинення терористичного акту (стаття 258-2), створення терористичної групи чи терористичної організації (стаття 258-3), сприяння вчиненню терористичного акту (стаття 258-4), що дозволяє притягати до відповідальності осіб на стадії підготовки до теракту [2; 7, с. 58]. Це є важливим інструментом превентивної діяльності, оскільки дозволяє припинити злочинні дії до моменту безпосереднього вчинення терористичного акту.

Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" встановлює систему фінансового моніторингу як важливого превентивного механізму [3; 12, с. 89]. Виявлення та блокування джерел фінансування терористичних організацій дозволяє суттєво обмежити їхню діяльність на ранніх стадіях.

Стратегія національної безпеки України визначає пріоритети превентивної діяльності у сфері протидії тероризму, включаючи розвиток системи раннього попередження, посилення захисту критичної інфраструктури, протидію радикалізації, міжнародну співпрацю [4]. Важливим є комплексний підхід, який поєднує безпекові, соціальні, освітні та інформаційні компоненти профілактики.

Система суб'єктів профілактики тероризму в Україні характеризується множинністю та функціональним розподілом повноважень [14, с. 95]. Координуючу роль відіграє Антитерористичний центр при Службі безпеки України, який здійснює планування та координацію превентивних заходів, аналізує стан терористичних загроз, розробляє рекомендації щодо їх нейтралізації [9, с. 84].

Служба безпеки України як головний орган у системі боротьби з тероризмом здійснює оперативно-розшукову діяльність щодо виявлення осіб та організацій, причетних до підготовки терактів, веде реєстри терористів та терористичних організацій, проводить контррозвідальні заходи [8, с. 156]. СБУ має право здійснювати прослуховування телефонних розмов, спостереження, негласні слідчі дії відносно осіб, підозрюваних у підготовці терористичних злочинів, що є важливим інструментом раннього виявлення загроз.

Національна поліція України здійснює профілактичну роботу з групами ризику, моніторинг громадської безпеки, виявлення осіб, схильних до екстремізму [6, с. 178]. Підрозділи кримінальної поліції проводять оперативно-розшукові заходи щодо виявлення підготовки терактів, превентивну роботу з особами, які перебувають на профілактичному обліку. Патрульна поліція забезпечує охорону громадського порядку під час масових заходів, здійснює контроль за дотриманням правил безпеки в громадських місцях.

Органи місцевого самоврядування відіграють важливу роль у профілактиці тероризму на місцевому рівні [6, с. 312]. Вони організовують роботу з населенням, сприяють формуванню суспільної стійкості до екстремістських ідеологій, координують діяльність громадських організацій, забезпечують реалізацію освітніх програм з протидії радикалізації. Місцеві ради можуть створювати координаційні органи з питань громадської безпеки, розробляти регіональні програми профілактики екстремізму.

Громадські організації, релігійні спільноти, освітні заклади є важливими партнерами держави у превентивній діяльності [10, с. 189; 13, с. 172]. Вони можуть здійснювати моніторинг радикалізації у соціальних мережах, проводити

просвітницькі заходи, працювати з групами ризику, організовувати альтернативні форми дозвілля для молоді. Релігійні лідери можуть спростовувати екстремістські інтерпретації релігійних текстів, популяризувати цінності миру та толерантності.

Ефективна профілактика тероризму неможлива без системи раннього попередження, яка дозволяє виявляти ознаки підготовки терактів на початкових стадіях [8, с. 289]. Основними елементами такої системи є: оперативно-розшукова діяльність, агентурна робота, технічні засоби спостереження, аналіз інформації з відкритих джерел, міжнародний обмін даними.

Оперативно-розшукова діяльність спецслужб передбачає впровадження агентури в екстремістські середовища, негласне спостереження за підозрюваними особами, прослуховування телефонних розмов, моніторинг електронних комунікацій [6, с. 201]. Технічні засоби включають системи відеоспостереження в громадських місцях, засоби розпізнавання осіб, сканування транспорту та багажу, детектори вибухових речовин.

Особливого значення набуває моніторинг інтернет-простору, оскільки сучасні терористичні організації активно використовують соціальні мережі для вербування, пропаганди, координації дій [20, с. 567]. Спеціалізовані підрозділи СБУ та кіберполіції здійснюють моніторинг екстремістського контенту, виявляють сайти терористичних організацій, відстежують активність підозрюваних осіб в онлайн-середовищі. Блокування сайтів, видалення пропагандистського контенту, деанонімізація користувачів є важливими превентивними заходами.

Аналітична робота включає обробку великих масивів даних з різних джерел, виявлення закономірностей, прогнозування потенційних загроз [8, с. 312]. Використання технологій штучного інтелекту, аналізу великих даних (Big Data), прогностичного моделювання дозволяє підвищити ефективність раннього попередження. Створення баз даних про осіб, причетних до екстремізму, аналіз їхніх зв'язків, моніторинг активності сприяють своєчасному виявленню підготовки терактів.

Міжнародний обмін інформацією є критично важливим для виявлення транснаціональних терористичних мереж [11, с. 89]. Україна співпрацює з Інтерполом, Європолом, розвідувальними службами партнерських держав у обміні даними про терористів, терористичні організації, підозрілі фінансові операції. Участь у міжнародних базах даних, спільних операціях, обмін найкращими практиками підвищують ефективність превентивної діяльності.

Радикалізація як процес поступового прийняття екстремістських поглядів та готовності до насильницьких дій є ключовим фактором формування терористів [10, с. 45; 13, с. 170]. Протидія радикалізації включає виявлення осіб групи ризику, профілактичну роботу з ними, програми дерадикалізації, протидію екстремістській пропаганді.

До груп ризику належать молодь, особливо підлітки з неблагополучних сімей, безробітні, особи з низьким рівнем освіти, мігранти, особи з психологічними проблемами, ветерани з посттравматичними розладами [13, с. 178]. Виявлення таких осіб здійснюється через освітні заклади, соціальні служби, правоохоронні органи, громадські організації. Важливим є розробка індикаторів радикалізації, навчання педагогів, соціальних працівників, працівників поліції методикам раннього виявлення.

Профілактична робота з групами ризику включає соціальну підтримку, психологічну допомогу, освітні програми, організацію альтернативних форм дозвілля [6, с. 234]. Молодіжні центри, спортивні секції, творчі гуртки, волонтерські програми можуть стати альтернативою екстремістським організаціям. Важливим є залучення молоді до позитивної соціальної активності, формування громадянської ідентичності, розвиток критичного мислення.

Протидія екстремістській пропаганді передбачає моніторинг та видалення екстремістського контенту в інтернеті, блокування сайтів терористичних організацій, притягнення до відповідальності осіб, які поширюють заклики до насильства [2; 20, с. 645]. ЗМІ відіграють важливу роль у формуванні негативного ставлення до тероризму, спростуванні екстремістських наративів, популяризації цінностей толерантності. Контрпропагандистські кампанії мають демонструвати жорстокість та безперспективність тероризму, розвінчувати романтизацію екстремізму.

Програми дерадикалізації спрямовані на роботу з особами, які вже сприйняли екстремістські погляди, але ще не вчинили злочинів [19, с. 134; 20, с. 623]. Такі програми включають психологічну роботу, ідеологічне переконання, освітні компоненти, соціальну реінтеграцію. Міжнародний досвід показує ефективність індивідуального підходу, залучення колишніх екстремістів як наставників, роботи з сім'ями, надання професійної освіти та працевлаштування.

Критична інфраструктура - об'єкти, системи та мережі, порушення функціонування яких може завдати значної шкоди національній безпеці, економіці, здоров'ю населення - є пріоритетною ціллю для терористичних атак [8, с. 378]. До критичної інфраструктури належать енергетичні об'єкти, транспортні вузли, системи зв'язку, водопостачання, фінансові установи, об'єкти охорони здоров'я.

Захист критичної інфраструктури передбачає комплекс заходів: оцінку вразливості об'єктів, посилення фізичної охорони, впровадження систем контролю доступу, відеоспостереження, детектування загроз [4]. Важливим є створення резервних систем, які можуть забезпечити функціонування об'єктів у разі атаки, розробка планів реагування на надзвичайні ситуації, проведення навчань та тренувань персоналу.

Кібербезпека критичної інфраструктури набуває особливого значення в умовах зростання загроз кібертероризму [8, с. 378; 20, с. 567]. Захист автоматизо-

ваних систем управління енергетичними об'єктами, транспортом, водопостачанням від кібератак вимагає впровадження сучасних систем інформаційної безпеки, регулярного оновлення програмного забезпечення, навчання персоналу, створення центрів моніторингу та реагування на кіберінциденти.

Забезпечення безпеки масових заходів - спортивних змагань, концертів, фестивалів, політичних мітингів - є важливим напрямом превентивної діяльності [6, с. 178]. Організатори зобов'язані проводити оцінку ризиків, забезпечувати контроль доступу, огляд відвідувачів та транспорту, координувати дії з правоохоронними органами. Поліція та спецслужби здійснюють оперативне супроводження масових заходів, патрулювання, моніторинг загроз.

Незважаючи на всі превентивні заходи, ризик терористичних атак зберігається, що вимагає наявності ефективної системи оперативного реагування [9, с. 84; 14, с. 98]. Швидкість та злагодженість дій під час теракту можуть суттєво знизити кількість жертв та масштаби руйнувань.

Антитерористична операція (АТО) - комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичного акту, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення [1]. Керівництво АТО здійснює Антитерористичний центр при СБУ або створений ним оперативний штаб. До проведення АТО залучаються спецпідрозділи СБУ, Національної поліції, Національної гвардії, Збройних сил України залежно від характеру загрози.

Координація дій різних відомств є критично важливою для ефективного реагування [14, с. 95]. Оперативний штаб забезпечує узгодження дій силових структур, служб екстреної медичної допомоги, рятувальників, комунальних служб. Важливим є налагодження чіткої системи комунікації, розподілу відповідальності, прийняття оперативних рішень.

Тактика реагування залежить від характеру теракту: при захопленні заручників застосовуються переговори, психологічний тиск на терористів, у крайньому випадку - штурм; при вибуху - рятувальні операції, евакуація постраждалих, локалізація наслідків; при збройному нападі - нейтралізація терористів, забезпечення безпеки цивільних [6, с. 287]. Спецпідрозділи мають бути підготовлені до дій у різних сценаріях, включаючи використання терористами зброї масового ураження, хімічних чи біологічних агентів.

Евакуація населення з зони небезпеки є пріоритетним завданням під час теракту [8, с. 401]. Необхідно заздалегідь розробити плани евакуації для потенційно небезпечних об'єктів, провести навчання персоналу та населення, забезпечити наявність евакуаційних шляхів та зон безпеки. Важливим є інформування населення про загрозу та порядок дій через системи оповіщення.

Мінімізація наслідків теракту значною мірою залежить від оперативності та якості медичної допомоги постраждалим [8, с. 412]. Служби екстреної

медичної допомоги мають бути готовими до масового надходження поранених, включаючи травми від вибухів, опіки, поранення, психологічні травми.

Сортування постраждалих (тріаж) дозволяє оптимізувати використання медичних ресурсів, надаючи пріоритет найтяжчим, але тим, кому можна допомогти [8, с. 289]. Медичні бригади на місці події проводять первинну оцінку стану постраждалих, надають невідкладну допомогу, організовують транспортування до лікарень. Важливим є налагодження координації між бригадами швидкої допомоги, лікарнями, спеціалізованими центрами.

Лікарні мають бути готовими до прийому великої кількості постраждалих, включаючи наявність достатньої кількості персоналу, медикаментів, операційних, реанімаційних ліжок. Плани реагування на надзвичайні ситуації повинні передбачати механізми швидкої мобілізації додаткових ресурсів, залучення позачергового персоналу, перерозподілу потоків пацієнтів.

Психологічна травма від теракту може бути не менш серйозною, ніж фізичні ушкодження [13, с. 177]. Постраждалі, свідки, родичі загиблих потребують кваліфікованої психологічної допомоги. Гостра стресова реакція, посттравматичний стресовий розлад, депресія, тривожні розлади є типовими наслідками пережитого теракту. Служби психологічної підтримки мають бути інтегровані в систему реагування на терористичні акти.

Кризові центри психологічної допомоги надають термінову підтримку постраждалим, проводять групові та індивідуальні сесії, організовують групи взаємопідтримки [6, с. 312]. Важливим є залучення кваліфікованих психологів, психотерапевтів, соціальних працівників. Довгострокова психологічна реабілітація може тривати місяці та роки, вимагаючи постійної підтримки.

Інформаційна підтримка населення під час та після теракту є критично важливою для запобігання паніці, поширенню чуток, дезінформації [20, с. 645]. Влада має оперативно надавати достовірну інформацію про подію, вжиті заходи, рекомендації для населення. ЗМІ повинні дотримуватися етичних стандартів висвітлення терактів, уникати сенсаціоналізму, не надавати платформу терористам.

Держава несе відповідальність за відшкодування шкоди особам, які постраждали від терористичних актів [1; 15, с. 178]. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" встановлює, що шкода, заподіяна громадянам терористичним актом, відшкодовується за рахунок коштів осіб, які вчинили такий акт, а у разі відсутності таких коштів або їх недостатності - за рахунок Державного бюджету України.

Компенсація включає відшкодування витрат на лікування, реабілітацію, протезування, втрату годувальника, моральну шкоду [15, с. 156]. Процедура отримання компенсації має бути спрощеною та доступною для постраждалих. Необхідно створити спеціальний фонд для виплат постраждалим від тероризму, встановити чіткі критерії та розміри компенсацій, скоротити терміни розгляду звернень.

Соціальна підтримка постраждалих включає забезпечення житлом осіб, які втратили домівки внаслідок теракту, сприяння працевлаштуванню, надання пільг на отримання освіти, медичних послуг [13, с. 178]. Органи соціального захисту мають координувати надання різних видів допомоги, моніторити стан постраждалих, забезпечувати їхню соціальну реінтеграцію.

Відновлювальні роботи після теракту включають розбирання завалів, відновлення пошкоджених будівель та інфраструктури, дезактивацію місця події [8, с. 412]. Рятувальні служби проводять пошук постраждалих під завалами, використовуючи спеціальне обладнання, собак-рятувальників, технології термо-візійного сканування. Важливим є забезпечення безпеки рятувальників, оскільки існує ризик повторних вибухів, обвалів конструкцій.

Криміналістичне дослідження місця теракту є необхідним для розслідування злочину, встановлення всіх обставин, виявлення організаторів та виконавців [7, с. 62]. Експерти проводять огляд місця події, збирають речові докази, досліджують вибухові пристрої, відновлюють хронологію подій. Використання сучасних криміналістичних технологій, включаючи ДНК-аналіз, дактилоскопію, балістичні експертизи, дозволяє встановити причетних осіб.

Відновлення інфраструктури вимагає значних ресурсів та часу [4]. Пріоритетом є відновлення об'єктів життєзабезпечення - електропостачання, водопостачання, зв'язку, транспорту. Важливим є залучення страхових компаній, міжнародної допомоги, благодійних організацій для фінансування відновлювальних робіт. Необхідно забезпечити прозорість використання коштів, залучення громадськості до моніторингу відбудови.

Меморіалізація жертв тероризму є важливою для суспільства та родин загиблих [15, с. 289]. Створення меморіалів, проведення днів пам'яті, підтримка родин загиблих сприяють збереженню пам'яті, консолідації суспільства в протистоянні тероризму. Важливо уникати надмірної експлуатації трагедії, забезпечувати гідне вшанування пам'яті жертв.

Аналіз міжнародної практики дозволяє виявити ефективні підходи до профілактики тероризму та мінімізації його наслідків [19; 20].

Модель Сполученого Королівства базується на стратегії "CONTEST", яка включає чотири компоненти: Pursue (переслідування терористів), Prevent (запобігання радикалізації), Protect (захист інфраструктури), Prepare (підготовка до реагування) [19, с. 67]. Програма "Prevent" передбачає роботу з групами ризику, залучення громадських організацій, освітніх закладів, релігійних спільнот. Канал-проект дозволяє направляти осіб, схильних до радикалізації, на спеціальні програми дерадикалізації.

Французький досвід включає створення центрів дерадикалізації, де проводиться психологічна робота, ідеологічне переконання, професійна підготовка [19, с. 89]. Після терактів 2015-2016 років Франція посилила моніторинг

мечетей, контроль за іноземними проповідниками, депортацію осіб, які становлять загрозу безпеці. Програми підтримки жертв тероризму включають психологічну допомогу, фінансову компенсацію, правову підтримку.

Німецька модель наголошує на превентивній роботі з молоддю, інтеграції мігрантів, протидії дискримінації [19, с. 134]. Федеральне управління конституційного захисту здійснює моніторинг екстремістських організацій, співпрацює з землями в обміні інформацією. Програми "Exit" допомагають особам залишити екстремістські організації, надають захист, психологічну підтримку, професійну перепідготовку.

Ізраїльський досвід реагування на терористичні атаки характеризується швидкістю, ефективністю, високим ступенем готовності [20, с. 412]. Система цивільної оборони включає підготовку населення до дій під час терактів, навчання надання першої допомоги, евакуації. Спеціалізовані підрозділи реагування розташовані по всій території, що дозволяє прибути на місце події протягом декількох хвилин. Психологічна підтримка постраждалих інтегрована в систему охорони здоров'я.

Скандинавські країни розвивають моделі, що базуються на соціальній профілактиці, інклюзії, протидії маргіналізації [20, с. 623]. Програми дерадикалізації в Данії та Швеції включають індивідуальний підхід, роботу з сім'ями, залучення менторів з числа колишніх екстремістів. Важливим є акцент на реінтеграцію, а не лише покарання.

Повномасштабна війна створила специфічні виклики для системи профілактики тероризму в Україні [4; 8, с. 401]. Масове переміщення населення, психологічні травми, руйнування соціальних зв'язків створюють сприятливе середовище для радикалізації [13, с. 178]. Діяльність диверсійно-розведувальних груп на тилових територіях вимагає посиленої пильності, контррозведувальних заходів.

Ветерани бойових дій можуть бути вразливими до вербування екстремістськими організаціями через посттравматичні розлади, труднощі адаптації, відчуття соціальної несправедливості [13, с. 177]. Необхідна комплексна програма роботи з ветеранами, включаючи психологічну підтримку, медичну допомогу, професійну перепідготовку, сприяння працевлаштуванню, залучення до громадської діяльності.

Інформаційні операції противника спрямовані на дестабілізацію суспільства, розпалювання міжетнічних, міжконфесійних конфліктів, підрив довіри до влади [10, с. 112]. Протидія інформаційним загрозам включає моніторинг та спростування дезінформації, підвищення медіаграмотності населення, підтримку незалежних ЗМІ, розвиток стратегічних комунікацій.

Діти та підлітки на тимчасово окупованих територіях піддаються систематичній ідеологічній обробці, милітаризації, що створює довгострокові

ризиків радикалізації [13, с. 178]. Після деокупації необхідна цілеспрямована робота з дітьми, включаючи психологічну реабілітацію, освітні програми, формування національної ідентичності, критичного мислення.

Аналіз чинного законодавства виявляє низку прогалин у сфері профілактики тероризму [5, с. 278; 10, с. 67]. Необхідно доповнити Закон України "Про боротьбу з тероризмом" окремим розділом про превентивну діяльність, який би детально врегулював механізми раннього виявлення загроз, роботу з групами ризику, програми дерадикалізації.

Відсутність законодавчого визначення екстремізму ускладнює кваліфікацію відповідних діянь та застосування превентивних заходів [10, с. 67; 13, с. 169]. Доцільно розробити та прийняти Закон України "Про протидію екстремізму", який би визначив поняття екстремізму, екстремістської діяльності, встановив систему превентивних заходів, відповідальність за екстремістські прояви.

Потребує вдосконалення механізм профілактичного обліку осіб, схильних до екстремізму [6, с. 287]. Необхідно розробити чіткі критерії віднесення осіб до групи ризику, процедуру постановки на облік, права та обов'язки таких осіб, порядок профілактичної роботи. Важливо забезпечити баланс між ефективністю превентивних заходів та дотриманням прав людини, судовий контроль за застосуванням обмежень.

Система фінансування превентивної діяльності потребує посилення [4]. Необхідно передбачити в Державному бюджеті України окрему програму фінансування заходів з профілактики тероризму, включаючи підготовку кадрів, впровадження технологій раннього попередження, програми дерадикалізації, соціальну підтримку груп ризику, компенсації постраждалим.

Підготовка кадрів для превентивної діяльності вимагає розробки спеціалізованих освітніх програм [6, с. 234]. Необхідно включити до навчальних планів правоохоронних вузів дисципліни з профілактики тероризму, дерадикалізації, психології екстремізму. Важливим є організація тренінгів для працівників освітніх закладів, соціальних служб, громадських організацій щодо методик виявлення ознак радикалізації, роботи з групами ризику.

Ефективна профілактика тероризму неможлива без активної участі громадянського суспільства [6, с. 312; 10, с. 189]. Громадські організації можуть здійснювати моніторинг радикалізації, проводити просвітницькі кампанії, працювати з групами ризику, організовувати альтернативні форми соціалізації молоді.

Молодіжні організації відіграють ключову роль у профілактиці радикалізації серед підлітків та молоді [13, с. 172]. Організація позитивного дозвілля, волонтерської діяльності, спортивних заходів, творчих проєктів може стати альтернативою екстремістським організаціям. Важливим є залучення молоді до прийняття рішень, формування громадянської активності, розвиток лідерських якостей.

Релігійні спільноти несуть особливу відповідальність за протидію релігійному екстремізму [10, с. 203]. Авторитетні релігійні лідери можуть спростувати екстремістські інтерпретації релігійних текстів, популяризувати цінності миру, толерантності, діалогу між конфесіями. Міжрелігійні ради можуть організовувати спільні заходи, спрямовані на зміцнення взаєморозуміння, протидію ксенофобії, релігійній нетерпимості.

Освітні заклади є важливою площадкою для формування критичного мислення, цінностей демократії, поваги до прав людини [6, с. 234]. Включення до навчальних програм тем громадянської освіти, медіаграмотності, протидії булінгу та дискримінації сприяє формуванню стійкості до екстремістської пропаганди. Важливим є створення безпечного, інклюзивного середовища, де кожен учень почувається прийнятим та поціновуваним.

ЗМІ можуть як сприяти профілактиці тероризму, так і ненавмисно підтримувати його через необ'єктивне висвітлення [20, с. 645]. Відповідальна журналістика передбачає об'єктивне інформування, уникнення сенсаціоналізму, ненадання платформи терористам, спростування екстремістської пропаганди. Етичні кодекси журналістів мають включати рекомендації щодо висвітлення терактів, роботи з терористичною тематикою.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки щодо профілактики тероризму та мінімізації його наслідків в Україні:

По-перше, профілактика тероризму є найбільш ефективним та економічно виправданим методом протидії терористичним загрозам. Превентивні заходи дозволяють запобігти терактам на ранніх стадіях, зменшити людські жертви та матеріальні збитки, знизити рівень загрози для суспільства. Інвестування в профілактику є значно менш витратним, ніж ліквідація наслідків терактів.

По-друге, ефективна профілактика тероризму вимагає комплексного підходу, що поєднує правові, оперативні, соціальні, освітні та інформаційні компоненти. Лише репресивні заходи є недостатніми та можуть призвести до зворотного ефекту. Необхідно працювати з причинами радикалізації, включаючи соціальну маргіналізацію, дискримінацію, економічні труднощі, психологічні проблеми.

По-третє, система раннього виявлення терористичних загроз потребує вдосконалення через впровадження сучасних технологій, розвиток аналітичних спроможностей, посилення міжнародної співпраці. Використання штучного інтелекту, аналізу великих даних, моніторингу інтернет-простору дозволяє підвищити ефективність превентивної діяльності.

По-четверте, протидія радикалізації та екстремістській пропаганді вимагає цілеспрямованої роботи з групами ризику, розробки та впровадження програм дерадикалізації, формування суспільної стійкості до екстремістських ідеологій. Міжнародний досвід демонструє ефективність індивідуального підходу, соціальної реінтеграції, залучення громадських організацій та релігійних спільнот.

По-п'яте, захист критичної інфраструктури є пріоритетним напрямом превентивної діяльності в умовах зростання загроз кібертероризму та гібридної війни. Необхідно посилювати фізичну та кіберзахист об'єктів життєзабезпечення, впроваджувати системи раннього попередження, розробляти плани реагування на надзвичайні ситуації.

По-шосте, система оперативного реагування на терористичні акти потребує постійного вдосконалення через проведення навчань, поліпшення координації між відомствами, впровадження сучасного обладнання та технологій. Швидкість та злагодженість дій під час теракту можуть суттєво знизити кількість жертв.

По-сьоме, медична та психологічна допомога постраждалим від тероризму має бути інтегрована в систему реагування на терористичні акти. Необхідно розвивати спроможності служб екстреної медичної допомоги, створювати центри психологічної підтримки, забезпечувати довгострокову реабілітацію жертв тероризму.

По-восьме, держава має забезпечувати належне відшкодування шкоди постраждалим від тероризму, включаючи фінансову компенсацію, медичну допомогу, соціальну підтримку. Процедури отримання компенсацій мають бути спрощеними та доступними.

По-дев'яте, в умовах повномасштабної війни профілактика тероризму набуває специфічних форм та вимагає адаптації існуючих механізмів. Особливої уваги потребує робота з ветеранами, внутрішньо переміщеними особами, дітьми з деокупованих територій як групами підвищеного ризику.

По-десяте, громадянське суспільство є ключовим партнером держави в профілактиці тероризму. Необхідно підтримувати діяльність громадських організацій, залучати релігійні спільноти, освітні заклади, ЗМІ до превентивної роботи, формувати культуру нетерпимості до екстремізму та тероризму.

Профілактика тероризму повинна здійснюватися з дотриманням прав людини та основоположних свобод. Баланс між безпекою та свободою є можливим за умов законності, судового контролю, пропорційності застосовуваних заходів, прозорості діяльності правоохоронних органів.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою методик оцінки ефективності превентивних програм, вивченням соціально-психологічних механізмів радикалізації в українському контексті, адаптацією міжнародного досвіду дерадикалізації, розробкою системи підготовки кадрів для превентивної діяльності, дослідженням постконфліктних викликів у сфері протидії тероризму.

Література:

1. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20 березня 2003 року № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

3. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 року № 361-IX.

4. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

5. Антипенко В.Ф. Кримінально-правова протидія тероризму: монографія. Київ: Атіка, 2020. 312 с.

6. Бусол О.Ю. Протидія тероризму: теоретико-правові та практичні аспекти: монографія. Київ: КНТ, 2019. 368 с.

7. Глушков В.О., Дудоров О.О. Терористичний акт: кримінально-правова характеристика. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. С. 56-64.

8. Горбулін В.П., Литвиненко О.М. Національна безпека: український вимір. Київ: Інтертехнологія, 2018. 432 с.

9. Гуцалюк М.В. Організаційно-правові засади діяльності Антитерористичного центру при Службі безпеки України. Право і безпека. 2021. № 2. С. 82-89.

10. Діордіца І.В. Протидія екстремізму: міжнародний досвід та українські реалії. Київ: НІСД, 2019. 224 с.

11. Зелінська Н.А. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з тероризмом. Київ: КНТ, 2020. 296 с.

12. Користін О.Є., Чернявський С.С. Фінансування тероризму: механізми та методи протидії: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 278 с.

13. Крутов В.В. Екстремізм як загроза національній безпеці: правові та організаційні аспекти протидії. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. № 1. С. 167-179.

14. Литвиненко О.М. Система суб'єктів боротьби з тероризмом в Україні: стан та перспективи розвитку. Стратегічні пріоритети. 2021. № 1-2. С. 91-102.

15. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2019. 467 с.

16. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року. Офіційний вісник України. 2006. № 12. Ст. 789.

17. Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/288 від 8 вересня 2006 року.

18. Національна розвідувальна рада США. Глобальні тенденції 2040: більш оспорюваний світ. Вашингтон, 2021. 142 с.

19. Europol. European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol, 2023. 96 p.

20. Schmid A.P. The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge, 2021. 718 p.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro borotbu z teroryzmozom" [Law of Ukraine "On Combating Terrorism"] (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25, 180 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25-26, 131 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydiiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsyudzhennia zbroi masovoho znyshchennia" [Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction"] (2019) [in Ukrainian].

4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine] (2020) [in Ukrainian].
5. Antypenko, V.F. (2020). Kryminalno-pravova protydiia teroryzmu [Criminal law counteraction to terrorism]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Busol, O.Yu. (2019). Protydiia teroryzmu: teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty [Countering terrorism: theoretical, legal and practical aspects]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
7. Hlushkov, V.O., & Dudorov, O.O. (2018). Terrorystychnyi akt: kryminalno-pravova kharakterystyka [Terrorist act: criminal law characteristics]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2, 56-64 [in Ukrainian].
8. Horbulin, V.P., & Lytvynenko, O.M. (2018). Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir [National security: Ukrainian dimension]. Kyiv: Intertekhnolohiia [in Ukrainian].
9. Hutsaliuk, M.V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy [Organizational and legal foundations of the Anti-Terrorist Center under the Security Service of Ukraine]. Pravo i bezpeka, 2, 82-89 [in Ukrainian].
10. Diorditsa, I.V. (2019). Protydiia ekstremizmu: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Countering extremism: international experience and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
11. Zelinska, N.A. (2020). Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo u borotbi z teroryzmom [International legal cooperation in combating terrorism]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
12. Korystin, O.Ye., & Cherniavskiy, S.S. (2019). Finansuvannia teroryzmu: mekhanizmy ta metody protydii [Financing of terrorism: mechanisms and methods of counteraction]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
13. Krutov, V.V. (2020). Ekstremizm yak zahroza natsionalnii bezpetsi: pravovi ta orhanizatsiini aspekty protydii [Extremism as a threat to national security: legal and organizational aspects of counteraction]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 1, 167-179 [in Ukrainian].
14. Lytvynenko, O.M. (2021). Systema subiektiv borotby z teroryzmom v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [System of counter-terrorism actors in Ukraine: state and development prospects]. Stratehichni priorytety, 1-2, 91-102 [in Ukrainian].
15. Repetskyi, V.M., & Lysyk, V.M. (2019). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
16. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu [Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism] (2005). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 12, 789 [in Ukrainian].
17. Hlobalna kontrterorystychna stratehiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [United Nations Global Counter-Terrorism Strategy]. UN General Assembly Resolution 60/288 (2006) [in Ukrainian].
18. National Intelligence Council. (2021). Global Trends 2040: A More Contested World. Washington, DC.
19. Europol. (2023). European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol.
20. Schmid, A.P. (2021). The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge.

УДК 342.9:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-927-942](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-927-942)

Гаруст Юрій Віталійович професор кафедри військового права та правоохоронної діяльності, Національний університет оборони України, доктор юридичних наук, професор, <https://orcid.org/0000-0001-5450-4368>

Федорович Олександр Миколайович слухач магістратури, Національний університет оборони України, <https://orcid.org/0009-0001-6889-3234>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ У СФЕРІ ОБОРОНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджуються адміністративно-правові засади функціонування Державного бюро розслідувань України у сфері розслідування злочинів, пов'язаних з обороною держави, в умовах правового режиму воєнного стану. Аналізуються особливості організації та діяльності ДБР під час збройної агресії, специфіка розслідування злочинів у військовій сфері, проблеми взаємодії з іншими правоохоронними органами та органами військового управління. Особлива увага приділяється дослідженню повноважень ДБР щодо розслідування військових злочинів, злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, корупційних правопорушень у сфері оборони, зловживань під час закупівель для потреб армії. Розглянуто структуру та компетенцію підрозділів ДБР, які здійснюють розслідування у сфері національної безпеки та оборони, механізми координації їх діяльності з Службою безпеки України, Національною поліцією, Національним антикорупційним бюро, військовою прокуратурою. Проаналізовано міжнародний досвід організації розслідування військових злочинів та злочинів у сфері оборони, зокрема практики країн НАТО, Європейського Союзу, держав з досвідом ведення війни. Автори досліджують проблеми забезпечення безпеки слідчих ДБР під час роботи в зонах бойових дій, документування воєнних злочинів противника, збереження доказової бази в умовах активних військових дій. Висвітлюються питання процесуального керівництва органами прокуратури за досудовим розслідуванням, здійснюваним ДБР, особливості застосування заходів забезпечення кримінального провадження в умовах воєнного стану. Стаття аналізує проблеми кадрового забезпечення ДБР в умовах війни, включаючи мобілізацію співробітників, підготовку нових кадрів, психологічну підтримку персоналу. Підкреслюється необхідність

удосконалення законодавства про ДБР з урахуванням специфіки воєнного часу, розширення повноважень бюро, спрощення процедур розслідування окремих категорій злочинів. Дослідження доводить, що ефективна діяльність ДБР у сфері оборони можлива лише за умов чіткого правового регулювання, достатнього ресурсного забезпечення, міжвідомчої координації та міжнародної підтримки. Висновки статті можуть бути використані для вдосконалення національної системи розслідування злочинів у сфері оборони, розробки ефективних механізмів протидії корупції в армії та адаптації міжнародного досвіду до українських реалій.

Ключові слова: Державне бюро розслідувань, воєнний стан, військові злочини, корупція в оборонній сфері, досудове розслідування, адміністративно-правове регулювання, правоохоронна діяльність, національна безпека.

Garust Yuriy Vitaliyovych Professor of the Department of Military Law and Law Enforcement Activities of the National University of Oboroga of Ukraine, Doctor of Law, Professor, <https://orcid.org/0000-0001-5450-4368>

Fedorovych Oleksandr Mykolayovych master's student at the National Defense University of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0001-6889-3234>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION'S ACTIVITIES IN THE DEFENSE SECTOR UNDER MARTIAL LAW: PROBLEMS AND WAYS OF IMPROVEMENT

Abstract. The article examines the administrative and legal foundations of the State Bureau of Investigation of Ukraine's functioning in investigating crimes related to state defense under the legal regime of martial law. The peculiarities of the SBI's organization and activities during armed aggression, the specifics of investigating crimes in the military sphere, and problems of interaction with other law enforcement agencies and military authorities are analyzed. Special attention is paid to studying the SBI's powers regarding the investigation of war crimes, crimes against the established procedure of military service, corruption offenses in the defense sector, and abuses during procurement for army needs. The structure and competence of SBI units conducting investigations in the sphere of national security and defense, mechanisms for coordinating their activities with the Security Service of Ukraine, National Police, National Anti-Corruption Bureau, and military prosecutor's office are examined. International experience in organizing investigations of military crimes and crimes in the defense sector is analyzed, particularly the practices of NATO countries, the European Union, and states with experience in warfare. The authors investigate

problems of ensuring the safety of SBI investigators while working in combat zones, documenting enemy war crimes, and preserving evidence under active military operations. Issues of prosecutorial procedural management over pre-trial investigation conducted by the SBI, and peculiarities of applying measures to ensure criminal proceedings under martial law are highlighted. The article analyzes problems of SBI staffing during war, including employee mobilization, training new personnel, and psychological support for staff. The necessity of improving legislation on the SBI considering wartime specifics, expanding the bureau's powers, and simplifying investigation procedures for certain categories of crimes is emphasized. The study proves that effective SBI activities in the defense sector are possible only under conditions of clear legal regulation, sufficient resource provision, inter-agency coordination, and international support. The conclusions of the article can be used to improve the national system of investigating crimes in the defense sector, develop effective mechanisms for combating corruption in the army, and adapt international experience to Ukrainian realities.

Keywords: State Bureau of Investigation, martial law, war crimes, corruption in defense sector, pre-trial investigation, administrative-legal regulation, law enforcement activity, national security.

Постановка проблеми. Діяльність Державного бюро розслідувань України у сфері оборони набула особливої актуальності та значущості з початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України 24 лютого 2022 року. Введення правового режиму воєнного стану створило специфічні умови для функціонування всіх державних інституцій, включаючи правоохоронні органи, що вимагає адаптації організаційно-правових механізмів їх діяльності до викликів військового часу [4; 8, с. 234].

ДБР як центральний орган виконавчої влади, що здійснює правоохоронну діяльність з метою запобігання, виявлення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, вчинених службовими особами, які займають особливо відповідальне становище, зокрема вищими офіцерами Збройних Сил України та інших військових формувань, зіткнулося з безпрецедентними викликами [1; 6, с. 145]. Зростання кількості злочинів у сфері оборони, включаючи корупційні правопорушення під час закупівель озброєння та військового обладнання, зловживання владою командирами, дезертирство, самовільне залишення частини потребує ефективного реагування з боку держави [8, с. 289].

Водночас правовий режим воєнного стану накладає певні обмеження на діяльність правоохоронних органів, ускладнює процедури розслідування, створює додаткові виклики у сфері забезпечення прав людини та процесуальних гарантій [15, с. 89]. Необхідність балансування між ефективністю розслідування злочинів, що завдають шкоди обороноздатності держави, та дотриманням

конституційних прав і свобод людини є ключовою проблемою адміністративно-правового регулювання діяльності ДБР в умовах воєнного стану [2; 7, с. 58].

Крім того, ДБР стикається з проблемами кадрового забезпечення через мобілізацію співробітників до лав Збройних Сил, психологічного навантаження на персонал, що працює в умовах постійної загрози, технічного та матеріального забезпечення діяльності в умовах війни [6, с. 287]. Документування воєнних злочинів противника, збереження доказової бази на тимчасово окупованих територіях, координація з міжнародними слідчими органами створюють додаткові виклики для функціонування бюро [11, с. 89].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика діяльності Державного бюро розслідувань досліджується багатьма вітчизняними науковцями. Організаційно-правові засади функціонування ДБР вивчали В.В. Кальман, С.С. Чернявський, О.В. Баганець. Питання розслідування злочинів у військовій сфері розглядали В.П. Горбулін, О.М. Литвиненко, М.І. Хавронюк [8; 14].

Проблеми корупції в оборонній сфері та механізми протидії їй аналізували О.Ю. Бусол, О.Є. Користін, В.М. Трепак [6; 12]. Питання взаємодії ДБР з іншими правоохоронними органами досліджували М.В. Гуцалюк, О.М. Литвиненко, С.П. Пономарьов [9; 14].

Міжнародний досвід розслідування військових злочинів та злочинів у сфері оборони вивчали Н.А. Зелінська, В.М. Репецький, М.О. Баймуратов [11; 15]. Процесуальні аспекти діяльності ДБР розглядали В.О. Глушков, О.О. Дудоров, Ю.В. Гаруст [7].

Водночас в умовах повномасштабної війни та дії правового режиму воєнного стану потребують подальшого наукового осмислення питання адаптації адміністративно-правових механізмів діяльності ДБР до воєнних реалій, розширення повноважень бюро у розслідуванні військових злочинів, вдосконалення координації з іншими органами, імплементації міжнародних стандартів розслідування воєнних злочинів.

Мета статті - полягає у комплексному дослідженні адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань України у сфері оборони в умовах воєнного стану, аналізі проблем організації та функціонування бюро під час збройної агресії, виявленні прогалин у чинному законодавстві та формулюванні пропозицій щодо вдосконалення правових механізмів розслідування злочинів у військовій сфері з урахуванням міжнародного досвіду та специфіки воєнного часу.

Виклад основного матеріалу. Діяльність Державного бюро розслідувань регулюється Законом України "Про Державне бюро розслідувань" від 12 листопада 2015 року, Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України "Про правовий режим воєнного стану" та іншими нормативно-правовими актами [1; 2; 4; 6, с. 67].

Згідно зі статтею 5 Закону України "Про Державне бюро розслідувань", до підслідності ДБР належать злочини, вчинені: 1) Президентом України, повноваження якого припинено, Прем'єр-міністром України, членами Кабінету Міністрів України, першим заступником та заступником Прем'єр-міністра України; 2) особами, посади яких віднесено до першої та другої категорій посад державної служби; 3) судьями, судьями Конституційного Суду України; 4) особами, посади яких віднесено до четвертої-шостої категорій посад державної служби, якщо наявний хоча б один із фактів: злочин вчинено у сфері оборони; злочин вчинено у сфері економіки [1; 6, с. 145].

У контексті сфери оборони до підслідності ДБР належать злочини, передбачені статтями Кримінального кодексу України, що стосуються корупції в оборонній сфері, зловживань під час державних закупівель озброєння та військової техніки, незаконного збагачення посадових осіб Міністерства оборони, Генерального штабу, інших органів військового управління [2; 7, с. 58].

Закон України "Про правовий режим воєнного стану" встановлює особливості здійснення правосуддя та досудового розслідування в умовах воєнного стану, передбачає можливість запровадження спрощених процедур для окремих категорій злочинів, обмеження деяких процесуальних прав учасників провадження [4]. Водночас законодавство гарантує дотримання основоположних прав людини навіть в умовах воєнного стану відповідно до міжнародних зобов'язань України [15, с. 178].

Кримінальний процесуальний кодекс України визначає процедуру досудового розслідування, повноваження слідчих ДБР, процесуальне керівництво прокурора, права підозрюваних, обвинувачених, потерпілих [2]. В умовах воєнного стану КПК передбачає особливі процедури забезпечення безпеки учасників провадження, використання дистанційних технологій під час проведення процесуальних дій, спрощення окремих процедур [7, с. 62].

Організаційна структура Державного бюро розслідувань включає Центральне управління ДБР та територіальні управління в регіонах [1; 9, с. 84]. У складі Центрального управління функціонує Управління з розслідування злочинів у сфері національної безпеки та оборони, яке здійснює координацію розслідування злочинів, пов'язаних з обороноздатністю держави [6, с. 156].

Територіальні управління ДБР мають у своєму складі відділи з розслідування злочинів у сфері оборони, які безпосередньо здійснюють досудове розслідування відповідних кримінальних проваджень [14, с. 95]. Слідчі цих підрозділів спеціалізуються на розслідуванні військових злочинів, корупції в армії, зловживань під час закупівель для потреб оборони.

Повноваження слідчих ДБР у сфері оборони включають: проведення слідчих дій (допитів, обшуків, оглядів, експертиз); застосування заходів забезпечення кримінального провадження (затримання, обрання запобіжних заходів,

накладення арешту на майно); взаємодію з органами військового управління, Службою безпеки України, Національною поліцією; звернення до суду з клопотаннями про застосування процесуальних примусів; складання обвинувального акту та направлення справи до суду [2; 6, с. 178].

В умовах воєнного стану слідчі ДБР отримують додаткові повноваження щодо проведення слідчих дій у спрощеному порядку, використання даних оперативно-розшукової діяльності, отриманих в умовах бойових дій, залучення військових експертів для проведення експертиз [4; 8, с. 312].

До основних категорій злочинів у сфері оборони, розслідування яких здійснює ДБР, належать [2; 6, с. 201]:

Корупційні злочини в оборонній сфері: одержання неправомірної вигоди посадовими особами Міністерства оборони, Генерального штабу, органів військового управління (стаття 368 КК України); зловживання владою або службовим становищем під час закупівель озброєння, військової техніки, обмундирування (стаття 364 КК України); незаконне збагачення військових посадовців (стаття 368-5 КК України) [7, с. 58].

Службові злочини командного складу: перевищення влади або службових повноважень військовою службовою особою (стаття 424 КК України); недбале ставлення до військової служби (стаття 425 КК України); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (стаття 426 КК України) [2].

Злочини проти встановленого порядку несення військової служби: дезертирство вищих офіцерів (стаття 408 КК України); самовільне залишення військової частини або місця служби командним складом (стаття 407 КК України); ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншими способами особами командного складу (стаття 409 КК України) [2; 7, с. 59].

Злочини у сфері державних закупівель для потреб оборони: зловживання під час закупівель озброєння та військової техніки; завищення цін при укладенні державних контрактів; постачання неякісного озброєння, обмундирування, продовольства для армії; розкрадання бюджетних коштів, виділених на оборону [6, с. 234; 12, с. 89].

Воєнні злочини: катування військовополонених; незаконне позбавлення волі цивільних осіб на окупованих територіях; мародерство; невиконання наказів, що призвело до тяжких наслідків [15, с. 156].

Особливості розслідування злочинів у сфері оборони в умовах воєнного стану

Розслідування злочинів у сфері оборони в умовах воєнного стану має низку специфічних особливостей [4; 8, с. 289]:

Складність доступу до місць вчинення злочинів. Багато злочинів вчиняються в зонах бойових дій, на тимчасово окупованих територіях, на лінії

фронту, що ускладнює або унеможлиблює проведення огляду місця події, збір доказів, проведення слідчих експериментів [8, с. 401]. Слідчі ДБР мають працювати в умовах постійної загрози ворожих обстрілів, мінування території, диверсійних актів [6, с. 287].

Необхідність оперативного реагування. Злочини у сфері оборони можуть завдавати значної шкоди обороноздатності держави, тому потребують швидкого виявлення та розслідування [14, с. 98]. Водночас необхідність дотримання процесуальних норм, збору достатньої доказової бази іноді сповільнює процес розслідування.

Взаємодія з військовими органами. Розслідування злочинів у сфері оборони вимагає тісної взаємодії з командуванням військових частин, органами військової прокуратури, Службою безпеки України, військовою контррозвідкою [9, с. 84; 14, с. 95]. Необхідно забезпечити баланс між потребами розслідування та необхідністю збереження військової таємниці, оперативної інформації [8, с. 378].

Психологічні особливості роботи зі свідками та потерпілими. Багато учасників кримінальних проваджень є військовослужбовцями, які перебувають у стані бойового стресу, посттравматичного розладу, що впливає на їхні покази, емоційний стан [13, с. 177]. Слідчі мають враховувати психологічні особливості, залучати психологів для супроводження допитів, забезпечувати підтримку потерпілим.

Використання сучасних технологій. Для документування злочинів активно використовуються дрони, супутникові знімки, дані геолокації, цифрові докази з мобільних телефонів та комп'ютерів [20, с. 567]. Слідчі ДБР мають бути підготовлені до роботи з цифровими доказами, залучати експертів з комп'ютерної криміналістики, кібербезпеки.

Ефективне розслідування злочинів у сфері оборони неможливе без координації дій різних правоохоронних органів [9, с. 84; 14, с. 95].

Взаємодія зі Службою безпеки України. СБУ здійснює контррозвідальну діяльність у Збройних Силах, виявляє агентуру противника, розслідує державну зраду [8, с. 156]. ДБР та СБУ координують свою діяльність у розслідуванні злочинів, що мають ознаки як корупції, так і державної зради, обмінюються інформацією, проводять спільні слідчі дії.

Взаємодія з Національною поліцією України. Національна поліція розслідує значну кількість злочинів військовослужбовців, включаючи дезертирство рядових та сержантів, самовільне залишення частини, ухилення від мобілізації [6, с. 178]. ДБР та поліція розмежовують підслідність, взаємодіють у виявленні та затриманні підозрюваних, обміні інформацією.

Взаємодія з Національним антикорупційним бюро. НАБУ розслідує корупційні злочини вищих посадовців, включаючи Міністра оборони, його

заступників, керівників великих держпідприємств оборонного комплексу [12, с. 126]. ДБР та НАБУ координують розслідування, визначають підслідність конкретних проваджень, обмінюються доказами.

Взаємодія з військовою прокуратурою. Військові прокурори здійснюють процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, що проводиться ДБР у військовій сфері [7, с. 62]. Вони затверджують обвинувальні акти, представляють обвинувачення в суді, оскаржують судові рішення. Координація між слідчими ДБР та військовими прокурорами є критично важливою для ефективності розслідування.

Взаємодія з міжнародними слідчими органами. Документування воєнних злочинів противника, збір доказів для Міжнародного кримінального суду вимагає співпраці з міжнародними слідчими місіями, Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини, Європолем [11, с. 89; 19, с. 67]. ДБР обмінюється інформацією з іноземними партнерами, залучає міжнародних експертів, імплементує стандарти документування воєнних злочинів.

Повномасштабна війна створила серйозні виклики для кадрового забезпечення Державного бюро розслідувань [6, с. 287; 13, с. 178].

Мобілізація співробітників. Значна кількість працівників ДБР підлягає мобілізації до лав Збройних Сил України, що призводить до дефіциту кадрів [8, с. 412]. Водночас законодавство передбачає можливість бронювання окремих категорій працівників правоохоронних органів, що дозволяє зберегти ключових спеціалістів.

Психологічне навантаження. Робота в умовах постійної загрози, стресу, необхідність розслідування жорстоких злочинів створює значне психологічне навантаження на співробітників [13, с. 177]. Необхідна система психологічної підтримки, профілактики професійного вигорання, реабілітації працівників після роботи в зонах бойових дій.

Підготовка нових кадрів. Для заповнення кадрових вакансій необхідна інтенсивна підготовка нових слідчих [6, с. 234]. Водночас в умовах війни складно організовувати повноцінне навчання, стажування, підвищення кваліфікації. Необхідно розробляти прискорені програми підготовки, використовувати дистанційні технології, залучати міжнародних експертів.

Матеріальне забезпечення. Заробітна плата співробітників ДБР має бути конкурентоспроможною порівняно з іншими правоохоронними органами та приватним сектором [4]. Необхідно забезпечити додаткові виплати за роботу в умовах воєнного стану, надбавки за особливі умови праці, соціальні гарантії для сімей загиблих та постраждалих співробітників.

Міжнародний досвід розслідування злочинів у сфері оборони

Аналіз міжнародної практики дозволяє виявити ефективні підходи до організації розслідування військових злочинів та злочинів у сфері оборони [19; 20].

Досвід США. У Сполучених Штатах функціонує система військової юстиції (Uniform Code of Military Justice), яка передбачає розслідування злочинів військовослужбовців спеціальними слідчими органами - Criminal Investigation Division (CID) армії, Naval Criminal Investigative Service (NCIS) флоту [18, с. 45]. Ці органи мають широкі повноваження, високий рівень незалежності, потужне технічне оснащення.

Досвід Великої Британії. Британська військова поліція (Royal Military Police) розслідує злочини військовослужбовців як у мирний час, так і під час військових операцій [19, с. 67]. Створено спеціальні підрозділи для розслідування воєнних злочинів, що діють відповідно до Женевських конвенцій та протоколів до них. Важливим є акцент на незалежності розслідування від командування.

Досвід країн НАТО. Більшість країн-членів НАТО мають спеціалізовані органи для розслідування військових злочинів [8, с. 312]. Стандарти НАТО передбачають обов'язковість розслідування всіх випадків можливих воєнних злочинів, дотримання процесуальних гарантій, забезпечення прав підозрюваних та потерпілих.

Досвід Міжнародного кримінального суду. МКС розробив детальні методики документування воєнних злочинів, стандарти збору та збереження доказів, процедури допиту свідків [15, с. 289; 20, с. 412]. Україна активно співпрацює з МКС у розслідуванні воєнних злочинів, вчинених збройними силами РФ на території України, імплементує міжнародні стандарти у національну практику.

Ізраїльський досвід. Ізраїль має багатий досвід розслідування злочинів у військовій сфері в умовах тривалого воєнного конфлікту [20, с. 412]. Військова поліція Ізраїлю (Mishtara Tzva'it) розслідує як злочини військовослужбовців, так і злочини проти військовослужбовців. Створено спеціальні підрозділи для розслідування корупції в армії, що діють незалежно від військового командування.

Одним з найважливіших напрямів діяльності ДБР в умовах війни є документування воєнних злочинів, вчинених збройними силами Російської Федерації на території України [15, с. 156; 20, с. 567].

Методики документування. ДБР використовує міжнародні стандарти документування воєнних злочинів, розроблені МКС, ООН, ОБСЄ [11, с. 89]. Слідчі фіксують місця масових поховань, збирають свідчення жертв катувань, документують руйнування цивільної інфраструктури, збирають докази застосування заборонених видів зброї.

Мобільні слідчі групи. Для оперативного реагування на звільнення територій створено мобільні слідчі групи, які протягом декількох годин після деокупації прибувають на місце, проводять огляди, фіксують докази, опитують свідків [6, с. 312]. Такі групи оснащені сучасним обладнанням для фіксації доказів, включаючи камери, дрони, прилади для виявлення вибухівки.

Співпраця з міжнародними експертами. До розслідування залучаються експерти Міжнародного кримінального суду, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, судово-медичні експерти з країн-партнерів [19, с. 89]. Міжнародні експерти допомагають у проведенні ексгумацій, ідентифікації жертв, встановленні причин смерті, документуванні катувань.

Цифрові докази. Активно використовуються цифрові докази: супутникові знімки місць злочинів, відео з дронів, записи з камер спостереження, дані мобільних телефонів, соціальні мережі [20, с. 567]. Створено спеціальні бази даних для систематизації доказів, які будуть використані як у національних судах, так і в Міжнародному кримінальному суді.

Захист свідків та потерпілих. Особи, які надають свідчення про воєнні злочини, часто перебувають під загрозою з боку окупантів або їхніх колаборантів [15, с. 178]. ДБР забезпечує захист свідків, включаючи переміщення в безпечні регіони, надання нових документів, психологічну підтримку.

Корупція в оборонній сфері завдає критичної шкоди обороноздатності держави, особливо в умовах війни [6, с. 201; 12, с. 89].

Основні схеми корупції. До найпоширеніших схем належать: завищення цін при закупівлях озброєння та військової техніки; постачання неякісної продукції для армії; розкрадання бюджетних коштів через фіктивні контракти; одержання відкатів від постачальників; незаконне збагачення посадовців за рахунок оборонного бюджету [12, с. 126].

Методи виявлення. ДБР використовує різноманітні методи виявлення корупційних схем: аналіз публічних закупівель; моніторинг декларацій посадовців; співпраця з журналістами-розслідувачами; залучення викривачів (whistleblowers); оперативно-розшукові заходи; фінансові розслідування [6, с. 234; 12, с. 145].

Міжнародна співпраця. Виявлення та повернення активів, виведених за кордон, вимагає міжнародної правової допомоги [11, с. 89]. ДБР співпрацює з правоохоронними органами країн-партнерів у розшуку та арешті активів, екстрадиції підозрюваних, обміні інформацією про фінансові операції.

Превентивні заходи. Окрім розслідування вже вчинених злочинів, ДБР бере участь у превентивній діяльності: проведення перевірок систем закупівель; аналіз ризиків корупції; розробка рекомендацій щодо вдосконалення процедур; навчання посадовців методам протидії корупції [6, с. 287].

Правовий режим воєнного стану вносить певні зміни до процедур досудового розслідування [2; 4; 7, с. 62].

Спрощені процедури. Для окремих категорій злочинів передбачено спрощені процедури розслідування, скорочені строки проведення слідчих дій, можливість застосування заходів забезпечення провадження без судового рішення у невідкладних випадках [4].

Дистанційні процесуальні дії. Широко застосовуються дистанційні технології для проведення допитів, судових засідань, ознайомлення з матеріалами

справи [2; 7, с. 58]. Використання відеоконференцзв'язку дозволяє проводити слідчі дії за участю осіб, які перебувають у різних регіонах або за кордоном.

Особливості застосування запобіжних заходів. В умовах воєнного стану розширено підстави для застосування тримання під вартою, обмеження пересування підозрюваних у злочинах проти національної безпеки [2; 4]. Водночас суди мають дотримуватися принципу пропорційності, враховувати обставини справи, особу підозрюваного.

Строки розслідування. Законодавство передбачає можливість продовження строків досудового розслідування у зв'язку з воєнним станом, об'єктивною неможливістю провести певні слідчі дії через бойові дії [4; 7, с. 62]. Водночас необхідно забезпечити розумність строків, уникати не виправданого затягування розслідування.

Забезпечення прав підозрюваних. Навіть в умовах воєнного стану підозрювані мають право на захист, ознайомлення з матеріалами справи, оскарження процесуальних рішень [2; 15, с. 89]. ДБР зобов'язане забезпечувати доступ до адвокатів, дотримання презумпції невинуватості, заборону катувань.

Ефективна діяльність ДБР неможлива без належного технічного та матеріального забезпечення [6, с. 287; 8, с. 378].

Транспортні засоби. Слідчі потребують сучасних автомобілів для пересування, включаючи броньовані транспортні засоби для роботи в зонах бойових дій [8, с. 412]. Необхідно забезпечити паливом, запчастинами, технічним обслуговуванням автопарку.

Технічні засоби фіксації. Сучасне обладнання для фіксації доказів включає: професійні камери та фотоапарати; дрони для аерофотозйомки; прилади для виявлення вибухівки; GPS-навігатори; лабораторії для проведення експертиз; комп'ютерна техніка для обробки цифрових доказів [20, с. 567].

Засоби зв'язку та інформаційні системи. Надійний зв'язок є критично важливим для координації дій слідчих [8, с. 378]. Необхідні захищені канали зв'язку, сучасні засоби комунікації, інформаційні системи для обробки даних, бази даних для зберігання доказів.

Засоби індивідуального захисту. Для роботи в зонах бойових дій слідчі потребують: бронежилетів, шоломів, засобів індивідуального медичного захисту, приладів радіаційного та хімічного контролю [6, с. 312].

Фінансування. Державний бюджет має передбачати достатнє фінансування діяльності ДБР, враховуючи специфіку роботи в умовах війни [4]. Необхідні додаткові кошти на закупівлю обладнання, виплату надбавок співробітникам, міжнародну співпрацю, навчання кадрів.

Аналіз чинного законодавства виявляє низку прогалин, які ускладнюють діяльність ДБР у сфері оборони [5, с. 278; 10, с. 67].

Недостатня визначеність підслідності. Розмежування підслідності між ДБР, СБУ, НАБУ, Національною поліцією у справах, пов'язаних з обороною, не завжди є чітким [6, с. 287; 14, с. 95]. Необхідно законодавчо уточнити критерії віднесення злочинів до підслідності різних органів, запровадити механізми оперативного вирішення спорів про підслідність.

Обмежені повноваження в умовах воєнного стану. Закон України "Про Державне бюро розслідувань" не містить спеціальних норм про діяльність бюро в умовах воєнного стану [1; 4]. Доцільно доповнити закон окремим розділом, що регулює особливості організації та повноважень ДБР під час війни, включаючи спрощені процедури, розширені повноваження слідчих, особливості взаємодії з військовими органами.

Недостатнє правове регулювання документування воєнних злочинів. Відсутні спеціальні норми щодо процедур документування воєнних злочинів противника, стандартів збору та збереження доказів, взаємодії з міжнародними слідчими органами [15, с. 289]. Необхідно розробити та прийняти спеціальний нормативний акт, що врегульовує ці питання з урахуванням міжнародних стандартів.

Прогалини у захисті працівників ДБР. Законодавство не передбачає достатніх гарантій безпеки слідчих, які працюють у зонах бойових дій [6, с. 312]. Доцільно запровадити обов'язкове страхування життя та здоров'я, підвищені компенсації у разі поранення або загибелі, додаткові соціальні гарантії для сімей.

Недосконалість механізмів міжнародної співпраці. Процедури надання міжнародної правової допомоги є громіздкими та тривалими [11, с. 89]. Необхідно спростити процедури обміну інформацією з іноземними партнерами, прискорити розгляд запитів про правову допомогу, розширити можливості екстрадиції підозрюваних.

Для підвищення ефективності діяльності ДБР у сфері оборони необхідні організаційні зміни [6, с. 234; 14, с. 98].

Створення спеціалізованих підрозділів. Доцільно створити окремі департаменти для розслідування: воєнних злочинів противника; корупції в оборонній сфері; злочинів командного складу ЗСУ; злочинів у сфері оборонних закупівель [8, с. 289]. Такі підрозділи мають включати слідчих з спеціалізованою підготовкою, експертів у відповідних сферах.

Регіональна мережа. Необхідно розширити мережу територіальних управлінь ДБР, створити представництва у всіх областях, особливо прифронтових [6, с. 156]. Це дозволить забезпечити оперативне реагування на злочини, покращити взаємодію з місцевими органами влади та військовим командуванням.

Мобільні слідчі групи. Створення постійно діючих мобільних слідчих груп для роботи в зонах бойових дій та на щойно деокупованих територіях [8, с. 401].

Такі групи мають бути оснащені всім необхідним обладнанням, транспортом, засобами захисту.

Аналітичні підрозділи. Посилення аналітичної складової через створення потужних підрозділів, що збирають, обробляють та аналізують інформацію про злочини у сфері оборони [6, с. 201]. Використання технологій Big Data, штучного інтелекту для виявлення корупційних схем, прогнозування ризиків.

Підготовка кадрів. Розробка спеціалізованих програм підготовки слідчих для роботи у сфері оборони [6, с. 234]. Навчання має включати: особливості розслідування військових злочинів; документування воєнних злочинів; роботу з військовослужбовцями; міжнародне гуманітарне право; міжнародні стандарти розслідування; кібербезпеку та цифрову криміналістику.

Міжнародне співробітництво є критично важливим для ефективної діяльності ДБР [11, с. 89; 19, с. 67].

Технічна допомога. Країни-партнери надають технічну допомогу ДБР, включаючи обладнання, транспортні засоби, засоби зв'язку, лабораторне обладнання [8, с. 312]. США, ЄС, Велика Британія підтримують модернізацію технічної бази бюро, фінансують закупівлі необхідної техніки.

Навчання та обмін досвідом. Міжнародні партнери організовують навчальні програми для співробітників ДБР, стажування у провідних слідчих органах, участь у міжнародних конференціях [19, с. 89]. Європол, ФБР США, слідчі органи країн ЄС передають досвід розслідування військових злочинів, корупції, кіберзлочинів.

Фінансова підтримка. Міжнародні донори надають фінансову підтримку діяльності ДБР, фінансують спеціальні проекти, включаючи документування воєнних злочинів, протидію корупції в оборонній сфері [4; 11, с. 89].

Залучення міжнародних експертів. До розслідування залучаються міжнародні експерти з судової медицини, криміналістики, кібербезпеки, фінансових розслідувань [20, с. 412]. Їхній досвід допомагає забезпечити високу якість розслідування, відповідність міжнародним стандартам.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки щодо адміністративно-правового регулювання діяльності Державного бюро розслідувань України у сфері оборони в умовах воєнного стану:

По-перше, діяльність ДБР у сфері оборони набула критичної важливості в умовах повномасштабної війни. Ефективне розслідування злочинів у військовій сфері, корупції в оборонному секторі, воєнних злочинів противника є необхідною умовою забезпечення обороноздатності держави, притягнення винних до відповідальності, відновлення справедливості.

По-друге, чинне законодавство про ДБР потребує вдосконалення з урахуванням специфіки воєнного стану. Необхідно доповнити Закон України "Про Державне бюро розслідувань" окремим розділом про діяльність бюро в умовах

війни, розширити повноваження слідчих, спростити процедури розслідування певних категорій злочинів, врегулювати документування воєнних злочинів.

По-третє, підслідність злочинів у сфері оборони між різними правоохоронними органами потребує чіткого законодавчого розмежування. Необхідно уточнити критерії віднесення злочинів до компетенції ДБР, СБУ, НАБУ, Національної поліції, запровадити ефективні механізми вирішення спорів про підслідність.

По-четверте, координація діяльності ДБР з іншими правоохоронними органами, військовою прокуратурою, органами військового управління є критично важливою для ефективності розслідування. Необхідно вдосконалити механізми міжвідомчої взаємодії, обміну інформацією, проведення спільних слідчих дій.

По-п'яте, документування воєнних злочинів противника вимагає застосування міжнародних стандартів, залучення міжнародних експертів, використання сучасних технологій. Зібрані докази будуть використані як у національних судах, так і в Міжнародному кримінальному суді.

По-шосте, протидія корупції в оборонній сфері повинна бути пріоритетом діяльності ДБР. Необхідно посилити моніторинг оборонних закупівель, розробити ефективні механізми виявлення корупційних схем, забезпечити невідворотність покарання для корупціонерів у військовій сфері.

По-сьоме, кадрове забезпечення ДБР потребує посилення через підготовку спеціалізованих слідчих, забезпечення конкурентної заробітної плати, психологічну підтримку персоналу, соціальні гарантії для співробітників та їхніх сімей.

По-восьме, технічне та матеріальне забезпечення діяльності ДБР має відповідати викликам воєнного часу. Необхідно забезпечити слідчих сучасним обладнанням, транспортом, засобами зв'язку, індивідуального захисту, достатнім фінансуванням діяльності.

По-дев'яте, міжнародна співпраця та підтримка є невід'ємною складовою ефективної діяльності ДБР. Необхідно поглиблювати співпрацю з правоохоронними органами країн-партнерів, міжнародними слідчими організаціями, використовувати міжнародну технічну та фінансову допомогу.

По-десяте, баланс між ефективністю розслідування та дотриманням прав людини має бути забезпечений навіть в умовах воєнного стану. Спрощення процедур не повинно призводити до порушення конституційних прав підозрюваних, обвинувачених, потерпілих.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розробкою методик розслідування окремих категорій злочинів у сфері оборони, вивченням ефективності різних організаційних моделей слідчих органів, адаптацією міжнародного досвіду до українських реалій, дослідженням постконфліктних викликів у сфері правосуддя.

Література:

1. Закон України "Про Державне бюро розслідувань" від 12 листопада 2015 року № 794-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 6. Ст. 55.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.
3. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 року № 361-IX.
4. Закон України "Про правовий режим воєнного стану" від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. Ст. 250.
5. Антипенко В.Ф. Кримінально-правова протидія тероризму: монографія. Київ: Атіка, 2020. 312 с.
6. Бусол О.Ю. Протидія тероризму: теоретико-правові та практичні аспекти: монографія. Київ: КНТ, 2019. 368 с.
7. Глушков В.О., Дудоров О.О. Терористичний акт: кримінально-правова характеристика. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. С. 56-64.
8. Горбулін В.П., Литвиненко О.М. Національна безпека: український вимір. Київ: Інтертехнологія, 2018. 432 с.
9. Гуцалюк М.В. Організаційно-правові засади діяльності Антитерористичного центру при Службі безпеки України. Право і безпека. 2021. № 2. С. 82-89.
10. Діордіца І.В. Протидія екстремізму: міжнародний досвід та українські реалії. Київ: НІСД, 2019. 224 с.
11. Зелінська Н.А. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з тероризмом. Київ: КНТ, 2020. 296 с.
12. Користін О.Є., Чернявський С.С. Фінансування тероризму: механізми та методи протидії: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 278 с.
13. Крутов В.В. Екстремізм як загроза національній безпеці: правові та організаційні аспекти протидії. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. № 1. С. 167-179.
14. Литвиненко О.М. Система суб'єктів боротьби з тероризмом в Україні: стан та перспективи розвитку. Стратегічні пріоритети. 2021. № 1-2. С. 91-102.
15. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2019. 467 с.
16. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року. Офіційний вісник України. 2006. № 12. Ст. 789.
17. Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/288 від 8 вересня 2006 року.
18. National Intelligence Council. (2021). Global Trends 2040: A More Contested World. Washington, DC. 142 p.
19. Europol. (2023). European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol. 96 p.
20. Schmid A.P. (2021). The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge. 718 p.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro Derzhavne biuro rozsliduvan" [Law of Ukraine "On the State Bureau of Investigation"] (2015). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 6, 55 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Criminal Procedural Code of Ukraine] (2012). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 9-10, 11-12, 13, 88 [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannya ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsyudzhennia zbroi masovoho znyshchennia" [Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction"] (2019) [in Ukrainian].
4. Zakon Ukrainy "Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu" [Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law"] (2015). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 28, 250 [in Ukrainian].
5. Antypenko, V.F. (2020). Kryminalno-pravova protydiia teroryzmu [Criminal law counteraction to terrorism]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Busol, O.Yu. (2019). Prottydiia teroryzmu: teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty [Countering terrorism: theoretical, legal and practical aspects]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
7. Hlushkov, V.O., & Dudorov, O.O. (2018). Terrorystychnyi akt: kryminalno-pravova kharakterystyka [Terrorist act: criminal law characteristics]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2, 56-64 [in Ukrainian].
8. Horbulin, V.P., & Lytvynenko, O.M. (2018). Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir [National security: Ukrainian dimension]. Kyiv: Intertekhnolohiia [in Ukrainian].
9. Hutsaliuk, M.V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy [Organizational and legal foundations of the Anti-Terrorist Center under the Security Service of Ukraine]. Pravo i bezpeka, 2, 82-89 [in Ukrainian].
10. Diorditsa, I.V. (2019). Prottydiia ekstremizmu: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Countering extremism: international experience and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
11. Zelinska, N.A. (2020). Mizhnarodno-pravove spivrobitnytstvo u borotbi z teroryzmom [International legal cooperation in combating terrorism]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
12. Korystin, O.Ye., & Cherniavskiy, S.S. (2019). Finansuvannia teroryzmu: mekhanizmy ta metody protydiu [Financing of terrorism: mechanisms and methods of counteraction]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
13. Krutov, V.V. (2020). Ekstremizm yak zahroza natsionalnii bezpetsi: pravovi ta orhanizatsiini aspekty protydiu [Extremism as a threat to national security: legal and organizational aspects of counteraction]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 1, 167-179 [in Ukrainian].
14. Lytvynenko, O.M. (2021). Systema subiektiv borotby z teroryzmom v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [System of counter-terrorism actors in Ukraine: state and development prospects]. Stratehichni priorytety, 1-2, 91-102 [in Ukrainian].
15. Repetskyi, V.M., & Lysyk, V.M. (2019). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
16. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannya teroryzmu [Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism] (2005). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 12, 789 [in Ukrainian].
17. Hlobalna kontrterorystychna stratehiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [United Nations Global Counter-Terrorism Strategy]. UN General Assembly Resolution 60/288 (2006) [in Ukrainian].
18. National Intelligence Council. (2021). Global Trends 2040: A More Contested World. Washington, DC.
19. Europol. (2023). European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol.
20. Schmid, A.P. (2021). The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge.

УДК 349.2:341.231.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-943-953](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-943-953)

Гончаров Іван Олександрович аспірант, кафедра адміністративного права та адміністративної діяльності, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0000-9935-5167>

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПРАЦІ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ ВІЙНИ: ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ ВИМІР

Анотація. У статті досліджено застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні, оптимізації процедур видачі посвідок на тимчасове проживання і дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства відповідно до *acquis* ЄС для залучення іноземних спеціалістів та робітників в умовах післявоєнної України. За законодавством України, роботодавці мають право на застосування праці іноземців та осіб без громадянства на території України на підставі дозволу, що видається територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися на різних посадах в одного або декількох (двох і більше) роботодавців за умови отримання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні кожним роботодавцем. Зокрема, праця іноземних громадян може здійснюватися на підставі дозволу, вимоги до якого визначаються як міжурядовими угодами, так і внутрішнім законодавством країни, в якій буде виконуватись робота. Водночас на практиці іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для працевлаштування на визначений строк, приймаються роботодавцями на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства. Для його отримання роботодавцю необхідно звернутись до регіонального центру зайнятості з необхідним пакетом документів. Одержати такий дозвіл можна подавши заяву на отримання послуги особисто або через законного представника, шляхом відправлення документів поштою (рекомендованим листом) до обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості. Звернутися може як юридична особа, так і фізична особа-підприємець. З огляду на необхідність залучення іноземних працівників, особливо кваліфікованих, для післявоєнного відновлення України, а також зважаючи на низьку конкурентоспроможність нашої країни на міжнародному ринку праці через соціально-економічні та безпекові виклики, важливо спрямувати зусилля на вдосконалення імміграційної політики та законодавства, зокрема беручи до уваги досвід ЄС. Таким чином, у

2025 році було розроблено проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо працевлаштування іноземців та осіб без громадянства», основна мета якого – запровадження єдиного дозволу, який об'єднує право на тимчасове проживання та працевлаштування для іноземців і осіб без громадянства в Україні. Тобто передбачається оптимізація процедур видачі посвідок на тимчасове проживання і дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства відповідно до *acquis communautaire*.

Ключові слова: застосування праці іноземців, застосування праці осіб без громадянства, законодавство України, законодавство ЄС, оптимізації процедур видачі посвідок, оптимізації процедур видачі дозволів, *acquis* ЄС, післявоєнна відбудова України.

Goncharov Ivan Oleksandrovysh PhD candidate, Yaroslav Mudryi National Law University, Department of Administrative Law and Public Administration, Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0000-9935-5167>

LEGAL PRINCIPLES OF THE APPLICATION OF FOREIGN LABOR IN UKRAINE AFTER THE WAR: EUROPEAN INTEGRATION DIMENSION

Abstract. The article examines the employment of foreigners and stateless persons in Ukraine, optimization of procedures for issuing temporary residence permits and permits for employment of foreigners and stateless persons in accordance with the EU *acquis* for attracting foreign specialists and workers in the conditions of post-war Ukraine. Under the legislation of Ukraine, employers have the right to employ foreigners and stateless persons on the territory of Ukraine on the basis of a permit issued by the territorial bodies of the central executive body implementing state policy in the field of employment of the population and labor migration. Foreigners and stateless persons may be employed in various positions in one or more (two or more) employers, provided that each employer obtains a permit to employ foreigners and stateless persons in Ukraine. In particular, foreign citizens may be employed on the basis of a permit, the requirements for which are determined both by intergovernmental agreements and by the domestic legislation of the country in which the work will be performed. At the same time, in practice, foreigners and stateless persons who have arrived in Ukraine for employment for a specified period are employed by employers on the basis of a permit to employ foreigners and stateless persons. To obtain it, the employer must apply to the regional employment center with the necessary package of documents. You can obtain such a permit by applying for the service in person or through a legal representative, by sending documents by mail (registered letter) to regional, Kyiv and Sevastopol city employment centers. Both a legal entity and an

individual entrepreneur can apply. Given the need to attract foreign workers, especially qualified ones, for the post-war reconstruction of Ukraine, as well as considering the low competitiveness of our country in the international labor market due to socio-economic and security challenges, it is important to direct efforts to improving immigration policy and legislation, in particular taking into account the experience of the EU. Thus, in 2025, a draft Law of Ukraine «On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Employment of Foreigners and Stateless Persons» was developed, the main goal of which is to introduce a single permit that combines the right to temporary residence and employment for foreigners and stateless persons in Ukraine. That is, it is planned to optimize the procedures for issuing temporary residence permits and permits for the employment of foreigners and stateless persons in accordance with the *acquis communautaire*.

Keywords: employment of foreigners, employment of stateless persons, legislation of Ukraine, EU legislation, optimization of procedures for issuing permits, optimization of procedures for issuing permits, EU *acquis*, post-war reconstruction of Ukraine.

Постановка проблеми. Війна в Україні призвела до значного відтоку кадрів, спричиненого мобілізацією, еміграцією та переорієнтацією на інші професії. Це викликає серйозні виклики для бізнесу та економіки, включаючи нестачу кваліфікованих фахівців, і вимагає дій як з боку роботодавців (створення кращих умов праці), так і з боку держави (соціальний захист, підтримка підприємництва та створення умов для повернення людей). Неабияк вагомого значення в умовах післявоєнного відновлення України набуде і застосування праці іноземців та осіб без громадянства, що обумовлює потребу наукового вивчення цього питання. Актуалізується у зв'язку з вказаним також дослідження оптимізації процедур видачі посвідок на тимчасове проживання та дозволів на працю, а також наближення законодавства до стандартів ЄС (*acquis* ЄС), що передбачає спрощення вимог, прискорення видачі документів та створення привабливіших умов для іноземців, яке дозволить стимулювати економіку та сприятиме відбудові країни.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні, оптимізація процедур видачі посвідок на тимчасове проживання і дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства відповідно до *acquis* ЄС для залучення іноземних спеціалістів та робітників в умовах післявоєнної України неодноразово привертало увагу українських дослідників-представників різних наук серед яких: Л. Амелічева [1], О. Малиновська [2], В. Слома [3], О. Турченко [1] та ін.

Метою статті є дослідження застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні, оптимізації процедур видачі посвідок на тимчасове

проживання і дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства відповідно до *acquis* ЄС для залучення іноземних спеціалістів та робітників в умовах післявоєнної України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ст. 42 Закону України «Про зайнятість населення», роботодавці мають право на застосування праці іноземців та осіб без громадянства на території України на підставі дозволу, що видається територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися на різних посадах в одного або декількох (двох і більше) роботодавців за умови отримання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні (далі – дозвіл) кожним роботодавцем [4]. Зокрема, праця іноземних громадян може здійснюватися на підставі дозволу, вимоги до якого визначаються як міжурядовими угодами, так і внутрішнім законодавством країни, в якій буде виконуватись робота. Угодою між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників визначено, що для отримання роботи працівникам необхідний дозвіл на працевлаштування відповідного органу по праці країни працевлаштування, виданий в порядку та на умовах, визначених законодавством країни працевлаштування. Дозвіл на працевлаштування видається на термін виконання роботи у певного роботодавця (ст. 3) [5]. Відповідно до ст. 5 Угоди між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції умови, порядок та строки оформлення дозволів на роботу, віз або дозволів на тимчасове проживання для працівника держави однієї Сторони, який має намір працювати на території держави іншої Сторони, а також в'їзд та перебування на території держави працевлаштування регулюються законодавством держави Сторони роботодавця. Працівник не може виконувати іншу роботу, крім тієї, яка дозволена відповідно до законодавства держави Сторони роботодавця [6]. Відтак, як влучно зауважує В. Слома, важливу роль у регулюванні трудових відносин працівників-мігрантів відіграють міжурядові угоди, які визначають умови працевлаштування, гарантії прав працівників [3, с. 142].

На практиці іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для працевлаштування на визначений строк, приймаються роботодавцями на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства. Для його отримання роботодавцю необхідно звернутись до регіонального центру зайнятості з необхідним пакетом документів. Одержати такий дозвіл можна подавши заяву на отримання послуги особисто або через законного представника, шляхом відправлення документів поштою (рекомендованим листом) до обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості. Звернутися може як юридична особа, так і фізична особа-підприємець.

Для отримання послуги необхідно надати такі документи:

1) Заява за формою, встановленою Кабінетом Міністрів України, в якій роботодавець підтверджує, що посада, на якій застосовуватиметься праця іноземця або особи без громадянства, відповідно до закону не пов'язана з належністю до громадянства України і не потребує надання допуску до державної таємниці.

2) Копії сторінок паспортного документа іноземця або особи без громадянства з особистими даними разом з перекладом українською мовою, засвідченим в установленому порядку (крім іноземців та осіб без громадянства, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів щодо вирішення питання про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; іноземців та осіб без громадянства, які оскаржують рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту; осіб, які подали заяву про визнання особою без громадянства, та осіб, які оскаржують рішення про відмову у визнанні особою без громадянства).

3) Копія довідки встановленого зразка про звернення за визнанням особою без громадянства (для осіб, які подали заяву про визнання особою без громадянства, та осіб, які оскаржують рішення про відмову у визнанні особою без громадянства).

4) Кольорова фотокартка іноземця або особи без громадянства розміром 3,5 x 4,5 сантиметра.

5) Копія зовнішньоекономічного договору (контракту), укладеного між українським та іноземним суб'єктами господарювання, яким передбачено застосування праці іноземців та осіб без громадянства, направлених іноземним роботодавцем в Україну для виконання певного обсягу робіт (надання послуг), та копія документа, що підтверджує наявність трудових відносин іноземного працівника з іноземним роботодавцем, який його відрядив (для відряджених іноземних працівників).

6) Копія наказу закладу вищої освіти України про зарахування та встановлення періодів навчання для студентів – іноземців або осіб без громадянства; письмова згода закладу вищої освіти України (у довільній формі) щодо працевлаштування іноземного студента та зобов'язання такого закладу повідомити територіальному органу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції, про відрахування іноземця або особи без громадянства з такого закладу; копія посвідки на тимчасове проживання; копія документа про вищу освіту, засвідчена в установленому порядку (для іноземців або осіб без громадянства, які прибули в Україну з метою навчання у закладах вищої освіти та мають намір у період навчання і після закінчення навчання, за умови працевлаштування не пізніше ніж

за 30 календарних днів до моменту завершення навчання, провадити трудову діяльність в Україні).

7) Копія рішення іноземного суб'єкта господарювання про переведення іноземця або особи без громадянства на роботу в Україну із визначенням строку його роботи та копія трудового договору (контракту), укладеного українським суб'єктом господарювання з іноземцем або особою без громадянства (для внутрішньокорпоративних цесіонаріїв).

8) Копія рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, або копія довідки про звернення за захистом в Україні (для осіб, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, та осіб, які оскаржують рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту).

9) Проект трудового договору (контракту) або гіг-контракту з іноземцем або особою без громадянства, засвідчений роботодавцем (крім відряджених іноземних працівників) [7].

Варто відзначити також, що праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися без дозволу на посадах за сумісництвом в одного роботодавця, якщо строк дії трудового договору на посаді за сумісництвом не перевищує строку дії дозволу за основним місцем роботи. Цікаво, що іноземець або особа без громадянства може суміщати роботу на посаді, визначену дозволом, з роботою на посаді тимчасово відсутнього працівника, за умови, що суміщення триває не більше 60 календарних днів протягом календарного року. Іноземці та особи без громадянства не можуть призначатися на посаду або займатися трудовою діяльністю у разі, коли відповідно до законодавства призначення на відповідну посаду або провадження відповідного виду діяльності пов'язане з належністю до громадянства України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [4]. Дане положення, на наш погляд, є безсумнівно позитивним в аспекті регулювання застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні, оскільки дещо розширює можливості дозвільних працівників.

При цьому, відповідно до внесених у 2022 році змін до вказаного закону, Видача та продовження дії дозволу на застосування праці громадян Російської Федерації, Республіки Білорусь, а також інших держав, визнаних такими, що становлять загрозу державному суверенітету, територіальній цілісності і демократичному конституційному ладу та іншим національним інтересам України, здійснюються за погодженням із регіональними органами Служби безпеки України [8].

З огляду на необхідність залучення іноземних працівників, особливо кваліфікованих, для післявоєнного відновлення України, а також зважаючи на

низьку конкурентоспроможність нашої країни на міжнародному ринку праці через соціально-економічні та безпекові виклики, важливо спрямувати зусилля на вдосконалення імміграційної політики та законодавства, зокрема беручи до уваги досвід ЄС. Зокрема, необхідно спростити, зробити максимально прозорими і доступними, а також дебіюрократизувати й здешевити процеси допуску іноземних фахівців на український ринок праці. Хорошим першим кроком у цьому напрямку може стати впровадження єдиного дозволу на працевлаштування та проживання, який би передбачав одноманітну процедуру оформлення [2, с. 20]. Зауважимо, що в Європейському Союзі з метою спрощення бюрократичних процедур в процесі імміграції ще в 2011 р. ухвалено Директиву щодо запровадження єдиного дозволу одночасно і на працевлаштування, і на проживання і, відповідно, єдину процедуру його оформлення [9].

Принагідно зазначимо, що ДМС спільно з заінтересованими центральними органами виконавчої влади на виконання кроку 350 Плану пріоритетних дій Уряду на 2025 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18 лютого 2025 року № 131-р, яким передбачено розроблення та подання Кабінетові Міністрів України законопроекту про оптимізацію процедур видачі посвідок на тимчасове проживання і дозволів на застосування праці іноземців та осіб без громадянства відповідно до асquis ЄС, було розроблено Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо працевлаштування іноземців та осіб без громадянства» [10] (далі – Проект). Проект передбачає впровадження єдиного дозволу на тимчасове проживання та працевлаштування для іноземців і осіб без громадянства в Україні. Цей документ підтверджуватиме право іноземця чи особи без громадянства тимчасово проживати в країні та працювати у визначеного роботодавця. Така ініціатива спрямована на створення більш сприятливого порівняно з нинішнім середовища для залучення іноземної робочої сили на території України. Сприятиме він і наближенню українського законодавства до положень Директиви (ЄС) 2024 / 1233 Європейського Парламенту та Ради від 24 квітня 2024 року «Про єдину процедуру подання заяви на отримання єдиного дозволу для громадян третіх країн на проживання та працевлаштування на території держави-члена та про загальний обсяг прав для працівників з третіх країн, які легально проживають в державі-члені» [11] (далі – Директива ЄС 2024 / 1233) та Директиви 2014 / 36 / ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого 2014 року щодо умов в'їзду та перебування громадян третіх країн з метою сезонної зайнятості [12] (далі – Директива ЄС 2014 / 36). У рамках проекту передбачено внесення змін до Законів України «Про зайнятість населення» та «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства». Однією з ключових пропозицій є створення Єдиного державного веб-порталу працевлаштування іноземців та осіб без громадянства. На цьому порталі українські роботодавці зможуть публікувати вакансії, доступні для

іноземців і осіб без громадянства, тоді як останні матимуть змогу ознайомлюватися з відповідними пропозиціями та знаходити підходящі можливості. Також проєкт акцентує увагу на визначенні окремих категорій іноземців та осіб без громадянства, які отримають право на вільний доступ до ринку праці в Україні. У зв'язку з цим планується встановлення різних процедур оформлення посвідок на тимчасове проживання залежно від категорії таких осіб.

Також одним із ключових аспектів є впровадження регламентів, які забезпечать Україні ефективну взаємодію з європейськими базами даних щодо робочої сили. Також необхідно забезпечити технічну сумісність українських систем із європейськими стандартами й класифікаціями, що сприятиме більш ефективному узгодженню вакансій і резюме. Профільні органи влади України мають залучати різні відомства до партнерства та співпраці, зокрема Міністерство цифрової трансформації, яке зможе допомогти у вирішенні технічних аспектів інтеграції. Це, серед іншого, включає вдосконалення внутрішніх інформаційних систем для забезпечення відповідності даних, потрібних для EURES. Проблематика працевлаштування також тісно пов'язана з освітніми кваліфікаціями, тому до процесу повинно бути залучено й Міністерство освіти і науки України [11, с. 472].

Висновки. Отже, за законодавством України, роботодавці мають право на застосування праці іноземців та осіб без громадянства на території України на підставі дозволу, що видається територіальними органами центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері зайнятості населення та трудової міграції. Праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися на різних посадах в одного або декількох (двох і більше) роботодавців за умови отримання дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні кожним роботодавцем. Зокрема, праця іноземних громадян може здійснюватися на підставі дозволу, вимоги до якого визначаються як міжурядовими угодами, так і внутрішнім законодавством країни, в якій буде виконуватись робота.

Водночас на практиці іноземці та особи без громадянства, які прибули в Україну для працевлаштування на визначений строк, приймаються роботодавцями на роботу на підставі дозволу на застосування праці іноземців та осіб без громадянства. Для його отримання роботодавцю необхідно звернутись до регіонального центру зайнятості з необхідним пакетом документів. Одержати такий дозвіл можна подавши заяву на отримання послуги особисто або через законного представника, шляхом відправлення документів поштою (рекомендованим листом) до обласних, Київського та Севастопольського міських центрів зайнятості. Звернутися може як юридична особа, так і фізична особа-підприємець.

Разом з тим, праця іноземців та осіб без громадянства може застосовуватися без дозволу на посадах за сумісництвом в одного роботодавця, якщо строк

дії трудового договору на посаді за сумісництвом не перевищує строку дії дозволу за основним місцем роботи.

З огляду на необхідність залучення іноземних працівників, особливо кваліфікованих, для післявоєнного відновлення України, а також зважаючи на низьку конкурентоспроможність нашої країни на міжнародному ринку праці через соціально-економічні та безпекові виклики, важливо спрямувати зусилля на вдосконалення імміграційної політики та законодавства, зокрема беручи до уваги досвід ЄС. Одним із важливих аспектів є розробка та впровадження регламентів, що забезпечать Україні ефективну інтеграцію з європейськими базами даних у сфері зайнятості. Необхідно також гарантувати технічну сумісність національних систем із європейськими стандартами та класифікаціями, що сприятиме якіснішому узгодженню вакансій і резюме. Важливо, щоб профільні органи влади залучали до співпраці відповідні відомства, зокрема Міністерство цифрової трансформації, яке може взяти на себе вирішення технічних аспектів інтеграції. Це включає модернізацію внутрішніх інформаційних систем для забезпечення відповідності даних, необхідних для системи EURES. З урахуванням того, що працевлаштування нерозривно пов'язане з рівнем освітніх кваліфікацій, до цього процесу варто долучити й Міністерство освіти і науки України.

Література:

1. Амелічева Л. П., Турченко О. Г. Наближення трудового законодавства України до стандартів ЄС у сфері мобільності працівників в умовах розвитку глобального інформаційного суспільства. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2024. Випуск 42. С. 466-473. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15150756>
2. Малиновська О. Регулювання імміграції іноземців в Україну в контексті імплементації законодавчих норм ЄС. *Міжнародний науковий вісник*. 2025. Випуск 2 (30). С. 17-21. DOI: 10.24144/2218-5348.2025.2(30).17-21
3. Слома В. Праця трудових мігрантів: особливості правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. №4 (40). С. 140-145. DOI:10.35774/app2024.04.140
4. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року №5067-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
5. Угода між Урядом України та Урядом Республіки Польща про взаємне працевлаштування працівників від 16.02.1994 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text (дата звернення: 01.11.2025).
6. Угода між Кабінетом Міністрів України та Урядом Литовської Республіки про працевлаштування та співробітництво у сфері трудової міграції від 07.12.2018 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/440_006-18#Text (дата звернення: 03.11.2025).
7. Дозвіл на застосування праці іноземців та осіб без громадянства. *Гід з державних послуг* : веб-сайт. URL: <https://guide.diia.gov.ua/view/vydacha-dozvolu-na-zastosuvannia-pratsi-inozemsiv-ta-osib-bez-hromadianstva-fc480e87-c85b-4637-8d81-7e84187800f9> (дата звернення: 06.11.2025).
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо застосування праці іноземців та осіб без громадянства в Україні і надання послуг з посередництва у працевлаштуванні за кордоном: Закон України від 21.09.2022 року №2623-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-20#Text> (дата звернення: 01.11.2025).

9. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/98/oj/eng> (last accessed: 06.11.2025).

10. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо працевлаштування іноземців та осіб без громадянства». URL: <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/public-consultation/discussion/18662.html> (дата звернення: 06.11.2025).

11. Directive (EU) 2024/1233 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State (recast). URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1233/oj/eng> (last accessed: 06.11.2025).

12. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/36/oj/eng> (last accessed: 06.11.2025).

References:

1. Amelicheva, L. P., & Turchenko, O. H. (2024). Nablyzhennia trudovoho zakonodavstva Ukrainy do standartiv YeS u sferi mobilnosti pratsivnykiv v umovakh rozvytku hlobalnoho informatsiinoho suspilstva [Approximation of Ukrainian labor legislation to EU standards in the field of workers' mobility under the development of the global information society]. *Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava – Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, (42), 466–473. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15150756> [In Ukrainian].

2. Malynovska, O. (2025). Rehuliuвання immihratsii inozemtsiv v Ukrainu v konteksti implementatsii zakonodavchych norm YeS [Regulation of foreigners' immigration to Ukraine in the context of implementing EU legislative norms]. *Mizhnarodnyi naukovyi visnyk – International Scientific Bulletin*, 2(30), 17–21. [https://doi.org/10.24144/2218-5348.2025.2\(30\).17-21](https://doi.org/10.24144/2218-5348.2025.2(30).17-21) [In Ukrainian].

3. Sloma, V. (2024). Pratsia trudovykh mihrantiv: osoblyvosti pravovoho rehuliuвання [Labor of migrant workers: features of legal regulation]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Jurisprudence*, 4(40), 140–145. <https://doi.org/10.35774/app2024.04.140> [In Ukrainian].

4. Pro zainiatist naselennia: Zakon Ukrainy vid 05.07.2012 roku №5067-VI [On employment of the population: Law of Ukraine of July 5, 2012 No. 5067-VI]. (2012). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text> [In Ukrainian].

5. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Respubliki Polshcha pro vzaiemne pratsevlashtuvannia pratsivnykiv vid 16.02.1994 roku [Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Republic of Poland on mutual employment of workers of February 16, 1994]. (1994). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_026#Text [In Ukrainian].

6. Uhoda mizh Kabinetom Ministriv Ukrainy ta Uriadom Lytovskoi Respubliki pro pratsevlashtuvannia ta spivrobitnytstvo u sferi trudovoi mihratsii vid 07.12.2018 roku [Agreement between the Cabinet of Ministers of Ukraine and the Government of the Republic of Lithuania on employment and cooperation in the field of labor migration of December 7, 2018]. (2018). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/440_006-18#Text [In Ukrainian].

7. Dozvil na zastosuvannia pratsi inozemtsiv ta osib bez hromadianstva [Permit for the employment of foreigners and stateless persons]. *Hid z derzhavnykh posluh – Guide to Public Services*: website. Retrieved from <https://guide.diia.gov.ua/view/vydacha-dozvolu-na-zastosuvannia-pratsi-inozemtsiv-ta-osib-bez-hromadianstva-fc480e87-c85b-4637-8d81-7e84187800f9> [In Ukrainian].

8. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo zastosuvannia pratsi inozemtsiv ta osib bez hromadianstva v Ukraini i nadannia posluh z poserednytstva u pratsevlashtuvanni za kordonom: Zakon Ukrainy vid 21.09.2022 roku №2623-IX [On amendments to certain laws of Ukraine regarding the employment of foreigners and stateless persons in Ukraine and the provision of employment mediation services abroad: Law of Ukraine of September 21, 2022 No. 2623-IX]. (2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-20#Text> [In Ukrainian].

9. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State. (2011). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2011/98/oj/eng> [In English].

10. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo pratsevlashtuvannia inozemtsiv ta osib bez hromadianstva» [Draft Law of Ukraine “On amendments to certain laws of Ukraine regarding the employment of foreigners and stateless persons”]. (2025). Retrieved from <https://dmsu.gov.ua/diyalnist/public-consultation/discussion/18662.html> [In Ukrainian].

11. Directive (EU) 2024/1233 of the European Parliament and of the Council of 24 April 2024 on a single application procedure for a single permit for third-country nationals to reside and work in the territory of a Member State and on a common set of rights for third-country workers legally residing in a Member State (recast). (2024). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1233/oj/eng> [In English].

12. Directive 2014/36/EU of the European Parliament and of the Council of 26 February 2014 on the conditions of entry and stay of third-country nationals for the purpose of employment as seasonal workers. (2014). Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2014/36/oj/eng> [In English].

УДК 342.9:004.738.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-954-965](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-954-965)

Горбова Наталія Аркадіївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-1428-895X>

РОЛЬ ЦИФРОВІЗАЦІЇ В ТРАНСФОРМАЦІЇ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН І НОВІ ВИКЛИКИ ДЛЯ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. У статті розглянуто особливості цифровізації як чинника глибокої трансформації трудових відносин, що охоплює зміст трудової діяльності та механізми її правового регулювання. Встановлено, що цифрова економіка зумовлює появу нових форм зайнятості: дистанційної, гібридної, платформної, краудсорсингової, які потребують оновлення нормативно-правової бази. З'ясовано, що розвиток цифрових технологій сприяє децентралізації трудових процесів у часі та просторі, водночас створюючи виклики для забезпечення соціальних гарантій працівників. Підкреслено, що трудове законодавство має адаптуватися до нових цифрових реалій, забезпечуючи рівновагу між гнучкістю організації праці та стабільністю трудових правовідносин. Наголошено на необхідності правового переосмислення базових понять трудового права, а саме «працівник», «роботодавець», «робоче місце», «трудова функція» у контексті алгоритмізації управлінських процесів і використання штучного інтелекту. Визначено, що впровадження дистанційної праці стало одним із важливих проявів адаптації правового регулювання до цифрової економіки, а її нормативне закріплення у Кодексі законів про працю України створює основу для формування гнучкого ринку праці. Констатовано, що нові законодавчі зміни деталізували права й обов'язки сторін у дистанційних формах зайнятості, запровадивши інститути періоду відключення, гібридної роботи та захисту від дискримінації. Зауважено, що цифровізація праці вимагає підвищення рівня інформаційної безпеки, оскільки поняття «безпечні умови праці» нині охоплює також психоемоційні та технологічні ризики. Наголошено, що електронний облік трудової діяльності є важливим етапом переходу до цифрової моделі управління працею, який забезпечує прозорість, підзвітність і правову визначеність. Підкреслено, що цифровізація стає важливим чинником еволюції трудового законодавства, сприяючи формуванню адаптивної, соціально орієнтованої та технологічно гнучкої системи правового регулювання праці.

Ключові слова: цифровізація, трудові відносини, дистанційна праця, зайнятість, трудове право.

Horbova Natalia Arkadiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, Dmytro Motorny Tavria State Agrotechnological University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0003-1428-895X>

ROLE OF DIGITALIZATION IN THE TRANSFORMATION OF LABOR RELATIONS AND NEW CHALLENGES FOR LABOR LEGISLATION

Abstract. The article examines the specific features of digitalization as a factor driving the profound transformation of labor relations, encompassing both the content of labor activity and the mechanisms of its legal regulation. It has been established that the digital economy gives rise to new forms of employment – remote, hybrid, platform-based, and crowdsourcing – which require the modernization of the regulatory and legal framework. The study has found that the development of digital technologies contributes to the decentralization of labor processes in terms of time and space, while simultaneously creating challenges for ensuring workers’ social guarantees. It is emphasized that labor legislation must adapt to new digital realities by maintaining a balance between flexibility in work organization and the stability of labor relations. The necessity of legally rethinking the fundamental concepts of labor law – namely “employee,” “employer,” “workplace,” and “labor function” – in the context of the algorithmization of management processes and the use of artificial intelligence is highlighted. It has been determined that the introduction of remote work has become one of the key manifestations of adapting legal regulation to the digital economy, and its codification in the Labour Code of Ukraine provides the basis for forming a flexible labor market. It has been stated that recent legislative changes have specified the rights and obligations of the parties involved in remote employment, introducing such institutions as the right to disconnect, hybrid work, and protection against discrimination. It is noted that the digitalization of labor requires strengthening information security, as the concept of “safe working conditions” now also includes psycho-emotional and technological risks. It is emphasized that the introduction of electronic employment recordkeeping represents an important stage in the transition to a digital model of labor management, ensuring transparency, accountability, and legal certainty. It is concluded that digitalization has become a significant factor in the evolution of labor legislation, contributing to the formation of an adaptive, socially oriented, and technologically flexible system of legal regulation of labor.

Key words: digitalization, labor relations, remote work, employment, labor law.

Постановка проблеми. Цифровізація економіки та суспільних відносин зумовлює кардинальні зміни у сфері трудових відносин, які проявляються у трансформації форм організації праці, а також у модифікації правового статусу працівників та роботодавців. Поряд із цим виникають нові виклики, пов'язані з визначенням меж трудових обов'язків, забезпеченням гарантій зайнятості, контролем виконання роботи та відшкодуванням витрат, що зумовлює необхідність адаптації чинного трудового законодавства до умов цифрової економіки. У зв'язку з цим надзвичайно актуальним стає комплексне дослідження впливу цифровізації на трудові відносини, спрямоване на розробку ефективних правових механізмів, здатних забезпечити гармонійну рівновагу між інноваційними економічними процесами та захистом прав працівників, що підкреслює практичну та теоретичну значущість обраної тематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика трансформації трудових відносин у контексті цифровізації дедалі активніше привертає увагу дослідників, які розглядають її як важливий чинник модернізації ринку праці та правового регулювання зайнятості. Зокрема, Лісніченко М., Плинокос Д. та Галан О. дослідили сутність і напрями трансформації соціально-трудових відносин в умовах цифровізації економіки [1]. У цьому контексті Бутинська Р. та Яновицька А. зосередили увагу на специфіці цифрової зайнятості в Україні [2]. У праці Гетьманцевої Н. обґрунтовано модифікацію трудових відносин як закономірний наслідок впровадження цифрових технологій [3]. Своєю чергою Анатійчук В. проаналізовано процес трансформації трудових відносин з позицій правової визначеності статусу працівника в цифровому середовищі [4]. Натомість Костюченко О. розглянуто особливості захисту трудових прав працівників в умовах цифрової трансформації економіки [5].

Метою статті є вивчення ролі цифровізації в трансформації трудових відносин та виявлення нових викликів, які вона породжує для сучасного трудового законодавства.

Виклад основного матеріалу. Цифрова економіка зумовлює глибоку трансформацію трудових відносин, масштаби та наслідки якої сьогодні ще неможливо повністю визначити. Водночас виникає потреба у чіткому формуванні напрямів і механізмів реалізації цих змін з урахуванням специфіки трудових відносин у цифровому середовищі. У нових умовах зміст трудових відносин набуває оновленого характеру, виявляючи інші форми організації праці, які потребують додаткової регламентації на державному та локальному рівнях.

При цьому постає необхідність розроблення відповідних механізмів, що забезпечують ефективне виконання сторонами трудових правовідносин своїх прав та обов'язків, використовуючи сучасні цифрові інструменти. Наведений

процес передбачає спеціальне правове регулювання, яке має адаптуватися до появи та еволюції новітніх технологій, забезпечуючи рівновагу між інтересами працівників, роботодавців і держави [3, с. 312].

З огляду на це, цифровізація зумовлює необхідність переосмислення традиційної моделі правового регулювання праці. Вона актуалізує питання визначення меж автономії сторін у цифровому трудовому просторі, формування нових механізмів контролю та відповідальності, а також створення умов для забезпечення рівноваги між технологічною гнучкістю і соціальною захищеністю працівників. Зазначена ситуація вимагає від трудового законодавства пристосування до змін, а також формування випереджального регуляторного потенціалу, здатного забезпечити правову визначеність у цифровому середовищі, де роль людського чинника тісно переплітається з алгоритмізацією управлінських процесів.

Розвиток цифрової економіки своєю чергою передбачає зміну кількісних характеристик ринку праці, а також трансформацію самої структури взаємодії між працівниками та роботодавцями. В умовах цифровізації простежується поява нових форм зайнятості, зокрема, дистанційної, гібридної та платформеної праці, що призводить до децентралізації трудової діяльності у часі й просторі. Унаслідок цього формується віртуальний, гнучкий ринок праці, який поступово витісняє класичну модель стабільної зайнятості. Водночас працівники зіштовхуються з труднощами довгострокового планування професійного шляху, оскільки сама наявність спеціальності більше не гарантує стійкого працевлаштування [1].

Цифровізація актуалізує питання про нову природу відносин між працівниками та інтернет-платформами, а також між людиною та роботизованими системами. У цьому контексті виникають складні теоретико-правові проблеми: чи підпадають такі відносини під дію норм трудового права; чи може трудове законодавство ефективно регулювати взаємодію, у якій бере участь один або кілька працівників і робот як виконавчий елемент виробничого процесу. Обґрунтованим видається підхід, відповідно до якого зазначені відносини мають залишатися у межах сфери дії трудового права, однак із урахуванням того, що робот, як штучно створена система, не може бути визнаний суб'єктом трудових правовідносин, а лише їх об'єктом [2, с. 38].

З огляду на це, виникає необхідність переосмислення базових юридичних категорій трудового права в контексті цифрової реальності. Традиційні поняття «роботодавець», «працівник», «робоче місце» та «виконання трудової функції» зазнають сутнісних змін під впливом технологічних інновацій. В умовах, коли алгоритми, штучний інтелект і роботизовані системи стають важливою частиною процесу праці, постає потреба у правовій адаптації цих понять. Зокрема, нова цифрова економіка вимагає уточнення юридичного статусу працівників, які

здійснюють трудову діяльність через цифрові платформи, а також визначення меж відповідальності таких платформ, що виконують функції посередників між виконавцем і замовником.

Особливого значення набувають нестандартні форми зайнятості, зокрема краудворкінг і краудсорсинг, у рамках яких зв'язок між працівником і замовником опосередковується онлайн-платформами. Відсутність усталених правових механізмів у цій сфері створює ризик виникнення нових форм трудової експлуатації, зниження соціальних гарантій і появи феномена «цифрової тіньової зайнятості». Тому завданням сучасного трудового права є формування нормативної бази, що враховує цифрову природу таких відносин, забезпечуючи при цьому належний рівень соціального захисту працівників [2, с. 38].

У продовження цього, цифровізація суттєво трансформувала організацію праці в підприємствах, установах та організаціях. Сьогодні процес праці дедалі частіше здійснюється і контролюється в дистанційному форматі, що об'єктивно впливає на правовий статус працівника, а також на зміст його трудових функцій. При цьому змінюються технологічні параметри праці, а також система управління персоналом, способи комунікації між роботодавцем і працівником, характер підпорядкування й оцінювання результатів праці [4, с. 382].

У цьому контексті важливим є формування нової моделі правового регулювання, яка б забезпечувала ефективну рівновагу між гнучкістю цифрових форм зайнятості та стабільністю трудових правовідносин. Тут варто відзначити необхідність оновлення правових норм, що визначають права, обов'язки та відповідальність сторін у віртуальному робочому середовищі, а також створення гарантій щодо дотримання трудових стандартів незалежно від форми організації праці.

Важливим напрямом цифрової трансформації трудових відносин є також впровадження дистанційної форми праці, що стало одним із важливих проявів адаптації трудового законодавства до нових соціально-економічних реалій. Кількість працівників, які виконують трудові функції поза межами робочих приміщень роботодавця, постійно зростає, що зумовлює потребу у чіткому нормативному врегулюванні цього явища. Відповідно до ст. 60² Кодексу законів про працю України [6], зміни до якої внесені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 № 1213-IX [7], дистанційна робота визначається як форма організації праці, за якої працівник виконує свої обов'язки поза приміщеннями роботодавця, у будь-якому місці за власним вибором, із використанням інформаційно-комунікаційних технологій. У цьому контексті важливо підкреслити, що типовий трудовий договір про дистанційну роботу затверджується центральним органом виконавчої влади, який формує

державну політику у сфері трудових відносин. Забороняється укладання такого договору за наявності шкідливих або небезпечних виробничих чинників, що гарантує пріоритет безпеки праці навіть у цифровому форматі.

У цьому зв'язку постає потреба у новому осмисленні меж відповідальності сторін у дистанційній формі трудових відносин. Працівник, який самостійно визначає місце виконання своїх обов'язків, бере на себе також відповідальність за створення безпечних умов праці, що суттєво змінює традиційну рівновагу прав і обов'язків між ним та роботодавцем. Наведене співвідношення зумовлює появу якісно іншої моделі трудової автономії, у рамках якої працівник здобуває більшу свободу організації власного робочого часу, але водночас бере на себе додаткові ризики, пов'язані із забезпеченням належних умов праці, що демонструє поступовий перехід трудового права від жорсткої централізованої моделі регулювання до гнучкої системи договірних відносин, адаптованої до цифрового середовища.

Важливою гарантією дотримання трудових стандартів у дистанційній формі праці є встановлення граничних меж робочого часу. Згідно з чинним законодавством, навіть за умов самостійного розподілу робочого часу працівником, загальна тривалість його роботи не може перевищувати норм, визначених статтями 50 і 51 Кодексу законів про працю України [6]. Наведений аспект забезпечує рівновагу між правом працівника на гнучкість і необхідністю захисту від перевтоми та надмірного навантаження, що набуває особливого значення в умовах розмиття меж між робочим і особистим простором у цифровій економіці.

Варто відзначити, що розвиток правового регулювання дистанційної праці відбувся із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо удосконалення правового регулювання окремих питань надомної та дистанційної роботи» від 27.03.2025 № 4339-IX [8], який деталізував ряд аспектів, що залишалися нерегульованими. Зокрема, оновлена ст. 60² Кодексу законів про працю України [6] визначає, що у разі необхідності направлення працівника, який виконує роботу дистанційно, у службове відрядження, він зобов'язаний повідомити роботодавця про своє місцезнаходження будь-яким зручним способом, у тому числі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Особливості направлення такого працівника у відрядження встановлюються безпосередньо трудовим договором.

Згідно зі ст. 60² Кодексу законів про працю України [6], до якої внесено зміни Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу» від 04.02.2021 № 1213-IX [7], сучасне трудове законодавство забезпечує нормативну основу для організації змішаних форм зайнятості. За погодженням між працівником і роботодавцем виконання дистанційної роботи може поєднуватися з

виконанням трудових обов'язків безпосередньо у приміщенні чи на території роботодавця. Наведений аспект сприяє підвищенню гнучкості трудових відносин, що відповідає тенденціям цифровізації економіки та потребам сучасного ринку праці. Особливості поєднання дистанційної та офісної роботи визначаються безпосередньо трудовим договором про дистанційну роботу, що надає сторонам широкі можливості для індивідуального узгодження умов праці.

Крім того, розвиток правового регулювання дистанційної праці обумовлений необхідністю адаптації трудового законодавства до цифрової трансформації. У цьому контексті трудовий договір про дистанційну роботу набуває комплексного характеру, оскільки він визначає права та обов'язки сторін, а також технічні, організаційні та фінансові засади забезпечення трудового процесу. Зокрема, порядок і строки забезпечення працівників необхідним обладнанням, програмно-технічними засобами, засобами захисту інформації, а також умови компенсації витрат за їх використання визначаються у змісті трудового договору, що своєю чергою підсилює індивідуалізацію трудових відносин, сприяючи водночас правовій визначеності у сфері цифрової зайнятості.

У разі відсутності у трудовому договорі спеціальних положень щодо технічного забезпечення працівника відповідальність за це покладається на роботодавця. Саме він має забезпечити встановлення, технічне обслуговування та оплату витрат, пов'язаних із функціонуванням необхідного обладнання. Це положення формує нову рівновагу обов'язків між сторонами трудових правовідносин, оскільки визнає значення інформаційно-комунікаційної інфраструктури як важливого ресурсу праці у цифрову епоху.

Суттєвого значення набуває закріплення в законодавстві права працівника на період відключення, тобто часу відпочинку, протягом якого працівник може не підтримувати зв'язок з роботодавцем без ризику дисциплінарної відповідальності. Зазначена норма демонструє адаптацію трудового права до нових реалій цифрової праці, де межі між робочим і особистим часом стають дедалі розмитішими. Установлення періоду відключення у трудовому договорі є проявом рівноваги між правом на працю та правом на відпочинок у контексті цифрової мобільності.

Окремої уваги заслуговує механізм тимчасового переведення працівника на дистанційну роботу у випадках виявлення дискримінаційних дій на робочому місці. Законодавець таким чином вводить превентивний інструмент захисту трудових прав, що відповідає європейським стандартам недискримінації. Водночас роботодавець має право відмовити у переведенні, якщо дистанційна форма праці несумісна з виконуваними трудовими функціями або відсутні підтвердження фактів дискримінації. Цей механізм підкреслює інтеграцію соціально-етичних принципів у цифровізовану сферу праці, що сприяє формуванню безпечного й справедливого трудового середовища.

Важливою новелою є передбачена законом можливість запровадження дистанційної роботи за рішенням роботодавця у надзвичайних умовах, наприклад, під час епідемій, пандемій, збройної агресії чи техногенних катастроф. У таких випадках не вимагається письмового укладення трудового договору, а працівник має бути ознайомлений із наказом протягом двох днів. Це положення забезпечує оперативність реагування системи трудових відносин на кризові ситуації, що особливо актуально в умовах воєнного стану та глобальних загроз.

Поряд з тим, Законом України «Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо удосконалення правового регулювання окремих питань надомної та дистанційної роботи» від 27.03.2025 № 4339-IX [8] внесено зміни до ст. 60² Кодексу законів про працю України [6], що істотно розширюють правові можливості працівників у контексті цифрової трансформації трудових відносин. Зокрема, передбачено, що за погодженням із роботодавцем працівник може виконувати свої трудові обов'язки дистанційно у випадках, коли його дитина віком до 14 років навчається за дистанційною формою здобуття освіти. Наведене право реалізується відповідно до наказу або розпорядження керівника закладу загальної середньої освіти на період здійснення такого навчання. Виділене положення спрямоване на забезпечення рівноваги між трудовими та сімейними обов'язками працівників, що відповідає принципам гнучкої зайнятості та соціальної відповідальності у сфері цифрової праці.

З огляду на зазначене, в українському законодавстві формується концепція адаптивного регулювання трудових відносин, що враховує зміну соціально-економічних реалій, зокрема перехід суспільства до цифрової моделі взаємодії. Наведений аспект відображає тенденцію інтеграції трудового права з інформаційно-комунікаційними технологіями, забезпечуючи можливість поєднання професійної діяльності з сімейними обов'язками без втрати якості трудового процесу. Водночас це створює передумови для підвищення соціальної стійкості працівників, особливо в умовах непередбачуваних обставин, таких як карантинні обмеження чи воєнний стан.

Доцільно зауважити, що цифровізація трудових процесів зумовила необхідність внесення змін і до ст. 23 Кодексу законів про працю України [6], які були закріплені Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин» від 01.07.2022 № 2352-IX [9]. Зазначені зміни конкретизують обов'язки роботодавця при укладенні трудового договору про дистанційну роботу. Зокрема, роботодавець має забезпечити виконання пунктів 1, 3, 5, 7–9 частини першої цієї статті, що передбачають належне інформування працівника, створення безпечних умов праці, забезпечення рівності у правах та гарантіях. У разі потреби роботодавець зобов'язаний надати працівникові необхідне обладнання та засоби для виконання роботи, а також рекомендації щодо їх використання. Інформування працівників може

здійснюватися шляхом дистанційного інструктажу або проведення онлайн-навчання щодо безпечних методів роботи з конкретними технічними засобами.

Зазначене нормативне оновлення демонструє перехід від традиційної моделі організації праці до інтерактивної, у рамках якої відповідальність за безпеку праці та ефективність її виконання розподіляється між сторонами трудових правовідносин. Наведений аспект відображає глибшу трансформацію філософії трудового права, тобто від контролю за робочим процесом до управління результатом за допомогою цифрових інструментів. Представлені зміни підкреслюють важливість правової підтримки дистанційної форми зайнятості, адже саме вона створює нові можливості для розвитку трудового потенціалу, підвищення продуктивності праці та збереження балансу між особистим і професійним життям.

Крім того, положення щодо можливості передбачення у трудовому договорі додаткових умов безпеки праці свідчать про еволюцію правового регулювання у напрямі превентивного підходу до охорони праці в цифровому середовищі, що означає, що безпечність трудового процесу більше не обмежується фізичними чинниками виробництва, а охоплює інформаційно-технологічні ризики, пов'язані з роботою у віддаленому форматі. Тому формується новий зміст правової категорії «безпечні умови праці», який охоплює технічну та психоемоційну складові безпеки працівника в умовах постійного цифрового зв'язку.

Також слід відзначити істотні зміни у сфері документування трудової діяльності працівників. Зокрема, ухвалення Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі» від 05.02.2021 № 1217-IX [10] стало важливим етапом у переході до цифрової моделі трудових відносин. Відповідно до внесених цим Законом змін до статті 48 Кодексу законів про працю України [6], облік трудової діяльності працівника здійснюється в електронній формі у реєстрі застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, що функціонує на підставі Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування». Наведена норма є проявом послідовного переходу держави до електронного управління трудовими процесами, де відмова від паперових носіїв забезпечує прозорість кадрових процедур, мінімізує ризики фальсифікацій і сприяє оперативному доступу до інформації про трудову діяльність громадян. Водночас впровадження електронного обліку потребує комплексного оновлення інформаційно-правової інфраструктури, зокрема удосконалення системи захисту персональних даних, підвищення рівня цифрової компетентності працівників та відповідності технічних рішень вимогам трудового законодавства.

У цьому контексті цифровізація обліку трудової діяльності постає як технічне нововведення та водночас як елемент глибшої трансформації системи

трудових відносин. Вона зумовлює переосмислення ролі держави як гаранта соціального захисту працівників в умовах розширення дистанційних форм зайнятості та використання цифрових платформ. Тому електронна фіксація трудових правовідносин формує нову якість трудового простору, у якому підзвітність, прозорість і персоналізований підхід стають основними принципами державного управління у сфері праці.

На сучасному етапі в Україні зберігається значний потенціал економічного розвитку, що ґрунтується на цифровій трансформації. Впровадження цифрових технологій у процес організації праці створює передумови для підвищення продуктивності, мобільності та адаптивності трудових ресурсів. Однак, як показує практика, поряд із позитивними тенденціями виникають нові ризики. Зокрема, значна частина осіб, які працюють через цифрові платформи, не має офіційного статусу працівника, а тому позбавлена доступу до державних гарантій, визначених трудовим законодавством.

У зв'язку з цим актуалізується питання правової неврегульованості нетипових форм зайнятості, що набувають поширення у цифровій економіці. Відсутність чітких законодавчих критеріїв, які дозволяли б однозначно віднести конкретну діяльність до сфери трудових правовідносин, створює загрозу для забезпечення соціальних прав найманих осіб. Суперечливість доктринальних підходів щодо предмета трудового права та нормативна невизначеність ознак трудових правовідносин ускладнюють правозастосування, знижують рівень правової визначеності та підвищують ризики зловживань з боку роботодавців.

З огляду на зазначене, нагальною стає потреба у прийнятті Трудового кодексу України [5, с. 227], який би враховував нові цифрові реалії ринку праці. Такий нормативно-правовий акт має забезпечити системне узгодження традиційних норм трудового права з викликами, що постають у зв'язку з поширенням дистанційної, гібридної та платформної зайнятості. Його ухвалення сприятиме формуванню гнучкої та адаптивної моделі регулювання, здатної забезпечити рівновагу між економічними інтересами роботодавців і соціальними правами працівників у цифровому середовищі.

Тому трансформація трудових відносин під впливом цифровізації має економіко-правовий вимір, адже спонукає до перегляду змісту важливих категорій трудового права, зокрема понять «працівник», «роботодавець», «трудовий договір», що набувають нових рис у контексті електронної взаємодії. Цей процес вимагає доктринального переосмислення трудових гарантій, переорієнтації системи соціального страхування та вдосконалення законодавчих механізмів, здатних забезпечити гідні умови праці у цифрову епоху.

Висновки. Підсумовуючи результати проведеного дослідження, можна зазначити, що процес цифровізації зумовив глибоку трансформацію системи трудових відносин, яка охоплює зміст трудової діяльності та водночас механізми її правового регулювання. У цьому контексті важливо підкреслити, що цифрові

технології суттєво змінюють традиційні уявлення про працівника, роботодавця та робоче місце. Зокрема, саме під впливом технологічних інновацій сформувалися нові форми зайнятості, тобто дистанційна, гібридна, платформна, а також моделі краудворкінгу та краудсорсингу. Разом із тим наведені структурні зрушення у сфері праці зумовлюють потребу в оновленні нормативно-правової бази. З огляду на це особливої актуальності набуває завдання забезпечення належної рівноваги між гнучкістю цифрової праці та соціальними гарантіями працівників. У рамках цього напряму одним із важливих кроків стало розроблення комплексного регулювання дистанційної роботи, закріпленого у змінах до Кодексу законів про працю України. Ці норми створюють основу для формування ефективних правових механізмів організації трудових процесів у віртуальному середовищі. Крім того, важливим аспектом цифрової трансформації є запровадження електронного обліку трудової діяльності, що сприяє підвищенню прозорості, підзвітності та ефективності державного управління у сфері праці. Водночас слід зауважити, що подальший розвиток трудового законодавства України потребує системного оновлення.

Література:

1. Лісніченко М., Плинокос Д., Галан О. Проблеми трансформації соціально-трудових відносин зайнятості в умовах цифровізації економіки. Економіка та суспільство. 2023. № 50. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2403/2324>
2. Бутинська Р. Я., Яновицька А. В. Цифровізація трудових відносин в Україні: специфіка трудової зайнятості в рамках цифрової економіки. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. 2023. Вип. 2. С. 32-39.
3. Гетьманцева Н. Д. Модифікація трудових відносин в умовах цифровізації. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 2. С. 309-313.
4. Анатійчук В. В. Трансформація трудових відносин в умовах цифровізації. Аналітичне-порівняльне правознавство. 2024. № 6. С. 376-383.
5. Костюченко О. Є. Захист прав працівників в умовах цифрової трансформації економіки: перші результати введення воєнного стану в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2023. № 8. С. 223-228.
6. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу: Закон України від 04.02.2021 № 1213-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>
8. Про внесення змін до Кодексу законів про працю України щодо удосконалення правового регулювання окремих питань надомної та дистанційної роботи: Закон України від 27.03.2025 № 4339-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4339-20#Text>
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації трудових відносин: Закон України від 01.07.2022 № 2352-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text>
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обліку трудової діяльності працівника в електронній формі: Закон України від 05.02.2021 № 1217-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text>

References:

1. Lisnichenko, M., Plynokos, D., & Halan, O. (2023). Problemy transformatsii sotsialno-trudovykh vidnosyn zainiatosti v umovakh tsyfrovizatsii ekonomiky [Problems of transformation of social and labor employment relations in the context of digitalization of the economy]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 50. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2403/2324> [in Ukrainian].
2. Butynska, R. Ya., & Yanovytska, A. V. (2023). Tsyfrovizatsiia trudovykh vidnosyn v Ukraini: spetsyfika trudovoi zainiatosti v ramkakh tsyfrovoy ekonomiky [Digitalization of labor relations in Ukraine: the specifics of employment within the digital economy]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav. Seriiia yurydychna – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. Law Series*, 2, 32-39 [in Ukrainian].
3. Hetmantseva, N. D. (2024). Modyfikatsiia trudovykh vidnosyn v umovakh tsyfrovizatsii [Modification of labor relations under digitalization conditions]. *Analitychne-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 2, 309-313 [in Ukrainian].
4. Anatiichuk, V. V. (2024). Transformatsiia trudovykh vidnosyn v umovakh tsyfrovizatsii [Transformation of labor relations under digitalization conditions]. *Analitychne-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and Comparative Jurisprudence*, 6, 376-383 [in Ukrainian].
5. Kostiuchenko, O. Ye. (2023). Zakhyst prav pratsivnykiv v umovakh tsyfrovoy transformatsii ekonomiky: pershi rezultaty vvedennia voiennoho stanu v Ukraini [Protection of workers' rights under the digital transformation of the economy: first results of martial law implementation in Ukraine]. *Yurydychnyi naukovi elektronnyi zhurnal – Legal Scientific Electronic Journal*, 8, 223-228 [in Ukrainian].
6. Kodeks zakoniv pro pratsiu Ukrainy vid 10.12.1971 № 322-VIII [Labour Code of Ukraine of December 10, 1971 No. 322-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> [in Ukrainian].
7. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuвання dystantsiinoi, nadomnoi roboty ta roboty iz zastosuvanniam hnuchkoho rezhymu robochoho chasu: Zakon Ukrainy vid 04.02.2021 № 1213-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Improving the Legal Regulation of Remote, Home-Based Work and Work with Flexible Working Hours: Law of Ukraine of February 4, 2021 No. 1213-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text> [in Ukrainian].
8. Pro vnesennia zmin do Kodeksu zakoniv pro pratsiu Ukrainy shchodo udoskonalennia pravovoho rehuliuвання okremykh pytan nadomnoi ta dystantsiinoi roboty: Zakon Ukrainy vid 27.03.2025 № 4339-IX [On Amendments to the Labour Code of Ukraine on Improving the Legal Regulation of Certain Issues of Home-Based and Remote Work: Law of Ukraine of March 27, 2025 No. 4339-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4339-20#Text> [in Ukrainian].
9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo optymizatsii trudovykh vidnosyn: Zakon Ukrainy vid 01.07.2022 № 2352-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Optimization of Labor Relations: Law of Ukraine of July 1, 2022 No. 2352-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2352-20#Text> [in Ukrainian].
10. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo obliku trudovoi diialnosti pratsivnyka v elektronni formi: Zakon Ukrainy vid 05.02.2021 № 1217-IX [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Recording Employees' Work Activities in Electronic Form: Law of Ukraine of February 5, 2021 No. 1217-IX]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1217-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 341.4

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-966-974](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-966-974)

Граб Марія Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6303-9234>

Нестеренко Алла Станіславівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Львів, <https://orcid.org/0009-0005-4838-7683>

Гриневич Дмитро Віталійович студент першого курсу другого (магістерського) рівня спеціальність «Право» Львівського інституту ПрАТ «ВНЗ «МАУП» Львів

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ З МІЖНАРОДНИМ КРИМІНАЛЬНИМ СУДОМ

Анотація. У статті досліджено адміністративно-правові механізми забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом (МКС) у контексті реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави у сфері захисту прав людини та боротьби з воєнними злочинами. Розкрито сутність і зміст адміністративно-правового забезпечення як сукупності організаційно-правових, процедурних і контрольних інструментів, що регламентують діяльність органів державної влади у сфері взаємодії з МКС.

Проаналізовано національне законодавство України, міжнародно-правові акти та практику їх імплементації у внутрішню правову систему. Окреслено роль органів виконавчої влади, зокрема Міністерства юстиції, Міністерства закордонних справ, Офісу Генерального прокурора у забезпеченні належного рівня взаємодії з МКС. Особливу увагу приділено питанням гармонізації національного законодавства з нормами Римського статуту та необхідності удосконалення адміністративних процедур співробітництва у сфері передачі осіб, збору доказів і виконання рішень Суду.

Додатково проаналізовано вплив міжнародно-правової співпраці з МКС на розвиток національної правової системи України, зокрема у напрямі підвищення ефективності державного управління у сфері правосуддя, посилення інституційної спроможності органів правопорядку та формування нових стандартів правової відповідальності за міжнародні злочини. Визначено, що адміністративно-правове забезпечення цієї співпраці має не лише процедурний, а й

системоутворюючий характер, оскільки сприяє інтеграції міжнародних принципів верховенства права у національну правову політику.

У статті також розглянуто проблеми інституційного та нормативного характеру, які перешкоджають ефективній реалізації співпраці, та запропоновано шляхи їх вирішення, зокрема шляхом удосконалення адміністративно-правових механізмів координації між державними органами і міжнародними структурами. Зроблено висновок про те, що формування ефективної системи адміністративно-правового забезпечення співпраці України з МКС є важливою складовою процесу зміцнення верховенства права, утвердження міжнародних стандартів справедливості та поглиблення інтеграції України в міжнародний правопорядок.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, міжнародне кримінальне право, Міжнародний кримінальний суд, співпраця, Римський статут, Україна, міжнародне правосуддя.

Hrab Mariia Ivanivna PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Law Lviv Institute, Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine <https://orcid.org/0000-0001-6303-9234>

Nesterenko Alla Stanislavivna Doctor of Juridical Science, Associate Professor, Professor of Law Lviv Institute, Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine <https://orcid.org/0009-0005-4838-7683>

Hrynevych Dmytro Vitaliyovych First-year student of the second (master's) level Field of study: Law Lviv Institute, Interregional Academy of Personnel Management, Ukraine

ADMINISTRATIVE AND LEGAL ENSURANCE OF UKRAINE'S COOPERATION WITH THE INTERNATIONAL CRIMINAL COURT

Abstract. The article examines the administrative and legal mechanisms that ensure Ukraine's cooperation with the International Criminal Court (ICC) in the context of fulfilling its international legal obligations in the field of human rights protection and the prosecution of war crimes. The essence and content of administrative and legal support are revealed as a complex system of organizational, legal, procedural, and control instruments that regulate the activities of state authorities in their interaction with the ICC.

The study analyzes Ukraine's national legislation, relevant international legal acts, and the practice of their implementation within the domestic legal framework. The roles of the executive authorities — in particular, the Ministry of Justice, the

Ministry of Foreign Affairs, and the Office of the Prosecutor General — in ensuring effective and lawful cooperation with the ICC are emphasized. Special attention is paid to the harmonization of national legislation with the provisions of the Rome Statute and to the improvement of administrative procedures related to the transfer of individuals, evidence collection, and enforcement of the Court's decisions.

The article also explores the broader impact of international legal cooperation with the ICC on the development of Ukraine's national legal system, including the enhancement of governance efficiency in the justice sector, strengthening the institutional capacity of law enforcement agencies, and promoting new standards of legal accountability for international crimes. It is noted that administrative and legal support for cooperation with the ICC is not only procedural but also system-forming in nature, contributing to the integration of the principles of the rule of law into the national legal policy and practice.

Additionally, the study identifies institutional and regulatory challenges that hinder effective cooperation and proposes practical solutions aimed at improving administrative and legal coordination between state institutions and international bodies. The conclusion emphasizes that establishing an effective system of administrative and legal support for Ukraine's cooperation with the ICC is a crucial component of strengthening the rule of law, ensuring justice for international crimes, and deepening Ukraine's integration into the international legal order.

Keywords: administrative and legal support, international criminal law, International Criminal Court, cooperation, Rome Statute, Ukraine, international justice.

Постановка питання. Питання адміністративно-правового забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом (МКС) набуло особливої актуальності в умовах триваючої збройної агресії проти України та необхідності ефективного реагування на численні порушення норм міжнародного гуманітарного та кримінального права. Україна, визнавши юрисдикцію МКС щодо злочинів, скоєних на її території, взяла на себе зобов'язання забезпечити належний правовий і процедурний механізм взаємодії з Судом. Водночас чинне законодавство України містить низку прогалин і колізій, що ускладнюють повноцінну реалізацію цих зобов'язань. Зокрема, відсутня комплексна нормативна база, яка б детально регламентувала порядок виконання запитів МКС, передачу осіб, збір доказів, захист свідків, а також взаємодію між центральними органами виконавчої влади та міжнародними інституціями. Це свідчить про необхідність формування системного підходу до організації адміністративно-правового забезпечення співпраці з МКС.

Проблематика дослідження зумовлена потребою поєднання міжнародно-правових стандартів із національною адміністративною практикою. Ефективна

взаємодія між державними органами України та МКС вимагає чіткого визначення компетенцій, процедур і відповідальності учасників процесу, що, у свою чергу, потребує удосконалення адміністративно-правових механізмів координації та контролю.

Таким чином, дослідження адміністративно-правового забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом є важливим для вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства, підвищення ефективності державного управління у сфері міжнародного правосуддя та забезпечення належного виконання міжнародно-правових зобов'язань держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних умовах збройної агресії та зростання потреби в міжнародній кримінальній відповідальності, питання співпраці держав із міжнародними юрисдикціями набуває не лише політичної, а й правової та адміністративної ваги. Для України, яка стикається із викликами документування воєнних злочинів, імплементації міжнародних норм та налагодження відповідних процедур, адміністративно-правове забезпечення співпраці з МКС стає критичною ланкою у системі правосуддя. У зв'язку з цим важливо проаналізувати, яким чином українська держава створює правову та інституційну основу для такої взаємодії: які механізми формуються, які нормативно-правові акти ухвалено, які органи залучено, та з якими бар'єрами вона стикається.

Проблеми міжнародно-правового співробітництва у сфері кримінальної юстиції та забезпечення діяльності Міжнародного кримінального суду привертали увагу багатьох вітчизняних і зарубіжних учених [1-17]. Питання імплементації норм міжнародного кримінального права у національні правові системи досліджували такі науковці, як Н. Бехруз, К. Мануїлова [1], О. Чернецька [12], О. Плахотнік [5], та ін., які наголошували на важливості гармонізації українського законодавства з положеннями Римського статуту. Окремі аспекти адміністративно-правового регулювання міжнародного співробітництва у сфері правосуддя розглядалися у працях О. Дроздов, О. Дроздова, М. Карпенко, В. Зуєв [3], М. Грушко [4], К. Задоя [10], С. Прокодяничик [11], які досліджували загальні засади функціонування виконавчої влади, адміністративних процедур та механізмів контролю в системі публічного управління. Їхні підходи створюють методологічне підґрунтя для аналізу адміністративно-правового забезпечення взаємодії України з МКС. Питання міжнародної кримінальної відповідальності та співпраці держав із МКС висвітлено у працях зарубіжних учених, зокрема R. Rastan [14], A. Oriolo [13], A. Cassese [16], W. Schabas [17], які розкривали концептуальні засади функціонування Суду, процесуальні механізми притягнення осіб до відповідальності та роль держав у реалізації юрисдикції МКС. Ці дослідження становлять теоретичну основу для осмислення місця України у системі міжнародного кримінального правосуддя.

Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, питання адміністративно-правового забезпечення співпраці України з МКС залишається недостатньо розробленим. Потребує поглибленого аналізу практичний аспект взаємодії державних органів із Судом, визначення правового статусу суб'єктів співпраці, удосконалення адміністративних процедур реалізації міжнародних запитів і контролю за виконанням рішень МКС. Саме ці аспекти зумовлюють необхідність подальших досліджень у межах даної тематики.

Метою статті є виявлення та обґрунтування теоретико-правових засад адміністративно-правового забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом, а також визначення напрямів удосконалення національної правової системи для ефективної реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави. Реалізація поставленої мети спрямована на вироблення комплексного бачення системи державного управління у сфері міжнародного правосуддя та формування ефективного адміністративно-правового механізму взаємодії України з Міжнародним кримінальним судом.

Виклад основного матеріалу. Розкриття проблематики адміністративно-правового забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом потребує системного підходу, що поєднує теоретичний аналіз, порівняльно-правове дослідження та оцінку практичного стану реалізації міжнародно-правових зобов'язань держави. Враховуючи поставлені завдання, у цьому розділі послідовно розглянуто теоретико-правові засади співпраці, нормативну базу, інституційну структуру, порівняльний досвід та визначено напрями вдосконалення адміністративно-правових механізмів.

Адміністративно-правове забезпечення співпраці держави з міжнародними судовими інституціями є складовою системи публічного управління, спрямованої на реалізацію міжнародно-правових зобов'язань, забезпечення законності, прозорості та ефективності діяльності органів виконавчої влади. Для України це питання має особливу вагу у зв'язку з необхідністю притягнення до відповідальності осіб, винних у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Адміністративно-правові механізми у цій сфері визначають компетенцію державних органів, процедури реалізації запитів МКС, порядок збору доказів і виконання рішень Суду. Основними джерелами правового регулювання є Конституція України, міжнародні договори, а також закони України, що регулюють надання міжнародної правової допомоги. Центральним документом є Римський статут 1998 року, який Україна підписала, та Верховна Рада України ухвалила 21 серпня 2024 року закон про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду. Це безумовно суттєвий крок у правовому забезпеченні співпраці з Міжнародним кримінальним судом (МКС). Це підсилює статус України в міжнародній системі кримінального правосуддя, підтверджуючи політичну волю держави до підзвітності та до залучення до механізмів

міжнародного правосуддя [1;6;7]. Для жертв міжнародних злочинів це створює розширені правові можливості вимагати правосуддя, та підвищує міжнародну довіру до агентів правосуддя в Україні.

Координаційна роль у забезпеченні співпраці з МКС належить Міністерству юстиції України, яке виконує функції центрального органу з питань міжнародної правової допомоги. Важливу роль також відіграють Міністерство закордонних справ, що здійснює дипломатичний супровід взаємодії, та Офіс Генерального прокурора, який забезпечує процесуальну частину співробітництва. Взаємодія між цими органами повинна ґрунтуватися на чітко визначених адміністративних процедурах, що забезпечують своєчасне виконання запитів МКС і запобігають дублюванню повноважень. На практиці ж відсутність єдиних регламентів і процедур ускладнює комунікацію між інституціями, що знижує ефективність міжнародного співробітництва. Процедурна частина взаємодії охоплює прийняття, реєстрацію та виконання запитів МКС, проведення слідчих дій, передачу осіб, доказів або матеріалів, а також інформування Суду про хід виконання його доручень. На сьогодні ці процедури врегульовано фрагментарно, переважно в рамках законів «Про міжнародну правову допомогу у кримінальних справах» і «Про прокуратуру». Також є позитивним те, що ВР України у 2024 році прийняла спеціальний закон про співпрацю з МКС, що призводить до чітких компетенцій і обов'язків органів державної влади [2]. Тому розроблення окремого нормативного акту, системно регулює усі адміністративно-процедурні аспекти співробітництва, від моменту отримання запиту Суду до звітування про його виконання.

Найсуттєвішими проблемами залишаються: відсутність комплексного законодавчого акта, недосконалість міжвідомчої координації, недостатня підготовка кадрів для реалізації міжнародних запитів, а також обмежена інституційна спроможність на рівні регіональних органів влади. Крім того, потребує перегляду система адміністративного контролю за виконанням міжнародних зобов'язань, адже наявні форми звітності не забезпечують належної прозорості та підзвітності. Вирішення зазначених проблем можливе шляхом прийняття та розроблення міжвідомчих регламентів, створення єдиного координаційного органу при Кабінеті Міністрів України та підвищення рівня професійної підготовки службовців, залучених до співпраці з міжнародними судовими інституціями [8-9]. Належне адміністративно-правове забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом сприяє не лише виконанню міжнародних зобов'язань, а й зміцненню національної правової системи. Участь у міжнародних механізмах правосуддя формує нові стандарти державного управління, забезпечує відкритість, підзвітність і ефективність діяльності публічних інституцій.

Таким чином, удосконалення адміністративно-правових механізмів у цій сфері є важливим чинником інтеграції України до європейського та глобального

правового простору, а також практичним проявом утвердження принципу верховенства права в системі публічного управління.

Висновки. Ратифікація Римського статуту Міжнародного кримінального суду 21 серпня 2024 року стала ключовим етапом у процесі інституційного утвердження України як держави, що визнає верховенство права, міжнародну відповідальність і принцип невідворотності покарання за найтяжчі злочини. Цей крок засвідчив не лише політичну волю до співпраці з міжнародними механізмами правосуддя, але й потребу у вдосконаленні адміністративно-правової системи для ефективної реалізації норм Римського статуту на національному рівні.

Адміністративно-правове забезпечення співпраці з Міжнародним кримінальним судом має системоутворююче значення: воно поєднує організаційно-правові, процедурні та контрольні механізми, які гарантують ефективність правосуддя на міжнародному рівні. Посилення інституційної спроможності органів виконавчої влади, створення стабільних каналів взаємодії з міжнародними структурами та формування єдиного інформаційного простору співпраці, необхідні умови для забезпечення прозорості, оперативності й результативності роботи у сфері міжнародного кримінального правосуддя.

Таким чином, адміністративно-правове забезпечення співпраці України з Міжнародним кримінальним судом є не лише питанням юридичної техніки, а важливим чинником інтеграції України в систему міжнародного правопорядку. Його ефективна реалізація сприятиме зміцненню верховенства права, підвищенню міжнародного авторитету держави та забезпеченню невідворотності покарання за міжнародні злочини, що, у свою чергу, стане запорукою сталого миру й безпеки в Європі.

Література:

1. Бехруз Х.Н., Мануїлова К.В. (2023). Міжнародне співробітництво держав та Міжнародного кримінального суду щодо міжнародних злочинів. *Юридичний науковий електронний журнал* №9. - С. 503-505.
2. Верховна Рада України. *Закон України «Про співробітництво з Міжнародним кримінальним судом»* № 3573-IX від 2024 р.
3. Дроздов О.М. Дроздова О.В., Карпенко М.О., Зуєв В.В. (2022). Співробітництво із Міжнародним кримінальним судом: організаційні, юрисдикційні та кримінальні процесуальні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. - С. 484-492.
4. Грушко, М. В. (2023). Співпраця Міжнародного кримінального суду та України у зв'язку з міжнародним збройним конфліктом. *Академічні візії*, (23).
5. Плахотнік О. (2022). Співробітництво прокуратури України з міжнародним кримінальним судом. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*, 122(3). <https://doi.org/10.17721/1728-2195/2022/3.122-10>
6. Смирнов М.І. (2024). Порядок співробітництва України з міжнародним кримінальним судом. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*. №4. - С. 116-120. <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2024.4.16>

7. Смирнов М. (2022). Концептуальні питання співробітництва України з Міжнародним кримінальним судом. Юридичний вісник, №5. - С. 198-205. http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/21.pdf
8. Удовенко Ж. В. (2024). Особливості співробітництва компетентних органів України з Міжнародним кримінальним судом. Європейський правничий часопис. Вип. 2. - С. 97–101. [https://doi.org/36919/3041-1149\(Print\).2.2024.97-101](https://doi.org/36919/3041-1149(Print).2.2024.97-101)
9. Ізвіцька Г., Шиян А. (2024). Становлення й розвиток інституту співпраці України з Міжнародним кримінальним судом. Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ. № 3 (130). – С. 182-189.
10. Задоя К.П. (2018). Співробітництво між Україною та міжнародним кримінальним судом під загрозою. «Вісник кримінального судочинства». – С. 146-155.
11. Прокодянич С.С. (2025). Міжнародний кримінальний суд як особлива форма забезпечення кримінального правосуддя. Матеріали круглого столу, Харків. – С. 14-16.
12. Чернецька, О. В. (2023). Співробітництво України і міжнародного кримінального суду у сфері відповідальності за злочини проти людяності. Ірпінський юридичний часопис, (3(12), 299–308.
13. Oriolo A. (2012). Oriolo, Anna, Revisiting the Interaction between the ICC and National Jurisdictions as a New Gateway to Strengthening the Effectiveness of International Criminal Justice (2012). in *Revue Internationale de Droit Penal*, Vol.83. pp. 195-219.
14. Rastan R. Testing Co-operation: The International Criminal Court and National Authorities. *LeidenJournalofInternationalLaw*. 2008. P. 431–456.
15. Stigen J. (2008). The Relationship between the International Criminal Court and National Jurisdictions. Vol. 34 536 p.
16. Cassese A. (2013). *International Criminal Law*. Oxford University Press. 414 p.
17. Schabas W. (2001). *An Introduction to the International Criminal Court*. Cambridge University Press. 23 p.

References:

1. Behruz Kh.N., Manuilova K.V. (2023). Mizhnarodne spivrobitnytstvo derzhav ta Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu shchodo mizhnarodnykh zlochyniv. [International cooperation between states and the International Criminal Court on international crimes]. *Legal Scientific Electronic Journal* No. 9. - P. 503-505. [in Ukrainian].
2. Verkhovna Rada Ukrainy. Zakon Ukrainy «Pro spivrobitnytstvo z Mizhnarodnym kryminal'nym sudom» [Verkhovna Rada of Ukraine. Law of Ukraine “On Cooperation with the International Criminal Court”] No. 3573-IX of 2024. [in Ukrainian].
3. Drozdov O.M. Drozdova O.V., Karpenko M.O., Zuev V.V. (2022). Spivrobitnytstvo iz Mizhnarodnym kryminal'nym sudom: orhanizatsiyni, yurysdyktsiyni ta kryminal'ni protsesual'ni aspekty. [Cooperation with the International Criminal Court: organizational, jurisdictional and criminal procedural aspects]. *Legal Scientific Electronic Journal*. No. 8. - P. 484-492. [in Ukrainian].
4. Grushko, M. V. (2023). Spivpratsya Mizhnarodnoho kryminal'noho sudu ta Ukrainy u zv'yazku z mizhnarodnym zbroynym konfliktom. [Cooperation between the International Criminal Court and Ukraine in connection with an international armed conflict]. *Academic Visions*, (23). [in Ukrainian].
5. Plahotnik O. (2022). Spivrobitnytstvo prokuratury Ukrainy z mizhnarodnym kryminal'nym sudom. [Cooperation of the Prosecutor's Office of Ukraine with the International Criminal Court]. *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences*, 122(3). [in Ukrainian].

6. Smirnov M.I. (2024). Poryadok spivrobitnytstva Ukrayiny z mizhnarodnym kryminal'nym sudom. [Procedure for cooperation of Ukraine with the International Criminal Court]. Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law. No. 4. - P. 116-120. [in Ukrainian].
7. Smirnov M. (2022). Kontseptual'ni pytannya spivrobitnytstva Ukrayiny z Mizhnarodnym kryminal'nym sudom. [Conceptual issues of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court]. Legal Bulletin, No. 5. - P. 198-205. [in Ukrainian].
8. Udovenko Zh. V. (2024). Osoblyvosti spivrobitnytstva kompetentnykh orhaniv Ukrayiny z Mizhnarodnym kryminal'nym sudom. [Peculiarities of cooperation between competent authorities of Ukraine and the International Criminal Court]. European Law Journal. Issue 2. - P. 97–101. [in Ukrainian].
9. Izvitska G., Shiyan A. (2024). Stanovlennya y rozvytok instytutu spivpratsi Ukrayiny z Mizhnarodnym kryminal'nym sudom. [Formation and development of the institute of cooperation between Ukraine and the International Criminal Court]. Scientific Bulletin of the Dnipro State University of Internal Affairs. No. 3 (130). – P. 182-189. [in Ukrainian].
10. Zadoya K.P. (2018). Spivrobitnytstvo mizh Ukrainoyu ta mizhnarodnym kryminal'nym sudom pid zahrozoyu. [Cooperation between Ukraine and the International Criminal Court under threat]. "Bulletin of Criminal Procedure". – P. 146-155. [in Ukrainian].
11. Prokodyanchyk S.S. (2025). Mizhnarodnyy kryminal'nyy sud yak osoblyva forma zabezpechennya kryminal'noho pravosuddya. [The International Criminal Court as a Special Form of Ensuring Criminal Justice]. Materials of the Round Table, Kharkiv. – P. 14-16. [in Ukrainian].
12. Chernetska, O. V. (2023). Spivrobitnytstvo ukrayiny i mizhnarodnoho kryminal'noho sudu u sferi vidpovidal'nosti za zlochyny proty lyudyanosti. [Cooperation between Ukraine and the International Criminal Court in the Sphere of Responsibility for Crimes Against Humanity]. Irpin Legal Journal, (3(12), 299–308. [in Ukrainian].
13. Oriolo A. (2012). Oriolo, Anna, Revisiting the Interaction between the ICC and National Jurisdictions as a New Gateway to Strengthening the Effectiveness of International Criminal Justice (2012). in *Revue Internationale de Droit Penal*, Vol.83. pp. 195-219. [in English].
14. Rastan R. Testing Co-operation: The International Criminal Court and National Authorities. *LeidenJournalofInternationalLaw*. 2008. P. 431–456. [in English].
15. Stigen J. (2008). The Relationship between the International Criminal Court and National Jurisdictions. Vol. 34 536 p. [in English].
16. Cassese A. (2013). *International Criminal Law*. Oxford University Press, 2013. 414 p. [in English].
17. Schabas W. (2001). *An Introduction to the International Criminal Court*. Cambridge University Press, 2001. 23 p. [in English].

УДК: 342.95:355.1(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-975-990](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-975-990)

Демчик Надія Петрівна к.ю.н., доцент, доцент кафедри адміністративної діяльності факультету правоохоронної діяльності Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orsid.org/0000-0001-7480-7753>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Стаття пропонує цілісну інтерпретацію адміністративної відповідальності військовослужбовців у період дії правового режиму воєнного стану як спеціалізованого модуля публічно-правового реагування, у якому швидкість ухвалення рішень неминуче поєднується з вимогою процесуальної охайності. У фокусі дослідження – підстави, межі та процедура притягнення до адміністративної відповідальності з урахуванням особливого статусу суб'єкта, конкуренції юрисдикцій і відмежування від дисциплінарної відповідальності. Показано, що нормативна архітектура складається з трьох взаємодіючих рівнів: конституційно-законодавчого каркаса, режимних приписів воєнного стану та відомчих інструкцій, які «перекладають» загальні вимоги на мову дій уповноважених осіб – від фіксації події до формування доказового пакета, придатного для судового контролю. Методологія поєднує нормативно-догматичний і системно-структурний аналіз із case-oriented читанням сучасної україномовної літератури; це дозволило реконструювати типові «вузли» практики: помилки первинної кваліфікації, підміну адміністративної процедури дисциплінарною «доцільністю», недооцінку статусу особи в пограничних ситуаціях, коли мобілізований або резервіст змінює правове становище впродовж доби. Запропоновано трикомпонентний тест для розмежування адміністративної та дисциплінарної площин (охоронюваний інтерес – службовий зв'язок поведінки – функціональна тотожність наслідків) і окреслено алгоритм мотивування рішень, що вимагає явного застосування пропорційності, індивідуалізації та пояснення неефективності менш обтяжливого заходу. Доведено, що навіть у режимі дерогацій ядро процесуальних гарантій – право бути поінформованим, доступ до захисника, належне документування, перевірість доказів і реальний перегляд – є умовою легітимності примусу та запорукою стійкості постанов в апеляції. Практичне значення полягає у виробленні «маршруту оскарження» і чек-листів для уповноважених органів, які мінімізують ризик процесуальних дефектів на старті провадження та

унеможлиблюють дублювання санкцій за той самий фактичний епізод. У площині *de lege ferenda* обґрунтовано доцільність нормативного закріплення тесту розмежування, стандартизації доказових вимог у «режимних» ситуаціях воєнного стану та імплементації обов'язку письмового застосування пропорційнісного аналізу при призначенні стягнень. У підсумку доведено: «особливий період» дисциплінує доказування і мотивування, а не звільняє від них, і тільки за цієї умови адміністративна відповідальність військовослужбовців зберігає свою правову та моральну легітимність.

Ключові слова: воєнний стан; військовослужбовець; адміністративне правопорушення; дисциплінарна відповідальність; юрисдикція; доказування; пропорційність; судовий контроль; процесуальні гарантії.

Demchyk Nadiia Petrivna Candidate of Legal Sciences docent Associate Professor of the Department of Administrative Activities, Faculty of Law Enforcement Activities, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, <https://orsid.org/0000-0001-7480-7753>

SPECIFICS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY OF SERVICE MEMBERS UNDER THE LEGAL REGIME OF MARTIAL LAW

Abstract. The article develops an integrated account of administrative liability of service members under martial law as a specialized module of public-law enforcement in which the imperative of swift decision-making must coexist with procedural rigor. The study examines the grounds, limits, and procedure of bringing service members to administrative liability, with particular attention to the special status of the subject, jurisdictional overlaps, and the demarcation from disciplinary liability. We argue that the normative architecture operates across three interacting layers: the constitutional-legislative framework, the emergency rules of martial law, and ministerial instructions that translate general requirements into operational steps for competent bodies—from incident recording to the assembly of an evidence file capable of surviving judicial review. Methodologically, the paper combines doctrinal and system-structural analysis with a case-oriented reading of contemporary Ukrainian scholarship, enabling a reconstruction of recurrent practical “knots”: misclassification at the intake stage, substitution of administrative procedure by “disciplinary expediency,” and neglect of status dynamics in borderline situations where a mobilized reservist’s legal position shifts within a day. We propose a three-pronged test for distinguishing administrative from disciplinary responses (protected interest – service nexus of conduct – functional identity of consequences) and outline a motivation algorithm that requires an explicit proportionality assessment, individualization, and a reasoned explanation why less restrictive measures would not achieve the protective

aim. The article demonstrates that, even under derogations, the core of procedural guarantees—information on the charge, access to counsel, proper documentation, verifiability of evidence, and genuine judicial review—constitutes the condition of coercive legitimacy and the main predictor of appellate resilience. The practical value lies in formulating a “route of appeal” and checklists for competent bodies that minimize early-stage procedural defects and preclude duplicative sanctions for the same factual episode. De lege ferenda, we advocate codifying the demarcation test, standardizing evidentiary requirements for “regime-sensitive” situations during martial law, and introducing a statutory duty to apply a written proportionality analysis when imposing administrative sanctions. Ultimately, we contend that the “special period” disciplines proof and reasoning rather than exempts from them, and only under this condition does administrative liability of service members retain both its legal and moral legitimacy.

Keywords: martial law; service member; administrative offence; disciplinary liability; jurisdiction; evidence; proportionality; judicial review; procedural safeguards.

Постановка проблеми. Війна радикально загострює вимоги до публічної безпеки, але не скасовує нормативної архітектури, у межах якої держава реагує на правопорушення: у період воєнного стану правопорядок має діяти швидше, проте не грубіше, ніж цього вимагає Конституція та закон [1; 2]. Указ про введення воєнного стану задає політико-правовий контур надзвичайного режиму, однак сама «надзвичайність» не виправдовує редукції процедурних гарантій до декларації (радше навпаки – саме вони утримують баланс між безпекою й довірою до влади) [3; 5]. Тому питання адміністративної відповідальності військовослужбовців постає не як вузька технічна тема, а як тест на стійкість державності в умовах постійної загрози.

Адміністративна відповідальність у цій сфері вирізняється «подвійною оптикою»: з одного боку, діють загальні приписи КУпАП щодо складу проступку, суб'єкта, провадження та санкцій; з іншого – на цю модель накладаються спеціальні приписи воєнного стану та внутрішньовідомчі процедури, що регулюють, хто і як фіксує правопорушення, якими мають бути матеріали та які межі дискреції уповноважених органів [4; 8; 9]. Унаслідок цього будь-яка помилка кваліфікації (скажімо, підміна адміністративної відповідальності дисциплінарною чи навпаки) породжує лавину похідних дефектів: від неналежної юрисдикції до непридатності доказів і, зрештою, втрати довіри до санкції як інструменту підтримання правопорядку [7; 10].

Науковий і практичний контекст останніх років підтверджує: без систематизації цієї ділянки ми ризикуємо або «розчинити» адміністративну відповідальність у дисциплінарній доцільності, або, навпаки, механічно дублювати санкції, ігноруючи зміст охоронюваного інтересу та вимогу пропорційності.

Саме в цій системі координат і розгортається наше дослідження: ми виходимо з презумпції, що «особливий період» виправдовує прискорення, але не свавілля, і що метою санкції є не демонстрація сили, а відновлення правового порядку у спосіб, який витримує судовий контроль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Доктрина останніх років демонструє поступ від описового до аналітичного осмислення адміністративної відповідальності військовослужбовців, причому фокус поволі зміщується від загальних декларацій до процесуальної «мікромеханіки» доказування та мотивування. М. Рябовол слушно вказує, що без виразної мети і засад адміністративної відповідальності будь-які спроби «посилити дисципліну» приречені на ефект заміщення права моралізаторством [11]. Цю думку проводить М. Веселов, котрий справедливо стверджує про необхідність процедурних запобіжників як проти надмірної дискреції під час воєнного стану, так і проти підміни адміністративного провадження внутрішньою службовою практикою [12].

На рівні спеціальних складів і кваліфікаційних вузлів помітна тенденція до «розшаровування» підходів. М. Бурдін показує, як особливий період загострює ризик автоматизму у призначенні стягнень і чому індивідуалізація має бути не декларацією, а логічним фіналом ретельно вибудованого доказового ланцюга [13]. М. Моїсєєв, рухаючись від загального до конкретного, розкладає по полицях проблематику несення бойового чергування, акцентуючи на тонкій межі між адміністративним і дисциплінарним реагуванням та потребі чітко фіксувати службовий зв'язок поведінки [14]. У продовження цієї лінії той самий автор у окремій праці випрацьовує понятійний каркас «військових адміністративних правопорушень», що дозволяє уникати термінологічної нерозбірливості на старті провадження [18].

Не менш промовистою є література, що «заземлює» теорію на режимних інструментах воєнного стану. І. Дрок справедливо підкреслює, що обмеження особливого періоду не є індульгенцією для недбалого мотивування: кожне втручання в права має проходити перевірку на законність, необхідність і пропорційність із конкретизацією фактичних підстав, а не загальних формул [15]. Л. Чистоклетов, у свою чергу, звертає увагу на вузькі місця судового контролю, де вирішальним стає не пафос «особливого періоду», а охайність документування та послідовність правової аргументації від протоколу до постанови [16].

Зрештою, сучасна література пропонує не просто аргументи, а методи. Так, поєднання практично-орієнтованого читання з чіткими чек-листами для уповноважених суб'єктів дозволяє знімати системні збої на старті проваджень, що особливо відчутно в умовах мобілізаційної турбулентності [12; 14]. Ця методична зброя – стримана, але ефективна – і є тим, що перетворює правове реагування зі стихії на керовану процедуру.

Мета статті. Метою статті є вироблення узгодженої моделі адміністративної відповідальності військовослужбовців у період воєнного стану, в якій

поєднуються норми загального адміністративно-деліктного права й спеціальні приписи надзвичайного правового режиму без руйнування ядрових гарантій належної процедури [2; 4; 5]. У межах цієї мети ми прагнемо встановити чіткі критерії розмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності з урахуванням статусу особи, службового зв'язку поведінки та охоронюваного інтересу, а також описати алгоритм дій уповноважених органів від моменту фіксації правопорушення до судового контролю за постановою [7; 9; 10]. Теоретичне підґрунтя становлять сучасні україномовні дослідження, що надають емпіричні й концептуальні маркери для коректного застосування складів, індивідуалізації стягнень і оцінки доказів, отриманих у бойових умовах [11; 12; 17].

Завданнями дослідження є, по-перше, інвентаризація нормативної бази та уточнення меж компетенції органів, уповноважених складати матеріали і розглядати справи, зокрема у світлі оновлених інструкцій Міністерства оборони та режимних приписів Кабінету Міністрів [8; 9; 10]. По-друге, реконструкція типових складів адміністративних проступків, що актуалізувалися у зв'язку з воєнним станом, із детальним аналізом об'єктивної і суб'єктивної сторін та конкуренції норм, аби уникнути як дублювання санкцій, так і підміни адміністративного реагування дисциплінарним [4; 13; 20]. По-третє, формулювання процесуальних стандартів доказування й мотивування рішень, які відповідають вимогам пропорційності та забезпечують реальну можливість для ефективного оскарження в порядку адміністративного судочинства, включно з окресленням меж судового контролю [5; 14; 15].

Матеріали і методи. Джерельну основу становлять норми конституційного та спеціального законодавства, підзаконні інструкції оборонного відомства, а також україномовний науковий масив останніх років, який віддзеркалює практичні вузли правозастосування. Методологічно робота спирається на нормативно-догматичний аналіз для відтворення системи джерел і виявлення внутрішньої логіки адміністративної відповідальності військовослужбовців. Для опису компетенцій органів і маршруту справ використано системно-структурний підхід, що дозволяє побачити ієрархію норм і їхню взаємодію в особливий період [2]. Порівняльна складова застосована до загальних режимів адміністративної відповідальності та до спеціальних правил, запроваджених у зв'язку з воєнним станом, аби уникнути підміни адміністративних процедур дисциплінарними [4].

Практично орієнтовані читання сучасних публікацій використано як інструмент для реконструкції типових ситуацій фіксації правопорушень і мотивування постанов; зокрема, акцент зроблено на описі складання протоколів і стандартах доказування у бойових умовах [11; 14]. Емпіричний матеріал сформовано шляхом аналізу офіційних інструкцій, що регулюють дії ТЦК та СП і військових органів правопорядку під час документування проступків, зіставлених із процесуальними вимогами адміністративного провадження [9; 10].

Герменевтичний компонент забезпечує інтерпретацію «виняткових» норм крізь призму загальних засад – пропорційності, правової визначеності, заборони свавілля – аби не втратити смисловий горизонт права під тиском надзвичайних потреб. Нарешті, логіко-правовий синтез використано для формулювання критеріїв відмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності і для побудови алгоритму судового контролю за постановами про накладення стягнень [5].

Виклад основного матеріалу. I. Нормативна основа правового режиму.

Правова рамка адміністративної відповідальності військовослужбовців у період воєнного стану вибудовується як ієрархічна піраміда: від конституційних засад і спеціального закону про воєнний стан – до підзаконних процедур, що детально регламентують перевірки, фіксацію проступків і маршрут їхнього розгляду. Саме ця багаторівнева архітектура (за умови коректної узгодженості між рівнями) уможлиблює швидкість реагування без зламу базових процесуальних гарантій [1; 2].

Ядро матеріально-процесуальної моделі становить КУпАП, який задає загальні елементи складу, коло суб'єктів, базові процедури провадження та типологію стягнень; воєнний контекст не відмінняє цього каркаса, а лише накладає на нього спеціальні правила і винятки, що мають читатися системно, а не казуїстично [4]. Урядові режимні приписи слугують «операційним мостом» між надзвичайним станом і повсякденністю правозастосування: вони визначають порядок перевірки документів, огляду речей і приміщень, забезпечуючи правомірність посилених повноважень під час дії воєнного стану [3; 8].

Підзаконний рівень деталізує механіку документування: інструкції оборонного відомства фіксують, хто і як складає протокол, які реквізити є обов'язковими, як вибудовується пакет матеріалів для подальшого розгляду (і, що важливо, для судового контролю). Ці документи задають єдиний стандарт для ТЦК та СП, підрозділів військової служби правопорядку й інших уповноважених осіб, мінімізуючи ризик процедурних дефектів уже «на старті» [9; 10].

Загалом, нормативна конструкція працює як пов'язана система: конституційні та законодавчі засади встановлюють межі допустимого втручання; спеціальні режими – описують підстави й форми посиленого контролю; а відомчі інструкції – конвертують ці рамки у практичні дії, придатні для перевірки на законність і пропорційність у суді (зрештою, саме можливість такого контролю і є індикатором правової державності, навіть – а може, особливо – у надзвичайних умовах).

II. Суб'єктний склад і спеціальний статус військовослужбовця.

Поняття «військовослужбовець» у контексті адміністративної відповідальності не зводиться до вузького образу кадрового військового; воно охоплює також військовозобов'язаних, призваних під час мобілізації, та резервістів у момент

виконання обов'язків служби. Критичною є не форма однострою, а юридичний стан особи на час вчинення діяння, що визначає і характер повноважень органів реагування, і саму модель відповідальності [7].

Статус «спеціального суб'єкта» виникає тоді, коли поведінка особи об'єктивно пов'язана з виконанням військової служби або з режимними умовами дислокації, охорони об'єктів, пересування чи несення служби; в цих межах адміністративно-деліктні норми застосовуються з урахуванням підвищених вимог до дисципліни, але без зняття базових процесуальних гарантій. Інакше кажучи, «особливий період» коригує рамки дозволеного, однак не перетворює підозру на доказ і форму на довільність [2].

Визначальною для кваліфікації є прив'язка до службового зв'язку: якщо діяння вчинено в контексті виконання обов'язків або на режимній території, де особі надано спеціальні повноваження чи покладено додаткові обмеження, застосовується саме «військове» читання адміністративних складів; за межами такого зв'язку діють загальні приписи КУпАП і загальна підвідомчість органів розгляду [4].

Статус впливає й на первинну процесуальну конфігурацію: хто складає протокол, які службові документи вважаються належними, як фіксуються обставини місця та часу, що таке «службовий рапорт» і яку доказову вагу він має. Оновлені інструкції оборонного відомства намагаються усунути розрив між «військовою» практикою і загальними правилами адміністративного провадження, уніфікуючи мінімально необхідні реквізити та порядок оформлення матеріалів [10].

Не менш важливо враховувати динаміку статусу: мобілізований або резервіст може змінити правове становище протягом доби – скажімо, під час переміщення з цивільної локації до місця служби або навпаки. У таких «пограничних» ситуаціях помилка в ідентифікації статусу породжує каскад наслідків – від неправильно обраного органу складання матеріалів до хибного маршруту оскарження; саме тому першим процесуальним кроком має бути перевірка службового стану та підстав перебування особи у режимній зоні [7; 8].

Нарешті, спеціальний статус не дорівнює «процесуальній знижці» – і для військовослужбовця, і для уповноваженого органу. Тягар належного документування, індивідуалізації обставин та обґрунтування необхідності саме адміністративного стягнення залишається незмінним; відмінним є лише контекст, у якому цей тягар реалізується, – контекст підвищених ризиків і прискорених рішень, що тим більше вимагає охайності у доказуванні та мотивуванні [4].

III. Відмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності. Ключ до коректного правозастосування – побачити, що адміністративна та дисциплінарна відповідальність переслідують різні охоронювані інтереси: перша – публічний порядок поза межами внутрішньої субординації, друга –

службову дисципліну як інструмент належного функціонування підрозділу. У практичній площині це означає, що одна й та сама подія може мати дві «описи», але не обов'язково два правомірні стягнення: вирішальним є не каральний ефект, а зміст шкоди та її адресат.

Орієнтиром для розмежування слугує трикомпонентний тест: по-перше, встановити охоронюваний інтерес (суспільний порядок vs внутрішній порядок служби); по-друге, з'ясувати службовий зв'язок поведінки (чи була дія невіддільна від виконання обов'язків); по-третє, оцінити функціональну тотожність наслідків, аби уникнути подвійного покарання під виглядом різних юрисдикцій [4]. Якщо дія вибула з площини виключно внутрішньої субординації і створила загрозу або шкоду публічним відносинам (наприклад, режиму безпеки на території дислокації чи додержанню встановлених обмежень для цивільних), пріоритет отримує адміністративно-деліктна відповідальність із повним набором процесуальних гарантій [2].

Навпаки, коли порушення стосується суто службових правил організації несення служби, взаємодії в підрозділі чи виконання наказу без зовнішнього виміру шкоди, первинною є дисциплінарна реакція, і спроба «перекинути» її в адміністративну площину лише через суворість наслідків буде помилкою кваліфікації. У цьому сенсі внутрішньовідомчі інструкції не можуть підмінити загальні елементи складу адміністративного проступку – вони лише конкретизують, хто і як фіксує подію та оформлює матеріали для належного процесу [9; 10].

Нерідко спокуса виникає там, де факт порушення очевидний, а доказовий масив «сирий»: легше послатися на дисципліну, ніж будувати повну адміністративну доказову картину. Проте така економія завжди «дорога» при судовому контролі, адже суд оцінює не лише формальну назву стягнення, а відповідність обраної юрисдикції змісту діяння та належність доказів у розумінні процесуального закону [5]. Якщо ж орган обрав адміністративну процедуру, він зобов'язаний довести всі елементи складу проступку і показати, чому саме адміністративна санкція є необхідною та пропорційною, а не додатковою «печаткою» до дисциплінарної реакції [4].

Системний аналіз новітніх публікацій підтверджує: злиття адміністративної та дисциплінарної площин породжує дефекти мотивування і врешті підриває легітимність примусу. Рябовол слушно наполягає на виразній меті адміністративної відповідальності, яка не може редукуватися до «виховання» у межах підрозділу [11]. Бурдін, у свою чергу, показує, що особливий період не знімає вимоги індивідуалізації санкції й не дозволяє автоматизму під прикриттям «службової доцільності» [13].

Практичний вимір розмежування концентрується у відповідних документах провадження. Протокол про адміністративне правопорушення має «говорити мовою» публічного порядку: окреслити об'єкт посягання, конкретизувати

порушені норми, відмежувати службові порушення від адміністративних і чітко вказати, чому саме адміністративна юрисдикція є релевантною. Саме для цього відомчі інструкції встановлюють обов'язкові реквізити та мінімальні стандарти оформлення матеріалів, зменшуючи ризик хибної кваліфікації на старті [10].

Зрештою, коментар до глави 13-Б КУпАП пропонує прагматичні орієнтири: оцінювати контекст події, визначати, чи виходить поведінка за межі внутрішньої субординації, і перевіряти, чи не призведе кумуляція заходів до прихованого дублювання відповідальності, що суперечить базовим засадам права [17]. Інакше кажучи, правильний вибір траєкторії – дисциплінарної чи адміністративної – не лише про «де швидше», а про «де правомірніше», адже саме відповідність процедури природі порушення забезпечує стійкість рішення при подальшому судовому перегляді [5].

IV. Склади адміністративних проступків, актуалізовані воєнним станом. Воєнний стан не змінює природи адміністративного проступку, проте істотно перепрофільовує поле ризику: на передній план виходять діяння, пов'язані з режимними обмеженнями, організацією військового обліку, дотриманням правил перебування на територіях дислокації та забезпеченням громадської безпеки у прифронтових і тиллових зонах. Ключовою є здатність правозастосувача побачити в кожному епізоді не абстрактну «непокору», а конкретний об'єкт посягання – порядок управління, громадську безпеку, встановлений режим доступу тощо [4]. Саме тому формула складу повинна бути розгорнутою: чіткий опис часу, місця, режимної підстави обмеження й індивідуалізація поведінки, яка створює загрозу публічним відносинам, а не лише внутрішній дисципліні.

Найчастіше увиразнюється блок проступків, що впливають із встановлених державою режимних приписів: перевірка документів, огляди речей і приміщень, контроль за дотриманням комендантської години та світломаскування. У цих сферах «матеріальна» сторона складу опирається на спеціальний нормативний фундамент, який легітимує посилені повноваження і водночас вимагає від посадових осіб охайності в документуванні підстав і меж кожної дії [8]. Тобто незаконний проникнення або примусовий огляд за межами процедурних рамок не «рятується» посиленням на особливий період – навпаки, він тягне дефект доказів і слабить справу по суті.

Окремим масивом ідуть проступки «на стику» військової служби та цивільного середовища: порушення правил доступу до режимних об'єктів, недодержання встановлених правил поведінки у районах дислокації, перешкоджання законним вимогам уповноважених осіб. Тут особливого значення набуває ознака службового зв'язку і «режимності» місця – без її доведення подія ризикує перетворитися на загальний адміністративний конфлікт без військового виміру, що неминуче позначиться на юрисдикції й міруванні санкції [2]. Водночас, коли

цей зв'язок встановлено належно, підсилюється вимога до пропорційності: санкція має співвідноситися не з пафосом часу, а з реальною небезпекою конкретного порушення.

Типовим для особливого періоду є й загострення відповідальності за недодержання правил військового обліку та мобілізаційних приписів: невиконання обов'язку щодо своєчасної явки, повідомлення даних, реагування на повістки. Хоч ці ситуації часто сприймаються як «чиста адміністративка», на практиці вони впираються у доказову дисципліну: чи належно вручено повідомлення, чи зафіксовано повідомний канал, чи пояснено особі правові наслідки, і чи витримано строковість реагування [7]. Будь-яка прогалина в цьому ланцюзі повертається процесуальним дефектом і, зрештою, скасуванням постанови.

Склад порушень, пов'язаних із несенням служби (скажімо, охороною об'єктів, бойовим чергуванням, дотриманням спеціальних інструкцій з безпеки), у доктрині має сталу тенденцію до «ковзання» між дисциплінарним і адміністративним полем. Щоб уникнути дублювання чи неправильної первинної кваліфікації, застосовується випробуваний інструмент: опис об'єкта посягання, локалізація дії у просторі й часі, доведення зв'язку з публічним порядком і встановлення форми вини – умислу чи необережності – з оперттям на конкретні факти, а не на службові припущення [4]. Це не риторична формальність: від правильності цього «маркування» залежить і маршрут оскарження, і міра втручання у права особи.

Сучасні публікації зосереджують увагу на кількох «вузлах»: по-перше, на вимозі індивідуалізації санкції у випадках, коли порушення породжене об'єктивно складними умовами несення служби; по-друге, на неприпустимості автоматизму під прикриттям «службової доцільності»; по-третє, на необхідності вибудовувати доказову картину не рапортами єдиними, а повним набором джерел, що дозволяє суду перевірити подію на предмет належності, допустимості й достатності [13]. Така оптика дисциплінує практику і водночас убезпечує від підміни адміністративного реагування дисциплінарною «корекцією поведінки», що, як правило, не витримує судового контролю.

Додатково фіксується тенденція до активнішого застосування спеціальних інструкцій оборонного відомства як «технічної карти» оформлення матеріалів: там детально прописано, хто складає протокол, які реквізити є обов'язковими, як формувати пакет доказів і як забезпечувати їхню перевірність. Системне використання таких інструкцій зменшує ризик помилок на старті провадження й підвищує шанси рішення пройти апеляційний фільтр без істотних втрат аргументації [9; 10]. У цьому сенсі відомчий рівень не замінює КУпАП, а є «механікою» його втілення, що ідеально відповідає природі адміністративного процесу.

Нарешті, на рівні узагальнень доцільно спиратися на коментар до глави 13-Б як на практичний компас, що систематизує «військові» склади і пропонує

зрозумілі орієнтири для відмежування адміністративних і дисциплінарних кейсів, мінімізуючи спокусу дублювати покарання за один і той самий фактичний епізод [17]. У поєднанні з фаховими розвідками про порушення встановлених обмежень у період воєнного стану це дозволяє будувати не лише переконливу, а й процесуально стійку аргументацію, придатну для судового контролю [15, 20, 12].

V. Процедурні гарантії та справедливий розгляд у період дерогацій.

Надзвичайний режим не перетворює адміністративне провадження на «скорочену процедуру», що вибачає прогалини у фактах і логіці; навпаки, саме в особливий період якість процесу стає головним запобіжником від помилок, які дорого коштують і правам, і публічній довірі. Осердям гарантій лишаяються право бути поінформованим про обвинувачення, доступ до захисника, можливість надавати пояснення та докази, а також вимога до мотивованості рішення настільки, щоб воно витримало апеляційний погляд. У цій конструкції КУпАП задає мінімальні процесуальні стандарти оформлення матеріалів і розгляду справи, без яких будь-яка санкція втрачає правову опору [4].

Справедливий розгляд у війні починається з коректного документа: протокол повинен не просто констатувати подію, а реконструювати її так, щоб суд міг перевірити належність, допустимість і достатність доказів; службовий рапорт тут важливий, але не може підмінити собою повноцінну доказову картину. Далі – зрозумілий маршрутизатор юрисдикції: хто уповноважений складати матеріали, куди і в який строк вони скеровуються, які права роз'яснено особі та як зафіксовано ці процесуальні кроки. КАС України, у свою чергу, забезпечує судовий контроль за постановами, вимагаючи від органу не лише правильної форми, а й переконливого змісту мотивувальної частини, зокрема пояснення, чому саме адміністративне стягнення є необхідним і достатнім у конкретних обставинах [5].

Режимні повноваження під час воєнного стану – перевірка документів, огляди, обмеження пересування – легітимні лише в межах чітко окреслених процедур, а кожен крок посадової особи має бути не лише здійснений правомірно, а й належно задокументований. Інакше будь-яке «посилання на особливий період» обертається дефектом доказів та ослаблює позицію органу вже на першій інстанції. Саме для зниження цього ризику урядові приписи встановлюють покрокові алгоритми дій у режимних ситуаціях, зокрема щодо перевірок та оглядів, – ігнорування цих алгоритмів несе процесуальні наслідки, незалежно від патетики моменту [8].

Особливе значення мають відомчі інструкції оборонного відомства: вони синхронізують «військову» практику з вимогами загального адміністративного процесу, знімаючи типові технічні помилки на старті – від ідентифікації особи і статусу до фіксації місця, часу та режимних підстав втручання. Вони ж

уніфікують перелік обов'язкових реквізитів і структуру пакета матеріалів, без якого неможливо ані коректно індивідуалізувати санкцію, ані переконливо пояснити її пропорційність [9; 10].

Нарешті, справедливий розгляд у воєнний час – це не про «м'якші стандарти», а про суворішу дисципліну аргументації: орган має не лише назвати склад проступку, а й показати, як кожен доказ працює на встановлення об'єктивної та суб'єктивної сторін, чому саме ця санкція досягає мети охорони публічного порядку і чому менш обтяжливий захід був би неадекватним. Сучасні українські дослідження цілком слушно наполягають: автоматизм покарання під прикриттям «службової доцільності» підриває легітимність примусу й прирікає рішення на скасування при судовому перегляді [12]. У підсумку процедура – це не декоративна рамка, а власне технологія справедливості, котра дозволяє поєднати вимоги безпеки з обов'язком поваги до прав людини навіть у найтемніший час [2].

VI. Юрисдикція, підвідомчість і підсудність. Маршрут справи про адміністративне правопорушення військовослужбовця починається з правильної ідентифікації органу, уповноваженого фіксувати подію та складати матеріали. У воєнний час цю стартову компетенцію найчастіше реалізують підрозділи військової служби правопорядку, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки і, залежно від обставин, органи Національної поліції [6]. Вибір «першого реагента» визначається не формою одягу правопорушника, а локалізацією об'єкта охорони, режимним статусом місця події та характером посягання на публічний порядок [2].

Функція документування конкретизована у відомчих інструкціях оборонного відомства: вони встановлюють, хто саме складає протокол, за якими реквізитами та у які строки передає матеріали до органу розгляду. Така «технічна конституція» початкової стадії не просто дисциплінує практику, а й прямо впливає на подальшу підвідомчість та допустимість доказів у суді [9]. Застосування новішої інструкції, розробленої для ТЦК та СП, мінімізує ризик «юрисдикційного туризму», коли органи передають матеріали одне одному через сумніви в компетенції [10].

Розгляд справи (adjudication) здійснюється або уповноваженим органом (посадовою особою), або судом – залежно від складу правопорушення та прямої норми КУпАП. Правильність цього вибору – питання не зручності, а законності: вихід за межі компетенції тягне скасування постанови як такої, що прийнята неуповноваженим суб'єктом [4]. Коли ж справа підлягає судовому розгляду, застосовуються загальні правила адміністративної юстиції, зокрема вимоги до повідомлення, змагальності та мотивування рішення, які не знімаються навіть у надзвичайний період [5].

Висновки. Адміністративна відповідальність військовослужбовців у період воєнного стану – це не «суворіша версія» загальної моделі, а її спеціалі-

зований модуль, де швидкість реагування має співіснувати з процесуальною акуратністю. Кістяк утворюють загальні приписи КУпАП у поєднанні з режимними нормами та відомчими інструкціями, які не знімають, а конкретизують вимоги до фіксації події, збору доказів і мотивування рішень [4; 9]. У цій системі вирішальним є правильне відмежування адміністративної та дисциплінарної площин за тестом охоронюваного інтересу, службового зв'язку поведінки та функціональної тотожності наслідків; інакше ми отримуємо або дублювання санкцій, або «розчинення» адміністративної процедури у внутрішній доцільності [2].

Стійкість правозастосування забезпечують три опори. По-перше, коректна ідентифікація статусу особи на момент події, що визначає компетенцію і модель відповідальності [7]. По-друге, бездоганна первинна документація: протокол, що «говорить мовою» публічного порядку, і пакет доказів, придатних для судової перевірки на належність, допустимість і достатність [10]. По-третє, мотивоване застосування санкції з явним пропорційнісним тестом, який пояснює, чому менш обтяжливі заходи не досягають мети охорони публічного порядку в конкретних умовах [5].

Це спокуса підмінити адміністративну процедуру дисциплінарною «економією доказів», розмитість меж суміжної компетенції та недостатня уніфікація вимог до матеріалів, отриманих у бойових умовах. Сучасні дослідження переконливо засвідчують, що автоматизм покарання під прикриттям «службової доцільності» руйнує легітимність примусу і прирікає рішення на скасування, а відтак підриває й дисципліну, яку прагне підтримати [12].

Доцільно нормативно закріпити алгоритм відмежування адміністративної та дисциплінарної відповідальності та уніфікувати чек-листи доказування для «режимних» ситуацій воєнного стану, зокрема для перевірок і оглядів [8]. Варто також імплементувати в закон обов'язок письмового застосування тесту пропорційності при призначенні адміністративних стягнень, що підвищить передбачуваність практики та зменшить частку скасованих постанов у судовому порядку [5]. У підсумку спеціалізований модуль адміністративної відповідальності військовослужбовців зберігає свій сенс лише тоді, коли «особливий період» дисциплінує доказування та мотивування, а не розв'язує руки свавілля – і саме це робить таку відповідальність легітимною і ефективною навіть у часи найвищої напруги [4].

Література:

1. Конституція України. Офіційний текст. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96-вр>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19>
3. Указ Президента України № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 (з наступними продовженнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022>

4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X (чинна ред.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>
5. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 № 2747-IV (чинна ред.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15>
6. Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII (чинна ред.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19>
7. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12>
8. Постанова КМУ від 29.12.2021 № 1456 «Про затвердження Порядку перевірки документів... під час забезпечення заходів правового режиму воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1456-2021-p>
9. Наказ МОУ від 23.10.2021 № 329 «Про затвердження Інструкції зі складання протоколів та оформлення матеріалів про військові адміністративні правопорушення». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1622-21>
10. Наказ МОУ від 01.01.2024 № 3 «Про затвердження Інструкції... ТЦК та СП щодо адміністративних правопорушень». URL: https://zakononline.ua/documents/show/525317___790153
11. Рябовол М. С. Мета, поняття, сутність та засади адміністративної відповідальності військовослужбовців ЗСУ. Наукові записки. Серія: Право. 2023. № 14. С. 157–162. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-157-162>
12. Веселов М. В. Адміністративно-правове забезпечення військового правопорядку в умовах воєнного стану. Вісник ДДУВС. 2023. № 1. С. 13–21. DOI: <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-13-21>
13. Бурдін М. Ю. Особливості притягнення до адміністративної відповідальності військової службової особи... Військове адміністрування. 2024. № 2. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2>
14. Моїсєєв М. С. Особливості адміністративної відповідальності за порушення правил несення бойового чергування. Правові новели. 2024. № 23. DOI: <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.20>
15. Дрок І. С. Адміністративна відповідальність за порушення встановлених обмежень під час дії режиму воєнного стану. Українська поліцейстика. 2024. Т. 6, № 2. С. 87–91. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-16>
16. Чистоклетов Л. До питання розгляду справ про військові адміністративні правопорушення в умовах російської агресії. Академічні візії. 2025. Вип. 39. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15210506>
17. Військові адміністративні правопорушення: наук.-практ. коментар до глави 13-Б КУпАП / уклад. І. Коропатнік та ін. Київ: EU Project Pravo-Justice, 2023. 516 с. URL: <https://www.pravojustice.eu/.../663299e13872a676140268.pdf>
18. Моїсєєв М. С. Військові адміністративні правопорушення: поняття та ознаки. Наукові записки. Серія: Право. 2024. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/409>
19. Права людини під час дії правового режиму воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 10.12.2024). Кропивницький: ДДУВС, 2024. 323 с. URL: <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-10.12.2024-1.pdf>
20. Адміністративно-правові засади відповідальності за військові правопорушення в умовах воєнного стану. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 7. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/59>

References

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (1996). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96-vr> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy «Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu» vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII [Law of Ukraine “On the Legal Regime of Martial Law” from May 12, 2015, No. 389-VIII]. (2015). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/389-19> [in Ukrainian].
3. Ukaz Prezydenta Ukrainy № 64/2022 «Pro vvedennia voiennoho stanu v Ukraini» vid 24 liutoho 2022 r. [Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 “On the Introduction of Martial Law in Ukraine” from February 24, 2022]. (2022). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/64/2022> [in Ukrainian].
4. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia vid 7 hrudnia 1984 r. № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984, No. 8073-X]. (1984). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> [in Ukrainian].
5. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy vid 6 lypnia 2005 r. № 2747-IV [Code of Administrative Proceedings of Ukraine from July 6, 2005, No. 2747-IV]. (2005). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2747-15> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukrainy «Pro Natsionalnu politsiiu» vid 2 lypnia 2015 r. № 580-VIII [Law of Ukraine “On the National Police” from July 2, 2015, No. 580-VIII]. (2015). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/580-19> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro viiskovyi obov'iazok i viiskovu sluzhbu» vid 25 bereznia 1992 r. № 2232-XII [Law of Ukraine “On Military Duty and Military Service” from March 25, 1992, No. 2232-XII]. (1992). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2232-12> [in Ukrainian].
8. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 r. № 1456 «Pro zatverdzhennia Poriadku perevirky dokumentiv...» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1456 “On Approval of the Procedure for Verification of Documents...” from December 29, 2021]. (2021). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1456-2021-p> [in Ukrainian].
9. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 23 zhovtnia 2021 r. № 329 «Pro zatverdzhennia Instruktсии zi skladannia protokoliv ta oformlennia materialiv pro viiskovi administratyvni pravoporushennia» [Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 329 “On Approval of the Instruction on Drawing up Protocols and Processing Materials on Military Administrative Offenses” from October 23, 2021]. (2021). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1622-21> [in Ukrainian].
10. Nakaz Ministerstva oborony Ukrainy vid 1 sichnia 2024 r. № 3 «Pro zatverdzhennia Instruktсии... TTsK ta SP shchodo administratyvnykh pravoporushen» [Order of the Ministry of Defense of Ukraine No. 3 “On Approval of the Instruction of Territorial Recruitment and Social Support Centers on Administrative Offenses” from January 1, 2024]. (2024). zakononline.ua. Retrieved from https://zakononline.ua/documents/show/525317___790153 [in Ukrainian].
11. Riabovol, M. S. (2023). Meta, poniattia, sutnist ta zasady administratyvnoi vidpovidalnosti viiskovosluzhbovtziv ZSU [Purpose, concept, essence, and principles of administrative responsibility of the Armed Forces servicemen]. Naukovi zapysky. Serii: Pravo, 14, 157–162. <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2023-14-157-162> [in Ukrainian].
12. Veselov, M. V. (2023). Administratyvno-pravove zabezpechennia viiskovoho pravoporiadku v umovakh voiennoho stanu [Administrative and legal support of military law and order under martial law]. Visnyk DDUVS, 1, 13–21. <https://doi.org/10.31733/2078-3566-2023-1-13-21> [in Ukrainian].
13. Burdin, M. Yu. (2024). Osoblyvosti prytyahnennia do administratyvnoi vidpovidalnosti viiskovoi sluzhbovoi osoby [Peculiarities of bringing a military official to administrative responsibility]. Viiskove administruvannia, 2. <https://doi.org/10.32631/vca.2024.2> [in Ukrainian].

14. Moisieiev, M. S. (2024). Osoblyvosti administratyvnoi vidpovidalnosti za porushennia pravyl nesennia boiovoho cherhuvannia [Peculiarities of administrative liability for violation of combat duty rules]. *Pravovi novely*, 23. <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.20> [in Ukrainian].
15. Drok, I. S. (2024). Administratyvna vidpovidalnist za porushennia vstanovlenykh obmezhen pid chas dii rezhymu voiennoho stanu [Administrative responsibility for violation of established restrictions under martial law]. *Ukrainska politseistyka*, 6(2), 87–91. <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2023-2-6-16> [in Ukrainian].
16. Chystoklietov, L. (2025). Do pytannia rozghliadu sprav pro viiskovi administratyvni pravoporushennia v umovakh rosiiskoi ahresii [On the issue of consideration of cases on military administrative offenses under Russian aggression]. *Akademichni vizii*, 39. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15210506> [in Ukrainian].
17. Koropatnik, I., et al. (2023). Viiskovi administratyvni pravoporushennia: naukovo-praktychnyi komentar do hlavy 13-B KUpAP [Military administrative offenses: scientific and practical commentary to Chapter 13-B of the Code of Ukraine on Administrative Offenses]. Kyiv: EU Project Pravo-Justice. Retrieved from <https://www.pravojustice.eu/.../663299e13872a676140268.pdf> [in Ukrainian].
18. Moisieiev, M. S. (2024). Viiskovi administratyvni pravoporushennia: poniattia ta oznaky [Military administrative offenses: concepts and features]. *Naukovi zapysky. Serii: Pravo*. Retrieved from <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/409> [in Ukrainian].
19. Prava liudyny pid chas dii pravovoho rezhymu voiennoho stanu: materialy vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Kropyvnytskyi, 10 hrudnia 2024 r.) [Human rights during the legal regime of martial law: proceedings of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Kropyvnytskyi, December 10, 2024)]. (2024). Kropyvnytskyi: DDUVS. Retrieved from <https://dnuvs.ukr.education/wp-content/uploads/2024/12/zbirnyk-10.12.2024-1.pdf> [in Ukrainian].
20. Administratyvno-pravovi zasady vidpovidalnosti za viiskovi pravoporushennia v umovakh voiennoho stanu [Administrative and legal principles of liability for military offenses under martial law]. (2024). *Iurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 7. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-7/59> [in Ukrainian].

УДК 347.965:347.454.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-991-1000](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-991-1000)

Діордіца Ігор Володимирович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7765-6591>

Коваленко Інна Анатоліївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри приватного та публічного права, Київський національний університет технологій та дизайну, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7595-777X>

РОЛЬ АДВОКАТУРИ В НАДАННІ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ ТА МИТНОЇ СПРАВИ

Анотація. Стаття присвячена визначенню ролі адвокатури в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи. Зазначено, що адвокатурі належить важлива роль у забезпечення реалізації прав і законних інтересів суб'єктів оподаткування та митної справи. Це обумовлено складністю та суперечливістю податкового та митного законодавства, а також потребою знань в різних галузях матеріального права та особливостях процесуального права. Встановлено, що у галузі податково-митного регулювання адвокатура забезпечує високі стандарти надання адвокатами професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи. Така мета досягається за допомогою двох підсистем адвокатури: адвокатів та органів адвокатського самоврядування. Наголошено, що адвокати безпосередньо надають професійну правничу допомогу високої якості у сфері оподаткування та митної справи. Виокремлено особливості участі адвоката в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи: 1) адвокат – це фізична особа, яка наділена сукупністю передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійних прав, професійних обов'язків, гарантій адвокатської діяльності для здійснення адвокатської діяльності, а також процесуальних прав, які закріплені нормами інших галузей законодавства, щодо надання правничої допомоги на професійній основі у сфері оподаткування та митної справи; 2) адвокат надає професійну правничу допомогу суб'єктам оподаткування та митної справи; 3) адвокат є учасником правових відносин у сфері оподаткування та митної справи в якості представника та захисника. Діяльність органів адвокатського самоврядування спрямована на створення умов для забезпечення високих стандартів надання адвокатами професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи. Безпосередній вплив на забезпечення високого

професійного рівня адвокатів для надання професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи здійснює Національна асоціація адвокатів України.

Ключові слова: адвокат, правнича допомога, оподаткування, митна справа, податкові правовідносини, митні правовідносини, правовідносини у сфері надання правничої допомоги, податкове законодавство, митне законодавство, законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність.

Diorditsa Ihor Volodimirovich doctor of legal sciences, professor, , professor of the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7765-6591>

Kovalenko Inna Anatoliivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of private and public law, Kyiv National University of Technologies and Design, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7595-777X>

THE ROLE OF ADVOCACY IN PROVIDING LEGAL ASSISTANCE IN THE SPHERE OF TAXATION AND CUSTOMS AFFAIRS

Abstract. The article is devoted to defining the role of the bar in providing legal assistance in the sphere of taxation and customs affairs. It is noted that the bar plays an important role in ensuring the realization of the rights and legitimate interests of tax and customs subjects. This is due to the complexity and contradictions of tax and customs legislation, as well as the need for knowledge in various areas of substantive law and the peculiarities of procedural law. It is established that in the sphere of tax and customs regulation, the bar ensures high standards of professional legal assistance by lawyers in the sphere of taxation and customs affairs. This goal is achieved through two subsystems of the bar: lawyers and bodies of self-government of lawyers. It is emphasized that lawyers directly provide high-quality professional legal assistance in the sphere of taxation and customs affairs. The features of the lawyer's participation in the provision of legal assistance in the sphere of taxation and customs affairs are highlighted: 1) a lawyer is an individual who is endowed with a set of professional rights, professional duties, guarantees of legal activity for the practice of legal activity provided for by the Law of Ukraine «On Advocacy and Legal Practice», as well as procedural rights that are enshrined in the norms of other branches of legislation, regarding the provision of legal assistance on a professional basis in the sphere of taxation and customs affairs; 2) a lawyer provides professional legal assistance to subjects of taxation and customs affairs; 3) a lawyer is a participant in legal relations in the sphere of taxation and customs affairs as a representative and defender. The activities of the bodies of self-government of lawyers are aimed at creating conditions

for ensuring high standards of the provision of professional legal assistance by lawyers in the sphere of taxation and customs affairs. The National Bar Association of Ukraine has a direct impact on ensuring a high professional level of lawyers for providing professional legal assistance in the sphere of taxation and customs affairs.

Keywords: lawyer, legal assistance, taxation, customs affairs, tax legal relations, customs legal relations, legal relations in the sphere of providing legal assistance, tax legislation, customs legislation, legislation on the bar and legal practice.

Постановка проблеми. Податково-митне регулювання характеризується високим рівнем імперативності [1, с. 4]. У зв'язку з цим у межах податково-митного регулювання виникає неминуче об'єктивне протиріччя між публічними і приватними інтересами [2, с. 5]. Одним із суб'єктів, який покликаний забезпечити баланс публічних та приватних інтересів у сфері оподаткування та митної справи, є адвокатура – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі [3, с. 629-630]. Зважаючи на це особливої актуальності набуває питання ролі адвокатури в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим питанням правового регулювання надання адвокатом правничої допомоги присвячені праці таких вчених, як М.Р. Аракелян, Н.М. Бакаянова, А.М. Бірюкова, Т.В. Варфоломєєва, Т.Б. Вільчик, М.В. Завальний, В.В. Заборовський, С.О. Іваницький, С.С. Калинюк, П.В. Кучеревський, Ю.В. Оніщик, О.Д. Святоцький, І.Я. Семенюк, Л.В. Тацій, О.Г. Яновська та ін. Однак питання ролі адвокатури в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи залишилось поза увагою науковців, що й зумовлює актуальність його детального дослідження.

Метою статті є визначення ролі адвокатури в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи.

Виклад основного матеріалу. Згідно Конституції України кожен має право на професійну правничу допомогу для надання якої діє адвокатура [4] – недержавний самоврядний інститут, що забезпечує здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання організації і діяльності адвокатури [5]. Адвокатура України структурно відокремлена від держави, організована як незалежна професійна корпорація, яка не входить до жодної з гілок державної влади, є самоврядною системою з незалежними від держави джерелами фінансування [6, с. 131]. Згідно рішення Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000 адвокатура України є спеціальним уповноваженим Конституцією недержавним професійним правозахисним інститутом, однією з функцій якого є захист особи від обвинувачення та надання правничої допомоги при вирішенні справ у судах та інших державних органах [7].

Згідно Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатуру України складають всі адвокати України, які мають право здійснювати адвокатську діяльність. Адвокат – це фізична особа, яка здійснює адвокатську діяльність. Адвокат може здійснювати адвокатську діяльність індивідуально або в організаційно-правових формах адвокатського бюро чи адвокатського об'єднання (організаційні форми адвокатської діяльності). Адвокатська діяльність – це незалежна професійна діяльність адвоката щодо здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги клієнту. З метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування – гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури [5].

Отже, метою адвокатури є забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги, яка досягається за допомогою двох підсистем – організаційних форм адвокатської діяльності й органів адвокатського самоврядування. Метою першої підсистеми, що включає адвокатів, адвокатські бюро та об'єднання, є безпосереднє надання професійної правничої допомоги високої якості. Метою другої підсистеми є створення умов для забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги, що включає кадрове забезпечення, навчально-методичне та корпоративно-захисне забезпечення, тобто створення належних умов для безпосереднього надання адвокатами професійної правничої допомоги, що відповідає високим стандартам [8, с. 143-145].

Повноваження адвоката у сфері оподаткування та митної справи регламентуються нормами законодавства про адвокатуру та адвокатську діяльність [5], податкового законодавства [9], законодавства з питань митної справи [10], законодавства про адміністративні правопорушення [11], законодавства про адміністративне судочинство [12], кримінального процесуального законодавства [13]. Аналіз положень цих норм законодавства дозволяє виокремити такі особливості участі адвоката в наданні правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи:

1) адвокат – це фізична особа, яка наділена сукупністю передбачених Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» професійних прав (ст. 20), професійних обов'язків (ст. 21), гарантій адвокатської діяльності (ст. 23) для здійснення адвокатської діяльності щодо надання правничої допомоги на професійній основі у сфері оподаткування та митної справи. Професійні права адвоката спрямовані на збирання доказів (звертатися з адвокатськими запитамі; ознайомлюватися на підприємствах, в установах і організаціях з необхідними для адвокатської діяльності документами та матеріалами; збирати відомості про

факти, що можуть бути використані як докази, в установленому законом порядку запитувати, отримувати і вилучати речі, документи, їх копії, ознайомлюватися з ними та опитувати осіб за їх згодою; застосовувати технічні засоби; одержувати письмові висновки фахівців, експертів з питань, що потребують спеціальних знань) та професійну діяльність (представляти і захищати права, свободи та інтереси фізичних осіб, права та інтереси юридичних осіб; складати заяви, скарги, клопотання, інші правові документи та подавати їх у встановленому законом порядку; доповідати клопотання та скарги на прийомі в посадових і службових осіб та відповідно до закону одержувати від них письмові мотивовані відповіді на ці клопотання і скарги; бути присутнім під час розгляду своїх клопотань і скарг на засіданнях колегіальних органів та давати пояснення щодо суті клопотань і скарг; посвідчувати копії документів у справах, які він веде). Адвокат наділений процесуальними правами, які закріплені нормами інших галузей законодавства. Професійні обов'язки адвоката та гарантії адвокатської діяльності також вказують на особливий статус адвоката під час надання професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи;

2) адвокат надає професійну правничу допомогу суб'єктам оподаткування та митної справи. Адвокатом може бути фізична особа, яка отримала свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю. Виключно адвокат є суб'єктом надання професійної правничої допомоги. Адвокатська діяльність здійснюється на підставі договору про надання правничої допомоги. Документами, що посвідчують повноваження адвоката на надання правничої допомоги, можуть бути: договір про надання правничої допомоги; довіреність; ордер; доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги. Професійна правнича допомога адвоката у сфері оподаткування та митної справи спрямована на забезпечення реалізації прав, свобод і законних інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, їх захисту та відновлення у разі порушення;

3) адвокат є учасником правових відносин у сфері оподаткування та митної справи в якості представника та захисника.

Представництво – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в цивільному, господарському, адміністративному та конституційному судочинстві, в інших державних органах, перед фізичними та юридичними особами, прав і обов'язків потерпілого під час розгляду справ про адміністративні правопорушення, а також прав і обов'язків потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача у кримінальному провадженні [5]. Представництво адвоката у сфері оподаткування та митної справи полягає в забезпеченні реалізації прав і обов'язків клієнта в податкових та митних органах, а також в адміністративному судочинстві.

Захист – це вид адвокатської діяльності, що полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного,

засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування у кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію), а також особи, яка притягається до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про адміністративне правопорушення [5]. Захист адвоката у сфері оподаткування та митної справи полягає в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів особи, яка притягається до кримінальної відповідальності у кримінальному провадженні про ухилення від сплати податків, та до адміністративної відповідальності під час розгляду справи про порушення митних правил.

Відповідно до ст. 44 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» завданнями адвокатського самоврядування є: 1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом [5].

Безпосередній вплив на створення умов для забезпечення високих стандартів надання адвокатами професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи здійснює Національна асоціація адвокатів України – недержавна некомерційна професійна організація, яка об'єднує всіх адвокатів України та утворена з метою забезпечення реалізації завдань адвокатського самоврядування [5]. Згідно ч. 2 ст. 45 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» Національна асоціація адвокатів України:

1) представляє адвокатуру України у відносинах з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями, делегує представників до органів державної влади; 2) захищає професійні права адвокатів та забезпечує гарантії адвокатської діяльності; 3) забезпечує високий професійний рівень адвокатів України; 4) забезпечує доступ та відкритість інформації стосовно адвокатів України [5].

У складі Національної асоціації адвокатів України функціонують комітети, які відповідно до покладених на них завдань, реалізують діяльність щодо забезпечення якісних стандартів надання правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи: Комітет з питань митного та податкового права та Комітет з питань підвищення професійної кваліфікації [14, 15].

Основною метою діяльності Комітету з питань митного та податкового права є забезпечення захисту податкових прав та інтересів адвокатів забезпе-

чення єдності правозастосування митного та податкового законодавства, обмін досвідом, запровадження єдиних принципів правозастосування митного та податкового законодавства. Завдання Комітету з питань митного та податкового права: розроблення та/або аналіз проектів нормативно-правових актів у сфері митного та податкового права, доповнень до чинних нормативно-правових актів, які спрямовані на покращення захисту прав суб'єктів митних і податкових правовідносин; взаємодія з органами законодавчої, виконавчої та судової влади у питаннях захисту митних і податкових прав адвокатів та їх клієнтів; проведення заходів щодо застосування митного та податкового законодавства; забезпечення нагляду за однорідністю практики застосування митних і податкових нормативно-правових актів; аналіз актуальних питань щодо правовідносин платників податків з податковими органами; розроблення методичних та аналітичних матеріалів для адвокатів, які практикують у галузі митного та податкового права; міжнародне співробітництво у сфері податкового та митного права [16].

Метою створення Комітету з питань підвищення професійної кваліфікації є виявлення, аналіз та врахування потреб адвокатів (помічників адвокатів, стажистів) при реалізації законодавчо визначеного обов'язку підвищення їх професійного рівня, а також надання пропозицій у формуванні політики з підвищення кваліфікації, напрямів її реалізації тощо. Завдання Комітету з питань підвищення професійної кваліфікації: розроблення механізмів забезпечення реалізації Порядку підвищення кваліфікації адвокатів; моніторинг та узагальнення практики застосування Порядку підвищення кваліфікації адвокатів; розроблення пропозиції щодо удосконалення Порядку підвищення кваліфікації адвокатів; організація заходів підвищення кваліфікації адвокатів залежно від потреб адвокатів за тематикою та у різних форматах; координація діяльності Комітету з радами адвокатів регіонів, кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями регіонів, Вищою кваліфікаційно-дисциплінарною комісією адвокатури, Вищою школою адвокатури Національної асоціації адвокатів України, комітетами Національної асоціації адвокатів України та іншими органами адвокатського самоврядування, установами та організаціями, що мають право проводити заходи підвищення кваліфікації адвокатів; розроблення навчальних програм, спрямованих на підвищення кваліфікації адвокатів; залучення експертів Національної асоціації адвокатів України до проведення заходів підвищення кваліфікації адвокатів, перевірка відповідності експерта та проведеного ним заходу вимогам, що встановлюються Порядком підвищення кваліфікації адвокатів України; здійснення моніторингу проходження підвищення кваліфікації адвокатами України; налагодження міжнародної співпраці з інституціями у професійних самоврядних органах адвокатури; залучення міжнародних організацій та міжнародних експертів до діяльності Комітету [16].

Отже, Національна асоціація адвокатів України забезпечує високий професійний рівень адвокатів для надання професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи.

Висновки. Забезпечення реалізації прав і законних інтересів суб'єктів оподаткування та митної справи є важливим завданням правової держави. Важлива роль у вирішенні цього завдання належить адвокатурі, що обумовлено складністю та суперечливістю податкового та митного законодавства. Публічно-правові спори, які виникають у сфері оподаткування та митної справи, є складною категорією справ і потребують знань в різних галузях матеріального права та особливостях процесуального права. У зв'язку з цим адвокатура відіграє особливу роль у галузі податково-митного регулювання шляхом забезпечення високих стандартів надання адвокатами професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи. Така мета досягається за допомогою двох підсистем адвокатури: 1) адвокатами шляхом безпосереднього надання професійної правничої допомоги високої якості у сфері оподаткування та митної справи; 2) органами адвокатського самоврядування шляхом створення умов для забезпечення високих стандартів надання професійної правничої допомоги у сфері оподаткування та митної справи.

Література:

1. Правове регулювання процедур вирішення митних спорів в Україні: монографія / Ю. В. Оніщик, К. Е. Абдукадірова; за ред. д-ра юрид. наук, проф. Ю.В. Оніщика. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 186 с.
2. Оніщик Ю.В., Садовська І.О. Адвокатська діяльність як об'єкт податково-правового регулювання: монографія. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 206 с.
3. Оніщик Ю.В. Правові засади діяльності адвоката в адміністративному судочинстві. Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. Р. 629-638.
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
5. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 5 липня 2012 року № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>.
6. Бакаянова Н.М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2017. 487 с.
7. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Геннадія Івановича щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінальнопроцесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року № 13-рп/2000. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text>.
8. Іваницький С.О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: Монографія. Київ, Інтерсервіс, 2017. 800 с.
9. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

10. Митний кодекс України: Закон України від 13 березня 2012 року № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>.
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>.
12. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/274715#Text>.
13. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465117#Text>.
14. Про створення при Національній асоціації адвокатів України Комітету з питань митного та податкового права: рішення Ради адвокатів України від 12 квітня 2019 року № 51. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/anonsi/Rishennya_51_12042019.pdf.
15. Про створення при Національній асоціації адвокатів України Комітету з підвищення професійної кваліфікації: рішення Ради адвокатів України від 01 червня 2018 року № 69. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-06-01-r-shennya-rau-69_5b9780164fa16.pdf.
16. Комітети при Національній асоціації адвокатів України. URL: <https://unba.org.ua/komitety>.

References:

1. Onishchuk, Y.V. (2024). Pravove reguluvannya procedur vireshenya mitnih sporiv v Ukraini [Legal regulation of customs dispute resolution procedures in Ukraine]. Odessa [in Ukrainian].
2. Onishchuk, Y.V. (2021). Advokatska diyalnist yak objekt pravovogo reguluvannya [Advocacy as an object of tax and legal regulation]. Kherson [in Ukrainian].
3. Onishchuk, Y.V. (2023). Pravovi zasady diyalnosti advokata v administrativnomu suduchinstvi [Legal principles of the lawyer's activity in administrative proceedings]. Riga [in Latvia].
4. Constituciya Ukraini vid 28 chervnya 1996 roku. [Constitution of Ukraine, 28, 1996] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text> [in Ukrainian].
5. Pro advokaturu ta advokatcku diyalnuist [About advocacy and advocacy, 05, 2012] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> [in Ukrainian].
6. Bakayanova, N.M. (2017). Funkcionalni ta organizaciini osnovi advokaturi Ukraini [Functional and organizational foundations of the Bar of Ukraine]. Odesa [in Ukrainian].
7. Rishenya Konstituciynogo Sudu Ukrainw vid 16 listopada 2005 roku № 13-rp/2000. [Decision of the Constitutional Court of Ukraine, 16, 2000] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00#Text> [in Ukrainian].
8. Ivanickiy, S.O. (2017). Teoretichni osnovi organizacii advokaturi v Ukraini: principi ta Sistema [Theoretical foundations of the organization of the bar in Ukraine: principles and system]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Podatkoviy kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 02 grudnya 2010 roku № 2755-VI. [Tax Code of Ukraine, 02, 2010] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> [in Ukrainian].
10. Mitniy kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 13 bereznia 2012 roku № 4495-VI. [Customs Code of Ukraine, 13, 2012] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text> [in Ukrainian].
11. Kodeks Ukraini pro administrativni pravoporushenya: Zakon Ukrainskoi RSR vid 7 grudnya 1984 roku № 8073- X. [Code of Ukraine on administrative offenses, 7, 1984] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> [in Ukrainian].
12. Kodeks administrativnogo sudochinsntva Ukraini: Zakon Ukraini vid 06 lipnya 2005 roku № 2747-IV. [Administrative Judicial Code of Ukraine, 06, 2005] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> [in Ukrainian].

13. Kriminalniy procesualnyi kodeks Ukraini: Zakon Ukraini vid 13 kvitnya 2012 roku № 4651-VI. [Criminal Procedure Code of Ukraine, 13, 2012] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].

14. Pro stvorenya pri Nacionalniy asociacii advokativ Ukraini Komitetu z pitan mitnogo ta podatkovogo prava: risenya Radi advokativ Ukraini vid 12 kvitnya 2019 roku № 51. [On the establishment of the Committee on Customs and Tax Law at the National Bar Association of Ukraine, 12, 2019]. Retrieved from: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/anonsi/Rishennya_51_12042019.pdf [in Ukrainian].

15. Pro stvorenya pri Nacionalniy asociacii advokativ Ukraini Komitetu z pidvishenya profesiynoi kvalifikacii: risenya Radi advokativ Ukraini vid 01 cervnya 2018 roku № 69. [On the establishment of a Committee for Improving Professional Qualifications at the National Bar Association of Ukraine, 01, 2018]. Retrieved from: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2018-06-01-r-shennya-rau-69_5b9780164fa16.pdf [in Ukrainian].

16. Komiteti pri Nacionalniy asociacii advokativ Ukraini [Committees of the National Bar Association of Ukraine]. URL: <https://unba.org.ua/komitety> [in Ukrainian].

УДК 342.9:35.083.1(477+4-672ЄС)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1001-1009](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1001-1009)

Замрига Артур Вікторович кандидат економічних наук, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8919-6633>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУТУ ДИСЦИПЛІНАРНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНИХ СЛУЖБОВЦІВ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВОМ ОКРЕМИХ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті розглянуто ключові аспекти правового регулювання інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців за законодавством України та законодавством окремих держав-членів Європейського Союзу. В умовах інтеграції України до європейського простору та активного реформування системи державної служби, особливо актуальним стає питання узгодження національного законодавства з європейськими стандартами. У статті автором здійснено системний порівняльний аналіз основних нормативних актів, процедур і принципів дисциплінарної відповідальності, зокрема визначення дисциплінарного проступку, видів дисциплінарних стягнень, а також гарантій прав державних службовців у процесі дисциплінарного провадження.

Автором виявлено суттєві відмінності та спільні риси у підходах до регулювання дисциплінарної відповідальності в Україні та окремих країнах-членах ЄС, що дає підстави для обґрунтування рекомендацій щодо вдосконалення українського законодавства. Зокрема, проаналізовано механізми захисту прав державних службовців, забезпечення пропорційності та законності застосування дисциплінарних санкцій, а також роль адміністративних і судових органів у контролі за дотриманням процедур.

Особлива увага приділена практичним викликам застосування дисциплінарної відповідальності, таким як неоднозначність формулювань, недостатність правового регулювання окремих аспектів, а також проблеми імплементації міжнародних стандартів у контексті ефективного функціонування державної служби. У статті представлено порівняльний аналіз основних норм законодавств окремих країн-членів ЄС щодо дисциплінарної відповідальності, що дозволяє визначити кращі європейські практики, які можуть бути адаптовані в Україні.

Результати дослідження спрямовані на підвищення ефективності дисциплінарної відповідальності як інструменту забезпечення професійної етики та

дисципліни у державному управлінні, а також на посилення довіри громадськості до органів державної влади через збалансоване застосування норм права. Наукові висновки та рекомендації представлені у статті можуть бути корисними для законодавців, практикуючих юристів, фахівців у сфері державної служби, а також для подальших наукових досліджень.

Ключові слова: дисциплінарна відповідальність, державні службовці, правове регулювання, законодавство України, досвід країн ЄС, право Європейського Союзу, дисциплінарні стягнення, державна служба, порівняльний аналіз.

Zamryha Artur Viktorovych Candidate of Economic Sciences, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8919-6633>

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTE OF DISCIPLINARY RESPONSIBILITY OF CIVIL SERVANTS UNDER THE LEGISLATION OF UKRAINE AND THE LEGISLATION OF INDIVIDUAL MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION

Abstract. The article examines key aspects of the legal regulation of the institution of disciplinary liability of civil servants under the legislation of Ukraine and the legislation of individual EU member states. In the context of Ukraine's integration into the European space and active reform of the civil service system, the issue of harmonizing national legislation with European standards is becoming particularly relevant. In the article, the author carries out a systematic comparative analysis of the main regulatory acts, procedures and principles of disciplinary liability, in particular, the definition of a disciplinary offense, types of disciplinary penalties, as well as guarantees of the rights of civil servants in the process of disciplinary proceedings. The author identifies significant differences and common features in the approaches to the regulation of disciplinary liability in Ukraine and individual EU member states, which provides grounds for substantiating recommendations for improving Ukrainian legislation. In particular, the mechanisms for protecting the rights of civil servants, ensuring the proportionality and legality of the application of disciplinary sanctions, as well as the role of administrative and judicial bodies in monitoring compliance with procedures are analyzed.

Special attention is paid to the practical challenges of applying disciplinary liability, such as the ambiguity of wording, the lack of legal regulation of certain aspects, as well as the problems of implementing international standards in the context of the effective functioning of the civil service. The article presents a comparative analysis of the main norms of the legislation of individual EU member states on disciplinary liability, which allows identifying the best European practices that can be adapted in Ukraine.

The results of the study are aimed at increasing the effectiveness of disciplinary liability as a tool for ensuring professional ethics and discipline in public administration, as well as at strengthening public trust in public authorities through the balanced application of legal norms. The scientific conclusions and recommendations presented in the article may be useful for legislators, practicing lawyers, specialists in the field of civil service, as well as for further scientific research.

Keywords: disciplinary liability, civil servants, legal regulation, legislation of Ukraine, experience of EU countries, European Union law, disciplinary sanctions, civil service, comparative analysis.

Постановка проблеми. Інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців є одним із ключових елементів системи правового регулювання державної служби, який забезпечує дотримання принципів законності, неупередженості, професіоналізму та відповідальності в діяльності органів державної влади. Його функціонування покликане не лише підтримувати належний рівень службової дисципліни, а й формувати довіру громадян до держави як інституції, що діє на засадах верховенства права. У цьому контексті дисциплінарна відповідальність виступає своєрідним юридичним механізмом реалізації контрольної функції держави щодо її службовців, а також інструментом забезпечення належного виконання посадових обов'язків.

Теоретичне осмислення природи дисциплінарної відповідальності державних службовців передбачає аналіз її сутності як правового інституту, який має дуалістичний характер, адже, з одного боку, виконує карально-превентивну функцію, а з іншого - виступає гарантією належного функціонування системи державної служби. Такий підхід зумовлює необхідність розгляду дисциплінарної відповідальності не лише як форми юридичної відповідальності, але й як інструменту реалізації засад належного врядування, етичних стандартів та доброчесності в державному управлінні.

Варто додати, що проблемність правового регулювання даного інституту в Україні полягає в тому, що чинне законодавство, попри наявність спеціального Закону України «Про державну службу», а також спеціальних підзаконних нормативно-правових актів (Порядку здійснення дисциплінарного провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039 (зі змінами)), не забезпечує системної узгодженості між загальними принципами державної служби та процедурними механізмами притягнення державних службовців до дисциплінарної відповідальності. Відсутність єдиних критеріїв кваліфікації дисциплінарних проступків, нечіткість підстав для застосування стягнень, а також обмеженість процесуальних гарантій права на захист створюють правову невизначеність, що може призводити до порушення принципів справедливості та пропорційності.

У контексті європейської інтеграції України особливої ваги набуває питання гармонізації національного законодавства із правом Європейського Союзу. У більшості держав-членів ЄС інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців базується на комплексному підході, який поєднує адміністративно-правові механізми контролю, незалежні дисциплінарні процедури та судовий захист. Європейська правова доктрина розглядає дисциплінарну відповідальність як складову системи належного урядування (good governance), що передбачає верховенство права, правову визначеність, пропорційність рішень і підзвітність посадових осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти даної теми висвітлюються такими науковцями як І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, С.С. Лукаш, А.А. Неселевська, П.Д. Пилипенко, В.П. Полівчук, В.І. Щербина. Разом з тим, незважаючи на наявність публікацій, питання комплексного аналізу інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців у контексті порівняння національного законодавства України та правових систем окремих держав-членів Європейського Союзу щодо даного питання, залишаються недостатньо досліджуваними.

Мета статті – комплексне теоретико-правове осмислення інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців, виявлення його сутнісних ознак, принципів і функцій, а також визначення напрямів удосконалення національного законодавства України з урахуванням європейських правових стандартів.

Виклад основного матеріалу. Інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців є однією з ключових гарантій забезпечення законності, ефективності та професіоналізму у системі державної служби. Його сутність полягає у встановленні правових підстав і процедур, спрямованих на притягнення службовців до відповідальності за невиконання або неналежне виконання посадових обов'язків, порушення службової дисципліни чи правил етичної поведінки державних службовців.

Варто зазначити, що питання дисциплінарної відповідальності державних службовців було предметом дослідження ряду науковців. Зокрема, В.П. Полівчук розглядає цей вид юридичної відповідальності державного службовця у двох аспектах: як відносини дотримання фактичних дисциплінарних правил встановлених суб'єтом управління, а також як відносини охоронного характеру, що містять як заохочувальні, так і санкційні заходи у випадку порушення дисциплінарних норм. [3, с. 49].

В Україні правове регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців визначається, насамперед, Законом України «Про державну службу» [1], а також низкою підзаконних актів, серед яких - Порядок здійснення дисциплінарного провадження, затверджений постановою Кабінету Міністрів

України від 04.12.2019 № 1039 (зі змінами) [2]. Згадані нормативно-правові акти визначають підстави притягнення до дисциплінарної відповідальності, види дисциплінарних стягнень, а також порядок реалізації дисциплінарного провадження.

Законом України «Про державну службу» (далі – Закон) визначено, що службова дисципліна являє собою неухильне додержання Присяги державного службовця, сумлінне виконання службових обов’язків та правил внутрішнього службового розпорядку. У вищевказаному Законі розділ VIII закріплює норми щодо дисциплінарної та матеріальної відповідальності державних службовців. Отож, відповідно до статті 64 Закону, за невиконання або неналежне виконання посадових обов’язків, визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами у сфері державної служби, посадовою інструкцією, а також порушення правил етичної поведінки та інше порушення службової дисципліни державний службовець притягається до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому цим Законом [1].

Підставою для притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності є вчинення ним дисциплінарного проступку, тобто протиправної винної дії або бездіяльності чи прийняття рішення, що полягає у невиконанні або неналежному виконанні державним службовцем своїх посадових обов’язків та інших вимог, встановлених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами, за яке до нього може бути застосоване дисциплінарне стягнення.

Законом до дисциплінарних проступків віднесено:

- 1) порушення Присяги державного службовця;
- 2) порушення правил етичної поведінки державних службовців;
- 3) вияв неповаги до держави, державних символів України, Українського народу;
- 4) дії, що шкодять авторитету державної служби;
- 5) невиконання або неналежне виконання посадових обов’язків, актів органів державної влади, наказів (розпоряджень) та доручень керівників, прийнятих у межах їхніх повноважень;
- 6) недотримання правил внутрішнього службового розпорядку;
- 7) перевищення службових повноважень, якщо воно не містить складу кримінального або адміністративного правопорушення;
- 8) невиконання вимог щодо політичної неупередженості державного службовця;
- 9) використання повноважень в особистих (приватних) інтересах або в неправомірних особистих інтересах інших осіб;

9⁻¹) порушення вимог Закону України «Про запобігання загрозам національній безпеці, пов’язаним із надмірним впливом осіб, які мають значну економічну та політичну вагу в суспільному житті (олігархів)» у частині подання,

дотримання строків подання декларації про контакти державним службовцем, який займає посаду державної служби категорії «А» або «Б»;

10) подання під час вступу на державну службу недостовірної інформації про обставини, що перешкоджають реалізації права на державну службу, а також неподання необхідної інформації про такі обставини, що виникли під час проходження служби;

11) неповідомлення керівнику державної служби про виникнення відносин прямої підпорядкованості між державним службовцем та близькими особами у 15-денний строк з дня їх виникнення;

12) прогул державного службовця (у тому числі відсутність на службі більше трьох годин протягом робочого дня) без поважних причин;

13) поява державного службовця на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння;

14) прийняття державним службовцем необґрунтованого рішення, що спричинило порушення цілісності державного або комунального майна, незаконне їх використання або інше заподіяння шкоди державному чи комунальному майну, якщо такі дії не містять складу кримінального або адміністративного правопорушення;

15) прийняття державним службовцем рішення, що суперечить закону або висновкам щодо застосування відповідної норми права, викладеним у постанові Верховного Суду, щодо якого судом винесено окрему ухвалу [1].

Порядок здійснення дисциплінарного провадження, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039 (зі змінами), визначає процедуру здійснення дисциплінарними комісіями з розгляду дисциплінарних справ дисциплінарних проваджень стосовно державних службовців. Вказаним Порядком також закріплені процедурні етапи здійснення дисциплінарного провадження:

- прийняття рішення про порушення дисциплінарного провадження;
- формування дисциплінарної комісії та її склад;
- визначення повноважень дисциплінарної комісії;
- визначення основних засад роботи дисциплінарної комісії;
- формування дисциплінарної справи;
- прийняття рішення за результатами розгляду дисциплінарної справи.

Отож, аналіз чинного законодавства України свідчить, що інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців має чітке нормативне підґрунтя та відіграє важливу роль у забезпеченні належного функціонування системи державної служби. Основні норми Закону України «Про державну службу» та Порядку здійснення дисциплінарного провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.12.2019 № 1039 (зі змінами), забезпечують чітке визначення системи правових механізмів, спрямованих на

підтримання належного рівня службової дисципліни, підвищення ефективності управлінських процесів і формування культури професійної відповідальності у державному управлінні.

З метою глибшого розуміння специфіки правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців доцільно звернутися до аналізу законодавства окремих держав-членів Європейського Союзу. Адже порівняльно-правовий підхід дозволяє виявити спільні риси, відмінності та найефективніші моделі правового регулювання, які можуть бути адаптовані в Україні з урахуванням її інтеграційного курсу та європейських стандартів державного управління.

Варто зазначити, що інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців врегульований як у профільних законах про державну службу (Австрія, Болгарія, Литва, Польща), так і у спеціальних законах (Іспанія, Латвія).

Так, підставою притягнення державного службовця до дисциплінарної відповідальності відповідно до Федерального дисциплінарного статуту Німеччини є скоєння ним службового проступку, під яким розуміється порушення державним службовцем своїх обов'язків. Кожне порушення тягне за собою застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Відмінністю законодавчого регулювання є те, що дія Федерального дисциплінарного статуту поширюється як на державних службовців, так і на відставних державних службовців у разі виявлення дисциплінарних проступків, які були скоєні ними під час їх роботи на державній службі [4, с. 69].

Натомість відповідно до частини третьої статті 65 Закону України «Про державну службу», державний службовець не може бути притягнутий до дисциплінарної відповідальності, якщо минуло шість місяців з дня, коли керівник державної служби дізнався або мав дізнатися про вчинення дисциплінарного проступку, не враховуючи час тимчасової непрацездатності державного службовця чи перебування його у відпустці, або якщо минув один рік після його вчинення або постановлення відповідної окремої ухвали суду [1]. Тобто, в Україні чітко визначено період, протягом якого державного службовця можна притягнути до дисциплінарної відповідальності.

У Литві відповідно до Закону «Про публічну службу» за порушення службових обов'язків може бути застосовано одну з наступних дисциплінарних санкцій: попередження, догана, сувора догана, звільнення зі служби. Водночас звільнення зі служби як дисциплінарна санкція може бути застосована за чітко вичерпний перелік проступків, а саме: діяльність, несумісну з публічною службою, отримання незаконного доходу або привілеїв, відсутність на роботі один або декілька робочих днів без поважної причини, появу в алкогольному, наркотичному або токсичному сп'янінні в робочі години, що ображає людську гідність публічного службовця чи дискредитує авторитет державної або муніципальної інституції, інші випадки, передбачені законами [4, с. 70].

Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнень і наукових висновків щодо особливостей правового регулювання інституту дисциплінарної відповідальності державних службовців у законодавстві України та окремих державах-членах Європейського Союзу.

По-перше, інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців в Україні має достатньо розвинену нормативну базу, яка охоплює як матеріально-правові, так і процесуальні аспекти. Основні положення Закону України «Про державну службу» та підзаконних актів, зокрема Порядку здійснення дисциплінарного провадження, формують цілісну систему правових механізмів, спрямованих на забезпечення дотримання службової дисципліни, професійної етики та ефективного функціонування органів державної влади. Водночас, низка положень чинного законодавства залишається нечіткою та потребує вдосконалення у частині визначення складу дисциплінарного проступку, підстав застосування дисциплінарних стягнень і гарантій права державного службовця на захист.

По-друге, проведений порівняльний аналіз законодавства окремих держав-членів ЄС (зокрема Німеччини, Литви) засвідчив, що в європейській практиці дисциплінарна відповідальність державних службовців ґрунтується на принципах правової визначеності, пропорційності, неупередженості та ефективного судового контролю. Характерною рисою є наявність розвиненої системи незалежних дисциплінарних органів, чітке врегулювання строків притягнення до відповідальності та передбачення диференційованих заходів дисциплінарного впливу залежно від тяжкості порушення.

По-третє, досвід держав-членів ЄС демонструє, що дисциплінарна відповідальність розглядається не лише як інструмент покарання, але й як механізм запобігання порушенням, формування етичної поведінки та підвищення довіри суспільства до державної служби. Саме тому доцільним видається подальше впровадження в Україні принципів належного урядування (good governance), які передбачають прозорість, підзвітність, справедливість та ефективність дисциплінарних процедур.

По-четверте, гармонізація українського законодавства із правом Європейського Союзу у сфері дисциплінарної відповідальності має відбуватися через запозичення найкращих європейських практик, зокрема створення незалежних дисциплінарних комісій, посилення процесуальних гарантій захисту прав державних службовців, удосконалення правових механізмів оскарження рішень та чітке розмежування видів дисциплінарних проступків і відповідних санкцій.

Отже, інститут дисциплінарної відповідальності державних службовців є важливим елементом правової системи, що забезпечує дотримання принципів професіоналізму, етичності та верховенства права у діяльності державних органів. Його подальший розвиток в Україні має відбуватися в напрямі європейської інтеграції, забезпечення правової визначеності та балансу між інтересами держави і правами державних службовців.

Література:

1. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII : станом на 01 листопада 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> (дата звернення: 01.11.2025)
2. Про затвердження Порядку здійснення дисциплінарного провадження : Постанова Каб. Міністрів України від 04.12.2019 р. № 1039 : станом на 01 листопада 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#Text>
3. Горзов А., Долгий О. Дисциплінарна відповідальність державних службовців. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2017. Т. 1, № 13. С. 48-54. URL: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/gorzov.pdf> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Неселевська А. Зарубіжний досвід правового регулювання дисциплінарної відповідальності державних службовців та напрями його імплементації в Україні. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. 2018. Т. 29 (68), № 3. С. 68-73. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/14.pdf (дата звернення: 01.11.2025).

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu sluzhbu» : vid 10.12.2015 № 889-VIII stanom na 01 listopada 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [On Civil Service: Law of Ukraine dated 10.12.2015 №. 889-VIII: as of November 01, 2025] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennya Poryadku zdiysnennya disciplinarnogo provadzhennya : Postanova Kab. Ministriv Ukrayini vid 04.12.2019 r. № 1039 : stanom na 01 listopada 2025 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2019-%D0%BF#Text> [For approval of the Order on the implementation of disciplinary measures: Cabinet of Ministers of Ukraine dated 04.12.2019 №. 1039: as of 01 November 2025] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text> [in Ukrainian].
3. Gorzov, A., & Dolgij, O. (2017). Disciplinarna vidpovidalnist derzhavnih sluzhbovciv. [Disciplinary responsibility of civil servants]. Naukovij chasopis Nacionalnoyi akademiyi prokuraturi Ukrayini – Scientific journal of the National Academy of the Prosecutor's Office of Ukraine, 13, 48-54. <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2017/gorzov.pdf> [in Ukrainian].
4. Neselevska A. (2018). Zarubizhnij dosvid pravovogo reguluvannya disciplinarnoyi vidpovidalnosti derzhavnih sluzhbovciv ta napryami jogo implementaciyi v Ukrayini [Foreign experience of legal regulation of disciplinary liability of civil servants and directions of its implementation in Ukraine]. Vcheni zapiski TNU imeni V.I. Vernadskogo. Seriya: yuridichni nauki - Scientific notes of V.I. Vernadsky TNU. Series: Legal Sciences, 3, 68-73. https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2018/3_2018/14.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.921.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1010-1022](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1010-1022)

Зільник Наталія Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0009-2689-7075>

Яровик Діана Русланівна студентка 3 курсу Інституту права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», м. Львів, <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>.

РОЗГЛЯД СПРАВ ПРО ЗАХИСТ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВОГО ПРОСТОРУ: ВИКЛИКИ ОНЛАЙН-ПУБЛІКАЦІЙ

Анотація. Стаття присвячена комплексному аналізу актуальних проблем судового захисту честі, гідності та ділової репутації в Україні в умовах активного розвитку цифрових комунікацій та поширення недостовірної інформації в інтернеті та соціальних мережах. Дослідження ґрунтується на аналізі чинного законодавства, судової практики та міжнародних стандартів у сфері захисту від дифамації.

У статті детально досліджуються правові механізми захисту від наклепу, включаючи як позасудові способи врегулювання конфліктів (звернення до авторів публікацій, скарги до адміністрації соціальних мереж), так і судові процедури. Особливу увагу приділено специфіці доказування у дифамаційних справах, зокрема встановленню факту поширення інформації, її зв'язку з конкретною особою, недостовірності відомостей та факту завдання шкоди.

Значну частину дослідження становить аналіз резонансних судових справ за участю відомих публічних осіб останніх років, включаючи справи Віктора Медведчука проти Вахтанга Кіпіані ("суд над книжкою"), Павла Гречківського проти народного депутата Дмитра Лубінця, Анатолія Бондаренка проти Президента Володимира Зеленського, Андрія Портнова проти МЗС та ГПУ, а також справи за участю СБУшників Сергія Семочка та Павла Демчини, Ігоря Гладковського, Валерії Гонтаревої та інших.

На основі детального аналізу цих справ виявлено системні проблеми в українській судовій практиці, включаючи: неправильне розмежування фактичних тверджень та оціночних суджень; відсутність індивідуальної оцінки кожного висловлювання; ігнорування принципів захисту свободи слова, закріплених у практиці ЄСПЛ; непослідовність у прийнятті рішень навіть у аналогічних

справах; перевищення позовних вимог та зобов'язання спростувати інформацію, яка фактично не поширювалася.

Стаття розкриває особливості дифамаційних спорів у цифровому середовищі, зокрема труднощі ідентифікації належних відповідачів у випадках анонімних публікацій, проблеми з доведенням належності облікових записів у соціальних мережах конкретним особам, а також специфіку збору електронних доказів. Детально розглядаються механізми стягнення моральної шкоди, критерії її визначення та судова практика щодо розмірів компенсації.

Окремий акцент зроблено на аналізі негативних тенденцій, які створюють загрози для свободи слова в Україні, включаючи використання дифамаційних позовів як інструменту тиску на журналістів та громадських активістів, а також формування судових прецедентів, що обмежують можливості для суспільної критики публічних осіб.

Робота містить практичні рекомендації для різних груп стейкхолдерів: судової системи (щодо уніфікації підходів та врахування міжнародних стандартів), законодавця (стосовно вдосконалення правового регулювання), практикуючих юристів (алгоритм дій при виявленні дифамації, стратегії захисту, методи збору доказової бази) та громадянського суспільства (механізми протидії зловживанням у сфері захисту честі та гідності).

Ключові слова: дифамація, захист честі та гідності, свобода слова, судова практика, соціальні мережі, моральна шкода, оціночні судження, фактичні твердження, медіаправо, цифрові комунікації, ЄСПЛ, судова реформа.

Zilnyk Nataliia Mykhaylivna Ph.D. in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0009-2689-7075>.

Yarovyk Diana Ruslanivna student of the 3rd year, Institute of Law, Psychology and Innovative Education, Lviv Polytechnic National University, Lviv, <https://orcid.org/0009-0001-1690-5002>.

CONSIDERATION OF CASES CONCERNING THE PROTECTION OF HONOUR AND DIGNITY IN THE DIGITAL SPACE: CHALLENGES OF ONLINE PUBLICATIONS

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of current issues of judicial protection of honour, dignity and business reputation in Ukraine in the context of the active development of digital communications and the spread of inaccurate information on the Internet and social networks. The study is based on an

analysis of current legislation, judicial practice and international standards in the field of protection against defamation.

The article examines in detail the legal mechanisms for protection against defamation, including both extrajudicial means of conflict resolution (appeals to the authors of publications, complaints to social network administrators) and judicial procedures. Particular attention is paid to the specifics of evidence in defamation cases, in particular establishing the fact of dissemination of information, its connection with a specific person, the inaccuracy of the information and the fact of damage.

A significant part of the study is devoted to the analysis of high-profile court cases involving well-known public figures in recent years, including the cases of Viktor Medvedchuk v. Vakhtang Kipiani ('the trial of the book'), Pavlo Grechkivsky against People's Deputy Dmytro Lubinets, Anatoliy Bondarenko against President Volodymyr Zelensky, Andriy Portnov against the Ministry of Foreign Affairs and the Prosecutor General's Office, as well as cases involving SBU officers Serhiy Semochko and Pavlo Demchina, Ihor Gladkovsky, Valeria Gontareva and others.

A detailed analysis of these cases has revealed systemic problems in Ukrainian judicial practice, including: incorrect distinction between factual statements and evaluative judgements; lack of individual assessment of each statement; disregard for the principles of freedom of speech enshrined in the practice of the European Court of Human Rights; inconsistency in decision-making even in similar cases; excessive claims and obligations to refute information that was not actually disseminated.

The article reveals the peculiarities of defamation disputes in the digital environment, in particular the difficulties of identifying the appropriate defendants in cases of anonymous publications, problems with proving the ownership of social media accounts by specific individuals, as well as the specifics of collecting electronic evidence. It examines in detail the mechanisms for recovering moral damages, the criteria for determining them, and court practice regarding the amount of compensation.

Particular emphasis is placed on the analysis of negative trends that pose a threat to freedom of speech in Ukraine, including the use of defamation lawsuits as a tool to pressure journalists and civil society activists, as well as the formation of judicial precedents that limit the possibilities for public criticism of public figures.

The work contains practical recommendations for various stakeholder groups: the judicial system (regarding the unification of approaches and consideration of international standards), legislators (regarding the improvement of legal regulation), practising lawyers (algorithm of actions when detecting defamation, defence strategies, methods of collecting evidence) and civil society (mechanisms to counter abuse in the sphere of protecting honour and dignity).

Keywords: defamation, protection of honour and dignity, freedom of speech, judicial practice, social networks, moral damage, evaluative judgements, factual statements, media law, digital communications, ECHR, judicial reform.

Постановка проблеми. Справи про захист честі, гідності та ділової репутації залишаються одними з найскладніших у національній судовій практиці. Проблема полягає у відсутності єдиного підходу до кваліфікації висловлювань, нерозмежуванні фактів та оціночних суджень, а також у недотриманні стандартів ЄСПЛ щодо свободи слова та допустимих меж критики публічних осіб. Це породжує правову невизначеність, підриває довіру до судової системи та створює ризик цензури. Все це і зумовлює актуальність обраної тематики дослідження.

Аналіз дослідження проблеми. Проблематика дифамаційних спорів перебуває у полі зору багатьох науковців і практиків. Зокрема, її досліджують: Олена Бусол, котра розглядає особливості доказування у справах про наклеп, Тетяна Шевченко, що аналізує судову практику у світлі стандартів ЄСПЛ, Володимир Речицький, який акцентує на загрозі надмірних обмежень свободи слова, Оксана Крупчан, що вивчає проблеми кваліфікації висловлювань у медіа. Водночас практична площина вимагає подальшого вироблення узгодженої правової доктрини та забезпечення передбачуваності судових рішень.

Метою статті є аналіз актуальної судової практики у дифамаційних спорах в Україні, виявлення її основних недоліків та вироблення рекомендацій для удосконалення підходів до балансування між правом на репутацію та свободою слова.

Виклад основного матеріалу. Онлайн-конфлікти зазвичай завершуються взаємними образами та блокуванням у соцмережах, проте бувають випадки, коли суперечка переростає у поширення наклепів, що шкодять репутації. Тривалий час вважалося, що покарати за такі дії майже неможливо, адже люди прикривалися свободою слова чи правом на власну думку. Однак, варто пам'ятати: свобода висловлювання не є підставою для порушення прав інших людей на повагу до честі та гідності.

Відповідальність настає лише за поширення недостовірної інформації, яка викладається як факт. Наприклад, коли пацієнта звинувачують у тому, що лікар «купив диплом», це є твердженням факту, який може виявитися неправдивим, і тоді лікар має право вимагати захисту. Натомість оціночні судження, засновані на особистих враженнях («лікар був байдужим»), не тягнуть за собою відповідальності, адже закон дозволяє кожному висловлювати власну думку [1].

Проте, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію», якщо особа вважає, що такі оціночні судження принижують її гідність, честь чи ділову репутацію, а також інші особисті немайнові права, вона вправі скористатися наданим їй законодавством правом на відповідь, а також на власне тлумачення справи у тому самому медіа з метою обґрунтування безпідставності поширених суджень, надавши їм іншу оцінку [2].

Захист від наклепу можливий як позасудовим, так і судовим шляхом. У першому випадку можна направити кривднику або адміністратору сайту пись-

мову претензію з вимогою зупинити поширення неправдивих відомостей і спростувати їх. Якщо це не діє, варто звертатися до суду з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації. У таких справах відповідачами можуть бути як автор публікації, так і власник сайту, де розміщено матеріал, а якщо інформація поширюється анонімно – відповідальність нестиме лише власник ресурсу. Дані про власника сайту можна отримати через адвокатський запит або ухвалу суду.

У позові необхідно довести факт поширення інформації, її зв'язок саме з вами, недостовірність таких відомостей та завдану шкоду – репутаційну, матеріальну чи моральну. Доказами можуть бути скріншоти, копії чи роздрукування сторінок, посилання на матеріали, а також лінгвістична експертиза, яка встановлює характер висловлювань. Для підтвердження моральної шкоди слід подати показання свідків, медичні довідки, чеки на ліки чи консультації психолога.

Ефективний захист у таких справах потребує своєчасного збору доказів, адже будь-який коментар чи публікацію легко видалити, а акаунт у соцмережах – закрити. Тому найкраще звертатися до адвоката, який допоможе правильно зафіксувати порушення, скласти переконливий позов і захистити ваші права в суді [1].

Чинне законодавство України передбачає правові механізми, що дозволяють відновити порушені права та інтереси у разі поширення недостовірної інформації. Захист честі, гідності та ділової репутації може здійснюватися як у позасудовому, так і в судовому порядку.

На досудовому етапі ефективним інструментом часто стає звернення безпосередньо до авторів публікацій або подання скарг адміністрації соціальних мереж чи інших інтернет-платформ. Якщо публікація порушує стандарти спільноти, її можуть видалити. Крім того, нерідко автори під тиском звернень від самих потерпілих чи сторонніх користувачів погоджуються спростувати інформацію або видалити допис. Водночас цей спосіб не дає можливості стягнути компенсацію за завдану шкоду, тому у випадках, коли йдеться про матеріальні чи моральні збитки, доцільним є звернення до суду.

Судовий захист честі, гідності та ділової репутації (так звані дифамаційні спори) потребує дотримання низки умов. По-перше, необхідно довести факт поширення інформації – достатньо, щоб її сприйняла хоча б одна особа. Під поширенням розуміється публікація у ЗМІ, в мережі Інтернет, у заявах, листах, публічних виступах чи будь-якій іншій формі. По-друге, інформація має стосуватися конкретного позивача – прямо чи опосередковано. Якщо ж немає чіткої ідентифікації, суд може відмовити в задоволенні позову. По-третє, позивач зобов'язаний довести недостовірність відомостей, використовуючи документи, свідчення, експертизи або офіційну інформацію. По-четверте, потрібно показати,

що поширені дані принижують честь, гідність чи ділову репутацію. У таких випадках, крім спростування, зазвичай заявляється й вимога про компенсацію моральної шкоди.

Судова практика наголошує на важливості відмежування фактичних тверджень від оціночних суджень. Перевірити можна лише факти, тому вони підлягають спростуванню у випадку недостовірності. Натомість оціночні судження є суб'єктивними поглядами й не можуть визнаватися неправдивими. Для складних випадків іноді призначають семантико-текстуальні експертизи. Важливо також враховувати, що межі допустимої критики щодо публічних осіб значно ширші, ніж щодо пересічних громадян.

Визначення належного відповідача також має велике значення. Ним може бути автор публікації, власник сайту або обидві сторони. Щодо власників інтернет-ресурсів інколи виникають труднощі з ідентифікацією, але такі відомості можна отримати через компетентні організації, наприклад, Центр компетенції адресного простору мережі Інтернет. Верховний Суд визнає такі довідки належними доказами.

Окремим важливим аспектом є стягнення моральної шкоди, яка визначається як страждання фізичного чи психічного характеру. Розмір компенсації залежить від обсягу та тривалості негативних наслідків, але на практиці суди рідко задовольняють такі вимоги у повному обсязі, зазвичай зменшуючи суму до кількох десятків тисяч гривень.

Варто враховувати, що навіть позитивне судове рішення не завжди автоматично відновлює порушені права. Нерідко виникають проблеми з його виконанням, хоча формально судові рішення є обов'язковими для всіх. Існують випадки як ігнорування рішень, що може призвести навіть до кримінальної відповідальності, так і добросовісного їх виконання, наприклад, коли ЗМІ публікують офіційні спростування.

Таким чином, захист честі, гідності та ділової репутації можливий як шляхом звернення безпосередньо до автора чи адміністрації ресурсу, так і через судовий процес. Водночас успіх справи залежить від якості доказової бази та здатності позивача довести чотири ключові обставини: факт поширення інформації, її зв'язок із особою, недостовірність та приниження честі, гідності чи ділової репутації [3].

Справи про захист честі, гідності та ділової репутації у зв'язку з публікаціями в соціальних мережах є одними з найскладніших у судовій практиці. Основною проблемою є ідентифікація належного відповідача. Згідно з постановою Пленуму Верховного Суду №1 від 27.02.2009, у випадку поширення інформації в Інтернеті належними відповідачами є як автор матеріалу, так і власник веб-сайту [4]. Позивач повинен чітко встановити ці особи та зазначити їх у позовній заяві. У соціальних мережах це зробити важко, адже користувачі

можуть заперечувати належність акаунта, а якщо він не верифікований («синя галочка»), довести зворотне майже неможливо. Судова практика свідчить, що відсутність підтверджень про належність сторінки конкретній особі веде до відмови у позові через пред'явлення його до неналежного відповідача. Таку позицію неодноразово підтверджував Верховний Суд у своїх рішеннях.

Власники веб-сайтів і соціальних мереж також несуть відповідальність і намагаються мінімізувати ризики позовів шляхом суворого контролю за дотриманням правил користування, що іноді виглядає як цензура. Законодавство визначає, що власником веб-сайту вважається особа, яка володіє обліковим записом і встановлює правила користування ресурсом, або реєстрант доменного імені чи отримувач хостингових послуг.

У разі успішної ідентифікації всіх відповідачів позивач може вимагати відшкодування збитків, серед яких найчастіше – моральна шкода. Відповідно до статті 23 Цивільного кодексу України, моральна шкода полягає у фізичному болю, душевних стражданнях, втраті можливості реалізувати свої здібності тощо. Вона відшкодовується грошима, майном або іншим способом незалежно від наявності майнової шкоди. Розмір компенсації визначається судом з урахуванням характеру порушення, глибини страждань, вини заподіювача та принципів розумності й справедливості [5].

Водночас критичні оцінки, рецензії чи оціночні судження не можуть бути підставою для стягнення моральної шкоди. Однак, якщо при цьому допущено образи, розголошено конфіденційну інформацію чи порушено право на приватність, компенсація може бути призначена. Так, відповідно до абз. 2 ч. 2 ст. 30 Закону України «Про інформацію», якщо суб'єктивну думку висловлено в брутальній, принизливій чи непристойній формі, що принижує гідність, честь чи ділову репутацію, на особу, яка таким чином та у такий спосіб висловила думку або оцінку, може бути покладено обов'язок відшкодувати завдану моральну шкоду [2].

Важливо, що посадові особи («особи при виконанні») мають право лише на спростування недостовірної інформації, але не можуть вимагати відшкодування моральної шкоди.

Для встановлення факту завдання моральної шкоди суд з'ясовує її наявність, протиправність діяння, причинний зв'язок і вину відповідача. Доказами можуть бути експертні висновки психологів, медичні довідки про погіршення здоров'я, документи про втрату роботи, а також розрахунки витрат на лікування чи відновлення. Усі ці дані розглядаються судом у сукупності.

Таким чином, дифамаційні спори в соціальних мережах є складними через труднощі з доведенням належності акаунтів, але у випадку доведення фактів поширення недостовірної інформації та завдання шкоди вони можуть завершитися як спростуванням відомостей, так і компенсацією моральних збитків [6].

Судові процеси щодо захисту честі, гідності та репутації традиційно викликають значну увагу суспільства та медіа. Такі позови можуть слугувати як засобом відновлення доброго імені від безпідставних звинувачень, так і інструментом тиску впливових людей на тих, хто розкриває їхню сумнівну діяльність.

У подібних справах ключову роль відіграють судді, які мають право визнавати інформацію неправдивою, вимагати її спростування чи видалення, а також присуджувати компенсацію моральної шкоди.

При вирішенні таких спорів судді мають розмежовувати суб'єктивні оцінки (особисті думки, критику, коментарі без фактичного змісту) та фактичні заяви (інформацію про події чи явища, яку можна верифікувати). Фактичні твердження поділяються на правдиві та хибні, і лише останні підлягають спростуванню. Водночас судді мають враховувати практику ЄСПЛ, згідно з якою критика публічних осіб може бути значно жорсткішою, а також оцінювати, чи є поширена інформація важливою для суспільної дискусії.

Згідно з практикою ЄСПЛ, свобода слова захищається навіть у випадках поширення неточної інформації, якщо журналіст діяв чесно, мав достатні підстави вважати інформацію правдивою та належно її перевіряв. Суд також з'ясовує мотиви: чи спрямована інформація на приниження особи, чи на розкриття правопорушень та розвиток суспільної дискусії.

Ці завдання потребують не просто оцінки доказів та застосування законів, а глибокого аналізу характеру інформації та висловлювань, чого судді іноді не роблять. Наслідком може стати вимога спростувати цілу журналістську статтю або блокування цілого вебсайту замість конкретної сторінки. Такі рішення викликають критику юридичної спільноти та громадськості, сприймаються як прояви цензури та підривають довіру до суду.

Українські суди щорічно розглядають понад тисячу дифамаційних справ. Нижче наведено декілька найгучніших справ за останні роки, де відомі особи намагалися під приводом захисту репутації спростувати оціночні судження чи достовірну інформацію, яку вважали негативною.

Справа Віктора Медведчука проти Вахтанга Кіпіані («Суд над книжкою»)

Дарницький суд Києва частково задовольнив позов Віктора Медведчука у справі №753/12294/19, визнавши недостовірними певні фрагменти книги «Справа Василя Стуса» та зобов'язавши їх видалити. Крім того, суд заборонив розповсюджувати надрукований тираж [7].

Експерти з медіаправа негайно розкритикували це рішення, оскільки суд перевищив позовні вимоги та фактично запровадив цензуру. Серед визнаних недостовірними були фрази про «підтримуваного держбезпекою адвоката» та про те, що Медведчук «фактично підтримав звинувачення» [8].

Доказами недостовірності слугували власні пояснення позивача про неспівпрацю з КДБ та довідки архіву СБУ про відсутність документів про співробітництво. Проте виникають сумніви щодо переконливості таких доказів.

Апеляційний суд скасував це рішення, визнавши недостовірним лише одне речення з дев'яти оспорюваних.

Справа Павла Гречківського проти н.д. Дмитра Лубінця та інших.

У справі №757/45270/19-ц суди всіх інстанцій задовольнили вимоги про визнання недостовірною інформації про члена ВРП Павла Гречківського. Серед оспорюваних висловлювань були фрази про «одіозного члена ВРП» та порівняння з «лідером злочинного угруповання».

Верховний Суд визначив, що поширена інформація не може вважатися оціночними судженнями, а є констатацією фактів з використанням різкої лексики [9].

Проте з такою позицією важко погодитися, оскільки називання когось «одіозним» є суб'єктивною оцінкою. Крім того, це рішення суперечить попередній практиці Верховного Суду, який в інших справах визнавав аналогічні висловлювання оціночними судженнями [8].

Справа Анатолія Бондаренка проти Володимира Зеленського («Мер-бандит»).

Печерський суд Києва застосував інший підхід у справі №757/21708/20-ц за позовом мера Черкас до Президента України. Суд відмовив у задоволенні позовних вимог, визнавши висловлювання Президента про мера з 19 кримінальними провадженнями оціночними судженнями [10].

Цей підхід відповідає практиці Верховного Суду, який в інших справах визнавав подібні висловлювання про «бандитів» оціночними судженнями [8].

Справа Леоніда Черновецького проти Юрія Ніколова («Злодійський розпил»).

Верховний Суд у справі №752/17699/18 визнав фразу про «злодійський розпил» оціночним судженням, пояснивши, що такий вислів має абстрактний характер та не може існувати у фізичному світі [11].

Справа Сергія Семочка – СБУшник виграв справу не довівши неправдивість журналістських матеріалів, а довівши, що згадувані особи не є родичами згідно Сімейного кодексу.

Справа Павла Демчини – інший СБУшник програв у всіх інстанціях, суди визнали висловлювання про нього оціночними судженнями.

Справа Ігоря Гладковського – суд першої інстанції визнав недостовірною всю інформацію із журналістського сюжету та зобов'язав спростувати твердження, яких фактично не було в матеріалі.

Справа Валерії Гонтаревої проти Ігоря Коломойського – суд зобов'язав спростувати відповіді на питання про підозри щодо підпалу.

Справа Андрія Портнова – Верховний Суд визнав недостовірною інформацію про підозри, не враховуючи різницю між статусом підозрюваного та фактом підозр.

Проаналізувавши ці справи, можна виділити типові помилки суддів:

Неправильна кваліфікація висловлювань – оціночні судження визнаються фактичними твердженнями.

Відсутність індивідуальної оцінки – кожна фраза має оцінюватися окремо.

Ігнорування «охолоджуючого ефекту» – рішення можуть негативно впливати на свободу слова.

Спростування невисловленого – зобов'язання спростувати інтерпретації позивача замість реально сказаного.

Перевищення позовних вимог – заборони, що виходять за межі заявлених вимог.

Ігнорування статусу публічних осіб – неврахування ширших меж критики для публічних фігур.

Непослідовність судових рішень у дифамаційних справах створює враження про можливість «купівлі» рішень або цензури з боку влади. Це підриває довіру до правосуддя та зводить нанівець позитивні досягнення у сфері захисту честі, гідності та свободи слова.

Особливе занепокоєння викликають рішення Верховного Суду у справах Гречківського та Портнова, які можуть стати прецедентами для обмеження свободи слова [8]. Відтак, існує ризик, що інші фігуранти розслідувань використовуватимуть ці рішення для тиску на журналістів та медіа.

Верховному Суду необхідно повернутися до попередньої практики захисту свободи слова та визнання спірних висловлювань оціночними судженнями. Органам суддівського самоврядування слід проводити належну перевірку суддів та не допускати тих, які приймають сумнівні рішення у справах про свободу слова [8].

Висновки. Аналіз дифамаційних справ в українському судочинстві засвідчує наявність серйозних системних проблем. Суди нерідко неправильно кваліфікують висловлювання, визнаючи оціночні судження фактичними твердженнями, що підлягають спростуванню. Часто бракує індивідуального підходу – замість аналізу кожної фрази окремо виносяться узагальнені рішення. Крім того, національні суди недостатньо враховують практику Європейського суду з прав людини щодо ширших меж допустимої критики публічних осіб, а непослідовність у вирішенні аналогічних справ підриває довіру до правосуддя.

Низка рішень створює небезпечні прецеденти для обмеження свободи слова в Україні. Йдеться про заборону поширення цілих тиражів книг замість спростування окремих фраз, визнання недостовірними очевидних оціночних

висловлювань, а також зобов'язання спростовувати інформацію, яка фактично не була поширена. Таке надмірно широке трактування понять «наклеп» і «приниження честі» становить загрозу свободі вираження поглядів.

Особливу складність становлять дифамаційні спори в онлайн-середовищі. Тут важко ідентифікувати справжніх авторів публікацій, інформація поширюється миттєво та охоплює широку аудиторію, а докази необхідно збирати максимально швидко до їх видалення. Додаткові виклики створюють юрисдикційні питання, пов'язані з іноземними платформами.

Для вдосконалення захисту честі, гідності та водночас свободи слова необхідні кроки на різних рівнях. Судова система повинна забезпечити єдині підходи до кваліфікації висловлювань, підвищити рівень обізнаності суддів у практиці ЄСПЛ, розробити методичні рекомендації з розгляду дифамаційних спорів та організувати спеціалізовані навчання з медіаправа. На законодавчому рівні слід конкретизувати критерії розмежування фактів та оціночних суджень, встановити чіткі процедури ідентифікації користувачів соціальних мереж, запровадити спрощені механізми досудового врегулювання конфліктів і передбачити відповідальність за зловживання правом на захист честі та гідності. Для практикуючих юристів важливо розвивати експертизу в сфері медіаправа й цифрових технологій, формувати належну доказову базу з урахуванням специфіки онлайн-простору та активніше використовувати можливості досудового вирішення спорів.

Подальший розвиток дифамаційного права в Україні має відбуватися з урахуванням європейської інтеграції та гармонізації законодавства зі стандартами ЄС, технологічного прогресу та нових форм комунікації, а також демократичних цінностей, що забезпечують баланс між захистом особистості та свободою слова. Важливо враховувати і суспільні потреби, зокрема інтереси громадянського суспільства та медіаспільноти.

Таким чином, дифамаційні справи є своєрідним індикатором стану правової системи й рівня демократії в державі. Непослідовна судова практика не лише підриває довіру до правосуддя, але й створює ризики для реалізації одного з фундаментальних прав людини – свободи слова. Подолання цих проблем потребує комплексного підходу, що включає реформування законодавства, вдосконалення судової практики та підвищення правової культури суспільства. Особливо важливим завданням є формування послідовної практики Верховного Суду, яка б забезпечувала належний баланс між правом на захист честі та гідності і свободою вираження поглядів. Лише за умови системних реформ Україна зможе гарантувати ефективний захист репутації громадян без обмеження демократичних цінностей.

Література:

1. Яна Бабенко. Захист честі та гідності в Інтернеті: поради адвокатів. URL: <https://mitrax.ua/uk/blog/zahist-chesti-ta-gidnosti-v-interneti-poradi-advokativ/>.
2. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. *Відомості Верховної Ради. України*. 1992. № 48. Ст. 650.
3. Катерина Манойленко, Анастасія Клян, Тетяна Піхновська. Основне про захист честі, гідності та ділової репутації. URL: https://jurliga.ligazakon.net/analytics/238285_osnovne-pro-zakhist-chest-gdnost-ta-dlovo-reputats.
4. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2009 р. № 1. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40-44. Ст. 356.
6. Євген Воробйов. Дифамація медіа у соцмережах і відшкодування збитків. URL: <https://ppl.org.ua/difamasiya-media-u-socmerezhaх-i-vidshkoduvannya-zbitkiv.html>.
7. Рішення Дарницького районного суду міста Києва від 19 Жовтня 2020 р., судова справа № 753/12294/19. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92520431>.
8. Христина Буртник. Найгучніші справи захисту честі та гідності: чи існує загроза свободі слова? URL: <https://dejure.foundation/zakhyst-chesti-i-gidnosti-zagroza-svobodi-slova/>.
9. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 20 січня 2021 р., судова справа № 757/45270/19-ц. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/94417585?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.261217677.1695608223.1637142840-933993114.1631858061.
10. Рішення Печерського районного суду міста Києва від 1 жовтня 2020 р., судова справа № 757/21708/20-ц. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91927921>.
11. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного Суду України від 17 лютого 2020 р., судова справа № 752/17699/18. URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_17_02_2020_roku_u_spravi_752_17699_18/.

References:

1. Yana Babenko. Zakhyst chesti ta hidnosti v Interneti: porady advokativ [Protecting honor and dignity on the Internet: advice from lawyers]. Retrieved from <https://mitrax.ua/uk/blog/zahist-chesti-ta-gidnosti-v-interneti-poradi-advokativ/> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy Pro informatsiiu: vid 02.10.1992 r. № 2657-XII [Law of Ukraine on Information: from October, 2, 1992, № 2657-XII]. (1992, October 2). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 48, article 650 [in Ukrainian].
3. Kateryna Manoilenko, Anastasiia Klian, Tetiana Pikhnovska. Osnovne pro zakhyst chesti, hidnosti ta dilovoi reputatsii [Basics about protecting honor, dignity and business reputation]. Retrieved from https://jurliga.ligazakon.net/analytics/238285_osnovne-pro-zakhist-chest-gdnost-ta-dlovo-reputats [in Ukrainian].
4. Pro sudovu praktyku u spravakh pro zakhyst hidnosti ta chesti fizychnoi osoby, a takozh dilovoi reputatsii fizychnoi ta yurydychnoi osoby: Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 27.02.2009 r. № 1 [On judicial practice in cases of protection of the dignity and honor of an individual, as well as the business reputation of an individual and legal entity: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine dated February 27, 2009 № 1]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v_001700-09 [in Ukrainian].
5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2003. № 40-44. St. 356 [in Ukrainian].

6. Yevhen Vorobiov. Dyfamatsiia media u sotsmerezkhakh i vidshkoduвання zbytkiv [Media defamation on social media and compensation for damages]. Retrieved from <https://ppl.org.ua/difamaciya-media-u-socmerezhax-i-vidshkoduвання-zbitkiv.html> [in Ukrainian].

7. Rishennia Darnytskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 19 Zhovtnia 2020 r., sudova sprava № 753/12294/19 [Decision of the Darnytskyi District Court of Kyiv dated October 19, 2020, court case № 753/12294/19]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/92520431> [in Ukrainian].

8. Khrystyna Burtnyk. Naihuchnishi spravy zakhystu chesti ta hidnosti: chy isnuie zahroza svobody slova? [The most high-profile cases of protecting honor and dignity: is there a threat to freedom of speech?] Retrieved from <https://dejure.foundation/zakhyst-chesti-i-gidnosti-zagroza-svobody-slova/> [in Ukrainian].

9. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 20 sichnia 2021 r., sudova sprava № 757/45270/19-ts [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine dated January 20, 2021, court case № 757/45270/19-ts]. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/94417585?utm_source=jurliga.ligazakon.ua&utm_medium=news&utm_content=jl03&_ga=2.261217677.1695608223.1637142840-933993114.1631858061 [in Ukrainian].

10. Rishennia Pecherskoho raionnoho sudu mista Kyieva vid 1 zhovtnia 2020 r., sudova sprava № 757/21708/20-ts [Decision of the Pechersky District Court of Kyiv dated October 1, 2020, court case № 757/21708/20-ts]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/91927921> [in Ukrainian].

11. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 17 liutoho 2020 r., sudova sprava № 752/17699/18 [Resolution of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court of Ukraine dated February 17, 2020, court case № 752/17699/18]. Retrieved from https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_17_02_2020_roku_u_spravi_752_17699_18/ [in Ukrainian].

УДК 373.3:340:001.895-057.875

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1023-1034](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1023-1034)

Кічук Ярослав Валерійович доктор педагогічних наук, професор, ректор, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, <https://orcid.org/0000-0003-0931-1211>

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРАВОВИХОВНОЇ РОБОТИ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ ЯК ІННОВАЦІЙНЕ ПОЛЕ ДІЯЛЬНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Автором дослідження актуалізовано питання здатності майбутніх педагогів до організації правовиховної роботи з учнями молодшого шкільного віку. Закцентовано на загостренні означеної проблеми за вітчизняних реалій сьогодення, коли через військовий стан домінує дистанційний формат навчання і майбутніх учителів початкової освіти, і здобувачів початкової освіти; навіть змішане навчання не спроможне забезпечити повноцінну суб'єкт-суб'єктну взаємодію як вирішальний чинник успішного виховання взагалі, й розвитку компетентності щодо правовиховної сфери професійної діяльності майбутнього педагога, зокрема.

Проаналізовано наукові розвідки, в яких найбільш системно висвітлюються і своєрідність сучасних правових явищ, і специфіка інструментарію правової педагогіки щодо успішного опанування на пропедевтичному рівні саме молодшими школярами базових правових знань, і педагогіки вищої школи відносно ресурсів університетського навчання в аспекті розвитку у здобувачів правової компетентності – передумови підготовленості до правовиховної роботи в учнівському середовищі. Доведено, що не втрачають актуальності положення класичної психолого-педагогічної науки відносно наукового статусу понять «особистість» і «професія»; йдеться про виключне значення особистості педагога в забезпеченні успішності правової вихованості дитини. Робиться заувага стосовно важливості зміни акцентів у наукових дослідженнях та практико-орієнтовних розробках фахівців – з «рецептурності» до розвитку особистісних якостей. Наведено фрагменти результатів саморефлексії викладання у вищій школі правових навчальних дисциплін та здобутків «педагогічного правознавства»; констатовано на доцільності розрізняти спектр шкали «порогів правової компетентності» здобувачів вищої педагогічної освіти («неусвідомлена некомпетентність», «усвідомлена некомпетентність», «неусвідомлена компетентність», «усвідомлена компетентність»). Визначено особливості правовиховної роботи вчителя початкових класів, де базового значення набувають інтерак-

тивні вправи, розв'язання життєвих ситуацій, опрацювання художніх текстів із правової тематики. Підтверджено, що підготовка майбутніх учителів до організації правовиховної роботи з молодшими школярами не є самоціллю, а вимагає осмислення як педагогічної системи.

Ключові слова: правовиховна робота, організація у початковій школі, правова компетентність учителя, підготовка майбутнього педагога-вихователя у ЗВО

Kichuk Yaroslav Valeriyovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector of Izmail State University of Humanities, Izmail, <https://orcid.org/0000-0003-0931-1211>

ORGANIZATION OF LEGAL EDUCATION WORK WITH YOUNGER SCHOOLCHILDREN AS AN INNOVATIVE FIELD OF ACTIVITY FOR STUDENTS OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION

Abstract. The author of the study raises the issue of the ability of future teachers to organize legal education work with primary school students. The focus is on the exacerbation of this problem in the current domestic reality, when, due to martial law, distance learning dominates both for future primary school teachers and primary school students; even blended learning is unable to ensure full subject-subject interaction as a decisive factor in successful education in general, and the development of competence in the field of legal education in the professional activity of future teachers in particular.

The author analyzes scientific studies that most systematically highlight the peculiarities of contemporary legal phenomena and the specifics of the tools of legal pedagogy for the successful mastery of basic legal knowledge by younger schoolchildren at the pre-teaching level, and higher education pedagogy in relation to university teaching resources in terms of the development of legal competence in students – a prerequisite for preparedness for legal education work in the student environment. It has been proven that the provisions of classical psychological and pedagogical science regarding the scientific status of the concepts of “personality” and “profession” remain relevant; this refers to the exceptional importance of the personality of the teacher in ensuring the success of a child's legal education. A remark is made regarding the importance of shifting the focus in scientific research and practice-oriented developments by specialists from “prescription” to the development of personal qualities. Fragments of the results of self-reflection on teaching legal disciplines in higher education and the achievements of “pedagogical jurisprudence” are presented. The expediency of distinguishing between the spectrum of “legal competence thresholds” for students of higher pedagogical education (“unconscious incompetence,” “conscious incompetence,” “unconscious competence,” “conscious

competence”) is noted. The peculiarities of the legal education work of primary school teachers are identified, where interactive exercises, solving real-life situations, and studying literary texts on legal topics are of fundamental importance. It has been confirmed that preparing future teachers to organize legal education work with younger schoolchildren is not an end in itself, but requires understanding as a pedagogical system.

Keywords: legal education work, organization in primary school, legal competence of teachers, training of future teachers in higher education institutions

Постановка проблеми. Загальновизнано і вченими, і практиками освітньої сфери, що саме виховання – неодмінний процес становлення особистості ще й досі утворює сферу найбільших педагогічних втрат. До зазначеного додаються й освітні втрати в цілому, котрі притаманні вітчизняній системі освіти за реалій військового стану. Відтак, понад усе, результативність професійної підготовки майбутніх педагогів-вихователів не влаштовує ані українські соціум, ані суб’єктів освітньої діяльності та отримувачів освітніх послуг. На зазначене нашаровується ще одна реальність: дистанційне навчання, як явище, набуває обертів. І це попри те, що нині спостерігається позитивна тенденція щодо активного використання у деяких закладах вищої освіти (накшталт університет «Крок»), найсучасніших технічних інструментів, котрі забезпечують доступ до електронних ресурсів та економічні переваги навчання в закладах вищої освіти (ЗВО) за дистанційною формою. Натомість і це не спроможне повноцінно забезпечити реалізацію принципу особистісно-центрованої освіти, гостроти означеному додає й зростаюча актуальність етичних аспектів використання платформ штучного інтелекту.

Звернення у окресленій вище площині до фундаментальних праць учених, які вивчають проблематику забезпечення якісної вищої освіти здобувачів (Андрєєв О.О., Дж. Андерсон, М. Аллен, Ст. Віллер, Яремчук Н.Я. та ін.), доводить, що навіть за змішаного формату навчання, ще й досі нерозв’язані проблеми технічного, методичного змісту. Особливого занепокоєння набуває проблематика розвитку особистості, як цілісного утворення. Йдеться, зокрема, про психологічні труднощі, пов’язані із низькою мотивацією здобувачів вищої освіти та здатністю до вияву інтелектуальної ініціативи і самодисципліни. Зважаючи, з одного боку, на характер особистісно-професійного призначення представників професії типу «людина-людина», а, з іншого – на стрімку динаміку змін у нормативно-правовій базі сучасного соціуму, незаперечною постає обставина, пов’язана із породженням нових проблем щодо підготовленості вчителя саме до правовиховної діяльності. Справа в тому, що тут педагог «працює» ще й з емоціями конкретної дитини, а контентом постає своєрідність педагогічної взаємодії у шкільному середовищі, коли бракує (навіть за умов

змішаного навчання) постійної координації спільних зусиль учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення й узагальнення наукових джерел, де нині безпосередньо або опосередковано розглядається успішність правовиховних впливів на особистість дитини саме молодшого шкільного віку доводять, що акцентування здебільшого все ж набувають рецепторність, котра передбачає певний вибір формату (прийому, методу технології тощо). До прикладу, педагогічного прийому, як розказати 6-7 річній дитині про порушення країною-агресоркою норм гуманітарного права або інструментів, які дозволяють довести, чому викрадення дітей з підконтрольних ворогу українських міст є військовим злочином тощо. Як засвідчує практика діяльності творчих учителів початкової школи, такий підхід нині слугує орієнтиром для пересічного педагога у розв'язанні новопосталих питань правового характеру стосовно виховання дітей – представників покоління війни. Водночас відповідно до сучасного професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018р.) акцентовано, з одного боку, на перевагах саме компетентнісної освітньої парадигми, з іншого – на інноваційно-гуманістичній спрямованості його діяльності. До того ж це посилює потребу саме на фундаментальному рівні вивчати не лише підготовленість майбутнього вчителя до дидактичних (О. Кравчук, Н. Морзе, Л. Присяжник та ін.), а й виховних функцій (Б. Нестерович, О. Степаненко, Т. Мітишкіна та ін.). Особливої резонансності набувають дисертаційне дослідження, де розгорнутою постає теза про імператив суб'єкт-суб'єктної взаємодії; навіть вже доведено вченими, що проблема організації суто педагогічної взаємодії «досліджено більш глибоко» порівняно із контекстністю «вихованець як суб'єкт такої взаємодії» [9, с.27]. Дійсно, нині вже встановлений ущільнений зв'язок окресленої проблеми із такими явищами, як співпраця, партнерство, фасилітаційне спілкування та ін. Відтак, нових акцентів набуло відродження домінанти класичної педагогічної науки про неперевершену роль, зокрема, у вихованні саме особистості вчителя та вагомості врахування суб'єктності дитини молодшого шкільного віку. За вітчизняних освітянських реалій сьогодення, коли суб'єктами виховання і самовиховання стають «діти війни» зазначений формат дослідницької уваги значно підвищив вагу. Це позначилося і на критеріях конструктивності наукових підходів. Так, на часі зміщення фокусу уваги як до наукових розвідок, так і до розробок суто практичного спрямування не стільки рекомендаційного «рецептурного» характеру, скільки до поглибленого розуміння того, що виховні трати значно збільшилися ще й за рахунок вимушеної ситуації, котра має місце в українському соціумі, коли лева частка посідає дистанційний формат освіти.

Мета статті – спираючись на результати проведеного наукового дискурсу, висвітлити педагогічну доцільність у процесі підготовки у ЗВО сучасної

генерації вчителів початкової освітньої ланки до правовиховної роботи фокус дослідницької уваги зосереджувати на особистісно-професійних якостях, котрі мають вирішальне значення у повноцінній реалізації ними виховних функцій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вища школа – основний етап професійного становлення фахівця. Дбаючи про досягнення якісних параметрів у цьому відношенні природним є звернення до витоків. З-поміж, останніх актуальності не втрачає і думка видатного німецького педагога-теоретика XVIII століття Йогана Фрідріха Герберта, зокрема відносно того, що «вчителя треба вчити не набору технічних операцій у кожному конкретному випадку, а формувати його як особистість», і положення вітчизняних учених XX-XXI століття (зокрема, А. Макаренка й В. Сухомлинського) щодо того, що лише «особистість здатна виховувати особистість». У контексті зазначеного, на наше переконання, надзвичайного загострення, набуває й загально доведений психологами факт: поняття «особистість» є ширшим за поняття «професія». Навіть утримуючи у полі зору ще й сучасну інтерпретацію поняття «цілі початкової освіти» [7, с.120-131], донині базове значення зберігає правове виховання як система, і як самоцінність у цьому ракурсі правової культури самого вчителя.

Що найперше, важко переоцінити роль освітнього процесу сучасної вищої педагогічної школи у формуванні ціннісних орієнтацій здобувачів, де домінантною є педагогічна цінність особистості вихованця; і це на тлі розуміння майбутнім учителем й усвідомлення на рівні переконань цінностей педагогічної професії у цілому. У цьому відношенні переконливою є наукова позиція Денисенко В.В., яка на рівні дисертаційного дослідження доводить доцільність запровадження у ЗВО таких технологій, котрим притаманна саме відповідна сукупність компонентів (мотиваційно-цільовий, когнітивний, емоційно-вольовий та оцінний), а також міститься інтерпретація інновацій щодо ключової ролі двох етапів реалізації, по-перше, етапу трансформації професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів через усвідомлення «професійного Я», а, по-друге, формування професійного ідеалу та проєктування професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій, розвиток здібностей проєктувати себе у професійному майбутньому [3, с. 25-26].

У зв'язку із вищезазначеним, уможлиблюються деякі зауваги. З одного боку, визнання того, що сприяючою обставиною щодо поглиблення наукових уявлень про аксіологічний контент становлення вчителя початкових класів утворили докторські дисертації, присвячені імперативу саме особистісно орієнтовного виховання (Гуменникова Т.Р., 2011), доречність культивування у вищій школі домінант професійної рефлексії здобувачів (Марусинець М.М., 2016) й комунікативно-стратегічної їх компетентності (Оліяр М.П., 2016) та розгляд визначальним значення особистісно-професійної позиції (Пріма Д.,

2021). З іншого боку, виваженість положення щодо стандартизації у сучасних ЗВО ідеї про мотивацію, спрямування й реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти – надійного педагогічного інструменту усвідомлення ними ваги розвитку власного ціннісного досвіду як суб'єкта педагогічної дії. Конструктивність останнього, як відомо, переконливо доведено вченими наукової школи І. А. Зязюна [11].

У сучасних дослідженнях, де сконденсованого увагу на проблемних питаннях професійної підготовки майбутніх учителів саме за напрямком «правове виховання», зокрема, дітей молодшого шкільного віку, здебільшого домінує конструкт «педагогічна-правова підготовка». Наукове обґрунтування процесу організації такої підготовки міститься, до прикладу, у дисертаційному дослідженні Луценко Т. В.; тут віднаходимо ще й сукупність технологічних функцій, а саме: підготовча, мотиваційна, організаційно-пізнавальна, рефлексивно-оцінювальна [8, с.71].

До зазначеного слід додати, що вченими вже розроблено й методичні напрямки управлінської діяльності у педагогічно-правовій підготовці майбутніх учителів початкових класів [6, с.235-237].

Привертає увагу у цій площині висновок Попадич О. О. відносно доречності дотримуватися певних методичних напрямків управлінської діяльності у педагогічно-правовій підготовці майбутнього вчителя початкових класів; це і виховна підсистема уроку, і мотиваційна установка на особистісно орієнтовні методи виховання учнів та ін. [10, с.71-79].

Сучасні молодші школярі, як представники цифрового покоління, здебільшого перебувають у малоконтрольованому дорослими (не є винятком і педагогічна спільнота) медіасередовищі. А це не сприяє повноцінній реалізації у початковій школі принципу дитиноцентризму. Ось чому, як небезпідставно зауважують деякі вчені [10], має сенс по-новому оцінити не лише брак цільового призначення у цьому відношенні дитячих видань, а й взяти до уваги домінуючу в освітній сфері недооцінку їх значення у суто виховному сенсі (навіть книжки-іграшки) через активізацію інтересу учнів все ж до електронних носіїв інформації. Наразі, як засвідчує практика, правова проблематика здебільшого перебуває на периферії читацької активності користувачів шкільних бібліотек; без цього не уможливлується втілення й конструктивної ідеї інтегративного підходу в вихованні, і надійність педагогічного прогнозу щодо становлення у дитини цілісної та реальної картини навколишнього світу, котра формується за імперативом саме педагогічних основ правовиховної роботи. Цьому не сприяє, на жаль, навіть існуюча точка зору, пов'язана із доречністю у межах професійної педагогіки виокремлювати галузь «педагогічне правознавство» (М. Б. Подберезський).

Вивчення й узагальнення наукових уявлень сучасних дослідників проблематики професійної педагогіки дозволяють, по-перше, констатувати, що в

науковому дискурсі поняття «формування правової компетентності молодших школярів» здебільшого синонімізується із поняттям «правова вихованість молодших школярів». А, по-друге, «правова складова діяльності вчителя початкової школи» (вислів О. О. Попадич) осмислюється як конструкт, що корелює із підготовленістю майбутнього вчителя початкової школи виявляти юридичну грамотність через утвердження у практичній роботі соціальної цінності права у сферах правового захисту дітей, педагогізації сімейного виховання, систематизації правовиховних заходів (Іванова О., Запорожан І., Мацук Л., Фіцула М. та ін).

Проведені нами наукові розвідки довели, що саме правова компетентність педагога є імперативом успішної його професійної діяльності, у тому числі й виховного спрямування; експериментальним шляхом удалося довести й сукупність тих педагогічних умов, котрі постають необхідними і достатніми з огляду на випереджувальний розвиток у здобувачів вищої освіти правової компетентності [4, с.58]. До зазначеного додамо, що на наше переконання, правова рефлексія, зокрема майбутнього вчителя початкової ланки освіти, постає неодмінним чинником його здатності саме до успішної професійної самореалізації. Адже, як відомо, рефлексія, є тим психологічним механізмом, котрий, з одного боку, забезпечує конструктивність тих дій, вчинків і поведінки майбутнього вчителя, які врешті-решт і забезпечують вияв його творчої індивідуальності, додаючи при цьому неординарності ще й уможливленню «фіксувати» характер сприймання вчинених дій партнерами по спілкуванню у реальних професійно-значущих ситуаціях.

Відтак, набуває критичної важливості ще й через такий аспект: з метою підвищення практичного спрямування у зазначеній площині створюються належні передумови якісного надання освітніх послуг тим здобувачем вищої освіти, які мають особливі освітні потреби. У цьому зв'язку привертає увагу фундаментальне психологічне дослідження Купрєєвої О.І., де презентовано цікаву, на наш погляд, форму забезпечення психологічної допомоги такої категорії здобувачів – запровадження інтегрованого тренінгу. А у межах такої форми досить вдало відбувається здатність до самореалізації в розрізі певних предикторів фокусу контролю, а саме: «я», «цінності», «гіпер-компенсація», «раціоналізація», «прийняття відповідальності» [5, с. 338].

По-друге, саморефлексія викладацького досвіду дозволяє констатувати: на часі актуалізація системної роботи у ЗВО, яка спрямована на поглиблення праворозуміння майбутніх бакалаврів, у тому числі й початкової освіти. Ідеться не лише про вітчизняну практику. Про це засвідчують і правники зарубіжжя, які вивчають саме проблематику правової підготовки майбутніх фахівців (С. Блюменталь, М. Кельман, Р. Церчія та ін.). Принагідно вкажемо й на доречності запровадження у цьому плані апробованого нами підходу, у межах якого

фокусується увага на «шкалі порогів», що утворюють спектр прогнозованого результату, а саме: «неусвідомлена некомпетентність», «усвідомлена некомпетентність», «неусвідомлена компетентність», «усвідомлена компетентність». У такий спосіб, як переконує практика, й досягається системний вплив на процес особистісно-професійного зростання здобувачів у розрізі компетенції «здатність брати на себе відповідальність»; до того ж за відповідними вимірами («професійна роль», «громадянського суспільства», «правова держава»).

Як переконую сучасна практика, надзвичайно сприяючою у зазначеному вище ракурсі є спрямованість діяльності викладацької університетської спільноти на процесах і формування, і реалізації індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів вищої освіти; вага зазначеного лежить у площині віднайдення персонального шляху розвитку їх особистісного потенціалу через задіяність ресурсів неформальної та інформальної освіти, а також потенціалу академічної мобільності.

До зазначеного додамо ще й таке: в результаті проведеного наукового дискурсу уможлиблюється констатація того, що вчені, які системно вивчають своєрідність процесу правового виховання молодших школярів та особистісно-професійну роль у мотивації й спрямування діяльності саме вчителів початкових класів, здебільшого дотримуються класичної логіки щодо визнання базового значення саме правових знань особистості. Саморефлексія досвіду підготовки у ЗВО майбутніх учителів до правовиховної роботи з молодшими школярами засвідчує про важливість спрямування професійної діяльності не лише у період різновиду навчально-виробничих практик, а й у стимулюванні процесу розвитку креативності здобувачів вищої освіти при опануванні саме їх правового змісту інтерактивними засобами (зокрема у магістратурі курсу «Теорія і методика педагогічної діяльності») та дисциплін вільного вибору.

При цьому, як засвідчують педагогічні спостереження, найпомітнішою є результативність тих педагогічних інструментів, котрі спрямовані на розвиток здатності майбутнього вчителя саме на рівні пропедевтики формувати правові знання у дітей I-IV класів через уможливлення їх спонукання до спостережень за реальними явищами суспільного життя. Зазначена підтверджують і інші дослідники, адже пропедевтичні уявлення про важливість правових знань утворюють елементи системи наукових знань, котра врешті-решт складає у дитини одночасно і цілісне уявлення про світ, і передумови успішного подальшого «опанування систематичних курсів правових дисциплін» [10]. Неаби яку увагу у цьому плані становлять дослідження тих учених (Борисенко Н., Денисенко В.), де акцентується на педагогічних умовах, котрі апробовані у діяльності здобувачів спеціальності «Початкова освіта», зокрема, Херсонського державного університету та закладах загальної середньої освіти Херсонщини. Так, з-поміж найпродуктивніших інструментів щодо їх запровадження, такими визнано

правовий тренінг та моделювання виховних правових ситуацій [1, с. 158]. Принагідно зауважимо на зростаючому інтересі вчених і до ідеї самоцінності освіти для демократичного громадянства, де освіта з прав людини розглядається, з одного боку, у більш ємному форматі ніж активна діяльність кожної пересічної людини у правовій сфері життєдіяльності, а, з іншого – визнанні імперативами, такі як-от: «бути почутим», «вільно обирати релігії», «право на доступ до якісної освіти та медичного обслуговування», «право на чисте довкілля та воду»; йдеться про ракурс тих базових прав, котрі передбачені Конвенцією про права людини та відповідні пріоритети демократичного самоврядування у закладах освіти [2, с. 58].

Учені, котрі у своїх наукових розвідках фокусують увагу на особливостях правовиховної роботи саме в початковій школі (Мороз М., Бойков А., Міцкевич А., Товканець Г. та ін.), здебільшого єдині у твердженнях про «всеосяжність процесу дії на свідомість і самосвідомість особистості», на забезпеченні системності та взаємозв'язку із культурою народу та врахування в ньому ще й підхід обумовлений тим, що базовим постає фактор емоційності, розвиток почуттів справедливості, відповідальності та «законності». Дослідники здебільшого суголосні й у визнанні того, що саме у молодшому шкільному віці критично важливо, по-перше, сформулювати чіткі уявлення дитини про базові поняття – держава Україна, День незалежності України, державна символіка, закони та обов'язкові правила для всіх, Декларація прав дитини. По-друге ж – педагогічній доцільності розуміти, що найефективнішим педагогічним інструментарієм слугують інтерактивні вправи (накшталт «Займи позицію») та гра (до прикладу «Плутанина»). Щодо останнього, то оцінено значущість опертя на складені «Карти» із номінуванням прав і обов'язків, котрі розрізані навпіл; визнані творчими практиками й переваги форм роботи в малій групі (зокрема, у межах ігрового зачину гри «Позов» відбувається поділ дитячої групи на підгрупи кожна з яких має підібрати вислови саме «на користь» своєї команди - до прикладу, щодо того, чому корисно дотримуватися у життєвих ситуаціях своїх обов'язків). Вивчення й узагальнення конструктивного педагогічного досвіду переконує в тому, що особливістю правовиховної роботи в початковій школі доцільно вважати й педагогічну ефективність заходів, де передбачається «ситуація вибору» (до прикладу, грою «Суд» передбачено вибір із складу учасників «судді», котрий об'єктивно й умотивовано користується картками і з позначками «О» (обов'язки) й «П» (права).

До того ж при цьому має місце акцентування на морально-правовому контенті виховання ще й з опорою на взаємодію із сім'єю при виборі форм (до прикладу, форум батьківської громади «Світ прав Вашої дитини»). Як довели спеціальні дослідження (зокрема, Задорожної Г. С.), доречно спиратися при цьому на художні тексти (накшталт В. Сухомлинського «Чого синичка плаче?»),

на організацію активностей молодших школярів у розрізі тематичних заходів (до прикладу, «Права знаєш - собі допомагаєш», «Щоб успішними зростати - свої права потрібно знати», «Хто права вивчає - обов'язки знає» та ін).

Принагідно вкажемо й на деяких розбіжностях учених щодо базових понять правового виховання. Так, існує точка зору (зокрема, Кохан Т. І.) відносно того, що принципом правовиховної роботи доцільно вважати єдність правового і морального виховання; на думку ж Хомич Л.О. має сенс розрізняти моральний аспект у правовому вихованні. А деякі дослідники (зокрема, Алещенко В. О.) стверджує, що поняття «правова робота» є ширшим за поняття «правове виховання». Дослідники (до прикладу, Кохан Т. І.) номінує зазначене як принцип правового виховання, де вчитель має уособлювати зразок для наслідування (наприклад, через інтерактивну гру «Права чи обов'язки?» або правовий квест «Подорож до країни права»). Не ставлячи за мету окреслювати авторську позицію дотично вищезазначеного, все ж відмітимо, що ми поділяємо думку тих учених, котрі небезпідставно констатують: попри існуючих у педагогічній науці вже усталених наукових підходів до оптимізації правовиховної діяльності педагогів, ще й досі не склалося загальновизнаного науковою спільнотою однозначних трактувань, навіть, ключових понять. А це, на наш погляд, обумовлене у тому числі й намаганням урахувати саме сучасні освітянські реалії, котрі актуалізують поглиблення їх сутності через невинно зростаючі соціально-педагогічні потреби в оптимізації процесу правового виховання та намагання віднайти більш дієві педагогічні інструменти підготовленості вчителя – вирішального фактора успішної правовиховної роботи у спільноті молодших школярів.

Висновки. Підготовка вчителів до правовиховної діяльності у початковій школі не може розглядатися як самоціль. Важливим вектором переозавантаження Нової української школи доцільно розглядати удосконалення її виховних функцій, з-поміж яких чільне місце посідає правова вихованість здобувача. Саме вчитель сучасної початкової освітньої ланки має бути здатним якісно опановувати нові ролі у право виховній роботі – фасилітатора, тьютера, модератора, коуча. Із поглибленням наукових уявлень про розвиток такої здатності майбутнього вчителя у вищоокресленій площині особистісно-професійного призначення ми й пов'язуємо **перспективи подальших досліджень.**

Література

1. Бондаренко Н., Данісенко В. Педагогічні умови формування основ правових знань учнів початкової школи. *Гірська школа українських Карпат*. 2018. № 18. С. 155-159.
2. Демократичне врядування в школах: посібник Елізабет Бехман і Бернард Трафферд/ пер. з англ. та адапт. П. І. Паращенко: заг. укр. версії Н.Г. Протасова. К: НАДУ. 2009. 100 с.
3. Денисенко В.В. Формування професійно-педагогічних ціннісних орієнтацій майбутніх учителів початкових класів. *Початкова школа*. 2002. №3. С. 25-26

4. Кічук Я.В. Формування професійної самоєфективності майбутніх фахівців соціальної сфери: імператив правової компетентності. *Науковий вісник ІДГУ. Серія «Педагогічні науки»*. 2023. Вип. 64. С. 87-93
5. Купрєєва О.І. Психологічні основи самореалізації студентів в інтегрованому освітньому середовищі: монографія. К: Талком. 2021. 407 с.
6. Махновець В.Г. Підготовка майбутнього вчителя до організації правовиховної роботи як наукова проблема. *Наукові записки. Серія «Педагогічні науки»*. 2022. С. 235-237
7. Онопрієнко О.В. Цілі початкової освіти: смислова інтерпретація поняття // Цілі і цінності початкової освіти: реалізація в умовах сьогодення: Зб. статей Всеукраїнських педагогічних читань пам'яті О.Я. Савченко / за заг.ред. О. Топузова, О. Онопрієнко. К: Пед.думка. 2023. 222 с.
8. Оршанський Л.В. Система модульного навчання та персональна модель управління художньо-трудовою діяльністю майбутніх учителів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*: зб.наук.пр. Вип 10. Вінниця: Планер. 2006. С.70-74
9. Островська М. Підготовка вчителя початкової ланки освіти до впровадження інноваційних технологій в рецензії сьогодення: Монографія: ЗУІ ім. Ф. Ракоці II – ТОВ «РiК-У». 2023. 344 с.
10. Попадич О.О. Підготовка майбутніх учителів до формування правової компетентності учнів початкової школи: теорія та практика: монографія. Хмельницький: «Термінова поліграфія», 2021. 415 с.
11. Семенова А.В. Ціннісний вимір досвіду суб'єктів педагогічної дії: монографія. Одеса: Бондаренко М.О. 2016. 436 с.

References

1. Bondarenko, N., & Danisenko, V. (2018). Pedagogical conditions for the formation of elementary school students' legal knowledge. *Hirshka shkola ukrainskykh Karpat*, (18), 155–159. [in Ukrainian]
2. Behman, E., & Trafford, B. (2009). Demokratychnе vriaduvannia v shkolakh [Democratic school governance] (P. I. Parashchenko, Trans.; N. H. Protasova, Ed. of the Ukrainian version). Kyiv: NADU. 100 p. [in Ukrainian]
3. Denysenko, V. V. (2002). Formuvannia profesiino-pedahohichnykh tsinnisnykh oriiientatsii maibutnykh uchyteliv pochatkovykh klasiv [Formation of professional and pedagogical value orientations of future primary school teachers]. *Pochatkova Shkola*, (3), 25–26. [in Ukrainian]
4. Kichuk, Ya. V. (2023). Formuvannia profesiinoi samoefektyvnosti maibutnykh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery: imperatyv pravovoi kompetentnosti [Formation of professional self-efficacy of future sociocultural sphere specialists: Imperative of legal competence]. *Naukovyi visnyk IDHU. Seriiia "Pedahohichni nauky"*, (64), 87–93. [in Ukrainian]
5. Kuprieieva, O. I. (2021). Psykholohichni osnovy samorealizatsii studentiv v intehrovanomu osvithnomu seredovyshchi [Psychological foundations of students' self-realization in an integrated educational environment]. Kyiv: Talkom. 407 p. [in Ukrainian]
6. Makhnovets, V. H. (2022). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do orhanizatsii pravovykhovnoi roboty yak naukova problema [Training of future teachers to conduct legal education work as a scientific issue]. *Naukovi zapysky. Seriiia "Pedahohichni nauky"*, 235–237. [in Ukrainian]
7. Onopriienko, O. V. (2023). Tsili pochatkovoi osvity: smyslova interpretatsiia poniattia [Goals of primary education: Semantic interpretation of the concept]. In O. Topuzov & O. Onopriienko (Eds.), *Tsili i tsinnosti pochatkovoi osvity: realizatsiia v umovakh sohodennia* [Goals and values of primary education: Implementation in current conditions] (p. 222). Kyiv: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian]

8. Orshanskyi, L. V. (2006). Systema modulnoho navchannia ta personalna model upravlinnia khudozhnio-trudovoiu diialnistiu maibutnikh uchyteliv [Modular learning system and personal management model of artistic-labor activity of future teachers]. *Suchasni informatsiini tekhnologii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*, (10), 70–74. [in Ukrainian]
9. Ostrovska, M. (2023). Pidhotovka vchytelia pochatkovoï lanky osvity do vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnologii v retsenzii sohodennia [Training primary school teachers to implement innovative technologies in today's conditions]. Monohrafiia. ZUI im. F. Rakotsi II – TOV “RiK-U”. 344 p. [in Ukrainian]
10. Popadych, O. O. (2021). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv do formuvannia pravovoi kompetentnosti uchniv pochatkovoï shkoly: teoriia ta praktyka [Training future teachers to form primary school students' legal competence: Theory and practice]. Monohrafiia. Khmelnytskyi: Termynova Polihrafiia. 415 p. [in Ukrainian]
11. Semenova, A. V. (2016). Tsinnisnyi vymir dosvidu subiektiv pedahohichnoi dii [Value dimension of pedagogical actors' experience]. Monohrafiia. Odesa: Bondarenko M. O. 436 p. [in Ukrainian]

УДК 343.3:351.746.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1035-1048](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1035-1048)

Комісарова Наталя Олександрівна доцент кафедри забезпечення державної безпеки факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

Комісаров Микола Леонідович начальник науково-організаційного відділу, Київський інститут Національної гвардії України, кандидат юридичних наук, доцент, <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>

Климчук Олександр Григорович старший викладач кафедри забезпечення державної безпеки факультету забезпечення державної безпеки, Київський інститут Національної гвардії України, <https://orcid.org/0009-0007-8236-4797>

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ ТА ЕКСТРЕМІЗМУ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті досліджуються правові засади протидії тероризму та екстремізму як ключових елементів системи національної безпеки України. Аналізуються сучасні виклики та загрози, пов'язані з терористичною та екстремістською діяльністю в умовах повномасштабної війни та гібридних загроз. Особлива увага приділяється еволюції нормативно-правової бази протидії тероризму в Україні, починаючи з перших законодавчих ініціатив 2000-х років до сучасного стану правового регулювання. Розглянуто структуру та повноваження суб'єктів боротьби з тероризмом, включаючи Антитерористичний центр при Службі безпеки України, правоохоронні органи, Збройні сили України та інші державні інституції. Проаналізовано міжнародний досвід протидії тероризму, зокрема практики країн Європейського Союзу, США, Ізраїлю та інших держав, які зіткнулися з терористичними викликами. Автори досліджують механізми міжнародної співпраці у сфері боротьби з тероризмом, включаючи роль ООН, ОБСЄ, Інтерполу та Європолу у координації антитерористичних зусиль. Окремо розглядаються питання кваліфікації терористичних злочинів за Кримінальним кодексом України, процедури віднесення організацій до терористичних, а також механізми фінансового моніторингу та запобігання фінансуванню тероризму. Висвітлюються сучасні форми прояву екстремізму, включаючи релігійний, політичний та ідеологічний екстремізм, а також їх взаємозв'язок з терористичною діяльністю. Стаття аналізує роль інформаційного

протиборства та кібертероризму як нових викликів національній безпеці. Підкреслюється необхідність вдосконалення законодавства у сфері протидії тероризму з урахуванням сучасних реалій воєнного стану та постконфліктного періоду. Дослідження доводить, що ефективна протидія тероризму можлива лише за умов комплексного підходу, який поєднує законодавчі, оперативні, превентивні та міжнародні компоненти. Висновки статті можуть бути використані для вдосконалення національної системи протидії тероризму та екстремізму, адаптації міжнародного досвіду до українських реалій та розробки ефективних механізмів захисту національної безпеки.

Ключові слова: тероризм, екстремізм, національна безпека, антитерористична діяльність, правові засади, міжнародна співпраця, кібертероризм, гібридні загрози.

Komissarova Natalya Oleksandrivna Associate Professor of the Department of State Security Provision, Faculty of State Security Provision, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, PhD in Law, Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0001-6895-6891>

Komissarov Mykola Leonidovych Head of the Scientific and Organizational Department, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, PhD in Law, Associate Professor, <https://orcid.org/0000-0001-6828-7974>

Klymchuk Oleksandr Hryhorovych Senior Lecturer of the Department of State Security Provision, Faculty of State Security Provision, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, <https://orcid.org/0009-0000-9124-2504>

LEGAL FOUNDATIONS OF COUNTERING TERRORISM AND EXTREMISM IN THE SYSTEM OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. The article examines the legal foundations of countering terrorism and extremism as key elements of Ukraine's national security system. Contemporary challenges and threats related to terrorist and extremist activities in the context of full-scale war and hybrid threats are analyzed. Special attention is paid to the evolution of the regulatory framework for countering terrorism in Ukraine, from the first legislative initiatives of the 2000s to the current state of legal regulation. The structure and powers of counter-terrorism actors are examined, including the Anti-Terrorist Center under the Security Service of Ukraine, law enforcement agencies, the Armed Forces of Ukraine, and other state institutions. The international experience of countering terrorism is analyzed, particularly the practices of European Union countries, the USA, Israel, and

other states that have faced terrorist challenges. The authors investigate mechanisms of international cooperation in combating terrorism, including the role of the UN, OSCE, Interpol, and Europol in coordinating anti-terrorist efforts. Issues of qualification of terrorist crimes under the Criminal Code of Ukraine, procedures for designating organizations as terrorist, and mechanisms of financial monitoring and prevention of terrorism financing are separately considered. Modern forms of extremism manifestation are highlighted, including religious, political, and ideological extremism, as well as their connection with terrorist activities. The article analyzes the role of information warfare and cyberterrorism as new challenges to national security. The necessity of improving legislation in the sphere of countering terrorism is emphasized, taking into account the modern realities of martial law and the post-conflict period. The study proves that effective counter-terrorism is possible only under conditions of a comprehensive approach that combines legislative, operational, preventive, and international components. The conclusions of the article can be used to improve the national system of countering terrorism and extremism, adapt international experience to Ukrainian realities, and develop effective mechanisms for protecting national security.

Keywords: terrorism, extremism, national security, anti-terrorist activity, legal foundations, international cooperation, cyberterrorism, hybrid threats.

Постановка проблеми. У сучасному світі тероризм та екстремізм становлять одні з найсерйозніших загроз міжнародній безпеці, стабільності держав та правам людини. Глобалізація, розвиток інформаційних технологій, зростання міграційних потоків та поглиблення соціально-економічних протиріч створюють сприятливе середовище для поширення радикальних ідеологій та терористичної діяльності. Україна, перебуваючи в епіцентрі геополітичного протистояння та зіткнувшись з повномасштабною військовою агресією, опинилася перед необхідністю переосмислення та посилення правових механізмів протидії тероризму та екстремізму.

З початку збройної агресії Російської Федерації проти України у 2014 році та особливо після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році, терористичні загрози набули нового виміру. Окупаційна влада систематично використовує терористичні методи проти цивільного населення, здійснює атаки на критичну інфраструктуру, застосовує заборонені види зброї та проводить інформаційно-психологічні операції, спрямовані на дестабілізацію суспільства. У цих умовах вдосконалення правових основ протидії тероризму стає не лише теоретичним питанням, а й практичною необхідністю для забезпечення національної безпеки та захисту конституційного ладу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правових засад протидії тероризму та екстремізму привертає увагу багатьох вітчизняних та

зарубіжних науковців. Теоретичні аспекти кваліфікації терористичних злочинів досліджували В.Ф. Антипенко, В.О. Глушков, О.О. Дудоров. Питання організаційно-правового забезпечення антитерористичної діяльності розглядали М.В. Гуцалюк, В.П. Горбулін, О.М. Литвиненко. Міжнародно-правові аспекти боротьби з тероризмом аналізували Н.А. Зелінська, В.М. Репецький, М.О. Баймуратов.

Значний внесок у дослідження екстремізму як соціально-політичного феномену зробили О.Ю. Бусол, В.В. Крутов, І.В. Діордіца. Проблеми запобігання фінансуванню тероризму вивчали О.Є. Користін, В.В. Черней, С.С. Чернявський. Водночас, в умовах повномасштабної війни та появи нових форм терористичних загроз, потребують подальшого наукового осмислення питання адаптації правової системи України до сучасних викликів, удосконалення механізмів міжнародної співпраці та імплементації передового світового досвіду.

Мета статті - є комплексний аналіз правових основ протидії тероризму та екстремізму в Україні, дослідження ефективності чинного законодавства, виявлення прогалин у правовому регулюванні та формулювання пропозицій щодо вдосконалення національної системи антитерористичної діяльності з урахуванням міжнародного досвіду та сучасних викликів національній безпеці.

Виклад основного матеріалу. Становлення правових засад протидії тероризму в Україні відбувалося поетапно, відображаючи зміну характеру та масштабу терористичних загроз. Перші спроби системного законодавчого врегулювання цієї сфери датуються початком 2000-х років, коли на міжнародному рівні зросла увага до проблеми глобального тероризму, особливо після подій 11 вересня 2001 року в США [17, с. 8].

Базовим нормативним актом у сфері боротьби з тероризмом став Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20 березня 2003 року [1]. Цей документ визначив правові та організаційні засади боротьби з тероризмом, встановив повноваження суб'єктів, які здійснюють боротьбу з тероризмом, врегулював питання відшкодування шкоди, заподіяної терористичним актом. Закон вперше на законодавчому рівні закріпив поняття тероризму як суспільно небезпечної діяльності, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади [5, с. 67].

Кримінальний кодекс України 2001 року містить окремий розділ IX "Злочини проти громадської безпеки", де визначені склади терористичних злочинів [2]. Стаття 258 КК України встановлює відповідальність за терористичний акт, стаття 258-1 – за втягнення у вчинення терористичного акту, стаття 258-2 – за публічні заклики до вчинення терористичного акту, стаття 258-3 – за створення терористичної групи чи терористичної організації, стаття 258-4 – за сприяння вчиненню терористичного акту, стаття 258-5 – за фінансування тероризму [7, с. 58].

Важливим етапом у розвитку правової бази стало прийняття Закону України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 року [3]. Цей закон встановив правові та організаційні засади запобігання використанню фінансової системи для легалізації кримінальних доходів та фінансування тероризму, визначив систему фінансового моніторингу [12, с.89].

Відповідно до чинного законодавства України, тероризм визначається як суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей [1; 6, с. 124].

Терористичний акт кваліфікується за статтею 258 КК України як застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної матеріальної шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, міжнародними організаціями, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста) [2; 7, с.59-60].

Екстремізм, хоча і не має окремого визначення в українському законодавстві, розглядається як прихильність до крайніх поглядів, позицій та заходів у суспільно-політичній діяльності [10, с.45]. Екстремістська діяльність часто передуює тероризму або супроводжує його, створюючи ідеологічне підґрунтя для радикалізації та насильницьких дій [13, с.170]. До проявів екстремізму належать публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу, пропаганда расової, національної чи релігійної ворожнечі, розпалювання міжетнічних конфліктів.

Згідно з Законом України "Про боротьбу з тероризмом", до суб'єктів, які безпосередньо здійснюють боротьбу з тероризмом, належать: Служба безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Збройні сили України, Національна гвардія України, Національна поліція України, Державна прикордонна служба України, орган, що здійснює державний контроль за додержанням законодавства про захист економічної конкуренції, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, розвідувальні органи України, центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері цивільного захисту [1; 14, с.95].

Координація діяльності суб'єктів боротьби з тероризмом покладена на Антитерористичний центр при Службі безпеки України [9, с.84]. АТЦ здійснює координацію та контроль за діяльністю суб'єктів боротьби з тероризмом, організовує планування та проведення антитерористичних операцій, забезпечує взаємодію між різними відомствами, аналізує стан терористичних загроз та розробляє заходи щодо їх нейтралізації.

Служба безпеки України як головний орган у системі боротьби з тероризмом здійснює попередження, виявлення, припинення та розкриття злочинів терористичного характеру, розвідувально-підривної діяльності іноземних спецслужб, організованої злочинної діяльності [8, с.156]. СБУ веде Єдиний державний реєстр терористів та осіб, пов'язаних із провадженням терористичної діяльності, координує роботу з визнання організацій терористичними.

Національна поліція України здійснює профілактику тероризму, виявлення та припинення злочинів терористичного характеру на стадії підготовки, забезпечує громадську безпеку під час проведення масових заходів, бере участь в антитерористичних операціях [6, с.178]. Спеціальні підрозділи поліції мають завдання щодо звільнення заручників, знешкодження озброєних злочинців, ліквідації наслідків терористичних актів.

Збройні сили України та Національна гвардія України залучаються до боротьби з тероризмом у разі необхідності застосування військової сили, зокрема при проведенні антитерористичних операцій, захисті критично важливих об'єктів, припиненні масових заворушень терористичного характеру [4; 8, с.289].

Тероризм як транснаціональна загроза потребує скоординованих міжнародних зусиль. Україна є учасницею основних міжнародних конвенцій у сфері боротьби з тероризмом, зокрема: Міжнародної конвенції про боротьбу з бомбовим тероризмом 1997 року, Міжнародної конвенції про боротьбу з фінансуванням тероризму 1999 року, Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму 2005 року, Шанхайської конвенції про боротьбу з тероризмом, сепаратизмом та екстремізмом 2001 року [11, с.89; 16].

У рамках Організації Об'єднаних Націй Україна підтримує Глобальну контртерористичну стратегію ООН, співпрацює з Контртерористичним комітетом Ради Безпеки ООН, імплементує резолюції щодо боротьби з тероризмом. Особлива увага приділяється виконанню резолюції Ради Безпеки ООН 1373 (2001), яка зобов'язує держави криміналізувати фінансування тероризму, заморожувати активи терористів, обмінюватися інформацією про терористичні загрози.

Співробітництво з Європейським Союзом у сфері протидії тероризму здійснюється в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [19, с. 34]. Україна бере участь у роботі Європолу, обмінюється інформацією про терористичні загрози, гармонізує законодавство відповідно до європейських стандартів.

Важливим напрямом є співпраця у сфері запобігання радикалізації, протидії фінансуванню тероризму, обміну оперативною інформацією.

Партнерство з НАТО у сфері боротьби з тероризмом передбачає участь у спільних навчаннях, обмін досвідом, отримання технічної допомоги для модернізації спецпідрозділів [8, с.312]. У рамках програми "Партнерство заради миру" Україна бере участь у заходах щодо підвищення спроможності протидії тероризму, включаючи захист критичної інфраструктури, кібербезпеку, боротьбу з незаконним обігом зброї.

Аналіз міжнародної практики свідчить про різноманітність підходів до організації антитерористичної діяльності залежно від характеру загроз, політичної системи та правових традицій конкретної держави [20, с.234].

США після терактів 11 вересня 2001 року створила потужну систему національної безпеки, центром якої стало Міністерство внутрішньої безпеки (Department of Homeland Security) [18, с.45]. Було прийнято Патріотичний акт (USA PATRIOT Act), який значно розширив повноваження спецслужб у сфері спостереження та збору інформації. Створено Національний центр протидії тероризму (National Counterterrorism Center), який координує діяльність 16 розвідувальних агентств. Американська модель характеризується потужним фінансуванням, технологічним переважанням, активним застосуванням превентивних заходів, включаючи програми дерадикалізації.

Ізраїль, який десятиліттями протистоїть терористичним загрозам, виробив унікальну систему безпеки, що поєднує потужні спецслужби (ШАБАК, МОССАД), ефективну прикордонну охорону, систему цивільної оборони [20, с.412]. Ізраїльська модель передбачає жорсткі превентивні заходи, активне використання технологій розпізнавання, залучення населення до забезпечення безпеки, швидке реагування на інциденти. Важливим елементом є постійний аналіз загроз та адаптація тактики протидії.

Велика Британія після серії терактів у Лондоні у 2005 році посилила антитерористичне законодавство, прийнявши низку актів, включаючи Terrorism Act 2006, Counter-Terrorism and Security Act 2015 [19, с.67]. Створено об'єднаний центр боротьби з тероризмом при MI-5, розроблено стратегію "CONTEST", яка включає чотири напрями: попередження (Prevent), захист (Protect), переслідування (Pursue) та підготовка (Prepare). Британська модель наголошує на важливості превентивної роботи, дерадикалізації, залучення громадських організацій.

Франція після хвилі терактів 2015-2016 років запровадила режим надзвичайного стану, який згодом було інкорпоровано у звичайне законодавство [19, с.89]. Посилено повноваження поліції та спецслужб, розширено можливості проведення обшуків без санкції суду, запроваджено електронне спостереження за підозрюваними. Французька модель характеризується централізацією управління, потужними спецпідрозділами (GIGN, RAID), активною роботою розвідки.

У сучасних умовах особливої актуальності набуває протидія кібертероризму – використанню інформаційних технологій для здійснення терористичних атак на критичну інфраструктуру, поширення терористичної пропаганди, вербування нових членів, координації дій терористичних організацій [20, с.567]. Кібертерористичні атаки можуть бути спрямовані на виведення з ладу систем управління енергетичними об'єктами, транспортом, зв'язком, фінансовими системами, що може призвести до масштабних руйнувань та людських жертв [8, с.378].

Україна зіткнулася з масованими кібератаками, які здійснювалися у рамках гібридної війни з боку Російської Федерації [4; 10, с.112]. Атаки на державні інформаційні ресурси, об'єкти критичної інфраструктури, поширення дезінформації та пропаганди мають ознаки кібертероризму. У відповідь було створено Департамент контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ, посилено спроможності Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, налагоджено співпрацю з міжнародними партнерами у сфері кібербезпеки.

Протидія використанню інтернету для терористичних цілей включає моніторинг онлайн-контенту, блокування сайтів терористичних організацій, виявлення осіб, які поширюють терористичну пропаганду або здійснюють вербування [6, с.201]. Україна імплементує рекомендації Глобального інтернет-форуму з протидії тероризму (GIFCT), співпрацює з міжнародними платформами у видаленні екстремістського контенту.

Ефективна боротьба з тероризмом неможлива без перекриття каналів фінансування терористичних організацій. Згідно з міжнародними стандартами Групи розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF), держави зобов'язані криміналізувати фінансування тероризму, встановити систему фінансового моніторингу, заморожувати активи терористів та терористичних організацій [12, с.45].

В Україні діє Державна служба фінансового моніторингу, яка здійснює збір, опрацювання та аналіз інформації про фінансові операції, що можуть бути пов'язані з відмиванням коштів або фінансуванням тероризму [3; 12, с.126]. Банки та інші фінансові установи зобов'язані проводити ідентифікацію клієнтів, моніторити підозрілі операції, повідомляти про них відповідні органи.

Особливу увагу приділено боротьбі з використанням криптовалют для фінансування тероризму, оскільки децентралізована природа блокчейн-технологій ускладнює відстеження транзакцій [12, с.189]. Україна впроваджує міжнародні стандарти регулювання обігу віртуальних активів, посилює вимоги до ідентифікації користувачів криптобірж, розвиває технічні спроможності відстеження криптовалютних операцій.

Важливою складовою протидії тероризму є превентивна робота, спрямована на запобігання радикалізації, виявлення осіб, схильних до екстремізму,

проведення профілактичних заходів [10, с.156]. У багатьох країнах діють програми дерадикалізації, які включають психологічну роботу, освітні програми, соціальну реінтеграцію колишніх екстремістів [19, с.134; 20, с.623].

В Україні превентивна робота здійснюється через систему освіти, залучення громадських організацій, релігійних спільнот, ЗМІ [13, с.175]. Важливим є формування критичного мислення, протидія пропаганді екстремістських ідеологій, популяризація цінностей толерантності та поваги до прав людини. Розробляються методики раннього виявлення ознак радикалізації, навчальні програми для працівників освітніх закладів, соціальних служб, правоохоронних органів [6, с. 234].

Особливу увагу слід приділяти роботі з ветеранами військових конфліктів, які можуть стати об'єктами вербування екстремістськими організаціями або самі створювати загрозу через посттравматичні розлади, маргіналізацію [13, с.177]. Необхідна комплексна програма соціальної та психологічної адаптації, яка б включала медичну допомогу, професійну перепідготовку, підтримку зайнятості.

Аналіз чинного законодавства України у сфері протидії тероризму виявляє низку прогалин та недоліків, які потребують усунення [5, с.278]. По-перше, відсутнє чітке законодавче визначення екстремізму, що ускладнює кваліфікацію відповідних діянь та застосування превентивних заходів [10, с.67; 13, с.169]. Доцільно доповнити КК України окремою статтею про відповідальність за екстремістську діяльність.

По-друге, потребує вдосконалення механізм визнання організацій терористичними. Наразі процедура є громіздкою, що уповільнює реагування на нові загрози [6, с.287]. Необхідно розробити чіткі критерії віднесення організацій до терористичних, спростити процедуру їх включення до відповідного переліку, посилити міжнародну координацію у цій сфері.

По-третє, недостатньо врегульованою залишається сфера протидії кібертероризму [20, с.589]. Хоча у 2017 році КК України було доповнено статтею 361-1 "Створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних чи технічних засобів", відсутні спеціальні норми щодо кібертерористичних атак на критичну інфраструктуру. Потребують розробки протоколи реагування на кіберінциденти терористичного характеру, механізми міжнародної співпраці у розслідуванні кіберзлочинів.

По-четверте, існує необхідність посилення захисту свідків та потерпілих у справах про терористичні злочини [7, с.62]. Враховуючи високий ступінь небезпеки з боку терористичних організацій, слід розширити можливості застосування спеціальних заходів безпеки, включаючи зміну місця проживання, зміну документів, забезпечення особистої охорони.

По-п'яте, потребує законодавчого врегулювання питання правового статусу іноземних найманців та бойовиків, які брали участь у бойових діях на

боці терористичних організацій [15, с.234]. Необхідно встановити чіткі підстави та процедури притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності, механізми їх екстрадиції, умови обміну інформацією з іноземними державами.

Протидія тероризму не повинна здійснюватися на шкоду фундаментальним правам і свободам людини. Міжнародне право прав людини встановлює чіткі межі для обмежень, які можуть застосовуватися державами у боротьбі з тероризмом [15, с. 156; 16]. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що заходи боротьби з тероризмом мають відповідати принципам законності, необхідності та пропорційності.

Україна як учасниця Європейської конвенції з прав людини зобов'язана забезпечувати дотримання права на життя, заборону катування, право на справедливий суд, повагу до приватного життя навіть у контексті антитерористичної діяльності [15, с.178]. Застосування спеціальних заходів, таких як затримання підозрюваних у тероризмі, прослуховування телефонних розмов, спостереження, обмеження пересування, має здійснюватися виключно на підставі закону, за судовою санкцією та лише у випадках крайньої необхідності.

Особливу увагу слід приділяти недопущенню дискримінації за етнічною, релігійною чи національною ознакою у процесі здійснення антитерористичних заходів [16]. Профілювання за расовою або релігійною приналежністю є неприпустимим та суперечить міжнародним стандартам прав людини. Підозра у тероризмі має базуватися на конкретних фактах та доказах, а не на стереотипах.

Важливим є забезпечення права на захист для осіб, обвинувачених у терористичних злочинах [2; 7, с.61]. Складність та тяжкість обвинувачень не повинні призводити до обмеження доступу до кваліфікованої правової допомоги, права на ознайомлення з матеріалами справи, права оскаржувати обвинувачення. Використання секретних доказів має здійснюватися лише у виняткових випадках з дотриманням процесуальних гарантій.

Ефективна протидія тероризму неможлива без активної участі громадянського суспільства. Громадські організації, релігійні спільноти, освітні заклади, ЗМІ відіграють ключову роль у превентивній роботі, формуванні суспільної стійкості до екстремістських ідеологій, виявленні та нейтралізації загроз [6, с.312; 10, с.189].

Громадські організації можуть ефективно працювати з групами ризику, здійснювати моніторинг радикалізації у соціальних мережах, проводити інформаційні кампанії, спрямовані на підвищення обізнаності населення про ознаки терористичних загроз [13, с.172]. Важливою є робота з молоддю, яка найбільш вразлива до впливу екстремістської пропаганди. Молодіжні організації можуть організовувати освітні програми, волонтерську діяльність, спортивні заходи як альтернативу радикалізації.

Релігійні спільноти мають особливу відповідальність у протидії релігійному екстремізму [10, с.203]. Авторитетні релігійні лідери можуть спростовувати

екстремістські інтерпретації релігійних текстів, популяризувати цінності миру, толерантності, діалогу між конфесіями. Важливою є співпраця між різними релігійними спільнотами у формуванні культури взаємоповаги та співіснування.

ЗМІ відіграють подвійну роль: з одного боку, вони можуть сприяти поширенню екстремістських ідей через необ'єктивне висвітлення подій, сенсаціоналізм, надання платформи радикалам; з іншого боку, відповідальна журналістика є потужним інструментом протидії тероризму через об'єктивне інформування, викриття пропаганди, формування критичного мислення у суспільстві [20, с.645].

Повномасштабна війна створила специфічні виклики для системи протидії тероризму в Україні [4; 8, с.401]. В умовах воєнного стану терористичні акти можуть маскуватися під військові дії, що ускладнює їх кваліфікацію та розслідування. Окупаційна влада на тимчасово окупованих територіях систематично застосовує терористичні методи проти цивільного населення, включаючи катування, насильницькі зникнення, депортації, що кваліфікується як військові злочини та злочини проти людяності [15, с.289].

Особливу загрозу становлять диверсійно-терористичні групи, які закидаються на підконтрольну Україні територію з метою здійснення терактів на критичній інфраструктурі, залякування населення, дестабілізації ситуації [14, с.98]. Протидія таким групам вимагає посиленої координації між силовими відомствами, ефективної контррозвідки, залучення місцевого населення до виявлення підозрілих осіб.

Важливим напрямом є протидія використанню безпілотних літальних апаратів для здійснення терористичних атак [8, с.412]. Необхідно розвивати системи виявлення та знешкодження БПЛА, встановлювати юридичну відповідальність за використання дронів у терористичних цілях, налагоджувати міжнародну співпрацю у регулюванні обігу безпілотників.

В умовах війни зростає ризик радикалізації окремих категорій населення, включаючи біженців, внутрішньо переміщених осіб, демобілізованих військовослужбовців [13, с.178]. Необхідна цілеспрямована профілактична робота, психологічна підтримка, соціальна адаптація цих груп для запобігання їх залучення до екстремістської діяльності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки щодо правових основ протидії тероризму та екстремізму в Україні:

По-перше, Україна має розвинену нормативно-правову базу протидії тероризму, яка включає базовий закон, норми Кримінального кодексу, підзаконні акти, що регулюють діяльність суб'єктів антитерористичної діяльності. Водночас законодавство потребує постійного оновлення з урахуванням появи нових форм терористичних загроз, включаючи кібертероризм, використання БПЛА, гібридні методи ведення війни.

По-друге, система суб'єктів протидії тероризму характеризується множинністю та розподілом повноважень між різними відомствами, що вимагає ефективної координації. Антитерористичний центр при СБУ відіграє ключову роль у координації діяльності різних структур, однак необхідно посилювати міжвідомчу взаємодію, особливо в оперативному реагуванні на загрози.

По-третє, міжнародна співпраця є невід'ємною складовою ефективною протидії тероризму. Україна активно інтегрується у міжнародну систему антитерористичної безпеки, імплементує міжнародні стандарти, обмінюється інформацією та досвідом з партнерськими державами. Необхідно поглиблювати співпрацю в рамках ЄС, НАТО, ООН, розширювати можливості оперативного обміну даними.

По-четверте, досвід провідних країн світу демонструє важливість комплексного підходу до протидії тероризму, який поєднує репресивні, превентивні, реабілітаційні компоненти. Доцільно адаптувати кращі практики з урахуванням національної специфіки, зокрема запровадити програми дерадикалізації, посилити кіберзахист, розвивати спроможності спецпідрозділів.

По-п'яте, в умовах повномасштабної війни протидія тероризму набуває специфічних форм та вимагає адаптації існуючих механізмів. Необхідно розмежовувати військові дії та терористичні акти, посилювати захист критичної інфраструктури, протидіяти диверсійно-терористичним групам, забезпечувати безпеку на звільнених територіях.

По-шосте, протидія тероризму повинна здійснюватися з дотриманням прав людини та основоположних свобод. Баланс між безпекою та свободою є можливим за умов законності, судового контролю, пропорційності застосовуваних заходів, прозорості діяльності правоохоронних органів.

По-сьоме, превентивна робота та залучення громадянського суспільства є критично важливими для довгострокової ефективності протидії тероризму. Необхідно розвивати програми формування стійкості до екстремізму, підвищувати медіаграмотність населення, підтримувати діяльність громадських організацій у цій сфері.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням ефективності конкретних антитерористичних заходів, аналізом судової практики у справах про терористичні злочини, дослідженням соціально-психологічних механізмів радикалізації, розробкою методик оцінки терористичних ризиків. Важливим напрямом є вивчення постконфліктних викликів, включаючи реінтеграцію деокупованих територій, протидію тероризму в умовах відбудови держави, адаптацію ветеранів.

Література:

1. Закон України "Про боротьбу з тероризмом" від 20 березня 2003 року № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.
2. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

3. Закон України "Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення" від 6 грудня 2019 року № 361-IX.

4. Стратегія національної безпеки України, затверджена Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.

5. Антипенко В.Ф. Кримінально-правова протидія тероризму: монографія. Київ: Атіка, 2020. 312 с.

6. Бусол О.Ю. Протидія тероризму: теоретико-правові та практичні аспекти: монографія. Київ: КНТ, 2019. 368 с.

7. Глушков В.О., Дудоров О.О. Терористичний акт: кримінально-правова характеристика. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2018. № 2. С. 56-64.

8. Горбулін В.П., Литвиненко О.М. Національна безпека: український вимір. Київ: Інтертехнологія, 2018. 432 с.

9. Гуцалюк М.В. Організаційно-правові засади діяльності Антитерористичного центру при Службі безпеки України. Право і безпека. 2021. № 2. С. 82-89.

10. Діордіца І.В. Протидія екстремізму: міжнародний досвід та українські реалії. Київ: НІСД, 2019. 224 с.

11. Зелінська Н.А. Міжнародно-правове співробітництво у боротьбі з тероризмом. Київ: КНТ, 2020. 296 с.

12. Користін О.Є., Чернявський С.С. Фінансування тероризму: механізми та методи протидії: монографія. Київ: Центр учбової літератури, 2019. 278 с.

13. Крутов В.В. Екстремізм як загроза національній безпеці: правові та організаційні аспекти протидії. Вісник Національної академії правових наук України. 2020. № 1. С. 167-179.

14. Литвиненко О.М. Система суб'єктів боротьби з тероризмом в Україні: стан та перспективи розвитку. Стратегічні пріоритети. 2021. № 1-2. С. 91-102.

15. Репецький В.М., Лисик В.М. Міжнародне гуманітарне право: підручник. Київ: Знання, 2019. 467 с.

16. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16 травня 2005 року. Офіційний вісник України. 2006. № 12. Ст. 789.

17. Глобальна контртерористична стратегія Організації Об'єднаних Націй. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/288 від 8 вересня 2006 року.

18. Національна розвідувальна рада США. Глобальні тенденції 2040: більш оспорюваний світ. Вашингтон, 2021. 142 с.

19. Europol. European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol, 2023. 96 p.

20. Schmid A.P. The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge, 2021. 718 p.

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro borotbu z teroryzmom" [Law of Ukraine "On Combating Terrorism"] (2003). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25, 180 [in Ukrainian].

2. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine] (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25-26, 131 [in Ukrainian].

3. Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydiu lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyynnym shliakhom, finansuvanniu teroryzmu ta finansuvanniu rozpovsyudzhennia zbroi masovoho znyshchennia" [Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Legalization (Laundering) of Proceeds from Crime, Terrorist Financing and Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction"] (2019) [in Ukrainian].

4. Stratehiia natsionalnoi bezpeky Ukrainy [National Security Strategy of Ukraine] (2020) [in Ukrainian].
5. Antypenko, V.F. (2020). Kryminalno-pravova protydiia teroryzmu [Criminal law counteraction to terrorism]. Kyiv: Atika [in Ukrainian].
6. Busol, O.Yu. (2019). Protydiia teroryzmu: teoretyko-pravovi ta praktychni aspekty [Countering terrorism: theoretical, legal and practical aspects]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
7. Hlushkov, V.O., & Dudorov, O.O. (2018). Terrorystychnyi akt: kryminalno-pravova kharakterystyka [Terrorist act: criminal law characteristics]. Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav, 2, 56-64 [in Ukrainian].
8. Horbulin, V.P., & Lytvynenko, O.M. (2018). Natsionalna bezpeka: ukrainskyi vymir [National security: Ukrainian dimension]. Kyiv: Intertekhnolohiia [in Ukrainian].
9. Hutsaliuk, M.V. (2021). Orhanizatsiino-pravovi zasady diialnosti Antyterorystychnoho tsentru pry Sluzhbi bezpeky Ukrainy [Organizational and legal foundations of the Anti-Terrorist Center under the Security Service of Ukraine]. Pravo i bezpeka, 2, 82-89 [in Ukrainian].
10. Diorditsa, I.V. (2019). Protydiia ekstremizmu: mizhnarodnyi dosvid ta ukrainski realii [Countering extremism: international experience and Ukrainian realities]. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
11. Zelinska, N.A. (2020). Mizhnarodno-pravove spivrobotnytstvo u borotbi z teroryzmom [International legal cooperation in combating terrorism]. Kyiv: KNT [in Ukrainian].
12. Korystin, O.Ye., & Cherniavskiy, S.S. (2019). Finansuvannia teroryzmu: mekhanizmy ta metody protydii [Financing of terrorism: mechanisms and methods of counteraction]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
13. Krutov, V.V. (2020). Ekstremizm yak zahroza natsionalnii bezpetsi: pravovi ta orhanizatsiini aspekty protydii [Extremism as a threat to national security: legal and organizational aspects of counteraction]. Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy, 1, 167-179 [in Ukrainian].
14. Lytvynenko, O.M. (2021). Systema subiektiv borotby z teroryzmom v Ukraini: stan ta perspektyvy rozvytku [System of counter-terrorism actors in Ukraine: state and development prospects]. Stratehichni priorytety, 1-2, 91-102 [in Ukrainian].
15. Repetskyi, V.M., & Lysyk, V.M. (2019). Mizhnarodne humanitarne pravo [International humanitarian law]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
16. Konventsiiia Rady Yevropy pro zapobihannia teroryzmu [Council of Europe Convention on the Prevention of Terrorism] (2005). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 12, 789 [in Ukrainian].
17. Hlobalna kontrterorystychna stratehiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii [United Nations Global Counter-Terrorism Strategy]. UN General Assembly Resolution 60/288 (2006) [in Ukrainian].
18. National Intelligence Council. (2021). Global Trends 2040: A More Contested World. Washington, DC.
19. Europol. (2023). European Union Terrorism Situation and Trend Report 2023. The Hague: Europol.
20. Schmid, A.P. (2021). The Routledge Handbook of Terrorism Research. London: Routledge.

УДК 341.241.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1049-1056](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1049-1056)

Кондюк Владислав Ігорович аспірант, кафедри права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, <http://orcid.org/0009-0002-0456-0358>

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ДЕНОНСАЦІЇ ТА ПРОЦЕДУРА ЇЇ НАБУТТЯ ЧИННОСТІ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

Анотація. У статті досліджено правову природу, критерії правомірності та процедурні особливості денонсації міжнародних договорів у сучасному міжнародному праві. Обґрунтовано, що денонсація є проявом суверенного права держави на вільне волевиявлення у сфері зовнішніх зносин, однак її реалізація можлива лише за умов дотримання принципів верховенства права, добросовісності та стабільності договірних відносин. Визначено ключові ознаки, які забезпечують дійсність акта денонсації: наявність компетенції органу, що приймає рішення, належне документальне оформлення, своєчасне повідомлення сторін і відповідність процедурним вимогам, передбаченим договором або Віденською конвенцією про право міжнародних договорів.

Особливу увагу приділено питанню ролі депозитарія у процесі денонсації, який виконує техніко-адміністративні функції з фіксації повідомлення та інформування учасників, але не має повноважень оцінювати його правомірність. Проаналізовано правові наслідки для двосторонніх і багатосторонніх договорів, зокрема можливість припинення дії договору лише щодо держави, яка його денонсувала, або повного припинення в разі виходу мінімально необхідної кількості сторін.

Встановлено, що процедура набуття чинності денонсацією включає подання письмового повідомлення, підтвердження його отримання адресатом, вплив постденонсаційного строку та фіксацію моменту припинення зобов'язань. Такий порядок забезпечує передбачуваність і юридичну визначеність міжнародних відносин, зберігаючи рівновагу між стабільністю договірних зобов'язань і правом держав на зміну своєї участі в договорах.

Ключові слова: денонсація, міжнародний договір, правомірність, Віденська конвенція, депозитарій, постденонсаційний строк, міжнародне право.

Kondiuk Vladyslav Ihorovych Postgraduate Student, Department of Law, Private Higher Educational Institution «European University», Kyiv, Ukraine, <http://orcid.org/0009-0002-0456-0358>

CRITERIA OF THE LEGITIMACY OF DENUNCIATION AND THE PROCEDURE OF ITS ENTRY INTO FORCE IN INTERNATIONAL LAW

Abstract. The article examines the legal nature, legitimacy criteria, and procedural features of the denunciation of international treaties within modern international law. It substantiates that denunciation represents a manifestation of a state's sovereign right to freely express its will in foreign relations, yet its implementation is possible only under the principles of the rule of law, good faith, and the stability of treaty relations. The key elements ensuring the validity of a denunciation act are identified: the competence of the authorized body, proper documentation, timely notification of the parties, and compliance with the procedural requirements established by the treaty or the Vienna Convention on the Law of Treaties.

Special attention is paid to the role of the depositary in the denunciation process, which performs technical and administrative functions of recording and informing the participants but has no authority to assess the act's legality. The article analyzes the legal consequences for bilateral and multilateral treaties, particularly the possibility of terminating the treaty's effect only for the denouncing state or, in some cases, for all participants when the minimum number of parties is no longer met.

It is established that the procedure for the entry into force of denunciation includes the submission of a written notification, confirmation of its receipt by the addressee, the expiration of the post-denunciation period, and the fixation of the moment when the treaty obligations cease. Such a sequence ensures predictability and legal certainty in international relations, maintaining the balance between the stability of treaty obligations and the sovereign right of states to modify their participation in treaties.

Keywords: denunciation, international treaty, legitimacy, Vienna Convention, depositary, post-denunciation period, international law.

Постановка проблеми. Однією з фундаментальних засад міжнародного договірної права є принцип стабільності міжнародних зобов'язань, який водночас повинен поєднуватися з правом держав на суверенне волевиявлення. У цьому контексті денонсація виступає правовим механізмом, що дозволяє державі припинити участь у міжнародному договорі, зберігаючи баланс між свободою дії та обов'язком дотримання прийнятих зобов'язань. Проте визначення правомірності таких дій і моменту, з якого денонсація набуває чинності, досі не має однозначного тлумачення в міжнародній правовій доктрині.

Проблематика критеріїв правомірності денонсації полягає в тому, що міжнародне право не містить чітких матеріальних і процедурних ознак, які б дозволяли беззаперечно відрізнити легітимне припинення дії договору від

порушення міжнародних зобов'язань. У практиці держав нерідко трапляються випадки, коли денонсація здійснюється з відхиленням від вимог договору або без належного повідомлення сторін, що ставить під сумнів юридичну силу таких дій та викликає питання щодо їх відповідності принципам добросовісності та юридичної визначеності.

Не менш актуальним є питання моменту набуття чинності денонсацією, який має вирішальне значення для оцінки її законності та наслідків для сторін договору. У міжнародній практиці відсутня єдність у тлумаченні строків і процедур набуття чинності денонсацією, зокрема щодо співвідношення норм Віденської конвенції та положень конкретних міжнародних договорів.

Відтак постає необхідність комплексного наукового аналізу критеріїв правомірності денонсації та визначення умов, за яких вона породжує юридичні наслідки, що дозволить уточнити межі реалізації суверенного права держави в межах міжнародного права, підвищити передбачуваність договірних процесів і зміцнити принцип стабільності міжнародних зобов'язань.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика правомірності денонсації міжнародних договорів і визначення моменту набуття нею чинності належить до числа фундаментальних у сфері сучасного міжнародного права, оскільки безпосередньо стосується співвідношення принципів стабільності договірних зобов'язань і суверенного права держав самостійно визначати свою участь у міжнародних угодах. Наукова думка трактує денонсацію як юридичний механізм припинення міжнародних договорів, що потребує чіткої регламентації процедурних та матеріальних передумов для визнання її дійсною.

У вітчизняній правовій науці питання легітимності денонсації комплексно досліджує В. Ващенко, який акцентує на зв'язку між дотриманням процесуальних вимог та юридичною чинністю волевиявлення держави. Учений підкреслює, що правомірність денонсації зумовлена не лише політичною доцільністю, а й дотриманням нормативно визначених процедур повідомлення всіх сторін, встановлення чітких строків та належної форми фіксації акту припинення участі в договорі [1;3].

С. Кравченко, розглядаючи денонсацію крізь призму принципу правової визначеності, вказує, що ефективність цього інституту залежить від передбачуваності його наслідків і формалізованості процесу повідомлення контрагентів. На думку науковця, чинність денонсації пов'язана з моментом її офіційного визнання іншими сторонами чи депозитарієм, що узгоджується з практикою міжнародних організацій [4].

У зарубіжній доктрині значну увагу проблемі надають Д. Бардонне, Ж. Шарпантьє, М. Франковська та Ш. Розенне. Їхні праці фокусуються на пошуку критеріїв, які забезпечують баланс між автономією держав і обов'язковістю міжнародних договорів. Зокрема, М. Франковська формулює концепцію

умовної чинності денонсації, відповідно до якої юридичний ефект акту настає лише після виконання усіх процедурних вимог, визначених договором. Ш. Розенне у своїх дослідженнях розкриває роль депозитарія як гаранта дотримання формальних умов, зокрема порядку реєстрації, термінів повідомлення та підтвердження отримання нотифікацій усіма сторонами [5;7].

А. Макнейр і Г. Вальдок у контексті аналізу положень Віденської конвенції про право міжнародних договорів наголошують, що закріплення уніфікованої процедури денонсації є проявом принципу юридичної передбачуваності у сфері міжнародного права. На їхню думку, лише дії, здійснені відповідно до закріпленого міжнародними нормами алгоритму подання повідомлення, дотримання строків та недопущення порушення набутих прав інших сторін можуть вважатися правомірними [8; 9].

Аналіз наукових підходів засвідчує, що в сучасній теорії міжнародного права склався спільний підхід до визначення критеріїв легітимності денонсації. Її правомірність забезпечується одночасним дотриманням чотирьох ключових умов наявності правової підстави для виходу, відповідності встановленій процедурі, належного повідомлення сторін та збереження стабільності правових наслідків, що виникли до моменту припинення договору.

Метою статті є з'ясування критеріїв правомірності денонсації міжнародних договорів та визначення процедури її набуття чинності у сучасному міжнародному праві, встановлення умов її дійсності, а також виявлення принципів, що забезпечують баланс між стабільністю міжнародних зобов'язань і суверенним правом держави на вихід із договору.

Виклад основного матеріалу. Денонсація у системі міжнародного договірної права виступає як складний правовий механізм, що відображає баланс між стабільністю міжнародних зобов'язань і свободою держави здійснювати своє суверенне волевиявлення. Її сутність полягає у тому, що держава в межах своєї міжнародної правосуб'єктності може вийти з договору або припинити його дію щодо себе за умов, визначених самим договором чи міжнародним правом [1; 2].

Згідно з положеннями Віденської конвенції про право міжнародних договорів, денонсація визнається правомірною лише за умови, що вона відповідає встановленим процедурним і матеріальним критеріям. У науковій літературі підкреслюється, що дотримання цих умов гарантує легітимність волевиявлення держави та забезпечує передбачуваність міжнародного правопорядку [3; 4].

Для визнання денонсації дійсною вона повинна відповідати загальним вимогам, що застосовуються до всіх юридичних актів міжнародного права. По-перше, держава, яка ініціює денонсацію, повинна мати міжнародну правосуб'єктність і належну компетенцію у сфері зовнішніх зносин. По-друге, рішення про вихід з договору має виходити від уповноваженого органу, наділеного

відповідними повноваженнями згідно з конституційними або міжнародними нормами. По-третє, волевиявлення держави має бути вільним, усвідомленим і не обтяженим вадами, такими як примус, помилка або обман [5].

Поряд із цими загальними передумовами існують спеціальні вимоги, що визначають юридичну силу акту денонсації. Найважливішою з них є дотримання процедурного порядку, визначеного договором або загальновизнаними міжнародними звичаями. Процедура включає обов'язкове завчасне повідомлення про намір припинити дію договору, зазначення строку, протягом якого таке повідомлення має бути здійснене, і визначення моменту, коли договір втрачає чинність. Порушення цієї процедури може поставити під сумнів правомірність дій держави й викликати сумніви у міжнародному співтоваристві щодо законності її поведінки [6; 7].

Акт денонсації повинен мати чітку письмову форму. Міжнародно-правова доктрина послідовно відзначає, що денонсація не може бути презумованою або виведеною з поведінки держави. Вона є самостійним, офіційним і безумовно вираженим актом державного волевиявлення. Відповідно до положень статті 67 Віденської конвенції, будь-який акт, що має на меті припинення договору або вихід з нього, оформлюється у вигляді письмового документа, який надсилається іншим учасникам [8]. Відповідно, положення підкреслює необхідність формалізації процесу денонсації для уникнення неоднозначного тлумачення її правових наслідків.

Особливого значення набуває питання адресності повідомлення про денонсацію. У двосторонніх договорах адресатом є інша договірна сторона, тоді як у багатосторонніх – депозитарій або всі держави-учасниці. У повідомленні має бути чітко зазначено назву договору, дату його укладення, правову підставу для денонсації, а також конкретний момент, з якого держава вважає договір припиненим щодо себе [9]. Чіткість і юридична визначеність змісту повідомлення є ключовими елементами його дійсності.

У міжнародній практиці важливе місце посідає діяльність депозитарія, який виконує функції зберігача оригіналів міжнародних договорів та пов'язаних із ними документів. Його роль полягає у забезпеченні належного документообігу, фіксації моменту отримання повідомлення про денонсацію, перевірці його форми та інформуванні інших учасників про здійснені зміни [10]. Водночас депозитарій не має повноважень оцінювати правомірність або доцільність денонсації, оскільки його діяльність має техніко-адміністративний характер і повинна залишатися неупередженою [11].

Реєстрація актів денонсації має допоміжне значення. Вона виконує інформаційну функцію, спрямовану на фіксацію факту припинення договору, але не впливає на дійсність самого акту. Реєстрація забезпечує публічність дій держави, підвищує прозорість міжнародних відносин і сприяє запобіганню правовим колізіям між учасниками [12].

Момент набуття чинності денонсацією визначається фактом отримання повідомлення адресатом. Цей принцип фактичного повідомлення забезпечує юридичну визначеність і дозволяє точно встановити момент, з якого договір припиняє породжувати права та обов'язки для відповідної держави [13]. У випадку, коли повідомлення здійснюється через депозитарія, воно вважається отриманим лише після того, як останній офіційно поінформує інших учасників.

Міжнародна практика засвідчує, що між моментом подання заяви про денонсацію і фактичним припиненням договору зазвичай проходить певний проміжок часу, який називають постденонсаційним періодом. Його тривалість встановлюється сторонами залежно від предмета договору та політичних умов. Віденська конвенція визначає мінімальний строк у дванадцять місяців, якщо інше не передбачено текстом угоди [14].

Денонсація не має миттєвого ефекту. Упродовж постденонсаційного строку договір зберігає свою чинність, а права та обов'язки сторін залишаються дійсними. Лише після закінчення цього періоду припинення набуває юридичної сили, а договір вважається таким, що втратив чинність щодо відповідної держави [15].

Окреме місце у наукових дослідженнях займає питання можливості відкликання повідомлення про денонсацію. Відповідно до положень статті 68 Віденської конвенції, повідомлення може бути відкликано у будь-який момент до набуття ним чинності. Однак якщо інші учасники договору вже були офіційно повідомлені та здійснили певні дії, відкликання можливе лише за їхньої згоди [16].

Юридичні наслідки денонсації залежать від характеру договору. Для двосторонніх угод денонсація означає повне припинення зобов'язань між сторонами. Для багатосторонніх договорів – лише припинення дії для держави, яка вийшла, при збереженні чинності договору між іншими учасниками [17]. У деяких випадках вихід навіть однієї держави може призвести до припинення договору в цілому, якщо це передбачено його положеннями або якщо подальше виконання зобов'язань стає неможливим без участі цієї сторони [18].

Міжнародне право визнає, що багатосторонній договір не припиняється автоматично через зменшення кількості його учасників, якщо це прямо не передбачено його умовами. Проте держави можуть погодитися на включення положення про мінімальну кількість сторін, необхідну для чинності договору. У такому разі, якщо кількість учасників стане меншою, договір втрачає чинність повністю [19].

Як справедливо зазначає Ш. Розенне, денонсація створює нову правову ситуацію, відмінну від звичайного припинення договору. Вона трансформує правовідносини, не скасовуючи правового режиму договору в цілому, а лише обмежуючи його дію щодо певної держави [20].

Як бачимо, що денонсація міжнародних договорів є складним правовим інструментом, який поєднує суверенне право держави на вільне волевиявлення з обов'язком дотримуватися міжнародно-правових норм і процедур. Її правомірність визначається не політичними міркуваннями, а суворим дотриманням процедурних вимог, таких як своєчасне повідомлення, документальне оформлення, дотримання строків і забезпечення прозорості дій, що гарантує легітимність процесу припинення договорів та забезпечує стабільність міжнародного договірного порядку.

Висновки. Дослідження показало, що правомірність денонсації міжнародних договорів визначається дотриманням матеріальних і процедурних вимог, які забезпечують легітимність волевиявлення держави та стабільність міжнародного правопорядку.

Основними критеріями є наявність компетенції органу, який ухвалює рішення, письмова форма акта, своєчасне повідомлення сторін і відповідність установленим нормам міжнародного права. Такі умови гарантують юридичну визначеність і добросовісність у процесі припинення зобов'язань.

Процедура набуття чинності денонсацією охоплює етапи повідомлення, підтвердження його отримання, вплив постденонсаційного строку та фіксацію моменту припинення дії договору. Така послідовність забезпечує баланс між стабільністю міжнародних відносин і свободою держав у реалізації свого суверенітету.

Література:

1. Ващенко В. А. Процедура денонсації міжнародних договорів за законодавством України: проблеми і шляхи вдосконалення. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. 2018. № 33. С. 150–152.
2. Ващенко В. А. Умови дійсності денонсації та набуття нею чинності. Порівняльно-аналітичне право. 2018. № 6. С. 439–442.
3. Ващенко В. А. Правові наслідки денонсації міжнародного договору. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2019. № 18. С. 214–223.
4. Bardonnat D. La dénonciation par le Gouvernement sénégalais de la Convention sur la mer territoriale et la zone contiguë et de la Convention sur la pêche et la conservation des ressources biologiques de la haute mer, en date du 29 avril 1958 à Genève. *Annuaire Français de Droit International*. 1972. Vol. 18. P. 123–180.
5. Charpentier J. *Pratique française du droit international*. *Annuaire Français de Droit International*. 1970. Vol. 16. P. 941–996.
6. Document A/CN.4/183 and Add.1–4: Fifth report on the law of treaties / by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur. *Yearbook of the International Law Commission*. 1966. Vol. II. UN, New York. P. 1–50.
7. Draft Convention on the Law of Treaties. *Harvard Law School Research in International Law*. *The American Journal of International Law*. 1935. Vol. 29. Supplement: Research in International Law. P. 657–665. New York: American Society of International Law.
8. Frankowska M. *Wypowiedzenie umowy międzynarodowej*. Wrocław, 1976. 263 s.

9. Hackworth G. H. Digest of International Law. Vol. V. Washington, DC: GPO, 1943. 957 p.
10. Kohler F. J. Ein Griechisch-Rumänischer Konflikt. Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht. Bd. 1. Breslau: J. Kern, 1907.
11. McNair A. D. The Law of Treaties. Oxford: Clarendon Press, 1961. 789 p.
12. Rosenne Sh. The Law of Treaties: A Guide to the Legislative History of the Vienna Convention. Leyden: A. W. Sijthoff; Dobbs Ferry, N.Y.: Oceana Publications, 1970. 443 p.
13. Rosenne Sh. The Depositary of International Treaties. The American Journal of International Law. 1967. Vol. 61, No. 4. P. 923–945.
14. Tobin H. J. The Termination of Multipartite Treaties. New York: AMS Press, 1967. 388 p.
15. Whiteman M. Digest of International Law. Vol. 14. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1970.

References:

1. Vashchenko, V. A. (2018). Protsedura denonsatsii mizhnarodnykh dohovoriv za zakonodavstvom Ukrainy: problemy i shliakhy vdoskonalennia [Procedure for denunciation of international treaties under Ukrainian law: problems and ways to improve]. Naukovyi Visnyk Mizhnarodnoho Humanitarnoho Universytetu. Serii: Yurysprudentsiia, (33), 150–152. [in Ukrainian].
2. Vashchenko, V. A. (2018). Umovy diisnosti denonsatsii ta nabuttia neiu chynnosti [Conditions for the validity of denunciation and its entry into force]. Porivnialno-analitychne Pravo, (6), 439–442. [in Ukrainian].
3. Vashchenko, V. A. (2019). Pravovi naslidky denonsatsii mizhnarodnoho dohovoru [Legal consequences of denunciation of an international treaty]. Visnyk Pivdennoho Rehionalnoho Tsentru NAPrN Ukrainy, (18), 214–223. [in Ukrainian].
4. Bardonnnet, D. (1972). La dénonciation par le Gouvernement sénégalais de la Convention sur la mer territoriale et la zone contiguë et de la Convention sur la pêche et la conservation des ressources biologiques de la haute mer, en date du 29 avril 1958 à Genève. Annuaire Français de Droit International, 18, 123–180.
5. Charpentier, J. (1970). Pratique française du droit international. Annuaire Français de Droit International, 16, 941–996.
6. Document A/CN.4/183 and Add.1-4: Fifth report on the law of treaties / by Sir Humphrey Waldock, Special Rapporteur. (1966). Yearbook of the International Law Commission, Vol. II, 1–50. New York: UN.
7. Draft Convention on the Law of Treaties. (1935). Harvard Law School Research in International Law. The American Journal of International Law, 29 (Supplement), 657–665. New York: American Society of International Law.
8. Frankowska, M. (1976). Wypowiedzenie umowy miedzynarodowej. Wrocław.
9. Hackworth, G. H. (1943). Digest of International Law (Vol. V). Washington, DC: GPO.
10. Kohler, F. J. (1907). Ein Griechisch-Rumänischer Konflikt. Zeitschrift für Völkerrecht und Bundesstaatsrecht, 1. Breslau: J. Kern.
11. McNair, A. D. (1961). The Law of Treaties. Oxford: Clarendon Press.
12. Rosenne, Sh. (1970). The Law of Treaties: A Guide to the Legislative History of the Vienna Convention. Leyden: A. W. Sijthoff; Dobbs Ferry, N.Y.: Oceana Publications.
13. Rosenne, Sh. (1967). The Depositary of International Treaties. The American Journal of International Law, 61(4), 923–945.
14. Tobin, H. J. (1967). The Termination of Multipartite Treaties. New York: AMS Press.
15. Whiteman, M. (1970). Digest of International Law (Vol. 14). Washington, DC: U.S. Government Printing Office.

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1057-1068](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1057-1068)

Кравець Марина Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, <https://orcid.org/0009-0005-1156-3321>

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Стаття аналізує адміністративну відповідальність у трьох вимірах: поняття, ознаки, сучасні проблеми правозастосування. Мета - уточнити дефініцію та місце цього інституту в системі юридичної відповідальності, відмежувати його від кримінальної, цивільно-правової й дисциплінарної та виявити чинники нерівномірної практики в умовах цифровізації. Методологія поєднує аналіз законодавства, порівняльно-правовий підхід із залученням європейських стандартів належного врядування, доктринальне узагальнення і кейс-стаді судового контролю. Результати конкретизують поняття адміністративної відповідальності як публічно-правової реакції держави на проступок, спрямованої на охорону публічних інтересів і підтримання управлінської дисципліни; окреслюють відмежувальні критерії; систематизують ознаки інституту: публічність реагування, правову визначеність підстав і санкцій, превентивну спрямованість, індивідуалізацію стягнення, процесуальні гарантії та ефективний перегляд. Показано, що ключові проблеми випливають із застарілого кодифікаційного каркаса, фрагментарних змін норм, масової електронної фіксації та автоматизованих штрафів без уніфікованих стандартів доказування й мотивування, а також із нечіткого розмежування з кримінальними проступками у межах діяннях. Наукова новизна - в обґрунтуванні превентивно-процедурної моделі, у якій матеріальна законність невіддільна від належної процедури, а пропорційність і індивідуалізація стають перевірюваними критеріями легітимності. Практичне значення зводиться до кроків: кодифікаційне оновлення, уніфікація підходів до цифрових доказів, типізація мотивувальних стандартів, зміцнення досудових механізмів виправлення помилок, прозорість алгоритмічних рішень і розмежування відповідальності фізичних осіб та публічно-правових штрафів для юридичних осіб. Запропонована оптика балансує охорону публічних інтересів і права людини, підвищує передбачуваність та справедливість реагування і зміцнює довіру до публічної адміністрації.

Ключові слова: Адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, публічний інтерес, пропорційність, індивідуалізація стягнення,

належна адміністративна процедура, судовий контроль, електронні докази, автоматизовані штрафи, належне врядування (good governance).

Kravets Maryna Oleksandrivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Law, Dnipro University of Technology, Dnipro, <https://orcid.org/0009-0005-1156-3321>

ADMINISTRATIVE LIABILITY: CONCEPT, FEATURES, AND CONTEMPORARY ENFORCEMENT CHALLENGES

Abstract. The article examines administrative liability in three dimensions: its concept, defining features, and contemporary enforcement challenges. The aim is to clarify the definition and place of this institution within the system of legal liability, to distinguish it from criminal, civil and disciplinary liability, and to identify the drivers of uneven practice under conditions of digitalisation. The methodology combines statutory analysis, a comparative-law approach informed by European good-governance standards, doctrinal synthesis, and case-study examination of judicial oversight. The findings refine the notion of administrative liability as a public-law response by the state to an administrative offence, directed at safeguarding public interests and maintaining managerial discipline; delineate the criteria for differentiation; and systematise the core features of the institution: publicity of the response, legal certainty of grounds and sanctions, preventive orientation, individualisation of the penalty, procedural guarantees, and effective review. The study shows that key problems stem from an outdated codified framework, piecemeal amendments, widespread electronic recording and automated fines without unified standards of proof and reasoning, as well as from blurred boundaries with criminal misdemeanours in borderline conduct. The originality lies in substantiating a preventive-procedural model in which material lawfulness is inseparable from due administrative procedure, and in which proportionality and individualisation become verifiable criteria of legitimacy. Practical implications include steps such as codification updates, unification of approaches to digital evidence, typification of reasoning standards, strengthening pre-trial error-correction mechanisms, transparency of algorithmic decisions, and a clearer delineation between liability of natural persons and public-law fines imposed on legal entities. The proposed lens balances the protection of public interests and human rights, enhances predictability and fairness of enforcement, and strengthens trust in public administration.

Keywords: administrative liability, administrative offence, public interest, proportionality, individualisation of the penalty, due administrative procedure, judicial oversight, digital evidence, automated fines, good governance.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність посідає ключове місце в механізмі публічного управління, забезпечуючи дотримання

обов'язкових правил поведінки у сферах безпеки, економіки, довкілля, фінансів і публічних послуг. Її призначення полягає у підтриманні публічного порядку та превенції правопорушень, що не досягають рівня кримінальної суспільної небезпеки. Водночас сучасні трансформації правового середовища України, тривалість воєнного стану, розширення електронних сервісів і автоматизованих форм фіксації порушень виявили низку системних проблем: застарілість концептуальних і процедурних підходів КУпАП 1984 року, неоднорідність складів адміністративних правопорушень, розмитість меж між адміністративною та кримінальною відповідальністю, дефіцит гарантій належної процедури під час провадження, перевантаження судів справами про проступки, а також нерівномірну практику застосування принципів пропорційності, індивідуалізації стягнення та забезпечення права бути вислуханим. На цьому тлі актуальним стає переосмислення поняття і ознак адміністративної відповідальності з урахуванням європейських стандартів *good administration* і *due process*, реалій цифрового врядування та потреб публічної безпеки.

Мета статті. Метою цієї статті є комплексне висвітлення змісту адміністративної відповідальності як самостійного різновиду юридичної відповідальності, уточнення її відмежувальних ознак від кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності, а також ідентифікація сучасних проблем правозастосування в Україні. У межах дослідження аналізується нормативна основа інституту, узагальнюються ключові підходи доктрини щодо підстав та цілей притягнення, оцінюються процесуальні гарантії особи в адміністративному провадженні, окреслюються типові колізії та прогалини, що виникають при кваліфікації проступків і призначенні стягнень, формулюються орієнтири оновлення адміністративно-деліктного законодавства з урахуванням практики національних судів та європейських орієнтирів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Участь третіх осіб в адміністративному процесі є об'єктом уваги вітчизняної науки адміністративного права та процесу. У науковій літературі ця тематика розглядається у контексті забезпечення процесуального балансу, реалізації принципу змагальності, гарантій доступу до правосуддя, а також у зв'язку з проблемами належного процесуального статусу і меж участі третіх осіб у розгляді публічно-правових спорів. Питання, пов'язані з класифікацією третіх осіб, визначенням юридичного інтересу як підстави для участі в процесі, обсягом їхніх прав і процесуальних обов'язків, є предметом окремих досліджень у працях сучасних українських правників. До числа науковців, які приділяли увагу цій темі, належать А. Смітюх, В. С. Киргизова, Г. М. Шерстюк, І. Будзик, М. О. Кравець, Н. Кучерук, Н. Т. Сидор, О. В. Скочиляс-Павлів, Я. С. Рябченко. Зазначені праці становлять концептуальну базу для подальшого поглиблення аналізу процесуального статусу третіх осіб у світлі оновлення адміністративного процесуального

законодавства, розвитку електронного судочинства, а також у контексті викликів, пов'язаних із воєнним станом та зміною підходів до реалізації судового захисту в публічно-правових спорах.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність у системі юридичної відповідальності сприймається як нормативно визначена реакція публічної влади на адміністративний проступок, що виражається у застосуванні передбачених законом стягнень уповноваженим органом за процедурою, яка забезпечує фіксацію факту правопорушення, встановлення вини, оголошення мотивованого рішення та можливість його перегляду. Її позитивне право виражене в Кодексі України про адміністративні правопорушення, який окреслює завдання провадження, загальні засади притягнення, види стягнень, коло юрисдикцій та базові гарантії особи у провадженні, що дозволяє відмежувати адміністративні делікти від інших форм протиправної поведінки у публічно-правовій сфері [1].

У доктрині адміністративна відповідальність визначається як різновид публічно-правової юридичної відповідальності з чітко окресленими підставами та цілями: спеціальна і загальна превенція, виховний вплив, відновлення публічного порядку і дисципліни у сфері управління. Змістовно вона охоплює протиправність діяння, винність особи, караність як передбаченість санкції та посягання на охоронюваний публічний інтерес. Ключова теза цієї частини полягає у тому, що адміністративна відповідальність є формою державного примусу, яку застосовують уповноважені органи, у тому числі в спрощених судових процедурах, до фізичних осіб і у визначених законом випадках до юридичних осіб, з метою відновлення правопорядку та запобігання новим порушенням [2, 392 С.].

Її місце між кримінальною, цивільно-правовою та дисциплінарною відповідальністю визначається за сукупністю критеріїв: ступенем суспільної шкідливості проступку, природою охоронюваного інтересу, суб'єктним складом, процесуальною формою реагування, типом і суворістю санкції. На відміну від кримінальної, вона переважно реалізується у позасудовій юрисдикції з подальшим судовим контролем і не пов'язана з такими суворими обмеженнями прав, як позбавлення волі. Від цивільно-правової її відрізняє публічна мета та штрафно-превентивна логіка, а не компенсація приватної шкоди між рівноправними суб'єктами. Від дисциплінарної її відмежовує позаорганізаційний характер та універсальність адресатів, тоді як дисциплінарні санкції діють усередині служби або корпорації. У «межових» ситуаціях розмежування досягається шляхом аналізу складу проступку, характеру охоронюваного блага, тяжкості наслідків і виду санкції з обов'язковим урахуванням пропорційності [3, 256 С.].

Історична еволюція інституту в Україні пройшла кілька етапів. Перший етап пов'язаний із запровадженням кодифікованої моделі у 1984 році, що забез-

печила єдність понятійної системи, складів проступків і процедурних рамок. Після набуття незалежності відбулася адаптація змісту до нових сфер публічного управління і поступове посилення гарантій особи, зокрема через становлення адміністративного судочинства і посилення контролю за законністю постанов адміністративних юрисдикцій. Тривалий період експлуатації КУпАП актуалізував потребу в модернізації матеріальних і процесуальних норм, уніфікації підходів до доказування, індивідуалізації стягнень та врегулюванні нових видів проступків, що зумовило перехід до сучасної, більш процедурно орієнтованої логіки відповідальності [4, 584 С.].

Сучасний етап позначений інституціоналізацією загальних правил належної адміністративної процедури, які пронизують і сферу притягнення до відповідальності. Закон України «Про адміністративну процедуру» закріпив ключові процесуальні гарантії: право бути вислуханим до прийняття рішення, доступ до матеріалів справи, обов'язок адміністрації мотивувати індивідуальний акт, дотримання розумних строків, передбачуваність і пропорційність втручання у права, що підвищує стандарт обґрунтованості і легітимності адміністративних стягнень. Ці правила програмують якість доказування, зміст мотивувальної частини постанови, межі розсуду органу та стандарти судового перегляду, включаючи ситуації з використанням електронної фіксації та автоматизованого накладення штрафів [5].

Європейські стандарти належного врядування виконують роль методологічного орієнтира для цілей і засобів адміністративної відповідальності. Рекомендація CM/Rec(2007)7 формулює вимоги законності, неупередженості, пропорційності, своєчасності, прозорості і права бути вислуханим, що корегують національні практики стягнення, індивідуалізацію санкцій і механізми оскарження. У результаті мета інституту формулюється не лише як припинення порушення та покарання, а як легітимне відновлення публічного порядку із мінімально необхідним втручанням у права особи і з процесуальними гарантіями, які роблять відповідальність передбачуваною та справедливою для адресата і суспільства [6].

Отже, від загальних європейських орієнтирів належного врядування логічно перейти до їх відбиття у національній моделі через конкретні, стійкі характеристики інституту адміністративної відповідальності: саме вони «перекладають» вимоги законності, пропорційності, неупередженості, своєчасності, прозорості та права бути вислуханим у чіткі правила притягнення, визначені підстави і санкції, структуру мотивування та перевірюваність рішень, забезпечуючи практичний зв'язок між ціннісними стандартами і повсякденним правозастосуванням.

Ознаки адміністративної відповідальності - це стійкі риси, які розкривають її правову природу, підстави та процесуальну форму реалізації, дозволяють чітко

відмежувати її від кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності, а також вибудувати цілісну модель реагування держави на адміністративні проступки як на порушення публічного порядку з нижчим рівнем суспільної шкідливості. У доктрині вони описуються через публічність і офіційність реагування, нормативну визначеність підстав, деліктну природу відповідальності, систему стягнень, превентивно-виховну спрямованість, індивідуалізацію санкцій, наявність процесуальних гарантій і можливість ефективного перегляду, що у своїй сукупності забезпечує легітимність втручання у права особи та стабільність правопорядку [7, 376 С.].

Матеріальною передумовою настання відповідальності є адміністративний проступок як протиправна винна дія або бездіяльність, за яку законом передбачено адміністративне стягнення, причому закон формує закритий перелік складів, визначає елементи складу проступку, строки притягнення, підстави звільнення, підвідомчість, докази, порядок фіксації та процесуальну форму розгляду. Класична чотириелементна модель складу проступку - об'єкт охорони, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона - забезпечує системність кваліфікації, унеможливорює довільне розширення меж деліктності, зобов'язує правозастосувача встановити причинний зв'язок, форму вини, час і місце вчинення, а також інші юридично значущі обставини. Правова визначеність тут гарантується тим, що вид і межі стягнень, компетенція органів, порядок доказування та процедурні строки прямо встановлені законом, що дозволяє особі передбачити правові наслідки своєї поведінки та захищати свої права у передбаченій процесуальній формі [8, 528 С.].

Цільовий вимір ознак відбиває превентивно-виховну природу адміністративної відповідальності та її націленість на відновлення публічного порядку. Санкція має бути необхідною і достатньою для досягнення мети, з урахуванням тяжкості проступку, особи порушника, його майнового стану, обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність, характеру наслідків, повторності, добровільного усунення шкоди. Пропорційність і індивідуалізація стягнення виступають системоутворюючими принципами: вони визначають вибір між попередженням та штрафом, між позбавленням спеціального права і менш обтяжливими заходами, а також обумовлюють зміст мотивувальної частини рішення, яка має показати, чому саме цей захід є найменш обтяжливим та достатнім для досягнення публічної мети [9, 496 С.].

Організаційно-процесуальна характеристика ознак проявляється у способі притягнення та наборі гарантій, які супроводжують позасудові й судові юрисдикції. До базових гарантій належать право бути вислуханим до ухвалення рішення, доступ до матеріалів, можливість подавати пояснення і докази, заявляти клопотання, вимоги до форми і мотивованості індивідуального акта, дотримання розумних строків, офіційне з'ясування обставин та наявність

ефективного механізму перегляду. В умовах цифровізації ці гарантії поширюються на електронні докази та автоматизовані рішення: особа повинна мати зрозумілий доступ до даних, алгоритмічних рішень і процедур оскарження, а орган - обов'язок забезпечити перевірність, надійність і допустимість таких доказів у процесі [10].

Європейський вимір ознак задають стандарти належного врядування, які конкретизують принципи законності, неупередженості, рівності, пропорційності, своєчасності та прозорості адміністративної діяльності. Для відповідальності це означає, що публічна адміністрація зобов'язана діяти в межах і у спосіб, визначених законом, забезпечувати реальну можливість бути вислуханим, добросовісно зважувати докази і наслідки для прав, обирати найменш обтяжливий засіб досягнення мети, робити рішення зрозумілим і доступним для перевірки незалежним судом. Застосування цих орієнтирів вирівнює практики різних адміністративних юрисдикцій, скорочує ризики формалізму під час масового накладення штрафів і зміцнює довіру до адміністративної юстиції як до механізму контролю за правомірністю та пропорційністю втручання [11].

Практичний вимір ознак охоплює суб'єктний склад, різновиди санкцій і результати притягнення, включно з наслідками для правового статусу особи. Суб'єктами відповідальності є переважно фізичні особи та спеціальні суб'єкти, наприклад водії чи посадові особи, що зумовлює специфічні склади і спеціальні види стягнень, а щодо юридичних осіб у низці сфер застосовуються публічно-правові штрафи за спеціальними законами, які потребують точного розмежування з класичною адміністративною відповідальністю у вузькому розумінні кодифікованого деліктного права. Система стягнень має бути гнучкою та ієрархічною: за наявності достатнього превентивного ефекту пріоритет віддається менш обтяжливим заходам, тоді як більш суворі санкції застосовуються за наявності вагомих підстав і належного обґрунтування, а судовий контроль виконує коригуючу функцію, виправляє помилки адміністративних юрисдикцій і гарантує дотримання принципів законності, пропорційності та процесуальної справедливості [12].

Разом із тим навіть цілісна, гнучка та ієрархічна система стягнень із коригуючою роллю суду не усуває ризиків практики, якщо матеріальні норми і процедури залишаються фрагментарними, а стандарти доказування та мотивування застосовуються нерівномірно; саме на стику декларованих ознак і реальних адміністративних проваджень виникають проблеми масовості справ, роботи з електронними доказами, прозорості автоматизованих рішень і врахування контексту воєнного стану, що підводить до аналізу сучасних викликів правозастосування.

Сьогодні правозастосування у сфері адміністративної відповідальності зіштовхується з комплексом системних викликів, що накладаються на застарілу

кодифікацію, фрагментарне оновлення матеріальних і процесуальних норм, цифровізацію публічного управління та тривалий правовий режим воєнного стану. Базові дефініції та підходи Кодексу України про адміністративні правопорушення залишаються ядром регулювання, однак вони не покривають повною мірою нові типи деліктів у сфері електронних послуг, обігу даних, кібербезпеки та масових автоматизованих штрафів, що провокує дублювання складів, нечіткі межі з кримінальною юрисдикцією у дрібних посяганнях і нерівномірне тлумачення санкційного інструментарію різними органами [13].

Процесуальні гарантії часто реалізуються формально, що проявляється у шаблонних мотиваціях постанов, неповному офіційному з'ясуванні обставин, дефіциті належного повідомлення особи про розгляд та обмеженому доступі до матеріалів провадження. Відсутність універсальних для адміністративних юрисдикцій процедур щодо прийняття пояснень, оцінки електронних доказів і документування факту ознайомлення з матеріалами знижує рівень довіри до позасудових постанов і збільшує залежність легітимності всього процесу від подальшого судового контролю, хоча нові правила загальної адміністративної процедури вже задають чіткі стандарти права бути вислуханим, мотивованості індивідуального акта, пропорційності і передбачуваності втручання [14].

Стрімке впровадження електронної фіксації та автоматизованого накладення штрафів висуває підвищені вимоги до перевірності технічних засобів, простежуваності походження цифрових доказів, збереження метаданих, відкритості алгоритмічних рішень для учасників провадження і суду. Публічна адміністрація має демонструвати добросовісність, неупередженість, своєчасність реакції та вибір найменш обтяжливого засобу досягнення мети, а також забезпечувати прозорість мотивів рішень, інакше автоматизація перетворюється на джерело формалізму та процесуальних помилок замість очікуваного підвищення якості врядування [15].

Перевантаження судів справами про адміністративні правопорушення спричиняє нерівномірну практику оцінки доказів, надмірну роль формальних порушень при скасуванні постанов і тривалі строки остаточного вирішення спору. Стандарти судового контролю покликані виправляти помилки адміністративних юрисдикцій і забезпечувати законність та пропорційність втручання, однак без кардинального підвищення якості досудових процедур і без уніфікації підходів до електронних доказів навіть найкраща апеляційно-касаційна фільтрація не зменшить потік однотипних справ і не усуне регуляторну невизначеність для адресатів владних приписів [16].

Суттєвою проблемою залишається індивідуалізація стягнення і належне обґрунтування вибору санкції. Пропорційність у матеріальному і процесуальному вимірах часто підміняється тарифним підходом до штрафів, що ігнорує характер проступку, особу правопорушника, наслідки та поведінку після

вчинення діяння. Необхідні внутрішні стандарти для адміністративних органів щодо оцінки пом'якшуючих та обтяжуючих обставин, структури мотивувальної частини, ієрархії заходів від найменш до найбільш обтяжливих, а також єдині підходи до розкриття доказового профілю на який спирається рішення, з урахуванням європейських орієнтирів належного врядування та права бути вислуханим [17].

Стратегічні напрями оновлення полягають у поєднанні кодифікаційної та процесуальної модернізації. Потрібна системна ревізія складів з усуненням дублювань і колізій, чітке розмежування з кримінальними проступками у межових діяннях, уніфікація процедур фіксації і оцінки електронних доказів, запровадження типових стандартів мотивування, стандартизація повідомлення та доступу до матеріалів, а також зміцнення досудових механізмів виправлення очевидних помилок. Доктрина вже акумулювала підходи до статусу суб'єктів, структури складу проступку і мети санкцій, які можуть слугувати матрицею для технічної та концептуальної реформи адміністративно-деліктного законодавства з урахуванням принципу мінімально необхідного втручання і превентивної, а не репресивної логіки реагування [18].

Висновки. Адміністративна відповідальність посідає самостійне і стале місце в системі юридичної відповідальності, оскільки забезпечує нормативно визначену, публічно-правову реакцію держави на адміністративні проступки та спрямована на підтримання правопорядку в публічному управлінні. Її специфіка полягає в поєднанні превентивної, виховної та відновлювальної функцій: застосування стягнення має не лише припинити конкретне порушення, а й запобігти повторному правопорушенню та продемонструвати обов'язковість адміністративно-правових приписів для всіх учасників публічних відносин. На відміну від кримінальної відповідальності, адміністративна відповідальність реалізується переважно у спрощеній або позасудовій процедурі, що зумовлює потребу в підвищених процесуальних гарантіях, адже саме процедура забезпечує легітимність втручання у права особи за відсутності повноцінного судового розгляду. Від цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності вона відрізняється публічною метою, універсальністю адресатів і штрафно-превентивною логікою, що підтверджує доцільність її виокремлення як особливого інституту адміністративного права.

Проведений аналіз дав змогу окреслити ключові ознаки адміністративної відповідальності: публічність і офіційність реагування; нормативну визначеність підстав, складів і санкцій; превентивно-виховну спрямованість заходів; обов'язковість індивідуалізації стягнення; наявність процесуальних гарантій особи та можливості ефективного судового контролю. Саме ці риси забезпечують її відмежування від інших видів юридичної відповідальності та створюють цілісну модель реагування на правопорушення невисокого ступеня суспільної шкідли-

вості. Водночас виявлено, що чинна кодифікація зразка 1984 року не повною мірою відповідає сучасним умовам правозастосування: з'явилися нові сфери публічного управління (цифрові послуги, захист даних, кібербезпека, публічні закупівлі, безпека у воєнний час), у яких дієвої адміністративно-деліктної регламентації або немає, або вона розміщена у спеціальних законах без узгодження з загальною частиною КУпАП. Це призводить до дублювання складів, до розмиття меж із кримінальними проступками, до застосування «тарифних» штрафів без належного обґрунтування та до нерівномірної практики різних адміністративних органів.

Особливої уваги потребує процесуальний бік адміністративної відповідальності. Попри те що Закон України «Про адміністративну процедуру» уже закріпив універсальні правила офіційного з'ясування обставин, права бути вислуханим, доступу до матеріалів і мотивованості адміністративного акта, на практиці досі зберігаються формалізм у складанні протоколів, неповне документування, поверхове мотивування та обмежене інформування особи про її процесуальні права. У поєднанні з масовими електронними та автоматизованими штрафами це створює ризик того, що швидкість і зручність для адміністрації переважатимуть над вимогами пропорційності, перевірності доказів і прозорості прийняття рішення. Тому подальше вдосконалення інституту адміністративної відповідальності має здійснюватися не лише через оновлення матеріальних норм (усунення колізій, модернізацію складів, чіткіше розмежування з кримінальною юрисдикцією), а й через посилення єдиних процесуальних стандартів для всіх адміністративних юрисдикцій: уніфіковані вимоги до повідомлення особи, до опису фактичних обставин, до структури мотивувальної частини, до оцінки електронних доказів, до фіксації моменту ознайомлення та до забезпечення доступного механізму перегляду.

Судовий контроль, який за сучасних умов фактично виконує роль «останньої лінії оборони» прав особи, підтверджує необхідність такого посилення. Суди стабільно виправляють помилки адміністративних органів, скасовують постанови, винесені з порушенням процедури або без належних доказів, однак саме по собі це не вирішує проблему нерівномірної первинної практики і не зменшує навантаження на судову систему. Вихід полягає у перенесенні вищих процесуальних стандартів в адміністративне провадження, у стандартизації мотивування, у фіксації алгоритмів прийняття рішень та в ширшому використанні досудових механізмів виправлення очевидних помилок. У перспективі оновлений інститут адміністративної відповідальності має поєднувати чітку кодифікацію, сучасні європейські стандарти належного врядування, цифрові інструменти з перевірним слідом і реальні, а не декларативні процесуальні гарантії особи. Саме така модель дозволить зберегти головне призначення адміністративної відповідальності - охорону публічних інтересів і дисципліни у сфері управління - без надмірного і необґрунтованого втручання у права та свободи людини.

Література:

1. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07.12.1984 № 8073-X. Поточна редакція. Верховна Рада України.
2. Битяк, Ю. П. (кер. авт. кол.); Битяк, Ю. П. (ред.). (2020). Адміністративне право України: підручник. Харків: Право, 392 с.
3. Колпаков, В. К. (2008). Адміністративна відповідальність (адміністративно-деліктне право): навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 256 с.
4. Авер'янов, В. Б. (голова ред. кол.). (2004). Адміністративне право України. Академічний курс: у 2 т. Т. 1: Загальна частина. Київ: Юридична думка, 584 с.
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-IX. Поточна редакція. Верховна Рада України.
6. Council of Europe, Committee of Ministers. (2007). Recommendation CM/Rec(2007)7 to member states on good administration (adopted 20 June 2007). Strasbourg.
7. Мельник, Р. С., Бевзенко, В. М. (2014). Загальне адміністративне право. Київ: Ваіте, 376 с.
8. Голосніченко, І. П. (2009). Адміністративне право України: навчальний посібник. Київ: Гриф, 528 с.
9. Тимошук, В. П. (2010). Адміністративні акти: процедура прийняття та оскарження. Київ: Факт, 496 с.
10. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 № 851-IV (чинна ред.).
11. European Ombudsman. (2015). The European Code of Good Administrative Behaviour (revised edition). Luxembourg: Publications Office of the EU.
12. ECtHR, A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy, no. 43509/08, Judgment of 27 September 2011.
13. OECD. (2022). Digital Government Review of Ukraine: Towards Open, User-Driven and Data-Centric Public Services. Paris: OECD Publishing.
14. SIGMA (OECD/EU). (2019). The Principles of Public Administration (2019 edition for ENP/Enlargement countries). Paris/Brussels.
15. Council of Europe, Committee of Ministers. (2020). Recommendation CM/Rec(2020)1 on the human rights impacts of algorithmic systems. Strasbourg.
16. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06.07.2005 № 2747-IV. Поточна редакція. Верховна Рада України.
17. ECtHR. Dubus S.A. v. France, no. 5242/04, Judgment of 11 June 2009.
18. SIGMA (OECD/EU). (2022). Monitoring Report: Ukraine — The Principles of Public Administration. Paris/Brussels.

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy. (1984, December 7). Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia [Code of Ukraine on Administrative Offences] (No. 8073-X). Current version. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian].
2. Bytiak, Yu. P. (Ed.). (2020). Administratyvne pravo Ukrainy: Pidruchnyk [Administrative Law of Ukraine: Textbook]. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
3. Kolpakov, V. K. (2008). Administratyvna vidpovidalnist (administratyvno-deliktne pravo): Navchalnyi posibnyk [Administrative Liability (Administrative Delict Law): Textbook]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

4. Averianov, V. B. (Ed.). (2004). *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs* [Administrative Law of Ukraine. Academic Course] (in 2 vols., Vol. 1: *Zahalna chastyna* [General Part]). Kyiv: Yurydychna dumka [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada Ukrainy. (2022, February 17). *Pro administrativnu protseduru: Zakon Ukrainy* [On Administrative Procedure: Law of Ukraine] (No. 2073-IX). Current version. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian].
6. Council of Europe, Committee of Ministers. (2007, June 20). *Recommendation CM/Rec(2007)7 to member States on good administration*. Strasbourg: Council of Europe.
7. Melnyk, R. S., & Bevzenko, V. M. (2014). *Zahalne administrativne pravo* [General Administrative Law]. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
8. Holosnichenko, I. P. (2009). *Administrativne pravo Ukrainy: Navchalnyi posibnyk* [Administrative Law of Ukraine: Textbook]. Kyiv: Hryf [in Ukrainian].
9. Tymoshchuk, V. P. (2010). *Administrativni akty: Protsedura pryiniattia ta oskarzhennia* [Administrative Acts: Adoption Procedure and Appeals]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
10. Verkhovna Rada Ukrainy. (2003, May 22). *Pro elektronni dokumenty ta elektronnyi dokumentoobih: Zakon Ukrainy* [On Electronic Documents and Electronic Document Flow: Law of Ukraine] (No. 851-IV). Current version. Kyiv: Verkhovna Rada Ukrainy [in Ukrainian].
11. European Ombudsman. (2015). *The European Code of Good Administrative Behaviour* (Revised ed.). Luxembourg: Publications Office of the European Union.
12. European Court of Human Rights. (2011, September 27). *A. Menarini Diagnostics S.r.l. v. Italy* (No. 43509/08) [Judgment]. Strasbourg: Author.
13. OECD. (2022). *Digital Government Review of Ukraine: Towards Open, User-Driven and Data-Centric Public Services*. Paris: OECD Publishing.
14. SIGMA (OECD/EU). (2019). *The Principles of Public Administration* (2019 ed., for ENP/Enlargement countries). Paris/Brussels: OECD/EU.
15. Council of Europe, Committee of Ministers. (2020). *Recommendation CM/Rec(2020)1 on the human rights impacts of algorithmic systems*. Strasbourg: Council of Europe.
16. Verkhovna Rada Ukrainy. (2005, July 6). *Kodeks administrativnoho sudochynstva Ukrainy: Zakon Ukrainy* [Code of Administrative Justice of Ukraine] (No. 2747-IV). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 35–36, 37, Art. 446 [in Ukrainian].
17. European Court of Human Rights. (2009, June 11). *Dubus S.A. v. France* (No. 5242/04) [Judgment]. Strasbourg: Author.
18. SIGMA (OECD/EU). (2022). *Monitoring report: Ukraine — The Principles of Public Administration*. Paris/Brussels: OECD/EU.

УДК 347.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1069-1079](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1069-1079)

Кузьменко Олена Валеріївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6117-523X>

Антошкіна Валерія Костянтинівна доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2136-3073>

ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ НОВОГО ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЄДИНУ ІНФОРМАЦІЙНУ СИСТЕМУ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ» В КОНТЕКСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ОБРОБКИ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ

Анотація. Прийняття Верховною Радою України в цілому проекту Закону «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» знаменує собою масштабну трансформацію у сфері обліку, обробки та захисту персональних даних громадян, які звертаються за соціальною підтримкою. Йдеться про створення централізованої цифрової платформи, яка об'єднує всі електронні інформаційні ресурси соціального захисту населення, включаючи реєстри, бази даних, інформаційно-комунікаційні системи, що містять чутливу інформацію про фізичних осіб. Основною метою даного процесу є забезпечення автоматизованої, прозорої та безпечної взаємодії між державними органами, надавачами соціальної підтримки та громадянами.

Зазначено, що новий закон формує інфраструктуру персонального контролю, яка включає як технічні засоби (електронні кабінети, сповіщення), так і юридичні гарантії (право на виправлення, захист, отримання витягів). Проте ефективність реалізації цих прав буде залежати від доступності цифрових сервісів для всіх категорій населення, рівня цифрової грамотності, прозорості процедур та технічної надійності системи.

При чому успішна реалізація цих положень стане критичним фактором у забезпеченні довіри громадян до нової системи та її відповідності принципам захисту персональних даних, закріпленим у законодавстві України та міжнародних нормах.

Визначено, що новоприйнятий Закон передбачає безперервну електронну взаємодію між системами, включаючи обмін персоніфікованими даними. Тобто інформація про особу може циркулювати між десятками реєстрів без її участі,

що потребує чітких технічних і правових гарантій. І відповідно адміністратори системи мають доступ до інформації про всі дії з персональними даними, що, в свою чергу, створює можливість для аудиту, але також потребує захисту від внутрішніх загроз.

Доведено, що впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери – це не просто технічна модернізація, а глибока реформа управління персональними даними в соціальній сфері. Вона має потенціал для покращення якості послуг, але водночас вимагає максимальної прозорості, підзвітності та дотримання прав людини. А успіх цієї реформи буде залежати від того, наскільки держава зможе забезпечити реальний захист персональних даних, а не лише задекларувати його в законі.

Ключові слова: персональні дані, захист персональних даних, обробка персональних даних, Єдина інформаційна система соціальної сфери, право на забуття.

Kuzmenko Olena Valeriivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law of the Private Higher Educational Institution "European University", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6117-523X>

Antoshkina Valeria Kostyantynivna Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Law of the Private Higher Educational Institution "European University", Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2136-3073>

CHALLENGES AND PROSPECTS OF THE NEW LAW OF UKRAINE “ON A UNIFIED INFORMATION SYSTEM OF THE SOCIAL SPHERE” IN THE CONTEXT OF REGULATION OF PERSONAL DATA PROCESSING

Abstract. The adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine as a whole of the draft Law “On the Unified Information System of the Social Sphere” marks a large-scale transformation in the field of accounting, processing and protection of personal data of citizens applying for social support. This involves the creation of a centralized digital platform that unites all electronic information resources of social protection of the population, including registers, databases, information and communication systems containing sensitive information about individuals. The main goal of this process is to ensure automated, transparent and secure interaction between state bodies, social support providers and citizens.

It is noted that the new law forms an infrastructure of personal control, which includes both technical means (electronic offices, notifications) and legal guarantees (the right to correction, protection, obtaining extracts). However, the effectiveness of

the implementation of these rights will depend on the availability of digital services for all categories of the population, the level of digital literacy, transparency of procedures and technical reliability of the system.

Moreover, the successful implementation of these provisions will be a critical factor in ensuring citizens' trust in the new system and its compliance with the principles of personal data protection enshrined in the legislation of Ukraine and international norms.

It was determined that the newly adopted Law provides for continuous electronic interaction between systems, including the exchange of personalized data. That is, information about a person can circulate between dozens of registers without his participation, which requires clear technical and legal guarantees. And accordingly, system administrators have access to information about all actions with personal data, which, in turn, creates an opportunity for audit, but also requires protection from internal threats.

It is proven that the implementation of the Unified Information System of the Social Sphere is not just a technical modernization, but a deep reform of personal data management in the social sphere. It has the potential to improve the quality of services, but at the same time requires maximum transparency, accountability and respect for human rights. And the success of this reform will depend on the extent to which the state can ensure real protection of personal data, and not just declare it in law.

Keywords: personal data, personal data protection, personal data processing, Unified Information System of the Social Sphere, right to be forgotten.

Постановка проблеми. 18 вересня 2025 року Верховна Рада України прийняла в цілому проект Закону «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери», який набере чинності через шість місяців з дня офіційного опублікування [1]. Це рішення знаменує собою масштабну трансформацію у сфері обліку, обробки та захисту персональних даних громадян, які звертаються за соціальною підтримкою. Йдеться про створення централізованої цифрової платформи, яка об'єднує всі електронні інформаційні ресурси соціального захисту населення, включаючи реєстри, бази даних, інформаційно-комунікаційні системи, що містять чутливу інформацію про фізичних осіб. Основною метою даного процесу є забезпечення автоматизованої, прозорої та безпечної взаємодії між державними органами, надавачами соціальної підтримки та громадянами.

Саме запровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери (далі – ЄІССС) покликане централізувати збирання, зберігання й обробку даних отримувачів соціальної підтримки, уніфікувати підходи та спростити доступ громадян до послуг. Водночас концентрація великого масиву персональних даних у єдиному інформаційному середовищі посилює ризики порушень приватності, неузгодженостей у правовому регулюванні, технічних і організаційних загроз

(несанкціонований доступ, витоки, нецільове використання), а також викликає питання ефективності механізмів контролю, гарантування прав суб'єктів даних і відповідальності суб'єктів обробки. Ці проблеми загострюються на тлі часткового несинхронізованого розвитку законодавства про захист персональних даних, а також критичних зауважень практиків і експертів щодо недоліків проекту та його імплементації. В результаті постає наукове завдання: комплексно проаналізувати, які нормативні, технічні і процедурні виклики породжує прийняття й впровадження Закону про ЄІССС для забезпечення належного захисту персональних даних, і які практичні шляхи мінімізації ризиків та максимізації суспільної вигоди можуть бути запропоновані.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження та функціонування Єдиної інформативної системи соціальної сфери досліджували у своїх працях багато вчених, серед яких В. Головка, М. Данилюк, Г. Кулина, В. Чалик та інші. Однак, досі не розкрито можливості ЄІССС в контексті регулювання обробки персональних даних.

Мета статті – дослідження викликів та перспектив нового Закону України «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» в контексті регулювання обробки персональних даних.

Виклад основного матеріалу. У 2019 році Кабінет Міністрів України прийняв Постанову «Про Єдину інформаційно-аналітичну систему управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL)», якою передбачалось створити Єдину інформаційно-аналітичну систему управління соціальною підтримкою населення України (E-SOCIAL) та Єдиний державний реєстр соціальної сфери для надання, призначення та здійснення соціальних виплат, допомоги, пільг, соціальних послуг та житлових субсидій); забезпечити до 30 вересня 2020 р. наповнення E-SOCIAL інформацією з використанням даних, наявних в інших інформаційних системах, що використовуються структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах рад для надання, призначення та виплати соціальної підтримки та забезпечити з 1 жовтня 2020 р. використання E-SOCIAL під час надання, призначення та виплати соціальної підтримки [2]. Передбачалось, що система E-SOCIAL буде інтегрована із 8 існуючими базами даних Мінсоцполітики, інформаційними системами Пенсійного фонду України, Державної служби зайнятості, Мінветеранів тощо. Під час впровадження системи E-SOCIAL пропонувалось перенесення даних з 9 існуючих систем та виведено їх з експлуатації. Створення системи E-SOCIAL мало відбутися у 5 етапів з 01.03.2018 по 01.12.2020, проте, як виявила Міжвідомча робоча група з оцінки ефективності впровадження та доцільності подальшої побудови системи E-SOCIAL з оцінки ефективності впровадження та доцільності подальшої побу-

дови системи E-SOCIAL в існуючому форматі за участі представників Комітету, Мінцифри, Пенсійного фонду, СБУ, експертів в процесі підготовки E-SOCIAL були допущені численні порушення та помилки, зокрема: систематичні тривалі зриви термінів надання послуг та виконання робіт за договором; неякісна підготовка документації та не врахування змін в законодавстві. Зазначене спричинило зрив строків виконання робіт та відмову замовника їх приймати [3]. Таким чином перший проект інформаційної системи в соціальній сфері був невдалим.

Поряд із вищезазначеними недоліками, за роки актуалізувалися такі проблеми інформаційного забезпечення соціальної сфери, як: технологічне старіння інформаційних систем не орієнтованих на веб-технології, з обмеженою доступністю та технологічними можливостями; відсутність централізованих баз даних, аналітичних можливостей, взаємодії між системами; недостатність інформації для прийняття оперативних рішень по наданню соціальної допомоги, її нарахуванню та корегуванню; необхідність управління електронною документацією та централізованого керування правами доступу користувачів до інформації [4, с. 2].

Саме тому, все це призвело до необхідності перегляду нормативного регулювання та законодавчого закріплення всіх питань, які стосуються правових та організаційних засад функціонування ЄІССС.

Отже, як зазначає В. Р. Чалик, Єдина інформаційна система соціальної сфери – це перша комплексна інформаційно-аналітична система соціальної сфери, яка дозволяє на практиці замість багатьох не пов'язаних між собою реєстрів оперативно, дистанційно, зручно, прозоро, запобігаючи корупції реалізовувати свої соціальні права [5, с. 185].

Ключовим елементом ЄІССС є **Єдиний соціальний реєстр**, який акумулює персональні дані заявників, осіб, у яких встановлено право на отримання соціальної підтримки, та її отримувачів. У реєстрі зберігаються електронні особові справи, соціальні реєстраційні картки, інформація про соціальні статуси, історія звернень, а також дані, отримані з інших державних реєстрів. Це включає паспортні дані, реєстраційні номери, контактну інформацію, адресу проживання, актові записи цивільного стану, а також, у визначених законом випадках, дані про стан здоров'я, судимість, медичні обстеження.

Новий Закон чітко визначає, що **обсяг персональних даних не може перевищувати необхідний для надання конкретного виду соціальної підтримки**. Це є важливою гарантією проти надмірного збору інформації. Водночас, передбачено, що дані можуть вноситися до системи без участі особи, якщо вони надходять із інших баз даних, що створює ризики щодо прозорості та контролю за обробкою персональної інформації.

Система передбачає **автоматизовану електронну взаємодію** з понад 30 державними реєстрами, включаючи демографічний реєстр, реєстр платників

податків, систему охорони здоров'я, реєстр транспортних засобів, судову інформаційну систему тощо. Це дозволяє оперативно підтверджувати право на соціальну підтримку, але водночас створює **високий рівень концентрації персональних даних**, що підвищує ризики витоку, несанкціонованого доступу та зловживань.

Закон встановлює **високі вимоги до захисту інформації**: адміністратори системи зобов'язані забезпечити цілісність баз даних, захист від знищення, спотворення, втрати, несанкціонованого доступу. Вся інформація в системі є конфіденційною, і держава гарантує її нерозголошення. Водночас, передбачено **відповідальність за порушення законодавства про захист персональних даних**, включаючи незаконний доступ або порушення прав суб'єкта даних.

Кожна особа, персональні дані якої внесено до Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, має гарантоване законом право на персональний контроль за обробкою цієї інформації. Це право деталізовано у ст.11 Закону України «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери», яка визначає перелік можливостей, доступних громадянам [6].

По-перше, особа має право безоплатно отримати інформацію про себе, що міститься в реєстрах та базах даних системи. Це включає:

- наявність записів про неї;
- спеціальні статуси, які їй присвоєно;
- інформацію про запити інших осіб щодо її даних.

Така інформація може бути надана із застосуванням електронного сповіщення засобами мобільного зв'язку, через електронний кабінет особи або іншим способом, визначеним Кабінетом Міністрів України. Такий механізм дозволяє людині оперативно дізнаватися про будь-які дії з її персональними даними, що є важливим елементом прозорості та захисту приватності.

По-друге, особа має право вимагати поновлення або виправлення інформації про себе, якщо вона є неточною, застарілою або внесеною з порушенням законодавства. Це є ключовим для забезпечення достовірності даних, які можуть впливати на рішення щодо надання соціальної підтримки. У разі, якщо така вимога не задовольняється, особа має право на захист своїх прав, а отже – на звернення до відповідних органів, подання скарги або позову.

Крім того, особа може отримати офіційні документи, які підтверджують внесення її даних до системи, а саме: довідки або витяги з реєстру, що створюються автоматично із присвоєнням реєстрового номера та унікального електронного ідентифікатора (QR-коду, штрих-коду тощо). Це дозволяє людині використовувати ці документи для підтвердження свого статусу або права на соціальну підтримку.

Окремо варто зазначити, що особа має право отримувати повідомлення про кожен випадок звернення щодо передання інформації про неї з ЄІССС – це

положення міститься в п. 5 ч. 1 ст. 11 проекту Закону і є важливим для контролю за тим, хто і з якою метою запитує персональні дані.

Саме тому, на нашу думку, такі положення в принципі повинні бути застосовані до всіх державних реєстрів та систем обробки персональних даних, тому як з точки зору законодавчої техніки, так і юридичної визначеності, доцільно було б передбачити ці принципи в окремій статті Закону України «Про захист персональних даних» [7].

Слід також зазначити, що новий закон формує інфраструктуру персонального контролю, яка включає як технічні засоби (електронні кабінети, сповіщення), так і юридичні гарантії (право на виправлення, захист, отримання витягів). Проте ефективність реалізації цих прав буде, на нашу думку, залежати від:

- доступності цифрових сервісів для всіх категорій населення;
- рівня цифрової грамотності;
- прозорості процедур;
- технічної надійності системи.

Успішна реалізація цих положень стане критичним фактором у забезпеченні довіри громадян до нової системи та її відповідності принципам захисту персональних даних, закріпленим у законодавстві України та міжнародних нормах.

Крім вищевказаного, важливою новацією закону є реалізація права на забуття.

Поняття **права на забуття** (англ. *right to be forgotten*) виникло як реакція на виклики цифрової епохи, коли особиста інформація, опублікована в Інтернеті, залишалася доступною практично назавжди. Це право дозволяє особі вимагати видалення або деіндексацію персональних даних, які більше не є актуальними, точними або правомірно збереженими.

Як зазначають деякі науковці, так зване «право на забуття» ґрунтується на ідеї, що людина має законне право на видалення інформації про себе, яка доступна в Інтернеті і може завдати шкоди її приватному життю, або, точніше, на видалення цієї інформації з результатів пошуку в пошукових системах [8, с. 117].

У сучасному вигляді право на забуття сформувалося в **Європейському Союзі** зокрема після **рішення Суду ЄС у справі Google Spain v. Costeja González (2014)**. У цьому рішенні Суд визнав, що особа має право вимагати від пошукових систем видалення посилань на інформацію, яка є застарілою або порушує її приватність [9, с. 18].

Як вже нами зазначалось раніше, особа, персональні дані якої внесено до Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, має право контролювати обробку своїх даних, включаючи доступ до них, їх оновлення, виправлення, а також видалення у випадках, передбачених законодавством. Відповідно до ч. 5 ст. 9 проекту Закону України «Про Єдину інформаційну систему соціальної

сфери» обробка, облік, зберігання, розголошення та видалення персональних даних здійснюється в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з урахуванням норм законів України «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про інформацію», «Про захист персональних даних» та «Про публічні електронні реєстри».

Внесена до ЄІССС інформація є конфіденційною, і держава гарантує її нерозголошення. Особи, які працюють з базами даних, не мають права вимагати, обробляти чи використовувати інформацію, не передбачену законом. У разі порушення порядку захисту персональних даних, що призвело до незаконного доступу або порушення прав суб'єкта, винні особи підлягають відповідальності згідно із законом.

Таким чином, хоча термін «право на забуття» прямо не використовується в законі, він передбачає механізми, які дозволяють особі контролювати свої дані, вимагати їх видалення, а також захищати свої права у випадку порушення. Реалізація цього права залежить від порядку, який має бути затверджений Кабінетом Міністрів України.

В контексті реалізації права на забуття важливо пригадати, що в Україні вже існує законопроект № 8153 (проект Закону про захист персональних даних), який мав комплексно змінити сферу захисту персональних даних, і містив в тому числі положення про право на забуття [10].

Слід зазначити, що, на нашу думку, доцільно було б спершу розглядати саме зазначений законопроект, а лише потім вносити вже точкові зміни, які б залишилися неврегульованими.

При цьому Закон України «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» та законопроект № 8153 «Про захист персональних даних» мають спільну мету – забезпечення належного захисту персональних даних громадян, але реалізують її у різних контекстах і з різним ступенем деталізації щодо права на забуття.

Як вже зазначалося нами раніше, новий Закон регулює функціонування Єдиної інформаційної системи соціальної сфери, яка об'єднує понад 30 реєстрів і баз даних соціальної сфери. У ньому:

- передбачено централізоване збирання, обробку, збереження і облік електронних даних отримувачів соціальної підтримки;
- визначено, що обсяг персональних даних не може перевищувати необхідний для надання конкретного виду соціальної підтримки;
- гарантується конфіденційність інформації, внесеної до системи, та її захист від незаконного доступу;
- особа має право на:
 - безоплатне отримання інформації про себе в системі;
 - вимогу щодо поновлення і виправлення інформації;

- повідомлення про кожен випадок звернення до її даних;
- проте **пряме право на забуття (видалення даних на вимогу особи)** не згадується як окрема норма.

І тут виникає важливе питання, чому при наявності можливості видалення персональних даних (ч. 5. ст. 9 Закону), ст. 11 Закону, яка містить перелік прав суб'єктів персональних даних, не містить такого права.

Тому ми вважаємо, що ставити крапку в питання реалізації права на забуття в Україні на підставі прийнятого Закону наразі зарано.

Крім того, законопроект № 8153 є новою редакцією Закону України «Про захист персональних даних» і має на меті гармонізацію українського законодавства з нормами GDPR (Загального регламенту ЄС про захист даних). У ньому чітко визначено **право на забуття** як окреме право суб'єкта персональних даних, оскільки особа має право вимагати видалення своїх персональних даних, якщо:

- дані більше не потрібні для цілей, для яких їх було зібрано;
- особа відкликає згоду на обробку;
- дані обробляються незаконно;
- передбачено обов'язок володільця даних повідомити третіх осіб, яким передано ці дані, про необхідність їх видалення;
- встановлено чіткі строки та процедури реагування на запити щодо видалення;
- передбачено винятки, коли право на забуття не застосовується (наприклад, для виконання юридичних зобов'язань або в інтересах суспільства).

Слід також зазначити, що, порівнюючи реалізацію права на забуття в вказаних вище правових актах, можна зробити такі висновки:

1. Закон «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» буде реалізувати захист персональних даних у межах соціальної сфери, але не міститиме прямої норми про право на забуття. Видалення даних передбачено, але регулюється загальними нормами і не є індивідуальним правом особи.

2. **Проект Закону про захист персональних даних** вводить право на забуття як окрему юридичну гарантію, що відповідає європейським стандартам, з чіткими умовами, процедурами та винятками.

Таким чином, законопроект № 8153 (про захист персональних даних) значно розширює можливості громадян щодо контролю над своїми персональними даними, зокрема через право на забуття, тоді як новий Закон обмежується рамками функціонування ЄІССС і не надає такого права в явному вигляді.

Висновки. Отже, можна зробити висновок, що перспективи впровадження ЄІССС виглядають амбітно: цифровізація соціальної сфери, зменшення бюрократії, підвищення доступності послуг, покращення аналітики та моніторингу. Проте ризики також значні – від технічних збоїв до порушень конфіденційності. Особливої уваги потребує **баланс між ефективністю системи та правами**

громадян на приватність, адже централізація даних у руках держави створює потенціал для надмірного контролю.

Важливо, що новоприйнятий Закон передбачає **безперервну електронну взаємодію** між системами, включаючи обмін персоніфікованими даними. Це означає, що інформація про особу може циркулювати між десятками реєстрів без її участі, що потребує чітких технічних і правових гарантій. Також варто звернути увагу на те, що адміністратори системи мають доступ до інформації про всі дії з персональними даними, що, в свою чергу, створює можливість для аудиту, але також потребує захисту від внутрішніх загроз.

Саме тому, на нашу думку, впровадження Єдиної інформаційної системи соціальної сфери – це не просто технічна модернізація, а **глибока реформа управління персональними даними в соціальній сфері**. Вона має потенціал для покращення якості послуг, але водночас вимагає максимальної прозорості, підзвітності та дотримання прав людини. А успіх цієї реформи буде залежати від того, наскільки держава зможе забезпечити реальний захист персональних даних, а не лише задекларувати його в законі.

Однак, відкладення прийняття проекту Закону про захист персональних даних залишає всі існуючі прогалини та невідповідності у законодавстві, що регулює обіг та захист персональних даних, тому вважаємо, що саме це питання має бути в пріоритеті у законодавців.

Література:

1. Верховна Рада України прийняла Закон «Про Єдину інформаційну систему соціальної сфери» / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/gazom/266125.html> (дата звернення: 31.10.2025).
2. Про Єдину інформаційно-аналітичну систему управління соціальною підтримкою населення України (Е-SOCIAL): Постанова Кабінету Міністрів України від 17 липня 2019 р. № 676. *Урядовий кур'єр* від 02.08.2019. № 146.
3. Звіт про результати аналізу системи загальнообов'язкового державного пенсійного і соціального страхування та соціального захисту населення: Рішення Рахункової палати від 13.07.2022 №15-4. Київ. 2021. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/15-4_2021/Zvit_15-4_2021.pdf.
4. Оцінка діючих інформаційних систем Державної служби України з питань праці та інших органів, пов'язаних із інспекцією праці, з особливою увагою до діяльності Держпраці, спрямованої на подолання незадекларованої праці. Проект ЄС-МОП зміцнення адміністрації праці з метою покращення умов праці і подолання незадекларованої праці. Грудень 2018 р. 79 с.
5. Чалик В. Р. Єдина інформаційна система соціальної сфери: правове регулювання функціонування та перспективи удосконалення. *Право і суспільство*. 2022. № 6. С. 178-186.
6. Про Єдину інформаційну систему соціальної служби: Проект Закону України, внесений Кабінетом Міністрів України 24.06.2024 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/j11303a?an=2> (дата звернення: 01.11.2025).
7. Про захист персональних даних: Закон України від 01.06.2010 р. № 2297-VI / Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> (дата звернення: 31.10.2025).

8. Белова М. В., Белов О. М., Мегеш К. К. Право людини на забуття: окремі концептуальні питання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 2. С. 116-120.

9. Право на забуття. Практика ЄСПЛ та Суду ЄС : інформаційна довідка / Секретаріат Європейського суду з прав людини, Агентство ЄС з питань основоположних прав. Страсбург: Рада Європи, 2025. 18 с.

10. Проект Закону про захист персональних даних: законопроект № 8153 від 25.10.2022/ Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707> (дата звернення: 01.10.2025).

References:

1. Verkhovna Rada Ukrainy pryiniala Zakon «Pro Yedynu informatsiinu systemu sotsialnoi sfery» [The Verkhovna Rada of Ukraine adopted the Law "On the Unified Information System of the Social Sphere"]. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/266125.html> [in Ukrainian].

2. Pro Yedynu informatsiino-analitychnu systemu upravlinnia sotsialnoiu pidtrymkoiu naselennia Ukrainy (E-SOCIAL): Postanova Kabinetu Ministriv vid 17 lypnia 2019 r. № 676 Ukrainy [On the Unified Information and Analytical System for Managing Social Support for the Population of Ukraine (E-SOCIAL): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. *Uriadovi kurier* vid 02.08.2019. № 146 [in Ukrainian].

3. Zvit pro rezultaty analizu systemy zahalnooboviazkovoho derzhavnoho pensiinoho i sotsialnoho strakhuvannia ta sotsialnoho zakhystu naselennia: Rishennia Rakhunkovoi palaty vid 13.07.2022 №15-4 [Report on the results of the analysis of the system of mandatory state pension and social insurance and social protection of the population: Decision of the Accounting Chamber]. Kyiv. 2021. URL: https://rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2021/15-4_2021/Zvit_15-4_2021.pdf [in Ukrainian].

4. Otsinka diiuchykh informatsiinykh system Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z pytan pratsi ta inshykh orhaniv, poviazanykh iz inspektsiiei pratsi, z osoblyvoiu uvahoiu do diialnosti Derzhpratsi, spriamovanoi na podolannia nezadeklarovanoi pratsi. Proekt YeS-MOP zmitsnennia administratsii pratsi z metoiu pokrashchennia umov pratsi i podolannia nezadeklarovanoi pratsi [Assessment of the existing information systems of the State Labor Service of Ukraine and other bodies related to labor inspection, with special attention to the activities of the State Labor Service aimed at combating undeclared work. EU-ILO project Strengthening labor administration to improve working conditions and combat undeclared work]. Hruden 2018 r. 79 s [in Ukrainian].

5. Chalyk, V. R. (2022) Yedyna informatsiina systema sotsialnoi sfery: pravove rehuliuвання функціонування та перспективи удосконалення [Unified information system of the social sphere: legal regulation of functioning and prospects for improvement]. *Pravo i suspilstvo*, 6. P. 178-186 [in Ukrainian].

6. Pro Yedynu informatsiinu systemu sotsialnoi sluzhby: Proekt Zakonu Ukrainy, vnesenyi Kabinetom Ministriv Ukrainy 24.06.2024 r. [On the Unified Information System of Social Services: Draft Law of Ukraine, submitted by the Cabinet of Ministers of Ukraine] URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/ji11303a?an=2> [in Ukrainian].

7. Pro zakhyst personalnykh danykh: Zakon Ukrainy vid 01.06.2010 r. № 2297-VI [Law of Ukraine "On Protection of Personal Data" from 01.06.2010]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

8. Bielova, M. V., Bielov, O. M., Mehesh, K. K. (2024) Pravo liudyny na zabuttia: okremi kontseptualni pytannia [The human right to be forgotten: some conceptual issues]. *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*, 2. P. 116-120 [in Ukrainian].

9. Pravo na zabuttia. Praktyka YeSPL ta Sudu YeS : informatsiina dovidka [The right to be forgotten. Practice of the ECHR and the Court of Justice of the EU: information sheet]. Strasburh : Rada Yevropy, 2025. 18 p [in Ukrainian].

10. Proekt Zakonu pro zakhyst personalnykh danykh: zakonoproekt № 8153 vid 25.10.2022 [Draft Law on Personal Data Protection from 25.10.2022]. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/40707> [in Ukrainian].

УДК 343.985.7: 343.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1080-1088](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1080-1088)

Лепей Михайло Васильович кандидат юридичних наук, докторант Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України, <https://orcid.org/0009-0005-9425-2923>

СТРАТЕГІЯ ТАКТИЧНИХ ПРИЙОМІВ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ НА ЗАСАДАХ КОГНІТИВНОГО МОДЕЛЮВАННЯ ПОВЕДІНКИ ПРОТИДІЮЧОГО СУБ'ЄКТА

Анотація. Наукову статтю присвячено окремим дискусійним питанням застосування тактичних прийомів, спрямованих на подолання протидії під час проведення слідчих (розшукових) дій. Доведено, що розробка та вдосконалення тактичних прийомів є критично важливим завданням для забезпечення ефективності кримінального провадження та досягнення об'єктивної істини. Зазначено, що не дивлячись на достатню кількість наукових досліджень у напрямі боротьби зі злочинністю, деякі аспекти щодо протидії досудовому розслідуванню під час планування та проведення слідчих (розшукових) дій, а також формування тактичних прийомів, потребують додаткового висвітлення, адже протидія з боку різних учасників кримінального процесу може чинитися під час проведення практично будь-яких слідчих (розшукових) та процесуальних дій, особливо якщо ці дії безпосередньо зачіпають інтереси особи, якій вони вигідні.

Наголошено на тактиці побудови тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій як пошукової інформаційної моделі активного злочинця, що чинить протидію у кримінальному провадженні. Зокрема, найпоширенішою є протидія під час проведення допитів, що має прояв: у наданні неправдивих свідчень, відмові від надання показань або постійній їх зміні, навмисному неповідомленні ключових деталей злочинної події, використанні з боку захисту різноманітних «адвокатських технік», спрямованих на дезорієнтацію слідчого, затягування допиту, подання численних клопотань тощо; психологічному тиску на інших співучасників, свідків чи потерпілих з метою зміни наданих свідчень або від їх відмови. Протидія під час проведення обшуку та тимчасового доступу до речей та документів також є поширеною та чиниться у формі: знищення або приховування доказів, створенні фальшивих доказів або обставин, що вводять слідство в оману, активному супротиві, маніпуляції з доказами тощо. При пред'явленні для впізнання можуть відбуватися маніпуляції з зовнішністю, щоб ускладнити процес (гоління, зміна зачіски, одягу), психологічний тиск на особу, яка впізнає тощо.

Розглянуто форми протидії та тактичні прийоми, спрямовані на усунення такої протидії під час проведення низки слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: протидія досудовому розслідуванню, криміналістична тактика, кримінальні правопорушення, тактичні прийоми, слідчі (розшукові) дії, моделювання, підозрюваний, свідок, потерпілий.

Lepei Mykhailo Vasyliovych Candidate of Law, doctoral student at the National Scientific Center «Institute of Forensic Expertise named after Honored Professor M. S. Bokarius» of the Ministry of Justice of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-2387-1410>

USE OF THE SEARCH INFORMATION MODEL OF THE OPPOSING CRIMINAL IN BUILDING TACTICAL METHODS OF INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTIONS

Abstract. It is emphasized that the use of tactical techniques aimed at overcoming resistance during investigative (detective) actions is the key to success, therefore the development and improvement of such techniques is a critically important task for ensuring the effectiveness of criminal proceedings and achieving objective truth.

It is noted that despite a sufficient number of studies in the field of combating crime, some aspects of countering the investigation during the planning and conduct of investigative (detective) actions, as well as the formation of tactical techniques, require additional coverage, after all, opposition from various participants in the criminal process can occur during almost any investigative (search) and procedural actions, especially if these actions directly affect the interests of the person who benefits from them.

The emphasis is on the tactics of constructing methods of investigative (detective) actions as a search information model of an active criminal who is counteracting. In particular, the most common is counteraction during interrogations, which manifests itself in: providing false testimony: refusal to testify; deliberate failure to report key details of the event; use by the defense of various "advocacy techniques" aimed at disorienting the investigator, delaying the interrogation, submitting numerous motions, etc.; psychological pressure on other accomplices, witnesses or victims in order to change their testimony or refuse it. Counteraction during a search and temporary access to things and documents is also widespread and takes the form of: destruction or concealment of evidence; creation of false evidence or circumstances that mislead the investigation; active resistance; manipulation of evidence, etc. When presented for identification, there may be manipulations with the appearance to complicate the process (shaving, changing hairstyle, clothes); psychological pressure on the person being identified, etc.

Forms of counteraction and tactical techniques aimed at eliminating counteraction during a number of investigative (search) actions are considered.

Keywords: counteraction to pre-trial investigation, forensic tactics, criminal offenses, tactical techniques, investigative (search) actions, modeling, suspect, witness, victim.

Постановка проблеми. Одним із важливих завдань досудового розслідування є вчасне запобігання протидії у кримінальному провадженні. Останнім часом проблема протидії розслідуванню кримінальних правопорушень загострилася через зростання організованої злочинності та корупції, що призводить до активного приховування криміналістично значущої інформації, знищення або фальсифікації доказів та впливу на сумлінних учасників кримінального процесу. З огляду на це, слідчий (дізнавач, оперативний працівник) повинен планувати свою діяльність, враховуючи можливу протидію, що дозволить йому ретельно підходити до планування досудового розслідування в цілому та підготовки до проведення слідчих (розшукових) дій зокрема, правильно вибирати тактику їх проведення. Ігнорування слідчим таких можливостей може призвести до отримання неочікуваних результатів провадження слідчих (розшукових) дій та, як наслідок, неповне та необ'єктивне розслідування [1, с. 10]. Застосування тактичних прийомів (комбінацій), що спрямовані на подолання протидії під час проведення невідкладних слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів запорукою успіху, тому розробка та вдосконалення таких прийомів є критично важливим завданням для забезпечення ефективності кримінального провадження, своєчасного отримання доказів щодо причетності певних осіб до протиправної діяльності та встановлення об'єктивної істини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблематики свідчить, що окремі положення відносно запобігання протидії розслідуванню у кримінальному судочинстві, досліджувалися такими вченими, як: Ю. П. Алєнін, В. П. Бахін, В. М. Варцаба, М. О. Гелемей, М. М. Єфімов, В. А. Журавель, О. І. Козаченко, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, Н. В. Павлова, Р. Л. Степанюк, О. І. Ромців, В. М. Плетенець, І. О. Тєслук, К. О. Чаплинський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та іншими дослідниками. Проте, не дивлячись на достатню кількість наукових розробок у напряму боротьби з такими проявами, деякі аспекти щодо протидії розслідуванню під час планування та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також формування тактичних прийомів, потребують додаткового висвітлення з урахуванням сучасного стану правозастосовної практики.

Метою статті є визначення основних теоретичних засад протидії розслідуванню та висвітлення можливостей застосування пошукової інформаційної моделі протидіючого правопорушника при побудові тактичних прийомів проведення слідчих (розшукових) дій.

Виклад основного матеріалу. Тактика побудови прийомів проведення слідчих (розшукових) дій як пошукової інформаційної моделі активного правопорушника, що чинить протидію досудовому розслідуванню, насамперед, повинна охоплювати з'ясування таких елементів:

- даних щодо наявного особистого кримінального досвіду правопорушника;
- відомостей, що містяться в матеріалах кримінальних проваджень, де фігурувала ця особа, але яка уникла кримінальної відповідальності;
- відомостей, що містяться в матеріалах нерозслідуваних кримінальних проваджень про аналогічні кримінальні правопорушення [2, с. 8].

На підставі узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, можна дійти висновку, що протидія з боку несумлінних учасників кримінального процесу може чинитися під час проведення практично будь-яких слідчих (розшукових) дій та процесуальних заходів, особливо якщо ці дії безпосередньо зачіпають інтереси особи, якій вони вигідні. Однак, існують певні дії, які є найбільш вразливими до протидії. Розглянемо їх більш детально.

Так, протидія під час проведення допитів (свідків, потерпілих, підозрюваних) може мати наступний прояв:

- надання неправдивих свідчень під час допиту;
- відмова від надання показань або постійна їх зміна;
- навмисне неповідомлення ключових деталей злочинної події;
- використання з боку захисту різноманітних «адвокатських технік», спрямованих на дезорієнтацію слідчого, затягування допиту, подання численних клопотань тощо;
- психологічний тиск на сумлінних учасників кримінального процесу – співучасників злочинної діяльності, які співпрацюють зі слідчим, свідків чи потерпілих з метою зміни їхніх показань або від їх відмови.

У свою чергу, протидія під час проведення обшуку чи тимчасового доступу до речей та документів може чинитися у формі:

- знищення або приховування доказів;
- створенні фальшивих доказів або обставин, що вводять слідство в оману;
- активному супротиві (відмова відчиняти двері, сейф, фізичне перешкоджання проведенню обшуку тощо);
- маніпуляції з отриманими доказами;
- невиконанні ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і документів;
- використанні процедурних порушень для визнання доказів недопустимими та ін.

Разом із тим, при призначенні та проведенні експертиз протидія може мати наступний прояв:

- надання експерту фальсифікованих зразків, які були свідомо змінені, сфальсифіковані або змішані з іншими речовинами;

- відмова від надання зразків для проведення експертизи;
- тиск на експертів через підкуп, погрози або адміністративний тиск;
- спроби дискредитації експерта та ін.

Під час пред'явлення для впізнання можуть відбуватися маніпуляції з зовнішністю особи, щоб ускладнити процес упізнання (наприклад, гоління, зміна зачіски або одягу); психологічний тиск на особу, яка впізнає, та ін.

Під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій протидія з боку підозрюваних може чинитися у вигляді використання нових телефонних номерів, месенджерів із шифруванням, одноразових SIM-карток, використанні кодових слів при спілкуванні за допомогою закодованих фраз, жаргону, які не мають прямого сенсу для стороннього слухача, та ін.

Задля **протидії таким проявам**, тобто протидії досудовому розслідуванню з боку різних учасників кримінального процесу, використовуються різноманітні засоби, що включають систему тактичних прийомів, комбінацій та операцій, які застосовуються під час проведення конкретних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів.

Зокрема, на початковому етапі досудового розслідування у слідчого є обмежений обсяг часу, щоб закріпити докази вчиненого кримінального правопорушення. Наразі найпоширенішим видом слідчих (розшукових) дій на цьому етапі є огляд місця події. Якщо цю слідчу (розшукову) дію провести ретельно й своєчасно, то буде створено міцний фундамент для закріплення доказів та можливість завчасно подолати протидію розслідуванню.

Інші можливі дії на початку досудового розслідування (наприклад, доручення слідчого співробітникам оперативного підрозділу) можуть бути використані зацікавленими особами на свою користь, з метою протидії розслідуванню кримінального правопорушення.

На початковому етапі досудового розслідування вкрай важливо, щоб співробітники оперативного підрозділу встановили усіх, хто причетний до кримінального правопорушення (підозрюваних, потерпілих, свідків) з метою збирання криміналістично значущої інформації про кримінальне правопорушення. Слідчий може ефективно запобігати протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, лише тоді, коли володіє значно більшою криміналістично значущою інформацією про вчинене кримінальне правопорушення, ніж сторона протидії [3, с. 321].

Для подолання протидії під час огляду місця події необхідно повно й всебічно здійснити огляд для виявлення усіх можливих слідів та речових доказів протиправної діяльності; залучити необхідних спеціалістів (криміналістів, експертів) для пошуку та фіксації специфічних слідів кримінального правопорушення; блокувати доступ до місця події для збереження обстановки та ін.

Важливе значення має й вчасне вжиття заходів із запобігання протидії під час проведення допиту підозрюваного, свідка та потерпілого.

На думку О. В. Александренко, основним способом подолання протидії у формі надання неправдивих свідчень є проведення якісного допиту та застосування низки тактичних прийомів. Основними задачами допиту є викриття осіб у повідомленні неправди, а також подолання самообмови, відмови від давання пояснень (показань), утаювання криміналістично-значущої та доказової інформації та інших способів протидії. Для досягнення цих задач застосовується загальноприйнятий ряд прийомів логічного, психологічного, тактичного або комплексного характеру [1].

Як показало опитування респондентів, при протидії під час проведення допиту слід застосовувати наступні тактичні прийоми:

- використання фактору раптовості (несподіване пред'явлення доказів або постановка несподіваних запитань) – 81 %;
- деталізація отриманих показань (використання детального опису подій для виявлення суперечностей) – 51 %;
- використання психологічних прийомів (створення сприятливої атмосфери, використання невербальних сигналів) – 84 %;
- використання факторів часу (надання можливості з'ясувати свою позицію, але без надмірного затягування) – 44 %;
- проведення одночасного допиту двох і більше раніше допитаних осіб для виявлення суперечностей у показаннях – 39 %;
- безпосередній допит особи відразу після її затримання або виявлення на місці події – 51 % тощо.

У криміналістичній літературі серед прийомів подолання надання неправдивих свідчень більшість учених наводять наступні:

- деталізація отриманих показань;
- створення у допитуваного уявлення щодо поінформованості слідчого про обставини вчинення кримінального правопорушення;
- залучення до проведення допиту фахівця з метою попередження введення слідчого в оману або «авторитетних» для допитуваної осіб, присутність яких може перешкодити даванню неправдивих свідчень;
- пред'явлення допитуваному доказів або викриваючих даних та ін.

Крім зазначених тактичних прийомів подолання протидії у формі надання неправдивих показань можуть застосовуватися різні прийоми переконання та роз'яснення щодо неправильності зайнятої позиції особою, що допитується, достатності доказів для викриття кримінального правопорушення без її показань, з приводу хибного «почуття взаємодопомоги» та «уявного товариства» тощо [4; 5].

Важливе значення має і своєчасне вжиття заходів із запобігання протидії під час проведення обшуку.

Як показало опитування респондентів, для подолання протидії під час проведення обшуку можна здійснювати наступні тактичні прийоми:

- одночасне проведення декількох обшуків для унеможливлення приховування слідів кримінального правопорушення та доказів у інших місцях – 41 %;

- раптовість проведення обшуку, щоб особа не мала часу приховати або знищити докази – 43 %;
- ретельне обстеження об'єкту (приміщення, ділянки місцевості) з використанням технічних засобів для виявлення схованок – 63 %;
- залучення фахівців для забезпечення фіксації виявлених об'єктів під час проведення обшуку – 64 % та ін.

Інформацію про плановану чи здійснювану протидію можна отримати й шляхом проведення обшуків у членів організованої групи, а також огляду їх особистих речей, вивчення інформації в персональних та службових комп'ютерах, мобільних телефонах, електронних записних книжках, а також шляхом проведення оперативно-розшукових заходів [6, с. 110].

Втім, як слушно наголошує К. О. Чередник, іноді з метою уникнення витоку інформації слід деякий час приховувати факт отримання певних речей та документів, які мають значення для кримінального провадження та зняття з них копій. У цьому розрізі слід звернути увагу на положення ст. 267 КПК України, згідно якого слідчий, на підставі ухвали слідчого судді, має право обстежити публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи шляхом таємного проникнення в них, у тому числі з використанням технічних засобів, з метою:

- виявлення та фіксація слідів кримінального правопорушення, речей і документів, що мають значення для досудового розслідування;
- виготовлення копій чи зразків зазначених речей і документів;
- виявлення та вилучення зразків для дослідження;
- встановлення технічних засобів аудіо-, відеоконтролю особи [5].

Разом із тим, подолання протидії при пред'явленні особи для впізнання вимагає від слідчого не лише глибоких знань КПК України, а й значних тактичних навичок, психологічної стійкості та здатності швидко реагувати на непередбачувані ситуації [7]. Комплексний підхід до проведення цієї слідчої (розшукової) дії значно підвищує можливість встановлення (ідентифікації) особи, яка вчинила кримінальне правопорушення.

Тактичними прийомами під час проведення пред'явлення для впізнання можуть бути:

- запобігання **провокаціям** (якщо впізнавана особа або захисник намагаються провокувати слідчого або особу, яка впізнає, слідчий має зберігати спокій та не звертати увагу на такі дії, зосереджуючись на дотриманні процесуальної процедури впізнання);
- **вимога щодо зовнішнього вигляду** (слідчий має право вимагати, щоб особа, яку впізнають, прийняла той вигляд, в якому її бачив свідок або потерпілий у момент учинення кримінального правопорушення, наприклад, зняти окуляри, розпустити волосся тощо). Якщо особа відмовляється від цих дій, це фіксується у протоколі процесуальної дії;

- **фіксація змін зовнішності** (якщо підозрюваний змінив зовнішність (наприклад, збрив бороду, пофарбував волосся), це слід чітко зафіксувати в протоколі, а також зазначити, що свідок впізнає особу, незважаючи на ці зміни;
- **документування відмови** – у разі відмови впізнаваної особи від участі у процедурі, це має бути належним чином зафіксовано в протоколі, з посиланням на відповідні статті КПК України;
- **проведення впізнання за фотографією або відеозаписом та ін.**

Подолання протидії під час проведення слідчого експерименту – це також демонстрація високого професіоналізму слідчого, його здатності до аналітичного мислення, тактичної гнучкості та вміння працювати в умовах протидії.

Тактичними прийомами, спрямованими на подолання протидії під час проведення слідчого експерименту, є:

- **послідовність та системність експериментальних дій;**
- **детальна фіксація кожної дії;**
- **контроль за діями учасників** (за потреби, слідчий може зупинити експериментальні дії та вимагати точного відтворення);
- **постановка контрольних запитань з метою** перевірки достовірності відтворення певних подій та виявлення можливих невідповідностей;
- **використання «пробних» відтворень** перед основним, щоб переконатися у правильності розуміння умов та дій;
- **несподіване завдання**, щоб перевірити реакцію підозрюваного та виявити його справжні вміння, навички чи знання;
- **реагування на певні провокативні дії та ін.**

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що кожна слідча (розшукова) та процесуальна дія є потенційною зоною протидії. Завжди можуть виникати спроби спотворити істину, приховати докази або ввести слідство в оману. Водночас, **подолання протидії в досудовому розслідуванні** – це не випадковість, а результат системної, цілеспрямованої та професійної роботи слідчого та застосування низки тактичних прийомів (комбінацій). Це складний процес, що вимагає глибоких знань, досвіду та вміння застосовувати комплексний підхід, який об'єднує **правові, організаційні, тактичні, технічні та психологічні засоби.**

Література

1. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України, Київ, 2004. 20 с.
2. Ортинський В. Л. Засоби подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> (дата звернення 02.10.2025 р.).
3. Гребенюк А. В. Протидія розслідуванню кримінальних правопорушень: поняття, види, суб'єкти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 9. С. 318–323.
4. Жупіна О. С. Розслідування насильницьких злочинів, вчинених працівниками органів внутрішніх справ під час виконання службових обов'язків : дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2014. 287 с.

5. Чередник К. О. Розслідування шахрайства на ринку нерухомості, вчиненого організованими злочинними угрупованнями : дис. ... канд. юрид. наук за спец. : 12.00.09. ПрАТ «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 2019. 270 с.

6. Попова І. М. Розслідування шахрайств, пов'язаних із залученням коштів громадян на будівництво житла : дис. ... канд. юрид. наук за спец.: 12.00.09 / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 250 с.

7. Павлова Н. В. Забезпечення безпеки учасників, що потребують захисту, як спосіб подолання протидії розслідуванню кримінальних правопорушень, вчинених шляхом шахрайства. *Стан, проблеми та перспективи розвитку науки, освіти та суспільства* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 серп. 2022 р.). Полтава, 2022. С. 18–21.

References

1. Aleksandrenko O. V. (2004) Kryminalistychni problemy podolannya protydii rozsliduvanni [Forensic problems of overcoming resistance to investigation] : avtoref. dys. ... na здобуття наук ступеня канд. юрид. наук: 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, Kyiv, 20 s. [in Ukrainian].

2. Ortynskyi V. Zasoby podolannya protydii pid chas rozsliduvannya zlochyniv u sferi sluzhbovoi diialnosti [Means of overcoming resistance during the investigation of crimes in the sphere of official activities]. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2019/aug/17830/3.pdf> (data zvernennia 02.07.2025) [in Ukrainian].

3. Hrebenuk A. V. (2024) Protydiia rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen: poniattia, vydy, subiekty [Counteraction to the investigation of criminal offenses: concepts, types, subjects]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 9. 318-323. [in Ukrainian].

4. Zhupina O. S. (2014) Rozsliduvannya nasylnytskykh zlochyniv, vchynenykh pratsivnykamy orhaniv vnutrishnikh sprav pid chas vykonannya sluzhbovykh oboviazkiv [Investigation of violent crimes committed by law enforcement officers in the performance of their official duties]: dys. ... kand. юрид. наук : 12.00.09 / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy. Kyiv, 287 s. [in Ukrainian].

5. Cherednyk K. O. (2019) Rozsliduvannya shakhraistva na rynku nerukhomosti, vchynenoho orhanizovanyimi zlochyynyimi uhrupovanniamy [Investigation of real estate fraud committed by organized crime groups]: dys. ... kand. юрид. наук. 12.00.09. ПрАТ «Міжрегіональна академія управління персоналом». Київ, 270 с. [in Ukrainian].

6. Popova I. M. (2011) Rozsliduvannya shakhraistv, poviazanykh iz zaluchenniam koshtiv hromadian na budivnytstvo zhytla [Investigation of fraud related to attracting citizens' funds for housing construction]: dys. ... kand. юрид. наук: 12.00.09 / MVS Ukrainy, Nats. akad. внутр. справ. Київ, 250 с. [in Ukrainian].

7. Pavlova N. V. (2022) Zabezpechennia bezpeky uchasnykiv, shcho potrebuiut zakhystu, yak sposib podolannya protydii rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen, vchynenykh shliakhom shakhraistva. *Стан, проблеми та перспективи розвитку науки, освіти та суспільства* : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 2 серп. 2022 р.). Полтава, 18–21 [in Ukrainian].

УДК 340.13:355.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1089-1103](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1089-1103)

Лошицький Михайло Васильович доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, начальник кафедри операційного права навчально-наукового інституту воєнної історії, права та соціальних наук, Національний університет оборони України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0533-0079>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТІВ ПРАВОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню особливостей складу та повноважень суб'єктів правотворчої діяльності у сфері оборони України, а також деяким специфічним нюансам підготовки правових актів з питань оборони. Автором проаналізовано положення Закону України “Про правотворчу діяльність” та встановлено низку своєрідних особливостей його дії щодо нормативного врегулювання суспільних відносин, що виникають у сфері оборони. Це пов'язано із періодом прийняття нормативно-правових актів, зокрема, специфіки їх прийняття під час дії особливих правових режимів, особливостями суб'єктного складу, термінами, на які приймаються такі акти. Особливості процедури прийняття нормативно-правових актів щодо найголовніших оборонних рішень держави окремо врегульовано спеціальними нормами законодавства.

Встановлено, що в суб'єктний склад оборонної правотворчості входять: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим, інші державні органи, голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування, обласні та районні військові адміністрації, обласні та районні військово-цивільні адміністрації. Встановлено, що особливе значення у воєнній нормотворчості відіграє Кабінет Міністрів України, Президент України та Міністерство оборони України.

Проаналізовано особливості повноважень Президента України у сфері правотворчої діяльності, у тому числі як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Визначено виключне значення його рішень для ефективної організації заходів з оборони держави та акцентовано на необхідності удосконалення законодавчої регламентації процедур з їх підготовки та видання.

Встановлено, що нормотворча активність широкого кола суб'єктів оборонної правотворчості призводить до створення значного масиву законодавства,

яке наразі вже потребує комплексного упорядкування та систематизації. З огляду на критичну важливість цих актів, а також на досвід їхнього невідкладного прийняття під час повномасштабної агресії російської федерації, автор резюмує щодо необхідності проведення ревізії правових процедур їхньої розробки та усунення недоліків правового регулювання для забезпечення повної правової визначеності у цьому процесі.

Ключові слова: законодавство про оборону, сфера оборони, нормативно-правові акти, правотворча діяльність, нормотворчість, Міністерство оборони України, повноваження Президента України, воєнний стан, збройна агресія.

Loshytskyi Mykhailo Vasyliovych Doctor of Law, Professor, Honoured Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Operational Law at the Educational and Scientific Institute of Military History, Law and Social Sciences, National University of Defence of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0533-0079>.

GENERAL CHARACTERISTICS OF LAWMAKING SUBJECTS IN THE FIELD OF DEFENSE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of the peculiarities of the composition and powers of law-making entities in the field of defence in Ukraine, as well as some specific nuances of the preparation of legal acts on defence issues. The author analyses the provisions of the Law of Ukraine ‘On Law-Making Activity’ and identifies a number of peculiarities of its effect on the regulatory settlement of social relations arising in the field of defence. This is related to the period of adoption of normative legal acts, in particular, the specifics of their adoption during the operation of special legal regimes, the peculiarities of the subject composition, and the terms for which such acts are adopted. The peculiarities of the procedure for adopting normative legal acts on the most important defence decisions of the state are separately regulated by special provisions of legislation.

It has been established that the subjects of defence law-making include: the Verkhovna Rada of Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, ministries, the Verkhovna Rada of the Autonomous Republic of Crimea, the Council of Ministers of the Autonomous Republic of Crimea, ministries of the Autonomous Republic of Crimea, other state bodies, heads of local state administrations and heads of structural subdivisions of local state administrations, local self-government bodies, regional and district military administrations, regional and district military-civilian administrations. It has been established that the Cabinet of Ministers of Ukraine, the President of Ukraine and the Ministry of Defence of Ukraine play a particularly important role in military law-making.

The peculiarities of the powers of the President of Ukraine in the field of law-making, including as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, are analysed. The exceptional importance of his decisions for the effective organisation of measures for the defence of the state is determined, and the need to improve the legislative regulation of the procedures for their preparation and publication is emphasised.

It has been established that the regulatory activity of a wide range of subjects of defence law-making leads to the creation of a significant body of legislation, which now requires comprehensive streamlining and systematisation. Given the critical importance of these acts, as well as the experience of their urgent adoption during the full-scale aggression of the Russian Federation, the author concludes that it is necessary to review the legal procedures for their development and eliminate the shortcomings of legal regulation to ensure full legal certainty in this process.

Keywords: defence legislation, defence sphere, regulatory acts, law-making activity, rule-making, Ministry of Defence of Ukraine, powers of the President of Ukraine, martial law, armed aggression.

Постановка проблеми. Центральним елементом упорядкування нормотворчого процесу в Україні став Закон України “Про правотворчу діяльність” [1], прийнятий 24 серпня 2023 року. Цей акт забезпечив комплексну правову регламентацію всього циклу правотворчості, від планування та розробки нормативно-правових актів до обліку та контролю за їхнім виконанням, а також чітко окреслив правовий статус та процедурні основи діяльності відповідних учасників правотворчої діяльності. Привертає увагу, що хоча проєкт цього закону був вперше опрацьований ще у 2021 році, його остаточне ухвалення відбулося в умовах, спричинених повномасштабним вторгненням військ РФ на територію України у лютому 2022 року. Ця подія суттєво активізувала процеси нормотворення та внесення змін до чинного законодавства, що було безпосередньо зумовлено нагальною потребою у правовому забезпеченні заходів оборони, збереженні суверенітету, територіальної цілісності та незалежності держави.

Критичний характер проблем, що вимагали оперативного реагування, спровокував значне збільшення обсягів нормопроектної роботи. Водночас, з метою економії часу на підготовку і прийняття дещо було спрощено процедуру їх погодження [2]. Зокрема, суб'єкту нормотворення було дозволено у невідкладних випадках, пов'язаних із введенням в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану, що потребують негайного прийняття рішення, видавати відповідний нормативно-правовий акт без узгодження із суб'єктами нормотворення та/або з іншими заінтересованими органами. Окрім того, ще у 2021 році зміни щодо спрощення порядку підготовки та скорочення строків погодження проєктів актів з питань забезпечення обороноздатності держави та з

інших питань, пов'язаних із виникненням загрози життю та/або здоров'ю населення, у тому числі підготовлених під час дії воєнного стану, були внесені до Регламенту Кабінету Міністрів України [3].

Такі особливості підготовки та прийняття (видання) нормативно-правових актів з питань оборони України вказують на безкомпромісно важливе значення сфери оборони та всебічного забезпечення її безперебійного функціонування як для досягнення національної безпеки, так і як гарантії існування незалежної держави загалом. Однак, з метою упорядкування та оптимізації процесів прийняття нормативно-правових актів у сфері оборони України існує потреба в детальному вивченні специфіки нормативно-правової регламентації процедур їх підготовки та прийняття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні питання системи законодавства у сфері оборони України та порядку прийняття (видання) нормативно-правових актів з питань оборони досліджували, зокрема, Богуцький П. П., Дідовець Ю. В., Котляренко О. П., Пархоменко С. А., Пашинський В. Й., Прохоренко М. М., Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Шульгін В. В. та інші науковці. Однак, комплексне дослідження щодо складу та характеристики повноважень суб'єктів правотворчої діяльності у сфері оборони України, а також особливостей процедур її здійснення, зазначеними фахівцями проведено не було.

Мета статті - охарактеризувати особливості повноважень суб'єктів правотворчої діяльності та процедур підготовки нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Виклад основного матеріалу. Закон України "Про правотворчу діяльність" визначає загальні засади підготовки нормативно-правових актів та склад учасників правотворчого процесу. Разом з тим, визначає деякі особливості та обмеження його дії, що стосуються сфери оборони. Така специфіка пов'язана з особливим характером деяких правових актів з питань оборони та необхідністю прийняття їх в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Положеннями Закону України "Про правотворчу діяльність" передбачено, що його дія не розповсюджується на відносини, що виникають у процесі оголошення загальної або часткової мобілізації, введення в Україні або в окремих її місцевостях воєнного стану, оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, здійснення повноважень у сфері національної безпеки і оборони, а також здійснення зовнішньополітичної діяльності. Особливості підготовки та прийняття зазначених правових актів додатково визначені Регламентом Верховної Ради України [4], Регламентом Кабінету Міністрів України [5] та іншими актами спеціального законодавства.

Окрім того, до питань, що стосуються сфери оборони, у тому числі, можна віднести обмеження дії Закону України "Про правотворчу діяльність" на

діяльність суб'єктів правотворчої діяльності, пов'язану з підготовкою проєктів міжнародних договорів України, а також актів, пов'язаних з підписанням, ратифікацією, затвердженням, прийняттям міжнародних договорів України або приєднанням до них, припиненням чи зупиненням їхньої дії. Окремо законом визначено, що його дія не поширюється також на правові акти, що не містять норм права. Зокрема, сфери оборони прямо чи опосередковано можуть стосуватися такі: акти Верховної Ради України, Президента України політичного характеру, що містять оцінку фактів, подій, явищ, обставин, процесів; укази Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України; акти застосування права; інші правові акти, що не містять норм права. Перелік актів, що не містять норм права, відповідно до закону не є вичерпним.

Відповідно до ст. 107 Конституції України та ст. 10 Закону України “Про Раду національної безпеки і оборони України” Рада національної безпеки і оборони України є координаційним органом з питань національної безпеки й оборони при Президентові України. Рада координує та контролює діяльність органів виконавчої влади у сфері національної безпеки й оборони; її рішення вводяться в дію указами Президента України. Рада національної безпеки і оборони України ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки й оборони, тобто є суб'єктом правотворчої ініціативи в розумінні Закону України “Про правотворчу діяльність”.

Відповідно до Стратегії воєнної безпеки України 2021 року [6] координацію і контроль за виконанням завдань у сфері воєнної безпеки та досягнення визначених у зазначеній стратегії пріоритетів державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва здійснюють: Рада національної безпеки і оборони України (з питань запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України); Кабінет Міністрів України (стосовно розвитку інституційних спроможностей Міністерства оборони України та інших органів управління складових сил оборони); Міністерство оборони України (щодо формування боєздатних Збройних Сил України та спроможних до виконання покладених завдань інших складових сил оборони).

До суб'єктів правотворчої діяльності у сфері оборони України належать: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим, інші державні органи, голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування, обласні та районні військові адміністрації, обласні та районні військово-цивільні адміністрації.

Серед новел удосконалення механізму підготовки проєктів актів безпекового законодавства, пов'язаних з введенням на території України правового режиму воєнного стану, варто зазначити прийнятий 9 жовтня 2025 року Верховною Радою України та направлений на підпис Президенту України Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури підготовки проєктів нормативно-правових актів” № 4633 ІХ (законопроект реєстр. № 12028 від 11.09.2024) [7], відповідно до якого Служба безпеки України набуває права розробляти та вносити на розгляд Президента України та Кабінету Міністрів України проєкти нормативно-правових актів з питань, що належать до їх компетенції.

Конституція України визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу. До компетенції Верховної Ради України як єдиного законодавчого органу віднесено широкий перелік повноважень у сфері оборони, визначений нормами статей 85 і 92 Конституції України, зокрема прийняття законів щодо визначення основ національної безпеки, організації Збройних Сил України, правового режиму державного кордону, правового режиму воєнного і надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації; порядку направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядку допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України тощо. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України. Порядок підготовки законів України визначений Регламентом Верховної Ради України.

На Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади Конституцією України покладено обов'язки щодо забезпечення державного суверенітету і економічної самостійності України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України, забезпечення реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, здійснення заходів щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України тощо. Уряд має широкий невичерпний перелік повноважень у сфері національної безпеки та обороноздатності: здійснює заходи щодо охорони та захисту державного кордону України і території України; здійснює заходи щодо зміцнення національної безпеки України, розробляє та затверджує державні програми з цих питань; здійснює заходи щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України, визначає у межах бюджетних асигнувань на оборону чисельність громадян України, які підлягають призову на строкову військову службу; вживає заходів щодо забезпечення обороноздатності України, оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до

закону військових формувань; забезпечує соціальні і правові гарантії військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; здійснює керівництво єдиною системою цивільного захисту України, мобілізаційною підготовкою національної економіки та переведенням її на режим роботи в умовах надзвичайного чи воєнного стану; забезпечує здійснення заходів із запобігання загрозам безпеці критичної інфраструктури та забезпечення безпеки критичної інфраструктури; забезпечує планування відновлення функціонування критичної інфраструктури у випадках надзвичайних ситуацій, яким не можна запобігти; забезпечує стійкість критичної інфраструктури до ідентифікованих загроз і небезпек; вирішує питання забезпечення участі військовослужбовців України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки у порядку, визначеному законом; визначає пріоритетні напрями розвитку оборонно-промислового комплексу та ін [8]. Відповідно до ст. 7 Закону України “Про національну безпеку України” [9] Кабінет Міністрів України здійснює контроль за дотриманням законодавства та реалізацією державної політики у сферах національної безпеки і оборони, звітує з цих питань перед Президентом України і Верховною Радою України; забезпечує цивільний контроль за діяльністю органів виконавчої влади, які входять до сектору безпеки і оборони України; визначає порядок проведення комплексного огляду сектору безпеки і оборони, організовує, контролює та попередньо схвалює результати проведення складових такого огляду.

Кабінет Міністрів України контролює виконання законів у сфері оборони, здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності України відповідно до законів України, координує і контролює їх виконання та несе, в межах своїх повноважень, відповідальність за забезпечення оборони України. Обсяг повноважень уряду у сфері оборони доволі детально визначено в статті 9 Закону України “Про оборону України”. На виконання своїх повноважень Кабінет Міністрів України видає постанови і розпорядження.

Саме правотворча діяльність Кабінету Міністрів України відіграє важливу роль під час дії правового режиму воєнного стану в державі. Його робота спрямована на всебічне забезпечення сил оборони, продовольчої безпеки, на проведення економічної політики, підтримку соціальних програм допомоги, логістики та врегулювання відносин в інших сферах державного управління. З метою реалізації всіх цих напрямів діяльності та оперативного вирішення проблемних питань Урядом за час дії правового режиму воєнного стану було видано кілька тисяч нормативно-правових актів.

Одним із основних та особливих суб’єктів, наділених правотворчими повноваженнями у сфері оборони, є Президент України, який є главою держави, гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина. Як гарант

державного суверенітету, територіальної цілісності України Президент наділяється особливими повноваженнями, зокрема, він є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України та очолює Раду національної безпеки і оборони України, здійснює керівництво у сферах національної безпеки і оборони.

До переліку повноважень Президента України з реалізації нормотворчої функції, на думку Пашинського В., належать:

- реалізація права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань національної безпеки і оборони;
- підписання законів, прийнятих Верховною Радою України;
- право на вето щодо прийнятих Верховною Радою України законів (крім законів про внесення змін до Конституції України) з подальшим поверненням їх на повторний розгляд Верховної Ради України;
- видання указів та розпоряджень з питань національної безпеки та оборони, які є обов'язковими до виконання на території України;
- як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони та ін [10, с. 246].

Повноваження Президента України щодо керівництва у сферах національної безпеки і оборони деталізовано в приписах статті 13 Закону України "Про національну безпеку України", серед яких в цілому до "правотворчих" повноважень можна віднести такі:

як Верховний Головнокомандувач видає накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

вводить у встановленому порядку в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України;

видає укази і розпорядження з питань національної безпеки і оборони, які є обов'язковими до виконання на території України, зокрема указами Президента України затверджуються Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, інші стратегії, доктрини, концепції, якими визначаються актуальні загрози національній безпеці, основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, розвитку сектору безпеки і оборони;

реалізує право законодавчої ініціативи у Верховній Раді України щодо законодавчого врегулювання питань національної безпеки і оборони;

вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань;

приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України;

приймає у разі необхідності рішення про введення в Україні або в окремих її місцевостях надзвичайного стану, а також оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації з наступним затвердженням цих рішень Верховною Радою України.

З початком повномасштабної збройної агресії рф проти України Президентом України прийнято низку важливих рішень у сфері оборони, спрямованих на захист державного суверенітету, територіальної цілісності України та відсіч ворога, зокрема: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 “Про введення воєнного стану в Україні”, затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 65/2022 “Про загальну мобілізацію”, затверджений Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 70/2022 “Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 “Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України”; Указ Президента України від 24.02.2022 № 66/2022 “Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань”, схвалений Законом України від 03.03.2022 № 2106-IX та інші.

Привертає увагу, що з метою невідкладного вирішення питання щодо використання Збройних Сил України та інших військових формувань 24 лютого 2022 року Президентом України було прийнято два укази з однаковою назвою “Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань”: № 66/2022, схвалений Законом України від 03.03.2022 № 2106-IX (опублікований 6 березня 2022 року); №71/2022, який на схвалення Верховній Раді України не подавався та 11.03.2022 був опублікований. Загалом, обидва Укази Президента “Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань” видавалися у зв’язку зі збройною агресією рф проти України, відповідно до частини другої статті 102, пунктів 1, 17, 19 частини першої статті 106 Конституції України, Закону України “Про оборону України” та містять дублюючі положення пунктів 1 і 2 щодо рішення “застосувати” Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, та вказівки органам державної влади та органам військового управління “вживати заходів” для відсічі збройній агресії проти України. Як влучно зазначає Котляренко О. П. [11, с. 337], дана правова невизначеність стала наслідком відсутності логічних та послідовних зв’язків у приписах статті 4 Закону України “Про оборону України”. Синтаксично-семантичний аналіз закріплених в ній норм, проведений автором, дозволив припустити існування як мінімум трьох рішень Президента України, однак жодного рішення в прямому розумінні норм цієї статті Президентом

України прийнято не було. Указ Президента України від 24.02.2022 № 71 (який не затверджувався Верховною Радою України), на думку автора, можна вважати проміжним нормативно-правовим актом, який вже у день його видання легалізував (надав дозвіл військовому командуванню) можливість використання (застосування) Збройних Сил України та інших військових формувань, тобто офіційно підтвердив фактичний початок воєнних (бойових) дій, хоча, більш логічним автор вважає прийняття цього рішення у формі відповідного наказу Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з огляду на специфіку його повноважень.

За таким же принципом 24 лютого 2022 року Президентом України було видано ще два укази з однаковою назвою “Про загальну мобілізацію”: № 65/2022 і № 69/2022. На думку Пархоменка С. А., прийняття парних, дубльованих, указів № 65/2022 та № 69/2022 і № 66/2022 та № 71/2022 дозволило виконати подвійне завдання: дотриматись закріпленого порядку затвердження указів правовими актами вищого порядку – прийняттям Верховною Радою України законів, за якими вони набули юридичну силу, і водночас оперативно реагувати на військову агресію: негайно розпочати загальну мобілізацію для комплектування і формування нових підрозділів і розгортання Збройних Сил України та інших військових формувань для відсічі збройній агресії російської федерації проти України [12, с. 114].

Такі вимушені заходи, які певною мірою створили ситуацію порушення законодавчо закріплених норм щодо порядку набрання чинності законів, що затверджують рішення Президента України, обумовлюють необхідність перегляду порядків реагування на кризові ситуації воєнного характеру.

Як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України Президент України видає накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань [13]. У відповідь на воєнну загрозу 22 лютого 2022 року Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України було видано наказ “Про призов резервістів на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період” № 2.

Варто зауважити, що загальна процедура розробки актів Президента України регламентована в нормах Положення про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України, затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970. Наявний механізм прийняття актів Глави держави, на думку деяких авторів, варто розглядати в більш ширшому сенсі, ніж визначено в цьому Положенні, оскільки прийняття деяких актів Президента України не закінчується їх підписанням. Зокрема, такі рішення у сфері оборони як оголошення загальної або часткової мобілізації оформлюється указами Президента та підлягають подальшому затвердженню законом. Автори

звертають увагу, що зазначеним Положенням також не враховано особливості процедури прийняття Указів Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України [14, с. 392]. Крім того, Положення не передбачає порядок оформлення рішень Президента України у формі наказів і директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Отже, порядок підготовки та внесення проєктів актів Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України залишається не визначеним, що надає розробнику (Генеральному штабу Збройних Сил України) можливість визначати процедуру їх підготовки, погодження, оформлення та оприлюднення на “власний розсуд” [15, с. 57]. Такий стан справ обумовлює необхідність комплексного перегляду Положення про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України, затвердженого Указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970, на предмет додатково врегулювання ним процедури підготовки та прийняття “безпекових та оборонних” актів Глави держави та Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. В контексті зазначеного, науковці пропонують Положення про порядок підготовки та внесення проєктів актів Президента України викласти в новій редакції [14, с. 393].

Наступними суб'єктами, уповноваженими на розробку та видання нормативно-правових актів у сфері оборони є міністерства, які діють в межах своїх повноважень, визначених Законом України “Про оборону України”, профільними законами та положеннями про їхню діяльність. Порядок підготовки таких актів регулюється нормами регламентів Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, Положенням про порядок роботи з законопроектами та іншими документами, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України, затвердженим Указом Президента України від 30 березня 1995 року № 270/95 та відомчими нормативно-правовими актами. Головним органом в системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період, є Міністерство оборони України [16]. В межах формування та реалізації державної політики у сферах національної безпеки (воєнна сфера), оборони і військового будівництва, Міністерство оборони України відповідає за нормативно-правове регулювання підконтрольних йому сфер. Його завдання включають узагальнення правозастосовної практики, розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства та внесення відповідних проєктів актів (законів, указів Президента, постанов Кабміну) на розгляд Президенту України та Уряду.

Повноваження місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування у сфері оборони визначено Конституцією України, законами України “Про оборону України”, “Про місцеві державні адміністрації”, “Про

місцеве самоврядування в Україні”, а також іншими спеціальними законами, зокрема “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”. В межах своїх повноважень вони видають відповідні правові акти, здебільшого з питань мобілізаційної та оборонної підготовки, забезпечення здійснення заходів з оборони на місцях.

Окремо варто звернути увагу на зміст статті 7 Закону “Про правотворчу діяльність”, в якій окреслено особливості дії закону в умовах воєнного або надзвичайного стану: розширено склад суб’єктів правотворчої діяльності, до якого додано начальників обласних та районних військових адміністрацій, керівників обласних та районних військово-цивільних адміністрацій; дозволено суб’єктам правотворчої діяльності у разі введення в державі дії надзвичайних правових режимів, у разі відсутності об’єктивної можливості виконання вимог закону в повному обсязі, приймати (видавати) нормативно-правові акти без дотримання деяких вимог закону, зокрема щодо спрощення процедури підготовки і прийняття проєктів нормативно-правових актів під час дії воєнного або надзвичайного стану та незастосування правового моніторингу до актів, прийнятих до початку дії цих особливих правових режимів. Однак встановлено, що у разі прийняття (видання) нормативно-правових актів за спрощеною процедурою, такий акт приймається (видається) на визначений, обмежений строк. Продовження його дії можливе лише шляхом прийняття (видання) нового акта за результатами правового моніторингу, який здійснюється першочергово, після припинення (скасування) відповідного правового режиму.

Висновки. Сфера оборони України є доволі об’ємною та розгалуженою, стосується як держави в цілому, так і кожного окремого громадянина. В процесах забезпечення її функціонування приймає участь велика кількість суб’єктів, у тому числі наділених правотворчими повноваженнями. Коло суб’єктів правотворчої діяльності у сфері оборони в цілому є досить широким, а результати їхньої діяльності об’єктивуються у величезний масив нормативно-правових актів з питань оборони, які на сьогодні потребують комплексного упорядкування та систематизації. Особливості умов та процедур прийняття актів оборонного законодавства, їх життєво важливе значення для держави, практика екстреного їх прийняття (видання) з початком повномасштабної агресії РФ підтверджують необхідність проведення ревізії законодавчо визначених процедур їх розробки та усунення недоліків правового регулювання з метою досягнення повної правової визначеності цих процесів.

Література:

1. Про правотворчу діяльність: Закон України від 24.08.2023 р. № 3354-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> (дата звернення: 04.11.2025).
2. Про внесення змін до пункту 13 Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств, інших органів виконавчої влади : Постанова Кабінету Міністрів України від 01.03.2022 р. № 172. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2022-п> (дата звернення: 04.11.2025).

3. Про внесення змін до Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1454. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1454-2021-%D0%BF#n26> (дата звернення: 04.11.2025).

4. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

5. Про затвердження Регламенту Кабінету Міністрів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD#w1_29 (дата звернення: 04.11.2025).

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”. Указ Президента України від 25 березня 2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 05.11.2025).

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення процедури підготовки проектів нормативно-правових актів : проект Закону України від 11.09.2024 № 12028. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44877> (дата звернення: 05.11.2025).

8. Про Кабінет Міністрів України : Закон України від 27 лютого 2014 року № 794-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> (дата звернення: 06.11.2025).

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 06.11.2025).

10. Пашинський, В. Й. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти: монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.

11. Котляренко О.П. Проблеми застосування положень статті 4 Закону України “Про оборону України”. Збірн. мат. міжн. наук.-практ. конф. (17 червня), Національний університет “Одеська юридична академія”. Одеса. 2022 р. С. 336-340.

12. Пархоменко С. А. Реалізація Президентом України функції гаранта державного суверенітету і територіальної цілісності України у перші дні широкомасштабної російської військової агресії (24.02-28.02.2022 року). *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Вип. 2 (62), 2022. С. 111-118.

13. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення: 07.11.2025).

14. Дідовець Ю.В., Чухрай І.Ю., Риндич Д.С. Проблемні аспекти підготовки актів глави держави у сфері оборони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6. 2024. С. 391-394.

15. Котляренко О.П. Характеристика змісту та обсягу повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 7. С. 52-58.

16. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п> (дата звернення: 09.11.2025).

References:

1. Pro pravotvorochu diialnist: Zakon Ukrainy vid 24.08.2023 r. № 3354-IX [On lawmaking activity: Law of Ukraine of 24.08.2023, No. 3354-IX]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20> [in Ukrainian].

2. Pro vnesennia zmin do punktu 13 Polozhennia pro derzhavnu reiestratsiiu normatyvno-pravovykh aktiv ministerstv, inshykh orhaniv vykonavchoi vladly: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 01.03.2022 r. № 172 [On amendments to paragraph 13 of the Regulation on state registration of regulatory legal acts of ministries and other bodies of executive power: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 01.03.2022, No. 172]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-2022-%D0%BF> [in Ukrainian].

3. Pro vnesennia zmin do Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29 hrudnia 2021 r. № 1454 [On amendments to the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021, No. 1454]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1454-2021-%D0%BF#n26> [in Ukrainian].

4. Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 10 liutoho 2010 roku № 1861-VI [On the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine: Law of Ukraine of February 10, 2010, No. 1861-VI]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].

5. Pro zatverdzhennia Rehlamentu Kabinetu Ministriv Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 18 lypnia 2007 r. № 950 [On approval of the Regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of July 18, 2007, No. 950]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/950-2007-%D0%BF?find=1&text=%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD#w1_29 [in Ukrainian].

6. Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 25 bereznia 2021 roku "Pro Stratehiiu voiennoi bezpeky Ukrainy": Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 25 bereznia 2021 r. № 121/2021 [On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of March 25, 2021 "On the Military Security Strategy of Ukraine": Decree of the President of Ukraine of March 25, 2021, No. 121/2021]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> [in Ukrainian].

7. Pro vnesennia zmin do deyakikh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo vdoskonalennia protsedury pidhotovky proektiv normatyvno-pravovykh aktiv: Projekt Zakonu Ukrainy vid 11.09.2024 № 12028 [On amendments to some legislative acts of Ukraine regarding the improvement of the procedure for preparing drafts of regulatory legal acts: Draft Law of Ukraine of 11.09.2024 No. 12028]. (n.d.). *itd.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44877> [in Ukrainian].

8. Pro Kabinet Ministriv Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 27 liutoho 2014 roku № 794-VII [On the Cabinet of Ministers of Ukraine: Law of Ukraine of February 27, 2014, No. 794-VII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18#Text> [in Ukrainian].

9. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 roku № 2469-VIII [On National Security of Ukraine: Law of Ukraine of June 21, 2018, No. 2469-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].

10. Pashynskyi, V. Y. (2018). Zabezpechennia oborony Ukrainy: administratyvno-pravovi aspekty [Ensuring the defense of Ukraine: administrative and legal aspects]. Monohrafiia [Monograph]. FOP Maslakov [in Ukrainian].

11. Kotliarenko, O. P. (2022). Problemy zastosuvannia polozhen statti 4 Zakonu Ukrainy "Pro oboronu Ukrainy" [Problems of application of the provisions of Article 4 of the Law of Ukraine "On the Defense of Ukraine"]. Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Collection of materials of the international scientific and practical conference], 17 chervnia [June 17], 336–340 [in Ukrainian].

12. Parkhomenko, S. A. (2022). Realizatsiia Prezydentom Ukrainy funktsii haranta derzhavnoho suverenitetu i terytorialnoi tsilisnosti Ukrainy u pershi dni shyrokomasshtabnoi rosiiskoi viiskovoi ahresii (24.02-28.02.2022 roku) [Implementation by the President of Ukraine of the function of guarantor of state sovereignty and territorial integrity of Ukraine in the first days of the large-scale Russian military aggression (24.02-28.02.2022)]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom* [Scientific Works of the Interregional Academy of Personnel Management], 2(62), 111–118 [in Ukrainian].

13. Pro oboronu Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 6 hrudnia 1991 roku № 1932-XII [On the Defense of Ukraine: Law of Ukraine of December 6, 1991, No. 1932-XII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> [in Ukrainian].
14. Didovets, Yu. V., Chukhrai, I. Yu., & Ryndych, D. S. (2024). Problemni aspekty pidhotovky aktiv hlavy derzhavy u sferi oborony Ukrainy [Problematic aspects of preparing acts of the head of state in the field of defense of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal* [Legal Scientific Electronic Journal], 6, 391–394 [in Ukrainian].
15. Kotliarenko, O. P. (2022). Kharakterystyka zmistu ta obsiagu povnovazhen Prezydenta Ukrainy yak Verkhovnoho Holovnokomanduvacha Zbroinykh Syl Ukrainy [Characteristics of the content and scope of powers of the President of Ukraine as the Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo* [Analytical and Comparative Jurisprudence], 7, 52–58 [in Ukrainian].
16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo oborony Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26 lystopada 2014 r. № 671 [On approval of the Regulation on the Ministry of Defense of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of November 26, 2014, No. 671]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-%D0%BF> [in Ukrainian].

УДК 342.9:347.9(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1104-1115](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1104-1115)

Муляр Галина Володимирівна доктор юридичних наук, професор, старший викладач циклової комісії юридичних дисциплін, Київський професійно-педагогічний фаховий коледж імені Антона Макаренка, <https://orcid.org/0000-0003-2636-0509>.

Сухоребра Тетяна Іванівна доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри права, Вінницький торговельно-економічний інститут, Державний торговельно-економічний університет, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОЗОРОСТІ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан і напрями вдосконалення нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в Україні в умовах воєнного стану та реалізації курсу на європейську інтеграцію. Проаналізовано конституційні, процесуальні та інформаційно-правові засади відкритості судової влади, зокрема положення Конституції України, Кодексу адміністративного судочинства, законів України «Про судоустрій і статус суддів», «Про доступ до судових рішень», «Про інформацію» та «Про відкритість використання публічних коштів». Особливу увагу приділено впливу воєнного стану на реалізацію принципу гласності, викликам забезпечення балансу між публічністю та інформаційною безпекою, а також ролі цифрових технологій — передусім системи «Електронний суд» — у підтриманні доступності правосуддя.

Зроблено акцент на необхідності гармонізації національного законодавства зі стандартами Ради Європи, зокрема Рекомендацією СМ/Rec(2010)12 Комітету Міністрів та Бангалорськими принципами поведінки суддів. Доведено, що прозорість адміністративного судочинства виступає системною гарантією реалізації принципу верховенства права й довіри громадян до судової влади. Запропоновано ухвалення єдиного Закону України «Про відкритість судової влади», удосконалення електронного судочинства та створення інституційного механізму незалежного моніторингу прозорості судів.

Результати дослідження підтверджують, що забезпечення «захищеної прозорості» в умовах воєнного стану є не лише можливим, а й необхідним для

зміцнення демократичних засад держави, підвищення ефективності судового врядування та наближення України до європейських стандартів належного правосуддя.

Ключові слова: прозорість; адміністративне судочинство; гласність; відкритість судової влади; електронний суд; верховенство права; воєнний стан; євроінтеграція; судове врядування; інформаційна безпека.

Muliar Halyna Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Senior Lecturer of the Cycle Commission of Legal Disciplines, Kyiv Professional-Pedagogical Vocational College named after Anton Makarenko, <https://orcid.org/0000-0003-2636-0509>.

Sukhorebra Tetiana Ivanivna Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

REGULATORY AND LEGAL FRAMEWORK FOR ENSURING TRANSPARENCY OF ADMINISTRATIVE JUSTICE IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

Abstract. The article explores the current state and prospects of improving the regulatory and legal framework for ensuring transparency in administrative justice in Ukraine under martial law and the country's European integration course. The authors analyze the constitutional and procedural foundations of judicial openness, including the provisions of the Constitution of Ukraine, the Code of Administrative Procedure, and specialized laws on access to information and court decisions. Particular attention is paid to the impact of martial law on the implementation of the principle of publicity, the challenges of balancing transparency and information security, and the role of digital technologies — especially the “Electronic Court” system — in maintaining the accessibility of justice.

The study highlights the importance of harmonizing national legislation with European standards, such as the Bangalore Principles of Judicial Conduct and the Recommendation CM/Rec(2010)12 of the Committee of Ministers of the Council of Europe. It is emphasized that transparency in administrative justice serves as a systemic guarantee of the rule of law and public trust in the judiciary. The authors propose the development of a unified Law of Ukraine “On the Openness of Judicial Power,” the introduction of an institutional monitoring mechanism for transparency, and the improvement of electronic justice procedures. The results of the research demonstrate that ensuring “protected transparency” under wartime conditions is not only possible but essential for safeguarding democratic governance and the legitimacy of judicial power in Ukraine.

Keywords: transparency; administrative justice; publicity; openness of judicial power; electronic court; rule of law; martial law; European integration; judicial governance; information security.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку українського адміністративного судочинства характеризується одночасним поєднанням двох взаємопов'язаних процесів – необхідності забезпечення безумовної прозорості судової влади як фундаментальної демократичної цінності та потреби адаптації правової системи України до стандартів Європейського Союзу. Прозорість, відкритість та підзвітність адміністративних судів становлять базові умови довіри громадян до судової влади, формування позитивного іміджу держави в міжнародному правовому просторі й належної реалізації принципу верховенства права.

В умовах воєнного стану перед системою адміністративного судочинства постають нові виклики, пов'язані з необхідністю балансування між публічністю судового процесу та захистом інформаційної безпеки, прав учасників справи й інтересів національної оборони. Воєнні обставини призвели до часткового обмеження доступу до судових засідань, зміщення акцентів у судовій комунікації, підвищення ролі дистанційних технологій та електронного правосуддя. У таких умовах особливої ваги набуває нормативно-правове забезпечення прозорості, яке має гарантувати стабільність функціонування адміністративних судів, дотримання принципу гласності та забезпечення суспільного контролю навіть у період надзвичайних ситуацій.

Крім того, імплементація європейських стандартів судового врядування та рекомендацій Ради Європи (зокрема CM/Rec(2010)12, Бангалорських принципів поведінки суддів, позицій GRECO) зумовлює необхідність глибокого перегляду українського законодавства у сфері судоустрою, інформаційної відкритості та цифрової комунікації судів. Євроінтеграційний курс України вимагає не лише формального наближення норм до *acquis communautaire*, а й створення дієвих механізмів прозорості – таких, що унеможливляють прояви корупції, сприяють публічній звітності судової системи та забезпечують громадянам ефективний доступ до правосуддя.

Таким чином, на сучасному етапі виникає об'єктивна потреба у науковому осмисленні стану нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в Україні, виявленні його прогалин, суперечностей і відповідності міжнародним стандартам, а також у виробленні пропозицій щодо вдосконалення відповідного законодавства з урахуванням умов воєнного стану та стратегічного курсу держави на членство в Європейському Союзі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика прозорості та відкритості адміністративного судочинства посідає значне місце в сучасних українських правових дослідженнях. Теоретичні засади транспарентності судової влади розкриваються у працях Є. О. Федоренка, який обґрунтовує адміністра-

тивно-правові засади реалізації принципу транспарентності в діяльності суб'єктів адміністративного судочинства та визначає її як системну гарантію легітимності судових рішень [1]. О. Авраменко акцентує на процесуальних аспектах забезпечення відкритості судових процедур, наголошуючи на необхідності посилення поінформованості громадськості про роботу адміністративних судів [2]. Т. В. Новікова досліджує прозорість судочинства крізь призму публічного контролю та довіри суспільства до судової влади [3], тоді як О. Шевчук аналізує проблеми впровадження електронного адміністративного процесу як інструменту підвищення прозорості правосуддя [4]. У зарубіжному вимірі доцільно звернути увагу на рекомендації Ради Європи CM/Rec(2010)12 та Бангалорські принципи поведінки суддів, які формують етичні й організаційні стандарти відкритості судової діяльності. Разом із тим, незважаючи на наявність значної кількості наукових розвідок, питання нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в умовах воєнного стану та євроінтеграційних трансформацій досі залишаються недостатньо комплексно дослідженими, що зумовлює потребу в подальшому науковому аналізі та розробці рекомендацій щодо удосконалення національного законодавства.

Метою статті є – всебічний аналіз сучасного стану нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в Україні в контексті воєнного стану та євроінтеграційних процесів, визначення ключових проблем його реалізації на практиці, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства з урахуванням стандартів Європейського Союзу та Ради Європи.

Виклад основного матеріалу. Прозорість судового процесу виступає фундаментальною складовою принципу верховенства права й довіри громадськості до судової влади. Вона реалізовується через відкритість судових засідань, публічність рішень, доступ до процесуальної інформації, а також підзвітність суддів і судових органів суспільству. У контексті адміністративного судочинства прозорість набуває особливої важливості, оскільки суди у цій юрисдикції здійснюють контроль за публічно-правовою діяльністю влади, гранул та інших державних або муніципальних органів. Таким чином, транспарентність слугує не лише гарантією ефективного правосуддя, але й механізмом підвищення якості адміністративного управління та запобігання корупції.

Довіра суспільства до судової влади є критичною передумовою легітимності судочинства. Якщо громадяни не переконані, що суди діють відкрито, справедливо і незалежно – це підриває системну здатність правосуддя виконувати свої функції. Міжнародна практика наголошує: «правосуддя має здійснюватися не лише — воно має бути очевидним для спостерігача».

Нормативно-правове забезпечення прозорості має міжнародний фундамент. Так, Бангалорські принципи поведінки суддів (схвалені Резолюцією

№ 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН) містять серед ключових показників незалежність, об'єктивність, чесність і непідкупність, дотримання етичних норм, рівність та компетентність суддів [5].

У коментарях до цих принципів зазначається, що вони передбачають підзвітність суддів відповідним органам «для підтримки та подальшого розвитку довіри до судової системи» [6].

Окрім цього, стандартами Ради Європи слугують рекомендації CM/Res (2010)12, що регулюють судову врядування, включаючи відкритість, прозорість та підзвітність судової влади. У контексті адміністративного судочинства ці стандарти мають важливе значення для країн-членів ЄС та держав-партнерів, зокрема й України.

А. Романова підкреслює, що інтеграція таких стандартів у національне законодавство сприяє підвищенню якості правосуддя та узгодженості із демократичними цінностями [7, с.375].

У контексті адміністративного судочинства особлива роль відводиться забезпеченню рівного доступу всіх учасників до інформації, усуненню корупційних ризиків через відкритість процедур та реалізації права на справедливий і публічний розгляд справи. Водночас в умовах воєнного стану та гібридних загроз питання інформаційної безпеки і захисту даних набувають цілком конкретного значення, що ставить перед правовим забезпеченням прозорості нові виклики.

Конституція України закріплює базові принципи функціонування судової влади, серед яких відкритість, гласність і підзвітність суспільству. Відповідно до статті 129 Конституції України, основними засадами судочинства є законність, рівність усіх учасників процесу перед законом і судом, гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами. Конституційна норма закладає основу для розвитку спеціального процесуального регулювання прозорості адміністративного судочинства [8].

Згідно з частиною 1 статті 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», суд здійснює правосуддя на засадах верховенства права, законності, незалежності суддів, а також гласності судового процесу. Крім того, стаття 6 цього Закону визначає обов'язок судів забезпечувати відкритість судової діяльності, якщо інше не передбачено законом у зв'язку із захистом державної таємниці чи безпеки учасників процесу [9].

Отже, на конституційному рівні закріплено правові передумови для функціонування принципу прозорості, що корелює з європейськими стандартами належного правосуддя, закріпленими у статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Кодекс адміністративного судочинства України (надалі – КАС України) містить низку норм, які конкретизують зміст принципу гласності та відкритості

судового процесу. Так, відповідно до статті 11 КАС України, адміністративне судочинство здійснюється на засадах гласності та відкритості судового розгляду, крім випадків, передбачених законом [10].

Стаття 12 КАС гарантує право кожної особи на інформацію про дату, час і місце розгляду справи, а також на доступ до судових рішень. Судові рішення, ухвалені у відкритому засіданні, оголошуються прилюдно, за винятком випадків, коли це суперечить інтересам національної безпеки або охорони державної таємниці [10].

Важливим аспектом забезпечення прозорості є обов'язок суду фіксувати судовий процес технічними засобами (ст. 229 КАС України), що створює гарантії достовірного документування процесу й забезпечує можливість перевірки дотримання процесуальних прав [10].

Таким чином, КАС України формує системну правову рамку реалізації принципу прозорості адміністративного судочинства через поєднання процесуальних гарантій відкритості з інструментами інформаційного доступу.

Ключову роль у забезпеченні прозорості відіграє Закон України «Про доступ до судових рішень», який закріплює право кожного на безоплатний цілодобовий доступ до судових рішень через Єдиний державний реєстр судових рішень (ЄДРСР). Відповідно до статті 2 цього Закону, усі рішення судів України є відкритими для загального доступу, за винятком тих, що містять інформацію з обмеженим доступом [11].

Поряд із цим, Закон України «Про інформацію» визначає прозорість діяльності державних органів як один із принципів інформаційних відносин (ст. 10), а також встановлює обов'язок суб'єктів владних повноважень надавати публічну інформацію на запит (ст. 19) [12].

Додаткову гарантію відкритості використання публічних коштів створює Закон України «Про відкритість використання публічних коштів», який передбачає обов'язок органів державної влади оприлюднювати інформацію про витрати, включно з фінансуванням судової системи [13].

Ці нормативні акти у сукупності формують систему правового забезпечення прозорості судової діяльності, де адміністративні суди мають діяти в межах принципів відкритості, доступності та публічної звітності.

Суттєвий вплив на практичну реалізацію принципу прозорості мають інституції судового врядування – Вища рада правосуддя (надалі – ВРП), Державна судова адміністрація України (надалі – ДСА), а також Рада суддів України.

ВРП відповідно до статті 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» забезпечує формування доброчесного суддівського корпусу, розглядає дисциплінарні справи суддів і оприлюднює результати своєї діяльності у відкритому доступі, що є проявом інституційної прозорості [14].

ДСА, своєю чергою, відповідає за ведення ЄДРСР, адміністрування порталу «Судова влада України», а також за впровадження системи «Електронний

суд». Остання сприяє спрощенню комунікації між учасниками процесу та забезпечує дистанційний доступ до матеріалів справи, що набуло особливого значення в умовах воєнного стану, коли фізична присутність сторін у суді часто є неможливою.

Інституційна відкритість реалізується також через публічні звіти про діяльність судів, надання статистичних даних, оприлюднення результатів моніторингу дисциплінарної практики та публічні консультації з питань реформування правосуддя.

Таким чином, система нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в Україні має комплексний характер, охоплюючи конституційні, процесуальні, інформаційні та інституційні елементи. Водночас її ефективність безпосередньо залежить від реальної імплементації принципу гласності у судовій практиці, технічної спроможності інформаційних систем і забезпечення балансу між відкритістю та національною безпекою в умовах воєнного стану.

Запровадження воєнного стану в Україні Указом Президента № 64/2022 від 24 лютого 2022 року суттєво вплинуло на механізми реалізації принципу прозорості в судовій діяльності. Згідно з положеннями Закону України «Про правовий режим воєнного стану», держава може тимчасово обмежувати окремі конституційні права, зокрема право на публічне висвітлення судових процесів, якщо це обумовлено потребами національної безпеки [15].

У практиці адміністративних судів це призвело до зміни форм участі сторін у засіданнях, переходу до дистанційних форматів і часткового закриття засідань, пов'язаних із державною таємницею чи захистом учасників. Водночас такі обмеження повинні мати чітке правове обґрунтування та пропорційний характер.

Отже, у період воєнного стану реалізація принципу гласності набуває особливого балансу між відкритістю та захистом безпеки держави, що потребує постійного нормативного коригування та посилення процедурних гарантій для сторін.

Крім того, обмеження діяльності порталу «Судова влада України» у перші місяці війни ускладнило своєчасний доступ громадян до судових рішень та розкладу засідань. Питання кібербезпеки стало пріоритетним, оскільки будь-яке розкриття персональних даних або службової інформації могло створити ризики для учасників справи.

Таким чином, забезпечення прозорості в сучасних умовах тісно пов'язане з інформаційною безпекою, що зумовлює потребу у впровадженні правових механізмів контролю за обсягом публічної інформації, яка розміщується у відкритих джерелах.

Одним із найважливіших чинників збереження прозорості в кризових умовах стала система «Електронний суд», яка забезпечує подання позовів,

доказів та клопотань в електронному вигляді, а також дистанційну участь сторін у процесі.

Система інтегрована з Єдиним державним реєстром судових рішень, що дозволяє учасникам процесу в режимі реального часу відстежувати ухвали та постанови. Це свідчить про перехід від формальної до функціональної прозорості, коли громадяни отримують не лише доступ до інформації, а й реальну можливість брати участь у процесі дистанційно.

Разом із тим, науковці звертають увагу на потребу вдосконалення правового регулювання електронного адміністративного судочинства, оскільки існуюча нормативна база ще не повністю врегульовує питання автентифікації користувачів, захисту електронних доказів і збереження конфіденційності комунікації сторін [16, с. 198].

В умовах війни українські суди формують нову доктрину «захищеної прозорості», що поєднує гласність процесу з мінімізацією ризиків для учасників. Зокрема, суди зобов'язані оприлюднювати рішення без зазначення чутливих персональних даних, забезпечувати шифрування відеозв'язку під час засідань і публікувати узагальнену статистику замість індивідуальних звітів.

Європейський досвід (наприклад, рішення ЄСПЛ *Baka v. Hungary*, 2016) доводить, що відкритість судової влади не може бути жертвою політичних чи воєнних обставин; навпаки, у період криз вона стає головною гарантією демократичності держави. Відповідно, практика українських адміністративних судів, які продовжують функціонувати навіть у прифронтових регіонах, є підтвердженням стійкості судової системи та її здатності адаптувати механізми прозорості до надзвичайних умов [17].

Таким чином, у сучасних умовах воєнного стану прозорість адміністративного судочинства в Україні не втрачає своєї цінності, а трансформується у форму цифрової та безпечної відкритості. Подальше вдосконалення нормативного забезпечення у цій сфері має ґрунтуватися на принципах пропорційності обмежень, технологічної інноваційності та сумісності з європейськими стандартами судового врядування.

Першочерговим напрямом удосконалення нормативно-правового регулювання прозорості адміністративного судочинства є подальша гармонізація українського законодавства з правом Європейського Союзу та рекомендаціями Ради Європи. Зокрема, Рекомендація CM/Rec(2010)12 Комітету Міністрів Ради Європи наголошує, що суди мають активно забезпечувати відкритість своєї діяльності через використання інформаційних технологій, публікацію статистичних даних, звітів і матеріалів судових рішень у доступній для громадян формі [18].

Україна вже впровадила окремі норми, наближені до *acquis communautaire*, проте відсутній єдиний комплексний акт, який би визначав стандарти інформаційної відкритості судової влади. Доцільним є ухвалення спеціального Закону

України «Про відкритість судової влади», який би унормував засади доступу до судової інформації, регламентував питання відкритих даних, медіакомунікації судів та гарантії публічного контролю.

В умовах цифровізації суспільства та воєнних обмежень ключовим інструментом забезпечення прозорості стає електронне судочинство. Проте нині механізм його нормативного регулювання залишається фрагментарним. Необхідно чітко визначити процесуальний статус електронних доказів, стандарти їх автентифікації, порядок проведення онлайн-засідань і процедури технічного фіксування судового процесу.

В умовах воєнних дій актуальним стає формування концепції «захищеної прозорості», яка передбачає правовий баланс між відкритістю судового процесу та захистом інформаційної безпеки. Доцільно внести зміни до КАС України та Закону «Про правовий режим воєнного стану», передбачивши чіткі критерії тимчасового обмеження відкритості засідань і порядок поновлення публічності після завершення бойових дій.

Також доцільним є запровадження електронного архіву судових засідань, який зберігатиме відеозаписи процесів для подальшого відкритого доступу після стабілізації безпекової ситуації. Такий механізм дозволить забезпечити неперервність принципу гласності навіть у надзвичайних умовах.

Таким чином, стратегічним завданням державної політики у сфері правосуддя є перехід від формального декларування відкритості до інституційно закріпленої та технологічно гарантованої прозорості, що узгоджується з європейськими стандартами належного врядування. Реформування нормативно-правового забезпечення має ґрунтуватися на принципах пропорційності, цифрової безпеки та публічної підзвітності, що у перспективі посилить довіру громадян до адміністративного судочинства і сприятиме зміцненню демократичних засад держави.

Висновки. Проведене дослідження засвідчило, що принцип прозорості адміністративного судочинства є невід’ємною складовою демократичної моделі правосуддя та визначальним чинником формування довіри суспільства до судової влади. Конституція України, Кодекс адміністративного судочинства та спеціальні закони забезпечують комплексне нормативно-правове підґрунтя для реалізації цього принципу, однак ефективність його практичного застосування значною мірою залежить від технологічних, організаційних і безпекових умов функціонування судової системи.

Воєнний стан в Україні висунув нові виклики для забезпечення відкритості правосуддя, зумовивши необхідність балансування між гласністю та національною безпекою. Незважаючи на об’єктивні обмеження, адміністративні суди продовжують реалізовувати принцип прозорості шляхом активного використання дистанційних технологій, системи «Електронний суд», оприлюднення рішень у

ЄДРСР та налагодження комунікації з громадськістю. Водночас практика показує, що чинна нормативна база потребує подальшого вдосконалення з урахуванням воєнних умов та цифрових трансформацій.

Удосконалення нормативно-правового забезпечення прозорості адміністративного судочинства в Україні має здійснюватися за трьома основними векторами: 1) Євроінтеграційний – гармонізація національного законодавства з правом ЄС і стандартами Ради Європи; 2) Цифрово-інституційний – розвиток електронного судочинства, захищених інформаційних систем і публічних реєстрів; 3) Етичний та комунікаційний – формування культури відкритості, професійної відповідальності та публічної звітності судової влади.

Реалізація цих напрямів дозволить не лише зміцнити прозорість адміністративного судочинства, але й підвищити рівень довіри громадян до судової системи, що є необхідною умовою для стійкого розвитку правової держави та інтеграції України до європейського правового простору.

Література:

1. Федоренко Є. Адміністративно-правові засади реалізації принципу транспарентності в діяльності адміністративних судів: проблематика наукового підходу. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 1. С. 177–182.
2. Авраменко О. Особливості реалізації засад прозорості в адміністративному судочинстві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2020. № 1. С. 44–47.
3. Новікова Т. Транспарентність адміністративного процесу в умовах діджиталізації. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 2-4. С. 46–52.
4. Electronic administrative judicial procedure of ukraine and the right to judicial protection: problems of legal regulation and practical issues / O. Shevchuk et al. *Juridical tribune - review of comparative and international law*. 2024. No. 14. P. 98–115.
5. Бангалорські принципи поведінки суддів : від 19.05.2006 № 995_ж67. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_ж67?utm_source=chatgpt.com#Text (дата звернення: 04.11.2025).
6. Коментар змісту міжнародних стандартів та міжнародно-правових актів щодо правил поведінки суддів у соціальних мережах. Інститут прикладних гуманітарних досліджень. URL: https://nsj.gov.ua/files/1729663451Коментар%20міжнародних%20стандартів%20щодо%20поведінки%20суддів%20в%20соціальних%20мережах.pdf?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 04.11.2025).
7. Романова А. Бангалорські принципи поведінки суддів як основа суддівської етики. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2024. № 86. С. 375–379.
8. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
9. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII : станом на 4 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
10. Кодекс адміністративного судочинства України : від 06.07.2005 : станом на 31 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
11. Про доступ до судових рішень : Закон України від 22.11.2005 № 3262-IV : станом на 25 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (дата звернення: 04.11.2025).
12. Про інформацію : Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

13. Про відкритість використання публічних коштів : Закон України від 11.02.2015 № 183-VIII : станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

14. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

15. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII : станом на 14 трав. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 04.11.2025).

16. Шевчук С. Принцип диспозитивності як основа адміністративного судочинства: новітній дискурс. Науковий вісник публічного та приватного права. 2023. № 1. С. 196–200.

17. СПРАВА «БАКА ПРОТИ УГОРЩИНИ» (БАКА v. HUNGARY). European Court of Human Rights. URL: <https://rm.coe.int/16806b51c7> (дата звернення: 04.11.2025).

18. Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 04.11.2025).

References:

1. Fedorenko, Ye. O. (2023). *Administrativno-pravovi zasady realizatsii pryntsypu transparentnosti v diialnosti administrativnykh sudiv: problematyka naukovoho pidkhodu* [Administrative and legal principles of implementation of transparency in the activity of administrative courts: scientific approach issues]. *Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii – Actual Problems of Domestic Jurisprudence*, 1, 177–182 [in Ukrainian].

2. Avramenko, O. (2020). *Osoblyvosti realizatsii zasad prozorosti v administrativnomu sudochynstvi Ukrainy* [Features of realization of transparency principles in administrative justice of Ukraine]. *Aktualni problemy pravoznavstva – Actual Problems of Jurisprudence*, 1, 44–47 [in Ukrainian].

3. Novikova, T. (2022). *Transparentnist administrativnoho protsesu v umovakh didzhytalizatsii* [Transparency of the administrative process in the conditions of digitalization]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of Kyiv University of Law*, 2–4, 46–52 [in Ukrainian].

4. Shevchuk, O. et al. (2024). *Electronic administrative judicial procedure of Ukraine and the right to judicial protection: problems of legal regulation and practical issues*. *Juridical Tribune – Review of Comparative and International Law*, 14, 98–115.

5. *Bangalore Principles of Judicial Conduct*: from May 19, 2006 No. 995_j67. (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/995_j67#Text [in Ukrainian].

6. *Komentar zmistu mizhnarodnykh standartiv ta mizhnarodno-pravovykh aktiv shchodo pravyl povedinky suddiv u sotsialnykh merezhakh* [Commentary on international standards and acts concerning rules of judges' behavior in social networks]. Institute of Applied Humanities Research. Retrieved from <https://nsj.gov.ua/files/1729663451Коментар%20міжнародних%20стандартів%20щодо%20поведінки%20суддів%20в%20соціальних%20мережах.pdf> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].

7. Romanova, A. (2024). *Bangalore Principles of Judicial Conduct as the Basis of Judicial Ethics* [Banhalorski pryntsypy povedinky suddiv yak osnova suddivskoi etyky]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 86, 375–379 [in Ukrainian].

8. *Constitution of Ukraine*: from June 28, 1996 No. 254k/96-VR (as of Jan 1, 2020). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].

9. *On Judiciary and Status of Judges*: Law of Ukraine from June 2, 2016 No. 1402-VIII (as of June 4, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
10. *Code of Administrative Procedure of Ukraine*: from July 6, 2005 (as of Oct 31, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
11. *On Access to Court Decisions*: Law of Ukraine from Nov 22, 2005 No. 3262-IV (as of Mar 25, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3262-15#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
12. *On Information*: Law of Ukraine from Oct 2, 1992 No. 2657-XII (as of June 14, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
13. *On Openness of Use of Public Funds*: Law of Ukraine from Feb 11, 2015 No. 183-VIII (as of June 14, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
14. *On the High Council of Justice*: Law of Ukraine from Dec 21, 2016 No. 1798-VIII (as of Apr 15, 2024). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
15. *On the Legal Regime of Martial Law*: Law of Ukraine from May 12, 2015 No. 389-VIII (as of May 14, 2025). (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].
16. Shevchuk, S. (2023). Pryntsyp dyspozytyvnosti yak osnova administratyvnoho sudochynstva: novitnii diskurs [The principle of dispositivity as the basis of administrative justice: a new discourse]. *Naukovyi visnyk publichnoho ta pryvatnoho prava – Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 1, 196–200 [in Ukrainian].
17. *Case “Baka v. Hungary”*. European Court of Human Rights. Retrieved from <https://rm.coe.int/16806b51c7> (Accessed 04.11.2025).
18. *Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities*. (zakon.rada.gov.ua). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (Accessed 04.11.2025) [in Ukrainian].

УДК 347.9(347.626.6+347.77)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1116-1128](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1116-1128)

Оверковський Костянтин Володимирович доктор філософії в галузі права, доцент кафедри цивільного права і процесу Донецький національний університет імені Василя Стуса, м. Вінниця, <https://orcid.org/0000-0001-6226-3699>

МАЙНОВІ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ У СПОРАХ ПРО ПОДІЛ МАЙНА ПОДРУЖЖЯ

Анотація. Актуальність дослідження зумовлена відсутністю детальної законодавчої регламентації та усталених підходів до визначення правового режиму майнових прав інтелектуальної власності у складі спільного майна подружжя, що потребує дослідження процесуальних особливостей їх поділу в судовому порядку з метою формування єдиної судової практики та забезпечення ефективного захисту майнових інтересів подружжя. Метою статті є аналіз і виявлення процесуальних особливостей розгляду справ про поділ майна подружжя, до складу якого можуть відноситися майнові права інтелектуальної власності.

У статті досліджуються процесуальні особливості розгляду спорів про поділ спільного майна подружжя, до складу якого входять майнові права інтелектуальної власності. Підкреслено, що такі спори становлять одну з найскладніших категорій цивільних справ через поєднання норм сімейного, цивільного, процесуального права та права інтелектуальної власності. Автор обґрунтовує, що законодавство України допускає можливість віднесення майнових прав інтелектуальної власності до об'єктів спільної сумісної власності подружжя за певних умов. Разом із тим, особливості нематеріального характеру таких прав унеможливають їх поділ у натурі, що зумовлює потребу у застосуванні компенсаційного механізму.

Практичне значення роботи полягає у визначенні критеріїв, за якими суди встановлюють належність майнових прав інтелектуальної власності до спільного майна: час набуття, джерело фінансування, мета та спосіб набуття, наявність правоохоронних документів, чинність і ринкова вартість об'єкта. Обґрунтовано, що спори даної категорії мають розглядатися судами цивільної юрисдикції в порядку загального позовного провадження. Особливу увагу приділено питанню оцінки вартості майнових прав інтелектуальної власності, яка повинна проводитись професійним оцінювачем. Зроблено висновок, що ефективним способом захисту прав подружжя є присудження грошової компенсації у розмірі частки від дійсної вартості нематеріального активу, що дозволяє зберегти

цілісність об'єкта інтелектуальної власності та забезпечити справедливий розподіл спільного майна. Отримані результати мають теоретичне і практичне значення для вдосконалення правозастосовної практики у справах цієї категорії.

Ключові слова: сімейне право, поділ майна подружжя, інтелектуальна власність, майнові права інтелектуальної власності, цивільний процес, судочинство.

Overkovskiy Kostiantyn Volodymyrovych Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor of the Department of Civil Law and Procedure Vasyl Stus Donetsk National University, Vinnytsia, <https://orcid.org/0000-0001-6226-3699>.

INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN DISPUTES ABOUT THE DIVISION OF MARITAL PROPERTY

Abstract. The relevance of the study is due to the lack of detailed legislative regulation and established approaches to determining the legal regime of intellectual property rights as part of the joint property of spouses, which requires the study of the procedural features of their division in court in order to form a unified judicial practice and ensure effective protection of the property interests of spouses. The purpose of the article is to analyse and identify the procedural features of considering cases on the division of marital property, which may include intellectual property rights.

The article examines the procedural features of considering disputes on the division of marital property, which includes intellectual property rights. It is emphasized that such disputes constitute one of the most complex categories of civil cases due to the combination of norms of family, civil, procedural and intellectual property law. The author substantiates that the legislation of Ukraine allows the possibility of attributing intellectual property rights to objects of joint property of spouses under certain conditions. At the same time, the peculiarities of the intangible nature of such rights make it impossible to divide them in kind, which necessitates the use of a compensation mechanism.

The practical significance of the work lies in determining the criteria by which courts establish the belonging of intellectual property rights to joint property: time of acquisition, source of financing, purpose and method of acquisition, availability of law enforcement documents, validity and market value of the object. It is substantiated that disputes of this category should be considered by courts of civil jurisdiction in the general claim proceedings. Special attention is paid to the issue of assessing the value of intellectual property rights, which should be carried out by a professional appraiser. It is concluded that an effective way to protect the rights of spouses is to award monetary compensation in the amount of a fraction of the actual value of the intangible asset, which allows preserving the integrity of the intellectual property object and

ensuring a fair distribution of joint property. The results obtained have theoretical and practical significance for improving law enforcement practice in cases of this category.

Keywords: family law, division of marital property, intellectual property, intellectual property rights, civil procedure, legal proceedings.

Постановка проблеми. Питання інтелектуальної власності у спорах про поділ майна подружжя становить одну з найменш досліджених, але водночас найскладніших категорій правових відносин. Поділ майна подружжя виходить за межі класичного розуміння матеріальних активів (нерухомості, транспортних засобів чи грошових коштів) і охоплює також нематеріальні блага, що мають економічну цінність, до яких можна віднести і права на об'єкти інтелектуальної власності.

У сучасних реаліях такі права можуть виступати самостійним активом, що приносить дохід або має комерційну цінність, а тому можуть враховуватися у складі спільного сумісного майна подружжя.

Специфіка прав інтелектуальної власності полягає у їх нематеріальній природі та відмінності від об'єктів речового світу. Тому, це вимагає особливого підходу до визначення їх правового режиму, способів оцінки та механізмів поділу. Вирішення таких спорів передбачає не лише юридичну кваліфікацію об'єкта, а й оцінку його творчої, економічної та договірної складових.

Дослідження процесуальних особливостей розгляду справ щодо поділу прав інтелектуальної власності набуває особливої цінності для формування єдиної судової практики та забезпечення ефективного захисту майнових інтересів подружжя у цивільному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі відсутнє єдине розуміння щодо визначення правового режиму та порядку поділу майнових прав інтелектуальної власності у шлюбі. Питанням інтелектуального власності у складі спільного майна подружжя та поділу майна подружжя присвячені праці Ариванюк Т.О., Дмитренко В.В., Євко В.Ю., Майданик Л., Павлова А., Піхурець О.В., Погребна О.Р., Позняк В.М., Радченко Л., Цюра В.В. та інші. Аналіз судової практики дозволяє зробити висновок, що до складу майна, що підлягає поділу, включається все спільне майно подружжя, наявне у нього на час розгляду справи, у тому числі яке знаходиться у третіх осіб [1]. Крім того, спільною сумісною власністю подружжя, що підлягає поділу, можуть бути будь-які види майна чи майнових прав, за винятком тих, які згідно із законом не можуть їм належати (виключені з цивільного обороту), незалежно від того, на ім'я кого з подружжя вони були набуті чи оформлені [2]. Тобто, в даному випадку вбачається принцип виявлення всього можливого майна подружжя, що підлягає поділу, задля досягнення ефективного та остаточного вирішення питання поділу всього спільного майна подружжя.

Остання судова практика робить висновок, що певні права інтелектуальної власності можуть бути об'єктом спільного майна подружжя [3]. Водночас, через складність правового регулювання та відсутності сталого правозастосування, на практиці сторони утримуються від включення таких об'єктів до своїх позовних вимог.

Відсутність усталених підходів до правового режиму майнових прав інтелектуальної власності у складі спільного майна подружжя зумовлює потребу в науковому осмисленні та дослідженні процесуальних особливостей їх поділу в судовому порядку для формування єдиної судової практики й ефективного захисту інтересів подружжя.

Мета статті є аналіз та виявлення процесуальних особливостей розгляду справ про поділ майна подружжя, до складу якого можуть входити майнові права інтелектуальної власності.

Виклад основного матеріалу. Поділ майна подружжя є юридичною процедурою припинення режиму спільної сумісної власності, яка полягає у передачі кожному з подружжя у приватну власність всього або частини належного їм майна шляхом поділу, виділу частки чи відчуження. Такий поділ може здійснюватися за взаємною згодою подружжя (на підставі договору) або за рішенням суду, що частіше має місце на практиці.

Відповідно до ч.1 ст. 60 Сімейного кодексу (далі – СК) України [4], дружина і чоловік мають право на поділ майна, що належить їм на праві спільної сумісної власності, незалежно від розірвання шлюбу.

Відповідно до ч. 1 ст. 61 СК України, об'єктом права спільної сумісної власності подружжя може бути будь-яке майно, за винятком виключеного з цивільного обороту.

Відповідно до ст. 190 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України [5], майном як особливим об'єктом вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов'язки.

Відповідно до ч. 1 ст. 177 ЦК України, об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага.

Відповідно до ч. 2 ст. 61 СК України, об'єктом права спільної сумісної власності є заробітна плата, пенсія, стипендія, інші доходи, одержані одним із подружжя.

Також, відповідно до ч. 3, 4 ст. 368 ЦК України, майно, набуте подружжям за час шлюбу, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором або законом. Майно, набуте в результаті спільної праці та за спільні грошові кошти членів сім'ї, є їхньою спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлено договором, укладеним у письмовій формі.

Відповідно до ч. 2 ст. 71 СК України, неподільні речі присуджуються одному з подружжя, якщо інше не визначено домовленістю між ними.

Системний аналіз вищевказаних норм дає висновок, що об'єктом спільної сумісної власності подружжя може бути не лише матеріальне майно, а й майнові права, зокрема ті, що виникають із результатів інтелектуальної, творчої діяльності. Тобто, законодавець фактично допускає можливість включення майнових прав інтелектуальної власності до спільного майна подружжя, якщо такі права були набуті під час шлюбу внаслідок спільних зусиль або за спільні кошти, хоча безпосередньої норми з цього приводу в спеціальному законодавстві не міститься.

Разом із тим, постає практичне питання щодо можливості та доцільності фактичного розподілу одного об'єкта інтелектуальної власності між двома особами — подружжям. Такий «фізичний» поділ, на відміну від речей, є утрудненим або недоцільним, оскільки це може призвести до порушення цілісності правового режиму об'єкта, ускладнити в подальшому можливість реалізації правомочностей щодо виключних прав інтелектуальної власності (ст. 424 ЦК України), що, своєю чергою, може призвести до втрати об'єктом його комерційної цінності.

З огляду на це, при поділі спільного майна подружжя доцільніше не ділити сам об'єкт інтелектуальної власності, а визначати частку кожного з подружжя у майнових правах на нього (наприклад, у вигляді частки доходу від використання, ліцензійних платежів чи компенсації вартості таких прав).

Як відмічається в літературі, «... права ІВ, що можуть бути предметом спільної сумісної власності, – майнові права на торговельні марки, промислові зразки (за умови спільного фінансування чи участі подружжя), а також похідні майнові права, набуті під час шлюбу за спільні кошти; доходи (роялті, авторська винагорода) від використання об'єктів ІВ, отримані під час шлюбу. Права ІВ, що не можуть бути предметом спільної сумісної власності, - це результати творчої діяльності, створені особисто одним з подружжя (твори, винаходи, корисні моделі, сорти рослин тощо) у первинний спосіб; об'єкти з обмеженою оборотоздатністю (географічне зазначення, комерційна таємниця, секретні винаходи, раціоналізаторські пропозиції), якщо їх неможливо відчужити окремо від підприємства» [6, с. 967].

З досліджуваного питання доцільно звернутися до аналізу судової практики, у якій простежується певний підхід судів до визначення правового режиму об'єктів інтелектуальної власності у складі спільного майна подружжя.

Так, в постанові Верховного Суду від 24.04.2024 в справі 335/5841/19, при розгляді спірних питань щодо прав на торговельні марки та промислові зразки, було зроблено такі висновки: майнові права на спірні об'єкти інтелектуальної власності - торговельні марки та промислові зразки набуто ОСОБА_2 під час

перебування у повторному зареєстрованому шлюбі із ОСОБА_1, а тому такі майнові права є об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Також Верховний Суд робить висновок, що майнові права на торговельну марку можуть бути об'єктом спільної сумісної власності подружжя. Крім того, якщо торговельні марки було зареєстровано на одного з членів подружжя, цю реєстрацію проведено під час здійснення підприємницької діяльності, у якій особисту участь своєю працею брали обоє з подружжя і взагалі цю підприємницьку діяльність вони розпочали та здійснювали за спільні кошти, то спірні торговельні марки є спільною сумісною власністю подружжя [7].

Також в постанові Верховного Суду України від 22 червня 2017 року у справі № 201/14163/13 приводиться висновок про віднесення майнових прав на об'єкт інтелектуальної власності (товарний знак) до спільного майна подружжя [8].

Крім того, відмічається, що «... при визначенні належності прав інтелектуальної власності до спільної сумісної власності слід враховувати комплекс критеріїв (фільтрів), які можна узагальнити наступним чином: час набуття (у шлюбі чи до його укладення); джерело фінансування (спільні чи особисті кошти); наявність особистого творчого або іншого внеску; мета набуття (в інтересах сім'ї чи особисто); спосіб набуття (первинне створення чи похідне придбання прав)» [6, с. 967].

Вбачається, що не всі об'єкти інтелектуальної власності можуть входити до складу спільного майна подружжя, оскільки питання їх оборотоздатності та особистого характеру на окремі результати творчої діяльності зумовлюють суттєві обмеження на можливість їх спільного володіння чи відчуження.

У зв'язку з цим, вирішення питання поділу спільного майна подружжя, до складу якого входять майнові права інтелектуальної власності, потребує комплексного підходу, що передбачає узгоджене застосування норм сімейного, цивільного процесуального законодавства та законодавства у сфері інтелектуальної власності.

З огляду на це, вирішення спорів про поділ спільного майна подружжя, до складу якого входять майнові права інтелектуальної власності, потребує особливої процесуальної уваги, що, у свою чергу, вимагає детального аналізу судової практики та особливостей доказування у таких справах.

Відповідно до ч. 1 ст. 19 Цивільного процесуального кодексу України (далі - ЦПК України) [9], суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, що виникають з цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства.

Насамперед, варто зазначити, що спори про поділ майна подружжя розглядаються судами цивільної юрисдикції відповідно до правил цивільного судочинства, оскільки сторонами таких спорів є фізичні особи — подружжя. Врахо-

вуючи, що права інтелектуальної власності, які також можуть бути предметом поділу будуть належати фізичній особі (наприклад, одному із подружжя), тому такі справи також мають розглядатися за правилами цивільного судочинства (ЦПК України). З цього приводу, Верховний Суд дійшов висновку про те, що вимога, яка стосується позбавлення фізичної особи права власності на торговельну марку шляхом визнання недійсним свідоцтва, належним відповідачем щодо цієї вимоги має бути саме власник свідоцтва – фізична особа, а не фізична особа – підприємець, не може вирішуватися за правилами господарського судочинства. Тому ця вимога підлягає вирішенню в загальному суді (враховуючи необхідність розгляду справи за участю фізичної особи – власника спірного свідоцтва) [10].

Таким чином, за наявності в суб'єктному складі правовласника прав інтелектуальної власності фізичної особи, відповідний спір підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства.

Враховуючи, що спори про поділ спільного майна подружжя, до складу якого можуть входити майнові права інтелектуальної власності, потребують комплексного підходу та системного застосування норм різних галузей права, такі справи слід розглядати в порядку загального позовного провадження.

Важливим процесуальним аспектом є питання способів захисту, які застосовуються судом. В ракурсі до прав інтелектуальної власності корисним буде дослідження варіантів способів поділу спільного сумісного майна подружжя, в складі якого можуть бути права інтелектуальної власності.

Поділ майна подружжя є ключовою процедурою реалізації права на спільне майно, яка може здійснюватися різними способами з урахуванням особливостей конкретного майна та внеску кожного з подружжя. У контексті прав інтелектуальної власності важливо дослідити можливі варіанти поділу спільного майна, в складі якого можуть бути майнові права інтелектуальної власності.

В юридичній літературі відмічається, що «правова природа розподілу спільного майна подружжя полягає у наступному: його здійснення через застосування одного або кількох способів припинення права спільної сумісної власності на таке майно (поділ майна у натурі, присудження майна одному із подружжя із виплатою відповідної грошової компенсації іншому з подружжя у разі поділу неподільного майна, визначення часток у майні кожного подружжя, виділ майна, відчуження спільного майна подружжя із розподілом коштів або іншого майна, отриманих в результаті цього)» [11, с. 201].

Т.О. Ариванюк зазначає, що «... не може суперечити закону одночасне застосування судом усіх трьох варіантів поділу майна, тобто одну частину речей поділити в натурі, другу частину розподілити між подружжям з врахуванням їх вартості, третю частину конкретних речей присудити в натурі одному з

подружжя з покладенням на нього обов'язку компенсувати другому з них його частку грошми» [12, с. 97].

Також відмічається, що «в сімейному законодавстві серед способів розподілу майна подружжя судом визначений лише передання у приватну власність кожного із подружжя всього або частини майна, що знаходилося в спільній сумісній власності, через поділ майна в натурі або через присудження майна одному із подружжя із виплатою відповідної грошової компенсації іншому з подружжя у разі поділу неподільного майна (фактичний поділ майна подружжя)» [13].

У сфері інтелектуальної власності зазначається, що «в разі поділу результатів інтелектуальної діяльності, які не вимагають від правоволодільців спеціальної правосуб'єктності, можливий їх поділ між подружжям в натурі в рівних частках. Якщо спір стосується засобу індивідуалізації, правоволодіння яким вимагає від особи реєстрації в якості індивідуального підприємця, то той з подружжя, який є правоволодільцем виплачує іншому подружжю половину дійсної вартості нематеріального активу» [14, с. 96]. Крім того, відмічається, що «спільне майно може бути поділене не в рівних частках. Конкретний розмір часток суд визначає в кожному випадку залежно від обставин і доказів, наданих кожним з подружжя на підтвердження обсягу його прав» [15].

Досить примітним є підхід поділу спільного майна подружжя у площині корпоративних прав. Так, Позняк В.М. робить висновок, що «ефективним способом захисту майна, що є спільною сумісною власністю подружжя, є застосування загального та/або спеціального способу захисту майнових прав, а саме визнання права власності та поділ майна подружжя. Інший з подружжя, хто не є учасником юридичної особи, може звертатися з позовом про поділ доходів (майна), отриманих іншим з подружжя – учасником юридичної особи корпоративного типу від відчуження корпоративних прав, у разі виходу чи виключення з товариства; поділ доходів (майна) отриманого іншим з подружжя – учасником юридичної особи від нарахованих та виплачених товариством дивідендів або з активів у разі ліквідації юридичної особи корпоративного типу; компенсацію вартості частини майна, яка передане одним із подружжя до статутного капіталу юридичної особи корпоративного типу одноосібно без згоди іншого з подружжя» [16, с. 200].

Слід відмітити, що в питанні перетворення спільного сумісного режиму на спільне часткове, то в контексті прав інтелектуальної власності це вбачається неможливим через особливий нематеріальний характер та специфічну правову природу прав інтелектуальної власності, що виключає можливість їх поділу у натурі. Окрім того, з позиції комерційної цінності, таке рішення видається недоцільним.

Для прав інтелектуальної власності оптимальним способом поділу майна подружжя є застосування компенсаторного механізму. Тому найбільш ефектив-

ним способом захисту вбачається присудження одному з подружжя грошової компенсації у розмірі половини (чи іншої частки) дійсної вартості нематеріального активу, що дозволяє зберегти цілісність прав інтелектуальної власності та забезпечити справедливий розподіл майна.

При цьому, оцінка вартості прав інтелектуальної власності має проводитись з урахуванням їхньої ринкової цінності та внеску кожного з подружжя у створення або розвиток відповідного нематеріального активу.

Для категорії спорів з приводу поділу майна подружжя в юридичній літературі визначають, що «перед судом будуть стояти такі завдання: визначити предмет поділу, враховуючи майно, що належало кожному з них; трудові та грошові затрати подружжя щодо майна, яке належало одному з подружжя, але істотно збільшилось у вартості внаслідок затрат другого з подружжя; договори, які могли укладатись між подружжям. Крім того, необхідно дослідити наявність на утриманні в подружжя дітей, наявність та значимість для кожного з подружжя неподільного майна та речей професійних занять, а також безпосередньо визначити частки кожного з подружжя в спільному сумісній майні» [17, с. 124].

Предмет доказування у справах про поділ спільного сумісного майна подружжя, до складу якого входять права інтелектуальної власності, охоплює встановлення обставин, що підтверджують належність цих прав конкретному правоволодільцеві (дружині або чоловікові), їх обсяг та вартість. До таких обставин можна віднести: факт створення або набуття об'єкта інтелектуальної власності під час шлюбу (з'ясувати первинне створення чи похідне придбання прав); використання спільних коштів або іншого спільного ресурсу для його створення чи набуття; обсяг майнових прав та наявність правоохоронного документу; чинність майнових прав (в разі необхідності державної реєстрації); вартість майнових прав інтелектуальної власності тощо.

З приводу вартості майнових прав інтелектуальної власності слід відмітити, що за загальним правилом вартість майна, що підлягає поділу, визначається за погодженням між подружжям, а при недосягненні згоди - виходячи з дійсної його вартості на час розгляду справи [18]. Проте в даному випадку слід зауважити, що кожен об'єкт інтелектуальної власності є унікальним об'єктом, неповторним, а тому оцінку його має здійснювати спеціальна досвідчена особа (особи), яка має достатній фах у відповідній галузі.

Відповідно до ч. 3 ст. 435 ЦПК України, вартість майна визначається відповідно до вимог Закону України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні". Закон передбачає проведення професійної оціночної діяльності оцінювачами та суб'єктами оціночної діяльності (ст.ст. 1, 4, 5 Закону). Крім того, обов'язковим для застосування суб'єктами оціночної діяльності під час проведення оцінки майнових прав інтелектуальної власності є Національний стандарт № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної

власності», затверджений Постановою Кабінету міністрів України № 1185 від 03.10.2007 [19]. Тобто, оцінку майнових прав інтелектуальної власності у справах про поділ спільного сумісного майна подружжя має здійснювати виключно професійний оцінювач, який володіє спеціальними знаннями та практичним досвідом у сфері інтелектуальної власності. З цього приводу сторони можуть замовити незалежну оцінку самотійно або ставити питання в суді про призначення судової експертизи.

Можливими доказами у відповідній категорії справ будуть документи, що підтверджують виникнення, належність та комерційну цінність відповідних прав (правовстановлювальні документи), а також відомості з державних реєстрів в сфері інтелектуальної власності. До таких документів можуть належати: свідоцтва про державну реєстрацію прав інтелектуальної власності (патенти, свідоцтва), авторські договори, ліцензійні договори, що свідчать про передачу чи надання прав в користування; фінансові документи, які підтверджують отримані доходи від використання об'єктів інтелектуальної власності, а також інші можливі договори в сфері інтелектуальної власності (н-д, договір відчуження, договір створення на замовлення тощо), виписки з реєстрів та інше. Наявність та належне оформлення цих документів є ключовою умовою для визначення обсягу прав, що підлягають поділу та їх грошової оцінки.

Висновки. Поділ спільного майна подружжя, до складу якого можуть входити майнові права інтелектуальної власності, становить одну з найбільш складних і дискусійних категорій спорів у цивільному судочинстві.

Вирішення питання поділу спільного майна подружжя, в складі якого перебувають майнові права інтелектуальної власності, вимагає комплексного підходу, що ґрунтується на узгодженому застосуванні норм різних галузей права: сімейного, процесуального, інтелектуальної власності тощо.

Доцільно систематизувати обставини, які мають бути встановлені судом при можливості визначенні належності прав інтелектуальної власності до спільної сумісної власності подружжя: час набуття прав; джерело фінансування (використання спільних коштів подружжя чи особистих); мета набуття (в інтересах сім'ї чи особистих); спосіб набуття прав (первинне створення чи похідне набуття прав); обсяг майнових прав; наявність правоохоронного документу та чинність майнових прав; оцінка (вартість) майнових прав.

Поділ майнових прав інтелектуальної власності між подружжям має враховувати їх нематеріальний характер та специфічну правову природу, що унеможлиблює їх поділ у натурі. Тому, ефективним механізмом при розгляді справ про поділ майна подружжя є присудження грошової компенсації у розмірі частки від дійсної вартості майнових прав інтелектуальної власності, визначеної професійним оцінювачем.

Дослідження поділу спільного майна подружжя в складі якого перебувають майнові права інтелектуальної власності має важливе теоретичне й практичне значення та потребує подальшого наукового опрацювання.

Література:

1. Постанова Верховного Суду від 12.06.2023 справа №712/8602/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111871301> (дата звернення 04.11.2025).
2. Постанова Верховного Суду від 05.01.2024 справа №755/12204/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116639178> (дата звернення 02.11.2025).
3. Постанова Верховного Суду від 24.04.2024 справа №335/5841/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118650995>. Схожі правові позиції у постанові Верховного Суду України від 24 травня 2017 року в справі № 6-843цс17; постановою Верховного Суду від 06 лютого 2018 року в справі № 235/9895/15-ц, від 05 квітня 2018 року в справі № 404/1515/16-ц, від 29 січня 2020 року в справі № 205/1255/17. (дата звернення 02.11.2025).
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
5. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.
6. Оверковський К.В. Права інтелектуальної власності у складі спільного майна подружжя. *Наукові перспективи*. 2025. № 8(62). с.958-970. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8\(62\)-958-970](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8(62)-958-970) (дата звернення 03.11.2025).
7. Постанова Верховного Суду від 24.04.2024 справа №335/5841/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118650995> (дата звернення 19.08.2025).
8. Постанова Верховного Суду України від 22.06.2017 справа №201/14163/13-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118650995> (дата звернення 19.08.2025).
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Офіційний вісник України*. 2004. №16. ст. 1088.
10. Постанова Верховного Суду від 17.06.2025 справа №910/4461/23. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128275685> (дата звернення 02.11.2025).
11. Павлова А. Поняття та правова природа розподілу майна подружжя. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія Право. Випуск 74: ч. 1. с.198-202. DOI : <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.32> (дата звернення 03.11.2025).
12. Ариванюк Т.О. Правове регулювання відносин власності між подружжям. Дис... канд.юрид.наук: спец. 12.00.03. Київ. 2002. 130 с.
13. Павлова А.С. Способи судового розподілу майна подружжя: питання визначення у законодавстві. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування*. № 15 (2025). <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-15-01-04/2025-15-01-04> (дата звернення 03.11.2025).
14. Погребна О.Р. Процесуальні особливості розгляду справ про поділ майна подружжя в Україні. Кваліфікаційна робота (магістр). Одеса. 2024. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b21a897c-1f35-49df-abdd-dc0781bb86bf/content> (дата звернення 18.08.2025).
15. Стародуб І. Кінець історії. Спори щодо інтелектуальної власності у разі розлучення. *Юридична Газета*. 2021. №13 (743). URL : <https://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/kinec-istoriyi-spori-shchodo-intelektualnoyi-vlasnosti-u-razi-rozlučennya.html> (дата звернення 02.11.2025).
16. Позняк В.М. Здійснення та захист корпоративних прав подружжя. дис. ... д-ра філософії: 081 Право, Київ, 2021. 230 с.

17. Цюра В.В., Автух А.А. Особливості правового регулювання поділу майна подружжя за законодавством України. *Право і суспільство*. 2015. № 4 ч. 4. с. 119-124.

18. Пленум Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про право на шлюб, розірвання шлюбу, визнання його недійсним та поділ спільного майна подружжя» №11 від 21.12.2007. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> (дата звернення 02.11.2025).

19. Про затвердження Національного стандарту № 4 «Оцінка майнових прав інтелектуальної власності» : постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1185. *Офіційний вісник України*. 2007. № 75. стор. 24, ст. 2792.

References:

1. Verkhovnyi Sud. (2023, June 12). Postanova u spravi №712/8602/19 [Resolution in case No. 712/8602/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

2. Verkhovnyi Sud. (2024, January 5). Postanova u spravi №755/12204/18 [Resolution in case No. 755/12204/18]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

3. Verkhovnyi Sud. (2024, April 24). Postanova u spravi №335/5841/19 [Resolution in case No. 335/5841/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen*. [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

4. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]. (2002). Law of Ukraine dated January 10, 2002 No. 2947-III. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (21–22), Art. 135 [in Ukrainian].

5. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine]. (2003). Law of Ukraine dated January 16, 2003 No. 435-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (40–44), Art. 356 [in Ukrainian].

6. Overkovskyi K. V. (2025). Prava intelektualnoi vlasnosti u skladi spilnoho maina podruzhhia [Intellectual property rights as part of the common property of spouses]. *Naukovi perspektyvy*, 8(62), 958–970. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8\(62\)-958-970](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-8(62)-958-970) [in Ukrainian].

7. Verkhovnyi Sud. (2024, April 24). Postanova u spravi №335/5841/19 [Resolution in case No. 335/5841/19]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

8. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2017, June 22). Postanova u spravi №201/14163/13-ts [Resolution in case No. 201/14163/13-c]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

9. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine]. (2004). Law of Ukraine dated March 18, 2004 No. 1618-IV. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, (16), Art. 1088 [in Ukrainian].

10. Verkhovnyi Sud. (2025, June 17). Postanova u spravi №910/4461/23 [Resolution in case No. 910/4461/23]. *Yedynyi derzhavnyi reiestr sudovykh rishen* [Unified State Register of Court Decisions] [in Ukrainian].

11. Pavlova A. (2023). Poniattia ta pravova pryroda rozpodilu maina podruzhhia [Concept and legal nature of division of spouses' property]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu. Serii Pravo*, 74(1), 198–202. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.75.1.32> [in Ukrainian].

12. Aryvaniuk T. O. (2002). Pravove rehuliuвання vidnosyn vlasnosti mizh podruzhhiam [Legal regulation of property relations between spouses]. Candidate of Law Sciences dissertation, Kyiv [in Ukrainian].

13. Pavlova A. S. (2025). Sposoby sudovoho rozpodilu maina podruzhhia: pytannia vyznachennia u zakonodavstvi [Ways of judicial division of spouses' property: issues of definition in legislation]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Serii: pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia*, 15. Retrieved from: <https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/2025-15-01-04/2025-15-01-04> [in Ukrainian].

14. Pohrebna O. R. (2024). Protsesualni osoblyvosti rozghliadu sprav pro podil maina podruzhhzia v Ukraini [Procedural features of consideration of cases on division of spouses' property in Ukraine]. Master's qualification thesis, Odesa. Retrieved from: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b21a897c-1f35-49df-abdd-dc0781bb86bf/content> [in Ukrainian].
15. Starodub I. (2021). Kinets istorii. Spory shchodo intelektualnoi vlasnosti u razi rozluchennia [The end of history: disputes over intellectual property in case of divorce]. Iurydychna Hazeta, 13(743). Retrieved from: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/kinec-istoriyi-spori-shchodo-intelektualnoyi-vlasnosti-u-razi-rozluchennia.html> [in Ukrainian].
16. Pozniak V. M. (2021). Zdiisnennia ta zakhyst korporatyvnykh prav podruzhhzia [Exercise and protection of spouses' corporate rights]. Doctor of Philosophy dissertation, Kyiv. [in Ukrainian].
17. Tsiura V. V., Avtukh A. A. (2015). Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання podilu maina podruzhhzia za zakonodavstvom Ukrainy [Features of legal regulation of division of spouses' property under Ukrainian legislation]. *Pravo i suspilstvo*, 4(4), 119–124 [in Ukrainian].
18. Plenum Verkhovnoho Sudu Ukrainy (2007, December 21). Pro praktyku zastosuvannia sudamy zakonodavstva pry rozghliadi sprav pro pravo na shliub, rozirvannia shliubu, vyznannia yoho nediisnym ta podil spilnoho maina podruzhhzia [On the practice of application of legislation by courts in cases on marriage, divorce, recognition of marriage as invalid, and division of common property of spouses]. Resolution No. 11. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0011700-07#Text> [in Ukrainian].
19. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2007, October 3). Pro zatverdzhennia Natsionalnoho standartu №4 "Otsinka mainovykh prav intelektualnoi vlasnosti" [On approval of National Standard No. 4 "Valuation of intellectual property rights"]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 75, Art. 2792 [in Ukrainian].

УДК 343:9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1129-1139](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1129-1139)

Овсійчук Тарас Павлович аспірант кафедри права, Приватний вищий навчальний заклад «Європейський університет», <https://orcid.org/0009-0004-7826-2083>

АНАЛІЗ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОСІБ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ У БЮДЖЕТНІЙ СФЕРІ

Анотація. Статтю присвячено проведенню аналізу кримінологічної характеристики осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері. Обґрунтовано важливість здійснення дослідження криміналістично важливих характеристик злочинців під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень у бюджетній сфері у теоретичній та практичній площинах.

В статті наведено категорії злочинців, що вчиняють кримінальні правопорушення в бюджетній сфері, в залежності від правового статусу, а також від причин та умов, що спонукають до вчинення злочинного діяння. Окремо окреслено класифікацію суб'єктів кримінального правопорушення нецільового використання бюджетних коштів.

Кримінологічна характеристика осіб, що вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері у статті досліджена через три основні категорії: соціально-демографічні характеристики (стать, вік, освіта, рід занять, інтереси), кримінально-правові ознаки (наявність кримінального минулого, наприклад, судимості) та морально-психологічні особливості (інтелектуальний рівень, вольові якості, світоглядні орієнтири, систему переконань, звички, риси характеру). Особливу увагу у дослідженні приділено морально-психологічним якостям особи, яка схильна до вчинення таких кримінальних правопорушень, серед яких найчастіше зустрічаються: високий рівень знань у сфері бюджетного законодавства, схильність до поєднання правомірних і протиправних способів управлінської діяльності, цілеспрямована життєва орієнтація на матеріальне збагачення та здобуття влади, прагнення до високих матеріальних стандартів життя, що супроводжується демонстрацією зовнішньої респектабельності та формальної доброчесності, наявність гіпертрофованих особистісних якостей, зокрема надмірної енергійності, самовпевненості, зарозумілості, беззаперечної впевненості у власних силах і непомильності. В статті окреслено найбільш поширені мотиви вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері.

Ключові слова: кримінологічна характеристика, кримінальне правопорушення, бюджетне правопорушення, бюджетні кошти, нецільове використання, суб'єкт злочину.

Ovsiichuk Taras Pavlovych postgraduate student at the Department of Law of the Private higher education institution «European University», <https://orcid.org/0009-0004-7826-2083>

ANALYSIS OF THE CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF PERSONS WHO COMMIT CRIMINAL OFFENSES IN THE BUDGETARY SPHERE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the criminological characteristics of persons who commit criminal offenses in the budgetary sphere. The importance of studying criminally significant characteristics of criminals during the investigation and detection of criminal offenses in the budgetary sphere in theoretical and practical terms is substantiated.

The article lists categories of criminals who commit criminal offenses in the budgetary sphere, depending on their legal status, as well as the reasons and conditions that motivate them to commit criminal acts. The classification of subjects of criminal offenses involving the misuse of budget funds is outlined separately.

The criminological characteristics of persons who commit criminal offenses in the budgetary sphere are examined in the article through three main categories: socio-demographic characteristics (gender, age, education, occupation, interests), criminal law characteristics (criminal history, e.g., convictions) and moral and psychological characteristics (intellectual level, volitional qualities, worldview, belief system, habits, character traits). The study pays particular attention to the moral and psychological qualities of individuals who are prone to committing such criminal offenses, among which the most common are: a high level of knowledge in the field of budgetary legislation, a tendency to combine lawful and unlawful methods of management, a purposeful life orientation towards material enrichment and the acquisition of power, a desire for high material standards of living, accompanied by a demonstration of outward respectability and formal integrity, the presence of exaggerated personal qualities, in particular excessive energy, self-confidence, arrogance, unquestioning confidence in one's own abilities and infallibility. The article outlines the most common motives for committing criminal offenses in the budgetary sphere.

Keywords: criminological characteristics, criminal offense, budgetary offense, budgetary funds, misuse, perpetrator of the crime.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена зростанням суспільної небезпеки кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, які негативно впливають на економічну стабільність держави, ефективність використання публічних ресурсів і довіру громадян до органів влади. Особливо гострим це питання стає в умовах постійно зростаючого дефіциту державного бюджету та зовнішнього боргу перед кредиторами, а також з урахуванням умов

воєнного стану. Вивчення кримінологічної характеристики осіб, що вчиняють такі злочини, є необхідним для виявлення детермінант їхньої протиправної поведінки, розроблення ефективних профілактичних заходів і вдосконалення механізмів протидії цій категорії злочинів, що й обумовлює наукову та практичну важливість теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями характеристик особи злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері займаються ряд вчених, серед яких варто виділити: Князева С. В., Нечитайло В. А., Писарчук І. В., Рижикова А. І., Салтевського М. В., Соколова Д. С. тощо. Разом з тим у зазначеній сфері залишаються проблемні питання, які потребують наукових досліджень і практичного вирішення.

Метою статті є дослідження кримінологічних характеристик особи, що вчиняє кримінальне правопорушення у бюджетній сфері, встановлення їх теоретичного та прикладного значення.

Виклад основного матеріалу. Дослідження характеристик особи, яка вчиняє кримінальне правопорушення, було та залишається одним із основоположних у сфері кримінально-правових наук. Особа злочинця є поняттям, що має міждисциплінарний характер і відіграє центральну роль у розслідуванні будь-якого кримінального правопорушення. Відомості про злочинця допомагають визначити основні напрями та способи його пошуку, обрати найбільш ефективні методи розслідування, передбачити його поведінку в різних ситуаціях, встановити взаємозв'язок між характеристиками особи, способом учинення кримінального правопорушення та обставинами його здійснення, а також отримати інформацію про типових правопорушників, які зазвичай вчиняють кримінальні правопорушення цього виду. Інформація про типові риси поведінки осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, дає можливість слідчому чи оперативному працівникові виявляти осіб, схильних до протиправних дій, істотно звужувати коло підозрюваних, встановлювати мету й мотив вчинення кримінального правопорушення, формувати слідчі версії та планувати тактичні дії, а також обирати відповідну лінію поведінки щодо таких осіб. Тобто дослідження криміналістично значущих характеристик, властивих злочинцеві, під час розслідування та розкриття кримінальних правопорушень має важливе прикладне й практичне значення [1, с. 128].

Особистість злочинця є однією з ключових проблем в науках кримінального профілю (кримінології, кримінальному праві, криміналістиці, оперативно-розшуковій діяльності). Вивчення цієї особистості має давні традиції в криміналістичній науці. Її засновник, Ганс Гросс, зазначав, що основні зусилля при розслідуванні злочинів мають бути спрямовані на вивчення особистості обвинуваченого. Він підкреслював важливість розуміння взаємозв'язку між «слідом злочину» і «особою злочинця». Головна ідея його методики розсліду-

вання полягає в тому, щоб, спираючись на історичні, культурні, соціальні та інші аспекти життя певної групи осіб, моделювати їх психологічний портрет. Ганс Гросс враховував також особливі психологічні характеристики групи злочинців, зокрема високий рівень колективізму, гіпертрофовану обережність, недовірливість, містицизм, жорстокість і лінь [2, с. 460-488]. І хоча Ганс Гросс в своїх працях досліджував спосіб життя циган та встановлював їх кримінологічні характеристики, не можна не погодитися з ним в тому, що кожна категорія злочинців (залежно від сфери кримінальних правопорушень) має власні особливості.

Згідно поглядів М.В. Салтевського, криміналістична характеристика особи повинна описувати людину як соціально-біологічну систему, властивості та ознаки якої відображаються в матеріальному середовищі й можуть бути використані при розслідуванні кримінальних правопорушень. До таких властивостей належать фізичні, біологічні та соціальні характеристики. Це включає опис зовнішніх ознак та внутрішніх якостей особи, що дозволяє створити її образ, як соціально-біологічної істоти [3].

Як зазначає у дисертаційному дослідженні С. В. Князєв, вивчення особи-злочинця проводиться з метою виявлення характерних ознак деформації, враховуючи специфіку різних категорій кримінальних проваджень. Це дозволяє врахувати важливі аспекти під час досудового розслідування та розробки заходів для запобігання подібним кримінальним правопорушенням у майбутньому [4, с. 225].

З урахуванням того, що стаття стосується дослідження характеристик особи, що вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, пропонуємо більш детально зупинитися на актуальних наукових знаннях саме у цій галузі.

Особлива частина Кримінального кодексу України не містить окремого розділу, в якому чітко визначений перелік кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. Проте за диспозиціями до цієї категорії кримінальних правопорушень зазвичай відносять: нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням – стаття 210 КК України, та видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону – стаття 211 КК України [5].

За результатами аналізу кримінального та бюджетного законодавства, В. А. Нечитайло виокремлює наступні категорії злочинців, що вчиняють кримінальні правопорушення у сфері, що досліджується, а саме:

- розпорядники бюджетних коштів (головні розпорядники та розпорядники нижчого рівня);
- службові особи, які одержують бюджетні кошти;
- особи, які вчиняють злочин через службову недбалість.

В залежності від причин та умов, що спонукають до вчинення кримінального правопорушення, науковець наводить такі групи осіб:

- особи, які вчинили кримінальне правопорушення внаслідок збігу певних об'єктивних обставин (як варіант, з метою недопущення настання негативних наслідків для юридичної особи);
- особи, які вчинили кримінальне правопорушення з ціллю задоволення власних потреб або потреб юридичної особи;
- особи, які вчинили кримінальне правопорушення у зв'язку з недостатністю знань бюджетного законодавства або через службову недбалість;
- особи, які вчинили кримінальне правопорушення, розраховуючи уникнути кримінальної відповідальності.

В. А. Нечитайло впевнений, що особливості механізму вчинення нецільового використання бюджетних коштів (значна кількість підрозділів та осіб, які беруть участь у використанні бюджетних коштів, а також складність документообігу) зумовлюють необхідність поєднання зусиль групи осіб. У зв'язку з цим в більшості випадків такі протиправні дії вчиняються у співучасті. Співучасниками цих кримінальних правопорушень найчастіше стають керівники та голови бюджетних установ, що мають відношення до використання бюджетних коштів. Співучасниками також можуть бути службові особи органів Державної казначейської служби України, а також місцевих фінансових органів [6, с. 133-138].

І. В. Писарчук, аналізуючи кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, зазначає, що суб'єктом злочинного діяння у цій категорії може виступати будь-яка службова особа, яка має право розпоряджатися бюджетними коштами. Це стосується, зокрема, службових осіб підприємств, установ та організацій, фінансування яких здійснюється за рахунок державного бюджету, і які відповідно до чинного бюджетного законодавства є розпорядниками або отримувачами бюджетних коштів. Розпорядниками бюджетних коштів є бюджетні установи, представниками яких виступають їхні керівники, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, укладання бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету [7]. До аналогічних висновків у дисертаційному дослідженні приходять С. В. Князєв, який зазначає, що у 84 % випадків кримінальне правопорушення було вчинене: групою осіб за попередньою змовою (48,6 %); організованою групою (29,1 %); злочинною організацією (22,3 %) [4, с. 239].

Р. І. Сибірна, А. В. Сибірний та О. В. Хомів зазначають, що суб'єктом злочину, передбаченого статтею 210 Кримінального кодексу України, може бути будь-яка службова особа органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, а також підприємств, установ або організацій незалежно від форми власності, до службових обов'язків якої належить виконання функцій, пов'язаних із формуванням, розподілом, перерозподілом чи безпосереднім використанням бюджет-

них коштів, а також забезпеченням дотримання вимог пропорційного скорочення або фінансування бюджетних видатків. З урахуванням специфіки посадового статусу та обсягу повноважень щодо розпорядження бюджетними ресурсами, ці науковці пропонують класифікувати службових осіб, які потенційно можуть бути суб'єктами нецільового використання бюджетних коштів, за такими категоріями:

- 1) службові особи – розпорядники бюджетних коштів;
- 2) службові особи – одержувачі бюджетних коштів;
- 3) посадові особи органів виконавчої влади та бюджетних установ, що не мають статусу розпорядників, але наділені повноваженнями з розподілу чи використання бюджетних ресурсів;
- 4) службові особи Міністерства фінансів України, місцевих фінансових органів та органів Державного казначейства України, які здійснюють казначейське обслуговування бюджетів, контролюють цільове використання бюджетних коштів та ведуть відповідний облік [8, с. 103].

С. В. Князєв пропонує розглядати структуру особи злочинця, який вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, крізь призму системного аналізу, виокремлюючи такі основні критерії:

соціально-демографічні характеристики, що охоплюють стать, вік, національність, соціальні ролі та статуси, професійну належність, суспільне й службове становище тощо;

кримінально-правові ознаки, до яких належать наявність чи відсутність судимостей, рецидив злочинної діяльності та інші показники кримінального минулого;

морально-психологічні особливості, що включають інтелектуальний рівень, волеві якості, світоглядні орієнтири, систему переконань, звички, риси характеру, а також психофізіологічні показники – зокрема тип темпераменту та можливі патологічні відхилення особистості [4, с. 228].

С. А. Вязмікін на підставі аналізу етико-психологічних характеристик, що відображають ціннісно-мотиваційне ставлення індивіда до соціальних і духовних норм суспільства, пропонує наступну типологію осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері:

а) особи, що скоїли кримінальне правопорушення унаслідок випадкового збігу обставин (зокрема, проявів корпоративності, прагнення надати фінансову допомогу внаслідок раніше даної обіцянки тощо) за наявності загалом позитивної соціальної орієнтації;

б) особи, які вчинили злочин під впливом вимушених обставин (зокрема, внаслідок залучення до протиправної діяльності через несприятливу життєву ситуацію або під тиском осіб з антисоціальними поглядами), при загалом позитивній моральній спрямованості;

в) особи, злочинна поведінка яких зумовлена сукупністю зовнішніх чинників (нестійкість морально-етичних орієнтацій, відсутність належного контролю тощо) за одночасного збереження загалом позитивної внутрішньої установки;

г) особи, схильні скористатися сприятливою ситуацією для вчинення злочину, які мають потенційну готовність до протиправної поведінки, однак зазвичай не проявляють активної злочинної ініціативи;

д) особи, що здійснюють злочини внаслідок домінування корисливої антисоціальної спрямованості, цілеспрямовано створюючи сприятливі зовнішні умови для реалізації злочинного наміру;

е) особи зі сформованою та стійкою злочинною орієнтацією, для яких протиправна діяльність виступає усвідомленою поведінковою домінантою незалежно від зовнішніх обставин [9, с. 194-195].

Досліджуючи соціально-демографічні характеристики осіб, причетних до вчинення кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, В. М. Руфанова дійшла висновку, що переважну більшість серед них становлять чоловіки (близько 70% засуджених). За віковими параметрами простежується тенденція до домінування старших вікових груп: основну частку складають особи віком від 40 до 50 років (67%), тоді як частка осіб віком понад 50 років становить майже 14%, а до 40 років – близько 19%. Переважна більшість засуджених (приблизно 87%) мають вищу освіту. Близько 79% злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів, скоєно у міській місцевості. Щодо соціально-професійних ознак, слід зазначити, що такі злочини здійснюються виключно тими особами, які мають безпосередній доступ до бюджетних ресурсів або службові повноваження, пов'язані з їх розподілом і використанням. До цієї категорії належать, зокрема, посадові особи, що займають керівні адміністративні посади у бюджетних установах, комерційних структурах, а також представники підприємницької діяльності. Приблизно половину засуджених становлять керівники бюджетних організацій (з них 32% – державні службовці), тоді як серед суб'єктів підприємницької діяльності 18% – це бухгалтерські працівники. На її думку, типовими криміногенними посадами у цій сфері є посадові особи комерційних підприємств, керівники фінансових відділів обласних і районних державних адміністрацій, а також голови міських і сільських рад [10, с. 604-605].

С. В. Князєв, аналізуючи соціально-демографічні характеристики осіб, причетних до кримінальних правопорушень у бюджетній сфері, зазначає, що найбільшу кількість таких правопорушень вчинили громадяни України – 86 %, та при цьому за статтю домінують чоловіки – 70,1 %. Ці показники стосуються осіб, які безпосередньо мають доступ до бюджетних коштів і можливість розпоряджатися ними [4, с. 228].

На думку І. М. Довбань, відносна рівновага статевих співвідношень пояснюється тим, що жінки традиційно займають посади, пов'язані з обліково-бухгалтерськими та іншими фінансовими функціями. При цьому їхня кримінальна активність у бюджетній сфері обмежується службовою та професійною діяльністю та майже втричі перевищує аналогічне гендерне співвідношення у загальній картині злочинності. Це не дивно, оскільки службова діяльність є однією з небагатьох сфер суспільних відносин, яка з інструментальної точки зору найбільш придатна для жіночої кримінальної активності. Кримінальні правопорушення у цій сфері не потребують значних фізичних зусиль та вимагають високого рівня інтелектуальних здібностей, що відповідає статусу службової особи [11, с. 334].

Як вдало зауважує Д. С. Соколов, за рівнем інтелектуального розвитку, освіченості, життєвого досвіду та широтою пізнавальних інтересів особи, які вчиняють кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, можуть бути віднесені до категорії інтелектуально розвинених правопорушників, оскільки переважна більшість із них має вищу освіту [12, с. 36].

С. В. Князев зазначає, що типовий суб'єкт злочину у кримінальних провадженнях досліджуваної категорії є осудною особою, що свідчить про відсутність необхідності у більшості випадків порушувати питання щодо його осудності, тобто здатності усвідомлювати характер власних дій та керувати ними відповідно до вимог правових і соціальних норм [4, с. 231].

Д. С. Соколов зазначає, що 82,9% злочинців у сфері бюджетних коштів не мали судимостей, а у 17,1% судимість була знята або погашена [12, с. 36]. Це є логічним, адже незнята чи непогашена судимість є одним із антикритеріїв, що позбавляє особу права виконувати обов'язки на державній службі. Подібних, хоча й не цілком тотожних висновків, дійшов у своєму дисертаційному дослідженні С. В. Князев, який погоджується з тим, що для кримінальних правопорушень, вчинених у бюджетній сфері, рецидив не є характерною ознакою. Згідно з результатами вибіркового аналізу, лише 12% осіб раніше мали судимість, причому понад половина з них (52,6%) відбували покарання за корисливі злочини. Переважна більшість обвинувачених (88%) раніше не притягувались до кримінальної відповідальності, не перебували на обліку у психіатра чи нарколога та, як правило, характеризувалися позитивно за місцем проживання (96%). Порівняно з рівнем загальної злочинності, де показник рецидиву коливається в межах 25-30%, зазначений рівень є суттєво нижчим. Така тенденція пояснюється обмеженнями щодо доступу осіб із судимістю до участі в бюджетному процесі або зайняття посад в органах державної влади. Разом з тим, аналіз судової практики призначення покарань за кримінальні правопорушення у бюджетній сфері свідчить про переважно м'який характер судових рішень, адже лише щодо 54,2% засуджених було застосовано покарання у формі позбавлення волі [4, с. 241].

С. А. Вязмікін у своїх дослідженнях відносить до психологічних якостей, притаманних особам із девіантною поведінкою, спрямованою на вчинення злочинів у бюджетній сфері, такі риси:

- соціальний цинізм – скептичне ставлення до суспільних інститутів, громади, державної влади й соціального устрою, яке супроводжується проявами зневаги та недовіри до соціальних цінностей;
- виражений егоцентризм та індивідуалізм – надмірна зосередженість на власних інтересах, гіпертрофоване самопозиціонування, що передбачає підпорядкування суспільних інтересів особистим мотивам і потребам;
- ігнорування соціальних норм – свідоме та демонстративне нехтування встановленими правилами поведінки у суспільстві, що виявляється у відмові дотримуватися морально-етичних чи правових приписів [9, с. 193].

Серед морально-психологічних характеристик, притаманних суб'єктам злочинів у бюджетній сфері, він виокремлює такі риси:

- високий рівень обізнаності у сфері бюджетного законодавства, поєднаний із свідомим використанням здобутих знань у контексті особистих корисливих цілей, що зумовлює підпорядкування протиправної поведінки ідеям економічного лібералізму;
- схильність до поєднання правомірних і протиправних способів управлінської діяльності, що проявляється у прагненні реалізовувати службові повноваження через компроміс між законними і незаконними методами досягнення результату;
- цілеспрямована життєва орієнтація на матеріальне збагачення та здобуття влади будь-якими засобами, незалежно від їх морально-етичної прийнятності;
- прагнення до високих матеріальних стандартів життя, що супроводжується демонстрацією зовнішньої респектабельності та формальної доброчесності, покликаної створити позитивний соціальний імідж і підкреслити належність до привілейованих верств суспільства;
- наявність гіпертрофованих особистісних якостей, зокрема надмірної енергійності, самовпевненості, зарозумілості, беззаперечної впевненості у власних силах і непомильності, а також цинічного ставлення до інших осіб і домінуючого прагнення до контролю та влади [9, с. 194].

Рижиков А. І. у дисертаційному дослідженні зазначає, що кримінальні правопорушення у сфері бюджетних відносин зазвичай вчиняються: особами, які мають право підпису на фінансових документах і, як наслідок, є матеріально відповідальними; представниками влади; особами, які безпосередньо здійснюють розподіл бюджетних коштів; посадовими особами, які виконують управлінські функції; посадовими особами, наділеними повноваженнями організаційно-розпорядчого характеру. Самі по собі такі кримінальні правопорушення

відрізняються тим, що вони здійснюються в рамках конкретних етапів бюджетного процесу та, у більшості випадків, мають корисливий характер, оскільки пов'язані з отриманням матеріальної вигоди або пріоритетом власних інтересів над державними [13, с. 98].

Висновки. Дослідження кримінологічних характеристик особи, яка вчиняє кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, є важливим для розкриття, розслідування та запобігання їх наступного вчинення. Ці знання є корисними для органів досудового розслідування, сторони захисту та обвинувачення і суду. Розуміння кримінально-правових ознак особи злочинця у сфері бюджетних кримінальних правопорушень дає змогу законодавцю заздалегідь створити відповідні запобіжники та внести їх до профільного законодавства, а глибокі знання соціально-демографічних та морально-психологічних характеристик є передумовою швидкого перебігу кримінального провадження зазначеної категорії справ та їх якісного завершення.

Література:

1. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики у злочинах проти статеві свободи та статеві недоторканності дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2021. № 53. С. 128–131.
2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Киев: Центр учебной литературы, 2021. 1080 с.
3. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2-х ч. Харків : Консум, 2001. 528 с.
4. Князев С. В. Теорія та практика розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері України : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук. Київ, 2025. 517 с.
5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.11.2025).
6. Нечитайло В. А. Характеристика осіб, які вчиняють нецільове використання бюджетних коштів. *Науковий вісник НАВС*. 2013. № 4. С. 133–140.
7. Писарчук І. В. Організаційно-правові основи діяльності оперативних підрозділів у протидії нецільовому використанню бюджетних коштів службовими особами : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Львів, 2017. 251 с.
8. Сибірня Р. І., Сибірний А. В., Хомів О. В. Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних із нецільовим використанням бюджетних коштів. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. Серія екон. 2016. № 2. С. 96–97.
9. Вязмікін С. А. Характеристика осіб, які вчиняють злочини в бюджетній сфері. URL: <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd38352b-6020-4db4-ba33-58256909562c/content> (дата звернення: 09.11.2025).
10. Руфанова В. М. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним використанням коштів. *Форум права*. 2012. № 2. С. 603–608.
11. Довбань І. М. Концептуальні засади запобігання злочинам, що вчиняються державними службовцями в Україні : монографія. Київ : ФОП Кандиба Т. П., 2020. 424 с.
12. Соколов Д. С. Кримінологічна характеристика особи злочинця, що вчиняє кримінальні правопорушення у сфері публічних закупівель. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2025. № 74. С. 34–37.
13. Рижиков А. І. Кримінально-правова та кримінологічна характеристики злочинності у бюджетній сфері і заходи її запобігання : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук. Київ, 2025. 196 с.

References:

1. Nikitina-Dudikova, H. Yu. (2021). Osoba zlochyntsia yak element kryminalistychnoi kharakterystyky u zlochynakh proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkannosti ditei [The identity of the offender as an element of forensic characterization in crimes against sexual freedom and sexual integrity of children]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu – International Humanitarian University*, 52, 128-131 [in Ukrainian].
2. Hross, H. (2021). *Rukovodstvo dlia sudebnykh sledovatelei kak systema krymynalystyky* [A guide for judicial investigators as a system of criminalistics]. Kiev: Tsentr uchebnoi lyteratury [in Russian].
3. Saltevskiy, M. V. (2001) *Kryminalistyka* [Criminalistics]. Kharkiv: Konsum [in Ukrainian].
4. Kniaziev, S. V. (2025). Teoriia ta praktyka rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen u biudzhethnii sferi Ukrainy [Theory and practice of investigating criminal offenses in the budgetary sphere of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
5. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]. (2001, July 17). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> [in Ukrainian].
6. Nechytailo, V. A. (2013). Kharakterystyka osib, yaki vchyniaut netsilove vykorystannia biudzhethnykh koshtiv [Characteristics of persons who misuse budget funds]. *Naukovyi visnyk NAVS – Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4, 133–140 [in Ukrainian].
7. Pysarchuk, I. V. (2017). Orhanizatsiino-pravovi osnovy diialnosti operatyvnykh pidrozdiliv u protydii netsilovomu vykorystanniu biudzhethnykh koshtiv sluzhbovymy osobamy [Organizational and legal basis for the activities of operational units in countering the misuse of budget funds by officials]. *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].
8. Sybirna, R. I. & Sybirnyi, A. V. & Khomiv O. V. (2016) Kryminalistychna kharakterystyka zlochyniv, poviazanykh iz netsilovym vykorystanniam biudzhethnykh koshtiv [Criminalistic characteristics of crimes related to the misuse of budget funds]. *Naukovyi visnyk LvDUVS – Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs*, 2, 96–97 [in Ukrainian].
9. Viazmikin, S. A. Kharakterystyka osib, yaki vchyniaut zlochyny v biudzhethnii sferi [Characteristics of persons who commit crimes in the budgetary sphere]. Retrieved from <https://elar.navs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/dd38352b-6020-4db4-ba33-58256909562c/content> [in Ukrainian].
10. Rufanova, V. M. (2012). Kryminolohichna kharakterystyka osib, yaki vchyniaut zlochyny, poviazani z nezakonnym vykorystanniam koshtiv [Criminological characteristics of persons who commit crimes related to the illegal use of funds]. *Forum prava – Law Forum*, 2, 603–608 [in Ukrainian].
11. Dovban, I. M. (2020). *Kontseptualni zasady zapobihannia zlochynam, shcho vchyniautsia derzhavnyimi sluzhbovtsiamy v Ukraini* [Conceptual principles for preventing crimes committed by public servants in Ukraine]. Kyiv : FOP Kandyba T. P. [in Ukrainian].
12. Sokolov, D. S. (2025). Kryminolohichna kharakterystyka osoby zlochyntsia, shcho vchyniaie kryminalni pravoporushennia u sferi publichnykh zakupivel [Criminological characteristics of criminals who commit criminal offenses in the field of public procurement]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Yurysprudentsiia – Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Series: Jurisprudence*, 74, 34–37 [in Ukrainian].
13. Ryzhykov, A. I. (2025). Kryminalno-pravova ta kryminolohichna kharakterystyky zlochynnosti u biudzhethnii sferi i zakhody yii zapobihannia [Criminal law and criminological characteristics of crime in the budgetary sphere and measures to prevent it]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1140-1149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1140-1149)

Омельченко Андрій Володимирович доктор юридичних наук, професор, перший проректор, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, orcid.org/0000-0002-8407-8555

Дмитренко Емілія Станіславівна докторка юридичних наук, професорка, професорка кафедри публічного та міжнародного права, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0002-1469-052X>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАГЛЯДУ СУБ'ЄКТІВ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЗА ОБІГОМ ДОРОГОЦІННИХ МЕТАЛІВ І ДОРОГОЦІННОГО КАМІННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Актуальність дослідження правового регулювання обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні обумовлена важливістю ефективного виконання функцій державного регулювання у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними в умовах особливого періоду та повоєнного економічного відродження України.

Правові основи і принципи державного регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними визначаються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними».

Відповідно до цього закону органами виконавчої влади України у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними є Міністерство фінансів України та Державна пробірна служба України. Державною пробірною службою України формується Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України.

Золотий запас України створюється Національним банком України і є державною власністю. Управління золотим запасом України здійснюється Національним банком України. Золотий запас України зберігається у Державній скарбниці Національного банку України, яка є його структурною одиницею, та

на металевих рахунках, відкритих Національним банком України в центральних банках інших країн та комерційних банках, в тому числі в іноземних.

Ключові слова: нагляд, суб'єкти публічної адміністрації, банківський нагляд, державний нагляд, дорогоцінні метали, дорогоцінне каміння, Міністерство фінансів України, Національний банк України, Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, Державна скарбниця Національного банку України.

Omelchenko Andrii Volodymyrovych Doctor of Legal Sciences, Professor, First Vice-Rector of Vadym Hetman Kyiv National Economic University, orcid.org/0000-0002-8407-8555

Dmytrenko Emilia Stanislavivna Doctor of Legal Sciences, Professor, Professor of the Department of Public and International Law, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, <https://orcid.org/0000-0002-1469-052X>

LEGAL REGULATION OF SUPERVISION OF PUBLIC ADMINISTRATION ENTITIES OVER THE CIRCULATION OF PRECIOUS METALS AND PRECIOUS STONES IN UKRAINE

Abstract. The relevance of the study of legal regulation of the circulation of precious metals and precious stones in Ukraine is due to the importance of effective implementation of state regulation functions in the field of mining, production, use, storage of precious metals and precious stones, precious stones of organic formation and semi-precious stones and control over transactions with them in the conditions of a special period and the post-war economic revival of Ukraine.

The legal foundations and principles of state regulation of mining, production, use, storage of precious metals and precious stones and control over transactions with them are determined by the Law of Ukraine "On State Regulation of Mining, Production and Use of Precious Metals and Precious Stones and Control over Transactions with Them".

In accordance with this law, the executive authorities of Ukraine in the field of mining, production, use, storage of precious metals and precious stones, precious stones of organic formation and semi-precious stones and control over transactions with them are the Ministry of Finance of Ukraine and the State Assay Service of Ukraine. The State Assay Service of Ukraine forms the State Fund of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine.

The gold reserve of Ukraine is created by the National Bank of Ukraine and is state property. The management of the gold reserve of Ukraine is carried out by the National Bank of Ukraine. The gold reserve of Ukraine is stored in the State Treasury

of the National Bank of Ukraine, which is its structural unit, and in metal accounts opened by the National Bank of Ukraine in central banks of other countries and commercial banks, including foreign ones.

Keywords: supervision, public administration entities, banking supervision, state supervision, precious metals, precious stones, Ministry of Finance of Ukraine, National Bank of Ukraine, State Fund of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine, State Treasury of the National Bank of Ukraine.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження правового регулювання обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні обумовлена важливістю ефективного виконання функцій державного регулювання у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними в умовах особливого періоду та повоєнного економічного відродження України.

Метою статті є дослідження правового регулювання обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правове регулювання різних сфер банківської діяльності стало предметом наукових досліджень широкого кола авторів, однак науково-теоретичні дослідження правового регулювання обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні потребують свого подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу. Правові основи і принципи державного регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними визначаються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними» від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР. Відповідно до ст. 1 зазначеного закону дорогоцінні метали – це золото, срібло, платина і метали платинової групи (паладій, іридій, родій, осмій, рутеній) у будь-якому вигляді та стані (сировина, сплави, напівфабрикати, промислові продукти, хімічні сполуки, вироби, відходи, брухт тощо), а дорогоцінне каміння – природні та штучні (синтетичні) мінерали в сировині, необробленому та обробленому вигляді (виробах). Банківськими металами визнаються золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені (афіновані) до найвищих проб у зливках і порошках, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів [1].

До функцій управління органів виконавчої влади України у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними належать: розроблення і

проведення єдиної державної політики видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння; закупівля дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння в Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України; формування і використання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України та оперативного резерву золота; державний контроль за видобутком, виробництвом, зберіганням, використанням дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх відходів та брухту; випробування, аналіз та клеймування державним пробірним клеймом ювелірних та побутових виробів із дорогоцінних металів [1].

Регулювання видобутку, виробництва, використання та реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння має наступні особливості.

Так, всі суб'єкти господарювання незалежно від форми власності, що займаються операціями з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням, ювелірними виробами з них, виробами та матеріалами, що містять дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, проводять їх облік за встановленим порядком і подають звітність. Афіновані дорогоцінні метали в установленому законодавством України порядку закуповуються, в тому числі і за кордоном, в Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України за рахунок коштів державного бюджету і в Державну скарбницю - за рахунок коштів Національного банку України. Афіновані дорогоцінні метали у стандартному вигляді, а також видобуте з надр або рекупероване дорогоцінне каміння в розсортованому вигляді при продажу суб'єктами їх видобування і виробництва, скуплені, не викуплені з-під застави ювелірні та побутові вироби з дорогоцінних металів, брухт дорогоцінних металів, а також дорогоцінне каміння першого порядку першочергово пропонуються Національному банку України та центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного пробірної контролю. Суб'єкти господарювання, незалежно від форми власності, та фізичні особи в установленому порядку набувають у власність дорогоцінні метали в зливках та виробках, дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння на ринках дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння за договорами купівлі-продажу, дарування, іншими цивільно-правовими договорами, а також за правом спадкоємства [1].

Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України призначений для забезпечення виробничих, фінансових, наукових, соціально-культурних та інвестиційних потреб України. До зазначеного фонду зарахо-

вуються дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, закуплені на території України та за її межами за рахунок коштів державного бюджету, відходи і брухт дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння у будь-якому вигляді та стані, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння у виробі і брухті, скуплені у населення і юридичних осіб, конфісковані відповідними органами згідно з законодавством України чи здані як скарб, а також одержані за правом спадкоємства чи дарування, цінності Історичного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України. Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України формується Державною пробірною службою України. Цінності, зараховані в Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, є державною власністю [1].

Положення про порядок формування та зберігання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України та його складової частини - Історичного фонду, а також про місце знаходження зазначених фондів затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 387 [2].

Цінності, зараховані до Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, зберігаються у Державному сховищі дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України, Положення про яке затверджується Міністерством фінансів України [3].

Для забезпечення перспективних потреб держави у дорогоцінних металах і дорогоцінному камінні, дорогоцінному камінні органогенного утворення та напівдорогоцінному камінні та регулювання обсягу їх видобутку утворюється державний резерв розвіданих родовищ дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння. Зазначений резерв є частиною державного фонду надр України і містить дані про розвідані родовища дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння [1].

Окремо слід зупинитися на повноваженнях Національного банку України щодо утворення золотого запасу України.

Так, золотий запас України створюється Національним банком України і є державною власністю. Управління золотим запасом України здійснюється Національним банком України у межах повноважень, визначених законодавством. Золотий запас формується шляхом закупівлі афінованого золота в зливках у фізичних та юридичних осіб, резидентів та нерезидентів за рахунок коштів Національного банку України. Золотий запас України зберігається у Державній скарбниці Національного банку України та на металевих рахунках, відкритих Національним банком України в центральних банках інших країн та комерційних банках, в тому числі в іноземних. Національний банк України

організовує діяльність Державної скарбниці України, яка є структурною одиницею Національного банку України [1].

Важливим є питання права власності на дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння.

Так, дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, нагромаджені в надрах, є об'єктами права власності Українського народу. Дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння можуть перебувати у державній та інших формах власності, у власності юридичних та фізичних осіб. Право власності на дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння та захист права власності регулюються законодавчими актами України. Видобуті з надр дорогоцінні метали і дорогоцінне каміння, дорогоцінне каміння органогенного утворення та напівдорогоцінне каміння, інша продукція і прибутки, отримані відповідно до законодавства при видобуванні дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, тощо є власністю суб'єктів видобування, якщо інше не встановлено спеціальним дозволом на користування надрами, договорами державного замовлення, укладеними за участю цих суб'єктів, міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України [1].

Купівля-продаж цінностей із Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України здійснюється за рішенням Міністерства фінансів України, виходячи з необхідності забезпечення поточних та перспективних потреб в обсягах, необхідних для: забезпечення виробничих, наукових, соціально-культурних та інвестиційних потреб держави; продажу суб'єктам господарювання; закладення резерву до Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України; продажу Національному банку України банківських металів; продажу на світовому ринку; продажу на інші цілі, визначені Кабінетом Міністрів України [1].

Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді та виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності, встановлені постановою Кабінету Міністрів України від 4 червня 1998 р. № 802 [4].

Продаж дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України суб'єктам господарювання здійснюється Державним сховищем у порядку, встановленому постановою Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 653 [5].

Порядок торгівлі банківськими металами встановлюється постановою Правління Національного банку України від 02 січня 2019 року № 1 [6].

Державний пробірний контроль за якістю дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що містять дорогоцінні метали, за виконанням операцій із зазначеними цінностями провадиться Державною пробірною службою України, та державними установами пробірного контролю, які належать до сфери її управління.

Міністерство фінансів України, виконуючи функції у сфері державного регулювання видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, у межах своєї компетенції:

розробляє разом з іншими органами виконавчої влади державну політику у сфері видобутку, виробництва, використання і зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння;

здійснює міжгалузеву координацію діяльності суб'єктів видобутку, виробництва, переробки та реалізації дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння;

встановлює порядок обліку і звітності операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органогенного утворення та напівдорогоцінним камінням;

розробляє і приймає нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння;

здійснює інші функції у межах повноважень, визначених законами України та покладених на нього Президентом України [1].

Державна пробірна служба України у межах своєї компетенції:

формує та поповнює Державний фонд дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України;

здійснює державний пробірний контроль за якістю дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що їх містять;

здійснює контроль за додержанням вимог законодавства при здійсненні операцій, за обігом та обліком дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, виробів з них та матеріалів, що їх містять;

здійснює управління визначеними Кабінетом Міністрів України державними установами пробірного контролю;

забезпечує розроблення технічної документації на державні пробірні клейма, здійснює контроль за виготовленням та використанням зазначених клейм;

проводить підготовку та (або) підвищення кваліфікації фахівців з питань пробірного контролю;

здійснює інші функції у межах повноважень, визначених законами України та покладених на нього Президентом України [1].

Відповідно до ст. 42 Закону України «Про Національний банк України» від 20 травня 1999 року № 679-XIV Національний банк для забезпечення виконання покладених на нього функцій, серед інших, здійснює операції по зберіганню банківських металів, а також купівлі та продажу банківських металів, дорогоцінних металів та каменів та інших коштовностей, пам'ятних та інвестиційних монет з дорогоцінних металів на внутрішньому і зовнішньому ринках без квотування і ліцензування [7].

Поповнення золотовалютного резерву проводиться Національним банком, серед іншого, шляхом отримання монетарного золота від операцій з банківськими та дорогоцінними металами. Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей (ст.ст. 48, 49 Закону України «Про Національний банк України»).

Державний контроль за операціями з дорогоцінними металами та дорогоцінним камінням в Україні здійснюють Рахункова палата, Національний банк України, Державна пробірна служба України, та інші органи виконавчої влади у межах повноважень, визначених законодавством України [1].

Висновки. Правові основи і принципи державного регулювання видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними визначаються Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними».

Органами виконавчої влади України у сфері видобутку, виробництва, використання, зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння та контролю за операціями з ними є Міністерство фінансів України та Державна пробірна служба України.

Актуальність правового регулювання обігу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння в Україні робить перспективними подальші правові наукові дослідження у цій сфері суспільних відносин.

Література:

1. Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними : Закон України від 18 листопада 1997 року № 637/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text>

2. Про порядок формування та зберігання Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р. № 387. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/387-98-%D0%BF#Text>

3. Про створення Державного сховища дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 1998 р. № 321. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-98-%D0%BF#Text>

4. Про Правила торгівлі дорогоцінними металами (крім банківських металів) і дорогоцінним камінням, дорогоцінним камінням органічного утворення та напівдорогоцінним камінням у сирому та обробленому вигляді і виробами з них, що належать суб'єктам господарювання на праві власності : постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 1998 р. № 802. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#n9>

5. Про порядок продажу дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органічного утворення та напівдорогоцінного каміння з Державного фонду дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння України : постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 1998 р. № 653. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-98-%D0%BF#n9>

6. Про затвердження Положення про структуру валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України: постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 № 1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text>

7. Про Національний банк України : Закон України від 20 травня 1999 року № 679-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text>

References:

1. Pro derzhavne rehulivannia vydobutku, vyrobnytstva i vykorystannia dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia ta kontrol za operatsiiamy z nymy [On State Regulation of Extraction, Production and Use of Precious Metals and Precious Stones and Control over Transactions with Them]: Zakon Ukrainy vid 18 lystopada 1997 roku № 637/97-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/97-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].

2. Pro poriadok formuvannia ta zberihannia Derzhavnoho fondu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy [On the Procedure for Formation and Storage of the State Fund of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 bereznia 1998 roku № 387. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/387-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

3. Pro stvorennia Derzhavnoho skhovyshcha dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy [On the Establishment of the State Repository of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 1998 roku № 321. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/321-98-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].

4. Pro Pravila torhivli dorohotsinnymy metalamy (krim bankivskykh metaliv) i dorohotsinnym kaminniam, dorohotsinnym kaminniam orhanohennoho utvorennia ta napivdorohotsinnym kaminniam u syromu ta obroblenomu vyhliadi i vyrobamy z nykh, shcho nalezhat subiektam hospodariuvannia na pravi vlasnosti [On the Rules for Trade in Precious Metals (Except Bank Metals) and Precious Stones, Precious Stones of Organic Origin and Semi-Precious Stones in Raw and Processed Form and Products Made Thereof Owned by Business Entities]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 chervnia 1998 roku № 802. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-98-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].

5. Pro poriadok prodazhu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia, dorohotsinnoho kaminnia orhanohennoho utvorennia ta napivdorohotsinnoho kaminnia z Derzhavnoho fondu dorohotsinnykh metaliv i dorohotsinnoho kaminnia Ukrainy [On the Procedure for the Sale of Precious Metals and Precious Stones, Precious Stones of Organic Origin and Semi-Precious Stones from the State Fund of Precious Metals and Precious Stones of Ukraine]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 7 travnia 1998 roku № 653. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/653-98-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].

6. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro strukturu valiutnoho rynku Ukrainy, umovy ta poriadok torhivli inozemnoiu valiutoiu ta bankivskymy metalamy na valiutnomu rynku Ukrainy [On Approval of the Regulation on the Structure of the Foreign Exchange Market of Ukraine, Conditions and Procedure for Trading Foreign Currency and Bank Metals on the Foreign Exchange Market of Ukraine]: Postanova Pravlinnia Natsionalnoho banku Ukrainy vid 2 sichnia 2019 roku № 1. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001500-19#Text> [in Ukrainian].

7. Pro Natsionalnyi bank Ukrainy [On the National Bank of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 20 travnia 1999 roku № 679-XIV. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-14#Text> [in Ukrainian].

УДК 94(4)"04/14":340.15

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1150-1162](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1150-1162)

Панасюк Олександр Петрович кандидат історичних наук, доцент кафедри права, Волинський інститут імені В'ячеслава Липинського, Міжрегіональна академія управління персоналом, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-9871-3441>

ФОРМУВАННЯ МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ ТА СТАНОВО-ПРЕДСТАВНИЦЬКИХ ОРГАНІВ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Анотація. У статті здійснено історико-правовий аналіз формування міського самоврядування та станово-представницьких органів у країнах Західної Європи. Показано, що становлення міського середовища, розвиток цехів і гільдій, утвердження виборних органів – ради, магістрату, бурмістра – зумовили появу нової моделі організації публічної влади, відмінної від традиційних феодальних відносин. Правова автономія міст, заснована на міських статутах і кодифікованих нормах (зокрема магдебурзькому праві), забезпечувала відокремлення міської юрисдикції від влади сеньйорів, закріплювала принципи виборності, колегіальності та нормативної регламентації діяльності органів самоврядування.

На основі аналізу економічних і соціально-правових процесів простежено, як розвиток ремесла, торгівлі, товарно-грошових відносин, а також наслідки хрестових походів сприяли посиленню фінансової спроможності міських спільнот і послабленню позицій феодальної знаті. Показано, що міста, стаючи кредиторами монархів і сеньйорів, поступово розширювали спектр своїх прав, перетворювалися на впливових суб'єктів політичних відносин і формували нову міську еліту. Окреслено регіональні особливості розвитку міської автономії в італійських комунах, імперських і «курфюрстських» містах німецьких земель, а також у французькому й англійському контекстах. Розкрито суперечності між ремісничими цехами та купецькими гільдіями, що позначалися на внутрішній структурі влади в містах і визначали напрями міської політики.

Показано, що союз між монархічною владою та міськими громадами, зумовлений спільною зацікавленістю у подоланні феодальної роздробленості та забезпеченні стабільності торгівлі, став передумовою формування станово-представницьких органів – парламентів, Генеральних штатів, кортесів, рейхстагів, сеймів. Участь представників третього стану в цих інституціях сприяла зміні балансу сил між короною, дворянством і духовенством, створенню механізмів

узгодження інтересів основних станів та поступовому переходу від персоніфікованої феодалної влади до інституційно оформлених форм публічного управління. Зроблено висновок, що міське самоврядування та станово-представницькі органи становили важливу ланку еволюції середньовічної державності й заклали правові засади майбутнього парламентського ладу в Західній Європі.

Ключові слова: міське самоврядування; середньовічне місто; третій стан; станово-представницькі органи; парламент; магдебурзьке право; Західна Європа.

Panasiuk Oleksandr Petrovych, PhD in History, Associate Professor of the Department of Law, Volyn Institute named after Vyacheslav Lypynsky, Interregional Academy of Personnel Management, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-9871-3441>

FORMATION OF MUNICIPAL SELF-GOVERNMENT AND ESTATE-REPRESENTATIVE BODIES IN WESTERN EUROPE: A HISTORICAL AND LEGAL DIMENSION

Abstract. The article presents a historical and legal analysis of the formation of municipal self-government and estate-representative bodies in Western European countries. It demonstrates that the emergence of the urban environment, the development of guild and craft organizations, and the establishment of elective bodies—councils, magistrates, and burgomasters/mayors – contributed to the creation of a new model of public authority distinct from the traditional feudal system. The legal autonomy of cities, based on municipal statutes and codified norms (particularly Magdeburg Law), ensured the separation of municipal jurisdiction from seigniorial power and consolidated the principles of electivity, collegiality, and regulatory governance.

Through the analysis of socio-economic and legal processes, the study traces how the development of crafts, trade, and monetary relations, as well as the consequences of the Crusades, strengthened the financial capacity of urban communities and weakened the positions of the feudal nobility. It is shown that cities, becoming creditors of monarchs and feudal lords, gradually expanded their legal rights, turned into influential political actors, and formed a new urban elite. The article outlines regional variations in the evolution of urban autonomy in Italian communes, imperial and “princely” cities of the German lands, as well as in French and English contexts. It also highlights the contradictions between craft guilds and merchant associations that affected the internal power structure of cities and shaped their political course.

The study establishes that the alliance between monarchical power and urban communities, driven by shared interests in overcoming feudal fragmentation and ensuring trade stability, became a precondition for the emergence of estate-

representative institutions – parliaments, general estates, cortes, diets, and sejm assemblies. The participation of the third estate representatives in these institutions altered the balance of power among the crown, nobility, and clergy, creating mechanisms for reconciling social interests and paving the way for a gradual transition from personalized feudal authority to institutionally organized forms of public governance. The author concludes that municipal self-government and estate-representative bodies constituted key elements in the evolution of medieval statehood and laid the legal foundations for the future parliamentary system in Western Europe.

Keywords: municipal self-government; medieval city; third estate; estate-representative institutions; parliament; Magdeburg Law; Western Europe.

Постановка проблеми. Сучасні процеси децентралізації публічної влади та посилення ролі місцевого самоврядування в європейських державах зумовлюють потребу осмислення історичних витоків міського самоврядування та представницьких форм здійснення влади. Інститути, які сьогодні сприймаються як невід’ємні елементи демократичного правопорядку, формувалися впродовж тривалого історичного періоду, що охоплює становлення середньовічних міських комун, розвиток цехово-гільдійної організації та утворення станово-представницьких органів.

Проблематика генези міського самоврядування та станово-представницьких органів у Західній Європі є ключовою для розуміння еволюції середньовічних і ранньомодерних форм державної організації в Європі, співвідношення центральної влади й місцевих громад, а також витоків парламентської форми державного правління. З’ясування того, яким чином міські спільноти, спираючись на економічну потугу та правову автономію, вплинули на трансформацію феодальних відносин і формування станово-представницької монархії, становить важливе наукове завдання як для історико-правової науки, так і для доктрини публічного права загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти порушеної проблематики знайшли відображення у працях як українських, так і зарубіжних дослідників. Загальні тенденції розвитку європейської державності, становлення станової системи та органів станового представництва ґрунтовно проаналізовано у праці В. Макарчука, де простежується еволюція держави і права зарубіжних країн від ранньофеодальних форм до ранньомодерних політичних структур.

Міське життя, структура середньовічного міста, роль цехів і гільдій, а також інституційні засади міського самоврядування детально розглянуті у дослідженні Н. Паундса, яке виступає важливою компаративною основою для аналізу правового статусу європейських міст. Політико-правовий вимір хрестового руху та його вплив на трансформацію феодальних відносин, зокрема послаблення влади феодальної знаті та посилення економічних позицій міст,

досліджує Д. Забзалюк, а еволюція міжнародних фінансових відносин у середньовічний період та зростання ролі грошового обігу висвітлені у роботі О. Вайцеховської.

Український контекст розвитку міського самоврядування та рецепції європейських моделей міського права, зокрема магдебурзького, проаналізовано у працях В. Нестора та Т. Гошка, тоді як О. Козинець і І. Козинець розглядають генезу та функціонування Генеральних штатів у Франції як однієї з класичних форм станово-представницького органу. Зарубіжні дослідження Дж. Джонса присвячені становленню англійського парламенту, а класична праця А. Тьєррі дає розлогий аналіз формування третього стану у Франції.

Метою статті є здійснення історико-правового аналізу формування міського самоврядування та станово-представницьких органів у Західній Європі, а також з'ясування ролі міських спільнот і третього стану в еволюції середньовічної державності.

Виклад основного матеріалу. Поступове формування міського середовища в середньовічній Європі зумовило трансформацію традиційних соціально-економічних і правових відносин. Місто перетворюється на простір, де зароджуються нові форми господарської діяльності, інституційна структура самоврядування та відмінна від феодальної модель суспільної організації. У межах міських комун виникають цехи й гільдії, формується виборна влада – рада, магістрат, бурмістр чи мер, що уособлюють початки місцевого самоврядування. Правова система цих міст ґрунтувалася на власних статутах і кодексах, найвідомішим серед яких було магдебурзьке право, яке гарантувало юридичну автономію громади та відокремлення судової влади міщан від юрисдикції феодалів.

Така внутрішня організація міст поступово вступала у суперечність зі старими феодальними порядками. У межах замкненої станової системи формується новий соціальний прошарок – міська буржуазія, що вбачала у праві не інструмент утвердження спадкових привілеїв, а засіб забезпечення особистої свободи, приватної власності й господарської ініціативи. Саме міське середовище стало підґрунтям для зародження нової правової культури, орієнтованої на договір, угоду, відповідальність і раціональне управління.

Піднесення економічної ролі міст мало й політичні наслідки. З метою послаблення політичної могутності феодальної знаті правителі поступово орієнтувалися на підтримку міських громад, які виступали джерелом матеріальних ресурсів, забезпечували формування збройного контингенту й сприяли утвердженню легітимності верховної влади. У Франції та Англії такий союз сприяв поступовій централізації держави, тоді як у німецьких землях, де автономія міст не мала настільки потужного характеру, феодальна роздробленість зберігалася триваліше.

Наслідком зростання впливу міських спільнот стало формування органів станового представництва. Вони постають як інституційна форма компромісу між монархом, дворянством і містами. Англійський парламент, Генеральні штати у Франції, рейхстаг у Священній Римській імперії, кортеси в Іспанії, сейм у Чехії чи Земський собор у Московській державі – усі ці органи відображали тенденцію до залучення різних соціальних станів до процесу ухвалення рішень. Однак, як зазначає В. Макарчук, їхня реальна вага залежала не стільки від волі монарха, скільки від здатності представлених станів діяти узгоджено. В Англії саме порозуміння між старим і новим дворянством стало основою становлення парламентських традицій, що згодом визначили траєкторію розвитку англійського конституціоналізму [5].

На ранніх етапах феодального устрою міста Європи були тісно пов'язані із владою місцевих сеньйорів і не мали власної політичної суб'єктності. Їхня економічна діяльність, судочинство та навіть просторовий розвиток перебували під контролем феодала, який сприймав місто насамперед як джерело доходу та військової підтримки. Водночас така залежність мала й прагматичний вимір – у добу частих воєн і бездоріжжя саме під покровом магната міські громади могли забезпечити торгівлю, ремісництво і фізичну безпеку. Міський мур, охорона шляхів, підтримання порядку в портах і на ярмарках вимагали організації й ресурсів, які лише феодальна влада могла надати.

Починаючи з XII–XIII ст., у європейських містах формується нове усвідомлення власних інтересів і права на самостійне управління. Розвиток ремесла, зростання обсягів торгівлі та поширення грошових відносин поступово підривали колишню систему залежності від феодалів і відкривали шлях до утвердження міської автономії. Міські громади почали викупувати у своїх сеньйорів права на самоврядування – на суд, податки, вибори посадових осіб і право затверджувати власні статuti. Утвердження такого статусу часто відбувалося не через відкритий конфлікт, а через укладення угод, які юридично фіксували межі влади феодала і міської автономії. Саме так зароджувалося міське право, що стало вагомим чинником формування європейської правової традиції [9].

Помітний імпульс до розширення міської свободи дали й хрестові походи. Заклик папи Урбана II на соборі в Клермоні 1095 р. пробудив у європейському суспільстві масовий рух, який не лише мав релігійно-військовий характер, а й істотно змінив соціально-економічну структуру континенту. Багато рицарів, переважно молодші сини феодалів, які не мали спадкових володінь через дію майорату, вирушали в походи у пошуках слави й здобичі. Це ослабило позиції традиційного феодального класу, зменшило його контроль над місцевими громадами й водночас пожвавило торгівлю, ремесла та морські шляхи [3].

Унаслідок цих процесів міста зміцнили економічно, здобули досвід самоорганізації й дедалі впевненіше вимагали політичної автономії. Так виникла нова форма урядування – міське самоврядування, засноване на виборності, колегіальності й юридичній відповідальності. Міський магістрат став осередком адміністративного управління і правотворення, поступово перетворюючись на одну з ключових інституцій, що формували правові засади організації публічної влади в середньовічній Європі.

Хрестові походи, попри свою зовнішню релігійну мотивацію, стали одним із найпотужніших каталізаторів економічних і соціальних зрушень у середньовічній Європі. За умов, коли значна частина рицарства втратила економічну опору через майорат і відсутність спадкових володінь, участь у хрестових походах відкривала можливості для здобуття земель, збагачення та соціального піднесення.

Однак справжні наслідки цих походів полягали не у військових здобутках, а у трансформації господарського життя. Європейці, зіткнувшись із культурою Близького Сходу, відкрили для себе високий рівень ремесел, торгівлі та предметів розкоші – від східних тканин і прянощів до скла, ювелірних виробів та оздобленої зброї. Це знайомство спричинило культурний і побутовий переворот: змінилося уявлення про комфорт і статус. Феодал, який ще донедавна задовольнявся грубим одягом і місцевим вином, тепер прагнув речей, що вимагали грошових витрат, а не натурального обміну [5].

Зростання потреб у грошах стимулювало поширення товарно-грошових відносин. Феодалні ренти дедалі частіше замінювалися грошовими платежами, що вимагало розвитку ремесла і торгівлі. Саме міста стали осередками цієї нової економіки. Вони забезпечували виготовлення зброї, спорядження, посуду, тканин, меблів, транспортних засобів, ювелірних прикрас – усього, що було потрібне як для походів, так і для нового стилю життя еліти. У результаті ремісничі корпорації та купецькі гільдії накопичували значні статки, а міські громади зміцнювали свої фінансові позиції.

Фінансування хрестових походів потребувало масштабних грошових операцій. Феодали, готуючись до походів, змушені були продавати або закладати свої володіння, що призводило до перерозподілу власності на користь міських корпорацій і кредиторів. Міста, своєю чергою, надавали позики монархам і сеньйорам в обмін на торговельні привілеї, податкові пільги чи юридичну автономію. Цей процес сприяв поступовому послабленню влади феодалів і зміцненню економічної самостійності міських громад [1].

Особливо показовою є політика англійського короля Річарда I Левове Серце, який розпродавав королівські права, аби профінансувати участь у третьому хрестовому поході [7Error! Reference source not found.]. Подібні процеси відображали перехід до нової соціально-економічної системи, коли

економічна міць ставала основою політичного впливу, замінюючи традиційну феодалну залежність, засновану на походженні. Міста посіли провідне місце серед тих, хто скористався наслідками хрестових походів, перетворивши військово-релігійні кампанії рицарства на чинник економічного зростання та розширення політичних можливостей, що сприяло становленню європейського міського самоврядування і розвитку правової культури нового типу.

Поступове визволення міст із-під феодалної залежності втілювалося у формуванні власних інститутів влади та права. Право на самоврядування ставало своєрідною політичною нагородою, яку місто виборювало або купувало в сеньйора. Такі угоди фіксували нову модель взаємин між міською громадою та феодалом: останній зберігав номінальний суверенітет, проте фактично поступався контролем над внутрішнім життям міста. Відкуп, здійснений одноразово чи через регулярні виплати, символізував перехід від натуральної економіки до грошової, а від особистої залежності – до юридично оформленої автономії [6].

Символіка міського самоуправління відображала його правовий зміст. Дзвіниця з міським дзвоном уособлювала право громади скликати віча та приймати рішення колегіально; стовп ганьби й шибениця – юрисдикційну владу міста над його мешканцями; печатка – законодавчу самостійність і право затверджувати нормативні акти. Управління здійснювала міська рада та мер (бургмістр), обрані з-поміж заможних громадян, котрі мали економічну участь у викупі міських прав. Така система створювала нову, міську аристократію, що поєднувала політичну владу з майновим статусом. Переважна більшість міщан, особливо ремісників і робітного люду, залишалася поза межами прийняття рішень, що засвідчувало елітарний характер раннього міського самоврядування. Показовим є приклад Марселя, де з 89 членів міської ради 80 представляли патриціат, три – духовенство, і лише шість – цехові корпорації [2].

Розвиток автономії міст мав регіональні особливості. В Італії, де міська культура розвивалася ще з доби раннього Середньовіччя, Венеція, Генуя й Піза здобули фактичну незалежність уже до початку хрестових походів. Їхнє піднесення стало можливим завдяки політичному суперництву між папством і імператорською владою, що шукали підтримки міських громад у боротьбі за верховенство. Італійські комуни перетворилися на самостійні політичні одиниці з власними законами, судами та військами, поступово набуваючи рис міських республік [11].

На німецьких землях розвиток міського самоуправління відбувався повільніше й мав неоднорідний характер. Поряд з імперськими містами – Гамбургом, Бременом, Нюрнбергом, які користувалися широкими правами, існували так звані «попівські» та курфюрстські міста, що залишалися у власності духовних і світських князів. Імперські міста мали право самостійно судити своїх

громадян, укладати торгові договори, формувати власне ополчення й видавати кодифікації міського права. Імператор не міг втручатися в їхнє життя без особистої присутності в місті. Натомість у володіннях курфюрстів міські громади були обмежені в самоврядуванні: їм забороняли створювати союзи, утримували під контролем ринки та ремісничі цехи, накладали фінансові побори й регламентували торговельну діяльність.

Одним із найглибших соціально-правових перетворень, що принесло середньовічне міське життя, стало утвердження особистої свободи городян. У межах феодалної системи, де переважна більшість населення залишалася в особистій залежності від сеньйора, саме місто стало острівцем нової правової реальності. Відомий вислів «повітря міста робить людину вільною» відображав не лише моральний, а й цілком юридичний принцип: колишній кріпак, який прожив у місті без переслідування пана понад рік і день, набував статусу вільного громадянина. Це правило, поширене в усій Європі, поступово розмивало соціальні межі феодалізму й заклало основи для формування вільного міського стану.

Зі зростанням міських комун постала потреба у внутрішній організації виробництва, оборони та громадських справ. Ремісники об'єднувалися в цехи – професійні корпорації, які поєднували функції економічного саморегулювання, соціальної взаємодопомоги та контролю за якістю продукції. Цехова структура формувалася ще в XI ст., коли, наприклад, паризькі свічники вже мали власну організацію. Цех виступав правовим інститутом: він визначав правила вступу до професії, встановлював ціни, контролював технологію виробництва, розподіляв обов'язки між майстрами, підмайстрами та учнями. Така система забезпечувала стабільність міського ринку, але водночас обмежувала конкуренцію й закріплювала соціальну ієрархію всередині міста.

Згодом цехи перетворилися на інструмент захисту корпоративних привілеїв. Вони ревниво охороняли монополію своєї професії, караючи так званих «партачів» – незалежних ремісників, які працювали поза цехом. Їхню діяльність вважали загрозою для економічного порядку, тому міські влади часто підтримували репресивні дії цехів – аж до конфіскації товарів і фізичних покарань. Вступ до цеху вимагав багаторічного навчання, виготовлення зразкового виробу – «штуки», і навіть організації коштовного бенкету для майстрів, що перетворювало членство на привілей заможних родин [5].

Система цехів створювала складну соціальну драбину. Майстри, які володіли майстернями й капіталом, становили верхівку міського суспільства; підмайстри й учні – його трудову основу, позбавлену реальних шансів на професійне піднесення. Той, хто втрачав роботу, фактично виключався з міського господарського життя, адже жоден майстер не ризикував приймати вигнання.

Паралельно купці утворювали власні об'єднання – гільдії, які координували торгівлю, встановлювали маршрути, контролювали ціни й забезпечували спільний захист торговельних інтересів. Таким чином, міська економіка ґрунтувалася на суворій регламентації й взаємній відповідальності. Цехи й гільдії організовували виробництво, а також формували політичну культуру колективної дисципліни, що стала характерною рисою європейського міського права.

Міська свобода поєднувалася з жорстким внутрішнім порядком, який став рушієм європейської урбанізації. Саме в цих корпораціях визрівала ідея саморегульованого суспільства, де свобода спиралася на норму, статут і взаємну відповідальність, – і ця традиція згодом стала одним із джерел сучасної правової державності.

Внутрішнє життя середньовічного міста не було гармонійним – між ремісничими цехами та купецькими гільдіями часто виникали економічні суперечності. Торговці, зацікавлені у розширенні ринків і здешевленні товарів через імпорт, прагнули забезпечити вільний обіг продукції з інших регіонів. Натомість ремісники, залежні від збуту власних виробів, захищали локальний ринок від зовнішньої конкуренції. Це протистояння не набувало форм фізичного насильства, як у випадку з боротьбою цехів проти «партачів», проте воно визначало економічну політику міських рад і навіть структуру влади.

У деяких містах верхівку самоврядування захопили представники торговельного стану. Так, у Лондоні купці отримали привілей не лише представляти значну частину магістрату, а й обирати мера з власного середовища, закріпивши за собою політичне домінування в міській ієрархії. Ремісники змушені були прийняти цю перевагу купецтва, розуміючи, що саме фінансова спроможність гільдій гарантує місту стабільність і можливість підтримувати самоврядний статус [9].

Цехи та гільдії функціонували як повноцінні корпорації з власними статутами, внутрішніми судами та органами управління. Посади старшин у таких спільнотах часто передавалися спадково, що робило їх напіваристократичними структурами. Водночас ці організації виконували не лише економічні чи правові, а й військові функції. Кожен цех мав забезпечити оборону визначеної ділянки міських мурів, а під час облоги саме цехові загони формували основу міського ополчення. У мирний час ті самі групи підтримували укріплення, стежили за мостами, дорогами, водогоном, освітленням – забезпечуючи міське господарство без залучення зовнішньої влади.

Посилення організованості міст дедалі більше турбувало феодалів, які намагалися повернути собі колишнє «покровительство». Проте спроби обмежити автономію напшовхувалися на опір міських громад, що вже відчули смак свободи й самостійності. Зміна політичної кон'юнктури призвела до того,

що монархи поступово стали союзниками міст. Зацікавлені у централізації влади й подоланні феодальної роздробленості, вони бачили у міських громадах природних партнерів у боротьбі проти магнатів [5].

Міста, зі свого боку, прагнули державної стабільності, гарантій безпеки торгівлі, єдиної монетної системи, ліквідації внутрішніх мит і міжусобних воєн. В обмін на підтримку своїх самоуправних прав вони охоче сплачували королям грошові субсидії, формували озброєні загони та надавали матеріальну допомогу у війнах. Ця взаємодія переросла у політичний союз, що зміцнив королівську владу та водночас інституційно закріпив права міських спільнот.

Поступово монархи почали використовувати економічну й організаційну силу міст для створення ширшої політичної опори – так званого третього стану, який став противагою дворянству й духовенству. Саме залучення міських представників до участі в дорадчих і законодавчих органах заклало основи станово-представницької монархії. Парламенти, Генеральні штати, рейхстаги, кортеси – усі вони постали як компромісна форма співіснування монархічної влади та міської буржуазії, що прагнула закріпити свої економічні досягнення в політичному праві.

Так, із внутрішніх конфліктів між цехами й гільдіями, через боротьбу з феодалами й союз із монархами, виросла нова форма соціальної організації – міська громада, яка стала прообразом модерного громадянського суспільства і носієм ідеї правової автономії, що згодом визначила обличчя європейської цивілізації.

Ранньофеодальна доба характеризувалася вкрай обмеженими можливостями для спільного політичного представництва. Королі, остерігаючись посилення своїх васалів, неохоче скликали магнатські або духовні ради, які нерідко перетворювалися на майданчики тиску на монарха. В умовах, коли кожен великий сеньйор був фактично автономним володарем, подібні зібрання лише поглиблювали феодальну роздробленість. Лише поява в структурі суспільства нового соціального елемента – міського стану – створила передумови для балансу сил, який дозволив королівській владі вийти з позиції залежності й утвердитися як арбітр між основними соціальними верствами.

У XIV–XV ст. у Франції остаточно сформувалася станово-соціальна структура суспільства. Воно поділялося на три головні стани: духовництво, що зосереджувало духовну владу й значну частину земельних ресурсів; дворянство, яке забезпечувало військову службу та виконувало адміністративні функції; і третій стан, представлений переважно міською буржуазією, ремісниками та вільними селянами [10].

Саме третій стан став рушійною силою суспільно-економічних змін. Його представники запроваджували в політичну сферу елементи раціональної організації, фінансової відповідальності та економічної доцільності. На відміну від

дворянства, орієнтованого на збереження привілеїв і земельних володінь, міська буржуазія підтримувала процеси централізації монархічної влади, розглядаючи їх як передумову стабільності торгівлі, розвитку єдиної грошової системи та скасування внутрішніх митних бар'єрів.

Для монархії участь третього стану у державному управлінні мала подвійне значення: з одного боку – це розширення фінансової бази держави через податкові надходження, з іншого – формування нової соціальної опори, що обмежувала вплив феодалської знаті та церковної ієрархії. Таким чином, союз між королівською владою та міською буржуазією став важливим чинником консолідації державної влади у пізньосередньовічній Франції [4].

Так виникають перші постійно діючі станово-представницькі інституції – форма політичного компромісу між монархією та провідними станами суспільства. У Франції вони набули вигляду Генеральних штатів, у Німеччині – рейхстагів і ландтагів, в Іспанії – кортесів, в Англії – парламенту, в Польщі – сейму, у Чехії – снему. Їхньою спільною ознакою стало представництво трьох станів – духовенства, дворянства і міщанства. На відміну від старих феодалських з'їздів, які об'єднували лише два перших стани, нові інституції сприяли інтеграції суспільства та зміцненню державної єдності.

Разом із тим соціальна база цих органів залишалася обмеженою. Особиста свобода не гарантувала політичних прав, а участь у представництві визначалася майновим і становим цензом. У містах політична влада зосереджувалася в руках патриціату, який не допускав до управління ремісників і плебейські верстви. На селі ситуація виглядала подібно. Починаючи з XII–XIII ст., селянство поступово переходило від натуральних повинностей до грошової ренти, що зумовило появу нового типу володіння – цензиви. Власник такої ділянки сплачував щорічний оброк, але мав право передавати землю у спадок і користувався особистою свободою. У різних регіонах Європи цей процес мав різну швидкість: у Фландрії селяни звільнилися вже у XIII ст., в Англії – у XIV, тоді як у Східній Європі кріпосна залежність зберігалася значно довше.

Попри часткове звільнення селян, їх участь у політичному житті залишалася мінімальною. В окремих німецьких чи австрійських землях селянські громади іноді мали право на представництво, однак загалом вони не становили політичної сили, здатної впливати на державні рішення. Ще менше шансів на участь у станових зборах мали залежні селяни, національні та релігійні меншини – євреї, роми.

Станово-представницькі інституції стали першим кроком до модернізації середньовічної державності. Вони сприяли розвитку ідеї суспільного договору, утілюючи принцип взаємної відповідальності між владою і станами. Хоча їхня структура ще не мала демократичного характеру, саме в межах цих установ закладалися правові основи майбутнього парламентського ладу – інституційної

форми, через яку Європа поступово переходила від феодальної системи до ранньомодерної держави [5].

Висновки. Проведений історико-правовий аналіз дає підстави стверджувати, що формування міського самоврядування в Західній Європі стало одним із чинників еволюції феодальної державності та переходу до інституційно впорядкованої системи публічної влади. Міські комуни, спираючись на економічну активність, розвинену цехово-гільдійну структуру та власні статuti, утворили новий тип правової організації, заснований на виборності, колегіальності й юридично закріпленій автономії. Піднесення економічної ролі міст, зумовлене розвитком ремесел, торгівлі, товарно-грошових відносин і наслідками хрестових походів, сприяло перерозподілу ресурсів на користь міських спільнот. Міста поступово перетворилися на самостійних суб'єктів політичного процесу, що володіли значними фінансовими та організаційними можливостями. Міські магістрати стали осередками формування нових моделей управління, які поєднували виборність, правову регламентацію та відповідальність посадових осіб. Цехи й гільдії забезпечили правову основу міської економіки та сформували культуру корпоративної дисципліни, яка згодом стала елементом континентальної правової традиції. У більшості країн Західної Європи поступово склалася тенденція до союзницьких відносин між монархією та міськими громадами. Залучення представників третього стану до органів станового представництва – парламентів, Генеральних штатів, кортесів – сприяло посиленню політичної ролі міського населення і створенню механізмів участі суспільства у здійсненні влади. Органи станового представництва стали перехідною формою від феодальної влади персонального типу до інституційно організованого державного управління. У їх межах закладалися основи парламентських традицій і принципи взаємної відповідальності влади та підданих, що згодом визначили становлення конституціоналізму ранньомодерної Європи.

Перспективи подальших досліджень полягають у порівняльному аналізі західноєвропейських та українських моделей міського самоврядування, рецепції магдебурзького права й впливу станово-представницьких інститутів на формування сучасних конституційно-правових засад державного устрою.

Література:

1. Вайцеховська, О. Р. (2015). Історія розвитку міжнародних фінансових відносин у період Середньовіччя. *Фінансове право*, № 1 (31), С. 9–12. URL: https://www.researchgate.net/publication/324451358_Istoria_rozvitku_miznarodnih_finansovih_vidnosin_v_period_Serednovicca.
2. Гошко, Т. (2011). *Нариси з історії магдебурзького права в Україні*. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка. 312 с.
3. Забзалюк, Д. Є. (2020). *Хрестоносний рух Середньовіччя: політико-правовий вимір*. Львів: СПОЛОМ. 428 с.
4. Козинець, О. Г., Козинець, І. Г. (2017). Виникнення та розвиток Генеральних штатів у Франції. *Актуальні проблеми юридичної науки та практики*, № 1 (3), С. 13–17.

5. Макарчук, В. С. (2004). *Загальна історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник*. 4-те вид., доп. Київ: Атіка. 616 с.
6. Нестор, В. (2020). Міське самоврядування українських міст у середньовіччі. *Knowledge, Education, Law, Management*, № 3 (31), Vol. 1, С. 305–310. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.50>.
7. Bennett, S. (2021). The Household of King Richard I at the Time of the Third Crusade. In *Elite Participation in the Third Crusade* (pp. 159–212). Boydell and Brewer: Boydell Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781800100589-010>.
8. Jones, G. A. (2015). *The Development of the English Parliament in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press. 320 p.
9. Pounds, N. J. G. (2005). *The Medieval City*. Westport; London: Greenwood Press. 232 p. URL: https://castellscatalans.cat/documents/The_medieval_city.pdf.
10. Wells, F. B. (Trans.) (1859). *The Formation and Progress of the Tiers État, or Third Estate in France*. London: Henry G. Bohn.
11. Waley, D., Dean, T. (2012). *The Italian City-Republics*. London: Routledge. 248 p.

References:

1. Vaitsekhovs'ka, O.R. (2015). Istoriia rozvytku mizhnarodnykh finansovykh vidnosyn u period Serednovichchia [The history of the development of international financial relations during the Middle Ages]. *Finansove pravo – Financial Law*, 1(31), 9–12. https://www.researchgate.net/publication/324451358_Istoriia_rozvytku_mizhnarodnih_finansovih_vidnosin_v_period_Serednoviccha [in Ukrainian].
2. Hoshko, T. (2011). *Narysy z istorii mahdeburz'koho prava v Ukraini* [Essays on the history of Magdeburg law in Ukraine]. Lviv: Ivan Franko National University of Lviv. [in Ukrainian].
3. Zabzaliuk, D.Ye. (2020). *Khrestonosnyi rukh Serednovichchia: polityko-pravovyi vymir* [The Crusader movement of the Middle Ages: Political and legal dimension]. Lviv: Spolom. [in Ukrainian].
4. Kozynets, O.H., & Kozynets, I.H. (2017). Vynyknennia ta rozvytok Heneral'nykh shtativ u Frantsii [The emergence and development of the General States in France]. *Aktual'ni problemy yurydychnoi nauky ta praktyky – Actual Problems of Legal Science and Practice*, 1(3), 13–17. [in Ukrainian].
5. Makarchuk, V.S. (2004). *Zahal'na istoriia derzhavy i prava zarubizhnykh krain: navchal'nyi posibnyk* [General history of state and law of foreign countries: A textbook] (4th ed., rev.). Kyiv: Atika. [in Ukrainian].
6. Nestor, V. (2020). Mis'ke samovriaduvannia ukrains'kykh mist u serednovichchi [Municipal self-government of Ukrainian cities in the Middle Ages]. *Knowledge, Education, Law, Management*, 3(31)(1), 305–310. <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.3.1.50> [in Ukrainian].
7. Bennett, S. (2021). The household of King Richard I at the time of the Third Crusade. In *Elite participation in the Third Crusade* (pp. 159–212). Boydell and Brewer: Boydell Press. <https://doi.org/10.1515/9781800100589-010>.
8. Jones, G.A. (2015). *The development of the English Parliament in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Pounds, N.J.G. (2005). *The medieval city*. Westport; London: Greenwood Press. https://castellscatalans.cat/documents/The_medieval_city.pdf.
10. Wells, F.B. (Trans.). (1859). *The formation and progress of the Tiers État, or Third Estate in France*. London: Henry G. Bohn.
11. Waley, D., & Dean, T. (2012). *The Italian city-republics*. London: Routledge.

УДК 342.951 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1163-1176](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1163-1176)

Половніков Вадим Володимирович доктор юридичних наук, доцент, заступник начальника кафедри управління факультету професійної освіти та лідерства, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-8054-909X>

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИМОГ ДО КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЯК ФОРМИ АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ДРУГОГО (МАГІСТЕРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті висвітлено питання, які стосуються атестації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, у процесі якої здійснюється захист кваліфікаційних робіт як показника рівня сформованості здобутих ними компетентностей (результатів навчання), визначених освітньою програмою, які відповідають вимогам чинного законодавства та стандартам вищої освіти України. Кваліфікаційна робота розглядається як одна із форм набуття здобувачами вищої освіти дослідницької та інноваційної компетентностей, підтвердження наявності яких здійснюється під час атестації шляхом оцінювання відповідності такої роботи вимогам до неї та її захисту.

У статті досліджено вимоги до кваліфікаційної роботи відповідно до сучасного стану та особливостей їх правового регулювання у чинному законодавстві України та підзаконних нормативно-правових актах. Підкреслюється важливість Стандартів вищої освіти для формування змісту освітніх програм, визначення програмних компетентностей (результатів навчання) і особливо інтегральної компетентності як основи для формування кваліфікації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за певними спеціальностями. Це стосується і спеціальностей у галузі національної безпеки (сфера прикордонної діяльності) та безпеки державного кордону, підготовка за якими здійснюється в Національній академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.

Підкреслюється також наявність проблемних питань, пов'язаних з відсутністю закріплення у чинному законодавстві України сутності дослідницької та інноваційної компетентностей здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які набуваються під час навчання з використанням різних форм їх набуття, а також під час розробки кваліфікаційної роботи, у зв'язку з різними поглядами науково-педагогічних працівників на формулювання результатів

дослідження за темою кваліфікаційної роботи, висвітлення таких результатів, їх апробації та реалізації у практичній діяльності.

Ключові слова: кваліфікаційна робота, здобувач вищої освіти, магістр, дослідження, інновація, правове регулювання.

Polovnikov Vadym Volodymyrovych Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Head of the Management Department of the Faculty of Professional Education and Leadership, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-8054-909X>

FEATURES OF LEGAL REGULATION FOR THE QUALIFICATION THESIS REQUIREMENTS AS A FORM OF ATTESTATION OF MASTER'S DEGREE APPLICANTS

Abstract. The article highlights issues related to the attestation of applicants for the second (master's) level of higher education, during which the defence of qualification theses serves as an indicator of the degree of formation of their competencies (learning outcomes) defined by the educational program and compliant with the current legislation and higher education standards of Ukraine. The qualification thesis is considered as one of the forms through which higher education applicants acquire research and innovation competencies, the presence of which is confirmed during attestation by assessing the compliance of the thesis with established requirements and through its public defence.

The article examines the requirements for the qualification thesis in accordance with the current state of legal regulation in Ukrainian legislation and subordinate normative legal acts. The importance of the Higher Education Standards for content formation of educational programs, defining program competencies (learning outcomes), and, in particular, the integral competence as the foundation for determining the qualification of the second (master's) degree applicants in specific specialties is emphasized. This applies to the specialties in the field of national security (border activity) and state border protection, for which training is conducted at the Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine.

The study also underlines existing problematic aspects related to the lack of clearly defined legal provisions in the current legislation of Ukraine regarding the essence of research and innovation competencies of the second (master's) degree applicants. These competencies are acquired through various forms of academic activity and the also during the development of the qualification thesis. Attention is drawn to differing perspectives among academic staff on the formulation of research results presented in qualification theses, their interpretation, validation, and practical implementation.

Keywords: qualification thesis, higher education applicant, master's degree, research, innovation, legal regulation.

Постановка проблеми. Питання сучасного стану вищої освіти в Україні, необхідності її удосконалення і подальшого розвитку з метою приведення у відповідність до рівня міжнародних стандартів й забезпечення її інтеграції у світовий освітньо-науковий простір завжди були у центрі уваги керівництва держави, у порядку денному Міністерства освіти і науки України, закладів вищої освіти і не тільки. Коло питань, які стосуються цього є достатньо широким. Зокрема це стосується і підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти щодо набуття ними необхідних здібностей до розв'язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру у певній галузі професійної діяльності, у тому числі у галузі національної безпеки (сфера прикордонної діяльності) та безпеки державного кордону. Одним із підсумкових показників наявності у здобувачів такого рівня вищої освіти відповідних здібностей є завершені ними дослідження у межах обраних тем кваліфікаційних робіт та їх захист.

Розгляд питання про правове регулювання вимог до кваліфікаційної роботи є актуальним з огляду на низку факторів, які впливають на якість вищої освіти, серед яких сучасні вимоги до підготовки фахівців та рівня їх кваліфікації, відповідність підготовки міжнародним стандартам, дотримання академічної доброчесності під час здобуття вищої освіти тощо. Набуття кваліфікації – це інтегральна величина (показник) освітніх компонентів і сформованості професійних компетентностей, які здобувачі вищої освіти отримують у процесі навчання і демонструють у процесі навчання і атестації.

Разом з тим, одним із проблемних питань сьогодення є відсутність єдиного підходу до визначення вимог до кваліфікаційної роботи, її наукового рівня, зв'язку з науково-технічною та інноваційною діяльністю.

Дослідницька і інноваційна компетентність магістрів є важливим компонентом їхньої професійної компетентності і формується у процесі навчання, реалізації індивідуальної траєкторії, участі у виконанні завдань та заходів наукової, науково-дослідницької та інноваційної діяльності. Набуття таких компетентностей ґрунтується на усвідомленні здобувачами відповідного рівня вищої освіти взаємозв'язку між теорією і практикою, необхідності оволодіння індивідуальним стилем науково-дослідницької діяльності у процесі виявлення та розв'язання сучасних проблем у певній галузі відповідно до спеціальності, пошуку оригінальних способів їх вирішення з використанням різних методів, які можливо запропонувати і використати у кваліфікаційній роботі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти для розуміння питань, що стосуються організації наукової, науково-дослідницької та іннова-

ційної діяльності, процесу написання та захисту кваліфікаційних робіт бакалавра та магістра з урахуванням досвіду наукового керівництва розробкою відповідних робіт висвітлювалися такими українськими ученими як: О. Бульвінська, І. Варава, С. Вдович, Д. Волинський, О. Готюр, О. Дороніна, В. Євдокимова, О. Кайдановська, О. Кочержат, В. Кравченко, В. Кулішов, М. Леврінц, І. Мазепа, І. Онищенко, Л. Павлюх, А. Старостіна та ін.

Педагогічні аспекти визначення мети, завдань, предмета та об'єкта кваліфікаційної наукової роботи (на прикладі дослідження управління підприємницькими ризиками в Україні) досліджували А. Старостіна і В. Кравченко [1]; виявлення труднощів, які виникають у здобувачів вищої освіти при підготовці та складанні підсумкової атестації у вигляді захисту кваліфікаційної роботи – С. Кучин [2]; сучасних підходів до розвитку дослідницької компетентності магістрів з професійної освіти у процесі підготовки кваліфікаційної роботи – О. Лучанінова [3]; кваліфікаційної роботи магістра з методики навчання французької мови як показника сформованості науково-дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти – Н. Майєр [4]; ролі наукової діяльності здобувача вищої освіти у формуванні компетенцій сучасного фахівця – В. Б. Васюта і В. В. Васюта [5].

Разом з тим їх роботи стосувались лише окремих аспектів такої діяльності, розглядалися фрагментарно і не сформували єдиного підходу до формулювання вимог до кваліфікаційної роботи. Крім того, питання, які стосуються особливостей правового регулювання вимог до кваліфікаційної роботи як форми атестації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, є теж недостатньо дослідженими.

Мета статті – висвітлення особливостей та проблемних питань правового регулювання вимог до кваліфікаційної роботи як форми атестації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Абзацом дев'ятим частини першої статті 5 Закону України «Про вищу освіту» закріплено, що другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру у певній галузі професійної діяльності. Але на відміну від освітньо-наукового рівня вищої освіти, який передбачає проведення власного наукового дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення, щодо другого (магістерського) рівня вищої освіти у цьому Законі такі вимоги не закріплено [6], тобто вони не є обов'язковими.

Відповідно виникає питання щодо способів набуття та перевірки наявності у випускників закладів вищої освіти здатності до розв'язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру у процесі навчання та під час атестації. Цього зазначений вище Закон не визначає. Так само він не висвітлює і

питання необхідності розробки та захисту здобувачами вищої освіти кваліфікаційних робіт як одного із показників сформованості визначених освітньою програмою та здобутих ними компетентностей (результатів навчання), які відповідають вимогам чинного законодавства та стандартам вищої освіти України, та вимог до такої роботи. Разом з тим, у частині другій статті 6 цього Закону зазначено, що у разі виявлення фактів порушення здобувачем вищої освіти академічної доброчесності, зокрема наявності у кваліфікаційній роботі академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації, заклад вищої освіти припиняє дію рішення про присудження ступеня вищої освіти та присвоєння відповідної кваліфікації у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України [6].

Отже, на законодавчому рівні відсутні нормативно-закріплені положення щодо кваліфікаційної роботи та вимог до неї. Щодо підзаконних нормативно-правових актів, то у Положенні про Національний репозитарій академічних текстів йдеться про те, що кваліфікаційна випускна робота здобувача вищої освіти – це самостійна робота, яка готується з метою публічного захисту для здобуття ступеня вищої освіти молодшого бакалавра, бакалавра чи магістра або освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста [7].

Тобто кваліфікаційна робота є характерною для здобуття всіх ступенів вищої освіти. Разом з тим, було б неправильним висувати однакові вимоги до всіх таких робіт. Це повною мірою стосується і кваліфікаційної роботи у випадку її розгляду як форми підсумкового контролю і винесення її на атестацію.

У Методичних рекомендаціях щодо розроблення стандартів вищої освіти зазначено, що кваліфікаційна робота – це форма атестації, що може передбачатись на завершальному етапі здобуття певного рівня вищої освіти для встановлення відповідності набутих здобувачами результатів навчання (компетентностей) вимогам освітньої програми, стандартів вищої освіти та Національної рамки кваліфікацій. Форми кваліфікаційної роботи включають (не обмежуючись зазначеним): дипломну роботу, дисертаційне дослідження, публічну демонстрацію, сукупність наукових статей, комбінацію різних форм вищезазначеного тощо [8].

По суті Стандарт вищої освіти визначає чи виноситься кваліфікаційна робота на атестацію і чи є вона формою атестації здобувача певного рівня вищої освіти. Крім того, відповідно до зазначених вище Методичних рекомендацій узагальнені вимоги до кваліфікаційної роботи слід формулювати на основі визначеної Стандартом інтегральної компетентності [8], яка генерує систему загальних та фахових компетентностей, презентує узагальнену місію фахової підготовки здобувача тощо. Зміст інтегральної компетентності формулюється на основі відповідного рівня Національної рамки кваліфікацій.

Так, відповідно до Національної рамки кваліфікацій, яка є системним і структурованим описом кваліфікаційних рівнів за результатами навчання,

магістр відповідає сьомому рівню Національної рамки кваліфікацій та другому циклу вищої освіти Рамки кваліфікацій Європейського простору вищої освіти. Сьомий кваліфікаційний рівень передбачає, що магістр має: спеціалізовані концептуальні знання, що включають сучасні наукові здобутки у сфері професійної діяльності або галузі знань і є основою для оригінального мислення та проведення досліджень, критичне осмислення проблем у галузі та на межі галузей знань; спеціалізовані уміння/навички розв'язання проблем, необхідні для проведення досліджень та/або провадження інноваційної діяльності з метою розвитку нових знань та процедур; здатність інтегрувати знання та розв'язувати складні задачі у широких або мультидисциплінарних контекстах; здатність розв'язувати проблеми у нових або незнайомих середовищах за наявності неповної або обмеженої інформації з урахуванням аспектів соціальної та етичної відповідальності; зрозуміле і недвозначне донесення власних знань, висновків та аргументації до фахівців і нефахівців, зокрема до осіб, які навчаються; управління робочими або навчальними процесами, які є складними, непередбачуваними та потребують нових стратегічних підходів; відповідальність за внесок до професійних знань і практики та/або оцінювання результатів діяльності команд та колективів; здатність продовжувати навчання з високим ступенем автономії [9].

Рівень Національної рамки кваліфікацій визначається певною сукупністю результатів навчання, які є характерними для кваліфікацій відповідного рівня – сукупність здобутих особою компетентностей та/або результатів навчання (знання, уміння, навички, способи мислення, погляди, цінності, інші особисті якості, що набуваються у процесі навчання, виховання та розвитку, які можна ідентифікувати, спланувати, оцінити і виміряти) [9].

Так, наприклад, відповідно до Стандарту вищої освіти за другим (магістерським) рівнем у галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» за спеціальністю 252 «Безпека державного кордону», затвердженого і введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 04.03.2020 р. № 379, закріплено таку інтегральну компетентність – здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та проблеми безпеки державного кордону або навчання, що передбачають проведення досліджень та/або здійснення інновацій та характеризуються невизначеністю умов і вимог. У цьому Стандарті публічний захист кваліфікаційної роботи визначено формою атестації. При цьому сформульовано такі вимоги до кваліфікаційної роботи: вона має передбачати вирішення актуального військово-наукового, військово-технічного, практичного (службового), науково-методичного або навчально-методичного завдання, що характеризується невизначеністю умов і вимог. Робота повинна бути пов'язана з аналізом (синтезом), теоретичною розробкою актуальних питань, моделюванням, дослідженням процесів (явищ), об'єктів та систем у сфері безпеки державного кордону.

Стандартом вищої освіти за другим (магістерським) рівнем у галузі знань 25 «Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону» за спеціальністю 256 «Національна безпека (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності)», затвердженого і введеного в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 23.12.2021 р. № 1423, закріплено таку інтегральну компетентність – здатність розв’язувати задачі дослідницького та/або інноваційного характеру у галузі національної безпеки (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності). Згідно з цим Стандартом атестація здобувачів вищої освіти також здійснюється у формі публічного захисту кваліфікаційної роботи. При цьому кваліфікаційна робота повинна містити розв’язання актуальної наукової, технічної, службової або науково-методичної складної задачі, пов’язаної з аналізом (синтезом), моделюванням, дослідженням процесів (явищ), об’єктів, систем у галузі національної безпеки (за окремими сферами забезпечення і видами діяльності).

Набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв’язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру й, відповідно, професійна компетентність майбутніх фахівців ефективно формується у результаті їх залучення до таких форм наукової активності, як: публічний захист курсових, випускних кваліфікаційних робіт; підготовка наукових доповідей на конференції, семінари, круглі столи; написання наукових статей із подальшою їх публікацією у вітчизняних та зарубіжних виданнях; участь у науково-дослідних роботах, проектах тощо. Важливо, що майбутні фахівці при цьому зможуть відчутти практичне значення вищої освіти, можливості практичного застосування набутих знань та навичок. Це стимулює їх до навчання та подальшого розвитку. Здобувачі вищої освіти повинні бути поінформовані про можливості наукової діяльності, види та сфери наукової активності. Випускні кваліфікаційні роботи дають змогу продемонструвати всі отримані фахові знання з відповідної спеціальності та навички самостійної роботи [5].

Отже, кваліфікаційна робота виноситься на атестацію для підтвердження того, що компетентності та результати навчання, набуті здобувачами, відповідають вимогам стандарту вищої освіти та змісту освітньої програми. Атестація відбувається шляхом публічного захисту кваліфікаційної роботи. Здобувач повинен логічно взаємопов’язано та науково обґрунтовано викладати свої погляди з теми дослідження, робити висновки та формулювати пропозиції або рекомендації щодо розв’язаної задачі. Кваліфікаційна робота здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти – це, перш за все, дослідження, у процесі якого використовуються наукові методи.

Щодо визначення поняття дослідження, то згідно з новим тлумачним словником української мови – це наукова праця, в якій досліджується яке-небудь питання. Досліджувати – піддавати що-небудь ретельному науковому розгляду з метою пізнання, вияснення чогось; вивчати, аналізувати, студіювати [10, С. 596].

Відповідно задачі дослідницького характеру – це такі задачі, розв’язання яких вимагає від здобувача вищої освіти самостійного пошуку, аналізу, формування гіпотез, перевірки різних варіантів і створення нових знань або способів дій. Такі задачі не мають однозначного або єдиного шаблону для розв’язання і зачасту не зрозуміло і не очевидно яким методом їх вирішувати. До основних ознак задач дослідницького характеру слід віднести: невідомий спосіб розв’язання, коли не можна просто застосувати відому формулу або правило; неоднозначність – можуть мати кілька варіантів або способів розв’язання; потреба у формулюванні гіпотези, зробити припущення як може бути влаштоване явище чи структура, яка є невідповідність і яким чином її усунути тощо.

В Українській малій енциклопедії зазначається, що дослідна наука встановлює факти і їх описує, знаходить таким чином своє продовження в теоретичній науці, що намагається ті факти з’ясувати тобто звести ці явища до їх причин. Справжня наука шукає правди, тобто правдивого дійсного взаємовідношення різних фактів, що часто також вимагають для свого встановлення докладних дослідів [11, С. 1096].

Для вирішення таких завдань на професійній основі в Україні створені і функціонують науково-дослідні структури (установи, підрозділи, центри, інститути, відділи, лабораторії, колективи, групи), здійснюються науково-дослідні роботи, розробки, програми, заходи, операції, науково-дослідна діяльність, готуються відповідні фахівці, які за своєю кваліфікацією здатні вирішувати завдання дослідницького характеру.

Інновація – це результат інноваційної діяльності. Інновація у державному управлінні характеризує створення й впровадження у практику якісно нових форм, методів, засобів та інституційних структур управління на основі використання досягнень науково-технічного прогресу, що забезпечують суспільну або економічну вигоду [12, С. 281]. Інновація – нововведення [13, С. 363]. Інноваційний процес – перетворення нових видів і способів людської життєдіяльності (інновацій) на соціально-культурні норми і зразки, що забезпечують їх інституційне оформлення, інтеграцію і закріплення у сфері духовної і матеріальної культури суспільства [14, С. 171]. Інноваційний продукт – наукомісткий результат науково-дослідної і (або) дослідно-конструкторської розробки, який використовується в практичній діяльності та забезпечує економічну або суспільну вигоду [12, С. 280].

Задачі інноваційного характеру – це такі задачі, які пов’язані з впровадженням нових ідей, технологій, методів або продуктів з метою отримання якісно нових змін, підвищення ефективності чи конкурентноспроможності. Вони мають творчий, дослідницький або експериментальний характер і часто передбачають вихід за межі стандартних рішень. До основних ознак задач інноваційного характеру слід віднести: новизну – створення або використання чогось нового

(технологій, продукту, підходу); невизначеність результатів – не завжди відомо чи буде рішення успішним; міждисциплінарність – часто охоплюють кілька галузей; творчий підхід – вимагають нестандартного мислення, орієнтації на майбутнє; спрямовані на довгостроковий результат або прорив у певній сфері діяльності тощо.

Так, у сфері охорони державного кордону України це може бути: впровадження систем «розумного» моніторингу; використання дронів для патрулювання, біометричних технологій; розробка аналітичних програм прогнозування ризиків та загроз; використання мобільних пунктів управління, прикордонних патрулів з елементами штучного інтелекту; інноваційні системи виявлення контрабанди (сканування та використання штучного інтелекту для аналізу вантажів, кібербезпека прикордонної інфраструктури; створення тренажерів для навчання тощо.

При цьому, вирішення актуальних задач дослідницького та інноваційного характеру повинно бути пов'язано з їх всебічною теоретичною розробкою, аналізом (синтезом), моделюванням, дослідженням процесів (явищ), об'єктів, систем у певній галузі або сфері тощо. Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів вищої освіти за певною спеціальністю в обов'язковому порядку повинна передбачати можливість отримання ними таких програмних результатів навчання, які б сприяли набуттю ними здатності до розв'язування таких задач.

Заклади вищої освіти несуть відповідальність за якість свого персоналу та забезпечення його сприятливим середовищем, що дозволяє ефективно виконувати власну роботу. Таке середовище у тому числі заохочує наукову діяльність для зміцнення зв'язків між освітою та дослідженнями; заохочує інновації у методах викладання та використання нових технологій [15, С. 14].

Заклад вищої освіти забезпечує поєднання навчання і досліджень під час реалізації освітньої програми відповідно до рівня вищої освіти, спеціальності та мети освітньої програми. Навчання, викладання та наукові дослідження пов'язані з інтернаціоналізацією діяльності за освітньою програмою та закладу вищої освіти. Заклад вищої освіти забезпечує доступ викладачів і здобувачів вищої освіти до відповідної інфраструктури та інформаційних ресурсів, потрібних для навчання, викладацької та/або наукової діяльності в межах освітньої програми, відповідно до законодавства [16].

Отже існує така послідовність побудови вимог до кваліфікаційної роботи. Вони формуються на основі Закону України «Про вищу освіту», Національної рамки кваліфікацій, Стандарту вищої освіти за відповідним рівнем вищої освіти та спеціальністю, освітньо-професійної програми підготовки відповідних фахівців, а також вимог, закріплених у документах закладу вищої освіти (положення, методичні рекомендації тощо).

Оцінювання кваліфікаційної роботи здобувача та її захисту під час атестації встановлює ступінь досягнення програмних результатів навчання, що

передбачають його готовність самостійно здійснювати аналіз та визначати закономірності суспільних процесів. Можуть враховуватись багато складових кваліфікаційної роботи: постановка дослідницького завдання, планування дослідження, збір інформації, аналіз даних і формування висновків, написання тексту згідно з змістом, перевірка результатів і можливе доопрацювання, аналіз логіки та структури роботи, перевірка відповідності поставленому завданню, перевірка даних, зворотний зв'язок, редагування та форматування, поширення результатів дослідження, участь у наукових конференціях та семінарах, публікація наукових статей, виступи перед аудиторією, публікація підсумкового звітного матеріалу або презентації тощо.

З урахуванням того, що кваліфікаційна робота є дослідженням, у процесі якого застосовуються наукові методи, вона має містити відомості про отримані наукові результати.

Відповідно до п. 22 статті 1 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII, науковий результат – нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науково-дослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо [17].

Наукова діяльність – інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування. Наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність у закладах вищої освіти є невід'ємною складовою освітньої діяльності і провадиться з метою інтеграції наукової, освітньої і виробничої діяльності в системі вищої освіти. Провадження наукової і науково-технічної діяльності університетами, академіями, інститутами є обов'язковим. Основною метою наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є здобуття нових наукових знань шляхом проведення наукових досліджень і розробок та їх спрямування на створення і впровадження нових конкурентоспроможних технологій, видів техніки, матеріалів тощо для забезпечення інноваційного розвитку суспільства, підготовки фахівців інноваційного типу. Особи, які навчаються у закладах вищої освіти, є суб'єктами наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності [17].

Тобто здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає активну участь у науковій і науково-технічній діяльності, сприяє набуттю здібності до проведення такої діяльності у тому числі під час написання та захисту кваліфікаційної роботи.

Висновки. Отже, кваліфікаційна робота – творче наукове дослідження, яке засвідчує набуття здобувачами другого (магістерського) рівня вищої освіти необхідних здібностей до розв’язування задач дослідницького та/або інноваційного характеру у певній галузі професійної діяльності, рівень їх готовності до виконання завдань за спеціальністю. Така робота передбачає теоретичне обґрунтування і практичне розроблення авторської методики, моделі, алгоритму, методичних рекомендації тощо задля підвищення ефективності процесів виконання завдань службової діяльності. Мета кваліфікаційної роботи – продемонструвати професійну зрілість випускника, рівень його теоретичної підготовки і обізнаності з предметом дослідження, здатності здійснювати науково-дослідницьку і інноваційну діяльність у галузі своєї професійної діяльності і отримувати науково-обґрунтовані результати.

Під час атестації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, у процесі якої здійснюється захист кваліфікаційних робіт, визначається рівень набуття здобувачами вищої освіти дослідницької та інноваційної компетентностей і, у цілому, сформованості здобутих ними компетентностей (результатів навчання), визначених освітньою програмою, які відповідають вимогам чинного законодавства та стандартам вищої освіти України і особливо інтегральній компетентності як основи для формування кваліфікації здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за певними спеціальностями.

Не зважаючи на відсутність закріплення у чинному законодавстві сутності дослідницької та інноваційної компетентностей здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти, які набуваються під час навчання й розробки кваліфікаційної роботи, рівнів сформованості таких компетентностей, а також пов’язаних з цим розмаїттям поглядів науковців на формулювання наукових результатів дослідження за темою кваліфікаційної роботи, - висвітлення результатів роботи, їх апробація та реалізація у практичній діяльності є необхідною складовою кваліфікаційної роботи.

Література:

1. Старостіна А. О., Кравченко В. А. Визначення мети, завдань, предмета та об’єкта кваліфікаційної наукової роботи (на прикладі дослідження управління підприємницькими ризиками в Україні). *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(3). С. 326–337.
2. Кучин С. П. Виявлення труднощів, які виникають у здобувачів вищої освіти при підготовці та складанні підсумкової атестації у вигляді захисту кваліфікаційної роботи. *Нотатки сучасної науки*. 2022. № 1. С. 26–28.
3. Лучанінова О. Сучасні підходи до розвитку дослідницької компетентності магістрів з професійної освіти у процесі підготовки кваліфікаційної роботи. *Імідж сучасного педагога*. 2022. № 5. С. 10–15.
4. Майер Н. В. Кваліфікаційна робота магістра з методики навчання французької мови як показник сформованості науково-дослідницької компетентності здобувачів вищої освіти. *Іноземні мови*. 2023. № 2. С. 3–7.

5. Васюта В. Б., Васюта В. В. Роль наукової діяльності здобувача вищої освіти у формуванні компетенцій сучасного фахівця. *Наукові записки Малої академії наук України*. 2023. № 2. С. 29–38.

6. Про вищу освіту : Закон України від 01.08.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 22.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (Дата звернення: 29.10.2025).

7. Положення про Національний репозитарій академічних текстів : *постанова* Кабінету Міністрів України від 19.08.2017 р. № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-п#Text> (Дата звернення: 29.10.2025).

8. Про затвердження та введення в дію Методичних рекомендацій щодо розроблення стандартів вищої освіти : *наказ* Міністерства освіти і науки України від 01.06.2016 р. № 600. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/51506/ (Дата звернення: 29.10.2025).

9. Про затвердження Національної рамки кваліфікацій : *постанова* Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. № 1341. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п#Text> (Дата звернення: 29.10.2025).

10. Новий тлумачний словник української мови : у 3 т. 200 000 слів / уклад.: В. Яременко, О. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Т. 1, А–К. Київ : Видавництво «АКОНІТ», 2008. 926 с.

11. Українська мала енциклопедія: 16 кн. / проф. Є. Онацький. Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині. Буенос-Айрес (Аргентина). Кн. IX: Літери На–Ол. 1962. 128 с.

12. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін. ; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. Київ : НАДУ, 2010. 820 с.

13. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2008. 602 с.

14. Менеджмент : Понятійно-термінол. слов. / За ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого, О.В. Антонюка, В.П. Сладкевича. Київ : МАУП, 2007. 744 с.

15. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). Київ: ТОВ «ЦС», 2015. 32 с.

16. Про затвердження Положення про акредитацію освітніх програм, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти : *наказ* Міністерства освіти і науки України від 15.05.2024 р. № 686, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 04.08.2024 р. за № 1013/42358. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1013-24#Text> (Дата звернення: 29.10.2025).

17. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. Дата оновлення: 27.09.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (Дата звернення: 29.10.2025).

References:

1. Starostina, A.O., & Kravchenko, V.A. (2013). Vyznachennia mety, zavdan, predmeta ta obiekta kvalifikatsiinoi naukovoï roboty (na pryklady doslidzhennia upravlinnia pidpriemnytskymy ryzykamy v Ukraini) [Definition of the purpose, objectives, subject, and object of a qualification scientific work (based on the study of entrepreneurial risk management in Ukraine)]. *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnoho ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)* – Collection of Scientific Works of Tavria State Agrotechnological University (Economic Sciences), 2(3), 326–337 [in Ukrainian].

2. Kuchyn, S.P. (2022). Vyivlennia trudnoshchiv, yaki vynykaiut u zdobuvachiv vyshchoi osvity pry pidhotovtsi ta skladanni pidsumkovoï atestatsii u vyhliadi zakhystu kvalifikatsiinoi roboty [Identifying the difficulties encountered by higher education students in preparing and taking the final assessment in the form of defending a qualification work]. *Notatky suchasnoi nauky – Notes of Modern Science*, 1, 26–28 [in Ukrainian].

3. Luchaninova, O. (2022). Suchasni pidkhody do rozvytku doslidnytskoi kompetentnosti mahistriv z profesiinoi osvity u protsesi pidhotovky kvalifikatsiinoi roboty [Modern approaches to the development of research competence of master's students in professional education during the preparation of a qualification thesis]. *Imidzh suchasnoho pedahoha – The image of a modern teacher*, 5, 10–15 [in Ukrainian].
4. Maiier, N.V. (2023). Kvalifikatsiina robota mahistra z metodyky navchannia frantsuzkoi movy yak pokaznyk sformovanosti naukovo-doslidnytskoi kompetentnosti здобувачів вищої освіти [Master's Qualification Thesis on the Methodology of Teaching French as an Indicator of the Formation of Research Competence in Higher Education Students]. *Inozemni movy – Foreign languages*, 2, 3–7 [in Ukrainian].
5. Vasiuta, V.B., & Vasiuta, V.V. (2023). Rol naukovoї діяльності здобувача вищої освіти u formuvanni kompetentsii suchasnoho fakhivtsia [The role of a higher education student's research activities in the development of a modern specialist's competencies]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy – Scientific Notes of the Minor Academy of Sciences of Ukraine*, 2, 29–38 [in Ukrainian].
6. Pro vyshchu osvitu [About higher education]: Zakon Ukrainy vid 01.08.2014 r. № 1556-VII – Law of Ukraine (2014, August 1). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].
7. Polozhennia pro Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv [Regulations on the National Repository of Academic Texts]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 19.08.2017 r. № 541 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2017, August 19). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-p#Text> (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].
8. Pro zatverdzhennia ta vvedennia v diu Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozroblennia standartiv vyshchoi osvity [On the approval and implementation of Methodological Recommendations for the development of higher education standards]: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 01.06.2016 r. № 600 – order of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2016, June 1). Retrieved from https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/51506/ (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].
9. Pro zatverdzhennia Natsionalnoi ramky kvalifikatsii [On the Approval of the National Qualifications Framework]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23.11.2011 r. № 1341 – Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2011, November 23). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-p#Text> (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].
10. Yaremenko, V., & Slipushko, O. (2008). Novyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [New Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. (Vols. 1-3), Kyiv: Vydavnytstvo «AKONIT» [in Ukrainian].
11. Onatskyi, Ye. (1962). Ukrainska mala entsyklopediia [Ukrainian Small Encyclopedia]. Nakladom Administratury UAPT's v Arhentyini. Buenos-Aires [in Argentina].
12. Surmin, Yu.P., Bakumenko, V.D. & Mykhnenko A.M. (2010). Entsyklopedychnyi slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. Kyiv: NADU [in Ukrainian].
13. Dubichynskii, V.V. (2008). Suchasnyi tlumachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Modern Explanatory Dictionary of the Ukrainian Language]. Kharkiv: VD «ShKOLA» [in Ukrainian].
14. Shchokina, H.V., Holovatoho, M.F., Antoniuka, O.V. & Sladkevycha, V.P. (2007). Menedzhment: poniatiino-terminol. slov. [Management: Conceptual and Terminological Dictionary]. Kyiv: MAUP [in Ukrainian].
15. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity [Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area] (2015). Kyiv: TOV «TsS» [in Ukrainian].

16. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro akredytatsiiu osvitnikh prohram, za yakymy zdiisniuietsia pidhotovka zdobuvachiv vyshchoi osvity [On the approval of the Regulation on the Accreditation of Educational Programs for the Training of Higher Education Applicants]: nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15.05.2024 r. № 686 – order of the Ministry of Education and Science of Ukraine (2024, May 15). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1013-24#Text> (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].

17. Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist [On scientific and scientific-technical activity]: Zakon Ukrainy vid 26.11.2015 r. № 848-VIII – Law of Ukraine (2015, November 26). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (accessed: 29.10.2025) [in Ukrainian].

УДК 342.9:35.07

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1177-1189](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1177-1189)

Прав Юрій Григорович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Київський університет авіаційних та інформаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>.

Непомнящий Олександр Михайлович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Київський університет авіаційних та інформаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>.

Ульянченко Юрій Олександрович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Київський університет авіаційних та інформаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-2770-8685>.

Близнюк Андрій Станіславович доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Київський університет авіаційних та інформаційних технологій, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-8768-5177>

Лошихін Олександр Миколайович д.ю.н., професор, Заслужений економіст України, професор кафедри теорії та історії держави і права ВНЗ «Національна академія управління», м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-9689-1650>.

Дачій Надія Василівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри економічної теорії, інтелектуальної власності та публічного управління, Поліський національний університет, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

МЕТОДИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА В АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження методів адміністративно-правового регулювання як ключових інструментів впливу держави на суспільні відносини у сфері публічного управління. Відзначено, що методи адміністративно-правового регулювання є не лише юридичними засобами досягнення цілей і реалізації завдань держави, а й критерієм, що визначає галузеву самос-

тійність адміністративного права. Встановлено, що методи, на відміну від предмета правового регулювання, визначають характер, структуру та спрямованість юридичного впливу на управлінські відносини, відображаючи як владно-розпорядчу природу державної діяльності, так і сучасні потреби суспільства.

Актуальність теми зумовлена необхідністю перегляду застарілих підходів до розуміння методів адміністративно-правового регулювання, сформованих переважно в радянський період. Нинішні соціально-політичні трансформації вимагають нових теоретичних і прикладних рішень для удосконалення нормативного інструментарію. Зазначено, що упродовж останніх десятиліть концепція методів адміністративно-правового регулювання не зазнала суттєвих оновлень, що спричинило розрив між теорією і правозастосовною практикою, зниження ефективності державного управління та послаблення відповідальності посадових осіб.

Автором проаналізовано зв'язки методу адміністративно-правового регулювання з категоріями правового впливу, механізму правового регулювання та правового режиму. Доведено, що правове регулювання є частиною ширшого феномену правового впливу, а метод регулювання визначає характер юридичної дії на суспільні процеси. Особливу увагу приділено елементам механізму адміністративно-правового регулювання, що включають норми права, юридичні факти, правовідносини та акти застосування норм. Наголошено, що ключова роль методу проявляється саме на етапі виникнення та реалізації правовідносин.

Окреслено особливості адміністративно-правового методу, серед яких — пріоритет владно-розпорядчих засобів, домінування відносин супідпорядкування, превалювання нормативних актів індивідуального характеру, деталізація регламентацій та закріплення широкого кола дискреційних повноважень суб'єктів виконавчої влади. Описано функціональний взаємозв'язок матеріальних та процесуальних норм адміністративного права, які у своїй єдності формуються та реалізуються саме під впливом специфічного галузевого методу.

Стаття також розкриває поняття адміністративно-правового режиму як сукупності правових засобів, що застосовуються до регулювання конкретних груп суспільних відносин у сфері державного адміністрування. Підкреслено, що метод адміністративно-правового регулювання не лише формує загальну стратегію юридичного впливу, але й детермінує зміст правових режимів у межах адміністративного права.

Зроблено висновок, що вдосконалення методів адміністративно-правового регулювання є необхідною умовою для підвищення ефективності державного управління, а також для забезпечення цілісного, системного й адаптивного правового впливу на динамічні суспільні процеси.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, метод правового регулювання, правовий механізм, адміністративне право, державне управління,

правовий режим, правовий вплив, юридичні факти, процесуальні норми, публічна влада.

Prav Yuriy Grigorovich Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, Kyiv University of Aviation and Information Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0701-9479>.

Nepomnyashchy Oleksandr Mykhailovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, Kyiv University of Aviation and Information Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5766-3150>.

Ulyanchenko Yuriy Oleksandrovykh Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, Kyiv University of Aviation and Information Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-2770-8685>.

Blyznyuk Andriy Stanislavovych Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration and Administration, Kyiv University of Aviation and Information Technologies, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-8768-5177>

Loshchykhin Oleksandr Mykolayovych Doctor of Laws, Professor, Honored Economist of Ukraine, Professor of the Department of Theory and History of State and Law, National Academy of Management, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-9689-1650>.

Datsii Nadiia Vasylivna Doctor of Sciences in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Economic Theory, Intellectual Property and Public Administration, Polissia National University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0003-0640-6426>

METHODS OF STATE AND LAW IN ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION OF SOCIAL RELATIONS

Abstract. The article carries out a comprehensive study of methods of administrative-legal regulation as key instruments of state influence on social relations in the sphere of public administration. It is noted that methods of administrative-legal regulation are not only legal means of achieving the goals and implementing the tasks of the state, but also a criterion that determines the sectoral independence of administrative law. It is established that methods, unlike the subject

of legal regulation, determine the nature, structure and direction of legal influence on managerial relations, reflecting both the power-administrative nature of state activity and the modern needs of society.

The relevance of the topic is due to the need to revise outdated approaches to understanding methods of administrative-legal regulation, formed mainly in the Soviet period. Current socio-political transformations require new theoretical and applied solutions to improve the regulatory toolkit. It is noted that over the past decades the concept of methods of administrative and legal regulation has not undergone significant updates, which has caused a gap between theory and law enforcement practice, a decrease in the efficiency of public administration and a weakening of the responsibility of officials.

The author analyzes the connections of the method of administrative and legal regulation with the categories of legal influence, the mechanism of legal regulation and the legal regime. It is proved that legal regulation is part of a broader phenomenon of legal influence, and the method of regulation determines the nature of legal action on social processes. Particular attention is paid to the elements of the mechanism of administrative and legal regulation, which include legal norms, legal facts, legal relations and acts of application of norms. It is emphasized that the key role of the method is manifested precisely at the stage of the emergence and implementation of legal relations.

The features of the administrative-legal method are outlined, including the priority of power-administrative means, the dominance of subordination relations, the prevalence of individual regulatory acts, the detailing of regulations and the consolidation of a wide range of discretionary powers of executive authorities. The functional relationship of substantive and procedural norms of administrative law is described, which in their unity are formed and implemented precisely under the influence of a specific industry method.

The article also reveals the concept of administrative-legal regime as a set of legal means used to regulate specific groups of social relations in the sphere of public administration. It is emphasized that the method of administrative-legal regulation not only forms a general strategy of legal influence, but also determines the content of legal regimes within administrative law.

It is concluded that improving the methods of administrative-legal regulation is a necessary condition for increasing the efficiency of public administration, as well as for ensuring a holistic, systemic and adaptive legal influence on dynamic social processes.

Keywords: administrative and legal regulation, method of legal regulation, legal mechanism, administrative law, public administration, legal regime, legal influence, legal facts, procedural norms, public authority.

Постановка проблеми. Методи адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, будучи правовими засобами досягнення цілей і вирішення

завдань держави, а також виконання публічних функцій, є складним явищем правової дійсності. На відміну від предмета адміністративно-правового регулювання, що окреслює конкретну галузь суспільних відносин, методи характеризують організацію, саму систему юридичних засобів та способів, за допомогою яких ці відносини регулюються. Наявність, поруч із предметом правового регулювання, специфічних методів регулювання громадських відносин одна із чинників, визначальних самостійності галузі права. Таким чином, методи адміністративно-правового регулювання є одним із основних критеріїв виділення відокремленого комплексу суспільних відносин. Діалектичний взаємозв'язок між предметом та методом адміністративно-правового регулювання свідчить і про зворотний вплив методу на суспільні відносини, що становить предмет регулювання галузі адміністративного права. Вивчення сутності методу адміністративно-правового регулювання суспільних відносин, специфіки та характеру його окремих прийомів та способів, можливість та доцільність їх різного поєднання та взаємодії дозволяють законодавцю більш повно використовувати можливості сучасного розвитку держави та суспільства.

Актуальність дослідження методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин нині зумовлена кількома факторами. До них слід віднести, зокрема, невідповідність існуючої системи наукових поглядів на методи адміністративно-правового регулювання суспільних відносин та сучасної дійсності. Відомо, що фундаментальні положення теорії методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин детально розроблено радянськими вченими-адміністративістами [1, 2, 3]. Це дозволило значною мірою досягти єдності науки та практики у застосуванні найбільш доцільних методів адміністративно-правового регулювання у тих чи інших сферах суспільних відносин. Водночас за останні десятиліття система суспільних відносин зазнала суттєвих змін. При цьому робіт, що дозволяють перетворити концепцію методів адміністративно-правового регулювання відповідно до нових умов, не з'явилося. З жалем доводиться констатувати, що, незважаючи на теоретичну та практичну цінність, проблема методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин у сучасний період вивчена слабо та комплексного монографічного дослідження не отримала. Спроби окремих авторів висвітлити це питання у зв'язку з будь-якою іншою адміністративно-правовою проблемою закономірно страждають відсутністю єдиних методологічних підстав та комплексного підходу. Тому з погляду теорії методів адміністративно-правового регулювання вони не можуть бути визнані задовільними. Наслідком такого положення стала часткова дезорієнтація нормотворчої та правозастосовної діяльності органів державної влади, що, у свою чергу, призвело до відчутного зниження ефективності управління процесами, що відбуваються в суспільстві.

Необхідно відзначити, що дослідження методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин крім суто юридичного має і соціологічний аспект. Це зумовлено тим, що ефективність методів адміністративно-правового регулювання визначає їх здатність стимулювати правомірну та соціально активну поведінку громадян, забезпечити цільові запити у суспільному розвитку.

Проблема методів адміністративно-правового регулювання торкається двох найважливіших аспектів. По-перше, досі не досягнуто ясності у визначенні змісту та особливостей методів адміністративно-правового регулювання, а також їх ролі та місця у системі правового регулювання. По-друге, недостатньо досліджено властивості адміністративно-правових методів, характеристики їх співвідношення з правовими механізмами, значущі задля забезпечення ефективності правового регулювання.

Як вже зазначалося вище, в даний час методи адміністративно-правового регулювання та управління, як правило, не відповідають соціально-політичній та соціально-економічній обстановці, що складається, а також вимогам, що пред'являються до органів держави. Відомо, що сьогодні суттєво ослаблена роль штабних та аналітичних апаратів органів виконавчої влади; недостатньо активно ведеться робота з впровадження у практику передових форм та методів управління та адміністративно-правового регулювання, організації належної правової підготовки керівного складу органів виконавчої влади України. Недоліки у діяльності органів виконавчої свідчать, що далеко не всі посадові особи усвідомлюють рівень персональної відповідальності за доручену справу. Все вищевикладене дозволяє зробити висновок, що вдосконалення державної управлінської діяльності є найважливішим резервом підвищення ефективності роботи органів виконавчої влади та має ґрунтуватися на науково розробленій концепції оптимізації комплексу методів адміністративно-правового регулювання.

Теоретична актуальність даного дослідження, на наш погляд, обумовлена і тим, що на сучасному етапі відбувається становлення нових державних засад, що обґрунтовує розвиток та вдосконалення підходів до державного управління. У зв'язку з цим потрібен якісний перегляд системи методів адміністративно-правового регулювання. Не можна не згадати і про навчально-методичні цілі дослідження проблеми методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин. З'ясування поняття та значення методів адміністративно-правового регулювання суспільних відносин дозволить майбутнім працівникам органів державної влади отримати ясне уявлення про пріоритетні напрями та особливості адміністративно-правового регулювання, сприятиме творчому застосуванню норм адміністративного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукова дискусія про методи правового регулювання у загальнотеоретичному аспекті ведеться з різним

ступенем активності, починаючи з 20-х років минулого століття. Так склалося, що методи правового регулювання аналізувалися переважно через призму та з урахуванням існуючих знань про предмет правового регулювання. Інакше кажучи, дослідників більше цікавив ґносеологічний аспект проблеми (суб'єктивний чинник завжди породжується об'єктивними умовами). Робилися спроби з відповіддю, яким чином впливає об'єктивний чинник — предмет правового регулювання — на суб'єктивний чинник — метод правового регулювання. Проблемі співвідношення предмета та методу правового регулювання присвячені праці С.С. Алексеєва, О.В. Малька, Ю.М. Тодики, В.В. Лазарева, В.М. Корельського.

У порівнянні з предметом правового регулювання, значно менше наукового аналізу були піддані питання, пов'язані з методами правового регулювання. Слід зауважити, що інтерес до аналізу категорії «метод правового регулювання», її змісту, структурних елементів є надзвичайно високим. Про це свідчать праці О.Ф. Скакун, В.Д. Перевалова, П.М. Рабіновича, М.В. Костюка та інших учених. Разом з тим теоретичною основою у розвиток цієї гілки знання стали праці Є.В. Тихого, Б.А. Кістяківського, Г.Ф. Шершеневича. Дуже важливі загальнотеоретичні аспекти проблеми методів правового регулювання, механізм правового регулювання та його структура, а також окремі види методів досліджувалися різними вченими: І.Д. Ковальченком, В.Я. Тація, А.Ф. Черданцева, Н.М. Онопрієнко, Ю.С. Шемшученком та ін.

Разом з тим, попри значну кількість робіт, у яких розглядалися питання методу правового регулювання громадських відносин, зокрема у сфері управління, проблема адміністративно-правового методу досліджена мало повно. Основний масив наукових розробок, у тому числі авторів, названих вище, зосереджений на проблемі особливостей та змісту єдиного галузевого методу адміністративно-правового регулювання, які є одним із критеріїв виділення галузі адміністративного права. Тим часом практика свідчить про множинність та системність методів правового регулювання.

Метою статті є комплексна оцінка сучасної стратегії правового регулювання суспільних відносин у сфері державного адміністрування, розробка рекомендацій щодо вдосконалення адміністративно-правових засобів та методів.

Виклад основного матеріалу.

Теорія юридичної науки знає безліч правових категорій, що містять відповідь на питання, як здійснюється регулятивний вплив права на суспільні відносини. Це категорії правового методу, механізм правового регулювання, правового режиму. Звісно, центральне місце у визначенні стратегії правового регулювання належить поняттю правового методу, оскільки задається «тональність» правового регулювання, встановлюються базові характеристики

юридичного регулятивного інструментарію. Але в той же час, оскільки людському розуму властиво пізнання феноменів за їх слідом, залишеним на інших об'єктах, аналіз співвідношення методу правового регулювання з іншими категоріями дозволяє розкрити нові грані цього поняття. З метою уніфікації підходу до розуміння базових термінів, усунення термінологічної плутанини автор насамперед прагне визначити зміст понять «правове регулювання» та «правовий вплив». Проаналізувавши наукові роботи, у яких були вивчені дані поняття, автор дійшов висновку, що правове регулювання є частиною правового впливу. Особливостями, що дозволяють виокремлювати правове регулювання із змісту феномена правового впливу, є: а) наявність мети; б) впорядковує характер впливу; в) системність; г) взаємозв'язок із діяльністю держави. Отже, правове регулювання - це цілеспрямоване правове вплив на суспільні відносини, здійснюване з допомогою норм позитивного права, тобто. норм, встановлених та гарантованих державою та які містяться в законодавстві та інших офіційних джерелах.

Звісно, вплив правових норм на суспільні відносини опосередковано, він реалізується через правові кошти, які у цих нормах закріплені. За змістом правові кошти неоднорідні. Вони диференціюються групи залежно від характеру впливу поведінки людей. Досягнення мети правового регулювання вимагає застосування особливих правових засобів - регулятивних, центральною властивістю яких є можливість цілеспрямованого на поведінку людей через їх свідомість і волю.

Правові кошти класифікуються також за критерієм сфери суспільних відносин, яку здійснюється вплив. При цьому специфіка засобів правового впливу визначається лише відповідною сферою суспільних відносин, у той час як специфіка засобів правового регулювання залежить від особливостей і сфери регулювання, і методу регулювання, що підтримується державою. Зробивши описані вище уточнення, автор звертається до питання адміністративно-правового регулювання і зазначає, що його зміст виражається в таких основних характеристиках: 1) адміністративно-правове регулювання безпосередньо пов'язане з державою, виражає її волю та інтереси, при цьому захищаючи її, а також громадян та суспільство загалом; 2) виконує як профілактичну, закріплюючи інститути державного контролю, так і прогностичну функцію, передбачаючи та спрямовуючи розвиток суспільних відносин; 3) передбачає першорядне значення адміністративно-правових норм у діяльності всіх гілок (законодавча, виконавча, судова) та рівнів (регіони, територіальні громади) влади.

Адміністративно-правове регулювання можливе за наявності широкого арсеналу відповідних правових засобів. Ці правові кошти об'єднані багатьма загальними рисами, у яких концентрується специфіка способу регулювання

галузі адміністративного права. У всіх випадках регулюючого впливу адміністративне право проявляє себе владно, незалежно від конкретної форми вираження влади.

Підсумовуючи свої міркування, ми дійшли висновку, що адміністративно-правове регулювання - це цілеспрямований вплив на суспільні відносини у сфері державного управління системи адміністративно-правових засобів регулювання, які закріплені в нормах чинного законодавства.

Заглядаючи в глиб змісту категорії «адміністративно-правове регулювання», ми розглядаємо його стадії: визначення правового становища суб'єктів права, виникнення прав та обов'язків, правозастосування. На першій стадії адміністративно-правові норми знаходять своє відображення в законодавчих актах, на другій - виникають адміністративно-правові відносини, третя завершується досягненням мети регулювання.

Механізм дії адміністративно-правових норм, який, власне, і утворюють названі вище стадії разом, слід відрізнити від категорії «механізм адміністративно-правового регулювання».

Механізм правового регулювання - це сукупність послідовно змінних стадій процесу перетворення нормативно закріпленого правила на заданий стан суспільних відносин. У «чистому вигляді» механізм правового регулювання є сукупністю взаємодіючих між собою трьох елементів: норм права, правовідносин і актів застосування норм права.

Одночасно зміст механізму правового регулювання годі було включати ні правову свідомість, ні правову культуру. Щодо правової свідомості, це своєрідний «канал», через який і уможлиблюється правове регулювання. Правова свідомість зумовлює дію всіх елементів механізму. Це категорія переважно філософська, яка характеризує вищий рівень духовної активності людини як соціальної істоти, але при цьому самостійного регулюючого впливу на суспільні відносини виконувати не може.

Правова культура відображає рівень досягнутих у суспільстві знань про право та ступінь їх реалізації у повсякденному житті людей. Як і правосвідомість, правова культура – категорія ідеалістична. Вона є швидше елементом відповідної цивілізації, ніж механізму правового регулювання.

Механізму адміністративно-правового регулювання притаманні свої особливості. По-перше, він охоплює нормативні правила поведінки лише у відносинах управління. По-друге, представляє сукупність адміністративно-правових коштів, з яких виявляється вплив на відносини, що виникають у процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності державі. Наголошуючи на значущості відокремлення адміністративно-правового механізму як самостійної правової категорії, автор вказує, що від його якостей багато в чому залежить результативність правового регулювання у сфері державно-управ-

лінської діяльності. Інакше кажучи, механізм адміністративно-правового регулювання можна оцінити з позиції його ефективності.

Механізму правового регулювання не властива автономність, він функціонує в тісному взаємозв'язку із середовищем правового регулювання. Дієвість правового механізму залежить від наявності чи відсутності перешкод для здійснення його стадій (елементів). Найчастіші труднощі у реалізації механізму правового регулювання пов'язані з можливістю правовідносин, виникнення яких ініціюється відповідними юридичними фактами. На цьому шаблі особливо сильно проявляється вплив методу правового регулювання.

У механізмі адміністративно-правового регулювання юридичними фактами є:

а) здійснення діяльності, яка перебуває під контролем держави (методом правового регулювання визначається кількісне співвідношення обмежень та стимулів до виникнення юридичного факту);

б) правові акти органів виконавчої влади (правовий метод визначає необхідний обсяг повноважень виконавчих органів щодо виявлення обставин, що тягнуть за собою видання правоприпиняючих та правозмінних актів; обов'язки виконавчих органів щодо встановлення обставини та видання правоприпиняючих, правозмінних, правоутворюючих актів).

Підсумовуючи вищесказане, ми констатуємо, що основний вплив адміністративно-правового методу на ефективність механізму адміністративно-правового регулювання проявляється на етапі правовідносини. Тут має значення, наскільки суспільні відносини, що склалися у сфері державного управління, сприяють виникненню юридичного факту (складу), параметри якого і задаються адміністративно-правовим методом.

Продовжуючи дослідження категоріального апарату теорії адміністративного права, ми звертаємося до аналізу ролі методу адміністративно-правового регулювання адміністративному процесі. У числі множинних функцій методу адміністративно-правового регулювання є і така, де він постає як сполучна ланка матеріальних і процесуальних норм адміністративного права.

Для того щоб матеріальні норми не просто існували, а й працювали, потрібне провадження певних, передбачених законом процесуальних дій. Інакше висловлюючись, матеріальні норми визначають лише правове стан суб'єктів правовідносин, динаміку регулюють процесуальні норми.

Зв'язок матеріальних та процесуальних норм адміністративного права відбувається не в силу юридично встановлених нормативів, а ґрунтується на об'єктивних властивостях предмета та методу адміністративно-правового регулювання. Під впливом специфічного правового методу, обумовленого предметом правового регулювання, виникає та розвивається комплекс норм матеріального та процесуального права та юридичних гарантій, необхідних для

формування та забезпечення правомірної поведінки суб'єктів адміністративних правовідносин. Важлива закономірність, що характеризує єдність і взаємодія норм - їх функціональний характер. Йдеться про однакову юридичною силою матеріальних та процесуальних норм адміністративного права, яка також закладається методом адміністративно-правового регулювання.

Таким чином, дія процесуальної норми передбачає наявність у учасників відносин прав, обов'язків та необхідних юридичних гарантій, якісно обумовлених методом адміністративно-правового регулювання, який завжди адекватний предмету регульованих відносин.

Ми розглядаємо ще одне поняття, яке нарівні з правовим механізмом та методом дозволяє відповісти на питання, як право регулює суспільні відносини. Це поняття «правовий режим». Незважаючи на поверхневу подібність, ми зазначаємо що, між категоріями «метод правового регулювання» та «правовий режим» є дуже суттєва відмінність. Теоретично права обидва ці поняття характеризують спосіб організації правового регулювання. Але правовий спосіб охоплює базис, ключові ідеї, принципи регулювання, створює загальну спрямованість юридичного впливу галузі, підгалузі. Правовий режим, своєю чергою, поєднує правової інструментарій, використовуваний для впорядкування окремих видів відносин усередині галузі, показує його специфіку та різноманіття, деталізує галузеву стратегію регулювання. Ми виступаємо проти ідеї про виділення категорії «галузевий правовий режим», аргументуючи свою точку зору тим, що на рівні галузі практично неможливо досягнути своєрідності правових регуляторів, що застосовуються, яка, у свою чергу, вичерпно проявляється в рамках окремих видів суспільних відносин, що пов'язуються галуззю. Спроба об'єднати використовуваний галуззю інструментарій не породжує новий юридичний феномен, наводячи лише утворення переліку правових коштів, особливості яких повною мірою відбивається шляхом правового регулювання.

Висновки

Таким чином, ми робимо висновок, що правовий режим найбільш точно визначається як сукупність правових засобів, що застосовуються для регулювання суспільних відносин з приводу конкретних предметів, ситуацій.

При групуванні правових режимів усередині галузей значення мають характерні властивості правових засобів, які у процесі формування та розвитку. Так, правові засоби та адміністративно-правовий метод, що перебувають у тісному взаємозв'язку, змінюються з часом, відчуваючи вплив суспільних трансформацій у сфері державного управління. Юридичний інструментарій, «стоячий» у безпосередній близькості до регульованих відносин і чуйно вловлює їх зміни, впливає зміст галузевого методу і, еволюціонуючи, ініціює розвиток фундаментальних основ регулювання галузі адміністративного права.

Однак у співвідношенні «правовий метод - правовий засіб» вплив методу все ж таки домінує.

Вплив адміністративно-правового методу на суспільні процеси у сфері державного адміністрування настільки значний, що під його впливом утворюються особливі правові засоби та прийоми, які найбільш ефективні в межах галузі адміністративного права, - адміністративно-правовий інструментарій. У спектрі адміністративно-правових прийомів регулювання можна виділити такі, як:

- пріоритет зобов'язань та заборон у формуванні адміністративних правовідносин;
- затвердження як юридичні факти з адміністративного права в основному правових актів суб'єктів виконавчої влади, що мають індивідуальний характер;
- превалювання у межах адміністративного права частки правовідносин владопідпорядкування (супідпорядкування);
- детальна регламентація адміністративної діяльності, за допомогою якої, по-перше, створюються умови для сталого функціонування державної системи управління та досягнення цілей управління, по-друге, забезпечується дотримання заборони на втручання держави у діяльність підприємств;
- рівноважне поєднання паритету та супідрядності у правовідносинах, що виникають між адміністративними органами;
- уповноваження громадян у сфері контролю за діяльністю органів виконавчої влади;
- надання можливості вибору одного з варіантів поведінки;
- надання можливості розсуду у питанні вчинення передбачених адміністративно-правовою нормою дій у певних нею умовах та ін.

Щодо окремих видів суспільних відносин у сфері державного управління, адміністративно-правові кошти групуються в адміністративно-правові режими. З урахуванням сказаного слід погодитись, що адміністративно-правовий режим - це сукупність адміністративно-правових засобів, що застосовуються для регулювання суспільних відносин, що виникають у сфері державного адміністрування щодо конкретних предметів, ситуацій.

Література:

1. Завгородній, В. (2022). Спосіб, метод та тип правового регулювання в контексті регулятивного впливу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Науковий вісник ДДУВС, Спеціальний випуск № 2 (121), с. 216-220.
2. Платоненко, О. С. (2010). Правові обмеження – специфічний метод правового регулювання. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право, № 49, с. 9-16.
3. Рабінович, П. М. (2014). Основи загальної теорії права та держави (13-те вид., перероб. і доп.). Львів: Правничий дім. С. 152–159.

References:

1. Zavgorodnii, V. (2022). Sposib, metod ta typ pravovoho rehuliuvannia v konteksti rehuliatyvnoho vplyvu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod [Method, way and type of legal regulation in the context of the regulatory impact of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms]. *Naukovyi visnyk DDUVS, Special Issue № 2 (121)*, pp. 216–220. [in Ukrainian].
2. Platonenko, O. S. (2010). Pravovi обмеження – спetsyficchnyi metod pravovoho rehuliuvannia [Legal restrictions – a specific method of legal regulation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia: Pravo*, № 49, pp. 9–16. [in Ukrainian]
3. Rabinovych, P. M. (2014). *Osnovy zahalnoi teorii prava ta derzhavy* (13th ed., revised and expanded). Lviv: *Pravnychi dim*, pp. 152–159. [in Ukrainian].

УДК 343.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1190-1199](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1190-1199)

Рябих Наталія Володимирівна кандидат юридичних наук., доцент.
Доцент кафедри права, Луцький національний технічний університет,
<https://orcid.org/0009-0007-4177-698X>

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРОТИДІЇ ТІНЬОВОМУ БУДІВНИЦТВУ В УКРАЇНІ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ПРАВОВИХ ЗАСОБІВ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ДОКАЗУВАННЯ

Анотація: У даній статті досліджуються кримінально-процесуальні аспекти протидії тіньовому будівництву в Україні як одному з найбільш латентних та структурно складних видів правопорушень у сфері містобудівної діяльності. Проведено аналіз ефективності наявних кримінально-правових засобів, інструментів досудового розслідування та процедур доказування за період 2020–2025 років. Метою дослідження є виявлення системних детермінант, що перешкоджають дієвій протидії незаконній забудові, та розроблення прикладних рекомендацій, орієнтованих на практичне підсилення кримінального переслідування винних осіб. Методологічна основа роботи включає системний аналіз нормативно-правової бази [1], вивчення емпіричних даних судової практики, статистичну оцінку динаміки кримінальних проваджень [2], а також порівняльно-правове дослідження міжнародного досвіду протидії шахрайству у містобудівній сфері [3; 4]. Серед ключових результатів — виявлення нормативних лакун, а також встановлення недостатньо ефективної координації між органами досудового розслідування, органами прокуратури, ДІАМ та органами місцевого самоврядування, що унеможливорює швидке реагування на порушення. Доведено низький рівень результативності досудового розслідування і судового розгляду відповідних кримінальних справ, зумовлений недосконалістю доказового забезпечення, недостатньою кваліфікацією слідчих, а також практикою перекладання відповідальності між суб'єктами. Висновки дослідження наголошують на нагальній необхідності реформування кримінально-правових механізмів, розширення інструментарію доказування (цифрова фіксація, UAV-моніторинг), посилення міжвідомчої взаємодії та інституційної відповідальності. Це дозволить забезпечити невідворотність покарання, підвищити правозастосовну практику та мінімізувати негативні наслідки тіньової забудови для суспільства та держави.

Ключові слова: тіньове будівництво, кримінальне процесуальне право, доказування, незаконна забудова, правові механізми, кримінальне провадження, правоохоронні органи, Україна, судочинство, протидія.

Riabych Nataliia Volodymyrivna Candidate of Law, Associate Professor. Associate Professor of the Department of Law, Lutsk National Technical University, Lutsk, <https://orcid.org/0009-0007-4177-698X>

CRIMINAL PROCEDURAL PROBLEMS OF COUNTERING SHADOW CONSTRUCTION IN UKRAINE: EFFECTIVENESS OF LEGAL MEANS AND IMPROVEMENT OF EVIDENCE

Abstract. This article examines the criminal procedural aspects of countering shadow (illegal) construction in Ukraine as one of the most latent and structurally complex categories of offences in the field of urban development. The effectiveness of existing criminal-law instruments, pre-trial investigation mechanisms, and evidentiary procedures during the period 2020–2025 is analysed. The purpose of this study is to identify systemic determinants that hinder the effective suppression of illegal construction and to formulate practical recommendations aimed at strengthening the operational capacity of criminal prosecution bodies. The methodological basis of the research encompasses a systematic analysis of the regulatory framework [1], an examination of empirical judicial practice, a statistical assessment of criminal case dynamics [2], and comparative legal research on international approaches to countering fraudulent urban development schemes [3; 4]. The key results include the identification of regulatory gaps and insufficient coordination among pre-trial investigation bodies, prosecution authorities, the State Inspectorate of Architecture and Urban Planning of Ukraine (DIAM), and local self-government bodies, which hinders a rapid response to violations. The study reveals a low level of effectiveness in pre-trial investigation and judicial review of relevant criminal cases, which is attributed to deficiencies in evidence collection, insufficient qualifications of investigators, and institutional fragmentation of responsibility. The conclusions emphasize the urgent need to reform the criminal-law mechanisms, expand evidentiary tools (including digital fixation and UAV-based monitoring), strengthen interagency cooperation, and enhance institutional accountability. This will ensure the inevitability of punishment, improve law enforcement practice, and minimise the negative consequences of shadow construction for society and the state.

Keywords: shadow construction, criminal procedural law, evidence, illegal development, legal mechanisms, criminal proceedings, law enforcement bodies, Ukraine, judicial process, counteraction.

Постановка проблеми. Тіньове будівництво в Україні характеризується як системна проблема, що охоплює не лише корупційні схеми та економічні злочини, а й численні порушення містобудівних норм. Незаконна забудова не тільки завдає суттєвої шкоди економіці держави, але й підриває довіру громадян

до державних інститутів, створюючи при цьому значні загрози для безпеки та життєдіяльності населення. Аналіз даних Офісу Генерального прокурора України за період 2020-2025 років[2] свідчить, що понад 40% нових будівельних об'єктів у великих містах споруджено з порушеннями дозвільної документації. Ця статистика підкреслює масштабність проблеми та обґрунтовує необхідність розробки комплексного підходу до її вирішення. Упродовж згаданого періоду було ініційовано понад 150 кримінальних проваджень, пов'язаних із фактами тіньового будівництва.

Проблема тіньового будівництва в Україні є однією з найбільш гострих і багатограних, що вимагає негайного вирішення на всіх рівнях державного управління. Її актуальність зумовлена не лише значними економічними втратами для бюджету країни через несплату податків та зборів, а й руйнівним впливом на містобудівну екологію, архітектурний ландшафт міст та, що найважливіше, на безпеку та права громадян. Незаконні забудови часто не відповідають державним будівельним нормам, що створює прямі ризики для життя та здоров'я майбутніх мешканців, а також призводить до соціальної напруги та підриву довіри до державних інституцій, які мають контролювати законність забудови. Необхідність всебічного наукового дослідження цієї проблеми є очевидною, оскільки вона дозволить виявити її першопричини, оцінити масштаби та розробити дієві механізми протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема протидії тіньовому будівництву активно досліджується як українськими, так і зарубіжними вченими. Серед вітчизняних дослідників значний внесок у вивчення кримінально-правових аспектів протидії корупційним злочинам та порушенням у сфері будівництва зробили такі вчені, як В.І. Шакун[5], О.М. Бандурка[6], В.Т. Новіков[7], які аналізували загальні проблеми боротьби зі злочинністю в економічній сфері. Зокрема, праці А.П. Закалюка[8] та А.В. Савченка[9] присвячені теоретичним аспектам кримінальної відповідальності та ефективності правових механізмів. Однак, більшість цих досліджень зосереджені на загальних положеннях або окремих аспектах, без комплексного аналізу кримінально-процесуальних проблем доказування саме у справах тіньового будівництва в умовах сучасних викликів.

Зарубіжний досвід, представлений у роботах європейських та американських фахівців з будівельного права та кримінології, таких як John M. Levy[10], Michael E. O'Malley[11], розглядає механізми державного контролю та громадського моніторингу, але не завжди адаптований до специфіки українського законодавства та правозастосовної практики. Таким чином, існує прогалина у системних дослідженнях, які б поєднали кримінально-процесуальний аналіз ефективності правових засобів та удосконалення доказування конкретно у сфері тіньового будівництва з урахуванням динаміки змін у період 2020-2025 років.

Метою даної статті є всебічний аналіз кримінально-правових засобів протидії тіньовому будівництву та виявлення ключових проблем, що виникають у процесі доказування під час здійснення відповідних кримінальних проваджень. Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити наступні завдання:

- Дослідити нормативно-правову базу, що регулює протидію тіньовому будівництву, та виявити її недоліки.
- Проаналізувати судову практику у справах, пов'язаних з незаконною забудовою, за період 2020-2025 років[2].
- Визначити особливості та проблеми збору, перевірки та оцінки доказів у кримінальних провадженнях щодо тіньового будівництва.
- Розробити практичні рекомендації щодо вдосконалення механізмів доказування та підвищення ефективності кримінально-процесуальних засобів боротьби з тіньовим будівництвом.

Виклад основного матеріалу. Кримінальний кодекс України (далі - КК України)[12] містить положення, що слугують правовою основою для протидії нелегальній забудові. Серед них, статті 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем» та 366 «Службове підроблення» є найбільш релевантними та часто застосовуються у контексті справ, пов'язаних із тіньовим будівництвом.

Деталізація основних статей КК України, що використовуються у протидії тіньовому будівництву:

- Стаття 191 КК України: регулює відповідальність за привласнення, розтрату майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем, що часто фігурує у схемах незаконної забудови.
- Стаття 366 КК України: передбачає кримінальну відповідальність за службове підроблення документів, що є поширеним явищем у процесі легалізації тіньових будівельних проектів.

Крім того, у будівельній сфері часто виявляються супутні корупційні діяння, які можуть кваліфікуватися за іншими статтями розділу XVII "Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг" КК України.

Резонансна справа 2025 року. Екстрадиція столичного забудовника Анатолія Войцеховського стала знаковою подією у боротьбі з тіньовим будівництвом[13]. Оцінені збитки державі перевищили 2,6 млн грн, що яскраво демонструє масштаби економічних втрат, спричинених незаконною діяльністю.

Незважаючи на наявність законодавчих норм, практика їх застосування виявляє значні проблеми. До них належать недостатня суворість санкцій, передбачених за відповідні злочини, тривалість розгляду кримінальних проваджень та складність притягнення до відповідальності високопосадовців, причетних до схем тіньової забудови.

Процес доказування у кримінальних провадженнях, пов'язаних із тіньовим будівництвом, стикається з численними процесуальними перешкодами. Корупційні зв'язки між забудовниками та представниками владних структур ускладнюють збір об'єктивних доказів, а фальсифікація дозвільної документації створює додаткові виклики для органів досудового розслідування.

Серед ключових процесуальних проблем доказування можна виділити наступні:

- Ускладнений збір доказів. Корупційні взаємодії забудовників із посадовими особами органів місцевого самоврядування та державних інспекцій перешкоджають отриманню достовірних документів. Крім того, фальсифікація дозвільної документації часто здійснюється на професійному рівні, що значно ускладнює виявлення порушень.

- Недосконалість експертних процедур. Відсутність уніфікованих методик проведення будівельно-технічних експертиз призводить до розбіжностей у висновках різних експертів. До того ж, тривалість отримання таких експертних висновків може затягувати розслідування на кілька місяців.

- Відсутність чітких стандартів доказування. Чинне кримінальне процесуальне законодавство[14] не містить конкретних критеріїв оцінки доказів у справах, що стосуються містобудівних порушень. Це створює підґрунтя для суб'єктивного трактування доказів як судами, так і правоохоронними органами.

- Недостатня спеціалізація слідчих. Відсутність спеціалізованих підрозділів з глибокою експертизою у сфері будівництва призводить до зниження ефективності розслідування, потенційної втрати ключових доказів та, як наслідок, до неефективного кримінального переслідування винних осіб.

Процес доказування у кримінальних провадженнях, що стосуються тіньового будівництва, зіштовхується з низкою суттєвих процесуальних перешкод. Ключовими факторами, які ускладнюють збір об'єктивних доказів та ефективне розслідування, є корупційні зв'язки між забудовниками та представниками владних структур, а також професійна фальсифікація дозвільної документації, а саме:

- Корупційні зв'язки забудовників із посадовими особами органів місцевого самоврядування та державних інспекцій створюють значні перешкоди для отримання достовірних документів. Фальсифікація дозвільної документації, що здійснюється на високому професійному рівні, ускладнює виявлення порушень та ідентифікацію неправомірних дій.

- Відсутність єдиних, уніфікованих методик проведення будівельно-технічних експертиз зумовлює розбіжності у висновках різних фахівців. Тривалий термін отримання експертних висновків істотно затягує строки досудового розслідування, негативно впливаючи на ефективність правосуддя.

- Чинне кримінальне процесуальне законодавство не містить чітких критеріїв оцінки доказів у справах, пов'язаних із порушеннями містобудівного

законодавства. Ця прогалина створює підґрунтя для суб'єктивного трактування доказів як судами, так і правоохоронними органами, що може впливати на об'єктивність рішень.

- Відсутність спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах, які б володіли глибокою експертизою у будівельній сфері, призводить до низької якості розслідувань. Це проявляється у некваліфікованій роботі зі збору та аналізу доказів, їх втраті та, як наслідок, у неефективному кримінальному переслідуванні винних осіб.

Статистичний аналіз ефективності кримінального переслідування (2020-2025) Аналіз статистичних даних за період 2020-2025 років[2] виявляє значні системні недоліки в ефективності кримінального переслідування осіб, причетних до тіньового будівництва. Низька результативність судових розглядів та м'якість застосовуваних кримінальних санкцій свідчать про нагальну потребу в системних реформах. Зокрема, дослідження статистичних даних показує, що лише 35% від усіх відкритих кримінальних проваджень у цій категорії доходять до стадії судового розгляду. Серед справ, переданих до суду, обвинувальні вироки постановляються у 60% випадків, що становить приблизно 21% від загальної кількості ініційованих проваджень. При цьому, реальне позбавлення волі як міра покарання застосовується лише до 20% осіб, щодо яких винесено обвинувальний вирок, тобто до близько 7% від усіх відкритих кримінальних проваджень. Виявлені проблемні аспекти:

- Відсутність систематичного моніторингу та узагальнення статистичних даних у правоохоронних органах.
- Недостатній рівень координації та взаємодії між слідчими підрозділами та органами прокуратури.
- Обмежена ефективність адміністративної відповідальності порівняно з кримінальним переслідуванням.
- Відсутність спеціалізованих аналітичних підрозділів для комплексного вивчення судової практики у сфері містобудівних правопорушень.

Дослідження успішного досвіду європейських держав у протидії незаконному будівництву є вкрай важливим для розробки ефективних кримінально-правових механізмів в Україні. Аналіз практики Польщі та Німеччини демонструє високу результативність завдяки комплексному підходу, що поєднує жорстке правове регулювання та застосування сучасних технологій контролю.

У Польщі функціонує інтегрована система електронних дозволів на будівництво та єдиний цифровий реєстр об'єктів нерухомості, що забезпечує високий рівень прозорості будівельної діяльності[10]. Кримінальна відповідальність за виявлені порушення застосовується з максимальною оперативністю та невідворотністю, що підтверджує ефективність такого превентивного та карального підходу.

Німеччина запровадила практику створення спеціалізованих слідчих підрозділів для розслідування правопорушень у будівельній сфері[13]. До складу цих підрозділів входять кваліфіковані фахівці з інженерно-будівельною освітою, що гарантує високу якість розслідування. Ефективність системи також досягається завдяки налагодженій міжвідомчій координації та взаємодії між правоохоронними органами.

Європейські країни активно імплементують цифрові технології у боротьбу з несанкціонованим будівництвом. Зокрема, широко застосовуються геоінформаційні системи (GIS), безпілотні літальні апарати (дрони) для моніторингу територій та уніфіковані електронні реєстри. Ці інструменти дозволяють оперативно виявляти порушення та надійно фіксувати доказову базу для подальшого судового переслідування.

Успіх європейських держав у протидії незаконному будівництву ґрунтується на трьох фундаментальних принципах: жорстке законодавство, яке передбачає адекватні та невідоротні санкції; спеціалізовані правоохоронні органи, що володіють необхідними компетенціями для ефективного розслідування; та інноваційні цифрові технології контролю, що забезпечують прозорість та оперативність виявлення правопорушень. Адаптація та імплементация цих принципів може суттєво підвищити ефективність української системи протидії тіньовому будівництву.

Незважаючи на певний прогрес у сфері протидії тіньовому будівництву, існуючий механізм стикається із суттєвими викликами, що потребують комплексного та системного вирішення. Корупційні прояви та неправомірний політичний тиск на процес розслідування залишаються ключовими перепонами на шляху до ефективної боротьби з незаконним будівництвом.

У контексті подальшого вдосконалення кримінально-процесуального механізму боротьби з тіньовим будівництвом доцільно виокремити такі ключові аспекти:

- Корупційний тиск - неправомірний політичний вплив та корупційні взаємозв'язки суб'єктів будівельної діяльності істотно ускладнюють об'єктивне та неупереджене розслідування. Для подолання цієї проблеми необхідним є забезпечення інституційної незалежності правоохоронних органів та усунення факторів зовнішнього втручання.

- Комплексний підхід - ефективна протидія тіньовому будівництву вимагає застосування комплексного підходу, що інтегрує заходи кримінальної, адміністративної та цивільно-правової відповідальності. Це передбачає тісну міжвідомчу координацію та узгодженість дій усіх органів державної влади, залучених до процесу.

- Громадський контроль - підвищення рівня прозорості у будівельній сфері та активізація громадського моніторингу об'єктів забудови створюють

додатковий дієвий механізм стримування порушників, що сприяє зменшенню масштабу незаконної діяльності.

- Цифровізація системи - інтеграція аналітичних систем, автоматизація процесів моніторингу та забезпечення електронної взаємодії між державними органами спроможні забезпечити оперативне реагування на виявлені порушення та підвищити загальну ефективність контролю у будівельній галузі.

Для успішної та результативної протидії тіньовому будівництву принципово важливим є формування системного підходу, який включає постійний моніторинг ключових показників у будівельній галузі, налагодження ефективної міжвідомчої координації дій усіх заінтересованих сторін та забезпечення належного захисту учасників процесу. "Успішна боротьба з тіньовим будівництвом можлива лише за умови системних реформ, які охоплюють не тільки кримінально-процесуальну сферу, а й інституційну спроможність держави, рівень прозорості та залученість суспільства."

Висновки. Проведене дослідження кримінально-процесуальних проблем протидії тіньовому будівництву в Україні дозволило сформулювати основні висновки та рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності боротьби з цим явищем. Встановлено, що тіньове будівництво становить значну загрозу економічній безпеці України, щорічно спричиняючи багатомільярдні збитки та підриваючи довіру до державних інститутів. Кримінально-правовий механізм має суттєвий потенціал у протидії цьому виду злочинності, проте потребує вдосконалення шляхом посилення санкцій та оптимізації процедур розгляду справ у судах. Процедури доказування є критичним елементом системи, який вимагає стандартизації, технологічної модернізації та підвищення кваліфікації відповідних спеціалістів.

Для підвищення ефективності боротьби з тіньовим будівництвом необхідні комплексні заходи, що включають: законодавчі зміни, спрямовані на посилення відповідальності та уніфікацію процесуальних процедур; розвиток технологічної бази, зокрема цифровізацію моніторингу та процесів доказування; адаптацію європейських практик та використання міжнародного досвіду. Особливо важливою є координація зусиль між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Впровадження системних реформ у поєднанні з інтеграцією міжнародного досвіду сприятиме суттєвому підвищенню ефективності боротьби з незаконним будівництвом. Досягнення сталих результатів у цій сфері можливе лише за умови тісної взаємодії між правоохоронними органами, судовою владою, органами місцевого самоврядування та громадськістю.

Література

1. Закон України «Про регулювання містобудівної діяльності» від 17.02.2011 № 3038-VI (зі змінами станом на 2025 рік) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

2. Офіс Генерального прокурора України. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за 2020–2025 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
3. Леві Дж. М. Сучасне містобудування / Дж. М. Леві, С. А. Хірт, К. Дж. Докінз. – 12-те вид. – Нью-Йорк : Рутледж, 2024. – 472 с. : іл.
4. О'Меллі М. Е. Будівельне право та практика: ключові питання міського розвитку. – Чикаго : Американська асоціація юристів, 2022. – 350 с. : іл.
5. Шакун В. І. Кримінально-правові засоби протидії злочинам у сфері службової діяльності : монографія. – Одеса : Фенікс, 2017. – 198 с.
6. Бандурка О. М. Кримінологія : підручник / О. М. Бандурка, В. Т. Новіков. – Харків : Видавництво Національної академії правових наук України, 2018. – 512 с.
7. Новіков В. Т. Боротьба з економічною злочинністю: кримінально-правові аспекти. – Харків : Право, 2019. – 280 с.
8. Закалюк А. П. Теоретичні проблеми кримінальної відповідальності : монографія. – Київ : Юрінком Інтер, 2020. – 320 с.
9. Савченко А. В. Ефективність правових механізмів протидії корупції в економічній сфері. – Київ : Наукова думка, 2021. – 256 с.
10. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (зі змінами станом на 2025 рік) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
11. З Іспанії до України екстрадували забудовника Анатолія Войцеховського [Електронний ресурс] // Forbes.ua. – 2025. – 19 березня. – Режим доступу: <https://forbes.ua/news/v-ukrainu-ekstraduvali-zabudovnika-pidozryuvanogo-u-masshtabnikh-makhinatsiyakh-19032025-28147>.
12. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI (зі змінами станом на 2025 рік) // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 29–30, № 31–32, № 33. – Ст. 345.
13. Польська система електронних дозволів на будівництво: огляд практики. – Варшава : Міністерство розвитку Польщі, 2023. – 85 с.
14. Німецька модель спеціалізованих слідчих підрозділів у будівельній сфері: звіт Федерального міністерства юстиції Німеччини. – Берлін, 2024. – 120 с.

References

1. Zakon Ukrainy "Pro rehulivannia mistobudivnoi diialnosti" (2011). Law of Ukraine "On Regulation of Urban Development", No. 3038-VI, as amended in 2025 [in Ukrainian]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 34, Art. 343.
2. Office of the Prosecutor General of Ukraine (2020–2025). Unified report on criminal offences in Ukraine [in Ukrainian]. Available at: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>
3. Levy, J. M., Hirt, S. A., & Dawkins, K. J. (2024). *Modern Urban Planning* (12th ed.). New York: Routledge. 472 p. (illustrated).
4. O'Malley, M. E. (2022). *Construction Law and Practice: Key Issues of Urban Development*. Chicago: American Bar Association. 350 p. (illustrated).
5. Shakun, V. I. (2017). *Criminal-Legal Means of Counteracting Crimes in the Field of Official Activity* [in Ukrainian]. Odesa: Feniks. 198 p.
6. Bandurka, O. M., & Novikov, V. T. (2018). *Criminology: Textbook* [in Ukrainian]. Kharkiv: National Academy of Legal Sciences of Ukraine Publishing House. 512 p.
7. Novikov, V. T. (2019). *Counteraction to Economic Crime: Criminal-Legal Aspects* [in Ukrainian]. Kharkiv: Pravo. 280 p.

8. Zakaliuk, A. P. (2020). *Theoretical Problems of Criminal Liability* [in Ukrainian]. Kyiv: Yurinkom Inter. 320 p.
9. Savchenko, A. V. (2021). *Effectiveness of Legal Mechanisms for Counteracting Corruption in the Economic Sphere* [in Ukrainian]. Kyiv: Naukova Dumka. 256 p.
10. Criminal Code of Ukraine (2001). Law of Ukraine "Criminal Code of Ukraine", No. 2341-III, as amended in 2025 [in Ukrainian]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 25–26, Art. 131.
11. *Developer Anatolii Voitsechovskyi extradited from Spain to Ukraine* (2025)—Forbes.ua, March 19 [in Ukrainian]. Available at: <https://forbes.ua/news/v-ukrainu-ekstraduvali-zabudovnika-pidozryuvanogo-u-masshtabnikh-makhinatsiyakh-19032025-28147>
12. Criminal Procedure Code of Ukraine (2012). Law of Ukraine "Criminal Procedure Code of Ukraine", No. 4651-VI, as amended in 2025 [in Ukrainian]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, No. 29–30, No. 31–32, No. 33, Art. 345.
13. Polish Ministry of Development (2023). *Polish system of electronic construction permits: practice review* [in Polish]. Warsaw. 85 p.
14. Federal Ministry of Justice of Germany (2024). *German model of specialised investigative units in the construction sector* [in German]. Berlin. 120 p.

УДК 342.9:347.95

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1200-1211](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1200-1211)

Сергієнко Наталія Артурівна доктор юридичних наук, доцент, професор закладу вищої освіти (за рахунок спеціального фонду) кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом Навчально-наукового інституту інформаційної безпеки та стратегічних комунікацій Національної академії Служби безпеки України, Національна академія Служби безпеки України м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6681-5961>

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ В СВІТЛІ ЙОГО ДИДЖИТАЛІЗАЦІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМАТИКА В УКРАЇНІ, ДОСВІД ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ, ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Анотація. В науковій статті розкрито проблематику захисту персональних даних у виконавчому провадженні в світлі його диджиталізації в умовах воєнного стану. В статті проаналізовано поняття диджиталізації, запропоновано авторське визначення поняття диджиталізації виконавчого провадження. Приділено увагу аналізу проблематики захисту персональних даних у виконавчому провадженні в світлі його диджиталізації. Зокрема, звернута увага на дані, які містить Єдиний реєстр боржників, який перебуває у вільному цілодобовому доступі на ресурсі Міністерства юстиції України. Запропоновано, щоб вільний доступ до Єдиного реєстру боржників відбувався з ідентифікацією запитувача інформації з нього/особи, яка переглядає дані в ньому (наприклад, з використанням кваліфікованого електронного підпису). Вказане пропозиція спрямована на кореспондування суспільних інтересів щодо отримання відповідної інформації та захисту персональних даних.

В статті приділена увага аналітиці досвіду іноземних держав, зокрема, Естонської Республіки та Республіки Польща, в контексті диджиталізації виконавчого провадження та захисту персональних даних.

Наукова стаття містить пропозиції по вдосконаленню національного законодавства щодо здійснення виконавчого провадження. Зокрема, щодо внесення змін до абз. 2 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» та абз. 1 п. 9 розділу XI Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, шляхом доповнення наведених положень приписами такого змісту: «Перегляд даних та пошук інформації у Єдиному реєстрі боржників здійснюється з ідентифікацією особи, яка переглядає / шукає дані в цьому реєстрі».

Стаття підготовлена у рамках виконання стипендіальної роботи Верховної Ради України. Стаття підготовлена в межах виконання наукової (науково-технічної) роботи «Примусове виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб)» (державний реєстраційний номер: 0125U003345).

Ключові слова: виконавче провадження, диджиталізація виконавчого провадження, персональні дані, захист персональних даних, воєнний стан, іноземний досвід, вдосконалення національного законодавства.

Sergiienko Nataliia Arturivna Doctor of Law Science, Associate Professor, professor of a higher education institution (at the expense of a special fund) of the Department of Protection of Information with Limited Access of the Educational and Research Institute of Information Security and Strategic Communications of the National Academy of Security Service of Ukraine, National Academy of Security Service of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6681-5961>

**PROTECTION OF PERSONAL DATA IN ENFORCEMENT
PROCEEDINGS IN THE CONTEXT OF ITS DIGITALIZATION
UNDER MARTIAL LAW: ISSUES IN UKRAINE, EXPERIENCE OF
FOREIGN COUNTRIES, WAYS TO IMPROVE NATIONAL
LEGISLATION**

Abstract. The scientific article reveals the issues of personal data protection in enforcement proceedings in light of its digitization under martial law. The article analyzes the concept of digitization and proposes the author's definition of the concept of digitization of enforcement proceedings. Attention is paid to the analysis of the issue of personal data protection in enforcement proceedings in light of its digitization. In particular, attention is drawn to the data contained in the Unified Register of Debtors, which is freely accessible 24/7 on the website of the Ministry of Justice of Ukraine. It is proposed that free access to the Unified Register of Debtors be provided with the identification of the person requesting information from it/the person viewing the data in it (for example, using a qualified electronic signature). This proposal is aimed at balancing the public interest in obtaining relevant information and the protection of personal data.

The article focuses on analyzing the experience of foreign countries, in particular, the Republic of Estonia and the Republic of Poland, in the context of digitization of enforcement proceedings and personal data protection.

The scientific article contains proposals for improving national legislation on the implementation of enforcement proceedings. In particular, regarding amendments to paragraph 2 of part 1 of Article 9 of the Law of Ukraine “On Enforcement Proceedings” and paragraph 1 of section 9 of Section XI of the Regulations on the Automated

Enforcement Proceedings System, by supplementing the above provisions with the following provisions: “The review of data and search for information in the Unified Register of Debtors shall be carried out with the identification of the person reviewing/searching for data in this register.”

This article was prepared as part of the scholarship work of the Verkhovna Rada of Ukraine. The article was prepared as part of the scientific (scientific and technical) work “Enforcement of court decisions, other bodies (officials)” (state registration number: 0125U003345).

Keywords: enforcement proceedings, digitization of enforcement proceedings, personal data, personal data protection, martial law, foreign experience, improvement of national legislation.

Постановка проблеми. Виконавче провадження відіграє важливу роль у забезпеченні реального відновлення порушених, невизнаних, оспорюваних прав осіб. На користь цього свідчить і визначення поняття виконавчого провадження як завершальної стадії судового провадження і примусового виконання судових рішень та рішень інших органів (посадових осіб) (див. ст. 1 Закону України «Про виконавче провадження»), і практика Європейського суду з прав людини (як приклад, див. рішення Європейського суду з прав людини у справах «Горнсбі проти Греції», «Юрій Миколайович Іванов проти України»). Маючи таке важливе значення для відновлення прав осіб, виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб) має відбуватись з дотриманням верховенства права та у суворій відповідності до закону. Верховенство права та законність є одними з засад здійснення виконавчого провадження (див. п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про виконавче провадження»). Під час здійснення виконавчого провадження використовуються великі обсяги даних, зокрема й про особу. Дедалі більше даних створюються / переводяться в цифровий формат, обробляються в цифровому вигляді. Не є винятком і процес примусового виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб). Суслін С., Сергієнко Н., Пироговська В., Аксюков С., Половчення А. резонно зазначають, що примусове виконання судових рішень, рішень інших органів та посадових осіб є важливою складовою комплексної охорони прав людини. Диджиталізація процесу такого виконання посідає чільне місце в ефективності примусового виконання судових рішень, рішень інших органів та посадових осіб [1, с. 509]. Відтак, неабиякої актуальності у сфері здійснення заходів примусового виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб) набуває потреба захисту персональних даних, зокрема й в світлі диджиталізації виконавчого провадження. Такі процеси мають місце не лише в Україні, а й в іноземних державах. Тож видається доречним аналіз іноземного досвіду у відповідній сфері правовідносин. Аналіз існуючих проблем захисту персональних даних у виконавчому провадженні в світлі його

диджиталізації, досвіду іноземних держав в цій сфері правовідносин, є важливим для формування шляхів вдосконалення національного законодавства у сфері примусового виконання рішень судів, інших органів (посадових осіб) за для підвищення ефективності виконавчого провадження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти сфери диджиталізації були предметом розгляду низки вчених, зокрема й Жосан Г. [2, с. 44-52], Білоцерківського О.Б. [3, с. 167-183]. Питання цифрових технологій в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах розглядалися Кармазою О.О. [4, с. 106-120]. Сфера особливостей захисту персональних даних та іншої інформації під час збройних конфліктів була предметом наукових пошуків Сопілко І. М. [9, с. 63-69]. Загальнотеоретичні аспекти захисту персональних даних у період дії в Україні правового режиму воєнного стану були предметом вивчення Худолей Я.Г. та Загребельної Н.А. [10, с. 75-82]. Юридична проблематика відображення персональних даних боржника у вільному доступі розглядалась Сергієнко Н., Сусліним С., Пироговською В., Сергою В., Котовичем І. [11, с. 541-545].

Проблематика теми статті розглядалась й іншими науковцями, однак вважати, що її наукове осмислення завершене, було б передчасно.

Метою статті є аналіз поняття диджиталізації виконавчого провадження, правового регулювання захисту персональних даних у виконавчому провадженні в світлі його диджиталізації, а також іноземного досвіду у вказаній сфері за для формування пропозицій по вдосконаленню національного законодавства у сфері виконавчого провадження.

Виклад основного матеріалу. 1. Поняття диджиталізації виконавчого провадження. Поняття диджиталізації доволі об'ємне. Досліджуючи питання стану розвитку диджиталізації в Україні, Жосан Г. зазначає, що цифрова трансформація або діджиталізація – це цілісне переосмислення моделі бізнесу, трансформація всіх процесів і перехід до використання нових інструментів у напрямках і сферах банків, фінансового ринку, ринку, виробництва, економіки, професій, освіти, бізнесу та суспільства [2, с. 47]. Досліджуючи питання суті диджиталізації, її оцінки та впливу на економіку України в контексті інноваційного розвитку, Білоцерківський О.Б. наводить в своїй науковій праці значну кількість позицій науковців щодо поняття «диджиталізації» загалом, та зокрема й диджиталізації економіки зокрема, звертаючи увагу, що більшість науковців розглядає диджиталізацію саме як процес, резюмує своє розуміння цього поняття (звертаємо увагу, що наведений вчений надає своє авторське визначення саме поняттю «диджиталізація економіки») як процес використання інформаційно-комунікаційних (цифрових) технологій в економіці, тобто як цифрову трансформацію або цифровізацію економіки [3, с. 168]. Таким чином, наведений дослідник застосовує як взаємозамінні поняття «диджиталізація», «цифрова трансформація», «цифровізація».

Кармаза О.О. зазначає, що диджиталізація (оцифрування) – це один із різновидів цифрових технологій, який дозволяє обробити інформацію за допомогою комп'ютера. Оцифрування – переведення інформації в цифрову форму (Вікіпедія). Відтак це перетворення текстових документів, звуку тощо в цифрову форму, яку може обробити комп'ютер [4, с. 112-113].

Як видно з наведених підходів вчених до поняття диджиталізації, суміжними та взаємозамінними з цим поняттям, є поняття «цифровізації», «оцифрування», «цифрової трансформації». Тож надалі видається обґрунтованим використовувати вказані вище поняття як синонімічні та взаємозамінні.

Як видається, під диджиталізацією виконавчого провадження можна розуміти переведення в цифровий вигляд різного роду інформації, яка використовується при примусовому виконанні рішень, обмін інформації, яка використовується при примусовому виконанні рішень в цифровому вигляді, здійснення інших процесів / чи їх частин / окремих стадій у виконавчому провадженні в цифровому вигляді (де це є можливим та необхідним), застосування нових / вдосконалення вже існуючих цифрових інструментів у виконавчому провадженні.

2. Захист персональних даних у виконавчому провадженні. При примусовому виконанні рішень використовується значна кількість реєстрів. Серед них й Єдиний Реєстр боржників. Приписи ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» визначають Єдиний Реєстр боржників як систематизовану базу даних про боржників, що є складовою автоматизованої системи виконавчого провадження та ведеться з метою оприлюднення в режимі реального часу інформації про невиконані майнові зобов'язання боржників та запобігання відчуженню боржниками майна [5]. Аналогічно визначено поняття Єдиного Реєстру боржників в розділі I Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затвердженого Наказом Міністерства юстиції України 05.08.2016 № 2432/5 [6] (надалі – Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження). Деталізація відомостей, які містяться у Єдиному Реєстрі боржників, а також інші аспекти функціонування цієї складової Автоматизованої системи виконавчого провадження (надалі – АСВП) передбачено розділом XI «Єдиний реєстр боржників» Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження. Так, приписи п. 3 розділу XI Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, передбачають, що Єдиний реєстр боржників містить такі відомості: - прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження боржника - фізичної особи або найменування, ідентифікаційний код у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань боржника - юридичної особи; - найменування органу або прізвище, ім'я, по батькові та посада посадової особи, яка видала виконавчий документ; - найменування органу державної виконавчої служби або прізвище, ім'я, по батькові приватного виконавця, номер засобу

зв'язку та адреса електронної пошти виконавця; - номер виконавчого провадження; - категорія стягнення згідно з пунктом 8 розділу I цього Положення. Відповідно до абз. 2 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження», Відомості про боржників, включені до Єдиного реєстру боржників, є відкритими та розміщуються на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України. Й справді, дані про боржників, включених до Єдиного реєстру боржників відкриті та доступні для ознайомлення цілодобово, зокрема на ресурсі <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors> [7]. На цьому ресурсі пошуковий запит можна формувати за критеріями типу боржника: для юридичних осіб: найменування, ідентифікаційний код юридичної особи, категорія стягнення; для фізичних осіб: прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), дата народження, реєстраційний номер облікової картки платника податків, категорія стягнення. При цьому, не обов'язково вводити всі дані в поля пошукової форми. Якщо відомі тільки деякі дані стосовно боржника, то достатньо ввести їх і натиснути «Шукати». Цей реєстр видасть в якості результату пошуку всі дані, які відповідають параметрам пошуку.

Для перегляду даних, здійснення пошуку боржника в Єдиному реєстрі боржників, не потрібно проходити ідентифікацію. Як видається, такий стан речей може призводити до доступу необмеженого кола осіб до персональних даних фізичних осіб-боржників, дані про які містить Єдиному реєстрі боржників. Відповідно до ст. 2 Закону України «До захист персональних даних», персональні дані - відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [8]. На думку Сопілко І. М., персональними даними слід вважати будь-яку інформацію, що допоможе відрізнити одну конкретну людину від інших, а саме: імена та прізвища, номери телефонів та адреси (фізичні та електронної пошти, IP) тощо [9, с. 65]. Худолей Я.Г. та Загребельна Н.А. зазначають, що кожна особа є носієм персональної інформації й одночасно безпосереднім суб'єктом, що має право на захист своєї приватності та особистої недоторканості, гарантованих державою [10, с. 78].

Сергієнко Н., Сусліним С., Пироговською В., Сергою В., Котовичем І. досліджувалось питання відображення у вільному доступі персональних даних боржника [11, с. 541-545]. Зокрема, слушно було підмічено, що якщо дата народження боржника-фізичної особи відображається у вільному доступі до інформації АСВП (*мова йде про Автоматизовану систему виконавчого провадження – курсив авторський*) в мережі Інтернет на веб-сайті Міністерства юстиції України, то як можна забезпечити захист таких даних від несанкціонованого / незаконного опрацювання? [11, с. 542]. Це й справді слушне та нагальне питання.

Водночас, не варто виносити за дужки й суспільний інтерес. Тугарова О.К. зазначає, сфера суспільного інтересу охоплює питання, що мають загальне значення та можуть суттєво вплинути на життя, добробут і безпеку людей. Вона

відображає загальні потреби суспільства, очікування і цінності, які потребують належного захисту і підтримки з метою забезпечення суспільного блага. До цієї сфери можуть належать питання, що формують громадську думку, стають предметом активного обговорення в публічному просторі та, в окремих випадках, набувають характеру суспільного резонансу [12, с. 134].

В цьому контексті варто віднаходити баланс між забезпеченням права особи на приватність, запитом суспільства на відповідну інформацію, складними умовами воєнного стану, в яких перебуває суспільство та держава.

Як видається, вільний доступ до Єдиного реєстру боржників має відбуватись з ідентифікацією запитувача інформації з нього/особи, яка переглядає дані в ньому (наприклад, з застосуванням кваліфікованого електронного підпису).

До речі, доступ до окремих цифрових ресурсів за умови ідентифікації особи не є новим на сьогодні. Наприклад, доступ до системи «Електронний суд» здійснюється за допомогою електронного підпису/Дія підпис.

Вказане сприятиме кращій захищеності персональних даних фізичних осіб, які містяться в ньому, а також можливості визначення особи, яка цікавилась певними даними, які містяться в Єдиного реєстру боржників. Це особливо актуально в умовах воєнного стану, адже ворог може використовувати персональні дані наших співвітчизників для протиправних цілей. З огляду на вказане, видається доцільним абз. 2 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» та абз. 1 п. 9 розділу XI Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження доповнити приписами такого змісту: «Перегляд даних та пошук інформації у Єдиного реєстру боржників здійснюється з ідентифікацією особи, яка переглядає / шукає дані в цьому реєстрі».

3. Іноземний досвід диджиталізації виконавчого провадження та захисту персональних даних. В контексті захисту персональних даних в ЄС неможливо оминати увагою Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних), норми якого передбачають, що захист фізичних осіб під час опрацювання персональних даних є фундаментальним правом (п. 1); опрацювання персональних даних призначено для служіння людству. Право на захист персональних даних не є абсолютним правом; воно повинне розглядатися в зв'язку з його функцією в суспільстві та бути збалансованим з іншими фундаментальними правами згідно з принципом пропорційності (п. 4) [13].

В контексті диджиталізації виконавчого провадження та забезпечення захисту персональних даних цікавим є досвід Естонської Республіки. Так, приписами ст. 24 Кодексу виконавчих процедур Естонії, прийнятого 20.04.2005,

який набрав чинності 01.01.2006 (естонською мовою – Täitemenetluse seadustik, Vastu võetud 20.04.2005, jõustumine 01.01.2006) врегульовані питання вручення боржнику повідомлення про примусове виконання. Частиною 5 ст. 24 вказаного нормативно-правового акта визначено, що повідомлення про примусове виконання, яке має бути вручене шляхом публічного оголошення, вважається врученим боржнику після закінчення десяти днів з моменту його опублікування в виданні Ametlikud Teadaanded [14]. Звернувшись на сайт видання Ametlikud Teadaanded (<https://www.ametlikudteadaanded.ee>) [15] можна побачити віконце для пошуку даних. Там же можна знайти інструкцію користування для приватних осіб (https://www.ametlikudteadaanded.ee/web/udata/Kasutusjuhend_eraisikuna_sisenejale.pdf), яка передбачає, що для входу слід пройти аутентифікацію за допомогою ID-карти, Mobile-ID або Smart-ID [16]. Вказане дасть змогу приватній особі отримувати дані про публікацію щодо себе відповідних оголошень та доступ до них. Через пошук в графі пошуку на ресурсі Ametlikud Teadaanded можливим є відшукування оголошень щодо осіб, надісланих в порядку, передбаченому різними нормативно-правовими актами, зокрема й в порядку законодавства про виконавче провадження. Якщо пошук дав результати, то в «короткому результаті пошуку» відображається ім'я та прізвище особи-адресата оголошення, а також вказується, що «Для перегляду повідомлення необхідно ввести код підтвердження з метою захисту персональних даних. Якщо ви увійдете за допомогою посвідчення особи або мобільного ідентифікатора, ви побачите повідомлення без введення коду підтвердження». Оскільки для перегляду оголошення слід ввести код, або авторизуватися, то вказане, як видається, спрямоване на захист персональних даних особи, якої стосується оголошення, та перешкоджання скачування даних про особу. Хоча, певна інформація про особу відображається у вільному доступі в електронному вигляді, проте, все ж наявні певні інструменти протидії несанкціонованому скачуванню персональних даних.

В Республіці Польща функціонує Національний реєстр боржників (Krajowy Rejestr Zadłużonych (KRZ)) [17]. Цей реєстр містить дані про боржників в різних юрисдикційних процесах, зокрема й у виконавчому провадженні. Боржниками, про які містить дані реєстр, є [18]:

- суб'єкти, які не є фізичними особами (наприклад, є юридичними особами різних організаційно правових форм). Пошук даних можливий за критерієм назви, різних ідентифікаторів, зокрема номера в Національному судовому реєстрі (**Krajowy Rejestr Sadowy (KRS), ідентифікаційного податкового номера (Numer Identyfikacji Podatkowej) (NIP), іншого ідентифікатора;**

- є фізичними особами-підприємцями. Пошук даних можливий за критерієм назви фірми, ідентифікаторів (унікального ідентифікаційного номера – Powszechny Elektroniczny System Ewidencji Ludności (PESEL)), NIP, **іншого ідентифікатора**), імені та прізвища;

- є фізичними особами, які не є підприємцями. Пошук даних можливий за критерієм PESEL, NIP, **іншого ідентифікатора**;

Пошук можливий і за критерієм даних провадження (Sygnatura).

Моніторинг ресурсу вказаного реєстру автором цієї статті дає можливість констатувати, що пошук в Національному реєстрі боржників (Krajowy Rejestr Zadłużonych (KRZ)) Польщі за критерієм дати народження боржника не передбачено. Даних про дати народження боржників за результатами пошуку відповідний реєстр не наводить.

Висновки. Підсумовуючи вказане вище, варто узагальнити наступне.

Поняття диджиталізації виконавчого провадження можна розкрити як переведення в цифровий вигляд різного роду інформації, яка використовується при примусовому виконанні рішень, обмін інформації, яка використовується при примусовому виконанні рішень в цифровому вигляді, здійснення інших процесів / чи їх частин / окремих стадій у виконавчому провадженні в цифровому вигляді (де це є можливим та необхідним), застосування нових / вдосконалення вже існуючих цифрових інструментів у виконавчому провадженні.

З метою захисту персональних даних, збалансування інтересів різних учасників правовідносин, видається доцільним, щоб вільний доступ до Єдиного реєстру боржників відбувався з ідентифікацією запитувача інформації з нього/ особи, яка переглядає дані в ньому (наприклад, через застосування кваліфікованого електронного підпису). У зв'язку з чим варто внести до абз. 2 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про виконавче провадження» та абз. 1 п. 9 розділу XI Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження доповнення такого змісту: «Перегляд даних та пошук інформації у Єдиному реєстрі боржників здійснюється з ідентифікацією особи, яка переглядає / шукає дані в цьому реєстрі».

Література:

1. Single state register of executive documents: perspectives of implementation in Ukraine and experience of similar foreign registries. Serhii Suslin, Nataliia Sergiienko, Vira Pyrohovska, Sergii Aksiukov, Alla Polovchenia. Lex Humana. Lex Humana, v. 15, n.3, 2023. P. 507-521. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2662/3584>
2. Жосан Г. Стан розвитку диджиталізації в Україні. Економічний аналіз. 2020 рік. Том 30. № 1. Частина 2. С. 44-52.
3. Білоцерківський О. Б. Диджиталізація, її оцінка та вплив на економіку України в контексті інноваційного розвитку / Олександр Білоцерківський // Exploring AI and innovation across key sectors : monograph / Ed. by Tetyana Nestorenko, Dominika Kalita. – Katowice : Katowice Press, 2025. – P. 167-183.
4. Кармаза О. О. Цифрові технології в нотаріальному, цивільному та виконавчому процесах: диджиталізація, біометрія, блокчейн, хмарні обчислення та штучний інтелект. Право та юстиція. 2021. № 3. С. 106-120.
5. Закон України «Про виконавче провадження» від 02.06.2016 № 1404-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 30, ст. 542. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>.

6. Положення про автоматизовану систему виконавчого провадження, затверджене Наказом Міністерства юстиції України 05.08.2016 № 2432/5. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#Text>
7. Міністерство юстиції України. Єдиний реєстр боржників. URL: <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors>
8. Закон України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
9. Сопілко І. М. Особливості захисту персональних даних та іншої інформації під час збройних конфліктів. Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2024. Т. 1. № 70. С. 63–69.
10. Худолей Я.Г., Загребельна Н.А. Захист персональних даних у період дії в Україні правового режиму воєнного стану: загальнотеоретичні аспекти. Legal Bulletin. 2023. № 2(8). С. 75-82. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/391/336>
11. Automated system of court enforcement proceedings as element of information provision for compulsory enforcement of decisions. Nataliia Sergiienko, Serhii Suslin, Vira Pyrohovska, Volodymyr Serha, Kotovych Ihor. Cuestiones Políticas. Vol. 41, № 77 (Abril – Junio), 2023. P. 534-548. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.36> URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40198>
12. Тугарова О.К. Поширення суспільно необхідної інформації: правові невизначеності і потенційні ризики для медіа. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2025. Серія Право. Випуск 89: частина 3. С. 132-137. <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336487/325137>
13. Регламент європейського парламенту і ради (ЄС) 2016/679 від 27 квітня 2016 року про захист фізичних осіб у зв'язку з опрацюванням персональних даних і про вільний рух таких даних, та про скасування Директиви 95/46/ЄС (Загальний регламент про захист даних). Верховна Рада України. Законодавство України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text
14. Täitemenetluse seadustik. Vastu võetud 20.04.2005, RT I 2005, 27, 198, jõustumine 01.01.2006. Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122024049>
15. Ametlikud Teadaanded. URL: <https://www.ametlikudteadaanded.ee>
16. Erasikuna siseneja (MinuAT) kasutusjuhend. Ametlikud Teadaanded. URL: https://www.ametlikudteadaanded.ee/web/udata/Kasutusjuhend_erasikuna_sisenejale.pdf
17. Krajowy Rejestr Zadłużonych. Portal publiczny KRZ. URL: <https://krz.ms.gov.pl/#!/application/KRZPortalPUB/1.9/KrzPortalPubGui.StronaGlowna?params=JTdCJTdE&itemId=item-0&seq=0>
18. Krajowy Rejestr Zadłużonych. Portal publiczny KRZ. Tablica obwieszczeń. URL: <https://krz.ms.gov.pl/#!/application/KRZPortalPUB/1.9/KrzRejPubGui.TablicaObwieszczen?params=JTdCJTdE&itemId=item-1&seq=0>

References:

1. Single state register of executive documents: perspectives of implementation in Ukraine and experience of similar foreign registries. Serhii Suslin, Nataliia Sergiienko, Vira Pyrohovska, Sergii Aksiukov, Alla Polovchenia. *Lex Humana. Lex Humana*, v. 15, n.3, 2023. P. 507-521. URL: <https://seer.ucp.br/seer/index.php/LexHumana/article/view/2662/3584> [in English].
2. Zhosan, H. (2020). Stan rozvytku didzhytalizatsii v Ukraini [development of digitalization in Ukraine]. *Ekonomichniy analiz. 2020 rik. Tom 30. № 1. Chastyna 2 – Economic Analysis*. Volume 30. No. 1. Part 2. 2020. P. 44-52 [in Ukrainian].

3. Bilotserkivskiy, O. B. (2025). Dydzhytalizatsiia, yii otsinka ta vplyv na ekonomiku Ukrainy v konteksti innovatsiinoho rozvytku [Digitalization, its assessment, and impact on Ukraine's economy in the context of innovative development]. / Oleksandr Bilotserkivskiy. Exploring AI and innovation across key sectors : monograph / Ed. by Tetyana Nestorenko, Dominika Kalita. – Katowice: Katowice Press, 2025. – P. 167-183 [in Ukrainian].

4. Karmaza, O.O. (2021). Tsyfrovi tekhnolohii v notarialnomu, tsyvilnomu ta vykonavchomu protsesakh: dydzhytalizatsiia, biometriia, blokchein, khmarni obchyslennia ta shtuchnyi intelekt [Digital technologies in notary, civil and executive processes: digitalization, biometry, blockchain, cloudy calculation]. *Pravo ta yustytisia – Law and justice*, 2021, № 3. P. 106-120 [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy “Pro vykonavche provadzhennia” : vid 02.06.2016 № 1404-VIII [Law of Ukraine “On executive proceedings” from 02.06.2016 № 1404-VIII]. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 2016, № 30, st. 542. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text> [in Ukrainian].

6. Polozhennia pro avtomatyzovanu systemu vykonavchoho provadzhennia, zatverdzhene Nakazom Ministerstva yustytisii Ukrainy 05.08.2016 № 2432/5 [Regulations on the automated system of executive proceedings, approved by the Order of the Ministry of Justice of Ukraine 08/05/2016 № 2432/5]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1126-16#Text> [in Ukrainian].

7. Ministerstvo yustytisii Ukrainy. Yedynyi reiestr borzhnykiv. Ministry of Justice of Ukraine. Unified register of debtors. URL: <https://erb.minjust.gov.ua/#/search-debtors> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst personalnykh danykh» vid 1 chervnia 2010 roku № 2297-VI [Law of Ukraine “On protection of personal data” from June 1, 2010 № 2297-VI]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text> [in Ukrainian].

9. Sopilko, I.M. (2024). Osoblyvosti zakhystu personalnykh danykh ta inshoi informatsii pid chas zbroinykh konfliktiv [Features of the protection of personal data and other information during armed conflicts]. *Naukovi pratsi Natsionalnoho aviatyinoho universytetu. Serii: Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo»*. 2024. T. 1. № 70 – *Scientific works of the National Aviation University. Series: Legal Bulletin «Air and Space Law»*. 2024. T. 1. № 70. P. 63–69 [in Ukrainian].

10. Khudoliei, Ya.H., Zahrebelna, N.A. (2023). Zakhyst personalnykh danykh u period dii v Ukraini pravovoho rezhymu voiennoho stanu: zahalnoteoretychni aspekty [Protection of personal data during the period of martial law in Ukraine: general theoretical aspects]. *Legal Bulletin*. 2023. № 2(8). P. 75-82. Retrieved from <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/391/336> [in Ukrainian].

11. Automated system of court enforcement proceedings as element of information provision for compulsory enforcement of decisions. Nataliia Sergiienko, Serhii Suslin, Vira Pyrohovska, Volodymyr Serha, Kotovych Ihor. *Cuestiones Políticas*. Vol. 41, № 77 (Abril – Junio), 2023. P. 534-548. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.36> Retrieved from <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/40198> [in English].

12. Tugharova, O.K. (2025). Poshyrennia suspilno neobkhidnoi informatsii: pravovi nevyznachenosti i potentsiini ryzyky dlia media [Dissemination of socially necessary information: legal uncertainties and potential risks for the media]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. 2025. Serii Pravo. Vypusk 89: chastyna 3 – *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. 2025. Law series. Issue 89: Part 3. P. 132-137. Retrieved from <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/336487/325137> [in Ukrainian].

13. Rehlament yevropeiskoho parlamentu i rady (IeS) 2016/679 vid 27 kvitnia 2016 roku pro zakhyst fizychnykh osib u zviazku z opratsiuvanniam personalnykh danykh i pro vilnyi rukh takykh danykh, ta pro skasuvannia Dyrektyvy 95/46/IeS (Zahalnyi rehlament pro zakhyst danykh) [Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine. zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-16#Text [in Ukrainian].
14. Täitemenetluse seadustik. Vastu võetud 20.04.2005, RT I 2005, 27, 198, jõustumine 01.01.2006. Riigi Teataja. [Enforcement Procedure Code. Adopted on 20.04.2005, RT I 2005, 27, 198, effective as of 01.01.2006. State Gazette]. Retrieved from <https://www.riigiteataja.ee/akt/131122024049> [in Estonian].
15. Ametlikud Teadaanded [Official Announcements]. Retrieved from <https://www.ametlikudteadaanded.ee> [in Estonian].
16. Erasikuna siseneja (MinuAT) kasutusjuhend [User manual for private individuals (MinuAT)]. Ametlikud Teadaanded [Official Announcements]. Retrieved from https://www.ametlikudteadaanded.ee/web/udata/Kasutusjuhend_erasikuna_sisenejale.pdf [in Estonian].
17. Krajowy Rejestr Zadłużonych [National Debt Register]. Portal publiczny KRZ [KRZ Public Portal]. Retrieved from <https://krz.ms.gov.pl/#!/application/KRZPortalPUB/1.9/KrzPortalPubGui.StronaGlowna?params=JTdCJTdE&itemId=item-0&seq=0> [in Polish].
18. Krajowy Rejestr Zadłużonych. Portal publiczny KRZ. Tablica obwieszczeń [National Debt Register. KRZ Public portal. Notice board]. Retrieved from <https://krz.ms.gov.pl/#!/application/KRZPortalPUB/1.9/KrzRejPubGui.TablicaObwieszczen?params=JTdCJTdE&itemId=item-1&seq=0> [in Polish].

УДК 343.98-053.2:343.31(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1212-1224](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1212-1224)

Солдатенко Олена Анатоліївна кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального процесу, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0002-6587-0280>

Береда Марія Валеріївна курсант 4 курсу Факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України Дніпровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, <https://orcid.org/0009-0000-2457-0583>

ПРАВОВІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОПИТУ НЕПОВНОЛІТНІХ — ЖЕРТВ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено правові, організаційні та психологічні особливості проведення допиту неповнолітніх осіб, які стали жертвами воєнних злочинів унаслідок збройної агресії проти України. Зазначено, що допит дитини в таких умовах є надзвичайно чутливим процесом, який потребує не лише дотримання норм кримінального процесуального законодавства, а й глибокого розуміння психологічних аспектів пережитої травми. Проаналізовано сучасний стан забезпечення прав дітей у кримінальному провадженні під час воєнного стану, виявлено проблеми, пов'язані з недостатньою адаптованістю процесуальних процедур до особливих потреб неповнолітніх потерпілих. Особливу увагу приділено аналізу міжнародно-правових актів — Конвенції ООН про права дитини, Лансаротської конвенції, Керівних принципів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, а також практиці Європейського суду з прав людини, яка визначає стандарти гуманного поводження та ефективного захисту прав дитини. У роботі розкрито значення впровадження етичних і психологічно безпечних методик опитування, таких як моделі «Зелена кімната» та «Барнахус», що сприяють мінімізації повторної травматизації, створенню довірливої атмосфери та отриманню достовірних показань. Наголошено на важливості використання технічних засобів фіксації процесу допиту — зокрема відеозапису — для подальшого використання таких матеріалів як доказів у судовому провадженні, що дозволяє уникнути повторних допитів дитини. На основі аналізу судової практики Верховного Суду України обґрунтовано необхідність удосконалення процесуальних гарантій неповнолітніх потерпілих, у тому числі підготовки слідчих, прокурорів та суддів до роботи з дітьми, а також обов'язкового залучення кваліфікованих психологів на всіх етапах криміналь-

ного провадження. Запропоновано створити національний інформаційний ресурс, адаптований для дітей, який підвищить рівень їхньої правосвідомості, сприятиме розвитку правової культури та зміцненню довіри до системи правосуддя в Україні.

Ключові слова: допит, неповнолітні, воєнні злочини, права дитини, воєнний стан, психологічна травматизація, «Зелена кімната», правосуддя, дружнє до дитини, слідчі (розшукові) дії, досудове розслідування.

Soldatenko Olena Anatoliivna Candidate of Law Professor, Professor of the Department of Criminal Procedure Criminal process, Dnipro State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0000-0002-6587-0280>

Bereda Maria Valeriivna missing cadet Faculty of Training Specialists for Pre-Trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine, Dnipro State University of Internal Affairs, <https://orcid.org/0009-0000-2457-0583>

LEGAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF INTERROGATION OF MINORS — VICTIMS OF WAR CRIMES IN UKRAINE

Abstract. The article examines the legal, organizational, and psychological aspects of interviewing minors who have become victims of war crimes as a result of armed aggression against Ukraine. It is noted that the interrogation of a child under such circumstances is an extremely sensitive process that requires not only compliance with the norms of criminal procedural law but also a deep understanding of the psychological aspects of the trauma experienced. The current state of ensuring children's rights in criminal proceedings during martial law is analyzed, and problems related to the insufficient adaptation of procedural mechanisms to the specific needs of juvenile victims are identified. Special attention is paid to the analysis of international legal instruments — the UN Convention on the Rights of the Child, the Lanzarote Convention, and the Council of Europe Guidelines on Child-Friendly Justice — as well as to the practice of the European Court of Human Rights, which sets standards for humane treatment and effective protection of children's rights. The article highlights the importance of introducing ethical and psychologically safe interviewing methods, such as the “Green Room” and “Barnahus” models, which help minimize secondary victimization, create a trusting atmosphere, and ensure the reliability of testimony. Emphasis is placed on the importance of using technical means of recording the interrogation process — in particular, video recording — for the subsequent use of such materials as evidence in court proceedings, thereby avoiding repeated questioning of the child. Based on an analysis of the case law of the Supreme Court of Ukraine, the necessity of improving procedural safeguards for juvenile victims is substantiated,

including the training of investigators, prosecutors, and judges in child-sensitive approaches, as well as the mandatory involvement of qualified psychologists at all stages of criminal proceedings. The article proposes the creation of a national information resource adapted for children, which would enhance their legal awareness, promote the development of legal culture, and strengthen public trust in the justice system of Ukraine.

Keywords: interrogation, minors, war crimes, child rights, martial law, psychological traumatization, “Green Room,” child-friendly justice, investigative actions, pre-trial investigation.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, спричинені збройною агресією Російської Федерації проти України, актуалізували необхідність переосмислення підходів до забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Особливої уваги потребують неповнолітні особи, які стали жертвами або свідками воєнних злочинів, оскільки вони належать до найбільш уразливої категорії учасників кримінального провадження. За таких умов допит неповнолітньої особи набуває подвійного значення — як процесуальної дії, спрямованої на отримання достовірних доказів, і як психоемоційного випробування, що може мати глибокі наслідки для подальшого розвитку неповнолітнього.

Наявні вітчизняні та зарубіжні наукові дослідження переважно зосереджені на психологічних і тактичних аспектах допиту неповнолітніх осіб у мирний час, тоді як питання його проведення в умовах воєнного стану, зокрема у контексті масових воєнних злочинів, залишаються недостатньо вивченими. Потреба у вдосконаленні національного кримінального процесуального законодавства, імплементації міжнародних стандартів і створенні ефективних механізмів запобігання повторній травматизації дітей обумовлює наукову й практичну значущість даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-теоретичною основою дослідження стали праці І. М. Гриценко, яка розкриває психологічні аспекти роботи з постраждалими від збройних конфліктів та підкреслює необхідність спеціальної підготовки слідчого для уникнення ретравматизації під час допиту, а також О. М. Паська й В. В. Горошка, які аналізують комунікативну готовність слідчого та роль індивідуального підходу до неповнолітніх у забезпеченні ефективності допиту.

Водночас більшість зазначених наукових праць і нормативних джерел розглядають питання психологічних і тактичних аспектів допиту переважно у мирний час. Питання організації допиту неповнолітніх — жертв воєнних злочинів у період збройного конфлікту, застосування міжнародних стандартів захисту, а також використання спеціалізованих методик («Зелена кімната», відеодопит

тощо) залишаються недостатньо розробленими в українському законодавстві. Це зумовлює актуальність подальшого наукового дослідження проблеми правових і психологічних аспектів допиту дітей у контексті воєнного стану.

Метою статті є комплексний аналіз правових та психологічних аспектів допиту неповнолітніх — жертв воєнних злочинів, визначення актуальних проблем національної практики та розроблення пропозицій щодо вдосконалення системи захисту прав неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Збройна агресія російської федерації проти України спричинила системні порушення прав людини, масові злочини проти цивільного населення, а також масштабні руйнування житлової та критичної інфраструктури держави [1]. Її наслідками стали значні людські втрати та гуманітарна криза, що охопила цивільне населення, включаючи осіб, які були вимушені залишити місце свого проживання та переміститися на безпечніші території України чи за її межі, депортованих або примусово переміщених осіб, а також населення, що залишилося на тимчасово окупованих територіях та у зонах бойових дій.

Особливої уваги потребують неповнолітні особи, які постраждали від воєнних злочинів, що обумовлює необхідність комплексних правових гарантій та психологічної підтримки. В умовах воєнного стану зростає ризик порушень їхніх прав, зокрема щодо доступу до правової допомоги, участі законного представника та кваліфікованої психологічної допомоги.

За звітом ЮНІСЕФ від 28 грудня 2024 року, зафіксовано рекордну кількість дітей у зонах збройних конфліктів, а ситуація для них стала однією з найгірших за весь період спостережень [5]. Виконавча директорка Кетрін Рассел зазначила, що 2024 рік критичний щодо впливу воєн на дітей: близько 473 млн дітей (майже 20% від загальної кількості) проживають у зонах конфліктів, що удвічі більше ніж у 1990-х [5].

У 2023 році ООН зафіксувала 32 990 випадків грубих порушень прав дітей щодо 22 557 осіб — найвищий показник з початку моніторингу. ЮНІСЕФ відзначає загальне зростання тяжких порушень прав дитини через воєнні дії, зокрема загибель і поранення дітей у секторі Гази та зростання кількості жертв в Україні у 2024 році, що перевищило показники 2023 року, свідчаючи про ймовірне подальше збільшення постраждалих [5].

Таким чином, одним із пріоритетних напрямів державної політики України в умовах воєнного стану є протидія злочинам проти життя, здоров'я, волі та гідності особи, особливо щодо неповнолітніх, які стали жертвами воєнних злочинів. Сучасне суспільство дедалі глибше усвідомлює масштабність та наслідки насильства у різних його формах, а також його довготривалий психотравмуючий вплив на дитячу психіку.

У контексті воєнних дій неповнолітні можуть набувати різних процесуальних статусів — потерпілого, свідка або очевидця воєнного злочину. Такі обста-

вини створюють особливі умови для проведення допиту, адже діти, які стали жертвами або свідками актів насильства, часто перебувають у стані стресу, тривоги, страху, провини чи дезорієнтації. Вони можуть не розуміти мети процесуальних дій, не володіють достатніми правовими знаннями, а незнайоме оточення та офіційна атмосфера допиту можуть підсилювати відчуття небезпеки та недовіри.

Неповнолітні особи є специфічними учасниками кримінального провадження через особливості психоемоційного розвитку, когнітивної сфери та високий рівень залежності від дорослих. У воєнний період ці чинники поглиблюються додатковими стресовими факторами — вимушеним переселенням, втратою близьких, свідченням жорстокості або насильницьких дій. Усе це потребує особливого процесуального підходу під час проведення допиту, спрямованого на забезпечення балансу між потребою отримання достовірних доказів та необхідністю запобігання повторній психологічній травматизації дитини.

Результати сучасних наукових досліджень у сфері кримінального процесу підтверджують, що неповнолітні можуть бути надійними свідками за умови, якщо їх опитування проводиться у спеціально створених умовах, із залученням психолога або педагога, а також із застосуванням дружніх до дитини методик допиту. У цьому контексті особливої ваги набуває дотримання принципу «найкращих інтересів дитини» та положень Конвенції ООН про права дитини, які вимагають, щоб у процесі розслідування злочинів за її участю мінімізувався будь-який ризик вторинної травматизації.

Таким чином, проведення допиту неповнолітніх осіб, які стали жертвами воєнної агресії, повинно здійснюватися з урахуванням особливостей воєнного стану, специфіки воєнних злочинів, а також психологічного стану дитини. Головним завданням слідчого у таких випадках є забезпечення достовірності отриманих показань та водночас дотримання високих стандартів гуманності, етичності та безпеки для неповнолітнього учасника кримінального провадження.

Варто відзначити, що у сучасній доктрині та практиці кримінального процесу допит трактується багатопланово: як слідча (розшукова) дія, нормативно закріплена у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) [2]; як інформаційно-пізнавальний процес; як діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на встановлення фактичних обставин кримінального правопорушення.

У межах кримінального процесу неповнолітня особа наділяється спеціальним процесуальним статусом, який передбачає розширені гарантії захисту її прав та законних інтересів, спрямовані на забезпечення принципів справедливості та гуманності під час досудового розслідування.

У кримінальному процесі потерпілим визнається суб'єкт, якому внаслідок вчинення злочину завдано фізичної, моральної чи майнової шкоди. Важливим

елементом процесуального статусу неповнолітнього потерпілого є його закріплення не лише в національному законодавстві, а й у міжнародно-правових актах [2].

У контексті військового стану під воєнним злочином щодо дитини розуміються обставини, за яких дитина: отримала поранення або втратила членів родини внаслідок застосування зброї окупаційними військами; зазнала фізичного, психологічного або сексуального насильства; була позбавлена доступу до медичної допомоги; залишилася без житла внаслідок руйнування будівель чи їх захоплення; тривалий час не мала можливості скористатися «Зеленим коридором» для евакуації; утримувалася окупантами і була позбавлена свободи; не отримувала продукти харчування, медикаменти та предмети першої необхідності через блокування гуманітарної допомоги та інші подібні обмеження. У разі вчинення таких злочинів діти набувають процесуального статусу потерпілих та отримують право на відшкодування завданої шкоди, що передбачає як матеріальну, так і моральну компенсацію відповідно до чинного законодавства та міжнародних норм [6].

Таким чином, неповнолітні потерпілі наділені рівними з дорослими процесуальними правами, однак із урахуванням їхнього віку та психоемоційної вразливості законодавством закріплено додаткові гарантії захисту. Це зумовлює необхідність від слідчого не лише безумовного дотримання процесуальних норм, а й спеціальної професійної підготовки, орієнтованої на застосування зваженого та диференційованого підходу до роботи з дітьми. Такий підхід дає змогу одночасно забезпечити належний рівень доказової бази й мінімізувати ризики психологічної травматизації неповнолітнього [3, с. 274].

Висока якість підготовки слідчого, його обізнаність із психологічними особливостями дитячого віку та здатність застосовувати індивідуалізовані методики комунікації є визначальними чинниками для отримання достовірних і повних показань. Лише за умови поєднання ефективного збору доказів із забезпеченням емоційної та психологічної безпеки дитини можна досягти оптимального балансу між інтересами правосуддя та правами неповнолітнього потерпілого.

Варто наголосити на тому, що постраждалі внаслідок воєнних дій часто перебувають у стані посттравматичного стресу, депресії, тривожних розладів або інших психічних порушень, що робить критично важливим запобігання їхній ретравматизації під час допиту. Будь-яке нагадування про травматичні події може викликати негативні психоемоційні реакції, включно зі страхом чи панічними атаками, тому проведення допиту потребує не лише суворого дотримання кримінально-процесуальних норм, а й застосування спеціальних етичних принципів та гуманних методик взаємодії. Водночас чинне кримінальне процесуальне законодавство України не містить чітко визначеного мінімального

віку, з якого особа може бути допитана як свідок або потерпілий, що підкреслює необхідність розроблення додаткових механізмів захисту неповнолітніх у цьому процесі.

Відповідно до статті 226 КПК України, участь педагога або психолога, а також законного представника під час допиту неповнолітньої особи є обов'язковою, що сприяє створенню безпечного психологічного середовища та мінімізації ризику додаткової психотравматизації. Законодавство також встановлює часові обмеження тривалості допиту малолітніх та неповнолітніх протягом доби й забороняє повторні допити без належної процесуальної потреби.

Крім того, вступ України до Ради Європи у 1995 році зумовив взяття на себе зобов'язань щодо приведення національного законодавства у відповідність до європейських стандартів, зокрема в частині захисту прав дітей, які зазнали насильства або виступають свідками злочинів, та впровадження принципів правосуддя, дружнього до дитини. Такий комплексний підхід дозволяє забезпечити не лише дотримання правових процедур, а й ефективний психологічний захист постраждалих, що є критично важливим у контексті воєнних конфліктів [7].

Одним із ключових міжнародно-правових документів, що детально регламентує вимоги до допиту дитини як свідка або потерпілої, є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р., CETS № 201), ратифікована Верховною Радою України 27 серпня 2012 року та набрала чинності 1 грудня 2012 року. Стаття 35 Конвенції безпосередньо регламентує проведення опитування дитини, передбачаючи, зокрема:

- проведення допитів без необґрунтованої затримки після повідомлення фактів компетентним органам;
- використання спеціально обладнаних приміщень для опитування;
- проведення опитування підготовленими спеціалістами;
- залучення одних і тих самих осіб для проведення всіх етапів опитування, якщо це доцільно;
- обмеження кількості допитів до необхідного мінімуму для цілей кримінального провадження;
- можливість супроводу дитини її законним представником або іншим дорослим, обраним дитиною, якщо для цього не існує законних перешкод.

Конвенція також передбачає можливість відеозапису опитування дитини та використання таких записів як доказів у суді відповідно до національного законодавства. У разі невстановлення віку особи, але за наявності підстав вважати її дитиною, зазначені заходи застосовуються протягом усього часу перевірки віку [7].

Слід зазначити, що Україною 20 червня 2022 року була ратифікована Стамбульська конвенція (2011 р., CETS № 210) про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству. Процес підготовки до ратифікації включав системний перегляд національного законодавства з метою гармонізації положень щодо протидії насильству та забезпечення належної підтримки постраждалим. Конвенція формально визнає жертвами насильства не лише прямих потерпілих, а й дітей, які виступають свідками насильницьких дій у сім'ї, та зобов'язує проводити психосоціальні консультації, адаптовані до вікових особливостей та інтересів дитини (ст. 26). Додатково, стаття 46 встановлює, що вчинення злочину проти дитини або у її присутності є обтяжуючою обставиною, що підкреслює необхідність особливої правової охорони дітей у контексті сімейного насильства.

Удосконалення положень міжнародного права знайшло відображення і у документах так званого «м'якого» права, що мають рекомендаційний характер. Зокрема, Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (2010 р.) були розроблені на основі міжнародних, європейських і національних стандартів і містять оптимальні практики, що враховують сучасні наукові знання та регіональні нормативи. Ці принципи стали результатом реалізації Резолюції № 2 28-ї Конференції європейських міністрів юстиції (Лансароте, 2007 р.), яка передбачала розробку рекомендацій для держав-членів щодо створення системи правосуддя, що відповідає особливим потребам дітей, забезпечує ефективний та адекватний доступ до правосуддя у цивільній, адміністративній та кримінальній сферах.

Керівні принципи Ради Європи надають європейський вимір міжнародним стандартам захисту прав дітей, закріплених у Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та Керівних принципах ООН щодо правосуддя для дітей-жертв і свідків злочинів (2005 р.), що дозволяє інтегрувати ці норми у національне законодавство та практику кримінального провадження [7].

У міжнародній практиці ці принципи імплементуються, зокрема, через використання методики «Зелена кімната», яка дозволяє знизити рівень емоційного напруження у дитини шляхом забезпечення безпечних і комфортних умов для спілкування. Етичний компонент допиту передбачає суворе дотримання принципів конфіденційності, поваги до особистого досвіду та емоційного стану потерпілого, а також створення відчуття безпеки. Важливим завданням є усунення будь-яких форм психологічного чи фізичного тиску, які можуть спотворити достовірність свідчень або негативно вплинути на психоемоційний стан опитуваної особи.

На сьогоднішній день з метою зменшення травматизації неповнолітніх, під час здійснення кримінального провадження, запроваджені такі методики, як «Зелена кімната» та модель «Барнахус». Модель «Зелена кімната» передбачає

проведення допиту дитини у спеціально облаштованому безпечному просторі за участю психолога, що дозволяє уникнути повторної травматизації. Концепція «Барнахус» (Будинок дитини) об'єднує в одному місці роботу слідчих, психологів, лікарів і соціальних працівників, забезпечуючи комплексний, дружній до дитини підхід під час розслідування злочинів.

Огляди гуманітарної ситуації, що їх проводить ЮНІСЕФ, є ключовим інструментом моніторингу потреб дітей та оцінки ефективності гуманітарного реагування. Станом на 2025 рік у межах апеляції «Гуманітарна дія для дітей» (НАС) організація розпоряджається 248,8 млн дол. США для підтримки 4,8 млн осіб із 12,7 млн тих, хто потребує допомоги, у рамках Плану гуманітарних потреб та реагування в Україні (HNRP 2025). Основні напрями діяльності включають охорону здоров'я, харчування, психосоціальну підтримку, освіту, водопостачання та санітарію, соціальний захист, розвиток і участь підлітків, логістику та адвокацію. Партнерство ЮНІСЕФ із урядом України, регіональними адміністраціями, муніципалітетами та понад 110 урядовими і громадськими організаціями забезпечує координацію реагування та ефективність фінансування [10].

Систематичний збір та оновлення даних через огляди гуманітарної ситуації дозволяють оптимізувати політику соціального захисту дітей, зокрема тих, що перебувають у кризових або прифронтових регіонах, і підвищують ефективність соціально-психологічних інструментів.

Варто відзначити, що судова практика Касаційного кримінального суду Верховного Суду демонструє підходи до допиту дітей, які в кримінальних провадженнях мають статус свідка або потерпілого. Так, у постанові від 23 листопада 2021 року у справі № 369/1044/19 місцевий суд дослідив відеозапис допиту малолітнього свідка, проведеного за правилами «зеленої кімнати». Дитина детально надала інформацію про обставини вчиненого злочину. Використання відеозапису як доказу дозволило уникнути повторного виклику та допиту дитини, мінімізуючи ризик її повторної віктимізації. Цей підхід відповідає міжнародним стандартам, зокрема статті 35 Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства (Лансаротська конвенція, 2007 р.), Конвенції ООН про права дитини (1989 р.) та Керівним принципам ООН щодо правосуддя у справах за участю дітей – жертв і свідків злочинів (2005 р.) [8].

В іншому провадженні Верховний Суд підтвердив законність відмови суду першої інстанції у допиті малолітнього потерпілого (ухвала від 3 червня 2022 року у справі № 200/12044/18). Суд першої інстанції переслідував легітимну мету — захист психічного та психологічного здоров'я дитини. Колегія суддів Верховного Суду зазначила, що навіть дистанційний допит, запропонований стороною захисту, не зменшував ризик психологічної шкоди, оскільки дитині довелося б відповідати на запитання дорослих стосовно зазнаного сексуального

насильства, що з огляду на її вік та психологічний стан робило проведення допиту невинуватим [8].

Цей підхід свідчить про поступове утвердження в судовій практиці принципів «дружнього до дитини правосуддя», що відповідає європейським стандартам захисту прав і свобод неповнолітніх. Адже, у контексті євроінтеграційних прагнень України значна увага приділяється реформуванню судової системи та наближенню її до європейських стандартів, зокрема створенню правосуддя, дружнього до дитини. Щороку десятки тисяч дітей в Україні залучаються до судових процесів як сторони, потерпілі, підсудні або свідки, причому початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації значно збільшив кількість дітей, які беруть участь у кримінальних і цивільних справах, пов'язаних із воєнними злочинами. Діти є вразливою категорією учасників судочинства, а їхній контакт із системою правосуддя супроводжується численними правовими та соціальними бар'єрами, що обумовлено обмеженим життєвим досвідом, психологічною незрілістю та недостатньою обізнаністю у сфері права. Психологічна травматизація, яка може виникнути під час участі дітей у судових процесах, здатна мати довготривалі негативні наслідки для їхнього розвитку, що робить особливо актуальним забезпечення доступу до зрозумілої та адаптованої правової інформації.

Наразі в Україні відсутній централізований механізм надання дітям інформації про судову систему у доступній формі. Існуючі ресурси, зокрема сторінка Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, містять законодавчі витяги, які не адаптовані для дитячого сприйняття. Деякі суди на власну ініціативу розробляють освітні матеріали та організовують екскурсії чи навчальні уроки, однак відсутність єдиного ресурсу, що системно висвітлював би права дітей та роботу судової системи у різних категоріях справ, ускладнює їхню участь у процесах і підвищує рівень стресу та страху, що негативно позначається на здатності дітей захищати свої права.

Міжнародний досвід демонструє різноманітні підходи до забезпечення дітей доступною інформацією про правосуддя. У країнах-членах Європейського Союзу функціонують спеціалізовані вебсайти, які пояснюють основи правосуддя, ролі учасників судових процесів та права дітей. Наприклад, у Нідерландах та Франції на офіційних порталах судової системи створені розділи для дітей, які містять інтерактивні матеріали, відео та анімації, адаптовані до віку користувачів. Подібні ресурси діють в Іспанії та Португалії, де вебсайти включають мінікнижки, навчальні відео, ігри та інші активності для дітей різних вікових груп. Важливою спільною характеристикою є адаптація матеріалів до когнітивних особливостей дітей, що дозволяє зрозуміло пояснювати складні юридичні питання та зменшувати страх перед судовими процесами [9].

Неурядові організації також відіграють ключову роль у просвітницькій роботі з дітьми. У Німеччині, Естонії та Ірландії функціонують спеціалізовані

ресурси, створені для пояснення дітям їхніх прав у суді, із застосуванням інтерактивних брошур, відео та гарячих ліній підтримки. Додатково, практика розміщення адаптованих матеріалів у рубриках вебсайтів омбудсменів з прав дітей у Швеції та Ірландії демонструє ефективність забезпечення інформації для дітей різних вікових категорій із використанням інтерактивних елементів, простих пояснень юридичних понять та відео [9].

Досвід Великобританії, Канади та США підтверджує ефективність інтеграції освітніх платформ із практичними елементами навчання. На вебпорталах Youth Justice Resource Hub у Великобританії та Justice for Children and Youth у Канаді розміщуються адаптовані матеріали для дітей, включаючи відео, інтерактивні карти та комікси. Важливим інструментом є імітаційні судові процеси у школах, що дозволяють учням отримати практичний досвід у ролі учасників судового процесу та формують навички розуміння судової системи [9].

На основі аналізу міжнародної практики можна сформулювати ключові підходи до створення ефективного інформаційного ресурсу для дітей в Україні. Вебпортал має забезпечувати доступ до зрозумілої інформації про права та процедури в усіх категоріях судочинства, інтегрувати інтерактивні та візуальні елементи для полегшення сприйняття матеріалу, враховувати вікові та когнітивні особливості дітей, а також передбачати активну участь користувачів через тести, конкурси та опитування. Регулярне оновлення контенту та адаптація його до потреб цільової аудиторії є критично важливими для ефективності ресурсу. Створення такого спеціалізованого порталу в Україні відповідатиме рекомендаціям Ради Європи, сприятиме наближенню національної системи правосуддя до європейських стандартів та стане інструментом підвищення правової обізнаності дітей, мінімізації стресових ситуацій під час судових процесів і формування усвідомленого ставлення до правосуддя та верховенства права в довгостроковій перспективі.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що ефективність допиту неповнолітніх потерпілих від воєнних злочинів безпосередньо залежить від комплексного поєднання правових, психологічних та етичних підходів. Під час воєнного стану зростає ризик порушення прав дитини, тому слідчі дії мають здійснюватися з максимальним урахуванням її вікових та психоемоційних особливостей, із залученням педагогів, психологів та законних представників.

Аналіз міжнародно-правових актів і національної судової практики підтверджує доцільність запровадження в Україні сталих механізмів, що відповідають принципу «правосуддя, дружнього до дитини». Особливу увагу необхідно приділити поширенню практики використання «Зелених кімнат» та моделі «Барнахус», які мінімізують ризик повторної травматизації та забезпечують достовірність отриманих показань.

Удосконалення правового регулювання, підвищення кваліфікації слідчих, а також створення національного вебресурсу з адаптованою для дітей правовою інформацією сприятимуть формуванню системи кримінального процесу, що гарантує повагу до гідності дитини, ефективний захист її прав і реалізацію принципів гуманізму та верховенства права в умовах воєнного стану.

Література:

1. Гриценко І.М. Психологічні аспекти роботи з постраждалими внаслідок збройних конфліктів. *Психологія і право*. 2022. № 1. С. 32–41.
2. Кримінальний процесуальний Кодекс України: Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2110> (дата звернення 06.11.2025)
3. Пасько О.М., Горошко В.В. Комунікативна готовність слідчого як необхідний складник допиту неповнолітніх. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № ½. С. 273–277. Режим доступу: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/50.pdf> (дата звернення 06.11.2025)
4. Допит неповнолітнього: що потрібно знати. Конотопський міськрайонний суд Сумської області: веб-сайт. Режим доступу: <https://kn.su.court.gov.ua/sud1807/pres-centr/general/1258415/> (дата звернення 06.11.2025)
5. ЮНІСЕФ: Україна у 2024 мала більше дітей-жертв війни, ніж рік перед тим. Режим доступу: <https://www.holosameryky.com/a/unicef-zvit-zhertvy-viyny-sered-ditey-v-ukrayini/7921030.html> (дата звернення 06.11.2025)
6. Якщо Вам особисто стало відомо про воєнні злочини військових РФ проти дітей, свідчіть ювенальним прокурорам! *Офіс Генерального прокурора*. Режим доступу: https://childrenofwar.gov.ua/load/148/if_war_crime.pdf (дата звернення 06.11.2025)
7. Методичні рекомендації щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство: *Метод. посіб.* / Автори-упоряд.: Д. Пурас, О. Калашник, О. Кочемировська; Т. Цюман; за заг. ред. Т. Цюман. К.: ФОП Клименко, 2015. – 114 с. Режим доступу: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b> (дата звернення 06.11.2025)
8. Про запровадження особливої правової моделі захисту дитини, яка стала об'єктом / свідком злочинних посягань, говорили на круглому столі. *Верховний суд*. Режим доступу: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1298054/> (дата звернення 06.11.2025)
9. Правосуддя, дружнє до дитини, в контексті євроінтеграції: чи потрібен Україні спеціальний вебсайт, адаптований для потреб дітей? *UPLAN*. Режим доступу: https://uplan.org.ua/analytics/pravosuddia-druzhnie-do-dytyny-v-konteksti-ievrointehratsii-chy-potriben-ukraini-spetsialnyi-vebsait-adaptovanyi-dlia-potreb-ditei/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR0RGGN482WWjZE2QuqwJGnGW7cHO78g0gSI0aE09yaNolGP1ttvoEFuQPk_aem_0Kp8ZVj35keNnz-MWnQCqQ (дата звернення 06.11.2025)
10. Огляди гуманітарної ситуації 2025. *UNICEF*. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025> (дата звернення 06.11.2025)

References:

1. I.M. Hrytsenko (2022) *Psykhologichni aspekty roboty z postrazhdalymy vnaslidok zbroynykh konfliktiv*. *Psykhohihiya i pravo*. [Psychological aspects of working with victims of armed conflicts.] *Psykhohihiya i pravo -Psychology and law*, 1, 32–41 [in Ukraine].
2. *Kryminal'nyy protsesual'nyy Kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny* [Criminal Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine] dated 04.13.2012 № 4651-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n2110> [in Ukraine].

3. Pasko O.M., Goroshko V.V. Komunikatyvna hotovnist' slidchoho yak neobkhdnyy skladnyk dopytu nepovnolitnikh. [Communicative readiness of the investigator as a necessary component of the interrogation of minors.]. *Pivdennoukrayins'kyi pravnychyy chasopys -South Ukrainian legal journal*, 1/2, 273–277. Retrieved from: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2022/1-2/50.pdf> [in Ukraine].

4. Dopyt nepovnolitn'oho: shcho potribno znaty. [Interrogation of a minor: what you need to know.](n.d.). *Konotops'kyi mis'krayonnyy sud Sums'koyi oblasti: veb-sayt. - Konotop city and district court of Sumy region: website*. Retrieved from: <https://kn.su.court.gov.ua/sud1807/pres-centr/general/1258415/> [in Ukraine].

5. YUNISEF: Ukrayina u 2024 mala bil'she ditey-zhertv viyny, nizh rik pered tym. [UNICEF: Ukraine had more child victims of war in 2024 than the year before]. (n.d.). Retrieved from: <https://www.holosameryky.com/a/unicef-zvit-zhertvy-viyny-sered-ditey-v-ukrayini/7921030.html> [in Ukraine].

6. Yakshcho Vam osobysto stalo vidomo pro voyenni zlochyny viys'kovykh RF proty ditey, svidchit' yuvenal'nym prokuroram! [If you personally became aware of war crimes committed by the Russian military against children, testify to juvenile prosecutors!] (n.d.). *Ofis Heneral'noho prokurora - Office of the Prosecutor General*. Retrieved from: https://childrenofwar.gov.ua/load/148/if_war_crime.pdf [in Ukraine].

7. Editor-authors: D. Puras, O. Kalashnyk, O. Kochemirovska; T. Tyuman; in general ed. T. Tyuman. K.: FOP Klymenko,. (2015). *Metodychni rekomendatsiyi shchodo opytuvannya ditey, shcho staly svidkami ta/abo zhertvamy nasyt'stva, a takozh vchynyly nasyt'stvo* [Methodological recommendations for interviewing children who witnessed and/or became victims of violence, as well as committed violence]. *Metod. Posibnyk - Method. manual*, 114 p. Retrieved from: <https://rm.coe.int/guidelines-druk-2-/168075de3b> [in Ukraine].

8. Pro zaprovadzhennya osoblyvoyi pravovoyi modeli zakhystu dytyny, yaka stala ob'yektom/ svidkom zlochyynykh posyahan', hovoryly na kruhlomu stoli. [The introduction of a special legal model for the protection of a child who has become the object/witness of criminal offenses was discussed at the round table.] *Verkhovnyy sud. - Supreme Court*. Retrieved from: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1298054/> [in Ukraine].

9. Pravosuddya, druzhnye do dytyny, v konteksti yevrointehratsiyi: chy potriben Ukrayini spetsial'nyy veb sayt, adaptovannyi dlya potreb ditey? [Child-friendly justice in the content of European integration: does Ukraine need a special website adapted to the needs of children?] (n.d.). *UPLAN*. Retrieved from: <https://uplan.org.ua/analytics/pravosuddia-druzhnie-do-dytyny-v-konteksti-ievrointehratsii-chy-potriben-ukraini-spetsialnyi-vebsait-adapt-ovanyi-dlia-potreb-ditei/>

fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTEAAAR0RGGN482WWjZE2QUqwGnGW7cHO78g0gSI0aE09yaNolGP1ttvoEFuQPk_aem_0Kp8ZVj35keNnz-MWnQCqQ [in Ukraine].

10. Ohlyady humanitarnoyi sytuatsiyi 2025. [Reviews of the humanitarian situation 2025.] (n.d.). *UNICEF*. Retrieved from: <https://www.unicef.org/ukraine/stories/humanitarian-situation-reports-2025> [in Ukraine].

УДК 342.9.03:[341.645:341.231.14](4)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1225-1231](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1225-1231)

Спасенко Вікторія Олександрівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-3260>

Федчишин Сергій Анатолійович доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-3096-3214>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ВИКОНАННЯМ СУДОВИХ РІШЕНЬ В АДМІНІСТРАТИВНИХ СПРАВАХ У КОНТЕКСТІ ЗАКОНОДАВЧИХ НОВЕЛ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню законодавчих новел з питань судового контролю за виконанням судових рішень в адміністративних справах. Проаналізовано положення Закону України від 21 листопада 2024 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» щодо питань судового контролю в адміністративному судочинстві. Розглянуто підходи до розуміння юридичної категорії «судовий контроль». Зазначено, що судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах може бути застосовано в обов'язковому порядку, а також закріплено й факультативне його застосування. Звернено увагу на такі форми судового контролю, як: зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення; накладення штрафу за невиконання судового рішення; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень-відповідачем на виконання такого рішення суду; визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені державним виконавцем чи іншою посадовою особою органу державної виконавчої служби або приватним виконавцем. Досліджено зміст доданих статей 382⁻¹ - 382⁻³ Кодексу адміністративного судочинства України щодо звіту про виконання судового рішення та положення статей 382-383 Кодексу адміністративного судочинства України у новій редакції. Детально розглянуто законодавчі положення судового контролю в адміністративному судочинстві у випадках, коли суб'єктом владних повноважень є колегіальний орган. Наголошено на можливості накладення штрафу на членів колегіального органу, які в межах своїх повноважень, завдань чи функцій не забезпечили виконання судового рішення, якщо суб'єктом владних повноважень є колегіальний

орган і суд зобов'язав подати звіт про виконання судового рішення його членів. Констатовано, що законодавцем встановлено відповідальність за неподання звіту про виконання судового рішення.

Ключові слова: адміністративне судочинство, адміністративний суд, публічно-правовий спір, суб'єкт владних повноважень, принципи права, принципи адміністративного судочинства, судовий контроль.

Spasenko Viktoriia Oleksandrivna Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Administrative Law, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-3260>

Fedchyshyn Serhiy Anatoliyovych, Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Law, Yaroslav the Wise National Law University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-3096-3214>

CERTAIN ASPECTS OF JUDICIAL CONTROL OVER THE IMPLEMENTATION OF COURT DECISIONS IN ADMINISTRATIVE CASES IN THE CONTEXT OF LEGISLATIVE AMENDMENTS

Abstract. The article is devoted to the study of legislative innovations concerning judicial control over the enforcement of court decisions in administrative cases. It provides a detailed analysis of the provisions of the Law of Ukraine of November 21, 2024, “On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Improvement of Provisions on Judicial Control” concerning issues of judicial control in administrative proceedings. Approaches to understanding the legal category of “judicial review” are considered. It is noted that a distinctive feature of judicial review of the enforcement of court decisions in administrative cases is that, in addition to the mandatory application of judicial review by the court, its optional application is also enshrined. Attention is drawn to such forms of judicial control as: the obligation of the authority to provide a report on the execution of a court decision; imposing a fine for failure to comply with a court decision; recognizing as unlawful decisions, actions, or inaction committed by the respondent public authority in compliance with such a court decision; recognizing as unlawful decisions, actions, or inaction committed by a state enforcement officer or other official of the state enforcement service or a private enforcement officer. The content of Articles 382-1 - 382-3 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine regarding the report on the execution of a court decision and the provisions of Articles 382-383 of the Code of Administrative Procedure of Ukraine in the new edition have been examined. The legislative provisions of judicial control in administrative proceedings in cases where

the subject of authority is a collegial body were examined in detail. It is emphasized that members who, within the scope of their powers, duties, or functions, have failed to ensure the enforcement of a court decision may be fined if the authority is a collegial body and the court has ordered its members to submit a report on the enforcement of the court decision. It is noted that the legislator has established liability for failure to submit a report on the enforcement of a court decision.

Keywords: administrative proceedings, administrative court, public law dispute, subject of authority, principles of law, principles of administrative proceedings, judicial control.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження зумовлена законодавчими змінами, які було впроваджено 21 листопада 2024 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» [1] з метою удосконалення положень про судовий контроль. Зокрема, указаним нормативно-правовим актом внесено зміни до Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), додано нові статті 382¹-382³ щодо звіту про виконання судового рішення та викладено у новій редакції положення статей 382-383 Кодексу адміністративного судочинства України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика судового контролю в адміністративному судочинстві була і залишається предметом активних наукових досліджень багатьох учених, серед яких В. Б. Авер'янов, А. І. Берлач, В. М. Бевзенко, Ю. П. Битяк, А. Т. Комзюк, Р. О. Куїбіда, О. Р. Радишевська, М. І. Смокович та ін. Водночас з огляду на зміни, які було впроваджено 21 листопада 2024 року Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль», постає необхідність подальшого дослідження проблематики судового контролю в адміністративному судочинстві.

Мета статті – дослідження законодавчих новел щодо удосконалення положень про судовий контроль за виконанням судових рішень в адміністративних справах.

Виклад основного матеріалу. Положеннями статті 129¹ Конституції України визначено, що судові рішення є обов'язковим до виконання, при цьому ефективність судового захисту безпосередньо залежить від виконання прийнятого судового рішення. Також у статті 2 Кодексу адміністративного судочинства України серед принципів адміністративного судочинства, зокрема, виділено принцип обов'язковості судового рішення. Водночас дієвість судового захисту порушених прав і свобод людини напряму залежить від виконання рішення суду. Порушення принципу обов'язковості, що виразилось в невиконанні судового рішення, призведе до порушення таких вимог верховенства права, як забезпе-

чення прав і свобод людини, правової визначеності, доступу до правосуддя, законності [2, с. 172].

Відтак судовий контроль має своєю метою забезпечити виконання судового рішення відповідачем у адміністративній справі. На важливості і необхідності виконання рішень національних судів неодноразово наголошував Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях. Так, у справах «Юрій Миколайович Іванов проти України» («Yuriy Nikolayevich Ivanov v. Ukraine») [3] та у справі «Бурмич та інші проти України» («Case of Burmych and others v. Ukraine») мова йшла про невиконання рішень національних судів, що тягне за собою порушення пункту 1 статті 6 та статті 13 Конвенції, статті 1 Першого протоколу до Конвенції [4].

У чинному Кодексі адміністративного судочинства України не закріплено визначення поняття «судовий контроль». Слід при цьому зазначити, що серед науковців існує різноманітність у підходах до розуміння змісту цього терміну. Так, В. Б. Авер'янов зазначав, що судовий контроль – це комплексне правове явище, яке відображає як основні риси судової влади, так і ознаки юрисдикційної діяльності органів держави [5, с. 22]. У свою чергу, Ю. Волкова, досліджуючи питання судового контролю в адміністративному судочинстві, наголошує, що судовий контроль в адміністративному судочинстві є достатньо дієвим інструментом забезпечення виконання рішення суду у випадку застосування його самим судом [6]. Науковці А. І. Берlach, О. П. Дзісяк, М. С. Сусак слушно вказують, що судовий контроль у сфері адміністративного судочинства є важливою формою державного контролю, спрямованою на забезпечення законності та захист прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб у відносинах з публічною адміністрацією. У контексті адміністративного судочинства судовий контроль має дуалістичну природу. З одного боку, це процесуальна діяльність суду, що реалізується в рамках розгляду та вирішення адміністративних справ, з іншого – специфічна функція судової влади, спрямована на забезпечення законності в публічному управлінні [7].

Водночас варто звернути увагу, що у Кодексі адміністративного судочинства України є ряд норм, які визначають порядок застосування судового контролю (статті 287, 381⁻¹, 382-382⁻³ і 383 КАС України). Так, зазначеними статтями визначено, зокрема, такі *форми судового контролю* [8, с. 623]: (1) зобов'язання суб'єкта владних повноважень надати звіт про виконання судового рішення (ч. 1 ст. 382 КАС України); (2) накладення штрафу за невиконання судового рішення (ч. 2 ст. 382 КАС України); (3) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені суб'єктом владних повноважень-відповідачем на виконання такого рішення суду (ст. 383 КАС України); (4) визнання протиправними рішень, дій чи бездіяльності, що вчинені державним виконавцем чи іншою посадовою особою органу державної виконавчої служби або приватним виконавцем (ст. 287 КАС України) [9].

Як приклад реалізації судового контролю можна навести ухвалу Київського окружного адміністративного суду від 02 травня 2025 року у справі № 320/25699/23, якою було відмовлено в прийнятті звіту Головного управління Пенсійного фонду України в м. Києві та встановлено новий строк для подання звіту про виконання рішення. Також було накладено штраф на керівника Головного управління Пенсійного фонду України в м. Києві у сумі 60 560,00 грн, що становить 20 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб та попереджено Головне управління Пенсійного фонду України в м. Києві, що за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя може накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф у сумі від двадцяти до сорока розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб [10].

В адміністративному судочинстві судовий контроль за виконанням судових рішень може бути застосовано як в обов'язковому порядку, так і передбачено факультативне його застосування. Положення частини 1 статті 382 КАС України закріплюють можливість суду діяти на власний розсуд, водночас передбачають випадки й обов'язкового його застосування щодо встановлення зобов'язання для суб'єкта владних повноважень подати звіт про виконання судового рішення.

Окремо варто наголосити, що досить довго існувала проблема щодо необхідності подання звіту про виконання судового рішення колегіальним органом як суб'єктом владних повноважень. У практичному аспекті часто виникало питання щодо подання звіту про виконання судового рішення, зокрема, радами, як представницькими органами місцевого самоврядування. Так, Хмельницький окружний адміністративний суд, у справі №822/1690/18, зобов'язав Нетішинську міську раду Хмельницької області розглянути на черговій сесії заяву фізичної особи про затвердження проєкту землеустрою щодо відведення земельної ділянки та подати звіт про виконання судового рішення. Відповідач десять разів виносив на пленарні засідання сесії Нетішинської міської ради Хмельницької області вказане питання, проте рішення по суті не було прийнято, оскільки велика кількість депутатів або не голосували, або утримувались [11]. Тобто, суд фактично не міг вжити заходів для виконання судового рішення. Відтак Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль» це питання було вирішено. Частина 4 статті 382⁻¹ КАС України визначає, якщо суб'єктом владних повноважень є колегіальний орган і судовим рішенням такого суб'єкта владних повноважень зобов'язано вчинити певні дії, суд може зобов'язати подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення кожного з членів такого колегіального органу, до чіїх повноважень, завдань чи функцій належить забезпечення виконання такого

судового рішення. У свою чергу ч. 8 ст. 382⁻³ КАС України передбачає, якщо суб'єктом владних повноважень є колегіальний орган і суд зобов'язав подати звіт про виконання судового рішення його членів, за наслідками розгляду звіту про виконання судового рішення суд, враховуючи індивідуальні дії або бездіяльність кожного з членів такого колегіального органу, своєю ухвалою може накласти штраф на членів, які в межах своїх повноважень, завдань чи функцій не забезпечили виконання судового рішення. Тобто положеннями вказаної норми встановлено відповідальність за неподання звіту про виконання судового рішення.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати, що на сьогодні нормами Кодексу адміністративного судочинства України визначено основні положення щодо застосування судового контролю у адміністративному судочинстві з метою ефективного та швидкого виконання судових рішень відповідачем. У той же час, законодавчими змінами, які аналізувалися, були якісно оновлені положення законодавства України щодо судового контролю, зокрема у випадках, коли суб'єктом владних повноважень є колегіальний орган. Йдеться про запровадження можливості накладення штрафу на членів колегіального органу, які в межах своїх повноважень, завдань чи функцій не забезпечили виконання судового рішення, якщо суб'єктом владних повноважень є колегіальний орган і суд зобов'язав подати звіт про виконання судового рішення його членів.

Література:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення положень про судовий контроль: Закон України № 4094-IX від 21.11.2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#Text>
2. Зеленов А. С. Обов'язковість судових рішень як принцип адміністративного судочинства. *Вісник Національної академії правових наук України*. №3 (90). 2017. С. 167-174.
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року у справі "Юрій Миколайович Іванов проти України" (Заява № 40450/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text
4. Рішення Європейського суду з прав людини від 12 жовтня 2017 року у справі "Бурмич та інші проти України" (Заява № 46852/13 та інші). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-192193%22])
5. Авер'янов В.Б. Державне управління: проблеми адміністративно- правової теорії та практики / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. Київ, 2003. 384 с.
6. Волкова Ю. Судовий контроль в адміністративному судочинстві: від теорії до практики. Концептуальні засади розвитку вітчизняного адміністративного права та процесу: тенденції, перспективи, практика : колективна монографія / Є. Герасименко, П. Діхтієвський, Н. Задирака, Т. Коломоєць, В. Клиничук та ін.; за заг. ред. П. Діхтієвського, В. Пашинського. Рига, Латвія : "Baltija Publishing", 2022. 986 с. С. 288-312. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/download/256/7167/14922-1?inline=1>
7. Берлач А. І., Дзісяк О. П., Сусак М. С. Судовий контроль у системі адміністративного судочинства України: теоретико-правові та прикладні аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №1. С. 594-597. URL: http://lsej.org.ua/1_2025/140.pdf
8. Адміністративно-судове процесуальне право України: підручник; за заг. ред. проф. Д. В. Лученка. Харків, 2024. 696 с.

9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print>

10. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 02.05.2025 р. у справі № 320/25699/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127060899>

11. Рішення Хмельницького окружного адміністративного суду від 08.02.2023 р. у справі № 560/10524/22 URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108854342>.

References:

1. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo udoskonalennia polozhen pro sudovyi kontrol : Zakon Ukrainy № 4094-IX [On amendments to certain legislative acts of Ukraine regarding the improvement of provisions on judicial control] (2024, November 21) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4094-20#Text> [in Ukrainian].

2. Zelenov A. S. (2017) Oboviazkovist sudovykh rishen yak pryntsyp administratyvnoho sudochynstva [Bindingness of court decisions as a principle of administrative justice]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pravovykh nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 3 (90), 167-174. [in Ukrainian].

3. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 15 zhovtnia 2009 roku u spravi "Iurii Mykolaiovych Ivanov proty Ukrainy" [Judgment of the European Court of Human Rights of October 15, 2009 in the case "Yuriy Mykolayovych Ivanov v. Ukraine"] (Zaiava № 40450/04). Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_479#Text [in Ukrainian].

4. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny vid 12 zhovtnia 2017 roku u spravi "Burmych ta inshi proty Ukrainy" [Judgment of the European Court of Human Rights of October 12, 2017 in the case "Burmych and Others v. Ukraine"] (Zaiava № 46852/13 ta inshi). Retrieved from [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-192193%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-192193%22]}) [in Ukrainian].

5. Averianov V. B. (2003) Derzhavne upravlinnia: problemy administratyvno-pravovoï teorii ta praktyky [Public administration: problems of administrative and legal theory and practice] Kyiv, 384 s. [in Ukrainian].

6. Volkova Yu. (2022) Sudovyi kontrol v administrativnomu sudochynstvi: vid teorii do praktyky. Kontseptualni zasady rozvytku vitchyznianoho administratyvnoho prava ta protsesu: tendentsii, perspektyvy, praktyka [Judicial control in administrative proceedings: from theory to practice. Conceptual principles of the development of domestic administrative law and process: trends, prospects, practice: collective monograph] / Ye. Herasymenko, P. Dikhtievskyi, N. Zadyraka, T. Kolomoiets, V. Klynchuk ta in.; za zah. red. P. Dikhtievskoho, V. Pashynskoho. Ryha, Latvii, S. 288-312 [in Ukrainian].

7. Berlach A. I., Dzisiak O. P., Susak M. S. (2025) Sudovyi kontrol u systemi administratyvnoho sudochynstva Ukrainy: teoretyko-pravovi ta prykladni aspekty [Judicial control in the administrative justice system of Ukraine: theoretical, legal and applied aspects.]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal - Legal scientific electronic journal*, 1, 594-597. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2025/140.pdf [in Ukrainian].

8. Administratyvno-sudove protsesualne pravo Ukrainy [Administrative and Judicial Procedural Law of Ukraine:] (2024), za zah. red. prof. D. V. Luchenka. Kharkiv, 696 s. [in Ukrainian].

9. Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy [Code of Administrative Procedure of Ukraine] (2005, July 06). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15/print> [in Ukrainian].

10. Ukhvala Kyivskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 02.05.2025 r. u spravi № 320/25699/23. [Decision of the Kyiv District Administrative Court]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/127060899> [in Ukrainian].

11. Rishennia Khmelnytskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu [Decision of the Khmelnytskyi District Administrative Court] vid 08.02.2023 r. u spravi № 560/10524/22. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108854342>. [in Ukrainian].

УДК 347.63:316.62:340.13

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1232-1242](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1232-1242)

Степаненко Наталія В'ячеславівна доктор філософії в галузі права, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Університет «КРОК» м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ У СПОРАХ ЩОДО ДІТЕЙ: МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ АНАЛІЗ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження медіації як інструменту гуманізації правосуддя у спорах щодо визначення місця проживання та участі у вихованні дитини. Актуальність теми зумовлена зростанням кількості сімейних конфліктів, що супроводжуються тривалими судовими процесами та спричиняють психологічну травматизацію неповнолітніх. На основі міждисциплінарного підходу поєднано правові, психологічні та соціальні методи аналізу, що дозволило розкрити нормативні, етичні та комунікативні аспекти застосування медіації. Особливу увагу приділено міжнародно-правовим стандартам, зокрема положенням Конвенції ООН про права дитини, Рекомендаціям Ради Європи та практиці Європейського суду з прав людини, які визначають пріоритет захисту інтересів дитини у сімейних правовідносинах. Проаналізовано українське законодавство, включаючи Закон України «Про медіацію», Сімейний та Цивільний процесуальний кодекси, виявлено нормативні прогалини, що перешкоджають ефективному впровадженню процедури. Описано психологічні умови участі дитини в медіації, зокрема врахування її віку, емоційного стану та рівня зрілості. Визначено роль медіатора як фасилітатора, що сприяє переходу сторін від конфронтації до конструктивного діалогу. Здійснено порівняльний аналіз зарубіжного досвіду (Німеччина, Канада, США), де медіація інтегрована у систему сімейного правосуддя. Запропоновано шляхи вдосконалення національної практики: запровадження судового інформування сторін про можливість медіації, створення єдиних стандартів підготовки медіаторів, розвиток міждисциплінарної освіти та державних просвітницьких програм. Обґрунтовано, що медіація у спорах щодо дітей є не лише альтернативним, а й гуманістичним способом вирішення конфліктів, який забезпечує емоційне благополуччя дитини, знижує соціальну напругу та сприяє формуванню культури мирного діалогу в суспільстві.

Ключові слова: медіація, сімейні спори, права дитини, захист інтересів, конфлікт.

Stepanenko Nataliia Viacheslavivna PhD in Law, Associate Professor,
Department of Theory and History of State and Law, “KROK” University, Kyiv,
<https://orcid.org/0000-0001-6216-2206>

MEDIATION IN DISPUTES CONCERNING THE DETERMINATION OF A CHILD’S RESIDENCE AND PARTICIPATION IN UPBRINGING: HUMANISATION OF JUSTICE AND PROTECTION OF THE INTERESTS OF MINORS

Abstract. The article presents a comprehensive study of mediation as an instrument for the humanisation of justice in disputes concerning the determination of a child’s residence and participation in upbringing. The relevance of the topic is determined by the growing number of family conflicts accompanied by prolonged court proceedings that cause psychological trauma to minors. Based on an interdisciplinary approach, the research combines legal, psychological, and social methods of analysis, which has made it possible to reveal the normative, ethical, and communicative aspects of the application of mediation. Particular attention is devoted to international legal standards, including the provisions of the United Nations Convention on the Rights of the Child, the Recommendations of the Council of Europe, and the case law of the European Court of Human Rights, all of which establish the primacy of protecting the interests of the child in family legal relations. The article also analyses Ukrainian legislation, including the Law of Ukraine “On Mediation”, the Family Code, and the Civil Procedural Code, identifying regulatory gaps that hinder the effective implementation of this procedure. The article describes the psychological conditions of a child’s participation in mediation, in particular the consideration of the child’s age, emotional state, and level of maturity. The role of the mediator is defined as that of a facilitator who assists the parties in moving from confrontation to constructive dialogue. A comparative analysis of foreign experience (Germany, Canada, and the United States) is carried out, demonstrating how mediation has been integrated into the system of family justice. The study proposes ways to improve national practice: introducing judicial information sessions to inform parties about the possibility of mediation, establishing unified standards for mediator training, developing interdisciplinary education, and promoting state-supported awareness programmes. It is substantiated that mediation in disputes concerning children is not only an alternative but also a humanistic means of conflict resolution, which ensures the child’s emotional well-being, reduces social tension, and contributes to the formation of a culture of peaceful dialogue within society.

Keywords: mediation, family disputes, children’s rights, protection of interests, conflict.

Постановка проблеми. Сучасна українська система правосуддя стикається з викликом забезпечення справедливого, швидкого та гуманного розв'язання сімейних спорів, що стосуються дітей. Зростання кількості розлучень, супроводжуваних судовими процесами щодо визначення місця проживання та участі у вихованні дитини, свідчить про кризу традиційних механізмів вирішення конфліктів. Судовий розгляд таких справ часто поглиблює емоційне напруження між батьками, створює ризики психологічної травматизації дитини та не гарантує реального врахування її думки. У цьому контексті актуалізується потреба у впровадженні альтернативних способів врегулювання спорів, які б відповідали принципам гуманізації правосуддя та пріоритету найкращих інтересів дитини. Медіація, як добровільний і конфіденційний процес пошуку згоди за участю нейтрального посередника, постає інструментом, здатним поєднати правову доцільність і психологічну підтримку, сприяючи відновленню комунікації між батьками та мінімізації шкоди для дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика медіації у сімейних спорах отримала значну увагу у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі. Серед українських дослідників вагомий внесок зробили В. А. Попов [1], Н. Мошківська [2], В. Чорнописька та Ю. Кузів [3], В. В. Шевчук [4], які акцентують на необхідності нормативного закріплення процедур медіації, формування професійних стандартів діяльності медіатора та врахування інтересів дитини. У нормативному контексті важливим є Закон України «Про медіацію» [5], а також позиція Верховного Суду України щодо сімейної медіації [6]. У міжнародному контексті питання розвитку сімейної медіації активно розглядаються у працях Н. Н. Irving та М. Benjamin [7], В. Landau, Р. Chesler і М. Goldrick [8], які підкреслюють її позитивний вплив на психологічний стан дитини та зменшення рівня судового навантаження. Разом з тим, у більшості робіт медіація аналізується переважно як юридичний інститут, тоді як її психологічний і соціально-гуманістичний виміри залишаються недостатньо розкритими. В українському науковому дискурсі бракує комплексних досліджень, що поєднують правову аналітику з емпіричним вивченням практики застосування медіації у спорах щодо дітей.

Мета статті. Метою статті є всебічний аналіз медіації як інструменту гуманізації правосуддя у спорах про визначення місця проживання та участі у вихованні дитини, з урахуванням правових, психологічних та етичних аспектів її застосування. Завданням дослідження є визначення нормативних, практичних і соціальних передумов ефективного впровадження медіації в Україні, виявлення бар'єрів її розвитку та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства і професійної практики у сфері захисту прав дитини.

Виклад основного матеріалу. Питання правового регулювання медіації у сімейних спорах посідає особливе місце в сучасній юридичній науці, оскільки

стосується не лише процедурних механізмів, а й глибинних засад гуманізації правосуддя. Теоретико-правові основи медіації формуються на перетині міжнародних стандартів захисту прав людини та національних правових традицій, де центральним орієнтиром виступає принцип найкращих інтересів дитини. Саме цей принцип, закріплений у Конвенції ООН про права дитини 1989 року [9], визначає, що всі дії державних органів, судів, соціальних служб і приватних осіб повинні здійснюватися насамперед з огляду на благополуччя неповнолітнього. Таким чином, медіація у спорах про визначення місця проживання та участі у вихованні дитини стає не лише альтернативним інструментом вирішення конфлікту, а й проявом реалізації міжнародних зобов'язань держави щодо захисту дитинства.

Міжнародно-правові джерела формують фундамент для розвитку національної практики медіації. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року [10], Рекомендації Ради Європи № R (98)1 про сімейну медіацію [11], а також Директиву 2008/52/ЕС Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти медіації у цивільних і комерційних справах [12], визначають необхідність запровадження позасудових способів вирішення сімейних спорів. У цих актах акцентується, що саме медіація дає змогу знизити рівень конфліктності, зберегти взаємоповагу між сторонами і водночас гарантувати, що рішення буде прийняте з урахуванням емоційного та соціального контексту життя дитини. З огляду на це, медіація постає не як процес формального компромісу, а як форма комунікативної взаємодії, спрямована на відновлення довіри та співпраці між батьками.

В українському правовому полі розвиток інституту медіації отримав нормативне оформлення після ухвалення Закону України «Про медіацію» у 2021 році [**Error! Bookmark not defined.**]. Цей документ заклав загальні принципи процедури – добровільність, конфіденційність, нейтральність посередника та рівність сторін. Проте його положення потребують подальшого узгодження з нормами Сімейного та Цивільного процесуального кодексів [13], [14], оскільки на практиці суди досі не завжди визнають медіацію як повноцінний етап вирішення спору. Відсутність обов'язку суду інформувати сторони про можливість звернення до медіації, недостатня кількість сертифікованих медіаторів і неврегульованість статусу результатів медіаційної угоди створюють нормативну прогалину, яка стримує ефективне застосування цієї процедури у сімейних справах.

З порівняльно-правової точки зору, досвід держав із розвиненими системами сімейної медіації показує, що її успішність залежить не лише від закону, а й від культурних передумов. У Німеччині та Австрії медіація закріплена як обов'язковий етап перед зверненням до суду у спорах, що стосуються дітей. У Канаді та США вона виступає усталеною практикою, що підтримується судами,

соціальними службами й адвокатською спільнотою. У цих країнах підготовка медiatorів передбачає спеціалізацію у сфері сімейної психології, комунікаційних технологій і дитячої психіатрії, що гарантує належну професійну якість процедури. Українська модель наразі перебуває у стадії становлення, тому потребує системного запозичення цих підходів з урахуванням національного контексту та правової культури.

З метою систематизації зарубіжного досвіду впровадження медіації у сімейних спорах доцільно здійснити порівняльно-правовий аналіз моделей, що функціонують у Німеччині, Австрії, Канаді та США (Таблиця 1). Такий аналіз дозволяє виявити ключові елементи успішної імплементації медіації, які можуть бути адаптовані в українському контексті.

Таблиця 1.

Зарубіжний досвід сімейної медіації

Країна	Нормативне регулювання	Статус медіації у сімейних спорах	Участь дитини в процесі	Підготовка медiatorів	Роль суду у сприянні медіації
Німеччина	Закон про заохочення сімейної медіації (2000) [15]	Обов'язковий етап перед судовим розглядом	Обмежена, через фахівця	Спеціалізація у сімейному праві та психології	Суд перевіряє спробу мирного врегулювання
Австрія	Федеральний закон про медіацію (2003) [16]	Рекомендована, підтримується державою	Можлива за згодою сторін	Сертифікація, психологічна підготовка	Суд може направити сторони до медіатора
Канада	Провінційні акти про сімейну медіацію [17]	Обов'язкова на етапі підготовчого слухання	Активна участь дитини	Державні програми підготовки, міждисциплінарний підхід	Суд фінансує та координує медіацію
США	Регламенти на рівні штатів [18]	Усталена практика, залежить від штату	Залежить від віку та штату	Навчання з дитячої психології, контроль асоціацій	Суд підтримує, але не завжди зобов'язує

Теоретично медіація у сімейних спорах виконує функцію балансу між приватним інтересом батьків і публічним інтересом держави у захисті дитини. Вона повертає учасників конфлікту до діалогу, де рішення народжується не як результат примусу, а як акт свідомого порозуміння. З цього погляду, правове значення медіації полягає у перетворенні конфлікту на комунікацію, а соціальна цінність – у збереженні психологічної безпеки дитини. Таким чином, медіація постає не лише процедурою, а й культурним механізмом гуманізації правосуддя,

який забезпечує реальне втілення принципу пріоритету прав дитини у сімейних відносинах.

Медіація в системі захисту прав дитини постає як правовий і водночас гуманістичний інститут, що поєднує норми міжнародного права, національне законодавство та ціннісні засади сімейної етики. У сучасному світі, де поняття «найкращі інтереси дитини» стало етичним орієнтиром правосуддя, медіація набуває особливого значення як механізм, здатний забезпечити не лише юридичну рівновагу, а й емоційне благополуччя неповнолітніх у ситуації сімейного конфлікту. Її сутність полягає у створенні безпечного простору для комунікації між сторонами, де рішення ухвалюється добровільно, з урахуванням потреб кожного учасника, передусім дитини.

На міжнародному рівні основним джерелом, що визначає пріоритет інтересів дитини, є Конвенція ООН про права дитини 1989 року [Error! Bookmark not defined.]. Вона закріплює принцип, згідно з яким в усіх діях щодо дітей (чи то здійснюваних державними органами, судами, чи приватними установами) першочергово враховуються найкращі інтереси дитини (стаття 3). Цей принцип став нормативним фундаментом для формування системи сімейної медіації в більшості демократичних країн. У статті 12 Конвенції передбачено право дитини висловлювати власну думку з усіх питань, що її стосуються, а отже, участь дитини у процесі медіації розглядається як реалізація її суб'єктності. Важливе значення мають також Рекомендації Ради Європи № R(98)1 про сімейну медіацію [Error! Bookmark not defined.], де наголошується на потребі розвитку альтернативних форм врегулювання спорів, здатних запобігти повторній травматизації дітей. Ці документи формують концептуальний підхід, за яким медіація трактується не як технічна процедура, а як інструмент відновлення соціальної справедливості у сфері сімейних відносин.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово підкреслював необхідність дотримання принципу пропорційності між правами батьків і найкращими інтересами дитини. У справах «Neulinger and Shuruk v. Switzerland» (2010) [19] та «X v. Latvia» (2013) [20] Суд зазначив, що при вирішенні питань, пов'язаних із місцем проживання дитини чи її вихованням, держава повинна забезпечити механізми, які дозволяють знайти баланс між правом на сімейне життя і психологічною стабільністю дитини. Саме медіація є одним із таких механізмів, оскільки передбачає спільну участь батьків у прийнятті рішень і орієнтується на довгостроковий інтерес дитини, а не на формальну перемогу однієї сторони.

В Україні правове підґрунтя медіації закладене Законом України «Про медіацію» від 2021 року, який визначив основні принципи процедури – добровільність, конфіденційність, неупередженість медіатора та самовизначення сторін. Однак у контексті сімейних спорів цей закон має переважно рамковий

характер, не встановлюючи спеціальних процедурних норм, що враховують вікові, психологічні чи емоційні особливості дітей. Його взаємодія із Сімейним кодексом України та Цивільним процесуальним кодексом залишається недостатньо конкретизованою, що створює колізії у практичному застосуванні. Наприклад, суди не зобов'язані інформувати сторони про можливість звернення до медіації, а результати досягнутої угоди потребують додаткового судового затвердження, що нівелює ефект швидкості та гнучкості процедури. Такі прогалини у правовому полі свідчать про потребу подальшої імплементації положень міжнародних актів у національне законодавство, зокрема у частині забезпечення реальної участі дитини у прийнятті рішень, які її стосуються.

Порівняльний аналіз зарубіжного досвіду дозволяє простежити, як медіація перетворюється на системну частину сімейного правосуддя. У Німеччині інститут медіації закріплений у Законі про заохочення сімейної медіації (2000 р.), де суд перед відкриттям провадження має переконатися, чи зробили сторони спробу мирного врегулювання. Такий підхід стимулює батьків шукати компроміс до початку судового розгляду. У Канаді медіація у сімейних справах є обов'язковою на етапі підготовчого слухання, і держава фінансує програми підготовки медіаторів, що забезпечує високий рівень довіри до процедури. У США кожен штат має власні регламенти сімейної медіації, але спільним є акцент на захисті психологічного благополуччя дитини. Відповідно до американської моделі, медіатори проходять спеціальне навчання з дитячої психології, а їхня діяльність контролюється професійними асоціаціями. Такий підхід дозволяє зменшити кількість судових спорів і забезпечити сталість досягнутих домовленостей.

Успішність цих моделей пояснюється не лише розвиненим правовим середовищем, а й соціальною культурою довіри, де мирне врегулювання конфліктів сприймається як прояв зрілості громадянського суспільства. Україна перебуває на етапі формування власної системи сімейної медіації, тому важливо поєднати міжнародний досвід із національними реаліями, розвиваючи міждисциплінарну підготовку медіаторів, інтегруючи психологічну експертизу в процес та підсилюючи роль суду як гаранта дотримання інтересів дитини. Застосування медіації в українському сімейному праві здатне стати не лише процедурною інновацією, а й важливим кроком у напрямку гуманізації судочинства, де у центрі уваги стоїть не перемога сторін, а добробут дитини як вища цінність правової системи.

Висновки. Аналіз теоретико-правових засад медіації в сімейних спорах дає підстави стверджувати, що цей інститут є не лише альтернативним способом вирішення конфліктів, а й важливим механізмом реалізації прав людини, зокрема права дитини на сімейне виховання, стабільність та емоційне благополуччя. Медіація у сфері сімейних відносин уособлює перехід від каральної чи

формалізованої моделі правосуддя до гуманістичної, яка ґрунтується на взаємній відповідальності, діалозі та етиці примирення.

Міжнародні стандарти, закріплені в Конвенції ООН про права дитини, у Рекомендаціях Комітету міністрів Ради Європи та в практиці Європейського суду з прав людини, визначають пріоритет інтересів дитини як центральний принцип будь-якого сімейного провадження. У цьому контексті медіація розглядається не просто як техніка переговорів, а як простір, де забезпечується реалізація цього принципу через узгодження позицій батьків і створення умов для підтримання дитини поза конфліктом. Таке розуміння відображає сучасний міжнародний тренд – заміну конфронтаційної юрисдикції діалогічною культурою вирішення спорів.

В українській правовій системі медіація закріплена Законом України «Про медіацію», який створює необхідні правові рамки для її використання в сімейних спорах. Проте на практиці залишаються значні бар'єри — від відсутності процесуальних механізмів її інтеграції у судову систему до нерозвиненої культури добровільного врегулювання. Сімейний та Цивільний процесуальний кодекси лише частково враховують потенціал цього інституту, не забезпечуючи комплексної підтримки медіаційних процедур у сфері сімейних правовідносин. Подолання таких прогалин потребує міжгалузевого узгодження норм і посилення ролі суддів у сприянні примиренню сторін.

Порівняльний аналіз практики США, Канади, Німеччини та інших європейських країн засвідчує, що ефективність сімейної медіації значною мірою залежить від державної підтримки, професійної підготовки медіаторів та культурного визнання цінності мирного врегулювання. У цих правових системах медіація часто виступає обов'язковим етапом перед поданням позову або умовою розгляду справи, що суттєво знижує рівень конфліктності й навантаження на суди.

Україна перебуває на етапі формування власної моделі медіації, і саме сімейна сфера може стати тим полем, де закріпиться нова правова культура співпраці замість конфронтації. Для цього необхідно поєднати міжнародний досвід, національні правові традиції та етичні принципи, що формують довіру до медіатора як нейтрального посередника.

Отже, сімейна медіація, це не лише інструмент правового врегулювання, а й складова гуманізації українського правосуддя, яка сприяє зміцненню соціальної злагоди, реалізації прав дитини та розвитку культури взаєморозуміння у суспільстві. Її подальший розвиток потребує системної законодавчої підтримки, міждисциплінарного наукового супроводу та формування сталої етичної практики, що поєднує право, психологію й соціальну відповідальність.

Література:

1. Попов В. А. Роль медіації у вирішенні сімейних спорів. *Вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2025. № 38. С. 128–134. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/38-1.pdf> (дата звернення: 14.10.2025).
2. Мошківська Н. Сучасні тенденції впровадження медіації в Україні. *Право і громадянське суспільство (PGP-Journal).* 2020. № 6. С. 55–62. URL: <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/3.pdf> (дата звернення: 14.10.2025).
3. Чорнописька В., Кузів Ю. Медіація як альтернативний спосіб вирішення сімейних спорів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки.* 2023. Т. 10, № 4(40). С. 208–213. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2023.40.206>.
4. Шевчук В. В. Особливості застосування процедури сімейної медіації в Україні. *Матеріали конференцій THEU.* 2024. URL: https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49732/1/МКР_Шевчук%20В.В.pdf (дата звернення: 14.10.2025).
5. Закон України «Про медіацію» : Закон України від 16 листопада 2021 р. № 1875-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2022. № 6. Ст. 40. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20> (дата звернення: 14.10.2025).
6. Supreme Court of Ukraine. Про медіацію в сімейних спорах і важливість врахування інтересів дитини. 2023. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1744790/> (дата звернення: 14.10.2025).
7. Irving H. H., Benjamin M. *Family Mediation: Theory and Practice of Dispute Resolution.* Toronto, 2002. 384 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/family-mediation-theory-and-practice-dispute-resolution> (дата звернення: 14.10.2025).
8. Landau B., Chesler P., Goldrick M. *Family Dispute Resolution Handbook.* 7th ed. Toronto, 2022. 472 p. URL: <https://store.lexisnexis.com/en-ca/products/family-dispute-resolution-handbook-7th-edition.html> (дата звернення: 14.10.2025).
9. Конвенція про права дитини : міжнародний документ від 20.11.1989 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 14.10.2025).
10. Європейська конвенція про здійснення прав дітей : міжнародний документ від 25.01.1996 р. // Рада Європи. URL: <https://rm.coe.int/168007cdaf> (дата звернення: 14.10.2025).
11. Recommendation No. R (98)1 of the Committee of Ministers to Member States on Family Mediation // Council of Europe. URL: <https://rm.coe.int/16804c3f52> (дата звернення: 14.10.2025).
12. Directive 2008/52/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters // *EUR-Lex.* URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052> (дата звернення: 14.10.2025).
13. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення: 14.10.2025).
14. Цивільний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 40–41. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 14.10.2025).
15. Bundesministerium der Justiz. *Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung.* 2000. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsgesetz/> (дата звернення: 14.10.2025).

16. Bundeskanzleramt Österreich. *Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (ZivMediatG)*. 2003. URL: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003052> (дата звернення: 14.10.2025).
17. Government of Ontario. *Family Mediation Services*. Ministry of the Attorney General. URL: <https://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/family/mediation/> (дата звернення: 14.10.2025).
18. American Bar Association. *Family Mediation Standards of Practice*. URL: https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/Family_Mediation_Standards/ (дата звернення: 14.10.2025).
19. European Court of Human Rights. *Neulinger and Shuruk v. Switzerland*, Application no. 41615/07, Judgment of 6 July 2010 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817> (дата звернення: 14.10.2025).
20. European Court of Human Rights. *X v. Latvia*, Application no. 27853/09, Judgment of 26 November 2013 // HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128877> (дата звернення: 14.10.2025).

References:

1. Popov, V. A. (2025). Rol mediatsii u vyrishenni simeinykh sporiv [The role of mediation in resolving family disputes]. *Visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Pravo*, (38), 128–134. <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/03/38-1.pdf>
2. Moshkivska, N. (2020). Suchasni tendentsii vprovadzhennia mediatsii v Ukraini [Modern trends in the implementation of mediation in Ukraine]. *Pravo i hromadianske suspilstvo (PGP-Journal)*, (6), 55–62. <https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2020/6/3.pdf>
3. Chornopyska, V., & Kuziv, Yu. (2023). Mediatsiia yak alternatyvnyi sposib vyrishennia simeinykh sporiv [Mediation as an alternative way of resolving family disputes]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnika". Seriya: Yurydychni nauky*, 10(4[40]), 208–213. <https://doi.org/10.23939/law2023.40.206>
4. Shevchuk, V. V. (2024). Osoblyvosti zastosuvannia protsedury simeinoi mediatsii v Ukraini [Peculiarities of applying the procedure of family mediation in Ukraine]. *Materialy konferentsii TNEU*. https://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/49732/1/МКР_Шевчук%20В.В.pdf
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2021). *Zakon Ukrainy "Pro mediatsiiu"* [Law of Ukraine "On Mediation"] (No. 1875-IX). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (6), 40. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20>
6. Supreme Court of Ukraine. (2023). *Pro mediatsiiu v simeinykh sporakh i vazhlyvist vrakhuvannia interesiv dytyny* [On mediation in family disputes and the importance of considering the child's interests]. <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1744790/>
7. Irving, H. H., & Benjamin, M. (2002). *Family mediation: Theory and practice of dispute resolution*. Toronto: Carswell. <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/family-mediation-theory-and-practice-dispute-resolution>
8. Landau, B., Chesler, P., & Goldrick, M. (2022). *Family dispute resolution handbook* (7th ed.). Toronto: LexisNexis. <https://store.lexisnexis.com/en-ca/products/family-dispute-resolution-handbook-7th-edition.html>
9. United Nations. (1989). *Convention on the Rights of the Child*. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021
10. Council of Europe. (1996). *European Convention on the Exercise of Children's Rights*. <https://rm.coe.int/168007cdaf>
11. Council of Europe. (1998). *Recommendation No. R (98)1 of the Committee of Ministers to Member States on Family Mediation*. <https://rm.coe.int/16804c3f52>

12. European Parliament and Council of the European Union. (2008). *Directive 2008/52/EC of 21 May 2008 on certain aspects of mediation in civil and commercial matters*. EUR-Lex. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008L0052>
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2002). *Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine]* (No. 2947-III). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (21–22), 135. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
14. Verkhovna Rada of Ukraine. (2004). *Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy [Civil Procedural Code of Ukraine]* (No. 1618-IV). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, (40–41), 492. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>
15. Bundesministerium der Justiz. (2000). *Gesetz zur Förderung der Mediation und anderer Verfahren der außergerichtlichen Konfliktbeilegung*. <https://www.gesetze-im-internet.de/mediationsgesetz/>
16. Bundeskanzleramt Österreich. (2003). *Bundesgesetz über Mediation in Zivilrechtssachen (ZivMediatG)*. <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=20003052>
17. Government of Ontario, Ministry of the Attorney General. (n.d.). *Family mediation services*. <https://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/family/mediation/>
18. American Bar Association. (n.d.). *Family mediation standards of practice*. https://www.americanbar.org/groups/dispute_resolution/resources/Family_Mediation_Standards/
19. European Court of Human Rights. (2010). *Neulinger and Shuruk v. Switzerland* (Application No. 41615/07, Judgment of 6 July 2010). HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-99817>
20. European Court of Human Rights. (2013). *X v. Latvia* (Application No. 27853/09, Judgment of 26 November 2013). HUDOC. <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128877>

УДК 346.27

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1243-1250](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1243-1250)

Тарнавська Мар'яна Ігорівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка», м. Львів, <http://orcid.org/0000-0003-0637-1147>

Симчич Ярослав Михайлович студент бакалаврату Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти НУ «Львівська політехніка», м. Львів

КООПЕРАТИВИ: ЗАСТАРІЛІ ЧИ НЕДООЦІНЕНІ?

Анотація. Стаття присвячена питанням реформування правового регулювання кооперативного руху в Україні. У статті констатується, що наукові дослідження кооперативів сьогодні доволі нечисельні, що загалом відображає ситуацію з їх поширеністю серед суб'єктів господарювання. З огляду на недавні законодавчі зміни, дослідники попереджають про можливу втрату особливостей і переваг, притаманних саме цій організаційно-правовій формі та застерігають від сліпого копіювання і перенесення на кооперативи правової природи господарських товариств. Натомість аграрії наголошують на прогресивності (а не застарілості) кооперативів як організаційно-правової форми ведення аграрного бізнесу, не заперечуючи при тому наявності у селян побоювань щодо можливої схожості кооперативів на колгоспи. Наголошується, що в Європі кооперативний рух є затребуваним, особливо серед фермерів, у цій сфері також активно відбуваються процеси злиття. Наведено дані, за деякими даними, у Норвегії, Фінляндії, Швеції, Японії кооперативами охоплено 100% фермерських господарств, у США, Франції та Німеччині – близько 80%, у Данії - 90%. Зазначено, що у працях скандинавських вчених кооперативи досліджуються і у таких незвичних аспектах як рівень щастя у тій чи іншій країні.

Наголошено на тому, що кооперативи і кооперативний рух мають особливу правову і економічну природу.

Розкрито окремі питання історії кооперації та пов'язаного з нею руху більдунг (народної освіти) в нордичних країнах. Зауважено, що саме з кооперативним рухом і рухом народних вищих шкіл скандинавські дослідники пов'язують те, що Фінляндія, здобувши незалежність, не лише індустріалізувалися, а й обрали ліберальну демократію та ринкову економіку замість тісніших зв'язків з радянським союзом.

Підсумовано, що проблеми розвитку кооперативного руху в Україні сьогодні не лежать суто в правовій площині. Передусім це питання історичного досвіду (як позитивного, так і негативного), психологічних потреб учасників економічної діяльності (впевненість у власних діях, можливість контролювати і розпоряджатись результатами власної праці, потреба у безпеці, економічній та ідеологічній свободі) та ін.

Ключові слова: кооперативи, правова і економічна природа кооперативів, вдосконалення правового регулювання економіки, Україна, Скандинавські країни.

Tarnavska Mariana Igorivna PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University, Lviv, <http://orcid.org/0000-0003-0637-1147>

Symchych Yaroslav Mykhailovych undergraduate student of the Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education of Lviv Polytechnic National University, Lviv

COOPERATIVES: OUTDATED OR UNDERVALUED?

Abstract. The article is devoted to the issues of reforming the legal regulation of the cooperative movement in Ukraine. The article states that scientific studies of cooperatives are quite few today, which generally reflects the situation with their prevalence among business entities. Given the recent legislative changes, researchers warn about the possible loss of features and advantages inherent in this particular organizational and legal form and warn against blind copying and transferring the legal nature of business associations to cooperatives. In contrast, agrarians emphasize the progressiveness (and not obsolescence) of cooperatives as an organizational and legal form of conducting agricultural business, without denying the presence of concerns among peasants about the possible similarity of cooperatives to collective farms. It is emphasized that in Europe the cooperative movement is in demand, especially among farmers, and merger processes are also actively taking place in this area. The data are given, according to some sources, in Norway, Finland, Sweden, Japan, cooperatives cover 100% of farms, in the USA, France and Germany - about 80%, in Denmark - 90%. It is noted that in the works of Scandinavian scientists, cooperatives are also studied in such unusual aspects as the level of happiness in a particular country.

It is emphasized that cooperatives and the cooperative movement have a special legal and economic nature.

Certain issues of the history of cooperation and the related Bildung (public education) movement in the Nordic countries are revealed. It is noted that it is with the

cooperative movement and the movement of folk high schools that Scandinavian researchers associate the fact that Finland, having gained independence, not only industrialized, but also chose liberal democracy and a market economy instead of closer ties with the Soviet Union.

It is concluded that the problems of the development of the cooperative movement in Ukraine today do not lie purely in the legal plane. First of all, this is a question of historical experience (both positive and negative), psychological needs of participants in economic activity (confidence in one's own actions, the ability to control and dispose of the results of one's own labor, the need for security, economic and ideological freedom), etc.

Keywords: cooperatives, legal and economic nature of cooperatives, improvement of legal regulation of the economy, Ukraine, Scandinavian countries.

Постановка проблеми. Сьогодні кооперативи – одна з найбільш суперечливих організаційно-правових форм ведення господарської діяльності. При цьому суперечності полягають не у недоліках правового регулювання, а в стані затребуваності чи незатребуваності цієї форми в Україні і в світі. Так, якщо в нас вони асоціюються виключно зі спадком минулого, то в світі цілком успішно використовуються, зокрема, в сільському господарстві і загалом є організаційно-правовою формою, що пристосована саме до його виробничих потреб та специфіки. У нас же законодавець, намагаючись активізувати створення кооперативів, вносить зміни до законодавства, якими намагається наблизити правову природу кооперативів до господарських товариств. Але чи це справді необхідно?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові дослідження кооперативів сьогодні доволі нечисельні, що загалом відображає ситуацію з їх поширеністю серед суб'єктів господарювання. Так, Григор'єва Х. дослідила можливі наслідки змін до законодавства про кооперацію. Хоча ці зміни планувались як осучаснення регулювання кооперативів, дослідниця застерігає про можливу втрату особливостей і переваг, притаманних саме цій організаційно-правовій формі. Х. Григор'єва застерігає від сліпого копіювання і перенесення на кооперативи правової природи господарських товариств [3, С. 73]. В періодиці присвяченій практичним питанням аграрного бізнесу, ще донедавна йшлося про те, що «сільськогосподарські кооперативи залишаються топ темою серед аграріїв уже кілька років» [9]. Ці публікації мають, насамперед, просвітницьку мету – донести інформацію до потенційних кооператорів і переконати їх у прогресивності (а не застарілості) кооперативів як організаційно-правової форми ведення аграрного бізнесу. Так, експерт Офісу підтримки реформ при Міністерстві аграрної політики та продовольства України, радник Національної асоціації сільськогосподарських дорадчих служб України Р. Корінець констатує,

що «люди у селах часто не знають, бояться, не розуміють, що таке «кооператив», навіщо він їм потрібен, яку користь будуть мати. А ще чимало таких псевдо-кооперативів, ініціатори яких пропонують до одного сараю зганяти селянам худобу... Так собі ностальгія за колгоспами...» [10]. Натомість в Європі кооперативний рух є затребуваним, особливо серед фермерів. Так, Euralis та Maïsadour у 2026 році планують створити спільний кооператив для підтримки фермерів на південному заході Франції [11].

Мета статті – дослідження особливостей, економічної та правової природи кооперативів, висвітлення окремих історичних аспектів, які пояснюють популярність кооперативів в Європі, зокрема, в Скандинавських країнах і відсутність їх популярності у нашій країні.

Виклад основного матеріалу. Процес реформування чи еволюції організаційно-правових форм, мабуть, не спиняється ніколи і це не слід вважати недоліком в роботі законодавця. Так, адже з плином часу змінюються економічні умови, потреби підприємців, виникають нові галузі економіки (або змінюються уже існуючі, тощо).

Чимало з тих форм, що існували на початку 90х років вже застаріли морально і не використовуються. Як правило, такі організаційно-правові форми не мають аналогів у світі, адже були зумовлені виключно потребами перехідної економіки. Цікаво, що є й такі форми, розквіт яких припадає на початок минулого століття а також на 80ті і ранні 90ті роки, водночас сьогодні вони майже не затребувані або використовуються не за призначенням, у той час як у інших державах Європи в певних галузях економіки їх питома вага доходить і до 80%. Як уже зазначалось, мова йде саме про кооперативи. В Україні вони мало затребувані як форма ведення бізнесу, сприймаються здебільшого як уже пройдений історичний етап, ознака того ж таки перехідного періоду від планової адміністративної економіки до економіки ринкової.

Водночас, за деякими даними, у Норвегії, Фінляндії, Швеції, Японії кооперативами охоплено 100% фермерських господарств, у США, Франції та Німеччині – близько 80%, у Данії - 90% [1, с. 7; 2, с. 92]. Скандинавські дослідники Лене Рейчел Андерсен і Томас Бйоркман звертають увагу на «надзвичайний збіг між найщасливішими країнами світу та державами з найбільшим обігом надходжень від кооперативів у розрахунку на душу населення» [5, с. 343].

Час від часу в законодавство про кооперацію вносяться ті чи інші зміни, які, однак, не спричиняють сплеску активності у створенні нових кооперативів. Не всі з цих змін чи доповнень слід вважати суто «косметичними» змінами. Деякі недавні законодавчі модифікації були доволі суттєві, настільки, що змінили саму природу кооперативів, послабивши класичні кооперативні засади і принципи [3, с. 73]. Вказані новели доволі неоднозначно сприймаються науковцями,

оскільки мають «значне корпоративне забарвлення» [3, с. 76], що не відповідає природі і особливостям кооперації як явища. Так, В. В. Зіновчук наголошує на тому, що кооперативи не є звичним бізнес-структурами саме виключно в корпоративному сенсі, а передбачають певний додатковий, можна сказати ідеологічний елемент – прагнення до отримання персонального зиску саме через групові дії а також певну групову взаємозалежність [4, с. 6; 15].

З цим важко не погодитись, і це не лише з огляду на наш досвід. Скандинавські дослідники Лене Рейчел Андерсен і Томас Бйоркман у своїй книзі «Більдунг: нордичний секрет краси і свободи» [5, с. 343-345] описують рух народних вищих шкіл у Скандинавії (явище, відоме як більдунг або народний більдунг). Зокрема, у Данії він здобув широку популярність близько 1865 року, в Норвегії – близько 1870 року, у Швеції сягнув розквіту близько 1870-1902 років, в Швейцарії – ще раніше [5, с. 352]. У всіх цих країнах кооперативи стартували у той самий період [5, с. 352]. За твердженням дослідників, обидва ці явища – народний більдунг і кооперативний рух сприяли індивідуальній відповідальності, відчуттю обов'язку перед іншими людьми, своїми організаціями та країною загалом [там само].

Цікаво, що саме з кооперативним рухом і рухом народних вищих шкіл Лене Рейчел Андерсен і Томас Бйоркман пов'язують те, що Фінляндія, здобувши незалежність, не лише індустріалізувалась, а й обрали ліберальну демократію та ринкову економіку замість тісніших зв'язків з радянським союзом [5, с. 352].

Хоча в Україні свого часу діяльність кооперативів була дуже економічно успішною і не тільки, – це була важлива частина народно-патріотичного руху «Свій до свого по своє», тісно пов'язаного з іменем та ініціативами Митрополита Андрея Шептицького, та сьогодні кооперативний рух здебільшого таки асоціюється більшою мірою з негативами колгоспного минулого.

Щодо сучасних, недавніх змін, то 9 січня цього року було прийнято Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [5]. Цей нормативно-правовий акт призначений, насамперед, для упорядкування організаційно-правових форм юридичних осіб, усунення суперечностей в законодавстві, які були закладені Господарським кодексом України або збереглись ще з 90х років. Серед змін заборона створювати цілу низку організаційно-правових форм юридичних осіб, що загалом вважаються застарілими чи такими, що не відповідають логіці і підходам, закладеними у в цивільному законодавстві. Вказаний Закон вносить певні зміни, що стосуються кооперації, втім, не для всіх видів кооперативів вони однакові. Так, зокрема, ст. 13 забороняє створення юридичних осіб у формі підприємства споживчої кооперації [5]. Щодо тих підприємств споживчої кооперації, які протягом перехідного періоду не прийняли рішення про ліквідацію чи перетворення в іншу організаційно-правову

форму, в прикінцевих та перехідних положеннях згаданого Закону [5] передбачено таке положення:

«3 дня введення в дію цього Закону дія Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю" поширюється на дочірні підприємства, іноземні підприємства, підприємства об'єднання громадян, підприємства споживчої кооперації, приватні підприємства у випадках, якщо відповідні правовідносини не врегульовані їхніми статутами та іншими законами. Якщо у перехідний період власник (уповноважений орган управління об'єктами державної власності, уповноважений орган місцевого самоврядування) не прийняв рішення про припинення дочірнього підприємства, іноземного підприємства, підприємства об'єднання громадян (релігійної організації, профспілки), підприємства споживчої кооперації, приватного підприємства відповідно до цього Закону, до регулювання діяльності таких підприємств після завершення перехідного періоду застосовуються положення Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю", що регулюють діяльність товариств з обмеженою відповідальністю, а статuti таких підприємств у частині, що суперечить Закону України "Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю", є недійсними [5].

Також у статті 86 Цивільного кодексу України [12] залишилось визначення сільськогосподарських та інших кооперативів (крім виробничих) як неприємницьких товариств а також дозвіл їм здійснювати підприємницьку діяльність поряд із своєю основною діяльністю, якщо інше не встановлено законом і якщо така діяльність відповідає меті, для якої вони були створені, та сприяє її досягненню [12]. Втім, як видається, не зважаючи на намагання законодавця звести всі організаційно-правові форми до спільного знаменника, у тій же ст. 86 залишились виробничі кооперативи, існування, особливості, правова природа і регулювання яких викликає запитання.

Висновки. Таким чином, проблеми розвитку кооперативного руху в Україні сьогодні не лежать суто в правовій площині. Передусім це питання історичного досвіду (як позитивного, так і негативного), психологічних потреб учасників економічної діяльності (впевненість у власних діях, можливість контролювати і розпоряджатись результатами власної праці, потреба у безпеці, економічній та ідеологічній свободі) та ін.

Низький рівень розвитку кооперативного руху, як видається, не можна вважати однозначно негативним явищем, адже натомість суб'єкти господарювання обирають для себе інші організаційно-правові форми, відповідно до своїх потреб, очікувань і застережень.

Водночас, як видається, кооперативи мають певний потенціал, особливо в сільськогосподарській сфері, тож відмовлятися від такої організаційно-правової форми недоцільно, як і нівелювати особливості її природи і принципів.

Література:

1. Коверзнев В. О. Господарсько-правове забезпечення кооперації в Україні: монографія. Чернігів: НАН України, Інститут економіко-правових досліджень, 2017. 384 с.
2. Костюк О. В. Управління розвитком підприємницької діяльності у сільській місцевості на кооперативних засадах. Розвиток кооперативного руху в Україні: міжн. наук.-практ. конф., 24-25 травня 2016 р. ЦП «Компринт», 2016. 227 с.
3. Григор'єва Христина. Законодавство про сільськогосподарську кооперацію: наслідки «корпоративної ін'єкції». Підприємництво, господарство і право. 2020. № 10. С. 73-77.
4. Зіновчук В. В. Принципи кооперації: вчора, сьогодні, ...завтра? Кооперативні читання: 2019 рік: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 7 червня 2019 року). Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 6-15.
5. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
6. Огляд судової практики Верховного Суду у господарських справах за участю сільськогосподарських кооперативів: рішення, внесені до ЄДРСР за 2018-2023 роки. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KG_S_kooperativi_1.pdf
7. Драбовський А. Г. Кооператив як організаційна мікросистема та його значення у господарській системі держави. Науковий вісник НЛТУ України. 2011. Вип.21.13 URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_13/184_Dra.pdf
8. Грек В. І. Кооператив як організаційно-правова форма сільськогосподарської кооперації. URL : http://www.agrosvit.info/pdf/16_2011/10.pdf
9. Андрієнко С. Все про сільськогосподарські кооперативи. Портал kurkul.com 7 травня 2019 р. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/531-vse-pro-silskogospodarski-kooperativi>
10. Корінець Р., Солонар М. Кооператив формує куркулів, а не безправних колгоспників. Портал kurkul.com 15 люте 2019 р. URL: <https://kurkul.com/interview/463-roman-korinets-kooperativ-formuye-kurkuliv-a-ne-bezpravnih-kolgospnikiv>
11. Немцева Ю. Euralis та Maïsadour планують створити спільний кооператив для підтримки фермерів Портал kurkul.com 28 березня 2025 р. URL: <https://kurkul.com/news/38237-euralis-ta-masadour-planuyut-stvoriti-spilniy-kooperativ-dlya-pidtrimki-fermeriv>
12. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n464>

References:

1. Koverznev V. O. (2017) Hospodarsko-pravove zabezpechennia kooperatsii v Ukraini: monohrafiia [Economic and legal support for cooperation in Ukraine: monograph] Chernihiv: NAN Ukrainy, Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen. 384 p. [in Ukrainian]
2. Kostiuk O. V. (2016) Upravlinnia rozvytkom pidpriemnytskoi diialnosti u silskii mistsevesti na kooperatyvnykh zasadah. [Managing the development of entrepreneurial activity in rural areas on a cooperative basis] Rozvytok kooperatyvnogo rukhu v Ukraini: mizhn. nauk.-prakt. konf., 24-25 travnia 2016 r – Development of the cooperative movement in Ukraine: materials of the international scientific and practical conference, May 24-25, 2016. TsP «Komprynt». 227 p. [in Ukrainian]
3. Hryhor'ieva Khrystyna. (2020) Zakonodavstvo pro silskohospodarsku kooperatsiiu: naslidky «korporatyvnoi in'ieksii» [Legislation on agricultural cooperation: the consequences of "corporate injection"] Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law. № 10. P. 73-77. [in Ukrainian]

4.Zinovchuk V. V. (2019) Pryntsypy kooperatsii: vchera, sohodni, ...zavtra? [Principles of cooperation: yesterday, today, ... tomorrow?] Kooperatyvni chytannia: 2019 rik: materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii (m. Zhytomyr, 7 chervnia 2019 roku) – Cooperative readings: 2019: materials of the All-Ukrainian scientific and practical conference (Zhytomyr, June 7, 2019). Zhytomyr: ZhNAEU, 2019. S. 6-15. [in Ukrainian]

5.Pro osoblyvosti rehuliuвання diialnosti yurydychnykh osib okremykh orhanizatsiino-pravovykh form u perekhidnyi period ta ob'iednan yurydychnykh osib: Zakon Ukrainy vid 9 sichnia 2025 r. [On the peculiarities of regulating the activities of legal entities of certain organizational and legal forms in the transitional period and associations of legal entities: Law of Ukraine of January 9, 2025.] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text> [in Ukrainian]

6.Ohliad sudovoi praktyky Verkhovnoho Sudu u hospodarskykh spravakh za uchastiu silskohospodarskykh kooperatyviv: rishennia, vneseni do YeDRSR za 2018-2023 roky. [Review of the judicial practice of the Supreme Court in economic cases involving agricultural cooperatives: decisions submitted to the Unified State Register of Economic and Social Cooperatives for 2018-2023.] Retrieved from: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KGS_kooperativi_1.pdf [in Ukrainian]

7.Drabovskyi A. H. (2011) Kooperatyv yak orhanizatsiina mikrosistema ta yoho znachennia u hospodarskii systemi derzhavy [Cooperative as an organizational microsystem and its significance in the economic system of the state] Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy - cientific Bulletin of the NLTU of Ukraine. 2011. Vyp.21.13 Retrieved from: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_13/184_Dra.pdf [in Ukrainian]

8.Hrek V. I. (2011) Kooperatyv yak orhanizatsiino-pravova forma silskohospodarskoi kooperatsii [Cooperative as an organizational and legal form of agricultural cooperation] Retrieved from: http://www.agrosvit.info/pdf/16_2011/10.pdf [in Ukrainian]

9.Andriienko S. (2019) Vse pro silskohospodarski kooperatyvy [All about agricultural cooperatives.] Portal kurkul.com 7 travnia 2019 r. Retrieved from: <https://kurkul.com/spetsproekty/531-vse-pro-silskogospodarski-kooperativi> [in Ukrainian]

10.Korinets R., Solonar M. (2019) Kooperatyv formuie kurkuliv, a ne bezpravnykh kolhospynikiv [The cooperative forms kulaks, not disenfranchised collective farmers] Portal kurkul.com 15 liute 2019 r. Retrieved from: <https://kurkul.com/interview/463-roman-korinets-kooperativ-formuye-kurkuliv-a-ne-bezpravnih-kolgospnykiv> [in Ukrainian]

11.Nemtseva Yu. (2025) Euralis ta Maisadour planuiut stvoryty spilnyi kooperatyv dlia pidtrymky fermeriv [Euralis and Maisadour plan to create a joint cooperative to support farmers] Portal kurkul.com 28 bereznia 2025 r. Retrieved from: <https://kurkul.com/news/38237-euralis-ta-masadour-planuyut-stvoriti-spilniy-kooperativ-dlya-pidtrimki-fermeriv> [in Ukrainian]

12.Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 r. [Civil Code of Ukraine of January 16, 2003] Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#n464> [in Ukrainian]

УДК 34.096

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1251-1260](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1251-1260)

Чернецька Тетяна Вікторівна аспірантка кафедри цивільно-правових дисциплін Інституту права ім. І. Малиновського, Національний університет “Острозька академія”, Острог, <https://orcid.org/0000-0001-6901-066X>

ПОСМЕРТНЕ ВИКОРИСТАННЯ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРІАЛУ: ПРОГАЛИНИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових і етичних питань посмертного використання репродуктивного матеріалу. Таке дослідження набуває особливої актуальності в умовах війни та зростання суспільного запиту на збереження родинної спадкоємності. У центрі уваги науковців та практиків право людини розпоряджатися власним біологічним матеріалом після смерті та пошук механізмів, які дозволять поєднати особисту самотійність із відповідальністю перед сім’єю й суспільством.

Завданням дослідження є розроблення концептуальної основи посмертного використання репродуктивного матеріалу, яка забезпечить гармонію між волею померлого, інтересами близьких осіб і правовою визначеністю для медичної практики. Робота спирається на аналітичний і порівняльний підходи, що дозволяє простежити тенденції розвитку цієї сфери у світі, виявити спільні принципи та розбіжності в розумінні права на репродуктивне самовизначення.

У статті показано, що суспільне ставлення до посмертної репродукції тісно пов’язане з питаннями довіри, відповідальності й етичних меж науки. Запропоновано створення механізмів попереднього волевиявлення, які гарантують дотримання волі особи та водночас забезпечують захист інтересів дитини й родини. У статті підкреслюється, що без таких механізмів посмертна репродукція ризикує залишитися поза правовими рамками, що породжує конфлікти й моральні дилеми.

Результати дослідження мають міждисциплінарне значення: вони стосуються права, медицини, біоетики та соціальної політики. Концепція посмертного використання репродуктивних матеріалів спрямована на формування гуманістичного підходу до репродуктивних технологій, який визнає цінність людського життя, спадкоємність родини та відповідальність держави за створення передбачуваного й справедливого середовища для реалізації репродуктивних прав у надзвичайних умовах.

Ключові слова: посмертна репродукція, репродуктивні права, права людини, згода, біоетика, сімейні відносини, права військовослужбовців.

Chernetska Tatiana Viktorivna Postgraduate student of the Department of Civil Law Disciplines of the I. Malynovskyi Educational and Research Institute of Law, National University of Ostroh Academy, <https://orcid.org/0000-0001-6901-066X>

POSTHUMOUS USE OF REPRODUCTIVE MATERIAL: GAPS AND PROSPECTS OF LEGAL REGULATION IN UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the examination of legal and ethical issues arising from the posthumous use of reproductive material. This subject has gained particular relevance in the context of war and the growing societal demand for the preservation of family lineage. The focus of academic and practical discourse is on the individual's right to dispose of their biological material after death and on identifying legal mechanisms capable of reconciling personal autonomy with responsibilities toward the family and society.

The objective of the study is to develop a conceptual legal framework for the posthumous use of reproductive material that ensures coherence between the will of the deceased, the interests of close relatives, and legal certainty for medical practice. The research relies on analytical and comparative methodologies, which enable the identification of global trends, shared principles, and divergences in the understanding of reproductive self-determination.

The article demonstrates that public attitudes toward posthumous reproduction are closely interlinked with questions of trust, accountability, and the ethical limits of scientific intervention. It proposes the establishment of mechanisms of prior consent that would guarantee respect for the individual's will while safeguarding the interests of the child and the family. It is emphasized that in the absence of such mechanisms, posthumous reproduction risks remaining beyond the boundaries of legal regulation, thereby generating conflicts and moral dilemmas.

The findings of the study have interdisciplinary significance, encompassing law, medicine, bioethics, and social policy. The proposed concept of posthumous use of reproductive material aims to promote a human-centred approach to reproductive technologies that upholds the intrinsic value of human life, the continuity of family relations, and the state's duty to create a predictable and equitable legal environment for the exercise of reproductive rights under exceptional circumstances.

Keywords: posthumous reproduction, reproductive rights, human rights, consent, bioethics, family relations, rights of military personnel.

Постановка проблеми. Законодавчі зміни 2023–2025 років гарантували військовослужбовцям право на зберігання репродуктивного матеріалу, але не

врегулювали посмертне їх використання. Проте нині відсутні норми, що визначають коло уповноважених осіб, порядок підтвердження згоди, строки реалізації права на використання репродуктивного матеріалу та правовий статус дитини, народженої після смерті. Це спричиняє колізії між цивільним, сімейним і медичним правом, створює ризики для закладів охорони здоров'я і невизначеність для родин загиблих. Виникла необхідність в цілісній правовій моделі посмертного використання репродуктивного матеріалу, яка поєднає автономію волі особи, гарантії сімейних прав і передбачуваність правозастосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про активізацію правових і біоетичних дискусій навколо посмертного використання репродуктивного матеріалу. У статті Л. В. Орел та інші «Правове регулювання застосування репродуктивних технологій в Україні» (2024) [1] досліджено сучасний стан правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій (ДРТ) в Україні. Автори наголошують на фрагментарності чинних норм і відсутності цілісного механізму, який би визначав умови посмертного застосування гамет, порядок згоди та юридичний статус дитини.

Публікація С. Сінькевича та І. Мельника «Репродуктивні права людини у практиці європейського суду з прав людини: вплив на практику правозастосування та конституційно-правову доктрину в Україні» (2024) [2] присвячена впливу практики Європейського суду з прав людини на формування національного правового режиму репродуктивних прав. Дослідники підкреслюють, що імплементація рішень Європейського суду з прав людини є критичною для узгодження українського законодавства із принципами автономії особи, захисту приватного життя та пропорційності втручань держави.

У порівняльному дослідженні Савицького, Ельдар-Гева та Шварцур «Ставлення ізраїльських чоловіків до посмертної репродукції та попередньої згоди в умовах триваючого збройного конфлікту» (2024) [3] авторами проаналізовано соціально-психологічні та правові аспекти посмертної репродукції під час війни. Емпіричні результати показали, що більшість респондентів підтримують посмертне використання гамет лише за умови наявності заздалегідь наданої письмової згоди, що підтверджує необхідність нормативного закріплення механізмів попереднього волевиявлення.

Сукупно ці дослідження виявляють спільну тенденцію: збереження та використання репродуктивного матеріалу після смерті потребує чіткої правової регламентації, заснованої на принципах автономії волі, правової визначеності та дотримання міжнародних стандартів у сфері біоетики й прав людини.

Метою статті є обґрунтування необхідності створення цілісної правової моделі посмертного використання репродуктивного матеріалу та пропозиція нормативних механізмів, які забезпечать баланс між автономією волі померлого, інтересами сім'ї й правовою визначеністю для закладів охорони здоров'я.

Виклад основного матеріалу. В умовах повномасштабної війни, що спричинила загрозу не лише життю, а й репродуктивному здоров'ю військово-службовців, створено основне правове підґрунтя, яке вперше на державному рівні гарантує доступ до забору та зберігання репродуктивного матеріалу, закріплюючи державну політику підтримки репродуктивних прав. Першим кроком став Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)» від 22.11.2023 року № 3496-IX [4], який забезпечує право на зберігання для осіб, чия фертильність зазнала ризику через поранення.

Оскільки попередній закон не розв'язав ключових питань правового регулювання та виявив низку прогалин у сфері реалізації репродуктивних прав, законодавець спробував усунути ці недоліки шляхом ухвалення Закону України «Про внесення зміни до пункту 2 розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)" щодо збереження генофонду Українського народу» від 07.02.2024 № 3573-IX (надалі Закон України № 3573-IX) [5]. Цим законом держава вперше врегульовує питання посмертного зберігання, встановивши чіткі правові правила, щодо долі репродуктивного матеріалу.

Як передбачено Законом України № 3573-IX, у разі смерті власника клітин або оголошення його померлим, банки репродуктивних клітин безоплатно зберігають матеріал протягом трьох років від моменту смерті або оголошення особи померлою. Після завершення цього періоду зберігання може продовжити інша особа, яку за життя визначив власник у заповіті.

Практичні аспекти реалізації положень закону передбачає Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави» від 24 січня 2025 року № 78 [6], яка визначила порядок проведення процедури забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин у період воєнного стану, забезпечивши реалізацію законодавчих гарантій через дієвий правозастосовний механізм.

У результаті цих законодавчих змін та прийняття підзаконного акту було закладено основи правового механізму збереження репродуктивного матеріалу військовослужбовців, від первинного доступу та гарантій зберігання до адміністративної процедури їх реалізації.

Механізм залишається частково узгодженим, оскільки подальший правовий посмертний статус біологічного матеріалу залишилися поза межами прямого регулювання. У матеріалах до законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження генофонду Українського

народу» № 10448 [7] декларувався намір змінити окремі положення Цивільного кодексу України (ЦКУ) [8] та Сімейного кодексу України (СКУ) [9]. Проте ухвалений Закон України № 3573-IX обмежився лише окремими змінами до перехідних положень із визначенням трирічного строку зберігання та з дорученням уряду розробити підзаконні акти.

Законодавець так і не закріпив норм, які б чітко визначали допустимість і умови застосування ДРТ після смерті особи. Закон не встановлює коло уповноважених осіб, які можуть звертатися до закладів охорони здоров'я з вимогою використання матеріалу, а також не визначає форму та стандарт підтвердження згоди, наданої за життя. Відсутні процесуальні строки для проведення програм у випадку смерті власника клітин і не прописаний алгоритм дій закладів охорони здоров'я у разі спору між потенційними розпорядниками. Окремою неврегульованою сферою залишається співвідношення цих норм із презумпціями батьківства та спадкування, що фактично ставить правовий статус дитини, зачатої після смерті військовослужбовця, у зону ризику неоднакової практики

Наталія Квіт у статті «Перспективи регулювання права на посмертне відтворення в контексті війни в Україні: зарубіжний досвід та формування правової підтримки для реалізації репродуктивних прав військовослужбовців» (2023) [10] звертає увагу, що без чітких правил щодо згоди, строків і кола осіб, які можуть розпоряджатися матеріалом, заклади охорони здоров'я й банки залишаються між вимогами медичної таємниці, захисту персональних даних і невизначеністю сімейного статусу майбутньої дитини. Чинні норми дають доступ до зберігання та навіть передбачають бюджетну підтримку для військових, але не пояснюють, чи і як можна використовувати цей матеріал після смерті. Хоча сама стаття 2023 року вже втратила частину актуальності, окреслені в ній проблеми залишаються відкритими й досі.

Порівняння нових правил про зберігання клітин із загальними нормами показує неузгодженість між організаційною і матеріальною частиною регулювання. Сімейний кодекс України (ст. 122) встановлює презумпцію походження дитини від чоловіка матері лише якщо народження відбулося до спливу десяти місяців після припинення шлюбу чи смерті чоловіка. Коли народження відбувається пізніше, презумпція не працює і визнання батьківства потребує окремих підстав та дотримання процедури. Окремо Сімейний кодекс України (ст. 123) вимагає письмової згоди чоловіка на застосування ДРТ, якщо саме так відбулося зачаття.

Цивільний кодекс України (ст. 1222, ст. 1261), у свою чергу, визначає коло спадкоємців і прямо обмежує його тими, хто живий на момент відкриття спадщини або зачатий за життя спадкодавця і народжений після відкриття спадщини. Навіть за наявності генетичного зв'язку дитина, зачата після смерті,

не входить до кола спадкоємців за чинною нормою. Це вступає у суперечність з політикою безоплатного посмертного зберігання клітин на три роки і демонструє, що норми про використання матеріалу і наслідки для сімейного та спадкового статусу не узгоджені, через що підтримка зберігання фактично не супроводжується гарантіями правового статусу дитини.

Практичні колізії проявляються вже сьогодні. Якщо вдова просить заклад охорони здоров'я використати сперму загиблого без його письмової згоди, загальні правила не дають їй права підмінити волевиявлення. Особисті немайнові права не переходять у спадщину, а спеціальної норми про делегування згоди на посмертне використання немає. Заклад охорони здоров'я опиняється між вимогою дотримання письмової згоди на допоміжні репродуктивні технології та відсутністю процедури оцінки інших доказів наміру. Другий кейс ще складніший. Дитина, яка народилася через два роки після смерті військовослужбовця, не підпадає під десятимісячну презумпцію батьківства, а для спадкового права вирішальним є момент зачаття. За теперішнім текстом ЦКУ така дитина не вважається зачатою за життя спадкодавця і тому не набуває спадкових прав, навіть якщо батьківство буде підтверджене іншими засобами. Саме тут позиція про трирічне безоплатне зберігання клітин без супровідних змін до кодексів створює правову прогалину, яку неможливо заповнити підзаконними актами.

Проблема волевиявлення після смерті зосереджена на природі особистих немайнових прав. Такі права належать людині довічно, не мають майнового змісту і не переходять у спадщину. Це означає, що ніхто не може «успадкувати» право дозволити чи заборонити використання репродуктивних клітин замість померлого. Водночас цивільне право допускає завчасне волевиявлення. Людина може за життя зробити односторонній правочин у формі заяви і визначити свою волю на майбутній випадок. Це і є ключ до вирішення проблеми волевиявлення після смерті, щодо репродуктивних клітин. Делегування через довіреність не є належним, оскільки представництво припиняється зі смертю довірителя. Необхідно запровадити окремий документ, складений за життя особи, який однозначно визначає, чи допускається посмертне використання репродуктивного матеріалу, у яких межах і ким саме. Його поява забезпечила б для закладів охорони здоров'я належну правову основу та усунула ризик тлумачення волі померлого на підставі припущень.

Необхідно створити цілісну систему врегулювання дій у сфері допоміжних репродуктивних технологій після смерті особи, що передбачатиме виключно попереднє волевиявлення за життя. Потрібно законодавчо визначити, що лише заздалегідь оформлене розпорядження встановлює дозвіл, межі використання та особу, уповноважену діяти після смерті донора. Слід також запровадити чітку ієрархію документів, які підтверджують інформовану згоду.

Нинішня інформована згода у сфері ДРТ стосується лише поточних медичних процедур, тому для посмертного застосування має бути впроваджено окремий документ: нотаріально засвідчену заяву-розпорядження або спеціальний «репродуктивний заповіт». Такий документ повинен фіксувати право визначеної особи звертатися до закладів охорони здоров'я, містити умови та строки реалізації, а також забезпечувати можливість ідентифікації документів, що підтверджують сімейні чи партнерські відносини з померлим. Доцільно передбачити у ньому відомості про розпорядника, перелік дозволених дій, строк чинності, можливість відкликання, а також окрему згоду на доступ до медичної інформації та обробку персональних даних.

Потрібно також створити єдиний державний реєстр таких документів, який забезпечить стандартизовану перевірку закладів охорони здоров'я і надасть сім'ям військовослужбовців чіткий, передбачуваний порядок дій без конфліктів та правової невизначеності. Реалізація такої системи гарантуватиме збереження автономії померлого й водночас створить ефективний правовий механізм для виконання спільного репродуктивного плану.

Право дружини або чоловіка розпоряджатися матеріалом після смерті потребує чіткого розмежування між спільним репродуктивним планом подружжя і автономією померлого. Постає питання чи виникає таке право автоматично. Аргументи на користь автоматичності спираються на стабільні шлюбні зв'язки та на практику підписання згод у сфері ДРТ. Така позиція захищає інтерес сім'ї військовослужбовця і зменшує затримки в закладах охорони здоров'я.

Проте така конструкція потребує належного нормативного підґрунтя, адже чинне законодавство встановлює інші підходи. Тому автоматичне набуття повноважень без попереднього волевиявлення особи суперечить основним принципам приватного права.

Аргументи проти автоматичності виходять з принципу забезпечення виконання волі померлого і з обмежень представництва. У підсумку дружина або чоловік має практичну перевагу, однак право не виникає автоматично. Воно виникне лише за створення спеціального документу та його наявності, який прямо надасть такі повноваження і визначатиме межі дій та строки.

Залучення інших спадкоємців створить конфлікт інтересів. Для спадкування вирішальним є момент зачаття. Особи, зацікавлені у складі спадщини, можуть мати матеріальний інтерес заперечувати використання матеріалу або майбутній статус дитини. Це створюватиме ризик тиску на заклад охорони здоров'я і може спровокувати судові спори. У таких умовах доцільним виглядає вузьке коло розпорядників, визначене самим власником матеріалу за життя, а за його відсутності судовий порядок з високим стандартом доказів наміру.

Висновки. Проведений аналіз стану правового регулювання питання посмертного використання репродукованих матеріалів показав, що Україні

потрібна цілісна й передбачувана система посмертного використання репродуктивного матеріалу, що водночас захищає автономію особи, інтереси сім'ї та забезпечує правову визначеність для закладів охорони здоров'я. Передбачений механізм має починатися з публічного реєстру «репродуктивних згод». Це має бути захищений модуль у державній eHealth-інфраструктурі, де повнолітня особа за життя підтверджує волю щодо власних гамет і ембріонів із використанням кваліфікованого електронного підпису або нотаріальної форми. У записі фіксуються обсяг дозволу, межі використання, конкретна уповноважена особа, строки, а також згода на доступ до медичних даних для цієї особи. Запис допускає відкликання особою, яка його внесла. Заклади охорони здоров'я отримують доступ до реєстру через захищений інтерфейс із фіксацією усіх звернень. Це знімає невизначеність і дає єдину перевірку волі, що особливо важливо для сімей військовослужбовців.

Наступним етапом має стати внесення до СКУ окремої норми, що визначатиме походження та правовий статус дитини, народженої внаслідок посмертного застосування ДРТ. Батьківство визнається за наявності чинної згоди у реєстрі та дотримання встановлених процедур. Дитина має набувати повного сімейного статусу і спадкових прав на рівні з іншими дітьми, прирівнюючись до зачатої за життя померлого за умови належного підтвердження волі.

Ключовим аспектом є визначення часових меж реалізації згоди. На основі порівняльного аналізу пропонується встановити, що заява про використання репродуктивного матеріалу подається протягом 12 місяців з моменту смерті особи, а перенесення ембріона здійснюється не пізніше 36 місяців. У виняткових випадках, пов'язаних зі службою чи тривалим лікуванням, може застосовуватися подовжений строк до 5 років за наявності підтверджених медичних і юридичних підстав. Такий підхід забезпечує баланс між автономією волі померлого, інтересами сім'ї та передбачуваністю дій для закладів охорони здоров'я.

Щоб мінімізувати конфлікти і водночас зберегти автономію померлого, коло розпорядників варто визначити максимально вузько. Базовим розпорядником має бути дружина або чоловік, а за відсутності шлюбу - партнер, прямо зазначений у заздалегідь поданій «репродуктивній згоді» чи нотаріальній заяві-розпорядженні. Інші спадкоємці не повинні набувати цього статусу автоматично, адже їхній майновий інтерес може входити в колізію з рішенням про використання матеріалу.

Якщо відповідного документа немає, ініціювати використання можна лише на підставі судової ухвали із високим стандартом доказування заздалегідь сформованого наміру. Такий підхід дозволяє підтримати добросовісні випадки у сім'ях військовослужбовців, коли письмову згоду не встигли оформити, але воля померлого належно підтверджена.

Медичні заклади мають діяти за чітко встановленим порядком перевірки та підтвердження волевиявлення. Заява розглядається після подання документа,

що ідентифікує особу розпорядника, свідоцтва про шлюб або підтвердження фактичних партнерських відносин, а також витягу з державного реєстру «репродуктивних згод» чи нотаріально посвідченої заяви. За відсутності цих документів ухвалення рішення можливе лише на підставі судового розпорядження. Усі дії з перевірки мають відображатися в електронній медичній системі із фіксацією дати, часу, підстав і кваліфікованих електронних підписів відповідальних працівників. Доступ до медичної та генетичної інформації надається лише в обсязі, визначеному заздалегідь оформленою згодою, відповідно до вимог інформованої згоди й законодавства про захист персональних даних. Перед початком програми доцільно встановити короткий «період роздумів» і здійснити внутрішню етичну оцінку спірних ситуацій. Такий механізм гарантує послідовність рішень, знижує ймовірність конфліктів і забезпечує оперативність дій для родин військовослужбовців.

Література:

1. Legal regulation of the use of reproductive technologies in Ukraine / L. V. Orel та ін. *Reproductive health of woman*. 2024. № 8. С. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2024.320082>.
2. Sinkevych O. V., Melnyk I. I. Human reproductive rights in the practice of the European Court of Human Rights: impact on law enforcement practice and constitutional legal doctrine in Ukraine. *Analytical and comparative jurisprudence*. 2024. № 6. С. 170–176. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.25>.
3. Savitsky B., Eldar-Geva T., Shvartsur R. Israeli men's attitudes toward posthumous reproduction and prior consent amid ongoing armed conflict. *Andrology*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1111/andr.13757>.
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство) : Закон України від 22.11.2023 № 3496-IX. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text>.
5. Про внесення зміни до пункту 2 розділу II "Прикінцеві та перехідні положення" Закону України "Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права військовослужбовців та інших осіб на біологічне батьківство (материнство)" щодо збереження генофонду Українського народу : Закон України від 07.02.2024 № 3573-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3573-20#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
6. Про затвердження Порядку здійснення забору, кріоконсервації та зберігання репродуктивних клітин військовослужбовців та інших осіб на випадок втрати репродуктивної функції під час виконання обов'язків із оборони держави, захисту Вітчизни та інших покладених на них обов'язків відповідно до законодавства : Постанова Каб. Міністрів України від 24.01.2025 № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-p#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
7. Пояснювальна записка до законопроекту № 10448 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження генофонду Українського народу». Верховна Рада України. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43590> (дата звернення: 17.09.2025).
8. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 16.09.2025).
9. Сімейний кодекс України : Кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (дата звернення: 16.09.2025).

10. Kvit N. Prospects for regulating the right to posthumous reproduction in the context of war in Ukraine: foreign experience and formation of legal support for the realisation of reproductive rights of military personnel. *Access to justice in eastern europe*. 2023. Vol. 6, no. 2. P. 82–99. DOI: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-a000222>.

References:

1. Orel L. V., et al. Legal regulation of the use of reproductive technologies in Ukraine. *Reproductive Health of Woman*. 2024. No. 8. P. 44–53. DOI: <https://doi.org/10.30841/2708-8731.8.2024.320082>.

2. Sinkevych O. V., Melnyk I. I. Human reproductive rights in the practice of the European Court of Human Rights: impact on law enforcement practice and constitutional legal doctrine in Ukraine. *Analytical and Comparative Jurisprudence*. 2024. No. 6. P. 170–176. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.25>.

3. Savitsky B., Eldar-Geva T., Shvartsur R. Israeli men's attitudes toward posthumous reproduction and prior consent amid ongoing armed conflict. *Andrology*. 2024. DOI: <https://doi.org/10.1111/andr.13757>.

4. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava viiskovosluzhbovtziv ta inshyykh osib na biolohichne batkivstvo (materynstvo)* [On Amendments to Certain Laws of Ukraine on Ensuring the Right of Servicemen and Other Persons to Biological Parenthood]. Law of Ukraine No. 3496-IX, 22 Nov 2023. DOI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3496-20#Text>. [in Ukrainian].

5. *Pro vnesennia zminy do punktu 2 rozdlu II "Prykintsevi ta perekhidni polozhennia" Zakonu Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia prava viiskovosluzhbovtziv ta inshyykh osib na biolohichne batkivstvo (materynstvo)" shchodo zberezhenia henofondu Ukrainskoho narodu* [On Amending Paragraph 2 of Section II "Final and Transitional Provisions" ... Regarding the Preservation of the Gene Pool of the Ukrainian People]. Law of Ukraine No. 3573-IX, 7 Feb 2024. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3573-20#Text> (date accessed: September 16, 2025). [in Ukrainian].

6. *Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia zabory, kriokonservatsii ta zberihannia reproduktyvnykh klityn viiskovosluzhbovtziv ta inshyykh osib na випадок vtraty reproduktyvnoi funktsii pid chas vykonannia obov'iazkyv z oborony derzhavy, zakhystu Vitchyzny ta inshyykh pokladykh na nykh obov'iazkyv vidpovidno do zakonodavstva* [On Approval of the Procedure for the Collection, Cryopreservation and Storage of Reproductive Cells of Servicemen and Other Persons in Case of Loss of Reproductive Function]. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 78, 24 Jan 2025. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/78-2025-п#Text> (date accessed: September 16, 2025). [in Ukrainian].

7. *Pojasniuvalna zapyska do zakonoproektu No. 10448 "Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zberezhenia henofondu Ukrainskoho narodu"* [Explanatory Note to Draft Law No. 10448 "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Preserving the Gene Pool of the Ukrainian People"]. Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43590> (date accessed: September 17, 2025). [in Ukrainian].

8. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy* [Civil Code of Ukraine]. Law of Ukraine No. 435-IV, 16 Jan 2003. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (date accessed: September 16, 2025). [in Ukrainian].

9. *Simeinyi kodeks Ukrainy* [Family Code of Ukraine]. Law of Ukraine No. 2947-III, 10 Jan 2002. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> (date accessed: September 16, 2025). [in Ukrainian].

10. Kvit N. Prospects for regulating the right to posthumous reproduction in the context of war in Ukraine: foreign experience and formation of legal support for the realisation of reproductive rights of military personnel. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. Vol. 6, No. 2. P. 82–99. DOI: <https://doi.org/10.33327/ajee-18-6.2-a000222>.

УДК 342.9(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1261-1271](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1261-1271)

Чорна Вікторія Григорівна доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Кузьменко Оксана Володимирівна доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана», <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Панченко Максим Вадимович доктор юридичних наук, професор кафедри публічного та міжнародного права ННІ «Юридичний інститут» Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, <https://orcid.org/0000-0002-2583-2327>

ПУБЛІЧНО-ПРАВОВИЙ ДОГОВІР У СИСТЕМІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ПРОЦЕДУРИ: ДОКТРИНАЛЬНА МОДЕЛЬ І РИЗИКИ ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЇ ДИСКРЕЦІЇ

Анотація: у статті досліджується інститут публічно-правового договору як елемент системи адміністративної процедури та як інструменталізована форма реалізації адміністративної дискреції. На основі аналізу законодавства, а також відповідних доктринальних підходів, з'ясовано, що публічно-правовий договір перестає бути лише допоміжною альтернативою адміністративному актові й перетворюється на самостійний механізм врегулювання публічно-правових відносин, здатний поєднувати гнучкість договірної форми з імперативністю публічного інтересу.

Обґрунтовано, що така договірна модель має подвійний характер: з одного боку, вона дозволяє досягати консенсусних, економічно та процедурно ефективних рішень; з іншого – створює додаткові ризики інструменталізації дискреції, обходу гарантій адміністративної процедури, приватизації публічного інтересу та зниження рівня прозорості й підзвітності публічної адміністрації.

У статті систематизовано критерії допустимості публічно-правових договорів (зв'язок із публічно-правовою компетенцією, відповідність змісту

вимогам, що могли б бути закріплені в адміністративному акті, належна мотивація, участь заінтересованих осіб, контроль за зустрічним виконанням), а також виокремлено запобіжники зловживання договірною формою (вимоги до форми, нікчемності, участі третіх осіб, спеціальних процедур схвалення). Зроблено висновок, що інтеграція публічно-правового договору в українську модель адміністративної процедури має ґрунтуватися на концепції «процедурної конституціоналізації» дискреції: договір може застосовуватися виключно як інструмент реалізації, а не обходу процедурних гарантій, забезпечуючи баланс між гнучкістю врядування та верховенством права, прозорістю й захистом прав приватних осіб.

Визначено, що публічно-правовий договір у системі адміністративної процедури - це врегульована нормами публічного права дво- чи багатостороння угода за участю суб'єкта владних повноважень, спрямована на встановлення, зміну або припинення публічно-правових правовідносин **замість чи в доповнення до** адміністративного акта, за умови що її зміст перебуває у межах наданої компетенції, відповідає публічному інтересу, підпорядкований принципам законності, прозорості, пропорційності та не погіршує обсяг процедурних гарантій для приватних осіб, передбачених загальними правилами адміністративної процедури.

Ключові слова: адміністративний акт, адміністративна процедура, правові аспекти, доктринальні підходи, публічне управління, правова визначеність, адміністративне право, публічний інтерес, публічно-правовий договір, органи публічної влади.

Chorna Viktoriia Hryhorivna Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Public and International Law, Educational and Scientific Institute “Law Institute” of Vadym Hetman Kyiv National Economic University, <https://orcid.org/0000-0002-6072-0283>

Kuzmenko Oksana Volodymyrivna Doctor of Law, Professor, Merited Worker of Science and Technology of Ukraine, Head of the Department of Public and International Law, Educational and Scientific Institute “Law Institute” of Vadym Hetman Kyiv National Economic University, <https://orcid.org/0000-0002-0830-766X>

Panchenko Maksym Vadymovych Doctor of Law, Professor at the Department of Public and International Law, Educational and Scientific Institute “Law Institute” of Vadym Hetman Kyiv National Economic University, <https://orcid.org/0000-0002-2583-2327>

PUBLIC-LAW CONTRACT IN THE SYSTEM OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE: DOCTRINAL MODEL AND RISKS OF DISCRETION INSTRUMENTALISATION

Abstract. The article examines the institution of the public-law contract as an element of the system of administrative procedure and as an instrumentalised form of exercising administrative discretion. Based on the analysis of the legislation, as well as relevant doctrinal approaches, it is established that the public-law contract ceases to be merely an auxiliary alternative to an administrative act and becomes an independent mechanism for regulating public-law relations, capable of combining the flexibility of the contractual form with the imperative nature of the public interest. It is substantiated that this contractual model has a dual character: on the one hand, it makes it possible to achieve consensual, economically and procedurally efficient solutions; on the other hand, it creates additional risks of instrumentalising discretion, circumventing safeguards of administrative procedure, privatising the public interest and lowering the level of transparency and accountability of public administration. The article systematises the criteria for the admissibility of public-law contracts (link with public-law competence, compliance of the content with requirements that could be imposed by an administrative act, proper reasoning, participation of interested parties, control over counter-performance) and identifies safeguards against abuses of the contractual form (requirements as to form, nullity, involvement of third parties, special approval procedures). It is concluded that the integration of the public-law contract into the Ukrainian model of administrative procedure must be based on the concept of “procedural constitutionalisation” of discretion: the contract may be used exclusively as an instrument for implementing, and not for bypassing, procedural guarantees, ensuring a balance between governance flexibility and the rule of law, transparency and the protection of the rights of private persons. It is determined that a public-law contract within the system of administrative procedure is a bilateral or multilateral agreement governed by public-law norms, concluded with the participation of a public authority, aimed at establishing, amending or terminating public-law relations instead of or in addition to an administrative act, provided that its content remains within the conferred competence, complies with the public interest, is subordinated to the principles of legality, transparency and proportionality, and does not diminish the scope of procedural guarantees for private persons established by the general rules of administrative procedure.

Keywords: administrative act, administrative procedure, legal aspects, doctrinal approaches, public administration, legal certainty, administrative law, public interest, public-law contract, public authorities.

Постановка проблеми. Інституалізація публічно-правового договору в європейських моделях адміністративної процедури та поява відповідних конст-

рукцій у національному праві України зумовлюють потребу доктринального переосмислення його правової природи та функціонального призначення. За своєю суттю публічно-правовий договір пропонується як гнучка альтернатива або доповнення адміністративному акту, здатна підвищити ефективність публічного управління, сприяти консенсусу та оптимізувати використання дискреційних повноважень. Водночас розширення договірних форм у діяльності суб'єктів владних повноважень породжує низку загроз: розмивання меж між публічним і приватним інтересом, обходу імперативних процедурних гарантій, селективного використання договірної форми для легітимації наперед визначених рішень, посилення асиметрії переговорної позиції між адміністрацією та приватною особою. У науковому дискурсі відсутня цілісна модель публічно-правового договору саме як елемента системи адміністративної процедури, що підпорядкований вимогам законності, прозорості, пропорційності, участі заінтересованих осіб і контролю використання дискреції. Це зумовлює необхідність комплексного аналізу, який одночасно фіксує нормативний потенціал і викриває ризики інструменталізації публічно-правового договору на шкоду процедурним гарантіям.

Метою статті є сформулювати доктринальну модель публічно-правового договору як інституту адміністративної процедури, що узгоджується з принципами верховенства права, належного врядування та обмеження дискреційних повноважень публічної адміністрації, а також ідентифікувати та концептуально описати ключові ризики інструменталізації дискреції через використання договірних конструкцій.

Виклад основного матеріалу. Договір є формою угоди, що впливає з надто широкого поняття останньої. Відмінність між договором та угодою убачають у характері й формі [2]. Договір, як правило, укладається в письмовій формі, оскільки сторони прагнуть правової визначеності, а текст договору має слугувати доказом у разі спору. Часто договір застосовується у сфері бізнесу, де основною метою є прибуток.

У доктрині розрізняють договір і угоду, пов'язуючи договір насамперед із письмовою формою. Це співвідносять із поняттями договору та угоди в англо-американській системі. Термін «agreement» у цьому контексті зближується з поняттям contract в англо-американському праві; у нідерландському праві йому відповідає *overeenskomst* [4]. Угода має ширше значення, ніж договір. Якщо угода регулює ділову діяльність, вона розглядається як договір; якщо ж не стосується бізнесу, зберігає статус угоди [3].

Однією зі сторін договору може бути держава, яка виступає як публічно-правова чи приватно-правова юридична особа. Договір між державою та її контрагентом має специфічний, багатокомпонентний характер: попри договірні відносини, його зміст охоплює елементи як приватного, так і публічного права.

Правовідносини у сфері публічного права можуть бути встановлені, змінені або припинені шляхом договору (публічно-правовий договір), якщо цьому не перешкоджають правові приписи. Зокрема, орган влади може замість видання адміністративного акта укласти публічно-правовий договір з особою, якій інакше був би адресований цей адміністративний акт. Публічно-правовий договір за допомогою якого невизначеність щодо фактичних обставин або правової ситуації усувається шляхом взаємних поступок сторін (мирова угода), може бути укладений, якщо орган влади на підставі належної оцінки обставин і правового становища вважає укладення такої угоди доцільним для усунення невизначеності, діючи відповідно до свого дискреційного повноваження. Публічно-правовий договір за яким контрагент органу влади зобов'язується до зустрічного виконання, може бути укладений за умови, що зустрічне виконання визначене в договорі для конкретної мети та слугує органу влади для виконання його публічних завдань. Зустрічне виконання має бути з огляду на всі обставини належним (пропорційним) і перебувати у предметному зв'язку з договірним виконанням з боку органу влади. Якщо щодо дії органу влади існує (у контрагента) правова вимога, може бути погоджене лише таке зустрічне виконання, яке при виданні адміністративного акта могло б бути предметом додаткової умови (Nebenbestimmung) [1].

Природа публічно-правового договору полягає в тому, що це форма здійснення публічної влади, а не цивільний договір. Його вихідна точка - публічно-правова компетенція органу, а не свобода приватної автономії сторін. Орган не є стороною договору як приватна особа, а діє як носій владних повноважень, який обирає консенсуальну форму врегулювання замість (або поруч із) одностороннім адміністративним актом. Тому публічно-правовий договір онтологічно належить до сфери публічного права, навіть якщо технічно виглядає як договір.

Ключова риса його правової природи – це нерівність сторін, врівноважена процедурними гарантіями, а не догматикою повної свободи договору. На відміну від приватно-правового контракту, де сторони формально рівні й вільні конструювати зміст, публічно-правовий договір жорстко обмежений: по-перше, зміст не може виходити за межі компетенції органу і не може встановлювати те, що було б незаконним в адміністративному акті; по-друге, умови мають відповідати публічному інтересу, правам третіх осіб, імперативним нормам і принципам (законність, пропорційність, недискримінація, прозорість); по-третє, договір підпорядкований загальним правилам адміністративної процедури (ініціювання, слухання, мотивація, контроль).

Функціонально публічно-правовий договір - це інструмент процедуризованої дискреції: він дозволяє гнучкіше досягати публічних цілей (комплексні проекти, регуляторні угоди, врегулювання спорів), але водночас мусить бути

вбудований у систему контролю - адміністративного й судового. Його природа передбачає: можливість визнання нікчемним за порушення публічно-правових обмежень; спеціальні умови участі третіх осіб і органів; можливість односторонньої зміни/розірвання з мотивів захисту загального блага з дотриманням стандартів захисту легітимних очікувань.

Отже, публічно-правовий договір за своєю природою є договірною формою реалізації владних повноважень під верховенством права, а не способом уникнути адміністративної процедури. Його сутність - поєднати консенсус і гнучкість із імперативною підпорядкованістю публічному інтересу та процедурним гарантіям.

На нашу думку, варто виокремити основні риси публічно-правового договору:

1) публічно-правова природа, тобто виникає з компетенції органу публічної влади, а не з приватної автономії сторін. Укладається для реалізації владних повноважень і публічних функцій, а не лише для обміну майновими благами. Наприклад, концесійний договір, де стороною є **уповноважений орган державної влади чи місцевого самоврядування (концесіодавець)**, який діє не як «звичайний власник», а виключно в межах **публічної компетенції** щодо управління державним/комунальним майном та організації надання суспільно значимих послуг (транспорт, порти, дороги, водопостачання тощо). Договір спрямований на **створення, модернізацію та експлуатацію об'єкта, пов'язаного з наданням публічних послуг**, із встановленням вимог до тарифів, якості, безперервності, доступності, інвестиційних зобов'язань, контролю з боку держави. Тобто його головна мета - реалізація публічних функцій, а не просто обмін майновими благами. **Має місце обмеження автономії сторін.** Умови договору жорстко детермінуються законом: процедура конкурсу, істотні умови, контроль, підстави дострокового припинення, гарантії прав користувачів. Сторони не можуть «вільно домовитися як завгодно», як у суто приватному контракті - їхня воля підпорядкована публічно-правовим приписам і публічному інтересу [5]. У матеріальному й доктринальному сенсі концесійний договір цілком обґрунтовано розглядати як вид публічно-правового (адміністративного) договору або принаймні “змішаний публічно-правовий договір”, оскільки визначальними є компетенція органу та публічний інтерес, а не приватна автономія сторін;

2) похідність від адміністративного акта. Зміст договору не може виходити за межі того, що орган мав би право встановити одностороннім адміністративним актом. Все, що було б незаконним в акті, є незаконним і в договорі;

3) пріоритет публічного інтересу, тобто публічно-правовий договір спрямований на досягнення об'єктивно визначеного публічного інтересу; приватна вигода контрагента допускається лише в межах, сумісних із цим інтересом;

4) нерівність сторін, компенсована гарантіями. Орган публічної влади володіє владними ресурсами, тому формальна «рівність» сторін є фікцією. Компенсація: підпорядкування договору принципам законності, пропорційності, недискримінації, заборона зловживання становищем, вимога прозорості та належного мотивування;

5) інтегрованість в адміністративну процедуру, тобто публічно-правовий договір є формою завершення або елементом адміністративного провадження: застосовуються правила про ініціювання, слухання заінтересованих осіб, строки, з'ясування обставин, мотивування рішення про укладення договору;

6) формалізованість та підвищені вимоги до дійсності, як правило, обов'язкова письмова форма, чіткий предмет, посилання на правову основу, іноді - згода третіх осіб чи інших органів. Порухення імперативних вимог тягне нікчемність або оспорюваність договору;

7) підконтрольність і оскаржуваність. Публічно-правовий договір підлягає адміністративному та судовому контролю (у публічно-правовій юрисдикції), включно з перевіркою дотримання процедури, меж дискреції та відповідності публічному інтересу. Так, наприклад, в рішенні Касаційний адміністративний суд (**справа № 806/1536/18, постанова КАС ВС від 23.12.2019 р.**) чітко встановлює, що охоронний договір на пам'ятку культурної спадщини є адміністративним (публічно-правовим) договором, укладеним замість індивідуального акту на підставі ст. 23 Закону «Про охорону культурної спадщини». Суд підкреслив: 1. спір щодо дії, припинення, скасування такого договору належить до юрисдикції адміністративних судів (п. 4 ч. 1 ст. 19 КАС України); 2. предмет контролю: наявність компетенції органу, дотримання процедури, законність мети та відповідність договору публічному інтересу; 3. суд фактично перевіряє, чи не використано договір для виходу за межі владних повноважень [6]. Також у справі **№ 580/244/23, постанова КАС ВС від 21.09.2023; пов'язані рішення Черкаського ОАС та Шостого ААС** встановлюється, що договори на перевезення пасажирів на міських маршрутах кваліфіковано як публічно-правові (адміністративні), укладені на підставі рішення органу місцевого самоврядування та спеціального публічно-правового регулювання. Адміністративні суди: розглядають спори щодо одностороннього дострокового розірвання цих договорів виконавчим комітетом; перевіряють дотримання встановленої процедури, підстав розірвання, пропорційність втручання та баланс із публічним інтересом громади; виходять із того, що це інструмент реалізації владних повноважень, а не «звичайний» цивільний договір;

8) можливість одностороннього втручання з мотивів загального блага. Допускається спеціальний режим зміни чи розірвання з боку органу для захисту важливих публічних інтересів, але із дотриманням принципів пропорційності, захисту легітимних очікувань та, за потреби, компенсації;

9) виконує функцію процедуризованої дискреції, тобто використовується як інструмент гнучкої реалізації дискреційних повноважень, але в межах чітких процедурних рамок, а не як спосіб їх розширення чи обходу.

Публічно-правовий договір укладається в письмовій формі, якщо інша форма прямо не передбачена правовими приписами.

Публічно-правовий договір, який зачіпає права третьої особи, набирає чинності лише за умови, що третя особа надала письмову згоду. Якщо замість адміністративного акта, для видання якого згідно з правовими приписами потрібні дозвіл, згода або погодження іншого органу, укладається договір, то такий договір набирає чинності лише після участі іншого органу у встановленій формі.

Публічно-правовий договір підлягає визнанню нікчемним у тих випадках, коли в договірній формі реалізується *ultra vires*-волевиявлення публічного органу, обходяться імперативні приписи закону, включно з обов'язковими процедурами та погодженнями, встановлюються умови, які не могли б бути предметом правомірного адміністративного акта, або закладаються корупційні чи непропорційні зустрічні вигоди, несумісні з публічним інтересом. У такій ситуації договір не створює жодних правових наслідків, а судовий контроль у публічно-правовій юрисдикції має кваліфікувати його саме як нікчемний, а не як звичайно оспорюваний правочин.

В практиці країн ЄС публічно-правовий договір є нікчемним, якщо:

- 1) адміністративний акт із відповідним змістом був би нікчемним;
- 2) адміністративний акт із відповідним змістом був би протиправним не лише через порушення процедури чи форми і це було відомо сторонам договору;
- 3) відсутні передумови для укладення договору-угоди (*Vergleichsvertrag*), а адміністративний акт із відповідним змістом був би протиправним не лише через порушення процедури чи форми у значенні § 46;
- 4) орган влади обумовлює для себе зустрічне виконання, яке є недопустимим.

Якщо нікчемність стосується лише частини договору, то нікчемним є весь договір, якщо немає підстав вважати, що його було б укладено і без нікчемної частини [1, §52-61].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що доктринальну модель публічно-правового договору в системі адміністративної процедури доцільно вибудовувати як механізм реалізації, а не обходу владних повноважень, що підкорений верховенству права, належному врядуванню та обмеженню дискреції адміністрації.

Ключовими характеристиками, які визначають доктринальну модель публічно-правового договору в системі адміністративної процедури, на нашу думку, є:

1. Нормативно-онтологічний статус публічно-правового договору. Як вже було зазначено вище, публічно-правовий договір є формою здійснення адміністративної функції, а не приватно-правовою альтернативою поза публічно-правовим режимом. Його джерело — публічна компетенція, а не автономна воля сторін;

2. Допустимість договору має бути похідною від можливості видання адміністративного акта з тотожним змістом: договором не можна досягати того, що адміністрація не могла б законно встановити актом;

3. Будь-який публічно-правовий договір апріорі підпорядковується загальним принципам адміністративної процедури: законності, пропорційності, рівності, належного врядування, захисту довіри, правової визначеності, транспарентності.

Вважаємо, що структурними елементами доктринальної моделі публічно-правового договору в системі адміністративної процедури є:

1) суб'єктний склад. Обов'язковою є участь суб'єкта владних повноважень, який діє в межах і у спосіб, визначених законом. Інша сторона (фізична, юридична особа, інший публічний суб'єкт) перебуває у публічно-правовій, а не суто договірній рівновазі: нерівність сторін компенсується посиленнями процедурними гарантіями, а не «свободою договору»;

2) предмет і межі. Предметом договору можуть бути лише такі публічно-правові правовідносини, які: безпосередньо впливають з компетенції органу; узгоджуються з публічним інтересом; не порушують імперативних заборон, прав третіх осіб і не нівелюють обов'язкових процедур. Договір не може легалізувати те, що в форматі адміністративного акта було б незаконним;

3) інтегрованість в адміністративну процедуру. Публічно-правовий договір розглядається як одна з форм завершення адміністративного провадження. Звідси:

застосування правил про ініціювання, повідомлення, строки, з'ясування обставин;

право заінтересованих осіб бути почутими до укладення договору;

обов'язок належної мотивації: чому договір, а не акт; чому саме такі умови відповідають публічному інтересу.

4) форма й умови дійсності. Обов'язкова письмова форма, визначеність предмета, прав і обов'язків, посилання на правову підставу, перевірка відсутності конфлікту інтересів; спеціальні вимоги - згода третіх осіб, участь інших органів, відкритість або публікація ключових умов. Нікчемними є договори, які: виходять за межі компетенції, суперечать імперативним нормам, маскують хабар чи привілей, порушують процедури;

5) режим контролю та відповідальності. Договір підлягає:

судовому контролю за правилами публічно-правової юрисдикції;

внутрішньому адміністративному контролю (revocation/termination за публічними підставами);

застосуванню доктрини захисту легітимних очікувань: одностороння зміна можлива лише за чітко визначених умов (суспільна необхідність, пропорційність, компенсація).

Таким чином договір вбудовується в процедурну конституціоналізацію дискреції: він не руйнує, а продовжує логіку адміністративної процедури.

Доктринальна модель має виходити з того, що публічно-правовий договір - це спосіб конкретизації дискреції, а не її розширення:

по-перше, договір фіксує критерії та умови використання дискреційних повноважень, робить їх передбачуваними;

по-друге, забороняється будь-яка «договірна торгівля» владними повноваженнями: зустрічні зобов'язання допустимі лише якщо могли б бути законною умовою адмінакта;

по-третє, вимагається об'єктивна обґрунтованість: орган повинен показати, чому договір краще реалізує публічний інтерес, ніж односторонній акт, а не лише зручніший для адміністрації.

В той же час, варто досить серйозно віднестися до наявних ключових ризиків інструменталізації дискреції (з концептуальним окресленням):

1. обхід процедурних гарантій, що може виражатися через використання договору для уникнення слухань, консультацій, конкуренційних процедур, оцінки впливу. Ризик: перетворення договору на «тіньовий» адміністративний акт без оскаржуваних процедур;

2. приватизація публічного інтересу. Домінування інтересів сильнішого контрагента (інвестора, монополіста) над нормативно визначеним публічним інтересом;

3. договірна корупція та непрозорі вигоди. Передбачення у договір надмірних преференцій, прихованих субсидій, обхід закупівель чи концесійних процедур;

4. дискримінаційна селективність, тобто вибір «зручних» партнерів без однакових умов для інших потенційних суб'єктів у схожих ситуаціях.

Література:

1. Verwaltungsverfahrensgesetz. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/>
2. Yasardin. *Asas Kebebasan Berkontrak Syariah*. Jakarta: Prenada Media, 2018. 238 p.
3. Marzuki P. M. Batasan Kebebasan Berkontrak. *Jurnal Yuridika*. 2013. Vol.18. №3. P. 195–196.
4. Netherlands. (2010). General Administrative Law Act. URL. https://legislationline.org/sites/default/files/documents/96/Netherlands_administrative_law_act_2010_en.pdf [in English].
5. Про концесію: Закон України від 3 жовтня 2019 року № 155-IX. Відомості Верховної Ради, 2019. № 48. Ст.325.
6. Постанова Касаційного адміністративного суду по справі №806/1536/18 від 23.12.2019 р. URL. <https://zakononline.ua/court-decisions/show/86552104>

References:

1. Bundesrepublik Deutschland (n.d.) Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG) [Administrative Procedure Act]. Retrieved from <https://www.gesetze-im-internet.de/vwvfg/> [in German].
2. Yasardin (2018) Asas Kebebasan Berkontrak Syariah [The Principle of Freedom of Contract in Sharia]. Jakarta: Prenada Media. 238 p. [in Indonesian].
3. Marzuki P. M. (2013) Batasan Kebebasan Berkontrak [Limits of Freedom of Contract]. Jurnal Yuridika, 18(3), pp. 195–196. [in Indonesian].
4. Netherlands (2010) General Administrative Law Act. Retrieved from https://legislationline.org/sites/default/files/documents/96/Netherlands_administrative_law_act_2010_en.pdf [in English].
5. Pro kontsesiiu [On Concession]: Zakon Ukrainy vid 3 zhovtnia 2019 roku № 155-IX (2019). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 48, art. 325. [in Ukrainian].
6. Postanova Kasatsiinoho administratyvnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu u spravi № 806/1536/18 vid 23.12.2019 roku [Judgment of the Cassation Administrative Court within the Supreme Court in case No. 806/1536/18 of 23 December 2019]. Retrieved from <https://zakononline.ua/court-decisions/show/86552104> [in Ukrainian].

УДК 631.95:504.06:351:349.6(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1272-1281](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1272-1281)

Чудненко Володимир Олександрович кандидат юридичних наук, директор ТОВ «Міжнародна експертно-правова група», <https://orcid.org/0009-0006-7824-6125>

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ НОРМ В ПЕДОСФЕРІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена загальній характеристиці адміністративної відповідальності за порушення норм у педосфері України та її місцю в системі юридичної відповідальності. На підставі узагальнення доктринальних підходів (карально-превентивний, обмежувальний, процесуально-процедурний, «модель-правовідносини») уточнено дефініцію адміністративної відповідальності як встановленого законом примусового механізму застосування стягнень і заходів впливу до фізичних та юридичних осіб за адміністративні проступки у сфері охорони земель і ґрунтів. Обґрунтовано мультиджерельність регулювання: окрім КУпАП (зокрема ст. ст. 53-3, 53-4 КУпАП), засади відповідальності закріплені у спеціальних законах про охорону земель і довкілля, що вимагає комплексної кваліфікації діянь.

Розкрито об'єктивну специфіку складів із прив'язкою до нормативів якості ґрунтів (ГДК, цільові показники) та режимів поводження з родючим шаром. Для ст. 53-3 КУпАП визначено обов'язкові ознаки: дія у вигляді зняття/перенесення родючого шару, протиправність способу (всупереч умовам землеустрою або за відсутності обов'язкової документації), предмет - саме родючий шар, формальний характер складу. Для ст. 53-4 КУпАП - заволодіння поверхневим шаром за відсутності правових підстав; наслідки не є обов'язковими ознаками складу. Акцентовано на доказових стандартах: належні акти перевірки, протоколи відбору проб, chain of custody, висновки акредитованих лабораторій; адміністративний штраф не підміняє обов'язку відшкодувати шкоду, яка розраховується окремо.

Проаналізовано судову практику (на прикладі справи, де апеляційний суд заклав провадження за ст. 53-3 КУпАП через недоведеність факту зняття саме родючого шару та відсутність належних доказів), що підкреслює вимоги до предмета доказування та коректного відмежування від суміжних складів. Описано процесуальні аспекти складання протоколу (ст. 256 КУпАП), підвідомчість і повноваження органів земельного контролю. Практична цінність дослідження

полягає у виробленні перевірного алгоритму кваліфікації та доказування для забезпечення стійкості рішень, підвищенні ефективності нагляду й формуванні підґрунтя для подальшої гармонізації з європейськими підходами до «здоров'я ґрунтів».

Ключові слова: педосфера; адміністративна відповідальність, публічне адміністрування; суб'єкти управління; нормування ґрунтів; ризик-орієнтований нагляд.

Chudnenko Volodymyr Oleksandrovych PhD (Law) / Candidate of Legal Sciences, Director, International Expert-Legal Group LLC. <https://orcid.org/0009-0006-7824-6125>

GENERAL CHARACTERISTICS OF ADMINISTRATIVE LIABILITY FOR VIOLATIONS OF RULES IN THE PEDOSPHERE IN UKRAINE

Abstract: the article offers a general characterization of administrative liability for violations in Ukraine's pedosphere and its place within the system of legal liability. Drawing on a synthesis of doctrinal approaches (punitive-preventive, restrictive, procedural, and the "model–legal relations" view), it refines the definition of administrative liability as a statutory coercive mechanism for applying sanctions and measures of influence to natural and legal persons for administrative offences in the field of land and soil protection. The study substantiates the multi-source nature of regulation: in addition to the Code of Ukraine on Administrative Offences (in particular Arts. 53-3 and 53-4), the foundations of liability are set in special laws on land protection and environmental protection, which necessitates a comprehensive qualification of conduct.

The objective specifics of the relevant offence elements are disclosed with reference to soil-quality standards (maximum permissible concentrations/target indicators) and rules for handling the fertile (topsoil) layer. For Art. 53-3, the mandatory elements include: an act consisting in removal/transfer of the fertile layer, unlawfulness of the method (contrary to land-management documentation or in the absence of documentation where mandatory), the object—precisely the fertile layer—and the formal nature of the offence. For Art. 53-4, the mandatory element is taking possession of the surface (fertile) layer without legal grounds; adverse consequences are not a necessary element. Emphasis is placed on evidentiary standards: proper inspection reports, sampling protocols, chain of custody, and conclusions of accredited laboratories; an administrative fine does not substitute the duty to compensate damages, which is calculated separately.

Case law is analysed (including an example where the appellate court closed proceedings under Art. 53-3 due to failure to prove removal of the fertile layer and lack

of proper evidence), underscoring the evidentiary focus and correct differentiation from related offence types. Procedural aspects of drawing up the protocol (Art. 256 of the Code), as well as the jurisdiction and powers of land-control authorities, are outlined. The practical value lies in proposing a verifiable algorithm for qualification and proof to ensure the resilience of decisions, strengthen oversight effectiveness, and lay the groundwork for further harmonization with European approaches to “soil health.”

Keywords: pedosphere; administrative liability; public administration; governance actors; soil standard-setting; risk-based oversight.

Постановка проблеми. Адміністративна відповідальність за порушення норм у педосфері в Україні залишається фрагментованою та недостатньо ефективною. Матеріальні й процесуальні приписи розпорошені між земельним, екологічним, санітарним та суміжним законодавством, що ускладнює чітке визначення складів правопорушень, кола суб’єктів та юрисдикції контролюючих органів. Шкали санкцій часто не відповідають екологічній шкоді й економічній вигоді порушника, а запобіжний ефект знижується через дублювання повноважень Державної екологічної інспекції, кадастрових та інших органів і неоднакову правозастосовну практику судів. Відсутність спеціального закону та єдиного підходу до норм «здоров’я ґрунтів» (включно з індикаторами, граничними рівнями та планами управління) породжує колізії, ускладнює кваліфікацію діянь і вибір належних заходів реагування.

Додатковою проблемою є доказова база й процедура: брак уніфікованих протоколів відбору та збереження проб (QA/QC, chain of custody), обмежена лабораторна спроможність і нерозвинена інтеграція даних моніторингу (у т.ч. ДЗЗ) у провадження. В умовах воєнного стану доступ до ділянок часто унеможлиблює мінна небезпека, діють виняткові режими перевірок, а методики розрахунку шкоди нерідко не охоплюють нові типи забруднень і воєнні ураження. Це призводить до низької відшкодовуваності збитків, затягування проваджень та слабкої узгодженості адміністративних стягнень із приписами про обов’язкову ремедіацію. Отже, назріла потреба в кодифікованій системі норм і процедур, що забезпечить ризик-орієнтований нагляд, пропорційні санкції, обов’язкові приписи на відновлення, уніфіковані докази й цифрову простежуваність - у сумісності з правом ЄС.

Метою статті є здійснення загальної характеристики адміністративної відповідальності за порушення норм в педосфері в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання педосфери в Україні були предметом дослідження: С.В. Шарапова, ВА Кашкіна досліджували сучасний стан та напрями розвитку системи моніторингу земель і ґрунтів в Україні; Н.С. Гавриш досліджував правовий режим ґрунтів в Україні;

С.А. Балюк, В.В. Медведєв - екологічний стан ґрунтів України; І.П. Яцук, В.В. Дегтярьов, Д.Г. Тихоненко - моніторинг ґрунтів природних та агроєкосистем як наукова основа збереження ґрунтового різноманіття та ін.

Виклад основного матеріалу. В теорії права під юридичною відповідальністю розуміється передбачений законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [1, с. 431].

Особливістю юридичної відповідальності є її нерозривний зв'язок із державою. Міри відповідальності визначаються лише державою, а метою відповідальності є захист правопорядку та виховання поваги до права [2, с. 127].

Юридична відповідальність має своєю підставою винне діяння – правопорушення, що являє собою особливу різновидність поведінки людей та інших суб'єктів суспільних відносин. Карл Маркс підкреслював, що законом регулюються тільки поступки людей, їх дії або бездіяльність. Не можуть регулюватися нормами права думки людей або певні риси характеру. Поза своїми діями, підкреслював, людина не існує для закону. Якщо ж закон карає за тенденцію, за образ думок, то він служить знищенню рівності людей перед законом, роз'єднує їх [3, с. 14].

Видом юридичної відповідальності є адміністративна відповідальність. Проблематика змісту адміністративної відповідальності привертала увагу багатьох науковців-адміністративістів. Водночас і досі відсутня усталена, уніфікована правова позиція щодо її сутності. Описуючи засади адміністративної відповідальності у різних сферах суспільних відносин, кожен дослідник виокремлює власні специфічні риси цієї категорії.

С. Т. Гончарук стверджує, що адміністративна відповідальність як різновид правової відповідальності – це специфічна форма негативного реагування з боку держави в особі її компетентних органів на відповідну категорію протиправних проявів (передусім адміністративних проступків), згідно з якою особи, які скоїли ці правопорушення, повинні дати відповідь перед повноважними державними органами за свої неправомірні дії і понести за це адміністративні стягнення в установленому законом порядку [4, с. 19].

І. П. Голосніченко доводить, що адміністративна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, що являє собою сукупність адміністративних правовідносин, які виникають у зв'язку із застосуванням уповноваженими органами (посадовими особами) до осіб, що вчинили адміністративний проступок, передбачених нормами адміністративного права особливих санкцій – адміністративних стягнень [5, с. 430–432].

Визначати адміністративну відповідальність з урахуванням адміністративно-правових обмежень пропонує Є. В. Додін, який зазначає, що адміністративна відповідальність – це визначення повноважними державними органами

через застосування адміністративно-примусових заходів обмежень майнових, а також особистих благ й інтересів за здійснення адміністративних правопорушень [6, с. 265–274]. Утім, адміністративні стягнення не лише обмежують майнові та особисті немайнові права та інтереси фізичних та юридичних осіб, але й передбачають пряму заборону вчинення дій.

На процесуальній частині адміністративної відповідальності та на заходах впливу (а не на безпосередньо адміністративних стягненнях) робить акцент В. К. Колпаков, який пропонує розуміти адміністративну відповідальність як примусове, з додержанням встановленої процедури застосування правомочним суб'єктом передбачених законодавством за вчинення адміністративного проступку заходів впливу, які виконані правопорушником [7, с. 290].

Досить цікавим та своєрідним є тлумачення адміністративної відповідальності Д. М. Лук'янця: адміністративна відповідальність існує і як нормативна модель, і як відповідні цій моделі правовідносини, а відтак, до неї належать й акти реалізації, завдяки яким норми перетворюються на правовідносини. Водночас акт реалізації санкції правової норми в адміністративному порядку здійснюється за допомогою власного механізму, який за своїм елементним складом повністю збігається з механізмом правового регулювання адміністративної відповідальності. Єдиним винятком при цьому можна вважати те, що реалізується не вся норма, а лише її допоміжна частина – санкція. Це дає можливість стверджувати, що загалом адміністративна відповідальність – це механізм реалізації в адміністративному порядку санкції правової норми, яка має форму стягнення [8, с. 23].

Отже, адміністративна відповідальність - це встановлений законом різновид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні уповноваженим органом у визначеному процедурою порядку заходів державного примусу (адміністративних стягнень та інших заходів впливу) до фізичних чи юридичних осіб за вчинення адміністративного правопорушення; вона охоплює як нормативну модель (сукупність матеріальних і процесуальних норм), так і відповідні правовідносини від фіксації проступку до виконання рішення, має карально-превентивний і відновний характер та пов'язана з легітимними обмеженнями майнових і особистих прав порушника в межах закону.

Однією з особливостей адміністративної відповідальності є те, що вона не вичерпана складами адміністративних правопорушень, які містяться в Кодексі України про адміністративні правопорушення, а з огляду на коло суспільних відносин також склади адміністративних правопорушень містяться в інших законодавчих актах. Так, Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норми, порушення яких передбачає настання адміністративної відповідальності в педосфері – це статті 53-3 та 53-4.

Водночас, ст. 56 Закону України «Про охорону земель» визначено засади адміністративної відповідальності за порушення законодавства України про

охорону земель; ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» визначено відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища та ін.

Ще однією особливістю є об'єктивна специфіка й орієнтація на нормативи якості ґрунтів. Так, для встановлення факту правопорушення потрібне співвіднесення дій/наслідків із обов'язковими нормативами (ГДК, цільові показники), а також дотримання спеціальних правил поводження з родючим шаром.

Наприклад, об'єктивна сторона ст. 53-3 КУпАП (порушення умов зняття/збереження родючого шару) має обов'язкові та факультативні ознаки.

Обов'язкові ознаки:

діяння (дія): фактичне зняття та/або перенесення ґрунтового покриву (родючого шару) земельної ділянки;

протиправність способу: вчинення з порушенням умов, визначених у документації із землеустрою, або без такої документації, якщо її розроблення є обов'язковим;

предмет і місце: родючий шар конкретної земельної ділянки (у межах її кадастрових меж);

формальний склад: настання шкідливих наслідків не є обов'язковим; достатньо встановити сам факт дії всупереч правилам;

факультативні ознаки (можуть уточнювати кваліфікацію/санкцію, але не є необхідними для складу):

спосіб і засоби: механічне зняття бульдозером, екскаватором, скрепером; внутрішньоділяночне чи позаділяночне переміщення;

обсяг/площа/товщина шару, час, повторність, груповість;

наслідки: ерозія, деградація, засмічення - враховуються для розміру шкоди/приписів на відновлення, а не для самого факту притягнення;

контекст робіт: проведення будівництва, видобування корисних копалин місцевого значення тощо.

Обов'язковими ознаками правопорушення передбаченого ст. 53-4 КУпАП (незаконне заволодіння ґрунтовим покривом) є:

діяння (дія): заволодіння (привласнення/відчуження на користь себе чи третіх осіб) поверхневим шаром ґрунту;

відсутність правових підстав: немає дозволу, правовстановлюючих документів, погодженої землевпорядної документації чи згоди законного володільця; дії суперечать режиму використання землі;

предмет і місце: поверхневий (родючий) шар конкретної земельної ділянки;

формальний склад: настання матеріальної шкоди або інших наслідків не обов'язкове для відповідальності.

Факультативні ознаки:

спосіб і засоби: зняття, вивезення, продаж/передача третім особам; використання спецтехніки, транспорту;

обсяг/вартість вилученого шару, повторність, груповість, час і обстановка; наслідки: погіршення стану ґрунту, ландшафтні зміни - важливі для розміру шкоди, приписів на рекультивацію чи для відмежування від кримінального правопорушення (якщо шкода істотна).

При кваліфікації даних складів адміністративних правопорушень в педосфері потрібні належні акти перевірок, протоколи відбору проб, ланцюг збереження доказів (chain of custody), висновки акредитованих лабораторій. Адміністративний штраф не підміняє обов'язок відшкодувати шкоду. Розмір шкоди визначається окремо по кожному із зазначених правопорушень. Підставою для здійснення розрахунку розміру шкоди є матеріали справи про адміністративне правопорушення, які підтверджують факт вчинення правопорушення, а саме: акт перевірки або акт, складений за результатами здійснення планового або позапланового заходу державного нагляду (контролю); протокол про адміністративне правопорушення [9].

Ще однією особливістю складів адміністративних правопорушень в педосфері є комбінованість санкцій із приписами на відновлення. Адміністративні стягнення у педосфері часто супроводжуються обов'язковими приписами про усунення порушень (рекультивація, консервація, протиерозійні дії); їх невиконання тягне нову відповідальність. Наприклад, ст. 188-5 КУпАП (невиконання законних розпоряджень чи приписів посадових осіб органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів, радіаційної безпеки або охорону природних ресурсів); Закон України «Про охорону земель» - обов'язок відновлення якості земель; Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» - відшкодування шкоди і приписи.

Адміністративний протокол складають посадові особи **центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин** (Держгеокадастр): Головний держінспектор з контролю за використанням та охороною земель, його заступники, головні/старші держінспектори та держінспектори відповідних територій. Це прямо впливає зі **ст. 242-2 КУпАП** (підвідомчість і повноважні особи) у зв'язці зі ст. 255 та громадський інспектор з контролю за використанням та охороною земель. Справи про адміністративні правопорушення в педосфері уповноважені розглядати центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (ст.242-2 КУпАП).

У протоколі про адміністративне правопорушення зазначаються: дата і місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу, яка притягається до адміністративної відповідальності (у разі її виявлення); місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане

правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, прізвище викривача (за його письмовою згодою), якщо вони є; пояснення особи, яка притягається до адміністративної відповідальності; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі. Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка притягається до адміністративної відповідальності; при наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами. У разі відмови особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Особа, яка притягається до адміністративної відповідальності, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви свого відмовлення від його підписання. При складенні протоколу особі, яка притягається до адміністративної відповідальності, роз'яснюються його права і обов'язки, передбачені статтею 268 КУпАП, про що робиться відмітка у протоколі [10].

Варто зазначити, що при розгляді справ про притягнення до адміністративної відповідальності відповідно до ст.53-3 КУпАП суд апеляційної інстанції уточнює, що необхідно довести саме факт зняття/перенесення родючого шару ґрунту всупереч умовам або без спеціального дозволу, причому предметом правопорушення є лише родючий шар (а не будь-який ґрунт). Обов'язок отримання дозволу впливає з Порядку № 1 (2005), а належність шару до «родючого» має підтверджуватися агрохімічними показниками (зокрема вмістом гумусу > 2 %) та даними агрохімічного паспорта ділянки; без таких доказів склад відсутній [11].

Колегія наголосила на стандарті доказування: правомірність постанови має довести орган контролю, спираючись на належні й допустимі докази за ст. 251–252 КУпАП та нормами КАС; сам факт ненадання суб'єктом окремих документів під час перевірки не доводить вини за ст. 53-3 КУпАП. Через відсутність доказів події і складу правопорушення провадження було закрито. Також суд відмежував ст. 53-3 КУпАП від «самовільного зайняття» землі: посилання органу на відсутність правових підстав користування ділянкою не релевантні для складу, що інкримінувався (зняття/перенесення родючого шару). Похідна вимога про відшкодування шкоди визнана безпідставною за відсутності самого правопорушення. Окремо зауважено на важливості належного повідомлення учасників під час судового розгляду [11].

Таким чином, під час кваліфікації за ст. 53-3 КУпАП насамперед потрібно чітко встановити предмет і дію: йдеться саме про зняття та/або перенесення родючого (поверхневого) шару ґрунту конкретної ділянки, вчинене з порушенням умов, визначених у документації із землеустрою, або за відсутності такої документації у випадку, коли закон вимагає її розроблення. Склад є формальним,

тобто настання матеріальних наслідків не є обов'язковим елементом. Важливо відмежувати ст. 53-3 КУпАП від: ст. 53-4 КУпАП (незаконне заволодіння шаром ґрунту) і «земельних» складів про самовільне зайняття чи порушення цільового призначення, коли інкримінується не порушення правил зняття/збереження, а інші дії.

При складанні протоколу слід дотриматися вимог ст. 256 КУпАП (місце, час, дані особи, суть правопорушення, норма, свідки, пояснення тощо) та зібрати належні й допустимі докази (ст. 251–252 КУпАП): акт перевірки; копії/реквізити землеустрою з умовами зняття/збереження або підтвердження, що така документація була обов'язкова, але відсутня; фіксацію діяння (фото/відео, GPS-координати, площа, товщина знятого шару, застосована техніка); протоколи відбору проб, акти передачі зразків (chain of custody) і висновки акредитованої лабораторії для посвідчення, що йдеться саме про родючий шар (агрохімічні показники, у т.ч. вміст органічної речовини/гумусу). Доцільно долучити схеми/кадастрові плани ділянки, пояснення представників суб'єкта та свідків; окремо фіксувати відмову від підпису чи пояснень.

Отже, **адміністративна відповідальність за порушення норм у педосфері в Україні** - це встановлений законодавством різновид юридичної відповідальності, що полягає у застосуванні уповноваженими органами в порядку, визначеному КУпАП, заходів державного примусу (адміністративних стягнень та обов'язкових приписів на усунення порушень і відновлення ґрунтів) до фізичних і юридичних осіб за вчинення адміністративних правопорушень, які посягають на охорону земель, їх родючість і якісний стан з метою припинення правопорушення, відновлення порушених екологічних благ і запобігання подальшій шкоді довкіллю.

Література:

1. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.
2. Матишевський П.С. Кримінальне право України. К.: „АСК”, 2004. 675 с.
3. Маркс К. Соч. / К. Маркс, Ф. Енгельс. Т. 20. М. : Прогресс, 1985. 580 с.
4. Гончарук С. Т. Адміністративна відповідальність за законодавством України: навч. посіб. Київ : КМУЦА, 1995. 78 с.
5. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник : у 2 т.: Загальна частина / ред. кол.: В. Б. Авер'янов (голова). Київ: Юрид. думка, 2004. Т. 1. 2004. 584 с.
6. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 432 с.
7. Колпаков В. К. Адміністративно-деліктне право у юридично-галузевій парадигмі. Право України, 2002. № 4. С. 17.
8. Лук'янець Д. М. Інститут адміністративної відповідальності: проблеми розвитку: монографія. Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. 220 с.
9. Про затвердження Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 липня 2007 р. № 963. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text>

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР*, 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.

11. Постанова по справі № 554/8586/19 від 27.01.2020 р. URL: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/87169577>

References:

1. Skakun, O. F. (2001) *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk* [Theory of State and Law: Textbook]. Kharkiv: Konsum. 656 p. [in Ukrainian]

2. Matyshevskiy, P. S. (2004) *Kryminalne pravo Ukrainy* [Criminal Law of Ukraine]. Kyiv: ASK. 675 p. [in Ukrainian]

3. Marx, K., Engels, F. (1985) *Sochineniia* [Collected Works], Vol. 20. Moscow: Progress. 580 p. [in Russian]

4. Honcharuk, S. T. (1995) *Administrativna vidpovidalnist za zakonodavstvom Ukrainy: navchalnyi posibnyk* [Administrative Liability under the Legislation of Ukraine: A Textbook]. Kyiv: KMUTSA. 78 p. [in Ukrainian]

5. Aver'ianov, V. B. (ed.) (2004) *Administrativne pravo Ukrainy. Akademichnyi kurs: pidruchnyk: u 2 t. Zahalna chastyna* [Administrative Law of Ukraine. Academic Course: Textbook: in 2 vols. General Part], Vol. 1. Kyiv: Yurydychna dumka. 584 p. [in Ukrainian]

6. Aver'ianov, V. B. (ed.) (1998) *Derzhavne upravlinnia: teoriia i praktyka* [Public Administration: Theory and Practice]. Kyiv: Yurinkom Inter. 432 p. [in Ukrainian]

7. Kolpakov, V. K. (2002) *Administrativno-deliktne pravo u yurydychno-haluzevii paradyhmi* [Administrative-Delict Law in the Branch Legal Paradigm]. *Pravo Ukrainy*, No. 4, p. 17. [in Ukrainian]

8. Luk'ianets, D. M. (2001) *Instytut administrativnoi vidpovidalnosti: problemy rozvytku: monohrafiia* [The Institute of Administrative Liability: Problems of Development: Monograph]. Kyiv: Institute of State and Law named after V. M. Koretsky NAS of Ukraine. 220 p. [in Ukrainian]

9. Pro zatverdzhennia Metodyky vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoï vnaslidok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok, vykorystannia zemelnykh dilianok ne za tsilovym pryznachenniam, psuvannia zemel, porushennia rezhymu, normatyviv i pravyl yikh vykorystannia [On Approval of the Methodology for Determining Damage Caused by Unauthorized Occupation of Land Plots, Use of Land Plots for Other than their Intended Purpose, Land Spoilage, Violation of the Regime, Norms and Rules of their Use]: *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 lypnia 2007 r. No. 963*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Code of Ukraine on Administrative Offences] (1984) від 7 грудня 1984 року No. 8073-X. *Відомості Верховної Ради УРСР*, 1984, Appendix to No. 51, Art. 1122. [in Ukrainian]

11. Постанова у справі No. 554/8586/19 (27 January 2020). *Другий апеляційний адміністративний суд*. Retrieved from: <https://zakononline.ua/court-decisions/show/87169577> [in Ukrainian]

УДК 347.6 / 347.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1282-1293](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1282-1293)

Шаповал Леся Іванівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного права та процесу, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4503-9075>

МЕДІАЦІЯ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ СПОРІВ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ПРИ РОЗІРВАННІ ШЛЮБУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що виникають при розірванні шлюбу. Проаналізовано правову природу медіації, її переваги та ефективність порівняно із судовим розглядом у сімейно-правовій сфері.

У роботі розглянуто нормативно-правове регулювання медіації в Україні, зокрема Закон України «Про медіацію», Рекомендацію Ради Європи № R (98) 1, а також положення Сімейного кодексу України щодо врахування інтересів дітей. Досліджено принципи медіації: добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора.

Визначено основні переваги медіації при розірванні шлюбу: зниження емоційної напруги між подружжям, конфіденційність процедури, економія часу та коштів, сприяння подальшій співпраці колишнього подружжя, об'єктивна оцінка внеску кожного у набуте майно.

Окрему увагу приділено можливості залучення дітей до медіаційного процесу, проаналізовано аргументи «за» і «проти» такої участі, розглянуто вимоги законодавства щодо заслуховування думки дитини.

Виявлено системні проблеми, які гальмують розвиток інституту медіації в Україні: недостатню активність у поширенні інформації, брак кваліфікованих медіаторів, слабку взаємодію між судами та медіаторськими організаціями.

Наголошено, що медіація у сімейно-правових спрах є ефективним інструментом відновлення довіри та досягнення емоційного балансу, який виходить за межі суто правового інструментарію. Зроблено висновок про необхідність формування позитивного ставлення до медіації у суспільстві та подальшого вдосконалення законодавчого регулювання.

Ключові слова: медіація, розірвання шлюбу, альтернативне вирішення спорів, сімейні спори, медіатор, інтереси дітей, поділ майна, конфіденційність.

Shapoval Lesia Ivanivna candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the department of the civil law and procedure, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, [//orcid.org/0000-0003-4503-9075](https://orcid.org/0000-0003-4503-9075)

MEDIATION AS AN ALTERNATIVE METHOD OF RESOLVING DISPUTES ARISING FROM DIVORCE

Abstract. The article is devoted to the study of mediation as an alternative method of resolving disputes arising in the process of divorce. The legal nature of mediation, its advantages, and its effectiveness compared to court proceedings in the field of family law are analyzed.

The paper examines the legal framework of mediation in Ukraine, in particular the Law of Ukraine «On Mediation», Recommendation No. R (98) 1 of the Council of Europe, as well as the provisions of the Family Code of Ukraine regarding the consideration of the best interests of the child. The principles of mediation — voluntariness, confidentiality, neutrality, independence, and impartiality of the mediator — are explored.

The main advantages of mediation in divorce cases are identified: reduction of emotional tension between spouses, confidentiality of the procedure, saving of time and financial resources, promotion of future cooperation between former spouses, and objective assessment of each party's contribution to the acquired property.

Special attention is paid to the possibility of involving children in the mediation process. The article analyzes the arguments «for» and «against» such participation and examines legislative requirements concerning the child's right to be heard.

Systemic issues that hinder the development of mediation in Ukraine are identified, including insufficient promotion and awareness, the lack of qualified mediators, and weak cooperation between courts and mediation organizations.

It is emphasized that mediation in family disputes serves as an effective tool for restoring trust and achieving emotional balance, going beyond purely legal mechanisms. The conclusion highlights the necessity of fostering a positive public attitude toward mediation and further improving its legislative regulation.

Key words: mediation, divorce, alternative dispute resolution, family disputes, mediator, interests of the child, division of property, confidentiality.

Постановка проблеми. У сучасних умовах реформування правової системи України особливої актуальності набуває питання ефективних, гуманних і менш конфліктних способів врегулювання сімейних спорів. Традиційний судовий розгляд справ про розірвання шлюбу часто супроводжується емоційною напругою, тривалими строками та значними фінансовими витратами, що негативно впливає не лише на подружжя, а й на дітей, якщо вони є. У зв'язку з цим постає необхідність пошуку альтернативних форм вирішення таких конфліктів, здатних забезпечити збереження взаємної поваги сторін, швидкість досягнення домовленості та стабільність прийнятих рішень.

Медіація, як інститут позасудового врегулювання спорів, є дієвим інструментом зниження рівня конфліктності та сприяє досягненню компромісу між

сторонами на основі добровільності та взаєморозуміння. Однак, попри ухвалення Закону України «Про медіацію» та позитивний досвід її застосування в інших державах, механізм використання медіації при розірванні шлюбу залишається недостатньо розвиненим у вітчизняній правовій практиці. Це зумовлює необхідність наукового аналізу теоретичних і практичних аспектів медіації в сімейних спорах, визначення її переваг, проблем реалізації та шляхів удосконалення нормативного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що виникають при розірванні шлюбу є предметом наукових досліджень вітчизняних і зарубіжних правознавців, оскільки воно стосується забезпечення ефективного захисту прав та інтересів подружжя і дітей, гуманізації процесу розлучення, зменшення конфліктності між сторонами, а також удосконалення механізмів позасудового врегулювання сімейно-правових спорів.

Проблематика медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що виникають при розірванні шлюбу досліджувалася рядом науковців, таких як О. М. Ващук, М. М. Дякович, Ю. М. Жорнокуй, С. Т. Йосипенко, С. І. Калашникова, Н. А. Мазаракі, О. С. Можайкіна, М. Я. Поліщук, Ю. Потьомкіна, Ю. Д. Притика, Т. І. Шинкар та інші. Особливої уваги заслуговує перший в Україні підручник під редакцією Н. Крестовської та Л. Романадзе, який називається «Медіація в професійній діяльності юриста». Він став ґрунтовною науковою працею, присвяченою дослідженню нового для національної правової системи інституту медіації. Також важливим є навчальний посібник під загальною редакцією Ю. Д. Притики «Альтернативні способи вирішення спорів», що охоплює різні форми позасудового врегулювання конфліктів.

Водночас у вітчизняній юридичній науці все ще бракує комплексних теоретичних досліджень, які б детально аналізували застосування медіації саме у сфері сімейно-правових відносин.

Метою цієї статті є комплексне дослідження медіації як альтернативного способу вирішення спорів, що виникають при розірванні шлюбу, з'ясування її правової природи, переваг та ефективності порівняно із судовим розглядом.

Вивчення зазначеної проблематики є важливим як з наукової, так і з практичної точки зору, оскільки воно сприяє поглибленню розуміння можливостей упровадження медіації в сімейно-правову сферу, дозволяє удосконалити механізми захисту прав подружжя та дітей під час розірвання шлюбу, зменшити рівень конфліктності між сторонами й підвищити ефективність вирішення спорів поза межами суду.

Виклад основного матеріалу. Розірвання шлюбу – це дуже складний і емоційно виснажливий процес, який часто супроводжується конфліктами між подружжям щодо поділу майна, визначення місця проживання дітей і порядку

спілкування з ними, виплати аліментів, а також багатьох інших юридичних, фінансових і моральних аспектів, які необхідно врегулювати. Традиційний судовий розгляд, попри формалізованість і об'єктивність, не завжди здатний ефективно вирішити конфлікт з урахуванням інтересів усіх сторін, особливо дітей. Потреба учасників конфліктів і ключ до розв'язання проблем часто полягає у першочерговому усвідомленні власних інтересів, у здатності поглянути на ситуацію очима іншої сторони, у відновленні здатності співчувати та проявляти емпатію. Останнім часом дедалі більшої популярності набувають альтернативні способи вирішення спорів, серед яких особливе місце посідає медіація.

Відповідно до Закону України від 16 листопада 2021 року № 1875-IX «Про медіацію» медіація – це «позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [1].

У науковій праці І. Чеховська пропонує власне трактування поняття «медіація», визначаючи її як альтернативний, нетрадиційний спосіб урегулювання спорів, за якого сторони конфлікту за участю нейтрального посередника – медіатора – прагнуть досягти компромісного, оперативного та результативного вирішення розбіжностей [2].

На відміну від судового процесу, медіація є добровільним і конфіденційним процесом, у якому сторони самостійно приймають рішення, а завдання медіатора полягає у створенні умов для мирного та конструктивного діалогу, визначенні побажань і мотивів сторін і пошуку такого рішення, яке задовольнить кожному з них.

Ще 21 січня 1998 року Комітетом Міністрів Ради Європи на 616 засіданні заступників міністрів було ухвалено Рекомендацію № R (98) 1 [10], в якій зазначено, що **«беручи до уваги результати досліджень застосування медіації та здобутий в кількох країнах досвід, який показує, що застосування медіації в сімейних справах може поліпшувати спілкування між членами родини, послабити конфлікт між сторонами спору, призводити до дружнього врегулювання, забезпечувати тривалість особистих контактів між батьками та дітьми, знижувати соціальну та економічну вартість окремого проживання і розлучення для сторін у справах і для держав і скоротити той час, який потрібен за інших обставин для врегулювання конфлікту»**, і, **будучи переконаним** в необхідності більшого застосування медіації в сімейних справах як процесу, в якому третя сторона – безсторонній та нейтральний медіатор – допомагає сторонам провести перемовини щодо спірних питань і спільно дійти згоди, **рекомендує урядам держав-членів:**

1) запроваджувати, заохочувати або, коли це необхідно, посилювати медіацію в сімейних справах;

2) вживати або посилювати всі заходи, які вважаються за необхідне задля виконання наступних принципів медіації в сімейних справах як належного засобу розв'язання сімейних спорів [10].

В нашій державі медіація регулюється зазначеним Законом «Про медіацію», який визначає принципи (добровільність, конфіденційність, нейтральність, незалежність та неупередженість медіатора, самовизначення та рівність прав сторін медіації), вимоги до медіаторів, зміст договорів сторін, що стосуються процедури, і порядок затвердження угоди про медіацію судом. Разом з тим, попри значний крок уперед у становленні інституту медіації, цей Закон є рамковим, оскільки він лише загально окреслює проведення процедури медіації, її стадії або етапи, майже не розкриваючи сутність інструментів медіації, медіативного підходу та психологічного боку переговорного процесу. Така ситуація ускладнює практичне застосування медіації, особливо в чутливих сферах, зокрема у сімейних правовідносинах.

Більше того, незважаючи на те, що Закон діє з 2021 року, на сьогодні в Україні залишаються ряд системних проблем, які гальмують розвиток інституту медіації. Як зазначає суддя Верховного Суду, Касаційного цивільного суду Є. Синельников, серед ключових чинників можна виокремити:

- недостатню активність представників юридичних професій та судів у поширенні інформації про медіацію та пропонуванні її сторонам спору;
- брак кваліфікованих медіаторів у низці регіонів;
- слабку взаємодію між судами та медіаторськими організаціями;
- негативний вплив воєнного стану;
- відсутність законодавчої вимоги щодо обов'язкового застосування медіації у певних видах спорів;
- обмежене розуміння сутності медіаційних процедур окремими суддями та недостатній рівень довіри до незалежних медіаторів [9].

Медіація при вирішенні сімейно-правових спорів є складним процесом, адже зачіпає особисто-довірчі стосунки між членами сім'ї.

Особливо складним є врегулювання спорів між подружжям щодо поділу майна, визначення місця проживання дітей, а також порядку виплати аліментів. Для вирішення таких спорів доцільніше звернутися до медіації, оскільки ця процедура має низку переваг порівняно із судовим розглядом:

- *медіація знижує рівень емоційної напруги між подружжям і створює більш сприятливу атмосферу для обговорення спірних питань.* Це особливо важливо у справах, що стосуються дітей, адже їхнє благополуччя є пріоритетом. На відміну від суду, де сторони часто займають непримиренні позиції, медіація створює умови для конструктивного діалогу і пошуку компромісів. Така атмосфера допомагає зняти гостроту конфлікту, що особливо важливо у випадках, коли спір пов'язаний не лише з майновими питаннями, а й із вихованням

спільних дітей. Наприклад, у процесі розірвання шлюбу подружжя може мати різні бачення щодо того, з ким проживатиме дитина або як відбудуватиметься спілкування з іншим із батьків. У судовому порядку ці питання часто розглядаються крізь призму доказів і правових позицій, що підсилює емоційну конфронтацію. Натомість під час медіації медіатор допомагає батькам зосередитися на потребах дитини, а не на взаємних образах. У результаті сторони спільно формують рішення, яке враховує інтереси обох батьків і водночас забезпечує психологічний комфорт дитини. Таким чином, медіація не лише полегшує досягнення домовленостей між подружжям, але й створює умови для конструктивного діалогу, побудованого на співпраці, довірі та взаєморозумінні. На відміну від судового процесу, який має змагальний характер, медіація спрямована на досягнення компромісу та збереження взаємоповаги між сторонами, що особливо важливо для підтримання стабільних відносин після розлучення, зокрема у спільному вихованні дітей;

- *процедура є конфіденційною*, тобто інформація, розкрита сторонами під час медіації, не підлягає розголошенню третім особам (у тому числі суду), за винятком випадків, прямо передбачених законом. Ю. М. Жорнокуй зазначає, що однією з основних переваг альтернативних (примирних) способів врегулювання правових спорів є їхній конфіденційний характер. Такі процедури проводяться без складання офіційного протоколу та відбуваються у закритому форматі [7, с. 271]. Учасники медіації, так само як і медіатор, зобов'язані не розголошувати відомості, отримані під час медіаційного процесу. Це означає, що в разі, якщо медіація не призвела до досягнення згоди, жодна зі сторін не може у подальшому судовому провадженні використовувати інформацію чи факти, що стали відомі під час примирних переговорів;

- *медіація сприяє економії часу*. Судовий процес може тривати місяцями або роками, тоді як строк проведення медіації визначається в договорі і він може варіюватися, оскільки законодавчо чітко встановленого строку чи терміну немає. Медіація може тривати від одного дня до кількох тижнів, а її тривалість залежить від складності спору та домовленостей між сторонами. У деяких випадках вона може завершитися швидше, а іноді може бути продовжена, якщо сторони не досягли згоди;

- *медіація економить кошти*. Відповідно до ч. 1 ст. 133 ЦПК України «судові витрати складаються з судового збору та витрат, пов'язаних з розглядом справи. До витрат, пов'язаних з розглядом справи, належать витрати: 1) на професійну правничу допомогу; 2) пов'язані із залученням свідків, спеціалістів, перекладачів, експертів та проведенням експертизи; 3) пов'язані з витребуванням доказів, проведенням огляду доказів за їх місцезнаходженням, забезпеченням доказів; 4) пов'язані з вчиненням інших процесуальних дій, необхідних для розгляду справи або підготовки до її розгляду» [3]. Відповідно до ч. 2 ст. 11

Закону України «Про медіацію» медіатор може надавати послуги з медіації на платній чи безоплатній основі. Якщо медіація платна, то вона зазвичай відбувається із рівним розподілом витрат між сторонами;

- *медіація сприяє подальшій співпраці між колишнім подружжям*, що особливо важливо для інтересів дітей. Як зазначено в Ухвалі Верховного Суду від 28 листопада 2023 року у справі № 465/6496/19 процедура медіації є ефективним інструментом для врегулювання різних видів спорів, зокрема тих, де важливо зберегти взаємовідносини між сторонами та уникнути репутаційних втрат – наприклад, у сімейних, трудових чи комерційних конфліктах. Її можна застосовувати на будь-якому етапі вирішення спору [9].

Добровільно досягнуті угоди сторони зазвичай виконують краще, ніж судові рішення. У процесі медіації пари працюють не лише над конкретними спірними питаннями (наприклад, опіка, спілкування з дітьми, розподіл часу), але й над тим, як вони можуть будувати новий тип стосунків – як співбатьки. Тому добровільно досягнуті угоди, укладені за допомогою медіатора, мають дві ключові переваги: вони зазвичай краще враховують інтереси обох батьків і дітей, оскільки сторони приймають рішення самі, на основі власного порозуміння; виконання таких угод часто відбувається більш ефективно, оскільки сторони відчують себе співавторами рішення, а не пасивними суб'єктами судового рішення. Порівняно з судовим вирішенням, яке має змагальний характер, медіація створює атмосферу співпраці та зменшує суперечність, що, в свою чергу, знижує ризик подальшої ворожості, яка могла б негативно вплинути на дітей;

- *медіатор допомагає об'єктивно оцінити внесок кожного у набуте майно*, враховуючи не лише юридичні, а й життєві обставини. На відміну від суду, який переважно виходить із формально-правових критеріїв – частки у спільній власності, наявності доказів фінансових внесків, документального підтвердження витрат тощо, - медіатор допомагає сторонам розглянути ситуацію комплексно. У ході обговорення медіатор заохочує подружжя враховувати не лише юридичні аспекти, а й життєві обставини: тривалість шлюбу, розподіл сімейних обов'язків, виховання дітей, догляд за домом, підтримку одного з подружжя під час навчання або професійного становлення іншого. Це дозволяє побачити внесок кожної сторони не лише у матеріальному, а й у нематеріальному вимірі. Наприклад, під час медіації колишнє подружжя може дійти розуміння, що хоча один із них офіційно мав вищий дохід і вніс більшу частину коштів у купівлю квартири, інший забезпечував побут, доглядав за дітьми та створював умови, які дозволили першому розвивати кар'єру. У результаті, замість жорсткого формального поділу «50 на 50» або тривалого судового спору, сторони можуть самостійно узгодити пропорції поділу, які вони вважають справедливими, зберігаючи взаємну повагу та уникаючи додаткових емоційних травм. Таким

чином, участь медіатора сприяє більш збалансованому й гуманному вирішенню питань майнового характеру, враховуючи реальний внесок кожного з подружжя у спільне життя, а не лише його формальну фінансову частку. Це не лише знижує рівень конфліктності, а й підвищує ймовірність добровільного виконання досягнутих домовленостей.

Однак, попри переваги, медіація має і недоліки:

1) її проведення можливе лише *за взаємної згоди сторін*. Якщо один із подружжя відмовляється – процедура неможлива;

2) *успіх залежить від кваліфікації медіатора*, який має володіти знаннями не лише в юриспруденції, а й у психології та педагогіці, адже головним завданням медіатора, як вірно на нашу думку, зазначає Ю.Ю. Марина є забезпечення ефективної комунікації між сторонами конфлікту, допомога їм у виявленні та усвідомленні своїх реальних потреб і інтересів, а також відновлення втраченого контакту. Медіатор сприяє формуванню умов для співпраці у вирішенні наявного спору. Водночас він не має повноважень приймати рішення замість сторін. Його робота зосереджена не на позиціях, які відстоюють учасники, а на їхніх інтересах, щоб допомогти знайти рішення, яке буде прийнятним для обох сторін та максимально відповідатиме їхнім побажанням і потребам. Використовуючи спеціальні методики та виявляючи бар'єри, що заважають взаєморозумінню, медіатор створює атмосферу поваги та підтримує ефективний діалог між учасниками [8, с. 46].

Медіація у справах про розлучення є не універсальним, але ефективним інструментом, який дозволяє сторонам не зосереджуватися на взаємних претензіях, а спрямовувати зусилля на пошук рішень, що відповідають інтересам усіх членів сім'ї. Вона допомагає подружжю перейти від конфронтаційної моделі поведінки до конструктивного діалогу, що особливо важливо у питаннях, пов'язаних із захистом прав дітей, справедливим поділом майна та збереженням психологічного комфорту родини.

Одним із важливих аспектів сімейної медіації є можливість залучення дитини до процесу врегулювання спору. Така участь не лише сприяє врахуванню її інтересів, а й допомагає дитині відчувати власну значущість у процесі ухвалення рішень, які безпосередньо впливають на її життя. За бажанням батьків дитина може брати участь у медіації, якщо досягла віку, коли здатна усвідомлено висловити власну думку – зазвичай це від десяти років.

В законодавстві нашої країни питання заслуховування думки дитини та необхідність її врахування під час вирішення сімейних спорів мають чітке нормативне закріплення. Зокрема:

- згідно зі ст. 160 Сімейного кодексу України (далі – СК України), «місце проживання дитини, яка не досягла десяти років, визначається за згодою батьків. Місце проживання дитини, яка досягла десяти років, визначається за спільною

згодою батьків та самої дитини. Якщо батьки проживають окремо, місце проживання дитини, яка досягла чотирнадцяти років, визначається нею самою» [4]. Таким чином, вбачається, що місце проживання дитини, яка ще не досягла десяти років при роздільному проживанні її батьків визначається угодою між батьками цієї дитини. Це означає, що якщо буде застосовуватись медіація у врегулюванні спору щодо визначення місця проживання дітей при роздільному проживанні їх батьків, то в медіаційній угоді має чітко прописуватись місце проживання дитини, порядок спілкування, участь у вихованні та прийнятті важливих рішень. А якщо дитина вже досягла десяти років, то батьки можуть залучити її до медіації, запитати і рахувати її думку;

- в ч. 1, 2 ст. 171 СК України, зазначено, що «дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном» [4];

- в ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» [5], йде мова про «право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації». Так, кожна дитина наділена правом вільно висловлювати власні думки, формувати особисті переконання, проявляти громадську активність та отримувати інформацію, що відповідає її віковим особливостям. Це право охоплює можливість шукати, одержувати, використовувати, поширювати й зберігати інформацію в будь-якій формі – усній, письмовій, через твори мистецтва, літератури, засоби масової інформації чи сучасні комунікаційні технології (зокрема комп'ютерні та телефонні мережі) – відповідно до власного вибору. Дитині гарантується доступ до різноманітних національних і міжнародних джерел інформації, особливо тих, що сприяють її гармонійному фізичному, психічному, соціальному, духовному та моральному розвитку. Також діти мають право звертатися до органів державної влади, місцевого самоврядування, установ, організацій і засобів масової інформації з пропозиціями, заявами, клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів, а також подавати скарги у випадку їх порушення;

- в ст. 12 Конвенції про права дитини [6], зазначено, що держави-учасниці гарантують кожній дитині, яка здатна висловити власну думку, право вільно висловлювати свої погляди з усіх питань, що стосуються її життя, при цьому враховуючи ці погляди відповідно до віку та рівня зрілості дитини. З цією метою дитині надається можливість бути вислуханою під час будь-якого судового або адміністративного провадження, що має до неї відношення, як безпосередньо, так і через законного представника чи відповідний орган – у спосіб, визначений процесуальним законодавством держави.

Отже, чітко встановленого віку дитини в нормативних актах для того, щоб дитину могли залучити до суду чи медіації, не вказано. Важливим є те, що дитина має бути здатна висловити свою думку («яка може висловити свою думку»).

Проте участь дитини потребує обережності, аби не спричинити психологічного тиску на дитину чи маніпуляцій.

Участь дітей у вирішенні конфліктів є складним і водночас дискусійним питанням, яке потребує зваженого підходу. У науковій і практичній площині воно викликає різні позиції, адже з одного боку – участь дитини може сприяти досягненню справедливого та збалансованого рішення, а з іншого – створює ризики для її емоційного стану. Тому доцільно виокремити основні аргументи «за» і «проти» залучення дитини до процесу медіації.

З одного боку, участь дитини в медіації є важливою з огляду на такі міркування:

- дитина має право висловлювати свою думку (ст. 12 Конвенції про права дитини, ст. 171 СК України);

- така участь дозволяє глибше зрозуміти її потреби та внутрішній емоційний стан, що сприяє прийняттю рішень, які відповідають її найкращим інтересам;

- спільне обговорення проблеми в безпечній атмосфері медіації допомагає дитині емоційно адаптуватися до нових умов, відчути, що її думка має значення.

Водночас не можна ігнорувати аргументи, які свідчать **проти** участі дитини в медіації.

По-перше, існує ризик маніпуляцій з боку одного з батьків, що може спотворити реальне сприйняття дитиною ситуації.

По-друге, сама участь у процедурі може психологічно травмувати дитину, особливо якщо конфлікт між батьками є гострим або затяжним.

По-третє, дитина часто боїться висловлюватися щиро, побоюючись засмутити когось із батьків чи стати на чийсь бік.

І нарешті, у випадках психічних розладів або сильного стресу участь дитини у медіації є неприпустимою, оскільки може погіршити її психологічний стан.

Отже, варто зазначити, що залучення дитини до медіації – це надзвичайно відповідальний крок, який вимагає належної підготовки та високого рівня професійності медіатора. Такий процес не може бути спонтанним або формальним, адже саме від якості роботи медіатора залежить, чи відчує дитина безпеку та довіру під час обговорення конфлікту. Успіх медіації у справах за участю дітей значною мірою визначається тим, наскільки фахівець володіє спеціальними знаннями з дитячої психології, комунікації та вікових особливостей сприйняття.

Крім того, ефективність медіації виявляється і в інших сімейно-правових питаннях. Зокрема, при поділі майна подружжя медіація дозволяє сторонам

досягти справедливого компромісу, враховуючи не лише матеріальний внесок кожного, але й інтереси дітей, а також індивідуальні життєві обставини (наприклад, стан здоров'я, інвалідність, емоційна або символічна цінність окремих речей тощо). Такий підхід дає змогу зменшити рівень конфронтації та уникнути тривалих судових процесів, які часто лише поглиблюють суперечності.

Не менш важливою сферою застосування медіації є врегулювання питань щодо сплати аліментів. У цьому випадку сторони мають можливість самостійно визначити розмір, періодичність та порядок виплат, виходячи з реальних фінансових можливостей та потреб дитини. Такий механізм сприяє підвищенню відповідальності батьків і зміцненню взаємної довіри.

Висновки. Узагальнюючи викладене, хочемо зазначити, що ефективно впровадження медіації потребує не лише належного законодавчого забезпечення, а й глибоких змін у правовій культурі суспільства. Важливо формувати позитивне ставлення до медіації серед громадян, юристів і суддів, адже від рівня поінформованості та готовності до діалогу залежить успіх цього інституту.

Особливої уваги медіація заслуговує у сфері сімейно-правових спорів, де вона виступає не просто юридичним механізмом, а дієвим способом відновлення довіри, налагодження конструктивного діалогу та досягнення емоційного балансу між сторонами. Власне, у таких конфліктах медіація виходить за межі правового інструментарію, оскільки йдеться не лише про вирішення спору, а й про збереження людських стосунків. Адже медіація при вирішенні сімейних конфліктів є процесом особливої складності, який зачіпає інтимні, емоційні та довірчі аспекти взаємин між членами родини. Такі спори неможливо вирішити виключно правовими засобами без урахування психологічних, моральних та етичних факторів, що формують основу взаєморозуміння в сім'ї.

Література:

1. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
2. Чеховська І. В., Божук І. І.. Перспективи розвитку інституту сімейної медіації в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2021. № 2. С. С. 246–258.
3. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
4. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
5. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
6. Конвенції про права дитини: Міжнародний документ від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
7. Жорнокуй Ю. М. Цивільно-правова природа корпоративних конфліктів в акціонерних товариствах, дис. ... д-р юрид. наук. 12.00.03. цивільне право і процес, сімейне право, міжнародне приватне право / Ю. М. Жорнокуй. Харків, 2016. 476 с.

8. Марина Ю.Ю. Кваліфікаційні та етичні вимоги до медіатора з урахуванням особливостей медіації в індивідуальних трудових спорах. *Legal Bulletin*. 2024. № 2 (12), С. 44-51. URL: <https://lbku.krok.edu.ua/index.php/legal-bulletin/article/view/458/399>

9. Синельников Є. Деякі аспекти медіації. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_aspekti_mediacii.pdf

10. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf

References:

1. Pro mediatsiiu: Zakon Ukrainy vid 16.11.2021 № 1875-IX [On Mediation: Law of Ukraine of November 16, 2021, No. 1875-IX]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> [in Ukrainian].

2. Chekhovska I. V., Bozhuk I. I. (2021). Perspektyvy rozvytku instytutu simeinoi mediatsii v Ukraini [Prospects for the Development of the Institution of Family Mediation in Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*, 2, 246–258 [in Ukrainian].

3. Tsyvilnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1618-IV [Civil Procedure Code of Ukraine: Law of Ukraine of March 18, 2004, No. 1618-IV]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> [in Ukrainian].

4. Simeinyi kodeks Ukrainy: stanom na 16 liutoho 2025 roku. [Family Code of Ukraine: as of February 16, 2025]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text> [in Ukrainian].

5. Zakon Ukrainy Pro okhoronu dytynstva: pryiniaty 26 kvit. 2001roku № 2402-III (v red. 01.01.2025) [Law of Ukraine On the protection of childhood from April 26 2001, No. 2402-III (as amended on 01/01/2025)]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin Verkhovnoi Rady of Ukraine*. Kyiv: Parlam. Vyd-vo [in Ukrainian].

6. Konventsia pro prava dytyny: Mizhnarodnyi dokument vid 20.11.1989 [Convention on the Rights of the Child: International Document of November 20, 1989]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text [in Ukrainian].

7. Zhornokui Yu. M. (2016). Tsyvilno-pravova pryroda korporatyvnykh konfliktiv v aktsionernykh tovarystvakh, dys. ... d-r yuryd. nauk. 12.00.03. tsyvilne pravo i protses, simeine pravo, mizhnarodne pryvatne pravo [Civil-Law Nature of Corporate Conflicts in Joint-Stock Companies: Doctor of Law Dissertation. Specialty 12.00.03 – Civil Law and Procedure, Family Law, Private International Law]. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Maryna Yu. Yu. (2024). Kvalifikatsiini ta etychni vymohy do mediatora z urakhuvanniam osoblyvostei mediatsii v indyvidualnykh trudovykh sporakh [Qualification and Ethical Requirements for a Mediator Considering the Specifics of Mediation in Individual Labor Disputes]. *Legal Bulletin – Legal Bulletin*, 2 (12), 44–51 [in Ukrainian].

9. Synelnykov Ye. Deiaki aspekty mediatsii [Some Aspects of Mediation]. (n.d.) supreme.court.gov.ua. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_aspekti_mediacii.pdf [in Ukrainian].

10. Rekomendatsiia № R (98) 1 Komitetu Ministriv Rady Yevropy derzhavam-chlenam shchodo mediatsii v simeinykh spravakh [Recommendation No. R (98) 1 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to Member States on Family Mediation]. (n.d.) supreme.court.gov.ua. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/R_98_1_1998_01_21.pdf [in Ukrainian].

УДК 342.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1294-1304](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1294-1304)

Шапченко Сергій Дмитрович кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0003-0975-1150>

ПРОБЛЕМИ ОКРЕМИХ ХАРАКТЕРИСТИК СУДИМОСТІ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ УКРАЇНИ:

Анотація. Розглядаються проблеми окремих характеристик судимості як відносно самостійного юридичного факту, який виникає, існує і припиняється в правовій системі України в межах ретроспективної кримінальної відповідальності особи. Відмічається, що проблемність деяких змістовних та функціональних характеристик судимості може бути пов'язана з тим, що: а) зміст певних характеристик судимості залишає відкритим питання про юридичну природу пов'язаних з нею явищ; б) деякі характеристики потребують подальшої конкретизації; в) окремі характеристики сформульовані всупереч «реаліям» національного законодавства.

В контексті першого з наведених чинників досліджується питання про юридичну природу обмежень правового статусу особи, які викликає судимість. Наводяться аргументи на користь того, що обмеження правового статусу особи, викликані судимістю (кримінально-правові та загальноправові наслідки судимості) необхідно включати у зміст ретроспективної кримінальної відповідальності. При цьому загальноправові наслідки за своєю юридичною природою можуть розглядатись як самостійний захід кримінально-правового характеру.

Здійснюється подальша конкретизація власного змісту судимості. Виділяються первинна та додаткові його характеристики, які по різному розкривають специфіку того кримінального правопорушення, у вчиненні якого особа визнана винуватою обвинувальним вироком суду. Констатується, що ця специфіка може як впливати, так і не впливати на обумовлені судимістю обмеження правового статусу особи, наводяться основні варіанти такого впливу.

Відмічається, що в теорії кримінального права і у вітчизняній судовій практиці домінуючим є підхід, згідно з яким погашення або зняття судимості означає припинення всіх її негативних наслідків, повне й остаточне припинення існування всіх обмежень і позбавлень, пов'язаних з судимістю. Водночас окремі закони України містять положення, які передбачають пов'язані з судимістю обмеження правового статусу особи і після її припинення. У статті дається

оцінка таким обмеженням, пропонується, зокрема, розглядати їх як екстраординарний захід кримінально-правового характеру поза межами ретроспективної кримінальної відповідальності особи.

Ключові слова: заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність, судимість, погашення судимості, зняття судимості, правові наслідки судимості.

Shapchenko Serhii Dmytrovych Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Criminal Law Policy and Criminal Law, Educational and Scientific Institute of Law, Taras Shevchenko National University of Kyiv, <https://orcid.org/0009-0003-0975-1150>

PROBLEMS OF CERTAIN CHARACTERISTICS OF CONVICTION IN THE LEGAL SYSTEM OF UKRAINE:

Abstract. The article examines issues related to certain characteristics of convictions as a relatively independent legal fact that arises, exists, and ceases to exist within the legal system of Ukraine, in the context of a person's retrospective criminal liability. It is noted that the problematic nature of some substantive and functional characteristics of a conviction may stem from the following factors: a) the content of certain characteristics leaves open the question of the legal nature of related phenomena; b) some characteristics require further clarification; c) certain characteristics are formulated in a way that contradicts the realities of national legislation.

Regarding the first factor, the article explores the legal nature of restrictions on a person's legal status caused by a conviction. Arguments are presented in support of the view that such restrictions (both criminal and general legal consequences) should be considered part of retrospective criminal liability. At the same time, general legal consequences, by their legal nature, can be regarded as an independent criminal law measure.

Further specification of the actual content of a conviction is provided. Primary and additional characteristics are identified, each revealing different aspects of the criminal offence for which the person was found guilty by a court verdict. It is noted that these specifics may or may not influence the restrictions on a person's legal status caused by a conviction, and the main options for such influence are outlined.

In criminal law theory and domestic judicial practice, the prevailing approach is that cancellation or revocation of conviction entails the termination of all its negative consequences—the complete and final cessation of all restrictions and deprivations associated with conviction. However, certain Ukrainian laws contain provisions that impose restrictions on a person's legal status related to a conviction even after its

expiry. The article evaluates such restrictions and proposes, in particular, that they be considered an extraordinary criminal law measure, outside the scope of retrospective criminal liability.

Key words: criminal law measures, criminal liability, conviction, cancellation of conviction, revocation of conviction. legal implications of conviction

Постановка проблеми. У вітчизняній правовій системі судимість є відносно самостійним «комплексним» кримінально-правовим явищем («феноменом»). Серед можливих форматів («іпостасей») цього явища найбільш значущими є нормативний і фактичний («онтологічний»).

Нормативний формат судимості представляють відповідні положення Конституції України, а також окремих кодексів та цілого ряду законів. Це, зокрема: а) окремі положення Конституції України, наприклад, частина третя статті 76; б) положення розділу XIII Загальної частини Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року (в подальшому – КК); в) окремі положення інших розділів Загальної частини КК, наприклад, ч.1 ст.5, ст.34, п.2 ч.3 ст.81, п.2 ч.4 ст.82, ст.108; г) окремі положення Закону України «Про застосування амністії в Україні», наприклад, частина друга статті 2; г) окремі положення Кримінально-виконавчого кодексу України (в подальшому – КВК), наприклад, ст.156; д) окремі положення Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (в подальшому – КПК), наприклад, ст.538; е) окремі положення так званих регулятивних законів, що регламентують службову, професійну, підприємницьку діяльність; ці положення обмежують право особи, як має / мала судимість, обіймати певні посади або займатись певною діяльністю.

Не заглиблюючись у дискусію про те, чи є нормативний формат судимості окремим інститутом кримінального права, чи субінститутом інституту кримінальної відповідальності [1, с.408], зазначимо: на наш погляд, відповідні положення наведених вище та інших джерел нормативної складової вітчизняної правової системи, в яких йдеться про судимість, у їх системному поєднанні утворюють комплексний *міжгалузевий правовий інститут*. Окремі проблеми визначення змісту нормативних положень цього інституту, передбачених ст.88 КК, розглядались автором у попередній статті [2, с.1170 – 1180].

Фактичний формат судимості є відносно самостійним – відокремленим від нормативного формату – перш за все тому, що у своїй «реальній» іпостасі судимість виникає, існує і припиняється як певний юридичний факт. Слід відмітити, що саме фактичний формат судимості є предметом переважної більшості досліджень вітчизняних науковців. Важливим напрямом таких досліджень є визначення «зовнішніх» і «внутрішніх» характеристик «реальної» судимості. Перші визначають особливості співвідношення (взаємодії) судимості з іншими правовими, перш за все кримінально-правовими, явищами, другі розкривають особливості її власного змісту.

Деякі зі сформульованих у наукових та навчальних роботах, а також в джерелах вітчизняної правозастосовної практики «зовнішніх» та «внутрішніх» характеристик судимості є проблемними. Їх проблемність, полягає, зокрема, в тому, що: а) зміст певних характеристик судимості залишає відкритим питання про юридичну природу пов'язаних з нею явищ; б) деякі характеристики потребують подальшої конкретизації; в) окремі характеристики сформульовані всупереч «реаліям» національного законодавства.

В цій статті розглядаються окремі характеристики судимості, проблемність яких обумовлена кожним із зазначених чинників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній науці кримінального права окремі характеристики судимості сформульовані у кількох кандидатських дисертаціях, та монографіях, численних наукових статтях. Деякі з цих характеристик є частиною правових позицій постанов Касаційного кримінального суду у складі Верховного суду. В значній мірі полегшує врахування відповідних досліджень і публікацій щодо судимості виданий у 2025 році підручник з Загальної частини кримінального права за редакцією О.О. Дудорова та А.А. Стрижевської. У розділі 18 книги 2 цього підручника (автор – Є.О. Письменський) [1, с.408 – 449] судимість традиційно розглядається як окрема тема з використанням багатьох наукових джерел та матеріалів вітчизняної судової практики. Тому найбільше посилань у статті зроблено саме на цей підручник.

Мета статті – визначити проблеми у розумінні окремих змістовних та функціональних характеристик судимості, сформулювати власне бачення можливих підходів до їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. 1. Однією з найбільш значущих характеристик судимості є та, яка визначає її співвідношення з ретроспективною кримінальною відповідальністю. Основний зміст цієї характеристики: *судимість є самостійним компонентом ретроспективної кримінальної відповідальності, відокремленим від осуду та покарання*. З такою «зовнішньою» характеристикою судимості наразі погоджуються практично всі науковці, в тому числі і автор.

Водночас в доктрині вітчизняного кримінального права традиційно використовується зворот «правові наслідки судимості». Цей зворот вживається і в КК – саме таку назву має його ст.88. Буквальне розуміння змісту даного звороту дає підстави для висновку: правові наслідки – це окреме явище, що знаходиться за межами власне судимості. Відтак постає питання: як співвідносяться з ретроспективною кримінальною відповідальністю обумовлені («породжені») судимістю правові наслідки? Відповідаючи на це питання, необхідно виходити, на наш погляд, з наступного.

Як компонент ретроспективної кримінальної відповідальності судимість обумовлює так звані *кримінально-правові* наслідки, впливаючи на інші її

компоненти – перш за все на осуд та покарання. Очевидно, що цей вплив відбувається в межах такої відповідальності особи. Обмеження, пов'язані з судимістю, стосуються і багатьох різновидів пом'якшення ретроспективної кримінальної відповідальності – умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни покарання чи його невідбутої частини більш м'яким тощо. В цьому разі відповідні негативні наслідки також не виходять за межі такої відповідальності.

Що стосується так званих *загальноправових* наслідків судимості, то відповідь на питання про їх співвідношення з ретроспективною кримінальною відповідальністю не є такою однозначною. Видається, що можливі два підходи до відповіді на це питання.

Перший підхід: загальноправові наслідки, які зумовлені судимістю, не входять до змісту ретроспективної кримінальної відповідальності. Відповідно за своєю юридичною природою вони можуть розглядатись як *самостійний захід кримінально-правового характеру*, який знаходиться *поза межами кримінальної відповідальності особи*.

Другий підхід: загальноправові, наслідки, які зумовлені судимістю, є складовою (компонентом) ретроспективної кримінальної відповідальності. Відповідно за своєю юридичною природою вони також можуть розглядатись як *самостійний захід кримінально-правового характеру*, який поширюється на особу *в межах її кримінальної відповідальності*.

На наш погляд, більш прийнятним є другий підхід. По-перше, функціональний зв'язок судимості з обмеженнями правового статусу особи носить характер *реальної безперервної взаємодії*, і розірвати цей зв'язок можна лише умовно – в нормативному та / або теоретичному форматі. Показовою в цьому плані є відмінність у зворотах, які використовуються в ст.88 КК. Якщо в назві цієї статті вживається зворот «правові наслідки судимості», то в її частині другій – «судимість має правове значення ... ».

По-друге, механізм впливу судимості на правовий статус особи в частині загальноправових наслідків є однотипним з покаранням у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Оскільки останнє вочевидь є складовою ретроспективної кримінальної відповідальності, така однотипність – це ще один аргумент на користь другого підходу.

Таким чином, серед двох означених вище підходів більш обґрунтованим видається той, відповідно до якого не лише кримінально-правові, а і загально-правові наслідки, зумовлені судимістю, необхідно включати до ретроспективної кримінальної відповідальності як окремий її компонент.

2. Судимість як правове «тавро» засудженої особи включає різноманітні кримінально-правові характеристики, які розкривають специфіку того кримінального правопорушення, у вчиненні якого вона визнана винуватою. Ці

характеристики утворюють власний («внутрішній») зміст судимості. *Первинною* характеристикою цього змісту є певний вид чи окремий різновид того кримінального правопорушення, у вчиненні якого особа визнана винуватою. Інформацію про таку первинну характеристику містить так звана формула кваліфікації кримінального правопорушення, яка обов'язково відтворюється в резолютивній частині обвинувального вироку.

Водночас відповідні положення КК та інших законів України, які обмежують правовий статус судимої особи (передбачають реальні або можливі негативні для неї правові наслідки), пов'язують такі обмеження з іншими – *додатковими* змістовними характеристиками судимості. В багатьох випадках вони доповнюють первинну характеристику, заміщують її, а також поєднуються між собою.

Дещо спрощена систематизація «актуальних» змістовних характеристик судимості дозволяє виділити основні їх формати і навести конкретні приклади:

1) *Вид* кримінального правопорушення (первинна характеристика змісту судимості); наприклад, ч.3 ст.296 КК містить формулювання «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за хуліганство».

2) *Різновид* кримінального правопорушення (первинна характеристика змісту судимості); наприклад, ч.6 ст.152 КК містить формулювання «дії, передбачені частиною четвертою цієї статті, вчинені повторно (в цьому разі судимість за конкретний різновид зґвалтування є одним з проявів кваліфікуючої ознаки «повторно»).

3) *Склад* кримінального правопорушення (додаткова характеристика змісту судимості); наприклад, абзац перший примітки до ст.45 КК містить положення: «Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем ...». Згідно з цим положенням корупційним кримінальним правопорушенням, передбаченим, зокрема, ст.262 КК, є лише те, склад якого включає характеристику «... шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем...» як обов'язкову. Відповідно обмеження, встановлене, наприклад, ч.4 ст.86 КК щодо застосування амністії, може бути поширене на особу, що вчинила кримінальне правопорушення, передбачене ч.ч.2, 3 ст.262 КК, яке відповідає саме такому складу.

4) Окремі характеристики кримінального правопорушення, безпосередньо *не пов'язані з його видом, різновидом чи складом* (інші додаткові характеристики змісту судимості); ними можуть бути, зокрема, його ступінь тяжкості (категорія), що визначається відповідно до ст.12 КК; умисний характер кримінального правопорушення; вчинення кримінального правопорушення з корисливих моти-

вів чи у певній сфері (наприклад, у сфері господарської діяльності). В багатьох випадках відповідні положення КК та інших законів передбачають поєднання таких додаткових характеристик судимості між собою, а також з вказаними раніше її характеристиками. Наприклад, відповідно до ч.2 ст.193 Виборчого кодексу України не може бути обраним депутатом, сільським, селищним, міським головою громадянин України, який має судимість, зокрема, за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення.

Окремого розгляду потребує питання про *вплив* змісту судимості на ті кримінально-правові та загальноправові наслідки, які вона обумовлює. Відповідні положення КК та інших законів України дають можливість виділити основні варіанти відповіді на це питання.

1) Зміст судимості *не впливає* на відповідні загальноправові наслідки, які вона обумовлює. Наприклад, згідно з п.3 ч.2 ст.69 Закону України від 2 червня 2016 р. «Про судоустрій і статус суддів» особа, яка має незняту чи непогашену судимість, не може бути призначена суддею.

2) Зміст судимості *впливає* на відповідні кримінально-правові та / або загальноправові наслідки як *єдиний чинник* такого впливу (без взаємодії з іншими чинниками). Щодо кримінально-правових наслідків судимості прикладом може бути наведене раніше формулювання ч.3 ст.296 КК «дії, передбачені частинами першою або другою цієї статті, якщо вони вчинені особою, раніше судимою за хуліганство». Прикладом щодо загальноправових наслідків є положення п.1 ч.2 ст.6 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з яким особа, яка має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення тяжкого, особливо тяжкого злочину, не може бути адвокатом.

3) Зміст судимості *впливає* на відповідні кримінально-правові та загальноправові наслідки лише у *взаємодії з іншими чинниками*. Щодо кримінально-правових наслідків судимості прикладом може бути положення п.2 ч.3 ст.81 КК, яке збільшує строк відбутої частини покарання як «формальної» умови для умовно-дострокового звільнення від подальшого його відбування. Це збільшення досягає двох третин і стосується особи, яка «... раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисне кримінальне правопорушення і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисне кримінальне правопорушення, за яке вона засуджена до позбавлення волі». Прикладом щодо загальноправових наслідків є положення згаданого вище п.1 ч.2 ст.6 Закону України від 5 липня 2012 р. «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з яким особа не може бути адвокатом, якщо вона має непогашену чи незняту в установленому законом порядку судимість за вчинення нетяжкого злочину, за який їй призначене покарання у виді позбавлення волі.

Ще одне важливе питання стосується особливостей встановлення «актуальних» характеристик змісту судимості. Як уже зазначалось, його первинні характеристики відображаються у резолютивній частині обвинувального вироку у вигляді формули кваліфікації кримінального правопорушення. Додаткова характеристика, пов'язана зі складом кримінального правопорушення, встановлюється з огляду на зміст так званого юридичного формулювання обвинувачення, яке обов'язково має наводитися в мотивувальній частині обвинувального вироку.

Переважає більшість інших додаткових характеристик змісту судимості «виводиться» через первинні характеристики та /або через додаткову характеристику, пов'язану зі складом кримінального правопорушення. Це стосується, зокрема, таких характеристик, як ступінь тяжкості (категорія) кримінального правопорушення, віднесення його до корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, що вчиняються у певній сфері.

У більшості випадків первинні характеристики змісту судимості або додаткова його характеристика, пов'язана зі складом кримінального правопорушення, є достатніми і для встановлення умисного характеру кримінального правопорушення чи, наприклад, вчинення його з корисливих мотивів. Однак в окремих випадках «вивести» такі додаткові характеристики змісту судимості через формулу кваліфікації кримінального правопорушення або через юридичне формулювання обвинувачення в принципі неможливо. Так, якщо особа має судимість за кримінальне правопорушення, передбачене ч.1 ст.248 КК, ні формула його кваліфікації, ні юридичне формулювання обвинувачення не можуть бути самі по собі достатніми орієнтирами щодо форми вини, оскільки цей різновид незаконного полювання може бути вчинений як умисно, так і через необережність. В даному разі для встановлення форми вини необхідно звернутись до того «фрагменту» мотивувальної частини обвинувального вироку, в якому наводиться так звана фактична сторона обвинувачення. Саме цей «фрагмент» містить інформацію, яка дасть можливість дійти висновку про конкретну форму вини. Звертатись до фактичної сторони обвинувачення у мотивувальній частині обвинувального вироку необхідно і для встановлення мотиву кримінального правопорушення, зокрема, корисливого, – якщо мотив не передбачений як обов'язковий чи альтернативний елемент його складу.

3. У навчальних та наукових джерелах домінуючим є підхід, згідно з яким погашення або зняття судимості означає припинення всіх її негативних наслідків [1, с.414], повне й остаточне припинення існування всіх обмежень і позбавлень, пов'язаних з судимістю [3, с.109]. Такий підхід неодноразово відтворювався і в правових позиціях Верховного Суду. Наприклад, у постанові колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (в подальшому – ККС ВС) від 21 серпня 2024 р. вказано: «Припинення

судимості анулює всі кримінально-правові та загальноправові наслідки засудження і призначення покарання. Особа, судимість якої погашено або знято, не повинна відчувати жодних негативних наслідків попередньої судимості. Врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань, у тому числі й при характеристиці особи, суперечить самій суті інституту припинення судимості та є неприпустимим» [4]. Доповнює цю правову позицію положення постанови колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 27 листопада 2024 р.: «Особа, судимість якої погашена або знята, вважається такою, яка раніше злочину не вчиняла, покарання не відбувала. Вона не зобов'язана будь-де вказувати про вчинення нею в минулому злочину та призначення за нього покарання, не повинна відчувати жодних негативних наслідків колишньої судимості» [5].

Водночас в окремих законах України є чинними такі, наприклад, положення:

1) «Не може бути поліцейським ... особа, засуджена за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину, у тому числі судимість якої погашена чи знята у визначеному законом порядку» (п.2 ч.2 ст.61 Закону України від 2 липня 2015 р. «Про національну поліцію»).

2) «Амністія не може бути застосована до ... осіб, стосовно яких протягом останніх десяти років було застосовано амністію або помилування незалежно від зняття чи погашення судимості та які знову вчинили умисне кримінальне правопорушення» (п. «е» ч.1 ст.4 Закону України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні»).

Наведені положення однозначно свідчать про те, що встановлені окремими законами України обмеження правового статусу особи, пов'язані з судимістю особи, продовжують діяти і після припинення судимості.

З огляду на зазначене, можна дійти таких проміжних висновків:

1) Домінуюча в теорії кримінального права позиція, згідно з якою погашення або зняття судимості означає припинення усіх її негативних наслідків, «не помічає» або свідомо ігнорує конкретні положення окремих законів України, які прямо суперечить цій позиції.

2) Сформульовані у окремих постановях ККС ВС правові позиції щодо неприпустимості врахування погашеної чи знятої судимості при вирішенні будь-яких питань також вступають у пряму колізію з чинними наразі положеннями законів України (зокрема, з наведеними вище положеннями).

Що стосується власних «конструктивних» висновків, то у тезовому форматі вони можуть бути сформульовані таким чином.

1) Встановлені окремими законами України обмеження правового статусу особи, які продовжують діяти і після припинення судимості, свідчать про те що такі обмеження можуть бути пов'язані не лише зі станом, а і з *фактом* судимості.

2) Теза про те, що з припиненням судимості припиняється і ретроспективна кримінальна відповідальність особи, має залишатись, на нашу думку, незмінною. Відтак ті обмеження правового статусу особи, які продовжують реально діяти після припинення судимості, мають розглядатись як *окремий захід кримінально-правового характеру поза межами кримінальної відповідальності*. При цьому, враховуючи винятковий характер цих обмежень, такий захід може вважатися *екстраординарним*.

3) Не виключено, що в майбутньому Верховний Суд як касаційна інстанція буде розглядати кримінальне провадження, в якому йому доведеться визначати свою позицію стосовно, зокрема, правомірності застосування наведеного вище положення, передбаченого п. «е» ч.1 ст.4 Закону України від 1 жовтня 1996 р. «Про застосування амністії в Україні». Видається, що в такому разі перед ним постане майже риторичне питання: як узгодити це положення зі сформульованими раніше правовими позиціями щодо наслідків припинення судимості?

4) Положення окремих законів України, які встановлюють обмеження правового статусу особи після припинення судимості викликають серйозні сумніви щодо їх відповідності принципу верховенства права. Тому це достатньо складне питання має бути вирішене або вітчизняним законодавцем шляхом внесення змін до КК та відповідних законів, або Конституційним Судом України. При цьому більш прийнятним видається перший варіант.

Висновки. Проведене дослідження дало можливість дійти таких загальних висновків:

1) Обумовлені судимістю обмеження правового статусу особи (кримінально-правові та загальноправові наслідки судимості) входять до змісту ретроспективної кримінальної відповідальності. При цьому загальноправові наслідки судимості за своєю юридичною природою можуть розглядатись як самостійний захід кримінально-правового характеру, який поширюється на особу в межах її кримінальної відповідальності.

2) Власний зміст судимості утворюють первинна та додаткові його характеристики, які по різному розкривають специфіку того кримінального правопорушення, у вчиненні якого особа визнана винуватою обвинувальним вироком суду. Ця специфіка може як впливати, так і не впливати на обумовлені судимістю обмеження правового статусу особи.

3) Домінуюча в теорії кримінального права і у вітчизняній судовій практиці позиція, згідно з якою погашення або зняття судимості означає припинення всіх її негативних наслідків, суперечить положенням окремих законів України, що передбачають пов'язані з судимістю обмеження правового статусу особи і після її припинення. Такі обмеження, на думку автора, мають розглядатись як екстраординарний захід кримінально-правового характеру поза межами ретроспективної кримінальної відповідальності особи.

Література:

1. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії): у 2 книгах / за ред. О.О. Дудорова, А.С. Стрижевської. Книга 2. Вчення про заходи кримінально-правового впливу. Загальна частина кримінального права європейських держав. Київ: Видавництво «Норма права», 2025. 788 с.
2. Шапченко С.Д. Судимість у правовій системі України: проблеми визначення змісту окремих нормативних орієнтирів. Наукові перспективи. – 2025. – №10(64) – С. 1170-1180. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-1170-1180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1170-1180)
3. Расюк А.О. Судимість та правові наслідки її реалізації. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. Число 2.
4. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 серпня 2024 р. у справі № 127/16102/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121204834>
5. Постанова колегії суддів Третьої судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 27 листопада 2024 р. у справі № 335/3753/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410884>

References:

1. Dudorov O.O., Stryzhevskaya A.A. (Ed.) (2025) *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainian-European studies)*. Vchennia pro zakhody kryminalno-pravovoho vplyvu. Zahalna chastyna kryminalnoho prava yevropeyskykh derzhav. [Criminal law. General part (Ukrainian European Studios). The doctrine of measures of criminal legal influence. The general part of the criminal law of European states] (Vols.2). Kyiv: «Norma prava» [in Ukrainian]
2. Shapchenko S.D. (2025) *Sudymist u pravovii systemi Ukrainy: problem vyznachennia zmistu okremykh normatyvnykh oriiientyriiv* [Conviction in the legal system of Ukraine: problems in defining the content of certain regulatory guidelines] *Naukovi perspektyvy* №10(64). 1170-1180 [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10\(64\)-1170-1180](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-10(64)-1170-1180) [in Ukrainian]
3. Rasiuk A.O. (2009) *Sudymist ta pravovi naslidky yiyi realizatsiyi* [Conviction and legal consequences of its implementation] *Visnyk Akademiyi advokatury Ukrainy* 2 [in Ukrainian]
4. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi №127/16102/23 vid 21 serpnia 2024 roku [Resolution of the Supreme Court in case No. 127/16102/23 dated August, 21 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121204834> [in Ukrainian]
5. Postanova Verkhovnoho Sudu u spravi №335/3753/21 vid 27 lystopada 2024 roku [Resolution of the Supreme Court in case No. 335/3753/21 dated November, 27 2024]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123410884> [in Ukrainian]

УДК 342.9:349.44

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1305-1318](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1305-1318)

Швець Оксана Михайлівна кандидат юридичних наук, доцент, в.о. завідувачки кафедри правових природоохоронних дисциплін, Навчально-науковий інститут права та гуманітарних наук, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0001-8806-0646>

ПОВНОВАЖЕННЯ ОРГАНІВ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ У СФЕРІ РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН: ЕЛЕМЕНТИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ

Анотація. У статті досліджено конституційно-правові засади діяльності органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин. Проаналізовано нормативно-правову базу, що визначає компетенцію місцевих рад та їх виконавчих органів, зокрема положення Конституції України, Земельного кодексу України та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні». Розкрито зміст і характер правових норм, які регламентують реалізацію повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних правовідносин, а також їх значення для формування збалансованої системи управління земельними ресурсами на місцевому рівні.

Проаналізовано особливості розмежування компетенції між представницькими та виконавчими органами місцевих рад, визначено роль голів громад у процесі прийняття рішень щодо використання земельних ділянок. Окрему увагу приділено правовій позиції Верховного Суду щодо права міських голів на внесення зауважень до рішень рад у земельній сфері, що забезпечує реалізацію принципу правової визначеності та сприяє стабільності системи місцевого управління.

Також звернуто увагу на проблему самозаліснення земель, яка останніми роками набула значного поширення. Відсутність чіткого правового механізму визначення статусу таких ділянок призводить до правових колізій і конфліктів між органами місцевого самоврядування та органами прокуратури. Судова практика засвідчує випадки фактичного втручання прокуратури у виключну компетенцію рад, що суперечить принципу самоврядності та конституційному розподілу владних повноважень. При цьому самозаліснення має не лише правовий, а й екологічний аспект, оскільки порушує питання раціонального землекористування, збереження природних ландшафтів і біорізноманіття.

У підсумку наголошено на необхідності гармонізації судової практики, законодавчого врегулювання процедур визначення статусу самозаліснених земель

і посилення ролі територіальних громад у вирішенні питань, що стосуються використання місцевих ресурсів. Автор обґрунтовує, що ефективне управління земельними ресурсами потребує вдосконалення правових механізмів діяльності органів місцевого самоврядування, підвищення їхньої інституційної спроможності та дотримання принципів субсидіарності, правової визначеності й сталого розвитку.

Ключові слова: територіальна громада, місцеве самоврядування, земельні відносини, комунальна власність, децентралізація, самозаліснення земель, правова визначеність, земельні повноваження, досудове врегулювання.

Shvets Oksana Mykhailivna Candidate of Law, Associate Professor, Acting Head of the Department of Legal Environmental Disciplines, Educational and Scientific Institute of Law and Humanities, National University of Water Management and Environmental Management, Rivne, <https://orcid.org/0000-0001-8806-0646>

POWERS OF LOCAL SELF-GOVERNMENT BODIES IN THE SPHERE OF REGULATION OF LAND RELATIONS: ELEMENTS OF THE CONSTITUTIONAL-LEGAL MECHANISM

Abstract. The article examines the constitutional and legal principles of the activities of local government bodies in the field of land relations regulation. The regulatory and legal framework that determines the competence of local councils and their executive bodies is analyzed, in particular the provisions of the Constitution of Ukraine, the Land Code of Ukraine and the Law of Ukraine "On Local Self-Government in Ukraine". The content and nature of the legal norms that regulate the implementation of the powers of local government bodies in the field of land relations are revealed, as well as their significance for the formation of a balanced system of land resources management at the local level.

The features of the delimitation of competence between representative and executive bodies of local councils are analyzed, the role of community heads in the process of making decisions on the use of land plots is determined. Special attention is paid to the legal position of the Supreme Court regarding the right of city mayors to make comments on council decisions in the land sector, which ensures the implementation of the principle of legal certainty and contributes to the stability of the local government system.

Attention is also drawn to the problem of self-afforestation of lands, which has become widespread in recent years. The lack of a clear legal mechanism for determining the status of such areas leads to legal collisions and conflicts between local governments and prosecutors. Judicial practice shows cases of actual interference by the prosecutor's office in the exclusive competence of councils, which contradicts the

principle of self-government and the constitutional division of powers. At the same time, self-afforestation has not only a legal but also an environmental aspect, since it raises issues of rational land use, preservation of natural landscapes and biodiversity.

As a result, the need for harmonization of judicial practice, legislative regulation of procedures for determining the status of self-afforested lands and strengthening the role of territorial communities in resolving issues related to the use of local resources was emphasized. The author argues that effective land resource management requires improving the legal mechanisms of local government, increasing their institutional capacity, and adhering to the principles of subsidiarity, legal certainty, and sustainable development.

Keywords: territorial community, local self-government, land relations, communal property, decentralization, self-afforestation of lands, legal certainty, land powers, pre-trial settlement.

Постановка проблеми. Сучасні процеси децентралізації в Україні істотно змінили підходи до управління земельними ресурсами, надавши органам місцевого самоврядування широкі повноваження у сфері розпорядження землями комунальної власності. Водночас, посилення ролі територіальних громад у цій сфері зумовило необхідність глибшого наукового осмислення конституційно-правових засад діяльності відповідних органів, а також визначення меж їхньої компетенції. Недостатня узгодженість законодавчих норм, дублювання функцій між державними адміністраціями та місцевими радами, а також складність практичної реалізації повноважень створюють реальні виклики для ефективного управління земельними відносинами.

Проблема набуває особливої актуальності з огляду на зростаючу потребу у забезпеченні прозорості, законності та підзвітності рішень, які приймаються органами місцевого самоврядування щодо земельних ресурсів. Земля є не лише економічним, а й суспільно-політичним ресурсом, від управління яким залежить розвиток територіальних громад, формування місцевих бюджетів і зміцнення демократії на місцях. Тому чітке розуміння системи повноважень сільських, селищних, міських рад, їх виконавчих органів, а також районних і обласних рад у цій сфері має важливе практичне та теоретичне значення.

Необхідність дослідження зумовлюється також потребою вдосконалення конституційно-правового механізму реалізації земельних повноважень у контексті реформ публічного управління. Важливо не лише визначити нормативні межі компетенції, а й проаналізувати їхню узгодженість із принципами субсидіарності, самоврядності та правової визначеності. Таким чином, розуміння повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин є необхідною передумовою для підвищення ефективності управління, зміцнення демократичних інститутів і забезпечення сталого розвитку територіальних громад.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Проблематика повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин посідає важливе місце у сучасній науковій юридичній думці. Значна кількість вітчизняних дослідників звертає увагу на те, що розширення компетенції місцевих рад та їх виконавчих органів унаслідок децентралізаційної реформи потребує чіткого нормативного визначення та належного теоретичного обґрунтування.

Так, Микулець В.Ю. у своєму дослідженні вивчає та окреслює сучасний стан правового регулювання реалізації норм земельного права у діяльності органів місцевого самоврядування, наголошуючи на наявності низки системних проблем. Підсумовуючи викладений матеріал, дослідник констатує, що тема ефективної реалізації норм земельного права у діяльності місцевих рад є однією з найактуальніших як для самих муніципальних влад, так і для правознавців. Учений зазначає, що в Україні спостерігається чітка тенденція до розширення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин, що зумовлено активною позицією громад, євроінтеграційним курсом держави та впливом російсько-української війни, яка створила нові виклики для системи управління на місцях.[1]

Аналізуючи документи об'єднань місцевого самоврядування та наукові джерела, Микулець В.Ю. виділяє комплекс проблем правового характеру, серед яких - колізії при передачі земель комунальної власності у користування, прогалини у правовому регулюванні договорів оренди, суборенди, купівлі-продажу земельних ділянок, а також недосконалість процедур вирішення спорів щодо землеустрою та державної реєстрації прав на землю. Особливої уваги потребує питання неналежного правового забезпечення повноважень органів місцевого самоврядування у сфері контролю за охороною земельних ресурсів, а також відсутність чіткої взаємодії між органами фіскальної влади та місцевими радами щодо своєчасної сплати земельних платежів.[1]

Ми підтримуємо позицію Ігнатенко І., яка зазначає, що основними напрямками сучасного формування земельних відносин у межах адміністративно-територіальних одиниць є узгодженість приватних, громадських та державних інтересів, відкритість процедур регулювання розподілу земель, забезпечення реалізації прав на земельну ділянку, стабільність використання усіх типів земель, а також визначення оптимальних шляхів господарського використання землі власником або користувачем земельної ділянки. Особливо важливим є розширення площі комунальних земель з метою забезпечення реалізації права територіальних громад на володіння землею. Такий підхід сприяє зміцненню місцевого самоврядування, підвищує ефективність управління земельними ресурсами та забезпечує справедливий баланс між інтересами громадян, громади і держави.[2]

У сучасних дослідженнях набувають актуальності питання впливу воєнного стану та функціонування військових адміністрацій на реалізацію земельних повноважень, а також узгодження української системи управління земельними ресурсами з європейськими стандартами децентралізації та сталого розвитку. Незважаючи на значну кількість наукових праць, у вітчизняній літературі залишається потреба у комплексному дослідженні механізмів взаємодії місцевих рад, їх виконавчих органів і державних структур, а також в оновленні правових підходів до регулювання земельних відносин в умовах трансформацій українського суспільства. Таким чином, проведення подальших наукових розвідок у цьому напрямі є необхідним для зміцнення правових засад місцевого самоврядування і забезпечення ефективного використання земельних ресурсів територіальних громад.

Метою статті є розкриття змісту та особливостей повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин як складових елементів конституційно-правового механізму управління земельними ресурсами.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України закріплено фундаментальні засади регулювання земельних відносин та визначено ключову роль органів місцевого самоврядування у реалізації прав власності Українського народу на землю та інші природні ресурси. Відповідно до статті 13 Конституції, земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси є об'єктами права власності Українського народу, а від його імені права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування у межах, визначених Основним Законом. Це положення формує конституційно-правову основу для делегування повноважень органам місцевого рівня, що забезпечує реальну участь територіальних громад у розпорядженні та використанні земельних ресурсів.[3]

Згідно зі статтею 140 Конституції, місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою безпосередньо або через відповідні органи - сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. Районні та обласні ради представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ і міст, що забезпечує координацію управлінських рішень на міжмуніципальному рівні. [3] Такий підхід сприяє реалізації принципу субсидіарності, відповідно до якого вирішення питань місцевого значення має відбуватися на найближчому до громадянина рівні.

Органи місцевого самоврядування виступають безпосередніми суб'єктами управління земельними ресурсами в межах своїх територіальних громад. Їхні повноваження охоплюють розпорядження землями комунальної власності, надання земельних ділянок у власність чи користування, контроль за дотриманням вимог земельного законодавства, а також участь у вирішенні питань охорони земель.

Важливим елементом конституційно-правового механізму реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин є норми Земельного кодексу України, які деталізують положення Конституції та конкретизують компетенцію рад різних рівнів. Законодавець чітко розмежував обсяг повноважень між обласними, районними, міськими, селищними і сільськими радами, забезпечуючи узгодженість та ефективність управління земельними ресурсами.

Так, відповідно до статті 8 Земельного кодексу, до повноважень обласних рад у галузі земельних відносин належать питання розпорядження землями, що знаходяться у спільній власності територіальних громад області, участь у реалізації державної політики у сфері використання та охорони земель, затвердження регіональних програм землекористування, а також координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів.[4] Це свідчить про стратегічну роль обласного рівня у формуванні регіональної земельної політики та забезпеченні збалансованого розвитку територій.

Особливу увагу законодавець приділив Київській та Севастопольській міським радам, виділивши їх окремо у статті 9 Земельного кодексу. Такий підхід зумовлений спеціальним статусом цих міст, що мають значення державного рівня. До їхніх специфічних повноважень належать припинення права користування земельними ділянками комунальної власності, а також прийняття рішення щодо звільнення самовільно зайнятих земельних ділянок.[4] Таким чином, у Києві та Севастополі місцеві ради виконують як звичайні муніципальні, так і додаткові функції у сфері земельних відносин, що відображає їх особливе місце у системі місцевого самоврядування.

У статтях 10-12 Земельного кодексу конкретизовано компетенцію районних рад, а також сільських, селищних і міських рад. Районні ради здійснюють управління землями спільної власності громад району, координують землеустрій і забезпечують охорону земель. Сільські, селищні та міські ради мають найбільш практичний вплив на земельні відносини: саме вони розпоряджаються землями комунальної власності, передають їх у власність або користування, організовують землеустрій, вирішують земельні спори, контролюють дотримання законодавства та забезпечують інформування населення.[4]

Оскільки місцеві органи місцевого самоврядування є найближчою до громадян ланкою влади, саме на них покладається значна відповідальність за практичну реалізацію земельної політики, охорону природного середовища та забезпечення раціонального використання природних ресурсів. Водночас, для ефективного функціонування системи управління важливо розрізняти повноваження самих рад як представницьких органів і їх виконавчих комітетів, які виступають окремими юридичними особами. Такий підхід ґрунтується на принципах субсидіарності та доцільності, що забезпечує наближення прийняття

управлінських рішень на найнижчому можливому рівні та підвищує їхню відповідальність перед населенням.

У статті 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що саме ради як колегіальні органи приймають ключові рішення у сфері управління природними ресурсами, зокрема, щодо організації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення, внесення пропозицій до державних органів про надання об'єктам статусу пам'яток природи, історії чи культури, а також встановлення "сезону тиші" в місцях масового розмноження диких тварин.[5] Такі функції мають стратегічне значення, адже саме рада формує політику громади у сфері охорони земель, екології та природоко-ристування.

Натомість у статті 33 того ж закону окреслено повноваження виконавчих органів рад, які поділяються на власні та делеговані. До власних належать підготовка пропозицій щодо ставок земельного податку, участь у формуванні місцевих програм охорони довкілля, організація землеустрою, оприлюднення геопросторових даних, а також забезпечення охорони та відтворення лісових ресурсів.[5] Це підкреслює практичний характер діяльності виконавчих комітетів, які реалізують рішення ради та забезпечують щоденне управління земельними відносинами на місцях.

Делеговані повноваження виконавчих органів включають здійснення контролю за додержанням земельного законодавства, погодження клопотань про спеціальне використання природних ресурсів, розгляд земельних спорів, проведення землеустрою та надання висновків щодо надання чи вилучення земельних ділянок. Також до їх компетенції належить координація діяльності місцевих органів земельних ресурсів, контроль у сфері управління відходами, створення екологічних інформаційно-аналітичних систем та інформування податкових органів про власників і користувачів земель.[5]

Загалом система розподілу повноважень між радами та їх виконавчими органами забезпечує баланс між політичним і адміністративним управлінням на місцевому рівні. Ради визначають стратегічні напрями розвитку земельних відносин і ухвалюють рішення від імені територіальних громад, тоді як виконавчі комітети реалізують ці рішення на практиці, здійснюючи контроль, координацію і впровадження відповідних заходів. Це дозволяє сформувати ефективний конституційно-правовий механізм управління земельними ресурсами, який відповідає принципам децентралізації та сталого розвитку території.

При аналізі повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин не можна оминути питання ролі голови відповідної ради, який водночас очолює і виконавчий комітет. Його діяльність має подвійний характер: з одного боку, він є виборною посадовою особою, що представляє територіальну громаду, а з іншого - керує виконавчими органами

ради, забезпечуючи реалізацію її рішень. Така конструкція, закладена у Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», впливає з принципу субсидіарності та доцільності, адже саме через виконавчі органи забезпечується найближча до громадян форма управління на місцевому рівні.

Ми хочемо звернути увагу на позицію Верховного Суду, викладену у постанові від 23 червня 2020 року у справі № 461/11571/15-а, у якій детально роз'яснено межі повноважень міського голови у земельній сфері. Суд дійшов висновку, що зауваження голови до рішень міської ради не є актами владного характеру, не створюють прав і обов'язків для учасників земельних відносин і тому не можуть бути предметом судового контролю. Право міського голови зупиняти рішення ради є лише елементом внутрішньої процедури набрання їх чинності, а не проявом самостійних владних повноважень у земельній сфері.[6]

Цей висновок є надзвичайно важливим у контексті розмежування відповідальності між радою як колегіальним представницьким органом і її головою як очільником виконавчої влади на місцевому рівні. Фактично, міський голова виконує координуючу та контрольну роль, спрямовану на забезпечення законності, послідовності та узгодженості рішень ради. Проте саме рада залишається єдиним суб'єктом, наділеним конституційними повноваженнями у сфері регулювання земельних відносин, що відповідає статті 26 Закону «Про місцеве самоврядування в Україні».[6]

Підтримуючи підхід Верховного Суду, можна стверджувати, що таке тлумачення не лише сприяє стабільності правозастосування, але й зміцнює демократичні засади місцевого самоврядування, запобігаючи концентрації надмірних повноважень в руках однієї посадової особи. Водночас воно узгоджується з принципом правової визначеності та гарантує прозорість процедур ухвалення рішень у сфері управління земельними ресурсами, що є ключовим елементом конституційно-правового механізму регулювання земельних відносин в Україні.

Продовжуючи тему, варто звернути увагу на ще один важливий аспект діяльності органів місцевого самоврядування у сфері земельних відносин - їхню участь у вирішенні земельних спорів. Цей напрям залишається малодослідженим у науковій літературі та, на жаль, недостатньо реалізованим на практиці. Попри те, що більшість громадян при виникненні земельних конфліктів звертаються безпосередньо до суду, законодавство України передбачає альтернативний механізм досудового врегулювання, який є простішим, швидшим і менш витратним.

Показовою у цьому контексті є статистика: лише у 2024 році до судів першої інстанції надійшло 649 647 справ, з яких 13 050 стосувалися спорів, що виникають із земельних відносин. Така кількість позовів свідчить про значну завантаженість судової системи та одночасно демонструє нереалізований

потенціал органів місцевого самоврядування у сфері досудового врегулювання конфліктів.[7] Саме розширення та ефективна реалізація їхніх повноважень у цій сфері могли б істотно знизити судове навантаження, підвищуючи оперативність і доступність правового захисту для громадян.

Так, відповідно до Глави 25 Земельного кодексу України, зокрема статті 158, земельні спори можуть вирішуватися не лише судами, а й органами місцевого самоврядування. Досліджуючи правовий режим вирішення земельних спорів, особливу увагу слід зосередити на функціях, покладених на органи місцевого самоврядування (ОМС) згідно зі статтями 33 та 158 Земельного кодексу України. Позитивом, який необхідно зберегти, є те, що ОМС, будучи найближчою до громадян ланкою публічної влади, забезпечують доступний та безоплатний механізм розв'язання найбільш поширених межових спорів та суперечок щодо додержання правил добросусідства. Цей механізм, як слушно зазначають практики, є первинною ланкою і часто є дієвішим для швидкого врегулювання конфліктів, що виникають між сусідами.[8]

Коваленко Т.О. зазначає, що органи місцевого самоврядування вирішують земельні спори в адміністративному порядку за процедурою, передбаченою статтями 159-161 Земельного кодексу України. Розгляд ініціюється поданням письмової заяви однією зі сторін відповідно до Закону України «Про звернення громадян». Під час підготовки з'ясовуються фактичні обставини, аналізуються правові норми та докази, за потреби проводиться виїзд на місце. Спір розглядається у тижневий строк за участю сторін, які мають право ознайомлюватися з матеріалами, подавати докази й отримувати копію рішення. Орган місцевого самоврядування приймає рішення, яке набирає чинності з моменту ухвалення та може бути оскаржене до суду, що призупиняє його виконання.[9]

Однак, ми змушені констатувати, що реалізація цих повноважень обтяжена системними колізіями та інституційними недоліками. Насамперед, виникають проблеми з територіальним та суб'єктним розмежуванням компетенції. Відповідно до положень ЗК України, ОМС вирішують спори виключно у межах населених пунктів і лише щодо земельних ділянок, які перебувають у власності та користуванні громадян. Таке вузьке суб'єктне коло, як ми погоджуємося з критичними зауваженнями, створює необґрунтовану прогалину, оскільки виключає із сфери адміністративного захисту юридичних осіб, іноземців та осіб без громадянства, чий земельні права є не менш важливими.[8]

Окремої уваги вимагає інституційна несумісність ОМС районного та обласного рівнів із покладеними на них юрисдикційними функціями. Звертаючи увагу на аналіз статусу цих органів, ми погоджуємося з висновками про те, що, на відміну від сільських, селищних і міських рад, які можуть передавати повноваження своїм повноцінним виконавчим органам як делеговані, районні та обласні ради практично позбавлені самостійних виконавчих структур, здатних

ефективно та оперативно здійснювати процедуру вирішення спорів. Виконавчий апарат цих рад має робочий, а не самодостатній конституційний статус. У цьому контексті застосування аналогії закону, як пропонувалося деякими дослідниками, є некоректним через принципові онтологічно-правові суперечності у статусі цих органів. Це унеможливлює законну передачу повноважень виконавчим структурам, залишаючи єдиний, але нераціональний шлях - безпосередню реалізацію процедури колегіальними представницькими органами.[8]

Додатковим бар'єром для ефективності адміністративного порядку є кадрове та організаційне забезпечення на місцях. Особливо це стосується сільських рад, чий штат є нечисленним. Відсутність у їхній структурі компетентних фахівців-землевпорядників та спеціалізованих підрозділів часто призводить до того, що підготовка матеріалів для вирішення спорів здійснюється іншими, неуповноваженими структурами, що, безумовно, підриває законність та якість прийнятих рішень.[8]

Переходячи до проблематики реалізації повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин, ми хотіли би звернути увагу на результати напрацювань, представлених на XV Українському муніципальному форумі Асоціації міст України. Насамперед варто виділити відсутність нормативного врегулювання процедури оформлення земельних ділянок під багатоквартирними житловими будинками, яка залишається невирішеною з 2015 року та створює значні труднощі у реалізації прав співвласників. Також важливою є відсутність повної інформації щодо використання земельних ділянок та реалізації громадянами права на безоплатну приватизацію, що обмежує можливості місцевих рад ефективно виконувати свої функції контролю й адміністрування. Не менш суттєвою проблемою залишається дефіцит вільних земельних ділянок для забезпечення соціально значущих потреб населення, що потребує перегляду підходів до безоплатної приватизації та запровадження механізму грошової компенсації. Крім того, відсутність дієвого самоврядного контролю за використанням і охороною земель свідчить про необхідність законодавчого закріплення відповідних повноважень органів місцевого самоврядування, аби підвищити прозорість і підзвітність у сфері управління земельними ресурсами.[10]

Проте, щодо самоврядного контролю, Шульга М.В. висловлює іншу позицію: на його думку, чинна система державного контролю за використанням та охороною земель є неефективною, оскільки її функції дублюються між кількома центральними органами виконавчої влади - Держгеокадастром України та Державною екологічною інспекцією. Це призводить до зловживань, надмірного тиску на суб'єктів господарювання, корупційних ризиків і необґрунтованих бюджетних витрат. Дослідник підтримує ідею законодавчої передачі функцій державного контролю виконавчим органам місцевого самоврядування,

вважаючи такий підхід більш ефективним і таким, що відповідає європейській практиці. Зокрема, він узгоджується з пунктом 3 статті 4 та статтею 6 Європейської хартії місцевого самоврядування, які передбачають надання публічних повноважень органам, найближчим до громадян, і право місцевих рад самостійно визначати власну адміністративну структуру.[11;12] У контексті гармонізації земельного законодавства України з правом ЄС, Шульга М.В. вважає доцільним запровадження сучасних засобів дистанційного зондування земель для здійснення контролю за їх використанням та охороною. На його думку, відповідні зміни мають бути закріплені у Земельному кодексі України та Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель», що забезпечить ефективність, прозорість і об'єктивність контрольних процедур. [11]

Ще однією нагальною проблемою у сфері регулювання земельних відносин є проблема самозаліснення земель та правових колізій, пов'язаних із визначенням статусу таких ділянок, постала особливо гостро в контексті реалізації повноважень органів місцевого самоврядування. Попри закріплення у статті 57-1 Земельного кодексу України механізму віднесення земель до самозаліснених, на практиці ця норма породила низку суперечностей. Зокрема, органи місцевого самоврядування, які згідно з законом мають дискреційне право ухвалювати рішення щодо статусу ділянок, стикаються з тиском з боку органів прокуратури. Прокурори масово подають позови до місцевих рад із вимогою визнати певні земельні ділянки самозалісненими, аргументуючи це необхідністю захисту інтересів держави. Втім, така практика є доволі сумнівною з огляду на конституційні засади розподілу повноважень і принцип автономії місцевого самоврядування.[13]

Як слушно зазначає Національна асоціація адвокатів України, подібні позови суперечать пункту 3 статті 131-1 Конституції України, оскільки прокуратура має представляти інтереси держави лише у виключних випадках, визначених законом. У більшості ж таких спорів прокурори фактично діють в інтересах Державного спеціалізованого господарського підприємства «Ліси України», що є державним суб'єктом господарювання, а не органом публічної влади. Така практика спотворює саму суть прокурорського представництва та створює дисбаланс між центральними і місцевими органами влади.[13]

Це призводить до ситуацій, коли суди опиняються перед дилемою: або фактично втрутитися у самоврядні повноваження, або відмовити у задоволенні позову, що може бути сприйнято як формальне небажання захищати державні інтереси. У результаті органи місцевого самоврядування втрачають можливість самостійно реалізовувати свою земельну політику, а громади - впливати на розпорядження територіальними ресурсами. Проблема ускладнюється тим, що законодавство не містить чітких критеріїв визначення ініціатора формування

самозалісеної земельної ділянки та процедури погодження таких рішень між різними рівнями влади. Саме тому подальші законодавчі зміни мають бути спрямовані на посилення ролі місцевого самоврядування як ключового суб'єкта у сфері управління землями комунальної власності, усунення прокурорського дублювання функцій і запровадження чітких меж судового контролю за реалізацією самоврядних повноважень.

Висновки. Узагальнюючи проведені дослідження, варто зазначити, що система повноважень органів місцевого самоврядування у сфері регулювання земельних відносин є ключовою складовою конституційно-правового механізму управління земельними ресурсами держави. Вона спрямована на забезпечення ефективного, прозорого та справедливого розподілу земельних ресурсів між громадянами, територіальними громадами та державою. Саме через органи місцевого самоврядування реалізується конституційний принцип належності землі Українському народові, а також право територіальних громад на володіння, користування й розпорядження землею в межах закону.

Подальшого вдосконалення потребують механізми самоврядного контролю за використанням і охороною земель, а також позасудове врегулювання земельних спорів органами місцевого самоврядування. Перспективним напрямом досліджень є розробка ефективної системи взаємодії органів місцевого самоврядування із державними органами, а також впровадження цифрових інструментів моніторингу земельних ресурсів. Це сприятиме зміцненню спроможності місцевого самоврядування як гаранта раціонального, демократичного й сталого управління землею.

Література

1. Микулець В. Реалізація норм земельного права у діяльності органів місцевого самоврядування: стан і проблеми. Наукові перспективи. 2025. № 7(61). URL: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-906-916](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-906-916)
2. Ігнатенко І. В. Правові аспекти децентралізації влади у сфері земельних відносин. Слово національної школи суддів. – 2017. – № 4. – С. 62–75. URL: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2017/4-21-2017/14-arh-2017/586-pravovi-aspekti-detsentralizatsiji-vladi-u-sferi-zemelnikh-vidnosin>
3. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Земельний кодекс України : Кодекс України від 25.10.2001 № 2768-ІІІ : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
5. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР : станом на 12 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr#Text>
6. Постанова Верховного Суду від 23 червня 2020 року у справі № 461/11571/15-а (адміністративне провадження № К/9901/9736/18). URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89977198>.
7. Судова статистика за 2024 рік. Судова влада України. URL: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024

8. Вирішення земельних спорів : навчальний посібник / упорядники : М. С. Долинська, Л. В. Мелех. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2024. 344 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8488/1/ZemelniSpory__Maket.pdf
9. Коваленко Т.О. Актуальні питання захисту земельних прав в органах місцевого самоврядування. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право. Вип. 17(29), 2024. С. 156–164. URL: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.156-164>
10. Проблемні питання органів місцевого самоврядування та пропозиції щодо їх вирішення у галузі управління земельними ресурсами та комунального майна. *Новини | Асоціація міст України*. URL: <https://auc.org.ua/sites/default/files/zemlya.pd>
11. Шульга М.В. Актуальні проблеми контролю за використанням та охороною земель. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. Випуск 90: частина 3. 2025. С. 106-112. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.14>
12. Європейська хартія місцевого самоврядування : Хартія Ради Європи від 15.10.1985 : станом на 16 листоп. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text
13. Самозалісені землі: чому прокурори йдуть до суду замість місцевих рад. *НААУ*. URL: <https://unba.org.ua/publications/10921-samozaliseni-zemli-chomu-prokurori-jdut-do-sudu-zamist-miscevih-rad.html>

References

1. Mykulets V. (2025) Realizatsiia norm zemelnoho prava u diialnosti orhaniv mistsevoho samovriaduvannia: stan i problemy [Implementation of land law norms in the activities of local self-government bodies: status and problems]. *Naukovi perspektyvy / Scientific Perspectives*. № 7(61). Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7\(61\)-906-916](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2025-7(61)-906-916) [in Ukrainian]
2. Ihnatenko I. V. (2017) Pravovi aspekty detsentralizatsii vlady u sferi zemelnykh vidnosyn [Legal aspects of decentralization of power in the field of land relations]. *Slovo natsionalnoi shkoly suddiv / Slovo of the National School of Judges of Ukraine*. № 4. P. 62–75. Retrieved from: <https://slovo.nsj.gov.ua/index.php/ua/arkhiv-nomeriv/2017/4-21-2017/14-arh-2017/586-pravovi-aspekti-detsentralizatsiji-vladi-u-sferi-zemelnikh-vidnosin> [in Ukrainian]
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-VR : stanom na 12 veres. 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian]
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land Code of Ukraine] : Kodeks Ukrainy vid 25.10.2001 № 2768-III : stanom na 12 veres. 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text> [in Ukrainian]
5. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini [On Local Self-Government in Ukraine] : Zakon Ukrainy vid 21.05.1997 № 280/97-VR : stanom na 12 veres. 2025 r. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vp#Text> [in Ukrainian]
6. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 23 chervnia 2020 roku u spravi № 461/11571/15-a (administrativne provadzhennia № K/9901/9736/18) [Resolution of the Supreme Court dated June 23, 2020 in case No. 461/11571/15-a (administrative proceedings No. K/9901/9736/18)] Retrieved from: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/89977198> [in Ukrainian]
7. Sudova statystyka za 2024 rik [Judicial statistics for 2024]. Sudova vlada Ukrainy. Retrieved from: https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/zvit_dsau_2024 [in Ukrainian]
8. Vyrishennia zemelnykh sporiv [Resolution of land disputes: a textbook]: navchalnyi posibnyk / uporiadnyky : M. S. Dolynska, L. V. Melekh. Lviv : Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2024. 344 s. Retrieved from: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/8488/1/ZemelniSpory__Maket.pdf [in Ukrainian]

9. Kovalenko T.O. (2024) Aktualni pytannia zakhystu zemelnykh prav v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia [Current issues of protection of land rights in local government bodies]. Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho: Zhurnal / The Scientific and Informational Bulletin of Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytskyi. Serii Pravo. Vyp. 17(29),. P. 156–164. Retrieved from: <https://doi.org/10.33098/2078-6670.2024.17.29.156-164> [in Ukrainian]
10. Problemni pytannia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia ta propozytsii shchodo yikh vyrishennia u haluzi upravlinnia zemelnymy resursamy ta komunalnoho maina [Problematic issues of local governments and proposals for their solution in the field of land resources management and communal property]. Novyny | Asotsiatsiia mist Ukrainy / Association of Cities of Ukraine. Retrieved from: <https://auc.org.ua/sites/default/files/zemlya.pd> [in Ukrainian]
11. Shulha M.V. (2025) Aktualni problemy kontroliu za vykorystanniam ta okhoronoiu zemel [Current issues in land use and protection control]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pravo / Uzhhorod National University Herald. Series: Law. Vypusk 90: chastyna 3. P. 106-112. Retrieved from: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.90.3.14> [in Ukrainian]
12. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia [European Charter of Local Self-Government] : Khartiia Rady Yevropy vid 15.10.1985 : stanom na 16 lystop. 2009 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text [in Ukrainian]
13. Samozaliseni zemli: chomu prokurory ydut do sudu zamist mistsevykh rad [Self-forested lands: why prosecutors go to court instead of local councils]. NAAU / UNBA. Retrieved from: <https://unba.org.ua/publications/10921-samozaliseni-zemli-chomu-prokurori-jdut-do-sudu-zamist-miscevih-rad.html> [in Ukrainian]

УДК 347.72:336.143(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1319-1329](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1319-1329)

Шевчук Оксана доцент кафедри адміністративного права та судочинства ЗУНУ, <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СФЕРІ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В УКРАЇНІ

Анотація. У статті представлено комплексне дослідження адміністративно-правових механізмів державної підтримки підприємницької діяльності в аграрному секторі України. Актуальність такого дослідження зумовлена нагальною потребою вдосконалення державної політики щодо аграрного підприємництва в умовах трансформації моделі економічного розвитку, адаптації до вимог СОТ та виконання зобов'язань за Угодою про асоціацію з ЄС, державами-членами якої є Європейський Союз.

У статті розкрито сутність та зміст адміністративно-правового механізму державної підтримки сільськогосподарських виробників, розглянуто нормативно-правові акти, що регулюють надання державної підтримки суб'єктам сільськогосподарського підприємництва. Особливу увагу приділено характеристиці основних форм державної підтримки, зокрема фінансової, інформаційної, консультаційної та організаційної допомоги сільськогосподарським підприємствам різних організаційно-правових форм.

Розглянуто повноваження органів державного управління щодо реалізації програм державної підтримки аграрного сектору, проаналізовано процедури отримання державної допомоги, механізми бюджетного фінансування та пільгового кредитування сільськогосподарських виробників. Розглянуто особливості застосування податкових пільг, субсидій, компенсацій та інших інструментів стимулювання розвитку підприємницької діяльності в сільському господарстві.

Проаналізовано проблемні аспекти функціонування державної системи підтримки сільськогосподарського підприємництва, такі як недостатнє бюджетне фінансування, складність адміністративних процедур, непрозорість механізмів розподілу державної допомоги та відсутність або відсутність ефективного контролю за цільовим використанням бюджетних коштів. Досвід європейських країн щодо їхніх систем організації державної підтримки сільськогосподарських виробників у контексті спільної сільськогосподарської політики ЄС (САП).

У статті наведено науково обґрунтовані висновки щодо необхідності вдосконалення адміністративно-правових механізмів державної підтримки

підприємництва в аграрному секторі, формування системи державної допомоги сільському господарству з оптимізацією конкретних пропозицій щодо вдосконалення та спрощення процедур отримання фінансових ресурсів, посилення контролю за використанням бюджетних коштів, гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу.

Практичне значення цієї роботи полягає в можливості використання отриманих результатів для вдосконалення законодавства щодо державної підтримки сільськогосподарського підприємництва, підвищення ефективності використання бюджетних коштів, розробки нових програм стимулювання зростання сільськогосподарського виробництва та формування сприятливих умов для здійснення підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України.

Ключові слова: державна підтримка, форми та адміністративно-правовий механізм підприємницької діяльності в аграрній сфері, фінансова допомога підприємству, субсидії, бюджетування, податкові пільги, пільгові кредити сільськогосподарським виробникам, органи державного управління, що беруть участь у формуванні та реалізації державної аграрної політики на різних рівнях управління, вдосконалення системи (адміністративних процедур) спільної сільськогосподарської політики (ЄС).

Shevchuk Oksana Associate Professor of the Department of Administrative Law and Judiciary, ZUNU, <https://orcid.org/0000-0001-6453-355X>

ADMINISTRATIVE AND LEGAL MECHANISMS OF STATE SUPPORT FOR ENTREPRENEURIAL ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR IN UKRAINE

Abstract. The article presents a comprehensive study of administrative and legal mechanisms of state support for entrepreneurial activity in the agricultural sector of Ukraine. The relevance of such a study is due to the urgent need to improve state policy on agricultural entrepreneurship in the context of the transformation of the economic development model, adaptation to WTO requirements and fulfilment of obligations under the Association Agreement with the EU, whose member states are the European Union.

The article reveals the essence and content of the administrative and legal mechanism of state support for agricultural producers and considers the regulatory and legal acts governing the provision of state support to agricultural entrepreneurs. Particular attention is paid to the characteristics of the main forms of state support, in particular financial, informational, advisory and organisational assistance to agricultural enterprises of various organisational and legal forms.

The powers of state authorities in implementing state support programmes for the agricultural sector are considered, and the procedures for obtaining state aid, mechanisms for budget financing and preferential lending to agricultural producers are analysed. The peculiarities of the application of tax incentives, subsidies, compensations and other instruments for stimulating the development of entrepreneurial activity in agriculture are considered.

The article analyses problematic aspects of the functioning of the state system of support for agricultural entrepreneurship, such as insufficient budget financing, the complexity of administrative procedures, the opacity of mechanisms for the distribution of state aid, and the absence or lack of effective control over the targeted use of budget funds. The experience of European countries in their systems of organising state support for agricultural producers in the context of the EU's common agricultural policy (CAP).

The article presents scientifically based conclusions on the need to improve the administrative and legal mechanisms of state support for entrepreneurship in the agricultural sector, the formation of a system of state aid to agriculture with the optimisation of specific proposals for improving and simplifying procedures for obtaining financial resources, strengthening control over the use of budget funds, and harmonising national legislation with European Union legislation.

The practical significance of this work lies in the possibility of using the results obtained to improve legislation on state support for agricultural entrepreneurship, increase the efficiency of budget funds use, develop new programmes to stimulate agricultural production growth, and create favourable conditions for entrepreneurial activity in the agricultural sector of Ukraine's economy.

Keywords: state support, forms and administrative and legal mechanisms of entrepreneurial activity in the agricultural sector, financial assistance to entrepreneurship, subsidies, budgeting, tax breaks, preferential loans to agricultural producers, state authorities involved in the formation and implementation of state agricultural policy at various levels of government, improvement of the system (administrative procedures) of the common agricultural policy (EU).

Постановка проблеми. Сільське господарство традиційно є одним із провідних секторів національної економіки України, який генерує значну частку валового внутрішнього продукту, створює можливості для працевлаштування та відіграє життєво важливу роль у забезпеченні продовольчої безпеки. В умовах глобалізації економічних процесів, лібералізації ринку сільськогосподарської продукції та інтеграції України до європейського економічного простору, ефективна система державної підтримки підприємництва в аграрному секторі набуває великої актуальності.

Адміністративно-правові механізми повинні встановити баланс між державним втручанням для стимулювання розвитку сільського господарства та дотриманням правил чесної конкуренції як передумови успішного виконання Угоди про асоціацію зі сприянням державній політиці підтримки розвитку агропродовольчого бізнесу.

Підприємницька діяльність у сільськогосподарському секторі залишається залежною від інвестиційних ресурсів, виробничих витрат, природно-кліматичних факторів, ринкової ситуації та доступу до фінансових інструментів. Більше підприємців говорять про високі виробничі витрати та інвестиції, ніж про залежність від природно-кліматичних факторів. Це робить підприємництво більш привабливим для інвесторів в інших сферах, а державна підтримка набуває ще більшого стратегічного значення як інструмент, що забезпечує або намагається забезпечити конкурентоспроможність місцевих сільськогосподарських виробників як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках.

Аналіз ефективності адміністративно-правових механізмів виявляє грубе недофінансування через складні, бюрократичні процедури отримання державної допомоги, що включають нечіткі критерії розподілу бюджетних коштів, без ефективного контролю за їх цільовим використанням. Процеси європейської інтеграції вимагають адаптації національної системи державної підтримки сільського господарства до вимог законодавства Європейського Союзу, зокрема до принципів спільної сільськогосподарської політики ЄС та правил державної допомоги, визначених Угодою про асоціацію.

Отже, відбувається трансформація адміністративно-правових механізмів державної підтримки, їх гармонізація з міжнародними стандартами, впроваджується прозора система фінансування аграрного сектору. Водночас, ставши членом Світової організації торгівлі (СОТ), Україна взяла на себе додаткові зобов'язання щодо певних форм, що вважаються очевидним спотворенням конкуренції, і тому має реструктуризувати та переосмислити свої механізми надання державної допомоги сільськогосподарським виробникам.

Питання ефективності адміністративно-правових механізмів набуває особливої актуальності в процесі посткризового відновлення сільського господарства, подолання наслідків економічної нестабільності та забезпечення продовольчої безпеки. Науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимальних форм та методів державної допомоги, визначення повноважень органів державного управління у цій сфері, розробка прозорих процедур розподілу бюджетних коштів та встановлення ефективних механізмів контролю за цільовим використанням усієї державної підтримки будуть дуже важливими для створення системи, за допомогою якої підприємницька діяльність у сільському господарстві може бути ефективно підтримувана державою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності в сільському господарстві є досить актуальною серед вітчизняних науковців, хоча й не була достатньо та всебічно досліджена. Іванова Г.С. розглядає окремі аспекти правового забезпечення сільськогосподарського підприємництва, досліджуючи питання адміністративно-правового статусу суб'єктів господарювання в аграрному секторі.[2, с. 36 - 39] Заболотна А. В. аналізує механізми державного регулювання сільськогосподарського виробництва як дослідник проблем адміністративних процедур в агропромисловому комплексі, зокрема дозвільних режимів ліцензування певних видів діяльності. [3, с.136 - 138] Барабаш А. Г. також зробила свій внесок у розробку теоретичних основ адміністративних органів державного управління, систем форм, методів. [4, с.122 - 128] Ментух Н.Ф. розглядає правовий режим сільськогосподарських земель в рамках адміністративно-правових відносин. [6, с. 64-69]

Водночас, жодна з цих робіт детально не аналізувала адміністративно-правове забезпечення підприємницької діяльності з урахуванням сучасних викликів та євроінтеграційних процесів. Окремі аспекти державного контролю та нагляду в аграрному секторі висвітлювали Бакай Ю. Ю., який аналізував екологічні аспекти сільськогосподарської діяльності, та Тітова В. І. розглядає правові питання щодо забезпечення екологічної безпеки у сільськогосподарському виробництві. [7, с. С. 324-327]

Однак проблема оптимізації контрольної та наглядової діяльності та зниження регуляторного тиску на сільськогосподарських підприємців залишається науково невирішеною. Зарубіжний досвід адміністративно-правового регулювання сільськогосподарського підприємництва частково розглядався в працях (Chornyi Y., Deneha V., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023)) [8, с. 1-19], яка аналізувала європейські моделі державної підтримки аграрного сектору, та Чуєнко В., який порушував питання адаптації українського аграрного законодавства до стандартів Європейського Союзу. [9, с. 46-48]

Однак, порівняльний аналіз адміністративно-правових механізмів різних країн та можливостей їх впровадження в українську правову систему залишається недостатньо вивченим. Вивчення наукових публікацій показує, що, незважаючи на значну кількість робіт, присвячених розгляду окремих аспектів правового регулювання в сільському господарстві, комплексних досліджень адміністративно-правового забезпечення підприємницької діяльності в аграрному секторі щодо сучасних реформ, викликів воєнного часу та зобов'язань України щодо європейської інтеграції не було проведено. Це положення створює нагальну необхідність систематичного наукового аналізу, що стосується практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення відповідного законодавства.

Метою статті є ґрунтовне дослідження адміністративно-правових механізмів державної підтримки підприємницької діяльності в сільському госпо-

дарстві України, визначення їх сутності, змісту та особливостей функціонування. Також будуть розроблені науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на підвищення ефективності системи державної допомоги сільськогосподарським виробникам в умовах європейської інтеграції та адаптації до вимог міжнародного права.

Виклад основного матеріалу.

Адміністративна та нормативно-правова база, що регулює діяльність у сільському господарстві, складається з ієрархії нормативних законодавчих актів. Конституція забезпечує основну основу для такої системи: права власності на землю, використання ресурсів та свобода займатися будь-яким видом законної підприємницької діяльності конкретно визначені статтями 13, 14, 41 та 42[1]. Вона також містить положення про економічну діяльність, які застосовуються загалом до правового статусу всіх підприємств або суб'єктів господарювання та конкретних форм державного втручання в різні сектори економіки. Однак більш конкретні принципи правового регулювання аграрних відносин впливають з численних галузевих законів, створюючи надзвичайно складну багаторівневу систему правових норм. Основним законом, що визначає аграрне підприємництво, є Закон України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів». [10] Він містить санітарно-гігієнічні вимоги щодо виробництва, зберігання та реалізації сільськогосподарської продукції.

Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» у своїх положеннях визначив організаційні, правові та економічні засади державної аграрної політики, форми та механізми підтримки виробників[11].

Система органів державного управління, що регулюють сільськогосподарське підприємництво, характеризується множинністю на суб'єктному рівні з дуже складною взаємодією між ними. Центральний орган виконавчої влади – Міністерство аграрної політики та продовольства відповідає за формування та реалізацію державної політики у сфері сільського господарства. Компетенція міністерства охоплює розробку нормативно-правових актів та здійснення контрольно-наглядових функцій, окрім надання адміністративних послуг, а також координацію діяльності з іншими державними органами.

Тим часом певні функції щодо регулювання агросектору виконує Державна служба з питань безпеки харчових продуктів та захисту прав споживачів, що вимагає чіткого розмежування повноважень. Система ліцензування у сільському господарстві регулюється Законом України «Про ліцензування видів господарської діяльності» від 02 березня 2015 р., який встановлює вичерпний перелік ліцензійних документів. Ліцензії є обов'язковими для певних видів сільськогосподарської діяльності, зокрема у виробництві етилового спирту, виноробстві, переробці м'яса та молока. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» передбачає, що процедура ліцензування має бути

надзвичайно простою та прозорою [12]. Однак на практиці існують надмірні вимоги до суб'єктів сільськогосподарського бізнесу, що супроводжуються тривалими термінами розгляду заявок та численними документами, які необхідно подавати разом із заявкою.

Однією з важливих складових адміністративно-правового регулювання залишається система державного контролю та нагляду за дотриманням законодавства в аграрній сфері. Законом України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року визначено принципи, форми та методи здійснення контрольних заходів.[13] Передбачено проведення як планових, так і позапланових перевірок. Запроваджено ризик-орієнтований підхід до визначення періодичності разом із коефіцієнтом кратності, де недосконалі критерії оцінки ризику призводять до надмірної періодичності, що створює навантаження на підприємців, одночасно знижуючи ефективність контрольно-наглядової діяльності.

Кодекс України про адміністративні правопорушення містить норми щодо адміністративної відповідальності за правопорушення в аграрному секторі. Зокрема, відповідальність за порушення правил використання сільськогосподарських угідь передбачена статтями 42-48, відповідальність за порушення санітарних правил передбачена статтями 85-91, а відповідальність за пошкодження сільськогосподарських угідь передбачена статтею 107[14].

Санкції, що застосовуються до цих правопорушень, включають попередження, штраф та конфіскацію предметів правопорушення. Однак, згідно з аналізом судової практики, існує невідповідність між деякими санкціями та реальною природою правопорушень, що порушує принцип справедливості та робить неефективною превентивну функцію адміністративної відповідальності.

Процеси європейської інтеграції вимагають гармонізації українського сільськогосподарського законодавства з *acquis* ЄС. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом була підписана Україною 16 вересня 2014 року. Серед іншого, вона передбачала адаптацію національних стандартів до європейських вимог щодо санітарних та фітосанітарних заходів[15].

Базовими актами, що мають бути імplementовані в українське законодавство, є Директива 2000/29/ЄС про захисні заходи проти організмів, шкідливих для рослин або рослинних продуктів, що імпортуються до Співтовариства, та Регламент (ЄС) № 178/2002, що встановлює загальні принципи та вимоги харчового законодавства[16].

До актів, що встановлюють міжнародні правові стандарти в сільськогосподарському секторі, належать акти Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (ФАО), Міжнародної організації охорони здоров'я тварин (МЕБ) та Комісії Кодекс Аліментаріус. Угода Світової організації торгівлі про застосування санітарних та фітосанітарних заходів (Угода СФЗ) визначає принципи міжнародної торгівлі сільськогосподарською продукцією [17].

Різні моделі адміністративно-правового регулювання сільськогосподарського підприємництва ефективно працюють у зарубіжних країнах. У країнах-членах ЄС Спільна сільськогосподарська політика базується на трьох аспектах: підтримці ринку, прямих виплатах фермерам та розвитку сільських районів, структурованих Регламентом (ЄС) № 1307/2013[18]. Досвід Німеччини доводить ефективність децентралізованої системи управління, а також підкреслює важливість кооперативного руху для його розвитку. Французька модель підкреслює значну роль професійних сільськогосподарських організацій у формуванні державної політики. Досвід Польщі після вступу до ЄС може бути корисним у випадку України через схожі історико-економічні передумови.

Висновки.

Дослідження адміністративно-правових механізмів державної підтримки підприємницької діяльності в аграрному секторі України доводить, що система державної підтримки аграрного сектору є складним правовим інститутом, що складається з комплексу взаємопов'язаних організаційних, фінансових та правових інструментів для стимулювання розвитку сільськогосподарського виробництва. Державна підтримка форм та механізмів, що забезпечують пряме бюджетне фінансування через субсидії та гранти, а також використання податкових пільг, пільгових кредитів, зниження витрат на матеріальні ресурси, інформаційно-консалтингової та освітньої підтримки, займає провідні місця серед різних форм, за допомогою яких реалізується адміністративно-правовий механізм; органи державного управління різних рівнів наділені специфічними повноваженнями щодо розробки, затвердження програм реалізації, визначення критеріїв відбору одержувачів, здійснення контролю за цільовим використанням (дотриманням) бюджетних коштів.

Аналіз чинного законодавства та практичної практики його застосування виявив системні недоліки в робочих механізмах державної підтримки підприємницької діяльності в сільському господарстві. Основні проблеми включають: недофінансування з бюджету для покриття програм державної підтримки, спрямованих на задоволення реальних потреб сектору; нестабільність та непередбачуваність державної аграрної політики, що проявляється у частих змінах як пріоритетів фінансування, так і умов надання допомоги; надто складні та бюрократичні адміністративні процедури доступу до будь-якої форми державної підтримки, що створюють ще один набір бар'єрів для сільськогосподарських виробників, особливо малих та середніх підприємств (МСП); непрозорі механізми, що використовуються в процесі розподілу коштів, а також повна відсутність чітких об'єктивних критеріїв щодо відбору/визначення одержувачів допомоги.

Узагальнення європейського досвіду в організації державної підтримки сільського господарства в рамках спільної сільськогосподарської політики ЄС та

аналіз вимог Угоди про асоціацію дозволили розробити конкретні рекомендації, спрямовані на вдосконалення адміністративно-правових механізмів державної допомоги сільськогосподарському підприємництву в Україні.

Практичне впровадження рекомендованих пропозицій дозволить створити ефективну, прозору та підзвітну систему державної підтримки підприємницької діяльності в сільському господарстві для залучення міжнародних інвестицій відповідно до найкращих світових практик та забезпечення сталості реформ в аграрному секторі України шляхом впровадження адміністративно-правових механізмів контролю за використанням державної допомоги шляхом створення системи моніторингу та оцінки ефективності програм, а також встановлення дієвого механізму відповідальності за будь-які порушення умов надання державної допомоги, підвищення ефективності залучення бюджетних коштів, досягнення цілей, визначених державною аграрною політикою..

Література:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Іванова Г.С. Інституційні основи адміністративно-правового регулювання у сфері агропромислового комплексу. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. № 49. Т. 2. 2018. С. 36-39.
3. Заболотна А. В. Інформаційне забезпечення системи управління інноваційною діяльністю аграрних підприємств / А. В. Заболотна // Економіка та управління АПК. – 2015. – № 1. – С. 132–138. Режим доступу: <http://188.190.33.56:7980/jspui/handle/123456789/3984>
4. Барабаш А. Г. Правова форма фермерського господарства. Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2019. № 3(52). С. 122-128.
5. Бакай Ю. Ю. Правова регламентація відносин по вирощуванню та реалізації насіння соняшнику в Україні: монографія. Харків : Вид-во Іванченка І. С., 2016. 152 с.
6. Ментух Н.Ф., Шевчук О.Р. Правові аспекти оподаткування господарської діяльності суб'єктів господарювання в Україні в умовах воєнного стану. Наукові записки. Серія: Право. 2022. № 12. С. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-64-69>
7. Бакай Ю. Ю., Тітова В. І. Проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 11. С. 324-327.
8. Deneha V., Chorny Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues, 26(6), 1-19.
9. Чуєнко В. Аналіз основних напрямів адаптації аграрного законодавства України до законодавства ЄС. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Юридичні науки*. 2020. Вип. 1 (59). С. 46-48. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2020.1.7>
10. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 19. Ст. 98.
11. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 року № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 49. Ст. 527.
12. Про ліцензування видів господарської діяльності : Закон України від 02 березня 2015 р. № 222-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 23. Ст. 158.

13. Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності: Закон України від 5 квітня 2007 року № 877-V. Відомості Верховної Ради України. 2007. № 29. Ст. 389.

14. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 року № 8073-X. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.

15. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Закон України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 40. Ст. 2021.

16. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law. Official Journal of the European Communities. 2002. L 31. P. 1-24.

17. Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures. World Trade Organization Legal Texts. 1994. URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/15sps_01_e.htm

18. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy. Official Journal of the European Union. 2013. L 347. P. 608-670.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 roku № 254k/96-VR [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine of June 28, 1996 № 254k/96-VR]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 1996, no. 30, art. 141. [In Ukrainian]

2. Ivanova H. S. (2018). Instytutsiini osnovy administratyvno-pravovoho rehuliuвання u sferi ahropromyslovoho kompleksu [Institutional foundations of administrative and legal regulation in the field of agro-industrial complex]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii Pravo [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series], no. 49, vol. 2, pp. 36-39. [In Ukrainian]

3. Zabolotna A. V. (2015). Informatsiine zabezpechennia systemy upravlinnia innovatsiinoiu diialnistiu ahrarnykh pidpryiemstv [Information support of the management system of innovative activity of agricultural enterprises]. Ekonomika ta upravlinnia APK [Economics and Management of Agro-Industrial Complex], no. 1, pp. 132-138. Retrieved from <http://188.190.33.56:7980/jspui/handle/123456789/3984> [In Ukrainian]

4. Barabash A. H. (2019). Pravova forma fermerskoho hospodarstva [Legal form of farming]. Yurydychnyi visnyk «Povitriane i kosmichne pravo» [Legal Bulletin "Air and Space Law"], no. 3(52), pp. 122-128. [In Ukrainian]

5. Bakai Yu. Yu. (2016). Pravova rehlementatsiia vidnosyn po vyroshchuvanniu ta realizatsii nasinnia soniashnyku v Ukraini: monohrafiia [Legal regulation of relations on growing and selling sunflower seeds in Ukraine: monograph]. Kharkiv: Vyd-vo Ivanchenko I. S., 152 p. [In Ukrainian]

6. Mentukh N. F., Shevchuk O. R. (2022). Pravovi aspekty opodatkuvannia hospodarskoi diialnosti subiektiv hospodariuvannia v Ukraini v umovakh voiennoho stanu [Legal aspects of taxation of economic activity of business entities in Ukraine under martial law]. Naukovi zapysky. Serii: Pravo [Scientific Notes. Series: Law], no. 12, pp. 64-69. DOI: <https://doi.org/10.36550/2522-9230-2022-12-64-69> [In Ukrainian]

7. Bakai Yu. Yu., Titova V. I. (2021). Problemy ta perspektyvy rozvytku silskoho zelenoho turyzmu v Ukraini [Problems and prospects of rural green tourism development in Ukraine]. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal [Legal Scientific Electronic Journal], no. 11, pp. 324-327. [In Ukrainian]

8. Deneha V., Chornyi Y., Shevchuk O., & Mentukh N. (2023). Competence of state authorities and local self-government bodies in the public-private partnerships area. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*, vol. 26, no. 6, pp. 1-19. [In English]
9. Chuienko V. (2020). Analiz osnovnykh napriamiv adaptatsii ahrarnoho zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva YeS [Analysis of the main directions of adaptation of Ukrainian agricultural legislation to EU legislation]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Yurydychni nauky* [Scientific Works of Interregional Academy of Personnel Management. Legal Sciences], iss. 1(59), pp. 46-48. DOI: <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2020.1.7> [In Ukrainian]
10. Pro osnovni pryntsypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy vid 23 hrudnia 1997 roku № 771/97-VR [On basic principles and requirements for food safety and quality: Law of Ukraine of December 23, 1997 № 771/97-VR]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 1998, no. 19, art. 98. [In Ukrainian]
11. Pro derzhavnu pidtryмку silskoho hospodarstva Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 24 chervnia 2004 roku № 1877-IV [On state support of agriculture of Ukraine: Law of Ukraine of June 24, 2004 № 1877-IV]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2004, no. 49, art. 527. [In Ukrainian]
12. Pro litsenzuvannia vydiv hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 02 bereznia 2015 r. № 222-VIII [On licensing of types of economic activity: Law of Ukraine of March 2, 2015 № 222-VIII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2015, no. 23, art. 158. [In Ukrainian]
13. Pro osnovni zasady derzhavnoho nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti: Zakon Ukrainy vid 5 kvitnia 2007 roku № 877-V [On basic principles of state supervision (control) in the sphere of economic activity: Law of Ukraine of April 5, 2007 № 877-V]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2007, no. 29, art. 389. [In Ukrainian]
14. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia: Zakon Ukrainy vid 7 hrudnia 1984 roku № 8073-X [Code of Ukraine on Administrative Offenses: Law of Ukraine of December 7, 1984 № 8073-X]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady URSS* [Information of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR], 1984, no. 51, art. 1122. [In Ukrainian]
15. Pro ratyfikatsiiu Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony: Zakon Ukrainy vid 16 veresnia 2014 roku № 1678-VII [On ratification of the Association Agreement between Ukraine, of the one part, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, of the other part: Law of Ukraine of September 16, 2014 № 1678-VII]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy* [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine], 2014, no. 40, art. 2021. [In Ukrainian]
16. Regulation (EC) No 178/2002 of the European Parliament and of the Council of 28 January 2002 laying down the general principles and requirements of food law. *Official Journal of the European Communities*, 2002, L 31, pp. 1-24. [In English]
17. Agreement on the Application of Sanitary and Phytosanitary Measures. *World Trade Organization Legal Texts*, 1994. Retrieved from https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/15sps_01_e.htm [In English]
18. Regulation (EU) No 1307/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing rules for direct payments to farmers under support schemes within the framework of the common agricultural policy. *Official Journal of the European Union*, 2013, L 347, pp. 608-670. [In English]

УДК 347.9:351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1330-1341](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1330-1341)

Школа Сергій Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри публічного права, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0003-0403-5916>

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВИХ І ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. Стаття комплексно аналізує європейські стандарти функціонування судових і правоохоронних органів у їхньому спільному впливі на якість правосуддя та довіру суспільства. Мета дослідження полягає у з'ясуванні того, як норми Ради Європи та права ЄС перетворюються на перевірювані вимоги до інституційної архітектури, процедур і управлінських практик, а також у виявленні взаємозв'язку між процесуальними гарантіями на досудовій стадії та спроможністю судів забезпечувати ефективний контроль. Методологія дослідження поєднує аналіз актів м'якого права, практики ЄСПЛ, рекомендацій СЕРЕJ, ССJЕ і Венеційської комісії, а також огляд актів ЄС щодо права на адвоката, презумпції невинуватості та обробки правоохоронних даних. У дослідженні окреслено зміст конвенційних гарантій, критерії незалежності і безсторонності суддів, вимоги щодо розумного строку, доступу до захисника і стандартів роботи з персональними даними, які визначають рамки законності збирання доказів та ефективності засобів юридичного захисту. Особливу увагу приділено інституційному дизайну судової влади, зокрема меритократичному добору, дисциплінарним процедурам із процесуальними запобіжниками, суддівському врядуванню, бюджетній автономії та управлінню судовим часом, а також ролі порівняльних індикаторів СЕРЕJ для планування ресурсів і оптимізації мережі судів. Розкрито поліцейські стандарти законності, необхідності та пропорційності втручання, документування і підзвітності, а також цифрові аспекти збереження метаданих, простежуваності та прозорості алгоритмів у межах співпраці з Eurojust і Europol. Наукова новизна полягає у формуванні інтегрованої моделі, що узгоджує публічні інтереси правопорядку з правами людини через управлінські метрики і процесуальні гарантії. Практичне значення полягає у виробленні рекомендацій щодо запровадження управління на основі даних, уніфікації підходів до цифрових доказів, типізації мотивувальних стандартів, зміцнення незалежного і демократичного нагляду та формування прозорої комунікації між органами влади і громадськістю.

Ключові слова: верховенство права, справедливий суд, незалежність суддів, поліцейська етика, процесуальні гарантії, цифрові докази, презумпція невинуватості, СЕРЕJ.

Shkola Serhii Mykolaiovych Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Public Law, Dnipro University of Technology, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0003-0403-5916>

EUROPEAN STANDARDS FOR THE FUNCTIONING OF JUDICIAL AND LAW ENFORCEMENT AUTHORITIES

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of European standards for the functioning of judicial and law enforcement bodies in their combined impact on the quality of justice and public trust. The aim of the study is to determine how the norms of the Council of Europe and EU law are transformed into verifiable requirements for institutional architecture, procedures, and management practices, as well as to identify the relationship between procedural safeguards at the pre-trial stage and the courts' ability to ensure effective oversight. The research methodology combines the analysis of soft law instruments, ECtHR case law, recommendations of CEPEJ, CCJE, and the Venice Commission, and a review of EU legal acts concerning the right of access to a lawyer, the presumption of innocence, and the processing of law enforcement data. The study outlines the content of conventional guarantees, criteria of judicial independence and impartiality, the requirements of a reasonable time frame, access to defense, and standards of personal data management, which define the framework for the lawfulness of evidence collection and the effectiveness of legal remedies. Special attention is devoted to the institutional design of the judiciary, including merit-based selection, disciplinary procedures with procedural safeguards, judicial governance, budgetary autonomy, and the management of judicial time, as well as the role of CEPEJ comparative indicators for resource planning and optimization of the court network. The paper also explores policing standards of legality, necessity, and proportionality of interventions, documentation and accountability, along with the digital dimensions of metadata preservation, traceability, and algorithmic transparency within cooperation with Eurojust and Europol. The scientific novelty lies in the proposed integrated model that aligns public interests in law and order with human rights through management metrics and procedural guarantees. The practical significance is reflected in recommendations for implementing data-driven management, unifying approaches to digital evidence, standardizing reasoning requirements, strengthening independent and democratic oversight, and promoting transparent communication between public authorities and society.

Keywords: rule of law, fair trial, judicial independence, police ethics, procedural safeguards, digital evidence, presumption of innocence, CEPEJ.

Постановка проблеми. В Україні триває багатоетапна модернізація організації судових і правоохоронних органів, покликана забезпечити реальну

дієвість принципу верховенства права, стійкість конституційного ладу та відновлення суспільної довіри. У фокусі перебувають інституційні гарантії незалежності судів, дієві механізми підзвітності, професійні та добросовісні процедури добору і кар'єрного просування, а також належне управління судами і збалансована взаємодія з правоохоронними органами. Європейські стандарти задають рамки для цих перетворень: від вимог безсторонності і розумних строків до етичних кодексів поліцейської діяльності і гарантій процесуальних прав підозрюваних та потерпілих. Водночас нові виклики безпеки, цифровізація публічного управління та наближення до *acquis* ЄС висувають підвищені вимоги до організаційної спроможності, прозорості процесів, передбачуваності рішень і процесуальної справедливості як у судах, так і в правоохоронній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика європейських стандартів функціонування судових і правоохоронних органів послідовно розробляється українськими правниками і міждисциплінарними спільнотами. Значний внесок у формування методології зробили В. Авер'янов (інституційні засади публічної адміністрації і судового управління), О. Банчук та І. Коліушко (концепції незалежності, підзвітності і належного врядування у секторі правосуддя), М. Жернаков і Р. Куйбіда (суддівське врядування, добір і дисциплінарна відповідальність суддів, антикорупційні інструменти), М. Козюбра і В. Шаповал (конституційні гарантії незалежності судової влади, баланс гілок влади), О. Петришин (організаційно-правові моделі правосуддя, стандарти якості судочинства), М. Хавронюк (європейські стандарти кримінальної юстиції, процесуальні гарантії і правоохоронна діяльність). На рівні європейських інституцій методологічну основу становлять акти Ради Європи і ЄС та практика ЄСПЛ, зокрема Рекомендація CM/Rec(2010)12 щодо незалежності, ефективності і відповідальності суддів, настанови CEPEJ і проєкт SATURN із менеджменту судового часу, Європейський кодекс поліцейської етики Rec(2001)10, Директиви ЄС про право на інформацію, доступ до адвоката і презумпцію невинуватості, а також рішення ЄСПЛ у справах *Kudła v. Poland*, *Oleksandr Volkov v. Ukraine*, *Baka v. Hungary*, *Makaratzis v. Greece*, *Bouyid v. Belgium*, які визначають перевірювані критерії для організації правосуддя і правоохоронної діяльності.

Мета статті. Метою статті є теоретико-правовий аналіз джерел і змісту європейських стандартів функціонування судових і правоохоронних органів, систематизація їхніх ключових принципів і організаційних вимог, оцінка відповідності української моделі цим орієнтирам та ідентифікація вузлів проблемної практики, що перешкоджають реалізації стандартів у повсякденній діяльності судів і правоохоронних інституцій. На цій основі пропонуються практичні напрями вдосконалення законодавчої моделі і управлінських процедур з урахуванням верховенства права, необхідності і пропорційності втручання, ефективного судового контролю, етичних вимог до правоохоронної служби та очікувань суспільства щодо справедливості і якості правосуддя.

Виклад основного матеріалу. Європейські стандарти функціонування судових і правоохоронних органів вибудовуються на конвенційній основі. Європейська конвенція з прав людини і прецедентна практика ЄСПЛ конкретизують зміст права на справедливий суд і ефективний засіб юридичного захисту. Вони наповнюють подвійний, суб'єктивний і об'єктивний, тест незалежності та безсторонності суду. Вони формулюють критерії «розумного строку» з урахуванням складності справи, важливості предмета спору для заявника і поведінки сторін та органів влади. Вони також визначають позитивні обов'язки держави. Йдеться про створення дієвих внутрішніх механізмів реагування на затягування проваджень, забезпечення рівності сторін, передбачуваності процедур і реальної можливості доступу до матеріалів та їх перевірки [1].

Рекомендація Комітету міністрів CM/Rec(2010)12 трансформує конвенційні гарантії у вимоги до організації правосуддя. Документ описує відкриті, прозорі та засновані на заслугах процедури добору і кар'єри суддів. Він встановлює критерії професійної етики і оцінювання. Він визначає правила несумісності і врегулювання конфлікту інтересів. Він фіксує процесуальні гарантії справедливого дисциплінарного провадження. Він окреслює належну роль органів суддівського врядування в питаннях кадрової політики і адміністрування судів. Також він підкреслює бюджетну автономію судової влади і інституційні запобіжники проти політичного або адміністративного впливу на зміст рішень [2]. Методики CEPEJ, зокрема настанови SATURN, надають судовим адміністраціям інструменти управління справами і часом. Вони спираються на систему стандартизованих показників, зокрема на коефіцієнт розгляду, середній строк провадження, рівень залишку і частку старих справ. Такі методики вимагають передбачуваності графіків і дотримання контрольних термінів. Вони рекомендують раннє сортування справ і процесуальні маршрути залежно від складності. Вони заохочують активне використання електронного діловодства і кабінетів учасників. Вони також передбачають регулярний аудит вузьких місць і запровадження планів скорочення залишків. У підсумку принцип розумного строку перетворюється на керовану, вимірювану і порівнювану практику [3].

Rule of Law Checklist Венеційської комісії операціоналізує верховенство права через блоки оцінювання. Це законність, правова визначеність, заборона свавілля, доступ до правосуддя, повага до прав людини і недискримінація. Документ пропонує переліки перевірюваних питань для нормотворця, судів і правоохоронних органів. Він надає підходи до оцінки якості мотивування і передбачуваності рішень. Здійснюється тест пропорційності втручання і перевірка адекватності засобів контролю. Окреслюються стандарти прозорості, участі і публічної підзвітності у секторі правосуддя [4]. Хартія основних прав Європейського Союзу узгоджує конвенційні гарантії з автономним правопорядком

Союзу. Стаття 47 і стаття 48 закріплюють право на ефективний засіб юридичного захисту і на справедливий суд, а також презумпцію невинуватості та права захисту. Ці положення впливають на критерії допустимості доказів у провадженнях, де застосовується право ЄС. Вони покладають на національні суди обов'язок забезпечувати ефективні, пропорційні і достатні засоби захисту. Вони висувають вимоги до якості мотивування і до стандартів процесуальної рівності сторін у справах із євроінтеграційним компонентом [5, С 326, 391–407].

Директива 2013/48/ЄС деталізує право на ранній і реальний доступ до адвоката. Це право виникає з моменту фактичного затримання або першого допиту. Директива гарантує конфіденційність спілкування. Вона підтверджує право повідомити третю особу і консульську установу. Вона закріплює участь захисника під час ключових слідчих дій. Вона визначає вузькі і тимчасові умови можливих обмежень і супроводжує їх суворими процесуальними запобіжниками. Вона також встановлює наслідки порушень для оцінки допустимості доказів і для загальної справедливості провадження [6, С. 1–12].

Директива Європейського Союзу 2016/680 встановлює спеціальні правила обробки персональних даних для правоохоронних цілей. Потрібна чітка правова підстава і цільове обмеження. Необхідні мінімізація і точність даних. Необхідне логування операцій обробки і належна безпека. Документ визначає строки зберігання і критерії їх регулярного перегляду. Він закріплює незалежний нагляд і процесуалізовані права суб'єктів даних з обґрунтованими слідчими винятками. Він встановлює умови транснаціональних передач. Ці вимоги безпосередньо впливають на ланцюг збереження цифрових доказів, на перевірюваність аналітичних інструментів і на прозорість алгоритмічних рішень у роботі поліції і прокуратури [7, С. 89–131].

Європейські процесуальні гарантії для правоохоронних органів працюють лише за наявності дієздатного суду. Такий суд повинен незалежно перевіряти законність збирання доказів. Він контролює дотримання права на захисника. Він оцінює межі і цілі обробки даних. Суд також зобов'язаний ефективно відновлювати порушені права. Це робиться через скасування рішень, виключення недопустимих доказів і присудження належних засобів захисту. Саме тому наступним кроком є звернення до інституційних стандартів організації судової влади. Структура добору суддів, правила їх дисциплінарної відповідальності, бюджетна і адміністративна автономія прямо визначають реальність контролю. Вони показують, чи стануть поліцейські і прокурорські процедури з елементами цифрових технологій предметом справжнього, а не формального нагляду. У європейській логіці це єдиний ланцюг. Процесуальні права особи на досудовій стадії потребують суду, який здатний забезпечити їхню дієвість. Отже, вимоги до поліції природно переходять у вимоги до судів. Це кодифіковано у базових орієнтирах належного суддівського врядування.

Європейський підхід до організації судової влади спирається на фундаментальні засади, зафіксовані у «Магна карті суддів». Незалежність і безсторонність розуміються як позитивний інституційний обов'язок держави. Держава має забезпечити адекватні матеріальні і людські ресурси судової системи. Вона гарантує стабільність статусу судді і його незмінюваність. Вона встановлює прозорі і недискреційні правила розподілу справ. Адміністративне управління судами відокремлюється від здійснення правосуддя. Створюються механізми захисту від будь-якого зовнішнього впливу з боку політичної влади чи приватних інтересів. Підзвітність тлумачиться як сумісна з незалежністю вимога відкритості процедур. Потрібна належна публічність судового розгляду, зрозуміла мотивованість рішень і дотримання етичних стандартів. При цьому контроль і дисципліна не можуть перетворюватися на інструмент тиску на зміст правозастосовних висновків [8].

Окремою опорою виступають інститути суддівського врядування. Висновок № 10 Консультативної ради європейських суддів деталізує місію рад правосуддя як гаранта кадрової автономії і професійної якості суддівського корпусу. Встановлюються вимоги до меритократичних і прозорих процедур добору. Регулюється кар'єрне просування, періодичне оцінювання і дисциплінарна відповідальність з процесуальними гарантіями. Наголошується на інституційній самостійності таких рад. Їх склад має бути плюралістичним з ядерною більшістю суддів. Правила прийняття рішень повинні бути відкритими, а запобіжники політизації дієвими. Такі вимоги ізолюють судову владу від коливань політичного циклу і зберігають суспільну довіру до суду як до неупередженого арбітра [9, С. 54–61].

Стандарт ефективності правосуддя операціоналізовано через вимогу розумного строку і через існування ефективного засобу юридичного захисту у випадку затягувань. У справі *Kudła v. Poland* ЄСПЛ поклав на державу обов'язок створити внутрішні прискорювальні і компенсаторні механізми реагування на надмірну тривалість проваджень. Суд також сформулював критерії оцінки часу розгляду з урахуванням складності справи, поведінки заявника і органів влади та значення спору для особи. Часовий вимір якості правосуддя перетворився на юридично перевірюваний стандарт, який можна керувати управлінськими інструментами [10].

Європейські стандарти однаково суворо підходять до гарантій процедурної справедливості у кадрових питаннях. Це показала справа *Oleksandr Volkov v. Ukraine*. ЄСПЛ констатував порушення гарантій незалежності і належної процедури при звільненні судді. Суд вказав на неприпустимість широкого адміністративного розсуду і на дефекти у складі органів, що ухвалюють рішення. Було зафіксовано відсутність реальної інституційної незалежності дисциплінарних структур. Держава зобов'язана забезпечити ефективне відновлення

порушених прав. До таких заходів належить поновлення на посаді як форма *restitutio in integrum* [11]. У справі *Baka v. Hungary* Суд наголосив, що дострокове припинення повноважень голови верховного суду у відповідь на його публічні оцінки реформи суперечить свободі вираження і підриває гарантії незалежності. Дисциплінарні або адміністративні важелі не можуть використовуватися як санкція за інституційну позицію судді. Законодавчі зміни не повинні ставати обхідним шляхом для усунення незручного носія судової функції. Такі практики створюють охолоджувальний ефект для всього суддівського корпусу [12].

Оцінка інституційної спроможності судів має ґрунтуватися не лише на нормах, а й на верифікованих даних. Саме звіти СЕРЕJ пропонують порівняльні індикатори навантаження, тривалості проваджень, ресурсного забезпечення, цифрової зрілості та якості управління. Це дозволяє державам планувати бюджет на основі потреб. Також оптимізувати судову мапу. Впроваджувати електронне правосуддя. Будувати системи оцінювання, які не підміняють незалежність кількісними рейтинговими стимулами. Натомість такі системи керують факторами доступу до правосуддя і підвищують передбачуваність та якість судових послуг [13]. Дані та індикатори СЕРЕJ показують, що спроможність судів є лише однією ланкою ланцюга справедливості. Якість і швидкість розгляду залежать від того, яким є вхідний потік справ і доказів із досудової стадії. Тому поряд із менеджментом судового часу потрібні симетричні стандарти для поліції та інших правоохоронних органів. Йдеться про прозорі процедури фіксації і збереження доказів, про пропорційність втручань, про належне документування та підзвітність. Без цього навіть найкращі судові практики не забезпечать передбачуваності і довіри. Іншими словами, судове адміністрування має віддзеркалюватися поліцейською етикою і процесуальною дисципліною. Саме вони визначають якість матеріалів, із якими працює суд. Відтак логічним кроком є звернення до європейської моделі поліцейської діяльності та її етичних і правових рамок, які задають стандарти щоденних процедур і нагляду.

Європейська модель поліцейської діяльності виходить із презумпції, що примус є крайнім і строго регламентованим інструментом охорони правопорядку. Кожна дія правоохоронця має бути правомірною за підставою і метою. Вона повинна бути необхідною з огляду на реальний ризик і альтернативи. Вона має бути пропорційною очікуваному результату. Операції плануються з урахуванням безпеки громадян і персоналу. Кожен крок документується так, щоб його можна було відтворити і перевірити. Дії є підзвітними внутрішньому контролю і зовнішньому демократичному нагляду. Етична мотивація спирається на повагу до гідності та рівності. Дискримінаційні практики виключаються. Ці вимоги підкріплюються професійним добром, безперервним навчанням і зрозумілою комунікацією з громадськістю. Застосовуються чіткі протоколи інформування, прийому скарг і зворотного зв'язку. Європейський кодекс поліцейської етики

консолідує цю зв'язну систему вимог і вимагає її імплементації у статутах, інструкціях і повсякденних процедурах [14].

У прецедентному вимірі ці рамки набувають операційного змісту як комплекс позитивних обов'язків держави. Потрібно законодавчо визначити правила застосування вогнепальної зброї та інших засобів примусу. Необхідно забезпечити адекватне планування і командування операціями. Слід створювати сценарії деескалації і тимчасової ізоляції небезпеки. Потрібно підтримувати тренування і сертифікацію персоналу. Вимагається встановлення превентивних бар'єрів проти брудних практик. Кожен інцидент із загрозою життю має бути предметом ретельного постфактум розслідування. У справі *Makaratzis v. Greece* ЄСПЛ підкреслив, що критерій абсолютної необхідності за статтею 2 охоплює не лише секунду пострілу. Він стосується всієї системи норм і управлінських рішень, які знижують або підвищують імовірність фатального результату [15]. Додатково справа *Vouyid v. Belgium* формує нульову толерантність до принижень і жорстокого поводження навіть у буденних ситуаціях комунікації з поліцією. Держава зобов'язана проводити своєчасні, незалежні і ефективні розслідування скарг за статтями 2 і 3. Вона має гарантувати збереження, простежуваність і цілісність доказів. Потрібно забезпечити доступ постраждалих до процедур. Необхідно усувати конфлікти інтересів у підрозділах, які перевіряють дії колег. Службова культура повинна культивувати повагу до гідності і процесуальних прав як професійний стандарт, а не декларацію [16].

Процесуальні гарантії переходять із площини бажаних практик у площину чітких юридичних прав. Вони безпосередньо перепроєктують первинні поліцейські процедури і подальшу роботу прокуратури. Директива 2012/13/ЄС вимагає своєчасно і зрозуміло інформувати підозрюваного про суть підозри і про його права. Необхідно вручати стандартизований лист прав зрозумілою мовою. Потрібно забезпечувати доступ до матеріалів, достатніх для перевірки законності позбавлення волі і для підготовки позиції. Організовується переклад і тлумачення там, де це потрібно. Факт і зміст повідомлення фіксуються для подальшого контролю. Це змінює структуру протоколів затримання і допиту. Це також підвищує процесуальну придатність зібраних доказів [17, С. 1–10].

Презумпція невинуватості у праві ЄС набуває прикладного змісту. Заборонено посадовим особам робити публічні заяви або використовувати практики і візуальні сигнали, які створюють враження винуватості до вироку. Тягар доказування покладається на обвинувачення. Повага до права мовчати і не свідчити проти себе гарантується без негативних висновків. Забезпечується право бути присутнім на суді і право на повторний розгляд у визначених випадках. Ці вимоги прямо впроваджуються у поліцейські протоколи, у порядок комунікації зі засобами масової інформації і у стандарти оцінки доказів. Нормативною основою є Директива Європейського Союзу 2016/343 [18, С. 1–11].

Координаційний вимір європейського стандарту проявляється у транскордонних провадженнях. Регламент 2018/1727 про Eurojust створює інституційну рамку для спільних слідчих груп і координаційних нарад. Він передбачає механізми вирішення конфліктів юрисдикції. Він прискорює і уніфікує взаємну правову допомогу. Він підтримує взаємне визнання рішень. Він також встановлює інтегровані гарантії захисту даних і дотримання основоположних прав у всій координаційній діяльності [19, С. 138–183].

Аналітична спроможність сучасної поліції нерозривно пов'язана з обробкою великих масивів інформації. Регламент 2016/794 про Europol визначає категорії і режими обробки правоохоронних даних. Він встановлює параметри аналітичних проєктів і обміну через інструменти на кшталт SIENA. Він формулює вимоги до збереження і видалення даних та архітектуру незалежного нагляду. Він визначає правила взаємодії з третіми державами і з приватними партнерами. Такий підхід відкриває можливості для інтелектуального аналізу загроз. Водночас він накладає правові обмеження, необхідні для збереження довіри суспільства і для процесуальної придатності цифрових доказів у суді [20, С. 53–114].

Висновки. На підставі здійсненого аналізу можна стверджувати, що організація судових і правоохоронних органів є системоутворювальним чинником публічної влади, від якого прямо залежать реальна дієвість верховенства права, стабільність конституційного ладу та довіра суспільства. Ефективність цієї організації визначається не окремими нормативними змінами, а узгодженістю доктринальних підходів, правових моделей і управлінських практик, що разом формують послідовну політику. Концептуальна ясність понять судова влада, система судоустрою, реформа і реформування у поєднанні з прозорими критеріями оцінювання результативності дає змогу уникати фрагментарності та забезпечує передбачуваність трансформацій. Критичним є баланс між незалежністю та підзвітністю судової влади, адже незалежність виступає функціональною умовою справедливого судочинства, а підзвітність гарантує якість управління, доброчесність і легітимність кадрових рішень. У цій конструкції системоутворювальної ваги набуває конституційна юстиція як запобіжник відхилень публічної влади та механізм підтримання рівноваги між гілками влади.

Практична спроможність системи розкривається через професіоналізацію судового адміністрування, стабільне і прогнозоване фінансування, уніфіковані процедури добору, кар'єрного руху і дисциплінарної відповідальності суддів, а також через посилення аналітичної підтримки, стандарти управління якістю, єдині підходи до діловодства і статистики. Окремим прискорювачем виступає цифровізація, що потребує повного циклу електронної справи, стабільної роботи інформаційних підсистем, безпечних протоколів обміну даними і процесуальної регламентації цифрових дій, щоб поєднати оперативність і прозорість з гаран-

тіями прав людини. Правоохоронний сегмент має переходити до сервісної, орієнтованої на громаду моделі з чіткою регламентацією втручання у права людини, зрозумілими правилами взаємодії з громадянами, узгодженими протоколами співпраці з прокуратурою і судами та вимірюваною підконтрольністю на всіх рівнях. Горизонтальною віссю для всього сектору має бути інституціоналізація доброчесності як елементу організаційної культури, що поєднує комплаєнс, запобігання конфлікту інтересів, етичні кодекси, незалежні дисциплінарні механізми і навчання на практичних кейсах. В умовах воєнного стану і поствоєнного відновлення пріоритетом залишається безперервність доступу до правосуддя, захист учасників процесу та збереження доказів із неухильним дотриманням конституційних гарантій і принципу пропорційності. Сукупність окреслених підходів формує тривекторну дорожню карту подальших змін, де доктринальна ясність цілей, інституційна незалежність у поєднанні з дієвою підзвітністю та технологічно керована модернізація виступають взаємопідсилювальними опорами організаційної стійкості, підвищують якість правосуддя і формують стійку довіру суспільства до судових і правоохоронних інституцій.

Література:

1. Council of Europe. (1950). Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005). Rome: Council of Europe.
2. Council of Europe, Committee of Ministers. (2010, November 17). Recommendation CM/Rec(2010)12 on judges: Independence, efficiency and responsibilities. Strasbourg: Council of Europe.
3. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2018). SATURN guidelines for judicial time management (CEPEJ(2008)8 Rev). Strasbourg: Council of Europe.
4. Venice Commission. (2016). Rule of law checklist (CDL-AD(2016)007). Strasbourg: Council of Europe.
5. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02 (2012, October 26). Official Journal of the European Union, C 326, 391–407.
6. Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and on the right to have a third person informed upon deprivation of liberty. (2013). Official Journal of the European Union, L 294, 1–12.
7. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to processing of personal data by competent authorities for law enforcement purposes. (2016). Official Journal of the European Union, L 119, 89–131.
8. Consultative Council of European Judges (CCJE). (2010). Magna Carta of Judges (Fundamental principles). Strasbourg: Council of Europe.
9. Ревер, С. (2018). Вища рада правосуддя: порядок формування та компетенція. Український часопис конституційного права, 3, 54–61.
10. European Court of Human Rights. (2000, October 26). Kudła v. Poland (No. 30210/96) [Judgment]. Strasbourg: Author.
11. European Court of Human Rights. (2013, January 9). Oleksandr Volkov v. Ukraine (No. 21722/11) [Judgment]. Strasbourg: Author.

12. European Court of Human Rights. (2016, June 23). *Baka v. Hungary* [GC] (No. 20261/12) [Judgment]. Strasbourg: Author.
13. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2022). *European judicial systems: CEPEJ evaluation report (2022 ed.)*. Strasbourg: Council of Europe.
14. Council of Europe, Committee of Ministers. (2001). *Recommendation Rec(2001)10 on the European Code of Police Ethics*. Strasbourg: Council of Europe.
15. European Court of Human Rights. (2004, December 20). *Makaratzis v. Greece* [GC] (No. 50385/99) [Judgment]. Strasbourg: Author.
16. European Court of Human Rights. (2015, September 28). *Bouyid v. Belgium* [GC] (No. 23380/09) [Judgment]. Strasbourg: Author.
17. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings. (2012). *Official Journal of the European Union*, L 142, 1–10.
18. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. (2016). *Official Journal of the European Union*, L 65, 1–11.
19. Regulation (EU) 2018/1727 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust). (2018). *Official Journal of the European Union*, L 295, 138–183.
20. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 135, 53–114.

References:

1. Council of Europe. (1950). *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (ETS No. 005)*. Rome: Council of Europe.
2. Council of Europe, Committee of Ministers. (2010, November 17). *Recommendation CM/Rec(2010)12 on judges: Independence, efficiency and responsibilities*. Strasbourg: Council of Europe.
3. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2018). *SATURN guidelines for judicial time management (CEPEJ(2008)8 Rev)*. Strasbourg: Council of Europe.
4. Venice Commission. (2016). *Rule of law checklist (CDL-AD(2016)007)*. Strasbourg: Council of Europe.
5. Charter of Fundamental Rights of the European Union, 2012/C 326/02 (2012, October 26). *Official Journal of the European Union*, C 326, 391–407.
6. Directive 2013/48/EU of the European Parliament and of the Council of 22 October 2013 on the right of access to a lawyer in criminal proceedings and on the right to have a third person informed upon deprivation of liberty. (2013). *Official Journal of the European Union*, L 294, 1–12.
7. Directive (EU) 2016/680 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to processing of personal data by competent authorities for law enforcement purposes. (2016). *Official Journal of the European Union*, L 119, 89–131.
8. Consultative Council of European Judges (CCJE). (2010). *Magna Carta of Judges (Fundamental principles)*. Strasbourg: Council of Europe.
9. Rever, S. (2018). *Vyshcha rada pravosuddia: poriadok formuvannia ta kompetentsiia* [The High Council of Justice: Order of formation and competence]. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava (Ukrainian Journal of Constitutional Law)*, 3, 54–61. [in Ukrainian].

10. European Court of Human Rights. (2000, October 26). *Kudła v. Poland* (No. 30210/96) [Judgment]. Strasbourg: Author.
11. European Court of Human Rights. (2013, January 9). *Oleksandr Volkov v. Ukraine* (No. 21722/11) [Judgment]. Strasbourg: Author.
12. European Court of Human Rights. (2016, June 23). *Baka v. Hungary* [GC] (No. 20261/12) [Judgment]. Strasbourg: Author.
13. Council of Europe, European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). (2022). *European judicial systems: CEPEJ evaluation report (2022 ed.)*. Strasbourg: Council of Europe.
14. Council of Europe, Committee of Ministers. (2001). *Recommendation Rec(2001)10 on the European Code of Police Ethics*. Strasbourg: Council of Europe.
15. European Court of Human Rights. (2004, December 20). *Makaratzis v. Greece* [GC] (No. 50385/99) [Judgment]. Strasbourg: Author.
16. European Court of Human Rights. (2015, September 28). *Bouyid v. Belgium* [GC] (No. 23380/09) [Judgment]. Strasbourg: Author.
17. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings. (2012). *Official Journal of the European Union*, L 142, 1–10.
18. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings. (2016). *Official Journal of the European Union*, L 65, 1–11.
19. Regulation (EU) 2018/1727 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the European Union Agency for Criminal Justice Cooperation (Eurojust). (2018). *Official Journal of the European Union*, L 295, 138–183.
20. Regulation (EU) 2016/794 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on the European Union Agency for Law Enforcement Cooperation (Europol). (2016). *Official Journal of the European Union*, L 135, 53–114.

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 342.7

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1342-1349](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1342-1349)

Dekusar Ganna Genadiivna Senior Lecturer, Department of Language Training, Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

Tsyhikalo Hanna Dmytrivna Cadet, Faculty of Training Specialists for Pre-Trial Investigation Bodies of the National Police of Ukraine, Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro

CHALLENGES AND WAYS TO OVERCOME THEM IN TRAINING OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS IN THE HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF THE MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS UNDER MARTIAL LAW

Abstract. The article highlights the current problems faced by higher educational institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine during the training of future law enforcement officers under martial law. The factors that complicate the organization of the educational process are analyzed, in particular, the instability of the security situation, limited material and technical resources, power outages, as well as the increased level of psychological stress of cadets and teachers. It is emphasized that in modern conditions, flexibility and adaptability of educational programs, the use of innovative technologies, the introduction of blended and distance learning forms, as well as systematic psychological support for students are of particular importance. The main directions for overcoming the identified difficulties are outlined: optimization of the organization of the educational process through modular planning of classes, combining theoretical training with modeling of practical situations, the use of simulators and simulation technologies. It is determined that the effectiveness of training largely depends on the integration of real service experience of police officers into the content of training and the development of stress resistance of cadets. It is shown that ensuring the continuity of the educational process is possible only under the condition of a comprehensive approach that combines pedagogical, organizational, technological and psychological components.

It is concluded that the modernization of the system of future law enforcement officers training during the period of martial law should be based on the principles of flexibility, security, psychological support and practical orientation. The proposed ways will contribute to the formation of competent, stress-resistant, highly motivated specialists who are able to act effectively in crisis situations and ensure law and order in the post-war period.

Keywords: law enforcement officers, martial law, educational process, innovative technologies, psychological support, adaptive learning, ways of overcoming.

Декусар Ганна Геннадіївна старший викладач кафедри мовної підготовки Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0001-8727-5944>

Цигікало Ганна Дмитрівна курсант факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Національної поліції України, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, м. Дніпро

ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ПОДОЛАННЯ ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ МІНІСТЕРСТВА ВНУТРІШНІХ СПРАВ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті висвітлено актуальні проблеми, з якими стикаються вищі навчальні заклади Міністерства внутрішніх справ України під час підготовки майбутніх правоохоронців у період воєнного стану. Проаналізовано чинники, що ускладнюють організацію освітнього процесу, зокрема нестабільність безпекової ситуації, обмеженість матеріально-технічних ресурсів, перебої з електропостачанням, а також підвищений рівень психологічного напруження серед курсантів і викладачів. Наголошено, що в сучасних умовах особливого значення набуває гнучкість та адаптивність навчальних програм, застосування інноваційних технологій, упровадження змішаних і дистанційних форм навчання, а також системна психологічна підтримка здобувачів освіти.

Окреслено основні напрями подолання виявлених труднощів: оптимізація організації навчального процесу шляхом модульного планування занять, поєднання теоретичної підготовки з моделюванням практичних ситуацій, використання тренажерів і симуляційних технологій. Визначено, що ефективність підготовки значною мірою залежить від інтеграції реального службового досвіду працівників поліції у зміст навчання та розвитку стресостійкості курсантів. Показано, що забезпечення безперервності освітнього процесу можливе лише за умови комплексного підходу, який поєднує педагогічні, організаційні, технологічні та психологічні складові.

Зроблено висновок, що модернізація системи підготовки майбутніх правоохоронців у період воєнного стану повинна ґрунтуватися на принципах гнучкості, безпеки, психологічної підтримки та практичної спрямованості. Запропоновані шляхи сприятимуть формуванню компетентних, стійких до стресу, високомотивованих фахівців, здатних ефективно діяти в умовах кризових ситуацій і забезпечувати правопорядок у післявоєнний період.

Ключові слова: правоохоронці, воєнний стан, освітній процес, інноваційні технології, психологічна підтримка, адаптивне навчання, шляхи подолання.

Problem Statement. Under the current conditions of martial law, the system for training future law enforcement officers faces a number of serious challenges that affect the quality of the educational process. Difficulties arise related to the organization of training, the limited material and technical resources, and the need to quickly adapt to changed circumstances. Psychological factors take on special significance, as students are in a state of heightened stress, which complicates the process of acquiring knowledge and developing professional competencies. Issues of optimizing curricula, applying modern technologies, and methods to overcome these barriers remain insufficiently studied.

The problem of combining theoretical training with practical skill development under crisis conditions also requires attention. Therefore, finding effective ways to overcome these obstacles is relevant, as it will ensure an adequate level of preparation for law enforcement officers to perform their duties under the challenging conditions of today.

Analysis of recent studies and publications. Recent domestic research shows that the martial law has significantly complicated the organizational-legal and resource support for the training of future law enforcement officers in the universities of the Ministry of Internal Affairs, as noted in the works of V. S. Bugrovsky and O. Gruntkovsky.

Researchers, including Vasylenko S. and Sidorov K., emphasize the high level of psychological stress among cadets and the need for systematic psychological support and resilience training programs.

Legal and administrative aspects of adapting educational programs in crisis conditions are examined by Maksymenko S. D. and Bondarenko O., highlighting the importance of regulatory support and updated methods of organizing the educational process.

Ukrainian authors, in particular I. Ohmovytska, consider the practical component of training (tactical, firearms, and specialized) indispensable, but requiring modifications in format to take security restrictions into account. One of the most effective responses to contemporary challenges, scholars believe, is the implementation of innovative learning technologies—blended learning, remote simulations, and hybrid approaches—that can compensate for material limitations.

Analytical materials from regional studies also emphasize the benefits of integrating experiences from real service situations and interagency cooperation, which contribute to increasing graduates' readiness to perform tasks under crisis conditions.

Thus, domestic scholars agree on the need for a comprehensive approach that combines psychological support, curriculum updates, the application of the latest technologies, and administrative-legal reforms to ensure the resilience and professionalism of future law enforcement officers.

Purpose of the article: to define and substantiate effective ways to overcome learning obstacles for future law enforcement officers in higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law conditions.

Presentation of the main material. Disruptions in the training schedule of future law enforcement officers in Ministry of Internal Affairs institutions during martial law are a consequence of increased anxiety and stress factors, which negatively affect the concentration and motivation of students. The deterioration in the perception of educational material is caused both by psychological stress and by limited opportunities for in-person and practical training.

One way to overcome these obstacles is to implement a flexible training schedule with the possibility of adaptive planning of classes depending on the cadets' emotional state. An important measure is the integration of distance and hybrid learning forms, which allows maintaining the continuity of the educational process even in crisis conditions. Psychological support and resilience training programs contribute to reducing anxiety levels and improving material retention. The use of interactive teaching methods and modular assessment systems helps to increase attention and engagement of cadets in the learning process. A comprehensive combination of pedagogical, psychological, and technological approaches is key to ensuring the resilience and effectiveness of training future law enforcement officers under martial law conditions [1].

The psycho-emotional state of cadets and instructors significantly affects the effectiveness of the educational process in the higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs during martial law, as stress, anxiety, and uncertainty reduce concentration and motivation. Disruptions in instructors' functions, in particular conducting classes in bomb shelters or other protective facilities, complicate the organization of lectures and practical sessions and affect communication and cadets' perception of the material.

Another way to overcome these obstacles is the implementation of flexible and modular educational programs, which allow the adaptation of the content and format of classes to the specific conditions of lesson delivery.

The use of remote and hybrid learning formats enables continuity of the educational process, even when in-person classes are impossible due to safety threats. Psychological support, including counseling and resilience training, helps reduce stress

levels, stabilize emotional states, and increase educational engagement among students. Interactive teaching methods and the use of multimedia resources help compensate for the limitations of traditional instruction and enhance cadets' involvement in the learning process [2]. A comprehensive combination of pedagogical, psychological, and technological measures ensures effective preparation of future law enforcement officers, even under conditions of limited resources and emergencies.

Under martial law, future law enforcement officers and lecturers at higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs face limited access to electricity, which complicates the delivery of lectures, practical classes, and the use of electronic learning resources. The lack of stable power supply negatively affects teachers' preparation for classes, reduces the time available for developing materials, and planning the educational process. One way to overcome these obstacles is to use autonomous power sources and battery devices to ensure the operation of computer equipment and multimedia tools during learning.

Adapting the educational process, including planning short modular lessons and prioritizing key topics, allows for effective use of limited time for lesson preparation and delivery. The use of printed materials, pre-prepared methodological sets, and handouts enables the continuation of the educational process even in the absence of electricity. The application of remote platforms with offline access to educational materials ensures the continuity of education amid unstable power supply. A comprehensive combination of technological, organizational, and pedagogical measures allows for providing high-quality training for future law enforcement officers under the challenging conditions of martial law, compensating for limited resources and time [3, p. 255-257].

The inability to conduct practical training, such as firearms, tactical-special, and first aid training, significantly complicates the development of professional skills for future law enforcement officers in the higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs during martial law. The lack of practical exercises leads to decreased motivation among cadets, as their sense of progress and real preparedness for service tasks diminishes. One way to overcome this obstacle is through the use of simulation and training equipment, which allows practical skills to be practiced in a safe environment.

The implementation of video and online simulations of combat and tactical situations makes it possible to maintain the practical component of training even with limited opportunities for in-person classes. The organization of modular courses that combine theory and practical elements, which can be completed in small groups or individually, helps maintain the level of professional training. The use of motivational programs, mentorship, and feedback from instructors increases cadet engagement and sustains interest in learning. The comprehensive application of technological, pedagogical, and organizational approaches effectively compensates for the limitations

in conducting practical exercises and ensures the training of qualified law enforcement officers under the challenging conditions of martial law [4, p. 532-535].

The education system of Ukraine has found itself in new operating realities, and educational managers are now faced with questions that no one has solved before. At the same time, focusing on demand, wartime needs, and adapting to new conditions is the main task for any ordinary citizen. In this context, a future lawyer must take their role in order to carry out professional activities, applying the acquired skills and knowledge under the legal framework of martial law [5].

At the same time, Russia's full-scale war against Ukraine, which has been ongoing for more than two years, and the 'hybrid war' lasting over 10 years, have affected the entire education sector. Significant challenges for the education sector include:

1. Threats to the life and health of participants in the educational process, as well as restricted access to basic human needs.
2. Massive destruction of educational infrastructure: damage to school buildings, educational and technical resources, and training-production bases for practical lessons.
3. Forced large-scale displacement of participants in the educational process within Ukraine and abroad, leading to significant losses of students, teaching, and academic staff.
4. Exacerbation of the problem of access to education for Ukrainian students and disruption of the continuity of the educational process.
5. Loss of educational management and oversight in territories under temporary occupation or within active conflict zones [6].

In these circumstances, the legal profession is of considerable importance, as the consequences of war are directly related to legal matters. Undoubtedly, the experience of lawyers in the field of military law is valuable, typically possessed by individuals who have been directly involved in military affairs, who are well-versed in military terminology, and who can apply their skills during such a challenging time for the country. Also popular are other areas of law, in particular, social security law for war veterans (military personnel, law enforcement officers, emergency service employees, and their family members), labor law, migration law, criminal law, civil and commercial law, information technology law, and others. There is a demand for experience in the field of international law and European law, given that numerous private-law and public-law proceedings are taking place both within the country and abroad, which have or will have a direct impact on the development of Ukraine (particularly in the post-war period). In wartime conditions, the state's economy continues to operate, and business entities conduct their economic activities under new stringent conditions, where the application of a lawyer's deep knowledge in commercial law, including in the foreign economic sphere, is crucial for making effective management decisions [7].

Providing psychological support and resilience training enhances cadets' motivation and stabilizes their psycho-emotional state. As noted in recent international pedagogical research, during wartime, many students were deprived of the opportunity to attend their institutions due to the destruction of educational buildings and constant exposure to traumatic events, which leads to a loss of interest and difficulties concentrating on their studies [8].

Conclusions. Training future law enforcement officers at higher education institutions of the Ministry of Internal Affairs during martial law is accompanied by a number of significant obstacles, including psychological stress, limited resources, unstable electricity supply, and the inability to conduct practical classes. Effective overcoming of these difficulties requires a comprehensive approach that combines pedagogical, technological, and psychological measures. Implementing flexible learning schedules, modular programs, and distance education formats allows for the continuity of the educational process even under crisis conditions. The use of simulations, training devices, and interactive teaching methods compensates for the limited opportunities for practical exercises and contributes to the development of professional skills. Providing psychological support and resilience training enhances cadets' motivation and stabilizes their psycho-emotional state.

As a result of applying comprehensive measures, highly qualified, stress-resistant law enforcement officers are trained, capable of effectively performing their duties under martial law conditions.

References:

1. Navchannia v umovakh vedennia boiovykh dii v kraini. KZ "Vinnytskyi humanitarnyi litsei № 1 im. M.I. Pyrohova. 31.03.2023. [Training in the conditions of hostilities in the country. KZ "Vinnytsia Humanitarian Lyceum No. 1 named after M.I. Pirogov. 03/31/2023]. Retrieved from: <https://sch1.vn.ua/news/12-59-41-31-01-2023/> [in Ukrainian].
2. Dekusar G.G., Davydova N.V. (2024) Aspekty formuvannia psykholohichnoi stiikosti studentiv pry otrymanni vyshchoi osvity v voiennyi chas. Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii. Seriya: Pedahohika. №3 (31). 2024. S.811-821 [Aspects of the formation of psychological resilience of students when receiving higher education in wartime. *Scientific innovations and advanced technologies*. Series: Pedagogy. No. 3 (31). 2024. P.811-821]. Retrieved from: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-811-821](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-811-821) [in Ukrainian].
3. Popovychenko G.S. Vyshcha osvita v umovakh voiennoho stanu. [Higher education under martial law. Вища освіта в умовах воєнного стану]. Retrieved from: https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_UDU.pdf [in Ukrainian].
4. Klevan V.Ye., Hryshenko D.O. (2025) Aktualni problemy ta shliakhy vdoskonalennia praktychnoi vohnevoi pidhotovky pratsivnykiv OVS. *Aktualni problemy suchasnoi nauky v doslidzhenniakh molodykh uchenykh, kursantiv ta studentiv*. Vinnytsia, 2025. [Current problems and ways to improve practical fire training of police officers. *Current problems of modern science in the research of young scientists, cadets and students*. Vinnytsia, 2025]. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/390f0f09-0c4c-44aa-9812-0554fbf4bb00/content>

5. Pro pravovyi rezhyim voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015. № 389-VIII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated 12.05.2015. No. 389-VIII. Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> [in Ukrainian].

6. Informatsiino-analitychnyi zbirnyk. Instytut osvitoi analityky. [Information and analytical collection. Institute of Educational Analytics]. Retrieved from: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna %20serednya/serpnevakonferencia /2022 /Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt. Konferentsiya/Inform-analitic.zbirn.Osvita Ukrayiny. v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.Konferentsiya/Inform-analitic.zbirn.OsvitaUkrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf) [in Ukrainian].

7. Frankova A. (2023) Yuryst chasiv viiny: sohodennia ta perspektyvy [Lawyer during the war: present and prospects. Kyiv: Publishing house of legal practice. Law. 2023] Retrieved from: <https://pravo.ua/iuryst-chasiv-viinysohodennia-ta-perspektyvy/> [in Ukrainian].

8. Dekusar G.G., Davydova N.V. (2024) Rol motyvatsii pry vyvchenni inozemnoi movy maibutnimy pravookhorontsiamy : stattia do kolektyvnoi monohrafii Innovative and modern foundations of pedagogy [The role of motivation in learning a foreign language by future law enforcement officers: an article for a collective monograph Innovative and modern foundations of pedagogy / Blavt O., Gurtova T., Stadnyk V. etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. 374 p. P.145-155] Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/366236458_ROL_MOTIVACII_PRI_VIVCENNI_INOZEMNOI_MOVI_MAJBUTNIMI_PRAVOOHO RONCAMI [in Ukrainian].

Література:

1. Навчання в умовах ведення бойових дій в країні. КЗ "Вінницький гуманітарний ліцей № 1 ім. М.І. Пирогова. 31.03.2023. URL: <https://sch1.vn.ua/news/12-59-41-31-01-2023/>

2. Декусар Г.Г., Давидова Н.В. Аспекти формування психологічної стійкості студентів при отриманні вищої освіти в воєнний час. *Наукові інновації та передові технології*. Серія: Педагогіка. №3 (31). 2024. С.811-821 URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-811-821](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-811-821)

3. Поповиченко Г.С. Вища освіта в умовах воєнного стану. URL: https://cuesc.org.ua/images/informlist/%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82%20advanced_training_UDU.pdf

4. Клеван В.Є., Грищенко Д.О. Актуальні проблеми та шляхи вдосконалення практичної вогневої підготовки працівників ОВС. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*. Вінниця, 2025. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/390f0f09-0c4c-44aa-9812-0554fbf4bb00/content>

5. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015. № 389-VIII. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

6. Інформаційно-аналітичний збірник. Інститут освітньої аналітики. URL: [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna %20serednya/serpnevakonferencia /2022 /Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt. Konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-Osvita Ukrayiny. v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/serpnevakonferencia/2022/Mizhn.serp.n.ped.nauk-prakt.Konferentsiya/Inform-analitic.zbirn-OsvitaUkrayiny.v.umovakh.voyennoho.stanu.22.08.2022.pdf)

7. Франкова А. Юрист часів війни: сьогодення та перспективи. Київ: Вид-во юридична практика. Право.-2023. 27 березня. URL: <https://pravo.ua/iuryst-chasiv-viinysohodennia-ta-perspektyvy/>

8. Декусар Г., Давидова Н. Роль мотивації при вивченні іноземної мови майбутніми правоохоронцями : стаття до колективної монографії Innovative and modern foundations of pedagogy / Blavt O., Gurtova T., Stadnyk V. etc. International Science Group. Boston: Primedia eLaunch, 2022. 374 p. P.145-155 URL: https://www.researchgate.net/publication/366236458_ROL_MOTIVACII_PRI_VIVCENNI_INOZEMNOI_MOVI_MAJBUTNIMI_PRAVOOHO RONCAMI

UDC 378.013

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1350-1361](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1350-1361)

Kudelina Olha Senior Lecturer, Odesa National I.I. Mechnikov University,
<https://orcid.org/0000-0001-6341-8701>

Popovych Iryna Senior Lecturer, Odesa National I.I. Mechnikov University,
<https://orcid.org/0009-0001-7282-2172>

Shotova-Nikolenko Anna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Odesa National I.I. Mechnikov University, <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

INTEGRATING GEOSPATIAL AND ATMOSPHERIC SCIENCE WITH ESP: A PEDAGOGICAL FRAMEWORK FOR PRECISION AND PROFESSIONAL COMPETENCE

Abstract. This research addresses the critical gap between general English language instruction and the specialised communicative demands of technical disciplines, specifically meteorology, land surveying, and cartography. Traditional language teaching methodologies prove insufficient for high-stakes professional fields where linguistic precision directly impacts legal compliance, professional liability, and public safety outcomes. The study conducts a comprehensive linguistic analysis of key professional communication genres across these domains, identifying mandatory grammatical structures and rhetorical features essential for objective documentation and effective risk communication. The passive voice emerges as a deliberate rhetorical strategy to enforce scientific detachment in geomatics, while meteorology requires seamless transitions between technical-probabilistic and public-pragmatic registers to bridge the gap between forecaster uncertainty and public protective response. The research establishes an integrated pedagogical framework anchoring Content and Language Integrated Learning (CLIL) with Task-Based Language Teaching (TBLT) to align language instruction with authentic professional workflows. This approach embeds technical content mastery within language acquisition through complex professional simulations utilising industry-standard technologies, including geographic information systems and hydrological modelling software. The framework employs inverse sequencing, which follows professional practice rather than abstract grammatical progression, ensuring that learners develop communicative competence concurrently with specialised subject knowledge. Critical findings reveal that assessment must shift from generalised language standards toward performance-based,

genre-focused evaluation measuring learners' ability to execute disciplinary tasks with legal defensibility and communicative effectiveness. The primary impediment to successful implementation remains the expertise gap among ESP instructors who lack specialised content knowledge. The study recommends mandatory interdepartmental collaboration between language practitioners and domain specialists, as well as institutional investment in professional development programs. Future research directions include longitudinal empirical studies that evaluate the long-term professional impact of integrated CLIL/TBLT models within engineering and geoscience curricula, with the aim of establishing evidence-based foundations for curriculum reform in precision-dependent technical fields.

Keywords: English for Specific Purposes, Content and Language Integrated Learning, Task-Based Language Teaching, technical communication, geomatics, meteorology, professional discourse, genre analysis, risk communication, specialised pedagogy.

Куделіна Ольга старший викладач, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, <https://orcid.org/0000-0001-6341-8701>

Попович Ірина викладач, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, <https://orcid.org/0009-0001-7282-2172>

Шотова-Ніколенко Ганна кандидат філологічних наук, доцент, Одеський національний університет, <https://orcid.org/0000-0003-0277-6008>

ІНТЕГРАЦІЯ ГЕОПРОСТОРОВИХ ТА АТМОСФЕРНИХ НАУК З АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ ДЛЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ: ПЕДАГОГІЧНА ОСНОВА ДЛЯ ТОЧНОСТІ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. Дослідження розглядає критичний розрив між загальною англомовною освітою та спеціалізованими комунікативними вимогами технічних дисциплін, зокрема метеорології, землевпорядкування та картографії. Традиційні методики викладання мови виявляються недостатніми для професійних сфер високого ризику, де мовна точність безпосередньо впливає на юридичну та професійну відповідальність та результати громадської безпеки. Дослідження проводить комплексний лінгвістичний аналіз ключових жанрів професійної комунікації в цих галузях, визначаючи обов'язкові граматичні структури та риторичні особливості, які є невід'ємними для об'єктивної документації та ефективної комунікації ризиків. Пасивний стан постає як навмисна риторична стратегія для забезпечення наукової неупередженості в

геоматиці, тоді як метеорологія вимагає безперешкодних переходів між техніко-імовірнісним та публічно-прагматичним реєстрами для подолання розриву між професійною невизначеністю та захисною реакцією громадськості. Дослідження встановлює інтегровану педагогічну структуру, що поєднує предметно-мовне інтегроване навчання (CLIL) із завданнєво-орієнтованим викладанням мови (TBLT) для узгодження мовного навчання з автентичними професійними процесами. Цей підхід вбудовує опанування технічного змісту в мовне засвоєння через складні професійні симуляції з використанням галузевих технологій, включаючи геоінформаційні системи та програмне забезпечення гідрологічного моделювання. Структура застосовує зворотне секвенціювання, що слідує професійній практиці, а не абстрактній граматичній прогресії, забезпечуючи розвиток комунікативної компетентності здобувачів одночасно зі спеціалізованими предметними знаннями. Критичні висновки свідчать, що оцінювання має перейти від узагальнених мовних стандартів до орієнтованого на виконання, жанрово-специфічного оцінювання, яке вимірює здатність здобувачів виконувати дисциплінарні завдання з юридичною обґрунтованістю та комунікативною ефективністю. Первинною перешкодою для успішного впровадження залишається брак експертизи серед викладачів ESP, які не мають спеціалізованих предметних знань. Дослідження рекомендує обов'язкову міжкафедральну співпрацю між викладачами мови та фахівцями предметної галузі, а також інституційні інвестиції в програми професійного розвитку. Майбутні напрямки досліджень включають лонгітюдні емпіричні студії для оцінки довгострокового професійного впливу інтегрованих моделей CLIL/TBLT в інженерних та геонаукових навчальних програмах для встановлення доказової бази реформування курикулуму в технічних галузях, залежних від точності.

Ключові слова: англійська для спеціальних цілей, предметно-мовне інтегроване навчання, завданнєво-орієнтоване викладання мови, технічна комунікація, геоматика, метеорологія, професійний дискурс, жанровий аналіз, комунікація ризиків, спеціалізована педагогіка.

The Relevance of the Problem. English for Specific Purposes (ESP) represents a critical response to the specialised communicative demands of modern professional life, moving definitively beyond General English instruction. In high-stakes technical fields — specifically meteorology, land surveying, and cartography — the linguistic profile is defined not by general fluency, but by a necessity for objective, high-stakes precision in capturing, analysing, and communicating complex spatial and temporal data. The mandate for technical ESP is absolute: instruction must be centred on the specific language, grammar, lexis, register, and genre appropriate to the specialised activities of the discipline. The language taught must precisely match the discourse that learners are required to use in their regulated professional careers [1, 2].

The core problem is that traditional language teaching methodologies are insufficient to meet this demand for disciplinary rigour. For example, land surveying is dictated by specific legal mandates and processes, requiring professional communication that must be legally defensible and objectively stated. Similarly, meteorology requires rapid genre switching between highly technical, probabilistic reports and emotionally resonant public safety warnings. When language instruction fails to integrate this operational and regulatory rigour, it creates a gap that hinders professional competence. Furthermore, this situation is compounded by a systemic challenge: general English teachers frequently lack the specialised content knowledge necessary to design appropriate instruction or assessment, creating a primary impediment to quality ESP delivery [2, 3].

The purpose of this research is two-fold: to conduct a specialized linguistic analysis of the key professional communication genres across meteorology, land surveying, and cartography to define the required linguistic and rhetorical features; to establish an integrated pedagogical framework — anchored in Content and Language Integrated Learning (CLIL) and Task-Based Language Teaching (TBLT) — that can effectively bridge the gap between general language instruction and the precise communicative and professional demands of these highly technical, high-stakes disciplines [4;5].

This framework aims to guide curriculum development toward data-driven, task-based instruction that utilises authentic industry technologies and focuses on cultivating the specialised professional ethos required for objective documentation and effective risk communication.

Presentation of the main material of the research.

Meteorology, Land Surveying, and Cartography are all branches of Scientific and Technical English (EST), distinguished by their requirement for objective, high-stakes precision in communication. While their specific genres differ, they share a common necessity: the ability to accurately capture, analyse, and communicate complex spatial and temporal data [6, 7, 8].

The specialised nature of these technical fields necessitates a departure from general language instruction. The following table highlights the structural differences between general and specific language education, framing the specialised approach required for technical competence [9,10].

Table 1

ESP Characteristics Matrix

Characteristic	English for General Purposes (EGP)	English for Specific Purposes (ESP)
Goal Focus	General fluency, cultural integration	Specific occupational or academic needs ¹
Needs Analysis Basis	Broad communicative functions	Deep disciplinary requirements (lexis, grammar, genre) ²
Linguistic Scope	Wide-ranging, informal/formal register	Centred on language appropriate to specific activities (register, discourse) ¹
Methodology	Not necessarily restricted or pre-ordained ³	Makes use of the underlying methodology and activities of the discipline it serves ¹

The requirement for objective, high-stakes communication necessitates that assessment strategies move beyond generalised language standards. If ESP is defined by its focus on specific skills and language, assessment must reflect this specialisation. A major challenge in this area is that ESP teachers often lack the specialised content knowledge. This requires mandatory collaboration with subject specialists to define assessment rubrics that accurately gauge linguistic performance within specific professional genres – for example, evaluating the proper use of passive voice in a survey report to ensure objectivity and legal compliance [11,12].

The complexity of scientific and technical fields necessitates instructional models that integrate content mastery with linguistic development.

CLIL systematically embeds subject knowledge within the language learning framework, ensuring that technical concepts — such as geospatial data analysis or hydrological modelling — become the essential medium for language practice. This dual focus enhances content retention and refines communicative competence concurrently with professional practice [13].

TBLT uses professional *tasks*, rather than academic texts, as the central unit of analysis. This approach promotes active learning by doing, requiring learners to select rich input and engage in activities that mirror real-world professional requirements, such as producing professional deliverables or analysing source materials. TBLT incorporates “Focus on form” activities after task completion, ensuring grammatical accuracy serves the communicative goal [12, 14].

The unity between CLIL and TBLT is crucial for technical ESP, as it fosters essential 21st-century skills, including critical thinking, autonomy, and problem-solving, by moving instruction toward the operational outputs of the discipline.

Land surveying and cartography (geomatics) demand communication characterised by precision and objectivity, driven by legal and professional standards.

Key genres include formal legal descriptions, technical reports, and specialised digital data deliverables. A critical linguistic feature is the heavy use of the passive voice, employed to enforce objectivity and shift focus from the human agent (the surveyor) to the measurement or data (the object). Other crucial features include prescriptive modal verbs (“should,” “will”) to signal regulatory adherence, and hedged imperatives (“Please advise”) to maintain a deferential professional register.

Modern geomatics education emphasises advanced technical subjects, such as Web and Mobile Cartography, and Geospatial Big Data Analytics. Therefore, ESP must focus on the language required for the description and documentation of complex data visualisation, as well as industry-standard software (e.g., CADD systems or GIS applications) [15, 16].

The linguistic demands in meteorology centre on the communication of probability and risk, requiring professionals to master distinct technical and public safety registers.

Reports like the Ensemble Streamflow Prediction (ESP) rely on objective, technical language and hydrological modelling terminology to assess conditional probabilities and relative flood risk [17].

The public safety genre focuses on conveying risk to inform protective decisions. The challenge lies in bridging the communication gap: forecasters focus on technical uncertainty (likelihood), whereas the public responds to *personal* uncertainty (potential impact). Effective ESP training must incorporate applied rhetoric and risk communication theory to train professionals in risk conversion — transforming statistical data into actionable advice — and genre switching to build public trust and ensure an immediate protective response [18, 19].

Effective material design requires “inverse sequencing,” where the flow of instruction follows the professional workflow rather than abstract grammatical difficulty. Tasks must be complex, professional simulations, such as:

Interpreting boundary data and collaboratively drafting a “Legal Description” using mandatory passive voice and procedural linking phrases.

Utilising geospatial software (e.g., ArcGIS Online) to produce a digital story map detailing an urban planning challenge, merging linguistic acquisition with critical and spatial thinking [20].

Analysing raw forecast data and converting the technical summary into both an internal technical report and an urgent public warning message.

The following synthesis table highlights the unique requirements of the three technical domains, providing a comparative linguistic blueprint for curriculum design.

Table 2.

Genre and Linguistic Profile Synthesis of Target Domains.

Domain	Primary Professional Genre(s)	Key Linguistic Feature Focus	Critical Skill Requirement
Land Surveying	Legal Documents, Technical Reports, Digital Data Deliverables	Passive Voice, Modals ('should,' 'will'), Hedged Imperatives ('Please advise'), Precise Legal Lexis	Interpretation of regulations, drafting legally precise specifications, and maintaining an objective register.
Cartography	Geospatial Data Reports, Web Map Documentation, Digital Story Maps	Descriptive language for visualisation, specialised spatial terminology, analytical rhetoric for pattern recognition	Data interpretation, visual literacy description, audience-specific design (usability) and narrative creation.
Meteorology	Ensemble Forecasts (ESP), Warning Messages, Public Risk Communication	Probabilistic language, mitigation of uncertainty, and focus on shifting between technical probability and personal risk	Communicating complex probability clearly, crisis messaging, building public trust and ensuring an actionable response.

Results and Discussion. The research confirms that an integrated CLIL/TBLT approach is essential for technical ESP, as it intrinsically connects language production to the operational outputs of the discipline. The integration of Content and Language Integrated Learning (CLIL) and Task-Based Language Teaching (TBLT) ensures that the learners' communicative competence is refined concurrently with their deepening understanding of complex professional concepts, a unity confirmed by research in similar professional domains [21, 22].

The key results and ensuing discussion centre on the need for systemic change: the linguistic analysis across all three domains reveals that specific grammatical structures and pragmatic rhetorical features are not stylistic options but are required elements for professional, ethical, and legally compliant communication.

In regulated fields like *land surveying*, linguistic precision directly addresses professional liability and objectivity. The heavy use of the *passive voice* is a deliberate

rhetorical strategy to enforce scientific detachment by removing the human agent. For instance, a technical report should state, “*The boundary line was established in accordance with the 1995 deed,*” rather than “*I established the boundary line...*”. This construction emphasises the resulting data and regulatory compliance, projecting the required authority of the document. Furthermore, *hedged imperatives* and connecting expressions are essential tools for professional discourse; phrases such as “*Please review and advise*” or “*In accordance with the contract*” are used to issue professional requests or link the current document to previous legal mandates, thereby establishing a necessary chain of professional documentation [22].

Mastery involves transitioning seamlessly between two highly distinct registers: the *technical-probabilistic* and the *public-pragmatic*. The technical register, used in products like Ensemble Streamflow Prediction (ESP) reports, requires specific, objective language to describe risk and conditional probabilities: “*Conditional probabilities can be compared to historical probabilities to gain insight into relative flood risk*”. Conversely, when communicating imminent danger, the language must pivot to address *personal uncertainty* — the public’s concern over potential impacts (e.g., threats to property or safety) — rather than the technical probability of the event. Effective training must teach forecasters how to use rhetoric that builds trust and converts objective data into *actionable advice*, ensuring clarity and driving protective decisions [19].

The efficacy of this linguistic training is supported by findings in related professional ESP studies. Research on teaching active and passive sentences within an ESP framework for International Relations students demonstrated a positive and significant impact on critical thinking and writing proficiency. Students trained in this approach were able to use the passive voice with high accuracy to generate a “strong academic impression” in policy reports, confirming that contextualised grammar instruction effectively teaches control over professional register and ethos across high-stakes domains.

The reliance on specialised skills means assessment must pivot away from generalised language standards toward *performance-based, genre-focused evaluation*. Assessment must gauge the learner’s ability to successfully execute disciplinary tasks, such as writing a legally precise description or communicating risk effectively. If assessment defaults to generic grammar or vocabulary tests, it fails to measure proficiency in the high-stakes, specialised tasks (e.g., the legal defensibility of a survey report) that define the professional role. This leads to a critical disconnect where students may deprioritise the difficult genre and discourse elements that the course is intended to deliver [22, 23].

The primary impediment to successful ESP implementation is the widespread lack of subject matter expertise among ESP instructors, who often feel burdened by the

necessity to master technical content in which they lack specialised training. This systemic issue — compounded by inadequate training, large class sizes, and insufficient departmental funding — often leads instructors to default to generalised assessment. This failure to measure the highly specialised competencies ultimately undermines the efficacy and purpose of the ESP curriculum.

Instructional design must fundamentally shift from isolated comprehension exercises to complex, professional simulations. The learning process should be iterative, incorporating research, analysis, presentation, and peer feedback, all within a domain-specific context.

The following table provides examples of how CLIL and TBLT can be integrated to create authentic learning experiences in geomatics and meteorology.

Table 3.

Recommended TBLT Tasks for Technical ESP

Domain	Task Objective	TBLT Activity Example	CLIL Content Integration
Land Surveying	Drafting a legally defensible boundary description	Collaborative task involving interpreting boundary data and drafting the ‘Legal Description’ of a property parcel using mandatory passive voice and procedural linking phrases.	Principles of Surveying Law, Metes and Bounds definitions, Public Land Survey System.
Cartography	Creating and presenting a data narrative	Utilizing ArcGIS Online or a similar platform to produce a digital story map detailing a local urban planning challenge, followed by a formal presentation.	Semiotic process of map making, symbol interpretation, spatial data analytics, design principles.
Meteorology	Communicating forecast uncertainty and risk	Analyzing raw 90-day Ensemble Streamflow Prediction data and converting the technical report into two registers: an internal technical summary and a public social media warning message.	Hydrologic modeling, interpreting climatological data, risk perception theory.

Conclusions and prospects of the research. The research validates the necessity of a data-driven pedagogical framework for technical ESP. The integrated application of CLIL and TBLT provides the necessary structure to embed language acquisition within the authentic, high-stakes tasks of meteorology, land surveying, and cartography. The successful transition to this performance-based model hinges on two strategic institutional imperatives: systematic partnerships between ESP practitioners and technical domain specialists (e.g., surveying faculty) are critical to ensure instruction is grounded in current professional standards and accurate genre requirements; institutions must urgently address the research gap concerning the educational needs of ESP teachers by investing in specialized training that equips them with the necessary content knowledge and applied linguistic skills to leverage genre analysis and technology integration effectively. Prospects for future research should focus on conducting empirical, longitudinal studies that systematically evaluate the long-term professional impact of CLIL/TBLT integration models within specific engineering and geoscience programs, thereby establishing a robust, evidence-based foundation for curriculum reform in high-precision fields.

References

1. Dudley-Evans, T. & John, M. J. (1998). *Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press.
2. Cunningsworth, A. (1995). *Choosing your coursebook*. Heinemann.
3. Georgia Professional Engineers and Land Surveyors Board. (n.d.). *PLS licensure information and resources*.
4. Cheng, G., & Mok, R. (2008). Discourse features of survey reports and legal documents for ESP teaching. *English for Specific Purposes*, 27(1), 1-13.
5. Florida Department of Transportation. (n.d.). *Surveying and mapping handbook*.
6. Idaho Division of Occupational & Professional Licenses. (n.d.). *Rules of IPELS: Education requirements*.
7. Esri. (2020). *A plea for more cartography in curricula*. ArcNews.
8. University of Nevada, Reno (UNR). (2022). *Leveraging geospatial data and technology in the classroom*. DRI Research.
9. National Weather Service. (n.d.). *Ensemble Streamflow Prediction (ESP) Forecasts Fact Sheet*. Southeast River Forecast Center.
10. Lazo, J. K., et al. (2013). *Communicating weather forecasts and warning information: A focus on improving communication of weather risk and forecast uncertainty*. National Science Foundation.
11. Schrag, D. P. (2003). Using specific language to describe risk and probability. *Climatic Change*, 61(1-2), 17-30.
12. Lambrecht, K., et al. (2019). New research shows impact of using shared language and building public trust in weather forecasts. *Desert Research Institute News*.
13. Mulyadi, D., Wijayatiningsih, T. D., Hartiti, T., & Singh, C. K. S. (2025). Bridging language and nursing proficiency: Technology-enhanced TBLT integrated into CLIL in ESP instruction. *Studies in English Language and Education*, 12(3), 1153-1170.
14. Araya, A. (2024). Integrating TBLT, CLIL, and PBL in ESP education: Fostering 21st-century skills. *International Journal of Advanced Social Studies and Education*, 5(1), 30-45.

15. Willis, J. (1996). *A framework for task-based learning*. Longman.
16. Martín-Monje, E., Ballesteros, M., & Castrillo, J. F. (2018). Charting cultural fluency: Leveraging digital story maps for language proficiency in ESP education. *ReaLia: Revista de Estudios de Lengua Inglesa Aplicada*, 4(1), 133-156.
17. Kessler, M. (2023). Rhetorical move-step analysis. In J. E. Casal & M. Kessler (Eds.), *Conducting Genre-Based Research in Applied Linguistics*. Routledge.
18. Swales, J. M. (1990). *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University Press.
19. Hyland, K., & Jiang, F. (2021). Corpus linguistics applications to ESP. *The Handbook of English for Specific Purposes*. Wiley.
20. Paltridge, B., & Starfield, S. (2014). Current and future directions in English for specific purposes (ESP) research. *Revue française de linguistique appliquée*, 19(1), 9-22.
21. Khelladi, K., & Mokhtar, M. (2024). Challenges Impeding ESP Assessment: Views of Teachers and Learners. *European Scientific Journal*, 20(4), 395-414.
22. Lacková, M. (2021). The use of corpora in the teaching of ESP (the sphere of pedagogy and psychology). *Romanian Review of Education, Research, and Rethinking*, 13(2), 17-29.
23. Ghaith, S., & Bacha, N. (2017). Challenges and issues in teaching ESP. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(1), 1-8.

Література

1. Dudley-Evans T., John M. J. *Developments in English for specific purposes: A multi-disciplinary approach*. Cambridge University Press. 1999.
2. Cunningsworth A. *Choosing your coursebook*. Heinemann. 1995.
3. Georgia Professional Engineers and Land Surveyors Board. (n.d.). *PLS licensure information and resources*.
4. Cheng G., Mok R. Discourse features of survey reports and legal documents for ESP teaching. *English for Specific Purposes*, 27(1), 2008. 1-13.
5. Florida Department of Transportation. (n.d.). *Surveying and mapping handbook*.
6. Idaho Division of Occupational & Professional Licenses. (n.d.). *Rules of IPELS: Education requirements*.
7. Esri. *A plea for more cartography in curricula*. ArcNews. 2020.
8. University of Nevada, Reno (UNR). *Leveraging geospatial data and technology in the classroom*. DRI Research. 2022.
9. National Weather Service. (n.d.). *Ensemble streamflow prediction (ESP) forecasts fact sheet*. Southeast River Forecast Center.
10. Lazo J. K., et al. *Communicating weather forecasts and warning information: A focus on improving communication of weather risk and forecast uncertainty*. National Science Foundation. 2013.
11. Schrag D. P. Using specific language to describe risk and probability. *Climatic Change*, 61(1-2), 2003. 17-30.
12. Lambrecht K., et al. New research shows impact of using shared language and building public trust in weather forecasts. *Desert Research Institute News*. 2019.
13. Mulyadi D., Wijayatiningsih T. D., Hartiti T., Singh C. K. Bridging language and nursing proficiency: Technology-enhanced TBLT integrated into CLIL in ESP instruction. *Studies in English Language and Education*, 12(3), 2025). 1153-1170.
14. Araya A. Integrating TBLT, CLIL, and PBL in ESP education: Fostering 21st-century skills. *International Journal of Advanced Social Studies and Education*, 5(1), 2024.30-45.

15. Willis J. *A framework for task-based learning*. Longman. 1996.
16. Martín-Monje E., Ballesteros M., Castrillo J. F. Charting cultural fluency: Leveraging digital story maps for language proficiency in ESP education. *ReaLia: Revista de Estudios de Lengua Inglesa Aplicada*, 4(1), 2018. 133-156.
17. Kessler M. Rhetorical move-step analysis. *Conducting Genre-Based Research in Applied Linguistics*. Routledge. 2023.
18. Swales J. M. *Genre analysis: English in academic and research settings*. Cambridge University Press. 1990.
19. Hyland K., Jiang F. Corpus linguistics applications to ESP. *The Handbook of English for Specific Purposes*. Wiley. 2021.
20. Paltridge B., Starfield S. Current and future directions in English for specific purposes (ESP) research. *Revue française de linguistique appliquée*, 19(1), 2014. 9-22.
21. Khelladi K., Mokhtar M. Challenges Impeding ESP Assessment: Views of Teachers and Learners. *European Scientific Journal*, 20(4), 2024. 395-414.
22. Lacková M. The use of corpora in the teaching of ESP (the sphere of pedagogy and psychology). *Romanian Review of Education, Research, and Rethinking*, 13(2), 2021. 17-29.
23. Ghaith S., Bacha N. Challenges and issues in teaching ESP. *Theory and Practice in Language Studies*, 7(1), 2017. 1-8.

UDC 378.47'80

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1362-1372](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1362-1372)

Yumrukuz Anastasiia Anatoliivna PhD (Candidate of philological sciences), Associate Professor, Head of the Department of Germanic and Oriental Languages and Methods of Their Teaching, South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky, <https://orcid.org/0000-0001-8644-8655>

Foksha Olena Mykhailivna PhD (Candidate of pedagogical sciences), methodical worker of the Cycle Board of Fundamental, Humanities and Socio-Economical Disciplines of the Separate Structural Subdivision, the State University of Intelligent Technologies and Communications, <https://orcid.org/0009-0001-6635-1159>

USING SONGS FOR DEVELOPING STUDENTS' LISTENING COMPETENCE

Abstract. The article is devoted to the study of the feasibility of using song material in the process of developing listening competence among high school students. Listening is defined as a complex process of perceiving, understanding, and interpreting spoken language that integrates psychophysiological mechanisms of perception, recognition, and comprehension. The paper outlines the main types of listening (communicative, academic, detailed, critical, etc.) and identifies its key functions – cognitive, cultural, and regulatory.

The authors emphasize that the formation of foreign language listening competence should be systematic, consistent, and methodologically grounded. Special attention is paid to the psychophysiological characteristics of high school students, particularly the development of cognitive abilities, independence, and interest in authentic materials. The song genre is defined as an effective tool for foreign language learning, as it combines emotional, cultural, and linguistic aspects, enhances motivation, and promotes better comprehension.

The article presents the criteria for selecting song material – relevance, linguistic and cultural value, modernity, and informativeness. The experimental study conducted among high school students included both a diagnostic and a control stage. The results demonstrated a significant improvement in the level of listening competence in the experimental group, where song material and a specially developed set of exercises were used: the proportion of students with a high level of listening competence increased considerably.

The findings confirm the effectiveness of the developed system of exercises and the feasibility of using English songs in the process of forming listening competence,

which contributes to the development of not only linguistic but also cultural and emotional competencies of students.

Keywords: listening, listening competence, high school, song material, authentic songs.

Юмрукуз Анастасія Анатоліївна, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри германських і східних мов та методики їх викладання, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, <https://orcid.org/0000-0001-8644-8655>

Фокша Олена Михайлівна, кандидат педагогічних наук, методист циклової комісії фундаментальних, гуманітарних і соціально-економічних дисциплін відокремленого структурного підрозділу, Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, <https://orcid.org/0009-0001-6635-1159>

ВИКОРИСТАННЯ ПІСЕННОГО МАТЕРІАЛУ ДЛЯ РОЗВИТКУ АУДИТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню доцільності використання пісенного матеріалу у процесі формування аудитивної компетентності учнів профільної школи. Аудіювання визначається як складний процес сприйняття, розуміння й інтерпретації усного мовлення, що поєднує психофізіологічні механізми сприйняття, впізнавання та осмислення інформації. У роботі окреслено основні види аудіювання (комунікативне, навчальне, детальне, критичне тощо) та функції цього процесу – пізнавальну, культурологічну й регулятивну.

Авторами підкреслено, що формування іншомовної аудитивної компетентності має бути системним, послідовним і методично обґрунтованим. Особливу увагу приділено психофізіологічним особливостям старшокласників, зокрема розвитку когнітивних здібностей, самостійності та інтересу до автентичного матеріалу. Пісенний жанр визначено як ефективний засіб навчання іноземної мови, адже він поєднує емоційний, культурний і мовний аспекти, сприяє мотивації та кращому засвоєнню матеріалу.

У статті наведено критерії відбору пісенного матеріалу – актуальність, мовна та лінгвокраїнознавча цінність, сучасність, інформативність. Експериментальне дослідження, проведене серед учнів профільної школи, включало констатувальний і контрольний етапи. Результати показали суттєве підвищення рівня аудитивної компетенції в експериментальній групі, де використовувався пісенний матеріал та розроблений комплекс вправ для роботи над ним: частка учнів із високим рівнем сформованості аудитивної компетентності значно зросла.

Одержані результати підтвердили ефективність розробленого комплексу вправ і доцільність використання англомовних пісень у процесі формування аудитивної компетентності, що сприяє розвитку не лише мовних, а й культурних та емоційних компетентностей учнів.

Ключові слова: аудіювання, аудитивна компетентність, профільна школа, пісенний матеріал, автентичні пісні.

Introduction. Listening is an important component of any speech interaction, but in order for a two-way process of information exchange to occur, it is necessary to understand what is heard.

General issues of the formation of auditory competence were addressed by such scientists as I. L. Bim, N. I. Gez, I. A. Zymnia, L. I. Mamchur, R. Yu. Martynova, E. I. Pasov, V. L. Skalkin et al. They proposed methods for teaching listening, identified effective methods for teaching listening at different stages, established and described the main mechanisms of listening, considered types of listening, etc.

Problems of using song material in teaching English were generally raised in the works of I. F. Bufan, O. Yu. Bochkareva, O. V. Hurevich, L. V. Hrebinnyk, E. A. Mykhailova, T. V. Savytska et al. However, the issue of using song material as a means of forming the auditory competence of students of specialized schools has not yet been sufficiently covered in scientific works, which makes this study relevant.

The **aim** of the given paper is to outline the potential of using songs for developing university students' auditory competence and suggesting the complex of such tasks.

Analysis of recent research. In order to determine the essence of auditory competence, it is necessary to provide a comprehensive definition of the concept of "listening" as such.

It is a generally accepted fact that the term "listening" per se entered scientific circulation thanks to the American psychologist Brown [9, p. 120].

In general terms, listening might be defined as the process of perceiving a verbal sound message by ear with its subsequent comprehension, understanding and interpretation.

Scientists have repeatedly emphasized the extremely important role of listening in the communication process. In particular, it is noted that of the total communication time, 40-50% is occupied by listening, compared to 25-30% of speaking, 11-16% of reading and 9% of writing [8, p. 9]. And during the period from kindergarten to high school, students listen approximately 65-90% of the time [8, p. 9].

In scientific works of a methodological nature, attention is also drawn to the need to separate the concept of "listening comprehension" from the concept of "listening", since the former means a purely acoustic process of perception of a sound message, while listening comprehension, in addition to such perception, includes understanding

and interpretation of a prescribed audio message [4, p. 199]. In the given paper, we are going to employ the term “listening” as that used in the first of the aforementioned explanations, that is, as a synonym to the term “listening”.

Scholars distinguish different types of listening comprehension. It is generally accepted to distinguish between communicative listening, that is, the process of perception and interpretation of a voiced text during foreign language communication in real communication conditions, and educational listening – a type of purposeful activity in a lesson, focused on the development of listening skills [5, p. 100].

Within the framework of purely educational listening, I. P. Zadorozhna distinguishes the following types of listening: intensive, interactive and extensive [4, c. 202].

With intensive listening, the listener’s attention is focused on both the form and content of the message. Such listening involves a full understanding of the meaning of the information being listened to.

During interactive listening, the listener is not just a recipient, but an active participant in the communicative process. They can discuss the content of the message, clarify information, and perform certain tasks in interaction with other participants in the communication.

Extensive listening involves the auditory reception of texts chosen by the student, outside the school curriculum for pleasure. Such listening can be both simultaneous, that is, take place over a certain period of time, and multiple (for example, listening to an audiobook during a month/semester, etc.) [4, p. 200].

Educational listening, as a rule, involves several stages:

1. motivational-incentive (I. A. Zymnia) or the stage of motivation and interest (I. P. Bilianska);
2. analytical-synthetic (I. A. Zymnya) or the stage of understanding and analysis (I. P. Bilianska);
3. executive (I. A. Zymnya) or the stage of performing actions (I.P. Bilianska);
4. control phase (A. A. Leontiev) [1; 2; 7].

During the motivational-incentive phase, students are informed about the topic of the audio text, its purpose, and tasks are set. It is at this stage that the motive is formed, that is, what the speech activity is for.

At the stage of understanding and analysis (analytical-synthetic phase), the audio message is listened to and analyzed with further understanding.

Methodologists have repeatedly noted that until recently, very little attention was paid to the formation of foreign language auditory competence in various types of educational institutions; listening training took place indirectly, mainly during the training of other types of speech activity [6]. However, in recent years, the situation has changed and the need for targeted formation of such competence is obvious, starting from junior school [3].

The process of forming foreign language auditory competence should be methodically correctly organized; it should take into account the following: learning goals; the level of already formed foreign language competence in listening; listening difficulties; individual characteristics of students [4, p. 203].

Songs could be considered one of the most natural types of recorded material to be used for the formation of auditory competence. Song creativity occupies an important place in teaching a foreign language at different age stages, which is due to the psychophysiological characteristics of students. As it is known, the material is easily remembered when it is attractive, interesting, falling within the sphere of interests of the students and is of at least temporary significance for them [3, p. 25].

The song genre as one of the key genres of musical creativity, due to the presence of a verbal text in it, is able to unambiguously and herewith figuratively reflect various aspects of the social life of the country whose language is being studied. Songs perform a communicative function, that is, songs convey to the addressee a certain meaning that the author has put into them, which is different from educational texts of a general country-related nature, which mainly inform the listener [1, p. 79].

In addition to the purely educational function, songs also contribute to the aesthetic development of students, team cohesion, and the maximum disclosure of the creative abilities of each student. The use of song material in the classroom helps to create a favorable psychological climate, prerequisites for relaxation, stress relief, activates speech activity, improves emotional state, and increases motivation to learn a foreign language [2, p. 28]. Songs also allow the development of monological and dialogical speech, both prepared and spontaneous [8].

Song material as a didactic material has a number of advantages, such as:

- accessibility (thanks to the development of the Internet, students can easily find any song on the Internet);
- sufficient quantity of language material for studying vocabulary and grammar;
- constant updating of the material;
- belonging to the culture of a certain English-speaking country, which makes it possible to obtain additional linguistic and regional information);
- the presence of different speech registers (from low colloquial to literary) [3].

At the same time, with a significant number of advantages, the question arises of the criteria for selecting song material, so that this type of work is aimed not only at psychological relaxation, but also serves as educational material. For this purpose, methodologists have developed the following criteria for selecting song material:

- relevance (songs should be interesting specifically for students of a given age category);
- linguistic value (the lyrics of songs should have meaningful lexical and grammatical content; the ideal option in this aspect is poems set to music, unlike dance songs, the purpose of which is to maintain a certain rhythm, not to create meaning);

- linguistic and regional value (songs should reflect the mentality of representatives of the country whose language is being studied);
- the song should be modern to this day;
- informativeness (the song should have a certain content, idea, and not just purely linguistic material) [8, p. 34].

Song material is differentiated according to the purpose of learning, in particular, the following types are distinguished:

- educational songs – songs that were specially written for a certain educational and methodological complex; such songs, as a rule, contain specific lexical and grammatical material and serve as a means of consolidating it;
- authentic song material – songs that were specially selected by the teacher in accordance with the purpose of learning (for example, to work on vocabulary on a certain topic);
- authentic song material, spontaneously selected by the teacher – these are songs that are not directly related to the lexical content of the lesson or grammatical material, but are more related to the topic of the lesson in their content. Such songs are used mainly to form listening skills and abilities [9, p. 35].

Thus, the use of song material in foreign language classes offers a wide range of opportunities and allows the teacher to significantly optimize the educational process of forming listening skills.

Main body. To check the effectiveness of the use of songs for developing students' listening skills an experiment was conducted. It covered 51 high school students of the Odesa lyceum #38, who formed two groups – the experimental group and the control one. The number of girls and boys in both groups was approximately the same, which made it possible to disregard the gender factor. Both groups did the same tasks, and their responses were evaluated according to the established criteria. The control group was acquiring listening skills by traditional methods, whereas the experimental group focused on including songs in the learning process. The complex of exercises implied a set of tasks developed based on the song "*I Don't Care*" by Ed Sheeran and Justin Bieber (2021).

The purpose of the diagnostic (pre-experimental, summative) stage was to determine the initial level of high school students' listening skills. For this purpose, both groups – the experimental and the control one – were asked to complete a set of tasks.

The first task involved listening to a song and choosing the correct answer from the given options. The second task assessed students' ability to understand the general meaning of the information they heard. Their task was to listen to an audio text and arrange the given sentences in the order in which they were presented in the recording. The aim of the third task was to test students' ability to comprehend detailed information. To assess this, they were given a multiple-choice exercise. Each correct

answer implied being awarded with 1 point. According to the number of points obtained, the levels of students' listening competence formation were determined as follows: Low level – 0–10 points, Medium level – 11–20 points, High level – 21–30 points.

The results of the diagnostic (pre-experimental) stage revealed that 20% of students in the experimental group (EG) and 18% of students in the control group (CG) have a high level of listening skills. 30% of EG students and 33% of CG students demonstrated a medium level, while 44% of EG students and 45% of CG students, respectively, had a low level of listening competence formation.

The pre-experimental stage was followed by the formative experiment, during which high school students were working with the proposed set of tasks.

Work with the song material was carried out in three stages – the preparatory stage, the main stage (listening itself), and the final stage.

At the preparatory stage, students were oriented toward the content of the song, their knowledge of lexical items that might have been unfamiliar was checked, and predictions were made regarding the context and main idea of the song.

The main stage was devoted to listening to the audio material itself and completing various types of exercises aimed at developing listening skills in a broad sense.

The goal of the final stage was to consolidate the acquired vocabulary and develop skills in other types of speech activity.

Let us consider closer the activities of the complex of tasks.

Preparatory stage

Exercise 1

Type: productive, communicative, guided

The purpose of this exercise was to develop students' prediction skills. The students were given the title of the song and asked to guess its possible content based on it. In this case, the title "*I Don't Care*" could have many interpretations.

Exercise 2

Type: productive, communicative, guided

The aim of this exercise was identical to the previous one. To promote better understanding and more accurate predictions, students were provided with key words from the song, based on which they had to elaborate on the possible content of the song.

Exercise 3

Type: non-productive, non-communicative, guided

The purpose of this exercise was to facilitate students' comprehension of the song; it involved familiarizing them with unfamiliar lexical items. Thus, students had to match the given words from the song with their corresponding definitions.

Main Stage

Exercise 4

Type: reproductive, non-communicative, guided

Students are asked to listen to the song and match the lyrics with pictures – that is, to choose from the given images those that are in some way related to the content of the song.

Exercise 5

Type: productive, communicative, guided

To check students' understanding of the overall meaning of the song, they are asked to answer the following questions:

1. *Does the singer like being at the party?*
2. *Is it noisy there?*
3. *Who is accompanying the singer?*
4. *Does he like her company?*
5. *Is the singer wearing smart clothes?*

Exercise 6

Type: reproductive, semi-communicative, guided

Students' task is to determine whether the given sentences are true or false according to the content of the song.

Exercise 7

Type: productive, communicative, guided

In this exercise, students are asked to choose appropriate titles for each verse of the song.

Exercise 8

Type: receptive, non-communicative, guided

The task here was to choose between two available options of words the correct one, that is the one they hear.

Exercise 9

Type: receptive, non-communicative, guided

Students' task is to fill in the blanks in the song with the words they hear.

Final Stage

The exercises at this stage are aimed at developing skills of semantic processing and information retention.

Exercise 10

Type: productive, communicative, unguided

Students work in pairs. Each pair must create and perform a dialogue in the form of an interview with one of the characters from the song.

Exercise 11

Type: productive, communicative, unguided

Students are asked to create an outline of the song and retell its content.

Exercise 12

Type: productive, communicative, unguided

During this exercise, students are invited to discuss questions raised in or related to the song's lyrics. For example:

1. *Do you often have to go to events you don't like?*
2. *Is it OK for you to attend a party where you don't know anyone?*
3. *What do you do when you don't like the party — leave or stay until the end?*
4. *Do you think people can sometimes change your feelings about certain events or situations? Why?*
5. *Do you agree with the statement that it is the person who matters, not the place? Explain your choice.*

Thus, the proposed set of exercises is designed to improve listening comprehension skills among high school students.

After the experimental teaching phase, a follow-up assessment of high school students' listening skills and abilities was conducted. The tasks at this stage were identical to those used during the diagnostic (pre-experimental) stage. For each correct answer, students could receive 1 point, with the total possible score being 30 points, the same as in the initial assessment.

The obtained results revealed an improvement in performance in both groups. In particular, a high level of listening skills was identified in 38% of students in the experimental group (EG), a medium level in 48%, and a low level in 12%.

In the control group (CG), the results were distributed as follows: 23% of students demonstrated a high level, 36% showed a medium level, and 40% had a low level of listening competence.

To visualize and better understand the dynamics of change, Table 1 presents the variations in indicators observed during the diagnostic (pre-experimental) and control (post-experimental) assessments.

Table 1

Summary data of the diagnostic and control assessments in both groups (%)

№№	Група	Stage	Level					
			High		Medium		Low	
			EG	CG	EG	CG	EG	CG
1		Pre-experimental	20	18	30	33	44	45
2		Post-experimental	38	23	48	36	12	40
		Progress	18	5	18	3	-32	-5

As can be seen from Table 1, the most significant changes were recorded in the negative growth of the low-level indicator in the experimental group (EG) – 32%, as well as in the medium-level indicator in both the EG and CG (+18%). This allows us to conclude that both groups demonstrated positive dynamics after the learning process; however, this progress was more substantial in the experimental group.

Thus, the obtained results make it possible to state that the developed set of exercises is effective in forming the listening competence of high school students, and that the use of song material in this process is both appropriate and beneficial.

Conclusions. To sum up, the experimental study, conducted in several stages, proved the pedagogical value of integrating authentic English songs into the learning process. A system of exercises was designed and tested, including preparatory, listening, and post-listening (final) stages. The comparative analysis of the diagnostic and control stages revealed positive dynamics in both the experimental and control groups, with significantly higher improvement in the experimental group. These results confirm that the developed set of song-based exercises is effective for enhancing students' listening competence, while the use of musical and authentic material increases motivation and contributes to a deeper understanding of linguistic and cultural aspects of the English language.

References:

1. Bilianska, I. (2017). Psykholinhvistychni peredumovy formuvannia inshomovnoi audytyvnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy khudozhnikh audioknyh [Psycholinguistic prerequisites for the formation of foreign language listening competence of future teachers through literary audiobooks]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy*, (2), 78–88. [in Ukrainian]
2. Diachuk, N. (2017). Osoblyvosti formuvannia anhlo movnoi audytyvnoi kompetentnosti starshoklasnykiv [Peculiarities of forming English listening competence of high school students]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Serii: Pedahohika – Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: Pedagogy*, (4), 27–33. [in Ukrainian]
3. Yelina, N. K., Melnychuk, T. S., & Klymenko, L. A. (2016). *Vykorystannia pisennoho materialu* [Use of song material] (Yu. M. Nesin, Ed.). Kherson: KVNZ “Khersonska akademiia neperervnoi osvity”. [in Ukrainian]
4. Zadorozhna, I. P. (2017). Formuvannia inshomovnoi audytyvnoi kompetentnosti studentiv linhvistychnykh spetsialnostei na osnovi khudozhnikh filmiv [Formation of foreign language listening competence of linguistic students based on feature films]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedahohichni nauky – Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Pedagogical Sciences*, 4(59), 199–204. [in Ukrainian]
5. Konstantyniv, O. V. (2020). Struktura ta mekhanizmy audiiuvannia [Structure and mechanisms of listening comprehension]. *Aktualni pytannia korektsiinoi osvity (pedahohichni nauky) – Current Issues of Correctional Education (Pedagogical Sciences)*, (15), 91–101. [in Ukrainian]
6. Mykhailova, O. S., & Humankova, O. S. (2022). Formuvannia anhlo movnoi audytyvnoi kompetentnosti uchniv pochatkovoi shkoly z vykorystanniam elementiv dramatyzatsii [Formation of English listening competence of primary school students using elements of dramatization]. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*, (1), 122–131. [in Ukrainian]
7. Pentyliuk, M. I. (2010). Kompetentnisnyi pidkhid do formuvannia movnoi osobystosti v yevrointehratsiinomu konteksti [Competence-based approach to the formation of language personality in the context of European integration]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli – Ukrainian Language and Literature at School*, (2), 2–5. [in Ukrainian]

8. Mendelsohn, D. J. (2014). *Learning to listen: A strategy-based approach for the second language learner*. San Diego: Dominie Press.
9. Penny, U. (2021). *Teaching listening and comprehension*. Cambridge.

Література:

1. Білянська І. Психолінгвістичні передумови формування іншомовної аудитивної компетентності майбутніх учителів засобами художніх аудіокниг. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Педагогіка. 2017. № 2. С. 78-88.
2. Дячук Н. Особливості формування англомовної аудитивної компетентності старшокласників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: педагогіка. 2017. № 4. С. 27-33.
3. Єліна Н.К., Мельничук Т.С., Клименко Л. А. Використання пісенного матеріалу; за редакцією Ю.М.Несіна. Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2016. 50 с.
4. Задорожна І. П. Формування іншомовної аудитивної компетентності студентів лінгвістичних спеціальностей на основі художніх фільмів. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 4 (59). С. 199–204.
5. Константинов О. В. Структура та механізми аудіювання. *Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки)*. 2020. №15. С. 91-101.
6. Михайлова О. С., Гуманкова О. С. (2022) *Формування англомовної аудитивної компетентності учнів початкової школи з використанням елементів драматизації*. *Baltic Journal of Legal and Social Sciences*. № 1, pp. 122-131.
7. Пентиліук М. І. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному контексті. *Українська мова і література в школі*. 2010. № 2. С. 2–5.
8. Mendelsohn D. J. *Learning to listen: a strategy-based approach for the second language learner*. San Diego: DominiePress, 2014. 221 p.
9. Penny U. *Teaching listening and comprehension*, Cambridge, 2021. 234 p.

УДК 355.546:37.026

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1373-1385](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1373-1385)

Білявець Андрій Якович доктор філософії у галузі знань освіта, за спеціальністю освітні педагогічні науки, доцент кафедри вогневої підготовки, факультету безпеки державного кордону, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-8309-529X>

ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ МОБІЛЬНИХ НАВЧАЛЬНИХ ДОДАТКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ВОГНЕВОЇ ПІДГОТОВКИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті розглянуто погляди науковців на проблематику та перспективи впровадження мобільного навчання в освітньому процесі, для підготовки фахівців за різними спеціальностями. Охарактеризовано переваги та проблемні питання під час організації навчання з використанням мобільних пристроїв. Наведено основні інтерактивні можливості навчальних мобільних додатків, проаналізовано запропонований у наукових доробках поділ їх на категорії в залежності від характеру впливу на яких направлено інтегровані у відповідний мобільний продукт інструменти.

Визначено основні інтерактивні можливості сучасних мобільних навчальних додатків військового спрямування. Окреслено шляхи практичного застосування інтерактивних можливостей мобільних навчальних додатків під час проведення теоретичних та практичних занять з курсантами вищих військових навчальних закладів під час вивчення вогневої підготовки.

Наведено опис інтерактивних можливостей та інструментарію таких мобільних навчальних додатків, таких як «eWeapons», «World of Guns», «Drill», «єЗброя», охарактеризовано можливі перспективи та важливість їх систематичного використання з точки зору осучаснення підходів до вивчення вогневої підготовки. Здійснено опис функціоналу та можливостей вказаних додатків, що дозволило дійти висновків про використання мобільних застосунків виключно як допоміжних навчальних засобів. Також вказано на те, що комплексне використання мобільних навчальних продуктів у поєднанні з традиційними методами навчання сприятиме більш швидкому переходу до інтерактивних методів навчання (метод перевернутого класу) та ін., що дозволить значною мірою заощадити час на підготовку, при цьому значно поліпшити рівень навчальних результатів.

До основних напрямків подальших досліджень віднесено наукове, обґрунтування методичних аспектів під час проведення занять з використанням навчальних мобільних додатків, для більш повного використання їх інтерактивних можливостей у вогневій підготовці курсантів вищих військових навчальних закладів.

Ключові слова: вогнева підготовка, стрілецькі тренування мобільні навчальні додатки, мобільне навчання, інтерактивні засоби навчання.

Biliavets Andrii Yakovych doctor of philosophy in education, specialty educational pedagogical sciences, associate professor of the department of fire training, faculty of state border security, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-8309-529X>

WAYS TO REALISE THE INTERACTIVE CAPABILITIES OF MOBILE EDUCATIONAL APPLICATIONS FOR FIREARMS TRAINING IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article considers the views of scientists on the problems and prospects of introducing mobile learning into the educational process for training specialists in various fields. The advantages and problems of training organisation using mobile devices are described. The main interactive capabilities of educational mobile applications are presented, and their division into categories depending on the nature of the impact of the tools integrated into the corresponding mobile product, as proposed in scientific works, is analysed.

The main interactive capabilities of modern military-oriented mobile educational applications are identified. Ways of practical application of the interactive capabilities of mobile educational applications during theoretical and practical classes with cadets of higher military educational institutions during the study of fire training are outlined.

A description of the interactive capabilities and tools of such mobile educational applications as 'eWeapons', 'World of Guns', 'Drill', 'єЗброя' is provided, and the possible prospects and importance of their systematic use in terms of modernising approaches to the study of fire training are characterised. The functionality and capabilities of these applications are described, which allowed conclusions to be drawn about the use of mobile applications exclusively as auxiliary teaching aids. It is also pointed out that the comprehensive use of mobile educational products in combination with traditional teaching methods will facilitate a faster transition to interactive teaching methods (flipped classroom method), etc., which will significantly save time on preparation while significantly improving the level of educational results.

The main areas for further research include scientific justification of methodological aspects when conducting classes using educational mobile applications, for more

complete use of their interactive capabilities in the fire training of cadets at higher military educational institutions.

Keywords: firearms training, shooting training, mobile training applications, mobile learning, interactive learning tools.

Постановка проблеми. Розглядаючи нормативно-правове підґрунтя підготовки військових фахівців в нашій державі, доцільно вказати на те, що трансформаційні процеси у системі її військової освіти потребують якомога скорішого упровадження новітніх інтерактивних засобів, у тому числі й технологій дистанційного навчання [1]. Зважаючи на суттєві переваги, що надає мобільне навчання, використання навчальних мобільних додатків у сучасній освітній парадигмі набрало популярності та досить міцно закріпилося в освітньому процесі. За останнє десятиліття мобільне навчання набрало всебічного розповсюдження у навчальних закладах усіх рівнів та напрямків підготовки. Використання мобільних додатків у процесі навчання для багатьох спеціальностей розглядалося у контексті формування та розвитку у здобувачів освіти різних видів компетентностей. Не виключенням стали і вищі військові навчальні заклади, особливо у контексті збройної агресії росії проти України.

Водночас доводиться констатувати, що системним дослідженням питань використання можливостей мобільних додатків під час проведення занять саме з вогневої підготовки у вищих військових навчальних закладах достатньої уваги не приділено.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість дослідників у вітчизняному освітньому просторі питаннями впровадження та використання навчальних мобільних додатків в освітній процес, як явище є не новим. Загальні аспекти впровадження мобільного навчання у вітчизняний освітній процес вивчав Б. Комар [2], зосереджуючи увагу на необхідності розробки мобільних додатків з урахуванням педагогічного досвіду.

Переваги використання мобільного навчання, а також виклики на шляху його якісного їх впровадження в процес навчання здобувачів освіти, наведено у роботах, Б. Пруса [3]. У зазначених наукових доробках ідеться про необхідність контролю за змістом поданих у навчальних додатках матеріалів, актуалізуються їх поділ за рівнями складності, а також , що особливо імponує, про можливість дозованої подачі матеріалів. Результати емпіричних досліджень у частині мотивації здобувачів освіти та розповсюдження мобільного навчання із залученням педагогічного складу, наведено у роботах А. Сустретова [4].

Шляхи реалізації інтерактивних можливостей мобільних навчальних додатків досліджувалися педагогами різних напрямків, як технічних Л. Блажко [5] (вища математика), так і гуманітарних Т. Задорожня [6] (іноземна мова), С. Багінський та ін. [7], (фізичне виховання). Особливо цінними для нас у межах

дослідження є наукові доробки Д. Чопи [8] присвячені окремим аспектам створення та використання навчальних мобільних додатків для вивчення військово-технічних дисциплін. Автором сформовано чіткі вимоги до мобільного навчального додатку, що планується використовувати під час вивчення дисциплін військово-технічної спрямованості, наведено результати експериментальної перевірки ефективності їх використання.

Однак не зважаючи на значну увагу науковців до питань мобільного навчання за різними напрямками підготовки фахівців, доводиться констатувати, що питанням використання інтерактивних можливостей мобільних додатків під час занять саме з вогневої підготовки, комплексно не розглядалися. На наш погляд недостатньо дослідженими залишаються питання використання вже існуючих навчальних мобільних додатків для якісного проведення занять з вогневої підготовки.

Мета статті – визначення інтерактивних можливостей сучасних мобільних навчальних додатків військового спрямування, а також шляхів їх практичного застосування під час проведення теоретичних та практичних занять для курсантів вищих військових навчальних закладів у межах початкового та базового етапів вогневої підготовки.

Виклад основного матеріалу. У контексті ефективної відсічі збройної агресії росії проти України, особливо важливим під час навчання у вищих військових закладах, є вивчення вогневої підготовки. За основну мету якої доцільно прийняти саме формування у майбутніх офіцерів відповідних стрілецьких компетентностей: підготовки стрілецької зброї до використання, а також реалізації її стрілецьких можливостей. На сучасному етапі розвитку інформаційних технологій, мобільних пристроїв та Інтернету відкриваються нові можливості для реалізації навчального задуму викладачів та інструкторів для передачі знань курсантам.

Особливо актуальною стає можливість використання мобільних додатків для формування та розвитку у курсантського складу вищих військових навчальних закладів теоретичних знань щодо призначення, загальної будови, бойових властивостей стрілецької зброї. У частині, що стосується, доцільно зауважити про позитивний вплив використання мобільних додатків на формування практичних умінь щодо порядку проведення процедур розбирання та збирання зброї. Додатково слід зазначити про використання мобільних додатків для самостійного відпрацювання курсантами первинних навичок застосування стрілецької зброї (прийняття положення, хват та утримання зброї, прицілювання, перезаряджання та ін.).

Вивчення наукових праць [2; 3] дозволяє стверджувати, що мобільне навчання доцільно охарактеризувати як – організований через мобільні пристрої інтерактивний процес передачі знань, умінь та навичок, від викладачів тим хто

навчається за допомогою заздалегідь відібраних спеціальних програм (додатків). Доцільно також зауважити про можливість формування, у тих хто навчається, певних професійних навичок під час роботи з мобільними додатками в процесі навчання. Фізично інсталяційні файли мобільних додатків знаходяться на різних серверах, а установка їх на мобільні пристрої можлива з різних платформ, залежно від типу операційної системи мобільних пристроїв тих хто навчається.

Враховуючи вище викладене, необхідно зауважити, що мобільне навчання для курсантів вищих військових навчальних закладів дасть можливість вийти за межі традиційних обмежень, надаючи для них більшу гнучкість у виборі часу для занять та самостійного вивчення матеріалу. Це особливо важливо для тих, хто має обмежений доступ до освітніх установ через відрядження, або через необхідність виконання обов'язків служби. Відмінністю мобільного навчання від дистанційного, є його більша доступність для більшості курсантів. Технологія мобільного навчання дозволить курсантам навчатися в будь-якому зручному для них місці та у будь-який час, чим створює нові можливості для безперервності процесу підготовки.

До основних переваг мобільного навчання доцільно віднести: можливість навчання в будь-якому місці та у будь-який час; значно більша компактність мобільних гаджетів; перевага безперервного доступу до навчальних матеріалів; поглиблення інтерактивності навчання; зрозумілість навчального інтерфейсу; індивідуалізація та персоналізація процесу навчання [2].

Серед недоліків мобільного навчання науковцями виділено: неоднорідність технічної бази, а також доступу до сучасних мобільних пристроїв усіх учасників процесу підготовки; прогалини у підготовці педагогічних кадрів до використання технологій мобільного навчання; необхідність поглибленого контролю та перевірок під час роботи курсантів через мобільні додатки; неоднорідність методики використання мобільних навчальних додатків під час підготовки; ризики витоку конфіденційної інформації та безпеки особистих даних курсантів [3].

Водночас, не зважаючи на наведені вище недоліки, емпіричні дослідження, що відображають ставлення педагогів до введення мобільного навчання у закладах освіти, вказують на схильність педагогічного складу до систематичного використання мобільних навчальних додатків під час занять. Особливо значущим у цьому контексті є те, що викладачі переважно рекомендуватимуть, тим хто навчається, використовувати різноманітні навчальні додатки на своїх заняттях [4]. Важливими для нашого дослідження також є погляди науковців на методичні аспекти використання мобільних навчальних додатків, під час навчання у вищих навчальних закладах. Використання засобів мобільного навчання, є складником форми перевернутого навчання і виконує при цьому виключно допоміжну роль. У межах дослідження ми поділяємо думки науковців

щодо дидактичних принципів [5], яким мають відповідати мобільні навчальні додатки, серед них нами виділено такі: самостійність під час проходження навчання; ініціативність та особисту дисциплінованість; індивідуальність підходу; системність навчання; досяжність цілей навчання; повної доступності до навчальних матеріалів.

У контексті дослідження, імпонує також запропонований науковцями підхід щодо розподілу навчальних мобільних додатків на відповідні категорії, в залежності від їх спрямованості [6; 7]. У нашому баченні, розподіл мобільних навчальних додатків для проведення занять з вогневої підготовки доцільно провести на такі групи: для формування та розвитку знань з матеріальної частини стрілецької зброї (знаннєві); для розвитку умінь щодо обслуговування та підготовки зброї до стрільби (експлуатаційні); для формування навичок щодо використання стрілецької зброї (холості тренування).

Особливо цінним, у межах дослідження, є погляди на вимоги до навчальних мобільних додатків, які застосовуються під час вивчення військово-технічних дисциплін [8]. Запропонований авторами алгоритм визначення актуальності (цінності) мобільного навчального додатку, у нашому баченні, доцільно застосувати і під час занять з вогневої підготовки. Запропонована послідовність буде актуальною, як під час відбору вже існуючих розробок, так і для створення нових мобільних навчальних продуктів. З метою якісного відбору або створення навчального мобільного додатку, для проведення занять з вогневої підготовки, необхідно провести: визначення потреб цільової аудиторії; відбір або формування функціоналу мобільного навчального додатку; інтеграції та взаємозв'язок мобільного навчального додатку в інший навчальний контент за дисципліною.

Під час дослідження, серед решти нами обрано чотири навчальні додатки, які доцільно використовувати для вивчення теоретичних положень та розвитку практичних умінь з вогневої підготовки. Однією із переваг на користь їх вибору стало те, що вказані мобільні додатки є абсолютно безкоштовними. З метою формування чіткого уявлення про можливі напрямки застосування в освітньому процесі мобільних додатків, представлено опис їх можливостей.

До числа мобільних навчальних додатків, що мають освітню цінність у частині вогневої підготовки, належить застосунок «World of Guns» [9]. Вказаний мобільний додаток поєднує тривимірний симулятор конструкцій вогнепальної зброї та супутніх механізмів. У додатку подані надзвичайно точні віртуальні реконструкції різних зразків стрілецької зброї вітчизняного та закордонного виробництва. Однією з ключових особливостей запропонованого навчального мобільного додатку, є можливість проведення поетапного інтерактивного розбирання та збирання стрілецької зброї із розглядом найдрібніших частин та механізмів, що дає змогу дослідити внутрішні складники та конструктивні

особливості кожної моделі з високою наближеністю до експлуатаційних мануалів та настанов зі стрілецької справи.

Для забезпечення глибокого вивчення, мобільний навчальний додаток пропонує кілька функціональних режимів: імітацію стрільби та поведження зі зброєю, що моделює реальні експлуатаційні умови; повне та неповне розбирання і збирання стрілецької зброї для формування практичних навичок; результати тренувань фіксуються в таблицях рекордів, що значно спрощує процес аналітики прогресу курсантів.

Відповідно до запропонованих вище розподілу, мобільний додаток «World of Guns» доцільно віднести до категорії експлуатаційних навчальних мобільних програмних продуктів. У частині визначення потреб цільової аудиторії, доцільно зауважити, що вказаний додаток допоможе у набутті умінь саме курсантам на початковому етапі вогневої підготовки. Функціонал мобільного навчального додатку поєднує засвоєння теоретичних знань із практичним застосуванням у безпечному віртуальному середовищі.

Використовуючи функціонал застосунку, курсанти можуть цілеспрямовано розвивати стрілецькі та технічні навички, підвищувати оперативну точність дій і водночас отримувати мотиваційний зворотний зв'язок через ігрові механізми й результати тренувань. Також доцільно зауважити, що навчальні матеріали щодо вивчення матеріальної частини стрілецької зброї, наведені у застосунку, повністю корелюються в інший навчальний контент за дисципліною.

Використання мобільного додатку «World of Guns» сприятиме реалізації таких дидактичних принципів: самостійність під час проходження навчання; індивідуальність підходу; досяжність цілей навчання; вільної доступності до навчальних матеріалів.

Цінним для оптимізації процесу підготовки у нашому баченні, стане використання під час проведення занять з вогневої підготовки, навчального мобільного додатку «ЄЗброя» [10]. Доцільно зазначити, що його систематичне використання дозволить суттєво підвищити ефективність навчання, оскільки забезпечує швидкий доступ до цифрових матеріалів і підтримує адаптивний підхід до засвоєння знань. Додаток розроблено з урахуванням ергономіки та потреб оперативного прийняття рішень у бойових умовах, що дозволяє зменшити когнітивне навантаження на військовослужбовців під час вибору й експлуатації озброєння.

Теоретична база додатку містить детальні описи бойових властивостей, тактико-технічних характеристик, матеріальної частини стрілецької зброї та техніки як вітчизняного, так і іноземного виробництва. Усі матеріали структуровано за чіткою класифікацією, а саме: за типом (стрілецька зброя, гранатомети, кулемети), за класом техніки (бронетранспортери, артилерійські установки), за ключовими характеристиками, а саме: балістичними (початкова швидкість,

дальність ефективного вогню, пробивна дія); ергономічними (маса, розміри, типи прицілів); тактико-технічними (бойова скорострільність, ємність магазину, темп стрільби). Така організація навчальних матеріалів полегшує навігацію й мінімізує час на пошук потрібної інформації.

Особливо корисною є функція пошуку за назвою чи ключовими термінами, яка працює швидко й точно, у нашому баченні, це дозволяє скоротити час на освоєння матеріалу під час занять. Крім того, додаток повністю автономний, що дозволяє працювати без інтернету, завдяки локальному зберіганню даних. Це, на наш погляд, буде критично важливо під час проведення занять з вогневої підготовки в польових умовах, коли зв'язок відсутній або нестабільний. Вивчення наведених у мобільному навчальному додатку відомостей, повністю відповідають змісту офіційних настанов зі стрілецької справи до зразків вогнепальної зброї та іншого озброєння.

Відповідно до запропонованого вище розподілу, мобільний додаток «єЗброя» доцільно віднести до категорії знансєвих навчальних мобільних програмних продуктів. У частині визначення потреб цільової аудиторії, доцільно зауважити, що вказаний додаток допоможе під час засвоєння саме теоретичних основ з матеріальної частини стрілецької зброї під час проведення занять з вогневої підготовки. Функціонал мобільного навчального додатку є інтуїтивно простим для застосування, та спрямований на засвоєння теоретичних знань у безпечному віртуальному середовищі. Використовуючи функціонал застосунку, курсанти можуть цілеспрямовано розвивати когнітивний елемент своєї вогневої спроможності у частині матеріальної частини стрілецької зброї. У частині кореляції з іншими навчальними матеріалами за дисципліною доцільно зауважити, що запропоновані навчальні матеріали для вивчення матеріальної частини стрілецької зброї наведені у застосунку повністю точно та у повній мірі відповідають змісту навчальної дисципліни – вогнева підготовка. Використання мобільного додатку «єЗброя» сприятиме реалізації таких дидактичних принципів: вільної доступності до навчальних матеріалів; самостійності під час проходження навчання.

Позитивно на процес підготовки курсантів військових навчальних закладів, у нашому баченні, впливатиме використання мобільного навчального додатку «єWeapons» [11], як інтерактивний інструмент віртуальної симуляції, що спрямований на відтворення сенсорно-моторних дій поводження з вогнепальною зброєю в контрольованому, безпечному середовищі. На наш погляд, представлений додаток, здатний забезпечити ефективну імітацію послідовності ключових дій по маніпуляціях зі зброєю (заряджання, постріл, перезаряджання, контроль органів управління та ін.), з урахуванням ергономіки та особливостей механіки стрілецької зброї.

Використання мобільного навчального додатку, сприятиме освоєнню базових маніпуляції без реальних ризиків, пов'язаних з фізичним озброєнням.

Наведений каталог стрілецької зброї в мобільному додатку охоплює широкий обсяг зразків стрілецької зброї, включаючи: пістолети; гвинтівки; кулемети; дробовики, з імітацією роботи автоматики. Курсанти можуть навчатися шляхом виконання послідовних дії (споряджання магазину, зведення курка, перемикання режимів вогню), інтерактивність, реалізована через сенсорний інтерфейс, опосередковано що сприятиме формуванню механічної м'язової пам'яті. Наведений мобільний навчальний додаток є вдалим прикладом цифрової імітації, що балансує між реалістичністю та безпекою та заслуговує на увагу в контексті популяризації знань про вогнепальну зброю. Вказаний мобільний програмний продукт слугуватиме ефективним доповненням до традиційних методів, особливо для курсантів вищих військових навчальних закладах у межах початкового етапу підготовки з метою перетворення абстрактних знань на практичний, хоч і віртуальний, досвід.

Серед решти особливо цінним є можливості, що сприяють та підвищують імерсивність, варто відзначити реалістичне моделювання, як акустичних (звуки пострілів, записані з реальних зразків), так і візуальних ефектів, (спалах ствола, димова хмара, рух зброї назад) під дією сили віддачі. Мобільний навчальний додаток «eWeapons» доцільно використовувати, як інструмент для первинного вивчення алгоритмів поводження зі зброєю та дозволяє уникнути реальних травм, формуючи навички через ітеративне навчання без травм.

Відповідно до запропонованого вище розподілу, мобільний додаток «eWeapons» доцільно віднести до категорії продуктів розроблених з метою формування навичок щодо використання стрілецької зброї. Запропоновані навчальні матеріали для вивчення бойових маніпуляцій зі зброєю наведені у застосунку точно та у повній мірі відповідають змісту навчальної дисципліни – вогнева підготовка. Використання мобільного додатку «eWeapons» сприятиме реалізації таких дидактичних принципів: вільної доступності до навчальних матеріалів; самостійності під час проходження навчання.

Особливо цінним під час проведення як основних, так і додаткових занять (самостійних тренувань) для курсантів вищих навчальних закладів, на наш погляд є мобільний додаток «Drill» [12], як стрілецького тренажера, що доступний на мобільних пристроях. Важливо врахувати, що розвиток вогневих компетентностей вимагає від курсантів вищих військових навчальних закладів систематичного та постійного навчання, а також, не рідко, можуть потребувати проведення додаткових тренувань. Використання мобільного додатку «Drill», як свого роду інноваційного засобу навчання, що спрямований на вирішення проблеми, надає універсальний підхід до освоєння навичок володіння вогнепальною зброєю.

Інтерактивні можливості мобільного навчального додатку спрямовані на розвиток та удосконалення навичок володіння зброєю, рефлексів та м'язової

пам'яті. Мобільний продукт доцільно використовувати як засіб для практичного навчання стрільби на первинному рівні підготовки. Інструментарій додатку, серед іншого, наповнений комплексними курсами стрільби з пістолета, карабіна, що сприяє інтегрованому навчанню та розвитку ключових навичок. Представлені вправи у межах стрілецьких курсів детально описані для різних рівнів підготовки, а голосовий помічник надає необхідні коментарі та акцентує увагу на важливих аспектах виконання, враховуючи принципи безпечного поводження зі зброєю.

Зазначений навчальний мобільний додаток крім того пропонує функцію персональної допомоги, яка дозволяє надсилати записи практики та отримувати індивідуальні відгуки та консультації від досвідчених інструкторів. Можливість створення особистого розпорядку дня та використання навчального конструктора, дозволяє користувачам вибирати вправи та курси, що відповідають їхнім особистим цілям, сприяючи поліпшенню стрілецьких навичок. Навчальний мобільний додаток надає можливість відстеження особистого прогресу за допомогою інтуїтивно зрозумілих засобів, що дозволяє проходити курси та відпрацьовувати вправи у власному темпі. Змагальний характер мобільного програмного продукту стимулює досягнення високих результатів та активну участь у навчальному процесі. Мобільний додаток також доцільно використовувати для визначення власного рівня підготовки, при цьому обираючи завдання відповідно до своїх потреб та навичок. Вказаний вище інструментарій сприятиме індивідуалізації та гнучкості навчання.

Однією із переваг навчального мобільного додатку «Drill» є те, що навчальні матеріали залишається доступними для офлайн-використання, завантажуючи весь вміст на смартфон (планшет), що надає можливість тренуватися навіть без доступу до Інтернету. Слід також вказати, що усі навчальні програми та вправи подані у вказаному застосунку, розробляються досвідченими інструкторами, що забезпечує високий стандарт якості та безпеки.

Відповідно до запропонованих вище розподілу, мобільний додаток «Drill» доцільно віднести до категорії продуктів розроблених з метою формування навичок щодо використання стрілецької зброї. Запропоновані навчальні матеріали для вивчення бойових маніпуляцій зі зброєю, наведені у застосунку, точно та у повній мірі відповідають змісту навчальної дисципліни – вогнева підготовка. Використання мобільного додатку «Drill» сприятиме реалізації таких дидактичних принципів: самостійність під час проходження навчання; ініціативність та особисту дисциплінованість; індивідуальність підходу; системність навчання; досяжність цілей навчання; повної доступності до навчальних матеріалів.

Висновки. Мобільне навчання стає ефективним інструментом для засвоєння теоретичних та практичних аспектів вогневої підготовки. Відкриття

нових можливостей для групових занять та їх обговорення, розширює соціальний вимір навчання. Мобільні додатки цілком можуть використовуватися як допоміжні засоби для самооцінки та контролю за успішністю. Курсанти вищих військових навчальних закладів можуть відстежувати свій прогрес, а інструкторсько-викладацький склад, у свою чергу, зможе повністю забезпечити індивідуальний підхід до курсантів, спираючись на дані про їхні досягнення та труднощі. Віртуальна підготовка відображає реальні сценарії використання зброї та розширює можливості курсантів, щоб забезпечити їхню готовність до різноманітних ситуацій.

У процесі вивчення вогневої підготовки курсантів вищих військових навчальних закладів використання мобільних навчальних додатків, таких як «eWeapons», «World of Guns», «Drill», «єЗброя» виявляється перспективним та важливим компонентом з точки зору осучаснення вогневої підготовки та стимуляції курсантського складу до самостійного навчання. Аналіз функціоналу та можливостей вказаних додатків дозволяє зробити такі висновки: мобільне навчання не в змозі повністю замінити традиційне, під час вивчення, вивчення вогневої підготовки; мобільні застосунки доцільно використовувати виключно як допоміжні засоби; комплексне використання мобільних навчальних продуктів у поєднанні з традиційними методами навчання, сприятиме більш швидкій реалізації можливостей інтерактивних методів навчання, як от методи перевернутого класу та ін., що дозволить значною мірою заощадити час на підготовку, при цьому значно поліпшити рівень навчальних результатів.

Серед напрямків подальших досліджень, доцільно виділити наукове обґрунтування методичних підходів під час проведення занять з використанням навчальних мобільних додатків. Основною метою зазначених досліджень доцільно визначити отримання саме експериментальних та емпіричних даних про реальні показники ефективності використання інтерактивних можливостей мобільних додатків, під час проведення занять з вогневої підготовки у вищих військових навчальних закладах.

Література:

1. Про трансформацію системи військової освіти України : постанова Кабінету Міністрів України від 15 груд. 1997 р. № 1410 (в ред. станом на 30 груд. 2022 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> (дата звернення: 31.10.2025).
2. Комар Б. Переваги та недоліки використання мобільних додатків в сучасній освіті // Науково-дослідна робота студентів як чинник удосконалення професійної підготовки майбутнього вчителя : зб. наук. пр. Нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2020. Вип. 19. с. 67–71.
3. Прус Б. Можливості та виклики застосування мобільного навчання в українській освіті // Матеріали ЛІІІ наук.-техн. конф. підрозд. ВНТУ (Вінниця, 20–22 берез. 2024 р.). Вінниця, 2024.
4. Сустретов А., Ігнат'єв В., Брюховецька І. Використання мобільних додатків для мотивації та підтримки навчання в умовах дистанційного навчання // Інформаційно-комунікаційні технології в освіті. 2023. Вип. 65, т. 2. с. 225–228.

5. Блажко Л., Рассоха І., Рендюк С. Використання мобільних додатків у процесі навчання вищої математики студентів технічних університетів // Імідж сучасного педагога. 2020. № 6 (195). с. 42–46.

6. Задорожня Т. Використання мобільних додатків для мовної підготовки майбутніх фахівців технічних спеціальностей в умовах воєнного стану // Актуальні питання гуманітарних наук. 2022. Вип. 53. с. 310–314.

7. Багінський С., Багінська О. Інтеграція мобільних додатків в освітній процес на сучасному етапі // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2025. Т. 187, № 31. с. 186–191.

8. Чопа Д. А., Дерев'янчук А. Й., Чехута Д. А. Деякі аспекти створення та застосування мобільних додатків для вивчення військово-технічних дисциплін // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. 2020. Т. 37, № 1. с. 151–156.

9. World of Guns: Gun Disassembly [Електронний ресурс]. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.nobleempire.wog&hl=uk> (дата звернення: 01.11.2025).

10. єЗброя [Електронний ресурс]. URL: <https://apps.apple.com/ua/app/%D1%94%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F/id6448219063?l=uk> (дата звернення: 01.11.2025).

11. єWeapons [Електронний ресурс]. URL: <https://apps.apple.com/app/id1069848878> (дата звернення: 01.11.2025).

12. Drill [Електронний ресурс]. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.appdrills.handgun&hl=uk&gl=US> (дата звернення: 01.11.2025).

References:

1. Pro transformatsiiu systemy viiskovoi osvity Ukrainy: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15 hrud. 1997 r. № 1410 (v red. stanom na 30 hrud. 2022 r.). [On the transformation of the military education system of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 15, 1997 No. 1410 (as amended as of December 30, 2022)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> (accessed: 31.10.2025). [in Ukrainian].

2. Komar B. (2020). Perevahy ta nedoliky vykorystannia mobilnykh dodatkov v suchasni osviti. [Advantages and disadvantages of using mobile applications in modern education]. Naukovo-doslidna robota studentiv yak chynnyk udoskonalennia profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia: Zb. nauk. pr. Nats. ped. un-tu im. H. S. Skovorody, Vyp. 19, 67-71. [in Ukrainian].

3. Prus B. (2024). Mozhlyvosti ta vyklyky zastosuvannia mobilnoho navchannia v ukrainskii osviti. [Opportunities and challenges of using mobile learning in Ukrainian education]. Materialy LIII nauk.-tehn. konf. pidrozd. VNTU (Vinnytsia, 20-22 berez. 2024 r.), Vinnytsia. [in Ukrainian].

4. Sustrietov A., Ihnatiev V., & Briukhovetska I. (2023). Vykorystannia mobilnykh dodatkov dlia motyvatsii ta pidtrymky navchannia v umovakh dystantsiinoho navchannia. [Use of mobile applications for motivation and support of learning in distance learning conditions]. Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v osviti, Vyp. 65, t. 2, 225-228. [in Ukrainian].

5. Blazhko L., Rassokha I., & Rendjuk S. (2020). Vykorystannia mobilnykh dodatkov u protsesi navchannia vyshchoi matematyky studentiv tekhnichnykh universytetiv. [Use of mobile applications in the process of teaching higher mathematics to students of technical universities]. Imidzh suchasnoho pedahoha, № 6 (195), 42-46. [in Ukrainian].

6. Zadorozhnia T. (2022). Vykorystannia mobilnykh dodatkov dlia movnoi pidhotovky maibutnikh fakhivtsiv tekhnichnykh spetsialnostei v umovakh voiennoho stanu. [Use of mobile applications for language training of future specialists in technical specialties under martial law]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk, Vyp. 53, 310-314. [in Ukrainian].

7. Bahynskiy S., & Bahynska O. (2025). Intehratsiia mobilnykh dodatkov v osvittii protses na suchasnomu etapi. [Integration of mobile applications into the educational process at the present stage]. Visnyk Natsionalnoho universytetu "Chernihivskiy kolehium" imeni T. H. Shevchenka, T. 187, № 31, 186-191. [in Ukrainian].
8. Chopa D. A., Derevianchuk A. Y., & Chekhuta D. A. (2020). Deiaki aspekty stvorennia ta zastosuvannia mobilnykh dodatkov dlia vyvchennia viiskovo-tekhnichnykh dystsyplin. [Some aspects of creating and using mobile applications for studying military-technical disciplines]. Suchasni informatsiini tekhnolohii u sferi bezpeky ta oborony, T. 37, № 1, 151-156. [in Ukrainian].
9. World of Guns: Gun Disassembly [Electronic resource]. (n.d.). URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.nobleempire.wog&hl=uk> (accessed: 01.11.2025).
10. YeZbroia [Electronic resource]. URL: <https://apps.apple.com/ua/app/%D1%94%D0%B7%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%8F/id6448219063?l=uk> (accessed: 01.11.2025). [in Ukrainian].
11. eWeapons [Electronic resource]. (n.d.). URL: <https://apps.apple.com/app/id1069848878> (accessed: 01.11.2025).
12. Drill [Electronic resource]. (n.d.). URL: <https://play.google.com/store/apps/details?id=com.appdrills.handgun&hl=uk&gl=US> (accessed: 01.11.2025).

УДК 159.943:37.04

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1386-1394](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1386-1394)

Бобро Олена Валеріївна кандидат медичних наук, доцент, ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-8255-5541>

Пелепчук Ольга Сергіївна, кандидат біологічних наук, доцент, ДЗ Національний університет «Одеська політехніка», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0002-5068-7977>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАВИЧОК У ЮНИХ СПОРТСМЕНІВ- ЛЕГКОАТЛЕТІВ

Анотація. Психологічна підготовка займає важливе місце в загальній системі підготовки спортсменів-легкоатлетів. Заняття спортом сприяють розвитку та вдосконаленню організму, але висувають до нього підвищені вимоги, створюючи стресові ситуації та викликаючи мобілізацію резервних можливостей. Проблема виховання витривалості вже вийшла за межі рухової підготовленості та розвитку фізичних якостей, має комплексний характер і пов'язана з різними аспектами життя.

Актуальним є дослідження особливостей та механізмів саморегуляції, які здійснюють всебічний вплив на психофізіологічний стан організму юного легкоатлета-спринтера. Уміння спринтерів координувати свій психоемоційний та фізичний стан, миттєво активізуватися, чергувати розслаблення та напруження м'язових груп є необхідною передумовою досягнення швидкості бігу та професійного успіху. Формування психологічної стійкості спортсменів — це цілісна система навчально-виховної роботи, складний педагогічний процес, в основі якого лежить повсякденна цілеспрямована діяльність тренерів за активної участі самих юних спортсменів. Спостереження за емоційним станом юніорів у тренувальний період та в умовах змагань допомагають знайти індивідуальні засоби саморегуляції в певних спортивних ситуаціях. Такий підхід дозволяє активно впливати на виховання емоційної стійкості юніорів, оскільки сучасна спортивна діяльність ставить спортсмена на межу зриву адаптації, що потребує тренування здатності до концентрації під час тривалого напруження. Характерною особливістю спринту є високий рівень емоційної напруженості. Важливо враховувати, що спринтер повинен мати певні психологічні особливості: готовність до максимальної мобілізації всіх функцій організму;

уміння реалізувати потенціал у мінімальний проміжок часу; здатність до концентрації зусиль. Концентрація уваги на старті надзвичайно важлива для спринтера, а її тренуванню сприяють методи психотонічної мобілізації та мікротренінгів.

Таким чином, процес підготовки висококваліфікованих спортсменів стає комплексним. Психологічна підготовка є частиною тренувального процесу. Існує низка вимог до емоційно-вольових якостей спортсмена, зокрема легкоатлетів-спринтерів, без яких неможливо досягти професійних результатів. Частиною навчально-виховної роботи тренера є розвиток емоційно-вольових якостей майбутнього спринтера, спільний з підопічним пошук оптимальних методик тренування психоемоційного стану, відпрацювання прийомів саморегуляції та психотонічної мобілізації.

Ключові слова: психоемоційний стан; тренування; емоційно-вольові якості.

Bobro Olena Valeriivna, D.Ph of medical science, associate professor, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-8255-5541>

Pelepchuk Olha Serhiivna D.Ph of biological science, associate professor, SI «Odesa Polytechnic National University», <https://orcid.org/0000-0002-5068-7977>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF FORMING PROFESSIONAL SKILLS IN YOUNG ATHLETES

Abstract. Psychological training occupies an important place in the overall system of preparing track and field athletes. Sports activities contribute to the development and improvement of the body but impose increased demands on it, creating stressful situations and triggering the mobilization of the body's reserve capabilities. The issue of developing endurance has already gone beyond motor training and the development of physical qualities; it has a complex nature and is associated with various aspects of life.

It is relevant to study the features and mechanisms of self-regulation, which have a comprehensive impact on the psychophysiological state of the body of a young sprinter. The ability of sprinters to coordinate their psycho-emotional and physical state, to activate instantly, and to alternate relaxation and tension of muscle groups is a necessary prerequisite for running speed and professional success. The formation of psychological stability in athletes is an integral system of educational work, a complex pedagogical process based on the daily purposeful activity of coaches with the active participation of the young athletes themselves. Observing the emotional state of juniors

during the training period and in competitive settings helps identify individual self-regulation techniques in specific sports situations. This approach makes it possible to actively influence the development of emotional stability in juniors, since modern sports activities place the athlete on the verge of adaptation breakdown, making it necessary to train the ability to concentrate during prolonged exertion. A distinctive feature of sprinting is its high level of emotional tension. It is important to consider that a sprinter must possess certain psychological characteristics: readiness for maximum mobilization of all body functions; the ability to realize potential in the shortest possible time; the capacity to concentrate efforts and maintain high self-control. Concentration at the start is extremely important for a sprinter, and training this concentration is facilitated by the method of psychotonic mobilization and micro-trainings.

Thus, the process of preparing highly qualified athletes becomes complex. Psychological training is an integral part of the training process. There are a number of requirements for the emotional and volitional qualities of an athlete, particularly for track and field sprinters, without which it is impossible to achieve professional results. Part of the coach's educational work involves developing the emotional and volitional qualities of future sprinters, jointly searching with the athlete for optimal methods of training psycho-emotional state, and refining techniques of self-regulation and psychotonic mobilization.

Keywords: psycho-emotional state; training; emotional and volitional qualities.

Постановка проблеми. Психологічний компонент займає важливе місце в загальній системі підготовки спортсменів-легкоатлетів. Заняття спортом сприяють розвитку та вдосконаленню організму, висувають до нього підвищені вимоги, створюючи при цьому стресові ситуації та викликаючи мобілізацію резервних можливостей спортсмена. Психічна регуляція та саморегуляція стає невід'ємною частиною підготовки висококваліфікованих спортсменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Рядова Л.О., Рожков В.О. виявили, що у сучасному спорті, де рівень конкуренції постійно зростає, а вимоги до спортсменів стають дедалі жорсткішими, важливим є високий рівень не лише фізичної, а й психологічної підготовленості [4]. Ефективність виступу спортсменів значною мірою визначається їхньою здатністю контролювати емоції, долати стресові ситуації, працювати в команді та приймати оптимальні рішення в умовах напруження.

Проблема виховання витривалості за Омелич Р.І. виходить за межі простої рухової підготовленості та впливу на розвиток інших фізичних якостей [5]. Вона має комплексний характер і пов'язана з різними аспектами здоров'я та життєдіяльності людини, такими як рівень соматичного здоров'я, фізична працездатність, а також індивідуальний стиль життя.

Кравченко О.О., Шинкарук О. та співавтори вважають що тренери відзначають позитивний вплив психологічної підтримки на моральний клімат у команді [6, 7]. Робота над командною взаємодією через групові тренінги сприяє покращенню комунікації та взаєморозуміння між гравцями, що позитивно впливає на загальну ефективність гри та організації ігрової взаємодії спортсменів. Особливе значення має рефлексивне мислення, яке й досі залишається одним із недостатньо досліджених питань у спортивних іграх.

Контроль за рівнем фізичної підготовленості бігунів на середні дистанції необхідно здійснювати не лише для виявлення сильних і слабких сторін спортсменів, але й для внесення коректив у тренувальний процес відзначає Шетерова Л. [8, 9].

Мета статті. Дослідження особливостей та механізмів саморегуляції, які здійснюють всебічний вплив на психофізіологічний стан і формування професійних якостей юних легкоатлетів-спринтерів.

Виклад основного матеріалу.

Результати в легкій атлетиці значною мірою залежать від здатності нервово-м'язової системи спортсмена забезпечити швидке та повне скорочення і розслаблення м'язів.

У більшості видів легкої атлетики розслаблення м'язів є необхідним компонентом технічної сторони спортивної дії. Уміння спринтерів координувати свій психоемоційний та фізичний стан, бігти без зайвого напруження, швидко чергувати розслаблення і напруження є необхідною фізичною передумовою швидкості бігу та спеціальної швидкісної витривалості.

Формування психологічної стійкості спортсменів – це цілісна система навчально-виховної роботи, складний педагогічний процес [2, 3], в основі якого лежить повсякденна цілеспрямована діяльність тренерів та долучання до активної участі самих юних спортсменів. Досить часто у юніорів віком 13-15 років (понад 60% спортсменів) спостерігається погіршення психічного та психофізіологічного стану у зв'язку з участю в змаганнях. Найбільш характерними симптомами емоційного збудження можуть бути тремор, прискорене серцебиття перед стартом і порушення сну напередодні змагань.

Так, у підлітків більшою мірою, ніж у дорослих спортсменів, у змагальній обстановці порушується координація рухів, посилюється збудливість дихального центру. Особливо важливо приділити увагу формуванню емоційної стійкості юніорів у період статевого дозрівання 14–16 років, коли гормональна перебудова справляє значний вплив на функції кори головного мозку. Помічено, що у спортсменів віком 15-18 років емоційні зрушення у стартовому стані сильніші, ніж у 11-12-річних.

До формування емоційної стійкості слід залучити тренерський склад спортивних колективів, розпочавши роботу з лекцій щодо викладу матеріалів

про саморегуляцію емоційного стану та способу життя спортсмена. Надалі тренери самостійно здійснюють психологічну підготовку своїх учнів. Спостерігаючи за емоційним станом підопічних у тренувальний період та в змагальній обстановці, вони можуть давати легкоатлетам завдання щодо використання прийомів саморегуляції в певних спортивних ситуаціях. Такий підхід дозволяє активно впливати на формування емоційної стійкості юних спортсменів. Для розвитку стійкості в юному віці важливо не лише надати можливість юному атлету відчувати якісні зміни свого емоційного стану, але й спостерігати за кількісною стороною цього явища: наприклад, усвідомити, що при затримці дихання відбувається зниження частоти пульсу. Це дозволяє переконатися в тому, що за допомогою прийомів саморегуляції можна самостійно керувати своїм станом.

Діяльність спортсмена спрямована на розвиток у себе позитивних якостей: сміливість, наполегливість, швидкість [1]. Психоемоційна готовність передбачає активне формування якостей особистості, необхідних для даного виду спорту. Наприклад, для бігу потрібні: наполегливість, працелюбність, готовність витримувати труднощі тренувального процесу, переносити великі навантаження, швидко мобілізувати всі сили в момент старту.

Розвиток упевненості у власних силах є одним із потужних засобів психологічної підготовки. Необхідно пам'ятати про формування правильної самооцінки: непохитна впевненість у собі потрібна вже висококваліфікованим спортсменам, які перебувають на піку спортивної форми, коли ця впевненість має міцне підґрунтя. Правильна самооцінка повинна завжди супроводжуватися потенціюванням позитивних рис характеру, спортивних успіхів і досягнень одночасно. Слід підкреслити, що завищена самооцінка є шкідливою і призводить до стресу. Наприклад, самооцінка бігунів часто характеризується значною консервативністю щодо завищення власних сил і можливостей.

Велике значення надається психологічному впливу тренерів. Спортсмени, для яких характерна невпевненість у собі, які мають психоастенічні риси та недооцінюють свої можливості й здібності, незважаючи на високі спортивні досягнення, потребують особливого підходу: на них позитивно впливають стимулювальні бесіди активізуючого характеру, підкреслення їхніх досягнень; переконання у наявності в них власної фізичної та технічної підготовки. Подібне спілкування з тренером надихає спортсмена, знімає настороженість і невпевненість, яка іноді помітно сковує та зменшує ініціативність. Адже для досягнення високої спортивної майстерності легкоатлету потрібно володіти, окрім фізичних даних (вродженою якістю швидкості дій і рухів), ще й низкою особистісних особливостей: силою волі, наполегливістю у досягненні цілей і подоланні труднощів виснажливого та часто монотонного тренувального процесу.

У висококваліфікованих спортсменів обсяг і інтенсивність тренувальної роботи доведені до рівня, близького до межі функціональних можливостей організму (найвищі результати у спринті відрізняються на долі секунди). У такому випадку тренуваність легкоатлета-спринтера – це стан високої спеціальної працездатності в поєднанні з належним рівнем технічного, тактичного майстерності та психологічної підготовки, оскільки сучасний змагальний процес ставить спортсмена на межу зриву адаптації, який може виникнути внаслідок акумуляції ефекту фізичних і психічних стресів. Здатність до концентрації при тривалому напруженні ЦНС спостерігається, як правило, лише у легкоатлета високої кваліфікації. Це пов'язано з розвитком особистісно-вольових якостей і рівнем не лише фізичної, а й психічної підготовки.

Велику роль у підтриманні швидкісної витривалості, окрім фізичних якостей, відіграє психологічний компонент. Багато спринтерів знижують швидкість не тому, що фізично не здатні її подолати, а тому, що психологічно не готові до її підвищення. До психологічних особливостей у спринті можна віднести:

- готовність до максимальної мобілізації всіх функцій організму;
- уміння миттєво реалізувати потенціал за мінімальний проміжок часу;
- здатність до концентрації зусиль і високого самовладання.

Особливість спринту полягає у високому ступені емоційної напруженості: відсутність часу на виправлення помилок, затримок або неточностей на старті. Звідси й високе емоційне напруження в умовах гострого дефіциту часу.

Підвищена мотивація, до речі, сприяє успішній мобілізації вольових дій. За спостереженнями бігунів на довгі дистанції показано, що мотивація досягнень чинить своєрідний анестезуючий ефект: допомагає терпіти сигнали організму, викликані порушенням гомеостазу під час тривалої роботи. За слабкої мотивації захисна реакція на втому як на загрозу благополуччю організму може змусити спортсмена припинити боротьбу або створити тривожний настрій (відхід від джерела стресу та несвідому реакцію агресії).

У швидкісних видах легкої атлетики важливо досягати більш конкретної установки на високий руховий ефект, що практично виражається в умінні спортсмена миттєво мобілізувати свої сили для досягнення результату. Психологічному напруженню у спринті сприяють високі вимоги до швидкості реагування на стартовий сигнал (основний час затримки реакції пов'язаний із переробкою інформації в нервових центрах). При цьому є необхідність миттєво включати організм у роботу на повну потужність. На великих змаганнях виникає потреба стартувати кілька разів поспіль, іноді 2-3 дні підряд, що, відповідно, підвищує рівень напруження.

Концентрація уваги на старті надзвичайно важлива для спринтерів, бігунів на 400-800 м, бар'єристів. Багаторазові виступи на відповідальних змаганнях, тривалість змагального періоду вимагають уміння зібратися перед кожною

спробою. У цьому допомагає психотонічна мобілізація, коли спортсмена навчають свідомо мобілізувати свої сили та підвищувати тонус нервової системи, щоб з максимальною повнотою й ефективністю реалізувати свою підготовку. У подібному випадку завдання тренера та психолога команди полягає в навчанні спортсмена прийомам концентрації уваги та самовпливу (при цьому важливо уникнути перезбудження та передчасного витрачання нервової енергії).

Один із складних моментів спринту полягає у можливості закріпачення м'язів, при цьому процес їх розслаблення має психологічний компонент. Уміння контролювати свої рухи, тонко диференціювати м'язові відчуття; володіти собою та швидко чергувати ввімкнення й вимкнення необхідних м'язових груп, переключати м'язові зусилля, що безпосередньо впливають на швидкість пересування, можна відточити в умовах психофізіологічної підготовки. Оскільки результати в легкій атлетиці значною мірою залежать від здатності нервово-м'язової системи спортсмена забезпечити швидке й повне скорочення та розслаблення м'язів, уміння повністю розслабляти м'язи є дуже важливим для легкоатлетів. У більшості видів легкої атлетики розслаблення м'язів є необхідним компонентом технічної сторони спортивної дії. Уміння спринтерів бігти без зайвого напруження, координувати роботу м'язових груп є необхідною фізичною передумовою для спеціальної швидкісної витривалості. Чим вища частота, тим складніше координувати рух і зберегти рисунок бігу протягом усієї дистанції.

Психологічне тренування спринтерів повинно включати вольовий компонент: тренування реакції на стартовий сигнал; концентрацію уваги на старті; зниження страху швидкості; зниження страху втоми; уміння подумки переключати швидкості; уміння розслабитися та зібратися кілька разів поспіль (перед кожним стартом); уміння відключатися від сторонніх подразників (криків уболівальників, фонового шуму). Окрім цього, корисною є ідеомоторна підготовка для активації нейром'язових центрів, що керують процесом напруження та розслаблення, необхідних для досягнення спортивних результатів м'язових груп. Необхідною умовою ідеомоторики у спринті є правильне й чітке уявлення тренуваного руху та відчуття ритму.

У спринті корисними є такі прийоми психологічної підготовки, як мікро-тренінги, під час яких знімається емоційне напруження, втома та досягається розслаблення м'язів. Подібні тренінги можна використовувати під час відпочинку між забігами на змаганнях для запобігання несприятливим наслідкам. Вони допомагають зменшити витрати нервової енергії завдяки концентрації уваги на стані спокою та врівноваженості.

Психологічна підготовка повинна сприяти вмінню знімати емоційне збудження; активізувати відновлювальні процеси нервової та серцево-судинної

систем; створювати рівний спокійний настрій — усе це допомагає спринтеру переносити специфічні труднощі змагального періоду. Спортсмен і тренер повинні діяти спільно: перевіряти, шукати свій найбільш підходящий варіант індивідуального психологічного налаштування, тоді можна розраховувати на користь від цих дій.

У результаті подібних спостережень і подальшого розвитку навичок психічної самопідготовки підбираються особисті формули саморегуляції, міцно пов'язані з фізіологічними реакціями. У міру оволодіння навичкою психічної саморегуляції кількість формул зменшується, їхній зміст концентрується. І в результаті у спортсмена виробляється звичка до самоконтролю, уміння зосереджуватися, опановувати свої реакції: усе це створює стан зібраності та впевненості на старті.

Висновки. Процес підготовки висококваліфікованих спортсменів є тривалим і трудомістким. До завдань тренера входить не лише визначення фізичних можливостей майбутнього легкоатлета та розвиток фізичних якостей протягом усього періоду навчання й тренувань. Слід пам'ятати, що авторитет тренера допомагає розкрити особистісний компонент юного спортсмена. Необхідно пояснювати юніорам, що професійний спорт вимагає тренування волі, емоцій, характеру. Психологічна підготовка є частиною тренувального процесу. Існує низка вимог до емоційно-вольових якостей спортсмена, зокрема до легкоатлетів-спринтерів, без яких неможливо досягти професійних результатів. Частиною навчально-виховної роботи тренера є вдосконалення емоційно-вольових якостей майбутнього спринтера. Спільний із підопічним пошук оптимальних методик тренування психоемоційного стану; відпрацювання прийомів саморегуляції та психотонічної мобілізації.

Література:

1. Гринь О.Р. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів. Київ: НУФВСУ, 2020. 120 с.
2. Кайзерова А.В. Особливості психологічної підготовки спортсменів: теоретичний концепт. *Habitus*. 2021. № 32. С. 7883.
3. Лисюк Я.О., Кириченко А.В., Петренко С.П. Психологічна підготовка у спорті та фізичному вихованні. *Соціально-психологічні проблеми сучасності*. 2022. №1. (15). С. 4552.
4. Рядова Л.О. Рожков В.О. Особливості психологічної підготовки гравців у командних видах спорту. *Фізичне виховання та спорт*. 2025. № 1. С.416-424.
5. Омелич Р.І. Розвиток витривалості учнів на уроках фізичної культури. *Часопис кафедри теорії й методики фізичного виховання, адаптивної та масової фізичної культури «Фізична культура: теорія і практика» ПНПУ імені В.Г. Короленко*. 2024. № 7. С. 53-55.
6. Шинкарук О., Скалозуб А., Давидов Д., Яковенко О., Федорчук С., Юхно Ю., Голованова Н. Значущість психологічної підготовки та ролі психолога для забезпечення результативності гравців у кіберспорті. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації: збірник наукових праць ВДПУ імені Михайла Коцюбинського; ЖДУ імені Івана Франка*. 2023. С. 381-394.
7. Кравченко О.О. Психологічна підготовка як один із факторів успішності виступу баскетболістів у змаганнях. *Спортивні ігри*. 20205. № 4. (38). С. 58-67.

8. Шестерова Л., Аджаметова Л., Аксьонов В. Оцінка фізичної підготовленості бігунів на середні дистанції. *Проблеми та перспективні напрями розвитку сучасного спорту: актуальні питання теорії та практики*: зб. тез всеукр. наук.-практ. конф., присвяченої міжнародному дню спорту на благо миру та розвитку. Харків: ХДАФК, 2025. С. 69-73.

9. Шестерова Л., Калінін Є. Вплив вправ силової спрямованості на фізичну підготовленість студентів, що спеціалізуються в бігу на середні дистанції. *Сучасні тенденції розвитку легкої атлетики*: зб. тез IV всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХДАФК, 2021. С. 32-35.

References:

1. Hryn O.R. (2020) *Psykhologichne zabezpechennia ta suprovid pidhotovky kvalifikovanykh sportsmeniv: navchalnyi posibnyk* [Psychological Support and Accompaniment of Qualified Athletes' Training] Kyiv: NUPESU. 120 s. [in Ukrainian].

2. Kayzerova A.V. (2021) *Osoblyvosti psykhologichnoi pidhotovky sportsmeniv: teoretychnyi kontsept* [Features of Psychological Training of Athletes: Theoretical Concept]. *Habitus*, № 32, 78-83. [in Ukrainian].

3. Lysiuk Ya.O., Kyrychenko A.V., Petrenko S.P. (2022) *Psykhologichna pidhotovka u sporti ta fizychnomu vykhovanni* [Psychological Training in Sports and Physical Education]. *Sotsialno-psykhologichni problemy suchasnosti* [Socio-Psychological Problems of Modernity], № 1, (15), 45-52. [in Ukrainian].

4. Riadova L.O., Rozhkov V.O. (2025) *Osoblyvosti psykhologichnoi pidhotovky hravtsiv u komandnykh vyдах sportu* [Features of Psychological Training of Players in Team Sports]. *Fizychnе vykhovannia ta sport* [Physical Education and Sport], № 1, 416-424. [in Ukrainian].

5. Omelych R.I. (2024) *Rozvytok vytryvalosti uchniv na urokakh fizychnoi kultury* [Development of Endurance in Students during Physical Education Lessons]. *Chasopys kafedry teorii y metodyky fizychnoho vykhovannia, adaptivnoi ta masovoi fizychnoi kultury "Fizychna kultura: teoriia i praktyka"* PNPu imeni V.H. Korolenka [Journal of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Adaptive and Mass Physical Culture "Physical Culture: Theory and Practice" PNPu named after V.G. Korolenko], № 7, 53-55. [in Ukrainian].

6. Shynkaruk O., Skalozub A., Davydov D., Yakovenko O., Fedorchuk S., Yukhno Yu., Holovanova N. (2023) *Znachushchist psykhologichnoi pidhotovky ta roli psykhologa dlia zabezpechennia rezultatyvnosti hravtsiv u kibersporti* [The Importance of Psychological Training and the Role of a Psychologist in Ensuring the Performance of Players in Esports]. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii: zbirnyk naukovykh prats VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho; ZhDU imeni Ivana Franka* [Physical Culture, Sports and Health of the Nation]: Collection of Scientific Papers of VSPU named after Mykhailo Kotsiubynsky; ZhDU named after Ivan Franko, 381-394. [in Ukrainian].

7. Kravchenko O.O. (2025) *Psykhologichna pidhotovka yak odyн iz faktoriv uspishnosti vystupu basketbolistiv u zmahanniakh* [Psychological Training as One of the Factors of Successful Performance of Basketball Players in Competitions]. *Sportyvni ihry* [Sports Games], № 4, (38), 58-67. [in Ukrainian].

8. Shesterova L., Adzametova L., Aksyonov V. (2025) *Otsinka fizychnoi pidhotovlenosti bihuniv na seredni dystantsii* [Assessment of Physical Fitness of Middle-Distance Runners]. *Problemy ta perspektyvni napriamy rozvytku suchasnoho sportu: aktualni pytannia teorii ta praktyky* [Problems and Prospective Directions of Modern Sports Development]: Current Issues of Theory and Practice]: Collection of Abstracts of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference Dedicated to the International Day of Sport for Peace and Development. *Kharkiv: KhDAFK*, 69-73. [in Ukrainian].

9. Shesterova L., Kalinin Ye. (2021) *Vplyv vprav sylovoi spriamovanosti na fizychnu pidhotovlenist studentiv, shcho spetsializuiutsia v bihy na seredni dystantsii* [Influence of Strength-Oriented Exercises on Physical Fitness of Students Specializing in Middle-Distance Running]. *Suchasni tendentsii rozvytku lehkoi atletyky* [Modern Trends in Athletics Development]: Collection of Abstracts of the IV All-Ukrainian Scientific-Practical Conference. *Kharkiv: KhDAFK*, 32-35. [in Ukrainian].

УДК: 004.4'272:004.75

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1395-1409](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1395-1409)

Брезецький Сергій Олександрович викладач кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8709-6951>

Кашина Ганна Сергіївна доктор педагогічних наук, завідувач кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Кутафін Юрій Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8156-1277>

Самойленко Олексій Олександрович доктор педагогічних наук, професор, кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6374-4168>

ІНТЕГРАЦІЯ СУЧАСНИХ МОВ ПРОГРАМУВАННЯ В АРХІТЕКТУРУ ВЕБОРІЄНТОВАНИХ ПРОГРАМНИХ СИСТЕМ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні та прикладні засади інтеграції сучасних мов програмування в архітектуру веборієнтованих систем. Акцент зроблено на аналізі тенденцій розвитку багатомовних архітектур, у межах яких поєднуються різні мовні середовища — JavaScript, TypeScript, Python, Java, PHP тощо. Визначено основні технічні та соціотехнічні аспекти процесу інтеграції, які впливають на стабільність, безпеку й масштабованість веб-додатків. З'ясовано, що ефективне функціонування сучасних веб-систем потребує не лише технічної сумісності між мовами, а й узгоджених принципів колективної взаємодії розробників, що формують нову професійну культуру у сфері програмної інженерії. Розкрито можливості транспіляційних і метамовних підходів до уніфікації архітектурних рівнів, які забезпечують автоматизовану взаємодію між клієнтськими та серверними компонентами без втрати логічної цілісності системи. Оцінено педагогічний потенціал використання багатомовної архітектури у процесі навчання веб-програмуванню здобувачів технічних спеціальностей. Показано, що залучення студентів до розробки багатомовних веб-додатків сприяє розвитку їхньої міжмовної компетентності, системного мислення, інженерної культури та готовності до роботи в мультидисциплінарних

командах. Запропоновано узагальнену модель інтеграції сучасних мов програмування, яка базується на принципах модульності, масштабованості та безпечної взаємодії. Вона забезпечує уніфікацію архітектурних рішень, підвищує ефективність крос-мовної взаємодії та створює підґрунтя для розвитку адаптивних веб-систем нового покоління.

Ключові слова: веборієнтовані системи, багатомовна архітектура, інтеграція мов програмування, транспіляційна модель, метамовний підхід, типобезпека, соціотехнічна взаємодія, навчання веб-програмуванню.

Brezetskyi Serhii Oleksandrovyh Lecturer, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8709-6951>

Kashyna Hanna Serhiivna Doctor of Pedagogical Sciences, Head of the Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-2829-9847>

Kutafin Yurii Volodymyrovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8156-1277>

Samoilenko Oleksiy Oleksandrovyh Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6374-4168>

INTEGRATION OF MODERN PROGRAMMING LANGUAGES INTO THE ARCHITECTURE OF WEB-ORIENTED SOFTWARE SYSTEMS

Abstract. The paper looks at the theoretical and practical premises of integrating the modern programming languages into the structure of web-oriented systems. The study is dedicated to the increased sophistication of multilingual settings that integrate different programming languages like JavaScript, TypeScript, Python, Java, and PHP into a single framework. The paper gives much focus on technical and socio-technical facets of such an integration noting that the effectiveness of contemporary web systems is not just limited to language interoperability but also harmonized communication and collaboration between developers. Transpiler-based and meta-language approaches are the tools discussed in the paper that are the key to architectural unification to guarantee automated code translation and uniform logic to maintain interactions between clients and servers. Such integration has been shown to enhance greatly modularity, scalability and security and minimize the risks of inconsistency among the components of the

system. The pedagogical aspect of multilingual architecture is also discussed, demonstrating that it can help to improve the education process in web programming, by training the systemic thinking, cross language competence, and professional flexibility of the students. The suggested standardized model of integration integrates the modular structure, standardized data exchange, and type safety mechanisms, which present an abstract conceptual framework of constructing adaptive and evolutionary web architectures in the future. This paradigm is not only capable of providing a successful technical implementation but also it leads to the emergence of the new paradigm of web engineering, where the diversity of language can be viewed as a source of innovation and sustainability of digital development.

Keywords:. web-oriented systems, multilingual architecture, programming language integration, transpiler-based model, meta-language approach, modularity, scalability, type safety, web programming education.

Постановка проблеми.

Сучасний етап розвитку веб-технологій характеризується стрімким зростанням кількості мов програмування, фреймворків і середовищ розробки, що зумовлює необхідність пошуку ефективних способів їхньої інтеграції в межах єдиної архітектури. Більшість сучасних веб-систем створюються з використанням кількох мов одночасно — JavaScript, TypeScript, Python, Java, PHP, C# та інших, що забезпечує гнучкість, але водночас породжує ризики втрати узгодженості, зниження стабільності й зростання складності технічної підтримки. Проблема полягає у відсутності уніфікованих підходів до поєднання різних мовних середовищ у спільній архітектурі веб-додатків без втрати модульності та безпеки. Традиційні методи інтеграції, що ґрунтуються на простих протоколах обміну даними або ручній адаптації коду, не відповідають вимогам сучасних багатомовних систем, у яких зміни в одному компоненті мають бути автоматично відображені на інших рівнях.

Крім технічних викликів, актуальним є соціотехнічний аспект цієї проблеми, адже ефективна інтеграція мов програмування залежить не лише від інженерних рішень, а й від професійної поведінки розробників, їхньої здатності до міжмовної комунікації, колективного обміну знаннями та дотримання стандартів командної роботи. Додатково постає завдання педагогічного осмислення багатомовності в навчанні веб-програмуванню, оскільки здобувачі технічних спеціальностей мають не лише опанувати синтаксис окремих мов, а й навчитися проектувати архітектури, де ці мови взаємодіють як частини єдиної системи. Саме тому проблема інтеграції сучасних мов програмування у веборієнтовані архітектури набуває міждисциплінарного характеру, поєднуючи технічні, організаційні та освітні аспекти, що потребує її комплексного наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Останні наукові дослідження з теми інтеграції сучасних мов програмування у веб-орієнтовані архітектури демонструють стійку тенденцію до ускладнення архітектурних підходів і пошуку ефективних методів синхронізації між різними мовними середовищами. У працях Агільєри, Кортіньяса, Фуентеса та Луасеса висвітлено питання багатомовного моделювання та інтеграції анотацій у Common Variability Language, що дозволяє підвищити модульність і масштабованість веб-систем [1]. Дослідники доводять, що підтримка багатомовності на рівні архітектури сприяє зменшенню кількості помилок під час трансляції коду та полегшує керування варіабельністю у великих веб-проектах.

Алгамді звертає увагу на зміну професійної поведінки програмістів у процесі створення веб-продуктів. Його результати показують, що більшість розробників активно залучають веб-ресурси під час написання коду, створюючи неформальне середовище інтеграції знань, яке одночасно є фактором підвищення продуктивності та ризиком для стабільності архітектури [2]. У такому контексті багатомовна архітектура стає не лише технічною задачею, а й соціотехнічним викликом, де важливо забезпечити стандарти узгодженості між мовами.

Бастідас-Фуертес запропонував модель архітектури на основі транспіляторів, що дозволяє ефективно реалізувати зворотну сумісність між мовами програмування у бек-енд компонентах [3]. Його підхід виявився дієвим для створення платформ, які одночасно використовують JavaScript, TypeScript і Python, демонструючи, що транспіляційна інтеграція здатна мінімізувати втрати продуктивності при крос-мовному обміні даними. Подібні ідеї підтримує Букачоні, який аналізує автоматизовану інтеграцію архітектурних мов через моделювання метамовних структур, що забезпечує уніфікацію логічних і технічних рівнів системи [4]. Це відкриває перспективи для створення повністю модульних веб-платформ, здатних адаптуватися під різні технологічні стек-середовища.

Драгаш зосереджується на проблемі інтеграції ручних змін у модельно-керованих середовищах розробки, підкреслюючи важливість підтримання цілісності моделей при зміні окремих мовних фрагментів [5]. Дослідження показує, що саме ручні втручання є найбільш ризиковим чинником у багатомовних системах, тому автоматизація контролю узгодженості набуває особливого значення. Цю проблему частково розв'язує підхід Мію, Феррейри, Йошиди та Чжоу, які вводять концепцію типобезпечного веб-програмування у TypeScript із використанням багатосторонніх сесійних типів [6]. Така типізація дозволяє уникати конфліктів між мовами та забезпечує безпечну взаємодію клієнтських і серверних компонентів, що критично важливо для розподілених веб-систем.

Значний внесок у дослідження веб-інтеграції зробили Нікульчев, Іллін, Колясніков, Белов, Захаров і Малих, які розробили технології програмування для створення веб-платформи цифрових психологічних інструментів [7]. Їхня робота демонструє приклад практичної реалізації багатомовної архітектури, що базується на комбінації клієнтських і серверних мов. Дослідження Ону, Осісіканкву, Мадубуйке та Топфейта показує, що об'єктно-орієнтоване програмування значно впливає на якість веб-додатків, зокрема через підвищення масштабованості та повторного використання коду [8]. Вони доводять, що об'єктна модель залишається фундаментом архітектурної інтеграції незалежно від мови програмування.

Значну увагу приділено педагогічному аспекту у роботі Проскури, Литвинової та Кронди, які розглядають використання веб-орієнтованих технологій у процесі навчання веб-програмуванню [9]. Вони підкреслюють, що саме мульти-мовна архітектура сприяє розвитку міжмовної компетентності у студентів і дозволяє формувати професійну гнучкість. Раданн, Вуйон і Балат у своїй праці розробили мову *Eliot* як засіб модульного безрівневого програмування, що ліквідує традиційний поділ на клієнтський і серверний рівні, створюючи цілісний простір для програмної взаємодії [10]. Подібний підхід демонструють Рейндерс, Піссенс і Деврієзе, які пропонують функціонально-реактивну модель *Gavial* для програмування вебу на багаторівневій основі [11].

Праця Варги узагальнює переваги багаторівневої архітектури веб-додатків і показує, що інтеграція сучасних мов підвищує стабільність і безпеку комунікацій між рівнями застосунку [12]. А дослідження Ву, Міколайчака та Чені демонструє практичний приклад міжрівневого навчального середовища *TryLinks*, яке забезпечує взаємодію між клієнтським і серверним кодом на різних мовах у форматі інтерактивних сесій [13]. Отже, сукупний аналіз свідчить, що сучасні науковці сходяться у висновку: інтеграція мов програмування у веб-орієнтовані системи — це основа еволюції архітектур майбутнього, де багатомовність не є проблемою, а стає рушійною силою інновацій та адаптивності цифрового простору.

Мета статті — обґрунтувати теоретичні та практичні засади інтеграції сучасних мов програмування в архітектуру веб-орієнтованих систем, визначити технічні й соціотехнічні чинники цього процесу, розкрити можливості транспіляційних і метамовних підходів до уніфікації архітектурних рівнів, а також оцінити педагогічний потенціал багатомовної архітектури у підготовці здобувачів технічних спеціальностей, спрямованій на формування професійної гнучкості та системного мислення майбутніх розробників.

Виклад основного матеріалу.

Сучасні підходи до багатомовного моделювання у веб-орієнтованих архітектурах формуються на перетині трьох ключових парадигм: модульності, варіабельності та транспіляційної сумісності. Основна мета таких підходів полягає у забезпеченні цілісної взаємодії між компонентами, розробленими

різними мовами програмування, без втрати продуктивності чи керованості архітектури. Одним із найбільш впливових напрямів є інтеграція анотацій у Common Variability Language (CVL), що дозволяє описувати й реалізовувати варіабельність у багатомовних веб-системах на рівні архітектури. Як показано у дослідженні Агільєри, Кортіньяса, Фуентеса та Луасеса, саме поєднання CVL із мульти-мовними анотаціями створює основу для уніфікованої системи керування варіабельністю у складних веб-проєктах [1]. Такий підхід забезпечує не лише структурну узгодженість між компонентами, а й підвищує масштабованість архітектури, оскільки дозволяє конфігурувати поведінку системи без необхідності глибокого втручання у вихідний код.

Важливо, що інтеграція CVL передбачає можливість зв'язування моделей варіабельності із конкретними мовними артефактами — HTML, CSS, JavaScript, TypeScript або Python, що істотно підвищує гнучкість архітектурних рішень. На практиці це означає, що архітектура веб-додатка може адаптуватися до нових мовних середовищ, не порушуючи загальної логіки взаємодії між клієнтськими та серверними модулями. У результаті формується багаторівнева архітектура, у якій кожен мовний компонент зберігає свою функціональну автономію, але водночас залишається повністю інтегрованим у єдиний архітектурний простір. Саме така структурна взаємодія між мовами дозволяє зменшити кількість конфліктів під час трансляції та зберегти узгодженість типів у розподілених системах [6].

Паралельно із розвитком архітектур на основі CVL, у сучасній науці активно досліджуються транспіляційні моделі як один із провідних інструментів для інтеграції різномовних компонентів у бек-енд середовищах. Як доводить Бастідас-Фуертес, транспіляторна архітектура забезпечує ефективну реалізацію зворотної сумісності між мовами програмування, що особливо важливо для підтримки багатомовних платформ, де одночасно використовуються JavaScript, TypeScript і Python [3]. Застосування транспіляторів дозволяє перетворювати код однієї мови в іншу без втрати логічної структури або продуктивності, а також знижує ризики, пов'язані з ручним втручанням у модельно-керовані процеси. Такий підхід суттєво спрощує підтримку великих веб-систем, де одночасно функціонують різні мовні середовища, й робить можливим створення універсальних архітектурних фреймворків.

Транспіляційна інтеграція у веб-орієнтованих системах виконує подвійну функцію: по-перше, вона виступає як технічний механізм забезпечення крос-мовної сумісності, а по-друге, як концептуальна модель, що сприяє формуванню метамовних зв'язків у межах архітектури. Букачоні й Беккер відзначають, що автоматизована інтеграція архітектурних мов через моделювання метамовних структур забезпечує уніфікацію логічного та технічного рівнів системи, створюючи умови для побудови масштабованих і стабільних веб-платформ [4]. З іншого боку, Драгаш звертає увагу на ризики ручних змін у модельно-керованих середовищах, що особливо критично для багатомовних систем. Саме

транспіляційні моделі дозволяють знизити вплив людського чинника, автоматизуючи контроль узгодженості між різними мовними фрагментами [5].

Таким чином, сучасні підходи до багатомовного моделювання у веб-орієнтованих архітектурах спираються на інтеграцію CVL як засобу формалізації варіабельності та на транспіляційні рішення як технологічну основу для забезпечення міжмовної узгодженості. Поєднання цих механізмів формує основу для створення гібридних архітектур, у яких гнучкість, модульність і типобезпека поєднуються із високим рівнем автоматизації. Така модель дозволяє досягти балансу між інженерною строгістю та адаптивністю, що є ключовим чинником еволюції сучасних веб-систем [1; 3–6].

Інтеграція сучасних мов програмування у процес створення веб-систем передбачає не лише технічну сумісність між мовами, а й глибоке розуміння соціотехнічних взаємозв'язків у колективах розробників. У сучасних умовах багатомовності архітектур програмісти дедалі частіше працюють у розподілених командах, використовуючи різні технологічні стеки та інструменти, що створює потребу у синхронізації не лише коду, а й комунікаційних процесів. За спостереженнями Алгамді, веб-ресурси стали невід'ємною частиною професійного середовища розробника, формуючи неформальну інфраструктуру обміну знаннями, яка одночасно є джерелом інновацій та потенційних ризиків для стабільності архітектури [2]. У цьому контексті технічні й соціотехнічні аспекти інтеграції взаємодоповнюють один одного: перші визначають інженерну узгодженість компонентів, другі — поведінкову та організаційну сталість процесів розробки.

Перед систематизацією зазначених аспектів доцільно узагальнити ключові параметри взаємодії технічних і соціотехнічних факторів під час інтеграції багатомовних архітектур. Таке узагальнення наведено в *таблиці 1*.

Таблиця 1.

**Технічні та соціотехнічні аспекти інтеграції сучасних мов
програмування у веб-системах**

№	Категорія аспекту	Змістовна характеристика	Приклади реалізації у практиці веб-розробки	Очікуваний ефект
1	Технічний: архітектурна сумісність	Забезпечення єдиного механізму взаємодії між клієнтськими та серверними мовами через узгоджені API або транспіляційні механізми [3]	Використання TypeScript для взаємодії з Python через REST або GraphQL; узгодження типів даних у фронтенді та бекенді	Зниження ризиків конфліктів типів, підвищення стабільності

№	Категорія аспекту	Змістовна характеристика	Приклади реалізації у практиці веб-розробки	Очікуваний ефект
2	Технічний: типобезпека і стандартизація	Використання типобезпечних мов (TypeScript, Rust) у веб-системах для контролю взаємодії компонентів [6]	Реалізація багатосторонніх сесійних типів у TypeScript	Автоматизований контроль узгодженості під час компіляції
3	Технічний: автоматизація інтеграції	Застосування транспіляційних інструментів для забезпечення зворотної сумісності між мовами [3; 4]	Babel, SWC, чи власні транспілятори для Python↔JS	Зменшення часу на ручну інтеграцію коду
4	Соціотехнічний: поведінкові практики	Формування спільної культури розробки, орієнтованої на обмін знаннями [2]	Використання Stack Overflow, GitHub Discussions, Slack як навчальних спільнот	Прискорення адаптації нових технологій
5	Соціотехнічний: колективна відповідальність за архітектуру	Розподіл завдань між командами за мовними компетенціями; забезпечення контролю якості через peer review	Модульне тестування різними командами для різних мовних шарів	Підвищення узгодженості архітектури
6	Соціотехнічний: інституційне навчання	Інтеграція принципів багатомовності у процес професійної підготовки розробників [9]	Використання навчальних середовищ типу TryLinks для практики крос-мовної взаємодії	Формування міжмовної компетентності

Таким чином, технічні аспекти інтеграції сучасних мов програмування у веб-системах визначають ефективність архітектурних рішень, тоді як соціотехнічні чинники формують адаптивність і сталість команди. Узгодження цих двох вимірів — ключ до створення інтелектуально стійких веб-архітектур, у яких автоматизовані механізми транспіляції та типобезпеки поєднуються із соціальною динамікою колективного знання. Саме баланс між технічною інженерією та поведінковими стратегіями розробників дозволяє зменшити ризики крос-мовної взаємодії й забезпечити стабільну еволюцію веб-програмних систем [2–4; 6; 9].

Одним із ключових викликів сучасного веб-програмування є забезпечення узгодженості між різними мовами програмування, що одночасно функціонують

у межах однієї архітектури. Веб-додатки часто поєднують JavaScript, TypeScript, Python, Java або PHP, і кожне мовне середовище має власні принципи типізації, виконання та обробки даних. Це створює потенційні ризики втрати узгодженості між рівнями системи — клієнтським, серверним і базовим (data layer). Сучасні дослідники пропонують вирішувати цю проблему через застосування транспіляційних і метамовних підходів, які дозволяють створювати уніфіковані моделі представлення архітектури, незалежно від мови реалізації [3; 4].

Транспіляційна інтеграція, як зазначає Бастідас-Фуертес, спрямована на автоматизоване перетворення коду між мовами програмування без втрати логічної структури та продуктивності [3]. Це дозволяє забезпечити стабільність архітектури при одночасній роботі різних мов у межах одного фреймворку. Натомість Букачоні та Беккер підкреслюють важливість моделювання метамовних структур, які дозволяють не лише інтегрувати, а й стандартизувати опис архітектурних елементів незалежно від мови [4]. Саме поєднання транспіляційних і метамовних підходів створює підґрунтя для побудови універсальних архітектурних фреймворків, що можуть адаптуватися під нові мови без суттєвих змін у системній логіці.

Для систематизації ключових характеристик транспіляційних і метамовних підходів подано *таблицю 2*, у якій відображено їхні концептуальні засади, переваги та ризики.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика транспіляційних і метамовних підходів до уніфікації архітектурних рівнів

№	Підхід	Основна ідея	Архітектурна роль	Переваги	Потенційні ризики
1	Транспіляційний	Автоматичне перетворення вихідного коду з однієї мови в іншу із збереженням логіки [3]	Забезпечення крос-мовної взаємодії між клієнтськими та серверними рівнями	Зворотна сумісність, оптимізація продуктивності, спрощення підтримки	Можлива втрата семантики або надлишкове споживання ресурсів під час компіляції
2	Метамовний (архітектурний)	Моделювання узагальнених структур, що описують архітектуру незалежно від конкретної мови [4]	Уніфікація архітектурних описів і специфікацій	Підвищення узгодженості логічного й технічного рівнів, можливість масштабування	Необхідність високої кваліфікації розробників та складність налаштування метамodelей

№	Підхід	Основна ідея	Архітектурна роль	Переваги	Потенційні ризики
3	Гібридний (транспіляційно-метамовний)	Поєднання автоматичної трансляції коду та моделювання архітектурних зв'язків між мовами [3; 4]	Узгодження усіх рівнів архітектури (UI, API, DB) в єдиній метасистемі	Максимальна гнучкість і адаптивність до змін технологічного стеку	Ризик надмірної залежності від інструментів інтеграції
4	Типобезпечний (розширений)	Використання статичної типізації для перевірки відповідності під час транспіляції [6]	Контроль взаємодії типів у клієнтському і серверному коді	Зменшення кількості помилок трансляції, підвищення безпеки виконання	Обмежена підтримка у динамічних мовах (JS, Python)

Отже, транспіляційні підходи виступають технічною базою для автоматизації крос-мовної взаємодії, тоді як метамовні — концептуальним рівнем уніфікації архітектури. Їхнє поєднання дає змогу створювати системи, здатні адаптуватися до змін мовного середовища без порушення цілісності архітектури. У практичному вимірі це означає перехід від статичної архітектури до динамічної, де кожен компонент може бути реалізований різними мовами, але функціонує у межах єдиної логіки даних та взаємодії. Таким чином, транспіляційно-метамовна інтеграція є ключовим напрямом розвитку сучасних веб-систем, спрямованим на мінімізацію ризиків втрати узгодженості та забезпечення стабільної еволюції архітектур майбутнього [3; 4; 6].

Педагогічний потенціал використання багатомовної архітектури у процесі навчання веб-програмуванню здобувачів технічних спеціальностей визначається її здатністю формувати у студентів системне мислення, міжмовну компетентність і професійну гнучкість. Сучасна підготовка фахівців у галузі інформаційних технологій уже не може обмежуватися вивченням однієї мови програмування, адже реальні веб-проекти базуються на складних багаторівневих архітектурах, у яких взаємодіють різні мовні середовища. Як показано у дослідженнях Проскури, Литвиної та Кронди, саме застосування веб-орієнтованих технологій у навчальному процесі сприяє розвитку не лише технічних, але й метакогнітивних умінь, зокрема здатності аналізувати взаємозалежність компонентів системи, вибудовувати логічні зв'язки між мовами програмування та розуміти принципи їхньої інтеграції [9]. Такий підхід змінює саму структуру навчання — від лінійного засвоєння синтаксису до усвідомлення архітектурного мислення, коли здобувач розглядає мову як інструмент вирішення конкретного завдання в межах комплексної системи.

Використання багатомовної архітектури у навчальному середовищі створює умови для формування компетентностей, які мають міждисциплінарний характер. По-перше, це інтеграційна компетентність, що проявляється у здатності комбінувати клієнтські, серверні та базові мови для створення повнофункціональних застосунків. По-друге, це аналітична компетентність, пов'язана з розумінням алгоритмічної взаємодії між мовними середовищами. І нарешті, це комунікативна компетентність, оскільки колективна розробка у багатомовних командах потребує від здобувачів ефективного спілкування, узгодження рішень і дотримання стандартів кодування. Як зазначають Ву, Міколайчак і Чені, використання інтерактивних навчальних систем типу *TryLinks* дозволяє студентам не лише практикувати крос-мовну інтеграцію, а й розуміти логіку міжрівневої комунікації між клієнтським та серверним кодом у режимі реального часу [13]. Це забезпечує природне формування навичок, які у промислових умовах відповідають вимогам сучасних DevOps-команд.

Педагогічна цінність багатомовної архітектури полягає також у розвитку у студентів адаптивного мислення та інженерної культури. Робота з кількома мовами одночасно стимулює здатність мислити абстрактно, переносити знання з одного середовища в інше, аналізувати помилки та оптимізувати процеси. Такий досвід виховує не просто виконавців, а архітекторів програмних систем, здатних оцінювати наслідки кожного рішення на рівні всієї структури веб-додатка. Крім того, багатомовність створює умови для персоналізації навчання: здобувач може обирати ті мови та технології, що відповідають його професійному профілю, залишаючись при цьому в єдиній логіці архітектурної побудови. Саме така гнучка модель навчання дозволяє інтегрувати принципи компетентнісного підходу, де результатом є не лише знання синтаксису, а сформоване розуміння системної взаємодії.

Таким чином, багатомовна архітектура у навчанні веб-програмуванню має значний педагогічний потенціал, оскільки поєднує технічну підготовку із розвитком аналітичного, інтеграційного та комунікативного мислення. Вона формує у здобувачів освіти не лише професійні навички кодування, а й метакомпетенції, необхідні для роботи в умовах гнучких команд, що створюють складні крос-платформенні рішення. Застосування багатомовних архітектур у навчальному процесі сприяє підготовці фахівців нового покоління — таких, що не бояться мовної різноманітності, а навпаки, сприймають її як ресурс для інновацій і творчого розвитку [9; 13].

Узагальнена модель інтеграції сучасних мов програмування в архітектуру веборієнтованих систем має спиратися на принципи модульності, масштабованості та безпечної взаємодії між клієнтськими й серверними компонентами. В її основі лежить ідея багаторівневої взаємодії, де кожен рівень системи — клієнтський інтерфейс, логіка застосунку та серверна частина — може реалізову-

ватися різними мовами, але при цьому зберігає функціональну єдність через узгоджені протоколи обміну даними та спільну модель типів. Як зазначає Варга, така архітектура забезпечує підвищену стабільність і безпеку міжрівневих комунікацій, оскільки її структура дозволяє розмежовувати відповідальність між компонентами без втрати цілісності системи [12]. Основна логіка моделі полягає в тому, що веб-додаток функціонує як екосистема взаємодіючих модулів, кожен з яких має власне мовне середовище, але водночас дотримується спільних стандартів інтеграції, що гарантує збереження узгодженості навіть у гібридних конфігураціях.

Структурно така модель може бути представлена як трикомпонентна архітектура, що складається з мовного ядра, інтеграційного шару та рівня безпеки. Мовне ядро визначає базові програмні середовища — наприклад, TypeScript або JavaScript для фронтенду, Python чи Java для бекенду, а також SQL або NoSQL-мови для роботи з даними. Інтеграційний шар відповідає за уніфікацію форматів і протоколів — REST, GraphQL або WebSocket, що забезпечують передачу даних між різними мовними середовищами. Саме тут застосовуються транспіляційні та метамовні механізми, які дозволяють узгоджувати типи, синтаксичні конструкції та об'єктні моделі між компонентами [3; 4]. Рівень безпеки реалізує контроль типів і перевірку узгодженості в процесі компіляції та виконання, що особливо важливо для типобезпечних систем, побудованих на TypeScript або мовах із суворою типізацією [6]. Таким чином, модель одночасно поєднує технічну сумісність і захищеність, створюючи середовище, де архітектурні помилки мінімізуються завдяки автоматизованим перевіркам і транспіляції.

Ключовим елементом запропонованої моделі є модульність, що реалізується через використання контейнеризації та мікросервісної логіки. Кожен мовний модуль — незалежно від того, чи написаний він на JavaScript, Python або іншій мові, — функціонує в межах власного контейнера, що полегшує масштабування системи та розгортання нових компонентів. Як показують дослідження Нікульчева та співавторів, багатомовна архітектура може успішно підтримувати цифрові платформи, у яких взаємодіють різноманітні модулі, забезпечуючи при цьому узгодженість і стабільність програмних процесів [7]. Саме такий підхід сприяє створенню архітектур, що еволюціонують природно: нові мови можуть бути інтегровані без порушення вже існуючих механізмів, оскільки основою взаємодії виступають стандартизовані протоколи й абстрактні інтерфейси.

Завдяки своїй масштабованості узагальнена модель здатна ефективно адаптуватися до різних рівнів складності веб-проектів — від навчальних лабораторій до промислових платформ. Її педагогічна цінність полягає в тому, що вона наочно демонструє студентам принципи інтеграції різних мов у межах єдиної архітектури, формуючи у них системне бачення програмного процесу. З

практичного погляду така модель допомагає розробникам працювати з різномовними командами, застосовувати універсальні шаблони коду, а також підтримувати крос-платформену сумісність без потреби переписування базових модулів. Отже, інтеграційна модель, заснована на транспіляційно-метамовних принципах, забезпечує не лише технічну ефективність, а й методологічну гнучкість, поєднуючи у собі три фундаментальні якості сучасних веб-систем — *модульність, масштабованість і безпечну взаємодію*.

Висновки.

Інтеграція сучасних мов програмування в архітектуру веборієнтованих систем визначається як комплексний процес, що поєднує технічну, організаційну та педагогічну складові. Вона забезпечує перехід від традиційних монофункціональних підходів до побудови систем до гнучких, багатомовних і динамічних архітектур, здатних адаптуватися до змін технологічного середовища. Сучасні веб-системи розвиваються у напрямі поєднання клієнтських і серверних технологій через уніфіковані протоколи, спільні моделі даних і стандартизовані інтеграційні механізми, що дає змогу досягати високого рівня продуктивності, безпеки й масштабованості. Водночас соціотехнічна взаємодія між учасниками процесу розробки набуває вирішального значення, адже саме колективна культура обміну знаннями та відкритість до інновацій забезпечують сталість архітектурних рішень. Педагогічний потенціал багатомовної архітектури полягає в тому, що вона сприяє розвитку у здобувачів освіти системного мислення, міжмовної компетентності й уміння проектувати інтегровані цифрові середовища. Узагальнена модель інтеграції, що базується на принципах модульності, транспіляційної сумісності й метамовної уніфікації, відкриває перспективи для створення нових поколінь веб-систем, у яких різноманіття мов перетворюється на рушійну силу інноваційного розвитку.

Література:

1. Aguilera J. M., Cortiñas A., Fuentes L., Luaces M. R. Integrating the Common Variability Language with Multilanguage Annotations for Web Engineering // *arXiv preprint*. – 2020. – No. 2001.05254. – URL: <https://arxiv.org/abs/2001.05254>
2. Alghamdi O. How are websites used during development and what do programmers think? // *Journal of Systems and Software*. – 2023. – Vol. 206. – Article 112891. – DOI: 10.1016/j.jss.2023.112891. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S016412122300198X>
3. Bastidas Fuertes A. Transpiler-Based Architecture Design Model for Back-End Components // *Applied Sciences*. – 2023. – Vol. 13, No. 20. – P. 11371. – <https://doi.org/10.3390/app132011371>.
4. Bucaioni A., Becker M. Enabling automated integration of architectural languages // *Journal of Systems and Software*. – 2022. – Vol. 182. – P. 111103.
5. Dragaš B. A Novel Approach to Integration of Manual Changes in Model-Driven Development // *Journal of Web Engineering*. – 2025. – Vol. 24, No. 1. – P. 1–25. – URL: <https://doi.org/10.1016/j.jss.2021.111106>

6. Miu A., Ferreira F., Yoshida N., Zhou F. Communication-Safe Web Programming in TypeScript with Routed Multiparty Session Types // *arXiv preprint*. – 2021. – No. 2101.04622. – <https://arxiv.org/abs/2101.04622>.
7. Nikulchev E., Ilin D., Kolyasnikov P., Belov V., Zakharov I., Malykh S. Programming technologies for the development of web-based platform for digital psychological tools // *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*. – 2018. – Vol. 9, No. 8. – P. 34–42. – URL: https://thesai.org/Downloads/Volume9No8/Paper_6-Programming_Technologies_for_the_Development_of_Web_based_Platform.pdf
8. Onu F. U., Osisikankwu P., Madubuike C. E., Topfaith J. G. Impacts of Object Oriented Programming on Web Application Development // *International Journal of Computer Applications Technology and Research*. – 2015. – Vol. 4, Issue 9. – P. 706–710. – DOI: 10.7753/IJCATR0409.1011. – URL: <https://www.researchgate.net/publication/283202529>
9. Proskura S., Lytvynova S., Kronda O. The use of WEB-oriented technologies in the process of WEB-programming teaching for technical universities students // *Advances in Computer Science and its Applications*. – 2021. – Vol. 11, No. 4. – P. 166–172. – URL: <https://acnsi.org/journal/index.php/ed/article/download/513/527/710>
10. Radanne G., Vouillon J., Balat V. Eliom: A Language for Modular Tierless Web Programming // *arXiv preprint*. – 2019. – No. 1901.11411. – URL: <https://arxiv.org/abs/1901.11411>
11. Reynders B., Piessens F., Devriese D. Gaval: Programming the web with multi-tier FRP // *arXiv preprint*. – 2020. – No. 2002.06188. – URL: <https://arxiv.org/abs/2002.06188>
12. Varga M. Web Programming and Multi-Tier Architecture of Web Applications // *TEM Journal*. – 2024. – Vol. 13, No. 4. – P. 3286–3294. – https://www.temjournal.com/content/134/TEMJournalNovember2024_3286_3294.pdf.
13. Wu J., Mikolajczak A., Cheney J. TryLinks: An interactive tutorial system for a cross-tier Web programming language // *arXiv preprint*. – 2019. – No. 1905.02033. – <https://arxiv.org/abs/1905.02033>.

References:

1. Aguilera, J. M., Cortiñas, A., Fuentes, L., & Luaces, M. R. (2020). *Integrating the Common Variability Language with Multilanguage Annotations for Web Engineering*. *arXiv preprint*, No. 2001.05254. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2001.05254> [in English].
2. Alghamdi, O. (2023). *How are websites used during development and what do programmers think?* *Journal of Systems and Software*, 206, Article 112891. <https://doi.org/10.1016/j.jss.2023.112891> [in English].
3. Bastidas Fuertes, A. (2023). *Transpiler-Based Architecture Design Model for Back-End Components*. *Applied Sciences*, 13 (20), 11371. <https://doi.org/10.3390/app132011371> [in English].
4. Bucaioni A., Becker M. (2022). *Enabling automated integration of architectural languages*. *Journal of Systems and Software*, 182, 111103. <https://doi.org/10.1016/j.jss.2021.1103103> [in English].
5. Dragaš, B. (2025). *A Novel Approach to Integration of Manual Changes in Model-Driven Development*. *Journal of Web Engineering*, 24 (1), 1–25. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.jss.2021.111106> [in English].
6. Miu, A., Ferreira, F., Yoshida, N., & Zhou, F. (2021). *Communication-Safe Web Programming in TypeScript with Routed Multiparty Session Types*. *arXiv preprint*, No. 2101.04622. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2101.04622> [in English].
7. Nikulchev, E., Ilin, D., Kolyasnikov, P., Belov, V., Zakharov, I., & Malykh, S. (2018). *Programming technologies for the development of web-based platform for digital psychological tools*. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, 9 (8), 34–42. Retrieved from https://thesai.org/Downloads/Volume9No8/Paper_6-Programming_Technologies_for_the_Development_of_Web_based_Platform.pdf [in English].

8. Onu, F. U., Osisikankwu, P., Madubuike, C. E., & Topfaith, J. G. (2015). *Impacts of Object Oriented Programming on Web Application Development*. *International Journal of Computer Applications Technology and Research*, 4 (9), 706–710. <https://doi.org/10.7753/IJCATR0409.1011> [in English].
9. Proskura, S., Lytvynova, S., & Kronda, O. (2021). *The use of WEB-oriented technologies in the process of WEB-programming teaching for technical universities students*. *Advances in Computer Science and its Applications*, 11 (4), 166–172. Retrieved from <https://acnsci.org/journal/index.php/ed/article/download/513/527/710> [in English].
10. Radanne, G., Vouillon, J., & Balat, V. (2019). *Eliom: A Language for Modular Tierless Web Programming*. *arXiv preprint*, No. 1901.11411. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1901.11411> [in English].
11. Reynders, B., Piessens, F., & Devriese, D. (2020). *Gavial: Programming the web with multi-tier FRP*. *arXiv preprint*, No. 2002.06188. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2002.06188> [in English].
12. Varga, M. (2024). *Web Programming and Multi-Tier Architecture of Web Applications*. *TEM Journal*, 13 (4), 3286–3294. Retrieved from https://www.temjournal.com/content/134/TEMJournalNovember2024_3286_3294.pdf [in English].
13. Wu, J., Mikolajczak, A., & Cheney, J. (2019). *TryLinks: An interactive tutorial system for a cross-tier Web programming language*. *arXiv preprint*, No. 1905.02033. Retrieved from <https://arxiv.org/abs/1905.02033> [in English].

УДК 373.2, 373.2.02

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1410-1422](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1410-1422)

Васильєва Світлана Андріївна кандидат педагогічних наук, старший дослідник, Інститут проблем виховання НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-1842-2298>

ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ І ПРАВИЛА ЦИФРОВОЇ ГІГІЄНИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено результати опитування педагогів-практиків базових закладів дошкільної освіти щодо застосування правил цифрової гігієни педагогами-практиками з огляду не тільки на нормативні вимоги, а за врахування досвіду використання ЦТ вихователями у виховному процесі. Це дозволило вести мову про запит педагогів-практиків щодо інтеграції цифрової технології у виховний процес. Така інтеграція має відбуватися за дотримання принципів та правил цифрової гігієни як одного із чинників збереження значущості виховного процесу в закладах дошкільної освіти.

Зазначено про принципи виховання, як такі, які варто застосовувати для дії системи цифрової гігієни дітей дошкільного віку: принцип цілісності, принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії, принцип особистісної орієнтації, принцип технологізації і означено принципи виховання, які підтримують процес інтеграції цифрової технології у виховний процес старших дошкільників, є раціональними для застосування у системі цифрової гігієни дітей дошкільного віку: принцип цілісності, принцип доступності, принцип зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку, принцип сталості, принцип управління цифровою технологією.

Ці принципи взаємодоповнюють один одного і працюють у парах. Регуляція розв'язання означених суперечностей можлива при поєднанні принципів цілісності і доступності; принципу цілісності і принципу зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку; принципу особистісної орієнтації і принципу доступності; принципу технологізації і принципу управління цифровою технологією; принципу особистісної орієнтації і принципу сталості; принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії і принципу зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку.

Висвітлено цифрові потреби дітей як випробувані дитиною необхідності у використанні цифрових засобів та їх змісту, що відображає стійкі вимоги зовнішніх умов життя.

Визначено правила цифрової гігієни для педагогів та батьків дітей дошкільного віку, які впливають із вище означених принципів виховання.

Визначено правила цифрової гігієни для дітей дошкільного віку, які перебувають у зв'язку із вище зазначеними принципами виховання, правилами для педагогів та батьків дітей дошкільного віку.

Ключові слова: діти дошкільного віку, заклад дошкільної освіти, педагоги, правила цифрової гігієни дітей дошкільного віку, принципи виховання.

Vasilieva Svitlana Andriivna candidate of Pedagogical Sciences, senior Researcher, Institute of Educational Problems of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-1842-2298>

PRINCIPLES OF EDUCATION AND RULES OF DIGITAL HYGIENE FOR PRESCHOOL CHILDREN

Abstract. The article highlights the results of a survey of teacher-practitioners of basic preschool education institutions on the application of digital hygiene rules by teacher-practitioners, taking into account not only regulatory requirements, but also the experience of using digital technology by educators in the educational process. This allowed us to talk about the request of teacher-practitioners to integrate digital technology into the educational process. Such integration should take place while adhering to the principles and rules of digital hygiene as one of the factors for maintaining the significance of the educational process in preschool education institutions.

The principles of education are indicated as those that should be applied for the operation of the digital hygiene system for preschool children: the principle of integrity, the principle of subject-subject interaction, the principle of personal orientation, the principle of technologization, and the principles of education that support the process of integrating digital technology into the educational process of older preschoolers and are rational for application in the digital hygiene system for preschool children are indicated: the principle of integrity, the principle of accessibility, the principle of connecting the educational process with the digital needs of preschool children, the principle of sustainability, the principle of managing digital technology.

These principles complement each other and work in pairs. Regulation of the resolution of the indicated contradictions is possible by combining the principles of integrity and accessibility; the principle of integrity and the principle of connecting the educational process with the digital needs of preschool children; the principle of personal orientation and the principle of accessibility; the principle of technologization and the principle of managing digital technology; the principle of personal orientation and the principle of sustainability; the principle of subject-subject interaction and the principle of the connection of the educational process with the digital needs of preschool children.

The digital needs of children are highlighted as the child's need to use digital tools and their content, which reflects the stable requirements of external living conditions.

The rules of digital hygiene for teachers and parents of preschool children are determined, which follow from the above-mentioned principles of education.

The rules of digital hygiene for preschool children are determined, which are in connection with the above-mentioned principles of education, rules for teachers and parents of preschool children.

Keywords: preschool children, preschool education institution, teachers, rules of digital hygiene for preschool children, principles of education.

Постановка проблеми. Нині процес цифровізації дошкільної освіти підтримано низкою державних документів: Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі (2022), Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року (проект), наказ Міністерства освіти і науки України м. Київ від 23 квітня 2021 р. № 458 Про затвердження змін до типового переліку комп'ютерного обладнання для закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти, Концепції цифрової гігієни дітей дошкільного віку (2025), рекомендації для проведення додаткових профілактичних заходів закладами освіти серед дітей та інформування батьків щодо компетентностей безпечної поведінки у цифровому середовищі, Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів (2016), які проголошують його лігитимність, доцільність, затребуваність, визначають проблеми, які потребують розв'язання; виклики, які посилюються воєнним станом в Україні [5; 6; 7; 8; 10; 11].

У такому процесі перебувають діти і педагоги закладів дошкільної освіти, що мають застосовувати цифрові технології (ЦТ) для змішаного формату спілкування, передачі знання про цифрові технології та їх особливе застосування в житті дітей та родин вихованців.

Поряд із цим існують сформовані цифрові потреби дітей. Ведемо мову про цифрові потреби дітей дошкільного віку як такі, що отримали розвиток: потреба у застосуванні гаджетів у різних життєвих ситуаціях; потреба у цифровому контенті; потреба у цифровому зв'язку із однолітками, батьками, рідними та близькими, знайомими людьми; потреба перебувати у віртуальному світі, несвідомо, свідомо, самостійно, разом із дорослими [9].

У рамках Концепція цифрової гігієни дітей дошкільного віку (2025) координувати дії педагогів та батьків по впровадженню в освітній процес цифрових технологій, цифрового контенту мають принципи і правила цифрової гігієни, які на місцях (ЗДО) часто-густо визначені педагогами і застосовуються в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі цифрових технологій та цифрового освітнього контенту надали уваги у наукових дослідженнях: Васильєва С., Ворожбіт-Горбатюк В., Добрун Н., Довбня С., Доценко С., Луценко В., Собченко Т., Суятинова К., Цветкова Г. та ін [2; 3; 4; 9; 12; 13]. У практиці застосування цифрових технологій вихователями, батьками, дітьми є напрацювання вихователів і науковців, які розкривають правила для дітей дошкільного віку. Вони зрозумілі, є реальними для виконання дітьми в умовах закладу дошкільної освіти (ЗДО) та родини. Однак час іде. І знання, яке отримано у ході наукових досліджень, має розширитися саме за рахунок виокремлення педагогічних принципів, правил цифрової гігієни (ЦГ), про які йде мова у Концепції.

Мета статті. Означити принципи виховання, правила цифрової гігієни дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. У ході констатувального етапу наукового дослідження «Цифрові технології виховання старших дошкільників під час війни» (2025-2026) здійснено опитування педагогів-практиків базових закладів дошкільної освіти. У процесі розробки анкет і їх опрацювання нас хвилювало питання застосування правил цифрової гігієни педагогами-практиками з огляду не тільки на нормативні вимоги, а за врахування досвіду використання ЦТ вихователями у виховному процесі. Відповіді на питання анкети № 4 дозволили з'ясувати, що всі респонденти знайомі із правилами ЦГ, 100% педагогів-практиків повідомили, що положення із Концепції про цифрову гігієну дітей дошкільного віку входять до процесу формування цифрового освітнього середовища ЗДО і ДНЗ.

Думки педагогів-практиків розділилися на правила для дорослих та правила для дітей. Виокремлено такі правила цифрової гігієни для дорослих: обмеження часу, перерви, контроль за контентом ЦТ, український контент, безпека (базові правила кібербезпеки), контроль емоційного стану, створення паролів батьками, надійні паролі, двофакторна ідентифікація, оновлення копіювання даних, ліцензійні програми, збереження особистої інформації про вихованців, якісний цифровий контент, оновлення застосунків, санітарний регламент, безпечне місцезнаходження.

У дещо змішаному форматі відповідей 5% респондентів пілотно визначили принципи цифрової гігієни для дорослих: дотримання кібербезпеки; вікових особливостей дітей; свідомого, цілеспрямованого перебування в цифровому середовищі; збалансованості між цифровою та живою комунікацією, доступності та безпеки цифрового контенту.

На питання (У який спосіб Ви дотримуєтесь принципів цифрової гігієни під час застосування цифрової технології у виховному процесі дошкільників?) педагоги-практики зупинилися на демонстрації власного прикладу – 40%; під час

онлайн-занять, віртуальних виставок, розігрування ситуацій – 30%, під час освітнього процесу із виключенням фізичних активностей – 30%.

Про які ж правила цифрової гігієни вихователі розповідають дошкільникам? Це правила, що стосуються безпеки перебування у цифровій технології – 20%; правила, що визначають часові орієнтири перебування дітей у цифровій технології – 70%. 10% респондентів презентують правила під час бесід, зокрема індивідуальних.

То ж варто вести мову про запит педагогів-практиків щодо інтеграції цифрової технології у виховний процес. Така інтеграція має відбуватися за дотримання принципів та правил цифрової гігієни як одного із чинників збереження значущості виховного процесу в закладах дошкільної освіти.

Цифрова гігієна – динамічна комбінація правил, знань, умінь, навичок, способів мислення та інших особистих якостей з питань інформаційно-комунікаційних та цифрових технологій, спрямованих на безпечне, раціональне та відповідальне їх використання [7].

Цифрова потреба – випробувана дитиною необхідність у використанні цифрових засобів та їх змісту, що відображає стійкі вимоги зовнішніх умов життя. Як тільки процес задоволення цифрової потреби здійснився, така потреба отримала розвиток. Процес цифровізації, створений суспільством, визначив форму задоволення цифрових потреб та їх зміст (цифровий контент). Ведемо мову про розвиток у дітей дошкільного віку таких потреб як:

- потреба у безпечному цифровому середовищі, безпечному цифровому освітньому середовищі.
- потреба у чітких, розумних, і послідовних межах перебування у цифровому освітньому середовищі.
- потреба у цифровому зв'язку із однолітками, батьками, рідними та близькими, знайомими людьми;
- потреба у застосуванні цифрових засобів для пізнання [9].

Цифрові потреби, як основна рушійна сила до пізнавальної та практичної діяльності дитини, враховані нами при розробці та означенні принципів виховання та правил цифрової гігієни, яка покликана допомогти захистити фізичне, психологічне та інформаційне благополуччя дитини у цифровому середовищі, як система з притаманними їй особливостям функціонування і розвитку [2].

Існують принципи виховання, як такі, які варто застосовувати для дії системи цифрової гігієни дітей дошкільного віку. *Принцип цілісності* означає, що виховання організується як цілісний педагогічний процес, спрямовується на гармонійний і всебічний розвиток особистості. *Принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії* проголошує про те, що учасники виховного процесу є рівноправними партнерами у спілкуванні, враховують думку партнера, визнають право на її

відмінність від власної, узгоджують свої емоції; вихователь рахується з психічними станами, життєвим досвідом, системою звичок і цінностей, виявляє емпатію, вдається до конструктивних і продуктивних виховних дій; виявляє творчість і педагогічну рефлексію. *Принцип особистісної орієнтації* означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються в кожній дитини своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самовартісності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток і реалізацію своїх здібностей; надає їй право почувати себе індивідуальністю, виробляє оптимістичну стратегію розвитку кожного вихованця; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, свідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, довільної поведінки, базових якостей особистості. *Принцип технологізації* означає, що виховний процес передбачає послідовні науково обгрунтовані дії педагога та відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої систем виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості та ведуть до кінцевої мети виховання. Побудований у такий спосіб виховний процес має ознаки проєктивності, певною мірою гарантує позитивний кінцевий результат [1].

Водночас ми визначаємо принципи виховання, які підтримують процес інтеграції цифрової технології у виховний процес старших дошкільників і є раціональними для застосування у системі цифрової гігієни дітей дошкільного віку. Це *принцип цілісності*, який забезпечує внутрішню єдність пов'язаних усіх складових процесу виховання, системи цифрової гігієни в єдине ціле. Такий принцип вирішує суперечності: між збереженням процесу виховання, його психічного підґрунтя і форм здійснення і входженням у процес виховання цифрових технологій, які власними структурами і механізмами дії здійснюють вплив на сам процес виховання, його цілі, мету, зміст, структурні композиції; між забезпеченням цілісності структурних складових процесу виховання і пропозиціями від цифрового середовища, штучного інтелекту, цифрового контенту, які часто-густо не відповідають поставленим завданням виховання особистості.

Принцип доступності, який висуває вимогу тримати в межах цифровий контент, який має бути зрозумілим і прийнятним для дітей за врахування їх вікових особливостей. Інформація, яку отримують діти і дорослі має бути доступною, надійною, керованою. Цей принцип вирішує суперечності: між існуванням змісту виховання, що є однією із складових процесу виховання і введенням у зміст виховання цифрового контенту із цифрової технології, що має наповнити процес виховання новим змістом, який буде формувати особистість дитини, її базові якості; між існуванням традиційних форм, засобів, способів виховання і впровадженням у виховний процес цифрових технологій із специфічними, притаманними тільки для них, механізмами управління діями дитини і дорослого.

Принцип зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку, який передбачає і враховує цифрові потреби дітей під час планування і здійснення процесу виховання. Цей принцип вирішує суперечність між процесом виховання і цифровими потребами дітей, які спонукають до зміни форм і структури здійснення такого процесу.

Принцип сталості, який наголошує на задоволенні цифрових потреб дитини, не завдаючи загрози її фізичному і психічному розвитку, формуванню особистості, її базових якостей. Такий принцип регулює розв'язання суперечності між цифровими потребами дітей і невизначеними правилами цифрової гігієни, що створює несприятливі умови для формування особистості дитини під час її перебування у цифровому середовищі, цифровому контенті.

Принцип управління цифровою технологією, який регулює входження цифрової технології у процес виховання дитини з метою цілеспрямованого впливу на цифрову технологію для координації і досягнення поставлених виховних завдань; підкорює механізми і структури цифрової технології меті процесу виховання, тримає цей процес свідомим, запланованим, організованим, мотивованим, контрольованим. Цей принцип вирішує суперечність між існуючою у цифровому середовищі, цифровому контенті метою безпосередньо та опосередковано керувати процесом виховання сучасних дітей і розумінням значення цифрових технологій, як засобів, що доповнюють інформацію, уявлення, знання дітей про навколишній світ, життя однолітків і дорослих, їх значення в бутті кожної людини.

Означені принципи взаємодоповнюють один одного і працюють у парах. Так регуляція розв'язання вище означених суперечностей можлива при поєднанні принципів цілісності і доступності; принципу цілісності і принципу зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку; принципу особистісної орієнтації і принципу доступності; принципу технологізації і принципу управління цифровою технологією; принципу особистісної орієнтації і принципу сталості; принципу суб'єкт-суб'єктної взаємодії і принципу зв'язку процесу виховання із цифровими потребами дітей дошкільного віку.

Далі розглянемо правила цифрової гігієни для педагогів та батьків дітей дошкільного віку, які впливають із вище означених принципів виховання:

- дотримуватися державних санітарних правил та норм, методичних рекомендацій;
- контролювати дії дитини, в руках якої знаходиться гаджет, планшет;
- наповнити цифровий пристрій цифровим освітнім контентом та методичним супроводом до нього з метою застосування у різних життєвих ситуаціях;
- обирати безпечний цифровий освітній контент для розвитку психічних процесів дітей;

-в умовах активної підтримки рідними та близькими дій дитини у цифровому середовищі, обрати шлях активного застосування гаджетів (довірити дитині фото, відео репортаж святкування дня народження; створити пейзажний калейдоскоп, перебуваючи на відпочинку; обрати коротку, але цікаву гру, перебуваючи у супер-маркеті; слухання казки, перегляд мультфільму у дорозі із активним спілкуванням за змістом казки, мультфільму; у безпечному місці (під час тривоги) налагодити спілкування, залучивши дитину до цифрового освітнього контенту, який є новим, бути поряд; під час гри використати ЦОК (пісні, музичні твори, класичні музичні твори, зображення картин));

-дотримуватися вікових та психофізіологічних особливостей дитини, пам'ятаючи про її розвиток кожної хвилини, які б життєві ситуації зустрічалися [2];

-плануючи процес виховання дітей, зважати на межу між змістом виховання, якому педагог надає значення саме сьогодні (і надалі) і змістом цифрової технології. Цифрова технологія як засіб підтримує процес виховання, розширюючи можливості впливу педагога на формування особистості дитини, педагог зберігає унікальність виховного процесу;

-перебуваючи у процесі виховання дитини, дотримуватися визначених цілі, мети, змісту, структури виховного процесу, застосовуючи цифрові засоби для наповнення виховної діяльності різними формами спілкування та дії дітей, в тому числі у цифровому освітньому середовищі;

-здійснювати управління цифровими технологіями на рівні підготовки до процесу виховання (планування), вибору засобів, в тому числі цифрових, здійснення цього процесу в умовах, які є оптимальними і сталими для формування особистості дитини;

-обирати цифровий контент, що присутній в цифровій технології, з огляду на доступність його для сприймання дитини при врахуванні її досвіду сприймання та соціального досвіду, можливостей зрозуміти цифровий контент, обрати його у скарбничку власного досвіду, застосувати отримане знання в дії (у віртуальному і реальному світах);

-обирати осмислено цифровий контент із цифрової технології за врахування чинників, які закладені у внутрішній специфіці цифрової технології під час її розробки: використання моделі людської поведінки при розробці цифрової технології, існування систем ускладнення у цифровій технології та діях, пов'язаних із такими системами, врахування психічних станів дітей при різних рівнях складності цифрового контенту та дій, до яких спонукає цифровий контент у цифровій технології; врахування змін у логіці кодів, які присутні у цифровій технології;

-знаючи цифрові потреби дітей, будувати процес виховання, вносити зміни у форми здійснення виховного процесу, розширюючи його структуру і зміст для формування особистості та її базових якостей;

-здійснювати моніторинг цифрових потреб дітей під час процесу виховання;

-прийняти цифрові потреби дітей, розуміючи їх важливість для виховання дітей, як чинника, про який мають знати діти і розуміти його як відкриту можливість задоволення потреби в отриманні максимуму інформації про різні життєві ситуації, їх значення для власного розвитку і виховання, становлення людини;

-пояснювати дітям переваги і загрози від цифрового середовища, цифрових технологій і їх тривалого застосування для здоров'я, застосовуючи правила цифрової гігієни, підтримані прикладами з різних життєвих ситуацій;

-володіти комплексом дій для оцінки та вибору цифрового освітнього контенту із цифрової технології.

До комплексу дій ми відносимо загальні дії, дії за значенням оцінювати, дії на визначення і врахування специфіки використання можливостей цифрової технології. Тож такі дії педагога як от:

- підкорити зміст, виховний, розвивальний концепт, візуальне, слухове наповнення цифрової технології для здійснення виховного процесу;
- потенціал цифрової технології спрямувати на виховання дітей;
- визначити мету спільної діяльності з вихованцями;
- уточнити часовий орієнтир для перебування в цифровій технології;
- обрати із знайомих або із нових цифрових освітніх контентів той, що відповідає меті виховання;
- аналізувати, тримаючи на контролі власні критерії, які визначено для вибору цифрової технології, цифрового освітнього контенту;
- зберегти посилення, яке вибрано для спілкування з вихованцями та надалі для повторного використання;
- обрати зручний час упродовж дня для спільної діяльності із урахуванням санітарних норм перебування дитини в цифровому середовищі, цифровій технології відповідно їх віку.

Ці загальні дії готують ґрунт для наступних дій педагога за значенням оцінювати:

- обміркувати, чи дійсно вибрана Вами цифрова технологія відповідає меті виховного процесу і має в собі потенціал;
- визначити ступінь відповідності цифрової технології: змісту і завданням БКДО (нова редакція), чинній програмі розвитку дітей, за якою Ви працюєте, методиці проведення вибраних Вами форм виховання; ступінь занурення педагога у цифрову технологію для розгортання методів, прийомів, способів, які передбачено методиками виховання; часові межі перебування дітей у цифровій технології, які педагог обирає для виховного процесу;
- створити власну думку про обраний цифровий освітній контент та визначити суть мети спілкування з вихованцями (що є позитивного/ що є негативного);

- уявити майбутнє спілкування із дітьми, питання від/до них, варіанти пояснень за потреби;
- зробити попередній висновок про власну оцінку обраного цифрового освітнього контенту із цифрової технології.

Далі пропонуємо педагогам перейти до визначення специфіки використання потенціалу цифрового освітнього контенту із цифрової технології;

- за критеріями і показниками на які орієнтується педагог у власному виборі цифрового освітнього контенту;
- за можливостями, які передбачені використанням методів, способів і прийомів педагогами у ході виховного процесу;
- за чинниками, які наповнюють внутрішню специфіку цифрової технології;
- за ступенем оригінальності цифрового освітнього контенту, який маємо використати з метою виховання особистості.

Правила цифрової гігієни для дітей дошкільного віку перебувають у зв'язку із вище зазначеними принципами виховання, правилами для педагогів та батьків дітей дошкільного віку. Ми визначаємо і пропонуємо такі правила цифрової гігієни для дітей старшого дошкільного віку:

- розумію і надалі дотримуюся правил цифрової гігієни для дітей;
- обираю цифрові технології на основі власного досвіду дії з цифровими засобами (обраю гаджети, бо хочу навчитися або вмію з ними працювати);
- обираю зміст (про що йде мова у грі, ситуації, які подані у цифровій технології);
- визначаю (відповідаю на власне питання: з якою метою? Для чого мені зараз потрібна цифрова технологія?) мету застосування цифрової технології;
- обираю засіб отримання інформації (інструмент, інструментарій) для власної діяльності;
- вибираю час і місце застосування цифрової технології для власної діяльності (з ровесниками, дорослими);
- контролюю власний процес перебування у цифровій технології (сам/сама заходжу і виходжу із цифрової технології, сам/сама визначаю кількість хвилин перебування в ній (від 1 до 10 хвилин));
- маю вміти застосовувати цифрові технології для отримання інформації, спілкування із однолітками і дорослими у різних життєвих ситуаціях (обираю гаджет для дії, а не для витрати власного часу; для цієї діяльності обираю способи, які знаю та які пропонує цифрова технологія);
- допомагаю одноліткам і дорослим в опануванні цифровими технологіями (гаджетами);
- розумію, що цифрова технологія є тільки засіб для того, щоб розширити мої можливості пізнати світ і людей (реальний світ і людину можу пізнати

у ході спілкування, спільної діяльності; віртуальний світ пізнаю через казки, історії, життєві ситуації, які пропонують гаджети);

- розумію, що цифрова технологія не має впливати на моє здоров'я (дотримуюсь часу і місця перебування у цифровій технології; обираю ситуації із віртуального світу, які вчать мене бути розсудливим, спостережливим, добрим, сміливим, чесним, шанобливим, щасливим, турботливим для всіх, кого зустрічаю у своєму житті), спілкування з однолітками та дорослими і моє життя: я її обираю і контролюю, а не вона мене.

Висновки. Означені принципи виховання підтримують процес інтеграції цифрової технології у виховний процес дітей дошкільного віку; вони є раціональними для застосування у системі цифрової гігієни дітей дошкільного віку; взаємодоповнюють один одного і працюють у різному поєднанні з метою регуляції розв'язання суперечностей, які супроводжують хід цифровізації дошкільної освіти в Україні; визначені правила цифрової гігієни для дітей та вихователів, батьків нині перебувають у процесі впровадження у базових закладах дошкільної освіти.

Література.

1. Гончаренко С. Педагогічні закони, закономірності, принципи. Сучасне тлумачення. Рівне. Волинські обереги. 2012. С. 162-163. 192 с.
2. Дидактичний супровід освіти дітей раннього і дошкільного віку: методичний порадики для батьків. *Методичні рекомендації*. Івано-Франківськ. НАІР, 2024. 88 с.
3. Добрун Н. Розвиток цифрової компетентності старших дошкільників під час навчання в закладі дошкільної освіти. Укладання комп'ютерно-ігрового комплексу. Кривий Ріг, 2022. 67 с.
4. Доценко С., Ворожбіт-Горбатюк В., Собченко Т. Онлайн-безпека учасників освітнього процесу в умовах дистанційного і змішаного навчання. *Навч.-метод. посіб.* Харків. Ранок, 2021. 192 с.
5. Концепція виховання дітей та молоді в цифровому просторі. Національна академія педагогічних наук України. Київ, 2022. 51 с. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontseptsia-vykhovannia-ditey-ta-molodi-v-tsyfrovomu-prostori.pdf> (дата звернення 02.11.2025).
6. Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року (проект). URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformaciyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorenniya> (дата звернення 08.11.2025).
7. Концепція цифрової гігієни дітей дошкільного віку. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2025-p#Text> (дата звернення 12.05.2025).
8. Наказ Міністерства освіти і науки України м. Київ від 23 квітня 2021 р. № 458 Про затвердження змін до типового переліку комп'ютерного обладнання для закладів дошкільної, загальної середньої та професійної (професійно-технічної) освіти. URL: <https://mon.gov.ua/prp/pro-zatverdzhennya-zmin-do-tipovogo-pereliku-kompyuternogo-obladnannya-dlya-zakladiv-doshkilnoyi-zagalnoyi-serednoyi-ta-profesijnoyi-profesijno-tehnichnoyi-osviti> (дата звернення 12.05.2025).
9. Організаційно-педагогічні умови залучення батьків до використання дидактичних можливостей цифрового середовища в освіті дітей раннього і дошкільного віку. *Методичний посібник*. Івано-Франківськ. НАІР, 2024. 88 с.

10. Рекомендації для проведення додаткових профілактичних заходів закладами освіти серед дітей та інформування батьків щодо компетентностей безпечної поведінки у цифровому середовищі. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-neobhidnosti-provedennya-dodatkovih-profilaktichnih-zahodiv-v-seredovishi-ditej-ta-pidvishennya-obiznanosti-batkiv> (дата звернення 04.11.2024 р.).

11. Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів. Наказ МОЗ України, 24.03.2016, № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text> (дата звернення 02.11.2022).

12. Суятинова К. Формування цифрової компетентності дітей дошкільного віку. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 44. Т. 2. С. 148–151.

13. Фамілярська Л. Інтеграція цифрових технологій в освітнє середовище закладу дошкільної освіти. Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету», (11), 174–183.

References.

1. Honcharenko S. (2012). *Pedahohichni zakony, zakonornosti, pryntsypy. Suchasne tлумachennya. [Pedagogical laws, patterns, principles. Modern interpretation]*. Rivne. Volyns'ki oberehy. S. 162-163. 192 s. [in Ukrainian].

2. Dydaktychnyy suprovid osvity ditey rann'oho i doshkil'noho viku: metodychnyy poradnyk dlya bat'kiv. (2024). *[Didactic support for the education of early and preschool children: a methodological guide for parents.]*. Ivano-Frankivs'k. NAYIR. 88 s. [in Ukrainian].

3. Dobrun N. (2022). *Rozvytok tsyfrovoyi kompetentnosti starshykh doshkil'nykiv pid chas navchannya v zakladi doshkil'noyi osvity. [Development of digital competence of older preschoolers during their studies in a preschool educational institution]/ Ukladannya komp'yuterno-ihrovoho kompleksu*. Kryvyi Rih. 67 s. [in Ukrainian].

4. Dotsenko S., Vorozhbit-Horbatyuk V., Sobchenko T. (2012). *Onlayn-bezpeka uchashchysya osvity v umovakh dystantsiynoho i zmishanoho navchannya. [Online safety of participants in the educational process in conditions of distance and blended learning.]*. Kharkiv. Ranok. 192 s. [in Ukrainian].

5. Kontsepsiya vykhovannya ditey ta molodi v tsyfrovomu prostori. (2022). *[The concept of raising children and youth in the digital space]*. Natsional'na akademiya pedahohichnykh nauk Ukrainy. Kyiv. 51 s. URL: <https://ipv.org.ua/wp-content/uploads/2021/08/Kontsepsiia-vykhovannia-ditey-ta-molodi-v-tyfrovomu-prostori.pdf> (data zvernennya 02.11.2025), [in Ukrainian].

6. Kontsepsiya tsyfrovoyi transformatsiyi osvity i nauky na period do 2026 roku (proyekt). (2023). *[Concepts of digital transformation of education and science for the period until 2026 (draft)]*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/koncepciya-cifrovoyi-transformatsiyi-osviti-i-nauki-mon-zaproshuye-do-gromadskogo-obgovorennia> (data zvernennya 08.11.2025), [in Ukrainian].

7. Kontsepsiya tsyfrovoyi hihiyeny ditey doshkil'noho viku. (2025). *[Concept of digital hygiene for preschool children]*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/432-2025-r#Text> (data zvernennya 12.05.2025).

8. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy m. Kyiv vid 23 kvitnya 2021 r. № 458 Pro zatverdzhennya zmin do tipovoho pereliku komp'yuternoho obladdannya dlya zakladiv doshkil'noyi, zahal'noyi seredn'oyi ta profesiynoyi (profesiyno-tekhnichnoyi) osvity. (2021). *[Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine*

Kyiv dated April 23, 2021 No. 458 On approval of changes to the standard list of computer equipment for preschool, general secondary and vocational (vocational and technical) education institutions]. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-zmin-do-tipovogo-pereliku-kompyuternogo-obladnannya-dlya-zakladiv-doshkilnoyi-zagalnoyi-serednoyi-ta-profesijnoy-profesijno-tehnichnoyi-osviti> (data zvernennya 12.05.2025), [in Ukrainian].

9. *Orhanizatsiyno-pedahohichni umovy zaluchennya bat'kiv do vykorystannya dydaktychnykh mozhlyvostey tsyfrovoho seredovyshcha v osviti ditey rann'oho i doshkil'noho viku.* (2024). [Organizational and pedagogical conditions for involving parents in using the didactic capabilities of the digital environment in the education of early and preschool children]. Ivano-Frankivs'k. NAYIR. 88 s. [in Ukrainian].

10. *Rekomendatsiyi dlya provedennya dodatkovykh profilaktychnykh zakhodiv zakladamy osvity sered ditey ta informuvannya bat'kiv shchodo kompetentnostey bezpechnoyi povedinky u tsyfrovomu seredovyshchi.* (2021). [Recommendations for conducting additional preventive measures by educational institutions among children and informing parents about the competencies of safe behavior in the digital environment]. URL: <https://mon.gov.ua/npa/shodo-neobhidnosti-provedennya-dodatkovih-profilaktichnih-zahodiv-v-seredovishi-ditej-ta-pidvishennya-obiznanosti-batkiv> (data zvernennya 04.11.2024 r.), [in Ukrainian].

11. *Sanitarnyy rehlament dlya doshkil'nykh navchal'nykh zakladiv.* (2016). [Sanitary regulations for preschool educational institutions]. Nakaz MOZ Ukrayiny, 24.03.2016, № 234. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0563-16#Text> (data zvernennya 02.11.2022), [in Ukrainian].

12. *Suyatynova K. (2022). Formuvannya tsyfrovoyi kompetentnosti ditey doshkil'noho viku.* [Formation of digital competence of preschool children]. Innovatsiyna pedahohika. № 44. T. 2. S. 148–151. [in Ukrainian].

13. *Familyars'ka L. (2021). Intehratsiya tsyfrovyykh tekhnolohiy v osvitnye seredovyshche zakladu doshkil'noyi osvity.* [Integration of digital technologies into the educational environment of a preschool educational institution]. Elektronne naukove fakhove vydannya «Vidkryte osvitnye e-seredovyshche suchasnoho universytetu», (11), 174–183. [in Ukrainian].

УДК 37.018.43:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1423-1435](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1423-1435)

Великдан Юлія Віталіївна старший викладач кафедри теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ІНТЕРАКТИВНИХ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У ФОРМУВАННІ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті розглянуто педагогічний потенціал інтерактивних цифрових платформ у процесі формування комунікативної компетентності учнів на уроках технологій у ззсо. Підкреслено, що в умовах стрімкої цифровізації освіти комунікативна компетентність виступає однією з ключових складових успішної соціалізації, професійного становлення та реалізації особистості. Зазначено, що уроки технологій, на відміну від традиційно теоретичних навчальних дисциплін, мають практико-орієнтований характер, що створює сприятливі умови для застосування інтерактивних цифрових інструментів як засобу активної комунікації, співпраці та творчої взаємодії учнів.

Проаналізовано функціональні можливості сучасних цифрових платформ, зокрема Google Workspace, Padlet, Canva, Miro, LearningApps, Kahoot та Scratch, та визначено специфіку їх впливу на розвиток різних форм комунікації: усної, письмової, візуальної та інтерактивної. Акцентовано увагу на тому, що використання цифрових сервісів забезпечує як синхронну, так і асинхронну взаємодію, що дозволяє організувати індивідуальну, парну, групову та мережеву співпрацю в освітньому середовищі. Встановлено, що інтеграція цифрових платформ сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів, розвитку критичного мислення, умінь аргументованого висловлювання думок, навичок колективної роботи та проєктної діяльності.

Зроблено висновок, що використання інтерактивних цифрових платформ на уроках технологій не лише розширює можливості організації освітнього процесу, але й суттєво трансформує модель комунікативної взаємодії між учнями, формуючи в них здатність ефективно застосовувати різні способи спілкування в умовах інформаційного суспільства. Застосування таких платформ виступає важливою умовою підвищення мотивації, розвитку творчого потенціалу та формування стійкої комунікативної компетентності, що відповідає сучасним запитам освіти та потребам майбутньої професійної діяльності учнів.

Ключові слова: інтерактивні цифрові платформи; комунікативна компетентність; уроки технологій; цифрова взаємодія; синхронна та асинхронна

комунікація; проєктна діяльність; колективна робота; цифрова грамотність; візуальна та письмова комунікація; інформаційно-освітнє середовище.

Velykdan Yuliya Vitaliyvna senior lecturer at the Department of Theory and Methodology of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-7005-2602>

PEDAGOGICAL POTENTIAL OF INTERACTIVE DIGITAL PLATFORMS IN FORMING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN TECHNOLOGY LESSONS

Abstract. The article examines the pedagogical potential of interactive digital platforms in the process of forming students' communicative competence in technology lessons in senior classes. It is emphasized that in the conditions of rapid digitization of education, communicative competence is one of the key components of successful socialization, professional development and personal realization. It is noted that technology lessons, in contrast to traditionally theoretical educational disciplines, have a practice-oriented nature, which creates favorable conditions for the use of interactive digital tools as a means of active communication, cooperation and creative interaction of students.

Functional capabilities of modern digital platforms, including Google Workspace, Padlet, Canva, Miro, LearningApps, Kahoot, and Scratch, were analyzed, and the specifics of their impact on the development of various forms of communication: oral, written, visual, and interactive were determined. Attention is focused on the fact that the use of digital services provides both synchronous and asynchronous interaction, which allows organizing individual, pair, group and network cooperation in the educational environment. It has been established that the integration of digital platforms contributes to increasing the cognitive activity of students, the development of critical thinking, the ability to reasoned expression of opinions, the skills of collective work and project activities.

It was concluded that the use of interactive digital platforms in technology lessons not only expands the possibilities of organizing the educational process, but also significantly transforms the model of communicative interaction between students, forming in them the ability to effectively use various methods of communication in the conditions of the information society. The use of such platforms is an important condition for increasing motivation, development of creative potential and formation of sustainable communicative competence, which meets the modern demands of education and the needs of the future professional activity of students.

Keywords: interactive digital platforms; communicative competence; technology lessons; digital interaction; synchronous and asynchronous communication; project

activity; collective work; digital literacy; visual and written communication; informational and educational environment.

Постановка проблеми. Стрімка цифровізація сучасного освітнього простору зумовлює необхідність переосмислення підходів до організації навчання, зокрема у сфері технологічної освіти. У контексті Нової української школи особливої актуальності набуває розвиток комунікативної компетентності учнів як ключової складової їхньої успішної соціалізації та подальшої професійної діяльності. Однак традиційні форми навчальної взаємодії не завжди забезпечують достатній рівень активності, залученості та партнерської співпраці між учнями, що вимагає пошуку інструментів, здатних підвищити ефективність комунікації в освітньому середовищі. Саме інтерактивні цифрові платформи дозволяють розширити можливості організації навчального процесу, створюючи умови для синхронної та асинхронної взаємодії, формування культури спілкування, критичного мислення та здатності до колективної роботи.

З огляду на це виникає науково-практична проблема обґрунтування педагогічного потенціалу цифрових інструментів у процесі формування комунікативної компетентності учнів на уроках технологій. Актуальність даного питання зумовлена необхідністю впровадження сучасних інтерактивних засобів у навчальний процес не як додаткових ресурсів, а як системного компонента освітньої взаємодії. Розв'язання цієї проблеми сприятиме підвищенню якості технологічної освіти, модернізації методичного забезпечення уроків та формуванню гнучких комунікативних навичок, що відповідають вимогам інформаційного суспільства та ринку праці ХХІ століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку комунікативної компетентності школярів із застосуванням інтерактивних цифрових інструментів досліджували такі вчені, як Рурік Г., Бех І., Вакалюк Т. Білик В., та інші. Вони у своїх роботах розглядали ефективність сучасних цифрових технологій у формуванні навичок спілкування, розвитку творчого мислення та активізації навчальної діяльності учнів. Дослідники відзначають, що такі інструменти сприяють організації співпраці, обміну ідеями, колективному розв'язанню навчальних завдань, що є особливо значущим у процесі вивчення технологій.

Мета статті полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічного потенціалу інтерактивних цифрових платформ у формуванні комунікативної компетентності учнів на уроках технологій та розкритті можливостей їх використання для організації різних форм комунікативної взаємодії в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. У сучасній освіті, на тлі активної цифрової трансформації суспільства, особливої значущості набуває впровадження інноваційних технологій у навчальний процес. Одним з ключових напрямів виступає

розвиток комунікативної активності учнів, що є основою їхньої соціальної адаптації, пізнавальної діяльності та формування компетентностей, необхідних у ХХІ столітті. Це особливо актуально для уроків технологій, де інтерактивні цифрові платформи не лише забезпечують засвоєння навчального матеріалу, а й сприяють активній участі школярів через різні форми спілкування: усну, письмову та візуальну. Використання таких інструментів відкриває можливості для індивідуальної і групової взаємодії, стимулює розвиток соціально-комунікативних умінь та підвищує мотивацію до навчання.

Інтерактивні цифрові інструменти дозволяють ефективно реалізовувати диференційований та персоналізований підхід, активізувати креативне мислення і сприяти формуванню критичного аналізу інформації [2]. Застосування цифрових платформ під час уроків технологій забезпечує динамічну комунікацію між учнями та вчителем, створює умови для колективної творчої діяльності, а також підтримує самостійне навчання учнів із урахуванням їхніх індивідуальних потреб і темпів засвоєння матеріалу. В умовах розвитку інформаційного суспільства формування комунікативної активності через інтерактивні цифрові засоби набуває особливої значущості як компонент професійної та соціальної компетентності майбутньої молоді.

Інтерактивні цифрові інструменти в сучасній освіті – це комплекс програмних засобів, платформ і додатків, які створені для забезпечення динамічної, багатоформатної взаємодії між учасниками навчального процесу. Вони не лише забезпечують передачу інформації, але й активізують процеси колективного мислення, співпраці та саморозвитку, інтегруючи усні, письмові, візуальні та мультимедійні форми комунікації. З огляду на це, інтерактивні цифрові засоби охоплюють широкий спектр видів взаємодії: від індивідуальної роботи та партнерської співпраці до групової і мережевої взаємодії у відкритому інформаційному просторі [7].

Використання інтерактивних цифрових інструментів відіграє важливу роль у формуванні та розвитку комунікативної компетентності учнів, яка розуміється як здатність здійснювати ефективний, змістовний та доцільний обмін інформацією в різних соціальних ситуаціях. Комунікативна компетентність передбачає вміння не лише висловлювати власні думки, а й уважно слухати співрозмовника, аналізувати отримані повідомлення, вести конструктивний діалог, співпрацювати під час розв'язання навчальних і практичних завдань, а також критично осмислювати інформацію. Інтерактивні цифрові платформи сприяють розвитку когнітивних, мовленнєвих, соціальних і емоційних умінь, які є необхідними для повноцінної комунікації в умовах сучасного інформаційного середовища.

У процесі вивчення технологій інтерактивні цифрові засоби виступають одночасно засобом організації навчальної діяльності та чинником підвищення мотивації учнів. Їх застосування забезпечує умови для активного включення

школярів у комунікативну взаємодію через різні канали спілкування, що сприяє розвитку як усної, так і письмової мовленнєвої компетентності. Крім того, цифрові платформи надають ширші можливості для представлення власних ідей, творчого самовираження та використання візуальних і мультимедійних форм подання інформації.

Інтерактивні цифрові платформи дають можливість організовувати як синхронну, так і асинхронну взаємодію, що є важливим для підтримання безперервності навчального процесу та активного обміну знаннями. Під час спільної роботи на онлайн-дошках або у сервісах для відеоконференцій учні мають змогу в режимі реального часу обговорювати ідеї, презентувати результати, аргументувати власні погляди та отримувати зворотний зв'язок від учителя та однокласників. Водночас асинхронні форми, такі як форуми, блоги чи інтерактивні завдання, сприяють рефлексії, усвідомленому опрацюванню знань, розвитку вмінь самостійного пошуку та упорядкування інформації.

Крім того, інтерактивні цифрові засоби є потужним інструментом реалізації міжпредметних та проєктних методів навчання, які передбачають комплексне застосування знань, умінь і навичок у практичних і соціально значущих контекстах. Уроки технологій, збагачені такими інструментами, створюють середовище для інтеграції мовленнєвих, технічних і творчих компетентностей, стимулюючи розвиток критичного мислення і креативності, що є важливими складовими соціальної комунікативної компетентності сучасного учня.

Інтерактивні цифрові засоби не лише доповнюють технічну складову навчального процесу, а й змінюють характер комунікативної діяльності учнів, сприяючи розвитку цілісної системи комунікативних умінь, які відповідають потребам сучасного інформаційного суспільства та завданням технологічної освіти. Використання цифрових платформ і сервісів розглядається сьогодні як важливий елемент організації навчання, оскільки вони забезпечують створення освітнього середовища, у якому учні мають можливість взаємодіяти, обмінюватися інформацією, спільно розв'язувати навчальні завдання і презентувати результати своєї діяльності. Представлені далі інструменти демонструють різноманітність функціональних можливостей та форм комунікації, що сприяють поглибленню комунікативної практики учнів [9].

Інтерактивні цифрові інструменти, які використовуються на уроках технологій, виступають важливим ресурсом розвитку комунікативної активності та соціальної взаємодії. Вони створюють умови для поєднання навчального спілкування, творчої співпраці, критичного обговорення ідей та колективного пошуку рішень. Застосування таких засобів підсилює мотивацію до навчання, сприяє формуванню ключових компетентностей, зокрема комунікативної, умінь працювати в команді, логічно аргументувати власні судження та проявляти творчий підхід до розв'язання навчальних завдань.

Таблиця 1

Характеристика сучасних інтерактивних цифрових платформ і сервісів у контексті розвитку комунікативної компетентності школярів на уроках технологій

Назва платформи	Основна функціональність	Форми цифрової комунікації	Типи взаємодії	Вплив на розвиток комунікативної компетентності
Google Workspace	Спільна робота з документами, електронна пошта, відеоконференції (Google Docs, Gmail, Meet)	Усна, письмова, візуальна	Індивідуальна, парна, групова, мережева	Забезпечує синхронну й асинхронну комунікацію, сприяє розвитку колективної роботи, цифрової грамотності та навичок міжособистісної взаємодії в реальному часі і поза ним [10]. Відеоконференції дозволяють формувати усні комунікативні навички, а спільна робота з документами – письмові.
Padlet	Створення інтерактивних дошок для збору ідей, обговорень, колективної роботи	Письмова, візуальна	Індивідуальна, групова	Сприяє візуалізації думок і організації структурованих дискусій, що стимулює розвиток критичного мислення та креативності. Платформа створює умови для формування навичок письмового вираження і візуального конструювання інформації [6].
Canva	Графічний дизайн і презентації, спільна робота над візуальним контентом	Візуальна, письмова	Індивідуальна, групова	Сприяє розвитку навичок візуальної комунікації та естетичного сприйняття, активізує творче мислення і вміння працювати в команді. Під час створення презентацій учні удосконалюють здатність організовувати інформацію та ефективно донести свої ідеї.
Miro	Інтерактивна онлайн-дошка для мозкового штурму, планування і командної роботи	Усна, письмова, візуальна	Парна, групова, мережева	Платформа значно підвищує ефективність командної взаємодії, допомагає організувати спільну роботу у реальному часі, розвиває організаційні навички і здатність до колективного розв'язання проблем[8].

Назва платформи	Основна функціональність	Форми цифрової комунікації	Типи взаємодії	Вплив на розвиток комунікативної компетентності
LearningApps	Створення інтерактивних навчальних вправ і тестів	Письмова, усна	Індивідуальна, парна	Сприяє підвищенню мотивації учнів завдяки інтерактивності, забезпечує оперативний зворотний зв'язок та розвиває навички самостійної роботи й аналітичного мислення. Виконання вправ на цій платформі стимулює мовленнєву активність і тренує увагу до деталей.
Kahoot	Ігрові опитування, вікторини в режимі реального часу	Усна, письмова	Індивідуальна, групова	Стимулює здорову конкуренцію, підвищує пізнавальну активність і швидкість мислення, допомагає розвивати усні та письмові навички в інтерактивній формі, сприяє командній роботі та комунікації [3].
Scratch	Візуальне програмування, створення інтерактивних історій та ігор	Візуальна, письмова	Індивідуальна, парна	Формує логічне мислення і навички алгоритмічного кодування, що інтегруються з комунікативними процесами через створення та обговорення програмних проєктів, сприяє розвитку критичного та творчого мислення [5].

Як видно з табл. 1, платформи Google Workspace, Padlet, Canva, Miro, LearningApps, Kahoot та Scratch мають широкі функціональні можливості, що відповідають різним формам комунікації та типам взаємодії. Застосування цих інструментів на уроках технологій забезпечує не лише отримання знань, а й формування практичних навичок спільної роботи, цифрової грамотності та самовираження.

Google Workspace є базовою платформою для організації як синхронної, так і асинхронної роботи учнів. Застосування Google Docs і Google Slides дозволяє учням спільно готувати проєкти, презентації, аналізувати технічні

завдання, що розвиває письмові комунікативні навички та вміння працювати в команді. Використання Google Meet стимулює усну комунікацію, обговорення технічних рішень у режимі реального часу, що актуально при вивченні складних технологічних процесів [10].

Padlet є універсальним інструментом для колективного збору ідей, мозкового штурму, оформлення результатів досліджень. Візуальна форма подачі інформації через інтерактивні дошки сприяє розвитку креативного мислення і навичок структурованого викладу думок. Учні можуть обговорювати технологічні проєкти, обмінюватися коментарями, що стимулює письмову та візуальну комунікацію [11].

Canva виступає ефективним засобом для створення професійних презентацій, інфографіки та візуалізації технічної інформації. В учнів формуються навички візуального спілкування, важливі для подальшої професійної діяльності в технічних сферах. Спільна робота над графічним контентом розвиває командну взаємодію і розуміння принципів дизайну.

Miro дозволяє реалізовувати складні проєктні завдання через інтерактивні онлайн-дошки, що забезпечують багатовимірну комунікацію: усну, письмову, візуальну. Ця платформа особливо корисна для планування і організації колективної роботи над технологічними проєктами, розробки алгоритмів та схем, що стимулює розвиток організаційних і комунікативних навичок [8].

LearningApps допомагає урізноманітнити навчальний процес через створення інтерактивних вправ і тестів. Використання платформи на уроках технологій активізує мовленнєву діяльність, розвиває навички аналізу та самооцінки результатів навчання, що є основою комунікативної компетентності.

Kahoot використовується для організації інтерактивних вікторин і опитувань, які підвищують мотивацію учнів, стимулюють активне мислення і швидкість реагування. Цей інструмент формує навички усної та письмової комунікації в ігровій формі, що є ефективним для закріплення знань з технологій [3].

Scratch розвиває не лише технічні навички програмування, а й комунікативні уміння через створення інтерактивних історій та ігор. Робота в парі або групі з цим інструментом сприяє розвитку логічного мислення і здатності до пояснення та обговорення створених проєктів, що є важливою складовою комунікативної активності [5].

Інтеграція різних типів цифрових інструментів на уроках технологій створює багатофункціональне освітнє середовище, яке сприяє формуванню всебічно розвиненої комунікативної компетентності учнів. Такий підхід відповідає сучасним вимогам цифрової педагогіки і соціально-комунікативного розвитку молоді в умовах інформатизації освіти [1].

Функціональна різноманітність інтерактивних цифрових інструментів є ключовим фактором, що забезпечує багатогранність освітньої взаємодії та

сприяє всебічному розвитку комунікативної компетентності учнів. Різні платформи й сервіси підтримують різні види комунікації та форми взаємодії, що дає змогу адаптувати навчальний процес до специфіки освітніх завдань і особливостей учнівської аудиторії.

1. Синхронні комунікації. Платформи, що підтримують синхронний формат комунікації, зокрема Google Workspace (через Google Meet), Miro, Kahoot, створюють умови для оперативного живого діалогу, спільного розв'язання завдань у режимі реального часу, а також обговорення ідей у безпосередній взаємодії. Такий формат сприяє розвитку навичок усного мовлення, швидкої адаптації до нової інформації, аргументації позиції та колективного ухвалення рішень. Ця форма комунікації є надзвичайно важливою для формування соціальних компетентностей, зокрема емпатії, активного слухання та публічного виступу, що є базовими елементами комунікативної активності в освітньому середовищі.

2. Асинхронні форми роботи. Платформи, що підтримують асинхронну взаємодію, такі як Google Docs, Padlet, LearningApps, забезпечують можливість більш глибокої рефлексії, вдумливого формулювання думок у письмовій формі та детального аналізу інформації у зручний для учнів час. Такий режим сприяє розвитку критичного мислення, вмінню структуровано висловлювати думки, аргументувати свої позиції і брати участь у дискусіях у форматі «текст-на-текст». Асинхронна комунікація розвиває також комунікативну гнучкість, оскільки дає можливість адаптувати стиль і зміст повідомлення відповідно до конкретної аудиторії та контексту.

3. Візуальні засоби комунікації. Платформи, орієнтовані на візуалізацію інформації, зокрема Canva, Padlet, Scratch, сприяють розвитку візуального мислення, яке є важливою складовою сучасної комунікативної компетентності. Візуальна комунікація дозволяє не лише ефективно презентувати складні ідеї та узагальнювати інформацію, а й розвивати творчі здібності учнів, що є необхідним для формування інноваційного підходу до розв'язання технологічних задач. Візуальні інструменти стимулюють емоційне залучення в процес обміну інформацією, допомагають створювати більш наочні та змістовні навчальні продукти, що підвищує якість засвоєння матеріалу та комунікативної взаємодії.

Функціональна різноманітність інтерактивних цифрових платформ забезпечує синергію різних форм і типів комунікації, що створює багатовимірне навчальне середовище, орієнтоване на комплексний розвиток комунікативної активності школярів [4]. Цей підхід відповідає сучасним концептуальним засадам цифрової освіти і сприяє формуванню соціально-комунікативних компетентностей, необхідних для успішної соціалізації та професійної самореалізації у XXI столітті.

Різнорманітність типів взаємодії – індивідуальна, парна, групова та мережева, створює фундаментальні умови для формування та розвитку комунікативної

компетентності учнів. Кожен тип взаємодії генерує специфічні комунікативні ситуації, які стимулюють розвиток різних соціальних і мовленнєвих навичок, необхідних для ефективного спілкування в освітньому середовищі та поза ним.

Індивідуальна взаємодія є базовою формою, що передбачає самостійну роботу учня з інформаційними матеріалами, цифровими платформами або творчими завданнями. Цей тип взаємодії сприяє розвитку внутрішньої мотивації, концентрації уваги, відповідальності за результати та глибокому осмисленню навчального змісту. Самостійна діяльність учня формує навички самоаналізу та саморефлексії, що є важливими складовими критичного мислення і підвищують рівень комунікативної гнучкості. Через індивідуальну роботу учень вчиться структуровано формулювати власні думки у письмовій або усній формі, готуючись до подальшої взаємодії з іншими [9].

Парна форма роботи орієнтована на розвиток діалогічного спілкування, що є важливим компонентом формування комунікативної компетентності. Під час співпраці в парах учні мають можливість тренувати вміння уважно слухати співрозмовника, аргументувати власні судження, вести змістовну дискусію та коригувати висловлювання відповідно до реакцій партнера. Така взаємодія сприяє розвитку емпатії, здатності домовлятися й підтримувати продуктивний діалог, що особливо важливо для міжособистісної комунікації в освітньому середовищі. Крім того, парна робота формує навички рівноправної співпраці, які є необхідними у сучасній технологічній освіті.

Групова взаємодія передбачає вищий рівень комунікативної активності, оскільки охоплює співпрацю кількох учасників, які виконують різні функціональні ролі. Така форма роботи включає не лише обмін інформацією, але й розподіл обов'язків, спільне планування, ведення обговорень, аргументоване відстоювання поглядів і вироблення узгоджених рішень. Груповою діяльністю сприяє розвитку соціальних компетентностей, зокрема лідерських умінь, здатності організовувати роботу колективу, знаходити компроміси та конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. У навчальному процесі застосування цифрових платформ для групової взаємодії (таких як Miro чи Google Workspace) забезпечує зручну координацію спільної роботи, поєднання різних точок зору та ефективний обмін знаннями [9].

Мережева взаємодія – це сучасна форма комунікації, яка відкриває доступ до глобального інформаційного простору, формуючи в учнів уміння працювати в цифровому середовищі, взаємодіяти з різноманітними аудиторіями та брати участь у колаборативних проектах з представниками інших навчальних закладів або країн. Мережева взаємодія розвиває навички інформаційної культури, безпечної поведінки в інтернеті, а також здатність ефективно застосовувати різні цифрові комунікативні інструменти для організації дистанційного навчання, обміну досвідом і поширення навчальних матеріалів. Це особливо актуально в

умовах глобалізації та цифрової трансформації освіти, що вимагає від учнів високого рівня цифрової грамотності та комунікативної адаптивності [7].

Різноманіття типів взаємодії у процесі навчання не лише забезпечує широкий спектр комунікативних ситуацій, а й є передумовою для системного розвитку соціально-мовленнєвих компетентностей учнів. Взаємодія різних форм і типів комунікації, реалізована через інтерактивні цифрові платформи, створює ефективне середовище для всебічного розвитку комунікативної активності на уроках технологій

Висновки: Таким чином, застосування інтерактивних цифрових платформ у процесі навчання технологій створює сприятливі умови для формування комунікативної компетентності учнів, оскільки забезпечує поєднання різних видів комунікації та форм взаємодії. Завдяки різноманітності функціональних можливостей цифрових сервісів учні отримують можливість активно висловлювати думки, співпрацювати в індивідуальному, парному та груповому режимах, брати участь у колективному обговоренні й творчому вирішенні навчальних завдань. Такі платформи сприяють підвищенню навчальної мотивації, розширюють можливості самовираження та підтримують розвиток критичного й творчого мислення.

Інтерактивні інструменти слугують не лише технічним засобом організації навчального процесу, але й чинником, що трансформує комунікативну діяльність учнів, підсилює взаємодію між учасниками освітнього середовища та формує навички ефективної співпраці. Вони допомагають вибудовувати навчальний процес на засадах партнерства, активності та рефлексії, що відповідає вимогам сучасної цифрової педагогіки та запитам суспільства на підготовку компетентного, комунікаційно грамотного та технологічно обізнаного здобувача освіти.

Отже, інтеграція цифрових платформ у навчання технологій є важливим напрямом розвитку сучасної школи, який забезпечує не лише оволодіння знаннями, а й формування комунікативних, соціальних і професійно значущих компетентностей, необхідних для успішної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Література:

1. Антонова О. Є., Фамілярська Л. Л. Використання цифрових технологій в освітньому середовищі закладу вищої освіти. *Open educational e-environment of modern University*. Special edition. 2019. С. 10–22.
2. Березюк О. В. Цифрові технології в процесі вивчення студентами безпекових дисциплін. *Побудова інформаційного суспільства: ресурси і технології*. 2019. С. 318–321.
3. Білик В., Пан Ахмед Аль-Нашар. Сервіс Kahoot для проведення інтерактивних опитувань здобувачів освіти. *International Science Journal of Education & Linguistics*. Vol. 2, No. 1, 2023, pp. 77-85

4. Варга Л.І, Мартин Н.В. Критеріальний підхід до формування комунікативної культури майбутніх учителів засобами інтерактивних технологій. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. Мукачево: Вид-во МДУ, 2020. Випуск 1 (11). С. 194-197
5. Великдан Ю.В. Можливості Scratch у формуванні алгоритмічного і логічного мислення учнів базової школи. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогічні науки»* № 1, 2025. С. 172-178.
6. Зубахіна Є. М. Застосування соціального сервісу Padlet у навчально-виховному процесі [Електронний ресурс]. https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=1175
7. Коваленко В. В., Мар'єнко М. В., Сухіх А. С. Використання цифрових технологій у процесі змішаного навчання в закладах загальної середньої освіти: метод. рекомендації за ред. М. В. Мар'єнко, А. С. Сухіх. Київ: ІТЗН НАПН України, 2021. 87 с.
8. Медведєва М.О. Цифрові інструменти для створення інтерактивних STEAM-уроків. *Наука і техніка сьогодні*. 2025. №1 (42). С. 757–769.
9. Медвідь Н. С., Дацьо О. Г. Роль цифрових технологій у формуванні комунікативної компетентності майбутніх філологів. *Інноваційна педагогіка*. Випуск 69. Том 1. 2024. С. 251 – 256
10. Самборська Д.В., Боженко В.В. Використання Google Workspace для організації освітнього процесу на уроках інформатики. 2025 <https://eprints.zu.edu.ua/43827/1/1.pdf>
11. Скрипник, Н., Когутюк, О., Волкотруб, А. Сучасні освітні інструменти як ефективний засіб підвищення рівня інформаційно-цифрової компетентності вчителя-словесника. *Молодий вчений*, (1.1 (113.1)), 2023. С.75-81.

References:

1. Antonova, O. Ye., Familiarska, L. L. (2019). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvithnomu seredovyshtchi zakladu vyshchoi osvity [Use of digital technologies in the educational environment of a higher education institution]. *Open educational e-environment of modern University. Special edition*, 10-22 [in Ukrainian].
2. Bereziuk, O. V. (2019). Tsyfrovi tekhnolohii v protsesi vyvchennia studentamy bezpekovykh dystsyplin [Digital technologies in the process of studying security disciplines by students]. *Pobudova informatsiinoho suspilstva: resursy i tekhnolohii*. 318-321 [in Ukrainian].
3. Bilyk, V., Pan, Ahmed Al-Nashar. (2023). Servis Kahoot dlia provedennia interaktyvnykh opytuvan zdobuvachiv osvity [Kahoot service for conducting interactive surveys of education seekers]. *International Science Journal of Education & Linguistics*, 2(1), 77-85 [in Ukrainian].
4. Varga, L. I., Martyn, N. V. (2020). Kryteriialnyi pidkhid do formuvannia komunikatyvnoi kultury maibutnikh uchyteliv zasobamy interaktyvnykh tekhnolohii [Criterion-based approach to forming communicative culture of future teachers using interactive technologies]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia «Pedagogika ta psykholohiia»*. 1(11), 194-197. [in Ukrainian].
5. Velykdan, Yu. V. (2025). Mozhlyvosti Scratch u formuvanni alhorytmichnoho i lohichnoho myslennia uchniv bazovoi shkoly [Possibilities of Scratch in forming algorithmic and logical thinking of primary school students]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia «Pedagogichni nauky»*, 1, 172-178. [in Ukrainian].
6. Zubakhina, Ye. M. (n.d.). Zastosuvannia sotsialnoho servisu Padlet u navchalno-vykhovnomu protsesi [Application of social service Padlet in educational process]. Retrieved from https://informatika.udpu.edu.ua/?page_id=1175 [In Ukrainian].
7. Kovalenko, V. V., Mar'ienko, M. V., Sukhikh, A. S. (2021). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u protsesi zmishanoho navchannia v zakladykh zahalnoi serednoi osvity: metodychni rekomendatsii [The use of digital technologies in the process of blended learning in institutions of general secondary education: methodical recommendations] (M. V. Marienko & A. S. Sukhikh, Eds.). Kyiv: IITZN NAPN Ukrainy, 87 p. [in Ukrainian].

8. Medvedieva, M. O. (2025). Tsyfrovi instrumenty dlia stvorennia interaktyvnykh STEAM-urokiv [Digital tools for creating interactive STEAM lessons]. *Nauka i tekhnika soiodni*. 1(42), 757-769. [in Ukrainian].
9. Medvid, N. S., Datsio, O. H. (2024). Rol tsyfrovyykh tekhnolohii u formuvanni komunikatyvnoi kompetentnosti maibutnikh filolohiv [The role of digital technologies in forming communicative competence of future philologists]. *Innovatsiina pedahohika*, 69(1), 251-256. [in Ukrainian].
10. Samborska, D. V., Bozhenko, V. V. (2025). Vykorystannia Google Workspace dlia orhanizatsii osvithnoho protsesu na urokakh informatyky [Using Google Workspace to organize the educational process in computer science classes]. Retrieved from: <https://eprints.zu.edu.ua/43827/1/1.pdf> [in Ukrainian].
11. Skrypnyk, N., Kohutiuk, O., Volkotrub, A. (2023). Suchasni osvithni instrumenty yak efektyvnyi zasib pidvyshchennia rivnia informatsiino-tsyfrovoyi kompetentnosti vchytelia-slovesnyka [Modern educational tools as an effective means of increasing the level of informational and digital competence of a dictionary teacher]. *Molodyi vchenyi*, 1.1(113.1), 75-81. [in Ukrainian].

УДК 37.355.14

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1435-1445](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1435-1445)

Виговська Світлана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8270-7207>

Пономарьова Галина Федорівна доктор педагогічних наук, професор, Ректор, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0002-8585-9740>

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ЗАХОДИ ЩОДО ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СТУДЕНТІВ СОЦІОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Анотація. У статті обґрунтовуються заходи експериментальної роботи щодо перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей.

Авторами визначається доцільність здійснення в експериментальній групі педагогічних заходів, спрямованих на формування екологічних цінностей студентів. Визначаються експериментальні заходи, що проводились для реалізації кожної із визначених педагогічних умов, що передбачали інтеграцію екологічних цінностей у всі сфери освітнього процесу навчальну, виховну, наукову та громадську діяльність. Серед них були такі:

активізація навчання екологічного змісту через інтерактивні технології (використання тренінгів, екологічних маршрутів, кейсів, рольових ситуацій, форум-театрів; застосування цифрових освітніх ресурсів, відеопрезентацій, онлайн-курсів з екологічної тематики; проведення навчальних проєктів і досліджень, спрямованих на вирішення актуальних екологічних проблем громади);

організація інформаційного забезпечення освітнього процесу закладу вищої освіти (використання прикладів із майбутньої професійної діяльності студентів, що демонструють вплив людини на екологічну рівновагу суспільства; застосування онлайн інструментів у формуванні екологічних цінностей студентів);

залучення студентів до екологічно спрямованої діяльності (організація волонтерських ініціатив, між факультетських екологічних акцій, флешмобів, загально університетських днів довкілля; участь у програмах з озеленення території університету, моніторингу стану довкілля, виступи студентських наукових конференціях).

Теоретичне та практичне значення запропонованих експериментальних заходів таке: **активізація пізнавальної діяльності студентів**, розвиток екологічної свідомості та ціннісного ставлення до природи; **підтвердження необхідності ціннісно-орієнтованого підходу** у підготовці студентів соціономічних спеціальностей.

Найбільш ефективними заходами формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій автори називають такі: маршрути екологічними стежками, університетські акції з озеленення території університету «Посади дерево», «Кущ добра»; зустрічі з екологами, волонтерами, представниками природоохоронних організацій.

Ключові слова: екологічні цінності, студенти соціономічних спеціальностей, експериментальні заходи, формування екологічних цінностей.

VyhovskaSvitlana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8270-7207>

Ponomarova Halyna Fedorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Rector municipal establishment "Kharkiv humanitarian-pedagogical academy" of the Kharkiv regional council, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0002-8585-9740>

EXPERIMENTAL MEASURES ON THE FORMATION OF ENVIRONMENTAL VALUES IN STUDENTS OF SOCIO-ECONOMIC SPECIALTIES

Abstract. The article substantiates the measures of experimental work to verify the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of environmental values of students of socio-economic specialties.

The authors determine the feasibility of implementing pedagogical activities aimed at forming students' environmental values in the experimental group. Experimental measures are identified that were carried out to implement each of the identified pedagogical conditions, which involved the integration of environmental values into all areas of the educational process - teaching, educational, scientific and public activities. Among them were the following:

activation of teaching environmental content through interactive technologies (use of trainings, environmental routes, cases, role-playing situations, forum theaters; use of digital educational resources, video presentations, online courses on environmental topics; conducting educational projects and research aimed at solving urgent environmental problems of the community);

organizing information support for the educational process of a higher education institution (using examples from students' future professional activities that demonstrate the impact of humans on the ecological balance of society; using online tools in the formation of students' environmental values);

involving students in environmentally oriented activities (organization of volunteer initiatives, inter-faculty environmental campaigns, flash mobs, and university-wide environmental days; participation in programs for greening the university territory, monitoring the state of the environment, speeches at student scientific conferences).

The theoretical and practical significance of the proposed experimental activities is as follows: activation of students' cognitive activity, development of environmental awareness and value-based attitude towards nature; confirmation of the need for a value-oriented approach in the training of students of socioeconomic specialties.

The authors call the following the most effective measures for forming environmental values among students of socio-economic professions: routes along ecological trails, university greening campaigns "Plant a Tree", "Bush of Goodness"; meetings with ecologists, volunteers, and representatives of environmental organizations.

Keywords: environmental values, students of socio-economic specialties, experimental activities, formation of environmental values.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобальних екологічних викликів проблема формування екологічних цінностей є пріоритетним завданням вищої освіти, набуває особливої актуальності щодо студентів **соціономічних спеціальностей**, оскільки саме вони у своїй подальшій діяльності впливають на формування світоглядних орієнтацій, соціальних норм і моделей поведінки в суспільстві. Теоретичні положення, окреслені в сучасній педагогічній та психологічній науці, загалом, запропоновані нами у попередніх дослідженнях педагогічні умови формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей, зокрема, потребують **експериментального підтвердження**, і повинні отримати **емпіричне підтвердження** в освітньому процесі, що зумовлює необхідність проведення педагогічного експерименту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес формування екологічних цінностей різних категорій здобувачів освіти досліджується в працях багатьох науковців (Л. Білик, В. Крисаченка, Н. Пустовіт, Ю. Скиби). Зокрема, праці С. Совгіри [1], Р. Сопівника, О. Ставицького, В. Мірошніченко [2–4], присвячено екологічному вихованню майбутніх фахівців.

Особливостям формування екологічних цінностей, екологічної свідомості та культури різних категорій вихованців присвячено праці В. Андрущенка, О. Біди, Т. Кучай, Г. Білецької, В. Вербицького, О. Гомонюк, Г. Пустовіта, М. Хилька, А. Чичук та ін.

До висвітлення правового аспекту проблематики звертаються Ю. Бойчук та М. Шульга [5]. Щодо досвіду проведення досліджень у площині питань екологічної освіти, варто відзначити науковий доробок сучасних зарубіжних і вітчизняних дослідників (Г. Глухової [6], В. Крисаченко [7], В. Мірошніченко [4], Н. Пустовіт [8], Ю. Скиби [9], Н. Єфіменко [10], М. Boholm [11], S. Hanson [12].

Однак, не дивлячись на значні теоретичні та методичні напрацювання вчених, експериментальна робота з формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей потребує деталізації та продовження.

Метою статті є обґрунтування заходів експериментальної роботи щодо перевірки ефективності педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей.

Виклад основного матеріалу. У процесі теоретичного аналізу досліджень та проведеного нами констатувального етапу експерименту було виявлено, що традиційно організований освітній процес не забезпечує повною мірою можливості для формування екологічних цінностей студентів. Тому було визначено педагогічні умови, які забезпечуватимуть ефективність зазначеного процесу.

Для підтвердження дієвості педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів у 2024/25 навчальному році було проведено формувальний етап експерименту. Залучалося 217 студентів соціономічних спеціальностей. З них до контрольної групи увійшли 108 студентів, до експериментальної – 134 студенти. На формувальному етапі експерименту до заходів було залучено 11 науково-педагогічних працівників. Під час формувального етапу експерименту було використано практико-орієнтовані методи (стажування, дослідження, участь в екологічних проєктах), освітні заходи (лекції, семінари, тренінги), а також просвітницьку та громадську діяльність (волонтерство, еко-акції, кампанії з сортування сміття тощо).

Відомо, у людини, яка бере активну участь у процесі пізнання, засвоєння матеріалу відбувається більш результативно. Як доречно зазначають вчені, люди зберігають у пам'яті приблизно 10% почутого, 30 % прочитаного, 50 % побаченого та 90 % того, що вони роблять [13, с. 268]. Тому акцент у дослідженні ми робили на застосуванні інтерактивних підходів.

Формувальний етап педагогічного експерименту полягав у послідовному здійсненні в експериментальній групі педагогічних заходів, спрямованих на формування екологічних цінностей студентів. Експериментальні заходи, що проводились для реалізації кожної із визначених педагогічних умов, передбачали інтеграцію екологічних цінностей у всі сфери освітнього процесу навчальну, виховну, наукову та громадську діяльність. Серед них були такі:

активізація навчання екологічного змісту через інтерактивні технології (використання тренінгів, екологічних маршрутів, кейсів, рольових ситуацій, форум-театрів; застосування цифрових освітніх ресурсів, відеопрезентацій,

онлайн-курсів з екологічної тематики; проведення навчальних проєктів і досліджень, спрямованих на вирішення актуальних екологічних проблем громади);

організація інформаційного забезпечення освітнього процесу закладу вищої освіти (використання прикладів із майбутньої професійної діяльності студентів, що демонструють вплив людини на екологічну рівновагу суспільства; застосування онлайн інструментів у формуванні екологічних цінностей студентів);

залучення студентів до екологічно спрямованої діяльності (організація волонтерських ініціатив, між факультетських екологічних акцій, флешмобів, загально університетських днів довкілля; участь у програмах з озеленення території університету, моніторингу стану довкілля, виступи студентських наукових конференціях).

Ураховувалась думка, що послідовність заходів має забезпечити певний вплив на особистість з урахуванням її вікових можливостей і розвитку, поступово розширювати систему вимог до діяльності [14, с. 221].

Під час експериментального навчання було з'ясовано, що екологічні маршрути забезпечують розвиток **комунікативних, організаторських** навичок; удосконалення вмінь **планувати, координувати та проводити виховні природоохоронні заходи**; підготовку до **викладання екологічних тем, екскурсій, проєктів**, що мають соціальне значення.

Зокрема, як засвідчили результати опитування студентів, цікавим був маршрут еколого-пізнавальною стежкою «Між Феофанією і Дідорівкою» у Голосіївському районі м.Києва. Під час цього заходу релізовано частину навчальної програми з екології (аналіз рослинності, водних екосистем, антропогенного впливу).

Міждисциплінарний за змістом був маршрут Еколого-пізнавальною стежкою «Китаївські ставки Голосіїва», оскільки студентами вивчалися не лише природні водні об'єкти, а також сама археологічна пам'ятка (Китаївське городище), що містить духовно-історичний контекст. Це робить маршрут цікавим для міждисциплінарного розширення кругозору та збагачення знань (екологія, історія, культура).

Під час проходження цих та інших екологічних маршрутів студенти набували цілісного уявлення про взаємозв'язок компонентів природного середовища, вплив людини на природні процеси та необхідність збереження екологічної рівноваги, досліджували екологічні закономірності функціонування екосистем, антропогенний вплив на природу міста та способи його мінімізації. Мали змогу на практиці вивчити **флору та фауну**, характерні для Голосіївського національного природного парку. До них відносять рідкісні рослини, птахів і дрібних ссавців, типових для лісових і водно-болотних біотопів, унікальні природні комплекси: Дідорівські та Китаївські ставки, ярово-балкові системи, вікові дуби.

Значний потенціал з формування екологічних цінностей містять екологічні акція «Посади дерево» та «Кущ добра». Метою заходу «Посади дерево» є формування екологічної свідомості, відповідальності за довкілля та розвиток екологічної культури студентів як підґрунтя відповідних цінностей. Учасники (студенти, науково-педагогічні працівники, працівники університету) висаджують дерева на території університету, у внутрішніх двориках, біля навчальних корпусів та гуртожитків. Перед проведенням акції студентами випускного курсу проводиться короткий еколого-просвітницький інструктаж про значення зелених насаджень, правила догляду за деревами. Два роки поспіль ця акція була приурочена до Дня довкілля (третя суота квітня), відповідно відбувалась в 2023 році 15 квітня, 2024 році – з 20 квітня. Студентами перших – третіх курсів висаджувались дерева на «Алеї студентства» як символ спадкоємності поколінь. Акція «Посади дерево» сприяла формуванню практичних навичок екологічно доцільної поведінки, вихованню відповідальності та любові до природи.

Метою акції «Кущ добра» є об'єднання студентської спільноти навколо ідеї доброти, турботи та взаємопідтримки через символічне озеленення університету. Учасники (представники від студентських груп разом з наставниками) висаджують **кущі як символи добрих справ, миру та єднання**. Кожен кущ супроводжується **табличкою з написом**, що відображає певну цінність (наприклад: «Доброта», «Мир», «Чесність», «Співчуття»). Також ця акція поєднується з **благодійною акцією** збирання допомоги для соціальних ініціатив. Акція «Кущ добра» сприяє підвищенню рівня екологічно-ціннісної свідомості студентів. Також студенти виконували творчі завдання з екологічної тематики у контексті майбутньої професії

Як засвідчує практичний досвід, до заходів формування екологічних цінностей студентів, що сприяють поглибленню екологічної свідомості, формуванню відповідального ставлення до природи та усвідомленню особистої ролі кожного у збереженні довкілля, відносять зустрічі студентів із фахівцями-екологами, оскільки вони поєднують освітній, виховний і практичний компоненти. Такі заходи створюють можливість для безпосереднього діалогу між студентами соціономічних спеціальностей та професійними екологами, які знайомлять студентів із реальними проблемами довкілля в регіоні та способами їх вирішення, діляться практичним досвідом, прикладами успішних природоохоронних ініціатив, сучасними підходами до сталого розвитку. Під час експериментального навчання зустрічі студентів з фахівцями-екологами відбувалися у формі дискусій та круглих столів (наприклад, круглий стіл на тему: «Сучасні екологічні виклики та роль молоді у їх подоланні»), презентацій екологічних проектів, виступів представників природоохоронних організацій.

Під час експериментального навчання проводились різні заходи для формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей.

Після їх проведення було проведено опитування студентів щодо ранжування цих заходів як джерел впливу на процес формування досліджуваного феномену. Одержані результати подано у таблиці.

Таблиця

Джерела впливу на формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей

№ з/п	Джерела впливу	Кількість студентів %	Ранг
1	(а) Маршрути екологічними стежками	29	1
2	Проведення моніторингів стану довкілля	18	7
3	Самоосвіта та самовдосконалення	11	5
4	Інтеграція екологічних знань у фахові навчальні дисципліни	34	4
5	Зустрічі з екологами, волонтерами, представниками природоохоронних організацій	12	3
6	Участь та виступи на наукових конференціях, форумах, круглих столах з питань екології	8	8
7	Створення медіапродуктів: відеороликів, інформаційних сторінок	21	9
8	Участь у волонтерських заходах	26	6
9	Участь в екофестивалях	14	10
10	Участь в університетських акціях з озеленення території університету «Посади дерево», «Кущ добра»	19	2

Ураховувалось значення участі студентів у природоохоронних заходах, екологічних акціях, краєзнавчих експедиціях, виконанні дослідницьких проєктів тощо. Погоджуємося з думкою, що сформованість екологічних цінностей студентів є результатом проведення заходів з формування екологічних цінностей [4] і характеризується за такими ознаками: обізнаність про навколишнє середовище, екологізація мислення, відповідальне ставлення до природних ресурсів, участь у природоохоронній діяльності. До того ж проведення екологічних маршрутів у форма дозвілля і як **ефективний педагогічний інструмент** для формування екологічних цінностей студентів поєднує пізнавальний, виховний і дослідницький компоненти освітнього процесу.

Проведення експериментальних заходів має важливе теоретичне та практичне значення [4; 6; 10; 15], оскільки, по-перше, **уможливило удосконалення освітнього процесу загалом** (екологічні маршрути, волонтерські ініціативи, еколого-освітні тренінги, інтерактивні форми, проєктну діяльність); по-друге, **сприяло активізації пізнавальної діяльності студентів**, розвитку екологічної свідомості, екологічної культури та ціннісного ставлення до

природи; по-третє, **підтвердило необхідність ціннісно-орієнтованого підходу** у професійній підготовці студентів соціономічних спеціальностей, що передбачає формування відповідальної громадянської позиції та екологічно спрямованої поведінки.

Як свідчать результати експериментальної роботи, найбільш ефективними заходами щодо формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій є: маршрути екологічними стежками, університетські акції з озеленення території університету «Посади дерево», «Куш добра»; зустрічі з екологами, волонтерами, представниками природоохоронних організацій. З огляду на те, що створення умов, які ініціюють інтерес до формування екологічних цінностей, починається з накопичення вмінь опановувати різні види екологічної діяльності, включення в освітній процес екологічних знань, усвідомлення студентами ролі екологічної діяльності в майбутній професійній діяльності, доходимо висновку про необхідність комплексно застосовувати зазначені та інші заходи формування екологічних цінностей студентів соціономічних професій.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, у межах реалізації педагогічних умов формування екологічних цінностей студентів соціономічних спеціальностей нами було проведено комплекс заходів в експериментальній групі.

Наступним етапом експерименту є проведення замірів рівня сформованості екологічних цінностей у студентів експериментальних та контрольних груп, порівняння цих результатів (за показниками когнітивного, емоційно-ціннісного та поведінкового компонентів) між собою та з результатами замірів перед початком проведення експериментальних заходів. Необхідно з'ясувати, наскільки змінилося ставлення до природного середовища студентів, усвідомлення особистої відповідальності за збереження екосистеми, готовність до участі в природоохоронній діяльності, підтвердити відмінності у якісному складі контрольної та експериментальної груп за усіма критеріями сформованості екологічних цінностей тощо. Це становить перспективу подальших наукових пошуків.

Література:

1. Совгіра С.В. Роль аксіологічного підходу у підготовці майбутніх фахівців соціономічної сфери. *Суспільство та національні інтереси*. 2025. № 10(18). С.299-311.
2. Сопівник Р.В., Мірошніченко В.І. Формування екологічних цінностей як педагогічна умова професійної підготовки студентів соціономічних професій (майбутніх екологів). *Суспільство та національні інтереси*. (Серія «Педагогіка»). № 1(9). 2025. С. 210–219.
3. Ставицький О. М., Сопівник Р. В., Мірошніченко В.І. Формування екологічних цінностей здобувачів освіти засобами волонтерських ініціатив як основи сталого розвитку суспільства. *Журнал «Наукові інновації та передові технології»*. Серія «Педагогіка». 2025. 7 (47). С. 1892–1902.

4. Мірошніченко В.І. Дослідно-експериментальна робота щодо формування екологічної культури майбутніх офіцерів-прикордонників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Вип. 47, том 3, 2022. С. 228–233.

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/47-3-37>

5. Бойчук Ю. Основи екології та екологічного права: навчальний посібник. Суми: Університетська книга, 2014. 367.

6. Глухова Г.Г. Аксиологічні засади формування екологічної культури студентів вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. ... канд. пед. наук :13.00.07. Київ, 2008. 23 с.

7. Крисаченко В. Екологічна культура. Київ : Наука, 2006. 230.

8. Пустовіт Н. А. Екологічна компетентність як мета освіти в інтересах збалансованого розвитку. *Збалансований (сталій) розвиток України пріоритет національної політики : матеріали всеукр. наук. екол. конф.* (Київ, 26 жовт. 2010 р.). Київ, 2010. С.401–405.

9. Скиба Ю. А., Лазебна О. М., Скиба М.М. Зміст і структура екологічної освіти в контексті сталого розвитку. *Збалансований (сталій) розвиток України – пріоритет національної політики : матеріали всеукр. наук. екол. конф.* (Київ, 26 жовт. 2010 р.). Київ, 2010. С. 450–453.

10. Єфіменко Н. П. Особливості формування екологічної культури студентів вищих технічних закладів освіти : дис.... канд. пед. наук: 13.00.04. Харків, 2000. 256 с.

11. Boholm M. «The Semantic Distinction Between «Risk» and «Daanger»: A Linguistic Analysis». *Risk Analysis*. 2012. Vol.32, No.2. P.281–239.

12. Hofstede G. *Cultures and organizations : software of the mind : international cooperation and its importance for survival*. New York, USA : McGraw -Hill, 1991. 279p.

13. Стецюк К., Германенко О., Власов О, Пашутіна О. Екологізація вищої професійної освіти : монографія. Луганськ, 2013. 312 с.

14. Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. Педагогіка : підручник. Київ : Знання, 2008. 447 с.

15. Фенчак Л. М. Формування екологічної культури студентів вищих аграрних навчальних закладів I-II рівнів акредитації : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Національний аграрний ун-т. К., 2006. 229 с.

References

1. Sovhira S.V. (2025) Rol aksiologichnoho pidkходу u pidhotovtsi maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnoi sfery. [The role of the axiological approach in the training of future specialists in the socio-economic sphere] *Suspilstvo ta natsionalni interesy*. № 10(18). S.299-311. [in Ukrainian].

2. Sopivnyk R.V., Miroshnichenko V.I. Formuvannia ekolohichnykh tsinnosti yak pedahohichna umova profesiinoi pidhotovky studentiv sotsionomichnykh profesii (maibutnikh ekolohiv). [Formation of environmental values as a pedagogical condition for professional training of students of socio-economic professions (future ecologists)] *Suspilstvo ta natsionalni interesy*. (Seriia «Pedahohika»). № 1(9). 2025. S. 210–219. [in Ukrainian].

3. Stavytskyi O. M., Sopivnyk R. V., Miroshnichenko V.I. (2025) Formuvannia ekolohichnykh tsinnosti zdobuvachiv osvity zasobamy volonterskykh initsiatyv yak osnovy staloho rozvytku suspilstva. [Formation of environmental values of education seekers through volunteer initiatives as the basis for sustainable development of society]. *Zhurnal «Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii»*. Serii «Pedahohika». 7 (47). S. 1892–1902. [in Ukrainian].

4. Miroshnichenko V.I. (2022) Doslidno-eksperymentalna robota shchodo formuvannia ekolohichnoi kultury maibutnikh ofitseriv-prykordonnykiv. [Research and experimental work on the formation of the ecological culture of future border guard officers] *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk: mizhvuzivskyi zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drohobyskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 47, tom 3. S. 228–233. [in Ukrainian].

5. Boichuk Y. (2014) *Osnovy ekolohii ta ekolohichnoho prava: [Fundamentals of ecology and environmental law] navchalnyi posibnyk*. Sumy: Universytetska knyha. 367. [in Ukrainian].
6. Hlukhova H.H. (2008) *Aksiologichni zasady formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv vyshchyykh tekhnichnykh navchalnykh zakladiv [Axiological principles of forming an ecological culture of students of higher technical educational institutions]: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.07*. Kyiv. 23 s. . [in Ukrainian].
7. Krysachenko V. (2006) *Ekolohichna kultura.[Ecological culture]* Kyiv : Nauka. 230. [in Ukrainian]. . [in Ukrainian].
8. Pustovit N. A. (2010) *Ekolohichna kompetentnist yak meta osvity v interesakh zbalansovanoho rozvytku.[Environmental competence as a goal of education in the interests of balanced development] Zbalansovanyi (stalyi) rozvytok Ukrainy priorytet natsionalnoi polityky : materialy vseukr. nauk. ekol. konf. (Kyiv, 26 zhovt. 2010 r.)*. Kyiv. S.401–405. [in Ukrainian].
9. Skyba Yu. A., Lazebna O. M., Skyba M.M. (2010) *Zmist i struktura ekolohichnoi osvity v konteksti staloho rozvytku. [Content and structure of environmental education in the context of sustainable development] Zbalansovanyi (stalyi) rozvytok Ukrainy – priorytet natsionalnoi polityky : materialy vseukr. nauk. ekol. konf.(Kyiv, 26 zhovt. 2010 r.)*. Kyiv. S. 450–453. . [in Ukrainian].
10. Yefimenko N. P. (2000) *Osoblyvosti formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv vyshchyykh tekhnichnykh zakladiv osvity [Peculiarities of the formation of ecological culture of students of higher technical educational institutions]: dys.... kand. ped. nauk: 13.00.04*. Kharkiv. 256 s. . [in Ukrainian].
11. Boholm M. (2012) *The Semantic Distinction Between «Risk» and «Daanger»: A Linguistic Analysis*. Risk Analysis. 2012. Vol.32, No.2. R.281–239. [inEnglish].
12. Hofstede G. (1991) *Cultures and organizations : software of the mind :international cooperation and its importance for survival*. New York, USA : McGraw -Hill. 279p. [inEnglish].
13. Stetsiuk K., Hermanenko O., Vlasov O, Pashutina O. (2013) *Ekolohizatsiia vyshchoi profesiinoi osvity [Greening higher professional education]: monohrafiia*. Luhansk. 312 s. [in Ukrainian].
14. Kuzminskyi A.I., Omelianenko V.L. (2008) *Pedahohika [Pedagogy]: pidruchnyk*. Kyiv : Znannia. 447 s. [in Ukrainian].
15. Fenchak L. M. (2006) *Formuvannia ekolohichnoi kultury studentiv vyshchyykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv I-II rivniv akredytatsii [Formation of ecological culture of students of higher agricultural educational institutions of I-II levels of accreditation]: dys... kand. ped. nauk: 13.00.04*. Natsionalnyi ahrarnyi un-t. K. 229 s. [in Ukrainian].

УДК 378.147:020:37.091.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1446-1458](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1446-1458)

Гвоздецька Марія Андріївна кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри інформаційної діяльності та зв'язків з громадськістю, Київський національний університет культури і мистецтв, м. Київ-601, <https://orcid.org/0000-0002-6092-8236>

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА ЗІ СПЕЦІАЛЬНОСТІ В13 «БІБЛІОТЕЧНА, ІНФОРМАЦІЙНА ТА АРХІВНА СПРАВА»: КОНВЕРГЕНТНІ МОДЕЛІ ТА ОСВІТНЯ ВЕРТИКАЛЬ «БАКАЛАВР–МАГІСТР–ДОКТОР ФІЛОСОФІЇ»

Анотація. У статті представлена спроба комплексного дослідження проблеми безперервної освіти зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» у контексті сучасних освітніх трансформацій та цифрової конвергенції. Здійснено аналіз концептуальних засад безперервності професійної підготовки майбутніх фахівців у межах освітньої вертикалі «бакалавр–магістр–доктор філософії». Обґрунтовано, що конвергентний підхід виступає ефективним методологічним інструментом забезпечення єдності наукових, освітніх і практичних складових підготовки кадрів інформаційно-бібліотечної сфери та сприяє інтеграції міждисциплінарних знань, цифрових технологій і гуманітарних цінностей, формуючи нову парадигму професійного розвитку, засновану на принципах інноваційності, мобільності та навчання впродовж життя.

У дослідженні розкрито особливості формування конвергентних моделей безперервної освіти, які забезпечують узгодженість змістових, методичних і компетентнісних компонентів на всіх рівнях підготовки. Визначено ключові напрями вдосконалення освітніх програм – упровадження цифрових платформ навчання, розвиток дуальних та проєктно орієнтованих форм підготовки, активізація дослідницької діяльності здобувачів ЗВО і аспірантів. Підкреслено значення міжінституційної співпраці університетів, наукових установ, бібліотек і професійних спільнот у формуванні єдиного освітньо-наукового простору. Зазначено, що ефективність конвергентної моделі визначається гнучкістю освітнього середовища, його здатністю швидко реагувати на зміни технологічного ландшафту та потреби ринку праці. Особливу увагу приділено ролі викладача як фасилітатора, який забезпечує не лише передавання знань, а й розвиток критичного мислення та інноваційного потенціалу здобувачів освіти. Зроблено висновок, що безперервна освіта у конвергентному форматі забезпечує гнучкість

професійної траєкторії, сприяє розвитку інформаційної культури та створює передумови для формування інноваційного потенціалу галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи.

Ключові слова: безперервна освіта, конвергентний підхід, інформаційна та бібліотечна справа, освітня вертикаль, навчання впродовж життя, професійна підготовка, міждисциплінарна інтеграція.

Hvozdet'ska Mariia PhD in Social Communications, Senior Lecturer, Department of Information Activities and Public Relations, Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv-601, <https://orcid.org/0000-0002-6092-8236>

CONTINUOUS EDUCATION IN THE FIELD OF B13 "LIBRARY, INFORMATION AND ARCHIVAL STUDIES": CONVERGENT MODELS AND THE EDUCATIONAL VERTICAL "BACHELOR–MASTER–DOCTOR OF PHILOSOPHY"

Abstract. The article presents an attempt at a comprehensive study of the problem of continuing education in the specialty B13 “Library, Information and Archival Studies” in the context of modern educational transformations and digital convergence. The conceptual foundations of continuity in the professional training of future specialists within the educational vertical "bachelor–master–doctor of philosophy" are analyzed. It is substantiated that the convergent approach serves as an effective methodological tool for ensuring the unity of scientific, educational, and practical components in the training of information and library professionals. This approach promotes the integration of interdisciplinary knowledge, digital technologies, and humanistic values, forming a new paradigm of professional development based on the principles of innovation, mobility, and lifelong learning.

The study reveals the features of forming convergent models of continuous education that ensure the consistency of content, methodological, and competency components at all levels of training. The key directions for improving educational programs are identified, including the implementation of digital learning platforms, the development of dual and project-oriented forms of training, and the activation of research activities among students and postgraduates. The importance of inter-institutional cooperation among universities, research institutions, libraries, and professional communities in creating a unified educational and scientific space is emphasized. It is noted that the effectiveness of the convergent model depends on the flexibility of the educational environment and its ability to quickly respond to changes in the technological landscape and labor market needs. Special attention is paid to the role of the teacher as a facilitator who ensures not only the transfer of knowledge but also the development of critical thinking and innovative potential among learners. It is

concluded that continuous education in a convergent format provides flexibility in professional trajectories, promotes the development of information culture, and creates preconditions for the formation of the innovative potential of the information, library, and archival science field.

Keywords: continuous education, convergent approach, information and library science, educational vertical, lifelong learning, professional training, interdisciplinary integration

Постановка проблеми. Система професійної освіти у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи перебуває у стані активних трансформацій, зумовлених цифровізацією, розвитком штучного інтелекту, змінами у структурі знань і запитах суспільства, тож, особливої актуальності набуває питання безперервності освіти, яка забезпечує послідовне формування компетентностей на всіх рівнях – від бакалаврського до докторського. Водночас традиційні моделі підготовки фахівців потребують оновлення, адже сучасний інформаційний простір вимагає інтеграції технічних, комунікаційних і гуманітарних підходів. Саме тому необхідним стає застосування конвергентного підходу, що поєднує освітні, наукові та практичні складові й створює умови для формування єдиного освітнього простору, зорієнтованого на безперервний розвиток і професійне зростання фахівців.

Важливим завданням сучасної освіти є узгодження змісту навчальних програм різних рівнів для забезпечення наступності та логічного переходу між ними. Недостатня гармонізація освітніх стандартів і розрив між теоретичною підготовкою та практичними навичками ускладнюють формування цілісної професійної ідентичності майбутнього фахівця. Окрім того, актуалізується потреба у створенні таких освітніх середовищ, які сприяють формуванню дослідницьких і цифрових компетентностей, необхідних для ефективної роботи в умовах інформаційного суспільства. Конвергентний підхід у цьому контексті розглядається як інноваційний інструмент, що дозволяє об'єднати різні освітні практики, методики і технології в єдину систему розвитку професійного потенціалу. Отже, проблема безперервної освіти у конвергентному форматі набуває не лише педагогічного, а й стратегічного значення, оскільки визначає якість кадрового забезпечення інформаційно-бібліотечної галузі в умовах глобальних змін.

Постає потреба у глибшому осмисленні взаємозв'язку між освітньою політикою, науковими дослідженнями та практичними потребами ринку праці в інформаційній сфері. Недостатня інтеграція результатів прикладних досліджень у навчальний процес призводить до відставання освітнього змісту від сучасних технологічних викликів. Водночас спостерігається фрагментарність підходів до формування цифрових і медіа-компетентностей, що обмежує можливості

здобувачів освіти щодо адаптації до швидкозмінного інформаційного середовища. Проблемним аспектом також є відсутність ефективних механізмів міжінституційної взаємодії між університетами, науковими установами та роботодавцями, що знижує практичну орієнтацію освітніх програм. Тому модернізація системи підготовки фахівців за спеціальністю В13(029) має ґрунтуватися на створенні адаптивних, динамічних освітніх моделей, здатних реагувати на інноваційні та соціально-комунікаційні тенденції сучасності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українському науковому дискурсі з проблем підготовки фахівців у галузі інформаційної, бібліотечної та архівної справи простежується помітне переосмислення – від ізольованих дисциплінарних підходів до концепцій, орієнтованих на інтеграцію змісту навчання, компетентнісну орієнтацію та цифрову трансформацію освітніх програм. Значний внесок у формування науково-методичних орієнтирів здійснили О. Матвієнко та М. Цивін, які послідовно розкривають еволюцію освітнього простору галузі у контексті конвергентних процесів та визначають ключові напрями розвитку документно-інформаційної науки як міждисциплінарної освітньої компоненти [1]; ними висвітлено специфіку науково-педагогічної школи спеціальності у Київському національному університеті культури і мистецтв [2], а також запропоновано модель освітньо-професійної програми цифрового спрямування «Управління документацією у цифровому середовищі» [3]. Варто підкреслити, що автори акцентують на гармонізації теоретичних і практичних складових підготовки здобувачів освіти, орієнтуючись на компетентнісний підхід, цифрову гнучкість і практико-орієнтованість. Дослідження Матвієнко та Цивіна [4] вводить у науковий обіг поняття аутрічу як ефективного інструмента наближення бібліотечних послуг до користувачів, що безпосередньо корелює з концепцією неперервного професійного розвитку фахівців. Особливу увагу у працях дослідників приділено професіологічному дискурсу спеціальності [5], де розкрито сучасні вимоги до фахівця інформаційно-бібліотечної сфери, його професійної культури та здатності до адаптації в умовах швидких технологічних змін. Доповненням до означеного напрямку є робота Т. Новальської та В. Касьяна [6], що зосереджена на теоретико-методологічних засадах підготовки інтернет-маркетолога у межах спеціальності 029, що розширює розуміння міждисциплінарного потенціалу інформаційної освіти. Автори наголошують на потребі інтеграції цифрового маркетингу, аналітики даних і комунікаційних технологій у систему бібліотечно-інформаційної підготовки, що повністю узгоджується з принципами конвергентного підходу.

Дослідницькі праці останніх років акцентують увагу на необхідності побудови освітніх траєкторій, які забезпечують наступність між бакалаврським, магістерським та докторським рівнями, а також на важливості гармонізації теоретичної підготовки з практичною підготовкою та ринковими очікуваннями

роботодавців [7]. Вагоме місце у розвитку цієї тематики займають праці Н. Бачинської, які комплексно охоплюють теоретико-методологічні засади конвергентного підходу, питання формування професійних компетентностей та організації практичної підготовки здобувачів спеціальності В13(029). Авторка обґрунтовує поняття «освітньо-професійного простору» закладу вищої освіти й підкреслює роль дуальної та проєктно-орієнтованої підготовки як ключових механізмів наближення освітніх результатів до професійних стандартів. Положення детально висвітлені у низці публікацій, зокрема у статтях про конвергентний підхід і практичну підготовку, де наведено методичні рекомендації щодо структурування практик та їх інтеграції в ОПП [8]. Аналіз окремих публікацій Бачинської дозволяє виділити кілька ключових тематичних векторів її досліджень: теоретико-методологічне осмислення конвергенції знань і освітніх технологій; моделювання послідовних компетентнісних траєкторій для здобувачів різних рівнів; методи і практики організації та оцінювання навчальної практики як чинника професійної соціалізації; термінологічно-методологічні дослідження системи документно-інформаційних комунікацій як підґрунтя для уніфікації навчальних стандартів [9].

У новітніх дослідженнях Г. Салати, О. Тверитникової та співавторів простежується послідовна розробка концептуальних засад модернізації бібліотечно-інформаційної освіти та управління персоналом у контексті інноваційного розвитку. Зокрема, у роботі Г. Салати та Н. Бачинської розкрито сутність персонал-стратегій у бібліотечних та інформаційних інституціях як складової інституційної інноваційності [10], визначено, що сучасна бібліотека чи архів має функціонувати як соціокультурна система, у яких кадровий потенціал є ключовим ресурсом інновацій; акцентують на необхідності переходу до гнучких моделей професійного розвитку, які інтегрують навчання, наукову діяльність і практику управління знаннями. Запропоновано евристичний підхід до формування персонал-стратегій у сфері управління інформаційними, бібліотечними та архівними ресурсами [11], що базується на конвергенції управлінських, інформаційних і педагогічних методів, що забезпечує синергію між теоретичними знаннями й практичними компетентностями. Праця О. Тверитникової та Г. Салати спрямована на осмислення проблеми менеджменту якості у бібліотечній та архівній справі, зокрема, імплементації міжнародних стандартів ISO у систему освітньої та професійної підготовки [12]. Авторки доводять, що формування компетентностей з управління якістю має бути інтегрованим елементом навчальних програм, оскільки стандартизовані підходи сприяють узгодженості між академічними результатами та вимогами професійного середовища. Дослідження О. Тверитникової, Ю. Демідової підсилює попередні напрацювання, демонструючи роль цифровізації як чинника трансформації науково-практичної підготовки здобувачів вищої освіти [13].

Представлені наукові роботи репрезентують системний науковий підхід до осмислення зв'язку між кадровими стратегіями, управлінням якістю, цифровими трансформаціями й професійною підготовкою у бібліотечно-інформаційній галузі та підтверджують, що ефективна реалізація освітньої вертикалі «бакалавр–магістр–доктор філософії» можлива лише за умов інтеграції інноваційних, управлінських і гуманітарних засад, тобто – у межах конвергентної парадигми безперервної освіти. Разом із тим, огляд літератури виявляє певні системні прогалини: недостатня кількість масштабних емпіричних досліджень ефективності впроваджених конвергентних моделей у різних регіонах та типах ЗВО; відсутність уніфікованих інструментів для кількісної оцінки формування «м'яких» і цифрових компетентностей; потреба в механізмах міжінституційної координації (університети-бібліотеки-наукові установи-роботодавці) для масштабування успішних практик. Загалом, проведений аналіз свідчить, що сучасні науковці переорієнтовують вектор досліджень від традиційної бібліотечної підготовки до цифрової, комунікаційної та інноваційної парадигми освіти.

Метою статті є спроба наукового обґрунтування концепції безперервної освіти зі спеціальності В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» (029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа») в умовах цифрової конвергенції та освітніх трансформацій. У межах дослідження передбачається визначити теоретико-методологічні засади конвергентного підходу до підготовки фахівців, з'ясувати особливості формування узгоджених освітніх траєкторій у системі «бакалавр – магістр – доктор філософії» та виявити ефективні моделі інтеграції освітньої, наукової й практичної складових професійного становлення.

Завдання дослідження полягають у визначенні теоретико-методологічних засад реалізації принципу безперервності освіти зі спеціальності; обґрунтуванні сутності та змісту конвергентного підходу як інструменту формування цілісного освітнього простору; аналізі сучасного стану освітніх програм за спеціальністю В13(029) з позицій наступності, інноваційності та інтегрованості; виокремленні основних бар'єрів і проблем у впровадженні моделей безперервної освіти в інформаційній сфері; розробленні рекомендацій щодо вдосконалення освітньої вертикалі з урахуванням вимог цифрової трансформації та глобалізації знань.

Методи дослідження включають системний аналіз, який дозволив розглянути підготовку фахівців як складову єдиної освітньо-наукової екосистеми; порівняльно-історичний метод для простеження еволюції моделей підготовки кадрів у бібліотечно-інформаційній сфері; структурно-функціональний аналіз для з'ясування взаємозв'язків між освітніми рівнями та їх ролі у формуванні професійних компетентностей; контент-аналіз навчальних програм і нормативних документів, що надав змогу ідентифікувати актуальні тенденції та проблемні зони; метод експертного оцінювання для узагальнення позицій фахівців і викладачів щодо перспектив упровадження конвергентного підходу; прогно-

тичний метод, спрямований на моделювання перспектив розвитку системи безперервної освіти в умовах цифрової трансформації.

Виклад основного матеріалу. Безперервна освіта зі спеціальності В13 (029) постає як динамічна система, спрямована на формування професійних, дослідницьких і цифрових компетентностей фахівців у межах усіх рівнів вищої освіти. Її концептуальне підґрунтя базується на конвергентному підході, що інтегрує освітні, наукові та практичні складові підготовки. Означений підхід забезпечує цілісність навчального процесу, спадкоємність програм і розвиток міждисциплінарної взаємодії у межах освітньої вертикалі «бакалавр – магістр – доктор філософії». Наявні тенденції освітнього розвитку вимагають поєднання класичних бібліотекознавчих знань із компетентностями у сфері цифрової гуманітаристики, інформаційної аналітики та менеджменту знань. Конвергентні освітні моделі сприяють підвищенню мобільності здобувачів, їх залученню до міжнародних освітніх та наукових програм, а також формуванню адаптивного професійного мислення. Відтак, особливого значення набуває розроблення інноваційних програм навчання, орієнтованих на гнучкість змісту, практикоорієнтованість та інтеграцію цифрових технологій у підготовку фахівців інформаційної сфери.

Конвергентна освіта орієнтована на поєднання різних освітніх практик і технологій у єдину систему, яка стимулює розвиток аналітичного мислення, інноваційності та адаптивності здобувачів освіти. Вона передбачає синергію академічного, наукового та практичного компонентів освітнього процесу, що дозволяє не лише здобути професійні знання, але й навчитися ефективно працювати в гібридному інформаційному середовищі. Застосування конвергентного підходу забезпечує створення міждисциплінарних освітніх траєкторій, які поєднують бібліотечно-інформаційні, архівознавчі та цифрово-комунікаційні складові, що сприяє формуванню нових типів професійних компетентностей, орієнтованих на роботу з великими масивами даних, управління цифровими ресурсами та розроблення інформаційних сервісів. Важливою особливістю конвергентної моделі є інтеграція проєктного навчання, стажувань і дослідницьких практик у структуру освітнього процесу, що посилює його практичну результативність. Відтак, конвергентна освіта виступає концептуальною основою безперервного розвитку фахівців інформаційної, бібліотечної та архівної справи в умовах цифрової трансформації суспільства.

Для фахівців означеної галузі це означає інтеграцію компетентностей у сфері менеджменту інформаційних ресурсів, цифрової аналітики, медіа- та комунікаційних технологій, а також етичних аспектів роботи з інформацією, що сприяє формуванню цілісної професійної ідентичності, що поєднує традиційні гуманітарні цінності з вимогами цифрової економіки знань. Водночас він забезпечує здатність фахівців до критичного осмислення інформаційних потоків,

управління знаннями та впровадження інноваційних практик у професійне середовище (Таблиця 1).

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика традиційної та конвергентної моделі підготовки фахівців зі спеціальності В13(029)

№ з/п	Критерій	Традиційна модель	Конвергентна модель
1.	Цільова орієнтація	Передавання знань і навичок	Формування інтегрованих компетентностей
2.	Методологічна основа	Дисциплінарний підхід	Міждисциплінарний та інтегративний підхід
3.	Структура навчання	Поділ за освітніми рівнями	Взаємозв'язок і наступність рівнів
4.	Роль викладача	Транслятор знань	Фасилітатор освітнього процесу
5.	Застосування технологій	Допоміжний інструмент	Центральний елемент освітнього середовища
6.	Результат навчання	Набір професійних знань	Здатність до самоосвіти, інновацій та міждисциплінарної діяльності

Джерело: сформовано авторкою

Порівняльний аналіз традиційної та конвергентної моделей підготовки фахівців зі спеціальності В13(029) (Таблиця 1) свідчить про суттєву еволюцію освітньої парадигми – від знаннєвої до компетентнісно-інтегративної. Якщо традиційна модель орієнтована переважно на передачу готової інформації та формування фахових навичок, то конвергентна передбачає створення цілісного освітнього середовища, де поєднуються академічні, дослідницькі й практичні складові. У ній центральне місце займає викладач-фасилітатор, який стимулює самостійну пізнавальну діяльність здобувачів освіти і розвиток їхніх аналітичних, інноваційних та комунікаційних компетентностей. Важливою відмінністю є й технологічна складова: цифрові інструменти у конвергентній моделі виступають не допоміжним засобом, а ключовим механізмом реалізації освітнього процесу. Таким чином, конвергентна модель створює умови для формування мобільного, критично мислячого та креативного фахівця, здатного ефективно діяти у змінному інформаційному середовищі.

Реалізація принципу безперервності у межах освітньої вертикалі передбачає узгодженість навчальних цілей, змісту освітніх компонент і форм освітньої діяльності на всіх рівнях. Для спеціальності В13(029) це означає поетапне ускладнення професійних завдань і формування аналітичного мислення, необхідного для дослідницької діяльності та управління інформаційними процесами.

Бакалаврський рівень спрямований на засвоєння базових понять і технологій галузі; магістерський – на розвиток здатності до критичного аналізу, управлінських рішень і проектної роботи; а рівень доктора філософії – на формування дослідницької культури, здатності до наукової рефлексії та інноваційного мислення (Таблиця 2).

Таблиця 2.

Характеристика основних етапів освітньої вертикалі у підготовці фахівців спеціальності В13(029)

№ з/п	Освітній рівень	Основна мета	Ключові компетентності	Освітні інструменти
1.	Бакалавр	Формування базових знань з бібліотечно-інформаційних технологій	Інформаційна грамотність, цифрові навички, основи комунікації	Лекційно-практичні заняття, електронні курси, навчальні тренінги
2.	Магістр	Поглиблення аналітичних і управлінських умінь	Проектна діяльність, критичне мислення, менеджмент знань	Дослідницькі семінари, кейс-метод, дуальна освіта
3.	Доктор філософії	Формування дослідницької та методологічної культури	Наукове мислення, інноваційна діяльність, лідерство в освіті	Наукові школи, міждисциплінарні лабораторії, публікаційна активність

Джерело: сформовано авторкою

Узагальнення відомостей Таблиці 2 надає змогу простежити логіку поступового розвитку професійних компетентностей у межах освітньої вертикалі спеціальності В13 (029). Так, на рівні бакалаврату основна увага зосереджена на засвоєнні базових знань і формуванні інформаційної грамотності, що забезпечує фундамент для подальшого професійного зростання. Магістерський етап спрямований на розвиток аналітичних, управлінських і дослідницьких умінь, а також уміння працювати з проектними завданнями та критично оцінювати інформацію. Рівень доктора філософії виступає завершальною ланкою освітньої вертикалі, орієнтованою на формування науково-дослідницької культури, інноваційного мислення й здатності до наукового лідерства. Отже, освітня система функціонує як цілісний, взаємопов'язаний процес, що забезпечує безперервність професійного розвитку та підготовку фахівців нового покоління для інформаційно-комунікаційної сфери.

Подальший розвиток системи безперервної освіти зі спеціальності В13(029) має відбуватися через розширення міжуніверситетської співпраці,

створення консорціумів цифрової освіти, а також удосконалення системи підвищення кваліфікації викладачів. Конвергентні моделі мають стати інструментом формування професійних спільнот, орієнтованих на сталий розвиток, наукову творчість і практичні інновації. Відтак, поєднання принципів безперервності та конвергенції у підготовці фахівців забезпечує не лише стабільність освітньої вертикалі, а й формування нової генерації професіоналів – гнучких, цифрово грамотних, соціально відповідальних і здатних ефективно діяти в умовах глобальних інформаційних трансформацій.

Розвиток окресленої системи потребує науково обґрунтованої стратегії, що передбачає інтеграцію цифрових інфраструктур, інституційну взаємодію та формування єдиних стандартів якості освіти. Важливим аспектом є впровадження механізмів моніторингу ефективності освітніх програм і забезпечення академічної мобільності викладачів та здобувачів. Конвергентна модель здатна адаптуватися до викликів часу, сприяючи трансформації освітніх практик відповідно до тенденцій штучного інтелекту, відкритих даних та інфокомунікаційних технологій. Не менш значущим напрямом виступає розвиток цифрової педагогіки, яка підвищує якість навчання через персоналізацію освітніх траєкторій і гібридні формати взаємодії.

Разом із тим, на шляху реалізації конвергентних моделей безперервної освіти постають певні перепони й бар'єри. Насамперед, це фрагментарність нормативно-правового забезпечення, що не завжди враховує специфіку міждисциплінарних освітніх програм. Інституційні бар'єри проявляються у недостатній узгодженості між закладами освіти, науковими установами та роботодавцями, що ускладнює формування єдиного освітньо-наукового простору. Відчутним є також кадровий дефіцит фахівців, здатних викладати на перетині інформаційних технологій, менеджменту та гуманітарних наук. Перешкодою виступає й нерівномірність цифрової інфраструктури між освітніми закладами, що створює дисбаланс у доступі до сучасних ресурсів. Окрім того, психологічна неготовність частини науково-педагогічних кадрів до трансформації традиційних підходів і впровадження інновацій гальмує розвиток конвергентної освіти. Подолання означених бар'єрів потребує комплексних стратегій державного рівня, підтримки освітніх інноваційних проєктів і розвитку культури академічної відкритості.

Висновки. Представлене дослідження надає підстави стверджувати, що впровадження конвергентного підходу у систему безперервної освіти за спеціальністю В13 «Бібліотечна, інформаційна та архівна справа» (029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа») є стратегічно важливим напрямом модернізації професійної підготовки. Аналіз теоретичних засад, освітніх моделей і практик свідчить, що поєднання принципів безперервності, інтегрованості та цифрової інноваційності забезпечує цілісність освітнього простору й підвищує

якість підготовки майбутніх фахівців. Безперервна освіта у сфері інформаційної діяльності виступає необхідною умовою професійної мобільності, адаптивності та конкурентоспроможності кадрів, особливо в умовах швидкої цифровізації й зміни технологічних парадигм. Конвергентна модель підготовки створює новий формат освітнього процесу, що передбачає інтеграцію наукових, управлінських, інформаційних та комунікаційних компетентностей, сприяючи формуванню фахівця нового типу – аналітичного, креативного та здатного до міждисциплінарної взаємодії.

Проведений аналіз показав, що освітня вертикаль (бакалавр – магістр – доктор філософії) функціонує як система поступового нарощування дослідницьких і професійних компетентностей, але потребує посилення узгодженості змісту, методів і форм навчання. Основними перешкодами на шляху впровадження конвергентних освітніх моделей залишаються фрагментарність освітніх стандартів, недостатня підготовка викладачів до роботи з цифровими технологіями, обмеженість ресурсів для міжуніверситетської співпраці та низький рівень інтеграції науки й освіти. Подальший розвиток системи безперервної освіти має відбуватися через створення інноваційних освітніх платформ, консорціумів і мережевих програм, що забезпечать відкритість, мобільність і міждисциплінарну взаємодію у професійній підготовці. Отже, конвергентний підхід у поєднанні з принципом безперервності стає базовою парадигмою розвитку сучасної освіти в інформаційній, бібліотечній та архівній сфері. Його реалізація дозволить сформувати покоління фахівців, здатних ефективно діяти у глобальному цифровому середовищі, поєднувати наукові дослідження з практичними рішеннями й активно впливати на процеси трансформації інформаційного суспільства.

Література:

1. Матвієнко О.В., Цивін М.Н. Сучасні концепції документно-інформаційної науки як освітня компонента підготовки магістрів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 3. С. 136–141.
2. Матвієнко О., Цивін М., Хрущ С. Формування науково-педагогічної школи освітньої спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа» у Київському національному університеті культури і мистецтв. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. № 12. С. 96–111.
3. Матвієнко О., Цивін М. «Управління документацією у цифровому середовищі» – освітньо-професійна програма цифрового спрямування. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2022. № 10. С. 151–164.
4. Матвієнко О., Цивін М. Аутріч як актуальний напрям наближення бібліотечних послуг до споживачів. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2024. № 14. С. 93–104. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.14.2024>
5. Матвієнко О.В., Цивін М.Н. Професіологічний дискурс спеціальності «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Вісник Книжкової палати*. 2022. № 7. С. 23–30.
6. Новальська Т., Касьян В. Теоретико-методологічні засади підготовки інтернет-маркетолога за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа». *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2021. № 7. С. 71–82.

7. Бачинська Н.А. Практична підготовка здобувачів як складова освітньо-професійного простору закладу вищої освіти: традиції та інновації. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 1. С. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2023.276772>

8. Бачинська Н.А. Конвергентний підхід підготовки фахівців за спеціальністю 029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа»: до постановки проблеми. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. №6(36). С. 841–853. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-841-853](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-841-853)

9. Бачинська Н.А. Удосконалення професійних компетентностей здобувачів спеціальності 029 ІБАС у процесі проходження практики. *Український журнал з бібліотекознавства та інформаційних наук*. 2023. № 12. С. 82–95. DOI <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293574>

10. Салата Г.В., Бачинська Н.А. Персонал-стратегії у бібліотечних та інформаційних інституціях: інноваційні проєкти у контексті соціальної реальності». *«Вісник науки та освіти», Серія «Культура та мистецтво»*. 2025. № 5(35). С. 2703–2716. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5\(35\)-2703-2716](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-2703-2716).

11. Бачинська Н.А., Салата Г.В. Аналіз та розробка евристичних підходів до формування персонал-стратегій у сфері управління інформаційними, бібліотечними та архівними ресурсами. *Успіхи і досягнення у науці*. 2025. № 5((12). С. 459–470. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-459-470](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-459-470) ,

12. Тверитникова О.Є., Салата Г.В. Менеджмент якості архівної та бібліотечної справи: до проблеми імплементації міжнародних стандартів. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2023. № 2. С. 48–53. URI: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4944> ,

13. Tverytnykova E., Demidova Yu., Salata H. Scientific and practical training component of higher education applicants by implementing the digitalization of the information space. *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія*. 2023. 2. 104–116. URI: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/67443>

References:

1. Matviienko, O.V., Tsyvin, M.N. (2023). Suchasni kontseptsii dokumentno-informatsiinoi nauky yak osvitnia komponenta pidhotovky mahistriv. *Bibliotekoznavstvo*. [Modern Concepts of Document and Information Science as an Educational Component in Master's Training]. *Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 3. 136–141. [in Ukrainian].

2. Matviienko, O., Tsyvin, M., Khrushch, S. (2023). Formuvannia naukovo-pedahohichnoi shkoly osvitnoi spetsialnosti «Informatsiina, bibliotечna ta arkhivna sprava» u Kyivskomu natsionalnomu universyteti kultury i mystetstv. [Formation of the Scientific and Pedagogical School of the Educational Specialty “Information, Library, and Archival Studies” at Kyiv National University of Culture and Arts]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. 12. 96–111. [in Ukrainian].

3. Matviienko, O., Tsyvin, M. (2022). «Upravlinnia dokumentatsiieiu u tsyfrovomu seredovyshchi» – osvitno-profesiina prohrama tsyfrovoho spriamuvannia. [“Document Management in the Digital Environment” – a Digitally Oriented Educational and Professional Program]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. 10. 151–164. [in Ukrainian].

4. Matviienko, O., Tsyvin, M. (2024). Autrich yak aktualnyi napriam nablyzhennia biblioteknykh posluh do spozhyvachiv. [Outreach as a Relevant Direction for Bringing Library Services Closer to Users]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. 14. 93–104. <https://doi.org/10.31866/2616-7654.14.2024>. [in Ukrainian].

5. Matviienko, O.V., Tsyvin, M.N. (2022). Profesiologichnyi dyskurs spetsialnosti «Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava». [The Professionological Discourse of the Specialty “Information, Library, and Archival Studies”]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty*. 7. 3–30. [in Ukrainian].
6. Novalska, T., Kasian, V. (2021). Teoretyko-metodolohichni zasady pidhotovky internet-marketoloha za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava». [The Theoretical and Methodological Foundations of Training an Internet Marketer in the Specialty 029 “Information, Library, and Archival Studies”]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. 7. 71–82. [in Ukrainian].
7. Bachynska, N.A. (2023). Praktychna pidhotovka здобувачів як складова освітньо-професійного простору закладу вищої освіти: традиції та інновації. *Бібліотекознавство. [Practical Training of Students as a Component of the Educational and Professional Environment of a Higher Education Institution: Traditions and Innovations]*. *Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 1. 79–85. DOI: <https://doi.org/10.32461/2409-9805.1.2023.276772>. [in Ukrainian].
8. Bachynska, N.A. (2025). Konverhentnyi pidkhid pidhotovky fakhivtsiv za spetsialnistiu 029 «Informatsiina, bibliotekna ta arkhivna sprava»: do postanovky problemy. [The Convergent Approach to Training Specialists in Specialty 029 “Information, Library, and Archival Studies”: Problem Statement]. *Aktualni pytannia u suchasniï nautsi*. 6(36). 841–853. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6\(36\)-841-853](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-6(36)-841-853). [in Ukrainian].
9. Bachynska, N.A. (2023). Udoskonalennia profesiinykh kompetentnostei здобувачів спеціальності 029 IBAS u protsesi prokhodzhennia praktyky. [Improving the Professional Competencies of Students Majoring in 029 Information, Library, and Archival Studies during Internship]. *Ukrainskyi zhurnal z bibliotekoznavstva ta informatsiinykh nauk*. 12. 82–95. DOI <https://doi.org/10.31866/2616-7654.12.2023.293574>. [in Ukrainian].
10. Salata, H.V., Bachynska, N.A. (2025) Personal-stratehii u biblioteknykh ta informatsiinykh instytutsiakh: innovatsiini proiekty u konteksti sotsialnoi realnosti». [Personnel Strategies in Library and Information Institutions: Innovative Projects in the Context of Social Reality]. «*Visnyk nauky ta osvity*», *Seriia «Kultura ta mystetstvo»*. 5(35). 2703–2716. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5\(35\)-2703-2716](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-5(35)-2703-2716). [in Ukrainian].
11. Bachynska, N.A., Salata, H.V. (2025). Analiz ta rozrobka evrystychnykh pidkhodiv do formuvannia personal-stratehii u sferi upravlinnia informatsiinykh, biblioteknykh ta arkhivnykh resursamy. [Analysis and Development of Heuristic Approaches to the Formation of Personnel Strategies in the Management of Information, Library, and Archival Resources]. *Uspikhy i dosiahnennia u nautsi*. 5((12). 459–470. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5\(15\)-459-470](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2025-5(15)-459-470). [in Ukrainian].
12. Tverynykova, O.Ye., Salata, H.V. (2023) Menedzhment yakosti arkhivnoi ta biblioteknoi spravy: do problemy implementatsii mizhnarodnykh standartiv. [Quality Management in Archival and Library Science: On the Issue of Implementing International Standards]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. 2. 48–53. URI: <http://elib.nakkkim.edu.ua/handle/123456789/4944>. [in Ukrainian].
13. Tverynykova, E., Demidova, Yu., Salata, H. (2023) Scientific and practical training component of higher education applicants by implementing the digitalization of the information space. [Scientific and practical training component of higher education applicants by implementing the digitalization of the information space.]. *Teoriia i praktyka upravlinnia sotsialnykh systemamy: filosofii, psykholohiia, pedahohika, sotsiolohiia*. 2. 104–116. URI: <https://repository.kpi.kharkov.ua/handle/KhPI-Press/67443> [in English].

УДК 378:004:37.001

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1459-1467](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1459-1467)

Гончаренко Олексій Миколайович доктор історичних наук, професор кафедри теорії і методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, м. Переяслав, <https://orcid.org/0000-0002-8882-6397>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ УЧНІВ НА УРОКАХ ІНФОРМАТИКИ І ТЕХНОЛОГІЙ

Анотація. У статті досліджується застосування інтерактивних технологій у навчальному процесі з інформатики та технологій у 5–9 класах, що спрямовано на формування компетентної, творчої та ініціативної особистості учнів. Проаналізовано основні особливості інтерактивного навчання, його вплив на розвиток пізнавальної активності, критичного та аналітичного мислення, творчих здібностей і комунікативних компетентностей школярів. Особлива увага приділяється ролі педагога як організатора навчальної діяльності та створенню сприятливого середовища для взаємодії та самостійної роботи учнів.

У статті здійснено порівняльний аналіз застосування інтерактивних технологій у навчанні інформатики та технологій: у курсі інформатики акцент робиться на формуванні алгоритмічного та цифрового мислення, аналітичних умінь і здатності критично оцінювати інформацію, тоді як у технологіях інтерактивні методи сприяють розвитку творчої активності, практичних навичок, командної взаємодії та вміння вирішувати конкретні проєктні завдання. Підкреслено важливість використання хмарних платформ та онлайн-сервісів (Padlet, Wizer, LearningApps, Canva, Prezi, ThingLink, Moovly) для організації навчальної діяльності, забезпечення наочності, зворотного зв'язку, самоперевірки та розвитку інформаційно-цифрової компетентності учнів.

Особливо відзначено ефективність технології перевернутого навчання, що передбачає самостійне опрацювання теоретичного матеріалу вдома та виконання практичних завдань у класі, а також створення інтерактивних навчальних матеріалів, що підвищують мотивацію до навчання та формують відповідальність за власний освітній результат.

На підставі аналізу сучасних досліджень, педагогічного досвіду та результатів експериментальних досліджень сформуовано висновок про доцільність широкого застосування інтерактивних методів у навчанні обох дисциплін, з урахуванням вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів, а також перспективу подальших досліджень у сфері створення авторських інтерактивних матеріалів та адаптації їх до конкретних навчальних колективів.

Ключові слова: інтерактивні технології, інформатика, технології, навчальні компетентності, критичне мислення, творчі здібності, командна взаємодія, цифрові інструменти, перевернуте навчання, пізнавальна активність, педагогічні методи

Honcharenko Oleksiy Mykolayovych Doctor of Historical Sciences, professor of the department of theory and methodology of technological education and computer graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Pereyaslav, <https://orcid.org/0000-0002-8882-6397>

THE USE OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES IN TEACHING STUDENTS IN INFORMATICS AND TECHNOLOGY LESSONS

Abstract. The article explores the application of interactive technologies in the educational process of informatics and technology lessons for grades 5–9, aimed at developing competent, creative, and initiative-taking students. The main features of interactive learning are analyzed, as well as its impact on the development of cognitive activity, critical and analytical thinking, creative abilities, and communicative competencies of students.

Special attention is given to the teacher's role as an organizer of learning activities and the creation of a favorable environment for interaction and independent work. The article presents a comparative analysis of the use of interactive technologies in informatics and technology education: in informatics, the focus is on developing algorithmic and digital thinking, analytical skills, and the ability to critically evaluate information, whereas in technology, interactive methods foster creative activity, practical skills, teamwork, and the ability to complete specific project tasks.

The importance of using cloud platforms and online services (Padlet, Wizer, LearningApps, Canva, Prezi, ThingLink, Moovly) is emphasized for organizing learning activities, ensuring visualization, providing feedback, self-assessment, and developing students' digital competence. The effectiveness of the flipped learning approach, which involves independent study of theoretical material at home and practical task completion in class, as well as the creation of interactive learning materials that increase motivation and foster responsibility for learning outcomes, is particularly highlighted.

Based on the analysis of contemporary research, pedagogical experience, and experimental results, the study concludes that the extensive use of interactive methods in teaching both subjects is advisable, taking into account students' age, psychological, and individual characteristics, as well as prospects for further research in the development of custom interactive materials and their adaptation to specific student groups.

Keywords: interactive technologies; informatics; technology; learning competencies; critical thinking; creative abilities; teamwork; digital tools; flipped learning; cognitive activity; pedagogical methods

Постановка проблеми. Сучасна освіта перебуває в умовах стрімкої цифровізації та інтенсивного розвитку інформаційного суспільства, що висуває нові вимоги до рівня компетентності, творчості та самостійності учнів. Одним із ключових завдань навчального процесу є формування у школярів не лише теоретичних знань, а й практичних навичок, критичного мислення, умінь комунікації та здатності до командної роботи.

В умовах традиційного навчання ці завдання реалізуються не завжди ефективно, оскільки більшість методів спрямовані на пасивне засвоєння матеріалу та механічне запам'ятовування. Це створює потребу у впровадженні сучасних педагогічних технологій, здатних активізувати пізнавальну діяльність учнів, стимулювати їхню креативність та розвиток аналітичних компетентностей.

Особливу актуальність набуває використання інтерактивних технологій, що передбачають активну взаємодію між учителем та учнями, залучення учнів до самостійного опрацювання навчального матеріалу та командної взаємодії. Попри визнання їх ефективності в теорії та практиці освіти, залишається низка відкритих питань: як оптимально поєднати інтерактивні методи з конкретним змістом навчальних курсів; які методи найбільш ефективні для розвитку критичного, аналітичного та творчого мислення; як адаптувати інтерактивні технології до вікових, психологічних та індивідуальних особливостей учнів 5–9 класів.

Таким чином, проблема полягає у пошуку ефективних моделей застосування інтерактивних технологій у навчанні інформатики та технологій, що забезпечують розвиток ключових компетентностей учнів та сприяють формуванню їхньої готовності до життя в умовах інформаційного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна педагогіка наголошує на важливості інтеграції інтерактивних технологій у навчальний процес для підвищення ефективності засвоєння знань та розвитку ключових компетентностей учнів. Так, О. І. Пометун підкреслює, що інтерактивне навчання передбачає діалогічну взаємодію всіх учасників освітнього процесу, активну участь учнів, атмосферу психологічного комфорту та можливість здобуття практичного досвіду, що сприяє більш глибокому розумінню матеріалу та підвищенню мотивації до навчання.

О. Власій відзначає, що для успішного застосування інтерактивних методів необхідне не лише володіння технічними засобами, а й формування відповідної культури класу. Педагог має організувати навчальний процес так, щоб поступово

вводити нові технології, залучати всіх учасників та створювати правила співпраці, що сприяють розвитку комунікативних навичок, партнерства та особистісно орієнтованого навчання.

І. В. Гевко акцентує на зміні традиційних ролей у навчальному процесі: учитель стає координатором пізнавальної діяльності, а учні – активними суб'єктами навчання. Такий підхід наближає навчання до реальної практичної діяльності та формує навички критичного мислення, аналізу інформації та аргументованого відстоювання позицій.

О. Кривонос пропонує класифікацію методів навчання, де інтерактивні методи визначаються як спрямовані на співпрацю та взаємонавчання, що розвиває самостійність, командну взаємодію, комунікативні вміння та критичне мислення. Серед найефективніших інтерактивних форм О. Кривонос виокремлює мозковий штурм, дискусії, групові проєктні завдання, рольові ігри та аналіз конкретних ситуацій.

Навіть найсучасніші цифрові технології не дають очікуваного ефекту без педагога, який володіє ними та здатен творчо інтегрувати їх у навчальний процес. С. Терещук зазначає, що інтерактивний підхід, заснований на партнерстві, діалозі та рефлексії, є найефективнішим для розвитку критичного мислення, комунікації та відповідальності за спільний результат у контексті компетентісно орієнтованої освіти.

Узагальнення досліджень підтверджує, що інтерактивні технології сприяють підвищенню пізнавальної активності, творчих здібностей і комунікативних навичок учнів, забезпечують ефективну взаємодію між учителем та учнями та відкривають широкі можливості для застосування цифрових інструментів у навчальному процесі.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та практичне дослідження ефективності застосування інтерактивних технологій у навчанні учнів 5–9 класів на уроках інформатики та технологій для формування ключових компетентностей, розвитку пізнавальної активності, критичного та аналітичного мислення, творчих здібностей і комунікативних навичок.

Об'єктом дослідження є навчальний процес у загальноосвітніх закладах середньої ланки (5–9 класи) з використанням інтерактивних методів та цифрових інструментів.

Предметом дослідження є інтерактивні технології навчання, їхні методичні засоби та практичні форми застосування на уроках інформатики та технологій, що впливають на розвиток пізнавальної активності, творчого та критичного мислення учнів.

Завдання дослідження: проаналізувати теоретичні підходи до інтерактивного навчання та його значення для розвитку ключових компетентностей учнів; визначити особливості застосування інтерактивних технологій у навчанні

інформатики та технологій; дослідити вплив інтерактивних методів на розвиток пізнавальної активності, творчих здібностей та комунікативних навичок учнів; проаналізувати ефективність використання хмарних сервісів і цифрових інструментів для організації інтерактивного навчання.

Виклад основного матеріалу. Сучасна освіта спрямована на формування компетентної, творчої та ініціативної особистості, здатної ефективно діяти в умовах інформаційного суспільства. У цьому контексті особливого значення набуває використання інтерактивних технологій навчання, які забезпечують активну участь учнів у навчальному процесі, стимулюють пізнавальну діяльність та сприяють розвитку критичного мислення. На уроках інформатики і технологій інтерактивні методи створюють умови для поєднання теоретичних знань із практичними навичками, формування вмінь співпраці, комунікації та самостійного розв'язання проблем.

Як зазначає О. І. Пометун, інтерактивне навчання характеризується такими ключовими ознаками, як діалогічність, активна та рівноправна взаємодія всіх учасників освітнього процесу, атмосфера успіху і психологічного комфорту, отримання учнями власного практичного досвіду, рефлексія, а також усвідомлене керування та активізація власної поведінки у процесі навчання. Саме поєднання цих чинників створює умови для глибшого засвоєння знань і підвищення мотивації до навчальної діяльності [1; 2].

На думку О. Власій, ефективне впровадження інтерактивних технологій потребує не лише технічної готовності педагога, а й поступової зміни всієї освітньої культури класу. Дослідниця підкреслює, що успіх інтерактивного навчання залежить від створення системи організації навчального процесу, яка передбачає поетапне впровадження нових технологій, залучення всіх учасників освітнього процесу та формування правил співпраці – поваги до думки кожного, активності, аргументованості висловлювань і партнерської взаємодії. Це, у свою чергу, сприяє розвитку комунікативних навичок, атмосфери взаєморозуміння й доброзичливості в колективі та реалізації особистісно орієнтованого підходу.

Розвиток хмарних технологій відкриває нові можливості для організації інтерактивного освітнього середовища. Використання таких платформ, як Padlet, Wizer, LearningApps, Canva, Prezi, ThingLink, Moovly тощо, створює простір для творчої співпраці між учителем та учнями. Зокрема, сервіс LearningApps.org активно використовується для створення інтерактивних вправ, вікторин, кросвордів і ребусів, що забезпечує постійний зворотний зв'язок і підвищує мотивацію до навчання.

Результати педагогічного експерименту, проведеного у Будзинській гімназії, підтвердили ефективність інтерактивних технологій у підвищенні навчальних досягнень учнів з інформатики. Учні експериментальної групи продемонстрували істотно вищі результати порівняно з контрольною, що

навчалася традиційними методами. Це засвідчує, що інтерактивні інструменти сприяють розвитку пізнавальної активності, аналітичного мислення, творчості та критичного осмислення навчального матеріалу.

На основі узагальнення досвіду О. Власій та інших науковців можна стверджувати, що інтерактивні технології – це не лише інструмент активізації пізнавальної діяльності, а цілісна система взаємодії, у центрі якої перебуває учень як активний суб'єкт навчального процесу. Подальших досліджень потребує питання адаптації інтерактивних технологій до змісту навчання інформатики у 5–9 класах, а також розроблення методики створення авторських інтерактивних матеріалів, що відповідають рівню підготовки конкретного учнівського колективу [3].

І. В. Гевко підкреслює, що впровадження інтерактивних методів є однією з ключових умов підвищення якості освіти в умовах реформування. Науковиця наголошує, що інтерактивна модель навчання змінює традиційні ролі учасників освітнього процесу: учитель із носія знань перетворюється на організатора пізнавальної діяльності, а учні – на активних суб'єктів навчання. За І. Гевко, основна перевага інтерактивних технологій полягає у наближенні навчання до реальної практичної діяльності, що формує навички критичного мислення, комунікації, аналізу інформації та аргументованого відстоювання позиції. Використання лише традиційних методів, орієнтованих на відтворення знань, вважається малоефективним у сучасних умовах.

Дослідниця також акцентує увагу на потребі впровадження інформаційно-комунікаційних технологій – інтерактивних дощок, мультимедійних засобів, хмарних платформ, які забезпечують зворотний зв'язок, активну взаємодію між учителем і учнями та підвищують мотивацію до навчання [4].

На думку О. Кривонос, інформатика як навчальна дисципліна є не лише сукупністю знань про обробку та зберігання інформації, а й важливим засобом розвитку інтелектуального, логічного та творчого потенціалу учнів. Дослідниця пропонує класифікацію методів навчання за кількома критеріями:

- за діяльністю вчителя – організаційно-діяльнісні, стимулювально-мотиваційні та контрольні;
- за характером взаємодії – пасивні, активні та інтерактивні;
- за рівнем технологічності – нетехнологічні та технологічні (з використанням ІКТ, інтерактивних дощок, віртуальних лабораторій тощо).

Вчена наголошує, що інтерактивні методи – це насамперед співпраця і взаємонавчання, коли учитель і учень виступають рівноправними партнерами освітнього процесу. Такий підхід сприяє розвитку самостійності, комунікативних умінь і командної взаємодії. Серед найрезультативніших методів О. Кривонос виокремлює мозковий штурм, дискусію, групову роботу, рольові ігри, аналіз ситуацій і дебати, що стимулюють як пізнавальну активність, так і соціальні навички [5].

Одним із ефективних підходів до реалізації принципів інтерактивного навчання є технологія перевернутого навчання (*flipped learning*), що передбачає самостійне опрацювання теоретичного матеріалу вдома (через відеолекції, мультимедійні ресурси, інтерактивні підручники) та виконання практичних завдань на уроці. Такий формат сприяє розвитку самостійності, відповідальності, аналітичного мислення й активної участі в освітньому процесі.

Важливим елементом перевернутого навчання є створення інтерактивних навчальних матеріалів – плакатів, робочих аркушів, інтерактивних дошок, розроблених за допомогою сервісів *ThingLink*, *Jamboard*, *LiveWorksheets*, *Wizer.me* тощо. Їх використання забезпечує наочність, можливість самоперевірки, рефлексії та творчої взаємодії, що підвищує мотивацію учнів і сприяє розвитку інформаційно-цифрової компетентності [6].

Як підкреслює С. Терещук, у педагогічній практиці накопичено значну кількість технологій навчання, проте найпродуктивнішим у сучасній школі є саме інтерактивний підхід, що базується на діалозі, партнерстві та рефлексії. Він сприяє розвитку критичного мислення, комунікативних умінь, відповідальності за спільний результат і формуванню ключових компетентностей учня нової української школи [7].

Аналіз наукових досліджень і педагогічної практики засвідчує, що інтерактивні технології є потужним інструментом модернізації освітнього процесу як у навчанні інформатики, так і технологій, проте їхнє застосування має специфічні особливості залежно від предметної спрямованості. У викладанні інформатики інтерактивні методи здебільшого спрямовані на розвиток логічного, алгоритмічного та аналітичного мислення, формування цифрових компетентностей і практичних навичок роботи з інформаційними технологіями.

Використання інтерактивних вправ, хмарних платформ (*Padlet*, *Wizer*, *LearningApps*, *ThingLink*) та технології перевернутого навчання дозволяє учням опановувати алгоритмічні концепції, програмування, аналіз даних, а також розвивати критичне мислення і самостійність у прийнятті рішень. Застосування таких технологій сприяє глибшому засвоєнню навчального матеріалу, активному зворотному зв'язку та мотивації до пізнавальної діяльності, що підтверджується результатами педагогічних експериментів, наприклад у Будзинській гімназії, де учні експериментальної групи демонстрували значно вищі показники знань порівняно з контрольною групою.

У викладанні технологій інтерактивні методи виконують не лише когнітивну функцію, а й творчу та практичну, спрямовану на розвиток конструкторських умінь, дизайнерського мислення та виробничих навичок. Важливим аспектом є застосування проєктної та групової діяльності, рольових ігор, аналізу ситуацій і дебатів, що стимулюють командну взаємодію, комунікацію та соціальні компетентності. Інтерактивні підходи у технологічних дисциплінах

забезпечують учням можливість реалізовувати творчі проєкти, розробляти власні вироби або моделі, одночасно засвоюючи теоретичний матеріал. Тут важлива роль педагога як організатора та фасилітатора процесу, який забезпечує позитивну психологічну атмосферу, партнерську взаємодію та усвідомлене виконання кожним учнем відповідальних завдань.

Порівняння цих двох напрямів демонструє, що інтерактивні технології, хоча й сприяють підвищенню мотивації, активності та залученості учнів, виконують у кожному випадку специфічні освітні функції. У інформатиці акцент робиться на формуванні аналітичних, цифрових та дослідницьких компетентностей, опануванні сучасних програмних інструментів, розвитку умінь самостійного розв'язання проблем і критичного мислення. У технологіях інтерактивні підходи здебільшого орієнтовані на творчу реалізацію, практичну діяльність, командну взаємодію та соціальні навички, що забезпечує комплексний розвиток особистості і підготовку до реальної практичної діяльності.

Висновки. Таким чином, інтерактивні технології виступають універсальним засобом модернізації навчального процесу, який адаптується під специфіку дисципліни. Їх ефективне застосування забезпечує формування компетентної, ініціативної та творчої особистості, здатної до самостійного мислення, продуктивної комунікації та активної участі в колективних проєктах. До перспективних напрямів подальших досліджень належить розробка методичних рекомендацій щодо поєднання інтерактивних методів із різними типами навчальних завдань, адаптація цифрових інструментів до вікових та психологічних особливостей учнів 5–9 класів, а також створення авторських інтерактивних матеріалів, які максимально відповідають потребам конкретного навчального колективу.

Література:

1. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Науково-методичний посібник. К.: А.С.К. 2004. 192с.
2. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. К. 2007. 144 с.
3. Власій О., Дудка О., Стефанишин М. Інтерактивні технології як засіб підвищення ефективності навчання. Гірська школа Українських Карпат. 2020. № 23. С. 128–132.
4. Гевко І. В. Використання інтерактивних технологій в освіті. Педагогічні науки. 2018. Вип. 139. С. 53–60.
5. Кривонос О.М., Мінгальова Ю.І., Кривонос М.П., Дєдх Т.А. Доцільність використання інтерактивних методів у процесі навчання інформатики. Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2024. Випуск 101. С. 29–33.
6. Погромська Г.С., Махровська Н.А. Інтерактивні навчальні матеріали до сучасного уроку інформатики як форма реалізації ідей перевернутого навчання. Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka. 2020. Вип. 5. С. 48– 50.
7. Терещук С. Українські студії в європейському контексті. 2023. № 7. С. 355–365.

References:

1. Pometun, O. I., & Pyrozhenko, L. V. (2004). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia* [Modern lesson: Interactive learning technologies]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

2. Pometun, O. I. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia* [Encyclopedia of interactive learning]. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Vlasii, O., Dudka, O., & Stefanyshyn, M. (2020). Interaktyvni tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia [Interactive technologies as a means of increasing learning efficiency]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat*, (23), 128–132. [in Ukrainian].
4. Hevko, I. V. (2018). Vykorystannia interaktyvnykh tekhnolohii v osviti [Using interactive technologies in education]. *Pedahohichni nauky*, (139), 53–60. [in Ukrainian].
5. Kryvonos, O. M., Mingalova, Y. I., Kryvonos, M. P., & Diedukh, T. A. (2024). Dotsilnist vykorystannia interaktyvnykh metodiv u protsesi navchannia informatyky [The feasibility of using interactive methods in teaching informatics]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, (101), 29–33. [in Ukrainian].
6. Pohromska, H. S., & Makhrovskaya, N. A. (2020). Interaktyvni navchalni materialy do suchasnoho uroku informatyky yak forma realizatsii idei perevernutoho navchannia [Interactive teaching materials for modern informatics lessons as a form of flipped learning]. *Herald pedagogiki. Nauka i Praktyka*, (5), 48–50. [in Ukrainian].
7. Tereshchuk, S. (2023). Ukrainski studii v yevropeyskomu konteksti [Ukrainian studies in the European context]. (7), 355–365. [in Ukrainian].

УДК 37.018.4-021.464:378.016:5(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1468-1477](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1468-1477)

Граб Мар'яна Василівна доктор філософії, Мукачівський державний університет, <https://orcid.org/0000-0001-8462-8222>

Козарь Оксана Петрівна доктор технічних наук, Професор, Мукачівський державний університет, <https://orcid.org/0009-0007-2621-3951>

Рейс Тіберій Тіберійович старший викладач кафедри інженерії, технологій та професійної освіти, Мукачівський державний університет, <https://orcid.org/0000-0002-4917-3928>

Росул Руслан Васильович кандидат технічних наук, Доцент, Мукачівський державний університет, <https://orcid.org/0009-0008-6855-4612>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ В КОНТЕКСТІ ВИВЧЕННЯ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Стаття присвячена проблемі організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти в контексті вивчення природничих дисциплін. Зазначено, що здатність студентів працювати самостійно є однією з основних умов їхнього успішного навчання, а в подальшому ефективної педагогічної діяльності. На основі ретроспективного аналізу досліджуваного питання, уточнено сутність поняття «самостійна робота здобувачів вищої освіти». Авторами воно трактується як обов'язкова складова освітнього процесу ЗВО, що передбачає виконання запланованих навчальних завдань під методичним керівництвом викладачів, але без їх безпосередньої участі. Закцентовано увагу на ключових завданнях самостійної роботи, зокрема, це: розвиток пізнавальної самостійності та критичного мислення, забезпечення глибокого засвоєння фундаментальних понять, а також формування у студентів практичних і експериментальних умінь. Досліджено специфіку самостійної роботи майбутніх учителів природничих дисциплін, що полягає в обов'язковій інтеграції теоретичних знань із експериментальною діяльністю та широкому застосуванні ІКТ (віртуальні лабораторії, наукові бази даних). Окреслено ефективні форми самостійної роботи крізь призму вивчення природничих дисциплін, зокрема таких як «Ботаніка з основами фізіології рослин», «Фізіологія рослин та анатомія людини». Особлива увага сфокусована на проблемно-орієнтованих завданнях

(методичні кейси) та проєктній діяльності, які сприяють розвитку навичок планування та проведення уроків в ЗЗСО. Наголошено на важливості обґрунтування педагогічних умов, технології організації, інтенсифікації та визначення підходів до реалізації самостійної діяльності здобувачів вищої освіти, умов використання інтерактивних методів, форм і засобів навчання. Резюмовано про необхідність індивідуалізації завдань та забезпечення ефективного зворотного зв'язку для підвищення якості підготовки майбутніх фахівців природничого профілю.

Ключові слова: самостійна робота, здобувачі вищої освіти, фахова підготовка, природничі дисципліни, методичний інструментарій до організації самостійної роботи.

Hrab Mariana Vasylivna Doctor of Philosophy, Mukachevo State University, <https://orcid.org/0000-0001-8462-8222>

Kozar Oksana Petrovna Doctor of Technical Sciences, Professor, Mukachevo State University, <https://orcid.org/0009-0007-2621-3951>

Reis Tiberii Tiberiyovych Teacher, lecturer Mukachevo State University, <https://orcid.org/0000-0002-4917-3928>

Rosul Ruslan Vasylivih Candidate of Technical Sciences, Mukachevo State University. <https://orcid.org/0009-0008-6855-4612>

CONCEPTUAL BASIS FOR ORGANIZING INDEPENDENT WORK BY APPLICANTS FOR HIGHER EDUCATION IN THE CONTEXT OF STUDYING NATURAL SCIENCES

Abstract. The article has been devoted to the problem of organizing independent work of higher education applicants in the context of studying natural sciences. It has been noted that the ability of students to work independently is one of the main conditions for their successful learning and, subsequently, effective pedagogical activity. Based on a retrospective analysis of the issue under research, the essence of the concept of “independent work of higher education applicants” has been clarified. The authors interpret it as a mandatory component of the educational process of higher educational institutions, which involves the completion of planned educational tasks under the methodological guidance of teachers, but without their direct participation. The author has focused on the key tasks of independent work, in particular: the development of cognitive independence and critical thinking, ensuring a deep understanding of fundamental concepts, and the formation of practical and

experimental skills of students. The specifics of independent work of future teachers of natural sciences have been studied, which consists in the mandatory integration of theoretical knowledge with experimental activities and the widespread use of ICT (virtual laboratories, scientific databases). We have outlined effective forms of independent work through the prism of studying natural sciences, in particular, such as “Botany with the basics of plant physiology” and “Plant physiology and human anatomy.” Particular attention has been paid to the problem-oriented tasks (methodological cases) and project activities that contribute to the development of skills for planning and conducting lessons in secondary schools. The importance of substantiating pedagogical conditions, organizational technology, intensification, and determining approaches to the implementation of independent activities of higher education applicants, conditions for the usage of interactive methods, forms, and means of training has been emphasized. The necessity of individualizing tasks and ensuring effective feedback to improve the quality of training future specialists in the natural sciences has been summarized.

Keywords: independent work, applicants for higher education, professional training, natural sciences, methodological tools for organizing independent work.

Постановка проблеми. В контексті сьогодення умови організації освітнього процесу ЗВО мають сприяти підвищенню якості підготовки фахівців, що передбачають не лише ґрунтовні теоретичні знання, а й уміння самостійно здобувати, аналізувати та застосовувати інформацію, проводити дослідження, робити обґрунтовані висновки тощо. У цьому розрізі самостійна робота (СР) набуває статусу ключової складової освітнього процесу, особливо при підготовці вчителя природничих дисциплін. Адже така діяльність впливає на розвиток фахової компетентності студента у майбутній педагогічній діяльності, допомагає розкрити його особистісні риси і професіоналізм.

Варто зазначити, що ця тенденція є типовою для університетів країн світової спільноти, ураховуючи й Україну, в навчальних планах яких частка самостійної роботи студентів становить 50-70 %. Це вимагає кардинального перегляду методики організації та контролю СР, а специфіка природничих знань вимагає не лише їхнього розуміння, але й уміння застосовувати в практичній та дослідницькій діяльності. Сучасний педагог повинен бути здатний самостійно проводити науковий пошук, критично аналізувати джерела, ставити гіпотези та інтерпретувати результати. Ця компетентність є основною для інноваційного розвитку, і її формування неможливе без належно організованої самостійної роботи.

Актуальним є нині пошук ефективних шляхів та методичних підходів до організації СР, які б повною мірою враховували дидактичну специфіку навчальних дисциплін і забезпечували формування у здобувачів вищої освіти

високого рівня самостійності, критичного мислення та дослідницьких умінь, необхідних для успішної професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема організації СР здобувачів освіти вивчалася багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями. У своїх дослідженнях вони розглядали самостійну роботу як діяльність, що стимулює пізнавальну активність і формує здатність до самонавчання і саморозвитку. Цінною для нашого дослідження є позиція О. Малихіна, котрий розкриває теоретико-методологічний аспект організації самостійної навчальної діяльності, підкреслюючи, системний, плановий та контрольований її характер. В наукових студіях С. Омельченко, Н Подольської знаходимо думки про те, що організація СР майбутніх вчителів природничих дисциплін має свою специфіку, через що повинна тісно пов'язуватись з активізацією пізнавальної діяльності та обов'язковим елементом практичного застосування отриманих знань (розв'язання задач, виконання експериментів, моделювання). У дослідженнях О. Астахової, В. Євдокимова зацентровано увагу, що самостійна робота має велике значення у формування особистості. Науковці розглядають основні принципи, форми, методи організації, а також облік і контроль цієї діяльності.

Аналіз фахової літератури [2; 3; 4] свідчить, що нині актуальним напрямом позааудиторної самоосвіти студентів у ЗВО є створення умов підвищення їх активності шляхом реалізації самостійно-індивідуальних різновидів навчальної діяльності. Проблеми організації самостійної роботи з методики навчання біології вивчали Л. Барна, Н. Міщук, І. Мороз, А. Степанюк. СР з методики навчання біології й екології описували І. Вальорко, С. Кобернік. Індивідуалізацію самостійної роботи з методики навчання природничих дисциплін досліджували Т. Бондаренко, Н. Грицай, А. Степанюк тощо. Науковцями зазначено, що нормативне, організаційне, матеріально-технічне, навчально-методичне забезпечення СР є обов'язковим фактором її виконання у ЗВО. А її ефективність залежить від умов організації, змісту й характеру завдань та логіки їх побудови, де базовими є позитивна мотивація; інструктаж до виконання, оптимальне усвідомлення і розуміння; самостійне виконання, аналіз результатів роботи, анулювання помилок; самооцінка та оцінка роботи відповідно до критеріїв.

Мета статті – на основі ретроспективного аналізу досліджуваної проблеми уточнити сутність поняття «самостійна робота здобувачів вищої освіти», охарактеризувати важливість її в організації освітнього процесу, проаналізувати ключові особливості та методичні вимоги до організації СР студентів в процесі вивчення природничих дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Проблема формування навичок до СР в умовах особистісно-орієнтовного та компетентнісного навчання є актуальною і ключовою у стратегічних напрямках системи якісної підготовки педагогічних кадрів. Ретроспективний аналіз досліджуваної проблеми [2;3;4] дає підстави

стверджувати, що ознаками СР студентів є сформоване вміння самостійно ставити мету діяльності, визначати її цілі, описувати способи досягнення, здійснювати самоконтроль і самооцінку. Вбачаючи в такій роботі елемент компетентнісного підходу, дослідники характеризують її як:

- навчальну діяльність, яка передбачає відповідні процедури, які виконують студенти в процесі навчально-пізнавальної, навчально-практичної і навчально-професійної діяльності;
- засіб педагогічної діяльності, який використовується вчителем з метою перебудови психологічних механізмів, досвіду учнів, внутрішнього світу, які повинні бути результатами навчання, тобто «навчитися вчитися»;
- форму організації навчання;
- провідний вид діяльності у процесі дослідницької роботи студентів;
- умову навчання у ЗВО, що пропонує самостійне засвоєння частини змісту дисципліни, яка регламентується графіком виконання самостійних робіт студентів в рамках кредитно-модульної системи;
- високий рівень підготовленості (компетентності) студентів, який виступає метою і є результатом їх навчання і виховання [4;6;7].

У своєму дослідженні дефініцію «самостійна робота здобувачів вищої освіти» ми трактуємо як обов'язкову складову освітнього процесу, що передбачає виконання запланованих навчальних завдань під методичним керівництвом викладача, але без його безпосередньої участі. Вона є специфічним видом навчальної діяльності, спрямованим на формування самостійності, розвиток творчих здібностей та активізацію розумової діяльності студентів.

Відповідно до Положення «Про організацію освітнього процесу у ЗВО», СР є основним засобом засвоєння студентом навчального матеріалу в час, вільний від обов'язкових навчальних занять. Розширення функцій та зростання ролі такої діяльності веде до збільшення її обсягу та обумовлює зміну у взаємовідносинах між викладачем і студентом, як рівноправними суб'єктами освітнього процесу, привчає майбутніх фахівців самостійно вирішувати питання планування, організації та контролю за своєю навчальною діяльністю, виховуючи самостійність, як власну рису характеру.

Як показує практика, СР є одним з найважливіших компонентів освітнього процесу ЗВО, яка передбачає інтеграцію різних видів індивідуальної та колективної навчальної діяльності, що здійснюється як під час аудиторних, так і позааудиторних занять. У контексті сучасної вищої освіти самостійна робота домінує серед інших видів навчальної діяльності студентів після практичної підготовки та дозволяє розглянути накопичувані знання як об'єкт власної діяльності здобувача освіти.

СР студентів формує у майбутніх фахівців творче ставлення до педагогічної діяльності, розвиває внутрішні стимули до самовдосконалення, що є

ефективним засобом самостійного навчання та самопідготовки. Нині перед нами постає проблема формування у студентів такого механізму мислення, який би допоміг їм швидко адаптуватися до вимог, які весь час змінюються, знаходити й аналізувати нові джерела інформації, творчо втілювати їх у своїй професійній діяльності.

Джерелом самоосвіти, самовдосконалення здобувачів вищої освіти повинна бути здатність безперервно відображати світ, відбирати та інтегрувати необхідну інформацію, накопичувати власний досвід і на цій основі виробляти вміння самореалізації, бо головна ознака самостійності - це не просте засвоєння знань, а обов'язкове їх творче перетворення і набуття вмінь і навичок самостійно здобувати знання. Усе це може відбутися лише у процесі цілеспрямованої й систематичної самостійної діяльності, під час якої майбутні фахівці набувають досвіду професійної мобільності, виробляють уміння самостійно працювати над собою, постійно підвищуючи свою кваліфікацію та поглиблюючи свої знання.

Основним завданням викладача та й взагалі системи вищої освіти – є перехід з інформаційного типу навчання на навчання, яке б давало змогу виявляти й розвивати індивідуальні здібності майбутніх фахівців, їх творчий потенціал, активно впливати на формування їх особистості, адже саме результативність та ефективність самостійної роботи студентів значною мірою залежить від викладача.

Складаючи завдання для самостійної роботи, необхідно дотримуватися виконання таких функцій: навчально-розвивальна, пізнавально-практична, спонукально-активізувальна, технологічна, діагностична, виховна, світоглядна. Деякі з них або всі зазначені функції, на думку дослідників, повинні інтегруватися в комплексну функцію залежно від місця цих завдань у системі підготовки майбутнього фахівця. Організовуючи СР студентів викладачам варто, на нашу думку, дотримуватися певних принципів:

- створити єдині вимоги до організації СР у ЗВО;
- забезпечити послідовність, систематичність такої роботи.
- передбачити доступність і посиленість навчального матеріалу для самостійного опрацювання;
- надавати студентам однакові можливості у досягненні мети навчання та виявлення творчої ініціативи;
- забезпечити умови для організації СР здобувачів освіти (наявний аудиторний фонд, відповідна матеріально-технічна база, методичне забезпечення, консультації викладачів тощо);
- здійснювати керівництво та контроль за її ходом;
- рівномірний розподіл завдань та заходів контролю протягом усього навчального року (семестру) тощо.

СР вчені [4] поділяють на: репродуктивну – опрацювання лекційних матеріалів, опанування нової інформації з відомого джерела; частково-творчу –

розв'язування задач, вправ, пошук відповідей на попередньо відомі питання, підготовка до практичних і лабораторних занять; творчу – виконання завдань креативними методами, написання й оформлення рефератів, доповідей, курсових, дипломних, кваліфікаційних робіт магістра.

Вважаємо, що організація СР у процесі вивчення природничих дисциплін спрямована на вирішення низки взаємопов'язаних завдань серед яких: розвиток пізнавальної самостійності, навчання користуватися набутими знаннями та вміннями, формування дослідницьких навичок. Реалізація цих завдань дає змогу здобувачам освіти формувати вміння планувати, здійснювати та контролювати власну навчальну діяльність, застосувати теоретичні знання для розв'язання практичних і дослідницьких задач і вміння працювати з науковою літературою, проводити експерименти та інтерпретувати результати.

На нашу думку специфіка природничих дисциплін визначає особливі вимоги до організації СР. Часто вона включає самостійну підготовку до виконання експериментів, опрацювання методик, обробку та аналіз отриманих даних. Природничі дисципліни насичені розрахунковими, якісними та графічними задачами, самостійне розв'язання яких є необхідним для глибокого розуміння фізичних, хімічних чи біологічних закономірностей.

Як показує практика, закріпленню теоретичних знань із методичних дисциплін сприяють такі види самостійної роботи, як: повторення питань теми за допомогою роздаткових матеріалів або їх електронних версій, самостійне опрацювання різних інформаційних джерел (фахової літератури, комп'ютерної системи або Інтернет-мережі), виписування основних теоретичних положень, нових понять і класифікацій, підготовка проблемних міні-рефератів, розроблення планів-конспектів навчальних занять і позакласних заходів.

Формуванню практичних умінь допоможуть аналітичні завдання, особливо з використанням ІКТ; аналіз змісту навчально-методичного забезпечення, навчальних підручників і посібників; підготовка та заповнювання певних видів документації за вказаним зразком. Розв'язування ситуаційних завдань, креативні розробки дидактичних матеріалів, моделювання різноманітних освітніх ситуацій, реалізація групових або колективних проектів розвивають пізнавальну діяльність студентів під час самостійної роботи. Обов'язковим видом самостійної роботи з актуальних проблем методики викладання біології та екології є індивідуальне навчально-дослідне завдання.

Зосередимо увагу на організації СР студентів у процесі проведення лекційних, практичних і семінарських занять. З-поміж видів робіт має місце конспектування лекцій викладача, що носить репродуктивно-творчий характер. Викладач у вступній частині лекційного заняття визначає важливість теми, її взаємозв'язок з іншими, формулює проблемні питання, вирішення яких мотивує здобувачів освіти до опрацювання фахової літератури, сучасного підходу до розв'язання педагогічних ситуацій.

Ефективним у процесі проведення лекцій, на нашу думку, є кластер – один із методів критичного мислення. Здобувачам освіти варто пропонувати створити кластер, використовуючи ключові поняття теми, розташувати їх у логічній послідовності, побудувати асоціації, графічно зобразити взаємозв'язок між ними. Означений метод дозволяє представити на занятті великий обсяг інформації в структурованому і систематизованому вигляді, сприяє узагальненню навчального матеріалу, формує у здобувачів вищої освіти власне бачення проблеми, творчий підхід до її вирішення.

Практичні заняття дають можливість проведення різних форм СР студентів, що передбачена в межах аудиторної роботи (до прикладу, проведення педагогічної студії дебатів та дискусій). Це ефективний метод, оскільки сприяє формуванню комунікативних умінь і навичок, необхідних для взаємодії у майбутній педагогічній діяльності. Здобувачі освіти вчаться чітко формулювати ідеї, наводити аргументи, долати почуття невпевненості та надмірне хвилювання. Можна запропонувати студентам підготувати аргументи «за» та «проти» з актуальної наукової чи етичної проблеми (до прикладу, ГМО, використання ядерної енергії, вакцинація). Студенти самостійно готують матеріали для участі в дебатах, заздалегідь добирають приклади, працюють в уявних педагогічних студіях дебатів та дискусій. Відповіді узагальнюються викладачем.

Вважаємо, що для підвищення ефективності самостійної роботи під час вивчення курсів «Ботаніка з основами фізіології», «Фізіологія рослин та анатомія людини», «Методика навчання хімії» тощо доцільно використовувати:

- міні-дослідження (польові або лабораторні): можна запропонувати студентам провести невелике власне дослідження. До прикладу, проаналізувати якість води у місцевому джерелі, вивчити біорізноманіття найближчого парку, або дослідити вплив певного фактору на ріст рослин;
- створення наукового проєкту: завдання може полягати в розробці гіпотези, плануванні експерименту та представленні результатів (у вигляді постеру, презентації або короткої наукової статті);
- аналіз наукових статей: замість читання популярних статей, варто запропонувати студентам опрацювати кілька рецензованих наукових публікацій за певною темою, критично оцінити методику дослідження та зробити власні висновки;
- ведення «Щоденника природи»: студенти можуть спостерігати за сезонними змінами, фіксувати погодні явища, робити замальовки рослин чи тварин, що сприяє розвитку спостережливості;
- фотоконкурси або створення фоторепортажів: організація онлайн-конкурсу «Селфі з біологією» (до прикладу, фото з цікавим зразком, у музеї природи, на природі) або фоторепортажу про екологічну проблему регіону;
- використання симуляцій та віртуальних лабораторій: багато онлайн-платформ пропонують віртуальні експерименти, які дозволяють студентам

проводити дослід, що неможливі в умовах звичайної аудиторії (до прикладу, генетичні експерименти, хімічні реакції з небезпечними речовинами).

– рецензування робіт однолітків: здобувачі вищої освіти можуть обмінюватися своїми есе, звітами чи проєктами та надавати конструктивний зворотний зв'язок.

Запропоновані завдання стимулюють не лише запам'ятовування фактів, але й розвиток ключових навичок: критичного мислення, розв'язання проблем, командної роботи та цифрової грамотності. Як показує практика, з усіх видів навчальної діяльності СР значною мірою забезпечує формування самостійності як провідної риси особистості студента. Така робота завершує завдання усіх інших видів навчальної діяльності. Адже знання, що не стали об'єктом власної діяльності, не можуть вважатися дійсним надбанням людини. Тому СР має навчальне, особисте та суспільне значення.

Висновки. Отже, самостійна робота здобувачів вищої освіти – складне, багатовимірне явище, яке має досить вагомі можливості у навчанні, вихованні та управлінні освітнім процесом. Організація СР здобувачів вищої освіти в контексті вивчення природничих дисциплін має виражену практико-орієнтовану та дослідницьку спрямованість. Вона повинна будуватися на принципах інтеграції, активності та технологічності, спонукаючи студентів до постійного самовдосконалення, формування критичного мислення та наукового світогляду. Ефективність СР безпосередньо залежить від чіткої постановки завдань, забезпечення необхідними навчально-методичними матеріалами та впровадженням інноваційних технологій. Організація СР здобувачів вищої освіти в контексті вивчення природничих дисциплін є багатоаспектною проблемою, що вимагає постійної адаптації методичних підходів до викликів науково-технічного прогресу. Ефективна СР у цій галузі повинна мати дослідницький, технологічний та індивідуалізований характер. Її успіх залежить від компетентності викладача, якості навчально-методичного забезпечення та мотивації самого здобувача. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов використання групової роботи з майбутніми вчителями природничих дисциплін.

Література:

1. Граб М.В. Роль природничих дисциплін у процесі фахової підготовки сучасного педагога. *Наука майбутнього*, 1(9), 2022. С.20–25.
2. Гула Л. Студентоцентризований підхід до організації самостійної роботи студентів у ЗВО. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 27, том 2, 2020. С. 157–161.
3. Карпова Г.С. Інноваційні підходи до організації самостійної роботи студентів. *Фізико-математична освіта (ФМО)*, випуск 1(15), 2018. С. 232–235.
4. Кобернік С.Г., Цуруль О.А. Проблема класифікації самостійної роботи студентів з методичних дисциплін природничого профілю. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : матеріали звітно-наук. конф. викладачів університету за 2009 р. Київ: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. С. 82–85.

5. Козарь О. П., Герасимов В. В., Ковач А. І., Рейс Т. Т. Формування методичної компетентності майбутніх учителів природничих наук. Наука і техніка сьогодні. Серія Педагогіка: електронний журнал / гол.ред. Сопілко І.М. – Київ, 2025. – Вип. 1(42). – С.632-640.

6. Сучасний психолого-педагогічний словник / авт. кол. за заг. ред. О. І. Шапран. Переяслав-Хмельницький (Київ-ська область): Домбровська Я. М., 2016. 473 с.

7. Мороз І.В. Організація і керування самостійною роботою студентів. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету : мат. звіт.-наук. конф. викл. ун.-ту за 2008 р. / укл. Г.І. Волинка та ін. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. С. 141–144.

References

1. Grab, M.V. (2022). Rol pryrodnychych dystsyplin u protsesi fakhovoi pidhotovky suchasnoho pedahoha [The role of natural processes in the discipline of professional training of a modern teacher]. Nauka maibutnoho - Science of the Future, 1(9), pp.20–25 [in Ukrainian].

2. Gula, L. (2020). Studentotsentrovanyi pidkhid do orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv u ZVO [Student-centered approach to organizing independent work of students in higher education institutions]. Aktualni pytannia humanitarnykh nauk - Current issues of the humanities, 2, pp.157–161 [in Ukrainian].

3. Karpova, G.S. (2018). Innovatsiini pidkhody do orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv [Innovative approaches to organizing students' independent work]. Fyzyko-matematychna osvita (FMO) - Physics and Mathematics Education (FME), 1(15), pp.232–235 [in Ukrainian].

4. Kobernik, S.G., Tsurul, O.A. (2010). Problema klasyfikatsii samostiinoi roboty studentiv z metodychnykh dystsyplin pryrodnychoho profilu [The problem of classifying independent work of students in methodological disciplines of the natural sciences]. Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanov, pp.82–85 [in Ukrainian].

5. Kozar, O. P., Gerasimov, V. V., Kovach, A. I., Reis, T. T. (2025). Formuvannia metodychnoi kompetentnosti maibutnykh uchyteliv pryrodnychych nauk [Formation of methodological competence of future teachers of natural sciences]. Nauka i tekhnika sohodni - Science and technology today. Kyiv, 1(42), pp.632-640 [in Ukrainian].

6. Shapran, O.I. (20126). Suchasnyi psykholoho-pedahohichniy slovnyk [Modern Psychological and Pedagogical Dictionary]. Pereyaslav-Khmelnitskyi, 473 p. [in Ukrainian].

7. Moroz, I.V. (2009). Orhanizatsiia i keruvannia samostiinoiu robotoiu studentiv [Organization and management of independent work of students]. Kyiv: NPU named after M.P. Dragomanov, pp.141–144 [in Ukrainian].

УДК 141.319.8:37.015

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1478-1488](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1478-1488)

Гуменюк Анна Миколаївна кандидат філософських наук, доцент, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, Україна, <https://orcid.org/0009-0002-6611-3000>

Левандовська Людмила Миколаївна кандидат історичних наук, доцент, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0001-7430-1971>

Островий Володимир Михайлович кандидат історичних наук, доцент, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0002-7998-7949>

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ У ВИКЛАДАННІ СУСПІЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН В КОНТЕКСТІ НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Анотація. У статті розглянуто інноваційні підходи у викладанні суспільних дисциплін в контексті нової освітньої парадигми. Проаналізовано сучасну освітню ситуацію, що відзначається процесами реформування, трансформації та становлення нової освітньої моделі, що відповідає сучасним суспільним викликам та світовим тенденціям розвитку освіти і науки. Авторами визначено основні напрями розвитку системи вищої освіти в Україні. Зазначено, що методологічною основою трансформацій в системі вищої освіти є нова освітня парадигма, що вибудовується на засадах світоглядного плюралізму, основних положень філософії постмодернізму, постструктуралізму, синергетики, гендерної філософії та ін. Наголошується на важливості реконцептуалізації сучасної історичної освіти. Зазначено, що зміст сучасної історичної освіти потребує переосмислення та пошуку інноваційних підходів до викладання історії. Основні напрями змін передбачають актуалізацію освітніх програм, глобальну репрезентацію всесвітньої історії, розвиток національно-патріотичного виховання, впровадження інноваційних методів викладання історичних дисциплін, зокрема, використання інтерактивних підходів, електронних ресурсів та історичних реконструкцій, міждисциплінарний підхід у викладанні, інтеграцію європейського та світового контексту, розвиток критичного мислення здобувачів освіти, реконцептуалізацію підручників та посібників.

Доведено актуальність застосування методів та технологій, що сприяють становленню критичного мислення здобувача, розширенню свідомості, формуванню самостійної дослідницької позиції під час вивчення суспільних дисциплін.

Підкреслено необхідність розробки багатоваріантних навчальних планів, з метою забезпечення можливостей вибору освітніх компонентів здобувачами відповідно до особистих здібностей та інтересів, що створює можливість побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Ключові слова: інноваційні підходи у викладанні суспільних дисциплін, професійна підготовка педагога, суспільні дисципліни, історичні дисципліни, філософія, нова освітня модель, критичне мислення, здобувачі вищої освіти, професійні компетентності, реконцептуалізація підручників.

Humeniuk Anna Mykolaivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0002-6611-3000>

Levandovska Lyudmila Mykolaivna Doctor of Philosophy (History), Associate Professor, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-7430-1971>

Ostrovyi Volodymyr Mykhailovych Doctor of Philosophy (History), Associate Professor, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0002-7998-7949>

INNOVATIVE APPROACHES TO SOCIAL SCIENCES TEACHING IN THE CONTEXT OF NEW EDUCATIONAL PARADIGM

Abstract. This article discovers innovative approaches to social sciences teaching in the context of new educational paradigm. The current educational situation is characterized by the processes of reforms, transformation and the establishment of a new educational model that meets contemporary societal challenges and global trends in education and science. The authors identify the main directions for the development of higher education system in Ukraine. It is underlined that the methodological basis for transformations in the higher education system is the new educational paradigm, which is built on the principles of pluralism, the fundamentals of postmodern philosophy, poststructuralism, synergetics, gender philosophy, etc.. The importance of reconceptualization of modern historical education is emphasized. It is underlined that the content of modern historical education requires rethinking and search for innovative approaches to teaching. The main directions of change include: actualization of educational programs, global representation of world history, development of national-patriotic education, implementation of innovative methods of teaching historical disciplines (in particular, the use of interactive approaches, electronic resources, and historical reconstructions), interdisciplinary approach to

teaching, integration of the European and world context, development of critical thinking among students, and reconceptualization of textbooks. The relevance of applying methods and technologies that promote the development of critical thinking, the expansion of consciousness, and the formation of an independent research position when studying social sciences is substantiated. The necessity of developing multi-variant curricula is highlighted, aiming to provide students with the opportunity to choose educational components according to their personal abilities and interests, which makes it possible to build an individual educational trajectory.

Keywords: innovative approaches to teaching social sciences, professional training of a teacher, social sciences, historical disciplines, philosophy, new educational model, critical thinking, higher education students, professional competencies, reconceptualization of textbooks.

Постановка проблеми. В сучасних умовах освітня ситуація в Україні характеризується процесами модернізації з метою становлення нової освітньої моделі, що є актуальною з огляду на потреби і запити суспільства. З часу повномасштабного вторгнення перед освітою постають нові виклики, що вимагають глибокої її реконцептуалізації та пошуку нових методологічних засад.

У Стратегії розвитку вищої освіти визначено основні напрями розвитку системи вищої освіти. Метою вищої освіти в Україні виступає інтелектуальний, культурний і професійний розвиток особистості, формування якісного людського капіталу та згуртування суспільства для утвердження України як рівноправного члена європейської спільноти, розбудова ефективної інноваційної конкурентоспроможної економіки та забезпечення високих стандартів якості життя [1].

Методологічною основою трансформацій в системі вищої освіти є нова освітня парадигма, що визначає основні філософські ідеї, принципи та світоглядні орієнтири. Методологічні засади сучасної освітньої парадигми вибудовуються на засадах світоглядного плюралізму і охоплюють основні положення постмодернізму, постструктуралізму, синергетики, гендерної філософії та ін. Евристичний потенціал зазначених напрямів полягає у реконцептуалізації змісту та цілей вищої освіти відповідно до викликів і потреб сучасного суспільства.

З огляду на зовнішньополітичну ситуацію, зміст сучасних суспільних дисциплін потребує переосмислення та актуалізується пошук інноваційних підходів до їх викладання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми модернізації вищої освіти висвітлені в наукових працях: В. Андрущенко, О. Базалука, В. Бега, В. Воронкової, Б. Гершунського, О. Гомілко, С. Клепка, В. Кременя, М. Култаєвої, С. Куцепал, В. Кущерця, М. Михальченка, В. Пазенка І. Предборської, М. Романенка, Н. Скотної, В. Шинкарука, Н. Шубелки та ін.

Викладання суспільних дисциплін в закладах вищої освіти є актуальною темою для українських науковців. У сучасному науковому дискурсі дослідження

зазначеної проблеми знаходимо у працях: Н. Барановської, В. Вашкевича, Г. Гамрецької, Л. Губерського, І. Коляди, Г. Кривчика, Н. Михайлик, О. Полянського, Ю. Терещенка, Д. Черняка, та ін. Зазначені науковці здійснюють удосконалення методик викладання, розробляють сучасні підходи до освіти та підготовки фахівців.

Мета статті - дослідження інноваційних підходів у викладанні суспільних дисциплін в контексті нової освітньої парадигми.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо актуальні проблеми викладання суспільних дисциплін на прикладі історичної освіти. В умовах модернізації національної системи освіти відбувається оновлення змісту історичної освіти, спрямоване на адаптацію навчального процесу до сучасних викликів та потреб суспільства. Основні напрямки змін передбачають:

- актуалізацію освітніх програм: включення тем, що висвітлюють новітню історію України, зокрема Революцію Гідності, російсько-українську війну, процеси декомунізації та боротьбу за незалежність;
- глобальну репрезентацію всесвітньої історії: що дозволяє здобувачам зрозуміти місце України в світовому контексті;
- розвиток національно-патріотичного виховання: наголос на ключових подіях та постатях, які формували національну ідентичність; приділення уваги культурній та духовній спадщині українського народу;
- впровадження інноваційних методів викладання історичних дисциплін: використання інтерактивних підходів, електронних ресурсів та історичних реконструкцій для більш глибокого розуміння матеріалу;
- реалізацію міждисциплінарного підходу у викладанні;
- інтеграцію європейського та світового контексту: акцент на спільних історичних процесах, що об'єднують Україну з Європою, зокрема демократичний розвиток, боротьбу за права людини, участь у глобальних подіях.
- розвиток критичного мислення здобувачів освіти: формування в освітньому процесі навичок аналізу історичних джерел, виявлення причинно-наслідкових зв'язків, критичне осмислення подій та вироблення власної обгрунтованої позиції.

- реконцептуалізацію підручників та посібників: важливим аспектом професійної підготовки майбутніх педагогів в контексті сучасної освітньої реформи є переосмислення змісту навчальних підручників та посібників з історичних дисциплін на засадах нелінійної методології з метою становлення критичного мислення як однієї з провідних компетентностей.

Проблеми визначення сучасних вимог до сучасного підручника привертають увагу таких фахівців, як: Б. Андрусишин, К. Баханов, А. Гуз, А. Гуржій, В. Доній, О. Пометун, І. Предборська, О. Савченко, Г. Фрейман та ін. В умовах сучасного інформаційного суспільства зміст поняття «навчальний підручник» зазнав змін.

Якщо в контексті традиційної освітньої парадигми підручник був абсолютизований в якості єдиного джерела знань, то на сьогодні підручник виступає в якості помічника, організатора, самовчителя, одного з можливих інформаційних ресурсів.

Серед вимог до сучасного підручника в закладах вищої можна виокремити:

- відповідність тенденціям розвитку вищої освіти та суспільним викликами;
- компетентнісний підхід, що зорієнтований не лише на передачу знань, умінь і навичок, а й на формування у здобувачів освіти ключових і предметних компетентностей, тобто здатності ефективно застосовувати набутий досвід у реальних життєвих і професійних ситуаціях;
- методичний потенціал для розвитку критичного мислення здобувачів освіти;
- актуальність в сучасному науковому дискурсі;
- побудова на засадах світоглядного плюралізму, гуманізму та толерантності, що вимагає відмови від "єдино правильної" інтерпретації минулого; його мета – навчити здобувачів освіти критично мислити та розуміти, що історія є полем різних точок зору, оцінок та інтерпретацій;
- відкритість змісту для доповнень та інтерпретацій передбачає, що навчальний матеріал не є остаточним і завершеним, а може бути легко оновлений, доповнений або адаптований. Відкритий підручник може заохочувати викладача і здобувачів до спільного створення контенту (наприклад, додавання локального матеріалу, власних кейсів, прикладів). Таким чином, відкритість змісту підручника перетворює його зі статичного носія інформації на гнучкий інструмент навчання в динамічному освітньому середовищі;
- гнучкість у розподілі навчального матеріалу: принцип побудови підручника, який дозволяє адаптувати обсяг, послідовність і час вивчення тем до індивідуальних потреб, інтересів та рівня підготовки здобувачів освіти, а також до конкретних умов навчального закладу чи групи.

З метою з'ясування відповідності сучасних підручників з історичних дисциплін вищезазначеним вимогам та спрямованості на розвиток критичного мислення здобувачів в закладах вищої освіти, було здійснено їх контент-аналіз. Для контент-аналізу були залучені підручники:

1. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.;
2. Даниленко В.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2019. 224 с.;
3. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2019. 240 с.;
4. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів/ за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина, д.і.н., проф.

О.І.Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас.держ.технол.ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644с.;

5. Бойко О.Д. Історія України. Київ: Академвидав, 2012 [2; 3; 4; 5; 6].

Для проведення контент-аналізу навчальних підручників нами було визначено наступні параметри:

- структурна організація підручників,
- змістове наповнення навчального матеріалу,
- характер і зміст навчальних завдань.

Організація навчального матеріалу характеризується послідовністю, структурованістю, інтертекстуальністю, що сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків, логіки мислення, формуванню системи знань та цілісних уявлень про історичні події.

Для дослідження змістового аспекту сучасних підручників на предмет розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти, варто залучити методологію Б. Блума, що окреслює засади формулювання і впорядкування цілей навчання. Вчений визначив цілі когнітивної групи, які виражені через такі елементи засвоєння знання, як розуміння, відтворення, застосування, аналіз, синтез, оцінка [7].

Таксономія Б. Блума відображає засвоєння знань, починаючи з розумових операцій нижчого рівня і завершуючи операціями вищого рівня [7]. За умови організації сучасних підручників з історичних дисциплін за даною методологією, процес здобуття знань стає відкритим, нелінійним, послідовним, евристичним, знання знаходять практичне застосування та стануть основою для генерування нових смислів та ідей.

Дослідивши спосіб презентації навчального матеріалу в підручниках, ми дійшли наступних висновків: новий матеріал викладено переважно дедуктивним шляхом, коли здобувачам пропонуються готові істини. Наприклад, у підручниках Бойко О.Д. «Історія України», «Історія України» за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина матеріал подано саме таким чином [6; 7].

Намагається відійти від лінійної подачі матеріалу В.Даниленко, пропонуючи включити до процесу вивчення нового матеріалу досвід здобувачів освіти. Автор доповнює основний виклад матеріалу параграфу питаннями для роздумів та дискусій.

Зокрема, в параграфі з теми «Україна в перші повоєнні роки» В. Даниленко пропонує наступні питання: «Об'єднайтеся у дві групи. 1-ша група: складіть історичні портрети представників української делегації – учасників розробки Статуту ООН. З'ясуйте особистий внесок кожного з делегатів у процес творення ООН та її подальшу діяльність. 2-га група: знайдіть у мережі Інтернет інформацію «ООН та громадські організації – Представництво ООН в Україні» і проаналізуйте різні формати можливостей для молоді брати участь в ініціативах ООН.

Презентуйте навчальні проекти в загальному колі та обговоріть їх», «Перейшовши за кодом чи посиланням https://www.novadoba.org.ua/sites/default/files/files/razom_na_odnii_zemli/1.6.pdf, дізнайтеся більше про обмін населенням між Україною і Польщею або знайдіть у мережі Інтернет і перегляньте фільм «Вкрадена Вітчизна». Сформулюйте висновки» [3, С.18].

У підручниках В. М. Даниленко «Історія України», Власов В.С. «Історія України», Сорочинська Н.М., Гісем О.О. «Історія України» завдання, що пропонуються здобувачам освіти охоплюють усі рівні таксономії та можуть сприяти становленню критичного мислення як компетентності [3; 2; 4].

Зокрема, підручник В. М. Даниленко «Історія України» побудовано за компетентнісним підходом. Автор пропонує завдання для здобувачів відповідно до визначених ключових компетентностей, наприклад:

-логічна: «Сформулюйте висновок про особливості розвитку людського суспільства у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. Під час відповіді розкрийте зміст понять постіндустріальне суспільство, НТР, глобалізація, глобальні проблеми людства. Чи можна розцінювати Другу світову війну як глобальну політичну кризу? Поясніть свою думку. Чи можлива Третя світова війна і якими наслідками вона може загрожувати людству» [3, С.13];

-інформаційна: «Використовуючи інфографіку узагальніть інформацію про глобальні проблеми людства. Систематизуйте їх за групами політичні, економічні, демографічні, соціальні та екологічні проблеми. Кожну з груп доповніть самостійними прикладами» [3, С.13].

-хронологічна: «Скориставшись хронологією основних дат періоду, що вивчається (розміщені на форзацах), розподіліть дати відповідно до періодизації історії України, запропонованої в тексті параграфа. Проаналізуйте отримані результати» [3, С.13];

-аксіологічна: «Прочитайте висловлювання: «Кожна історія є донькою свого часу. Мало того, немає історії. Є історики» (Л. Февр, історик); «Трагедія історії не в боротьбі правди проти неправди, а в боротьбі різних правд» (Г. Гегель, філософ). Як ви розумієте ці тези? що, на вашу думку, у них важливого? Чи згодні ви з авторами?» [3, С.13].

-мовленнєва: «Складіть розповідь про найбільш пам'ятні події в житті українців після Другої світової війни. Скористайтеся допомогою людей старшого покоління» [3, С. 13].

Щодо завдань творчого характеру, то в підручниках Бойко О.Д. «Історія України», «Історія України» за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина їх незначна кількість, переважна більшість завдань репродуктивні. В підручниках В. М. Даниленко «Історія України», Власов В.С. «Історія України», Сорочинська Н.М., Гісем О.О. «Історія України» пропонуються різноманітні завдання з використанням сучасних проектних, інформаційно-комунікаційних технологій. Наприк-

лад: «Створення навчального проекту «Друга світова війна в історичній пам'яті українців та інших європейців: спільне та відмінне» [2, С.18].

Завдання: «Об'єднайтеся у групи та оберіть країну – учасницю Другої світової війни, яку будете представляти. Оберіть описові портрети, відмінні за сукупністю критеріїв гендер, національність, вік, місце народження, професійна діяльність, громадсько-політичні переконання. Скориставшись знаннями про основні події Другої світової війни, підготуйте «спогади-розповіді» з позиції особи, яку ви представляєте. Прослухавши «спогади» всіх учасників проекту, зробіть узагальнення про спільний і відмінний досвід переживання трагедії представниками різних груп населення» [2, С.18].

Провідну роль у розвитку критичного мислення здобувачів відіграють запитання. Відповідаючи на питання, здобувачі аналізують й інтерпретують інформацію, висувають ідеї, вибудовують гіпотези, відстоюють власні погляди. Запитання є засобом стимулювання мислення на різних рівнях складності. Тому, важливо дослідити зміст і характер запитань, що пропонуються в сучасних підручниках з історії з різноманітними дидактичними цілями.

Таксономія Б. Блума дає змогу встановити прямий зв'язок між рівнями мислення та відповідями здобувачів на запитання, які ми ставимо. Найбільш загальним підходом до дидактичної класифікації питань є розподіл їх на закриті й відкриті, або запитання вищого та нижчого рівня (за Б. Блумом) [7].

Закриті запитання (питання нижчого рівня) — такі, що потребують короткої відповіді або відтворення інформації попереднього тексту (вже наявних в учнів знань чи уявлень) — мають обмежені можливості для використання у підручнику. Вони мають розміщуватись лише наприкінці теми чи розділу для перевірки запам'ятовування здобувачами обов'язкових історичних дат чи термінів, прізвищ історичних діячів, назв населених пунктів тощо.

Відкритим (питання вищого рівня) вважається запитання, яке передбачає плуралізм відповідей (зокрема й таких, що суперечать одна одній). Такі запитання спонукають розмірковувати над складними проблемами, які найчастіше не мають єдиного «правильного» розв'язку, та обговорювати їх. Безумовно це найкращим чином сприяє розвитку мислення й інших пізнавальних здібностей учнів [7].

Сучасний підручник повинен сприяти формуванню в здобувачів розумових операцій вищого рівня: аналізу, синтезу й оцінки, застосування, творення.

Таким чином, бачимо, що у підручниках В. М. Даниленко «Історія України», Власов В.С. «Історія України», Сорочинська Н.М., Гісем О.О. «Історія України» присутня велика кількість питань вищого рівня. Практика постановки запитань вищого рівня веде здобувачів до власних відкриттів, адже всі відповіді на такі запитання можуть бути правильними – слід лише обґрунтувати свою точку зору.

Використання таксономії Б. Блума передбачає і формулювання пізнавальних завдань, що забезпечують досягнення здобувачами навчальних результатів різного рівня. Такі завдання розробляються за допомогою спеціальних дієслів, що «програмують» мисленнєву діяльність:

- знання: визначте, повторіть, складіть список, знайдіть, покажіть, перекажіть, назвіть;
- розуміння: поясніть, опишіть, розпізнайте, оберіть, перекладіть, перекажіть своїми словами;
- застосування: застосуйте, поясніть, обчисліть, виберіть, завершіть, проілюструйте, розрахуйте;
- аналіз: визначте частини, встановіть послідовність, розділіть, розбийте, розберіть, структуруйте, порівняйте;
- синтез: згрупуйте, зберіть, скомбінуйте, складіть, створіть, розробіть, об'єднайте, запропонуйте, перегрупуйте, перепишіть;
- оцінка: оцініть, доведіть, переконайте, обґрунтуйте, порекомендуйте, підтримайте, висловіть ставлення, встановіть рейтинг, підтримайте [7].

У підручниках Бойко О.Д. «Історія України», «Історія України» за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина переважають завдання, які передбачають здебільшого відтворення навчального матеріалу, його розуміння, в незначній кількості присутні аналітико-синтетичні завдання, майже відсутні завдання оцінного характеру [6; 5].

Підручники В. М. Даниленко «Історія України», Власов В.С. «Історія України», Сорочинська Н.М., Гісем О.О. «Історія України» містять різнорівневі завдання, що охоплюють як процеси нижчого рівня (вивчення та розуміння змісту навчального матеріалу), так і вищого рівня (застосування здобутих знань на практиці, оцінка та творчість) [3; 2; 4].

Важливим напрямом модернізації сучасних підручників є розробка текстів. Основними принципами побудови текстів є: нелінійність, відкритість, доповнюваність, діалогічність, проблемність, інтертекстуальність.

На нашу думку, презентація навчального матеріалу відповідно до визначених принципів сприятиме розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти. В підручниках і навчальних посібниках з історичних дисциплін необхідним є переосмислення змісту, який передбачатиме не обмежене, одностороннє сприйняття, а таку презентацію історичних явищ як феноменів, яка б сприяла дотриманню в освіті принципу світоглядного плюралізму і становленню критичного мислення.

Стратегія вивчення історичних дисциплін повинна вибудовуватись як сходження від відтворення класичних оцінок історичних подій за традиційними підручниками до конструювання власного розуміння історичного процесу.

З метою становлення критичного мислення здобувачів необхідне закладання до змісту дисциплін таких компонентів, які передбачають спільну творчість

викладача і аудиторії по збагаченню змісту власними, додатковими смислами, що доповнюють нормативно задані. Такий зміст порушує сталість світогляду, що склався, піддати сумніву попередні змістові наповнення.

Спосіб викладу матеріалу має забезпечувати можливість для розвитку студентами понять, шляхом суджень, які сформульовані відкрито. За таких умов студенти зможуть критично оцінювати, виявляти приховані протиріччя, осмислювати, вибудовувати власну позицію по відношенню до історичних явищ.

Такі зміни в системі вищої педагогічної освіти вимагають удосконалення навчального процесу: методів, форм, способів та засобів освітньої діяльності. Актуальними є методи та технології, що сприяють становленню критичного мислення здобувача, розширенню свідомості, формуванню самостійної дослідницької позиції, а саме: нелінійних методів, інтерактивних технологій, технологій становлення критичного мислення Б. Блума та ін [7].

Змін зазнають і форми навчання. В закладах вищої освіти релевантними стають ті, в основі яких лежать принципи активності, діалогової взаємодії, нелінійності, багатоваріантності, наприклад: рольові ігри, моделювання, проекти, індивідуальні дослідження. В системі вищої педагогічної освіти відбувається розробка багатоваріантних навчальних планів, з метою забезпечення можливостей вибору освітніх компонентів здобувачами відповідно до особистих здібностей та інтересів, що створює можливість побудови індивідуальної освітньої траєкторії.

Висновки. Даний аналіз засвідчує незаперечний евристичний потенціал викладання суспільних дисциплін для становлення критичного мислення майбутнього педагога та створює контекст для подальших наукових досліджень.

Література:

1. Стратегія розвитку освіти в Україні (2022-2023pp.) [Електронний ресурс] Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>
2. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2019, 256 с.
3. Даниленко В.М. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Генеза. 2019, 224 с.
4. Сорочинська Н.М., Гісем О.О. Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2019, 240 с.
5. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів/ за заг.ред д.і.н., проф. М.І.Бушина, д.і.н., проф. О.І.Гуржія; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. Черкаси: ЧДТУ, 2016, 644с.
6. Бойко О.Д. Історія України. Київ: Академвидав, 2012, 720 с.
7. Taxonomy of Educational Objectives, Handbook I: The Cognitive Domain / Bloom B. S., Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., Krathwohl D. R. New York, NY: David McKay Co Inc., 1956.

References:

1. *Stratehiia rozvytku osvity v Ukraini (2022-2023) [Strategy of Ukrainian Education development]* mon.gov.ua Retrieved from: http://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO_plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf [in Ukrainian]
2. Vlasov V.S. (2019) *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (basic level): textbook for 11th grade]* Kyiv: Litera LTD [in Ukrainian]
3. Danylenko V.M. (2019) *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (basic level): textbook for 11th grade]* Kyiv: Heneza [in Ukrainian]
4. Sorochyńska N.M., Hisem O.O. (2019) *Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (basic level): textbook for 11th grade]* Ternopil: Navchalna knyha [in Ukrainian]
5. Bushyn M.I., Hurzhii O.I. (2016) *Istoriia Ukrainy: pidruchnyk dlia studentiv neistorychnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv [History of Ukraine: textbook for higher educational establishments]* Cherkasy: ChDTU [in Ukrainian]
6. Boiko O.D. (2012) *Istoriia Ukrainy [History of Ukraine]* Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian]
7. Bloom B. S., Engelhart M. D., Furst E. J., Hill W. H., Krathwohl D. R. *Taxonomy of Educational Objectives (1956) Handbook I: The Cognitive Domain* / New York, NY: David McKay Co Inc.

УДК 373.5.091.313.016:514

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1489-1503](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1489-1503)

Дейнега Олександр Андрійович доктор філософії з комп'ютерних наук, викладач кафедри вищої математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-8024-8812>

Трезінська Любов Володимирівна здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри вищої математики та інформатики, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, Харків, Харківська область, 61022, вчитель інформатики, спеціаліст II категорії, КЗ «Таранівський ліцей імені Героїв-широнінців» Зміївської міської ради Чугуївського району Харківської області, с. Таранівка, <https://orcid.org/0009-0006-0771-3865>

STEM-ОСВІТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ДОСЛІДНИЦЬКО-ПРАКТИЧНОГО НАВЧАННЯ ГЕОМЕТРІЇ У 8-9 КЛАСАХ

Анотація. У статті розглянуто застосування STEM-підходу до вивчення теми «Площа геометричних фігур» у 8-9 класах закладів загальної середньої освіти. STEM-освіта передбачає інтеграцію освітніх галузей: науки, технологій, інженерії та математики, що дозволяє здобувачам освіти не лише засвоювати теоретичні знання, а й практично застосовувати їх у реальних життєвих і професійних ситуаціях. В роботі описано методику використання проєктно-дослідницького підходу, який передбачає організацію навчальної діяльності здобувачів освіти через виконання дослідницьких завдань та створення проєктів, спрямованих на розв'язання практичних проблем.

Особлива увага приділяється активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти шляхом поєднання класичних методів викладання геометрії та інноваційних технологій: інтерактивних моделей, комп'ютерних симуляцій, програмного забезпечення для моделювання площ фігур, а також практичних експериментів. Наведено приклади STEM-проєктів, які дозволяють здобувачам освіти обчислювати площу різноманітних геометричних фігур, включаючи складні та нестандартні форми, застосовуючи принципи математики в поєднанні з інженерними та технологічними рішеннями.

У статті також представлено конкретні способи організації навчального процесу: інтегровані уроки з геометрії, групові дослідження, проєктування моделей та створення власних навчальних матеріалів. Показано, що систематичне

застосування STEM-проєктів сприяє формуванню в здобувачів освіти навичок самостійного мислення, уміння аналізувати, прогнозувати та робити обґрунтовані висновки, а також підвищує інтерес до вивчення геометрії та інших точних наук.

Аналіз практичних результатів експериментальної роботи демонструє, що інтеграція STEM-підходу у вивчення площі геометричних фігур підвищує ефективність навчання, сприяє глибшому засвоєнню теоретичного матеріалу та розвиває критичне і просторове мислення здобувачів освіти. Висновки статті можуть бути корисні для вчителів математики, методистів та викладачів STEM-дисциплін, які прагнуть модернізувати освітній процес та залучити здобувачів освіти до активного навчання через дослідницьку і проєктну діяльність.

Ключові слова: STEM-освіта, інтерактивні симуляції, візуалізація математичних концепцій, освіта, навчання, цифрові технології, інновації в освіті, інтерактивне навчання.

Deineha Oleksandr Andriiovych Doctor of Philosophy in Computer Sciences, Lecturer of the Department of Higher Mathematics and Computer Science, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-8024-8812>

Trezinska Liubov Volodymyrivna postgraduate student of the second master's level at V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, 61022, informatics teacher, specialist of the second category, Taranyvka Lyceum named after the Heroes of Shyronintsi, Zmiiv City Council, Chuhuiv District, Taranyvka village, <https://orcid.org/0009-0006-0771-3865>

STEM EDUCATION AS A TOOL FOR RESEARCH-PRACTICAL TEACHING OF GEOMETRY IN GRADES 8-9

Abstract. The article examines the application of the STEM approach to the study of the topic "Area of Geometric Figures" in grades 8-9 of general secondary education. STEM education involves the integration of science, technology, engineering, and mathematics, which enables students not only to acquire theoretical knowledge but also to apply it practically in real-life and professional situations. The study describes a methodology for using a project-research approach, which involves organizing students' learning activities through research tasks and project creation aimed at solving practical problems.

Particular attention is paid to stimulating students' cognitive activity by combining traditional methods of teaching geometry with innovative technologies, including interactive models, computer simulations, software for modeling figure

areas, and practical experiments. Examples of STEM projects are provided that allow students to calculate the area of various geometric figures, including complex and non-standard shapes, by applying mathematical principles in combination with engineering and technological solutions.

The article also discusses specific ways of organizing the learning process: integrated lessons in mathematics and computer science, group research, model design, and the creation of students' own educational materials. It is shown that the systematic application of STEM projects contributes to the development of students' independent thinking skills, the ability to analyze, predict, and make reasoned conclusions, as well as increasing interest in studying geometry and other STEM subjects.

Analysis of the practical results of experimental work demonstrates that the integration of the STEM approach in studying the area of geometric figures improves learning effectiveness, promotes a deeper understanding of theoretical material, and develops students' critical and spatial thinking. The conclusions of the article can be useful for mathematics teachers, methodologists, and STEM educators who aim to modernize the educational process and engage students in active learning through research and project activities.

Keywords: STEM education, interactive simulations, visualization of mathematical concepts, education, learning, digital technologies, innovations in education, interactive learning

Постановка проблеми. Всупереч тому, що STEM-освіта в Україні стартувала пізніше, ніж у США, вона активно розвивається в українських школах, де все частіше застосовуються STEM-підходи до навчання [1, с. 432]. Уряд та освітні заклади активно працюють над популяризацією STEM-освіти, що проявляється у різноманітних ініціативах, проєктах та заходах, спрямованих на стимулювання інтересу до науки, технологій, інженерії та математики серед молоді. Мета таких зусиль – підготовка висококваліфікованих фахівців для сучасного ринку праці та забезпечення сталого розвитку національної економіки.

Як зазначає А. Давиденко, початковим етапом розвитку вітчизняної STEM-та STEAM-освіти було її впровадження на базі позашкільних закладів освіти та шкільних гуртків [2, с. 59]. У 2024/2025 навчальному році розвиток STEM-освіти у закладах загальної середньої та позашкільної освіти здійснюється відповідно до законів України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про наукову та науково-технічну діяльність», «Про інноваційну діяльність»; Державних стандартів початкової та базової середньої освіти; Концепції «Нова українська школа»; Концепцій розвитку природничо-математичної освіти, цифрових компетентностей та популяризації природничих наук і математики. Особливу увагу приділено плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку STEM-освіти до 2027 року.

Концепція розвитку STEM-освіти у природничих і математичних науках також спирається на міжнародні нормативні документи, зокрема Інчхонську декларацію ЮНЕСКО «Освіта 2030», яка проголошує STEM-освіту як стратегічний та ключовий аспект для досягнення цілей сталого розвитку.

Розвиток STEM-освіти в Україні є пріоритетним напрямом державної політики. Завдяки спільним зусиллям уряду, міжнародних організацій та приватних ініціатив STEM-дисципліни активно інтегруються в освітній процес. Це сприяє підготовці фахівців, здатних не лише володіти теоретичними знаннями, а й застосовувати їх на практиці для розробки інноваційних рішень, що є ключовим фактором розвитку національної економіки та підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Таким чином, STEM-освіта виступає не лише інструментом модернізації навчального процесу, а й стратегічним чинником економічного відновлення та розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття STEM-освіти, що передбачає інтеграцію науки, технології, інженерії та математики в єдиний освітній процес, стало предметом дослідження багатьох українських і зарубіжних науковців. Серед них варто відзначити роботи В. Мізюка, Г. Новака, Н. Стецули, О. Абрамової та інших.

Дослідники приділяють увагу різним аспектам STEM-освіти: аналізують її історичний розвиток, визначають основні концептуальні засади, розробляють методики впровадження у навчальний процес, зокрема для обдарованих здобувачів освіти, а також вивчають взаємодію формальної та неформальної освіти у цьому контексті.

В. Мізюк зазначає, що «в історичному плані STEM-освіта пройшла певні етапи розвитку, виокремившись у 2001 р. у США, коли Е. Раупом була заснована організація «Ініціативна наука» (надалі – багатонаціональна освітня компанія «STEM.org») і вперше використано поняття STEM...» [3, с. 89]. Це підкреслює, що сучасний підхід до STEM-освіти має глибокі історичні корені та розвивався як реакція на потребу у висококваліфікованих фахівцях, здатних поєднувати наукові знання з практичними навичками.

Таким чином, аналіз сучасних досліджень свідчить про те, що STEM-освіта є не лише інноваційним освітнім підходом, а й ефективним засобом формування компетентностей, необхідних для успішної професійної діяльності у ХХІ столітті. Водночас науковці підкреслюють необхідність адаптації методик STEM-навчання до особливостей національної системи освіти та сучасних освітніх реформ, що особливо актуально для України.

Метою статті є дослідження можливостей застосування STEM-підходу до вивчення теми «Площа геометричних фігур» у 8-9 класах закладів загальної середньої освіти, обґрунтування ефективності проєктно-дослідницького підходу

та демонстрація практичного використання інтегрованих методик для розвитку математичних, інженерних і технологічних компетентностей здобувачів освіти.

Виклад основного матеріалу. Розвиток STEM-освіти в Україні є одним із пріоритетних напрямів державної політики. Завдяки спільним зусиллям уряду, міжнародних організацій та приватних ініціатив STEM-дисципліни активно інтегруються в освітній процес. Це сприяє підготовці висококваліфікованих фахівців, необхідних для розвитку національної економіки та підвищення конкурентоспроможності країни на світовому ринку. STEM-освіта розглядається як ключовий чинник відновлення та модернізації України, оскільки вона готує спеціалістів, здатних не лише володіти теоретичними знаннями, а й застосовувати їх на практиці для розробки інноваційних рішень.

Як зазначено у дослідженні О. Пшеничної та А. Гаращенко, впровадження STEM в Україні відбувається через онлайн-платформи, STEM-центри, лабораторії, а також шляхом проведення наукових і освітніх фестивалів, конкурсів, змагань, науково-практичних конференцій, квестів, хакатонів, екскурсій та практикумів [4, с. 10].

Важливість STEM-освіти для України зумовлена кількома факторами. Післявоєнна відбудова країни потребує великої кількості інженерів, програмістів, науковців та інших фахівців зі STEM-спеціальностей. Розвиток STEM-освіти підвищує конкурентоспроможність України на світовому ринку, стимулює розвиток інновацій та нових технологій, а також дозволяє створювати ефективні рішення для соціальних проблем, таких як охорона здоров'я, екологія та енергоефективність.

Водночас існують певні проблеми впровадження STEM-освіти в Україні, зокрема недостатня кількість кваліфікованих учителів, відсутність сучасного обладнання та недостатнє фінансування. Для подолання цих проблем необхідно підвищувати кваліфікацію педагогів, створювати STEM-лабораторії та забезпечувати навчальні заклади необхідним обладнанням, розробляти програми, що відповідають інтересам здобувачів освіти та викликам сучасності, налагоджувати співпрацю з бізнесом і науковими установами, а також популяризувати STEM-професії серед молоді.

Головними елементами ефективної STEM-освіти є залучення здобувачів освіти до проєктної діяльності, експериментів та лабораторних робіт, створення умов для співпраці здобувачів освіти у вирішенні спільних завдань, застосування цифрових інструментів для навчання та досліджень, врахування інтересів та особливостей кожного здобувача освіти, а також демонстрація практичного застосування STEM-знань у повсякденному житті.

STEM-урок має задовольняти такі дидактичні вимоги: а) чітке визначення дидактичної, виховної, розвивальної мети уроку, включно з метою застосування того чи іншого педагогічного програмного засобу, а також завдань уроку;

б) правильний добір навчального матеріалу, зокрема такого, який найкраще подається за допомогою обраного програмного засобу; в) вибір оптимальних методичних прийомів і засобів навчання; г) поєднання на уроці колективної, групової, індивідуальної роботи; д) реалізація на уроці принципів і умов успішного навчання [5, с. 21].

Вивчення теми «Площа геометричних фігур» у 8-9 класах є важливим етапом формування математичних компетентностей здобувачів освіти. Застосування STEM-підходу у цьому контексті дозволяє поєднувати знання з математики, фізики, інженерії та технологій, забезпечуючи інтегроване та практично орієнтоване навчання. Такий підхід стимулює розвиток критичного мислення, просторового уявлення та здатності здобувачів освіти застосовувати теоретичні знання на практиці.

Використання навчальних STEM-проєктів має забезпечувати сукупність дослідницьких, пошукових, проблемних, творчих підходів. Залучення до дослідництва та винахідництва, проведення тематичних тижнів, наукових «пікніків», навчальних практик, реалізація міждисциплінарних проєктів, участь у спеціалізованих гуртках, конкурсах, фестивалях також можуть бути прикладами актуальних форм STEM-навчання.

Метод проєктів – це не алгоритм, що складається із чітких етапів, а модель творчого мислення й прийняття рішень. Основна теза сучасного розуміння методу проєктів: «Все, що я пізнаю, я знаю, для чого це мені треба, де і як я можу ці знання застосувати».

STEM-проєкт – це спосіб досягнення цілі шляхом детального розгляду проблеми, що завершується реальним практичним результатом. Педагог здійснює супровід проєкту і спонукає до пошукової діяльності здобувачів освіти, допомагає у визначенні мети, завдань проєкту, орієнтовних методів/прийомів дослідницької діяльності та пошуку інформації для розв'язання окремих навчально-пізнавальних завдань. Здобувачі освіти самостійно або разом з вчителем обирають форму презентації, захисту отриманих результатів. Оцінювання проєктної діяльності здійснюється індивідуально, за довільною системою [6, с. 150].

Проектно-дослідницький підхід у навчанні площі геометричних фігур передбачає виконання здобувачами освіти практичних завдань: побудову моделей, проведення вимірювань, розрахунків та експериментів, які демонструють взаємозв'язок між математичною формулою та реальними об'єктами. Наприклад, здобувачі освіти можуть розраховувати площу нестандартних фігур, використовуючи комп'ютерні симуляції або цифрові інструменти для побудови геометричних моделей.

Інтеграція технологій у вивчення площі фігур включає використання навчальних програм, онлайн-платформ, інтерактивних моделей та віртуальних

лабораторій. Це дозволяє здобувачам освіти проводити досліди, перевіряти гіпотези та робити висновки на основі отриманих даних, що підвищує мотивацію та зацікавленість у вивченні предмета.

Ключовим аспектом STEM-навчання є розвиток проєктних компетентностей: здобувачі освіти навчаються планувати власні дослідження, працювати в командах, обговорювати результати та презентувати їх. Уроки з використанням STEM-підходу сприяють формуванню навичок самостійного мислення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, що є важливим для подальшого навчання та професійної діяльності.

Методики застосування STEM-підходу у навчанні теми «Площа геометричних фігур» в 8-9 класах повинні включати різноманітні діяльності, які поєднують теорію з практикою, інтерактивність, дослідження та технологічну складову. Однією з таких методик є метод навчальних проєктів, в якому здобувачі освіти стають активними творцями знань. Наприклад, посібник «Математика в STEMі: навчально-методичний посібник» містить розробки проєктів та інтегрованих уроків, до яких входять теми, що можуть бути реалізовані через проєктні задачі, моделювання і міжпредметні зв'язки [5].

Припустимо, що здобувачам освіти пропонується проєкт: «Проектування парку або скверу». Здобувачі освіти вимірюють площу ділянок, використовують інтерактивні карти або інструменти типу GeoGebra для побудови фігур, яких може і не бути у стандартній шкільній геометрії. Вони обчислюють площу трапецій, трикутників, кругів, змішаних фігур; порівнюють різні підходи до вимірювання; виробляють власні моделі. Такі проєкти сприяють розвитку просторового мислення, навичок співпраці та практичного застосування математичних формул.

Інша методика – комп'ютерно-орієнтовані методи навчання із застосуванням динамічної геометрії. У тому ж посібнику «Математика в STEMі» наголошується на використанні систем динамічної математики, таких як GeoGebra та GRAN, для побудови геометричних моделей і візуалізації фігур. Здобувачі освіти можуть моделювати фігури, трансформувати їх, змінюючи параметри, спостерігати, як змінюється площа залежно від зміни сторін або висоти. Це дає змогу засвоїти залежність формули площі від базових елементів фігур, а також провести дослідницькі завдання, наприклад виведення формул самостійно через спостереження [7].

Метод кейсів (case study) також ефективний у контексті STEM-освіти. Методика *case study* передбачає аналіз проблемної ситуації, її обговорення та вироблення рішення. Наприклад, у статті «STEM-орієнтований підхід до навчання математики» (Фонарюк, 2020) наведено кейс «Послідовність вивчення тем із курсу геометрії», у якому здобувачі освіти студійно аналізують, які теми вивчаються першими, як це впливає на засвоєння поняття площі та коли доцільно

вводити обчислення площі багатокутників, кола і криволінійних фігур. Це дозволяє вчителю краще планувати урок, а здобувачам освіти – усвідомити логіку розвитку тем [8].

Впровадження STEM-підходу в освітній процес 8-9 класів, зокрема під час вивчення теми «Площа геометричних фігур», показало, що інтеграція математики з іншими дисциплінами сприяє суттєвому підвищенню ефективності навчання. На основі аналізу навчальної діяльності школярів, результатів дослідницьких завдань і проєктів, а також відгуків здобувачів освіти та педагогів можна виокремити декілька позитивних ефектів.

Спостерігається зростання мотивації до навчання. Традиційні методи часто обмежуються відтворенням формул і стандартних алгоритмів, що може знижувати інтерес здобувачів освіти до предмета. Натомість STEM-проєкти – наприклад, обчислення площі реальних об'єктів у шкільному подвір'ї або моделювання площі зелених насаджень у мікрорайоні – показують практичну значущість математичних знань. Здобувачі освіти бачать, що формули, які вони вивчають, безпосередньо пов'язані з реальними життєвими задачами. Це формує внутрішню мотивацію та позитивне ставлення до математики.

Значно підвищується рівень розуміння теоретичного матеріалу. Використання інтерактивних моделей, цифрових інструментів і комп'ютерних симуляцій дає змогу здобувачам освіти самостійно досліджувати залежності, експериментувати з параметрами фігур і робити висновки на основі власних спостережень. Наприклад, робота з програмою GeoGebra дозволяє змінювати форму фігури й відразу спостерігати, як змінюється її площа. Це не лише закріплює знання формул, а й формує уявлення про взаємозв'язки між математичними поняттями.

STEM-підхід сприяє розвитку критичного та просторового мислення. Коли здобувачі освіти працюють із нестандартними завданнями, де немає готової формули чи шаблону, вони змушені шукати нові способи розв'язання, комбінувати різні методи, аналізувати можливі варіанти та обґрунтовувати свій вибір. Такі завдання, наприклад, обчислення площі неправильної фігури через розбиття її на простіші частини, виховують гнучкість мислення й уміння працювати в умовах невизначеності.

Четвертим позитивним ефектом є формування навичок командної роботи та комунікації. Більшість STEM-завдань реалізуються у форматі групових проєктів, де здобувачі освіти розподіляють ролі, обговорюють результати й презентують їх перед класом. Це не лише допомагає засвоювати матеріал, а й формує соціальні навички – уміння слухати інших, аргументувати власну позицію, узгоджувати рішення. Подібний досвід є надзвичайно важливим у сучасному світі, де успіх залежить не тільки від особистих знань, але й від здатності працювати в команді.

П'ята особливість стосується практичної підготовки здобувачів освіти до життя та майбутньої професійної діяльності. STEM-проєкти у темі площі

дозволяють застосовувати математичні знання для вирішення реальних задач: визначення площі поверхні для утеплення будівлі, планування використання матеріалів у будівництві чи дизайні, розрахунок площі енергоефективних панелей. Таким чином, здобувачі освіти бачать зв'язок шкільної геометрії з інженерією, архітектурою, екологією, економікою. Це формує у них розуміння, що математика є базовим інструментом для багатьох професій.

Важливим є й те, що STEM-підхід сприяє зростанню впевненості здобувачів освіти у власних силах. Коли школярі бачать, що можуть самостійно виконати складне завдання, використовуючи знання з кількох предметів, це підвищує їхню самооцінку та стимулює прагнення до подальшого навчання. Дослідження українських педагогів підтверджують, що STEM-освіта значно впливає на формування пізнавальної активності та самостійності школярів [9].

Ще одним результатом є інтеграція цифрових технологій у навчання. Здобувачі освіти активно використовують онлайн-платформи, віртуальні лабораторії, програми для побудови моделей. Це не лише підвищує інтерес до навчання, але й формує у школярів цифрові компетентності, необхідні для сучасного суспільства. Як підкреслює ЮНЕСКО у «Education 2030 Framework for Action», саме розвиток цифрових і STEM-компетентностей є основою конкурентоспроможності сучасної молоді на глобальному ринку праці [10].

Загалом результати показують, що систематичне застосування STEM-підходу у вивченні площі геометричних фігур має комплексний позитивний вплив: підвищує ефективність засвоєння знань, формує дослідницькі та комунікативні компетентності, розвиває критичне й просторове мислення, а також мотивує здобувачів освіти до активного навчання.

Систематичне застосування STEM-проектів у навчанні математики, зокрема під час вивчення площі геометричних фігур, має надзвичайно важливе значення для розвитку в здобувачів освіти ключових пізнавальних і дослідницьких компетентностей. Коли здобувачі освіти працюють над проектами, які вимагають від них не лише механічного відтворення формул, а й самостійного пошуку способів розв'язання завдань, вони поступово набувають навичок самостійного мислення. Це означає, що школярі здатні аналізувати задачу, визначати оптимальні шляхи її розв'язання, а також критично оцінювати отримані результати.

Особливістю STEM-підходу є акцент на дослідницькій діяльності: здобувачі освіти не отримують готових алгоритмів, а самостійно експериментують, формулюють гіпотези й перевіряють їх на практиці. Такий підхід розвиває вміння прогнозувати можливі результати ще до проведення розрахунків або експерименту, що є важливою складовою наукового мислення. Уміння будувати прогнози й перевіряти їх дозволяє школярам бачити причинно-наслідкові зв'язки та усвідомлювати логіку математичних процесів.

Важливим є й те, що STEM-проекти вимагають від здобувачів освіти формулювання обґрунтованих висновків. Учень має не лише знайти правильну відповідь, а й пояснити шлях її отримання, аргументувати вибір методу та довести його доцільність. Це сприяє розвитку культури наукового мислення та формуванню відповідального ставлення до результатів власної роботи.

Також інтеграція інженерних, технологічних і математичних компонентів у проектну діяльність суттєво підвищує інтерес школярів до навчання. Діти бачать, що математика – це не абстрактна дисципліна, а практичний інструмент для розв'язання проблем, з якими вони можуть зіткнутися в реальному житті чи майбутній професії. Саме цей зв'язок із практикою та міждисциплінарний характер завдань пробуджує щире зацікавлення здобувачів освіти до геометрії та інших точних наук [11, с. 100].

Таким чином, систематичне застосування STEM-проектів формує в здобувачів освіти комплекс важливих компетентностей: уміння самостійно мислити, аналізувати ситуацію, прогнозувати результати, робити науково обґрунтовані висновки, а також підтримує високий рівень внутрішньої мотивації до навчання.

Застосування STEM-підходу до вивчення теми «Площа геометричних фігур» у 8-9 класах є ефективним інструментом для модернізації освітнього процесу та формування у здобувачів освіти широкого спектра компетентностей. Аналіз теоретичних досліджень і практичних результатів експериментальних уроків свідчить, що STEM-проекти дозволяють поєднувати математичні знання з технологіями, інженерією, інформатикою та іншими предметами, створюючи інтегровану модель навчання. Це сприяє формуванню цілісного бачення матеріалу, розумінню практичного значення теоретичних знань та розвитку критичного мислення.

Систематичне використання проектно-дослідницького підходу формує у здобувачів освіти навички самостійного мислення, уміння аналізувати дані, прогнозувати результати та робити обґрунтовані висновки. Така діяльність не обмежується лише математичними обчисленнями: вона стимулює дослідницькі навички, креативність, просторове уявлення та здатність застосовувати знання у реальному житті. Здобувачі освіти активно долучаються до виконання завдань, що потребують планування, командної взаємодії та презентації результатів, що додатково сприяє розвитку комунікативних компетентностей.

Під час роботи над проектами здобувачі освіти бачать практичну цінність математичних знань: обчислення площі стає не просто вправою з підручника, а засобом для вирішення реальних завдань – від моделювання архітектурних конструкцій до планування благоустрою шкільного подвір'я або розрахунку ресурсів для експериментів. Такий підхід сприяє формуванню внутрішньої зацікавленості до предмета та підвищує активність здобувачів освіти у навчальному процесі [12, с. 112].

Запровадження інтегрованих уроків, що поєднують математику з інформатикою, фізикою, географією та мистецтвом, дозволяє створювати різноманітні сценарії навчання, які враховують інтереси здобувачів освіти і їхній попередній досвід. Використання цифрових технологій, інтерактивних моделей та програм для моделювання площ фігур робить навчання більш наочним, зрозумілим і доступним для всіх категорій здобувачів освіти, у тому числі тих, хто має труднощі з абстрактним мисленням.

Позитивні результати експериментальної роботи демонструють, що STEM-підхід підвищує ефективність засвоєння теоретичного матеріалу. Здобувачі освіти швидше і глибше розуміють взаємозв'язок між математичними формулами та реальними об'єктами, розвивають логічне та просторове мислення, а також навички дослідження та моделювання. Це особливо важливо для підготовки здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності, оскільки сучасні фахівці потребують здатності інтегрувати знання з різних сфер та знаходити практичні рішення для комплексних проблем.

Впровадження STEM-проектів також демонструє позитивний вплив на розвиток педагогічних компетентностей вчителів. Викладачі отримують можливість експериментувати з різними формами навчання, інтегрувати цифрові технології та інноваційні методики у власну практику. Це стимулює постійний професійний розвиток, дозволяє вдосконалювати методики викладання та підвищує якість освітнього процесу в цілому.

Крім того, використання STEM-підходу сприяє створенню активного освітнього середовища, де здобувачі освіти стають співтворцями знань, а не лише їхніми споживачами. Дослідницькі та проектні завдання мотивують здобувачів освіти до самостійного пошуку інформації, розвивають уміння співпрацювати в команді, обговорювати різні підходи та оцінювати результати на основі доказів. Це формує у молоді навички, які є необхідними у сучасному світі: критичне мислення, здатність вирішувати комплексні завдання, ініціативність і відповідальність.

Особливо слід підкреслити, що STEM-проекти допомагають подолати стереотип про «складну і нудну» математику. Здобувачі освіти бачать, що знання, отримані під час вивчення площі фігур, можна застосовувати у різних сферах – від інженерії та технологій до екології та дизайну. Це не тільки підвищує інтерес до точних наук, а й формує у школярів позитивне ставлення до навчання та готовність застосовувати знання на практиці.

Впровадження STEM-підходу у навчальний процес потребує системності й продуманості у реалізації, тому одним із перших кроків має стати створення умов для інтегрованого навчання. Учителям математики рекомендується активно співпрацювати з колегами з фізики, інформатики, технологій та інших предметів для розробки міждисциплінарних уроків, де тема площі геометричних

фігур стане базою для спільних проєктів. Такий підхід не лише підвищує ефективність навчання, а й розвиває у здобувачів освіти уміння бачити взаємозв'язки між різними науками, формує цілісне розуміння знань та їх практичне застосування [1, с. 429].

Для успішного впровадження STEM-проєктів важливо забезпечити здобувачів освіти доступом до сучасних цифрових інструментів і технологій. Рекомендується використовувати інтерактивні моделі, віртуальні лабораторії, програмне забезпечення для моделювання площ фігур, онлайн-платформи для обчислень і симуляцій. Такий підхід дозволяє здобувачам освіти експериментувати, перевіряти гіпотези та робити висновки на основі власних спостережень, що стимулює активне навчання і розвиток критичного мислення.

Учителям слід активно застосовувати проєктно-дослідницький підхід, де здобувачі освіти виконують практичні завдання, що вимагають планування, розрахунків, експериментів та створення моделей. Наприклад, розробка проєктів з обчислення площі шкільного подвір'я, виготовлення макетів або моделювання нестандартних фігур допомагає школярам поєднувати математичні знання з технологічними й інженерними вміннями. Важливо давати здобувачам освіти свободу у виборі методів розв'язання, що стимулює самостійність та креативність, а також формує навички командної роботи та відповідальність за результат.

Рекомендовано включати елементи гейміфікації, інтерактивні завдання та практичні кейси, які показують, як знання площі фігур застосовуються у реальному житті. Здобувачі освіти мають відчувати, що навчання не обмежується підручником, а відкриває можливості для творчості та вирішення реальних проблем.

Слід планувати уроки таким чином, щоб інтегрувати міжпредметні зв'язки. Наприклад, у рамках одного заняття можна поєднати математику та інформатику, використовуючи комп'ютерні симуляції для розрахунку площі складних фігур [13]. Або ж поєднувати геометрію та природничі науки, визначаючи площу рослинних ділянок для екологічного дослідження. Такий підхід допомагає здобувачам освіти бачити практичне застосування знань, формує науковий підхід і готує до вирішення комплексних завдань.

Важливою рекомендацією є створення умов для постійного професійного розвитку вчителів. Викладачам математики слід освоювати сучасні цифрові інструменти, знайомитися з методиками інтегрованого навчання, відвідувати тренінги та вебінари зі STEM-освіти. Це дозволить не лише підвищити якість викладання, а й мотивувати здобувачів освіти до активного навчання через власний приклад інноваційного підходу.

Рекомендовано також організовувати спільні заходи для здобувачів освіти: конкурси, наукові квести, хакатони, лабораторні експерименти та мініпроєкти.

Такі активності сприяють розвитку командної взаємодії, комунікативних навичок і практичних умінь, а також дозволяють здобувачам освіти перевіряти свої знання на практиці та отримувати миттєвий зворотний зв'язок.

Слід забезпечити диференціацію навчальних завдань, враховуючи рівень підготовки кожного здобувача освіти. STEM-проекти повинні мати різні рівні складності та пропонувати альтернативні способи виконання завдань, щоб кожен школяр відчував себе успішним і мотивованим. Це також допомагає уникнути перевантаження і підтримує інтерес до навчання протягом усього курсу.

Висновки. Рекомендації щодо впровадження STEM-підходу можна узагальнити наступним чином: створювати інтегровані уроки, використовувати цифрові технології та практичні проекти, стимулювати самостійне і дослідницьке мислення, забезпечувати командну роботу та комунікацію, планувати міжпредметні зв'язки та постійно підвищувати кваліфікацію педагогів. Дотримання цих принципів дозволяє не лише підвищити якість вивчення теми «Площа геометричних фігур», а й формувати у здобувачів освіти компетентності, необхідні для подальшого навчання, професійної діяльності та успішної інтеграції у сучасний суспільний і професійний простір.

Таким чином, висновки статті можуть бути корисні для вчителів математики, методистів та викладачів STEM-дисциплін, які прагнуть модернізувати освітній процес. Вони демонструють, що систематичне впровадження проектно-дослідницьких завдань та інтегрованих уроків дозволяє залучати здобувачів освіти до активного навчання, формує широкий спектр компетентностей, розвиває критичне і просторове мислення та стимулює зацікавленість до точних наук. Використання STEM-підходу є ефективним інструментом для підвищення якості освіти та підготовки здобувачів освіти до сучасних викликів життя і професійної діяльності.

Література

1. Стецула Н. О., Абрамова О. В., Герасимчук Г. А., Крижановська Т. І., Крусь О. П. Перспективи розвитку STEM-освіти: інтеграція в освіті // Наука і техніка сьогодні. – 2023. – № 3 (17). – С. 428-436. – Режим доступу: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3\(17\)-428-436](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-428-436)
2. Давиденко А. А. STEM та STEAM в освітньому процесі з фізики: історія та сучасність // Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. – Чернігів, 2019. – Вип. 4 (160). – С. 58-63.
3. Мізюк В., Новак Г. Генезис поняття та ідей STEM-освіти в Україні та зарубіжжі: історичний аспект // Науковий вісник Ізмайльського державного гуманітарного університету. – Ізмаїл, 2022. – Вип. 57. – С. 87-94.
4. Пшенична О. С., Гаращенко А. П. Методичні аспекти реалізації STEM-підходів у навчанні: методичні рекомендації до лабораторних занять для здобувачів ступеня вищої освіти магістра спеціальності «Середня освіта» освітньо-професійної програми «Середня освіта (Математика)». – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2025. – 83 с.
5. Крамаренко Т. Г., Пилипенко О. С. Математика в STEMі : навч.-метод. посіб. – Кривий Ріг : Криворізький держ. пед. ун-т, 2023. – 274 с.

6. Патрикеева О. О., Лозова О. В., Горбенко С. Л. Сучасний стан впровадження STEM-освіти в Україні // Проблеми освіти. – 2016. – С. 152-155.
7. Електронна бібліотека Криворізького державного педагогічного університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://elibrary.kdpu.edu.ua>
8. Електронний архів наукових публікацій Житомирського університету [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eprints.zu.edu.ua>
9. Власюк І. В., Синьо В. В., Мисюк О. Ю. Вплив STEAM-освіти на формування творчих здібностей учнів // Теорія та методика навчання. – 2024. – Режим доступу: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15321292>
10. UNESCO. Education 2030 Framework for Action. – Paris : UNESCO, 2015. – Режим доступу: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656>
11. Овчатова А. П. Проблеми та перспективи впровадження STEM-освіти в Україні // Дискурс. – 2021. – 315 с.
12. Лозова О. В. Ціннісно-мотиваційна складова особистісної готовності педагогів до впровадження STEM-освіти // REICST. – 2024. – С. 450.
13. Середа Ю. Практичні приклади та кейси застосування гейміфікації на уроках математики // На Урок. – 2023. – Режим доступу: <https://naurok.com.ua/praktichni-prikladi-ta-keysi-zastosuvannya-geymifikaci-na-urokah-matematiki-464810.html>

References:

1. Stecula, N. O., Abramova, O. V., Gerasimchuk, G. A., Krizhanovs'ka, T. I., Krus', O. P. (2023). Perspektivi rozvitku STEM-osviti: integracija v osviti [Prospects for the development of STEM education: integration in education]. *Nauka i tehnika s'ogodni - Science and Technology Today*, 3 (17), 428-436. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3\(17\)-428-436](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2023-3(17)-428-436) [in Ukrainian].
2. Davidenkom, A. A. (2019). STEM ta STEAM v osvith'omu procesi z fiziki: istorija ta suchasnist' [STEM and STEAM in the educational process of physics: history and modernity]. *Visnik Nacional'nogo universitetu «Chernigivs'kij kolegium» imeni T. G. Shevchenka - Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko*, 4 (160), 58-63 [in Ukrainian].
3. Mizjuk, V., Novak, G. (2022). Genezis ponjattja ta idej STEM-osviti v Ukraїni ta zarubizhzi: istorichnij aspekt [Genesis of the concept and ideas of STEM education in Ukraine and abroad: a historical aspect]. *Naukovij visnik Izmail's'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu - Scientific Bulletin of the Izmail State Humanitarian University*, 57, 87-94 [in Ukrainian].
4. Pshenichna, O. S., Garashhenko, A. P. (2025). Metodichni aspekti realizacii STEM-pidhodiv u navchanni: metodichni rekomendacii do laboratornih zanjat' dlja zdobuvachiv stupenja vishhoї osviti magistra special'nosti «Serednja osvita» osvith'o-profesijnoi programi «Serednja osvita (Matematika)» [Methodological aspects of implementing STEM approaches in education: methodological recommendations for laboratory classes for applicants for a master's degree in the specialty "Secondary Education" of the educational and professional program "Secondary Education (Mathematics)"]. *Zaporizhzhja : Zaporiz'kij nacional'nij universitet* [in Ukrainian].
5. Kramarenko, T. G., Pilipenko, O. S. (2023). *Matematika v STEMi* [Mathematics in STEM]. Krivij Rig : Krivoriz'kij derzh. ped. un-t [in Ukrainian].
6. Patrikeeva, O. O., Lozova, O. V., Gorbenko, S. L. (2016). Suchasnij stan vprovadzhennja STEM-osviti v Ukraїni [Current status of STEM education implementation in Ukraine]. *Problemi osviti - Problems of education*, 152-155 [in Ukrainian].
7. Elektronna biblioteka Krivoriz'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu [Electronic library of Kryvyi Rih State Pedagogical University]. *elibrary.kdpu.edu.ua* Retrieved from <https://elibrary.kdpu.edu.ua> [in Ukrainian].

8. Elektronnij arhiv naukovih publikacij Zhitomir's'kogo universitetu [Electronic archive of scientific publications of Zhytomyr University]. *eprints.zu.edu.ua* Retrieved from <https://eprints.zu.edu.ua> [in Ukrainian].
9. Vlasjuk, I. V., Sin'o, V. V., Misjuk, O. Ju. (2024). Vpliv STEAM-osviti na formuvannja tvorchih zdibnostej uchniv [The influence of STEAM education on the formation of students' creative abilities]. *Teorija ta metodika navchannja - Theory and teaching methods*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15321292> [in Ukrainian].
10. UNESCO. Education 2030 Framework for Action. *unesdoc.unesco.org* Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656> [in English].
11. Ovchatova, A. P. (2021). Problemi ta perspektivi vprovadzhennja STEM-osviti v Ukraïni [Problems and prospects of implementing STEM education in Ukraine]. *Diskurs - Discourse*. [in Ukrainian].
12. Lozova, O. V. (2024). Cinnisno-motivacijna skladova osobistisnoï gotovnosti pedagogiv do vprovadzhennja STEM-osviti [Value-motivational component of personal readiness of teachers to implement STEM education]. *REICST - REICST*. [in Ukrainian].
13. Sereda, Ju. (2023). Praktichni prikladi ta kejsi zastosuvannja gejmifikacii na urokah matematiki [Practical examples and cases of using gamification in mathematics lessons]. *Na Urok - For the Lesson*. <https://naurok.com.ua/praktichni-prikladi-ta-keys-i-zastosuvannya-gejmifikaci-na-urokah-matematiki-464810.html> [in Ukrainian].

УДК 364-43:159.9.072-053.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1504-1516](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1504-1516)

Демченко Ірина Іванівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-4302-7564>

Тверезовська Ніна Трохимівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0672-9308>

Григоренко Тетяна Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної роботи та реабілітації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4616-6853>

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ПРАКТИКИ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ КОНСУЛЬТУВАННІ ОСІБ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація. У статті з'ясовано концептуальні засади здоров'язбережувальних практик у соціально-психологічному консультуванні осіб похилого віку та підкреслено їх значення для збереження психоемоційної рівноваги, підтримання життєвої активності й розширення соціальної участі. Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та систематизації таких практик з урахуванням сучасних суспільних викликів. Методологічну основу становлять аналіз і синтез наукових джерел, систематизація підходів, елементи контент-аналізу практик і логіко-структурне моделювання описів інтервенцій. Результатом стала типологія з п'яти взаємопов'язаних блоків: психоемоційні, тілесні, комунікативні, духовно-ціннісні та середовищні. Для кожного блоку конкретизовано цілі, індикативні кроки, рекомендовану тривалість і формати застосування, а також критерії безпеки та доступності.

Обґрунтовано доцільність інтегрованого віко-дружнього і доказового підходу, що поєднує індивідуальні консультації, короткі психоосвітні модулі та групові механізми підтримки. Підкреслено необхідність персоналізації маршрутів допомоги, комбінування мікротручань, урахування цифрового розриву і бар'єрів доступності, що посилюються під час війни та у післявоєнний період. Окреслено організаційні умови впровадження на рівні громад і установ соціальної сфери: підготовка фахівців, регулярна супервізія, стандартизовані

матеріали, інклюзивний дизайн фізичних та цифрових просторів, міжвідомча взаємодія і партнерство з місцевими спільнотами. Практична значущість полягає у наданні структурованого опису інтервенцій, придатного для адаптації у соціальних службах, денних центрах, медико-соціальних закладах і університетах третього віку, а також у формуванні підґрунтя для подальшої емпіричної перевірки ефективності та економічної доцільності запропонованих рішень.

Ключові слова: здоров'язберезувальні практики, здоров'язберезувальна компетентність, соціально-психологічне консультування, особи похилого віку, підготовка майбутніх психологів та соціальних працівників.

Demchenko Iryna Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-4302-7564>

Tverezovska Nina Trokhymivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0672-9308>

Hryhorenko Tetiana Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4616-6853>

HEALTH-PRESERVING PRACTICES IN SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL COUNSELING FOR ELDERLY PEOPLE

Abstract. The article clarifies the conceptual foundations of health-preserving practices in social and psychological counseling for older adults and emphasizes their importance for maintaining psycho-emotional balance, sustaining life activity, and expanding social participation. The aim of the study is to theoretically substantiate and systematize such practices, taking into account contemporary social challenges. The methodological basis consists of the analysis and synthesis of scientific sources, the systematization of approaches, elements of content analysis of practices, and logical-structural modeling of intervention descriptions. The result is a typology of five interrelated blocks: psycho-emotional, physical, communicative, spiritual-value, and environmental. For each block, specific goals, indicative steps, recommended duration and formats of application, as well as safety and accessibility criteria are specified. The feasibility of an integrated age-friendly and evidence-based approach combining

individual counseling, short psychoeducational modules, and group support mechanisms was substantiated. The need to personalize assistance pathways, combine micro-interventions, and take into account the digital divide and accessibility barriers, which are exacerbated during and after the war, is emphasized. The organizational conditions for implementation at the community and social service institution levels were outlined: training of specialists, regular supervision, standardized materials, inclusive design of physical and digital spaces, interagency cooperation, and partnerships with local communities. The practical significance lies in providing a structured description of interventions that can be adapted in social services, day centers, medical and social institutions, and universities of the third age, as well as in forming a basis for further empirical testing of the effectiveness and economic feasibility of the proposed solutions.

Keywords: health-saving practices, health-saving competence, social and psychological counseling, elderly people, training of future psychologists and social workers.

Постановка проблеми. Демографічне старіння, прискорене міграційними втратами та наслідками війни, посилює вразливість людей похилого віку до депресивних і тривожних станів, погіршення когнітивного та соматичного здоров'я. За прогнозами Всесвітньої організації охорони здоров'я, до 2030 року кожен шостий мешканець планети досягне віку 60 років і більше. У цієї групи населення ключовими детермінантами психічного неблагополуччя виступають самотність, соціальна ізоляція та насильство, при цьому поширеність психічних розладів серед осіб віком від 70 років і старших становить приблизно 14% [16;17]. У відповідь на ці виклики глобальна стратегія «Десятиліття здорового старіння 2021–2030» пропонує змістовну трансформацію підходів, зокрема замість акценту на лікуванні хвороб у центр уваги ставляться формування ресурсів здоров'я, активна громадянська участь і підтримка в локальних спільнотах [17].

В українських реаліях ці виклики ускладнюються воєнними травмами, вимушеними переміщеннями, втратою соціальних ролей і цифровим розривом, що істотно обмежують доступ літніх людей до соціальних послуг, психотерапевтичної підтримки та формування нових комунікативних зв'язків [12]. Тому здоров'язбережувальні практики в рамках соціально-психологічного консультування виступають не лише як доказово обґрунтований, а й масштабований та економічно доцільний інструментарій для збереження психічного здоров'я, підвищення соціальної активності та формування внутрішніх ресурсів людей похилого віку.

Означені виклики та стратегії визначають науково обґрунтовані напрями підтримки людей похилого віку та закріплюються в актуальних нормативно-

правових документах. На міжнародному рівні стратегічним орієнтиром виступає «Десятиліття здорового старіння 2021–2030», доповнене рекомендаціями ВООЗ щодо створення дружніх спільнот, інтеграції медико-соціальних послуг і залучення старших людей до процесів прийняття рішень [16; 17]. В Україні Уряд затвердив План заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я до 2030 року, який передбачає створення нових психосоціальних сервісів у громадах, підвищення стандартів якості допомоги, розвиток міжвідомчої координації й просвітницькі кампанії [2; 6]. Сукупно ці рамки інституціоналізують потребу поєднувати соціально-психологічне консультування з освітніми компонентами (профілактика, навички самодопомоги, цифрова грамотність) та соціально-підтримувальними заходами (соціальні послуги, медіація, посередництво, підтримане проживання) як оптимальну траєкторію для збереження здоров'я і гідності людей похилого віку у воєнний та післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міждисциплінарний дискурс щодо здоров'язбереження у пізньому віці все більше орієнтується на інтеграцію консультування, профілактики та спільнотної підтримки, що відповідає глобальним рамкам «age-friendly» середовищ і стратегіям здорового старіння. У сучасних українських дослідженнях активно розвивається концепція «здоров'язбережувального середовища», у якій культура здоров'я виступає інтегральною характеристикою освітніх і соціальних інституцій. Вона спрямована не лише на фізичне, а й на психічне благополуччя, а також на підтримку життєвої стійкості в умовах воєнних і постконфліктних реалій, як це відзначають І. Калиниченко та Т. Бережна [1;3].

Окремі огляди й практичні матеріали, зокрема від Центру «Ти як?» [8], акцентують увагу на специфічних психосоціальних потребах літніх людей, зокрема, подоланні самотності, забезпеченні цифрового супроводу, залученні до групової активності та розвитку навичок самодопомоги. Як стверджує В. Лугова, у сфері соціальних послуг спостерігається стійкий перехід до інтегрованих підходів, де консультування поєднується з міжвідомчою взаємодією та кейс-менеджментом, що істотно підвищує доступність та системність допомоги для людей похилого віку на рівні громад [4].

На міжнародному рівні концепція «age-friendly cities and communities», запропонована ВООЗ [17], формує теоретичну основу для побудови геронтологічно чутливих політик і сервісів. Такі ініціативи спрямовані на мінімізацію бар'єрів участі та посилення соціальної згуртованості. Емпірична база зарубіжних досліджень свідчить про ефективність короткострокових психоедукаційних і психотерапевтичних втручань для старших дорослих. З'ясовано, що майндфулнес-практики сприяють зниженню тривоги, покращенню якості сну та навіть позитивно впливають на когнітивне функціонування у цій віковій групі [11].

Дихальні та тілесно-орієнтовані техніки також демонструють значущі ефекти у зменшенні стресу та тривоги, особливо серед осіб із хронічними соматичними захворюваннями, що робить їх придатними для впровадження у форматі коротких консультацій і домашніх завдань.

Особливо переконливі результати продемонстрували підходи, що поєднують групову когнітивно-поведінкову терапію та поведінкову активацію в первинній ланці медико-соціальної допомоги, які ефективно зменшують прояви депресії у літньому віці, як це підтверджують дослідження А. Skosireva з колегами [14], а також арт- і музикотерапія, що не лише знижують симптоми депресії та тривоги, а й підтримують когнітивні функції, посилюючи соціальну включеність завдяки груповому формату. Перспективним у консультативній практиці з літніми людьми виявився наративний підхід, який через переосмислення життєвих історій розширює відчуття власної агентивності, зменшуючи самотність та депресивну симптоматику, особливо серед тих, хто живе самотньо. Проте ефективність цифрових груп підтримки залишається неоднозначною. Хоча деякі дослідження вказують на помірний позитивний вплив відеозв'язку, онлайн-соціалізації та навчання цифровим компетентностям у подоланні самотності [13], інші праці підкреслюють слабку методологічну якість багатьох інтервенцій і наголошують на необхідності їх поєднання з офлайн-компонентами та залученням місцевих сервісів [10].

Виявлені прогалини обґрунтовують наукову й практичну актуальність подальшого розвитку цілісних моделей, які поєднують профілактику, консультування, психоосвіту та соціально-підтримувальні послуги в єдину систему з чіткими алгоритмами маршрутизації клієнтів між секторами. Особливу увагу потребує адаптація таких моделей до умов війни та післявоєнної відбудови, з урахуванням травматичного досвіду, втрат, вимушеної міграції, кумулятивної психологічної травми та глибокого цифрового розриву серед старшого покоління.

Стаття має на меті теоретичне обґрунтування та систематизацію здоров'язбережувальних практик соціально-психологічного консультування осіб похилого віку з урахуванням сучасних суспільних викликів.

Виклад основного матеріалу. Сучасне розуміння здоров'язбереження в похилому віці виходить за межі традиційного сприйняття його лише як медичної профілактики чи догляду. Воно концептуалізується як динамічний і багатовимірний процес підтримки та збереження здоров'я людини, у якому органічно поєднуються її індивідуальні зусилля з підтримкою сім'ї, друзів, громади, інституцій, суспільства. Такий інтегрований підхід знайшов відображення у стратегіях здорового старіння Всесвітньої організації охорони здоров'я [17] стає концептуальною основою для розробки ефективних та доступних моделей супроводу літніх людей. Це особливо актуально в умовах соціальної нестабільності, кризових явищ та зростання психосоціальних ризиків, коли комплексний

підхід дозволяє не лише запобігати погіршенню здоров'я, а й забезпечувати стійку соціальну інтеграцію та якість життя людей похилого віку.

У контексті здоров'язбереження соціально-психологічне консультування набуває значення ключового інструменту, що змінює традиційне сприйняття підтримки здоров'я в похилому віці. Такий підхід перетворює консультування на структуровану професійну взаємодію, яка спрямована на усунення симптомів та відновлення функціонування особистості, а також сприяє підвищенню саморегуляції та покращенню суб'єктивної якості життя. Особливо ефективними є короткострокові, цільові та адаптовані до вікових, когнітивних і соматичних особливостей літніх людей інтервенції, що повністю відповідає сучасним рекомендаціям Всесвітньої організації охорони здоров'я [16] та ЮНІСЕФ [15]. Завдяки такій стратегії стає можливим не лише реагування на наявні проблеми а й проактивне формування умов для стійкого психічного благополуччя. В результаті літні люди отримують підтримку для соціальної інтеграції та збереження автономії.

Оскільки контекст пізнього віку відзначається різноманітністю потреб і ресурсів, акцент на персоналізованих траєкторіях підтримки посилює ефекти консультування, зменшує ризик ізоляції та підвищує залученість у життя громади. Тому здоров'язбережувальний підхід до консультування літніх людей особливо актуальний у сучасних умовах коли зростає потреба в індивідуалізованих та гнучких формах допомоги. Адже соціально-психологічне консультування дозволяє враховувати специфіку вікових змін та особливості життєвого досвіду кожної людини. Таким чином створюються оптимальні умови для підтримки психічного здоров'я та соціальної активності в похилому віці.

Для подальшої розробки практик соціально-психологічного консультування доцільно чітко окреслити ознаки здоров'язбереження людей похилого віку, що конкретизують зміст понять «психічне здоров'я», «соціальне благополуччя» і «стійкість».

Психічне здоров'я у пізньому віці виходить за межі суто клінічної парадигми та осмислюється через здатність літньої особи підтримувати емоційний, когнітивний і соціальний баланс у складних обставинах, зокрема під час переживання втрат, самотності чи хронічного стресу. Із такого кута зору стійкість постає як динамічний процес, коли особистісні ресурси взаємодіють із підтримувальним середовищем сім'ї, найближчого оточення, фахівців і місцевої спільноти. Саме завдяки цій взаємодії формується здатність відновлювати саморегуляцію, утримувати якість повсякденного функціонування та зберігати суб'єктивне відчуття сенсу, що, у свою чергу, зменшує потребу в інтенсивних клінічних втручаннях і підвищує ефективність консультативних програм громадського рівня. Наприклад, програма «Спільнота підтримки» (групові зустрічі для літніх людей, спрямовані на обмін досвідом, навчання технікам

стресостійкості та формування соціальних зв'язків у громаді); «Активне старіння» (поєднання фізичних вправ, когнітивних тренінгів та соціальних заходів для підтримки психічного та фізичного здоров'я); «Наративна терапія» (індивідуальні або групові сесії, де учасники розповідаючи історію свого життя, переосмислюють складні досвіди, відновлюючи відчуття контролю та сенсу); «Цифрова грамотність» (курси для літніх людей, які допомагають освоїти сучасні технології для підтримки соціальних контактів та доступу до онлайн-ресурсів психологічної підтримки) тощо. Подібні програми, підкріплені рекомендаціями ВООЗ [16] та ЮНІСЕФ [15], демонструють практичне впровадження інтегрованого підходу до психічного здоров'я в пізньому віці з метою забезпечення стійкості і якості життя.

За науковими розвідками Н. Тимошенко соціальне благополуччя розглядається як невід'ємна складова психічного здоров'я, оскільки відчуття належності до спільноти та участь у значущих соціальних ролях прямо підтримують емоційну рівновагу і життєстійкість [7]. Включеність у мережі підтримки та громадське життя створює додаткові ресурси взаємодопомоги й сенсу, що знижує ризики ізоляції та депресивних станів. Така логіка узгоджується з принципами «age-friendly» середовищ, у яких активна соціальна участь трактується як ключовий механізм здорового старіння і довшого збереження автономії. Прикладом реалізації такого підходу може бути проект «Активна громада» у м. Львові [5] для літніх людей. У рамках проекту учасники беруть участь у спільних заходах, включаючи майстер-класи з рукоділля, дискусійні клуби, де обговорюються актуальні питання старіння та підтримки психічного здоров'я. Крім того, проект передбачає створення волонтерських груп, де молоді люди допомагають літнім освоювати цифрові технології, що сприяє їхній соціальній інтеграції та зменшенню відчуття ізоляції. Завдяки такій взаємодії учасники не лише отримують емоційну підтримку, а й відновлюють відчуття власної значущості, що позитивно впливає на їхнє психічне здоров'я та загальне благополуччя.

Отже, сучасне здоров'язбереження в похилому віці є багатовимірним процесом, що ґрунтується на взаємодії індивідуальних ресурсів та підтримки з боку оточення, і вимагає інтегрованого, персоналізованого підходу. Соціально-психологічне консультування, адаптоване до специфіки пізнього віку, стає ефективним інструментом профілактики криз, підтримки психічного здоров'я, соціального благополуччя та особистісної стійкості.

Літні люди як цільова група консультування відрізняються неоднорідністю стану здоров'я, життєвого досвіду та умов проживання. Тому виникає необхідність застосування гнучких форматів і персоналізованих маршрутів психосоціальної підтримки. Наприклад погіршення соматичних показників, звуження спектра соціальних ролей та підвищена вразливість до ізоляції

вимагають структурованих, короткострокових і безпечних втручань, які можна реалізовувати як у громаді, так і в сім'ї. Серед найпоширеніших психоемоційних потреб літніх людей виділяються переживання втрат, підвищена тривожність, депресивна симптоматика, пошуки сенсу життя та відчуття самотності. А когнітивно-поведінковий профіль у старшому віці часто характеризується варіативністю уваги й пам'яті, а також високою цінністю звичних рутин. Тому оптимальними є чітка структура зустрічей, безпечний темп опрацювання матеріалу, повторювані короткі блоки, письмові й візуальні опори. Така організація сприяє засвоєнню навичок і зменшує когнітивне навантаження.

Соціальний вимір консультування охоплює щільність мереж підтримки, якість міжпоколінневих контактів і доступ до спільнотних ресурсів. Адекватна відповідь на цифровий розрив підвищує ймовірність успішного залучення літніх людей до дистанційних форматів. Поєднання офлайн-зустрічей із телефонною або відеопідтримкою допомагає уникати повторної ізоляції. Включення до груп взаємодопомоги, клубів активного довголіття та університетів третього віку знижує самотність і підсилює відчуття приналежності. Це підтверджується оцінками програм спільнотної взаємодії, які демонструють позитивний вплив на психічне здоров'я та соціальне благополуччя літніх людей.

Розуміння специфіки психосоціальних викликів літніх людей можна проектувати цілеспрямовані, ефективні та доступні консультативні інтервенції, що забезпечують не просто виживання, а справжнє «активне старіння» з високою якістю життя. Типологія проблем для консультування в громаді окреслює п'ять взаємодоповнювальних підтипів (психоемоційні, тілесні, комунікативні, практики, духовно-ціннісні та середовищні практики). Кожен підтип має логічну структуру: визначення цілей, індикативних кроків, тривалості та формату з урахуванням етичних засад та безпеки. Ця структура базується на сучасній доказовій базі, що забезпечує ефективність і адаптованість до потреб літніх людей [16; 17].

1. Психоемоційні практики зорієнтовані на зниженні тривожності й депресивності, зміцненні відчуття контролю та смислової залученості. До індикативних кроків належать майндфулнес-мікропрактики дихання і сканування тіла, короткі СBT-інструменти на кшталт STOP-паузи та когнітивного переформулювання, а також арт- і музикотерапевтичні завдання (колаж «життєве дерево», добір музичних плейлистів настрою, наративні інтервенції «лист вдячності» і «життєва історія» [11]. Тривалість і формат доцільно будувати як 20-30-хвилинні індивідуальні або малі групові заняття упродовж 4-8 тижнів з короткими домашніми завданнями між зустрічами [14]. У процесі наративної роботи слід моніторити інтенсивність емоцій, уникати перевантаження при обговоренні травматичних тем і отримувати інформовану згоду на використання творчих продуктів у групі. Важливо враховувати сенсорні обмеження літніх людей і підбирати наочні матеріали відповідно до їх можливостей [16; 17].

2. Тілесні практики спрямовані на регуляцію фізіологічного збудження, зменшення соматичної напруги та покращення сну. Основні дії включають дихальні вправи «4-7-8» і «квадратне дихання», прогресивну м'язову релаксацію, м'які вправи на баланс і гнучкість, вправи на ґрунтування та базові елементи тілесно-орієнтованих підходів, адаптовані до мобільності клієнта [9; 16]. Тривалість і формат передбачають щоденні 5-10-хвилинні самотійні практики з навчанням на сесії і короткими перевірками виконання, а також 20-хвилинні групові заняття раз на тиждень у просторі, дружньому до віку [9; 17]. Виконання вправ, які стосуються глибокого дихання, медитації, фізичних вправ, релаксації та роботи з тілом, потребують обов'язкового узгодження із сімейним лікарем [16; 17].

3. Комунікативні практики сприяють зниженню відчуття самотності, посиленню соціальної включеності та взаємодопомоги. Індикативні кроки включають фасилітовані групи взаємопідтримки, міжпоколіннєві діалоги з участю молоді, сімейне консультування для узгодження ролей догляду і комунікації, а також моделі «рівний-рівному». Тривалість і формат – 60-хвилинні групові зустрічі щотижня упродовж 6-10 тижнів, за можливості у змішаному режимі з телефонними або відео-включеннями для маломобільних учасників. Застереження передбачають чіткі групові угоди щодо конфіденційності, вчасне виявлення ризиків для безпеки та увагу до цифрового розриву та навчання базовим навичкам підключення, щоб онлайн-компоненти не поглиблювали нерівність [12;13].

4. Духовно-ціннісні практики поглиблюють роботу зі смислами та охоплюють екзистенційні бесіди, духовну арт-терапію, вправи вдячності та милосердя, що допомагають переосмислити життєвий шлях і знизити емоційне напруження. Заняття варто організовувати у вигляді 30-хвилинних індивідуальних сесій раз на тиждень або малих груп раз на два тижні, із добровільним домашнім завданням (10-15 хвилин). До застережень належать добровільність обговорення духовних питань, повага до переконань клієнта, культурна чутливість та обережність при роботі з травматичним досвідом. Консультант повинен мати чіткі алгоритми направлення клієнта до профільних фахівців у разі виявлення потреби в спеціалізованій допомозі [15;16]

5. Середовищні практики реалізуються з метою зменшення бар'єрів участі, розширення доступу до змістовної активності і навчання, підтримка автономії та взаємодії у громаді. Індикативні кроки включають організацію віко-дружнього простору (age-friendly), роботу клубів «Активне довголіття», співпрацю з університетами третього віку, впровадження цифрових рішень для телефонних і відеоконсультацій та онлайн-груп із забезпеченням супроводу для новачків [17]. Тривалість і формат визначаються як безперервні програми спільноти з можливістю входу в будь-який момент, регулярні щотижневі події та короткі мікрокурси цифрової грамотності тривалістю 60 хвилин упродовж

3-4 тижнів [12]. Середовищні практики охоплюють доступність приміщень і матеріалів, безпеку пересування, чутливість до сенсорних потреб, захист персональних даних та дотримання етичних норм під час дистанційної взаємодії. Програми мають узгоджуватися з національними політиками та маршрутами скерування у сфері психічного здоров'я [2; 15; 17].

Зазначені блоки працюють у причинно-наслідковому ланцюзі, що дає змогу проєктувати комбіновані маршрути допомоги. Наприклад, психоемоційні та тілесні мікровтручання посилюються комунікативними і середовищними рішеннями, а духовно-ціннісна робота підтримує інтеграцію смислів і цілей у повсякденні практики. Така композиція відповідає віко-дружнім (age-friendly) принципам, має прийнятні ресурсні вимоги та узгоджується з доказовістю і безпекою для цільової групи [17].

Запропоновані практики поєднують індивідуальну роботу, короткі психоосвітні модулі та спільнотні механізми підтримки, спираючись на віко-дружні підходи, доказові мікроінтервенції і національну політику у сфері психічного здоров'я та соціальних послуг. Вони орієнтовані на зменшення тривоги й депресивності, подолання самотності, підвищення саморегуляції та участі у житті громади, із можливістю швидкого масштабування в соціальних службах, медико-соціальних закладах і програмах університетів третього віку.

Інтеграція запропонованих практик у роботу соціальних служб, денних центрів, територіальних центрів соціального обслуговування та програм «допомоги вдома» забезпечує своєчасний скринінг психічного здоров'я, реалізацію короткострокових втручань та ефективну маршрутизацію клієнтів до груп взаємопідтримки й партнерських неурядових організацій. Університети третього віку можуть стати платформою для впровадження модулів саморегуляції, комунікації та цифрової грамотності, а також розвитку клубів взаємопідтримки та міжпоколінневих проєктів за участю студентів. Геронтологічні центри та медико-соціальні заклади потребують мультидисциплінарної співпраці фахівців, волонтерських програм і цифрових інструментів для підтримки зв'язку з родинами та спільнотами.

Умовами успішної реалізації є професійна підготовка фахівців, регулярна супервізія, доступні стандартизовані матеріали, чіткі маршрути, інклюзивний дизайн просторів і платформ, а також партнерство з громадами та неурядовими організаціями.

Висновки. Отже, здоров'язбережувальні практики у соціально-психологічному консультуванні літніх людей доцільно впроваджувати як інтегрований, віко-дружній і доказовий підхід, що поєднує індивідуальну роботу, короткі психоосвітні модулі та групові механізми підтримки. Такий підхід логічно спирається на запропоновану типологію з п'яти блоків (психоемоційні, тілесні, комунікативні, духовно-ціннісні, середовищні), яка, завдяки чітко окресленим

цілям, індикативним крокам, тривалості та форматам, забезпечує структурованість інтервенцій. Унаслідок цього зменшуються тривога й депресивні прояви, долається самотність, посилюється саморегуляція та участь у житті громади. Відповідно, ефективність впровадження зростає за умови персоналізації маршрутів, комбінування мікротручань і врахування цифрового розриву, тоді як масштабування стає реалістичним у соціальних службах, денних центрах, медико-соціальних закладах і університетах третього віку. З огляду на викладене, ключовими умовами успішної реалізації є підготовка фахівців, регулярна супервізія, наявність стандартизованих матеріалів, інклюзивний дизайн просторів і платформ, а також міжвідомчі партнерства на рівні громад.

Подальший розвиток напруму передбачає пілотування здоров'язбережувальних практик у громадах із поетапною оцінкою ефективності та життєздатності осіб похилого віку, зокрема в умовах війни і післявоєнної відбудови

Література:

1. Бережна Т. І. Сформованість здоров'язбережувального середовища у закладах загальної середньої освіти України. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми*. 2023;2(3):15–22. URL: <https://reicst.com.ua/pmtp/article/view/2023-2-03-01> (дата звернення: 03.11.2025)
2. Кабінет Міністрів України. Розпорядження № 572-р від 21.06.2024 «Про затвердження плану заходів на 2024–2026 роки з реалізації Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року». 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/572-2024-%D1%80> (дата звернення: 03.11.2025)
3. Калиниченко І. О. Обґрунтування створення здоров'язбережувального середовища у закладах освіти. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2023; (Спецвип.): 87–93. URL: <https://journals.spu.sumy.ua/index.php/sport/article/view/127> (дата звернення: 03.11.2025)
4. Лугова В. М. Специфіка надання інтегрованих соціальних послуг в Україні. *Український журнал з проблем медсестринства та соціальної роботи*. 2025;10(2):38–44. URL: <https://ujae.org.ua/wp-content/uploads/2025/05/10-2-1-38-44.pdf> (дата звернення: 03.11.2025)
5. Львівська міська рада. Львів – місто дружнє до літніх людей: <https://city-adm.lviv.ua/news/social/lyudyna-povynna-but-y-aktivnoyu-do-svoikh-piznih-rokiv-yak-lviv-staye-druzhnim-do-litnih-lyudei/222302>. (Назва з екрана. Дата звернення: 07.11.2025)
6. Міністерство охорони здоров'я України. Якісні та безоплатні послуги з ментального здоров'я: затверджено план заходів на 2024–2026 роки. 2024. URL: <https://moz.gov.ua/uk/yakisni-ta-bezoplatni-poslugi-z-mentalnogo-zdorov-ya-nadavatimut-na-vsih-rivnyah-medichnoyi-dopomogi-zatverdzheno-plan-zahodiv-na-2024-2026-roki> (дата звернення: 03.11.2025)
7. Тимошенко Н. Соціальне здоров'я як складова соціального благополуччя. *Наука і техніка сьогодні*. Серія: педагогіка №3(31), 2024. С.693-704
8. Центр психічного здоров'я «Як ти?». Система у сфері психічного здоров'я та психосоціальної підтримки: посібник. 2024. URL: <https://howareu.com/static-objects/howareu/media/Posibnuki/2024-06-06%20%D0%A6%D0%9C%20%D0%B2%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%96%D1%8F%202.0.pdf> (дата звернення: 03.11.2025)
9. Burge A. T., та ін. Breathing techniques and quality of life in COPD and asthma: systematic review. *Eur Respir Rev*. 2024;33(174):240012. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11522968/> (дата звернення: 03.11.2025).

10. Hansen T., та ін. Digital bridges to social connection: a systematic review and meta-analysis of RCTs on digital interventions for loneliness and social isolation. *Technology in Society*. 2025; (in press). URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214782925000570> (дата звернення: 03.11.2025).
11. Hatch S., та ін. Mindfulness-based interventions for anxiety in older adults: a systematic review of RCTs. *Aging Ment Health*. 2023;27(12):2203–2216. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35912637/> (дата звернення: 03.11.2025).
12. Pasitselska O. Digital Media Literacy of Older Adults in Ukraine. Groningen: University of Groningen, 2024. URL: https://research.rug.nl/files/1036495152/MaC_12_-_Frontline_Knowledge_Digital_Media_Literacy_of_Older_Adults_in_Ukraine.pdf (дата звернення: 03.11.2025).
13. Patil U., Braun K. L. Interventions for loneliness in older adults: a systematic review of reviews. *Front Public Health*. 2024;12:1427605. URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpubh.2024.1427605/full> (дата звернення: 03.11.2025).
14. Skosireva A., та ін. Effectiveness of enhanced group cognitive behaviour therapy for older adults. *International Psychogeriatrics* 2025;37(2):100013. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1041610224000140> (дата звернення: 03.11.2025).
15. UNICEF Ukraine. Mental Health and Psychosocial Support: Multisectoral Brief (aligns with Government Mental Health Action Plan 2024–2026). 2025. URL: https://www.unicef.org/ukraine/en/media/53941/file/2025_MHPSS%20brief.pdf.pdf (дата звернення: 03.11.2025).
16. World Health Organization. Mental health of older adults. 2025. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-of-older-adults> (дата звернення: 03.11.2025).
17. World Health Organization. UN Decade of Healthy Ageing (2021–2030): initiative & 2021–2023 progress. 2023. URL: <https://www.who.int/initiatives/decade-of-healthy-ageing> (дата звернення: 03.11.2025).

References:

1. Berezhna, T. I. (2023). Sformovanist' zdoroviazberezhuval'noho seredovyscha u zakladakh zahalnoi serednoi osvity Ukrainy [Formation of a health-preserving environment in general secondary education institutions of Ukraine]. *Pedahohika, psykholohiia ta medyko-biologichni problemy*, 2(3), 15–22 [in Ukrainian].
2. Kabinet Ministriv Ukrainy. (2024). Rozporiadzhennia № 572-r vid 21.06.2024 «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2024–2026 roky z realizatsii Kontseptsii rozvytku okhorony psykhnichnoho zdorovia v Ukraini na period do 2030 roku» [Order No. 572-r dated June 21, 2024 “On approval of the action plan for 2024–2026 for implementation of the Concept of mental health development in Ukraine for the period up to 2030”]. [in Ukrainian].
3. Kalynychenko, I. O. (2023). Obgruntuvannia stvorennia zdoroviazberezhuval'noho seredovyscha u zakladakh osvity [Justification for the creation of a health-preserving environment in educational institutions]. *Fizychna kultura, sport ta zdorovia natsii*, (Spec. issue), 87–93 [in Ukrainian].
4. Luhova, V. M. (2025). Spetsyfika nadannia intehrovanykh sotsialnykh posluh v Ukraini [Specifics of providing integrated social services in Ukraine]. *Ukrainskyi zhurnal z problem medsestrynstva ta sotsialnoi roboty*, 10(2), 38–44. [in Ukrainian].
5. Lvivska miska rada. (n.d.). Lviv – misto druzhnye do litnikh liudei [Lviv – city friendly to the elderly]. [title from screen, in Ukrainian].
6. Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy. (2024). Yakisni ta bezoplatni posluhy z mentalnoho zdorovia: zatverdzheno plan zakhodiv na 2024–2026 roky [Qualitative and free mental health services: approved action plan for 2024–2026]. [in Ukrainian].

7. Tymoshenko, N. (2024). Sotsialne zdorovia yak skladova sotsialnoho blahopoluchchia [Social health as a component of social well-being]. *Nauka i tekhnika sohodni. Seriya: Pedahohika*, 3(31), 693–704 [in Ukrainian].
8. Tsentr psykhychnoho zdorovia “Yak ty?”. (2024). Systema u sferi psykhychnoho zdorovia ta psykhosotsialnoi pidtrymky: posibnyk [System in the field of mental health and psychosocial support: manual]. [in Ukrainian].
9. Burge, A. T., et al. (2024). Breathing techniques and quality of life in COPD and asthma: systematic review. *European Respiratory Review*, 33(174), 240012. [in English]
10. Hansen, T., et al. (2025). Digital bridges to social connection: a systematic review and meta-analysis of RCTs on digital interventions for loneliness and social isolation. *Technology in Society*. (in press). [in English]
11. Hatch, S., et al. (2023). Mindfulness-based interventions for anxiety in older adults: a systematic review of RCTs. *Aging & Mental Health*, 27(12), 2203–2216. [in English]
12. Pasitselska, O. (2024). Digital Media Literacy of Older Adults in Ukraine. Groningen: University of Groningen. [in English]
13. Patil, U., & Braun, K. L. (2024). Interventions for loneliness in older adults: a systematic review of reviews. *Frontiers in Public Health*, 12, 1427605. [in English]
14. Skosireva, A., et al. (2025). Effectiveness of enhanced group cognitive behaviour therapy for older adults. *International Psychogeriatrics*, 37(2), 100013. [in English]
15. UNICEF Ukraine. (2025). Mental Health and Psychosocial Support: Multisectoral Brief (aligns with Government Mental Health Action Plan 2024–2026). [in English]
16. World Health Organization. (2025). Mental health of older adults. [in English]
17. World Health Organization. (2023). UN Decade of Healthy Ageing (2021–2030): initiative & 2021–2023 progress. [in English]

УДК 373/378.015.3:005.32:94

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1517-1529](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1517-1529)

Денисюк Василь Іванович кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України та археології, Волинський національний університет ім. Лесі Українки, м. Луцьк, <http://orcid.org/0000-0003-1660-0070>.

Муляр Оксана Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методики викладання шкільних предметів, Волинський інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0003-0118-0165>.

МОТИВАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ДО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Анотація. У статті досліджено проблему мотивації здобувачів освіти до навчальної діяльності з історії. Мотивація навчання – фундаментальний елемент навчання здобувачів освіти. Вона включає в себе внутрішню та зовнішню мотивацію. Було встановлено ключові елементи проблеми мотивації навчання загалом і навчання історії зокрема, а також головні умови для її формування та розвитку. На основі анкетування вчителів історії та здобувачів освіти визначено фактори мотивації навчання історії на загальношкільному (навчально-пізнавальному) та поглибленому (навчально-дослідницькому) рівнях, а також різницю у баченні мотивації навчання історії учнями між вчителями історії та самими здобувачами освіти. Проаналізовано співвідношення внутрішньої та зовнішньої мотивації навчання історії. Встановлено, що у здобувачів освіти домінує внутрішня мотивація навчання історії. Окрім того, у контексті мотивації навчання в учнів переважає зорієнтованість на кінцевий результат.

Було здійснено спробу розкрити характер мотивації навчання історії через визначення ключових мотивів. Зокрема, визначено, що такими мотивами здобувачі освіти вважають пізнання цікавих історичних фактів/явищ/процесів, пізнання історії своєї країни, оцінку з історії, підготовку до Національного мультипредметного тесту. При цьому, матеріальні мотиви, пізнання історії власної родини, спілкування в команді здобувачами освіти віднесено до найменш важливих мотивів.

Визначено найефективніші для формування мотивації навчально-дослідницької діяльності способи і підходи навчання історії: використання інформаційно-комунікаційних технологій, проєктна робота, активні методи навчання, ігрові форми тощо.

Ключові слова: мотив навчання, мотивація навчання історії, внутрішня мотивація, зовнішня мотивація, методика навчання історії.

Denysiuk Vasyl Ivanovych PhD (History) Associate Professor, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Archeology, Department of History of Ukraine and Archeology Lesya Ukrainka Volyn National University, <http://orcid.org/0000-0003-1660-0070>

Muliar Oksana Petrivna PhD (Pedagogical) Associate Professor Head of the Department of Theory and Methods of Teaching School Subjects, Volyn Institute of Postgraduate Pedagogical Education, <https://orcid.org/0000-0003-0118-0165>

MOTIVATION OF STUDENTS TO LEARN HISTORY

Abstract. The article research the problem of motivation of students for learning activities in history. Motivation for learning is a fundamental element of students' learning. It includes internal and external motivation. The key elements of the problem of motivation for learning in general and history learning in particular were identified, as well as the main conditions for its formation and development. Based on a survey of history teachers and students, the factors of motivation for learning history at the general school (educational-cognitive) and in-depth (educational-research) levels were determined, as well as the difference in the vision of students' motivation for learning history between history teachers and students themselves. The ratio of internal and external motivation for learning history was analyzed. It was established that internal motivation for learning history dominates among students. In addition, in the context of students' motivation for learning, orientation to the final result prevails. An attempt to reveal the nature of motivation for learning history by identifying key motives was made. In particular, it was determined that such motives are considered by education seekers to be knowledge of interesting historical facts/phenomena/processes, knowledge of the history of their country, assessment in history, preparation for the National Multi-Subject Test. At the same time, material motives, knowledge of the history of one's own family, communication in a team by education seekers are considered to be the least important motives.

The most effective methods and approaches to teaching history for the formation of motivation for educational and research activities have been determined: the use of information and communication technologies, project work, active learning methods, game forms etc.

Keywords: learning motive, motivation for study history, internal motivation, external motivation, history teaching methodology.

Постановка проблеми. Мотивація здобувача освіти – ключовий елемент його навчально-пізнавальної активності. Вона формує його інтерес до об'єкту навчання, найчастіше визначає ефективність навчання, в тому числі історії.

Незважаючи на розробленість теми мотивації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти загалом та окремих її напрямів (фізична активність, трудове навчання, мовні та математичні предмети), проблема мотивації навчання історії залишається слабовивченою.

Мотиваційно-ціннісну складову можна розглядати як елемент історичної предметної компетентності. Справді, вона є основою позиції, що посідає суб'єкт по відношенню до світу, суспільства, соціального оточення, до самого себе і своєї поведінки [12, С. 24]. Традиційним для вчителів та в суспільстві є переконання про те, що мотивація навчання у здобувачів освіти мала тенденцію до зниження ще до початку повномасштабної війни [1, С. 2; 9, С. 150]. В умовах інформаційного суспільства та військових обставин мотивація навчання як наукова та методична проблема потребує особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання мотивації навчання широко вивчена у загальному контексті. Р. Віу визначив головні фактори та умови мотивації навчання [17]. І. Андрущук описав головні традиційні мотиви пізнавальної активності здобувачів освіти, зокрема постать вчителя та батьківський вплив, оцінку тощо, а також ключові проблеми [1]. Л. Лиходєєва у своєму дослідженні визначила різницю між навчально-пізнавальною, навчально-дослідницькою та науково-дослідницькою діяльністю здобувача освіти [6, С. 90–91]. Це важливо у контексті нашого дослідження, оскільки допомагає виокремити загальношкільний та дослідницький рівні навчання.

П. та І. Мороз системно вивчають дослідницьку діяльність з історії здобувачів освіти, зокрема інструменти для її здійснення, фактори та умови [9; 10; 18]. Стаття О. Добростан, Р. Іваненко, Л. Коваленко дає можливість проаналізувати особливості формування мотивації до пізнавальної активності учнів в умовах воєнного стану, зокрема відстежити кореляцію між типами мотивації та її рівнем, а також між показниками тривожності та рівнем мотивації. Це дослідження виявилось особливо важливим, оскільки його висновки отримали певні підтвердження за результатами нашого анкетування [3]. Подібним чином О. Мішкулинець та А. Мельник з допомогою анкетування здобувачів освіти у 5–11 класах провели дослідження їхньої мотивації навчання загалом [8]. Важливими виявилися результати дослідження П. Чандрани і М. Аванга щодо мотивації навчання історії в Малайзії [15].

Окремі цифрові механізми формування мотивації досліджені у наукових розвідках І. Брезіної («хмара слів») [2], К. Нехаєнко та О. Кривоноса (вплив гейміфікації навчально-пізнавальної діяльності на розвиток мотивації навчання) [11], а також Н. Швейгера, Л. та О. Ройків (вплив комп'ютерно-ігрових технологій на мотивацію) [13].

Мета статті – дослідити мотивацію навчання історії здобувачів освіти в сучасних умовах. Для цього було проаналізовано наукову та методичну літературу з цієї теми, проведено анкетування, сформовано результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Основою дослідження стало анонімне анкетування вчителів історії (заповнено 40 анкет) та здобувачів історії (150 анкет) в період з 14 по 21 жовтня 2025 р. Опитані вчителі історії працюють в міських (45% усіх респондентів), сільських (40%) і селищних (15%) закладах середньої освіти. У цій категорії представлені переважно вчителі Волинської області, але є також представники Рівненської області та Києва.

Більша частина здобувачів освіти, що пройшли анкетування, проживають у місті (65,3%), менша – в селах та селищах (34,7%). Вони навчаються здебільшого у 8–9 (46%) або 10–11 (51,3%) класах. Низька представленість учнів 5–7 класів пояснюється тим, що для дослідження потрібна була думка, перш за все, тих дітей, які мають досвід участі в поглибленому навчанні/дослідженні історії, (участь в наукових конкурсах, олімпіадах, історичних дебатах тощо), а це переважно здобувачі освіти 8–11 класів.

Ключові питання анкет стосувалися: 1) головних елементів мотивації навчання історії на загальношкільному рівні, 2) головних елементів мотивації дослідження/навчання історії на поглибленому рівні, 3) ключових позитивних та негативних факторів формування мотивації, 4) участі вчителя у цьому процесі. Вчителям історії та здобувачам освіти було запропоновано по два питання, які мають однакові набори варіантів для відповідей, а також кілька відмінних. У кожному питанні потрібно було відмітити по 5 варіантів. Цілі анкетування полягали в наступному: 1) визначити різницю на одне і те ж питання щодо мотивації навчання історії здобувачів освіти у поглядах вчителя історії та учня, 2) відстежити різницю у мотивації між навчальним (загальношкільним) та дослідницьким (поглибленим) рівнями навчання історії. Різниця між згаданими двома рівнями визначається кількома відмінностями: дослідженістю проблеми та участю здобувача освіти у цьому, алгоритмом та характером роботи тощо. Навчально-дослідницька робота характеризується як вища форма пізнавальної діяльності [6, С. 90–92].

Поняття «мотивація» має різні трактування, залежно від наукового спрямування та інших чинників. Вона може мати узагальнююче визначення як потребу, мотив, процес, ситуаційну характеристику тощо. Незаперечним фактом є те, що мотивація визначається комплексом внутрішніх та зовнішніх факторів. Через їх взаємозв'язок формується ставлення особистості до певної проблеми і потенційно – прагнення діяти у заданому векторі.

Мотивація пов'язана з когнітивними процесами, ґрунтується на процесах збудження та гальмування. Вона дозволяє об'єкту впливу (навчання) прийняти певний тип поведінки як зразок для дії, зокрема навчальну активність. Такий психологічний механізм можна визначити як самомотивацію, потенційно головну складову мотивації [5, С. 36]. Переорієнтація освітніх систем на принцип учнецентризму призвів, в тому числі, до появи нагальної потреби аналізу

проблем мотивації і розробки дієвих механізмів та технологій її підвищення [14, Р. 65].

Взаємопов'язаними елементами мотивації є внутрішня та зовнішня її частини. Внутрішня мотивація визначається добровільним бажанням робити щось без очікування жодної винагороди. Вона ґрунтується на задоволенні від самого процесу діяльності [15, Р. 276]. Цей тип мотивації вважається найкращим для забезпечення високої ефективності навчання. Вона близька до стану «поток», коли суб'єкт діяльності занурюється у певний процес, дозволяючи себе захопити [4, С. 8–9]. Внутрішня мотивація є надзвичайно сприятливим фактором для ефективної пізнавальної діяльності, оскільки діти з цим типом мотивації обирають переважно складніші завдання, нестандартно підходять до вирішення навчальних проблем. Також це позитивно впливає на рівень самоповаги [4, С. 21–22].

Зовнішня мотивація визначається зовнішніми факторами, що змушують до певної активності: вплив з боку вчителя, друзів, однокласників та батьків, прагнення отримати високу оцінку, матеріальну винагороду або похвалу, почуття провини тощо. Така складова мотивації визначається наміром отримати наслідок поведінки чи діяльності. Поєднання внутрішніх і зовнішніх мотивів може мати як позитивні, так і негативні наслідки для пізнавальної активності здобувача освіти. Найчастіше внутрішня мотивація формується за умов початкового домінування зовнішньої мотивації [5, С. 36; 3, С. 52]. У випадку навчання історії йдеться переважно про поєднання різних форм колективного та індивідуального форматів (урок, домашнє завдання, співпраця з вчителем, групова робота тощо).

Відповідно до індивідуальних особливостей реагування людини на зовнішні фактори, здатностей формувати та змінювати цінності, виділяють різні рівні мотивації. Тому навіть формування внутрішньої мотивації не може бути однорідною та універсальною ціллю. Вона потребує врахування різних факторів [4, С. 18–19, 46].

Р. Віу викоремив чотири великі групи факторів мотивації здобувачів освіти: 1) навчальні завдання, які пропонує вчитель, 2) оцінювання, яке він здійснює, 3) винагороди та санкції, які він використовує, 4) сам вчитель, особливо через свою пристрасть до свого предмета та повагу, яку він виявляє до своїх учнів. Також Р. Віу виділив 10 умов для формування мотивації учнів, що пов'язані із систематичністю, інтегрованістю, логічністю, орієнтованістю на практику та інтереси здобувачів освіти [17, Р. 2–7].

Безсумнівно, постать вчителя відіграє одну з головних ролей у формуванні мотивації. По-перше, вчитель обирає методи навчання, одні з яких будуть працювати ефективніше у певному класі. Врахування усіх факторів для обрання методу навчання є непростим завданням. По-друге, сама особистість вчителя

може впливати як позитивно, так і негативно на формування мотивації у навчанні [15, Р. 283]. Більше того, цей фактор може позитивно впливати на розвиток інших мотивів. Наприклад, як слушно відмічають О. Добростан, Р. Іваненко, Л. Коваленко, одним із завдань вчителя є допомога учню усвідомити обов'язок перед батьками за рівень його знань і умінь, що потенційно може формувати іще одне джерело мотивації [3, С. 52].

Іншою складовою формування мотивації є вплив з боку батьків. Успішне навчання учнів залежить від певних особливостей поведінки батьків, якщо вони допомагають дітям розвивати впевненість у власних силах, заохочуючи до виконання завдань у школі і вдома [1, С. 3].

Вплив батьків, вчителя, друзів та інших людей на здобувача освіти разом становить один з ключових елементів системи мотивації – соціальний. Сюди входять мотиви, за яких саме знання не виступає метою навчання, а засобом досягнення інших цілей: отримання гарної оцінки, похвали, визнання товаришів, підпорядкування вимозі вчителя тощо [7, С. 103].

Обрання традиційних методів навчання з домінуванням розповіді вчителя є домінуючим підходом у багатьох шкільних системах. Проте дослідження показали, що для покращення історичної освіти вчителям необхідно впроваджувати методи навчання, які відрізняються від традиційних. Це позитивно впливає на ставлення здобувачів освіти до навчання. У цьому контексті особливо були відмічені такі упровадження: використання цифрових ресурсів на уроках, історичні дебати, робота з інтерпретацією історичних документів тощо [16, Р. 11–12].

Відповіді вчителів показують, що вони вважають головними факторами формування мотивації навчання здобувачів освіти історії наступне: 1) пізнати цікаві історичні факти/явища/процеси (77,5% респондентів), 2) пізнати історію своєї країни (72,5%), 3) отримати оцінку з історії (62,5%), 4) підготуватися до НМТ (55%). Найменш важливими вони вважають: 1) пізнати історію власної родини (15% респондентів), 2) більше спілкуватися (в команді, з однокласниками тощо) (22,5%), 3) реалізувати власний потенціал (22,5%), 4) матеріальні мотиви (наприклад, подарунки батьків) (22,5%).

Однак, відповіді учнів виявили, що самі здобувачі освіти мають дещо інше бачення цього питання. Варіанти, що пов'язані з внутрішньою мотивацією, отримали високі результати: 1) пізнати історію своєї країни – 68,7% респондентів, 2) пізнати цікаві історичні факти/явища/процеси – 59,3%, 3) пізнати історію свого краю (міста, села) – 47,3%.

Варіант «підготовка до НМТ» обрала велика і практично однакова частка як вчителів, так і учнів (55% та 55,3% відповідно). Це підтверджує адекватне розуміння вчителями цього мотиву навчання історії. Проте, варіант «отримати оцінку з історії» у цьому питанні було обрано великою частиною вчителів

(62,5%), але учні відмічали не так часто (44,7%). Ще більшу різницю було виявлено щодо варіанту «стати освіченою людиною». Його обрало 50% усіх здобувачів освіти, але тільки 27,5% вчителів. Це свідчить, про різне бачення учнями та вчителями згаданої частини мотивації. Здобувачі освіти значно більше мотивовані результатом навчання, а не оцінкою, як вважає більшість вчителів.

Без сумніву, чітке усвідомлення цілей навчання є важливим. Це дає позитивний ефект на формування мотивації [4, С. 14]. З іншого боку, оцінка усе ще залишається сильним інструментом формування мотивації. Хоча наше анкетування показало, що учні, на відміну від вчителів, не сприймають оцінку як один з найважливіших мотивів навчання історії, за деякими іншими дослідженнями, оцінка виступає як провідний мотив у більше, ніж половини учнів [1, С. 3]. Однак, при цьому важливо, щоб під час оцінювання здійснювався якісний аналіз навчальної діяльності учнів. Вчитель повинен підкреслювати позитивні моменти, зрушення в освоєнні навчального матеріалу, виявляти причини наявних недоліків, а не тільки констатувати їх присутність [7, С. 103].

Основні методи мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності можна поділити на емоційні (заохочення, гра, ситуація успіху, вільний вибір завдання тощо), пізнавальні (опора на життєвий досвід, створення проблеми, пошук альтернативних рішень, виконання творчих завдань, «мозковий штурм», парна і групова робота, проєктний метод), вольові (навчальні вимоги, обов'язкові результати, рефлексія, прогнозування тощо), соціальні (бажання бути корисним суспільству, ситуація взаємодопомоги, взаємоперевірка, рецензування тощо) [7, С. 104].

Відповіді здобувачів освіти показали, що базовою частиною мотивації є внутрішня. Зокрема, у нашому опитуванні варіанти «пізнати історію свого краю (міста, села)», «пізнати історію своєї країни», «пізнати цікаві історичні факти/явища/процеси», «пізнати історію власної родини» отримали від 30,7% до 68,7% (найвищий показник серед усіх варіантів). Як показало дослідження О. Добростан, Р. Іваненко, Л. Коваленко, в осіб з високим рівнем мотивації переважає саме внутрішній її тип [3, С. 51].

За дослідженням О. Мішкулинець та А. Мельник, ключовими мотивами навчання здобувачів освіти є матеріальні аспекти, наочність та практичність [8, С. 531]. Результати нашого анкетування дали дещо інші дані. Матеріальні мотиви як мотив навчання історії на загальному і поглибленому рівнях було обрано учнями у малій кількості (4,7% і 9,6%). Вчителі теж рідко відмічали цей варіант (22,5% і 7,5%).

Залучення здобувача освіти до навчально-дослідницької діяльності дозволяє, окрім іншого, підвищувати мотивацію до навчання історії. Тому цей напрям роботи можна вважати ефективнішим. П. та І. Мороз вважають, що дослідницька діяльність здобувача освіти ґрунтується на соціальних (прагнення

отримати знання, схвалення від дорослих, усвідомлення обов'язку, відповідальності) і пізнавальних (мотивація за змістом і за процесом виконання діяльності) мотивах [10, С. 6, 14].

Проектна робота у навчанні є одним з головних інструментів вчителя у формуванні високої мотивації навчання історії. Вона дає змогу учням засвоїти практичні навички від ідеї до готового продукту. Організація і здійснення проєктної діяльності впливає на формування психологічних новоутворень особистості дитини, способів і засобів розумової діяльності. В основі проєктної діяльності лежить самостійна цілеспрямована дослідницька діяльність учнів, що спирається на внутрішню мотивацію та розвиває її. Проєктний метод дає змогу підходити до особистості кожного учня індивідуально й диференційовано, а також дозволяє працювати у групі за інтересами. Темі досліджень вибираються учнями, а вчитель виступає в якості експерта й організатора цього виду діяльності [7, С. 105–106].

Відповіді учнів-респондентів на питання «Що для Вас є головним чинником мотивації для участі в конкурсі/олімпіаді» продемонструвало домінування традиційних мотивів: 1) особистісне зростання (розвиток аналітичних здібностей, критичного мислення тощо) – 64% респондентів, 2) оцінка з історії – 58%, 3) розповіді вчителя про нестандартні/цікаві історичні сюжети/персоналії/факти – 58%, 4) позитивна дослідницька атмосфера в колективі, що сприяє відкритому обміну думок, вивченню нових ідей тощо – 48%. Найменше було обрано варіанти «вплив з боку однолітків (наприклад, зацікавлення друзів чи знайомих історією, бажання виділитися, стати популярнішим)» – 18% (один із слабовивчених факторів формування мотивації навчання [15, Р. 280–281]) та «матеріальні мотиви (наприклад, подарунки батьків)» – 15,3%.

Використання інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) є універсальним підходом до формування мотивації учнів. Застосування навіть одного прийому з цією метою може відбуватися на різних етапах уроку [2, С. 187–188]. За результатами анкетування вчителів історії, використання ІКТ у навчанні (смартфони та застосунки на них, комп'ютерні програми тощо) є найефективнішим способом навчання історії для формування мотивації дослідницької діяльності здобувачів (71,4% усіх респондентів відмітили цей варіант).

Іншими варіантами, що найчастіше обиралися вчителями історії стали: проєктна робота (57,5%), активні методи навчання (62,5%), ігрові форми (45,7%), розповідь вчителя з наочністю (45%), створення ситуації успіху, що є одним з важливих інструментів формування мотивації при поглибленому вивченні історії [4, С. 36] (40%).

Безсумнівно, в крайні роки гейміфікація сприймається як ефективний засіб підвищення мотивації пізнавальної діяльності учнів. Сьогодні вона є однією з

характерних особливостей школи, в тому числі 5–7 класів. Введення ігрових елементів (сценарії, бали, інтерактивність) та форм (квести, симуляційні ігри, вікторини), створює мотив для учнів активно займатися навчанням і досягати поставлених цілей [11, С. 69; 13, С. 174].

Існує низка факторів, що негативно впливають на розвиток мотивації. В умовах, коли суб'єкт учіння не простежує взаємозв'язку між своїми діями та результатом (через нерозуміння характеру навчання або через усвідомлення низької ефективності таких дій), до якого прагне, зазвичай розвивається демотивація [6, С. 37].

Значною проблемою для мотивації здобувача освіти може бути також відсутність такої у вчителя історії. В такому випадку перехід мотивації від вчителя до учня (так зване «мотиваційне зараження») не може відбутися. Більше того, негативна зовнішня мотивація у вчителів (орієнтація на покарання) сильно впливає на формування його демотивації. Отже, без зацікавлення вчителя формувати мотивацію здобувачів освіти практично неможливо. Однак, з іншого боку, як показали деякі дослідження, наявність внутрішньої мотивації у вчителя не обов'язково позитивно впливає на мотивацію здобувачів освіти [4, С. 22, 25–26].

Важливою частиною демотивації може стати занижена самооцінка у поєднанні з іншими факторами. Якщо здобувач освіти переконаний, що він нічого не знає і не вміє, то його зацікавленість і мотивація у навчанні буде низькою [8, С. 529]. Однак виявити цю характеристику учня з допомогою анкетування складно без додаткового спостереження та аналізу, тому це питання було відсутнє в анкеті.

Одним з головних факторів демотивації навчання історії виявлено відчуття небезпеки через війну (48%), що було прогнозовано. О. Мішкулинець та А. Мельник серед умов, які необхідні для високої успішності, виділили дві такі, що можна охарактеризувати як «безпекові»: безпечна комунікація та психологічна безпека [8, С. 528]. О. Добростан, Р. Іваненко, Л. Коваленко виявили кореляцію між рівнями тривожності та мотивації у здобувачів освіти. Зокрема, чим вищий рівень мотивації у школяра, тим нижчий рівень тривожності він має. З іншого боку, дезорганізуючий вплив на пізнавальну діяльність здійснюють часті або інтенсивні тривожні стани. Коли рівень тривожності перевищує норму, це призводить до неможливості керувати собою, породжує відчуття безсилля і безнадії, знижуючи активність, культивуючи пасивність та песимізм. Руйнується впевненість у собі, рішучість у діях і вчинках, наполегливість у досягненні мети, виникає постійна тривожність [3, С. 52].

Два фактори, що на думку здобувачів освіти відіграють головну негативну роль для мотивації навчання історії, стали «завантаженість іншими предметами в школі» (76%) та «завантаженість позашкільними заняттями» (50%). Найменше відмічали варіант «відсутність підтримки в сім'ї» (16%) та «особисті/сімейні

проблеми» (20,7%). Отже, проблеми учнів особистого характеру найменше відволікають від навчання історії. Здобувачі освіти вважають свою завантаженість у шкільній та позашкільній навчальній діяльності головною причиною демотивації.

Визначивши головні проблеми та особливості формування мотивації навчання історії, варто відмітити, що ключовим елементом у цьому процесі повинна бути систематичність. Робота над мотивацією навчання історії повинна відбуватися послідовно, на кожному етапі уроку, при цьому пам'ятаючи про індивідуальні особливості здобувачів освіти. Алгоритм формування внутрішньої мотивації, яку можна визначити як найефективнішу, включає кілька етапів. Стійкий інтерес до певних тем і предмету допомагає формувати спрямованість особистості (психологічна установка на певну діяльність), що у свою чергу сприяє виникненню у неї емоційно-ціннісного ставлення до об'єктів реальності. Цей процес передбачає ще декілька наступних ланок (ціннісні орієнтації, переконання, ідеали та ін.) і завершується утворенням у людини певних відносно стійких моделей поведінки й діяльності [12, С. 121, 126].

Висновки. Отже, мотивація – ключовий елемент навчальної активності учня, що формується з допомогою природного інтересу людини до пізнання, а також системи інших факторів. Ключову роль у цьому процесі відіграє вчитель, підбираючи відповідні методи. Було виявлено певні розбіжності у розумінні мотивації навчання історії вчителями та баченням власної мотивації здобувачами освіти. Учні більше зорієнтовані на кінцевий результат навчання історії, вчителі вважають, що оцінка усе ще залишається одним з головних інструментів мотивації. Разом з тим, анкетування дає підстави стверджувати про домінування внутрішньої мотивації у навчанні історії здобувачів освіти.

Література

1. Андрощук І. Мотивація навчальної діяльності учнів як педагогічна проблема. *Педагогічний вісник Поділля*. 2022. №3. С. 2–3.
2. Брезіна І. Хмара слів як засіб підвищення мотивації учнів до навчально-пізнавальної діяльності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2023. Вип. 66. Том 1. С. 185–191. URL: https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_1/66-1_2023.pdf#page=185.
3. Добростан О., Іваненко Р., Коваленко Л. Вивчення мотивації до навчання старшокласників в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія: Психологія. 2024. Вип. 3. С. 49–54. URL: <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/337/409>.
4. Климчук В., Горбунова В. Внутрішня мотивація учбової діяльності молоді: теорія, методика, програма розвитку. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 110 с. URL: <https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44dd60b4-07b9-4c9b-b79e-15345097fd5b/content>.
5. Лавринюк О., Кириченко В. Мотивація до навчальної діяльності аналіз сучасних теорій. *Журнал соціальної та практичної психології*. 2023. № 1. С. 34–39. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/38776/>.

6. Лиходеева Л. Навчально-дослідницькі уміння та дослідницька діяльність учнів у психологопедагогічній літературі. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*. 2007. Issue 27. С. 89–94.

7. Маляр Л., Ваколя З. Особливості мотивації учнів до навчальної діяльності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 5: Педагогічні науки: реалії та перспективи. 2021. Випуск 82. С. 102–107. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/8d1fb146-5712-43f6-a34d-64ca9fa62062>.

8. Мішкулинець О., Мельник А. Дослідження психологічних механізмів та факторів, що впливають на успішність освітнього процесу. *Перспективи та інновації науки*. Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина». 2023. №13(31). С. 524–533. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744020/>.

9. Мороз П., Мороз І. Аналіз стану використання історичних джерел у навчанні історії в старшій школі. *Український педагогічний журнал*. 2019. №4. С. 142–153.

10. Мороз П., Мороз І. Дослідницька діяльність учнів у процесі навчання всесвітньої історії в основній школі. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 96 с.

11. Нехаєнко К., Кривонос О. Гейміфікація в освіті: інноваційний підхід до залучення та мотивації учнів. *Комп'ютерні ігри та мультимедіа як інноваційний підхід до комунікації*. Матеріали III Всеукраїнської науково-технічної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, Одеса, 28–29 жовтня 2023 р. Одеса: Вид-во ОНТУ, 2023 р. С. 68–70. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/38059/>.

12. Пометун О., Гупан Н., Власов В. Компетентнісно орієнтована методика навчання історії в основній школі. К.: ТОВ «КОНВІ ПРІНТ», 2018. 208 с.

13. Швейгер Н., Ройко Л., Ройко О. Використання комп'ютерно-ігрових технологій як засобу формування позитивної мотивації до навчання. *Математика. Інформаційні технології. Освіта*: зб. статей XII Міжнар. наук.-практ. конф. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2023. № 10. С. 173–180.

14. Barraket J. Teaching Research Method Using a Student-Centred Approach? Critical Reflections on Practice. *Journal of University Teaching & Learning Practice*. 2005. Volume 2. Issue 2. P. 64–74. URL: <http://ro.uow.edu.au/jutlp/vol2/iss2/3>.

15. Chandran P., Awang M. Factors that Make Pupils have High Motivation in Learning History: Pupils' Perspectives. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*. 2023. Volume 12. Issue 2. P. 292–303. URL: <http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v12-i2/16396>.

16. Gómez Carrasco C.J., Rodríguez-Medina J., Miralles-Martínez P., López-Facal R. Motivation and Perceived Learning of Secondary Education History Students. Analysis of a Programme on Initial Teacher Training. *Frontiers in Psychology*. 2021. Volume 12. Article 661780. P. 1–14. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.661780>.

17. Viau R. Des conditions à respecter pour susciter la motivation des élèves. *Correspondance*. 2000. Février. Volume 5. Numero 3. P. 1–7. URL: <https://correspo.ccdmd.qc.ca/wp-content/uploads/2018/10/correspondance-connaître-les-regles-grammaticales-nécessaire-mais-insuffisant-des-conditions-a-respecter-pour-susciter-la-motivation-des-eleves-.pdf>.

18. Moroz P., Moroz I. Substantive nature and the model of research competence of high school students in history subject. *Український педагогічний журнал*. 2020. №1. С. 108–117.

References

1. Androshchuk, I. (2022). Motyvatsiia navchalnoi diialnosti uchniv yak pedahohichna problema [Motivation of students' learning activities as a pedagogical problem]. *Pedahohichniy visnyk Podillia – Pedagogical Bulletin of Podillya*, 3, 2–3. [in Ukrainian].

2. Brezina, I. (2023). Khmara sliv yak zasib pidvyshchennia motyvatsii uchniv do navchalno-piznavalnoi diialnosti [Word cloud as a means of increasing students' motivation for educational and cognitive activities]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues in the humanities*, 66, 1, 185–191. Retrived from https://www.aphn-journal.in.ua/archive/66_2023/part_1/66-1_2023.pdf#page=185 [in Ukrainian].
3. Dobrostan, O., Ivanenko R., Kovalenko L. (2024). Vyvchennia motyvatsii do navchannia starshoklasnykiv v umovakh voiennoho stanu [Studying the motivation for learning of high school students under martial law]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Serii: Psykholohiia – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University: Series: Psychology*, 3, 49–54. Retrived from <http://psy-visnyk.uzhnu.uz.ua/index.php/psy/article/view/337/409> [in Ukrainian].
4. Klymchuk, V., Horbunova, V. (2014). Vnutrishnia motyvatsiia uchbovoi diialnosti molodi: teoriia, metodyka, prohrama rozvytku [Internal motivation of youth educational activities: theory, methodology, development program]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. Retrived from <https://er.ucu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/44dd60b4-07b9-4c9b-b79e-15345097fd5b/content> [in Ukrainian].
5. Lavryniuk, O., Kyrychenko, V. (2023). Motyvatsiia do navchalnoi diialnosti analiz suchasnykh teorii [Motivation for learning activities: analysis of modern theories]. *Zhurnal sotsialnoi ta praktychnoi psykholohii – Journal of Social and Practical Psychology*, 1, 34–39. URL: <https://eprints.zu.edu.ua/38776/> [in Ukrainian].
6. Lykhodieieva, L. (2007). Navchalno-doslidnytski uminnia ta doslidnytska diialnist uchniv u psykholohopedahohichnii literaturi [Educational and research skills and research activities of students in psychological and pedagogical literature]. *Didactics of mathematics: Problems and Investigations*, 27, 89–94. [in Ukrainian].
7. Maliar, L., Vakolia, Z. (2021). Osoblyvosti motyvatsii uchniv do navchalnoi diialnosti [Features of students' motivation for educational activities]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 5: Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy – Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Dragomanov. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, 82, 102–107. Retrived from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/8d1fb146-5712-43f6-a34d-64ca9fa62062> [in Ukrainian].
8. Mishkulynets, O., Melnyk, A. (2023). Doslidzhennia psykholohichnykh mekhanizmiv ta faktoriv, shcho vplyvaiut na uspishnist osvitnoho protsesu [Research into psychological mechanisms and factors influencing the success of the educational process]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. Serii «Pedahohika», Serii «Psykholohiia», Serii «Medytsyna» – Prospects and innovations of science. Series «Pedagogy», Series «Psychology», Series «Medicine».*, 13(31), 524–533. Retrived from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744020/> [in Ukrainian].
9. Moroz, P., Moroz, I. (2019). Analiz stanu vykorystannia istorichnykh dzherel u navchanni istorii v starshii shkoli [Analysis of the state of use of historical sources in teaching history in high school]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 4, 142–153. [in Ukrainian].
10. Moroz, P., Moroz, I. (2018). Doslidnytska diialnist uchniv u protsesi navchannia vsesvitnoi istorii v osnovnii shkoli [Research activities of students in the process of teaching world history in primary school]. K.: TOV «KONVI PRINT». [in Ukrainian].
11. Nekhaienko, K., Kryvonos, O. (2023). Heimifikatsiia v osviti: innovatsiinyi pidkhid do zaluchennia ta motyvatsii uchniv [Gamification in Education: An Innovative Approach to Engaging and Motivating Students]. *Kompiuterni ihry ta multimedia yak innovatsiinyi pidkhid do komunikatsii. Materialy III Vseukrainskoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii molodykh vchenykh, aspirantiv i studentiv – Computer games and multimedia as an innovative approach to communication. Materials of the III All-Ukrainian Scientific and Technical Conference of Young Scientists, Postgraduate Students and Students*. Odesa, Vydavnytstvo ONTU, 68–70. Retrived from <https://eprints.zu.edu.ua/38059/> [in Ukrainian].

12. Pometun, O., Hupan, N., Vlasov V. (2018). Kompetentnisno oriiientovana metodyka navchannia istorii v osnovnii shkoli [Competency-oriented methodology for teaching history in primary school]. K.: TOV «KONVI PRINT». [in Ukrainian].
13. Shveiher, N., Roiko, L., Roiko, O. (2023). Vykorystannia komp'iuterno-ihrovykh tekhnolohii yak zasobu formuvannia pozytyvnoi motyvatsii do navchannia [Using computer gaming technologies as a means of forming positive motivation for learning]. *Matematyka. Informatsiini tekhnolohii. Osvita: zbirnyk statei XII Mizhnar. naukovo-praktychna konferentsiia – Mathematics. Information Technologies. Education: Collection of Articles XII International Scientific and Practical Conference*. Lutsk: Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 10, 173–180. [in Ukrainian].
14. Barraket, J. (2005). Teaching Research Method Using a Student-Centred Approach? Critical Reflections on Practice. *Journal of University Teaching & Learning Practice*, 2, 2, 64–74. Retrived from <http://ro.uow.edu.au/jutlp/vol2/iss2/3> [in English].
15. Chandran, P., Awang, M. (2023). Factors that Make Pupils have High Motivation in Learning History: Pupils' Perspectives. *International Journal of Academic Research in Progressive Education and Development*, 12, 2, 292–303. Retrived from <http://dx.doi.org/10.6007/IJARPED/v12-i2/16396> [in English].
16. Gómez, Carrasco C.J., Rodríguez-Medina, J., Miralles-Martínez, P., López-Facal, R. (2021). Motivation and Perceived Learning of Secondary Education History Students. Analysis of a Programme on Initial Teacher Training. *Frontiers in Psychology*, 12, 661780, 1–14. Retrived from <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.661780> [in English].
17. Viau, R. (2000). Des conditions à respecter pour susciter la motivation des élèves. *Correspondance*, 5, 3, 1–7. Retrived from <https://correspo.ccdmd.qc.ca/wp-content/uploads/2018/10/correspondance-connaître-les-regles-grammaticales-necessaire-mais-insuffisant-des-conditions-a-respecter-pour-susciter-la-motivation-des-eleves-.pdf> [in French].
18. Moroz, P., Moroz, I. (2020). Substantive nature and the model of research competence of high school students in history subject. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 1, 108–117. [in English].

УДК 37.378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1530-1540](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1530-1540)

Дзюба Петро Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, викладач кафедри загальновійськових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0000-0001-7336-5279>

ДОСВІД ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ НАТО ДО ДІЙ В УМОВАХ РХБ ЗАРАЖЕННЯ.

Анотація. У статті проведено комплексний аналіз доктринальних засад, організаційних моделей та інноваційних методичних підходів, що використовуються для підготовки військових фахівців держав-членів Організації Північноатлантичного договору (НАТО) до ефективних дій в умовах радіаційного, хімічного та біологічного (РХБ) зараження. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю забезпечення високої бойової стійкості Збройних Сил України в умовах повномасштабної війни та переходу на стандарти Альянсу.

Дослідження визначає, що система підготовки НАТО є багаторівневою і базується на доктрині АJP-3.8 («Спільна доктрина НАТО щодо РХБ захисту») та Угодах зі стандартизації (STANAG), які гарантують повну взаємосумісність сил. Система охоплює п'ять основних етапів циклу РХБ-захисту: виявлення та попередження (з використанням STANAG 4602), захист, зменшення ризиків, знезараження та медичне забезпечення. STANAGи перетворюють доктринальні положення на практичні технічні рішення, уніфікуючи вимоги до ЗІЗ та процедур деконтамінації на PSO.

Розглянуто три ключові рівні навчання: індивідуальна підготовка (націлена на автоматизацію навичок, як-от одягання ЗІЗ за 9 секунд), колективна підготовка (злагодженість підрозділів) та фахова підготовка (здійснюється у JCBRN Defence COE у Чехії для експертів з планування та ідентифікації невідомих агентів).

Особлива увага приділена методичним інноваціям, ключовими з яких є реалістична імітація та інтенсивність. Навчання проводиться у «гарячих зонах» із застосуванням CS-газу для формування фізичної та психологічної стійкості до роботи у захисному спорядженні. Активно впроваджуються цифрові технології: VR/AR для моделювання складних сценаріїв зараження та мобільні діагностичні лабораторії для відпрацювання ідентифікації загроз гібридного характеру. Крім того, наголошується на моделі «Оператор – Технік» та спеціалізованій медичній підготовці (CBRN Triage).

На основі детального аналізу сформульовані практичні рекомендації для України, спрямовані на прискорення імплементації стандартів, локалізацію інноваційних технологій навчання та розвиток кадрової експертизи в умовах військового часу.

Ключові слова: РХБ захист, НАТО, AJP-3.8, STANAG, взаємосумісність, військова підготовка, JCBRN Defence COE, інновації, бойова стійкість.

Dzyuba Petro Mykolayovych candidate of pedagogical sciences, associate professor, teacher of the department of combined military disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0000-0001-7336-5279>

EXPERIENCE IN TRAINING MILITARY SPECIALISTS OF NATO MEMBER STATES FOR OPERATIONS IN CBRN CONTAMINATION CONDITIONS

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the doctrinal foundations, organizational models, and innovative methodological approaches used for training military specialists of the North Atlantic Treaty Organization (NATO) member states for effective operations in conditions of chemical, biological, radiological, and nuclear (CBRN) contamination. The relevance of the study is determined by the necessity of ensuring high combat resilience of the Armed Forces of Ukraine in the context of a full-scale war and the transition to Alliance standards.

The research establishes that the NATO training system is multi-level and is based on the AJP-3.8 doctrine ("Allied Joint Doctrine for CBRN Defence") and Standardization Agreements (STANAG), which guarantee full interoperability of forces. The system covers five main stages of the CBRN defence cycle: Detect and Warn (using STANAG 4602), Protect, Mitigate, Decontaminate, and Medical Support. STANAGs convert doctrinal provisions into practical technical solutions, unifying requirements for Personal Protective Equipment (PPE) and decontamination procedures at Points of Special Treatment (PSO).

Three key training levels are reviewed: Individual Training (aimed at skill automation, such as donning PPE in 9 seconds), Unit Training (coordination of subunits), and Specialized Training (conducted at the JCBRN Defence COE in the Czech Republic for experts in planning and identifying unknown agents).

Particular attention is paid to methodological innovations, the keys of which are realistic simulation and intensity. Training is conducted in "hot zones" using CS gas to build physical and psychological resilience for working in protective gear. Digital technologies are actively implemented: VR/AR for modeling complex contamination scenarios and mobile diagnostic laboratories for practicing the identification of hybrid

threats. Furthermore, the "Operator – Technician" model and specialized medical training (CBRN Triage) are emphasized.

Based on the detailed analysis, practical recommendations are formulated for Ukraine, aimed at accelerating the implementation of standards, localizing innovative training technologies, and developing personnel expertise in wartime conditions.

Keywords: RHC defense, NATO, AJP-3.8, STANAG, interoperability, military training, JCBRN Defense COE, innovation, combat resilience.

Постановка проблеми. Сучасні воєнні конфлікти свідчать про зростання ролі загроз, пов'язаних із застосуванням зброї масового ураження та небезпечних промислових факторів. У зв'язку з цим особливого значення набуває якісна підготовка військових фахівців до дій в умовах РХБ зараження. Держави-члени НАТО виробили багаторівневу систему підготовки особового складу, яка базується на стандартах STANAG та враховує принципи колективної безпеки. Дослідження цього досвіду має вагомe значення для України, яка перебуває у стані протистояння збройній агресії та активно впроваджує стандарти Альянсу.

Ефективність військових операцій у зоні потенційного РХБ-зараження прямо залежить від стійкості та боєздатності підрозділів, що, своєю чергою, визначається якістю підготовки особового складу. В умовах інтеграційних процесів та переходу Сектору безпеки і оборони України на стандарти НАТО, критично важливим є вивчення та імплементація кращих практик, розроблених країнами-членами Альянсу. Саме НАТО, володіючи десятиліттями досвіду колективної оборони та уніфікованими доктринами (такими як АJP-3.8), має найбільш розвинену та структуровану систему підготовки фахівців РХБ-захисту.

Наукова актуальність дослідження полягає у необхідності систематизації цього досвіду. Існуючі наукові праці здебільшого концентруються на технічних аспектах РХБ захисту або на загальних принципах військової підготовки. Проте існує значна методична прогалина в частині детального аналізу організаційно-методичних підходів НАТО, які забезпечують високий рівень психологічної та фізичної готовності військовослужбовців до дій у протигазі та захисному костюмі протягом тривалого часу. Вивчення цих методик, включаючи використання реалістичних симуляторів та технологій VR/AR, є запорукою мінімізації втрат та забезпечення безперервності бойових операцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукової літератури [1], [2], [3] наявних науково-дослідних робіт і публікацій [4], [5], [6], [7] з вирішення проблеми підготовки військових фахівців до дій в умовах РХБ зараження з урахуванням впровадження досвіду підготовки військових фахівців держав-членів НАТО в останні роки досить гостро акцентує увагу на адаптації їх до сучасних світових освітніх стандартів військової освіти. Кожне дослідження, що проводиться в даній галузі досить швидко втрачає свою

актуальність, так як світова тенденція до розвитку інформаційного суспільства, значно випереджає дослідження у освітньому процесі. Бойові дії, що тривають на території країни також змушують дослідників істотно змінювати власні погляди на військову освіту сьогодення.

Військові формування Сектору безпеки і оборони України потребують фахівців, підготовлених відповідно до світових освітніх вимог, компетентних, амбітних, з інноваційним мисленням та прагненням реалізовувати свої ідеї у професійній діяльності. Тому формування професійної компетентності стає одним з основних завдань усього процесу підготовки військових фахівців до дій в умовах РХБ зараження з урахуванням досвіду підготовки військових фахівців держав-членів НАТО і особливо в умовах ведення війни з російською федерацією і відповідно, виникає потреба щодо наукового обґрунтування проблематики даного питання, що обумовлює актуальність даного дослідження [6].

Мета статті – комплексний аналіз доктринальних засад, організаційних моделей та методичного забезпечення підготовки військових фахівців РХБ-захисту держав-членів НАТО для ідентифікації найбільш ефективних практик, придатних для інтеграції в систему підготовки Сектору безпеки і оборони України.

Виклад основного матеріалу.

Підготовка фахівців РХБ захисту в країнах НАТО ґрунтується на чітких доктринальних і стандартизаційних документах, що забезпечують повну взаємосумісність сил Альянсу.

Ключовим документом, що регулює РХБ захист на міжвідомчому рівні, є Спільна доктрина НАТО щодо РХБ захисту (AJP-3.8 – Allied Joint Doctrine for CBRN Defence) [8]. Ця доктрина встановлює комплексний, послідовний підхід до управління РХБ-загрозами, визначаючи п'ять основних, взаємопов'язаних етапів циклу РХБ-захисту. Навчальна підготовка фахівців та підрозділів НАТО будується навколо практичного відпрацювання цих етапів:

виявлення та попередження (Detect & Warn): Цей етап є першим і критично важливим для збереження життя та боєздатності. Він передбачає швидку роботу спеціалізованих підрозділів РХБ-розвідки (CBRN Reconnaissance) та стаціонарних систем моніторингу, які мають ідентифікувати тип агента (радіаційний, хімічний чи біологічний) та точний рівень зараження. На основі отриманих даних формується оперативне сповіщення (Warning) для військ (згідно зі STANAG 4602), що дає підрозділам життєво необхідний час для переходу у захисний стан.

захист (Protect): Після отримання попередження військовослужбовці повинні негайно застосувати засоби індивідуального захисту (ЗІЗ) – протигази та захисні костюми, а також засоби колективного захисту (ЗКЗ) – герметизацію техніки та укриттів. Навчання сфокусоване на швидкому (до 9 секунд) та

безпомилковому використанні ЗІЗ в умовах стресу та високого фізичного навантаження.

зменшення ризиків (Mitigate): Цей етап спрямований на локалізацію зараженої території та мінімізацію впливу агентів на підрозділи. Він включає застосування інженерних засобів, створення обхідних маршрутів, контроль переміщення військ та матеріальних засобів, а також використання спеціальних покриттів для запобігання поширенню забруднення. Основна мета — обмежити розповсюдження зараження і дозволити підрозділам продовжити місію.

знезараження (Decontaminate): Це процес видалення РХБ-агентів з особового складу, озброєння, військової техніки (ОВТ) та спорядження. Навчання передбачає відпрацювання різних методів деконтамінації: часткове знезараження (проводиться на місці екіпажем) та повне знезараження на пунктах спеціальної обробки (PSO), що розташовані на оперативному рівні. Ефективність цього етапу визначає швидкість відновлення боєздатності підрозділу.

медичне забезпечення (Medical Support): Фінальний, але критично важливий етап, що охоплює профілактику, надання невідкладної допомоги та лікування ураженого особового складу. Він включає навчання швидкому сортуванню (CBRN Triage) постраждалих, введення антидотів та використання спеціалізованих комплектів медичного захисту. Цей етап є спільним завданням підрозділів РХБ-захисту та медичної служби.

Окрім доктринальних положень, угоди зі стандартизації (STANAG) мають вирішальне значення для практичної реалізації РХБ-захисту в межах НАТО, адже вони забезпечують повну взаємосумісність між збройними силами держав-членів.

Так, STANAG 4602 [9], який регламентує систему оповіщення про РХБ небезпеку, уніфікує формати та протоколи передачі інформації. Це дає змогу досягти миттєвого, однозначного й зрозумілого обміну даними між усіма учасниками операцій Альянсу, незалежно від їхнього національного походження.

Стандартизація в межах STANAGів має ключове значення у трьох основних напрямках:

Єдині технічні вимоги до засобів індивідуального та колективного захисту (ЗІЗ і ЗКЗ).

Документи STANAG визначають спільні параметри та характеристики таких елементів, як фільтрувально-поглинальні коробки, захисні костюми чи індивідуальні дозиметри.

Завдяки цьому, наприклад, протигазний фільтр солдата однієї країни може бути використаний із маскою військовослужбовця іншої, що значно спрощує логістику та забезпечує взаємну підтримку під час спільних операцій.

Узгодження процедур і класифікації РХБ-агентів.

Стандарти НАТО встановлюють єдину систему класифікації, позначень і методик відбору проб, а також порядок проведення розвідки.

Унаслідок цього результати аналізів, отримані лабораторіями будь-якої країни-члена, визнаються усіма партнерами без додаткової перевірки. Така уніфікація усуває можливі непорозуміння в критичних ситуаціях, коли реакція має бути максимально оперативною.

Стандартизація процесів знезараження.

Вимоги STANAGів поширюються й на деконтамінацію особового складу, техніки та озброєння, встановлюючи єдиний порядок дій на пунктах спеціальної обробки (PSO).

Виконання цих стандартів є обов'язковою умовою сертифікації підрозділів НАТО і дозволяє їм брати участь у спільних операціях та місіях Альянсу.

Таким чином, STANAGи перетворюють положення AJP-3.8 із теоретичних норм у практичні технічні та оперативні рішення, створюючи цілісну систему РХБ-захисту та забезпечуючи єдність дій і взаємосумісність між усіма силами НАТО.

Система підготовки фахівців РХБ захисту в країнах НАТО має багато-рівневий характер і охоплює всі категорії військовослужбовців, від рядового складу до вищого офіцерського, забезпечуючи комплексну стійкість сил до РХБ-загроз. Ця модель гарантує, що кожен елемент військової структури здатний адекватно реагувати на зараження.

Рівні Підготовки Фахівців РХБ Захисту НАТО.

1. Індивідуальна Підготовка (Individual Training)

Цей рівень є фундаментальним та обов'язковим для кожного військовослужбовця Альянсу. Його головна мета — сформувати автоматичні навички, необхідні для виживання та збереження індивідуальної боєздатності в умовах раптового зараження.

Ключові навички: Вимагається відпрацювання швидкого одягання ЗІЗ (до 9 секунд) після отримання сигналу "Хімічна тривога" (MASK-DRILL). Навчання включає процедури часткового знезараження особистої зброї та спорядження, застосування індивідуальних антидотів (самодопомога), а також правильне використання індивідуальних дозиметрів та індикаторних засобів.

Результат: Гарантія того, що фактор РХБ-загрози не призведе до паніки чи виведення солдата з бою через власну неготовність.

2. Колективна Підготовка (Unit Training)

Цей рівень фокусується на злагодженості та координації дій підрозділів (від відділення до батальйону) у зараженому середовищі. Навчання спрямоване на мінімізацію часу, протягом якого підрозділ втрачає керованість.

Ключові елементи: Відпрацювання РХБ розвідки маршруту, організація проходів через заражені ділянки, а також управління рухом і зв'язком під час роботи в повному комплекті ЗІЗ. Центральним елементом є розгортання та функціонування пунктів спеціальної обробки (PSO), де відбувається повне знезараження особового складу та техніки, що повертаються з небезпечної зони.

Результат: Здатність підрозділу зберегти тактичну єдність і відновити боєздатність після проходження зараженої зони за мінімальний час.

3. Фахова Підготовка (Specialized Training)

Цей найвищий рівень призначений для підготовки експертів, командирів спеціалізованих підрозділів РХБ захисту та штабних офіцерів, які відповідають за планування операцій.

Центри підготовки: Навчання проводиться у спеціалізованих центрах, наприклад, у Об'єднаному центрі передового досвіду НАТО з РХБ захисту (JCBRN Defence COE) у Вишкові (Чехія) [10].

Напрямки спеціалізації: Фахівці набувають навичок ідентифікації невідомих агентів (хімічних, біологічних, токсинів) у високотехнологічних лабораторіях. Вони навчаються плануванню операцій РХБ-захисту на стратегічному рівні, прогнозуванню поширення заражених хмар та інтеграції медичної профілактики у військові плани.

Результат: Формування експертної бази, здатної здійснювати стратегічний РХБ-менеджмент та забезпечувати прийняття рішень вищим військовим керівництвом.

В ході дослідження були розглянуті методичні підходи та інновації у навчальному процесі.

Було встановлено, що ключовим елементом успіху є реалістичність та інтенсивність навчального процесу, що імітує бойовий стрес.

Реалістичність та інтенсивність навчання є визначальними чинниками ефективності підготовки особового складу НАТО до дій в умовах радіаційного, хімічного та біологічного зараження. Це забезпечується шляхом впровадження сучасних методик тренувань, використання технологій симуляції та послідовного розвитку психологічної стійкості військовослужбовців.

Методика Реалістичної Імітації та Формування Стійкості

Система підготовки НАТО відмовляється від переважно теоретичного навчання, надаючи перевагу практичним тренуванням у максимально наближених до бойових умовах, щоб сформувати автоматизовані навички реагування на РХБ-загрозу.

Застосування Нетоксичних Імітаторів (Simulants).

Під час навчань використовуються спеціальні безпечні імітатори хімічних і біологічних агентів — зокрема, CS-газ для перевірки герметичності протигазів, флуоресцентні порошки для моделювання біозараження або хімічні сполуки для калібрування детекторів.

Це дозволяє:

створювати реалістичне «заражене» середовище без ризику для здоров'я; проводити практичну перевірку ефективності ЗІЗ і ЗКЗ у дії.

Тренування у «гарячих зонах» (Hot Zones).

Особовий склад відпрацьовує завдання у повному комплекті захисного спорядження (протигаз, костюм, рукавички) протягом тривалого часу. Така практика розвиває фізичну витривалість, психологічну стійкість та вміння діяти в умовах теплового стресу, обмеженої видимості й дискомфорту, формуючи готовність до роботи у справжніх бойових ситуаціях.

Інтеграція РХБ-захисту у загальновійськовий навчання.

Елементи РХБ-сценаріїв включаються до маневрів усіх рівнів — від взводу до корпусу. Це дозволяє перевірити:

здатність командирів адаптувати плани операцій і маршрути руху;

готовність логістичних підрозділів забезпечувати постачання фільтрів, деконтамінаційних розчинів і витратних матеріалів в умовах бойового хаосу.

Технологічні Інновації у Підготовці

НАТО активно впроваджує цифрові технології для моделювання складних ситуацій і вдосконалення навчального процесу.

Віртуальна та доповнена реальність (VR/AR).

Завдяки VR-технологіям створюються деталізовані симуляції небезпечних сценаріїв, які неможливо безпечно відтворити на полігоні — наприклад, аварійні викиди хімічних речовин або зараження командного пункту.

Доповнена реальність (AR) використовується для візуалізації розповсюдження заражених хмар, що накладається на реальний рельєф місцевості. Це допомагає офіцерам оперативно приймати рішення щодо зон евакуації та зменшує потребу у витратних польових навчаннях.

Мобільні діагностичні лабораторії (Mobile Labs).

У процесі навчання військові набувають практичних навичок роботи з сучасним аналітичним обладнанням:

Ідентифікація агентів: фахівці відпрацьовують алгоритми виявлення невідомих хімічних і біологічних сполук, включно з токсинами та прекурсорами, що можуть бути компонентами імпровізованих РХБ-пристроїв [11].

Крос-сертифікація: усі процедури відбору та аналізу проб стандартизовані згідно з STANAG, що гарантує взаємне визнання результатів між країнами-членами НАТО.

Медичне забезпечення та кадрова гнучкість.

Спеціалізована медична підготовка (CBRN Triage).

Медичний персонал проходить окремі курси, присвячені наданню допомоги постраждалим від РХБ-уражень, що мають іншу клінічну динаміку, ніж звичайні травми.

Основні акценти:

CBRN Triage — навчання швидкому сортуванню постраждалих із використанням спеціальних протоколів;

Автономна допомога — відпрацювання введення антидотів та застосування автоінжекторів безпосередньо на місці ураження до проведення деконтамінації.

Модель “Оператор – Технік” та сертифікація за STANAG.

У рамках підготовки впроваджується модель, за якою рядовий склад опановує навички часткової самодеконтамінації техніки та спорядження, що знижує навантаження на спеціальні підрозділи PSO.

Крім того, усі фахівці з РХБ-захисту проходять міжнародну сертифікацію в Об’єднаному центрі передового досвіду НАТО з РХБ-захисту (JCBRN Defence COE), що забезпечує єдиний стандарт професійної підготовки для військ Альянсу.

Висновки. Таким чином, в ході дослідження встановлено, що досвід підготовки військових фахівців НАТО демонструє, що бойова готовність до РХБ-загрози досягається через жорстку стандартизацію, багаторівневу систему навчання та реалістичну симуляцію дій в умовах стресу. Інтеграція технологій VR/AR та використання Об’єднаних центрів передового досвіду забезпечує високу якість підготовки при оптимізації ресурсів. Ключовим уроком є необхідність постійної адаптації до нових загроз гібридного характеру [12].

Отже ефективними практиками, придатними для інтеграції в систему підготовки фахівців з питань РХБ захисту Сектору безпеки і оборони України є: прискорення стандартизації: повна імплементація ключових STANAG та доктрини AJP-3.8 у навчальний процес Сектору безпеки і оборони України, зокрема щодо ідентифікації та звітності;

розвиток матеріально-технічної бази: створення та оснащення регіональних навчальних центрів сучасними імітаторами РХБ-агентів та засобами діагностики, сумісними з обладнанням НАТО;

міжнародна інтеграція: розширення участі українських фахівців у тренінгах та курсах JCBRN Defence COE для обміну досвідом та уніфікації процедур;

реалізм підготовки: включення обов’язкових елементів дій в умовах РХБ-зараження до всіх загальновійськових навчань з акцентом на тривалість роботи у ЗІЗ.

Основним напрямком подальших розвідок за даною тематикою вбачається необхідність наукового обґрунтування і пошуку шляхів практичної інтеграції досвіду НАТО в українську систему безпеки та оборони, а також на вивченні нових загроз.

Література:

1. Драйден Г.О., Вос Д.А. Революція в навчанні. Навчити світ навчатися по-новому: навч. посіб. URL: <http://www.athens.kiev.ua/revolution/>.
2. Лещук Н.О., Савич Ж.В., Заверико Н.В. Методика освіти “рівний – рівному”: навч. посіб. Київ: Наш час, 2007. 104 с.
3. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих: навч.-метод. посіб. Київ: ВД «ЕКМО», 2011. 324 с
4. Кремін В.Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія. Київ: Пед. Думка, 2008. 472 с.

5. Дзюба П.М., Башнянин О.В. Застосування інтерактивних методів навчання при вивченні дисципліни «Основи бойового забезпечення» в процесі підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в умовах війни: зб. наук. праць. Київ, 2024. № 4(32). С. 614-625.

6. Дзюба П.М., Степанов С. П. Новітні технології в підготовці офіцерів прикордонних підрозділів до дій в умовах РХБ зараження: аспект впровадження стандартів НАТО: зб. наук. праць. Київ, 2025. № 4(45). С. 666-679.

7. Білявець С.Я. Концепція та педагогічні резерви навчання майбутніх офіцерів-прикордонників військово-спеціальних дисциплін щодо формування професійної компетентності. Молодь і ринок. Дрогобич, 2018. №2 (157). С. 54–60

8. AJP-3.8. Allied Joint Doctrine for CBRN Defence. NATO Standardization Office. 2023.

9. STANAG 4602. Warning and Reporting of Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Hazards. NATO Standardization Office.

10. Joint CBRN Defence COE. Annual Activity Report. 2024.

11. Світові тенденції розвитку військового мистецтва та досвід бойового застосування військ. Київ: НУОУ, 2023.

12. Григоренко О.В. Особливості підготовки військ радіаційного, хімічного та біологічного захисту в умовах гібридної війни. Наукові праці НУОУ, 2024, № 2

References:

1. Draiden H.O., Vos D.A. *Revoliutsiia v navchanni. Navchyty svit navchatysia po-novomu* [A revolution in education. To teach the world to learn in a new way]: navch. posib. URL: <http://www.athens.kiev.ua/revolution/>. [in Ukrainian].

2. Leshchuk N.O., Savych Zh.V., Zaveryko N.V. (2007). *Metodyka osvity "rivnyi – rivnomu"* [Methodology of education "equal to equal"]: Kyiv: Nash chas,. [in Ukrainian].

3. Sysoieva S.O. (2011). *Interaktyvni tekhnolohii navchannia doroslykh* [Interactive technologies for adult learning]: Kyiv: VD «ЕКМО» [in Ukrainian].

4. Kremin V.H. (2008). *Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura* [The phenomenon of innovation: education, society, culture]: Kyiv: Ped. Dumka,. [in Ukrainian].

5. Dziuba P.M., Bashnianyn O.V. (2024). Zastosuvannia interaktyvnykh metodiv navchannia pry vyvcheni dystsypliny «Osnovy boiovoho zabezpechennia» v protsesi pidhotovky maibutnykh ofitseriv-prykordonnykh v umovakh viiny [The use of interactive training methods when studying the discipline "Fundamentals of combat support" in the process of training future border guard officers in war conditions]: *zb. nauk. prats. Kyiv.*, № 4(32), 614-625. [in Ukrainian].

6. Dziuba P.M., Stepanov S. P. (2025). Novitni tekhnolohii v pidhotovtsi ofitseriv prykordonnykh pidrozdiliv do dii v umovakh RKhB zarazhennia: aspekt vprovadzhennia standartiv NATO. [The latest technologies in the preparation of officers of border units for actions in the conditions of RHC infection: the aspect of the implementation of NATO standards] *zb. nauk. prats. Kyiv.*, № 4(45), 666-679. [in Ukrainian].

7. Biliavets S. (2018). Kontseptsiiia ta pedahohichni rezervy navchannia maibutnykh ofitseriv-prykordonnykh viiskovo-spetsialnykh dystsyplin shchodo formuvannia profesiinoi kompetentnosti. [The concept and pedagogical reserves of training future border guards in military special disciplines regarding the formation of professional competence] *Youth and the market (Vol.2 (157))*. Drohobych, 54–60. [in Ukrainian].

8. AJP-3.8. Allied Joint Doctrine for CBRN Defence. NATO Standardization Office. 2023.

9. STANAG 4602. Warning and Reporting of Chemical, Biological, Radiological and Nuclear Hazards. NATO Standardization Office..

10. Joint CBRN Defence COE. Annual Activity Report. 2024.
11. Svitovi tendentsii rozvytku viiskovoho mystetstva ta dosvid boiovoho zastosuvannia [World trends in the development of military art and the experience of combat use of troops]. Kyiv: NUOU, 2023. [in Ukrainian]
12. Hryhorenko O.V. (2024) Osoblyvosti pidhotovky viisk radiatsiinoho, khimichnoho ta biolohichnoho zakhystu v umovakh hibrydnoi viiny. [Peculiarities of training troops for radiation, chemical and biological protection in the conditions of hybrid warfare] *Naukovi pratsi NUOU*, № 2 [in Ukrainian].

УДК 784.1+37.018:784.9(062.552)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1541-1553](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1541-1553)

Дудик Романа Володимирівна кандидат мистецтвознавства, доктор філософії, доцент кафедри методики музичного виховання та диригування, Навчально-науковий інститут мистецтв, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0001-7737-6688>

ХОРОВИЙ КОЛЕКТИВ ЯК ПРОСТІР СОЦІАЛЬНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ТА ТВОРЧОГО РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Хорова діяльність у школі є важливим педагогічним засобом розвитку не лише вокальних умінь, а й особистісної культури, комунікації та емоційної зрілості. Вона сприяє формуванню гармонійної, соціально активної особистості, здатної до співпраці та співпереживання.

У статті розглядається хор як унікальний педагогічний простір, у якому поєднуються соціальні, естетичні та психологічні чинники розвитку особистості школяра. Актуальність дослідження зумовлена потребою сучасної освіти у створенні умов для формування комунікативної компетентності, емоційного інтелекту, здатності до співпраці та творчого самовираження. Музично-хорова діяльність, що передбачає взаємодію всіх учасників у процесі колективного співу, сприяє формуванню в учнів почуття спільності, відповідальності, емпатії та взаємопідтримки. Хор у шкільному середовищі розглядається не лише як форма навчання співу, а як соціокультурний феномен, що інтегрує елементи комунікативної, емоційної та естетичної освіти.

Метою статті є теоретичне обґрунтування ролі хору як середовища соціальної взаємодії та розвитку творчої самореалізації школярів. У процесі роботи використано аналітичний, порівняльно-описовий та системний методи дослідження, що дало змогу узагальнити педагогічні, психологічні та мистецтвознавчі підходи до проблеми. Проаналізовано вітчизняні та зарубіжні наукові джерела, які підтверджують позитивний вплив хорової діяльності на формування особистісних та соціальних особливостей учнів. З'ясовано, що участь у хоровому колективі сприяє розвитку емоційної чутливості, вмінню співпрацювати, здатності до самоусвідомлення та творчої ініціативи.

У статті обґрунтовано педагогічні умови, що забезпечують ефективність соціально-виховного потенціалу хору: створення атмосфери довіри й партнерства між учителем і дітьми, використання інтерактивних форм роботи, поєднання традиційних і сучасних методик навчання співу. Визначено перспективи подальших досліджень, пов'язаних із вивченням впливу хорової діяльності

на розвиток емоційного інтелекту, соціальної адаптації та самопізнання учнів різного віку.

Ключові слова: хор, соціальна комунікація, творчість, самовираження, шкільна музична освіта, соціалізація, емоційний розвиток, комунікативна компетентність.

Dudyk Romana Volodymyrivna Candidate of Art History, Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Methods of Music Education and Conducting of the Educational and Scientific Institute of Arts, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0001-7737-6688>

CHOIR AS A SPACE FOR SOCIAL COMMUNICATION AND CREATIVE DEVELOPMENT OF SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article considers the choir as a unique pedagogical space, which combines social, aesthetic and psychological factors of the development of the student's personality. The relevance of the study is due to the need for modern education to create conditions for the formation of communicative competence, emotional intelligence, the ability to cooperate and creative self-expression. Musical and choral activity, which involves the interaction of all participants in the process of collective singing, contributes to the formation of a sense of community, responsibility, empathy and mutual support in students. The choir in the school environment is considered not only as a form of teaching singing, but as a socio-cultural phenomenon that integrates elements of communicative, emotional and aesthetic education. The purpose of the article is to theoretically substantiate the role of the choir as an environment of social interaction and the development of creative self-realization of schoolchildren. Analytical, comparative-descriptive and systematic research methods were used in the work, which made it possible to generalize pedagogical, psychological and art-historical approaches to the problem. Domestic and foreign scientific sources confirming the positive impact of choral activity on the formation of students' personal and social competencies were analyzed. It was found that participation in a choral group contributes to the development of emotional sensitivity, the ability to cooperate, the ability to self-awareness and creative initiative.

The article substantiates the pedagogical conditions that ensure the effectiveness of the socio-educational potential of the choir: creating an atmosphere of trust and partnership between the teacher and children, using interactive forms of work, combining traditional and modern methods of teaching singing. Prospects for further research related to the study of the impact of choral activity on the development of emotional intelligence, social adaptation and self-knowledge of students of different ages are identified.

Keywords: choir, social communication, creativity, self-expression, school music education, socialization, emotional development, communicative competence.

Постановка проблеми. Сучасна система шкільної освіти спрямована не лише на формування інтелектуальних знань, а й на розвиток особистості дитини, її здатності до спілкування, самовираження, співпраці та творчості. У цьому контексті особливої актуальності набуває музично-хорова діяльність, яка поєднує естетичне, емоційне, соціальне й комунікативне виховання. Хор у школі виступає не просто як форма колективного музикування, а як соціокультурний простір, у якому учні вчаться взаємодіяти, чути одне одного, проявляти індивідуальність у гармонії з колективом.

Попри значний науковий інтерес до проблеми художньо-естетичного розвитку учнів, аспект хору як середовища соціальної взаємодії та творчого самовираження залишається недостатньо дослідженим у педагогічній науці. Потребують уточнення психолого-педагогічні механізми впливу хорової діяльності на формування міжособистісних зв'язків, розвиток емпатії, колективної відповідальності та ініціативності школярів.

З огляду на сучасні виклики освіти, актуальним є переосмислення ролі шкільного хору як інструменту соціалізації та платформи для розвитку креативності, що відповідає стратегічним завданням Нової української школи – формуванню компетентної, емоційно зрілої, комунікабельної особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні роки з'явилося значне число емпіричних та оглядових українських досліджень, які підтверджують багатовимірний вплив хорової діяльності на соціально-психологічний розвиток учасників (І. Бех [1; 2], О. В. Єременко [3], Т. С. Кириленко [4], Н. М. Кириченко [5], Л. В. Кондратенко [6; 7], Г. М. Падалка [8], В. В. Рибалка [9]).

Дослідження практично в різних країнах вказують на такі основні напрямки впливу шкільного чи молодіжного хору:

1). Посилення соціальної згуртованості та почуття належності. Роботи 2024–2025 рр. демонструють, що регулярна участь у хорових колективах підвищує відчуття «приналежності до спільноти», сприяє соціальній інтеграції учнів (приклад дослідження на університетському/молодіжному рівні).

2). Розвиток соціально-емоційних компетентностей (SEC / SEL). Дослідження, які інтегрують підходи соціально-емоційного навчання в хоровому класі, показують покращення комунікативних навичок, саморегуляції та емпатії у молоді. Це робить хор ефективним педагогічним середовищем для формування естетичних навичок.

3). Психологічне благополуччя та емоційна регуляція. Окремі дослідження вказують на позитивний вплив хорового співу на настрій, зниження стресу та підвищення загального добробуту учасників — як у підлітків, так і в дорослих.

Механізми пояснюються одночасно соціальними (підтримка колективу) та біологічними (координоване дихання, фокус уваги) факторами.

4). Формування колективної свідомості та навичок співпраці. Емпіричні роботи показують, що учасники хору частіше демонструють покращену здатність працювати в команді, більш відповідальне ставлення до спільного результату та розвитку лідерських якостей у колективних музичних практиках.

5). Індивідуально-соціальні особливості учасників хору. Нові дослідження (з включенням великих вибірок і психологічних опитувань) аналізують, як особистісні риси (наприклад, екстраверсія, емпатія) співвідносяться з мотивацією до участі в хорі та отриманими соціальними перевагами. Це важливо для розуміння, чи хор коригує соціальні навички у всіх учасників однаково, чи лише в певних групах.

Крім міжнародних публікацій, помітні роботи і в українському науковому просторі: останні статті та дисертації розглядають хорову діяльність як чинник соціалізації школярів, аналізують різновиди взаємодії в хоровому процесі та методичні підходи до її організації у шкільних умовах. Водночас, ці праці часто є описовими або локальними (монографії, дисертації, статті в регіональних збірниках), що створює потребу в більш системних емпіричних дослідженнях з репрезентативними вибірками в українських школах.

Які виявлені прогалини та суперечності?

1. Нестача довготривалих експериментальних досліджень у шкільному середовищі, що дозволили б встановити причинно-наслідкові зв'язки між участю в хорі та розвитком конкретних соціальних особливостей.

2. Різноманітність методів вимірювання (кількісні опитувальники, якісні інтерв'ю, біофізіологічні маркери) ускладнює синтез результатів; бракує узгоджених засобів для оцінки «хорової якості» на соціалізацію.

3. Обмежені дані для молодших вікових груп (молодша та середня школа) – більшість останніх робіт сфокусовані на дорослих або студентських хорах; потрібні дослідження, які контролюють вплив віку й шкільного контексту.

4. Нерівномірне представлення українських даних: є праці та дисертації, але недостатньо публікацій у рецензованих журналах міжнародного рівня для порівняльного аналізу.

Сучасна наукова картина підтверджує значний потенціал хорової діяльності як майданчика для соціальної взаємодії, формування емпатії, колективної роботи та творчого самовираження. Проте існує реальна потреба в методично суворіших, довготривалих і локально релевантних емпіричних дослідженнях для шкільного контексту (особливо в початковій та середній ланці), а також у розробці стандартизованих засобів оцінювання якості хорової діяльності.

Ці відкриті питання виправдовують актуальність та наукову новизну нашого дослідження.

Метою статті (постановки завдань) є теоретичне обґрунтування та аналіз хорової діяльності як ефективного засобу соціальної взаємодії й творчого самовираження школярів, а також визначення педагогічних умов, які забезпечують гармонійне поєднання індивідуального та колективного розвитку учнів у процесі спільного музикування.

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання**:

- розкрити сутність поняття «хор як соціокультурний простір» у контексті сучасної музичної педагогіки.
- визначити основні психолого-педагогічні механізми соціальної взаємодії в умовах хорового колективу.
- дослідити роль хорової діяльності у формуванні творчої ініціативи, комунікативних і емоційно-ціннісних особливостей учнів.
- обґрунтувати педагогічні умови та методичні підходи, що сприяють розвитку соціально-комунікативних та творчих здібностей у процесі хорової роботи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна школа стоїть перед завданням не лише передати учням систему знань, умінь і навичок, а й забезпечити формування цілісної, гармонійної, емоційно зрілої особистості, здатної до конструктивної взаємодії з оточенням. В умовах воєнного часу, інформаційних перевантажень і психологічної нестабільності особливої ваги набуває розвиток соціально-емоційних особливостей – уміння розуміти власні емоції та почуття інших, співчувати, регулювати поведінку, працювати в команді, долати конфлікти ненасильницькими способами.

Одним із найефективніших педагогічних засобів формування таких якостей є хорова діяльність, що поєднує спільну творчість, комунікацію, самовираження та емоційне співпереживання. Хор – це не лише форма музичного мистецтва, а й соціально-виховний простір, де кожен учасник відчуває свою значущість, відповідальність за спільний результат, навчається взаєморозумінню й толерантності.

У сучасній музичній педагогіці хор розглядається не лише як форма колективного музикування, а як соціокультурний простір, у межах якого відбувається формування особистості, розвиток комунікативних та творчих особливостей, виховання духовних і моральних цінностей. Хорове мистецтво інтегрує в собі музичний, естетичний, соціальний і культурний аспекти виховання, виступаючи важливим чинником збереження культурної ідентичності та міжпоколінного зв'язку.

Хоровий колектив – це модель мікросоціуму, у якій учні навчаються взаємодії, відповідальності, самодисципліни та спільного досягнення мети. Через спільну вокально-художню діяльність формується досвід колективної творчості, розвиваються емпатія, толерантність, уміння слухати іншого, як у прямому, так і в метафоричному розумінні.

Із позицій соціокультурного підходу, хор виконує подвійну функцію:

- культуротворчу – сприяє засвоєнню та відтворенню цінностей національної музичної традиції, популяризації хорового репертуару, формуванню смаку й естетичного ідеалу;
- соціалізуючи – створює умови для інтеграції особистості в культурне середовище через спільну творчу діяльність, концертну практику, участь у фестивалях та акціях.

У контексті сучасної музичної освіти хор виступає педагогічною платформою для реалізації компетентнісного, індивідуально орієнтованого та культурно-ціннісного підходів. Саме в хоровій діяльності поєднуються навчання, виховання та розвиток – музичний, соціальний та духовний.

Таким чином, хор як соціокультурний простір – це не лише форма художньої комунікації, а й засіб становлення особистості учня в культурному контексті сучасності, де музика стає мовою діалогу між особистістю, суспільством і культурою.

У старшій школі, коли учні переживають складний період самоідентифікації, емоційної нестабільності та пошуку власного «Я», участь у хоровому колективі створює умови для розвитку довіри, підтримки, взаємоповаги. Колективний спів сприяє емоційній розрядці, формуванню позитивного емоційного тла, стимулює почуття спільності та духовного піднесення.

Попри очевидний виховний потенціал, у сучасній педагогічній практиці хорова діяльність часто недооцінюється або зводиться лише до концертного виступу. Це зумовлює потребу наукового переосмислення ролі хорового мистецтва у формуванні соціально-емоційної сфери старшокласників, визначення ефективних методів і форм його впровадження в освітній процес.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю пошуку дієвих педагогічних засобів розвитку соціально-емоційних особливостей учнів старшої школи, серед яких хорова діяльність виступає унікальним поєднанням мистецтва, виховання і психологічної підтримки.

Соціальна взаємодія в хоровому колективі базується на низці психолого-педагогічних механізмів, що забезпечують гармонійне поєднання індивідуального та колективного компонентів діяльності. Участь школярів у хорі створює природне середовище для розвитку соціальних навичок, емпатії, відповідальності та спільної творчості.

1. Механізм емоційної синхронізації. Спільне співання в унісон або гармонії сприяє узгодженню емоційних станів учасників, формує відчуття єдності, довіри та спільного переживання музичного образу. Через спільне дихання, ритм і звук виникає феномен емоційного резонансу, який є основою міжособистісного розуміння.

2. Механізм комунікативної взаємозалежності. У процесі хорової діяльності кожен учасник усвідомлює значення свого внеску у спільний результат. Це

формує відчуття колективної відповідальності, активізує взаємну підтримку та навчання через спостереження й наслідування поведінки інших (соціальне навчання).

3. Механізм колективної творчості. Хоровий спів є процесом спільного створення художнього продукту. Учні не лише виконують музику, а й інтерпретують її разом із диригентом, що формує у них досвід спільного прийняття рішень, творчої ініціативи та конструктивного діалогу.

4. Механізм ідентифікації та соціального моделювання. Хористи часто наслідують диригента або більш досвідчених учасників, переймаючи манеру виконання, дисципліну, емоційність. Такий процес сприяє формуванню позитивних моделей поведінки, розвитку самоконтролю та етичних норм взаємодії в групі.

5. Механізм рефлексії та самовираження. Через аналіз спільного результату, інтерпретацію власних відчуттів під час виконання і прослуховування творів розвиваються здатність до самооцінки, саморозуміння, вміння висловлювати емоції словами й звуком.

6. Механізм педагогічної підтримки. Роль керівника хору полягає не лише у музичному керівництві, а й у створенні психологічно безпечного простору, де кожна дитина може відчувати свою значущість. Емпатійне ставлення педагога, позитивне підкріплення та справедливе оцінювання забезпечують емоційну стабільність колективу.

Таким чином, соціальна взаємодія в хорі є результатом взаємопроникнення емоційних, когнітивних і поведінкових механізмів, що під впливом педагогічного керівництва перетворюють музично-творчу діяльність на засіб формування зрілої, соціально активної особистості.

Хорова діяльність є потужним чинником розвитку творчої та соціальної активності школярів, оскільки поєднує процеси художнього самовираження, спілкування й емоційного переживання. Вона створює умови для гармонійного розвитку індивідуальності дитини у взаємодії з колективом, активізує внутрішні ресурси особистості, сприяє формуванню ініціативності та соціальної відповідальності.

1. Формування творчої ініціативи.

Участь у хорі передбачає не лише виконання готового музичного матеріалу, а й творче осмислення змісту, стилю, художнього образу. У процесі роботи над хоровим твором учні мають можливість пропонувати власні інтерпретації, динамічні відтінки, варіанти фразування, що розвиває здатність до імпровізації, самостійного мислення, а також ініціативність у творчій діяльності. Важливу роль відіграє педагог, який заохочує до пошуку індивідуальних рішень, сприяє появі «відчуття авторства» у кожного учасника.

2. Розвиток комунікативних умінь.

Спільний спів формує в учнів здатність до слухання й діалогу, вчить координувати власні дії з іншими, передбачати реакції партнерів, чітко висловлювати свої думки та емоції через голос. Комунікативні навички проявляються як у процесі музичного взаєморозуміння (інтонаційна єдність, ритмічна точність), так і в позамузичному спілкуванні — під час репетицій, обговорення результатів, сценічної взаємодії. Усе це сприяє формуванню колективної відповідальності, лідерських і кооперативних якостей.

3. Розвиток емоційно-ціннісної сфери.

Хорове мистецтво глибоко впливає на внутрішній світ дитини: через естетичні переживання відбувається формування моральних почуттів — доброзичливості, співпереживання, взаємоповаги. Колективне виконання музики допомагає учням пізнати й виразити власні емоції, навчитися регулювати їх у спільній діяльності. У процесі співу виникає феномен колективного емоційного підйому, який формує позитивне ставлення до спільної творчості та укріплює етичні норми групової поведінки.

4. Педагогічні умови реалізації.

Ефективність формування творчої ініціативи та емоційно-комунікативних умінь залежить від організації хорового процесу. Важливою є атмосфера довіри, взаємоповаги та відкритості, яка стимулює спонтанність, свободу висловлення і підтримує психологічну безпеку кожного учня. Використання інтерактивних методів (імпровізаційні вправи, групові дискусії, творчі міні-проекти) допомагає поєднати навчання співу з розвитком особистісної активності та емоційного інтелекту.

Отже, хорова діяльність у шкільному середовищі виступає не лише засобом естетичного виховання, а й педагогічною технологією розвитку творчої ініціативи, комунікативної культури та емоційно-ціннісної зрілості школярів. Саме у хорі дитина вчиться поєднувати індивідуальне самовираження з колективним звучанням, що є важливою умовою становлення соціально активної та духовно багатой особистості.

Хорова діяльність у школі має надзвичайно широкий виховний потенціал, однак реалізація цього потенціалу можлива лише за наявності цілісно організованого педагогічного процесу. Ефективність розвитку соціально-комунікативних і творчих здібностей учнів визначається дотриманням певних педагогічних умов та використанням сучасних методичних підходів, орієнтованих на особистісний розвиток і співтворчість.

1. Педагогічні умови ефективного розвитку учнів у хоровій діяльності.

1) Створення атмосфери довіри та емоційної безпеки. Учні охочіше проявляють ініціативу й відкритість, коли відчувають підтримку вчителя та колективу. Безоціночне ставлення, позитивне підкріплення та доброзичлива комунікація є основою розвитку соціальної активності.

2) Організація взаємодії на засадах партнерства. Керівник хору виступає не лише як диригент, а як фасилітатор колективної творчості. Успішна взаємодія забезпечується діалогічністю стосунків, повагою до думки кожного, залученням учнів до спільного обговорення художніх рішень.

3) Індивідуалізація педагогічного впливу. У межах колективної роботи важливо враховувати індивідуальні можливості, темперамент і рівень розвитку кожного співака. Диференційований підхід дозволяє розкрити особистісний потенціал кожного учня без порушення цілісності ансамблю.

4) Інтеграція елементів творчої імпровізації. Включення імпровізаційних завдань (вокальні діалоги, придумування ритмічних супроводів, створення коротких музичних сценек) сприяє розвитку фантазії, свободи вираження, самостійності мислення.

2. Методичні підходи до розвитку соціально-комунікативних і творчих здібностей.

1) Індивідуально орієнтований підхід забезпечує врахування індивідуального досвіду, потреб та інтересів учнів, допомагає поєднати художнє завдання з особистісним самовираженням.

2) Комунікативно-діяльнісний підхід розглядає хоровий спів як форму активного міжособистісного спілкування, де через спільне виконання формуються вміння слухати, домовлятися, узгоджувати власні дії з діями інших.

3) Емоційно-ціннісний підхід спрямований на виховання здатності до співпереживання, естетичної чутливості, усвідомлення духовних смислів музики.

4) Інтегративний підхід передбачає поєднання музично-теоретичних, психологічних і педагогічних знань, використання міжпредметних зв'язків (література, історія, мистецтво) для глибшого розуміння художнього змісту творів.

3. Форми та методи роботи.

До ефективних форм належать ансамблеві тренінги, групові вокальні вправи, інтерактивні заняття, творчі лабораторії, концертні та соціальні проекти, під час яких учні спільно планують, репетирують і презентують результати своєї діяльності. Методи педагогічного супроводу включають рефлексивні бесіди, емоційно-асоціативний аналіз музичних творів, метод «спільного диригування» (передача керівної ролі окремим учням), а також метод колективного оцінювання результатів виступу.

Так, наприклад, у ліцеї № 5 м. Івано-Франківська діє шкільний хор до складу якого входять учні 7–11 класів. Репертуар колективу охоплює українські народні пісні, духовну музику та сучасні хорові обробки. Керівник хору використовує методи інтерактивного навчання – колективне обговорення змісту пісень, імпровізаційні вокальні вправи, творче аранжування окремих партій самими учнями.

У процесі репетицій кожен учасник має можливість висловити власну думку щодо темпу, динаміки чи характеру виконання, що сприяє розвитку

творчої ініціативи та відповідальності. Так, під час підготовки до виступу на благодійному концерті учні самостійно запропонували об'єднати пісні «Пливе кача» та «Молитва за Україну» у тематичну композицію. Спільне обговорення та спільна емоційна праця над твором об'єднали колектив, створили відчуття єдності й взаємної підтримки.

Результатом такої діяльності стало не лише зростання виконавської майстерності, а й помітне підвищення рівня соціальної згуртованості учнів: покращилися стосунки між класами, знизився рівень тривожності, діти стали активніше проявляти ініціативу в інших формах шкільного життя.

Наприклад, методичний прийом: «Колективне інтерпретування хорового твору»

Мета – сприяти розвитку творчої ініціативи, уміння висловлювати власні ідеї, формувати емоційно-ціннісне ставлення до музичного твору та налагоджувати ефективну взаємодію між учасниками хору.

Суть прийому:

Під час розучування хорового твору вчитель залучає учнів до спільного пошуку художнього образу, темпових, динамічних та емоційних рішень, стимулюючи їх до висловлення особистих думок і пропозицій.

Етапи проведення:

1. Слухання та первинне обговорення твору.

Учні діляться першими враженнями: що вони відчули, який настрій викликає музика, які образи або асоціації виникають.

2. Колективне формулювання художнього задуму.

Разом із керівником учні визначають емоційну домінанту твору (наприклад: «світла молитва», «біль і надія», «урочистість єднання»).

3. Творчий пошук інтерпретаційних засобів.

Пропозиції учнів щодо темпу, динаміки, нюансів, міміки, пластики диригента. Кожен має змогу запропонувати варіант виконання певного фрагмента.

4. Репетиційна апробація та рефлексія.

Колектив пробує різні варіанти, обговорює, який найповніше передає задум. Важливо, щоб учитель підтримував навіть нестандартні ідеї, заохочував ініціативу.

Очікувані результати:

- підвищення емоційної залученості учнів до виконання;
- розвиток комунікативних навичок і навичок аргументації власної думки;
- формування атмосфери довіри та взаємоповаги;
- посилення почуття спільної творчої відповідальності;
- розкриття індивідуальної виразності кожного учасника хору.

Цей прийом можна використовувати і під час роботи над класичними, і над сучасними творами – від «Щедрика» до сучасних патріотичних композицій.

Таким чином, досвід роботи шкільного хору підтверджує, що спільна хорова творчість формує навички соціальної взаємодії, емпатії, комунікабельності та впевненості у власних можливостях, сприяючи гармонійному розвитку особистості школяра.

Хорова робота, організована з урахуванням зазначених педагогічних умов та методичних принципів, стає ефективним інструментом формування соціально-комунікативної компетентності, розвитку творчих здібностей і емоційно-естетичного досвіду школярів. Саме така модель дозволяє перетворити шкільний хор на дійсний простір гармонійної взаємодії, самопізнання й художнього зростання дитини.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що шкільний хор є унікальним освітньо-виховним простором, у якому поєднуються процеси музичного навчання, соціалізації, емоційного розвитку та творчого самовираження учнів. Хорова діяльність сприяє формуванню в дітей почуття колективізму, відповідальності, взаємоповаги, толерантності, уміння працювати в команді. Через спів і спільну музичну взаємодію школярі здобувають важливий соціальний досвід, вчаться слухати й розуміти інших, що безпосередньо впливає на становлення їхньої особистості.

Визначено, що психолого-педагогічними механізмами соціальної взаємодії в хорі є емоційне співпереживання, ідентифікація з колективом, наслідування, взаємна підтримка, колективна рефлексія результатів діяльності. Саме вони забезпечують гармонійне поєднання індивідуального й колективного начала у творчому процесі.

Хорова діяльність має значний потенціал у розвитку творчої ініціативи, естетичних смаків та комунікативних особливостей школярів, оскільки створює умови для розкриття внутрішнього світу дитини, формує її емоційно-ціннісну сферу, сприяє становленню художньо-творчого мислення.

Ефективність виховного впливу хору залежить від створення педагогічно доцільних умов, серед яких провідними є: гуманістично орієнтована взаємодія вчителя та учнів; атмосфера емоційної довіри й взаємопідтримки; використання інтерактивних методів навчання; стимулювання самовираження та творчої ініціативи учасників хору.

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що шкільний хор – це не лише форма музичної діяльності, а й потужний інструмент соціально-педагогічного розвитку особистості школяра.

Хор у сучасній музичній педагогіці виступає не лише формою колективного музикування, а й соціокультурним простором, у якому відбувається духовне, емоційне та соціальне становлення особистості. У хоровій діяльності поєднуються навчання, виховання й культурна взаємодія, що сприяє розвитку комунікативних навичок, творчого мислення та відчуття спільності через мистецтво.

Перспективи подальших наукових розвідок убачаються в дослідженні специфіки керівництва учнівським хором у контексті індивідуального підходу, розробленні інноваційних методик розвитку соціально-комунікативних і креативних навичок засобами колективного музикування, а також в аналізі впливу хорової діяльності на емоційний інтелект школярів різного віку.

Література

1. Бех І. Д. Компетентнісний підхід у сучасній освіті [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ipv.org.ua/content/56-2012-09-04-22-32-01.html>.
2. Бех І. Д. Соціогенез особистості як психологічна проблема. Щоквартальний науково-практичний журнал. Харків : НТУ «ХПІ»: 2000. № 1. 126 с.
3. Єременко О. В. Теорія і методика розвитку музичного сприймання в учнів основної школи : метод. посіб. Суми : Сум. держ. пед. ун-т, 2003. 141 с.
4. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості : навч. посіб. К. : Либідь, 2007. 256 с.
5. Кириченко Н. М. Хорова діяльність як засіб формування соціальної компетентності підлітків. Музична освіта. 1(28), 2019. С. 47–52.
6. Кондратенко Л. В. Педагогічні умови розвитку командної взаємодії в шкільному хоровому колективі. Актуальні проблеми мистецької педагогіки. Київ, 2021. С. 133–137.
7. Кондратенко Л. О., Максименко С. Д. Навчальні та поведінкові проблеми учнів початкової школи: короткий психологічний довідник-порадник педагога. Харків : Ранок, 2020. 48 с.
8. Падалка Г. М. Педагогіка мистецтва: теорія і методика викладання мистецьких дисциплін. Київ : Osvita Ukrainy. 2010. 156 с.
9. Рибалка В. В. Психологія розвитку творчої особистості : навч. посібник. К. : ІЗМН, 1996. 236 с.
10. Ростовський О. Я. Теорія і методика музичної освіти : навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навчальна книга–Богдан, 2011. 640 с.

References

1. Bekh I. D. (2012). Kompetentnisnyy pidkhid u suchasniy osviti [Elektronnyy resurs]. Rezhym dostupu: <http://www.ipv.org.ua/content/56-2012-09-04-22-32-01.html>. [Competency-based approach in modern education] [Electronic resource]. Access mode: <http://www.ipv.org.ua/content/56-2012-09-04-22-32-01.html>. [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. (2000). Sotsiogenez osobystosti yak psykhologichna problema [Sociogenesis of personality as a psychological problem]. Quarterly scientific and practical journal. Kharkiv: NTU «KhPI»: No. 1. 126 p. [in Ukrainian].
3. Yeremenko O. V. (2003). Teoriya ta metodyka rozvytku muzychnoho spryynyattya v uchniv pochatkovoyi shkoly: metodychnyy posibnyk [Theory and methods of developing musical perception in primary school students: methodical manual]. Sumy : Sumy State Pedagogical University, 141 p. [in Ukrainian].
4. Kyrylenko T. S. (2007). Psychology: the emotional sphere of personality: a teaching aid [Psychology: emotional sphere of personality: textbook]. Kyiv: Lybid, 256 p. [in Ukrainian].
5. Kyrychenko N. M. (2019). Khorova diyal'nist' yak zasib formuvannya sotsial'noyi kompetentnosti pidlitkiv [Choral activity as a means of forming social competence of adolescents]. Musical education. 1(28), pp. 47–52. [in Ukrainian].

6. Kondratenko L. V. (2021). Pedagogichni umovy rozvytku komandnoyi vzayemodiyi u shkil'nomu khoru. Aktual'ni problemy khudozhn'oyi pedahohiky [Pedagogical conditions for the development of team interaction in a school choir]. Current problems of artistic pedagogy. Kyiv, pp. 133–137. [in Ukrainian].

7. Kondratenko L. O., Maksymenko S. D. (2020). Osvitni ta povedinkovi problemy uchniv pochatkovoyi shkoly: korotkyy psykholohichnyy posibnyk-konsul'tant dlya vchytelya [Educational and behavioral problems of primary school students: a short psychological guide-advisor for a teacher]. Kharkiv: Ranok, 48 p. [in Ukrainian].

8. Padalka H. M. (2010). Khudozhnya pedahohika: teoriya ta metodyka vykladannya mystets'kykh dystsyplin [Art Pedagogy: Theory and Methods of Teaching Art Disciplines]. Kyiv: Osvita Ukraïny. 156 p. [in Ukrainian].

9. Rybalka V. V. (1996). Psykholohiya rozvytku tvorchoyi osobystosti: pidruchnyk [Psychology of the development of creative personality: a textbook]. K.: IZMN, 1996. 236 p. [in Ukrainian].

10. Rostovs'kyi O. YA. (2011) Teoriya ta metodyka muzychnoho vykhovannya: navchal'no-metodychnyy posibnyk [Theory and methods of music education: teaching-methodical manual]. Ternopil: Educational book–Bogdan, 640 p. [in Ukrainian].

УДК 37.016.2:091.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1554-1562](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1554-1562)

Житарюк Іван Васильович кандидат фізико-математичних наук, доктор історичних наук, професор, професор кафедри алгебри та інформатики, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, <https://orcid.org/0000-0003-2154-6312>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ФРАГМЕНТІВ ІНТЕГРОВАНИХ УРОКІВ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розглянуто методичні аспекти реалізації фрагментів інтегрованих уроків у базовій школі, зокрема на прикладі внутрішньопредметної інтеграції при розв'язуванні задач на рух, розв'язання яких ґрунтується на певних геометричних співвідношеннях та відповідній двовимірній діаграмі. Наголошено на тому, інтегроване навчання сприяє формуванню цілісного світогляду учнів, розвитку їх логічного та критичного мислення, комунікативних умінь і практичних компетентностей.

Проаналізовано сучасні дослідження вітчизняних і закордонних авторів в контексті інтегрованого навчання та методики проведення інтегрованих уроків, які вони розглядають як один з ефективних засобів формування цілісного світогляду та ключових компетентностей учнів. Крім того, звернено увагу на те, що закордонні автори практикують моделі побудови інтегрованих блоків, у котрих кожен фрагмент уроку виконує певну чітко визначену дидактичну функцію.

Акцентовано увагу на методичні етапи підготовки фрагменту інтегрованого уроку, а саме: виокремлення інтеграційного ядра, формулювання цілей, вибір форм і методів роботи, розробка інтегрованих задач та рефлексія.

Звернено увагу на методичні акценти підготовки фрагментів інтегрованих уроків, а саме: доцільності й логічній виправданості інтеграції, важливості забезпечення активної діяльності учнів, потребі використання цифрових ресурсів та рефлексивній частині фрагменту уроку.

Наведений аналітичний блок підкреслює інтеграційний характер фрагменту уроку: поєднання математичних, фізичних компонентів та практичної життєвої ситуації. Результати роботи можуть бути корисними для вчителів математики, студентів спеціальності А4.014 Середня освіта (Математика), які прагнуть ефективно застосовувати інтегровані підходи у навчанні.

Ключові слова: фрагмент інтегрованого уроку, базова школа, внутрішньопредметна інтеграція, розв'язування задач на рух, інтегроване навчання, інтегрований урок, інтеграційне ядро, практичні компетентності.

Zhitariuk Ivan Vasyliovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Doctor of Historical Sciences, Professor, Professor of the Department of Algebra and Informatics, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, <https://orcid.org/0000-0003-2154-6312>

METHODOLOGICAL ASPECTS OF IMPLEMENTING FRAGMENTS OF INTEGRATED LESSONS IN PRIMARY SCHOOL

Abstract. The article considers methodological aspects of implementing fragments of integrated lessons in basic school, in particular, on the example of intra-subject integration when solving problems on movement, the solution of which is based on certain geometric relationships and the corresponding two-dimensional diagram. It is emphasized that integrated learning contributes to the formation of a holistic worldview of students, the development of their logical and critical thinking, communication skills and practical competencies.

Modern studies of domestic and foreign authors in the context of integrated learning and the methodology for conducting integrated lessons, which they consider as one of the effective means of forming a holistic worldview and key competencies of students, are analyzed. In addition, attention is drawn to the fact that foreign authors practice models of building integrated blocks, in which each fragment of the lesson performs a certain clearly defined didactic function.

The attention is focused on the methodological stages of preparing a fragment of an integrated lesson, namely: isolating the integration core, formulating goals, choosing forms and methods of work, developing integrated tasks and reflection.

The attention is focused on the methodological accents of preparing fragments of integrated lessons, namely: the feasibility and logical justification of integration, the importance of ensuring active student activity, the need to use digital resources and the reflective part of the lesson fragment.

The analytical block presented emphasizes the integrative nature of the lesson fragment: a combination of mathematical, physical components and practical life situations. The results of the work may be useful for mathematics teachers, students of the specialty A4.014 Secondary Education (Mathematics), who seek to effectively apply integrated approaches in teaching.

Keywords: fragment of an integrated lesson, basic school, intra-subject integration, solving movement problems, integrated learning, integrated lesson, integration core, practical competencies.

Постановка проблеми. Сучасний заклад загальної середньої освіти (ЗЗСО) стоїть перед викликом підготовки учнів до життя в умовах швидких змін, невизначеності й міждисциплінарних вимог ринку праці. Традиційна предметна

структура освіти часто розриває природні зв'язки між знаннями, ускладнює формування компетентностей, що є ключовими для ХХІ ст. (комунікація, співпраця, критичне мислення, цифрова грамотність тощо).

Інтегровані уроки й, зокрема, їх фрагменти, у певному навчальному курсі покликані відновлювати ці зв'язки: вони надають можливість учням бачити практичне застосування знань, розвивати внутрішньо- та міжпредметні компетентності й формувати перенесення знань у нові ситуації.

Проте практика свідчить, що ефективне застосування інтеграції потребує чіткого методичного супроводу. Вчителі часто стикаються з труднощами щодо невизначеності у виборі змісту інтеграції, браком умінь планувати фрагменти уроку, який би зменшив глибину предметного опанування, відтягуванням часу на організацію внутрішньо- та міжпредметної взаємодії, проблем оцінювання результатів. Тому *актуальним* постає дослідити й описати методичні аспекти проведення власне фрагментів інтегрованих уроків – коротких за тривалістю, але змістовних епізодів уроку, у яких реалізуються внутрішньо- та міжпредметні зв'язки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні десятиліття значну увагу як вітчизняні, так і закордонні науковці приділяють теоретичним і прикладним розробкам щодо інтегрованого навчання ([1, 3-11]). Аналіз сучасних публікацій і досліджень вітчизняних авторів (І. Беха, Н. Бібік, Т. Засекіна, Л. Коваль, І. Козловська, О. Пометун, О. Савченко, І. Шапошнікова, Н. Рудницька, С. Сиротенко) та зарубіжних авторів (R. Beane, J. Drake, J. Fogarty, S. Fraser, L. Jacobs) дає підстави стверджувати, що інтегроване навчання в базовій школі розглядають як ефективний засіб формування цілісного світогляду й ключових компетентностей учнів. Автори публікацій наголошують на тому, що інтеграція змісту не зводиться до тематичного об'єднання матеріалу, а передбачає створення нової педагогічної якості – взаємопроникнення понять, методів й способів мислення різних дисциплін та приділення значної уваги інтеграції на засадах компетентнісного підходу. Зокрема, у працях Н. Бібік, О. Пометун акцентовано увагу на методологічних засадах інтеграції, а Т. Засекіна та Л. Коваль – на практичних моделях побудови інтегрованих уроків математики, що сприяють розвитку просторового, алгоритмічного й критичного мислення.

У закордонних публікаціях виокремлюється декілька підходів щодо інтеграції, зокрема тематичний, проблемно-зорієнтований, міжпредметний через проєктну діяльність, STEM/STEAM-підходи ([7-11]). Зокрема зарубіжні автори (J. Drake, J. Fogarty) займаються розробкою концепції багаторівневої інтеграції й пропонують дидактичні стратегії організації навчання з використанням тематичних модулів і міжпредметних проєктів. Крім того, зарубіжні автори пропонують моделі побудови інтегрованих блоків, у яких кожен фрагмент уроку виконує чітко визначену дидактичну функцію – мотиваційну, аналітичну,

дослідницьку або узагальнюючу та досліджують зв'язок інтеграції з формуванням компетентностей ХХІ ст.

Узагальнюючи результати вітчизняних і зарубіжних досліджень, можна констатувати, що у вітчизняній педагогічній науці переважно акцентується увага на теоретико-методологічному обґрунтуванні інтегрованого навчання та його ціннісно-компетентнісним аспектам, а в зарубіжних – конкретним моделям і технологіям проєктування уроків.

Водночас питання структури, змістового наповнення та методики реалізації *фрагментів інтегрованих уроків*, особливо з математики, залишаються недостатньо дослідженими. Це й зумовлює потребу в подальшій розробці науково обґрунтованих підходів до їх конструювання, що забезпечуватиме поєднання когнітивного, діяльнісного й ціннісного компонентів навчання, зокрема і в базовій школі.

Метою статті є з'ясування і систематизація методичних принципів та практичні рекомендації щодо проведення фрагментів інтегрованих уроків в базовій школі з метою інтегрування знань в межах конкретного предметного уроку, зокрема уроку математики.

Виклад основного матеріалу. В Україні значна увага приділяється компетентнісному підходу в контексті Нової Української школи (НУШ), що спонукає пошук методів інтеграції знань. Методичні рекомендації МОН України й регіональних інститутів післядипломної педагогічної освіти акцентують увагу на необхідності структурування інтеграційних фрагментів у межах певного уроку так, щоб їх метою було формування конкретних очікуваних результатів навчання й ключових компетентностей.

Короткі фрагменти інтегрованих уроків у межах 15-25 хв часто є найреалістичнішими, бо надають можливість інтегрувати ключові ідеї без втрати предметної глибини. Власне такі фрагменти є дієвим механізмом реалізації інтегрованого підходу при навчанні математики в базовій школі.

Фрагмент інтегрованого уроку – це завершена в смисловому та дидактичному відношенні частина уроку, що має власну мету, логіку, методи роботи та інтегрує певні елементи змісту або діяльності. Такий фрагмент уроку може бути:

- ✓ **внутрішньопредметним** (об'єднання понять, умінь і видів діяльності в межах одного предмета);
- ✓ **міжпредметним** (поєднання змісту двох чи більше навчальних дисциплін);
- ✓ **контекстуальним** (інтеграція з реальними життєвими ситуаціями).

У внутрішньопредметній інтеграції ключовим є перехід від окремих знань до системних узагальнень, що допомагає учням бачити зв'язки між темами, розділами, а також практичну цінність математики.

Підготовка фрагменту інтегрованого уроку вимагає дотримання певних методичних етапів:

- ✓ визначення інтеграційного ядра – поняття, закономірності або проблеми, навколо яких здійснюється об'єднання змісту;
- ✓ формулювання цілей й очікуваних результатів – не лише навчальних а й розвивальних, виховних, компетентнісних;
- ✓ вибір форм і методів роботи – практична діяльність, робота в парах і групах, застосування ІКТ, елементи дослідження;
- ✓ розроблення завдань інтегрованого змісту – задач, які потребують застосування знань з різних тем або предметів;
- ✓ рефлексія – усвідомлення учнями цілеполягання інтеграції, які зв'язки вони відкрили для себе.

2) Розглянемо фрагмент внутрішньопредметного уроку на прикладі теми «Розв'язування задач на рух» у 8 класі.

Мета фрагменту: формування вміння застосовувати знання з тем «Швидкість, час, відстань», «Площа прямокутника» та «Квадратні рівняння» для розв'язування текстових задач, розвиток логічного, аналітичного та просторового мислення.

Тип інтеграції: внутрішньопредметна (застосування геометричного способу аналізу ситуації).

Хід фрагменту уроку

1. Мотивація. Учитель демонструє короткий відеофрагмент руху автобуса з певного пункту. Учні спостерігають і відповідають на запитання: *Як можна описати рух автобуса математично?*

2. Актуалізація знань. Учитель наводить формулу $S=vt$ і ставить запитання: *Як можна геометрично трактувати шлях, який проїжджає автобус за певний проміжок часу?*

3. Постановка задачі. Більшість текстових задач на складання рівнянь (або систем рівнянь) можна розв'язувати й графічно. До таких задач належать й задачі на рух (спільний рух) і на спільну роботу розв'язання яких ґрунтується на певних геометричних співвідношеннях.

Перевага геометричного розв'язання у його наочності, оскільки рисунок допомагає глибше зрозуміти умови задачі.

Відомо, що у текстових задачах на рух розглядають переважно рівномірний рух, при якому пройдений шлях дорівнює добутку швидкості і часу, тому його можна подати у вигляді площі прямокутника, одна сторона якого це швидкість, а інша – час, тобто у вигляді **двовимірної діаграми**.

Проілюструємо сказане на розв'язанні наступної задачі (№ 804** [2]). Автобус мав проїхати відстань між двома містами, яка дорівнює 400 км, з деякою швидкістю. Проїхавши 2 год із запланованою швидкістю, він зупинився на 20 хв

і, щоби прибути в пункт призначення вчасно, збільшив швидкість на 10 км/год. З якою швидкістю автобус мав проїхати між містами?

4. Інтеграція знань. а) Побудова двовимірної діаграми. Для наочного пояснення задачі побудуємо двовимірну діаграму «швидкість – час». На горизонтальній осі відкладаємо швидкість руху автобуса, а на вертикальній – час його руху (див. рис. 1).

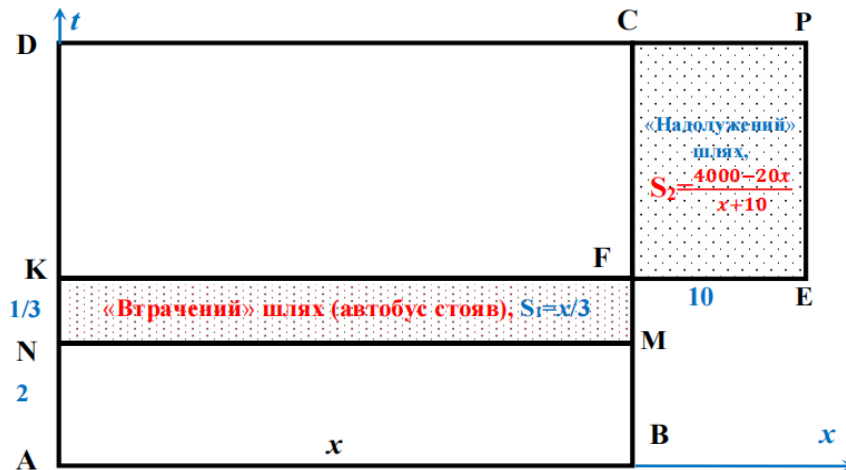

Рис. 1. Геометрична модель задачі

б) Логічне (фізичне) обґрунтування задачі. Автобус мав прибути вчасно у пункт призначення, тобто фактичний час має дорівнювати запланованому. Через зупинку автобуса було «втрачено» частину шляху, який він мав би проїхати, якби не стояв (на рис. 1 це S_1). Щоб надолужити цю «втрату», водій автобуса збільшив швидкість автобуса, і завдяки цьому проїхав додатковий шлях за той же залишковий час (на рис. 1 це S_2). Ці дві «ділянки» – «втрачений» (S_1) і «надолужений» (S_2) шляхи – рівні між собою, оскільки завдяки цьому автобус прибув в пункт призначення без запізнення.

Отже, $S_1 = S_2$, де S_1 – шлях, який автобус міг би проїхати під час стоянки, S_2 – додатковий шлях, який він проїхав завдяки збільшенню швидкості.

в) Геометричне обґрунтування (через площі). На геометричній моделі задачі (див. рис. 1) S_1 – це площа прямокутника KFMN, що вказує на «втрачений» шлях (через стоянку), S_2 – площа «додаткового» прямокутника CPEF, що показує «виграш» у шляху через збільшення швидкості. Обидві площі є рівними, бо вони відповідають одній і тій же компенсації часу.

Учням можна пояснити це так: «Автобус стояв 20 хв і за цей час він міг би проїхати певну відстань – це і є «втрата» S_1 . Потім він поїхав швидше, і за рахунок цього проїхав трохи більше, ніж мав би проїхати при старій швидкості – це «виграш» S_2 . Щоб прибути вчасно, «втрата» і «виграш» мають бути рівні, тобто $S_1 = S_2$.»

2) Розв'язання задачі з використанням геометричних співвідношень.

Нехай S_{ABCD} визначає шлях в кілометрах, який повинен проїхати автобус (див. рис. 1).

За умовою задачі $S_{ABCD} = 400$. $AB=x$ – швидкість автобуса в км/год за розкладом, AD – час його руху в годинах.

$S_{ABMN}=2x$ – шлях в км, який проїхав автобус до зупинки, а S_1 – шлях, який би проїхав автобус за час стоянки. $KE=x+10$ – швидкість автобуса в км/год після збільшення на 10 км/год з метою прибути в місце призначення вчасно.

За рахунок збільшення швидкості автобуса він прибув в місце призначення вчасно, а тому

$$S_1 = S_2.$$

Очевидно, що $S_1=x/3$, $S_2=10 \cdot CF$.

Врахувавши, що $S_{NMCD}=S_{KEPD}$, бо $S_1=S_2$, отримуємо

$$CF = \frac{S_{KEPD}}{x+10} = \frac{S_{NMCD}}{x+10} = \frac{400-2x}{x+10},$$

а тому

$$S_2 = \frac{4000-20x}{x+10}.$$

Оскільки $S_1=S_2$, то матимемо

$$\frac{x}{3} = \frac{4000-20x}{x+10},$$

звідки одержуємо рівняння

$$x^2+70x-12000=0,$$

коренями якого за теоремою Вієта є $x_1=80$, $x_2=-150$.

Другий корінь даного рівняння не задовольняє умову задачі, а тому $AB=80$.

Отже, початкова швидкість автобуса дорівнювала 80 км/год.

Відповідь. Початкова швидкість автобуса 80 км/год.

5. Рефлексія. Учні роблять висновок: «Щоб знайти початкову швидкість автобуса при його русі із зупинкою в дорозі, але з прибуттям у пункт призначення вчасно, можна використовувати й геометричну інтерпретацію (двовимірну діаграму) на основі якої можна скласти рівняння для її знаходження.»

6. Учитель підводить підсумок. Використовуючи площу прямокутника (як модель зв'язку шляху, швидкості часу), ми змогли не лише побачити візуалізацію задачі, а й склали рівняння на її основі для знаходження початкової швидкості автобуса. Це є приклад задачі, як геометрія та алгебра взаємодіють через реальну ситуацію.

Підсумовуючи зазначимо, що геометрична інтерпретація допомагає візуалізувати зв'язок між величинами, а учні, на нашу думку, легше зрозуміють, що шлях – це «площа», а рівняння – «баланс площ» між планом і фактом. Крім того, якщо ще й застосувати цифрові інструменти, наприклад, GeoGebra тощо, то можна забезпечити й дослідницький характер діяльності.

У процесі проведення фрагментів інтегрованих уроків учні набувають умінь застосовувати математичні знання до життєвих ситуацій, обирати оптимальний спосіб розв'язання задачі, аргументувати розв'язання за допомогою геометричних моделей.

Методичні акценти при підготовці фрагментів таких уроків:

- ✓ інтеграція має бути доцільною і логічно виправданою, а не штучною;
- ✓ важливо забезпечувати активну діяльність учнів: дослідження, порівняння, побудова моделей;
- ✓ доцільно використовувати цифрові ресурси, наприклад, GeoGebra, Desmos тощо, що сприяють візуалізації;
- ✓ рефлексивна частина повинна допомагати учням усвідомити зв'язки між вивченими темами.

Висновки. Інтегровані уроки й особливо їх фрагменти є ефективним засобом реалізації компетентнісного підходу в базовій школі. Вони сприяють розвитку логічного мислення, творчості, формують системність знань.

Методика проведення фрагментів інтегрованих уроків має передбачати:

- ✓ чітке виокремлення інтеграційного ядра;
- ✓ поєднання різних способів пізнання (аналітичного, практичного, цифрового);
- ✓ використання діяльнісних методів;
- ✓ створення умов для самооцінки й рефлексії.

Приклад фрагменту внутрішньопредметної інтеграції на матеріалі про рух показує, що навіть у межах одного предмета можна формувати глибокі міжтематичні зв'язки, мотивуючи учнів до практичного застосування знань.

Подальші наукові дослідження вбачаємо у розробці чітких методичних моделей фрагментів інтегрованих уроків, котрі враховуватимуть вікові особливості учнів, рівень їх абстрактного мислення й цифрову компетентність та вимоги сучасних освітніх стандартів й потреби НУШ.

Література:

1. Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. – Київ: Педагогічна думка, 2020. – 400 с.
2. Мерзляк А.Г., Полонський В.В., Якір М.С. Алгебра: підруч. для 8 кл. закладів заг. серед. освіти. – 2-ге видання, переробл. – Харків: Гімназія, 2021. – 240 с.
3. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.- метод. посіб. – Київ: А.С.К., 2004. – 192 с.
4. Рудницька Н.Ю. Методичні аспекти інтегрованого навчання математики в основній школі // Проблеми сучасного педагогічного процесу: збірник наукових праць. – 2015. – С. 112-118.
5. Савченко О.Я. Ключові компетентності – інноваційний результат шкільної освіти // Рідна школа. – 2011. – № 8-9. – С. 4-8.

6. Сиротенко С.М. Підготовка вчителя до реалізації інтегрованих уроків в умовах Нової української школи // Наукові записки ТНПУ імені В. Гнатюка. – Сер.: Педагогіка. – 2019. – Вип. 1. – С. 134-140.

7. Baker C., Galanti T., O'Brien S. Creating a mosaic: Connecting mathematics and art through design tasks // Mathematics Teacher Educator. – Vol. 7(2). – Reston: NCTM, 2019. – 18 s.

8. Drake S.M., Reid J.L. Interrated Curriculum as an Effective Way to Teach 21 st Century Capabilities // Asia Pacific Journal of Educational Research. 2020 – 3(1). – 31-50 s.

9. Vasquez J.A., Sneider C., Comer M. STEM Lesso Essentias: integrating Science, Technology, Engineering, and Mathematics. – Portsmouth, NH: Heinemann, 2013. – 192 p.

10. Ferri R.B. Interdisciplinary Mathematics Education at School. – Examples and Experiences // Education Matematica Interdisciplinaria. – 2019. – № 57. – 16 p.

11. Fogarty R. The Mindful School: How to Integrate the Curricula. – Palatine, IL: IRI/Skylight Publishing, 1991. – 160 p.

References:

1. Zasyekina, T.M. (2020). *Intehratsiya v shkil'niy pryrodnychiy osviti: teoriya i praktyka: monohrafiya* [Integration in school natural science education: theory and practice: monograph]. Kyiv: Pedagogical Thought [in Ukrainian].

2. Merzlyak, A.H., Polons'kyi, V.V., & Yakir, M.S. (2021). *Algebra: pidruch. dlya 8 kl. zakladiv zah. sered. osvity. – 2-he vydannya, pererobl.* [Algebra: textbook for 8th grade of general secondary education institutions. – 2nd edition, revised]. Kharkiv: Gymnasium [in Ukrainian].

3. Pometun, O.I. (2004). *Suchasnyy urok. Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya: nauk.-metod. posib.* [Modern lesson. Interactive teaching technologies: scientific-methodological manual.]. Kyiv: A.S.K. [in Ukrainian].

4. Rudnyts'ka, N.YU. (2015). *Metodychni aspekty intehrovanoho navchannya matematyky v osnovniy shkoli* [Methodological aspects of integrated mathematics teaching in primary school]. *Problems of the modern pedagogical process: collection of scientific works.* 112-118 [in Ukrainian].

5. Savchenko, O. YA. [2011]. *Klyuchovi kompetentnosti – innovatsiynyy rezul'tat shkil'noyi osvity* [Key competencies – an innovative result of school education]. *Native school.* № 8-9. 4-8 [in Ukrainian].

6. Syrotenko, S.M. (2019). *Pidhotovka vchytelya do realizatsiyi intehrovanykh urokiv v umovakh Novoyi ukrayins'koyi shkoly* [Teacher training for the implementation of integrated lessons in the conditions of the New Ukrainian School]. *Scientific Notes of the V. Hnatyuk National University of Kyiv. – Ser.: Pedagogy. Issue 1.* 134-140 [in Ukrainian].

7. Baker, C., Galanti, T., & O'Brien, S. (2019). Creating a mosaic: Connecting mathematics and art through design tasks. *Mathematics Teacher Educator.* Vol. 7(2). Reston: NCTM. 18.

8. Drake, S.M., & Reid, J.L. (2020). Interrated Curriculum as an Effective Way to Teach 21 st Century Capabilities. *Asia Pacific Journal of Educational Research.* 3(1). 31-50.

9. Vasquez, J.A., Sneider C., & Comer M. (2013). *STEM Lesso Essentias: integrating Science, Technology, Engineering, and Mathematics.* Portsmouth, NH: Heinemann, 2013. 192 p.

10. Ferri, R.B. (2019). Interdisciplinary Mathematics Education at School. – Examples and Experiences. *Education Matematica Interdisciplinaria.* № 57. 16.

11. Fogarty, R. (1991). *The Mindful School: How to Integrate the Curricula.* Palatine, IL: IRI/Skylight Publishing. 160.

УДК 37.076:813-192-121'056

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1563-1575](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1563-1575)

Калініна Людмила Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, вчений секретар Інституту педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Пелех Владислав Юрійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня, Інститут педагогіки, Національна академія педагогічних наук України, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-4049-4567>

ЗАВДАННЯ КЕРІВНИКА ЗАКЛАДУ ОСВІТИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. порушуються питання організаційно-педагогічної діяльності керівника закладу освіти в умовах цифровізації. Відправною тезою дослідження є позиція щодо особливої ролі відповідних менеджерів у процесах реформування та модернізації освіти.

Зважаючи на вказане, метою дослідження є систематизація завдань керівника закладу освіти в умовах цифровізації. Реалізація вказаної мети передбачає (1) засування того, у який спосіб цифровізація позначається й впливає на діяльність закладів освіти, зокрема загальної середньої освіти, а також (2) які завдання актуалізує цифровізація у професійній діяльності згаданих менеджерів освіти.

У роботі наголошується, що цифровізація в освітньому процесі закладу потрактовується як процес упровадження цифрових технологій в усі аспекти освітньої діяльності. Важливим моментом цифровізації освіти є те, що цифрові технології та інструментарій впливають на зміст освіти, навчально-виховні методики та організацію освітнього процесу, а також на управління ресурсним забезпеченням навчально-виховної діяльності.

Окрема увага надана проблематиці впливу цифровізації на освіту у змістовному сенсі. Наголошується, що одним з освітніх пріоритетів нині є формування цифрової грамотності та цифрових (інформаційно-комунікаційних) компетентностей. Це положення аргументується змістом низки нормативно-правових актів та програмних урядових документів, які становлять зміст сучасного українського освітнього права.

На підставі опрацьованих матеріалів, зроблено висновок, що в умовах цифровізації керівник закладу освіти у своїй професійній діяльності має концептуальне завдання щодо створення збалансованих організаційно-педагогічних

умов, які б забезпечували формування всебічної розвиненої особистості, зокрема її цифрової (інформаційно-комунікаційної) компетентності. Відповідне завдання реалізується шляхом вирішення керівником закладу освіти низки операційних завдань, що описані у пропонованому дослідженні.

Ключові слова: цифровізація, цифрова трансформація, керівник закладу освіти, організаційно-педагогічна діяльність.

Kalinina Liudmyla Mykolayivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academic Secretary of the Institute of Pedagogy of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0534-6089>

Pelekh Vladyslav Yuriyovych PhD Student, Institute of Pedagogy of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-4049-4567>

THE ROLE OF A HEAD OF AN EDUCATIONAL INSTITUTION IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Abstract. This paper addresses the organizational and pedagogical activities of a head of an educational institution in the context of digitalization. The starting point of the research is the position that these managers play a special role in the processes of educational reform and modernization.

With this in mind, the research aims to systematize the tasks of a head of an educational institution under digitalization. Achieving this goal involves (1) determining how digitalization affects and influences the activities of educational institutions, particularly secondary schools, and (2) identifying the new tasks that digitalization introduces into the professional activities of these educational managers.

The paper emphasizes that digitalization in an educational institution is interpreted as the process of introducing digital technologies into all aspects of educational activity. An important aspect of educational digitalization is that digital technologies and tools impact the content of education, teaching and learning methods, the organization of the educational process, as well as the management of resources for educational activities.

Special attention is given to the issue of digitalization's impact on educational content. It is noted that one of the current educational priorities is the formation of digital literacy and digital (information and communication) competencies. This assertion is supported by the content of a number of legal acts and governmental policy documents that form the basis of modern Ukrainian education law.

Based on the analyzed materials, it is concluded that in the context of digitalization, the head of an educational institution has a conceptual task of creating

balanced organizational and pedagogical conditions that would ensure the formation of a comprehensively developed personality, including their digital (information and communication) competence. This task is accomplished by the head of the institution through the resolution of a number of operational tasks described in this study.

Keywords: digitalization, digital transformation, head of an educational institution, organizational and pedagogical activity.

Постановка проблеми. У своїх дослідженнях дотримуємося послідовної позиції, що розвиток освіти, а також її реформування у зв'язку із наявними й потенційними викликами потребує спільних зусиль усієї освітянської громади та суспільства загалом. Особливу роль у відповідних процесах відіграють менеджери освіти, зокрема керівників освітніх закладів [1]. Між тим, одним з трендів суспільного й державного життя, зокрема в Україні, є цифровізація. Як наголошує перший віце-прем'єр-міністр України - Міністр цифрової трансформації України М. Федоров, для України «цифрова трансформація – це те, що сьогодні виділяє нас у світі» [2]. Дослідники цифрової трансформації української держави наголошують, що «порівняльний аналіз місця України в рейтингу країн світу за рівнем цифрової конкурентоспроможності свідчить, що наша країна має значний потенціал для впровадження цифрових нововведень та досвід використання інноваційних досягнень» [3, с. 162]. Поділяючи означені позиції, додамо, що ефективність цифровізації значною мірою залежить від сформованості цифрової грамотності, а згодом і компетентності, в українців, чому має сприяти освіта усіх рівнів, особливо загальна середня освіта. Свою чергою, заклади загальної середньої освіти, як заклади, що відіграють особливу роль, готуючи школярів до нової цифрової реальності, а отже специфічні завдання постають перед керівниками закладів освіти, що потребує спеціальної наукової уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Авторам не вдалося натрапити на дослідження, в яких предметом дослідження стала сформульована проблема, щоправда окремі її аспекти, зокрема питання організаційно-педагогічних умов формування цифрової компетентності, були предметом уваги інших дослідників. Зокрема, вказані питання порушувалися у роботах таких акторів, як-от В. Андрієвська, Т. Бережна, О. Браславська, В. Калінін, Л. Канішевська, В. Кремень, Н. Морзе, Л. Озерова, Н. Опущко, Я. Романцова, О. Спірін, Н. Цуканова, О. Юденкова. Позиції згаданих науковців вплинули на формування авторської позиції за темою пропонованої статті.

Водночас, теоретичне значення для проведення пропонованого дослідження мали праці вчених, які зосередилися у своїх роботах на різних аспектах організаційно-педагогічної діяльності керівників закладів освіти. У даному контексті звернемо увагу на роботи таких авторів, як-от Л. Гончар, Л. Карамушка, В. Івкін, Л. Компанієць, Л. Марталішвілі, Л. Мартинець, В. Хромова, В. Ягупов.

Результати досліджень згаданих науковців цікаві з точки зору розуміння концепту професійної готовності керівників закладів освіти та вимог до відповідної особистісної характеристики. Зрештою, напрацювання згаданих вище авторів становлять теоретичну основу пропонованого дослідження, у якому ми прагнемо під новим кутом зору подивитися на діяльність.

Метою статті є систематизація завдань керівника закладу освіти в умовах цифровізації. Реалізація вказаної мети передбачає (1) засування того, у який спосіб цифровізація позначається й впливає на діяльність закладів освіти, зокрема загальної середньої освіти, а також (2) які завдання актуалізує цифровізація у професійній діяльності згаданих менеджерів освіти.

До методологічної основи пропонованого увійшли методи й прийоми наукового пізнання, які мали потенціал і сприяли заявленій меті дослідження. Для забезпечення всебічності та обґрунтованості аналізу було застосовано комбінацію загальнонаукових та спеціальних наукових методів. Зокрема, методом інформаційного пошуку здійснено вибірку наукової літератури, присвяченої різним аспектам професійної діяльності керівника закладу освіти, а також впливам на суспільну, у тому числі освітню практику. Своєю чергою, метод системного аналізу та синтезу сприяв структуруванню інформації та виявленню пріоритетних завдань керівника закладу освіти в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. Передусім маємо позначити свою позицію щодо поняття «цифровізація», а також окреслити наше бачення, щодо того, як цифровізація позначається й впливає на діяльність закладів освіти, зокрема загальної середньої освіти.

У найпростіший спосіб цифровізація визначається як процес використання цифрових технологій для зміни соціальних та виробничих процесів [4]. Водночас уважне вивчення контекстів, у яких застосовується поняття «цифровізація» дозволяє констатувати його багатозначність і різноплановість. Зокрема, О. Яцина вказує на те, що цифровізація розглядається як специфічне соціальне явище і предметом міждисциплінарних досліджень, адже, по-перше, характеризується множинністю й різноманітністю впливів на різні аспекти індивідуального й соціального життя, а, по-друге, володіє значним потенціалом впливу на психічний розвиток особистості [5].

У предметній площині теорії управління цифровізація визначається як інструмент підвищення ефективності на основі трансформації операційних моделей, а також раціональне використання наявних компетенцій, ресурсів та інфраструктури [6]. При цьому Б. Петрушин наголошує, що незалежно від контексту використання поняття «цифровізація» вже само по собі є акцентом на особливому значенні цифрових (інформаційно-комунікаційних) технологій [7, с. 529]. Відзначимо, що М. Руденко проаналізувавши категоріальні особливості та специфіку трактування поняття «цифровізація» робить висновок, що відповідне

поняття закордонними та вітчизняними авторами розглядається у контексті сталого розвитку соціально-економічних систем під впливом інформаційно-комунікаційних технологій [8, с. 11].

Своєю чергою, І. Саврас та Н. Фединець обґрунтовують, що цифрові зміни відбуваються шляхом впровадження інновацій за участю нових цифрових технологій, що змінює характер та особливості впровадження інновацій, які все частіше реалізуються з використанням цифрових інструментів. «Це дає можливість розробити унікальні рішення для реалізації цілей підприємства та задоволення потреб сучасних користувачів, забезпечення успіху користувацького досвіду» [9, с. 110]. Зрештою, на сьогодні загально визнаним фактом є трансформуючий вплив цифровізації на найрізноманітніші сфери, як-от державне управління, економічна й банківська діяльність, громадська безпека, охорона здоров'я та, звісно освіта [3, с. 156]. При цьому цифровізація сфери освіти має власну специфіку.

Як відзначає В. Кремень, трансформаційний вплив цифровізації на освіту відбувається (1) через забезпечення більшої доступності освітніх ресурсів та можливостей для навчання, (2) через модернізацію освітнього процесу на основі творчого використання інноваційних цифрових інструментів, (3) через нові форми взаємодії між учасниками освітнього процесу завдяки впровадження цифрових технологій [10, с. 17]. Цифровізація в освітньому процесі закладу освіти потрактовується і як процес упровадження цифрових технологій в усі аспекти освітньої діяльності. «Він передбачає використання різних електронних платформ для навчання і спілкування, онлайн-курсів, інтерактивних матеріалів, відеоконференцій та вебінарів, програм-ного забезпечення для автоматизації процесів, електронних ресурсів для дистанційного навчання, а також інших інструментів, які допомагають підвищити ефективність і якість навчального процесу» [11]. Дослідники цифровізації в освіті також звертають увагу на те, що впливає на форми організації навчання та управління навчально-пізнавальною діяльністю, внаслідок чого змінюється діяльність здобувачів освіти і викладачів. «Цифровізація є одним із ключових аспектів трансформації системи освіти, що передбачає використання цифрових технологій в освітньому процесі, забезпечення якості та доступності освіти, посилення персоналізації та диференціації навчання і розвиток освітніх можливостей» [12, с. 11].

Між тим, вважаємо за необхідне наголосити на впливі цифровізації на освіту у змістовному сенсі. Тут ми апелюємо до Закону України «Про освіту» – ст. 12, якою визначено, що метою повної загальної середньої освіти є всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, що забезпечується шляхом формування ключових компетентностей, до яких належить інформаційно-комунікаційна компетентність [13]. Своєю чергою, Державний стандарт базової середньої освіти визначає інформаційно-комунікаційну компетентність як таку,

«що передбачає впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях, дотримуючись принципів академічної доброчесності» [14].

У контексті розуміння впливів цифровізації на зміст освіти варто згадати і про «Концепцію розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти)» затверджену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 960-р., реалізація якої передбачена до 2027 року урядом України. Цим документом констатовано, що важливими факторами розвитку економіки є наукоємні та високотехнологічні галузі, а розвиток національної економіки, зокрема виробництво «цифрових» продуктів, ставить перед сферою освіти завдання щодо генерування нових ідей і знань. Отже навчальні методики та навчальні програми сучасної природничо-математичної освіти (STEM-освіти) мають бути спрямовані на задоволення попиту на наукоємну освіту, формування актуальних на ринку праці компетентностей, до яких віднесено і цифрову грамотність як «ефективне використання цифрових технологій для комунікації, обробки інформації, інтерпретації та аналізу даних, формулювання проблем та їх розв'язання у вигляді комп'ютерних алгоритмів, які можуть бути автоматично оброблені; складення інструкцій або алгоритмів, що дають змогу виконати певні завдання за допомогою відповідної техніки» [15].

Принагідно варто відзначити, що Л. Канішевська у контексті аналізу проблеми науково-практичної реалізації цифровізації виховного процесу в сучасних умовах та апелюючи до «Концепції виховання дітей та молоді в цифровому просторі», яка отримала свідоцтво про авторське право (№ 6582 від 12 серпня 2022 р.), дійшла висновку, що критеріями якості виховання в цифровому освітньо-виховному просторі є низка факторів, а саме: 1) «раціональне використання цифрової інформації особистості як інтегративна якість полягає в здатності об'єктивно оцінювати цифровий контент, розпізнавати маніпулятивну інформацію, володіти прийомами використання цифрових ресурсів для власного свідомого, творчого розвитку і методами захисту від активного медіавпливу»; 2) «цифрова компетентність має на меті безпечне та продуктивне використання різноманітних програмних, технічних, хмарних сервісів з метою розв'язання різних задач, а також швидкого опанування новими технологіями» [16]. При цьому дослідниця наголошує, що виховання в цифровому освітньо-виховному просторі має шанси на успіх у разі належного науково-методичного супроводу та напрацювання навчально-методичного інструментарію орієнтованого на різних суб'єктів освітнього процесу. Переконані, що належний науково-методичний супровід виховання в цифровому освітньо-виховному просторі також необхідно віднести до завдань керівників закладів освіти.

Принагідно варто відзначити, у згаданій Концепції сформулювало «три основних політичних підходи до сприяння розвитку наукоємних та високотех-

нологічних галузей, спрямовані на заохочення дітей та молоді до проведення досліджень та оволодіння науково-технічними, інженерними професіями» [16], що очевидно поширюється і на освітню практику формування цифрової грамотності та цифрових (інформаційно-комунікаційних) компетентностей. Зокрема до таких підходів авторами Концепції віднесено: 1) розроблення ефективних і привабливих методів впровадження навчальних програм, як, у тому числі, формують цифрову грамотність і компетентності (очевидно залежно від рівня освіти – *авт.*); 2) удосконалення підготовки педагогічних працівників та забезпечення їх професійного розвитку у сфері природничо-математичної освіти; 3) стимулювання здобувачів освіти (1) до обрання науково-технічної діяльності, а також (2) професійної орієнтації у сфері STEM (яка нерозривно пов'язана із процесами цифровізації – *авт.*). Водночас, означені «три основні політичні підходи» фактично конвертуються у завдання, що їх актуалізує цифровізація у професійній діяльності менеджерів освіти (керівників закладів освіти).

Завдання для діяльності сучасного менеджера освіти очевидно можна сформулювати аналізуючи «Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року», що був затверджений наказом Міністерства освіти і науки України від 7.03.2024 [17]. У цьому документі наголошується в освітній політиці й політиці у сфері науки та інновацій українська держава орієнтується на ключові контексти Європейського Союзу, зокрема це: 1) цифрова трансформація (Digital transformation); 2) політики для майбутнього покоління (Policies for the next generation, children and youth); 3) трансформація соціально-економічного ладу з індустріального в постіндустріальний (креативний), у якому основою цінностей та конкурентоспроможності стане здатність до підприємництва та інновації. Усі означені контексти очевидно так чи інакше пов'язані з проблематикою цифровізації, зокрема освітньої сфери.

Своєю чергою, «Стратегічний план діяльності МОН до 2027 року» містить дев'ять стратегічних пріоритетів, над реалізацією яких працює міністерство, зокрема це і цифрова трансформація освіти і науки. При цьому у зв'язку з означеним пріоритетом сформульовано три стратегічні цілі: 1) доступне й сучасне цифрове освітнє середовище в закладах освіти; 2) цифровий освітній контент розроблено для реалізації державних освітніх стандартів; 3) обмін даними та послуги у сфері освіти і науки є доступними та достовірними [17]. Кожна з вказаних стратегічних цілей передбачає реалізацію певних операційних цілей, наприклад забезпечення закладів освіти технікою для створення цифрового освітнього середовища, доступом до швидкісного інтернету, а також доступом цифрового освітнього контенту для учасників освітнього процесу. Фактично, відповідні стратегічні цілі та пов'язані з ними операційні цілі обґрунтовано розглядати як практичні завдання для менеджерів освіти (керівників закладів освіти), що їх актуалізує цифровізація освітнього простору.

Отож, говорячи про вплив цифровізації на освіту варто звернути увагу на те, що цифровізація безпосередньо пов'язана зі змістом освіти, організацією освіти та ресурсним (кадровим та технічним/технологічним) забезпеченням цифровізованого та інноваційного освітнього процесу.

Водночас, керівник освітнього закладу організовуючи процес цифровізації освітнього процесу у ввіреному йому закладі повинен не забувати про низку негативних чинників впровадження комп'ютерних технологій в освітнє середовище, що до них відносять: 1) навчає впливати на оточення маніпулятивно-директивним, інструментально-силовим чином, машинним чином; 2) не сприяє формуванню критичного мислення, сприяє формуванню в людини однозначного, «чорно-білого» анти творчого, біполярного мислення; 3) значно гальмує потребу та процес читання непомірно активізуючи елементи видовищної культури; 4) гальмує розвиток вміння людини генерувати образну інформацію у сфері власного художньо-естетичного уявлення. При цьому О. Вознюк наголошує, що «за цих умов особливої актуальності набуває перспективна розвитку освітньої галузі у контексті впровадження нової освітньої парадигми та профілактичних заходів щодо загроз кіберсоціалізації» [18]. Означене також справедливо віднести до завдань, які актуалізує цифровізація у професійній діяльності згаданих менеджерів освіти.

Тут ми знову згадаємо ст. 12 Закону України «Про освіту», де мовиться саме про всебічний розвиток, виховання і соціалізацію особистості [13]. З цього походить, що інформаційно-комунікаційна компетентність хоч і є важливою, втім не лише один із елементів розвитку особистості здобувача освіти, я у якого на виході зі школи має бути розвиненим, згідно з вказаним законом, прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готовність до свідомого життєвого вибору та самореалізації, розвинене почуття відповідальності, стремління до трудової діяльності та громадянської активності. Відповідна логіка закладена і у «Концепцію реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року», схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. [19].

З означеного походить, що у свої професійній діяльності системним завданням керівника закладу освіти в умовах цифровізації є створення збалансованих організаційно-педагогічних умов, які б забезпечували формування всебічної розвиненої особистості, зокрема і її цифрової (інформаційно-комунікаційної) компетентності. Такі організаційно-педагогічні умови мають (1) на управлінському рівні забезпечувати управління педагогами і їх професійною діяльністю, а також тими, хто навчається і їх діяльністю по досягненню певних педагогічних цілей, а (2) на інституціональному рівні забезпечувати управління педагогічної організацією в цілому задля її ефективного функціонування [20, с. 5]. Принагідно зауважимо, що створення збалансованих організаційно-педагогічних умов, які б

забезпечували формування всебічної розвиненої особистості, є надзвичайно складним процесом, що додатково аргументує особливу увагу до процесу професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Висновки. У підсумку, відповідно до заявленої мети і завдань пропонованого дослідження, констатуємо, що, по-перше, цифровізація сфери освіти має власну специфіку, що полягає у її різновекторності, адже цифрові технології та цифровий інструментарій впливають (1) на зміст освіти (в сенсі її змістовних завдань), (2) на методики і технології освіти (в сенсі способів досягнення результатів навчально-виховної діяльності), а також (3) на організацію освіти (в сенсі управління ресурсним забезпеченням навчально-виховної діяльності).

По-друге, усвідомлення зростаючого впливу цифровізації на освіту спонукав українську державу до певних формально-правових кроків, сутність яких полягає у тому, що цифровізація і завдання нею спричинені відображені нині у низці нормативно-правових актів та програмних урядових документах, які становлять зміст сучасного українського освітнього права.

Нарешті, на підставі опрацьованих нами матеріалів, обґрунтовано зробити висновок, що в умовах цифровізації керівник закладу освіти у своїй професійній діяльності має концептуальне завдання щодо створення збалансованих організаційно-педагогічних умов, які б забезпечували формування всебічної розвиненої особистості, зокрема і її цифрової (інформаційно-комунікаційної) компетентності. Відповідне завдання реалізується шляхом вирішення керівником закладу освіти низки операційних завдань: 1) імплементація концепту цифрової компетентності в освітній процес; 2) забезпечення можливостей для педагогічних працівників реалізовувати інноваційні цифрові технології у навчально-виховному процесі; 3) оптимізація управлінсько-організаційних процесів у закладі освіти за допомогою цифрових (інформаційно-комунікаційних) технологій.

Кожне з означених завдань, як і практика їхньої реалізації, варті подальших наукових досліджень і практичних рішень, зокрема, задля удосконалення змісту професійної підготовки майбутніх менеджерів освіти.

Література

1. Пелех В. Ю. Здатність до ціннісно-сислової саморегуляції у контексті професійної підготовки сучасного менеджера освіти. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Педагогіка»*. 2025. № 3(43). С. 1372–1382.
2. Федоров М. «Цифровізація – це поступове перетворення усіх державних послуг на зручні онлайн-сервіси». Міністерство цифрової трансформації України. 18.05.2021. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-tsifrovizatsiya-tse-postupove-peretvorenniya-usikherzhavnikh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> (дата звернення: 08.08.2025).
3. Галушак О., Галушак М., Машлій Г. Цифровізація в Україні: еволюційні перетворення. *Галицький економічний вісник*. 2023. № 2 (81). С. 155–163.
4. Digitalization. Information Technology. Gartner Glossary. 2025. URL: <https://www.gartner.com/en/search?keywords=digitalization> (дата звернення: 23.06.2025).

5. Яцина О. Ф. Феномен цифровізації: психолого-педагогічний погляд. *Scientific practice: modern and classical research methods*. 2021. Vol. 3. Pp. 10–13.
6. Панкратова О. М. Цифровізація як сучасний тренд розвитку менеджменту. *Економіка та суспільство*. 2021. Випуск 33. С. 56–74. URL: <file:///C:/Users/HP%20Pavilion/Downloads/927-%D0%-96-888-1-10-20220111.pdf> (дата звернення: 29.12.2023).
7. Петрушин Б. Б. Понятійно-категоріальний апарат дослідження цифрової економіки у правовому дискурсі. *Наукові інновації та передові технології. Серія «Право»*. 2025. № 1 (41). С. 526–536.
8. Руденко М. В. Цифровізація: категоріальні особливості та специфіка трактування. *Економічний форум*. 2021. № 4. С. 3–13.
9. Саврас І. З., Фединець Н. І. Цифровізація та інноваційний розвиток підприємства: тенденції, проблеми та перспективи. *Вісник Львівського торговельно-економічного університету. Економічні науки*. 2023. № 74. С. 108–114.
10. Кремень В. Діяльність Національної академії педагогічних наук України з цифрової трансформації освіти і науки. *Освіта для цифрової трансформації суспільства / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society: монографія*. У 2 т. Т. 1 ; за наук. ред. В. Кременя, Н. Ничкало, Л. Лук'янової, Н. Лазаренко. Київ : ТОВ «Юрка Любченка», 2024С. 17–46.
11. Павлиш Т., Басараб В., Терещенко О., Рогів М. Цифровізація освітнього процесу в закладах вищої освіти в умовах воєнного стану. *Освітні обрії*. 2023. № 1(56). С. 106–109.
12. Вербовський І. А. Ефективність цифровізації в управлінні освітніми ресурсами: аналіз та стратегії оптимізації. *Академічні візії*. 2024. № 27. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/838> (дата звернення: 29.08.2025).
13. Про освіту: Закон України від 5 вересня 2017 року № 2145-VIII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 08.08.2025).
14. Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> (дата звернення: 08.08.2025).
15. Про схвалення Концепції розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти) : Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 960-р. Законодавство України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 3.08.2023).
16. Канішевська Л. В. Науково-практична реалізація цифровізації виховного процесу в сучасних умовах. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(2). С. 1–6. URL : https://www.researchgate.net/publication/366615421_NAUKOVO-PRAKTICNA_REALIZACIA_CIFROVIZACII_VIHOVNOGO_PROCESU_V_SUCASNIH_UMOVAN_Naukova_dopovid_zagalnim_zboram_NAPN_Ukraini_Naukovo-metodicne_zabezpecenna_cifrovizacii_osviti_Ukraini_stan_problemi_pers (дата звернення: 3.08.2023).
17. Стратегічний план діяльності Міністерства освіти і науки України до 2027 року : Наказ Міністерства освіти і науки України від 7.03.2024 № 276. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-strategichnogo-planu-diyalnosti-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-do-2027-roku> (дата звернення: 26.08.2025).
18. Вознюк О. В. Негативні та позитивні наслідки цифровізації освітнього процесу. Цифрова трансформація та диджитал технології для сталого розвитку всіх галузей сучасної освіти, науки і практики [Електронний ресурс]: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 26 січня 2023 р. Ломжа, Польща, 2023. Ч. 1. С. 196–200.

19. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 р. № 988. Законодавство України. Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> (дата звернення: 08.08.2025).

20. Гуралюк А. Г. Цифровізація як умова розвитку системи освіти. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» ім. Т. Г. Шевченка. Серія: Педагогічні науки*. 2021. Вип. 13(169). С. 3–8.

References

1. Pelekh, V. Yu. (2025). Zdatnist do tsinnisno-smyslovoi samorehuliatcii u konteksti profesiinoi pidhotovky suchasnoho menedzhera osvity [The ability for value-semantic self-regulation in the context of professional training of a modern education manager]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriya «Pedagogika» - Scientific innovations and advanced technologies. Series "Pedagogy"*, 3(43), 1372–1382. [in Ukrainian].

2. Fedorov, M. (2021). «Tsyfrovizatsiia – tse postupove peretvorennia usikh derzhavnykh posluh na zruchni onlain-servisy». Ministerstvo tsyfrovoi transformatsii Ukrainy [“Digitalization is the gradual transformation of all government services into convenient online services.” Ministry of Digital Transformation of Ukraine]. Retrieved from <https://thedigital.gov.ua/news/mikhaylo-fedorov-tsyfrovizatsiya-tse-postupove-peretvorennia-usikh-derzhavnykh-poslug-na-zruchni-onlayn-servisi> [in Ukrainian].

3. Halushchak, O., Halushchak, M., Mashlii, H. (2023). Tsyfrovizatsiia v Ukraini: evoliutsiini peretvorennia [Digitalization in Ukraine: evolutionary transformations]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk - Galician Economic Bulletin*, 2 (81), 155–163. [in Ukrainian].

4. Digitalization. Information Technology. Gartner Glossary. 2025. Retrieved from <https://www.gartner.com/en/search?keywords=digitalization>.

5. Yatsyna, O. F. (2021). Fenomen tsyfrovizatsii: psykholoho-pedahohichnyi pohliad [The phenomenon of digitalization: a psychological and pedagogical perspective]. *Scientific practice: modern and classical research methods*, 3, 10–13. [in Ukrainian].

6. Pankratova, O. M. (2021). Tsyfrovizatsiia yak suchasnyi trend rozvytku menedzhmentu [Digitalization as a modern trend in management development]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, 33, 56–74. Retrieved from file:///C:/Users/HP%20Pavilion/Downloads/927-%D0%-96-888-1-10-20220111.pdf [in Ukrainian].

7. Petrushyn, B. B. (2025). Poniatino-katehorialnyi aparat doslidzhennia tsyfrovoi ekonomiky u pravovomu dyskursi [Conceptual and categorical apparatus for studying the digital economy in legal discourse]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii. Seriya «Pravo» - Scientific innovations and advanced technologies. Series "Law"*, 1 (41), 526–536. [in Ukrainian].

8. Rudenko, M. V. (2021). Tsyfrovizatsiia: katehorialni osoblyvosti ta spetsyfika traktuvannia [Digitalization: categorical features and specifics of interpretation]. *Ekonomichnyi forum - Economic Forum*, 4, 3–13. [in Ukrainian].

9. Savras, I. Z., Fedynets, N. I. (2023). Tsyfrovizatsiia ta innovatsiinyi rozvytok pidpriemstva: tendentsii, problemy ta perspektyvy [Digitalization and innovative development of the enterprise: trends, problems and prospects]. *Visnyk Lvivskoho torhovelno-ekonomichnoho universytetu. Ekonomichni nauky - Bulletin of the Lviv University of Trade and Economics. Economic Sciences*, 74, 108–114. [in Ukrainian].

10. Kremen, V. (2024). Diialnist Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy z tsyfrovoi transformatsii osvity i nauky [Activities of the National Academy of Pedagogical Sciences

of Ukraine on the digital transformation of education and science]. *Osvita dlia tsyfrovoyi transformatsii suspilstva / Edukacja dla cyfrowej transformacji społeczeństwa / Education for digital transformation of society* (17–46). Kyiv : TOV «Iurka Liubchenka», u 2 t. T. 1. [in Ukrainian].

11. Pavlysh, T., Basarab, V., Tereshchenko, O., Rohiv, M. (2023). Tsyfrovizatsiia osvithnoho protsesu v zakladykh vyshchoi osvity v umovakh voiennoho stanu [Digitalization of the educational process in higher education institutions under martial law]. *Osvitni obrii - Educational horizons*, 1(56), 106–109. [in Ukrainian].

12. Verbovskiy, I. A. (2024). Efektyvnist tsyfrovizatsii v upravlinni osvitnimy resursamy: analiz ta stratehii optymizatsii [The effectiveness of digitalization in educational resource management: analysis and optimization strategies]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 27. Retrieved from <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/838> [in Ukrainian].

13. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 5 veresnia 2017 roku № 2145-VIII (zi zminamy ta dopovnenniamy). Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [On Education: Law of Ukraine No. 2145-VIII of September 5, 2017 (as amended). Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].

14. Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. № 898. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [On some issues of state standards of complete general secondary education: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 30, 2020 No. 898. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-2020-%D0%BF#n16> [in Ukrainian].

15. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku pryrodnycho-matematychnoi osvity (STEM-osvity) : Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 5 serpnia 2020 r. № 960-r. Zakonodavstvo Ukrainy [On approval of the Concept for the Development of Science and Mathematics Education (STEM Education): Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 5, 2020 No. 960-r. Legislation of Ukraine]. Retrieved from : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/960-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

16. Kanishevska, L. V. (2022). Naukovo-praktychna realizatsiia tsyfrovizatsii vykhovnoho protsesu v suchasnykh umovakh [Scientific and practical implementation of digitalization of the educational process in modern conditions]. *Visnyk NAPN Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4(2), 1–6. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/366615421_NAUKOVO-PRAKTICNA-REALIZACIA_CIFROVIZACII_VIHOVNOGO_PROCESU_V_SUCASNIH_UMOVAH_Naukova_dopovid_zagalnim_zboram_NAPN_Ukraini_Naukovo-metodicne_zabezpecenna_cifrovizatsii_osviti_Ukraini_stan_problemi_pers [in Ukrainian].

17. Stratehichniy plan diialnosti Ministerstva osvity i nauky Ukrainy do 2027 roku : Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 7.03.2024 № 276. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Strategic plan of the Ministry of Education and Science of Ukraine until 2027: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated March 7, 2024 No. 276. Ministry of Education and Science of Ukraine]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-strategichnogo-planu-diialnosti-ministerstva-osviti-i-nauki-ukrayini-do-2027-roku> [in Ukrainian].

18. Vozniuk, O. V. (2023). Nehatyvni ta pozytyvni naslidky tsyfrovizatsii osvithnoho protsesu. *Tsyfrova transformatsiia ta dydzhytal tekhnolohii dlia staloho rozvytku vsikh haluzei suchasnoi osvity, nauky i praktyky [Elektronnyi resurs]: Materialy mizhnar. nauk.-prakt. konf., 26 sichnia 2023 r.* [Negative and positive consequences of digitalization of the educational process. Digital transformation and digital technologies for the sustainable development of all branches of modern education, science and practice [Electronic resource]: Materials of the International Scientific and Practical Conference, January 26, 2023.], (196–200). Lomzha, Polshcha, Ch. 1. [in Ukrainian].

19. Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity «Nova ukrainska shkola» na period do 2029 roku: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrudnia 2016 r. № 988. Zakonodavstvo Ukrainy. Verkhovna Rada Ukrainy [On approval of the Concept of implementation of state policy in the field of reforming general secondary education "New Ukrainian School" for the period until 2029: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 14, 2016 No. 988. Legislation of Ukraine. Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/988-2016-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

20. Huraliuk, A. H. (2021). Tsyfrovizatsiia yak umova rozvytku systemy osvity [Digitalization as a condition for the development of the education system]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskyi kolehium» im. T. H. Shevchenka. Serii: Pedahohichni nauky - Bulletin of the National University "Chernihiv Collegium" named after T. G. Shevchenko. Series: Pedagogical Sciences*, 13(169), 3–8. [in Ukrainian].

УДК: 351.74

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1576-1584](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1576-1584)

Карпенко Олександр Миколайович старший викладач кафедри вогневої підготовки, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, м. Дніпро, <https://orcid.org/0000-0003-0643-3205>

ІНТЕГРАЦІЯ ДЕЕСКАЛАЦІЇ ТА ЮРИДИЧНОГО КОНТЕКСТУ У ВОГНЕВУ ПІДГОТОВКУ ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Анотація. У статті розглядаються сучасні трансформації парадигми поліцейської підготовки, зумовлені соціальними, правовими та психологічними викликами сучасного демократичного суспільства. Автор підкреслює, що сучасний поліцейський є не лише представником державного примусу, а й гарантом дотримання прав людини, посередником між законом та громадянином. Ця зміна ролі зумовлює переосмислення підходів до професійної підготовки, де техніко-тактичні навички доповнюються розвитком правової культури, моральної відповідальності, психологічної стійкості та комунікативних компетенцій.

Вогнева підготовка традиційно розглядається як ядро поліцейського професіоналізму, формуючи готовність до застосування зброї в екстремальних умовах. Проте практика останніх десятиліть демонструє, що технічна майстерність сама по собі не гарантує правомірності дій. Значна частина резонансних інцидентів виникає не через помилки в стрільбі, а через дефіцит правової орієнтації, моральної свідомості та комунікативних навичок. У цьому контексті сучасна вогнева підготовка переосмислюється як комплексна дисципліна, що включає фізичні, психологічні, правові, моральні та комунікативні компоненти.

Особливу увагу приділено методам деескалації — системі стратегій і тактик, спрямованих на зниження рівня конфлікту без застосування сили. Використання комунікаційних навичок, контролю емоцій та оцінки поведінки підозрюваного дозволяє поліцейському обирати альтернативні шляхи вирішення ситуацій.

У статті детально аналізується система симуляційного навчання Shoot/Don't Shoot, яка інтегрує правові та психологічні компоненти у традиційну стрілецьку підготовку. Сценарії моделюють реалістичні ситуації різного рівня небезпеки, змушуючи поліцейського приймати рішення щодо застосування зброї відповідно до закону, оцінювати загрозу та застосовувати альтернативні методи впливу. Важливим елементом є обговорення ситуацій після завершення симуляцій, що дозволяє курсантам аналізувати власні дії крізь призму пропорційності, необхідності та законності, формуючи внутрішню модель оцінки ризику та відповідальності.

Ключові слова: вогнева підготовка, деескалація, застосування вогнепальної зброї, інтегровані тренінги, психологічна стійкість, правомірність дій.

Karpenko Oleksandr Mykolayovych senior lecturer, Department of fire training, Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, <https://orcid.org/0000-0003-0643-3205>

INTEGRATION OF DEESCALATION AND LEGAL CONTEXT INTO FIRE TRAINING OF POLICE OFFICERS

Abstract. The article examines modern transformations of the paradigm of police training, caused by social, legal and psychological challenges of modern democratic society. The author emphasizes that a modern police officer is not only a representative of state coercion, but also a guarantor of respect for human rights, a mediator between the law and the citizen. This change in role necessitates a rethinking of approaches to professional training, where technical and tactical skills are complemented by the development of legal culture, moral responsibility, psychological resilience, and communicative competencies.

Firearms training is traditionally considered the core of police professionalism, forming readiness to use weapons in extreme conditions. However, the practice of recent decades demonstrates that technical skill in itself does not guarantee the legality of actions. A significant part of high-profile incidents occurs not due to errors in shooting, but due to a deficit in legal orientation, moral awareness, and communicative skills. In this context, modern fire training is being reinterpreted as a complex discipline that includes physical, psychological, legal, moral, and communicative components.

Particular attention is paid to de-escalation methods — a system of strategies and tactics aimed at reducing the level of conflict without the use of force. The use of communication skills, emotional control and assessment of the suspect's behavior allows the police officer to choose alternative ways to resolve situations.

The article analyzes in detail the Shoot/Don't Shoot simulation training system, which integrates legal and psychological components into traditional shooting training. The scenarios simulate realistic situations of varying levels of danger, forcing the police officer to make decisions about the use of weapons in accordance with the law, assess the threat and apply alternative methods of influence. An important element is the discussion of situations after the simulations are completed, which allows cadets to analyze their own actions through the prism of proportionality, necessity and legality, forming an internal model of risk assessment and responsibility.

Keywords: fire training, de-escalation, use of firearms, integrated training, psychological resilience, legality of actions.

Постановка проблеми. Сучасна поліцейська діяльність зазнає суттєвих трансформацій унаслідок соціальних, правових та технологічних викликів. У демократичних суспільствах поліцейський виступає не лише як представник державного примусу, а й як гарант дотримання прав людини та посередник між законом і громадянином. Традиційні методи підготовки правоохоронців, орієнтовані переважно на техніко-тактичні та фізичні навички, не забезпечують належного рівня правової обізнаності, моральної та психологічної стійкості, а також навичок деескалації конфліктів.

Недостатня інтеграція правових і психологічних компонентів у вогневу підготовку призводить до того, що багато резонансних випадків неправомірного застосування сили виникає не через технічні помилки, а через дефіцит юридичного мислення, комунікативних навичок і стресостійкості. Внаслідок цього підвищується ризик фатальних наслідків для громадян та травматизації самих поліцейських, а також виникає суспільне невдоволення та підірив довіри до правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика необхідності запровадження інтегрованої моделі підготовки поліцейських знайшла відображення в наукових працях низки українських правознавців, зокрема у дослідженнях таких авторів, як Тимофєєв В.П.,

Жбанчик А. В., Наточій А.Д., Покайчук В.Я., Лопасва О. М., Карпенко О. М., Поливаний В. Д., Бодирєв Д. А.

Метою статті є обґрунтування необхідності інтегрованої моделі підготовки поліцейських, яка поєднує вогневу підготовку з правовою освітою, деескалаційними стратегіями та розвитком психологічної та моральної стійкості.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма поліцейської діяльності зазнає суттєвих трансформацій, зумовлених як соціальними, так і правовими викликами. У демократичних суспільствах поліцейський не лише представник державного примусу, а й гарант дотримання прав людини, посередник між законом і громадянином. У зв'язку з цим змінюються підходи до професійної підготовки правоохоронців. Якщо раніше домінував техніко-тактичний підхід, орієнтований на фізичні навички, то сьогодні пріоритетами стають правова культура, етична свідомість і здатність до мирного врегулювання конфліктів.

Вогнева підготовка традиційно розглядається як ядро поліцейського професіоналізму. Вона формує у працівників готовність до застосування зброї в екстремальних умовах, забезпечує здатність діяти швидко, точно й безпечно. Проте досвід останніх десятиліть показав, що сама по собі стрілецька майстерність не гарантує правомірності дій поліцейського. Значна частина резонансних інцидентів, пов'язаних із застосуванням сили, виникає не через технічну помилку, а через дефіцит правової орієнтації, комунікативних умінь і психологічної стійкості. У цьому контексті важливо переосмислити вогневу підготовку

як комплексну дисципліну, що охоплює не лише фізичні навички, а й правові, когнітивні, морально-психологічні та комунікативні компоненти.

Деескалація у поліцейській діяльності визначається як система стратегій і тактик, спрямованих на зниження рівня конфлікту без застосування сили. Вона передбачає використання комунікаційних навичок, контролю емоцій, оцінки поведінки суб'єкта правопорушення та пошук альтернативних шляхів вирішення ситуації. Як зазначають дослідники з Цинциннатського університету, навчання деескалаційним методам призводить до статистично значущого зниження випадків застосування зброї і скарг громадян на жорстокість поліції [1, с. 740]. Таким чином, деескалація є не лише елементом етичного вибору, а й інструментом професійної ефективності.

У поєднанні з юридичним контекстом деескалація утворює нову модель вогневої підготовки, де кожна стрілецька ситуація розглядається як юридичне рішення. Застосування зброї у поліцейській практиці має суворо регламентований характер. Основні принципи закріплені у «Основних принципах ООН щодо застосування сили та вогнепальної зброї правоохоронними органами», відповідно до яких вогнепальна зброя може бути використана лише як крайній захід, коли інші засоби є недостатніми для захисту життя [2, ст. 5]. Подібні положення містяться і в Законі України «Про Національну поліцію», у статті 46 наголошується, що застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу, який передбачений у випадках, регламентованих законом [3, ст. 46]. Застосування вогнепальної зброї посягає саме на життя та здоров'я людини, що робить цей захід примусу найнебезпечнішим з усіх, тому йому й повинна приділятися відповідна увага. Досить часто ми можемо чути трагічні випадки, коли внаслідок неправильного або неправомірного застосування вогнепальної зброї поліцейськими гинуть та калічаються люди [4, с. 89]. Отже, вогнева підготовка не може бути ізольованою від вивчення правових підстав і наслідків дій працівника.

Ефективним інструментом поєднання цих аспектів стала система симуляційного навчання Shoot/Don't Shoot. Вона ґрунтується на моделюванні реалістичних сценаріїв, у яких поліцейський повинен прийняти рішення — стріляти чи утриматися від застосування зброї. Сценарії базуються на відео або віртуальній реальності, що відтворюють ситуації різного ступеня небезпеки: від агресивної поведінки особи до раптового нападу. Ключовим завданням є не лише точність стрільби, а й правильна оцінка загрози, правомірність дій та адекватність реакції. Особливу увагу в таких тренуваннях приділяють подальшому обговоренню ситуацій. Після завершення симуляції проводиться аналіз дій офіцера: чи були підстави вважати підозрюваного небезпечним, чи були використані альтернативні засоби впливу, чи відповідає реакція критеріям пропорційності. Така практика дозволяє інтегрувати юридичну аналітику в

процес формування навичок, створюючи у поліцейського внутрішню модель оцінки ризику і відповідальності [5]. Таким чином, Shoot/Don't Shoot не лише покращує стрілецьку майстерність, а й сприяє юридичному мисленню.

З іншого боку, деескалація передбачає розвиток психологічної стійкості. Бойовий стрес визначається як реакція організму на екстремальні, небезпечні для життя та здоров'я умови, що супроводжуються фізіологічною та емоційною напругою. У таких обставинах у людини активізується симпато-адреналовий механізм, виникає тахікардія, дихання стає поверхневим, порушується координація рухів [6, с. 243]. Це створює ризик імпульсивних і юридично хибних рішень. Тому сучасна вогнева підготовка має включати тренінги з контролю стресу, дихальні техніки, психологічне моделювання небезпечних ситуацій.

Юридичний компонент інтеграції полягає не лише у знанні законів, а й у вмінні їх інтерпретувати в реальному часі. Поліцейський повинен вміти оцінити ситуацію через призму принципів необхідності, пропорційності та законності. Ці критерії визначені як базові в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у справах «McCann та інші проти Сполученого Королівства», де суд підкреслив, що навіть потенційна загроза життю не виправдовує непропорційного застосування сили [7]. Для українських правоохоронців це означає потребу постійного правового самоконтролю під час дій у кризових ситуаціях.

Оскільки сучасна поліцейська діяльність тісно пов'язана з інформаційною відкритістю та суспільним контролем, кожне рішення про застосування сили має не лише правові, а й соціальні наслідки. Помилка поліцейського у визначенні моменту виправданого застосування зброї може стати не тільки предметом судового розгляду, а й тригером суспільного обурення, що підриває довіру до інституцій влади. Саме тому навчання, яке поєднує деескалаційні підходи з юридичним аналізом, сприяє підвищенню легітимності поліцейської діяльності.

Інтеграція деескалаційних практик у вогневу підготовку не означає зниження уваги до стрілецької майстерності, а навпаки — розширює її контекст. Тренування має відтворювати реальну динаміку ситуацій, у яких поліцейський не лише стріляє, а й приймає правові, моральні та комунікаційні рішення. У рамках інтегрованого навчання кожен етап тренінгу супроводжується поясненням правових норм: що таке правомірне затримання, які обставини виправдовують застосування зброї, як документується подія після інциденту [9].

З погляду юридичної підготовки, у процесі інтеграції надзвичайно важливо формувати у курсантів розуміння принципу «останньої міри». Застосування зброї має бути не рефлексом, а усвідомленим вибором у межах закону. Така парадигма вимагає зміни психології навчання: поліцейський повинен сприймати зброю не як засіб влади, а як крайній інструмент захисту життя. У цьому сенсі вогнева підготовка стає водночас юридичним і моральним тренуванням.

Загалом, досвід західних країн показує, що інтегроване навчання виявляє суттєві переваги порівняно з класичним. Наприклад, у програмі ICAT (Integrating

Communications, Assessment, and Tactics), розроблений Міжнародною асоціацією керівників поліції, значна увага приділяється саме комунікації, правовій оцінці та психологічній стабільності. За даними досліджень університету Цинциннаті, після впровадження ICAT кількість випадків застосування зброї знизилась на 28 %, а кількість травм серед поліцейських — на 26 % [1]. Це свідчить, що розвиток правової свідомості прямо впливає на фізичну безпеку працівників.

В українській системі підготовки поліції вогневі тренування досі мають переважно змагальний характер: оцінюється влучність, кількість пострілів, швидкість перезаряджання. Водночас недостатньо уваги приділяється сценарному мисленню — умінню приймати рішення в умовах невизначеності, коли важлива не лише моторика, а й юридична оцінка ситуації. Одним із шляхів подолання цього розриву є створення інтегрованих навчальних сценаріїв. Наприклад, курсант отримує ситуаційне завдання: під час патрулювання він стикається з агресивним громадянином, який може бути озброєним. Від нього вимагається не просто виконати стрільбу, а прийняти рішення відповідно до закону: коли застосувати голосову команду, коли вдатися до спеціальних засобів, а коли — до вогнепальної зброї. Після виконання сценарію проводиться правовий аналіз: які норми Закону України «Про Національну поліцію» або Кримінального кодексу України були актуальними, чи дотримано принципу мінімізації шкоди, чи можна було уникнути насильства. Такий підхід поєднує фізичну, когнітивну та правову підготовку в єдину систему [10].

Психологічний компонент також має ключове значення, бо більшість фатальних помилок під час застосування зброї відбувається внаслідок стресового тунелювання, коли поліцейський не встигає оцінити всі фактори й реагує автоматично. Саме тому під час тренувань застосовуються методики «стресового навантаження», коли курсантам пропонується виконувати стрільбу після фізичних вправ, гучних звуків або складних моральних дилем. Це імітує реальний стан напруження і дозволяє перевірити здатність приймати правові рішення в екстремальних умовах.

Особливої уваги заслуговує роль інструктора. У традиційній системі інструктор виступає здебільшого як оцінювач технічних показників. У сучасній — він також виконує функції правового консультанта, психолога й фасилітатора навчального процесу. Саме від нього залежить, чи буде кожна стрілецька вправа розглянута крізь призму законності та етики. Інтеграція юридичного контексту у вогневу підготовку також передбачає засвоєння судової практики. Курсанти повинні знати приклади рішень судів, де оцінювалася правомірність застосування сили. Розбір таких справ допомагає усвідомити межі відповідальності, зрозуміти логіку правових органів і уникати типових помилок. У США, наприклад, після рішення у справі *Graham v. Connor* тренінги Shoot/Don't Shoot були адаптовані до стандарту «об'єктивної розумності» [8], який вимагає

оцінювати дії офіцера не з позиції ретроспективного аналізу, а в контексті миттєвого сприйняття загрози. Аналогічний підхід може бути інтегрований у навчання українських поліцейських через аналіз реальних ситуацій.

Важливим є і формування етичної свідомості. Вогнева підготовка не може бути поза моральним виміром, адже рішення про застосування сили — це не лише юридичний, а й ціннісний акт. Тому до навчальних курсів доцільно включати моральні кейси, у яких курсантам пропонується оцінити дії не лише за законом, а й з погляду етичних наслідків. Це дозволяє сформувати у них почуття моральної відповідальності за свої рішення. Крім того, інтеграція має включати розвиток комунікативних навичок. Більшість конфліктних ситуацій можна вирішити без застосування сили, якщо поліцейський володіє техніками активного слухання, емпатичного спілкування та вербальної деескалації. У програмах ІСАТ ці навички вважаються базовими. Для української поліції актуальним є створення окремих тренінгових модулів із вербальної деескалації, які б інтегрувалися у кожен рівень вогневої підготовки.

Суттєвим чинником успіху інтеграційного підходу є використання технологій. Сучасні системи віртуальної реальності (VR) дозволяють створювати інтерактивні сценарії з елементами емоційного та правового аналізу. Курсант може опинитися у віртуальній ситуації вуличної бійки, агресії громадянина чи погрози заручником і має прийняти рішення відповідно до норм права. Такий формат тренування забезпечує об'єктивність і дозволяє проводити кількісний аналіз результатів. Не менш важливим є культурний аспект. Довіра громадян до поліції формується через сприйняття її дій як справедливих і законних. Коли поліцейський діє у межах права і демонструє готовність уникати насильства, він посилює моральну легітимність інституції. Це, у свою чергу, знижує рівень агресії у суспільстві та покращує взаємодію поліції з громадою. Відтак, інтеграція юридичного контексту у вогневу підготовку — це не лише навчальне, а й соціальне завдання [11].

Загалом, результати досліджень, проведених у різних країнах, свідчать, що поліцейські, які проходили навчання за інтегрованими програмами, демонструють не лише кращу технічну підготовку, а й вищий рівень правової обізнаності, психологічної стійкості та моральної відповідальності. Це дозволяє зменшити кількість неправомірних випадків застосування зброї, підвищити безпеку як громадян, так і самих правоохоронців.

Таким чином, інтеграція деескалаційних методів і юридичного контексту у вогневу підготовку працівників поліції є закономірним етапом розвитку системи правоохоронної освіти в Україні. Вона спрямована на формування нового типу поліцейського — професійного, правосвідомого, морально стійкого і комунікативно компетентного. Запровадження таких підходів відповідає європейським стандартам поліцейської етики, положенням Конвенції про захист

прав людини і основоположних свобод та принципам верховенства права. Розвиток інтегрованих програм, зокрема з використанням моделі Shoot/Don't Shoot, є стратегічним напрямом подальшої модернізації Національної поліції України.

Висновки. Сучасна поліцейська діяльність потребує комплексного підходу до підготовки працівників, який поєднує фізичну, психологічну, комунікативну та юридичну складові. Традиційна орієнтація лише на техніко-тактичні навички виявилася недостатньою для забезпечення безпеки громадян і самих поліцейських, а також для дотримання принципів законності та пропорційності у застосуванні сили. Інтеграція деескалаційних методів у вогневу підготовку дозволяє підвищити здатність поліцейського оцінювати ситуацію, контролювати стрес, приймати правомірні та етичні рішення та застосовувати зброю лише як крайній захід.

Використання симуляційних та VR-технологій, моделей на кшталт Shoot/Don't Shoot і програм ICAT сприяє розвитку когнітивних, комунікативних і правових компетенцій, формує усвідомлену відповідальність за власні дії та знижує кількість інцидентів із неправомірним застосуванням сили. Для української системи підготовки поліції актуальним є впровадження інтегрованих сценарних тренінгів, які поєднують фізичні вправи зі стрес-імітованими ситуаціями, правовим аналізом та моральними кейсами. Загалом, інтегровані підходи формують новий тип поліцейського — професійного, правосвідомого, морально стійкого і комунікативно компетентного, що відповідає європейським стандартам поліцейської етики, принципам верховенства права та підвищує легітимність поліції в очах суспільства.

Література:

1. Engel R. S., McManus H. D., Herold T. D. Does de-escalation training work? *Criminology & Public Policy*. 2020. 19(3). P. 721–759.
2. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: Принципи ООН. Міжнародний документ від 07.09.1990. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv. (дата звернення 26.10.2025).
3. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 року № 580, редакція від 12.09.2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення 26.10.2025).
4. Лопасева О. М. Деякі актуальні питання застосування зброї правоохоронцями. *Актуальні проблеми службово-бойової діяльності сил сектору безпеки і оборони України*. 2025. С. 89-91. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16040/1/14.pdf>
5. Shoot/Don't Shoot scenarios. Scenario Trainer. URL: <https://scenariotrainer.com/glossary/shoot-dont-shoot-scenarios-meaning/>. (дата звернення 26.10.2025).
6. Карпенко О. М. Лопасева О. М. Психологічна підготовка до стрільби в умовах бойового стресу. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. С. 243-246. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338993/327188>
7. Case «McCann and Others v. the United Kingdom». Application no. 18984/91. 27.09.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>. (дата звернення 26.10.2025).

8. Case «*Graham v. Connor*». № 87-6571. 15.05.1989. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/490/386/?utm_source. (дата звернення 26.10.2025).

9. Комісаров С.А., Покайчук В.Я., Поливанюк В.Д., Миронюк С.А., Мислива О.О., Фурса В.В., Великий Ю.М. Використання інтерактивного мультимедійного обладнання у підготовці поліцейських: навч. посібник. Дніпро: ДДУВС, 2022. 196 с.

10. Покайчук В., Поливанюк В., Фурса В., Зубець О. Методичні рекомендації щодо використання Інтерактивного мультимедійного лазерного тиру «Рубін-У» під час проведення сценарно-орієнтованих занять з дисциплін «Тактико-спеціальна підготовка» та «Вогнева підготовка». Дніпро: ДДУВС, 2021. 64 с. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6469>

11. Поливанюк, В. Д., Жбанчик, А. В. Актуальні питання проведення занять з вогневої підготовки поліцейських в умовах воєнного стану. Аналітично-порівняльне правознавство, 2024, № 5, С. 593-597.

References:

1. Engel R. S., McManus H. D., Herold T. D. (2020). Does de-escalation training work? *Criminology & Public Policy*. [in English].

2. Basic Principles on the Use of Force and Firearms by Law Enforcement Officials: UN Principles. International Document of 07.09.1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_334/conv. (date of access: 26.10.2025).

3. On the National Police: Law of Ukraine dated 02.07.2015 № 580. Verkhovna Rada of Ukraine. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>. (date of access: 26.10.2025).

4. Lopaeva O. M. (2025). Deiaki aktualni pytannia zastosuvannia zbroi pravookhorntsiamy. [Some current issues of the use of weapons by right-wing extremists]. Current problems of the service and combat activities of the security and defense sector forces of Ukraine. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/16040/1/14.pdf> [in Ukrainian].

5. Shoot/Don't Shoot scenarios. Scenario Trainer. URL: <https://scenariotrainer.com/glossary/shoot-dont-shoot-scenarios-meaning/> [in English]. (date of access: 26.10.2025).

6. Karpenko O. M. Lopaeva O. M. (2025). Psykholohichna pidhotovka do strilby v umovakh boiovoho stresu. [Psychological preparation for shooting in conditions of combat stress]. Analytical and comparative jurisprudence. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/338993/327188> [in Ukrainian].

7. Case «*McCann and Others v. the United Kingdom*». Application no. 18984/91. 27.09.1995. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943> [in English]. (date of access: 26.10.2025).

8. Case «*Graham v. Connor*». № 87-6571. 15.05.1989. URL: https://supreme.justia.com/cases/federal/us/490/386/?utm_source [in English]. (date of access: 26.10.2025).

9. Komissarov S.A., Pokaychuk V.Ya., Polyvanyuk V.D., Myronyuk S.A., Myslyva O.O., Fursa V.V., Velyky Yu.M. (2022). Vykorystannia interaktyvnogo multymediinoho obladnannia u pidhotovtsi politseiskyykh [Using interactive multimedia equipment in the training of police officers: a manual]. Dnipro: DDUVS.

10. Pokaychuk V., Polyvanyuk V., Fursa V., Zubets O. (2021). Metodychni rekomendatsii shchodo vykorystannia Interaktyvnogo multymediinoho lazernoho tyru «Rubin-U» pid chas provedennia stsenarno-oriientovanykh zaniat z dystsyplin «Taktyko-spetsialna pidhotovka» ta «Vohneva pidhotovka». [Methodological recommendations for the use of the Interactive Multimedia Laser Shooting Range "Rubin-U" during scenario-oriented classes in the disciplines "Tactical and Special Training" and "Fire Training"]. Dnipro: DDUVS. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/handle/123456789/6469>

11. Polyvanyuk, V. D., Zhbanchyk, A. V. (2024). Aktualni pytannia provedennia zaniat z vohnevoi pidhotovky politseiskyykh v umovakh voiennoho stanu. [Current issues of conducting fire training classes for police officers under martial law]. Analytical and Comparative Law, № 5.

УДК 37.035.7:373.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1585-1599](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1585-1599)

Кравцова Наталія Олександрівна аспірантка кафедри освітнього менеджменту, артменеджменту і соціальної роботи Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, вчитель початкових класів Черкаської спеціалізованої школи I-III ступенів № 3 Черкаської міської ради Черкаської області, м. Черкаси, <https://orcid.org/0009-0002-0944-134X>

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті проаналізовано особливості національно-патріотичного виховання учнів початкових класів в умовах Нової української школи (НУШ). Встановлено, що в сучасних умовах повномасштабної агресії росії проти України значення національно-патріотичного виховання значно зростає, а НУШ сприяє формуванню особистості, здатної до критичного мислення, відповідальних рішень, поваги до прав людини та активної громадянської позиції. Ця модель освіти акцентує увагу на формуванні ціннісних орієнтирів через діяльнісний підхід та інтеграцію виховних компонентів у всі навчальні предмети.

Визначено, що початкова школа є найважливішим етапом для становлення основ світогляду та ідентичності особистості, адже саме в молодшому шкільному віці закладаються базові почуття приналежності, любові до рідної землі, мови та культури. Виокремлена роль вчителя початкових класів як супровідника національних цінностей та приклад для наслідування. Педагог Нової української школи (НУШ) має бути не лише транслятором знань, а й архітектором патріотичного середовища, що спонукає дітей до пізнання національної історії та традицій у доступній і захоплюючій формі. Принципи дитиноцентризму та компетентнісного підходу НУШ дозволяють вчителю адаптувати зміст виховання до індивідуальних особливостей кожного учня.

Конкретизовано методи та форми роботи, що використовуються в освітньому процесі та позаурочній діяльності для ефективної реалізації національно-патріотичного виховання, включаючи роботу з літературними текстами (казками, легендами, віршами про Україну), тематичні екскурсії (до музеїв, місць бойової слави, природних об'єктів), культурні проєкти (свята, ярмарки, відтворення народних обрядів) та волонтерську діяльність (допомога захисникам, плетіння маскувальних сіток).

Узагальнено теоретичні підходи до визначення поняття «патріотизм» та його складових. Розроблено та запропоновано шляхи співпраці школи, родини

та громади для забезпечення системності та ефективності виховного процесу. В умовах війни ця взаємодія набуває критичного значення: родина виступає первинним джерелом національних цінностей, а громада — полем для практичної реалізації громадянських ініціатив. Пропонуються спільні заходи, такі як родинні патріотичні квести, зустрічі з ветеранами та волонтерами, проєктна діяльність, спрямована на вивчення локальної історії. Така триєдина співпраця забезпечує формування цілісного, несуперечливого патріотичного світогляду дитини. Подальше дослідження передбачає розробку оновлених критеріїв оцінювання ефективності патріотичного виховання в початковій школі, що враховують сучасні виклики та запити суспільства, а також створення методичних посібників для вчителів щодо використання інноваційних цифрових інструментів у цій роботі.

Підсумовано, що національно-патріотичне виховання в початковій школі НУШ є невід'ємною частиною освітнього процесу, спрямованою на формування свідомого, відповідального та активного громадянина України, що є запорукою майбутнього процвітання незалежної та демократичної України.

Ключові слова: патріотизм, національно-патріотичне виховання, ідентичність, Нова українська школа, учитель початкових класів закладу загальної середньої освіти, учні молодшого шкільного віку, особливості виховання.

Kravtsova Nataliia Oleksandrivna PhD student at the Department of Educational Management, art management and social work Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University, primary school teacher at Cherkasy Specialised School 3 of the Cherkasy City Council, Cherkasy, <https://orcid.org/0009-0002-0944-134X>

FEATURES OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS IN THE CONTEXT OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Abstract. The article analyses the peculiarities of national-patriotic education of primary school pupils in the context of the New Ukrainian School (NUS). It has been established that in the current conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine, the importance of national-patriotic education is significantly increasing, and NUS contributes to the formation of a personality capable of critical thinking, responsible decisions, respect for human rights and an active civic position. This model of education focuses on the formation of value orientations through an activity-based approach and the integration of educational components into all academic subjects.

It has been determined that primary school is the most important stage for the formation of a person's worldview and identity, because it is in primary school that basic feelings of belonging, love for one's native land, language and culture are formed.

The role of the primary school teacher as a guardian of national values and a role model has been highlighted. Teachers in the New Ukrainian School (NUS) should not only be transmitters of knowledge, but also architects of a patriotic environment that encourages children to learn about national history and traditions in an accessible and exciting way. The principles of child-centredness and the competence-based approach of the NUS allow teachers to adapt the content of education to the individual characteristics of each student.

The methods and forms of work used in the educational process and extracurricular activities for the effective implementation of national-patriotic education have been specified, including work with literary texts (fairy tales, legends, poems about Ukraine), thematic excursions (to museums, places of military glory, natural sites), cultural projects (holidays, fairs, reenactment of folk rituals) and volunteer activities (helping defenders, weaving camouflage nets).

Theoretical approaches to defining the concept of «patriotism» and its components are summarised. Ways of cooperation between schools, families and communities to ensure the consistency and effectiveness of the educational process are developed and proposed. In wartime, this interaction becomes critical: the family is the primary source of national values, and the community is the field for the practical implementation of civic initiatives. Joint activities are proposed, such as family patriotic quests, meetings with veterans and volunteers, and project activities aimed at studying local history. Such tripartite cooperation ensures the formation of a holistic, consistent patriotic worldview in children. Further research involves developing updated criteria for assessing the effectiveness of patriotic education in primary schools, taking into account contemporary challenges and societal demands, as well as creating methodological guides for teachers on the use of innovative digital tools in this work.

It is concluded that national-patriotic education in NUS primary schools is an integral part of the educational process, aimed at forming conscious, responsible and active citizens of Ukraine, which is a guarantee of the future prosperity of an independent and democratic Ukraine.

Keywords: patriotism, national-patriotic education, identity, New Ukrainian School, primary school teacher in general secondary education, primary school pupils, educational characteristics.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни росії проти України, національно-патріотичне виховання набуває особливої значущості. Освітня реформа – Нова українська школа (НУШ) – має на меті не лише передачу знань, а й формування всебічно розвиненої особистості. Йдеться про виховання людини, яка вміє критично мислити, приймати відповідальні рішення, поважає людську гідність і права, а також є активним патріотом своєї країни. Починаючи

з молодшого шкільного віку, національно-патріотичне виховання в НУШ стає фундаментом для розвитку національної свідомості та любові до Батьківщини. Саме початкова школа відіграє першочергову роль у цьому процесі, закладаючи основи світогляду, ціннісних орієнтирів та відчуття належності до української нації [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема національно-патріотичного виховання завжди була в центрі уваги науковців та освітян: психологів, педагогів, методистів і вчителів-практиків. Теоретичні засади національно-патріотичного виховання дітей та молоді розкриті у працях О. Вишневського, О. Губка, І. Гречишкіна, О. Соколенка, О. Хомича та інших. Психологічні аспекти етносвідомості досліджували І. Бех, П. Гнатенко, С. Киричук, В. Павленко та інші вчені.

Водночас, зважаючи на сучасні виклики та пріоритети державної політики у сфері освіти, на сучасному етапі ключовим завданням української школи є розвиток національно-патріотичних почуттів у молодших школярів. Це обумовлено тим, що знання та вміння, набуті в початкових класах, формують міцну основу для стійких моральних звичок, суспільної поведінки та високих життєвих ідеалів. Особливості цієї роботи у початковій школі висвітлюють у своїх дослідженнях Н. Антонюк, Н. Безлюдна, Н. Бондаренко, С. Косянчук, Р. Даниляк та інші.

Мета статті. Дослідження особливостей національно-патріотичного виховання учнів початкових класів в умовах Нової української школи.

Виклад основного матеріалу. Формування свідомого громадянина, патріота своєї Батьківщини, який розуміє свою національну ідентичність, поважає історію та культуру свого народу, готовий захищати його цінності та працювати на його процвітання – це ключове завдання української освіти. Початкова школа є першим і найважливішим етапом у цьому процесі, адже саме в молодшому шкільному віці закладаються основи світогляду, формуються ціннісні орієнтири та зароджуються почуття належності до української нації.

Нова українська школа (НУШ) з її ціннісно-орієнтованим та компетентнісним підходом відкриває широкі можливості для ефективної реалізації національно-патріотичного виховання. Зміст освіти спрямований не лише на засвоєння знань, а й на розвиток особистості дитини, її соціалізацію та формування громадянської відповідальності.

Щодо визначення поняття «патріотизм» – це «любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури, готовність їх примножувати. Реальна дійсність, природа, література й образотворче мистецтво, музика й кіномистецтво, а, передусім, рідна мова, рідне слово активно впливають на сучасного учня, формують його світогляд, і, таким чином, – виховують патріота. Учитель при цьому повинен прагнути і впливати на

становлення й розвиток особистості школяра в умовах глобалізації суспільного життя» [14, С. 162].

До головних елементів патріотизму відносяться моральна і правова культура, тобто почуття власної гідності, внутрішня свобода особистості, дисциплінованість, повага, довіри до інших громадян й до органів влади, здатність виконувати свої обов'язки, гармонійно поєднувати патріотичні почуття з повагою до інших народів. Моральна культура громадянина, патріота базується на національних і загальнолюдських моральних цінностях, а правова – виступає суб'єктивною основою і передумовою існування правової держави, для якої характерний високий ступінь потреби у громадянських якостях особистості. Патріотизм є багатоаспектним поняттям, тобто фундаментальною духовно-моральною якістю, світоглядною і психологічною характеристикою особистості з культурологічними засадами. Такі характеристики патріотизму свідчать про визначальну роль світогляду особистості, на основі якого формується система її ціннісних орієнтацій, поглядів, переконань, усвідомлюється місце у суспільстві, визначаються обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Патріотизм займає провідне місце у тріаді, яка визначає зміст національного виховання: «громадянин-патріот-гуманіст». Громадянин – це особа, яка належить до постійного населення певної держави, має нормативно закріплений статус, користується як у межах її території, так і поза нею правовим і судовим захистом держави. Патріот – це особистість, яка усвідомлює свою приналежність до певної держави, що наділяє її правами та обов'язками, стимулює її діяльність; це людина, що ідентифікує себе з певною країною, де вона наділена відповідним юридичним статусом. Поняття патріот має специфічні ознаки і об'єднує громадянську свідомість, громадянський обов'язок, громадянську відповідальність, громадянську чуйність і громадянську активність. Гуманіст – це людина, яка вірить у цінність людини, її права, свободу та гідність. Вона пройнята ідеями гуманізму, вважає людину найвищою цінністю, і ставить її потреби та інтереси на перше місце.

Патріотизм є атрибутом постійного прагнення людини до свободи, істини, вічності. Пробуджуючи, зміцнюючи свої почуття та свідомість духом минулого, людина-патріот діє на благо сучасного і майбутнього свого народу, всього людства, все більше підіймаючись до рівня вселюдського світосприймання та діяльності.

На думку Н. Безлюдної, основи патріотизму й почуття національної приналежності й свідомості закладаються в родині. При цьому, зауважує науковиця, важлива взаємодія виховних впливів родини й школи. Саме тому необхідно постійно підтримувати тісний зв'язок з батьками, залучаючи їх до шкільного життя дітей. Творча співпраця батьків, дітей і вчителя позитивно впливає на формування класного колективу, виховання в учнів людяності, поваги до старших, доброзичливого ставлення до однокласників та друзів [2, С. 76].

Формування патріотизму великою мірою залежить і від знання вчителями нашої педагогічної спадщини, яка формувалася впродовж багатьох віків і увібрала в себе безцінні скарби народної мудрості.

Патріотичне виховання – це система комплексного, планомірного, цілеспрямованого впливу на людину з боку певних соціальних установ на основі єдиних науково-педагогічних принципів, методів та засад, в результаті якого в неї виникає установка на безпосередню оцінку дійсності і власного життя в суспільстві.

Патріотичне виховання починається з формування патріотичних почуттів, становлення відповідної почуттєво-емоційної сфери.

Система сучасного національного виховання зорієнтована, насамперед, на виховання громадянина, та саме вона має бути спрямована на розвиток патріотизму, національної самосвідомості, політичної культури, дбайливого ставлення до природи, частиною якої є всі ми.

Готовність брати участь у соціально-політичному житті країни, усвідомлення, щодо покращення повсякденного життя залежить від самих громадян та їх прагнення впливати на прийняття рішень на різних рівнях влади є важливим компонентом патріотизму.

К. Ушинський вважав, що патріотизм є не лише важливим завданням виховання, а й могутнім педагогічним засобом: «Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню вірний ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з його поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами». [13, С. 43].

На нашу думку, національно-патріотичне виховання молодших школярів – це комплексна системна й цілеспрямована діяльність педагогів закладу освіти спрямована на формування у молодших школярів високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо народу, готовності до виконання громадянського обов'язку з захисту національних інтересів та цінностей.

Метою національно-патріотичного виховання є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин, формування активної громадянської позиції, утвердження національної ідентичності громадян на основі духовно-моральних цінностей українського народу, національної самобутності.

Формування ціннісного ставлення особистості до Батьківщини, українського народу, нації, держави є ключовим пріоритетом національно-патріотичного виховання

Національно-патріотичне виховання має сприяти єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави [11].

Важливість ролі національно-патріотичного виховання ґрунтовно висвітлено в законодавчих та нормативних документах, а саме: Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України № 527 від 06 червня 2022 р.; постанові Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегії утвердження національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з їх реалізації у 2023 – 2025 роках» № 1322 від 15 грудня 2023 р.; Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» № 2834 – IX від 13 грудня 2022 р.; Концепції Нової української школи; постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти» № 688 від 24 липня 2019 р. та інші.

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна, системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування, закладів освіти, сім'ї, громадських об'єднань та благодійних організацій, релігійних організацій та інших інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Метою Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках є формування та утвердження української національної та громадянської ідентичності у громадян та закордонних українців шляхом національно-патріотичного, військово-патріотичного виховання, громадянської освіти на основі суспільно-державних (національних) цінностей України [8].

У Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» визначено мету, завдання, принципи, напрями, особливості формування та реалізації державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності як складової забезпечення національної безпеки України, гарантії участі громадян України, закордонних українців, громадських об'єднань та інших інститутів громадянського суспільства у її реалізації, визначає повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [4].

Концепція Нової української школи визначає чіткі орієнтири для національно-патріотичного виховання, інтегруючи його в усі освітні галузі. Принципи НУШ, такі як дитиноцентризм, компетентнісний підхід, партнерство та ціннісні

орієнтири, створюють сприятливе середовище для формування свідомого громадянина [12].

Державний стандарт початкової освіти передбачає формування в учнів ключових компетентностей, серед яких «громадянські та соціальні компетентності» посідають чільне місце. Це означає, що початкова школа має виховувати не лише знавця, а й активного учасника суспільного життя, здатного до усвідомленого вибору та відповідальності [7].

На сучасному етапі заклади початкової освіти мають побудувати виховну діяльність так, щоб сама її організація, шкільне середовище, приклади вчителів виховували у дітей любов до України, шанобливе ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, національних цінностей українського народу, глибокого розуміння історії свого народу, національної ідентичності та самобутності.

Основними завданнями національно-патріотичного виховання учнів початкових класів є:

1. Формування уявлень про Україну як суверенну, незалежну державу.
2. Виховання любові до рідної землі, рідного краю, міста, села.
3. Ознайомлення з національними символами України (Герб, Прапор, Гімн) та виховання шанобливого ставлення до них.
4. Формування почуття поваги до української мови як державної.
5. Ознайомлення з історією, культурою, традиціями та звичаями українського народу.
6. Виховання почуття відповідальності за свої вчинки, за добробут своєї родини, школи, громади, країни.
7. Формування толерантного ставлення до представників інших національностей.

Пріоритетними цінностями, що формуються в процесі національно-патріотичного виховання, є: любов до Батьківщини, патріотизм, національна гідність, громадянська відповідальність, повага до закону, взаємодопомога, почуття обов'язку, свобода та демократія.

Враховуючи психолого-педагогічні особливості молодших школярів, важливо будувати виховний процес на засадах емоційності, наочності, ігрової діяльності. Діти цього віку сприймають світ переважно через конкретні образи, тому ефективними є використання казок, легенд, героїчних історій, екскурсій, візуальних матеріалів. Формування патріотичних почуттів відбувається через переживання, співпереживання, ідентифікацію себе з героями та подіями, що мають національне значення.

НУШ передбачає впровадження наскрізних змістових ліній, серед яких «Громадянська відповідальність» є безпосередньо пов'язаною з національно-патріотичним вихованням. Це дозволяє формувати ціннісні орієнтири не лише на окремих уроках, а й через весь зміст освітнього процесу.

Інтеграція навчального матеріалу дозволяє створювати цілісне уявлення про світ, поєднувати знання з різних предметів, що сприяє глибшому розумінню національних цінностей та їх значення у повсякденному житті (Ващенко, 2000).

Молодші школярі отримують знання частіше всього у вигляді образних уявлень, первинних понять та ідей. Кожний навчальний предмет розкриває оточуючий світ у специфічній для нього формі. На різних уроках діти бачать світ різносторонньо, зміст кожного уроку – нова сходинка в оволодінні методами пізнання світу і нова сторінка із книги життя.

Інтеграція національно-патріотичного виховання відбувається через освітні галузі – мовно-літературна, математична, природнича, технологічна, інформатична, соціальна і здоров'язбережувальна, громадянська, історична мистецька, фізична культура. Наприклад, вивчення української мови та літератури є фундаментом національної ідентичності, через твори українських письменників учні знайомляться з народними традиціями, історією, цінностями. Інтегрований курс «Я досліджую світ» відкриває можливості для вивчення природи України, її регіональних особливостей, історії рідного краю. На уроках інтегрованого курсу «Мистецтво» формують інженерне мислення та креативність через національні мотиви, посилюють практичне застосування знань та створення інтерактивного освітнього середовища, розвивають творчі здібності та проєктну діяльність, забезпечують емоційне та психологічне благополуччя, виховують любов до Батьківщини та почуття гордості за свою країну.

Особлива роль у національно-патріотичному вихованні належить вчителю початкових класів. Він є не лише носієм знань, а й провідником національних цінностей, прикладом для наслідування. Його особистісні якості, патріотична позиція, вміння викликати інтерес та емоційну віддачу відіграють вирішальну роль у формуванні свідомого громадянина. Професійна підготовка таких вчителів є однією з найважливіших складових освітнього процесу, оскільки вона визначає якість та ефективність освіти на початковому рівні. У зв'язку зі змінами в сучасному освітньому середовищі, великою увагою користується питання професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів.

На думку О. Акімової, педагогічна галузь має ключове завдання – реалізувати основні принципи освіти, які визначені українською державою. Це означає, що кожна дитина має мати доступ до різних форм та типів освіти, інклюзивний простір школи, рівні умови для розвитку її здібностей, а також гуманне, демократичне та толерантне оточення. Національна освіта повинна ґрунтуватися на цінностях, культурі та мові країни, бути інтегрованою з науковим та виробничим середовищем, а також мати відповідність світовим стандартам і сучасним тенденціям [16, С. 6].

Національно-патріотичне виховання є складною і багатогранною сферою педагогічної діяльності та частиною системи виховання загалом, спрямованою

на формування в особистості почуття гордості за свою країну, поваги до її історії та культури, а також відчуття відповідальності перед нею.

Реалізація національно-патріотичного виховання в початковій школі НУШ вимагає комплексного підходу та використання на уроках різноманітних методів і форм роботи:

1. Українська мова та читання – робота з текстами патріотичного змісту (твори українських письменників, народні казки, легенди, прислів'я, приказки про Україну, рідний край, героїзм, дружбу). Вивчення українських народних пісень, колядок, щедрівок. Проведення уроків, присвячених видатним діячам української культури та історії (Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко).

2. Я досліджую світ – вивчення історії рідного краю, села/міста, їхніх пам'яток, видатних особистостей. Ознайомлення з природними багатствами України, її символікою, регіональними особливостями. Проведення віртуальних подорожей Україною.

3. Математика – використання задач з національним колоритом (наприклад, про кількість областей України, роки заснування міст, довжину річок тощо).

4. Мистецтво – вивчення та створення зразків української народної творчості (орнаменти, вишивки, писанки). Малювання пейзажів рідної землі, історичних подій. Слухання української класичної та народної музики. Перегляд та обговорення мультфільмів та художніх фільмів, створених українськими режисерами.

5. Фізична культура – включення до уроків українських народних ігор, естафет, рухливих забав, що сприяють формуванню командного духу та поваги до національних традицій.

Також у початковій школі національно-патріотичне виховання реалізується через позаурочну діяльність:

1. Виховні години, бесіди – проведення тематичних занять, присвячених державним святам (День Незалежності України, День Конституції України, День захисників і захисниць України, День Соборності України, День Державного прапора України), історичним подіям, видатним особистостям.

2. Екскурсії – організація екскурсій до музеїв (історичних, краєзнавчих, етнографічних), пам'ятників, меморіальних комплексів. Відвідування місць, пов'язаних з історією рідного краю, визначними подіями.

3. Свята та заходи – проведення шкільних та календарних свят, присвячених державним та національним святам, народним традиціям (Свято Букваря, Шевченківські дні, свято Святого Миколая, Різдво, Великдень тощо). Організація фестивалів української пісні, танцю.

4. Проєкти та дослідницька робота – створення проєктів «Мій рідний край», «Історія моєї родини», «Видатні українці», «Народні скарби: ремесла та звичай». Учні 1-4 класів під керівництвом вчителів вивчають історичні

пам'ятники рідного краю: історію назв вулиць і краєзнавчих об'єктів, роблять їх описи. Зібраний матеріал використовується при вивченні рідної мови і літератури. Змістовні, емоційно забарвлені бесіди вчителів про рідну мову, цілеспрямовано підібрані тексти для вправ, теми для переказів і творів допомагають вихованню в учнів любові до України, гордості за її успіхи, повагу до людей праці, прагнення брати активну участь у житті країни.

5. Волонтерська діяльність – залучення дітей до посиленої волонтерської діяльності, акцій підтримки Збройних Сил України, допомоги тим, хто її потребує. Це формує почуття відповідальності, взаємодопомоги та приналежності до єдиної української спільноти.

6. Зустрічі – організація зустрічей з ветеранами, учасниками бойових дій, захисниками України, видатними земляками, громадськими діячами.

7. Участь у конкурсах, фестивалях – залучення учнів до участі в конкурсах малюнків, віршів, пісень патріотичного спрямування, фестивалях української культури.

Ефективність національно-патріотичного виховання молодших школярів досягається завдяки тісній співпраці з родиною та громадою:

1. Залучення батьків – проведення батьківських зборів, семінарів, консультацій з питань національно-патріотичного виховання. Залучення батьків до організації та проведення спільних заходів (свят, екскурсій, проєктів).

2. Взаємодія з громадою – співпраця з місцевими органами влади, громадськими організаціями, бібліотеками, музеями, військовими частинами, установами культури для організації спільних заходів, проєктів, акцій.

Проте, на думку Конончук Н. національно-патріотичне виховання в початковій школі стикається з низкою викликів. Це, перш за все, необхідність протидії інформаційній війні та негативному впливу зовнішніх чинників. Важливо формувати в дітей критичне мислення, вміння розрізняти правду від фейків. Також існує потреба в постійній адаптації змісту та форм виховання до нових реалій, урахування психологічного стану дітей в умовах війни. Забезпечення закладів освіти кваліфікованими кадрами, які володіють сучасними методами патріотичного виховання, є ще одним важливим аспектом [10, С. 91].

У школах України поширюються нові форми виховної роботи, які культивують любов до рідного краю, свого народу, домівки батьків, оберегів національної культури. Такі форми традиційно носять назви ранок, свято, зустріч, але їм передують тривала підготовка, вони проводяться за спеціально підготовленим і розробленим сценарієм і є спільною творчістю педагогів і вихованців, в центрі якої – рідний край, суверенна Україна.

Така робота не закінчується проведенням окремого заходу, а є ніби стартом для інших видів діяльності. При проведенні таких форм роботи традиційним є використання засобів народної педагогіки, зокрема українських народних казок,

прислів'їв, приказок, загадок, ігор, розваг, легенд, переказів тощо. Ці форми є засобом вираження настрою, ідей, переконань людини (Киричук, 2017, с. 108).

Перспективи розвитку національно-патріотичного виховання в НУШ полягають у:

1. Створенні сучасних методичних матеріалів, посібників, онлайн-ресурсів (інтерактивні ігри та вікторини, мультимедійні матеріали, творчі майстерні та проєкти, спільноти та форуми), які б відповідали вимогам НУШ та враховували вікові особливості молодших школярів.

2. Впровадженні інноваційних технологій, таких як віртуальна реальність, інтерактивні платформи, що дозволять зробити процес виховання більш цікавим та захопливим.

3. Розвитку партнерства між школою, родиною, громадою, державними та громадськими організаціями для забезпечення системності та ефективності виховного процесу.

4. Постійному підвищенні кваліфікації вчителів, їхньому навчанні сучасним підходам до національно-патріотичного виховання.

На думку Кашуби М. національно-патріотичне виховання в початковій школі НУШ є невід'ємною частиною освітнього процесу, спрямованою на формування свідомого, відповідального та активного громадянина України. Це багатогранний процес, що вимагає системного та цілеспрямованого підходу, інтеграції в усі освітні галузі та форми діяльності. Через уроки, позаурочну роботу, співпрацю з родиною та громадою, вчителі НУШ закладають міцний фундамент для формування національної ідентичності, любові до Батьківщини, поваги до її історії, культури та цінностей [6, С. 1].

Провідним завданням національно-патріотичного виховання є усвідомлення громадянами України необхідності державотворчих процесів у поєднанні з розбудовою громадянського суспільства; формування у молодого покоління почуття патріотизму, відданості Батьківщині й, водночас, відчуття приналежності до світової спільноти. Першооснови національно-патріотичного виховання закладаються у сім'ї та початковій школі. Його ефективність забезпечує реалізація у виховному процесі діяльнісного, особистісно-орієнтованого, системного підходів, а також дотримання принципів гуманізації та демократизації виховного процесу, самоактивності й саморегуляції, системності, комплексності й міждисциплінарної інтегрованості, наступності й безперервності, культуровідповідності та інтеркультурності.

Ефективна реалізація національно-патріотичного виховання молодших школярів має ґрунтуватися на засадах гуманізму і буде успішною, «якщо вчитель додержуватиметься таких правил: поважати гідність кожного вихованця; стимулювати прагнення учня до самовдосконалення; бути вимогливим і водночас доброзичливим, справедливим у оцінці можливостей, знань і вчинків учнів; не

допускати конфліктів, а в разі їх виникнення розв'язувати шляхом компромісу; цікавитися думкою учнів; довіряти їм; радітися з ними; оберігати слабших; виважено й об'єктивно оцінювати вчинки дітей, з'ясовувати їх мотиви; не надавати перевагу окремим учням; підтримувати ініціативу; непримиренно ставитися до проявів зла й несправедливості тощо» [15].

Національно-патріотичне виховання учнів початкових класів можна вважати успішним, якщо діти засвоїли та дотримуються загальноприйнятих норм поведінки, бережно ставляться до природи, підтримують чистоту, піклуються про своє здоров'я та здоров'я інших, з повагою ставляться до сім'ї, однокласників, знайомих і незнайомих людей незалежно від їх віри чи національності. Важливо також, щоб діти усвідомлювали свою національну ідентичність і пишалися нею. Мова, історія, традиції, звичаї та обряди українського народу, зокрема фольклор, народне мистецтво, художня творчість і національні символи, є основою для формування національної свідомості. Збереження, розвиток і популяризація традицій і звичаїв українців слугують потужним засобом для її зміцнення [1, С. 45].

Національно-патріотичне виховання молодших школярів повинно охоплювати весь освітній процес. У вихованні патріотизму учнів початкових класів педагог може з успіхом використовувати масові, групові (гурткові) та індивідуальні форми роботи, зокрема, ранки, зустрічі, літературні вікторини, зустрічі з відомими людьми краю, фестивалі; екскурсії, походи, класні години; позакласне читання, гру на музичних інструментах, малювання, що між собою взаємопов'язані.

Висновки. Найбільш ефективними методами національно-патріотичного виховання молодших школярів є бесіди, розповіді, диспути, робота з книгою; демонстрації, ілюстрації, екскурсії, які здатні загострити у свідомості школярів соціальну чутливість, інтуїцію, громадянську компетентність; а також – практичні: вправи, самостійна робота, ігри, ситуації морально-етичного характеру, ігри-драматизації, які дають змогу закріпити дієву сторону патріотизму.

В умовах сучасних викликів, національно-патріотичне виховання набуває особливого значення, стаючи запорукою єдності нації, її стійкості та подальшого розвитку. Лише виховавши справжніх патріотів, ми зможемо забезпечити майбутнє процвітання незалежної та демократичної України.

Література.

1. Акімова О. Професійна підготовка майбутніх учителів початкових класів: вітчизняні та світові практики. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Т. 12, № 2. С. 6–11.
2. Баєнко С. Національно-патріотичне виховання молодших школярів засобами краєзнавства. *Педагогіка і психологія*. 2018. № 3. С. 45–50.
3. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. 2022. № 2(8). С. 76–84.

4. Бондаренко Н. В., Косянчук С. В. *Національно-патріотичне виховання у контексті сучасних викликів*: Методичні рекомендації. Харків : Фенікс, 2022. 80 с.
5. Ващенко Г. *Виховний ідеал*. Школяр, 2000. 104 с.
6. Верховна Рада України. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 груд. 2022 р. № 2834-IX. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 30.10.2025).
7. Закон України «Про освіту»: Закон України від 05 верес. 2017 р. № 2145-VIII. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 30.10.2025).
8. Кабінет Міністрів України. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: Постанова від 24 лип. 2019 р. № 688. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.10.2025).
9. Кабінет Міністрів України. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності: Розпорядження від 15 груд. 2023 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-strategii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322> (дата звернення: 30.10.2025).
10. Кашуба М. Формування національно-патріотичної свідомості учнів початкових класів у контексті НУШ. *Початкова школа*. 2019. № 9. С. 1–5.
11. Киричук В. Сучасні підходи до національно-патріотичного виховання учнівської молоді. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Серія: Педагогічні науки*. 2017. № 10. С. 108–112.
12. Конончук Н. Особливості національно-патріотичного виховання в Новій українській школі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка, соціальна робота*. 2020. Вип. 1. С. 91–101.
13. Міністерство освіти і науки України. Концепція Нової української школи: Схвалено Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 груд. 2016 р. № 903-р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 30.10.2025).
14. Міністерство освіти і науки України. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України: Наказ від 06 черв. 2022 р. № 527. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> (дата звернення: 30.10.2025).
15. Ушинський К. Про народність у громадському вихованні. *Вибрані педагогічні твори*: У 2 т. Київ : Рад. школа, 1983. Т. 1. С. 43–103.
16. Хижняк З. Патріотичне виховання учнів початкової школи в умовах НУШ. *Молодий вчений*. 2021. № 3. С. 162–165.

References.

1. Akimova, O. (2024). Profesionalna pidhotovka maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv: vitchyzniani ta svitovi praktyky [Professional training of future primary school teachers: Domestic and international practices]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka - Education. Innovation. Practice*, 12(2), 6-11 [in Ukrainian].
2. Bayenko, S. (2018). Natsionalno-patriotychna vykhovannia molodshykh shkoliariv zasobamy kraieznavstva [National-patriotic education of primary school pupils through local history]. *Pedahohika i psykholohiia - Pedagogy and Psychology*, 3, 45–50 [in Ukrainian].
3. Bezlyudna, N. (2022). Osoblyvosti natsionalno-patriotichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv v umovakh voiennoho stanu [Features of national-patriotic education of primary school pupils in conditions of martial law]. *Psykholoho-pedahohichni problemy suchasnoi shkoly - Psychological and Pedagogical Problems of Modern Schools*, 2, 76–84 [in Ukrainian].

4. Bondarenko, N. V., & Kosyanchuk, S. V. (2022). *Natsionalno-patryzichne vykhovannia v konteksti suchasnykh vyklykiv: Metodychni rekomendatsii* [National-patriotic education in the context of modern challenges: Methodological recommendations]. Kharkiv: Phoenix. [in Ukrainian].
5. Vashchenko, H. (2000). Osvitnyi ideal [Educational ideal]. *Shkoliar – Shkolyar*, 104 [in Ukrainian]
6. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, December 13). Pro osnovni zasady derzhavnoi polityky u sferi utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Zakon Ukrainy vid 13 hrud. 2022 r. № 2834-IX [On the Basic Principles of State Policy in the Sphere of Affirming Ukrainian National and Civic Identity: Law of Ukraine № 2834-IX]. *Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017, September 5). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 veres. 2017 r. № 2145-VIII [On Education: Law of Ukraine № 2145-VIII]. *Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019, July 24). Kabinet Ministriv Ukrainy. Pro vnesennia zmin do Derzhavnoho standartu pochatkovoï osvity: Postanova vid 24 lyp. 2019 r. № 688 [On Amendments to the State Standard for Primary Education: Resolution № 688]. *Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
9. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2023, December 15). Pro skhvalennia Stratehii utverdzhennia ukrainskoi natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti: Rozporiadzhennia vid 15 hrud. 2023 r. [On the approval of the Strategy for the affirmation of Ukrainiannational and civic identity: Order of Dec. 15, 2023]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-utverdzhennia-ukrainskoi-na-a1322> [in Ukrainian].
10. Kashuba, M. (2019). Formuvannia natsionalno-patriotychnoi svidomosti uchniv pochatkovykh klasiv u konteksti NUSH [Formation of national-patriotic consciousness of primary school pupils in the context of NUS]. *Pochatkova shkola - Primary School*, 9, 1-5 [in Ukrainian].
11. Kyrychuk, V. (2017). Suchasni pidkhody do natsionalno-patriotychnoho vykhovannia uchnivskoi molodi [Modern approaches to national-patriotic education of schoolchildren]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Serii: Pedagogichni nauky - Bulletin of Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University. Series: Pedagogical Sciences*, 10, 108–112 [in Ukrainian].
12. Kononchuk, N. (2020). Osoblyvosti natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v Novii ukrainskii shkoli [Features of national-patriotic education in the New Ukrainian School]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedagogika, sotsialna robota - Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Pedagogy, Social Work*, 1, 91–101 [in Ukrainian].
13. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016, December 14). Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly: Skhvaleno Rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14 hrud. 2016 r. № 903-r [Concept of the New Ukrainian School: Approved by Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine №. 903-r dated December 14, 2016]. Retrieved from <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
14. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022, June 6). Kontseptsiiia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia v systemi osvity Ukrainy: Nakaz № 527 [Concept of national-patriotic education in the education system of Ukraine: Order № 527]. *Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0527729-22#Text> [in Ukrainian].
15. Ushynsky, K. (1983). *Pro narodnist u hromadskomu vykhovanni. Vybrani pedagogichni tvory* [Ushynsky, K. On Nationality in Public Education. Selected pedagogical works]. Kyiv, Ukraine: Council school [in Ukrainian].
16. Khizhnyak, Z. (2021). Patriotychne vykhovannia uchniv pochatkovoï shkoly v umovakh NUSH [Patriotic Education of Primary School Pupils in the Context of the New Ukrainian School]. *Molodyi vchenyi - Young Scientist*, 3, 162–165 [in Ukrainian].

УДК: 37.013.3:614.84

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1600-1610](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1600-1610)

Куріс Юрій Володимирович доктор технічних наук, професор, професор кафедри металургійних технологій, екології та техногенної безпеки, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю.М. Потебні, Запорізький національний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0001-7169-9187>

Курчаба Олександр Євгенійович спеціаліст вищої категорії, методист, Комунальний заклад вищої освіти " Луцький педагогічний коледж" Волинської обласної ради, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-4971-6435>

Красавцева Людмила Юріївна кандидат наук з державного управління, Київський фаховий коледж туризму та готельного господарства, зав.кафедрою загальнотеоретичної та прикладної підготовки, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8187-7407>

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті аналізуються сучасні методики викладання курсу безпеки життєдіяльності (БЖД) у закладах освіти різного рівня – від загальноосвітніх шкіл до закладів професійної та вищої освіти. Зазначається, що традиційні методи навчання, такі як лекції та усне опитування, в умовах сучасного освітнього процесу поступово замінюються інноваційними підходами, які сприяють більш ефективному засвоєнню знань та формуванню практичних навичок у студентів. У центрі уваги дослідження – інтерактивні методи навчання, серед яких рольові ігри, навчальні симуляції надзвичайних ситуацій, кейс-метод, проектна діяльність, тренінги з відпрацювання навичок самозахисту та реагування на надзвичайні ситуації. Особливу увагу приділено використанню цифрових освітніх ресурсів, мультимедійних технологій та дистанційного навчання, що дозволяє значно підвищити мотивацію учнів і студентів, забезпечує можливість індивідуального та групового навчання, а також формує навички критичного мислення та самостійного прийняття рішень у складних умовах. Досліджено ефективність міждисциплінарного підходу, який передбачає інтеграцію знань з медицини, психології, фізичної культури, інженерії та охорони праці, що дозволяє створювати комплексні навчальні програми, адаптовані до сучасних соціально-економічних і екологічних загроз. У статті також розглядаються методичні аспекти оцінювання компетентностей

студентів у сфері БЖД, включаючи розробку критеріальних систем оцінювання практичних навичок та моделювання ситуаційного тестування. Автор наголошує на необхідності постійного вдосконалення навчальних програм, впровадження сучасних педагогічних технологій і адаптації освітнього процесу до динамічно змінного світу, де ризики та загрози стають все більш комплексними та непередбачуваними. Праця може бути корисною для викладачів, методистів, науковців і спеціалістів з безпеки життєдіяльності, які займаються підвищенням ефективності навчального процесу, розробкою сучасних навчальних програм та формуванням у студентів високого рівня компетентності у сфері безпеки.

Ключові слова: безпека життєдіяльності, сучасні методики навчання, інтерактивне навчання, цифрові технології, симуляції, кейс-метод, проєктна діяльність, тренінги, компетентності, міждисциплінарний підхід, надзвичайні ситуації, педагогічні технології.

Kuris Yurii Volodymyrovych Engineering educational and scientific Institute named after Y.M. Potebnya of Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0001-7169-9187>

Kurchaba Oleksandr Yevheniyovych Specialist of the Highest Qualification Category, Methodologist, Lutsk Pedagogical College, Municipal Institution of Higher Education of the Volyn Regional Council, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-4971-6435>

Krasavtseva Liudmyla Yuriivna PhD in Public Administration, Kyiv Professional College of Tourism and Hospitality Management, Head of the Department of General Theoretical and Applied Training, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8187-7407>

MODERN METHODS OF TEACHING LIFE SAFETY COURSE

Abstract. The article analyzes modern methods of teaching life safety (LSC) in educational institutions of various levels - from general education schools to vocational and higher education institutions. It is noted that traditional teaching methods, such as lectures and oral interviews, in the conditions of the modern educational process are gradually being replaced by innovative approaches that contribute to more effective assimilation of knowledge and the formation of practical skills in students. The focus of the study is on interactive teaching methods, including role-playing games, educational simulations of emergency situations, case studies, project activities, trainings on practicing self-defense skills and responding to emergencies. Particular attention is paid to the use of digital educational resources, multimedia technologies and distance learning, which allows significantly increasing the motivation of pupils and students, provides the opportunity for individual and group learning, and also

forms the skills of critical thinking and independent decision-making in difficult conditions. The effectiveness of an interdisciplinary approach is studied, which involves the integration of knowledge from medicine, psychology, physical education, engineering and occupational safety, which allows creating comprehensive curricula adapted to modern socio-economic and environmental threats. The article also considers methodological aspects of assessing students' competencies in the field of BZD, including the development of criteria-based systems for assessing practical skills and modeling situational testing. The author emphasizes the need for continuous improvement of curricula, the introduction of modern pedagogical technologies and the adaptation of the educational process to a dynamically changing world, where risks and threats are becoming increasingly complex and unpredictable. The work may be useful for teachers, methodologists, scientists and specialists in life safety who are engaged in improving the effectiveness of the educational process, developing modern curricula and forming a high level of competence in the field of safety among students.

Keywords: life safety, modern teaching methods, interactive learning, digital technologies, simulations, case method, project activities, trainings, competencies, interdisciplinary approach, emergencies, pedagogical technologies.

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах питання забезпечення безпеки людини, збереження її життя та здоров'я набувають особливої актуальності. Зростання кількості природних, техногенних і соціальних загроз вимагає якісно нового рівня підготовки фахівців, здатних діяти в умовах ризику, приймати обґрунтовані рішення та нести відповідальність за власну безпеку і безпеку оточення. Традиційні підходи до викладання курсу безпеки життєдіяльності, що ґрунтуються переважно на репродуктивних методах навчання, дедалі менше відповідають запитам сучасного суспільства та вимогам компетентісно орієнтованої освіти.

Проблема полягає у невідповідності змісту та форм навчального процесу актуальним потребам практичної підготовки здобувачів освіти до дій у надзвичайних ситуаціях. Більшість навчальних програм досі зосереджені на теоретичному аспекті дисципліни, тоді як формування прикладних навичок, розвиток критичного мислення, здатності діяти в умовах стресу та взаємодіяти в команді залишаються недостатньо розвиненими. Такий розрив між теорією та практикою створює серйозні труднощі у підготовці громадян до реального життя в умовах постійної зміни ризиків.

Актуальність дослідження зумовлюється потребою у переосмисленні методичних засад викладання курсу безпеки життєдіяльності з позицій сучасної педагогічної науки та інноваційних технологій. Особливої уваги потребує впровадження інтерактивних, діяльнісних та компетентісно орієнтованих підходів, які сприятимуть активній участі студентів у навчальному процесі,

розвитку їхньої мотивації до самонавчання, набуттю досвіду рефлексії та самооцінювання власних дій.

Виклики сучасного світу — інформаційна насиченість, високий рівень технологізації, часті соціальні стреси та глобальні ризики — вимагають інтеграції знань з різних галузей: медицини, психології, екології, права, інженерії, соціології. Таким чином, виникає потреба у розробленні нових педагогічних моделей викладання БЖД, що забезпечують міждисциплінарність, практичну спрямованість, гнучкість і адаптивність освітнього процесу.

Постає науково-педагогічне завдання — визначити ефективні методики, форми та засоби викладання курсу безпеки життєдіяльності, які б відповідали сучасним вимогам до підготовки особистості, здатної діяти відповідально, свідомо й безпечно в умовах динамічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика підвищення ефективності викладання курсу безпеки життєдіяльності в останні роки стала предметом активного вивчення вітчизняних і зарубіжних учених. Більшість дослідників акцентує на тому, що сучасні виклики — воєнні загрози, екологічні катастрофи, техногенні аварії, інформаційні ризики — потребують принципово нового підходу до формування культури безпеки особистості. Тому педагогічна наука поступово відходить від традиційних лекційно-репродуктивних методів і переходить до компетентнісно орієнтованих моделей, заснованих на активній діяльності здобувачів освіти, самостійному пошуку знань, аналізі ситуацій і практичному відпрацюванні навичок.

Наукові праці С. Пушенка, І. Риженка та їхніх колег свідчать про ефективність компетентнісного підходу у викладанні дисципліни «Безпека життєдіяльності», зокрема через впровадження модульно-рейтингової системи оцінювання та практико-зорієнтованих завдань. Автори доводять, що навчальний процес має бути спрямований не лише на засвоєння інформації, а й на формування здатності адекватно діяти у критичних ситуаціях.

Дослідження зарубіжних авторів — зокрема J. R. Abbas, T. Murakami та інших — підкреслюють зростання ролі симуляційних і рольових технологій у підготовці майбутніх фахівців до дій в екстремальних умовах. Застосування VR-середовищ і комп'ютерних тренажерів дозволяє без ризику для життя відпрацьовувати алгоритми поведінки у надзвичайних ситуаціях, моделювати наслідки помилкових рішень і розвивати психологічну стійкість. Такі технології активно інтегруються у навчальні програми не лише технічних і медичних спеціальностей, а й у загальноосвітній курс БЖД, що значно підвищує рівень занурення учнів у навчальний процес.

Важливий напрям сучасних досліджень становить впровадження концепції *Safety Education 4.0*, яку розвиває Qian Y. (2023). Автор розглядає цифрові технології як ключовий інструмент підвищення ефективності освіти у сфері

безпеки — через індивідуалізацію навчання, інтерактивність і можливість відтворення складних багатофакторних сценаріїв. Водночас наголошується, що цифровізація вимагає нової підготовки викладачів, які повинні не лише володіти технічними засобами, а й методично грамотно інтегрувати їх у навчальний процес.

Помітну увагу дослідники приділяють проєктним, кейс- та діяльнісним технологіям, які сприяють розвитку критичного мислення, умінню аналізувати причини небезпек, планувати дії й ухвалювати колективні рішення. Зокрема, у працях українських педагогів — О. Гуреня, В. Коваленка, Н. Гринько — доведено, що використання кейс-методу та колективних проєктів у курсі БЖД підвищує пізнавальну активність студентів і формує в них системне бачення безпеки як комплексного явища, що охоплює фізичний, психологічний, інформаційний і соціальний аспекти.

Суттєвий внесок у розробку методик інтегрованого навчання зробили українські вчені В. Заплатинський та О. Луценко, які досліджують специфіку викладання БЖД у контексті воєнного стану та посилення цивільного захисту. Автори наголошують на необхідності поєднання теоретичної, практичної та психологічної підготовки, впровадження тренінгів із першої домедичної допомоги, інформаційної безпеки, медіаграмотності та саморегуляції в умовах стресу.

Водночас у науковій літературі звертається увага на певні проблемні зони. Дослідники Т. Murakami та S. Tanaka підкреслюють, що, попри зростання популярності інтерактивних методів, ще не створено універсальних стандартизованих інструментів для вимірювання рівня сформованості практичних компетентностей у сфері безпеки. Більшість наявних робіт ґрунтуються на самооцінюванні або тестуванні теоретичних знань, що не відображає реальної готовності діяти у надзвичайних ситуаціях.

Аналіз праць останніх років дозволяє виокремити кілька провідних тенденцій. По-перше, спостерігається зростання міждисциплінарності навчання, коли курс БЖД інтегрується з предметами природничо-наукового, медичного, екологічного та гуманітарного циклів. По-друге, розвивається гібридна модель навчання, яка поєднує цифрові симуляції з практичними тренінгами. По-третє, дедалі більшої ваги набуває формування у студентів культури безпеки як етичної й ціннісної категорії, що передбачає відповідальність не лише за власне життя, а й за безпеку суспільства.

Разом із тим у науковому дискурсі залишається низка невирішених питань: відсутність єдиних критеріїв оцінювання результатів навчання, недостатня підготовленість педагогічних кадрів до роботи з цифровими технологіями, обмежена кількість емпіричних досліджень, що простежують довготривалі результати формування компетентностей у сфері безпеки життєдіяльності. Отже,

подальші наукові розвідки мають бути спрямовані на пошук ефективних педагогічних моделей, розроблення стандартизованих інструментів оцінювання, створення комплексних програм розвитку культури безпеки та формування у здобувачів освіти практичної готовності до дій у надзвичайних ситуаціях.

Метою статті є теоретичне обґрунтування та узагальнення сучасних методичних підходів до викладання курсу безпеки життєдіяльності у закладах освіти, а також визначення ефективних педагогічних умов і технологій, що сприяють формуванню у здобувачів освіти ключових компетентностей із безпечної поведінки, критичного мислення, психологічної стійкості та готовності діяти в умовах надзвичайних ситуацій.

Для досягнення поставленої мети передбачено здійснення комплексного аналізу наукових джерел, виявлення провідних тенденцій і закономірностей розвитку сучасних методик навчання у сфері безпеки життєдіяльності, узагальнення досвіду вітчизняних і зарубіжних педагогів щодо впровадження інтерактивних, діяльнісних і цифрових технологій у навчальний процес. Важливою складовою мети є виявлення методичних засобів, що забезпечують інтеграцію знань із суміжних дисциплін (медицини, психології, екології, права, інформатики) з метою формування в учнів та студентів цілісного уявлення про безпеку як системне явище.

Крім того, стаття має на меті окреслити практичні напрями удосконалення освітнього процесу з БЖД, які передбачають поєднання традиційних форм навчання з інноваційними підходами — симуляційними, тренінговими, проєктними, кейсовими — що відповідають сучасним вимогам до професійної підготовки особистості. Зміст дослідження спрямований на обґрунтування доцільності переходу від інформаційно-трансляційної моделі навчання до діялісно-компетентнісної, у центрі якої перебуває активна, мотивована та відповідальна особистість, здатна до безпечної життєдіяльності у мінливому середовищі.

Таким чином, головна мета статті полягає у визначенні теоретичних і практичних засад оновлення змісту, форм і методів викладання курсу безпеки життєдіяльності відповідно до сучасних педагогічних тенденцій, технологічних можливостей і соціальних потреб суспільства.

Виклад основного матеріалу

Розвиток суспільства в умовах глобалізації, військових конфліктів, техногенних та природних катастроф зумовлює потребу у формуванні високого рівня культури безпеки кожного громадянина. У цьому контексті курс «Безпека життєдіяльності» (БЖД) відіграє ключову роль у системі загальної та професійної освіти, оскільки спрямований на формування знань, умінь і ціннісних орієнтацій, необхідних для забезпечення особистої та колективної безпеки. Ефективність цього курсу безпосередньо залежить від методик його викладання, які мають бути адаптовані до сучасних реалій, нових технологій навчання та зміненого соціального контексту [4].

Сучасна педагогічна практика засвідчує, що ефективне навчання основ безпеки можливе лише за умови переходу від інформаційно-трансляційної моделі до діяльнісно-компетентнісної, у якій здобувач освіти виступає активним учасником освітнього процесу. Цей підхід ґрунтується на конструктивістській парадигмі, відповідно до якої знання не передаються у готовому вигляді, а конструюються самим учнем через власний досвід, експериментування та рефлексію.

Одним із пріоритетних напрямів оновлення методики викладання БЖД є **інтерактивне навчання**. Його мета полягає у створенні навчального середовища, в якому кожен здобувач активно залучений до процесу пізнання через взаємодію з викладачем, групою та навчальними ситуаціями. До найефективніших інтерактивних методів відносять дискусії, мозкові штурми, рольові ігри, ситуаційні вправи, навчальні дебати, «круглі столи» та метод моделювання реальних подій. Наприклад, під час теми «Дії населення під час надзвичайних ситуацій» студенти можуть виконувати роль рятувальників, координаторів евакуації, волонтерів або представників влади, аналізуючи сценарії розвитку подій. Це сприяє розвитку аналітичного мислення, швидкості прийняття рішень і командної взаємодії.

Значну увагу сучасні дослідники приділяють **симуляційним технологіям**, які дозволяють відтворювати реальні або умовно реальні ситуації з високим ступенем достовірності. Використання віртуальної або доповненої реальності (VR/AR) відкриває нові можливості для відпрацювання навичок поведінки у кризових умовах, надання домедичної допомоги, орієнтування на місцевості чи дій у разі пожежі, вибуху, хімічного зараження тощо. Такі симуляції дають змогу навчатися без ризику для життя, багаторазово повторювати сценарії, аналізувати власні помилки та оцінювати ефективність своїх рішень. У педагогічному сенсі вони поєднують пізнавальний, емоційний і практичний компоненти навчання, забезпечуючи стійкий трансфер знань у поведінкові навички [1].

Важливою тенденцією у викладанні БЖД є застосування **кейс-методу**, який спрямований на аналіз конкретних життєвих ситуацій, у тому числі реальних подій — аварій, стихійних лих, техногенних катастроф, соціальних конфліктів. Робота з кейсами стимулює пізнавальну активність студентів, формує навички пошуку рішень, оцінки ризиків, роботи з інформацією. Наприклад, під час розгляду теми «Безпека у побуті» студенти аналізують випадки отруєння побутовими газами або пожеж у житлових приміщеннях, визначаючи причини події, наслідки та алгоритм запобігання подібним ситуаціям.

Окремої уваги заслуговує **проектна технологія**, що забезпечує міждисциплінарний характер навчання та підвищує мотивацію студентів до самостійної діяльності. Проекти можуть бути індивідуальними або груповими і стосуватися розроблення інформаційних кампаній, макетів засобів індивідуального захисту,

планів евакуації або створення освітніх відеороликів про безпечну поведінку. За таких умов студенти не лише засвоюють навчальний матеріал, а й набувають практичних навичок планування, комунікації, відповідальності за результат [8].

Суттєву роль у процесі навчання відіграють **тренінгові технології**, особливо у формуванні психологічної готовності до дій в умовах стресу. Проведення занять у формі тренінгів, ділових ігор, кризових симуляцій допомагає формувати в учнів стійкість до паніки, навички колективної взаємодії, емпатії та лідерства. Психологічна компонента курсу БЖД стає дедалі важливішою, особливо в умовах воєнного стану, коли питання особистої та колективної безпеки набувають екзистенційного значення.

Інноваційним напрямом розвитку методики БЖД є впровадження **цифрових освітніх технологій**, зокрема використання інтерактивних онлайн-платформ, мультимедійних презентацій, тестових систем і мобільних застосунків для перевірки знань та моделювання поведінки у надзвичайних ситуаціях. Такі інструменти сприяють індивідуалізації навчання, дозволяють відслідковувати динаміку прогресу кожного студента, здійснювати самооцінювання та формувати навички саморегуляції [2].

Особливу увагу необхідно приділити **міждисциплінарному підходу** до викладання курсу БЖД. Безпека життєдіяльності є комплексною галуззю знань, що охоплює медичні, екологічні, соціальні, психологічні та правові аспекти. Тому інтеграція змісту з дисциплінами природничого, гуманітарного та технічного циклів сприяє формуванню у здобувачів цілісного уявлення про систему безпеки. Наприклад, під час вивчення теми «Пожежна безпека» можна залучати знання з фізики (горіння, теплопередача), хімії (реакції окиснення), біології (вплив диму на організм), а також права (законодавча відповідальність за порушення правил пожежної безпеки) [9].

Не менш значущим є **формування культури безпеки** як ціннісного орієнтиру освітнього процесу. Це поняття передбачає не лише знання правил поведінки, а й усвідомлення особистої відповідальності, етичного ставлення до життя та здоров'я інших людей, здатності діяти солідарно у кризових обставинах. Формування культури безпеки потребує поєднання навчального, виховного і соціального впливу, а також активної участі сім'ї, громади та медіасередовища.

Важливим аспектом сучасного викладання є **оцінювання результатів навчання**. Традиційні тестові методи не завжди здатні відобразити реальний рівень сформованості компетентностей. Тому доцільно застосовувати комбіновані інструменти оцінювання: ситуаційні завдання, портфоліо студента, рефлексивні щоденники, групові проекти, практичні заліки у формі тренінгів або симуляцій. Оцінювання має ґрунтуватися на критеріях: рівень розуміння ризиків, швидкість і точність прийняття рішень, координація дій, вміння надавати допомогу іншим.

В умовах сьогодення особливої актуальності набуває **український контекст викладання БЖД**, який зазнав суттєвих змін у зв'язку з воєнною агресією, масовими евакуаціями, небезпекою обстрілів, мінування та іншими викликами. Освітні установи адаптують програми, вводять нові модулі: «Дії під час повітряної тривоги», «Перша допомога при травмах», «Поведінка під час артилерійських обстрілів». Педагогічна практика демонструє, що такі теми потребують не лише технічних знань, а й глибокої психологічної підготовки та розвитку навичок саморегуляції.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що сучасна методика викладання курсу безпеки життєдіяльності має ґрунтуватися на поєднанні традиційних педагогічних підходів із новітніми технологіями, забезпечуючи практичну спрямованість, індивідуалізацію навчання, розвиток критичного мислення і психологічної готовності діяти у кризових умовах. Вона повинна бути міждисциплінарною, гнучкою, соціально релевантною та орієнтованою на формування ціннісних орієнтирів безпечної поведінки [6].

Таким чином, сучасні методики викладання БЖД не зводяться лише до передавання знань. Вони формують людину нового типу — компетентну, свідому, здатну приймати рішення, діяти відповідально, піклуватися про інших і зберігати життя в умовах невизначеності. Саме в цьому полягає стратегічна місія курсу безпеки життєдіяльності як основи формування безпечного суспільства майбутнього.

Висновки

Проведений теоретичний аналіз і узагальнення наукових підходів дозволяють зробити висновок, що сучасні методики викладання курсу безпеки життєдіяльності потребують системного оновлення відповідно до трансформаційних процесів у суспільстві, зростання рівня техногенних, природних і соціальних ризиків, а також активного впровадження інноваційних педагогічних технологій. Освітній процес у сфері безпеки життєдіяльності має базуватися на принципах науковості, практичної спрямованості, інтегративності, компетентнісного підходу та розвитку критичного мислення.

По-перше, ключовою тенденцією сучасної методики є перехід від знаннево-інформаційної парадигми до **діяльнісно-компетентнісної**, що передбачає формування у здобувачів освіти не лише знань, а й практичних умінь і готовності до відповідальної поведінки у небезпечних ситуаціях. Це забезпечується через інтерактивні, симуляційні, проєктні, кейсові та тренінгові форми роботи, які стимулюють активність, самостійність і рефлексивність студентів.

По-друге, ефективність навчання значною мірою визначається **використанням цифрових технологій**, які розширюють освітній простір, сприяють індивідуалізації навчання та підвищують якість контролю знань. Інтеграція мультимедійних засобів, віртуальної та доповненої реальності, онлайн-курсів і

тестових систем створює умови для безпечного моделювання складних життєвих ситуацій, забезпечуючи реалістичність навчального досвіду.

По-третє, надзвичайно важливим напрямом оновлення змісту курсу БЖД є **міждисциплінарність**, що дозволяє інтегрувати знання з природничих, медичних, технічних, правових і гуманітарних дисциплін. Такий підхід сприяє формуванню цілісного уявлення про безпеку як багатовимірне явище, що охоплює не лише фізичні аспекти виживання, а й психологічні, соціальні та морально-етичні складові.

По-четверте, одним із визначальних завдань педагогічного процесу є **формування культури безпеки** як стійкої життєвої позиції. Це передбачає виховання відповідальності за власні дії, поваги до життя і здоров'я інших людей, готовності діяти солідарно в умовах небезпеки. Формування такої культури можливе лише за умови поєднання навчальної, виховної та соціальної роботи, що інтегрує діяльність освітніх установ, сім'ї та громади.

По-п'яте, **український контекст викладання БЖД** має свої особливості, зумовлені воєнними подіями, соціальною нестабільністю та потребою у розвитку національної системи цивільного захисту. У цих умовах важливою стає адаптація навчальних програм до реальних загроз, актуалізація тем, пов'язаних із наданням першої допомоги, орієнтуванням у надзвичайних ситуаціях, діями під час обстрілів та евакуації.

По-шосте, ефективна методика викладання БЖД має передбачати **нові підходи до оцінювання результатів навчання**, які враховують не лише обсяг засвоєних знань, а й сформованість компетентностей, практичних умінь, здатності до саморегуляції, командної роботи та прийняття рішень у стресових умовах. Застосування портфоліо, проєктних захистів, ситуаційних іспитів та самооцінювання дозволяє комплексно оцінити готовність студентів до реальних викликів.

Отже, викладання курсу безпеки життєдіяльності у XXI столітті має ґрунтуватися на поєднанні традиційних педагогічних цінностей і новітніх технологічних можливостей. Його стратегічна мета полягає у підготовці особистості, здатної не лише діяти безпечно, а й мислити критично, приймати відповідальні рішення та сприяти формуванню культури безпеки у суспільстві. Розвиток сучасних методик БЖД є невід'ємною складовою національної безпеки держави, оскільки саме освітня сфера закладає основи свідомого, гуманістично орієнтованого ставлення до життя людини.

Таким чином, удосконалення методики викладання курсу безпеки життєдіяльності має стати одним із ключових напрямів інноваційної освітньої політики. Подальші дослідження у цій галузі доцільно спрямувати на розроблення цифрових тренажерів, створення інтегрованих навчальних платформ, підготовку педагогів нового покоління та формування єдиної концепції культури безпечного освітнього середовища.

Література

1. Андрєєва, Г. М. (2020). *Формування культури безпечної поведінки студентської молоді в освітньому середовищі вищого навчального закладу*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.
2. Артюхіна, Л. В. (2021). *Інтерактивні технології у викладанні безпеки життєдіяльності: теорія та практика застосування*. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди.
3. Бех, І. Д. (2018). *Особистісно орієнтоване виховання як чинник формування безпечної поведінки особистості*. Педагогіка і психологія, (1), 3–11.
4. Ващенко, О. М. (2022). *Модернізація змісту курсу «Безпека життєдіяльності» у контексті викликів воєнного часу*. Безпека життєдіяльності, (2), 12–20.
5. Гончаренко, С. У. (2019). *Педагогічні технології формування життєвої компетентності особистості*. Освіта і розвиток обдарованої особистості, (10), 7–14.
6. Демчук, Н. І. (2020). *Інноваційні підходи до підготовки майбутніх педагогів у сфері безпеки життєдіяльності*. Педагогічний процес: теорія і практика, (4), 45–53.
7. Жижко, О. А. (2021). *Проектні технології як засіб підвищення ефективності навчання безпеки життєдіяльності*. Вісник Київського університету імені Бориса Грінченка. Серія: Педагогіка, (3), 67–73.
8. Kolb, D. A. (2015). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development* (2nd ed.). New Jersey: Pearson Education.

References

1. Andrieieva, H. M. (2020). *Formuvannia kultury bezpechnoi povedinky studentskoi molodi v osvitnomu seredovyshchi vyshchoho navchalnoho zakladu* [Formation of a culture of safe behavior of student youth in the educational environment of a higher education institution]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
2. Artiukhina, L. V. (2021). *Interaktyvni tekhnolohii u vykladanni bezpeky zhyttiediialnosti: teoriia ta praktyka zastosuvannia* [Interactive technologies in teaching life safety: theory and practice of application]. Kharkiv: KhNPU im. H. S. Skovorody [in Ukrainian].
3. Bekh, I. D. (2018). *Osobystisno oriientovane vykhovannia yak chynnyk formuvannia bezpechnoi povedinky osobystosti* [Personality-oriented education as a factor in the formation of safe behavior of the individual]. *Pedahohika i psykholohiia*, (1), 3–11 [in Ukrainian].
4. Vashchenko, O. M. (2022). *Modernizatsiia zmistu kursu «Bezpeka zhyttiediialnosti» u konteksti vyklykiv voiennoho chasu* [Modernization of the content of the “Life Safety” course in the context of wartime challenges]. *Bezpeka zhyttiediialnosti*, (2), 12–20 [in Ukrainian].
5. Honcharenko, S. U. (2019). *Pedahohichni tekhnolohii formuvannia zhyttievoi kompetentnosti osobystosti* [Pedagogical technologies for the formation of personal life competence]. *Osvita i rozvytok obdarovanoi osobystosti*, (10), 7–14 [in Ukrainian].
6. Demchuk, N. I. (2020). *Innovatsiini pidkhody do pidhotovky maibutnikh pedahohiv u sferi bezpeky zhyttiediialnosti* [Innovative approaches to the training of future teachers in the field of life safety]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka*, (4), 45–53 [in Ukrainian].
7. Zhyzhko, O. A. (2021). *Proiektni tekhnolohii yak zasib pidvyshchennia efektyvnosti navchannia bezpeky zhyttiediialnosti* [Project technologies as a means of improving the effectiveness of life safety education]. *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Borysa Hrinchenka. Serii: Pedahohika*, (3), 67–73 [in Ukrainian].
8. Kolb, D. A. (2015). *Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development* (2nd ed.). New Jersey: Pearson Education [in English].

УДК 004.4'272:004.8:37.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1611-1627](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1611-1627)

Кутафін Юрій Володимирович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8156-1277>

Бацуровська Ілона Вікторівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

Брезецький Сергій Олександрович викладач кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-8709-6951>

Самойленко Олексій Олександрович доктор педагогічних наук, професор, кафедри інтелектуальних систем та цифрових технологій, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6374-4168>

ІНТЕГРАЦІЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ, МАШИННОГО НАВЧАННЯ ТА ОБ'ЄКТНООРІЄНТОВАНОГО ПРОГРАМУВАННЯ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті обґрунтовано теоретичні, методичні та технологічні засади інтеграції комп'ютерних технологій, машинного навчання та об'єктноорієнтованого програмування в освітній процес професійної підготовки фахівців. Визначено педагогічні умови, які забезпечують ефективне поєднання технологічних інновацій із дидактичними принципами сучасної освіти. Показано, що синергія цифрових інструментів і педагогічних підходів сприяє формуванню цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти, розвитку алгоритмічного, критичного й аналітичного мислення, а також підвищенню рівня інтерактивності та персоналізації навчання. Проаналізовано сучасні тенденції цифровізації освіти та розроблено концептуальну модель синергії комп'ютерних технологій, об'єктноорієнтованого програмування і штучного інтелекту як основи для побудови інтелектуальних освітніх застосунків. У межах моделі окреслено п'ять рівнів інтеграції: інфраструктурний, архітектурно-програмний, інтелектуальний, педагогічно-комунікаційний та аналітично-рефлексивний. Зазначено, що реалізація цієї моделі сприяє створенню адаптивного, гнучкого та безпечного цифрового середовища, орієнтованого на індивідуальні

освітні траєкторії, академічну доброчесність і сталий розвиток освіти. На основі отриманих результатів запропоновано рекомендації щодо удосконалення навчальних програм, методик і цифрових інструментів у напрямі інтеграції штучного інтелекту в освітні практики. Результати дослідження підтверджують, що поєднання технологічних інновацій із педагогічною майстерністю створює нову парадигму освіти, у якій цифрова культура стає складовою професійної компетентності та умовою якісної підготовки фахівців майбутнього.

Ключові слова: комп'ютерні технології, об'єктноорієнтоване програмування, штучний інтелект, цифрова компетентність, інтелектуальні освітні застосунки, адаптивне навчання, педагогічна інтеграція.

Kutafin Yurii Volodymyrovych PhD in Pedagogy, Associate Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8156-1277>

Batsurovska Ilona Viktorivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8407-4984>

Brezetskyi Serhii Oleksandrovych Lecturer, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-8709-6951>

Samoilenko Oleksiy Oleksandrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Intellectual Systems and Digital Technologies, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6374-4168>

INTEGRATION OF COMPUTER TECHNOLOGIES, MACHINE LEARNING, AND OBJECT-ORIENTED PROGRAMMING IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article supports theoretical, methodological, and technological bases of including computer technologies, machine learning, and object-oriented programming in the educational process of professional training. The research determines pedagogical conditions to be effective in the combination of technological innovations with the didactic principles of the modern educational process. It shows that digital competence in teachers and learners can be developed with the help of the combination of digital tools and pedagogical strategies, as well as the development of algorithmic, analytical, and critical thinking and the increase of the level of interactivity and customization in the learning process. Existing tendencies in the digitalization of

education are discussed, and the conceptual framework of the synergy between computer technologies, object-oriented programming, and artificial intelligence is created as a base to construct intelligent educational applications. The model has got five levels which are interrelated and they consist of infrastructural, architectural-programming, intellectual, pedagogical-communicative and analytical-reflective levels. The application of the model helps to build an adaptive, flexible and a safe digital environment that is concentrated on individual paths of learning, academic integrity and sustained growth in education. Recommendations regarding the improvement of the educational programs, teaching process, and digital tools are introduced based on the received findings through the introduction of the use of artificial intelligence into the educational process. The results validate that the introduction of the technological innovations coupled with the mastery of the pedagogical skills constitutes a new paradigm of education where the digital culture becomes a constituent element of professional skills and a condition to the quality training of the future specialists.

Keywords: computer technologies, object-oriented programming, artificial intelligence, digital competence, intelligent educational applications, adaptive learning, pedagogical integration.

Постановка проблеми.

Сучасний етап розвитку освіти характеризується швидким упровадженням цифрових технологій, які суттєво змінюють структуру, зміст і методи навчання. Комп'ютерні технології, об'єктноорієнтоване програмування та штучний інтелект стали не лише технічними інструментами, а й педагогічними засобами, що забезпечують персоналізацію, аналітичність і динамічність освітнього процесу. Водночас залишається невирішеною низка проблем, пов'язаних із цілісним поєднанням цих технологій у методології професійної підготовки фахівців. Зокрема, потребують наукового обґрунтування питання створення інтегрованих освітніх середовищ, які б поєднували алгоритмічне мислення, педагогічні принципи та цифрові інструменти в єдину систему формування компетентностей. Важливою проблемою є також недостатній рівень готовності викладачів до використання технологій машинного навчання і штучного інтелекту у навчальному процесі, що зумовлює потребу у формуванні нової цифрової культури, педагогічної грамотності та аналітичного мислення. Поряд із цим існує необхідність у розробленні концептуальної моделі синергії комп'ютерних технологій, ООП і ШІ, яка забезпечувала б не лише технічну інтеграцію, а й педагогічну доцільність їх використання. Така модель повинна враховувати принципи міждисциплінарності, практичної орієнтації та цифрової етики, створюючи умови для побудови інтелектуальних освітніх застосунків, здатних адаптуватися до індивідуальних потреб здобувачів освіти та сприяти сталому розвитку освітнього цифрового середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Любарець В. В. та співавт. досліджують адаптацію професійного розвитку до цифрової трансформації сучасного ринку праці, акцентуючи на необхідності оновлення підходів до навчання та розроблення нових моделей освітньої взаємодії. Автори підкреслюють, що цифровізація змінює не лише технологічну складову, а й структуру компетентностей, потрібних фахівцям у сучасному освітньому просторі [1]. Бацуровська І. В., Кашина Г. С. і Макієвський О. І. аналізують методологічні засади створення дидактичних матеріалів у цифровому середовищі, наголошуючи на важливості поєднання педагогічних принципів і цифрових технологій у побудові освітнього процесу. Їхнє дослідження окреслює практичні шляхи реалізації цифрово орієнтованого навчання у професійній освіті [2]. Кашина Г. С. у своїй роботі визначає основні напрями інформаційно-технологічного забезпечення неперервної освіти та професійного розвитку педагогів, підкреслюючи роль освітніх платформ і цифрових сервісів у формуванні сучасної педагогічної компетентності [3].

Ковальчук А. Р. досліджує розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, звертаючи увагу на інтеграцію цифрових технологій у навчальний процес як засіб формування сучасного педагогічного мислення [4]. Ковальчук В. І. аналізує проблеми цифровізації фахової підготовки в закладах професійної освіти, вказуючи на потребу методичного переосмислення освітніх програм та впровадження цифрових рішень у педагогічну практику [5]. Любарець В. В. і Грибова Л. В. акцентують увагу на управлінні проєктами та ризиками в освіті, розглядаючи цифрові інструменти як засіб забезпечення ефективного контролю, планування й аналітики освітніх процесів [6]. Петренко Л. М. у своєму дослідженні обґрунтовує необхідність формування цифрової компетентності викладачів педагогічних закладів, визначаючи орієнтири для підготовки кадрів в умовах цифрової трансформації освіти [7]. Петренко Л. М. і Зеліковська О. аналізують педагогічну освіту крізь призму сталого розвитку, наголошуючи на взаємозв'язку між професійною та цифровою компетентностями викладача вищої школи [8]. Самойленко О. М. і Бацуровська І. В. досліджують компетентнісний підхід до створення мережево-цифрового середовища навчання, підкреслюючи значення інтеграції систем LMS та Office 365 для підвищення кваліфікації педагогів природничого напрямку [9]. Штемпель Н. В. розглядає неформальну освіту як важливий чинник формування цифрової компетентності майбутніх педагогів, наголошуючи, що саме позаформатні освітні практики сприяють гнучкості й саморозвитку в цифровому середовищі [10].

Попри значні наукові здобутки, недостатньо дослідженими залишаються питання ефективної інтеграції машинного навчання й об'єктноорієнтованого програмування в освітній процес, зокрема щодо поєднання педагогічних

методик із сучасними технологічними інструментами та оцінювання їх впливу на якість підготовки здобувачів освіти.

Мета статті – обґрунтувати теоретичні й методичні засади інтеграції комп'ютерних технологій, машинного навчання та об'єктоорієнтованого програмування в освітній процес професійної підготовки фахівців, розкрити механізми формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти в умовах цифрової трансформації, а також розробити концептуальну модель синергії технологічних і педагогічних компонентів як основу створення інтелектуальних освітніх застосунків для забезпечення сталого розвитку цифрового освітнього середовища.

Виклад основного матеріалу.

Сучасний стан упровадження комп'ютерних технологій, машинного навчання та об'єктоорієнтованого програмування у професійній підготовці фахівців характеризується зростанням ролі цифрових інструментів у забезпеченні якості, гнучкості та персоналізації освітнього процесу. Цифровізація освіти стала основою для трансформації педагогічних підходів, змісту навчання й організації навчальної взаємодії. Як зазначає Любарець та співавт., адаптація професійного розвитку до умов цифрової економіки вимагає оновлення методик викладання й інтеграції цифрових технологій у систему підготовки фахівців [1]. Ця тенденція зумовлена потребою підготовки фахівців нового покоління, здатних працювати в середовищі цифрової економіки, керувати інформаційними потоками, застосовувати аналітичні моделі та алгоритми машинного навчання для вирішення прикладних завдань.

Застосування комп'ютерних технологій у професійній освіті забезпечує створення інтерактивних навчальних платформ, електронних лабораторій, систем управління знаннями та освітньої аналітики. Як підкреслює Кашина, ефективність цифрової трансформації навчального процесу залежить від інформаційно-технологічного забезпечення неперервної освіти, яке створює умови для розвитку педагогічної майстерності й цифрової компетентності викладачів [3]. Такі технології дозволяють перейти від репродуктивного до конструктивно-дослідницького навчання, у якому студент не лише споживає інформацію, а й створює власний цифровий продукт, проєкт або модель. Об'єктоорієнтоване програмування в цьому контексті виконує роль логічної й методологічної основи формування алгоритмічного мислення, аналітичних здібностей та навичок інженерного проєктування.

Машинне навчання у системі професійної підготовки дедалі частіше розглядається як практичний інструмент розвитку компетентностей, пов'язаних з аналітикою даних, автоматизацією рішень і проєктуванням інтелектуальних систем. Як зазначає Ковальчук, цифрова компетентність майбутніх педагогів формується не лише через оволодіння технологіями, а й через розуміння

педагогічних аспектів їх інтеграції в навчальний процес [4]. Тому впровадження ML-технологій потребує поєднання технічних знань із педагогічним дизайном, орієнтованим на розвиток критичного мислення, рефлексії та відповідального використання даних. У цьому контексті важливою є роль викладача як фасилітатора цифрової взаємодії, здатного поєднувати педагогічні принципи з інноваційними технологічними інструментами [2].

Сучасні дослідження доводять, що поєднання об'єктноорієнтованого програмування й машинного навчання забезпечує синергійний ефект у професійній підготовці, сприяючи розвитку дослідницької та інженерної культури майбутніх фахівців. За спостереженням Любарця і Грибової, цифрові інструменти управління проектами підвищують ефективність планування та контролю навчальних процесів, дозволяючи створювати системи аналітики, що відображають реальні професійні практики [6]. Це забезпечує формування у студентів не лише технічних, а й організаційних навичок, необхідних для роботи в умовах цифрової економіки. Отже, нинішні тенденції вказують на зростання значущості інтегрованих підходів, коли комп'ютерні технології, ML-алгоритми та ООП стають не окремими дисциплінами, а взаємопов'язаними компонентами єдиного освітнього простору, що формує цілісну цифрову компетентність фахівця нового покоління.

Інтеграція технологічних інновацій у зміст навчальних дисциплін професійної освіти є необхідною умовою модернізації освітнього процесу, що відповідає викликам цифрової економіки. Сучасна педагогіка все частіше спирається на принципи міждисциплінарності, практичної орієнтації та цифрової етики, які визначають нові підходи до побудови навчальних програм. Як підкреслюють Бацуровська, Кашина і Макієвський, ефективна розробка дидактичних матеріалів у цифровому середовищі потребує поєднання педагогічних принципів із технологічними рішеннями, що дозволяють забезпечити гнучкість, адаптивність і прозорість навчального процесу [2]. Такий підхід сприяє формуванню у здобувачів освіти не лише технічних, але й соціальних, етичних і комунікативних компетентностей, що відповідають потребам сучасного інформаційного суспільства.

Педагогічні засади інтеграції технологічних інновацій передбачають перехід від традиційної моделі «викладач – джерело знань» до моделі спільного створення знань у цифровому середовищі. Відповідно, зміст навчальних дисциплін має орієнтуватися на принципи відкритості, мобільності та співпраці. Як зазначає Кашина, ключовим аспектом цифрової трансформації освіти є створення інформаційно-технологічного простору, у якому реалізується неперервне навчання педагогів і здобувачів освіти [3]. У цьому контексті педагогічна функція полягає не лише у формуванні знань, а у створенні середовища для творчої реалізації через використання ІКТ, машинного навчання, аналітики даних та етичного застосування цифрових інструментів.

Педагогічні засади інтеграції технологічних інновацій у зміст навчальних дисциплін подано у таблиці 1.

Таблиця 1

**Педагогічні засади інтеграції технологічних інновацій у зміст
навчальних дисциплін професійної освіти**

№	Педагогічний принцип	Характеристика інтеграційного підходу	Освітні інструменти та технології	Очікувані результати
1	<i>Міждисциплінарність</i>	Поєднання знань з інформатики, педагогіки, психології, аналітики даних і штучного інтелекту для формування комплексних компетентностей	STEAM-підходи, інтегровані модулі, міжгалузеві проекти	Розвиток системного мислення, здатність працювати в мультидисциплінарних командах
2	<i>Практична орієнтація</i>	Реалізація навчання через прикладні завдання, симуляції, розробку цифрових продуктів та застосунків	LMS-платформи, симулятори, середовища програмування (Python, C#, Java), інструменти ML	Здатність застосовувати теоретичні знання в реальних професійних ситуаціях
3	<i>Цифрова етика</i>	Формування усвідомленого й відповідального використання технологій, дотримання академічної доброчесності, захисту даних і кібербезпеки	Онлайн-платформи з етичних кейсів, інтеграція тем з медіаграмотності, цифрової безпеки та правового регулювання	Розвиток етичного мислення, критичності й цифрової культури
4	<i>Адаптивність</i>	Забезпечення гнучких освітніх траєкторій з урахуванням рівня підготовки здобувачів	Системи адаптивного навчання, аналітичні платформи, AI-асистенти	Індивідуалізація навчання, підвищення мотивації та результативності
5	<i>Проектно-дослідницький підхід</i>	Навчання через створення власних рішень, стартапів або дослідницьких ініціатив	Google Colab, GitHub, цифрові лабораторії, віртуальні дослідницькі простори	Розвиток творчості, критичного мислення, підприємницьких навичок
6	<i>Партнерство і співтворчість</i>	Взаємодія викладачів, студентів і цифрових систем у спільному освітньому процесі	Хмарні сервіси, колаборативні платформи, цифрові класи	Формування культури взаємодії та спільної відповідальності

Отже, педагогічні засади інтеграції технологічних інновацій у зміст навчальних дисциплін професійної освіти ґрунтуються на поєднанні наукових і технологічних підходів, орієнтованих на розвиток компетентностей ХХІ століття. Міждисциплінарність забезпечує цілісність знань, практична орієнтація — професійну релевантність, а цифрова етика — соціальну відповідальність і безпеку цифрової взаємодії. Реалізація цих принципів сприяє формуванню цифрово грамотного фахівця, здатного не лише користуватися технологіями, а й створювати інноваційні рішення з урахуванням етичних і гуманістичних цінностей сучасної освіти.

Формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти сьогодні визначає якість освітнього процесу, його адаптивність та інноваційність. У контексті розвитку штучного інтелекту, машинного навчання й інтерактивних освітніх платформ особливої актуальності набуває проблема поетапного розвитку цифрової грамотності, що охоплює когнітивні, технологічні, комунікативні та етичні аспекти. Як зазначає Петренко, розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів передбачає формування цільових і змістових орієнтирів для ефективного використання цифрових засобів навчання [7]. Системний підхід до цього процесу дозволяє не лише оволодіти інструментами цифрового середовища, а й зрозуміти їх педагогічний потенціал, що сприяє модернізації методів викладання та підвищенню рівня мотивації студентів.

Розвиток цифрової компетентності відбувається у кілька взаємопов'язаних етапів, які поєднують навчальну аналітику, практичну взаємодію та інтеграцію інтелектуальних систем. Як підкреслюють Самойленко і Бацуровська, побудова мережево-цифрового освітнього середовища базується на компетентнісному підході, що поєднує інструменти LMS, Office 365 та аналітичні системи для підвищення професійної кваліфікації [9]. У цьому контексті важливим є формування культури роботи з даними, уміння проектувати цифрові освітні продукти, розвивати критичне мислення й етичну відповідальність у цифровій взаємодії.

Етапи формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти представлено у таблиці 2.

Таблиця 2

Етапи формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти засобами інтерактивних платформ, адаптивних систем та машинного навчання

№	Етап	Характеристика етапу	Основні цифрові інструменти	Очікувані результати
1	Ознайомчо-діагностичний	Усвідомлення ролі цифрової компетентності, діагностика рівня володіння технологіями, визначення освітніх потреб	Google Forms, Moodle Quiz, тестові модулі Digital Competence Framework	Самооцінка цифрової грамотності, формування індивідуальної освітньої траєкторії
2	Мотиваційно-орієнтаційний	Формування внутрішньої мотивації до цифрового навчання, розуміння переваг інтерактивних платформ і адаптивних систем	Edmodo, Microsoft Teams, інтерактивні панелі, гейміфікація	Підвищення мотивації, розвиток позитивного ставлення до цифрової взаємодії
3	Технологічно-практичний	Опанування інструментів створення контенту, аналізу даних, роботи з ML-модулями, розробка освітніх застосунків	Google Colab, TensorFlow, Scratch, інтерактивні симулятори	Розвиток практичних умінь, створення цифрових продуктів і проектів
4	Інтеграційно-креативний	Застосування технологій у власній педагогічній діяльності, інтеграція ML і адаптивних систем у навчальні курси	LMS Moodle, ChatGPT, AI-асистенти, Smart Education Tools	Розвиток інноваційного мислення, створення персоналізованих курсів
5	Аналітично-рефлексивний	Аналіз ефективності цифрових практик, самооцінка й корекція результатів, розвиток цифрової етики	Learning Analytics, ePortfolio, цифрові дашборди	Розвиток критичного мислення, рефлексії та відповідального використання технологій

Формування цифрової компетентності є динамічним процесом, який відбувається поетапно та потребує поєднання педагогічної рефлексії з технологічною активністю. Використання інтерактивних платформ і адаптивних систем створює умови для персоналізованого навчання, у якому кожен здобувач освіти може рухатися власною траєкторією розвитку. Застосування інструментів машинного навчання дозволяє автоматизувати аналітику навчальних даних, визначати освітні прогалини та підвищувати ефективність освітнього менеджменту. Таким чином, цифрова компетентність стає не лише показником технічної

підготовленості, а й основою педагогічної майстерності, творчості та етичної відповідальності у цифровому світі.

Методологічні підходи до створення інтегрованих освітніх середовищ ґрунтуються на системному поєднанні педагогічних принципів, алгоритмічного мислення та сучасних програмних засобів, що забезпечують ефективну взаємодію учасників освітнього процесу. У сучасній науковій парадигмі цифрової освіти провідне місце займає компетентнісний підхід, який розглядає цифрові технології не лише як інструмент, а як середовище розвитку творчого потенціалу, аналітичного мислення й професійної ідентичності викладача і здобувача освіти. Як зазначає Бацуровська, ефективність навчання у цифровому середовищі забезпечується тоді, коли технологічні інструменти органічно інтегровані у педагогічну модель, орієнтовану на активну діяльність здобувачів та розвиток їх когнітивної автономії [2].

Створення інтегрованого освітнього середовища передбачає поєднання декількох ключових методологічних підходів. По-перше, *системно-синергетичний підхід* визначає середовище як цілісну динамічну систему, у якій взаємодіють педагогічні, технологічні та соціальні компоненти. Це дозволяє забезпечити баланс між навчальними завданнями, аналітичними інструментами та підтримкою викладача. По-друге, *діяльнісний підхід* підкреслює важливість залучення здобувачів до активного навчання через практичні кейси, програмні проекти, аналіз даних і створення власних цифрових продуктів. У цьому контексті алгоритмічне мислення виступає не лише як технічна навичка, а як спосіб логічного осмислення інформації та побудови послідовних освітніх дій [4]. По-третє, *педагогічно-технологічний підхід* передбачає інтеграцію програмних засобів (LMS, цифрових лабораторій, хмарних платформ, AI-асистентів) у методичну структуру дисциплін, що забезпечує гнучкість і персоналізацію навчання [9].

Особливе значення в цьому процесі має формування алгоритмічного мислення як базової компетентності сучасного педагога й здобувача освіти. Воно забезпечує здатність структурувати освітній контент, аналізувати проблеми, розробляти рішення через моделювання процесів і створення цифрових продуктів. Як підкреслює Любарець, розвиток цифрової компетентності потребує аналітичного підходу до управління освітніми процесами та використання технологій для моніторингу, прогнозування й оцінювання результатів навчання [6]. У цьому контексті методологія побудови інтегрованих середовищ включає такі елементи: технологічний дизайн, адаптивність контенту, когнітивну інтерактивність, рефлексію та етичну відповідальність.

Отже, методологічне підґрунтя створення інтегрованих освітніх середовищ визначається єдністю педагогічних і технологічних принципів, орієнтованих на формування інтелектуально-гнучкої особистості. Використання сучасних

програмних засобів у поєднанні з алгоритмічним мисленням дозволяє перетворити освітній простір на динамічну систему знань і практик, у якій викладач виступає фасилітатором, а здобувач — активним творцем власної освітньої траєкторії. У результаті формується цифрова культура навчання, заснована на принципах етичності, самостійності, критичного мислення та інноваційності, що відповідає вимогам професійної освіти майбутнього

Розвиток інтелектуальних освітніх систем у сучасному цифровому середовищі вимагає створення нових концептуальних моделей, здатних інтегрувати комп'ютерні технології, об'єктноорієнтоване програмування (ООП) та штучний інтелект (ШІ) у єдину когнітивно-технологічну структуру. Такі моделі стають основою для побудови освітніх застосунків, що поєднують аналітичну потужність алгоритмів, гнучкість програмної архітектури та педагогічну логіку навчальної взаємодії. Як зазначають Самойленко і Бацуровська, компетентнісний підхід до створення цифрового освітнього середовища передбачає інтеграцію технологій LMS, Office 365 та інструментів штучного інтелекту з метою підвищення ефективності професійного навчання [9]. Така синергія дозволяє створювати адаптивні системи, здатні до самонавчання, персоналізації контенту та формування нових типів освітніх взаємодій на основі даних.

Концептуальна модель синергії технологічних компонентів у системі освітніх застосунків базується на принципах взаємодоповнюваності, структурної інтеграції та динамічної адаптації. Комп'ютерні технології забезпечують технічну основу для збору, оброблення та візуалізації даних; об'єктноорієнтоване програмування формує логіку структуризації освітніх процесів через класи, об'єкти та методи; а штучний інтелект виступає інтелектуальним ядром, яке реалізує аналітичні, когнітивні та прогностичні функції. Як зазначають Бацуровська, Кашина та Макієвський, поєднання педагогічних і технологічних методик створює основу для практико орієнтованого навчання у цифровому середовищі [2]. Це підкреслює необхідність багаторівневої архітектури освітнього програмного забезпечення, де кожен рівень виконує власну функцію, але взаємодіє з іншими у межах спільного освітнього циклу.

Концептуальну модель синергії комп'ютерних технологій, ООП та ШІ подано в таблиці 3.

Таблиця 3

**Концептуальна модель синергії комп'ютерних технологій,
об'єктноорієнтованого програмування та штучного інтелекту в
інтелектуальних освітніх застосунках**

Рівень моделі	Компонент	Основна функція	Приклади технологічних рішень	Педагогічна реалізація
1. Інфраструктурний	Комп'ютерні технології	Забезпечення цифрової інфраструктури, обчислювальних потужностей, безпеки даних і мережевої взаємодії	Хмарні сервіси (Azure, AWS), бази даних, системи збереження даних	Підтримка роботи освітніх платформ, доступ до навчальних ресурсів
2. Архітектурно-програмний	Об'єктноорієнтоване програмування	Моделювання структур даних, створення гнучкої архітектури програмних рішень	Python OOP, Java, C#, Visual Studio	Розроблення навчальних симуляторів, ігрових середовищ, цифрових лабораторій
3. Інтелектуальний	Штучний інтелект і машинне навчання	Аналіз навчальних даних, адаптація контенту, прогнозування результатів	TensorFlow, ChatGPT, Scikit-Learn, AI-асистенти	Персоналізація навчання, інтелектуальна підтримка здобувачів, аналітика успішності
4. Педагогічно-комунікаційний	Педагогічна інтеграція	Узгодження технологічних рішень із методами викладання, формування цифрової етики	LMS Moodle, інтерактивні платформи, колаборативні інструменти	Реалізація принципів гуманістичного, адаптивного та рефлексивного навчання
5. Аналітично-рефлексивний	Моніторинг і вдосконалення системи	Збір та інтерпретація освітніх даних, оцінка ефективності застосунків	Learning Analytics, ePortfolio, Dashboard-системи	Безперервне вдосконалення навчального контенту, управління якістю освіти

Розроблена концептуальна модель демонструє, що інтеграція комп'ютерних технологій, ООП та ШІ є не просто технологічною інновацією, а педагогічно

обґрунтованим процесом, спрямованим на створення гнучких, адаптивних і самонавчальних освітніх систем. Синергія цих компонентів забезпечує не лише автоматизацію та персоналізацію навчання, а й формування нового типу освітньої взаємодії — інтелектуально-комунікативної, у якій технології стають посередником між знанням і творчістю. Завдяки цьому інтелектуальні освітні застосунки перетворюються на інструмент формування цифрової культури, професійного мислення й аналітичної самостійності здобувачів освіти.

Удосконалення навчальних програм, методик і цифрових інструментів у сучасному освітньому просторі має ґрунтуватися на системному підході до формування сталого цифрового середовища, яке забезпечує якість, інноваційність і гуманістичну спрямованість освіти. Як зазначає Петренко, розвиток цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти потребує чіткого визначення змістових і цільових орієнтирів, що враховують соціально-етичні виклики цифрової епохи [7]. Тому першим кроком до вдосконалення навчальних програм є перегляд їхньої структури з метою інтеграції дисциплін, пов'язаних із цифровими технологіями, алгоритмічним мисленням і штучним інтелектом. Програми мають забезпечувати не лише знання з інформатики чи програмування, а й уміння використовувати технології для аналізу даних, візуалізації інформації, управління освітніми процесами та розв'язання комплексних проблем у міждисциплінарному контексті.

Методики навчання мають еволюціонувати від традиційно-репродуктивних до адаптивно-дослідницьких моделей, у яких навчальний процес стає взаємодією людини й технології. Як підкреслюють Бацуровська, Кашина і Макієвський, педагогічна ефективність цифрового середовища зростає, коли технологічні інструменти інтегровані в методичну структуру дисципліни, а не використовуються епізодично [2]. Це означає, що викладання повинно передбачати поєднання проектного, проблемно-орієнтованого та гейміфікованого навчання з цифровими лабораторіями, системами аналітики навчання, інтерактивними симуляціями й платформами машинного навчання. Важливим є також розвиток методик педагогічного моделювання, які дозволяють поєднувати когнітивну активність здобувачів із автоматизованими рекомендаціями, створюючи ефект «цифрового тьютора» — штучного інтелекту, що підтримує навчальну самостійність.

Подальше вдосконалення цифрових інструментів повинно відбуватися у напрямі підвищення їх адаптивності, безпеки та інтегрованості. Як зазначає Любарець, цифрові системи управління навчанням повинні не лише забезпечувати облік і моніторинг, а й виступати аналітичним інструментом, який сприяє прогнозуванню результатів, оцінюванню динаміки навчання та підтримці прийняття педагогічних рішень [6]. У цьому контексті доцільним є впровадження комплексних екосистем, що поєднують LMS, хмарні сервіси, AI-

аналітику, блокчейн для захисту даних і цифрові репозитарії для відкритого доступу до освітніх матеріалів. Така екосистема формує стійке освітнє середовище, яке здатне до саморозвитку, самооновлення та безперервного вдосконалення.

Важливою рекомендацією є інституційна підтримка цифрової трансформації освіти, яка включає системну підготовку педагогів, розробку стандартів цифрової етики, формування спільнот практиків і впровадження моделей відкритої освіти. Як доводить Ковальчук, підготовка сучасного викладача неможлива без формування його цифрової культури, рефлексивності та здатності діяти в умовах невизначеності [4]. Тому навчальні програми підвищення кваліфікації мають охоплювати не лише технічну підготовку, а й розвиток педагогічної інновативності, креативності, уміння працювати з великими даними та алгоритмами штучного інтелекту. Водночас необхідно зберігати гуманістичний вимір освіти — орієнтацію на цінність особистості, академічну доброчесність і відповідальне використання технологій.

Таким чином, забезпечення сталого розвитку освітнього цифрового середовища можливе за умови синергетичної взаємодії трьох складових: оновлених навчальних програм, сучасних методик і технологічно гнучких інструментів. Їхнє поєднання створює підґрунтя для формування інтелектуальної, етичної та соціально відповідальної спільноти освітян і здобувачів, здатних не лише користуватися цифровими рішеннями, а й творити нову культуру навчання у цифрову добу.

Висновки.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що інтеграція комп'ютерних технологій, машинного навчання та об'єктноорієнтованого програмування в освітній процес створює нову парадигму професійної підготовки фахівців, орієнтовану на поєднання технологічної гнучкості, аналітичного мислення та педагогічної цілісності. Такий підхід сприяє переходу від традиційних моделей навчання до адаптивно-інтерактивних форматів, у яких навчання відбувається на основі цифрової взаємодії, аналітики даних і персоналізованих освітніх траєкторій. Використання машинного навчання дозволяє створювати системи, здатні до самонавчання, прогнозування результатів і динамічного оновлення контенту, що значно підвищує ефективність навчального процесу. Формування цифрової компетентності викладачів і здобувачів освіти відбувається поетапно — від ознайомлення з технологіями до творчого використання інтелектуальних систем для вирішення освітніх завдань. Інтеграція технологічних інновацій у зміст навчальних дисциплін передбачає синергію педагогічних принципів і сучасних цифрових рішень, що забезпечує розвиток критичного, алгоритмічного й етичного мислення. Об'єктноорієнтоване програмування, у свою чергу, виступає базою для формування структурного, логічного й систем-

ного бачення процесів, необхідних у цифровому середовищі. Розроблена концептуальна модель синергії комп'ютерних технологій, ООП і штучного інтелекту окреслює методологічну основу побудови інтелектуальних освітніх застосунків, які поєднують технічну потужність, педагогічну логіку та когнітивну гнучкість. Такі застосунки не лише автоматизують процес навчання, а й сприяють розвитку дослідницької активності, творчості та самостійності здобувачів освіти. Отже, результати дослідження підтверджують, що сталий розвиток цифрового освітнього середовища можливий лише за умови гармонійного поєднання технологічних інновацій і педагогічних стратегій. Цей підхід забезпечує формування інтелектуально зрілої, етично відповідальної та професійно компетентної особистості, здатної ефективно діяти в умовах цифрової трансформації освіти та суспільства.

Література:

1. Liubarets V., Kashyna G., Kachan Y., Brezetskyi S., Ostrovershenko A. Adapting professional development to the digital transformation of today's job market // *Multidisciplinary Science Journal*. – 2024. – Vol. 6. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0713>
2. Бацуровська І. В., Кашина Г. С., Макієвський О. І. Методологічні підходи до розробки дидактичних матеріалів для професійної освіти: Від теорії до практики // *Moderní aspekty vědy: XLVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie*. – Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. – С. 172–191.
3. Кашина Г. С. Інформаційно-технологічне забезпечення неперервної освіти та професійної діяльності педагогів // *Управління системами післядипломної освіти для сталого розвитку* / Ред. Н. Рідей. – Київ: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. – С. 528–544. (Коллективна монографія).
4. Ковальчук А. Розвиток цифрової компетентності майбутніх педагогів професійного навчання в умовах цифровізації // *Молодь і ринок*. – 2024. – № 2. – С. 148–152.
5. Ковальчук В. І. Проблеми цифровізації фахової підготовки в закладах професійної освіти // *Актуальні проблеми технологічної і професійної освіти: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (14 травня 2020 р.)*. – Глухів: ГНПУ ім. О. Довженка, 2020. – С. 40–43.
6. Любарєць В. В., Грибова Л. В. Особливості управління проєктами та ризиками в освіті // *Педагогічні науки: теорія та практика*. – 2024. – №1. – С. 115–121. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-1-16>
7. Петренко Л. М. Розвиток цифрової компетентності майбутніх викладачів педагогічних закладів вищої освіти: цільові й змістові орієнтири // *Науково-методичні засади інформаційно-аналітичного супроводу цифрової трансформації освіти і педагогіки: матеріали круглого столу (17 травня 2023 р.)*. – Київ: ВІППО, 2023. – С. 21–24.
8. Петренко Л. М., Зеліковська О. Педагогічна освіта для сталого розвитку: дослідження професійно-цифрової компетентності викладача вищої школи // *Modern Approaches to Ensuring Sustainable Development* / за ред. В. Смачилка, О. Несторенка. – Катовіце: The University of Technology in Katowice Press, 2023. – С. 206–213.
9. Самойленко О. М., Бацуровська І. В. Компетентнісний підхід щодо розробки мережево-цифрового середовища для підвищення кваліфікації вчителів природничого напрямку на основі інтеграції системи LMS+Office 365 // *Теоретико-методологічні основи модернізації навчання: компетентнісний підхід*. – Херсон, 2020. – С. 201–232.

10. Штемпель Н. В. Неформальна освіта як засіб формування цифрової компетентності майбутніх педагогів // Інноваційна педагогіка. – 2024. – Вип. 67, ч. 1. – С. 60–64.
11. Штемпель Н. В. Формування цифрової компетентності майбутніх учителів початкової школи засобами неформальної освіти // Вісник РДГУ. Серія: Педагогіка та психологія. – 2023. – Вип. 1. – С. 112–117.

References:

1. Liubarets, V., Kashyna, G., Kachan, Y., Brezetskyi, S., & Ostrovershenko, A. (2024). *Adapting professional development to the digital transformation of today's job market. Multidisciplinary Science Journal*, 6. <https://doi.org/10.31893/multiscience.2024ss0713>
2. Batsurovska, I. V., Kashyna, H. S., & Makiiievskyi, O. I. (2024). *Metodologichni pidkhody do rozrobky dydaktychnykh materialiv dlia profesiinoi osvity: vid teorii do praktyky* [Methodological approaches to developing didactic materials for professional education: from theory to practice]. In *Moderní aspekty vědy: XLVIII. Díl mezinárodní kolektivní monografie* [Modern aspects of science: Volume XLVIII. International collective monograph] (pp. 172–191). Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. [in Ukrainian].
3. Kashyna, H. S. (2019). *Informatsiino-tekhnologichne zabezpechennia neperervnoi osvity ta profesiinoi diialnosti pedahohiv* [Information and technological support for continuous education and professional activities of teachers]. In N. Ridei (Ed.), *Upravlinnia systemamy pislidyplomnoi osvity dlia staloho rozvytku* [Management of postgraduate education systems for sustainable development] (pp. 528–544). Kyiv: Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].
4. Kovalchuk, A. (2024). *Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnykh pedahohiv profesiinoho navchannia v umovakh tsyfrovizatsii* [Development of digital competence of future vocational education teachers in the context of digitalization]. *Molod i rynek* [Youth and Market], (2), 148–152 [in Ukrainian].
5. Kovalchuk, V. I. (2020). *Problemy tsyfrovizatsii fakhovoi pidhotovky v zakladakh profesiinoi osvity* [Problems of digitalization of vocational training in professional education institutions]. In *Aktualni problemy tekhnologichnoi i profesiinoi osvity: materialy II Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (14 travnia 2020 r.)* [Current issues of technological and vocational education: materials of the II International Scientific and Practical Conference (May 14, 2020)] (pp. 40–43). Hlukhiv: HNPU im. O. Dovzhenka [in Ukrainian].
6. Liubarets, V. V., & Hrybova, L. V. (2024). *Osoblyvosti upravlinnia proiektamy ta ryzykamy v osviti* [Features of project and risk management in education]. *Pedahohichni nauky: teoriia ta praktyka* [Pedagogical sciences: theory and practice], (1), 115–121. <https://doi.org/10.26661/2786-5622-2024-1-16>
7. Petrenko, L. M. (2023). *Rozvytok tsyfrovoi kompetentnosti maibutnykh vykladachiv pedahohichnykh zakladiv vyshchoi osvity: tsilovi y zmistovi oriiantyry* [Development of digital competence of future teachers of pedagogical higher education institutions: target and content guidelines]. In *Naukovo-metodychni zasady informatsiino-analitychnoho suprovodu tsyfrovoy transformatsii osvity i pedahohiky: materialy kruhloho stolu (17 travnia 2023 r.)* [Scientific and methodological principles of information and analytical support of digital transformation of education and pedagogy: round table materials (May 17, 2023)] (pp. 21–24). Kyiv: VIPPO [in Ukrainian].
8. Petrenko, L. M., & Zelikovska, O. (2023). *Pedahohichna osvita dlia staloho rozvytku: doslidzhennia profesiino-tsyfrovoy kompetentnosti vykladacha vyshchoi shkoly* [Pedagogical education for sustainable development: research on professional digital competence of higher education teacher]. In V. Smachylka & O. Nestorenko (Eds.), *Modern Approaches to Ensuring Sustainable Development* (pp. 206–213). Katowice: The University of Technology in Katowice Press [in Ukrainian].

9. Samoylenko, O. M., & Batsurovska, I. V. (2020). *Kompetentnisnyi pidkhid shchodo rozrobky merezhevo-tsyfrovoho seredovyscha dlia pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv pryrodnychoho napriamu na osnovi intehratsii systemy LMS+Office 365* [Competency-based approach to developing a network-digital environment for enhancing the qualifications of natural science teachers based on the integration of the LMS+Office 365 system]. In *Teoretyko-metodolohichni osnovy modernizatsii navchannia: kompetentnisnyi pidkhid* [Theoretical and methodological foundations of learning modernization: a competency-based approach] (pp. 201–232). Kherson [in Ukrainian].
10. Shtempel, N. V. (2024). *Neformalna osvita yak zasib formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti maibutnikh pedahohiv* [Non-formal education as a means of developing the digital competence of future teachers]. *Innovatsiina pedahohika* [Innovative Pedagogy], 67(1), 60–64 [in Ukrainian].
11. Shtempel, N. V. (2023). *Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly zasobamy neformalnoi osvity* [Formation of digital competence of future primary school teachers through non-formal education]. *Visnyk RDHU. Seriya: Pedahohika ta psykholohiia* [Bulletin of RDHU. Series: Pedagogy and Psychology], (1), 112–117 [in Ukrainian].

УДК 37.018.43:796(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1628-1638](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1628-1638)

Лесик Анжеліка Сергіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка кафедри педагогіки, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-1886-4088>

Коваль Карина Валентинівна асистентка кафедри педагогіки, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0009-1696-9389>

Куза Андріан Андрійович здобувач першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, спеціальності 013 Початкова освіта, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ: НОВІ ГОРИЗОНТИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті проаналізовано сучасні тенденції цифровізації фізичного виховання в контексті реалізації концепції Нової української школи, що орієнтована на формування ключових компетентностей учнів, зокрема цифрової та здоров'язбережувальної. Визначено, що цифрові технології виступають не лише інструментом модернізації уроків фізичної культури, а й чинником зміни педагогічної парадигми, методології та підходів до оцінювання навчальних результатів. Охарактеризовано основні напрями інтеграції цифрових засобів у систему фізичного виховання, серед яких: використання екзергеймів, цифрових платформ, застосунків для персоналізованого навчання, а також технологій доповненої (AR) і віртуальної реальності (VR). Проаналізовано наукові джерела, що підтверджують позитивний вплив цифрових технологій на розвиток рухових і когнітивних навичок учнів, підвищення мотивації до занять і формування навичок самооцінювання та самоконтролю.

Обґрунтовано доцільність упровадження моделі ТРАСК (Technological Pedagogical Content Knowledge) як концептуальної основи формування цифрової компетентності вчителя фізичної культури. Розкрито зміст трьох її ключових компонентів – технологічного, педагогічного та змістового знання і визначено, що саме їхня інтеграція забезпечує ефективне та педагогічно доцільне використання технологій на уроках. Підкреслено, що високий рівень сформованості ТРАСК-компетентності педагога корелює з підвищенням навчальної мотивації та академічних досягнень учнів.

Висвітлено потенційні ризики цифровізації фізичного виховання, серед яких зниження рівня реальної рухової активності, ризики кібербезпеки, перевантаження учнів екранним контентом та ймовірне зменшення розвитку соціальних навичок унаслідок надмірної індивідуалізації навчання. Визначено необхідність пошуку балансу між технологічними інноваціями та традиційними формами фізичної активності.

Узагальнено результати дослідження, які підтверджують, що цифрова трансформація фізичної культури є закономірним етапом розвитку освітнього процесу, спрямованим на підвищення його ефективності, інклюзивності та мотиваційної привабливості.

Ключові слова: цифровізація, фізична культура, Нова українська школа, TPACK.

Lesyk Anzhelika Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia, <https://orcid.org/0000-0003-1886-4088>

Koval Karyna Valentinovna Assistant Professor of Pedagogy, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia, <https://orcid.org/0009-0009-1696-9389>

Kuza Andrian Andriyovych first (bachelor's) degree student, majoring in 013 Primary Education, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia

DIGITAL TRANSFORMATION OF PHYSICAL CULTURE: NEW HORIZONS FOR UKRAINIAN SCHOOLS

Abstract. The article analyzes current trends in the digitization of physical education in the context of implementing the New Ukrainian School concept, which focuses on developing key competencies in students, particularly digital and health-related competencies. It is determined that digital technologies are not only a tool for modernizing physical education lessons, but also a factor in changing the pedagogical paradigm, methodology, and approaches to assessing learning outcomes. The main directions of integration of digital tools into the physical education system are characterized, including the use of exergames, digital platforms, applications for personalized learning, as well as augmented reality (AR) and virtual reality (VR) technologies. Scientific sources confirming the positive impact of digital technologies on the development of students' motor and cognitive skills, increasing motivation to study, and forming self-assessment and self-control skills are analyzed.

The feasibility of implementing the TPACK (Technological Pedagogical Content Knowledge) model as a conceptual basis for the formation of digital

competence of physical education teachers is substantiated. The content of its three key components – technological, pedagogical, and content knowledge—is revealed, and it is determined that their integration ensures the effective and pedagogically appropriate use of technologies in the classroom. It is emphasized that a high level of TPACK competence in teachers correlates with increased learning motivation and academic achievement in students.

The potential risks of the digitalization of physical education are highlighted, including: a decrease in the level of real physical activity, cybersecurity risks, overload of students with screen content, and a possible decrease in the development of social skills due to excessive individualization of learning. The need to find a balance between technological innovations and traditional forms of physical activity is identified.

The results of the study confirm that the digital transformation of physical education is a natural stage in the development of the educational process, aimed at increasing its effectiveness, inclusiveness, and motivational appeal.

Keywords: digitalization, physical education, New Ukrainian School, TPACK.

Постановка проблеми. Фізична культура, як невід’ємна складова освітнього процесу, сьогодні перебуває на етапі глибокої трансформації, зумовленої стрімким розвитком цифрових технологій. Йдеться не лише про інтеграцію технічних засобів у освітній процес, а про переосмислення самої парадигми викладання, оновлення методологічних підходів, форм і критеріїв оцінювання результатів навчання [13].

У контексті модернізації української освіти ця тенденція набуває особливої актуальності в межах реалізації реформи Нової української школи (НУШ), орієнтованої на формування в учнів ключових компетентностей для життя в інформаційному суспільстві [10]. Серед них провідне місце посідають цифрова грамотність і здоров’язбережувальна компетентність, які визначають пріоритети розвитку гармонійної, соціально активної та технологічно обізнаної особистості.

Таким чином, цифровізація фізичного виховання перетворюється не лише на освітній тренд, а на стратегічний інструмент реалізації цілей сучасної освіти [5]. Інтеграція цифрових технологій у систему фізичного виховання розглядається сьогодні як закономірний етап еволюції освітнього процесу, що забезпечує його відповідність викликам часу та підвищує ефективність навчання представників цифрового покоління. Такий підхід цілком узгоджується з концепцією Нової української школи, орієнтованої на формування ключових життєвих і цифрових компетентностей, розвиток критичного мислення та здатності до самореалізації. У цьому контексті фізична культура постає не лише як засіб зміцнення здоров’я, а й як чинник формування всебічно розвиненої, компетентної й соціально активної особистості, здатної успішно діяти в умовах цифрового суспільства.

Водночас процес цифрової інтеграції ставить перед педагогічною спільнотою багатовимірне завдання, що полягає у пошуку оптимального балансу між інноваційністю та педагогічною доцільністю, щоб максимально реалізувати потенціал технологій для розвитку учнів і водночас мінімізувати ризики надмірного використання цифрових пристроїв [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження свідчать про зростання наукового інтересу до проблеми цифровізації фізичного виховання. Теоретико-методичні аспекти цифрової трансформації освіти висвітлювали В. Сергієнко та Франчук Н. [14], О. Дущенко [6], які підкреслюють необхідність розвитку цифрової компетентності педагогів. Т. Осадченко [12], Л. Денисова [4] та інші акцентували увагу на цифровізації сфери фізичної культури й спорту як чиннику модернізації управлінських і навчальних процесів. Практичний потенціал цифрових технологій у фізичному вихованні школярів розкрили С. Гвоздецька [2], В. Савченко [2], В. Гейтенко [3], С. Шинкарьов [3] та інші, довівши ефективність використання віртуальної реальності й мультимедійних ресурсів. А. Кузьмінський [8] та інші досліджували підготовку вчителів фізичної культури до роботи в умовах цифрового середовища, тоді як О. Попова [10] зосередилися на безпечному освітньому просторі у воєнних умовах. Таким чином, можемо стверджувати, що підходи до цифровізації уроків фізичної культури розглядаються сучасними науковцями доволі багатогранно.

Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні моделі впровадження цифрових технологій на уроках фізичної культури, що поєднує емпірично підтверджений вплив на розвиток рухових і когнітивних умінь; здійснити аналіз педагогічних компетентностей у межах моделі ТРАСК і розглянути етико-правові аспекти, пов'язані із захистом персональних даних учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Диджиталізація впевнено інтегрувалася в освітній простір, докорінно трансформувавши традиційні підходи до навчання та зробивши його більш інтерактивним, гнучким і персоналізованим. Уроки фізичної культури не є винятком: упровадження цифрових технологій відкриває нові можливості для модернізації змісту, методів і форм організації занять.

Сучасні цифрові платформи та застосунки надають учителям інструменти для індивідуалізації навчання відповідно до фізичних можливостей і темпу розвитку кожного учня. Це дозволяє створювати персональні тренувальні плани, добирати вправи різного рівня складності та відстежувати динаміку результатів. Інтерактивні елементи, гейміфікація, система віртуальних досягнень і змагальний компонент сприяють підвищенню мотивації учнів. Дослідження засвідчують пряму залежність між рівнем цифрової компетентності педагога та навчальною активністю здобувачів освіти [4]. Електронні підручники, відеуроки й онлайн-курси забезпечують безперервність навчання у форматах дистанційної та змішаної освіти.

Попри значні переваги, інтеграція цифрових технологій у фізичне виховання супроводжується низкою викликів, які потребують педагогічного контролю та зваженого підходу. Тривале використання гаджетів може спричиняти перевтому, порушення постави, зниження зору й рухової активності. Водночас надмірна увага до індивідуальних цифрових завдань може обмежувати розвиток соціальних умінь: співпраці, емпатії та вміння розв'язувати конфлікти, що традиційно формуються у групових формах роботи [5].

Фундаментальне протиріччя полягає в тому, що технології, покликані активізувати фізичну діяльність, можуть опосередковано сприяти гіподинамії. Проблема, однак, не в самих технологіях, а в способах їх педагогічного застосування. Як зазначає О. Дущенко [6], ефективність диджиталізації залежить від методики її впровадження: цифрові інструменти мають не замінювати рухову активність, а посилювати її освітній потенціал.

Освітній ринок сьогодні пропонує широкий спектр цифрових ресурсів, які можуть бути інтегровані в уроки фізичної культури для досягнення навчальних і виховних цілей. Платформи Canva, Genially, Quizlet, Gimkit, Socrative (табл. 1), а також сервіси Google дозволяють створювати інтерактивний контент, перетворюючи традиційні тести й опитування на динамічні ігрові форми, що знижує рівень тривожності учнів і водночас підвищує їх пізнавальну активність [3].

Екзергеймінг (від англ. exercise – «вправа» та gaming – «гра») розглядається як сучасний напрям у фізичному вихованні, що інтегрує елементи рухової активності з ігровими технологіями. Такий підхід виявляється особливо ефективним у роботі з учнями молодшого шкільного віку, оскільки поєднує тренувальні завдання з елементами гри, стимулюючи природну цікавість і внутрішню мотивацію дитини до руху [2].

Серед найбільш популярних платформ екзергеймінгу варто виокремити GoNoodle (короткі динамічні відео для рухових пауз), Sworkit for Kids (комплекс вправ для розвитку сили, гнучкості та витривалості) та Just Dance, яка сприяє вдосконаленню координації рухів і ритмічності.

Результати наукових досліджень підтверджують високу ефективність екзергеймів у підвищенні мотивації, залученості та задоволення від занять фізичною культурою. Доведено, що такі програми позитивно впливають на розвиток моторних навичок (баланс, мобільність), когнітивних функцій (увага, самоконтроль) та психоемоційного стану здобувачів освіти. Зокрема, регулярні заняття екзергеймінгом із частотою 2–3 рази на тиждень тривалістю 40–60 хвилин упродовж 12 тижнів сприяють покращенню фізичної підготовленості та композиції тіла [2; 15].

Вплив екзергеймів виходить за межі фізичного розвитку, адже вдосконалення когнітивних процесів під час гри позитивно позначається на академічній успішності учнів.

Таблиця 1

Огляд цифрових інструментів для уроків фізичної культури.

Категорія інструменту	Платформи	Ключові функції	Приклад педагогічного застосування
Створення інтерактивного контенту	Canva, Genially, Leonardo AI	Створення інфографіки, презентацій, відео, робочих аркушів	Створити яскравий плакат з правилами безпеки під час гри у футбол або інтерактивну презентацію про історію Олімпійських ігор.
Гейміфікація та оцінювання	Quizlet, Gimkit, Socrative, інструменти Google	Інтерактивні вікторини, ігрові тести, онлайн-завдання	Провести онлайн-вікторину на знання правил гри в баскетбол для закріплення теоретичного матеріалу.
Екзергеймінг та фітнес	GoNoodle, Sworkit for Kids, Just Dance	Короткі рухливі перерви, структуровані тренування, танцювальні ігри	Використати 5-хвилинне відео з GoNoodle для «руханки» в початкових класах або провести танцювальний батл за допомогою Just Dance.
Аналітика та персоналізація	Платформи на базі ІІІ, ChatGPT	Адаптивні завдання, аналіз прогресу, діагностика освітніх втрат	Автоматично відстежувати прогрес учнів у виконанні нормативів та надавати індивідуальні рекомендації для покращення результатів.

Технології доповненої (AR) та віртуальної реальності (VR), а також носимі пристрої (wearables) відкривають нові можливості для трансформації фізичного виховання, забезпечуючи більш глибоку інтеграцію цифрового середовища у навчальний процес. Імерсивні технології формують унікальний освітній досвід, перетворюючи традиційне заняття з фізичної культури на інтерактивну, дослідницько-ігрову діяльність. Використання VR-симуляцій дозволяє відтворювати складні або потенційно травмонебезпечні рухові дії у безпечному, контрольованому середовищі, що знижує ризики травмування. Важливою перевагою є інклюзивність, адже віртуальне середовище можна адаптувати до індивідуальних потреб учнів з особливими освітніми потребами, забезпечуючи рівний доступ до навчання. Носимі пристрої, такі як фітнес-трекери, смарт-годинники тощо, сприяють об'єктивізації оцінювання фізичної активності, перетворюючи її на вимірюваний та керований процес. Вони забезпечують фіксацію кількості кроків, частоти серцевих скорочень і витрати енергії, що дозволяє переходити від суб'єктивного сприйняття до аналітичного моніторингу фізичної підготовленості. На основі цих даних учитель спільно з учнем може формулювати індивідуальні цілі, відстежувати динаміку прогресу та коригувати навантаження [2; 12].

Важливим мотиваційним чинником виступає гейміфікація, що інтегрована в більшість сучасних пристроїв і стимулює учнів до підвищення активності. Для використання у закладах загальної середньої освіти доцільно надавати перевагу спеціалізованим рішенням, зокрема Moki Bands, які є безекранними, анонімними та орієнтованими на групові досягнення, що сприяє зниженню рівня змагальності [14].

Разом із тим, розширення можливостей цифрового моніторингу актуалізує проблему захисту персональних даних. Відомості, зібрані за допомогою носимих пристроїв (зокрема показники частоти серцевих скорочень у реальному часі), відносяться до спеціальної категорії персональних даних відповідно до положень GDPR і потребують високого рівня конфіденційності та явної згоди користувачів. Отже, прагнення підвищити педагогічну ефективність через аналітику даних супроводжується необхідністю забезпечення балансу між освітніми інноваціями та правовими обмеженнями, що формує нові етичні та організаційні виклики для закладів освіти [1].

Ефективність інтеграції цифрових технологій в освітній процес визначається не стільки матеріально-технічним забезпеченням, скільки рівнем цифрової та педагогічної компетентності вчителя [12]. У світовій педагогічній практиці модель ТРАСК (Technological Pedagogical Content Knowledge) розглядається як базова концепція для осмислення професійної готовності педагога до використання технологій. Вона ґрунтується на інтеграції трьох взаємопов'язаних складових:

- змістових знань (Content Knowledge, СК) – глибокого розуміння предметного матеріалу (зокрема основ фізіології, правил і технік спортивних ігор);
- педагогічних знань (Pedagogical Knowledge, РК) – володіння методами навчання, управління освітнім середовищем та формами оцінювання результатів;
- технологічних знань (Technological Knowledge, ТК) – здатності добирати й ефективно застосовувати цифрові інструменти відповідно до педагогічних цілей.

Разом із розвитком цифрової компетентності вчителя актуалізується проблема захисту персональних даних учасників освітнього процесу. Відповідно до положень Загального регламенту про захист даних (GDPR), імplementованого у вітчизняне законодавство, робота з персональними даними має ґрунтуватися на таких принципах, як законність, обмеження мети, мінімізація даних і підзвітність (табл. 2). Адміністрація закладу освіти зобов'язана забезпечити прозорість процесів збору, обробки та зберігання даних, інформуючи батьків про характер та цілі використання інформації. Особливе значення має отримання інформованої згоди, яка повинна бути добровільною, конкретною та однозначно висловленою. Це стосується, зокрема, застосування зображень та відеоматеріалів учнів у публічних інформаційних просторах [11].

Таким чином, інтеграція цифрових інструментів у систему фізичного виховання вимагає не лише технічної готовності, а й високої правової та етичної культури педагогів, що забезпечує баланс між інноваційністю навчання та захистом прав учасників освітнього процесу.

Таблиця 2 – Чек-лист для освітніх закладів щодо дотримання GDPR при використанні цифрових технологій.

Сфера перевірки	Аспект дослідження	Статус
Політики та процедури	Призначено відповідальну особу за захист даних (DPO).	
	Розроблено та оприлюднено політику конфіденційності.	
	Існує процедура реагування на витік даних.	
Отримання згоди	Отримано письмову згоду батьків на обробку персональних даних.	
	Отримано окрему згоду на обробку чутливих даних.	
	Отримано окрему згоду на використання фото/відео учнів.	
Управління даними	Застосовується принцип мінімізації даних.	
	Визначено та дотримано терміни зберігання даних.	
Робота з постачальниками	Проводиться перевірка GDPR нових додатків.	
	Укладено договори про обробку даних (DPA).	

Для ефективного впровадження цифрових технологій у процес викладання фізичної культури вчитель має володіти не лише базовими технічними навичками, а й стратегічним розумінням принципів цифрової інтеграції [7]. Йдеться про здатність усвідомлено добирати цифрові інструменти відповідно до педагогічних цілей, адаптувати їх до вікових, психофізіологічних та індивідуальних особливостей учнів, а також гармонійно поєднувати інноваційні рішення з традиційними методами навчання з метою підвищення ефективності освітнього процесу [8].

Недостатнє розуміння методологічних засад цифрової трансформації призводить до епізодичного або фрагментарного використання технологій, що знижує педагогічну цінність цифрових інструментів і обмежує можливості для розвитку ключових компетентностей учнів, насамперед рухових, когнітивних і соціально-комунікативних [13].

Висновки. Цифрова трансформація фізичної культури постає як об'єктивно неминучий та перспективний етап розвитку сучасної освіти, що має потенціал суттєво підвищити її якість, ефективність і мотиваційний компонент навчання. Водночас успішність цього процесу зумовлюється системним підходом, який поєднує три ключові складові: педагогічно обґрунтований вибір технологій, високий рівень цифрової компетентності педагогів (відповідно до моделі TRACK) та неухильне дотримання етичних і правових принципів обробки персональних даних згідно з вимогами GDPR.

Проведений аналіз сучасних досліджень дозволяє визначити низку стратегічних орієнтирів для ефективного реалізації цифрових підходів у галузі фізичного виховання. Передусім доцільним є інституційне впровадження моделі ТРАСК у державні стандарти підготовки та підвищення кваліфікації вчителів, а також розроблення національних методичних рекомендацій щодо безпечного, етичного та педагогічно доцільного використання цифрових технологій у навчальному процесі.

Для адміністрацій закладів освіти стратегічним завданням має стати поєднання технічного модернізаційного вектору з розвитком людського потенціалу, зокрема підтримкою професійного зростання вчителів, формуванням цифрової та педагогічної компетентності, створенням внутрішніх політик щодо використання гаджетів і захисту даних. Важливо також призначати відповідальних осіб за дотримання стандартів кібербезпеки та здійснювати регулярний аудит відповідності вимогам GDPR.

Учителі фізичної культури, своєю чергою, мають займати активну позицію у професійному саморозвитку, постійно вдосконалювати цифрові навички та критично оцінювати доцільність технологічних інновацій. Їхнє головне завдання полягає у створенні педагогічно збалансованих уроків, де цифрові інструменти виступають засобом розширення можливостей учнів.

Таким чином, лише комплексний, міждисциплінарний підхід, що охоплює технологічні, педагогічні, правові та етичні аспекти, забезпечить повноцінну реалізацію потенціалу цифрової трансформації фізичного виховання. Це стане основою для формування сучасного, інклюзивного й мотиваційно насиченого освітнього середовища, узгодженого з цінностями та принципами Нової української школи.

Література:

1. Complying with GDPR in schools: a 5-point checklist for school admissions teams. iSAMS. URL: <https://blog.isams.com/complying-with-gdpr-a-5-point-checklist-for-school-admissions-teams> (дата звернення: 08.10.2025).
2. Гвоздецька С. В., Савченко В. В., Турчанінов Р. Д. Ефективність використання віртуальної реальності в навчальних програмах із фізичної культури. *Академічні візії*. 2024. Вип. 38. С. 1–13.
3. Гейтенко В. В., Шинкарьов С. І., Шинкарьова Н. Г. Використання цифрових технологій на уроці фізичної культури в умовах Нової української школи. *Олімпійський та паралімпійський спорт*. 2025. № 1. С. 21–25.
4. Денисова Л. В., Шинкарук О. А., Лавров В. О. Зарубіжний досвід організаційно-управлінського забезпечення сфери фізичної культури і спорту в умовах цифрової трансформації. *Sport Science Spectrum*. 2024. №2. С. 65–73.
5. Диджиталізація в початковій школі: друг чи ворог? Нова українська школа, 2024. URL: <https://nus.org.ua/2024/07/22/dydzhytalizatsiya-v-pochatkovij-shkoli-drug-chy-vorog/> (дата звернення: 07.10.2025).
6. Дущенко О. С. Сучасний стан цифрової трансформації освіти. *Фізико-математична освіта*. 2021. Вип. 2 (28). С. 40–45.

7. Коваль К. В., Лесик А. С. Використання інноваційних методів навчання в системі розвитку фізичних якостей здобувачів початкової освіти. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 5 (39) С. 315–325. URL : <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/11617>
8. Кузьмінський А. Цифрова трансформація професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури в умовах змішаного навчання. *Естетика і етика педагогічної дії*. 2023. Вип. 28. С. 209–221.
9. Левінець Н. Як забезпечити оптимальну рухову активність дітей у сучасних умовах. *Дошкільне виховання*. 2024. №2. С. 3–4.
10. Лесик А. С., Попова О. І., Коваль К. В. Організація безпечного освітнього простору в початковій школі в умовах воєнного стану: тенденції та перспективи розвитку. *Перспективи та інновації науки*. 2024. № 6 (40). С. 245–253. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/12434>
11. Лук'яненко В. В., Литовченко І. М., Галацин К. О., Мелешко І. В. Передумови ефективної організації навчального процесу в дистанційному режимі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 33. Т. 2. С. 154–158.
12. Осадченко Т. Сучасний стан цифровізації у сфері фізичної культури та спорту в Україні. *Physical Culture And Sport: Scientific Perspective*. 2023. № 2. С. 103–108.
13. Фізичне виховання: проблеми та перспективи: монографія за загальною редакцією проф. Г. П. Грибана. Житомир : Руга, 2020. 384 с.
14. Цифрова трансформація освіти: теоретико-методичні засади: монографія / за заг. ред. В. П. Сергієнка; за наук. ред. Н. П. Франчук. Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 382 с.
15. Шевчук О. Особливості навчання фізичної культури молодших школярів в умовах Нової української школи. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2022. № 4 (60). С. 53–58.

References:

1. Complying with GDPR in schools: a 5-point checklist for school admissions teams. iSAMS. URL: <https://blog.isams.com/complying-with-gdpr-a-5-point-checklist-for-school-admissions-teams> (data zvernennia: 08.10.2025).
2. Hvozdet'ska, S. V., Savchenko, V. V. & Turchaninov, R. D. (2024). Efektyvnist vykorystannia virtualnoi realnosti v navchalnykh prohramakh iz fizychnoi kultury [The effectiveness of using virtual reality in physical education curricula]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 38, 1–13.
3. Heitenko, V. V., Shynkarov, S. I. & Shynkarova, N. H. (2025). Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii na urotsi fizychnoi kultury v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Using digital technologies in physical education lessons under the New Ukrainian School concept]. *Olimpiiskyi ta paralimpiiskyi sport – Olympic and Paralympic Sport*, 1, 21–25.
4. Denysova, L. V., Shynkaruk, O. A. & Lavrov, V. O. (2024). Zarubizhnyi dosvid orhanizatsiino-upravlinskoho zabezpechennia sfery fizychnoi kultury i sportu v umovakh tsyfrovoy transformatsii [Foreign experience of organizational and managerial support in the field of physical culture and sports under digital transformation]. *Sport Science Spectrum*, 2, 65–73.
5. Dydzhytalizatsiia v pochatkovii shkoli: druh chy voroh? [Digitalization in primary school: friend or foe?]. *Nova ukrainska shkola – New Ukrainian School*, 2024. URL: <https://nus.org.ua/2024/07/22/dydzhytalizatsiya-v-pochatkovii-shkoli-drug-chy-vorog/> (data zvernennia: 07.10.2025).
6. Dushchenko, O. S. (2021). Suchasnyi stan tsyfrovoy transformatsii osvity [The current state of digital transformation of education]. *Fizyko-matematychna osvita – Physical and Mathematical Education*, 2(28), 40–45.

7. Koval, K. V. & Lesyk, A. S. (2024). Vykorystannia innovatsiinykh metodiv navchannia v systemi rozvytku fizychnykh yakosti zdobuvachiv pochatkovoi osvity [Using innovative teaching methods in developing physical qualities of primary education students]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, 5(39), 315–325. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/11617>
8. Kuzminskyi, A. (2023). Tsyfrova transformatsiia profesiinoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury v umovakh zmishanoho navchannia [Digital transformation of future physical education teachers' professional training in blended learning conditions]. *Estetyka i etyka pedahohichnoi dii – Aesthetics and Ethics of Pedagogical Action*, 28, 209–221.
9. Levinec, N. (2024). Yak zabezpechyty optymalnu rukhovu aktyvnist ditei u suchasnykh umovakh [How to ensure optimal physical activity of children in modern conditions]. *Doshkilne vykhovannia – Preschool Education*, 2, 3–4.
10. Lesyk, A. S., Popova, O. I. & Koval, K. V. (2024). Orhanizatsiia bezpechnoho osvitnoho prostoru v pochatkovii shkoli v umovakh voiennoho stanu: tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Organization of a safe educational environment in primary school under martial law: trends and development prospects]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, 6(40), 245–253. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/12434>
11. Lukianenko, V. V., Lytovchenko, I. M., Halatsyn, K. O. & Meleshko, I. V. (2021). Peredumovy efektyvnoi orhanizatsii navchalnoho protsesu v dystantsiinomu rezhymi [Prerequisites for effective organization of the learning process in distance mode]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 33(2), 154–158.
12. Osadchenko, T. (2023). Suchasnyi stan tsyfrovizatsii u sferi fizychnoi kultury ta sportu v Ukraini [The current state of digitalization in the field of physical culture and sports in Ukraine]. *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 2, 103–108.
13. Hryban, H. P. (red.) (2020). Fizychnye vykhovannia: problemy ta perspektyvy [Physical education: problems and prospects]. Zhytomyr: Ruta, 384 p.
14. Serhiienko, V. P. (red.), Franchuk N. P. (red.) (2024). Tsyfrova transformatsiia osvity: teoretyko-metodychni zasady [Digital transformation of education: theoretical and methodological foundations]. Kyiv: Vyd-vo UDU imeni Mykhaila Drahomanova, 382 p.
15. Shevchuk, O. (2022). Osoblyvosti navchannia fizychnoi kultury molodshykh shkoliariv v umovakh Novoi ukrainskoi shkoly [Features of teaching physical education to primary school students under the New Ukrainian School concept]. *Fizychnye vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi – Physical Education, Sport and Health Culture in Modern Society*, 4(60), 53–58.

УДК 37.013.43:51-06:37.091.3

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1639-1653](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1639-1653)

Лисиця Віктор Тимофійович кандидат фіз.-мат. наук, доцент кафедри вищої математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-2303-8143>

Ломоносова Наталія Олександрівна магістрант кафедри вищої математики та інформатики, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

СИМЕТРІЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ І РОЗВИТКУ МАТЕМАТИЧНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ

Анотація. У статті розглянуто проблему вивчення симетрії як універсального принципу упорядкування та гармонії у світі, що має важливе освітнє й методологічне значення. Автори обґрунтовують доцільність застосування поняття симетрії як інструменту формування міжпредметних зв'язків, розвитку просторового, візуально-образного й логічного мислення учнів, а також як засобу інтеграції знань з математики, природничих наук, мистецтва й технологій. У роботі проведено аналіз стану вивчення симетрії у шкільних курсах України та порівняння з міжнародним досвідом (Німеччина, Фінляндія, Італія, Іспанія, Нідерланди). Показано, що в зарубіжних освітніх системах тема симетрії реалізується у формі міждисциплінарних STEM-проєктів, використанні цифрових інструментів (GeoGebra, Desmos), творчих завдань і практичних спостережень у природі та мистецтві.

Проаналізовано чинні модельні програми МОН України, у яких симетрія розглядається як складова формування просторового мислення, проте потребує більш цілісного методичного забезпечення. Запропоновано дорожню карту поступового вивчення симетрії на всіх етапах шкільної освіти: від початкової до профільної, із поетапним розвитком умінь — від розпізнавання симетрії в навколишньому середовищі до використання її в наукових дослідженнях і творчих проєктах.

Розроблено методичні рекомендації щодо впровадження симетрії у навчальний процес української школи: наочні та практичні досліди, інтеграція з мистецтвом і природничими науками, застосування ІКТ і цифрових середовищ, реалізація мініпрактикумів та дослідницьких проєктів. Зазначено, що симетрія є не лише важливою геометричною категорією, а й педагогічним інструментом, який сприяє формуванню ключових математичних і міжпредметних компетентностей, розвитку креативності та наукового світогляду учнів.

Результати дослідження свідчать, що системне впровадження симетрії у навчальний процес відповідає цілям Нової української школи, сприяє формуванню пізнавального інтересу, розширює можливості STEM-освіти та зближує українську освіту з європейськими освітніми стандартами.

Ключові слова: симетрія, геометрія, формування міжпредметних зв'язків, міжнародний досвід освітніх систем, математичні компетентності, нова українська школа

Lysytsya Viktor Tymofiiovych Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Higher Mathematics and Informatics, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv <https://orcid.org/0000-0003-2303-8143>

Lomonosova Nataliia Oleksandrivna Master's Degree Holder of the Department of Higher Mathematics and Informatics, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv

SYMMETRY AS A TOOL FOR FORMING INTERDISCIPLINARY CONNECTIONS AND DEVELOPING MATHEMATICAL COMPETENCIES

Abstract. The article examines the issue of studying symmetry as a universal principle of order and harmony in the world, which has significant educational and methodological importance. The authors substantiate the relevance of using the concept of symmetry as a tool for forming interdisciplinary connections, developing students' spatial, visual-imaginative, and logical thinking, as well as a means of integrating knowledge from mathematics, natural sciences, art, and technology. The study analyzes the current state of teaching symmetry in Ukrainian school curricula and compares it with international educational practices (Germany, Finland, Italy, Spain, and the Netherlands). It is shown that in foreign educational systems, the topic of symmetry is implemented through interdisciplinary STEM projects, the use of digital tools (GeoGebra, Desmos), creative tasks, and practical observations in nature and art. The article also reviews the current model curricula approved by the Ministry of Education and Science of Ukraine, where symmetry is considered an essential component in developing spatial reasoning but requires more comprehensive methodological support. A step-by-step roadmap for studying symmetry at all levels of school education — from primary to upper secondary — is proposed, ensuring the gradual development of skills from recognizing symmetry in the surrounding environment to applying it in scientific research and creative projects.

Methodological recommendations for integrating symmetry into the educational process of Ukrainian schools have been developed. These include visual and hands-on experiments, integration with art and natural sciences, the use of ICT and digital environments, and the implementation of mini-practices and research projects. It is emphasized that symmetry is not only an important geometric concept but also a pedagogical tool that fosters the formation of key mathematical and interdisciplinary competencies, as well as the development of students' creativity and scientific worldview.

The research results indicate that the systematic integration of symmetry into the educational process aligns with the goals of the New Ukrainian School reform, promotes cognitive engagement, expands the possibilities of STEM education, and brings Ukrainian education closer to European educational standards.

Keywords: symmetry, geometry, interdisciplinary connections, international educational experience, mathematical competencies, New Ukrainian School

Постановка проблеми. У сучасній освіті особливого значення набуває формування в учнів не лише предметних знань, а й умінь бачити зв'язки між різними галузями науки, розуміти закономірності природи й техніки. Одним із ключових понять, що поєднує математику, природничі науки, мистецтво та архітектуру, є симетрія. Вона є однією з фундаментальних ідей у математиці та природничих науках. За допомогою симетрії формується уявлення про закономірності, пропорції та гармонію, які пронизують як геометричні фігури, так і явища навколишнього світу. Симетрія виступає універсальною характеристикою порядку, гармонії й закономірності у світі, а тому її вивчення має важливе освітнє, пізнавальне й виховне значення. Попри це, тема симетрії у шкільному курсі геометрії часто розглядається фрагментарно. Вивчення симетрії зосереджено переважно на технічних побудовах. У процесі шкільного навчання поняття симетрії часто розглядається формально, без достатньої опори на життєвий досвід і приклади з навколишнього середовища. Це призводить до того, що учні сприймають симетрію як ізольоване геометричне поняття, а не як універсальний принцип будови світу. Внаслідок цього не реалізується повною мірою потенціал симетрії як інструмента формування міжпредметних зв'язків і розвитку креативного, образного мислення.

Разом з тим більш поглиблене і всебічне вивчення симетрії допомагає учням:

- розвивати просторове мислення;
- формувати вміння аналізувати та узагальнювати;
- бачити взаємозв'язки між об'єктами;
- осягати естетичну складову математики.

Слід зазначити, що згідно з дослідженнями психологів [1–4], у молодшому та середньому шкільному віці активно формується візуально-образне та просторове мислення. Заняття із симетрії сприяють розвитку:

- уваги до форми, розмірів, положення предметів у просторі;
- зорово-рухової координації (через побудову осей симетрії, відображень);
- умінь працювати з геометричними інструментами (лінійкою, циркулем, транспортиром).

Ще одна проблема полягає у відсутності цілісної системи методичних підходів до формування в учнів понять про симетрію через спостереження за реальними об'єктами, моделювання й розв'язування практичних геометричних задач. Потребує уточнення питання, як поєднати теоретичні знання про симетрію з прикладами з природи, архітектури, техніки й мистецтва, щоб підвищити пізнавальний інтерес школярів та розвинути їхнє візуально-образне мислення. Разом з тим симетрія має яскраво виражені зв'язки з іншими предметами:

- мистецтво (орнаменти, візерунки, архітектура);
- біологія (симетрія в будові рослин і тварин);
- фізика і хімія (кристалічні решітки, молекули);
- інформатика (алгоритми побудови фігур, комп'ютерна графіка).

Таким чином, вивчення симетрії забезпечує інтеграцію математичних знань із реальним світом та формує компетентнісний підхід до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Симетрія є універсальним принципом упорядкування, який пронизує всі сфери людського пізнання – від природничих наук до мистецтва, архітектури, техніки й суспільного життя. Вона виявляє закономірності гармонії, рівноваги та пропорційності, що лежать в основі не лише природних структур, але й культурного, соціального й технологічного розвитку людства. Вивчення симетрії сприяло формуванню світоглядних уявлень про порядок і гармонію світу, а отже мало значний вплив на розвиток суспільства, тому дослідники всіх часів приділяли значну увагу до вивчення симетрії. Однією з найвідоміших робіт ХХ сторіччя стала книга «Symmetry» видатного німецького математика Германа Вейля, яка створена на основі лекцій, прочитаних ним у Принстонському університеті [5]. У цій роботі він продемонстрував, що поняття симетрії є універсальним принципом для усіх сфер людської діяльності – від природничих наук до архітектури і мистецтва. Він показав, що математика є мовою, якою можна точно описати симетрію.

Хоча концепція симетрії має багатовікову історію, вона залишається одним із найбільш об'єднуючих та універсальних принципів у різних наукових дисциплінах. У фізико-математичних та природничих науках вона керує фундаментальними законами фізики та організацією біологічних і екологічних систем [6–16]. Сучасні комп'ютерні науки використовують концепцію симетрії як один із фундаментальних принципів, який відіграє важливу роль у сучасних дослідженнях. Симетрія використовується у математичному моделюванні, в прикладних алгоритмах комп'ютерної графіки, комп'ютерного зору, обробки зображень, машинного навчання та робототехніки [17–20].

Зазначимо, що темі «симетрія» приділяється значна увага у викладанні математики у школах зарубіжних країн [21–27].

Таким чином, як показує аналіз останніх наукових і науково-методичних джерел, симетрія і сьогодні служить однією з провідних сил для розуміння навколишнього світу.

Мета статті – аналіз, дослідження і обґрунтування використання симетрії в шкільних курсах математики та інформатики для формування просторового і візуально-образного мислення, формування математичних і міжпредметних компетентностей, для підготовки до STEM-навчання.

Виклад основного матеріалу. Як вже було зазначено вище, симетрія відіграє важливу роль як у наукових дослідженнях, так і в навчальному процесі. В українських підручниках з геометрії симетрія розглядається як одне з геометричних перетворень і використовується в основному як спосіб розв'язування геометричних задач. Освітні модельні та типові програми з математики і геометрії в Україні затверджуються Міністерством освіти і науки (МОН). У програмі з математики для 5-6 класів [28] зазначено, що змістова лінія «Наочна геометрія» спрямована на розвиток образного і просторового мислення, зокрема через вивчення геометричних фігур, властивостей, побудов та використання прикладів із довкілля. Для 7–9 класів розроблено модельну програму [29]. У самих програмах симетрія зазначена як складова розвитку просторового мислення, умінь працювати з геометричними об'єктами, відображеннями, перетвореннями, аналогіями, що прямо стосується теми симетрії.

Одним із авторів цієї статті, Ломоносовою Н.О., було проаналізовано, як вивчається тема «симетрія» у німецьких школах. Перш за все треба зазначити, що освітня система Німеччини більш децентралізована, ніж в Україні. Кожна федеральна земля може розробляти свої навчальні програми і вони можуть відрізнятися. Але існують органи, які визначають загальні освітні стандарти для забезпечення єдиних вимог до навчальних програм у всій країні [30, 31].

Для початкової школи (1-4 класи) рекомендується вивчати симетрію фокусуючись на наочному та практичному вивченні з використанням ігор та творчих завдань для ознайомлення з поняттям симетрії.

В середній школі (5-10 класи) є наступні рекомендації: поглиблюються теоретичні знання про різні види симетрії, симетрія використовується для розв'язування геометричних та алгебраїчних задач, вводяться геометричні перетворення та їх властивості.

У вищій середній школі (11-13 класи) рекомендується поглиблене вивчення математичних теорій, пов'язаних із симетрією. Рекомендується застосування симетрії в інших науках: фізиці, хімії, біології. Учні залучаються до розробки проєктів та дослідницьких робіт на тему симетрії.

Під час вивчення симетрії та геометричних перетворень у німецьких школах приділяється велика увага практичним застосуванням і міжпредметним

зв'язкам з різними дисциплінами. Звертається увага на те, як симетрія застосовується в архітектурі, живописі та навіть музиці. Це дозволяє розширити розуміння цієї математичної концепції через зв'язок із мистецтвом і дає поштовх для вивчення математики учням-гуманітаріям. Наводяться приклади, як симетрія представлена у природі: це можна спостерігати в будові кристалів, структурі рослин і тварин. Застосування математичних знань для вирішення практичних завдань демонструється на використанні симетрії в технологіях та інженерії.

Отже в німецьких школах приділяється значна увага розвитку компетенцій учнів в контексті поняття «симетрія». Це включає формування просторового та логічного мислення, вміння застосовувати математичні знання у реальних життєвих ситуаціях, таких як проектування, моделювання та аналіз об'єктів навколишнього середовища.

Зважаючи на те, що симетрія є важливою складовою у вивченні міжпредметних зв'язків, навколишнього середовища, однією з ключових тем в геометрії, їй приділяється значна увага в освітньому процесі європейських країн. Впровадження симетрії у навчальний процес здійснюється через різноманітні міжнародні проекти. Наприклад у проекті Symmetry Around Us [32] учні віку 10-14 років з Туреччини, Румунії, Словаччини, Грузії працювали над математичними задачами на тему симетрії через міжпредметні підходи (математика, мистецтво, ІКТ). Поєднання симетрії в математиці з повсякденними предметами. Створення мандал, браслетів дружби, презентація відомих симетричних будівель своєї країни.

Проект Unveiling the Mathematics of Symmetry and Shapes що використовує динамічну геометрію (наприклад, GeoGebra) для вивчення симетрії, форм і площ, за участі шкіл з Хорватії, Греції, Іспанії [33]. У цьому математичному проекті учні використовуватимуть GeoGebra, динамічне математичне програмне забезпечення для заглиблення у різні математичні властивості геометричних фігур. Цей проект має на меті покращити розуміння учнями геометрії, симетрії, багатокутників та площ.

У проекті “Implementation of ‘Symmetry in Mathematics’” (SOI-UA-523) брали участь українські 14-15-річні учні (Заліщицька державна гімназія, вчитель математики та інформатики Наталія Грушко) [34]. У цьому проекті учні використовували знання симетрії, математики, екології та програмування для створення проєктів із сонячними панелями і вітряними турбінами.

Вище було вказано міжнародні проекти. Вивчення симетрії у школах впроваджується і окремими країнами. Наприклад, у Фінляндії впроваджується дослідження геометричних задач у початковій школі (опис уроків, аналіз дій вчителів і рішень учнів; містить приклади уроків з симетрії) [35]. Приклади використання симетрії на уроках геометрії, розробки уроків, методичні рекомендації для вчителів, практичні робочі матеріали для початкової школи

(вправи на побудову симетричних фігур), завдання з поєднанням симетрії й мистецтва в STEM-контексті, опис уроків, де через оригамі викладають формальні поняття геометрії (симетрія як ключовий елемент), використання пакетів динамічної геометрії в різних європейських країнах можна знайти в джерелах [36–39].

Як показує досвід європейських країн, у школах симетрія розглядається не лише як геометрична властивість, але і як інтеграційний принцип пізнання світу. Симетрія впливає на розвиток просторового та візуально-образного мислення, формування навичок геометричного моделювання й розуміння закономірностей симетрії у природі, техніці, мистецтві та повсякденному житті. Для НУШ можна запропонувати концепцію впровадження симетрії у навчальний процес за наступними етапами.

Етап 1 (початкова освіта, 1–4 класи).

На цьому етапі учні ознайомлюються з поняттям «вісь симетрії» через спостереження у природі, мистецтві, побуті. Вивчення здійснюється через ігрові завдання, роботу з папером, дзеркалом, малюнками.

Очікувані результати. Учень упізнає симетрію в навколишньому середовищі, вміє створити симетричні візерунки; розвиває уяву та дрібну моторику.

Етап 2 (базова середня освіта, 5–6 класи).

Можна ввести математичне поняття осьової симетрії. На цьому етапі здійснюється робота з простими фігурами, виконуються креслення відображень. Доцільне використання цифрових інструментів (GeoGebra, Desmos).

Очікувані результати. Формується початкове розуміння геометричних перетворень, розвиток точності та аналітичного мислення, вміння працювати з цифровими платформами.

Етап 3 (базова середня освіта, 7–9 класи).

На цьому етапі вивчається точкова та осьова симетрії, симетрії відносно прямої, точки, площини. Здійснюється акцент на практичні застосування: архітектура, природа, фізика.

Очікувані результати. Здатність розв’язувати задачі з використанням перетворень. Симетрія застосовується до реальних моделей. До учнів надходить розуміння інваріантів симетрії.

Етап 4 (профільна середня освіта).

Узагальнюється поняття симетрії: вводиться поняття групи перетворень, інваріантність у фізиці, хімії, інформатиці, мистецтві. Здійснюються міжпредметні проекти.

Очікувані результати. Усвідомлення симетрії як універсального принципу організації світу. Розвиваються дослідницькі і креативні уміння, математичні компетентності при розв’язуванні практичних задач з використанням симетрії.

Методичні підходи і форми роботи для запровадження симетрії в українських школах. Враховуючи міжнародний досвід можна запропонувати наступні методичні підходи для впровадження симетрії у навчальний процес.

Здійснення наочних та практичних дослідів (дзеркала, складання паперу, створення симетричних орнаментів). Інтеграція з природничими науками й мистецтвом, знаходження симетрії у природі. Використання цифрових інструментів (GeoGebra, симуляції). Естетичний аспект: симетрія в архітектурі, музиці, мистецтві.

У початковій школі НУШ можна запровадити модуль «Симетрія навколо нас». Включити теми симетрії в міждисциплінарні STEM-проекти. У шкільні підручники включити завдання, які використовують цифрові середовища. Проводити інтегровані уроки з мистецтва, історії, геометрії.

На заняттях запроваджувати різноманітні форми роботи: створення моделей об'єктів із природною симетрією (листки, квіти, комахи, архітектура); робота у GeoGebra, Desmos; побудова симетричних малюнків. Розробка міні практикумів: «Віддзеркали себе», «Симетрія у природі», «Групи рухів навколо нас». Залучення учнів до творчих проектів: симетрія в українських орнаментах, писанках, вишивках.

Отже, впровадження симетрії у навчальний процес надає можливість розвивати просторове мислення й математичну грамотність учнів, формувати міжпредметні зв'язки (математика – природничі науки – мистецтво), підвищити мотивацію учнів через дослідницькі та творчі форми навчання, зблизити українську шкільну освіту з європейськими стандартами компетентнісного навчання.

Висновки. Симетрія є універсальним поняттям, що поєднує природничі, математичні, технічні та гуманітарні науки, і може слугувати ефективним засобом формування міжпредметних зв'язків у шкільному навчанні. В українських програмах тема симетрії представлена переважно у вигляді технічних побудов, що обмежує її пізнавальний і творчий потенціал. Необхідно посилити практичну, дослідницьку та міждисциплінарну складові в її викладанні. Міжнародний досвід (Німеччина, Фінляндія, Італія, Іспанія, Нідерланди) доводить ефективність інтеграції симетрії у STEM-проекти, цифрові середовища та мистецькі дисципліни для розвитку просторового мислення і математичних компетентностей.

Запропонована поетапна модель упровадження теми симетрії в українських школах забезпечує поступове ускладнення навчального матеріалу та формування в учнів цілісного уявлення про симетрію як принцип побудови світу. Методичні підходи, засновані на практичних дослідях, цифрових інструментах та інтеграції з мистецтвом, підвищують мотивацію, сприяють розвитку креативності й дозволяють реалізувати компетентнісний підхід у сучасній освіті.

Реалізація зазначених пропозицій сприятиме гармонійному розвитку математичних, просторових і дослідницьких умінь учнів, формуванню сучасного наукового світогляду та підвищенню якості геометричної освіти в Україні.

Література:

1. Piaget, Jean. The Construction of Reality in the Child / Jean Piaget. – BASIC BOOKS, INC. publishers, NEW YORK, 1954. – 386 p. URL: <https://www.dropbox.com/scl/fi/qmefu47ne83vulf1eoz0x/piaget-reality-child.pdf?rlkey=v8pmvj10hsmo6aomfg0z29mdh&e=1&dl=0>
2. Савченко О.Я. Барвистий клубок: Дивись, міркуй, відповідай: Навчання і розваги : навч. посіб. / О.Я. Савченко. — К. : Генеза, 1995. — 112 с.
3. Новікова О. А. Психологічні закономірності розвитку просторового мислення [Електронний ресурс] / О.А. Новікова // Акт. пробл. навч. та вихов. людей з особл. потребами. Збірник наукових праць. – 2007. – № 3(5). – С. 157-167. – Режим доступу: https://ap.uu.edu.ua/article/228?utm_source
4. Пасічник І. Д. Мислення як предмет психології / І. Д. Пасічник // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Сер.: Психологія і педагогіка. - 2013. - Вип. 25. - С. 3-9.
5. Weyl, Hermann. Symmetry / Hermann Weyl. – Princeton University Press, 1952. – 168 p. URL: https://abel.math.harvard.edu/~knill/teaching/mathe320_2017/blog17/Hermann_Weyl_Symmetry.pdf
6. Kniehl, Bernd A.. Symmetries, Patterns and Structures in Science [Електронний ресурс] / Bernd A. Kniehl // Symmetries, Patterns, and Structures in Science. – 2025. – 1(1). – p. 1 –10. Режим доступу: <https://media.sciltp.com/articles/2505000647/2505000647.pdf>
7. AlGhamdi, Ahmed. Symmetry and Its Importance in the Oscillation of Solutions of Differential Equations [Електронний ресурс] / Ahmed AlGhamdi, Clemente Cesarano, Barakah Almarri & Omar Bazighifan // Symmetry. – 2021. – V. 13(4), 650. Режим доступу: <https://www.mdpi.com/2073-8994/13/4/650>
<https://doi.org/10.3390/sym13040650>
8. Licht, Martin W. Symmetry and Invariant Bases in Finite Element Exterior Calculus [Електронний ресурс] / Martin W. Licht // Foundations of Computational Mathematics. – 2024. – V. 24. – p. 1185–1224. Режим доступу: https://link.springer.com/article/10.1007/s10208-023-09609-8?utm_source
<https://doi.org/10.1007/s10208-023-09609-8>
9. Mainzer, Klaus. Symmetry and Symmetry Breaking in Science and Arts [Електронний ресурс] / Klaus Mainzer // Proc. Europ. Acad. Sciences & Arts. – 2022. – V. 1:5. Режим доступу: <https://peasa.eu/site/article/view/5/32>
10. Moberg, Christina. Symmetry as a Tool for Solving Chemical Problems [Електронний ресурс] / Christina Moberg // Bull. Chem. Soc. Japan. – 2021. – V. 94, Issue 2. – P. 558–564. Режим доступу: https://academic.oup.com/bcsj/article/94/2/558/7330932?login=false&utm_source
<https://doi.org/10.1246/bcsj.20200338>
11. Martines, Juan Giral. Symmetry-based approach to species-rich ecological communities [Електронний ресурс] / Juan Giral Martines // Phys. Rev. – 2025, Publ. 21 January, E 111, 014415. Режим доступу: <https://journals.aps.org/pre/abstract/10.1103/PhysRevE.111.014415>
DOI: <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.111.014415>

12. Hauert, Christoph & Szabó, György. Spontaneous symmetry breaking of cooperation between Species [Електронний ресурс] / Christoph Hauert & György Szabó // PNAS Nexus. – 2024. – V. 3, Issue 9, pgae 326. Режим доступу:
https://academic.oup.com/pnasnexus/article/3/9/pgae326/7730428?utm_source
<https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae326>
13. Stephens, R. E. Zygomorphic flowers last longer: the evolution of floral symmetry and floral longevity / R. E. Stephens, R. V. Gallagher, M. Méndez & H. Sauquet // Biol. Lett. – 2024. – V. 20: 20240082. – p.1-6.
URL: https://researchers-admin.westernsydney.edu.au/ws/portalfiles/portal/122128179/Zygomorphic_flowers_last_longer.pdf ; <https://doi.org/10.1098/rsbl.2024.0082>
14. Ginot, Samuel. Linking shape conspicuous asymmetry with shape covariation patterns and performance in the insect head and mandibles [Електронний ресурс] / Samuel Ginot, Simon Sommerfeld, Alexander Blanke // Evolution. – 2024. – V. 78(6). – p. 1078–1091.
Режим доступу: https://academic.oup.com/evolut/article/78/6/1078/7626311?utm_source
<https://doi.org/10.1093/evolut/qpae040>
15. Bärtschi, Pascal. Reflecting on the symmetry of ecosystem tipping points: The influence of trait dissimilarity and environmental driver dynamics in a simple ecosystem model [Електронний ресурс] / Pascal Bärtschi, Owen L. Petchey // Ecol Evol. – 2024. – V. 14(8):e11421.
Режим доступу: https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11303983/?utm_source
16. Тихенко О.М. Аналіз аеротехногенного забруднення міста Вінниця з використанням методів фітоіндикації [Електронний ресурс] / О.М. Тихенко, І.В. Матвєєва, В.А. Гроза // Екологічна безпека та природокористування. – 2022. – № 4 (44). – С. 44-52.
Режим доступу: <https://es-journal.in.ua/article/view/273555>
DOI: <https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.4.44-52>
17. Bizzarri, Michal. Symmetry group detection of point clouds in 3D via a decomposition method [Електронний ресурс] / Michal Bizzarri, Lukáš Hruďa, Miroslav Lávička, Jan Vršek // Computer Aided Geometric Design. – 2024. – V. 113, September, 102376. Режим доступу:
https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167839624001109?utm_source
<https://doi.org/10.1016/j.cagd.2024.102376>
18. König, Alex. Fast Approximate Symmetry Plane Computation as a Density Peak of Candidates / Alex König, Libor Vasa // Dept. Comp. Science and Engineering, University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic.
URL: https://www.scitepress.org/Papers/2025/131192/131192.pdf?utm_source
19. Le, Liheon. Robust Symmetry Detection via Riemannian Langevin Dynamics [Електронний ресурс] / Liheon Le, Liayi Guandao Yang, Boyang Deng, Shengqu Cai, Gordon Wetzstein, Or Litany, Leonidas Guibas // SA '24: SIGGRAPH Asia, Conference Papers. – 2024. – Article No. 91. – P. 1 – 11.
Режим доступу: https://dl.acm.org/doi/10.1145/3680528.3687682?utm_source
<https://doi.org/10.1145/3680528.3687682>
20. Liu, Shuang. Symmetry-aware Neural Architecture for Embodied Visual Navigation [Електронний ресурс] / Shuang Liu, Masanori Suganuma, Takayuki Okatani // International Journal of Computer Vision. – 2024. – V. 132. – P. 1091–1107.
Режим доступу: https://link.springer.com/article/10.1007/s11263-023-01909-4?utm_source
<https://doi.org/10.1007/s11263-023-01909-4>
21. Henri Picciotto. Symmetry Lessons. – 2020. – 27 p.
URL: https://www.mathed.page/symmetry/lessons.pdf?utm_source

22. Knuchel, Christy. Teaching Symmetry in the Elementary Curriculum [Електронний ресурс] / Christy Knuchel // The Montana Math Enthusiast, TME., Univ. Montana. – 2004. – Vol.1, N.1. – p. 1-8. Режим доступу: https://scholarworks.umt.edu/tme/vol1/iss1/2/?utm_source
23. Pascual, Isabel. The Pedagogical Knowledge Deployed by a Primary Mathematics Teacher Educator in Teaching Symmetry [Електронний ресурс] / Isabel Pascual, Miguel Montes & Luis Carlos Contreras // Mathematics. – 2021. – V. 9(11), 1241
Режим доступу: https://www.mdpi.com/2227-7390/9/11/1241?utm_source
<https://doi.org/10.3390/math9111241>
24. Rajput, Shivani. Innovative Ways to Teach Symmetry in Mathematics Class / Shivani Rajput, Sushmita Joshi // IJRTI. – 2024. – V. 9, Issue 4, p. 492-500.
URL: https://ijrti.org/papers/IJRTI2404069.pdf?utm_source
25. Kinsey, L. Christine. Geometry and Symmetry / L. Christine Kinsey, Teresa E. Moore, Efstratios Prassidis. – Wiley, 2010. – 480 p. URL:
https://www.amazon.com/Geometry-Symmetry-L-Christine-Kinsey/dp/0470499494?utm_source
26. Spitsa, Katerina. Implementation of "Symmetry in Mathematics" / Katerina Spitsa. – Teach With Europeana. – 2024. URL:
https://teachwitheuropeana.eun.org/stories-of-implementation/implementation-of-symmetry-in-mathematics-sol-gr-572/?utm_source
27. Ng, Oi-Lam. Young children reasoning about symmetry in a dynamic geometry environment [Електронний ресурс] / Oi-Lam Ng, Nathalie Sinclair // ZDM Mathematics Education. – 2015. – V. 47. – p.421–434. Режим доступу:
https://www.researchgate.net/publication/276242768_Young_children_reasoning_about_symmetry_in_a_dynamic_geometry_environment
28. Істер О.С. Навчальна програма «Математика» НУІІ 6 КЛАС / О.С. Істер.– Наказ Міністерства освіти і науки від 12.07.2021 №795. URL:
https://naurok.com.ua/navchalna-programa-matematika-nush-6-klas-na-2023-2024-navchalniy-rik-387100.html?utm_source
29. Істер О. С. Модельна навчальна програма «Геометрія. 7-9 класи» для закладів загальної середньої освіти / О. С. Істер. – Наказ Міністерства освіти і науки України від 24.07.2023 № 883.
URL: https://osvita.ua/doc/files/news/896/89681/Heometriya_7-9_kl_Ister_26_07_2023.pdf
30. KULTUSMINISTER KONFERENZ (Постійна конференція міністрів освіти та культури федеральних земель Німеччини)
URL: <https://www.kmk.org/de/dokumentation-statistik/rechtsvorschriften-lehrplaene.html>
31. Thüringer Schulportal (Офіційний портал для шкіл землі Тюрінгія) URL:
<https://www.schulportal-thueringen.de/start>
32. European School Education Platform. Project “Symmetry around us”. URL:
https://school-education.ec.europa.eu/en/etwinning/projects/symmetry-around-us-1?utm_source
33. European School Education Platform. Project “Unveiling the Mathematics of Symmetry and Shapes”. URL:
https://school-education.ec.europa.eu/en/etwinning/projects/unveiling-mathematics-symmetry-and-shapes?utm_source
34. Teaching with EUROPEANA. Project “Implementation of “Symmetry in Mathematics””. URL:
https://teachwitheuropeana.eun.org/stories-of-implementation/implementation-of-symmetry-in-mathematics-soi-ua-523/?utm_source

35. Laine, Anu. Connections of Primary Teachers' Actions and Pupils' Solutions / Anu Laine, Liisa Näveri, Erkki Pehkonen, Maija Ahtee & Markku S. Hannula. – Helda. – 26 p. URL: https://files.core.ac.uk/download/158132712.pdf?utm_source
36. De Vink, Isabelle C. Supporting creative problem solving in primary geometry education [Електронний ресурс] / Isabelle C. de Vink, Robin H. Willemsen, Ronald Keijzer, Ard W. Lazonder, Evelyn H. Kroesbergen // Thinking Skills and Creativity. – 2023. – V. 48, 101307. Режим доступу: https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/293699/293699.pdf?sequence=1&utm_source
37. Robutti, Ornella. LA FORMAZIONE DOCENTI CON GEOGEBRA / Ornella Robutti. – Ledizioni LediPublishing, 2016. – 251 p. URL: https://www.ledizioni.it/stag/wp-content/uploads/2016/09/Geogebra_day_web.pdf?utm_source
38. Blanco, Teresa F. Symmetry-art: A STEAM training workshop for primary school teachers / Teresa F. Blanco, Valeria G. Roel1, Roberto Capone, Laura Branchetti & Aaron Gaio. // Univ. Santiago de Compostela, Spain, Univ. Salerno, Italy, Univ. Parma, Italy. – P. 102 – 110. URL: https://gidem-tesela.es/wp-content/uploads/2021/09/Paginas-desdePME-Volumen-II-Blanco-et-al..pdf?utm_source
39. Budinski, Natalija. Developing Primary School Students' Formal Geometric Definitions Knowledge by Connecting Origami and Technology [Електронний ресурс] / Natalija Budinski, Zsolt Lavicza, Kristof Fenyvesi, Dragica Milinković // Int. Electr. Journ. Math. Educ. – 2020. – Vol. 15, No. 2. – p.1–10. Режим доступу: https://www.iejme.com/download/developing-primary-school-students-formal-geometric-definitions-knowledge-by-connecting-origami-and-6266.pdf?utm_source
<https://doi.org/10.29333/iejme/6266>

References:

1. Piaget, Jean. (1954) The Construction of Reality in the Child. BASIC BOOKS, INC. publishers, NEW YORK URL: <https://www.dropbox.com/scl/fi/qmefu47ne83vulf1eoz0x/piaget-reality-child.pdf?rlkey=v8pmvj10hsmo6aomfg0z29mdh&e=1&dl=0>
2. Savchenko O. Ya. (1995) *Barvystyi klubok: Dyvys, mirkui, vidpovidai: Navchannia i rozvahy : navch. posib* [A Colorful Ball of Yarn: Look, Think, Answer: Learning and Entertainment]. Kyiv [in Ukrainian]
3. Novikova O. A. (2007) *Psykhologichni zakonomirnosti rozvytku prostorovoho myslennia* [Psychological Patterns of the Development of Spatial Thinking] *Akt. probl. navch. ta vykhov. liudei z osobl. potrebamy. Zbirnyk naukovykh prats – Actual Problems of Education and Upbringing of People with Special Needs: Collection of Scientific Papers*, № 3(5), 157-167. [in Ukrainian] Retrieved from https://ap.uu.edu.ua/article/228?utm_source
4. Pasichnyk I. D. (2013) *Myslennia yak predmet psykholohii* [Thinking as a Subject of Psychology] *Naukovi zapysky [Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia"]*. Ser.: *Psykhologhiia i pedahohika – Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy."* Series: *Psychology and Pedagogy*, N. 25, 3-9. [in Ukrainian]
5. Weyl, Hermann. (1952) *Symmetry*. Princeton University Press. URL: https://abel.math.harvard.edu/~knill/teaching/mathe320_2017/blog17/Hermann_Weyl_Symmetry.pdf
6. Kniehl, Bernd A. (2025) *Symmetries, Patterns and Structures in Science*. *Symmetries, Patterns, and Structures in Science*, N. 1(1). Retrieved from <https://media.sciltp.com/articles/2505000647/2505000647.pdf>

7. AlGhamdi, Ahmed; Cesarano, Clemente; Almarri, Barakah & Bazighifan, Omar. (2021) Symmetry and Its Importance in the Oscillation of Solutions of Differential Equations. *Symmetry*, V. 13(4), 650. Retrieved from <https://www.mdpi.com/2073-8994/13/4/650>
<https://doi.org/10.3390/sym13040650>
8. Licht, Martin W. (2024) Symmetry and Invariant Bases in Finite Element Exterior Calculus. *Foundations of Computational Mathematics*, V. 24.
Retrieved from https://link.springer.com/article/10.1007/s10208-023-09609-8?utm_source
<https://doi.org/10.1007/s10208-023-09609-8>
9. Mainzer, Klaus. (2022) Symmetry and Symmetry Breaking in Science and Arts. *Proc. Europ. Acad. Sciences & Arts*, V. 1:5. Retrieved from <https://peasa.eu/site/article/view/5/32>
10. Moberg, Christina. (2021) Symmetry as a Tool for Solving Chemical Problems. *Bull. Chem. Soc. Japan*, V. 94, Issue 2. Retrieved from
https://academic.oup.com/bcsj/article/94/2/558/7330932?login=false&utm_source
<https://doi.org/10.1246/bcsj.20200338>
11. Martines, Juan Giral. (2025) Symmetry-based approach to species-rich ecological communities. *Phys. Rev.*, Publ. 21 January, E 111, 014415.
Retrieved from <https://journals.aps.org/pre/abstract/10.1103/PhysRevE.111.014415>
DOI: <https://doi.org/10.1103/PhysRevE.111.014415>
12. Hauert, Christoph & Szabó, György. (2024) Spontaneous symmetry breaking of cooperation between Species. *PNAS Nexus*, V. 3, Issue 9. Retrieved from
https://academic.oup.com/pnasnexus/article/3/9/pgae326/7730428?utm_source
<https://doi.org/10.1093/pnasnexus/pgae326>
13. Stephens R. E., Gallagher R. V., Méndez M. & Sauquet H. (2024) Zygomorphic flowers last longer: the evolution of floral symmetry and floral longevity. *Biol. Lett.*, V. 20.
URL: https://researchers-admin.westernsydney.edu.au/ws/portalfiles/portal/122128179/Zygomorphic_flowers_last_longer.pdf ; <https://doi.org/10.1098/rsbl.2024.0082>
14. Ginot, Samuel; Sommerfeld, Simon; Blanke, Alexander. (2024) Linking shape conspicuous asymmetry with shape covariation patterns and performance in the insect head and mandibles. *Evolution*, V. 78(6).
Retrieved from https://academic.oup.com/evolut/article/78/6/1078/7626311?utm_source
<https://doi.org/10.1093/evolut/qpae040>
15. Bärtschi, Pascal; Petchey, Owen L. (2024) Reflecting on the symmetry of ecosystem tipping points: The influence of trait dissimilarity and environmental driver dynamics in a simple ecosystem model. *Ecol Evol.*, V. 14(8).
Retrieved from https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11303983/?utm_source
16. Tykhenko O. M., Matvieieva I. V., Hroza V. A. (2022) *Analiz aerotekhnogennoho zabrudnennia mista Vinnytsia z vykorystanniam metodiv fitoindykatsii* [Analysis of Aerotechnogenic Pollution in the City of Vinnytsia Using Phytoindication Methods] *Ekologichna bezpeka ta pryrodokorystuvannia – Ecological Safety and Nature Management*, № 4 (44), 44-52. [in Ukrainian]
Retrieved from <https://es-journal.in.ua/article/view/273555>
DOI: <https://doi.org/10.32347/2411-4049.2022.4.44-52>
17. Bizzarri, Michal; Hruda, Lukáš; Lávička, Miroslav; Vršek, Jan. (2024) Symmetry group detection of point clouds in 3D via a decomposition method. *Computer Aided Geometric Design*, V. 113. Retrieved from
https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0167839624001109?utm_source
<https://doi.org/10.1016/j.cagd.2024.102376>

18. König, Alex; Vasa, Libor. Fast Approximate Symmetry Plane Computation as a Density Peak of Candidates. Dept. Comp. Science and Engineering, University of West Bohemia, Pilsen, Czech Republic.
URL: https://www.scitepress.org/Papers/2025/131192/131192.pdf?utm_source
19. Le, Liheon; Yang, Liayi Guandao; Deng, Boyang; Cai, Shengqu; Wetzstein, Gordon; Litany, Or; Guibas, Leonidas. (2024) Robust Symmetry Detection via Riemannian Langevin Dynamics. SA '24: SIGGRAPH Asia, Conference Papers, Article No. 91.
Retrieved from https://dl.acm.org/doi/10.1145/3680528.3687682?utm_source
<https://doi.org/10.1145/3680528.3687682>
20. Liu, Shuang; Sukanuma, Masanori; Okatani, Takayuki. (2024) Symmetry-aware Neural Architecture for Embodied Visual Navigation. International Journal of Computer Vision, V. 132.
Retrieved from https://link.springer.com/article/10.1007/s11263-023-01909-4?utm_source
<https://doi.org/10.1007/s11263-023-01909-4>
21. Picciotto, Henri. (2020) Symmetry Lessons.
URL: https://www.mathed.page/symmetry/lessons.pdf?utm_source
22. Knuchel, Christy. (2004) Teaching Symmetry in the Elementary Curriculum. The Montana Math Enthusiast, TME., Univ. Montana, Vol.1, N.1.
Retrieved from https://scholarworks.umt.edu/tme/vol1/iss1/2/?utm_source
23. Pascual, Isabel; Montes, Miguel & Contreras, Luis Carlos. (2021) The Pedagogical Knowledge Deployed by a Primary Mathematics Teacher Educator in Teaching Symmetry. Mathematics, V. 9(11). Retrieved from https://www.mdpi.com/2227-7390/9/11/1241?utm_source
<https://doi.org/10.3390/math9111241>
24. Rajput, Shivani; Joshi, Sushmita. (2024) Innovative Ways to Teach Symmetry in Mathematics Class. IJRTI, V. 9, Issue 4.
URL: https://ijrti.org/papers/IJRTI2404069.pdf?utm_source
25. Kinsey, L. Christine; Moore, Teresa E.; Prassidis, Efstratios. (2010) Geometry and Symmetry. Wiley. URL:
https://www.amazon.com/Geometry-Symmetry-L-Christine-Kinsey/dp/0470499494?utm_source
26. Spitsa, Katerina. (2024) Implementation of "Symmetry in Mathematics". Teach With Europeana. URL:
https://teachwitheuropeana.eun.org/stories-of-implementation/implementation-of-symmetry-in-mathematics-sol-gr-572/?utm_source
27. Ng, Oi-Lam; Nathalie, Sinclair. (2015) Young children reasoning about symmetry in a dynamic geometry environment. ZDM Mathematics Education, V. 47. Retrieved from
https://www.researchgate.net/publication/276242768_Young_children_reasoning_about_symmetry_in_a_dynamic_geometry_environment
28. Ister O. S. *Navchalna prohrama "Matematyka" NUSH 6 klas* [Educational Program "Mathematics" (New Ukrainian School, Grade 6)] *Nakaz Ministerstva osvity i nauky vid 12.07.2021 № 795 – Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 12, 2021, No. 795*. URL:
https://naurok.com.ua/navchalna-programa-matematika-nush-6-klas-na-2023-2024-navchalniy-rik-387100.html?utm_source
29. Ister O. S. *Modelna navchalna prohrama "Heometriia. 7–9 klasy" dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity* [Model Educational Program "Geometry. Grades 7–9" for General Secondary Education Institutions] *Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 24.07.2023 № 883 – Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated July 24, 2023, No. 883*.
URL: https://osvita.ua/doc/files/news/896/89681/Heometriya_7-9_kl_Ister_26_07_2023.pdf

30. KULTUSMINISTER KONFERENZ (The Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of the Federal States of Germany).
URL: <https://www.kmk.org/de/dokumentation-statistik/rechtsvorschriften-lehrplaene.html>
31. Thüringer Schulportal (Official Portal for Schools of the State of Thuringia). URL: <https://www.schulportal-thueringen.de/start>
32. European School Education Platform. Project “Symmetry around us”. URL: https://school-education.ec.europa.eu/en/etwinning/projects/symmetry-around-us-1?utm_source
33. European School Education Platform. Project “Unveiling the Mathematics of Symmetry and Shapes”. URL: https://school-education.ec.europa.eu/en/etwinning/projects/unveiling-mathematics-symmetry-and-shapes?utm_source
34. Teaching with EUROPEANA. Project “Implementation of “Symmetry in Mathematics””. URL: https://teachwitheuropeana.eun.org/stories-of-implementation/implementation-of-symmetry-in-mathematics-soi-ua-523/?utm_source
35. Laine, Anu; Näveri, Liisa; Pehkonen, Erkki; Ahtee, Maija & Hannula, Markku S. Connections of Primary Teachers' Actions and Pupils' Solutions, Helda.
URL: https://files.core.ac.uk/download/158132712.pdf?utm_source
36. De Vink, Isabelle C; Willemsen, Robin H.; Keijzer, Ronald; Lazonder, Ard W.; Kroesbergen, Evelyn H. (2023) Supporting creative problem solving in primary geometry education. Thinking Skills and Creativity, V. 48, 101307. Retrieved from https://repository.ubn.ru.nl/bitstream/handle/2066/293699/293699.pdf?sequence=1&utm_source
37. Robutti, Ornella. (2016) LA FORMAZIONE DOCENTI CON GEOGEBRA. Ledizioni LediPublishing. URL: https://www.ledizioni.it/stag/wp-content/uploads/2016/09/Geogebra_day_web.pdf?utm_source
38. Blanco, Teresa F; Roel1, Valeria G.; Capone, Roberto; Branchetti, Laura & Gaio, Aaron. Symmetry-art: A STEAM training workshop for primary school teachers. Univ. Santiago de Compostela, Spain, Univ. Salerno, Italy, Univ. Parma, Italy.
URL: https://gidem-tesela.es/wp-content/uploads/2021/09/Paginas-desdePME-Volumen-II-Blanco-et-al..pdf?utm_source
39. Budinski, Natalija; Lavicza, Zsolt; Fenyvesi, Kristof; Milinković, Dragica. (2020) Developing Primary School Students' Formal Geometric Definitions Knowledge by Connecting Origami and Technology. Int. Electr. Journ. Math. Educ., Vol. 15, No. 2. Retrieved from https://www.iejme.com/download/developing-primary-school-students-formal-geometric-definitions-knowledge-by-connecting-origami-and-6266.pdf?utm_source
<https://doi.org/10.29333/iejme/6266>

УДК 373.3.091.322:[373.3.017:502/504-047.22]-047.44](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1654-1666](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1654-1666)

Ломака Ольга аспірант, кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0001-5420-0297>

АНАЛІЗ СТАНУ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ПОЗАКЛАСНОЇ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. У статті висвітлено актуальні питання формування екологічної компетентності учнів початкової школи в умовах позакласної виховної діяльності. Зазначено, що екологічна компетентність є комплексною інтегрованою характеристикою особистості, яка охоплює систему знань про природу, практичні вміння й навички взаємодії з довкіллям, досвід екологічно доцільної поведінки, а також ціннісно-емоційне ставлення до навколишнього середовища. Наголошено на важливості початкової ланки освіти як фундаменту у формуванні екологічної свідомості та відповідальності в підростаючого покоління. Розкрито потенціал позакласної виховної діяльності як ефективного засобу формування екологічної компетентності в молодших школярів. Представлено результати аналізу науково-педагогічної літератури та узагальнено сучасні підходи до організації екологічного виховання в позаурочний час. Виокремлено провідні форми та методи, зокрема: екологічні гуртки, проєктна та дослідницька діяльність, тематичні екскурсії, акції, ігри, творчі конкурси. Обґрунтовано доцільність використання інтерактивних та діяльнісних методів, які забезпечують високу мотивацію учнів, сприяють практичному засвоєнню знань і формуванню екологічно відповідальної поведінки. Визначено основні умови ефективного формування екологічної компетентності в позакласній діяльності: наявність відповідного методичного забезпечення, високий рівень екологічної культури та професійної підготовки майбутніх учителів, створення розвивального середовища, активна взаємодія з батьками та громадськістю. Сформульовано низку практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності організації виховного процесу в цьому напрямі. Зроблено висновок, що саме системна, методично обґрунтована позакласна робота здатна стати важливим чинником становлення екологічної компетентності учнів початкової школи.

Ключові слова: екологічна компетентність, молодші школярі, позакласна діяльність, екологічне виховання, освітній процес, проєктна діяльність, інтерактивні методи, екологічна культура, початкова освіта.

Lomaka Olha Postgraduate student, Department of Pedagogy and Educational Management, Uman State Pedagogical University named after Pavlo Tychyna, Uman, <https://orcid.org/0000-0001-5420-0297>

ANALYSIS OF THE STATE OF FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN THE CONDITIONS OF EXTRA-COURSE EDUCATIONAL ACTIVITIES

Abstract. The article highlights the current issues of forming environmental competence of primary school students in the conditions of extra-curricular educational activities. It is noted that environmental competence is a complex integrated characteristic of a person, which includes a system of knowledge about nature, practical skills and abilities of interaction with the environment, experience of environmentally appropriate behavior, as well as a value-emotional attitude towards the environment. The importance of the initial level of education as a foundation in the formation of environmental awareness and responsibility in the younger generation is emphasized. The potential of extra-curricular educational activities as an effective means of forming environmental competence in younger schoolchildren is revealed. The results of the analysis of scientific and pedagogical literature are presented and modern approaches to the organization of environmental education in extracurricular time are summarized. The leading forms and methods are identified, in particular: environmental circles, project and research activities, thematic excursions, actions, games, creative competitions. The feasibility of using interactive and activity methods that ensure high motivation of students, contribute to the practical assimilation of knowledge and the formation of environmentally responsible behavior is substantiated. The main conditions for the effective formation of environmental competence in extracurricular activities are determined: the presence of appropriate methodological support, a high level of environmental culture and professional training of future teachers, the creation of a developmental environment, active interaction with parents and the public. A number of practical recommendations are formulated aimed at increasing the effectiveness of the organization of the educational process in this direction. The conclusion is made that it is systematic, methodically substantiated extracurricular work that can become an important factor in the formation of environmental competence of primary school students.

Keywords: ecological competence, younger schoolchildren, extracurricular activities, ecological education, educational process, project activities, interactive methods, ecological culture, primary education.

Постановка проблеми

Сучасні виклики, пов'язані з глобальними екологічними проблемами, потребують не лише наукових і технологічних рішень, а й формування нової

екологічної свідомості у підростаючого покоління. У цьому контексті особливої актуальності набуває питання формування екологічної компетентності з початкового рівня освіти. Початкова школа є важливим етапом становлення особистості, коли закладаються основи ціннісного ставлення до природи, розвиваються навички екологічно відповідальної поведінки [4].

Позакласна виховна діяльність має значний потенціал у формуванні екологічної компетентності молодших школярів завдяки гнучкості форм роботи, інтерактивності, практичній спрямованості та можливості індивідуального підходу до кожної дитини. Ефективним засобом є використання проєктної діяльності, елементів казкотерапії, а також організація екологічних акцій, гуртків і екскурсій [1].

Проте на практиці ефективність використання позакласної роботи у цьому напрямі часто залишається недостатньо реалізованою через відсутність системності, методичного забезпечення та належної підготовки учителів. Окремі аспекти проблеми висвітлюються у працях, присвячених історичному розвитку форм екологічного виховання [2], питанням екологічної культури [8], а також професійній підготовці майбутніх учителів до здійснення екологічної освіти [9].

Отже, виникає необхідність комплексного дослідження стану, форм і засобів формування екологічної компетентності учнів початкової школи у процесі позакласної виховної діяльності, що зумовлює актуальність обраної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У науково-методичних дослідженнях останніх років дедалі частіше фігурує поняття екологічної компетентності як інтегрованого показника, що охоплює знання, уміння, навички, досвід практичної діяльності та ціннісне ставлення до природи. Науковці С. Люленко, Л. Мороз і Р. Подзерей наголошують, що формування екологічної компетентності учнів є одним із нагальних запитів сучасного суспільства, що зумовлює потребу в оновленні змісту навчання й підходів до виховання екологічно свідомої особистості [5].

У праці О. Максимова розглядає формування екологічної компетентності як складову готовності дитини до навчання в школі, акцентуючи на необхідності раннього залучення дітей до еколого-освітнього простору [3]. У цьому ж контексті О. Грошовенко звертає увагу на важливість формування екогуманістичної позиції молодшого школяра, що відбувається в умовах шкільного навчання та передбачає гармонійне поєднання морально-етичних та екологічних орієнтирів [4].

Значну увагу ефективним засобам формування екологічної компетентності в умовах позашкільної роботи приділяє Г. Беленька, яка розглядає казку як засіб, що не тільки інформує, але й виховує емоційно-ціннісне ставлення до природи [1]. А. Войтович аналізує історичні аспекти екологічного виховання, зокрема форми роботи з молодшими школярами в другій половині ХХ століття, що дозволяє простежити еволюцію педагогічних підходів у цій сфері [2].

У дослідженні С. Совгіри розкрито роль позакласної діяльності у становленні екологічної культури молодших школярів. Автор підкреслює значення практичної діяльності, екскурсій, конкурсів та проєктної роботи, що сприяють закріпленню екологічних знань і формуванню відповідальної поведінки [8].

О. Мацилук та А. Войтович пропонують модель формування екологічної компетентності здобувачів початкової освіти засобами проєктної діяльності. Вони зазначають, що робота над екопроєктами сприяє розвитку самостійності, критичного мислення та практичних навичок у дітей [6].

Н. Пустовіт акцентує увагу на тому, що екологічна компетентність школярів є показником рівня гармонізації їхньої взаємодії з природним середовищем, що формується через активну участь у різноманітних виховних ініціативах [7].

Науковці М. Bilianska та О. Yaroshenko розкривають здатність майбутніх учителів біології до формування екологічної грамотності школярів як результат їхньої фахової підготовки [9]. У свою чергу, Е. Lizunova та співавтори аналізують особливості розвитку екологічних понять у дітей дошкільного віку, наголошуючи на важливості формування екологічної свідомості ще з раннього дитинства [10].

Мета дослідження: визначити стан сформованості екологічної компетентності учнів початкової школи в умовах позакласної виховної діяльності.

Виклад основного матеріалу.

У сучасній освіті поняття «екологічна компетентність» розглядається як складне, багаторівневе та інтегроване утворення. Вона охоплює не лише обсяг екологічних знань, а й здатність використовувати їх у практичній діяльності, емоційно-ціннісне ставлення до природи, відповідальність за власну поведінку щодо навколишнього середовища. Як зазначають С. Люленко, Л. Мороз і Р. Подзерей, екологічна компетентність повинна формуватися в системі освіти як необхідна умова для виховання екологічно свідомої особистості, здатної до дій в інтересах збереження довкілля [5].

Екологічну компетентність розглядають як інтеграцію трьох основних компонентів: когнітивного (екологічні знання), діяльнісного (навички й уміння застосовувати ці знання у реальних життєвих ситуаціях) та аксіологічного (ціннісне ставлення до природи). Н. Пустовіт визначає її як інтегральну характеристику особистості, яка відображає гармонійне поєднання знань, умінь, досвіду та відповідного емоційно-ціннісного ставлення до довкілля [7].

У свою чергу, О. Максимова, наголошує на необхідності формування екологічної компетентності вже з раннього віку [3]. На її думку, екологічна свідомість починає формуватися ще в дошкільному віці, однак саме в період навчання в початковій школі відбувається її цілісне становлення. Вона підкреслює важливість створення цілісної системи навчально-виховної роботи, орієнтованої на розвиток емоційної чутливості дитини до природи, формування

відповідальних форм поведінки та залучення до практичної природоохоронної діяльності.

Екологічна компетентність є однією з ключових характеристик сучасної особистості, яка формується у складному взаємозв'язку пізнавальних, практичних та емоційно-ціннісних компонентів. Для молодших школярів важливо забезпечити не лише передачу екологічних знань, а й створити умови для їх застосування у позакласній діяльності, що сприятиме екологічно відповідальній поведінки.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що екологічна компетентність є багатокомпонентним утворенням, формування якого потребує системного підходу, що поєднує знання, практичну діяльність та емоційно-ціннісне ставлення до природи. Особливої уваги при цьому заслуговує позакласна виховна діяльність як важливий засіб реалізації завдань екологічного виховання у початковій школі.

Позакласна виховна діяльність є важливою складовою цілісного освітнього процесу в початковій школі. Вона спрямована на реалізацію освітніх і виховних завдань, що виходять за межі формального навчання, але мають суттєвий вплив на розвиток особистості учня. У межах екологічного виховання позакласна діяльність забезпечує умови для активної взаємодії дитини з навколишнім середовищем, набуття досвіду екологічно доцільної поведінки та формування стійких переконань щодо збереження природи.

Позакласна робота є ефективним засобом формування екологічної культури молодших школярів, оскільки дозволяє поєднувати пізнавальну, діяльну й емоційну складові навчання, створюючи сприятливе середовище для виховання свідомого ставлення до природи [8].

Особливість позакласної роботи полягає в її гнучкості, варіативності форм і методів, можливості індивідуального підходу до кожного учня, а також у високому рівні мотивації, що виникає в умовах добровільної участі дітей у заходах. Саме в таких умовах найкраще реалізується потенціал для формування емоційно-ціннісного компоненту екологічної компетентності, який неможливо сформувати лише в межах уроку.

До основних форм позакласної діяльності екологічного спрямування в початковій школі можна віднести: природничі гуртки, тематичні екскурсії, трудові акції (прибирання, озеленення), участь у конкурсах, екологічних марафонах, організацію навчально-дослідних мініпроектів. Вони забезпечують занурення учнів у реальні життєві ситуації, де знання з екології набувають практичного значення.

Крім того, позакласна діяльність створює умови для тісної співпраці педагогів, учнів і батьків, що значно посилює виховний ефект. Спільна участь у природоохоронних заходах сприяє не лише закріпленню екологічних знань, а й формуванню соціально активної позиції дитини.

Позакласна виховна діяльність виступає важливою умовою формування екологічної компетентності учнів початкової школи, забезпечуючи практичну спрямованість, емоційне залучення та можливості для творчої самореалізації дітей у процесі взаємодії з природою.

Формування екологічної компетентності молодших школярів в умовах позакласної роботи потребує не лише методичного забезпечення, але й діагностичного супроводу, який дозволяє своєчасно оцінити рівень сформованості відповідних знань, умінь і ставлень. Аналіз практики шкіл та результатів наукових досліджень свідчить про наявність певних досягнень у цьому напрямі, однак загальний рівень екологічної компетентності учнів залишається недостатньо високим.

Значна частина учнів має фрагментарні знання про природу, розрізнене уявлення про взаємозв'язки в екосистемах, не завжди усвідомлює причинно-наслідкові зв'язки між поведінкою людини та станом навколишнього середовища. На практиці спостерігається обмежена участь учнів у реальних природоохоронних заходах, що ускладнює формування у них відповідного поведінкового компонента компетентності.

Одним із чинників, що впливає на рівень сформованості екологічної компетентності, є нерівномірність організації позакласної виховної роботи. У деяких школах спостерігається активна екологічна діяльність: працюють гуртки, проводяться акції, екскурсії, реалізуються мініпроекти. Проте в інших навчальних закладах така робота або носить епізодичний характер, або взагалі відсутня через нестачу ресурсів, часу, мотивації педагогів.

Аналіз стану сформованості екологічної компетентності учнів початкової школи свідчить про переважно середній рівень її розвитку, що зумовлено недостатньою системністю та епізодичністю позакласної виховної роботи, а також обмеженим використанням ефективних технологій. Така ситуація вимагає пошуку та впровадження оптимальних форм, методів і засобів організації екологічно орієнтованої діяльності, які б забезпечували більш глибоке засвоєння екологічних знань, формування стійкої мотивації до природоохоронної поведінки та розвиток ціннісного ставлення до довкілля.

Формування екологічної компетентності в учнів початкової школи є складним, багатовимірним процесом, який потребує системного підходу, з урахуванням вікових, психологічних та пізнавальних особливостей дитини молодшого шкільного віку. У цьому контексті позакласна діяльність має особливу педагогічну цінність, оскільки створює сприятливі умови для організації різноманітних форм активної, емоційно забарвленої, соціально значущої діяльності дітей у природному та соціальному середовищі. На відміну від навчальних занять, позакласна робота дозволяє реалізовувати принцип добровільності, самостійності вибору форм участі, а також органічно поєднувати навчальні, виховні й розвивальні компоненти педагогічного процесу.

Серед ефективних форм позакласної діяльності, спрямованих на формування екологічної компетентності, слід насамперед виокремити діяльність гуртків. У межах гурткової роботи учні мають можливість систематично спостерігати за об'єктами природи, вивчати явища навколишнього світу, брати участь у дослідницько-пошукових заходах, вести щоденники спостережень, організовувати мінілабораторії. Такі форми активізують пізнавальний інтерес, сприяють розвитку навичок дослідницької діяльності, а також формують почуття відповідальності за збереження природного середовища.

Особливе місце у позакласній роботі займають екологічні акції, спрямовані на практичне вирішення конкретних природоохоронних завдань. Прикладами таких акцій є участь у заходах з прибирання шкільної території, висадження дерев і кущів, створення квітників, збирання вторинної сировини, участь у всеукраїнських днях довкілля, конкурсах екологічних ініціатив. Участь в акціях дає учням можливість реалізувати свої знання в конкретних умовах, формує практичні навички екологічно доцільної поведінки та соціальну відповідальність.

До інтерактивних форм також належать тематичні екскурсії, які проводяться з метою ознайомлення дітей із природними об'єктами, екосистемами, місцевою флорою та фауною. Під час таких заходів школярі вчаться спостерігати, аналізувати, робити висновки, фотографувати та описувати побачене, а також висловлювати емоційне ставлення до природи. Тематичні екскурсії слугують основою для подальшого обговорення екологічних проблем, рефлексії та творчої роботи.

Важливою складовою позакласної діяльності є залучення дітей до творчих форм роботи: конкурсів малюнків, аплікацій, поробок із природного матеріалу, створення казок, віршів, відеопрезентацій екологічної тематики. Як зазначає Г. Беленька, казка є особливо ефективним засобом формування емоційно-ціннісного ставлення до природи, адже завдяки образності, уособленню природних явищ і моральному навантаженню вона пробуджує у дітей співпереживання, емпатію, бажання допомагати природі [1]. Художнє слово здатне формувати естетичне й етичне ставлення до навколишнього середовища, що є фундаментом для подальшої свідомої природоохоронної діяльності.

Окремої уваги заслуговує проектна діяльність, яка є не лише ефективним інструментом у формуванні екологічної компетентності, але й потужним засобом розвитку самостійності, критичного мислення, комунікаційних навичок. Згідно з дослідженням О. Мацільок і А. Войтовича, проектна робота дозволяє учням самостійно обирати тему, ставити цілі, планувати дії, знаходити інформацію, узагальнювати дані, презентувати результати, а також працювати в команді, що формує навички громадянської активності та відповідальності [6]. Екологічні проекти можуть стосуватися дослідження стану довкілля, розробки екологічного

маршруту, створення екологічного плаката або буклета, виготовлення засобів із вторинної сировини тощо.

Методи, що використовуються в позакласній роботі екологічного спрямування, мають переважно інтерактивний, діяльнісний та емоційно-залучений характер. Це можуть бути: рольові ігри (наприклад, «Я – лісник», «Врятуй дерево»), ситуаційні задачі та екологічні дилеми; моделювання та інсценізація казок або екологічних історій, елементи STEM-освіти; мультимедійні презентації й відеоперегляди з наступним обговоренням, дослідницькі завдання: вирощування рослин, виготовлення годівничок, спостереження за погодою тощо.

Використання цих методів дозволяє зробити навчання цікавим, актуальним, доступним для сприйняття молодшими школярами, забезпечуючи розвиток усіх компонентів екологічної компетентності: знаннєвого, емоційного та поведінкового.

Ефективність формування екологічної компетентності молодших школярів у процесі позакласної виховної діяльності значною мірою залежить від створення відповідних умов.

Першою необхідною умовою є науково-методичне забезпечення позакласної екологічної роботи. Наявність якісно розроблених програм, методичних рекомендацій, дидактичних матеріалів, інтерактивних посібників, а також цифрових ресурсів, адаптованих до вікових особливостей молодших школярів, значно полегшує роботу вчителя й забезпечує варіативність підходів. Важливо, щоб матеріали були спрямовані не лише на передачу знань, але й на розвиток у дітей практичних навичок, емоційно-ціннісної сфери, здатності до самостійної діяльності.

Другою умовою виступає професійна готовність учителів до реалізації екологічної позакласної роботи. Підготовка вчителя передбачає володіння відповідним обсягом екологічних знань, здатність до педагогічного проєктування, використання сучасних освітніх технологій, гнучкість у виборі форм і методів діяльності. Як свідчать дослідження ентузіазм, креативність та екологічна культура учителя є важливим чинником у мотивації учнів до участі в природоохоронних ініціативах. Підвищення кваліфікації, участь у тренінгах, вебінарах, конкурсах екопроєктів сприяють професійному зростанню вчителя та розширенню спектру його діяльності.

Третьою умовою є створення розвивального освітнього середовища, яке стимулює активну пізнавальну й практичну діяльність школярів. Ідеться як про матеріально-технічне забезпечення (наявність дидактичних засобів, обладнання для дослідів, доступ до природи), так і про організаційно-психологічний клімат у колективі. Важливими є також підтримка індивідуальної ініціативи учнів, позитивне емоційне підкріплення, забезпечення співпраці з родинами та позашкільними установами.

Четвертою умовою є соціальне партнерство школи з місцевою громадою, батьками та природоохоронними організаціями. Спільна участь у реалізації екологічних проєктів, акцій, конкурсів та заходів дозволяє розширити сферу впливу виховання, зробити його неформальним і життєво наближеним. Залучення фахівців із заповідників, екологів, волонтерів до організації позакласної роботи збагачує зміст і сприяє формуванню міжпоколінніх зв'язків.

Реалізація ефективних педагогічних умов – зокрема методичного забезпечення, професійної підготовки вчителів, створення розвивального освітнього середовища та активного соціального партнерства – є необхідною передумовою для успішного формування екологічної компетентності учнів початкової школи в умовах позакласної діяльності.

Однак для досягнення стабільних і довготривалих результатів необхідно не лише створювати відповідні умови, але й впроваджувати практичні педагогічні рішення. У цьому контексті доцільно окреслити конкретні рекомендації, що сприятимуть підвищенню ефективності організації позакласної екологічної роботи.

Формування екологічної компетентності учнів початкової школи в умовах позакласної виховної діяльності потребує не лише змістового наповнення, а й створення цілісної організаційно-педагогічної системи, яка б забезпечувала результативність цього процесу. Аналіз практики функціонування освітніх закладів свідчить про потребу в удосконаленні існуючих підходів до організації екологічної роботи з молодшими школярами. У зв'язку з цим важливим є визначення конкретних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності формування екологічної компетентності засобами позакласної діяльності.

Насамперед, необхідно систематизувати та стратегічно планувати позакласну виховну роботу екологічного спрямування. Вона повинна мати чітку структуру, бути узгодженою із загальношкільною виховною програмою, враховувати календарно-тематичний план освітнього процесу, загальнонаціональні та регіональні екологічні ініціативи. Цілеспрямована системна робота дозволяє поступово формувати в учнів не лише знання, але й відповідні переконання, досвід та емоційно-ціннісне ставлення до природи.

Другим важливим чинником є міжпредметна інтеграція. Виховна робота не повинна існувати ізольовано від навчального процесу. Навпаки, вона має ґрунтуватися на тісному зв'язку з освітніми галузями, зокрема природничою, мовно-літературною, мистецькою. Така інтеграція дозволяє посилити освітній вплив, урізноманітнити форми діяльності, зменшити перевантаження учнів та забезпечити цілісне формування екологічного світогляду.

Особливої уваги потребує розширення та оновлення форм позакласної екологічної роботи. Крім традиційних заходів (екскурсій, гурткової роботи, тематичних свят), доцільно впроваджувати сучасні інтерактивні форми:

екологічні квести, дебати, флешмоби, ігрові марафони, мініфоруми, віртуальні екскурсії. Такі формати сприяють більшій активності та зацікавленості учнів, відповідають сучасним тенденціям у дитячій освіті, дозволяють застосовувати набуті знання у змодельованих або реальних життєвих ситуаціях.

Значну роль у формуванні екологічної компетентності відіграє проєктна діяльність, яка в умовах позакласної роботи має надзвичайно широкий потенціал. Вона забезпечує реалізацію принципів діяльнісного, компетентнісного, особистісно орієнтованого підходів. Завдяки участі в екологічних проєктах учні набувають навичок планування, дослідження, взаємодії, відповідальності, а також вчать презентувати результати своєї праці. Важливо, щоб тематика проєктів була близькою до життєвого досвіду дітей, включала вирішення конкретних екологічних проблем школи, мікрорайону або громади.

Підвищенню ефективності позакласної роботи також сприятиме залучення батьківської громади, громадських і природоохоронних організацій. Взаємодія з партнерами дозволяє розширити виховний простір, створити умови для міжсекторального співробітництва, підвищити ресурсну забезпеченість проєктів. Спільні заходи з батьками формують у дітей модель соціально відповідальної поведінки, а підтримка з боку громадських інституцій додає вагомості та реального значення шкільним ініціативам.

Не менш важливим є підвищення рівня екологічної культури та професійної підготовки самих педагогів. Учитель, який сам демонструє приклад дбайливого ставлення до природи, є найкращим провідником у формуванні екологічної компетентності своїх учнів. Рекомендується регулярно проводити методичні семінари, тренінги, консультації з питань екологічного виховання, оновлювати знання вчителів про сучасні екологічні виклики, підходи до освіти для сталого розвитку, методику позакласної роботи.

Нарешті, ефективність виховного процесу значною мірою залежить від наявності системи моніторингу та рефлексії. Це передбачає періодичну діагностику рівня екологічної компетентності учнів, аналіз результативності проведених заходів, виявлення труднощів та коригування освітнього процесу відповідно до отриманих даних. Залучення дітей до самооцінювання та колективного обговорення результатів також є важливим чинником у розвитку їх критичного мислення, рефлексії та відповідальності.

Упровадження зазначених рекомендацій сприятиме посиленню впливу позакласної діяльності на екологічне виховання, забезпечить комплексне формування екологічної компетентності молодших школярів і створить основу для виховання активної, відповідальної, екологічно свідомої особистості.

Висновки

У процесі дослідження теоретичних і практичних аспектів формування екологічної компетентності учнів початкової школи засобами позакласної

виховної діяльності встановлено, що екологічна компетентність є інтегрованою якісною характеристикою особистості, яка включає систему знань про навколишнє середовище, досвід взаємодії з природою, вміння екологічно безпечно поводитися в різних життєвих ситуаціях та емоційно-ціннісне ставлення до довкілля.

Позакласна діяльність у початковій школі є важливою умовою формування екологічної компетентності. Вона розширює можливості впливу на особистість дитини, дозволяє застосовувати активні, практикоорієнтовані, творчі форми і методи роботи, які сприяють глибшому засвоєнню знань, розвитку самостійності, відповідальності та екологічної свідомості.

Значна частина дітей має недостатній рівень сформованості окремих компонентів цієї якості. Виявляється фрагментарність екологічних знань, недостатній досвід практичної діяльності, а також нерозвиненість емоційно-ціннісного ставлення до природи. Основними причинами цього є несистемність позакласної роботи, брак методичного забезпечення та обмежена педагогічна компетентність окремих вчителів у питаннях екологічного виховання.

У результаті дослідження було виявлено найбільш ефективні форми й методи позакласної екологічної роботи з молодшими школярами: екологічні гуртки, проєктна діяльність, екскурсії, акції, квести, творчі конкурси, дослідницькі завдання. Застосування інтерактивних і діяльнісних методів сприяє формуванню в учнів не лише знаннєвого, а й емоційного та поведінкового компонентів компетентності.

З урахуванням проведеного аналізу сформульовано рекомендації щодо підвищення ефективності формування екологічної компетентності учнів у позакласній діяльності. Зокрема, наголошено на важливості системного планування виховної роботи, інтеграції з освітнім процесом, підвищення професійної підготовки майбутніх учителів, розвитку партнерської взаємодії з батьками й громадськістю, впровадження моніторингу результатів виховання.

Позакласна виховна діяльність, за умов її належної організації та методичного забезпечення, є ефективним засобом формування екологічної компетентності учнів початкової школи, сприяючи гармонійному розвитку особистості, її відповідальному ставленню до природи та готовності до життя у сталому суспільстві.

Література:

1. Беленька Г. В. Казка як засіб екологічної освіти. *Освіта та розвиток особистості*. 2015. № 5 (36). С. 14–18.
2. Войтович А. Ю. Форми екологічного виховання молодших школярів (друга половина ХХ століття). *Педагогічний альманах: збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін.* Херсон: КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. Вип. 27. С. 250–255.
3. Максимова О. О. Формування екологічної компетентності як складової готовності дитини до школи. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2018. Вип. 24 (1-2018), ч. 1. С. 329–334.

4. Грошовенко О. П. Формування екогуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. *Молодий вчений*. 2018. № 53. С. 283–287.
5. Люленко С. О., Мороз Л. М., Подзерей Р. В. Формування екологічної компетентності учнів як один із актуальних запитів сучасного суспільства. *Екологічні науки*. 2020. № 2 (29), т. 2. С. 16–19.
6. Мацилюк О., Войтович А. Формування екологічної компетентності в здобувачів початкової освіти засобами проєктної діяльності. *Молодий вчений*. 2024. № 7 (131). С. 111–115. DOI: 10.32839/2304-5809/2024-7-131-24.
7. Пустовіт Н. Екологічна компетентність як показник гармонізації взаємодії школярів із природою. *Особистість у просторі виховних інновацій*: матеріали Всеукр. науково-практ. конф., 2018. С. 300–305.
8. Совгіра С. В. Роль позакласної роботи у становленні екологічної культури молодших школярів. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 10(40). С. 2241–2254. DOI: 10.52058/2786-6165-2025-10(40)-2241-2254.
9. Bilianska M., Yaroshenko O. Ability to foster schoolchildren's ecological literacy as a result of prospective biology teachers' professional training. *Problems of Education in the 21st Century*. 2020. Vol. 78, No. 6. P. 907–917.
10. Lizunova E., Kozlova A., Shichiyakh R., Nedorezova O., Sofronov R. Study of the features of development of ecological concepts in children of preschool age. *International Journal of Applied Exercise Physiology*. 2020. Vol. 9, No. 4. P. 258–262.

References:

1. Bielenka, H. V. (2015). Kazka yak zasib ekolohichnoi osvity [A fairy tale as a means of ecological education]. *Osvita ta rozvytok osobystosti*, (5), 14–18. [in Ukrainian].
2. Voitovych, A. Yu. (2015). Formy ekolohichnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv (druha polovyna XX stolittia) [Forms of ecological education of younger schoolchildren (second half of the 20th century)]. *Pedahohichniy almanakh*, 27, 250–255. [in Ukrainian].
3. Maksymova, O. O. (2018). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti yak skladovoi hotovnosti dytyny do shkoly [Formation of ecological competence as part of a child's readiness for school]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, 24(1), 329–334. [in Ukrainian].
4. Hroshovenko, O. P. (2018). Formuvannia ekohumanistychnoi pozytsii molodshoho shkoliara v umovakh shkilnoho navchannia [Formation of an eco-humanistic position of a primary school pupil under school conditions]. *Molodyi vchenyi*, (53), 283–287. [in Ukrainian].
5. Liulenko, S. O., Moroz, L. M., & Podzerei, R. V. (2020). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti uchniv yak odyin iz aktualnykh zapytyv suchasnoho suspilstva [Formation of students' ecological competence as one of the pressing demands of modern society]. *Ekolohichni nauky*, 2(29), 16–19. [in Ukrainian].
6. Matsyliuk, O., & Voitovych, A. (2024). Formuvannia ekolohichnoi kompetentnosti v zdobuvachiv pochatkovoi osvity zasobamy proiektnoi diialnosti [Formation of ecological competence in primary education learners by means of project activity]. *Molodyi vchenyi*, 7(131), 111–115. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2024-7-131-24> [in Ukrainian].
7. Pustovit, N. (2018). Ekolohichna kompetentnist yak pokaznyk harmonizatsii vzaiemodii shkoliariv iz pryrodoiu [Ecological competence as an indicator of pupils' harmonious interaction with nature]. In *Osobystist u prostori vykhovnykh innovatsii: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific-Practical Conference* (pp. 300–305). [in Ukrainian].

8. Sovhira, S. V. (2025). Rol pozaklasnoi roboty u stanovlenni ekolohichnoi kultury molodshykh shkoliariv [The role of extracurricular work in the formation of ecological culture among younger students]. *Visnyk nauky ta osvity*, 10(40), 2241–2254. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-10\(40\)-2241-2254](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-10(40)-2241-2254) [in Ukrainian].
9. Bilianska, M., & Yaroshenko, O. (2020). Ability to foster schoolchildren's ecological literacy as a result of prospective biology teachers' professional training. *Problems of Education in the 21st Century*, 78(6), 907–917. [in English].
10. Lizunova, E., Kozlova, A., Shichiyakh, R., Nedorezova, O., & Sofronov, R. (2020). Study of the features of development of ecological concepts in children of preschool age. *International Journal of Applied Exercise Physiology*, 9(4), 258–262. [in English].

УДК 378.04:008:7/8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1667-1679](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1667-1679)

Лук'яненко Олександр Вікторович доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри культурології, філософії та музеєзнавства, Полтавський національний педагогічний університету імені В. Г. Короленка, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0002-6228-6695>

Коліванова Тетяна Володимирівна директорка мовного центру «Європейський вибір», м. Полтава, <https://orcid.org/0009-0008-0726-1912>

Майструк Назар Михайлович доктор філософії у галузі освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта, викладач кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Полтава, <https://orcid.org/0000-0003-4844-7488>

ОСВІТНЬО-ЛІНГВОДИДАКТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЖИВОПИСУ XVII–XVIII СТОЛІТЬ НА ПРИКЛАДІ КОЛЕКЦІЇ ПОЛТАВСЬКОГО ХУДОЖНЬОГО МУЗЕЮ

Анотація. У статті розглядається проблема інтеграції творів західноєвропейського малярства XVII–XVIII століть із колекції Полтавського художнього музею «Галерея мистецтв» імені Миколи Ярошенка в освітній процес студентів галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки, зокрема у формуванні їхньої іншомовної компетентності. Об'єктами дослідження стали натюрморт «Сніданок» (1612) фламандської художниці Клари Петерс та міський пейзаж «Венеція» (XVIII ст.) італійського живописця Франческо Гварді. На матеріалі цих картин простежено можливості поєднання мистецтвознавчого аналізу з методами іншомовної освіти, що сприяє розвитку лексичного запасу, формуванню навичок описового мовлення, міжкультурній компетенції та критичного мислення студентів. Аналіз натюрморту Клари Петерс дає змогу інтегрувати у навчальний процес тематичні поля «їжа», «традиції», «щоденний побут», що дозволяє студентам засвоювати спеціалізовану лексику та водночас занурюватися в культурно-історичний контекст Фландрії XVII століття. Водночас пейзаж Франческо Гварді відкриває простір для дискусій про урбаністичний простір, архітектуру, культурну ідентичність Венеції доби пізнього бароко. Використання цих полотен у навчальному процесі дозволяє виробляти комплексні іншомовні навички: від вправ у дескриптивному мовленні до розвитку аналітичних умінь через порівняння різних культурних кодів.

Залучення мистецьких артефактів у викладанні іноземних мов відповідає сучасним тенденціям міждисциплінарної освіти, активізує мотивацію студентів, сприяє кращому засвоєнню матеріалу та поглиблює їхнє розуміння європейської культурної спадщини.

Ключові слова: вища освіта, професійна підготовка, стейкхолдери, професійні компетентності, іншомовна компетентність, практика, соціокультурна діяльність, культура, мистецтво, гуманітарні науки.

Lukyanenko Oleksandr Viktorovych Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of Culturology, Philosophy and Museology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0002-6228-6695>

Kolivanova Tetyana Volodymyrivna Director of the Language Center “European Choice”, Poltava, <https://orcid.org/0009-0008-0726-1912>

Maistruk Nazar Mykhailovych Doctor of Philosophy in Education, specialty 015 Professional Education, Lecturer at the Department of Fine and Decorative Arts, Luhansk National Taras Shevchenko University, Poltava, <https://orcid.org/0000-0003-4844-7488>

THE EDUCATIONAL AND LINGUISTIC POTENTIAL OF EUROPEAN PAINTING OF THE 17TH–18TH CENTURIES ON THE EXAMPLE OF THE COLLECTION OF THE POLTAVA ART MUSEUM

Abstract. The article considers the problem of integrating works of Western European painting of the 17th–18th centuries from the collection of the Poltava Mykola Yaroshenko Art Museum “Gallery of Arts” into the educational process of students of the field of knowledge V Culture, Art and Humanities, in particular in the formation of their foreign language competence. The objects of the study were the still life “Breakfast” (1612) by the Flemish artist Clara Peters and the urban landscape “Venice” (18th century) by the Italian painter Francesco Guardi. The material of these paintings traces the possibilities of combining art historical analysis with methods of foreign language education, which contributes to the development of vocabulary, the formation of descriptive speech skills, intercultural competence and critical thinking of students. The analysis of Clara Peters’s still life allows integrating the thematic fields of “food”, “traditions”, “everyday life” into the educational process, which allows students to master specialized vocabulary and at the same time immerse themselves in the cultural and historical context of 17th-century Flanders. At the same time, Francesco Guardi’s landscape opens up space for discussions about the urban space, architecture, and

cultural identity of Venice in the late Baroque era. The use of these paintings in the educational process allows for the development of complex foreign language skills: from exercises in descriptive speech to the development of analytical skills through the comparison of different cultural codes. The involvement of artistic artifacts in teaching foreign languages corresponds to modern trends in interdisciplinary education, activates student motivation, contributes to better assimilation of the material, and deepens their understanding of European cultural heritage.

Keywords: higher education, professional training, stakeholders, professional competence, foreign language competence, practice, socio-cultural activity, culture, art, humanities.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому просторі дедалі актуальнішими стають міждисциплінарні підходи, які поєднують вивчення іноземних мов із культурологією, мистецтвознавством і педагогікою. Освіта у галузі В Культура, мистецтво та гуманітарні науки передбачає не лише засвоєння мовного матеріалу, а й розвиток у студентів цілісного художнього мислення, розуміння культурних кодів, уміння інтерпретувати твори мистецтва як джерела інформації та духовного досвіду. У цьому контексті важливим є залучення музейних колекцій, адже вони дають змогу працювати з автентичними зразками світової художньої спадщини. Фонди Полтавського художнього музею (галереї мистецтв) імені Миколи Ярошенка містять низку творів західноєвропейського мистецтва XVII–XVIII століть, які можуть бути інтегровані в освітній процес для формування іншомовної компетентності. Зокрема, йдеться про «Натюрморт („Сніданок”)» (1612 р.) представниці фламандсько-голландського бароко Клари Петерс та венеціанську veduta XVIII століття Франческо Гварді. Ці твори належать до різних жанрів (натюрморт та міський пейзаж), але об’єднуються багатством художньої мови, культурною насиченістю та потенціалом для інтерпретації у міждисциплінарному навчальному середовищі.

Дослідження ґрунтується на поєднанні методів мистецтвознавчого аналізу та педагогічної інтерпретації. З мистецтвознавчої точки зору застосовано візуальний аналіз (розгляд композиції, кольору, фактури, іконографії); стилістичне порівняння (визначення місця твору в історичному та культурному контексті); семіотичний підхід (розкриття символіки й значень). З педагогічної точки зору використано лінгводидактичний аналіз (виокремлення потенційних мовних завдань на основі картин); метод проектної діяльності (створення студентами презентацій і міні-досліджень іншою мовою); комунікативно-культурний підхід (розвиток умінь міжкультурної комунікації через інтерпретацію мистецтва). Обрана методологія дозволяє поєднати естетичне сприйняття картин із їхнім дидактичним потенціалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Практичну професійну підготовку майбутніх фахівців культурології висвітлено у працях В. Дмитренка

[2; 16], О. Чернявської [26], І. Гурової [1], Л. Кравченко [7, 9], А. Литвиненко [10], Р. Винничук [14], О. Лук'яненка та інші. Формування мовної компетентності студентів у процесі навчання висвітлено в працях І. Когут [5], Ю. Задунайської [3], Іванни Кухти [9], О. Лук'яненка [10-18] та ін. Однак, залучення музею до процесу формування мовних компетентностей осіб, які отримали освіту в гуманітарній галузі знань, ще не є достатньо вивченим. За основу дослідження ми взяли освітньо-професійну програму «Культурологія» та «Культурологія та музеєзнавство» першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти за спеціальністю В12 Культурологія галузі знань В Культура, освіта та гуманітарні науки (до реформи 2025 року – 03 Гуманітарні науки). Використано досвід співпраці кафедри культурології, філософії та музеєзнавства із Полтавським художнім музеєм (галереєю мистецтв) імені Миколи Ярошенка, представлений на офіційному сайті Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка [4].

Метою дослідження полягає у з'ясуванні дидактичного потенціалу картини західноєвропейського мистецтва з фондів Полтавського художнього музею для розвитку іншомовної компетентності студентів галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки.

Виклад основного матеріалу. Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка – один із найвідоміших мистецьких центрів України, заснований на початку ХХ століття. Його колекція формувалася завдяки меценатській діяльності та міжнародним культурним контактам, що забезпечило наявність у фондах значної кількості творів європейських художників. Особливу цінність становлять полотна фламандських та італійських майстрів XVII–XVIII століть, які демонструють багатство художніх традицій Європи. Зокрема, картина Клари Петерс «Натюрморт (“Сніданок”）」 є прикладом раннього голландського натюрморту, що поєднує майстерність у відтворенні матеріальних об'єктів із символічним підтекстом. Твір Франческо Гварді репрезентує традицію венеціанських *vedute*, що фіксують урбаністичні пейзажі й атмосферу Венеції XVIII століття. Ці полотна не лише мають художню цінність, а й відкривають можливість для культурного діалогу, оскільки знайомлять студентів із різними національними традиціями, візуальною мовою та культурними кодами, що надзвичайно важливо для формування іншомовної компетентності.

Клара Петерс – одна з небагатьох жінок-художниць, що здобула визнання у XVII столітті. Її «Натюрморт (“Сніданок”）」 належить до жанру так званих *breakfast pieces*, популярних у Нідерландах і Фландрії. На картині зображено стіл із різноманітними стравами, келихами та посудом, виконаними з вражаючою точністю. Художниця особливої уваги надає фактурності: ми бачимо блиск металу, прозорість скла, ніжність тканин і апетитність їжі. Усі предмети виписані

настільки ретельно, що створюється ілюзія їхньої матеріальної присутності. Водночас композиція має глибокий символічний сенс: подібні натюрморти часто нагадували про скороминущість життя, поєднували теми достатку і марноти.

З педагогічного погляду ця робота є ідеальним матеріалом для формування іншомовної компетентності. Студенти можуть практикувати лексику, пов'язану з їжею, посудом, побутовими деталями; опис картини вимагає від них використання прикметників, порівнянь, конструкцій для вираження вражень; символіка предметів стимулює до аналітичних завдань і розвитку критичного мислення іншою мовою. «Натюрморт» Петерс може бути основою для комплексного заняття, що поєднує мовні вправи з культурологічними роздумами.

Передусім цей твір дозволяє активно працювати з лексичними полями, що стосуються їжі, побуту, предметів вжитку, матеріалів. Натюрморт створює умови для формування лексичного запасу, пов'язаного з побутом, харчуванням, традиціями. Студенти можуть описувати різні об'єкти, зображені на картині: келих, таріль, глек із вином, сільничку, раків, креветок, устриць, хліб тощо. Такі завдання активізують тематичні поля «Їжа та напої», «Посуд та предмети інтер'єру», «Повсякденне життя». Наприклад, викладач може дати завдання скласти перелік усіх предметів, які студент бачить на полотні, та описати їх іноземною мовою, використовуючи прикметники для характеристики форми, кольору, текстури. Наприклад, студенти, які вивчають англійську мову, можуть описувати окремі предмети: a glass goblet, a loaf of bread, an opened oyster, decorated silver salt cellar, gilt tazza тощо. Важливим є і порівняння: «The glass goblet is more refined than the tazza»; «The bread looks freshly baked, while the crayfish seems prepared for a festive meal». Такі вправи розвивають навички номінації та опису, формують точність мовлення, що особливо важливо для фахівців, які в майбутньому будуть займатися музейною справою, культурною дипломатією чи мистецтвознавчими дослідженнями.

Крім лексики предметного світу, натюрморт дає можливість практикувати граматичні структури опису. Натюрморт Петерс відкриває можливості для формування граматичної компетентності. Викладач може будувати завдання на опис зображених предметів у різних граматичних часах: «On the table there is bread, oysters and shrimps» (Present Simple); «Yesterday, the family had a similar breakfast» (Past Simple); «Tomorrow, we will serve another festive meal» (Future Simple). Студенти можуть розвивати вміння створювати зв'язні описи у минулому часі, якщо інтерпретують твір у його історичному контексті (In the 17th century, such objects symbolized wealth and transience of life). Також можна використовувати вправи з артиклями, які часто становлять труднощі для студентів: «a loaf of bread», «the silver cup», «some prawns». Особливу увагу можна приділити множині та незлічуваним іменникам: «shrimps» vs. «bread», «wine».

Важливим завданням є розвиток інтерпретаційних навичок. Викладач може запропонувати студентам відповісти іншою мовою на питання: “What do these objects tell us about the society of the time?” або “Why do you think the artist chose to paint a whole loaf of bread instead of cut into pieces?” Такі завдання активізують критичне мислення, формують уміння висловлювати власні гіпотези й аргументи іноземною мовою. Важливим аспектом є розвиток культурної компетентності. Студенти дізнаються, що натюрморти XVII століття не лише документували повсякденність, а й містили моральні підтексти. Наприклад, поєднання розкоші (срібно-склний келих, дорогий посуд) та простих продуктів (хліб, раки) могло символізувати крихкість людського щастя,плинність часу, ідею *vanitas*. Завдяки цьому іноземною мовою можна будувати дискусії про сенс життя, марнотність матеріальних благ, традиції гостинності. Студенти формулюють висловлювання на кшталт: “*The picture reminds us that wealth is temporary, but food and friendship are eternal.*” Це розвиває не лише мовну, а й світоглядну гнучкість. Картина Петерс надає можливість для порівняльного аналізу культурних традицій. Викладач може запропонувати завдання: описати типовий український сніданок і порівняти його з фламандським XVII століття. Наприклад: “*In Ukraine we usually eat porridge, eggs and tea, while in Flanders people had bread, shrimps and wine.*” Такі вправи розвивають навички міжкультурної комунікації та вміння бачити подібності й відмінності культур крізь призму мистецтва.

Ще одним цінним напрямом роботи з картиною є семантичне поле символів. У традиції нідерландського натюрморту лимон міг символізувати одночасно розкіш (як імпортований продукт) та гіркоту життя; келих і вино вказували на вишуканість дозвілля, але також нагадували про тлінність; хліб мав асоціацію з щоденним буттям і навіть із християнською євхаристійною символікою. Використання цих елементів у міжкультурній комунікації дозволяє студентам не лише засвоювати словниковий запас, але й осягати культурний підтекст. Наприклад, можна порівняти символіку раків у нідерландському мистецтві та їхню роль у християнській культурі, що спонукає до дискусії й міжкультурного аналізу.

Методично плідними є вправи на порівняння описів. Студенти можуть працювати з музейними каталожними текстами англійською мовою, а потім створювати власні альтернативні описи – короткі для інформаційної картки, середні для анотації та розгорнуті для наукової статті. Це формує багаторівневу мовленнєву компетентність і водночас навички професійної діяльності в музейно-виставковій сфері. Практичним прикладом може бути завдання скласти англійськомовний діалог між відвідувачем та гідом у музеї, де обговорюється ця картина; підготувати невелику лекцію-презентацію англійською мовою про творчість Кларі Петерс, використовуючи візуальний матеріал; чи порівняти

картину з іншим натюрмортом XVII ст. та описати відмінності й подібності мовою, що вивчається.

Використання твору Петерс стимулює розвиток комунікативних навичок у ситуаціях рольової гри. Викладач може запропонувати студентам уявити себе учасниками сніданку у Фландрії XVII століття: один студент грає роль господаря дому, інший – гостя, ще один – прислуги. Завдання полягає в тому, щоб вести діалог іноземною мовою: запросити до столу, подякувати, обговорити страви. Це дозволяє поєднати вивчення етикетних формул із культурологічним контекстом. Наприклад: – *“Welcome to my table. Please, have some bread and crayfish.”* – *“Thank you, the silver goblet is very beautiful. What wine do you serve today?”* – *“It is a sweet wine from Spain, very popular in Flanders.”* Подібні вправи створюють простір для інтеграції історико-культурної інформації з мовною практикою, роблячи процес навчання природним і захопливим.

Представник венеціанської школи живопису XVIII століття Франческо Гварді відомий своїми *vedute* – міськими пейзажами, що відтворюють архітектуру й атмосферу Венеції. На відміну від Каналетто, який прагнув до точності й деталізації, Гварді працював більш вільно, використовуючи ефектні світлотіньові контрасти й вібрацію кольору, завдяки чому його твори передають емоційний настрій міста. У картині з фондів Полтавського музею художник зображує Венецію з її архітектурними ансамблями та каналами. Простір будується на контрасті архітектурної статичності та динаміки руху води й човнів. Атмосферність підсилюється за рахунок тонкої гри світла, яка створює ефект мерехтіння.

Для студентів робота Гварді відкриває інші мовні можливості, серед яких опис архітектури, просторових відношень, елементів міського пейзажу; засвоєння термінології, пов’язаної з містом, подорожами, культурними подіями; можливість дискусії про роль Венеції у світовій культурі, що розвиває навички академічного мовлення. Така картина дозволяє студентам працювати не лише з мовними структурами, а й із концептом «культурної пам’яті» – як місто стає символом у мистецтві та в уявленні різних народів.

З методичної точки зору пейзаж Гварді дає викладачу змогу організувати цілу систему вправ, спрямованих на розвиток іншомовної компетентності. Студентів можна залучити до опису міського простору, який вони бачать на полотні. Використовуючи іноземну мову, вони мають сформулювати фрази на кшталт: *“The painting depicts a lively view of Venice with its canals, gondolas, and monumental architecture”* або *“The artist conveys not only the physical space but also the atmosphere of lightness and movement”*. Такий опис вимагає від студентів знання лексики, пов’язаної з архітектурою (*palace, dome, tower, façade*), морською тематикою (*canal, gondola, bridge, reflection*) та характеристикою настрою твору (*serene, festive, dynamic, atmospheric*).

Ця картина дозволяє практикувати навички порівняння. Студенти можуть зіставити пейзаж Венеції з іншими містами, знайомими їм із сучасності або з власних подорожей: “Unlike modern cities, Venice appears as a place where water becomes the main street and boats replace carriages”. Такий прийом не тільки збагачує мовний досвід, а й поглиблює розуміння історико-культурного контексту твору.

Особливо важливим аспектом є розвиток уміння інтерпретувати культурний підтекст твору. Венеція XVIII століття – це не лише місто, а й символ світської розкоші, політичної ваги та художньої величі. В іншомовному викладі студенти можуть пробувати формулювати складніші твердження: “The painting reflects the spirit of Venice as a meeting point of cultures, commerce, and art”. Такий рівень завдання вчить їх поєднувати мистецтвознавчі знання з мовними навичками, розширюючи горизонти гуманітарного мислення.

Цікаво також залучити студентів до рольових дискусій: хтось може виступати в ролі мандрівника XVIII століття, який вперше відвідав Венецію, і описати свої враження іноземною мовою; інший – у ролі сучасного туриста, що порівнює теперішній вигляд міста з образом на полотні. Це не лише розвиває мовленнєві здібності, а й формує здатність до критичного аналізу й культурної рефлексії.

У практичному сенсі використання пейзажу Гварді дозволяє інтегрувати кілька компетентностей: лінгвістичну (оволодіння тематичною лексикою та граматичними структурами опису й інтерпретації), соціокультурну (знання історії та культури Венеції, її ролі в європейському мистецтві), та комунікативну (уміння висловлювати думки, ставити запитання, вести діалог іноземною мовою).

Пейзаж Франческо Гварді стає не лише предметом естетичного споглядання, а й ефективним дидактичним ресурсом, що сприяє розвитку іншомовної компетентності студентів у галузі культури, мистецтва й гуманітарних наук. Його інтерпретація у навчальному процесі допомагає студентам навчитися мислити в категоріях інтеркультурної комунікації, адже Венеція завжди була містом-символом діалогу цивілізацій, і це відчуття художник передає у своєму полотні.

Розглянуті твори Петерс і Гварді дають змогу створити багатовекторний освітній простір. Їхнє використання у викладанні іноземних мов дозволяє реалізувати принципи CLIL (Content and Language Integrated Learning) – інтегрованого вивчення предмета й мови. Через опис картин студенти опановують нову лексику й граматичні структури. Через аналіз символіки – розвивають уміння вести аргументовану дискусію. Через культурологічний контекст – формують міжкультурну компетентність, яка є невід’ємною складовою сучасної гуманітарної освіти.

Приклади навчальних завдань, використаних у практиці підготовки культурологів у стінах Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, включають опис картини іноземною мовою (індивідуально чи в парах); порівняння двох творів – натюрморту та міського пейзажу – з використанням конструкцій зіставлення; створення культурологічної презентації про фламандську чи венеціанську культуру XVII–XVIII століть; написання есе «Які емоції викликає ця картина?» іноземною мовою; а також фінальну залікову рольову гру «Екскурсивод і відвідувачі музею», де студенти відпрацьовують діалогічне мовлення. Такі вправи сприяють не лише мовному розвитку, а й вихованню естетичного смаку та критичного мислення.

Використання картин західноєвропейського мистецтва в освітньому процесі дає змогу підвищити мотивацію студентів до вивчення іноземних мов; розширити словниковий запас і розвинути комунікативні вміння; сформувати навички міжкультурної комунікації; інтегрувати мистецтвознавчі знання у мовну підготовку. У перспективі можна розширити коло творів, створити електронні ресурси з мультимедійними матеріалами, організувати інтерактивні музейні заняття у співпраці з Полтавською галереєю мистецтв.

Висновки. Аналіз картин Клари Петерс і Франческо Гварді з фондів Полтавського художнього музею імені Миколи Ярошенка показав, що вони є ефективним засобом формування іншомовної компетентності студентів у галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки. Ці твори поєднують у собі високий художній рівень, багатство символіки й широкий культурний контекст, що робить їх цінними для освітніх практик. Інтеграція мистецтва в навчання іноземних мов відповідає сучасним педагогічним тенденціям, які орієнтуються на розвиток не лише мовних, а й культурних, аналітичних і творчих компетентностей студентів. Використання музейних фондів як ресурсу для освіти сприяє формуванню цілісної особистості, здатної до критичного мислення, міжкультурного діалогу й естетичного сприйняття світу.

Література:

1. Гурова І. Проблеми професійного становлення культуролога. *Науковий вісник інституту професійно-технічної освіти НАПН України*, 2017, №13, С.145–151.
2. Дмитренко В. І., Дмитренко В. А. «Соціокультурне проєктування» у системі професійної підготовки культуролога. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*, 2002, №12, С.46-53.
3. Задунайська Ю. Формування іншомовної комунікативної компетентності у вищих навчальних закладах педагогічного профілю. URL: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-3.pdf>
4. Когут І. Формування іншомовної компетентності у студентів в процесі навчання: теоретичні засади. *Молодий вчений*, 2022, №10 (110), С.106-110.
5. Кравченко Л. М., Степаненко М. І. Культурологічна освіта в Полтавському педагогічному: теоретичні засади і досвід. *Імідж сучасного педагога*, 2014, №10, С.3–7.

6. Кравченко Л., Карапузова Н. (2009). Культурологічна освіта на зламі епох: теоретичні й практичні аспекти (про створення Полтавської регіональної культурологічної школи). *Імідж сучасного педагога*, 5, 3–6.
7. Кухта І. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*, 2008, №4, С.27-32.
8. Литвиненко, А. Інформаційні технології у професійній діяльності культуролога. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 2002, №51, С.580–585.
9. Лук'яненко О. В. Залучення стейкхолдерів до формування загальних і фахових компетенцій здобувачів освіти гуманітарної галузі знань. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*. 2024. № 16. С.53-61.
10. Лук'яненко О. В. Цифрові інструменти вивчення та презентації культури: досвід, проблеми, перспективи. *Прикладна креатологія*, 2023, №1, С.37-39.
11. Лук'яненко О. В. Використання потенціалу територіальних громад у формуванні професійних компетентностей майбутніх культурологів. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*, 2024, №15, С.53-61.
12. Лук'яненко О. В., Винничук Р. В.. Традиційні та інноваційні педагогічні технології формування цінностей магістрів гуманітарної галузі у процесі професійної підготовки. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*, 2022, №12, С.24-33.
13. Лук'яненко, О. В., Дмитренко В. А., Дмитренко В. І. Формування фахових компетенцій бакалавра-культуролога в процесі вивчення дисциплін професійної підготовки. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*, 2023, №13, С.87-94.
14. Лук'яненко О. В., Коліванова Т. В. Як прибрати камені на шляху майбутніх доцентів і професорів: міжнародний обмін та іноземна мова у вимірі Полтавщини. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації: збірник наукових статей VI Всеукр. наук.-практ. конференції*. Полтава : «Скайтек», 2015. С. 186–188.
15. Лук'яненко О. В., Коліванова Т. В., Майструк Н. М. Міжінституційна співпраця у формуванні мовних компетентностей студентів галузі знань Культура, мистецтво та гуманітарні науки. *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»): журнал*. 2025. № 8(38) 2025. С.1324-1338.
16. Лук'яненко, О. В., Шпеар Ж.-Ф. Мовна освіта на межі багатоманітності та уніфікації: досвід Полтавщини. *Соціально-економічні трансформації в епоху глобалізації: зб. наук. статей учасників Четвертої Всеукр. наук.-практ. конфер.* Полтава: Скайтек. 2011, С. 338–341.
17. *Освітньо-професійна програма «Культурологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 034 Культурологія галузі знань 03 Гуманітарні науки* (2024). Полтава. 21 с. URL: [https:// sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/освіта/оп-бакалавр/оп-бакалавр-2024](https://sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/освіта/оп-бакалавр/оп-бакалавр-2024)
18. *Освітньо-професійна програма «Культурологія» другого (магістрського) рівня вищої освіти за спеціальністю 034 Культурологія галузі знань 03 Гуманітарні науки* (2024). Полтава. 20 с. URL: <https:// sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/освіта/оп-магістр/оп-магістр-2024>
19. Основи мистецького аналізу творів образотворчого мистецтва. Методичний посібник для здобувачів вищої освіти галузі знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки» / Укл. О. Лук'яненко, Н. Майструк. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2025. 168 с.
20. Полтавський художній музей (галерея мистецтв) імені Миколи Ярошенка. Альбом. Ювілейне видання / автор-упорядник С. І. Бочарова. Полтава: ФОП Говоров С. В., 2009. 232 с.

21. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 034 «Культурологія» для другого (магістрського) рівня вищої освіти (2020). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/034%20Kulturolohiya%20mahistr.pdf>

22. Стандарт вищої освіти України за спеціальністю 034 «Культурологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти (2020). URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/034-Kulturolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf>

23. Чернявська О. В. Підготовка фахівців з культурно-просвітницької роботи в середніх спеціальних навчальних закладах України (50-ті – кінець 80-тих років XX ст.). *Імідж сучасного педагога*, 2020, №1 (190), С.61–64.

References:

1. Hurova I. (2017). Problemy profesiynoho stanovlennya kul'turoloha [Problems of the professional formation of a culturologist]. *Naukovyy visnyk instytutu profesiyno-tekhnichnoyi osvity NAPN Ukrayiny [Scientific Bulletin of the Institute of Vocational and Technical Education of the National Academy of Sciences of Ukraine]*, 13, 145–151 [in Ukrainian].

2. Dmytrenko V. I., Dmytrenko, V. A. (2022). «Sotsiokul'turne proyektuvannya» u systemi profesiynoyi pidhotovky kul'turoloha [“Socio-cultural projecting” in the system of professional training of a culturologist]. *Ukrayins'ka profesiyna osvita = Ukrainian Professional Education*, 12, 46-53 [in Ukrainian].

3. Zadunayska, Yu. (2016). Formation of foreign language communicative competence in higher educational institutions of pedagogical profile [“Formuvannya inshomovnoyi komunikativnoyi kompetentnosti u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh pedahohichnoho profilu”]. Retrieved from: <https://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2016/10/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F-3.pdf> [in Ukrainian]

4. Kohut I. (2022). Formuvannya inshomovnoyi kompetentnosti u studentiv v protsesi navchannya: teoretychni zasady [Formation of students' foreign language competence in the learning process: theoretical foundations]. *Molodyi vchenyi [Young Scientist]*, 10 (110), 106-110. [in Ukrainian]

5. Kravchenko L. M. Stepanenko M. I. (2014). Kul'turolohichna osvita v Poltavs'komu pedahohichnomu: teoretychni zasady i dosvid [Cultural education in Poltava pedagogical university: theoretical principles and experience]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 10, 3–7. [in Ukrainian]

6. Kravchenko L., Karapuzova N. (2009). Kul'turolohichna osvita na zlami epokh: teoretychni y praktychni aspekty (pro stvorennya Poltavs'koyi rehional'noyi kul'turolohichnoyi shkoly) [Cultural education at the turn of the ages: theoretical and practical aspects (about the creation of the Poltava regional school of Cultural sciences)]. *Imidzh suchasnoho pedahoha [The image of a modern teacher]*, 5, 3–6. [in Ukrainian]

7. Kukhta I. (2008). Inshomovna kompetentnist' u konteksti formuvannyakomunikativnoyi kul'tury studentiv u protsesivvyvchennya inozemnoyi movy. [“Foreign language competence in the context of formation of students' communicative culture in the process of learning a foreign language”]. *Visnyk Vinnyts'koho politekhnichnoho instytutu [Bulletin of the Vinnytsia Polytechnic Institute]*, 4, 27-32. [in Ukrainian]

8. Lytvynenko A. (2022). Informatsiyni tekhnolohiyi u profesiyniy diyal'nosti kul'turoloha [Information technologies in the professional activity of a culturologist]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk [Current issues of humanitarian sciences]*, 51, 580–585. [in Ukrainian]

9. Lukyanenko O. V. (2024). Zaluchennya steyk-holderiv do formuvannya zahal'nykh i fakhovykh kompetentnostey здобувачив osvity humanitarnoyi haluzi znan' [Involvement of stakeholders in the formation of general and professional competencies of students of the humanitarian field of knowledge]. *Ukrayins'ka profesiyna osvita = Ukrainian Professional Education*, 16, 53-61. [in Ukrainian].

10. Lukyanenko O. V. (2023). Tsyfrovi instrumenty vyvchennya ta prezentatsiyi kul'tury: dosvid, problemy, perspektyvy [Digital tools for the study and presentation of culture: experience, problems, perspectives]. *Prykladna kreatolohiya [Applied creatology]*, 1, 37-39. [in Ukrainian]
11. Lukyanenko O. V. (2024). Vykorystannya potentsialu terytorial'nykh hromad u formuvanni profesiynykh kompetentnostey maybutnikh kul'turolohiv [Using the potential of territorial communities in forming the professional competence of future cultural scientists]. *Ukrayins'ka profesiyna osvita = Ukrainian Professional Education*, 15, 53-61 [in Ukrainian].
12. Lukyanenko O., Vynnychuk R. (2022). Tradytsiyni ta innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi formuvannya tsinnostey mahistriv humanitarnoyi haluzi u protsesi profesiynoyi pidhotovky [Traditional and innovative pedagogical technologies for the formation of values of masters in humanities in the process of professional training]. *Ukrayins'ka profesiyna osvita = Ukrainian Professional Education*, 12, 24-33. [in Ukrainian]
13. Lukyanenko O. V., Dmytrenko V. A., Dmytrenko V. I. (2023). Formuvannya fakhovykh kompetentnostey bakalavra-kul'turoloha v protsesi vyvchennya dystsyplin profesiynoyi pidhotovky [Formation of professional competences of a bachelor of cultural studies in the process of studying the disciplines of professional training]. *Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education*, 13, 87-94. [in Ukrainian]
14. Lukyanenko O. V., Kolivanova T. V. (2015). Yak prybraty kameni na shlyakhu maybutnikh dotsentiv i profesoriv: mizhnarodnyy obmin ta inozemna mova u vymiri Poltavshchyny [Using the potential of territorial communities in forming the professional competence of future cultural scientists]. *Sotsial'no-ekonomichni transformatsiyi v epokhu hlobalizatsiyi: zb. nauk. statey uchasnykiv Shostoyi Vseukr. nauk.-prakt. konfer.* [Socio-economic transformations in the era of globalization: coll. of science articles of the participants of the Sixth All-Ukrainian science and practice conference]. Poltava: Skaitek, 186–188. [in Ukrainian]
15. Lukyanenko O. V., Kolivanova T. V., Mastruk N. M. (2025). Mizhinstytutsiyna spivpratsya u formuvanni movnykh kompetentnostey studentiv haluzi znan' Kul'tura, mystetstvo ta humanitarni nauky [Interinstitutional cooperation in the formation of language competencies of students in the field of knowledge Culture, art and humanities]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi (Seriya «Pedahohika», Seriya «Pravo», Seriya Ekonomika», Seriya «Derzhavne upravlinnya», Seriya «Tekhnika», Seriya «Istoriya ta arkheolohiya»): zhurnal. 2025* [Current issues in modern science (Series “Pedagogy”, Series “Law”, Series “Economics”, Series “Public Administration”, Series “Technology”, Series “History and Archaeology”): journal. 2025], 8(38), 1324-1338. [in Ukrainian]
16. Lukyanenko O. V., Shpear Zh.-F. (2011). Movna osvita na mezhi bahatomanitnosti ta unifikatsiyi: dosvid Poltavshchyny. [“Language education on the verge of diversity and unification: the experience of the Poltava region”]. *Sotsial'no-ekonomichni transformatsiyi v epokhu hlobalizatsiyi: zb. nauk. statey uchasnykiv Chetvertoyi Vseukr. nauk.-prakt. konfer.* [Socio-economic transformations in the era of globalization: coll. of science articles of the participants of the Fourth All-Ukrainian science and practice conference]. Poltava: Skaitek, 338–341. [in Ukrainian]
17. *Osvitn'o-profesiyna prohrama «Kul'turolohiya» pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 034 Kul'turolohiya haluzi znan' 03 Humanitarni nauky* (2024) [Educational and professional program “Culturology” of the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 034 Culturology of the field of knowledge 03 Humanities (2024). Poltava 21 p.] Retrieved from: [https:// sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/osvita/op-bakalavr/op-bakalavr-2024](https://sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/osvita/op-bakalavr/op-bakalavr-2024) [in Ukrainian]
18. *Osvitn'o-profesiyna prohrama “Kul'turolohiya” druhhoho (mahistrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity za spetsial'nistyu 034 Kul'turolohiya haluzi znan' 03 Humanitarni nauky* [Educational and professional program “Culturology” of the second (master's) level of higher education in the specialty 034 Culturology of the field of knowledge 03 Humanities] (2024). Poltava. 20 s. Retrieved from: [https:// sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/osvita/op-maistr/op-maistr-2024](https://sites.google.com/gsuite.pnpu.edu.ua/culturology/osvita/op-maistr/op-maistr-2024) [in Ukrainian]

19. Osnovy mystets'koho analizu tvoriv obrazotvorchoho mystetstva. Metodychnyy posibnyk dlya zdobuvachiv vyshchoyi osvity haluzi znan' B «Kul'tura, mystetstvo ta humanitarni nauky» / Ukl. O. Lukyanenko, N. Mastruk [Fundamentals of artistic analysis of works of fine art. Methodological manual for higher education students of the field of knowledge B “Culture, art and humanities” / Comp. by O. Lukyanenko, N. Mastruk] (2025). Poltava: PNPu imeni V. H. Korolenka, 168 p. [in Ukrainian]
20. *Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny za spetsial'nistyu 034 «Kul'turolohiya» dlya druhoho (mahistr's'koho) rivnya vyshchoyi osvity* [Standard of higher education of Ukraine in specialty 034 “Culturology” for the second (master's) level of higher education] (2020). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vyshcha/standarty/2020/06/17/034%20Kulturolohiya%20mahistr.pdf> [in Ukrainian]
21. *Standart vyshchoyi osvity Ukrayiny za spetsial'nistyu 034 «Kul'turolohiya» dlya pershoho (bakalavrs'koho) rivnya vyshchoyi osvity* (2020) [Standard of higher education of Ukraine for specialty 034 “Culturology” for the first (bachelor's) level of higher education (2020)]. Retrieved from: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2021/07/28/034-Kulturolohiya-bakalavr.28.07-1.pdf> [in Ukrainian]
22. Chernyavs'ka O. V. (2020). Pidhotovka fakhivtsiv z kul'turno-prosvitnyts'koyi roboty v serednikh spetsial'nykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny (50-ti – kinets 80-tykh rokiv XX st.) [Training of specialists in cultural and educational work in secondary special educational institutions of Ukraine (1950s – late 1980s of the 20th century)]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* [The image of a modern teacher], 1 (190), 61–64. [in Ukrainian].

УДК 378.017:159.955-028.42]:[378.016:612](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1680-1688](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1680-1688)

Манзій Олена Павлівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри біології та здоров'я людини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; м. Умань, <https://orcid.org/0000-0003-1867-7362>

Заболотна Альона Вадимівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри біології та здоров'я людини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-1634-3273>

Поліщук Тетяна Вікторівна кандидат сільськогосподарських наук, доцент, доцент кафедри біології та здоров'я людини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-0645-6872>

Гедзик Катерина Володимирівна старший лаборант кафедри біології та здоров'я людини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини; м. Умань, <https://orcid.org/0009-0005-4362-3536>

ПЕДАГОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ФІЗІОЛОГІЇ ЛЮДИНИ І ТВАРИН

Анотація. У статті теоретично обґрунтовано та систематизовано педагогічні підходи до цілеспрямованого формування наукового мислення студентів природничих, біологічних та медичних спеціальностей у процесі викладання інтегративної дисципліни «Фізіологія людини і тварин». Актуальність дослідження визначається суперечністю між традиційною, часто репродуктивною, моделлю викладання фізіологічних дисциплін та зростаючими вимогами суспільства до висококваліфікованих фахівців, які повинні володіти критичним мисленням, здатністю до самостійного вирішення нетипових завдань, генерування наукових гіпотез та їх експериментальної верифікації в умовах стрімкого науково-технічного прогресу (Гончаренко, 2018).

Метою роботи є наукове обґрунтування та класифікація провідних педагогічних стратегій, спрямованих на комплексний розвиток когнітивного (розуміння методології фізіології), діяльнісного (навички експериментування та аналізу) та особистісного (критичність, об'єктивність) компонентів наукового мислення.

У дослідженні визначено, що найвища ефективність досягається за умови інтегрованого застосування трьох ключових педагогічних підходів:

Дослідницький підхід (Research-Based Learning): Реалізується через впровадження модифікованих лабораторних робіт, які вимагають від студентів самостійного проєктування експерименту та формулювання гіпотез, а також через критичний аналіз першоджерел та методик фізіологічних досліджень.

Проблемний підхід (Problem-Based Learning): Фокусується на розвитку причинно-наслідкового аналізу та діагностичного мислення через розв'язання складних клінічних кейсів та біологічних парадоксів, що вимагають інтеграції знань з різних фізіологічних систем.

Системно-структурний підхід: Забезпечує формування цілісного та ієрархічного бачення функцій організму шляхом застосування структурно-логічних схем (СЛС) та динамічного моделювання процесів гомеостазу та регуляції.

Наголошується, що використання активних методичних інструментів (наукові дебати, рецензування протоколів, контрфактуальні сценарії) перетворює навчальний процес із пасивного засвоєння інформації на творчу інтелектуальну діяльність, що є фундаментом для формування фахівця, здатного до аргументованого обґрунтування висновків, прогностичного мислення та дотримання наукової строгості у професійній діяльності. Результати дослідження можуть бути використані для модернізації навчальних програм та методичного забезпечення викладання фізіології у закладах вищої освіти.

Ключові слова: наукове мислення, фізіологія людини і тварин, педагогічні підходи, дослідницький підхід, проблемне навчання, критичне мислення, професійна підготовка, системний аналіз, гомеостаз.

Manzii Olena Pavlivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology and Human Health, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Uman, <https://orcid.org/0000-0003-1867-7362>

Zabolotna Alona Vadymivna Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology and Human Health, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Uman, <https://orcid.org/0000-0002-1634-3273>

Polishchuk Tetiana Viktorivna Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology and Human Health, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Uman, <https://orcid.org/0000-0002-0645-6872>

Hedzyk Kateryna Volodymyrivna Senior Laboratory Assistant of the Department of Biology and Human Health, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University; Uman, <https://orcid.org/0009-0005-4362-3536>

PEDAGOGICAL APPROACHES TO THE FORMATION OF SCIENTIFIC THINKING IN STUDENTS IN THE PROCESS OF TEACHING HUMAN AND ANIMAL PHYSIOLOGY

Abstract. The article theoretically substantiates and systematizes the pedagogical approaches to the purposeful formation of scientific thinking in students of natural science, biological, and medical specialties in the process of teaching the integrated discipline «Human and Animal Physiology.» The relevance of the study is determined by the contradiction between the traditional, often reproductive, model of teaching physiological disciplines and the growing societal demands for highly qualified specialists who must possess critical thinking, the ability to independently solve atypical problems, generate scientific hypotheses, and perform their experimental verification in the context of rapid scientific and technological progress (Honcharenko, 2018).

The aim of the work is the scientific substantiation and classification of leading pedagogical strategies focused on the comprehensive development of the cognitive (understanding the methodology of physiology), activity-based (skills of experimentation and analysis), and personal (criticality, objectivity) components of scientific thinking.

The study establishes that the highest efficiency is achieved through the integrated application of three key pedagogical approaches:

Research-Based Learning: Implemented through the introduction of modified laboratory work that requires students to independently design experiments and formulate hypotheses, as well as through the critical analysis of primary sources and physiological research methods.

Problem-Based Learning (PBL): Focuses on developing causal analysis and diagnostic thinking by solving complex clinical cases and biological paradoxes that require the integration of knowledge from various physiological systems.

Systemic-Structural Approach: Ensures the formation of a holistic and hierarchical vision of body functions through the use of structural-logical schemes (SLS) and dynamic modeling of homeostasis and regulation processes.

It is emphasized that the use of active methodological tools (scientific debates, protocol peer-review, counterfactual scenarios) transforms the educational process from passive information absorption into creative intellectual activity, which is the foundation for developing a specialist capable of argumentative justification of conclusions, prognostic thinking, and adherence to scientific rigor in professional activities. The research results can be used to modernize curricula and methodological support for teaching physiology in higher education institutions.

Keywords: scientific thinking, human and animal physiology, pedagogical approaches, research-based learning, problem-based learning, critical thinking, professional training, systemic analysis, homeostasis.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку біологічних, медичних та педагогічних наук характеризується стрімким накопиченням емпіричних даних та посиленням вимог до аналітичних і прогностичних здібностей фахівців. Дисципліна «Фізіологія людини і тварин» виступає методологічним фундаментом для розуміння функціонування живих систем, проте її викладання в закладах вищої освіти часто стикається із серйозними викликами.

Проблема дослідження полягає у системній суперечності між:

- Соціальним запитом на висококваліфікованих фахівців (біологів, медиків, педагогів), здатних до критичного мислення, самостійного наукового пошуку та розв'язання складних, нестандартних професійних задач, що вимагають глибокого причинно-наслідкового аналізу фізіологічних механізмів.
- Переважно репродуктивною спрямованістю традиційних методик викладання фізіології, які часто зосереджені на запам'ятовуванні великого обсягу фактичного матеріалу та формуванні знаннєвого компоненту, але недостатньо розвивають операційний (діяльнісний) компонент наукового мислення – здатність до постановки гіпотез, планування експерименту, аргументації висновків та критичної оцінки джерел.
- Недостатньою розробленістю та систематизацією інтегративних, дослідницько-орієнтованих педагогічних підходів та відповідного методичного забезпечення, які б цілеспрямовано формували наукове мислення як комплексний, цілісний процес в умовах освітнього процесу з фізіології.

Актуальність дослідження визначається необхідністю подолання цієї суперечності. В умовах сучасного освітнього простору (зокрема, інтеграції в європейську систему) вимагається переорієнтація навчального процесу на компетентнісний підхід. Формування наукового мислення є ключовою метакомпетенцією, що забезпечує професійну мобільність та здатність до інноваційної діяльності. Визначення та обґрунтування найбільш ефективних педагогічних підходів (дослідницького, проблемного, системно-структурного) та конкретних дидактичних інструментів для дисципліни «Фізіологія людини і тварин» дозволить суттєво підвищити якість підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз останніх наукових джерел (2018–2025 рр.) підтверджує стійкий світовий тренд до відмови від репродуктивного викладання фізіології та анатомії на користь активних, дослідницько-орієнтованих стратегій, спрямованих на розвиток критичного та наукового мислення студентів (Smith & Jones, 2021; Honcharenko, 2018) [1, с 15].

Провідна роль у формуванні наукового мислення відводиться Дослідницькому навчанню (Research-Based Learning, RBL). Сучасні дослідження підтверджують, що RBL є ефективнішим за традиційні методики у розвитку креативного мислення та пізнавальної активності студентів, особливо при вивченні складних та абстрактних тем, таких як нейрофізіологія (ResearchGate, 2025).

- Моделювання наукового процесу: Дослідники (Khumraksa, 2021; ResearchGate, 2025) зазначають, що RBL не лише мотивує студентів, а й забезпечує формування важливих навичок, що використовуються в реальній науці, включаючи постановку питань, формулювання гіпотез, планування дизайну експерименту, аналіз даних та їхнє обговорення. Ефективність RBL вища, коли навчальний процес інтегрує п'ять основних стадій: аналіз інформації, планування та креативний дизайн, дія, презентація та рефлексія, оцінювання та вдосконалення.

- Метод CREATE: Особливо відзначається стратегія CREATE (Consider, Read, Elucidate hypotheses, Analyze and interpret data, Think of the next Experiment), яка використовує інтенсивний аналіз первинної наукової літератури для покращення навичок критичного мислення та інтеграції змісту (CREATE Cornerstone, 2013). Навіть за відсутності лабораторного компоненту, цей метод довів свою ефективність у розвитку аналітичних здібностей та епістемологічної зрілості студентів-першокурсників (CREATE Cornerstone, 2013) [2, с 220].

Об'єктом дослідження є процес професійної підготовки студентів природничих, біологічних та медичних спеціальностей у закладах вищої освіти.

Предметом дослідження є педагогічні підходи та умови їх реалізації, спрямовані на формування наукового мислення студентів у процесі викладання фізіології людини і тварин.

Наукове мислення у фізіології не є вродженою якістю, а формується у процесі цілеспрямованої освітньої діяльності. Воно ґрунтується на діалектичному методі пізнання (Тихомиров, 2002), вимагаючи від студента постійного переходу від конкретного (одиничний експериментальний факт) до загального (фізіологічний закон) і навпаки.

Ефективне формування наукового мислення вимагає розвитку трьох взаємопов'язаних компонентів:

1. Когнітивний (знаннєвий): Цей компонент включає не просто обсяг засвоєних фізіологічних фактів, але й розуміння методології фізіології – знання про основні парадигми (наприклад, гомеостаз, принцип зворотного зв'язку), методи досліджень та еволюцію наукових ідей. Студент повинен розуміти, як саме фізіологічні знання були отримані та доведені.

2. Діяльнісний (операційний): Це найважливіший компонент, що включає здатність до розумових операцій: аналіз (розкладання складного процесу на елементи), синтез (об'єднання елементів у цілісну систему), абстрагування, порівняння та, що особливо важливо, формулювання та верифікація гіпотез.

3. Особистісний (ціннісний): Цей компонент передбачає формування таких якостей, як критичність (неприйняття інформації без доказів), об'єктивність, інтелектуальна чесність (зокрема, при обробці експериментальних даних) та відкритість до нових знань.

Саме ці компоненти повною мірою розвиваються завдяки впровадженню дослідницько-орієнтованих педагогічних підходів [3, с 9].

Метою статті є теоретичне обґрунтування та систематизація педагогічних підходів до формування наукового мислення студентів у процесі викладання фізіології людини і тварин.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу щодо сутності, структури та критеріїв сформованості наукового мислення студентів.
2. Визначити особливості та потенціал дисципліни «Фізіологія людини і тварин» як методологічної бази для розвитку дослідницьких компетенцій.
3. Систематизувати та класифікувати провідні педагогічні підходи (проблемний, дослідницький, системно-структурний) та методи, що забезпечують формування наукового мислення у студентів-фізіологів.
4. Обґрунтувати методичне забезпечення реалізації визначених педагогічних підходів (наприклад, використання клінічних кейсів, моделювання, аналізу наукових публікацій).

Саме ці компоненти повною мірою розвиваються завдяки впровадженню дослідницько-орієнтованих педагогічних підходів.

Виклад основного матеріалу. Для цілеспрямованого розвитку наукового мислення необхідна інтеграція трьох провідних педагогічних підходів. Дослідницький підхід (Research-Based Learning) є найбільш прямим шляхом до формування наукового мислення, оскільки він моделює реальну наукову діяльність. Його впровадження передбачає, що студенти виступають у ролі не слухачів, а молодих дослідників, які самостійно видобувають знання, а не лише їх споживають. Методичні прийоми:

- Самостійне проєктування експерименту: Замість традиційних лабораторних робіт із готовим алгоритмом, студентам пропонується проблемна ситуація та необхідне обладнання. Їхнє завдання – самостійно сформулювати робочу гіпотезу, визначити незалежну та залежну змінну, обрати адекватні методики вимірювання та розробити контроль експерименту. Наприклад, замість того, щоб виміряти тиск за інструкцією, студенти повинні розробити протокол, щоб перевірити гіпотезу про вплив ортостатичних навантажень на вегетативну регуляцію артеріального тиску.
- Аналіз першоджерел та peer-review: Студенти отримують для аналізу фрагменти оригінальних наукових статей (Smith & Jones, 2021), де описані методики, результати та висновки. Вони повинні критично оцінити, чи достатньо обґрунтовані висновки наведеними даними (наприклад, чи коректно була вибірка, чи статистично значущі результати). Це формує критичність та вміння читати науковий текст.
- Використання віртуальних лабораторій та симуляторів: Ці інструменти дозволяють проводити етично складні та трудомісткі експерименти,

багаторазово перевіряти хибні гіпотези без негативних наслідків, розвиваючи гнучкість ідей та швидкість перевірки припущень.

Проблемний підхід (Problem-Based Learning, PBL) розвиває здатність до причинно-наслідкового аналізу та діагностичного мислення, які є невід'ємними складовими наукового підходу. Фізіологічні знання стають інструментом для вирішення конкретної, часто «клінічно-орієнтованої», задачі [4, с 131].
Методичні прийоми:

- Клінічні кейси та загадки: Надання студентам детального опису фізіологічного порушення (наприклад, симптоми при ураженні певного ендокринного органу). Завдання: з'ясувати, який саме механізм регуляції порушений, пояснити, як це відображається на роботі інших систем, і сформулювати науково обґрунтований прогноз. Це вимагає інтеграції знань з різних розділів фізіології. Приклад кейсу («Феохромоцитома»): Опис симптомів гіпертонії, тахікардії, надмірної пітливості, що виникають пароксизмально. Завдання – ідентифікувати порушення (надлишок катехоламінів через пухлину наднирника), пояснити механізм гіпертонії (через α - та β -адренорецептори) та спрогнозувати фізіологічний ефект блокаторів. Приклад загадки («Пілот і висота»): Чому пілот, який підіймається без кисневої маски на висоту 6000 м, відчуває ейфорію та втрату критичності, хоча кисню в атмосфері достатньо для дихання? (Відповідь: Студенти повинні пояснити, що проблема не у відсотковому вмісті кисню, а у парціальному тиску, що призводить до гіпоксії та порушення функції кори головного мозку. Це вимагає знання газових законів.)

- Метод «Мозкового штурму» та дебати: Обговорення дискусійних або не до кінця вивчених фізіологічних питань (наприклад, «Які механізми адаптації є провідними: нервові чи гуморальні?»). Студенти висувують гіпотези, аргументують їх, посиляючись на відомі фізіологічні факти, та захищають свою позицію, що розвиває аргументованість та діалогічне мислення.

- Контрфактуальні сценарії: Розгляд гіпотетичних ситуацій, що порушують фізіологічні закони («Що сталося б, якби серцевий викид був постійним незалежно від потреб організму?»). Це стимулює глибоке розуміння функціональної значущості фізіологічних механізмів.

Висновки

За результатами проведеного дослідження та теоретичного обґрунтування педагогічних підходів до формування наукового мислення студентів у процесі викладання фізіології людини і тварин, досягнуто поставлену мету та виконано визначені завдання.

Проаналізовано психолого-педагогічну та методичну літературу щодо сутності, структури та критеріїв сформованості наукового мислення студентів. Встановлено, що наукове мислення є інтегрованою якістю особистості фахівця, що складається з когнітивного (знання методології), діяльнісного (навички

гіпотезування та аналізу) та особистісного (критичність, об'єктивність) компонентів. Формування цієї якості є ключовою метакомпетенцією, необхідною для фахівців природничих і медичних профілів.

Визначено особливості та потенціал дисципліни «Фізіологія людини і тварин» як методологічної бази для розвитку дослідницьких компетенцій. Фізіологія, як наука про функціональні закономірності живих систем, має унікальний потенціал для розвитку наукового мислення завдяки своїй експериментальній природі та зосередженості на причинно-наслідкових зв'язках і системній регуляції (гомеостаз). Це забезпечує сприятливі умови для моделювання наукового пошуку.

Систематизовано та класифіковано провідні педагогічні підходи та методи, що забезпечують формування наукового мислення у студентів-фізіологів. Доведено, що найвища ефективність досягається за умови інтегрованого застосування трьох ключових педагогічних підходів: дослідницького (RBL), проблемного (PBL) та системно-структурного. Ці підходи взаємодоповнюють один одного, розвиваючи відповідно навички планування експерименту, діагностичне мислення та системне бачення.

Обґрунтовано методичне забезпечення реалізації визначених педагогічних підходів. Для реалізації підходів обґрунтовано необхідність використання активних інструментів, таких як модифіковані лабораторні роботи з елементами проєктування, аналіз первинної наукової літератури (метод CREATE), розв'язання клінічних кейсів, проведення наукових дебатів та обов'язкове ведення/рецензування детальних експериментальних протоколів. Ці методи перетворюють процес навчання на активну інтелектуальну діяльність, формуючи наукову культуру та критичність.

Таким чином, цілеспрямоване впровадження інтегрованих педагогічних підходів та відповідних методичних інструментів у процес викладання фізіології людини і тварин є необхідною умовою для підготовки фахівців, здатних до самостійного, критичного та аргументованого наукового пізнання у своїй професійній діяльності.

Література:

1. Гончаренко С.У. Проблеми науково-дослідницької діяльності майбутніх учителів. *Теорія та методика навчання і виховання*. 2018. Вип. 45. С. 15–21.
2. Демченко В.А., Ковальчук Н.І. Впровадження інноваційних технологій навчання у викладанні біологічних дисциплін. *Педагогічний альманах*. 2019. Вип. 43. С. 220–225.
3. Калашнікова С.А. Вища освіта України в контексті світових тенденцій: трансформація та інновації. *Освіта України*. 2019. № 10. С. 3–11.
4. Лук'янець О.І. Системний підхід у викладанні фізіології: методичні аспекти. *Вісник Черкаського національного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2020. № 2. С. 130–135.
5. Smith A., Jones B. Critical thinking development in life sciences education: a review of pedagogical strategies. *Journal of Biological Education*. 2021. Vol. 55, no. 3. P. 305–319. DOI: 10.1080/00219266.2020.1867123.

References:

1. Honcharenko, S. U. (2018). Problemy naukovo-doslidnyts'koï diial'nosti maibutnikh uchyteliv [Problems of scientific and research activities of future teachers]. *Teoriia ta metodyka navchannia i vykhovannia*, (45), 15–21.
2. Demchenko, V. A., & Kovalchuk, N. I. (2019). Vprovadzhennia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia u vykladanni biolohichnykh dystsyplin [Implementation of innovative teaching technologies in the teaching of biological disciplines]. *Pedahohichniy al'manakh*, (43), 220–225.
3. Kalashnikova, S. A. (2019). Vyshcha osvita Ukraïny v konteksti svitovykh tendentsii: transformatsiia ta innovatsii [Higher education in Ukraine in the context of world trends: transformation and innovations]. *Osvita Ukraïny*, (10), 3–11.
4. Luk'ianets', O. I. (2020). Systemnyi pidkhid u vykladanni fiziolohii: metodychni aspekty [Systemic approach in teaching physiology: methodological aspects]. *Visnyk Cherkas'koho natsional'noho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky*, (2), 130–135.
5. Smith, A., & Jones, B. (2021). Critical thinking development in life sciences education: a review of pedagogical strategies. *Journal of Biological Education*, 55(3), 305–319. <https://doi.org/10.1080/00219266.2020.1867123>

УДК 378.013

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1689-1698](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1689-1698)

Маслова Світлана кандидат філологічних наук, доцент, Одеський національний морський університет, <https://orcid.org/0000-0002-3600-8501>

ПЕРЕКЛАД КУЛЬТУРНО МАРКОВАНОЇ ЛЕКСИКИ В СУЧАСНОМУ ЦИФРОВОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ: МЕТОДИЧНІ ВИМІРИ ТА СТРАТЕГІЇ АДАПТАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню специфіки перекладу культурно маркованої лексики в цифровому науковому дискурсі. Досліджується трансформація традиційних перекладознавчих підходів у контексті глобалізації та цифрової комунікації. Аналізуються концепції доместикації та форенізації Вентурі Л., функціональна модель Норда К., скопос-теорія Райса К. та Вермеєр Г., а також сучасні підходи до перекладу в епоху нових медіа. Особливо увага приділяється специфіці цифрового дискурсу, що характеризується мультимодальністю, інтерактивністю та швидкою циркуляцією культурних елементів через меми, хештеги та інтернет-неологізми. У статті систематизовано основні стратегії перекладу культурно специфічних елементів: консервативні (збереження оригінальної форми), заміщення (функціональна еквівалентність), пояснювальні (експлікація через коментарі) та елімінативні (вилучення культурного елементу). Доведено, що вибір стратегії має базуватися на комплексному аналізі комунікативної мети, характеристики цільової аудиторії, технологічних можливостей платформи та культурної дистанції між спільнотами. Обґрунтовано, що перекладач у цифровому просторі виконує роль культурного посередника, який не лише транспонує лінгвістичні одиниці, а й остаточну культурну інтерпретацію з урахуванням специфіки онлайн-комунікації. Виявлено, що цифровий контекст створює нові можливості для перекладу через гіпертекстуальність та інтерактивність, але водночас накладає обмеження через швидкість та фрагментованість комунікації. Результати дослідження мають теоретичне значення для розвитку перекладознавства в епоху цифрових технологій та практичне застосування для підготовки перекладачів, які працюють з цифровим контентом. Окреслено перспективи емпіричного вивчення рецепції перекладацьких стратегій винятковими сегментами цифрової аудиторії.

Ключові слова: культурно маркована лексика, цифровий дискурс, перекладацькі стратегії, доместикація, форенізація, міжкультурна комунікація, локалізація, культурний медіатор, інтернет-комунікація, мультимодальність.

Maslova Svitlana Candidate of Science in Philology, Associate Professor, Odessa National Maritime University, <https://orcid.org/0000-0002-3600-8501>

TRANSLATION OF CULTURALLY MARKED VOCABULARY IN MODERN DIGITAL SCIENTIFIC DISCOURSE: METHODOLOGICAL DIMENSIONS AND ADAPTATION STRATEGIES

Abstract. The article is devoted to the theoretical justification of the specifics of translating culturally marked vocabulary in digital scientific discourse. The transformation of traditional translation studies approaches in the context of globalisation and digital communication is studied. The concepts of domestication and foreignization by Venturi L., the functional model by Nord K., the skopos theory by Rice K. and Vermeer G., as well as modern approaches to translation in the era of new media, are analysed. Particular attention is paid to the specifics of digital discourse, which is characterised by multimodality, interactivity, and the rapid circulation of cultural elements through memes, hashtags, and Internet neologisms. The article systematises the main strategies for translating culturally specific elements: conservative (preservation of the original form), substitution (functional equivalence), explanatory (explication through comments) and eliminative (removal of a cultural element). It has been proven that the choice of strategy should be based on a comprehensive analysis of the communicative goal, the characteristics of the target audience, the technological capabilities of the platform, and the cultural distance between communities. It is substantiated that the translator in the digital space plays the role of a cultural mediator who not only transposes linguistic units, but also the final cultural interpretation, taking into account the specifics of online communication. It is revealed that the digital context creates new opportunities for translation through hypertextuality and interactivity, but at the same time imposes limitations due to the speed and fragmentation of communication. The study's results have theoretical significance for the development of translation studies in the era of digital technologies and practical applications for the training of translators working with digital content. The prospects for empirical study of the reception of translation strategies by exceptional segments of the digital audience are outlined.

Keywords: culturally marked vocabulary, digital discourse, translation strategies, domestication, foreignization, intercultural communication, localisation, cultural mediator, Internet communication, multimodality.

Постановка проблеми. У контексті глобалізації та цифрової трансформації комунікативного простору переклад культурно маркованої лексики набуває особливої актуальності як міждисциплінарна проблема, що перебуває на перетині перекладознавства, лінгвокультурології та теорії міжкультурної комунікації. Цифровий дискурс, характеризуючись високою динамікою, мультимодальністю та транснаціональним характером, створює нові виклики для перекладацької практики, вимагаючи переосмислення традиційних підходів до передачі культурно специфічних елементів.

Культурно маркована лексика, як зазначає Ньюмарк П., становить особливу категорію одиниць, що несуть у собі імпліцитну інформацію про цінності, норми та світогляд певної лінгвокультурної спільноти [1]. У цифровому середовищі ця категорія лексики не лише зберігає свою специфіку, а й збагачується новими формами вираження через меми, хештеги, інтернет-неологізми та культурні референції, що циркулюють у соціальних мережах.

Метою статті є теоретичне обґрунтування специфіки перекладу культурно маркованої лексики в цифровому дискурсі крізь призму сучасних перекладознавчих концепцій та визначення оптимальних стратегій адаптації культурних елементів для забезпечення ефективної міжкультурної комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика перекладу культурно маркованої лексики отримала ґрунтовне висвітлення у працях зарубіжних дослідників. Вентурі Л. розробив концепцію “domestication” та “foreignization” як базових стратегій перекладу культурних елементів, де перша передбачає адаптацію до норм цільової культури, а друга — збереження культурної специфіки вихідного тексту [2]. Бейкер М. у своїх дослідженнях наголошувала на ролі перекладача як культурного медіатора, який не лише транспонує лінгвістичні одиниці, а й здійснює культурну інтерпретацію [3].

Ашела Х. запропонував детальну таксономію стратегій перекладу культурно специфічних елементів, виокремивши одинадцять базових прийомів, що варіюються від повного збереження оригінальної форми до радикальної адаптації. Його класифікація залишається релевантною для аналізу сучасних перекладацьких рішень у цифровому просторі [4]. Катан О. досліджував переклад з позицій культурних моделей та когнітивних схем, підкреслюючи необхідність розуміння перекладачем глибинних культурних структур, що визначають інтерпретацію комунікативних актів. Його підхід особливо актуальний для аналізу цифрової комунікації, де культурні коди часто функціонують імпліцитно [5]. У контексті цифрового дискурсу Перес-Гонзалес Л. аналізував особливості аудіовізуального перекладу в епоху нових медіа, акцентуючи увагу на партисипативному характері перекладацької діяльності, коли користувачі самі стають творцями та перекладачами контенту. Дослідник вводить поняття “fansubbing” та “crowdsourced translation” як нових форм перекладацької практики [6]. Кронін М. у своїх працях розглядав трансформацію перекладу в умовах цифрової революції, наголошуючи на зростанні ролі локалізації та необхідності врахування технологічних аспектів у перекладознавчих дослідженнях. Його концепція “translation in the digital age” включає аналіз впливу соціальних мереж, машинного перекладу та глобальних платформ на перекладацькі практики [7].

Виклад основного матеріалу. Культурно маркована лексика, за визначенням Вермеєр Г., представляє собою мовні одиниці, що відображають специфічні культурні реалії, концепти та цінності певної лінгвокультурної спільноти.

У рамках скопос-теорії, розробленої Райсом К. та Вермеєр Г., функція перекладу визначається комунікативною метою в культурі-реципієнті, що обґрунтовує необхідність культурної адаптації [8].

Басснетт С. Та Лефевр А. у своїх дослідженнях “cultural turn” у перекладознавстві обґрунтували розуміння перекладу як культурного трансферу, а не лише лінгвістичної операції. Ця парадигма зміщує фокус з еквівалентності мовних форм на функціональну адекватність у контексті цільової культури, що особливо релевантно для перекладу культурно маркованих елементів [9].

Норд К. розробила функціональну модель перекладацького аналізу, яка передбачає детальне вивчення екстралінгвістичних факторів комунікативної ситуації. Її концепція “documentary” та “instrumental” перекладу відображає два базових підходи: збереження культурної дистанції versus створення функціонального еквіваленту для цільової аудиторії [10].

Цифровий дискурс, як зазначає Кристал Д., характеризується гібридною природою, поєднуючи ознаки усного та писемного мовлення, формальної та неформальної комунікації. У цьому середовищі культурно маркована лексика набуває специфічних форм вираження: інтернет-меми несуть імпліцитні культурні референції, емодзі можуть мати різну інтерпретацію в різних культурах, а хештеги часто базуються на культурно специфічному гуморі чи алюзіях [11].

Херрінг С. виділяє ключові параметри комп'ютер-опосередкованої комунікації, що впливають на використання та переклад культурно маркованої лексики: синхронність/ асинхронність, публічність/ приватність, збереження/ ефемерність повідомлень. Ці фактори визначають стратегії адаптації культурних елементів [12]. Андруцопулос Я. досліджував мовну варіативність у цифровому просторі, підкреслюючи роль локальних та глобальних ідентичностей у формуванні онлайн-дискурсу [13]. Культурно маркована лексика в цьому контексті стає маркером приналежності до певної онлайн-спільноти, що ускладнює її переклад для різних цільових аудиторій.

Базуючись на класифікації Ашела Х., можна виокремити основні стратегії перекладу культурно специфічних елементів у цифровому дискурсі:

Консервативні стратегії включають повторення оригінального терміна, орфографічну адаптацію та лінгвістичний (не культурний) переклад. Педерсен Я. у дослідженні перекладу екстралінгвістичних культурних референцій у субтитрах виявив, що консервативні стратегії ефективні, коли культурний елемент має міжнародне визнання або коли контекст надає достатню інформацію для розуміння [14].

Підстратегія	Приклад (Оригінал)	Переклад:
Повторення терміна (Транскрипція/Транслітерація)	<i>Dark Web research findings.</i>	Результати дослідження Dark Web (<i>Дарк Веб</i>).
Орфографічна адаптація (Калькування)	<i>Deep Learning algorithms.</i>	Алгоритми глибокого навчання .
Лінгвістичний переклад (Словниковий відповідник)	<i>Analysing cloud computing architecture.</i>	Аналіз архітектури хмарних обчислень .

Ці стратегії забезпечують термінологічну точність і легкість пошуку в цифрових базах даних. Вони є *консервативними*, оскільки мінімально втручаються в оригінальний термін. Вони домінують у цифровому науковому дискурсі, де точність і міжнародна уніфікація важливіші за культурну адаптацію. Зберігається висока ступінь відповідності (*fidelity*) оригінальному науковому концепту.

Стратегії заміщення, за Леппіхальме Р., передбачають заміну вихідного культурного елементу на функціонально еквівалентний у цільовій культурі [15]. У цифровому дискурсі це може означати заміну культурно специфічного мему на його аналог, зрозумілий цільовій аудиторії, що Чіаро Д. називає “*cultural substitution*” у контексті аудіовізуального перекладу [16].

Підстратегія	Приклад (Оригінал)	Переклад
Функціональний еквівалент (Університетська система)	Findings from <i>Ivy League</i> tech startups.	Результати від технологічних стартапів із провідних (престижних) університетів (або <i>вишів</i>).
Культурна субституція (Звання/Установи, де контекст не вимагає точності)	An article by a <i>Postdoc</i> fellow.	Стаття наукового співробітника (як загальний функціональний еквівалент, якщо не потрібна точна відповідність Ph.D.).

У науковому дискурсі заміщення застосовується обмежено, переважно для *загальних категорій* (типи установ, наукові звання), коли культурний контекст оригіналу не є предметом дослідження. Заміна допомагає швидкому розумінню цільовою аудиторією, але несе ризик втрати специфіки і може бути неприйнятною для *власних назв* чи *офіційних документів*.

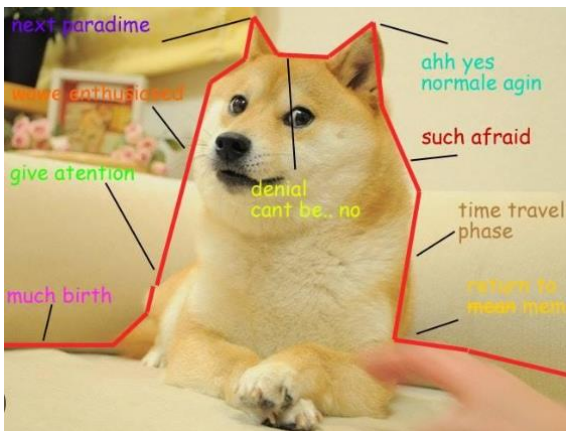
Пояснювальні стратегії включають додавання коментарів, глос або експлікацій. Діас-Сінтас Х. і Ремаель А. у контексті субтитрування розглядають обмеження використання таких стратегій через часові та просторові обмеження [17]. У цифровому середовищі ці обмеження можуть бути менш жорсткими завдяки можливості гіпертекстових посилань або розгорнутих коментарів.

Підстратегія	Приклад (Оригінал)	Переклад
Експлікація з транскрипцією (Виноска/Глоса)	The Small Business Innovation Research (SBIR) Program model.	Модель Програми SBIR (Програма інноваційних досліджень для малого бізнесу — федеральна програма фінансування в США).
Перифраза (Описовий переклад)	...related to the digital divide effect.	...пов'язане з ефектом цифрового розриву (нерівність доступу до ІКТ).

Це найбільш гнучка і рекомендована стратегія для культурно маркованої лексики в *цифровому науковому* тексті. Вона забезпечує точність (через збереження оригіналу) і доступність (через пояснення). Можливість використання гіперпосилань у цифровому середовищі мінімізує обмеження на простір/час, дозволяючи подати розгорнуті коментарі.

Деомфатизація та елімінація представляють радикальні стратегії, коли культурний елемент послаблюється або повністю вилучається. Торі Дж. у своїх описативних дослідженнях перекладу виявив, що такі стратегії часто застосовуються внаслідок культурних норм цільової системи, а не індивідуального вибору перекладача [18].

Підстратегія	Приклад (Оригінал)	Переклад
Деомфатизація (Генералізація)	The study utilised a Red Tape reduction framework.	У дослідженні використано рамки для зменшення бюрократичної тяганини (усунення специфічного американського ідіоматичного забарвлення Red Tape).
Елімінація (Вилучення)	(У контексті наукової статті, що цитує мем) The project failure became the <i>Doge</i> of scientific disasters.	Проектний провал став прикладом наукових катастроф (повне вилучення нерелевантного для наукового контексту культурного мема).

Мал.1. Мем "Doge"

Аналізований мем "Doge" із підписами, що імітують його неграмотну, але емоційно насичену "внутрішню мову" ("wowe enthusiasied", "such afraid", "denial cant be.. no"), є яскравим прикладом культурного референту, який належить до цифрового сленгу/гумору.

В наведеному прикладі "The project failure became the Doge of scientific disasters" мем "Doge" позначає щось

відоме, вірусне, іронічне або надмірно смішне/нешасне; те, що набуло широкого, часто несподіваного, поширення у цифровому середовищі. Це оціночна метафора, яка порівнює провал із найвідомішим, найпоказовішим мемом. Збереження слова "Doge" у формальному науковому тексті призведе до порушення стилю (низький регістр) та, що важливіше, до нерозуміння читачем, який не обізнаний із цією субкультурою. Це не науковий термін, а емоційне маркування.

Запропонований переклад "Проектний провал став прикладом наукових катастроф" із залученням перекладацької стратегії елімінації (повне вилучення нерелевантного культурного елемента) та деомфатизація (заміна метафори на нейтральний лінгвістичний відповідник) не містить слова "Doge", а його метафоричне, оціночне значення замінено на нейтральний, формальний еквівалент – "прикладом" (або *взірцем, ілюстрацією, показовим випадком*). Стратегія елімінації (або радикальної деомфатизації) у цьому випадку є методично виправданою і навіть необхідною з наступних причин: науковий цифровий дискурс (статті, тези, доповіді) вимагає формальності, об'єктивності та точності. Культурно маркований сленг, меми чи ідіоматичні вирази, які не є предметом дослідження, порушують ці вимоги; головна інформація, яку несе оригінал – це факт, що провал був дуже значущим або показовим. Переклад "прикладом" зберігає цей науково релевантний зміст, ігноруючи його емоційну чи субкультурну оболонку; наукові тексти прагнуть до універсальності та міжнародної зрозумілості. Збереження "Doge" обмежило б розуміння лише тими, хто знайомий із конкретним інтернет-мемом, що неприпустимо для наукової інформації.

У науковому дискурсі елімінація культурно маркованої лексики (за винятком зайвих, емоційних або неформальних елементів, як-от меми чи сленг, які не несуть наукового навантаження) є небажаною, оскільки може призвести до втрати наукової інформації або спотворення джерела. Деомфатизація використовується обережно, переважно для перекладу ідіоматичних виразів або неофіційних назв, щоб зберегти формальний тон наукової статті.

Хаус Дж. виділяє низку факторів, що впливають на вибір стратегії перекладу культурно маркованих елементів: типологічна відстань між мовами, культурна дистанція між спільнотами, функція тексту, характеристики цільової аудиторії та інституційні обмеження [19]. У контексті цифрового дискурсу О'Хаган та Ешворс Д. додають специфічні фактори: технологічні можливості платформи, часові обмеження (особливо для синхронної комунікації), очікування онлайн-спільноти та можливість інтерактивної взаємодії з аудиторією [20].

Сучасний цифровий дискурс ставить перед перекладознавством нові виклики, пов'язані з швидкістю циркуляції культурних елементів, їхньою трансформацією та гібридизацією. Як зазначає Гамб'є І., традиційні категорії вихідного та цільового тексту стають менш чіткими в середовищі, де контент постійно адаптується, реміксується та перекладається користувачами [21].

Машинний переклад та штучний інтелект, за дослідженнями Боукер Л., демонструють швидкий прогрес у перекладі стандартизованого контенту, але залишаються обмеженими у розпізнаванні та адекватній передачі культурно маркованої лексики, що вимагає збереження та розвитку експертизи людини-перекладача як культурного медіатора [22].

Висновки. Переклад культурно маркованої лексики в сучасному цифровому дискурсі представляє собою багатовимірну теоретичну та практичну проблему, що вимагає інтеграції класичних перекладознавчих концепцій з розумінням специфіки цифрової комунікації. Теоретичне обґрунтування стратегій перекладу має базуватися на функціональному підході, що враховує комунікативну мету, характеристики цільової аудиторії та особливості цифрової платформи.

Дослідження продемонструвало, що жодна універсальна стратегія не може бути застосована до всіх випадків перекладу культурно маркованої лексики. Натомість, вибір між доместикацією та форенізацією, між експлікацією та імплікацією має здійснюватися на основі ретельного аналізу комунікативної ситуації та функції культурного елементу в дискурсі. Цифровий контекст створює як нові можливості (інтерактивність, мультимодальність, гіпертекстуальність), так і нові обмеження (швидкість, фрагментованість, технологічні рамки) для перекладу культурно специфічних елементів. Перекладач у цифровому просторі набуває ролі не лише мовного, а й культурного та технологічного медіатора, що вимагає розширення компетенцій та переосмислення професійної ідентичності.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з емпіричним вивченням рецепції різних перекладацьких стратегій різними сегментами цифрової аудиторії, аналізом впливу алгоритмічного курування контенту на видимість перекладів у соціальних мережах, а також розробкою дидактичних моделей для навчання перекладачів роботі з культурно маркованою лексикою в цифровому середовищі.

Література:

1. Newmark P. *A textbook of translation*. Prentice Hall. 1988.
2. Venuti L. *The translator's invisibility: A history of translation* (2nd ed.). Routledge. 2008.
3. Baker M. *In other words: A coursebook on translation* (2nd ed.). Routledge. 2011.
4. Aixelá J. F. Culture-specific items in translation. In R. Alvarez & M. C. Vidal (Eds.), *Translation, power, subversion* (pp. 52-78). Multilingual Matters. 1996.
5. Katan D. *Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators* (2nd ed.). St. Jerome Publishing. 2004.
6. Pérez-González L. *Audiovisual translation: Theories, methods and issues*. Routledge. 2014.
7. Cronin M. *Translation in the digital age*. Routledge. 2013.
8. Reiß, K., Vermeer H. J. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Niemeyer. 1984.
9. Bassnett S., Lefevere A. *Translation, history and culture*. Pinter Publishers. 1990.
10. Nord C. *Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained*. St. Jerome Publishing. 1997.
11. Crystal D. *Internet linguistics: A student guide*. Routledge. 2011.
12. Herring S. C. A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet*, 4(1), 1-37. 2007.
13. Androutsopoulos J. Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), 2006. 419-438. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2006.00286.x>
14. Pedersen J. How is culture rendered in subtitles? In H. Gerzymisch-Arbogast & S. Nauert (Eds.), *MuTra 2005 – Challenges of multidimensional translation* (pp. 113-130). EU High Level Scientific Conference Series. 2005.
15. Leppihalme R. *Culture bumps: An empirical approach to the translation of allusions*. Multilingual Matters. 1997.
16. Chiaro D. Issues in audiovisual translation. In J. Munday (Ed.), *The Routledge companion to translation studies* (pp. 141-165). Routledge. 2009.
17. Diaz-Cintas J., Remael A. *Audiovisual translation: Subtitling*. St. Jerome Publishing. 2007.
18. Toury G. *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins. 1995.
19. House J. *Translation Quality Assessment: Past and Present*. Routledge. 2015.
20. O'Hagan M., Ashworth D. *Translation-mediated communication in a digital world: Facing the challenges of globalisation and localisation*. Multilingual Matters. 2002.
21. Gambier Y. Rapid and radical changes in translation and translation studies. *International Journal of Communication*, 10, 2016. 887-906.
22. Bowker L. *Translation technology and ethics*. In M. O'Hagan (Ed.), *The Routledge handbook of translation and technology* (pp. 262-278). Routledge. 2020.

References

1. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
2. Venuti, L. (2008). *The translator's invisibility: A history of translation* (2nd ed.). Routledge.
3. Baker, M. (2011). *In other words: A coursebook on translation* (2nd ed.). Routledge.
4. Aixelá, J. F. (1996). Culture-specific items in translation. In R. Alvarez & M. C. Vidal (Eds.), *Translation, power, subversion* (pp. 52-78). Multilingual Matters.
5. Katan, D. (2004). *Translating cultures: An introduction for translators, interpreters and mediators* (2nd ed.). St. Jerome Publishing.
6. Pérez-González, L. (2014). *Audiovisual translation: Theories, methods and issues*. Routledge.
7. Cronin, M. (2013). *Translation in the digital age*. Routledge.

8. Reiß, K., & Vermeer, H. J. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Niemeyer.
9. Bassnett, S., & Lefevere, A. (1990). *Translation, history and culture*. Pinter Publishers.
10. Nord, C. (1997). *Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained*. St. Jerome Publishing.
11. Crystal, D. (2011). *Internet linguistics: A student guide*. Routledge.
12. Herring, S. C. (2007). A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet*, 4(1), 1-37.
13. Androutsopoulos, J. (2006). Introduction: Sociolinguistics and computer-mediated communication. *Journal of Sociolinguistics*, 10(4), 419-438. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2006.00286.x>
14. Pedersen, J. (2005). How is culture rendered in subtitles? In H. Gerzymisch-Arbogast & S. Nauert (Eds.), *MuTra 2005 – Challenges of multidimensional translation* (pp. 113-130). EU High Level Scientific Conference Series.
15. Leppihalme, R. (1997). *Culture bumps: An empirical approach to the translation of allusions*. Multilingual Matters.
16. Chiaro, D. (2009). Issues in audiovisual translation. In J. Munday (Ed.), *The Routledge companion to translation studies* (pp. 141-165). Routledge.
17. Diaz-Cintas, J., & Remael, A. (2007). *Audiovisual translation: Subtitling*. St. Jerome Publishing.
18. Toury, G. (1995). *Descriptive translation studies and beyond*. John Benjamins.
19. House, J. (2015). *Translation quality assessment: Past and present*. Routledge.
20. O'Hagan, M., & Ashworth, D. (2002). *Translation-mediated communication in a digital world: Facing the challenges of globalisation and localisation*. Multilingual Matters.
21. Gambier, Y. (2016). Rapid and radical changes in translation and translation studies. *International Journal of Communication*, 10, 887-906.
22. Bowker, L. (2020). *Translation technology and ethics*. In M. O'Hagan (Ed.), *The Routledge handbook of translation and technology* (pp. 262-278). Routledge.

УДК 364.013:378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1699-1711](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1699-1711)

Мельник Наталія Іванівна доктор педагогічних наук, професор, в.о.декана факультету психології, комунікацій та перекладу, Державний університет «Київський авіаційний інститут», <https://orcid.org/0000-0002-6641-0649>

Прожога Ірина Валентинівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної роботи та реабілітації, Державний університет «Київський авіаційний інститут», <https://orcid.org/0000-0003-4991-8317>

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ СУПЕРВІЗІЇ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ

Анотація. У статті здійснено комплексне дослідження теоретико-методологічних підходів до визначення сутності супервізії в системі професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Проаналізовано сучасні наукові погляди на феномен супервізії, представлені у працях європейських і українських дослідників 2020–2025 рр., а також виявлено тенденції розвитку супервізійної практики в умовах цифровізації освіти та трансформації соціальної роботи. Підкреслено, що супервізія еволюціонувала від адміністративно-контролюючої моделі до інтегрованої системи професійної підтримки, яка спрямована на розвиток рефлексії, самосвідомості, професійної компетентності, етичної відповідальності та психологічної стійкості фахівця. Встановлено, що сучасна супервізія виконує не лише функцію контролю якості соціальної роботи, а й сприяє формуванню суб'єктності майбутнього соціального працівника, його здатності до самоаналізу, прийняття рішень і міжособистісної взаємодії на засадах партнерства. Узагальнено шість теоретичних (психологічний, педагогічний, соціальний, компетентнісний, гуманістичний, інтегративний) і п'ять методологічних (системний, діяльнісний, гуманістичний, інтегративний, синергетичний) підходів, що визначають структуру та функції супервізії у професійній освіті. Обґрунтовано, що інтеграція цих підходів створює цілісну модель розвитку супервізійної компетентності, у якій навчання розглядається як процес осмислення власного досвіду, формування здатності до професійної рефлексії, емоційної регуляції та саморозвитку. Запропоновано три рівні реалізації супервізії — індивідуальний, груповий та організаційний — які відображають послідовність переходу від особистісного усвідомлення до командного й інституційного розвитку в межах концепції безперервного

професійного зростання (Continuous Professional Development, CPD). Зазначено, що супервізія в сучасній соціальній освіті виступає інноваційним механізмом забезпечення якості підготовки фахівців, професійного добробуту та психоемоційної безпеки в соціальній сфері.

Ключові слова: супервізія, професійна підготовка, соціальна робота, теоретико-методологічні підходи, рефлексія, компетентність, професійна зрілість.

Melnyk Nataliia Ivanivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Acting Dean of the Faculty of Psychology, Communications and Translation, State University “Kyiv Aviation Institute”, <https://orcid.org/0000-0002-6641-0649>

Prozhoha Iryna Valentynivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social Work and Rehabilitation, State University “Kyiv Aviation Institute”, <https://orcid.org/0000-0003-4991-8317>

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEFINING THE ESSENCE OF SUPERVISION IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF SOCIAL WORK SPECIALISTS

Abstract. The article presents a comprehensive study of theoretical and methodological approaches to defining the essence of supervision within the system of professional training for social work specialists. Contemporary scientific perspectives on the phenomenon of supervision are analyzed, based on works by European and Ukrainian researchers from 2020–2025, as well as current trends in supervision practice under conditions of digitalization and transformation of social work education. It is emphasized that supervision has evolved from an administrative and controlling model into an integrated system of professional support aimed at developing reflection, self-awareness, professional competence, ethical responsibility, and psychological resilience of the specialist. It is established that modern supervision performs not only a function of quality control in social work but also contributes to the formation of the future social worker’s subjectivity, ability for self-analysis, decision-making, and interpersonal interaction based on partnership. Six theoretical (psychological, pedagogical, social, competence-based, humanistic, integrative) and five methodological (systemic, activity-based, humanistic, integrative, synergistic) approaches that define the structure and functions of supervision in professional education are summarized. It is substantiated that the integration of these approaches creates a holistic model for the development of supervisory competence, where learning is viewed as a process of comprehending one’s own experience, developing professional reflection, emotional regulation, and self-growth. Three levels of

supervision implementation are proposed — individual, group, and organizational — which reflect the progression from personal awareness to team and institutional development within the framework of the Continuous Professional Development (CPD) concept. It is concluded that supervision in modern social education serves as an innovative mechanism for ensuring the quality of professional training, professional well-being, and psycho-emotional safety in the social sphere.

Keywords: supervision, professional training, social work, theoretical and methodological approaches, reflection, competence, professional maturity.

Постановка проблеми. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери в умовах сучасних суспільних трансформацій, воєнних викликів та глобальної цифровізації потребує нових педагогічних стратегій і психологічних інструментів, здатних забезпечити не лише фахову компетентність, але й особистісну зрілість, рефлексивність та етичну стійкість майбутніх спеціалістів. Соціальна робота є професією високого рівня емоційного навантаження, що вимагає від працівника здатності ефективно діяти у кризових ситуаціях, зберігати емпатію, дотримуватися професійних меж і водночас не втрачати власного психологічного ресурсу. Саме тому сучасна система освіти має забезпечити не тільки засвоєння знань і практичних навичок, а й формування внутрішньої готовності до професійного саморозвитку, етичного вибору та відповідальності перед клієнтом і суспільством.

У цьому контексті супервізія розглядається як інноваційний освітньо-психологічний механізм, який поєднує навчальну, консультативну, підтримувальну та рефлексивну функції. Вона забезпечує безпечний простір для професійного осмислення практичного досвіду, дозволяє студентам і молодим фахівцям інтегрувати теоретичні знання у реальні практичні ситуації, усвідомлювати власні сильні сторони й обмеження, розвивати навички критичного мислення, комунікації та саморегуляції. У світовій практиці [1, 3] супервізія дедалі частіше трактується як форма партнерського навчання, у межах якої супервізор виступає не контролюючою, а фасилітуючою фігурою, що сприяє особистісному та професійному зростанню супервізанта.

Водночас в Україні, де соціальна робота розвивається в умовах воєнного стану, масової міграції та посттравматичних наслідків, потреба в якісно нових підходах до супервізії набуває особливої ваги. Вітчизняна система підготовки соціальних працівників лише формує власні стандарти супервізійної практики, і наукові пошуки у цій сфері поки що залишаються фрагментарними. Необхідність узгодження педагогічних, психологічних і соціальних підходів до супервізії, а також визначення її методологічних орієнтирів у межах українського освітнього простору зумовлюють важливість глибокого теоретичного аналізу цього феномену.

Отже, актуальність даної статті полягає у потребі системного осмислення супервізії як складного багаторівневого феномену, що інтегрує освітні, психологічні, аксіологічні та соціальні виміри підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери. Попри зростання кількості наукових праць у цій тематиці, відсутня концептуальна єдність у визначенні сутності, функцій, структури та методологічних засад супервізії. Це створює науково-практичний запит на розроблення узгодженої моделі супервізії у професійній освіті, яка поєднувала б європейський досвід, сучасні тенденції цифровізації та гуманістичні цінності соціальної роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науковій літературі супервізія дедалі частіше розглядається як багаторівневий процес професійної взаємодії, що виходить за межі традиційного контролю або адміністративного нагляду. Наприклад, у збірнику під редакцією Ліз Беддо [3] супервізія в соціальній роботі представлена як ключовий чинник розвитку професійних навичок, забезпечення етичної практики та благополуччя працівників. Мітева [2] акцентує, що супервізія є невід'ємним елементом професійного розвитку соціальних працівників і водночас інструментом профілактики професійного вигорання.

Дослідження Еви Давідссон і Мартіна Стігмара [1] присвячене систематичному аналізу тренінгових курсів супервізії. Автори виокремлюють п'ять ключових елементів — оцінювання, комунікацію, зворотний зв'язок, етику та навчальні теорії, що формують зміст супервізійної підготовки. Давідссон і Стігмар також вказують на «поля напруги» (tensions) у супервізії — зокрема, напругу між теорією і практикою, між автономією супервізанта і його залежністю від супервізора [1, С. 40].

Інший важливий аспект — цифровізація супервізійних процесів. Хоча широкомасштабні емпіричні дослідження 2024–2025 рр. поки що відсутні, у сучасній літературі наголошується на тенденції до впровадження гібридних форматів (онлайн + офлайн), що створюють нові можливості для організації супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери [7].

У вітчизняному контексті питання адаптації супервізії до умов війни, посттравматичного досвіду та соціальних трансформацій набуває особливої актуальності. Серед українських науковців Грицанюк В. В., Іванів А. А. [13]; Хараджи М. В., Іващенко А. І. [14]; Толочко С. [15] супервізія розглядається як засіб розвитку професійної компетентності, формування стійкості та психологічної готовності до роботи в кризових умовах.

З огляду на зазначене, можна констатувати, що хоча наукова спільнота досягла значного поступу в осмисленні супервізії, залишаються відкритими питання інтеграції теоретичних і методологічних підходів у межах єдиної системи супервізійної підготовки, адаптації супервізії до цифрового середовища

та мультикультурного професійного контексту, а також розроблення ефективних моделей супервізії, релевантних для української практики соціальної роботи.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування теоретико-методологічних підходів до визначення сутності супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери та виявлення її структурних і функціональних рівнів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній науковій думці супервізія розглядається як складний багаторівневий феномен, що поєднує освітній, психологічний, соціальний та аксіологічний виміри професійної підготовки фахівців соціальної сфери. Це означає, що супервізія вже не обмежується лише формальним контролем чи адміністративним наглядом, вона стає комплексним інтеграційним процесом, у якому зосереджено увагу на навчанні, розвитку, підтримці та етичному становленні [3; 5]. Зокрема, супервізія створює «безпечний простір» для професійної рефлексії — місце, де фахівець може аналізувати власний досвід, усвідомлювати свої реакції, розвивати професійні й особистісні компетентності та отримувати підтримку в процесі професійного становлення [16].

Системний аналіз публікацій 2020–2025 рр. автори [1; 10; 16] демонструють, що супервізія розглядається не лише як педагогічний інструмент, але і як складна система підтримки, яка виконує навчальну, консультативну, терапевтичну, організаційну й етичну функції. Згідно з дослідженням Сьюелл К., МакМенемі К. та ін. [10], у службах кейс-менеджменту для осіб з інвалідністю супервізори значною мірою виконують роль фасилітаторів, але молоді соціальні працівники очікують від них не лише адміністративної підтримки, а й глибшого супроводу у формі емоційної допомоги та комунікації [10].

Так само дослідники, що працюють у сфері сімейної та дитячої соціальної роботи, підкреслюють, що супервізійні відносини мають розвиватися за моделями, які поєднують освітню, підтримувальну та адміністративну функції, що підтверджує концепцію багатофункціональної супервізії [17].

У цьому контексті супервізор виступає не просто керівником або менеджером, а фасилітатором процесу навчання, наставником, посередником між теорією і практикою, агентом професійного розвитку студентів і молодих фахівців. Він або вона формує середовище довіри, стимулює рефлексію, координує практичну інтеграцію знань, підтримує емоційну стійкість і професіоналізм [3; 7].

Розгорнутою складовою є психологічний підхід, який наголошує на розвитку внутрішнього потенціалу особистості, умінні усвідомлювати власні емоції, аналізувати реакції, формувати навички самопомоги та запобігати професійному вигоранню [8; 9]. Дослідження інших сучасних оглядів демонструють, що підтримувальна (supportive) функція супервізії знижує рівень стресу та підвищує задоволеність роботою у соціальних працівників [8].

Педагогічний підхід трактує супервізію як цілеспрямований освітній процес, що інтегрує навчання, практику, наставництво та самонавчання. Він

передбачає створення навчальних супровідних модулів, кейс-аналізів, рефлексивних щоденників, супервізійних груп і моделювань практики [1; 2]. Наприклад, результати досліджень підкреслюють, що практична підготовка соціальних працівників значно підсилюється через організовані супервізійні структури під час навчання у полі [1; 17].

Соціальний підхід акцентує увагу на груповій взаємодії, професійних спільнотах, командній підтримці, організаційній культурі та кліматі. Він розглядає супервізію як інструмент підвищення якості організаційних процесів, соціальної інтеграції, підвищення утримання кадрів і підтримки молодих фахівців у середовищі високої напруги [10; 16].

Компетентнісний та аксіологічний підходи спрямовані на формування у майбутніх соціальних працівників систем професійних компетентностей — комунікативних, рефлексивних, міждисциплінарних — а також здатності до саморегуляції, професійної ідентичності та етичної відповідальності. У працях Беддо [3; 4; 6] наголошується, що супервізія є структурою, яка дозволяє «виховувати компетентного, етичного та стійкого працівника соціальної сфери».

На основі узагальнення наукових джерел виокремлено шість ключових теоретичних підходів, що відображають сутність супервізії у професійній підготовці майбутніх фахівців соціальної сфери: психологічний, педагогічний, соціальний, компетентнісний, гуманістичний та інтегративний [3; 5; 10; 13–17]. Ця класифікація дозволяє структурувати підходи до супервізії, застосовувати їх у навчальних програмах, дослідженнях і практиці, а також визначати функціональні блоки супервізійного середовища.

Таблиця 1.

Теоретико-методологічні підходи до визначення сутності супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери

Підхід	Ключова ідея / визначення	Застосування у підготовці соціальних працівників
Психологічний	Супервізія як підтримка емоційного стану, розвиток саморефлексії, профілактика професійного вигорання	Розвиток емоційної компетентності студентів, індивідуальні рефлексивні зустрічі, робота з почуттями під час практики.
Педагогічний	Супервізія як освітній процес, що поєднує теорію і практику через рефлексію.	Впровадження супервізійних модулів у навчальні курси, аналіз кейсів, групові дискусії, рефлексивні щоденники.
Соціальний	Супервізія як інструмент організаційної ефективності та професійної взаємодії.	Формування командної роботи, підтримка молодих спеціалістів, обмін досвідом у межах практичних баз.

Підхід	Ключова ідея / визначення	Застосування у підготовці соціальних працівників
Компетентнісний	Супервізія як розвиток професійних компетентностей, етичної відповідальності й саморегуляції.	Оцінювання професійної готовності студентів, розвиток рефлексивних та комунікативних навичок.
Гуманістичний	Супервізія як партнерська взаємодія, що сприяє розкриттю потенціалу особистості.	Побудова довірливого середовища, фасилітаційні методи, підтримка внутрішньої мотивації до професії.
Інтегративний	Супервізія як синтез психотерапевтичних, педагогічних і соціальних підходів.	Поєднання індивідуальної, групової та онлайн-супервізії; формування гнучких моделей підтримки.

Аналіз теоретичних підходів свідчить, що сучасна концепція супервізії у професійній підготовці соціальних працівників ґрунтується на їхній інтеграції, тобто взаємодоповненні різних наукових парадигм — психологічної, педагогічної, соціальної, аксіологічної та компетентнісної [3; 5]. Такий синтез забезпечує формування комплексного бачення супервізії не лише як педагогічної технології чи консультативної процедури, а як цілісної освітньо-психологічної системи підтримки, що стимулює професійне зростання фахівця протягом усього періоду його навчання і практики [3; 1].

Психологічний компонент у цій моделі виступає основою для розвитку саморефлексії, емоційної компетентності, усвідомлення власних меж і формування навичок саморегуляції. Як зазначає [1] (2023), ефективна супервізія передбачає постійне звернення до внутрішніх ресурсів фахівця, формування здатності аналізувати власні реакції, працювати з емоційним напруженням і долати професійні кризи. Психологічна складова забезпечує також розвиток професійної ідентичності — тобто усвідомлення себе як соціального працівника, здатного не лише надавати допомогу, а й піклуватися про власну емоційну стабільність. У сучасних дослідженнях доведено, що саме регулярна супервізійна підтримка знижує ризики професійного вигорання та підвищує рівень задоволеності професійною діяльністю [16; 17].

Педагогічний компонент сприяє перетворенню теоретичних знань у практичну діяльність, тобто виконує функцію «містка» між академічною підготовкою та реальними викликами професії. Супервізія у цьому контексті реалізує принципи рефлексивного навчання, коли студент або молодий фахівець не лише засвоює знання, а й осмислює власний досвід у безпечному середовищі [1; 2]. Наприклад, можуть слугувати організовані супервізійні структури під час практики у полі [1; 17].

Соціальний компонент концепції супервізії визначається як механізм створення простору для партнерської взаємодії, розвитку командної культури, професійної етики та комунікативної компетентності. Він орієнтований на побудову спільноти практиків — групи фахівців, об'єднаних спільними цінностями, нормами і підходами до соціальної роботи. Як зазначають Беддо Л. [4], Сьюелл К., МакМенемі та ін. [10], групова супервізія сприяє підвищенню згуртованості, обміну досвідом та формуванню професійної солідарності, що особливо важливо для фахівців, які працюють у кризових умовах або з вразливими групами населення.

Аксіологічний компонент забезпечує гуманістичну спрямованість професійної діяльності соціального працівника. Він сприяє формуванню системи професійних цінностей — поваги до гідності клієнта, відповідальності, емпатії, толерантності, соціальної справедливості. Сучасні дослідження [3; 4; 9] підкреслюють, що саме через супервізію відбувається передавання ціннісних орієнтирів професії, осмислення етичних стандартів і розвиток моральної компетентності майбутнього фахівця. У процесі супервізійної взаємодії студент навчається не лише «як діяти», а й «чому діяти саме так», що формує його як рефлексивного й етично свідомого професіонала.

У взаємодії зазначені складові формують цілісну модель супервізії як процесу професійного становлення майбутнього соціального працівника. Вона передбачає поєднання когнітивних, емоційних, етичних і соціальних вимірів навчання, створюючи умови для комплексного розвитку особистості фахівця. Як зазначено в дослідженнях останніх років [1; 16; 17], інтегративний характер супервізії забезпечує її ефективність: синтез педагогічних і психологічних принципів із соціально-організаційними підходами дозволяє сформувати стійку модель професійної підтримки, адаптовану до умов цифровізації, воєнних і поствоєнних трансформацій суспільства.

Подальше дослідження феномену супервізії вимагає визначення її методологічних орієнтирів, які забезпечують можливість багаторівневого аналізу — від індивідуально-психологічного до системно-організаційного [3; 5]. Такий підхід дозволить осмислити супервізію не лише як окрему технологію професійної підтримки, а як динамічну систему розвитку соціальної освіти, здатну інтегрувати різні наукові традиції, цифрові інновації та гуманістичні цінності в єдиний методологічний простір [3; 2].

Таблиця 2.

Методологічні підходи до дослідження супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери

Методологічний підхід	Основна характеристика	Значення для освітнього процесу
Системний	Розглядає супервізію як взаємодію супервізора, супервізанта, організації та соціального контексту.	Дає змогу проектувати комплексну модель професійної підготовки.
Діяльнісний	Орієнтує на формування практичних дій і навичок через реальні ситуації та наставництво	Забезпечує практичну спрямованість навчання та розвиток професійних умінь
Гуманістичний	Акцентує на розвитку індивідуальності, емпатії, саморозуміння.	Формує рефлексивність і психологічну безпеку освітнього середовища.
Інтегративний	Поєднує психотерапевтичні, педагогічні та соціальні принципи, у тому числі цифрові.	Сприяє розвитку гібридних форматів навчання (онлайн + офлайн).
Синергетичний	Розглядає супервізію як динамічну систему саморозвитку у змінних соціальних контекстах	Сприяє адаптації до кризових, воєнних і поствоєнних умов

Сучасні дослідження [3; 16] показують, що супервізія поступово трансформується з педагогічного інструменту у стратегічний методологічний орієнтир нової якості освіти. Вона перестає бути лише формою професійного контролю і набуває ролі комплексного освітньо-психологічного процесу, який поєднує навчання, особистісний розвиток, етичне самовизначення та соціальну відповідальність майбутнього фахівця [3; 13]. У цьому сенсі супервізія стає простором, де формуються не тільки професійні знання, а й система цінностей, що забезпечує готовність соціального працівника діяти ефективно й гуманістично в умовах соціальних викликів, криз і постконфліктних ситуацій [4; 5].

Розвиток супервізійних практик у системі освіти нерозривно пов'язаний із концепцією безперервного професійного розвитку (Continuous Professional Development – CPD), яку активно досліджують сучасні європейські автори [1; 2; 17]. У межах цієї моделі супервізія функціонує як постійний механізм професійної підтримки, що охоплює різні етапи становлення фахівця — від навчання у закладі вищої освіти до подальшої професійної діяльності [13; 14]. Вона сприяє формуванню метакомпетентностей, таких як рефлексивне мислення, критична оцінка власної практики, вміння приймати етичні рішення та працювати в мультидисциплінарних командах [7; 8; 15]. Цей процес передбачає постійну взаємодію між супервізором і супервізантом, яка базується на партнерстві, довірі та взаємній відповідальності, що забезпечує сталість і якість професійного розвитку [6; 16].

Важливим напрямом сучасних наукових пошуків є вивчення багаторівневої структури супервізії, яка охоплює три основні виміри — індивідуальний, груповий та організаційний [10; 11; 12]. Індивідуальний рівень забезпечує персоналізовану підтримку та рефлексію; груповий сприяє розвитку професійних спільнот, колегіальності й обміну досвідом; організаційний — створює системні умови для інтеграції супервізії у структуру освітніх закладів і соціальних установ [9; 16; 17]. Такий багаторівневий підхід дозволяє забезпечити не лише професійне зростання окремого фахівця, але й розвиток інституційної культури, що підтримує якість соціальних послуг і стійкість системи соціальної роботи загалом [10; 16].

Таблиця 3.

Рівні реалізації супервізії у професійній підготовці фахівців соціальної сфери

Рівень супервізії	Основна мета	Зміст та форми реалізації
Індивідуальний	Розвиток рефлексії, етичної чутливості, самоусвідомлення.	Індивідуальні консультації, щоденники рефлексії, аналіз власних кейсів.
Груповий	Формування навичок колегіальної взаємодії та професійної емпатії.	Групові супервізійні сесії, рольові моделі, фасилітаційні обговорення.
Організаційний	Інтеграція супервізії у систему освітнього менеджменту.	Координація роботи супервізорів, методичні семінари, цифрові платформи моніторингу.

Запропонована структура супервізії відображає її функції як педагогічного, психологічного та соціально-організаційного феномену. У системі підготовки фахівців соціальної сфери вона створює умови для поєднання теоретичного навчання з практичним досвідом, розвитку професійної стійкості та формування гуманістичних цінностей.

Таким чином, супервізія у професійній підготовці соціальних працівників є інтегративним процесом, що базується на доказових теоретичних і методологічних підходах. Її впровадження сприяє підвищенню якості освіти, формуванню компетентного, етично зрілого й психологічно стійкого фахівця, здатного діяти ефективно в умовах соціальних трансформацій сучасної України.

Висновки. Проведений аналіз сучасних наукових джерел і підходів дозволяє розглядати супервізію як цілісну багаторівневу систему професійної підтримки, що поєднує педагогічні, психологічні, соціальні та аксіологічні компоненти підготовки фахівців соціальної сфери. На основі систематизації сучасних праць доведено, що ефективна супервізія виконує одночасно навчальну, консультативну, підтримувальну й етичну функції, забезпечуючи зв'язок між теоретичним знанням і практичним досвідом.

Встановлено, що інтеграція психологічного, педагогічного, соціального, компетентнісного, гуманістичного та інтегративного підходів створює нову парадигму професійної підготовки соціальних працівників, орієнтовану на рефлексію, етичну чутливість, саморегуляцію й стійкість фахівця. Супервізія в цьому контексті виступає інструментом формування професійної ідентичності, розвитку емоційної компетентності та запобігання професійному вигоранню.

Методологічний аналіз показав, що поєднання системного, діяльнісного, гуманістичного, інтегративного й синергетичного підходів дозволяє описати супервізію як динамічну структуру, здатну адаптуватися до цифрових, соціальних та воєнно-поствоєнних викликів сучасної України. Розроблена трирівнева модель (індивідуальний, груповий, організаційний рівні) окреслює логіку впровадження супервізії в освітній процес і практику соціальної роботи, забезпечуючи неперервний професійний розвиток (CPD) майбутніх фахівців.

Таким чином, супервізія у професійній підготовці соціальних працівників постає не лише як дидактична технологія, а як інтегрований педагогічно-психологічний і соціальний механізм розвитку особистості фахівця. Її системне впровадження сприяє підвищенню якості освіти, формуванню культури рефлексивної практики, професійної етики та психологічної стійкості соціальних працівників.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробленні емпіричних індикаторів ефективності супервізійних моделей у закладах вищої освіти, вивченні впливу цифрових форматів супервізії на професійний розвиток майбутніх фахівців, а також у створенні національної системи супервізійної підтримки соціальної роботи в Україні.

Література

1. Davidsson E., Stigmar M. A literature review of content elements in supervision training courses. *London Review of Education*. 2023. Vol. 21, No. 1. Article 40. DOI: <https://doi.org/10.14324/LRE.21.1.40>
2. Miteva S. Supervision and professional development of social workers. *KNOWLEDGE – International Journal*. 2024. Vol. 67, No. 6. P. 1143–1148. URL: <https://ojs.ikm.mk/index.php/kij/article/view/7515>
3. Beddoe L., Maidment J. (Eds.). *Supervision in Social Work: Contemporary Issues*. London: Routledge, 2017.
4. Beddoe L. External supervision in social work: Power, space, risk, and the search for safety. *Australian Social Work*. 2012. Vol. 65, No. 2. P. 197–213. DOI: <https://doi.org/10.1080/0312407X.2011.591187>
5. Voicu C. I. Importance of supervision in social work. *Logos Universality Mentality Education Novelty. Section: Social Sciences*. 2017. Vol. 6, No. 2. P. 19–30. DOI: <https://doi.org/10.18662/lumenss.2017.0602.02>
6. Beddoe L., Maidment J. *Supervision in Social Work: Contemporary Issues*. 1st ed. London: Routledge, 2015. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315756127>
7. Featherbe R. Restorative clinical supervision: a chance for change but are we ready? *British Journal of Nursing*. 2023. Vol. 32, No. 11. P. 514–520. DOI: <https://doi.org/10.12968/bjon.2023.32.11.514>

8. Guttman L. E. Disclosure and felt security in clinical supervision. *Journal of Psychotherapy Integration*. 2020. Vol. 30, No. 1. P. 67–75. DOI: <https://doi.org/10.1037/int0000176>
9. Oates F. *Trauma Informed Support and Supervision for Child Protection Professionals*. 1st ed. London: Routledge, 2022. URL: <https://www.perlego.com/book/3549751>
10. Sewell K. M., McMenemy C., van Rensburg M. J., MacDonald H. Organizational outcomes of supervision within human services: A scoping review. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*. 2023. Vol. 48, No. 1. P. 19–42. DOI: <https://doi.org/10.1080/23303131.2023.2226197>
11. Valmas M. M., Himrich S. J., Finn K. M. Women's experiences of supervision and professional development. *Journal of Psychotherapy Integration*. 2020. Vol. 30, No. 1. P. 130–139. DOI: <https://doi.org/10.1037/int0000182>
12. Williams T. R., Raney S. Relational cultural supervision enhances the professional development of postdoctoral residents of color in health service psychology. *Journal of Psychotherapy Integration*. 2020. Vol. 30, No. 1. P. 140–146. DOI: <https://doi.org/10.1037/int0000169>
13. Грицанюк В. В., Іванів А. А. Супервізія як метод професійного зростання фахівців соціальної сфери // *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи: збірник наукових праць*. 2024. Вип. 98. С. 33–36. DOI: <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.98.06>
14. Хараджи М. В., Іващенко А. І. Супервізія як метод професійного зростання психолога // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія*. 2022. Вип. 1. С. 23–26. DOI: <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.4>
15. Толочко С. Теоретико-методичні засади супервізії в контексті реформування загальної середньої освіти // *Наукові інновації та передові технології. Серія: Педагогіка*. 2024. № 3(31). С. 1235–1247. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1235-1247](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1235-1247)
16. Ravalier J. M., Wegrzynek P., Mitchell A., McGowan J., McFadden P., Bald C. A rapid review of reflective supervision in social work. *British Journal of Social Work*. 2023. Vol. 53, No. 4, 1945–1962. DOI: <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac223> OUP Academic
17. Wilkins D. Seven principles of effective supervision for child and family social work. *Practice: Social Work in Action*. 2024. Vol. 36, No. 3, 213–229. DOI: <https://doi.org/10.1080/09503153.2023.2261148>

References

1. Davidsson, E., & Stigmar, M. (2023). A literature review of content elements in supervision training courses. *London Review of Education*, 21(1), Article 40. <https://doi.org/10.14324/LRE.21.1.40>
2. Miteva, S. (2024). Supervision and professional development of social workers. *KNOWLEDGE – International Journal*, 67(6), 1143–1148. Retrieved from <https://ojs.ikm.mk/index.php/kij/article/view/7515>
3. Beddoe, L., & Maidment, J. (Eds.). (2017). *Supervision in Social Work: Contemporary Issues*. Routledge.
4. Beddoe, L. (2012). External supervision in social work: Power, space, risk, and the search for safety. *Australian Social Work*, 65(2), 197–213. <https://doi.org/10.1080/0312407X.2011.591187>
5. Voicu, C. I. (2017). Importance of supervision in social work. *Logos Universality Mentality Education Novelty: Social Sciences*, 6(2), 19–30. <https://doi.org/10.18662/lumenss.2017.0602.02>
6. Beddoe, L., & Maidment, J. (2015). *Supervision in Social Work: Contemporary Issues* (1st ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315756127>
7. Featherbe, R. (2023). Restorative clinical supervision: A chance for change but are we ready? *British Journal of Nursing*, 32(11), 514–520. <https://doi.org/10.12968/bjon.2023.32.11.514>

8. Guttman, L. E. (2020). Disclosure and felt security in clinical supervision. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(1), 67–75. <https://doi.org/10.1037/int0000176>
9. Oates, F. (2022). *Trauma Informed Support and Supervision for Child Protection Professionals* (1st ed.). Routledge. <https://www.perlego.com/book/3549751>
10. Sewell, K. M., McMenemy, C., van Rensburg, M. J., & MacDonald, H. (2023). Organizational outcomes of supervision within human services: A scoping review. *Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance*, 48(1), 19–42. <https://doi.org/10.1080/23303131.2023.2226197>
11. Valmas, M. M., Himrich, S. J., & Finn, K. M. (2020). Women's experiences of supervision and professional development. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(1), 130–139. <https://doi.org/10.1037/int0000182>
12. Williams, T. R., & Raney, S. (2020). Relational cultural supervision enhances the professional development of postdoctoral residents of color in health service psychology. *Journal of Psychotherapy Integration*, 30(1), 140–146. <https://doi.org/10.1037/int0000169>
13. Hrytsaniuk, V. V., & Ivaniv, A. A. (2024). Supervision as a method of professional growth of social work specialists. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 5: Pedagogical Sciences: Realities and Prospects*, (98), 33–36. <https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series5.2024.98.06>
14. Kharadzhi, M. V., & Ivashchenko, A. I. (2022). Supervision as a method of professional development of a psychologist. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: Psychology*, (1), 23–26. <https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.1.4>
15. Tolochko, S. (2024). Theoretical and methodological principles of supervision in the context of general secondary education reform. *Scientific Innovations and Advanced Technologies. Series: Pedagogy*, 3(31), 1235–1247. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3\(31\)-1235-1247](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1235-1247)
16. Ravalier, J. M., Wegrzynek, P., Mitchell, A., McGowan, J., McFadden, P., & Bald, C. (2023). A rapid review of reflective supervision in social work. *British Journal of Social Work*, 53(4), 1945–1962. <https://doi.org/10.1093/bjsw/bcac223>
17. Wilkins, D. (2024). Seven principles of effective supervision for child and family social work. *Practice: Social Work in Action*, 36(3), 213–229. <https://doi.org/10.1080/09503153.2023.2261148>

УДК 37.015.3:613.88

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1712-1729](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1712-1729)

Мельничук Вікторія Олексіївна докторка філософії з галузі знань 23 Соціальна робота за спеціальністю 231 Соціальна робота, м.Київ, <http://orcid.org/0000-0002-0144-8654>

УПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНОЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ОСВІТИ В ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ

Анотація. Стаття презентує результати всеукраїнського опитування, проведеного серед фахівців/чинь психологічної служби закладів освіти протягом квітня–червня 2025 року, щодо їхнього ставлення, рівня готовності та професійних потреб у сфері впровадження комплексної сексуальної освіти в українській школі. Дослідження було виконане з використанням онлайн-опитувальника, створеного на платформі Google Forms, що забезпечило зручність збору та аналізу інформації, а також повну анонімність респондентів/ок. У дослідженні взяли участь 2 258 спеціалістів із усіх регіонів України, що дозволяє вважати отримані результати репрезентативними та такими, що відображають загальнонаціональні тенденції.

Теоретичну основу дослідження становлять сучасні міжнародні стандарти комплексної сексуальної освіти (WHO, UNESCO, UNFPA), які розглядають її як невід’ємну складову формування здорової, відповідальної та толерантної особистості. У контексті освітніх реформ і євроінтеграційного курсу України важливим стає формування компетентностей працівників/ць психологічної служби щодо роботи з чутливими темами статевої, гендерної рівності, прав людини, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

Метою дослідження є з’ясування рівня обізнаності, ставлення, готовності та професійних потреб фахівців/чинь психологічної служби щодо впровадження комплексної сексуальної освіти в освітнє середовище, а також виявлення бар’єрів і викликів, що перешкоджають ефективному застосуванню відповідних підходів у практиці. Особливу увагу приділено питанням гендерно зумовленого насильства (ГЗН), сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності (SOGI), правам ЛГБТК+ молоді, формуванню культури поваги до різноманіття, емоційної безпеки та протидії дискримінації. Отримані результати можуть бути використані для розроблення національних стратегій, навчальних програм і методичних рекомендацій із сексуальної освіти в системі освіти України.

Ключові слова: сексуальна освіта, гендерно зумовлене насильство, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, гендерна рівність, ЛГБТК+, різноманіття, емоційна безпека, дискримінація.

Melnychuk Viktoria PhD, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0144-8654>

IMPLEMENTATION OF COMPREHENSIVE SEXUAL EDUCATION IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

Abstract. The article presents the results of a nationwide survey conducted among specialists of the psychological service in educational institutions during April–June 2025. The study explored their attitudes, level of preparedness, and professional needs regarding the implementation of comprehensive sexuality education (CSE) in Ukrainian schools. The research was carried out using an online questionnaire created via Google Forms, ensuring convenient data collection, processing, and full anonymity of respondents. A total of 2,258 professionals from all regions of Ukraine participated in the survey, providing broad geographical representation and statistical reliability of the obtained results.

The theoretical framework of the study is based on the international standards for sexuality education developed by WHO, UNESCO, and UNFPA, which define CSE as a key component in developing healthy, responsible, and tolerant individuals. Within the context of Ukraine's educational reform and European integration, particular attention is paid to developing teachers' and psychologists' competencies in addressing sensitive topics such as sexuality, gender equality, human rights, sexual orientation, and gender identity.

The aim of the study is to examine the awareness, attitudes, readiness, and professional needs of psychological service specialists regarding the implementation of comprehensive sexuality education in the educational environment, as well as to identify barriers and challenges that hinder its effective practice. Special emphasis is placed on issues of gender-based violence (GBV), sexual orientation and gender identity (SOGI), LGBTQ+ rights, respect for diversity, emotional safety, and anti-discrimination approaches. The findings can be used to inform the development of national strategies, curricula, and methodological recommendations for integrating sexuality education into the Ukrainian educational system.

Keywords: sex education, gender-based violence, sexual orientation, gender identity, gender equality, LGBTQ+, diversity, emotional safety, discrimination.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві, що перебуває в процесі трансформації та інтеграції у світовий освітній простір, питання комплексної сексуальної освіти набуває особливої актуальності. Воно є ключовим для формування здорових стосунків, безпечної поведінки, усвідомленого батьківства, а також для протидії насильству та дискримінації. Забезпечення якісної та сучасної сексуальної освіти допомагає молоді орієнтуватися у складному світі, приймати відповідальні рішення щодо свого здоров'я та

особистого життя, розвивати повагу до себе та інших. Фахівці/чині психологічної служби відіграють критично важливу роль у цьому процесі, тому розуміння їхніх поглядів, рівня підготовки та потреб є фундаментальним для ро

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження комплексної сексуальної освіти в освітнє середовище активно обговорюється у вітчизняній та міжнародній науковій спільноті. UNFPA Ukraine у співпраці з аналітичною групою CEDOS та агенцією Info Sapiens провели дослідження «Awareness and Attitudes of Teachers and Parents to Comprehensive Sexuality Education» (2020) [14]. Згідно із результатами: майже 84 % батьків і вчителів вважають, що школи повинні надавати сексуальну освіту. Водночас, 40 % вчителів відчують себе впевнено підготовленими до її впровадження. Присутні поширені упередження: 62 % вчителів вважають, що дівчата, які носять короткий одяг і макіяж, «заохочують хлопців»; 36 % – що нетрадиційна сексуальна орієнтація потребує лікування. Автори роблять висновок, що «потрібна велика системна зміна», щоб забезпечити впровадження формальної сексуальної освіти в Україні. Стаття «Adolescent sexuality and problems of sex education in Ukraine» (Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. та ін.) [6] аналізує тенденції сексуальної поведінки української підліткової аудиторії та стан сексуальної освіти. Автори зазначають, що існує суттєвий розрив між потребою та практикою.

Дослідження 2021 року «Sex education in Ukraine and in the world» (Дерій Л., Гончаренко С.) [2] розглядає український та міжнародний досвід секс-освіти, звертаючи увагу на рівень інформованості підлітків, якість інформації, довіру до джерел.

Дослідження 2022 року «The importance of sexual education among youth in Ukraine» (Кучеренко О., Чайка Г., Яремчук Л.) [8] висвітлює проблематику сексуальної освіти серед молоді в Україні, зокрема – недостатність тем та методик.

Згідно з дослідження ГО «Дівчата» щодо сексуальної просвіти «Жінки і стигма» щодо яких тем з сексуальної освіти молоді було б цікаво отримати більше інформації, то маємо такі результати: 38% хлопців та 30% дівчат хотіли б дізнатися більше про відмінності між тілом жінки та чоловіка; 37% хлопців та 47% дівчат цікавляться темою змін у тілі, які супроводжуються дорослішанням; 24% респондентів та 45% респонденток не проти почитати щодо менструальної гігієни; 28% чоловічої аудиторії та 62% жіночої хотіли б отримати більше інформації щодо менструального циклу, норми затримки; 38% хлопців та 42% дівчат цікавляться темою початку статевого життя; 51% респондентів та 60% респонденток хотіли б дізнатися більше щодо теми сексу, інтимних стосунків загалом; 46% чоловічої аудиторії та 58% жіночої цікавляться темою безпечної сексуальної поведінки: щодо захворювань, контрацепції, культури згоди; 28% хлопців та 37% дівчат отримали б більше інформації щодо планування вагітності, народження дітей; 25% респондентів та 40% респонденток цікавляться

ставленням до переривання вагітності (аборту); 30% хлопців та 48% дівчат хочуть більше інформації щодо екстреної контрацепції та медикаментозного аборту; 33% респондентів та 60% респонденток послушали б спеціальні лекції щодо згвалтування та різних видів насильства [3].

Соціологічне дослідження Центру гідності дитини 2021 року «Sexual Violence in Ukraine: From Awareness to Protection» [10] аналізує досвід сексуального насильства в дитинстві в Україні і формує аргументи на користь впровадження системної сексуальної освіти для превенції.

Доповідь Emerging Evidence, Lessons and Practice in Comprehensive Sexuality Education – A Global Review 2015, підготовлена UNESCO (спільно з UNFPA, UNAIDS) у 2016 р. підсумовує, що сексуальна освіта веде до зниження рівня ВІЛ/ЗПСШ та небажаної вагітності. 80 % із 48 охоплених країн мають політики або стратегії на підтримку комплексної сексуальної освіти [15].

Дослідження 2023 року Life-Cycle Effects of Comprehensive Sex Education [11] аналізує довгострокові ефекти введення КСО в Швеції у 1940-50-х роках. Результати: реформування навчання вплинуло на зменшення гендерної нерівності в доходах та змінило соціальні норми в майбутньому поколінні.

Оглядова аналітика 2022 року «Comprehensive sexuality education: why is it important?» для European Parliament розглядає правові та політичні рамки КСО у ЄС; вказує на бар'єри реалізації та рекомендовані напрями покращення [12].

Метою статті є дослідити рівень обізнаності, ставлення та готовності фахівців/чинь психологічної служби до впровадження комплексної сексуальної освіти в освітнє середовище України, а також виявити основні потреби, бар'єри та виклики, що впливають на ефективність реалізації цієї теми в шкільній практиці. Особлива увага приділяється аспектам гендерно зумовленого насильства, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, рівності та емоційної безпеки в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Результати дослідження

Блок 1. Усвідомлення потреби та цінності

Переважає більшість опитаних фахівців/чинь психологічної служби (64 %) безумовно вважають сексуальну освіту потрібною у сучасній українській школі. Ще 31,4 % підтримують її впровадження, але в обмеженому обсязі. Лише незначна частина респондентів вагаються з відповіддю, що свідчить про високий рівень усвідомлення важливості цієї теми серед професійної спільноти (рис. 1).

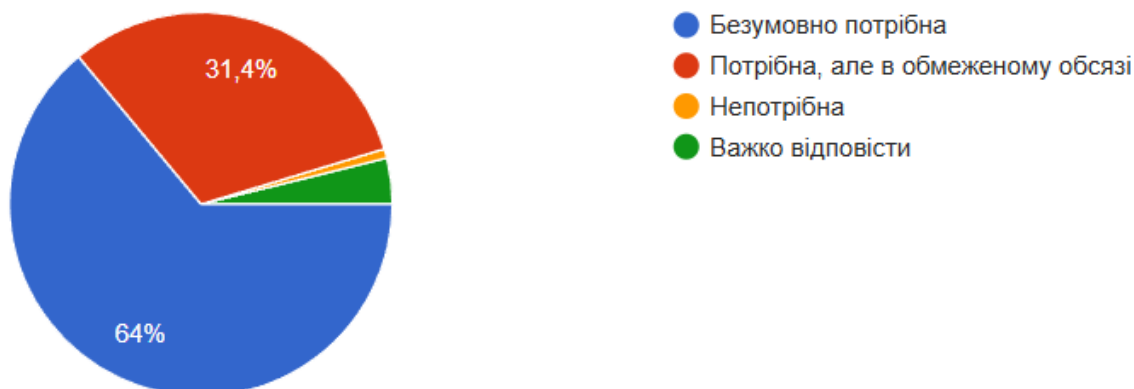

Рис. 1. Чи потрібна сексуальна освіта в сучасній українській школі?

Серед найбільш важливих аспектів змісту сексуальної освіти респонденти/ки виділяють безпечну поведінку (згода, контрацепція, ВІЛ/ПСШ, протидія ГЗН). Також дуже важливими вважаються повага до особистості та тілесності та психоемоційні аспекти (почуття, самооцінка, стосунки). Це підкреслює потребу у комплексному підході, який охоплює не лише біологічні, а й соціально-психологічні та етичні аспекти.

Більшість респондентів/ок (рис. 2) підтримують включення тем, що стосуються ЛГБТК+ молоді, до програми сексуальної освіти. 24, 8 % опитаних висловили безумовну підтримку, а 48,4 % – часткову підтримку, що загалом складає 73,2 % підтримки. 12,4 % респондентів/ток висловилися проти, а 14,3% не визначилися, що свідчить про зростаючу толерантність та розуміння важливості інклюзивного підходу в освіті.

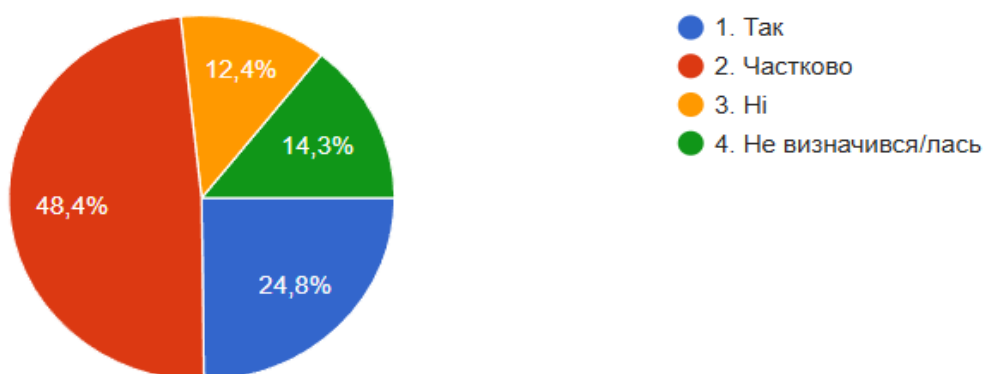

Рис. 2. Чи підтримуєте ви включення до програми тем, що стосуються ЛГБТК+ молоді?

Серед основних цінностей, які, на думку респондентів/ок, має формувати сексуальна освіта, найчастіше виділяється повага (до себе, до інших, до вибору,

людської гідності). Також значущими є відповідальність, згода/взаємність, здоров'я/безпека, гендерна рівність/недискримінація та толерантність. Це підкреслює орієнтацію на формування особистості, здатної до здорових, безпечних та етичних стосунків.

Блок 2. Професійна готовність і знання

Понад половина респондентів/ок (56.2%) оцінюють свою готовність проводити заходи з сексуальної освіти як часткову, вказуючи на потребу в підтримці. 24,4 % відчують себе повністю готовими, тоді як 19,4 % визнають свою неготовність та брак компетентності. Це вказує на необхідність системної підтримки та навчання для підвищення професійної впевненості фахівців/чинь (рис. 3).

Рис. 3. Як ви оцінюєте свою готовність супроводжувати/проводити заходи з сексуальної освіти у школі?

33,7 % фахівців/чинь вказали, що проходили навчання з сексуальної, гендерної чи антидискримінаційної освіти один раз або в окремих темах. Всього 11,2 % опитаних вже мали неодноразовий досвід такого навчання. Водночас, 46,9% не проходили такого навчання, але висловлюють бажання пройти навчання, що свідчить про високу мотивацію до професійного розвитку у цій сфері (рис. 4).

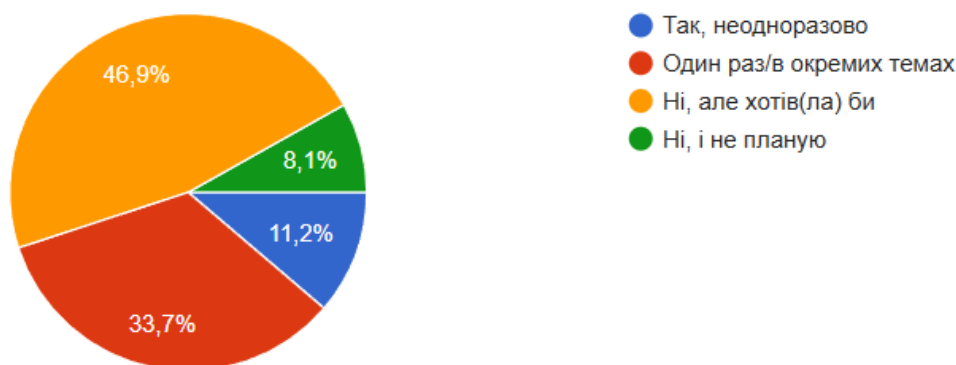

Рис. 4. Чи проходили ви навчання/курси з сексуальної, гендерної чи антидискримінаційної освіти?

На запитання «Чи проводили ви просвітницьку/профілактичну роботу з питань сексуальної освіти?» (рис. 5), більша половина опитаних (59,7 %) іноді проводять просвітницьку/профілактичну роботу з питань сексуальної освіти. 21,3 % роблять це регулярно. Варто зазначити, що 14 % респондентів/ок ще не проводили такої роботи, але планують, що підтверджує зростаючий інтерес та потенціал для активізації цієї діяльності.

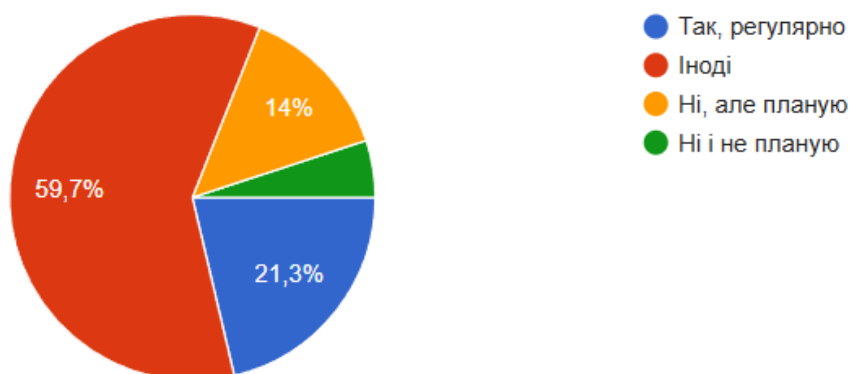

Рис. 5. Чи проводили ви просвітницьку/профілактичну роботу з питань сексуальної освіти?

Серед форм підвищення кваліфікації найбільший інтерес викликають онлайн-курси/очні спецкурси (74,4%), методичні матеріали (57,8 %), участь у проєктах/грантах (33,7 %). Це підкреслює потребу у практико-орієнтованому навчанні та доступних ресурсах для покращення роботи у сфері сексуальної освіти.

24,8 % респондентів/ок вказують на часткову підтримку з боку адміністрації щодо обговорення чутливих тем у їхніх закладах освіти. 55,4 % опитаних відчують повну підтримку. 15,5 % не змогли відповісти, що свідчить про неоднорідну ситуацію в закладах та потенціал для покращення взаємодії (рис. 6).

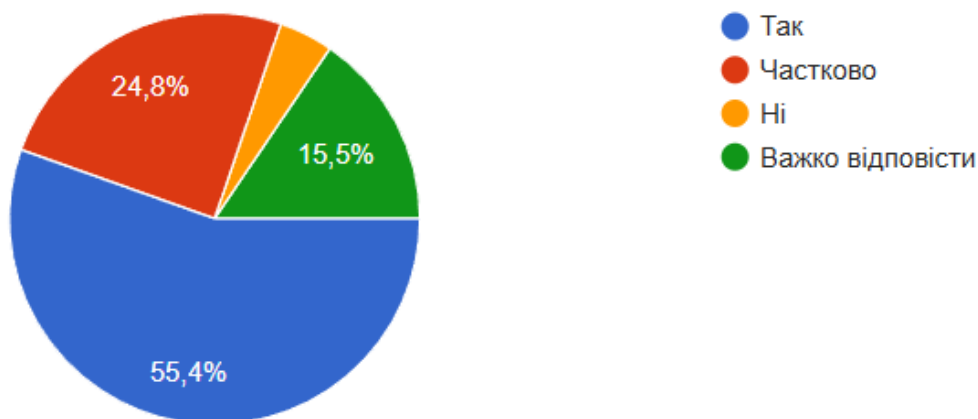

Рис. 6. Чи є у вашому закладі освіти підтримка з боку адміністрації щодо обговорення чутливих тем?

Фахівцям/чиням найбільше бракує знань щодо юридичних рамок теми сексуальної освіти у школі (61,2 %) та ефективної роботи з батьками та їхніми запереченнями (55,8 %). Також значущою є потреба у знаннях щодо роботи з підлітками стосовно питань ЛГБТК+ (55,4 %) та стратегій реагування на провокації чи упередження (52,7 %).

Блок 3. Виклики, страхи та бар'єри

На запитання «Які перешкоди ви вбачаєте для впровадження комплексної сексуальної освіти у вашому закладі освіти?», то найбільш суттєвими перешкодами для впровадження комплексної сексуальної освіти респонденти/ки вважають відсутність якісних матеріалів/методик (72,9 %) та власна невпевненість/відсутність підготовки (38,8 %) та суспільну стигматизацію теми (37,6 %). Також значний опір може викликати реакція батьків (33,3 %). Ці фактори свідчать про системні виклики, які потребують комплексних рішень.

Більшість респондентів (60,1 %) оцінюють свій рівень знань із питань сексуальної освіти (в т. ч. гендерної рівності та ЛГБТК+) як середній. 31,8 % визнають низький рівень знань (рис. 7). Це вказує на наявність значних прогалин у знаннях та потребу у підвищенні кваліфікації.

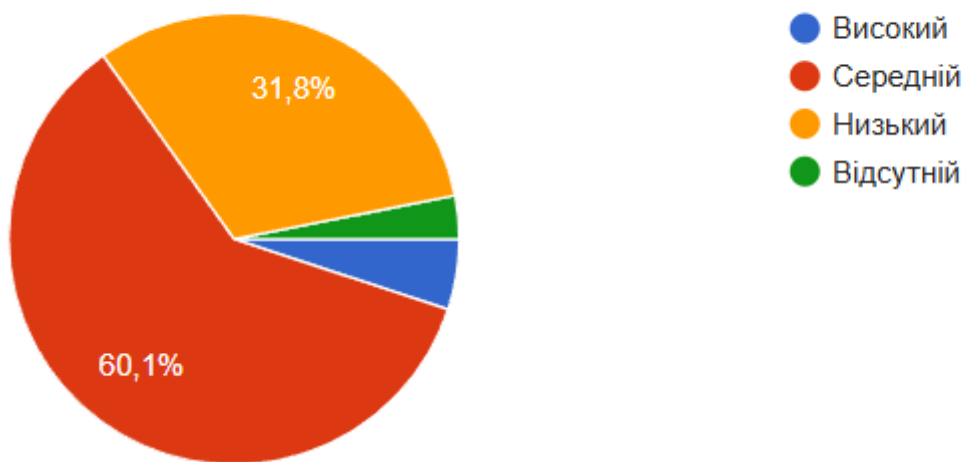

Рис 7. Як ви оцінюєте свій рівень знань із питань сексуальної освіти (в т. ч. гендерної рівності та ЛГБТК+)?

32,2 % респондентів/ок заявляють про свою готовність працювати з учнями/ученицями, які відкрито ідентифікують себе як ЛГБТК+. 29,1 % готові до такої роботи за певних умов, а 30,2 % відчувають внутрішні труднощі (рис. 8). Це свідчить про необхідність додаткової підготовки та підтримки для формування більш інклюзивного освітнього середовища.

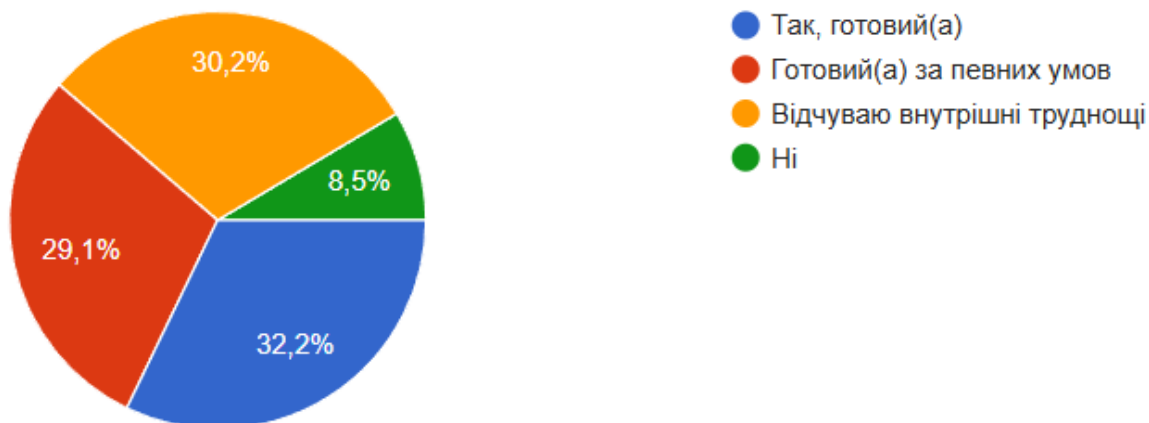

Рис. 8. Чи готові ви працювати з учнями, які відкрито ідентифікують себе як ЛГБТК+?

Серед тем, що є недостатньо зрозумілими або складними для фахівців, лідирують юридичні аспекти (72,9 %), а також сексуальна орієнтація (40,7 %) та насильство/згода/безпека (26,7 %). Це підкреслює потребу у розширених знаннях у правовій сфері та у питаннях, що стосуються ЛГБТК+ спільноти.

На запитання «Що для вас є найбільшим професійним викликом у темі сексуальної освіти?», то найбільшим професійним викликом у темі сексуальної освіти для респондентів/ок є суспільна стигматизація, табу та упередження. Також значними викликами є робота з батьками та їхній опір, відсутність якісних матеріалів/методик та власна невпевненість/брак знань. Це свідчить про комплексний характер викликів, що вимагають системного підходу до вирішення.

Блок 4. Потреби в підтримці та ресурсах

На запитання «Яку форму підтримки ви вважаєте найефективнішою для фахівців психологічної служби в цій темі?», то найбільш ефективними формами підтримки для фахівців/чинь психологічної служби в темі сексуальної освіти респонденти/ки вважають професійні тренінги/семінари (76,7 %), методичні посібники та сценарії (59,3 %) та платформи обміну досвідом (57 %). Це підкреслює потребу у практичній підготовці, готових матеріалах та можливості обговорювати складні випадки з досвідченими колегами.

Переважає більшість фахівців/чинь (61,6 % «Так, дуже» і 29,1 % «Частково») мають потребу в спеціальних матеріалах для роботи з дітьми та підлітками, що складає понад 90 % від загальної кількості (рис. 9). Це підкреслює гостру нестачу адаптованих та ефективних ресурсів для проведення занять із сексуальної освіти.

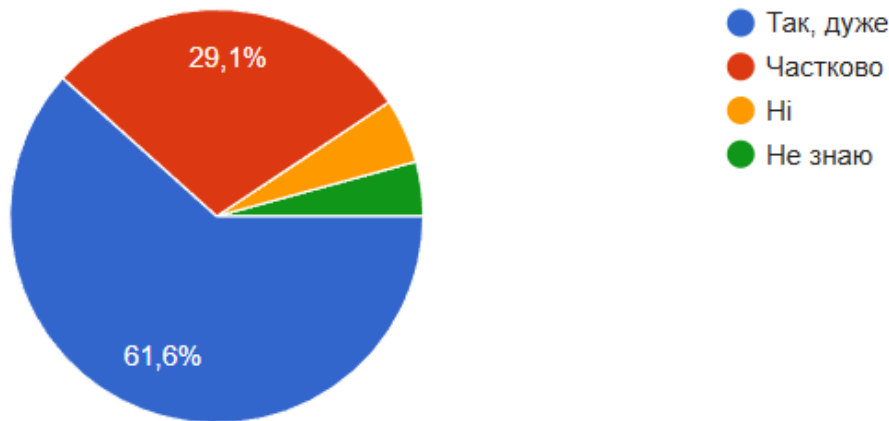

Рис. 9. Чи маєте ви потребу в спеціальних матеріалах для роботи з дітьми та підлітками?

Серед пропозицій та побажань щодо розвитку теми сексуальної освіти в системі освіти, найчастіше згадується введення сексуальної освіти в школах на постійній основі (як обов'язкова дисципліна/курси). Також акцентується увага на розробленні та наданні якісних методичних матеріалів та програм, проведенні навчання для педагогів/инь та психологів/инь, а також важливості роботи з батьками.

Блок 5. Гендерно зумовлене насильство (ГЗН)

Більшість респондентів (43,4 % «Добре» і 39,6 % «Посередньо») вважають себе знайомими з поняттям гендерно зумовленого насильства. 7,5 % оцінюють свої знання як «Дуже добре», тоді як 9,4 % визнають «Погано» (рис. 10). Це вказує на те, що більшість фахівців мають базове розуміння теми, але є потреба у поглибленні знань.

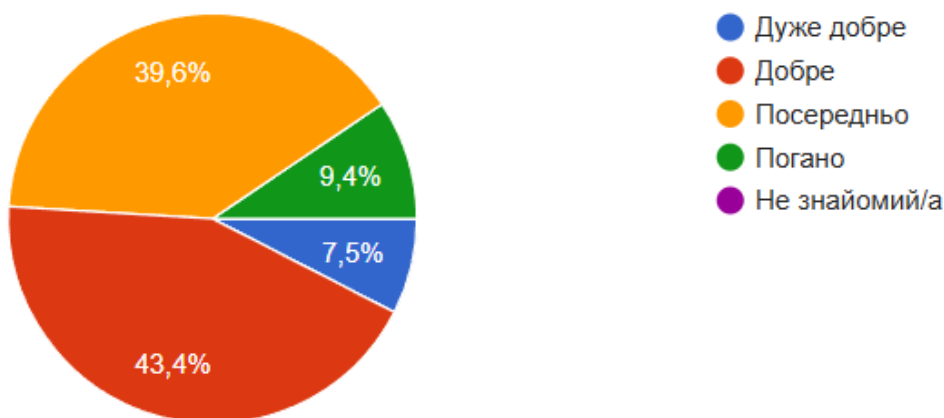

Рис. 10. Наскільки добре ви знайомі з поняттям гендерно зумовленого насильства?

41,5 % опитаних отримували підготовку щодо роботи з темою ГЗН, зокрема домашнього насильства. Ще 13,2 % знаходяться «у процесі» такої підготовки, тоді як 45,3 % її не отримували (рис. 11). Це свідчить про певну динаміку у підготовці фахівців, але також про наявність прогалин, які потребують заповнення.

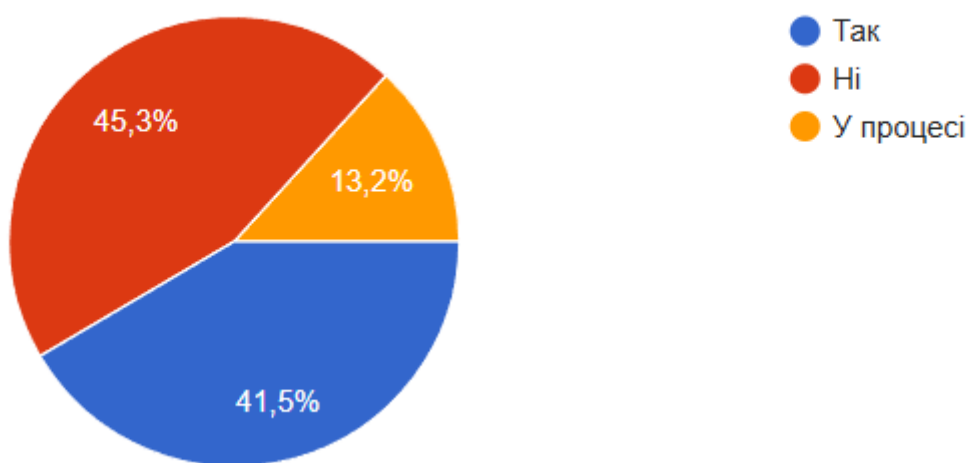

Рис. 11. Чи отримували ви підготовку щодо роботи з темою ГЗН, зокрема домашнього насильства?

Більшість респондентів/ок (60,4 %) впевнені у своїй здатності виявляти ознаки гендерно зумовленого насильства в учасників освітнього процесу. Однак 32,1 % не зовсім впевнені, що підкреслює потребу у посиленні практичних навичок та знань для ефективного виявлення та реагування (рис. 12).

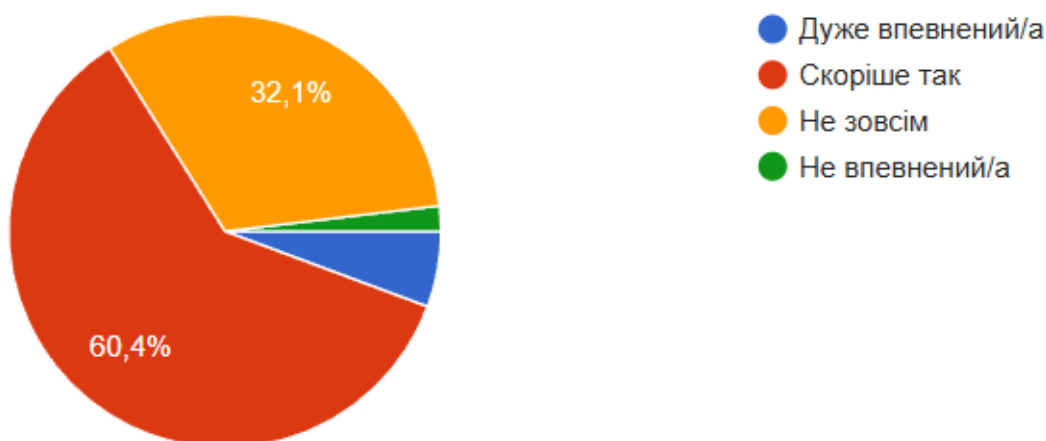

Рис. 12. Наскільки ви впевнені у своїй здатності виявляти ознаки ГЗН, зокрема домашнього насильства в учасників освітнього процесу?

Більшість респондентів/от (52,8 %) знають, куди скеровувати клієнта/ку у випадку виявлення ситуації ГЗН. 41,5 % знають це частково (рис. 13). Це свідчить про загалом високий рівень обізнаності щодо механізмів перенаправлення, але також про потребу у більш детальній інформації для деяких фахівців.

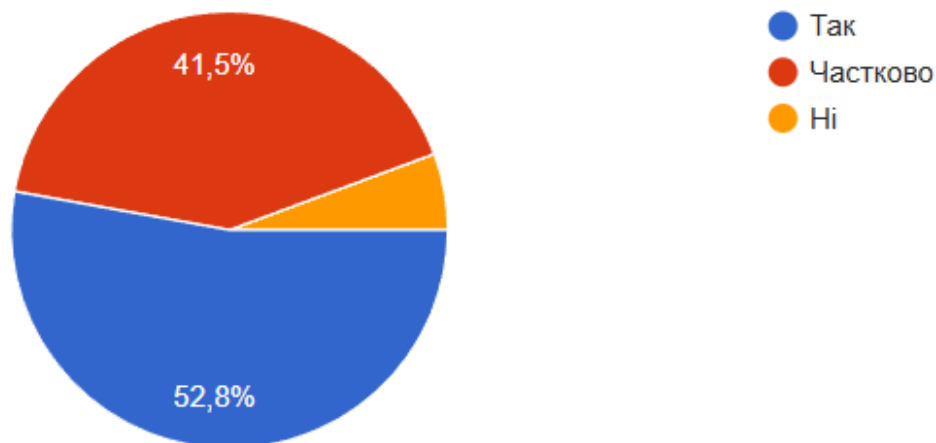

Рис. 13. Чи знаєте ви, куди скеровувати клієнта у випадку виявлення ситуації ГЗН, зокрема домашнього насильства?

Блок 6. Сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність (SOGI)

Більшість респондентів/ок (80,9 %) почуваються частково поінформованими щодо теми сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. 12,8 % вважають себе достатньо поінформованими (рис. 14). Це свідчить про значний запит на додаткові знання та ресурси з цієї тематики.

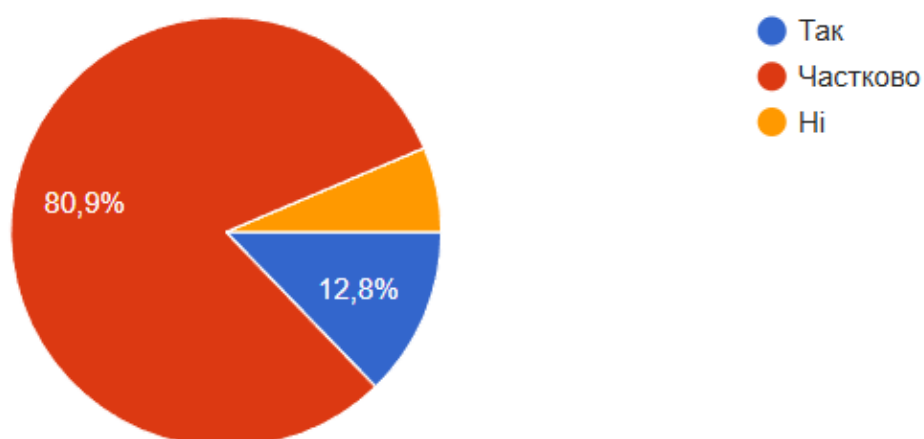

Рис.14. Чи почуваетесь ви достатньо поінформованими щодо теми сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності?

Більшість респондентів (80,9 %) не мали досвіду роботи з клієнтами/ками, які ідентифікують себе як ЛГБТК+. Проте, 14,9 % опитаних мали такий досвід,

що підкреслює актуальність цієї теми для практикуючих фахівців/чинь і необхідність підготовки до роботи з різними клієнтами/ками (рис. 15).

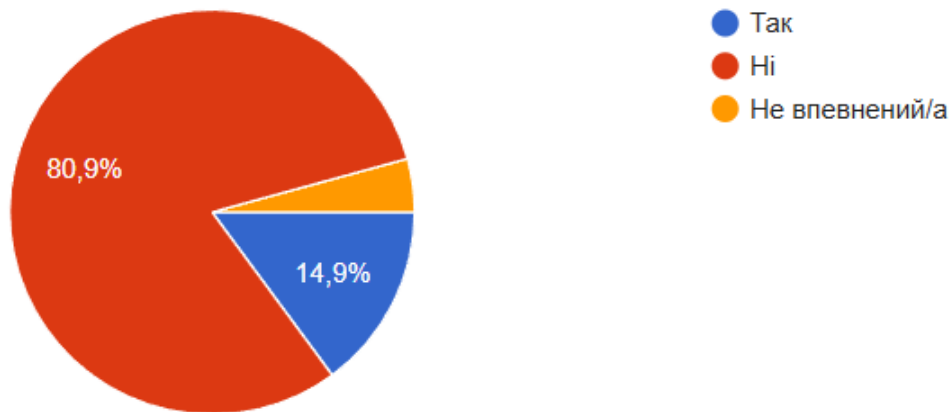

Рис. 15. Чи мали ви досвід роботи з клієнтами/ками, які ідентифікують себе як ЛГБТК+?

Серед тих, хто мав досвід роботи з ЛГБТК+ клієнтами/ками, 50 % фахівців/чинь почуваються достатньо комфортно у роботі з ЛГБТК+ клієнтами/ками, що свідчить про зростання рівня толерантності та професійної готовності до роботи з різними групами. Водночас майже половина респондентів/ок (41,7 %) відчувають певні труднощі, що може вказувати на потребу в додатковій підготовці, супервізійній підтримці та підвищенні обізнаності щодо особливостей взаємодії з ЛГБТК+ спільнотою (рис. 16).

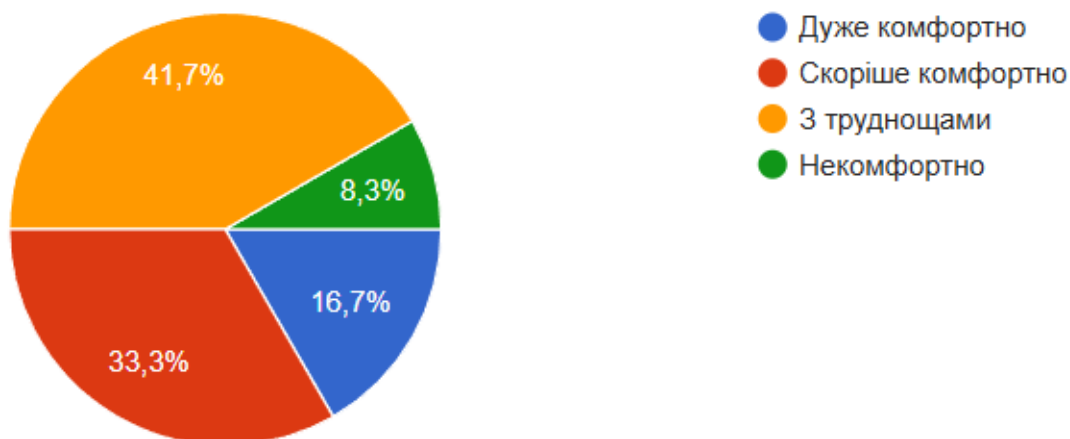

Рис. 16. Якщо так, то наскільки комфортно вам працювати з клієнтами/ками ЛГБТК+?

Більша половина респондентів/ок (70,2 %) потребують додаткового навчання або супервізії щодо тематики SOGI. Ще 29,8 % вважають, що це можливо буде потрібно (рис. 17). Це свідчить про значний запит на поглиблення знань та розвиток компетентностей у цій важливій сфері.

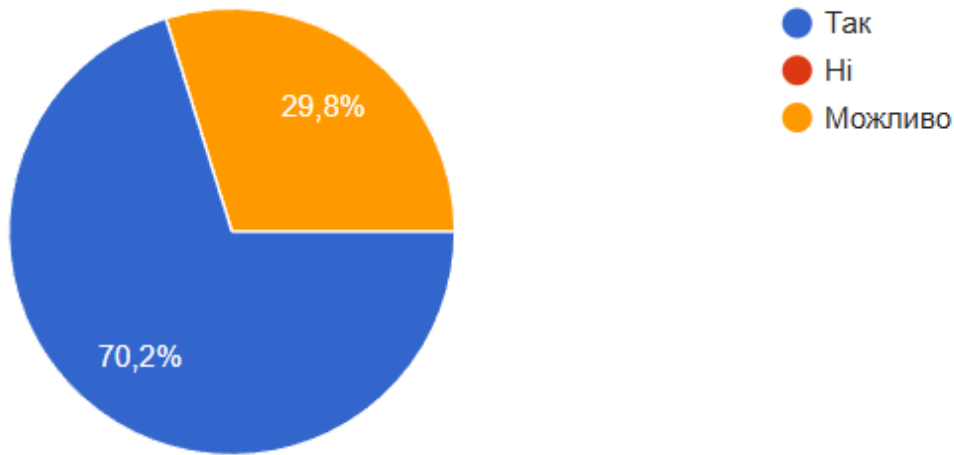

Рис. 17. Чи потребуєте ви додаткового навчання або супервізії щодо тематики SOGI?

На запитання «Ваші пропозиції або побажання щодо розвитку теми сексуальної освіти у системі освіти», більшість респондентів/ок одностайно визнають необхідність розвитку та системного впровадження сексуальної освіти в закладах освіти України. Основні тенденції відповідей показують, що суспільний запит полягає не лише в оновленні змісту, а й у створенні цілісної, державної політики з цього питання.

Серед ключових напрямів, які виділяють респонденти/ки: системність і державна підтримка: введення сексуальної освіти як обов'язкового або факультативного курсу, розроблення єдиної національної програми відповідно до міжнародних стандартів, забезпечення державного фінансування та матеріальної підтримки фахівців/чинь; підготовка кадрів: необхідність навчання, супервізій та підвищення кваліфікації педагогів/инь, психологів/инь і соціальних працівників/ць, підготовка саме спеціалістів/ок із сексуальної освіти, здатних працювати професійно й чутливо; методичне забезпечення: потреба у сучасних, науково обґрунтованих посібниках, наочних матеріалах, інтерактивних зошитах, онлайн-ресурсах, створення вікововідповідних матеріалів, адаптованих до українського контексту; підхід до змісту: комплексність і поступовість: від раннього віку до старшої школи, теми стосунків, згоди, безпеки, репродуктивного здоров'я, гендерної рівності, поваги й особистих меж, орієнтація на практичність та реальні життєві ситуації, а не лише теоретичні знання; робота з батьками та громадами: залучення батьків до просвітницьких заходів, діалогів і тренінгів, формування єдиного підходу між школою, сім'єю та громадою; безпечне середовище та толерантність: створення умов, у яких діти можуть вільно ставити запитання без осуду, формування культури поваги до різних ідентичностей і вибору.

Висновки і перспективи. Результати опитування демонструють високий рівень усвідомлення важливості сексуальної освіти серед фахівців/чинь психологічної служби. Більшість респондентів/ок підтримують впровадження цієї теми в освітній процес, включаючи питання гендерної рівності та ЛГБТК+. Однак, незважаючи на загальну готовність, існує значна потреба у поглибленні знань, розвитку практичних навичок та отриманні якісних методичних матеріалів.

Основними бар'єрами для впровадження комплексної сексуальної освіти є суспільна стигматизація, опір батьків та брак методичної підтримки. Фахівці/чині потребують додаткової підготовки, зокрема з юридичних аспектів, роботи з батьками та питань, пов'язаних з сексуальною орієнтацією і гендерною ідентичністю.

У темі протидії гендерно зумовленого насильства фахівці/чині мають базові знання та розуміння алгоритмів дій, проте є запит на поглиблення знань та підвищення впевненості у виявленні ознак насильства. Щодо роботи з ЛГБТК+ клієнтами/ками, досвід є у менше ніж половини респондентів/ок, і хоча більшість відчують комфорт, потреба в додатковому навчанні та супервізії є значною.

Загалом, опитування підтверджує, що фахівці/чині психологічної служби готові та мотивовані до роботи у сфері сексуальної освіти, але потребують системної підтримки, якісних ресурсів та професійного розвитку для ефективного подолання існуючих викликів.

Рекомендації

На основі отриманих даних, можна сформулювати наступні рекомендації для ефективного впровадження комплексної сексуальної освіти в освітнє середовище:

1. Розроблення та впровадження стандартизованих програм: створення та імплементація комплексних освітніх програм з сексуальної освіти на державному рівні, які враховують вікові особливості, культурний контекст та сучасні виклики.

2. Систематична підготовка фахівців/чинь: організація регулярних та доступних курсів підвищення кваліфікації, тренінгів та семінарів для фахівців/чинь психологічної служби та педагогічних працівників/ць. Особливу увагу слід приділити юридичним аспектам, питанням роботи з батьками, гендерній рівності та тематиці сексуальної орієнтації і гендерної ідентичності.

3. Забезпечення методичними матеріалами: розроблення та поширення якісних, адаптованих та сучасних методичних посібників, сценаріїв занять та інших дидактичних матеріалів для роботи з дітьми та підлітками.

4. Створення сприятливого середовища: проведення просвітницької роботи з батьками та адміністрацією закладів освіти для подолання стигматизації та формування підтримки у впровадженні сексуальної освіти.

5. Надання супервізійної та психологічної підтримки: створення супервізійних груп та можливостей для психологічної підтримки фахівців/чинь, які пра-

цюють з чутливими темами, що допоможе їм подолати внутрішні труднощі та професійне вигорання.

6. Впровадження обміну досвідом: створення платформ та можливостей для обміну досвідом між фахівцями/чинями, що сприятиме поширенню кращих практик та взаємній підтримці.

7. Посилення роботи з темою ГЗН: продовження навчання та підвищення кваліфікації щодо виявлення та реагування на випадки гендерно зумовленого насильства, а також чітке інформування про механізми перенаправлення постраждалих.

8. Інклюзивний підхід: розроблення та впровадження навчальних матеріалів та методик, що сприяють формуванню інклюзивного середовища та розумінню різноманітності сексуальних орієнтацій та гендерних ідентичностей.

Реалізація цих рекомендацій дозволить створити ефективну систему комплексної сексуальної освіти в Україні, яка сприятиме здоровому розвитку молоді та формуванню відповідального та толерантного суспільства.

Література:

1. Всесвітня організація охорони здоров'я. Standards for Sexuality Education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists. WHO Regional Office for Europe, 2010. 68 p. URL: https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/Standards_for_Sexuality_Education_in_Europe.pdf (дата звернення: 05.11.2025).
2. Дерій Л., Гончаренко С. *Sex education in Ukraine and in the world*. Київ: КНУТД, 2021. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/19483> (дата звернення: 05.11.2025).
3. Дослідження ГО «Дівчата» щодо сексуальної просвіти «Жінки і стигма». URL: <https://drive.google.com/file/d/1txmWlYWrwCEI-go8fQu6BAR4ql-Cblo1/view> (дата звернення: 05.11.2025).
4. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 05.11.2025).
5. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення: 05.11.2025).
6. Кислова О. М., Ніколаєвська А. М. *Adolescent sexuality and problems of sex education in Ukraine*. 2023. URL: <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/lmM8pqEI/> (дата звернення: 05.11.2025).
7. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення: 05.11.2025).
8. Кучеренко О., Чайка Г., Яремчук Л. *The importance of sexual education among youth in Ukraine*. Вінниця: ВНМУ, 2022. URL: <https://dspace.vnmu.edu.ua/handle/123456789/8364> (дата звернення: 05.11.2025).
9. ООН Жінки. *Гендерна рівність та права людини в освіті: аналітична доповідь*. Київ: UN Women Ukraine, 2022. 98 с. URL: <https://ukraine.unwomen.org> (дата звернення: 05.11.2025).
10. Центр гідності дитини Українського католицького університету. *Сексуальне насильство в Україні: від усвідомлення до захисту*. Львів: УКУ, 2021. URL: <https://cdc.ucu.edu.ua/en/resources/doslidzhennya-seksualne-nasilstvo-v-ukrayini/> (дата звернення: 05.11.2025).
11. Lazuka V., Elwert A. *Life-Cycle Effects of Comprehensive Sex Education: Evidence from Sweden*. 2023. URL: <https://arxiv.org/abs/2310.11151> (дата звернення: 05.11.2025).

12. Michielsens K., Ivanova O. *Comprehensive Sexuality Education: Why Is It Important?* Brussels: European Parliament, 2022. 48 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2022\)719998](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2022)719998) (дата звернення: 05.11.2025).
13. Rossi G., Martini F., Fiorentino R. *Comprehensive Sexuality Education: Indicators to Evaluate Interventions in Italian Schools. The European Journal of Public Health.* 2024. DOI: 10.1093/eurpub/ckae144.2138.
14. United Nations Population Fund (UNFPA) Ukraine. *Awareness and Attitudes of Teachers and Parents to Comprehensive Sexuality Education in Ukraine.* Kyiv: UNFPA Ukraine, 2020. URL: <https://ukraine.unfpa.org/en/news/sex-education-ukraine-what-parents-and-teachers-think-about-it> (дата звернення: 05.11.2025).
15. UNESCO. *Emerging Evidence, Lessons and Practice in Comprehensive Sexuality Education: A Global Review 2015.* Paris: UNESCO, 2016. 98 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243106> (дата звернення: 05.11.2025).

References

1. World Health Organization. (2010). *Standards for Sexuality Education in Europe: A framework for policy makers, educational and health authorities and specialists.* Cologne: WHO Regional Office for Europe. Retrieved from https://www.bzga-whocc.de/fileadmin/user_upload/Standards_for_Sexuality_Education_in_Europe.pdf [in Ukrainian].
2. Derii, L., Honcharenko, S. (2021). *Sex education in Ukraine and in the world.* Kyiv: KNUTD. Retrieved from <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/19483> [in Ukrainian].
3. Hromadska orhanizatsiia "Divchata". (2025). *Zhinnyky i styhma [Women and Stigma]: Research on sex education awareness in Ukraine.* Retrieved from <https://drive.google.com/file/d/1txmWlYWrwCEI-go8fQu6BAR4ql-Cblo1/view> [in Ukrainian].
4. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]* No. 2145-VIII, September 5, 2017. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). *Zakon Ukrainy "Pro zapobihannia ta protydyiu domashnomu nasylstvu" [Law of Ukraine "On Prevention and Counteraction to Domestic Violence"]* No. 2229-VIII, December 7, 2017. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> [in Ukrainian].
6. Kyslova, O. M., Nikolaievskia, A. M. (2023). *Adolescent sexuality and problems of sex education in Ukraine.* Retrieved from <https://ouci.dntb.gov.ua/en/works/lmM8pqEl/> [in Ukrainian].
7. Council of Europe. (2011). *Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention).* Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text [in Ukrainian].
8. Kucherenko, O., Chaika, H., Yaremchuk, L. (2022). *The importance of sexual education among youth in Ukraine.* Vinnytsia: VNMU. Retrieved from <https://dspace.vnmdu.edu.ua/handle/123456789/8364> [in Ukrainian].
9. UN Women Ukraine. (2022). *Gender equality and human rights in education: Analytical report.* Kyiv: UN Women Ukraine. Retrieved from <https://ukraine.unwomen.org> [in Ukrainian].
10. Tsentridnostydytyny Ukrainy skokoho katolytskoho universytetu. (2021). *Seksualne nasylstvo v Ukraini: vid usvidomlennia do zakhystu [Sexual Violence in Ukraine: From Awareness to Protection].* Lviv: Ukrainian Catholic University. Retrieved from <https://cdc.ucu.edu.ua/en/resources/doslidzhennya-seksualne-nasylstvo-v-ukrayini/> [in Ukrainian].
11. Lazuka, V., Elwert, A. (2023). *Life-Cycle Effects of Comprehensive Sex Education: Evidence from Sweden.* Retrieved from <https://arxiv.org/abs/2310.11151> [in Ukrainian].

12. Michielsens, K., Ivanova, O. (2022). *Comprehensive Sexuality Education: Why Is It Important?* Brussels: European Parliament. Retrieved from [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU\(2022\)719998](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2022)719998) [in Ukrainian].
13. Rossi, G., Martini, F., Fiorentino, R. (2024). *Comprehensive Sexuality Education: Indicators to Evaluate Interventions in Italian Schools. The European Journal of Public Health.* <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckae144.2138> [in Italian].
14. United Nations Population Fund (UNFPA) Ukraine. (2020). *Awareness and Attitudes of Teachers and Parents to Comprehensive Sexuality Education in Ukraine.* Kyiv: UNFPA Ukraine. Retrieved from <https://ukraine.unfpa.org/en/news/sex-education-ukraine-what-parents-and-teachers-think-about-it> [in English].
15. UNESCO. (2016). *Emerging Evidence, Lessons and Practice in Comprehensive Sexuality Education: A Global Review 2015.* Paris: UNESCO. Retrieved from <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000243106> [in English].

УДК 378.018.8:373.3.011.3-051]:[378.013.3:[070+004](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1730-1738](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1730-1738)

Мельничук Віта Олександрівна викладач кафедри теорії початкового навчання, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, <https://orcid.org/0000-0002-6428-4247>

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЗАСТОСУВАННЯ МЕДІАОСВІТНІХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Анотація. У статті розкрито проблему недостатньої розробленості практичних аспектів підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання медіаосвітніх технологій. Підкреслено, що в умовах стрімкої цифровізації та завдань Нової української школи щодо формування медіаграмотності учнів підготовка у закладах вищої освіти часто помилково зосереджується на інструментальному аспекті – опануванні інформаційно-комунікаційних технологій замість методологічного, який передбачає готовність до цілеспрямованого педагогічного застосування медіаосвіти. Акцентовано увагу на теоретичному розмежуванні цих понять на основі наукових праць та на важливості діяльнісного підходу, згідно з яким якість освіти визначається не лише засобами, а найперше активністю особистості.

Особливу увагу приділено аналізу ефективних практик, реалізованих у межах вибіркового освітнього компонента «Медіаосвіта та медіаграмотність». Описано зміст і методику впровадження технології критичного аналізу медіатекстів у темах «Різновиди медіа», «Вплив медіа» та «Медіатекст і критичне мислення». Також представлено технологію медіатворчості, спрямовану на розвиток операційно-діяльнісного компонента готовності через створення студентами дидактичних медіапродуктів із акцентом на методичній рефлексії та педагогічній доцільності використання інструментів. Викладені підходи окреслюють шляхи підвищення ефективності фахової підготовки майбутніх учителів у контексті впровадження медіаосвіти. Представлені результати можуть бути використані для подальшого вдосконалення змісту, форм і методів професійної підготовки педагогічних кадрів.

Ключові слова: медіаосвітні технології, готовність, професійна підготовка, майбутні вчителі початкової школи, медіаграмотність, практичний аспект, критичний аналіз, медіатворчість, медіаосвіта.

Melnychuk Vita Oleksandrivna Educator at Primary Education Theory Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, <https://orcid.org/0000-0002-6428-4247>

PRACTICAL ASPECTS OF APPLYING MEDIA EDUCATION TECHNOLOGIES IN THE TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Abstract. The article reveals the problem of insufficient development of practical aspects of training future primary school teachers to use media education technologies. It emphasizes that in the context of rapid digitalization and the tasks of the New Ukrainian School to develop students' media literacy, training in higher education institutions often mistakenly focuses on the instrumental aspect – the mastery of information and communication technologies – rather than the methodological aspect, which involves readiness for the purposeful pedagogical application of media education. Attention is focused on the theoretical distinction between these concepts based on scientific works and on the importance of an activity-based approach, according to which the quality of education is determined not only by means, but first and foremost by personal activity.

Particular attention is paid to the analysis of effective practices implemented within the author's special course “Media Education and Media Literacy.” The content and methodology of implementing the technology of critical analysis of media texts in the topics “Types of Media,” “Media Influence,” and “Media Text and Critical Thinking” are described. The technology of media creativity is also presented, aimed at developing the operational and activity component of readiness through the creation of didactic media products by students with an emphasis on methodological reflection and the pedagogical expediency of using tools. The approaches outlined above outline ways to improve the effectiveness of professional training for future teachers in the context of implementing media education. The results presented can be used to further improve the content, forms, and methods of professional training for teaching staff.

Keywords: media education technologies, readiness, professional training, future primary school teachers, media literacy, practical aspect, critical analysis, media creativity, media education.

Постановка проблеми. В умовах стрімкої цифровізації суспільства та зростання впливу медіа на всі сфери життя медіаграмотність перетворюється з вузькоспеціалізованого поняття на ключову життєву компетентність. Особливої гостроти ця проблема набуває в початковій школі, оскільки молодші школярі є одними з найактивніших, але водночас найменш захищених споживачів медіа-контенту. Це ставить перед Новою українською школою ключове завдання – формувати в учнів основи критичного мислення та медіаграмотності з перших років навчання.

Вирішення цього завдання безпосередньо залежить від рівня професійної готовності самого вчителя. Проте, як засвідчує аналіз практики, підготовка

майбутніх педагогів у закладах вищої освіти часто зосереджена на опануванні інформаційно-комунікаційними технологіями, вмінні використовувати цифрові інструменти (мультимедійні дошки, онлайн-сервіси, програмне забезпечення). Натомість готовність до застосування саме медіаосвітніх технологій як спеціальних методик, спрямованих на аналіз медіатекстів, ідентифікацію маніпуляцій, розвиток критичної рефлексії та навичок медіаторчості – залишається на недостатньому рівні.

Для ефективної підготовки майбутніх фахівців теоретичного розуміння важливості медіаграмотності недостатньо. Професійна готовність учителя не може обмежуватися виключно знанням того, що таке медіаосвіта, оскільки ключового значення набуває саме практична складова. Йдеться про здатність майбутнього педагога володіти чіткими та дієвими методиками, переводячи теорію в дію.

Таким чином, виникає суперечність між соціальним запитом на медіаграмотного учня та недостатньою розробленістю практичних аспектів формування готовності вчителя до цієї діяльності. Тому актуальним завданням є опис ефективних медіаосвітніх технологій для підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика медіаосвіти та підготовки вчителів початкової школи широко представлена у працях українських науковців. Теоретико-методичні засади формування медіапедагогічної компетентності ґрунтовно розкрито у дослідженнях О. Ішутіної У своєму докторському дослідженні авторка закладає фундаментальну основу, визначаючи сутність та структуру саме «медіапедагогічної компетентності» вчителя початкових класів, що є теоретичним підґрунтям для подальших прикладних розробок у цій сфері [5].

Аспекти підготовки вчителів до формування безпосередньо в учнів медіаграмотності висвітлено у працях А. Плугіної [9] та М. Попова [10]. Ці роботи зміщують фокус на прикладний аспект: вони пропонують конкретні шляхи підготовки майбутніх фахівців до практичної роботи з формування медіакомпетентності та медіаграмотності безпосередньо у дітей молодшого шкільного віку.

Формуванню медіакомпетентності майбутніх учителів початкової школи присвячено роботи І. Толмачової [11]. Дослідниця, зокрема, детально аналізує, як цей процес відбувається безпосередньо в умовах та «в процесі професійної підготовки» у закладі вищої освіти.

Водночас значний масив наукових праць присвячено дотичним, але не тотожним поняттям, зокрема готовності до застосування інформаційно-комунікаційних технологій, як у дослідженні Т. Бріцкан [2], або мультимедійних технологій та систем, що розкрито у роботах М. Ковальчук [6] та О. Чернякової [13].

Ці дослідження переважно фокусуються на інструментальному аспекті підготовки – вмінні вчителя користуватися цифровими сервісами та програмами.

Ефективна інтеграція засобів інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес вимагає не простого додавання інструментів, а дотримання балансу між перевіреними методами традиційного навчання та новим розумінням самого освітнього процесу, який трансформується під впливом сучасного інформаційного суспільства. Успішність такої інтеграції безпосередньо залежить від того, наскільки засоби ІКТ використовуються для забезпечення нової якості освіти, створюючи новий практичний досвід педагогічної діяльності, що втілено у відомій концепції «Connected Learning Community» [8, с. 28].

О. Бабакіна вказує на подвійне завдання педагогічних ЗВО у підготовці вчителів до медіаосвітньої діяльності. По-перше, забезпечити перехід від теорії до практики, перетворивши знання на конкретні навички. По-друге, сформувати творчу особистість, яка володіє високим рівнем професійних умінь і є здатною до подальшого самовдосконалення, інновацій та дослідницької роботи [1].

Важливий внесок у розкриття «практичного аспекту» підготовки вчителів зробила Л. Чемоніна [12], визначивши ключові педагогічні умови та етапи (адаптивний, практично-діяльнісний), необхідні для формування медіаграмотності.

Попри ґрунтовні теоретичні напрацювання у сфері медіакомпетентності та детальний аналіз інструментальної (ІКТ) готовності, спостерігається дефіцит публікацій, що фокусуються саме на практичному аспекті застосування медіаосвітніх технологій. Недостатньо розкритими залишаються питання: які саме технології є найбільш ефективними для формування готовності студентів та яка методика їх впровадження у ЗВО. Наша стаття, своєю чергою, конкретизує цей практичний аспект, пропонуючи опис дієвого методичного інструментарію. Ми фокусуємося на описі медіаосвітніх технологій (критичний аналіз, медіаторчість), що застосовуються у процесі фахової підготовки майбутніх учителів.

Мета статті – розкрити зміст та описати практичні аспекти застосування ключових медіаосвітніх технологій, спрямованих на формування готовності майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Згідно з «Концепцією впровадження медіаосвіти в Україні», мета використання медіаосвітніх технологій у підготовці майбутніх вчителів початкових класів полягає в розвитку їхньої медіаграмотності. Під медіаграмотністю розуміється здатність ефективно користуватися інформаційно-комунікаційними технологіями, виражати свої думки та взаємодіяти через медіа, усвідомлено сприймати й критично аналізувати інформацію, розрізняти реальність та її віртуальні відображення, а також розуміти, як медіа формують реальність і впливають на соціальні відносини, владу, міфи та механізми контролю [7].

Н. Громова розглядає медіаграмотність не лише як одну з ключових цілей сучасної шкільної освіти, а й як вагому професійну компетентність учителя Нової української школи [3].

Професійна компетентність набуває особливої ваги саме у підготовці вчителя початкової школи. Оскільки молодші школярі ще не володіють достатніми навичками критичного відбору, вчитель стає для них головним «фільтром» та навігатором в інформаційному просторі. Таким чином, його власна медіаграмотність є запорукою не лише формування основ безпечної поведінки учнів у медіасередовищі, але й захисту їхнього психічного здоров'я від деструктивних впливів.

Основним інструментом для формування готовності майбутніх учителів початкової школи до застосування медіаосвітніх технологій у межах нашого педагогічного експерименту є розроблений та впроваджений вибіркового освітній компонент «Медіаосвіта та медіаграмотність».

Варто наголосити, що медіаосвітні технології – це не просто набір технічних засобів навчання (телебачення, Інтернет тощо), які самі по собі здатні підвищити престиж та ефективність освіти. Їх варто розглядати у першу чергу як «сукупність прийомів організації навчальної й виховної діяльності», що спрямовані на конкретні медіаосвітні завдання. Адже, якість освіти визначається не інструментами, а самою діяльністю особистості, її постійним самовдосконаленням та вмінням працювати з інформацією [4].

На відміну від підходів, зосереджених лише на інструментальному аспекті, наша робота фокусується на методології медіаосвіти, спрямованій на формування всіх компонентів готовності: мотиваційного, когнітивного, операційно-діяльнісного та рефлексивного.

Н. Духаніна слушно наголошує, що якість та результативність освіти визначається не самими засобами, а насамперед активною діяльністю особистості. Саме в процесі роботи з інформацією та завдяки неперервному самовдосконаленню знань і вмінь протягом життя досягається освітня мета [4, с. 30].

Практичний аспект дисципліни реалізується через комплекс медіаосвітніх технологій, серед яких ключовими є технологія критичного аналізу медіатекстів та технологія медіатворчості.

Технологія критичного аналізу медіатекстів реалізується в межах теми «Медіатекст та критичне мислення» і формує когнітивний (знання про медіавпливи, маніпуляції, стереотипи) та рефлексивно-оцінний (вміння оцінювати контент) компоненти готовності. У контексті підготовки вчителя вона вирішує подвійне завдання: не лише формує його власну медіаграмотність, але й навчає його методиці формування в учнів навичок інформаційної гігієни.

Практична реалізація на заняттях зі студентами починається з аналізу медіатекстів, орієнтованих на дитячу аудиторію (рекламні ролики, популярні

мультфільми, блоги), типи яких розглядаються у темі «Різновиди медіа». Студенти аналізують медіатекст за ключовими концептами: «Агент» (Хто створив?), «Мета» (Навіщо?), «Цільова аудиторія» (Для кого?), «Техніки» (Як це зроблено?) та «Приховані повідомлення» (Які цінності, стереотипи транслиуються?).

На наступному етапі відбувається ідентифікація деструктивних впливів, зокрема маніпуляцій, фейків та стереотипів, що є змістом теми «Вплив медіа». Студенти вчаться розпізнавати техніки привернення дитячої уваги та приховані смисли (гендерні стереотипи, ідеалізація стилю життя).

Завершується цикл моделюванням педагогічних ситуацій. Студенти не лише розробляють фрагменти уроків для обговорення переглянутого медіатексту, але й створюють власні дидактичні матеріали — пам'ятки, кейси та дидактичні ігри («Правда чи фейк?», «Як розпізнати маніпуляцію в мультфільмі?», «Де тут стереотип?»). Крім того, вони розробляють сценарії виховних годин або бесід з батьками щодо захисту дітей від шкідливого контенту. Таким чином, майбутній учитель переходить від позиції споживача до позиції аналітика та методиста.

Якщо ж аналіз формує когнітивний та рефлексивний компоненти, то технологія медіатворчості (створення медіапродуктів) безпосередньо спрямована на формування операційно-діяльнісного компонента готовності, тобто практичного вміння створювати власний якісний та безпечний контент. У межах дисципліни студенти не просто вивчають теорію, а й набувають практичних навичок зі створення дидактичних медіапродуктів, адаптованих до потреб учнів початкової школи (створення інфографіки, інтерактивних презентацій, монтаж простих навчальних відеороликів, розробка лепбуків, аудіоказок). Водночас відбувається опанування інструментарієм. На відміну від простої ІКТ-підготовки, акцент робиться не на вивченні програми заради програми, а на виборі інструмента (наприклад, Canva, PowerPoint) для вирішення конкретного педагогічного завдання.

Обов'язковою є також методична рефлексія, під час якої створений продукт аналізується з погляду дидактичної доцільності (Чому обрано цей формат? Як це допоможе учню досягти навчальної мети? Як цей продукт можна використати на уроці?). Застосування цієї технології дозволяє майбутньому вчителю подолати психологічний бар'єр перед «складними» технологіями та сформулювати практичне вміння створювати власний контент, а не лише споживати чужий.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу зробити висновок, що в умовах сучасного медіатизованого суспільства підготовка майбутніх учителів початкової школи вимагає зміщення акцентів з інструментального на методологічний складник, а саме на готовність до застосування медіаосвітніх технологій.

Було визначено, що ефективне формування готовності студентів забезпечується комплексним застосуванням таких технологій, як: технологія критичного аналізу медіатекстів (формує когнітивний та рефлексивний компоненти готовності), технологія медіаторчості (формує операційно-діяльнісний компонент). На відміну від простого вивчення теорії медіаграмотності, саме практичне застосування цих технологій у процесі навчання у ЗВО дозволяє сформувати у майбутніх учителів стійкі професійні навички та мотивацію до впровадження медіаосвіти в початковій школі.

У перспективі подальших досліджень ми вбачаємо розробку діагностичного інструментарію для вимірювання ефективності описаних технологій та їхнього впливу на рівень сформованості кожного з компонентів готовності. Окремого вивчення потребують практичні труднощі та бар'єри, з якими стикаються вчителі-практики при спробі впровадження медіаосвітніх технологій.

Література:

1. Бабакіна О. О. Теоретичні засади підготовки майбутнього вчителя початкової школи до інноваційної діяльності через застосування принципу диференціації. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету (Педагогічні науки)*. № 2. Бердянськ: БДПУ, 2009. С. 42-46.
2. Бріцкан Т. Г. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до застосування інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності : дис. ... д-ра філософії : 011. Ізмаїл, 2023.
3. Громова Н. Формування медіакомпетентності майбутнього вчителя-словесника в курсі «Методика навчання української мови». *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. Науковий журнал Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка. 2020. № 8 (102). С. 119–130.
4. Духаніна Н. М. Медіатехнології як мотивація студентів до навчання. *Вища освіта України*. 2008. Т. V (12). С. 189–193.
5. Ішутіна О. Є. Теоретичні і методичні засади формування медіапедагогічної компетентності майбутніх учителів початкових класів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Слов'янськ; Дніпро, 2025.
6. Ковальчук М. О. Формування готовності майбутніх учителів до застосування мультимедійних навчальних систем у початковій школі : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Житомир, 2017.
7. Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). URL: <https://ms-detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsyavprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> (дата звернення: 25.10.2025).
8. Науменко О. М. Комп'ютерно-орієнтовані засоби навчання та інформаційна компетентність. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2010. № 3 (17). С. 26–31.
9. Плугіна А. П. Підготовка майбутніх учителів початкової школи до формування в учнів медіакомпетентності : дис. ... д-ра філософії : 013. Глухів, 2020.
10. Попов М. О. Підготовка майбутніх вчителів до формування медіаграмотності у дітей молодшого шкільного віку : дис. ... д-ра філософії : 011. Київ, 2024.
11. Толмачова І. Г. Формування медіакомпетентності майбутніх учителів початкової школи в процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра філософії : 015. Старобільськ, 2021.

12. Чемоніна Л. В. Медіаграмотність майбутніх учителів початкової школи: практичний аспект. *Молодь і ринок*. 2022. № 3-4/201-202. С. 87-92.

13. Чернякова О. І. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування мультимедійних технологій у професійній діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Переяслав-Хмельницький, 2017.

References:

1. Babakina, O. O. (2009). Teoretychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovoї shkoly do innovatsiinoї diialnosti cherez zastosuvannya pryntsypu dyferentsiatsii. [Theoretical foundations of preparing future primary school teachers for innovative activities through the application of the differentiation principle]. *Zbirnyk naukovykh prats Berdianskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu (Pedahohichni nauky) – Collection of scientific works of Berdiansk State Pedagogical University (Pedagogical Sciences)*, 2, 42–46 [in Ukrainian].

2. Britskan, T. H. (2023). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do zastosuvannya informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti* [Preparation of future primary school teachers for the application of information and communication technologies in professional activities]. *PhD dissertation*. Izmail: Izmail State University of Humanities [in Ukrainian].

3. Hromova, N. (2020). Formuvannya mediakompetentnosti maibutnoho vchytelia-slovesnyka v kursy «Metodyka navchannia ukraïnskoї movy». [Formation of media competence of the future teacher of philology in the course «Methods of teaching the Ukrainian language»]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical Sciences: Theory, History, Innovative Technologies*, 8 (102), 119–130 [in Ukrainian].

4. Dukhanina, N. M. (2008). Mediatekhnolohii yak motyvatsiia studentiv do navchannia. [Media technologies as motivation for students to learn]. *Vyshcha osvita Ukrainy – Higher Education of Ukraine*, 5 (12), 189–193 [in Ukrainian].

5. Ishutina, O. Ye. (2025). *Teoretychni i metodychni zasady formuvannya mediapedahohichnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv* [Theoretical and methodological foundations of developing future primary school teachers' media pedagogical competence]. *Doctor's thesis*. Sloviansk; Dnipro: Donbas State Pedagogical University [in Ukrainian].

6. Kovalchuk, M. O. (2017). *Formuvannya hotovnosti maibutnikh uchyteliv do zastosuvannya multymediinykh navchalnykh system u pochatkovii shkoli* [Future teachers' formation readiness for application of multimedia educational systems in elementary school]. *Candidate's thesis*, Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University [in Ukrainian].

7. *Kontseptsiiia vprovadzhennia mediaosvity v Ukraini (nova redaktsiia)* Concept of implementation of media education in Ukraine (new edition). *Detector Media*. Retrieved from <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/16501/2016-04-27-kontseptsiiyavprovadzhennya-mediaosvity-v-ukraini-nova-redaktsiya/> [in Ukrainian].

8. Naumenko, O. M. (2010). Kompiuterno-oriientovani zasoby navchannia ta informatsiina kompetentnist. [Computer-oriented learning tools and information competence]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia – Information Technologies and Learning Tools*, 3 (17), 26–31 [in Ukrainian].

9. Pluhina, A. P. (2020). *Pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do formuvannia v uchniv mediakompetentnosti* [Intending primary school teachers' training to the pupils' media competence formation]. *PhD dissertation*, Hlukhiv: Hlukhiv National Pedagogical University of Oleksandr Dovzhenko [in Ukrainian].

10. Popov, M. O. (2024). *Pidhotovka maibutnikh vchyteliv do formuvannia mediahramotnosti u ditei molodshoho shkilnoho viku* [Preparation of future teachers for the formation of media literacy in children of primary school age]. *PhD dissertation*, Kyiv: Ukrainian State University of Mykhailo Drahomanov [in Ukrainian].

11. Tolmachova, I. H. (2021). *Formuvannia mediakompetentnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly v protsesi profesiïnoi pidhotovky* [Formation of media competence of future primary school teachers in the process of professional training]. *PhD dissertation*, Starobilsk: Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].
12. Chemonina, L. V. (2022). *Mediahramotnist maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly: praktychnyi aspekt* [Media literacy of future primary school teachers: practical aspect]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 3-4 (201-202), 87–92 [in Ukrainian].
13. Cherniakova, O. I. (2017). *Formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do zastosuvannia multymediïnykh tekhnolohii u profesiïnii diïalnosti* [Formation of readiness of future primary school teachers for the use of multimedia technologies in professional activities]. *Candidate's thesis*, Pereiaslav-Khmelnitskyi: Pereiaslav-Khmelnitskyi Hryhorii Skovoroda State Pedagogical University [in Ukrainian].

УДК 373.3.091.12:159.947.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1739-1747](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1739-1747)

Мервінська Наталія Ярославівна завідувачка кабінету ліцензування та навчальної роботи, старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Рівне, <https://orcid.org/0009-0002-2918-0941>

Профорук Аліна Андріївна старший викладач кафедри психології та інклюзивної освіти, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Рівне, <https://orcid.org/0009-0005-9069-5161>

РОЗВИТОК КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕМОЦІЙНИХ НАВИЧОК ЗДОБУВАЧІВ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена актуальній проблемі розвитку копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок у здобувачів початкової освіти в умовах сучасних викликів. Мета дослідження полягала в аналізі теоретичних засад і розробці практичних підходів до формування в молодших школярів здатності ефективно долати стресові ситуації. У статті розкрито сутність поняття «копінг-поведінка» як індивідуальних способів подолання стресу. Досліджено основні підходи до класифікації копінг-стратегій: психоаналітичний, диспозиційний, трансакційний та ресурсний. Особливу увагу приділено структуруванню копінг-ресурсів на особистісні та середовищні, а також характеристиці базисних стратегій: «вирішення проблем», «пошук соціальної підтримки» та «уникання». Проаналізовано сутність соціально-емоційного навчання (СЕН) як ключового механізму розвитку копінг-компетентності. Розглянуто модель CASEL, що включає п'ять компонентів: самоусвідомлення, саморегуляцію, соціальну обізнаність, навички взаємодії та відповідальне прийняття рішень. Підкреслено роль СЕН у реалізації компетентнісного підходу Нової української школи та подоланні освітніх втрат, спричинених воєнним станом. На основі аналізу вікових особливостей молодших школярів запропоновано комплекс психолого-педагогічних умов ефективного розвитку копінг-стратегій, серед яких: створення емоційно безпечного середовища, використання ігрової та творчої діяльності, впровадження стабільного розпорядку дня. У статті представлені конкретні практичні методики та вправи («Емоційний термометр», «Дихання метелика», «Коло підтримки», казкотерапія, рольові ігри), а також висвітлено переваги інтеграції структурованих програм СЕН, зокрема програми «Зерна». Результати дослідження підтверджують, що цілеспрямоване впровадження

програм соціально-емоційного навчання сприяє підвищенню навчальної мотивації учнів та формуванню позитивного мікроклімату, розвитку довгострокових адаптаційних ресурсів особистості. Визначено перспективні напрями подальших наукових пошуків, зокрема вивчення кореляцій між рівнем розвитку соціально-емоційних навичок та академічними досягненнями учнів початкової школи.

Ключові слова: копінг-стратегії, соціально-емоційні навички, молодші школярі, психологічна стійкість, стрес, соціально-емоційне навчання, Нова українська школа.

Mervinska Nataliia Yaroslavivna Head of the Licensing and Academic Work Office, Senior Lecturer at the Department of Psychology and Inclusive Education, Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Rivne, <https://orcid.org/0009-0002-2918-0941>

Proforuk Alina Andriiivna Senior Lecturer at the Department of Psychology and Inclusive Education, Rivne Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education, Rivne, <https://orcid.org/0009-0005-9069-5161>

DEVELOPMENT OF COPING STRATEGIES AND SOCIAL-EMOTIONAL SKILLS OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract. The article addresses the pressing issue of developing coping strategies and social-emotional skills in primary school students in the context of modern challenges. The purpose of the study was to analyze the theoretical foundations and develop practical approaches to fostering young learners' ability to effectively overcome stressful situations. The concept of coping behavior is defined as an individual's ways of dealing with stress. The main approaches to the classification of coping strategies are examined, including psychoanalytic, dispositional, transactional, and resource-based perspectives. Special attention is given to the structuring of coping resources into personal and environmental categories, as well as to the characteristics of basic strategies: "problem-solving," "seeking social support," and "avoidance." The essence of Social and Emotional Learning (SEL) is analyzed as a key mechanism for developing coping competence. The article discusses the CASEL model, which comprises five components: self-awareness, self-management, social awareness, relationship skills, and responsible decision-making. The role of SEL in implementing the competency-based approach of the New Ukrainian School and in overcoming educational losses caused by martial law is emphasized. Based on the analysis of age-specific characteristics of primary school students, a set of psychological and pedagogical conditions for the effective development of coping strategies is proposed, including the creation of an emotionally safe environment, the use of play and creative

activities, and the implementation of a stable daily routine. The article presents specific practical methods and exercises (“Emotional Thermometer,” “Butterfly Breathing,” “Circle of Support,” fairy tale therapy, role-playing games) and highlights the advantages of integrating structured SEL programs, such as the “Seeds” program. The results of the study confirm that the purposeful implementation of social-emotional learning programs enhances students’ learning motivation, fosters a positive classroom climate, and develops long-term adaptive resources of the individual. Promising directions for further research are identified, particularly the study of correlations between the level of social-emotional skill development and the academic achievements of primary school students.

Keywords: coping strategies, social-emotional skills, primary school students, psychological resilience, stress, social and emotional learning, New Ukrainian School.

Постановка проблеми. Сучасні соціально-економічні виклики, інформаційна перенасиченість та війна в Україні створюють підвищений рівень емоційної напруги у дітей. Молодші школярі, через особливості свого психічного розвитку, недостатню сформованість навичок саморегуляції та емоційного контролю, особливо вразливі до таких змін. Невизначеність у навчальному середовищі, зміни у форматах занять (очно-дистанційне навчання, змішані моделі), а також високий рівень очікувань від дітей з боку батьків та педагогів призводять до зростання рівня тривожності та зниження навчальної мотивації [3, с. 157]. У цих умовах ключового значення набуває розвиток копінг-стратегій – індивідуальних способів подолання стресових ситуацій, а також соціально-емоційних навичок (СЕН).

Актуальність проблеми підтверджується дослідженнями. У 2023/2024 навчальному році Державною службою якості освіти України було проведено дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни, в якому взяли участь директори, вчителі, учні/учениці та батьки 118 шкіл з усіх областей України. У відповідь на запитання «Як ти почувався (-лася) у цьому навчальному році?» результати виявили високий рівень тривожності дітей. При цьому було зафіксовано, що діти часто не усвідомлюють свого стану через недостатньо розвинені вміння розуміти власні почуття та емоції, регулювати їх, говорити про них, звертатися по допомогу та вміти справлятися зі стресом [2]. Це свідчить про нагальну потребу у розвитку соціально-емоційних навичок усіх учасників освітнього процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що проблема розвитку копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок активно вивчається в сучасній психологічній науці. Зокрема, питання адаптивного копінгу та реагування на стресові ситуації у воєнний період висвітлено у працях С. Гозак, О. Єлізарової, Т. Станкевич, А. Парац, В. Чорної,

Л. Товкун, Н. Лебединець, О. Бондар, Т. Храбан та ін. Особистісні та професійні чинники вибору копінг-стратегій обґрунтовано у дослідженнях Н. Д. Гордині, Г. Дубчак, Н. Мишко, Т. Тітової, М. Тесленко, Н. Юдіної, Д. Носенко та ін. Значний внесок у розроблення теоретичних основ копінгу, його класифікацію, зв'язок із психологічним здоров'ям і благополуччям зроблено Л. Карамушкою, А. Ключко, Ю. Снігур та іншими дослідниками. Однак попри значну увагу до проблеми копінгу в дорослих, питання розвитку копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок в здобувачів початкової освіти залишаються недостатньо розробленими та потребують подальшого наукового обґрунтування й практичного опрацювання.

Мета статті - розкрити теоретичні засади та практичні підходи до розвитку копінг-стратегій і соціально-емоційних навичок у здобувачів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «копінг» походить від англійського дієслова «to cope» – «подолати», «впоратися». Вперше термін «копінг» був використаний Л. Мерфі в 1962 році для позначення засобів подолання вікової кризи дітьми. Він розглядав його як прагнення індивіда вирішити проблему. У сучасній психологічній науці «копінг-поведінку» (або поведінка подолання, стрес-долаюча поведінка) розуміють як поведінку, спрямовану на усунення або зменшення сили впливу стресогенного фактора на особистість.

Поняття «копінг-поведінки» як здатності до подолання стресу вперше запропоновано Р. Лазарусом. У його теорії важливого значення набувають механізми подолання стресу, які визначають розвиток різних форм поведінки, що призводять до адаптації або дезадаптації особистості. Р. Лазарус неодноразово підкреслював, що здатність переборювати стрес, у більшості випадків, є більш важливою, ніж природа, величина й частота стресового впливу [11].

О. Бацилева та К. Потаєва у своєму дослідженні описують найпоширеніші підходи до вивчення копінгу:

- психоаналітичний: копінг розглядається як психологічний захисний механізм для автоматичного зниження напруги;
- диспозиційний: копінг – це відносно стійка тенденція людини адекватно реагувати на загрозливу ситуацію;
- транзакційний: копінг-стратегії визначаються як стратегії контролю та регулювання стосунків з оточенням (найпопулярніший підхід);
- ресурсний: акцент здійснюється на ресурсах подолання стресу, до яких відносять моральну, емоційну, матеріальну та інструментальну допомогу соціального оточення, а також наявність власних здібностей, навичок і можливостей [1, с. 167-169].

Т. Титаренко визначає копінг-поведінку в контексті адаптації до екстремальних обставин як постійні спроби людини в думках і діях відповідати вимогам ситуації, а також передбачати їх і готуватися до них [7, с. 259]. Автор

зазначає, що без своєчасної адаптації людина ризикує бути паралізованою стражданням або вдаватиметься до імпульсивних, неефективних дій. Копінг-поведінка виконує важливу функцію регулювання емоційних станів, надаючи людині відчуття контролю. Дослідники виокремили найпоширеніші копінг-стратегії в процесі адаптації до екстремальних ситуацій: відволікання, релаксація, переосмислення ситуації, прийняття, емоційні реакції, пошук підтримки, пряма дія [7, с. 260-262].

Ю. Хачатурян пропонує розглядати копінг-навички як ключовий чинник адаптації особистості та успішності подолання стресу, що близьке до поняття стресостійкості. У структуру копінг-здатності входять: адекватність оцінки ситуації та стресорів, адекватність у розпізнаванні внутрішніх і зовнішніх ресурсів, багатий репертуар стратегій та адекватність оцінки наслідків своїх дій [6, с. 175-180].

Поруч із поняттям «копінг-поведінки» використовують поняття «копінг-ресурси». Копінг-ресурси – це відносно стабільні характеристики людини та її середовища, що сприяють подоланню стресу. Вони поділяються на:

– особистісні: фізичні (здоров'я, витривалість), психологічні (самооцінка, locus контролю, мораль), а також розвиненість когнітивної сфери, я-концепція, соціальна компетентність, емпатія, духовність, ціннісна структура;

– середовищні: соціальна підтримка (сім'я, суспільство) та соціально-підтримуючий процес — уміння знаходити, сприймати та надавати підтримку [5, с. 20].

Копінг виконує дві основні функції: регуляцію емоцій (емоційно-орієнтований копінг) та керування проблемами, що викликають дистрес (проблемно-орієнтований копінг). Виділяють три види копінгу:

1. Копінг, націлений на оцінку: включає спроби визначити значення ситуації (логічний аналіз, когнітивна переоцінка).

2. Копінг, націлений на проблему: спрямований на модифікацію або усунення джерела стресу.

3. Копінг, націлений на емоції: включає зусилля, спрямовані на зменшення емоційного напруження [5, с. 22].

Більшість авторів підрозділяють поведінкові копінг-стратегії на активні та пасивні. До активних стратегій відносять «вирішення проблем» (базисна стратегія, спрямована на вирішення проблемної ситуації) та «пошук соціальної підтримки». До пасивної копінг-поведінки відноситься стратегія «уникання» (хоча деякі її форми можуть бути активними). Таким чином, на сьогодні до базисних копінг-стратегій відносяться «вирішення проблем», «пошук соціальної підтримки» та «уникання» [5, с. 22].

Розуміння структури та типів копінг-стратегій створює теоретичну основу для практичної роботи з їх розвитку. Однак саме по собі знання про них

недостатнє для того, щоб дитина могла ці стратегії ефективно застосовувати в житті. Для цього їй необхідно мати фундамент у вигляді базових психологічних компетентностей. Саме цей фундамент і формує соціально-емоційне навчання, яке є ключовим механізмом розвитку здатності дитини до свідомого та адаптивного копінгу.

Соціально-емоційне навчання (СЕН) визначають як знання, навички, переконання, підходи, поведінка та компетентності, що допомагають дітям бути ефективними під час освітнього процесу й упродовж усього життя [4]. За моделлю CASEL (Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning), СЕН охоплює п'ять ключових компонентів:

1. Самоусвідомлення (розпізнавання власних емоцій і почуттів).
2. Саморегуляція (контроль імпульсів, керування емоціями).
3. Соціальна обізнаність (розуміння емоцій інших людей, емпатія).
4. Навички взаємодії (комунікація, співпраця, вирішення конфліктів).
5. Відповідальне прийняття рішень (усвідомлення наслідків власних дій)

[12].

Варто зазначити, що СЕН є важливою складовою компетентнісного підходу Нової української школи (НУШ) та допомагає досягти цілей Державних стандартів початкової освіти. Воно допомагає учням набути академічні знання, подолати освітні розриви і втрати, спричинені війною. Нині це є актуальною відповіддю на виклики сьогодення. Однак для його ефективної реалізації необхідно чітко розуміти, як саме ці навички формуються у дітей конкретного віку, зокрема молодших школярів. Адже механізми засвоєння та використання копінг-стратегій безпосередньо залежать від психологічних особливостей цієї вікової категорії.

Так, у молодшому шкільному віці копінг-поведінка формується переважно через наслідування дорослих, ігрову діяльність та емоційне навчання. Через обмежену емоційну й когнітивну зрілість діти не завжди можуть свідомо застосовувати складні стратегії дорослих, проте навіть елементарні методи відіграють важливу роль у адаптації. Тому вчитель стає ключовою моделлю ефективного копінг-поведінки і йому необхідно самому демонструючи, як спокійно реагувати на труднощі та вирішувати конфлікти.

Р. Байрамян та К. Чулякін підкреслюють вікову специфіку копінг-поведінки. Вони виділяють для молодших школярів дві групи джерел складних ситуацій: середовище (навчальне середовище, природні чинники) та міжособистісні взаємини (відносини з учителем, однолітками), кожна з яких вимагає різних копінг-стратегій [8].

Ефективний розвиток копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок у молодших школярів потребує впровадження комплексу психолого-педагогічних умов. Основою формування копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок є

створення безпечного освітнього середовища, де панує атмосфера довіри, а дитина може вільно говорити про свої переживання без страху осуду. У цьому контексті важлива емоційна підтримка з боку дорослих, яка проявляється у відкритості до спілкування, чесних відповідях на запитання, підтримці та уважному реагуванні на її емоційний стан.

Важливим інструментом розвитку копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок молодших школярів є ігрової та творчої діяльності в освітньому процесі. Оскільки гра є природним для дитини способом вираження почуттів, такі форми як малювання, ліплення та рольові ігри стають підґрунтям для виявлення емоцій та моделювання адаптивних способів реагування на стрес. Не менш значущою є організація стабільного розпорядку дня та ритуалів. Чітка структура та передбачуваність певних дій забезпечують відчуття контролю над ситуацією [3, с. 160-161].

Конкретна практична робота може втілюватися через низку спеціальних вправ. Для розвитку самоусвідомлення ефективною є вправа «Емоційний термометр», яка допомагає дітям навчитися ідентифікувати та вербалізувати власний настрій за допомогою візуальних підказок (шкали кольорів чи смайликів). Розвиток саморегуляції в учнів можна здійснювати за допомогою таких технік, як «Кулачки сили», що сприяє тілесному розслабленню, та «Дихання метелика», яке формує навичку глибокого заспокійливого дихання у стресових ситуаціях. Для формування стратегії «пошуку соціальної підтримки» можна використовувати групову техніку «Коло підтримки», де діти діляться джерелами допомоги у складних життєвих обставинах.

Казкотерапія, наприклад, за сценарієм «Як хоробре серце подолало страх», надає змогу через ідентифікацію з героями обговорювати механізми конструктивного подолання труднощів. Рольові ігри за схемою «Що робити, якщо...?» створюють безпечний простір для тренування соціальних реакцій та відпрацювання оптимальних моделей поведінки в умовних стресових ситуаціях. Особливу ефективність демонструє інтеграція структурованих програм, таких як Програма СЕН «Зерна». Її активності є короткими, гнучкими та діяльними, легко впроваджуються в освітній процес. Важливою умовою ефективного впровадження є дотримання їхньої внутрішньої структури, яка обов'язково включає вступну частину, основну діяльність та етап рефлексії, що забезпечує осмисленість засвоєння навичок [4].

Висновки. Отже, розвиток копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок у здобувачів початкової освіти є передумовою формування їхньої психологічної стійкості. Аналіз емпіричних даних [9; 10] підтверджує, що цілеспрямоване впровадження програм соціально-емоційного навчання, сприяє формуванню довгострокових адаптаційних ресурсів особистості.

Визначальну роль у розвитку копінг-стратегій та соціально-емоційних навичок у здобувачів початкової освіти відіграє професійна компетентність

педагога, який має інтегрувати принципи розвитку соціально-емоційних навичок у щоденну освітню практику.

Перспективними напрямками подальших наукових пошуків є вивчення кореляцій між рівнем розвитку соціально-емоційних навичок та академічними досягненнями учнів початкових класів.

Література:

1. Бацилева О. В., Потаєва К. С. Поняття та особливості вибору копінгстратегій: теоретичний аспект. *Український психологічний журнал*. 2019. № 2. С. 167–169.
2. Державна служба якості освіти. Дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни у 2023/2024 навчальному році. 22.05.2024. 72 с. URL: https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita_pid_chas_viyini_2023_SQE-22.05.2024.pdf (дата звернення: 05.11.2025).
3. Дзюбо Л. В., Мельник І. В. Копінг-стратегії молодших школярів як реакція на учбовий стрес в умовах невизначеності освітнього простору. *Вчені записки*. 2023. С. 157–162.
4. Матеріали для педагогів – Програма СЕН «Зерна». *SEL Kernels*. URL: <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA/teacher-supports> (дата звернення: 05.11.2025).
5. Назаров О.О., Оніщенко Н.В., Садковий В.П., Садковий О.В., Склень О.І., Тімченко О.В. Психологічні особливості базових копінгстратегій та особистісних копінг-ресурсів працівників пожежнорятівальних підрозділів МНС України: Монографія. Х.: Вид-во УЦЗУ, 2008. 184 с.
6. Хачатурян Ю. Р. Теоретичний аналіз проблеми соціальної адаптації дітей вимушених мігрантів. *Український психологічний журнал*. 2017. № 1. С. 175–191.
7. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : наук. моног. / за наук. ред. Т. М. Титаренко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 512 с.
8. Bayramyan R. M., Chulyukin K. S. Coping behavior of primary school children in various difficult life situations. *Konsul'tativnaia psikhologiya i psikhoterapiia*. 2022. Vol. 30, no. 2. P. 24–44. DOI: <https://doi.org/10.17759/cpp.2022300203>.
9. Min H. J., Park S. H., Lee S. H., Lee B. H., Kang M., Kwon M. J., Won S. Building resilience and social-emotional competencies in elementary school students through a short-term intervention program based on the SEE learning curriculum. *Behavioral Sciences*. 2024. Vol. 14, no. 6. Article 458. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs14060458>.
10. Flores-Buils R., Andrés-Roqueta C. Coping with the stress through individual and contextual resilient factors in primary school settings. *Behavioral Sciences*. 2023. Vol. 13, no. 11. Article 880. DOI: <https://doi.org/10.3390/bs13110880>.
11. Lazarus R.S. Psychological stress and the coping process. N.Y.: McGraw-Hill, 1966. P. 345-371.
12. What Is the CASEL Framework? – CASEL. CASEL. URL: <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/> (дата звернення: 05.11.2025).

References:

1. Batsylieva, O. V., & Potaieva, K. S. (2019). *Poniattia ta osoblyvosti vyboru kopinh-strategii: teoretychnyi aspekt* [The concept and features of choosing coping strategies: Theoretical aspect]. *Ukrainskyi psykholohichnyi zhurnal*, (2), 167–169. [in Ukrainian].
2. Derzhavna sluzhba yakosti osvity. (2024, May 22). *Doslidzhennia yakosti orhanizatsii osvithoho protsesu v umovakh viiny u 2023/2024 navchalnomu rotsi* [Research on the quality of the educational process during the war in the 2023/2024 academic year] (72 p.). https://sqe.gov.ua/wp-content/uploads/2024/05/Zvit_Osvita_pid_chas_viyini_2023_SQE-22.05.2024.pdf [in Ukrainian].

3. Dziubko, L. V., & Melnyk, I. V. (2023). *Kopinh-stratehii molodshykh shkoliariv yak reaktsiia na uchbovyi stres v umovakh nevyznachenosti osvithnoho prostoru* [Coping strategies of primary school children as a response to learning stress in conditions of educational uncertainty]. *Vcheni zapysky*, 157–162. [in Ukrainian].
4. *Materialy dlia pedahohiv – Prohrama SEN “Zerna”* [Teacher materials – SEL “Kernels” program]. (n.d.). SEL Kernels. <https://selkernels.gse.harvard.edu/uk-UA/teacher-supports> [in Ukrainian].
5. Nazarov, O. O., Onishchenko, N. V., Sadkovyi, V. P., Sadkovyi, O. V., Sklen, O. I., & Timchenko, O. V. (2008). *Psykhologichni osoblyvosti bazovykh kopinh-stratehii ta osobystisnykh kopinh-resursiv pratsivnykiv pozhezhno-riatuvalnykh pidrozdiliv MNS Ukrainy* [Psychological characteristics of basic coping strategies and personal coping resources of employees of fire-rescue units of the Ministry of Emergency Situations of Ukraine]. Vydavnytstvo UTSZU. [in Ukrainian].
6. Khachatryan, Yu. R. (2017). *Teoretychnyi analiz problemy sotsialnoi adaptatsii ditei vymushenykh mihrantiv* [Theoretical analysis of the problem of social adaptation of children of forced migrants]. *Ukrainskyi psykhologichnyi zhurnal*, (1), 175–191. [in Ukrainian].
7. Tytarenko, T. M. (Ed.). (2012). *Yak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannia osobystosti* [How to build your own future: Life tasks of the individual]. Imeks-LTD. [in Ukrainian].
8. Bayramyan, R. M., & Chulyukin, K. S. (2022). Coping behavior of primary school children in various difficult life situations. *Konsul'tativnaia psikhologii i psikhoterapiia*, 30(2), 24–44. <https://doi.org/10.17759/cpp.2022300203> [in English].
9. Min, H. J., Park, S. H., Lee, S. H., Lee, B. H., Kang, M., Kwon, M. J., & Won, S. (2024). Building resilience and social–emotional competencies in elementary school students through a short-term intervention program based on the SEE learning curriculum. *Behavioral Sciences*, 14(6), Article 458. <https://doi.org/10.3390/bs14060458> [in English].
10. Flores-Buils, R., & Andrés-Roqueta, C. (2023). Coping with stress through individual and contextual resilient factors in primary school settings. *Behavioral Sciences*, 13(11), Article 880. <https://doi.org/10.3390/bs13110880> [in English].
11. Lazarus, R. S. (1966). *Psychological stress and the coping process* (pp. 345–371). McGraw-Hill. [in English].
12. CASEL. (n.d.). *What is the CASEL framework?* <https://casel.org/fundamentals-of-sel/what-is-the-casel-framework/> [in English].

УДК 37.091.33:37.016:811.161.2

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1748-1759](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1748-1759)

Мирончук Наталія Миколаївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри професійно-педагогічної, спеціальної освіти, андрагогіки та управління, Житомирський державний університет імені Івана Франка, м. Житомир, <https://orcid.org/0000-0002-1360-6381>

РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОЇ ГРАМОТНОСТІ ТА КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ УЧНІВ У ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Анотація. У статті розкрито значення інформаційної грамотності як трансверсальної компетентності та базового компонента цифрової компетентності. Наголошено, що формування інформаційної грамотності учнів є необхідною умовою розвитку їх критичного мислення. Проаналізовано сучасні наукові дослідження, що висвітлюють взаємозв'язок інформаційної грамотності з критичним мисленням та когнітивними розвитком особистості. В умовах війни в Україні розвиток інформаційної грамотності та критичного мислення набуває особливої актуальності як засіб забезпечення інформаційної безпеки учнів. Акцентується необхідність формування здатності до розпізнавання дезінформації й фейкових повідомлень, навичок свідомого й етичного використання інформації в цифровому просторі. Зазначено, що в освітньому процесі має відбуватися не лише засвоєння знань, а розвиток когнітивних процесів. Визначено, що критичне мислення є проявом високого рівня когнітивної активності й передбачає аналіз, оцінювання й перетворення інформації. Окрему увагу приділено методичним аспектам формування інформаційної грамотності та критичного мислення на матеріалі навчання української мови. Проаналізовано навчальний матеріал двох підручників та виокремлено вправи і завдання, які спонукають до критичного осмислення інформації, висловлення оцінного судження, виявлення власної позиції на основі аргументів. Окреслено педагогічні умови для розвитку визначених здатностей: інтеграція завдань з пошуку, аналізу, оцінювання та використання інформації у зміст навчальних предметів; застосування технологій, орієнтованих на розвиток критичного мислення; створення відкритого інформаційно-освітнього середовища, яке надає доступ до достовірних ресурсів та сприяє культурі академічної доброчесності; мотивація учнів до свідомого, етичного і відповідального використання інформації; підготовка педагогів до розвитку в учнів когнітивних умінь, критичного мислення та інформаційної грамотності засобами сучасних педагогічних технологій.

Ключові слова: інформаційна грамотність, критичне мислення, цифрова компетентність, інформаційна безпека, когнітивні процеси, навчання української мови.

Myronchuk Nataliia Mykolaivna Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor, Professor of the Department of Professional and Pedagogical, Special Education, Andragogy and Management, Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomyr, <https://orcid.org/0000-0002-1360-6381>

DEVELOPMENT OF INFORMATION LITERACY AND CRITICAL THINKING OF STUDENTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article reveals the importance of information literacy as a transversal competence and a basic component of digital competence. It is emphasized that the formation of students' information literacy is a necessary condition for the development of their critical thinking. Modern scientific research highlighting the relationship between information literacy and critical thinking and cognitive development of the individual is analysed. In the context of the war in Ukraine, the development of information literacy and critical thinking is becoming particularly relevant as a means of ensuring students' information security. The need to develop the ability to recognize disinformation and fake messages, as well as the skills to consciously and ethically use information in the digital space is emphasized. It is noted that the educational process should include not only the acquisition of knowledge, but also the development of cognitive processes. It has been determined that critical thinking is a manifestation of a high level of cognitive activity and involves the analysis, evaluation, and transformation of information. Special attention is paid to methodological aspects of forming information literacy and critical thinking based on Ukrainian language learning materials. The educational material of two textbooks was analysed. Exercises and tasks that encourage critical thinking of information, expression of value judgments, and identification of one's own position based on arguments were identified. The pedagogical conditions for the development of such skills are outlined: integration of tasks for searching, analysing, evaluating and using information into the content of educational subjects; use of technologies focused on the development of critical thinking; creation of an open information and educational environment that provides access to reliable resources and promotes a culture of academic integrity; motivation of students for conscious, ethical and responsible use of information; preparation of teachers for the development of cognitive skills, critical thinking and information literacy in students using modern pedagogical technologies.

Keywords: information literacy, critical thinking, digital competence, information security, cognitive processes, Ukrainian language learning.

Постановка проблеми. Ключовими компетентностями людини у сучасному світі, за різними аналітичними звітами, результатами досліджень, оцінками роботодавців тощо, є адаптивність, критичне мислення, комунікативні навички, уміння працювати в команді, приймати рішення, самоорганізація, здатність постійно вдосконалюватися. Цифровізація сучасної освітньої сфери до цього переліку додає цифрову компетентність, яка передбачає здатність людини швидко аналізувати й відбирати інформацію, критично осмислювати її, вміло використовувати електронні інструменти та послуги в навчанні, професійному та особистому житті. У цьому зв'язку інформаційна грамотність постає базовим компонентом цифрової компетентності, оскільки забезпечує здатність учня усвідомлено шукати, оцінювати, інтерпретувати та використовувати інформацію з різних джерел. Формування інформаційної грамотності учнів є необхідною умовою розвитку їх критичного мислення, самостійності та успішної участі в інформаційному суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування інформаційної грамотності як важливої компетентності здобувачів освіти є пріоритетним завданням, проголошеним Державним стандартом базової середньої освіти (2020), Концепцією впровадження медіаосвіти в Україні» (2016) та ін., й актуальною проблемою педагогічної теорії й практики. Різноманітні проблеми формування інформаційної культури в здобувачів освіти досліджують українські вчені В. Андрієвська, В. Биков, А. Коломієць, Н. Морзе та ін. Науковці Л. Башманівська, Т. Бербец, С. Караман, О. Кучерук, О. Семенов та ін. наголошують на необхідності вчити сучасних старшокласників орієнтуватися в інформаційному просторі, критично осмислювати інформацію, обираючи лише достовірні, перевірені чи обґрунтовані факти.

Дослідники розглядають інформаційну грамотність як трансверсальну навичку (С. Терепищій), складову інформаційної культури (Т. Бербец, Є. Беженар). Про важливість формування в учнів критичного мислення, що сприяє осмисленню та глибокому аналізу інформації наголошують І. Блохіна, О. Усата та ін. Застосування міжгалузевого підходу в формуванні критичного мислення учнів досліджують М. Швардак, Т. Молнар, Т. Мочан та ін.

О. Чорноус [12] аналізує тенденції цифровізації суспільства та необхідність упровадження інформаційної грамотності як складника навчального матеріалу електронних підручників. У цьому контексті дослідниця визначає необхідність створення інформаційно-освітнього середовища, яке активізує позицію учня, спонукає його до пізнання світу через єдність шкільних предметів. С. Терепищій [9] на основі якісного опитування вчителів доводить важливість розвитку критичного мислення учнів у контексті цифрових медіа та онлайн-інформації, необхідність ефективного й етичного використання в освітньому

процесі цифрових технологій і медіа інструментів, навчання медіа інформаційної грамотності як способу розвитку в учнів відповідальності за свою поведінку в інтернеті.

К. Руан розглядає концепцію розвитку комплексного мислення для формування інформаційної грамотності учнів коледжів. У цьому контексті дослідник пріоритезує побудову процесу формування інформаційної грамотності шляхом інтеграції філософських перспектив. Він вважає, що завдяки включенню філософської перспективи освіта з інформаційної грамотності може краще вирішувати проблеми трансформації знань та етичні дилеми в епоху штучного інтелекту, культивуючи нове покоління талантів, оснащених здібностями до складного мислення та сильним почуттям соціальної відповідальності [7]. Узагальнюючи погляди інших дослідників, К. Руан визначає комплексне мислення як когнітивну здатність вищого порядку, яка необхідна для розуміння та реагування на різноманітність, взаємозв'язок та невизначеність світу. Таке мислення, зокрема, включає критичну рефлексію, метапізнання, системне мислення, прийняття рішень в умовах неоднозначності, креативність тощо.

О. Усата, І. Блохіна, В. Гаврик [11] акцентують увагу на розвитку критичного мислення учнів у глобальному інформаційному середовищі як здатності до самостійного аналізу, розпізнавання маніпуляцій та оцінки інформаційної об'єктивності. Сформованість цієї навички, на думку дослідників, допомагає уникати хибних висновків, зменшує вплив когнітивних упереджень та підвищує здатність до об'єктивного аналізу складних питань. Науковці обґрунтовують такі педагогічні інструменти розвитку критичного мислення як проблемно орієнтоване навчання, міждисциплінарні підходи, цифрові технології, дослідницька діяльність.

Про важливість критичного мислення у дослідницькій діяльності учнів ідеться у праці [5]. Авторкою запропоновано низку вправ, які орієнтовані на розвиток критичного мислення учнів та формування у них здатності визначати проблеми, прогнозувати і планувати способи їх вирішення («Теза-докази-результат», «Ланцюжок знаків», «Що? Як? Коли?», ПОПР (позиція, обґрунтування, приклад, результат) та ін.).

О. Тамайо Альзате [10] вважає, що в шкільному контексті розвиток критичного мислення є першорядним завданням і представляє концептуальну модель формування критичного мислення в контексті викладання та вивчення природничих наук, яка інтегрує чотири виміри: мову та аргументацію, метапізнання, емоції, вирішення проблем та прийняття рішень. Дослідник пропонує концептуальну модель розвитку критичного мислення на основі епістемологічного пізнання учнів.

Аналіз наукових праць свідчить про різноаспектне дослідження проблеми інформаційної грамотності учнів, яка розглядається в контексті цифровізації

освіти, формування медіа та цифрової компетентності, а також розвитку когнітивних і критичних умінь.

Метою статті є окреслити сутність інформаційної грамотності як складової цифрової компетентності, обґрунтувати значення критичного мислення як когнітивної основи інформаційної діяльності учнів та проаналізувати зміст навчальних матеріалів і завдань (на прикладі української мови), що сприяють їх формуванню.

Виклад основного матеріалу. В умовах цифровізації суспільного життя, розширення інформаційного простору посилюється важливість формування в учнів умінь правильно використовувати різні ресурси для оптимального відбору інформаційних джерел, орієнтуватися в інформаційних потоках, аналізувати достовірність інформації, етично її використовувати.

3) У «Дослідженні цифрових навичок українців. Третя хвиля», проведеному в 2023 році, у сфері цифрових компетенцій виокремлено такі навички: інформаційні, комунікаційні, розв'язання життєвих проблем, створення цифрового контенту. Результати дослідження засвідчили вищі показники сформованості у дорослих і підлітків інформаційних (86,1% і 85,6%) і комунікаційних (87,9% і 93,3%) навичок і нижчі показники сформованості навичок розв'язання життєвих проблем чи створення цифрового контенту (табл. 1).

Таблиця 1

Показники сформованості цифрових навичок дорослих і підлітків за результатами дослідження Міністерства цифрової трансформації у 2023 р.

Рівні	інформаційні		комунікаційні		вирішення життєвих проблем		створення цифрового контенту	
	дорослі	підлітки	дорослі	підлітки	дорослі	підлітки	дорослі	підлітки
Вище базового	86,1	85,6	87,9	93,3	61,2	82,8	39,8	11,7
Базовий	4,8	7,2	3,4	1,7	25,0	11,4	19,0	9,7
Відсутній	9,1	7,2	8,7	5,0	13,8	5,8	41,2	78,6

Джерело: складено за даними Міністерства цифрової трансформації, 2023 [4]

В умовах війни розвиток інформаційної грамотності та критичного мислення набуває особливого значення для інформаційної безпеки, протистояння дезінформації, фейкам, розпізнавання інформації, яка порушує суспільну мораль. Освітній процес стає не лише засобом формування когнітивних і цифрових компетентностей, а й важливим механізмом забезпечення інформаційної безпеки молоді.

Інформація – це широке поняття, яке проявляється в природі, людському суспільстві, когнітивних процесах. Її можна розглядати як сигнали або

повідомлення, що передаються іншими. Що стосується знань, то вони є обробленою інформацією, яка отримується унаслідок спостережень, узагальнення, формулювання гіпотез, перевірки.

Упродовж історії знання (інформація) постійно змінювалися, тому, як зазначає К. Руан, вони не є абсолютною істиною, а вважаються точними на відповідний момент, і це вказує на те, що знання (інформація) є постійно неповними. Оскільки традиційна освітня парадигма пропагує спрощений спосіб мислення, який заохочує людей визначати необхідні знання і приймати їх як остаточну відповідь для застосування, то освіта з інформаційної грамотності покликана сприяти складному мисленню і забезпечувати учнів критичним мисленням і метакогнітивними навичками, щоб вони могли точно сприймати неповну природу інформації та зберігати неупереджений погляд на отриману інформацію та знання [7].

До характеристик інформації в епоху штучного інтелекту К. Руан відносить такі: неповнота існування інформації, складність та неідентифікованість інформаційних зв'язків, постійна поява нової інформації. Тому важливими в цьому зв'язку називає такі цілі та основні компетенції для освіти з інформаційної грамотності як критичне мислення, метапізнання, систематичний аналіз, вирішення проблем, креативність.

Розглядаючи проблему формування в учнів інформаційної грамотності як складової елементів навчального матеріалу електронних підручників, О. Чорноус наголошує на доцільності використання запропонованих ЮНЕСКО принципів медійної та інформаційної грамотності:

1) критичне використання інформації, комунікації, бібліотек, інформаційно-комунікаційних технологій, інтернету в процесі проєктування освітньо-розвивального середовища, а також усвідомлення рівнозначності цих джерел;

2) право кожного громадянина на доступ до знань/інформації та право на самовираження;

3) усвідомлення того, що інформація, знання, повідомлення не завжди є нейтральними чи неупередженими, тому застосування медійної й інформаційної грамотності має робити усі твердження прозорими і зрозумілими для всіх;

4) право кожного громадянина отримувати і розуміти інформацію, знання, повідомлення, мати можливість спілкуватися з іншими, навіть якщо він не висловлює такого прагнення;

5) набуття інформаційно-комунікаційної, медійної, цифрової грамотності не є одномоментним процесом, це постійний досвід і динамічний процес [12, с. 279].

Інформаційну грамотність можливо розуміти як здатність учня визначати й формулювати свої інформаційні запити, шукати і знаходити інформацію, критично осмислювати її на основі фактів, доказів, розрізняти фейкову та маніпуля-

тивну інформацію, вміти опрацьовувати її з використанням засобів ІКТ, використовувати, створювати і поширювати інформацію, дотримуючись норм та принципів доброчесності.

Інформаційна грамотність потребує від учнів здатності до пошуку, структурування, оцінки достовірності інформації. Основою прояву інформаційної грамотності особистості є критичне мислення. Так учні повинні вміти здобувати і опрацьовувати інформацію з різних (друкованих та цифрових, зокрема аудіовізуальних) джерел, критично осмислювати її, використовувати в усній та письмовій комунікації для обстоювання власних поглядів, переконань, суспільних і національних цінностей, вміти аналізувати факти, умови, обставини, ситуацію, приймати обґрунтовані рішення.

У психолого-педагогічній літературі критичне мислення осмислюється як особливий тип мислення, якому притаманні такі ознаки, як активність, цілеспрямованість, рефлексивність, аналітичність, сміливість суджень і відповідальність, прогностичність та ін. [6, с. 94]. В умовах цифрової трансформації суспільства критичне мислення дає змогу орієнтуватися у інформаційних потоках, значних обсягах даних, протистояти маніпуляціям та неправдивим повідомленням.

На думку авторів [8], критичне мислення дозволяє орієнтуватися у великих обсягах даних, об'єктивно аналізувати інформацію, розрізняти факти, думки, протистояти маніпуляціям та приймати обґрунтовані рішення.

Методика навчання української мови в старшій школі має бути спрямована не лише на засвоєння мовних знань, а й на розвиток когнітивних процесів, що забезпечують усвідомлене сприймання, перетворення й продукування інформації. За когнітивним підходом, учень розглядається як активний суб'єкт пізнання, який, оперуючи інформацією з різних джерел, перетворює її у власні знання. Формування інформаційної грамотності, відповідно до цього підходу, відбувається через активізацію мисленнєвих операцій – аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, оцінювання. Проявом високого рівня когнітивної активності є критичне мислення, яке передбачає аналіз, оцінювання й перетворення інформації.

Навчальний предмет «Українська мова» є одним із педагогічних засобів пізнання та розвитку критичного мислення. Природно, що зміст цієї дисципліни, відповідно до Державного стандарту повної загальної середньої освіти, орієнтований на формування інформаційно-комунікаційної компетентності, яка передбачає «впевнене, критичне і відповідальне використання цифрових технологій для власного розвитку і спілкування; здатність безпечно застосовувати інформаційно-комунікаційні засоби в навчанні та інших життєвих ситуаціях» на основі принципів академічної доброчесності [3]. Мовні види діяльності спрямовані на пошук і сприйняття інформації, її аналіз та критичну оцінку, відбір та перетворення на власний вислів або текст, дотримання норм культури мовлення.

Аналіз завдань з інформаційної грамотності у підручнику «Українська мова» (рівень стандарту) для 10 класу, автори О. Заболотний та В. Заболотний [2], свідчить про інтегрування тем, критично важливих для розвитку інформаційної грамотності учнів.

Навчальний матеріал підручника містить завдання, які спонукають до критичного осмислення інформації (наприклад, вправа 4: «... відшукати в різних довідкових виданнях інформацію про мови, якими користується найбільша кількість носіїв, і скласти рейтинг найпоширеніших мов світу... Порівняйте знайдену інформацію та складені рейтинги. Висловіть припущення про достовірність наявної інформації, спільно виявіть суперечливі місця та прогалини». Формують інформаційну грамотність учнів робота з інформацією у словниках (вправа 56), прочитання тексту і аналіз доречності вживання іншомовних слів (вправа 53), написання відгуку про сайт відомої людини (вправа 57), підготовка групового проєкту (с.40, 140, 184) та усного повідомлення (вправа 102) на основі лексикографічних джерел.

Формуванню аналітичних умінь і критичного мислення сприяють завдання рубрики «Попрацюйте в парах» (вправа 135), аналіз і обговорення публіцистичних текстів (вправи 130, 141), визначення мовних недоречностей публіцистичних статей у журналах чи газетах (вправа 136), добір інформації з різних джерел. Розв'язання ситуаційних завдань (вправа 113 та ін.) формує конструктивні вміння та орієнтоване на пошук варіантів рішень, формування пропозицій, вирішення проблем.

Рубрика «Для вас, допитливі» пропонує для ознайомлення/вивчення електронні джерела інформації, книги для додаткового ознайомлення з навчальним матеріалом. Завдання «Поспілкуйтеся» (оцінювання висловів письменників, встановлення зв'язку мовного матеріалу з життєдіяльністю людини, пошук шляхів вирішення екологічних проблем тощо) стимулюють процес мислення, спонукають до висловлення оцінного судження, виявлення власної позиції на основі аргументів. Такі завдання активізують діяльність учнів і реалізують діалоговий підхід, спрямовані на формування критичного мислення, прогностичних умінь, роблять їх співпричетними до осмислення і розв'язання важливих соціальних проблем.

Спонукають до критичного осмислення інформації запитання до різних видів вправ «Чи актуальна порушена тема?» «Чи згодні ви із твердженням?» «Чи погоджуєтеся з думкою автора?»

Пропоновані види та зміст завдань, вправ свідчать про визнання авторами підручника важливості інформаційної грамотності як обов'язкового компонента сучасної мовної освіти. Окремі завдання підручника спрямовані на обговорення інформаційної безпеки, істинності чи фейковості інформації тощо. Наприклад, текст вправи 221 «Смайлик не замінить живої усмішки» (с.97-98) містить

проблемні запитання для обговорення: Чи можуть віртуальні знайомства нести небезпеки для ваших рідних, знайомих? Якщо так, то які саме? Як на вашу думку, можна уникнути таких небезпек? Тест вправи 432 «Онук» спонукає до полеміки: Чи може бути реальне життя цікавіше за віртуальний простір?, До яких небезпечних наслідків може призвести надмірне захоплення спілкуванням у соціальних мережах?

У підручнику О. Авраменка «Українська мова (рівень стандарту)» для 10 класу [2] знаходимо рекомендації для звернення до авторитетних інтернет-ресурсів: блог професора Олександра Пономарева, «Український лінгвістичний портал», «OnlineCorrector». Такі завдання поглиблюють уміння старшокласників орієнтуватися в інформаційному просторі, розрізняти авторитетні й ненадійні джерела, орієнтують на дотримання культури академічної доброчесності.

Підручник містить завдання, спрямовані на формування в учнів умінь критично осмислювати інформацію, оцінювати аргументованість висловлень, на розвиток аналітичного та ціннісно-сислового ставлення до тексту, сприяючи становленню інформаційної грамотності та комунікативної компетентності учнів. Серед таких: аналіз стратегії й тактики мовленнєвої поведінки учасників діалогу (вправа 3, с. 70), авторів рекламних текстів (вправа 4, с. 70); підготовка до інтерв'ю за наданими запитаннями (вправа 7.1, с. 203); визначення найбільш цікавого і переконливого фрагмента в інтерв'ю та обґрунтування свого вибору (вправа 4, с.48-50).

Завдання віднайти у мережі Інтернет інформацію про.../цікаві факти з... (с.143, 191) потребують в учнів сформованості інформаційно-пошукових умінь, навичок відбору й перевірки достовірності джерел. Вони сприяють розвитку інформаційної грамотності, самостійності, відповідального ставлення до використання Інтернет-ресурсів. Очевидно, що таким завданням повинна передувати робота щодо правил пошуку, перевірки сайтів, істинності джерел тощо.

Рубрика «До речі...» містить поради щодо додаткових джерел для підвищення рівня грамотності, культури мовлення (с. 153, 159), додаткову пізнавальну інформацію (с. 183). Центром формування критичного мислення є розділ «Практична риторика», оскільки стосується розвитку комунікативної компетенції, навичок ефективного діалогу, доведення позиції.

Аналіз підручника О. Авраменка підтверджує, що він містить системно інтегровані механізми для розвитку інформаційної грамотності та критичного мислення. Ключові механізми зосереджені в розділах, які вимагають активної мовленнєвої діяльності («Практична риторика»), а також у загальній методології, яка змушує учнів постійно розрізняти факт та інтерпретацію. Такі завдання перетворюють урок української мови на простір для тренування логічного мислення, аргументації та критичного споживання інформації.

Таким чином, уроки української мови навчають старшокласників зіставляти й розрізняти факт і аргументи/позицію, спонукають до аналізу, дискусії та

формування переконливої аргументації. Використання міжпредметних зв'язків та різноманітного ілюстративного матеріалу навчає критичній інтерпретації візуальних джерел та їхнього зіставлення з основним текстом. Формуванню інформаційної грамотності та критичного мислення учнів сприяють завдання дискусійного характеру, аналітичні рубрики, проблемні запитання.

Узагальнюючи викладене, визначимо педагогічні умови розвитку інформаційної грамотності та критичного мислення учнів у освітньому процесі: інтеграція завдань з пошуку, аналізу, оцінювання та використання інформації у зміст навчальних предметів; застосування технологій, орієнтованих на розвиток критичного мислення; створення відкритого інформаційно-освітнього середовища, яке надає доступ до достовірних ресурсів та сприяє культурі академічної доброчесності. Не менш важливою є мотивація учнів до свідомого, етичного і відповідального використання інформації, а також підготовка педагогів до розвитку в учнів когнітивних умінь, критичного мислення та інформаційної грамотності засобами сучасних педагогічних технологій.

Висновки. Науковий аналіз підтверджує важливість розвитку інформаційної грамотності та критичного мислення учнів як освітнього завдання, зумовленого цифровізацією суспільства та потребою формування здатності усвідомленого використання інформації. Інформаційна грамотність розглядається як інтегрована характеристика, яка поєднує когнітивні, комунікативні та етичні вміння. У процесі навчання української мови вона може цілеспрямовано формуватися через добір завдань, орієнтованих на аналіз джерел, роботу з цифровими ресурсами, аргументоване висловлення власної позиції. Застосування когнітивного підходу дає змогу активізувати мисленнєві процеси в учнів, сприяє глибшому розумінню мовного матеріалу та розвитку критичного мислення. Педагогічні умови ефективного розвитку інформаційної грамотності учнів передбачають інтеграцію критичного мислення у зміст навчальних дисциплін, створення інформаційно-освітнього середовища, а також готовність учителя використовувати методи, які стимулюють аналітичну, дослідницьку і рефлексивну діяльність учнів. Усвідомлення важливості проблеми спонукає до розробки ефективних педагогічних інструментів підготовки вчителя до формування в учнів інформаційної грамотності з урахуванням вимог державних стандартів та навчального змісту шкільної програми, що визначаємо як перспективу подальших пошуків.

Література

1. Авраменко О. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Грамота, 2018. 208 с.
2. Заболотний О.В., Заболотний В.В. Українська мова (рівень стандарту): підруч. для 10-го кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ: Генеза, 2018. 192 с.
3. Державний стандарт базової середньої освіти: постанова Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. №898.

4. Дослідження цифрової грамотності в Україні, 2023. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf
5. Мирончук Н. М. Методика використання вправ і завдань для формування дослідницьких організаційних умінь учнів. *Суспільство та національні інтереси*. 2024. № 6. С. 170-183. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-6\(6\)-170-183](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-6(6)-170-183)
6. Пометун О. Критичне мислення як педагогічний феномен. *Український педагогічний журнал*. 2018. №2. С. 89-98. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_14.
7. Ruan, Q. A philosophical perspective on constructing an information literacy education framework to foster college students' complex thinking skills. *Humanities and Social Sciences Communications*. 2025. №12(1). P. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05760-5>
8. Shvardak M., Molnar T., Mochan T., Popovych O., Popovych N. Cross-Cutting Approach in the Formation of Critical Thinking of Primary School Learners. *International Electronic Journal of Elementary Education*. 2025. June, Volume 17, Issue 4. P. 491-502.
9. Терепищій С. О. Медійна й інформаційна грамотність в освітній політиці: стратегії впровадження й оцінювання. *Культурологічний альманах*. 2022. №4. С. 152–159. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.19>
10. Tamayo Alzate, Oscar Eugenio. Critical Thinking and Epistemic Sophistication in Science Education. *Journal of Intelligence* 2025. Vol. 13(93). DOI: <https://doi.org/10.3390/jintelligence13080093>
11. Усата О., Блохіна І., Гаврик В. Адаптація освітніх інновацій для розвитку критичного мислення здобувачів вищої освіти в контексті науково-дослідної діяльності. *Академічні візії*. 2025. Вип. 41. С. 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15031796>
12. Черноус О. Формування інформаційної грамотності учнів як складова елементів навчального матеріалу електронних підручників. *Проблеми сучасного підручника*. 2021. Вип. 27. С. 277-284. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-277-284>

References:

1. Avramenko, O. (2018). *Ukrainska mova (riven standartu)* [Ukrainian language (standard level)]: pidruch. dlia 10-ho kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. Kyiv: Hramota, 208 [in Ukrainian].
2. Zabolotnyi, O.V., and Zabolotnyi, V.V. (2018). *Ukrainska mova (riven standartu)* [Ukrainian language (standard level)]: pidruch. dlia 10-ho kl. zakl. zahaln. seredn. osvity. Kyiv: Heneza, 192 [in Ukrainian].
3. Derzhavnyi standart bazovoi serednoi osvity [State standard of basic secondary education]: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30 veresnia 2020 r. №898 [in Ukrainian].
4. Doslidzhennia tsyfrovoi hramotnosti v Ukraini [Digital literacy research in Ukraine], 2023. URL: https://osvita.diia.gov.ua/uploads/1/8800-ua_cifrova_gramotnist_naselenna_ukraini_2023.pdf [in Ukrainian].
5. Myronchuk, N. (2024). *Metodyka vykorystannia vprav i zavdan dlia formuvannia doslidnytskykh orhanizatsiinykh umin uchniv* [Methodology for using exercises and tasks to form students' research organizational skills]. *Suspilstvo ta natsionalni interesy – Society and national interests*, 6, 170-183 [in Ukrainian].
6. Pometun, O. (2018). *Krytychne myslennia yak pedahohichnyi fenomen* [Critical thinking as a pedagogical phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal – Ukrainian Pedagogical Journal*, 2, 89-98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2018_2_14 [in Ukrainian].
7. Ruan, Q. (2025). A philosophical perspective on constructing an information literacy education framework to foster college students' complex thinking skills. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-12. DOI: <https://doi.org/10.1057/s41599-025-05760-5> [in English].

8. Shvardak, M., Molnar, T., Mochan, T., Popovych, O., and Popovych, N. (2025). Cross-Cutting Approach in the Formation of Critical Thinking of Primary School Learners. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 17 (4), 491-502 [in English].
9. Terepyshchyi, S. O. (2022). Mediina y informatsiina hramotnist v osvittii politytsi: stratehii vprovadzhennia y otsiniuvannia [Media and information literacy in educational policy: strategies for implementation and implementation]. *Kulturolohichniy almanakh – Cultural almanacs*, (4), 152–159. DOI: <https://doi.org/10.31392/cult.alm.2022.4.19> [in Ukrainian].
10. Tamayo Alzate, Oscar Eugenio (2025). Critical Thinking and Epistemic Sophistication in Science Education. *Journal of Intelligence*, 13, 93. DOI: <https://doi.org/10.3390/jintelligence13080093> [in English].
11. Usata, O., Blokhina, I., and Havryk, V. (2025). Adaptatsiia osvitnikh innovatsii dlia rozvytku krytychnoho myslennia zdobuvachiv vyshchoi osvity v konteksti naukovo-doslidnoi diialnosti [Adaptation of educational innovations for the development of critical thinking of higher education graduates in the context of scientific and research activities]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 41, 1-12. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15031796> [in Ukrainian].
12. Chornous, O. (2021). Formuvannia informatsiinoi hramotnosti uchniv yak skladova elementiv navchalnoho materialu elektronnykh pidruchnykiv [Formation of information literacy of students as a component of the educational material of electronic textbooks]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka – Problems of the modern textbook*, 27, 277-284. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1309-2021-27-277-284> [in Ukrainian].

УДК 37.016:94(477+510):373.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1760-1770](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1760-1770)

Міщанин Василь Васильович доктор історичних наук, професор, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>.

Ісак Юрій Іванович старший викладач, Ужгородський національний університет, пл. Народна, 3, м. Ужгород, <https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>.

Сліпецький Олег Степанович старший викладач, Ужгородський національний університет, м. Ужгород, <https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>.

БАЗОВА МОДЕЛЬ ОЦІНКИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВЗАЄМИН В ШКІЛЬНІЙ ОСВІТІ, ПОЗАШКІЛЬНІЙ І ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ В КОНТЕКСТІ МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ ТА ОСНОВ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Анотація. Мета дослідження – окреслення методологічних і методичних засад оцінки рівня якості вивчення історії українсько-китайських взаємин в шкільній освіті, позашкільній і позакласній роботі вчителя в контексті методики викладання історії та основ педагогічної майстерності, а також конструювання відповідної базової аналітичної моделі/розгорнутої схеми. Методологія дослідження заснована на провідних для фахівців-істориків принципах історизму, науковості та об'єктивності. Орієнтовна модель (розгорнута схема) аналізу вивчення визначеної навчальної дисципліни в загальноосвітньому закладі (школа/гімназія/ліцей тощо) і позашкільній та позакласній роботі вчителя (на прикладі історії українсько-китайських взаємин) включає три вузлові тематичні блоки: I. Особливості навчальної діяльності в закладі (педагогічне середовище й педагогічна ситуація); II. Вивчення історії українсько-китайських взаємин (зокрема й новітнього часу) на уроках історії (як всесвітньої, так й історії України) і в позакласній та позашкільній роботі. III. Технічні засоби навчання при вивченні історії українсько-китайських взаємин в загальноосвітньому закладі. Запропонована модель дозволяє окреслити й структурувати параметри аналізу й оцінки навчальної діяльності, врахувати й переосмислити потреби освітнього процесу в галузі вивчення історії українсько-китайських взаємин (зокрема і в контексті подій сучасної російсько-української війни, міжнародних відносин новітнього часу загалом), вдосконалювати відповідні понятійний

апарат і методику, враховуючи ієрархію цілей і потреб в навчальній діяльності, педагогічну ситуацію у відповідному навчальному закладі, покращити рівень викладання історії педагогами, котрі працюють в ньому тощо. Якісна робота у визначеному напрямку дозволяє також вивести освітню траєкторію на осмислення і застосування історії як форми соціального досвіду, що здатне уможливити й покращувати соціальну адаптацію учнів (зокрема й вироблення у них навиків до самостійного мислення, світогляду вільної людини, котра не боїться ставити гострих запитань, впливати на дії влади своєї країни), реалізацію виховних завдань системи вітчизняної освіти у контексті потреби засвоєння нею найкращих досягнень світової педагогіки.

Ключові слова: Україна, Китай, методика викладання історії, основи педагогічної майстерності, позашкільна і позакласна робота, базова модель.

Mishchanyn Vasyl Vasylovych PhD hab. (History), Associate Professor SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-1705-0333>.

Isak Yuriy Ivanovych Senior lecturer, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, <https://orcid.org/0000-0002-7078-1100>.

Slipetskyi Oleg Stepanovych Senior lecturer, SHEE «Uzhhorod National University», Uzhhorod, <https://orcid.org/0009-0007-5157-1961>.

BASIC MODEL FOR ASSESSMENT OF THE STUDY OF THE HISTORY OF UKRAINIAN-CHINESE RELATIONS IN SCHOOL EDUCATION, EXTRA-SCHOOL AND EXTRA-CURRICULAR WORK IN THE CONTEXT OF HISTORY TEACHING METHODOLOGY AND THE FUNDAMENTALS OF PEDAGOGICAL SKILLS

Abstract. The purpose of the study is to outline the methodological principles for assessing the level of quality of studying the history of Ukrainian-Chinese relations in school, extracurricular and extracurricular education in the context of the methodology of teaching history and the foundations of the teacher's pedagogical skills, as well as to construct an appropriate basic analytical model/detailed scheme. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity and objectivity that are leading to specialists in history. The indicative model (detailed scheme) of analyzing the study of a certain academic discipline in a general educational institution (school/gymnasium/lyceum, etc.) and the extracurricular and extracurricular work of a teacher (using the example of the history of Ukrainian-Chinese relations) includes three key thematic blocks: I. Features of educational activities in the institution (pedagogical environment and pedagogical situation); II. Studying the

history of Ukrainian-Chinese relations (including modern times) in history lessons (both world and Ukrainian history) and in extracurricular and extracurricular work. III. Technical means of teaching when studying the history of Ukrainian-Chinese relations in a general educational institution. The proposed model allows us to outline and structure the parameters of analysis and evaluation of educational activities, take into account and rethink the needs of the educational process in the field of studying the history of Ukrainian-Chinese relations (including in the context of the events of the modern Russian-Ukrainian war, international relations of modern times in general), improve the relevant conceptual apparatus and methodology, taking into account the hierarchy of goals and needs in educational activities, the pedagogical situation in the relevant educational institution, improve the level of teaching history by teachers working in it, etc. High-quality work in a certain direction also allows us to deduce an educational trajectory for understanding and applying history as a form of social experience, which can enable and improve the social adaptation of students (including developing in them the skills of independent thinking, the worldview of a free person who is not afraid to ask tough questions, and influence the actions of the authorities of his country), the implementation of the educational tasks of the domestic education system in the context of the need for its assimilation of the best achievements of world pedagogy.

Keywords: Ukraine, China, history teaching methodology, foundations of pedagogical skill, extracurricular and extracurricular work, basic model.

Постановка проблеми. Сучасна освітня й наукова практика в Україні і закордоном вирізняється розмаїттям аналітичних підходів у вивченні різних сторін педагогічного процесу – специфіки комунікації вчителя й учня, змісту шкільних підручників в галузі тих чи інших навчальних дисциплін в загальноосвітніх закладах, успіхів у навчальній діяльності тощо. Водночас згаданим підходам подекуди притаманні відсутність системності, неврахування важливих принципів науковості, об'єктивності та історизму, міждисциплінарності, зв'язку науки й освіти, актуалізації питання про завдання виховання учнів патріотами своєї країни, котрі водночас здатні не лише до засвоєння навчального матеріалу під керівництвом педагога в навчальному колективі, але й володіють навичками самонавчання, мотивацією до саморозвитку, зокрема й в контексті виходу за рамки матеріалу шкільного підручника тощо. Відома вітчизняна дослідниця О. Пометун справедливо підкреслила в 2021 р. важливість наявності методичної моделі активного навчання, яка може забезпечити очікувані результати [12, с. 106 та ін.]. В умовах повномасштабного російського вторгнення (з лютого 2022 р.) особливої уваги потребують засади, когнітивні рамки й перспективи аналітичних підходів в галузі історичної освіти, вкрай значущої в контексті становлення громадянської суспільства в Україні, засад і потреб виховання національної свідомості учнів тощо.

В цьому контексті привертає увагу той факт, що проблематика історії країн Азії, зокрема Китаю, його взаємин із зовнішнім світом, в тому числі й з Україною, досі є недостатньо розроблена в сучасній історичній науці в Україні (попри те, що нині КНР є одним з провідних гравців на міжнародній арені, конкуруючи тут насамперед із США, котрі є нашим стратегічним союзником). Ще більш фрагментарними є спроби вироблення й покращення методичних засад вивчення згаданої проблематики у школах України, в межах позашкільного навчання і т.д. Відтак актуальними є насамперед побудова й вдосконалення когнітивних моделей/схем оцінки рівня якості вивчення історії українсько-китайських взаємин в системі української шкільної освіти, у позашкільній і позакласній роботі в контексті методики викладання історії та основ педагогічної майстерності вчителя, підвищення педагогічної кваліфікації та ін. Наявність відповідних якісних аналітичних моделей/схем стане в нагоді вчителям-практикам, студентам-історикам під час засвоєння навчального матеріалу з дисциплін педагогічного спрямування, проходження педагогічної практики, написання наукових робіт, у контексті вибору подальшого працевлаштування тощо. Здобутки в цій царині також сприятимуть рефлексії стосовно ефективності і перспектив педагогічної діяльності в галузі окресленої проблематики, специфіки застосування новітніх інформаційних технологій, врахування вікових особливостей учнів і т.д.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні підходи до оцінювання рівня якості педагогічної діяльності розробляються відомими вітчизняними фахівцями. Проте в сучасній Україні спроби фахового вивчення безпосередньо окресленої авторами проблематики наразі відсутні. Наявні змістовні, проте нечисельні публікації дотичного характеру [8, 9, 12, 13] присвячені переважно методичним засадам вивчення історії країн Азії, зокрема й Китаю у вищих навчальних закладах.

Сучасні ужгородські дослідниці Л. Капітан та Я. Товтин висловили важливі міркування, що наразі «педагогічна література не надає систематичного підходу до методів розвитку критичного мислення». Засоби та прийоми рідко представлені в систематизованій формі, що ускладнює їх впровадження в практику навчання. Також українські вчителі все ще нерідко залишаються прихильниками догматичного мислення, яке було активно поширене під час епохи «діалектичного матеріалізму» [5, с. 706, 712]. З-поміж іншого, в іншій публікації вони відзначають і суперечність між двома переважно різноспрямованими підходами/наративами у вітчизняній педагогічній практиці (кожен з них час від часу абсолютизується керівництвом освітньої галузі в Україні, зокрема в різного роду нормативних документах – авт.): відкритий, мультиперспективний підхід до викладання, зокрема стосовно історії (це дозволяє враховувати глобальний контекст та важливість міжкультурного діалогу і

взаєморозуміння, поєднувати різні історичні наративи тощо), а також україно-центричний наратив (згадані дослідники справедливо наголошують на потребі їх збалансованого і взаємоузгодженого застосування) [6, с. 536, 538].

Вітчизняний фахівець О. Павлишин слушно відзначив ще у 2007 р., що варто ставити питання про скоординованість підручника зі всесвітньої історії та підручника з історії України, наголошуючи, що «патріота виховує не тільки другий, а й перший»: тому, на його думку, цивілізаційний контекст мав би бути присутнім у підручнику з історії України, і навпаки: певний, коректно написаний, матеріал української історії належить ввести до курсу всесвітньої історії [3, с. 21–22].

Один з авторів цього дослідження запропонував у 2023 р. (у статті, написаній в співавторстві) пізнавальну модель для створення наукових праць (а при нагоді – і навчальних посібників, що написані на належному науковому рівні, пройшли наукове рецензування), які з певними поправками, доповненнями тощо можуть бути застосовані при написанні краєзнавчих, регіональних чи загальноукраїнських і всесвітньо-історичних синтезів історії. Відповідно, на нашу думку, необхідно при створенні згаданих праць: 1) показати одиничне, особливе і загальне у історичному розвитку країни/регіону/міста/села досліджуваного періоду; 2) визначити основні етапи історичного розвитку країни/регіону/міста/села в контексті світового історичного процесу досліджуваної доби (тобто запропонувати його періодизацію); 3) простежити головні особливості, тенденції, властивості і закономірності історичного розвитку країни/регіону/міста/села; 4) сформувати якомога цілісне (комплексне) уявлення (образ) про розвиток країни/регіону/міста/села; 5) сформувати в учнів/студентів/широкого загалу практичні уміння і навички (в контексті окресленої проблематики) з метою використання їх в наукових та освітніх цілях; 6) з допомогою вивчення на належному теоретико-методологічному рівні країни/регіону/міста/села відкрити шлях до засвоєння і поглиблення соціального досвіду, однією з найвищих форм якого і є історія [14, с. 343–344]. Згадана модель здатна слугувати своєрідним орієнтиром й для продукування ефективних, виважених аналітичних схем стосовно вивчення історії українсько-китайських взаємин в освітньому процесі в Україні.

Мета статті – окреслення методологічних і методичних засад оцінки рівня якості вивчення історії українсько-китайських взаємин в шкільній освіті, позашкільній і позакласній роботі вчителя в контексті методики викладання історії та основ педагогічної майстерності, а також конструювання відповідної базової аналітичної моделі/розгорнутої схеми.

Виклад основного матеріалу. Поточний етап історії України вміщає в себе сукупність вкрай важливих подій та процесів, надзвичайно насичених за змістом і динамічних та суперечливих за перебігом: «гібридна війна» РФ проти

нашої країни (з 2014 р.), котра переросла в повномасштабну російську агресію (з лютого 2022 р. донині), небачена консолідація демократичних країн довкола питання про допомогу Україні, формування передумов можливої світової війни в контексті загострення міжблокового конфлікту на міжнародній арені, глобального протистояння сил демократії й антидемократії тощо.

В цих умовах вельми значущим є належне осмислення історичних подій, зокрема в рамках освітнього процесу в школах і вузах України, засвоєння учнями історичних фактів з історії України та зарубіжних країн, стосовно розвитку міжнародних відносин тощо. Адже нині шляхом обману і насильства низка країн прагнуть кардинально змінити баланс сил на міжнародній арені, знищити суперників, захопити їхні ресурси тощо. Такі спроби на міждержавному, регіональному й глобальному рівнях здійснює т.зв. «Нова вісь зла» (союз за участі Китаю, Росії, Ірану, КНДР). Причому російське керівництво пропагує свої агресивні дії (зокрема і війну проти нашої країни) насамперед як спробу начебто законного реваншу за поразку СРСР у Холодній війні. Пропагандистський апарат Китаю (лідера цього блоку) та Ірану, їхніх союзників і сателітів активно просуває маніпулятивні наративи з прихованим підтекстом агресії і погроз. На міжнародній арені Китай заявляє про свій нейтралітет, прагнення до загального миру, засуджує США за «агресивні кроки» (насправді сам Китай підтримує Росію різними, зокрема і військовими засобами). Китайська преса повторює російські пропагандистські твердження, що саме країни Заходу спровокували війну в Україні [10, с. 1002–1003]. Китай зацікавлений у тому, щоб російсько-українська війна якомога довше відволікала увагу США і НАТО в цілому від глобального протистояння проти Китаю [1, с. 12; див. також с. 176]. В таких умовах важко переоцінити значення вивчення у школах і вузах України вивчення історії цієї великої країни Азії, її зв'язків з Україною на різних етапах історичного процесу, розкриття дійсної позиції Китаю на міжнародній арені, її наслідків для перебігу сучасної російсько-української війни, наростання загрози світової війни тощо.

Виходячи із специфіки завдань, програм і стандартів середньої освіти в Україні, поточних концептуальних засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти в Україні [7], власного педагогічного досвіду, здобутого під час роботи у вузах і школах України, автори цього дослідження пропонують як базову наступну аналітичну модель/розгорнуту схему (варіативність й адаптивність її застосування також має очевидні логічні підстави) – орієнтовна модель (розгорнута схема) аналізу вивчення визначеної навчальної дисципліни в загальноосвітньому закладі (школа/гімназія/ліцей тощо) і позашкільній та позакласній освіті (на прикладі історії українсько-китайських взаємин). На нашу думку, вона повинна включати три вузлові тематичні блоки:

І. Особливості навчальної діяльності в закладі (педагогічне середовище й педагогічна ситуація):

А) основні етапи історії школи; Б) найвідоміші випускники, зокрема педагоги-історики (якщо є), учасники АТО, сучасної російсько-української війни (або ж Війни за незалежність України) (чи є пам'ятні дошки, чи проводяться пам'ятні вечори, історико-культурні заходи до певних важливих дат з історії України, області, міста чи села, де розташована школа; В) досягнення в навчальній роботі, насамперед з історії (бали, здобуті учнями школи при проходженні Національного мультипредметного тесту (НМТ), їх участь в олімпіадах, діяльності Малої академії наук України з історії тощо), співпраця з вузами в професійно-орієнтаційній роботі (інформування учнів про перспективи і переваги навчання в тому чи іншому вузі, екскурсії до вишів тощо), рівень навчальної активності учнів; Г) проведення масових заходів на вільні теми (за ініціативи учнів чи педагогів) з урахуванням сучасних інформаційних культурних потреб і технологій (наприклад, флеш-моби з демонструванням національного вбрання України та інших країн (зокрема й Китаю, Японії, Індії), тижні перегляду національного кіно тощо).

Дослідник може виокремити типові орієнтовні питання:

Яка назва вулиці, на якій розташована школа?

Що написано на табличці з назвою школи?

Чи є у школі спортивний майданчик?

- медичний кабінет?

- ігровий майданчик?

- бібліотека?

- шкільний музей і шкільний архів (чи є там документи про історію школи)?

- Скільки поверхів має будівля школи?

- Чи має школа свій сайт в мережі Інтернет; якщо так, наскільки якісним і повним є його зміст, чи йдеться там про викладання історії?

- Чи є шкільна газета, яким є її зміст?

- Якими є традиції і символи школи.

Д) шкільний кабінет історії.

1. Кабінет історії в навчанні, вихованні та розвитку учнів.

2. Обладнання кабінету історії (див. детальніше, наприклад, орієнтовну схему, запропоновану вітчизняним фахівцем В. Дубінським [2, с. 12–13]. Завдання і зміст роботи кабінету історії. Навчально-методичний комплекс засобів навчання.

3. Роль кабінету історії у позакласній роботі; Е) керівництво вчителя позакласним читанням з історії. Форми керівництва. Роль позакласного читання в поширенні та поглибленні історичних знань і розвитку вмінь учнів (див.:

[15, с. 16–17]); Є) організація громадської роботи в школі. Значення різноманітних форм громадської роботи для формування соціальної активності школярів (див.: [15, с. 17]);

Ж) інші види навчальної діяльності. Краєзнавча робота та її роль у розширенні світогляду учнів. Проблема відбору краєзнавчого матеріалу для позакласної роботи. Тематика краєзнавчої роботи з історії. Військово-патріотична робота, її значення у вихованні світогляду учнів. Екскурсійна робота в школі. Види позаурочних екскурсій. Історичні олімпіади та вечори. Їх зміст та організація. Історичні гуртки та учнівські товариства в школі. Їх тематика. Залежність змісту гурткових занять від вікових особливостей учнів. Використання поєднання різноманітних форм позакласної роботи з історії з метою виховання переконань, громадянської позиції учнів (див.: [15, с. 17]), вироблення обґрунтованих оцінок та образів історії Китаю, його взаємин із зовнішнім світом, зокрема й Україною. Діяльність в навчальному закладі секції Малої академії наук України з історії (чи обирають теми з історії країн Азії, зокрема Китаю). Участь педагогів, учнів та їх батьків у зустрічах, круглих столах з висвітленням їх перебігу й результатів у ЗМІ, оприлюднення відеозапису зустрічей, що вигідно вирізнятиме їх у масиві схожих інформаційних повідомлень, зберігаючи результати відповідної роботи. Роль соціальних мереж (ютуб-канал і сторінка школи у Facebook, її група у Viber і т.п.). Чи має край, місто, село (де розташовано навчальний заклад) зв'язки з Китаєм (дружба між певними містами, бізнес-контакти, спільні культурні заходи, діяльність культурних центрів і т.п.). Чи присутні в краї (і в яких його населених пунктах) центри «м'якої сили» Китаю (Інститути Конфуція, «класи Конфуція», лінгвістичні центри тощо), чия діяльність нині обмежується в багатьох країнах світу через небезпідставні підозри у виконанні ролі осередків зловмисної пропаганди, диверсій, стеження, несанкціонованої передачі даних тощо (зокрема й в інтересах союзників Китаю).

II. Вивчення історії українсько-китайських взаємин (зокрема й новітнього часу) на уроках історії і в позакласній та позашкільній роботі. Досвід тих чи інших вчителів школи. Розподіл навчального матеріалу (місце й частка окресленої проблематики на уроках історії (як України, так і всесвітньої) про взаємини і зв'язки між Україною і країнами Азії, насамперед Китаєм, чи виходить вчитель за рамки підручника (повідомляє переважно факти або також намагається робити висновки, підсумки, прогнози, порівняння тощо, торкається і подій останнього часу, що зазвичай не відображені в підручниках) і т.д. Які саме підручники використовуються в навчальному процесі, насамперед в контексті викладання навчального матеріалу з історії українсько-китайських взаємин. Чи наголошує вчитель на амбівалентному історичному досвіді китайського народу, його взаємин з українцями, наявності української діаспори Китаї й китайських мігрантів в Україні, поточній ролі Китаю у міжнародних відносинах, союзній

підтримці ним актів агресії РФ, суперечливих рисах відносин Китаю та України на сучасному етапі тощо. Наскільки враховуються вікові особливості учнів на певному році навчання.

Бажано взяти інтерв'ю у директора школи, вчителів історії, учнів, жителів села та ін. (фактично відбувається створення нового історичного джерела – авт.).

Наведемо орієнтовний приклад оформлення такого роду джерел:

I. Неопубліковані документи.

1. Запис усної бесіди з вчителем Івановим В. А. про вивчення українсько-китайських відносин на уроках історії. 4 жовтня 2025 р. 17 с. (повний текст цього усного запису чи найважливіші уривки з нього варто подати у додатках – авт.)...

III. Технічні засоби навчання (ТЗН) при вивченні історії українсько-китайських взаємин в загальноосвітньому закладі.

1. Методичні прийоми використання ТЗН на уроках історії.

2. Застосування новітніх інформаційних технологій.

3. Наочні матеріали при викладанні історії українсько-китайських взаємин.

Висновки. В цілому, якісна робота у визначеному напрямку дозволяє вивести освітню траєкторію на осмислення і застосування історії як форми соціального досвіду, що здатне уможливити й покращувати соціальну адаптацію учнів (зокрема й вироблення у них навиків до самостійного мислення, світогляду вільної людини, котра не боїться ставити гострих запитань, впливати на дії влади своєї країни), реалізацію виховних завдань системи вітчизняної освіти у контексті потреби засвоєння нею найкращих досягнень світової педагогіки. Перспективними для подальшої розробки є питання аналізу рівня якості навчальної літератури (підручники, посібники, хрестоматії тощо), де представлена тематика історії українсько-китайських взаємин, вироблення відповідних методичних рекомендацій щодо її вдосконалення, а також зв'язку між викладанням згаданої проблематики та її науковим вивченням.

Література:

1. Віднянський С., Мартинов А. Російсько-українська війна та міжнародне співтовариство / Відп. ред. В. Смолій. НАН України. Ін-т історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 264 с.

2. Дубінський В. Методика викладання історії в школі: навчально-методичний посібник для організації самостійної роботи студентів історичного факультету. 2-е вид., виправлене і доповнене. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2019. 86 с.

3. Запис дискусій Робочої наради з моніторингу підручників історії України для середніх шкіл (Конча-Заспа, 19-21 жовтня 2007 р.). *Шкільна історія очима істориків-науковців: матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України* / Український інститут національної пам'яті, К.: [б.в.], 2008. С. 7–44.

4. Іржавська А. Навчальна дисципліна «колоніалізм на традиційному Сході (XVII–XX ст.)» в системі підготовки студентів спеціальності 014 Середня освіта (історія) ОС «магістр». *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2023. № 1(27). С. 75–81.

5. Капітан Л., Товтин Я. Дослідження ролі вивчення історії у розвитку критичного мислення учнів та методів його підтримки в освітньому процесі. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 1 (29). С. 705–713.

6. Капітан Л., Товтин Я. Аналіз впливу глобальних подій та транснаціональних явищ на вивчення історії у шкільній освіті. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «медицина»). 2024. Вип. 1 (35). С. 531–541.

7. Концептуальні засади реформування історичної освіти в системі загальної середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1072729-24#Text>. 30.07.2024 р. (дата звернення 04.10.2025).

8. Маркевич О. Новітня історія Китаю: висвітлення в українських підручниках для старшокласників. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність : матеріали міжнар. наук. конф., 24 листоп. 2021 р.* Київ, 2021. С. 187–191.

9. Маркевич О. Цивілізаційний підхід до викладання історії країн Азії в новий час: методичний інструментарій. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 31. С. 885–897.

10. Офіцинський Р., Ісак Ю., Сліпецький О. Сучасна російсько-українська війна у світлі російської пропаганди. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 7. С. 998–1011.

11. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. С. 106–115.

12. Стрілюк О. Інтеграція інфомедійної грамотності у викладання курсу «Новітня історія країн Азії та Африки (1918 – 1945)». *Інфомедійна грамотність – невід’ємна складова навального процесу закладу вищої освіти*. Київ: АУП, IREX, ЦВП, 2021. С. 346–353.

13. Стрілюк О. Специфіка викладання курсу Новітньої історії країн Азії та Африки у вищій школі. *Другі Фльорівські читання : матеріали наук.-практ. конф. (12 жовтня 2011 р.)*. Чернігів : ред.-видав. відділ ЧДПУ імені Т.Г. Шевченка, 2011. С. 100–103.

14. Туряниця І., Ісак Ю., Андрусак Я. Доба Нового часу у періодизаційних схемах історичної науки в Україні: понятійний апарат і методологічні засади. *Věda a perspektivy: Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín: Мультидисциплінарний міжнародний журнал*. Praha, 2023. № 8 (27). С. 332–350. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-332-350](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-332-350).

15. Яковенко Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків: Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.

References:

1. Vidnianskyi, S. (2023). Rosiisko-ukrainska viina ta mizhnarodne spivtovarystvo [The Russian-Ukrainian War and the International Community] / S. Vidnianskyi, A. Martynov / Vidp. red. V. Smolii. NAN Ukrainy. In-t istorii Ukrainy. K.: Instytut istorii Ukrainy. 264 s.

2. Dubinskyi, V. (2019). Metodyka vykladannia istorii v shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk dlia orhanizatsii samostiinoi roboty studentiv istorychnoho fakultetu [Methods of teaching history at school: a teaching and methodological manual for organizing independent work of students of the history faculty]. 2-e vyd., vypravlene i dopovnene. Kamianets-Podilskyi: Kamianets-Podilskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Ohienka. 86 s. [in Ukrainian].

3. Zapys dyskusii Robochoi narady z monitoryngu pidruchnykiv istorii Ukrainy dlia serednikh shkil (Koncha-Zaspa, 19-21 zhovtnia 2007 r.) [Record of discussions of the Working Meeting on Monitoring Ukrainian History Textbooks for Secondary Schools (Koncha-Zaspa, October 19-21, 2007)]. *Shkilna istoriia ochyma istorykiv-naukovtsiv: materialy Robochoi narady z monitoryngu shkilnykh pidruchnykiv istorii Ukrainy* / Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty, K.: [b.v.], 2008, 7–44. [in Ukrainian].

4. Irzhavska, A. (2023). Navchalna dystsyplina «kolonializm na tradytsiinomu Skhodi (XVII–XX st.)» v systemi pidhotovky studentiv spetsialnosti 014 Serednia osvita (istoriia) OS «mahistr» [Academic discipline "Colonialism in the Traditional East (17th–20th centuries)" in the system of training students of the specialty 014 Secondary education (history) OS "master"]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, № 1 (27), 75–81. [in Ukrainian].
5. Kapitan, L. & Tovtyn, Ya. (2024). Doslidzhennia roli vyvchennia istorii u rozvytku krytychnoho myslennia uchniv ta metodiv yoho pidtrymky v osvitnomu protsesi [Research into the role of history study in the development of students' critical thinking and methods of supporting it in the educational process]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, № 1(29), 705–713. [in Ukrainian].
6. Kapitan L., Tovtyn Ya. (2024). Analiz vplyvu hlobalnykh podii ta transnatsionalnykh yavyskh na vyvchennia istorii u shkilnii osviti. *Perspektyvy ta innovatsii nauky* (Seriiia «Pedahohika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «medytsyna»), Vyp. 1 (35), 531–541. [in Ukrainian].
7. Kontseptualni zasady reformuvannia istorychnoi osvity v systemi zahalnoi serednoi osvity [Conceptual principles of reforming historical education in the system of general secondary education]. <https://zakon.rada.gov.ua/rada>. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1072729-24#Text>. 30.07.2024 r. (data zvernennia 04.10.2025). [in Ukrainian].
8. Markevych, O. (2021). Novitnia istoriia Kytaiu: vysvitlennia v ukrainskykh pidruchnykakh dlia starshoklasnykiv [Recent history of China: coverage in Ukrainian textbooks for high school students]. *Kytaiska tsyvilizatsiia: tradytsii ta suchasnist : materialy mizhnar. nauk. konf.*, 24 lystop. 2021 r. Kyiv, 187–191. [in Ukrainian].
9. Markevych, O. (2025). Tsyvilizatsiinyi pidkhid do vykladannia istorii krain Azii v novyi chas: metodychni instrumentarii [Civilizational approach to teaching the history of Asian countries in modern times: methodological tools]. *Aktualni pytannia u suchasnii nautsi.* № 31, 885–897. [in Ukrainian].
10. Ofitsynskyi, R. & Isak, Yu. & Slipetskyi, O. (2023). Suchasna rosiisko-ukrainska viina u svitli rosiiskoi propahandy [The modern Russian-Ukrainian war in the light of Russian propaganda]. *Visnyk nauky ta osvity*, № 7, 998–1011. [in Ukrainian].
11. Pometun, O. (2021). Aktyvne navchannia uchniv istorii ta hromadianskoi osvity u konteksti zaprovadzhennia derzhavnoho standartu bazovoi serednoi osvity [Active teaching of history and civics to students in the context of the introduction of the state standard of basic secondary education]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, № 4, 106–115. [in Ukrainian].
12. Striliuk, O. (2021). Intehratsiia infomediinoi hramotnosti u vykladannia kursu «Novitnia istoriia krain Azii ta Afryky (1918 – 1945)» [Integration of information and media literacy in teaching the course "Modern History of Asia and Africa (1918 – 1945)"]. *Infomediina hramotnist – nevidiemna skladova navalnogo protsesu zakladu vyshchoi osvity*. Kyiv: AUP, IREX, TsVP, 346–353. [in Ukrainian].
13. Striliuk, O. (2011). Spetsyfika vykladannia kursu Novitnoi istorii krain Azii ta Afryky u vyshchii shkoli [Specifics of teaching the course Modern History of Asian and African Countries in higher education]. *Druhi Florivski chytannia : materialy nauk.-prakt. konf.* (12 zhovtnia 2011 r.). Chernihiv : red.-vydav. viddil ChDPU imeni T.H. Shevchenka, 100–103. [in Ukrainian].
14. Turianytsia, I. & Isak, Yu. & Andrusiak, Ya. (2023). Doba Novoho chasu u periodyzatsiinykh skhemakh istorychnoi nauky v Ukraini: poniatiinyi aparat i metodolohichni zasady [The Modern Age in the Periodization Schemes of Historical Science in Ukraine: Conceptual Apparatus and Methodological Principles]. *Věda a perspektivy: Multidisciplinární mezinárodní vědecký magazín: Multydystsyplinarnyi mizhnarodnyi zhurnal*. Praha, № 8 (27), 332–350. DOI: [https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8\(27\)-332-350](https://doi.org/10.52058/2695-1592-2023-8(27)-332-350). [in Ukrainian].
15. Yakovenko, H. (2017). Metodyka navchannia istorii: navchalno-metodychni posibnyk [History teaching methodology: teaching and methodical manual]. Kharkiv: Vydavnytstvo KhNADU. 324 s. [in Ukrainian].

УДК 37.091.2.018.43.022(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1771-1788](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1771-1788)

Могілевська Вікторія Моїсеївна доцент, кандидат соціологічних наук, Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-2623-6313>

Барліт Оксана Олександрівна доцент, кандидат педагогічних наук., завідувач кафедри теорії та методики виховання, Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-8014-6442>

Сібіль Олена Іванівна доцент кандидат педагогічних наук, доцент кафедри теорії та методики виховання, Комунальний заклад «Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Запорізької обласної ради, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0009-0007-6304-5053>

ДИСТАНЦІЙНИЙ ФОРМАТ ГУРТКОВОГО ЗАНЯТТЯ ЯК ДИДАКТИЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. Стаття торкається проблеми дистанційного навчання в позашкільній освіті. Автори статті вказують, що позашкільна освіта в нових реаліях, пов'язаних з реформуванням і модернізацією змісту освіти, має адаптуватися до цивілізаційних викликів. Призначення закладів позашкільної освіти в освітній системі України - допомогти особистості в творчій самореалізації, соціалізації, включенню в суспільні відносини та входженню в широкий світ. Мета сучасного гурткового заняття – формування ключових компетентностей у дітей і молоді засобами творчої діяльності, якою вони займаються у вільний від основного навчання час. Але у частини педагогів таке розуміння відсутнє. Без опори на дидактику та методику вирішити цю проблему не вбачається можливим. Дистанційний формат гурткових занять, спричинений роботою в умовах воєнного часу, лише ускладнює її розв'язання. Автори статті проводять думку, що для подолання проблеми заклад позашкільної освіти має перенести освітній процес в комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище. Скорочено – КОНС. Комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище змінює методику дистанційного навчання.

Автори статті зауважують, що заняття в гуртках, секціях і творчих об'єднаннях – це форма дозвілєвої діяльності. Освітній процес у закладах поза-

шкільної освіти за своєю сутністю, на відміну від освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, відрізняється набагато складнішою структурою, значним розмаїттям форм організації та методів реалізації. Важливо не лише відібрати цифрові освітні ресурси, що забезпечать ефективну комунікацію та зворотній зв'язок. Слабким місцем є перетворення цифрових освітніх ресурсів в дидактичні засоби навчання в рамках КОНС. Проблема - в низькій ефективності предметно-методичної компетентності педагогів, для подолання якої потрібен якісний науково-методичний супровід щодо використання потенціалу цифрових освітніх ресурсів як засобів компетентісно орієнтовного навчання. Особливо це стосується тих педагогів, які не мають фахової педагогічної освіти (законодавство дозволяє).

Ключові слова: дистанційне навчання, гурткове заняття, комп'ютерно орієнтоване навчальне середовище (КОНС), цифрові освітні ресурси (ЦОР), дидактичні засоби навчання.

Mohilevska Viktoriia Moiseivna PhD (sociological sciences), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Education, Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Education, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0003-2623-6313>

Barlit Oksana Oleksandrivna PhD (pedagogical sciences), Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methodology of Education, Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Education, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-8014-6442>

Sibil Olena Ivanivna PhD (pedagogical sciences), Associate Professor, Associate Professor at the Department of Theory and Methodology of Education, Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Education, Zaporizhzhia, 69035, <https://orcid.org/0000-0009-0007-6304-5053>

THE REMOTE FORMAT OF EXTRACURRICULAR SESSIONS AS A DIDACTIC PROBLEM

Abstract. The article addresses the problem of remote form of learning in extracurricular education. The authors indicate that extracurricular education, in the new realities associated with the reform and modernization of educational content, must adapt to civilizational challenges. The purpose of extracurricular educational institutions in the educational system of Ukraine is to assist the individual in creative self-realization, socialization, inclusion in social relations and entry into the wider world. The goal of a modern extracurricular session is the formation of key

competencies in children and youth through creative activities, which they engage in during their free time from mainstream education. However, some educators lack this understanding. Without relying on didactics and methodology, it does not seem possible to solve this problem. The remote format of extracurricular sessions, caused by operating under martial law, only complicates its resolution. The authors suggest that to overcome the problem, the educational process should be carried out in a computer-oriented learning environment. Abbreviated as COLS. The computer-oriented learning environment changes the methodology of distance learning. The authors note that activities in clubs, sections, and creative associations are a form of leisure activity. This means that the educational process in extracurricular educational institutions, by its essence, unlike the educational process in general secondary education institutions, is characterized by a much more complex structure, a significant variety of organizational forms, and implementation methods. It is important not only to select digital educational resources that ensure effective communication and feedback. A weak point is the transformation of digital educational resources into didactic teaching tools within the COLS. The problem lies in the low effectiveness of the subject-methodological competence of educators, which requires high-quality scientific and methodological support regarding the use of the potential of digital educational resources as tools for competency-oriented learning. This especially applies to those educators who do not have formal pedagogical education (which is allowed by law).

Keywords: remote learning, extracurricular session, computer-oriented learning environment (COLS), digital educational resources (DER), didactic teaching tools.

Постановка проблеми. У нових реаліях зростає відповідальність системи освіти за формування особистості, здатної протистояти деструктивним змінам. Сучасне інформаційне суспільство потребує якісно іншої освіти, а тому виникає необхідність перебудови освітніх систем, їх реформування і модернізації відповідно до цивілізаційних викликів модернізації освіти – це нова філософія освітньої діяльності, яка потребує нового, інноваційного мислення, нових принципів організації навчального процесу, нових взаємовідносин в освітньому середовищі [1, с.16]. У цьому процесі роль закладів загальної і професійно-технічної освіти цілком зрозуміла. Перші - готують до дорослого життя, другі – вводять у світ майбутньої професії. А от участь закладів позашкільної освіти, як однієї з складових освітньої системи, зумовлена переосмисленням її місця і ролі на сучасному етапі розвитку суспільства. Їх функція - допомогти особистості в творчій самореалізації, соціалізації, включенню в суспільні відносини та входженню в широкий світ. Вона реалізується в ході позашкільного освітнього процесу, в центрі якого зміст гурткової роботи. Змінюються ринок праці, професії, технології, а формати роботи частини закладів позашкільної освіти,

центрів творчості, об'єднань залишаються застарілими. Необхідно оновлювати зміст позашкільної освіти, робити його сучасним. В сучасних умовах спрямування гурткового заняття принципово відрізняється від роботи гуртків в радянський період. В центрі уваги - не формування вміння добре виконувати ті чи інші танцювальні елементи чи передавати пас м'ячем члену своєї команди, тобто обмежуватися лише предметними вміннями та навичками. Ефективність занять має вимірюватися ступенем формування та розвитку якостей, які потрібні в будь-якій сфері діяльності – уміннями приймати рішення, наявністю ознак інноваційного та критичного мислення, раціоналізаторських вмінь, пошуку інформації, виробленням власного творчого стилю тощо. Одним словом, все це в умовах компетентнісної парадигми навчання складає зміст інтегративного поняття «ключові компетентності». Позашкільній педагогічній спільноті без опори на дидактику та методику вирішити цю задачу не вбачається можливим.

Дидактика та методика – ланки одного ланцюга, на якому базується освітній процес. Якщо дидактика є загальною теорією навчання, що вивчає принципи, закономірності та методи освітнього процесу в цілому, то методика — це конкретна галузь. Методика досліджує специфіку навчання певному предмету (в рамках позашкільної галузі це, наприклад, методика викладання хореографічного/образотворчого мистецтва, методика навчання прийомам карате тощо). Зв'язок між ними двосторонній: дидактика надає методикам загальні принципи, а методики уточнюють, конкретизують та доповнюють дидактику, спираючись на специфіку конкретного навчального предмета.

Але наразі деякі категорії дидактики за своєю сутністю лише опосередковано відображають сучасний характер явищ і процесів, що відбуваються в позашкільній освіті. Їх зміст не достатній, щоб аргументувати нову місію позашкільної освіти, як соціальної інституції, яка здійснює свій вагомий внесок в процеси соціалізації особистості, творчий розвиток індивіда та закладає підвалини щодо його самореалізації в умовах інформаційного суспільства [2, с. 279]. Без додавання нового концепту до існуючих категорій дидактики спрямовувати освітній процес в позашкільних закладах на виконання державного соціального замовлення доволі проблематично [2, с. 280]. Як відомо, дидактиці та методиці навчають майбутніх фахівців з педагогіки, але чинне законодавство дозволяє вести гурткову роботу особам без педагогічної та психологічної освіти [3], що ще більше підсилює значення цих дисциплін.

У зв'язку з епідемією Covid-19, а далі й повномасштабною агресією заклади позашкільної освіти перейшли на змішаний і дистанційний формати роботи. Дистанційне навчання стало інновацією не лише для позашкільної освіти, а й для всієї освітньої системи країни. Гурткове заняття – це більш складна одиниця освітнього процесу, ніж шкільний урок, а його проведення в дистанційному форматі взагалі вимагає не лише високого рівня інформаційно-

цифрової компетентності від керівників гуртків, а й спеціального науково-методичного супроводу щодо компетентнісно орієнтовного спрямування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

За останні роки здійснено чимало досліджень, присвячених науково-теоретичним і методологічним засадам освітнього процесу в системі позашкільної освіти. Їм присвячені наукові праці О. Биковської, В. Вербицького, Л. Ковбасенко, О. Литовченко, Р. Науменко, Г. Пустовіта, Т. Сущенко, Л. Яременко та багатьох інших. Окремим аспектам педагогічного процесу в закладах позашкільної освіти присвятили свої роботи М. Грищенко, К. Демкатиї, М. Коваль, В. Онищук, І. Рябченко, О. Савченко, М. Ярмаченко.

Проблеми модернізації змісту позашкільної освіти підняті в працях А. Бойко, В. Вербицького, А. Корнієнко, О. Литовченко, В. Мачуського, І. Мосякової, Л. Серих. Деякі з них торкалися й викликів воєнного часу, децентралізації та реорганізації закладів позашкільної освіти.

Нині особливої актуальності набули питання методики конструювання компетентнісно орієнтованої позашкільної освіти, що стало предметом наукових пошуків низки дослідників, серед яких є вже раніше відомі імена, а саме: В. Вербицького, І. Єрмакової, А. Корнієнко, Т. Кречотіної, Л. Маринич, В. Мачуського, О. Овчарук, О. Просіної, Г. Пустовіта, О. Савченко, Н. Сидоренко та інших.

Серед науковців, які досліджували проблематику дистанційного формату в позашкільній освіті: А. Бойко, Л. Ворона, Ю. Жук, О. Овчарук, В. Осадчий, О. Просіна, О. Ширин та ін. Але слід зазначити, що результати досліджень висвітлюють загальні підходи та особливості дистанційного навчання, описують і характеризують широкий спектр цифрових ресурсів і їх потенційні можливості для навчання, але не висвітлюють методику їх застосування, що саме перетворює останні в дидактичні засоби навчання. Тобто проблема в тому, як цифрові ресурси зробити дидактичними інструментами навчання, а не просто використовувати в якості отримання чи передачі інформації або засобу для комунікації.

Наявна сьогодні потреба в спрямуванні діяльності закладів позашкільної освіти на формування ключових компетентностей вимагає сконцентрувати фокус уваги на дотриманні дидактичних вимог в організації і проведенні дистанційного формату гурткового заняття.

Мета статті: довести, що в умовах трансформації позашкільної освіти ефективність дистанційного формату гурткового заняття напряму залежить від дотримання дидактичних вимог в роботі з цифровими освітніми ресурсами (далі – ЦОР), які обираються для навчання в комп'ютерно орієнтовному навчальному середовищі (далі – КОНС).

Виклад основного матеріалу. Як відомо, історія запровадження дистанційного навчання розпочалася ще наприкінці XVIII століття. В подальшому з

розвитком передової науково-технічної думки дистанційне навчання швидко увійшло в світовий освітній простір, а протягом останніх трьох десятиліть набуло особливо інтенсивного розвитку. Дистанційне навчання стало глобальним явищем. Як наслідок, в багатьох країнах світу змінився підхід до освіти. Сьогодні навчання за допомогою комп'ютера важливіше, ніж будь-коли.

Дистанційне навчання — це зовсім новий формат роботи, складний та, водночас, гнучкий і творчий процес. Дистанційна форма організації освітнього процесу стає можливою за умови використання комп'ютерно орієнтованого навчального середовища як основного інструменту взаємодії між учнем і викладачем. Термін «КОНС» почав активно використовуватись у наукових працях українських та зарубіжних дослідників у 2000-х роках. Так І. Іванюк наводить близько 10 понять, запропонованих різними дослідниками, що описують навчальне середовище, будова якого передбачає цілеспрямоване використання в освітньому процесі засобів, технологій та інформаційних ресурсів, які створюють платформу для навчання. Серед цих понять в тому числі і «КОНС». Так як дослідники розглядають їх з точки зору різноманітних педагогічних середовищ, представлені поняття мають певні відмінності. [4, с. 40]. Зрозуміло, що позашкільне освітнє середовище до цього переліку не належить. Дослідниця акцентувала увагу на тому, що на тлі вище зазначеного в європейських країнах актуалізовано проблему підготовки педагогів для роботи в КОНС.

Комп'ютерно орієнтоване середовище — це технічна платформа, що забезпечує дистанційне навчання. Вона включає: системи управління навчанням, відеоконференції, інтерактивні цифрові ресурси, форуми, чати, електронні тести тощо. Комп'ютерно орієнтоване середовище змінює методику дистанційного навчання: від традиційної лекції — до мікронавчання, гейміфікації, проєктного підходу, соціального конструктивізму тощо. Завдяки комп'ютерному середовищу дистанційне навчання стає більш гнучким, доступним і персоналізованим. З огляду на позашкільну освіту дистанційне навчання може реалізовуватись через платформи Moodle або Google Classroom. Це і є те саме КОНС. Воно дозволяє:

- створити мотиваційні візуальні модулі;
- впровадити психологічну підтримку через інтерактивні опитування, організовані за допомогою різних цифрових ресурсів;
- збирати дані для формувального оцінювання тощо.

В цьому контексті особливу увагу привертає точка зору вітчизняного дослідника означеної проблеми Ю. Жука. Дослідник зауважує, що відсутність системних педагогічних досліджень щодо особливостей стану інформатизації системи освіти, особливо в плані впливу використання новітніх технологій на результати навчального процесу, стають причиною відставання педагогічних

технологій від інформаційних, що спричиняє негативні наслідки [5, с. 5-6]. В переліку наведених проблем є ті, що слід вважати актуальними й для дистанційного формату гурткових занять. На думку авторів статті, суттєву допомогу в їх розв'язанні може надати дотримання дидактичних і методичних засад навчання в КОНС.

Акцентуючи увагу на проблемі створення засобів навчальної діяльності на базі інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ), Ю. Жук актуалізує проблему вивчення впливу засобів ІКТ на навчальні досягнення учнів, їхній психофізіологічний розвиток тощо. На тлі домінування думки про педагогічну корисність застосування засобів ІКТ у процесі навчання, його власний досвід, а також спостереження фахівців і батьків показують приклади й негативного впливу ІКТ на результати навчальної діяльності [5, с. 73-75]. Вирішення наявних проблем, на думку дослідника, перебуває в площині розробки педагогічно обґрунтованого методичного забезпечення використання конкретного засобу, як і загалом використання засобів ІКТ у навчально-виховному процесі [5, с. 78]. Дослідник вбачає вирішення проблеми в покращенні методичного забезпечення роботи в умовах КОНС і наголошує, що методичні системи навчання мають відповідати сучасним технічним, ергономічним та педагогічним вимогам, а в процесі їх розроблення має бути врахований вітчизняний і зарубіжний досвід в галузі використання комп'ютерно орієнтованих засобів навчальної діяльності. Вони мають базуватися на нових методах, способах та формах подавання навчального матеріалу як системи відповідних різного роду повідомлень, характерних для інформатизованого суспільства. [5, с. 79].

Заняття в гуртках, секціях і творчих об'єднаннях – це форма дозвілєвої діяльності. Учені приділяють багато уваги цьому питанню, адже воно гостроактуальне сьогодні. Водночас це питання потрібно постійно досліджувати, бо форми дозвілля, не лише еволюціонують, а й залежать від соціальної, політичної, культурної, економічної ситуації в країні [6, с. 2]. Європейські та американські науковці активно досліджують теоретичні засади організації дозвілєвої діяльності в дистанційному форматі, особливо після пандемії COVID-19, яка стала каталізатором цифрової трансформації освітніх і виховних практик. В європейському та американському дискурсах дистанційна дозвілєва діяльність розглядається як частина ширшої цифрової екосистеми, що забезпечує неперервність навчання та розвитку в умовах кризи. Вона включає онлайн-клуби, віртуальні гуртки, творчі майстерні, ігрові платформи тощо [7, с.1]. Дослідники виокремлюють синхронний, асинхронний і гібридний моделі дистанційного дозвілля. Особливо популярними в дозвілєвій сфері виявилися асинхронні формати, що дозволяють гнучко організовувати час і активності [8, с.88]. Аналіз європейських та американських досліджень у сфері дистанційної

дозвіллевої діяльності дозволив сформулювати цілі та функції дозвіллевої діяльності онлайн:

- підтримка психоемоційного стану, тобто онлайн-дозвілля виконує терапевтичну функцію, сприяє соціалізації, зниженню тривожності, особливо серед дітей та молоді;
- розвиток soft skills, навички, що допомагають у встановленні комунікацій, розвитку креативності, самоменеджменті, формуються в онлайн-гуртках, під час дебатів, завдяки участі творчих проєктах;
- інклюзивність, коли дистанційний формат дозволяє залучати учасників з різних регіонів, з обмеженими можливостями, різного віку та соціального статусу.

Слід зазначити, що позашкільна освіта за європейським виміром належить до неформального сектору освіти дітей та молоді. На думку Л. Ткачук і М. Ткачук, хоча система позашкільної освіти України має спільні риси (організаційні, змістові і процесуальні) з неформальною освітою дітей і молоді в ЄС, проте вона не є їх аналогом, а лише складовою системи неформальної освіти як освітнього феномена, що охоплює всі верстви і вікові категорії населення [9, с.114].

Також слід враховувати, що освітній процес у закладах позашкільної освіти за своєю сутністю, на відміну від освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, відрізняється набагато складнішою структурою, значним розмаїттям форм організації та методів реалізації [10, с. 12]. Питання впровадження дистанційного навчання в освітній процес закладів позашкільної освіти розглядається як інновація [11, с. 31]. Спочатку карантин внаслідок пандемії COVID-19, а далі повномасштабна агресія змусили педагогічних працівників шукати та опановувати різноманітні форми та засоби роботи з дітьми у вільний від основного навчання час. Справжнім викликом для них стала наявність великої кількості засобів та можливостей інформаційних комунікацій. Для організації дистанційного навчання недостатньо перенести заняття онлайн без зміни методів і підходів. Перед педагогами стоїть великий виклик – навчитися вільно користуватись сучасними освітніми електронними ресурсами, організувати роботу та мотивувати дітей до навчання, налагодити зворотний зв'язок і відслідковувати результати дистанційного навчання. Неважливо, який із запропонованих ресурсів педагог буде використовувати у своїй роботі, важливо, щоб Інтернет-навчання як основа безперервної освіти, було націлене на оволодіння суб'єктами навчання навичок самостійної освітньої роботи, формування в них ключових компетентностей [11, с. 33]. Достатньо ґрунтовно представила процес дистанційного навчання в закладах позашкільної освіти Л. Ворона. Характеризуючи сучасний освітній процес, дослідниця зауважила, що він не має обмежуватися отриманням інформації. У центрі пізнання - проблема,

що вимагає розв'язання. Розв'язання має стати результатом пізнавальної, мисленнєвої діяльності учня. [11, с. 33]. Лише в такий спосіб можна будувати нове знання. Саме тому роль мережевого викладача - допомогти учням, стимулювати їх до самостійних роздумів, відкриттів, нових поглядів на досліджуване явище, предмет. Водночас педагог і учень залишаються учасниками активного діалогу, наявність і тривалість якого цілком залежить від вміння педагога його організувати. Діалог – це обмін інформацією між суб'єктами навчання, що складається з питань та відповідей. Зворотний зв'язок між педагогом і дітьми є однією з умов успішного навчання у дистанційному форматі [11, с. 33].

Отже, дидактика педагогіки дозвілля, тобто теорія і практика навчання та виховання особистості в умовах вільного часу, має суттєві відмінності від класичної шкільної дидактики. Дидактичний процес у дозвіллі ґрунтується на низці принципів: добровільності та вибору (участь у дозвіллевій діяльності є свідомим і вільним вибором особистості, що є основою високої мотивації), самореалізації та саморозвитку (навчання орієнтоване на розкриття внутрішнього потенціалу, творчих здібностей та інтересів індивіда), емоційної насиченості. Тобто діяльність має приносити задоволення, позитивні емоції та відчуття успіху, принципи активності та ініціативи, коли переважає активна, практична діяльність, гра, взаємодія, а не пасивне сприйняття інформації. А також принцип різноманітності та варіативності, що означає використання широкого спектра форм, методів і видів діяльності (від спорту та мистецтва до інтелектуальних ігор і громадської роботи). Дотримання вище зазначених принципів дозволяє зробити дистанційний формат гурткового заняття комп'ютерно орієнтовним. Наступним кроком є вибір цифрових ресурсів і їх використання в якості дидактичних засобів.

Дидактика дозвілля мінімізує класичні лекційні методи і надає перевагу проєктній діяльності, ігровим методам, методам творчості, коли результат менш важливий за процес, домінують діалогічні форми спілкування, що стає наслідком створення сприятливих для цього умов.

Керівник гуртка під час дистанційного гурткового заняття стикається з низкою специфічних дидактичних проблем. Одна з таких, це обмеження практичних методів. Для гуртків, що вимагають фізичної активності (хореографія, спорт), ручної праці (ліплення, конструювання) або специфічного обладнання для науково-технічної творчості (хімія, робототехніка), неможливо повноцінно відтворити практичні заняття. Для цього доцільно використовувати готові відеоролики або створювати їх самостійно. Після чого організовувати навчання з їх використанням. Але є й більш складні моменти, як наприклад, керівник гуртка з малювання не може безпосередньо допомогти дитині виправити мазок або підібрати інструмент.

Велике значення має різний рівень технічного забезпечення учасників (швидкість інтернету, якість камери/мікрофона, наявність необхідного програмного забезпечення або матеріалів для роботи вдома), що створює певну дидактичну нерівність. Представленим на занятті контентом потрібно управляти, тобто супроводжувати відповідним переліком питань/завдань. Є й проблема із оцінюванням. Дистанційно складно об'єктивно оцінити якість виконаної роботи без прямого спостереження процесу.

Дидактичною проблемою є вибір електронних засобів навчального призначення. Аналіз наявних тлумачень поняття «електронні засоби навчання» дав змогу підсумувати, що однозначного тлумачення немає. До того ж в науковий дискурс пропонує тотожні поняття, як- то: «електронні освітні ресурси», «електронні навчальні ресурси», «цифрові освітні ресурси». В. Биков вважає їх синонімами в сучасній педагогічній науці і освітній практиці і рекомендує взяти за основу термін «цифрові освітні ресурси» [13, с. 59]. На цю позицію пристають і автори статті. Н. Олефіренко сформулювала вимоги до електронних освітніх ресурсів, які свідчать про їхню багатовимірну природу, що охоплює педагогічні, психологічні, технологічні та етичні аспекти [13, с. 59]. Як вважають автори статті, дані вимоги є практичним інструментом для створення якісного, безпечного та мотиваційного КОНС. Вони можуть допомогти керівникам гуртків:

- адаптувати заняття до дистанційного формату;
- забезпечити інклюзивність і комфорт;
- підвищити ефективність навчання та задоволення учасників.

Вимоги щодо дотриманням принципів дидактики до подання навчального матеріалу в електронних освітніх ресурсах сформулював В. Лапінський [12].

Автори статті вважають за необхідне більш детально акцентувати увагу на деяких дидактичних аспектах використання цифрових освітніх ресурсів (далі – ЦОР). Проблема в тому, як фахівцеві без педагогічної освіти зрозуміти, за яких умов ЦОР стають дидактичними засобами навчання?

ЦОР стають дидактичними засобами навчання лише тоді, коли вони не просто існують, а цілеспрямовано інтегровані в освітній процес і відповідають певним педагогічним вимогам. ЦОР стає дидактичним засобом, коли:

- він використовується для досягнення конкретної, чітко визначеної навчальної, розвивальної або виховної мети, а не просто для заповнення часу чи розваги (навіть у педагогіці дозвілля);
- не є випадковим доповненням, а органічно вбудований у структуру заняття, навчальну програму чи проєкт;
- відповідає віковим та індивідуальним особливостям: (інтерфейс, складність і тематика ресурсу відповідають психологічним та пізнавальним можливостям гуртківців);

- стимулює активну пізнавальну діяльність (пошук, аналіз, конструювання), а не лише пасивне споживання інформації;
- дозволяє керівнику гуртка відстежувати прогрес учнів і, за потреби, оперативно коригувати навчальну траєкторію або зміст.

ЦОР має відповідати таким вимогам:

- інформація, що міститься в ресурсі, повинна бути точною, сучасною та відповідати науковим/освітнім стандартам (особливо важливо для енциклопедій, навчальних відео, симуляторів);
- зміст повинен бути чітко організований відповідно до педагогічної логіки (від простого до складного, від загального до конкретного);
- ресурс повинен містити не лише інформацію, а й дидактичні елементи (завдання, запитання для самоконтролю, тести, інтерактивні вправи).

Слід пам'ятати, що ЦОР стає дидактичним засобом, коли він є інструментом для усвідомленої, цілеспрямованої та активної діяльності учня, а не просто джерелом інформації. І тут важливо дотримуватися методики навчання. В якості прикладу методично правильне використання відеоролика з YouTube для пояснення технології виготовлення виробу вимагає ретельного планування, структурування перегляду та забезпечення активної діяльності учнів. Відео має бути не заміною, а доповненням до пояснення керівника. Покрокове дотримання методичних вимог передбачає:

- вибір та аналіз відео. Керівник гуртка має бути переконаний, що відеоролик чітко відповідає меті заняття та технологічній послідовності виготовлення виробу;
- контроль за технічною якістю та хронометражем. Тобто треба обрати ролик з якісною картинкою та звуком. Ідеальний час для одного фрагмента, особливо в дистанційному форматі— не більше 3-5 хвилин. Якщо ролик довший, його необхідно поділити на фрагменти, до яких сформулювати низку пов'язаних між собою запитань;
- перевірку безпеки: ролик має демонструвати безпечні прийоми роботи з інструментами, особливо якщо це стосується роботи з ріжучими, гострими чи нагрівальними предметами.

Далі - робота з членами гуртка. Вона включає:

- формулювання чіткого завдання, на кшталт: що саме учні повинні побачити/запам'ятати/встановити/оцінити/довести/обґрунтувати під час перегляду (наприклад: «Прокоментуйте послідовність техніки різання» або «Які матеріали використовувалися на початку?», «Дайте оцінку композиції з природних матеріалів»? «На ваш погляд, чи дотримано вимоги до використаної кольорової гами?» і т. інше);
- попередньої підготовки контрольних запитань, таблиці для заповнення чи алгоритму (технологічної картки), щоб учні могли робити нотатки під час або одразу після перегляду;

- уникнення безперервного коментування, щоб не відволікати від візуального ряду.

Слід зазначити, що найважливіший методичний прийом - використання паузи. Це означає, що ролик потрібно демонструвати фрагментами, зупиняючи його на ключових технологічних етапах або складних моментах. Після кожної паузи – обговорення, тобто знову питання-відповіді. В підсумку постановка контрольних запитань для перевірки розуміння щойно побаченого. Вразі необхідності потрібно надати додаткове, поглиблене пояснення, яке відсутнє у відео або є недостатньо зрозумілим. За потреби, керівник гуртка може паралельно показати цей же прийом, виконавши його особисто чи то на дошці/схемі.

Для закріплення можна надати завдання відтворити усно або записати/схематично намалювати технологічну послідовність виготовлення виробу, використовуючи інформацію з відео чи нотаток. Як варіант, можна провести коротке опитування щодо ключових елементів роботи над виробом. Далі – перехід до практики. Тепер відео є інструкцією або візуальним опорним конспектом, який має бути розділений, проаналізований і доповнений поясненнями педагога, щоб забезпечити осмислене засвоєння технології. Отже, який би ЦОР не був обраний, його використання потребує формулювання питання чи завдання. Фактажні запитання («Хто? Що? Де? Коли?») допомагають закріпити новий матеріал у пам'яті. Нас цікавлять глибокі запитання на логіку та порівняння («Як? Чому? Навіщо?»). Вони допомагають побудувати зв'язки між новим матеріалом та попередніми знаннями, використати цю інформацію для відповіді на більш глобальні запитання. Коли вам необхідно відповісти на глибокі запитання типу «Чому?» або «Навіщо?», доводиться пригадувати вже відомі знання та пов'язувати їх з новою інформацією. Так у пам'яті учнів не тільки закріплюються попередні знання — у них ще й інтегруються нові.

Правильно поставлені запитання, особливо відкриті («Що?, Як?, Чому?»), спонукають до роздумів, а не простого відтворення фактів. Це допомагає розвивати аналітичні здібності та вміння формулювати власну думку. Чітко сформульоване запитання допомагає глибше зрозуміти сутність теми, уникнувши непорозуміння, спричинених незрозумілими словами чи зворотами. Вміння ставити запитання спонукає здобувачів освіти до активної участі в освітньому процесі та допомагає їм почуватися впевненіше. Правильно сформульовані запитання забезпечують **налагодження ефективної комунікації**.

Як доводить практика, у керівників гуртків з цим є доволі значна проблема. Правильне формулювання запитань для навчання важливе, бо воно допомагає з'ясувати поняття, оцінити рівень знань учнів, стимулювати критичне мислення та спонукати до розгорнутих відповідей. Чіткі, логічні запитання, що базуються на рівні розуміння учня, уможливають глибоке занурення в матеріал, а не просто його запам'ятовування. Вміння педагога формулювати

питання відноситься до його предметно-методичної компетентності. Предметна компетентність педагога позашкільної освіти/ керівника гуртка, секції чи творчого об'єднання – це навчання хореографії, малюванню, грати в футбол, комп'ютерній анімації? Чи це розвиток здібностей дитини засобами хореографії, малювання і таке інше, що допоможе дитині в подальшій самореалізації як особистості, професіоналу чи громадянину? Саме від відповіді на ці питання залежить зміст методичних прийомів, які будуть використані. Курси підвищення кваліфікації показують, що переважна більшість позашкільної педагогічної спільноти залишається з думкою, що головне в їх педагогічній діяльності – навчити танцювати, малювати і т. інше. Грамоти й нагороди дітей за участь в конкурсах і змаганнях різних рівнів представляються як показник якості. Зрозуміло, що такий підхід не є компетентнісно орієнтовним.

Проблема переходу гуртків на дистанційне навчання на рівні органів управління освітою в цілому вважається розв'язаною. Це вразі, якщо оцінювати формат роботи, а не її змістовність. В мережі інтернет можна знайти безліч матеріалів з досвіду роботи дистанційного навчання гуртків різних напрямів творчої діяльності. Зрозуміло що, не всі гурткові заняття можна перевести в дистанційний формат. Тому частина гуртків проводить заняття в змішаному форматі. Практика організації дистанційних гурткових занять в Запорізькому регіоні не передбачає використання КОНС. Задіяні ЦОР виконують функції комунікації, зворотного зв'язку, а от щодо формування ключових компетентностей, сказати важко. Тому модернізація змісту позашкільної освіти наразі пригальмовує.

Щоб розв'язати цю задачу, потрібно навчитися ЦОР перетворювати в дидактичний засіб навчання. Зробити це можна лише за допомогою питань чи завдань, які мають супроводжувати процес його використання. Адже головна задача – навчити дитину мислити. Тому навчально-методичний супровід має забезпечувати мисленнєвий розвиток дитини. Навіть якщо це хореографічний гурток чи футбольна секція. Зміст навчальних програм з позашкільної освіти під час вивчення кожної теми передбачає її теоретичну та практичну частини, співвідношення між якими складає як 40% до 60%. Без знаннєвої складової (понять, термінів, ідей, вимог, правил, інструкцій, алгоритмів, певної додаткової інформації, що виходить за рамки предметної діяльності, але розширює знання про зміни в сучасному світі тощо) не можливо перейти до практичної. Інакше не буде бази для формування вмінь і навичок. Чим більше практичних варіантів (в тому числі з їх ускладненням чи ступенем креативності) у застосуванні теоретичних знань, тим вище рівень компетентності. На цьому тлі далі з'являються вміння аналізувати, аргументувати, оцінювати, створювати щось нове. Так «працює» процес мислення. І запускається він із знання певних теоретичних основ. Найбільш ефективними для розвитку мислення є інтерак-

тивні методи навчання. Як відомо, їх безліч. Ефективність використання інтерактивних методів навчання в тому, що вони стимулюють критичне мислення, здатність аналізувати, мислити творчо та креативно. Інтерактивні методи навчання спрямовані на словесну і практичну взаємодію педагога та учнів або учнів між собою. В основі методу лежить принцип зворотного зв'язку, коли учень отримує відповіді, зауваження, поради від педагога або членів гуртка стосовно його роботи під час заняття. Коли учні взаємодіють між собою, педагог виступає координатором навчання. Він не поспішає давати свої оцінки чи готові відповіді. Він направляє думку дітей і робить це за допомогою додаткових питань. Ці методи у навчанні є одними з найбільш ефективних, оскільки активізують мисленнєві і комунікативні здібності учнів. Методи, що мають застосовуватися під час дистанційного навчання, не менш важливі, ніж в очному. Це такий собі процес навчання на відстані від педагога за допомогою інформаційних технологій. Педагог повинен не лише відмінно володіти різними онлайн ресурсами: платформами, інтерактивними дошками, програмами, конструкторами тестів і т. ін. Практичні завдання для учнів необхідно адаптувати до мультимедійних можливостей комп'ютера. Адаптувати — означає змінити форму, зміст або спосіб подачі завдання, щоб воно стало зручним і ефективним у цифровому середовищі. Використати потенціал цифрових технологій для поглиблення розуміння. ЦОР можна інтегрувати в освітній процес на різних рівнях — від організації навчання до оцінювання та розвитку ключових компетентностей. За допомогою ЦОР можна організувати інтерактивне навчання, поставивши завдання створити презентації, відеоролики як доповнення до текстових матеріалів, віртуальні лабораторії, анімації, симуляції, 3D-моделі для пояснення складних тем. Діти молодшого шкільного віку та підлітки активно відгукуються на вправи, зроблені за допомогою платформ типу Kahoot, Quizizz, Mentimeter, Learning Apps. Вище перераховані засоби навчання будуть мати ефект лише тоді, коли будуть спрямовані на розвиток критичного мислення.

Критичне мислення — це здатність ставити нові питання, добирати різноманітні аргументи, приймати незалежні, продумані рішення. З педагогічної точки зору, під критичним мисленням розуміємо такий тип мислення, що характеризується здатністю людини бачити проблеми, ставити запитання, аналізувати, порівнювати, синтезувати, оцінювати інформацію з будь-яких джерел, висувати гіпотези та оцінювати альтернативи, робити свідомий вибір, приймати рішення та обґрунтовувати його [14, с. 1]. Щоб цей «механізм запрацював», керівникові гуртку, як педагогу, треба взяти на себе ініціативу в постановці питань чи формулюванні завдань. Запитання — ключовий інструмент розвитку мислення. Це не просто засіб перевірки знань, а інструмент мислення, мотивації та розвитку. Вони активізують учнів, спонукають до аналізу, порівняння, узагальнення. Якщо керівник гуртка хоче навчити дітей не просто

«виконувати» завдання, а генерувати ідеї, ініціювати пропозиції, і врешті, перемагати в конкурсах і змаганнях, потрібно навчитися правильно ставити запитання. Як ставити запитання? По-перше, чітко і зрозуміло. Формулювання має бути доступним для вікової категорії учнів. По-друге, відкрито і мотивуюче — запитання мають спонукати до роздумів, а не лише до відтворення фактів. По-третє, інтерактивно — запитання можуть бути частиною дискусії, гри, проєкту. Вчетверте, з урахуванням рівня складності — від простих до аналітичних, творчих, оцінювальних.

Про що ставити запитання? Їх можна диференціювати відповідно до таксономії Блума. 1. Фактичні запитання (Що? Хто? Де? Коли?). Наприклад: «Що таке «бойовий гопак»? 2. Аналітичні запитання (Чому? Як? З якою метою?). Приклад: «Чому гопак називають бойовим? 3. Оцінювальні запитання (Чи погоджуєшся...? Яка твоя думка? Що краще?). Приклад: «Чи погоджуєшся ти з думкою, що бойовий гопак – це бойове мистецтво, а не танок?» 4. Творчі запитання (Уяви, змодельуй, придумай...). Приклад: «Змодельуй дискусію між тим, хто опанував навички бойового гопаку і тим, то займається хортингом. Які переваги того чи іншого виду бойового мистецтва буде відстоювати кожен з них?» 5. Метапізнавальні запитання (Як ти дізнався? Що ти вже знаєш про цю тему? Що допомогло тобі зрозуміти?) Наприклад: «Який метод ти використав, щоб відповісти на це запитання? Що ти про це вже знав?».

Ефективність запитань має знаходитися в залежності від їх цілі, а саме: активізувати мислення, формувати компетентності, створити діалог, підтримати мотивацію, забезпечити формувальне оцінювання. Питання є контекстом компетентнісно орієнтовного гурткового заняття. А в дистанційному форматі під кожне питання підбирається той чи інший ЦОР, який є найбільш доречним, щоб розкрити питання та забезпечити його спрямованість на формування тих чи інших компетентностей.

О. Пометун вважає, що постановка запитань завжди була й є однією з найважливіших функцій вчителя, а суть будь-якого успішного уроку визначається тими запитаннями, що спонукають учнів активно працювати й робити відкриття. Задача вчителя навчити дітей не лише відповідати на питання, а й ставити питання самим. Це вимагає від кожного вчителя сформованого вміння ставити важливі та продуктивні запитання, а також навчати цього учнів [15, с. 13]. Ця вимога торкається не лише шкільного вчителя. Вона може бути актуальною й для педагога закладу позашкільної освіти. Бо його задача – також розвивати критичне мислення. З тією лише різницею, що робити це засобами творчої діяльності: засобами науково-технічної, художньо-естетичної, еколого-натуралістичної творчості, дослідницько-експериментальної, соціально-реабілітаційної, оздоровчо-спортивної діяльності і т. ін. Дистанційний формат гурткових занять ще більше ускладнює цю задачу.

Нині відсутні методики, рекомендації, технічні можливості для якісного запровадження елементів дистанційного навчання в гуртках, відсутні чіткі інструкції, що допомогли б підвищити ефективність дистанційного навчання в закладах позашкільної освіти, враховуючи вимоги дидактики та методик навчання. А ті, що діють, дане коло проблем не охоплюють.

Висновки. Із сказаного вище випливає, що інформатизація освіти є сьогодні світовим трендом, а дистанційне навчання стало глобальним явищем. Для позашкільної освіти це – інновація, що потребує високого рівня не лише інформаційно-цифрової, а й предметно-методичної компетентності від педагогів закладів позашкільної освіти. Компетентнісна спрямованість гурткових занять, що проводяться дистанційно, потребує створення КОНС і дотримання дидактичних вимог до використання ЦОР. В нинішніх умовах це є проблемою для педагогів позашкільної освіти, розв'язання якої залежить від ефективного науково-методичного супроводу чи використання функції супервізії.

Література:

1. Кремень В. Г., Левовицький Т., Огнев'юк В. О., Сисоєва С. О. Освітні реформи: місія, дійсність, рефлексія: монографія. Київ: ТОВ «Видавниче підприємство «Едельвейс», 2013. 460 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711911/1/ukr_pol_monograf_478_06.pdf.
2. Могілевська В. М. Деякі категорії дидактики через призму позашкільної освіти. Освітологічний дискурс. Електронне наукове фахове видання Київського інституту імені Бориса Гринченка. Київ, 2018. Випуск 1–2 (20–21). С. 279–290. URL: <https://surl.lu/gmroap>.
3. Про позашкільну освіту: Закон України від 22.06.2000 р. № 1841-III. Стаття 21. URL: <https://sqe.gov.ua/law/zakon-ukraini-N1841-iii-pro-pozashkilnu/>.
4. Іванюк І. В. Етапи розвитку комп'ютерно орієнтованого навчального середовища в умовах полікультурної освіти в країнах Європейського Союзу. Педагогіка і психологія: вісник НАПН України. 2018. № 1. С. 38–44. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12816>.
5. Жук Ю. О. Теоретико-методичні засади організації навчальної діяльності старшокласників в умовах комп'ютерно орієнтованого середовища навчання: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2017. 468 с. URL: <https://surl.li/fyvrxm>.
6. Денисенко А. Т. Становлення ідеї організації дозвілля у світовій і вітчизняній педагогічній думці. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету, 2013: Частина 2. URL: DOI: <https://doi.org/10.31499/2307-4906.0.2013.197708>.
7. Шпарик О. Концептуальні засади цифрової трансформації освіти: європейський та американський дискурс. Український педагогічний журнал. 2021. № 4. URL: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-65-76>.
8. Шпарик О. Європейська освіта в умовах дистанційного формату: теоретичний аспект. Науково-педагогічні студії. 2021. Випуск 5. DOI: <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-81-96>.
9. Ткачук Л., Ткачук М. Позашкільна освіта в Україні у контексті глобалізації, європейської інтеграції та національної самоідентифікації. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету. 2022. Випуск 3. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2022/3/14.pdf.
10. Вербицький В. В. Виховний потенціал закладів позашкільної освіти: методичний посібник. Київ: НЕНЦ, 2025. 376 с. URL: <https://surl.lt/smyvmz>.

11. Ворона Л. Дистанційне навчання в закладах позашкільної освіти. Людинознавчі студії. Серія «Педагогіка». 2021. 12 (44), 30–35. DOI: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.12/44.4>.
12. Лапінський, В. В. *Електронні освітні ресурси – дидактичні вимоги і класифікація*. Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології, 1 (3) (2 (50)). с. 214-218. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5369>.
13. Гринько В. Цифровий освітній ресурс. Витоки педагогічної майстерності. 2018. Випуск 22. с. 58-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2018_22_14
14. Пометун О., Гупан Н. Як розвивати критичне мислення учнів за допомогою нового підручника з історії України. URL: <https://surl.li/gkmgllq>.
15. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що?: Методичний посібник для вчителів загальноосвітніх шкіл. Київ, 2019. 96 с.

References:

1. Kremen V. H., Levovytskyi T., Ohnev'iuk V. O., Sysoieva S. O. (2013). *Osvitni reformy: misiia, diisnist, refleksii: monohrafiia* [Educational reforms: mission, reality, reflection: monograph]. Kyiv: TOV «Vydavnyche pidpriemstvo «Edelveis». Retrieved from https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/711911/1/ukr_pol_monograf_478_06.pdf [in Ukrainian].
2. Mohilevska V. M. (2018). Deiaki katehorii dydaktyky cherez pryzmu pozashkilnoi osvity [Some categories of didactics through the prism of extracurricular education]. *Osvitlohichnyi dyskurs. Elektronne naukove fakhove vydannia Kyivskoho instytutu imeni Borysa Hrynchenka*, 1–2 (20–21), 279-290. Retrieved from <https://surl.lu/gmroap> [in Ukrainian].
3. Pro pozashkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 22.06.2000 r. № 1841-III. Stattia 21 [On extracurricular education: Law of Ukraine dated 22.06.2000 No. 1841-III. Article 21]. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/law/zakon-ukraini-N1841-iii-pro-pozashkilnu/> [in Ukrainian].
4. Ivaniuk I. V. (2018). Etapy rozvytku kompiuterno oriietovanoho navchalnoho seredovyscha v umovakh polikulturnoi osvity v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Stages of development of a computer-based learning environment in multicultural education in the countries of the European Union]. *Pedahohika i psykholohiia: visnyk NAPN Ukrainy*. 1, 38-44. Retrieved from <https://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/12816> [in Ukrainian].
5. Zhuk YU. O. (2017). Teoretyko-metodychni zasady orhanizatsii navchalnoi diialnosti starshoklasnykiv v umovakh komp'iuterno oriietovanoho seredovyscha navchannia: monohrafiia [Theoretical and methodological principles of organizing educational activities of high school students in a computer-oriented learning environment: monograph]. Kyiv: Pedahohichna dumka. Retrieved from <https://surl.li/fyvrxm> [in Ukrainian].
6. Denysenko A. T. (2013). Stanovlennia idei orhanizatsii dozvillia u svitovii i vitchyzniani pedahohichnii dumtsi [The formation of the idea of organizing leisure in world and domestic pedagogical thought]. *Zbirnyk naukovykh prats.- Uman : Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet*, 2, 112-122. Retrieved from <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/197708> [in Ukrainian].
7. Shparyk O. (2021). Kontseptualni zasady tsyfrovoi transformatsii osvity: yevropeyskyi ta amerykanskyi dyskurs [Conceptual foundations of digital transformation of education: European and American discourse]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*, 4, 65-77. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2021-4-65-76> [in Ukrainian].
8. Shparyk O. (2021). Europeiska osvita v umovakh dystantsiinoho formatu: teoretychnyi aspekt [European education in a distance format: theoretical aspect] *Naukovo-pedahohichni studii*, 5, 81-96. Retrieved from <https://doi.org/10.32405/2663-5739-2021-5-81-96> [in Ukrainian].

9. Tkachuk L., Tkachuk M. (2022). Pozashkilna osvita v Ukraini u konteksti hlobalizatsii, yevropeiskoi intehtratsii ta natsionalnoi samoidentyfikatsii [Extracurricular education in Ukraine in the context of globalization, European integration and national self-identification]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet*, 3, 110-118. Retrieved from https://library.udpu.edu.ua/library_files/zbirnuk_nayk_praz/2022/3/14.pdf [in Ukrainian].
10. Verbytskyi V. B. (2025). *Vykhovnyi potentsial zakladiv pozashkilnoi osvity: metodychnyi posibnyk* [Educational potential of out-of-school education institutions: a methodological guide]. Kyiv: NENTS. Retrieved from <https://surl.lt/smyvmz> [in Ukrainian].
11. Vorona L. (2021). Dystantsiine navchannia v zakladakh pozashkilnoi osvity [Distance learning in extracurricular education institutions]. *Liudynoznavchi studii. Seriia «Pedahohika»*, 12 (44), 30–35. Retrieved from <https://doi.org/10.24919/2413-2039.12/44.4> [in Ukrainian].
12. Lapinskyi, V. B. (2019) Elektronni osvitni resursy – dydaktychni vymohy i klasyfikatsiia [Electronic educational resources – didactic requirements and classification]. *Elektronna biblioteka NAPN Ukrainy: Pedahohika vyshchoi shkoly: metodolohiia, teoriia, tekhnolohii*, 1 (3) (2 (50), 214-218. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/5369> [in Ukrainian].
13. Hrynko V. (2018). Proektuvannia tsyfrovvykh osvitnikh resursiv zasobamy tsyfrovvykh tekhnolohii [Designing digital educational resources using digital technologies]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti: Pedahohichni nauki*, 22, 58-62. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpm_2018_22_14 [in Ukrainian].
14. Pometun O., Hupan N. (2018). Rozvytok krytychnoho myslennia uchniv zasobamy shkilnoho pidruchnyka istorii. [Developing students' critical thinking through the school history textbook]. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*, 20, 327-338. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2018_20_32 [in Ukrainian].
15. Pometun O. (2019). *Zapytannia na urotsi: Hachiyo? Do kogo? Yak i pro uo?: Metodychnyi posibnyk dlia vchyteliv zahalnoosvitnikh shkil* [Questions in the lesson: Why? To whom? How and about what?: Methodological guide for teachers of secondary schools.]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

УДК 37.016.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1789-1798](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1789-1798)

Моїсєєва Зоя Юріївна вчитель математики, Одеський державний музичний ліцей імені професора П. С. Столярського, м.Одеса, <https://orcid.org/0009-0006-1141-709X>

Пшенична Наталя Сергіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри біології, здоров'я людини та фізичної реабілітації, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-0351-4950>

Брюховецька Ірина Володимирівна кандидатка хімічних наук, доцентка, доцентка кафедри біології та хімії, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, м.Дрогобич, <https://orcid.org/0009-0004-6694-4570>

РОЗВИТОК ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГІВ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У процесі дослідження авторами проаналізовано теоретичні основи та практичні аспекти цифровізації освітнього процесу, а також здійснено поглиблений аналіз можливостей і викликів, пов'язаних з інтеграцією цифрових технологій у викладання природничих дисциплін. Актуальність теми визначена стрімким розвитком цифрових технологій та необхідністю забезпечення якості освіти в умовах глобальних викликів (зокрема, пандемії COVID-19 та військової агресії), що вимагає від викладачів природничих дисциплін високого рівня цифрової компетентності для ефективної візуалізації складних явищ, моделювання експериментів та забезпечення інтерактивності навчання. Дослідження ґрунтується на комплексному підході та аналізі наукових джерел, які концептуалізують цифрову компетентність як багатокомпонентну структуру відповідно до Європейського фреймворку DigCompEdu. Встановлено, що природничі науки потребують специфічних цифрових інструментів, таких як віртуальні лабораторії (Labster, ChemCollective), інтерактивні симуляції (PhET, BioDigital Human, NetLogo) та елементи AR/VR, які роблять навчання більш наочним, практично орієнтованим і персоналізованим. Водночас, виокремлено системні проблеми, що гальмують цей процес: недостатня інтеграція цифрових інструментів у викладання, обмежене використання віртуальних лабораторій, невідповідність рівня компетентності педагогів сучасним вимогам, дефіцит

якісного україномовного контенту, висока вартість комерційного програмного забезпечення. Для подолання цих проблем авторами запропоновано інноваційну модель CoMOOC (Collaborative Massive Open Online Course), що базується на колаборативному навчанні та взаємному оцінюванні для колективного професійного зростання педагогів.

У результаті дослідження зроблені висновки, що ефективне формування цифрової компетентності є необхідною умовою для підвищення рівня засвоєння знань, розвитку дослідницьких навичок, критичного мислення здобувачів, а її успішна реалізація вимагає комплексного підходу та системної інституційної підтримки на всіх рівнях.

Ключові слова: освітній процес, природничі науки, математика, хімія, біологія, цифровізація, компетентності

Moiseieva Zoia Yuriivna, mathematics teacher at the Odessa State Music Lyceum named after Professor P. S. Stolyarsky, Odesa, <https://orcid.org/0009-0006-1141-709X>

Pshenychna Natalia Serhiivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology, Human Health, and Physical Rehabilitation, Berdiansk State Pedagogical University, Zaporizhia, <https://orcid.org/0000-0002-0351-4950>

Bryukhovetska Iryna Volodymyrivna PhD in Chemistry, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Biology and Chemistry, Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University, <https://orcid.org/0009-0004-6694-4570>

DEVELOPMENT OF DIGITAL COMPETENCE OF TEACHERS OF NATURAL SCIENCES TO IMPROVE THE EFFECTIVENESS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. In the course of the study, the authors analyzed the theoretical foundations and practical aspects of the digitalization of the educational process, as well as conducted an in-depth analysis of the opportunities and challenges associated with the integration of digital technologies into the teaching of natural sciences. The relevance of the topic is determined by the rapid development of digital technologies and the need to ensure the quality of education in the context of global challenges (in particular, the COVID-19 pandemic and military aggression), which requires teachers of natural sciences to have a high level of digital competence for the effective visualization of complex phenomena, modeling of experiments, and ensuring the interactivity of learning. The study is based on a comprehensive approach and analysis

of scientific sources that conceptualize digital competence as a multi-component structure in accordance with the European DigCompEdu framework. It has been established that natural sciences require specific digital tools, such as virtual laboratories (Labster, ChemCollective), interactive simulations (PhET, BioDigital Human, NetLogo), and AR/VR elements, which make learning more visual, practice-oriented, and personalized. At the same time, systemic problems that hinder this process have been identified: insufficient integration of digital tools into teaching, limited use of virtual laboratories, the incompatibility of teachers' competence levels with modern requirements, a shortage of high-quality Ukrainian-language content, and the high cost of commercial software. To overcome these problems, the authors propose an innovative model called CoMOOC (Collaborative Massive Open Online Course), which is based on collaborative learning and mutual evaluation for the collective professional growth of teachers.

The study concludes that the effective development of digital competence is a necessary condition for improving the level of knowledge acquisition, the development of research skills, and critical thinking among students, and that its successful implementation requires a comprehensive approach and systematic institutional support at all levels.

Keywords: educational process, natural sciences, mathematics, chemistry, biology, digitalization, competencies

Постановка проблеми. В умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та інтенсивної цифровізації освітнього середовища, які були прискорені глобальними викликами (зокрема, пандемією COVID-19 та повномасштабним вторгненням в Україну), формування цифрової компетентності викладачів природничих дисциплін набуває значущості для забезпечення належної якості освіти. Ця необхідність зумовлена специфікою самих природничих наук, які вимагають особливого методичного підходу до цифровізації освітнього процесу. Аналіз наукової літератури [3;4;5] та власний педагогічний досвід дозволяє зробити висновки, що адаптація викладання у цій галузі є імперативною через низку факторів:

—Необхідність візуалізації. Потреба у використанні складних цифрових інструментів для наочної демонстрації абстрактних та мікроскопічних явищ (наприклад, молекулярних структур, фізичних полів).

—Моделювання експериментів. Актуальна важливість застосування спеціалізованого програмного забезпечення, віртуальних лабораторій для імітації експериментів, які є неможливими або небезпечними для проведення в реальних умовах.

—Забезпечення інтерактивності. Використання інтерактивних платформ для активного залучення здобувачів освіти до дослідницької діяльності та проблемно-орієнтованого навчання, що сприяє глибшому засвоєнню матеріалу.

Таким чином, узагальнюючи вищезазначене, цифрова компетентність викладача природничих дисциплін розглядається як ключовий фактор не лише технічної реалізації, а й методичної інновації, що забезпечує адекватне відображення складності наукових знань.

Мета статті полягає у поглибленому аналізі потенційних можливостей та викликів, що виникають внаслідок інтеграції цифрових інструментів у методику викладання природничих дисциплін, а також у оцінюванні їхнього впливу на загальну ефективність освітнього процесу й якість підготовки фахівців. Для досягнення цієї мети поставлено такі дослідницькі завдання:

1. Дослідити теоретичні основи та методологічні засади цифровізації освітнього процесу, а також визначити її значення для розвитку природничих дисциплін у системі вищої освіти.

2. Здійснити аналіз впливу використання інтерактивних навчальних платформ та віртуальних лабораторій на пізнавальну діяльність та рівень засвоєння навчального матеріалу здобувачами освіти.

3. Ідентифікувати ключові переваги застосування цифрових технологій у викладанні природничих дисциплін, акцентуючи увагу на підвищенні зацікавленості студентів, покращенні візуалізації складного матеріалу та інтенсивному розвитку необхідних практичних і дослідницьких навичок.

Методологія. У дослідженні застосовано комплексний підхід, що інтегрує теоретичні й емпіричні методи аналізу в рамках компетентнісного підходу. Компетентнісний метод виступає як методологічна основа, спрямовуючи весь процес дослідження на формування й оцінку конкретних цифрових і предметних компетентностей викладачів природничих дисциплін. Проведено систематичний огляд і аналіз наукової літератури, актуальних методичних рекомендацій і чинних нормативних документів, що стосуються цифровізації освіти й ефективного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (далі - ІКТ) у викладання природничих дисциплін. Цей аналіз дозволив концептуалізувати сучасні тенденції, чітко ідентифікувати ключові переваги та визначити обмеження використання цифрових інструментів у освітньому процесі. Завдяки цьому забезпечується фокусування на тих інструментах та методиках, які безпосередньо сприяють досягненню цільових компетентностей здобувачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання впровадження інноваційних технологій в освітній процес відображені в працях О. Спіріна, Л. Карташової, А. Квятковської, І. Смирнової, Н. Бахмут, В. Кременя, Т. Сорочан та ін. Питання інтеграції цифрових інструментів у викладанні природничих дисциплін можна знайти в працях В.Черневич, А. Самар, Ю. Придаткевич та ін.

Виклад основного матеріалу. Сучасний освітній процес є неможливим без активного та системного використання цифрових технологій, які відкривають принципово нові можливості для методики викладання природничих

дисциплін. Інтеграція цифрових інструментів у освітній процес розглядається як важливий чинник підвищення його якості, оскільки вона прямо сприяє підвищенню пізнавальної зацікавленості здобувачів, покращенню візуалізації складних та абстрактних природничих явищ і процесів, розширенню доступу до глобальних освітніх ресурсів, а також інтенсивному розвитку ключових цифрових навичок у здобувачів [2]. Ефективне застосування широкого спектру інноваційних цифрових рішень, таких як інтерактивні симуляції, віртуальні лабораторії, елементи доповненої (AR) та віртуальної (VR) реальності, а також алгоритмів штучного інтелекту (далі - ШІ) для персоналізації траєкторій, дозволяє зробити навчання не тільки наочним і практично орієнтованим, але й високо персоналізованим, адаптуючи темп і зміст подачі матеріалу до індивідуальних потреб кожного здобувача, максимально імітуючи реальні наукові дослідницькі умови.

Аналіз сучасних наукових досліджень [1;3;4] концептуалізує цифрову компетентність викладача як багатокомпонентну інтегративну структуру, що охоплює низку взаємопов'язаних аспектів, зокрема технологічні (володіння цифровими інструментами), педагогічні (методика інтеграції технологій), інформаційні (оцінка даних) та комунікаційні (цифрова взаємодія) [2]. Для забезпечення системної уніфікації вимог та сприяння професійному розвитку на європейському рівні, розроблено Європейський фреймворк цифрової компетентності педагогів (DigCompEdu). Цей рамковий документ чітко виокремлює шість ключових сфер компетентності, які слугують методичним орієнтиром для вищої освіти: професійне залучення (використання цифрових технологій для саморозвитку), цифрові ресурси (пошук, створення та управління), навчання та викладання (використання технологій для дидактичних цілей), оцінювання (застосування цифрових інструментів для діагностики), розширення можливостей здобувачів (персоналізація та інклюзія) та сприяння розвитку цифрової компетентності здобувачів (як прямий обов'язок педагога). Таким чином, фреймворк забезпечує цілісне бачення цифрової майстерності, необхідної для ефективної діяльності у цифровому освітньому середовищі.

Проведений аналіз стану цифрової компетентності викладачів та вчителів природничих дисциплін у закладах освіти різних рівнів засвідчив наявність низки системних проблем, що гальмують ефективну цифрову трансформацію освітнього процесу:

1. Недостатня інтеграція цифрових інструментів у викладання природничих дисциплін, що обмежує потенціал технологій для поглиблення розуміння матеріалу.

2. Обмежене використання віртуальних лабораторій, симуляцій для моделювання складних природничих процесів, що знижує рівень практичної підготовки здобувачів та можливості візуалізації абстрактних явищ.

3. Невідповідність між актуальним рівнем цифрової компетентності викладачів та вчителів і сучасними вимогами до організації освітнього процесу в умовах інформаційного суспільства.

4. Недостатня підготовленість до створення якісного цифрового освітнього контенту, зокрема інтерактивних навчальних модулів, відеолекцій та завдань, адаптованих до специфіки предмету.

5. Складнощі з адаптацією традиційних методик викладання до динамічних умов цифрового середовища, що часто призводить до простого перенесення «аналогових» методів на цифрову платформу без їхньої сутнісної модернізації.

6. Низький рівень володіння інструментами аналізу освітніх даних для моніторингу успішності та персоналізації навчання, що ускладнює об'єктивне оцінювання ефективності цифрових методик.

7. Відсутність системної інституційної підтримки та стимулювання викладачів до неперервного професійного розвитку у сфері цифрової педагогіки, що призводить до спорадичного та нерівномірного підвищення їхньої кваліфікації. В Україні спостерігається суттєвий дефіцит офіційно затверджених цифрових освітніх ресурсів, які повною мірою відповідали б державним освітнім програмам. Хоча міжнародні платформи, як-от Coursera, EdX, Khan Academy та Labster, пропонують високоякісний контент та інноваційні методики, їхнє широке використання в українських закладах освіти обмежене через кілька факторів: необхідність платного доступу (висока вартість ліцензій) та домінування англomовного контенту. Ця ситуація ускладнюється тим, що значна частина якісного спеціалізованого програмного забезпечення є комерційною, а фінансова неспроможність закладів освіти перешкоджає його масовому впровадженню. Водночас, наявні безкоштовні альтернативи часто виявляються функціонально обмеженими (наприклад, відсутність ключових функцій, таких як повноцінне тестування чи створення інтерактивних моделей) або містять відволікаючу рекламу, що негативно впливає на якість та ефективність освітнього процесу.

Для забезпечення ефективного та системного формування цифрової компетентності викладачів природничих дисциплін пропонується запровадити інноваційну педагогічну модель CoMOOC (Collaborative Massive Open Online Course) [6], яка ґрунтується на ключових принципах колаборативного навчання і міждисциплінарної взаємодії. Ця модель не є просто форматом дистанційного курсу, а є цілісною методичною стратегією, спрямованою на подолання виявлених проблем у сфері цифрової підготовки. CoMOOC передбачає створення міждисциплінарних команд викладачів (наприклад, фізиків, математиків, хіміків), які спільно працюють над розробкою якісних цифрових освітніх ресурсів з урахуванням специфіки природничих наук. Це включає колективне створення віртуальних лабораторних практикумів, інтерактивних симуляцій та складних

завдань для проблемно-орієнтованого навчання. Важливим елементом моделі є активне залучення педагогів до міжнародних освітніх проєктів та мереж, що не лише збагачує їхній професійний досвід шляхом ознайомлення з передовими світовими практиками, але й розширює кругозір щодо новітніх технологій (наприклад, застосування ІІІ-інструментів у науковому моделюванні). Невід'ємною складовою моделі виступає система взаємного оцінювання, а також постійний і структурований обмін досвідом між усіма учасниками освітнього процесу. Такий механізм колективного професійного зростання сприяє не тільки індивідуальному підвищенню кваліфікації, але й швидкій інституціоналізації отриманих цифрових навичок й інноваційних методик у освітньому процесі. В результаті, модель СоМООС забезпечує гнучкість навчання, відповідність вимогам європейського фреймворку DigCompEdu та ефективну адаптацію викладання природничих дисциплін до умов стрімкої цифровізації.

Проаналізувавши найбільш доступні та релевантні види електронних освітніх платформ, ми здійснили виокремлення ключових цифрових технологій, оптимальних для викладання природничих дисциплін – біології, хімії, фізики, математики.

Віртуальні лабораторії визначаються як цифрові платформи або спеціалізовані програмні інструменти, які здійснюють точну імітацію функціоналу традиційних фізичних лабораторій для цілей навчання, наукових досліджень та експериментування. Вони надають здобувачам можливість виконувати складні практичні завдання та процедури, які зазвичай проводяться в реальних лабораторних умовах, проте без використання фізичних матеріалів та дороговартісного обладнання. Завдяки своїй високій доступності, гнучкості і безпеці, віртуальні лабораторії дозволяють здобувачам проводити експерименти, включаючи ті, що є небезпечними або неможливими в умовах стандартного навчального процесу. До найбільш доступних та функціональних прикладів віртуальних лабораторій, що мають високий дидактичний потенціал, належать:

- Labster (<https://www.labster.com/>) – це інтерактивна платформа, яка пропонує широкий спектр (понад 300) симуляцій реальних експериментів, охоплюючи ключові розділи біології (дослідження ДНК, мікробіологія), хімії (реакції, титрування) та фізики (вимірювання, механіка).

- PhET Interactive Simulations (<https://phet.colorado.edu/>) – безкоштовна платформа, розроблена Університетом Колорадо, що пропонує сотні динамічних та інтуїтивно зрозумілих симуляцій для фізики, хімії, біології, математики та наук про Землю. Вона акцентує увагу на візуалізації взаємозв'язку між реальними явищами та науковими концепціями.

- ChemCollective (<http://www.chemcollective.org/>) – ресурс, орієнтований переважно на хімію, який надає віртуальні хімічні лабораторії з можливістю проведення небезпечних або дорогих експериментів у безпечному цифровому

середовищі, а також пропонує проблемно-орієнтовані навчальні сценарії. Це якісний інструмент для виконання віртуальних хімічних експериментів, зокрема титрування чи визначення концентрації розчинів.

Інтерактивні симуляції та моделі являють собою ключові цифрові інструменти, які надають здобувачам освіти можливість глибокої взаємодії з динамічними процесами, природничими явищами або складними системами у контрольованому віртуальному середовищі. Ці інструменти широко використовуються для навчання, досліджень, професійного тренування, оскільки вони забезпечують унікальну можливість експериментувати з параметрами вхідних даних і миттєво спостерігати результуючі зміни в реальному часі. Це значно підвищує рівень розуміння причинно-наслідкових зв'язків у природничих науках. До найбільш ефективних та поширених прикладів інтерактивних симуляцій належать:

—PhET Interactive Simulations (<https://phet.colorado.edu/>) – відома платформа, що пропонує динамічні симуляції для широкого спектру природничих наук (біологія, фізика, хімія). Вона ідеально підходить для моделювання процесів, таких як швидкість хімічних реакцій, кінетика руху частинок у газах або механізми фотосинтезу, наочно ілюструючи абстрактні концепції.

—NetLogo (<https://ccl.northwestern.edu/netlogo/>) – мультиагентне програмне середовище моделювання. Воно використовується для створення складних симуляцій, особливо у біології та екології, дозволяючи моделювати поведінку великої кількості незалежних агентів, наприклад, еволюцію популяцій, поширення хвороб або динаміку екосистем.

—Molecular Workbench (<https://mw.concord.org/>) – інструмент для моделювання на атомарному та молекулярному рівнях. Його застосовують для викладання хімії та фізики, дозволяючи здобувачам візуалізувати та взаємодіяти з моделями молекул, атомів та кристалічних ґраток, поглиблюючи розуміння хімічних зв'язків та термодинаміки на мікрорівні.

Ключові освітні платформи, які є найбільш ефективними та широко використовуються у викладанні математики, зокрема на різних рівнях освіти:

—GeoGebra (<https://www.geogebra.org/>). Це динамічне математичне програмне забезпечення, яке об'єднує геометрію, алгебру, таблиці, графіки, статистику та числення в єдиному інтерактивному пакеті. Ідеально підходить для візуалізації абстрактних математичних функцій, створення динамічних геометричних конструкцій та інтерактивного дослідження залежності графічного зображення від алгебраїчних параметрів. Підтримує співпрацю та обмін навчальними матеріалами.

—WolframAlpha (<https://www.wolframalpha.com/>). Обчислювальна база знань та потужний аналітичний інструмент, здатний виконувати складні символічні та числові обчислення. Використовується для виконання диферен-

ціального та інтегрального числення, лінійної алгебри, розв'язання рівнянь та аналізу даних. Його ключова перевага полягає у можливості надання покрокових пояснень розв'язання задач (Step-by-step solutions), що є безцінним для самоосвіти студентів та демонстрації складних методів.

Висновки. У статті було здійснено комплексний аналіз можливостей та ключових викликів, пов'язаних із системною інтеграцією цифрових технологій у викладання природничих дисциплін. Ми дійшли переконання, що цифрові інструменти відкривають вагомі перспективи для якісного покращення освітнього процесу, зокрема, через підвищення рівня засвоєння знань, розвиток дослідницьких навичок та критичного мислення. Застосування віртуальних лабораторій, інтерактивних симуляцій, мультимедійних ресурсів та алгоритмів штучного інтелекту здатне зробити природничу освіту більш наочною, доступною, практико-орієнтованою та мотивуючою для здобувачів. Водночас, ми акцентували увагу на суттєвих викликах, які ускладнюють ефективне та повноцінне впровадження цифрових технологій. До них належать: недостатнє технічне забезпечення закладів освіти, дефіцит якісного україномовного контенту, ризик інформаційного перевантаження цифровими матеріалами, а також етичні та правові ризики, пов'язані з використанням новітніх технологій. Вирішення цих системних проблем вимагає комплексного підходу, узгоджених дій на державному та інституційному рівнях, а також проведення подальших емпіричних досліджень щодо оптимальних дидактичних моделей.

Література

1. Жук О. Формування цифрової компетентності викладача природничих дисциплін у педагогічних ЗВО. Цифрова трансформація освіти і науки : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Харків, 06–07 берез. 2025 р.) / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди та ін. ; редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2025. С. 84–88.
2. Придеткевич Ю. О., Самар А. В. Перспективи, виклики та наслідки цифровізації освітнього процесу під час вивчення дисциплін природничого циклу в закладах загальної середньої освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Педагогіка*. Вип. 30. 2024. С. 145–149.
3. Самар А. В. Впровадження STEM-освіти на заняттях хімії у вищих навчальних закладах шляхом використання платформ та сервісів. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 70. 2024. С. 24–27.
4. Самар А. В., Черневич В. В. Інтеграція цифрових інструментів у викладанні природничих дисциплін: можливості та виклики. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*. №1 (150). 2025. С. 152-158.
5. Черневич В. В. Особливості викладання природничих дисциплін в умовах дистанційного навчання. Молоді вчені: гіпотези, проекти, дослідження (природничі та аграрні науки): зб. матеріалів Всеукр. наук.- практ. конф. (Миргород, 2025 р.). ДЗ «Луган. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка». Миргород, 2025. С. 92–94.
6. Laurillard D. The Comoo Model for Global Professional Collaboration on Sustainability. UCL Discovery. 2020. С. 112-128. DOI: 10.5522/04/12972692. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10183402/> (дата звернення 05.11.2025)
7. The Digital Education Action Plan (2021-2027). URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (дата звернення 04.11.2025)

References

1. Zhuk O. (2025). Formuvannia tsyfrovoy kompetentnosti vykladacha pryrodnychkykh dystsyplin u pedahohichnykh ZVO [Formation of digital competence of teachers of natural sciences in pedagogical higher education institutions]. *Tsyfrova transformatsiia osvity i nauky : materialy III Vseukr. nauk.-prakt. konf., (m. Kharkiv, 06–07 berez. 2025 r.) / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody ta in.; redkol.: Yu. D. Boichuk (holov. red.) ta in. Kharkiv : KhNPU im. H. S. Skovorody, p. 84–88.* [in Ukrainian]
2. Prydetkevych Yu. O., Samar A. V. (2024). Perspektyvy, vyklyky ta naslidky tsyfrovizatsii osvitnoho protsesu pid chas vyvchennia dystsyplin pryrodnychoho tsyклу v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [Prospects, challenges, and consequences of the digitization of the educational process in the study of natural sciences in general secondary education institutions]. *Zbirnyk naukovykh prats Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Serii : Pedahohika. Vyp. 30. S. 145–149.* [in Ukrainian]
3. Samar A. V. (2024). Vprovadzhennia STEM-osvity na zaniattiakh khimii u vyshchkykh navchalnykh zakladakh shliakhom vykorystannia platform ta servisiv [Introduction of STEM education in chemistry classes in higher education institutions through the use of platforms and services]. *Innovatsiina pedahohika. Vyp. 70. S. 24–27.* [in Ukrainian]
4. Samar A. V. Chernevych V.V. (2025). Intehratsiia tsyfrovyykh instrumentiv u vykladanni pryrodnychkykh dystsyplin: mozhlyvosti ta vyklyky [Integration of digital tools in teaching natural sciences: opportunities and challenges]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho. №1 (150). S. 152-158.* [in Ukrainian]
5. Chernevych V. V. (2025). Osoblyvosti vykladannia pryrodnychkykh dystsyplin v umovakh dystantsiinoho navchannia [Features of teaching natural sciences in distance learning]. *Molodi vcheni: hipotezy, proiekty, doslidzhennia (pryrodnychi ta ahrarni nauky) : zb. materialiv Vseukr. nauk.- prakt. konf. (Myrhorod, 2025 r.). DZ «Luhan. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka». Myrhorod, S. 92–94.* [in Ukrainian]
6. Laurillard D. (2020). The Comooc Model for Global Professional Collaboration on Sustainability. *UCL Discovery. S. 112-128. DOI: 10.5522/04/12972692. URL: <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10183402/> (data zvernennia 05.11.2025)* [in English]
7. The Digital Education Action Plan (2021-2027). URL: <https://education.ec.europa.eu/focus-topics/digital-education/action-plan> (data zvernennia 04.11.2025) [in English]

УДК 378.147:355.23(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1799-1810](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1799-1810)

Мудрик Олена Володимирівна старший викладач кафедри іноземних мов Центру мовної підготовки, Національна академія Національної гвардії України, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0001-9834-4212>

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ У ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Анотація. У статті висвітлено теоретичні та практичні аспекти формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти у процесі навчання іноземної мови у вищих військових навчальних закладах. Обґрунтовано актуальність проблеми в умовах реформування сектору безпеки і оборони України, інтеграції у євроатлантичний простір та підвищення вимог до рівня володіння іноземною мовою у військово-професійній діяльності. Розкрито сутність поняття «комунікативна компетентність» на основі підходів зарубіжних (Д. Хаймс, М. Канале, М. Свейн, Л. Бахман) та вітчизняних дослідників (Н. Бориско, С. Ніколаєва, О. Тарнопольський). Визначено основні компоненти комунікативної компетентності: мовну, мовленнєву, соціокультурну, стратегічну та дискурсивну. Акцентовано увагу на особливостях формування цієї компетентності у військовому контексті, де провідними є вимоги до точності висловлювань, дотримання норм етичного та субординаційного спілкування, уміння ефективно взаємодіяти в команді. На основі аналізу навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» визначено мету, завдання та очікувані результати курсу, спрямованого на розвиток умінь англomовного професійного спілкування, засвоєння військової термінології, формування міжкультурної комунікації та стратегій ефективної мовленнєвої взаємодії. Обґрунтовано доцільність використання активних методів навчання – рольових ігор, кейс-методу, ситуативних тренінгів, аналізу професійних ситуацій. Результати впровадження таких підходів засвідчують підвищення рівня комунікативної готовності здобувачів освіти, зростання мотивації до вивчення іноземної мови та розвиток стратегічних, аналітичних і міжкультурних умінь. Зроблено висновок, що системне формування іншомовної комунікативної компетентності є необхідною складовою професійної підготовки військових фахівців нового покоління.

Ключові слова: комунікативна компетентність, іншомовна підготовка, військова освіта, професійне спрямування, здобувач освіти, іноземна мова.

Mudryk Olena Volodymyrivna Senior Lecturer, Department of Foreign Languages, Centre for Language Training, National Academy of the National Guard of Ukraine, 3 Ploshcha Zakhysnykiv Ukrainy, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0001-9834-4212>.

FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF LEARNERS IN THE PROCESS OF STUDYING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article analyzes theoretical and practical aspects of developing foreign-language communicative competence among learners in higher military educational institutions. The relevance of the issue is substantiated by the reform of Ukraine's security and defense sector, its Euro-Atlantic integration, and the increasing requirements for foreign language proficiency in military professional activity. The concept of "communicative competence" is examined based on the approaches of foreign (D. Hymes, M. Canale, M. Swain, L. Bachman) and Ukrainian scholars (N. Borysko, S. Nikolaieva, O. Tarnopolskyi). The key components of communicative competence are identified as linguistic, speech, sociocultural, strategic, and discursive. Special attention is paid to the specifics of forming this competence in the military context, where accuracy, clarity, discipline, and adherence to ethical norms of communication are essential. Based on the analysis of the academic discipline "Foreign Language for Professional Communication in the Field of State Security," the purpose, objectives, and expected learning outcomes of the course are described, focusing on the development of English-language communication skills in professional contexts, mastering military terminology, intercultural communication, and strategic speaking abilities. The use of active teaching methods such as role-playing, case study, situational training, and professional scenario analysis is justified. The implementation of these pedagogical approaches has increased learners' readiness for professional communication in English, enhanced their motivation to study foreign languages, and fostered the development of analytical, strategic, and intercultural skills. The article concludes that systematic formation of foreign-language communicative competence is a vital component of professional training for the new generation of military specialists.

Keywords: communicative competence, foreign language training, military education, professional orientation, learner, foreign language.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізації, розвитку міжнародного військового співробітництва та зростання ролі комунікаційного чинника у сфері безпеки й оборони, володіння англійською мовою стає невід'ємною складовою професійної компетентності військовослужбовців. Здобувачі освіти у

вищих військових навчальних закладах України дедалі частіше залучаються до міжнародних заходів – спільних навчань, стажувань, конференцій і тренінгів, що проводяться за участю представників країн-партнерів. У таких умовах сформованість іншомовної комунікативної компетентності є важливою передумовою професійного становлення майбутнього військового фахівця, його готовності до ефективної взаємодії в багатонаціональному середовищі.

Комунікативна компетентність у контексті військової освіти охоплює не лише знання граматичних і лексичних норм, але й уміння застосовувати мову відповідно до ситуації, службових ролей і завдань, а також навички міжкультурного спілкування та мовленнєвої етики. Особливого значення вона набуває під час підготовки офіцерів, коли вивчення іноземної мови професійного спрямування спрямоване на розвиток умінь ведення переговорів, участі в брифінгах, складання службових документів англійською мовою та використання термінології відповідно до стандартів НАТО.

Проблематика формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти у військових ЗВО залишається актуальною в контексті реформування системи військової освіти, адаптації навчальних програм до міжнародних вимог і впровадження компетентнісного підходу. Дослідження у галузі ESP (English for Specific Purposes) підтверджують ефективність практично орієнтованого навчання, заснованого на моделюванні реальних професійних ситуацій, роботі з автентичними матеріалами та застосуванні інтерактивних методів. Так, у дослідженні А. Сігел, М. Венс і Д. Нільссон зазначено, що комунікативні завдання у військовому контексті мають відтворювати типові ситуації службової взаємодії, що забезпечує розвиток мовленнєвих умінь, релевантних майбутній професійній діяльності здобувачів освіти [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування іншомовної комунікативної компетентності активно досліджується як в українській, так і в зарубіжній педагогічній науці. Теоретичні засади поняття «комунікативна компетентність» були закладені у працях Д. Хаймса, який розглядав її як здатність особистості ефективно використовувати мову з урахуванням соціокультурного контексту. Ідеї вченого були розвинені у роботах М. Канале та М. Свейн, які запропонували модель комунікативної компетентності, що включає граматичну, соціолінгвістичну, дискурсивну та стратегічну компоненти. Значний внесок у розвиток понятійного апарату здійснив Л. Бахман, який підкреслював взаємозв'язок між мовною, стратегічною та психофізіологічною компетенціями. В українській науковій традиції проблема іншомовної підготовки фахівців розглядалася у працях Н. Бориско, С. Ніколаєвої, О. Тарнопольського, І. Вяхк, Н. Бідюк, Н. Завіниченко та ін., які досліджували структуру, зміст і методичні підходи до формування іншомовної компетентності у вищій школі. Окремі аспекти професійно орієнтованого мовного навчання у військових

зкладах вищої освіти розкриті у сучасних роботах В. Волкової та Р. Волкова (2024), де підкреслено значення іншомовної комунікативної компетентності для підготовки офіцерів Національної гвардії України. Аналіз цих праць дозволяє зробити висновок, що попри наявність значної кількості досліджень, питання формування іншомовної комунікативної компетентності офіцерів сектору безпеки і оборони України залишається актуальним і потребує подальшого розвитку, зокрема в контексті впровадження міжнародних стандартів мовної підготовки, таких як STANAG 6001.

Метою статті є аналіз теоретичних засад, педагогічних умов і методичних засобів формування іншомовної комунікативної компетентності здобувачів освіти у процесі навчання англійської мови професійного спрямування у вищих військових навчальних закладах, а також визначення шляхів удосконалення мовної підготовки з урахуванням сучасних тенденцій військово-освітньої практики та вимог міжнародних стандартів (зокрема STANAG 6001).

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної компетентності офіцерів сектору безпеки і оборони України є одним із ключових напрямів професійної підготовки у сучасних умовах інтеграції до євроатлантичного освітнього простору. Оволодіння іноземною мовою, зокрема англійською, розглядається не лише як складова гуманітарної освіти, а як інструмент професійної діяльності, що забезпечує ефективну міжособистісну, міжвідомчу та міжнародну взаємодію у сфері безпеки, оборони та кризового реагування.

Поняття «комунікативна компетентність» вперше було введено Деллом Гаймсом, який у праці “On Communicative Competence” розглядав її як здатність особистості ефективно використовувати мову відповідно до соціального контексту спілкування [2]. Учений підкреслював, що володіння граматикою не забезпечує успішної комунікації, адже мовець має знати, коли, з ким і за яких умов можна використовувати певні мовні форми. Ідеї Д. Гаймса були розвинуті Майклом Канале та Меріл Свейн [3], які створили модель комунікативної компетентності, що складається з чотирьох компонентів:

1. *граматичної* (знання мовних норм і структур),
2. *соціолінгвістичної* (уміння добирати мовні засоби відповідно до ситуації спілкування),
3. *дискурсивної* (здатність будувати зв’язні висловлювання),
4. *стратегічної* (здатність компенсувати мовні труднощі через комунікативні стратегії).

Подальший розвиток ідей М. Канале та М. Свейн запропонував Л. Бахман. У своїй праці “The Construct Validation of Some Components of Communicative Proficiency” (1982) він увів поняття мовної, стратегічної та психофізіологічної компетенцій, підкресливши важливість соціокультурного контексту у процесі комунікації. Л. Бахман фактично заклав основу для тестування мовної

компетентності у професійних сферах, що згодом відобразилося у стандартах НАТО STANAG 6001.

У вітчизняній педагогічній науці проблема формування іншомовної комунікативної компетентності детально розглянута у працях Н. Бориско, С. Ніколаєвої, О. Тарнопольського та інших. Так, Н. Бориско розглядає комунікативну компетентність як інтегрований результат навчання, що включає когнітивний, мовленнєвий, соціокультурний та особистісний компоненти [5]. С. Ніколаєва підкреслює важливість комунікативного підходу та формування автономності студента у процесі іншомовного навчання [6]. О. Тарнопольський акцентує увагу на принципі професійної спрямованості іншомовного навчання, згідно з яким мова стає засобом оволодіння фахом, а не самоціллю [7].

Актуальну систематизацію цих підходів подають І. Волкова та Р. Волков у статті «Компоненти іншомовної комунікативної компетентності фахівця» [8]. Автори визначають іншомовну комунікативну компетентність як комплексний особистісний ресурс, що забезпечує ефективну професійну комунікацію, інтеграцію у міжкультурне середовище та успішну реалізацію професійних завдань.

У військовому освітньому середовищі формування комунікативної компетентності набуває специфічного характеру. По-перше, тут домінує вимога точності, стислості і недвозначності повідомлення, оскільки будь-яке відхилення може спричинити критичні наслідки у службовій діяльності. По-друге, мовленнєві дії військовослужбовців регламентуються нормами військової етики, субординації та протоколу, що зумовлює необхідність навчання культурі офіційного англомовного спілкування. По-третє, у системі підготовки офіцерів важливу роль відіграє орієнтація на міжнародні стандарти мовної підготовки НАТО (STANAG 6001), які визначають рівні володіння мовою у слуханні, говорінні, читанні та письмі [9].

Отже, теоретичні засади дослідження проблеми формування комунікативної компетентності офіцерів спираються на класичні концепції зарубіжних учених та на педагогічні принципи вітчизняних науковців. Їх інтеграція у зміст дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» дозволяє забезпечити комплексне формування іншомовної комунікативної компетентності, зорієнтованої на професійні стандарти сектору безпеки і оборони України.

Відповідно до Робочої програми навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки (англійська)» [10], основна мета курсу полягає у формуванні вмінь і навичок англомовного спілкування у професійних ситуаціях, що відображають специфіку службової діяльності офіцерів сектору безпеки і оборони України.

Курс орієнтований на розвиток іншомовної комунікативної компетентності (ІКК), яка є інтегрованим результатом мовної, мовленнєвої, соціокультур-

ної, стратегічної та дискурсивної підготовки здобувача. Як зазначається у програмі, навчання іноземної мови професійного спрямування має не лише лінгвістичну, а й професійно-орієнтовану мету, що відповідає сучасним стандартам мовної підготовки у військових навчальних закладах України та вимогам НАТО STANAG 6001.

Відповідно до програми, головними завданнями дисципліни є:

1. Розвиток навичок читання, аудіювання, говоріння та письма у військово-професійних контекстах – під час аналізу бойових наказів, звітів, інструкцій, комунікації в умовах тактичних операцій тощо.
2. Ознайомлення з військовою, безпековою та управлінською термінологією англійською мовою, необхідною для ведення службової документації, брифінгів, переговорів і міжнародних контактів.
3. Формування умінь міжкультурної комунікації, зокрема в ситуаціях міжнародної співпраці, миротворчих місій та спільних навчань із підрозділами країн-членів НАТО.
4. Розвиток стратегій ефективного спілкування під час виконання службових завдань, офіційних зустрічей, кризових переговорів і багатонаціональних операцій.

Програма підкреслює, що іншомовна підготовка здобувача має здійснюватися на основі комунікативно-діяльнісного та професійно-орієнтованого підходів, що забезпечує зв'язок між мовною компетентністю та реальними професійними потребами військовослужбовця. Ці підходи відповідають науковим принципам, викладеним у працях українських дослідників – С. Ніколаєвої, О. Тарнопольського, Н. Бориско, які визначають комунікативну спрямованість і фахову мотивацію як основу ефективного навчання іноземної мови у професійному середовищі.

Таким чином, мета курсу «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» полягає у підготовці здобувача до реального англomовного професійного спілкування, необхідного для виконання службових завдань, прийняття рішень у міжнародному середовищі та ефективної участі у діяльності структур сектору безпеки і оборони. Результатом засвоєння дисципліни має стати сформована іншомовна комунікативна компетентність, що проявляється у здатності офіцера точно, логічно й етично висловлюватися англійською мовою у межах професійної діяльності.

Ефективне формування іншомовної комунікативної компетентності офіцерів сектору безпеки і оборони України можливе лише за умови використання сучасних педагогічних технологій, методів та форм організації навчального процесу, які відповідають завданням дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» та стандартам мовної підготовки НАТО (STANAG 6001).

Відповідно до Робочої програми дисципліни, основним методологічним підходом у навчанні є комунікативно-орієнтоване навчання, яке передбачає засвоєння мови через активну мовленнєву діяльність у реальних або змодельованих професійних ситуаціях. Цей підхід ґрунтується на концепції «навчання через спілкування» (Learning through Communication), розробленій у межах комунікативної методики М. Канале, М. Свейн і Л. Бахмана, та успішно адаптованій в українській педагогіці С. Ніколаєвою і О. Тарнопольським.

Центральним принципом цього підходу є максимальне наближення навчальних завдань до реальних професійних ситуацій. Зокрема, під час занять здобувачі беруть участь у:

- рольових іграх (“Briefing the Commander”, “Negotiating with Allies”),
- симуляціях службових переговорів,
- дискусіях та дебатах на теми міжнародної безпеки,
- моделюванні кризових ситуацій (“Emergency Response”, “Evacuation Scenario”).

Такі форми діяльності сприяють розвитку усного мовлення, стратегічного мислення та швидкого прийняття рішень, що відповідає вимогам військової служби.

Одним із найбільш ефективних методів, зазначених у програмі, є метод кейсів – аналіз конкретних ситуацій професійної взаємодії. Слухачам пропонуються автентичні тексти звітів, наказів, доповідей, службових інструкцій, на основі яких вони мають:

- визначити проблему,
- запропонувати варіанти вирішення,
- презентувати англomовний звіт або командирське рішення.

Метод кейсів дозволяє поєднати мовну підготовку з розвитком аналітичних і комунікативних навичок, а також формує стратегічну компетентність, що особливо важливо для офіцерів.

Згідно з Робочою програмою дисципліни [10], навчальний процес із «Іноземної мови професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» організовується в очній формі. Заняття проводяться в аудиторіях вищого військового навчального закладу із забезпеченням належних умов для мовної підготовки. До проведення занять залучаються викладачі з відповідною фаховою підготовкою та досвідом роботи, що дозволяє поєднувати академічні знання з практичними аспектами службової діяльності.

У процесі занять активно застосовуються інтерактивні технології аудиторного навчання, що стимулюють комунікативну активність офіцерів:

- мультимедійні презентації, ілюстровані матеріалами з відкритих ресурсів НАТО (наприклад, NATO Multimedia Library);
- перегляд і обговорення навчальних відеоматеріалів англійською мовою (брифінги, прес-конференції, виступи представників міжнародних структур);

- аналіз автентичних друкованих документів – наказів, інструкцій, доповідей, звітів, уривків з посібників НАТО, що відображають реальні комунікативні ситуації у військовому середовищі;
- виконання практичних завдань у форматі тренінгів та групових рольових вправ під керівництвом викладачів, які приїжджають для проведення навчальних модулів.

Такі форми роботи дозволяють створити максимально наближене до реального службового середовища навчання, формують уміння швидко орієнтуватися у професійній ситуації, вести діалог, аргументувати позицію та реагувати на мовні стимули в умовах командної взаємодії. Інтерактивний характер занять сприяє розвитку не лише мовленнєвих, а й соціально-комунікативних і стратегічних умінь військовослужбовців.

Важливим компонентом методики є робота з автентичними текстами, які відображають реальні комунікативні ситуації військової сфери: накази, операційні зведення, протоколи, прес-релізи, доповіді, інформаційні повідомлення тощо. Такі матеріали забезпечують високу професійну релевантність навчального контенту й сприяють розвитку термінологічної компетентності [8].

Згідно з програмою, у навчальному процесі застосовуються різноманітні форми організації роботи:

- індивідуальна (виконання письмових завдань, тестів, перекладів, складання доповідей);
- парна (інтерв'ю, діалоги, спільні усні завдання);
- групова (аналіз кейсів, розробка спільних проектів, рольові тренінги);
- проектна діяльність (підготовка англомовних брифінгів, презентацій, службових звітів, моделювання міжнародних місій).

Таке поєднання форм дозволяє активізувати пізнавальну діяльність, формувати командні навички та забезпечує практичну спрямованість навчання.

Особливе місце в організації навчального процесу посідає формувальне оцінювання, що передбачає поточне відстеження динаміки розвитку іншомовних умінь офіцерів. Використовуються такі інструменти: ситуативні тести, усні виступи, самооцінювання, парне оцінювання. Цей вид оцінювання дозволяє здобувачам усвідомлювати власний поступ, підвищувати мотивацію до навчання та формувати навички самоконтролю.

Отже, методичне забезпечення дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» базується на інтеграції традиційних і інноваційних підходів: комунікативного, діяльнісного, кейсового, інтерактивного та проектного. Така модель навчання відповідає сучасним освітнім тенденціям і сприяє підготовці офіцерів до ефективної професійної іншомовної комунікації у сфері національної безпеки.

Впровадження у навчальний процес сучасних педагогічних підходів, описаних у Робочій програмі дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування

у сфері забезпечення державної безпеки (англійська)», засвідчило позитивну динаміку у формуванні іншомовної комунікативної компетентності офіцерів. Аналіз навчальних результатів і спостережень за перебігом занять дає підстави виділити кілька важливих тенденцій.

А) Підвищення рівня готовності до міжособистісної та професійної комунікації англійською мовою. Після впровадження комунікативно-орієнтованих методів навчання здобувачі демонструють зростання рівня готовності до усного та письмового спілкування англійською мовою у професійних ситуаціях. Зокрема, покращено вміння вести короткі брифінги, обговорювати оперативні питання, готувати письмові звіти та доповіді. Здобувачі відзначають, що практична спрямованість завдань дає змогу «перенести» знання з аудиторії у реальні ситуації службової комунікації

Б) Активізація мотивації до вивчення іноземної мови. Завдяки використанню рольових ігор, симуляцій переговорів і моделювання кризових подій значно зросла внутрішня мотивація здобувачів освіти до вивчення англійської мови. Виконання завдань, пов'язаних із реальними службовими сценаріями, дозволяє офіцерам-слухачам усвідомити практичну необхідність володіння мовою для успішного виконання професійних завдань, участі у спільних навчаннях і міжнародних операціях. Крім того, спостерігається підвищення рівня самоосвітньої мотивації – слухачі активно користуються англійськими ресурсами (військові аналітичні звіти, стандарти НАТО, офіційні документи), що свідчить про формування навчальної автономії.

Завдяки використанню рольових ігор, симуляцій переговорів і моделювання кризових подій значно зросла внутрішня мотивація військовослужбовців до вивчення англійської мови. Виконання завдань, пов'язаних із реальними військовими сценаріями, дозволяє майбутнім офіцерам усвідомити практичну необхідність володіння мовою для успішного виконання службових завдань, участі у спільних навчаннях і міжнародних операціях.

В) Покращення аналітичних, когнітивних та рефлексивних умінь. Використання методу кейсів, аналітичних вправ і проєктної діяльності сприяє розвитку умінь аналізу інформації, аргументування позиції, прийняття рішень у груповому форматі. Під час виконання кейс-завдань здобувачі освіти тренуються презентувати власні рішення англійською мовою, використовувати професійну термінологію, логічно обґрунтовувати вибір комунікативних стратегій. Це посилює когнітивний і рефлексивний компоненти комунікативної компетентності. Рефлексивні вправи – самооцінювання, аналіз типових помилок, фіксація власних досягнень – формують здатність усвідомлювати власний прогрес і планувати подальше вдосконалення мовлення. Така діяльність допомагає усвідомлювати сильні та слабкі сторони у володінні іноземною мовою, визначати динаміку особистого прогресу, а також окреслювати напрями подальшого

розвитку комунікативних навичок. У результаті формуються вміння планувати власну освітню траєкторію, ставити реалістичні цілі й ефективно досягати їх у процесі професійної підготовки.

Г) Розвиток інтегрованих умінь – комунікативних, когнітивних, стратегічних. Інтегрована організація навчального процесу сприяє одночасному розвитку кількох типів компетентностей: вміння ефективно спілкуватися англійською, приймати рішення у професійних ситуаціях, застосовувати комунікативні стратегії та адаптувати мовлення до контексту службової діяльності. Такий підхід забезпечує комплексне становлення іншомовної комунікативної компетентності офіцерів-здобувачів і підвищує їхню готовність до виконання службових завдань у багатонаціональному середовищі.

Отже, аналіз освітніх результатів дозволяє стверджувати, що курс «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» має низку суттєвих переваг у системі професійної підготовки офіцерів сектору безпеки і оборони України:

1. Практична спрямованість – навчальні завдання побудовані на реальних ситуаціях службової взаємодії (брифінги, переговори, звіти), що забезпечує безпосередній зв'язок між мовним навчанням і професійною діяльністю.

2. Професійна релевантність змісту – використання військової та безпекової термінології, автентичних документів і прикладів з міжнародної практики НАТО.

3. Розвиток міжкультурної компетентності – курс готує офіцерів до ефективної комунікації з іноземними партнерами, формує толерантність, повагу до культурних відмінностей та етичні засади військового спілкування.

4. Формування стратегічного мислення і лідерських навичок – під час виконання кейсів і групових завдань здобувачі вчаться приймати рішення, розподіляти ролі, координувати комунікацію в команді.

5. Підготовка до стандартів НАТО STANAG 6001 – зміст курсу зорієнтований на досягнення мовних рівнів, що відповідають міжнародним критеріям оцінювання мовної підготовки офіцерів.

Таким чином, реалізація курсу забезпечує підвищення якості мовної, професійної та міжкультурної підготовки офіцерів, сприяє розвитку їхньої комунікативної культури, формуванню впевненості у власних мовних можливостях і готовності до виконання завдань у міжнародному безпековому середовищі.

Висновки. Проведене дослідження підтверджує, що формування іншомовної комунікативної компетентності є ключовим завданням професійної підготовки офіцерів сектору безпеки і оборони України. Володіння англійською мовою професійного спрямування виступає не лише складовою загальної культури офіцера, а й необхідною умовою його успішної службової діяльності, ефективної міжвідомчої та міжнародної взаємодії.

Результати аналізу теоретичних підходів та положень Робочої програми дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» засвідчили, що ефективність формування комунікативної компетентності здобувачів освіти забезпечується поєднанням комунікативного, діяльнісного та професійно орієнтованого підходів. Найбільш результативними виявилися методи моделювання професійних ситуацій (рольові ігри, дебати, симуляції), кейс-метод, інтерактивні тренінги та робота з автентичними матеріалами, які сприяють розвитку аналітичного мислення, умінь аргументування, міжособистісної взаємодії та володіння професійною термінологією. Застосування цих педагогічних інструментів сприяло зростанню рівня готовності здобувачів освіти до англomовного професійного спілкування, підвищенню мотивації до навчання та розвитку інтегрованих комунікативних і когнітивних умінь, необхідних для ефективної діяльності у багатонаціональному середовищі.

Загалом дисципліна «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» довела свою високу ефективність і практичну значущість у системі підготовки офіцерів. Вона забезпечує не лише формування мовних навичок, але й розвиток стратегічного мислення, комунікативної культури та професійної самосвідомості офіцера.

Подальші дослідження доцільно зосередити на розробленні діагностичних інструментів для оцінювання рівня іншомовної комунікативної компетентності офіцерів, удосконаленні критеріїв мовної підготовки відповідно до вимог STANAG 6001, а також на вивченні ефективності інтерактивних тренінгів, автентичних симуляцій і міжкультурних модулів у процесі професійно орієнтованого навчання.

Отже, можна зробити висновок, що іншомовна комунікативна компетентність є важливим чинником успішного професійного становлення офіцера сучасної Національної гвардії України та структур сектору безпеки. Її системне формування в межах курсу «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки» сприяє становленню висококваліфікованого, культурно адаптованого та комунікативно компетентного військового фахівця, здатного ефективно діяти у багатонаціональному безпековому середовищі.

Література:

1. Siegel A., Vance M., Nilsson D. Military English language education: a scoping review of 30 years of research / A. Siegel, M. Vance, D. Nilsson // *Innovation in Language Learning and Teaching*. – 2024. – Т. 19, № 5. – С. 433–451. – DOI: <https://doi.org/10.1080/17501229.2024.2370986>.
2. Hymes D.H. On Communicative Competence / D.H. Hymes // In: J.B. Pride, J. Holmes (eds.) *Sociolinguistics. Selected Readings*. – Harmondsworth : Penguin, 1972. – С. 269–293.
3. Canale M., Swain M. Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing / M. Canale, M. Swain // *Applied Linguistics*. – 1980. – Т. 1. – С. 1–47.

4. Bachman L.F. The Construct Validation of Some Components of Communicative Proficiency / L.F. Bachman // TESOL Quarterly. – 1982. – Т. 16, № 3. – С. 449–465.
5. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика: колективна монографія / [Н. Ф. Бориско, С. Ю. Ніколаєва, О. Б. Бігич та ін.]; за заг. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – Київ : Ленвіт, 2013. – 590 с.
6. Ніколаєва С. Ю. Теорія і практика навчання іноземних мов у вищій школі / С. Ю. Ніколаєва. – Київ : Ленвіт, 2008. – 336 с.
7. Тарнопольський О. Б. Методика викладання англійської мови у вищих навчальних закладах / О. Б. Тарнопольський. – Київ : Логос, 2006. – 256 с.
8. Волкова І., Волков Р. Компоненти іншомовної комунікативної компетентності фахівця / І. Волкова, Р. Волков // Інноваційна педагогіка. – 2024. – Вип. 78, т. 1. – С. 92–96.
9. NATO Standardization Office. STANAG 6001 – Language Proficiency Levels (Edition 5)/ NATO Standardization Office. – Brussels : NSO, 2021. – Режим доступу: <https://natobilc.org/stanag-6001/>.
10. Робоча програма навчальної дисципліни «Іноземна мова професійного спрямування у сфері забезпечення державної безпеки (англійська)» / уклад. О. Мудрик, С. Ревуцька. – Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2025. – 27 с. – (Рукопис).

References:

1. Siegel, A., Vance, M., & Nilsson, D. (2024). *Military English language education: a scoping review of 30 years of research*. *Innovation in Language Learning and Teaching*, 19(5), 433–451. <https://doi.org/10.1080/17501229.2024.2370986> [in English].
2. Hymes, D.H. (1972). *On communicative competence*. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics. Selected Readings* (pp. 269–293). Harmondsworth: Penguin [in English].
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*. *Applied Linguistics*, 1, 1–47 [in English].
4. Bachman, L.F. (1982). *The construct validation of some components of communicative proficiency*. *TESOL Quarterly*, 16(3), 449–465 [in English].
5. Borysko, N.F., Nikolayeva, S.Yu., & Bihych, O.B. (2013). *Metodyka navchannia inozemnykh mov i kultur: teoriia i praktyka* [Methodology of teaching foreign languages and cultures: theory and practice]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
6. Nikolayeva, S.Yu. (2008). *Teoriia i praktyka navchannia inozemnykh mov u vyshchii shkoli* [Theory and practice of teaching foreign languages in higher education]. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
7. Tarnopolskyi, O.B. (2006). *Metodyka vykladannia anhliiskoi movy u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Methodology of teaching English in higher educational institutions]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
8. Volkova, I., & Volkov, R. (2024). *Komponenty inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentnosti fakhivtsia* [Components of a specialist's foreign language communicative competence]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative Pedagogy*, 78(1), 92–96 [in Ukrainian].
9. NATO Standardization Office. (2021). *STANAG 6001 – Language Proficiency Levels (Edition 5)*. Brussels: NATO Standardization Office. Retrieved from <https://natobilc.org/stanag-6001/> [in English].
10. Mudryk, O., & Revutska, S. (2025). *Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny “Inozemna mova profesiinoho spriamuvannia u sferi zabezpechennia derzhavnoi bezpeky (anhliiska)”* [Syllabus of the course “Professionally Oriented Foreign Language in the Field of National Security (English)”]. Kharkiv: National Academy of the National Guard of Ukraine, 27 p. (Manuscript) [in Ukrainian].

УДК 378.011.3-051:004

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1811-1821](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1811-1821)

Муляр Вадим Петрович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри експериментальної фізики, інформаційних та освітніх технологій Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0003-4774-3947>

Хабатюк Тетяна Олександрівна здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня, Волинський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0009-0002-7156-0649>

МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МОБІЛЬНИХ ПРИБОРІВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФІЗИКИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито дидактичні можливості використання мобільних пристроїв в освітньому процесі з фізики в закладах загальної середньої освіти. Встановлено, що широке розповсюдження мобільних пристроїв веде до трансформації підходів щодо викладання фізики з використанням сучасних інформаційних технологій. Показано, що мобільні пристрої можна використовувати не лише на уроках фізики, але й для організації самостійної діяльності учнів в домашніх умовах. Проведено аналіз мобільних додатків, які сприяють формуванню в учнів експериментальних умінь та навичок. Завдяки функціоналу безкоштовних мобільних програм, таких як Smart Tools (інструменти «Транспортер», «Швидкість» тощо), Компас, Конвертер величин, мобільні пристрої можна використовувати як вимірювальні інструменти. Застосування цих додатків дозволяє розширити тематику домашніх експериментальних завдань і зробити їх більш доступними та інтерактивними. Запропоновано завдання, які можна виконати в домашніх умовах з використанням смартфонів. Показано переваги організації домашніх експериментів із використанням цифрових комунікаційних платформ, зокрема, месенджерів, мобільних версій соціальних мереж. Ці інструменти дають змогу вчителю публікувати тексти завдань, інструкції до їх виконання, приклади фотоматеріалів експериментальних установок, а також відеозаписи з демонстрацією проведення дослідів у домашніх умовах. Підкреслено, що мобільні версії хмарних сервісів можна використовувати для створення посилань на відповідні файли, які збережені у хмарному сховищі. Акцентовано увагу на тому, що за допомогою мобільних пристроїв з функцією сканування QR-кодів учні можуть швидко не

лише отримати доступ до необхідної інформації, а й самостійно створювати коди, які містять посилання на результати виконаних домашніх завдань. Мобільні додатки типу дашбордів дають змогу оперативно перевірити рівень засвоєння знань з фізичного експерименту та візуалізувати результати в режимі реального часу.

Ключові слова: мобільні пристрої, мобільні додатки, освітній процес, методика, уроки фізики, фізичний експеримент.

Mulyar Vadim Petrovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Experimental Physics, Information and Educational Technologies, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0003-4774-3947>

Khabatiuk Tetiana Oleksandrivna Master's Degree Student, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0009-0002-7156-0649>

METHODOLOGICAL FEATURES OF USING MOBILE DEVICES IN THE PROCESS OF TEACHING PHYSICS IN GENERAL SECONDARY EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article reveals the didactic potential of using mobile devices in the educational process of teaching physics in general secondary education institutions. It is established that the widespread use of mobile devices leads to a transformation of teaching approaches in physics education through the integration of modern information technologies. It is shown that mobile devices can be effectively used not only during physics lessons but also for organizing students' independent learning activities at home. An analysis of mobile applications that contribute to the development of students' experimental skills and abilities has been conducted. Owing to the functionality of free mobile programs such as Smart Tools (including tools like "Protractor", "Speed" etc.), Compass, and Unit Converter, mobile devices can serve as measurement instruments. The use of these applications makes it possible to expand the range of home experimental tasks and make them more accessible and interactive. Sample assignments that can be performed at home using smartphones are proposed. The advantages of organizing home experiments through digital communication platforms – such as messengers and mobile versions of social networks – are demonstrated. These platforms allow teachers to publish task descriptions, detailed instructions, examples of experimental setups, as well as video recordings demonstrating how to conduct experiments at home. It is emphasized that mobile versions of cloud services can be used to create links to files stored in cloud repositories. Special attention is given to the fact that by using mobile devices with QR

code scanning functions, students can quickly access necessary information and even independently generate QR codes containing links to their completed homework results. Mobile dashboard-type applications enable real-time assessment of students' understanding of physical experiments and visualization of results.

Keywords: mobile devices, mobile applications, educational process, methodology, physics lessons, physical experiment.

Постановка проблеми. Використання інформаційно-комунікаційних технологій є одним із ключових напрямів модернізації закладів загальної середньої освіти, оскільки сприяє підвищенню якості освітнього процесу, активізації пізнавальної діяльності учнів та посиленню їх мотивації до навчання. З огляду на стрімкий розвиток цифрових технологій, традиційні персональні комп'ютери дедалі частіше замінюються портативними та мобільними пристроями – смартфонами, планшетами, електронними книгами тощо, що відкриває нові можливості для організації навчальної діяльності.

У цьому контексті методична спільнота зосереджує зусилля на розробці дидактичних матеріалів для самостійної роботи учнів, адаптованих до використання сучасних цифрових засобів. Особливу увагу приділено експериментальним завданням, які не лише сприяють формуванню практичних навичок, а й забезпечують інтеграцію мобільних технологій у процес самостійного пізнання, що відповідає актуальним освітнім потребам.

Попри триваючу роботу над удосконаленням змісту домашнього фізичного експерименту, однією з основних труднощів його впровадження в освітній процес залишається організація самостійної діяльності учнів у домашніх умовах. Це, своєю чергою, ускладнює систематичне використання експериментальних методів навчання в основній загальноосвітній школі.

Зазначене свідчить про актуальність проблеми формування експериментальних компетентностей учнів основної та старшої школи, а також про необхідність пошуку ефективних методичних рішень у контексті модернізації української освіти.

Одним із перспективних напрямів вирішення цієї проблеми є інтеграція мобільних технологій в освітній процес закладів загальної середньої освіти, що відкриває нові можливості для організації самостійної експериментальної діяльності учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом з'являється дедалі більше наукових і методичних праць, присвячених різним аспектам використання мобільних пристроїв в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти. А. Рябко, В. Толмачов та О. Ігнатенко розробили методику застосування мобільного додатка Phyrphox у шкільному фізичному експерименті [7]. Результати проведених досліджень засвідчили високу ефективність запропонованої

методики та підтвердили її позитивний вплив на формування й розвиток експериментальних навичок учнів. У дослідженні Б. Клименка проаналізовано переваги та недоліки мобільного навчання. Акцентовано увагу на високому дидактичному потенціалі мобільних пристроїв і технологій, які, за умови їхньої обґрунтованої та цілеспрямованої інтеграції в освітній процес, здатні сприяти переходу до сучасної моделі навчання [3]. У науковій праці С. Стеценка висвітлено особливості застосування мобільних технологій навчання в освітньому процесі закладів загальної середньої освіти як складової компетентісно орієнтованих технологій [8]. Дослідник акцентує увагу на тому, що ключовим аспектом цієї технології є «розгляд здобувачів освіти як рівноправних учасників освітнього процесу, що передбачає партнерську взаємодію, у межах якої учні та вчитель спільно ухвалюють рішення, визначають цілі та способи досягнення очікуваних результатів навчання». Автором здійснено добір та аналіз мобільних додатків, ефективних для вивчення фізики, які сприяють підвищенню інтересу здобувачів освіти до предмета, формуванню предметних компетентностей, розвитку критичного мислення та самостійності.

Мета статті – дослідити дидактичні можливості використання мобільних пристроїв в освітньому процесі з фізики у закладах загальної середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день смартфони за рівнем продуктивності та функціональності перевершують окремі моделі персональних комп'ютерів. До основних переваг мобільних пристроїв слід віднести компактні розміри, незначну масу, а також можливість використання в різноманітних умовах і локаціях. Це зумовлює їх широке поширення у сучасному освітньому середовищі, зокрема в закладах загальної середньої освіти, де учні активно використовують мобільні пристрої для доступу до ресурсів Інтернету.

Згідно з «Рекомендаціями ЮНЕСКО щодо політики у сфері мобільного навчання» (2015 р.) [6], мобільне навчання має низку унікальних переваг, серед яких: персоналізація освітнього процесу, оперативний зворотний зв'язок, можливість оцінювання результатів навчання в реальному часі, а також підтримка учнів з особливими освітніми потребами.

У сучасних підлітків, як правило, є мобільні телефони з бездротовим доступом до Інтернету, що забезпечує їм постійний доступ до актуальних освітніх ресурсів. Це створює передумови для інтеграції мобільних пристроїв у навчальний процес як у класі, так і поза його межами, зокрема з метою індивідуалізації навчання. Значний потенціал мають також мобільні додатки для організації домашніх фізичних експериментів, що сприяє виконанню учнями практичних завдань у позаурочний час.

Як показує практика, формування в учнів умінь самостійно ставити досліди може бути забезпечене за умови багаторазового виконання окремих дій та операцій, з яких складається експеримент. Така велика кількість повторень

для формування сталого результату навчання є основою пошуку методів та засобів, що забезпечують відповідну практику відпрацювання в учнів експериментальних умінь та навичок. Це може бути досягнуто з допомогою простого збільшення кількості лабораторних робіт.

До груп мобільних додатків, які, на наш погляд, можуть бути використані вчителем під час організації домашнього фізичного експерименту, належать: датчики та конвертери, месенджери, мобільні версії соціальних мереж, мобільні версії хмарних сервісів, сканери QR-кодів, а також дашборди.

Варто наголосити, що наведений перелік не є вичерпним, оскільки кількість мобільних програм постійно зростає, а їх функціональні можливості розширюються. Запропонована класифікація відображає ключові технологічні рішення, які можуть бути інтегровані в освітній процес з метою підвищення його ефективності, індивідуалізації навчання та розвитку дослідницьких компетентностей учнів.

Проілюструємо підходи до організації вчителем домашніх фізичних експериментів із використанням мобільних додатків.

За умови використання мобільного пристрою як платформи для підключення датчиків і конвертерів, він може бути трансформований у багатофункціональний комплекс вимірювальних інструментів, придатний для проведення фізичних експериментів у домашніх умовах. Наприклад, смартфон може виконувати функції транспортера (додаток On Protractor), лінійки (Ruler App), а також засобу для розпізнавання кольору об'єкта за допомогою камери або фотографії (On Color Measure) [2]. Такі можливості відкривають нові перспективи для організації самостійної експериментальної діяльності учнів із використанням доступних цифрових засобів.

У цьому контексті доцільним є звернення до можливостей мобільних додатків для смартфонів на платформі Android, які можуть бути як вбудованими, так і доступними для завантаження через Google Play [5].

Зокрема, при організації домашніх експериментальних завдань з використанням смартфона як вимірювального пристрою учням можна запропонувати виконати такі завдання:

1. Покладіть книгу довжиною 30-40 см на стіл, а поряд покладіть іншу книгу для упору. Підводячи під вільний кінець книги руку, поступово піднімайте кінець книги, а іншою рукою кладіть на верхній кінець книги сірникову коробку зі сірниками. Збільшуючи або зменшуючи кут нахилу книги над столом, досягайте того моменту, коли сірникова коробка почне рівномірно ковзати по книзі [4, с. 158]. Визначте коефіцієнт тертя, використовуючи дані про вугілля, отримані за допомогою мобільного додатка Smart Tools (інструмент «Транспортер»).

2. Визначте швидкість, з якою Ви йдете від школи до будинку, використовуючи вбудований додаток «Секундомір» та додаток Smart Tools (інструмент

«Відстань»). Порівняйте отриманий результат із даними програми Smart Tools (інструмент «Швидкість»).

3. За допомогою програми «Компас» визначте розташування своєї кімнати щодо сторін горизонту та побудуйте план кімнати з їх вказівкою, а також знайдіть та запишіть координати розташування (довготу та широту).

4. Визначте тиск, що чинить ноутбук. Використовуючи програму «Конвертер величин», ознайомтеся з різними одиницями вимірювання тиску. Здійсніть переведення отриманого значення тиску в 2–3 незнайомі Вам раніше одиниці вимірювання тиску.

Для виконання експериментальних домашніх завдань учитель може запропонувати учням використовувати засоби електронної комунікації, зокрема месенджери (Skype, Viber, WhatsApp, Telegram, Facebook тощо), які зазвичай уже інтегровані в операційну систему смартфона. До переваг застосування таких сервісів належать можливість безкоштовного обміну текстовими повідомленнями, фотографіями, відеоматеріалами, а також здійснення відеозв'язку в режимі реального часу.

Крім того, у межах окремого месенджера вчитель може створити спеціалізовані групи з фізики відповідно до навчальних класів і додати до них усіх учнів. Виходячи з практичного досвіду, більшість учнів надають перевагу використанню Viber або WhatsApp, тому доцільно, щоб учитель мав облікові записи в зазначених месенджерах для забезпечення ефективної комунікації.

Окрім безпосереднього використання месенджерів під час виконання завдань, вони можуть слугувати ефективним інструментом для організації зворотного зв'язку між учителем і учнями. Зокрема, після завершення уроку вчитель може надіслати текст експериментального домашнього завдання до групового чату як нагадування. Такий спосіб інформування забезпечує доступність завдання для всіх учнів, зокрема й тих, хто був відсутній на уроці.

Крім того, месенджери можуть виконувати функцію платформи для збору та перевірки виконаних завдань. Учні мають змогу надсилати фотографії приладів або експериментальних установок, зібраних у домашніх умовах, супроводжуючи їх відеокоментарями з поясненням особливостей складання та функціонування відповідних пристроїв.

Месенджери також забезпечують можливість підтримання постійного зворотного зв'язку між учителем і здобувачами освіти. Зокрема, до визначеного терміну здачі експериментальних завдань учні можуть ставити уточнювальні запитання безпосередньо вчителю через месенджер. Оскільки всі повідомлення в груповому чаті є доступними для перегляду, це дозволяє уникнути дублювання запитань та сприяє формуванню колективного інформаційного простору.

Крім того, вчитель має змогу проводити онлайн-консультації, здійснювати моніторинг навчальної активності учнів, а також надавати посилання на додат-

кові джерела інформації, зокрема літературу, що стосується виконання домашніх експериментів. Залежно від організаційних вимог, учні можуть надсилати результати виконаних завдань – фотографії або відеозаписи дослідів – як у приватні повідомлення, так і в загальний чат.

Аналіз сучасних досліджень свідчить про доцільність використання мобільних версій соціальних мереж (зокрема, Instagram, Facebook тощо) для організації та контролю виконання домашніх експериментальних завдань. Згідно з актуальними статистичними даними, значна частина підлітків надає перевагу саме соціальній мережі Instagram – її популярність серед здобувачів освіти сягає 73% [2, с. 57]. Це створює передумови для ефективного використання зазначеної платформи в освітньому процесі.

Функціональні можливості Instagram дозволяють створювати тематичні групи, у межах яких усі учасники мають доступ до опублікованих матеріалів. У такому середовищі вчитель може організовувати взаємодію з учнями, публікувати тексти завдань, інструкції до їх виконання, приклади фотоматеріалів експериментальних установок, а також відеозаписи з демонстрацією проведення дослідів у домашніх умовах.

Крім того, Instagram надає можливість створення анонімних опитувань, що може бути використано для оперативного оцінювання рівня засвоєння навчального матеріалу, а також для виявлення завдань, які викликають найбільші труднощі в учнів. Таким чином, соціальні мережі можуть виступати не лише як засіб комунікації, а й як ефективний інструмент організації, супроводу та моніторингу навчальної діяльності в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Практика використання цифрових технологій в освітньому процесі свідчить про ефективність застосування мобільних версій хмарних сервісів (Google Drive, OneDrive, iCloud тощо) для ознайомлення учнів із завданнями з домашнього фізичного експерименту, інструкціями до їх виконання та зразками оформлення результатів.

Учитель має змогу створювати посилання на відповідні файли, збережені у хмарному сховищі, та поширювати їх через організовані ним канали комунікації – зокрема, у групових чатах месенджерів або на сторінках у соціальних мережах. Такий підхід забезпечує оперативний і зручний доступ до навчальних матеріалів, сприяє індивідуалізації освітнього процесу, а також формуванню цифрової компетентності здобувачів освіти.

Одним із цифрових інструментів, що може бути використаний у домашньому фізичному експерименті, є QR-код – двовимірний штрих-код, який забезпечує швидкий доступ до інформації за допомогою камери мобільного пристрою [1].

Після завершення уроку фізики вчитель може створити QR-коди, що містять посилання на навчальні матеріали: перелік домашніх експериментальних завдань, інструкції до їх виконання, рекомендовану літературу, а також тести для перевірки знань, зокрема створені за допомогою сервісу Google Forms. Генерація таких кодів здійснюється за допомогою спеціалізованих онлайн-генераторів [2]. Учні, використовуючи мобільні пристрої з функцією сканування QR-кодів, можуть швидко отримати доступ до необхідної інформації. Такий підхід не лише спрощує процес поширення навчальних матеріалів, а й сприяє розвитку цифрової грамотності. Крім того, можливе й зворотне використання QR-кодів: учні можуть самостійно створювати коди, що містять посилання на результати виконаних завдань (наприклад, фото- або відеоматеріали), і надсилати їх учителю для перевірки.

Для організації перевірки знань з фізичного експерименту доцільно використовувати мобільні додатки, які забезпечують відображення результатів у режимі реального часу. Візуалізація даних, згрупованих за змістом на одному екрані з метою полегшення їх сприйняття, зазвичай реалізується у форматі дашбордів. Такі програмні засоби характеризуються компактним поданням статистичних показників, звітів, часто з використанням елементів інфографіки.

Під час проведення занять вчитель має оперативно отримувати інформацію про рівень засвоєння навчального матеріалу учнями, що є необхідним для прийняття обґрунтованого рішення щодо доцільності повторного опрацювання теми або переходу до наступного розділу. З цією метою можна застосовувати короткі опитування або тести, доступ до яких учні отримують за прямим посиланням на мобільному пристрої. Результати тестування автоматично фіксуються у таблиці, що дозволяє вчителю оцінити рівень засвоєння знань, а також час, витрачений кожним учнем на розв'язання окремих завдань.

Серед таких цифрових інструментів варто виокремити Mentimeter та SurveyMonkey, які забезпечують зручну інтерактивну взаємодію між учителем і учнями. Mentimeter, попри англomовний інтерфейс, має інтуїтивно зрозумілу навігацію та дозволяє безкоштовно створити до трьох запитань після проходження реєстрації. SurveyMonkey також доступний безкоштовно та пропонує кілька варіантів організації опитування: поступовий перехід між запитаннями, відображення всіх запитань на одній сторінці або проведення опитування у форматі чат-розмови. Застосування таких інструментів сприяє підвищенню ефективності освітнього процесу, забезпечуючи гнучкість у зборі та аналізі результатів навчання.

Для перевірки рівня засвоєння теоретичних знань, пов'язаних із фізичним експериментом, учням можуть бути запропоновані запитання діагностичного характеру, спрямовані на виявлення глибини розуміння ключових понять та закономірностей у відповідній галузі. Прикладом таких запитань можуть бути:

1. Виберіть із запропонованого нижче фізичну теорію:

а) електродинаміка; б) паралельне з'єднання провідників; в) залежність сили струму від напруги; г) сила струму в нерозгалуженій частині кола дорівнює сумі сил струмів в окремих паралельно з'єднаних провідниках.

2. Виберіть із запропонованого нижче фізичний закон:

а) робота вимірюється у джоулях; б) для виміру сили струму використовується амперметр; в) сила струму на ділянці кола прямо пропорційна напрузі на кінцях цієї ділянки і обернено пропорційна його опору; г) напруга показує, яку роботу здійснює електричне поле при переміщенні одиничного позитивного заряду з однієї точки до іншої.

3. Виберіть правильний план підготовки та проведення експерименту:

а) сформулювати проблему дослідження та гіпотезу; визначити мету експерименту; розробити та сконструювати проєкт експериментальної установки; з'ясувати порядок дій та провести експеримент; обробити та проаналізувати результати вимірювань; оформити звіт;

б) визначити мету експерименту; розробити та сконструювати проєкт експериментальної установки; з'ясувати порядок дій та провести експеримент; обробити та проаналізувати результати вимірювань; оформити звіт;

в) сформулювати проблему дослідження та гіпотезу; розробити та сконструювати проєкт експериментальної установки; визначити мету експерименту; з'ясувати порядок дій та провести експеримент; обробити та проаналізувати результати вимірювань; оформити звіт;

г) сформулювати проблему дослідження та гіпотезу; розробити та сконструювати проєкт експериментальної установки; з'ясувати порядок дій та провести експеримент; обробити та проаналізувати результати вимірювань; оформити звіт.

Висновки. Застосування мобільних додатків в освітньому процесі з фізики сприяє активізації пізнавальної діяльності учнів, формуванню стійкого інтересу до предмета та мотивації до самостійного проведення фізичних експериментів у домашніх умовах. До груп мобільних додатків, які можуть бути ефективно використані вчителем для організації домашніх експериментальних завдань, належать: вимірювальні інструменти та конвертери фізичних величин, месенджери, мобільні версії соціальних мереж, хмарні сервіси, сканери QR-кодів, а також додатки типу дашбордів. Застосування цих додатків дозволяє розширити тематику домашніх експериментальних завдань і зробити їх більш доступними та інтерактивними.

Література:

1. Грановська Т. Готовність учителів природничих наук до застосування мобільних технологій для навчання учнів. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. Вип. 7. С. 30–39.

2. Карпуша В. М. Упровадження мобільних технологій у навчання учнів з фізики та астрономії. *Інформаційний, науково-методичний журнал «Освіта Сумщини»*. 2021. № 3 (51). С. 44–49.

3. Клименко Б. Технології мобільного навчання: можливості та проблеми. Цифрова трансформація освіти та науки : матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф., 2–3 берез. 2023 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди [та ін.] ; [редкол.: Ю. Д. Бойчук (голов. ред.) та ін.]. Харків, 2023. С. 47–50. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/10963>

4. Колесникова О. А. Мисліцька Н. А., Семенюк Д. С. Використання технології BYOD для формування експериментальних знань та умінь учнів з фізики. *Фізико-математична освіта*. 2019. Вип. 2. С. 48–53. URL: <https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/publ/2-1-0-508>

5. Ляшенко О. І., Терещук С. І. Застосування мобільної технології PLICKERS у процесі навчання фізики. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Том 70, № 2. С. 59–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_7

6. Мацюк В. М. Крижановський С. Ю. Сучасні цифрові технології як засіб реалізації навчальних проєктів у закладах середньої освіти в контексті методичної підготовки майбутніх учителів фізики. Тези доповідей III Міжнародної науково-практичної конференції «Підготовка майбутніх учителів фізики, хімії, біології та природничих наук в контексті вимог Нової української школи» (Тернопіль 20 травня 2021 року). С. 54–57.

7. Рябко А., Толмачов В., Ігнатенко О. Мобільне навчання у шкільному фізичному експерименті. *Актуальні питання природничо-математичної освіти : збірник наукових праць*. 2024. Вип. 1 (23). С. 155–160. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/15621>

8. Стецик С. П. Використання мобільних технологій для навчання фізики в закладах загальної середньої освіти. *Освітньо-науковий простір*. 2024. Том 2, Вип. 6 (1). С. 54–64. DOI: [https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6\(1\)/2.2024.06](https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6(1)/2.2024.06)

References:

1. Hranovska T. (2019). Hotovnist uchyteliv pryrodnychikh nauk do zastosuvannia mobilnykh tekhnolohii dlia navchannia uchniv [Science teachers' readiness to use mobile technologies for student learning]. *Vidkryte osvितnie e-seredovyshche suchasnoho universytetu*. Vyp. 7. S. 30–39 [in Ukrainian].

2. Karpusha V. M. (2021). Uprovadzhenia mobilnykh tekhnolohii u navchannia uchniv z fizyky ta astronomii [Integration of mobile technologies into the teaching of physics and astronomy to students]. *Informatsiinyi, naukovy-metodychnyi zhurnal «Osvita Sumshchyny»*. № 3 (51). S. 44–49 [in Ukrainian].

3. Klymenko B. (2023). Tekhnolohii mobilnoho navchannia: mozhlyvosti ta problemy [Mobile Learning Technologies: Opportunities and Challenges]. *Tsyfrova transformatsiia osvity ta nauky : materialy I vseukr. nauk.-prakt. konf., 2–3 berez. 2023 r.* / Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody [ta in.] ; [redkol.: Yu. D. Boichuk (holov. red.) ta in.]. Kharkiv, S. 47–50. Retrieved from <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/10963> [in Ukrainian].

4. Kolesnykova O. A. Myslitska N. A., Semeniuk D. S. (2019). Vykorystannia tekhnolohii BYOD dlia formuvannia eksperymentalnykh znan ta umin uchniv z fizyky [The use of BYOD technology for developing students' experimental knowledge and skills in physics]. *Fizyko-matematychna osvita*. Vyp. 2. S. 48–53. Retrieved from <https://fmo-journal.fizmatsspu.sumy.ua/publ/2-1-0-508> [in Ukrainian].

5. Liashenko O. I., Tereshchuk S. I. (2019). Zastosuvannia mobilnoi tekhnolohii PLICKERS u protsesi navchannia fizyky [The use of PLICKERS mobile technology in the process of teaching physics]. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia*. Tom 70. № 2. S. 59–70. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/ITZN_2019_70_2_7 [in Ukrainian].

6. Matsiuk V. M. Kryzhanovskiy S. Yu. (2021). Suchasni tsyfrovi tekhnolohii yak zasib realizatsii navchalnykh proektiv u zakladakh serednoi osvity v konteksti metodychnoi pidhotovky maibutnikh uchyteliv fizyky [Modern digital technologies as a means of implementing educational projects in secondary schools in the context of methodological training of future physics teachers]. Tezy dopovidei III Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Pidhotovka maibutnikh uchyteliv fizyky, khimii, biolohii ta pryrodnychkykh nauk v konteksti vymoh Novoi ukrainskoi shkoly» (Ternopil 20 travnia 2021 roku). S. 54–57 [in Ukrainian].

7. Riabko A., Tolmachov V., Ihnatenko O. (2024). Mobilne navchannia u shkilnomu fizychnomu eksperymenti [Mobile learning in school physics experiments]. *Aktualni pytannia pryrodnycho-matematychnoi osvity : zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 1 (23). S. 155–160. Retrieved from <https://repository.sspu.edu.ua/handle/123456789/15621> [in Ukrainian].

8. Stetsyk S. P. (2024). Vykorystannia mobilnykh tekhnolohii dlia navchannia fizyky v zakladakh zahalnoi serednoi osvity [The use of mobile technologies for teaching physics in general secondary education institutions]. *Osvitno-naukovyi prostir*. Tom 2, Vyp. 6 (1). S. 54–64. Retrieved from [https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6\(1\)/2.2024.06](https://doi.org/10.31392/ONP.2786-6890.6(1)/2.2024.06) [in Ukrainian].

УДК 37.091.12:004:37.018.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1822-1832](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1822-1832)

Ненько Юлія Петрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри мовної підготовки, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0001-7868-0155>

Іващенко Оксана Алімівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0003-0978-3075>

Подлесна Валентина Іванівна викладач кафедри мовної підготовки, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, <https://orcid.org/0009-0002-1147-3471>

Лазоренко Людмила Василівна викладач кафедри мовної підготовки, Національний університет цивільного захисту України, м. Черкаси, <https://orcid.org/0009-0006-0076-2920>

МАЙБУТНЄ ОСВІТИ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ У ВИКЛАДАННІ Й НАВЧАННІ В КОНТЕКСТІ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА НАВЧАННЯ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ

Анотація. Статтю присвячено аналізу тенденцій розвитку освіти в умовах цифрової трансформації та формування суспільства, орієнтованого на навчання впродовж життя. Розглянуто взаємозв'язок технологічних, педагогічних і управлінських інновацій, які формують нову освітню парадигму ХХІ століття. Показано, що сучасна система освіти зазнає впливу глобальних викликів – швидкого технологічного прогресу, змін ринку праці та потреби у відновленні людського капіталу в умовах воєнних і поствоєнних реалій. Обґрунтовано необхідність переходу до гнучкої, інклюзивної та людиноцентричної моделі освіти, зорієнтованої на формування компетентного, творчого і соціально відповідального фахівця.

Розкрито зміст технологічної трансформації освіти: роль штучного інтелекту, аналітики даних, віртуальної та доповненої реальності у створенні персоналізованих траєкторій навчання. Наголошено, що ефективність цифровізації залежить від педагогічного дизайну та готовності викладачів виступати фасилітаторами навчального процесу. Приділено увагу педагогічним інноваціям – проєктно-орієнтованому навчанню, соціально-емоційному розвитку і травмо-

інформованим практикам, що сприяють гуманізації освіти та забезпеченню психологічної безпеки здобувачів.

Висвітлено значення системи Lifelong Learning як основи сучасної освітньої політики, спрямованої на гнучкість, професійну мобільність і соціальну згуртованість. Підкреслено роль цифрового лідерства як стратегічного чинника управління змінами та розвитку цифрової культури освітніх інституцій. Рекомендовано подальші емпіричні дослідження з оцінки впливу ШІ на результати навчання й академічну доброчесність. Зроблено висновок, що майбутнє освіти визначається синергією технологічних, педагогічних і гуманістичних інновацій, які забезпечують стійкість і гуманізацію освітнього простору України.

Ключові слова: цифрова трансформація освіти, штучний інтелект, цифрове лідерство, навчання впродовж життя, соціально-емоційне навчання, травмоінформовані практики, педагогічні інновації.

Nenko Yuliia Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor at Language Training Department, National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0001-7868-0155>

Ivashchenko Oksana Alimivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of Language Training Department, National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0003-0978-3075>

Podlesna Valentyna Ivanivna Lecturer at Language Training Department, National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, <https://orcid.org/0009-0002-1147-3471>

Lazorenko Liudmyla Vasylivna Lecturer at Language Training Department, National University of Civil Protection of Ukraine, Cherkasy, <https://orcid.org/0009-0006-0076-2920>

THE FUTURE OF EDUCATION: TRENDS AND INNOVATIONS IN TEACHING AND LEARNING IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION AND LIFELONG LEARNING

Abstract. The article provides an analytical overview of key trends in education development under the conditions of digital transformation and the emergence of a lifelong learning society. It examines the interrelation of technological, pedagogical, and managerial innovations that shape a new educational paradigm of the 21st century. The study demonstrates that the modern education system faces global challenges –

rapid technological progress, labor market volatility, and the need to restore human capital in wartime and post-war contexts. The research substantiates the transition to a flexible, inclusive, and human-centered model of education aimed at developing competent and socially responsible professionals.

The article reveals the role of artificial intelligence, data analytics, and immersive technologies (VR/AR) in creating personalized learning trajectories. It highlights that the success of digitalization depends on pedagogical design and educators' readiness to act as facilitators. Special attention is given to project-based learning, social and emotional learning, and trauma-informed practices, which enhance the humanization of education and support psychological safety.

The significance of the Lifelong Learning system is outlined as a foundation of modern educational policy promoting flexibility, professional mobility, and social cohesion. The paper emphasizes digital leadership as a strategic factor of sustainable transformation and development of digital culture in educational institutions. The article concludes that the future of education depends on the synergy of technological, pedagogical, and humanistic innovations that ensure resilience and the humanization of Ukraine's educational space.

Keywords: digital transformation of education, artificial intelligence, digital leadership, lifelong learning, pedagogical innovation.

Постановка проблеми. Освіта ХХІ століття переживає системну трансформацію, спричинену комплексом глобальних соціально-економічних, технологічних і гуманітарних викликів. Швидкість технологічних змін, зростаюча невизначеність на ринку праці, глобальні міграційні процеси та демографічні зрушення радикально змінюють уявлення про цінність і функції освіти. Відбувається поступовий перехід від індустріальної моделі відтворення знань до постіндустріальної парадигми розвитку людського потенціалу, у центрі якої стоїть концепція навчання впродовж життя (англ. Lifelong Learning) [8].

Ця парадигма передбачає формування суспільства, у якому безперервне оновлення знань і навичок є не епізодичним явищем, а культурною нормою. Під впливом цифровізації та появи нових технологічних платформ освіта перетворюється на гнучку, персоналізовану систему, здатну реагувати на запити економіки знань і потреби людини у професійному саморозвитку [5]. Застосування штучного інтелекту, аналітики даних, віртуальної та доповненої реальності (VR/AR) відкриває нові горизонти індивідуалізації навчання, дозволяючи створювати адаптивні траєкторії навчання та моделювати освітні середовища, максимально наближені до реальних професійних контекстів [9; 10].

Водночас цифрова трансформація освіти вимагає переосмислення ролі викладача, який поступово переходить від функції передавача знань до ролі модератора, фасилітатора та дизайнера навчального досвіду. Це, у свою чергу,

вимагає формування нових компетентностей педагогів, насамперед цифрової грамотності, критичного мислення, здатності працювати з великими масивами даних і застосовувати аналітику для підвищення якості викладання.

Особливої актуальності ці процеси набувають у поствоєнному контексті України, де освіта постає не лише інструментом соціальної стабілізації, а й ключовим чинником відновлення людського капіталу. Втрата частини освітньої інфраструктури, масова внутрішня і зовнішня міграція, психологічні травми здобувачів освіти та педагогів створюють нову реальність, у якій необхідно будувати інноваційні, гнучкі, технологічно підтримані освітні моделі. Йдеться про створення системи, що поєднує гуманістичні принципи, цифрову інклюзію, соціально-емоційну підтримку та стійкість.

Таким чином, ключове завдання сучасної педагогічної науки полягає не лише у вивченні цифрових технологій як інструментів, а у формуванні нової філософії освіти, що орієнтована на людину як активного учасника освітнього процесу, який здатний самостійно керувати своїм розвитком. У цьому контексті дослідження взаємозв'язку між технологічними, педагогічними та управлінськими інноваціями набуває стратегічного значення, оскільки визначає напрям подальшої модернізації освітньої системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифрової трансформації освіти активно розробляються у світовій і вітчизняній науковій думці. Серед провідних напрямів сучасних досліджень виділяються три взаємопов'язані сфери: цифрова педагогіка, управління трансформацією освітніх систем і розвиток навчання впродовж життя.

Zou, Kuek, Feng і Cheng у своїх роботах аналізують глобальні тенденції цифрового навчання, відзначаючи, що ключовими драйверами інновацій стали штучний інтелект, імерсивні технології (VR/AR) та адаптивні освітні системи. Ці інструменти забезпечують можливість глибшої персоналізації, створення інтерактивних середовищ навчання та підвищення ефективності освітнього процесу [8]. Kakungulu Samuel J. розглядає змішане навчання як найперспективнішу форму реалізації цифрової освіти, оскільки воно забезпечує рівновагу між технологічними можливостями й людським спілкуванням, що залишається необхідним для емоційного розвитку й соціалізації [4]. У центрі цифрової педагогіки, за його висновками, стоїть ідея «учня-дослідника», який сам конструює знання, а викладач виконує функції наставника і координатора навчального процесу.

Дослідження акцентують увагу на важливості цифрового лідерства як передумови успішного впровадження інновацій у сфері освіти [1]. Цифрове лідерство визначається як здатність керівників закладів освіти не лише впроваджувати технології, але й створювати організаційну культуру змін, у якій інновації стають складовою професійної ідентичності педагогів [1]. Серед

ключових тенденцій виділено використання даних для прийняття управлінських рішень (англ. *data-driven management*), розвиток цифрової грамотності освітян і забезпечення кібербезпеки як частини етичної культури цифрового навчання. Разом з тим, автор підкреслює існування бар'єрів: нестача інфраструктури, опір змінам, слабка політична підтримка цифрових реформ.

Үоу, Sattar і Omar наголошують, що формування системи Lifelong Learning потребує координації між формальною, неформальною та професійною освітою, а також інтеграції цифрових платформ, які забезпечують доступність і відкритість знань. Освіта дорослих, на їхню думку, має бути не лише компенсаторним елементом, а ключовою складовою соціально-економічного розвитку, що дозволяє забезпечити конкурентоспроможність людського капіталу в умовах четвертої промислової революції [7].

Попри інтенсивний розвиток цих напрямів, залишається недостатньо дослідженим комплексний взаємозв'язок між технологічною, педагогічною та управлінською трансформацією освіти, особливо в умовах кризових і посткризових суспільств. У науковій літературі бракує емпіричних досліджень, які б показували, як цифровізація, інноваційні методики навчання та цифрове лідерство спільно впливають на якість освіти, залученість студентів і розвиток стійкості освітніх інституцій.

В українському контексті окремої уваги потребує питання інтеграції емоційно-психологічної підтримки у цифрове освітнє середовище, що визначається як обов'язкова умова гуманізації освіти в період соціальних потрясінь [2]. Також відкритим залишається питання розроблення механізмів синергії між професійною освітою, кар'єрною орієнтацією та відкритими онлайн-платформами, які стають ключовими каналами доступу до навчання для дорослого населення.

Мета статті полягає в аналізі та синтезі глобальних тенденцій цифровізації, персоналізації, впровадження штучного інтелекту й розвитку цифрового лідерства з метою визначення пріоритетних напрямів модернізації української системи освіти в контексті післявоєнного відновлення та побудови ефективної системи навчання впродовж життя.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі технологічна модернізація освіти є не лише інструментом підвищення її ефективності, а й каталізатором глибинних культурних і когнітивних змін. Поняття Digital Education Ecosystem, що набуло поширення у звітах UNESCO та OECD, описує освіту як взаємопов'язану систему, у якій технології, люди, дані й інституції формують динамічну мережу навчання. У цій екосистемі знання перестають бути статичними, натомість набувають властивостей потоковості, доступності та постійного оновлення.

Штучний інтелект виступає ключовою технологічною інфраструктурою цієї нової моделі. Сучасні інтелектуальні освітні системи – такі як AI Tutoring

Systems, Learning Analytics Dashboards або Adaptive Learning Platforms – аналізують індивідуальні патерни навчання, створюючи персоналізовані сценарії розвитку. Наприклад, штучний інтелект здатен визначати, які типи завдань викликають у студента труднощі, і автоматично коригувати навчальний маршрут. Це змінює саму природу навчання, перетворюючи його на партнерську взаємодію людини й алгоритму, що співпрацюють для досягнення освітньої мети [8; 10].

Паралельно з цим активно розвиваються іммерсивні технології (VR/AR), які забезпечують новий рівень досвіду. Віртуальні лабораторії, історичні реконструкції або симулятори професійних ситуацій дають змогу студентам «зануритися» у практичну діяльність без ризику й витрат. У країнах Північної Європи VR використовується для тренування вчителів і лікарів у моделях кризових ситуацій, тоді як у Сінгапурі – для розвитку STEM-компетентностей учнів середньої школи. Такий підхід забезпечує не лише засвоєння знань, але й розвиток метакогнітивних навичок, тобто здатності аналізувати власний процес мислення.

Змішане та гібридне навчання стає основою цифрової педагогічної парадигми. Воно поєднує гнучкість онлайн-форматів із соціальною взаємодією офлайн-занять, створюючи нову динаміку освітнього процесу. За даними European Digital Education Action Plan (2021–2027), гібридні формати дозволяють досягти більшої інклюзивності – особливо для осіб із обмеженими можливостями, внутрішньо переміщених студентів чи тих, хто працює паралельно з навчанням. Таким чином, технології сприяють демократизації доступу до освіти, розширюючи її межі за географічними та соціальними ознаками.

Важливо, що технологічна трансформація не зводиться лише до цифрових інструментів. Вона передбачає нову освітню логіку, у якій акцент робиться не на змісті, а на процесі навчання: на здатності студента знаходити, інтерпретувати та застосовувати знання в змінному середовищі. Це відповідає компетентнісній парадигмі, що визначає успішність не кількістю засвоєної інформації, а сформованими вміннями діяти, комунікувати та адаптуватися.

Паралельно з технологічними зрушеннями педагогічна наука переживає оновлення своїх теоретичних основ. Освітній процес дедалі більше орієнтується на студентоцентризм, що базується на гуманістичних ідеях та сучасних концепціях «навчання через діяльність».

Одним із провідних підходів є проектно-орієнтоване навчання. Його ефективність підтверджується численними емпіричними дослідженнями, які демонструють зростання рівня мотивації студентів і розвиток навичок співпраці. У цифровому контексті проектно-орієнтоване навчання отримує нове дихання: робота над проектами здійснюється в онлайн-спільнотах, що дозволяє об'єднувати студентів із різних університетів і навіть країн. Це сприяє формуванню глобальної академічної спільноти, де знання створюється колективно.

Іншим важливим напрямом є соціально-емоційне навчання, яке набуває ваги в добу інформаційного перевантаження й психологічної нестабільності. Соціально-емоційне навчання спрямоване на формування емоційного інтелекту, саморегуляції, емпатії та навичок ненасильницької комунікації. Дослідження показують, що студенти, які проходять програми соціально-емоційного навчання, мають вищий рівень академічної успішності, менше проявів вигорання та вищу мотивацію до навчання [2].

Особливої актуальності ці підходи набувають в Україні, де освітній процес відбувається в умовах війни. Впровадження травмоінформованих практик – тобто педагогічних стратегій, які враховують психологічні травми та забезпечують підтримувальне середовище – є не лише інновацією, а й гуманітарною необхідністю. Травмоінформовані практики дають змогу створити атмосферу довіри, передбачуваності та підтримки, що особливо важливо для дітей і студентів, які пережили втрати або вимушене переселення [3; 6].

Таким чином, педагогічні інновації цифрової доби мають подвійний характер: з одного боку, вони активізують пізнавальну діяльність через технології, а з іншого – зміцнюють людяність освіти, орієнтуючи її на розвиток цілісної, емоційно зрілої особистості.

Парадигма навчання впродовж життя (англ. Lifelong Learning) є відповіддю на динаміку сучасного ринку праці, який дедалі більше характеризується короткими життєвими циклами професій. Людина має оновлювати свої компетентності протягом усього життя, і саме тому освіта стає процесом безперервної самоактуалізації.

Важливою складовою цієї системи є відкриті освітні ресурси і масові відкриті онлайн-курси, що змінюють саме уявлення про університет як монопольного постачальника знань. Сьогодні освітні платформи, як-от Coursera, edX, FutureLearn, перетворилися на глобальні простори обміну знаннями, де сертифікати мікрокваліфікацій (англ. microcredentials) визнаються роботодавцями нарівні з традиційними дипломами.

Досвід Європейського Союзу показує, що розвиток навчання впродовж життя можливий лише за умови партнерства між університетами, бізнесом і державними структурами. Це забезпечує зв'язок між освітою та реальними потребами ринку праці. В Україні цей підхід поступово інтегрується у діяльність центрів післядипломної освіти, які все частіше співпрацюють з ІТ-компаніями, громадськими організаціями та органами влади для реалізації короткострокових програм підвищення кваліфікації.

Серед актуальних напрямів розвитку навчання впродовж життя – створення інституцій мікронавчання, які дозволяють людині здобувати конкретні компетентності за короткий термін, і подальша цифрова сертифікація результатів навчання через blockchain-технології. Це відкриває можливості для міжна-

родного визнання кваліфікацій і побудови портфоліо досягнень, що супроводжує фахівця протягом усього життя.

Таким чином, навчання впродовж життя стає не просто концепцією освітньої політики, а новою формою соціального договору, який базується на взаємній відповідальності держави, навчальних закладів і громадянина за розвиток людського потенціалу.

Розвиток цифрової освіти вимагає не лише нових технологій, а й нового типу управління. Поняття «цифрове лідерство» дедалі частіше трактується як здатність лідера освітньої інституції формувати бачення цифрової трансформації, спрямовувати команду та створювати умови для інновацій.

Дослідження Akhmad D. показує, що цифрове лідерство охоплює три ключові виміри: стратегічний (визначення цифрової візії), операційний (упровадження технологій) і культурний (розвиток цифрової культури в колективі). Для успішної реалізації змін освітні керівники дедалі частіше застосовують моделі Коттера (Kotter's 8-Step Model) та Technology Acceptance Model (TAM), які дають змогу структурувати процес упровадження інновацій і передбачати поведінкові бар'єри персоналу [1].

Особливої уваги потребує етичний аспект цифрового лідерства – захист даних, прозорість алгоритмів, академічна доброчесність у використанні штучного інтелекту. У цьому контексті Європейський Союз акцентує на принципах «Responsible AI in Education», що вимагають поєднання технологічних інновацій із гуманістичними цінностями.

В Україні цифрове лідерство має не лише інноваційний, але й відновлювальний потенціал. Воно покликане забезпечити стабільність і стійкість закладів освіти в умовах воєнних викликів, підтримати професійні спільноти та забезпечити безперервність навчання навіть у кризових обставинах. Це робить лідерство центральним чинником не лише управління, а й виживання освітньої системи в період трансформацій.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що майбутнє освіти визначається не окремими інноваційними практиками, а комплексною синергією технологічних, педагогічних і управлінських трансформацій, які разом формують нову освітню екосистему. Сучасна цифрова доба вимагає переосмислення базових принципів навчання, акцентуючи на гнучкості, інклюзивності, емоційній безпеці та гуманістичних орієнтирах.

По-перше, технологічна трансформація освіти має бути усвідомлена як довготривалий стратегічний процес, а не як набір технічних рішень. Використання штучного інтелекту, аналітики даних, VR/AR-технологій створює передумови для глибокої персоналізації навчання, однак ефективність цих інструментів залежить від педагогічного дизайну та здатності викладача інтегрувати їх у навчальний контекст. Технологія не замінює вчителя, але змінює його роль,

переводячи акцент із трансляції знань на фасилітацію навчання й формування критичного мислення.

По-друге, педагогічні інновації виступають не лише методичним, а й ціннісним аспектом модернізації освіти. Вони спрямовані на формування компетентностей, необхідних для життя у світі невизначеності – креативності, комунікабельності, емоційного інтелекту, відповідальності. Впровадження соціально-емоційного навчання та травмоінформованих підходів набуває особливого значення в умовах війни, коли освіта стає середовищем психологічної підтримки, відновлення й суспільної стабілізації. Таким чином, педагогічна інновація – це не лише інструмент підвищення якості навчання, а механізм соціального відновлення.

По-третє, концепція Lifelong Learning трансформує уявлення про межі освіти, перетворюючи її на безперервний процес розвитку особистості та професійної мобільності. У сучасних умовах неперервне навчання виступає ключовим чинником соціальної згуртованості та конкурентоспроможності держави. Для України розвиток системи Lifelong Learning є стратегічним напрямом відновлення людського капіталу, що дозволить інтегрувати нові моделі мікронавчання, відкриті освітні ресурси та цифрові сертифікації у національну освітню політику.

По-четверте, цифрове лідерство визначається як центральний елемент успішної трансформації освіти. Йдеться не лише про володіння технологічними навичками, а про здатність формувати бачення змін, управляти ними та створювати культуру інновацій у педагогічних колективах. У контексті української системи освіти цифрове лідерство має стати інструментом не лише розвитку, а й стійкості – чинником, що забезпечує безперервність навчання, підтримку спільнот і довіру до освітніх інституцій у кризових ситуаціях.

По-п'яте, цифрова трансформація потребує нової політики освітнього управління, заснованої на даних, прозорості, етичних стандартах і міжсекторальній співпраці. Стійка освітня екосистема можлива лише за умови узгодження зусиль держави, університетів, приватного сектору та громадянського суспільства.

Таким чином, цифрова модернізація освіти не може розглядатися ізольовано від ширшого соціально-культурного контексту. Вона є складовою глобальної тенденції до побудови суспільства знань, у якому освіта виконує роль фундаменту людського розвитку, соціальної справедливості й економічної стійкості. Для України ця трансформація має особливе значення, адже поєднує відновлення після війни з інтеграцією у європейський освітній простір та утвердженням гуманістичних цінностей як стрижня національної освітньої політики.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Подальші дослідження мають бути спрямовані на розроблення моделей цифрового лідерства та

інституційної стійкості закладів освіти, адаптованих до українського контексту післявоєнного відновлення. Перспективним є вивчення ефективності застосування навчальної аналітики та штучного інтелекту для персоналізації освітніх траєкторій, а також розроблення етичних стандартів використання цифрових технологій, зокрема щодо захисту даних, академічної доброчесності та безпечного навчального середовища.

Важливим напрямом подальших розвідок залишається формування національної стратегії цифрової інклюзії та розвитку системи навчання впродовж життя, яка забезпечить рівний доступ до якісної освіти для всіх громадян. Особливої уваги потребує дослідження інтеграції соціально-емоційного навчання і травмоінформованих практик у цифрові освітні середовища, що сприятиме формуванню стійких, гуманістично орієнтованих освітніх спільнот, здатних забезпечити інноваційний і моральний розвиток українського суспільства.

Література:

1. Akhmad D. Digital Leadership Practices in Educational Management: A Narrative Literature Review on Trends and Challenges. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*. 2025. Vol. 24, No. 8. P. 112–135.
2. Cantor P., Osher D. The future of the science of learning and development: Whole-child development, learning, and thriving in an era of collective adversity, disruptive change, and increasing inequality. *The Heredity Hoax*. 2025. P. 494–511.
3. Eastman K., McMaugh A., Nobile J. Teacher use of trauma-informed practice in the classroom: the role of teacher trauma literacy, professional learning and classroom experiences. *The Australian Educational Researcher*. 2025. Vol. 52. <https://doi.org/10.1007/s13384-025-00848-y>
4. Kakungulu Samuel J. The Changing Face of Education: Innovations in Teaching and Learning. *Eurasian Experiment Journal of Humanities and Social Sciences*. 2025. Vol. 7, Iss. 1. P. 16–20.
5. Nenko Yu. Teachers' Readiness for Distance Education: From Theory to Practice. In: *The Impact of COVID-19 on the International Education System*. Proud Pen, 2021. P. 150–161. https://doi.org/10.51432/978-1-8381524-0-6_11
6. No L. Trauma-Informed Practices and Social-Emotional Learning in Myanmar's Community-Led Schools. 2025. SSRN. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5437114>
7. You Y., Mohamad Sattar R., Marlissa O. Research hotspots and trends between open education and vocational education. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*. 2025. Vol. 19, No. 3. P. 1721–1730. <https://doi.org/10.11591/edulearn.v19i3.22256>
8. Zou Y., Kuek F., Feng W., Cheng X. Digital learning in the 21st century: trends, challenges, and innovations in technology integration. *Frontiers in Education*. 2025. Vol. 10. P. 1562391. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1562391>
9. Ненько Ю. П. Підготовка фахівця як предмет психолого-педагогічного аналізу. Професійна освіта: проблеми і перспективи: зб. наук. праць. Київ: Інститут професійно-технічної освіти НАПН України, 2017. Вип. 12. С. 41–46.
10. Ненько Ю. П. Інтеграція мобільних технологій у викладання: педагогічні, технічні та етичні аспекти. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2025. Вип. 219. С. 58–63. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-58-63>

References:

1. Akhmad, D. (2025). Digital leadership practices in educational management: A narrative literature review on trends and challenges. *International Journal of Learning, Teaching and Educational Research*, 24(8), 112–135.
2. Cantor, P., & Osher, D. (2025). The future of the science of learning and development: Whole-child development, learning, and thriving in an era of collective adversity, disruptive change, and increasing inequality. *The Heredity Hoax*, 494–511.
3. Eastman, K., McMaugh, A., & Nobile, J. (2025). Teacher use of trauma-informed practice in the classroom: The role of teacher trauma literacy, professional learning and classroom experiences. *The Australian Educational Researcher*, 52. <https://doi.org/10.1007/s13384-025-00848-y>
4. Kakungulu Samuel, J. (2025). *The changing face of education: Innovations in teaching and learning*. *Eurasian Experiment Journal of Humanities and Social Sciences*, 7(1), 16–20.
5. Nenko, Y. (2021). Teachers' readiness for distance education: From theory to practice. In *The impact of COVID-19 on the international education system* (pp. 150–161). Proud Pen. https://doi.org/10.51432/978-1-8381524-0-6_11
6. No, L. (2025). *Trauma-informed practices and social-emotional learning in Myanmar's community-led schools*. SSRN. <https://ssrn.com/abstract=5437114> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5437114>
7. You, Y., Mohamad Sattar, R., & Marlissa, O. (2025). Research hotspots and trends between open education and vocational education. *Journal of Education and Learning (EduLearn)*, 19(3), 1721–1730. <https://doi.org/10.11591/edulearn.v19i3.22256>
8. Zou, Y., Kuek, F., Feng, W., & Cheng, X. (2025). Digital learning in the 21st century: Trends, challenges, and innovations in technology integration. *Frontiers in Education*, 10, 1562391. <https://doi.org/10.3389/feduc.2025.1562391>
9. Nenko, Y. P. (2017). *Pidhotovka fakhivtsia yak predmet psykholoho-pedahohichnoho analizu* [Training a specialist as a subject of psychological and pedagogical analysis]. *Profesiina osvita: problemy i perspektyvy* [Vocational Education: Problems and Prospects], (12), 41–46. Kyiv: Instytut profesiino-tekhnichnoi osvity NAPN Ukrainy [in Ukrainian]
10. Nenko, Y. P. (2025). *Intehratsiia mobilnykh tekhnolohii u vykladannia: pedahohichni, tekhnichni ta etychni aspekty* [Integration of mobile technologies into teaching: Pedagogical, technical, and ethical aspects]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedahohichni nauky* [Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences], (219), 58–63. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-58-63> [in Ukrainian]

УДК 373.5.091.313-043.5:821(100)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1833-1843](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1833-1843)

Павлюк Олена Володимирівна здобувач освіти II курсу факультету іноземної філології ВНУ імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0009-0006-2700-437X>

Павлюк Алла Борисівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови ВНУ імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0002-6037-4819>

Малімон Леся Костянтинівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики англійської мови ВНУ імені Лесі Українки, м. Луцьк, <https://orcid.org/0000-0001-6740-0701>

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

Анотація. У статті досліджено проблему використання інтерактивних технологій під час вивчення зарубіжної літератури в закладах загальної середньої освіти. Розкрито сутність понять «інтерактивне навчання» та «інтерактивні технології», окреслено їх місце і роль у сучасному освітньому процесі, що зорієнтований на компетентнісний підхід та активну участь учнів у побудові власних знань. Обґрунтовано психолого-педагогічні засади інтерактивного навчання, які спираються на положення діяльнісного, особистісно орієнтованого, комунікативного та компетентнісного підходів, що передбачають суб'єкт-суб'єктну взаємодію між учасниками освітнього процесу.

Проаналізовано класифікацію інтерактивних технологій та розкрито їхні потенційні можливості для формування й розвитку читацької, комунікативної, соціальної й емоційно-ціннісної компетентностей учнів. Особливу увагу приділено ролі вчителя як фасилітатора навчального процесу, який не лише організовує взаємодію між учнями, а й створює сприятливе середовище для співпраці та самореалізації особистості школяра.

У статті наведено конкретні приклади ефективних інтерактивних методів роботи на уроках зарубіжної літератури, а саме рольові та ділові ігри, метод «Акваріум», кейс-метод, технологію «Літературний суд», вебквести, метод проєктів тощо. Представлено результати педагогічного експерименту, які підтверджують позитивний вплив інтерактивних технологій на підвищення мотивації до читання, розвиток критичного мислення, комунікативних і творчих умінь учнів, зростання рівня їхньої навчальної активності та самостійності.

Зроблено висновок, що системне й цілеспрямоване впровадження інтерактивних технологій у процес вивчення зарубіжної літератури забезпечує перехід від знаннєвої до діяльнісної парадигми освіти, сприяє гуманізації навчання, формуванню в учнів здатності до рефлексії, співпраці та самовираження, а також вихованню активної, мислячої, духовно багатой особистості, готової до сприйняття й осмислення багатоманітного світу літератури.

Ключові слова: інтерактивне навчання, інтерактивні технології, зарубіжна література, критичне мислення, комунікативна компетентність, учень, учитель.

Pavliuk Olena Volodymyrivna 2nd-year student of the Faculty of Foreign Philology, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk <https://orcid.org/0009-0006-2700-437X>

Pavliuk Alla Borysivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Language Practice, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0002-6037-4819>

Malimon Lesia Kostiantynivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at the Department of English Language Practice, Lesya Ukrainka Volyn National University, Lutsk, <https://orcid.org/0000-0001-6740-0701>

INTERACTIVE TECHNOLOGIES FOR TEACHING FOREIGN LITERATURE AT SCHOOL

Abstract. The article explores the issue of using interactive technologies in teaching foreign literature in general secondary education institutions. The essence of the concepts “*interactive learning*” and “*interactive technologies*” is revealed, and their place and role in the modern educational process are outlined, emphasizing the competence-based approach and the active participation of students in constructing their own knowledge. The psychological and pedagogical foundations of interactive learning are substantiated by the principles of activity-based, learner-centered, communicative, and competence-oriented approaches, which presuppose subject-to-subject interaction among participants in the educational process.

A classification of interactive technologies is analyzed, and their potential for the formation and development of students’ reading, communicative, social, and emotional-value competences is revealed. Particular attention is paid to the teacher’s role as a facilitator of the learning process, who not only organizes interaction among students but also creates a favorable environment for cooperation, partnership, and personal self-realization.

The article presents concrete examples of effective interactive teaching methods used in foreign literature classes, such as role-playing and business games, the “*Aquarium*” method, case studies, the “*Literary Court*” technique, web quests, and the project method. The results of a pedagogical experiment are presented, confirming the positive impact of interactive technologies on increasing reading motivation, developing critical thinking, communicative and creative skills, as well as enhancing students’ learning activity and independence.

It is concluded that the systematic and purposeful implementation of interactive technologies in teaching foreign literature ensures a shift from a knowledge-based to an activity-based educational paradigm. This approach promotes the humanization of education, the development of students’ abilities for reflection, cooperation, and self-expression, and fosters the growth of an active, thoughtful, and spiritually rich personality, capable of perceiving and interpreting the diverse foreign of literature.

Keywords: interactive learning, interactive technologies, foreign literature, critical thinking, communicative competence, student, teacher.

Постановка проблеми. Сучасна система загальної середньої освіти орієнтована на формування компетентної, творчої, критично мислячої особистості, здатної до самоосвіти та саморозвитку. В умовах сучасного інформаційного суспільства уже відомі традиційні методи викладання частково втрачають ефективність, оскільки вони не забезпечують достатнього рівня мотивації здобувачів освіти та їх залучення до навчального процесу. Особливо це помітно під час вивчення зарубіжної літератури, тому що цей предмет передбачає емоційно-ціннісне сприйняття тексту, а також розвиток читацької культури та аналітичного мислення [1].

Саме тому на сучасному етапі особливої актуальності набуває впровадження інтерактивних технологій, які ґрунтуються на співпраці, діалозі, партнерстві між учителем та учнями і сприяють формуванню ключових компетентностей, передбачених Державним стандартом базової середньої освіти.

У сучасній школі вивчення зарубіжної літератури часто супроводжується труднощами, а саме недостатньою зацікавленістю учнів, поверхневим читанням творів, небажанням обговорювати прочитане. Сам урок стає схожим на відтворення фактів, а не на осмислення художнього світу. Проте методи навчання, які нещодавно були ефективними, сьогодні не мають ніякого результату. Учням ближче візуальна мова, цифрова взаємодія, гейміфікація. І ці фактори заслуговують на особливу увагу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема інтерактивного навчання впродовж багатьох років є предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців. Теоретичні засади інтерактивних технологій розкрито у працях таких вчених, як О. Пометун, Л. Пироженко, І. Підласого, Т. Ісаєвої. Вони

визначають інтерактивне навчання як організацію пізнавальної діяльності на засадах співробітництва та партнерства [1]. Особливості застосування інтерактивних методів на уроках зарубіжної літератури висвітлено також у працях О. Ніколенко, Н. Волошиної, Г. Філіпенко, Д. Халперн, та ін. [2].

Проте, попри велику кількість досліджень, багато аспектів залишаються мало дослідженими, а саме питання системного впровадження інтерактивних технологій у процес навчання зарубіжної літератури, врахування вікових особливостей учнів та специфіки художнього тексту як об'єкта вивчення [4].

Мета статті – дослідити ефективність використання інтерактивних технологій під час вивчення зарубіжної літератури в старшій школі та проаналізувати ефективні методичні шляхи реалізації в освітній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Інтерактивні технології навчання передбачають активну взаємодію всіх учасників навчального процесу. На відміну від традиційних методів, де учень виступає пасивним учасником навчального процесу, інтерактивна модель сприяє і забезпечує його залучення до спільної роботи, колективного пошуку, обговорення та оцінювання результатів спільної діяльності.

В основі інтерактивного навчання лежать такі принципи як діалогічність, співробітництво, рефлексія та проблемність. Вони створюють умови для розвитку критичного мислення, творчості та комунікативних умінь [1].

Психолого-педагогічні основи інтерактивного навчання ґрунтуються на розумінні того, що пізнання є процесом активної діяльності суб'єкта. Як зазначав Л. С. Виготський, розвиток мислення і мови дитини відбувається в умовах співпраці, у спільній діяльності з дорослими та однолітками. Саме тому навчання має створювати ситуації спільного розв'язання завдань, у яких учень не просто засвоює знання, а й будує їх разом з іншими.

Інтерактивне навчання активізує увагу, пам'ять, мислення, розвиває рефлексію та вміння аргументовано висловлювати власну думку. Під час дискусій, рольових ігор і групових проєктів формується емоційний інтелект учнів, вміння співпереживати, аналізувати почуття й мотиви героїв літературних творів.

Ще античні мислителі – Сократ, Платон, Арістотель – застосовували метод діалогу як основний інструмент розвитку мислення учнів. У XIX–XX століттях педагоги Дж. Дьюї, М. Монтесорі, К. Роджерс підкреслювали необхідність активної участі дитини в освітньому процесі.

Наприкінці XX століття інтерактивні технології отримали значне поширення в американській педагогіці, особливо після досліджень Національного тренінгового центру (штат Меріленд, США). Результати цих досліджень довели, що інтерактивне навчання істотно підвищує рівень засвоєння матеріалу. Відомі результати було узагальнено в «Піраміді навчання», де показано, що пасивні форми (лекція і читання) забезпечують засвоєння лише 5–10% інформації, тоді

як активні методи (дискусії, практика через дію, навчання інших) дають від 50% до 90%.

Залежно від дидактичної мети та форми організації навчальної діяльності виділяється кілька груп інтерактивних технологій (за класифікацією О. Пометун і Л. Пироженко):

- група кооперативного навчання (робота в парах, малих групах, «Карусель»);
- група колективно-групового навчання (обговорення в колі, «Мікрофон», «Мозковий штурм»);
- група ситуативного моделювання (рольові ігри, інсценізації, літературні суди);
- група опрацювання дискусійних питань (дебати, метод «Прес», «Акваріум»).

На відміну від традиційного навчання, інтерактивні технології передбачають багатовекторну комунікацію. Учень виступає не об'єктом, а суб'єктом навчання, співавтором знань. Це змінює роль учителя, оскільки він стає фасилітатором, організатором взаємодії. Такий підхід вимагає від педагога гнучкості, вміння моделювати навчальні ситуації, створювати проблемні питання та стимулювати творчість учнів.

Традиційна модель навчання передбачає домінування вчителя й пасивну роль учня, який здебільшого відтворює готові знання. Активна модель передбачає включення школярів у процес пізнання, але головним суб'єктом організації навчання все ж залишається вчитель. Натомість інтерактивна модель базується на партнерській взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу, коли учень стає не лише об'єктом, а й суб'єктом навчання, співавтором результату.

Основна відмінність інтерактивної моделі полягає в тому, що знання здобуваються через діяльність, спілкування, обмін думками, спільне розв'язання проблем, а не лише через слухання та запам'ятовування.

У процесі власної педагогічної діяльності ми переконалися, що справжнє навчання полягає не лише в передачі знань, а передусім у тому, щоб навчити учня мислити, шукати та розуміти, а не просто відтворювати почуте. Безумовно, розповісти чи пояснити матеріал легше, швидше й доступніше, однак такий підхід не дає тривалого результату. Учень, який лише слухає, швидко забуває отриману інформацію. Процес навчання не можна зводити до механічного «вкладання» знань у свідомість дитини. Це передусім активна розумова діяльність, яка потребує зусиль, інтересу та залучення самого учня. Тільки тоді знання стають усвідомленими та міцними. Пояснення й демонстрація матеріалу, навіть найякісніші, не забезпечують глибокого засвоєння. Стійкий результат досягається лише завдяки активним методам роботи, що передбачають

залучення учнів до інтерактивного процесу пізнання, співпраці, аналізу та практичного застосування отриманих знань.

Як і будь-який процес створення продукту, навчання має свої етапи: від перших невпевнених кроків до добре продуманого, усвідомленого результату. Це своєрідне «виробництво знань», яке, подібно до виробничої діяльності, вимагає певної технології, послідовності дій і контролю з боку педагога.

У педагогічній науці важливо розрізняти поняття «методика» та «технологія». Якщо методика залежить від особистого стилю вчителя, то технологія – це чітко спроектована система дій, яка забезпечує стабільний результат. Відповідно, інтерактивні технології – це не окремі прийоми, а цілісна система організації навчального процесу з гарантованим освітнім ефектом.

Відповідно до критеріїв ЮНЕСКО, будь-яка педагогічна технологія має відповідати вимогам системності, керованості, ефективності та відтворюваності. Це означає, що інтерактивне навчання повинно бути не епізодичним, а системним і таким, що піддається аналізу та повторенню іншими педагогами.

Інтерактивні технології цілком відповідають компетентнісному підходу, визначеному в Концепції «Нова українська школа», адже сприяють формуванню читацької, комунікативної, соціальної та культурної компетентностей учнів. Їхня ефективність підтверджується тим, що під час інтерактивної взаємодії знання стають не самоціллю, а інструментом діяльності й самовираження школяра.

Наукова новизна дослідження полягає в уточненні педагогічних умов ефективного впровадження інтерактивних технологій у процесі вивчення зарубіжної літератури, а саме:

- забезпеченні позитивного психологічного клімату в класі;
- інтеграції різних видів діяльності (читанні, дискусії, рольовій грі, онлайн-комунікації);
- використанні міжпредметних зв'язків і цифрових ресурсів.

Ефективність інтерактивних технологій забезпечується продуманою організацією етапів уроку:

- мотиваційний етап – створення проблемної ситуації, постановка відкритого запитання;
- операційно-пізнавальний етап – групова чи парна робота, дослідження тексту, аналіз образів;
- рефлексивно-оцінювальний етап – обговорення результатів, самооцінка, формулювання висновків.

Така структура дає змогу залучити кожного учня до активної участі у навчанні та формує відчуття особистої успішності.

Інтерактивні методи мають не лише дидактичний, а й виховний потенціал. Під час обговорення літературних творів учні вчаться висловлювати толерантну позицію, приймати іншу думку, аналізувати поведінку героїв у контексті

моральних і культурних цінностей. Це особливо важливо в умовах сучасного українського суспільства, коли формування громадянської, патріотичної, етичної позиції стає ключовим завданням школи.

У процесі проведення дослідження ми проаналізували чинні програми і підручники із зарубіжної літератури для базової школи (зокрема підручники О. Ніколенко, Н. Рудницької Л. Мацевко-Бекерської 2022 р.) з метою з'ясування, наскільки вони сприяють реалізації інтерактивної складової. Результати аналізу засвідчили, що більшість навчальних матеріалів передбачають переважно репродуктивні завдання, такі як відтворення змісту, тестові запитання, а завдання творчого або проблемного характеру трапляються поодинокі. Отже, виникає потреба у створенні методичних рекомендацій, що допоможуть учителю інтегрувати інтерактивні прийоми навіть у межах традиційного підручника. Наприклад, завдання «визначте головну думку твору» можна перетворити на дискусію «Чи погоджуєтесь ви з авторською позицією?», або рольову гру «Інтерв'ю з героєм». Такий підхід активізує пізнавальну діяльність і забезпечує розвиток комунікативної компетентності. Зарубіжна література як предмет має унікальну можливість через тексти світової латератури виховувати гуманізм, емпатію, відповідальність.

Незважаючи на очевидні переваги, впровадження інтерактивних технологій супроводжується певними труднощами:

- недостатня підготовка педагогів до роботи в інтерактивному середовищі;
- обмеження навчального часу;
- велика наповнюваність класів;
- відсутність технічного забезпечення.

Для подолання цих бар'єрів необхідно системно підвищувати кваліфікацію вчителів, створювати методичні центри підтримки, обмінюватися кращими практиками.

Ефективне використання інтерактивних методів можливе за умов:

- 1) усвідомлення педагогом мети кожного інтерактивного прийому;
- 2) чіткої структури уроку;
- 3) забезпечення партнерської атмосфери та позитивної мотивації.

До педагогічних умов ефективного впровадження інтерактивних технологій у навчання зарубіжної літератури належать:

- наявність позитивного емоційного клімату в класі;
- варіативність форм взаємодії (пари, малі групи, коло, дебати);
- поєднання інтерактивних технологій з традиційними прийомами аналізу художнього тексту;
- педагогічна підтримка та спрямування вчителя.

Лише за дотримання цих умов інтерактивне навчання забезпечує стійкий освітній результат.

Інтерактивні технології є ефективним інструментом розвитку критичного мислення. Під час роботи з художнім текстом учні навчаються:

- ставити запитання до автора і персонажів;
- порівнювати позиції героїв;
- робити висновки на основі доказів;
- аргументувати власну думку.

Дотримання цих умов забезпечує гармонійне поєднання інтелектуального, емоційного й комунікативного розвитку учнів. Так, використання методів «Діаграма Венна» або «Шість капелюхів мислення» дозволяє структурувати аналіз тексту та сформулювати логічне мислення.

Під час інтерактивного уроку учень виступає активним суб'єктом навчальної діяльності. Він не просто слухає вчителя, а стає учасником дослідження, модератором групи, співавтором навчального результату. Це сприяє формуванню відповідальності за власне навчання, уміння приймати рішення, аргументувати й доводити власну позицію.

Інтерактивні технології навчання зарубіжної літератури є не лише інструментом активізації навчальної діяльності, а й засобом формування духовно зрілої, культурної особистості. Під час обговорення літературних творів учні навчаються розуміти позицію інших, розвивають емпатію, здатність до моральної оцінки вчинків героїв. Це відповідає концепції гуманістичної освіти, закладеній у працях В. Сухомлинського.

Ефективним є поєднання інтерактивних методів із візуалізацією, тобто ментальними картами, інтерактивними плакатами, інфографікою, схемами взаємозв'язків між героями. Такі інструменти сприяють систематизації знань і формуванню в учнів образного мислення.

Упровадження інтерактивних технологій сприяє розвитку цифрової грамотності. Робота з онлайн-ресурсами, інтерактивними платформами, мультимедійними матеріалами формує навички безпечної й ефективної взаємодії в цифровому середовищі, що є необхідною компетентністю ХХІ століття. Інтерактивні методи також відповідають концепції «зони найближчого розвитку», яка підкреслює важливість спільної діяльності учня і вчителя.

У процесі інтерактивного навчання кожен учень отримує можливість діяти у безпечному середовищі, проявляти ініціативу й поступово розвивати інтелектуальні здібності. Підтверджується думка В. Сухомлинського, що справжнє навчання має ґрунтуватися на довірі, гуманізмі та співпраці, адже лише в атмосфері взаємоповаги розвивається самостійне мислення і духовність школяра [3].

Інтерактивні технології навчання зарубіжної літератури мають великий потенціал для розвитку творчої активності школярів. Під час інтерактивних занять учні створюють власні літературні проекти, пишуть міні-есе, ілюструють епізоди творів, складають альтернативні фінали або інтерв'ю з героями. Такі завдання стимулюють креативність, образне мислення, естетичний смак, що особливо важливо у сучасному світі, де цінується здатність до нестандартних рішень.

Творчість у поєднанні з інтерактивом формує емоційно-ціннісний зв'язок з літературою, допомагає учням побачити в художньому слові джерело власного розвитку. Емоційний компонент літературної освіти часто залишається поза увагою, однак саме він визначає глибину сприйняття художнього твору.

Інтерактивні методи, такі як дискусія, рольова гра, «Літературний суд», дають змогу учням прожити події твору, відчувати мотиви вчинків героїв, співпережити їхнім почуттям. Таким чином формується емоційний інтелект, тобто здатність розуміти власні емоції, розпізнавати емоції інших і адекватно реагувати на них. Це не лише підсилює читацьку компетентність, а й виховує морально зрілу, чутливу до інших особистість.

Основою сучасної освіти є педагогіка партнерства, що передбачає рівноправні взаємини між учителем і учнями. Інтерактивні технології є практичним інструментом реалізації цього підходу, оскільки вони ґрунтуються на взаємоповазі, довірі, відповідальності, співтворчості. Під час уроків зарубіжної літератури учні спільно з учителем визначають цілі, планують хід заняття, обговорюють результати. Такий формат сприяє демократизації шкільного життя та вихованню громадянської свідомості.

У процесі вивчення зарубіжної літератури ефективними виявилися такі методи:

- «Літературний суд» – учні в ролях адвокатів і прокурорів обговорюють вчинки персонажів;
- «Акваріум» – групи аналізують поведінку героїв твору, а клас виступає спостерігачем;
- «Коло ідей» – обмін думками після прочитання уривку;
- «Кейс-метод» – розв'язання морально-етичних ситуацій за мотивами літературних текстів;
- Веб-квест – пошукова онлайн-робота, що інтегрує літературу, історію та культуру.

Такі форми дозволяють перетворити урок на простір дослідження та творчого діалогу, що підсилює інтерес до читання.

Під час експериментальної перевірки ефективності інтерактивних технологій, яка проводилась у 8 класі закладу загальної середньої освіти, відбулись значні зміни у роботі учнів. Навчальний експеримент мав на меті перевірити ефективність розробленої системи інтерактивних методів. Формувальний етап передбачав використання методів «Акваріум», «Мікрофон», «Літературний суд», рольових ігор та проєктної діяльності. Для порівняння у контрольних класах застосовувались традиційні методи. Під час уроків зарубіжної літератури застосовувалися методи рольових ігор, веб-квестів, дискусій, проєктної роботи. Такі форми роботи сприяли підвищенню читацької активності, розвитку критичного мислення, формуванню навичок співпраці та аргументованого висловлення

власної думки [2]. Тому інтерактивні технології не лише підвищують пізнавальну активність, а й сприяють розвитку емоційного інтелекту, уміння співпрацювати й приймати інші точки зору. Учні почали частіше використовувати аргументи з тексту, демонструвати емоційне розуміння персонажів, проявляти критичне мислення.

Порівняльний аналіз результатів навчання в експериментальному та контрольному класах показав позитивну динаміку, а саме:

- рівень читацької мотивації зріс у середньому на 25 %;
- кількість учнів, здатних аргументувати власну позицію під час обговорення творів, збільшилася на 30 %;
- 80 % учнів зазначили, що інтерактивні методи зробили уроки цікавішими та зрозумілішими.

Отримані результати підтверджують ефективність інтерактивного підходу як засобу формування ключових компетентностей. Також у здобувачів освіти відбулось підвищення читацької активності, покращення навичок аргументації, розвиток емоційного інтелекту та зростання мотивації до навчання. Учні змогли глибше зрозуміти художній текст, відтворили вміння співвідносити події творів із власним життєвим досвідом та сформулювали свої особистісні висновки.

Інтерактивні технології сприяють переходу від відтворювального до практичного навчання, у центрі якого учень стає суб'єктом освітнього процесу. Інтерактивне навчання також підвищує рівень взаємодії вчителя й учнів, створює позитивну атмосферу співпраці, що забезпечує стійку пізнавальну мотивацію.

Важливою складовою інтерактивного навчання є рефлексія, тобто усвідомлення учнем власного досвіду. Наприкінці уроку доцільно використувати вправи «Незакінчене речення» («Сьогодні я зрозумів, що...»), «Дерево вражень», «Світлофор настрою». Такі методи сприяють формуванню навички самоконтролю, вміння оцінювати власний внесок у спільну роботу й відчуття успіху.

В умовах інтерактивного навчання змінюється роль учителя: він уже не є єдиним джерелом інформації, а виступає організатором, координатором, консультантом, модератором навчального процесу. Завдання педагога полягає в тому, щоб створити ситуацію успіху, забезпечити позитивний психологічний клімат, мотивувати учнів до самостійного пошуку інформації.

Учитель має вміти організовувати партнерську взаємодію, володіти навичками фасилітації, підтримувати доброзичливу атмосферу спілкування, виявляти толерантність і повагу до думки кожного учня. Тільки за таких умов інтерактивні технології розкривають свій потенціал у навчанні зарубіжної літератури. Професійна позиція вчителя в інтерактивному навчанні ґрунтується на партнерстві, відкритості, гнучкості та готовності до спільного пошуку. Такий педагог не нав'язує готових оцінок, а допомагає школярам розкрити власні здібності, формує в них відповідальність за результати спільної діяльності.

До основних вимог до вчителя інтерактивного навчання належать:

- **комунікативні** – забезпечення ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу;
- **інформаційні** – знання педагогіки, психології, методики та інноваційних технологій;
- **проектно-конструктивні** – уміння планувати та прогнозувати результати навчання;
- **дидактично-організаційні** – здатність обирати ефективні методи, забезпечувати зворотний зв'язок і мотивацію учнів.

Узагальнюючи результати дослідження, можна стверджувати, що інтерактивні технології навчання зарубіжної літератури є не просто методом активізації учнів, а цілісною педагогічною системою, яка забезпечує взаємодію інтелектуальної, емоційної та ціннісної сфер особистості. Її реалізація дає змогу формувати компетентного читача, здатного до критичного осмислення тексту, морального вибору й духовного саморозвитку.

Висновки. Інтерактивні технології навчання зарубіжної літератури є ефективним інструментом розвитку читацької компетентності здобувачів освіти, сприяють розвитку критичного мислення та комунікативних умінь школярів. Їх системне впровадження та використання в освітній процес сприяє підвищенню якості навчання, гуманізації педагогічної взаємодії, формуванню активної і творчої особистості.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у розробці новітніх цифрових інтерактивних технологій. А саме веб-квестів, інтерактивних платформ та створенні методичних рекомендацій для вчителів щодо їх інтеграції у навчальний процес.

Література:

1. Пометун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. К.: А.С.К., 2004.
2. Ніколенко О. Зарубіжна література: підручник для 8 класу. Київ: Грамота, 2022.
3. Сухомлинський В. Серце віддаю дітям. К.: Радянська школа, 1981.
4. Бібік Н. М. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Київ, 2018.

References:

1. Pometun, O., & Pyrozhenko, L. (2004). Interaktyvni tekhnolohii navchannia: teoriia, praktyka, dosvid [Interactive learning technologies: Theory, practice, experience]. Kyiv, Ukraine: A.S.K. [in Ukrainian].
2. Nikolenko, O. (2022). Zarubizhna literatura: pidruchnyk dlia 8 klasu [World literature: Textbook for Grade 8]. Kyiv, Ukraine: Hramota. [in Ukrainian].
3. Sukhomlynskyi, V. (1981). Sertse viddaiu ditiam [I give my heart to children]. Kyiv, Ukraine: Radianska shkola. [in Ukrainian].
4. Bibik, N. M. (2018). Kompetentnisnyi pidkhid u suchasni osviti [Competence-based approach in modern education]. Kyiv, Ukraine: Pedahohichna dumka. [in Ukrainian].

УДК 371.134.379.85(44)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1844-1858](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1844-1858)

Паламарчук Ольга Федорівна кандидат педагогічних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5703-5496>

Шофолова Наталія Миколаївна кандидат економічних наук, доцент, старший науковий співробітник, Інститут вищої освіти НАПН України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-6654-6765>

РОЛЬ АКАДЕМІЧНОГО ТА НЕАКАДЕМІЧНОГО ПЕРСОНАЛУ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ПЕРСОНАЛІЗОВАНОГО ПІДХОДУ ДО НАВЧАННЯ ТА ВИКЛАДАННЯ У ЗВО

Анотація. У статті розглядається роль академічного та неакадемічного персоналу у забезпеченні якості персоналізованого підходу до навчання та викладання у закладах вищої освіти. Визначено, що персоналізоване навчання розширює можливості студентів, заохочує відповідальність і дозволяє їм взяти на себе відповідальність за своє навчання, щоб воно відповідало їхнім особистим інтересам і цілям. Встановлено, що інклюзивна освіта, яка є одним із пріоритетів персоналізованого навчання має важливе значення для створення навчального середовища, де всі учасники, незалежно від їхнього походження чи здібностей, можуть успішно реалізувати себе. Персоналізація в освіті докорінно змінює роль академічного персоналу, перетворюючи його з традиційного викладача на фасилітатора і провідника, який підтримує індивідуальні навчальні траєкторії. Цей підхід наголошує на спільному конструюванні навчальних можливостей, коли викладачі та студенти спільно розробляють освітній досвід, щоб задовольнити індивідуальні потреби та інтереси.

Виявлено, що роль академічного персоналу складається з чотирьох компонентів: розширення можливостей, керівництво, підтримка і оцінювання. Ефективність персоналізованого навчання також очевидна в середовищі дистанційного навчання, де індивідуалізовані підходи призвели до вищих академічних досягнень порівняно з традиційними методами. Зазначено, що неакадемічний персонал відіграє ключову роль у забезпеченні інклюзивного навчального середовища для студентів з особливими потребами, надаючи їм необхідну адміністративну, технічну та соціально-психологічну підтримку для успішного навчання та інтеграції в університетське життя. Їхня робота сприяє усуненню бар'єрів, з якими можуть стикатися такі студенти на шляху до здобуття якісної освіти.

Проаналізовано досвід створення окремих структурних підрозділів в університетах Європи та України, в яких залучений неакадемічний персонал задля підтримки студентів з особливими потребами. Надано практичні рекомендації для українських закладів вищої освіти у забезпеченні персоналізованого підходу для студентів з освітніми особливими потребами.

Ключові слова: академічний персонал, неакадемічний персонал, забезпечення якості, персоналізоване навчання, інклюзія у вищій освіті, студенти з особливими потребами.

Palamarchuk Olha Fedorivna PhD in Education, Senior Researcher, Senior Researcher, Institute of Higher Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-5703-5496>

Shofolova Nataliia Mykolaivna PhD in Economic, Associate Professor, Senior Researcher, Institute of Higher Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-6654-6765>

THE ROLE OF ACADEMIC AND NON-ACADEMIC STAFF IN PROVIDING QUALITY PERSONALISED APPROACH TO TEACHING AND LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. This article examines the role of academic and non-academic staff in providing quality of personalized approach to learning and teaching in higher education institutions. It is determined that personalized learning empowers students, encourages responsibility and allows them to take responsibility for their learning so that it meets their personal interests and goals. It has been established that inclusive education, which is one of the priorities of personalized learning, is essential for creating a learning environment where all participants, regardless of their background or abilities, can successfully realize themselves. Personalization in education fundamentally changes the role of academic staff, transforming them from traditional academic staff to facilitators and guides who support individual learning trajectories.

This approach emphasizes the co-design of learning opportunities, where university teachers and students co-design educational experiences to meet individual needs and interests. It was found that the role of academic staff consists of four components: empowerment, guidance, support, and assessment. The effectiveness of personalized learning is also evident in the distance learning environment, where individualized approaches have led to higher academic achievement than traditional methods. It is noted that non-academic staff play a key role in providing an inclusive learning environment for students with special needs, providing them with the necessary administrative, technical, and psychosocial support for successful learning and integration into university life.

Their work helps to remove barriers that such students may face on the way to obtaining a quality education. The experience of creating separate structural units at universities in Europe and Ukraine, which involve non-academic staff to support students with special needs, is analyzed. Practical recommendations for Ukrainian higher education institutions in ensuring a personalized approach for students with special needs are provided.

Keywords: academic staff, non-academic staff, quality providing, personalized learning, inclusion in higher education, students with special needs.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена зростанням значення персоналізованого підходу в освіті як ефективного засобу підвищення якості навчання та задоволення індивідуальних потреб студентів та необхідністю переосмислення ролі як викладачів так і адміністративного персоналу в контексті впровадження персоналізованого навчання. Інклюзивна освіта, яка є одним із пріоритетів персоналізованого навчання має важливе значення для створення навчального середовища, де всі учасники, незалежно від їхнього походження чи здібностей, можуть успішно реалізувати себе. Інклюзивна освіта сприяє рівності, зменшує бар'єри на шляху до освіти і гарантує, що кожен учасник має можливість повністю розкрити свій потенціал. Впроваджуючи інклюзивні практики, університети можуть зробити свій внесок у розвиток більш справедливого та рівноправного суспільства.

Студенти, які відчують себе включеними та підтримуваними в освітньому середовищі, мають більше шансів продовжити навчання та досягти професійних успіхів. Випускники, які навчалися в інклюзивному середовищі, краще підготовлені до роботи в різноманітних командах і обслуговування широкого кола клієнтів або спільнот. Інклюзивна освіта допомагає студентам розвивати емпатію, навички співпраці та глобальне мислення, що робить їх більш конкурентоспроможними на ринку праці.

Проблема дослідження полягає у недостатній дослідженості питань визначення ролей, а також комплексної взаємодії академічного та неакадемічного персоналу для забезпечення персоналізованого навчання у закладах вищої освіти (ЗВО), а також потреба в розробці практичних рекомендацій щодо оптимізації діяльності обох категорій персоналу для успішної реалізації персоналізованого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження підтверджують, що персоналізоване навчання значно підвищує ефективність освітнього процесу та впливає на академічні досягнення студентів. Так, у роботі West & Vosloo [20] наголошується на важливості студентоцентричного підходу, де роль викладача змінюється від передачі знань до фасилітації навчання. Подібні висновки наводять DeMonte [11] і Міністерство освіти США [3], які

підкреслюють необхідність адаптації темпу, методів та змісту навчання під індивідуальні потреби студентів.

Останні огляди показують, що технології, зокрема штучний інтелект і інтелектуальний аналіз навчальних даних, дозволяють створювати динамічні моделі студентів та забезпечують більш точну персоналізацію навчальних траєкторій [7]. Використання інтелектуальних систем підтримки навчання також сприяє підвищенню академічних досягнень, особливо у дистанційному та змішаному навчанні [12, 14].

Мета статті – є визначення ролі неакадемічного та академічного персоналу закладів вищої освіти у забезпеченні якості персоналізованого підходу до навчання та викладання, особливо для студентів з особливими освітніми потребами, а також систематизація видів послуг інституційної підтримки, що надаються цим студентам.

Виклад основного матеріалу. Персоналізоване навчання - це викладання та навчання, яке фокусується на досвіді, потребах, потенціалі та сприйнятті студента. Це навчання, орієнтоване на студента. Студентоцентризм означає визнання того, що роль викладача полягає не в передачі інформації, а в тісній співпраці зі студентами, щоб переконатися, що вони зрозуміли і можуть продовжити навчання на наступному етапі [20].

Також персоналізоване навчання - це навчання, в якому темп виконання навчальних вправ і методи викладання навчальні вправи та методи навчання оптимізовані для потреб кожного студента. Цілі навчання, методи викладання та зміст навчання (і їхня послідовність) можуть змінюватися відповідно до потреб студента [3].

Крім того, навчальна діяльність є значущою та актуальною для студентів, мотивованою їхніми інтересами і часто затребуваною з власної ініціативи. Визначення персоналізованого навчання варіюються залежно від авторської концепції; однак, зазвичай персоналізоване навчання описується як підхід, орієнтований на студента, автономію студента, гнучке навчання та демонстрацію оволодіння компетентностями [11].

Персоналізоване навчання допомагає студентам реалізувати свої здібності та набути досвіду в різних галузях, обираючи відповідні методи навчання. Персоналізоване навчання розширює можливості студентів, заохочує відповідальність і дозволяє їм взяти на себе відповідальність за своє навчання, щоб воно відповідало їхнім особистим інтересам і цілям. Щоб персоналізація була успішною, студенти повинні регулярно отримувати зворотній зв'язок у режимі реального часу, щоб сприяти навчання і розвивати навички самостійного навчання.

Процес персоналізації навчання кардинально змінив роль викладача. Викладач більше не є основним джерелом знань, а радше модератором і провідником у навчанні [10].

Ставлення викладачів до такого типу змін і їхня готовність бути активними партнерами вважаються визначальними факторами успіху. Викладацький склад є основою персоналізації. Зусилля, спрямовані на вдосконалення закладів вищої освіти та їхню зміну на краще значною мірою лягають на плечі викладачів, оскільки саме вони можуть забезпечити негайні зміни в освітньому процесі. Як наслідок, це впливає на середовище та культуру університету. Перше - це те, що викладачам надаються юридичні повноваження, які дозволяють їм приймати рішення, що впливають на їхніх студентів. Тільки експерти у своїй галузі можуть викладати і передавати спеціалізовані знання студентам. Третє - це здатність до харизми, тобто їхня влада впливає з їхнього характеру та інвестицій в роботу [8].

Персоналізація в освіті докорінно змінює роль академічного персоналу, перетворюючи його з традиційного викладача на фасилітатора і провідника, який підтримує індивідуальні навчальні траєкторії. Цей підхід наголошує на спільному конструюванню навчальних можливостей, коли викладачі та студенти спільно розробляють освітній досвід, щоб задовольнити індивідуальні потреби та інтереси [8].

Інклюзія у вищій освіті має важливе значення для формування різноманітного і справедливого академічного середовища. Вона гарантує, що всі студенти, незалежно від їхнього походження чи здібностей, мають рівний доступ до освітніх можливостей і ресурсів. Для забезпечення персоналізованого навчання заклади вищої освіти залучають як академічний так і неакадемічний персонал, що дає змогу більшої інклюзивності та персоналізованого підходу до навчання.

Роль академічного персоналу поширюється на управління персоналізованим навчальним середовищем, що включає інтеграцію технологій для адаптації методів навчання і контенту, забезпечуючи постійний моніторинг і підтримку прогресу кожного студента [14]. Дослідження показало, що сприйняття викладачами своєї ролі складається з чотирьох компонентів: (а) розширення можливостей, (б) керівництво, (в) підтримка і (г) оцінювання. Ефективність персоналізованого навчання також очевидна в середовищі дистанційного навчання, де індивідуалізовані підходи призвели до вищих академічних досягнень порівняно з традиційними методами [12]. Здатність досягати успіху не є статичною, а скоріше розвивається з часом, тим самим підвищуючи мотивацію студентів до навчання і даючи змогу викладачам краще навчатися.

Впровадження комп'ютерних технологій в освіту призвело до посилення уваги до персоналізованого навчання та навчання. За допомогою персоналізованого навчання, або адаптивного навчання, студенти отримують інструкції та підтримку безпосередньо, пристосовані до їхніх когнітивних і некогнітивних потреб. Для того, щоб забезпечити це, необхідно виміряти відповідні характеристики студента та процеси навчання та включити їх у моделі студента.

Ці моделі студентів забезпечують основу, на якій може відбуватися персоналізація, і повинні розглядатися як база персоналізованого навчального середовища. Для того, щоб забезпечити динамічне персоналізоване навчання, моделі студентів повинні бути скориговані та оновлені новою інформацією про знання, афективні стани та поведінку студента.

Для цього галузі штучного інтелекту та інтелектуального аналізу навчальних даних надають передові технології, які можуть бути застосовані для детального моделювання студентів.

По-перше, сфера штучного інтелекту в освіті значною мірою підтримала розвиток інтелектуальних систем інтелектуального навчання. По-друге, інтелектуальний аналіз даних в освіті незамінний для надання інформації про процес навчання та поведінки учнів. Інтеграція штучного інтелекту та освітнього інтелектуального аналізу даних у дослідженнях з моделювання навчання забезпечує міцну основу для дослідження ефективності персоналізованих систем. [7].

Академічний персонал та персоналізоване навчання в Katholieke Universiteit Leuven [13]

Академічний персонал університету оснащений всім необхідним, щоб залишатися на зв'язку зі своїми студентами за допомогою цифрових, групових та дискусійних сесій.

Викладачі також можуть знайти огляд онлайн інструментів, які вони використовували, а також деякі корисні посилання на матеріали та онлайн підтримку.

Інклюзія в освітньому процесі стосується умов для студентів з інвалідністю, особливим статусом та винятковими індивідуальними обставинами.

Детальніше розглянемо рекомендації щодо поведінки до та під час іспиту для студентів з інвалідністю:

1) За день до іспиту перевірте екзаменаційну аудиторію. У зв'язку зі статусом студента, він може скласти іспит в іншій аудиторії, ніж та, про яку було повідомлено спочатку.

2) Переконайтеся, що ви прийшли в аудиторію вчасно.

4) Використовуйте програмне забезпечення для складання іспиту, тільки якщо студенти знайомі з цією програмою.

5) Якщо студенти використовують ноутбук з програмним забезпеченням для складання іспиту, не забудьте взяти з собою власні навушники.

6) Якщо студент вирішив не скласти іспит, переконайтеся, що він повідомив про це в індивідуальному розкладі іспитів (якщо це можливо).

7) Якщо студент не може з'явитися на іспит через хворобу і має право на перенесення іспиту, він повинен повідомити про це своїх екзаменаційну комісію не пізніше, ніж за день до початку іспиту.

8) Якщо студентам буде дозволено перенести іспит, омбудсмени (екзаменаційні) шукатимуть новий час для проведення іспиту. Студенти повинні

переконатися, чи зможуть вони прийти на повторний іспит, щоб уникнути неявки на іспит.

Неакадемічний персонал охоплює надзвичайно широкий спектр посад, які є критично важливими для функціонування університету. Зазвичай до неакадемічного персоналу відносять адміністративний персонал (секретарі, працівники відділів кадрів, фінансів, бухгалтерії, приймальних комісій, деканатів, ректорату), професійних та технічних співробітників (лаборанти, бібліотекарі, фахівці з інформаційних технологій (ІТ), інженери, спеціалісти зі студентських послуг (кар'єрні центри, психологічна підтримка, гуртожитки), допоміжний персонал (прибиральники, охоронці, робітники з обслуговування будівель та території, водії), менеджери та керівники відділів (ті, хто керує адміністративними або сервісними підрозділами).

Неакадемічний персонал забезпечує підтримку основних процесів університету – навчання, дослідження та управління. Їхня робота створює необхідні умови для функціонування освітнього закладу. В британській та європейській вищій освіті, спостерігається тенденція до заміни терміну "неакадемічний персонал" на "персонал професійних послуг" (professional services staff). Це пов'язано з прагненням підкреслити професіоналізм та важливість їхньої роботи, уникаючи негативного відтінку "не-" та "допоміжний". Однак, термін "неакадемічний персонал" все ще широко використовується в науковій літературі.

Неакадемічний персонал – це працівники адміністративних служб та підрозділів ЗВО, які роблять значний внесок в успіх ЗВО. Вони забезпечують важливий набір професійних навичок, володіють великою кількістю інституційних знань, надають необхідні ресурси та працюють разом із викладачами та управлінцями в реалізації місії закладу. Багато хто з них працював незалежно від зміни керівників та управлінців і мають багаторічний досвід, який забезпечує системну діяльність і надає узгодженості щоденній діяльності установи.

Внесок неакадемічного персоналу значно впливає на досвід студентів у ЗВО. У той час як викладачі підтримують студентів у навчанні та дослідженні, неакадемічний персонал робить не менш важливий внесок в успіх студентів через багато важливих служб підтримки та операційних послуг.

Якщо кількість академічного персоналу є чітко регульованим та розраховується відповідно до кількості студентів, то частка навчально-допоміжного та адміністративного персоналу часто не має певного відношення до студентів та визначається закладом відповідно до потреб та особливостей факультетського навчання. Так, на факультетах, де є спеціалізоване обладнання та потреба в обслуговуванні лабораторій (медичні, біологічні, ветеринарні, ін.), відповідно є інженери, асистенти або лаборанти для підтримки та супроводу. Факультети, не мають також потреби (гуманітарні, соціальні науки), мають менше навчально-допоміжного персоналу.

До неакадемічного персоналу закладів вищої освіти (ЗВО) належать працівники, які не займаються безпосередньо навчально-викладацькою або науковою діяльністю, але забезпечують функціонування університету в інших сферах. Їхня робота є критично важливою для підтримки освітнього та наукового процесів.

Неакадемічний персонал відіграє ключову роль у забезпеченні інклюзивного навчального середовища для студентів з особливими потребами, надаючи їм необхідну адміністративну, технічну та соціально-психологічну підтримку для успішного навчання та інтеграції в університетське життя. Їхня робота сприяє усуненню бар'єрів, з якими можуть стикатися такі студенти на шляху до здобуття якісної освіти.

В таблиці наведений перелік категорій неакадемічного персоналу у ЗВО, та виокремлений персонал, що може бути безпосередньо дотичний до підтримки студентів з особливими освітніми потребами при персоналізованому навчанні та викладанні.

Таблиця 1.

Ролі неакадемічного персоналу

Категорії персоналу	Роль персоналу у забезпечення відносно персоналізованого підходу до навчання та викладання
Адміністративно-управлінський персонал:	
Вище керівництво університету: Ректор, проректори, декани факультетів, директори інститутів	Стратегічне керівництво, формування культури інклюзивності в університеті через включення до стратегії та політик, забезпечення ресурсів та сприятливе середовище для впровадження персоналізованого підходу до навчання та викладання в ЗВО
Керівники освітньо-наукових структурних підрозділів: Завідувачі кафедр (хоча за функціоналом та видами роботи належать до академічного, але часто виконують управлінські функції).	Впровадження персоналізованого підходу до навчання та викладання на рівні кафедри через методичне керівництво, підтримку викладачів та моніторинг індивідуальних освітніх траєкторій студентів
Керівники відділів, центрів, служб: Начальники фінансових, кадрових, міжнародних, інформаційних та інших підрозділів.	Формування політик та процедур, контроль за їх виконанням щодо організаційної, методичної, технічної, фінансової підтримки для впровадження персоналізованого підходу до навчання та викладання у відповідних сферах діяльності університету. Створення стимулів та мотивації для співпраці та поваги до різних категорій студентів та персоналу.

Категорії персоналу	Роль персоналу у забезпечення відносно персоналізованого підходу до навчання та викладання
Персонал адміністративних підрозділів: Бухгалтерія: Головний бухгалтер, бухгалтери. Планово-фінансовий відділ: Економісти, фінансисти. Юридичний відділ: Юристи, юрисконсульти. Кадровий відділ (відділ кадрів): Начальник відділу кадрів, інспектори з кадрів. Канцелярія: Завідувач канцелярії, діловоди, секретарі. Відділ з працевлаштування: кар'єрні спеціалісти	Виконання політик та процедур щодо організаційної, методичної, технічної, фінансової підтримки для впровадження персоналізованого підходу до навчання та викладання у відповідних сферах діяльності університету
Господарський персонал: Завідувач господарства, складу, коменданти корпусів, сантехніки, електрики, прибиральники, охоронці, відділ матеріально-технічного забезпечення.	Господарський персонал забезпечує створення доступного, безпечного та комфортного фізичного навчального середовища, що враховує індивідуальні потреби всіх студентів, включаючи студентів з ООП
Навчально-допоміжний персонал: Навчальні відділи: спеціалісти по роботі з освітнім процесом та студентами Лаборанти, завідувачі лабораторій, якщо вони не займаються педагогічною діяльністю. Методисти, навчальні адміністратори, координатори навчальних програм. Техніки, інженери, що обслуговують навчальне обладнання. Спеціалісти з інформаційних технологій: системні адміністратори, програмісти, веб-дизайнери. Працівники видавничого відділу: редактори, коректори, дизайнери. Бібліотека: працівники бібліотеки, що працюють із освітнім процесом. Працівники музеїв та інших навчально-допоміжних підрозділів.	Навчально-допоміжний персонал надає технічну, методичну та організаційну підтримку викладачам і студентам, сприяючи реалізації індивідуальних освітніх траєкторій та забезпечуючи доступ до необхідних ресурсів для персоналізованого навчання
Працівники соціальних відділів та відділів по роботі з студентами	Соціальна та адаптаційна підтримка студентів, особливо з вразливих категорій та ООП, сприяючи їхньому комфортному навчанню та інтеграції в університетське середовище в рамках персоналізованого підходу.

Кожна служба, відповідно до своєї функціональної спрямованості, забезпечує послуги та підтримку, що сприяє створенню інклюзивного освітнього середовища та персоналізований підхід для студентів з особливими потребами.

Ці послуги забезпечують доступ до необхідних ресурсів та індивідуальної допомоги, сприяючи академічному й особистісному розвитку студентів з ООП та допомагаючи їм долати освітні та соціальні бар'єри.

У закладах вищої освіти спостерігається тенденція до інституціоналізації інклюзивності шляхом створення спеціалізованих структурних підрозділів, що є відображенням зобов'язань університетів щодо забезпечення рівного доступу до ресурсів та підтримки для всіх студентів, зокрема з особливими освітніми потребами.

Методичні рекомендації для закладів вищої освіти “Включення в освітній процес осіб з особливими освітніми потребами” [2] виділяють наступні послуги для підтримки студентів з особливими освітніми потребами:

1) Послуги з підтримки осіб з обмеженими можливостями: індивідуальні умови навчання, фізична доступність, зв'язок з факультетом та академічним персоналом щодо створення інклюзивного навчального середовища та адаптації методів викладання для підтримки студентів з обмеженими можливостями.

2) Консультування та наставництво в освіті – індивідуальні рекомендації, що допомагають студентам орієнтуватися в навчальному процесі, особливо студентам з особливими потребами. Консультанти можуть допомогти студентам у виборі курсів, управлінні навчальним навантаженням та розумінні академічної політики.

3) Фінансова та матеріально-технічна підтримка – стипендії та гранти, спеціально призначені для студентів з особливими потребами, включаючи стипендії для людей з інвалідністю, допомогу для переміщених осіб та фінансову допомогу для ветеранів. Створення спеціальних програм та фондів фінансової підтримки спеціально призначених для відповідної підтримки.

4) Доступ до допоміжних технологій для студентів з інвалідністю, що дозволяють їм взаємодіяти з навчальним змістом, брати участь в аудиторних заняттях і самостійно виконувати завдання (пристрої для читання з екрану, дисплеї та принтери зі шрифтом Брайля, програмне забезпечення для перетворення мови в текст, адаптивні клавіатури та миші, слухові апарати та системи підсилення).

5) Інклюзивні ресурсні центри або центри інклюзивної педагогіки, які слугують осередками служб підтримки, спрямованих на створення доступного та інклюзивного навчального середовища, які пропонують семінари та тренінги, доступ до допоміжних технологій, простори для спільного навчання.

6) Мережі підтримки однолітків Університети можуть посилити свою інституційну підтримку, розвиваючи мережі підтримки однолітків, де студенти

зі схожим досвідом можуть спілкуватися, ділитися ресурсами та надавати емоційну і практичну підтримку один одному.

7) Консультування з питань кар'єри та підтримка у працевлаштуванні, адаптовані до унікальних потреб студентів з особливими потребами.

8) Психологічні та консультаційні послуги для студентів та персоналу ЗВО.

Для надання цих послуг можуть бути створені окремі відділи чи центри, або такі послуги можуть надаватись у основних структурних підрозділах університету за видами діяльності, але важливо, щоб такі послуги були доступними та сприяли підтримці студентів з особливими освітніми потребами та забезпечували персоналізований підхід для студента.

Проаналізуємо досвід створення окремих структурних підрозділів в університетах Європи:

Університети створюють підрозділи при кафедрах та факультетах з метою досліджень та поширення знань:

UCL Centre for Inclusive Education [18] Центр інклюзивної освіти, в структурі Кафедри психології та людського розвитку Факультету освіти та суспільства. Центр створений для досліджень через консультації та співпрацю зі спільнотою практиків, сімей, компаній.

The Centre for Research on Inclusive Society (CRIS) [15] – міждисциплінарний дослідницький центр, присвячений поширенню знань про інклюзивну політику та практику. Метою центру є сприяння міждисциплінарним дослідженням соціального відторгнення в широкому сенсі, а також проведення науково-обґрунтованих досліджень, які інформують про розробку політики та соціальні зміни до більш інклюзивного суспільства.

Університети створюють підрозділи для підтримки студентів в процесі освітньої діяльності:

University of Limerick Disability Services Office [19] - структурний підрозділ Університету, створений як служба підтримки людей з обмеженими можливостями для того, щоб надавати можливості для навчання студентам з обмеженими можливостями (SwD) на денних програмах бакалаврату та післядипломної освіти, а також студентам зрілого віку та іноземним студентам з обмеженими можливостями.

Університет не має окремої служби підтримки, але політики установи передбачають ряд послуг та окремо прописані положення та інструкції для студентів з особливими потребами.

Прикладом є Central European University [9] - має окремі політики та інструкції для студентів з особливими потребами, наприклад Політика щодо прав студентів з обмеженими можливостями, Посібник для студентів з обмеженими можливостями щодо доступу до житла та послуг у Центральноевро-

пейському університеті, Посібник для викладачів щодо адаптації студентів з обмеженими можливостями.

The University of Edinburg [17] - також має ряд політик та інструкції щодо підтримки та послуг для студентів з особливими потребами, а також рекомендації та інструкції для викладачів як працювати зі студентами, моделі та рекомендації щодо коригування чи адаптації методів викладання для студентів з особливими освітніми потребами.

У контексті соціального виміру вищої освіти та забезпечення інклюзивності ЗВО, розширюючи послуги та підтримку університети запроваджують також такі ініціативи як

- Інклюзивне університетське середовище (Inclusive University Environment, Inclusive Campus) – конкретні дії та стратегії щодо забезпечення університетського простору, що є комфортним для різних груп населення, які його відвідують;

- Інклюзивний університет: розширення пропозицій та послуги підтримки для студентів. Наприклад, The University of Bonn має у структурі Відділ рівних можливостей і різноманітності, який створений з метою розширення рівних можливостей у викладанні, навчанні та наукових колах, а також створення умов навчання та роботи без дискримінації, а також Офіс з питань сім'ї, який працює для підтримки студентів університету з питань сумісності роботи та сім'ї. А також університет має консультаційну та сервісну мережу для надання консультаційних послуг для студентів на всіх етапах університетського навчання: академічної орієнтації, подачі заявки та зарахування, підвищення ступеня, академічних проблем, особистих проблем, перебування за кордоном та консультування щодо кар'єри. Ці послуги також доповнюються студентськими дорадчими органами та послугами у сферах фінансування, житла та соціальних питань, а також широким спектром послуг у сфері ментального та фізичного здоров'я.

В університетах України:

Львівський національний університет імені Івана Франка [1]

Центр інклюзивної педагогіки, що входить до складу факультету підготовки викладачів та кафедри спеціальної педагогіки Діяльність спрямована на формування інклюзивної компетентності серед студентства та співробітників, а також на координацію зусиль в університеті для створення належних умов для задоволення освітніх потреб осіб з особливими освітніми потребами.

Хмельницький національний університет [6]

В Університеті діє три спеціалізовані підрозділи: - Психологічна служба - Лабораторія ерготерапії та інклюзивної освіти - Лабораторія інклюзивної педагогіки

Психологічна служба відповідає за забезпечення та підвищення ефективності педагогічного процесу, захист психічного здоров'я і соціального благопо-

луччя усіх його учасників. Функціонування Лабораторії ерготерапії та інклюзивної освіти (поряд із підготовкою майбутніх фахівців з фізичної реабілітації) передбачає соціальну підтримку і консультування маломобільних груп осіб викладачами та здобувачами вищої освіти кафедри фізичної терапії, ерготерапії та інших структурних підрозділів Університету. Діяльність Лабораторії інклюзивної педагогіки спрямована створення єдиного інформаційного простору, що забезпечує науково-методичний та психолого-педагогічний супровід студентів, людей з особливими освітніми потребами та педагогічних працівників освітніх установ у сфері корекційної педагогіки та інклюзивної освіти.

Національний університет «Львівська політехніка» [4]

Ресурсний центр освітніх інформаційних технологій для осіб з особливими потребами

Підрозділ створений з метою подолання викликів у сфері інклюзивної освіти, надання дієвої підтримки незрячим школярам і студентам, їх батькам і педагогам, закладам середньої та вищої освіти. Центр допомагає організувати якісне інклюзивне навчання незалежно від регіону проживання учня/студента з важкими порушеннями зору, супроводить педагогів і дитину протягом усього терміну набуття освіти.

Національний університет «Одеська політехніка» [5]

В Університеті створені умови для осіб з інвалідністю та для людей з особливими потребами. В Університеті діє Положення про організацію інклюзивного навчання осіб з особливими освітніми потребами та Порядок супроводу (надання допомоги) осіб з інвалідністю та інших маломобільних груп населення під час перебування на території (в приміщеннях) Одеської політехніки.

Висновки. Дослідження ролей академічного та неакадемічного персоналу (персоналу професійних послуг) ЗВО дає можливість сформулювати наступні 3 ключові рекомендації для українських закладів вищої освіти у забезпеченні персоналізованого підходу для студентів з особливими освітніми потребами:

1) Формувати інституційні політики та інклюзивності, забезпечуючи виділення достатніх ресурсів на навчання, допоміжні послуги та покращення інфраструктури.

2) Сформувати відповідні підрозділи, які допоможуть сприяти професійному розвитку та навчанню академічного персоналу.

3) Розвивати професійні компетентності неакадемічного персоналу у сфері інклюзивної освіти та підтримки студентів з ООП: Забезпечити регулярне навчання, тренінги та семінари для неакадемічного персоналу з питань розуміння потреб студентів з ООП, особливостей комунікації та надання підтримки, використання допоміжних технологій та створення фізично доступного середовища, що сприятиме ефективній реалізації персоналізованого підходу.

4) Сприяти ефективній взаємодії та комунікації між академічним та неакадемічним персоналом у питаннях підтримки студентів з ООП: Запровадити

чіткі механізми обміну інформацією про індивідуальні потреби студентів з ООП, спільне планування та координацію дій між викладачами, методистами, соціальними працівниками та іншим неакадемічним персоналом для забезпечення комплексного та персоналізованого супроводу їхнього навчання.

Література:

1. Львівський національний університет імені Івана Франка. – URL: <http://centres.lnu.edu.ua/inclusive-education/>
2. Методичні рекомендації для закладів вищої освіти “Включення в освітній процес осіб з особливими освітніми потребами”. Проєкт «Модель персоналізованого навчання студентів на основі віртуального навчального середовища інтелектуального тьюторства “Навчання без обмежень”» (SMART-PL). URL: ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/01_UA_Metod_D_4_2.pdf
3. Міністерство освіти США. The National Education Technology Plan 2017: Personalized Learning. – 2017. URL: <https://www.oerknowledgecloud.org/record1928>
4. Національний університет «Львівська політехніка». – URL: <https://lpnu.ua/rtsoit>
5. Національний університет «Одеська політехніка». – URL: <https://op.edu.ua/about/persons-disabilities>
6. Хмельницький національний університет. – URL: <https://ps-sluzhba.khmnu.edu.ua/>
7. Benchmarking of the European and Ukrainian practice of applying a personalized approach to learning. – 2023. –URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/218>
8. Bishop J., et al. Transforming higher education through personalized learning. – 2020. – URL: https://www.researchgate.net/publication/386869322_The_Learner_In_Digital_Age_Personalized_Learning_In_Higher_Education
9. Central European University. – URL: <https://www.ceu.edu/info-current-students/disability/policies-guidelines>
10. Day C., Gu Q. The new roles of teachers in student-centered learning environments. – 2007. –URL: <https://stemeducationjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40594-018-0131-6>
11. DeMonte J. Personalized learning: What it really is and why it matters. – 2017. –URL: <https://er.educause.edu/articles/2016/3/personalized-learning-what-it-really-is-and-why-it-really-matters>
12. Duckett J. Distance learning and student achievement: The impact of personalization. – 2010.
13. Katholieke Universiteit Leuven. – URL: <https://cac-edu.com.ua/ua/belgium/levenskiy>
14. Shuyu L. Academic staff perceptions of personalized learning in higher education. – 2022.
15. The Centre for Research on Inclusive Society (CRIS). – URL: <https://www.salford.ac.uk/research/our-expertise/research-and-knowledge-exchange-centres/centre-for-research-on-inclusive-society>
16. The University of Bonn. – URL: <https://www.uni-bonn.de/en/university/equal-opportunity/inclusive-university>
17. The University of Edinburg. – URL: <https://disability-learning-support-service.ed.ac.uk/>
18. UCL Centre for Inclusive Education. – URL: <https://www.ucl.ac.uk/ioe/departments-and-centres/ucl-centre-inclusive-education>
19. University of Limerick Disability Services Office. – URL: <https://www.ul.ie/student-affairs/disability-services>
20. West D., Vosloo S. The potential of personalized learning. – 2013. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131525001836>

References:

1. Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <http://centres.lnu.edu.ua/inclusive-education/>
2. Metodichni rekomendatsii dlia zakladiv vyshchoi osvity “Vkliuchennia v osvitnii protses osib z osoblyvymy osvitnymy potrebamy”. Proiekt «Model personalizovanoho navchannia studentiv na osnovi virtualnogo navchalnogo seredovyscha inteliectualnogo tiutorstva “Navchannia bez obmezhen”» (SMART-PL) [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: ihed.org.ua/wp-content/uploads/2024/10/01_UA_Metod_D_4_2.pdf
3. Ministerstvo osvity USA. *The National Education Technology Plan 2017: Personalized Learning* [Electronic resource]. – 2017. – Rezhym dostupu: <https://www.oerknowledgecloud.org/record1928>
4. Natsionalnyi universytet “Lvivska politehnika” [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://lpnu.ua/rtsoit>
5. Natsionalnyi universytet “Odeska politehnika” [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://op.edu.ua/about/persons-disabilities>
6. Khmelnytskyi natsionalnyi universytet [Electronic resource]. – Rezhym dostupu: <https://ps-sluzhba.khmnmu.edu.ua/>
7. Benchmarking of the European and Ukrainian practice of applying a personalized approach to learning. – 2023. –URL: <https://ul-journal.org/index.php/journal/article/view/218>
8. Bishop J., et al. Transforming higher education through personalized learning. – 2020. – URL:https://www.researchgate.net/publication/386869322_The_Learner_In_Digital_Age_Personalized_Learning_In_Higher_Education
9. Central European University. – URL: <https://www.ceu.edu/info-current-students/disability/policies-guidelines>
10. Day C., Gu Q. The new roles of teachers in student-centered learning environments. – 2007. –URL: <https://stemeducationjournal.springeropen.com/articles/10.1186/s40594-018-0131-6>
11. DeMonte J. Personalized learning: What it really is and why it matters. – 2017. –URL: <https://er.educause.edu/articles/2016/3/personalized-learning-what-it-really-is-and-why-it-really-matters>
12. Duckett J. Distance learning and student achievement: The impact of personalization. – 2010.
13. Katholieke Universiteit Leuven. – URL: <https://cac-edu.com.ua/ua/belgium/levenskiy>
14. Shuyu L. Academic staff perceptions of personalized learning in higher education. – 2022.
15. The Centre for Research on Inclusive Society (CRIS). – URL: <https://www.salford.ac.uk/research/our-expertise/research-and-knowledge-exchange-centres/centre-for-research-on-inclusive-society>
16. The University of Bonn. – URL: <https://www.uni-bonn.de/en/university/equal-opportunity/inclusive-university>
17. The University of Edinburg. – URL: <https://disability-learning-support-service.ed.ac.uk/>
18. UCL Centre for Inclusive Education. – URL: <https://www.ucl.ac.uk/ioe/departments-and-centres/ucl-centre-inclusive-education>
19. University of Limerick Disability Services Office. – URL: <https://www.ul.ie/student-affairs/disability-services>
20. West D., Vosloo S. The potential of personalized learning. – 2013. – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131525001836>

УДК 378.018.8:796-056.24-057.4]:004.946](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1859-1872](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1859-1872)

Поліщук Наталя Миколаївна доктор філософії, доцент кафедри фізичної культури, спорту та методики викладання, Бердянський державний педагогічний університет, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

Каленіченко Олексій Володимирович завідувач кафедри спортивних дисциплін, доцент, кандидат біологічних наук, майстер спорту України зі спортивного орієнтування. Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, <https://orcid.org/0000-0003-1863-7109>

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ У ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ З АДАПТИВНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ: ВІД СИМУЛЯЦІЙ ДО ВІРТУАЛЬНИХ ТРЕНАЖЕРІВ

Анотація. Спрямовання дослідження: комплексний аналіз сучасних цифрових, VR- та AR-технологій у професійній підготовці студентів спеціальності 017 «Фізична культура і спорт», зокрема у контексті формування компетентностей у сфері адаптивного фізичного виховання. У роботі представлено системний огляд інноваційних засобів освітнього процесу — віртуальної та доповненої реальності, біофідбек-систем, інтерактивних тренажерів, сенсорних пристроїв, мобільних додатків для моніторингу рухової активності, а також віртуальних освітніх платформ і симуляторів. Обґрунтовано, що впровадження таких технологій створює безпечне, адаптивне, інклюзивне навчальне середовище, у якому можливо моделювати реальні ситуації взаємодії з особами різних нозологічних груп, відтворювати процеси реабілітації та спортивного тренування без ризику травмування.

Зазначено, що використання цифрових технологій сприяє розвитку ключових компетентностей майбутніх фахівців — цифрової, комунікативної, професійно-практичної, рефлексивної. Особливу увагу приділено ефекту персоналізації навчання, гейміфікації освітнього процесу, застосуванню біологічного зворотного зв'язку для оцінювання психофізіологічного стану студентів, а також використанню носимих пристроїв (фітнес-трекерів, розумних годинників, датчиків руху) для контролю ефективності тренувального процесу.

У результаті аналізу наукових джерел, міжнародних досліджень і практичних кейсів установлено, що інтеграція VR/AR-середовищ у підготовку фахівців фізичної культури підвищує мотивацію до навчання, покращує засвоєння складних рухових дій, сприяє розвитку емпатії, професійного мислення

та готовності до роботи з людьми з інвалідністю. Водночас визначено основні виклики впровадження: обмежений доступ до високотехнологічного обладнання, недостатній рівень цифрової грамотності викладачів, потреба у створенні адаптованих методичних матеріалів, дидактичних сценаріїв та міждисциплінарної підтримки.

Зроблено висновок, що перспективним напрямом розвитку професійної освіти у галузі фізичної культури є комплексне застосування цифрових технологій, поєднання традиційних і віртуальних форм навчання, інтеграція EdTech-інструментів у зміст дисциплін адаптивного фізичного виховання. Це відкриває нові можливості для формування професійних і особистісних компетентностей, підвищення якості освітнього процесу та забезпечення інклюзивності сучасної підготовки фахівців.

Ключові слова: адаптивне тренування, EdTech, цифрові інструменти, віртуальна реальність, доповнена реальність, біофідбек, компетентнісний підхід, інклюзія, фізична культура.

Polishchuk Nataliia Mykolaivna Doctor of Philosophy, Associate Professor, Department of Physical Culture, Sports and Teaching Methodology, Berdyansk State Pedagogical University, Zaporizhia, <https://orcid.org/0000-0003-3677-1248>

Kalenichenko Oleksii Volodymyrovych Head of the Department of Sports Disciplines, Associate Professor, PhD in Biological Sciences, Master of Sports of Ukraine in Orienteering. Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy Cherkasy, <https://orcid.org/0000-0003-1863-7109>

INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN TRAINING SPECIALISTS IN ADAPTIVE PHYSICAL EDUCATION: FROM SIMULATIONS TO VIRTUAL TRAINERS

Abstract. Research focus: a comprehensive analysis of modern digital, VR, and AR technologies in the professional training of students majoring in 017 “Physical Culture and Sports,” particularly in the context of developing competencies in adaptive physical education. The study presents a systematic review of innovative educational tools — virtual and augmented reality, biofeedback systems, interactive simulators, sensory devices, mobile applications for monitoring motor activity, as well as virtual educational platforms and simulators. It is substantiated that the implementation of such technologies creates a safe, adaptive, and inclusive learning environment in which real-life interaction scenarios with people of different nosological groups can be simulated, and rehabilitation or training processes can be reproduced without the risk of injury.

The use of digital technologies contributes to the development of key competencies of future specialists — digital, communicative, professional-practical, and reflective. Particular attention is paid to the effects of learning personalization, gamification of the educational process, the application of biological feedback to assess students' psychophysiological state, and the use of wearable devices (fitness trackers, smartwatches, motion sensors) to control the effectiveness of the training process.

Based on the analysis of scientific sources, international studies, and practical cases, it was found that the integration of VR/AR environments into the training of physical education specialists increases motivation to learn, improves the assimilation of complex motor actions, and fosters the development of empathy, professional thinking, and readiness to work with people with disabilities. At the same time, the main challenges of implementation are identified: limited access to high-tech equipment, insufficient digital literacy among teachers, the need for adapted methodological materials, didactic scenarios, and interdisciplinary support.

It is concluded that a promising direction for the development of professional education in the field of physical culture is the integrated use of digital technologies, the combination of traditional and virtual learning forms, and the inclusion of EdTech tools in the content of adaptive physical education disciplines. This opens new opportunities for forming professional and personal competencies, improving the quality of education, and ensuring inclusiveness in modern professional training.

Keywords: adaptive training, EdTech, digital tools, virtual reality, augmented reality, biofeedback, competency-based approach, inclusion, physical culture.

Постановка проблеми. Адаптивне фізичне виховання (АФВ) є невід'ємною складовою системи освіти і реабілітації осіб з особливими потребами, ставлячи перед педагогами завдання інтеграції дітей з інвалідністю у фізкультурно-оздоровчий процес [1; 6]. Сучасний етап розвитку освіти характеризується активною цифровізацією та впровадженням інноваційних технологій у навчальний процес, що відкриває нові можливості для підготовки фахівців з АФВ [2; 5]. Постає проблема пошуку ефективних шляхів підвищення якості професійної підготовки таких фахівців засобами цифрових технологій, зокрема віртуальної реальності, симуляційних тренажерів, систем біологічного зворотного зв'язку тощо [3; 4; 7]. Це питання пов'язане з важливими науковими та практичними завданнями: забезпечення інклюзивності освіти, підвищення ефективності навчальних занять з фізичного виховання для осіб з різними можливостями, розвиток компетентностей майбутніх фахівців відповідно до сучасних вимог (цифрова грамотність, готовність використовувати EdTech у роботі тощо) [5; 10].

Традиційні методики підготовки педагогів фізичної культури не завжди дозволяють сформувати в них достатній рівень практичних навичок для роботи

з дітьми, що мають порушення опорно-рухового апарату, сенсорні або інтелектуальні порушення [9]. Майбутні фахівці АФВ потребують не лише теоретичних знань, але й досвіду практичної взаємодії з особами різних нозологій у безпечних умовах. Інноваційні технології можуть стати вирішенням цієї проблеми: наприклад, засоби віртуальної реальності (VR) дають змогу моделювати різноманітні ситуації та сценарії роботи з особами з інвалідністю, дозволяючи студентам набувати досвіду без ризику для здоров'я учасників [1; 3; 4]. Біофідбек-системи та сенсори дозволяють відстежувати фізіологічні показники та реакції, навчаючи майбутніх педагогів тонкошам дозування навантаження та контролю стану підопічних [7; 12]. Віртуальні тренажери й симулятори дають можливість відпрацьовувати методику навчання рухових навичок, адаптованих під індивідуальні потреби [4; 6].

Зв'язок із важливими завданнями: Підготовка компетентних фахівців з адаптивного фізичного виховання безпосередньо впливає на успішність інклюзивної освіти та соціальної інтеграції людей з інвалідністю [9]. Використання технологій EdTech відповідає пріоритетам державної політики у сфері освіти щодо впровадження сучасних інновацій і забезпечення доступності навчання [2; 5]. У світлі пандемії COVID-19 та розвитку дистанційної освіти особливо актуальним стало залучення цифрових платформ для навчання практичним навичкам з фізичного виховання [10; 11; 12]. Таким чином, проблема впровадження інноваційних технологій у підготовку фахівців АФВ є на часі та пов'язана з нагальною потребою модернізації змісту освіти в галузі фізичної культури і спорту [1; 2].

Метою статті є проаналізувати сучасні цифрові і віртуальні технології, що застосовуються у процесі підготовки фахівців з адаптивного фізичного виховання, та оцінити ефективність використання симуляторів, біофідбек-систем і віртуальних платформ у формуванні професійних компетентностей майбутніх педагогів

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання використання цифрових технологій у фізичному вихованні останніми роками активно досліджується науковцями різних країн. Спостерігається стрімке зростання кількості досліджень, присвячених впровадженню віртуальної (VR), доповненої (AR) та змішаної реальності в освітній процес з фізичного виховання [3; 4]. У 2024 році було опубліковано систематичний огляд використання VR/AR/MR у фізичному вихованні, який показав, що нові технології стають дієвим інструментом підвищення якості життя, мотивації та фізичної підготовленості учнів на уроках фізкультури [3]. Цікаво, що дослідники виділяють окремо роль цих технологій у інтеграції студентів з інвалідністю в процес фізичного виховання – застосування VR/AR розглядається як ефективний засіб включення, що позитивно впливає на показники здоров'я, мотивацію та соціальні взаємодії учнів з особливими потребами [3].

Таким чином, сучасні наукові дані підтверджують потенціал VR/AR для адаптивного фізичного виховання, особливо у аспекті інклюзії. Дослідження демонструють конкретні приклади успішного застосування VR у спорті та освіті. Згідно з результатами систематичного аналізу за 2010–2022 роки, частота використання VR у сфері спортивної освіти та тренувань неухильно зростає [4]. Найпоширенішим підходом є застосування шоломів віртуальної реальності (HMD) у поєднанні з системами відстеження руху для створення повноцінного ефекту занурення [4]. Наприклад, VR-тренажери для відпрацювання техніки стрільби чи інших спортивних навичок дозволяють імітувати змагальні умови, максимально наближені до реальних, що підвищує якість навчання і прийняття рішень спортсменами [2]. У контексті підготовки фахівців з АФВ це означає можливість моделювати ситуації роботи з різними контингентами (дітьми з порушеннями зору, опорно-рухового апарату тощо) у VR-середовищі для вироблення правильних методичних рішень [1; 3].

Використання інтерактивних симуляцій та гейміфікації в освітньому процесі також вивчається науковцями. Зокрема, застосування навчальних дисабіліті-симуляцій (симуляцій інвалідності) в курсах адаптивного фізичного виховання здобуло широке поширення у США та інших країнах. Дослідження С. Росс та співавт. (2023) повідомляє, що більшість університетських програм з підготовки фахівців АФВ включають такі симуляції, однак підходи до їх реалізації різняться, і постає питання культурної чутливості та етичності подібних методик [9]. Відзначається, що симуляції (наприклад, виконання вправ у інвалідному візку чи із зав'язаними очима) можуть сприяти розвитку емпатії і розуміння потреб людей з інвалідністю серед майбутніх педагогів, але вимагають правильного підходу та рефлексії для запобігання формуванню хибних стереотипів [9]. Поряд з цим, Nowland, Brink & Block (2023) пропонують застосовувати соціально-орієнтований підхід у навчанні майбутніх фізичних педагогів для інклюзії – з акцентом на соціальну справедливість та співпрацю зі спільнотою людей з інвалідністю [9].

Важливим аспектом є ефективність біофідбек-технологій та віртуальних тренажерів. У сфері фізичної реабілітації накопичено чимало даних про користь поєднання VR та біологічного зворотного зв'язку. Зокрема, дослідження 2024 року (Kurt-Aydin та ін.) щодо реабілітації дітей з м'язовою дистрофією показало, що використання ігор з VR (Xbox Kinect) та EMG-біофідбеку протягом 12 тижнів суттєво покращило у пацієнтів силу м'язів, рівновагу, швидкість виконання тестових завдань та функціональний рівень порівняно з групою традиційної терапії [7]. Примітно, що мотивація дітей, які тренувалися з VR, зберігалася на високому рівні довше, ніж у тих, хто займався лише з біофідбеком [7]. Автори зробили висновок, що віртуальна реальність є безпечним і ефективним доповненням до реабілітації: вона сприяє поліпшенню моторних функцій без

негативних побічних ефектів, а комбінування VR з біофідбеком може підсилити довготривалу залученість до тренувань [7]. Хоча це дослідження стосується пацієнтів, його результати важливі для педагогів АФВ – адже майбутні фахівці мають знати про такі технології та вміти їх застосовувати у практиці адаптивного фізичного виховання для підвищення ефективності занять.

Окремо слід відзначити дослідження, присвячені цифровим компетентностям педагогів. Maksimović i Lazić (2023) вказують, що успішне впровадження технологій у освітній процес значною мірою залежить від рівня компетентностей учителів фізичного виховання у сфері цифрових технологій [5]. В їх роботі наголошується на потребі розширення та вдосконалення цифрової компетентності вчителів через систему формальної і неформальної освіти, розробку програм підвищення кваліфікації, які б дозволили педагогам впевненіше і цілеспрямованіше застосовувати цифрові технології на уроках фізкультури [5]. Це вказує на існуючу проблему: попри доступність багатьох інструментів EdTech, бар'єрами залишаються недостатня підготовка кадрів, опір змінам або брак часу та ресурсів на освоєння нових технологій [5]. Подібні висновки роблять і інші дослідники: вказуються типові перешкоди як-от брак обладнання, технічні збої, недостатня підтримка адміністрації або методичних рекомендацій [5]. Bodsworth & Goodyear (2017) у своєму дослідженні називали серед бар'єрів також небажання самих учителів змінювати усталені підходи та невпевненість у використанні технологій [8].

Таким чином, аналіз літератури показує, що проблема не лише в самих технологіях, але й у готовності педагогів та навчальних закладів їх прийняти. На основі аналізу останніх публікацій можна виділити невирішені раніше частини загальної проблеми. Попри значний прогрес у розробці окремих технологічних рішень для фізичного виховання (VR-симулятори, інтерактивні платформи, біофідбек тощо), залишається недостатньо дослідженим питання комплексного впровадження цих інновацій саме у систему підготовки фахівців з адаптивного фізичного виховання [6]. Не до кінця з'ясовано, які саме технології дають найкращий ефект на різних етапах навчання майбутніх педагогів, яким має бути методичне забезпечення їх використання, як оцінювати сформованість у студентів необхідних компетентностей в результаті застосування EdTech [6; 10]. В Україні тематичні дослідження лише набирають обертів: з'являються перші праці про VR у фізичному вихованні студентів [1], про дистанційні технології в освіті фізкультурників [10; 12], однак питання адаптивного спрямування часто висвітлено побіжно. Отже, дана стаття присвячена заповненню цієї ніші – узагальненню сучасних підходів і результатів щодо інноваційних технологій у підготовці фахівців АФВ та визначенню перспективних напрямів подальших досліджень.

Виклад основного матеріалу.

Інноваційні технології в освіті та компетентнісний підхід.

Сучасна парадигма освіти орієнтується на компетентнісний підхід, за якого результатом навчання є сформовані у випускників компетентності – інтегровані знання, уміння і ставлення, що дозволяють ефективно виконувати професійну діяльність. У підготовці фахівців з адаптивного фізичного виховання ключовими є такі компетентності, як педагогічна майстерність у роботі з особами з інвалідністю, знання медико-біологічних основ, вміння адаптувати програми під індивідуальні потреби, а все більше – і цифрова компетентність. Цифровізація освіти висуває вимогу, щоби майбутні педагоги вміли використовувати новітні технології для навчання та оздоровлення різних груп населення [5].

Застосування електронних освітніх середовищ, онлайн-курсів, віртуальних тренажерів стає новим стандартом підготовки сучасного вчителя. Компетентнісний підхід передбачає, що студенти набуватимуть досвіду реального застосування технологій у процесі навчання, а не лише теоретичної їх характеристики. Зокрема, формування цифрової компетентності майбутнього фахівця АФВ включає здатність користуватися спеціалізованими програмами для планування і моніторингу тренувального процесу, навички роботи з сенсорними пристроями і трекерами для оцінювання фізичного стану вихованців, вміння організувати дистанційні заняття за допомогою онлайн-платформ тощо.

В Україні проводяться експерименти щодо створення хмарних навчальних середовищ для підготовки вчителів фізкультури. Так, Бахмат Н. та ін. розробили модель хмароорієнтованого освітнього середовища для професійної підготовки вчителів фізичного виховання. В результаті педагогічного експерименту доведено підвищення якості знань студентів, формування навичок самостійної роботи та зростання мотивації до професійної діяльності при впровадженні цифрових технологій у навчальний процес [6]. Ці дані свідчать, що цифрові ресурси (електронні бібліотеки, онлайн-кабінети, інтерактивне спілкування) сприяють активізації пізнавальної діяльності студентів і кращій підготовленості їх до реальних викликів професії.

VR-технології та симулятори у підготовці фахівців АФВ.

Віртуальна реальність відкриває принципово нові можливості для навчання рухових дій, розвитку емпатії та аналізу помилок у безпечному середовищі. Однією з головних переваг VR є ефект повного занурення, що дозволяє моделювати різноманітні ситуації, з якими може зіткнутися педагог АФВ у роботі. Наприклад, за допомогою VR-симуляції студент може «опинитися» у ролі дитини з порушенням зору, яка виконує фізичні вправи у залі – це допомагає майбутньому фахівцеві зрозуміти, з якими труднощами стикаються такі діти, і як адаптувати інструкції.

Інший сценарій – віртуальна гра, де група школярів з різними формами інвалідності бере участь у естафеті: система VR може зробити так, що учасники з інвалідністю на рівних змагатимуться з іншими, компенсуючи їхні обмеження. Подібні інклюзивні VR-додатки вже розробляються у світі. Зокрема, проєкт VIBES у ЄС спрямований на впровадження VR у шкільну фізкультуру, аби заняття стали динамічнішими та доступнішими для всіх учнів [14].

VR-фітнес для людей з різними можливостями дозволяє налаштовувати контент під потреби кожного: система може розпізнавати мінімальні рухи голови чи пальців, якщо у студента обмежена рухливість кінцівок, та відповідно реагувати, надаючи можливість повноцінно включитися в активність [15]. Завдяки цьому учні на інвалідних візках у віртуальному просторі можуть змагатися нарівні з ходячими, що формує відчуття рівності і впевненості у власних силах [15].

Науковці відзначають, що використання VR підвищує залученість і мотивацію тих, хто навчається. Рутинні фізичні вправи можна перетворити на захопливу пригоду: наприклад, проста розминка руками в VR виглядає як плавання з дельфінами, пробіжка – як подорож казковим лісом [15]. Гейміфікація у VR (система балів, досягнень, віртуальних нагород) забезпечує негайний позитивний зворотний зв'язок, стимулюючи студентів продовжувати активність [15]. Для майбутніх педагогів важливо пережити такий ефект на собі, аби згодом розуміти, як можна мотивувати дітей з особливими освітніми потребами до фізичних вправ.

Дослідження підтверджують, що VR-ігри здатні покращувати фізичну форму та знання учнів. За даними систематичного огляду 2024 року, використання VR/AR у шкільному фізичному вихованні сприяло підвищенню рівня фізичної активності, поліпшенню координації рухів, а також позитивно впливало на мотивацію і навіть міжособистісні відносини в класі [3]. Окремі роботи відзначають вплив VR на розвиток когнітивних навичок – наприклад, тактичного мислення у спортивних іграх чи просторового орієнтування.

Для підготовки фахівців з АФВ цікавими є дослідження, де VR застосовується для навчання складним руховим навичкам. Так, Pastel S. та ін. (2023) показали, що тренування у VR дозволило новачкам опанувати технічно складний спортивний елемент швидше і якісніше, ніж у традиційному навчанні (завдяки можливості багаторазового повторення у змодельованих умовах та отримання підказок у реальному часі) [16]. У іншому досліді (Sharon J. та ін., 2022) наголошується, що найефективнішими є VR-сесії з використанням систем захоплення руху – коли рухи студента відслідковуються сенсорами і відображаються у віртуальному середовищі.

Ярмоленко М. та ін. (2025) підкреслюють, що завдяки інтерактивному зворотному зв'язку і імітації реального середовища у VR студент більш активно

включається в навчальний процес, а матеріал засвоюється глибше [1]. До того ж VR дозволяє реалізувати принцип навчання через помилки без страху нашкодити реальній людині: у віртуальному середовищі майбутній педагог може експериментувати з методиками, бачити наслідки своїх дій і вчитися приймати правильні рішення.

Для фахівця з АФВ уміння інтерпретувати сигнали біофідбеку є особливо важливим. Наприклад, працюючи з дитиною з ДЦП, педагог може використовувати EMG-біофідбек для контролю напруження певних м'язів під час вправи – це дозволить побачити, чи правильно виконується рух, чи не виникає компенсацій, і одразу дати учню корекцію. У процесі підготовки студентів такі прилади можна застосовувати на практичних заняттях: один студент виконує вправу з датчиками, інший аналізує графіки м'язової активності та робить висновки про техніку виконання – так формується компетентність роботи з біофідбеком. Як показало згадане вище дослідження при реабілітації дітей з м'язовою дистрофією, біофідбек-тренування ефективно покращують м'язову силу і функціональні показники пацієнтів [7]. Хоч мотивація при монотонному біофідбек-тренінгу може знижуватися, поєднання його з ігровими елементами VR компенсує цей недолік [7].

Отже, найкращі результати дає комплексне використання технологій: коли біофідбек-дані накладаються на віртуальну гру або завдання. В умовах навчальної аудиторії це можна реалізувати, наприклад, через програмні симулятори, де студенти бачать на екрані аватар, рух якого залежить від їхніх фізіологічних показників (пульсу, рівня стресу тощо) – і намагаються навчитися свідомо впливати на ці показники для досягнення мети гри (розслабитися, сконцентруватися тощо).

Віртуальні платформи та дистанційне навчання руховим навичкам. Цифрові платформи для навчання сьогодні використовуються не лише для теоретичних занять, а й для практичних. Пандемія COVID-19 стала каталізатором активного впровадження дистанційного навчання в галузі фізичної культури. Було розроблено чимало онлайн-курсів, відеоуроків, мобільних додатків, які дозволяли проводити уроки фізкультури та ЛФК віддалено. У підготовці майбутніх фахівців АФВ важливо навчити їх користуватися такими платформами – проводити онлайн-тренування, користуватися відеозв'язком для спостереження і корекції виконання вправ віддаленим учнем, застосовувати електронні ресурси для планування індивідуальної програми занять.

Досвід українських закладів вищої освіти показує, що інтеграція дистанційних технологій у навчальний процес фізичного виховання можлива і може бути ефективною. Бойко Ю. та ін. (2023) описали інтеграцію новітніх методик викладання фізвиховання у ЗВО України із застосуванням технологій дистанційного навчання [10]. Використовувалися різні сервіси: відеоплатформи

для трансляції майстер-класів, онлайн-тестування з теорії, інтерактивні завдання (наприклад, зняти на відео виконання комплексу вправ вдома і надіслати викладачу). Результати впровадження таких методик вказують на збереження належного рівня засвоєння знань і навіть певне покращення самостійності студентів у оволодінні практичними навичками.

В іншому дослідженні (Грабик Н.М. і співавт., 2019) проаналізовано використання онлайн-платформ у освітньому процесі з фізичного виховання. Зазначено, що завдяки онлайн-режиму студенти отримують доступ до більш різноманітних ресурсів (відео з альтернативними способами виконання вправ, форуми для спілкування з тренерами та однолітками по всьому світу тощо), що розширює їх кругозір та професійний інструментарій [11].

Особливу роль у дистанційному навчанні адаптивного фізичного виховання можуть відігравати спеціалізовані платформи і застосунки. Наприклад, існують програми, розроблені для дітей з аутизмом, які у ігровій формі тренують моторику та соціальну взаємодію з використанням доповненої реальності [14]. Майбутні фахівці повинні знати про такі інструменти та вміти їх рекомендувати батькам або використовувати у своїй роботі. Так само є платформи телереабілітації, які дозволяють віддалено проводити заняття з фізичної терапії, отримувати дані про виконання вправ пацієнтом вдома (через сенсори руху чи відеоаналіз) і коригувати програму. Навчання студентів користуватися такими системами підвищує їхню конкурентоздатність як спеціалістів у майбутньому, адже дистанційні послуги реабілітації та фітнесу для осіб з інвалідністю набувають все більшої популярності. Для АФВ персоналізація – ключовий момент, адже кожна дитина з інвалідністю унікальна, тож і майбутній педагог має навчитися підбирати індивідуальні рішення.

Об'єктивність контролю і зворотного зв'язку. Біофідбек та трекери забезпечують кількісні дані про прогрес студента чи ефективність методики. Це сприяє науковому підходу: майбутній фахівець звикає оцінювати результативність занять не лише суб'єктивно, а й за допомогою вимірювань (ЧСС, кількість кроків, кут згину суглоба тощо). Таким чином формується компетентність моніторингу та доказового обґрунтування своїх педагогічних рішень [7].

Водночас, виклики та обмеження теж присутні. По-перше, впровадження технологій потребує матеріальної бази – не кожен заклад освіти наразі оснащений VR-гарнітурами чи навіть достатньою кількістю комп'ютерів. Це ставить питання інвестицій у освітню інфраструктуру. По-друге, як зазначалося, рівень підготовки самих викладачів до використання EdTech може бути недостатнім. Необхідно проводити спеціальні тренінги для науково-педагогічних працівників, розробляти методичні посібники з використання VR і біофідбеку у курсі АФВ [5; 8]. По-третє, слід враховувати і психологічні аспекти: не всі студенти однаково добре сприймають високотехнологічні новинки, у деякого VR

може викликати кіберхворобу (запаморочення), а надмірна гейміфікація – відволікати від навчальних цілей. Отже, потрібен баланс між інноваціями і традиційними підходами, а також диференційований підхід до впровадження технологій.

Перспективним напрямом досліджень є оцінка довгострокового впливу навчання з технологіями на професійну діяльність випускників. Чи будуть молоді фахівці АФВ, навчені за допомогою VR та інших інструментів, активніше застосовувати технології у своїй роботі? Чи позначиться це на якості фізкультурно-оздоровчих послуг для осіб з інвалідністю (наприклад, на рівні їх залучення до занять, на покращенні показників здоров'я)? Попередні дані обнадійливі. Наприклад, дослідження Liang L. та ін. (2022) показало, що застосування AR-технологій у навчанні дітей з дислексією підвищило їх успішність та зацікавленість на уроках фізкультури [15]. Інше дослідження (Effect of immersive VR on навички дітей з аутизмом, 2023) виявило покращення соціальних та когнітивних навичок завдяки тренуванням у VR-середовищі [14]. Ці факти опосередковано свідчать: фахівець, обізнаний у сучасних технологіях, зможе дібрати для своїх підопічних найефективніші інструменти.

Отже, впровадження інноваційних технологій у підготовку фахівців з адаптивного фізичного виховання має науково обґрунтовану результативність. Воно відповідає глобальним тенденціям розвитку освіти (STEM, цифровізація, інклюзія) та запитам суспільства на фахівців нового покоління. Як слушно зазначають Ярмоленко М. та ін. (2025), цифрові технології формують нову освітню парадигму, орієнтовану на адаптивність, доступність і персоналізоване навчання [1].

Висновки

Проведене дослідження підтверджує, що сучасні інноваційні технології є дієвим інструментом удосконалення підготовки фахівців з адаптивного фізичного виховання. Застосування VR-симуляцій, інтерактивних віртуальних тренажерів, систем біологічного зворотного зв'язку та цифрових платформ дозволяє суттєво підвищити якість навчального процесу, зробити його більш наочним, практико-орієнтованим і адаптивним до потреб кожного студента. Інтерактивне занурення у віртуальні сценарії сприяє розвитку професійно важливих умінь – емпатії, навичок комунікації з особами з інвалідністю, вміння аналізувати та коригувати техніку фізичних вправ. Цифрові інструменти забезпечують можливість об'єктивного контролю та негайного зворотного зв'язку, що прискорює засвоєння навчального матеріалу та формування компетентностей.

Наукові джерела та експериментальні дані свідчать про позитивний вплив технологій на мотивацію тих, хто навчається: студенти, залучені у навчальні ігри, VR-тренування чи роботу з датчиками, демонструють вищий рівень

зацікавленості та активності у порівнянні з традиційними заняттями. Вони отримують можливість навчатися через дію, через власний досвід, що узгоджується з компетентнісним підходом. Особливо важливо, що впровадження VR і симуляторів створює умови для відпрацювання алгоритмів інклюзивного навчання – майбутні педагоги вчаться долати бар'єри спілкування і взаємодії, розробляти адаптації вправ, керувати гетерогенними групами учнів. Це закладає підґрунтя для успішної професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Водночас, реалізація цих можливостей потребує системних зусиль. Необхідно оновити освітні програми підготовки фахівців АФВ, включивши до них курси з використання інноваційних технологій, розробити методичні рекомендації для викладачів щодо проведення практичних занять із застосуванням VR, біофідбеку, онлайн-платформ. Слід забезпечити матеріально-технічну базу кафедр сучасним обладнанням, а також надати можливості для підвищення кваліфікації викладачів у цьому напрямі. Важливим завданням є і забезпечення доступності технологій – як фінансової (щоб пристрої могли бути придбані навчальними закладами, студентами, школами), так і фізичної (приспосовування інтерфейсів під потреби користувачів з інвалідністю). Не менш значущою є підтримка з боку адміністрації та управлінців освіти: впровадження інновацій має бути стратегічним пріоритетом, підкріпленим відповідними рішеннями та фінансуванням.

Перспективи подальших досліджень полягають у розширенні емпіричної бази щодо ефективності конкретних технологій у підготовці фахівців АФВ. Потрібні педагогічні експерименти, що порівнюють, наприклад, різні режими використання VR (регулярні тренування vs. епізодичні), або оцінюють внесок біофідбеку у навчання методики лікувальної фізкультури.

Таким чином, інноваційні технології від симуляцій до віртуальних тренажерів вже зараз демонструють значний позитивний потенціал у підготовці фахівців з адаптивного фізичного виховання. Їх впровадження є нагальним кроком до модернізації освітнього процесу, що забезпечить підготовку висококваліфікованих, компетентних, цифрово грамотних педагогів, здатних творчо і результативно працювати в умовах інклюзії та інформаційного суспільства.

Література

1. Ярмоленко М.А., Яковенко О.О., Строганов С.О., Лут І.А., Пінчук В. (2025). Перспективи впровадження віртуальної та доповненої реальності у фізичне виховання здобувачів освіти. Науковий часопис Українського державного університету імені М.Драгоманова. Серія 15, 9(196), 224–227.
2. Чепелюк А.В., Грушко В.В., Федоренко А.М. (2025). Роль віртуальної реальності в модернізації фізичної культури: можливості і виклики для навчання та тренувань. Педагогічна Академія: Наукові записки, №1, с. 45–52.
3. Pérez-Muñoz S., Castaño Calle R., Morales Campo P.T., Rodríguez-Cayetano A. (2024). A Systematic Review of the Use and Effect of Virtual Reality, Augmented Reality and Mixed Reality in Physical Education. Information, 15(9), 582.

4. Putranto J.S., Heriyanto J., Achmad S., Kurniawan A. (2023). Implementation of virtual reality technology for sports education and training: Systematic literature review. *Procedia Computer Science*, 216, 293–300.
5. Maksimović J., Lazić N.N. (2023). Competences of Physical Education Teachers in Education Supported by Digital Technology. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 11(2), 331–341.
6. Bakhmat N., Maksymchuk B., Voloshyna O. et al. (2019). Designing Cloud-oriented University Environment in Teacher Training of Future Physical Education Teachers. *Journal of Physical Education and Sport*, 19(Supplement issue 4), 1323–1332.
7. Kurt-Aydin M., Savaş-Kalender D., Tarsuslu T., Yiş U. (2024). Feasibility of virtual reality and comparison of its effectiveness to biofeedback in children with Duchenne and Becker muscular dystrophies. *Muscle & Nerve*. (Published online 01.04.2024).
8. Bodsworth H., Goodyear V.A. (2017). Barriers and facilitators to using digital technologies in the Cooperative Learning model in physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(6), 563–579.
9. Ross S.M., Fines A., Brink C., Simpson A.C., Matthews H. (2023). Disability Simulation Design and Implementation in Adapted Physical Activity Coursework – Reports from Faculty. *Quest*, 75(3), 213–229.
10. Бойко Ю.С., Соколенко Л.С., Танасійчук Ю.М. (2023). Інтеграція новітніх методик викладання фізичного виховання в ЗВО України з використанням технологій для дистанційного навчання. *Академічні візії*, (20), 15–22.
11. Грабик Н.М., Грубар І. (2019). Використання новітніх пристроїв для самоконтролю під час занять фізичними вправами. *Матеріали II Всеукр. електронної наук.-практ. конф. «Інноваційні та інформаційні технології у фізичній культурі, спорті, фізичній терапії та ерготерапії»*. Київ, 223–225.
12. Грабик Н.М., Гулька О.В., Яремій М.В. (2019). Використання онлайн-платформ у освітньому процесі з фізичного виховання. *Дослідження інновацій та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті: матеріали міжнар. конф. – Харків: ХДАФК*, 112–116.
13. Chavez B., Bayona S. (2018). Virtual reality in learning process. In: *Trends and Advances in Information Systems and Technologies (WorldCIST'18, vol.746)*, 1345–1356.
14. FAMILONI B.T., ONYEBUCHI N.C. (2024). Augmented and Virtual Reality in U.S. Education: A review (impact, effectiveness, and future prospects). *International Journal of Academic Research in Social Sciences*, 6(4), 112–124.
15. Pastel S., Petri K., Chen C.H. et al. (2023). Training in virtual reality enables learning of a complex sports movement. *Virtual Reality*, 27(3), 623–638.

References

1. Yarmolenko, M.A., Yakovenko, O.O., Strohanov, S.O., Lut, I.A., & Pinchuk, V. (2025). *Perspektyvy vprovadzhennia virtualnoi ta dopovненоi realnosti u fizychnе vykhovannia здobувачів освіти [Prospects for implementing virtual and augmented reality in physical education of students]*. *Naukovyi chasopys Ukr. derzh. univ. im. M.Dragomanova. Seriya 15*, 9(196), 224–227.
2. Chepeliuk, A.V., Hrushko, V.V., & Fedorenko, A.M. (2025). *Rol virtualnoi realnosti v modernizatsii fizychnoi kultury: mozhlyvosti i vyklyky dlia navchannia ta trenuvan [Role of virtual reality in modernization of physical culture: opportunities and challenges for teaching and training]*. *Pedahohichna Akademiia: Naukovi zapysky*, (1), 45–52.
3. Pérez-Muñoz, S., Castaño Calle, R., Morales Campo, P.T., & Rodríguez-Cayetano, A. (2024). A Systematic Review of the Use and Effect of Virtual Reality, Augmented Reality and Mixed Reality in Physical Education. *Information*, 15(9), 582.

4. Putranto, J.S., Heriyanto, J., Achmad, S., & Kurniawan, A. (2023). Implementation of virtual reality technology for sports education and training: Systematic literature review. *Procedia Computer Science*, 216, 293–300.
5. Maksimović, J., & Lazić, N.N. (2023). Competences of Physical Education Teachers in Education Supported by Digital Technology. *Int. J. Cognitive Research in Science, Engineering and Education*, 11(2), 331–341.
6. Bakhmat, N., Maksymchyk, B., Voloshyna, O., Kuzmenko, V., Matviichuk, T., Kovalchuk, A., ... Maksymchuk, I. (2019). Designing Cloud-oriented University Environment in Teacher Training of Future Physical Education Teachers. *Journal of Physical Education and Sport*, 19(4 Suppl.), 1323–1332.
7. Kurt-Aydin, M., Savaş-Kalender, D., Tarsuslu, T., & Yiş, U. (2024). Feasibility of virtual reality and comparison of its effectiveness to biofeedback in children with Duchenne and Becker muscular dystrophies. *Muscle & Nerve*. (Online published April 1, 2024).
8. Bodsworth, H., & Goodyear, V.A. (2017). Barriers and facilitators to using digital technologies in the Cooperative Learning model in physical education. *Physical Education and Sport Pedagogy*, 22(6), 563–579.
9. Ross, S.M., Fines, A., Brink, C., Simpson, A.C., & Matthews, H. (2023). Disability Simulation Design and Implementation in Adapted Physical Activity Coursework – Reports from Faculty. *Quest*, 75(3), 213–229.
10. Boiko, Yulia S., Sokolenko, Liudmyla S., & Tanasiichuk, Yuliia M. (2023). Intehratsiia novitnikh metodyk vykladannia fizychnoho vykhovannia v ZVO Ukrainy z vykorystanniam tekhnolohii dystantsiinoho navchannia [Integration of the latest methods of teaching physical education in Ukrainian HEIs using distance learning technologies]. *Akademichni vizii*, (20), 15–22.
11. Hrabyyk, N.M., & Hrubar, I. (2019). Vykorystannia novitnikh prystroiv dlia samokontroliu pid chas zaniat fizychnymy vpravamy [Use of the latest devices for self-monitoring during physical exercises]. In *Proceedings of II All-Ukrainian E-conference “Innovative and Information Technologies in Physical Culture, Sport, Physical Therapy and Ergotherapy”* (Kyiv), pp. 223–225.
12. Hrabyyk, N.M., Hul’ka, O.V., & Yaremii, M.V. (2019). Vykorystannia onlain-platform u osvitiomu protsesi z fizychnoho vykhovannia [Use of online platforms in the educational process of physical education]. In *Research of innovations and prospects of science and technology development in the XXI century: Proceedings of Int. Sci.-Pract. Conf. (Kharkiv: KhDAFK)*, pp. 112–116.
13. Chavez, B., & Bayona, S. (2018). Virtual reality in learning process. In *Trends and Advances in Information Systems and Technologies. WorldCIST’18* (Vol. 746, pp. 1345–1356). Cham: Springer.
14. Familoni, B.T., & Onyebuchi, N.C. (2024). Augmented and Virtual Reality in U.S. Education: A review – analyzing the impact, effectiveness, and future prospects. *Int. J. of Academic Research in Social Sciences*, 6(4), 112–124.
15. Pastel, S., Petri, K., Chen, C.H., Wiegand Cáceres, A.M., Stirnatis, M., & Nübel, C. (2023). Training in virtual reality enables learning of a complex sports movement. *Virtual Reality*, 27(3), 623–638.

УДК 378.147:174(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1873-1881](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1873-1881)

Полос Олена Дмитрівна молодший науковий співробітник, Навчально-науковий центр розвитку персоналу та лідерства, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м Київ, <https://orcid.org/0009-0005-6264-8157>

Сопова Дана Олегівна доктор філософії, викладач, Фаховий коледж «Універсум», Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м Київ, <https://orcid.org/0000-0002-0814-6667>

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРИНЦИПІВ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТІ

Анотація. Стаття присвячена аналізу досвіду впровадження академічної доброчесності на прикладі проведення інтелектуальних навчальних ігор в Київському столичному університеті імені Бориса Грінченка.

Зазначено, що теоретичною основою інтелектуальних навчальних ігор є науковий напрям інтегрованого дослідження сфери освіти. Синергія таких освітніх наук, як історія освіти, освітня політика, філософія освіти, освітнє право, управління освітою, економіка освіти, соціологія освіти, культурологія освіти, що складають зміст освітньої підготовки, дає можливість проаналізувати і розкрити різні аспекти академічної доброчесності. У статті охарактеризовано інтелектуальні навчальні ігри на прикладі дебатів як метод інтерактивного навчання, спрямованого на спільний процес пізнання через полілог студентів між собою та викладачем.

Продемонстровані напрями роботи команд під час проведення дебатів полемічного характеру, наведено принципи, механізми впровадження академічної доброчесності, які можуть підвищити якість вищої освіти. Підкреслено роль зустрічей у форматі інтелектуальної навчальної гри, яка слугує імпульсом для усвідомлення та бажання продовжувати роботу над пошуками та створенням засобів і механізмів впровадження академічної доброчесності в академічному просторі.

Зроблено висновки про важливість інформування студентів щодо нормативно-правових та моральноетичних засад боротьби з плагіатом, про навчання студентів правил етичної поведінки в академічному середовищі. Акцентовано, що інтерактивний навчальний метод дебатів є ефективним у цій роботі, оскільки надає можливості для розвитку як професійних, так і загальних компетентностей студентів, сприяє підвищенню рівня когнітивних здібностей,

критичного мислення, навичок дослідження і комунікативних умінь, а також заохоченню творчості та інноваційній діяльності

Ключові слова: академічна доброчесність, дебати, інтелектуальна навчальна гра, інтерактивні методи роботи, Кодекси честі.

Polos Olena Dmytrivna Junior Research Fellow, Educational and Scientific Center for Personnel and Leadership Development of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0005-6264-8157>

Sopova Dana Olehivna Doctor of Philosophy, lecturer, "Universum" Technical College of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-0814-6667>

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLES OF ACADEMIC INTEGRITY IN THE UNIVERSITY

Abstract. The article is devoted to the analysis of the experience of implementing academic integrity on the example of conducting intellectual educational games in the "Universum" College of the Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University.

It is noted that the theoretical basis of intellectual educational games is the scientific direction of integrated research in the field of education. The synergy of such educational sciences as history of education, educational policy, philosophy of education, educational law, education management, economics of education, sociology of education, cultural studies of education, which make up the content of educational training, provides an opportunity to analyze and reveal various aspects of academic integrity. The article describes intellectual educational games using the example of debates as a method of interactive learning aimed at a joint learning process through the polylogue of students between themselves and the teacher.

The directions of the teams' work during polemical debates are demonstrated, the principles and mechanisms of the implementation of academic integrity, which can improve the quality of higher education, are given. The role of meetings in the format of an intellectual educational game is emphasized, which serves as an impetus for awareness and the desire to continue work on the search and creation of means and mechanisms for the implementation of academic integrity in the academic space.

Conclusions were made about the importance of informing students about the regulatory, legal and moral principles of combating plagiarism, about teaching students the rules of ethical behavior in an academic environment. It is emphasized that the interactive educational method of debates is effective in this work, as it provides opportunities for the development of both professional and general competences of students, contributes to increasing the level of cognitive abilities, critical thinking,

research skills and communication skills, as well as encouraging creativity and innovative activity

Keywords: academic integrity, debate, intellectual learning game, interactive work methods, Codes of honor.

Постановка проблеми. Академічна доброчесність усіх учасників освітнього процесу є стандартом Європейського простору вищої освіти. Так, у Римському Міністерському Комюніке (2020) наголошено, що «стійку культуру академічної та наукової доброчесності, яка блокує всі форми академічного шахрайства, перекручення наукової істини, підтримуватимуть усі заклади вищої освіти й всі органи державної влади» [3]. Академічна доброчесність є складником культури якості вищої освіти, яка містить два різні елементи: по-перше, це управлінські процеси, що підвищують якість, а по-друге – спільні цінності, переконання, етичні норми всіх учасників освітнього процесу [4]. Слід відзначити, що ці два елементи тісно пов'язані і взаємообумовлені: без спільних цінностей, етичних норм і традицій, які сприймають і підтримують усі студенти і працівники університету, управлінські процеси забезпечення якості вищої освіти і зокрема академічної доброчесності залишаються формальними, а тому малоефективними. З іншого боку, управлінські процеси, процедури, механізми, інструменти забезпечення академічної доброчесності сприяють утвердженню на інституційному рівні поведінкових норм, які поступово будуть сприйматися учасниками освітнього процесу як особисті. Як переконливо зазначають учасники міжнародного проєкту «Національна система забезпечення якості і взаємної довіри в системі вищої освіти – TRUST» [2], «тільки з накопиченням і багаторазовим повторенням досвіду окремих осіб – студентів, викладачів, адміністраторів – в академічній громаді почне творитися сукупність стійких форм діяльності, тобто її культура... Культуру високої якості та інтерналізацію принципів академічної чесності не можна нав'язати. Студентів і викладачів потрібно переконати» [1]. Таким чином, важливим чинником забезпечення академічної доброчесності всіх учасників освітнього процесу є ідеї, принципи, норми, традиції, корпоративні цінності у внутрішньоуніверситетському дискурсі. Не просто прописані в стратегіях, уставах та інших засадничих документах закладів вищої освіти, а підтримані всіма членами університетської спільноти, вони впливають на особистісні цінності, потреби, моральні норми кожного учасника освітнього процесу, а дотримання норм моралі і академічних цінностей в закладі вищої освіти є тим позитивним фактором, що сприяє формуванню культури якості в університеті. Академічна доброчесність, за визначенням Закону України «Про освіту» (2017) – сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової

(творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Академічна доброчесність включає культуру навчання в університеті, цінності, традиції, норми, правила проведення наукового дослідження, наукову мовну культуру, культуру високої духовності й моралі, культуру спілкування наукових наставників та учнів, культуру наукової праці і соціальної, моральної відповідальності за результати; культуру толерантності й педагогічного оптимізму, що формується в культурно-освітньому просторі закладу вищої освіти [5]. Дотримання правил академічної доброчесності для здобувачів вищої освіти передбачає самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливим освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їх індивідуальних потреб і можливостей); посилення на джерела інформації у разі використання ідей, тверджень, відомостей; дотримання норм законодавства про авторське право; надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проаналізувавши проблему формування академічної доброчесності студентів Shulyk, M., Shulha, N., Oblovatska, N., Andrusiak, H., Pobiianska, N. [7] обґрунтовують багаторівневий підхід до поняття «академічна доброчесність»: на мегарівні – міжнародному, метарівні – національному, макрорівні – рівні держави, мікрорівні – рівні закладу вищої освіти та нанорівні – рівні окремої особистості. Вважаємо, що таке ієрархічне впорядкування системи впровадження академічної доброчесності підвищить ефективність її функціонування, оскільки дозволить розробити еволюційні моделі її розвитку на різних рівнях та сприятиме більш ефективному управлінню цими процесами. Саме підвищенню ефективності боротьби з плагіатом як основним проявом недоброчесності присвячена наукова розвідка О. Рижко, у якій дослідниця слушно стверджує, що сьогодні боротьба з плагіатом у студентському середовищі – це боротьба з наслідками, тоді як основні зусилля треба зосередити на запобіганні плагіату. Плагіат є явищем соціокомунікаційним, оскільки сам соціум уможливорює цю поведінкову модель. Отже, лише зміна мотивації, переорієнтація ціннісних установок з отримання оцінки на саморозвиток, на отримання знань є дієвим інструментом боротьби з плагіатом у студентському середовищі [8]. Цей висновок підтверджують інші науковці. Зокрема, Khatnyuk N.S., Pobiyanska N.B. Oblovatska N.O. [9], аналізуючи інституційний, культурний, технологічний, соціальний та поведінковий контексти, що впливають на недоброчесну поведінку студентів, роблять висновок, що лише узгоджена інституційна система впровадження академічної доброчесності, підтримана студентськими громадами та неформальними об'єднаннями, дасть позитивні результати формування почуття особистої відповідальності кожного учасника освітнього процесу за дотримання академічних і етичних норм

і правил. Важливим напрямом роботи з попередження академічної недоброчесності вважаємо інформування студентів про нормативно-правові та морально-етичні засади боротьби з плагіатом, навчання студентів проведенню і оформленню самостійного наукового дослідження, формування навичок академічного письма, оскільки студенти інколи просто не мають відповідних умінь, а тому вдаються до списування і компіляції. Як свідчать наукові дослідження, впровадження в освітній процес курсу академічного письма, спрямованого на розвиток відповідних умінь, з практикою оцінки та перевірки на плагіат, доповненого інформацією про антиплагіатну політику, виявляється ефективнішим за каральний підхід [1]. Окрім викладання спеціальних освітніх дисциплін велика роль у процесі навчання студентів доброчесної академічної поведінки належить проведенню тренінгів, майстер-класів, інтелектуальних, творчих змагань, конкурсів, фестивалів, турнірів та інших інтерактивних форм (дебати, дискусії, круглі столи, семінари) [2]. У нашому дослідженні використані теоретичні методи аналізу і систематизації наукових джерел для вивчення академічної доброчесності як засобу підвищення якості вищої освіти, інтерактивних навчальних методів, а також презентація методу дебатів як інтерактивної навчальної гри.

Мета статті – здійснити науковий аналіз досвіду проведення дебатів, присвячених впровадженню академічної доброчесності і їх впливу на підвищення якості вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. З часу прийняття Положення про академічну доброчесність науково-педагогічних, наукових, педагогічних працівників та здобувачів вищої освіти Київського університету імені Бориса Грінченка (2019), в якому наголошено на принципах і нормах професійної етичної поведінки, високих стандартах в освітньому процесі та науковій (творчій) діяльності Університету, в його стінах проводять систематичні заходи щодо інформування та вироблення культури поведінки, усвідомлення й необхідності дотримання академічної доброчесності. Зокрема циклова комісія з педагогічної освіти щороку проводить дебати разом зі студентами Фахового коледжу «Універсум», Науковим товариством студентів, аспірантів, докторантів і молодих вчених, викладачами коледжу. Для ефективності впровадження академічної доброчесності в освітній процес нами були використані дебати як форма інтерактивної навчальної гри. Тема академічної доброчесності для учасників дебатів стала традиційною, оскільки вона вбирає в себе багато аспектів, які потрібно розкрити, проаналізувати, дослідити, знайти шляхи вирішення дискусійних питань, а також вивчити досвід інших країн. Інтерактивне навчання спрямоване на спільний процес пізнання через полілог студентів між собою і з викладачем. Під час інтерактивного навчання всі учасники навчального процесу співпрацюють між собою, обмінюються інформацією, спільно розв'язують проблеми, моделюють ситуації, оцінюють дії колег та власну поведінку та

об'єднуються в реальній атмосфері ділової співпраці для розв'язання низки проблем відповідно до їх інтересів, потреб та запитів [3]. Інтерактивне навчання трансформує взаємні дії вчителя та учня: діяльність студентів виходить на перший план, а викладач виступає організатором навчального процесу, що забезпечує необхідні умови для студентів [4]. Дебати як форма інтерактивної інтелектуальної гри – це публічний обмін думками, організований за чіткими правилами, яких не можна порушувати, для трьох сторін: сторони ствердження, сторони заперечення та сторони, яку треба переконати у виголошених поглядах на проблемне питання шляхом дискусії. Метою публічної дискусії є переконання у своїй правоті слухачів з отриманням певного результату, а саме: формування позитивного враження від власної думки чи позиції. Правила ведення дебатів вимагають чіткої структури, позитиву у висловлюваннях, ставленні до себе та інших, без критики та коментарів дебатувальників, почерговий виклад інформації в рівний проміжок часу для всіх учасників, змістовність та лаконічність висловлень з аргументаціями тощо. У дебатах беруть участь 2 команди – ствердження і заперечення, в кожній з яких по 3 спікери. Вони заздалегідь готують виступи «за» і «проти» за попередньо узгодженим планом дебатів, проте мають не тільки проголосити свої доповіді, а й узяти участь у дискусії, бути готовим дати відповідь на запитання. Кожному гравцю надається час для доведення своєї позиції та спростування позицій суперників по 3 хвилини. Активна роль у дебатах відводиться також слухачам, яких кожна з команд дебатувальників має переконати у своїй правоті. Слухачі можуть поставити питання спікерам, підтримати почуту інформацію чи, навпаки, не погодитися з нею, висловити власні аргументи. Експертна та суддівська групи оцінюють роботу команд і підводять підсумки дебатів. Така форма інтерактивної навчальної гри вимагає глибокої обізнаності з теми, сформованих умінь працювати в команді, толерантного ставлення і поваги до опонента, високого рівня комунікативних умінь (логічної побудови промови з узагальненням і акцентуванням головної думки, уміння вести конструктивну дискусію, захищати власні переконання, ораторських умінь). Дебати сприяють розвитку в студентів низки компетентностей: когнітивних здібностей, критичного мислення, умінь системного аналізу, навичок дослідження, здатності розв'язувати проблеми та приймати рішення [5]. Вони також дають змогу набути досвіду поведінки перед аудиторією, сприяють заохоченню творчості та інноваційної [6]. Синергія таких освітніх наук, як філософія освіти, історія освіти, освітня політика, освітнє право, управління освітою, економіка освіти, соціологія освіти, культурологія освіти, що складають зміст підготовки, дає можливість розкрити різні аспекти академічної доброчесності. У 2023 р. дебати «Академічна доброчесність у забезпеченні якості вищої освіти» зі студентами Фахового коледжу «Універсум» Київського університету імені Бориса Грінченка проводились за таким планом:

1. Вітальне слово до присутніх.
2. Інформативна частина: ознайомлення присутніх з поняттям академічної доброчесності та її певних аспектів.
3. Ознайомлення присутніх з правилами проведення дебатів.
4. Дискусія двох команд (команди ствердження і команди заперечення) в полемічних переконаннях суддівської колегії та присутніх.
5. Робота зі слухачами: запитання до присутніх, запитання до дебатувальників, обговорення.
6. Виступ експерта.
7. Оголошення оцінки роботи команд суддівською командою.
8. Підсумки роботи, заключне слово.

Для інформативної частини учасники дебатів підготували доповіді про певні аспекти академічної доброчесності, які не потребують дискутування і не виносяться на обговорення, проте важливі в контексті теми, наприклад нормативно-правове забезпечення академічної доброчесності; досвід європейських країн з впровадження академічних цінностей і норм (зокрема Великої Британії, Польщі, Швеції, Німеччини) [7]. Основна частина дебатів – дискусія щодо актуальних проблем академічної доброчесності – велась за питаннями, згрупованими в три тематичні блоки: академічна доброчесність як засіб підвищення якості вищої освіти; принципи впровадження академічної доброчесності в освітній процес; механізми впровадження академічної доброчесності в університеті (прийняття кодексу академічної доброчесності). В обговорення винесених у дискусійну площину питань активно включились усі присутні: ставили питання спікерам команд, ділилися власним досвідом впровадження академічної доброчесності. Зустріч у форматі інтелектуальної навчальної гри дала імпульс для усвідомлення та бажання продовжити роботу над пошуками та створенням засобів і механізмів впровадження академічної доброчесності в академічному просторі: створення студентських гуртків з питань академічної доброчесності та проведення ознайомлювальних заходів, виховання культури написання наукових робіт із застосуванням академічної чесності, дослідження можливих механізмів впровадження академічної чесності під час виконання тестових робіт онлайн, створення відеороликів з боротьбою з академічною недоброчесністю, вивчення досвіду інших країн тощо.

Висновки. Важливим способом впровадження принципів академічної доброчесності в закладах вищої освіти є інформування студентів про нормативно-правові та морально-етичні засади боротьби з плагіатом, навчання студентів правил етичної поведінки в академічному середовищі. Інтерактивний навчальний метод дебатів є ефективним у цій роботі, оскільки, крім глибокого засвоєння знань, надає можливості для розвитку як професійних, так і загальних

компетентностей студентів, сприяє підвищенню рівня критичного мислення і комунікативних умінь. Подальша робота буде спрямована на дослідження дотримання академічної доброчесності в умовах змішаного навчання і шляхів упровадження її в освітній процес університетів.

Література:

1. Аліксійчук, О.С., Федорчук, В.В. (2018) *Проектна діяльність студентів у процесі опанування навчальної дисципліни «Шкільний курс світової художньої культури та методика його викладання»* Кам'янець-Подільський, с. 31.
2. Бех, І. (1998) *Особистісно-зорієнтоване виховання. Науково-методичний посібник*. Київ, ІЗМН, с. 204.
3. Дичківська, І.М. (2004) *Інноваційні педагогічні технології: навчальний посібник*. Київ, Академвидав, с. 68.
4. Кремінь, В.Г. (2008) *Енциклопедія освіти*. Академія педагогічних наук України. Київ, Юрінком Інтер, с. 1040.
5. Лопушинська, Г.В. (2020) *Метод проектів в контексті сучасної освіти*. Директор школи № 18, с. 30.
6. Таран, З.В. (2020) *Трансформація ролі педагога в управлінні творчими та практико-орієнтованими проектами*. Відкритий урок № 5-6. С. 199.
7. Shulyk, M., Shulha, N., Oblovatska, N., Andrusiak, H., Pobiianska, N. State policy and legal provision of socially hazardous diseases in Ukraine: the case of HIV/AIDS analyzed from bioethical, medical, and legal perspectives. *Amazonia Investiga*. 2023. 12(65). P.276-286.
8. State Guarantees of the Right to Housing for War Veterans: Substantive and Procedural Aspects. Andriy P. Cherneha, Zhanna V. Udovenko, Nataliia A. Sergiienko, Nataliia O. Oblovatska, Alyona O. Dotsenko. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38 N Especial (1era parte 2020). P 223-247.
9. Khatnyuk N.S., Pobiyanska, N.B. Oblovatska N.O. Problems of transformation of labor legislation in accordance with the conditions of martial law in Ukraine. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2022. № 4 (22). с. 4-10.

References:

1. Aliksiychuk, O.S., Fedorchuk, V.V. (2018) *Proektna diyalnist studentiv u protsesi opanuvannya navchalnoyi dystsypliny «Shkilnyy kurs svitovoyi khudozhoynoyi kultury ta metodyka yoho vykladannya» [Project activity of students in the process of mastering the educational discipline "School course of world artistic culture and its teaching methods"]*. Kamyanets-Podilskyy, 31 p.
2. Bekh, I. (1998) *Osobystisno-zoriyentovane vykhovannya. Nauk. Metod. Posibnyk [Personal-oriented education. Science Method. Manual]*. Kyiv, IZMN, 204 p.
3. Dychkivska, I.M. (2004) *Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi: Navch. Posibnyk [Innovative pedagogical technologies: Education. manual]*. Kyiv, Akademydav, 68 p.
4. Kremin, V.H. (2008) *Entsyklopediya Osvity [Encyclopedia of Education]*. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kyiv, Yurinkom Inter, 1040 p.
5. Lopushynska, H.V. (2020) *Metod proektiv u konteksti suchasnoyi osvity [Project method in the context of modern education]*. Director of school № 18, 30 p.
6. Taran, Z.V. (2020) *Transformatsiya roli pedahoha v upravlinni tvorchymy ta praktyko-oriyentovanymy proektamy [Transformation of the teacher's role in managing creative and practice-oriented projects]*. Open lesson № 5-6. P. 199

7. Shulyk, M., Shulha, N., Oblovatska, N., Andrusiak, H., Pobiianska, N. State policy and legal provision of socially hazardous diseases in Ukraine: the case of HIV/AIDS analyzed from bioethical, medical, and legal perspectives. *Amazonia Investiga*. 2023. 12(65). P.276-286.
8. State Guarantees of the Right to Housing for War Veterans: Substantive and Procedural Aspects. Andriy P. Cherneha, Zhanna V. Udovenko, Nataliia A. Sergiienko, Nataliia O. Oblovatska, Alyona O. Dotsenko. *Cuestiones Políticas*. Vol. 38 N Especial (1era parte 2020). P 223-247.
9. Khatnyuk N.S., Pobiyanska, N.B. Oblovatska N.O. Problems of transformation of labor legislation in accordance with the conditions of martial law in Ukraine. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2022. № 4 (22). с. 4-10.

УДК 37.091:373.5

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1882-1892](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1882-1892)

Станіченко Оксана Федорівна PhD, доктор філософії, викладач кафедри загальної педагогіки та спеціальної освіти Ізмаїльський державний гуманітарний університет, м. Ізмаїл, <http://orcid.org/0000-0002-4816-6718>

МОДЕЛІ ЕФЕКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ПЕДАГОГІВ І РОДИН ЯК МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РІВНОГО ДОСТУПУ ДО ЯКІСНОЇ ОСВІТИ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНІМИ ПОТРЕБАМИ

Анотація. У статті здійснено теоретичне обґрунтування сутності поняття «модель ефективної взаємодії педагогів і родин» у контексті інклюзивної освіти, визначено соціальні та психолого-педагогічні передумови партнерської взаємодії та систематизовано сучасні наукові підходи до сімейно-педагогічної співпраці. Використано такі методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення; структурно-функціональний аналіз. Результати дослідження. Встановлено, що ефективність моделей взаємодії базується на принципах суб'єкт-суб'єктної взаємодії, довіри, спільної відповідальності та активного залучення батьків до освітнього процесу. Визначено, що соціальні передумови включають державну політику рівного доступу до освіти, правові гарантії інклюзивного навчання та підтримку громадських інституцій, тоді як психолого-педагогічні передумови охоплюють компетентність педагогів, готовність батьків до співпраці, взаємну довіру та позитивну мотивацію. Систематизовано п'ять ключових наукових підходів до сімейно-педагогічної співпраці: особистісно-орієнтований, системний, компетентнісний, партнерський та культурологічний. Поєднання цих підходів створює комплексну систему підтримки дитини з ООП, яка забезпечує її навчальний та соціальний розвиток, формує позитивний досвід взаємодії та сприяє зниженню соціальної тривожності. Висновки дослідження підкреслюють, що побудова ефективних моделей взаємодії педагогів і родин є ключовим механізмом реалізації державних і міжнародних стандартів інклюзивної освіти. Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на емпіричне підтвердження результативності запропонованих моделей, а також на вироблення рекомендацій для педагогів і батьків щодо їх практичного застосування.

Ключові слова: інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, педагогічна взаємодія, сімейна взаємодія, модель ефективної співпраці, партнерство, соціалізація дитини.

Stanichenko Oksana Fedorivna PhD (Doctor of Philosophy), Lecturer, Department of General Pedagogy and Special Education, Izmail State University for the Humanities, Izmail, <http://orcid.org/0000-0002-4816-6718>

MODELS OF EFFECTIVE INTERACTION BETWEEN EDUCATORS AND FAMILIES AS A MECHANISM FOR ENSURING EQUAL ACCESS TO QUALITY EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

Abstract. This article provides a theoretical substantiation of the concept of the “model of effective interaction between educators and families” in the context of inclusive education. It identifies the social and psycho-pedagogical prerequisites for partnership interaction and systematizes contemporary scientific approaches to family–educator collaboration. The study employs methods such as analysis, synthesis, systematization and generalization, as well as structural-functional analysis. Results. It was established that the effectiveness of interaction models is based on the principles of subject–subject interaction, trust, shared responsibility, and active parental involvement in the educational process. Social prerequisites include state policies ensuring equal access to education, legal guarantees for inclusive learning, and support from public institutions, whereas psycho-pedagogical prerequisites encompass educators’ competence, parents’ readiness for collaboration, mutual trust, and positive motivation. Five key scientific approaches to family–educator collaboration are systematized: personality-oriented, systemic, competency-based, partnership, and cultural approaches. The combination of these approaches creates an integrated support system for children with special educational needs (SEN), ensuring their academic and social development, fostering positive interaction experiences, and contributing to the reduction of social anxiety. Conclusions. The findings emphasize that building effective models of interaction between educators and families is a key mechanism for implementing national and international standards of inclusive education. Further research should focus on empirically validating the effectiveness of the proposed models and developing practical recommendations for educators and parents regarding their application.

Keywords. inclusive education, children with special educational needs, pedagogical interaction, family–educator collaboration, model of effective interaction, partnership, child socialization.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку української освіти проблема забезпечення рівного доступу дітей з особливими освітніми потребами (ООП) до якісного навчання набуває особливої ваги. Формування інклюзивного освітнього середовища потребує не лише нормативно-правового підґрунтя, а й

вироблення дієвих механізмів педагогічної та сімейної взаємодії, що сприяють комплексному розвитку дитини та її соціалізації. Одним із ключових напрямів реалізації цього завдання виступає побудова ефективних моделей співпраці педагогів і родин, які забезпечують гармонійне поєднання освітніх, виховних і психолого-педагогічних впливів. Нормативно-правова база України чітко визначає інклюзивну освіту як пріоритет державної політики. Зокрема, у Законі України «Про освіту» (2017) [1] закріплено право кожної дитини на рівний доступ до якісної освіти та окреслено принципи індивідуалізації навчання. Важливим кроком у реалізації цих положень стала Концепція Нової української школи (2016) [4], що наголошує на партнерстві між учителем, дитиною та батьками, а також на необхідності створення безпечного й мотивуючого середовища. Зміни, закріплені у оновленому Державному стандарті початкової освіти (2019) [5], що передбачає ширше впровадження інклюзивних підходів і посилення ролі співпраці з родинами у процесі навчання.

Міжнародно-правові документи також формують основу сучасної освітньої політики. Конвенція про права дитини [2] гарантує кожній дитині право на освіту та розвиток у середовищі, яке сприяє її повноцінному життю. Конвенція про права осіб з інвалідністю (2006) [3], акцентує на недискримінації та створенні умов для залучення дітей з інвалідністю до загальноосвітнього процесу. У свою чергу, Саламанська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами (1994) [6] визначили глобальні орієнтири розвитку інклюзивної освіти, підкреслюючи важливість партнерства з родиною як ключового чинника інтеграції дитини в освітнє середовище.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю науково-педагогічного обґрунтування моделей ефективної взаємодії педагогів і родин як важливого механізму реалізації положень національних і міжнародних документів щодо забезпечення рівного доступу дітей з ООП до якісної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискусія навколо сутності «інклюзивного освітнього середовища» концентрується на двох взаємодоповнювальних вимірах: середовище як набір організаційних і ресурсних умов та середовище як соціально-перцептивний простір, що формує досвід дитини (О.Тонне (2024) [18, с. 34-41]; Н.Бахмат, О.Довгань (2025) [7, с. 74-85]). Аналітичні праці підкреслюють необхідність системного підходу, коли інклюзія розглядається не тільки як адаптація навчального процесу, а й як комплекс взаємопов'язаних практик, що забезпечують соціалізацію та розвиток дитини з ООП (Н.Бахмат, О.Довгань (2025) [7, с. 74-85]; Г.Товканець, Н.Лалак (2021) [17]). Так, визначальними характеристиками інклюзивного середовища є доступність, гнучкість освітніх рішень та орієнтація на підтримку міжособистісної взаємодії.

Роботи, присвячені сімейно-педагогічній співпраці, систематизують напрями партнерства: інформаційне, консультативне, спільно-проектне та ресурсне

(Н.Стаднік (2020) [14, с. 75-81]; Т.Терещенко (2021) [16, с. 40-47]). У теоретичних нарисах наголошується на суб'єкт-суб'єктній природі взаємодії, де батьки та педагоги виступають співтворцями освітнього процесу (О.Радченко, О.Кондур (2025) [10]; Г.Товканець, Н.Лалак (2021) [17]). Одночасно низка джерел окреслює функціональні компоненти моделі співпраці – комунікація, координація дій, методична підтримка та участь у спільних практичних заходах (Н.Бахмат, О.Довгань (2025) [7, с. 74-85]; Н.Стаднік (2020) [14, с. 75-81]).

Питання управління інклюзивним середовищем піднімають акцент на адаптивних управлінських рішеннях: модульна організація навчального простору, диференціація освітніх траєкторій і підвищення кваліфікації персоналу (Г.Кравченко (2022) [9]; Н.Семеній, Є.Топоровська (2024) [12, с. 94-97]). Адаптивні підходи розглядаються як механізм швидкої реакції на змінні потреби дитини і сім'ї, а також як інструмент для побудови стійкого партнерства між закладом і родиною.

Окрему групу джерел становлять роботи, що досліджують особливості організації інклюзивного середовища в умовах воєнного стану та швидкої цифрової трансформації (О.Кас'яненко, Т.Приходько, І.Салюк (2024) [8]; К.Оleksenko та ін. (2023) [20, с. 487-495]; О.Станіченко, В.Поліщук, Т.Цегельник (2024) [15, с. 36-41]). Ці дослідження підкреслюють необхідність гнучких комунікаційних каналів, віддалених форм підтримки родини і використання цифрових інструментів для індивідуалізації освіти (О.Самойленко, О.Міршук, Ю.Силенко (2023) [11, с. 83-89]; Yu.Sylenko (2024) [21, с. 68-76]). Разом із тим, аналіз виявляє слабку описовість процедур інтеграції цифрових рішень у практику сімейно-шкільної взаємодії – особливо в частині підготовки батьків до їх використання.

Праці, орієнтовані на соціально-педагогічну підтримку, акцентують увагу на практиках, що розширюють соціальний досвід дитини: проекти, екскурсії, туристичні заходи та інші спільні активності як засоби зниження соціальної тривожності та формування мотивації до взаємодії (Т.Алексєєнко та ін. (2017) [13]). Такий підхід підкреслює, що розвиток партнерства повинен виходити за межі суто академічних форм і охоплювати спільну соціокультурну діяльність.

Дослідження серед європейських контекстів (Т.Morgenthaler, та ін. (2023) [19, с. 138-159]) підкреслюють важливість врахування дитячої перспективи при коригуванні просторово-організаційних рішень. Ці результати відображають мультидисциплінарний характер проблеми і підтверджують необхідність врахування як педагогічних, так і медико-соціальних аспектів у моделюванні взаємодії.

Мета статті – теоретичне обґрунтування та систематизація моделей ефективної взаємодії педагогів і родин дітей з особливими освітніми потребами як ключового механізму забезпечення рівного доступу до якісної освіти. **Цілями**

статті є: 1) розкрити сутність поняття «модель ефективної взаємодії педагогів і родин» у контексті інклюзивної освіти; 2) визначити соціальні та психолого-педагогічні передумови партнерської взаємодії педагогів і родин; 3) проаналізувати сучасні наукові підходи до проблеми сімейно-педагогічної співпраці в умовах забезпечення рівного доступу до освіти дітей з ООП. Методи дослідження: аналіз, синтез, систематизація та узагальнення науково-педагогічної, психологічної та соціологічної літератури з проблеми; структурно-функціональний аналіз механізмів співпраці педагогів і родин. **Методологічними основами дослідження є** – системний підхід, що дозволяє розглядати взаємодію педагогів і родин як цілісну систему з взаємопов'язаними компонентами; особистісно орієнтований підхід, спрямований на врахування індивідуальних потреб, можливостей та потенціалу дитини з ООП; партнерський підхід, що передбачає суб'єкт-суб'єктну взаємодію педагогів і родин на засадах довіри, рівноправності та взаємної відповідальності; інклюзивний підхід, який забезпечує визнання різноманіття та право кожної дитини на рівний доступ до якісної освіти.

Виклад основного матеріалу. Поняття «модель ефективної взаємодії педагогів і родин» у контексті інклюзивної освіти варто розглядати як системно організовану конструкцію, яка визначає цілі, принципи, напрями та механізми партнерства між закладом освіти та сім'єю дитини з особливими освітніми потребами (ООП). Йдеться не лише про формальні комунікаційні зв'язки між педагогами і батьками, а про створення цілісної педагогічної системи підтримки, що охоплює освітню, виховну, соціальну та психоемоційну сфери розвитку дитини. У науковій літературі акцентується, що ефективність такої моделі полягає у суб'єкт-суб'єктній взаємодії – рівноправному партнерстві, де батьки розглядаються не як пасивні спостерігачі, а як активні учасники освітнього процесу (Н.Стаднік (2020) [14, с. 75-81]; Т.Терещенко (2021) [16, с. 40-47]). Це означає, що спільна діяльність педагогів і родини передбачає координацію зусиль, спільне прийняття рішень, відповідальність за розвиток дитини та побудову індивідуальної освітньої траєкторії.

Як зазначають Н.Бахмат та О.Довгань (2025) «урахування особливостей психофізичного розвитку дитини потребує комплексного підходу до організації взаємодії між закладом освіти та родиною. Встановлення партнерських взаємин із батьками є передумовою успішної реалізації інклюзивної практики... Ефективне застосування методів формування позитивної мотивації, таких як метод заохочення, побудова ситуації успіху, а також створення безпечного середовища для ініціативного спілкування між однолітками, є важливим інструментом у подоланні почуття ізольованості та соціального відчуження, що часто супроводжують дітей з ООП. Це своєю чергою сприяє інтеграції дитини у колектив і підвищує якість її соціального досвіду» [7, с. 80]. Таким чином, у контексті інклюзивної освіти модель ефективної взаємодії педагогів і

родин постає як інтегрована система співпраці, що об'єднує педагогічні, психологічні та соціокультурні механізми.

Визначивши сутність поняття «модель ефективної взаємодії педагогів і родин» у контексті інклюзивної освіти, важливо окреслити ті чинники, які забезпечують можливість її успішного функціонування. Передусім йдеться про соціальні та психолого-педагогічні передумови, адже саме вони створюють основу для налагодження партнерських стосунків між педагогами та родинами дітей з особливими освітніми потребами. Розглянемо їх детальніше у табл. 1.

Таблиця 1

Соціальні та психолого-педагогічні передумови партнерської взаємодії педагогів і родин

Передумова	Характеристика	Значення для ефективної взаємодії
Соціальні	- Державна політика рівного доступу до якісної освіти; - Правові гарантії інклюзивного навчання (Закон України «Про освіту», «Про повну загальну середню освіту», Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю); - Соціальна активність і поінформованість батьків; - Підтримка громадських організацій та інклюзивно-ресурсних центрів.	Забезпечують законодавчо-нормативне підґрунтя для партнерства та створюють соціально значущу мотивацію до співпраці.
Психолого-педагогічні	- Усвідомлення педагогами цінності співпраці з родинами; - Позитивна мотивація та психологічна готовність батьків до взаємодії; - Взаємна довіра, толерантність і прийняття; - Професійна компетентність педагогів у питаннях інклюзії; - Розвинені комунікативні навички всіх учасників процесу.	Сприяють формуванню партнерських стосунків, довіри й психологічного комфорту, що є необхідною умовою ефективності моделі взаємодії.

Отже, соціальні та психолого-педагогічні передумови є визначальними чинниками побудови моделі ефективної взаємодії педагогів і родин у системі інклюзивної освіти. Вони формують не лише зовнішнє нормативне й соціальне середовище, але й внутрішній психологічний клімат співпраці, що забезпечує довіру, партнерство та відповідальність усіх учасників освітнього процесу.

З огляду на важливість зазначених передумов, доцільним є звернення до аналізу сучасних наукових підходів, які розкривають специфіку сімейно-педагогічної співпраці в умовах забезпечення рівного доступу до освіти дітей з ООП. Це дозволяє не лише уточнити теоретичні основи досліджуваної проблеми, але й визначити практичні орієнтири для побудови ефективних моделей взаємодії.

Слід зазначити, що проблема взаємодії педагогів і родин у контексті інклюзивної освіти розглядається сучасною наукою з різних позицій, що відображає багатовимірність цього феномену. Аналіз літератури дає підстави виділити кілька наукових підходів, які найбільш продуктивно окреслюють зміст і механізми сімейно-педагогічної співпраці (табл. 2).

Таблиця 2

Сучасні наукові підходи до проблеми сімейно-педагогічної співпраці в умовах забезпечення рівного доступу до освіти дітей з ООП

Підхід	Ключові положення	Значення для взаємодії педагогів і родин	Наукові орієнтири
Особистісно-орієнтований	- Визнання унікальності кожної дитини; орієнтація на індивідуальні потреби сім'ї та дитини; освітній процес як діалог та співпраця	Забезпечує гнучкість взаємодії, врахування емоційного стану дитини й родини, сприяє створенню індивідуальних освітніх траєкторій	І.Бех, О.Савченко, сучасна українська педагогіка
Системний	Розгляд родини й закладу освіти як взаємопов'язаних підсистем; координація діяльності педагогів, батьків, соціальних служб; єдність виховних вимог	Сприяє цілісності впливів, узгодженості стратегій підтримки дитини, формуванню єдиного розвивального середовища	Л.Виготський, А.Макаренко, системна педагогіка
Компетентнісний	Необхідність формування спеціальних компетентностей у педагогів та батьків; розвиток інклюзивної та комунікативної компетентності; здатність до саморозвитку й рефлексії	Підвищує готовність обох сторін до партнерства, забезпечує професійну та психологічну зрілість учасників співпраці	Н.Бібік, О.Пометун, концепція компетентнісного навчання
Партнерський	Суб'єкт-суб'єктна взаємодія; взаємна повага й довіра; розподіл відповідальності; спільне планування освітнього процесу	Сприяє формуванню рівноправних відносин, підвищує мотивацію батьків і педагогів до спільної діяльності, створює атмосферу психологічної безпеки	Т.Александрова, Г.Коберник, концепції педагогічного партнерства

Підхід	Ключові положення	Значення для взаємодії педагогів і родин	Наукові орієнтири
Культурологічний	Взаємодія як діалог культур сім'ї та школи; інтеграція сімейних цінностей у шкільне середовище; повага до традицій і досвіду родини	Підтримує дитину в її ідентичності, сприяє культурній адаптації та збереженню цінностей сім'ї в інклюзивному середовищі	М.Бахтін, Ю.Лотман, культурологічна парадигма

Перспективи реалізації окреслених наукових підходів у сфері сімейно-педагогічної співпраці полягають у поєднанні їхніх можливостей для створення цілісної системи підтримки дитини з ООП. Особистісно-орієнтований підхід забезпечує гнучкість та увагу до унікальності кожної дитини, системний – узгодженість і комплексність дій різних суб'єктів освітнього процесу, компетентнісний – підвищення професійної готовності педагогів і батьків, партнерський – формування довіри та спільної відповідальності, а культурологічний – інтеграцію родинних цінностей у навчальне середовище. Їх взаємодоповнення дає змогу розробляти ефективні моделі співпраці, які сприятимуть забезпеченню рівного доступу дітей з ООП до якісної освіти.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження дало змогу узагальнити сучасні наукові уявлення про сутність, передумови та підходи до побудови ефективної взаємодії педагогів і родин у контексті інклюзивної освіти. Визначено, що ефективна модель взаємодії передбачає інтеграцію соціальних та психолого-педагогічних передумов, серед яких провідними є довіра, відкритість комунікації, компетентність педагогів, залученість батьків та узгодженість виховних стратегій. Залучення родини до навчально-виховного процесу сприяє соціалізації дитини, зниженню рівня тривожності, розвитку мотивації та формуванню позитивного досвіду взаємодії. Отже, у сучасних умовах викликів, зумовлених як воєнним станом в Україні, так і глобальними тенденціями розвитку інклюзивної освіти, пошук та впровадження ефективних моделей взаємодії педагогів і родин постає ключовим завданням освітньої політики та практики.

Подальші наукові розвідки доцільно спрямувати на емпіричне підтвердження результативності запропонованих моделей, а також на вироблення рекомендацій для педагогів і батьків щодо їх практичного застосування.

Література:

1. Закон України «Про освіту», від 05.09.2017. Документ 2145-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 22.09.2025, підстава - 4562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
2. Конвенція про права дитини. Документ 995_021, чинний, поточна редакція – Редакція від 16.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

3. Конвенція про права осіб з інвалідністю. Документ 995_g71, чинний, поточна редакція – Редакція від 19.06.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text
4. Концепція Нової української школи, 2016. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf>
5. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2019, № 688. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
6. Саламанська декларація та рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами прийнята Всесвітньою конференцією щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами: Доступ і Якість. Саламанка, Іспанія, 7-10 червня 1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text
7. Бахмат Н., Довгань О. Інклюзивне освітнє середовище як чинник соціалізації та розвитку молодших школярів з особливими освітніми потребами. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2025. Вип. 38. С. 74–85. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2025-38-74-85>
8. Кас'яненко О.М., Приходько Т.П., Салюк І.І. Особливості організації інклюзивного освітнього середовища в умовах воєнного стану: виклики та перспективи. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2024. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14395833>
9. Кравченко Г. Адаптивні методи управління у створенні інклюзивного середовища у вищому навчальному закладі. *Адаптивне управління: теорія та практика. Серія Педагогіка*. 2022. Вип. 13 (25). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-13\(25\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0255-13(25)-02)
10. Радченко О.М., Кондур О.С. Новітні моделі співпраці школи й родини: пошук ефективних рішень для сучасної освіти. *Педагогічна Академія: наукові записки*. 2025. Вип. 18. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15537408>
11. Самойленко О.А., Міршук О.Є., Силенко Ю.В. Професійно-педагогічна підготовка фахівця у контексті сучасних реалій відкритого освітньо-наукового простору ЗВО. *Молодь і ринок*, № 5 (213). 2023. С. 83-89. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282838>
12. Семеній Н.О., Топоровська Є.М., Педагогічні умови організації освітнього простору в інклюзивному класі початкової школи. *Імідж сучасного педагога*. 2024. Вип. 5(218). С. 94-97. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-5\(218\)-94-97](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-5(218)-94-97)
13. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія. Алексєнко Т. Ф., Жданович Ю. М., Малиношевський Р. В. та ін., за заг. ред. Т. Ф. Алексєнко. К. : ТОВ "Задруга", 2017. 168 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/708676/1/2_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.%D1%81%D0%BE%D1%86.%D0%BF%D0%B5%D0%B4.07.11_3v%20-%20%D0%90%D0%A2%D0%A4.pdf
14. Стаднік Н. В. Взаємодія сім'ї і школи: сутність, принципи, напрями, способи реалізації. *Наукові записки*. 2020. Вип. 192. С. 75–81. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11174>
15. Станіченко О., Поліщук В., Цегельник Т. Цифрова компетентність логопеда у вимірі сучасного дискурсу НУШ. *Молодь і ринок*, № 11/231 (2024). С. 36-41. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.316384>
16. Терещенко Т. А. Теоретичні засади взаємодії школи і родини у формуванні особистості учня. *Теорія і практика виховання*. 2021. № 3. С. 40–47. URL: <https://enpuir.udu.edu.ua/bitstreams/99bf9e72-ac1f-4cac-bef5-74898c3c2c46/download>
17. Товканець Г.В., Лалак Н.В. Інклюзивна освіта: загальна модель і засади організації освітнього процесу. *Навчально-методичний посібник*. Мукачево: Редакційно-видавничий центр МДУ, 2021. 80 с. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/12248>
18. Тонне О. Міждисциплінарний підхід у визначенні поняття «інклюзивне освітнє середовище». *Освіта. Інноватика. Практика*. 2024. Вип. 12(4). С. 34-41. <https://doi.org/10.24412/2520-6990-2024-8201-29-31>

19. Morgenthaler T., Kramer-Roy D., Schulze C. Environmental Adjustment Needs of Children with Special Educational Needs in Austrian Mainstream Schools: The Child and Teacher Perspective. *Journal of Occupational Therapy, Schools, and Early Intervention*. 2023. № 16(2). P.p. 138–159. <https://doi.org/10.1080/19411243.2022.2027838>

20. Oleksenko K., Kryvylova O., Kotelianets N., Kotelianets Yu., Moskalyk H., Stanichenko O. Diseño de un entorno educativo para estudiantes de primaria en condiciones de Guerra. *Revista de la Universidad del Zulia*. 2023. Vol. 14(S41). P. 487–495. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9170444>

21. Sylenko, Y. Individualization of independent work in the professional training of future teachers: An experimental study. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series "Pedagogy and Psychology"*, 10(1), 2024. P.p. 68-76. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2024.68>

References:

1. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"], No. 2145-VIII, September 5, 2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian].

2. Konventsiiia pro prava dytyny [Convention on the Rights of the Child], Document 995_021, current edition, November 16, 2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian]

3. Konventsiiia pro prava osib z invalidnistiu [Convention on the Rights of Persons with Disabilities], Document 995_g71, current edition, June 19, 2023. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian]

4. Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly [Concept of the New Ukrainian School], 2016. <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian]

5. Pro vnesennia zmin do Derzhavnogo standartu pochatkovoï osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No. 688, July 24, 2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text> (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian]

6. Salamanca Declaration and Framework for Action on Special Needs Education, Salamanca, Spain, June 7–10, 1994. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (accessed October 3, 2025). [in Ukrainian]

7. Bakhmat, N., & Dovhan, O. (2025). Inkluziivne osvitnye seredovyshe yak chynnyk sotsializatsii ta rozvytku molodshykh shkoliariv z osoblyvymy osvitnymy potrebamy [Inclusive educational environment as a factor of socialization and development of younger pupils with special educational needs]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*, (38), 74–85. <https://doi.org/10.32626/2309-9763.2025-38-74-85> [Ukrainian]

8. Kasyanenko, O. M., Prykhodko, T. P., & Saliuk, I. I. (2024). Osoblyvosti orhanizatsii inkluziynoho osvitnyoho seredovyscha v umovakh voiennoho stanu: vyklyky ta perspektyvy [Features of inclusive educational environment organization under martial law conditions: challenges and prospects]. *Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14395833> [in Ukrainian]

9. Kravchenko, H. (2022). Adaptivni metody upravlinnia u stvorenni inkluziynoho seredovyscha u vyshchomu navchalnomu zakladi [Adaptive management methods in creating an inclusive environment in higher education]. *Adaptivne upravlinnia: teoriia ta praktyka. Serii Pedahohika*, 13(25). [https://doi.org/10.33296/2707-0255-13\(25\)-02](https://doi.org/10.33296/2707-0255-13(25)-02) [in Ukrainian]

10. Radchenko, O. M., & Kondur, O. S. (2025). Novitni modeli spivpratsi shkoly i rodyny: poshuk efektyvnykh rishen dlia suchasnoi osvity [New models of school-family collaboration: search for effective solutions for modern education]. *Pedahohichna Akademiia: naukovy zapysky*, (18). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15537408> [in Ukrainian]

11. Samoylenko, O. A., Mirshuk, O. Ye., & Sylenko, Yu. V. (2023). Profesiino-pedahohichna pidhotovka fakhivtsia u konteksti suchasnykh realii vidkrytoho osvitho-naukovoho prostoru ZVO [Professional-pedagogical training of specialists in the context of modern realities of the open educational-scientific space of HEIs]. *Molod i rynek*, (5) 213, 83–89. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2023.282838> [in Ukrainian]
12. Semenii, N. O., & Toporovska, Ye. M. (2024). Pedahohichni umovy orhanizatsii osvitnyoho prostoru v inkluziynomu klasy pochatkovoї shkoly [Pedagogical conditions for organizing the educational space in an inclusive primary school class]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 5(218), 94–97. [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-5\(218\)-94-97](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2024-5(218)-94-97) [in Ukrainian]
13. Aleksienko, T. F., Zhdanovych, Yu. M., Malinoshevskiy, R. V., et al. (2017). *Sotsialno-pedahohichna pidtrymka ditei ta uchnivskoi molodi* [Social and pedagogical support of children and youth]. Kyiv: Zadruga. https://lib.iitta.gov.ua/708676/1/2_%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F.%D1%81%D0%BE%D1%86.%D0%BF%D0%B5%D0%B4.07.11_3v%20-%20%D0%90%D0%A2%D0%A4.pdf (accessed October 3, 2025) [in Ukrainian]
14. Stadnik, N. V. (2020). Vzaemodiia simi i shkoly: sutnist, pryntsyipy, napriamy, sposoby realizatsii [Interaction of family and school: essence, principles, directions, methods of implementation]. *Naukovi zapysky*, 192, 75–81. <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/11174> (accessed October 3, 2025) [in Ukrainian]
15. Stanichenko, O., Polishchuk, V., & Tsehelnik, T. (2024). Tsyfrova kompetentnist lohopedu u vymiri suchasnoho dyskursu NUSH [Digital competence of a speech therapist in the context of the New Ukrainian School]. *Molod i rynek*, 11(231), 36–41. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.316384> [in Ukrainian]
16. Tereshchenko, T. A. (2021). Teoretychni zasady vzaemodii shkoly i rodyny u formuvanni osobystosti uchnia [Theoretical principles of school-family interaction in student personality development]. *Teoriia i praktyka vykhovannia*, (3), 40–47. <https://enpuir.udu.edu.ua/bitstreams/99bf9e72-ac1f-4cac-bef5-74898c3c2c46/download> (accessed October 3, 2025) [in Ukrainian]
17. Tovkanets, H. V., & Lalak, N. V. (2021). *Inkluziyna osvita: zahalna model i zasady orhanizatsii osvitnyoho protsesu* [Inclusive education: general model and principles of educational process organization]. Mukachevo: Redaktsiyno-vydavnychiy tsentr MSU. <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/12248> (accessed October 3, 2025) [in Ukrainian]
18. Tome, O. (2024). Mizhdyscyplynarnyi pidkhid u vyznachenni poniattia “inkluzyvne osvithne seredovyshe” [Interdisciplinary approach to defining “inclusive educational environment”]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 12(4), 34–41. <https://doi.org/10.24412/2520-6990-2024-8201-29-31> [in Ukrainian]
19. Morgenthaler, T., Kramer-Roy, D., & Schulze, C. (2023). Environmental adjustment needs of children with special educational needs in Austrian mainstream schools: The child and teacher perspective. *Journal of Occupational Therapy, Schools, and Early Intervention*, 16(2), 138–159. <https://doi.org/10.1080/19411243.2022.2027838> [in English]
20. Oleksenko, K., Kryvylova, O., Kotelianets, N., Kotelianets, Yu., Moskalyk, H., & Stanichenko, O. (2023). Diseño de un entorno educativo para estudiantes de primaria en condiciones de guerra [Design of an educational environment for primary school students under war conditions]. *Revista de la Universidad del Zulia*, 14(S41), 487–495. <https://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=9170444> (accessed October 3, 2025) [in Spanish]
21. Sylenko, Y. (2024). Individualization of independent work in the professional training of future teachers: An experimental study. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series “Pedagogy and Psychology”*, 10(1), 68–76. <https://doi.org/10.52534/msu-pp1.2024.68> [in English]

УДК 37.013.31:51

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1893-1902](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1893-1902)

Стойка Мирослав Вікторович кандидат фізико-математичних наук, доцент кафедри математики та інформатики, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Берегове, <https://orcid.org/0000-0002-0840-1496>.

Полінські Олександра Степанівна викладач кафедри математики та інформатики, Закарпатський угорський університет імені Ференца Ракоці II, Берегове, <https://orcid.org/0009-0002-3468-7931>.

ВИКЛАДАННЯ МАТЕМАТИЧНОГО АНАЛІЗУ НА ОСНОВІ МЕТОДУ КОМБІНОВАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. Засвоєння основ математичного аналізу є найважливішим завданням у підготовці студентів математичних, інформаційних та інженерних спеціальностей, оскільки воно значною мірою сприяє розумінню формул, створенню та інтерпретації математичних моделей різних природних явищ. Швидкий розвиток цифрових технологій та їх значно зростаюча роль в освіті вимагають їх залучення до вищої освіти, тим самим формуючи нові методи навчання. Дослідження зосереджується на можливостях підвищення ефективності викладання математичного аналізу у вищій освіті на основі комбінованого методу навчання. Основна ідея комбінованого методу навчання полягає в тому, що для глибшого розуміння та засвоєння навчального матеріалу необхідно поєднувати традиційні методи навчання з можливостями, які надає цифрове навчання.

Найбільшим викликом у викладанні математичного аналізу є те, що значна частина студентів важко розуміє абстрактні поняття, що ускладнює їм їх застосування під час розв'язування завдань та доведення теорем. Однак розуміння основних понять та їх взаємозв'язок є ключовими для застосування математичного аналізу на практиці та формування навичок вирішення проблем. Традиційний метод навчання дозволяє встановити особистий контакт між студентами та викладачами, що полегшує пояснення важких для розуміння абстрактних понять і теоретичних підходів, а також забезпечує миттєвий зворотний зв'язок з боку викладачів. Недоліком традиційних занять в аудиторії є те, що вони не дають можливості диференційованого навчання, індивідуального підходу до темпу навчання. Щоб це компенсувати, доцільно залучити до навчального процесу можливості, які надають сучасні ІКТ-засоби, забезпечуючи інтерактивність, гнучкість, індивідуальний підхід та наочну ілюстрацію необхід-

них понять. Застосування комбінованого методу навчання, окрім глибокого розуміння навчального матеріалу, мотивує студентів, забезпечує розвиток компетентностей самостійного навчання, закріплює їхні знання, сприяючи їхньому професійному розвитку та досягненню подальших професійних успіхів.

Метою дослідження є комбінованого навчання, підкреслюючи його значення для підвищення ефективності навчання математичного аналізу та поліпшення навчальних результатів.

Ключові слова: математичний аналіз, комбіноване навчання, методика викладання у закладах вищої освіти, цифрові технології, вища освіта.

Stoika Myroslav Viktorovych PhD in Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor of the Department of Mathematics and Informatics at the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, <https://orcid.org/0000-0002-0840-1496>.

Polinski Oleksandra Stepanivna assistant of the Department of Mathematics and Informatics at the Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian University, Berehove, <https://orcid.org/0009-0002-3468-7931>.

TEACHING MATHEMATICAL ANALYSIS BASED ON THE BLENDED LEARNING METHOD

Abstract. Mastering the fundamentals of mathematical analysis is the most important task in the training of mathematics, IT and engineering students, as it greatly contributes to understanding formulas and creating and interpreting mathematical models of various natural phenomena. The rapid development of digital technologies and their significantly increasing role in education require their integration into higher education, thus creating new teaching methods. This study focuses on the possibilities for increasing the effectiveness of teaching mathematical analysis in higher education, based on the blended learning method. The basic idea behind the blended learning approach is that traditional teaching methods should be combined with the opportunities offered by digital education in order to achieve a deeper understanding and mastery of the subject matter.

The biggest challenge in teaching mathematical analysis is that a significant proportion of students find abstract concepts difficult to understand, making it harder for them to apply them when solving problems and proving theorems. However, understanding and connecting basic concepts is key to applying mathematical analysis in practice and developing problem-solving skills. Traditional teaching methods allow for personal contact between students and lecturers, facilitating the explanation of difficult-to-understand, abstract concepts and theoretical approaches, as well as

immediate feedback from lecturers. However, the disadvantage of traditional classroom lessons is that they do not allow for differentiated teaching or the adaptation of the pace of teaching to individual students. To balance this, it is recommended to integrate the possibilities offered by modern ICT tools into the teaching process, ensuring interactivity, flexibility, individualised progress and the illustration of essential concepts. The use of the blended learning method motivates students to gain a deeper understanding of the subject matter, ensures the development of independent learning skills, and provides a foundation for their knowledge, contributing to their professional development and future professional success.

The aim of the study is to examine blended learning, emphasising its importance for improving the effectiveness of mathematical analysis teaching and learning results.

Keywords: mathematical analysis, blended learning, teaching methods in higher education, digital technologies, higher education.

Постановка проблеми. Однією з головних цілей сучасної освіти є підвищення якості навчання і, як наслідок, підготовка висококваліфікованих фахівців для ринку праці. Одним з основних принципів ефективного викладання математики є реорганізація освіти таким чином, щоб надати студентам високоякісні знання, а також пробудити їх інтерес до вивчення математики. З метою підвищення якості викладання математики, окрім традиційних методів, варто використати програмне забезпечення та платформи, розроблені спеціально для цієї мети. Застосування онлайн-навчання у вищій освіті відкриває безліч можливостей, серед яких можна виділити поглиблення знань та краще розуміння навчального матеріалу. Метод, який поєднує традиційні методи навчання з дистанційним та електронним навчанням, називається комбінованим.

Викладання математичного аналізу є викликом для викладачів, оскільки необхідно передати та пояснити студентам багато абстрактних понять. Значна частина студентів часто не відразу розуміє абстрактні поняття та формальні доведення, що ускладнює їм зв'язування понять між собою та їх застосування під час вирішення завдань. Щоб вирішити цю проблему, викладачі повинні вибрати такий метод навчання, який сприяє точному розумінню навчального матеріалу та поглибленню його для подальшого застосування. Через абстрактність понять важливо постійно підтримувати та посилювати мотивацію студентів до вивчення дисципліни.

У 21 столітті технологія настільки розвинена, а принцип Open Source настільки поширений, що безліч готових електронних навчальних матеріалів, платформ та програмного забезпечення допомагають викладачам у передачі та розумінні навчального матеріалу. Саме тому рекомендується, окрім традиційних методів навчання, залучати цифрові технології для візуалізації, гнучкості та взаємодії, тобто застосовувати комбінований метод навчання для формування бажаних компетентностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй статті Duong Huu Tong та його співавтори звертають увагу на важливість переходу від старих парадигм, тобто «навчання на все життя», до нових парадигм, тобто «навчання протягом усього життя». Цей перехід став можливим завдяки поширенню концепції відкритого програмного забезпечення, адже величезна кількість навчальних матеріалів і курсів є вільно доступними і можуть використовуватися в процесі навчання. Технологічною основою цього є поширення сучасних ІКТ-засобів, що дає можливість використовувати, окрім традиційних засобів (наприклад, підручників), електронні навчальні матеріали (наприклад, віртуальні лабораторії), забезпечуючи тим самим професійну та навчальну мобільність, а також можливість індивідуального прогресу з індивідуальним темпом навчання. [1]

У статті [1] автори розробили модель, яка може відповідати комбінованій моделі навчання. Рекомендована модель містить теорію та методологію застосування ІКТ в освіті. Крім моделі, автори підкреслюють, що для підвищення ефективності навчального процесу варто зміцнити основи комбінованого навчання за допомогою сучасних ІКТ-технологій, які можуть замінити засоби дистанційного, електронного та мобільного навчання.

Hendra Syarifuddin і співавтори у своїй статті [2] досліджують, який метод навчання математичного аналізу є кращим під час пандемії Covid-19: повністю онлайн-навчання чи комбіноване. На основі результатів вони роблять висновок, що, оскільки диференціальне числення містить складні для розуміння поняття і часто для засвоєння навчального матеріалу необхідна візуалізація даних, доцільно застосовувати комбінований метод навчання. Вони підкреслюють перевагу комбінованого методу навчання, згідно з яким, крім традиційних пояснень від викладачів, студенти також використовують сучасні ІКТ-інструменти, такі як Geogebra, що дуже допомагає в розумінні тем з математичного аналізу. Geogebra — це безкоштовне програмне забезпечення, яке можна використовувати для візуалізації даних, а також має багатий набір інструментів, що допомагають студентам засвоїти навчальний матеріал і глибше його зрозуміти.

А. Al-Ghassani та його співавтори в статті [5] вважають, що головна перевага комбінованого методу навчання з точки зору студентів полягає в тому, що цей метод не розглядає студента як окрему ізольовану одиницю, а сприяє і стимулює комунікацію між учасниками навчального процесу як в офлайн, так і в онлайн просторі. Крім того, при застосуванні комбінованого методу навчання враховуються різні навчальні потреби окремих студентів, а ресурси та заходи підбираються таким чином, щоб вони ефективно задовольняли ці різні потреби як викладача, так і студента. Автори підкреслюють, що, крім численних переваг, існують також виклики, з якими доведеться зіткнутися, якщо вибрати цей метод навчання: серед них можна виділити технічне обладнання закладу, де ми

плануємо застосовувати цей метод, організаційні виклики, а також виклики, пов'язані з плануванням навчання.

У своїй роботі [4] Новицька Л. І. звертає увагу на важливість застосування комбінованого методу навчання під час російсько-українського конфлікту. Під час пандемії COVID-19 Міністерство освіти і науки України було змушене реорганізувати навчальний процес і продовжити його у формі дистанційного навчання. Після цього російсько-український конфлікт поставив перед освітньою системою додаткові виклики. На жаль, багато навчальних закладів опинилися в складній ситуації і не можуть забезпечити освітній процес через бойові дії та енергетичну нестачу. За таких обставин необхідно застосовувати такий метод навчання, який, незважаючи на труднощі, дозволить забезпечити якісну підготовку української молоді. Одним з найбільш підходящих рішень є використання комбінованого методу навчання, який вже ефективно працює в багатьох європейських країнах, США та інших державах. Серед переваг застосування цього методу навчання Новицька Л. І. називає його гнучкість, яка робить навчання ефективним навіть у нестандартних умовах. Водночас є й труднощі, оскільки традиційна роль викладача трансформується, викладач повинен виконувати функції тьютора, бути здатним реорганізувати процес викладання свого дисципліни та постійно підтримувати інтерес і мотивацію студентів, щоб вони самостійно, без нагляду, засвоювали теоретичну частину навчального матеріалу.

Мета статті – дослідження застосовності комбінованого навчання під час викладання математики у вищих навчальних закладах.

Виклад основного матеріалу. Згідно з поняттям комбінованого навчання, це процес, спрямований на набуття знань, навичок і вмінь, що інтегрує традиційне навчання в аудиторії та поза аудиторією, використовуючи традиційні, дистанційні, електронні та мобільні освітні технології.

Duong Huu Tong та його співавтори підкреслюють, що реалізація комбінованого навчання у вищій освіті може відбуватися шляхом поєднання синхронного (фронтальна робота на лекціях), синхронно-асинхронного (групової роботи на семінарах) та асинхронного (самостійна робота або лабораторні роботи) методів. Асинхронний навчальний матеріал дозволяє виконувати самостійні та/або лабораторні роботи за допомогою сучасних ІКТ-засобів [1].

Змішаний метод навчання поєднує традиційну форму навчання з методами електронного навчання, тобто частина навчання відбувається офлайн, а частина — в онлайн-просторі. Для цього викладачі повинні розробити навчальний матеріал таким чином, щоб він був зрозумілим, містив практичні частини та завдання для самоперевірки, а також питання для самоперевірки. Застосування змішаного методу навчання дозволяє зробити навчальний процес більш гнучким порівняно з традиційним навчанням, оскільки студенти можуть опрацьовувати навчальний

матеріал у своєму темпі, а викладач постійно підтримує їх під час особистих або онлайн-консультацій. Цей метод навчання сприяє розвитку самостійного навчання та відповідальності, а також підвищує мотивацію студентів, оскільки кожен студент просувається у своєму темпі та зупиняється на тій частині навчального матеріалу, яка відповідає його рівню. Крім того, комбіноване навчання дає можливість інтегрувати в навчальний процес різні навчальні засоби, наприклад, вікторини, інтерактивні відео, цифрові тести, що робить навчання більш динамічним. У цьому типі навчання традиційні ролі викладача і студента трансформуються, про що йдеться в наступній статті.

Новицька Л. І. у своїй статті [4] наголошує, що викладач повинен не тільки оцінювати, але й активно підтримувати студентів під час навчального процесу. Викладач повинен постійно підтримувати інтерес і мотивацію студентів, що в цьому методі навчання можна зробити шляхом поєднання групової та індивідуальної роботи, завдяки чому цей метод стає повністю орієнтованим на студентів. Заздалегідь підготовлені електронні навчальні матеріали доступні завжди і з будь-якого місця, студенти можуть обговорити проблемні питання і отримують постійний фідбек у частинах для самоперевірки. Таким чином, навчання стає індивідуальним, і кожен студент просувається у своєму темпі. Змішаний метод навчання також розвиває ключові компетенції, які є надзвичайно важливими на ринку праці: робота в команді, мотивація, відповідальність за виконання завдань, критичне мислення, креативність тощо. Важливу роль у формуванні всіх цих компетенцій відіграють правильно підібрані платформи та програмне забезпечення, такі як Drawchat, інтерактивна віртуальна дошка, Moodle, Telegram, Zoom або Socrates, які підтримують організацію навчання та ефективну комунікацію між викладачем і студентами [4].

При застосуванні змішаного методу навчання викладач повинен уважно спланувати та структурувати навчальний матеріал, щоб досягти ефективних результатів навчання, але, звичайно, цього самого по собі недостатньо. Щоб навчальний метод був дійсно ефективним, необхідно вибрати таку систему управління навчанням, яка дозволяє структуровано подавати навчальний матеріал, відстежувати прогрес студентів, сприяє оцінюванню та комунікації між викладачем і студентами. Крім того, необхідно вибрати такі платформи та програмне забезпечення, які зрозуміло викладають навчальний матеріал, забезпечуючи тим самим інтерактивне навчання. Математичний аналіз включає в себе такі частини навчального матеріалу, для яких важлива візуалізація, наприклад, при дослідженні функцій. Для управління навчанням можна вибрати інтерфейси Moodle або Google Classroom, а для візуалізації — платформи Matlab, GeoGebra або WolframAlpha. Отже, правильний вибір і забезпечення технологічного забезпечення є основною умовою успішного застосування комбінованого методу навчання. У наведеному нижче статті підкреслюються переваги застосування Moodle.

У роботі [5] автори вибирають систему управління навчанням, яка надає широкі можливості для організації освіти. Ця система управління навчанням — Moodle, яка є відкритою та широко поширеною завдяки широкому спектру можливостей, які вона надає. Moodle можна розширювати модулями, призначеними для завдань, вікторин, оцінювання, сертифікації, інтерактивного спільного та спільного навчання. Інтерфейс Moodle є гнучким і легкодоступним, а також зручним у використанні як на настільних комп'ютерах, так і на мобільних пристроях. Він має безліч функцій для розробки та управління курсами, а також кілька корисних функцій для онлайн-оцінювання та виставлення оцінок. Не тільки тести можна проходити та оцінювати онлайн, але й до завдань можна зручно прив'язувати різних оцінювачів, а оцінки можна управляти та перевіряти, коли бали публікуються для окремих користувачів. Цю ж систему управління навчанням використовує Новицька Л. І. у своєму дослідженні.

Важливо оцінити ефективність змішаного методу навчання, щоб можна було достовірно стверджувати про його результативність у викладанні математичного аналізу у вищих навчальних закладах. При оцінці ефективності методу необхідно враховувати його внесок у поглиблення знань студентів, розвиток їхніх навичок вирішення проблем та ключових компетенцій. У порівнянні з традиційними та дистанційними формами навчання, цей метод поєднує їхні переваги, використовуючи як особисту взаємодію, так і гнучкість дистанційного навчання. Успішність змішаного методу навчання була виміряна та оцінена кількома дослідниками, і на основі їхніх результатів можна стверджувати, що студенти, які навчалися за змішаним методом, досягли значно кращих результатів, ніж їхні товариші, які навчалися за іншими методами. У наведеному нижче дослідженні також порівнювалася ефективність змішаного методу навчання з повністю дистанційним навчанням.

У статті Гендра С. та інші [2] показують, що існує значна різниця в успішності студентів, які навчаються повністю онлайн, та тих, хто навчається за комбінованою моделлю. Група, яка використовувала комбінований метод навчання з залученням Geogebra для розуміння навчального матеріалу, показала кращі результати на тестах, ніж контрольна група, яка повністю опанувала поняття математичного аналізу в режимі онлайн. Вони виділяють щонайменше 5 причин, які допомагають студентам легше розуміти та засвоювати навчальний матеріал під час комбінованого навчання:

1) кожне математичне поняття можна подати різними способами, тому, якщо це можливо, використовуємо його числове, алгебраїчне, візуальне та вербальне представлення, щоб полегшити розуміння та засвоєння математичних понять;

2) проблемно-орієнтоване навчання / активне навчання є ефективною технікою як у викладанні, так і в навчанні тем математичного аналізу;

3) GeoGebra допомагає студентам візуалізувати математичні моделі, сприяючи засвоєнню основних понять і формуванню знань, які дозволять їм вирішувати завдання різного рівня складності та генерувати нову інформацію;

4) перед наданням формальних визначень варто ввести поняття за допомогою інших методів, таких як візуалізація або різні види представлення;

5) слід ставити перед студентами математичні завдання, щоб спонукати їх до активного навчання та вирішення проблем [2].

Поряд з оцінкою навчального методу, надзвичайно важливим є також його оцінка як з боку студентів, так і з боку викладачів. Фідбек дає можливість обмінюватися досвідом між користувачами методу, вказує на його сильні сторони та напрямки, які потребують вдосконалення. На основі зібраних відгуків метод можна легко адаптувати до навчального середовища та конкретного дисципліни. Постійне обговорення допомагає підтримувати та вдосконалювати ефективність методу, щоб він залишався придатним для використання в довгостроковій перспективі навіть у разі зміни вимог.

У своїй статті [3] Червінська І. та інші особливо підкреслюють значення фідбеку та його роль для викладачів, які використовують змішаний підхід до навчання. Завдяки фідбеку викладач отримує точне уявлення про те, наскільки студенти зрозуміли та засвоїли навчальний матеріал, які завдання або частини вони не змогли правильно інтерпретувати, що вказує на частини, які потребують додаткового пояснення або відпрацювання. Фідбек допомагає поліпшити якість навчання, а також є важливим інструментом розвитку.

У статтях [4] та [2] автори однозначно підтверджують ефективність змішаного методу навчання. Хоча обидва дослідження проводилися в різних місцях і в різний час, отримані результати є схожими. Автори в [2] провели дослідження в освітніх закладах Індонезії, а автор в [4] — в Україні. Обидва дослідження вивчали ефективність викладання математики в різних умовах із застосуванням комбінованого методу навчання.

У публікації [4] Новицька Л. І. поставила за мету застосувати під час пандемії COVID-19 такі методи навчання, які виявилися ефективними у викладанні математики. Результати дослідження підтвердили гіпотезу, що учні, які навчалися за комбінованою методикою, показали кращі результати на тестах, ніж їхні однолітки, які навчалися дистанційно.

Гендра С. у статті [2] досліджували можливості та ефективність застосування комбінованого методу навчання. Результати підтверджують, що змішаний метод навчання є ефективним у викладанні математики, а також достатньо сучасним, щоб його можна було застосовувати в сучасному, непростому освітньому середовищі.

На основі досліджень, представлених та проаналізованих у статті, змішаний метод навчання є не лише впровадженням технологічних можливостей

в освіту, а й зміною педагогічного підходу. Суть цього методу полягає в поєднанні традиційних форм навчання з цифровими навчальними середовищами, що забезпечує гнучкість та індивідуалізацію навчального процесу. Одним з ключових елементів методу є підвищення активності учнів: студенти не є пасивними споживачами знань, а активними учасниками навчального процесу, які працюють самостійно, отримуючи постійну підтримку від викладачів. Такий підхід сприяє глибшому розумінню навчального матеріалу, розвитку проблемно-орієнтованого мислення, а також підтримці мотивації студентів. Отже, змішаний метод навчання не тільки покращує результати навчання, але й готує студентів до навчання протягом усього життя та до вимог сучасного ринку праці.

Висновки. Після огляду фахової літератури можна однозначно стверджувати, що змішаний метод навчання може бути ефективно застосований у вищих навчальних закладах, особливо для розуміння та глибшого засвоєння математичних понять. Для того щоб метод був застосовним, вищі навчальні заклади повинні мати необхідну технологічну інфраструктуру, а викладачі повинні мати відповідну методологічну підготовку та досвід використання сучасних платформ і програмного забезпечення.

Ефективність комбінованого методу навчання полягає в тому, що студенти, окрім традиційних занять в аудиторіях та асинхронного навчання, активно використовують сучасні ІКТ-засоби, які сприяють візуалізації математичних моделей та вирішенню складних завдань. Важливо підкреслити, що, крім залучення до навчання сучасних інформаційних технологій, платформ та програмного забезпечення, не слід забувати про традиційні пояснення, оскільки розуміння та засвоєння математичних понять без відповідних пояснень не є достатньо ефективним для випуску студентів на ринок праці.

Окрім ефективності комбінованого методу навчання, важливо також наголосити на його гнучкості. До переваг цього методу належить те, що студенти можуть будь-де і будь-коли здобувати нові знання, виконувати завдання або лабораторні роботи за допомогою програмного забезпечення, доступного в Інтернеті.

Загалом, проаналізована література вказує на те, що змішаний метод навчання математичного аналізу не тільки забезпечує більш ефективні результати навчання, але й підвищує самостійність студентів, їх мотивацію та розвиток ключових компетенцій, які стануть у нагоді на практиці. Представлені дослідження підкреслюють, що успішність такого типу навчання значною мірою залежить від методичної підготовки викладачів, наявності відповідної технологічної інфраструктури, а також від свідомого використання систем управління навчанням (таких як Moodle або Google Classroom). Змішаний метод навчання дозволяє реалізувати гнучке та індивідуальне навчання, сприяючи взаємодії між викладачами та студентами, а також між самими студентами, а також сприяє глибшому засвоєнню знань.

Впровадження представленого методу навчання у вищих навчальних закладах є перспективним і сучасним підходом до викладання математичного аналізу, який сприяє глибшому розумінню абстрактних понять та їх взаємозв'язку. Застосування засобів візуалізації сприяє розумінню процесу розв'язання більш складних задач. Як платформи візуалізації в навчанні математичного аналізу можна використовувати MatLab, WolframAlpha або Geogebra.

Результати можуть сприяти оновленню методики вищої освіти, а також надати орієнтири для формування майбутніх освітніх стратегій у галузі природничих наук та технічної освіти.

Література:

1. Duong Huu Tong, Bui Phuong Uyen, Lu Kim Ngan. The application of blended learning in mathematics teacher education: Protocol for a systematic review. *PLOS ONE*, № 9, 2023, с. 47-59
<https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0292244>
2. Hendra Syarifuddin, I. Made Arnawa, Susila Bahri, Nova Noliza Bakar, Budi Rahmadya, Sri Nita, Fitri Adona. How Can Blended Learning and GeoGebra Promote Students' Achievement in Calculus during the COVID-19 Pandemic? *Journal of Hunan University Natural Sciences*, № 2, 2023, с. 57-67
<https://jonuns.com/index.php/journal/article/view/1294/1288>
3. Chervinska, I., Vasylyk, M., Neyko, N., Chervinskyi, A. INNOVATIVE APPROACHES TO THE USE OF FEEDBACK TECHNIQUES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*, (28), 2023, с. 41-46.
<https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.41-46>
4. Новицька, Л. І. Змішане навчання у вищих навчальних закладах в умовах воєнного стану. *Академічні візії*, (40), 2025, с. 78-92.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.14998327>
5. A. Al-Ghassani, H. Al Shamsi, M. Islam, N. Al-Salti, I. Al-Hasni. Enhancing the blended learning experience of Calculus I students. *Mathematics Education Trends and Research*, (1), 2015, с. 20-34
https://www.researchgate.net/publication/282487489_Enhancing_the_blended_learning_experience_of_Calculus_I_students

References:

1. Duong Huu Tong, Bui Phuong Uyen, Lu Kim Ngan (2023). The application of blended learning in mathematics teacher education: Protocol for a systematic review. *PLOS ONE*, № 9, 47-59
2. Hendra Syarifuddin, I. Made Arnawa, Susila Bahri, Nova Noliza Bakar, Budi Rahmadya, Sri Nita, Fitri Adona (2023). How Can Blended Learning and GeoGebra Promote Students' Achievement in Calculus during the COVID-19 Pandemic? *Journal of Hunan University Natural Sciences*, № 2, с. 57-67
3. Chervinska, I., Vasylyk, M., Neyko, N., Chervinskyi, A. (2023). INNOVATIVE APPROACHES TO THE USE OF FEEDBACK TECHNIQUES IN THE EDUCATIONAL PROCESS OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS. *Mountain School of Ukrainian Carpaty*, (28), 41-46.
4. Novytska L. I. (2025). Blended learning in higher education institutions in the conditions of martial law. *Academic Visions*, (40), с. 78-92.
5. A. Al-Ghassani, H. Al Shamsi, M. Islam, N. Al-Salti, I. Al-Hasni. (2015). Enhancing the blended learning experience of Calculus I students. *Mathematics Education Trends and Research*, (1), с. 20-34

УДК 373.3.016:[3+94]:159.923-028.77

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1903-1916](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1903-1916)

Сухопара Ірина Геннадіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ, <https://orsid.org/0000-0001-6330-7825>

Миколенко Надія Юріївна магістрант факультету педагогічної освіти, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, м. Київ

ДІАГНОСТИЧНИЙ АСПЕКТ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Дослідницькі вміння молодших школярів виступають основою формування знань, отримання і опрацювання нової інформації, розвитку самостійності, творчості, допитливості. Дослідницькі вміння молодших школярів розглядаємо як сукупність інтелектуальних, практичних, емоційних дій для вирішення завдань дослідницького спрямування. Серед таких умінь визначаємо: вміння бачити проблеми; ставити запитання; робити припущення; давати визначення поняттям; спостерігати; порівнювати; класифікувати; структурувати матеріал; робити висновки; доводити власні ідеї. Зміст громадянської та історичної освітньої галузі допомагає опановувати дослідницькі вміння, які співвідносяться з результатами, що визначені в Державному стандарті початкової освіти.

Для визначення рівня сформованості дослідницьких умінь учнів 3 класу були запропоновані практичні завдання дослідницького характеру на матеріалі змісту громадянської та історичної освітньої галузі. Таких завдань було розроблено шість і кожне відповідало одному з дослідницьких умінь: ставити проблемні запитання, планувати власне дослідження, збирати, аналізувати інформацію з текстового джерела, порівнювати, класифікувати інформацію, формулювати висновки. До кожного завдання були визначені кількісні (кількість правильних відповідей) та якісні показники (правильність, повнота, логічність відповіді, оригінальність, точність у виконанні завдання, відсутність повторень). Аналіз отриманих емпіричних даних засвідчив, що в учнів 3 класу краще сформовані вміння класифікувати (60% середній, 20% високий і низький рівень), порівнювати (55% середній, 20% високий, 25% низький рівень), робити висновки і планувати дослідження висновки (50% середній, 30% високий, 20% низький рівень). Нижчі показники сформованості вміння ставити запитання (45%

середній, 35% високий, 20% низький рівень) та збирати інформацію (45% середній, 15% високий, 40% низький рівень). Для кращого опанування учнями дослідницькими вміннями доцільно обирати матеріал, що розташований довкола, викликає інтерес, емоції, враховує особистий досвід, надавати перевагу практичним способам дослідницької діяльності.

Ключові слова: дослідницькі вміння, дослідницькі завдання, дослідницька діяльність, громадянська та історична освітня галузь, молодші школярі.

Sukhopara Iryna Gennadiyevna PhD in Pedagogic sciences, Senior Lecturer at the Department of Elementary Education, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv, <https://orsid.org/0000-0001-6330-7825>

Mykolenko Nadiia Yuriyivna graduate student, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Kyiv

DIAGNOSTIC ASPECT OF FORMING RESEARCH SKILLS OF PRIMARY SCHOOL PUPILS DURING THE STUDY OF CIVIC AND HISTORICAL EDUCATIONAL FIELD

Abstract. The research skills of younger schoolchildren serve as the basis for the formation of knowledge, obtaining and processing new information, and developing independence, creativity, and curiosity. We consider the research skills of younger schoolchildren as a set of intellectual, practical, and emotional actions to solve research-oriented tasks. Among such skills, we define: the ability to see problems; ask questions; make assumptions; define concepts; observe; compare; classify; structure material; draw conclusions; prove one's own ideas. The content of the civics and history education field helps to master research skills that correlate with the outcomes defined in the State Standard of Primary Education.

To determine the level of development of research skills of 3rd grade students, practical tasks of a research nature were proposed based on the content material of the civic and historical educational field. Six such tasks were developed, each corresponding to one of the research skills: asking problem questions, planning one's own research, collecting and analyzing information from a text source, comparing and classifying information, and formulating conclusions. До кожного завдання були визначені кількісні (кількість правильних відповідей) та якісні показники (правильність, повнота, Quantitative (number of correct answers) and qualitative indicators (correctness, completeness, logicity of the answer, originality, accuracy in completing the task, absence of repetitions) were determined for each task.логічність відповіді, оригінальність, точність у виконанні завдання, відсутність повторень). Analysis of the empirical data obtained showed that 3rd grade students have better

developed skills in classifying (60% average and 20% high and low level), comparing (55% average and 20% high and 25% low level), drawing conclusions and planning research conclusions (50% average and 30% high and 20% low level). Lower indicators of the development of the ability to ask questions (45% average and 35% high and 20% low level) and collect information (45% average and 15% high and 40% low level). For students to better master research skills, it is advisable to choose material that arouses interest, emotions, is located around, and to give preference to practical methods of research activity.

Key words: research skills, research tasks, research activities, civics and history education, younger schoolchildren.

Постановка проблеми. Сучасна початкова освіта спрямована на розвиток ключових компетентностей учнів, серед яких важливе значення мають дослідницькі вміння, які виступають основою формування знань, отримання і опрацювання нової інформації, розвитку самостійності, творчості, допитливості. Формування таких умінь забезпечує розвиток пізнавальної активності, критичного мислення, здатності ставити цілі та знаходити шляхи їх досягнення. Державний стандарт початкової освіти визначає розвиток умінь спостерігати, ставити запитання, висувати припущення, аналізувати інформацію та робити висновки як один із провідних результатів навчання у молодшому шкільному віці. Особливого значення дослідницькі вміння набувають під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі, яка допомагає пізнавати минуле і сучасне, досліджувати традиції українського народу. На процес формування дослідницьких умінь учнів початкової школи впливають вікові новоутворення, провідний вид діяльності, соціальна ситуація розвитку. Цей процес знаходиться ще на початковому етапі і вимагає допомоги вчителя в активізації пізнавальних інтересів, організації самостійної дослідницької діяльності учнів. Важливо розуміти рівень сформованості різних груп дослідницьких умінь школярів для визначення поетапного їх формування, врахування вікових особливостей на кожному етапі для надання допомоги учням в збагаченні дослідницького досвіду, набутті дослідницької поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження категорії «дослідницькі вміння» представлені в теоретичному аспекті в працях С. Буднік, Л. Голодюк, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, О. Ляшенко, Т. Мієр, Н. Недодатко, Н. Падун, С. Омельчука та інших. Питання сутності, структури, класифікації дослідницьких умінь здобувачів початкової освіти розкриті в роботах О. Вознюк, Г. Єніної, А. Мартін, О. Нікітіної, І. Раєвської, С. Свічкарь. Практичні аспекти формування дослідницьких умінь молодших школярів під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі розглядалися в межах вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у роботах Н. Бібік, Н. Білоусової,

Т. Водолазської, Т. Гільберг, Т. Гордієнко, Н. Дикої, Г. Черненко, проте не виокремлювався громадянський, історичний, народознавчий аспект. Автори, здебільшого, обирають для організації дослідницької діяльності учнів початкової школи природничий матеріал.

Вікові особливості психічного розвитку дітей молодшого шкільного віку та їх вплив на формування дослідницьких умінь окреслені в дослідженнях С. Волошина, Г. Костюка, О. Скрипченко, Н. Фалько, М. Янковчука. Діагностика формування дослідницьких умінь учнів початкової школи фрагментарно представлена в літературі: під час проєктної діяльності відображена в матеріалах К. Поліщук; ставити запитання подана в тезах О. Лазаревої і К. Лазаревої; засобом міні-досліджень на уроках математики в статті Н. Дикої і О. Марченко. Питання діагностики формування дослідницьких умінь молодших школярів під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі недостатньо представлена та потребує подальшого вивчення.

Мета статті полягає в аналізі емпіричних досліджень і висвітленні результатів діагностики сформованості дослідницьких умінь учнів 3 класу з вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Дослідницькі вміння посідають особливе місце серед навчальних умінь учнів початкової школи, оскільки допомагають мислити, пізнавати нове, невідоме, самостійно здобувати, опрацьовувати, застосовувати інформацію в практичній діяльності, обдумувати рішення, прогнозувати, планувати власні дії, представляти результати. Дослідницькі вміння вчені трактують як: «сукупність інтелектуальних і практичних дій, що визначають готовність особистості виконувати розумові та практичні дії, які відповідають дослідницькій діяльності, з використанням знань і життєвого досвіду, осмисленням мети, умов, засобів діяльності щодо вивчення процесів, фактів, явищ» (С. Буднік) [1, С. 132]; «сукупність інтелектуальних і практичних дій, що забезпечують здатність особистості до самостійних спостережень, узагальнення, аналізу процесів і явищ дійсності; до набуття нових знань і застосування їх відповідно до поставленої мети дослідницької діяльності» (М. Вашуленко, С. Дубовик) [2, С. 4]; «сукупність систематизованих знань, умінь і навичок особистості, поглядів і переконань, які визначають функціональну готовність учнів та студентів до творчого пошукового розв'язання пізнавальних задач» (О. Вознюк) [3, С. 51]; «сукупність інтелектуальних, практичних і організаторських умінь, спрямованих на виконання діяльності дослідницького характеру» (М. Головань, М. Яценко) [4, С. 59]. Як бачимо, науковці розуміють дослідницькі вміння як сукупність знань, інтелектуальних і практичних дій, навичок особистості, поглядів і переконань, досвіду, які необхідні для дослідницької діяльності. Вважаємо, що дослідницькі вміння молодших школярів, з урахуванням їх віку і можливостей, можна визначити як сукупність інтелек-

туальних, практичних, емоційних дій для вирішення завдань дослідницького спрямування.

У структурі дослідницьких умінь учнів початкової школи дослідники Н. Недодатко, С. Буднік визначають такі компоненти як: «пізнавальний (уміння, які становлять систему мислительних операцій або дій (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення)); діяльнісний (використання літератури, добір приладів і матеріалів для експерименту, оформлення результатів дослідження у вигляді графіків, таблиць, діаграм і т. ін.); саморегулятивний (уміння організувати свою діяльність, визначати методи, засоби, послідовність і термін виконання навчального-дослідницького завдання, уміння перевірити й оцінити якість його виконання)» [1, С. 132].

Аналіз літератури засвідчив різні погляди науковців щодо класифікації видів дослідницьких умінь школярів. Так М. Ващуленко і С. Дубовик визначають:

«операційні вміння – спостерігати, порівнювати, аналізувати, синтезувати, абстрагувати, узагальнювати, структурувати і систематизувати матеріал, класифікувати, виділяти головне, застосовувати аналогію, робити індуктивні й дедуктивні висновки, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати знання і вміння в новій ситуації, виявляти проблему, висувати гіпотезу, бачити різні підходи до вирішення проблеми і знаходити оптимальний спосіб її розв'язання, прогнозувати й оцінювати результат;

технічні вміння працювати з літературою – конспектувати, анотувати, реферувати, складати й використовувати бібліографію, добирати необхідний для дослідження матеріал, організовувати експеримент, описувати отриманий експериментальний матеріал, робити висновки й оформляти результати свого дослідження у формі доповіді, реферату, статті;

організаційні вміння – визначати мету і завдання дослідження, вибирати найефективніші методи і засоби для роботи, здійснювати самоконтроль і саморегуляцію дослідницької діяльності, перебудовувати свою діяльність у разі потреби, аналізувати і контролювати результати своєї діяльності з метою її поліпшення;

комунікативні вміння – викладати свої думки, вести дискусію, відстоювати власні міркування, встановлювати ділові стосунки з науковим керівником і товаришами, застосовувати прийоми співпраці у процесі дослідницької діяльності (обговорення завдання і розподіл обов'язків, взаємодопомога і взаємоконтроль), виступати з повідомленням про результати дослідження [2; 3].

Дослідниця С. Свічкарь визначає дослідницькі вміння відповідно до основних етапів дослідницької діяльності: «актуалізації проблеми (виявити проблему і визначити напрямок майбутнього дослідження); визначення сфери дослідження (сформулювати основні питання, відповіді на які ми хотіли б

знайти); вибору теми дослідження (спробувати якомога суворіше позначити межі дослідження); вироблення гіпотези (розробити гіпотезу або гіпотези, в тому числі повинні бути висловлені і нереальні, провокаційні ідеї); виявлення і систематизація підходів до вирішення (вибрати методи дослідження); визначення послідовності проведення дослідження; збір і обробка інформації (зафіксувати отримані знання); аналізу та узагальнення отриманих матеріалів (структурувати отриманий матеріал, використовуючи відомі логічні правила та прийоми); підготовки звіту (дати визначення основним поняттям, підготувати повідомлення за результатами дослідження); виступу (захистити результати публічно перед однолітками, відповісти на питання)» [5, С. 199]. На нашу думку, більш доцільною є класифікація О. Савенкова, яка відображає логіку наукового дослідження і відповідає віку учнів початкової школи. Автор визначає такі дослідницькі вміння, як: вміння бачити проблеми; вміння ставити запитання; вміння висувати гіпотези; вміння давати визначення поняттям; вміння класифікувати; вміння спостерігати; вміння і навички проведення експериментів; вміння робити висновки й умовиводи; вміння структурувати матеріал; вміння пояснювати, доводити і захищати свої ідеї [5, С. 199].

Вивчення громадянської та історичної освітньої галузі сприяє формуванню дослідницьких умінь здобувачів початкової освіти, оскільки зміст освітньої галузі допомагає пізнавати, відкривати, досліджувати історичне минуле України, культуру українського народу, своєї родини, а результати вивчення спрямовані на формування дослідницьких умінь: «встановлювати зв'язки між подіями, діяльністю людей та її результатами у часі, пояснювати значення пам'ятних для себе та інших громадян України дат (подій); працювати з різними джерелами соціальної та історичної інформації, аналізувати зміст джерел, критично оцінювати їх; узагальнювати інформацію з різних джерел, розповідаючи про минуле і сучасне; представляти аргументовані судження про відомі факти та історичних осіб, а також про події суспільного життя; аналізувати культурно-історичні основи власної ідентичності, визнавати цінність культурного розмаїття» [6].

Досліджуючи проблему формування дослідницьких умінь в учнів початкової школи, ми визначали наявний рівень сформованості дослідницьких умінь учнів 3-х класів на матеріалі змісту громадянської та історичної освітньої галузі. У дослідженні брали участь 20 учнів Приватного закладу повної загальної середньої освіти Міжнародної американської школи та університету у місті Києві..

Для визначення рівня сформованості дослідницьких умінь учнів були запропоновані практичні завдання дослідницького характеру на матеріалі змісту громадянської та історичної освітньої галузі. Застосування практичних завдань обґрунтовано їхньою здатністю відображати реальні дії школярів у процесі

дослідження, що дозволяє оцінити не лише знання, а й рівень розвитку пізнавальних та аналітичних умінь, логічного мислення, здатності до систематизації інформації, планування діяльності та формування висновків. На відміну від опитувань, які оцінюють переважно словесне відтворення знань або суб'єктивні судження учнів, практичні завдання дозволяють безпосередньо спостерігати прояв дослідницьких умінь у дії та визначати їхній рівень сформованості за конкретними критеріями. Таких завдань було розроблено шість і кожне відповідало одному з дослідницьких умінь, що діагностувалися. Діагностика рівня сформованості дослідницьких умінь молодших школярів здійснювалася на основі виокремлених критеріїв та показників, які добиралися до кожного завдання і враховували кількісні (кількість правильних відповідей) і якісні показники (правильність, повнота, логічність відповіді, оригінальність, точність у виконанні завдання, відсутність повторень).

Для виявлення *вміння ставити проблемні запитання* було запропоновано завдання, яке передбачало аналіз малюнка інтер'єру української хати XVIII–XIX століть і формулювання п'яти запитань, що дозволяють з'ясувати життя людей того часу. Використання цього завдання обґрунтовано тим, що здатність формулювати проблемні питання є першою ланкою дослідницької діяльності, а практична реалізація цього вміння дозволяє оцінити глибину аналітичного мислення учнів. Наводимо зміст завдання.

Завдання 1.

Розглянь малюнок. Уяви що ти журналіст, і можеш дізнатися про життя людей які жили в 1800 році. Придумай 5 запитань, які допоможуть тобі дізнатися більше про життя цих людей.

Рис. 1. Покуть в інтер'єрі хати із с. Беги Коростенського р-ну Житомирської обл. XVIII-XIX ст.

Виконання завдання оцінювали за такими показниками:

високий рівень – учень формулює 4-5 проблемних запитань які спрямовані на з'ясування причин, укладу життя (наприклад, «Як люди готували їжу без електрики?»);

середній рівень – учень формулює 2-3 запитання частково проблемного характеру (Скільки людей жило в хаті? Коли це було?);

низький рівень – формулює запитання репродуктивного характеру, які стосуються змісту.

Результати виконання завдання учнями 3 класу показали, що 7 учнів, що становить 35 % всіх школярів продемонстрували високий рівень сформованості уміння ставити запитання, 9 учнів (45%) виявили середній рівень, лише 4 третьокласники (20%) мали низький рівень. Як свідчать результати діагностики, учням 3 класу ще важко формулювати пошукові та проблемні запитання, які вимагають аналізу, пояснення, з'ясування причин, встановлення причинно-наслідкових зв'язків («Чому?», «Яким чином?», «Для чого?», «Як раніше було?»).

З метою виявлення вміння планувати дослідження запропонували завдання, що передбачало визначення логічної послідовності власних дій щодо вивчення традицій святкування Нового року в минулому. Використання завдання обґрунтовано необхідністю оцінити здатність учнів організовувати власну дослідницьку діяльність, розуміти етапи дослідження та планувати дії послідовно, що неможливо визначити за допомогою формальних опитувань. Наводимо зміст завдання.

Завдання 2.

Ти хочеш дізнатися, як святкували Новий рік твої бабуся та дідусь, коли вони були дітьми. З чого ти почнеш своє дослідження? Визнач порядок дій.

- ☐ Запитаю у бабусі та дідуся
- ☐ Подумаю, що саме хочу дізнатися
- ☐ Подивлюся старі фотографії
- ☐ Розповім іншим про те що дізнався
- ☐ Пошукаю інформацію в книгах

Для оцінювання виконання завдання обрали такі показники:

високий рівень – правильно визначена логічна послідовність дій;

середній рівень – частково правильна послідовність дій, не всі кроки є логічними;

низький рівень – відсутня логічна послідовність дій.

Результати виконання другого завдання третьокласниками, показали, що 6 учнів (30%) продемонстрували високий рівень вміння планувати власне дослідження, 10 здобувачів (50%) виявили середній рівень, а 4 (20%) – низький.

Такі результати свідчать, що вміння організовувати власну дослідницьку діяльність, розуміти етапи дослідження, встановлювати їх послідовність, логічність, планувати дії ще перебуває в стані формування, що обумовлено розвитком навичок логічного мислення, складністю встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Для визначення *вміння знаходити, аналізувати інформацію* в текстових джерелах учням пропонувалося зазначити конкретні факти з пропонованого тексту про вулицю Шевченка. Вибір завдання обґрунтований необхідністю безпосередньо простежити здатність учнів виділяти суттєву інформацію та аналізувати текст самостійно, що за допомогою опитування оцінити важко.

Завдання 3.

Під час дослідження теми «Моя вулиця» ти натрапив на текст:

«Вулиця Шевченка названа на честь великого українського поета Тараса Шевченка. На цій вулиці розташована бібліотека, дитячий садок №15, магазин «Продукти» та автобусна зупинка. Вулиця була побудована у 1965 році. На ній живе 150 сімей.»

Запиши 5 фактів, які ти дізнався про вулицю Шевченка:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____

Виконання завдання оцінювалося з врахуванням кількісних і якісних показників:

високий рівень – виписано 5 правильних конкретних фактів;

середній рівень – зазначено 4-3 правильні факти;

низький рівень – виписано менше 3 фактів.

Результати виконання завдання школярами засвідчили, що 8 (40%) третьокласників мають достатній рівень, 9 (45%) – середній, а 3 (15%) учнів виявили низький рівень сформованості вміння збирати та опрацьовувати інформацію. Спостерігається, що більшість учнів володіють навичкою виділення ключової інформації з текстового матеріалу, проте повний обсяг завдань реалізується лише незначною кількістю учнів.

Для діагностики *вміння аналізувати та порівнювати дані* учні виконували завдання, що передбачало порівняння традицій святкування Нового року у власній родині та родині друга з оформленням результатів схематично, у вигляді діаграми Вена. Виконання завдання учнями дозволяє оцінити їх здатність системно обробляти інформацію, виділяти спільне та відмінне, а також схематично представляти результати, що не піддається оцінюванню через прості опитувальні форми.

Завдання 4.

Порівняй як святкують Новий рік у твоїй родині та родині твого друга.
Зроби висновок, користуйся схемою.

У моїй родині:

Хто готує: _____

Що готують: _____

Хто приходить: _____

Які традиції: _____

У родині друга:

Хто готує: _____

Що готують: _____

Хто приходить: _____

Які традиції: _____

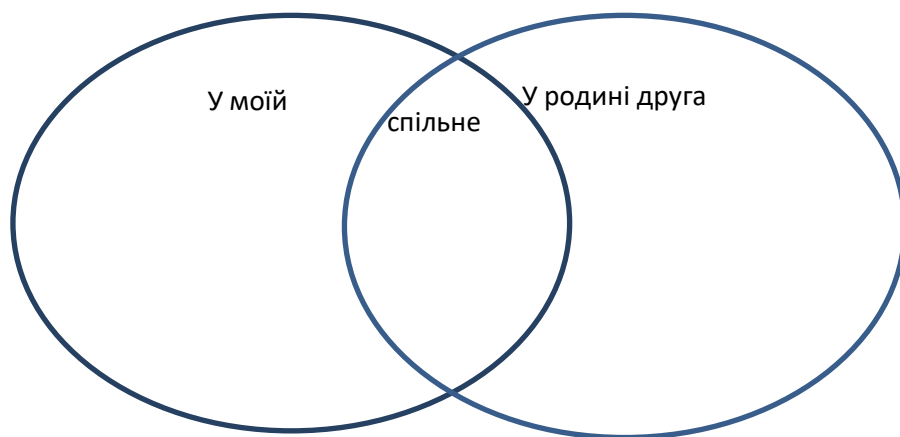

Рис. 2. Діаграма Вена для порівняння результатів у завданні 4

Для визначення рівня сформованості вміння обрали такі показники:

високий рівень – зібрана повна інформація, правильно визначено та записане в діаграму спільне та відмінне;

середній рівень – зібрана повна інформація, спільне та відмінне записане в діаграму частково;

низький рівень – зібрана інформація, порівняння в діаграму не внесене.

Результати виконання завдання на вміння порівнювати інформацію показало такі результати: 5 учнів (25%) продемонстрували високий рівень вміння порівнювати інформацію, структурувати її за допомогою діаграми Вена, 11 школярів (55 %) виявили середній рівень сформованості означеного вміння, 4 здобувачів (20 %) засвідчили низький рівень. Складність виконання завдання викликана вмінням структурувати та схематично подавати інформацію.

З метою визначення сформованості вміння класифікувати об'єкти пропонується завдання розподілити державні, народні, сімейні свята на групи та

обґрунтовували принцип їх класифікації. Проведення цього завдання обґрунтовано необхідністю оцінити здатність учнів аналізувати ознаки об'єктів, встановлювати логічні зв'язки та систематизувати інформацію, що є суттєвим елементом дослідницьких умінь. Наводимо зміст завдання.

Завдання 5.

Розподіли запропоновані свята на групи. Дай назви цим групам.

Свята: Новий рік, День Конституції України, Різдво, Івана Купала, День пам'яті та примирення, Великдень, Трійця, День Соборності України, День народження

Група 1. (назва):

Група 2. (назва):

Група 3. (назва):

Для оцінювання завдання визначили кількісні та якісні показники:

високий рівень – класифікує за 2-3 різними критеріями, прослідковується логіка в класифікації, розуміє зв'язки між святами;

середній рівень – класифікує за 1-2 критеріями;

низький рівень – не може пояснити принцип класифікації.

Результат виконання завдання, яке передбачало продемонструвати вміння класифікувати показав, що 4 учнів (20%) мають високий рівень, 12 школярів (60%) виявили середній рівень, 4 третьокласників (20 %) зафіксували низький рівень. Складність виконання завдання могла бути обумовлена недостатньо сформованим вмінням самостійно визначати ознаки для класифікації.

Для визначення рівня сформованості *вміння робити висновки* пропонувався завдання, що дозволяє оцінити здатність учнів інтегрувати отриману інформацію та робити аргументовані висновки, що є ключовим показником сформованості дослідницьких умінь. У завданні учням пропонувався сформулювати висновки на основі аналізу поданих соціальних змін у районі. Наводимо зміст завдання.

Завдання 6.

Проаналізуй ситуацію та зроби висновок.

За останній рік у твоєму районі:

- відкрили новий дитячий садок;
- відремонтували дорогу;
- поставили нові лавочки у парку;
- відкрили спортивний майданчик;
- встановили нові ліхтарі.

Що спільного у всіх цих змінах?

Для кого зроблені ці покращення?

Про яке ставлення влади до жителів свідчать ці ситуації?

Зроби загальний висновок _____

Завдання оцінювали з врахуванням показників:

високий рівень – відповідь змістовна, з елементами аналізу, учень розуміє громадську спрямованість змін;

середній рівень – висновки короткі та поверхневі, не проведений аналіз ситуації;

низький рівень – часткові висновки або повністю відсутні.

Результат виконання завдання показало, що 6 учнів (30%) виявили високий рівень сформованості вміння робити висновки, 10 третьокласників (50%) мали середній рівень, 4 школярів (20%) засвідчили низький рівень. Такі результати пояснюються складністю у виділенні головної думки, самостійним формулюванням висновку, що обумовлено недостатнім розвитком словесного, логічного мислення третьокласників.

Аналіз та узагальнення отриманих емпіричних даних сформованості дослідницьких умінь засвідчило, що в учнів 3 класу краще сформовані вміння класифікувати (60% середній, 20% високий і низький рівень), порівнювати (55% середній, 20% високий, 25% низький рівень), робити висновки і планувати дослідження (50% середній, 30% високий, 20% низький рівень). З нижчими показниками виявилися сформовані вміння ставити запитання (45% середній, 35% високий, 20% низький рівень) та збирати інформацію (45% середній, 15% високий, 40% низький рівень). Узагальнені результати сформованості дослідницьких умінь учнів 3 класу схематично представлені в діаграмі (рис.3).

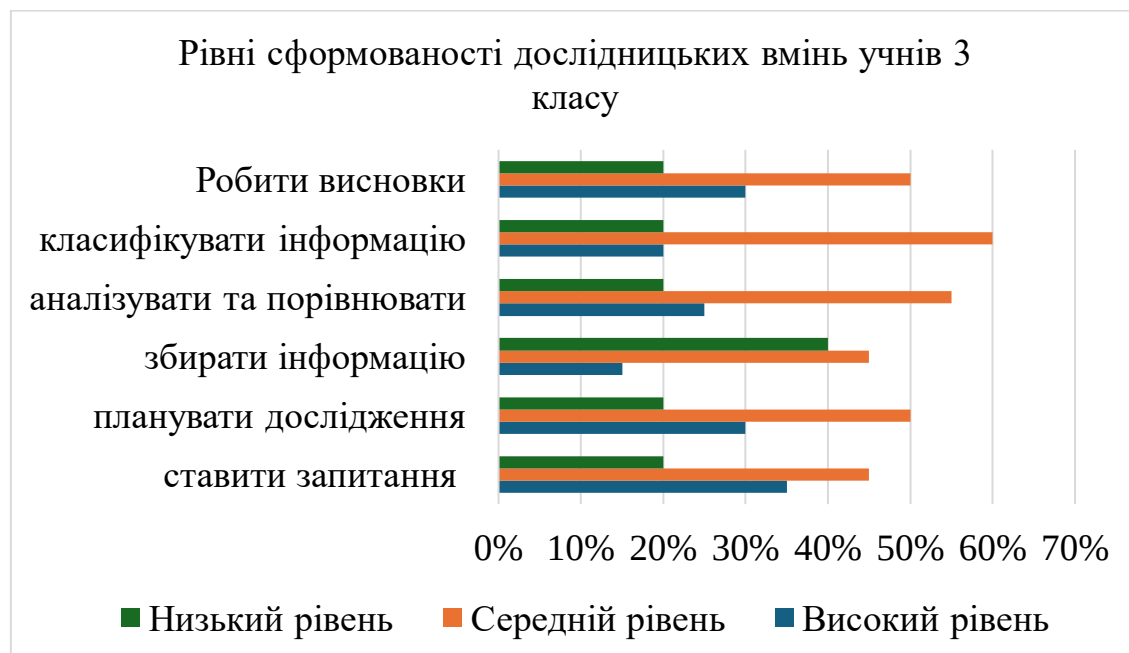

Рис. 3. Узагальнені результати сформованості дослідницьких умінь учнів 3 класу з вивчення громадянської та історичної освітньої галузі

Результати дослідження підтверджують, що 25% школярів досягли високого рівня володіння дослідницькими вміннями і 15% здобувачів мають низький рівень. Проте більшість 60% учнів засвідчили середній рівень сформованості дослідницьких умінь. Виявилося, що краще третьокласники вміють класифікувати, порівнювати інформацію, знаходити спільне і відмінне за пропонованими вчителем ознаками, планувати послідовність дій для вивчення певного об'єкта, робити висновки за допоміжними запитаннями педагога. Недостатньо сформовані вміння, які потребують аналізу, пояснення, встановлення причин, а саме ставити пошукові запитання, збирати, виокремлювати інформацію з текстових джерел.

Вважаємо, що для кращого опанування учнями такими дослідницькими вміннями, як бачити проблеми, ставити запитання, висувати гіпотези, спостерігати, класифікувати, порівнювати, структурувати матеріал, робити висновки доцільно під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі:

пропонувати для пізнання, дослідження, вивчення матеріал, що ознайомлює з минулим, розповідає про історичні події, традиції, побут, предмети української спадщини, видатних особистостей, знаходить емоційний відгук у молодших школярів;

обирати реальні об'єкти для розгляду, які розташовані довкола – світлини, книжки, предмети побуту, одягу з старої шафи, родинні реліквії, казки, легенди, пісні минулих часів, які знайомлять з історією через власну родину, особистий досвід;

надавати перевагу практичній дослідницькій діяльності, в ході якої учні будуть проводити інтерв'ю з людьми поважного віку, дізнаючись про минуле, створювати власні макети, мапи, музеї в класі, виставки, відтворювати історичні події, побут українців у грі, встановлювати історичну послідовність за допомогою «живої» лінії часу;

розробляти дослідницькі завдання з використанням наочних, візуальних засобів, інструкцій, допоміжних запитань, схем для виконання, які сприяють формуванню дослідницьких умінь молодших школярів;

мотивувати допитливість, схильність до пізнання, пошуку, відкриття нового, створюючи пізнавальне освітнє середовище в класі.

Висновки. Результати емпіричного дослідження процесу формування дослідницьких умінь молодших школярів під час вивчення громадянської та історичної освітньої галузі виявили, що учні краще оволоділи вміннями класифікувати, порівнювати інформацію, планувати послідовність дій для організації дослідження, робити висновки за допоміжними запитаннями педагога. Недостатньо сформовані вміння ставити пошукові запитання, збирати, аналізувати інформацію з пропонованого джерела, які вимагають аналізу, встановлення причин, виділення головного. Значні можливості для формування дослідницьких умінь учнів початкової школи має вивчення громадянської та історичної

освітньої галузі в початковій школі, яка пропонує ознайомлення, пізнання, дослідження минулого, культури, побуту, традицій українського народу через власні родинні історії, створення власних колекцій, виставок, мап, макетів, ігрове моделювання історичних подій, виконання дослідницьких завдань.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в розробці дослідницьких завдань для вивчення громадянської та історичної освітньої галузі в 3 класі.

Література:

1. Буднік С. Навчально-дослідницькі уміння: сутнісно-структурний аналіз. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2013. Випуск 7. С. 130–133.
2. Вашуленко М., Дубовик С. Формування дослідницьких умінь на уроках української мови. *Учитель початкової школи*. 2019, №9. С. 3–6.
3. Вознюк О.В. Формування дослідницьких умінь та актуалізації дослідницьких здібностей у дітей та молоді. *Наукові записки Малої академії наук України. Серія: Педагогічні науки*. 2012. Вип. 2. С. 50 – 62.
4. Головань М.С., Яценко В.В. Сутність та зміст поняття «дослідницька компетентність». *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі*. 2012. Випуск VII. С. 55–62.
5. Свічкач С. Сутність та структура дослідницьких умінь молодших школярів. *Вісник українсько-туркменського культурно-освітнього центру*. 2019. С. 197–199.
6. Державний стандарт початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. №87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.10.2025).

References

1. Budnik S. (2013) Navchalno-doslidnytski uminnia: sutnisno-strukturnyi analiz. [Teaching and research skills: substantive-structural analysis]. *Naukovyi visnyk Shkhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi ukrainky. Pedahohichni nauky*, 7, 130–133 [in Ukrainian].
2. Vashulenko M., Dubovyk S. (2019) Formuvannia doslidnytskykh umin na urokakh ukrainskoi movy [Formation of research skills in Ukrainian language lessons]. *Uchytel pochatkovoi shkoly – Elementary school teacher*, 9, 3–6 [in Ukrainian].
3. Vozniuk O.V. (2012) Formuvannia doslidnytskykh umin ta aktualizatsii doslidnytskykh zdibnostei u ditei ta molodi [Formation of research skills and actualization of research abilities in children and youth]. *Naukovi zapysky Maloi akademii nauk Ukrainy – Scientific notes of the Minor Academy of Sciences of Ukraine. Serii: Pedahohichni nauky*, 2, 50 – 62 [in Ukrainian].
4. Holovan M.S., Yatsenko V.V. (2012) Sutnist ta zmist poniattia «doslidnytska kompetentnist» [The essence and content of the concept of "research competence"]. *Teoriia ta metodyka navchannia fundamentalnykh dystsyplin u vyshchii shkoli – Theory and methodology of teaching fundamental disciplines in higher education*, VII, 55–62 [in Ukrainian].
5. Svichkar S. (2019). Sutnist ta struktura doslidnytskykh umin molodshykh shkoliariv [The essence and structure of research skills of younger schoolchildren]. *Visnyk ukrainsko-turkmenskoho kulturno-osvitnoho tsentru – Bulletin of the Ukrainian-Turkmen Cultural and Educational Center*, 197–199 [in Ukrainian].
6. Derzhavnyi standart pochatkovoi osvity: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21 liutoho 2018 r. №87. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 20.10.2025) [in Ukrainian].

УДК 37.091.12:51:37.013.42

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1917-1942](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1917-1942)

Таточенко Володимир Іванович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри алгебри, геометрії та математичного аналізу, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-8984-268X>

Гаран Ірина Олегівна асистентка кафедри алгебри, геометрії та математичного аналізу, Херсонський державний університет, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0009-0005-6545-8359>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ РЕФЛЕКСІЇ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ МАТЕМАТИКИ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ

Анотація. У статті всебічно розкрито сутність, структуру та значення формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики як одного з пріоритетних і стратегічно важливих напрямів сучасної методики навчання математики. Професійна рефлексія розглядається як системоутворювальний компонент професійної компетентності педагога, що забезпечує усвідомлення власної діяльності, критичний аналіз педагогічних дій, прогнозування результатів навчально-виховного процесу й готовність до самовдосконалення. Здійснено аналіз теоретико-методологічних засад дослідження проблеми, визначено концептуальні підходи (особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний, аксіологічний), які створюють методологічну основу для розроблення ефективних засобів формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів математики.

Визначено структуру професійної рефлексії, що охоплює когнітивний, емоційно-ціннісний та діяльнісно-практичний компоненти. Окреслено педагогічні умови її розвитку: створення рефлексивно-освітнього середовища, інтеграція рефлексивних завдань у зміст фахових дисциплін, використання технологій педагогічного коучингу, самоаналізу, портфоліо й цифрових інструментів рефлексії. Показано роль фахових курсів, зокрема методики навчання математики, у формуванні здатності студентів до самооцінки та самоорганізації, а також значення педагогічної практики як простору рефлексивного осмислення професійного досвіду.

Акцентовано, що розвиток професійної рефлексії забезпечує інтеграцію теоретичних знань і практичних умінь, сприяє становленню інноваційного типу педагогічного мислення, підвищує рівень професійної самосвідомості майбутніх

учителів математики. Рефлексивна підготовка визначається необхідною умовою формування творчого, саморозвивального педагога, здатного до критичного переосмислення власної діяльності та впровадження ефективних інновацій у навчання математики.

Ключові слова: професійна рефлексія, майбутній учитель математики, методика навчання математики, педагогічна діяльність, рефлексивна компетентність, професійне становлення.

Tatochenko Volodymyr Ivanovych Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Algebra, Geometry and Mathematical Analysis, Kherson State University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-8984-268X>

Haran Iryna Olehivna Assistant Professor, Department of Algebra, Geometry and Mathematical Analysis, Kherson State University, Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0009-0005-6545-8359>

DEVELOPING PROFESSIONAL REFLECTION OF FUTURE MATHEMATICS TEACHERS AS A PRIORITY DIRECTION OF MATHEMATICS TEACHING METHODOLOGY

Abstract. The article comprehensively reveals the essence, structure, and significance of the formation of professional reflection of future mathematics teachers as one of the priority and strategically important directions of modern methods of teaching mathematics. Professional reflection is considered as a system-forming component of a teacher's professional competence that ensures awareness of one's own pedagogical activity, critical analysis of teaching actions, forecasting of educational outcomes, and readiness for self-improvement. The theoretical and methodological foundations of the research problem are analyzed, and conceptual approaches (personality-oriented, activity-based, competence-based, and axiological) are determined as the methodological basis for developing effective means of forming reflective competence in future mathematics teachers.

The structure of professional reflection is defined as including cognitive, emotional-value, and activity-practical components. The pedagogical conditions for its development are outlined: the creation of a reflective educational environment, the integration of reflexive tasks into professional courses, the use of pedagogical coaching technologies, self-analysis, portfolios, and digital reflection tools. The role of professional disciplines, particularly the methodology of teaching mathematics, in fostering students' ability to self-assess and self-organize is emphasized, as well as the importance of teaching practice as a space for reflective comprehension of professional experience.

It is emphasized that the development of professional reflection ensures the integration of theoretical knowledge and practical skills, contributes to the formation of an innovative type of pedagogical thinking, and enhances the level of professional self-awareness of future mathematics teachers. Reflective training is defined as a necessary condition for the formation of a creative, self-developing teacher capable of critical rethinking of personal pedagogical activity and implementing effective innovations in mathematics education.

Keywords: professional reflection, future mathematics teacher, methodology of teaching mathematics, pedagogical activity, reflective competence, professional development.

Постановка проблеми. Сучасна система підготовки майбутніх учителів математики орієнтується на формування не лише глибоких предметних і методичних знань, а й здатності до рефлексивного аналізу власної професійної діяльності. Професійна рефлексія постає ключовим механізмом розвитку педагогічної майстерності, оскільки саме через усвідомлення, переосмислення та оцінювання власних дій і рішень відбувається становлення індивідуального стилю професійного мислення педагога.

В умовах цифровізації, швидких технологічних змін та інноваційного оновлення освіти рефлексивна компетентність учителя математики набуває особливого значення. Вона забезпечує не лише критичне осмислення педагогічної практики, а й готовність до саморозвитку, самооцінювання та безперервного професійного вдосконалення [1]. Саме завдяки розвиненій рефлексії педагог здатен трансформувати власну діяльність відповідно до нових освітніх викликів і потреб учнів покоління Z і Alpha.

Професійна рефлексія виступає системоутворювальним компонентом професійної компетентності вчителя математики, поєднуючи когнітивний, емоційно-ціннісний і діяльнісний аспекти його підготовки [2]. Вона передбачає вміння виявляти й аналізувати педагогічні труднощі, знаходити шляхи їх подолання, прогнозувати результати власних дій і приймати обґрунтовані рішення в умовах навчального процесу.

Міжнародний освітній простір також акцентує увагу на розвитку рефлексивної здатності майбутніх учителів. У документах Європейської рамки цифрової компетентності для педагогів і в концепціях OECD “Teaching for the Future” (2021) підкреслюється важливість формування рефлексивного ставлення до власної діяльності як чинника професійного зростання, педагогічної гнучкості та інноваційності. Дослідження зарубіжних учених (J. Dewey, D. Schön, L. Korthagen, Ch. Rodgers) підтверджують, що рефлексія є основою професійного саморозвитку та становлення «мислячого практичного діяча» (reflective practitioner).

Отже, проблема формування професійної рефлексії у майбутніх учителів математики набуває особливої актуальності в контексті компетентнісного, діяльнісного та аксіологічного підходів до професійної освіти. Вона потребує системного теоретичного осмислення та практичного забезпечення в процесі методичної підготовки, спрямованої на розвиток здатності до усвідомленого проєктування, реалізації й удосконалення власної педагогічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання професійної підготовки вчителя математики традиційно посідає вагоме місце у вітчизняній і зарубіжній педагогічній науці. Значний внесок у розвиток теоретичних і практичних засад цієї проблематики зробили такі дослідники, як В. Ачкан, В. Бевз, М. Бурда, О. Дубинчук, О. Матяш, В. Моторіна, С. Семенець, С. Скворцова, З. Слєпкань, О. Співаковський, Н. Тарасенкова, В. Швець та інші. Їхні наукові праці присвячено осмисленню сучасних тенденцій професійної підготовки майбутнього вчителя математики в контексті реформування освіти, впровадження інноваційних педагогічних технологій, інтеграції цифрових інструментів навчання й формування компетентнісної моделі фахівця нової генерації.

У центрі уваги сучасних дослідників перебуває формування професійної компетентності майбутнього вчителя математики як інтегративної якості, що поєднує знання, уміння, цінності, мотиваційно-рефлексивні установки та особистісні якості (С. Скворцова, З. Слєпкань, Н. Тарасенкова). У працях І. Акуленко, І. Богатирьової, А. Воеводи, Н. Глузмана, А. Кузьмінського, О. Лебедєвої, І. Лов'янової, І. Малової, Л. Михайленко, В. Моторіної, С. Музиченка, Л. Петренко, С. Петренка, С. Ракова, З. Сердюк, О. Скафи, Н. Тарасенкової, І. Шумілової, Л. Філон та ін. висвітлено сутність, структуру та динаміку професійної компетентності педагога-математика, розроблено ефективні моделі, технології та засоби її формування в умовах сучасної педагогічної освіти.

Водночас у педагогічній психології (Л. Виготський, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн, А. Брушлінський, І. Бех, В. Семиченко, Н. Побірченко) професійна рефлексія розглядається як вищий рівень самосвідомості, що забезпечує осмислення суб'єктом власних дій, мотивів, цілей і результатів педагогічної діяльності. З позицій психолого-педагогічного підходу рефлексія є механізмом саморозвитку та самокорекції професійної поведінки майбутнього вчителя, а також необхідною умовою його професійного становлення (О. Абдулліна, Н. Кузьміна, І. Зязюн, А. Маркова, В. Сластьонін).

У межах методики навчання математики проблема рефлексії розглядається як компонент методичної культури вчителя, що забезпечує усвідомлення ним власних педагогічних дій, аналіз ефективності методичних рішень, уміння передбачати труднощі учнів і коригувати навчальний процес (З. Слєпкань, С. Скворцова, В. Моторіна, О. Співаковський, Н. Тарасенкова, О. Матяш,

І. Лов'янова). Науковці підкреслюють, що розвиток рефлексії майбутнього вчителя математики є передумовою становлення його методичної компетентності, адже саме здатність до самоаналізу, критичної оцінки власної діяльності, переосмислення педагогічного досвіду і пошуку нових шляхів навчання зумовлює ефективність професійного зростання.

У низці сучасних праць (В. Моторіна, Л. Петренко, С. Семенець, Н. Тарасенкова, І. Лов'янова, О. Скафа) професійну рефлексію розглянуто в системі підготовки майбутніх учителів як інтегративний компонент методичної підготовки, що проявляється на різних етапах навчального процесу: від аналізу власних способів розв'язування математичних задач — до усвідомлення труднощів учнів і добору відповідних педагогічних стратегій.

Таким чином, проведений аналіз літературних джерел засвідчує, що формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики є міждисциплінарною проблемою, що інтегрує психологічні, педагогічні та методичні аспекти. Вона охоплює розвиток самопізнання, самоконтролю, аналітичного мислення, педагогічної інтуїції та ціннісно-сислової спрямованості діяльності. Проте в сучасній методичній підготовці потребує подальшого розроблення цілісна система формування професійної рефлексії, зорієнтована на практичну реалізацію рефлексивних технологій навчання майбутніх педагогів-математиків.

Невирішені питання формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики та обґрунтування вибору напряму дослідження

Попри наявність значної кількості наукових праць, присвячених формуванню професійної компетентності майбутніх учителів математики, проблема розвитку професійної рефлексії залишається недостатньо опрацьованою як у теоретичному, так і в практико-методичному вимірах.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних і методичних джерел (І. Бех, В. Моторіна, С. Скворцова, Н. Тарасенкова, О. Співаковський, І. Лов'янова, З. Слєпкань, Л. Петренко та ін.) засвідчує, що існує низка невирішених або дискусійних питань, серед яких:

Нечіткість категоріального апарату. У сучасній науковій літературі спостерігається термінологічна розбіжність у трактуванні понять «професійна рефлексія», «методична рефлексія», «педагогічна рефлексія». Часто вони вживаються як синоніми, хоча відображають різні рівні усвідомлення діяльності педагога. Невирішеним залишається питання про структурні компоненти професійної рефлексії вчителя математики, її критерії та показники розвитку.

Недостатня розробленість моделі формування рефлексії у процесі методичної підготовки. Попри наявність спроб створення загальних моделей професійного розвитку педагога, спеціально орієнтовані моделі розвитку рефлексії майбутнього вчителя математики (з урахуванням специфіки математичного мислення, логічного аналізу, абстрагування, діяльнісного підходу) залишаються фрагментарними.

Обмежене використання рефлексивних технологій у навчальному процесі. У навчальних планах педагогічних університетів питання формування рефлексії часто розглядається лише як побічний результат професійної підготовки. Бракує системного підходу до впровадження рефлексивних методів і прийомів (рефлексивні щоденники, педагогічні портфоліо, самооцінювання, педагогічний кейс-аналіз, тренінги рефлексії тощо) у методичні курси з математики.

Недостатня емпірична база досліджень. У сучасних працях переважають теоретичні узагальнення, тоді як емпіричні дослідження реального рівня сформованості професійної рефлексії у студентів-математиків проводяться рідко. Потребують уточнення інструменти її діагностики та методи кількісно-якісного вимірювання.

Незавершеність розроблення педагогічних умов і критеріїв ефективності. Питання про оптимальні педагогічні умови, які забезпечують розвиток професійної рефлексії (змістові, процесуальні, мотиваційні, середовищні), залишаються відкритими. Не визначено, які саме комбінації методів, форм і засобів навчання сприяють найвищій ефективності її формування.

Відсутність інтеграції психологічних і методичних аспектів. Часто в педагогічних дослідженнях рефлексія аналізується або з позицій психології (як механізм самосвідомості), або з позицій методики (як елемент професійної діяльності вчителя). Проте синтез психолого-педагогічного та методичного підходів до формування професійної рефлексії ще не досяг належного рівня теоретичного узагальнення.

Обґрунтування вибору напряму дослідження. З огляду на виявлені суперечності між: зростаючими вимогами до рефлексивної культури майбутнього вчителя математики; і недостатньою науково-методичною розробленістю системи її формування у процесі фахової підготовки — визначено доцільність наукового пошуку, спрямованого на створення й теоретичне обґрунтування моделі формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики.

Обраний напрям дослідження зумовлено необхідністю:

- конкретизації структури, рівнів і критеріїв сформованості професійної рефлексії;
- визначення педагогічних умов і технологій її розвитку у процесі методичної підготовки;
- розроблення рефлексивно орієнтованого освітнього середовища, яке забезпечує єдність когнітивного, емоційно-ціннісного й діяльнісного компонентів професійного становлення майбутнього вчителя математики.

Таким чином, дослідження спрямовується на побудову цілісної методичної системи формування професійної рефлексії, що інтегрує психолого-педагогічні механізми саморозвитку особистості з методичними засобами професійної підготовки. Це відповідає сучасним тенденціям розвитку педагогічної освіти, орієнтованій на рефлексивну, компетентнісну та інноваційну парадигму.

Мета статті – теоретично обґрунтувати й розкрити сутність формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики як пріоритетного напрямку сучасної методики навчання математики; визначити її структуру, компоненти, педагогічні умови, засоби та технології розвитку рефлексивної компетентності майбутніх фахівців; окреслити потенціал рефлексії як механізму інтеграції теоретичних знань і практичної діяльності в процесі професійної підготовки вчителя математики.

Виклад основного матеріалу. Одним із важливих напрямів сучасної методичної науки є вивчення рефлексивних процесів, які забезпечують цілісність, усвідомленість і розвиток професійно-педагогічної діяльності майбутнього вчителя математики. У контексті підготовки майбутніх педагогів поняття «рефлексія» набуває багатовимірного змісту, охоплюючи різні рівні самопізнання, самоаналізу та самокорекції діяльності. Відповідно до цього доцільно розмежувати поняття професійної, педагогічної та методичної рефлексії, визначивши їх взаємозв'язок і роль у становленні компетентного вчителя математики.

Професійна рефлексія як системоутворювальний компонент педагогічної діяльності. У психолого-педагогічній науці поняття професійна рефлексія розглядається як процес і результат усвідомлення суб'єктом своєї професійної діяльності, її мотивів, способів, результатів і власної ролі в їх досягненні [3].

За визначенням С. Максименка, рефлексія є механізмом саморозвитку особистості, що забезпечує перехід від зовнішніх дій до внутрішніх, мисленнєвих структур, здатних до саморегуляції. Подібної позиції дотримувався Л. Виготський, який вважав рефлексію внутрішнім чинником переходу від навчання до розвитку.

Н. Кузьміна наголошує, що професійна рефлексія є системоутворювальним компонентом педагогічної майстерності, оскільки забезпечує самоконтроль, прогнозування результатів діяльності, її корекцію й розвиток. У працях І. Зязюна і В. Бондаря рефлексія розглядається як морально-ціннісний вимір педагогічної дії, що виявляється у здатності вчителя до співпереживання, співтворчості й самоаналізу [4-5].

У методичній підготовці майбутнього вчителя математики професійна рефлексія проявляється у вмінні: усвідомлювати власні професійні цінності й установки; оцінювати ефективність педагогічних дій; виявляти суперечності між цілями, методами й результатами діяльності; коригувати власну методичну позицію.

Таким чином, професійна рефлексія виконує інтегративну функцію — поєднує мотиваційний, когнітивний, емоційний і діяльнісний аспекти професійної самосвідомості, визначаючи стратегічну спрямованість розвитку майбутнього фахівця.

Педагогічна рефлексія як механізм осмислення освітньої взаємодії. Поняття педагогічної рефлексії конкретизує професійний вимір і характеризує здатність педагога аналізувати власну діяльність у взаємодії з учнями, осмислювати ефективність методів, засобів і форм навчання.

На думку О. Савченко, педагогічна рефлексія є «вищою формою педагогічного мислення» [6], яка передбачає усвідомлення вчителем себе як суб'єкта навчального процесу, що не лише навчає, а й навчається через аналіз власних дій.

В. Бондар визначає педагогічну рефлексію як уміння «побачити себе очима учня» [5], що є основою для удосконалення навчального спілкування. І. Зязюн вбачав у ній «морально-естетичний центр педагогічної культури» [4], який забезпечує гармонію між розумінням, співпрацею й саморозвитком учителя.

У процесі методичної підготовки педагогічна рефлексія виявляється в таких уміннях: аналізувати педагогічні ситуації та результати навчальної діяльності; оцінювати власну педагогічну позицію; здійснювати рефлексивне управління навчальними взаємодіями; створювати умови для формування рефлексії в учнів.

Таким чином, педагогічна рефлексія є операційно-процесуальною ланкою професійної рефлексії, адже реалізує її у конкретних педагогічних діях, забезпечуючи свідомий вибір і оцінку освітніх стратегій.

Методична рефлексія як чинник розвитку методичної компетентності. Методична рефлексія є різновидом професійно-педагогічної рефлексії, яка стосується аналізу, оцінки та вдосконалення методів, прийомів і технологій навчання математики.

Як зазначає З. Слєпкань, рефлексивна діяльність учителя математики є необхідною умовою перетворення знань з методики на індивідуальну систему педагогічних дій [7]. О. Матяш трактує методичну рефлексію як «усвідомлене самостереження за процесом застосування методичних засобів і прийомів з метою підвищення їх ефективності» [8].

Дослідження Л. Петренко і Н. Тарасенкової підтверджують, що методична рефлексія є ключовим показником методичної компетентності майбутнього вчителя, оскільки забезпечує зв'язок між теоретичними знаннями й практичною діяльністю, сприяє професійному саморозвитку, формуванню індивідуального стилю викладання [9-10].

Структура методичної рефлексії охоплює: когнітивний компонент — знання про методи, форми, засоби навчання математики; аналітичний компонент — уміння оцінювати ефективність методичних рішень; проєктивний компонент — здатність прогнозувати результати застосування певних технологій; корекційний компонент — уміння вдосконалювати власну діяльність на основі самоаналізу.

Взаємозв'язок професійної, педагогічної та методичної рефлексій.
Взаємозв'язок між трьома видами рефлексії можна представити як ієрархічну систему:

Професійна рефлексія — стратегічний рівень, що визначає загальну спрямованість і цінності професійного розвитку.

Педагогічна рефлексія — тактичний рівень, що забезпечує аналіз педагогічних дій і взаємодій.

Методична рефлексія — операційний рівень, що стосується конкретних методів, прийомів і засобів навчання.

Їхня взаємодія утворює рефлексивну систему методичної підготовки, у якій: професійна рефлексія задає мотиваційно-ціннісну основу; педагогічна — формує аналітико-оціночний інструментарій; методична — забезпечує конкретизацію рефлексії у діяльності [11].

Таким чином, розвиток методичної компетентності майбутнього вчителя математики неможливий без формування єдності трьох видів рефлексії, що забезпечує інтеграцію знань, досвіду й особистісного зростання.

Професійна, педагогічна й методична рефлексії є взаємопов'язаними складовими єдиної системи професійного саморозвитку майбутнього вчителя математики.

Професійна рефлексія виконує інтегративну функцію, педагогічна — операційно-аналітичну, методична — технологічно-корекційну.

Розвиток методичної підготовки потребує створення умов для цілеспрямованого формування кожного виду рефлексії через інтеграцію теоретичних і практичних форм навчання [12].

Концептуальна модель взаємозв'язку професійної, педагогічної та методичної рефлексій у структурі методичної підготовки майбутнього вчителя математики побудована на принципах:

- цілісності (рефлексія розглядається як системоутворювальний чинник професійного становлення);
- ієрархічності (кожен вид рефлексії виконує окрему, але взаємопов'язану функцію);
- динамічності (розвиток від зовнішнього педагогічного аналізу до внутрішнього саморефлексивного мислення);
- інтеграції (взаємопроникнення професійних, педагогічних і методичних складових).

ПРОФЕСІЙНА РЕФЛЕКСІЯ

Ціннісно-світоглядний рівень. Усвідомлення себе як професіонала, мотивація до саморозвитку, визначення педагогічних цілей та етичних орієнтирів.

↓ формує основи для

ПЕДАГОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ

Аналіз навчально-виховного процесу, взаємодії з учнями, осмислення ефективності педагогічних стратегій і форм діяльності.

↓ конкретизується у

МЕТОДИЧНА РЕФЛЕКСІЯ

Оцінка адекватності методів, прийомів і технологій навчання математики; вдосконалення індивідуального стилю викладання.

↑ ЗВОРОТНИЙ ЗВ'ЯЗОК ↓

Методична рефлексія збагачує педагогічну практику, яка, у свою чергу, підсилює професійну самосвідомість.

Рис. 1 Структурно - логічна схема взаємозв'язку професійної, педагогічної, методичної рефлексії у структурі методичної підготовки майбутнього вчителя математики

Таблиця 1.

Взаємозв'язок трьох видів рефлексії

Вид рефлексії	Змістова сутність	Основні функції	Ключові показники сформованості	Результати для методичної підготовки
Професійна	Усвідомлення себе як суб'єкта педагогічної діяльності; розуміння цінностей і цілей професії	Мотиваційна, ціннісно-смилова, інтегративна	Самоідентифікація з професією; потреба у саморозвитку; сформованість професійних цінностей	Орієнтація студента на професійне самовдосконалення, розвиток професійної самосвідомості
Педагогічна	Осмислення педагогічної взаємодії, оцінка ефективності власних дій і навчальних ситуацій	Аналітична, комунікативна, регулятивна	Здатність до аналізу навчальних ситуацій; уміння прогнозувати реакцію учнів; самооцінка педагогічних дій	Формування культури педагогічного мислення, здатності до критичного аналізу навчального процесу
Методична	Аналіз і вдосконалення методів, засобів і технологій навчання математики	Проективна, конструктивна, корекційна	Уміння оцінювати ефективність методів; готовність до інновацій; володіння методичним інструментарієм	Розвиток методичної компетентності, формування індивідуального стилю педагогічної діяльності

Формування професійної рефлексії майбутнього вчителя математики — це поетапний, інтегрований процес, у якому професійна рефлексія задає ціннісно-мотиваційну основу, педагогічна забезпечує усвідомлення власної діяльності, а методична — спрямовує на вдосконалення навчально-методичного інструментарію [13].

Їх єдність утворює рефлексивне середовище методичної підготовки, що функціонує як відкрита динамічна система і забезпечує формування рефлексивно-компетентного педагога, здатного до саморозвитку, самооцінки й творчої самореалізації.

У методиці навчання математики професійна рефлексії розглядається як інтегративна якість, що поєднує когнітивні, емоційно-ціннісні, мотиваційні та діяльнісні аспекти [7].

Методологічну основу становлять:

- Конструктивістська парадигма освіти, згідно з якою знання формуються через активне осмислення власного досвіду.
- Діяльнісний підхід, що забезпечує аналіз педагогічних дій у контексті навчальної взаємодії.

- Компетентнісний підхід, який визначає рефлексивну компетентність як одну з провідних складових професійної компетентності педагога [14].
- Акмеологічний підхід, орієнтований на досягнення педагогом вершин професійної майстерності через самоаналіз і саморозвиток.
- Ресурсний підхід полягає у визначенні й використанні наявних інтелектуальних, педагогічних, психологічних і технологічних ресурсів, що сприяють розвитку рефлексивної здатності студента. До таких ресурсів належать навчальні матеріали, методичні посібники, цифрові освітні платформи, педагогічний досвід викладачів і наставників. Ефективне використання ресурсів дозволяє оптимізувати процес формування компетентності та сприяє самостійній організації навчальної діяльності.
- Середовищний підхід передбачає створення сприятливого навчально-педагогічного та соціально-психологічного середовища, яке стимулює студентів до усвідомленої саморефлексії. Це можуть бути інтерактивні навчальні простори, групові дискусії, педагогічні лабораторії, середовище педагогічної практики, де студент отримує можливість спостерігати, аналізувати та коригувати власну діяльність у безпечному та підтримуючому контексті.
- Контекстний підхід полягає у зв'язуванні процесу формування професійної рефлексії з реальними педагогічними ситуаціями. Він забезпечує інтеграцію теоретичних знань із практичними завданнями: аналіз уроків, педагогічні кейси, розбір педагогічних ситуацій, використання цифрових симуляцій. Завдяки цьому студент вчиться переносити рефлексивні навички на конкретні обставини та професійні виклики.
- Технологічний підхід акцентує увагу на використанні спеціально розроблених методик, моделей і педагогічних технологій, що сприяють розвитку рефлексії. Сюди належать технології самоаналізу та самооцінювання, педагогічний коучинг, робота з портфоліо, інтерактивні методи зворотного зв'язку, цифрові інструменти збору й аналізу педагогічних даних. Цей підхід дозволяє формувати системність і структурованість у рефлексивній діяльності майбутнього вчителя.
- Системно-синергетичний підхід розглядає професійну рефлексію як складну, динамічну систему, де взаємодіють когнітивні, емоційні, мотиваційні та діяльнісні компоненти особистості. Він передбачає дослідження закономірностей функціонування та розвитку рефлексивної компетентності, взаємозв'язків між елементами системи, а також синергетичний ефект, коли поєднання різних компонентів створює новий рівень професійного розвитку, недосяжний окремими методами.
- Особистісно-орієнтований підхід фокусується на індивідуальних особливостях кожного студента, врахуванні його інтелектуальних, психологічних та ціннісно-мотиваційних характеристик. Він забезпечує адаптацію навчального

процесу до потреб та потенціалу майбутнього педагога, стимулює його активну позицію, внутрішню мотивацію до самопізнання, саморозвитку і формування власного професійного стилю мислення.

Інтеграція цих підходів у процесі методичної підготовки дозволяє створити багаторівневу, динамічну та гнучку систему, яка забезпечує цілісне формування професійної рефлексії. Вона сприяє не лише опануванню теоретичних знань і практичних умінь, а й розвитку здатності до критичного аналізу власної діяльності, саморегуляції та інноваційного підходу до навчання математики.

Професійна рефлексія майбутнього вчителя математики має багаторівневу структуру, до якої входять такі компоненти:

Когнітивний компонент – знання про сутність і функції рефлексії, закономірності навчання й виховання, методичні принципи побудови уроків математики.

Операційно-діяльнісний компонент – уміння аналізувати педагогічні ситуації, проектувати навчальні дії, здійснювати самооцінку й корекцію власних методичних рішень.

Емоційно-ціннісний компонент – усвідомлення значущості рефлексії як основи професійного зростання, готовність до самокритичності, емпатійність у педагогічній взаємодії.

Мотиваційний компонент – внутрішня потреба у професійному самовдосконаленні, прагнення осмислювати результати власної діяльності.

Формування професійної рефлексії в системі методичної підготовки майбутніх учителів математики потребує створення спеціально організованого рефлексивного освітнього середовища, яке забезпечує: залучення студентів до рефлексивно-орієнтованої навчальної діяльності (аналіз уроків, дискусії, педагогічні кейси, мікровикладання); практико-дослідницький підхід до засвоєння методики навчання математики; використання цифрових технологій для фіксації, аналізу та оцінювання педагогічного досвіду; організацію педагогічної практики з елементами самоспостереження й самоаналізу; розробку портфоліо професійного становлення майбутнього вчителя [15].

Сутність, закономірності функціонування та особливості проектування методичної системи навчання в сучасному педагогічному знанні розглядаються крізь призму системного, діяльнісного, компетентнісного й аксіологічного підходів. Методична система навчання є цілісним, багаторівневим, відкритим і динамічним утворенням, що інтегрує взаємопов'язані компоненти: мету, зміст, методи, засоби, форми організації освітнього процесу, програмні результати, технології добору змісту, а також механізми встановлення взаємозв'язків між усіма елементами. Її структура відображає внутрішню логіку навчального процесу та відповідає вимогам соціокультурного середовища, у якому система функціонує.

Функціонування методичної системи підпорядковується ряду закономірностей, які умовно поділяються на закономірності внутрішньої організації та закономірності зовнішніх взаємодій. Внутрішні закономірності зумовлені взаємозалежністю складових: зміна хоча б одного елемента (наприклад, впровадження цифрових освітніх технологій чи трансформація методів навчання) вимагає корекції інших — цілей, змісту, форм, способів контролю результатів тощо. Це підтверджує необхідність комплексного та системно-рефлексивного підходу до аналізу й модернізації методичної системи.

Закономірності зовнішніх зв'язків визначають її залежність від соціокультурного, освітнього й технологічного контекстів. Методична система навчання завжди функціонує в умовах суспільного замовлення, у якому формулюються цілі підготовки майбутніх фахівців. Зовнішнє середовище не лише задає орієнтири розвитку системи, а й створює умови для її самооновлення. У свою чергу, внутрішній потенціал системи може виступати джерелом ініціативних змін, спрямованих на інноваційне оновлення змісту освіти, зокрема в підготовці майбутніх учителів математики.

Методична система навчання не є статичною конструкцією; вона перебуває у стані постійної трансформації під впливом управлінських, когнітивних, світоглядних і технологічних чинників. Її розвиток відбувається у форматі циклічного оновлення, що передбачає адаптацію змісту, методів, технологій і форм організації освітнього процесу до актуальних потреб суспільства й науки. Така система може розглядатися на різних рівнях: як підсистема ширшої педагогічної системи; як надсистема щодо окремих дидактичних елементів (методів, засобів чи форм навчання).

Кожен її компонент є не лише структурним елементом, а й самостійним об'єктом наукового аналізу та проектування. Тому в процесі дослідження необхідно чітко визначати рівень системного аналізу та забезпечувати методологічну єдність його здійснення.

Проектування методичної системи навчання передбачає:

- Розмежування об'єкта дослідження та системи як моделі цього об'єкта.
- Усвідомлення подвійної природи системи — абстрагованої від середовища, але тісно з ним взаємодіючої.
- Чітке окреслення її елементів, зовнішніх чинників, системоутворюючих зв'язків і взаємодій.
- Оцінку узгодженості компонентів як показника якості функціонування всієї системи.

Рівень ефективності методичної системи залежить не лише від якості її елементів, а й від ступеня їх узгодженості, інтегрованості та взаємної адаптивності. Вона виступає інструментом пізнання, моделювання та прогнозування освітніх процесів, що дозволяє створювати й випробовувати нові дидактичні моделі — як реальні, так і концептуально-ідеальні.

Сучасна методична система навчання має відповідати принципам:

предметності — орієнтації на специфіку математичної освіти, її логіко-поняттєву структуру та методологію;

локальності — урахування особливостей цільової аудиторії, освітньо-культурного контексту підготовки фахівця;

динамічності — здатності до адаптації, оновлення й інтеграції нових форм навчання;

відкритості — взаємодії з формальною, неформальною та інформальною освітою.

У контексті підготовки майбутніх учителів математики це передбачає залучення цифрових освітніх ресурсів (Coursera, Prometheus, EdEra, Udemy тощо), створення гібридних навчальних середовищ і використання рефлексивно-аналітичних технологій навчання.

Отже, методична система навчання постає як багаторівнева, цілісна, відкрита, системно організована структура, ефективність якої зумовлена узгодженістю елементів, чіткістю цілей, рефлексивним характером проєктування й готовністю до змін. Вона має стати дієвим інструментом цілеспрямованого вдосконалення освітнього процесу, забезпечення професійного розвитку й формування педагогічної рефлексії майбутнього вчителя математики.

Проблема проєктування й функціонування методичної системи навчання залишається однією з найбільш дискусійних у сучасній дидактиці та методиці навчання математики. У науковому полі спостерігається множинність підходів до її розуміння, що зумовлено різним трактуванням сутності педагогічної системи як такої.

Представники класичної дидактики (Ю. Бабанський, М. Скаткін, І. Лернер) розглядають методичну систему як сукупність взаємопов'язаних компонентів, підпорядкованих досягненню цілей навчання. У межах системно-структурного підходу (В. Безпалько, В. Краєвський, А. Хуторський) акцент робиться на внутрішніх зв'язках між елементами системи, їхній узгодженості та логіці функціонування.

Водночас сучасні дослідники (О. Савченко, Н. Морзе, О. Онопрієнко, О. Михайліченко) розширюють трактування методичної системи, підкреслюючи її відкритість, адаптивність і рефлексивний характер. У цьому контексті система розглядається не лише як модель організації навчального процесу, а як механізм розвитку педагогічного мислення, здатний до самооновлення під впливом інновацій, цифровізації та змін освітнього середовища.

Окремі дослідники пропонують розуміти методичну систему як інтегративну педагогічну реальність, у якій поєднуються функції проєктування, реалізації та рефлексії навчального процесу (І. Єрмаков, Л. Кондратова, Н. Мацюк). Інші — акцентують на її ціннісно-орієнтаційному вимірі, який визначає гуманістичний і особистісно-орієнтований вектор сучасної освіти.

Разом із тим, попри значну кількість досліджень, залишається низка невирішених питань. Зокрема:

- відсутня єдність у розумінні меж і структури методичної системи як наукової категорії;
- недостатньо розроблено критерії оцінювання її ефективності у вимірі формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики;
- потребує уточнення механізм взаємодії системи з соціокультурним і цифровим середовищем;
- актуалізується потреба в розробленні моделі рефлексивно-орієнтованої методичної системи, що забезпечує саморозвиток суб'єктів навчання.

Отже, сучасна наукова дискусія засвідчує перехід від структурно-статичного до динамічного, контекстно-орієнтованого бачення методичної системи навчання, у центрі якого перебуває діяльність і рефлексія майбутнього вчителя математики. Саме це відкриває перспективи для подальших досліджень, спрямованих на створення концептуальної моделі формування професійної рефлексії в межах методичної системи підготовки педагогічних кадрів.

Методична система формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики у процесі методичної підготовки.

1. Мета системи.

Метою методичної системи є формування професійної рефлексії як інтегральної складової методичної компетентності майбутнього вчителя математики, що забезпечує здатність до самоаналізу, усвідомлення й оцінювання власної педагогічної діяльності, проєктування її вдосконалення на основі рефлексивного осмислення досвіду.

Система спрямована на підготовку компетентного, творчого й рефлексивного педагога, здатного діяти в умовах цифрової, компетентнісно зорієнтованої та інклюзивної освіти XXI століття.

2. Зміст методичної системи.

Зміст системи вибудовується відповідно до принципів системності, інтегративності, науковості, контекстності та варіативності. Основні змістові лінії включають:

Теоретико-методологічну — розкриття сутності професійної рефлексії, її психологічних і педагогічних основ, структури, рівнів, функцій.

Діагностично-аналітичну — опанування майбутніми вчителями методів самооцінювання педагогічної діяльності, аналізу навчальних ситуацій, ведення рефлексивного щоденника.

Технологічно-діяльнісну — засвоєння інноваційних технологій навчання математики (STEM, цифрове моделювання, адаптивне навчання) з урахуванням рефлексивного аналізу їх ефективності.

Проектно-творчу — розроблення студентами власних методичних міні-проектів, уроків, кейсів із подальшим самоаналізом і колективним рефлексивним обговоренням.

Ціннісно-мотиваційну — усвідомлення професійних цінностей, етичних норм і відповідальності вчителя як рефлексивного суб'єкта педагогічної діяльності.

3. Організаційні форми.

Методична система реалізується через поєднання традиційних та інноваційних форм роботи: лекції-дискусії, проблемні лекції, інтерактивні семінари; майстер-класи, воркшопи, мікрОВикладання, педагогічні студії; тренінги з розвитку рефлексивних умінь (аналіз педагогічних ситуацій, кейс-методи, «дзеркальні» вправи, педагогічні дебати); педагогічна практика з рефлексивним супроводом (щоденники самоаналізу, групові рефлексивні сесії); змішане та дистанційне навчання (онлайн-платформи Moodle, Google Classroom, інтеграція ресурсів Coursera, Prometheus тощо).

4. Методи навчання.

У системі домінують рефлексивно-активні методи, що стимулюють мислення, самопізнання й самовдосконалення: проблемно-пошукові, діалогічні, евристичні методи; метод педагогічного проєктування, аналіз педагогічних ситуацій (case-study), метод рефлексивного портфолію; метод рефлексивного аналізу відеозаписів навчальних занять; метод педагогічного експериментування та самооцінювання результатів діяльності.

Методи групуються у рефлексивно-діяльнісні технологічні комплекси, які поєднують аналітичну, конструктивну, прогностичну та оціночну діяльність студентів.

5. Засоби навчання.

До засобів системи належать: навчально-методичні комплекси з методики навчання математики; цифрові платформи (GeoGebra, Desmos, ClassFlow, Jamboard); електронні рефлексивні щоденники, хмарні сховища для портфолію; мультимедійні ресурси, інтерактивні тести, відеоуроки, симулятори; аналітичні інструменти для моніторингу освітніх результатів (Google Forms, LearningApps).

6. Програмні результати навчання.

Реалізація системи передбачає досягнення студентами таких результатів:

- Знання сутності, функцій і структурних компонентів професійної рефлексії.
- Здатність здійснювати самоаналіз і самоконтроль педагогічної діяльності.
- Уміння застосовувати рефлексивні методи в аналізі власного викладання математики.
- Компетентність у використанні цифрових засобів для організації рефлексивного навчання.

- Готовність до рефлексивного проєктування навчально-методичних матеріалів.

- Сформованість ціннісно-мотиваційної установки на безперервне професійне самовдосконалення.

7. Технологія реалізації системи.

Технологія реалізації системи передбачає три взаємопов'язані етапи:

Діагностико-мотиваційний етап — визначення рівня розвитку професійної рефлексії студентів; формування позитивної мотивації до самопізнання й самоаналізу.

Діяльнісно-творчий етап — занурення студентів у реальні або змодельовані педагогічні ситуації, застосування методів рефлексивного аналізу, створення навчальних проєктів.

Рефлексивно-оцінювальний етап — самооцінка професійних досягнень, визначення траєкторії подальшого саморозвитку, корекція педагогічної позиції.

8. Технології добору змісту, методів і засобів навчання.

Добір змісту, методів і засобів здійснюється на основі рефлексивно-компетентнісного підходу, який враховує: відповідність компонентів системи меті формування професійної рефлексії; забезпечення наступності між етапами навчання; інтеграцію змісту методики навчання математики з педагогічною, психологічною й цифровою підготовкою; гнучкість і варіативність добору залежно від навчального контексту.

9. Технологія встановлення зв'язків між елементами системи.

Взаємозв'язки елементів системи будуються на принципах структурної єдності та зворотного зв'язку.

Мета визначає логіку формування змісту.

Зміст зумовлює добір методів і форм навчання.

Методи і форми активізують засоби, спрямовані на досягнення програмних результатів.

Програмні результати слугують критерієм оцінки ефективності системи та основою для її подальшої модифікації.

Таким чином, система має рефлексивний цикл розвитку, у якому результати діяльності повертаються до її мети у вигляді нового досвіду, сприяючи самооновленню та підвищенню якості підготовки майбутнього вчителя математики.

10. Принципи побудови системи:

Системність і цілісність — єдність усіх компонентів і їхня підпорядкованість спільній меті.

Динамічність — постійна адаптація до нових умов освіти.

Відкритість — інтеграція формальної, неформальної та інформальної освіти.

Інтегративність — узгодження міждисциплінарних зв'язків.

Рефлексивність — орієнтація на розвиток самосвідомості та професійного мислення майбутніх учителів.

Цифрова доцільність — оптимальне використання цифрових інструментів для підтримки навчального процесу.

Таким чином, методична система формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики — це відкрита, адаптивна, самооновлювана педагогічна структура, яка забезпечує органічну єдність теоретичної, практичної та ціннісної підготовки студентів. Вона покликана формувати педагога-рефлексивного дослідника, здатного до творчого переосмислення власної діяльності в умовах сучасної цифрової освіти.

Критерії, показники та рівні сформованості готовності майбутніх учителів математики до професійної рефлексії. Реалізація методичної системи підготовки майбутніх учителів математики до професійної рефлексії ґрунтується на системному підході до оцінювання результатів навчання. Для комплексної діагностики рівня готовності визначено чотири взаємопов'язані критерії: ціннісно-мотиваційний, змістово-операційний, проєктувально-діяльнісний і рефлексивно-аналітичний. Кожен із них розкриває певну складову готовності й має відповідні показники, за якими можна оцінити рівень її сформованості.

1. Ціннісно-мотиваційний критерій характеризує ставлення студента до педагогічної професії, розуміння значущості рефлексії у професійному становленні, готовність до самопізнання, саморозвитку й постійного вдосконалення педагогічної діяльності.

Показники: усвідомлення ролі професійної рефлексії у діяльності вчителя математики; позитивна навчально-професійна мотивація, спрямованість на самоосвіту й творчий пошук; сформованість внутрішньої потреби у саморефлексії, самопізнанні та професійному зростанні; ціннісне ставлення до педагогічної діяльності та математичної освіти.

Рівні сформованості:

- *високий* – стійкий інтерес до педагогічної рефлексії, розвинене почуття професійної відповідальності, орієнтація на самовдосконалення;
- *середній* – епізодичний інтерес до рефлексивної діяльності, усвідомлення її важливості без системного самозастосування;
- *низький* – відсутність мотивації до саморефлексії, формальне виконання педагогічних дій без осмислення їх результатів.

2. Змістово-операційний критерій визначає ступінь оволодіння студентами теоретичними знаннями про сутність, функції, види та етапи рефлексії, а також рівень сформованості вмінь аналізу, узагальнення й оцінки педагогічних ситуацій.

Показники: знання психолого-педагогічних і методичних основ професійної рефлексії; розуміння структури рефлексивного процесу, його етапів і

механізмів; здатність до аналізу власної навчальної діяльності, визначення причин успіхів і труднощів; уміння використовувати рефлексивні методики у педагогічній практиці.

Рівні сформованості:

високий – системні знання про рефлексію, уміння застосовувати їх у педагогічному аналізі;

середній – знання основних понять і процесів, часткове використання їх на практиці;

низький – фрагментарні знання, невміння застосовувати рефлексивні підходи до аналізу діяльності.

3. Проєктувально-діяльнісний критерій відображає здатність майбутнього вчителя застосовувати рефлексивний підхід у професійній діяльності, здійснювати планування, прогнозування й коригування педагогічного процесу на основі результатів самопостереження й самооцінювання.

Показники: уміння проєктувати власну педагогічну діяльність із урахуванням результатів рефлексії; здатність аналізувати й прогнозувати ефективність методичних рішень; готовність до педагогічного експериментування, доцільного вибору методів і засобів навчання; використання рефлексивних технологій під час проведення уроків, семінарів, практик.

Рівні сформованості:

- *високий* – уміння системно планувати, аналізувати, прогнозувати власну діяльність на основі рефлексії;

- *середній* – часткова здатність до планування й коригування діяльності, потреба у зовнішньому контролі;

- *низький* – відсутність зв'язку між рефлексією та педагогічним проєктуванням, орієнтація на шаблонні рішення.

4. Рефлексивно-аналітичний критерій відображає здатність майбутнього вчителя здійснювати самоаналіз, самоконтроль, самокорекцію й самооцінювання результатів власної професійної діяльності.

Показники: уміння адекватно оцінювати власну діяльність, виявляти причини помилок і досягнень; здатність до самокорекції та визначення шляхів самовдосконалення; готовність до осмислення власного педагогічного досвіду в контексті інноваційної діяльності; сформованість навичок ведення рефлексивного щоденника, портфоліо або самоаналізу уроків.

Рівні сформованості:

високий – розвинена здатність до глибокого самоаналізу, об'єктивної самооцінки, самокорекції;

середній – часткове усвідомлення власних професійних дій, нестійкість у здійсненні самоконтролю;

низький – відсутність уміння аналізувати власну діяльність, переважання зовнішнього оцінювання.

Загальні рівні готовності:

Високий рівень – рефлексивна культура є складовою професійної компетентності, студент демонструє цілісне бачення педагогічного процесу та здатний до саморозвитку.

Середній рівень – студент володіє окремими елементами рефлексивної діяльності, але потребує підтримки й зовнішнього стимулювання.

Низький рівень – рефлексивні навички не сформовані, діяльність здійснюється без усвідомлення власних дій і результатів.

Таким чином, запропонована система критеріїв і показників дозволяє здійснювати діагностику динаміки професійного становлення, оцінювати ефективність реалізації методичної системи підготовки майбутніх учителів математики до професійної рефлексії, а також визначати напрями подальшого удосконалення навчально-методичного процесу.

Перевірка ефективності методичної системи підготовки майбутніх учителів математики до професійної рефлексії.

Мета дослідження.

Метою експериментальної перевірки було визначення ефективності запропонованої методичної системи підготовки майбутніх учителів математики до професійної рефлексії, яка розглядається як відкрита, динамічна структура, здатна адаптуватися до сучасних викликів цифрової, компетентнісно орієнтованої освіти.

Організація педагогічного експерименту. Експеримент проводився протягом 2024–2026 років у три послідовні етапи:

Констатувальний етап (2024 р.). На цьому етапі здійснено: всебічний аналіз стану дослідженості проблеми формування професійної рефлексії у психолого-педагогічній, методичній і фаховій літературі; визначення нерозв'язаних аспектів проблеми, уточнення понятійного апарату; формулювання мети, завдань і гіпотези дослідження; вивчення стану готовності майбутніх і працюючих учителів математики до здійснення професійної рефлексії.

Для цього було розроблено та проведено анкетування й діагностичне тестування педагогів і студентів спеціальності «Середня освіта (Математика)».

Опитувальники спрямовано на з'ясування рівня: усвідомлення значущості рефлексії в професійному становленні; готовності до самопізнання, самоаналізу й самовдосконалення; володіння рефлексивними стратегіями.

Учасники: 65 учителів математики 7–11 класів з Херсонської та Івано-Франківської областей; 52 здобувачі освіти (бакалаври та магістри) Херсонського державного університету, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Математика)». Загальна вибірка становила 117 осіб.

Таблиця 1.

Узагальнені результати анкетування на констатувальному етапі

Категорія респондентів	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Студенти (n=52)	9,4%	23,4%	41,0%	26,2%
Учителі (n=65)	15,3%	34,6%	36,5%	13,6%

Інтерпретація: переважна більшість студентів і вчителів демонструє середній рівень рефлексивної готовності. У студентів спостерігається менша усвідомленість професійних цінностей і слабше володіння рефлексивними інструментами порівняно з практикуючими педагогами.

Міжнародний контекст. Результати узгоджуються з висновками європейських досліджень (Т. Korthagen, L. Valli, J. Meijer, 2019; М. Beauchamp, L. Thomas, 2020), де підкреслюється, що формування рефлексії у майбутніх учителів потребує системної підтримки та практикоорієнтованого навчання.

Подібні тенденції виявлені у звітах OECD TALIS (2022): лише 27–35% молодих учителів демонструють високий рівень здатності до критичного самоаналізу власної діяльності.

Пошуковий етап (2025 р.). Здійснено:

- апробацію окремих елементів методичної системи;
- розробку та уточнення методичних інструментів формування професійної рефлексії;
- добір інноваційних форм і технологій навчання (рефлексивні тренінги, мікрОВикладання, кейс-метод, цифрові щоденники самоаналізу тощо);
- створення рефлексивних карт і портфоліо студента-математика.

Формувальний етап (2025–2026 рр.). На цьому етапі відбувалося впровадження розробленої методичної системи у навчальний процес підготовки майбутніх учителів математики.

Було забезпечено її реалізацію через:

- інтеграцію спеціальних курсів («Професійна рефлексія педагога-математика», «Методичні рефлексивні практики»);
- упровадження рефлексивних модулів у фахові дисципліни («Методика навчання алгебри», «Методика навчання геометрії», «Психолого-педагогічні основи навчання математики»);
- організацію рефлексивних практикумів під час педагогічної практики;
- застосування цифрових засобів (електронних журналів самоаналізу, платформ Moodle, Google Classroom тощо).

На завершення етапу проведено підсумкове тестування, результати якого порівняно з даними констатувального експерименту.

Таблиця 2.

Порівняльні результати після формувального етапу (у %)

Категорія респондентів	Етап	Високий рівень	Достатній рівень	Середній рівень	Низький рівень
Студенти (експериментальна група, n=52)	До експерименту	9,4%	25,0%	43,8%	21,8%
	Після експерименту	34,4%	40,6%	21,9%	3,1%
Учителі (n=65)	До експерименту	15,3%	34,6%	36,5%	13,6%
	Після участі в рефлексивних тренінгах	41,3%	38,5%	17,3%	2,9%

Інтерпретація: за підсумками формувального етапу відбулося суттєве зростання рівня рефлексивної готовності: кількість респондентів із високим рівнем збільшилася більш ніж утричі.

Міжнародна контекстуалізація. Позитивна динаміка узгоджується з результатами рефлексивно-орієнтованих програм підготовки вчителів у Фінляндії, Канаді, Польщі та Естонії (OECD, 2022; European Commission, 2023), де системне формування рефлексії вважається ключовим чинником професійної автономії педагога.

В Україні отримані результати засвідчують наближення вітчизняної педагогічної освіти до європейських стандартів професійного розвитку вчителя.

Узагальнення. Сукупність даних підтверджує ефективність методичної системи формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики. Її реалізація сприяє переходу від епізодичного до системного рефлексивного мислення, розвитку самоаналізу, саморегуляції та педагогічної самосвідомості.

Висновки. У результаті проведеного теоретико-методологічного аналізу, розроблення та експериментальної перевірки методичної системи формування професійної рефлексії у майбутніх учителів математики встановлено такі узагальнення.

Професійна рефлексія розглядається як системоутворювальний компонент професійно-педагогічної компетентності майбутнього вчителя математики, що забезпечує його здатність до усвідомлення, оцінювання, корекції й удосконалення власної педагогічної діяльності. Вона виступає інтегративною характеристикою, яка поєднує когнітивний, мотиваційно-ціннісний, операційно-діяльнісний та особистісно-творчий аспекти професійного розвитку [16].

Аналіз стану проблеми у практиці професійної підготовки майбутніх учителів математики засвідчив, що рівень сформованості їхньої професійної рефлексії переважно є середнім або недостатньо стійким. Це свідчить про обмеженість традиційних форм і методів методичної підготовки у створенні умов для цілеспрямованого розвитку рефлексивної компетентності студентів.

Розроблена методична система формування професійної рефлексії майбутніх учителів математики є відкритою, динамічною структурою, що ґрунтується на принципах системності, інтегративності, гуманістичної спрямованості, інноваційності, варіативності та контекстності. Система передбачає взаємозв'язок мети, змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання та спрямована на формування компетентного, творчого й рефлексивного фахівця.

Реалізація методичної системи в освітньому процесі педагогічного університету сприяла підвищенню рівня сформованості професійної рефлексії студентів за всіма визначеними критеріями: ціннісно-мотиваційним, змістово-операційним, проєктувально-діяльнісним і рефлексивно-аналітичним. Результати формувального етапу експерименту підтвердили ефективність запропонованих педагогічних умов і технологій її реалізації.

Суттєвим чинником підвищення результативності формування професійної рефлексії стало поєднання традиційних і інноваційних методів навчання (педагогічне моделювання, проєктно-дослідницька діяльність, кейс-методи, цифрові інструменти рефлексії, самооцінювання, взаємоаналіз), що дало змогу інтенсифікувати процес осмислення студентами власних дій, підвищити рівень їхньої автономності та професійної гнучкості.

Розроблені критерії, показники та рівні сформованості професійної рефлексії є ефективним діагностичним інструментом для оцінювання готовності майбутніх учителів математики до саморозвитку й професійного вдосконалення. Вони можуть бути застосовані як у процесі методичної підготовки, так і в системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Проведене дослідження підтвердило, що професійна рефлексія є важливим чинником становлення творчої, самостійної та інноваційно зорієнтованої особистості педагога, здатного до конструктивного педагогічного мислення, гнучкого реагування на виклики сучасної освіти та усвідомленого управління власним професійним зростанням.

Перспективи подальших досліджень. Подальші наукові пошуки доцільно спрямувати на:

Порівняльне вивчення зарубіжного досвіду формування рефлексивної компетентності майбутніх учителів математики з метою інтеграції кращих європейських практик у національний освітній простір.

Розроблення цифрових середовищ та онлайн-платформ, які забезпечуватимуть організацію рефлексивної діяльності студентів, зокрема засобами е-портфолію, цифрових карт професійного зростання, аналітичних панелей самооцінювання.

Інтеграцію рефлексивної складової у зміст математичних і методичних дисциплін, що сприятиме формуванню в студентів цілісного бачення педагогічної діяльності як процесу взаємодії, аналізу, оцінки та самовдосконалення.

Розробку моделей тьюторського, коучингового та наставницького супроводу процесу формування професійної рефлексії на різних етапах методичної підготовки та педагогічної практики.

Дослідження впливу особистісних факторів — мотиваційних, емоційно-ціннісних, акмеологічних — на рівень розвитку рефлексії майбутніх учителів математики.

Розширення системи діагностики сформованості професійної рефлексії шляхом використання міжнародних інструментів (наприклад, Teaching and Learning International Survey — TALIS, Framework for 21st Century Teacher Competencies тощо) для забезпечення порівнюваності результатів.

Формування культури педагогічної рефлексії у контексті безперервної освіти вчителя, що передбачає створення професійних спільнот, мереж взаємодопомоги, програм обміну досвідом та розвитку критичного мислення у педагогічній практиці.

Література:

1. Скворцова С.О. Методична система формування професійної компетентності майбутнього вчителя математики. Одеса, 2017.
2. Моторіна В.Г. Рефлексія як чинник професійного становлення майбутнього вчителя математики. Харків, 2018.
3. Максименко С.Д. Генеза здійснення особистості. К., 2014.
4. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії. К.: Видавничий дім «Слово», 2008.
5. Бондар В. І. Педагогічна рефлексія як складова професійної майстерності вчителя. К., 2012.
6. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи. К., 2011.
7. Слєпкань З. І. Методика навчання математики. К.: Вища школа, 2003.
8. Матяш О. І. Інноваційні технології в методиці навчання математики. К., 2017.
9. Тарасенкова Н.А. Методика навчання математики в школі: компетентнісний підхід. Черкаси, 2020.
10. Петренко Л.М. Розвиток методичної компетентності майбутніх учителів математики. Суми, 2018.
11. Желанова В. Таксономія типів професійної рефлексії педагога: міждисциплінарний контекст. Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка. 2017. № 27. С.9–14.
12. Городиська О. М. Педагогічні умови формування готовності майбутнього вчителя до педагогічного самоаналізу. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. Тернопіль, 2010. № 3. С. 43–48.
13. Резван О. О. Етапи формування професійної рефлексії майбутніх учителів у процесі навчання у ВНЗ. Педагогіка та психологія. 2016. Вип. 54. С. 204–211.
14. Рашидова С., Роганова М., Роганов М. Професійна рефлексія викладача закладу вищої освіти як умова його педагогічної культури. Духовність особистості: методологія, теорія і практика / збірник наукових праць. 2023. № 1(105). С.141–151.
15. Линенко А.Ф., Давил Луїс Сократес Куєва. Рефлексивна компетентність в системі підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності. Науковий вісник Південно-українського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. 2012. № 5-6. С.133–138.
16. Марусинець М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 43 (1). С.39–45.

References:

1. Skvortsova, S.O. (2017). *Metodychna systema formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia matematyky* [Methodical system of forming professional competence of the future mathematics teacher]. Odesa [in Ukrainian].
2. Motorina, V.H. (2018). *Refleksiiia yak chynnyk profesiinoho stanovlennia maibutnoho vchytelia matematyky* [Reflection as a factor in the professional development of the future mathematics teacher]. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Maksymenko, S.D. (2014). *Geneza zdiisnennia osobystosti* [Genesis of personality realization]. Kyiv [in Ukrainian].
4. Ziaziun, I.A. (2008). *Filosofiia pedahohichnoi dii* [Philosophy of pedagogical action]. Kyiv: *Vydavnychy dim "Slovo"* [in Ukrainian].
5. Bondar, V.I. (2012). *Pedahohichna refleksiiia yak skladova profesiinoi maisternosti vchytelia* [Pedagogical reflection as a component of teacher's professional mastery]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Savchenko, O.Ya. (2011). *Dydaktyka pochatkovoï shkoly* [Didactics of primary school]. Kyiv [in Ukrainian].
7. Sliepkan, Z.I. (2003). *Metodyka navchannia matematyky* [Methods of teaching mathematics]. Kyiv: *Vyshcha shkola* [in Ukrainian].
8. Matiash, O.I. (2017). *Innovatsiini tekhnolohii v metodytsi navchannia matematyky* [Innovative technologies in methods of teaching mathematics]. Kyiv [in Ukrainian].
9. Tarasenkova, N.A. (2020). *Metodyka navchannia matematyky v shkoli: kompetentnisnyi pidkhid* [Methodology of teaching mathematics at school: Competence-based approach]. Cherkasy [in Ukrainian].
10. Petrenko, L.M. (2018). *Rozvytok metodychnoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv matematyky* [Development of methodological competence of future mathematics teachers]. Sumy [in Ukrainian].
11. Zhelanova, V. (2017). *Taksonomiia typiv profesiinoi refleksii pedahoha: mizhdystsyplinarnyi kontekst* [Taxonomy of types of teacher's professional reflection: Interdisciplinary context]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika*, (27), 9–14 [in Ukrainian].
12. Horodyska, O.M. (2010). *Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnoho vchytelia do pedahohichnoho samoanalizu* [Pedagogical conditions for forming future teachers' readiness for pedagogical self-analysis]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka. Seriia: Pedahohika*, (3), 43–48. Ternopil [in Ukrainian].
13. Rezvan, O.O. (2016). *Etapy formuvannia profesiinoi refleksii maibutnikh uchyteliv u protsesi navchannia u VNZ* [Stages of formation of professional reflection of future teachers in the process of university education]. *Pedahohika ta psykholohiia*, (54), 204–211 [in Ukrainian].
14. Rashydova, S., Rohanova, M., & Rohanov, M. (2023). *Profesiina refleksiiia vykladacha zakladu vyshchoi osvity yak umova yoho pedahohichnoi kultury* [Professional reflection of a higher education teacher as a condition of their pedagogical culture]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*, 1(105), 141–151 [in Ukrainian].
15. Lynenko, A.F., & Davil Luis, Sokrates Kueva. (2012). *Refleksyvna kompetentnist v systemi pidhotovky maibutnoho vchytelia do profesiinoi diialnosti* [Reflective competence in the system of preparing future teachers for professional activity]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukraiïnskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K.D. Ushynskoho*, (5–6), 133–138 [in Ukrainian].
16. Marusynets, M. (2012). *Profesiina diialnist pedahoha: refleksyvnyi aspekt* [Professional activity of the teacher: A reflective aspect]. *Psykhologo-pedahohichni problemy silskoi shkoly*, 43(1), 39–45 [in Ukrainian].

УДК 378.147:81'243

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1943-1952](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1943-1952)

Трубіщина Ольга Михайлівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов, ДЗ «Південно-український національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0001-7830-2576>

Бакаліна Марія Сергіївна здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти, факультет іноземних мов, ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», м. Одеса, <https://orcid.org/0009-0009-8084-3115>

ІНТЕРАКТИВНІ МЕТОДИ ДІЯЛЬНІСНОГО НАВЧАННЯ У ФОРМУВАННІ ІНШОМОВНОЇ ДІАЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Стаття присвячена проблемі формування іншомовної діалогічної компетентності студентів закладів вищої освіти. Тема є актуальною, оскільки сучасна освіта швидко змінюється під впливом цифрових технологій, а знання іноземної мови стає необхідною умовою професійного розвитку. Формування навичок іншомовного спілкування допомагає студентам впевнено взаємодіяти у багатомовному середовищі та успішно реалізовувати себе в майбутній діяльності. У центрі дослідження — діяльнісний підхід, який передбачає активну участь студентів у навчальному процесі. Він сприяє розвитку самостійності, відповідальності, мислення та мовленнєвої ініціативи.

Метою статті є визначення ефективних інтерактивних методів діяльнісного навчання, які допомагають формувати іншомовну діалогічну компетентність. У статті розглянуто сутність діяльнісного підходу та його значення для підвищення якості мовної підготовки студентів. Проаналізовано найпоширеніші інтерактивні методи — дискусію, “круглий стіл”, рольові та ділові ігри, евристичну бесіду й роботу в групах. Кожен із них створює умови для практичного використання знань, розвитку комунікативних умінь і формування навичок співпраці.

Окрему увагу приділено використанню мультимедійних засобів і цифрових технологій у навчанні. Визначено, що поєднання традиційних і сучасних методів робить навчання більш динамічним, мотивує студентів і підвищує їхню зацікавленість у процесі вивчення мови. Застосування засобів штучного інтелекту сприяє персоналізації навчання та розвитку мовленнєвої автономії.

Результати дослідження показують, що інтерактивні методи діяльнісного навчання допомагають розвивати критичне мислення, ініціативу й упевненість у діалозі. Вони формують не лише мовні, а й соціокультурні вміння, які є основою ефективного професійного спілкування.

Ключові слова: діяльнісний підхід, інтерактивні методи, діалогічна компетентність, іншомовне спілкування, студенти ЗВО, рольова гра, штучний інтелект.

Trubitsyna Olha Mykhailivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of German Philology and Methods of Teaching Foreign Languages, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, Odesa, <https://orcid.org/0000-0001-7830-2576>

Bakalina Maria Serhiivna Master’s Degree Student (Second Level of Higher Education), Faculty of Foreign Languages, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky”, 34 Staroportofrankivska Street, Odesa, <https://orcid.org/0009-0009-8084-3115>

INTERACTIVE METHODS OF ACTIVITY-BASED LEARNING IN THE FORMATION OF STUDENTS’ FOREIGN LANGUAGE DIALOGIC COMPETENCE IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article is devoted to the problem of developing foreign language dialogic competence among university students. The topic is relevant because modern education is rapidly changing under the influence of digital technologies, and knowledge of a foreign language has become a necessary condition for professional growth. The formation of foreign language communication skills helps students interact confidently in a multilingual environment and successfully realize themselves in their future professional activities. The study focuses on the activity-based approach, which involves the active participation of students in the learning process. It promotes the development of independence, responsibility, thinking, and speech initiative.

The purpose of the article is to identify effective interactive methods of activity-based learning that contribute to the development of foreign language dialogic competence. The article analyzes the essence of the activity-based approach and its importance for improving the quality of students’ language training. The most common interactive methods are discussed, including discussion, round table, role-playing and business games, heuristic conversation, and group work. Each of these methods creates conditions for the practical application of knowledge, the development of communication skills, and the formation of cooperation abilities.

Special attention is paid to the use of multimedia tools and digital technologies in teaching. It is determined that the combination of traditional and modern methods

makes the learning process more dynamic, motivates students, and increases their engagement in language learning. The use of artificial intelligence tools contributes to personalized learning and the development of speech autonomy. The findings show that interactive methods of activity-based learning help develop critical thinking, initiative, and confidence in dialogue. They form not only linguistic but also sociocultural skills that are the basis of effective professional communication.

Keywords: activity-based approach, interactive methods, dialogic competence, foreign language communication, university students, role play, artificial intelligence.

Постановка проблеми. У сучасній освіті важливим завданням є формування в студентів уміння спілкуватися іноземною мовою у різних ситуаціях. Діалогічна компетентність — це здатність брати участь у розмові, розуміти співрозмовника й висловлювати власну думку. Щоб сформувати цю компетентність, необхідно залучати студентів до реального іншомовного спілкування, у якому вони не просто відтворюють зразки, а самостійно висловлюють і розвивають свої думки.

За результатами досліджень 2023 року понад 90 % студентів вважають діалогічну взаємодію головним чинником ефективного засвоєння іноземної мови. Близько 80 % опитаних зазначають, що саме інтерактивні методи підвищують мотивацію до навчання [1, С. 87]. Водночас опитування показують, що лише близько 60 % студентів нижчого рівня володіння мовою досягають достатнього рівня практичних навичок за традиційних підходів. Це свідчить про потребу оновлення методики викладання та ширше використання інтерактивних технологій у навчальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування іншомовної діалогічної компетентності студентів закладів вищої освіти відіграє важливу роль у сучасній методиці викладання іноземних мов. Науковці підкреслюють, що розвиток уміння вести діалог іноземною мовою є важливою складовою комунікативної підготовки майбутніх фахівців.

Організацію діяльнісного навчання розглядали І. О. Зимня та О. Пасічник, які наголошують на активній ролі студента в навчальному процесі та розвитку його самостійності. Поетапність формування діалогічних умінь висвітлено у працях З. П. Бакум і В. В. Лапіної, вони визначають етапи переходу від простих мовленнєвих моделей до професійного рівня спілкування.

Методичні засади навчання діалогічного мовлення аналізує Ю. І. Лаптінова. Дослідниця виокремлює підходи «зверху вниз» і «знизу вгору», що забезпечують ефективне оволодіння діалогічною формою спілкування. Т. В. Литньова та Я. С. Білюк підкреслюють роль інтерактивних форм — рольових ігор, дискусій і “круглих столів” — у розвитку мовленнєвої активності студентів.

Сучасні дослідження зосереджуються на використанні цифрових технологій у навчанні. Т. І. Коробейнікова аналізує ефективність мультимедійних програм, таких як WISE (Watch, Interpret and Speak English). Ця система допомагає студентам удосконалювати вимову, інтонацію та навички спілкування. О. Є. Юніна досліджує можливості штучного інтелекту у створенні адаптивних навчальних систем, які роблять освітній процес більш результативним.

Попри наукові напрацювання, подальшого вивчення потребує інтеграція інтерактивних методів, цифрових платформ і технологій штучного інтелекту у єдину систему формування іншомовної діалогічної компетентності студентів.

Мета статті - визначення ефективних інтерактивних методів діяльнісного навчання, що сприяють розвитку навичок іншомовного діалогічного мовлення студентів. У роботі узагальнено теоретичні підходи та окреслено можливості використання сучасних цифрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Діяльнісний підхід у навчанні іноземних мов орієнтується на активну позицію студента як суб'єкта навчального процесу. У центрі уваги знаходиться не передача готових знань, а організація навчальної діяльності здобувачів освіти. Основна мета полягає в тому, щоб студенти самостійно відкривали нові мовні закономірності через практику та взаємодію. Такий підхід поєднує засвоєння знань із розвитком мислення, рефлексії та комунікативних умінь [7, С. 380].

Ідеї діяльнісного підходу **підтримують і розвивають сучасні українські науковці**. У своїх дослідженнях О. Пасічник розглядає діяльнісний підхід як систему організації навчання, в якій студент є активним суб'єктом власної освітньої траєкторії [11, С. 155]. При цьому важливо створити умови для якісної взаємодії, що передбачає відмову від формального спілкування і врахування особистісного досвіду, почуттів та емоцій студентів. Такий підхід сприяє переведенню здобувачів освіти на позицію активних учасників пізнання, співпраці та комунікації.

Серед ключових переваг діяльнісного підходу дослідниця виокремлює зменшення психологічного напруження під час навчання та формування позитивної атмосфери взаємодії між студентами й викладачем. Це, у свою чергу, стимулює розвиток свободи вибору, автономності дій і водночас підвищує рівень відповідальності за прийняті рішення. Завдяки такій організації навчального процесу формується система цінностей, професійних і соціальних установок, необхідних для ефективного міжособистісного та професійного спілкування [11, С. 156].

Діяльнісний підхід має багато інших переваг. Для зручності їх узагальнено у таблиці нижче [12, С. 13-15].

<i>Аспект</i>	<i>Зміст</i>
Підвищення мотивації	Студенти здобувають мовний досвід через практичні завдання, пов'язані з реальними життєвими ситуаціями. Це робить навчання цікавим і значущим.
Розвиток самостійності	Навчальний процес сприяє формуванню вміння самостійно знаходити потрібні слова, граматичні конструкції та вирішувати мовні завдання.
Формування комунікативних умінь	Студенти навчаються ефективно спілкуватися, взаємодіяти та працювати в групах.
Стимулювання творчої активності	Діяльнісний підхід розвиває творчість студентів і заохочує їх до мовленнєвої активності.
Універсальність підходу	Забезпечує успішне оволодіння мовою на будь-якому рівні та враховує можливості кожного студента.

Таблиця 1. Переваги діяльнісного підходу

Водночас упровадження діяльнісного підходу супроводжується певними труднощами, які також варто враховувати [11, С. 15-17].

<i>Аспект</i>	<i>Зміст</i>
Високі вимоги до підготовки	Для якісного проведення занять педагог має витрачати більше часу на планування та розробку завдань.
Необхідність професійної впевненості	Учитель повинен бути готовим до активної взаємодії зі студентами й уміти керувати процесом у динамічній навчальній ситуації.
Підтримання дисципліни	Активні форми роботи потребують вміння організовувати студентів і зберігати робочу атмосферу.
Високий рівень мовної компетенції викладача	Вчитель має володіти іноземною мовою на достатньому рівні, щоб ефективно реалізовувати всі види діяльності.
Чітке планування результатів	Необхідно узгоджувати кожен вид діяльності з очікуваними результатами навчання, щоб забезпечити системність процесу.

Таблиця 2. Труднощі впровадження діяльнісного підходу

Ефективність діяльнісного підходу значною мірою залежить від застосування методичних засобів і системи вправ. Ю. І. Лаптінова у своїх дослідженнях виокремлює два основні підходи до їх формування: «зверху вниз» та «знизу

вгору». Перший передбачає навчання через слухання діалогу-зразка з подальшим його варіюванням і створенням власних висловлювань. Другий починається із засвоєння окремих елементів діалогу та поступового переходу до самостійного спілкування. У межах діяльнісного підходу ефективнішим виявився перший шлях, оскільки він забезпечує природне занурення у мовне середовище та сприяє формуванню цілісних комунікативних навичок [9, С. 158].

Більш розгорнуту класифікацію етапів формування навчального діалогу подають З. П. Бакум та В. В. Лапіна [3]. Вони виокремлюють **чотири послідовні етапи впровадження діалогічної взаємодії** у процес вивчення іноземних мов. На базовому етапі студенти засвоюють елементарні мовні структури та моделі діалогу під безпосереднім керівництвом викладача. Проміжний етап спрямований на розвиток самостійності й ініціативності студентів, поступове зниження ролі викладача та активізацію критичного мислення. На високому етапі комунікація набуває рівноправного характеру — студенти проводять дискусії, обговорення, диспути, відстоюючи власну позицію. Професійний етап є завершальним і передбачає застосування сформованих умінь у змодельованих професійних ситуаціях [13, С. 10].

Серед найпоширеніших інтерактивних методів діяльнісного навчання особливе місце займає **дискусія**. Вона допомагає студентам висловлювати свої думки, слухати інших і поважати їхню точку зору. Під час дискусії студенти вчаться аргументувати свої позиції та спілкуватися іноземною мовою в реальних ситуаціях [14, С. 5]. До ефективних форм діяльнісного навчання також належать **евристична бесіда** та **мозкова атака**: перша спонукає студентів самостійно знаходити відповіді через запитання викладача, а друга спрямована на вільне висловлення ідей для розв'язання певної проблеми.

Серед сучасних форм інтерактивного навчання, що сприяють розвитку комунікативних умінь студентів, особливо ефективним є метод **“круглого столу”**. Під час “круглого столу” немає лекторів чи слухачів — усі учасники є рівноправними співрозмовниками. Такий формат сприяє відкритому спілкуванню, взаємоповазі та пошуку спільних рішень. Його використовують для обговорення проблем, генерації нових ідей або підбиття підсумків певної діяльності [5].

Важливе місце в системі інтерактивних методів діяльнісного навчання посідають ігрові технології. Як зазначає **І. Чеботарьова**, саме вони поєднують комунікативну мету з практичною дією. Через гру студенти засвоюють мовні структури, розвивають спонтанність і навички взаємодії. Ігри можуть мати різну спрямованість: дидактичну — для закріплення знань, комунікативну — для моделювання ситуацій спілкування, або творчу — для розвитку уяви та мовної імпровізації. Саме творчі форми, зокрема рольові ігри, найбільше відповідають принципам діяльнісного підходу, оскільки сприяють активному залученню студентів до мовленнєвої діяльності [13].

Особливої уваги заслуговують **рольові ігри**. Вони дають студентам можливість приміряти різні соціальні ролі, експериментувати з мовними структурами, інтонацією та стилістичними засобами. Під час рольових ігор зростає внутрішня мотивація, формуються навички міжособистісної взаємодії та стратегічного використання мовних ресурсів. Такі заняття розвивають мовлення і створюють ефект занурення у мовне середовище, наближене до реальних професійних та побутових ситуацій [6].

Ще одним різновидом інтерактивних методів є **ділові ігри**. Вони моделюють ситуації з професійного життя. Такі ігри дозволяють студентам відчувати себе учасниками робочого процесу, приймати рішення, аргументувати позицію та співпрацювати в команді. Ділові ігри мають особливу цінність, оскільки готують студентів до реальної професійної комунікації та допомагають ефективно застосовувати мовні знання у практичній діяльності [10, С. 264].

Сучасні технології відкривають нові можливості для реалізації діяльнісного підходу. Мультимедійні засоби поєднують теоретичну підготовку студентів із практичною діяльністю.

Відеофрагменти, наприклад, створюють можливість занурення студентів у реальні комунікативні ситуації. Відео є ефективним інструментом на етапі презентації нового мовного матеріалу, адже допомагає студентам ознайомитися з типовими моделями спілкування, мовними кліше та інтонаційними особливостями діалогу. Для досягнення навчальної мети важливо, щоб відеофрагменти відображали природний темп мовлення, відповідали рівню підготовки студентів і були цікавими для сприйняття [8, С. 113]. На відміну від аудіо- чи текстових матеріалів, відео поєднує вербальні та невербальні компоненти комунікації — міміку, жести, позу. Таке поєднання підсилює емоційне залучення студентів і мотивує їх до активної мовленнєвої діяльності. Мультимедійні ресурси також дають змогу враховувати індивідуальні особливості студентів і сприяють комплексному розвитку іншомовної комунікативної компетентності [2].

О. Є. Юніна зазначає, що *штучний інтелект* відкриває широкі можливості для вдосконалення діалогічної компетентності студентів. Викладач може застосовувати адаптивні системи, які добирають завдання відповідно до рівня знань, стилю навчання й інтересів кожного студента. Штучний інтелект формує персоналізовані траєкторії навчання, що допомагають студентам опановувати матеріал у зручному темпі. Разом із тим існують певні ризики використання штучного інтелекту. Відсутність особистісного контакту може знизити рівень розвитку діалогічних умінь студентів. Крім того, важливо забезпечити надійний захист персональних даних і дотримання принципів академічної доброчесності [4].

Наприклад, платформи **Duolingo Max**, **Speak.com** та **TalkPal AI Fluently** є сучасними інструментами на основі штучного інтелекту, що надають студентам можливість спілкуватися з віртуальним співрозмовником у реальному часі. Вони

забезпечують миттєвий зворотний зв'язок щодо вимови, граматики та лексики, створюючи умови для активного розвитку діалогічних навичок. Такі ресурси можуть слугувати ефективним допоміжним засобом навчання, а під час самостійної позааудиторної роботи — частково дублювати функції викладача.

4) Для розвитку навичок усного мовлення студентів ефективним засобом може бути комп'ютерна програма **WISE** (Watch, Interpret and Speak English). Вона дає змогу слухати автентичні діалоги, повторювати репліки за диктором і записувати власні відповіді. Крім того, програма автоматично порівнює вимову студента з еталонною та надає миттєвий зворотний зв'язок, що підвищує усвідомленість і точність вимови. Завдяки цьому студенти вдосконалюють інтонацію, ритм і темп мовлення, а також відпрацьовують діалоги в різних ситуаціях спілкування. Як зазначає Т. І. Коробейнікова [8], платформа має значний потенціал для формування іншомовної комунікативної компетентності.

Висновки. Діяльнісний підхід є важливим у навчанні іноземних мов, адже спрямований на активну участь студентів у процесі спілкування. Він допомагає формувати практичні навички мовлення та розвиває комунікативну самостійність.

Інтерактивні методи, такі як дискусії, рольові та ділові ігри, «круглі столи» і мультимедійні вправи, створюють умови для реального спілкування. Вони підвищують інтерес студентів до навчання, мотивують до співпраці та розвивають критичне мислення. Використання цифрових платформ і штучного інтелекту робить процес навчання гнучкішим і персоналізованим. Такі інструменти допомагають тренувати діалоги, отримувати зворотний зв'язок і покращувати вимову.

Результати дослідження підтверджують, що поєднання діяльнісного підходу та інтерактивних технологій сприяє розвитку іншомовної діалогічної компетентності студентів. Це підвищує ефективність навчання і готує студентів до спілкування у реальних ситуаціях. Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні впливу штучного інтелекту та цифрових середовищ на формування мовленнєвих навичок студентів.

Література:

1. Zhang, Jin. A Study on the Effectiveness of Dialogic Feedback in English Writing / Jin Zhang // *Journal of Linguistics and Communication Studies*. — 2023. — Vol. 2, No. 3 (September). — DOI: 10.56397/JLCS.2023.09.11. — ISSN 2958-0412. — Pioneer Publisher.
2. Андрійченко А. П. Навчання діалогічного мовлення з використанням відеофільмів на уроках англійської мови в основній школі / А. П. Андрійченко. — 2023.
3. Бакум З. П., Лапіна В. О. Етапи впровадження навчального діалогу у процес вивчення іноземних мов майбутніми гірниками / З. П. Бакум, В. О. Лапіна // *Педагогіка вищої та середньої школи*. — 2014. — Вип. 41. — С. 8–14. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSH_2014_41_4.
4. Баніт О. В. Інтерактивні методи навчання в корпоративній освіті ЗВО / О. В. Баніт // *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. — 2025. — № 1. — С. 3–10.

5. Барабаш О. Я. Інтерактивні технології навчання: круглий стіл / О. Я. Барабаш. — Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1212>.
6. Білюк Я. С. Формування англомовної компетентності в діалогічному мовленні студентів І курсу з використанням рольових ігор / Я. С. Білюк. — 2019.
7. Зимня І. А. *Педагогічна психологія* : підручник [для вищих навчальних закладів] / І. А. Зимня. — 2-ге вид., доп. і перероб. — М. : Логос, 2001. — 384 с.
8. Коробейнікова Т. І. Формування англомовної компетентності в діалогічному мовленні майбутніх перекладачів з використанням навчальної комп'ютерної програми «WISE» / Т. І. Коробейнікова // *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. — 2018. — Вип. 161. — С. 111–115. — Університет імені Альфреда Нобеля, Дніпро.
9. Лаптінова Ю. І. Формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх музикантів-виконавців у процесі навчання англійського діалогічного мовлення / Ю. І. Лаптінова // *Педагогіка вищої та середньої школи*. — 2016. — Вип. 47. — С. 156–161.
10. Литньова Т. В. Роль ділових ігор у формуванні іншомовної комунікативної компетентності студентів / Т. В. Литньова // *Збірник наукових праць*. — 2025. — С. 263–265.
11. Пасічник О. В. Діяльнісний підхід — сутність та особливості реалізації у процесі навчання студентів ВНЗ / О. В. Пасічник // *Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті* : матеріали IV Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Кропивницький, 10–21 квітня 2017 р.) / за заг. ред. М. І. Садового, О. В. Гурянової, Д. В. Гриня, О. М. Трифонові. — Кропивницький : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2017. — С. 154–156.
12. Поліщук Л. П. *Формування предметних і життєвих компетентностей учнів шляхом використання діяльнісного підходу на уроках іноземної мови* : метод. розробка / Л. П. Поліщук. — Нетішин : Управління освіти виконавчого комітету Нетішинської міської ради, Нетішинська ЗОШ І–ІІІ ст. №1, 2018. — 18 с.
13. Чеботарьова І. В. Гра як засіб формування іншомовної комунікативної компетенції / І. В. Чеботарьова. — [Рукопис].
14. Юніна О. Є. Інноваційні технології викладання іноземних мов у закладах загальної середньої та вищої освіти / О. Є. Юніна. — 2024.

References

1. Zhang, J. (2023). A study on the effectiveness of dialogic feedback in English writing. *Journal of Linguistics and Communication Studies*, 2(3), September. DOI: 10.56397/JLCS.2023.09.11. Pioneer Publisher.
2. Andriichenko, A. P. (2023). Navchannia dialohichnoho movlennia z vykorystanniam videofil'miv na urokakh anhliis'koi movy v osnovnii shkoli [Teaching dialogic speech using video films in English lessons in secondary school]. [in Ukrainian].
3. Bakum, Z. P., & Lapina, V. O. (2014). Etapy vprovadzhennia navchal'noho dialohu u protses vyvchennia inozemnykh mov maibutnimy hirnykamy [Stages of implementing educational dialogue in the process of learning foreign languages by future miners]. *Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly* [Pedagogy of Higher and Secondary School], (41), 8–14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVSSh_2014_41_4 [in Ukrainian].
4. Banit, O. V. (2025). Interaktyvni metody navchannia v korporatyvni osviti ZVO [Interactive teaching methods in corporate higher education institutions]. *Akademichni studii. Seriiia "Pedahohika"* [Academic Studies. Series "Pedagogy"], 1, 3–10. [in Ukrainian].
5. Barabash, O. Ya. (n.d.). Interaktyvni tekhnolohii navchannia: kruhlyi stil [Interactive teaching technologies: round table]. Retrieved from <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1212> [in Ukrainian].

6. Biliuk, Ya. S. (2019). Formuvannia anhlomovnoi kompetentnosti v dialohichnomu movlenni studentiv I kursu z vykorystanniam rol'ovykh ihor [Formation of English dialogic speaking competence of first-year students through role-playing games]. [in Ukrainian].
7. Zymnia, I. A. (2001). Pedahohichna psykholohiia: pidruchnyk dlia vyshchych navchal'nykh zakladiv [Pedagogical psychology: A textbook for higher educational institutions] (2nd ed., rev. and corr.). Moscow: Logos. [in Russian].
8. Korobeinykova, T. I. (2018). Formuvannia anhlomovnoi kompetentnosti v dialohichnomu movlenni maibutnikh perekladachiv z vykorystanniam navchal'noi kompiuternoï prohramy "WISE" [Formation of English dialogic competence of future translators using the educational computer program "WISE"]. Naukovi zapysky. Seriya: Pedahohichni nauky [Scientific Notes. Series: Pedagogical Sciences], (161), 111–115. Dnipro: Alfred Nobel University. [in Ukrainian].
9. Laptinova, Yu. I. (2016). Formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti maibutnikh muzykantiv-vykonavtsiv u protsesi navchannia anhliiskoho dialohichnoho movlennia [Formation of foreign language communicative competence of future musicians-performers in the process of learning English dialogic speech]. Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly [Pedagogy of Higher and Secondary School], 47, 156–161. [in Ukrainian].
10. Lytniova, T. V. (2025). Rol' dilovykh ihor u formuvanni inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti studentiv [The role of business games in the formation of foreign language communicative competence of students]. Zbirnyk naukovykh prats' [Collection of Scientific Works], 263–265. [in Ukrainian].
11. Pasichnyk, O. V. (2017). Diial'nisnyi pidkhid — sutnist' ta osoblyvosti realizatsii u protsesi navchannia studentiv VNZ [The activity approach: essence and features of its implementation in the process of teaching university students]. In Problems and innovations in natural-mathematical, technological and professional education: Proceedings of the 4th International Scientific and Practical Online Conference (Kropyvnytskyi, April 10–21, 2017) (pp. 154–156). Kropyvnytskyi: V. Vynnychenko KSPU Press. [in Ukrainian].
12. Polishchuk, L. P. (2018). Formuvannia predmetnykh i zhyttievykh kompetentnostei uchniv shliakhom vykorystannia diial'nisnoho pidkhodu na urokakh inozemnoi movy: metod. rozrobka [Formation of subject and life competencies of students through the use of the activity approach in foreign language lessons: methodological guidelines]. Netishyn: Department of Education of the Executive Committee of the Netishyn City Council, Netishyn Secondary School No. 1. [in Ukrainian].
13. Chebotariova, I. V. (n.d.). Hra yak zasib formuvannia inshomovnoi komunikativnoi kompetentnosti [Game as a means of forming foreign language communicative competence]. [Manuscript, in Ukrainian].
14. Yunina, O. Ye. (2024). Innovatsiini tekhnolohii vykladannia inozemnykh mov u zakladakh zahal'noi serednoi ta vyshchoi osvity [Innovative technologies of teaching foreign languages in general secondary and higher education institutions]. [in Ukrainian].

УДК 37.01.78

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1953-1960](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1953-1960)

Ульянова Вікторія Станіславівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри музично-інструментальної підготовки вчителя, Харківська гуманітарно-педагогічна академія, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-1619-3735>

МОДЕРНІЗАЦІЯ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ КИТАЮ ЧЕРЕЗ УПРОВАДЖЕННЯ ЗМІШАНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У процесі дослідження авторкою було проаналізовано теоретико-методичні засади імплементації змішаного навчання у вищій та середній музичній освіті Китайської Народної Республіки. З'ясовано, що проблема змішаного навчання має глибоку історичну та наукову закоріненість у працях провідних китайських науковців, а також легітимізована на державному рівні у законі про освіту та 14-му п'ятирічному плані КНР. Актуальність дослідження зумовлена фундаментальною трансформацією китайської освітньої системи в умовах глобалізації, цифрової революції та необхідності формування висококваліфікованих фахівців, здатних успадкувати й розвивати традиційну китайську культуру. Визначено, що змішане навчання ініціює дидактичний зсув від дидактично-орієнтованої до навчально-орієнтованої парадигми, перетворюючи здобувачів на активних суб'єктів власної освітньої траєкторії. Доведено, що у музичній педагогіці ключовим є розмежування термінів «змішане викладання» (орієнтоване на діяльність педагога) та «змішане навчання» (орієнтоване на автономію здобувача). Емпіричні дані підтверджують стійке зростання впровадження гібридних моделей: із 29% у 2020 р. до 81,5% музичних закладів у 2025 р. (на 1 березня 2025 року), хоча й зі значною регіональною диференціацією.

Методологія дослідження базувалася на комплексному використанні системного, порівняльного та статистичного аналізу, що дозволило обґрунтувати провідні педагогічні умови для ефективного розвитку соціокультурної та цифрової компетентності майбутніх музичних фахівців.

У процесі дослідження зроблені висновки, що упровадження змішаного навчання є необхідною умовою для забезпечення якості та конкурентоспроможності китайської музичної освіти. Гібридна модель дозволяє ефективно вирішувати проблеми мотивації здобувачів, нівелювати освітні прогалини та формувати фахівців із високим рівнем цифрової компетентності, що відповідає цілям нової гуманітарної освіти та сприяє реалізації міжнародних культурних проєктів КНР. Ця трансформація є незворотною та вимагає подальшої розробки адаптованих дидактичних матеріалів.

Ключові слова: музична освіта, заклади освіти, змішане навчання, китайська освітня система, цифровізація

Ulyanova Viktoriia Stanislavivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Music and Instrumental Teacher Training Kharkiv Humanitarian and Pedagogical Academy, Kharkiv, <https://orcid.org/0000-0003-1619-3735>

MODERNIZATION OF MUSIC EDUCATION IN CHINA THROUGH THE INTRODUCTION OF BLENDED LEARNING

In the course of the study, the author analyzed the theoretical and methodological foundations of the implementation of blended learning in higher and secondary music education in the People's Republic of China. It was found that the issue of blended learning has deep historical and scientific roots in the works of leading Chinese scholars, and is also legitimized at the state level in the law on education and the 14th five-year plan of the PRC. The relevance of the study is due to the fundamental transformation of the Chinese education system in the context of globalization, the digital revolution, and the need to train highly qualified specialists capable of inheriting and developing traditional Chinese culture. It has been determined that blended learning initiates a didactic shift from a didactically-oriented to a learning-oriented paradigm, transforming learners into active subjects of their own educational trajectory. It has been proven that in music pedagogy, it is crucial to distinguish between the terms “blended teaching” (teacher-oriented) and “blended learning” (learner-oriented). Empirical data confirm the steady growth in the implementation of hybrid models: from 29% in 2020 to 81.5% of music institutions in 2025 (as of March 1, 2025), albeit with significant regional differentiation.

The research methodology was based on the comprehensive use of systemic, comparative, and statistical analysis, which made it possible to substantiate the leading pedagogical conditions for the effective development of the sociocultural and digital competence of future music specialists.

The study concluded that the introduction of blended learning is a necessary condition for ensuring the quality and competitiveness of Chinese music education. The hybrid model allows effectively solving the problems of student motivation, leveling educational gaps, and training specialists with a high level of digital competence, which corresponds to the goals of new humanities education and contributes to the implementation of international cultural projects of the PRC. This transformation is irreversible and requires further development of adapted teaching materials.

Keywords: music education, educational institutions, blended learning, Chinese education system, digitalization

Постановка питання. У контексті динамічних процесів світової глобалізації та експоненційного зростання цифрової інтеграції, національна система освіти китайської народної республіки (далі - КНР) переживає фазу фундаментальної архітектурної і змістовної трансформації. Особливої наукової й практичної актуальності набуває модернізація мистецької (зокрема, музичної) освіти, яка, як і інші галузі, є об'єктом суттєвих структурних і методичних змін, спричинених цифровою революцією. Сучасний стан китайської освітньої системи визначається цілеспрямованою стратегічною імплементацією високотехнологічних цифрових інструментів та платформ, що закладає теоретико-методичне підґрунтя для формування нової парадигми — цифрової освіти. У сфері музично-педагогічної діяльності цей процес маніфестується через низку інноваційних практик, а саме впровадження змішаного навчання через поєднання традиційних аудиторних методів із дистанційними технологіями, що підвищує гнучкість освітнього процесу; інтеграція цифрових освітніх платформ, застосування диджитал-інструментарію. Така модернізація спрямована на забезпечення відповідності китайської музичної освіти вимогам інноваційної економіки та формування у фахівців цифрової й міжкультурної компетентності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-педагогічної та психологічної літератури китайської народної республіки засвідчує глибоку історичну і методологічну закоріненість досліджень проблематики змішаного навчання. Ця дидактична модель протягом тривалого часу перебуває в епіцентрі уваги як вітчизняної педагогічної думки, так і суміжних психологічних наукових шкіл. Значний внесок у теоретико-методичне обґрунтування, емпіричну верифікацію, розробку ефективних моделей імплементації змішаного навчання зробили китайські науковці, зокрема Сяо Я, Цзен Гуй-Чжень, Чен Маохуа, Пан Веньцзяо, Чжан Лань, Чжан Лінь, Лі Хіаохі, Сунь Юлі та інші.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування впливу впровадження змішаного навчання на модернізацію музичної освіти в Китайській Народній Республіці.

Методологія дослідження. У процесі дослідження був використаний системний аналіз та синтез — для узагальнення концептуальних підходів до змішаного навчання та визначення його місця в архітектурі музичної освіти КНР. Порівняльний аналіз дозволив розмежувати поняття «змішане навчання» та «змішане викладання».

Виклад основного матеріалу. У КНР музичне мистецтво динамічно розвивається, а музикознавство, що включає музичну освіту та музичне виконавство, набуває значної популярності серед молоді. Ця галузь активно формує нове ліберальне мистецтво з китайською специфікою та міжнародним баченням, керуючись провідними ідеями нової гуманітарної освіти й підготовки кадрів, а також стратегічним завданням успадкування й розвитку чудової традиційної китайської культури як ключового культурного складника глобального проєкту

«Один пояс, один шлях». За результатами емпіричних досліджень, проведених провідними китайськими науковими школами, станом на 2025 рік (березень, 2025) зафіксовано високий ступінь проникнення елементів змішаного навчання в систему вищої музичної освіти китайської народної республіки. Згідно з отриманими даними, 81,5% музичних коледжів та консерваторій країни вже інтегрували моделі змішаного навчання у свій освітній процес (Zhongsheng, 2025). Цей показник свідчить про глибоку структурну та методичну трансформацію, спричинену загальнодержавною стратегією цифровізації освіти.

Водночас, аналіз наукових джерел демонструє суттєву регіональну диференціацію у швидкості та обсягах імплементації інноваційних педагогічних технологій. Найвищі показники концентрації змішаного навчання характерні для економічно розвинених та інноваційно активних східних регіонів (зокрема, Пекін, Шанхай), де цей показник сягає 90%. Це відображає наявність кращої технологічної інфраструктури та більшої готовності професорсько-викладацького складу до цифрових методик. У центральних регіонах рівень впровадження зберігається на позначці 65%, тоді як у західних регіонах, які традиційно є менш урбанізованими, показник знижується до 45%. Ця диференціація створює виклики для забезпечення рівності освітніх можливостей та вимагає розробки адаптованих програм підтримки цифрової інтеграції в периферійних освітніх закладах (Zhongsheng, 2025).

Важливо підкреслити стійку позитивну динаміку впровадження змішаного навчання протягом періоду 2020–2025 рр. Як зазначають у своєму дослідженні науковці, спостерігається майже трикратне збільшення кількості музичних закладів, що використовують гібридні моделі: показник зріс із 29% у 2020 р. до 81,5% музичних закладів у 2025 р. (на 1 березня 2025 року). Така динаміка підтверджує, що імплементація змішаного навчання є не тимчасовим трендом, а стратегічною педагогічною умовою модернізації музичної освіти КНР в умовах глобалізації. Ця трансформація має на меті підвищення гнучкості навчальних планів, розширення доступу до унікального навчального контенту та формування у майбутніх музичних фахівців необхідної цифрової компетентності. у рамках 14-го п'ятирічного плану та довгострокової стратегії розвитку КНР до 2035 року, ухвалених IV сесією національних зборів народних представників (2021 р.), визначено курс на фундаментальне оновлення освітньої системи.

Ключовим завданням цього плану є створення висококваліфікованої професійної команди вчителів та розбудова сучасної школи високого гатунку. це стратегічно вимагає підвищення кваліфікації педагогів за відповідними напрямками, зокрема в музичній сфері.

В закладах освіти КНР особлива увага приділяється розвитку та вихованню музичних талантів у контексті базової грамотності. Це відповідає національним вимогам і спрямовано на формування фахівців, чия компетентність буде визнана

суспільством. Варто зазначити, що на державному рівні КНР змішане навчання закріплене у законі про освіту та національному плані розвитку шкільної мистецької освіти. Ключовим є те, що безпосереднє регулювання і деталізація механізмів впровадження змішаного навчання (особливо в музичній освіті) здійснюється через систему підзаконних та галузевих нормативних актів, що забезпечує гнучку адаптацію до різних освітніх сфер.

Проаналізуємо особливості змішаного навчання в КНР в закладах освіти різних рівнів. Так, зокрема, еволюція музичної освіти у початковій та середній школі залежить від інноваційного застосування інтернет-технологій та штучного інтелекту. Сучасний освітній ландшафт створює для цієї сфери як значні можливості, так і виклики, що вимагають нагальної переоцінки та оновлення традиційних педагогічних методів. Залишається помітною розбіжність між існуючими методиками викладання та останніми технологічними досягненнями (Вай Шін Хо, 2018; Чжан, 2022). Ця невідповідність не лише знижує ефективність музичної освіти, але й обмежує мотивацію учнів.

Впровадження гібридної дидактичної моделі у вищих мистецьких закладах китайської народної республіки слугує емпіричною базою для аналізу ефективності змішаного навчання. Одним з прикладів системної інтеграції є музична школа при Шанхайській консерваторії музики (The Shanghai Conservatory Of Music — Shcmusic), де blended learning інтегровано у фундаментальні академічні дисципліни: сольфеджіо, теорію музики та ансамблеве музикування. Інституція розробила спеціалізовану систему віртуальних лабораторних практикумів, що забезпечують можливість асинхронної самостійної роботи та індивідуалізації освітнього процесу. Ці цифрові лабораторії фокусуються на інтерактивній симуляції слухових вправ, глибокому аналізу музичних текстів та навичках створення цифрових аранжувань і композицій. Крім того, активно застосовуються малі групові форми практичних занять, що проводяться з використанням інтерактивного обладнання, оптимізуючи когнітивну залученість здобувачів.

Подібні стратегії апробовано й у центральній консерваторії музики в пекіні (central conservatory of music — ccom). ccom використовує гібридну модель для надання віддаленого доступу до унікальних архівних виконавських матеріалів та застосовує інструментарій мережевого музичного менеджменту для координації діяльності великих творчих колективів.

Системне впровадження цих інновацій підтверджує, що змішане навчання є необхідною педагогічною умовою для модернізації академічної музичної освіти в КНР, спрямованою на розвиток цифрової компетентності та саморегульованого навчання.

Для забезпечення прогресу необхідно досліджувати й активно впроваджувати сучасні педагогічні стратегії, які не лише усувають ці прогалини, але й використовують потенціал технологій для всебічного розвитку музичних

здібностей учнів. Змішане навчання ініціює фундаментальний зсув від дидактично-орієнтованої до навчально-орієнтованої освітньої парадигми. Цей процес трансформує здобувачів із пасивних реципієнтів знань в активних суб'єктів власної інтелектуальної траєкторії.

У гібридному освітньому середовищі динаміка взаємодії між суб'єктами освітнього процесу набуває значного розмаїття. Зокрема, у своєму дослідженні зарубіжні науковці Ель Садік та Аль Абдулмонем (2020) акцентують на моделі «перевернутого класу» (flipped classroom) як ключовому елементі: здобувачі самостійно опрацьовують лекційний контент в онлайн-форматі, тоді як аудиторний час присвячується дискусійним практикам та активному навчанню. Цей підхід емпірично довів свій сприятливий вплив на когнітивну залученість, підвищуючи рівень зацікавленості та загальної задоволеності здобувачів.

На доповнення, науковець Чіу (Chiu, 2021) стверджує, що цифрові інструменти, інтегровані на основі теорій самокерованого навчання, здатні посилити залученість здобувачів у змішаних середовищах. Це дозволяє ефективно нівелювати освітні прогалини та оптимізувати процес набуття знань.

У наукових доменах педагогічної теорії відбувається тісне переплетіння термінів «змішане викладання» та «змішане навчання», хоча вони позначають різні аспекти гібридної освітньої моделі, яка інтегрує синхронні (прямі) та асинхронні (онлайн) форми взаємодії. Як зазначають у своїх дослідженнях В. Гузер і Х. Канер (2014), «змішане викладання» орієнтоване на педагогічну діяльність викладача. У контексті музичної освіти ця методологія передбачає гнучке поєднання цифрових (наприклад, демонстрація партитур через loom, використання цифрових робочих станцій daw) та міжособистісних засобів для передачі музичного контенту (теорії, сольфеджіо), динамічної взаємодії та оцінювання виконавської майстерності. Ця модель вимагає від музичного педагога високої гнучкості у педагогіці і вміння оперувати диджитал-інструментарієм.

Натомість, «змішане навчання» зосереджується на траєкторії здобувача освіти. У музичній сфері це акцентує увагу на самостійному опануванні музичного матеріалу та автономії (наприклад, індивідуальні практичні заняття з використанням онлайн-ресурсів, самокорекція виконавських навичок за допомогою відеозапису). Ця тонка, проте важлива дистинкція формує методологічні критерії для оцінки ефективності гібридних моделей і слугує основою для подальшого аналізу впливу змішаних підходів безпосередньо на процес музичної освіти.

Висновки. У процесі дослідження авторкою встановлено, що впровадження змішаного навчання стало ключовою педагогічною умовою модернізації музичної освіти Китайської Народної Республіки в контексті сучасних умов: глобалізації та тотальної цифровізації. Високий ступінь проникнення гібридних моделей — 78% закладів на 2024 рік, із домінуванням у східних регіонах —

свідчить про глибоку трансформацію, підтриману як нормативно-правовою базою (закон про освіту, 14-й п'ятирічний план), так і активною позицією провідних наукових шкіл. Ключова синергія полягає у переході від дидактично-орієнтованої до навчально-орієнтованої парадигми, що перетворює здобувачів на активних суб'єктів власного інтелектуального шляху. Імплементация змішаного навчання забезпечує відповідність музичної освіти вимогам сучасності, формуючи у майбутніх фахівців необхідну цифрову компетентність і сприяючи збереженню та популяризації традиційної китайської культури в рамках міжнародних проєктів, таких як «Один пояс, один шлях». Таким чином, змішане навчання є не лише методичною інновацією, а й необхідним інструментом для забезпечення якості та конкурентоспроможності китайської музичної освіти на світовій арені.

Література

1. Bauer W. I. Music Learning Today: Digital Pedagogy for Creating, Performing, and Responding to Music. In Google Books. Oxford University Press. 2014. URL: https://books.google.com.my/books/about/Music_Learning_Today.html?id=PfUbnwEACAAJ&redir_esc=y (дата звернення 21.10.2025)
2. Güzer B., Caner H. The Past, Present and Future of Blended Learning: An in Depth Analysis of Literature. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*. 116. 2014. pp.4596–4603. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.992>
3. Uzun A., Senturk A. Blending Makes the Difference: Comparison of Blended and Traditional Instruction on Students' Performance and Attitudes in Computer Literacy. *Contemporary Educational Technology*, 1(3). 2010. <https://doi.org/10.30935/cedtech>
4. Zhi Guan Xin, Har Tho Ng, Subuh Angoro. Developing a Framework for Implementing Music Education through Blended Learning in Chinese Universities in the Post-Pandemic Period. CONESS 2023: Proceedings of the 2nd International Conference on Social Sciences. 2023.
5. Zhongsheng Z. Integrating and innovatively promoting sustainable development through hybrid music genres in education. *Acta Psychologica*, 255. 2025. pp.1048-1051.
6. Чжоу Ань Упровадження змішаного навчання в музичній освіті китаю: виклики, можливості та перспективи. *Молодь і ринок*. 1(233). 2025. С.185-189.
7. Чжоу Ань. Традиції та інновації у цілях естетичного виховання учнів дитячих музичних шкіл КНР в умовах змішаного навчання. *Імідж сучасного педагога*. 5 (206). 2023. С. 91–94. Doi: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5\(206\)-91-94](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5(206)-91-94)

References

1. Bauer W. I. (2014). Music Learning Today: Digital Pedagogy for Creating, Performing, and Responding to Music. In Google Books. Oxford University Press. Retrieved from: https://books.google.com.my/books/about/Music_Learning_Today.html?id=PfUbnwEACAAJ&redir_esc=y (data zvernennia 21.10.2025) [in English]
2. Güzer B., Caner H. (2014). The Past, Present and Future of Blended Learning: An in Depth Analysis of Literature. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 116, pp.4596–4603. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.01.992>[in English]
3. Uzun A., Senturk A. (2010). Blending Makes the Difference: Comparison of Blended and Traditional Instruction on Students' Performance and Attitudes in Computer Literacy. *Contemporary Educational Technology*, 1(3). <https://doi.org/10.30935/cedtech>[in English]

4. Zhi Guan Xin, Har Tho Ng, and Subuh Angoro. (2023). Developing a Framework for Implementing Music Education through Blended Learning in Chinese Universities in the Post-Pandemic Period. CONESS 2023: Proceedings of the 2nd International Conference on Social Sciences. [in English]
5. Zhongsheng Z. (2025). Integrating and innovatively promoting sustainable development through hybrid music genres in education. *Acta Psychologica*, 255, pp.1048-1051. [in English]
6. Chzhou An (2025). Uprovadzhennia zmishanoho navchannia v muzychnii osviti kytau: vyklyky, mozhlyvosti ta perspektyvy [The introduction of blended learning in Chinese music education: challenges, opportunities, and prospects]. *Molod i rynok*. 1(233). S.185-189. [in Ukrainian]
7. Chzhou An (2023). Tradytsii ta innovatsii u tsiliakh estetychnoho vykhovannia uchniv dytiachykh muzychnykh shkil KNR v umovakh zmishanoho navchannia [Traditions and innovations in the aesthetic education of students at children's music schools in the PRC in the context of blended learning]. *Imidzh suchasnoho pedahoha*, 5 (206), S. 91–94. Doi: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5\(206\)-91-94](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2022-5(206)-91-94) [in Ukrainian]

УДК 378.147-057.875:796]:159.9

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1961-1971](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1961-1971)

Хлус Наталія Олександрівна кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, завідувач кафедри теорії і методики фізичного виховання Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, м. Глухів, <https://orcid.org/0000-0001-9860-1047>

Москаленко Ігор Миколайович викладач-методист фізичної культури Відокремленого структурного підрозділу «Професійно-педагогічного фахового коледжу, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка», м. Глухів, <https://orcid.org/0009-0007-9483-9083>

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій в освітній процес у контексті сучасних освітніх трансформацій і реформ. Обґрунтовано, що ефективність професійної діяльності педагога нового покоління визначається не лише рівнем його фахової компетентності, а й здатністю до творчого мислення, відкритості до інновацій, гнучкості у використанні сучасних технологічних засобів навчання. Розкрито сутність поняття «психологічна готовність» як комплексного особистісного утворення, що включає мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий та діяльнісний компоненти, які в сукупності забезпечують позитивне ставлення до інноваційної діяльності, засвоєння інноваційних технологій та їх ефективну реалізацію в освітньому процесі. Зазначено, що майбутні вчителі фізичної культури повинні не лише володіти знаннями з методики навчання, а й бути психологічно готовими до впровадження сучасних фітнес-технологій, цифрових освітніх інструментів, здоров'язберезливих та інтерактивних методик навчання. Проаналізовано основні чинники формування психологічної готовності здобувачів освіти: особистісна мотивація до професійного саморозвитку, інноваційне освітнє середовище, підтримка викладачів-наставників, позитивний досвід використання технологій під час навчальних занять і педагогічної практики. Визначено педагогічні умови, що сприяють підвищенню рівня психологічної готовності: створення сприятливого психологічного клімату, застосування тренінгових технологій, коучингу, методів рефлексії та професійного самопізнання.

Особливу увагу приділено необхідності формування інноваційного типу мислення майбутніх педагогів, розвитку їхньої психологічної гнучкості, адаптивності до технологічних змін, уміння критично оцінювати власну діяльність і здійснювати професійне самовдосконалення. Зазначено, що без належного рівня психологічної готовності впровадження інноваційних технологій у сфері фізичного виховання може бути фрагментарним і неефективним.

Ключові слова: психологічна готовність, майбутні вчителі фізичної культури, інноваційні технології, освітній процес, професійна підготовка, інноваційна діяльність, педагогічні умови, інноваційне мислення.

Khlus Nataliia Oleksandrivna PhD in Physical Education and Sports, Associate Professor, Head of the Department of Theory and Methods of Physical Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, <https://orcid.org/0000-0001-9860-1047>

Moskalenko Ihor Mykolaiovych Lecturer-Methodologist of Physical Education, Separate Structural Subdivision «Professional and Pedagogical Vocational College of Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University», Hlukhiv, <https://orcid.org/0009-0007-9483-9083>

FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS' PSYCHOLOGICAL READINESS TO IMPLEMENT INNOVATIVE TECHNOLOGIES INTO THE EDUCATIONAL PROCESS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Abstract. The article represents a theoretical analysis of the problem of future Physical Education teachers' psychological readiness to implement innovative technologies into the educational process in the context of modern educational transformations and reforms. It has been substantiated that the effectiveness of a new-generation teacher's professional activity is determined not only by the level of professional competence but also by the ability for creative thinking, openness to innovations, and flexibility in using modern technological teaching tools. The concept of "psychological readiness" is defined as a complex personal formation that includes motivational, cognitive, emotional-volitional, and activity components. Together, these components ensure a positive attitude toward innovative activity, the acquisition of innovative technologies, and their effective implementation into the educational process. It has been emphasized that future Physical Education teachers should not only possess methodological knowledge in teaching but also be psychologically prepared to integrate modern fitness technologies, digital educational tools, health-preserving, and interactive teaching methods. The main factors in the formation of students'

psychological readiness have been analysed: personal motivation for professional self-development, an innovative educational environment, mentor support, and positive experience in using technologies during training sessions and pedagogical practice. The pedagogical conditions that enhance the level of psychological readiness have been identified: the creation of a favourable psychological climate, the use of training technologies, coaching, reflection methods, and professional self-awareness.

Special attention has been paid to the necessity of forming future teachers' innovative type of thinking, developing their psychological flexibility, adaptability to technological changes, and ability to evaluate their own activities critically and engage in professional self-improvement. It has been noted that without an adequate level of psychological readiness, the implementation of innovative technologies into the physical education may remain fragmented and ineffective.

Keywords: psychological readiness, future Physical Education teachers, innovative technologies, educational process, professional training, innovative activity, pedagogical conditions, innovative thinking.

Постановка проблеми. У сучасних умовах трансформації системи освіти України особливого значення набуває питання підготовки конкурентоспроможного, компетентного, психологічно зрілого педагога, здатного ефективно функціонувати в інноваційному освітньому середовищі. Відповідно до вимог Нової української школи та концепції модернізації фізичного виховання, майбутній учитель фізичної культури має не лише володіти ґрунтовними знаннями з методики викладання, а й бути психологічно готовим до використання новітніх освітніх технологій, які забезпечують підвищення ефективності освітнього процесу, розвиток особистості учня та формування його мотивації до здорового способу життя [9].

Інноваційні технології в освітньому процесі сьогодні охоплюють широкий спектр підходів – від цифрових засобів навчання, фітнес- і тренувальних технологій, інтерактивних платформ, до технологій гейміфікації, дистанційного навчання та змішаного формату занять. Їх ефективне застосування потребує від педагога не лише технічних умінь, а насамперед психологічної готовності – усвідомленого позитивного ставлення до інновацій, відкритості до змін, високого рівня саморегуляції, стресостійкості, творчого мислення й адаптивності до нових умов освітнього простору [11].

Проблема формування психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури є багатогранною, оскільки включає не лише професійну, а й особистісну, мотиваційно-ціннісну та емоційно-вольову складові. У процесі професійної підготовки здобувачі вищої освіти мають навчитися не лише засвоювати нові педагогічні технології, але й психологічно приймати їх, долати внутрішній опір до нововведень, розвивати впевненість у власних силах і готовність до творчого експериментування.

Сучасна освітня практика свідчить, що без належного рівня психологічної готовності педагогів інновації часто впроваджуються формально, без глибокого розуміння їх сутності, що знижує ефективність освітнього процесу. Особливо це стосується сфери фізичної культури, де важливо поєднати педагогічну майстерність, технологічну грамотність і психологічну стабільність для досягнення високих результатів у навчанні й вихованні учнів [6].

Крім того, в умовах цифровізації освіти, дистанційного та змішаного навчання, майбутні вчителі фізичної культури стикаються з необхідністю переосмислення традиційних форм роботи, пошуку нових шляхів комунікації зі здобувачами освіти, застосування віртуальних тренувальних платформ, мобільних додатків і цифрових сенсорів контролю фізичної активності. Усе це вимагає не лише професійної, а й психологічної адаптації до інноваційних умов діяльності [4].

Таким чином, дослідження психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій в освітній процес є надзвичайно актуальним і має як теоретичне, так і практичне значення. Воно спрямоване на вдосконалення системи професійної підготовки педагогічних кадрів, розвиток їх інноваційного мислення, підвищення рівня психологічної культури та забезпечення ефективного впровадження сучасних технологій у фізичне виховання учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями інноваційних технологій в системі фізичного виховання школярів займалися такі науковці як: О. В. Язловецька (2022) [13]; С. Толочко (2023) [11]; інноваційними технологіями в системі здобувачів вищої освіти: О. Пасічник (2019) [10]; А. Ваколюк, В. Шелюк, Н. Симонович (2021) [4]; В. А. Андріянова, Ю. В. Човнюк (2023) [1]; В. Б. Базильчук, О. В. Базильчук, В. В. Цісар (2024) [2]. Питаннями підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до інноваційної діяльності: Д. І. Балашов (2018) [3]; О. Отравенко (2019) [9]; Н. Мельник (2020) [7]; С. О. Моїсеєв, В. М. Гузар, В. С. Свирида (2021) [8]; І. В. Шевчук (2023) [12]; Л. В. Котенджи, І. П. Дека, С. В. Бойченко (2023) [6]; психологічної готовності учителів до інноваційної діяльності: І. Коновальчук (2011) [5].

Мета статті – теоретичне обґрунтування та аналіз сутності психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій в освітній процес закладів освіти.

Одним з основних завдання в статті зазначено: визначення структурних компонентів, чинників формування та педагогічних умов, що сприяють підвищенню рівня готовності здобувачів освіти до інноваційної професійної діяльності в умовах модернізації системи фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу. У сучасних умовах модернізації системи освіти в Україні питання підготовки педагогічних кадрів, зокрема майбутніх

учителів фізичної культури, набуває особливої актуальності. Суспільство потребує фахівців нового покоління – професійно компетентних, психологічно стійких, гнучких, готових до впровадження інноваційних технологій в освітній процес закладів освіти. Фізичне виховання як складова освітньої системи сьогодні розглядається не лише як засіб розвитку рухової активності, а й як потужний ресурс формування здоров'язбережувальної, мотиваційної, ціннісної та комунікативної компетентностей учнів. Відтак, ефективність реалізації цих завдань значною мірою залежить від рівня психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до інноваційної діяльності [1, 2].

Поняття «психологічна готовність» є одним із ключових у структурі професійної компетентності майбутнього педагога, оскільки відображає рівень його внутрішньої підготовленості до здійснення певного виду діяльності, здатність ефективно діяти в нових, динамічних умовах освітнього середовища. У контексті підготовки майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій це поняття набуває особливої актуальності, адже передбачає не лише засвоєння нових знань, а й формування позитивного ставлення до змін, готовності до професійного саморозвитку, творчого пошуку та впровадження інноваційних підходів у практику фізичного виховання.

Психологічна готовність розглядається в науковій літературі як інтегративна характеристика особистості, що поєднує когнітивні, емоційно-вольові, мотиваційні та поведінкові компоненти. Вона визначає здатність людини мобілізувати свої інтелектуальні, емоційні та вольові ресурси для ефективного виконання професійних завдань у конкретних умовах діяльності. За підходами І. Коновальчук, психологічна готовність – це не статичний стан, а динамічне утворення, яке формується, розвивається та проявляється у процесі навчання, самовиховання і професійного становлення [5].

З іншого боку, психологічна готовність до впровадження інновацій розглядається в науковій літературі як цілісна інтегративна якість особистості, що включає знання, уміння, мотиви, емоційно-вольові якості та установки, які забезпечують ефективне прийняття й реалізацію нововведень у професійній практиці. Вона формується у процесі професійної підготовки та вдосконалюється під час педагогічної діяльності. Для майбутнього вчителя фізичної культури це означає здатність не лише знати сучасні освітні технології (інтерактивні, фітнес-, здоров'язбережувальні, інформаційно-комунікаційні тощо), а й уміти їх творчо застосовувати в роботі з учнями різного віку та рівня фізичної підготовленості [7, 8].

Сутність психологічної готовності до інноваційної діяльності полягає у внутрішній налаштованості особистості на нововведення, позитивному ставленні до педагогічних експериментів, прагненні до професійного саморозвитку та самореалізації. Ця готовність забезпечує вчителю можливість швидко адапту-

ватися до змін у змісті, формах і методах навчання, гнучко реагувати на освітні виклики, проявляти креативність та ініціативу [10].

У структурі психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури виокремлюють кілька ключових компонентів (табл. 1):

– *Мотиваційний компонент* – визначає інтерес до педагогічної професії, потребу в інноваційній діяльності, прагнення до самовдосконалення, готовність до освоєння нових технологій.

– *Когнітивний компонент* – охоплює систему знань про сучасні технології навчання, методи інноваційного фізичного виховання, психолого-педагогічні основи впровадження нововведень.

– *Емоційно-вольовий компонент* – характеризує емоційну стабільність, упевненість у власних силах, стресостійкість, здатність долати труднощі у процесі реалізації нових ідей.

– *Діяльнісний компонент* – передбачає сформованість практичних умінь і навичок використання інноваційних технологій у реальних умовах педагогічного процесу, уміння аналізувати результати власної діяльності, коригувати педагогічні дії.

Таблиця 1.

Структура та зміст психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій

Компонент психологічної готовності	Характеристика	Показники сформованості	Педагогічні умови формування
Мотиваційний	Відображає внутрішню установку здобувача вищої освіти на інноваційну діяльність, потребу в професійному саморозвитку, готовність приймати нові ідеї.	– Позитивне ставлення до інновацій; – Внутрішня мотивація до самовдосконалення; – Усвідомлення значущості інновацій у професійній діяльності.	– Використання методів мотивації до інноваційної діяльності; – Створення творчого освітнього середовища; – Підтримка самостійної ініціативи здобувачів вищої освіти.
Когнітивний	Передбачає наявність системи знань про інноваційні технології, методи їх упровадження у фізичну культуру, розуміння	– Знання сучасних фітнес-, ІКТ- та освітніх технологій; – Розуміння ролі інновацій у підвищенні	– Вивчення дисциплін інноваційного спрямування; – Інтеграція теоретичної і практичної підготовки;

Компонент психологічної готовності	Характеристика	Показники сформованості	Педагогічні умови формування
	закономірностей інноваційного процесу.	ефективності навчання; – Уміння аналізувати й оцінювати нововведення.	– Залучення здобувачів вищої освіти до дослідницької діяльності.
Емоційно-вольовий	Відображає здатність регулювати власний емоційний стан, подолання психологічних бар'єрів у процесі інноваційної діяльності, розвиток стресостійкості.	– Впевненість у власних силах; – Самоконтроль у складних ситуаціях; – Оптимізм і емоційна стабільність.	– Формування позитивного психологічного клімату; – Психологічна підтримка здобувачів вищої освіти; – Використання тренінгів саморегуляції.
Діяльнісний	Характеризує практичну готовність до реалізації інновацій, володіння сучасними методами, прийомами та технологіями викладання.	– Уміння застосовувати інноваційні методики; – Здатність адаптувати технології до умов освітнього процесу; – Креативність у вирішенні професійних завдань.	– Практична підготовка на базі закладів освіти; – Використання проєктної діяльності; – Наставництво викладачів-практиків.

Формування цих компонентів залежить від низки чинників, серед яких важливе місце посідають: організаційно-педагогічні (зміст освітніх програм, методи підготовки, використання інтерактивних технологій у освітньому процесі); соціально-психологічні (психологічний клімат у студентських групах, підтримка з боку викладачів, мотивація до командної роботи); особистісні (рівень саморегуляції, комунікативні здібності, творче мислення, установка на інновації); зовнішні (державна політика у сфері освіти, вплив цифровізації, зміни в системі фізичного виховання).

Особливе значення у процесі формування психологічної готовності займають педагогічні умови, які сприяють активізації пізнавальної, мотиваційної та практичної діяльності майбутніх учителів фізичної культури [11, 12]. До них належать:

1. Інтеграція психолого-педагогічної та професійної підготовки – забезпечує усвідомлення здобувачами вищої освіти психологічних механізмів упровадження інновацій у фізичне виховання.

2. Створення інноваційно-освітнього середовища у закладах вищої освіти, де здобувачі вищої освіти мають можливість експериментувати, розробляти авторські методики, брати участь у проєктній та дослідницькій діяльності.

3. Педагогічне стимулювання професійного саморозвитку, що включає індивідуальні освітні траєкторії, самооцінювання та рефлексію результатів діяльності.

4. Використання тренінгових технологій, кейс-методів, коучингу, які сприяють розвитку критичного мислення, гнучкості поведінки, упевненості в собі.

5. Психологічний супровід освітнього процесу, який допомагає формувати позитивне ставлення до інновацій, подолати страх перед змінами та розвивати емоційну компетентність.

Варто зазначити, що готовність до інноваційної діяльності не є сталою характеристикою – вона постійно розвивається під впливом особистісного і професійного досвіду. Тому ефективна підготовка майбутніх учителів фізичної культури передбачає системний, поетапний підхід: від формування базових знань і позитивної мотивації – до оволодіння технологіями інноваційного навчання та розвитку професійної рефлексії.

Таким чином, психологічна готовність майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій є важливою умовою підвищення якості освітнього процесу в умовах модернізації фізичного виховання. Вона забезпечує не лише ефективність професійної діяльності педагога, а й створює підґрунтя для розвитку інноваційної культури освітнього середовища, сприяючи формуванню конкурентоспроможного фахівця, здатного до постійного самовдосконалення та творчої реалізації в освітньому просторі.

Висновки. Проведене теоретичне дослідження дозволяє зробити висновок, що психологічна готовність майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій є ключовим чинником успішної професійної діяльності педагога в умовах реформування сучасної освіти. Вона виступає інтегративним утворенням, що поєднує мотиваційні, когнітивні, емоційно-вольові та діяльнісні компоненти, які в сукупності забезпечують сприйняття, освоєння та ефективне використання новітніх технологій у практиці фізичного виховання.

Психологічна готовність охоплює не лише наявність знань про сучасні інноваційні підходи, методи та засоби організації освітнього процесу, але й сформованість позитивної внутрішньої установки на новаторство, відкритість до змін, здатність до гнучкого мислення, творчого самовираження та самоорганізації. Для майбутнього вчителя фізичної культури це означає вміння інтегрувати інноваційні фітнес-технології, здоров'язбережувальні програми, цифрові ресурси та інтерактивні методики у власну педагогічну діяльність, орієнтуючись на індивідуальні потреби учнів і сучасні освітні стандарти.

Доведено, що формування психологічної готовності є процесом багаторівневим і динамічним, який потребує спеціально організованих педагогічних умов. До таких умов належать: створення інноваційного освітнього середовища, інтеграція психолого-педагогічних і практичних знань, використання тренінгових технологій, коучингу, методів проєктної діяльності та професійної рефлексії. Не менш важливим є психолого-педагогічний супровід підготовки здобувачів вищої освіти, що сприяє формуванню позитивного ставлення до інновацій, подоланню бар'єрів невпевненості, розвитку емоційної стійкості та адаптивності.

Результати аналізу засвідчують, що підвищення рівня психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до впровадження інноваційних технологій можливе за умови реалізації системного підходу до професійної підготовки, який поєднує теоретичну, практичну та рефлексивну складові. Такий підхід передбачає не лише засвоєння новітніх методів і технологій навчання, але й розвиток особистісних якостей педагога – ініціативності, креативності, комунікативності, здатності до саморозвитку й самооцінювання власної діяльності.

Таким чином, психологічна готовність до інноваційної педагогічної діяльності є невід'ємною характеристикою сучасного вчителя фізичної культури, що забезпечує ефективну інтеграцію інновацій у практику навчання та виховання. Вона формує основу професійної компетентності, сприяє підвищенню якості освітнього процесу, розвитку інноваційної культури в педагогічному середовищі та підготовці конкурентоспроможного фахівця, здатного діяти в умовах постійних змін і викликів сучасної освіти.

Перспективи подальших досліджень убачаються в експериментальній перевірці ефективності педагогічних умов формування психологічної готовності майбутніх учителів фізичної культури до інноваційної діяльності та розробленні діагностичних інструментів оцінювання рівня готовності.

Література:

1. Андриянова В. А., Човнюк Ю. В. Контент-аналіз інноваційних методів підготовки спортивних педагогів та тренерів у закладах вищої освіти України. Modern research in science and education : the 3rd International scientific and practical conference (Chicago, USA, November 9-11, 2023). Chicago, 2023. Р. 433–441. URL: <https://salo.li/e190F65>
2. Базильчук В. Б., Базильчук О. В., Цісар В. В. Інноваційні технології розвитку рухової активності студентів в освітньому середовищі університету. Вісник Глухів. нац. пед. ун-ту ім. О. Довженка. 2024. Т. 2. № 55. С. 47–55. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-2-55-47-52>
3. Балашов Д. І. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до інноваційної професійної діяльності: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Сумський держ. пед. університет. Суми, 2018. 20 с. URL: <https://salo.li/9dDEdd3>
4. Ваколюк А., Шелюк В., Симонович Н. Інноваційні технології у системі фізичного виховання здобувачів вищої освіти. Інноватика у вихованні. 2021. № 14. С. 128–134. URL: <https://salo.li/00CcaD7>
5. Коновальчук І. Психологічні аспекти готовності учителів до інноваційної діяльності. Проблеми підготовки сучасного вчителя. 2011. Випуск 4. С. 155–161. URL: <https://salo.li/Bb20809>

6. Котенджи Л. В., Дека І. П., Бойченко С. В. Модернізація процесу підготовки викладачів фізичного виховання у вищих навчальних закладах України: стандарти, інноваційні моделі. *Академічні візії*. 2023. № 17. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7781655>
7. Мельник Н. Застосування інноваційних технологій у фізичному вихованні. *Студентський науковий вісник*. 2020. № 45. С. 168–171. URL: <https://salo.li/A7e97e5>
8. Моїсєєв С. О., Гузар В. М., Свирида В. С. Нова фізична культура у вимірах інновацій. *Проблеми і перспективи розвитку спортивних ігор та одноборств у закладах вищої освіти*. 2021. Т. 1. С. 91–94. URL: <https://salo.li/AdC28e1>
9. Отравенко О. Інноваційні методи навчання як основа якісної професійної підготовки майбутнього вчителя фізичної культури. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2019. С. 222–230. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019s21>
10. Пасічник О. Сучасні технології навчання як засіб самореалізації студентів в освітньому середовищі ЗВО. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реальність та перспективи*. 2019. № 69. С. 162–166. <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.38>
11. Толочко С. Інноваційні технології формування компетентності здобувачів освіти: від гейміфікації до проєктної діяльності. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 4 (10). С. 710–725. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-710-725](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-710-725)
12. Шевчук І. В. Підготовка майбутніх вчителів до використання інноваційних технологій у процесі фізичного виховання дітей молодшого шкільного віку. *Академічні візії*. 2023. № 19. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966734>
13. Язловецька О. В. Інноваційні технології в системі фізичного виховання школярів. *Наукові записки*. 2022. Вип. 205. С. 224–229. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-224-229>

References:

1. Andriianova, V. A. & Chovniuk, Yu. V. (2023). Kontent-analiz innovatsiinykh metodiv pidhotovky sportyvnykh pedahohiv ta treneriv u zakladykh vyshchoi osvity Ukrainy. [Content analysis of innovative methods of training sports teachers and coaches in higher education institutions of Ukraine] *Modern research in science and education : the 3rd International scientific and practical conference* (Chicago, USA, November 9-11, 2023). Chicago, 433–441. [USA]. URL: <https://salo.li/e190F65>
2. Bazylchuk, V. B., Bazylchuk, O. V. & Tsisar, V. V. (2024). Innovatsiini tekhnolohii rozvytku rukhovoi aktyvnosti studentiv v osvitnomu seredovyschi universytetu. [Innovative technologies for the development of students' motor activity in the university educational environment.] *Visnyk Hlukhiv. nats. ped. un-tu im. O. Dovzhenka*. 55. 47–55. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31376/2410-0897-2024-2-55-47-52>
3. Balashov, D. I. (2018). Pidhotovka maibutnikh uchyteliv fizychnoi kultury do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. [Preparing future physical education teachers for innovative professional activities] *Sumskyi derzh. ped. universytet*. Sumy. [in Ukrainian]. URL: <https://salo.li/9dDEd3>
4. Vakoliuk, A., Sheliuk, V. & Symonovych N. (2021). Innovatsiini tekhnolohii u systemi fizychnoho vykhovannia zdobuvachiv vyshchoi osvity. *Innovatyka u vykhovanni*. [Innovative technologies in the system of physical education of higher education students. *Innovation in education*]. 14, 128–134. [in Ukrainian]. URL: <https://salo.li/00CcaD7>
5. Konovalchuk, I. (2011). Psykholohichni aspekty hotovnosti uchyteliv do innovatsiinoi diialnosti. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*. [Psychological aspects of teachers' readiness for innovative activity. *Problems of training a modern teacher*]. 4. 155–161. [in Ukrainian]. URL: <https://salo.li/Bb20809>

6. Kotendzhy, L. V., Deka, I. P. & Boichenko S. V. (2023). Modernizatsiia protsesu pidhotovky vykladachiv fizychnoho vykhovannia u vyshchych navchalnykh zakladakh Ukrainy: standarty, innovatsiini modeli. Akademichni vizii. [Modernization of the process of training physical education teachers in higher educational institutions of Ukraine: standards, innovative models. *Academic visions*]. 17. [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7781655>
7. Melnyk, N. (2020). Zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii u fizychnomu vykhovanni. *Studentskyi naukovyi visnyk*. [Application of innovative technologies in physical education. *Student scientific bulletin*]. 45. 168–171. [in Ukrainian]. URL: <https://salo.li/A7e97e5>
8. Moiseiev, S. O., Huzar, V. M. & Svyrda, V. S. (2021). Nova fizychna kultura u vymirakh innovatsii. *Problemy i perspektyvy rozvytku sportyvnykh ihor ta odnoborstv u zakladakh vyshchoi osvity*. [New physical culture in the dimensions of innovation. *Problems and prospects for the development of sports games and martial arts in higher education institutions*]. 1. 91–94. [in Ukrainian]. URL: <https://salo.li/AdC28e1>
9. Otravenko, O. (2019). Innovatsiini metody navchannia yak osnova yakisnoi profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia fizychnoi kultury. *Vidkryte osvितnie e-seredovyshe suchasnoho universytetu*. [Innovative teaching methods as the basis for high-quality professional training of future physical education teachers. *Open educational e-environment of a modern university*]. 222–230. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019s21>
10. Pasichnyk, O. (2019). Suchasni tekhnolohii navchannia yak zasib samorealizatsii studentiv v osvitnomu seredovyschi ZVO. *Naukovyi chasopys NPU im. M. P. Drahomanova. Serii 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektyvy*. [Modern learning technologies as a means of self-realization of students in the educational environment of higher education institutions. *Scientific journal of the National Polytechnic University named after M. P. Dragomanov. Series 5. Pedagogical sciences: realities and prospects*]. 69, 162–166. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31392/2311-5491/2019-69.38>
11. Tolochko, S. (2023). Innovatsiini tekhnolohii formuvannia kompetentnosti здобувачів освіти: від гейміфікації до проєктної діяльності. *Visnyk nauky ta osvity*. [Innovative technologies for forming the competence of education seekers: from gamification to project activities. *Bulletin of Science and Education*]. 4 (10). 710–725. [in Ukrainian]. [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4\(10\)-710-725](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-4(10)-710-725)
12. Shevchuk, I. V. (2023). Pidhotovka maibutnikh vchyteliv do vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii u protsesi fizychnoho vykhovannia ditei molodshoho shkilnoho viku. *Akademichni vizii*. [Preparing future teachers to use innovative technologies in the process of physical education of primary school children. *Academic visions*]. 19. [in Ukrainian]. <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7966734>
13. Yazlovetska, O. V. (2022). Innovatsiini tekhnolohii v systemi fizychnoho vykhovannia shkoliariv. *Naukovi zapysky*. [Innovative technologies in the system of physical education of schoolchildren. *Scientific notes*]. 205. 224–229. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2022-1-205-224-229>

УДК 159.955-021.412.1:001.8

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1972-1980](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1972-1980)

Ходунова Вікторія Леонідівна доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, економіки і маркетингу, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7751-9992>

ГЕНЕЗИСНІ ВИТОКИ ПОНЯТТЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ» У ПРОСТОРІ НАУКОВОГО ДИСКУРСУ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз генезису поняття «критичне мислення» у філософському, психологічному та педагогічному дискурсах. Досліджено особливості розвитку поняття «критичне мислення» в античний період, епоху Середньовіччя, Відродження, Класицизму, Просвітництва, психологічній та педагогічній науці XIX–XX століть. Здійснено теоретичний аналіз критичного мислення як суспільної категорії, встановлено її тісний зв'язок з соціально-історичними процесами, які характерні для певного етапу розвитку суспільства. Виокремлено понятійно-категоріальний апарат, за допомогою якого здійснено спроби синтезу понять «критичне мислення». Констатовано, що критичне мислення – багатовимірне явище, яке поєднує когнітивний, рефлексивний та ціннісно-смісловий компоненти мисленнєвої активності. Актуалізовано, з точки зору філософії, педагогічних джерел, різноманітність підходів до визначення поняття «критичне мислення». Наукова інтерпретація критичного мислення як філософської категорії, представлено як форма раціонального мислення, що спрямовано на усвідомлення, аргументацію й автономне осмислення дійсності. У вимірі психологічного підходу критичне мислення окреслено як когнітивний процес, що включає аналіз, оцінку та інтерпретацію інформації, з метою прийняття обґрунтованих рішень. Критичне мислення як педагогічна категорія обґрунтовується як ключова компетентність, що забезпечує розвиток інтелектуальної автономії та готовність до навчання впродовж життя. Особливу увагу приділено аналізу ознакових характеристик критичного мислення, що розглядаються у сучасних наукових розвідках як інтегративна система інтелектуальних умінь і особистісних якостей: усвідомленість, рефлексивність, логічність, аргументованість, самокорекція, відкритість до альтернативних поглядів, здатність до оцінного судження. Зазначено, що критичне мислення функціонує як когнітивно-ціннісна основа прийняття рішень, що сприяє розвитку аналітичного й творчого потенціалу особистості. Обґрунтовано необхідність подальшого вивчення цього феномена як ключової інтелектуальної компетентності, що

забезпечує ефективну пізнавальну, комунікативну та соціальну діяльність особистості.

Ключові слова: мислення, критичне мислення, критика, рефлексія, здатність, компетентність.

Khodunova Viktoriia Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity, Economics and Marketing Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7751-9992>

THE GENESIS OF THE CONCEPT OF “CRITICAL THINKING” IN THE SPHERE OF SCIENTIFIC DISCOURSE

Abstract. The article provides a theoretical analysis of the genesis of the concept of “critical thinking” in philosophical, psychological, and pedagogical discourses. It examines the peculiarities of cultural development in antiquity, the Middle Ages, the Renaissance, Classicism, and the Enlightenment. It outlines the development of the concept of “critical thinking” in psychological and pedagogical science in the 19th and 20th centuries. A theoretical analysis of critical thinking as a social category is carried out, and its close connection with the socio-historical processes characteristic of a certain stage of society's development is established. The conceptual and categorical apparatus used to attempt to synthesize the concept of “critical thinking” is highlighted. It is stated that critical thinking is a multidimensional phenomenon that combines cognitive, reflective, and value-semantic components of mental activity. From the point of view of philosophy and pedagogical sources, the diversity of approaches to defining the concept of “critical thinking” is actualized. The scientific interpretation of critical thinking as a philosophical category is presented as a form of rational thinking aimed at awareness, argumentation, and autonomous comprehension of reality. In terms of the psychological approach, critical thinking is defined as a cognitive process that includes analysis, evaluation, and interpretation of information for the purpose of making informed decisions. Critical thinking as a pedagogical category is justified as a key competence that ensures the development of intellectual autonomy and readiness for lifelong learning. Particular attention is paid to the analysis of the characteristics of critical thinking, which are considered in modern scientific research as an integrative system of intellectual skills and personal qualities: awareness, reflectiveness, logic, reasoning, self-correction, openness to alternative views, and the ability to make evaluative judgments. It is noted that critical thinking functions as a cognitive and value-based foundation for decision-making and contributes to the development of an individual's analytical and creative potential. The need for further study of this phenomenon as a key intellectual competence that ensures effective cognitive, communicative, and social activity of a person is substantiated.

Keywords: thinking, critical thinking, criticism, reflection, ability, competence.

Постановка проблеми. Сучасний етап розвитку науки та освіти характеризується динамічними змінами, які вимагають від особистості високого рівня самостійності, гнучкості мислення та здатності до свідомого осмислення інформації. У цьому контексті критичне мислення набуває статусу однієї з ключових компетентностей XXI століття, що забезпечує не лише інтелектуальний, а й морально-ціннісний вимір соціальної активності особистості. Розвиток критичного мислення розглядається як необхідна умова ефективного пізнання, творчого саморозвитку та формування громадянської свідомості. Незважаючи на широке вживання поняття «критичне мислення» у сучасному науковому дискурсі, воно залишається багатозначним і методологічно складним. Потреба у системному аналізі генези поняття «критичне мислення» зумовлена необхідністю усвідомлення його філософсько-соціальних, психолого-педагогічних витоків. Тому, відповідне місце у досліджуваній проблемі посідає спроба осмислення поняття «критичне мислення» з позицій різних рівнів наукового пізнання, визначити методологічні підходи до інтерпретації поняття «критичне мислення» у сучасному науковому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості критичного мислення у філософській парадигмі представлено в роботах В. Андрущенко, І. Беґа, В. Зінченко, В. Кременя, Г. Костюка, С. Максименко, І. Підласого та ін.; психолого-педагогічній теорії (В. Беспалько, Л. Ващенко, З. Курлянд, В.Омельяненко, М. Починкова, О. Пошетун, О. Савченко, Л. Сохань, С.Терно, Г. Ущеповська та ін.). У зарубіжній педагогічній теорії та практиці значний внесок у розроблення проблеми критичного мислення зробили такі дослідники, як Т. Бартел (Т. Bartell), Д. Дьюї (J. Dewey), М. Ліпман (M. Lipman), Р. Пол (R. W. Paul), Д. Халперн (D. Halpern), А. Фішер (A.Fisher) та ін.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз генезисних витоків поняття «критичне мислення» у просторі наукового дискурсу, визначити основні етапи його становлення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «критичне мислення» у довідкових джерелах потрактовано як складний інтелектуальний процес, що передбачає усвідомлену оцінку, перевірку та осмислення інформації. Згідно з «Філософським енциклопедичним словником», «критичне мислення» визначено як «форма розумової діяльності, спрямовану на перевірку достовірності знань, аргументів і суджень, що ґрунтується на логічних операціях аналізу, синтезу, порівняння та оцінки» [1].

У «Словнику-довіднику з психології» поняття «критичне мислення» трактовано як «здатність особистості аналізувати інформацію, робити обґрунтовані висновки, виявляти суперечності та здійснювати самоконтроль пізнавальної діяльності» [2].

«Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій» визначає поняття «критичне мислення» як «здатність особистості до аналізу інформації, формування незалежних суджень, обґрунтування рішень і оцінювання їх наслідків» [3].

Інтегрований аналіз поняття «критичне мислення», у філософській та психологічній ретроспективі, здійснено у дослідженні Г. Ущатовської. Зокрема, концепція критичного мислення є результатом взаємодії філософських ідей та історичних обставин – від логіко-філософських коренів до її сучасної інтерпретації як міждисциплінарного феномена. Авторка підкреслює, що сучасне розуміння критичного мислення перебуває в активній стадії формування й багато питань щодо його статусу в логічному знанні залишаються відкритими [4].

Філософія вивчає «критичне мислення» у всій її різноманітності початкових форм та різноманітних структурних модифікацій. Уявлення про критичне мислення як інструменту інтелектуальної здатності, сприяло з'єднанню поняття з результатами освіти в епоху античності. Філософськими концепціями Сократа, Платона, Аристотеля визначено, що критичне мислення є формою рефлексивного мислення, що орієнтовано на пошук істини, аргументованість суджень й свідоме ставлення до процесу пізнання. Так, Сократ через метод діалогу/маєвтику (з грец. – *мистецтво повивання думок*)

формував у учнів самостійність у пошуках істини.

Виходячи із трактатів Платона, Аристотеля, «критичне мислення» визначено як процес розрізнення «істинного й хибного»; як система аргументації та оцінки міркувань. Предметом філософії Нової доби є раціональна традиція, емпіризм, індуктивне мислення, критика розуму. З огляду на догматично-філософські підходи Р. Декарта, принципом, який визначає критичне мислення є сумнів, «сумнівайся в усьому, що може бути поставлене під сумнів». Р. Декарт створив «модель мислення», яка відрізняється послідовністю, логічною обґрунтованістю, незалежністю від авторитарності. Тлумачачи поняття «критичне мислення», Ф. Бекон виступив проти догматизму схоластики й закликав до звільнення мислення від «ідолів розуму» (упереджень, хибних уявлень і соціально зумовлених помилок). Згідно з Ф. Беконом, основним принципом для перевірки власних суджень, усвідомленої критики як зовнішніх тверджень, так і внутрішніх переконань, є індуктивний метод. Філософський трактат «Критика чистого розуму» І. Канта присвячено дослідженню можливостей пізнання, формуванню нової культури мислення, яку орієнтовано на усвідомлення, автономію та самоконтроль пізнавальної діяльності. До того ж, процес мислення, на думку І. Канта, має бути аналітичним, критичним, здатним до оцінювання власних процесів пізнання. Поняття «критика» розглянуто І. Кантом, як: самодослідження розуму (Що я можу знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватися?); як обмеження – спосіб визначення межі розуму, відокремлення того, «що ми можемо пізнати (явища), від того, що не можемо (речі самі

по собі)»; як основа науки, що дозволяє уникнути догматизму/сліпого прийняття істин і скептицизму/повного заперечення знання.

У XIX столітті відбувається поступове перенесення проблеми критичного мислення з площини філософії у галузь психологічного пізнання. Спостерігається інтенсивне переосмислення ролі розуму та критики в структурі пізнання. Діалектична філософія Г. Гегеля трактує «критичність мислення» як внутрішній момент розвитку мислення, де суперечність стає рушійною силою пізнання. Діалектика, на думку Г. Гегеля, інтегрує протилежності, забезпечує перехід мислення до більш нового, найвищого рівня узагальнення. Ідеї критичності репрезентує «позитивізм» О. Конта. На переконання філософа, «мислення» є інструментом систематизації досвіду, перевірки знань на відповідність фактам, з орієнтуванням на об'єктивність, доказовість та логічну послідовність.

На початку XX століття формується педагогічна концепція «критичного мислення». Д. Дьюї, засновник прагматизму та прогресивної освіти, вважає, що «критичне мислення» – «активне, наполегливе та ретельне розмірковування про будь-яке переконання чи форму знання в світлі підстав, що його підтримують». У межах логічного позитивізму (Б. Рассел, Л. Вітгенштайн, Р. Карнап), «критика» набуває форм перевірки істинності, висловлювань, за критеріями верифікації та внутрішньої несуперечності, що приводить до інтелектуальної дисциплінарності мислення, орієнтованої на чіткість, точність і доказовість.

У середині XX століття відбувається подальше осмислення критичного мислення з точки зору психології. Згідно із засновником генетичної психології Ж. Піаже, критичне мислення є ознакою формально-операційного етапу розвитку інтелекту, коли індивід здатен до абстрактного, гіпотетико-дедуктивного мислення. Представники когнітивної психології (Дж. Брунер, Р. Енніс) розглядають критичне мислення як систему когнітивних умінь, що забезпечують аналіз аргументів, оцінку доказів і прийняття обґрунтованих рішень. Подібного підходу дотримуються Д. Халперн та Р. Пол, які підкреслюють зв'язок критичного мислення з метакогнітивними процесами, логічною аргументацією й ціннісними орієнтаціями особистості [5].

Водночас у соціально-філософському вимірі формується критична теорія суспільства (М. Горькаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе, Ю. Габермас). Критичне мислення поступово набуває гуманістичного характеру; розглядається як засіб звільнення особистості від ідеологічних маніпуляцій. Німецький філософ і соціолог, Ю. Габермас, зокрема, вводить поняття «комунікативної раціональності», що підкреслює етичний і соціальний вимір «критичного мислення» як мислення, спрямованого на порозуміння та взаємну відповідальність.

В українській психології та педагогіці проблема критичного мислення досліджується у контексті формування компетентностей (Л. Ващенко, О. Пошетун, Т. Яценко та ін.). Зокрема, у працях вітчизняної вченої О. Пошетун,

критичне мислення розглядається як інтегральна складова навчально-пізнавальної діяльності, що передбачає вміння аналізувати, оцінювати та аргументовано обґрунтовувати власну позицію [6].

Вивченню різних аспектів проблеми формування критичного мислення в освітньому процесі присвячено праці представників психолого-педагогічної науки С. Гончаренка, Є. Ільїна, А. Кожевнікової, Н. Кузьміної, А. Кузьмінського, З. Курлянд, В. Омеляненка, О. Сорокоумової, А. Щербакової. Дослідники трактують «критичне мислення» як багаторівневий феномен, що поєднує когнітивні, мотиваційні та ціннісно-сміслові компоненти інтелектуальної діяльності; підкреслюють, що розвиток критичного мислення є не лише педагогічним завданням, а й психологічним механізмом формування самостійності, рефлексивності та здатності до усвідомленого прийняття рішень.

Науково-педагогічна та дослідницько-теоретична парадигми розглядають поняття «критичне мислення» крізь призму загальних ознак: інтегративна система інтелектуальних умінь і особистісних якостей: усвідомленість, рефлексивність, логічність, аргументованість, самокорекція, відкритість до альтернативних поглядів і здатність до оцінного судження.

Так, американський психолог і педагог Дж. Дьюї (J. Dewey), ототожнює критичне мислення з «активним, наполегливим та уважним розмірковуванням», що базується на розумінні причин і наслідків тверджень [7]. З огляду на підходи американського дослідника критичного мислення, Р. Енніса (R. Ennis), критичне мислення має «розумний і рефлексивний» характер, який спрямовано на прийняття рішення «у що вірити або що робити» [8]. О. Пометун висловлює думку, що критичне мислення – це усвідомлене та логічно обґрунтоване мислення, яке спрямовано на розв'язання проблеми [9].

В контексті концепції американської психологині, дослідниці когнітивної психології Д. Гальперн (D. Halpern), «критичне мислення» полягає у використанні когнітивних стратегій, які підвищують імовірність отримання вірного результату; передбачають вміння оцінювати джерела інформації, виявляти логічні помилки; аналізувати аргументи «за» і «проти»; робити висновки, які засновано на доказах [10]. Наукова парадигма, від вітчизняної вченої Л. Сущенко, представляє «критичне мислення» як «мислення, яке потребує обґрунтування та логічного захисту власної позиції» [11].

В обґрунтуваннях ідей американського дослідника Р. Пола (R. Paul), критичне мислення – це «мислення, що ставить під сумнів навіть власні переконання»; людина з розвиненим критичним мисленням, на думку автора, здатна приймати нову обґрунтовану інформацію, і змінювати свої судження [12].

У науковому доробку «Філософія педагогічної дії», засновника сучасної педагогічної етики та філософії освіти І. Зязюна, обґрунтовано, що особистість, яка має здібність критично мислити – це інтелектуально людина, яка вміє

приймати рішення на основі внутрішніх переконань і моральної відповідальності [13].

На думку Д. Гальперн, «критичне мислення» — це не стільки сам процес мислення, скільки «усвідомлення власних розумових стратегій і їх цілеспрямоване використання для досягнення логічних висновків» [5]. Погляди американської психологині А. Браун узагальнюють трактування «критично мислячий» учень, як той, «хто усвідомлює, що і як він думає, планує, перевіряє та змінює свої дії». Зокрема, А. Браун відмічає, що «рефлексія» є «мисленням другого рівня», контролю і вдосконалення первинних когнітивних процесів [14]. Рефлексія, по суті Дж. Дьюї, є основою будь-якого свідомого мислення («мислення про власне мислення»), провідним елементом між знанням і розумінням, між сприйняттям фактів і їх осмисленням [15].

У контексті освіти, американський філософ, засновник руху «Філософія для дітей» (з англ. – Philosophy for Children, P4C) М. Ліпман (M. Lipman), наголошував, що критичне мислення – це «мислення, яке судить про себе саме, перевіряючи свої підстави та наслідки, щоб діяти обґрунтовано». М. Ліпман характеризує «критичне мислення» як інструмент практичної розсудливості, що формує здатність діяти усвідомлено та вміння приймати відповідальні рішення [16]. Подібною позиції дотримується американський філософ освіти Р.Х. Енніс, який стверджує, що критичне мислення завжди передбачає рефлексивне судження, тобто здатність повернутися до власних міркувань, оцінити їх обґрунтованість. У дослідженнях педагогічної майстерності І.Зязюна, критичне мислення «має смисл лише тоді, коли воно спрямовано на розв'язання життєвих і професійних завдань», тобто воно є «мисленням дієвим, зорієнтованим на конструктивну зміну світу». Вчений наголошує, що в системі освіти критичне мислення не можна обмежувати лише інтелектуальним тренуванням, воно має стати інструментом діяльності й саморозвитку. З позицій психології творчості В. Рибалка, критичне мислення є «інтелектуальною діяльністю, яку спрямовано на розв'язання проблемних ситуацій у невизначених умовах, що потребує оцінки, вибору та рефлексії». Вчений підкреслює, що саме в умовах невизначеності виявляються найважливіші метакогнітивні якості мислення – самоконтроль, самокорекція та усвідомлення меж знань [13].

Висновки. Отже, у працях вітчизняних і зарубіжних вчених простежується спільна тенденція до розуміння критичного мислення як комплексної когнітивно-рефлексивної здібності, що поєднує раціональність, усвідомленість, аргументованість і ціннісну спрямованість. На основі результатів теоретичного аналізу можемо констатувати, що критичне мислення – це багатовимірне явище, яке поєднує когнітивний, рефлексивний та ціннісно-смісловий компоненти мисленнєвої діяльності.

Література:

1. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. — Київ : Абрис, 2002. — 742 с.
2. Словник-довідник з психології / за ред. В. В. Синьова. — Київ : Центр навчальної літератури, 2006. — 352 с.
3. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій / уклад. Н. П. Наволокова. — Харків : Вид. група «Основа», 2009. — 176 с.
4. Ущাপовська Г. В. Критичне мислення: історія та сучасний стан розвитку : дис. ... канд. наук. — Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014.
5. Halpern D. F. *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*. — 4th ed. — Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2003. — 482 p.
6. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічна інновація // Рідна школа. — 2004. — № 7. — С. 12–17.
7. Dewey J. *How We Think*. — Boston : D. C. Heath, 1933.
8. Ennis, R. (1991). *Critical Thinking: A Streamlined Conception*. *Teaching Philosophy*. Critical Thinking: A Streamlined Conception. *Teaching Philosophy*, 14(1).
9. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен // Український педагогічний журнал. — 2018. — № 1. — С. 45–52.
10. Halpern, D. (2014). *Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking*.
11. Сущенко Л. О. Розвиток критичного мислення як педагогічна умова формування творчої особистості // Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. — 2019. — Вип. 135. — С. 120–126..
12. Paul, R., & Elder, L. (2009). *The Miniature Guide to Critical Thinking Concepts and Tools*. Foundation for Critical Thinking.
13. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії. — Київ : Либідь, 2008. — 316 с.
14. Brown, A. L. (1987). Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. In F. Weinert & R. Kluwe (Eds.), *Metacognition, motivation, and understanding*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
15. Dewey, J. (1933). *How We Think*. Boston: D.C. Heath.
16. Lipman M. *Thinking in Education*. — Cambridge : Cambridge University Press, 1991. — 287 p.

References:

1. Fil'sofsof'skyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical Encyclopedic Dictionary]. (2002). V. I. Shynkaruk (Ed.). Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
2. Slovyk-dovidnyk z psykholohii [Dictionary of Psychology]. (2006). V. V. Syn'ov (Ed.). Kyiv: Tsentr navchal'noi literatury [in Ukrainian].
3. Navolokova, N. P. (Comp.). (2009). *Entsyklopediia pedahohichnykh tekhnolohii ta innovatsii* [Encyclopedia of Pedagogical Technologies and Innovations]. Kharkiv: Vydavnycha hrupa "Osnova" [in Ukrainian].
4. Ushchapovs'ka, H. V. (2014). *Krytychne myslennia: istoriia ta suchasnyi stan rozvytku* [Critical Thinking: History and Current State of Development] (Candidate of Sciences dissertation). Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv [in Ukrainian].
5. Halpern, D. F. (2003). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (4th ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates [USA].

6. Pomietun, O. I. (2004). *Krytychne myslennia yak pedahohichna innovatsiia* [Critical Thinking as a Pedagogical Innovation]. *Ridna shkola*, (7), 12–17 [in Ukrainian].
7. Dewey, J. (1933). *How we think*. Boston, MA: D. C. Heath [USA].
8. Ennis, R. H. (1991). *Critical thinking: A streamlined conception*. *Teaching Philosophy*, 14(1), 5–24 [USA].
9. Pomietun, O. I. (2018). *Krytychne myslennia yak pedahohichniy fenomen* [Critical Thinking as a Pedagogical Phenomenon]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal* [Ukrainian Pedagogical Journal] [in Ukrainian].
10. Halpern, D. F. (2003). *Thought and knowledge: An introduction to critical thinking* (4th ed.). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates [USA].
11. Sushchenko, L. O. (2019). *Rozvytok krytychnoho myslennia yak pedahohichna umova formuvannia tvorchoi osobystosti* [Development of Critical Thinking as a Pedagogical Condition for Creative Personality Formation]. *Naukovi zapysky NPU imeni M. P. Drahomanova* [Scientific Notes of NPU named after M. P. Drahomanov] [in Ukrainian].
12. Paul, R., & Elder, L. (2009). *The miniature guide to critical thinking concepts and tools* (6th ed.). Dillon Beach, CA: Foundation for Critical Thinking [USA].
13. Ziaziun, I. A. (2008). *Filosofiiia pedahohichnoi dii* [Philosophy of Pedagogical Action]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
14. Brown, A. L. (1987). Metacognition, executive control, self-regulation, and other more mysterious mechanisms. In F. Weinert & R. Kluwe (Eds.), *Metacognition, motivation, and understanding* (pp. 65–116). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates [USA].
15. Dewey, J. (1933). *How we think*. Boston, MA: D. C. Heath [USA].
16. Lipman, M. (1991). *Thinking in education*. Cambridge: Cambridge University Press [UK].

УДК 373.2.015.31:159.955-028.43

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1981-1990](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1981-1990)

Ходунова Вікторія Леонідівна доктор педагогічних наук, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності, економіки і маркетингу, Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0001-7751-9992>

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Анотація. Зазначено, що критичне мислення є однією з ключових компетентностей сучасної особистості та пріоритетним напрямом освітньої діяльності, який регулюється національним законодавством. Актуалізовано різноманітність підходів до визначення поняття «критичне мислення». Констатовано, що поняття «критичне мислення» має складну когнітивну природу та охоплює логічні, аналітичні, оцінні й творчі аспекти мисленнєвої діяльності, яке характеризується як: інтелектуальна діяльність, що спрямовано на аналіз, оцінку, перевірку достовірності інформації та формування власної позиції щодо неї; здатність людини самостійно осмислювати факти й явища, робити висновки на основі доказів і аргументів, а також оцінювати їх істинність і практичну цінність; усвідомлене, обґрунтоване й цілеспрямоване мислення, спрямоване на прийняття виважених рішень. Уточнено на підґрунті наукових розвідок фахівців, що більшість українських учених розглядають критичне мислення як: вищий рівень пізнавальної діяльності, що передбачає осмислення, аналіз і оцінку інформації; інтегративну якість особистості, яка включає когнітивні, рефлексивні, емоційно-ціннісні та комунікативні компоненти; основу формування ключових компетентностей сучасної дитини, зокрема інформаційної, соціальної та громадянської. Підкреслено, що старший дошкільний вік є сенситивним періодом для розвитку пізнавальної активності, рефлексивності та початкових форм аналітичного мислення, які становлять підґрунтя для розвитку критичного мислення. Схарактеризовано, що поняття «формування» у зарубіжній психологічній та педагогічній науці трактовано у таких аспектах: когнітивно-розвивальний, нейропсихологічний, соціокультурний, гуманістичний, освітній. Акцентовано увагу на тому, що ефективне формування критичного мислення можливе за умов використання інтегрованих освітніх технологій (проектного, проблемного, дослідницького та STEM-орієнтованого навчання та ін.).

Ключові слова: критичне мислення, формування, діти старшого дошкільного віку, різні види діяльності, проектний підхід, проблемне навчання, дослідницька діяльність, STEM-освіта,

Khodunova Viktoriia Leonidivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of Management and Innovative Technologies of Socio-Cultural Activity, Economics and Marketing Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0001-7751-9992>

THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF DEVELOPING CRITICAL THINKING IN CHILDREN OF SENIOR PRESCHOOL AGE

Annotation. It is noted that critical thinking is one of the key competencies of a modern personality and a priority area of educational activity, which is regulated by national legislation. The diversity of approaches to defining the concept of “critical thinking” is actualized. It is stated that the concept of “critical thinking” has a complex cognitive nature and covers logical, analytical, evaluative, and creative aspects of mental activity, which is characterized as: intellectual activity aimed at analyzing, evaluating, verifying the reliability of information, and forming one's own position on it; the ability of a person to independently comprehend facts and phenomena, draw conclusions based on evidence and arguments, and evaluate their truthfulness and practical value; conscious, reasoned, and purposeful thinking aimed at making informed decisions. Based on scientific research by specialists, it has been clarified that most Ukrainian scientists consider critical thinking to be: a higher level of cognitive activity that involves understanding, analyzing, and evaluating information; an integrative quality of personality that includes cognitive, reflective, emotional-value, and communicative components; the basis for the formation of key competencies of a modern child, in particular informational, social, and civic competencies. It is emphasized that senior preschool age is a sensitive period for the development of cognitive activity, reflexivity, and initial forms of analytical thinking, which form the basis for the development of critical thinking. The concept of “formation” in foreign psychological and pedagogical science (interpreted in such aspects as cognitive-developmental, neuropsychological, sociocultural, humanistic, educational) is characterized. Emphasis is placed on the fact that effective formation of critical thinking is possible under conditions of using integrated educational technologies (project-based, problem-based, research-based, and STEM-oriented learning).

Keywords: critical thinking, formation, older preschool children, project approach, problem-based learning, research activities, STEM education.

Постановка проблеми. Сучасні суспільні трансформації, розвиток інформаційного простору та динамічні зміни у сфері освіти висувують нові

вимоги до особистості, здатною мислити самостійно, логічно, аналізувати інформацію, робити усвідомлені висновки та приймати відповідальні рішення. Відтак, актуалізується завдання формування критичного мислення вже на етапі дошкільного дитинства, коли закладаються основи інтелектуального, морального та емоційного розвитку дитини. Незважаючи на значну кількість наукових праць, присвячених розвитку мислення дошкільників, проблема саме формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку залишається недостатньо дослідженою. Потребує уточнення сутність поняття «критичне мислення» у контексті дошкільної освіти, визначення педагогічних методів і засобів його формування у різних видах діяльності. Таким чином, постає проблема теоретичного обґрунтування та практичної реалізації процесу формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, що зумовлює необхідність системного дослідження даного феномена з позицій сучасної психолого-педагогічної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема формування критичного мислення досліджується в площині різних підходів:

філософському (В. Андрущенко, І. Бех, В. Зінченко, В. Кремень, Г. Костюк, С. Максименко, І. Підласий та ін.); психолого-педагогічному (В. Беспалько, Л. Ващенко, З. Курлянд, В. Омеляненко, М. Починкова, О. Пошетун, О. Савченко, Л. Сохань, С. Терно, Г. Ущаровська та ін.); формування критичного мислення у дітей дошкільного віку (Л. Артемова, А. Богуш, Н. Гавриш, С. Бадер, М. Починкова, Е. Панасенко, С. Савченко, М. Караман, В. Курило та ін.). У зарубіжній педагогічній теорії та практиці значний внесок у розроблення проблеми критичного мислення зробили такі дослідники, як Р. Вільсон (R. Wilson), Л. Кац (L. Katz), Р. Пол (R. W. Paul), Дж. Хельм (J. Helm), Д. Халперн (D. Halpern) та ін.

Мета статті. Здійснити теоретичний аналіз та окреслити основні підходи до формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку в контексті сучасних психолого-педагогічних досліджень.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про освіту» (ст. 6, ст. 12), система освіти в Україні базується на принципах гуманізму, демократизму, компетентнісного підходу та спрямована на розвиток у здобувачів освіти критичного й творчого мислення. Відповідно до ст. 12 Закону України «Про освіту», ключовими компетентностями є «ініціативність, підприємливість, уміння навчатися впродовж життя, критичне та системне мислення» [1].

Серед стратегічних цілей «Концепції розвитку освіти України на 2021–2031 роки» основною є: «розвиток компетентностей ХХІ століття – критичного і креативного мислення, емоційного інтелекту, уміння працювати з інформацією та приймати рішення» [2]. Принципи компетентнісного підходу, які закладено у Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної серед-

ньої освіти «Нова українська школа», забезпечують наступність між дошкільною та початковою освітою в реалізації перспектив розвитку дитини. У Концепції вказано, що однією з головних компетентностей сучасної дитини є «критичне мислення, здатність висловлювати власну думку, робити усвідомлений вибір» [3]. Відповідно до «Концепції розвитку громадянської освіти в Україні», до ключових громадянських компетентностей належать: уміння критично аналізувати інформацію; розглядати проблеми з різних точок зору; приймати обґрунтовані рішення [4]. Головними завданнями дошкільної освіти, відповідно ст. 2, п. 1 Закону України «Про дошкільну освіту» є: всебічний розвиток дитини, набуття життєвих компетентностей та готовності до школи; у ст. 12 наголошено на формуванні у дітей «здатності самостійно мислити, приймати рішення, діяти відповідально та ініціативно» [5].

Однією із ключових засад Базового компонента дошкільної є ідея набуття компетентностей, серед яких важливе місце займає мислення (критичне, творче, логічне, гнучке). У освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» підкреслено необхідність розвитку уміння ставити запитання, робити припущення, висловлювати власну думку, що безпосередньо сприяє становленню критичного мислення у дітей дошкільного віку. Крім того, у змісті освітнього напрямку «Мовлення дитини» наголошено на важливості розвитку ключових показників критичного мислення – діалогічного мовлення, уміння аргументувати та доводити власну позицію [6].

Поняття «критичне мислення» у довідковій літературі трактовано як багатогранне явище, що має складну когнітивну природу та охоплює логічні, аналітичні, оцінні й творчі аспекти мисленнєвої діяльності. Так, у «Педагогічному словнику» критичне мислення визначено як інтелектуальна діяльність, яку спрямовано на аналіз, оцінку, перевірку достовірності інформації та формування власної позиції щодо неї [7]. У «Українському педагогічному словнику» – як здатність людини самостійно осмислювати факти й явища, робити висновки на основі доказів і аргументів, а також оцінювати їх істинність і практичну цінність [8]. «Психологічний тлумачний словник» подає більш стислу дефініцію: критичне мислення – це усвідомлене, обґрунтоване й цілеспрямоване мислення, спрямоване на прийняття виважених рішень [9].

Уточнено, на підґрунті наукових розвідок фахівців, що більшість українських учених розглядають критичне мислення як: вищий рівень пізнавальної діяльності, що передбачає осмислення, аналіз і оцінку інформації; інтегративну якість особистості, яка включає когнітивні, рефлексивні, емоційно-ціннісні та комунікативні компоненти; основу формування ключових компетентностей сучасної дитини, зокрема інформаційної, соціальної та громадянської.

Зокрема, О. Пометун визначає критичне мислення як «здатність людини до осмисленого сприйняття інформації, її аналізу, перевірки на достовірність,

уміння формулювати власні висновки, ухвалювати рішення на основі аргументів» [10]. Наслідуює вищезначену логіку Л. Пироженко та зазначає, що критичне мислення є «інтелектуальною діяльністю, що базується на логічному аналізі інформації, умінні бачити проблему, зважувати альтернативи, аргументовано доводити власну позицію» [11]. У свою чергу, І. Бех розглядає критичне мислення у контексті розвитку особистості й морального самовизначення, підкреслюючи, що воно включає «морально-ціннісну складову, здатність особистості робити вибір, орієнтуючись при цьому на істину й добро» [12]. На думку О. Савченко, яка досліджувала розвиток особистості дитини, критичне мислення є «вищою формою пізнавальної діяльності, пов'язаної з умінням аналізувати інформацію, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, бачити проблему в різних аспектах і пропонувати власні способи її розв'язання» [13]. З точки зору Т. Сущенко, критичне мислення є «сукупністю когнітивних, рефлексивних і комунікативних умінь, що забезпечують свідомий, аргументований аналіз і оцінку об'єктів, явищ та інформації» [14].

Деякі представники вітчизняного науково-педагогічного середовища, як-то С. Бадер, М. Караман, М. Починкова, під критичним мисленням пропонують розуміти інтегровану характеристику особистості, що проявляється у здатності ставити запитання, порівнювати факти, робити логічні висновки та оцінювати результати власної діяльності [15].

На переконання Г. Цветкової, сенситивним (від лат. *sensus* – «відчуття» і *sensitivus* – «чутливий») періодом для формування основ критичного мислення є старший дошкільний вік, адже саме в цей віковий період, як зазначає вчена, відбувається «інтенсивний розвиток пізнавальних процесів, самостійності, внутрішньої мотивації до пізнання та підвищена потреба у визнанні власної думки, що забезпечує успішну адаптацію дитини до умов шкільного навчання» [16].

Аналізуючи проблему формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, Е. Панасенко підкреслює, що критичне мислення має інтегрований характер, у поєднанні таких компонентів як: когнітивний, емоційно-вольовий та ціннісно-смысловий. Науковиця доводить, що важливим показником розвитку критичного мислення в дошкільному віці є здатність дитини до емпатії, урахування позиції інших, усвідомлення та корекції власних помилок, що свідчить про становлення рефлексивної самосвідомості [17].

Згідно бачення І. Беха, формування критичного мислення доцільно розпочинати саме на етапі дошкільного дитинства, оскільки саме в цей період закладаються передумови інтелектуального, емоційного та особистісного розвитку. Підкреслено необхідність цілеспрямованого розвитку інтелектуальної активності дитини, формування її емоційно-ціннісного ставлення до процесу пізнання та стимулювання самостійності у прийнятті рішень і висловленні власних суджень [18]. Згідно суджень Г. Костюка, формування критичного

мислення є результатом активної взаємодії дитини з навколишнім середовищем, у процесі якої відбувається засвоєння соціального досвіду й поступовий розвиток психічних новоутворень [19]. За науковим доробком В. Сухомлинського, формування – це поступовий, гуманістично спрямований процес виховання внутрішнього світу дитини, що передбачає її активну участь у власному становленні [20].

На думку М. Починкової та С. Бадер, у дошкільному віці доцільно говорити не про повноцінне формування критичного мислення, а лише про його пропедевтику – тобто здійснення педагогом первинних підготовчих дій, спрямованих на створення передумов для подальшого розвитку критичного мислення в молодшому шкільному віці та наступних вікових періодах. Підкреслено, що на цьому віковому етапі педагогічний вплив має зосереджуватися не на системному формуванні мисленнєвих операцій, а на розвитку окремих умінь і навичок, які забезпечують здатність дитини ставити запитання, робити елементарні висновки, порівнювати явища та висловлювати власну думку [21].

Джерельність поняття «формування» у зарубіжній психологічній та педагогічній науці (з англ. – formation, development, shaping) трактовано у таких аспектах: когнітивно-розвивальний – поступове становлення інтелектуальних структур, що відбувається через процеси асиміляції та акомодатії [22]; структурна зміна способів мислення [23]; нейропсихологічний – біосоціальний процес, що включає одночасно дозрівання мозку, соціальне навчання і саморефлексію [24]; соціокультурної перспективи – процес спільного конструювання знань в контексті культури, мови й спільної діяльності (з англ. – «learning as participation»); участь у соціальних практиках, де дорослий виступає «провідником»/«медіатором» [25]; гуманістичний – внутрішній, природно-мотивований процес, у якому людина прагне до самореалізації за сприятливих умов прийняття, підтримки й автономії [26]; освітній – керований процес навчання, що стимулює розвиток метакогнітивних і критичних умінь: «формування мислення дітей – це не спонтанний, а педагогічно організований процес, який потребує створення середовища для запитання, обговорення та рефлексії» [27].

Важливе місце у формуванні критичного мислення посідає метод діалогу та рефлексивного обговорення, що реалізується через бесіди, колективні обговорення, обмін думками та вправи («Думай – обговори – поділися», «Мозковий штурм», «Коло запитань» та ін.); ігрові ситуації з моральними або побутовими дилемами [28]; інтеграція інформаційно-медійної складової; елементи медіаграмотності – аналіз ілюстрацій, коротких відеофрагментів, зіставлення реальної та вигаданої інформації [29].

Інноваційним напрямом формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку є використання «нейроігор» – інтерактивних ігрових завдань, які тренують увагу, пам'ять і когнітивну гнучкість, створюючи умови для формування аналітичного типу мислення [17].

Звертаючись до зарубіжних досліджень з формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку, доцільно згадати: програму філософського запитування (з англ. – Philosophy for Children), «філософією для дітей» (з англ. – P4C), запропоновану американським філософом М. Ліпманом [30]; проектний метод, який дозволяє інтегрувати елементи проектного, проблемного та дослідницького навчання, враховувати інтереси дітей, їх участь у формуванні тематики та змісту проекту, стимулювати розвиток аналітичних, рефлексивних і дослідницьких навичок; метод «Поза центром і колом» (BCST) (з англ. – Beyond Center and Circle Time), який спрямовано на поетапне формування критичного мислення (постановка проблеми, коло питань, оцінювання та план подальших дій) [31]; STEM-освіта (з англ. – Science, Technology, Engineering, Mathematics) – інтегровані дослідницькі завдання, що стимулюють інференційне мислення, сприяють розвитку навичок аргументації та висновків у дітей молодшого віку [32].

Висновки. Констатовано, що поняття «критичне мислення» має складну когнітивну природу та охоплює логічні, аналітичні, оцінні й творчі аспекти мисленнєвої діяльності, яке характеризується як: інтелектуальна діяльність, що спрямовано на аналіз, оцінку, перевірку достовірності інформації та формування власної позиції щодо неї; здатність людини самостійно осмислювати факти й явища, робити висновки на основі доказів і аргументів, а також оцінювати їх істинність і практичну цінність; усвідомлене, обґрунтоване й цілеспрямоване мислення, спрямоване на прийняття виважених рішень. З'ясовано, що формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку є одним із пріоритетних напрямів сучасної дошкільної освіти, визначеним у провідних нормативно-правових документах України. Підкреслено, що формування критичного мислення у дітей старшого дошкільного віку можливе за умов: забезпечення особистісно-орієнтованого освітнього середовища; впровадження інтерактивних форм і методів різних видів діяльності (дослідницькі ігри, міні-проекти, евристичні бесіди, аналіз проблемних ситуацій та ін.); цілеспрямованої педагогічної підтримки розвитку мисленнєвої активності дитини; інтеграції різних підходів (проектного, проблемного, дослідницького, STEM-освітнього).

Література:

1. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (зі змінами станом на 2023 р.). – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
2. Концепція розвитку освіти України на 2021–2031 роки / МОН України. – Київ : МОН, 2021. – 32 с.
3. Нова українська школа: Концептуальні засади реформування середньої освіти / МОН України. – Київ : МОН, 2016. – 34 с.
4. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні: схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 03.10.2018 р. № 710-р. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80>
5. Про дошкільну освіту: Закон України від 11.07.2001 р. № 2628-III (в редакції від 2022 р.). – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14>

6. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція), затверджений наказом МОН України від 12.01.2021 № 33. – Київ : МОН, 2021. – 67 с.
7. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. – Київ : Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
8. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. – Київ : Либідь, 1997. – 376 с.
9. Кочергін А. Психологічний тлумачний словник. – Київ : Центр учбової літератури, 2015. – 288 с.
10. Пометун О. І. Технології розвитку критичного мислення в освітньому процесі. – Київ : Освіта, 2018. – 192 с.
11. Пироженко Л. В. Формування критичного мислення як складової ключових компетентностей учнів. – Київ : Педагогічна думка, 2019. – 208 с.
12. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – Київ : Либідь, 2011. – 278 с.
13. Савченко О. Я. Розвиток критичного мислення у процесі пізнавальної діяльності дітей. – Київ : Педагогічна думка, 2019. – 144 с.
14. Сущенко Т. І. Розвиток критичного мислення в освітньому процесі: теоретико-методичний аспект. – Харків : Основа, 2017. – 216 с.
15. Бадер С., Починкова М., Караман О. Формування основ критичного мислення дошкільників як умова безпеки інформаційного простору. – Актуальні питання гуманітарних наук, 2023, № 1(69).
16. Цветкова Г. Г., Мельничук Є. О. Критичне мислення дітей старшого дошкільного віку: історія, сутність, засоби розвитку. – Освітньо-науковий простір, 2021, № 2, с. 111–119.
17. Панасенко Е. Формування основ критичного мислення дітей старшого дошкільного віку: аналітичний огляд проблеми. – Perspectives / Scientific Notes, 2024.
18. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. – Київ : Либідь, 2003.
19. Костюк Г. С. Психологічні проблеми навчання і виховання школярів. – Київ : Радянська школа, 1989. – 256 с.
20. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. – Київ : Радянська школа, 1977. – 456 с.
21. Починкова М. М., Бадер С. О. Формування та розвиток критичного мислення: теоретичні основи та розмежування категорій. – Інноваційна педагогіка, 2024, № 74, с. 188–194.
22. Piaget J. The Origins of Intelligence in Children. – New York : International Universities Press, 1952.
23. Bruner, J. Acts of Meaning. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 1990.
24. Goswami, U. Mind, Brain, and Education: Building a Scientific Groundwork for Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.
25. Rogoff B. Apprenticeship in Thinking: Cognitive Development in Social Context. – Oxford : Oxford University Press, 1990.
26. Rogers C. A Way of Being. – Boston : Houghton Mifflin, 1980.
27. Kuhn, D. Education for Thinking. – Cambridge, MA : Harvard University Press, 2005.
28. Починкова М. М. Формування критичного мислення майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти. – Старобільськ, 2021. – 572 с.
29. Волошенко О. В., Іванова В. Ф. Медіаграмотність і критичне мислення в закладі дошкільної освіти : навч.-метод. посібник. – Київ : Академія української преси, 2020.
30. Kanat K., Teme, Z. F. The Use of Questioning Strategies in the Development of Critical Thinking Skills in Children: A Qualitative Study of the Socratic Method. – Early Childhood Education Journal, 2025.

31. Відат Ф., З. Хікмах, Д. Хасана, Х. Бахарун,. Стратегії вдосконалення навичок критичного мислення дітей за допомогою методу позацентрового та кругового часу (BCCT). – Jurnal Obsesi: Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini, 2023, 7(4), с. 5072–5083.

32. Shih, Y. H. Exploring the Theoretical Foundations of Preschool STEM Education: A Constructivist Perspective. – RA Journal of Applied Research, 2025, 11(06).

References:

1. Verkhovna Rada of Ukraine. (2017). Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII (zei zmienamy stanom na 2023 r.) [On education: Law of Ukraine No. 2145-VIII (as amended in 2023)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

2. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). Kontseptsiiia rozvytku osvity Ukrainy na 2021–2031 roky [Concept of the development of education in Ukraine for 2021–2031]. Kyiv: MES [in Ukrainian].

3. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). Nova ukrainska shkola: Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi osvity [New Ukrainian School: Conceptual principles of secondary education reform]. Kyiv: MES [in Ukrainian].

4. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2018). Kontseptsiiia rozvytku hromadianskoi osvity v Ukraini: Skhvalena rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 03.10.2018 r. № 710-r [Concept of the development of civic education in Ukraine, Resolution No. 710-r]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80> [in Ukrainian].

5. Verkhovna Rada of Ukraine. (2001). Pro doshkilnu osvitu: Zakon Ukrainy vid 11.07.2001 r. № 2628-III (v redaktsii vid 2022 r.) [On preschool education: Law of Ukraine No. 2628-III (as amended in 2022)]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> [in Ukrainian].

6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2021). Bazovyi komponent doshkilnoi osvity (nova redaktsiia), zatverdzhnyi nakazom MOH Ukrainy vid 12.01.2021 № 33 [Basic component of preschool education (new edition), approved by MES Order No. 33]. Kyiv: MES [in Ukrainian].

7. Yarmachenko, M. D. (Ed.). (2001). Pedahohichniy slovnyk [Pedagogical dictionary]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

8. Honcharenko, S. U. (1997). Ukrainskyi pedahohichniy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

9. Kocherhin, A. (2015). Psykholohichniy tlumachnyi slovnyk [Psychological explanatory dictionary]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].

10. Pometun, O. I. (2018). Tekhnolohii rozvytku krytychnoho myslennia v osvitnomu protsesi [Technologies for developing critical thinking in the educational process]. Kyiv: Osvita [in Ukrainian].

11. Pyrozhenko, L. V. (2019). Formuvannia krytychnoho myslennia yak skladovoi kliuchovoykh kompetentnostei uchniv [Developing critical thinking as a component of students' key competences]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

12. Bekh, I. D. (2011). Vychovannia osobystosti: u 2 kn. Kn. 1: Osobystisno-orientovanyi pidkhid: Teoretyko-tekhnolohichni zasady [Personality education: Vol. 1: Person-centered approach: Theoretical and technological foundations]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].

13. Savchenko, O. Ya. (2019). Rozvytok krytychnoho myslennia u protsesi piznavalnoi diialnosti ditei [Development of critical thinking in the process of children's cognitive activity]. Kyiv: Pedahohichna dumka [in Ukrainian].

14. Sushchenko, T. I. (2017). Rozvytok krytychnoho myslennia v osvitnomu protsesi: Teoretyko-metodychnyi aspekt [Development of critical thinking in the educational process: Theoretical and methodological aspects]. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].

15. Bader, S., Pochynkova, M., & Karaman, O. (2023). Formuvannia osnov krytychnoho myslennia doshkilnykiv yak umova bezpeky informatsiinoho prostoru [Formation of basic critical thinking skills of preschoolers as a condition of information space security]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, 69(1) [in Ukrainian].
16. Tsvetkova, H. H., & Melnychuk, Ye. O. (2021). Krytychne myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku: Istoriia, sutnist, zasoby rozvytku [Critical thinking of older preschool children: History, essence, means of development]. *Osvitnio-naukovyi prostir*, 2, 111–119 [in Ukrainian].
17. Panasenko, E. (2024). Formuvannia osnov krytychnoho myslennia ditei starshoho doshkilnoho viku: Analitichnyi ohliad problemy [Formation of basic critical thinking in older preschool children: Analytical review of the problem]. *Perspectives / Scientific Notes* [in Ukrainian].
18. Bekh, I. D. (2003). *Vykhovannia osobystosti: u 2 kn.* [Personality education: Vol. 2]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
19. Kostiuk, H. S. (1989). *Psykhologichni problemy navchannia i vykhovannia shkoliariv* [Psychological problems of teaching and upbringing of schoolchildren]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
20. Sukhomlynsky, V. O. (1977). *Serce viddaiu ditiam* [I give my heart to children]. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
21. Pochynkova, M. M., & Bader, S. O. (2024). Formuvannia ta rozvytok krytychnoho myslennia: Teoretychni osnovy ta rozmezhuvannia katehorii [Formation and development of critical thinking: Theoretical foundations and distinction of categories]. *Innovatsiina pedahohika*, 74, 188–194 [in Ukrainian].
22. Piaget, J. (1952). *The origins of intelligence in children*. New York: International Universities Press [in English].
23. Bruner, J. (1990). *Acts of meaning*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
24. Goswami, U. (2015). *Mind, brain, and education: Building a scientific groundwork for learning*. Cambridge: Cambridge University Press [in English].
25. Rogoff, B. (1990). *Apprenticeship in thinking: Cognitive development in social context*. Oxford: Oxford University Press [in English].
26. Rogers, C. (1980). *A way of being*. Boston: Houghton Mifflin [in English].
27. Kuhn, D. (2005). *Education for thinking*. Cambridge, MA: Harvard University Press [in English].
28. Pochynkova, M. M. (2021). *Formuvannia krytychnoho myslennia maibutnikh uchyteliv pochatkovoi shkoly u protsesi profesiinoi pidhotovky* [Formation of critical thinking of future primary school teachers in the process of professional training] (Doctoral dissertation). Starobilsk, Ukraine [in Ukrainian].
29. Voloshenko, O. V., & Ivanova, V. F. (Eds.). (2020). *Mediagramotnist i krytychne myslennia v zakladi doshkilnoi osvity: Navchalno-metodychnyi posibnyk* [Media literacy and critical thinking in preschool institutions: Educational and methodological manual]. Kyiv: Academy of Ukrainian Press [in Ukrainian].
30. Kanat, K., & Temel, Z. F. (2025). The use of questioning strategies in the development of critical thinking skills in children: A qualitative study of the Socratic method. *Early Childhood Education Journal* [in English].
31. Vidat, F., Zilatul Hikmah, D. M., Hasana, Z., & Baharun, H. (2023). Strategies to improve children's critical thinking skills using the BCCT (beyond-centered and circular time) method. *Jurnal Obsesi: Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 7(4), 5072–5083 [in English].
32. Shih, Y. H. (2025). Exploring the theoretical foundations of preschool STEM education: A constructivist perspective. *RA Journal of Applied Research*, 11(06) [in English].

УДК. 378.147:316.77:373.3.011.3-051

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-1991-2002](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1991-2002)

Чучко Юрій Васильович аспірант ДЗВО “Університет менеджменту освіти”, м. Київ, <https://orcid.org/0009-0004-4052-9758>

Науковий керівник: **Рожнова Тетяна Євгенівна** кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри педагогіка, адміністрування і спеціальної освіти ННІМП ДЗВО «Університет менеджменту освіти», <https://orcid.org/0000-0002-3608-8943>

ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ ФАХОВОЇ ПІДГОТОВКИ

Анотація. Стаття присвячена питанню формування комунікативної культури вчителів початкової школи як важливого аспекту їхньої професійної підготовки. Автори аналізують різні підходи до поняття комунікативної культури в педагогічному, психологічному, соціологічному та лінгвістичному контекстах. Особлива увага приділяється вітчизняному та зарубіжному досвіду розвитку комунікативних компетенцій педагогів, включаючи інтерактивні методи навчання, педагогічні тренінги, рольові ігри та методи розвитку емоційного інтелекту. Окреслено ключові способи формування комунікативної культури майбутніх учителів, серед яких інтеграція комунікативних навичок в освітній процес, використання цифрових технологій, розвиток навичок активного слухання та емпатії. У статті підкреслюється важливість комунікативної культури для ефективної взаємодії вчителя з учнями, батьками та колегами, що впливає на якість навчального процесу та створення позитивного психологічного клімату в класі. Досліджено роль мовленнєвої компетентності, невербальної комунікації та педагогічної риторики у професійній діяльності вчителя початкової школи. Наголошується, що успішне навчання молодших школярів значною мірою залежить від здатності педагога адаптувати стиль спілкування до вікових особливостей дітей, використовувати доступні мовні засоби та підтримувати емоційний контакт. Розглянуто соціокультурні аспекти комунікативної культури, зокрема, вплив педагогічної етики та моральних принципів на професійну комунікацію. Комунікативна культура вчителя не лише забезпечує ефективне навчання, а й сприяє вихованню толерантності, поваги та взаєморозуміння серед учнів. Результати дослідження можуть бути корисними для науковців, педагогів, студентів педагогічних спеціальностей, а також усіх, хто цікавиться проблемою комунікативної компетентності в освіті.

Ключові слова: комунікативна культура, початкова школа, вчитель, комунікативна компетентність, педагогічне спілкування, мовленнєва компетенція, невербальна комунікація, інтерактивні методи, емоційний інтелект, активне слухання, педагогічна риторика, соціокультурні аспекти, професійна підготовка вчителів, освітній процес, педагогічна етика.

Chuchko Yurii Vasylovych PhD student, State Higher Educational Institution “University of Educational Management”, Kyiv, <https://orcid.org/0009-0004-4052-9758>

Scientific Supervisor: **Rozhnova Tetiana Yevheniivna** PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Pedagogy, Administration and Special Education, Educational and Research Institute of Management and Psychology, State Higher Educational Institution “University of Educational Management”, <https://orcid.org/0000-0002-3608-8943>

DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE OF FORMING COMMUNICATIVE CULTURE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL TRAINING

Abstract. The article is devoted to the issue of forming primary school teachers' communicative culture as an important aspect of their professional training. The authors analyse different approaches to the concept of communicative culture in pedagogical, psychological, sociological and linguistic contexts. Particular attention is paid to the domestic and foreign experience of developing teachers' communicative competences, including interactive teaching methods, pedagogical trainings, role-playing games and methods of developing emotional intelligence. The key ways of forming the communicative culture of future teachers are outlined, including the integration of communication skills into the educational process, the use of digital technologies, the development of active listening and empathy skills. The article emphasises the importance of communication culture for effective interaction between teachers and students, parents and colleagues, which affects the quality of the educational process and the creation of a positive psychological climate in the classroom. The role of speech competence, non-verbal communication and pedagogical rhetoric in the professional activity of primary school teachers is investigated. It is emphasised that successful teaching of primary schoolchildren largely depends on the teacher's ability to adapt the style of communication to the age characteristics of children, use available language tools and maintain emotional contact. The socio-cultural aspects of communication culture are considered, in particular, the influence of pedagogical ethics and moral principles on professional communication. The authors note that the teacher's communicative culture not only

ensures effective teaching, but also promotes tolerance, respect and mutual understanding among students. The results of the study may be useful for scientists, teachers, students of pedagogical specialities, as well as anyone interested in the problem of communicative competence in education.

Keywords: communication culture, primary school, teacher, communicative competence, pedagogical communication, speech competence, non-verbal communication, interactive methods, emotional intelligence, active listening, pedagogical rhetoric, socio-cultural aspects, professional teacher training, educational process, pedagogical ethics.

Постановка проблеми. Сучасна освіта вимагає від учителя початкової школи не лише високого рівня предметних знань, а й розвинених комунікативних навичок. Ефективна взаємодія з учнями, батьками та колегами є важливим чинником успішного навчально-виховного процесу. У зв'язку з цим формування комунікативної культури майбутніх учителів початкової школи набуває особливого значення у процесі їхньої фахової підготовки.

Проблема полягає в тому, що, незважаючи на усвідомлення важливості комунікативної культури, її формування в системі професійної підготовки педагогів часто є недостатнім або несистемним. Багато випускників педагогічних закладів стикаються з труднощами у встановленні довірчих відносин з учнями, організації конструктивного діалогу та подоланні комунікативних бар'єрів.

Серед основних аспектів проблеми можна виокремити такі: відсутність єдиної методики формування комунікативної культури в системі вищої педагогічної освіти, недостатня увага до практичного відпрацювання комунікативних навичок під час навчання, неврахування сучасних підходів до розвитку емоційного інтелекту як важливої складової комунікативної компетентності, недостатнє використання інтерактивних методів навчання (тренінги, моделювання педагогічних ситуацій, рольові ігри).

Отже, актуальним є питання розробки ефективних педагогічних стратегій та впровадження інноваційних методів для підвищення рівня комунікативної культури майбутніх учителів початкової школи в процесі їхньої професійної підготовки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зверєва Н.Л. у своїй дисертації «Формування педагогічної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкових класів у процесі фахової підготовки» обґрунтувала та експериментально перевірила технологію формування цієї компетентності. Вона визначила етапи реалізації технології: цільовий, теоретико-процесуальний та оцінно-результативний. Також було уточнено зміст та структуру поняття «педагогічна комунікативна компетентність», виокремлено компоненти, критерії та рівні її сформованості.

Пінчук І.О. у докторській дисертації «Система формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі професійної підготовки» розробила структурно-функціональну модель цієї системи. Вона визначила критерії, показники та рівні сформованості іншомовної комунікативної компетентності, а також виявила організаційно-педагогічні умови та розробила науково-методичне забезпечення для її формування.

Кипиченко Н.С. у своїй дисертації «Формування комунікативної компетентності майбутніх учителів початкової школи у процесі педагогічної практики» досліджувала процес формування цієї компетентності під час педагогічної практики. Вона розробила структуру комунікативної компетентності, яка охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісно-процесуальний і рефлексивний компоненти, та визначила критерії, показники і рівні її сформованості.

У міжнародній практиці формування комунікативної культури вчителів початкової школи також є важливим напрямом досліджень. Зарубіжні дослідники акцентують увагу на інтеграції інтерактивних технологій у процес підготовки вчителів, розвитку міжкультурної комунікації та впровадженні практико-орієнтованих підходів. Наприклад, у статті «Формування комунікативної компетентності учителів початкової школи засобами інтерактивних технологій» розглядаються методи вдосконалення комунікативних навичок через інтерактивні технології, такі як тренінги, дискусії та ситуативні завдання.

Загалом, як вітчизняні, так і зарубіжні дослідження підкреслюють важливість комплексного підходу до формування комунікативної культури вчителів початкової школи. Це включає вдосконалення змісту навчальних дисциплін, використання інтерактивних методів навчання, організацію педагогічної практики та створення умов для розвитку професійного спілкування.

Мета статті. Метою статті є визначення теоретичних засад та практичних підходів до формування комунікативної культури учителів початкової школи у процесі їхньої фахової підготовки. Зокрема, стаття спрямована на аналіз сучасних методик, виявлення проблем та розробку рекомендацій щодо ефективного розвитку комунікативної компетентності майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Формування комунікативної культури учителів початкової школи є важливим аспектом їхньої професійної підготовки, оскільки ефективна комунікація є ключовим елементом у навчальному процесі. Вітчизняний та зарубіжний досвід в цій сфері надає різноманітні підходи, методи та стратегії, які сприяють розвитку цієї важливої компетенції.

Поняття комунікативної культури є багатогранним і має різні інтерпретації в наукових дослідженнях. Науковці з різних дисциплін, зокрема педагогіки, психології та соціології, надають цьому терміну різні визначення і підходи. Розглянемо кілька основних поглядів науковців на це поняття.

З педагогічної точки зору, комунікативна культура вважається складовою частиною загальної культури особистості, яка включає в себе не лише мовлен-

неву компетенцію, а й здатність до ефективного взаємодії з іншими людьми в різних соціальних ситуаціях.

Н.Я. Богуславський у своїх працях наголошує, що комунікативна культура вчителя є базою для організації ефективного навчання, сприяючи розвитку взаєморозуміння, співпраці та підтримки учнів. За його словами, вчитель повинен мати здатність не лише передавати знання, але й встановлювати гармонійні відносини в класі через ефективну комунікацію[1].

М.І. Лісіна підкреслює важливість комунікативної культури для розвитку міжособистісних стосунків, особливо в педагогічному середовищі. Вона зазначає, що комунікативна культура передбачає не лише володіння мовними навичками, а й здатність розуміти емоційні стани інших людей, що є важливим для забезпечення ефективного взаєморозуміння між учителем та учнями. Таким чином, комунікативна культура включає в себе не тільки когнітивний компонент (знання мовних норм), але й емоційно-психологічний (уміння слухати та виявляти емпатію)[2].

З соціологічної точки зору, комунікативна культура розглядається як система соціальних норм і правил, що регулюють взаємодію людей у різних сферах життя. Вчені наголошують на важливості соціальних навичок для ефективної комунікації, таких як вміння вести діалог, виявляти толерантність, співпереживання, а також адаптувати свою поведінку залежно від ситуації.

М.В. Воскобович вважає, що комунікативна культура вчителя має бути спрямована на встановлення продуктивних, взаємопідтримуючих стосунків у навчальному середовищі, що сприяє створенню позитивного клімату в класі[3].

З лінгвістичної точки зору комунікативна культура передбачає вміння правильно і доцільно використовувати мовні засоби для досягнення взаєморозуміння.

А.М. Щерба вважає, що комунікативна культура включає в себе як рівень мовленнєвих навичок, так і вміння організувати і підтримувати вербальну комунікацію. Вона передбачає також знання соціокультурних аспектів мовлення, адже важливо не тільки правильно побудувати фразу, але й враховувати ситуацію спілкування, соціальний контекст, у якому відбувається комунікація[4].

У ряді досліджень науковці пропонують інтегративний підхід до визначення комунікативної культури, поєднуючи різні аспекти – мовленнєву компетенцію, емоційну інтелігенцію та соціальні навички. Вони підкреслюють, що комунікативна культура включає не лише знання та вміння, але й ставлення до процесу спілкування.

І.П. Підласий зазначає, що комунікативна культура є необхідною для забезпечення успішної соціалізації особистості, адже від ефективної комунікації залежать стосунки в будь-якій соціальній групі[5].

Усі підходи до визначення комунікативної культури погоджуються в тому, що це багатогранне явище, яке охоплює мовленнєві навички, емоційну компе-

тентність, соціальні та психологічні вміння особистості. У педагогічному контексті комунікативна культура є важливим елементом професійної діяльності вчителя, що дозволяє ефективно організовувати навчальний процес і взаємодіяти з учнями, колегами та батьками.

Комунікативна культура – це не просто вміння висловлювати свої думки, а справжнє мистецтво спілкування, яке допомагає будувати гармонійні відносини з людьми, уникати конфліктів і досягати поставлених цілей.

В Україні формування комунікативної культури у процесі фахової підготовки педагогів початкової школи передбачає наступні ключові аспекти.

Інтеграція комунікативних навичок в освітній процес. В українських педагогічних університетах активно розробляються курси та тренінги, спрямовані на розвиток комунікативних навичок у майбутніх вчителів. Це включає роботу з мовленнєвими та невербальними аспектами комунікації.

Педагогічні тренінги та практики. Під час навчання студентів проводяться різноманітні тренінги, майстер-класи, рольові ігри, що дозволяють майбутнім вчителям розвивати вміння ефективно взаємодіяти з учнями, колегами та батьками.

Методи виховання емоційної інтелігенції. Важливим є формування емоційної компетентності, що дозволяє вчителям не лише успішно спілкуватися, а й знаходити підхід до кожного учня, враховуючи його емоційний стан.

Зарубіжний досвід формування комунікативної культури вчителів початкової школи також варіюється залежно від країни та освітніх традицій. Проте, загалом можна виділити кілька важливих аспектів.

У країнах як США, Великобританія, Канада велика увага приділяється кооперативному навчанню, яке стимулює розвиток комунікативних навичок через групову взаємодію. Тут використовуються методи групових дискусій, навчання через проекти та дебати.

Професійний розвиток через постійне вдосконалення. У більшості європейських країн велика увага приділяється безперервному професійному розвитку вчителів. Це може включати регулярні тренінги з розвитку комунікаційних навичок, супервізії та обміну досвідом серед педагогів.

Формування навичок емпатії та активного слухання. В багатьох країнах педагогічні програми включають курси, що зосереджені на розвитку активного слухання, емпатії та соціально-психологічних аспектів спілкування, що є критично важливим для взаємодії з дітьми.

Інтеграція технологій. В багатьох країнах активно використовуються технології для розвитку комунікативних навичок учителів. Онлайн-курси, вебінари та платформи для обміну досвідом дозволяють вчителям постійно вдосконалювати свої навички.

Є певні спільні риси та відмінності у вітчизняному та зарубіжному досвіді формуванні комунікативної культури учителів початкової школи у процесі фахової підготовки. Серед спільних рис варто назвати наступні:

- обидва підходи наголошують на важливості розвитку емоційної інтелігенції та навичок активного слухання;
- важливість практичної підготовки через тренінги та майстер-класи;
- підготовка вчителів до комунікації з різними аудиторіями: учнями, батьками, колегами.

Серед відмінних рис слід виокремити наступні:

- у зарубіжному досвіді більше уваги приділяється кооперативному навчанню та використанню технологій у навчальному процесі;
- вітчизняна система освіти більше фокусується на вивченні традиційних методів педагогічної комунікації, в той час як за кордоном велику роль відводять інноваціям у навчанні, включаючи методи проектного навчання та емоційного інтелекту.

Таким чином, формування комунікативної культури вчителів початкової школи є важливою складовою їхньої професійної підготовки, і досвід різних країн може бути корисним для вдосконалення цієї важливої компетенції.

Комунікативна культура вчителів початкової школи містить у собі поряд із рядом психічних властивостей визначені особливості мислення: відкритість, гнучкість, нестандартність асоціативного ряду, розвиненість внутрішнього плану дій. Як показують останні дослідження, ці властивості мислення визначають уміння бачити і ставити проблеми, що, край важливо для розвитку творчого підходу педагога до комунікативних процесів і до своєї фахової діяльності в цілому[6].

На думку дослідників, спілкування можна визначити як систему цілеспрямованих і мотивованих процесів, які забезпечують взаємодію людей в колективній діяльності, реалізують суспільні і особистісні психологічні відносини і використовують специфічні засоби, перш за все – мову[7].

Найважливішим компонентом комунікативної культури вчителів початкової школи є вільне володіння мовою. Воно припускає: наявність великого запасу слів, образність, точне сприйняття усного слова і точну передачу ідей співрозмовника своїми словами. Комунікативна культура припускає сформованість у педагога визначених соціальних установок. Необхідно, щоб вчителів початкової школи ставився до колег, до співрозмовників, не тільки як до засобу рішення професійних завдань або досягнення власного добробуту, але і бачив в інших партнерах по взаємодії, співбесідника і поважав його гідність.

Особливою характеристикою спілкування як складової педагогічної діяльності є те, що через спілкування педагог будує свої відносини з іншими людьми. Спілкування виступає як умова пізнання людьми дійсності, формування

у них емоційного відгуку на цю дійсність і поведінки, яка базується на цьому пізнанні.

Початкова освіта має свої особливості, що відрізняють її від усіх подальших етапів систематичної шкільної освіти. Адже, у цей період відбувається формування основ навчальної діяльності, пізнавальних інтересів і пізнавальної мотивації; а за сприятливих умов навчання – становлення самосвідомості і самооцінки дитини. Цей етап освіти є базою, фундаментом усього подальшого навчання.

Вчитель початкової школи, насамперед, несе відповідальність за сформованість загальнонавчальних умінь, навичок і способів діяльності, від яких залежить успішність навчання в основній школі. Рівень їхнього розвитку визначає характер пізнавальної діяльності школяра, його можливості доцільно і цілеспрямовано її організовувати, володіти мовною діяльністю і способами роботи з інформацією тощо.

У початковій школі створюється освітнє середовище, яке базується на природній дитячій допитливості, потребі самостійного пізнання навколишнього світу, пізнавальній активності й ініціативності дитини. Отже, виникає потреба у створенні таких умов, які б сприяли розвитку у молодшого школяра здатності оцінювати свої думки і дії, порівнювати результат діяльності з поставленою метою, уміти культурно спілкуватися тощо.

Культура спілкування майбутнього вчителя початкової школи, будучи компонентом загальної професійної компетентності педагога, виявляється у сукупності: професійних знань у галузі спілкування (знання основних комунікативних завдань у спілкуванні, етапів, стилів спілкування); професійних умінь у спілкуванні (прийоми постановки широкого спектру комунікативних завдань і прийоми, які сприяють досягненню високих рівнів спілкування); професійних позицій і установок фахівця як суб'єкта рівноправного спілкування, а також особистісних особливостей, якостей фахівця[8].

Володіти культурою спілкування для вчителя початкової школи особливо важливо тому, що він дає учням базову освіту, без якої неможливий їхній подальший інтелектуальний і етичний розвиток; від нього залежить мовленнєвий розвиток молодших школярів, а, відповідно, й їхня успішність у цілому.

Вважаємо доцільним розглянути процес та способи формування комунікативної культури учителів початкової школи у процесі фахової підготовки.

Процес формування комунікативної культури майбутніх учителів початкової школи є складним і багатогранним. Він включає розвиток мовленнєвої компетенції, навичок міжособистісного спілкування, емоційного інтелекту, а також здатності до педагогічної рефлексії.

Цей процес відбувається у кілька етапів:

1. Теоретична підготовка – вивчення основ педагогічної комунікації, лінгвістичних та психологічних аспектів спілкування.

2. Практичне застосування знань – розвиток комунікативних умінь через практичні заняття, тренінги та моделювання педагогічних ситуацій.

3. Рефлексивний аналіз – осмислення власного комунікативного досвіду, самооцінка і вдосконалення навичок взаємодії.

Розглянемо способи формування комунікативної культури. Серед них можна назвати:

- інтерактивні методи навчання;
- тренінги з комунікації – навчання невербальним та вербальним засобам спілкування, подолання мовленнєвих бар'єрів;
- рольові ігри – моделювання реальних педагогічних ситуацій для відпрацювання комунікативних стратегій;
- дебати та дискусії – розвиток навичок аргументованого висловлення думки та активного слухання;
- психолого-педагогічна підготовка;
- вивчення принципів педагогічної етики та культури мовлення;
- розвиток емоційного інтелекту для ефективної взаємодії з учнями;
- формування навичок емпатійного слухання та конструктивного зворотного зв'язку.
- цифрові технології у навчанні, саме використання онлайн-курсів з розвитку комунікативних навичок, створення відеозаписів виступів та їх аналіз для вдосконалення риторики, впровадження гейміфікації у навчальний процес для розвитку комунікативних компетенцій.

Кожен учитель початкових класів – це не лише носій знань, а й людина, яка навчає дітей спілкуватися, слухати, висловлювати свої думки та взаємодіяти з оточенням. Його комунікативна культура є прикладом для маленьких учнів, а значить, її формування та розвиток мають велике значення.

Молодші школярі ще тільки вчаться розуміти складні речення та логічні зв'язки, тому вчитель має говорити чітко, спокійно і доступно. Важливо уникати довгих, складних конструкцій, але при цьому робити мовлення цікавим і емоційним, щоб діти захоплено слухали. Наприклад, замість довгих пояснень правил можна використовувати образні порівняння: «Речення – це будиночок, у якому живуть слова».

Важливий емоційний контакт і позитивна атмосфера. Початкова школа – це місце, де дитина має почуватися комфортно та захищено. Усмішка, доброзичливий тон, підтримка в розмові створюють атмосферу довіри. Якщо вчитель говорить з теплом і зацікавленістю, діти відчують це і охоче спілкуються у відповідь. Один із чудових способів розвинути комунікативну культуру вчителя – вправи на активне слухання. Наприклад, коли учень розповідає щось важливе, вчитель може кивати, уточнювати деталі, перефразовувати сказане: «Отже, ти хочеш сказати, що...». Це показує дитині, що її думка важлива, і вчить взаємоповазі в спілкуванні.

Також гарна вимова і правильний темп мовлення допомагають дітям краще сприймати інформацію. Вчителю варто слідкувати за дикцією, інтонацією, робити паузи там, де потрібно підкреслити важливі моменти. Корисно тренувати мовлення за допомогою читання вголос із різними інтонаціями, вправ для розвитку артикуляції (наприклад, скороговки), голосових розминок перед уроками.

Хороший учитель не просто передає знання, а заохочує дітей думати, ставити запитання і шукати відповіді. Важливо навчитися ставити відкриті запитання, які спонукають учня розмірковувати: «Що тобі найбільше запам'яталося в цій казці?». Такий підхід формує у дітей навички комунікації, адже вони вчаться не лише відповідати коротко, а й пояснювати свою думку.

Також доречним буде використання невербальної комунікації. Міміка, жести, зоровий контакт – усе це доповнює слова і допомагає встановлювати довірливі стосунки з дітьми. Наприклад, якщо учень боїться відповідати, можна підтримати його кивком голови або теплою усмішкою. Важливо також слідкувати за власною поставою та жестами: розслаблені руки, легкий нахил уперед під час розмови з учнем показують відкритість і готовність слухати.

Варто застосовувати навчання через гру та інтерактив. Діти краще сприймають інформацію, коли вона подається в ігровій формі. Тому вчитель може використовувати рольові ігри, інсценування діалогів, вправи на командну роботу. Наприклад, можна запропонувати дітям гру «Чарівний телефон», де вони передають повідомлення пошепки, або вправу «Давайте привітаємось по-різному», де потрібно привітатися сумно, радісно, здивовано тощо. Це допомагає не тільки розвивати мовлення, а й розуміти емоції інших людей.

Комунікативна культура – це не те, що дається раз і назавжди. Хороший учитель завжди працює над своїм мовленням, відвідує тренінги з риторики та педагогіки, читає книги про ефективне спілкування, аналізує власну манеру спілкування та вдосконалює її.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Комунікативна культура вчителя початкових класів – це не просто вміння добре говорити. Це здатність розуміти дітей, допомагати їм висловлювати думки, слухати один одного і разом створювати цікаве навчальне середовище. Адже саме від першого вчителя залежить, як дитина навчиться спілкуватися з навколишнім світом.

Формування комунікативної культури майбутніх учителів початкової школи потребує системного підходу, що поєднує теоретичну підготовку, практичне відпрацювання навичок і рефлексію. Використання інтерактивних методів, психологічного тренінгу та цифрових технологій сприяє ефективному розвитку комунікативної компетентності, що є ключовим фактором успішної професійної діяльності педагога.

Формування комунікативної культури вчителів початкової школи є важливою складовою їхньої професійної підготовки, оскільки ефективне спілкування безпосередньо впливає на якість навчального процесу, взаємодію з учнями, батьками та колегами. У статті розглянуто основні підходи до визначення комунікативної культури, її зв'язок із мовленнєвою компетенцією, емоційним інтелектом та соціокультурними аспектами педагогічної діяльності.

Дослідження показало, що успішне формування комунікативної культури потребує комплексного підходу, який включає інтерактивні методи навчання, розвиток навичок активного слухання, педагогічну риторику, використання невербальних засобів комунікації та виховання емпатії. Особливу роль відіграє практика міжособистісного спілкування у професійній діяльності педагога, що сприяє створенню позитивного психологічного клімату в класі.

Таким чином, підготовка майбутніх вчителів має зосереджуватися не лише на засвоєнні теоретичних знань, а й на розвитку комунікативних компетенцій через практичні заняття, тренінги, рольові ігри та рефлексивний аналіз власного мовлення. Удосконалення комунікативної культури вчителів є запорукою ефективного навчання, виховання та всебічного розвитку учнів початкової школи.

Література

1. Богуславський Н. Я. Педагогіка : підручник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академія, 2012. 432 с.
2. Лісіна М. І. Соціально-психологічні аспекти комунікації в освіті. Харків : Вища школа, 2001. 288 с.
3. Воскобович М. В. Взаємодія вчителя та учня : психологічні основи. Львів : Світ, 2014. 256 с.
4. Щерба А. М. Теорія комунікації та мовна культура. Київ : Наукова думка, 2005. 312 с.
5. Підласий І. П. Основи педагогічної комунікації. Львів : Магістр, 2006. 350 с.
6. Грейліх О. О. Комунікативна культура як компонент педагогічної культури викладача вищого навчального закладу. *Психолінгвістика*. 2012. Вип. 9. С. 38-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_9_7.
7. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія професійної комунікації : монографія. Чернівці : Книги-XXI, 2009. 527с.
8. Іовхімчук Н. В. Формування культури мовлення учнів початкових класів. *Acta Paedagogica Volyniensis*. 2021. Вип. 3. С. 69-76 DOI: <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.11>.

References

1. Bohuslavskyi, N. Ya. (2012). *Pedahohika [Pedagogy]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
2. Lisina, M. I. (2001). *Sotsialno-psykholohichni aspekty komunikatsii v osviti [Socio-psychological aspects of communication in education]*. Kharkiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
3. Voskobovych, M. V. (2014). *Vzaiemodiia vchytelia ta uchnia: psykholohichni osnovy [Teacher-student interaction: psychological foundations]*. Lviv: Svit [in Ukrainian].
4. Shcherba, A. M. (2005). *Teoriia komunikatsii ta movna kultura [Communication theory and language culture]*. Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
5. Pidlasyi, I. P. (2006). *Osnovy pedahohichnoi komunikatsii [Fundamentals of pedagogical communication]*. Lviv: Mahistr [in Ukrainian].

6. Hreilikh, O. O. (2012). Komunikatyvna kultura yak komponent pedahohichnoi kultury vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu [Communicative culture as a component of the pedagogical culture of a teacher at a higher educational institution]. *Psykholinhvistyka*, 9, 28-42. http://nbuv.gov.ua/UJRN/psling_2012_9_7 [in Ukrainian].
7. Orban-Lembryk, L. E. (2009). *Psykhohiia profesiinoi komunikatsii* [Psychology of professional communication]. Chernivtsi: Knyhy-XXI [in Ukrainian].
8. Iovkhimchuk, N. V. (2021). Formuvannia kultury movlennia uchniv pochatkovykh klasiv [Formation of speech culture of primary school students]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 3, 69-76. <https://doi.org/10.32782/apv/2021.3.11>. [in Ukrainian].

УДК 373.2.02-054.73

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-2003-2010](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-2003-2010)

Шадюк Ольга Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри дошкільної педагогіки і психології та спеціальної освіти імені проф. Т.І.Поніманської, Рівненський державний гуманітарний університет, м. Рівне, <https://orcid.org/0000-0001-6120-7759>

УМОВИ УСПІШНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ КАТЕГОРІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В ОСВІТНІЙ ПРОСТІР СУЧАСНОГО ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Введення в Україні воєнного стану позначається на всіх сферах людського життя. Особливих змін зазнає освітня галузь, зокрема дошкільна. Чимало закладів дошкільної освіти не працюють, деякі – приймають тимчасово переміщених осіб, організовують освітній процес дистанційно, консультують батьків тощо. Є заклади, які працюють у звичному режимі.

Внаслідок повномасштабної війни понад 8 мільйонів українців були віднесені до категорії внутрішньо переміщених осіб. Серед них, звичайно, і діти раннього та дошкільного віку, які були змушені покинути свої домівки та звичне для них середовище. Зважаючи на це, підтримка та інтеграція внутрішньо переміщених дітей дошкільного та раннього віку стала важливим елементом організації освітнього процесу в закладах дошкільної освіти під час війни.

Доведено, що сьогодні, виховання та розвиток особистості дитини раннього віку відбувається в контексті реальних подій військової агресії на території рідної землі, а також медіавідтворення документальних зображень відеоепізодів, військової техніки, зброї, учасників бойових дій, поранених бійців, діти постійно бачать та чують страждання людей та дітей зокрема.

Також важливим є той факт, що сучасні дошкільники чують та переймають використання військових термінів які подаються у ЗМІ. Особливо гостро відчують воєнні події внутрішньо переміщені особи. Така ситуація зумовлює необхідність психолого-педагогічного супроводу виховання та розвитку дітей дошкільного та раннього віку із сімей ВПО, психологічно травмованих пережитими психотравмуючими подіями.

Важливим у роботі із дітьми ВПО є особистісно-орієнтований підхід до розвитку дітей раннього віку в сім'ях переселенців, який передбачає розкриття їхнього предметного досвіду, закріплення цього досвіду, збагачення новим позитивним особистісним досвідом, виявлення рис особистісного розвитку, сприяння засвоєнню різних видів діяльності дітей тощо.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, діти раннього віку, заклад дошкільної освіти, інтеграція.

Shadiuk Olga Ivanivna candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor department of Preschool Pedagogy and Psychology and Special Education named of prof. Tamara Ponimanska, Rivne State University of Humanities, Rivne, <https://orcid.org/0000-0001-6120-7759>

CONDITIONS FOR THE SUCCESSFUL INTEGRATION OF EARLY AGE CHILDREN OF THE CATEGORY OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS INTO THE EDUCATIONAL SPACE OF A MODERN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTION

Abstract. The introduction of martial law in Ukraine affects all spheres of human life. The education sector, in particular preschool, is undergoing special changes. Many preschool education institutions are not working, some are accepting temporarily displaced persons, organizing the educational process remotely, consulting parents, etc. There are institutions that are working in the usual mode.

As a result of the full-scale war, more than 8 million Ukrainians were classified as internally displaced persons. Among them, of course, were children of early and preschool age who were forced to leave their homes and their familiar environment. Given this, the support and integration of internally displaced preschool and early childhood children became an important element of organizing the educational process in preschool institutions during the war.

It has been proven that today, the upbringing and development of the personality of a young child takes place in the context of real events of military aggression on the territory of their native land, as well as media reproduction of documentary images of video episodes, military equipment, weapons, participants in hostilities, wounded soldiers, children constantly see and hear the suffering of people, and children in particular.

Also important is the fact that modern preschoolers hear and adopt the use of military terms presented in the media. Internally displaced persons are particularly acutely affected by war events. This situation necessitates the need for psychological and pedagogical support for the upbringing and development of preschool and early childhood children from IDP families who have been psychologically traumatized by traumatic events.

Important in working with IDP children is a personality-oriented approach to the development of young children in displaced families, which involves revealing their subject experience, consolidating this experience, enriching them with new positive personal experience, and identifying traits of personal development.

Keywords: internally displaced person, young children, preschool institution, integration.

Постановка проблеми. Варто зазначити, що у стані війни діти раннього та дошкільного віку віднесені нами до найбільш вразливої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дошкільник позбавлений нормальних умов для розвитку та освіти. Також, слід відмітити, що через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється і процес повноцінної соціалізації дитини дошкільного віку. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах [2].

З початку повномасштабного вторгнення росії в Україну у лютому 2022 року освітній процес в українських закладах дошкільної освіти зазнав нових змін та викликів. На вихователів ЗДО була покладена відповідальність та піклування про емоційну безпеку дітей дошкільного віку не лише на заняттях, а й в укритті. Слід зазначити, що в умовах бойових дій діти дошкільного віку є найбільш вразливою категорією. Переміщення, втрата дому, розлука з рідними мають негативний вплив на фізичний та психологічний розвиток дитини дошкільного віку.

Науково доведено, що термін «інтеграція» (від лат. Integratio – відновлення, заповнення; integer – цілий) означає об'єднання в ціле багато різних частин, елементів. По іншому даний термін можна трактувати як процес взаємного пристосування і об'єднання.

Варто зазначити, що мета інтеграції в освіті полягає в залученні дітей з різними можливостями у вже сформований освітній простір закладу освіти, допомогти такій дитині пристосуватися та увійти у вже існуючу модель навчально-виховного процесу [1].

У зв'язку із введенням воєнного стану, на виконання підпункту сьомого пункту 10 Положення про заклад дошкільної освіти, особливу увагу спрямовано на зарахування дітей дошкільного віку із числа внутрішньо переміщених осіб до закладів освіти відповідно до рішень територіальних громад з метою швидкого реагування на потреби найменших громадян України [2].

Воєнно-конфліктна ситуація на території України призвела до появи нової соціальної категорії серед дорослих і дітей, а саме внутрішньо переміщених осіб. Зважаючи на це, сучасний освітній простір потребує розробки сучасних психолого-педагогічних методів організації життєдіяльності дітей цієї категорії, їх адаптації до нових умов життя, здобуття освіти.

Слід пам'ятати, що формування морально-духовних цінностей дітей дошкільного віку у системі дошкільної освіти сьогодні є особливо важливим соціально педагогічним завданням, що стоїть перед педагогами сучасних

закладів дошкільної освіти. Від вирішення цього завдання залежить стан суспільної моралі, соціальних, міжетнічних і міжконфесійних відносин в країні, майбутнє українського суспільства і держави, особливо гостро ця проблема постала сьогодні. Тому головне завдання сучасного закладу дошкільної освіти та батьків дітей дошкільного віку, особливо дітей категорії ВПО полягає у вихованні справжнього патріота, який буде виявляти прояв нескінченної любові до свого рідного краю.

Проблема інтеграції дітей ВПО, сьогодні набула гостроти в наслідок того, що після відновлення освітнього процесу в українських закладах дошкільної освіти більшість вихователів зіткнулися з проблемою інтеграції до своїх груп нових дошкільників. Варто зазначити, що такі діти тривожні та мають підвищене відчуття небезпеки. Зважаючи на це, основне завдання вихователя ЗДО полягає в тому, щоб надати дитині відчуття безпеки у групі, а також, вчитися працювати з дитячою тривогою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти успішної інтеграції дітей раннього віку категорії внутрішньо переміщених осіб в освітній простір висвітлюються такими ученими як: Борисенко О. (інформаційна підтримка інтеграції українських дітей), Возняк Н. (поведінковий детермінант інтеграції внутрішньо переміщених осіб), Страшок Л. (динаміка психічного стану внутрішньо переміщених дітей), Павленко С. (аналіз психоемоційного стану ВПО), Негрі О. (моделі педагогічної підтримки дітей раннього та дошкільного віку в умовах війни та переміщення). Однак проблема інтеграції дітей ВПО саме раннього віку в освітній простір ЗДО поки що не систематизована та розроблена не в повному обсязі.

Мета статті – дослідження проблеми успішної інтеграції дітей раннього віку категорії внутрішньо переміщених осіб в освітній простір сучасного закладу дошкільної освіти

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на ту ситуацію, в якій опинилась сьогодні наша держава, слід зазначити, що сьогодні згуртувало в стінах багатьох закладів освіти українців з усіх куточків нашої країни. Зважаючи на це, у педагогів та батьків виникає чимало запитань щодо особливостей навчального процесу дитини після переміщення та її інтеграції у новий заклад освіти.

Для забезпечення державних гарантій, конституційних прав і свобод внутрішньо переміщених осіб управлінський ресурс держави запроваджує всі можливі заходи, передбачені законодавством України. Зважаючи на це, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» органи місцевого самоврядування в межах своїх повноважень мають забезпечити влаштування дітей у заклади дошкільної освіти. Також, слід зазначити, що батьки вимушено переміщених дітей, можуть обирати заклад дошкільної освіти, вид і форму здобуття дітьми відповідної освіти за Законом

України «Про освіту». Тож дитина з числа ВПО має право продовжити навчання в будь-якому закладі дошкільної освіти за новим місцем проживання [3].

Розтлумачимо термін «Інтеграція» який уособлює процес взаємодії, об'єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності двох або більшої кількості систем, результатом якого є утворення нової цілісної системи, що набуває нових властивостей та взаємозв'язків між оновленими елементами системи.

Варто зазначити, що під час роботи з дітьми з сімей ВПО підвищена увага педагога до суто дитячої діяльності допоможе дітям поступово трансформувати негативний особистий досвід, набутий під час травматичних життєвих подій, на усвідомлення вікових можливостей, особистих потреб та інтересів, пов'язаних із віком.

Внутрішньо переміщені особи, відповідно до чинного законодавства – це громадяни України, які постійно проживають в Україні та змушені залишити місце проживання внаслідок збройного конфлікту, негативних наслідків тимчасової окупації, насильства, щоденних проявів масових порушень прав людини. Слід зазначити, що з метою покращення адаптації дітей дошкільного віку із числа внутрішньо переміщених осіб із зон активних бойових дій працівники ЗДО мають надавати підтримку інформаційну, методичну, консультативну тощо дітям та їхнім сім'ям, а саме [2]:

- сприяти організації комунікації дітей та їхніх батьків з іншими членами громади;
- створювати безпечний соціально-освітній простір;
- адаптувати освітній процес в умовах війни з урахуванням ситуацій, що склалися;
- добирати форми і методи взаємодії між учасниками освітнього процесу відповідно до конкретної ситуації кожного;
- володіти інформацією щодо ресурсного забезпечення освітнього процесу в умовах дистанційної роботи;
- володіти навичками організації та проведення онлайн-заходів;
- налагоджувати комунікацію з учасниками освітнього процесу в телефонному режимі, через листування електронною поштою тощо.

Масштаби переміщення внаслідок російської агресії зумовили зарахування дітей дошкільного віку до закладів дошкільної освіти за місцем їх тимчасового проживання для забезпечення продовження їх навчання та виховання.

Для дитини раннього віку інтеграція до нового оточення є основною перешкодою. Це складний етап, коли вона намагається познайомитися з новим містом, закладом освіти, колом спілкування. Щоб забезпечити плавний перехід, батьки можуть запропонувати свою непохитну підтримку та врахувати побажання дитини, тим самим полегшивши процес їх інтеграції.

Важливо, щоб дорослі усвідомлювали, що дітям бракує життєвого досвіду і вони глибоко вражені травмою війни. Тому їм потрібна постійна присутність, щоб вести їх у ці важкі часи, чітко пояснюючи речі, які їх цікавлять та часто спілкуватися із дитиною. Варто зазначити, що проведення якісного часу разом з дитиною, має вирішальне значення у процесі її інтеграції в новий для неї освітній простір.

Варто зазначити, що дітей ВПО краще віддавати на очне навчання до закладу дошкільної освіти, але за умови, що в ЗДО є придатне укриття. Це зумовлено тим, що так вона швидше соціалізується та знайде нових друзів [3].

Інтеграція нового члена колективу може бути складною для дітей, що часто призводить до випадків булінгу навіть у дошкільному віці. Важливо усвідомити, що діти можуть не мати конкретного мотиву для такої поведінки, натомість вони прагнуть покращити своє становище в групі та задовольнити особисті потреби.

Основний обов'язок батьків полягає в тому, щоб прищепити своїй дитині усвідомлення власних обмежень, а також повагу до обмежень інших дітей. Дітей необхідно навчити висловлювати свої скарги без страху та звертатися за допомогою до дорослих, яким довіряють, якщо будь-які переслідування тривають. Пильність є ключовою, коли мова йде про виявлення змін у поведінці дитини, включаючи, але не обмежуючись, зниження апетиту, відсутність ентузіазму до навчання та психосоматичні розлади (наприклад, симуляція хвороби, щоб уникнути походу до ЗДО, незважаючи на гарне здоров'я) [3].

В процесі інтеграції дітей ВПО, варто пам'ятати, що діти раннього віку відображають те, що відбувається навколо них у грі. Для них гра – це можливість розібратися з ситуацією, яка сталася або відбувається. Так, вони знаходять відображення в рольових іграх війни, переселення, переховування в бомбосховищі, грі в солдатів, медиків, волонтерів тощо. У цьому випадку хвилюватися не варто (звичайно, за умови, що здоров'ю та життю дитини нічого не загрожує). Це нормальна реакція дитини на нестандартну ситуацію.

Варто зазначити, що у дітей ВПО дошкільного віку можна часто спостерігати посттравматичний стресовий розлад, який являє собою відстрочену або довгострокову реакцію на стресову подію або надзвичайно загрозливу чи катастрофічну ситуацію. Ознаками та симптомами посттравматичного стресового розладу у дітей дошкільного віку можуть бути [4]:

- безсилля і пасивність, відсутність звичайних реакцій;
- генералізований страх;
- підвищена збудженість і незібраність;
- пізнавальна плутанина;
- складність говорити про цю подію;
- складність визначати почуття;
- нічні жахіття, інші порушення сну;

- страх розставання і «чіпляння» за близьку людину;
- регресивні симптоми (наприклад, повернення нічного нетримання сечі, втрата мови, рухових навичок);
- неспроможність збагнути смерть як неминучість;
- тривога з приводу смерті;
- соматичні симптоми (болі в животі, головні болі тощо);
- підсилена реакція на гучні звуки;
- «заморожування» (раптова нерухомість);
- метушливість, нехарактерний плач;
- уникання або тривога у відповідь на конкретні стимули, специфічно пов'язані з травмою, включаючи побачене і фізичні відчуття.

Очевидно, що така поведінка дошкільника та дезадаптація веде до функціональних, а іноді й органічних порушень психічного та соматичного здоров'я дітей дошкільного віку. Зважаючи на це, основною вимогою до закладів дошкільної освіти є проведення для дітей, які прибули до закладу, та членів їхніх родин інтенсивних вступних програм знайомства із прийнятною громадою та її системою цінностей, місцевими традиціями, надання постійної освітньої підтримки у вивченні мови.

Варто зазначити, що важливу роль у процесі інтеграції дітей ВПО у новий заклад дошкільної освіти відіграє вихователь, оскільки саме вихователь повинен сприяти включенню дитини в навчально-виховне середовище, мінімізувати рівень стресу та мотивувати її до навчання, не ізолюючи її від однолітків. Підхід вихователя до ознайомлення дошкільника з групою однолітків має важливе значення для її успіху. Слід відмітити, що надмірне підкреслення минулої травми дитини може призвести до неприйняття або помилкового прославлення її минулого. Хоча і вихователям, і дошкільникам важливо розуміти досвід нової дитини, основна увага закладу дошкільної освіти має бути направлена на участі дитини в навчально-виховному процесі [4].

Варто зазначити, що успішна інтеграція дитини ВПО в нове середовище значною мірою залежить від різних факторів. Так, щоб допомогти дитині впоратися з будь-якими проблемами, які можуть виникнути, необхідно підготуватися до потенційних труднощів. За підтримки батьків та педагогів діти ВПО можуть подолати хвилювання, набутти впевненості та швидко стати частиною нової спільноти. Це відчуття безпеки та стабільності зрештою призведе до позитивного результату [4].

Висновки. Отже, усю роботу з групою дітей дошкільного віку, в якій перебувають діти ВПО, слід чітко продумувати, організовувати її слід зважаючи на особливості дітей ВПО та з метою їх успішної інтеграції в нове для них освітнє середовище. Дуже важливим етапом роботи в цьому напрямку є успішна адаптація дітей, подолання тривожності та взаємодія із батьками. Зважаючи на це, подальша наша робота була спрямована на розробку та запровадження педагогічних умов інтеграції дітей ВПО в освітній простір ЗДО.

Література:

1. Болдирева В.Е. Інтеграція та інклюзія як основні моделі навчання дітей з особливими освітніми потребами. URL: <http://ap.uu.edu.ua/article/68>
2. Лист МОН № 1 / 3475 від 17.03.2022р. Про зарахування до закладів дошкільної освіти дітей із числа внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zarakhuvannya-do-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-ditej-iz-chisla-vnutrishno-peremishenih-osib>
3. Навчання й адаптація дітей з числа ВПО: поради юристів і психологів. URL: <https://osvita.ua/school/method/88067/>
4. Проблеми адаптації тимчасово переміщених дітей у приймальних громадах. URL: <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/15/50>

References:

1. Boldyrieva V.E. Intehratsiia ta inkliuziia yak osnovni modeli navchannia ditei z osoblyvymy osvitimy potrebamy [Integration and inclusion as the main models of education for children with special educational needs]. (n.d.). *ap.uu.edu.ua*. Retrieved from <http://ap.uu.edu.ua/article/68> [in Ukrainian].
2. Lyst MON № 1 / 3475 vid 17.03.2022r. Pro zarakhuvannia do zakladiv doshkilnoi osvity ditei iz chysla vnutrishno peremishchenykh osib [Letter of the Ministry of Education and Science No. 1 / 3475 dated March 17, 2022.]. (n.d.). *mon.gov.ua*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zarakhuvannya-do-zakladiv-doshkilnoyi-osviti-ditej-iz-chisla-vnutrishno-peremishenih-osib> [in Ukrainian].
3. Navchannia y adaptatsiia ditei z chysla VPO: porady yurystiv i psykholohiv [On the enrollment of children from among internally displaced persons in preschool institutions]. (n.d.). *osvita.ua*. Retrieved from <https://osvita.ua/school/method/88067/> [in Ukrainian].
4. Problemy adaptatsii tymchasovo peremishchenykh ditei u pryimalnykh hromadakh [Education and adaptation of internally displaced children: advice from lawyers and psychologists]. (n.d.). *lt.multycourse.com.ua*. Retrieved from <http://lt.multycourse.com.ua/ua/page/15/50> [in Ukrainian].

УДК 37.01:001.89:17.022.1

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-2011-2021](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-2011-2021)

Шарова Тетяна Михайлівна доктор філологічних наук, професор кафедри суспільно-гуманітарних наук, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-5846-6044>

Землянська Аліна Вікторівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарних наук, Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного, м. Запоріжжя, <https://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ ЯК ОСНОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ НАУКИ

Анотація. Стаття присвячена ґрунтовному аналізу академічної доброчесності як стратегічної основи сталого розвитку науки та освіти. У дослідженні висвітлено сутність поняття академічної доброчесності, її правове та етичне підґрунтя, а також практичні механізми впровадження у вищій школі. Наголошено, що дотримання принципів чесності, відповідальності та прозорості є передумовою формування якісного наукового знання, збереження довіри до результатів досліджень і підвищення репутації наукових інституцій на національному та міжнародному рівнях. У роботі акцентовано увагу на загрозах, які виникають у зв'язку з порушеннями доброчесності: поширенням плагіату, фальсифікацією даних, привласненням ідей, публікаціями в хижацьких журналах, що призводить до девальвації науки та зниження її впливу на суспільний розвиток.

Особливе місце відведено сучасним викликам, пов'язаним із цифровізацією освіти та науки, зростанням доступу до відкритих джерел і масовим використанням штучного інтелекту. Проаналізовано ризики, що виникають унаслідок застосування генеративних моделей, зокрема розмиття авторства, поширення недостовірної інформації та зниження креативності дослідницької діяльності. Показано, що надмірний тиск публікаційної активності, який часто зводить оцінювання науковця до кількості праць, створює додаткові виклики для доброчесності, провокуючи дублювання досліджень і звернення до сумнівних практик.

У науковому дослідженні запропоновано комплексний підхід до формування доброчесного академічного середовища, що включає нормативно-

правове забезпечення на державному та інституційному рівнях, розвиток академічної культури, упровадження курсів з академічного письма й етики наукових досліджень, використання цифрових інструментів перевірки на плагіат, активізацію менторських практик і створення справедливих систем оцінювання наукової продуктивності. Підкреслено, що доброчесність повинна стати не лише зовнішньою вимогою, а внутрішньою цінністю кожного учасника освітньо-наукового процесу.

Ключові слова: академічна доброчесність, сталий розвиток науки, етика в науці, плагіат, цифровізація, штучний інтелект, академічна культура, інновації в освіті.

Sharova Tetiana Mykhailivna Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Social Sciences and Humanities at Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-5846-6044>.

Zemlianska Alina Viktorivna PhD in Philology, Associate Professor of the Department of Social Sciences and Humanities at Dmytro Motornyi Tavria State Agrotechnological University, Zaporizhzhia, <https://orcid.org/0000-0002-5231-9262>

SHAROVA T. ZEMLIANSKA A. ACADEMIC INTEGRITY AS THE FOUNDATION OF SUSTAINABLE SCIENTIFIC DEVELOPMENT

Abstract. The article is devoted to a comprehensive analysis of academic integrity as a strategic foundation for the sustainable development of science and education. The study highlights the essence of the concept of academic integrity, its legal and ethical framework, as well as practical mechanisms for its implementation in higher education. It emphasizes that adherence to the principles of honesty, responsibility, and transparency is a prerequisite for producing high-quality scientific knowledge, maintaining trust in research results, and strengthening the reputation of academic institutions at both the national and international levels. Particular attention is paid to the risks arising from violations of integrity, including plagiarism, data falsification, misappropriation of ideas, and publications in predatory journals, which ultimately devalue science and reduce its impact on social development.

Special focus is given to the contemporary challenges associated with the digitalization of education and science, the increasing accessibility of open-source materials, and the widespread adoption of artificial intelligence. The article examines the risks associated with the application of generative models, specifically the blurring of authorship, the dissemination of unreliable information, and the decline in the creativity of research activities. It is demonstrated that the excessive pressure of publication activity, which often reduces the researcher's evaluation to the number of

works, creates additional threats to academic integrity, provoking research duplication and recourse to questionable practices.

The research proposes a comprehensive approach to building an academic environment of integrity, which includes legal regulation at the state and institutional levels, the development of academic culture, the introduction of courses on academic writing and research ethics, the use of digital tools for plagiarism detection, the enhancement of mentoring practices, and the creation of fair systems for evaluating scientific productivity. It is emphasized that integrity should become not only an external requirement but also an internal value for every participant in the educational and scientific process.

Keywords: academic integrity, sustainable development of science, research ethics, plagiarism, digitalization, artificial intelligence, academic culture, educational innovation.

Постановка проблеми. У сучасному освітньому та науковому просторі питання академічної доброчесності як фундаментального складника якісного розвитку науки набуває особливої ваги. Порушення принципів доброчесності – таких як плагіат, фальсифікація даних, привласнення чужих ідей – не лише підривають довіру до результатів досліджень, а й гальмують сталий розвиток наукової спільноти. В умовах глобалізації, цифровізації знань та інтенсивного обміну інформацією формування доброчесного академічного середовища стає стратегічним пріоритетом для національних та міжнародних наукових інституцій. Відтак, дослідження ролі академічної доброчесності як чинника сталого наукового поступу є надзвичайно актуальним.

Варто підкреслити, що академічна доброчесність розглядається не лише в етичній площині, а й у контексті філософії науки та соціології знання. У науковому середовищі доброчесність пов'язується з принципами універсалізму, спільності знань, безкорисливості та організованого скептицизму. Такий підхід дає змогу розглядати академічну доброчесність як структурний елемент наукової культури, що визначає якість і сталість досліджень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз сучасних досліджень та публікацій свідчить, що академічна доброчесність дедалі частіше розглядається як ключова умова сталого розвитку науки й освіти в умовах цифровізації та зростання ролі штучного інтелекту. Дослідники акцентують увагу на тому, що поява генеративних моделей, зокрема ChatGPT, створює нові виклики для наукової діяльності: від загроз авторству та інтелектуальній власності (Кришталь А., Кузьменко А., Уткіна М. та ін.) [5; 6; 12] до проблем ефективності традиційних систем виявлення плагіату (Вергун А., Ягело С.) [2]. При цьому підкреслюється необхідність пошуку балансу між використанням інноваційних технологій у науковій роботі та збереженням базових етичних норм (Дубняк М., Киричук Б., Гришко В., Тимохіна В. та ін.) [3; 4; 9].

Українські та зарубіжні дослідження вказують на два основні напрями реагування на ці виклики. Перший пов'язаний із нормативно-правовим регулюванням: прийняття Закону України «Про освіту» (2017) [7], розробка окремого законопроєкту «Про академічну доброчесність» (2024) [8], а також формування політик захисту інтелектуальної власності в умовах цифрової трансформації (Кузьменко А; Уманець О.) [6; 11]. Другий напрям – педагогічний, зорієнтований на виховання культури доброчесності через освітні практики: розвиток академічного письма, формування у студентів розуміння цінностей науки й відповідальності за результати досліджень (Тодорова І., Шарова Т., Землянська А.) [10; 14].

Отже, в сучасному науковому дискурсі академічна доброчесність розглядається не лише як етичний стандарт, але й як стратегічна передумова сталого розвитку науки. Її дотримання забезпечує довіру до результатів досліджень, інтеграцію української науки у світовий простір та підвищує рівень національної безпеки. Водночас науковці сходяться на думці, що для подолання нових викликів необхідно поєднувати правові механізми, педагогічні практики та технологічні інструменти контролю, формуючи цілісну культуру академічної доброчесності.

Метою статті є обґрунтування академічної доброчесності як необхідної умови забезпечення сталого розвитку науки, а також виявлення ключових механізмів та інструментів, що сприяють формуванню доброчесного академічного середовища в сучасному освітньо-науковому просторі.

Виклад основного матеріалу. Сталий розвиток науки передбачає не лише динамічний прогрес, а й відповідальне використання ресурсів знань, збереження наукової етики та послідовність у дослідницькій практиці. Академічна доброчесність відіграє визначальну роль у формуванні довготривалих наукових традицій, збереженні репутації закладів освіти та забезпеченні якісного контенту в науковому обігу. Порушення принципів доброчесності загрожує деградацією наукової спільноти, поширенням псевдонаукових практик, зниженням авторитету академічних установ [6, с. 310].

У добу цифровізації наука опинилася перед новими викликами. З одного боку, відкритий доступ до наукової інформації, цифрові платформи та аналітичні інструменти значно спростили процес дослідження [9, с. 202]. З іншого – зросли ризики плагіату, автоматизованого генерування текстів, недобросовісного рецензування, публікацій у хижацьких журналах. Додатковими загрозами є використання штучного інтелекту без належного контролю за авторством, високий тиск публікаційної активності, відсутність сталих механізмів моніторингу академічної доброчесності у багатьох закладах освіти.

Таблиця 1. Виклики академічної доброчесності та механізми їх подолання

Виклик	Прояви	Можливі механізми подолання
Плагіат та некоректні запозичення	Копіювання чужих робіт без посилання; «самоплагіат»	Використання програм перевірки (Turnitin, Unicheck, StrikePlagiarism); навчання академічному письму
Фальсифікація та фабрикація даних	Вигадування результатів експериментів, маніпуляція статистикою	Внутрішні етичні комітети; обов'язкове рецензування «сирих» даних
Використання ШІ без позначення авторства	Включення у текст згенерованих ChatGPT чи Copilot фрагментів без атрибуції	Розробка стандартів використання ШІ; прозоре позначення частин, створених алгоритмами
Тиск публікаційної активності	Орієнтація на кількість статей, публікації у хижацьких журналах	Перехід до якісних критеріїв оцінювання (цитованість, інноваційність); грантова підтримка чесних досліджень
Відсутність системного моніторингу в ЗВО	Формальний підхід до перевірок; вибіркове покарання	Кодекси академічної доброчесності; регулярні тренінги; студентські ініціативи з контролю
Низька обізнаність студентів і викладачів	Нерозуміння етичних та правових норм; «побутове» ставлення до плагіату	Курси з академічної етики; воркшопи; інтеграція теми в усі освітні програми

У сучасному науковому середовищі використання штучного інтелекту (ШІ) – зокрема генеративних мовних моделей, таких як ChatGPT, Copilot, Claude тощо – стало поширеною практикою серед здобувачів освіти, викладачів і дослідників. З одного боку, ШІ значно спрощує обробку інформації, пошук джерел, редагування текстів і навіть формування структури наукових робіт. З іншого – створює реальні ризики для академічної доброчесності. Здебільшого це відбувається тоді, коли відчувається розмиття меж авторства за умови, якщо частини тексту створює ШІ, а користувач подає їх як власну наукову думку без відповідного розкриття джерела або застережень. Усе частіше ми починаємо усвідомлювати, що моделі ШІ іноді генерують неправдиву або неперевірену інформацію, що призводить до поширення недостовірного наукового контенту. Негативною є також практика використання шаблонних формулювань та рішень, створених машиною, що знижує креативність та індивідуальність досліджень [3, с. 46].

Наразі науковці стикаються з постійною необхідністю демонструвати продуктивність через кількість публікацій, що часто є критерієм отримання посад, грантів чи стипендій [10, с. 199]. Це породжує низку негативних наслідків для академічної доброчесності, зокрема кількість статей, а не їх якість, дублювання досліджень, звернення до журналів, які не дотримуються належного рецензування, але швидко публікують матеріали за оплату. Для подолання цієї загрози необхідно змінювати систему оцінювання результатів наукової діяльності: фокусуватися не лише на кількісних, а й на якісних показниках, включати критерії доброчесності, інноваційності, практичної значущості досліджень [5, с. 132].

Незважаючи на наявність нормативної бази (зокрема, положень Закону України «Про освіту»), у багатьох закладах вищої освіти відсутні дієві та послідовні системи контролю за дотриманням академічної доброчесності. Це проявляється у формальному підході до перевірок на плагіат, без аналізу глибини запозичень чи маніпуляцій зі стилем і структурою; нерівному застосуванню санкцій: покарання можуть бути «м'якими» або вибірковими, що сприяє безкарності; відсутності внутрішніх етичних комітетів, що займаються системним моніторингом та профілактикою порушень; недостатній обізнаності здобувачів і викладачів зі стандартами академічної етики та правовими наслідками їх порушення [11, с. 89]. Розв'язання цієї проблеми можливе шляхом створення прозорої системи етичного моніторингу, впровадження регулярного навчання з академічної доброчесності та активної участі студентського самоврядування у формуванні доброчесного середовища.

Таким чином, ефективне впровадження принципів академічної доброчесності можливе за умов цілісного підходу:

1. Нормативно-правове забезпечення на рівні державної політики та внутрішніх документів ЗВО.

2. Формування академічної культури через курси з академічного письма та етики наукових досліджень, тренінги для студентів і викладачів.

3. Використання цифрових інструментів перевірки на плагіат.

4. Менторство й наставництво як інструменти передавання цінностей доброчесності.

5. Справедлива система оцінювання і стимулювання наукової праці.

Ефективне впровадження принципів академічної доброчесності є гарантом сталого розвитку науки й освіти. Такий підхід можливий лише за умови системного, цілісного підходу, який охоплює як нормативний, так і етичний, освітній та практичний складники [4, с. 45].

Національний рівень передбачає наявність правових актів, які регламентують дотримання академічної доброчесності. В Україні це, зокрема, Закон

України «Про освіту», що визначає поняття та основні принципи академічної доброчесності [7]; Постанови Міністерства освіти і науки, що регулюють порядок перевірки на плагіат, вимоги до оформлення наукових праць, процедури розгляду порушень. На інституційному рівні ЗВО розробляють кодекси академічної доброчесності, положення про внутрішню систему забезпечення якості освіти, регламенти щодо процедури реагування на порушення.

Академічна доброчесність має стати не лише зовнішньою вимогою, а й внутрішньою цінністю кожного учасника освітнього процесу. Для цього необхідно впроваджувати обов'язкові курси з академічного письма, які навчають здобувачів освіти правильно формулювати думки, посилаючись на джерела, розрізняти власну й чужу інтелектуальну працю; проводити освітні заходи з етики наукових досліджень: семінари, воркшопи, відкриті лекції; організовувати тренінги та дискусійні клуби для обговорення етичних дилем; впроваджувати елементи гейміфікації, кейс-методику та рольові ігри у вивчення теми доброчесності. *Саме через просвітництво, обговорення реальних ситуацій і моделювання відповідальних рішень формуються установки, що закріплюються на рівні академічної культури* [3, с. 45].

Цифрові системи перевірки на плагіат (Unicheck, StrikePlagiarism, Turnitin тощо) є інструментом технічного контролю, який допомагає виявляти несанкціоновані запозичення в роботах студентів, аспірантів і викладачів, формувати звички коректного цитування, здійснювати аналітику та порівняльний аналіз текстів [12, с. 10]. Однак важливо, щоб ці системи не стали єдиним критерієм оцінки доброчесності. Необхідна також людська інтерпретація результатів перевірки, адже не кожен текстовий збіг є плагіатом. *Цифрові рішення повинні бути інтегровані в систему навчання, а не використовуватись виключно як каральний механізм* [2, с. 100].

Одним із найдієвіших способів передачі цінностей є особистий приклад, тому менторство викладачів і старших науковців має стратегічне значення. Воно передбачає наставництво під час підготовки курсових, дипломних, магістерських та інших наукових робіт; формування довірчих стосунків між викладачем і здобувачем, які сприятимуть відкритому обговоренню проблем; включення принципів доброчесності в щоденну практику досліджень.

Щоб принципи доброчесності були не лише декларовані, а й реально підтримувані, необхідно забезпечити прозорі та обґрунтовані критерії оцінювання робіт, відмовитися від штучного нагнітання публікаційної активності, впроваджувати мотиваційні програми, створювати рейтинги на основі доброчесних критеріїв. *Така система стимулюватиме академічну активність без викривлення мотивації та підтримуватиме вектор на сталий розвиток наукової спільноти* [13, с. 12].

За останні роки в Україні зроблено низку кроків у напрямку утвердження академічної доброчесності: ухвалено законодавчі акти, посилено роль Націо-

нального агентства із забезпечення якості вищої освіти, активізовано участь закладів освіти у внутрішній політиці етичного регулювання.

Однак подальші кроки мають бути спрямовані на:

1. інституціоналізацію доброчесності на всіх рівнях управління освітою;
2. інтеграцію принципів доброчесності в систему професійного розвитку науковців;
3. міжнародну кооперацію для обміну етичними стандартами;
4. розвиток досліджень у сфері науки про науку (science of science), що аналізують академічну поведінку.

Формування академічної доброчесності – це тривалий і складний процес побудови відповідального академічного середовища. Тільки інтегруючи правові, освітні, технічні та культурні механізми, можна створити умови, за яких чесність, прозорість і етика стануть не винятком, а нормою академічного життя. Попри позитивні зрушення у впровадженні принципів академічної доброчесності, подальший розвиток цієї сфери потребує стратегічного бачення і послідовних дій. Академічна доброчесність має бути не лише ідеологічною засадою, а й структурованим елементом освітньої політики та управління [14, с. 383].

Принципи академічної доброчесності повинні супроводжувати науковця на кожному етапі його професійного зростання, зокрема через обов'язкові модулі з академічної етики у програмах підвищення кваліфікації викладачів, інтеграцію тем доброчесності в асистентські школи, докторантури, післядипломну освіту, підтримку молодих дослідників через менторські програми, де акцент робиться не лише на публікаційній активності, а й на етичних практиках [1, с. 590].

Формування академічної доброчесності потребує системного підходу, що поєднує нормативне забезпечення, освітні інструменти, цифрові технології, менторство та справедливу систему оцінювання. Для посилення впливу доброчесності у довгостроковій перспективі доцільно інституціоналізувати політику доброчесності на державному та внутрішньому рівнях, інтегрувати принципи академічної етики в систему професійного розвитку науковців, активізувати міжнародну співпрацю задля гармонізації етичних стандартів. Академічна доброчесність постає не як формальний обов'язок, а як невід'ємний складник наукової культури та запорука розвитку інноваційної, відкритої й відповідальної наукової спільноти.

Висновки. Академічна доброчесність забезпечує якість освіти та науки, сприяє збереженню репутації науковців, установ і національної наукової системи загалом. Основними викликами для академічної доброчесності сьогодні є неетичне використання штучного інтелекту без контролю авторства, надмірний тиск публікаційної активності, відсутність ефективного моніторингу доброчесності в багатьох ЗВО тощо.

Дотримання принципів академічної доброчесності має стратегічне значення для української науки, адже забезпечує довіру до її результатів, підвищує конкурентоспроможність і сприяє інтеграції у Європейський дослідницький простір. У цьому сенсі доброчесність виступає не лише моральною нормою, а й ресурсом наукового розвитку. Вона гарантує сталість наукових інституцій, формує позитивний міжнародний імідж та забезпечує інноваційність досліджень. Подальший розвиток можливий лише за умови комплексного поєднання правових, педагогічних, технічних та культурних механізмів, що в перспективі трансформує академічну доброчесність із декларативного принципу у невід'ємний стандарт наукової діяльності.

Література:

1. Бобрішова Л.В. Проблема штучного інтелекту щодо порушення норм та принципів академічної доброчесності. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти*: матеріали VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Дніпро, 15 березня 2024 р.). Дніпро: ДДУВС, 2024. Ч. II. С. 590–592.
2. Вергун А., Ягело С. Академічна доброчесність з позицій антиплагіатної експертизи: ключові принципи та їх імплементація. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 1. С. 100–108.
3. Дубняк М. Проблеми використання ChatGPT у науковій діяльності: роль етичних і правових норм. *Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності*: матеріали VI Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Київ, КПП ім. Ігоря Сікорського, 26 квітня 2023 р.). Київ: КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. С. 45–50.
4. Киричук Б.С., Гришко В.І. Академічна доброчесність і штучний інтелект: подолання викликів у освітньо-науковій діяльності України та зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 85(2). С. 45–50.
5. Кришталь А. Проблеми авторства творів науки у площині академічної доброчесності. *Science for modern man*. 2023. Ч. 4. С. 132–138.
6. Кузьменко А. Інтелектуальна власність та національна безпека: роль академічної доброчесності. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2024. № 2. С. 310–315.
7. Про освіту: Закон України від 05 вересня 2017 р. № 2145-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 38–39.
8. Проект Закону України «Про академічну доброчесність» від 08.01.2024. Верховна Рада України: веб-сайт. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481>
9. Тимохіна В.О., Юрченко В.С., Наливайко О.О. Академічна доброчесність VS штучний інтелект: етична дискусія в освітньому просторі. *Цифрова трансформація освіти й науки*: зб. матеріалів доп. учасн. II Всеукр. наук.-практ. конф. Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. С. 202–207.
10. Тодорова І.С. Компоненти академічної доброчесності студентів та умови її формування. *Витоки педагогічної майстерності*. 2019. Вип. 24. С. 199–205.
11. Уманець О.В. Академічна доброчесність як маркер сучасної освіти: світовий та національний виміри. *Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Мистецтвознавство»*. 2024. Вип. 71, том 3. С. 89–96.
12. Уткіна М.С., Малетова О.С., Гудков С.М. Трансформація захисту прав інтелектуальної власності в епоху штучного інтелекту: виклики для українських дослідників та наукових установ. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2024. № 85(3). С. 10–15.

13. Шарова Т.М. Академічна доброчесність і академічне письмо: цифровізація та комунікація. *Інновації в освіті і педагогічна майстерність учителя-словесника*: збірник матеріалів V усеукраїнської науково-практичної конференції, (м. Суми, 29-30 жовтня 2021 року) / за ред. О. М. Семеног. Суми: Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2021. Випуск 5. С. 12–14.

14. Шарова Т. М., Землянська А.В. Зауваги до вивчення курсу «Українська мова за професійним спрямуванням та основи академічного письма» здобувачами освіти технічних спеціальностей. *Удосконалення освітньо-виховного процесу в закладі вищої освіти*: збірник науково-методичних праць. Таврійський державний агротехнологічний університет імені Дмитра Моторного. Запоріжжя: ТДАТУ, 2024. Вип. 27. С. 383–390.

References:

1. Bobrishova L. V. Problema shchodo porushennia norm ta pryntsyviv akademichnoi dobrochesnosti [The problem of artificial intelligence regarding violation of norms and principles of academic integrity]. *Mizhnarodna ta natsionalna bezpeka: teoretychni i prykladni aspekty: materialy VIII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Dnipro, 15 bereznia 2024 r.). Dnipro: DDUVS, 2024. Ch. II. S. 590–592. [in Ukrainian].

2. Verhun A., Yahelo S. Akademichna dobrochesnist z pozytsii antyplahiatnoi ekspertyzy: kliuchovi pryntsyvy ta yikh implementatsiia [Academic integrity from the perspective of anti-plagiarism examination: key principles and their implementation]. *Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal*. 2021. № 1. S. 100–108. [in Ukrainian].

3. Dubniak M. Problemy vykorystannia ChatGPT u naukovii diialnosti: rol etychnykh i pravovykh norm [Problems of using ChatGPT in scientific activities: the role of ethical and legal norms]. *Stvorennia, okhorona, zakhyst i komertsializatsiia ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti: materialy VI Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu* (m. Kyiv, KPI im. Ihoria Sikorskoho, 26 kvitnia 2023 r.). Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, 2023. S. 45–50. [in Ukrainian].

4. Kyrychuk B.S., Hryshko V.I. Akademichna dobrochesnist i shchuchnyi intelekt: podolannia vyklykiv u osvithno-naukovii diialnosti Ukrainy ta zarubizhnykh derzhav [Academic integrity and artificial intelligence: overcoming challenges in the educational and scientific activities of Ukraine and foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriia: Pravo. 2024. № 85(2). S. 45–50. [in Ukrainian].

5. Kryshchal A. Problemy avtorstva tvoriv nauky u ploshchyni akademichnoi dobrochesnosti [Problems of authorship of works of science in the plane of academic integrity]. *Science for modern man*. 2023. Ch. 4. S. 132–138. [in Ukrainian].

6. Kuzmenko A. Intelektualna vlasnist ta natsionalna bezpeka: rol akademichnoi dobrochesnosti [Intellectual property and national security: The role of academic integrity]. *Naukovyi visnyk Dniprovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav*. 2024. № 2. S. 310–315. [in Ukrainian].

7. Pro osvitu: Zakon Ukrainy vid 05 veresnia 2017 r. № 2145-VIII. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2017. № 38–39. [in Ukrainian].

8. Proekt Zakonu Ukrainy «Pro akademichnu dobrochesnist» vid 08.01.2024. Verkhovna Rada Ukrainy: veb-sait. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43481>. [in Ukrainian].

9. Tymokhina V.O., Yurchenko V.S., Nalyvaiko O.O. Akademichna dobrochesnist VS shchuchnyi intelekt: etychna dyskusiiia v osvithnomu prostori [Academic Integrity VS Artificial Intelligence: An Ethical Debate in the Educational Space]. *Tsyfrova transformatsiia osvity y nauky: zb. materialiv dop. uchasn. II Vseukr. nauk.-prakt. konf.* Kharkiv: KhNPU imeni H.S. Skovorody, 2024. S. 202–207. [in Ukrainian].

10. Todorova I.S. Komponenty akademichnoi dobrochesnosti studentiv ta umovy yii formuvannia [Components of academic integrity of students and conditions of its formation]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*. 2019. Vyp. 24. S. 199–205. [in Ukrainian].
11. Umanets O.V. Akademichna dobrochesnist yak marker suchasnoi osvity: svitovyi ta natsionalnyi vymiry [Academic integrity as a marker of modern education: global and national dimensions]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. Seriiia «Mystetstvoznavstvo». 2024. Vyp. 71, tom 3. S. 89–96. [in Ukrainian].
12. Utkina M.S., Maletova O.S., Hudkov S. M. Transformatsiia zakhystu prav intelektualnoi vlasnosti v epokhu shtuchnoho intelektu: vyklyky dlia ukrainskykh doslidnykiv ta naukovykh ustanov [Transformation of the protection of intellectual property rights in the era of artificial intelligence: challenges for Ukrainian researchers and scientific institutions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*. Seriiia: Pravo. 2024. № 85(3). S. 10–15. [in Ukrainian].
13. Sharova T.M. Akademichna dobrochesnist i akademichne pysmo: tsyfrovizatsiia ta komunikatsiia [Academic Integrity and Academic Writing: Digitization and Communication]. *Innovatsii v osviti i pedahohichna maisternist uchytelia-slovesnyka: zbirnyk materialiv V useukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii, (m. Sumy, 29-30 zhovtnia 2021 roku) / za red. O. M. Semenoh*. Sumy: Vydavnytstvo SumDPU im. A. S. Makarenka, 2021. Vypusk 5. S. 12–14. [in Ukrainian].
14. Sharova T. M., Zemlianska A.V. Zauvahy do vyvchennia kursu «Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam ta osnovy akademichnoho pysma» zdobuvachamy osvity tekhnichnykh spetsialnostei [Notes on the study of the course «Ukrainian language for professional direction and the basics of academic writing» by students of technical specialties]. *Udoskonalennia osvitno-vykhovnoho protsesu v zakladi vyshchoi osvity: zbirnyk nauково-metodychnykh prats*. Tavriiskyi derzhavnyi ahrotekhnolohichnyi universytet imeni Dmytra Motornoho. Zaporizhzhia: TDATU, 2024. Vyp. 27. S. 383–390. [in Ukrainian].

УДК 378.004.36

[https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11\(41\)-2022-2030](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2025-11(41)-2022-2030)

Шинкарук Олександра Василівна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та міжнародної комунікації, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м.Київ, <https://orcid.org/0000-0002-5494-1370>

Сироежко Ольга Вячеславівна кандидат педагогічних наук, ст викладач кафедри педагогіки, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м.Київ <https://orcid.org/0000-0001-9101-6590>

Тараненко Юлія Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри хореографії та фітнесу, Бердянський державний педагогічний університет. <https://orcid.org/0000-0002-1861-9720>

Мартиненко Олена Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри хореографії та фітнесу, Бердянський державний педагогічний університет. <https://orcid.org/0000-0001-8056-4380>

РОЛЬ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ЗДОБУВАЧІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Анотація. У процесі дослідження авторами розглянуто актуальність, теоретичні засади та практичні аспекти інтеграції інформаційних технологій у систему професійної підготовки здобувачів вищої освіти за соціономічними спеціальностями. Актуальність теми зумовлена глобальною цифровою трансформацією суспільства, яка кардинально змінює зміст та форми професійної діяльності фахівців соціальної сфери. Сучасний фахівець має не лише адаптуватися до мінливого інформаційного середовища, а й активно використовувати інформаційні технології для підвищення ефективності соціальної, освітньої та консультативної роботи, а також для впровадження інноваційних підходів до розв'язання соціальних проблем, зокрема, у дистанційному форматі. Це вимагає випереджувальної підготовки, що готує студентів до створення, адміністрування та використання цифрових ресурсів у своїй майбутній практиці.

Ми виходимо з визнання, що досліджувана проблема є багатоаспектною і лежить на перетині педагогіки, соціальної роботи, інформаційних наук та психології. Ключовим концептом є інформаційно-комунікаційна компетентність, яка розглядається не просто як сукупність технічних навичок, а як

інтегративна якість особистості, що забезпечує здатність ефективно працювати з інформаційними потоками, використовувати спеціалізоване програмне забезпечення, а також застосовувати цифрові засоби для професійної комунікації, діагностики. Ефективне функціонування сучасного інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти залежить від формування висококваліфікованого викладацького складу, який сам володіє необхідними цифровими і креативними компетентностями і здатний інтегрувати інформаційні технології у освітній процес з урахуванням специфіки соціономічної сфери.

До того ж, взявши до уваги своєрідність досліджуваного конструкту, принципово важливо не лише вдосконалювати традиційні методики викладання шляхом додавання цифрових інструментів, але й розробляти принципово нові, інноваційні педагогічні технології.

Ключові слова: соціономічні професії, цифрова компетентність, професійна підготовка, соціальна робота, освітнє середовище, заклади вищої освіти

Shynkaruk Oleksandra Vasylivna Candidate of Legal Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and International Communication of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0002-5494-1370>

Syroiezhko Olha Viacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Pedagogy, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, <https://orcid.org/0000-0001-9101-6590>

Taranenko Yuliia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Choreography and Fitness at Berdiansk State Pedagogical University. <https://orcid.org/0000-0002-1861-9720>

Martynenko Olena Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Choreography and Fitness at Berdiansk State Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0001-8056-4380>

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TRAINING STUDENTS IN SOCIO-ECONOMIC PROFESSIONS

Abstract. In the course of the study, the authors examined the relevance, theoretical foundations, and practical aspects of integrating information technologies into the system of professional training for higher education students in socio-economic specialties. The relevance of the topic is determined by the global digital

transformation of society, which is radically changing the content and forms of professional activity of specialists in the social sphere. Modern specialists must not only adapt to the changing information environment, but also actively use information technologies to improve the effectiveness of social, educational, and consulting work, as well as to implement innovative approaches to solving social problems, in particular, in a remote format. This requires proactive training that prepares students to create, administer, and use digital resources in their future practice.

We proceed from the recognition that the problem under study is multifaceted and lies at the intersection of pedagogy, social work, information sciences, and psychology. The key concept is information and communication competence, which is seen not simply as a set of technical skills, but as an integrative personal quality that ensures the ability to work effectively with information flows, use specialized software, and apply digital tools for professional communication and diagnostics. The effective functioning of the modern information and educational environment of a higher education institution depends on the formation of a highly qualified teaching staff that itself possesses the necessary digital and creative competencies and is able to integrate information technologies into the educational process, taking into account the specifics of the socio-economic sphere.

In addition, taking into account the peculiarities of the construct under study, it is fundamentally important not only to improve traditional teaching methods by adding digital tools, but also to develop fundamentally new, innovative pedagogical technologies.

Keywords: socio-economic professions, digital competence, professional training, social work, educational environment, higher education institutions

Постановка проблеми. Ефективне функціонування інформаційно-освітнього середовища закладу вищої освіти (далі - ЗВО) детермінує необхідність формування висококваліфікованого викладацького складу, який володіє інтегративними компетентностями, що охоплюють креативність, інноваційність, здатність до продуктивної колективної взаємодії в контексті реалізації стратегічних цілей ЗВО з систематичним застосуванням інформаційних технологій (далі - ІТ). Зважаючи на специфіку професійної діяльності фахівців соціономічної сфери, ключові аспекти якої зосереджені на діагностиці та стимулюванні потенційних здібностей суб'єктів освітнього процесу, організації науково-дослідницької й художньо-творчої активності, ці комплексні форми професійної активності вимагають потужного і всебічного інформаційного супроводу для забезпечення їхньої наукової обґрунтованості, системності та ефективності [2]. Готовність майбутніх фахівців соціономічних професій (педагогів, соціальних працівників, психологів) до ефективної професійної діяльності в умовах цифровізації є важливою вимогою сучасного освітнього та соціального ландшафту. Ця готовність

охоплює не лише володіння базовими цифровими навичками, але й здатність до комплексної реалізації інформаційно-діяльнісного підходу. Цей підхід передбачає активне й усвідомлене включення фахівця як повноправного суб'єкта в динаміку інформаційного освітнього середовища, робота в якому має здійснюватися на основі інтегрованого використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що включає як спеціалізоване програмне забезпечення, так і широкий спектр цифрових інструментів для комунікації та аналізу даних.

Мета статті. Теоретичне обґрунтування ефективності інтеграції інформаційно-технологій у процес професійної підготовки здобувачів вищої освіти за соціономічними спеціальностями.

Методологія. У процесі дослідження були використані наукові підходи - системний аналіз та синтез. Для вивчення та узагальнення наявних наукових підходів до цифровізації професійної освіти, а також для визначення структури ІКТ-компетентності фахівців соціономічної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове осмислення та розробка підходів до цифровізації професійної освіти майбутніх фахівців соціальної сфери представлені у працях низки українських науковців. Науковці І. Артеменко, В. Березан, В. Топольський сфокусували свої дослідження на загальнотеоретичних і методичних аспектах інтеграції цифрових технологій у професійну підготовку. Вони аналізують дидактичний потенціал цифровізації та її соціально-виховний потенціал. Дослідниця Л. Дітковська [4] зосередила увагу на вивченні організаційно-педагогічних умов, необхідних для ефективного формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх соціальних працівників. Це включає розробку навчальних програм, забезпечення технологічної інфраструктури та застосування відповідних методів навчання. Низка науковців зосереджують свою увагу на прикладних аспектах інтеграції цифрових технологій у безпосередню професійну діяльність фахівців соціальної роботи, зокрема Т. Семигіна аналізує переваги та потенційні обмеження використання онлайн-технологій у таких сферах, як профілактична та консультативна робота. Її дослідження оцінюють ефективність, доступність, етичні виклики дистанційних форматів взаємодії з клієнтами. В свою чергу В. Степаненко детально розкриває основні форми та засоби ІКТ, що можуть бути використані у соціальній профілактиці при роботі з різними цільовими групами клієнтів (наприклад, використання мобільних додатків, соціальних мереж та спеціалізованих веб-ресурсів для поширення інформації та взаємодії).

Виклад основного матеріалу. Сучасне суспільство характеризується перманентною динамікою та структурними метаморфозами, що детерміновані комплексною взаємодією низки чинників, включно з природними, геополітичними, соціально-психологічними, демографічними, а також стрімким науково-технічним прогресом. Домінуючою рисою поточної епохи є глобальна цифрова

трансформація, яка визначається як процес інтенсивного впровадження цифрових технологій для генерації, оброблення, передачі, зберігання і візуалізації даних у всіх без винятку сферах людської діяльності [5]. Цей процес слугує каталізатором нової парадигми соціального розвитку, в якій виклики у сферах науки, освіти, виробництва та соціального захисту вирішуються на основі інформаційних моделей функціонування людства. Як наслідок, відбувається фундаментальна перебудова соціальних відносин, інститутів, нормативних систем та ціннісних орієнтирів. Зокрема, інформаційні технології набули актуального значення у сфері соціального захисту та соціальної роботи, забезпечуючи можливість реалізації значної кількості соціальних взаємодій у віртуальному й гібридному форматах. Така технологічна інтеграція неминуче вимагає переосмислення та впровадження інноваційних організаційних підходів у діяльності соціальних служб та установ. Це, зі свого боку, формує потребу у відповідній професійній підготовці кадрів і залученні висококваліфікованих професіоналів, які володіють просунутими навичками використання сучасних ІТ як незамінного інструментарію для ефективної та науково обґрунтованої практики соціальної роботи.

Аналіз наукових праць [1;3;4;6] дозволяє зробити висновки, що основною детермінантою успішності є розвинена інформаційна компетентність фахівця. Вона дозволяє ефективно оперувати інформаційними потоками, створювати, обробляти та поширювати цифровий контент у контексті професійних завдань. Це охоплює роботу з базами даних здобувачів і клієнтів, використання систем електронного документообігу, платформ для дистанційної освіти (LMS, як-от Moodle, Google Classroom) та інструментів для онлайн-консультування та супервізії (захищені відеоконференцв'язки). Фахівці повинні вміти поєднувати вербальні та невербальні засоби спілкування в цифровому просторі. Це означає не лише якісну письмовість та усну презентацію, але й уміння використовувати мультимедійні інструменти (інфографіка, відеоролики, інтерактивні презентації) для підсилення комунікативного впливу і забезпечення інклюзивності. Критичне мислення та медіаграмотність є важливими компонентами для фільтрації й верифікації інформації, що є особливо актуальним у роботі з вразливими групами населення та під час надання психологічної допомоги.

Зазначимо, що для формування цієї багатокомпонентної готовності в освітньому процесі ЗВО необхідно інтегрувати низку інноваційних педагогічних технологій, які посилені можливостями ІТ:

1. Технологія проблемного навчання (Problem-Based Learning, PBL). За допомогою симуляційних платформ і віртуальних кейсів (наприклад, віртуальна реальність для моделювання складних соціальних ситуацій або конфліктів у закладах освіти) майбутні фахівці розв'язують реальні професійні проблеми. Це сприяє не лише розвитку аналітичних здібностей, але й навичок командної роботи в розподілених цифрових середовищах.

2. Технологія моделювання професійної діяльності в процесі навчання. Використання спеціалізованих програмних засобів для діагностики (психологічні тести в цифровому форматі, системи збору соціологічних даних), планування (CRM-системи для управління кейсами клієнтів) та оцінки ефективності втручань. Сюди ж входить застосування цифрових тренажерів для відпрацювання навичок інтерв'ювання чи ведення переговорів.

3. Технологія проєктної діяльності. Реалізація групових та індивідуальних проєктів із використанням хмарних сервісів для спільної роботи (Google Drive, Microsoft Teams), розробки освітніх веб-ресурсів, чат-ботів для первинного консультування або створення цифрових інформаційних кампаній (соціальний маркетинг). Це не лише поглиблює знання, але й формує навички управління цифровими проєктами.

У результаті проведеного педагогічного дискурсу, який базувався на основі аналізу наукових джерел та саморефлексії досвіду встановлено, що цифровізація соціальної сфери висуває нові, якісно вищі вимоги до фахівців. Сучасна практика соціальної роботи виходить за межі простого використання існуючого інформаційного середовища - вона дедалі більше вимагає від спеціалістів здатності до генерації та продукування власного віртуального контенту та продуктів (наприклад, розробка освітніх веб-ресурсів, мобільних додатків для підтримки клієнтів, інтерактивних профілактичних кампаній чи адміністрування спеціалізованих онлайн-спільнот). Цей зсув зумовлює необхідність формування нових, нетипових для традиційної соціальної роботи професійних якостей та вмінь, включаючи цифрову креативність, навички створення, наповнення та ефективного адміністрування інформаційних ресурсів (веб-сайтів, соціальних медіа-платформ, баз даних). Таким чином, фахівець соціальної сфери стає не лише користувачем, але й творцем та менеджером цифрового контенту для максимізації охоплення та ефективності соціальних послуг.

Як зазначають автори дослідження [3]: «...протягом останніх років в Україні відбувається суттєва модернізація системи реалізації соціальної політики, що спрямована на впровадження інноваційних підходів для забезпечення більш ефективного та оперативного розв'язання соціальних проблем громадян. Ця трансформація характеризується активним розвитком цифрових соціальних послуг». Ключовим напрямом інновацій є створення та розширення служб, що здатні надавати повний спектр соціальних послуг у дистанційному (віддаленому) форматі. Це досягається завдяки розбудові порталів електронних сервісів, які виступають єдиною точкою доступу для громадян. Через ці платформи користувачі отримують можливість вирішувати низку критично важливих соціальних питань, серед яких призначення та нарахування різних видів соціальних виплат (допомог, пенсій); оформлення житлових субсидій; отримання та підтвердження соціальних статусів (наприклад, статусу внутрішньо переміщеної особи, особи з інвалідністю, багатодітної сім'ї). Головна перевага цих електронних сервісів

полягає в тому, що вони дозволяють громадянам мінімізувати або повністю уникнути особистого відвідування соціальних установ. Це значно економить час і фінансові ресурси, усуває бюрократичні перешкоди та підвищує прозорість процесу. Успішна реалізація цієї електронної соціальної політики критично залежить від широкого та інтегрованого застосування сучасних інформаційних технологій:

- Надійні системи електронного документообігу та захищеного зберігання даних (безпека персональних даних).
- Розробку зрозумілого інтерфейсу для кінцевих користувачів (юзабіліті).
- Використання хмарних технологій для забезпечення безперебійної роботи сервісів.
- Інтеграцію з Єдиними державними реєстрами для швидкої верифікації інформації.

Навчальні плани, розроблені для здобувачів ступеня бакалавра за спеціальністю «Соціальна робота» у більшості закладів вищої освіти, містять обов'язкові дисципліни, які безпосередньо спрямовані на формування інформаційно-комунікаційної компетентності майбутніх фахівців. Так, зокрема при викладанні дисципліни «Основи педмайстерності» ІКТ-компетентність інтегрується через оволодіння навичками створення мультимедійного контенту (презентацій, навчальних відео, інфографіки); формування вмінь застосовувати онлайн-технології. У процесі викладання дисципліни «Основи приватних правовідносин» інформаційні технології займають важливе місце. Зокрема демонструється робота з електронними реєстрами (наприклад, Державний реєстр речових прав на нерухоме майно, Єдиний реєстр довіреностей) та пояснюється процедура електронного нотаріату та укладання смарт-контрактів, що є майбутнім приватного права; Використовуються відеоконференцзв'язок (Zoom, Google Meet) для проведення симуляцій онлайн-медіації та відпрацювання навичок юридичного консультування клієнтів у дистанційному форматі.

Важливо зазначити, що викладання мистецьких дисциплін, зокрема «Народознавство та хореографічний фольклор України» та «Теорія і методика викладання сучасного сценічного танцю» є важливим та потребує впровадження інформаційних технологій у процесі навчання. Вивчення хореографічного фольклору збагачується за рахунок використання цифрових архівів, 3D-моделювання та відеоаналізу автентичних рухів і костюмів, тоді як теорія і методика викладання сучасного сценічного танцю вииграє від застосування онлайн-платформ для демонстрації й аналізу світових постановок, програм для створення відеоуроків та програмного забезпечення для фіксації і корекції рухів (motion capture, відео-рефлексія). Таким чином, ІТ трансформують мистецькі дисципліни з теоретичних на інтерактивні та мультимедійні, що важливо для підготовки фахівців, здатних ефективно використовувати мистецькі практики у своїй соціально-педагогічній та виховній роботі.

Висновки. У процесі дослідження авторами встановлено, що підготовка фахівців соціономічної сфери передбачає не просто вивчення інформаційних технологій, а їхню системну інтеграцію в матрицю професійних компетентностей. Фахівець має бути готовим до постійного саморозвитку у сфері цифрових інновацій, що є необхідною умовою для забезпечення якості та доступності соціальних, освітніх та психологічних послуг у сучасному високотехнологічному суспільстві. Зазначено, що сучасні вимоги до соціальних працівників виходять за межі традиційного володіння інформаційно-комунікаційними, і такий зсув вимагає від освітнього процесу перспективно-випереджувального навчання, яке має не лише задовольняти поточні потреби ринку праці, але й готувати фахівців до викликів майбутнього цифрового соціального середовища. Отже, *подальші дослідження* повинні бути сфокусовані на теоретичному обґрунтуванні та детальному розробленні інноваційної моделі професійної підготовки фахівців соціальної роботи

Література

1. Гомонюк О.М. Теоретичні та методичні основи формування професійно-педагогічної культури майбутніх соціальних педагогів у вищих навчальних закладах: дис. ... д-р пед. наук: 13.00.04. Вінниця, 2012. 595 с
2. Гомонюк О., Бідюк Н. Особливості розвитку інформаційної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій шляхом використання інноваційних педагогічних технологій. *Молодь і ринок*. №3. 2023. С. 12-15.
3. Логвиненко В. М., Грицанюк В. В. Цифрова трансформація суспільства та інформаційно-комунікаційні технології в професійній діяльності фахівців соціальної роботи: сучасні виклики. *Інноваційна педагогіка*. №16(3). 2022.
4. Дітковська Л. Місце інформаційно-комунікаційних технологій у професійній діяльності соціальних працівників. *Збірник наукових праць ХІСТ Університету «Україна»*. № 2. 2013. С. 78-82.
5. Новгородський Р. Інтернет-комунікації у роботі соціального працівника. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки*. Вип. 133. 2016. С. 160-163.
6. Руденко Л. Самоосвіта і саморозвиток майбутніх фахівців соціального захисту в інформаційному суспільстві. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 49. 2017. С. 157-160

References

1. Homoniuk O.M. (2012). *Teoretychni ta metodychni osnovy formuvannia profesiino-pedahohichnoi kultury maibutnikh sotsialnykh pedahohiv u vyshchyykh navchalnykh zakladakh* [Theoretical and methodological foundations for shaping the professional and pedagogical culture of future social educators in higher education institutions]: dys. ... d-r ped. nauk: 13.00.04. Vinnytsia. 595 s[in Ukrainian]
2. Homoniuk O., Bidiuk N. (2023). *Osoblyvosti rozvytku informatsiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv sotsionomichnykh profesii shliakhom vykorystannia innovatsiinykh pedahohichnykh tekhnolohii* [Features of the development of information competence of future specialists in socio-economic professions through the use of innovative pedagogical technologies]. *Molod i rynek*. №3. S. 12-15. [in Ukrainian]

3. Lohvynenko V. M., Hrytsaniuk V. V. (2022). Tsyfrova transformatsiia suspilstva ta informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v profesiinii diialnosti fakhivtsiv sotsialnoi roboty: suchasni vyklyky [Digital transformation of society and information and communication technologies in the professional activities of social work specialists: contemporary challenges]. *Innovatsiina pedahohika*. №16(3). [in Ukrainian]
4. Ditkovska L. (2013). Mistse informatsiino-komunikatsiinykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti sotsialnykh pratsivnykiv [The place of information and communication technologies in the professional activities of social workers]. *Zbirnyk naukovykh prats KhIST Universytetu «Ukraina»*. № 2. S. 78-82. [in Ukrainian]
5. Novhorodskyi R. (2016). Internet-komunikatsii u roboti sotsialnoho pratsivnyka [Internet communications in the work of a social worker]. *Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu. Seriya : Pedahohichni nauky*. Vyp. 133. S. 160-163. [in Ukrainian]
6. Rudenko L. (2017). Samoosvita i samorozvytok maibutnikh fakhivtsiv sotsialnoho zakhystu v informatsiinomu suspilstvi [Self-education and self-development of future social protection specialists in the information society]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy*. Vyp. 49. S. 157-160 [in Ukrainian]

Журнал

*«Актуальні питання у
сучасній науці»*

*(Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка»,
Серія «Державне управління», Серія «Техніка»,
Серія «Історія та археологія»)*

Випуск № 11(41) 2025

Підписано до друку: 12.11.2025 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2.

Видавець:

ФОП Жукова Ірина Віталіївна Свідоцтво серія ДК №7425 від 09.08.2021 р.,
02217, м. Київ, пр. Маяковського Володимира, буд. 4-В, кв. 10